

ఉప వేదాలు

విచారణ

కౌటిలీయం అర్థ శాస్త్రం

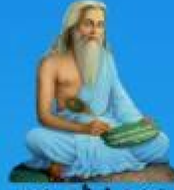
సదాశివ సమారంభాం

గురు దక్షిణామూర్తి

గురు వేదవ్యాస మహర్షి

గురు శుక మహర్షి

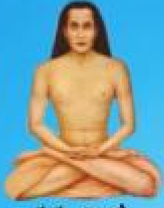

గురు నారద మహర్షి

గురు వాల్మీకి మహర్షి

గురు శ్రీకృష్ణ

శంకరాచార్య మధ్యమాం

గురు దత్తాత్రేయ

గురు బాబాజీ

గురు గౌతమ బుద్ధ

గురు ఆదిశంకరాచార్య

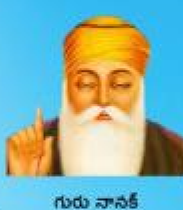

గురు రామానుజాచార్యులు

గురు జ్ఞానేశ్వర్

గురు రవిదాస్

గురు కబీర్ దాస్

గురు చైతన్య మహా ప్రభువు

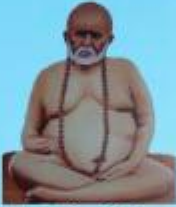

గురు నానక్

గురు రాఘవేంద్ర స్వామి

గురు వీరబ్రహ్మేంద్ర స్వామి

యోగి వేమన

అస్మదాచార్య పర్యంతాం

గురు త్రైలింగ స్వామి

గురు లాహిరి మహాశయ

గురు రామకృష్ణ పరమహంస, అమ్మ శారదాదేవి

గురు వివేకానంద

గురు సాయి బాబా

గురు అరబిందో

గురు రమణ మహర్షి

గురు యోగానంద

గురు భక్తివేదాంత ప్రభుపాద

గురు మళయాళస్వామి

గురు విద్యాప్రకాశానందగిరి

గురు చంద్రశేఖర పరమాచార్య

వందే గురుపరంపరాం..

భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్ - డిజిటల్ లైబ్రరీ అఫ్ ఇండియా

http://www.new.dli.ernet.in

Digital Library of India: Inc ×

www.new.dli.ernet.in

Digital Library of India

Hosted by: Indian Institute of Science, Bangalore in co-operation with
CMU, IIIT-H, NSF, ERNET and MCIT for the Govt. of India and 21 major participating centres.

Home | Vision | Mission | Goals | Benefits | Content Selection | Current Status | People | Funding | Copyright Policy | FAQ | RFP

Books Journals Newspapers
Palm-Leaves (Manuscripts)

Title: Ramayanam
Author:
Year: to
Subject: Any Subject
Language: Telugu
Scanning Centre: Any Centre
Clear | Search

Presentations and Report
Statistics Report
Status Report
Feedback | Suggestions | Problems | Missing links or Books

Click here for PDF collection
DLI MIRROR at IUCAA Data Center PUNE

DLI

For the first time in history, the Digital Library of India is digitizing all the significant works of Mankind.

Click Here to know More about DLI New!

Books	Journals	Newspapers	Manuscripts
• Rashtrapati Bhavan • CMU-Books • Sanskrit • TTD,Tirupathi • Kerala Sahitya Akademi	• INSA	• Times of India • Indian Express • The Hindu • Deccan Herald • Eenadu • Vaartha	• Tamil Heritage Foundation • AnnaUniversity NEW!

Title Beginning with.

A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V W X Y Z

Author's Last Name

A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V W X Y Z

Year

1850-1900	1901-1910	1911-1920	1921-1930	1931-1940	1941-1950	1951-

Subject

Astrophysics	Biology	Chemistry	Education	Law	Mathematics	Mythology	Religion	For more subjects...

Language

Sanskrit	English	Bengali	Hindi	Kannada	Marathi	Tamil	Telugu	Urdu

అతి విశిష్టం ఈ దానం!

స్వామి వివేకానంద

"దానాలలోకెల్లా ఆధ్యాత్మిక విద్యాదానం చాలా శ్రేష్ఠమైంది! దాని తరువాతిది లౌకిక జ్ఞానదానం, ప్రాణదానం, అన్నదానం" అని వ్యాసమహర్షి చెప్పారు.

మన ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానం భారతదేశ హద్దులలో నిలిచి పోకూడదు. లోకమంతటినీ ఆవరించాలి! ఇలా లోకవ్యాప్తమైన ధర్మప్రచారాన్ని మన పూర్వులు చేశారు. హైందవ వేదాంతం ఎన్నడూ ఈ దేశం దాటి పోలేదని చెప్పేవారూ, మతప్రచారార్థం తొలిసారిగా, పరదేశాలకు వెళ్ళిన సన్యాసిని నేనే అని చెప్పేవారూ, తమ జాతిచరిత్ర నెరుగని వారే! ఇలాంటి సంఘటనలు ఎన్నోసార్లు జరిగాయి. అవసరమైనప్పుడల్లా, భారతీయ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానప్రవాహం వెల్లువలా లోకాన్ని ముంచెత్తుతూ వచ్చింది.

రాజకీయ ప్రచారాన్ని రణగొణధ్వనులతో, యోధులతో సాగించవచ్చు. అగ్నిని కురిపించి, కత్తిని ఝళిపించి, లౌకిక జ్ఞానాన్నీ, సంఘనిర్మాణ విజ్ఞానాన్నీ విరివిగా ప్రచారం చేయవచ్చు. కానీ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానదానం కళ్ళకు కనిపించకుండా, చెవులకు వినిపించకుండా కురుస్తూ, రోజా పువ్వుల రాసుల్ని వికసింపజేసే మంచులాగా నిశ్శబ్దంగా జరగవలసి ఉంది. భారతదేశం నిరాడంబరంగా, లోకానికి మళ్ళీ మళ్ళీ చేస్తూ వచ్చిన దానమిదే!

మిత్రులారా! నేను అవలంబించే విధానాన్ని తెలియజేస్తాను వినండి. భారతదేశంలోనూ, ఇతర దేశాల్లోనూ మన పారమార్థిక ధర్మాలను బోధించడానికి తగినవారుగా మన యువకుల్ని తయారు చేయడానికై భారతదేశంలో కొన్ని సంస్థలను నెలకొల్పాలి! ఇప్పుడు మనకు కావలసింది బలిష్ఠులు, జవసంపన్నులు, ఋజువర్తనులు, ఆత్మ విశ్వాసపరులు అయిన యువకులు. అలాంటి వారు నూరుమంది దొరికినా, ప్రపంచం పూర్తిగా పరివర్తన చెందగలుగుతుంది!!

ఇచ్ఛాశక్తి తక్కిన శక్తులన్నిటి కన్నా బలవత్తరమైంది. అది సాక్షాత్తూ భగవంతుని దగ్గరి నుండి వచ్చేదే కాబట్టి దాని ముందు తక్కినదంతా లొంగిపోవలసిందే. నిర్మలం, బలిష్ఠం అయిన 'ఇచ్ఛ' (సంకల్పం) సర్వశక్తిమంతమైంది. దానిలో మీకు విశ్వాసం లేదా? ఉంటే మీ మతంలోని మహోన్నత ధర్మాలను ప్రపంచానికి బోధించడానికై కంకణం కట్టుకోండి. ప్రపంచం ఆ ధర్మాల కోసమై ఎదురుచూస్తోంది. అనేక శతాబ్దాలుగా ప్రజలకు క్షుద్రసిద్ధాంతాలు నేర్పడం జరిగింది. వారు వ్యర్థులని ప్రపంచమంతటా బోధలు జరిగాయి. ఎన్నో శతాబ్దాల నుండి వారు ఈ బోధనల వల్ల భయభ్రాంతులై, పశుప్రాయులైపోతున్నారు. తాము ఆత్మస్వరూపులమనే మాటను వినడానికైనా వారెన్నడూ నోచుకోలేదు. "నీచాతినీచుడిలో కూడా ఆత్మ ఉంది. అది అమృతం, పరమ పవిత్రం, సర్వశక్తిమంతం, సర్వవ్యాపకమైనది" అని వారికి ఆత్మను గురించి చెప్పండి. వారికి ఆత్మవిశ్వాసాన్ని ప్రసాదించండి. ❖

మూలం: శ్రీ రామకృష్ణ ప్రభ - ఫిబ్రవరి 2014

కౌటిలీయమ్

అర్థశాస్త్రమ్

ఆంధ్రవ్యాఖ్య బాలానందినితో

వ్యాఖ్యాత
'మహామహోపాధ్యాయ'
'ఆచార్య' పుల్లెల శ్రీరామచంద్రుడు

ప్రకాశకులు
శ్రీజయలక్ష్మి పబ్లికేషన్సు,
హైదరాబాదు.

శ్రీః

ప్రస్తావన

ఇతర శాస్త్రాలన్నింటికీ ఉన్నట్లుగానే అర్థశాస్త్రానికి కూడా అతిప్రాచీనమైన చరిత్ర ఉన్నది. అర్థశాస్త్రానికి సంబంధించిన ఈ ప్రాచీన వాఙ్మయంలోని విషయాలన్నీ చక్కగా ఆకళించుకొని, తన అనుభవాన్ని కూడా జోడించి అత్యుత్తమమైన "అర్థ శాస్త్రం" అనే గ్రంథాన్ని రచించిన మహామేధావి కౌటిల్యుడు. కౌటిల్యునికి తలిదండ్రులు పెట్టిన పేరు విష్ణుగుప్తుడు. చణకుని కుమారు డవడం చేత (లేదా 'చణక' అనే ప్రదేశంలో పుట్టడంచేత) చాణక్యుడనే పేరు వచ్చింది. ఈతడు అర్థశాస్త్రంలో కొన్నిచోట్ల కార్యసాధనానికే ప్రాధాన్యం ఇచ్చి కుటిలము లైన మార్గాలు ఉపదేశించినాడనే కారణంచేత 'కౌటిల్యుడు' అనేపేరు తరవాత వచ్చి ఉంటుంది అని కొందరు అంటారు. కౌటిల్యుడు అనేది గోత్రనామం అని శామశాస్త్రిగారి అభిప్రాయము. కొన్ని ప్రకరణాల చివర 'కౌటిల్య' కు బదులు 'కౌటల్య' 'కౌటలీయ' అని కూడ ఉంది.

కౌటిల్యుని గురించీ, అతడు రచించిన అర్థశాస్త్రం గురించీ కొన్ని ప్రాచీన గ్రంథాలలో నిర్దేశాలు ఉన్నా చాలా కాలం వరకూ అది నష్టప్రాయం అయిపోయింది. ఈ అర్థశాస్త్రాన్ని పునరుద్ధరించిన గౌరవం మైసూరు ప్రాచ్యసంశోధనా సంస్థలో అధికారిగా ఉన్న పం. శామశాస్త్రికి దక్కింది. ఆయన ప్రప్రథమంగా ఈ గ్రంథాన్ని గూర్చిన విస్తృత వర్ణనంతో కొన్ని భాగాలు "ఇండియన్ ఎంటిక్వెరీ" లో 1905 లో ప్రకటించారు. 1909లో సంపూర్ణగ్రంథాన్ని చక్కగా సంపాదించి ప్రచురించారు. పాండిత్యపూర్ణమైన భూమికలో కౌటిల్యుడు చంద్రగుప్తుని అమాత్యుడనీ, అతడే అర్థశాస్త్రం రచించినాడనీ, ఆ గ్రంథమే ఇది అనీ సప్రమాణంగా, సయుక్తికంగా ప్రతిపాదించినారు.

ఐతే భారతదేశానికి సంబంధించిన ఇతరగ్రంథాల విషయంలో చేసినట్లుగానే ఈ గ్రంథం విషయంలో కూడా చాలా మంది పాశ్చాత్యులు అనేక సందేహాలు ప్రకటించారు. డా.ఔ వీ ఈ అర్థశాస్త్రం క్రీ.శ. మూడవ శతాబ్దిలో ఎవరో రచించిఉంటారనీ, కౌటిల్యుడనే వాడు కల్పితవ్యక్తి అనీ వ్రాశాడు. ఇంచుమించుగా వింటర్‌నిట్జ్, కీథ్ మొదలైనవారు కూడా ఇలాంటి అభిప్రాయాన్నే వ్యక్తీకరించాడు. ఐతే హిల్‌బ్రాట్, హర్టల్, యాకోబీ, స్మిత్ మొదలైన పండితులు శామశాస్త్రిమతాన్నే సమర్థించారు. డా.జస్‌వాల్, ఔ వీ చెప్పిన ఆక్షేపణలన్నింటికీ సమాధానం చెప్పుతూ ఇంతట ఉద్గ్రంథాన్ని వంచనాగ్రంథం అనడం సాహసమే అవుతుందనీ, కౌటిల్యుడు కల్పితవ్యక్తికాదనీ,

చంద్రగుప్తమౌర్యుని (క్రీ.పూ. 325-273) మహామాత్యుడనీ, క్రీ.పూ.400 ప్రాంతంలో ఈ గ్రంథం రచించినాడనీ ప్రతిపాదించినాడు. శ్రీ జయచంద్ర విద్యాలంకార్, తమ "భారతీయ ఇతిహాస కీ రూపరేఖా" అనే గ్రంథంలో కీథ్ చూపిన యుక్తుల నన్నింటినీ ఖండించి పై మతాన్ని సమర్థించారు.

అతిప్రాచీనకాలంనుంచీ ఈ అర్థశాస్త్రం ప్రభావం ఇతరగ్రంథాలమీద ప్రసరించింది. నిజానికి సంస్కృతసాహిత్యం మీద అర్థశాస్త్ర - కామశాస్త్రాల ప్రభావం ప్రసరించినట్లుగా మరి ఏ ఇతరశాస్త్రాల ప్రభావం ప్రసరించలేదు. వీటి తరవాత చెప్పదగినది వ్యాకరణశాస్త్రం. కామందకుడు తన నీతిసారంలో (క్రీ.శ.400 ప్రాంతం) తాను తన గ్రంథాన్ని అర్థశాస్త్రాన్నే ఆధారంగా తీసుకుని వ్రాస్తున్నట్లు, ఆ అర్థశాస్త్రం రచించినవాడు విష్ణుగుప్తాపరనామధేయుడైన కౌటిల్యుడన్నట్లూ, ఈతడే నందవంశాన్ని నిర్మూలించి మౌర్యచంద్రగుప్తుణ్ణి రాజుగా చేసినట్లు స్పష్టీకరించి ఉన్నాడు. కాళిదాసు-భారవి-మాఘాదుల కావ్యాలపైన కూడా అర్థశాస్త్రప్రభావం చాలాచోట్ల కనబడుతుంది. దండి-బాణభట్టులు ఈ గ్రంథాన్ని ఉట్టంకించి ఉన్నారు. క్రీ.శ.300 ప్రాంతానికి చెందిన పంచతంత్రంలో కూడా చాణక్యుని పేరు పేర్కొనబడింది. క్రీ.శ.600 ప్రాంతానికి చెందిన విశాఖదత్తుడు ముద్రారాక్షసంలో ఈ కౌటిల్యుని చరిత్రనే కథావస్తువుగా తీసికున్నాడు. ఈ విధంగా కౌటిల్యుడు ఆతని అర్థశాస్త్రమూ కూడా అతిప్రాచీనకాలంనుంచీ భారతీయవాఙ్మయంలో స్థిరమైన చోటు చేసుకోవడంలో ఆశ్చర్యం లేదు కాని కొందరు ఏతదీయయాథార్థ్యాన్ని శంకించడమే ఆశ్చర్యజనకంగా ఉంది.

అర్థశాస్త్రంలో 15 అధికరణాలు ఉన్నాయి. ఒక్కొక్క అధికరణం కొన్ని అధ్యాయాలుగా విభజింపబడింది. మొత్తం 150 అధ్యాయాలు ఉన్నాయి. సాధారణంగా ప్రధానవిభాగం అధ్యాయాలుగాను, తదనంతరవిభాగం అధికరణాలుగాను ఉంటుంది. కౌటిల్యుడు చేసిన విభాగం దానికి విరుద్ధంగా ఉన్నది. వాత్స్యాయనుని కామసూత్రంలో అర్థశాస్త్రానుకరణచ్ఛాయలు అధికంగా కనబడుతున్నాయి. అందులో కూడా అధికరణాధ్యాయవిభాగం ఈ విధంగానే ఉన్నది. ఈ రెండు శాస్త్రాల రచయిత ఒకడే అనేవారు కూడా ఉన్నారు. కావ్యమీమాంసలో రాజశేఖరుడు కూడా ఈ పద్ధతినే అవలంబించాడు.

దాదాపు 600 గ్రంథాల (32 అక్షరాలు ఒక గ్రంథం, గద్యగ్రంథమైనా, పద్యగ్రంథమైనా ప్రతి గ్రంథాన్నీ ఈ గ్రంథసంఖ్యతో లెక్కపెట్టడం సంస్కృతశాస్త్ర సంప్ర దాయం) ఈ అర్థశాస్త్రం అతిసులభమైన శైలిలో, సూత్రాల వలె ఉండే చిన్న చిన్న వాక్యాలలో వ్రాయబడింది. అక్కడక్కడ శ్లోకాలు కూడా ఉన్నాయి. ఈ గ్రంథంలో రాజ్యానికి ఉండవలసిన అంగాలూ, పరిపాలనావిధానమూ, సమాజంలో ఉన్న వ్యక్తుల

కర్తవ్యాలూ మొదలైన ఎన్నో విషయాలు స్పష్టంగా, విస్తృతంగా ప్రతిపాదింపబడి ఉన్నాయి.

ప్రాచీన అర్థశాస్త్రవేత్తలైన శుక్ర బృహస్పతులకు నమస్కారం చేసి "నమః శుక్ర బృహస్పతిభ్యామ్" అన్న వాక్యంతో ప్రారంభం అవుతుంది అర్థశాస్త్రం. గ్రంథప్రారంభంలో తాను చెప్పబోయే విషయాల సూచిక నిచ్చినాడు కౌటిల్యుడు. "వినయాధికరణం" అనే మొదటి అధికరణంలో, మొదటి అధ్యాయంలో అన్వీక్షకి, త్రయి, వార్త, దండనీతి అని నాలుగు విద్యలున్నా యని చెప్పి వీటిద్వారా ధర్మాధర్మజ్ఞానం సంపాదించుకోవా లని చెప్పబడింది. సాంఖ్యము, యోగము, లోకాయతము వీటికి అన్వీక్షకి అని పేరు. ఇక్కడ లోకాయతము అనేదానికి లౌకికవిషయజ్ఞానము అనే అర్థం చెపితే యుక్తంగా ఉంటుంది. ఇది సర్వవిద్యలకు ఉపాయ మంటాడు కౌటిల్యుడు.

రెండవ అధ్యాయం :- త్రయి అనగా ఋగ్యజుఃసామవేదాలు. అథర్వవేద-ఇతిహాసవేదాలు కూడా కూడా వేదాలే. నాలుగు వర్ణాల, నాలుగు ఆశ్రమాల సంక్షిప్త పరిచయం.

మూడవ అధ్యాయం :- వార్త అనగా వ్యవసాయము, పశుపాలనము, వర్తకము. దీనివల్ల ధనం సంపాదించాలి. ఇంక దండమనేది అన్వీక్షకీ త్రయీవార్తల యోగక్షేమానికి సాధనం. అందుచేత దండం ప్రధానమైనది. ఐతే కౌటిల్యుని అభిప్రాయం ప్రకారం దండం విషయంలో తీక్ష్ణత్వమూ పనికిరాదు. మృదుత్వమూ పనికిరాదు. తీక్ష్ణంగా దండించే రాజును సన్న్యాసులు మొదలైనవాళ్లు కూడా ద్వేషిస్తారు; ఇంక గృహస్థులమాట చెప్పాలా. మృదుదండన ఇచ్చేరాజుని ప్రజలు లోకువ కడతారు. అసలు దండించేవాడే లేకపోతే సమాజంలో "మాత్స్యన్యాయం" ప్రబలుతుంది. పెద్దచేప చిన్నచేపను మింగేసినట్లు బలవంతుడు దుర్బలుణ్ణి పీడిస్తాడు. అందుచేత అవసరాన్ని బట్టి బాగా ఆలోచించి దండం ఉపయోగించాలి. "తీక్ష్ణదణ్డో హి భూతానాముద్వేజనీయః, మృదుదణ్డః పరిభూయతే, యథార్హదణ్డః పూజ్యః . . . అప్రణీతో హి మాత్స్యన్యాయముద్భావయతి, బలీయానబలం హి గ్రసతే దణ్డధరాభావే" (1.3).

"వృద్ధసంయోగము అనే నాలుగో అధ్యాయంలో రాజు వృద్ధసేవ చేసి వివిధవిద్యలు ఎలా సంపాదించాలో, వినయం ఎలా నేర్చుకోవాలో చెప్పబడింది. రాజ్యం పాలించదలచుకొన్నవాడు కామక్రోధాదులకి లొంగిపోకుండా ఇంద్రియాలను జయించాలి అని చెపుతూ "ఇంద్రియజయము" అనే ఐదో అధ్యాయంలో కామాదులకు లొంగిపోవడం వల్ల నశించిన కొందరు రాజుల్ని ఉదాహరణగా చూపించాడు కౌటిల్యుడు.

"అమాత్యనియుక్తి" అనే ఏడవ అధ్యాయంలో ఎలాంటి వారిని అమాత్యులుగా

నియమించాలి అనే విషయం చర్చించబడింది. "రాజు తనకి బాగా పరిచితులైన సహాధ్యాయులను అమాత్యులుగా నియమిస్తే మంచి" దని భారద్వాజు డన్నాడట. "వాళ్లు లోకువ కడతారు. అందుచేత తనతో సమానవ్యసనాలు, రహస్యమైన అలవాట్లు ఉన్నవాళ్ళను నియమిస్తే వాళ్లు తమను ఎక్కడ బయటపెడతాడో అని రాజుకు భయపడుతూ ఉంటారు" అని విశాలాక్షు డన్నాడట. "తన మర్మాలు వాళ్ళకి తెలుసు కాబట్టి రాజు, వాళ్ళు ఏమి చేసినా నిస్సహాయుడుగా ఉండిపోవలసి వస్తుంది. అందుచేత తనకి ప్రాణాపాయసమయంలో అడ్డుపడిన వాళ్ళని అమాత్యులుగా చేసుకోవాలి రాజు"అని పరాశరు డన్నాడట. "అది రాజభక్తి అయితే కావచ్చును. కాని బుద్ధిగుణం కాదు. అందుచేత ఏవైనా రాజకార్యాలని చక్కగా సామర్థ్యంతో నిర్వహించినవాళ్ళని నియమించాలి" అని పిశును డన్నాడట. "వాళ్ళని కాదు; పితృపితామహక్రమంలో వస్తున్న అమాత్యకుటుంబాలకి చెందినవారిని నియమించాలి" అని హేమదంతుడు అన్నాడట. "వాళ్లు రాజుగారి అధికారాలన్నీ స్వాయత్తం చేసుకొని రాజునే ఆడించడానికి ప్రయత్నిస్తారు. అందుచేత క్రొత్తవాళ్ళని వేసుకుంటే వాళ్లు రాజుకు భయపడుతూ ఉంటారు" అని వాతవ్యాధి అన్నాడట. "అట్లుకాదు; ఎంత శాస్త్రజ్ఞానం ఉన్నా కర్మ నిర్వహణంలో అనుభవం లేనివాడు ఏదైనా చిక్కు సమస్య రాగానే తబ్బిబ్బు అయిపోతాడు. అందుచేత గుణాలకే ప్రాధాన్యం ఇచ్చి అభిజన - ప్రజ్ఞా - శౌచ (Integrity) శౌర్యాను రాగాలు ఉన్నవాళ్ళని అమాత్యులుగా చేసుకోవాలి" అని బాహుదంతీపుత్రుడు అన్నాడట. ఈ విధంగా అందరి మతాలూ చెప్పి "సర్వముపపన్న మితి కౌటిల్యః; కార్యసామర్థ్యాద్ధి పురుషసామర్థ్యం కల్ప్యతే, సామర్థ్యతశ్చ" అని అంటాడు కౌటిల్యుడు. అనగా వీళ్ళందరు చెప్పినదీ నిజమే. ఐతే పనిని పట్టి పురుషుణ్ణి నిర్ణయించుకోవాలి కాని వీడే ఉండాలి; వాడు కాదు అని అనడం మంచిది కాదు అని అర్థం. అందుచేత పైన చెప్పిన అన్ని రకాల వ్యక్తులనుంచి కూడా కార్యానుసారంగా ఎన్నుకొని అమాత్యులను నియమించుకోవాలి. ఐతే వీళ్ళని మంత్రిగా మాత్రం చేసుకోకూడదు అంటాడు.

"విభజ్యామాత్యవిభవం దేశకాలౌ చ కర్మ చ,
అమాత్యాః సర్వ ఏవైతే కార్యాః స్యుర్న తు మన్త్రిణః".

(అర్థశాస్త్రంలో అనేకప్రదేశాలలో ఇలాంటి విషయాలను గూర్చి చర్చించేటప్పుడు కౌటిల్యుడు ఈ విధంగా ప్రాచీనుల అభిప్రాయాలు చెప్పి చివరకు తన అభిప్రాయం చెపుతూ ఉంటాడు.)

దీనిని పట్టి రాజుకు చాలా సన్నిహితంగా మంత్రం (ఆలోచన)చెప్పకలిగినవాడు మంత్రి; చెప్పిన కార్యాలు చేసే వాళ్లు అమాత్యులు అనే భేదం మంత్రి - అమాత్యులలో

నియమించాలి అనే విషయం చర్చించబడింది. "రాజు తనకి బాగా పరిచితులైన సహాధ్యాయులను అమాత్యులుగా నియమిస్తే మంచి" దని భారద్వాజు డన్నాడట. "వాళ్లు లోకువ కడతారు. అందుచేత తనతో సమానవ్యసనాలు, రహస్యమైన అలవాట్లు ఉన్నవాళ్ళను నియమిస్తే వాళ్లు తమను ఎక్కడ బయటపెడతాడో అని రాజుకు భయపడుతూ ఉంటారు" అని విశాలాక్షు డన్నాడట. "తన మర్మాలు వాళ్ళకి తెలుసు కాబట్టి రాజు, వాళ్ళు ఏమి చేసినా నిస్సహాయుడుగా ఉండిపోవలసి వస్తుంది. అందుచేత తనకి ప్రాణాపాయసమయంలో అడ్డుపడిన వాళ్ళని అమాత్యులుగా చేసుకోవాలి రాజు"అని పరాశరు డన్నాడట. "అది రాజభక్తి అయితే కావచ్చును. కాని బుద్ధిగుణం కాదు. అందుచేత ఏవైనా రాజకార్యాలని చక్కగా సామర్థ్యంతో నిర్వహించినవాళ్ళని నియమించాలి" అని పిశును డన్నాడట. "వాళ్ళని కాదు; పితృపితామహక్రమంలో వస్తున్న అమాత్యకుటుంబాలకి చెందినవారిని నియమించాలి" అని హేమదంతుడు అన్నాడట. "వాళ్లు రాజుగారి అధికారాలన్నీ స్వాయత్తం చేసుకొని రాజునే ఆడించడానికి ప్రయత్నిస్తారు. అందుచేత క్రొత్తవాళ్ళని వేసుకుంటే వాళ్లు రాజుకు భయపడుతూ ఉంటారు" అని వాతవ్యాధి అన్నాడట. "అట్లుకాదు; ఎంత శాస్త్రజ్ఞానం ఉన్నా కర్మ నిర్వహణంలో అనుభవం లేనివాడు ఏదైనా చిక్కు సమస్య రాగానే తబ్బిబ్బు అయిపోతాడు. అందుచేత గుణాలకే ప్రాధాన్యం ఇచ్చి అభిజన - ప్రజ్ఞా - శౌచ (Integrity) శౌర్యాను రాగాలు ఉన్నవాళ్ళని అమాత్యులుగా చేసుకోవాలి" అని బాహుదంతీపుత్రుడు అన్నాడట. ఈ విధంగా అందరి మతాలూ చెప్పి "సర్వముపపన్న మితి కౌటిల్యః; కార్యసామర్థ్యాద్ధి పురుషసామర్థ్యం కల్ప్యతే, సామర్థ్యతశ్చ" అని అంటాడు కౌటిల్యుడు. అనగా వీళ్ళందరు చెప్పినదీ నిజమే. ఐతే పనిని పట్టి పురుషుణ్ణి నిర్ణయించుకోవాలి కాని వీడే ఉండాలి; వాడు కాదు అని అనడం మంచిది కాదు అని అర్థం. అందుచేత పైన చెప్పిన అన్ని రకాల వ్యక్తులనుంచి కూడా కార్యానుసారంగా ఎన్నుకొని అమాత్యులను నియమించుకోవాలి. ఐతే వీళ్ళని మంత్రిగా మాత్రం చేసుకోకూడదు అంటాడు.

"విభజ్యామాత్యవిభవం దేశకాలౌ చ కర్మ చ,
అమాత్యాః సర్వ ఏవైతే కార్యాః స్యుర్న తు మన్త్రిణః".

(అర్థశాస్త్రంలో అనేకప్రదేశాలలో ఇలాంటి విషయాలను గూర్చి చర్చించేటప్పుడు కౌటిల్యుడు ఈ విధంగా ప్రాచీనుల అభిప్రాయాలు చెప్పి చివరకు తన అభిప్రాయం చెపుతూ ఉంటాడు.)

దీనిని పట్టి రాజుకు చాలా సన్నిహితంగా మంత్రం (ఆలోచన)చెప్పకలిగినవాడు మంత్రి; చెప్పిన కార్యాలు చేసే వాళ్లు అమాత్యులు అనే భేదం మంత్రి - అమాత్యులలో

ఉన్నట్లు తెలుస్తున్నది. బహుశా అమాత్యుల స్థానం నేటి కార్యదర్శుల స్థానం వంటిది అయి ఉండవచ్చు. ఈ ఘట్టంలోనే ఈ పదాలు వేరు వేరు అర్థాలలో ఉపయోగింపబడినవి.

ఎనిమిదవ అధ్యాయంలో ఎట్టివారిని మంత్రిగాను, పురోహితుడుగాను నియమించాలి అనే విషయం చెప్పబడింది. తన దేశంలో పుట్టినవాడు, సద్వంశంలో పుట్టినవాడు, దుర్గుణాలు లేనివాడు, లలితకళలలో నిపుణుడు, అర్థశాస్త్రజ్ఞుడు, బుద్ధిమంతుడు, ధారణాశక్తి కలవాడు, నేర్పు కలవాడు, ఉత్సాహప్రభావాలు కలవాడు, కష్టాలు వచ్చినా సహించగలవాడు, శుచి యైనవాడు (Man of integrity) స్నేహశీలుడు, దృఢమైన భక్తి కలవాడు, శీల-బల-ఆరోగ్య-గాంభీర్యములు కలవాడు, గర్వం కాని, చాపల్యము కాని లేనివాడు, చూడడానికి బాగుండేవాడు, వైరం తెచ్చిపెట్టనివాడు - ఇట్టివానిని మంత్రిగా నియమించాలి. వేదవేదాంగాలలోను, అథర్వప్రక్రియలోను నిష్ణాతుడై దైవ-మానుష ఉపద్రవాలకి ప్రతీకారం చేయగలిగిన వానిని పురోహితుడుగా నియమించాలి.

ఎరలు చూపి రహస్యంగా అమాత్యుల శౌచాన్ని ఎలా పరీక్షించాలో తొమ్మిదో అధ్యాయంలో చెప్పబడింది. 10, 11 అధ్యాయాలలో గూఢచారుల నియుక్తి, వాళ్ళ పరీక్ష విశదీకరింపబడ్డాయి. రాజు తన రాష్ట్రంలో ఉన్న సామాన్యప్రజలను, ప్రధానులైన ప్రజలను ఏ విధంగా వశంలో ఉంచుకోవాలో 12వ అధ్యాయంలో చెప్పబడింది. శత్రురాజ్యంలో ఉన్న ప్రజలను ఏదో విధంగా మోసగించి తనకు వశం అయేటట్లు చేసుకొనే పద్ధతులు 13వ అధ్యాయంలో చెప్పబడ్డాయి.

"అధికారం" అనే 14వ ప్రకరణం : రాజు ఉత్తములైన మంత్రులతో కలిసి మంత్రణం చెయ్యాలి. మంత్రుల సంఖ్యను గూర్చిన పూర్వాచార్యుల మతాలను చెప్పి చివరకు కౌటిల్యుడు ముగ్గురు - నలుగురు మంత్రులతో ఆలోచించడం మంచిది అని అంటాడు. ఒక్కడితోటే చేస్తే సమస్య తెగదు. ఆ మంత్రి ఎదురుతిరగవచ్చు కూడా. ఇద్దరు మంత్రులతో చేస్తే వాళ్ళిద్దరూ సులభంగా ఏకం అయి రాజును పెడదారి పట్టించవచ్చును. నలుగు రుంటేనే చాలావరకు ఈ ప్రమాదాలు ఉండవు. మంత్రాలకి ఐదు అంగాలట :-

"కర్మణామారమ్భోపాయః, పురుషద్రవ్యసంపత్,
దేశకాలవిభాగః, వినిపాతప్రతీకారః,
కార్యసిద్ధిరితి పఞ్చాఙ్గో మన్త్రః"

"పనులు చేపట్టడానికి ఉపాయము, పురుషబల-ధనబలాలు, దేశకాలాల విభాగము, విఘ్నాలకి ప్రతిక్రియ, కార్యసిద్ధి" మంత్రిపరిషత్తులో ఎంతమంది ఉండాలి అని ప్రశ్న. పన్నెండుగురు ఉండాలని మనుమతానుయాయులు, పదహారుగురు అని బృహస్పతిమతంవాళ్ళు, ఇరవై మంది అని శుక్రాచార్యమతంవాళ్లు, సామర్థ్యాన్ని పట్టి సంఖ్యానిర్ణయమని కౌటిల్యుడు. దగ్గర ఉన్నవాళ్ళని పిలిపించి వాళ్ళతో మంతనాలు చెయ్యాలి. దూరంగా ఉన్నవాళ్ళతో లేఖలద్వారా సంప్రతించాలి. ఈ సందర్భంలో, ఇంద్రుడు సహస్రాక్షు డెందు కయ్యాడో చెపుతూ కౌటిల్యుడు ఒక వాక్యం వ్రాస్తాడు -

"ఇన్ద్రస్య హి మన్త్రిపరిషదృషీణాం సహస్రమ్,
స తచ్చక్షుః. తస్మాదిమం ద్వ్యక్షం సహస్రాక్షమాహుః".

ఇంద్రుడి మంత్రిపరిషత్తులో వెయ్యిమంది ఋషులు ఉండేవారట. వాళ్ళే ఆయనికి నేత్రాలు. అందుచేత అతడు అసలు రెండు నేత్రాలవాడే అయినా సహస్రాక్షు డనే పేరు వచ్చినదట.

15వ అధ్యాయంలో దూతలు, వాళ్ళ లక్షణాలు వివరించబడ్డాయి. "రాజపుత్ర దర్శనం" అనే 16వ అధ్యాయంలో, రాజు తన పుత్రులను ఎలా పెంచుకోవాలో, వాళ్ళనుండి తిరుగుబాటు ప్రమాదము రాకుండా ఎలా చూచుకోవాలో చెప్పబడింది. అవసరమైతే వాళ్ళను కూడా ఎలా నశింపచెయ్యాలో చెప్పబడింది. తండ్రి అనుమానాలకి గురి అయిన రాజపుత్రుడు ఏమి చెయ్యాలో 17వ అధ్యాయంలో చెప్పబడింది.

రాజు పగలు ఎనిమిది భాగాలుగానూ, రాత్రి ఎనిమిది భాగాలుగానూ విభజించి ఏ ఏ పనులు (రాజ్యకార్యాలూ, స్వీయకార్యాలూ) చెయ్యాలో 18వ అధ్యాయంలో వర్ణింపబడింది. రాజ్యవ్యవహారాలు చూచేటప్పుడు తన దగ్గరికి వచ్చేవాళ్ళ నెవరినీ ఆపకుండా అందరితోటి కలవాలట. అట్లా కాకపోతే ప్రజలకోపానికి గురి అవుతాడు. ఆత్యయికకార్యాలు ఏవైనా (Urgent work) ఉంటే వెంటనే చూడాలి. కాలాతిపాతం (Postponement) చేయకూడదు. అలా చేస్తే ఆ పని కృచ్ఛ్రసాధ్యం (అతి కష్టం మీద సాధించతగినది) ఐనా అవుతుంది లేదా అసాధ్యం అయిపోతుంది.

"సర్వమాత్యయికం కార్యం శృణుయాన్నాతిపాతయేత్,
కృచ్ఛ్రసాధ్యమతిక్రాన్తమసాధ్యం వా విజాయతే".

ప్రజల సుఖంలోనే రాజు సుఖం ఉన్నది; ప్రజల హితంలోనే రాజు హితం ఉన్నది. రాజుకు తనకు ప్రియమైనది హితం కాదు. ప్రజలకు ప్రియమైనదే రాజుకు కూడ హితము.

"ప్రజాసుఖే సుఖం రాజ్ఞః ప్రజానాం చ హితే హితమ్,

నాత్మప్రియం హితం రాజ్ఞః ప్రజానాం తు ప్రియం హితమ్".

"నిశాన్తప్రణిధి" అనే 19వ అధ్యాయంలో రాజు తన ప్రాసాదంలోను, అంతఃపురంలోను ఎట్టి జాగ్రత్తలను తీసుకోవలెనో, విషాదులవలన ఎలా రక్షించుకోవలెనో చెప్పబడింది. కోటలోనికి వచ్చే ప్రతివస్తువునూ, బైటికి వెళ్ళే ప్రతివస్తువును కూడా రిజిస్టరులో ఎక్కించుకోవాలి. ప్రతి వస్తువుమీదా రాజముద్ర ఉండాలి.

"సర్వం చావేక్షితం ద్రవ్యం నిబద్ధాగమనిర్గమమ్,

నిర్గచ్ఛేదధిగచ్ఛేద్వా ముద్రాసంక్రాన్తభూమికమ్".

"ఆత్మరక్షితకం" అనే 20వ అధ్యాయంలో రాజు స్వీయరక్షణం విషయంలో ఎట్టి జాగ్రత్తలను తీసుకోవాలో చెప్పబడింది. ఎంతో పరిచయం ఉన్నవాళ్ళని కాని దగ్గరికి రానీయకూడదు. అన్నాదులలో విషం కలిపితే తెలుసుకొనే ఉపాయాలు వివరించబడ్డాయి. ధరించే వస్త్రాలంకారాదులను కూడా బాగా పరీక్షించి ధరించాలి. యానోద్యానాదులలో కూడా ఎంతో మెలకువగా ఉండాలి.

రెండవ అధికరణానికి "జనపదనివేశము" అని పేరు. మొదటి అధ్యాయంలో గ్రామాల నిర్మాణము, జలమార్గసేత్వాది నిర్మాణము మొదలైన విషయాలు చెప్పబడ్డాయి. బాల-వృద్ధ-వ్యాధిగ్రస్త-అనాథులను రాజు పోషించాలి. చిన్నపిల్లవాడు పెద్దవాడయేవరకూ అతని ఆస్తిని గ్రామస్తులు కాపాడాలి. భార్యను, పిల్లలనూ, తల్లిదండ్రులనూ, అప్రాప్తవ్యవహారాలైన (మైనర్లయిన) సోదరులనూ, అవివాహితలైన చెల్లెండ్రను, భర్తలు లేని సోదరీలను, శక్తి ఉండికూడా పోషించనివాళ్ళని శిక్షించాలి. ఐతే పైన చెప్పినవాళ్ళు పతితు లయినట్లయితే పోషించకపోయినా తప్పు లేదు. తల్లినిమాత్రం పతితయైనా పోషించవలసినదే. కుటుంబానికి దారి చూపించకుండా ఎవడైనా సంన్యసించినా, స్త్రీకి సంన్యాసం ఇప్పించినా వానిని శిక్షించాలి. వానప్రస్థులున్నా తప్పు లేదు కాని గ్రామంలో సంన్యాసుల్ని ఉండనివ్వకూడదు. సహకారసంఘాలు తప్ప మరే సంఘాలుకాని సంస్థలుకాని ఉండకూడదు. ఉద్యానాలు కాని విహారశాలలు కాని, నటనర్తక గాయకాదులు కాని గ్రామాలలో ఉండకూడదు. వాళ్ళవల్ల వ్యవసాయానికి విఘ్నం కలుగుతుంది.

"భూమిచ్ఛిద్రవిధానం" అనేది రెండవ అధ్యాయం. వ్యవసాయానికి ఉపయోగించని భూములను పశుగ్రాసం కోసం విడిచి పెట్టాలి. రెండు క్రోసుల (4మైళ్లు) ప్రమాణం గల అరణ్యభాగాన్ని బ్రాహ్మణులు వేదాధ్యయన-యజ్ఞాద్యనుష్ఠానాలు చేసుకోవడానికి విడిచిపెట్టాలి. అనేక వృక్షాలూ, గోళ్లూ కోరలూ తీసివేసిన మృగాలూ

ఉన్న వనాన్ని రాజుకి విహారంకోసం ఏర్పరచుకోవాలి. వివిధదేశాలలో ఉండే మృగాలతో ఒక మృగవనం (Zoo) ఏర్పాటు చేయాలి. రాష్ట్రం పొలిమేరలలో ఏనుగులతో నిండిన దట్టమైన నాగవనం నిర్మించాలి.

దుర్గవిధానము, దుర్గనివేశము అనే 3,4 అధ్యాయాలలో జలదుర్గ-పర్వతదుర్గ-ధాన్వన (ఎడారి) దుర్గ-వనదుర్గాల నిర్మాణమూ, వాటిలో వివిధగృహాల నిర్మాణమూ, బాటలు వేయడము మొదలైన అంశాలు వివరింపబడ్డాయి. "సన్నిధాతృనిచయకర్మ" అనే ఐదో అధ్యాయంలో కోశగృహనిర్మాణమూ, కోశాధ్యక్షుని కర్తవ్యాలూ వివరింపబడ్డాయి. ఎవరైనా చెడ్డనాణాలు తెచ్చినప్పుడు పరీక్షించి, వాటిని అక్కడనే ఛేదించివేసి, ఆ తెచ్చిన వానిని కఠినంగా దండించాలి. ధాన్యాదులలో కల్తీసరుకు తెచ్చిన వానిని కూడా దండించాలి. కోశాధ్యక్షుడు బైటనుంచి ఎంత ఆదాయం వచ్చిందో, నగరంనుంచి ఎంత వచ్చినదో, ఎంత వ్యయమై ఎంత మిగిలిందో నూరుసంవత్సరాల లెక్కలు కూడా వెంటనే చెప్పగలిగిన స్థితిలో ఉండాలి.

"బాహ్యమభ్యన్తరం చాయం విద్యాద్వర్షశతాదపి,
యథా పృష్టో న సజ్జేత వ్యయశేషం చ దర్శయేత్".

"సమాహర్తృసముదయప్రస్థాపనం" అనే 6వ అధ్యాయంలో సమాహర్త (Collector of Taxes) చేయవలసిన విధులు, "అక్షపటలగాణనిక్యాధికారం" అనే 7వ అధ్యాయంలో అక్షపటలం (Account Office) లో గాణనిక్యుడు (Superintendent of Accounts) చేయవలసిన గణనపుస్తకాలను భద్రపరచడంవంటి విధులు, 8వ అధ్యాయంలో రాష్ట్రద్రవ్యాన్ని అపహరించే అధికారులకు ఇచ్చే దండమూ వివరించబడ్డాయి. రాజధనాన్ని అధికారులు ఏ విధంగా కాజేస్తూ ఉంటారో చెపుతూ అందుకు వాళ్లు అవలంబించే 40 ఉపాయాలు (రిజిష్టర్లు సరిగా వ్రాయకపోవడం, లెక్కలు తారుమారుచేయడం వంటివి) వర్ణింపబడ్డాయి.

9వ అధ్యాయములో అధ్యక్షుల మీద (Heads of the Departments) సర్వదా నిఘా వేసి ఉండాలనీ, డబ్బులో మసిలేవాళ్లు డబ్బు తినకుండా ఉండలేరు కాబట్టి చాలా జాగ్రత్తగా పర్యవేక్షిస్తూ ఉండాలనీ చెప్పబడింది. విషమైనా, తేనెయైనా నాలిక మొదటిదాకా వెళ్ళినతరువాత దానిని మింగకుండా ఉండడము ఎంత అశక్యమో, డబ్బు మధ్య మసలే రాజాధికారులు కొద్దిగానో గొప్పగానో తినకుండా ఉండలేరట.

"యథా హ్యనాస్వాదయితుం న శక్యం జిహ్వాతలస్థం మధు వా విషం వా,
అర్థస్తథాహ్యర్థచరేణ రాజ్ఞః స్వల్పోఽప్యనాస్వాదయితుం న శక్యః".

"శాసనాధికారం" అనే 10 వ అధ్యాయంలో రాజ్య పరిపాలనకు సంబంధించిన

వివిధశాసనాలు వ్రాయించే పద్ధతి చెప్పబడింది. ఈ సందర్భంలో భాషకి సంబంధించిన విషయాలు కూడా కొన్ని చెప్పబడ్డాయి. లింగ-వచన-కారక-క్రియాదులు సరిగా ప్రయోగించకుండా చేసే అపశబ్దాలను పరిహరించాలి. సంప్లవం అనే దోషం అనగా వర్గాన్ని (Punctuation mark) ఉంచవలసిన చోట ఉంచక, ఉంచకూడనిచోట ఉంచడం వంటి దోషం లేకుండా చూచుకోవాలట.

"కోశప్రవేశ్యరత్నపరీక్ష" అనే 11వ అధ్యాయంలో కోశాధ్యక్షుడు ఏ ఏ వస్తువులను కోశంలోనికి తీసుకొనవచ్చునో చెప్పబడింది. ఈ సందర్భంలో వివిధ రత్నజాతులూ, అగరుచందనాదివస్తువులూ, వివిధవస్త్రాదులూ వర్ణించబడినాయి.

"ఆకరకర్మాన్తప్రవర్తనం" అనే 12వ అధ్యాయంలో వివిధఖనిజాల సంగ్రహమూ, విక్రయమూ, "అక్షశాలాయాం సువర్ణాధ్యక్షః" అనే 13వ అధ్యాయంలో సువర్ణాధ్యక్షుడు వెండి బంగారాల విషయంలో తీసుకోవలసిన ప్రత్యేకమైన జాగ్రత్తలూ చెప్పబడ్డాయి. 14వ అధ్యాయంలో-సౌవర్ణికుడు (రాజ్యంలో ఉండే ప్రధానస్వర్ణకారుడు) ప్రజలకు అలంకారాలు ఏ విధంగా చేయించి ఇవ్వాలి అనే విషయమూ, ప్రసంగవశంచేత స్వర్ణకారులు సువర్ణాన్ని అపహరించడానికి అవలంబించే విధానాలు వివరింపబడ్డాయి. 15వ అధ్యాయంలో కోష్ఠాగారాధ్యక్షుడు (కొఠారి) వివిధ ధాన్యాదులను సేకరించేటప్పుడు అవలంబించవలసిన పద్ధతులు, వాటి ప్రమాణ -మూల్యనిర్ణయాదులు చెప్పబడినవి. 16వ అధ్యాయంలో పణ్యాధ్యక్షుడు (Chief supervisor of markets) వివిధ వస్తువులను ఏ విధంగా సేకరించాలో, ఏ విధంగా విక్రయించాలో వివరింపబడింది. దీనినిపట్టి వర్తకవ్యాపారం అంతా చాలావరకు ప్రభుత్వం ద్వారానే జరిగేదన్నట్లు తెలుస్తూన్నది. 17వ అధ్యాయంలో కుప్యాధ్యక్షుని (Head of the forest department) కర్తవ్యాలూ, అడవుల్లో లభించే మంచి కఱ్ఱ ఇచ్చే, ఉత్తమజాతి వృక్షాలూ, ఇతరవస్తువులూ వర్ణింపబడ్డాయి. 18వ అధ్యాయంలో వివిధ ఆయుధాల వర్ణనచేసి, ఆయుధాగారాధ్యక్షుని కర్తవ్యాలు నిరూపించబడ్డాయి. 19వ అధ్యాయంలో తూకాలూ, కొలతలు పరీక్షించే అధికారి (పౌతవాధ్యక్షుడు) కర్తవ్యాలు, ధరలు నిర్ణయించే విధానమూ చెప్పబడ్డాయి. 20వ అధ్యాయంలో మానాధ్యక్షుడు దేశకాలాల కొలతలు తెలుసుకొని ఉండాలి అని చెప్పి ఆ కొలతలన్నీ ఇవ్వబడ్డాయి. 21వ అధ్యాయంలో శుల్కాధ్యక్షుని (అమ్మకం పన్నుల అధికారి) కర్తవ్యాలు చెప్పబడ్డాయి. శుల్కవ్యవహారాధ్యాయం (22)లో ఏ వస్తువు మీద ఎంత శుల్కం వెయ్యాలో చెప్పబడింది. సూత్రాధ్యక్షాధ్యాయం(23)లో అనేక రకాలైన దారాలు, వాటిధరలు, త్రాళ్ల మొదలైన వాటిని గూర్చి చెప్పబడింది. ఈ

విషయాలన్నీ పర్యవేక్షించే రాజకీయాధికారి "సూత్రాధ్యక్షుడు". సీతాధ్యక్షాధ్యాయంలో (24) వ్యవసాయానికి సంబంధించిన విషయాలు చర్చించబడినవి. సీతాధ్యక్షుడు అన్ని వృక్షాలకీ, సస్యాదులకీ సంబంధించిన బీజాలను భద్రపరచి ఉంచాలి. తగినవారికి ఇచ్చి చల్లించాలి. వ్యవసాయం చేయించడానికి ప్రభుత్వానికి శక్యం కాని భూములను సగం పంట ఇచ్చేటట్లు నిర్ణయించి దున్నుకునే వాళ్ళకి ఇవ్వాలి. ఎవరైనా స్వయంగా తాము నిర్మించిన చెరువులు మొదలైనవాటినుండి నీరు తీసుకొని పండిస్తే వాళ్లు 5వ వంతు రాజుకు ఇవ్వాలి. స్రోతోయంత్రంద్వారా (నీళ్ల తోడే యాతాము వంటిది) నీరు పారించి పండిస్తే మూడవ వంతు ఇవ్వాలి. నదీ-సర స్తటాక-కూపాదుల నుంచి నీరు తీసికొని పండిస్తే నాల్గవ వంతు ఇవ్వాలి.

25వ అధ్యాయంలో సురాధ్యక్షుని కర్తవ్యాలు చెప్పబడ్డాయి. కల్లు తయారుచేసే ప్రదేశాలు పర్యవేక్షిస్తూ ఉండాలి. కొన్నిచోట్ల అవసరానుగుణంగా కల్లుదుకాణాలు తెరిపించాలి. ఆ స్థానాలలో తప్ప మరెచ్చటనైనా కల్లు తయారుచేసేవారికి 600 పణాల దండం విధించాలి. మంచివాళ్ళే అన్న పేరున్న వాళ్లు కుడుబంలో నాల్గవ వంతుగాని, సగం కాని, ఒక కుడుబం కాని, ప్రస్థం కాని, అర్ధప్రస్థం కాని సురను తమతో తీసుకొని వెళ్ళవచ్చు. ఇతరులు పానాగారాలలోనే త్రాగాలి. ఈ ప్రదేశాలలో చాలామంది దొంగలు దొరుకుతారు కాబట్టి వాళ్ళమీద ఒక కన్ను వేసి ఉంచాలి. పానాగారాలలో చాలా గదులు, శయానాసనాదులూ గంధమాల్యోదకాదులూ ఏర్పాటు చెయ్యాలి. ఈ సందర్భంలో అనేక రకాల మద్యాలు వర్ణించబడినాయి.

26వ అధ్యాయంలో సూనాధ్యక్షుడు (మాంస విక్రయశాలల పర్యవేక్షణాధికారి) చేయవలసిన కర్తవ్యాలు, మాంసపరీక్ష మొదలైనవి చెప్పబడినాయి. నిషేధించబడిన అరణ్యాదులలో ఉన్న పశుపక్ష్యాదులను చంపేవారిని తీక్ష్ణంగా దండించాలి. 27వ అధ్యాయంలో వేశ్యలు, వారి పర్యవేక్షణం మొదలైన విషయాలు చెప్పబడినాయి. ఈ విషయాల అధికారి గణికాధ్యక్షుడు. రాజు అవసరాన్ని పట్టి సంజ్ఞలూ, (వేషాలు) అనేక భాషలూ తెలిసిన నటనర్తకాదుల భార్యలను తన వశం చేసుకొని,శత్రువుల వినాశనానికి ఉపయోగించుకోవాలి.

"సంజ్ఞాభాషాన్తరజ్ఞాశ్చ స్త్రియస్తేషామనాత్మసు,
చారఘాతప్రమాదార్థం ప్రయోజ్యా బన్ధువాహనాః".

నదీ సముద్రాదులలో నావలను నడిపేవాళ్ళను పర్యవేక్షించి వాళ్ళ దగ్గర సుంకాలు తీసుకొనేవాడు నావాధ్యక్షుడు. అతని కర్తవ్యాలని గూర్చి 28వ అధ్యాయంలో

చెప్పబడింది. 29-33 అధ్యాయాలకు వరసగా "గోధ్యక్షః" "అశ్వాధ్యక్షః" "హస్త్యధ్యక్షః" " హస్త్యధ్యక్షః-హస్తిప్రచారశ్చ" "రథాధ్యక్షః-సేనాపతి ప్రచారశ్చ " అని పేర్లు. గోవులు, అశ్వాలు, ఏనుగులు, రథాలు వీటికి సంబంధించి అధికారుల కర్తవ్యాలు, వాటిలో భేదాలు, వాటి పోషణాదులు వర్ణించబడినాయి. "ముద్రాధ్యక్ష ః-వివీతాధ్యక్షః' ' అనే 34వ అధ్యాయంలో ముద్రాధ్యక్షుని(రాజుగారి సీలు ఉపయోగించే అధికారి) అధికారాలు చెప్పబడ్డాయి. నగరంలో ప్రవేశించేవారికైనా, నగరంనుంచి బైటకు వెళ్ళేవారికైనా ఒక మాషం (ఒక నాణెము) తీసుకొని ముద్ర (పాస్) ఇవ్వాలి. ముద్రలేకపోయినా, తప్పుడు ముద్ర చూపించినా అట్టివారు దండనార్హులు. విదేశీయులైతే అధికదండం. వివీతాధ్యక్షుడనగా అడవులలో సంచరించేవారిమీద నిఘా ఉంచే అధికారి.

"సమాహర్తృప్రచారం" అనే 35వ అధ్యాయంలో సమాహర్త (Revenue Collector)చేయవలసిన పనులు చెప్పబడ్డాయి. తన క్రింద ఉన్న జనపదాన్ని నాలుగు భాగాలుగా విభజించి వాటికి సంబంధించిన విషయాలన్నీ (ధాన్య-పశు-హిరణ్యాలు,పన్ను మొదలైనవి) ఇది ఇంత అని నిబంధింపచేయాలి (రిజిష్టర్ ఎక్కించాలి). అతని క్రింద గోపుడనే అధికారి, ఐదు గ్రామాలను కాని పది గ్రామాలు కాని పర్యవేక్షించాలి. ఇతడు గ్రామం పొలిమేరలు, దున్నే భూమి, పొలాలు, ఆరామాలు, తోటలు, గృహాలు, చైత్యాలు, దేవాలయాలు, వంతెనలు, శ్మశానాలు, సత్రాలు, చలివెందళ్లు, పుణ్యస్థానాలు, అన్నక్షేత్రాలు, మార్గాలు(రోడ్లు)మొదలైన ఆయా గ్రామాలకు సంబంధించిన వివరాలన్నీ తెలుసుకొని ఉంచుకోవాలి. ఇంత మంది చాతుర్వర్ణ్యాల వాళ్లు ఉన్నారు. ఇన్ని పశువులున్నాయి. ఇంత బంగారం ఉన్నది. ఇంతమంది విష్టులు (వెట్టివాళ్లు) ఉన్నారు. ఇంత పన్ను వస్తుంది -ఇలాంటి విషయాలన్నీ తెలుసుకోవాలి. ఎవరు ఏ వృత్తితో జీవిస్తున్నారో, ఆడవాళ్లు ఏ పనులు చేస్తారో, పురుషులు ఏ పనులు చేస్తారో, బాలవృద్ధాదులు ఏమి చేస్తారో తెలుసుకోవాలి. జనపదంయొక్క నాల్గవ భాగం స్థానికుడనే అధికారి పర్యవేక్షణలో ఉంటుంది. అపరాధులను శిక్షించడానికి ప్రదేష్టలు అనే అధికారులు గోపులకీ, స్థానికులకీ సహాయంగా ఉండాలి. సమాహర్త అనేక వేషాలలో గూఢచారులను పంపించి గ్రామాలలో ఏమి ఏమి జరుగుతున్నదో కనిపెడుతూ ఉండాలి.

నగరాధ్యక్షుడు 'నాగరికుడు'. అతడూ, అతని క్రింది అధికారులైన స్థానికుడు, గోపుడు చేయవలసిన పనులు 36వ అధ్యాయంలో చెప్పబడ్డాయి.

ధర్మశాలాధికారి పాషండులకి, బాటసారులకీ చోటు ఇచ్చేముందు స్థానికునికి చెప్పాలి. శిల్పులు వర్తకులు మొదలైనవాళ్లు క్రొత్తవాళ్ళకు తమ ఇళ్ళల్లో చోటు ఇవ్వవచ్చు కాని దేశకాలాలకి విరుద్ధంగా వ్యాపారం చేసేవాళ్ళూ ఇతరుల వస్తువులతో వ్యాపారం చేసేవాళ్ళూ ఎవరైనా వస్తే అధికారులకి తెలపాలి. మద్య మాంసాదులు అమ్మేవాళ్ళూ, అన్నం అమ్మేవాళ్ళూ (హోటలువాళ్లు) వేశ్యలు తమ పరిచితులను ఇంట్లో ఉంచుకోవచ్చు. అతివ్యయం చేసేవాళ్ళు ఎవరైనా వస్తే అధికారులకి తెలపాలి. ఇలాంటి నియమాలు ఎన్నో చెప్పబడినాయి. ఇళ్లు కాలుతున్నప్పుడు అక్కడ ఉండికూడా ఆర్పడానికి వెళ్ళనివాళ్ళని దండించాలి. ఇంటికి నిప్పు అంటించినవానికి వధ దండం. రథ్య (రోడ్డు) మీద బూడిద పోసినా, మురికినీరు వదలినా, పుణ్యస్థాన-ఉదకస్థానాదులను మలమూత్రాలచేత కలుషితం చేసినా దండించాలి. పిల్లి, కుక్క, నకులము, సర్పము మొదలైనవాటి మృతశరీరాలను గాడిద మొదలైనవాటి మృతశరీరాలను నగర మధ్యంలో వదలినా, నిర్ణీతమైన దారిని కాకుండా మరొక మార్గంలో శవాన్ని తీసుకొని వెళ్లినా దండించాలి. రాత్రి ప్రారంభంలో ఆరు గడియల తరవాత చివర ఆరు గడియలు రాత్రి ఉన్నప్పుడు రెండు పర్యాయాలు రాజప్రాసాదందగ్గర తూర్యశబ్దం చేయబడుతుంది. రాత్రి ఆ రెండు రాత్రిఘోషాల మధ్యకాలంలో రాజప్రాసాదప్రాంతంలో తిరిగేవాళ్లు దండనీయులు. నాగరికుడు ప్రతిరోజు జలస్థలమార్గాలూ, సురంగ మార్గాలూ, ప్రాకారాలు, గోపురాలు మొదలైనవాటిని పర్యవేక్షిస్తూ ఉండాలి. నడవడిక బాగున్న ఖైదీలనూ, కొందరిని ఏదో ఒక పనిచేయించుకొన్న తరవాతా విడిచిపెడుతూ ఉండాలి.

మూడవ అధికారణానికి "ధర్మస్థీయం" అని పేరు. మొదటి అధ్యాయంలో ధర్మస్థులైన ముగ్గురు అమాత్యులు కలిసి జనపదసంధి (గ్రామాలసీమ) సంగ్రహణ (పది గ్రామాల కేంద్రం) ద్రోణముఖ (400 గ్రామాల కేంద్రం) స్థానీయా (800 గ్రామాల కేంద్రం) లలో ప్రజల వ్యవహారాలు చూడాలి. ఏ వ్యవహారాలు గ్రాహ్యాలో ఏవి కావో ముందుగా నిర్ణయించుకోవాలి. వాదిప్రతివాదులు చెప్పే మాటలు యథాతథంగా వ్రాసుకోవాలి. సాక్షుల్ని పరీక్షించాలి. తప్పుడు సాక్ష్యం చెప్పేవాళ్ళని శిక్షించాలి. రెండవ అధ్యాయంలో వివాహ-స్త్రీధనాదులను గూర్చి చెప్పబడింది. మన్వాదిధర్మశాస్త్రాలలో చెప్పినట్లుగా బ్రాహ్మ-ప్రాజాపత్య-ఆర్ష-దైవ-గాంధర్వ-ఆసుర-రాక్షస-పైశాచా లనే ఎనిమిది విధాలైన వివాహాలు చెప్పబడ్డాయి. 'వృత్తి' అనీ 'ఆబంధ్యం' అనీ స్త్రీధనం రెండు విధాలు. రెండు వేలకి తక్కువ కాకుండా (మామగారు మొదలైనవాళ్లు) ఏర్పరచినది వృత్తి. అలంకారాలు ఆబంధ్యం. దీని విషయంలో ఇంత ఉండాలని నియమం లేదు.

భర్త మరణించిన స్త్రీ ధర్మకర్మపరురాలై ఉండాలనుకున్నప్పుడు కొంత ప్రీతిధనం (ప్రేమపూర్వకంగా ఇచ్చే ధనం) కలిపి ఆమె ధనాన్ని ఆమెకు ఇచ్చివేయాలి. ఇలా తీసుకున్న తరవాత కొంత కాలానికి ఆమె పునర్వివాహం చేసుకొనేపక్షంలో తాను తీసుకున్న ధనాన్ని వడ్డీతో సహా (మొదటి) భర్త బంధువులకి ఇచ్చివేయాలి. ఐతే ఆమె కుటుంబం కావాలనే ఉద్దేశ్యంతో పునర్వివాహం చేసుకుంటూన్న పక్షంలో మామగారూ భర్తా ఇచ్చిన ధనాన్ని వివాహసమయంలో ఆమెకు ఇవ్వాలి. మామగారి ఇష్టం లేకుండా పునర్వివాహం చేసుకొనే స్త్రీకి ఆ ధనం ఇవ్వవలసిన పనిలేదు. ఈ పునర్వివాహం జ్ఞాతులద్వారా అయినపక్షంలో ఆ జ్ఞాతులే ఆమెకు ధనం ఇవ్వాలి. పునర్వివాహం చేసుకొనే స్త్రీకి భర్త ఆస్తిమీద అధికారం ఉండదు. ధర్మబుద్ధి కలదైతే, అనగా పునర్వివాహం చేసుకొనని పక్షాన ఉంటుంది. పుత్రవతియైన స్త్రీ పుత్రుల పోషణాదులకోసమే పునర్వివాహం చేసుకుంటూన్న పక్షంలో ఆ ధనాన్ని పుత్రుల పేర నిర్దిష్టం చెయ్యాలి. ఎవరైనా ఒక స్త్రీ చాలామంది పురుషుల ద్వారా చాలా మంది పుత్రులను కన్న పక్షాన ఏ తండ్రివల్ల వచ్చిన ధనాన్ని ఆ పుత్రుడికే ఇవ్వాలి. ఐతే పుత్రులు లేని స్త్రీ పతివ్రతాధర్మం ప్రకారం పునర్వివాహం చేసుకొనని పక్షంలో పెద్దవాళ్ళదగ్గర ఉంటూ చివరివరకూ తన ధనం అనుభవించవచ్చు. చివరికి అది దాయాదులకి చెందుతుంది. భర్త జీవించి ఉండగా మరణించిన స్త్రీయొక్క ధనాన్ని పుత్రులూ పుత్రికలూ పంచుకోవాలి. పుత్రులు లేని పక్షాన పుత్రికలకే చెందుతుంది ఆ ధనం. ఎవరూ లేకపోతే భర్తకి చెందుతుంది. వివాహసమయంలో కట్నంగా ఇచ్చిన సొమ్మును (ఆ స్త్రీ మరణించినపుడు) పుట్టింటివాళ్లు తీసుకొనవచ్చును. ఈ విధంగా స్త్రీ ధనానికి సంబంధించిన కొన్ని విషయాలు చెప్పబడ్డాయి. భార్యకి పిల్లలు పుట్టకపోతే భర్త ఎనిమిది సంవత్సరాలు వేచి ఉండాలి. మృతశిశువును కనిన పక్షాన పది సంవత్సరాలు, ఆడపిల్లలనే కనిన పక్షాన 12 సంవత్సరాలూ నిరీక్షించి, అప్పటికీ పుత్రులు కలగకపోతే రెండవ భార్యను వివాహం చేసుకోవచ్చును. దీనికి విరుద్ధంగా ప్రవర్తించినవాడు శిక్షార్హుడు.

భార్య నీచుడూ, పరదేశప్రవాసి, రాజద్రోహి, ప్రాణఘాతకుడు, పతితుడు, నపుంసకుడు అయిన భర్తతో వివాహవిచ్ఛేదం చేసుకోవచ్చును.

"నీచత్వం పరదేశం వా ప్రస్థితో రాజకిల్బిషీ,
ప్రాణాభిహన్తా పతితస్త్యాజ్యః క్లీబోఽపి వా పతిః".

మూడవ అధ్యాయంలో భార్యాభర్తలు పరస్పరము అతిక్రమించకూడదని చెప్పి అట్లా చేసిన పక్షాన ఇవ్వవలసిన శిక్షలు చెప్పబడినాయి. కౌటిల్యుని ప్రకారం స్త్రీకి 12 సంవత్సరాల వయస్సు, పురుషునికి 16 సంవత్సరాల వయస్సు వచ్చినతరువాత వాళ్ళు ప్రాప్తవ్యవహారులు (Majors) అవుతారు. అప్పటినుంచీ వాళ్లు రాజశాసనానికి కట్టుబడి ఉండవలసిందే - "ద్వాదశవర్షా స్త్రీ ప్రాప్తవ్యవహారా భవతి షోడశవర్షః పుమాన్".

నాల్గవ అధ్యాయంలో కూడా పరస్త్రీ-పరపురుషుల సంపర్కం ఏర్పరచుకొన్న పురుషస్త్రీలకు వివిధ దండాలు చెప్పబడ్డాయి. హ్రస్వప్రవాసంలోనూ, దీర్ఘప్రవాసంలోనూ ఉన్న భర్తకోసం ఒక స్త్రీ ఎంతకాలం పాటు వేచి ఉండాలో విస్తృతంగా చెప్పి తరవాత ఆమె పునర్వివాహం చేసుకొనవచ్చు నని చెప్పబడింది. ఋతుకాలాన్ని వ్యర్థం చేసి పుత్రులను కనకుండా ఉండడం "ధర్మవధ" అని కౌటిల్యుని అభిప్రాయం - "తీర్థోపరోధో హి ధర్మవధః ఇతి కౌటిల్యః".

ఐదవ అధ్యాయంలో దాయవిభాగం చెప్పబడింది. తలిదండ్రులు కాని, తండ్రికాని జీవించి ఉన్నంతకాలం పుత్రులకు ఆస్తిమీద అధికారం లేదు. తరవాతనే వాళ్లు దాయవిభాగం చేసుకోవాలి. 6,7 అధ్యాయాలలో దాయవిభాగసందర్భంలో అనేక విధాలైన పుత్రులు, ఎవరికి ఎంత భాగం రావాలి - ఇలాంటి విషయాలు చెప్పబడ్డాయి.

ఎనిమిదవ అధ్యాయంలో వాస్తుకు సంబంధించిన వివాదాలను గూర్చి చెప్పబడింది. గృహము, పొలాలు, ఆరామాలు, సేతుబంధాలు, చెరువులు, గట్లు వీటి కన్నింటికీ వాస్తు వని పేరు. వీటికి సంబంధించిన వివాదాలను సామంతుడు (గ్రామాధికారి) పరిష్కరించాలి. వాస్తువిక్రయాన్ని గూర్చి చెప్పే తొమ్మిదవ అధ్యాయంలో వాస్తువును అమ్మదలచినవాడు ముందుగా గ్రామాధికారికీ, ధనికుడికీ చెప్పి వాళ్ళకి అవసరం లేని పక్షాన ఇతరులకు అమ్మాలి. సరిహద్దులను గూర్చిన తగాదాల విషయం కూడా చర్చించ బడింది. 10వ అధ్యాయంలో వాస్తుకు సంబంధించిన తగాదాలలో ఎంత జుర్మానా వెయ్యాలి-ఇలాంటి విషయాలు చర్చించబడ్డాయి. కర్షకుడు గ్రామంలోనికి వచ్చి దున్నని పక్షాన ఆ గ్రామస్థులు అతనికి జుర్మానా వెయ్యాలి. కార్మికుడు పని చేయనంటే వాడికి ఇచ్చే కూలికి రెట్టింపు జుర్మానా. చందా ఇవ్వనివానికి రెట్టింపు జుర్మానా. సామూహిక పానభోజనాల కోసం ధనం ఇవ్వనివానికి కూడా రెట్టింపు జుర్మానా. ఏవైనా సార్వజనిక మనోరంజనం కోసం చేసే ప్రదర్శనాలకొరకు చందా ఇవ్వనివానినీ అతని

కుటుంబాన్నీ కూడా దానిలో పాల్గొననీయకూడదు. రహస్యంగా (దాన్ని) చూచినా, విన్నా రెట్టింపు జుర్మానా. సర్వహితకర మైన పనిలో పాల్గొనక పోయినా అంతే జుర్మానా. ఎవడైనా ఒక వ్యక్తి గ్రామంలో సార్వజనికహితం కోసం ఏదైనా చెపితే అతని మాట గ్రామస్థు లందరూ వినాలి. అలా చేయకపోతే 12 పణాలు జుర్మానా. వాళ్ళంతా కలిసి అతనిని కొట్టినట్లయితే ఒక్కొక్కరికి అపరాధానికి రెట్టింపు దండం. చంపితే ఇంకా ఎక్కువ - "సర్వహితమేకస్య బ్రువతః కుర్యురాజ్ఞామ్, అకరణే ద్వాదశపణో దణ్డః, తం చేత్సంభూయ వా హన్యుః పృథగేషామపరాధద్విగుణో దణ్డః, ఉపహన్తృషు విశిష్టః". దేశజాతి - కులసంఘాల విషయంలో కూడా ఇంతే. దేశహితం చేసేవాళ్లకి రాజు అండగా ఉండాలి.

"రాజా దేశహితాన్ సేతూన్ కుర్వతాం పథి సంక్రమాన్
గ్రామశోభాశ్చ రక్షాశ్చ తేషాం ప్రియహితం చరేత్".

11వ అధ్యాయంలో ఋణాన్ని గూర్చి చెప్పబడింది. నెలకి 100 పణాలకి $1^1/_4$ పణాల వడ్డీ తీసుకోవచ్చు. వ్యాపారం కోసం తీసుకొనే ఋణం ఐతే 5 పణాలు, అడవులలో వ్యాపారం చేసేవాళ్ళనుంచి 10 పణాలు, సముద్రవ్యాపారస్థులదగ్గర 20 పణాలు వడ్డీ తీసుకొనవచ్చు. అంతకు మించినట్లయితే ధనికుణ్ణి (అప్పు ఇచ్చినవాడు) ధారణికుణ్ణి (అప్పు తీసుకున్నవాడు) సాక్షులని కూడా దండించాలి. 10 సంవత్సరాలు దాటితే కాలదోషం పడుతుంది. దీనికి కొన్ని మినహాయింపులు ఉన్నాయి. ధనికుడు బాలుడైనా, వృద్ధుడైనా, ప్రవాసియైనా, రోగార్తుడైనా కాలదోషం లేదు. 12వ అధ్యాయంలో 'ఉపనిధి' (దాచడానికి ఇచ్చిన వస్తువు) ఆధి (తాకట్టు పెట్టినది), "యాచితకం" (ఎరువు తీసుకున్న వస్తువు), 'అవక్రీతకం' (అద్దెకు తీసుకున్నవస్తువు), "నిక్షేపము" (దాచడానికి ఇచ్చినధనం), మొదలైనవాటిని గూర్చిన వ్యవహారాలు చెప్పబడినాయి. సాధారణంగా శిల్పులు అశుచులు అనగా మోసం చేస్తారు. వాళ్ళదగ్గర నుంచి నిక్షేపాన్ని మామూలుగా రాబట్టుకోవడం కష్టం అంటాడు కౌటిల్యుడు. "అశుచయో హి కారవః, నైషాం కరణపూర్వో నిక్షేపధర్మః".

13వ అధ్యాయంలో 'దాస' (Slave) వ్యవహారాన్ని గూర్చి చెప్పబడింది. మ్లేచ్ఛు లను దాసులుగా చేసినా తప్పు లేదు కాని ఆర్యులైన బ్రాహ్మణ-క్షత్రియ-వైశ్య-శూద్రుల్ని వాళ్ళ కుటుంబాలవాళ్ళు దాసులుగా అమ్మితే వాళ్ళని దండించాలి. "ఉదరదాసవర్జ మార్యప్రాణమప్రాప్తవ్యవహారం శూద్రం విక్రయాదానం నయతః స్వజనస్య

ద్వాదశపణో దణ్డః, వైశ్యం ద్విగుణః, క్షత్రియం త్రిగుణః, బ్రాహ్మణం చతుర్గుణః." దేశోపద్రవాది పరిస్థితులను పట్టి ఒకప్పుడు వాళ్లుకూడా దాసులు కావచ్చును. దాసులచేత ఏ పనులు చేయించుకోవాలి. ఏవి చేయించకూడదు. వాళ్ళ విడుదల, వాళ్ళ ధనం మొదలైన విషయాలు చర్చించబడ్డాయి. కర్మకారులూ, వాళ్ళ జీతాలూ, వాళ్ళ కర్తవ్యాలూ, యజ్ఞం చేయించే యాజకులకూ, యజమానుడికీ (యజ్ఞం చేసేవాడు) మధ్య కలిగే వ్యవహారాలు మొదలైన విషయాలు 14వ అధ్యాయంలో చెప్పబడ్డాయి.

15వ అధ్యాయానికి పేరు "విక్రీతక్రీతానుశయము." అమ్మిన వస్తువును ఇవ్వని విక్రేత, కొన్న వస్తువును తీసుకొనని క్రేతా కూడా దండ్యులే. కన్యలో ఉన్న గుప్త దోషాన్ని చెప్పకుండా వివాహం చేసినవానికి 96 పణాలదండం. వరుని దోషాలు చెప్పకుండా వివాహం చేసినవానికి రెట్టింపు దండం. బ్రాహ్మణక్షత్రియవైశ్యులలో వివాహం అయిన దంటే దానికి మార్పులేదు. శూద్రులు ప్రథమసంయోగానంతరం కూడా భార్యాభర్తలు విడిపోవచ్చును. మొదటి మూడు వర్ణాలవాళ్లు కూడా సంయోగ సమయంలో లైంగికదోషా లేవైనా బయటపడినప్పుడు వాళ్లు విడిపోవచ్చు. పిల్లలు పుట్టినతరవాత మాత్రం ఇంక కుదరదు. 16వ అధ్యాయంలో ఇస్తానన్నది ఇవ్వకపోవడం (దత్తస్యానపాకర్మ), పరులసొత్తు విక్రయించడం, స్వస్వాభిసంబంధము (సొత్తుమీద అధికారము) మొదలైన విషయాలు చర్చించబడినాయి. పది సంవత్సరాలపాటు ఇతరుల అధీనంలో ఉంచితే ఆ వస్తువు వారిదే అయిపోతుంది. వాస్తువు (ఇల్లు మొదలైనవి) అద్దెకు ఇరవై సంవత్సరాలపాటు ఎవరిక్రింద ఉంటుందో వారి సొత్తు అయిపోతుంది. 17వ అధ్యాయంలో బలాత్కారంగా చేసే దోపిడీ, మారణం మొదలైనవాటికి దండం చెప్పబడింది. ఈలాటి కార్యాలకి "సాహసం" అని పేరు. వాక్పారుష్యము (తిట్టడం), దండపారుష్యము (కొట్టడం) మొదలైనవాటికి ఇవ్వవలసిన శిక్షలు 18, 19 అధ్యాయాలలో చెప్పబడ్డాయి. ఎవరైనా ఒంటికంటివానిని, కుంటివానిని పట్టుకొని "ఆహా! నీ నేత్రదంతాదులు ఎంత అందంగా ఉన్నాయి" అని అంటూ పరిహసిస్తూ చేసే వాక్పారుష్యానికి 12 పణాలు దండం. "శోభనాక్షిదన్త ఇతి కాణఖంజాదీనాం స్తుతినిందాయాం ద్వాదశపణో దణ్డః".

20 వ అధ్యాయంలో ద్యూతగృహాలను ఏ విధంగా నడపాలో, పర్యవేక్షించాలో, అక్కడ వచ్చే వివాదాలను ఏవిధంగా పరిష్కరించాలో చెప్పబడింది. ఈ అధ్యాయంలో "ప్రకీర్ణకం "(Miscellaneous) అనే పేరుతో మరికొన్ని దండాలు కూడా చెప్పబడ్డాయి.

వ్యవహారాలను చూడడంతో పాటు ధర్మస్థులు (ధర్మాధికారులు) వ్యవహారానికి రాజాలనివాళ్లు-దేవ-బ్రాహ్మణ-తపస్వి-స్త్రీ-బాల-వృద్ధ-వ్యాధిగ్రస్త-అనాథాదులు ఎవరైనా కష్టాలలో ఉంటే వాళ్ళ వ్యవహారాలు స్వయంగానే పరిష్కరించాలి. దేశమూ, కాలమూ మొదలైన ఏవేవో వంకలు పెట్టి వాళ్ళకి కష్టం కలిగించకూడదు. విద్యా-బుద్ధి-పౌరుషాలు కలవారినీ, ఉత్తమవంశీయుల్నీ, పండితులనీ, మంచిపనులు చేసేవారినీ గౌరవించాలి.

నాల్గవ అధికరణానికి "కంటకశోధనం' అనగా సమాజవిద్రోహులను శిక్షించడం అని పేరు.ముగ్గురు ప్రదేష్టలు (Commissioners), ముగ్గురు అమాత్యులు కంటకశోధనం చెయ్యాలి. మొదటి అధ్యాయంలో ప్రజలను మోసగించి వాళ్ళకి కష్టం కలిగించే సాలీలు, చాకళ్లు, సువర్ణకారులు, లోహకారులు, వైద్యులు, నటనర్తకాదులు మొదలైనవాళ్ళని గూర్చి చెప్పబడింది. చాకళ్లు ఇతరుల వస్త్రాలు ధరించకూడదట. వాళ్లెప్పుడూ ముద్గరచిహ్నం గల వస్త్రాలే ధరించాలట. మరొక వస్త్రం ధరిస్తే దండనార్హులు. వైద్యుడు 'ప్రాణాబాధికాన్ని' (Serious case) చేపట్టేటప్పుడు ముందుగా అధికారులకు తెలపాలట. అట్లా చేయకపోయినా, తప్పుడు మందు ఇచ్చినా దండనార్హుడవుతాడు. "వర్తకులు, శిల్పులు, నటనర్తకాదులు, భిక్షుకులు, ప్రచ్ఛన్న విద్యలతో మోసం చేసేవాళ్ళూ - వీళ్ళందరు దొంగలని చెప్పబడని దొంగలు. దేశపీడకులను అదుపులో ఉంచాలి.'

"ఏవం చోరానచోరాఖ్యాన్ వణిక్కారుకుశీలవాన్,

భిక్షుకాన్ కుహకాంశ్చాన్యాన్ వారయేద్దేశపీడనాత్.'

రెండవ అధ్యాయంలో సంస్థాధ్యక్షుడు (వ్యాపారసంస్థల అధికారి) వర్తకులు మంచి వస్తువులను, తగిన ధరలకు అమ్మేటట్లుగాను, ఎక్కువ లాభం తీసుకోకుండాను చూడాలని చెప్పబడింది. మూడవ అధ్యాయంలో దైవంవల్ల వచ్చే ఎనిమిది విధాలైన మహాభయాలనుంచి జనపదాన్ని ఎలా రక్షించాలో చెప్పబడింది. అగ్ని, ఉదకం, వ్యాధి, దుర్భిక్షం, ఎలుకలు, క్రూరమృగాలు, సర్పాలు, రాక్షసులు అనేవి ఎనిమిది మహాభయాలు. వీటి నివారణకోసం ఇతర ప్రయత్నాలతోపాటు అథర్వవేదోక్తప్రక్రియలు కూడా చెయ్యాలి.

అనేక వేషాలలో ఉన్న గూఢచారులనూ, సిద్ధపురుషుల మని చెప్పి కొన్ని తమాషాలు చేయకలిగిన వారినీ పంపించి ప్రజాకంటకులైన అధికారులనూ, దొంగలనూ వశీకరణవిద్యతో మోసం చేసేవాళ్ళనీ, కూటముద్రలు (నాణాలు) తయారు చేసే

వాళ్ళనీ, రసప్రయోగంచేత ఇతరులను చంపేవాళ్ళనీ, ఎలా పట్టించాలో నాలుగు - అయిదు అధ్యాయాలలో చెప్పబడింది. శంకింప తగినవాళ్ళను గుర్తించడం, దొంగిలించిన సొమ్ము గుర్తించడం, దొంగలను గుర్తించడం మొదలైన విషయాలు ఆరవ అధ్యాయంలో చెప్పబడ్డాయి. ఏడవ అధ్యాయం "ఆశుమృతకపరీక్ష (Post mortum) పరీక్షించి గుర్తించిన దొంగలకు వివిధదండనలు 8వ అధ్యాయంలో చెప్పబడ్డాయి. అపరాధాలు చేసిన బ్రాహ్మడికి శారీరకమైన దండనం ఇవ్వకూడదు. వాడు పతితుడని గుర్తుగా ఉండడం కోసం అతని లలాటంమీద ముద్రలు వేసి దేశం నుంచి వెడలగొట్టాలి. దొంగతనానికి కుక్కముద్ర, మనుష్యులను చంపినందుకు మొండెము ముద్ర గురుభార్యాగమనం చేస్తే భగముద్ర, సురాపానం చేస్తే మద్యధ్వజముద్ర వెయ్యాలి. దేశంనుంచి వెళ్ళగొట్టని పక్షంలో గనులలో పని చేయించాలి. తొమ్మిదవ అధ్యాయంలో ఆ యా శాఖలకు అధ్యక్షులైన అధికారులమీదా, వారిక్రింద పనిచేసే చిన్న ఉద్యోగస్థులమీదా, సమాహర్తలు, ప్రదేష్టలూ కూడా పర్యవేక్షణం చేస్తూ వాళ్ళు అధికారదుర్వినియోగం చేయకుండా ఉండేటట్లు చూడాలని చెప్పబడింది. కొన్ని విధాల దొంగతనాలు చేసిన వాళ్ళని కొన్ని అవయవాలని ఖండించి దండించాలని "ఏకాంగవధనిష్క్రయము' అనే పదవ అధ్యాయంలో చెప్పబడింది. 11, 12 అధ్యాయాలలో చంపడము, అంతఃపురదూషణము, స్త్రీమానభంగము మొదలైన అపరాధాలకి వధ, అంగచ్ఛేదము మొదలైన దండాలు విధింపబడినవి. అభక్ష్యములూ, అపేయములూ అయిన వస్తువులను బ్రాహ్మణ క్షత్రియాదులచేత తినిపించడము, ఇతరుల ఇళ్ళల్లో ప్రవేశించడమూ, అర్ధరాత్రివేళ ప్రాకారం ఎక్కి దాటి ఇంటిలోనికి (తన ఇంటిలోనికైనా) ప్రవేశించడం, గోడ గట్టి లేకపోవడంచేతా, బండిచక్రాలు సరిగా లేకపోవుట చేతా, గోడలు సరిగా కప్పకపోవడంచేతా ఎవరి మృత్యువుకైనా కారణం అవడం వంటి అపరాధాలకు, అగమ్యాగమనానికి ఎలాంటి శిక్ష ఇవ్వాలో 13వ అధ్యాయంలో చెప్పబడింది.

ఐదవ అధికరణానికి పేరు "యోగవృత్తము.' మొదటి అధ్యాయంలో తనకు అడ్డు తగులుతారని అనిపించిన తన వాళ్ళను ఇతరులను కూడా కపటోపాయాలచేత ఎట్లా సంహరించాలో చెప్పబడింది. రెండవ అధ్యాయంలో కోశాన్ని నింపే ఉపాయాలు, మూడవ అధ్యాయంలో ఆయా భృత్యుల కివ్వవలసిన జీతాలు చెప్పబడినవి. రాజసేవకులు రాజువద్ద ఎలా మసలుకోవాలో, రాజు చిత్తవృత్తిని ఎలా అనుసరించి ఉండాలో 4,5 అధ్యాయాలలో వివరించబడింది. ఆరవ అధ్యాయం :- రాజు మరణించినా

కూడా ఆ విషయం ఎవరికీ తెలియకుండా గోప్యంగా ఉంచి మంత్రి తగిన రాజకుమారుణ్ణి రాజుగా చేసి సామంతాదులందరూ అనుకూలంగా ఉండేటట్లు చెయ్యాలి. రాజపుత్రులు లేని పక్షంలో గర్భవతియైన రాజభార్యకు కాని, రాజకన్యకు కాని, రాజ్యాధికారం ఇవ్వాలి. లేదా రాజకుమారియందు సమానజాతీయుని ద్వారా పుత్రోత్పాదనం చేయించి వానిని రాజు చెయ్యాలి. "కన్యాయాం సమానజాతీయా దపత్యముత్పాద్య వాభిషిఞ్చేత్".

ఆరవ అధికరణం మండలయోన్యధికరణం. మొదటి అధ్యాయం :- రాజ్యానికి స్వామి (రాజు), అమాత్యులు, జనపదము, దుర్గము, కోశము, దండము (సేన), మిత్రులు అని ప్రకృతులు ఏడు. వీటి లక్షణాలు. రెండవ అధ్యాయం పేరు "శమవ్యాయామికం.' యోగక్షేమాలు శమ-వ్యాయామాలమీద ఆధారపడి ఉంటాయి. ఆ యా పనులకై తగిన అధికారులను నియమించడం వ్యాయామం. ఆ ఫలితాలను అనుభవించడానికి తగిన వాతావరణాన్ని సృష్టించడం శమం. ఈ రెండింటికీ ఆధారం షాడ్గుణ్యం. "నయ ' "అపనయాలు ' మనిషి చేతిలో ఉంటాయి. "అయ ' "అన యాలు ' దైవాధీనాలు. లోకయాత్రని ఈ దైవమానుషాలే నడిపిస్తూ ఉంటాయి. కనబడ కుండా పని చేసేది దైవం, దైవం ద్వారా ఇష్టఫలం లభిస్తే అది అయం. అనిష్టం లభిస్తే అనయం. కనబడుతూ పని చేసేది మానుషం. దానివల్ల యోగక్షేమాల లాభం నయం; వాటి విఘాతం అపనయం. దైవాన్ని గూర్చి మనం చేసేది ఏమీ లేదు కాబట్టి మానుష్యాన్ని గూర్చి జాగర్త పడాలి. ఆత్మసంపన్నుడూ, ద్రవ్యసంపన్నుడూ, ప్రకృతిసంపన్నుడూ ఐన నీతిమార్గాన్ని అవలంబించే రాజు "విజిగీషువు '. అతని నలుమూలలా సరిహద్దులలో ఉన్న రాజులు అరిప్రకృతి. ఆ రాజుల రాజ్యాలకి అవతల ఉన్నవాళ్లు మిత్రప్రకృతి. ఈ విధంగా తన సరిహద్దులో ఉన్నవాడు అరి ; దానికి అవతలవాడు మిత్రుడు; దానికి అవతల ఉన్నవాడు అరిమిత్రుడు. దానికి అవతల ఉన్నవాడు మిత్రమిత్రుడు. దానికి అవతల ఉన్నవాడు అరిమిత్రమిత్రుడు. విజయ యాత్రకి వెళ్ళదలచిన రాజుకు ఈ విధంగా ఎదుట ఐదు విధాల రాజులు ఉంటారు. అదే విధంగా వెనక - మొదట పార్ష్ణిగ్రాహుడు, వాని వెనక ఆక్రందుడు, వాని వెనక పార్ష్ణిగ్రాహాసారుడు, వాని వెనక ఆక్రందాసారుడు ఉంటారు. ఈ విధంగా విజిగీషువుతో కలిపి 10 మంది రాజులకి " రాజమండలము ' అని పేరు. ఈ విధంగా సహజ శత్రువులు, కృత్రిమశత్రువులు, సహజమిత్రులు, కృత్రిమమిత్రులు మొదలయిన విభేదాలు ఎన్నో వర్ణింపబడినవి.

ఏడవ అధికరణం "షాడ్గుణ్యాధికరణం.' మొదటి అధ్యాయము :- సంధి-విగ్రహ-ఆసన-యాన-సంశ్రయ-ద్వైధీభావాలకి "షాడ్గుణ్యం ' అని పేరు. కొన్ని షరతులమీద ఇద్దరురాజులు కలవడం సంధి. అపకారం చెయ్యడం విగ్రహం. ఉపేక్షించడం ఆసనం. దండెత్తడం యానం. స్వాత్మార్పణం చేయడం (లొంగి పోవడం) సంశ్రయం. సంధి-విగ్రహాలు రెండింటితోటి పని జరిపించడం ద్వైధీభావం. ఏడు అధ్యాయాల ఈ సప్తమాధికరణంలో రాజు ఈ రాజమండలంలోని రాజులతో ఎప్పుడు ఎలా ప్రవర్తించాలి, ఈ షాడ్గుణ్యాన్ని ఏ విధంగా ఉపయోగించాలి అన్న విషయాలు విస్తృతంగా వివరింపబడ్డాయి. అవపరమైనప్పుడు కపటయుద్ధం కూడా చేయవచ్చునని కౌటిల్యుడు చెప్పి ఉన్నాడు.

ఎనిమిదవ అధికరణం "వ్యసనాధికారికం '. ప్రథమాధ్యాయంలో పైన చెప్పిన ప్రకృతులకు కలిగే వ్యసనాలూ, వాటి ప్రతీకారమూ చెప్పబడ్డాయి. రెండవ అధ్యాయంలో రాజుకూ రాజ్యానికీ కలిగే వ్యసనాలు చెప్పబడ్డాయి. " అభ్యంతర కోపం ' (లోపల ఉన్న తిరుగుబాటు) అనీ బాహ్యాకోపం అనీ కోపం రెండు విధాలు. అందు అభ్యంతరకోపం చాలా ప్రమాదకరమైనది. ఆనాడు అక్కడక్కడ ద్వైరాజ్యమూ, వైరాజ్యమూ మొదలైన పరిపాలనాపద్ధతు లుండేవి. ఇద్దరు రాజులుండడం ద్వైరాజ్యం. రాజే లేక ప్రజాపాలనమైతే వైరాజ్యం. వైరాజ్యంకంటె కొంత వరకు ద్వైరాజ్యమే మంచి దంటాడు కౌటిల్యుడు. మూడవ అధ్యాయంలో పురుషుల వ్యసనాలు చెప్పబడ్డాయి. కోపంవల్ల వాక్పారుష్యము, అర్థదూషణము (ధనం విషయంలో అన్యాయాచరణము) దండపారుష్యము అనే వ్యసనాలూ, కామం వల్ల వేట, ద్యూతము, స్త్రీలు, పానము అనే వ్యసనాలూ కలుగుతాయి.

నాల్గవ అధ్యాయం :- దైవంవల్ల కొన్ని అగ్నిపీడాదులైన ఆపదలు కలుగుతూ ఉంటాయి. చిన్న ఉద్యోగస్థులు పెద్ద అధికారులు-వీళ్ళలో చిన్నవాళ్లు ఆపదలో చిక్కుకున్నా అంతగా ప్రమాదం లేదు. ఎందుచేత నంటే అలాంటివాళ్లు చాలామంది లభిస్తారు. పెద్దవాళ్ళు పోకుండా చూచుకోవాలి. ఎందుచేతనంటే కొన్ని వేలమందిలో ఒక్కడు మాత్రమే అలాంటివాడు లభిస్తాడు. 'దేశవిహారం' (ప్రజలందరూ ఆనందవిలాసాలతో కాలం గడపడం)రాజవిహారం-వీటిలో 'రాజవిహారం' దేశానికి నష్టం కలిగిస్తుంది. దేశవిహారంవల్ల కొంత వ్యయం జరిగినా దాని వల్ల ప్రజలకి విశ్రాంతి లభించి ఇంకా ఎక్కువ పని చేయకలుగుతారు. ఇలాంటి విషయాలు ఈ అధ్యాయంలో

చాలా చెప్పబడినవి. సైన్యవ్యసనం కలగకుండాను, మిత్రవ్యసనం కలగకుండాను చూచుకొనవలెనని 5వ అధ్యాయంలో చెప్పబడింది. సైన్య-మిత్రవ్యసనం అనగా వాళ్ళకి రాజుమీద ద్వేషం కలగడం.

తొమ్మిదవ అధికరణానికి "అభియాస్యత్కర్మ' అని పేరు. జిగీషువు పరునిపై దండెత్తి వెళ్ళ దలచినపుడు చూసుకోవలసిన విషయాలు ఈ అధికరణంలో చెప్పబడ్డాయి. ఇందులో ఉన్న తొమ్మిది అధ్యాయాలలో ప్రసంగవశంచేత కొన్ని ప్రధానమైన ఇతరవిషయాలు కూడా చెప్పబడ్డాయి. ప్రభావం (సైన్యబలాదికం) కంటె కూడా మంత్రశక్తి (ఆలోచనాశక్తి) గొప్పది. హిమవత్పర్వతంనుంచి దక్షిణసముద్రం వరకూ వ్యాపించి, తూర్పుపడమరలకు వెయ్యియోజనాల పరిమాణం గల దేశం చక్రవర్తి క్షేత్రం. అనగా ఆ భూమండలానికి అధిపతియైనవాడు చక్రవర్తి యని కౌటిల్యుడు మొదటి అధ్యాయంలో చెప్పినాడు. రెండవ అధ్యాయం-మూలబలము, (రాజధాని రక్షణం కొరకు స్థిరంగా ఏర్పరచిన సేన) భృతక (జీతం ఇచ్చే) బలము, శ్రేణీబలము (వేరు వేరు పనులకోసం తయారుచేసిన సేన) మిత్రబలం, శత్రుబలం (లొంగిపోయిన శత్రువునుండి తీసుకున్న సేన), అటవీబలము అనే వివిధ బలాలని సమకూర్చుకొని యుద్ధానికి బయలుదేరాలి. మూడవ అధ్యాయం :- తాను అటు వెళ్ళిన తరువాత వెనకనుంచి రాజధానిలో ఏ ఉపద్రవాలూ రాకుండా, చూచుకొని, ప్రకృతికోపానికి ప్రతిక్రియ చేసుకోవాలి. "సూచీముఖా హ్యనర్థాః ఇతి లోకప్రవాదః ' "అనర్థాలు ప్రారంభంలో ఎప్పుడూ చిన్నవిగానే ఉంటాయి ' అని లోకోక్తి ఉన్నది కదా అంటాడు చాణక్యుడు. అందుచేత చిన్న విషయాన్ని కూడా ఉపేక్ష చెయ్యకూడదు. నాల్గవ అధ్యాయం :- లాభనష్టాలు బాగా ఆలోచించుకొని ఏమాత్రం లాభం ఉన్నదని తోచినా నిస్సంశయంగా ముందుకు దూకాలి. ఆ సందర్భంలో లాభవిఘ్నాలను వివరించాడు- "లాభవిఘ్నాః-కామః, కోపః, సాధ్వసం (పిరికి తనం), కారుణ్యం, హ్రీః (సిగ్గు), అనార్యభావః (విశ్వాసఘాతుకత్వం), మానః (అహంకారం), సానుక్రోశతా (ఎక్కువజాలి), పరలోకాపేక్షా (పరలోకభయం) దామ్భికత్వం, అత్యాశిత్వం (దురాశ), దైన్యం, అసూయా, హస్తగతావమానః (చేతికి చిక్కిన దాని విషయంలో చిన్నచూపు), దౌరాత్మికం (దుష్టస్వభావం,) అవిశ్వాసః, భయం, అనికరః (శత్రువును తిరస్కరించకపోవడం), శీతోష్ణవర్షాణామాక్షమ్యం, మంగలతిథినక్షత్రేష్టిత్వమితి (మంచి ముహూర్తంకోసం చూస్తూ ఉండడం).

"నక్షత్రమతిపృచ్ఛన్తం బాలమర్థోఽతివర్తతే,

అర్థో హ్యర్థస్య నక్షత్రం కిం కరిష్యన్తి తారకాః '

ఎక్కువగా నక్షత్రాలను గూర్చి ఆలోచిస్తూ కూర్చున్నవాని అర్థం (లాభం) చెయ్యిజారిపోతుంది. అర్థం సాధించడానికి కావలసిన నక్షత్రం అర్థమే. తారకలు ఏం చేస్తాయి.

"నాధనాః ప్రాప్నువన్త్యర్థాన్ నరా యత్నశతైరపి,

అర్థైరర్థాః ప్రబధ్యన్తే గజాః ప్రతిగజైరివ. '

"ధనం లేనివాళ్లు ఎన్ని ప్రయత్నాలు చేసినా అర్థాన్ని సంపాదించలేరు. ఏనుగును మరొక ఏనుగు సహాయంతో బంధించినట్టు అర్థాన్ని అర్థంతోనే బంధించాలి. ''

ఐదవ అధ్యాయం : సంధ్యాదులను సరిగా ప్రయోగించక పోతే అనేక ఆపదలు వస్తాయి. అందుచేత వాటి ప్రయోగంలో అప్రమత్తుడుగా ఉండాలి. ఆరు, ఏడు అధ్యాయాలు :- రాజద్రోహులవల్లా, శత్రువులవల్లా వచ్చే ఆపదలు వాటి ప్రతిక్రియలు. అర్థానర్థసంశయాలకి సంబంధించిన ఆపదలు వాటి ప్రతిక్రియలు.

పదవ అధికరణం "సాంగ్రామికాధికరణం '-యుద్ధంకోసం సేనానివేశమూ, పరసేనాస్కందనమూ, సైన్యంవెనక వైద్యులు, సైనికుల ఆనందంకోసమై స్త్రీలు, ఇతరవస్తువులూ తీసికొని వెళ్ళడం, చతురంగబలాల మోహరింపు, యుద్ధరంగంలో రాజు ఉండవలసిన స్థానము, వివిధవ్యూహాలు-ఈ విషయాలన్నీ ఈ అధికరణంలో వర్ణింపబడ్డాయి. 'సంఘవృత్తం' అనే 11వ అధ్యాయంలో సంఘరాజ్యాలలో (గణతంత్ర రాజ్యాలలో) భేదాలు కల్పించే ఉపాయాలు చెప్పబడ్డాయి.

"ఆబలీయసాధికరణం ' అనే 12వ అధికరణంలో దుర్బలుడు బలవంతుడైనవానికి లొంగిపోవడం విషయంలో అభిప్రాయభేదాలు చెప్పబడ్డాయి. దుర్బలుడు తాత్కాలికంగా సంధి చేసికొని సమయానికి వేచి ఉండడం మంచిది. సమయానుకూలంగా బలవంతుడైనవాని శత్రువులతో సంధి చేసికొని బలవంతుణ్ణి నశింపచెయ్యాలి. ఈ అధికరణం నాల్గవ అధ్యాయంలో రహస్యంగా శత్రురాజ్యంలో ప్రవేశించి శస్త్ర-అగ్ని-రస (విషపూరిత రసాయనాలు) ప్రయోగం చేసి ఆ రాజ్యంలో అల్లకల్లోలం పుట్టించే పద్ధతులు చెప్పబడ్డాయి. అదే విధంగా శత్రురాజును

శస్త్రవిషప్రయోగాదికూటోపాయాలచేత, దేవాలయాదులలో ఉన్నప్పుడూ చంపే విధానం ఐదవ అధ్యాయంలో చెప్పబడింది.

"దుర్గలంభోపాయము ' అనే 13వ అధికరణంలో అనేక రూపాలలో ఉన్న గూఢచారులనూ,జటాధారులై నాలుగువందల సంవత్సరాల వయస్సు కలవారం అని చెపుతూ, శిష్యమండలి పరివృతులైన "యోగు ' లను శత్రుదుర్గంలోనికి ప్రవేశపెట్టించడం, శ్మశానవృక్షాదులపైన దాగి పిశాచాదులు అరుస్తున్నట్లుగా అరుస్తూ మాకు ఈ పూజలు కావాలి, ఆ పూజలు కావాలి, లేకపోతే రాజ్యాన్ని కబళించివేస్తాం - ఈ విధంగా పలికించడం, ఆహారాదుల సరఫరా లేకుండా ఆపివేయడం వంటి ఉపాయాల చేత దుర్గాన్ని ఆక్రమించుకొనే విధానం వర్ణింపబడింది.

"ఔపనిషదికం ' అనేది 14వ ప్రకరణం. చాతుర్వర్ణ్యాన్ని రక్షించడానికై రాజు అధార్మికుల విషయంలో ఈ ఔపనిషదిక ప్రక్రియ ప్రయోగించాలంటాడు కౌటిల్యుడు. "చాతుర్వర్ణ్యరక్షార్థమౌపనిషదికమధర్మిష్ఠేషు ప్రయుఞ్జీత '. మొదటి మూడు అధ్యాయాలలో చచ్చిన కప్పలు, పాములు, ఎలుకలూ వంటి జంతువులనూ, ఇతర పదార్థాలనూ కలిపి వివిధరోగాలు కలిగించే ప్రాణహానికరాలైన విషాలను ఎట్లు తయారుచేయాలో, ఎలా ప్రయోగించాలో విస్తృతంగా వర్ణింపబడింది. కొన్ని అభిచారిక ప్రయోగాలు కూడా వివరింపబడినవి. వీటితో శత్రువులను సంహరించి స్వజనాన్ని రక్షించుకోవాలి రాజు.

"మన్త్రభైషజ్యసంయుక్తా యోగా మాయాకృతాశ్చ యే,

ఉపహన్యాదమిత్రాం స్తైః స్వజనం చాభిపాలయేత్. '

నాల్గవ అధ్యాయంలో వీటికి కొన్ని విరుగుళ్ళు కూడా చెప్పబడ్డాయి.

చివరి అధికరణం "తంత్రయుక్తి. ' ఇందులో అర్థశాస్త్ర విషయాలు, విషయప్రతిపాదనపద్ధతీ సంక్షిప్తంగా ఒక అధ్యాయంలో ప్రతిపాదింపబడినవి. దీని ప్రారంభంలో "అర్థశాస్త్రం ' అనే పదానికి నిర్వచనం చెపుతూ "మనుష్యాణాం వృత్తిరర్థః; మనుష్యవతీ భూమిరిత్యర్థః. తస్యాః పృథివ్యాః లాభపాలనోపాయః శాస్త్రమర్థశాస్త్రమితి " అని వ్రాసినాడు. "మనుష్యుల జీవనవిధానానికి 'అర్థం' అని పేరు. అనగా మనుష్యులతో కూడిన భూమి. ఆ భూమిని సంపాదించి పాలించే ఉపాయాన్ని బోధించే శాస్త్రం అర్థశాస్త్రం. '

"ఈ శాస్త్రం ధర్మార్థకామాలని ప్రవర్తింపచేసి రక్షిస్తుంది. అధర్మ-అనర్థ-విద్వేషాలని తొలగిస్తుంది '.

"ధర్మ మర్థం చ కామం చ ప్రవర్తయతి పాతి చ,

అధర్మానర్థవిద్వేషానిదం శాస్త్రం నిహన్తి చ '.

"ఎవడైతే పట్టుదలతో శాస్త్రాన్నీ, శస్త్రాన్నీ, నంద రాజులచేతుల్లో ఉన్న భూమిని కూడా ఒకేసారి ఉద్ధరించినాడో అతనిచేత ఈ శాస్త్రం రచింపబడింది '. "ప్రాచీన ఆచార్యులలో ఎన్నో అభిప్రాయభేదాలు ఉండడంచేత వాటి నన్నింటినీ పరిశీలించి విష్ణుగుప్తుడే స్వయంగా సూత్రమూ, భాష్యమూ కూడా రచించినాడు ' అని అంటూ కౌటిల్యుడు ఈ శాస్త్రాన్ని ముగించినాడు.

"యేన శాస్త్రం చ శస్త్రం చ నన్దరాజగతా చ భూః,

అమర్షేణోద్ధృతాన్యాశు తేన శాస్త్రమిదం కృతమ్. '

"దృష్ట్వా విప్రతిపత్తిం బహుధా శాస్త్రేషు భాష్యకారాణామ్,

స్వయమేవ విష్ణుగుప్తశ్చకార సూత్రం చ భాష్యం చ. '

ఈవిధంగా అత్యద్భుతమైన అర్థశాస్త్రాన్ని రచించిన మహామేధావి కౌటిల్యుడు, రీతి (theory)మాత్రమే కాకుండా ప్రయోగం (Practice) కూడా తెలిసిన కార్యదక్షుడు. అందుచేత ఈ అర్థశాస్త్రానికి ఒక ప్రత్యేకమైన స్థానం ఉన్నది. సేనాసన్నివేశాలూ, యుద్ధవిధానాలూ వంటి కొన్ని అంశాలు తప్ప మిగిలిన అన్ని విషయాలు కూడా అనాడు ఎంత ఆచరణయోగ్యాలుగా ఉండేవో, ఈ నాటికీ ఏనాటికీ కూడా అవి ఆ విధంగానే ఉంటాయి. అంత మహోన్నతదశలో ఉన్న నందసామ్రాజ్యాన్ని సమూలంగా నాశనం చేసి మౌర్యసామ్రాజ్యాన్ని స్థాపించి ప్రధానామాత్యుడుగా రాజ్యపాలనా కార్యక్రమాన్ని నిరాఘాటంగా నిర్వహించిన కర్మణ్యుడు వ్రాసిన గ్రంథానికి ఇంతటి త్రైకాలికప్రాశస్త్యం ఉన్నదంటే ఆశ్చర్యం లేదు.

కౌటిల్యుడు అరిస్టాటల్‌కి సమకాలికుడు. అరిస్టాటల్ మహావిజేత అయిన అలెగ్జాండర్‌కు గురువు. అయితే కౌటిల్యుడు మౌర్యవంశీయప్రథమచక్రవర్తియైన చంద్రగుప్తునికి గురువు, రాజ్యస్థాపకుడు, మంత్రీ కూడాను. కౌటిల్యుని భావాలలోనూ, అరిస్టాటల్ భావాలలోనూ అక్కడక్కడ కొన్ని సామ్యాలు ఉండడం గమనార్హమైనది.

ప్లేటో శిష్యుడైన అరిస్టోటల్ క్రీ.పూ. 335లో అథెన్సు నగరంలో ఒక విద్యాలయం నెలకొల్పి అక్కడ ఉండగా "రాజనీతి" (Politics) అనే పేరుతో ఐదు వేరు వేరు సమయాలలో పుస్తకాలు వ్రాశాడు. రాజనీతికి వైయక్తికజీవితంమీద అత్యధికమైన అధికారం ఉన్నదనీ, దీనిమీదనే ఇతరశాస్త్రాలూ, కళలూ మొదలైనవి ఆధారపడి ఉన్నాయనీ ఆయన సిద్ధాంతీకరించాడు. దండనీతియే అన్ని శాస్త్రాలకీ ఆధారం అని కౌటిల్యుడు నొక్కి వక్కాణించాడు. రాజనీతి అనేది ఏదో విధంగా రాజ్యం నడపడానికి కాదు ; సమాజంలో ఉత్తమమైన ఆదర్శాలనూ, నైతికప్రవృత్తినీ నెలకొల్పడమే దాని ప్రధానలక్ష్యం అని అరిస్టోటల్ అభిప్రాయం. ఇది, ధర్మాన్ని ఆధారంగా చేసుకొని అర్థ-కామాలకు పుష్టి చేకూర్చడం రాజు ప్రధానకర్తవ్యం అనే కౌటిల్యుని అభిప్రాయానికి చాలా సన్నిహితంగా ఉన్నది.

అరిస్టోటల్ అభిప్రాయం ప్రకారం రాజ్యం అత్యుత్తమమైన రాజ్యాంగవిధానం ద్వారా పాలింపబడాలి. అధికారులు కార్యనిర్వహణదక్షులైనంత మాత్రంచేత ప్రయోజనం లేదు. సద్గుణాలు కలవారుగా కూడా ఉండాలి. రాజ్యపాలకులు సుస్థిరంగా ఉంటేనే దీనిని సాధించడానికి శక్యం అవుతుంది.

కౌటిల్యుడు కూడా తన చుట్టు ప్రక్కల సంఘరాజ్యాలలోని లోపాలను, దౌర్బల్యాలనూ గురించి 'రాజ్యం సుస్థిరంగా ఉండాలంటే ఒక వ్యక్తి సర్వాధికారిగా ఉండాలి; అప్పుడే రాజ్యం యోగక్షేమాన్వితంగా ఉంటుందని' అంటాడు. ఒక ఘట్టంలో గణతంత్రరాజ్యాలను గూర్చి వ్రాస్తూ - ఐకమత్యం ఉన్నంతవరకూ ఇవి చాలా బలిష్ఠంగానే ఉంటాయి. కాని ఇవి దుర్బలాలు అవడానికే ఎక్కువ అవకాశాలున్నాయి. ఎందుచేతనంటే - ఇలాంటి రాజ్యాలలో బాధ్యత వహించేవాడు ఒక్కడూ ఉండడు - అని అంటాడు కౌటిల్యుడు. పాలింప తగినవారికంటె ఎక్కువగా పాలకులను దృష్టిలో పెట్టుకుని వ్రాయబడిన రాజనీతిగ్రంథం అర్థశాస్త్రం. దీనిని పట్టి - రాజ్యంలో మాత్స్యన్యాయం ప్రబలకుండా రాజ్యాన్నంతటినీ ఒక్క నియమబద్ధక్రియంలో, సుఖ సంతోషాలతో నిండిన జీవనపద్ధతిలో నడిపించడమే రాజుయొక్క ప్రధానలక్షణంగా ఉండాలి అని కౌటిల్యుని అభిప్రాయంగా తెలుస్తుంది.

క్రీ.పూ. 600-323 ప్రాంతంలో భారతదేశంలో స్వయంపాలనాధికారం గల ఎన్నో రాజ్యసంఘాలు లేదా సంఘరాజ్యాలు ఉంగేవి. వీటికీ ఆనాడు గ్రీసు-ఇటలీ దేశాలలో ఉండే (సంఘు) నగర రాజ్యాలకీ చాలా పోలికలు ఉన్నాయి. ఇవి ఆనాడు భారతదేశంతో ప్రప్రథమంగా ప్రజాప్రభుత్వస్థాపనం కోసం చేసిన ప్రయత్నానికి

చిహ్నాలు.

సింధునదీతీరప్రాంతంలో అగ్రశ్రేణులు : ముచికర్ణికులు, అంబిస్తులు, వసతులు మొదలైన గణతంత్రప్రభుత్వం నడిపిన సంఘాలు (Tribes) ఉండేవి. పశ్చిమాన కాంభోజులు, కటులు, సౌభూతులు, యౌధేయులు, సిబులు, మాల్వులు, క్షుద్రకులు అనే మహాశూరులైన జనుల సంఘాలు ఉండేవి. కుకురులు, కురులు, పాంచాలులు అనే గణరాజ్యాలు, అంతకు పూర్వం వృష్ణులు ఉండేవారని కౌటిల్యుడు స్పష్టంగా చెప్పి ఉన్నాడు. అదే విధంగా అతనికాలంలో, నేటి బెంగాలు-బీహారు ప్రాంతాలలో సాక్యులు, కోలూలులు, మల్లులు, భగ్గులు, మోరియులు మొదలైన గణరాజ్యాలు ఉండేవి. ఈ సంఘాల పరిపాలన అతి విస్తృత సంఖ్యాకులైన సభ్యులు గల సభలద్వారా నడపబడేది. వృజిక సంఘంలో 7707 గురు రాజులు (సభ్యులు), శక సంఘములో 500 మంది సభ్యులు, యౌధేయ సంఘంలో 5000 మంది సభ్యులు, అంబష్ఠసంఘంలో వయోవృద్ధులూ ఉండేవారు. రాజ్యపాలన అంతా వీళ్ళ చేతులలో ఉండేది. గ్రీసులోని నగర రాజ్యాలలో (City States) ఉన్నట్లుగానే తీర్మానాలు ప్రవేశపెట్టడం, మతదానం, తీర్మానాలు చేయడం మొదలైన విషయాలలో అతిజటిలమైన నియమనిబంధనలు ఉండేవి. రాజును ఎన్నుకోవడం న్యాయవ్యవస్థ మొదలైన విషయాలలో ఇక్కడ ఉన్న పద్ధతులకీ గ్రీసులో ఉండే పద్ధతులకీ చాలా పోలికలు ఉండేవి. గ్రీసులోని స్పార్టా గణతంత్రరాజ్యంలో ఇద్దరు రాజులు ఉండేవారు. అట్టి ద్వైరాజ్యం భారతదేశంలో కూడ ఉండేదని కౌటిల్యుడు స్పష్టంగా చెప్పి ఉన్నాడు. ప్రజలకు చాలా స్వాతంత్ర్యం ఉండేది. ఐతే అచిరకాలంలోనే, ఈ సంఘరాజ్యాలు గ్రీసునగరరాజ్యాలవలె అనేకరకాలైన ఆంతరంగికవిభేదాలవలన కలిగిన ద్వేషాలు, పాలకుల స్వార్థపరత్వమూ, అసూయా మొదలయినవాటిచేత దుర్బలాలైపోయినాయి. దీనికి తోడు బౌద్ధ-జైన-భాగవత మతాలు ఇంకా విభేదాలకి దారితీసినవి. ఇళ్ళూ, సమాజమూ విడిచిపెట్టి ప్రజలు ఏదో అజ్ఞాతప్రపంచాన్ని అన్వేషించడం కోసం ప్రయత్నాలు ప్రారంభించారు. దీనితో సంఘాల ఐకమత్యమూ బలమూ దెబ్బతిన్నాయి.

అరిస్టోటల్ వలెనే కౌటిల్యుడు కూడ సంఘరాజ్యాలు చాలా సంఘటితంగానూ బలవత్తరంగానూ ఉంటాయని ప్రశంసించినాడు. " సంఘా హి సంహతత్వాదధృష్యాః పరేషామ్ ' (XI. I) - ఐతే నిపుణుడైన రాజు ఒక సంఘానికి మరొక సంఘానికి విరోధం కల్పించి ఆ రెండూ దుర్బల మయిపోయేటట్లుగా చెయ్యాలి. ఈ సంఘరాజ్యాలు

బలంగా ఉన్న పక్షంలో సామదానాలచేత వాటి సహాయం సంపాదించుకొనడం రాజుకు ఎంతయినా అవసరం అంటాడు కౌటిల్యుడు. ఏమైనా - ఒక వ్యక్తి రాజదండభయం లేనంతవరకూ తన కర్తవ్యాలను ఏ విధంగా సరిగా నిర్వర్తించడో అదేవిధంగా సంఘాలుకూడ తాము ఏ పరిస్థితులలోనైనా ఒక ప్రభువుయొక్క ఆజ్ఞను మన్నించి తీరాలి అనే మాట లేకపోవడంచేత చాలాకాలం పాటు సుసంఘటితంగా ఉండజాలవనీ అందుచేత "చతురంతమహీపాలత్వం' అనే ప్రధానాదర్శం గల ఐకరాజ్యమే (ఒకే రాజు ఉండడం) మంచిదనీ కౌటిల్యుని అభిప్రాయము.

రాజును గూర్చీ రాజుయొక్క కర్తవ్యాలను గూర్చీ అర్థశాస్త్రాదులలో ఉన్న నియమనిబంధనాలనుపట్టి చూస్తే రాజు కూడా నిరంకుశంగా ప్రవర్తింపజాలడనీ అతడుకూడ వేతనం తీసుకొనే ఒక ప్రజాసేవకుని వంటివాడేననీ స్పష్టమవుతుంది. అతని కుటుంబంలోని పరిజనానికి కూడ కౌటిల్యుడు జీతం నిర్ణయించి ఉన్నాడు. యువరాజు - రాజమాత- రాజమహిషి మొదలైనవాళ్ళకి సంవత్సరానికి జీతం 48,000. ఈ విధంగా ఆ యా అధికారులకు నిర్ణయించబడింది (ఐదవ అధికరణం). పేరుకి 'స్వామి' అని అన్నా రాజుయొక్క అధికారాలన్నీ అపరాధులను శిక్షించడం వరకే సీమితమై ఉన్నాయి. అడుగడుగునా అమాత్య మతానుసరణము, ప్రజాక్షేమదృష్టి, ధర్మం అనే అడ్డంకులు విధింపబడి ఉన్నాయి. ఈ విధంగా రాజు ప్రజలశ్రేయస్సును ప్రధానలక్ష్యముగా ఉంచుకొని త్రయీధర్మాన్ని పరిరక్షించాలని కౌటిల్యుని అర్థశాస్త్ర సారాంశము.

బౌద్ధ-జైనమతాలు ఆవిర్భవించిన ఒకటి రెండు శతాబ్దుల లోపుగా కౌటిల్యుడు జనించినాడు. ఇంకా అప్పటికి కూడా వైదిక కర్మకలాపాలు జరుగుతూ ఉండేవి. అగ్నిష్టోమము, మధ్యమోపసదము, అహర్గణము, బృహస్పతిసవనము, రాజసూయము మొదలైనవి అర్థశాస్త్రంలో పేర్కొనబడినవి. అథర్వప్రోక్తమైన అభిచారయోగాల ప్రయోగం కూడా విస్తృతప్రచారంలో ఉండేది. దేశోపద్రవాలని తొలగించడం కోసం అగ్ని-యమ-వరుణ-అశ్వినీదేవతా-వైశ్రవణ-జయంతులను పూజించాలని అంటాడు కౌటిల్యుడు. వైజయంతుడు - వైశ్రవణుడు - అపరాజితుడు - దుర్గ - అప్రతిహత - శివుడు - విష్ణువు మొదలైన ఇతర దేవతలను కూడా కోటలో స్థాపించి పూజించాలి. బౌద్ధమతం ఉపదేశించిన అహింసాసిద్ధాంతసన్న్యాసాదులవల్ల దేశం ఎంత దుర్బలం అయిపోతుందో మొట్టమొదట గ్రహించినవాడు కౌటిల్యుడు. సన్న్యాసం స్వీకరించడం కంటె దేశరక్షణ

కోసం గృహస్థుడుగా ఉండడం మంచిదంటాడు. కుటుంబ పోషణకు కావలసిన ఏర్పాట్లు చేయకుండా సన్న్యాసం తీసుకొనే వాళ్ళనీ, స్త్రీలకి సన్న్యాసం ఇప్పించేవాళ్ళనీ దండించాలని శాసించాడు. సన్న్యాసులు గ్రామంలో నివసిస్తే గ్రామస్థులు కూడా అకర్మణ్యులై పోతారనే భయంచేత వాళ్ళకి గ్రామనివాసం నిషేధించినాడు.

సాధారణంగా కౌటిల్యుణ్ణి మాకియవెల్లితో పోలుస్తూండడం అలవాటు. 1494లో ఫ్రాన్సు ఇటలీమీద దండయాత్ర చేసినది మొదలు ఫ్లారెన్స్ అనేక బాధలకు గురి అయింది. తరువాతి 20 సంవత్సరాలలో ఆ నగరరాజ్యం గణరాజ్యం చేయబడింది. మళ్ళీ ఫ్రాన్స్ దాడిచెయ్యడంతో ఆ ఫ్లారిన్స్ పరిపాలనావిధానాదికం అంతా అస్తవ్యస్తం అయిపోయింది. ఇలాంటి పరిస్థితులను కళ్ళారా చూచిన మాకియవెల్లి మానసికస్థితి ఎలా ఉంటుందో మనం ఊహించుకోవచ్చును. అతని అభిప్రాయము ప్రకారం ప్రపంచం ఇంతకంటె మంచిదవుతుందనే ఆశ లేదు. ఇంతకంటె చెడ్డదీ కాకపోవచ్చు. ఎల్లప్పుడూ ఇది ఇలా ఉండేదే. ఒకమాటు జరిగిన మంచివిషయాలైనా, చెడ్డవిషయాలైనా మాటిమాటికీ జరుగుతూ ఉండవచ్చును. మానవు డెప్పుడూ స్వార్థపరుడే. సామాజికశ్రేయస్సు అనే దృష్టి లేకుండా స్వలాభం కోసమే ప్రయత్నిస్తూ ఉంటాడు. మానవుడు కృతఘ్నుడు, వంచకుడు, చపలస్వభావుడు, పిరికిపంద, దురాశాపరుడు. అవసరాన్ని పట్టి మాత్రమే మంచితనం చూపిస్తూ ఉంటాడు. అందుచేత చక్రవర్తి మానవుణ్ణి భయపెట్టి పరిపాలించాలి కాని అతనిలో ప్రేమభావాన్ని పుట్టించి పాలించడం అనేది కల్ల. ఇలాంటి నిరాశావాదం (Pessimism) ఈతని 'రాజు' ('Prince')అనే గ్రంథంలో కనబడుతుంది. సంపూర్ణాధిపత్యం సాధించడం కోసం ఎలాంటి సాధనాన్నైనా అవలంబించవచ్చు ననేది ఈయన సిద్ధాంతము.

జాగర్తగా పరిశీలిస్తే కౌటిల్యుడికీ, ఈతనికీ ఏ విధమైన పోలికలూ లేవనే విషయం స్పష్టం అవుతుంది. కౌటిల్యుడు దండానికి ప్రాధాన్యం ఇచ్చినా అపరాధాన్ని మించిన దండాన్ని నిషేధించాడు. ధర్మానికీ, అర్థానికీ, కామానికీ సమప్రాధాన్యం ఇస్తూ శాంతిని పరిరక్షించడమే రాజుయొక్క ప్రధానకర్తవ్యం. ఈ శాంతిసాధనం అనే పరమాదర్శం కేవలం భయపెట్టడం వల్ల సాధ్యం అయేది కాదు. ప్రజల మనఃపూర్వకమైన సహకారంవల్ల మాత్రమే సాధ్యం అవుతుంది. వర్ణధర్మం, ఆశ్రమధర్మం ఈ రెండింటినీ జాగర్తగా పరిరక్షిస్తే సమాజానికి శ్రేయస్సు లభిస్తుందని నమ్మిన వ్యక్తి కౌటిల్యుడు.

వర్ణధర్మం సాంఘికాభివృద్ధికి హేతువైతే ఆశ్రమధర్మం వైయక్తికసమున్నతికి

సాధనం అని నమ్మిన రోజులు అవి. బహుశా వర్ణధర్మం అనేది జన్మతః సిద్ధము అనేమాట వదిలేస్తే (వేదకాలంలో ఆ విధంగానే ఉండేదని విమర్శకుల అభిప్రాయము.) ఇది ఈనాడుకూడా కొంతవరకూ ఉపయోగకరం కావచ్చునేమో. ఇలాంటి ప్రధానమైన భేదం ఉండడంచేత కౌటిల్యుణ్ణి మాకియవెల్లితో పోల్చడం అంత యుక్తం కాదు. తన కాలంలో ఫ్లారెన్సునగరరాజ్యవ్యవస్థ ఛిన్నాభిన్నం అవడం చూచి మాకియవెల్లి ప్రభావితుడయినట్టుగా ఆనాటి కొన్ని సంఘరాజ్య - గణరాజ్యాలలోని పరిస్థితులను చూచి కౌటిల్యుడు ప్రభావితుడై ఏకరాజరాజ్యస్థాపనాన్ని సమర్థించి ఉండవచ్చు. అంతవరకే వారిద్దరి మధ్యా ఉన్న పోలిక. ఈలాంటి సామ్యవైషమ్యాలను ఇటు కౌటిల్యుడికీ, అటు ఇతరదేశరాజ్యశాస్త్రనిపుణులకీ మధ్య ఎన్నో చూపవచ్చును.

అయితే ఇక్కడ ఒక ఊహకి అవకాశం లేకపోలేదు. మాకియవెల్లి కౌటిల్యుని అర్థశాస్త్రం చేత ప్రభావితుడై తాను రచించిన "ది ప్రిన్స్' అనే గ్రంథంలో రాజకీయ కుటిలత్వం విషయంలో కౌటిల్యునికంటె ఒక అడుగు ముందుకు వెళ్లి ఉంటాడు. పాశ్చాత్యులు ప్రప్రథమంగా భారతదేశంలో పదిహేనవశతాబ్దంలో అడుగుపెట్టారు. పోర్చుగీసువాళ్లు 1498లో కాలీకట్‌కు జలమార్గం ప్రారంభించారు. దాదాపు పదిహేను సంవత్సరాల తరవాత మాకియవెల్లి "ది పిన్స్' రచించాడు. ఆనాడు ఇంత స్వల్ప కాలంలో అర్థశాస్త్రం మాయికవెల్లి చేతులలోనికి వెడుతుందా అని సందేహం కలగవచ్చు. ఆ విషయం సందిగ్ధమే అయినా అంతకు పూర్వమే అర్థశాస్త్రాదులు అరేబియన్ దేశాల ద్వారా పాశ్చాత్యదేశాలకి వెళ్లడానికి అవకాశం లేకపోలేదు. పెర్శియన్, అరబిక్ భాషానువాదాల ద్వారా ఎనిమిదవ శతాబ్దం ప్రాంతంలోనే పంచతంత్రం పాశ్చాత్యదేశాలకి వెళ్లిన దని పండితులు సప్రమాణంగా నిరూపించారు. అలాంటప్పుడు ఆ యా కాలాలలో ఇతరశాస్త్రగ్రంథాలు కూడా అక్కడికి చేరి ఉండడం అసంభావ్యం కాదు. రెండువేలఐదువందల సంవత్సరాల పూర్వం నాటి శుల్బసూత్రంలోని జ్యామితికి (భూమికొలతకు) సంబంధించిన ఒక సూత్రం పైథాగరస్ థీరం అనే పేరుతో ప్రసిద్ధిలోనికి తెచ్చుకొన్నారు పాశ్చాత్యులు. పదకొండు-పన్నెండు శతాబ్దులకు చెందిన లీలావతి గణితంలో ఉన్న గురుత్వాకర్షణ శక్తి సిద్ధాంతం న్యూటన్ పేరుతో చలామణీ అయిపోతూన్నది. గణితశాస్త్రానికి, ఖగోళశాస్త్రానికి, వేదాంతశాస్త్రానికి, అలంకారశాస్త్రానికి, ఇంకా ఎన్నోశాస్త్రాలకీ సంబంధించిన ఎన్నో అతిప్రాచీనమైన విషయాలు మొన్నమొన్నటి పాశ్చాత్యపండితులు కనుగొన్నట్లుగా చాటుకుంటున్నారు. మన భారతీయ మహామేధాసంపన్నులు కూడా అలాగే ప్రచారం చేస్తున్నారు.

భారతదేశీయులకు ఎప్పుడు చూచినా పారలౌకికచింత మాత్రమే తప్ప ఐహికమైన రాజ్యపాలనాదివిషయాలలో ఏమాత్రం జ్ఞానం లేదు అని ఒక నియమబద్ధమైన పద్ధతిలో పాశ్చాత్యపండితు లందరూ ప్రచారం చేస్తూ ఆనందిస్తూన్న రోజులలో హటాత్తుగా ఈ అర్థశాస్త్రం బైట పడడంతో ఏమి చేయాలో తోచక వాళ్లు అనేకవాదాలు, నిరర్థకాలైన వాదాలు లేవదీశారు. అవన్నీ ఎంత అర్థవిహీనమైనవో జాగర్తగా పరిశీలిస్తే అందరికీ తెలుస్తుంది. చివరికి నిష్పాక్షికదృష్టి గల కొందరు పాశ్చాత్యపండితులే ఆ వాదాలన్నీ త్రోసి పుచ్చడం గమనార్హం. కౌటిల్యునికి పూర్వమే ఎన్నో శతాబ్దాలనుంచి అర్థశాస్త్ర సంప్రదాయం అవిచ్ఛిన్నంగా వస్తూన్న దనే విషం కౌటిల్యుడు అక్కడక్కడ చేసిన మతభేదనిర్దేశాలను పట్టి స్పష్టంగా తెలుస్తున్నది. ప్రతి భారతీయుడు గర్వించవలసిన విషయం ఇది.

'అర్థశాస్త్రం' అనగానే దీనిలో కేవలం ఆర్థికవ్యవహారాలు మాత్రమే చర్చించబడతాయి; అనగా ఇది నేటి ఎకనామిక్స్ వంటిది అనే భ్రాంతి కలుగుతుంది. 'అర్థ' పదానికి కౌటిల్యుడు చెప్పిన అర్థం "మనుష్యుల జీవనవిధానం, మరొకవిధానంగా చెప్పాలంటే 'అర్థం' అనగా "మనుష్యులున్న భూమి ' ("దేశమంటే మట్టి కాదోయ్ దేశమంటే మనుషులోయ్ ' కదా!) అని పైన చూచి ఉన్నాం. అందుచేత దేశానికి, మానవసమాజానికి, సంబంధించిన అన్ని విషయాలు కూడా దీనిలో చర్చించబడి ఉన్నాయి. రాజులు, ప్రజలు, మంత్రులు, అమాత్యులు, రాజ్యంలోని ఆ యా శాఖలు, వాటి అధిపతులు, పాలనావిధానాలు, సాంఘికవ్యవస్థలు, అపరాధాలు, దండాలు, వ్యవసాయం, వర్తకం, పన్నులు, గ్రామనగరాలు, అరణ్యాలు, వృక్షాలు, మృగాలు, రసాయనశాస్త్రం, ఆయుర్వేదం, రాజ్యవిస్తరణ, రాజ్యసంరక్షణ, ఒకటేమిటి రాష్ట్రస్వరూపం -పరిపాలనాదులకి సంబంధించిన అన్ని విషయాలూ కూడ చర్చించబడ్డాయి. నిజానికి ఈ విషయా లన్నీ ఒక్క ఈ గ్రంథం పరిధిలోనికి వస్తాయా అని కొందరికి సందేహం కలగవచ్చు. ఆనాటి పద్ధతి అది. యాభై సంవత్సరాలు వెనుకకు తిరిగి చూస్తే ఈనాడు విశ్వవిద్యాలయాలో ఉన్నన్ని శాఖలు ఆనాడు ఉండేవి కావు. పొలిటికల్‌సైన్స్, పబ్లిక్ అడ్మినిస్ట్రేషన్ మొదలైనవి చరిత్రశాఖాంతర్గతంగా ఉండేవి. సైన్స్‌లలో కేవలం ఫిజిక్స్, కెమిస్ట్రీ, జువాలజీవంటివి మాత్రమే ఉండేవి. ఇప్పుడు కొత్తగా పేర్లు పెట్టి స్వతంత్ర విషయాలుగా బోధించబడే వన్నీ వాటిలోనే అంతర్గతంగా ఉండేవి. ఏవో కొన్ని సౌకర్యాలను దృష్టిలో పెట్టుకొనడంవల్లా, ఒకప్పుడు రాజ్యవిస్తరణాభిలాషవల్లా వేరు

వేరు సబ్జెక్టులు ఏర్పరచబడుతున్నాయి. ఈ విషయా లన్నీ ఎలా ఉన్నా అర్థశాస్త్రం మాత్రం ఒక చిన్న ప్రాచీన భారతీయలౌకికవిషయవిశ్వకోశం అని చెప్పడంలో సందేహం లేదు.

విదేశీయపరిపాలనం స్థిరంగా నెలకొల్పబడడానికి పూర్వం భారతదేశంలో ఆ యా రాజ్యాల పాలనావిధానం అర్థశాస్త్రానుసారమే జరిగే దని చెప్పడానికి ఆధారా లున్నాయి. శివాజీ రాజ్యపాలనావిధానం అర్థశాస్త్రానుసారం జరిగిం దని ప్రొఫెసర్ యస్. ఆర్. కులకర్ణి "శివకాలీన రాజనీతి అణి రణనీతి ' అనే మరాఠీభాషలో రచించిన గ్రంథంలో సప్రమాణంగా నిరూపించారు. విదేశీయపరిపాలనాగమనానంతరం కూడా ఎన్నో పరిపాలనాదులకు సంబంధించిన అంశాలు (అర్థశాస్త్రంలో చెప్పినవి) ఈనాటి వరకు అనువర్తిస్తూనే ఉన్నాయి. ఇవన్నీ పరిశీలిస్తూంటే భారతీయులకు పరిపాలనా విధానమే తెలియదు అని అంటూ కొందరు విదేశీయులు, అన్యమతస్థులు, తన్మానస పుత్రులైన ఆధునికపండితంమన్యులు చేసే ప్రచారం ఎంత హాస్యాస్పద మైనదో స్పష్టం అవుతుంది. ఇందుకు ఎవరినీ తప్పుపట్ట పని లేదు. మూలగ్రంథాలు చదవకపోవడం, చదివినా కొన్ని పూర్వకృతనిర్ణయాలతో చదవడం - ఇవే ఇందుకు మూలకారణం.

ఈ అర్థశాస్త్రానికి మహామహోపాధ్యాయ టి. గణపతిశాస్త్రిగారు 'శ్రీమూలం' అనే చక్కని సంస్కృతవ్యాఖ్య రచించి దానితో తొలిసారిగా 1923 సంవత్సరంలో తిరువనంతపురం నుంచి ఈ గ్రంథం ప్రకటించారు. ఈ వ్యాఖ్య చాల ప్రామాణికమైన వ్యాఖ్య. దీనిని విస్తృతటీకాసహితమైన ఆంగ్లభాషానువాదంతో ప్రొఫెసర్ ఆర్.పి. కాంగ్లే బొంబాయి విశ్వవిద్యాలయంనుండి 1960 సంవత్సరంలో ప్రచురించారు. ప్రొ.కాంగ్లే మ.మ.గణపతిశాస్త్రిగారి వ్యాఖ్యనే కాక చాలమంది పాశ్చాత్యుల అనువాదాలు కూడ పరిశీలించి తమ గ్రంథం వెలువరించారు. ఇది ప్రామాణికమైన గ్రంథం. అర్థశాస్త్రంలోని భాషా, శైలీ కూడా చాల ప్రాచీనమైనవి. వ్యాఖ్యానసహాయం లేకపోతే ఈ గ్రంథం పూర్తిగా అర్థం కాదు. ఈ ఆంధ్రభాషానువాదంలో పై రెండు గ్రంథాలసహాయం గ్రహించబడింది. ఈ గ్రంథాల సహాయం లేకపోతే నావంటివానికి ఏతదనువాద-వ్యాఖ్యారచన సాధ్య మయేది కాదు. పై గ్రంథాలలో ఎక్కడనైనా అర్థభేదాలు వచ్చినప్పుడు చాలాచోట్ల కాంగ్లే చెప్పిన అర్థాన్ని, కొన్ని చోట్ల నాకు నచ్చిన అర్థాన్నీ గ్రహించడం జరిగింది. కొన్నిచోట్ల ఇద్దరి అభిప్రాయాలు చూపబడ్డాయి. ఈ గ్రంథంలో ప్రతిపాదించిన అనేక విషయాలలో కొన్నింటిని గ్రహించి విస్తృతాలైన వివేచనాత్మక గ్రంథాలు రచించడానికి అవకాశం

శ్రీః

కౌటిలీయమ్ అర్థశాస్త్రమ్

విషయసూచిక

శ్రీః

ఓం స్వస్తి శ్రీగణేశాయ నమః

కౌటిలీయమ్ అర్థశాస్త్రమ్

పుల్లెల శ్రీరామచన్ద్రేణ విరచితయా బాలానన్దిన్యాఖ్యయా
ఆన్ధ్రభాషావ్యాఖ్యయా సముల్లసితమ్.

వినయాధికారికమ్ - ప్రథమమ్ అధికరణమ్

ప్రథమోఽధ్యాయః రాజవృత్తిః

ప్రకరణాధికరణసముద్దేశః

ఓం నమః శుక్రబృహస్పతిభ్యామ్.

మూలమ్. పృథివ్యాః లాభే పాలనే చ యావన్త్యర్థశాస్త్రాణి పూర్వాచార్యైః ప్రస్థాపితాని ప్రాయశః తాని సంహృత్య ఏకమిదమ్ అర్థశాస్త్రం కృతమ్.

అథ బాలానన్దినీవ్యాఖ్యాయాః ప్రారమ్భః

వ్యాఖ్య. నత్వా శ్రీతాతపాదాద్యాన్ శాస్త్రమన్త్రాదిసద్గురూన్,
కౌటిలీయార్థశాస్త్రం తద్ వ్యాకరోమ్యాన్ధ్రభాషయా.

ఓం శుక్రాచార్యునకు బృహస్పతికి నమస్కారము.

"చాణక్యుడు" అనే నామాంతరం గల కౌటిల్యుడు లేదా కౌటల్యుడు (అయనకు విష్ణుగుప్తు డని కూడ మరొక పేరు) అర్థశాస్త్రం రచించడానికి ప్రారంభించి ఆ కార్యం నిర్విఘ్నంగా కొనసాగడానికై బ్రహ్మవిష్ణుశివాత్మకమైన "ఓం" కారాన్ని ఉచ్చరించి అర్థశాస్త్ర ప్రవర్తకులైన ఆచార్యులలో కూటస్థులైన శుక్రాచార్యునకు, బృహస్పతికి నమస్కరిస్తున్నాడు. శుక్రాచార్యుడు రాక్షసుల గురువు. ఇతడు రచించిన అర్థశాస్త్రానికి "ఔశనసం" అని పేరు. దాని సంగ్రహమే "శుక్రనీతి". బృహస్పతి రచించిన గ్రంథానికి "బార్హస్పత్యం" అని పేరు.

పృథివ్యా ఇతి :- భూమిని సంపాదించడానికి, దానిని పాలించడానికి పూర్వాచార్యులు ఎన్ని అర్థశాస్త్రాలు ప్రచారంలోనికి తీసికొనివచ్చారో (రచించి ఉన్నారో) వాటిని అన్నింటినీ చాలా వరకు ఒక చోట చేర్చి, అనగా ఆ గ్రంథాలనుంచి విషయాలు సేకరించి, ఈ అర్థశాస్త్రం రచించబడింది.

అవతారిక :- ఈ అర్థశాస్త్రంలో మొత్తం పదిహేను అధికరణాలు ఉన్నాయి. ప్రకరణా లనే పేరుతో వీటి అవాంతరవిభాగం చేయబడింది. మొత్తం ప్రకరణాల సంఖ్య ఒకవంద ఎనభై (180). వాటిలోని విషయాలను వివరిస్తున్నాడు.

మూ. తస్యాయం ప్రకరణాధికరణసముద్దేశః - 1. విద్యాసముద్దేశః 2.వృద్ధసంయోగః 3. ఇన్ద్రియజయః 4. అమాత్యోత్పత్తిః 5. మన్త్రిపురోహితోత్పత్తిః 6. ఉపధాభిః శౌచాశౌచజ్ఞాన మమాత్యానామ్ 7. గూఢపురుషోత్పత్తిః 8.గూఢపురుషప్రణిధిః 9. స్వవిషయే కృత్యాకృత్యపక్షరక్షణమ్ 10. పరవిషయే కృత్యాకృత్యపక్షోపగ్రహః 11. మన్త్రాధికారః 12. దూతప్రణిధిః 13.రాజపుత్రరక్షణమ్ 14. అవరుద్ధవృత్తమ్ 15. అవరుద్ధే చ వృత్తిః 16. రాజప్రణిధిః 17. నిశాన్తప్రణిధిః 18. ఆత్మరక్షితకమ్ ఇతి వినయాధికారికం ప్రథమాధికరణమ్.

మొదటి అధికరణం - వినయాధికారికం

వ్యా. తస్యేతి :- ఇది (చెప్పబడనున్నది) ఆ అర్థశాస్త్రంలోని ప్రకరణాధికరణాల సముద్దేశం. వివిధవిషయాలను ప్రతిపాదించే శాస్త్రగ్రంథాలలో శాస్త్రకారులు కొన్ని పద్ధతులు అవలంబిస్తారు. ముందు చెప్పదలచిన విషయాల పేర్లు చెపుతారు. దీనికి 'ఉద్దేశం' అని పేరు. తరువాత వాటి లక్షణాలు వివరించి పిమ్మట పరీక్ష చేస్తారు. "త్రివిధా(ఽ)స్య శాస్త్రస్య ప్రవృత్తిః- ఉద్దేశో, లక్షణం, పరీక్షా చేతి. తత్ర ఉద్దేశస్తు నామ మాత్రేణ వస్తుసంకీర్తనమ్ (తర్కభాష పే. 5). ఇక్కడ సముద్దేశం అనగా ఉద్దేశమే. ఇది ఈనాడు మనం గ్రంథారంభంలో ఇచ్చే విషయసూచిక వంటిది.

1. విద్యలను గూర్చిన విచారం, 2. పెద్దల సహవాసం, 3. ఇంద్రియాలను అదుపులో ఉంచుకొనడం, 4. అమాత్యుల పుట్టుక, అనగా అమాత్యులను నియమించడం, 5. మంత్రి పురోహితుల ఉత్పత్తి (నియమించడం), 6.రహస్యోపాయా

లతో అమాత్యుల నడవడికను (న్యాయానుసారం ప్రవర్తిస్తున్నారా, న్యాయవిరుద్ధంగా ప్రవర్తిస్తున్నారా అనే విషయాన్ని) పరీక్షించడం, 7. గూఢచారుల ఉత్పత్తి (స్వరూపస్వభావాదికం), 8. గూఢచారులను ఆ యా కార్యాలకై నియోగించడం, 9. తన దేశంలో ఉన్న కృత్యులను (కోపం ఉన్నవాళ్లను, లుబ్ధులను) అకృత్యులను గూర్చి తెలిసికొని సంరక్షించుకొనడం, 10. పరుల దేశంలోని కృత్యాకృత్యపక్షాలను తన వైపు త్రిప్పుకొనడం (శత్రురాజ్యంలోని క్రుద్ధలుబ్ధలనూ, ఇతరులనూ కూడా తనకు అనుకూలంగా చేసికొనడం), 11. మంత్రాధికారం, 12. దూతలను ఆ యా పనులమీద పంపడం, 13. రాజపుత్రులనుండి రక్షణం, 14. రాజుకు అనుకూలంగా ఉండని రాజపుత్రుల ప్రవృత్తి, 15. అట్టి రాజపుత్రుల విషయంలో రాజు అవలంబించవలసిన ప్రవృత్తి, 16. రాజు కర్తవ్యం, 17. రాజప్రాసాదంలో పాటించవలసిన నియమాలు, 18.రాజు తనను తాను రక్షించుకొనడం. ఇది వినయాధికారికం అనే మొదటి ప్రకరణం. వినయం అనగా రాజుకు కావలసిన విద్యాభ్యాసాదికం. ట్రైనింగు. దానికి సంబంధించినది వినయాధికారికం.

మూ. 1. జనపదవినివేశః 2. భూమిచ్ఛిద్రాపిధానమ్ 3. దుర్గవిధానమ్ 4. దుర్గవినివేశః 5. సంనిధాతృనిచయకర్మ 6.సమాహర్తృసముదయప్రస్థాపనమ్ 7.అక్షపటలే గాణనిక్యాధికారః 8. సముదయస్య యుక్తాపహృతస్య ప్రత్యానయనమ్ 9. ఉపయుక్తపరీక్షా 10. శాసనాధికారః 11.కోశప్రవేశ్యరత్నపరీక్షా 12. ఆకరకర్మాన్తప్రవర్తనమ్ 13. అక్షశాలాయాం సువర్ణాధ్యక్షః 14. విశిఖాయాం సౌవర్ణికప్రచారః 15. కోష్ఠాగారాధ్యక్షః 16.పణ్యా ధ్యక్షః 17. కుప్యాధ్యక్షః 18.ఆయుధాగారాధ్యక్షః 19.తులామానపౌతవమ్ 20.దేశకాలమానమ్ 21.శుల్కాధ్యక్షః 22. సూత్రాధ్యక్షః 23. సీతాధ్యక్షః 24.సురాధ్యక్షః 25.సూనాధ్యక్షః 26. గణికాధ్యక్షః 27.నావధ్యక్షః 28.గోధ్యక్షః 29.అశ్వాధ్యక్షః 30.హస్త్యధ్యక్షః 31. రథాధ్యక్షః 32. పత్త్యధ్యక్షః 33. సేనాపతి ప్రచారః 34.ముద్రాధ్యక్షః 35. వినీతాధ్యక్షః 36. సమాహర్తృ ప్రచారః 37.గృహపతిక వైదేహక తాపసవ్యఞ్జనాః ప్రణిధయః 38. నాగరిక ప్రణిధిః ఇత్యధ్యక్షప్రచారో ద్వితీయమధికరణమ్.

రెండవ అధికరణం - అధ్యక్షప్రచారం

వ్యా. 1.గ్రామప్రాంతాల వ్యవస్థ చేయడం 2. వ్యవసాయానికి అనుగుణంగా లేని భూమిని అందుకు అనుగుణంగా చేయడం 3. దుర్గనిర్మాణం 4. దుర్గాలలో నగర నిర్మాణం 5. సంనిధాత (director of stores) కోష్ఠాలను (stores) భద్రపరచడం 6.సమాహర్త (administrator) సముదయానికి (పన్నుల వసూలుకు) తగు ఏర్పాట్లు చేయడం 7. అక్షపటలం (audit office) లో గాణనికుడు (auditor) చేయవలసిన పని 8. అధికారులు అపహరించిన ప్రభుత్వానికి చెందిన సొత్తును వాళ్లనుండి రాబట్టడం 9. ఉద్యోగుల పనులు పర్యవేక్షిస్తూ ఉండడం 10. రాజశాసనాలు 11.ధనాగారంలోనికి చేర్చవలసిన విలువైన వస్తువుల పరీక్ష 12. గనులు, కార్యశాలలు ప్రారంభించడం 13. అక్షశాల (workshop) లో సువర్ణపర్యవేక్షకుడు 14. విశిఖ (అంగడి వీథి market-street) లో బంగారం పని చేసేవాని ప్రచారం (activity) 15.ధాన్యాదులు నిలవచేసే కోష్ఠాగారాల పర్యవేక్షకుడు 16. వర్తకానికి అధ్యక్షుడు 17. అడవులనుండి లభించే సొత్తుకు అధ్యక్షుడు 18. ఆయుధాగారాధ్యక్షుడు 19. తూకాలను కొలతలను స్థిరీకరించడం 20. దేశానికి కాలానికీ సంబంధించిన ప్రమాణాల నిర్ణయం 21. పన్నులు వసూలు చేసే శాఖకు అధ్యక్షుడు 22. వస్త్రాల నిర్మాణానికి (Textiles) సంబంధించిన అధ్యక్షుడు 23. వ్యవసాయశాఖకు అధ్యక్షుడు 24. మద్యశాలల అధ్యక్షుడు 25.కసాయి దుకాణాల అధ్యక్షుడు 26. వేశ్యాగృహాల పర్యవేక్షకుడు 27. నౌకాధ్యక్షుడు 28.పశుసంపద అధ్యక్షుడు 29. అశ్వాధ్యక్షుడు 30. గజాధ్యక్షుడు 31. రథాధ్యక్షుడు 32. పదాతి (కాలిబంటుల) అధ్యక్షుడు 33. సేనాపతి ప్రచారం (activity) 34. ముద్రాధ్యక్షుడు (Superintendent of pass ports) 35. పచ్చికబీళ్ల అధ్యక్షుడు 36. సమాహర్త (administrator) యొక్క ప్రచారం (activity) 37. గృహస్థుల వేషాలు, వర్తకుల వేషాలు, సంన్యాసుల వేషాలు ధరించి సంచరించే గూఢచారులు 38. నగరపర్యవేక్షకుని (city mayor) కి సంబంధించిన నియమాలు - ఇవి అధ్యక్షప్రచారం (ఆయా శాఖల అధిపతుల కార్యకలాపాలు - activities) అనే రెండవ అధికరణం. రెండవ అధికరణంలో ఈ విషయాలు ఉన్నాయని అర్థం.

మూ. 1. వ్యవహారస్థాపనా 2. వివాదపదనిబన్ధః 3. వివాహసంయుక్తమ్ 4. దాయవిభాగః 5. వాస్తుకమ్ 6. సమయస్యానపాకర్మ 7. ఋణాదానమ్

8. ఔపనిధికమ్ 9. దాసకర్మకరకల్పః 10. సంభూయసముత్థానమ్ 11.విక్రీతక్రీతానుశయః 12. దత్తస్యానపాకర్మ 13. అస్వామివిక్రయః 14.స్వస్వామిసంబన్ధః 15. సాహసమ్ 16. వాక్పారుష్యమ్ 17. దణ్డపారుష్యమ్ 18. ద్యూతసమాహ్వయమ్ 19. ప్రకీర్ణకాని ఇతి ధర్మస్థీయం తృతీయ మధికరణమ్.

మూడవ అధికరణం - ధర్మస్థీయం

వ్యా. 1. ఏ విధమైన వ్యవహారం (Transaction, litigation) సిద్ధిస్తుందో, ఏది సిద్ధించదో నిర్ణయించడం 2. వివాదాన్ని కోర్టు ముందు ఉంచడం (filing of law-suits) 3. వివాహాన్ని గూర్చి 4. ఆస్తి పంపకాలు 5. స్థిరాస్తి (immovable property) 6. కట్టుబాటు లేదా ఒప్పందం (convension) అతిక్రమించకపోవడం 7. అప్పు తీర్చకపోవడం 8. నిక్షేపాన్ని (deposits) గూర్చి 9. దాసులకు, కర్మచారులకు సంబంధించిన నియమం 10. వాటాదారులుగా ఏర్పడడం (undertakings in partnership) 11.అమ్మినదాని విషయంలోను, కొన్నదాని విషయంలోను పశ్చాత్తాపం అనగా మాట వెనుకకు తీసికోవడం (Recession) 12. ఇస్తానని మాట ఇచ్చి ఇవ్వకపోవడం 13. స్వామి కానివాడు అమ్మడం అనగా తనది కానిదానిని అమ్మడం 14. సొమ్ము-సొమ్ముగలవాడు అనే సంబంధం (ownership) 15. బలాత్కారంగా ఆక్రమించడం (forcible seizure) 16. పరుషంగా మాటలాడడం - మాటలతో పీడించడం 17. శారీరకంగా పీడించడం 18.జూదంలో పందెం ఒడ్డడం 19. ఇంకా చిన్న చిన్న విషయాలు (miscellaneous) - ఇది ధర్మస్థీయం, అనగా ధర్మం నిర్ణయించే న్యాయాధీశునికి సంబంధించిన విషయాలు ఉన్న, మూడవ అధికరణం.

మూ. 1. కారుకరక్షణమ్ 2. వైదేహకరక్షణమ్ 3.ఉపనిపాతప్రతీకారః 4. గూఢాజీవినాం రక్షా 5. సిద్ధవ్యఞ్జనైర్మాణవప్రకాశనమ్ 6.శఙ్కారూప కర్మాభిగ్రహః 7. ఆశుమృతకపరీక్షా 8. వాక్యకర్మానుయోగః 9.సర్వాధికరణ రక్షణమ్ 10. ఏకాఙ్గవధనిష్క్రయః 11. శుద్ధశ్చిత్రశ్చ దణ్డకల్పః 12.కన్యాప్రకర్మ 13. అతిచారదణ్డః 14. ఇతి కణ్టకశోధనం చతుర్థమధికరణమ్.

నాల్గవ అధికరణం - కంటకశోధనం

సమాజంలోని ముళ్లు పెకలించివేయడం (చీడపురుగుల్ని ఏరివేయడం)

వ్యా. 1. ప్రజల్ని శిల్పులనుండి రక్షించడం 2. వర్తకులనుండి రక్షించడం 3.ప్రకృతివైపరీత్యాదులు సంభవించినపుడు వాటికి ప్రతిక్రియ చేయడం 4. రహస్యమైన ఆదాయం ఉన్నవాళ్లనుండి రక్షించడం 5. సంన్యాసుల వేషంలో ఉన్నవారి సహాయంతో అపరాధుల్ని పట్టుకొనడం 6. దొంగలు మొదలైన వాళ్లను సొత్తుతో పట్టుకొన్నా, వాళ్లు చేసిన పని ఆచూకీ తెలిసినా, సంశయం కలగగానే నిర్బంధించడం 7. హటాత్తుగా మరణించినవాని పరీక్ష 8. ప్రశ్నించడం ద్వారా పరీక్షించడం, పీడించడం ద్వారా పరీక్షించడం 9. అధికారు లందరినుండీ రక్షించడం 10. ఒక అవయవాన్ని తీసివేయడానికి బదులు కొంత జరిమానా విధించడం 11. పీడనం లేని మరణశిక్ష, శరీరాన్ని పీడించే మరణశిక్ష 12. కన్యాదూషణం 13. చేయకూడని పనులు చేసినందుకు దండనం. ఇది కంటకశోధనం అనే నాల్గవ అధికరణం.

మూ. దాణ్డకర్మికమ్ 2. కోశాభిసంహరణమ్ 3. భృత్యభరణీయమ్ 4.అనుజీవివృత్తమ్ 5. సామయాచారికమ్ 6. రాజ్యప్రతిసన్ధానమ్ 7. ఏకైశ్వర్యమ్ ఇతి యోగవృత్తం పఞ్చమమధికరణమ్.

ఐదవ అధికరణం - యోగవృత్తం; రహస్యంగా చేయవలసిన పనులు

వ్యా. 1. రహస్యంగా దండించడాన్ని గూర్చి చెప్పేది 2. ధనాగారాన్ని నింపడాన్ని గూర్చి 3. సేవకుల జీతాలను గూర్చి 4. ఆశ్రయించి జీవించేవాళ్ల నడవడికను గూర్చి 5. ఎవరు ఎప్పుడు ఎలా నడుచుకోవాలో చెప్పేది 6. రాజ్యపాలనం కొనసాగించడాన్ని గూర్చి 7. ఒకనికే రాజ్యాధికారం అనే విషయాన్ని గూర్చి. ఇది యోగవృత్తం అనే ఐదవ అధికరణం.

మూ. 1. ప్రకృతిసంపదః 2. శమవ్యాయామికమ్ ఇతి మణ్డలయోనిః షష్ఠమ్ అధికరణమ్.

ఆరవ అధికరణం - మండలాన్ని గూర్చినది

వ్యా. 1. ప్రకృతుల సంపద (అభివృద్ధి లేదా ఉన్నతస్థితి) 2. శమానికి (రాజ్యంలో శాంతికి), వ్యాయామానికీ (అనగా కార్యనిర్వహణానికి activity) సంబంధించినది. ఇది మండలానికి (circle of kings) సంబంధించిన ఆరవ అధికరణం.

మూ. షాడ్గుణ్యసముద్దేశః 2. క్షయస్థానవృద్ధినిశ్చయః 3. సంశ్రయవృత్తిః 4. సమహీనజ్యాయసాం గుణాభినివేశః 5. హీనసంధయః 6. విగృహ్యాసనమ్ 7. సంధాయాసనమ్ 8. విగృహ్యయానమ్ 9. సంధాయయానమ్ 10.సంభూయప్రయాణమ్ 11. యాతవ్యామిత్రయోరభిగ్రహచిన్తా 12.క్షయలోభవిరాగహేతవః ప్రకృతీనామ్ 13. సామవాయికవిపరిమర్శః 14.సంహితప్రయాణికమ్ 15. పరిపణితాపరిపణితాపసృతాశ్చ సంధయః 16. ద్వైధీభావికాః సంధివిక్రమాః 17. యాతవ్యవృత్తిః 18.అనుగ్రాహ్యామిత్ర విశేషాః 19. మిత్రహిరణ్యభూమిసంధయః 20. పార్ష్ణిగ్రాహచిన్తా 21. హీనశక్తి పూరణమ్ 22. బలవతా విగృహ్యోపరోధహేతవః 23.దణ్డోపనతవృత్తమ్ 24. దణ్డోపనాయివృత్తమ్ 25. సంధికర్మ 26.సంధిమోక్షః 27. మధ్యమచరితమ్ 28. ఉదాసీనచరితమ్ 29.మణ్డలచరితమ్ ఇతి షాడ్గుణ్యం సప్తమమధి కరణమ్.

ఏడవ అధికరణం - షాడ్గుణ్యానికి సంబంధించినది

వ్యా. 1. సంధి మొదలైన ఆరు గుణాల సంక్షిప్తనిరూపణం 2. క్షయం, నిలకడగా ఉండడం, అభివృద్ధి-వీటి నిశ్చయం 3. ఆశ్రయించేటప్పుడు చేయవలసిన విధానం 4.సమానబలం కలవాడు, దుర్బలుడు, అధికబలుడు (అయిన రాజు) వ్యవహరించ వలసిన పద్ధతి 5. దుర్బలుడు చేసికొనవలసిన సంధి 6. విరోధం పెట్టుకొని ప్రశాంతంగా ఉండడం 7. సంధి చేసికొని ప్రశాంతంగా ఉండడం 8. విరోధం అవలంబించి చేసే యుద్ధయాత్ర 9. సంధి చేసికొని యానం (సైన్యం నడపడం) చెయ్యడం 10. (ఇతరరాజులతో) కలిసి యుద్ధయాత్ర చేయడం 11. ఎదిరించవలసిన వానిమీదికి, సహజశత్రువుమీదికి దండెత్తడాన్ని గూర్చి ఆలోచించడం 12. ప్రకృతులలో క్షయమూ,

లోభమూ, విరాగం (రాజుమీద ప్రేమ లోపించడం) వీటికి కారణాలు 13.మిత్రులందరూ కలవడాన్ని గూర్చిన ఆలోచన 14. ఒప్పందం ప్రకారం ఇద్దరు రాజులు మూడవవానిపై దండెత్తడం 15. కొన్ని షరతులు పెట్టుకొని చేసికొన్న సంధి, ఏ షరతులూ లేని సంధి, తననుంచి ఏ కారణంచేతనైనా దూరం అయిపోయినవానితో సంధి 16. విధాన ద్వైవిధ్యంవల్ల సంధీ, యుద్ధమూ 17. యుద్ధానికి వచ్చే శత్రువుచేత ఎదిరింపబడనున్నవాడు చేయవలసిన విధానము 18. అనుగ్రహించవలసిన ఆ యా మిత్రులు (ఏ మిత్రులకు సహాయం చెయ్యాలి) 19. మిత్రసంధి (Pact for securing an ally), హిరణ్యసంధి (Pact for securing money), భూమిసంధి (Pact for securing land), కర్మసంధి (Pact for securing an undertaking) 20. పార్ష్ణి గ్రాహుణ్ణిగూర్చి అనగా వెనుకనుండి వచ్చి దాడి చేసే వానినిగూర్చి, ఆలోచన 21.తగ్గిపోయిన శక్తిని మరల పుంజుకొనడం 22. బలవంతునితో విరోధం పెట్టుకొని దుర్గంలో నిలదొక్కుకొని ఉండడానికి కారణాలు 23. సైన్యంతో పాటు లొంగిపోయే రాజు అనుసరించవలసిన విధానం 24. సైన్యంతో సహా శత్రురాజును లొంగదీసుకొన్నవాడు అనుసరించవలసిన విధానం 25. సంధి చేసుకొనడం 26. సంధికోసం జామీనుగా తీసికొన్నవానిని విడిపించుకొనడం (Liberation of the hostage) మధ్యవర్తిగా ఉన్న (లేదా మధ్య ఉన్న) రాజుయొక్క ప్రవృత్తి 28. ఉదాసీనుడుగా ఉన్నవాని ప్రవృత్తి 29. మండలం విషయంలో ప్రవృత్తి. ఇది షాడ్గుణ్యానికి సంబంధించిన ఏడవ అధికరణం.

మూ. 1. ప్రకృతివ్యసనవర్గః 2. రాజరాజ్యయోర్వ్యసనచిన్తా 3.పురుషవ్యసనవర్గః 4.పీడనవర్గః 5. స్తమ్భనవర్గః 6. కోశసంగవర్గః 7.బలవ్యసనవర్గః 8.మిత్రవ్యసనవర్గః ఇతి వ్యసనాధికారికమ్ అష్టమమధికరణమ్.

ఎనిమిదవ అధికరణం - ఆపదలను గూర్చినది

వ్యా. 1. ప్రకృతులకు వచ్చే ఆపదల వర్గం 2. రాజుకు, రాజ్యానికి కలిగే ఆపదలను గూర్చిన ఆలోచన 3. పురుషుని వ్యసనాల (చెడ్డగుణాల) వర్గం 4. అగ్ని జలాదిపీడనాల వర్గం 5. రాజకార్యాలను స్తంభింపచేసేవాటి వర్గం 6. ధనాగారానికి ధనం చేర్చకపోవడానికి కారణాల వర్గం 7. సైన్యానికి వచ్చే ఆపదల వర్గం 8. మిత్రుల ఆపదల వర్గం. ఇది వ్యసనాలను గూర్చిన ఎనిమిదవ అధికరణం.

మూ. శక్తిదేశకాలబలాబలజ్ఞానమ్ 2. యాత్రాకాలాః 3.బలోపాదాన కాలాః 4.సన్నాహగుణాః 5. ప్రతిబలకర్మ 6. పశ్చాత్కోపచిన్తా 7. బాహ్యాభ్యన్తరప్రకృతికోపప్రతీకారః 8. క్షయవ్యయలాభవిపరిమర్శః 9.బాహ్యాభ్యన్తరాశ్చాపదః 10. దూష్యశత్రుసంయుక్తాః 11.అర్థానర్థసంశయయుక్తాః 12. తాసాముపాయవికల్పజాః సిద్ధయః ఇత్యభియాస్యత్కర్మ నవమమధికరణమ్.

తొమ్మిదవ అధికరణం - జైత్రయాత్రకి వెళ్లేవాని కర్మ

వ్యా. 1. యుద్ధయాత్రకు వెళ్లే ముందు తనయొక్క ఇతరులయొక్క శక్తి, దేశం, కాలం వీటి బలాబలాలను తెలిసికొనడం 2. యుద్ధయాత్రకు తగిన కాలాలు 3. వివిధ సైన్యాలను సేకరించే కాలాలు 4. వివిధసైన్యాలను యుద్ధానికి సిద్ధం చేయడంలోని గుణాలు 5. శత్రుసైన్యాన్ని ఎదిరించగలిగిన సైన్యాన్నిసిద్ధం చేసుకొనడం 6.వెనకనుండి వచ్చే ఉపద్రవాలను గూర్చిన ఆలోచన 7. రాజ్యం బైటా లోపలా కలగడానికి అవకాశం ఉన్న ప్రకృతుల తిరుగుబాటుకు ప్రతిక్రియ 8. నష్టం, వ్యయం, లాభం వీటిని గూర్చిన విమర్శ 9. బైటా లోపలా ఉన్నవారి (అధికారుల) నుండి వచ్చే ఆపదలు 10. ద్రోహులకు, శత్రువులకు సంబంధించినవి, వాళ్లనుండి కలిగేవి (ఆపదలు) 11. ప్రయోజనాలతోను (advantages) అనర్థాలతోను (disadvantages), సంశయంతోను (uncertainty) సంబంధించిన (అపాయాలు) 12. వేరు వేరు ఉపాయాలు అవలంబించి ఈ అపాయాలను అధిగమించడం. ఇది అభియాస్యత్కర్మకు సంబంధించిన తొమ్మిదవ అధికరణం.

మూ. 1. స్కన్ధావారనివేశః 2. స్కన్ధావారప్రయాణమ్ 3.బలవ్యసనావస్కన్దకాలరక్షణమ్ 4. కూటయుద్ధవికల్పాః 5.స్వసైన్యోత్సాహనమ్ 6. స్వబలాన్యబలవ్యాయోగః 7. యుద్ధభూమయః 8. పత్త్యశ్వరథహస్తికర్మాణి 9. పక్షకక్షోరస్యానాం బలాగ్రతో వ్యూహవిభాగః 10. సారఫల్గుబలవిభాగః 11. పత్త్యశ్వరథహస్తియుద్ధాని 12.దణ్డభోగమణ్డలాసంహతవ్యూహవ్యూహనమ్ 13. తస్య ప్రతివ్యూహసంస్థాపనమ్ ఇతి సాంగ్రామికం దశమమధికరణమ్.

పదవ అధికరణం - యుద్ధానికి సంబంధించినది

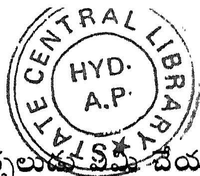
వ్యా. 1. సైన్యాన్ని నివేశించడం (నిలపడం) 2. స్కంధావారంనుంచి బయలుదేరడం 3. సైన్యానికి ఏదైనా ఆపద వచ్చిన కాలంలోను, ఆక్రమణసమయంలోను రక్షించడం 4. అనేకవిధాలైన కపటయుద్ధాలు 5. తన సైన్యానికి ఉత్సాహం కలిగించడం 6. తన సైన్యం శత్రుసైన్యంతో తలబడేటట్లు చేయడం 7. యుద్ధానికి తగిన ప్రదేశాలు 8.కాలిబంట్లు, గుఱ్ఱపు సవారులు, రథికులు, గజారూఢులు చేయవలసిన పనులు 9.రెక్కల దగ్గర, ప్రక్కలా, మధ్యభాగంలోను సైన్యాలను వ్యూహాలుగా ఏర్పరచడం (పక్షం అనగా సైన్యం ముందుభాగంలో వెలుపలకు ఉన్న సైన్యం. కక్షం అనగా వెనుక వైపున పార్శ్వభాగాలు. ఉరస్ అనగా మధ్యభాగం) 10. బలమైన సైన్యాన్ని దుర్బలమైన సైన్యాన్నీ విభజించి ఆ యా స్థానాలలో ఉంచడం 11. కాలిబంటులు, ఆశ్వికులు, రథికులు, గజారూఢులు వీళ్ల యుద్ధాలు 12. దండవ్యూహం (సైన్యాన్ని కఱ్ఱ ఆకారంలో నిలపడం) సర్పవ్యూహం, మండలవ్యూహం, అసంహతవ్యూహం (వేరువేరుగా చేసి నిలపడం) 13. వీటిని ఎదిరించడానికి తగినట్లుగా వ్యూహాలు రచించడం- ఇది యుద్ధానికి సంబంధించిన విషయాలున్న పదవ అధికరణం.

మూ. 1. భేదోపాదానాని 2. ఉపాంశుదణ్డః ఇతి సంఘవృత్త మేకాదశమధికరణమ్.

పదకొండవ అధికరణం - సంఘరాజ్యాలకి (oligarchy) సంబంధించినది

వ్యా. 1. సంఘరాజ్యాలలో పరస్పరం భేదభావాలు కలిగించే ఉపాయాల ప్రయోగం. 2. రహస్యంగా దండించడం (నశింపచేయడం). ఇది సంఘవృత్తం అనే పదకొండవ అధికరణం.

మూ. 1. దూతకర్మ 2. మన్త్రయుద్ధమ్ 3. సేనాముఖ్యవధః 4. మణ్డల ప్రోత్సాహనమ్ 5. శస్త్రాగ్నిరసప్రణిధయః 6. వీవధాసార ప్రసారవధః 7.యోగాతి సంధానమ్ 8. దణ్డాతిసంధానమ్ 9. ఏకవిజయః ఇత్యాబలీయసం ద్వాదశ మధికరణమ్.

పన్నెండవ అధికరణం - దుర్బలుడు ఏమి చేయాలో చెప్పేది.

వ్యా. 1. దూతను పంపడం 2. మంత్రంతో (రాజకీయపు ఎత్తులతో Diplomacy) యుద్ధం చెయ్యడం 3. శత్రుసేనానాయకుణ్ణి చంపించివేయడం 4.రహస్యంగా మండలాన్ని (రాజసముదాయాన్ని) ప్రోత్సహించడం 5. రహస్యంగా ఆయుధ ప్రయోగం, అగ్నిప్రయోగం, విషప్రయోగం చేయడం 6. శత్రువు రాజ్యంలోనికి ఏ సరుకులూ వెళ్లకుండా చేయడం (''వివధం' లేదా ''వీవధం' ఆహారపదార్థాల రాక, ''ఆసారం' అనగా మిత్రుల సైన్యం రావడం, ''ప్రసారం' అనగా అడవులనుండి నగరంలోనికి తీసికొని వచ్చే కట్టెలు మొదలైనవి) 7. కపటోపాయం చేత మోసగించడం 8. వధాదులచేత ఓడించడం 9. ఒంటరిగా ఉన్నవానిని ఓడించడం. ఇది చాలా దుర్బలుడైనవాడు చేయవలసిన విధానం చెప్పే పన్నెండవ అధికరణం.

మూ. 1. ఉపజాపః 2. యోగవామనమ్ 3. అపసర్పప్రణిధిః 4.పర్యుపాసనకర్మ 5. అవమర్దః 6. లబ్ధప్రశమనమ్ ఇతి దుర్గలమ్భోపాయః త్రయోదశమధికరణమ్.

పదమూడవ అధికరణం - దుర్గలమ్భోపాయం
(శత్రుదుర్గాన్ని ఆక్రమించే ఉపాయం)

వ్యా. 1. భేదోపాయం ప్రయోగించి అంతఃకలహాలు పుట్టించడం 2. ఆ యా ఉపాయాల చేత దుర్గంనుంచి బైటకు రప్పించడం 3. రహస్యంగా కొందరిని దుర్గంలో ప్రవేశపెట్టడం 4. దుర్గాన్ని ముట్టడించడం 5. దుర్గాన్ని బలాత్కారంగా ఆక్రమించడం 6. ఆక్రమించిన దుర్గంలో శాంతి నెలకొల్పడం. ఇది దుర్గలంభోపాయం అనే పదమూడవ అధికరణం.

మూ. 1. పరఘాతప్రయోగః 2. ప్రలమ్భనమ్ 3. స్వబలోపఘాత ప్రతీకారః ఇత్యౌపనిషదం చతుర్దశమధికరణమ్.

పద్నాల్గవ అధికరణం- ఔపనిషదం
(శత్రుజయోపాయరహస్యాలు చెప్పేది)

వ్యా.1. శత్రుసైన్యాన్ని రహస్యంగా చంపే పద్ధతులు అవలంబించడం 2. ఔషధ - మంత్రాదిప్రయోగాల ద్వారా శత్రువును మోసంచేయడం 3. తన సైన్యానికి జరిగిన నష్టానికి ప్రతిక్రియ చేసుకొనడం - ఇది ఔపనిషదం అనే పద్నాల్గవ అధికరణం.

మూ. తన్త్రయుక్తయః. ఇతి తన్త్రయుక్తిః పఞ్చదశమధికరణమ్.

పదిహేనవ అధికరణం - తంత్రయుక్తి

వ్యా. తంత్రయుక్తులు అనగా ఈ శాస్త్రంలో ఉపయోగించిన విషయప్రతిపాదన పద్ధతులు. ఇది తంత్రయుక్తి అనే పదిహేనవ అధికరణం.

మూ. శాస్త్రసముద్దేశః పఞ్చదశాధికరణాని, సపఞ్చాశదధ్యాయశతమ్, సాశీతిప్రకరణశతమ్, షట్ శ్లోకసహస్రాణీతి.

శ్లో. సుఖగ్రహణవిజ్ఞేయం తత్త్వార్థపదనిశ్చితమ్,
కౌటిల్యేన కృతం శాస్త్రం విముక్తగ్రన్థవిస్తరమ్.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే వినయాధికారికే ప్రథమాధికరణే
ప్రథమోఽధ్యాయః రాజవృత్తిః.

వ్యా. ఇదీ శాస్త్రసముద్దేశం - అధికరణాలు పదిహేను, అధ్యాయాలు నూటయాభై, ప్రకరణాలు నూటఎనభై. మొత్తం ఈ శాస్త్రం ప్రమాణం ఆరువేల శ్లోకాలు.

వి. ఈనాడు మనం ఈ వ్యాసంలో 500 పదాలు లేదా 800 పదాలు ఉండాలి అని లెక్కపెట్టినట్లుగా గ్రంథాలను శ్లోకాలలో లెక్కపెట్టే పద్ధతి ఒకటి ఉంది. శ్లోకానికి ముప్పై రెండు అక్షరాలు. ఆ విధంగా ఒక గ్రంథంలో ఉన్న అక్షరాలను 32 తో భాగించగా వచ్చిన సంఖ్య శ్లోకసంఖ్య అవుతుంది. ఈ విధంగా ఈ గ్రంథంలోని అక్షరాలన్నీ 32 తో భాగించగా 6000 శ్లోకాలు వస్తాయి. అందుచేత దీనిని 6000 శ్లోకాల గ్రంథం అంటారు.

సుఖేతి :- కౌటిల్యుడు రచించిన ఈ శాస్త్రం నేర్చుకోవడానికీ, అర్థం చేసుకోవడానికీ చాలా సులభమైనది. సిద్ధాంతాలు, పదాలు, అర్థాలూ కూడా ఏ విధమైన సందేహాలకీ తావు లేకుండా సునిశ్చితంగా ఉంటాయి. అనవసరమైన విస్తరం లేదు.

"బాలానందిని" అనే కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో, వినయాధికారికమైన మొదటి అధికరణంలో రాజవృత్తి అనే ప్రథమాధ్యాయం సమాప్తం.

అథ ద్వితీయోఽధ్యాయః

ప్రథమం ప్రకరణమ్ - విద్యాసముద్దేశః; తత్ర ఆన్వీక్షికీస్థాపనా

మూ. 1. ఆన్వీక్షికీ, త్రయీ, వార్తా, దణ్డనీతిశ్చేతి విద్యాః.

2. త్రయీ వార్తా దణ్డనీతిశ్చేతి మానవాః; త్రయీవిశేషో హ్యాన్వీక్షికీతి.

3. వార్తా దణ్డనీతిశ్చేతి బార్హస్పత్యాః, సంవరణమాత్రం హి త్రయీ లోకయాత్రావిద ఇతి.

4. దణ్డనీతిరేకా విద్యేత్యౌశనసాః, తస్యాం హి సర్వవిద్యారమ్భాః ప్రతిబద్ధా ఇతి.

5. చతస్ర ఏవ విద్యా ఇతి కౌటిల్యః. తాభిర్ధర్మార్థౌ యద్ విద్యాత్ తత్ విద్యానాం విద్యాత్వమ్.

వ్యా. ఆన్వీక్షికి, త్రయి, వార్త, దండనీతి అనేవి విద్యలు.

వి. పదార్థాల స్వరూపాన్ని యుక్తులచేత (హేతువులచేత) పరీక్షించే విద్య ఆన్వీక్షికి (Philosophy). ఋగ్యజుఃసామవేదాలు 'త్రయి'. కృషి (వ్యవసాయం), పశుపాలన, వర్తకం వీటికి వార్త (Economics) అని పేరు. "దణ్డనీతి అనగా రాజనీతి (Political Science).

2. త్రయి,వార్త, దండనీతి ఈ మూడే విద్యలు అని మానవులు. త్రయిలో ఒక విశేషమే (భేదమే) ఆన్వీక్షికి కదా?

వి. ఈ గ్రంథంలో మానవులు అని నిర్దేశింపబడిన చోటల్లా మానవఅర్థశాస్త్రం అనే ఒక ప్రాచీన అర్థశాస్త్రాన్ని అనుసరించేవారు అని అర్థం. అంతేకాని ఇది మనుస్మృతికి నిర్దేశం కాదు.

3. వార్త, దండనీతి అనేవే విద్యలు అని బార్హస్పత్యులు, అనగా బృహస్పతి రచించిన అర్థశాస్త్రాన్ని అనుసరించేవారు. లోకయాత్ర, అనగా లోకవ్యవహారం, తెలిసిన వానికి త్రయి కేవలం ఆచ్ఛాదనం మాత్రమే.

వి. లోకవ్యవహారం ఎంత బాగా తెలిసినవాడైనా అతనికి త్రయీజ్ఞానం లేకపోతే వానిని లోకులు నాస్తికుడు అంటారు. అలా అనిపించుకొనకుండా ఉండడం కోసం త్రయి అనేది పైన వేసుకునే ముసుగు మాత్రమే. లోకవ్యవహారానికి దానివల్ల ప్రయోజనం ఏదీ లేదు అని వాళ్ల అభిప్రాయం.

3.దండనీతి ఒక్కటే విద్య అని ఔశనసులు. ఎందువలన అనగా సమస్తమైన ఇతర విద్యల ఆరంభాలు అనగా యోగక్షేమాలు, ఆ దండనీతిమీదనే ఆధారపడి ఉన్నాయి.

వి. ఔశనసు లనగా శుక్రాచార్యుడు రచించిన అర్థశాస్త్రం అనుసరించేవాళ్లు.

4. మొదట చెప్పిన నాలుగు విద్యలే విద్యలు అని కౌటిల్యుని అభిప్రాయం. (మానవుడు) వాటి సాహాయ్యంతో ధర్మార్థాలను తెలుసుకుంటాడు కాబట్టి ఆ విద్యలు 'విద్యలు' అని చెప్పబడుతున్నాయి.

వి. విద్య అనగా ఏదైనా ఒక విషయం తెలుసుకొనడానికి సాధనం అయినది అని అర్థం. కౌటిల్యుడు ఒక విషయాన్ని గూర్చి చర్చించేటప్పుడు ఇతరుల అభిప్రాయాలు ముందుగా చెప్పి ""కాని కౌటిల్యుడు ఇలా అంటాడు" అని అంటూ, తన పేరు ప్రథమ పురుషలో నిర్దేశిస్తూ, తన మతం చెపుతూ ఉంటాడు.

మూ. సాంఖ్యమ్, యోగః, లోకాయతం చేత్యాన్వీక్షికీ. ధర్మాధర్మౌ త్రయ్యామ్. అర్థానర్థౌ వార్తాయామ్. నయాపనయౌ దణ్డనీత్యామ్. బలాబలే చైతాసాం హేతుభిరన్వీక్షమాణా ఆన్వీక్షికీ లోకస్యోపకరోతి, వ్యసనేఽభ్యుదయే చ బుద్ధి మవస్థాపయతి; ప్రజ్ఞావాక్యక్రియావైశారద్యం చ కరోతి.

శ్లో. ప్రదీపః సర్వవిద్యానాముపాయః సర్వకర్మణామ్,
ఆశ్రయః సర్వధర్మాణాం శశ్వదాన్వీక్షికీ మతా.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే వినయాధికారికే ప్రథమాధికరణే ద్వితీయోఽధ్యాయః
విద్యాసముద్దేశే ఆన్వీక్షికీస్థాపనా.

వ్యా. సాంఖ్యం, యోగం, లోకాయతం అనేవి ఆన్వీక్షికి. త్రయియందు (వేదత్రయంలో) ధర్మాధర్మాలు (చెప్పబడ్డాయి). వార్తలో అర్థానర్థాలు (లాభనష్టాలు) చర్చించబడతాయి. దండనీతిలో నీతిమార్గం అవినీతిమార్గం (చర్చించబడతాయి). హేతువులచేత, అనగా యుక్తులచేత, ఈ విద్యలలో బలాబలాలను పరీక్షించి ఆన్వీక్షికి లోకాలకు ఉపకారం చేస్తుంది. వ్యసనసమయంలో అయినా, అభివృద్ధిసమయంలో

అయినా బుద్ధిని నిలకడగా ఉండేటట్లు చేస్తుంది. ప్రజ్ఞావైశారద్యాన్ని, అనగా బుద్ధిలో, ఆలోచనలలో సామర్థ్యాన్నీ, మాటలలో నేర్పునూ, పనులలో సామర్థ్యాన్నీ కలిగిస్తుంది.

vi. సాంఖ్యయోగాలు భారతదేశంలో అతిప్రాచీనకాలంనుంచీ ప్రచారంలో ఉన్న దర్శనాలు. ఒకదానితో ఒకటి దగ్గర సంబంధం ఉన్నవి. ఆత్మస్వరూపాదులను బోధిస్తాయి. లోకాయతం అనేది నేడు ఒక నాస్తికమతంగా పరిగణింపబడుతున్నది. పరలోకాదులలో నమ్మకం లేక ఇహలోకవ్యవహారాలకే ప్రాధాన్యం ఇచ్చేవాళ్ళు లోకాయతులని ఈనాడు మన కున్న అభిప్రాయం. అయితే ప్రాచీనకాలంలో ఇది కూడా ఒక గౌరవాస్పదమైన విద్యావిశేషంగా పరిగణింపబడే దన్నట్లు అర్థశాస్త్రాదిగ్రంథాల నుండి తెలుస్తూన్నది.

2. "ఈ ఆన్వీక్షికి ఎల్లప్పుడూ అన్ని విద్యలకీ దీపం అనీ, అన్ని కర్మలకీ ఉపాయం అనీ, సకలధర్మాలకీ ఆశ్రయం అనీ పెద్దలు చెపుతారు."

"బాలానందిని అనే కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో వినయాధికారికం అనే మొదటి అధికరణంలో విద్యాసముద్దేశంలో ఆన్వీక్షికీస్థాపన అనే విషయం ప్రతిపాదించే ద్వితీయాధ్యాయం సమాప్తం.

అథ తృతీయో ఽధ్యాయః

ప్రథమే ప్రకరణే - విద్యాసముద్దేశః; తత్ర త్రయీస్థాపనా

మూ. 1. సామర్గ్యజుర్వేదాః త్రయః త్రయీ, అథర్వవేదేతిహాసవేదౌ చ వేదాః. శిక్షా, కల్పో, వ్యాకరణమ్, నిరుక్తమ్, ఛన్దోవిచితిః, జ్యోతిషమితి చాఙ్గాని.

2. ఏష త్రయీధర్మశ్చతుర్ణాం వర్ణానామ్ ఆశ్రమాణాం చ స్వధర్మ స్థాపనాదౌపకారికః.

3. స్వధర్మో బ్రాహ్మణస్య అధ్యయనమ్, అధ్యాపనమ్, యజనమ్, యాజనమ్, దానమ్, ప్రతిగ్రహశ్చేతి. క్షత్రియస్య అధ్యయనమ్, యజనమ్, దానమ్, శస్త్రాజీవః, భూతరక్షణం చ. వైశ్యస్యాధ్యయనమ్, యజనమ్, దానమ్, కృషిపాశుపాల్యే, వాణిజ్యా చ. శూద్రస్య ద్విజాతిశుశ్రూషా, వార్తా, కారుకుశీలవకర్మ చ.

వ్యా. సామవేదం, ఋగ్వేదం, యజుర్వేదం అనే మూడు వేదాలు "త్రయి". ఈ త్రయి అథర్వవేదము, ఇతిహాసవేదమూ - ఇవన్నీ వేదాలు. శిక్ష (వర్ణాలను ఎలా ఉచ్చరించాలో చెప్పే శాస్త్రం), కల్పం (ఆ యా యజ్ఞాలు చేసే విధానాన్ని బోధించే శాస్త్రం), వ్యాకరణం, నిరుక్తం (పదాల నిర్వచనాన్ని చెప్పే శాస్త్రం), ఛందఃశాస్త్రం, జ్యోతిషం - ఈ ఆరూ వేదాంగాలు.

2. వేదత్రయంలో చెప్పిన ఈ ధర్మం నాలుగు వర్ణాలవాళ్లని, నాలుగు ఆశ్రమాల వాళ్లనీ తమ తమ ధర్మాలలో నిలపడం ద్వారా (సమాజానికి) ఉపకారం చేస్తుంది.

3. వేదాధ్యయనం, వేదాలు బోధించడం, యజ్ఞాలు చెయ్యడం, యజ్ఞాలు చేయించడం, దానం (ఇవ్వడం), ఎవరైనా ఇస్తే తీసికొనడం ఇది బ్రాహ్మణుని స్వధర్మం. వేదాధ్యయనం, యజ్ఞాలు చేయడం, దానం చెయ్యడం, ఆయుధాలు జీవనోపాధిగా చేసుకొనడం, ప్రజలను, ఇతరప్రాణులను రక్షించడం క్షత్రియుని స్వధర్మం. వేదాధ్యయనం, యజ్ఞాలు చేయడం, దానాలు చేయడం, వ్యవసాయం, పశుపోషణ, వర్తకం ఇవి వైశ్యుని స్వధర్మం. ద్విజుల (బ్రాహ్మణ, క్షత్రియ, వైశ్యుల)కు సేవ చేయడం, వార్త, శిల్పాలు, గాన, నటనాదులు శూద్రుని స్వధర్మం.

వి. కారుః=శిల్పి. కఱ్ఱలు, రాళ్లు, లోహాలు మొదలైన వాటితో పని చేసేవాడు. కుశీలవః=పాటలు పాడుతూ, వేషాలు వేస్తూ, స్తోత్రాలు చేస్తూ సంచరించేవాడు.

మూ. 1. గృహస్థస్య స్వకర్మాజీవః, తుల్యైరసమానర్షిభిః వైవాహ్యమ్, ఋతుగామిత్వమ్, దేవపిత్రతిథిభృత్యేషు త్యాగః శేషభోజనం చ.

2. బ్రహ్మచారిణః స్వాధ్యాయః, అగ్నికార్యాభిషేకౌ, భైక్షవ్రతత్వమ్, ఆచార్యే ప్రాణాన్తికీ వృత్తిః, తదభావే గురుపుత్రే సబ్రహ్మచారిణి వా.

3. వానప్రస్థస్య బ్రహ్మచర్యం, భూమౌ శయ్యా, జటాజినధారణమ్, అగ్నిహోత్రాభిషేకౌ, దేవతాపిత్రతిథిపూజా వన్యశ్చాహారః.

4. పరివ్రాజకస్య సంయతేన్ద్రియత్వమ్, అనారమ్భః, నిష్కించనత్వమ్, సంగత్యాగః, భైక్షమ్ అనేకత్ర, అరణ్యవాసో, బాహ్యాభ్యన్తరం చ శౌచమ్.

వ్యా. 1. తనకు విధించిన కర్మను జీవనోపాధిగా గ్రహించడం, సమానమైన ఋషులు లేని అనగా సగోత్రులు లేదా గోత్రాలలో ఋషులు కలిసినవారు కాని, తనతో సమానమైన వాళ్లతో వివాహసంబంధం, ఋతుకాలాలలోనే భార్యాసంగమం చేయడం

దేవతలకు, పితృదేవతలకు, అతిథులకు, భృత్యులకు అనగా తన పోషణపై ఆధారపడి ఉన్న వాళ్లకు ఇచ్చి మిగిలినది తినడం, ఇది గృహస్థుని ధర్మం.

2. స్వాధ్యాయాధ్యయనం, అగ్నికార్యం (ప్రాతఃకాలం సాయంకాలం అగ్నిపూజ చేయడం, మూడు పూటలా స్నానం చేయడం, భిక్షావృత్తి అవలంబించడం, జీవితాంతంవరకు ఆచార్యగృహంలో ఉంటూ ఆచార్యునికి సేవ చేయడం, ఆచార్యుడు లేకపోతే ఆతని పుత్రునికి గాని, తన వేదశాఖ ఏదో అదే స్వశాఖగా గల వృద్ధునికి గాని సేవ చేస్తూ ఉండడం బ్రహ్మచారికి స్వధర్మం.

వి. వేదాధ్యయనం పూర్తి అయేవరకు గురుకులంలో ఉండే బ్రహ్మచారి ఉపకుర్వాణబ్రహ్మచారి. తరువాత ఆతడు గృహస్థాశ్రమంలో ప్రవేశించవచ్చు. గృహస్థాశ్రమంలో ఇచ్ఛ లేనివాడు పైన చెప్పినట్లు ఆజీవితాంతం గురుశుశ్రూష చేస్తూ బ్రహ్మచర్యాశ్రమంలోనే ఉండిపోవచ్చును. అతడు నైష్ఠికబ్రహ్మచారి.

3. బ్రహ్మచర్యం పాటించడం, నేలమీద శయనించడం, జటలు, అజినమూ (లేడిచర్మా) ధరించడం, అగ్నిహోత్రం చేయడం, మూడు పూట్లా స్నానం, దేవతలను, పితృదేవతలను, అతిథులను పూజించడం, వనంలో లభించే వస్తువులు మాత్రమే ఆహారంగా భుజించడం ఇది వానప్రస్థుని స్వధర్మం.

4. ఇంద్రియాలను అదుపులో ఉంచుకొనడం, ఏ పనులూ ప్రారంభించక పోవడం, కొంచెము కూడా ధనం లేకపోవడం, సంగం విడిచిపెట్టడం, అనేకగృహాలకు లేదా గ్రామాలకు వెళ్ళి భిక్షం సంపాదించడం, అరణ్యంలో నివసించడం, శరీరం బైటా, లోపలా కూడా అనగా శరీరాన్ని, మనస్సును మాటలను కూడా శుచిగా ఉంచుకొనడం ఇది సంన్యాసికి స్వధర్మం.

మూ. 1. సర్వేషామహింసా, సత్యం, శౌచమఅనసూయా, ఆనృశంస్యం క్షమా చ.

2. స్వధర్మః స్వర్గాయ ఆనన్త్యాయ చ. తస్యాతిక్రమే లోకః సంకరాదుచ్ఛిద్యేత.

3. శ్లో. తస్మాత్ స్వధర్మం భూతానాం రాజా న వ్యభిచారయేత్,
స్వధర్మం సందధానో హి ప్రేత్య చేహ చ నన్దతి.
వ్యవస్థితార్యమర్యాదః కృతవర్ణాశ్రమస్థితిః,
త్రయ్యా హి రక్షితో లోకః ప్రసీదతి న సీదతి.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే వినయాధికారికే ప్రథమాధికరణే తృతీయోఽధ్యాయః
విద్యాసముద్దేశే త్రయీస్థాపనా.

వ్యా. 1. అహింస, సత్యమూ, మనోవాక్కాయముల శుచిత్వము, అసూయ లేకపోవడం, క్రూరత్వం లేకపోవడం, ఓర్పు అనేవి అందరికీ ధర్మాలే. స్వధర్మాన్ని ఆచరించడం వల్ల స్వర్గం, అనంతమైన ఆనందమూ లభిస్తాయి. స్వధర్మాన్ని అతిక్రమిస్తే సాంకర్యంవల్ల లోకం నశిస్తుంది.

2. అందువలన రాజు ప్రజలలో ఎవరూ స్వధర్మాన్ని విడవకుండా ఉండేటట్లు చూడాలి. స్వధర్మం ఆచరించేవాడు ఇహలోకంలోను మరణానంతరమూ కూడా సంతోషంతో ఉంటాడు.

సంరక్షించబడిన పూజ్యములైన కట్టుబాట్లు గలదై, వర్ణాశ్రమస్థితిని కాపాడుతూన్న లోకం వేదత్రయంచేత రక్షించబడుతూ సుఖంగా ఉంటుంది. ఎన్నటికీ నశించదు.

"బాలానందిని" అను కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో వినయాధికారికమైన మొదటి అధికరణంలో, విద్యాసముద్దేశంలో త్రయీస్థాపన అను మూడవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ చతుర్థోఽధ్యాయః

ప్రథమే ప్రకరణే విద్యాసముద్దేశే వార్తాదణ్డనీతిస్థాపనా

మూ. కృషిపాశుపాల్యే వణిజ్యా చ వార్తా, ధాన్యపశుహిరణ్యకుప్య విష్టిప్రదానా దౌపకారికీ, తయా స్వపక్షం పరపక్షం చ వశీకరోతి దణ్డకోశాభ్యామ్.

వ్యా. వ్యవసాయం, పశువుల పాలనం, వర్తకం ఈ మూడింటికీ "వార్త" అని పేరు. ఇది ధాన్యమూ, పశువులూ, బంగారమూ, కుప్యమూ, కర్మకరులూ వీటిని సంపాదించి పెట్టడం ద్వారా ఉపయోగిస్తుంది. కోశదండాల ద్వారా స్వపక్షాన్నీ, పరపక్షాన్నీ కూడా వశంలో ఉంచుతుంది.

వి. వెండిబంగారాలు మినహా మిగిలిన ధాతువులు, అరణ్యంలో లభించే వెదురూ ఇతరములైన కఱ్ఱలు మొదలైనవి - వీటికి 'కుప్యం' అని పేరు. దండం అనగా, ఇక్కడ, సేన అని అర్థం.

మూ. అన్వీక్షకీత్రయీవార్తానాం యోగక్షేమసాధనో దణ్డః. తస్య

నీతిర్దణ్డనీతిః. అలబ్ధలాభార్థా, లబ్ధపరిరక్షణీ, రక్షితవివర్ధినీ, వృద్ధస్య తీర్థేషు ప్రతిపాదనీ చ. తస్యామాయత్తా లోకయాత్రా. తస్మాల్లోకయాత్రార్థీ నిత్య ముద్యతదణ్డః స్యాత్. న హ్యేవంవిధం వశోపనయన మస్తి భూతానాం యథా దణ్డః ఇత్యాచార్యాః.

వ్యా. అన్వీక్షికి, త్రయి, వార్త వీటి యోగక్షేమాలకి సాధన మైనది దండం. అనగా దండభయం ఉంటేనే లోకంలో జనులు పై విషయాల మీద తగిన శ్రద్ధ చూపుతారు. ఆ దండాన్ని గూర్చి చెప్పేది, లేదా ఆ దండం ప్రయోగించే విధానం "దండనీతి". ఇది ఇంతకు ముందు సంపాదించనిదానిని సంపాదించడానికీ, సంపాదించినదానిని రక్షించు కొనడానికీ, రక్షించుకొన్నదానిని వృద్ధి చేయడానికీ, వృద్ధిచేసిన దానిని తీర్థములకు ఇవ్వడానికీ ఉపకరిస్తుంది. లోకయాత్ర అంతా దండనీతిమీదనే ఆధారపడి ఉంటుంది. అందువలన లోకయాత్ర సరిగా నడవాలనుకొనే రాజు ఎల్లపుడూ ఈ దండాన్ని ఎత్తి పట్టుకొని ఉండాలి. ప్రజల్ని వశంలో ఉంచుకొనడానికి దండాన్ని మించిన మరొక సాధనం లేదు అని కొందరు ఆచార్యులు అన్నారు.

వి. 'తీర్థం' అనగా ఎవ రెవరికి ధనం ఇవ్వాలో, అనగా ఏ ఏ పనులకై ధనం ఖర్చుపెట్టాలో అది. ఇక్కడ దండం అనగా శిక్ష (Punishment) అని అర్థం.

మూ. నేతి కౌటిల్యః. తీక్ష్ణదణ్డో హి భూతానాముద్వేజనీయః, మృదు దణ్డః పరిభూయతే. యథార్హదణ్డః పూజ్యః. సువిజ్ఞాతప్రణీతో హి దణ్డః ప్రజాః ధర్మార్థకామైర్యోజయతి. దుష్ప్రణీతః కామక్రోధాభ్యామ్, అజ్ఞానాత్ వానప్రస్థపరివ్రాజకానపి కోపయతి, కిమఙ్గ పునర్గృహస్థాన్. అప్రణీతో హి మాత్స్యన్యాయముద్భావయతి; బలీయానబలం హి గ్రసతే దణ్డధరాభావే. తేన గుప్తః ప్రభవతీతి.

వ్యా. అట్లు కాదు అని కౌటిల్యుడు. దండానికి అంత ప్రాధాన్యం ఇవ్వకూడదు అని అర్థం. తీక్ష్ణంగా శిక్షించేవాడు ప్రజలకు ఉద్వేగం, భయంతో కూడిన ద్వేషం, కలిగిస్తాడు. మృదువుగా దండించేవాడు తిరస్కరించబడతాడు (ప్రజలకి లోకువ అవుతాడు). ఎంత అవసరమో అంత దండప్రయోగం చేసేవాడు పూజింపదగిన వాడవుతాడు. బాగా తెలిసికొని (యథాశాస్త్రంగా) ప్రయోగించబడిన దండం ప్రజలకు ధర్మార్థ కామాలను అందజేస్తుంది. కామక్రోధాలచేతగాని, తెలివితక్కువతనంచేతగాని చెడ్డగా ప్రయోగించబడిన దండం వానప్రస్థులకు, సంన్యాసులకుకూడా కోపం కలిగిస్తుంది.

(వాళ్లు కూడా ఎదురు తిరిగేటట్లు చేస్తుంది). ఇంక గృహస్థుల మాట చెప్పాలా? అసలే విధించని దండం, అసలే దండం విధించకపోతే అది (సమాజంలో) మాత్స్యన్యాయాన్ని ప్రవర్తింపచేస్తుంది. దండధరుడు (శిక్షించేవాడు) లేకపోతే ఎక్కువ బలం ఉన్నవాడు దుర్బలుణ్ణి మింగివేస్తాడు. (తగువిధంగా ప్రయోగించిన) దండంచేత రక్షింపబడిన దుర్బలుడు కూడా సమర్థుడవుతాడు. బలవంతుడు అవుతాడు.

వి. చిన్న చేపను పెద్ద చేప మింగేస్తుంది. ఇదే మాత్స్యన్యాయం.

శ్లో. చతుర్వర్ణాశ్రమో లోకో రాజ్ఞా దణ్డేన పాలితః,
స్వధర్మకర్మాభిరతో వర్తతే స్వేషు వేశ్మసు.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే వినయాధికారికే ప్రథమాధికరణే చతుర్థోఽధ్యాయః
విద్యాసముద్దేశః సమాప్తః.

వ్యా. "తగువిధమైన దండప్రయోగం చేస్తూ రాజుచేత పాలించబడే చతుర్వర్ణ-చతురాశ్రమరూపమైన ఈ లోకం తన ధర్మం పాటిస్తూ తమ ఇండ్లల్లో సుఖంగా ఉంటుంది". దండం లేకపోతే ఎవరిళ్లల్లో వాళ్లుకూడా సుఖంగా ఉండజాలరని భావం.

"బాలానందిని" అనే కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో వినయాధికారికమైన ప్రథమాధికరణంలో నాల్గవ అధ్యాయం, విద్యాసముద్దేశంలో వార్తాస్థాపన, దండనీతిస్థాపన సమాప్తం

విద్యాసముద్దేశం సమాప్తం.

అథ పఞ్చమోధ్యాయః

ద్వితీయే ప్రకరణే వృద్ధసంయోగః

మూ. 1. తస్మాద్దణ్డమూలాస్తిస్రో విద్యాః. వినయమూలో దణ్డః ప్రాణభృతాం యోగక్షేమావహః.

2. కృతకః స్వాభావికశ్చ వినయః. క్రియా హి ద్రవ్యం వినయతి నాద్రవ్యమ్. శుశ్రూషాశ్రవణగ్రహణధారణవిజ్ఞానోహాపోహతత్త్వాభినివిష్టబుద్ధిం విద్యా వినయతి, నేతరమ్.

3. విద్యానాం తు యథాస్వమ్ ఆచార్యప్రామాణ్యాద్ వినయః నియమశ్చ.

వ్యా. 1. అందువలన ఆన్వీక్షికి, త్రయి, వార్త అనే మూడు విద్యలు దండం (దండనీతి) మీద ఆధారపడి ఉంటాయి. వినయంమీద అనగా శాస్త్రజ్ఞానం మీద, ఆధారపడిన, శాస్త్రజ్ఞానంతో కూడిన దండం మానవులకు యోగక్షేమాలను ఇస్తుంది.

2. కృత్రిమమూ, అనగా ప్రయత్నం చేసి సంపాదించినదీ, స్వాభావికమూ, అనగా సహజంగా అప్రయత్నంగా వచ్చినదీ, అని వినయం రెండు విధాలు. క్రియ (శాస్త్రాభ్యాసాదికం) ద్రవ్యాన్ని (యోగ్యత ఉన్న వ్యక్తిని) సంస్కరిస్తుంది కాని అద్రవ్యాన్ని (ఏ మాత్రమూ యోగ్యత లేనివానిని) సంస్కరించదు. (ఉదాహరణకి శాణంతో రాయగా రాయగా వజ్రానికి మెరుపు వస్తుంది కాని మట్టిబెడ్డకు రాదు).శుశ్రూష (వినాలనే కోరిక), వినడం, గ్రహించడం, ధారణం (మరిచిపోకుండా ఉండడం), విజ్ఞానం (ధరించిన విషయాలలో ఏది సాధ్యము, ఏది అసాధ్యము అనే జ్ఞానం), ఊహ (మాటలలో చెప్పనిదానిని అనుమానప్రమాణాదులచే తెలుసుకొనడం), అపోహ(యుక్తివిరుద్ధమైన దానిని విడిచివేయడం), యథార్థాన్ని తెలుసుకొనాలనే పట్టుదల-ఇవి ఉన్నవానికే విద్య వినయాన్ని సంపాదిస్తుంది కాని ఇవి లేనివానికి ఉపయోగించదు.

3. విద్యల విషయంలో, ఆ యా విద్యల స్వరూపాన్ని పట్టి, ఆచార్యుని ప్రామాణ్యాన్ని పట్టి (ఆ విద్యను బోధించే ఆచార్యుడు ఏ పద్ధతిలో ఉండాలని చెపుతాడో దానిని అనుసరించి) వినయమూ (Training), నియమమూ ఉంటాయి.

వి. స్పష్టంగా చెప్పబడని దానిని ఊహించుకోవడం 'ఊహ'. యుక్తికి విరుద్ధమైనదానిని త్యజించడం 'అపోహ'.

మూ. వృత్తచౌలకర్మా లిపిం, సంఖ్యానం చోపయుఞ్జీత. వృత్తోపనయస్త్రయీమాన్వీక్షికీం చ శిష్టేభ్యః, వార్తామధ్యక్షేభ్యః, దణ్డనీతిం చ వక్తృప్రయోక్తృభ్యః.

వ్యా. చౌలకర్మ పూర్తి అయినవాడు (రాజకుమారుడు). లిపీ, గణితమూ నియమపూర్వకంగా అభ్యసించాలి. ఉపనయనం అయిన తరువాత ఆ యా శాస్త్రాలలో నిష్ణాతులైన శిష్టులనుండి త్రయిని, ఆన్వీక్షికిని, ఆ యా శాఖాధ్యక్షులనుండి వార్తను, విషయాన్ని బోధించగలిగియుండి ఆ శాస్త్రం ప్రయోగం (Putting in practice) కూడా తెలిసినవాళ్లనుండి దండనీతినీ నియమపూర్వకంగా అభ్యసించాలి.

వి. బాలునికి మూడవ సంవత్సరంలో కాని, ఐదవ సంవత్సరంలో కాని చేసే

ఒక వైదికసంస్కారం 'చౌలం'. ఈనాటి పుట్టువెండ్రుకలు తీయించడం వంటిది.

మూ. బ్రహ్మచర్యం చ ఆషోడశాద్ వర్షాత్. అతో గోదానమ్, దారకర్మ చ. అస్య నిత్యశ్చ విద్యావృద్ధసంయోగో వినయవృద్ధ్యర్థమ్; తన్మూలత్వాత్ వినయస్య.

వ్యా. పదహారు సంవత్సరాల వయసువ్వవరకు బ్రహ్మచర్యాశ్రమం. అటుపిమ్మట గోదానవ్రతము; వివాహము. వివాహానంతరం కూడా వినయవృద్ధికోసం విద్యావృద్ధుల సహవాసం నిత్యమూ ఉండాలి. ఎందుచేత ననగా వినయానికి విద్యావృద్ధుల సాంగత్యమే మూలం.

వి. 'గోదానవ్రతం' అనగా బ్రహ్మచర్యాశ్రమం తరవాత గృహస్థాశ్రమంలో ప్రవేశించే ముందు చేసికొనే ఒక వ్రతం. "గావః ద్యన్తే ఖణ్డ్యన్తే అస్మిన్ ఇతి గోదానమ్" కేశాలు ఖండించే వ్రత మని అర్థం. బ్రహ్మచారిగా ఉన్నపుడు కేశాలు ఖండించుకొనగూడదు. ఈ వ్రతం స్నాతకానికి అంగం. ఇక్కడ వినయం అనగా అణకువ, శాస్త్రసంస్కారం అని అర్థాలు (Discipline).

మూ. 1. పూర్వమహర్భాగం హస్త్యశ్వరథప్రహరణవిద్యాసు వినయం గచ్ఛేత్, పశ్చిమ మితిహాసశ్రవణే. పురాణమ్, ఇతివృత్తమ్, ఆఖ్యాయికా, ఉదాహరణమ్, ధర్మశాస్త్రమ్, అర్థశాస్త్రం చేతి ఇతిహాసః. శేషమహోరాత్రభాగమ్ అపూర్వగ్రహణమ్, గృహీతపరిచయం చ కుర్యాత్, అగృహీతానామ్ ఆభీక్ష్ణ్యశ్రవణం చ.

2. శ్రుతాద్ధి ప్రజ్ఞోపజాయతే, ప్రజ్ఞాయా యోగః, యోగాత్ ఆత్మవత్తేతి విద్యాసామర్థ్యమ్.

వ్యా. పగటి మొదటి భాగంలో (ప్రారంభంలో) ఏనుగులను, గుఱ్ఱాలను, రథాలను నడపడంలోను, ఆయుధవిద్యయందూ శిక్షణ పొందాలి. చివరి భాగంలో ఇతిహాసాలు వినడంలో శిక్షణ పొందాలి. పురాణమూ (బ్రహ్మపురాణాదికం), ఇతివృత్తం (రామాయణ భారతాదికం), ఆఖ్యాయిక (దివ్యపురుషుల చరిత్ర, మనుష్యుల చరిత్ర మొ.) ఉదాహరణం (తంత్రాఖ్యాయిక-పంచతంత్రం మొదలైనవి), ధర్మశాస్త్రం, అర్థశాస్త్రం ఇవన్నీ "ఇతిహాసం". మిగిలిన పగటి భాగాన్ని (మధ్యభాగాన్ని), అవకాశం లభించిన రాత్రిభాగాన్ని పూర్తిగా కొత్త విషయాలు తెలుసుకొనడానికీ, తెలిసినదానిని గట్టి

పరచుకొనడానికి (గృహీతపరిచయానికి), బాగా తెలియనివాటిని గూర్చి మాటిమాటికీ వినడానికీ వినియోగించాలి.

2. వివిధశాస్త్రాల అధ్యయనంవల్ల ప్రజ్ఞ (మూడు కాలాలకీ సంబంధించిన విషయాల జ్ఞానం) కలుగుతుంది. ప్రజ్ఞవల్ల యోగం (శాస్త్రంలో చెప్పిన విషయాల అనుష్ఠానంలో శ్రద్ధ-Practical application) కలుగుతుంది. యోగంవల్ల ఆత్మవత్త (ఆత్మవిశ్వాసం, ఆత్మనిగ్రహం - self possession) కలుగుతుంది. ఇదే విద్యలవల్ల కలిగే సామర్థ్యం.

శ్లో. విద్యావినీతో రాజా హి ప్రజానాం వినయే రతః,
అనన్యాం పృథివీం భుంక్తే సర్వభూతహితే రతః.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే వినయాధికారికే ప్రథమాధికరణే పఞ్చమోఽధ్యాయః వృద్ధసంయోగః..

వ్యా. తాను విద్యలలో శిక్షితుడై, సకలభూతములకు హితాన్ని చేయడంలో ఆసక్తి కలిగి, ప్రజలకు శిక్షణ ఇవ్వడంలో శ్రద్ధ గల రాజు మరొక రాజు లేని భూమిని పరిపాలిస్తాడు. అనగా ఏకచ్ఛత్రాధిపత్యం సాగిస్తాడు.

'బాలానందిని" అనే కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు వినయాధికారికమైన ప్రథమాధికరణంలో 'వృద్ధసంయోగం' అనే పంచమాధ్యాయం సమాప్తం.

అథ షష్ఠోఽధ్యాయః

తృతీయే ప్రకరణే - ఇన్ద్రియజయః కామాదిషడ్రిపువర్జనం చ

మూ. విద్యావినయహేతురిన్ద్రియజయః కామక్రోధలోభమానమదహర్షత్యాగాత్ కార్యః. కర్ణత్వగక్షిజిహ్వాఘ్రాణేన్ద్రియాణాం శబ్దస్పర్శరూపరసగన్ధేష్వవిప్రతిపత్తిః ఇన్ద్రియజయః, శాస్త్రార్థానుష్ఠానం వా. కృత్స్నం హి శాస్త్రమిదమ్ ఇన్ద్రియజయః.

వ్యా. విద్యవల్ల కలిగే వినయానికి హేతువైన ఇంద్రియజయాన్ని కామ-క్రోధ-లోభ(దురాశ)-మాన(నేను గొప్పవాడ ననే బుద్ధి)-మద(ధనాదులవలన కలిగిన

గర్వం)-హర్షాలను త్యజించడం ద్వారా సంపాదించుకోవాలి. కర్ణములు, త్వగింద్రియము, నేత్రాలు, జిహ్వ, ముక్కు అనే ఇంద్రియాల ద్వారా శబ్ద-స్పర్శ-రూప-రస-గంధాలను విరుద్ధమైన రీతిలో కాక సామాన్యరీతిలో అనుభవించడం "ఇంద్రియజయం". లేదా శాస్త్రాలలో బోధించిన విషయాలను అనుష్ఠించడం "ఇంద్రియజయం". ఎందుచేతననగా మొత్తం ఈ శాస్త్రమే "ఇంద్రియజయం" - అనగా ఇంద్రియజయాన్ని బోధిస్తుంది.

మూ. తద్విరుద్ధవృత్తిరవశ్యేన్ద్రియశ్చతురన్తోఽపి రాజా సద్యో వినశ్యతి- యథా దాణ్డక్యో నామ భోజః కామాద్ బ్రాహ్మణకన్యామభిమన్యమానః సబన్ధురాష్ట్రో వినినాశ, కరాలశ్చ వైదేహః; కోపాత్ జనమేజయో బ్రాహ్మణేషు విక్రాన్తః, తాలజఙ్ఘశ్చ భృగుషు; లోభాదైలశ్చాతుర్వర్ణ్యమత్యాహారయమాణః సౌవీరశ్చాజబిన్దుః; మానాద్రావణః పరదారానప్రయచ్ఛన్, దుర్యోధనో రాజ్యాత్ అంశం చ, మదాత్ డమ్భోద్భవో భూతావమానీ, హైహయశ్చార్జునః; హర్షాద్వాతాపిరగస్త్యమత్యాసాదయన్, వృష్ణిసంఘశ్చ ద్వైపాయనమితి.

వ్యా. శాస్త్రానికి విరుద్ధమైన ప్రవృత్తి కలవాడై ఇంద్రియాలు అదుపులో లేని రాజు నాలుగు దిక్కుల చివరివరకు వ్యాపించిన రాజ్యం ఉన్నవాడైనా వెంటనే నశిస్తాడు. ఎట్లనగా - భోజవంశానికి చెందిన దాండక్యుడు కామంవల్ల బ్రాహ్మణ కన్యను అభిలషించి, ఆమెను అపహరించి, ఆమె తండ్రి శాపంచేత బంధువులతోను, రాష్ట్రంతోను సహా నశించాడు. విదేహరాజైన కరాలుడు బ్రాహ్మణస్త్రీని అభిలషించి బ్రాహ్మణశాపంచేత సబంధురాష్ట్రంగా నశించాడు. జనమేజయు డనే రాజు అశ్వమేధయాగంలో కోపంవల్ల బ్రాహ్మణుల విషయంలో పరాక్రమం చూపి వాళ్ళ శాపం చేత నశించాడు. తాలజంఘుడు కోపంవల్ల భృగువంశీయుల విషయంలో పరాక్రమం చూపి నశించాడు. ఇలాపుత్రుడైన పురూరవు డనే రాజు లోభంవల్ల నాలుగు వర్ణాల ప్రజలనుండి అధికంగా ధనం తీసికొనడంవల్ల ఆ చాతుర్వర్ణ్యాల కోపంవల్ల (తిరుగుబాటువల్ల) నశించాడు. సువీరదేశరాజైన అజబిందువు కూడా లోభంవల్ల ఆ విధంగానే నశించాడు. ఐలుడు నైమిశంలోని బ్రాహ్మణయజ్ఞశాలలో ప్రవేశించి అపరిమితమైన ధనం తీసికొని పోతూండగా బ్రాహ్మణశాపంచేత నశించా డని మరొక కథ ఉన్నదట. మానంవల్ల రావణుడు పరభార్యను తిరిగి ఇవ్వకపోవడంచేత, దుర్యోధనుడు రాజ్యభాగం ఇవ్వకపోవడంచేత నశించారు. డంభోద్భవుడనే రాజు ప్రజ

లందరినీ అవమానించి చివరికి నరనారాయణులతో యుద్ధంలో మరణించాడు. హైహయవంశీయుడైన కార్తవీర్యార్జునుడు గర్వంవల్ల పరశురాముని తండ్రి విషయంలో అపరాధం చేసి పరశురాముని చేతిలో మరణించాడు. హర్షంవల్ల వాతాపి అగస్త్యుణ్ణి వంచించబోయి అతని శాపంచేత మరణించాడు. యాదవుల సముదాయం వ్యాసుణ్ణి వంచించబోయి అతని శాపంచేత నశించింది.

వి. "హర్షం" అనగా, ఇక్కడ, పెద్దలను పరిహసించడం ద్వారా, అవమానించడం ద్వారా ఆనందించడం అని అర్థం. వాతాపి ఇల్వలుల కథ ప్రసిద్ధమైనదే. యాదవులు ఒక పురుషునికి గర్భవతియైన స్త్రీ వేషం వేసి ఈమెకు ఏ శిశువు కలుగుతుంది అని నారదుణ్ణి అడిగినట్లు, అతడు మీ వంశం అంతా నశించడానికి హేతువైన ముసలం పుడుతుందని చెప్పినట్లు మహాభారతకథ. కాని ఇక్కడ వ్యాసుని పేరు ఉన్నది. కాని ఘటజాతకంలో వ్యాసుడనే ఉన్నదట.

శ్లో. ఏతే చాన్యే చ బహవః శత్రుషడ్వర్గమాశ్రితాః,
సబన్ధురాష్ట్రా రాజానో వినేశురజితేన్ద్రియాః.
శత్రుషడ్వర్గముత్సృజ్య జామదగ్న్యో జితేన్ద్రియః,
అమ్బరీషశ్చ నాభాగో బుభుజాతే చిరం మహీమ్.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే వినయాధికారికే ప్రథమాధికరణే షష్ఠోఽధ్యాయః
ఇన్ద్రియజయే అరిషడ్వర్గజయః.

వ్యా. "వీళ్లు, ఇంకా ఎందరో రాజులు ఇంద్రియాలను జయించక కామక్రోధాద్యరిషడ్వర్గాన్ని ఆశ్రయించి (అరిషడ్వర్గానికి లొంగిపోయి) బంధువులతో, రాష్ట్రంతో సహా నశించారు".

పరశురాముడు, నాభాగుని కుమారుడైన అంబరీషుడు అరిషడ్వర్గాన్ని విడచి, జితేంద్రియులై చాల కాలం భూమిని అనుభవించారు.

వి. పరశురాముడు ఇరవైఒక్క పర్యాయాలు క్షత్రియవధ చేసినట్లు ఉన్నది కాని రాజ్యం చేసినట్లు పురాణాదులలో లేదు.

"బాలానందిని" అనే కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో వినయాధికారికం అనే ప్రథమాధికరణంలో, ఇంద్రియజయంలో అరిషడ్వర్గత్యాగం అనే ఆరవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ సప్తమో ఽధ్యాయః

తృతీయే ప్రకరణే ఇన్ద్రియజయో రాజర్షివ్యవహారశ్చ

మూ. తస్మాదరిషడ్వర్గత్యాగేనేన్ద్రియజయం కుర్వీత, వృద్ధసంయోగేన ప్రజ్ఞామ్, చారేణ చక్షుః, ఉత్థానేన యోగక్షేమసాధనమ్, కార్యానుశాసనేన స్వధర్మస్థాపనమ్, వినయం విద్యోపదేశేన, లోకప్రియత్వమర్థసంయోగేన, హితేన వృత్తిమ్.

వ్యా. అందువలన రాజు అరిషడ్వర్గాన్ని విడచి ఇంద్రియజయం చెయ్యాలి. వృద్ధుల సహవాసంచేత ప్రజ్ఞను సంపాదించాలి. గూఢచారులచేత నేత్రాన్ని చెయ్యాలి. (గూఢచారులద్వారా చూడాలి). ఉత్థానంచేత అనగా నిత్యమూ కార్యవ్యాపృతుడవడంచేత యోగక్షేమాలు సాధించాలి. ఎవరు ఏమి చేయాలో శాసించడంచేత స్వధర్మస్థాపనం చెయ్యాలి (ఎవరి ధర్మం వాళ్లు చేసేటట్లు చూడాలి). విద్యోపదేశంచేత (తనకు ప్రజలకు కూడా వినయం (discipline) అలవడేట్లు చెయ్యాలి. ధనాన్ని సంపాదించి తగిన విధంగా ఖర్చుపెట్టడంచేత లోకులందరికీ ప్రియుడు కావాలి. హితమైన కార్యంచేత లోకవ్యవహారం నడపాలి.

మూ. ఏవం వశ్యేన్ద్రియః పరస్త్రీద్రవ్యహింసాశ్చ వర్జయేత్, స్వప్నమ్, లౌల్యమ్, అనృతమ్, ఉద్ధతవేషత్వమ్, అనర్థసంయోగం చ, అధర్మయుక్తమనర్థసంయుక్తం చ వ్యవహారమ్.

వ్యా. ఈ విధంగా రాజు జితేంద్రియుడై పరస్త్రీపరధనాలను, పరహింసను వర్జించాలి. అనుచితమైన నిద్రను (వేళకాని వేళలందు నిద్రనూ), చపలత్వాన్నీ, అసత్యాన్నీ, డాబుసరిగా కనబడే వేషాన్నీ, అనర్థసంయోగాన్నీ (అనర్థాన్ని కలిగించే వాళ్ళతో సంబంధాన్ని), అధర్మంతో కూడిన, అనర్థహేతువైన వ్యవహారాన్నీ (Transaction) త్యజించాలి.

మూ. ధర్మార్థావిరోధేన కామం సేవేత. న నిఃసుఖః స్యాత్. సమం వా త్రివర్గమన్యోన్యానుబన్ధమ్. ఏకో హ్యత్యాసేవితో ధర్మార్థకామానామాత్మాన మితరౌ చ పీడయతి.

వ్యా. ధర్మార్థాలకి బాధ కలగకుండా కామాన్ని సేవించాలి. లేదా ఒకదానితో

ఒకటి కలసి ఉన్న ఈ ధర్మార్థకామాలను సమంగానే సేవించాలి. ధర్మార్థకామాలలో ఏదో ఒకదానినే అధికంగా సేవిస్తే (ఒకదానికే ప్రాధాన్యం ఇస్తే) అది (ఆ సేవించబడినది) తననూ పీడిస్తుంది, మిగిలిన రెండింటినీ కూడా పీడిస్తుంది. అనగా ఒక్క ధర్మాన్నే సేవిస్తే ఆ ధర్మానికీ పీడ కలుగుతుంది. అర్థకామాలకీ పీడ కలుగుతుంది. ఇట్లే మిగిలిన రెండింటి విషయంలోను.

మూ. అర్థ ఏవ ప్రధాన ఇతి కౌటిల్యః; అర్థమూలౌ హి ధర్మకామావితి.

వ్యా. అర్థమే ప్రధానమైనది, ఎందుచేత ననగా ధర్మకామాలు రెండింటికీ అర్థమే మూలం, అని కౌటిల్యుని అభిప్రాయం.

మూ. మర్యాదాం స్థాపయేదాచార్యానమాత్యాన్ వా, య ఏనమపాయ స్థానేభ్యః వారయేయుః, - ఛాయానాలికాప్రతోదేన వా రహసి ప్రమాద్యన్త మభితుదేయుః.

వ్యా. రాజు ఆచార్యులను గాని, అమాత్యులను గాని మర్యాదనుగా (కట్టుబాటునుగా) స్థాపించుకోవాలి. అనగా తనవల్ల ఏదైనా పొరబాటు జరిగేటప్పుడు తనను హెచ్చరించడంకోసం తన గురువులను గాని, అమాత్యులను గాని ఆ విషయం చెప్పి స్థాపించుకోవాలి. వాళ్ళు అపాయస్థానాలనుండి, అనగా అపాయానికి హేతువులైన పనులనుండి నివారిస్తూండాలి. రహస్యంలో పొరబాటు చేస్తూన్న రాజును, (అంతఃపురాదులలో ఎక్కువ సమయం గడపడం వంటి పనులు చేస్తూన్నపుడు) ఛాయ, నాలిక అనే అంకుశంతో పొడుస్తూ ఉండాలి.

వి. మనిషి ఎండలో నిలచినపుడు నేలమీద పడిన నీడను పాదాలలో కొలిచి పగలు సమయం (టైము) ఎంతైనదో నిర్ణయించేవారు. గొట్టాలలో (నాలిక) నీళ్ళుగాని ఇసుకగాని పోసి అది కారిపోవడాన్ని పట్టి కూడా నిర్ణయించేవారు. రాజు ఒక పనిచేయవలసిన సమయం దాటిపోతూన్నప్పుడు అంకుశంతో పొడిచినట్లు ఇవి చూపి అతనికి సమయం తెలుపుతూ ఉండాలి అని అర్థం.

అవ. స్వతంత్రుడైన రాజు ఈ విధంగా పారతంత్ర్యం ఎందుకు తెచ్చిపెట్టుకోవాలి అనే ప్రశ్నకు సమాధానం చెపుతున్నాడు-

శ్లో. సహాయసాధ్యం రాజత్వం చక్రమేకం న వర్తతే,
కుర్వీత సచివాంస్తస్మాత్ తేషాం చ శృణుయాన్మతమ్.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే వినయాధికారికే ప్రథమాధికరణే సప్తమోఽధ్యాయః ఇన్ద్రియజయే రాజర్షివృత్తమ్. ఇన్ద్రియజయః సమాప్తః.

వ్యా. "రాజత్వం అనేది సహాయులను దగ్గర ఉంచుకొని సాధించవలసినది. ఒక్క చక్రం ఉన్న బండి నడవదు. అందుచేత సచివులను ఏర్పాటుచేసుకోవాలి; వాళ్ల అభిప్రాయం వింటూండాలి."

వి. ఇంద్రియాలను జయించిన రాజు ఋషివంటివాడు. అందుచేత దీనికి రాజర్షివృత్తం అని పేరు.

"బాలానందిని" అనే కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యలో వినయాధికారికమైన ప్రథమాధికరణంలో ఇంద్రియజయంలో రాజర్షివృత్తం అనే సప్తమాధ్యాయం సమాప్తం.

ఇంద్రియజయం సమాప్తం.

అథ అష్టమోఽధ్యాయః

చతుర్థే ప్రకరణే అమాత్యోత్పత్తిః

మూ. 1. సహాధ్యాయినః అమాత్యాన్ కుర్వీత, దృష్టశౌచసామర్థ్యత్వాదితి భారద్వాజః. తే హ్యస్య విశ్వాస్యా భవన్తీతి.

2. నేతి విశాలాక్షః. సహక్రీడితత్వాత్ పరిభవన్త్యేనమ్-యే హ్యస్య గుహ్యసధర్మాణః తాన్ అమాత్యాన్ కుర్వీత, సమానశీలవ్యసనిత్వాత్; తే హ్యస్య మర్మజ్ఞభయాన్నాపరాధ్యన్తీతి.

వ్యా. 1. సహాధ్యాయుల్ని (తనతో కలిసి చదువుకున్నవాళ్లని) అమాత్యులనుగా నియమించాలి; ఎందుచేతననగా వాళ్ల శౌచం (ఆర్థికవ్యవహారాదులలో మోసం చేయకపోవడం (Integrity), సామర్థ్యమూ ముందుగానే తెలిసి ఉంటాయి కదా, అని భారద్వాజుడు అన్నాడు.

2. అది యుక్తం కాదని అంటాడు విశాలాక్షుడు; ఎందుచేత ననగా చిన్నతనంలో కలిసి ఆడుకొన్నవా ళ్లవడంచేత వాళ్లు రాజును లక్ష్యపెట్టరు. అందుచేత కొన్ని రహస్యమైన అలవాట్లలో తనతో సమానంగా ఉన్నవాళ్లని అమాత్యులనుగా నియమించాలి. సమానమైన శీలమూ, చెడ్డ అలవాట్లూ ఉన్నవా ళ్లవడంచేత ఇతనికి

మన రహస్యాలన్నీ తెలుసును, జాగ్రత్తగా ఉండాలి అనే భయంచేత వాళ్ళు అపరాధం చెయ్యరు.

మూ. 1. సాధారణ ఏష దోష ఇతి పరాశరః, తేషామపి మర్మజ్ఞభయాత్ కృతాకృతాన్యనువర్తేత.

2. శ్లో. యావద్భ్యో గుహ్యమాచష్టే జనేభ్యః పురుషాధిపః,
అవశః కర్మణా తేన వశ్యో భవతి తావతామ్.

3. య ఏనమాపత్సు ప్రాణబాధయుక్తాస్వనుగృహ్ణీయుః తానమాత్యాన్ కుర్వీత; దృష్టానురాగత్వాదితి.

వ్యా. 1. "ఈ దోషం సాధారణమైనది; అనగా ఇద్దరికీ వర్తిస్తుంది" అని అంటాడు పరాశరుడు. "వీళ్లకి నా రహస్యాలన్నీ తెలుసును కదా" అనే భయంచేత రాజు కూడా వాళ్ళు పనులు సరిగా చేసినా చేయకపోయినా వాళ్లని అనుసరించి ఉండవలసివస్తుంది.

2. "రాజు తన రహస్యాన్ని (శీలభ్రంశం మొదలైనదానిని) ఎంతమందికి చెపుతాడో, ఆ పనికి అధీరుడై, అంతమందికీ కూడ లొంగి ఉండవలసి వస్తుంది.'
'

3. అందుచేత ఎవళ్లు ప్రాణాపాయహేతువులైన ఆపదలలో ఉపకరిస్తారో వాళ్లని అమాత్యులనుగా నియమించాలి. ఎందుచేతననగా వాళ్లకు తనమీద అనురాగం ఉన్నదనే విషయం తనకు తెలుసును.

మూ. నేతి పిశునః; భక్తిరేషా న బుద్ధిగుణః, సంఖ్యాతార్థేషు కర్మసు నియుక్తా యే యథాదిష్టమర్థం సవిశేషం వా కుర్యుః తానమాత్యాన్ కుర్వీత; దృష్టగుణత్వాత్ ఇతి.

వ్యా. "ఇది యుక్తం కాదు" అంటాడు పిశునుడు (చాడీలు చేప్పే నారదుడు). ఇది (ఆపత్సమయంలో ప్రాణాలు కూడా ఒడ్డి సహాయంచేయడం) రాజభక్తి అనిపించుకొంటుంది కాని బుద్ధిగుణం కాదు. "ఈ పనివల్ల ఇంత ఆదాయం రావాలి' అని ముందుగానే ఊహించిన (సంఖ్యాత=Calculated) పనులు చేయడానికి నియుక్తులై ఎవళ్లు అనుకొన్న ధనాన్ని కాని, అంతకు మించిన ధనాన్ని కాని సంపాందించి చూపగలుగుతారో వాళ్లని అమాత్యులుగా నియమించాలి. ఎందుచేతననగా వాళ్ల గుణం (బుద్ధిబలం) చూడబడింది. (దృష్ట=proved).

మూ. నేతి కౌణపదన్తః. అన్యైరమాత్యగుణైరయుక్తా హ్యేతే. పితృపైతామహానమాత్యాన్ కుర్వీత, దృష్టాపదానత్వాత్. తే హ్యేనమపచరన్తమపి న త్యజన్తి, సగన్ధత్వాత్. అమానుషేష్వపి చైతద్ దృశ్యతే - గావో హ్యసగన్ధం గోగణమతిక్రమ్య సగన్ధేష్వేవావతిష్ఠన్తే ఇతి.

వ్యా. 'అలా కాదు' అంటాడు కౌణపదంతుడు, వీళ్లకి అమాత్యుల కుండవలసిన ఇతరగుణాలు లేవు కదా? తండ్రి తాతల దగ్గరనుంచీ వస్తూన్న కుటుంబాలకి చెందిన వాళ్లని అమాత్యులనుగా నియమించాలి. వీళ్లు, అనగా ఆ వంశానికి చెందిన పూర్వీకులు, చేసిన పనులు తెలుసును కదా? (వీళ్ల తాతలు తండ్రులు, ఈ రాజవంశంవారితో మంచి సంబంధాలతో ఉండేవారు కాబట్టి వీళ్లుకూడా అదే విధంగా ఉంటారని ఆశించవచ్చునని అభిప్రాయం). తమ కేమైనా రాజు అపకారం చేసినా చాలా కాలంనుంచి పరిచయం ఉన్నవాళ్లవడంచేత వాళ్లు రాజును విడచి వెళ్ళిపోరు. మనుష్యులు కాని పశుపక్ష్యాదులలో కూడా ఇది కనబడుతుంది. గోవులు పూర్వపరిచయం లేని గోసముదాయాన్ని విడిచివేసి పరిచయం ఉన్న వాటితోనే నివసిస్తాయి.

మూ. నేతి వాతవ్యాధిః. తే హ్యస్య సర్వమవగృహ్య స్వామివత్ ప్రచరన్తీతి. తస్మాన్నీతివిదో నవానమాత్యాన్ కుర్వీత. నవాస్తు యమస్థానే దణ్డధరం మన్యమానాః నాపరాధ్యన్తీతి.

వ్యా. "అది సరికాదు" అని అంటాడు ఉద్ధవుడు (శ్రీకృష్ణుని మంత్రి). కులక్రమాగతులైన అమాత్యులు అన్ని విషయాలూ తమచేతిలో పెట్టుకొని వాళ్లే ప్రభువులన్నట్లు ప్రవర్తిస్తారు. అందుచేత కొత్తవాళ్లైన నీతిశాస్త్రవేత్తలను అమాత్యులనుగా నియమించాలి. కొత్తవాళ్లు దండధరుడైన రాజును యముణ్ణిగా భావించి అపరాధాలేవీ చేయరు.

మూ. నేతి బాహుదన్తీపుత్రః. శాస్త్రవిదదృష్టకర్మా కర్మసు విషాదం గచ్ఛేత్. అభిజనప్రజ్ఞాశౌచశౌర్యానురాగయుక్తానమాత్యాన్ కుర్వీత, గుణప్రాధాన్యాత్.

వ్యా. ఇదీ కాదంటాడు బాహుదంతీపుత్రుడు. శాస్త్రం తెలిసినవాడైనా పనిలో అనుభవంలేనివాడు(a man without experience and Practical Knowl-

edge) ఏవైనా పనులు వచ్చినపుడు దిగాలు పడిపోతాడు. అందుచేత గుణాలకే ప్రాధాన్యం ఇచ్చి వంశశుద్ధి, ప్రజ్ఞ, శౌచం, శౌర్యం, అనురాగం ఉన్నవాళ్ళను అమాత్యులనుగా నియమించాలి.

మూ. సర్వముపపన్నమితి కౌటిల్యః, కార్యసామర్థ్యాద్ధి పురుషసామర్థ్యం కల్ప్యతే. సామర్థ్యతశ్చ-

శ్లో. విభజ్యామాత్యవిభవం దేశకాలౌ చ కర్మ చ,
అమాత్యాః సర్వ ఏవైతే కార్యాః స్యుర్న తు మన్త్రిణః.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే వినయాధికారికే ప్రథమాధికరణే అష్టమోధ్యాయః
అమాత్యోత్పత్తిః.

వ్యా. (పైన చూపిన విధంగా) పూర్వాచార్యులు చెప్పిన దంతా యుక్తమే అని కౌటిల్యుని అభిప్రాయం. సహాధ్యాయాదుల్ని అమాత్యులనుగా నియమించడంలో సాధకబాధకాలు రెండూ ఉన్నాయి అనే మాట నిజమే అని అర్థం. పురుషుని సామర్థ్యాన్ని, ఆతని కున్న ఆ యా కార్యాలు చేయగలిగిన సామర్థ్యాన్ని పట్టి నిర్ణయించాలి. అనగా ఎంత సమర్థుడైనా ప్రతి ఒక్కడూ అన్ని పనులూ ఒకే విధంగా సాధించలేడు. ఒకడు ఒక పని సాధించకలుగుతే మరొకడు మరొక విధమైన పని సాధించకలుగుతాడు. ఒక పని బాగా సాధించకలడు కదా అని అన్ని పనులూ అదే విధంగా సాధించకలుగుతాడనేది లేదు అని అర్థం. అందుచేత కార్యసామర్థ్యాన్నీ, అనగా ఒక పని సాధించడానికి కావలసిన సామర్థ్యాన్నీ, పురుషునకు ఉన్న సామర్థ్యాన్నీ దృష్టిలో పెట్టుకొని -

"అమాత్యునికి (అమాత్యుడుగా నియమించబడబోయేవానికి) ఉన్న గుణసంపదను విడివిడిగా అంచనా వేసి, దేశకాలాలను, కర్మనూ కూడ దృష్టిలో ఉంచుకొని ఈ సహాధ్యాయ్యాదులందరినీ కూడ అమాత్యులుగా, ఆ యా పనులు సాధించే కర్మసచివుల్నిగా, నియమించాలి. వీళ్లని మంత్రులుగా (బుద్ధిసచివులుగా మాత్రం) నియోగించకూడదు".

"బాలానందిని" అనే కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో వినయాధికారికమైన ప్రథమాధికరణంలో అమాత్యోత్పత్తి అను అష్టమాధ్యాయం సమాప్తం.

అథ నవమోఽధ్యాయః

పఞ్చమే ప్రకరణే మన్త్రిపురోహితోత్పత్తిః

మూ. జానపదః, అభిజాతః, స్వవగ్రహః, కృతశిల్పః, చక్షుష్మాన్, ప్రాజ్ఞః, ధారయిష్ణుః, దక్షః, వాగ్మీ ప్రగల్భః, ప్రతిపత్తిమాన్, ఉత్సాహప్రభావ యుక్తః, క్లేశసహః, శుచిః, మైత్రః, దృఢభక్తిః, శీలబలారోగ్యసత్త్వసంయుక్తః, స్తమ్భచాపల్యవర్జితః, సంప్రియః, వైరాణామకర్తేత్యమాత్యసంపత్. అతః పాదార్ధగుణహీనౌ మధ్యమావరౌ.

వ్యా. అమాత్యుడు (అనగా ప్రధానామాత్యుడు-మంత్రి) తన దేశానికి చెందినవాడు, మంచి వంశంలో పుట్టినవాడు, ఏవైన పొరబాట్లు చేసేటప్పుడు సులభంగా మరల్చదగినవాడు, శిల్పాలలో నేర్పరి, నిజమైన నేత్రమైన అర్థశాస్త్రంలో పండితుడు, సహజబుద్ధిసంపన్నుడు, జ్ఞాపకశక్తి లేదా పట్టుదల ఉన్నవాడు, సమర్థుడు, వాక్చాతుర్యం ఉన్నవాడు, ప్రగల్భుడు (bold), సమయస్ఫూర్తిగలవాడు (possessed of ready wit), ఉత్సాహమూ, ప్రభుశక్తి ఉన్నవాడు (ప్రభావ=commanding power), కష్టాలు సహించగలవాడు,శుచి అయినవాడు(up right) స్నేహశీలుడు, దృఢమైన భక్తి కలవాడు, మంచి శీలము(character), బలము, ఆరోగ్యము, ధైర్యము (సత్త్వమ్=spirit)ఉన్నవాడు, స్తంభము (మొండితనం stiffness), చాపల్యము (fickleness) లేనివాడు, సంప్రియుడు (అందరినీ ఆకట్టుకొనేవాడు amiable), అనవసరమైన తగాదాలు సృష్టించనివాడూ అయి ఉండాలి. ఇదే ప్రధానామాత్యునికి ఉండవలసిన గుణసంపద. ఈ గుణాలలో నాల్గవవంతు లేనివాడు మధ్యముడు, సగం లేనివాడు అధముడు.

మూ. తేషాం జనపదమవగ్రహం చాప్తతః పరీక్షేత; సమానవిద్యేభ్యః శిల్పం, శాస్త్రచక్షుష్మత్తాం చ; కర్మారమ్భేషు ప్రజ్ఞాం ధారయిష్ణుతాం దాక్ష్యం చ; కథాయోగేషు వాగ్మిత్వం, ప్రాగల్భ్యం, ప్రతిభానవత్త్వం చ; ఆపద్యుత్సాహప్రభావౌ క్లేశసహత్వం చ; సంవ్యవహారాత్ శౌచం, మైత్రతామ్, దృఢభక్తిత్వం చ; సంవాసిభ్యః శీలబలారోగ్యసత్త్వయోగమ్, అస్తమ్భమ్, అచాపల్యం చ; ప్రత్యక్షతః సంప్రియత్వమ్, అవైరిత్వం చ.

వ్యా. పైన చెప్పిన గుణాలలో పుట్టిన దేశాన్ని (Nationality). అవగ్రహాన్నీ (తప్పుదారి నుంచి సులభంగా మళ్లించడానికి శక్యమైనవాడు అనే విషయాన్ని (tractability) బంధుజనం నుంచి తెలుసుకొని పరీక్షించాలి. శిల్పనైపుణ్యాన్నీ, శాస్త్ర సహాయంతో చూడగల డనే విషయాన్నీ ఆ విద్యలలో ప్రవీణులైనవారి ద్వారా పరీక్షించాలి. పనులు సాధించే విధానాన్ని పట్టి (కార్యారంభః = handling of undertakings), అతని సహజబుద్ధిని, ధారణాశక్తినీ (ధారయిష్ణుతా =perseverence), నేర్పునూ పరీక్షించాలి. సంభాషణలలో అతని వాక్చాతుర్యాన్నీ, ప్రగల్భత్వాన్నీ, సమయస్ఫూర్తినీ పరీక్షించాలి. ఉత్సాహాన్నీ, ప్రభావాన్నీ, క్లేశాలను సహించే శక్తినీ ఆపత్సమయాలలో పరీక్షించాలి. సంవ్యవహారం (dealings) వల్ల శౌచాన్నీ, స్నేహశీలాన్నీ, దృఢభక్తినీ పరీక్షించాలి. వానితో సన్నిహితంగా ఉండేవాళ్ల ద్వారా శీలాన్నీ, బలాన్నీ, ఆరోగ్యాన్నీ, ధైర్యాన్నీ, మొండి పట్టు చాపల్యమూ లేకపోవడాన్నీ పరీక్షించాలి. సంప్రియత్వాన్నీ, అవైరిత్వాన్నీ (కలహించే స్వభావం లేకపోవడాన్నీ) స్వయంగా పరిశీలించి తెలుసుకోవాలి.

మూ. ప్రత్యక్షపరోక్షానుమేయా హి రాజవృత్తిః. స్వయం దృష్టం ప్రత్యక్షం, పరోపదిష్టం పరోక్షం; కర్మసు కృతేనాకృతావేక్షణమనుమేయమ్. యౌగపద్యాత్తు కర్మణామనేకత్వాత్ అనేకస్థత్వాచ్చ దేశకాలాత్యయో మా భూదితి పరోక్షమమాత్యైః కారయేత్. ఇత్యమాత్యకర్మ.

వ్యా. రాజవ్యవహారం ప్రత్యక్షంగాను, పరోక్షంగాను, అనుమేయంగాను కూడా ఉంటుంది. స్వయంగా చూచినది ప్రత్యక్షం. ఇతరులు చెప్పినది పరోక్షం. పూర్తి అయిన పనిని పట్టి పూర్తికావలసినదిగా ఊహించబడేది అనుమేయం. చేయవలసిన పనులు ఎన్నో ఉంటాయి. చాలా పనులు ఒక్కమాటు చుట్టబెట్టుకొని వస్తాయి. అవి కూడా వేరు వేరు ప్రదేశాలలో ఉంటాయి. అలాంటప్పుడు (అన్నీ తానే చేయాలని రాజు అనుకొనకూడదు) దేశము, కాలము మించిపోకుండా ఉండాలంటే పరోక్షములైన పనులన్నీ అమాత్యులచేతనే చేయించాలి. ఇది అమాత్యకర్మ.

మూ. పురోహితముదితోదితకులశీలం షడఙ్గే వేదే దైవే నిమిత్తే దణ్డనీత్యాం చ అభివినీతమ్, ఆపదాం దైవమానుషీణామ్ అథర్వభిరుపాయైశ్చ ప్రతికర్తారం కుర్వీత. తమాచార్యం శిష్యః పితరం పుత్రో భృత్యః స్వామినమివ చానువర్తేత.

వ్యా. అత్యున్నతమైన కులంలో పుట్టినవాడు, ఉత్తమమైన శీలం కలవాడు, ఆరు అంగాలు గల వేదంలోను, దైవంవల్ల (దేవతాప్రభావం వల్ల) కలిగే కొన్ని సూచనలలోను, (పూర్వజన్మలో చేసిన కర్మయొక్క పరిపాకమే దైవం, ఆ దైవాన్ని గూర్చి చెప్పే జ్యోతిఃశాస్త్రంలోను అని కూడా 'దైవే' అనే దానికి అర్థం), శకునాలలోను, దండనీతిలోను బాగా శిక్షితుడు, దైవంవల్ల కలిగే ఆపదలకు, మనుష్యులవల్ల కలిగే ఆపదలకు అథర్వవేదంలో చెప్పిన మంత్రాల ప్రయోగంచేతా, ఇతరోపాయాలచేతా ప్రతిక్రియ చేయగలవాడు అయినవానిని పురోహితుణ్ణిగా ఏర్పరచుకోవాలి. శిష్యుడైన రాజు ఆచార్యుడైన ఆ పురోహితుణ్ణి (అన్ని కార్యాలలోను అగ్రస్థానంలో ఉంచబడేవాడు అని "పురోహిత" శబ్దార్థం. పురః ధీయతే ఇతి పురోహితః) పుత్రుడు తండ్రిని వలె, భృత్యుడు స్వామిని (యజమానిని)వలె సర్వదా అనుసరించి ఉండాలి.

శ్లో॥ బ్రాహ్మణేనైధితం క్షత్రం మన్త్రిమన్త్రాభిమన్త్రితమ్,
జయత్యజితమత్యన్తం శాస్త్రానుగమశస్త్రితమ్.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే వినయాధికారికే ప్రథమాధికరణే నవమోఽధ్యాయః. మన్త్రి పురోహితోత్పత్తిః.

వ్యా. వెనుక చెప్పిన గుణాలన్నీ ఉన్న పురోహితునిచేత వృద్ధిపొందింపబడి, మంత్రియొక్క మంతనం అనే మంత్రంచేత పవిత్రీకృతమై, దండనీతిశాస్త్రాన్ని అనుసరించడం అనే శస్త్రాన్ని పట్టిన క్షత్రియకులం చాలా అభివృద్ధిలో ఉంటుంది. దీనిని ఎవరూ జయించజాలరు.

"బాలానందిని" అనే కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో వినయాధికారికమైన ప్రథమాధికరణంలో "మంత్రిపురోహితోత్పత్తి" అనే తొమ్మిదవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ దశమోఽధ్యాయః

షష్ఠే ప్రకరణే ఉపధాభిః శౌచాశౌచజ్ఞానమమాత్యానామ్

మూ. మన్త్రిపురోహితసఖః సామాన్యేష్వధికరణేషు స్థాపయిత్వా-మాత్యాన్ ఉపధాభిః శౌచయేత్.

వ్యా. మంత్రితోను, పురోహితునితోను కూడినవాడై (అనగా మంత్రి పురోహితుల సలహా ప్రకారం) రాజు అమాత్యులను కొన్ని సామాన్యములైన (అంతగా

ప్రధానం కాని) అధికరణాలలో (Offices) (అధికారాలలో) నియమించి ఉపధలచేత వాళ్ల శుచిత్వాన్ని పరీక్షించాలి.

వి. 'ఉపధ' అనగా రహస్యమైన పరీక్ష (secret test); ఏవేవో ప్రలోభనాలు చూపి పరీక్షించడం.

మూ. పురోహితమయాజ్యయాజనాధ్యాపనే నియుక్తమ్ అమృష్య మాణం రాజా అవక్షిపేత్. స సత్రిభిః శపథపూర్వకమేకైకమమాత్యముపజా పయేత్-అధార్మికోఽయం రాజా, సాధుధార్మికమన్యమస్య తత్కులీన మవ రుద్ధం కుల్యమేకప్రగ్రహం సామన్తమాటవికమ్ ఔపపాదికం వా ప్రతిపాద యామః. సర్వేషామేతద్రోచతే, కథం వా తవేతి. ప్రత్యాఖ్యానే శుచిరితి ధర్మోపధా.

వ్యా. యాగం చేయించకూడనివానిచేత యాగం చేయించమనీ, వేదాధ్యయనం చేయకూడనివానికి వేదం చెప్పమనీ పురోహితుణ్ణి నియమించి, అతడు దానికి అంగీకరించకపోగా రాజు అతనిని పదవీచ్యుతుణ్ణి చెయ్యాలి, లేదా అవమానించాలి. అప్పుడా పురోహితుడు కొందరు సత్రులను (గూఢపురుషులను)పంపి వాళ్ల ద్వారా శపథపూర్వకంగా ఒక్కొక్క అమాత్యుణ్ణి భేదించాలి, పురిగొల్పాలి, అనగా వానికి రాజు విషయంలో ద్వేషం కలిగేటట్లు చెయ్యాలి. ఇలా చెప్పాలి- "ఈ రాజు అధార్మికుడు, సరే; ఇతని స్థానంలో మరొకరిని-ఇతని వంశానికే చెందిన వానిని కాని, రాజుచేత నిగ్రహించబడి కట్టడిలో ఉంచబడిన రాజు కుమారుణ్ణిగాని, మంచి వంశానికి చెందిన మరొకనిని గాని, ఈ రాజ్యానికి ప్రధానమైన ఆధారంగా ఉన్నవానిని గాని, సామంతుణ్ణి గాని అనగా పొరుగు రాజ్యంలో ఉన్న రాజును గాని, అడవికి రాజుగా ఉన్నవానినిగాని, లేదా మనం అందరం ఆలోచించి అంగీకరించిన మరొకనిని గాని స్థాపిద్దాం. మిగిలిన వాళ్లందరూ ఇష్టపడ్డారు; నీ మాటేమిటి?" దానికి అతడు అంగీకరించకపోతే శుచి అన్నట్లు, ఇది ధర్మోపధ.

వి. ఈ విధంగా రాజూ పురోహితుడూ కలిసి నాటక మాడాలి అని అర్థం. సత్రీ= మారువేషాలతో తిరిగే గూఢచారి. గూఢపురుషప్రణిధిప్రకరణంలో చెప్పబడుతుంది. ఏకప్రగ్రహః=ఈ రాజ్యానికి ఏకైకస్తంభంగా ఉన్నవాడు అని కొందరు, అందరిచేత సమంగా గౌరవించబడేవాడు అని కొందరూ అర్థం చెప్పారు. ఔపపాదికః= పర్వతసమీపం లో ఉన్న రాజు అని కూడా ఒక వ్యాఖ్యాత. ఇది ధర్మం పేరిట చేసే ఉపధ కాబట్టి 'ధర్మోపధ'

మూ. సేనాపతిరసత్ప్రగ్రహేణావక్షిప్తః సత్రిభిరేకైకమమాత్యముప జాపయేత్ లోభనీయేన అర్థేన రాజవినాశాయ- సర్వేషామేతద్ రోచతే; కథం వా తవేతి ప్రత్యాఖ్యానే శుచిః, ఇత్యర్థోపధా.

వ్యా. చెడ్డవాళ్లని చేరతీయడంచేత అవమానించబడిన లేదా ఉద్యోగంనుంచి తొలగించబడిన సేనాపతి, సత్రుల ద్వారా ఒక్కొక్క అమాత్యుణ్ణి, ఆశించదగిన ధనం చూపించి, రాజును నశింపచేయడం కోసం పురిగొల్పాలి. "అందరూ ఇందుకు ఇష్టపడుతున్నారు; నువ్వు ఏమంటావు?" అని అడిగించాలి. దీనికి అతడు ఇష్టపడకపోతే శుచి అని అర్థం. ఇది అర్థోపధ.

మూ. పరివ్రాజికా లబ్ధవిశ్వాసా అన్తఃపురే కృతసత్కారా మహామాత్రమే కైకమ్ ఉపజపేత్ "రాజమహిషీ త్వాం కామయతే, కృతసమాగమోపాయా. మహాన్ అర్థశ్చ భవిష్యతి" ఇతి. ప్రత్యాఖ్యానే శుచిః. ఇతి కామోపధా.

వ్యా. అంతఃపురంలో గౌరవం పొందుతూన్న పరివ్రాజిక (సంన్యాసిని)అమాత్యుల విశ్వాసం పొంది, ఒక్కొక్క అమాత్యుని దగ్గరికి వెళ్ళి ఇలా ఉపజాపం చెయ్యాలి (మనస్సు మార్చాలి) - "రాజభార్యకు నీమీద చాలా ప్రేమ ఉంది. సమాగమానికి తగిన ఉపాయాలు కూడా చేయించింది. ఇంకా మంచి ప్రయోజనం, ధనం మొదలైనది కూడా లభిస్తుంది" అని చెప్పాలి. అందుకు అతడు నిరాకరిస్తే 'శుచి' అని అర్థం. ఇది కామోపధ.

మూ. ప్రహవణనిమిత్తమేకోఽమాత్యః సర్వానమాత్యానావాహయేత్. తేనోద్వేగేన రాజా తానవరున్ధ్యాత్. కాపటికశ్ఛాత్రః పూర్వావరుద్ధః తేషామర్థమానావక్షిప్త మేకైకమమాత్యమ్ ఉపజాపేత్ - "అసత్ప్రవృత్తోఽయం రాజా, సాధు; ఏనం హత్వా అన్యం ప్రతిపాదయిష్యామః. సర్వేషామేతద్ రోచతే, కథం వా తవేతి, ప్రత్యాఖ్యానే శుచిరితి భయోపధా.

వ్యా. ఒక అమాత్యుడు ప్రహవణం నిమిత్తం (పెద్ద విందుకోసం) మిగిలిన అమాత్యులను అందరినీ ఆహ్వానించాలి. అందుకు సహించక రాజు వాళ్లనందరినీ ధనం లాగికొని బంధించాలి. అంతకు ముందే కారాగారంలో బద్ధుడై ఉన్న కాపటికఛాత్రుడు, ఆ అమాత్యులలో ధనమానాలు లాగికొని అవమానించబడిన ఒక్కొక్క అమాత్యుని దగ్గరికీ వెళ్లి ఉపజాపం చెయ్యాలి (తిరుగుబాటు చేసేటట్లు

చెయ్యాలి)- "ఈ రాజు ప్రవర్తన ఏమీ బాగా లేదు, సరే; ఇతనిని చంపివేసి మరొకనిని తీసికొని వద్దాం; అందరికీ ఇది ఇష్టమే. నీ మాట ఏమిటి" అని అడగాలి. అందుకు అంగీకరించకపోతే అతడు శుచి అని అర్థం. ఇది భయోపధ.

వి. ఛాత్రః కాపటికః=ఉపాధ్యాయుడుగానో, విద్యార్థిగానో సంచరించే గూఢచారి.

మూ. తత్ర ధర్మోపధాశుద్ధాన్ ధర్మస్థీయకణ్టకశోధనేషు స్థాపయేత్; అర్థోపధాశుద్ధాన్ సమాహర్తృ-సంనిధాతృ-నిచయకర్మసు; కామోపధాశుద్ధాన్ బాహ్యాభ్యన్తరవిహారరక్షాసు; భయోపధాశుద్ధానాసన్నకార్యేషు రాజ్ఞః. సర్వోపధా శుద్ధాన్ మన్త్రిణః కుర్యాత్. సర్వత్రాశుచీన్ ఖనిద్రవ్యహస్తివనకర్మాన్తేషూ పయోజయేత్.

వ్యా. ఈ చతుర్విధోపధాశుద్ధులలో ధర్మోపధాశుద్ధులను ధర్మనిర్ణయ స్థానాలలోను (Judiciary), సంఘద్రోహులను అణచివేయడానికీ నియమించాలి. అర్థోపధాశుద్ధులను సమాహర్తలనుగాను (administrator), సంనిధాత (Director of stores) ఉండే కోష్ఠాగారాలలోను (స్టోర్సులలోను) నియమించాలి. కామోపధాశుద్ధులను అంతఃపురంలోను, బైటా ఉండే విహారస్థానాల రక్షకులనుగా నియమించాలి. భయోపధాశుద్ధులను రాజుకు దగ్గర ఉండి చేసే (ఆత్మశరీరరక్షణాది) కార్యాలలో నియమించాలి. అన్ని ఉపధలలోను శుద్ధులైన వారిని మంత్రులనుగా నియమించాలి. అన్ని ఉపధలలోను అశుచులు అని తేలినవాళ్లని గనులలోను, అరణ్యంలో ఉండే వస్తువులను సేకరించడంలోను, గజవనాలలోను, కర్మాగారాలలోను నియమించాలి.

వి. నిచయకర్మ=వస్తువులను ప్రోగుచేయడం (storing)

శ్లో. త్రివర్గభయసంశుద్ధానమాత్యాన్ స్వేషు కర్మసు,
అధికుర్యాద్ యథాశౌచమిత్యాచార్యా వ్యవస్థితాః.

వ్యా. ధర్మ-అర్థ-కామ-భయ ఉపధలలో శుద్ధులైన అమాత్యులను వాళ్ల శుచిత్వాన్ని పట్టి ఆ యా కర్మలలో నియమించాలి అని ప్రాచీనులైన ఆచార్యులు నిర్ణయించినారు. అయితే ఈ ఉపాధాప్రయోగం తనకు అభిమతం కాదని చెపుతున్నాడు.

శ్లో. న త్వేవ కుర్యాదాత్మానం దేవీం వా లక్ష్మీశ్వరః,
శౌచహేతోరమాత్యానామేతత్ కౌటిల్యదర్శనమ్.

వ్యా. రాజు అమాత్యుల శౌచాన్ని పరీక్షించడం కోసం తనను, దేవినీ లక్ష్యంగా చేయకూడదు. "రాజు చెడ్డవాడు; రాణి నీమీద ప్రేమతో ఉంది" ఇత్యాది విధంగా తన పేరు, రాణీ పేరు ఈ పరీక్షలలోనికి తీసికొని రాకూడదు అని అర్థం. ఇది కౌటిల్యుని మతం.

శ్లో. న దూషణమదుష్టస్య విషేణేవామ్భసశ్చరేత్,
కదాచిద్ధి ప్రదుష్టస్య నాధిగమ్యేత భేషజమ్.

వ్యా. నీటిలో విషం కలిపి పాడు చేసినట్లు మంచివాని మనస్సు ఈ విధంగా పాడు చేయకూడదు. (సహజంగా మంచివాడైనా కూడ ఈ ప్రలోభనాలతో చెడ్డవాడు అయిపోవచ్చును అని భావం). ఒక మాటు చెడిపోయాడా వానికి ఇంక బాగుపడడానికి మందు దొరకకపోవచ్చును.

శ్లో. కృతా చ కలుషా బుద్ధిరుపధాభిశ్చతుర్విధా,
నాగత్వాన్తం నివర్తేత స్థితా సత్త్వవతాం ధృతౌ.

వ్యా. స్థిరనిశ్చయం గల ధీరులైన వారి బుద్ధి నాలుగు విధాలుగా ఉపధలచేత కలుషం చేయబడినట్లయితే అదేదో చివర చూచేవరకు, రాజు అంతం చేసేవరకు, వెనుకకు తిరగదు.

మూ. తస్మాద్ బాహ్యమధిష్ఠానం కృత్వాచార్యే చతుర్విధే,
శౌచాశౌచమమాత్యానాం రాజా మార్గేత సత్త్రిభిః.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే వినయాధికారికే ప్రథమాధికరణే దశమోఽధ్యాయః
ఉపధాభిః శౌచాశౌచజ్ఞానమమాత్యానామ్.

వ్యా. అందువలన రాజు ఈ నాలుగువిధాలైన ఉపధలలో (తనకు కాని రాణికి గాని ఏమీ ప్రమేయం లేకుండా) బైటదానిని దేనినైనా (వ్యక్తులనుగాని, వస్తువులనుగాని) లక్ష్యం చేసి, సత్త్రుల ద్వారా అమాత్యుల శౌచాశౌచాలను అన్వేషించాలి (పరీక్షించాలి).

"బాలానందిని" అనే కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో వినయాధికారికమైన ప్రథమాధికరణంలో ఉపధలచేత అమాత్యుల శౌచాశౌచజ్ఞానం అనే దశమాధ్యాయం సమాప్తం.

అథ ఏకాదశోఽధ్యాయః

సప్తమే ప్రకరణే గూఢపురుషోత్పత్తిః

మూ. ఉపధాభిః శుద్ధామాత్యవర్గో గూఢపురుషానుత్పాదయేత్, కాపటికోదాస్థిత గృహపతికవైదేహకతాపసవ్యఞ్జనాన్ సత్రితీక్ష్ణరసదభిక్షుకీశ్చ.

వ్యా. ఉపధలచేత అమాత్యుల నందరినీ పరీక్షించిన రాజు కాపటికులను, ఉదాస్థితులను, గృహపతికులను, వైదేహకులను, తాపసవ్యంజనులను, సత్రులను, తీక్ష్ణలను, రసదులను, భిక్షుకీలను గూఢచారులనుగా నియమించాలి. (వ్యంజనశబ్దం గృహపతిక - వైదేహకులకు కూడా అన్వయిస్తుంది. గృహపతివ్యంజనులు, వైదేహకవ్యంజనులు అని అర్థం. పైకి అలా కనబడే వాళ్లు అని అర్థం.

మూ. పరమర్మజ్ఞః ప్రగల్భః ఛాత్రః కాపటికః. తమర్థమానాభ్యా ముత్సాహ్య మన్త్రీ బ్రూయాత్ - "రాజానం మాం చ ప్రమాణం కృత్వా యస్య యదకుశలం పశ్యసి తత్ తదానీమేవ ప్రత్యాదిశ' ఇతి.

వ్యా. ఇతరుల రహస్యాలను తెలిసికొనగలిగిన, ప్రౌఢుడైన విద్యార్థి "కాపటికుడు". మంత్రి అతనిని ధనంచేత, సత్కారంచేత ప్రోత్సహించి - "రాజును నన్ను ప్రమాణంగా చేసికొని (on the authority of the King and myself) ఎవనిలోనైనా ఏదైనా చెడును నీవు చూస్తే వెంటనే మాకు తెలపాలి" అని అతనితో చెప్పాలి.

మూ. ప్రవ్రజ్యాప్రత్యవసితః, ప్రజ్ఞాశౌచయుక్తః ఉదాస్థితః. స వార్తాకర్మ ప్రదిష్టాయాం భూమౌ ప్రభూతహిరణ్యాన్తేవాసీ కర్మ కారయేత్. కర్మఫలాచ్చ సర్వప్రవ్రజితానాం గ్రాసాచ్ఛాదనావసథాన్ ప్రతివిదధ్యాత్. వృత్తికామాంశ్చోపజపేత్-"ఏతేన వేషేణ రాజార్థశ్చరితవ్యః, భక్తవేతనకాలే చ ఉపస్థాతవ్యమ్" ఇతి. సర్వప్రవ్రజితాశ్చ స్వం స్వం వర్గముపజపేయుః.

వ్యా. కొంతకాలం పరివ్రాజకుడుగా దేశద్రిమ్మరిగా సంచరించే సంన్యాసిగా, (వైదిక-బౌద్ధ-జైన-కాపాలికాదులలో ఎవరైనా కావచ్చును) ఉండి, దానినుంచి (ఆ సంన్యాసంనుంచి) వెనుకకు వచ్చినవాడు, బుద్ధిబలము, శౌచమూ ఉన్నవాడు "ఉదాస్థితుడు". అతడు అధికమైన బంగారం (ధనం) శిష్యవర్గమూ ఉండి వార్తాకర్మకు (వ్యవసాయం, వర్తకం మొదలైనవాటికి) నిర్దేశించబడిన ప్రదేశంలో పనిచేయించాలి.

అలా, పని చేయించగా వచ్చిన ఫలంతో (లాభంతో) అందరు పరివ్రాజకులకు (వాళ్లు ఏ సంప్రదాయానికి చెందినా)ఆహారం, వస్త్రం, నివాసం ఏర్పాటు చెయ్యాలి. వాళ్లల్లో స్థిరమైన వృత్తి కావాలని అనుకొనే వాళ్ళు ఎవరైనా ఉంటే వాళ్లకి ఉపజాపం చెయ్యాలి. అనగా "మీరు ఈ వేషంతోనే తిరుగుతూ రాజుకు కావలసిన పని (రహస్యసమాచారం సేకరించడం అనే పని) చేస్తూ ఉండాలి. భోజనం వేళకీ, జీతం తీసికొనే వేళకీ ఇక్కడికి వస్తూ ఉండండి" అని రహస్యంగా చెప్పాలి. ఆ పరివ్రాజకులందరూ కూడా తమ తమ వర్గానికి (తమ సంప్రదాయానికి చెంది తమతో ఉన్నవాళ్లకి) ఇలాగే రహస్యంగా బోధించాలి.

మూ. కర్షకో వృత్తిక్షీణః ప్రజ్ఞాశౌచయుక్తః గృహపతికవ్యఞ్జనకః. సః కృషికర్మప్రదిష్టాయాం భూమావితి సమానం పూర్వేణ.

వ్యా. తన వృత్తిలో (వ్యవసాయంలో) నష్టపోయిన, ప్రజ్ఞాశౌచాలున్న వ్యవసాయదారుడు "గృహపతికవ్యంజనకుడు". అతడు వ్యవసాయం చేయడం కోసం ఇవ్వబడిన భూమిలో........ మిగిలిన దంతా వెనక చెప్పినదానితో సమానం. అనగా అతడు ధనంతోను పరివారంతోను అక్కడ వ్యవసాయం చేసి, వచ్చిన లాభంతో తనతో సమానులైన వాళ్ళందరికీ భోజన-వస్త్ర-నివాసాలు ఏర్పరుస్తూ, "మీరు ఈ పద్ధతిలోనే ఉండి రాజకార్యాలు చేస్తూ భోజన-వేతన సమయాలకి ఇక్కడికి వస్తూ ఉండండి" అని రహస్యంగా వాళ్లకు చెప్పాలి.

మూ. వాణిజకో వృత్తిక్షీణః ప్రజ్ఞాశౌచయుక్తః వైదేహకవ్యఞ్జనః. స వణిక్కర్మప్రదిష్టాయాం భూమావితి సమానం పూర్వేణ.

వ్యా. కొంతకాలం వ్యాపారం చేసి దానిలో నష్టపోయిన, ప్రజ్ఞ, శౌచము ఉన్న వర్తకుడు "వైదేహకవ్యంజనుడు". అతడు వర్తకం చేయడం కోసం తనకు నిర్దేశించిన ప్రదేశంలో ... ... మిగిలిన దంతా పైన చెప్పినట్లే. అనగా వర్తకం చేసి, వచ్చిన లాభంతో తనవంటివాళ్లకి, కూడా ఉన్నవాళ్లకి భోజన-వస్త్ర-నివాసాలు కల్పించి, రాజు పనులు చేయవలసిందిగా వాళ్లను రహస్యంగా ప్రోత్సహించాలి.

మూ. ముణ్డో జటిలో వా వృత్తికామః తాపసవ్యఞ్జనః. స నగరాభ్యాశే ప్రభూతముణ్డజటిలాన్తేవాసీ శాకం యవసముష్టిం వా మాసద్విమాసాన్తరం ప్రకాశమశ్నీయాత్; గూఢ మిష్టమాహారమ్. వైదేహకాన్తేవాసినశ్చైనం సమిద్ధయో

గైరర్చయేయుః, శిష్యాశ్చాస్యావేదయేయుః - "అసౌ సిద్ధః సామేధికః" ఇతి. స మేధాశాస్తిభిశ్చాభిగతానామఙ్గవిద్యయా శిష్యసంజ్ఞాభిశ్చ కర్మాణి అభిజనే అవసితాని ఆదిశేత్, అల్పలాభమ్, అగ్నిదాహమ్, చోరభయమ్, దూష్యవధమ్, తుష్టిదానమ్, విదేశప్రవృత్తిజ్ఞానమ్, ఇదమద్య శ్వో వా భవిష్యతి ఇదం వా రాజా కరిష్యతీతి.

వ్యా. స్థిరమైన వృత్తి కావాలనే కోరిక గల బోడితల సంన్యాసి లేదా జటలు ధరించిన సంన్యాసి "తాపసవ్యంజనుడు" (రాజు అలాంటివానిని చేరదీయాలని అర్థం). అతడు ఏదో ఒక నగరం దగ్గర బోడితల శిష్యులతోను, జటలు ధరించిన చాలమందితో నివసిస్తూ మాసానికో రెండు మాసాలకో ఒక మాటు నలుగురూ చూస్తుండగా ఏవైనా కూరగాయలు గాని, ఒక పిడికెడు పచ్చగడ్డిగాని తింటూండాలి (అనగా ఇతడు మామూలు ఆహారం తినడు, మాసానికి లేదా రెండు మాసాలకి ఒక సారి ఇలాంటి ఆహారం మాత్రమే తింటాడు అనే ప్రచారం కోసం అలా చెయ్యాలి.) రహస్యంగా తన కేది ఇష్టం అయితే అది తింటూ ఉండవచ్చు. వైదేహికుని శిష్యులు వచ్చి ఇతనిని అత్యధికమైన రహస్యశక్తులతో, ఇతని వద్ద గొప్ప శక్తులున్నాయి అని లేదా ఈయన శక్తివల్ల వేము ఈ ఈ లాభాలు పొందాము అని ప్రచారం చేస్తూ పూజించాలి. "ఇతడు భవిష్యత్తులో గొప్ప సంపదను ఇవ్వగలిగిన సిద్ధపురుషుడు" అని అతని శిష్యులు ప్రచారం చెయ్యాలి. తమకు కలగబోయే అభివృద్ధిని తెలుసుకోవాలని వచ్చేవాళ్లకు అంగవిద్యచేత (వచ్చి ప్రశ్నించే వాళ్ల అవయవాల కదలిక, ముఖచ్ఛాయ మొదలైన వాటిని పట్టి వాళ్ల స్వభావాదులను గుర్తించే విద్య అంగవిద్య) శిష్యుల సంజ్ఞలచేతా (అంతకు పూర్వమే వాళ్లని గూర్చి కొంత తెలుసుకొని ఉన్న శిష్యులు రహస్యంగా చేసి చూపే నేత్రచాలనాదిచేష్టలచేత) పూర్వం వాళ్ల వంశంలో (కుటుంబంలో) జరిగిన కొన్ని విషయాలు చెప్పాలి. ఏదో కొంచెం ధనలాభం కలుగుతుందనీ, అగ్నిదాహం (అగ్నిప్రమాదం), చోరభయం ఉండే అవకాశా లున్నాయనీ చెప్పాలి. రాజద్రోహులకు మరణశిక్ష పడుతుందనీ, రాజుకు అనుకూలంగా ఉన్నవాళ్లైతే ఏదో పెద్ద బహుమతి (రాజునుండి) రాబోతుందనీ చెప్పాలి. విదేశాలలో జరుగుతూన్న పనులు తనకు తెలుసునని చెప్పాలి.కొన్ని విషయాలు ఈ రోజునో, రేపో జరగబోతాయనీ, రాజు ఇలా చేయనున్నాడనీ చెప్పాలి. (అనగా తన దగ్గరికి వచ్చేవాళ్ల స్వరూపస్వభావాదులను పట్టి ఇలాంటి విషయాలన్నీ

కల్పించి కొందరికి కొన్ని విషయాలు, కొందరికి కొన్ని విషయాలు చెప్పాలి అని అర్థం.

మూ. తదస్య గూఢాః సత్రిణః సంవాదయేయుః; సత్త్వప్రజ్ఞావాక్యశక్తి సంపన్నానాం రాజభావ్య మనువ్యాహరే న్మన్త్రిసంయోగం చ. మన్త్రీ చైషాం వృత్తికర్మభ్యాం వియతేత. యే చ కారణాదభిక్రుద్ధాస్తానర్థమానాభ్యాం శమయేత్. అకారణక్రుద్ధాన్ తూష్ణీం దణ్డేన రాజద్విష్టకారిణశ్చ.

వ్యా. ఈ తాపసుడు చెప్పిన అగ్నిదాహాదులను గూఢచారులు, సత్రులు నిజం అయేటట్లు చెయ్యాలి (అనగా అగ్నిదాహం, చౌర్యం మొదలైనవి వాళ్ల ఇళ్లల్లో జరిపించాలి). వచ్చినవాళ్లలో ఎవరైనా సత్త్వమూ (ధైర్యమూ), ప్రజ్ఞ, వాక్చాతుర్యం, శక్తీ ఉన్నవాళ్లు ఉంటే వాళ్లతో "మీకు రాజానుగ్రహం కలుగుతుంది, మంత్రులతో సంబంధం ఏర్పడుతుంది" అని జోస్యం చెప్పాలి. మంత్రి అలాంటివాళ్లకు వృత్తి, పనీ (employment)కల్పించాలి.

గూఢచారుల ద్వారా తెలిసినదానిని పట్టి, ఏదో తగిన కారణం చేత రాజు విషయంలో కోపం ఉన్న వాళ్లని, (మంత్రి) ధనంచేత, సత్కారంచేత శాంతింపచేయ్యాలి. ఏ కారణమూ లేకుండా రాజును ద్వేషించేవాణ్ణి తూష్ణీందండం (గుట్టుచప్పుడు కాకుండా దండించడం (silent punishment)చేత చంపివేయాలి. రాజుకు విరుద్ధంగా ప్రవర్తించే ఇతరులను కూడా ఇలాగే దండించాలి.

శ్లో. పూజితాశ్చార్థమానాభ్యాం రాజ్ఞా రాజోపజీవినామ్,
జానీయుః శౌచమిత్యేతాః పఞ్చ సంస్థాః ప్రకీర్తితాః.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే వినయాధికారికే ప్రథమాధికరణే
ఏకాదశోఽధ్యాయః గూఢపురుషోత్పత్తౌ సంస్థోత్పత్తిః.

వ్యా. ఈ గూఢచారులు రాజుచేత ధనసత్కారాలచేత ఆదరించబడుతూ (రాజభృత్యః=State servant) శౌచాన్ని తెలుసుకొంటూ ఉండాలి. ఈ విధంగా కాపటికుడు మొదలైన ఐదు సంస్థలు (establishments) చెప్పబడ్డాయి.

"బాలానందిని" అను కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో వినయాధికారికమైన మొదటి అధికరణంలో గూఢపురుషోత్పత్తిలో సంస్థోత్పత్తి అనే పదకొండవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ ద్వాదశోऽధ్యాయః

అష్టమే ప్రకరణే గూఢపురుషప్రణిధిః

మూ. యే చాస్య సమ్బన్ధినః అవశ్యభర్తవ్యాః తే లక్షణమ్, అఙ్గవిద్యామ్, జమ్భకవిద్యామ్, మాయాగతమ్, ఆశ్రమధర్మమ్, నిమిత్తమ్, అన్తరచక్రమ్ ఇత్యధీయానాః సత్రిణః సంసర్గవిద్యా వా.

వ్యా. ఎవరైతే రాజుతో సంబంధం కలిగి ఉంటారో అనగా రాజుకు చాలా దగ్గరగా ఉంటారో, ఆ కారణంచేతనే తప్పక పోషించదగినవారో వాళ్లు సత్రులు. ఈ సత్రులు లక్షణాన్ని (సాముద్రికశాస్త్రం మొ.) అంగవిద్యను (శరీరం స్పృశించినంత మాత్రంచేతనే శుభాశుభాదివిషయం గ్రహించే విద్య), జంభకవిద్యను (వశీకరణ విద్య, అంతర్ధానవిద్య) మాయాగతాన్ని (ఇంద్రజాలం), చతురాశ్రమధర్మాలనూ, శకునశాస్త్రాన్ని, అంతరచక్రాన్ని (అనగా దిక్చక్రంలో కలిగే కొన్ని ప్రాకృతికఘటనలను పట్టి లేదా పక్షులు మొదలైనవాటి ధ్వనులను పట్టి రాబోయే మంచి చెడుగులు చెప్పగలిగే విద్య), సంసర్గవిద్యను (కామశాస్త్రాదులను లేదా ఇతరులతో కలిసి మెలిసి ఉండే నేర్పు (the art of association with men) అభ్యసిస్తూ ఉంటారు.

వి. కాపటికాదులు ఐదుగురు ఒక చోట స్థిరంగా ఉండి రాజుకు రహస్యసమాచారాలు అందచేస్తూ ఉంటారు. సత్రులు మొదలైనవాళ్లు దేశసంచారం చేస్తూ రహస్యాలు సేకరిస్తారు. గూఢపురుషప్రణిధి అనగా గూఢపురుషులను ఆ యా పనులమీద నియోగించి పంపడం అని అర్థం.

మూ. 1. యే జనపదే శూరాః త్యక్తాత్మానః హస్తినం వ్యాలం వా ద్రవ్యహేతోః ప్రతియోధయేయుః తే తీక్ష్ణాః.

2. యే బన్ధుషు నిఃస్నేహాః క్రూరాశ్చాలసాశ్చ తే రసదాః.

వ్యా. 1. దేశంలో ఎవరైతే శూరులో తమ ప్రాణాలకి కూడ లెక్కచేయకుండా, ధనం కోసం, ఏనుగుతోను, లేదా వ్యాఘ్రాదిక్రూరమృగంతోను యుద్ధం చేస్తారో వారు తీక్ష్ణులు.

2. బంధువులమీద కూడా ప్రేమలేనివాళ్లు, క్రూరులు, సోమరులు అయినవాళ్లు రసదులు (విషం పెట్టేవాళ్లు)

మూ. పరివ్రాజికా వృత్తికామా దరిద్రా, విధవా, ప్రగల్భా,

బ్రాహ్మణ్యన్తఃపురే కృతసత్కారా, మహామాత్రకులాన్యభిగచ్ఛేత్. ఏతయా ముణ్డావృషల్యో వ్యాఖ్యాతాః. ఇతి సంచారాః.

వ్యా. వృత్తిని (భోగాలను) కోరేదీ, దరిద్రురాలు, భర్త మరణించినదీ, ప్రగల్భురాలూ (మాటకారి), అంతఃపురంలో సత్కారాలు అందుకొనేదీ, మహామాత్రుల (ఉన్నతాధికారుల) ఇళ్లకు వెడుతూ ఉండేదీ అయిన బ్రాహ్మణస్త్రీ "పరివ్రాజిక" ఈమెచేత ముండా, వృషలీ కూడ వ్యాఖ్యానింపబడి నట్లే అనగా ముండ అనగా బోడితల బౌద్ధభిక్షుకి, శూద్రస్త్రీ కూడ పైన చెప్పిన బ్రాహ్మణపరివ్రాజిక వలెనే ప్రవర్తిస్తారు అని అర్థం. వీళ్లు (సత్రి) మొదలైనవాళ్లు సంచారులు. దేశంలో సంచరించే గూఢచారులు.

మూ. తాన్ రాజా స్వవిషయే మన్త్రిపురోహితసేనాపతియువరాజ దౌవారికాన్తర్వంశికప్రశాస్తృసమాహర్తృసంనిధాతృప్రదేష్టృ పౌరవ్యావహారిక కర్మాన్తిక మన్త్రిపరిషదధ్యక్ష దణ్డదుర్గాన్తపాలాటవికేషు శ్రద్ధేయదేశవేషశిల్ప భాషాభిజనాపదేశాన్ భక్తితః సామర్థ్యాచ్చాపసర్పయేత్.

వ్యా. రాజు ఆ సంచారుల రాజభక్తిని, వాళ్ల కున్న సామర్థ్యాన్నీ దృష్టిలో పెట్టుకొని, మారువేషాలలో ఉన్న వాళ్ల దేశమూ, వేషమూ, శిల్పమూ, భాషా, బంధుజనమూ వీటిని అందరూ నమ్మ దగినట్లుగా ఉండేటట్లు జాగర్తవహించ మని చెప్పి, తన దేశంలో మంత్రి, పురోహితుడు, సేనాపతి, యువరాజు, ప్రధానద్వార పాలకుడు, అంతర్వంశికుడు (ప్రధానాంతఃపురపాలకుడు chief of the palace guards), ప్రశాస్త (నిదేశకుడు director), సమాహర్త (కార్యనిర్వాహకుడు administrator), సంనిధాత (భాండాగార నిదేశకుడు director of stores), ప్రదేష్ట (కంటకశోధకుడు అనగా అపరాధులను దండించేవాడు magistrate), నాయకుడు (commandent), పౌరవ్యావహారికుడు (పురంలోని వ్యవహారాలు చూచేవాడు city judge), కార్మాంతికుడు (కర్మాలయనిదేశకుడు director of factories), మంత్రిపరిషత్ (council of ministers), అధ్యక్షుడు (superintendent), దండపాలుడు (chief of the army staff), దుర్గపాలుడు (commandent of the fort), అంతపాలుడు (రాజ్యం సరిహద్దులలో రక్షించేవాడు (commandent of the frontier fort), ఆటవికుడు (ఆటవికుల పరిపాలకుడు forest chieftain)వీళ్లను ఈ సంచారులు గూఢచారిచర్యలకు గురి చేసేటట్లు చెయ్యాలి.

మూ. తేషాం బాహ్యం చారం ఛత్రభృఙ్గారవ్యజనపాదుకాసన యానవాహనోపగ్రాహిణః తీక్ష్ణా విద్యుః. తం సత్రిణః సంస్థాస్వర్పయేయుః.

వ్యా. తీక్ష్ణులు అధికారుల దగ్గర ఛత్రోపగ్రాహులు (గొడుగు పట్టేవాళ్లు) గాను, భృంగారోపగ్రాహులు (పానపాత్రలు తీసికొని వెళ్ళేవాళ్లు)గాను, వ్యజనోపగ్రాహులు (వింజామర వీచేవాళ్లు) గాను, పాదుకోపగ్రాహులు గాను, యాన (పల్లకీ బళ్లు మొదలైనవాటి) ఉపగ్రాహులు గాను, వాహనోపగ్రాహులు గాను (అశ్వాద్యుపగ్రాహులుగాను) ఉండి సేవిస్తూ వాళ్ల బైట సమాచారం (out of door activities) అంతా తెలుసుకోవాలి. ఆ సమాచారాన్ని సత్రులు సంస్థలకు అందజేయాలి.

మూ. సూద-ఆరాలిక-స్నాపక-సంవాహక-అస్తరక-కల్పక-ప్రసాధక-ఉదకపరిచారకా రసదాః, కుబ్జ-వామన-కిరాత-మూక-బధిర-జడ-అన్ధచ్ఛద్మానః నటనర్తక గాయనవాదక వాగ్జీవనకుశీలవాః స్త్రియశ్చ ఆభ్యన్తరం చారం విద్యుః. తం భిక్షుక్యః సంస్థాస్వర్పయేయుః.

వ్యా. వంటవాళ్లుగాను, భక్ష్యాలు తయారుచేసేవాళ్లుగాను, స్నానం చేయించేవాళ్లు గాను, ఒళ్లు పట్టేవాళ్లు గాను, పక్కలు (శయనాలు) అమర్చేవాళ్లుగాను, మంగళ్లుగాను, అలంకరించేవాళ్లు గాను, నీళ్లు అందించేవాళ్లు గాను, ఆ అధికారుల వద్ద సేవ చేస్తూన్న రసదులు, గూనివాళ్లుగాను, పొట్టివాళ్లుగాను, కిరాతులు(చిన్న దేహం కలవాళ్లుగాను, మూగవాళ్లుగాను, చెవిటివాళ్లుగాను, లోకవ్యవహారం తెలియని అమాయకులుగాను, గ్రుడ్డివాళ్లుగాను అభినయించేవాళ్లూ, నటులు(రసాలు అభినయించేవాళ్లు) నర్తకులు(కాళ్లు చేతులూ ఆడించి నృత్తం చేసేవాళ్లు), గాయకులు, వాదకులు(వాద్యాలు వాయించేవాళ్లు), వాగ్జీవులు (పాతకథలు చెప్పి పుస్తకాలు చదువుతూ జీవించేవాళ్లు), కుశీలవులు(వీథిపాటగాళ్లు), స్త్రీలు (మోసం చేసే స్త్రీలు, నపుంసకులూ కూడ) ఈ అధికారుల లోపలి (రహస్య) సమాచారాలు తెలుసుకోవాలి. ఆ సమాచారం భిక్షుకీలు సంస్థలకి అందచెయ్యాలి.

మూ. సంస్థానామన్తేవాసినః సంజ్ఞాలిపిభిః చారసంచారం కుర్యుః. న చాన్యోన్యం సంస్థాస్తే వా విద్యుః.

వ్యా. సంస్థలలోని అంతేవాసులు (పనిచేసేవాళ్లు) సంజ్ఞాలిపులచేత (తాము తమ సంకేతంచేత ఏర్పరచుకొన్న లిపులచేత) రహస్యవృత్తాంతం పంపాలి. వాళ్లల్లో ఒకరు పంపినది మరొకరికి గాని, ఒక సంస్థ పంపినది మరొక సంస్థకి గాని తెలియకూడదు.

వి. అంతేవాసులు = ఒక కార్యాలయంలో పనిచేసేవాళ్లు, assistants. చారః = గూఢచారిచర్యచేత సేకరించిన రహస్యవృత్తాంతం; spied out information. చారసంచారః= రహస్యవృత్తాంతం పైకి పంపడం. Transmission of spied out information.

మూ. భిక్షుకీప్రతిషేధే ద్వాస్థపరమ్పరా మాతాపితృవ్యఞ్జనాః శిల్పకారికాః కుశీలవాః దాస్యో వా గీతపాఠ్యవాద్యభాణ్డగూఢలేఖ్యసంజ్ఞాభిర్వా చారం నిర్హరేయుః. దీర్ఘరోగోన్మాదాగ్నిరసవిసర్గేణ వా గూఢనిర్గణనమ్.

వ్యా. ఆ అధికారుల ఇండ్లలోనికి భిక్షుకీలు ప్రవేశించడం నిషిద్ధమైన పక్షంలో ద్వారపాలకుల పరంపర గాని, లోపల పనిచేసేవాళ్ల తల్లులు తండ్రులు అనే వంకపెట్టుకొని వచ్చినవాళ్లు గాని, శిల్పకారికలుగా వచ్చిన స్త్రీలు గాని, కుశీలవులుగా వీథిపాటల స్త్రీలుగా వచ్చినవాళ్లు గాని, దాసీలు గాని, సేకరించిన రహస్యవృత్తాంతాన్ని రహస్యార్థం గల పాటలలో కూర్చి గాని, చదివే శ్లోకాదులలో కూర్చి గాని, వాద్యాలలోను లేదా సరుకులలోను దాచిన లేఖ్యాల (వ్రాసిన లేఖల) చేత గాని, సంజ్ఞల (గుర్తుల) చేత గాని చారాన్ని (రహస్యవృత్తాంతాన్ని) బైటకు చేర్చాలి. ఈ ఉపాయా లేవీ కుదరని పక్షాన ఇండ్లలో పనివాళ్లుగా ఉన్న గూఢచారులే దీర్ఘరోగము, ఉన్మాదమూ అనే వంకచేత గాని, దేనికైనా నిప్పు అంటించి లేదా ఎవరికైనా విషం ఇచ్చి, ఆ కోలాహలంలో గాని తామే రహస్యంగా బైటకు వచ్చి రాజుకు లేదా మంత్రులు మొదలైన వాళ్లకు చారం అందజేయాలి.

వి. ద్వాస్థపరంపర అనగా ఒక ద్వారపాలకుడు రెండవవానికీ, రెండవవాడు మూడవవానికీ ఈ విధంగా వార్త అందించాలి అని కొందరి వ్యాఖ్య. ఈ గూఢపురుషులే ఒకరి వెనుక ఒకరు ద్వారాల దగ్గరికి వచ్చి. బైటకు అందజేయాలని మరికొందరి వ్యాఖ్య. మొదటి పక్షంలో ద్వారపాలకులు కూడా గూఢచారులే అయి ఉండాలి.

మూ. త్రయాణామేకవాక్యే సంప్రత్యయః. తేషామభీక్ష్ణనిపాతే తూష్ణీందణ్డః ప్రతిషేధో వా.

వ్యా. ముగ్గురు గూఢచారులకు ఏకవాక్యం ఉంటే, అనగా ముగ్గురు పంపిన చారం ఒకే విధంగా ఉంటే, దానిని నమ్మాలి. ఆ గూఢచారులు మాటిమాటికి తప్పులు చేస్తే వాళ్లకి తూష్ణీందండ మైనా ఇవ్వాలి. లేదా వాళ్లని ఆ అధికారంనుంచి తొలగించాలి. (చంపివేయడం ద్వారా).

మూ. కణ్టకశోధనోక్తాశ్చాపసర్పాః పరేషు కృతవేతనాః వసేయుః సంపాతనిశ్చారార్థమ్, త ఉభయవేతనాః.

వ్యా. కంటకశోధనాధికరణంలో చెప్పబడిన సిద్ధులు, ప్రవ్రజితులు, చక్రచరులు మొదలైన గూఢపురుషులు శత్రువులనుండి కూడా జీతాలు తీసికొంటూ శత్రురాష్ట్రాలలో (గూఢచారులుగా) నివసిస్తూ అక్కడ సేకరించిన రహస్యవృత్తాంతాన్ని తమ రాజుకు పంపాలి. వీళ్లు ఇటు తమ ప్రభువునుంచీ, అటు శత్రురాజునుంచీ జీతం తీసుకోవడం చేత ఉభయవేతనులు. రెండు వైపులనుంచీ జీతాలు తీసుకొనేవాళ్లు.

వి. అపసర్పః = గూఢచారి. సంపాతనిశ్చారార్థమ్ = రహస్యవార్తలు అనాయాసంగా చేరడం కొరకు లేదా అనాయాసంగా గూఢచారకార్యం చేయడంకోసం.

శ్లో. గృహీతపుత్రదారాంశ్చ కుర్యాదుభయవేతనాన్,
తాంశ్చారిప్రహితాన్ విద్యాత్ తేషాం శౌచం చ తద్విధైః.

వ్యా. ఉభయవేతనుల భార్యాపుత్రులను తనవద్ద ఉంచుకొని వాళ్లను (ఉభయవేతనులను) శత్రువులు మొదలైనవాళ్ల రాష్ట్రంలోనికి పంపాలి. శత్రువులు మొదలైనవాళ్లు కూడా అలాంటి ఉభయవేతనులను తన రాష్ట్రానికి పంపితే వాళ్లని గుర్తించి, అలాంటివాళ్ల సహాయంతో వాళ్ల శౌచాన్ని తెలుసుకోవాలి. ఉదాహరణకి ఎవడైనా ఉభయవేతనుడు కుశీలవుని వేషంలో తన రాష్ట్రంలో ఉంటే ఆ కుశీలవవేషంలోనే ఉన్న గూఢచారి ద్వారా వాని శౌచం పరీక్షిస్తూ ఉండాలి.

శ్లో. ఏవం శత్రౌ చ మిత్రే చ మధ్యమే చావపేచ్చరాన్,
ఉదాసీనే చ తేషాం చ తీర్థేష్వష్టాదశస్వపి.

వ్యా. ఈ విధంగా శత్రువు, మిత్రుడు, మధ్యముడు, ఉదాసీనుడు అయిన రాజుల విషయంలోను, వాళ్ల మంత్రి-పురోహిత-సేనాపతులు మొదలైన పద్దెనమండుగురు అత్యుత్తమాధికారుల విషయంలోను గూఢచారిప్రయోగం చెయ్యాలి.

శ్లో. అన్తర్గృహచరాస్తేషాం కుబ్జవామనషణ్డకాః,
శిల్పవత్యః స్త్రియో మూకాశ్చిత్రాశ్చ మ్లేచ్ఛజాతయః.

వ్యా. గూనివాళ్లను, పొట్టివాళ్లను, షండుల్నీ, శిల్పాలలో నేర్పు గల స్త్రీలను, మూగవాళ్లను, వివిధమ్లేచ్ఛజాతులవాళ్లను శత్రువులు మొదలైనవాళ్ల అంతఃపురాలలో గూఢచారులుగా ప్రవేశం పొందేటట్లు చెయ్యాలి.

శ్లో. దుర్గేషు వణిజః సంస్థా దుర్గాన్తే సిద్ధతాపసాః,
కర్షకోదాస్థితా రాష్ట్రే రాష్ట్రాన్తే వ్రజవాసినః.

వ్యా. దుర్గాలలో ఉన్న నగరాలలో వర్తకులను గూఢచారులుగా నియమించాలి. దుర్గాలకి వెలుపల లేదా సరిహద్దులలో సిద్ధుల్ని, తాపసుల్ని, రాష్ట్రంలో వ్యవసాయదారుల్నీ, ఉదాస్థితుల్నీ, రాష్ట్రం చివర గొల్లపల్లెలలో నివసించే గొల్లలు మొదలైనవాళ్లనీ గూఢచారులనుగా నియమించాలి.

శ్లో. వనే వనచరాః కార్యాః శ్రమణాటవికాదయః,
పరప్రవృత్తిజ్ఞానార్థాః శీఘ్రాశ్చారపరంపరాః.

వ్యా. వనాలలో సంచరించే జైనసంన్యాసులు, ఆటవికులు మొదలైన వాళ్లని వనంలో గూఢచారులనుగా నియమించాలి. ఈ విధంగా శత్రువులు మొదలైనవాళ్లు ఏమి చేస్తున్నారో తెలుసుకొనడం కోసం అతిశీఘ్రంగా పనులు చేసే గూఢచారుల పరంపరను నియమించాలి.

శ్లో. పరస్య చైతే బోద్ధవ్యాస్తాదృశైరేవ తాదృశాః,
చారసఞ్చారిణః సంస్థా గూఢాశ్చాగూఢసంజ్ఞితాః.

వ్యా. ఇతరులు తన రాష్ట్రంలో ప్రవేశపెట్టిన, గూఢచారులుగా కనబడని గూఢచారులైన తిరిగే సత్రితీక్ష్ణాదిగూఢచారులను(చారసంచారిణః), ఒకే చోట ఉండి గూఢచారి కార్యక్రమం జరిపేవాళ్లనీ(సంస్థాః) అదే విధమైన తన చారసంచారి-సంస్థల సహాయంతో తెలుసుకొంటూ ఉండాలి.

శ్లో. అకృత్యాన్ కృత్యపక్షీయైర్దర్శితాన్ కార్యహేతుభిః,
పరాపసర్పజ్ఞానార్థం ముఖ్యానన్తేషు వాసయేత్.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే వినయాధికారికే ప్రథమాధికరణే ద్వాదశోఽధ్యాయః
గూఢపురుషోత్పత్తౌ సంచారోత్పత్తిః, గూఢపురుషప్రణిధిః.

వ్యా. కృత్యుల పక్షానికి చెందిన కార్యకారణాలచేత చూపబడిన అకృత్యులైన ముఖ్యులను ఇతరుల గూఢచారులను గుర్చి తెలుసుకొనడం కోసం రాజ్యం సరిహద్దులలో నివసింపచెయ్యాలి.

వి. రాజుచేత ఏ కారణం చేతనైనా అవమానితులై రాజు విషయంలో ద్వేషభావంతో ఉన్నవాళ్లు "కృత్యులు'. అలాంటివాళ్లు కానివాళ్లు అకృత్యులు. కృత్యులను శత్రువులు అనాయాసంగా తమవైపు త్రిప్పుకోకలుగుతారు. కృత్యపక్షంవాళ్లు ఏ యే ఉపాయాలు (కార్యహేతువులు; అనగా కార్యాలకు హేతువులు) పన్నుతూ ఉంటారో ముఖ్యులైన అధికారులకు బాగా తెలిపి వాళ్లు అకృత్యులు అనే విషయం నిశ్చితం చేసికొని, వాళ్లని శత్రువులు చేసే గూఢచారిచర్యలు కనిపెట్టడంకోసం రాజ్యసీమలలో నియమించాలి అని అర్థం.

"బాలానందిని" అనే కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో వినయాధికారికమైన ప్రథమాధికరణంలో, "గూఢపురుషోత్పత్తి"యందు సంచారోత్పత్తి, గూఢపురుషప్రణిధి అను పన్నెండవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ త్రయోదశోఽధ్యాయః

నవమే ప్రకరణే - స్వవిషయే కృత్యాకృత్యపక్షరక్షణమ్

మూ. 1. కృతమహామాత్యాపసర్పః పౌరజానపదానపసర్పయేత్.

2. సత్రిణో ద్వన్ద్వినః తీర్థసభాశాలాపూగజనసమవాయేషు వివాదం కుర్యుః. సర్వగుణసంపన్నశ్చాయం రాజా శ్రూయతే. న చాస్య కశ్చిద్ గుణో దృశ్యతే యః పౌరజానపదాన్ దణ్డకరాభ్యాం పీడయతి ఇతి.

వ్యా. 1. మహామాత్యుల (మంత్రిపురోహితాదుల)విషయంలో గూఢచార ప్రయోగం చేసిన పిమ్మట రాజు పౌరుల విషయంలోను, జానపదుల విషయంలోనూ కూడా చారప్రయోగం చెయ్యాలి.

2. సత్రులు(గూఢచారులు) ఒకరితో ఒకరు కలహం చేస్తూ, పుణ్యతీర్థాలలోను, సభలలోను, అన్నశాలలోను, పానీయశాలలోను, పూగములలోను (ఒకేవిధమైన జనుల సమావేశం (communal gathering) వివిధజనుల సమావేశాలలోను, వాగ్వివాదం చెయ్యాలి- "ఈ రాజు అన్ని మంచి గుణాలు ఉన్నవాడని వింటూంటాం; అయితే వీనిలో ఒక్క మంచి గుణం కూడా లేదు. పౌరుల్నీ, జానపదుల్నీ (పల్లెటూరు వారిని) కూడా కఠినమైన దండనంచేతా పన్నుచేతా పీడిస్తున్నాడు" అని ఒక రనాలి.

వి. ద్వన్ద్వినః= కలహిస్తూన్నవారు.

మూ. తత్ర యేఽనుప్రశంసేయుః తానితరస్తం చ ప్రతిషేధయేత్- "మాత్స్యన్యాయాభిభూతాః ప్రజాః మనుం వైవస్వతం రాజానం చక్రిరే. ధాన్యషడ్భాగం, పణ్యదశభాగం, హిరణ్యం చాస్య భాగధేయం ప్రకల్పయామాసుః. తేన భృతా రాజానః ప్రజానాం యోగక్షేమవహాః. తేషాం కిల్బిషం దణ్డకరా హరన్తి, యోగక్షేమవహాశ్చ ప్రజానామ్. తస్మాదుఞ్ఛషడ్భాగమారణ్యకా అపి నివపన్తి, తస్యైతత్ భాగధేయం యోఽస్మాన్ గోపాయతీతి. ఇన్ద్రయమస్థానమేతద్ రాజానః ప్రత్యక్షహేడప్రసాదాః. తానవమన్యమానం దైవోఽపి దణ్డః స్పృశతి. తస్మాత్ రాజానో నావమన్తవ్యాః" ఇతి క్షుద్రకాన్ ప్రతిషేధేత్.

వ్యా. అక్కడ ఈ మాటలు పలికినవాళ్లని అనుసరించి ఎవరైతే అదే విధంగా అంటారో వాళ్లనీ, మొదట ఆ మాట లన్న వానినీ కూడా మరొకడు (మరొక సత్రి) అలా అనకూడదు అని నిషేధించి ఇలా చెప్పాలి- "మాత్స్యన్యాయంచేత బాధపడుతున్న ప్రజలందరూ (పూర్వం) వైవస్వతమనువును రాజునుగా చేసుకున్నారు. పండించిన ధాన్యంలో ఆరవ వంతూ, పణ్యంలో (అమ్మే వస్తువులలో - వస్త్రాదులలో) పదవవంతు, బంగారమూ ఆ రాజుకు చెందవలసిన భాగంగా ఏర్పాటు చేశారు. దానిచేత పోషించబడిన రాజులు ప్రజల యోగక్షేమాలు నిర్వహిస్తూ ఉంటారు. రాజులు విధించే దండమూ, పన్నూ ప్రజల పాపాన్ని పోగొడతాయి; ప్రజల యోగక్షేమాలను నిర్వహిస్తాయి. అందుచేతనే అరణ్యంలో ఉండే వానప్రస్థాదులు కూడా "ఇది మనలను రక్షించే రాజుకు చెందవలసిన భాగం" అని తాము ఉంఛవృత్తిచేత (రాలిన గింజలు ఏరుకొనడం ఉంఛం) సంపాదించినదానిలో ఆరవవంతు రాజుకు ఇస్తారు. ప్రత్యక్షమైన నిగ్రహానుగ్రహసామర్థ్యం గల రాజులు ఇంద్రునియొక్క, యమునియొక్కా స్థానం. (ఇంద్రయముల అంశాలు రాజులలో ఉంటాయి; అందుచేతనే వాళ్లు ప్రత్యక్షంగా అనుగ్రహించే శక్తినీ, నిగ్రహించే శక్తినీ చూపుతున్నారు అని భావం). రాజులను అవమానించేవారికి దేవతలనుండి కూడా దండం తగులుతుంది. అందుచేత రాజులను అవమానించకూడదు (నిందించి చిన్నగా చూడకూడదు)" అని సామాన్యప్రజల్ని నిషేధించాలి.

మూ. 1. కింవదన్తీం చ విద్యుః.

2. యే చాస్య ధాన్యపశుహిరణ్యాన్యాజీవన్తి, తైరుపకుర్వన్తి వ్యసనే అభ్యుదయే వా, కుపితం బన్ధుం, రాష్ట్రం వా వ్యావర్తయన్తి, అమిత్రమాటవికం

వా ప్రతిషేధయన్తి, తేషాం ముణ్డజటిలవ్యఞ్జనాః తుష్టాతుష్టత్వం విద్యుః.

వ్యా. 1. సత్రువులు రాజ్యంలో వ్యాపించే కింవదంతులను (పుకార్లను) కూడా తెలుసుకుంటూ ఉండాలి.

2. రాజుయొక్క ధాన్యంమీద, పశువులమీద, బంగారం(ధనం)మీదా జీవిస్తూ ఎవరు కష్టసమయంలోను, అభ్యుదయసమయంలోనూ కూడా వాటితో ఆ రాజుకు ఉపకరిస్తూ ఉంటారో, రాజువిషయంలో కోపించిన బంధువును గాని, రాష్ట్రాన్ని కాని ఆ కోపం తొలగించి శాంతింపచేస్తూ ఉంటారో, శత్రువును కాని, అడవులలో ఉండేవాళ్లను కాని రాజుకు అపకారం చేయకుండా నిషేధిస్తూ ఉంటారో వాళ్లందరూ రాజ్యంలో సంతోషంగా ఉన్నారా, సంతోషంగా లేరా అనే విషయాన్ని ముండుల వేషంలోను, జడదారుల వేషంలోను ఉన్న గూఢచారులు తెలుసుకుంటూ ఉండాలి.

మూ. తుష్టాన్ భూయః పూజయేత్. అతుష్టాన్ తుష్టిహేతోః త్యాగేన సామ్నా చ ప్రసాదయేత్. పరస్పరాద్వా భేదయేదేనాన్ సామన్తాటవికతత్కులీనావరుద్ధేభ్యశ్చ. తథాప్యతుష్యతో దణ్డకరసాధనాధికారేణ వా జనపదవిద్వేషం గ్రాహయేత్. విద్విష్టానుపాంశుదణ్డేన జనపదకోపేన వా సాధయేత్. గుప్తపుత్రదారానాకరకర్మాన్తేషు వా వాసయేత్ పరేషామాస్పదభయాత్.

వ్యా. సంతోషంతో ఉన్నవాళ్లని ఇంకా పూజించాలి. (బాగా ఆదరం చూపి వాళ్లకి తన విషయంలో ఇంకా సంతోషం కలిగేటట్లు చెయ్యాలి). సంతోషించనివాళ్లకి సంతోషం కలగడంకోసం ధనం ఇచ్చి గాని, సామంచేత గాని (మంచితనం చూపి గాని) ఎక్కువ అనుకూలులనుగా చేసుకోవాలి లేదా వాళ్లలో పరస్పరం భేదం కలిగించాలి. సామంతులతోను, ఆటవికులతోను, వాళ్ల కులానికే చెందినవాళ్లతోను, నిగ్రహించబడినవాళ్లతోను వీళ్లకి భేదం(చీలిక) కల్పించాలి. ఇంకా వాళ్లు సంతోషించకపోతే (తనకు అనుకూలులు కాకపోతే) వాళ్లకు దండసాధనాధికారం (శిక్ష విధించడం, జరిమానా వసూలుచేయడం అనే అధికారం), కరసాధనాధికారం (పన్ను వసూలు చేసే అధికారం) ఇచ్చి వాళ్లమీద ఆ ప్రాంతపు జానపదులకు ద్వేషం కలిగే టట్లు చెయ్యాలి. ఆ విధంగా జనపదద్వేషానికి గురి అయినవాళ్లని రహస్యదండంచేత కాని, జనపదకోపంచేత (ఆ ప్రాంతపు జానపదుల తిరుగుబాటు ద్వారా) గాని అణచివేయాలి. లేదా వాళ్ల పుత్రుల్నీ భార్యల్నీ తన అధీనంలో రక్షణంకోసం ఉంచుకొని వాళ్లను గనులలో కాని కర్మాలయాలలో (Factories) కాని నియమించాలి. అలా చేయకపోతే

వీళ్లు శత్రుపక్షంలో చేరిపోయే భయం ఉంటుంది.

మూ. క్రుద్ధలుబ్ధభీతావమానినస్తు పరేషాం కృత్యాః. తేషాం కార్తాన్తిక నైమిత్తికమౌహూర్తికవ్యఞ్జనాః పరస్పరాభిసంబన్ధమ్ అమిత్రప్రతిసమ్బన్ధం వా విద్యుః.

వ్యా. క్రుద్ధులు (రాజువిషయంలో కోపం ఉన్నవాళ్లు), దురాశ కలవాళ్లు, రాజుకు ఏకారణంచేత నైనా భయపడుతున్నవాళ్లు, (రాజుచేత) అవమానింపబడినవాళ్లు శత్రువులకు "కృత్యులు"; అనగా అనాయాసంగా శత్రువులు తమ వైపుకు తీసికొనడానికి శక్యమైనవాళ్లు. కార్తాంతికులు(దైవాన్ని గూర్చి అనగా జరగబోయేదాన్ని గూర్చి, చెప్పేవాళ్లు), శకునాలు చెప్పేవాళ్లు, జ్యోస్యం చెప్పేవాళ్లు-వీళ్ల వేషాలలో ఉన్న గూఢచారులు ఈ కృత్యులలో ఒకరితో ఒకరికి ఉన్న సంబంధాన్నీ, శత్రువుతో వీళ్ల కున్న సంబంధాన్నీ గూర్చి తెలుసుకోవాలి.

వి. అవమానినః=చాలా గర్వం కలవాళ్లు అని అర్థం కూడా అయి ఉంటుంది. 'అవమానితాః' అని ఉంటేనే పైన చెప్పిన అర్థం యుక్తంగా ఉంటుంది.

మూ. తుష్టానర్థమానాభ్యాం పూజయేత్. అతుష్టాన్ సామదానభేదదణ్డైః సాధయేత్.

శ్లో. ఏవం స్వవిషయే కృత్యానకృత్యాంశ్చ విచక్షణః,
పరోపజాపాత్సంరక్షేత్ ప్రధానాన్ క్షుద్రకానపి.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే వినయాధికారికే ప్రథమాధికరణే త్రయోదశోఽధ్యాయః
స్వవిషయే కృత్యాకృత్యపక్షరక్షణమ్

వ్యా. (కృత్యులు కాని వాళ్లు "అకృత్యులు"). అకృత్యులలో సంతోషంతో ఉన్నవాళ్లని ధనంచేత, సత్కారంచేత పూజించాలి. సంతోషించనివాళ్లని సామ-దాన-భేద-దండోపాయాలచేత లొంగదీసుకోవాలి.

ఈ విధంగా నేర్పు గల రాజు తన దేశంలో ఉన్న కృత్యుల్నీ, అకృత్యుల్నీ కూడ, వాళ్లు ప్రధానులైనా, సామాన్యజనులే అయినా శత్రువు చేసే గూఢచారచర్యకు లొంగకుండా సంరక్షించుకోవాలి.

"బాలానందిని" అనే కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో వినయాధికారికమైన ప్రథమాధికరణంలో "తన రాష్ట్రంలో కృత్యాకృత్యపక్షరక్షణం" అనే పదమూడవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ చతుర్దశోఽధ్యాయః

దశమే ప్రకరణే పరవిషయే కృత్యాకృత్యపక్షోపగ్రహః

మూ. 1. కృత్యాకృత్యపక్షోపగ్రహః స్వవిషయే వ్యాఖ్యాతః; పరవిషయే వాచ్యః.

2. సంశ్రుత్యార్థాన్ విప్రలబ్ధః, తుల్యకారిణోః శిల్పే వా ఉపకారే వా విమానితః, వల్లభావరుద్ధః, సమాహూయ పరాజితః, ప్రవాసోపతప్తః, కృత్వా వ్యయమలబ్ధకార్యః, స్వధర్మాత్ దాయాద్యాద్వా ఉపరుద్ధః, మానాధికారాభ్యాం భ్రష్టః, కుల్యైరన్తర్హితః, ప్రసభాభిమృష్టస్త్రీకః, కారాభిన్యస్తః, పరోక్తదణ్డితః, మిథ్యాచారవాసితః, సర్వస్వమాహారితః, బన్ధనపరిక్లిష్టః, ప్రవాసితబన్ధుః ఇతి క్రుద్ధవర్గః.

వ్యా. 1. తన రాజ్యంలో కృత్యపక్షంవాళ్లనీ, అకృత్యపక్షంవాళ్లనీ వశం చేసికొనే విధానం చెప్పబడింది. ఇప్పుడు శత్రురాజ్యంలో ఈ విషయం చెప్పవలసి ఉంది.

2. ధనమో, వస్తువులో ఇస్తా నని చెప్పి ఇవ్వకుండా మోసగించబడినవాడు, ఏదైనా శిల్పంలో కాని, ఒక పనిలో కాని సమానమైన నైపుణ్యం కల ఇద్దరిలో ఒకనిని బాగా గౌరవించి రెండవవానిని అవమానిస్తే అలా అవమానించబడినవాడు, రాజుకు దగ్గరగా ఉన్నవాళ్లచేత పైకి రాకుండా చేయబడినవాడు, లేదా రాజగృహంలో ప్రవేశం లేకుండా చేయబడినవాడు, ద్యూతం మొదలైనవాటికి పిలిచి ఓడించబడినవాడు, (రాజు మూలకంగా) దూరదేశనివాసంచేత బాధపడ్డవాడు, ఖర్చుపెట్టి కూడా (రాజసేవకాదులకు లంచం మొదలైనవి ఇచ్చి కూడా) పని జరగనివాడు, తన ధర్మం నిర్వర్తించకుండానూ, తనకు రావలసిన దాయాద్యం(ఆస్తి) రాకుండానూ, అడ్డుకొనబడినవాడూ, తనకు రావలసిన సన్మానంనుంచీ, అధికారంనుంచీ భ్రష్టుడూ(తొలగించబడినవాడు), తన కులానికి చెందినవాళ్లచేతనే అణగద్రొక్కబడిన వాడు(లేదా రాజబంధ్వాదులచేత అణగద్రొక్కబడినవాడు), బలాత్కారంగా స్పృశించబడిన (అవమానించబడిన) భార్యాదులు కలవాడు, న్యాయస్థానంలో అభియోగం (కేసు)లో ఓడిపోయిన పిమ్మట జరిమానా వేయబడినవాడు (లేదా కైదులో బంధించబడినవాడు), ఇతరుల మాట పట్టుకొని దండించబడినవాడు, తాను చేయ దలపెట్టిన చెడ్డ ఆచారంనుంచి, అభిచారప్రయోగ-నిషిద్ధాచారాదులనుండి,

నివారించబడినవాడు. (రాజుచేత) ఉన్న ధనం అంతా లాగివేయబడినవాడు, పనులలో అద్భుతగలడంచేత బాధపెట్టబడినవాడు లేదా చాలాకాలం బంధించి బాధించబడ్డవాడు, దూరం పంపివేయబడిన బంధువులు కలవాడు వీళ్లందరూ కలిసి క్రుద్ధవర్గం అనగా వీళ్లందరూ క్రుద్ధవర్గానికి చెందిన వాళ్ళు. (రాజుమీద పగ పట్టి ఉంటారు).

మూ. స్వయముపహతః, విప్రకృతః, పాపకర్మాభిఖ్యాతః, తుల్య దోషదణ్డేనోద్విగ్నః, పర్యాత్తభూమిః, దణ్డేనోపహతః, సర్వాధికరణస్థః, సహసోప చితార్థః, తత్కులీనోపాశంసుః, ప్రద్విష్టో రాజ్ఞా, రాజద్వేషీ చేతి భీతవర్గః.

వ్యా. ధనాదులకోసం చేసిన హత్యాదులచేత స్వయంగా దూషితుడు (మహాపరాధం చేసినవాడు), అంతఃపురాదులలో చెడ్డ పనులు చేసినవాడు లేదా ఎవరిచేతనైనా పెద్ద అపకారానికి గురిచేయబడినవాడు, పాపాత్ముడుగా పేరుమోసినవాడు, తనతో సమానమైన దోషం కలవానిని(రాజు) శిక్షించడంచేత తనకు కూడా అలాంటి శిక్ష పడుతుందేమో అని దిగులుచెందినవాడు, ఇతరుల భూమి ఆక్రమించుకున్నవాడు, దండంచేత పీడితుడు, చాలా అధికారస్థానాలలో ఉన్నవాడు, హటాత్తుగా ఎక్కువ ధనవంతుడైపోయినవాడు, (ఏదో రాజకీయోద్యోగంలో ఉండి హటాత్తుగా పెద్ద ధనికుడై పోయినవాడు అని కొందరు 'సర్వాధికరణస్థః' 'సహసోపచితార్థః' అనే రెండు కలిపి అర్థం వ్రాశారు). ఆ రాజు కులానికి చెందిన మరొకడు అధికారంలోనికి రావాలని కోరుకుంటున్నవాడు, రాజుచేత ద్వేషించబడినవాడు, రాజును ద్వేషించేవాడు-వీళ్లు భీతవర్గం.

మూ. పరిక్షీణః, అత్యాత్తస్వః, కదర్యః, వ్యసనీ, అత్యాహితవ్యవ హారశ్చేతి లుబ్ధవర్గః.

వ్యా. ధనం అంతా పోయినవాడు, (రాజుచేత గాని ఇతరులచేత గాని) లాగికొనబడిన చాలా ధనం కలవాడు, లోభి, దుర్వ్యసనాలు ఉన్నవాడు, వ్యవహారాలలో చాలా దూకుడుగా పోయేవాడు - ఇది లుబ్ధవర్గం.

మూ. ఆత్మసంభావితః, మానకామః, శత్రుపూజామర్షితః, నీచైరుపహితః, తీక్ష్ణః, సాహసికః, భోగేనాసంతుష్టః ఇతి మానివర్గః.

వ్యా. తాను చాలా గొప్పవా డనుకునేవాడు, ఇతరులు తనను గౌరవించాలనే కోరిక గలవాడు, తన శత్రువులను ఇతరులు పూజించడంచేత ఆ పూజించినవాళ్లమీద కోపం ఉన్నవాడు, లేదా ఆ శత్రువులవిషయంలో అమర్షం ఉన్నవాడు, చిన్న స్థానంలో

ఉంచబడ్డవాడు, తన శరీరాన్ని గూర్చి కూడా లెక్కచేయనివాడు (తీక్ష్ణః), సాహసంతో కూడిన పనులు చేసేవాడు, లభించిన జీతానికి సంతృప్తిచెందనివాడు-వీళ్లు మానివర్గం.

మూ. తేషాం ముణ్డజటిలవ్యఞ్జనైర్యో యద్భక్తిః కృత్యపక్షీయః తం తేనోపజాపయేత్.

వ్యా. (శత్రురాష్ట్రంలో ఉన్న) ఈ కృత్యులలో ఏ కృత్యపక్షంవానికి ఎవనియందు భక్తి ఉంటుందో అట్టి ముండవేషంలో ఉన్న గూఢచారిచేత, జటిలవేషధారియైన గూఢచారిచేత, ఆ కృత్యపక్షంవానిలో భేదబుద్ధి పుట్టించాలి (వానిని రెచ్చగొట్టాలి).

మూ. "యథా మదాన్ధో హస్తీ మత్తేనాధిష్ఠితో యద్యదాసాదయతి తత్ సర్వం ప్రమృద్నాత్యేవమ్ అయమ్ అశాస్త్రచక్షుః అన్ధః రాజా అన్ధేన మన్త్రిణా అధిష్ఠితః పౌరజానపదవధాయాభ్యుత్థితః. శక్యమస్య ప్రతిహస్తి ప్రోత్సాహనేన అపకర్తుమ్. అమర్షః క్రియతామ్" ఇతి క్రుద్ధవర్గముపజాపయేత్.

వ్యా. "మత్తుడైన మావటివాడు ఎక్కిన మదాంధమైన ఏనుగ అందినదాని నల్లా నలగకొట్టివేసి నట్లు గ్రుడ్డిమంత్రి చెప్పుచేతలలో ఉన్న, శాస్త్రం అనే నేత్రం లేని, ఈ గ్రుడ్డిరాజు పౌరుల్నీ, జానపదుల్నీ చంపడానికే సిద్ధం అవుతున్నాడు. వీని శత్రువు ను ప్రోత్సహింపచేస్తే వీనిని తొలగించివేయడానికి శక్యం అవుతుంది. అందుచేత రాజుకు ఎదురుతిరగండి" అని చెపుతూ క్రుద్ధవర్గాన్ని రెచ్చగొట్టాలి.

మూ. "యథా లీనః సర్పః యస్మాద్ భయం పశ్యతి తత్ర విషముత్సృజతి ఏవమయం రాజా జాతదోషాశఙ్కః త్వయి పురా క్రోధవిషముత్సృజతి, అన్యత్ర గమ్యతామ్" ఇతి భీతవర్గముపజాపయేత్.

వ్యా. "ఒక చోట అణిగి ఉన్న సర్పం తనకు ఎవరివల్ల అపాయం కలుగుతుందని అనుకుంటుందో వానిమీద విషం విడిచిపెడుతుంది. (వానిని కరుస్తుంది). అదే విధంగా ఈ రాజు నీవల్ల ఏమి అపాయం వస్తుందో అనే ఆశంకతో నీమీద కోపం అనే విషాన్ని విడిచిపెడతాడు. నీవు మరొక చోటికి వెళ్లిపో" అని చెప్పి భీతవర్గం విషయంలో ఉపజాపం చెయ్యాలి. (భేదం నాటాలి).

మూ. "యథా శ్వగణినాం ధేనుః శ్వభ్యో దుగ్ధే న బ్రాహ్మణేభ్యః ఏవమయం రాజా సత్త్వప్రజ్ఞావాక్యశక్తిహీనేభ్యో దుగ్ధే, నాత్మగుణసంపన్నేభ్యః,

అసౌ రాజా పురుషవిశేషజ్ఞః సేవ్యతామ్" ఇతి లుబ్ధవర్గమ్ ఉపజాపయేత్.

వ్యా. "కుక్కలు పెంచేవాళ్ల ఆవు ఇచ్చే పాలు కుక్కలకోసమే కాని బ్రాహ్మణులకోసం కాదు. అదే విధంగా ఈ రాజు ధైర్యం, బుద్ధీ, మాటకారితనం, శక్తీ లేనివాళ్లకే ఉపయోగిస్తాడు కాని నీవంటి ఆత్మగుణాలు ఉన్నవాళ్లకి ఉపయోగించడు. ఆ రాజు పురుషులలో ఉన్న గుణాల తారతమ్యాన్ని గుర్తించగలవాడు. అందుచేత అతనిని సేవించండి" అని లుబ్ధవర్గానికి రహస్యంగా నూరిపోయాలి.

మూ. "యథా చణ్డాలోదపానః చణ్డాలానామేవ ఉపభోగ్యః నాన్యేషామ్, ఏవమ్ అయం రాజా నీచో నీచానామేవ ఉపభోగ్యో న త్వద్విధానామ్ ఆర్యాణామ్. అసౌ రాజా పురుషవిశేషజ్ఞః, తత్ర గమ్యతామ్" ఇతి మానివర్గమ్ ఉపజాపయేత్.

వ్యా. "చండాలుల నుయ్యి చండాలులకే అనుభవించడానికి తగి ఉంటుంది. ఇతరులకు కాదు; అదే విధంగా నీచుడైన ఈ రాజు నీచులకే ఉపభోగ్యుడు (దగ్గర జేరి అనుభవింపదగినవాడు), నీవంటి ఉత్తములకి ఉపభోగ్యుడు కాడు. ఆ రాజు పురుషుల తారతమ్యాన్ని గుర్తించగలవాడు, అక్కడికి వెళ్లండి" అని ఆత్మాభిమానవంతుల వర్గాన్ని ఉపజపింపచేయాలి. రాజువిషయంలో వాళ్లకి ద్వేషం పెంచాలి.

శ్లో. తథేతి ప్రతిపన్నాంస్తాన్ సంహితాన్ పణకర్మణా,
యోజయేత యథాశక్తి సాపసర్పాన్ స్వకర్మసు.

వ్యా. వాళ్లలో ఎవరైతే ఇందుకు అంగీకరిస్తారో వాళ్లచేత శపథం చేయించి, రాజుకు వ్యతిరేకంగా పనిచేసే టట్లు చేసి, వాళ్లతో ఉన్న గూఢచారులతో సహా వాళ్లను, వాళ్ల శక్తిని అనుసరించి ఆ యా కర్మలలో నియోగించాలి.

శ్లో. లభేత సామదానాభ్యాం కృత్యాంశ్చ పరభూమిషు,
అకృత్యాన్ భేదదణ్డాభ్యాం పరదోషాంశ్చ దర్శయేత్.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే వినయాధికారికే ప్రథమాధికరణే చతుర్దశోఽధ్యాయః,
పరవిషయే కృత్యాకృత్యపక్షోపగ్రహః.

వ్యా. శత్రురాజ్యాలలో ఉన్న కృత్యులను సామదానోపాయాలచేత తన వైపు త్రిప్పుకోవాలి. అకృత్యులను భేదదండోపాయాలచేత తన వైపు త్రిప్పుకోవాలి. శత్రువులో ఉన్న దోషాలను వాళ్లకి చూపుతూ ఉండాలి.

"బాలానందిని" అనే కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో వినయాధికారికమైన ప్రథమాధికరణంలో పరరాజ్యంలో కృత్యాకృత్యపరిగ్రహం అనే పద్నాల్గవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ పఞ్చదశోఽధ్యాయః

ఏకాదశే ప్రకరణే మన్త్రాధికారః

మూ. 1. కృతస్వపక్షపరపక్షోపగ్రహః కార్యారమ్భాంశ్చిన్తయేత్, మన్త్రపూర్వాః సర్వారమ్భాః.

2. తదుద్దేశః సంవృతః కథానామ్ అనిఃస్రావీ, పక్షిభిరపి అనాలోక్యః స్యాత్. శ్రూయతే శుకశారికాభిర్మన్త్రో భిన్నః శ్వభిః అన్యైశ్చ తిర్యగ్యోనిభిః, తస్మాన్మన్త్రోద్దేశమనాయుక్తో నోపగచ్ఛేత్. ఉచ్ఛిద్యేత మన్త్రభేదీ.

వ్యా. 1. రాజు స్వపక్షపరపక్షాలను గూఢచారుల ద్వారా తన అధీనంలో ఉంచుకుని కార్యముల ప్రారంభాలను గూర్చి ఆలోచించాలి. ఏ పనైనా ముందుగా బాగా ఆలోచించి ప్రారంభించాలి.

2. ఆలోచనలు చేసే ప్రదేశం అన్ని వైపులా ఆచ్ఛాదించబడి విషయాలు పైకి వెళ్లని విధంగా ఉండాలి. పక్షులు కూడా చూడజాలని విధంగా ఉండాలి. మంత్రం (ఆలోచించిన విషయం) చిలకలు, గోరింకలు, కుక్కలు మొదలైన తిర్యగ్జంతువుల ద్వారా పైకి తెలిసిపోయి నట్లు వింటున్నాం కదా? అందుచేత అనుమతి లేనివాడు ఎవడూ కూడా మంత్రం జరిగే ప్రదేశానికి వెళ్లకూడదు. మంత్రాన్ని పైకి చెప్పిన వానిని చంపివేయాలి.

మూ. మన్త్రభేదో హి దూతామాత్యస్వామినామిఙ్గితాకారాభ్యామ్. ఇఙ్గితమన్యథావృత్తిః. ఆకృతిగ్రహణమాకారః.

వ్యా. దూతలయొక్క, అమాత్యులయొక్క, ప్రభువుయొక్క ఇంగితంచేత, ఆకారంచేత మంత్రం పైకి తెలిసిపోతుంది. స్వాభావిక మైనదానికంటె విలక్షణంగా ఉండే చేష్ట 'ఇంగితం'. స్వాభావికమైన ఆకారంకంటె భిన్నమైన ఆకారాన్ని (ముఖాదులందు) గ్రహించడం 'ఆకారం', ముఖం రంగు మారిపోవడం మొదలైనది.

మూ. తస్య సంవరణమ్, ఆయుక్తపురుషరక్షణమ్ ఆకార్యకాలాదితి. తేషాం హి ప్రమాదమదసుప్తప్రలాపకామాదిరుత్సేకః, ప్రచ్ఛన్నః, అవమతో

వా మన్త్రం భినత్తి. తస్మాత్ రక్షేన్మన్త్రమ్.

వ్యా. పని పూర్తి అయేవరకు ఇంగితాకారాలను కప్పిపుచ్చాలి; మంత్రంకోసం పిలిచిన అధికారులమీద ఒక కన్నువేసి ఉండాలి. ఎందుచేత ననగా - పొరబాటుచేత గాని, మద్యమదంచేత గాని, నిద్రలో కాని వాళ్లు చేసే పేలాపన, కామాదుల ఉద్రేకమూ, ఆ ప్రదేశంలో దాగి ఉన్నవాడు, వీడి కేమీ తెలియదులే అనుకొని నిర్లక్ష్యంచేసిన, అక్కడనే ఉన్నవాడు మంత్రాన్ని పైకి తెలిసిపోయే టట్లు చేస్తారు. అందువలన మంత్రాన్ని బాగా రక్షించాలి.

మూ. మన్త్రభేదో హ్యయోగక్షేమకరో రాజ్ఞః, తదాయుక్తపురుషాణాం చ. తస్మాద్గుహ్యమేకో మన్త్రయేత్ ఇతి భారద్వాజః. మన్త్రిణామపి మన్త్రిణో భవన్తి, తేషామప్యన్యే. సైషా మన్త్రిపరంపరా మన్త్రం భినత్తి.

వ్యా. మంత్రం పైకి తెలిసిపోవడం రాజుయొక్క, రాజు నియమించిన అధికారులయొక్క యోగక్షేమాలకు విఘాతం కలిగిస్తుంది. అందువలన రహస్యవిషయాన్ని గూర్చి (రాజు) ఒక్కడే ఆలోచన చెయ్యాలి అని భారద్వాజుడు అన్నాడు. ఎందుచేత ననగా - మంత్రులకు కూడా మంత్రు లుంటారు. వాళ్లకి మరి కొందరు మంత్రులు. ఈ విధంగా ఏర్పడిన మంత్రిపరంపర మంత్రం పైకి తెలిసిపోయే టట్లు చేస్తుంది.

శ్లో. తస్మాన్నాస్య పరే విద్యుః కర్మ కించిచ్చికీర్షితమ్,
ఆరబ్ధారస్తు జానీయురారబ్ధం కృతమేవ వా.

వ్యా. "అందువలన రాజు చేయదలచుకున్న ఏ పనీ కూడా ఇతరులకు తెలియకూడదు. (నిర్ణయం అయిన తరువాత) ఆ పని ప్రారంభించే అధికారులు ఆ ప్రారంభించిన పనిని గూర్చిగాని, లేదా పూర్తి అయిన పనిని గూర్చి గాని తెలుసుకునే టట్లు ఉండాలి." అనగా పని ప్రారంభించిన తరవాత అధికారులకు చివరికి సాధించవలసింది ఏదో తెలిస్తే తెలియవచ్చు. ఒకప్పుడు ఆ పని పూర్తి అయిన పిమ్మటనే ఆ విషయం తెలియవచ్చు అని భావం.

మూ. నైకస్య మన్త్రసిద్ధిరస్తీతి విశాలాక్షః, ప్రత్యక్షపరోక్షానుమేయా హి రాజవృత్తిః. అనుపలబ్ధస్య జ్ఞానమ్, ఉపలబ్ధస్య నిశ్చయబలాధానమ్, అర్థద్వైధస్య సంశయచ్ఛేదనమ్, ఏకదేశదృష్టస్య శేషోపలబ్ధిరితి మన్త్రిసాధ్య

మేతత్. తస్మాత్ బుద్ధివృద్ధైః సార్ధమాసీత మన్త్రమ్.

వ్యా. ఒక్కనికి మంత్రసిద్ధి ఉండదు అని విశాలాక్షుడు. అనగా రాజు ఒక్కడే కూర్చొని ఆలోచన చేస్తే విషయం సరిగా నిర్ణయించడానికి శక్యం కాదు అని అర్థం. ఎందుచేతననగా రాజవ్యవహారం ప్రత్యక్షంగాను, పరోక్షంగాను, అనుమేయంగాను (ఊహించవలసినదిగాను) మూడు విధాలుగా ఉంటుంది. తెలియని దానిని తెలుసుకోవడం, తెలుసుకున్నదానికి ఇది ఇంతే అని నిశ్చయరూపమైన బలాన్ని ఇవ్వడం, అర్థద్వైధం (విషయంలో రెండు పక్షాలు) కలిగి నప్పుడు సంశయాన్ని ఛేదించడం, కొంతవరకు తెలిసినదాని మిగిలిన అన్ని అంశాలూ తెలుసుకోవడం ఇవి మంత్రంచేతనే సాధ్యములు అవుతాయి. అందుచేత బుద్ధివృద్ధులతో (పరిణతమైన బుద్ధికలవాళ్లతో) మంత్రం కోసం కూర్చోవాలి.

శ్లో. న కంచిదవమన్యేత సర్వస్య శృణుయాన్మతమ్,
బాలస్యాప్యర్థవద్ వాక్యముపయుఞ్జీత పణ్డితః.

వ్యా. పండితుడు(తెలివైనవాడు) ఎవరినీ అవమానించకూడదు. అందరి మతాన్నీ (అభిప్రాయాన్నీ)వినాలి. అర్థం ఉన్నట్లయితే చిన్న పిల్లవాని మాటకూడా ఉపయోగించాలి (స్వీకరించాలి).

మూ. ఏతన్మన్త్రజ్ఞానం, నైతన్మన్త్రరక్షణమితి పారాశరాః, యదస్య కార్యమభిప్రేతం తత్ప్రతిరూపకం మన్త్రిణః పృచ్ఛేత్ - కార్యమిదమేవమాసీత్, ఏవం వా యది భవేత్ తత్ కథం కర్తవ్యమితి. తే యథా బ్రూయుః తత్ కుర్యాత్, ఏవం మన్త్రోపలబ్ధిః సంవృతిశ్చ భవతీతి.

వ్యా. ఇది మంత్రం తెలుసుకోవడం అవుతుంది కాని మంత్రరక్షణం కాజాలదు అని పరాశరమతం అంగీకరించే పారాశరులు అంటారు. (మరి రాజు ఏమి చేయాలనగా) తన కార్యం ఏది ఉన్నదో దానితో సమానమైన కార్యం ఒకటి చెప్పి మంత్రుల్ని - "పూర్వం ఇటువంటి కార్యం ఇలా జరిగింది. ఇది ఇలా అయితే ఏమి చేయడం మంచిది?" అని ప్రశ్నించాలి. వాళ్లు ఎలా చెపితే అలా చెయ్యాలి. ఈ విధంగా చేయడంవల్ల మంత్రమూ(మంత్రుల ఆలోచనా)లభిస్తుంది. అది రహస్యంగా కూడా ఉంటుంది. (అని పారాశరుల అభిప్రాయం).

మూ. నేతి పిశునః. మన్త్రిణో హి వ్యవహితమర్థం వృత్తమవృత్తం

వా పృష్టమ్ అనాదరేణ బ్రువన్తి, ప్రకాశయన్తి వా. స దోషః. తస్మాత్కర్మసు యే యేష్వభిప్రేతాః తైః సహ మన్త్రయేత్. తైర్మన్త్రయమాణో హి మన్త్రబుద్ధిం గుప్తిం చ లభతే ఇతి.

వ్యా. ఇది సరియైన పద్ధతికాదు అంటాడు పిశునుడు. ఎప్పుడో పూర్వం జరిగిపోయినదో ఎప్పుడో జరగబోయేదో విషయాన్ని గూర్చి అడిగితే మంత్రులు పెద్ద ఆదరం చూపకుండా ఏదో చెప్పివేస్తారు, లేదా రాజు అడిగిన దానిని నలుగురికీ తెలిపేస్తారు. ఈ పద్ధతిలో ఉన్న దోషం ఇదే. అందుచేత రాజు ఏ పనులలో ఎవరు ఉపయోగిస్తారు అని అనుకుంటాడో వాళ్లతో ఆలోచించాలి. వాళ్లతో ఆలోచించే పక్షంలో మంత్రజ్ఞానమూ లభిస్తుంది. అనగా సరియైన ఆలోచనా దొరుకుతుంది. ఆ మంత్రం సురక్షితంగానూ ఉంటుంది.

మూ. నేతి కౌటిల్యః. అనవస్థా హ్యేషా. మన్త్రిభిః త్రిభిః చతుర్భిర్వా మన్త్రయేత. మన్త్రయమాణో హ్యేకేన అర్థకృచ్ఛ్రేషు నిశ్చయం నాధిగచ్ఛేత్. ఏకశ్చ మన్త్రీ యథేష్ట మనవగ్రహః చరతి. ద్వాభ్యాం మన్త్రయమాణో ద్వాభ్యాం సంహతాభ్యామ్ అవగృహ్యతే; విగృహీతాభ్యాం వినాశ్యతే, త్రిషు చతుర్షు వా నైకాన్తం కృచ్ఛ్రేణోపపద్యతే మహాదోషమ్, ఉపపన్నం తు భవతి తతః పరేషు కృచ్ఛ్రేణ అర్థనిశ్చయో గమ్యతే, మన్త్రో వా రక్ష్యతే.

వ్యా. ఈ పద్ధతి సరియైనది కాదు అంటాడు కౌటిల్యుడు, దీనివల్ల అనవస్థ ఏర్పడుతుంది. అనగా- రాజు నిర్వహించవలసిన కార్యాలు అనేకం ఉంటాయి. ఒక్కొక్క కార్యాన్ని వేరువేరు మంత్రులతో ఆలోచించడం ప్రారంభిస్తే ఆ మంత్రుల సంఖ్యకు ఒక నియమం ఉండదు. ఏ కార్యాన్ని గూర్చి ఎవరితో ఆలోచించాలి అనేది కూడా ఒక్కొక్కప్పుడు తేలదు. అందుచేత (రాజు అన్ని కార్యాలూ కూడా)ముగ్గురు మంత్రులతో కాని నలుగురు మంత్రులతో కాని ఆలోచించాలి. కష్టమైన విషయాలలో ఒక్క మంత్రితో మాత్రమే ఆలోచిస్తే నిర్ణయానికి రాజాలడు. మంత్రి ఒక్కడే అయితే అతడు ఏ అడ్డూ లేక ఇష్టం వచ్చినట్లు ప్రవర్తిస్తాడు. ఇద్దరితో ఆలోచించే రాజును ఆ ఇద్దరూ ఒకరితో ఒకరు కలిస్తే తమ చెప్పుచేతలలో పెట్టుకుంటారు, వాళ్ళిద్దరికీ ఒకరితో ఒకరికి పడకపోతే రాజును నశింపచేస్తారు. ముగ్గురు లేదా నలుగురు మంత్రులు ఉంటే మహాదోషహేతువైన (గొప్ప ఆపదకు దారితీసే) రాజావగ్రహణం

మొదలైనది తప్పకుండా జరుగుతుంది అనే మాట ఉండదు. అనగా ఇద్దరు మంత్రులు మాత్రమే ఉన్నప్పుడు జరిగే అపాయం ముగ్గురున్నా నలుగురున్నా కూడ జరగవచ్చును కాని దానికి అవకాశం తక్కువగా ఉంటుంది అని అర్థం. అది జరుగుతే అతికష్టంమీద జరుగుతుంది. ఉపపన్నం మాత్రం అవుతుంది. అనగా ముగ్గురు, నలుగురు మంత్రులున్నా కూడ మహాదోషం జరగడానికి అవకాశం లేకపోలేదు. మంత్రులు అంతకంటె ఎక్కువమంది ఉంటే అతికష్టం మీద కాని కార్యనిశ్చయం జరగదు; మంత్రరక్షణం కూడా కష్టమే.

మూ. దేశకాలకార్యవశేన త్వేకేన సహ ద్వాభ్యామేకో వా యథా సామర్థ్యం మన్త్రయేత.

వ్యా. అయితే దేశాన్ని పట్టి, పని తొందరను పట్టీ ఒక మంత్రితోగాని, ఇద్దరితో గాని, తాను ఒకడే కాని, ఆ మంత్రులకు, తనకు ఉన్న సామర్థ్యాన్ని అనుసరించి ఆలోచన జరపాలి.

మూ. కర్మణామ్ ఆరమ్భోపాయః, పురుషద్రవ్యసంపత్, దేశకాల విభాగః, వినిపాతప్రతీకారః, కార్యసిద్ధిః ఇతి పఞ్చాఙ్గో మన్త్రః. తానేకైకశః పృచ్ఛేత్ సమస్తాంశ్చ. హేతుభిశ్చైషాం మతిప్రవివేకాన్ విద్యాత్. అవాప్తార్థః కాలం నాతిక్రామయేత్. న దీర్ఘకాలం మన్త్రయేత, న చ తేషాం పక్ష్యైః యేషామపకుర్యాత్.

వ్యా. ఆ యా పనులు ఆరంభించడానికి ఉపాయం, పురుషసంపద, ద్రవ్యసంపద (అనగా ఆ పనులు సాధించగలిగిన పురుషబలం, కావలసిన వస్తువుల సమృద్ధి), ఏ దేశంలో ఏ కాలంలో ఏ పని చెయ్యాలి అనే దేశవిభాగకాలవిభాగాలు, పనులు ప్రారంభించి చేస్తూండగా వచ్చే అపాయాలకి ప్రతిక్రియ, కార్యాన్ని సాధించడం - ఇది ఐదు అంగాలు గల మంత్రం. అనగా కర్మారంభోపాయాదులు మంత్రానికి ఉన్న అంగాలు (aspects). ఆ మంత్రులలో ఒక్కొక్కరితోనూ సంప్రదించాలి; అందరితో కలిసీ సంప్రదించాలి. వాళ్ల మతభేదాలకి కారణాలు కూడా తెలుసుకోవాలి. విషయం నిశ్చయించిన తరవాత కాలం దాటబెట్టకూడదు. (వెంటనే చర్య తీసికోవాలి). చాలా సేపు మంతనాలు చేస్తూనే ఉండకూడదు. ఎవరికైతే అపకారం చేయనున్నాడో వాళ్ల పక్షానికి చెందినవాళ్లతో మంతనాలు చేయగూడదు.

మూ. 1. మన్త్రిపరిషదం ద్వాదశామాత్యాన్ కుర్వీతేతి మానవాః.

2. షోడశేతి బార్హస్పత్యాః.

3. వింశతిమ్ ఇత్యౌశనసాః.

4. యథాసామర్థ్యమ్ ఇతి కౌటిల్యః.

వ్యా. 1. పన్నెండుగురు మంత్రు లున్న మంత్రిపరిషత్తును నియమించా లని మానవులు.

2. పదహారుగురు ఉండా లని బార్హస్పత్యులు.

3. ఇరవైమంది ఉండా లని ఔశనసులు.

4. పని నిర్వహించే వాళ్ల సామర్థ్యాన్ని పట్టి (సంఖ్యానియమం లేకుండా) మంత్రులను నియమించా లని కౌటిల్యుడు.

మూ. తే హ్యస్య స్వపక్షం పరపక్షం చ చిన్తయేయుః. అకృతారమ్భమ్, ఆరబ్ధానుష్ఠానమ్, అనుష్ఠితవిశేషమ్, నియోగసంపదం చ కర్మణాం కుర్యుః. ఆసన్నైః సహ కార్యాణి పశ్యేత్, అనాసన్నైః సహ పత్రసంప్రేషణేన మన్త్రయేత. ఇన్ద్రస్య హి మన్త్రిపరిషద్ ఋషీణాం సహస్రమ్. స తచ్చక్షుః. తస్మాదిన్ద్రం ద్వ్యక్షం సహస్రాక్షమాహుః.

వ్యా. ఆ మంత్రులు తమ రాజ్యానికి సంబంధించిన విషయాలు శత్రురాజ్యానికి సంబంధించిన విషయాలు కూడా ఆలోచిస్తూ ఉండాలి. చేయని (చేయవలసిన)పని ప్రారంభించాలి. ప్రారంభించిన పని జరిపించాలి. చేసినదానికి మెరుగులు దిద్దాలి. నియోగసంపదను అనగా ఆ యా కర్మలు నిర్వహించే కార్యాలయాల కార్యాలలో సుసంపన్నత్వాన్ని సాధించాలి. దగ్గరగా ఉన్న మంత్రులతో కలిసి కార్యాలను గూర్చి ఆలోచన జరపాలి. దూరంగా ఉన్న మంత్రులతో లేఖల ద్వారా మంతనాలు చెయ్యాలి. ఇంద్రుని మంత్రిపరిషత్తులో వెయ్యిమంది ఋషులు ఉంటారు. వాళ్లే ఇంద్రునికి కళ్లు. అందుచేతనే ఇంద్రుడికి రెండు కళ్లు మాత్రమే ఉన్నా సహస్రాక్షుడు (వేయి కళ్లు ఉన్నవాడు)అని అంటారు.

మూ. ఆత్యయికే కార్యే మన్త్రిణః మన్త్రిపరిషదం చాహూయ బ్రూయాత్. తత్ర యద్ భూయిష్ఠాః కార్యసిద్ధికరం వా బ్రూయుః తత్ కుర్యాత్. కుర్వతశ్చ-

శ్లో. నాస్య గుహ్యం పరే విద్యుశ్ఛిద్రం విద్యాత్ పరస్య చ,
గూహేత్ కూర్మ ఇవాఙ్గాని యత్ స్యాత్ వివృతమాత్మనః.
యథా హ్యశ్రోత్రియః శ్రాద్ధం న సతాం భోక్తుమర్హతి,
ఏవమశ్రుతశాస్త్రార్థో న మన్త్రం శ్రోతుమర్హతి.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే వినయాధికారికే ప్రథమాధికరణే పఞ్చదశోఽధ్యాయః మన్త్రాధికారః.

వ్యా. ఆలస్యం చేయడానికి వీలులేని తొందర పని ఏర్పడ్డప్పుడు మంత్రుల్నీ, మంత్రిపరిషత్తునూ పిలిచి వాళ్లకి చెప్పాలి. వాళ్లల్లో చాలామంది చెప్పినదానిని లేదా కార్యసిద్ధికి ఉపకరించేదానిని చెయ్యాలి. ఈ విధంగా పనులు చేస్తూండగా-"ఇతని రహస్యాలు శత్రువులకు తెలియకూడదు. శత్రువుల లోపాలు తెలుసుకుంటూ ఉండాలి. తన అంగం (రాజ్యానికి సంబంధించిన విషయం) ఏదైనా బైటపడిన ట్లయితే దానిని తాబేలు తన అవయవాలను తనలోనికి లాగికొన్నట్లుగా రహస్యంగా ఉండే టట్లు చేసుకోవాలి"."సత్పురుషుల ఇంట్లో శ్రాద్ధాన్ని భుజించడానికి శ్రోత్రియుడు కానివానికి ఎలా అర్హత లేదో అదే విధంగా శాస్త్రార్థం విననివానికి, అనగా అర్థశాస్త్రం అభ్యసించనివానికి, మంత్రాన్ని వినే అర్హత లేదు".

"బాలానందిని" అనే కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో, వినయాధికారికమైన మొదటి అధికరణంలో మంత్రాధికారం అనే పదిహేనవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ షోడశోఽధ్యాయః

ద్వాదశే ప్రకరణే దూతప్రణిధిః

మూ. ఉద్ధృతమన్త్రో దూతప్రణిధిః. అమాత్యసంపదోపేతో నిసృష్టార్థః. పాదగుణహీనః పరిమితార్థః. అర్ధగుణహీనః శాసనహరః.

వ్యా. మంత్రం నిశ్చిత మైన తరవాత దూతల ప్రయోగం జరగాలి. అమాత్యులకు ఉండే గుణసంపద అంతా ఉన్న దూత "నిసృష్టార్థుడు" అనగా కార్యభారం అంతా అతని మీద విడిచివేయవచ్చు నని అర్థం. నాల్గవ వంతు గుణాలు తక్కువ ఉన్నవాడు "పరిమితార్థుడు", (పరిమితమైన ప్రయోజనం కలవాడు, అనగా

కొంత వరకే అతనికి కార్యభారం అప్పగించాలి). సగం గుణాలు లేనివాడు "శాసన హరుడు" అనగా రాజు పంపే వార్తలు తీసికొనివెళ్లడానికి మాత్రమే తగినవాడు.

మూ. సుప్రవిహితయానవాహనపురుషపరివాపః ప్రతిష్ఠేత. "శాసనమేవం వాచ్యః పరః, స వక్ష్యత్యేవమ్, తస్యేదం ప్రతివాక్యమ్, ఏవమతిసంధాతవ్యమ్" ఇత్యధీయానో గచ్ఛేత్. అటవ్యన్తపాలపురరాష్ట్ర ముఖ్యైశ్చ ప్రతిసంసర్గం గచ్ఛేత్. అనీకస్థాన యుద్ధప్రతిగ్రహాపసారభూమీరా త్మనః పరస్య చావేక్షేత. దుర్గరాష్ట్రప్రమాణం సారవృత్తి గుప్తిచ్ఛిద్రాణి చోపలభేత.

వ్యా. దూత యానాలు (బళ్లు పల్లకీలు మొదలైనవి), వాహనాలు(గుఱ్ఱాలు మొ.), పురుషులు, పరివాపమూ(శయ్యాస్తరణాదిసామాగ్రి) బాగా ఏర్పాటుచేసికొని బయలుదేరాలి. (లేదా 'పురుషపరివాపం' అనగా, కూడా వచ్చే నౌకర్ల సముదాయం (Retinue). "శత్రువు దగ్గరకు వెళ్లి మన రాజుగారి శాసనాన్ని (వార్తను) ఈ విధంగా చెప్పాలి. అప్పుడు అతడు ఇలా అంటాడు; దానికి నా ప్రత్యుత్తరం ఇలా ఉండాలి. ఆతనిని ఈ విధంగా మాటలలో ఓడించాలి" అని ఆలోచించుకుంటూ వెళ్లాలి. దారిలో అటవీపాలకులతోను, సరిహద్దులలోని పాలకులతోను, పురప్రధానాధి కారులతోను, రాష్ట్రప్రధానాధికారులతోను ప్రతిసంసర్గం(సంబంధం - (contact) పెట్టుకోవాలి. తనకూ (తన రాజుకు) శత్రువుకూ ఉపయోగించే, సైన్యాన్ని నిలపడానికి, యుద్ధానికీ, ప్రతిగ్రహానికీ (సైన్యాన్ని నిలవ ఉంచడానికీ - to Keep in reserve), అపసారానికీ(వెనుకకు మరలిపోవడానికి - to retreat) తగిన ప్రదేశాలు చూడాలి. (శత్రువుయొక్క)దుర్గరాష్ట్రాల ప్రమాణాన్నీ, సారాన్నీ (శక్తినీ - strong point), అక్కడి ప్రజల జీవితవిధానాన్నీ, రక్షణవిధానాన్నీ, లోపాలనూ, తెలుసుకోవాలి.

మూ. పరాధిష్ఠానమనుజ్ఞాతః ప్రవిశేత్. శాసనం చ యథోక్తం బ్రూయాత్ ప్రాణాబాధేఽపి దృష్టే. పరస్య వాచి, వక్త్రే, దృష్ట్యాం చ ప్రసాదం, వాక్యపూజనమ్, ఇష్టపరిప్రశ్నమ్, గుణకథాసంగమ్, ఆసన్నమాసనమ్, సత్కారమ్, ఇష్టేషు స్మరణమ్, విశ్వాసగమనం చ లక్షయేత్ తుష్టస్య; విపరీతమతుష్టస్య. తం బ్రూయాత్-"దూతముఖా వై రాజానః త్వం చాన్యే చ. తస్మాదుద్యతేష్వపి శస్త్రేషు యథోక్తం వక్తారః తేషామన్తావసాయినోఽ

ప్యవధ్యాః, కిమఙ్గ పునర్బ్రాహ్మణాః, పరస్యైతద్వాక్యమ్; ఏష దూతధర్మః ఇతి.

వ్యా. అనుజ్ఞ ఇచ్చిన తరవాతనే శత్రువు ఇంట్లోనికి వెళ్లాలి. ప్రాణాలకి ఆబాధ (అపాయం - danger) కలుగుతుందని కనబడుతూన్నప్పుడు కూడ శాసనాన్ని తన ప్రభువు ఎలా చెప్పాడో అలాగే చెప్పాలి. ఆ శత్రురాజు (తన విషయంలో) తుష్టుడై (సద్బుద్ధికలవాడై pleased) ఉన్నప్పుడు ఆతని మాటలలోను, ముఖంలోను, చూపులోను ఉన్న ప్రసాదాన్నీ (నిర్మలత్వాన్నీ graciousness), మాటలతో చేసిన ఆదరాన్నీ, ఇష్టమైనదానిని గూర్చి ప్రశ్నించడాన్నీ, (తన ప్రభువుయొక్క) గుణాలను పేర్కొనడంలో ఆసక్తినీ, (తనకు) దగ్గరగా ఆసనం ఇవ్వడాన్నీ, సత్కారాన్నీ, ఇష్టవిషయాలు స్మరించడాన్నీ (అనగా పూర్వం జరిగిన కొన్ని ఇష్టవిషయాలు దూతకు జ్ఞాపకం చేయడాన్నీ), విశ్వసించడాన్నీ గుర్తించాలి. ఆ శత్రురాజు తుష్టుడు కానప్పుడు పైకి చెప్పిన దానికి విరుద్ధంగా ఉండే ఆతని ప్రవర్తనను పరిశీలించాలి. అనగా ఆ రాజు ప్రవర్తనను పట్టి ఆతనికి తన ప్రభువు విషయంలో ఎలాంటి భావం ఉందో తెలుసుకోవాలి అని అర్థం. "నీకు, ఇతరరాజులకీ కూడ దూతలే ముఖం. అందుచేత చంపడానికి ఆయుధం ఎత్తినప్పుడు కూడ తమ ప్రభువు చెప్పినది చెప్పినట్లు తెలిపే దూతలలో అంత్యజుల్ని కూడ చంపకూడదు; ఇంక బ్రాహ్మణుల మాట చెప్పాలా! ఇవి ఇతరుల (ఆ దేశం రాజు చెప్పిన)మాటలు. ఇది దూతధర్మం " అని అతుష్టుడుగా కనబడిన శత్రురాజుతో చెప్పాలి.

మూ. వసేదవిసృష్టః, పూజయా నోత్సిక్తః,పరేషు బలిత్వం న మన్యేత. వాక్యమనిష్టం సహేత. స్త్రియః పానం చ వర్జయేత్. ఏకః శయీత. సుప్తమత్తయోర్హి భావజ్ఞానం దృష్టమ్. కృత్యపక్షోపజాపమ్, అకృత్యపక్షే గూఢప్రణిధానమ్, రాగాపరాగౌ, భర్తరి రన్ధ్రం చ ప్రకృతీనాం, తాపసవైదేహక వ్యఞ్జనాభ్యాముపలభేత, తయోరన్తేవాసిభిః చికిత్సకపాషణ్డవ్యఞ్జనోభయ వేతనైర్వా. తేషామసంభాషాయాం యాచకమత్తోన్మత్త సుప్తప్రలాపైః, పుణ్య స్థానదేవగృహచిత్రలేఖ్యసంజ్ఞాభిర్వా చారముపలభేత. ఉపలబ్ధస్యోప జాపముపేయాత్. పరేణ చోక్తః స్వాసాం ప్రకృతీనాం పరిమాణం నాచక్షీత. సర్వం వేద భవానితి బ్రూయాత్; కార్యసిద్ధికరం వా.

వ్యా. (పరరాజ్యానికి వెళ్లిన దూత) ఆ రాజు తిరిగి వెళ్ల మనే వరకు అక్కడనే ఉండాలి. అక్కడ తనకు లభించిన ఆదరానికి పొంగిపోకూడదు. శత్రువుల మధ్య తానేదో ఎక్కువ బలం ఉన్నవా డని అనుకొనకూడదు.అనిష్టమైన మాటలు ఎవరైనా పలికినా సహించాలి, స్త్రీలను, మద్యపానాన్నీ వర్జించాలి. ఒంటరిగా శయనించాలి. ఎందుచేత ననగా నిద్రపోతూన్నవాళ్ల భావాలు, మత్తులో ఉన్నవాళ్ల భావాలు ఇతరులకు తెలిసిపోవడం అనేది చూస్తున్నాం. శత్రుదేశంలోని కృత్యపక్షం, వాళ్లవిషయంలో ఉపజాపాన్నీ (గూఢచారిచర్య, లేదా రెచ్చగొట్టడం), అకృత్యపక్షంలో గూఢచారులను ప్రయోగించడాన్నీ, ప్రకృతులకు వాళ్ల రాజువిషయంలో భక్తినీ, భక్తిలేకపోవడాన్నీ, ఆ ప్రకృతులలో ఉండే రంధ్రాలను(లోపాలను) తాపసుల వేషంలోను, వైదేహకవేషంలోనూ (ఈ శత్రుదేశంలో ఉంటూన్న) తమ గూఢచారులనుండి తెలుసుకోవాలి. లేదా ఆ తాపసవైదేహకవ్యంజనుల దగ్గర పనిచేసేవాళ్లనుండి (అంతేవాసులు) గాని, వైద్యుల వేషంలోను, పాషండుల (నాస్తికుల) వేషంలోను ఉన్న ఉభయవేతనులనుండి గాని తెలుసుకోవాలి. వాళ్లతో మాటలాడడం కుదరని పక్షంలో యాచకులు, ఉన్మత్తులు, మత్తులు (మద్యమదంలో ఉన్నవాళ్లు), నిద్రపోతూన్నవాళ్లూ పేలే పేలాపనలనుండి గాని (తమ గూఢచారు లందరూ అప్పుడప్పుడు కలవడానికి వీలైన ప్రదేశాలైన) పుణ్యస్థానాలలోను, దేవాలయాలలోను (ఆ గూఢచారులు) వ్రాసిన చిత్తరువులు, లిపులు - వీటివల్ల తెలిసే సంజ్ఞల (గుర్తులు codes) సహాయంచేత చారాన్ని (రహస్యవృత్తాంతాన్ని) సేకరించాలి. చారం తెలిసిన తరవాత తగువిధమైన ఉపాయాలచేత ప్రజలను రెచ్చగొట్టాలి. శత్రువు అడిగినా తన ప్రకృతుల పరిమాణాన్ని (సంఖ్యాబలాదికాన్ని) చెప్పకూడదు. "తమరికి తెలియనిది ఏ మున్నది" అనాలి. లేదా కార్యసిద్ధి కలిగే విధంగా చెప్పాలి.

మూ. కార్యస్య సిద్ధౌ ఉపరుధ్యమానః తర్కయేత్ - "కింభర్తుర్మే వ్యసనమాసన్నం పశ్యన్, స్వం వా వ్యసనం ప్రతికర్తుకామః, పార్ష్ణిగ్రాహాసారౌ అన్తఃకోపమ్ ఆటవికం వా సముత్థాపయితుకామః, మిత్రమాక్రన్దం వా వ్యాపాదయితుకామః, స్వం వా పరతో విగ్రహమ్ అన్తఃకోపమాటవికం వా ప్రతికర్తుకామః, సంసిద్ధం మే భర్తుర్యాత్రాకాలమభిహన్తుకామః, సస్యకుప్యపణ్యసంగ్రహం దుర్గకర్మ బలసముత్థానం వా కర్తుకామః,

స్వసైన్యానాం వా వ్యాయామదేశకాలావాకాంక్షమాణః, పరిభవప్రమాదాభ్యాం వా సంసర్గానుబన్ధార్థీ వా మాముపరుణద్ధి" ఇతి. జ్ఞాత్వా వసేదపసరేద్వా. ప్రయోజనమవేక్షేత వా. శాసనమనిష్టముక్త్వా బన్ధవధభయాద విసృష్టోఽప్యపగచ్ఛేత్. అన్యథా నియమ్యేత.

వ్యా. తాను వచ్చిన పని సిద్ధించడం విషయంలో శత్రురాజు ఆలస్యం చేస్తూ తనను తిరిగి వెళ్లకుండా అక్కడనే నిలిపేసినప్పుడు ఆ దూత ఇలా ఆలోచించుకోవాలి. "ఇతడు నా ప్రభువుకు సమీపంలోనే ఏదో ఆపద రానున్న దని తెలుసుకొన్నాడా, లేదా తనకు రానున్న వ్యసనానికి ప్రతిక్రియ చేసుకొనదలచుచున్నాడా, లేదా నా ప్రభువుకు వ్యతిరేకంగా పార్ష్ణిగ్రాహుణ్ణి (స్వామికి-తన ప్రభువుకు- శత్రువైన శత్రుమిత్రుడు పార్ష్ణిగ్రాహుడు) ఆసారుణ్ణి (శత్రుమిత్రుని మిత్రుడు) రెచ్చగొట్టదలచుచున్నాడా, లేదా రాజ్యంలో అంతఃకలహాలు సృష్టించడం కోసం ప్రయత్నిస్తున్నాడా, లేదా ఆటవికప్రభువును రెచ్చగొట్టదలచుచున్నాడా,మిత్రుణ్ణి (నా స్వామికి ముందున్న మిత్రుణ్ణి) గాని ఆక్రందుణ్ణి (వెనుక ఉన్న మిత్రుణ్ణి) గాని చంప ప్రయత్నిస్తున్నాడా, లేదా మరొక శత్రువుతో తన కున్న విరోధానికి, లేదా తన రాజ్యంలో అంతః కోపానికి(లోపల తిరుగుబాటుకి)లేదా ఆటవిక ప్రభువుకు ప్రతిక్రియ చేయదలుస్తున్నాడా, లేదా అంతా సిద్ధంగా ఉన్న నా స్వామియొక్క యుద్ధయాత్రా కాలానికి అడ్డుతగలాలని అనుకొంటున్నాడా, లేదా సస్యసంగ్రహమూ, కుప్య (అరణ్యధనం)సంగ్రహం, వణ్య (ఇతరవస్తువులు) సంగ్రహమూ, లేదా దుర్గకర్మ(దుర్గనిర్మాణం), బలసముత్థానం(సైన్యాన్ని సమీకరించడం) చేయాలని అనుకుంటున్నాడా, తన సైన్యాల వ్యాయామానికి (సైన్యప్రయోగానికి) తగిన దేశకాలాలకోసం నిరీక్షిస్తున్నాడా, లేదా తిరస్కారబుద్ధిచేతనా (పరిభవం Contempt) లేదా అనాదరంచేతనా (ప్రమాద-negligence) లేదా మన స్వామితో అవిచ్ఛిన్నమైన సంబంధం (సంసర్గానుబన్ధ) ఉండాలని కోరుతున్నాడా - నన్నెందుకు తిరిగి వెళ్లనీయడంలేదు?" ఇలా ఆలోచించి, విషయం తెలుసుకొని (అవసరాన్ని పట్టి) అక్కడనే ఉండిపోవాలి లేదా ఎవరికీ తెలియకుండా వెళ్లిపోవాలి.తన స్వామికి ఇష్టమైన ప్రయోజనాన్ని దృష్టిలో ఉంచుకొని ప్రవర్తించాలి. శత్రువుకు ఇష్టం కాని శాసనాన్ని (తన స్వామి పంపిన వార్తను) తెలిపిన పిమ్మట, బంధభయమో, వధభయమో

ఉంటే అతడు వెళ్లవచ్చు నని చెప్పకపోయినా వెళ్ళిపోవాలి. అలా చేయకపోతే బంధించబడిపోతాడు.

శ్లో. ప్రేషణం సంధిపాలత్వం ప్రతాపో మిత్రసంగ్రహః,
ఉపజాపః సుహృద్భేదో దణ్డగూఢాతిసారణమ్.
బన్ధురత్నాపహరణం చారజ్ఞానం పరాక్రమః,
సమాధిమోక్షో దూతస్య కర్మ యోగస్య చాశ్రయః.

వ్యా. వార్తలు పంపడం, ఇతర రాజులలో తన స్వామి చేసుకొన్న సంధులను గట్టిచేయడం, తన స్వామి గొప్పతనాన్ని చాటడం, మిత్రుల్ని సంపాదించడం, కృత్యాదుల్ని రెచ్చగొట్టడం, శత్రువుల స్నేహితులలో భేదం కలిగించడం (వాళ్లని విడదీయడం), సైన్యాన్నీ, గూఢపురుషుల్నీ శత్రురాజ్యంలోనికి ప్రవేశపెట్టడం, శత్రువుల బంధువులను, రత్నాలను (ధనాన్నీ) అపహరించడం, రహస్యసమాచారాలు తెలుసుకోవడం, పరాక్రమం చూపడం, సమాధిని (పూచీకత్తుకోసం పట్టుకోబడినవాడు Hostage)విడిపించడం, రహస్యమైన ఉపాయాలు పన్నడం - ఇవి దూతలు చేయవలసినపనులు.

శ్లో. స్వదూతైః కారయేదేతత్ పరదూతాంశ్చ రక్షయేత్,
ప్రతిదూతాపసర్పాభ్యాం దృశ్యాదృశ్యైశ్చ రక్షిభిః.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే వినయాధికారికే ప్రథమాధికరణే షోడశోఽధ్యాయః
దూతప్రణిధిః.

వ్యా. రాజు ఈ పని అంతా తన దూతలచేత చేయించాలి.ప్రతిదూతలు (దూతలకు ఎదురుగా పంపబడిన దూతలు), గూఢచారులు,పైకి కనబడే రక్షకభటులు, రహస్యంగా ఉన్న రక్షకభటులు-వీళ్లను ప్రయోగించి శత్రుదూతలు తన రాజ్యంలో చేస్తున్న పనులు కనిపెడుతూ ఉండాలి.

"బాలానందిని" అనే కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో వినయాధికారికమైన ప్రథమాధికరణంలో 'దూతప్రణిధి' అనే పదహారవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ సప్తదశోఽధ్యాయః

త్రయోదశే ప్రకరణే రాజపుత్రరక్షణమ్

మూ. రక్షితో రాజా రాజ్యం రక్షత్యాసన్నేభ్యః పరేభ్యశ్చ. పూర్వం దారేభ్యః పుత్రేభ్యశ్చ. దారరక్షణం నిశాన్తప్రణిధౌ వక్ష్యామః

వ్యా. దగ్గరవాళ్లనుండీ, దూరంగా ఉన్న శత్రువులనుండీ రక్షించబడిన రాజు రాజ్యాన్ని రక్షించకలుగుతాడు. ముందుగా భార్యనుండి, పుత్రులనుండి రాజు తనను రక్షించుకోవాలి. దారరక్షణాన్ని గూర్చి 'నిశాంతప్రణిధి' అనే ప్రకరణంలో చెప్పగలం.

మూ. 1. పుత్రరక్షణమ్ - జన్మప్రభృతి రాజపుత్రాన్ రక్షేత్. కర్కటక సధర్మాణో హి జనకభక్షాః రాజపుత్రాః.

2. తేషామ్ అజాతస్నేహే పితర్యుపాంశుదణ్డః శ్రేయానితి భారద్వాజః.

3. నృశంసమదృష్టవధః క్షత్రవినాశశ్చేతి విశాలాక్షః. తస్మాదేకస్థానావరోధః శ్రేయానితి.

వ్యా. 1. రాజు రాజపుత్రుల్ని వాళ్లు పుట్టినది మొదలు రక్షించాలి; అనగా వాళ్లని కనిపెడుతూ ఉండాలి. ఎందుచేత ననగా రాజపుత్రులు పీతల వంటివాళ్లు, కన్న వాళ్లనే భక్షించేస్తారు. [పీత ఈనగానే చచ్చిపోతుందని (దాని పొట్ట చీల్చుకొని పిల్లలు పైకివస్తాయని) అంటారు].

2. "రాజపుత్రులమీద తండ్రికి ప్రేమ కలగక ముందే రహస్యంగా వాళ్లని చంపివేయడం (ఉపాంశుదండం) మంచిది" అని భారద్వాజుని అభిప్రాయం.

3. "చూడబడని వానిని, అనగా ఎటువంటివాడో తెలియని వానిని, చంపడం క్రూరత్వం అవుతుంది. ఇలా చేస్తే క్షత్రియవంశమే నశిస్తుంది. అందుచేత వాళ్లను ఒక్కచోట నిర్బంధించి ఉంచడం మంచిది" అని విశాలాక్షుడు అంటాడు.

మూ. అహిభయమేతదితి పారాశరాః. కుమారో హి విక్రమభయాన్మాం పితా రుణద్ధీతి తమేవాఙ్కే కుర్యాత్. తస్మాత్ అన్తపాలదుర్గే వాసః శ్రేయాన్ ఇతి.

వ్యా. "పుత్రుల్ని దగ్గరనే నిర్బంధలో ఉంచడం పామువల్ల భయంవంటిది, అనగా పాము ఉన్న ఇంట్లో నివసించడం వంటిది. ఎందుచేత ననగా "నేను పరాక్రమిస్తాననే భయంచేత నన్ను తండ్రి నిర్బంధంలో ఉంచాడు" అని తెలిసి రాజకుమారుడు దగ్గర ఉండే దానిని (పరాక్రమాన్ని) చేస్తాడు. అందువల్ల రాజ్యం సరిహద్దు పాలించేవాడు ఉండే దుర్గంలో (రాజకుమారుని) నివాసం (అక్కడ నివసింపచేయడం) మంచిది" అని పారాశరుల అభిప్రాయం.

మూ. ఔరభ్రకం భయమేతదితి పిశునః. ప్రత్యాపత్తేర్హి తదేవ కారణం జ్ఞాత్వా అన్తపాలసఖః స్యాత్. తస్మాత్ స్వవిషయాదపకృష్టే సామన్తదుర్గే వాసః శ్రేయానితి.

వ్యా. "ఇది గొఱ్ఱెవల్ల కలిగే భయంవంటిది. తాను తిరిగి రాజ్యంలోనికి రావడానికి ఇది ఒక్కటే మార్గం అని తెలుసుకొన్న ఆ రాజపుత్రుడు అంతదుర్గ పాలునితో స్నేహం చేసుకొని తండ్రిమీద అధికబలంతో తిరగబడతాడు. అందుచేత తన దేశానికి దూరంగా సామంతరాజు దుర్గంలో రాజపుత్రుణ్ణి ఉంచడం మంచిది" అని అంటాడు పిశునుడు (నారదుడు).

వి. గొఱ్ఱెల పోట్లాటలో తన ఎదుట ఉన్న గొఱ్ఱెను గట్టిగా ఢీ కొనడానికి తగిన వేగం పుంజుకోవడం కోసం గొఱ్ఱె చాలా వెనకకి వెళ్ళి అతివేగంగా పరుగెత్తి వచ్చి ఎదుట ఉన్న గొఱ్ఱెను కొడుతుంది. అదే విధంగా అంతపాలదుర్గంలో రాజ్యానికి దూరంగా ఉన్న రాజకుమారుడు అంతపాలునితో స్నేహం చేసికొని గొప్ప బలంతో వచ్చి తండ్రిని ఎదుర్కొంటాడు అని భావం. ఈ అపాయమే "ఔరభ్రకభయం".

మూ. వత్సస్థానమేతదితి కౌణపదన్తః. వత్సేనేవ హి ధేనుం పితరమస్య సామన్తో దుహ్యాత్. తస్మాన్మాతృబన్ధుషు వాసః శ్రేయానితి.

వ్యా. "కుమారుణ్ణి సామంతరాజు దుర్గంలో ఉంచడం ఆవు దూడను ఒక చోట బంధించి ఉంచడం వంటిది (వత్సస్థానం). లేగదూడను చూపిస్తూ ఆవును

పాలు పితికి నట్లు ఆ సామంతరాజు ఈ రాజకుమారుణ్ణి చూపి, అనగా ఆతనిని పాలిస్తున్నందుకు ప్రతిఫలంగా, వాని తండ్రి దగ్గర (ధనాదికం) పిండుకుంటాడు. అందుచేత రాజకుమారుణ్ణి ఆతని తల్లి బంధువుల దగ్గర ఉంచడం మంచిది" అని కౌణపదంతుడు అంటాడు.

మూ. ధ్వజస్థానమేతదితి వాతవ్యాధిః. తేన హి ధ్వజేన అదితికౌశికవ దస్య మాతృబాన్ధవా భిక్షేరన్. తస్మాద్ గ్రామ్యధర్మేష్వేనమవసృజేయుః. సుఖోపరుద్ధా హి పుత్రాః పితరం నాభిద్రుహ్యన్తీతి.

వ్యా. "ఇది ధ్వజస్థానం, అనగా ఆ విధంగా తల్లిబంధువుల వద్ద ఉంచబడిన రాజకుమారుడు ధ్వజంవంటివాడు అవుతాడు. ఏవేవో చూపి అదితికౌశికులు బిచ్చం ఎత్తినట్లు ఈ రాజకుమారుణ్ణి చూపించి ఆ మాతృబంధువులు (సామంతరాజులు, అధికారులూ మొదలైన వాళ్లవద్దనుండి) ధనాదికం తీసుకుంటారు. అందుచేత రాజు తన కుమారుణ్ణి స్వేచ్ఛగా అన్ని సుఖాలూ అనుభవించేటట్లు చెయ్యాలి. సుఖమయ జీవనం ద్వారా ఉపరుద్ధులైన (ఒక చోట నిర్బంధింపబడినట్లు ఉన్న) రాజకుమారులు తండ్రికి ఎదురుతిరగరు" అని వాతవ్యాధి (ఉద్ధవుడు) అంటాడు.

వి. కొందరు బిచ్చం ఎత్తుకొనే స్త్రీలు ఆ యా దేవతాప్రతిమలు మోసికొనిపోయి వాటిని చూపిస్తూ బిచ్చం ఎత్తుకొంటారు. వాళ్లు అదితులు. కౌశికు డనగా పాములవాడు. పాములను చూపించి వాటిని ఆడిస్తూ బిచ్చం ఎత్తుకుంటాడు. అదే విధంగా రాజకుమారుణ్ణి ధ్వజంగా (జండావలె ముందు నిలిపి) ధనాదులు వసూలు చేస్తారు అని వ్యాఖ్యాతలు వ్రాశారు. "అదితికౌశికులు" అనేది ఒకవిధ మైన సాధువుల పేరు అయిఉంటుంది. వీళ్లు కొన్ని దేవుళ్ల బొమ్మలు, వాళ్లకి సంబంధించిన ధ్వజాలు పట్టుకొని తిరుగుతూ యాచిస్తూ ఉంటారు. ఈ దేవుళ్లను చూపడంచేత ఎవరూ కాదనలేరు అని కాంగ్లే అభిప్రాయం.

గ్రామ్యధర్మం అనగా గ్రామాలలో ఏ పనీ పాటూ లేనివాళ్లు స్వేచ్ఛగా తగుల్కొనే తినడం, తాగడం, జూదం ఆడడం, వ్యభిచారం మొదలైన దుర్వ్యసనాలు అని అర్థం.

మూ. జీవన్మరణమేతదితి కౌటిల్యః. కాష్ఠమివ హి ఘుణజగ్ధం రాజకులమవినీతపుత్రమభియుక్తమాత్రం భజ్యేత. తస్మాత్ ఋతుమత్యాం

మహిష్యామ్ ఋత్విజః చరుమ్ ఐన్ద్రబార్హస్పత్యం నిర్వపేయుః. ఆపన్న సత్త్వాయాం కౌమారభృత్యో గర్భభర్మణి ప్రజనే చ వియతేత. ప్రజాతాయాః పుత్రసంస్కారం పురోహితః కుర్యాత్. సమర్థం తద్విదో వినయేయుః.

వ్యా. ఈ విధంగా చెయ్యడం అనగా రాజపుత్రుల్ని స్వేచ్ఛగా భోగాలు అనుభవించనీయడం, బ్రతికి ఉండగానే మరణించడం అని కౌటిల్యుని అభిప్రాయం. పురుగులు దొలిచివేసిన కఱ్ఱ వలె, వినీతులు (విద్యాభ్యాసాదులచేత వినయం నేర్పబడినవారు) కాని రాజపుత్రులు గల రాజవంశం శత్రువులొచ్చి ఆక్రమణం చేసినంతమాత్రంచేతనే విరిగిపోతుంది. అందువలన పట్టమహిషి ఋతుమతి అయి ఉన్నప్పుడు ఋత్విక్కులు ఐంద్రబార్హస్పత్యమైన అనగా బలాధిష్ఠాత అయిన ఇంద్రుడు, బుద్ధికి అధిష్ఠాత అయిన బృహస్పతీ దేవతలుగా గల, చరువును (పాయసం వంటి హోమద్రవ్యం) సిద్ధం చెయ్యాలి. అనగా ఆ చరువుతో ఇంద్ర బృహస్పతుల అనుగ్రహం కోసం హోమం చెయ్యాలి. ఆమె గర్భవతి అయినప్పుడు కౌమారభృత్యుడు (శిశువైద్యుడు) గర్భాన్ని సరిగా పోషించడానికీ, అనాయాసప్రసవానికీ ప్రయత్నం చెయ్యాలి. ఆమె కనిన తరవాత పుట్టిన పుత్రునికి పురోహితుడు. (జాతకర్మాది) సంస్కారం చెయ్యాలి. అతడు సమర్థుడైన తరవాత ఆ యా విద్యలు తెలిసిన ఉపాధ్యాయులు విద్యలు నేర్పాలి.

మూ. సత్రిణామేకశ్చైనం మృగయాద్యూతమద్యస్త్రీభిః ప్రలోభయేత్- పితరి విక్రమ్య రాజ్యం గృహాణేతి. తదన్యః సత్రీ ప్రతిషేధయేత్ ఇత్యామ్భియాః.

వ్యా. "సత్రులలో (secret agents) ఒకడు రాజకుమారుణ్ణి వేట, జూదం, మద్యం, స్త్రీలు-వీటిని చూపి ప్రలోభపెట్టాలి. 'తండ్రిని ఆక్రమించి రాజ్యం లాగికో' అని ఉపదేశించాలి, 'అలా చేయకూడదు' అని మరొక సత్రి ఉపదేశించాలి" అని అంభిమతానుయాయుల అభిప్రాయం.

మూ. మహాదోషమబుద్ధబోధనమితి కౌటిల్యః. నవం హి ద్రవ్యం యేన యేనార్థజాతేన ఉపదిహ్యతే తత్తదాభూషతి; ఏవమ్ అయం నవబుద్ధిః యద్యదుచ్యేత తత్తచ్ఛాస్త్రోపదేశమివాభిజానాతి. తస్మాద్ ధర్మమర్థం చాస్యోపదిశేన్నాధర్మమనర్థం చ.

వ్యా. తెలియనివానికి ఇలాంటి వన్నీ తెలియచెప్పడం మహానర్థహేతువు అని కౌటిల్యుని అభిప్రాయం. ఎందుచేత ననగా కొత్త ద్రవ్యం (మట్టికుండ మొదలైనది) దానికి ఏది ఏది పూస్తే దానినే పీల్చుకొంటుంది. అదే విధంగా కొత్తబుద్ధి (మంచిచెడ్డలు పూర్తిగా తెలియని బుద్ధి) గల ఈ రాజకుమారుడు (ఇతరులు) ఏది చెపితే అదే శాస్త్రోపదేశం వంటిది అని అనుకుంటాడు. అందుచేత వీనికి ధర్మాన్నీ, అర్థాన్నీ మాత్రమే ఉపదేశించాలి గాని అధర్మాన్నీ, అనర్థాన్నీ ఉపదేశించకూడదు.

మూ. సత్రిణస్త్వేనం "తవ స్మః" ఇతి వగన్తః పాలయేయుః. యౌవనోత్సేకాత్ పరస్త్రీషు మనః కుర్వాణమ్ ఆర్యావ్యఞ్జనాభిః స్త్రీభిరమేధ్యాభిః శూన్యాగారేషు రాత్రావుద్వేజయేయుః. మద్యకామం యోగపానేన ఉద్వేజయేయుః, ద్యూతకామం కాపటకైః పురుషైరుద్వేజయేయుః, మృగయాకామం ప్రతిరోధకవ్యఞ్జనై స్త్రాసయేయుః, పితరి విక్రమబుద్ధిం తథేత్యనుప్రవిశ్య భేదయేయుః - అప్రార్థనీయో రాజా; విపన్నే ఘాతః, సంపన్నే నరకపాతః, సంక్రోశః ప్రజాభిరేకలోష్టవధశ్చేతి.

వ్యా. అయితే సత్రులు "మేము నీ వాళ్లము" అని చెప్పి (ఆతనిదగ్గరనే ఉంటూ) ఆతనిని పాలించాలి. యౌవనమదంవల్ల అతడు పరస్త్రీలవిషయంలో మోహం చూపుతే ఉత్తమస్త్రీల వేషాలలో ఉన్న అపవిత్రలైన నీచస్త్రీలను తీసికొని వచ్చి, ఎవరూ లేని ఇళ్లలో రాత్రులందు ఆతనికి పరస్త్రీ లంటే అసహ్యం కలిగే టట్లు చెయ్యాలి. మద్యం తాగా లని అతడు అనుకుంటే మందు కలిపిన మద్యం ఇచ్చి దానియందు వెగటు కలిగే టట్లు చెయ్యాలి. జూదంమీద మనస్సు పోతే మోసం చేసే జూదగాళ్లని తీసికొని వచ్చి అతనికి జూదం అంటే గిట్ట నట్లు చెయ్యాలి. వేటయందు ఆసక్తిచూపితే కొందరిని దారిదోపిడి దొంగల వేషంలో పంపి భయపెట్టాలి. తండ్రి విషయంలో పరాక్రమం చూపాలి అనుకుంటే అందుకు (పైకి) అంగీకరిస్తూ భేదోపాయంచేత అతని ఆలోచన మార్చివెయ్యాలి- "రాజును ఎదిరించడం మంచిదికాదు. నీ ప్రయత్నం విఫలమైతే మరణం తప్పదు. సంపన్నం అవుతే (సఫలం అయితే) (తండ్రిని చంపిన పాపానికి) నరకమూ వస్తుంది. లోకనింద కలుగుతుంది. ప్రజ లందరూ ఒక్కొక్క మట్టిబెడ్డతో కొట్టి చంపివేస్తారు"- (అని రహస్యంగా ఉపదేశించాలి.)

మూ. విరాగం ప్రియమేకపుత్రం వా బధ్నీయాత్. బహుపుత్రః ప్రత్యన్తమన్యవిషయం వా ప్రాపయేత్ యత్ర గర్భః, పణ్యమ్, డిమ్బో వా న భవేత్. ఆత్మసంపన్నం సైనాపత్యే, యౌవరాజ్యే వా స్థాపయేత్.

వ్యా. (రాజు) తన పుత్రుడు తన విషయంలో ప్రేమలేనివా డయితే అతడు ఎంత ఇష్టుడైనా, ఒకడే అయినా అతనిని బంధించాలి. చాలామంది పుత్రులున్న రాజు తనను ద్వేషించే పుత్రుణ్ణి సరిహద్దులో ఉన్న దేశానికి గాని మరొక దేశానికి గాని పంపివెయ్యాలి. వానికి ఎక్కడ గర్భం (పొట్టకి తిండి) గాని, (కొనడానికి) విలాస వస్తువులు గాని, దొరకవో, రాజోపద్రవం కలిగించడానికి అవకాశం ఉండదో అక్కడికి పంపివేయాలి. సద్గుణవంతు డైన పుత్రుణ్ణి సేనాధిపతినిగా గాని, యువరాజునుగా గాని నియమించాలి.

వి. ఎక్కడైతే అతడు ప్రజలకు గర్భస్థశిశువు, అనగా జాగర్తగా రక్షించదగినవాడు కాని, అమ్మడానికి తగిన వస్తువుగా గాని, అనగా పైకి చూపి ధనం సంపాదించడానికి ఉపయోగించేవాడు కాని, తిరుగుబాటుకు కారణంగాని కాజాలడో అక్కడికి పంపాలి అని కాంగ్లే వ్యాఖ్య.

మూ. బుద్ధిమాన్, ఆహార్యబుద్ధిః, దుర్బుద్ధిః ఇతి పుత్రవిశేషాః. శిక్ష్యమాణో ధర్మార్థావుపలభతే చానుతిష్ఠతి చ బుద్ధిమాన్. ఉపలభమానో నానుతిష్ఠతి ఆహార్యబుద్ధిః. అపాయనిత్యో ధర్మార్థద్వేషీ చేతి దుర్బుద్ధిః.

వ్యా. బుద్ధిమంతుడు, ఆహార్యబుద్ధి, దుర్బుద్ధి అని పుత్రులు మూడు రకాలు. ధర్మార్థాలను బోధించగా వాటిని చక్కగా గ్రహించి అనుష్ఠించేవాడు, ఆచరణలో పెట్టేవాడు బుద్ధిమంతుడు. తెలుసుకొన్నా ఆచరించనివాడు ఆహార్యబుద్ధి. ఎల్లప్పుడు అపాయాలకి కారణభూతుడై ధర్మార్థాలను ద్వేషించేవాడు దుర్బుద్ధి.

మూ. స యద్యేకపుత్రః పుత్రోత్పత్తౌ అస్య యతేత. పుత్రికాపుత్రా నుత్పాదయేద్వా. వృద్ధస్తు వ్యాధితో వా రాజా మాతృబన్ధుకుల్యగుణవత్సా మన్తానామన్యతమేన క్షేత్రే బీజముత్పాదయేత్.నచైకపుత్రమవినీతం రాజ్యే స్థాపయేత్.

వ్యా. దుష్టబుద్ధియే రాజుకు ఏకైకపుత్రుడైతే వానికి కుమారుడు కలగడంకోసం

ప్రయత్నించాలి. లేదా పుత్రికకు పుత్రులు కలిగే టట్లు ప్రయత్నించి (ఆ పుత్రులలో ఒకనికి రాజ్యం ఇవ్వాలి). వృద్ధు డైపోయిన, లేదా వ్యాధితో బాధపడుతున్న రాజు తన భార్యయందు తల్లివైపు బంధువులు, సమానమైన కులంవాళ్లు (తన వంశానికే చెందినవాళ్లు), సద్గుణవంతులైన సామంతరాజులు-వీళ్లలో ఒకరిచేత (నియోగంచేత) పుత్రుణ్ణి ఉత్పాదింపచెయ్యాలి. అంతే కాని తన ఏకపుత్రుడైన అవినీతుణ్ణి (దుష్టబుద్ధిని) మాత్రం రాజ్యంలో రాజుగా స్థాపించకూడదు.

శ్లో. బహూనామేకసంరోధః పితా పుత్రహితో భవేత్,
అన్యత్రాపద ఐశ్వర్యం జ్యేష్ఠభాగి తు పూజ్యతే.

వ్యా. చాలామంది పుత్రులలో ఒకడు దుష్టుడైతే అతనిని ప్రత్యంతదేశాదులలో నిరోధించాలి. తండ్రి పుత్రులకు హితకారుడుగా ఉండాలి. ఏదైనా పెద్ద విపత్తు వచ్చినప్పుడు తప్ప (మామూలు పరిస్థితులలో) పెద్దకుమారునికే ఐశ్వర్యం (రాజ్యం) చెందడం ప్రశస్తం.

శ్లో. కులస్య వా భవేద్రాజ్యం కులసంఘో హి దుర్జయః,
అరాజవ్యసనాబాధః శశ్వదావసతి క్షితిమ్.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే వినయాధికారికే ప్రథమాధికరణే సప్తదశోఽధ్యాయః
రాజపుత్రరక్షణమ్.

వ్యా. లేదా రాజ్యం మొత్తం కులానికే కావచ్చును. అనగా ఆ రాజవంశంలోని వాళ్లందరూ రాజ్యపాలకులుగా ఉండాలి. కులరూపమైన రాజ్యపాలకసంఘం (oligarchy) రాజుకు కలిగే ఆపదవల్ల ప్రజలకు ఏ బాధా లేకుండా భూమి మీద శాశ్వతంగా ఉంటుంది. (చిరకాలం రాజ్యపాలనం చేస్తుంది.)

"బాలానందిని అనే కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో వినయాధికారికం అనే ప్రథమాధికరణంలో 'రాజపుత్రరక్షణం' అనే పదిహేడవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ అష్టాదశోఽధ్యాయః

చతుర్దశపఞ్చదశప్రకరణయోః అవరుద్ధవృత్తమ్, అవరుద్ధే చ వృత్తిః

మూ. రాజపుత్రః కృచ్ఛ్రవృత్తిః అసదృశే కర్మణి నియుక్తః పితరమనువర్తేత; అన్యత్ర ప్రాణాబాధకప్రకృతికోపపాతకేభ్యః. పుణ్యాకర్మణి నియుక్తః పురుషమధిష్ఠాతారం యాచేత. పురుషాధిష్ఠితశ్చ సవిశేషమాదేశ మనుతిష్ఠేత్. అభిరూపం చ కర్మఫలమ్ ఔపాయనికం చ లాభఫలం పితురుపానయేత్.

వ్యా. (అవరుద్ధ డనగా సరియైన దారిలోనికి తీసికొని రావడంకోసం కొన్ని నిర్బంధాలలో ఉంచబడిన రాజపుత్రుడు అని అర్థం. ఇక్కడ అతడు అనుసరించ వలసిన పద్ధతులను చెపుతున్నాడు). తనకు తగని పని చేయడానికి నియుక్తుడై జీవిక కూడా కష్టంగా ఉన్న రాజపుత్రుడు తండ్రిని అనుసరించాలి. తండ్రి మాట జవదాటకూడదు. అయితే తన ప్రాణాలకే ముప్పు వచ్చినప్పుడు, ప్రకృతులలో తిరుగుబాటు వస్తుం దన్నప్పుడు, మహాపాపం కలుగుతుందన్నప్పుడూ తండ్రిని అనుసరించ వలసిన పని లేదు. అతడు మంచి పనులలో నియుక్తుడైతే తనకు అప్పగించిన పని పర్యవేక్షించే ఒక పురుషుణ్ణి (అదిష్ఠాతారం పురుషమ్) ఇమ్మని (తండ్రిని) కోరాలి. ఆ పురుషుని పర్యవేక్షణలో తండ్రి అప్పగించిన పనిని (ఆదేశం) ప్రత్యేకమైన శ్రద్ధ చూపుతూ నిర్వహించాలి. ఆ పనిచేయడంవల్ల లభించిన (మామూలుగా లభించిన) ఫలాన్నీ, ప్రజ లిచ్చిన కానుకలు మొదలైనవాటిరూపంలో అధికంగా వచ్చిన వస్తుధాన్యాదిరూపఫలాన్నీ తండ్రికి సమర్పించాలి.

మూ. తథాప్యతుష్యన్తమ్ అన్యస్మిన్ పుత్రే దారేషు వా స్నిహ్యన్తమ్ అరణ్యాయ ఆపృచ్ఛేత. బన్ధవధభయాత్ వా యః సామన్తో న్యాయవృత్తిః, ధార్మికః, సత్యవాక్, అవిసంవాదకః, ప్రతిగ్రహీతా, మానయితా చాభిపన్నానాం తమాశ్రయేత. తత్రస్థః కోశదణ్డసంపన్నః ప్రవీరపురుషకన్యాసంబన్ధమటవీ సంబన్ధం, కృత్యపక్షోపగ్రహం వా కుర్యాత్.

వ్యా. ఈ విధంగా అనుకూలంగా ఉన్నా కూడ తండ్రి సంతోషించక మరొక

పుత్రునియందు, తన తల్లి కాని భార్యయందు అధికస్నేహం చూపించినట్లయితే "నేను అరణ్యవాసానికి వెళ్లిపోతాను, అనుజ్ఞ ఇమ్ము." అని తండ్రిని కోరాలి.బంధిస్తారని గాని, వధిస్తా రని గాని భయం ఉన్నట్లయితే ఎవరైనా ఒక సామంతరాజును ఆశ్రయించాలి. ఆ సామంతరాజు న్యాయప్రవర్తన కలవాడు, ధార్మికుడు, సత్యం పలికేవాడు, మోసంచేయనివాడు(అవిసంవాదకుడు, not given to breach of trust), శరణుజొచ్చినవాళ్లని చేరదీసేవాడు, వాళ్లని తగు విధంగా గౌరవించేవాడు అయి వుండాలి. (అలాంటివానినే ఆశ్రయించాలి). అక్కడనే ఉండి, కోశదండసమృద్ధుడై (అనగా ధనబలమూ, సైన్యబలమూ సంపాదించుకొని), వీరులైనవాళ్లతో కన్యాసంబంధాన్ని ఏర్పరచుకొని, (అనగా వీరులైన వాళ్ల కన్యలను వివాహమాడి) అటవీనాయకుల సంబంధం ఏర్పరచుకొని, (తండ్రిరాజ్యంలో ఉన్న) కృత్యుల పక్షాన్ని, తన వైపు తిప్పుకోవాలి.

మూ. ఏకచరః సువర్ణపాకమణిరాగహేమరూప్యపణ్యాకరకర్మాన్తానాజీవేత్. పాషణ్డసంఘద్రవ్యమశ్రోత్రియభోగ్యం దేశద్రవ్యమాఢ్యవిధవాద్రవ్యం వా గూఢ మనుప్రవిశ్య సార్థయానపాత్రాణి చ మదనరసయోగేనాతి సంధాయాహరేత్. పారగ్రామికం వా యోగమాతిష్ఠేత్; మాతుః పరిజనోప గ్రహేణ వా చేష్టేత. కారుశిల్పికుశీలవచికిత్సకవాగ్జీవనపాషణ్డచ్ఛద్మభిర్వా నష్టరూపః, తద్వ్యఞ్జనసఖః ఛిద్రే ప్రవిశ్య రాజ్ఞః శస్త్రరసాభ్యాం ప్రహృత్య బ్రూయాత్ - "అహమసౌ కుమారః, సహభోగ్యమిదం రాజ్యమేకో నార్హతి భోక్తుమ్; తత్ర యే కామయన్తే భర్తుం తానహం ద్విగుణేన భక్తవేతనేనోప స్థాస్యే" ఇతి. ఇత్యవరుద్ధవృత్తమ్.

వ్యా. (సామంతరాజు ఆశ్రయం లభించక) ఒంటరిగానే ఉండవలసివచ్చిన రాజపుత్రుడు సువర్ణపాకం (ఇతరలోహాలకి పుటం పెట్టి బంగారం వలె చేసే పని), వజ్రవైదూర్యాదిమణులు, రంగులు, బంగారం, వెండి, ఇతరవిక్రేయవస్తువులు (పణ్యం) వీటి వ్యాపారం చేస్తూ, లేదా గనులలోను కర్మాంతాలలోను (కార్ఖానాలు) పనిచేస్తూ జీవించాలి. లేదా గూఢంగా ప్రవేశం పొంది, అనగా మంచి మాటలు చెప్పి పూర్తి నమ్మకం కలిగించి నాస్తికుల సంఘాలవాళ్లు కూడబెట్టిన ధనాన్ని, శ్రోత్రియులకుభోగ్యం కాని (చెందని) ఆ యా ప్రాంతాలలోని ద్రవ్యాన్నీ ('దేవద్రవ్యమ్', అనే పాఠంలో

దేవాలయాల ధనాన్ని అని అర్థం) ధనవతులైన విధవల ధనాన్నీ అపహరించాలి. లేదా మత్తు కలిగించె మందులు ఇవ్వడం ద్వారా వర్తకుల గుంపుల్నీ, ఓడలనూ కొల్లగొట్టాలి. (ముమ్ముందు చెప్పబడ నున్న) పారగ్రామికయోగాన్ని అనగా శత్రునగరాన్ని ముట్టడించే ఉపాయాలను అభ్యసించాలి. తల్లి పక్షంవాళ్ల సహాయం సంపాదించి పని చెయ్యాలి. లేదా కారువులు (వడ్రంగి, కమ్మరి మొదలైనవాళ్లు), శిల్పులు (చిత్రకారులు), కుశీలవులు, వైద్యులు, వాగ్జీవనులు (కథలు చెప్పే వృత్తికలవాళ్లు) పాషండులు వీళ్ల వేషాలలో రూపం మార్చుకొని (నష్టరూపః), ఈ వేషాలు ధరించిన ఇతరులతో కలిసి రాజుయొక్క (తన తండ్రియొక్క) ఛిద్రంలో (దెబ్బతీయడానికి తగిన సమయం లేదా స్థానం Vulnerable point)లో ప్రవేశించి, శస్త్రాలచేత, రసప్రయోగంచేత దెబ్బతీసి -"ఇదిగో-నేను రాజపుత్రుడను; రాజ్యం అనేది అందరూ కలిసి అనుభవించదగినది, దీనిని ఒకడే అనుభవించకూడదు. ఎవరైతే (అమాత్యాదిపదవులలో నాకు) సహాయం చేయడానికి ఇష్టపడతారో వాళ్లని (నా తండ్రి ఇచ్చిన దానికంటె) రెట్టింపు ఆహారమూ (భక్తం - బత్తెం food) జీతమూ ఇచ్చి పూజిస్తాను" అని ఘోషించాలి. ఇది అవరుద్ధుడు చేయవలసిన పని.

మూ. 1. అవరుద్ధం తు ముఖ్యపుత్రాపసర్పాః ప్రతిపాద్యానయేయుః, మాతా వా ప్రతిగృహీతా. త్యక్తం గూఢపురుషాః శస్త్రరసాభ్యాం హన్యుః. అత్యక్తం తుల్యశీలాభిః స్త్రీభిః, పానేన, మృగయయా వా ప్రసజ్య రాత్రావుపగృహ్య ఆనయేయుః

2. శ్లో. ఉపస్థితం చ రాజ్యేన మదూర్ధ్వమితి సాన్త్వయేత్,
ఏకస్థమథ సంరుధ్యాత్ పుత్రవాన్ వా ప్రవాసయేత్.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే వినయాధికారికే ప్రథమాధికరణే అష్టాదశోఽధ్యాయః
అవరుద్ధవృత్తమ్, అవరుద్ధే చ వృత్తిః.

వ్యా. 1. ముఖ్యులైన అమాత్యాదుల పుత్రులు, అపసర్పులు (రాజు రహస్యంగా పంపగా ఆతని పని చేసేవాళ్లు - Secret agents) అవరుద్ధుడికి నచ్చచెప్పి (ప్రతిపాద్య="నీకు యౌవరాజ్యాదికం లభిస్తుంది; ఈ లాభం కలుగుతుంది అని చెప్పి) వెనుకకు తీసికొని రావాలి. లేదా రాజు గౌరవానికి పాత్రురాలైన (ప్రతిగృహీతా) అవరుద్ధుని తల్లి యైనా తీసికొని రావాలి. ఎంత చెప్పినా వినకపోవడం చేత రాజుచేత

త్యజించబడినవానిని గూఢపురుషులు శస్త్రాలచేత, రసప్రయోగం చేత చంపివేయాలి. రాజుకు ఇంకా ప్రేమ ఉండి ఆతనిని త్యజించని పక్షంలో వానికి సమానమైన శీలం గల స్త్రీలతో గాని, పానంతో గాని, వేటతో గాని సంబంధం ఏర్పరచి (ఈ వ్యసనాలు అలవర్చి) రాత్రి పట్టుకొని రాజుదగ్గరికి తీసికొనిరావాలి.

2. అలా తీసికొని వచ్చిన రాజకుమారునితో (అతడు ధార్మికు డైన పక్షంలో) రాజు "నా తరవాత ఈ రాజ్యం నీదే" అని చెప్పి వానితో మంచి చేసుకోవాలి. ఇంత చెప్పినా అతడు వినకపోతే అతనిని ఒక్కచోట బందీ చెయ్యాలి. ఇంకా కొందరు పుత్రులున్న రాజు ఈ అధార్మికుడైన పుత్రుణ్ణి చంపివేయ్యాలి".

"బాలానందిని" అనే కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో వినయాధికారికం అనే మొదటి అధికరణంలో అవరుద్ధవృత్తం, అవరుద్ధే చ వృత్తిః అనే పద్దెనిమిదవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ ఏకోనవింశోఽధ్యాయః

షోడశప్రకరణే రాజప్రణిధిః (రాజ్ఞః కర్తవ్యమ్)

మూ. రాజానముత్తిష్ఠమానమనూత్తిష్ఠన్తే భృత్యాః. ప్రమాద్యన్తమను ప్రమాద్యన్తి. కర్మాణి చాస్య భక్షయన్తి. ద్విషద్భిశ్చాతిసంధీయతే. తస్మాదుత్థానమాత్మనః కుర్వీత. నాలికాభిః అహః అష్టధా రాత్రిం చ విభజేత్, ఛాయాప్రమాణేన వా; త్రిపౌరుషీ, పౌరుషీ, చతురఙ్గులా చ చ్ఛాయా మధ్యాహ్న ఇతి చత్వారః దివసస్యాష్టభాగాః. తైః పశ్చిమా వ్యాఖ్యాతాః.

వ్యా. రాజు ఉత్సాహవంతు డైతే ఆతనిని అనుసరించి ఆతని భృత్యులు కూడా కార్యాల విషయంలో ఉత్సాహవంతులై ఉంటారు. రాజు కర్తవ్యవిముఖుడైతే భృత్యులు కూడా అలాగే ఉంటారు. రాజుకు సంబంధించిన పను లన్నీ భక్షించేస్తారు. శత్రువులు ఆ రాజును మోసం చేస్తారు కూడ. అందుచేత రాజు తనను తాను ఎల్లప్పుడూ ఉత్సాహవంతుణ్ణిగా (active)ఉంచుకోవాలి. పగటి భాగాన్ని రాత్రినీ నాలికలచేత ఎనిమిది భాగాలుగా విభజించాలి. లేదా నీడయొక్క ప్రమాణంచేత (పాడవుచేత) విభజించాలి. మనిషి ఎండలో నిలబడినప్పుడు ముగ్గురు పురుషుల ప్రమాణం ఉన్నట్లయితే (అనగా ఎండలో నిలబడినవాని నీడ పొడవు నిలబడినవాని పొడవుకు మూడు రెట్లు ఉన్నట్లయితే) అది మొదటి అష్టమభాగం. ఒక పురుషుని

ప్రమాణం ఉంటే అది రెండవ అష్టమభాగం. నాలుగు అంగుళాల పొడవు ఉన్నట్లయితే మూడవ అష్టమభాగం. మధ్యాహ్నసమయం నాల్గవ అష్టమభాగం, ఇది మొదటి నాలుగు అష్టమభాగాలు, వీటిచేత పగలుకు సంబంధించిన పశ్చిమభాగాలు (మధ్యాహ్నాంతరువాతి భాగాలు) చెప్పి నట్లే, అనగా నీడ నాలుగు అంగుళాల పొడవు ఉంటే అది దివసపశ్చిమభాగానికి చెందిన మొదటి అష్టమభాగం. ఒక పురుషుని ప్రమాణం ఉంటే రెండవ అష్టమభాగం. మూడు పురుషప్రమాణాలు ఉంటే మూడవ చతుర్థభాగం. సాయంకాలసమయం చతుర్థాష్టమభాగం.

వి. 'పౌరుష' శబ్దానికి ఉన్న ప్రసిద్ధార్థాన్ని తీసికొని కొందరు హిందీవ్యాఖ్యాతలు పై విధంగా అర్థం చెప్పినారు. గణపతిశాస్త్రి ఆ పదాల అర్థం వివరించకుండా ఆ పదాలనే ఉపయోగించి వ్యాఖ్యానించారు. కాని పై వ్యాఖ్యానం అసంగతంగా కనబడుతుంది. సూర్యోదయం మొదలు ఒక అష్టమభాగం అంతా పురుషుని నీడ ఒకే విధంగా (త్రిపౌరుషప్రమాణంతో) మూడు రెట్లు ఉండి హటాత్తుగా రెండవ అష్టమభాగంలో ఏకపౌరుషప్రమాణం కాదు కదా? క్రమక్రమంగా తగ్గుతూ వస్తుంది కదా? అందుచేత పౌరుషశబ్దం పారిభాషికశబ్దంగా గ్రహించి ఆ రోజులలో సమయజ్ఞానం కోసం నిర్మించిన శిలాఫలకాదులకు (Sun–dial) సంబంధించిన విధంగా అర్థం చేసుకోవాలి. అన్నవరం కొండమీద, మద్రాసులోని సైన్ట్ థామస్ చర్చి వద్దా ఇంకా ఇతర ప్రదేశాలలోను ఇలాంటి సమయజ్ఞానఫలకాలు ఉన్నాయి. ఉజ్జయిని మొదలైన ప్రదేశాలలో ఇలాంటి యంత్రాలు చాలా ఉన్నాయి. అందుచేత 'త్రిపౌరుష' ఇత్యాదులకు ఆ యంత్రాల మీద కనబడే నీడయొక్క పొడవు అని అర్థం చెప్పుకోవాలి. కాంగ్లే అనువాదం ఆ విధంగానే ఉన్నది.

నాడికా లేదా నాలికా: ఒక నిశ్చితప్రమాణం గల గొట్టంలో నీళ్లుగాని, ఇసుక కాని పోసి దాని రంధ్రం నుంచి అవి కారడానికి పట్టే సమయాన్ని పట్టి ఘటికలు నిర్ణయించేశారు. ఈనాటి 24 నిమిషాలు ఒక ఘటిక. అరవై విఘడియలు ఒక ఘటిక లేదా గడియ. ఈ విధంగా నాళికాసహాయంచేత గాని, సూర్యచ్ఛాయా యంత్రసహాయంచేత గాని పగలు ఎనిమిది భాగాలు గాను, రాత్రి ఎనిమిది భాగాలు గాను విభజించాలి. మొత్తం 16 భాగాలు. ఒకొక్క భాగం ఒకటిన్నర గంటలు అవుతుంది.

మూ. తత్ర పూర్వే దివసస్యాష్టభాగే రక్షావిధానమాయవ్యయౌ చ

శృణుయాత్. ద్వితీయే పౌరజానపదానాం కార్యాణి పశ్యేత్. తృతీయే స్నానభోజనం సేవేత. స్వాధ్యాయం చ కుర్వీత. చతుర్థే హిరణ్యప్రతిగ్రహ మధ్యక్షాంశ్చ కుర్వీత. పఞ్చమే మన్త్రిపరిషదా పత్రసంప్రేషణేన మన్త్రయేత; చారగుహ్యాబోధనీయాని చ బుధ్యేత. షష్ఠే స్వైరవిహారం మన్త్రం వా సేవేత. సప్తమే హస్త్యశ్వరథాయుధీయాన్ పశ్యేత్. అష్టమే సేనాపతిసఖో విక్రమం చిన్తయేత్. ప్రతిష్ఠితేఽహని సంధ్యాముపాసీత.

వ్యా. పగటికి సంబంధించిన మొదటి అష్టమభాగంలో రక్షావిధానాన్నీ (రాజ్యంలోని రక్షణకి సంబంధించిన ఏర్పాట్లను), రాబడినీ, ఖర్చులనూ గూర్చి (అధికారులు) చెప్పగా వినాలి. రెండవ అష్టమభాగంలో పౌరుల కార్యాలు, పల్లెటూరి ప్రజల కార్యాలు చూడాలి. మూడవ అష్టమభాగంలో స్నానభోజనాలు సేవించాలి; స్వాధ్యాయాధ్యయనం (వేదాదిసద్గ్రంథాల పఠనం) చెయ్యాలి. నాల్గవ అష్టమభాగంలో ఆ యా అధికారులు తీసికొని వచ్చిన ధనం తీసికోవాలి, ఆ యా శాఖాధిపతులను వారి వారి పనులలో నియోగించాలి. ఐదవ అష్టమభాగంలో లేఖలు పంపడం ద్వారా మంత్రిపరిషత్తుతో సంప్రదించాలి; గూఢచారులనుండి రహస్యవార్తలు తెలుసుకోవాలి. ఆరవ అష్టమభాగంలో స్వేచ్ఛగా విహరించడం (విశ్రాంతి తీసికోవడం)గాని, మంత్రం (తగినవాళ్లతో ఆలోచన) గాని సేవించాలి (చెయ్యాలి). ఏడవ అష్టమభాగంలో గజ-అశ్వ-రథబలాలను, ఆయుధధారులైన కాలిబంట్ల బలాలను చూడాలి. ఎనిమిదవ అష్టమభాగంలో సేనాపతితో కలిసి పరాక్రమానికి సంబంధించిన విషయాలు ఆలోచించాలి. పగటి భాగం సమాప్తం అయిన తరవాత (అనగా సాయంసంధ్యవేళ) సంధ్యోపాసన చెయ్యాలి.

మూ. ప్రథమే రాత్రిభాగే గూఢపురుషాన్ పశ్యేత్. ద్వితీయే స్నానభోజనం కుర్వీత, స్వాధ్యాయం చ. తృతీయే తూర్యఘోషేణ సంవిష్టః చతుర్థపఞ్చమౌ శయీత. షష్ఠే తూర్యఘోషేణ ప్రతిబుద్ధః శాస్త్రమ్ ఇతికర్తవ్యతాం చ చిన్తయేత్. సప్తమే మన్త్రమధ్యాసీత, గూఢపురుషాంశ్చ ప్రేషయేత్. అష్టమే ఋత్విగాచార్యపురోహితసఖః స్వస్త్యయనాని ప్రతిగృహ్ణీయాత్, చికిత్సక మాహానసికమౌహూర్తికాంశ్చ పశ్యేత్. సవత్సాం ధేనుం వృషభం చ ప్రదక్షిణీకృత్యోపస్థానం గచ్ఛేత్.

వ్యా. రాత్రికి సంబంధించిన మొదటి అష్టమభాగంలో గూఢపురుషుల్ని (secret agents) చూడాలి. రెండవ అష్టమభాగంలో స్నానభోజనాలు, స్వాధ్యాయమూ చెయ్యాలి. మూడవ అష్టమభాగంలో తూర్యధ్వనులతో శయనం అధిష్ఠించి (అనగా మంగళవాద్యాలు మ్రోగుతుండగా శయనానికి ఉపక్రమించి) చతుర్థ - పంచమభాగాలు నిద్రపోవాలి. ఆరవ అష్టమభాగంలో తూర్యఘోషంతో మేల్కొని అర్థశాస్త్రాన్నీ, తాను చేయవలసిన పనులను గూర్చీ ఆలోచించాలి. ఏడవ అష్టమభాగంలో మంత్రం (ఆలోచన) జరిపించి గూఢపురుషులకు వాళ్లు చేయవలసిన పనులు అప్పగించి పంపాలి. ఎనిమిదవ అష్టమభాగంలో ఋత్విక్కులతోను, ఆచార్యులతోను, పురోహితులతోను కలిసి వారు ఇచ్చిన స్వస్త్యయనాలను (మంత్రపూర్వకాశీర్వాదాదులను) స్వీకరించాలి. వైద్యులను, వంట ఇంటి వంటవానిని, జ్యోతిష్కులను చూడాలి. ప్రక్కనే లేగదూడ ఉన్న అవుకు, ఎద్దుకు ప్రదక్షిణం చేసి ఆస్థానమండపం చేరాలి.

వి. మారువేషాలలో తిరుగుతూ రహస్యసమాచారాలు సేకరించేవాళ్లు గూఢచారులు (spies). రహస్యంగా విషప్రయోగాద్యుపాయాలచేత శత్రుపక్షంవాళ్లని చంపివేయడం మొదలైన పనులు చేసేవాళ్లు గూఢపురుషులు (Secret agents)

మూ. ఆత్మబలానుకూల్యేన వా నిశాహర్భాగాన్ ప్రతివిభజ్య కార్యాణి సేవేత. ఉపస్థానగతః కార్యార్థినా మద్వారాసంగం కారయేత్. దుర్దర్శో హి రాజా కార్యాకార్యవిపర్యాసమాపన్నైః కార్యతే. తేన ప్రకృతికోపమరివశం వా గచ్ఛేత్. తస్మాత్ దేవతాశ్రమపాషణ్డశ్రోత్రియపశుపుణ్యస్థానానాం బాలవృద్ధవ్యాధితవ్యసన్యనాథానాం స్త్రీయాం చ క్రమేణ కార్యాణి పశ్యేత్, కార్యగౌరవాదాత్యయికవశేన వా.

వ్యా. లేదా తన సామర్థ్యానికి అనుగుణంగా రాత్రిభాగాలనూ, పగటి భాగాలనూ విభజించి ఆ యా భాగాలలో ఆ యా పనులు చెయ్యాలి. ఏమైనా ఒక కాలనియమం ప్రకారం పనులు చెయ్యా లని అర్థం.

ఆస్థానమండపంలోనికి వెళ్లిన తరవాత తనతో పని ఉండి వచ్చినవాళ్లను అందరినీ, ద్వారం దగ్గర ఏ అడ్డంకులూ లేకుండా, లోపలికి రానివ్వాలి. రాజు చూడడానికి శక్యమైనవాడు కాకపోతే, (పని ఉన్నవాళ్లకి రాజు దర్శనం ఇవ్వకపోతే) దగ్గర ఉన్నవాళ్లు చేయదగిన పనులూ, చేయదగని పనులూ తారుమారు చేస్తారు. దానితో ప్రకృతుల (ప్రజల) కోపానికి (తిరుగుబాటుకు) గురి అవుతాడు, లేదా

శత్రువులకు లొంగిపోతాడు. అందుచేత దేవతాస్థానాలు (దేవాలయాదులు), ఆశ్రమాలు, పాషండుల స్థానాలు, శ్రోత్రియుల స్థానాలు, పశుస్థానాలు, పుణ్యస్థానాలు వీటికి సంబంధించిన కార్యాలనూ, బాలులు, వృద్ధులు, రోగగ్రస్తులు, కష్టాలలో ఉన్నవాళ్లు, అనాథులు, స్త్రీలు-వీళ్ల కార్యాలనూ అదే క్రమంలో చూడాలి. లేదా ఆ పనికి ఉన్న గౌరవాన్ని, (ప్రాధాన్యాన్ని, importance)పట్టి, లేదా తొందరను (urgency) పట్టి ఆ క్రమం మార్చి కూడా కార్యాలు చూడాలి.

శ్లో. సర్వమాత్యయికం కార్యం శృణుయాన్నాతిపాతయేత్,
కృచ్ఛ్రసాధ్యమతిక్రాన్తమసాధ్యం వా విజాయతే.

వ్యా. వెంటనే (తొందరగా) చేయవలసి కార్యాన్ని వెంటనే వినాలి. దాటవెయ్యకూడదు. అలా దాట పెట్టిన కార్యం తరవాత అతికష్టం మీద కాని సాధించడానికి శక్యం కాదు; ఒక్కొక్కప్పుడు సాధించడానికే శక్యం కాకుండా పోతుంది.

శ్లో. అగ్న్యగారగతః కార్యం పశ్యేద్వైద్యతపస్వినామ్,
పురోహితాచార్యసఖః ప్రత్యుత్థాయాభివాద్య చ.

వ్యా. వైద్యుల అనగా విద్వాంసుల పనులు, మునుల పనులు, అగ్ని గృహంలో పురోహితునితోను, ఆచార్యులతోను కలిసి ఉండి, వారు రాగానే లేచి గౌరవించి నమస్కరించి చూడాలి.

శ్లో. తపస్వినాం తు కార్యాణి త్రైవిద్యైః సహ కారయేత్,
మాయాయోగవిదాం చైవ న స్వయం కోపకారణాత్.

వ్యా. అయితే - మునుల పనులు, మాయాప్రయోగం తెలిసిన వాళ్ల పనులూ మూడు వేదాలలోను పండితులైన వారిని సంప్రదించి వారిచేత చేయించాలి గాని తానొక్కడే చేయగూడదు.ఎందుచేత ననగా ఏదైనా పొరబాటు జరిగితే వాళ్లకు కోపం రావచ్చును. (వాళ్లకి కోపం రావడం రాజుకు మంచిది కాదు).

మూ. రాజ్ఞో హి వ్రతముత్థానం యజ్ఞః కార్యానుశాసనమ్,
దక్షిణా వృత్తిసామ్యం చ దీక్షితస్యాభిషేచనమ్.

వ్యా. ఈ విషయం సర్వదా గుర్తు ఉంచుకోవాలి (హి) - ఎల్లప్పుడు ఉద్యమశీలుడై ఉండడమే (ఉత్థానం) రాజుకు పవిత్రవ్రతం. పరిపాలనానిర్వహణమే

(కార్యానుశాసనమే) యజ్ఞం. ప్రజలందరి విషయంలోను నిష్పాక్షికంగా ప్రవర్తించడమే దక్షిణ. రాజుకు రాజ్యాభిషేకమే దీక్ష.

వి. "దీక్షితస్యాభిషేచనమ్" కు బదులు "దీక్షా తస్యాభిషేచనమ్" అని పాఠం ఉండి ఉంటుంది. రాజు ఏ నాడు రాజ్యాభిషిక్తుడైనాడో ఆనాడే ప్రజాపాలనం అనే యజ్ఞానికి దీక్ష వహించినట్లు అని అర్థం.

మూ. ప్రజాసుఖే సుఖం రాజ్ఞః ప్రజానాం చ హితే హితమ్,
నాత్మప్రియం హితం రాజ్ఞః ప్రజానాం తు ప్రియం హితమ్.

వ్యా. ప్రజల సుఖంలోనే రాజు సుఖం ఉంది. ప్రజల హితంలోనే రాజు హితం ఉంది. రాజు తనకు ప్రియమైన దానినే హిత మనుకొనకూడదు. ప్రజలకు ఏది ప్రియమో అదే తన హితం.

మూ. తస్మాన్నిత్యోత్థితో రాజా కుర్యాదర్థానుశాసనమ్,
అర్థస్య మూల ముత్థానమనర్థస్య విపర్యయః.

వ్యా. అందువలన రాజు నిత్యమూ ఉత్థితుడై, (ఉద్యమశీలుడై) కార్యాల శాసనం (కార్యనిర్వహణం) చెయ్యాలి. ఉద్యమశీలుడై ఉండడమే కార్యసిద్ధికి మూలం. ఉద్యమశీలుడు కాకపోవడం అనర్థానికి (కార్యసిద్ధి కలగకపోవడానికి) మూలం.

మూ. అనుత్థానే ధ్రువో నాశః ప్రాప్తస్యానాగతస్య చ,
ప్రాప్యతే ఫలముత్థానాల్లభతే చార్థసంపదమ్.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే వినయాధికారికే ప్రథమాధికరణే ఏకోనవింశోఽధ్యాయః

రాజప్రణిధిః.

వ్యా. రాజు ఉద్యమశీలుడు కాకపోతే లభించినదీ, లభించనున్నదీ కూడ నశించడం తప్పదు. ఉద్యమశీలుడై ఉండడం వల్ల ఫలం పొందుతాడు. కార్యసంపదను కూడా పొందుతాడు.

"బాలానందిని" అను కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో వినయాధికారికమైన ప్రథమాధికరణంలో రాజప్రణిధి అనే పందొమ్మిదవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ వింశోఽధ్యాయః

సప్తదశప్రకరణే నిశాన్తప్రణిధిః (రాజభవననిర్మాణమ్).

మూ. 1. వాస్తుకప్రశస్తే దేశే సప్రాకారపరిఖాద్వారమనేకకక్ష్యాపరిగతమ్, అన్తఃపురం కారయేత్.

2. కోశగృహవిధానేన వా మధ్యే వాసగృహమ్, గూఢభిత్తిసంచారం మోహనగృహం తన్మధ్యే వా వాసగృహమ్, భూమిగృహం వా ఆసన్నకాష్ఠచైత్య దేవతాపిధానద్వార మనేకసురుఙ్గాసంచారమ్, ప్రాసాదం వా గూఢభిత్తిసోపానం, సుషిరస్తమ్భప్రవేశాపసారం వా. వాసగృహం యన్త్రబద్ధతలావపాతమ్ కారయేత్. ఆపత్ప్రతీకారార్థమ్ ఆపది వా కారయేత్. అతోఽన్యథా వా వికల్పయేత్ సహాధ్యాయిభయాత్.

వ్యా. 1. గృహాదినిర్మాణంలో నేర్పుగలవారు, వాస్తుశాస్త్రజ్ఞులు ప్రశంసించిన (మంచి దని చెప్పిన) ప్రదేశంలో ప్రాకారాలు, పరిఖ (అగడ్త),ద్వారాలు, అనేకములైన కక్ష్యలు (విశాలములైన వాకిళ్లు halls) ఉన్న అంతఃపురం నిర్మింపచేయాలి.

2. రాజనివాసగృహాన్ని కోశగృహం నిర్మించే విధానంలో, అంతఃపురమధ్యంలో నిర్మింపచెయ్యాలి. లేదా గోడలలో రహస్యమైన సంచారం (నడిచే మార్గం)ఉన్న ఒక మోహనగృహం(లోపలికి వెళ్లినవాళ్లకి ఎటునుండి బైటకు రావాలో తెలియని గృహం maze-house) నిర్మింపచేసి దాని మధ్య రాజనివాసగృహం నిర్మింపచెయ్యాలి. లేదా దగ్గర ఉన్న చైత్య (దేవాలయంలోని) దేవత రూపం చెక్కి కఱ్ఱతో చేసిన కప్పివేసే ద్వారం గల, సురంగాల ద్వారా అనేకములైన మార్గాలు గల భూమిగృహాన్ని నిర్మింప చేయాలి. అనగా ఒక భూమిగృహం నిర్మింపచేసి అపాయసమయంలో దానినుండి బైటకు వెళ్లడానికి సురంగమార్గాలు ఏర్పరచి ఆ సురంగద్వారానికి దగ్గర ఉన్న దేవాలయంలోని దేవతామూర్తి చెక్కిన కఱ్ఱ తలుపు అమర్చాలి అని అర్థం. దానిపైన గోడలలో రహస్యంగా ఉన్న మెట్లు ఏర్పరచిన మేడ గాని సుషిరరూపమైన, అనగా మధ్య కాళీగా ఉన్న స్తంభం ద్వారా ప్రవేశించడానికీ, బైటకు వెళ్లడానికీ మార్గం ఉన్న మేడగాని రాజనివాసానికి నిర్మింపచేయాలి. రాబోయే ఆపదకు ప్రతిక్రియ కోసం కాని,

ఆపత్సమయంలో కాని ఆ ప్రాసాదం మీద రాజనివాసగృహానికి అవసరం వచ్చినప్పుడు మొత్తం ఆ నివాసగృహాన్ని క్రిందికి దింపడానికి అనువుగా యంత్రాన్ని అమర్చాలి.లేదా సహాధ్యాయులవల్ల భయం ఉండవచ్చు గాన చెప్పిన విధమే కాకుండా మరొక విధంగా కూడా నిర్మింపచేసుకోవాలి. అనగా ఈ శాస్త్రం చదివినవాళ్లకి కూడా ఈ పద్ధతులు తెలిసి ఉంటాయి. అందుచేత వాళ్ళకి ఈ రహస్యాలన్నీ తెలిసి అపాయం కలగవచ్చును. అందుచేత పై విషయాలన్నీ మనుసుల్లో ఉంచుకొని మరొక విధంగా కూడా రాజనివాసగృహం నిర్మింపచేయాలి అని అర్థం.

మూ. మానుషేణాగ్నినా త్రిరపసవ్యం పరిగతమన్తఃపురమగ్నిరన్యో న దహతి; న చాత్రాన్యోఽగ్నిర్జ్వలతి;వైద్యుతేన భస్మనా మృత్సంయుక్తేన కరకవారిణావలిప్తం చ.

వ్యా. మానుషాగ్నిచేత అపసవ్యంగా (అప్రదక్షిణంగా) మూడు సార్లు చుట్టూ తిప్పబడిన అంతఃపురాన్ని మరొక అగ్ని కాల్చజాలదు; అక్కడ మరొక అగ్ని మండదు. లేదా పిడుగు పడి చచ్చిపోయిన చెట్టును కాల్చిన భస్మమూ, పుట్టమన్నూ కలిపి వాటిని వడగళ్ల నీళ్లతో తడిపి పూసినా కూడ ఆ అంతఃపురానికి అగ్నిభయం ఉండదు.

వి. "మానుషేణ అగ్నినా" - శత్రువు చేతిలో చచ్చిన మనిషియొక్క ఎముకలుగాని, మరణదండం విధించగా శూలం ఎక్కించి చంపబడిన మనిషి ఎముకలుగాని నల్లని వేణువుతో మథించగా పుట్టిన అగ్ని మానుషాగ్ని. అథర్వవేదంలోని కొన్ని మంత్రాలు చదువుతూ దీనిని అప్రదక్షిణంగా అంతఃపురం చుట్టూ త్రిప్పాలి.

మూ. జీవన్తీ - శ్వేతా - ముష్కక - పుష్పవన్దాకాభిరక్షీవే జాతస్యాశ్వత్థస్య ప్రతానేన వా గుప్తం సర్పా విషాణి వా న ప్రసహన్తే. మార్జారమయూరనకుల పృషతోత్సర్గః సర్పాన్ భక్షయతి. శుకః శారికా భృఙ్గరాజో వా సర్పవిషశఙ్కాయాం క్రోశతి. క్రౌఞ్చో విషాభ్యాశే మాద్యతి. గ్లాయతి జీవఞ్జీవకః. మ్రియతే మత్తకోకిలః. చకోరస్యాక్షిణీ విరజ్యేతే, ఇత్యేవ మగ్నివిషసర్పేభ్యః ప్రతికుర్వీత.

వ్యా. జీవన్తి,శ్వేత, ముష్కకం, పుష్పవందాకం - వీటి ఆకులు కట్టి ఏర్పరచిన దండతో గాని, తడి ఉన్న ప్రదేశంలో (అక్షీవే) పెరిగిన రావిచెట్టు ఆకులతో కట్టిన దండచేత గాని రక్షించిన అంతఃపురాన్ని సర్పాలు గాని, విషాలు కాని బాధించవు.

వి. జీవన్తీ=పాలకూర. ముష్కకః=మొక్కపుచెట్టు: అక్షీవే జాతస్య=అనగా "కరవీరవృక్షంమీద పుట్టిన" అని గణపతిశాస్త్రిగారు.

మార్జారేతి - పిల్లులు, నెమళ్లు, ముంగిసలు, చుక్కల లేళ్లు ఇవి స్వేచ్ఛగా సంచరించేటట్లు విడిచిపెట్టడం సర్పాలను భక్షించివేస్తుంది. సర్పశంక, విషశంకా కలగగానే చిలక, గోరింక, భృంగరాజం (వంకరతోక గల ఒక పక్షి), అరుస్తాయి. విషం దగ్గర ఉంటే క్రౌంచపక్షికి మత్తెక్కుతుంది. జీవంజీవకపక్షి ఉత్సాహశూన్యం అయిపోతుంది. మత్తకోకిల చచ్చిపోతుంది. చకోరపక్షి కళ్లు ఎఱ్ఱబడతాయి.ఈ విధంగా అగ్నివిషాల ప్రతిక్రియ చేసుకోవాలి.

మూ. పృష్ఠతః కక్ష్యావిభాగే స్త్రీనివేశో గర్భవ్యాధివైద్యప్రత్యాఖ్యాతసంస్థా వృక్షోదకస్థానం చ. బహిః కన్యాకుమారపురమ్. పురస్తాదలంకారభూమిః, మన్త్రభూమిః, ఉపస్థానమ్, కుమారాధ్యక్షస్థానం చ. కక్ష్యాన్తరేష్వన్తర్వంశిక సైన్యం తిష్ఠేత్.

వ్యా. రాజనివాసానికి వెనుక వేరుగా నిర్మించిన కక్ష్యలో రాజభార్యల నివాసస్థానం, దాని వెనుక గర్భసంస్థ (గర్భవతులకు నివాసం) (దాని వెనుక) వ్యాధి సంస్థ (వ్యాధితులకు నివాసం), దాని వెనుక "ఇంక వీళ్ల రోగం కుదరదు" అని చెప్పి వైద్యులు విడిచివేసినవాళ్ల నివాసం, వీటి వెనుక చెట్ల తోపు, దాని వెనుక నీటి స్థానం (నూతులు, దిగుడుబావి మొదలైనవి)ఉండాలి. వాటికి వెలుపల రాజపుత్రికల గృహం ఉండాలి. రాజనివాసానికి ముందు రాజు అలంకరించుకునే గృహం, మన్త్ర గృహం (మంత్రులు మొదలైన వాళ్లతో ఆలోచనలు చేసే గృహం) ఉపస్థానం (ఆస్థానమండపం), కుమారస్థానం(రాజకుమారుల నివాసం) అధ్యక్షస్థానం (ఆ యా కార్యాధ్యక్షుల స్థానం, అనగా సమాహర్త మొదలైన వాళ్ల కార్యాలయం అని గణపతి శాస్త్రి. 'కుమారాధ్యక్షస్థానమ్" అనేది ఒకదానికే పేరు అని గ్రహించి కాంగ్లే రాజకుమారులను తమ పర్యవేక్షణలో ఉంచుకొనే అధికారి స్థానం (officer in charge of Princes) అని అర్థం వ్రాశారు. కక్ష్యల మధ్యభాగాలలో అంతఃపురాధికారులైన కంచుకులు మొదలైన వాళ్ల సముదాయం ఉండాలి.

మూ. అన్తర్గృహగతః స్థవిరస్త్రీపరిశుద్ధాం దేవీం పశ్యేత్. న

కాంచిదభిగచ్ఛేత్. దేవీగృహే లీనో హి భ్రాతా భద్రసేనం జఘాన. మాతుః శయ్యాన్తర్గతశ్చ పుత్రః కారూశమ్. లాజాన్ మధునేతి విషేణ పర్యస్య దేవీ కాశిరాజం, విషదిగ్ధేన నూపురేణ వైరన్త్యమ్, మేఖలామణినా సౌవీరమ్, జాలూథమాదర్శేన, వేణ్యాం గూఢం శస్త్రం కృత్వా దేవీ విడూరథం జఘాన. తస్మాదేతాన్యాస్పదాని పరిహరేత్.

వ్యా. వృద్ధలైన స్త్రీలచేత పరిశోధించబడిన రాణీని తన ఇంటిలోనే ఉండి చూడాలి. (తన నివాసగృహానికి ఆమెను రప్పించి కలవాలి). ఏ స్త్రీవద్దకూ తాను వెళ్లకూడదు. రాణి ఇంటిలో దాగి ఉండి సోదరుడు భద్రసేనుణ్ణి చంపివేశాడు.పుత్రుడు తల్లి శయ్య క్రింద దాగి ఉండి కారూశదేశరాజును చంపివేశాడు. తేనె కలిపిన వని చెప్పి పేలాలకు విషం కలిపి కాశిరాజును రాణి చంపివేసింది. వైరంత్యు డనే వనవాసిదేశరాజును రాణి విషం పూసిన నూపురంతో చంపివేసింది. సౌవీరదేశరాజును అతని రాణి వడ్డాణంలోని మణితో చంపివేసింది. అద్దంతో జాలూథుణ్ణి అతని రాణి చంపివేసింది. విడూరథుణ్ణి ఆతని రాణి తన జడలో శస్త్రం దాచి తెచ్చి దానితో చంపివేసింది. అందుచేత ఈ స్థానాలను అనగా ఆపదల హేతువులను పరిహరించాలి. అందువలనే ముందు వృద్ధస్త్రీల ద్వారా పరీక్ష చేయించిన పిమ్మటనే రాణులతో కలవాలని అర్థం.

వి. భద్రసేను డనే కళింగరాజును అతని సోదరుడైన వీరసేనుడు, అంతఃపురంలో దాగి ఉండి, ఆమెతో మాటలాడి, చంపివేసినా డట, వజ్రుడనే కారూశదేశరాజు మరొక కుమారునికి యౌవరాజ్యపట్టాభిషేకం చేయడానికి నిశ్చయించినాడట, అందుచేత కోపించిన ఒక కుమారుడు తల్లి శయ్యాగృహంలో దాగి ఉండి ఆ రాజును చంపివేసినా డట. మహాసేనుడనే కాశిరాజును సుప్రభ అనే రాణి పేలాలలో విషం కలిపి చంపివేసిన దట. జాలూథుడు అయోధ్యరాజు. అతని భార్య రత్నవతి తనను రాజు ఉపేక్షిస్తున్నా డనే కోపంచేత విషం పూసిన అద్దంతో చర్మరోగం పుట్టించి చంపివేసిన దట. విదూరథుడు వృష్ణివంశరాజు. ఆతడు తన భార్య అయిన బిందుమతి ధనం అంతా ఖర్చు పెట్టి వేసినాడట. ఆ కోపంచేత ఆమె జడలో దాచిన శస్త్రంతో వానిని చంపివేసిన దట. పేర్లలో కొంచెం మార్పులతో ఈ కథలు హర్షచరితంలో కూడా ఉన్నాయి.

మూ. ముణ్డజటిలకుహకప్రతిసంసర్గం బాహ్యాభిశ్చ దాసీభిః ప్రతిషేధయేత్. న చైనాః కుల్యాః పశ్యేయు రన్యత్ర గర్భవ్యాధిసంస్థాభ్యః. రూపాజీవాః స్నానప్రఘర్షశుద్ధశరీరాః పరివర్తితవస్త్రాలంకారాః పశ్యేయుః, అశీతికాః పురుషాః, పఞ్చాశత్కాః స్త్రియో వా మాతాపితృవ్యఞ్జనాః స్థవిరవర్షవరాభ్యాగారికాశ్చావరోధానాం శౌచాశౌచం విద్యుః, స్థాపయేయుశ్చ స్వామిహితే.

వ్యా. బోడితలల సంన్యాసులతోను, జటాధారులైన సంన్యాసులతోను, వంచకులతోను లేదా బొమ్మలాట ఆడించేవాళ్లతోను, బైటనుండి వచ్చిన దాసీలతోను అంతఃపురస్త్రీలకు సంబంధాన్ని నిషేధించాలి. అంతఃపురస్త్రీల బంధుజనులు కూడ వాళ్లను గర్భసంస్థలలోను, వ్యాధిసంస్థలలోను తప్ప మరెక్కడా చూడకూడదు (కలవకూడదు). వేశ్యలు(అంతఃపురస్త్రీలను చూడవలసివచ్చినప్పుడు) స్నానంచేత, బాగా శరీరం రుద్దుకోవడంచేతా శరీరాలను పరిశుద్ధం చేసికొని, వస్త్రాలు అలంకారాలు మార్చుకొని వచ్చి చూడాలి. (వేశ్యలు ఈ విధంగా వచ్చి రాజును చూడా లని గణపతిశాస్త్రి). ఎనబై సంవత్సరాల వయస్సు ఉన్న పురుషులు గాని, యాభై సంవత్సరాల వయస్సు గల స్త్రీలు గాని అంతఃపురంలో ఉన్నవాళ్ల తండ్రులమూ తల్లులమూ అని చెప్పుకొంటూ అక్కడ ఉండి అంతఃపురస్త్రీశౌచాశౌచాలను పవిత్రత్వాపవిత్రత్వాలను తెలుసుకోవాలి. ముసలివాళ్లు, షండులు అయిన అభ్యాగారికులు (ఇంటి పనులు చక్కబెట్టేవాళ్లు) కూడ ఇట్లు చేస్తూ ఉండాలి. వీళ్లందరూ అంతఃపురస్త్రీలను ప్రభుహితంలో ఉంచాలి.

శ్లో. స్వభూమౌ చ వసేత్సర్వః పరభూమౌ న సంచరేత్,
న చ బాహ్యేన సంసర్గం కశ్చిదాభ్యన్తరో వ్రజేత్.

వ్యా. అంతఃపురంలో ఉండే ప్రతీవాడు తన స్థానంలోనే ఉండాలి. ఇతరుల స్థానంలో సంచరించకూడదు.ఎవడు ఎక్కడ పనిలో నియోగించబడ్డాడో అక్కడనే ఉండాలి అని అర్థం. అంతఃపురంలో ఉన్నవా ళ్లెవరూ బైటవాళ్లతో సంబంధం పెట్టుకొనగూడదు.

శ్లో. సర్వం చావేక్షితం ద్రవ్యం నిబద్ధాగమనిర్గమమ్,

నిర్గచ్ఛేదభిగచ్ఛేద్వా ముద్రాసంక్రాన్తభూమికమ్.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే వినయాధికారికే ప్రథమాధికరణే వింశోధ్యాయః

నిశాన్తప్రణిధిః.

వ్యా. ప్రతివస్తువూ బాగా పరీక్షించిన తరవాత అది అంతఃపురంలోనికి రావడాన్నీ, బైటకు వెళ్లడాన్ని పుస్తకంలో వ్రాసుకొని (Recorded in a register), ఆ వస్తువు ఉన్న పెట్టె మొదలైన దానికి ముద్ర (సీలు) వేసి దానిని అంతఃపురంలోనికి తీసికొనిరావడం గాని, బైటకు పంపడం కాని చెయ్యాలి.

వి. "ముద్రాసంక్రాన్తభూమికమ్" అనేదానికి పై అర్థం గణపతిశాస్త్రి చెప్పినది.' 'ముద్రతో మాత్రమే, అనగా ముద్రవేసిన తరవాతనే, ఒక ప్రదేశంనుంచి మరొక ప్రదేశానికి పంపబడేది" అని కాంగ్లే చెప్పిన అర్థం.

"బాలానందిని" అనే కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో వినయాధికారికమైన ప్రథమాధికరణంలో "నిశాంతప్రణిధి" అనే ఇరవైయవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ ఏకవింశోఽధ్యాయః

అష్టాదశే ప్రకరణే ఆత్మరక్షితకమ్

మూ. శయనాదుత్థితః స్త్రీగణైః ధన్విభిః పరిగృహ్యేత; ద్వితీయస్యాం కక్ష్యాయాం కఞ్చుకోష్ణీషిభిర్వర్షవరాభ్యాగారికైః, తృతీయస్యాం కుబ్జవామనకిరాతైః, చతుర్థ్యాం మన్త్రిభిః, సంబన్ధిభిః, దౌవారికైశ్చ ప్రాసపాణిభిః.

వ్యా. రాజు శయనంమీదనుండి లేవగానే ధనస్సులు ధరించిన స్త్రీల సముదాయాలు ఆతని చుట్టూ చేరాలి.రెండవ కక్ష్యలో ఒక విధమైన పొడవైన గౌనులు వంటి వాటిని (కంచుకాలను) తలపాగాలను ధరించిన, అంతఃపురంలో ఉండే వర్షవరులు (షండులు)రాజగృహంలోని పనులు చూచేవాళ్లు రాజు చుట్టూ చేరాలి. మూడవ కక్ష్యలో గూనువాళ్లు, పొట్టివాళ్లు, కిరాతులు చేరాలి.నాల్గవ కక్ష్యలో మంత్రులు, బంధువులు, ప్రాస అనే ఆయుధం హస్తంలో ధరించిన ద్వారపాలకులూ రాజు చుట్టూ చేరాలి.

మూ. పితృపైతామహం, మహాసంబన్ధానుబన్ధం, శిక్షితమ్, అనురక్తమ్, కృతకర్మాణమ్, జనమ్ ఆసన్నం కుర్వీత; నాన్యతోదేశీయమ్ అకృతార్థమానం, స్వదేశీయం వాప్యపకృత్యోపగృహీతమ్. అన్తర్వంశికసైన్యం రాజానమన్తః పురం చ రక్షేత్.

వ్యా. తండ్రితాతలనుండీ వస్తూన్నవాళ్లు ఏదో ఒక మంచి సంబంధంచేత తనకు సంబంధించినవాళ్లు, శిక్షణ పొందినవాళ్లు, తనపై అనురాగం కలవాళ్లు పనులు సాధించి ఉన్నవాళ్లు అయిన మనుష్యులనే తన దగ్గర ఉంచుకోవాలి. తన వలన ఏ విధమైన లాభమూ, సంమానమూ పొంది ఉండని విదేశీయుణ్ణి గాని, స్వదేశీయుడే అయినా ఏదో ఒక అపకారం చేసి తరవాత మళ్ళీ సేవలోనికి తీసికొనబడినవానిని గాని దగ్గరికి చేరనీయకూడదు. ప్రాసాదరక్షకుల సైన్యం (అంతర్వంశికసైన్యమ్) రాజునూ, రాజాంతఃపురాన్నీ రక్షిస్తూ ఉండాలి.

మూ. గుప్తే దేశే మాహానసికః సర్వమాస్వాదబాహుల్యేన కర్మ కారయేత్. తత్ రాజా తథైవ ప్రతిభుఞ్జీత పూర్వమగ్నయే వయోభ్యశ్చ బలిం కృత్వా.

వ్యా. వంటవాళ్ల అధ్యక్షుడు (chief cook) ప్రతివస్తువూ అనేక పర్యాయాలు రుచిచూస్తూ (లేదా మంచి రుచి ఉండే విధంగా) రహస్యమైన (భటులచేత రక్షింపబడుతున్న) ప్రదేశంలో వంట చేయించాలి. రాజు ఆ పదార్థాలు వండిన పదార్థాలు వండినట్లుగా (నిలవసరుకు కాకుండా, మరేమీ కలపకుండా), ముందు అగ్నికీ, పక్షులకు బలి ఇచ్చి (హోమం చేసి పక్షులకు తినిపించి) తినాలి.

మూ. అగ్నే ర్జ్వాలాధూమనీలతా శబ్దస్ఫోటనం చ విషయుక్తస్య; వయసాం విపత్తిశ్చ. అన్నస్యోష్మా మయూరగ్రీవాభః, శైత్యమాశు, క్లిష్టస్యేవ వైవర్ణ్యమ్, సోదకత్వమ్, అక్లిన్నత్వం చ. వ్యఞ్జనానామాశుశుష్కత్వం చ క్వాథః శ్యామఫేనపటలవిచ్ఛిన్నభావః గన్ధస్పర్శరసవధశ్చ. ద్రవేషు హీనాతిరిక్తచ్ఛాయాదర్శనం ఫేనపటలసీమాన్తోర్ధ్వరాజీదర్శనం చ. రసస్య మధ్యే నీలారాజీ, పయసస్తామ్రా, మద్యతోయయోః కాలీ, దధ్నః శ్యామా, మధునః శ్వేతా, ద్రవ్యాణామార్ద్రాణామ్ ఆశు ప్రమ్లానత్వమ్, ఉత్పక్వభావః, క్వాథనీలశ్యావతా చ. శుష్కాణామ్ ఆశుశాతనం వైవర్ణ్యం చ. కఠినానాం మృదుత్వం, మృదూనాం కఠినత్వం చ. తదభ్యాశే క్షుద్రసత్త్వవధశ్చ.

ఆస్తరణప్రావరణానాం శ్యామమణ్డలతా, తన్తురోమపక్ష్మశాతనం చ. లోహమణిమయానాం పఙ్కమలోపదేహతా, స్నేహరాగగౌరవప్రభావవర్ణ స్పర్శవధశ్చ. ఇతి విషయుక్తజ్ఞాని.

వ్యా. విషం కలిసిన పదార్థం అగ్నిలో వేస్తే మంటా, పొగా కూడ నీలవర్ణంలో ఉంటాయి. చటచట చప్పుడు అవుతుంది. అది పక్షులు తింటే చచ్చిపోతాయి. ఉడికిన అన్నంమీద వచ్చే ఆవిరి నెమలికంఠం రంగులో ఉంటుంది. తొందరగా చల్లబడిపోతుంది. చేతితో పిసికి నట్లు రంగు మారిపోతుంది. (కొంచెం నిలవ ఉంటే) నీళ్లు కారిపోతుంది. తడి ఉండదు. పచ్చళ్లు, పప్పు మొదలైన వ్యంజనాలు తొందరగా ఎండిపోతాయి.నిప్పుమీద పెట్టినప్పుడు మజ్జిగ ఉడికినట్లు ఉడికి, శ్యామవర్ణమైన నురుగు తెట్టు తేరి అది అసలు పదార్థంనుంచి వేరుపడిపోతుంది. వాటి వాసన, స్పర్శ, రుచీ కూడ చచ్చిపోతాయి. ద్రవపదార్థాలలో విషం కలిస్తే వాటి రంగు ఉండవలసినదానికంటె తక్కువగా గాని, ముదురుగా గాని ఉంటుంది. నురుగు బిళ్లలు బిళ్లలుగా పైకి తేలి కనబడుతుంది. పైన రేఖలు కనబడతాయి.రసానికి (నెయ్యి, నూనె, చెరుకురసం మొదలైనవాటికి) పైన నీలవర్ణంగల చారలు,పాలమీద ఎఱ్ఱని చారలు, మద్యం మీదా, నీటి మీదా నల్లని చారలు,పెరుగుమీద శ్యామవర్ణంగల చారలు, తేనెమీద తెల్లని చారలు కనబడతాయి.(మామిడిపండ్లు,దానిమ్మపండ్లు మొదలైన) తడిగల ద్రవ్యాలలో విషం కలిస్తే అవి తొందరగా వాడిపోతాయి. నిలవ ఉన్నట్లు పాసిపోతాయి. ఉడికించి నప్పుడు ముదురు నీలంరంగు కలవి అవుతాయి. శుష్కద్రవ్యాలు (జంతికలు మొదలైనవి)విషం కలిస్తే తొందరగా విడి చూర్ణం అయిపోతాయి. రంగు మారిపోతుంది. విషం కలిసిన కఠినపదార్థాలు మృదువుగా ఉంటాయి, మృదుపదార్థాలు కఠినం అవుతాయి. వాటి ప్రక్కకి చిన్నజంతువులు (చీమలు పురుగులు మొదలైనవి) చేరితే అవి చచ్చిపోతాయి. పక్కమీద పరచుకొనే ఆస్తరణాలకీ, కప్పుకొనే కంబళీలు మొదలైన వాటికీ విషస్పర్శ తగిలితే వాటి మీద నల్లని మండలాలు (గుండ్రని ఆకారాలు) ఏర్పడతాయి.వాటి దారాలకు రోమాలకు సంబంధించిన చిన్న ఏసీలు రాలిపోతాయి. బంగారం మొదలైన లోహాలతో తయారుచేసినవాటికీ, స్ఫటికాదిమణులు పొదిగినవాటికీ విషస్పర్శ తగిలితే అవి బురదవంటి మలంతో పూయబడతాయి. వాటి నునుపు, కాంతీ, బరువు,. ప్రభావమూ, రంగూ స్పర్శా నశిస్తాయి. ఇవి ఆ యా పదార్థాలకు విషస్పర్శ కలగడానికి చిహ్నాలు.

మూ. 1. విషప్రదస్య తు శుష్కశ్యావవక్త్రతా, వాక్సఙ్గః, స్వేదః, విజృమ్భణం, చాతిమాత్రం వేపథుః, ప్రస్ఖలనమ్,వాక్యవిప్రేక్షణమ్,ఆవేశః, కర్మణి స్వభూమౌ చానవస్థానమితి.

2 తస్మాదస్య జాఙ్గలీవిదో భిషజశ్చాసన్నాః స్యుః.

వ్యా. 1 ఆహారాదులలో విషం కలిపినవాని ముఖం ఎండిపోయి నల్లబడి పోతుంది. మాట తడబడుతుంది. చెమట పట్టుతుంది. ఆవలింతలు, ఎక్కువ వణకు, తొట్రుబాటు, పక్కవాళ్ల మాట వినబడకపోవడం లేదా మాటలాడుతూ ఇటూ అటూ చూడడం (వాక్యవిప్రేక్షణం) చేస్తున్న పనిలో కంగారు ఒకచోట నిలబడజాలకపోవడం కలుగుతాయి.

2. అందువలన భోజన సమయంలో విషవిద్యలో ప్రవీణులు, వైద్యులూ రాజుకు చుట్టుప్రక్కల ఉండాలి.

మూ. భిషక్ భైషజ్యాగారా దాస్వాదవిశుద్ధమ్ ఔషధం గృహీత్వా పాచకపేషకాభ్యామ్ ఆత్మనా చ ప్రతిస్వాద్య రాజ్ఞే ప్రయచ్ఛేత్. పానం పానీయం చౌషధేన వాఖ్యాతమ్.

వ్యా. వైద్యుడు తాను ముందుగా రుచి చూడడంచేత పరిశుద్ధమైనదని నిశ్చయించిన మందు, మందులు నిల్వచేసే ఇంట్లోనుండి తీసికొనివచ్చి, ముందుగా అది వంటవానిచేత, పప్పులు మొదలైనవి రుబ్బేవాడిచేత (పేషక) రుచి చూపింప చేసి, తానుకూడా రుచి చూచి అప్పుడు రాజుకు ఇవ్వాలి. పానము (మద్యం) పానీయమూ (మంచినీళ్లు) కూడ ఔషధంచేతనే వ్యాఖ్యానించబడింది. అనగా ఔషధం విషయంలో తీసికొనవలసిన జాగర్తలు వీటి విషయంలోకూడా తీసికోవాలి.

మూ. కల్పకప్రసాధకాః స్నాతశుద్ధవస్త్రహస్తాః సముద్రముపకరణమ్ అన్తర్వంశికహస్తాదాదాయ పరిచరేయుః.

వ్యా. మంగళ్లు, అలంకరించేవాళ్లూకూడ స్నానం చేసి, పరిశుద్ధములైన వస్త్రాలు ధరించి, చేతులు పరిశుద్ధంగా ఉంచుకొని ముద్రతో కూడిన, అనగా సీలువేసి ఉన్న సాధనాలు అంతఃపురరక్షకుడి దగ్గరనుండి తీసికొని రాజు దగ్గరికి (సేవార్థమై)రావాలి.

మూ. స్నాపకసంవాహకాస్తరకరజకమాలాకారకర్మ దాస్యః కుర్యుః, తాభిః అధిష్ఠితా వా శిల్పినః. ఆత్మచక్షుషి నివేశ్య వస్త్రమాల్యం దద్యుః.

స్నానానులేపన ప్రఘర్షచూర్ణవాసస్నానీయాని చ స్వవక్షోబాహుషు. ఏతేన పరస్మాదాగతకం చ వ్యాఖ్యాతమ్.

వ్యా. స్నానం చేయించేవాళ్ళు, ఒళ్లు పట్టేవాళ్లు, ఆసనశయనాదులమీద దుప్పట్లు మొదలైనవి (కప్పేవాళ్ళు) పరిచేవాళ్లు, చాకళ్లు, దండలు గుచ్చేవాళ్లు చేయవలసిన పనులన్నీ దాసీలు (అడబానిసలు female $laves) చెయ్యాలి. లేదా ఆ దాసీల పర్యవేక్షణలో శిల్పులు (స్నాపకసంవాహకాదులు) చెయ్యాలి. వస్త్రాలు, పూలమాలలూ ముందుగా తమ నేత్రంమీద ఉంచుకొని (విషం లేదని పరీక్షకోసం) తరువాత రాజుకు ఇవ్వాలి. స్నానసమయంలో ఉపయోగించే ఒంటికి రాసుకునే వస్తువులు, ఒంటికి నలుగు పెట్టే చూర్ణాలు (ప్రఘర్షణచూర్ణ) వస్త్రాలు, స్నానసాధనాలు ముందుగా తమ వక్షస్థలాలమీదా, బాహువులమీదా కొంతసేపు ఉంచుకొని తరువాత రాజుకు ఇవ్వాలి. దీనిచేత ఇతరదేశాలనుండి వచ్చిన వస్తువు వ్యాఖ్యానించబడింది. అనగా ఇతర దేశాలనుండి, ఇతరులనుండి వచ్చిన వస్తువులను రాజుకు సమర్పించే ముందు ఈ జాగ్రత్తలు తీసుకోవాలి అని అర్థం.

మూ. కుశీలవాః శస్త్రాగ్నిరసవర్జం నర్మయేయుః. ఆతోద్యాని చైషామ్ అన్తస్తిష్ఠేయుః, అశ్వరథద్విపాలఙ్కారాశ్చ.

వ్యా. కుశీలవులు (అనగా రాజు ఎదుట నాట్యాభినయాదులు చేసేవాళ్లు (actors) శస్త్రప్రయోగమూ, అగ్నిప్రయోగమూ, రసప్రయోగము ఉండని ఆటలు మాత్రమే ప్రదర్శించాలి. వాళ్లు ఉపయోగించే వాద్యాలు, అశ్వాలంకారాలు, రథాలంకారాలు, గజాలంకారాలు అంతఃపురంలోనే ఉండాలి (ఆటల సమయంలో మాత్రమే అవి వాళ్లకి ఇవ్వాలని అర్థం).

మూ. మౌలపురుషాధిష్ఠితం యానవాహనమారోహేత్. నావం చాప్త నావికాధిష్ఠితమ్. అన్యనౌప్రతిబద్ధాం వాతవేగవశాం చ నోపేయాత్. ఉదకాన్తే సైన్యమాసీత. మత్స్యగ్రాహవిశుద్ధమవగాహేత. వ్యాలగ్రాహపరిశుద్ధముద్యానం గచ్ఛేత్.

వ్యా. విశ్వాసపాత్రులైన మనుష్యులు ఉన్న, లేదా పరీక్షించిన, యానమూ (బండి మొ.) వాహనమూ (అశ్వాదికమూ) ఎక్కాలి. ఆప్తుడైన నావికుడు (నావ నడిపేవాడు) ఉన్న పడవ ఎక్కాలి. మరొక పడవకి కట్టిన పడవనుగాని, గాలి ఎటు

ఉంటే అటు పోయే పడవ గాని ఎక్కకూడదు. (రాజు పడవలో ప్రయాణం చేస్తూన్నప్పుడు రెండు గట్లమీదా) ఉదకసమీపంలో సైన్యం నిలిచి ఉండాలి. పల్లెవాళ్లు పరిశోధించిన పిమ్మటనే నీటిలో దిగాలి. పాములు పట్టేవాళ్లు పరిశోధించిన పిమ్మటనే ఉద్యానంలో ప్రవేశించాలి.

మూ. లుబ్ధకైః శ్వగణిభిః అపాస్తస్తేనవ్యాలపరాబాధభయం చలలక్ష పరిచయార్థం మృగారణ్యం గచ్ఛేత్.

2. ఆప్తశస్త్రగ్రాహాధిష్ఠితం సిద్ధతాపసం పశ్యేత్. మన్త్రిపరిషదా సామన్తదూతమ్. సన్నద్ధోఽశ్వం, హస్తినం, రథం వారూఢః సన్నద్ధమనీకం గచ్ఛేత్.

వ్యా. బోయవాళ్లు, కుక్కలు పెంచేవాళ్లు ముందుగా వెళ్లి దొంగలవల్ల, క్రూరమృగాలవల్ల, శత్రువులవల్ల భయం లేదని నిర్ణయించిన మృగారణ్యానికి (మృగాలు ఉండే అరణ్యానికి) చంచలమైన (కదిలే) లక్ష్యాన్ని కొట్టే నేర్పు సంపాదించడం కోసం (వేటాడడానికి) వెళ్లాలి.

2. శస్త్రం ధరించిన ఆప్తుడైన మనిషిని దగ్గర ఉంచుకొని (తన దర్శనంకోసం వచ్చిన) మునిని చూడాలి (ఇతడు శత్రువు పంపిన గూఢపురుషుడు కావచ్చును కదా?) సామంతరాజు పంపగా వచ్చిన దూతను మంత్రిపరిషత్తుతో కలిసి ఉండి చూడాలి. ఆయుధాదులతో సిద్ధంగా ఉన్న సైన్యాన్ని పరీక్షించడానికై వేళ్లేటప్పుడు సన్నద్ధుడై అనగా శిరస్త్రాణమూ కవచమూ మొదలైనవి ధరించి, అశ్వం గాని, గజం గాని, రథంగాని ఎక్కి వెళ్లాలి.

మూ. నిర్యాణేఽభియానే చ రాజమార్గముభయతః కృతారక్షం దణ్డిభిరపాస్తశస్త్రహస్త ప్రవ్రజితవ్యఙ్గం గచ్ఛేత్. న పురుషసంబాధమవగాహేత. యాత్రాసమాజోత్సవప్రహవణాని చ దశవర్గికాధిష్ఠితాని గచ్ఛేత్.

వ్యా. రాజప్రాసాదంనుంచి బైటకు వెళ్లేటప్పుడు గాని రాజప్రాసాదానికి వెళ్లేటపుడు గాని రాజమార్గానికి రెండు వైపుల రక్షకభటులు నిలిచి ఉండాలి. దండాలు చేతులలో ధరించిన రాజభటులు (దణ్డిభిః staff bearers) రాజమార్గంలో ఉన్న శస్త్రహస్తులను (చేతులలో ఆయుధాలు ఉన్నవాళ్లను), సంన్యాసులను, అంగవికారం ఉన్న వాళ్లను రాజు కంట బడకుండా దూరంగా తొలగించాలి. కిక్కిరిసి

ఉన్న జనం మధ్యలోనికి వెళ్లకూడదు. దశవర్గికులు (కూడా పదిమంది భటులుండే రక్షాధికారులు (officers in command of ten soldiers each) ముందుగా వెళ్లి పరీక్షించిన పిమ్మటనే యాత్రలకీ (fairs), సమాజాలకి (gatherings), ఉత్సవాలకీ, ప్రహవణాలకీ (ఉద్యానభోజనాదులు - parties) వెళ్లాలి.

శ్లో. యథా చ యోగపురుషైరన్యాన్ రాజాధితిష్ఠతి
తథాయమన్యబాధేభ్యో రక్షేదాత్మానమాత్మవాన్.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే వినయాధికారికే ప్రథమాధికరణే ఏకవింశో ఽధ్యాయః ఆత్మరక్షితకమ్. ఏతావతా కౌటిలీయస్యార్థశాస్త్రస్య వినయాధికారికం ప్రథమ మధికరణం సమాప్తమ్.

వ్యా. రాజు యోగపురుషుల ద్వారా (గూఢపురుషాదుల ద్వారా) ఏ విధంగా ఇతర రాజులను పరీక్షిస్తూ ఉంటాడో (అనగా వాళ్లమీద ఒక కన్ను వేసి ఉంటాడో) అదే విధంగా ఇతరరాజులు యోగపురుషుల ద్వారా తనకు కలిగించే బాధలనుండి కూడా ప్రయత్నపూర్వకంగా తనను రక్షించుకోవాలి.

"బాలానందిని" అనే కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో వినయాధికారికమైన ప్రథమాధికరణంలో 'ఆత్మరక్షితకం' అనే ఇరవై ఒకటవ అధ్యాయం సమాప్తం. ఇంతటితో వినయాధికారికం అనే ప్రథమాధికరణం సమాప్తం.

అథ అధ్యక్షప్రచారః - ద్వితీయమ్ అధికరణమ్

ప్రథమో ఽధ్యాయః

ఏకోనవింశప్రకరణే జనపదనివేశః

మూ. భూతపూర్వమ్, అభూతపూర్వం వా జనపదం పరదేశాపవాహనేన, స్వదేశాభిష్యన్దనయనేన వా నివేశయేత్. శూద్రకర్షకప్రాయం కులశతావరం, పఞ్చశతకులపరం గ్రామం క్రోశద్విక్రోశసీమానమ్, అన్యోన్యారక్షం నివేశయేత్. నదీశైలవనగృష్టిదరీసేతుబన్ధశాల్మలీశమీక్షీరవృక్షానన్తేషు సీమ్నాం స్థాపయేత్.

వ్యా. పూర్వంనుంచీ ఉన్నది కాని, క్రొత్తగా నెలకొల్పవలసినది కాని అయి. జనపదాన్ని (గ్రామాన్ని) ఇతరదేశాలనుంచి ప్రజలను తన దేశంలోనికి తీసికొని వచ్చిగాని, తన దేశంలోనే (ఉన్న చోటు చాలనంతగా) చాలా ఎక్కువగా ఉన్న జనాన్ని మరొక ప్రదేశానికి తరలించడంద్వారాగాని నెలకొల్పాలి. నెలకొల్పిన గ్రామంలో శూద్రులు, వ్యవసాయదారులు అధికంగా ఉండాలి. కనీసం వంద కుటుంబాలు ఉండాలి. ఐదు వందల కుటుంబాలు మించకూడదు (పరమ్ maximum). గ్రామానికీ గ్రామానికీ మధ్య సరిహద్దు (ఇళ్లనుండి) ఒక క్రోసు లేదా రెండు క్రోసులు దూరం ఉండాలి. ఆ గ్రామస్థులు పరస్పరము రక్షించుకొనేటట్లు ఉండాలి. లేదా ఒకరి భూమిని మరొకరు ఆక్రమించకుండా చూడాలి. నది, పర్వతం, గృష్టి (ఒక వృక్ష విశేషం), పెద్ద కొండలోయ, సేతుబంధమూ సరిహద్దులుగా ఏర్పరచాలి. సరిహద్దుల చివర బూరుగుచెట్లు, జమ్మిచెట్లు, పాలచెట్లు నాటాలి.

వి. 'గృష్టి'కి బదులు 'భృష్టి' అని పాఠం ఉన్నది. దానికి గులకరాళ్లు, ఇసుక మొదలైనది అని అర్థం. అనగా నది ఎండిపోవడంచేత కాని, మరేదైనా కారణం చేత గాని ఏదైనా ఒక ప్రదేశం గులకరాళ్లు మొదలైనవాటితో నిండి ఉంటే దానిని సరిహద్దు చెయ్యాలి అని అర్థం.

మూ. అష్టశతగ్రామ్యా మధ్యే స్థానీయమ్, చతుఃశతగ్రామ్యా ద్రోణముఖమ్, ద్విశతగ్రామ్యాః కార్వాటికమ్, దశగ్రామీసంగ్రహేణ సంగ్రహణం స్థాపయేత్.

వ్యా. ఎనిమిది వందల గ్రామాల మధ్య స్థానీయాన్ని, నాలుగు వందల గ్రామాల మధ్య ద్రోణముఖాన్ని, రెండు వందల గ్రామాల మధ్య కార్వాటికాన్ని, పది గ్రామాలను సంగ్రహించి, అనగా పది గ్రామాలకు కలిపి, సంగ్రహణాన్ని స్థాపించాలి.

వి. 'స్థానీయం' మొదలైనవి మామూలు గ్రామం కంటె పెద్దవైన పెద్దగ్రామాలు లేదా చిన్న పట్టణాలు (towns). ఇవి పన్నులు వసూలు చేసే గోపుడు, స్థానికుడు మొదలైన అధికారులు నివసించే పట్టణాలు (head quarters). స్థానీయంకంటె ద్రోణముఖం చిన్నది; దానికంటె కార్వాటికం, దానికంటె సంగ్రహణం చిన్నది.

మూ. అన్తేష్వన్తపాలదుర్గాణి జనపదద్వారాణి అన్తపాలాధిష్ఠితాని స్థాపయేత్. తేషామన్తరాణి వాగురికశబరపులిన్దచణ్డాలారణ్యచరా రక్షేయుః.

వ్యా. సరిహద్దులలో సరిహద్దులు రక్షించే (అంతపాల) దుర్గాలు స్థాపించాలి. అవి జనపదంలోనికి ప్రవేశించడానికి ద్వారాలుగా ఉంటాయి. వాటికి అంతపాలుడు అధ్యక్షుడుగా ఉంటాడు. ఒక అంతపాలదుర్గానికీ మరొక అంతపాలదుర్గానికీ మధ్య నున్న ప్రదేశాన్ని వాగురికులు (పాశాలు - ఉచ్చులు - ఒగ్గి మృగాలను పట్టేవాళ్లు), శబరులు, పులిందులు, చండాలులు, అరణ్యంలో నివసించేవాళ్లు రక్షిస్తూ ఉండాలి. అనగా అంతపాలులు వీళ్ల సహాయంతో ఆ ప్రాంతాన్ని రక్షిస్తూ ఉండాలి.

మూ. ఋత్విగాచార్యపురోహితశ్రోత్రియేభ్యో బ్రహ్మదేయాని అదణ్డక రాణి అభిరూపదాయకాని ప్రయచ్ఛేత్. అధ్యక్ష - సంఖ్యాయకాదిభ్యః గోప - స్థానిక - అనీకస్థ - చికిత్సక - అశ్వదమక - జఙ్ఘాకరికేభ్యశ్చ విక్రయాధాన వర్జమ్.

వ్యా. ఋత్విక్కులకు, ఆచార్యులకు, పురోహితునికి, శ్రోత్రియులకు (వేదవిదులకు) దండము (రెండు పంటలు పండించవలసిన భూమిలో మూడు పంటలు పండించడం, సాగుకు ఎక్కువ నీరు వాడుకోవడం మొదలైనదానికి విధించిన జరిమానా), పన్నులూ లేని, తగిన పుత్రాదులకు చెందే అనగా వాళ్ల పుత్రులు, పౌత్రులు మొదలైనవాళ్లు కూడా వేదాధ్యయనాదిసంపన్నులైన పక్షంలో వంశక్రమంచేత వాళ్లకు చెందే, బ్రహ్మదేయాలను, (అనగా బ్రాహ్మణులకు ఇచ్చే పొలాలను) ఇవ్వవలెను. ఆ యా శాఖల అధ్యక్షులకు, గణకులకు (సంఖ్యాయకులు= accountants) మొదలైన వాళ్లకు, గోపునకు (పది లేదా ఐదు గ్రామాల అధిపతి) స్థానికునికీ (నగరంలోని నాల్గవ భాగానికి అధిపతి), ఏనుగులకు శిక్షణ ఇచ్చే వాళ్లకు, వైద్యులకు, గుఱ్ఱాలకు శిక్షణ ఇచ్చేవాళ్లకు, జంఘాకరికులకు (దూరదేశాలకు వెడుతూ వస్తూ ఉండే వార్తాహరాదులు) అమ్ముకోవడానికి గాని, ఆధానానికి (తనఖా పెట్టడం) గాని అధికారం లేకుండా (కేవలం అనుభవించడానికి మాత్రం) భూమి ఇవ్వాలి.

మూ. కరదేభ్యః కృతక్షేత్రాణ్యైకపురుషకాణి ప్రయచ్ఛేత్. అకృతాని కర్తృభ్యో నాదేయాత్.

వ్యా. కృతక్షేత్రాలను (వ్యవసాయం చేయడానికి అనుగుణంగా చేయబడిన భూములను) పన్ను ఇచ్చేవాళ్లకు ఒక్క తరానికి మాత్రమే అనుభవించడానికి వీలుగా ఇవ్వాలి. అకృతక్షేత్రాలను (పండించడానికి వీలుగా లేని క్షేత్రాలను) వాటిని బాగు చేసినవాళ్లనుండి తిరిగి తీసికొనకూడదు. సర్వాధికారాలతో వాళ్లకే ఇచ్చివేయాలి.

మూ. అకృషతామాచ్ఛిద్య అన్యేభ్యః ప్రయచ్ఛేత్. గ్రామభృతక వైదేహకా వా కృషేయుః. అకృషన్తో ఽ వహీనం దద్యుః. ధాన్యపశుహిరణ్యైశ్చై నాననుగృహీయాత్. తాన్యను సుఖేన దద్యుః.

వ్యా. ఇచ్చిన భూమిని దున్ననివాళ్లనుండి ఆ భూమిని లాగికొని ఇతరులకు ఇవ్వాలి. లేదా గ్రామం నౌకర్లు గాని, వర్తకులు గాని ఆ భూమిలో వ్యవసాయం చెయ్యాలి. వ్యవసాయం చేయనివాళ్లు దానివల్ల రాజధనాగారానికి వచ్చిన నష్టాన్ని చెల్లించాలి. వ్యవసాయం చేసేవాళ్లకి ధాన్యమూ, పశువులూ, బంగారమూ (డబ్బూ) ఇచ్చి అనుగ్రహించాలి. వాళ్లు తీసికొన్న ధాన్యధనాదులను (పంటలు చేతికి అందిన తరువాత) సుఖంగా (శ్రమ కలగని విధంగా చిన్న చిన్న మొత్తాలలో) రాజుకు తిరిగి చెల్లించివేయాలి.

మూ. అనుగ్రహపరిహారౌ చైభ్యః కోశవృద్ధికరౌ దద్యాత్. కోశోపఘాతకౌ వర్జయేత్. అల్పకోశో హి రాజా పౌరజానపదానేవ గ్రసతే. నివేశసమకాలం యథాగతకం వా పరిహారం దద్యాత్. నివృత్తపరిహారాన్ పితేవానుగృహ్ణీయాత్.

వ్యా. వ్యవసాయం చేసేవాళ్లకి, రాజు తన కోశానికి వృద్ధిని కలిగించే అనుగ్రహపరిహారాలు ఇస్తూ ఉండాలి (స్వస్థుడుగా, నష్టం లేని స్థితిలో ఉన్నవానికి అభివృద్ధి కోసం ఇచ్చే ద్రవ్యం అనుగ్రహం. నష్టాలలో ఉన్నవానికి ఆ నష్టం పూడ్చుకొనడం కోసం ఇచ్చే ద్రవ్యం పరిహారం. పరిహారం = compensation. ఇది గణపతిశాస్త్రి వ్యాఖ్య. పరిహారం = exemption మినహాయింపు అని కాంగ్లే). తన కోశానికే నష్టం కలిగించే అనుగ్రహపరిహారాలను వర్జించాలి; ఇవ్వకూడదు. కోశం అల్పంగా ఉన్న రాజు పౌరుల్నీ జానపదుల్నీ కూడా మింగేస్తాడు కదా? (ఒక కులం, కుటుంబం వచ్చి ఒక చోట) నివాసం ఏర్పరచుకొన్న వెంటనే గాని, వచ్చిన కులాలకు వచ్చినట్లు గాని పరిహారం ఇవ్వాలి. పరిహారాలు పూర్తి అయిపోయిన వాళ్లను తండ్రివలె అనుగ్రహించాలి.

మూ. ఆకరకర్మాన్తద్రవ్యహస్తివనవ్రజవణిక్పథచారాన్, వారిస్థలపథపణ్యపత్తనాని చ నివేశయేత్.

వ్యా. గనులు, కర్మాంతాలు (కర్మాగారాలు), ద్రవ్యవనాలు (చందనాదులు లభించే వనాలు), గజవనాలు, గొల్లపల్లెల మార్గాలు, వర్తకుల మార్గాలు, జలమార్గాలు, స్థలమార్గాలు, వస్తువుల క్రయవిక్రయస్థానాలు ఏర్పరచాలి.

వి. పణ్యపత్తనాని అనగా వస్తువుల అమ్మడం కొనడం జరిగే ప్రదేశాలు అని గాని, వస్తువులు వచ్చే లేదా ఎగుమతి చేసే ఓడరేవు లని గాని అర్థం చెప్పవచ్చు. "ఆకర.. ప్రచారాన్" అనే పదంలోని ప్రచారశబ్దాన్ని ఆకరాదిశబ్దాలతో అన్వయించి గనులలోను, కర్మాగారాలలోను, ద్రవ్యవనాలలోను, హస్తివనాలలోను, గొల్లపల్లెల లోను, వర్తకుల మార్గాలలోను జరగవలసిన పనులు నిరాఘాటంగా జరిగేటట్లు చూడాలి, అని కాంగ్లే చెప్పినారు.

మూ. సహోదకమ్, ఆహార్యోదకం వా సేతుం బన్ధయేత్. అన్యేషాం వా బధ్నతాం భూమిమార్గవృక్షోపకరణానుగ్రహం కుర్యాత్; పుణ్యస్థానారా మాణాం చ. సంభూయ సేతుబన్ధాదపక్రామతః కర్మకరబలీవర్దాః కర్మ కుర్యుః. వ్యయకర్మణి చ భాగీ స్యాత్, న చాంశం లభేత.

వ్యా. నీటితో కూడిన సేతువును గాని మరొక చోటనుంచి నీరు తీసికొని రావలసిన సేతువును గాని కట్టించాలి. అనగా నిత్యజలప్రవాహం ఉన్న నది నీరు అడ్డుకొనడానికి సేతువు (అడ్డకట్ట - dam) కట్టించాలి. లేదా వర్షోదకం గాని, నదులలో అధికంగా ఉంటే ఉదకం గాని రప్పించి నిలవ ఉంచే సేతువును కట్టించాలి. ఇలాంటి సేతువులను ఎవరైనా పౌరులు కట్టుచున్నప్పుడు వాళ్లకి భూమి, మార్గమూ, వృక్షాలూ ఇతరసాధనాలూ సమకూర్చి సహాయం చెయ్యాలి. పుణ్య స్థానాలు (దేవాలయాదులు), ఉద్యానాలు నిర్మించేవాళ్లకి కూడా ఇలాంటి సహాయం చెయ్యాలి. (కొంతమందితో కలిసి సేతుబంధం చేస్తానని ముందు చెప్పి) కలిసి చేసే సేతుబంధం కార్యం నుంచి మధ్యలో ఎవడైనా తప్పుకుంటే అతడు చేయవలసిన పని ఆతని కర్మచారులచేతనో, ఎడ్లచేతనో రాజు చేయించాలి. ఖర్చులో కొంత భాగం ఆ మనిషి భరించేటట్లు చేయ్యాలి (ఆ సేతువు నిర్మాణం పూర్తి అయిన తరువాత కలిగే ఫలంలో) వానికి భాగం ఇవ్వకూడదు.

మూ. మత్స్యప్లవహరితపణ్యానాం సేతుషు రాజా స్వామ్యం గచ్ఛేత్. దాసాహితకబన్ధూననుశృణ్వతో రాజా వినయం గ్రాహయేత్. బాలవృద్ధవ్యాధిత వ్యసన్యనాథాంశ్చ రాజా బిభృయాత్, స్త్రియమప్రజాతాం, ప్రజాతాయాశ్చ పుత్రాన్.

వ్యా. సేతువులు నిర్మించిన తరువాత లభించే మత్స్యాలపైన, బాతులు మొదలైన వాటిపైన, పచ్చని సరుకులపైనా రాజుకే అధికారం. (తమ పై అధికారుల)

మాటలు వినని దాసులకూ, ఆహితకులకూ (పూచీకత్తుపై ఉంచిన మనుష్యులు men kept as pledges) బంధువులకూ రాజు వినయం నేర్పాలి. సంరక్షకులెవరూ లేని బాలుర్నీ, వృద్ధుల్నీ, వ్యాధులతో బాధపడుతున్నవారినీ, కష్టాలలో ఉన్నవాళ్లనూ, ఇతర అనాథులనూ, గొడ్రాలినీ, పిల్లలను కన్న స్త్రీయొక్క (అనాథులైన) పుత్రుల్నీ రాజు పోషించాలి.

మూ. బాలద్రవ్యం గ్రామవృద్ధా వర్ధయేయుః ఆవ్యవహారప్రాపణాత్, దేవద్రవ్యం చ. అపత్యదారాన్, మాతాపితరౌ, భ్రాతౄనప్రాప్తవ్యవహారాన్, భగినీః కన్యాః విధవాశ్చాబిభ్రతః శక్తిమతో ద్వాదశపణో దణ్డః, అన్యత్ర పతితేభ్యః; అన్యత్ర మాతుః.

వ్యా. గ్రామంలో ఉండే వృద్ధులు (పెద్దలు)-(తల్లిదండ్రులు మొదలైనవాళ్లు లేని) బాలుర ద్రవ్యాన్ని వాళ్లకు వ్యవహారం వచ్చేవరకు, అనగా మైనారిటీ తీరి మెజారిటీవచ్చే వరకూ, వృద్ధి పొందించాలి. దేవతాద్రవ్యంకూడా వృద్ధి పొందించాలి. శక్తి ఉండి కూడా సంతానాన్నీ, భార్యనూ, తల్లిదండ్రులనూ, వ్యవహారం పొందని (మైనరులుగా ఉన్న) సోదరులనూ, వివాహం కాని సోదరులను, విధవలైన సోదరీలను పోషించనివానికి పన్నెండు పణాల దండం విధించాలి. అయితే పైన చెప్పినవాళ్లు పతితులైతే పోషించనివానికి ఈ దండం లేదు. కాని తల్లి పతిత అయినా కూడ పోషించవలసినదే.

మూ. పుత్రదారమప్రతివిధాయ ప్రవ్రజతః పూర్వః సాహసదణ్డః. స్త్రియం చ ప్రవ్రాజయతః. లుప్తవ్యవాయః ప్రవ్రజేదాపృచ్ఛ్య ధర్మస్థాన్; అన్యథా నియమ్యేత.

వ్యా. పుత్రులకీ, భార్యకీ జీవనోపాధి కల్పించకుండా సంన్యాసం తీసికొని ఇల్లు వదలి వెళ్లిపోయేవానికి "ప్రథమసాహసదండం (రెండువందల యాభై పణాల దండం) విధించాలి. స్త్రీకి సంన్యాసం ఇప్పించి ఇల్లు విడిచి వెళ్లిపోయేటట్లు చేసే వానికి కూడా ప్రథమసాహసదండం విధించాలి. పూర్తిగా మైథునశక్తి ఉడిగిన పురుషుడు ధర్మాధికారుల అనుమతి తీసికొని సంన్యాసం తీసికోవాలి. అలా కాక మరొక విధంగా చేసిన పక్షంలో వానిని నిర్బంధించాలి.

మూ. వానప్రస్థాదన్యః ప్రవ్రజితభావః, సుజాతాదన్యః సంఘః సాముత్థాయికాదన్యః సమయానుబన్ధో వా నాస్య జనపదముపనివిశేత.

వ్యా. వానప్రస్థుడు తప్ప మిగిలిన ప్రవ్రజితులు (సంన్యాసులు), రాజు

క్షేమం కోసం, రాజ్యం క్షేమం కోసం ఏర్పడిన సంఘం· తప్ప ఇతర సంఘమూ, అందరూ కలిసి చెరువులు తవ్వడం మొదలైన పనులు చేయడం కోసం ఏర్పడిన జనసముదాయం తప్ప ఏదో ఒక ఒప్పందంతో ఏర్పడిన సముదాయం (సంఘం) జనపదంలో నివాసం ఏర్పరచుకొనకూడదు.

వి. వైదికసంప్రదాయం ప్రకారం వానప్రస్థులగా ఉన్నవాళ్లు తప్ప బౌద్ధ సంన్యాసులు మొదలైన వాళ్లు, ఆ దేశంలో పుట్టిన వాళ్ల సంఘం తప్ప విదేశీయుల సంఘమూ, అని కాంగ్లే అర్థం చెప్పినారు. ఈ నియమాలన్నీ కొత్తగా ఏర్పరచే జన పదాలకు సంబంధించినవి గాన జనపదాలు స్థిరంగా ఏర్పడిన తరువాత బౌద్ధ సంన్యాసులు మొదలైనవాళ్లు కూడా రాజు అనుమతితో జనపదంలో ప్రవేశించ వచ్చుననీ, ప్రారంభంలో మాత్రం ఆ జనపదానికి ఉపయోగించేవాళ్లు మాత్రమే రావచ్చుననీ కొందరు వ్యాఖ్యానించారు.

మూ. న చ తత్రారామాః విహారార్థాః శాలాః స్యుః. నటనర్తనగాయన వాదకవాగ్జీవనకుశీలవా వా న కర్మవిఘ్నం కుర్యుః, నిరాశ్రయత్వాత్ గ్రామాణామ్, క్షేత్రాభిరతత్వాచ్చ పురుషాణాం కోశవిష్టిద్రవ్యధాన్య రసవృద్ధిర్భవతీతి.

వ్యా. గ్రామంలో ఉద్యానవనాలు గాని, విహారంకొరకు నాట్యశాలాదులు కాని ఉండకూడదు. నటులు, నర్తకులు, గాయకులు, వాద్యాలు మ్రోగించేవాళ్లు, వాగ్జీవనులు, కుశీలవులు గ్రామాలలో జరిగే కృష్యాదికర్మలకు విఘ్నం కలిగించకూడదు. గ్రామాలు నటాదులు నివసించవలసిన స్థానాలు కావు. పురుషులందరూ తమ తమ కార్యక్షేత్రాలలో అత్యాసక్తితో పనులు చేస్తూ ఉండడంవల్ల కోశవృద్ధి, కర్మకారుల వృద్ధి, వస్తువుల సమృద్ధి, ధాన్యసమృద్ధి, నెయ్యి మొదలైన రసాల సమృద్ధి కలుగుతుంది.

వి. విష్టిః = పని చేసేవాడు లేదా బలవంతంగా చేయించబడిన పని.

శ్లో: పరచక్రాటవీగ్రస్తం వ్యాధిదుర్భిక్షపీడితమ్,
దేశం పరిహరేద్రాజా వ్యయక్రీడాశ్చ వారయేత్.

వ్యా. శత్రుసైన్యంచేతా, ఆటవికులచేతా ఆక్రమించబడినదీ, వ్యాధులచేతా దుర్భిక్షంచేతా పీడించబడినదీ అయిన దేశాన్ని ఆ బాధలనుంచి దూరం చెయ్యాలి. ఎక్కువ వ్యయంతో కూడిన ఆటలు నిషేధించాలి.

వి. పరసైన్యాదిగ్రస్తమైన భూమికి పన్నులనుండి మినహాయింపు ఇవ్వాలి అని కాంగ్లే.

శ్లో. దణ్డవిష్టికరాబాధై రక్షేరుపహతాం కృషిమ్,
స్తేనవ్యాలవిషగ్రాహైర్వ్యాధిభిశ్చ పశువ్రజాన్.

వ్యా. దండం (జుల్మానాలు) చేత, వెట్టిచాకిరీ చేయించడంచేత, పన్నులచేత కలిగిన పీడచేత దెబ్బ తిన్న వ్యవసాయాన్ని రక్షించాలి. అనగా గ్రామస్థులకు దండాది బాధ లేకుండా చూడాలి. దొంగలచేత, క్రూరమృగాలచేత, విషంచేత, మొసళ్లచేత, వ్యాధులచేత పీడించబడిన పశుసముదాయాలను రక్షించాలి.

శ్లో. వల్లభైః కార్మికైః స్తేనైరన్తపాలైశ్చ పీడితమ్,
శోధయేత్ పశుసంఘైశ్చ క్షీయమాణం వణిక్పథమ్.

వ్యా. రాజవల్లభులచేతా అనగా రాజుకు (తనకు) దగ్గరగా ఉండే బంధుమిత్రాదులచేతా కార్మికులచేతా (కార్మికు లనగా పన్ను వసూలు చేసే అధికారులు అని గణపతిశాస్త్రి. రాజ్యకార్యనిర్వాహకులైన అధికారులని కాంగ్లే), దొంగలచేతా, సరిహద్దులను రక్షించే అధికారులచేతా పీడింపబడిన, పశుసముదాయం తగ్గిపోతున్న వర్తకుల మార్గాన్ని ఆ బాధలన్నీ తొలగించి రక్షించాలి.

వి. పశుసంఘైః= అనగా వ్యాఘ్రాదులచేత (పీడింపబడుచున్న) అని గణపతి శాస్త్రి. పైన వ్రాసిన విధంగా కాంగ్లే. పై అర్థమే యుక్తం అని తోస్తుంది. వ్యాఘ్రాదులను పశువు లనరు కదా?

శ్లో. ఏవం ద్రవ్యద్విపవనం సేతుబన్ధమథాకరాన్,
రక్షేత్ పూర్వకృతాన్ రాజా నవాంశ్చాభిప్రవర్తయేత్.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే అధ్యక్ష ప్రచారే ద్వితీయాధికరణే ప్రథమోఽధ్యాయః
జనపదనివేశః, ఆదితో ద్వావింశః.

వ్యా. రాజు ఈ విధంగా ద్రవ్యవనాలనూ, గజవనాలనూ, సేతుబంధాలను, గనులను - పూర్వం నుంచీ ఉన్న వాటిని రక్షించాలి, కొత్తవాటిని నిర్మింపచేయాలి.

"బాలానందిని" అను కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో అధ్యక్షప్రచారం అనే రెండవ అధికరణంలో జనపదనివేశం అనే ప్రథమాధ్యాయం సమాప్తం. మొదటినుండి ఇరవైరెండవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ ద్వితీయో ఽధ్యాయః

౪౦శే ప్రకరణే భూమిచ్ఛిద్రవిధానమ్

(Disposal of Non-agricultural land)

మూ. అకృష్యాయాం భూమౌ పశుభ్యో వివీతాని ప్రయచ్ఛేత్. ప్రదిష్టాభయస్థావరజఙ్గమాని చ బ్రాహ్మణేభ్యో బ్రహ్మసోమారణ్యాని, తపోవనాని చ తపస్విభ్యో గోరుతపరాణి ప్రయచ్ఛేత్. తావన్మాత్రమేకద్వారం ఖాతగుప్తం స్వాదుఫలగుల్మగుచ్ఛమకణ్టకిద్రుమమ్, ఉత్తానతోయాశయమ్, దాన్తమృగచతుష్పదమ్, భగ్ననఖదంష్ట్రవ్యాలమ్, మార్గాయుక హస్తినీకలభం మృగవనం విహారార్థం రాజ్ఞః కారయేత్.

వ్యా. వ్యవసాయం చేయడానికి అనుకూలంగా లేని భూమిలో పశువుల కోసం బీళ్లు ఏర్పరచాలి. బ్రాహ్మణులకొరకు బ్రహ్మసోమారణ్యాలను, అనగా వేదాధ్యయనం చేయడానికీ, సోమయాగం చేయడానికీ ఉపయోగించే అరణ్యాలను, మునులకు తపోవనాలను, క్రోసు వైశాల్యం మించకుండా నిర్మించి అక్కడ ఉన్న చరవస్తువులకు (మృగాదులకు), స్థిరవస్తువులకు (వృక్షాదులకు) అభయం ఇవ్వాలి అనగా రక్షణం కల్పించాలి.

వి. ఇక్కడ "బ్రాహ్మణేభ్యః" "తపోవనాని తపస్విభ్యః" అనేవి మూలంలో లేవు . వ్యాఖ్యాతలు చేర్చి ఉంటారని కాంగ్లే అభిప్రాయం. వానప్రస్థాదుల కోసం బ్రహ్మసోమారణ్యాలు అని మాత్రమే అర్థం. అవి బ్రాహ్మణులకు మాత్రమే ఉద్దిష్టమైనవి కావు.

వ్యా. తావదితి :- రాజు విహరించడం కోసం క్రోసు ప్రమాణం గల మృగవనాన్ని కూడా (animal park) నిర్మించాలి. దానికి ఒకే ద్వారం ఉండాలి. చుట్టూ అగడ్తచేత రక్షింపబడిన ఆ వనంలో తియ్యని పండ్లతో నిండిన మొక్కలు, పొదలు ఉండాలి. ముళ్లు లేని చెట్లు, లోతు లేని చిన్న చెరువులు వినీతాలైన, అనగా మచ్చిక చేయబడిన (tamed), లేళ్లు. ఇతరజంతువులూ ఉండాలి. అక్కడ ఉన్న వ్యాఘ్రాదిక్రూరమృగాల కోరలు, గోళ్లు పీకివేయాలి. వేటకి వేళ్లేవాళ్లకి ఉపయోగించే ఏనుగులు, ఆడ ఏనుగులు, చిన్న ఏనుగులు (ఏనుగుపిల్లలూ) ఉండాలి.

మూ. సర్వాతిథిమృగం ప్రత్యన్తే చాన్యమృగవనం భూమివశేన వా నివేశయేత్. కుప్యప్రదిష్టానాం చ ద్రవ్యాణామేకైకశో వా వనం నివేశయేత్; ద్రవ్యవనకర్మాన్తానటవీశ్చ ద్రవ్యవనాపాశ్రయాః.

వ్యా. రాజ్యం సరిహద్దులో కాని, లేదా తగిన ప్రదేశం లభించడాన్ని పట్టి మరొక చోట గాని అతిథులుగా వచ్చే అన్ని జంతువులకు స్వాగతం ఇచ్చే ఒక మృగవనం నిర్మించాలి. అక్కడ బైటనుండి వచ్చిన మృగాలకు (అతిథిమృగాలకు) పూర్తి రక్షణ ఇవ్వాలి అని భావం. ప్రత్యన్తే అనగా సమీపమునందు అని గ.శా. కుప్యప్రకరణంలో చెప్పిన ద్రవ్యాలలో (దేవదారువృక్షాలు, జనుము, నార తీసే చెట్లు మొదలైనవాటిలో) ఒక్కొక్కదానికి ఒక్కొక్క వనం ఏర్పరచాలి. ఆ అటవీద్రవ్యాలకి సంబంధించిన కర్మాగారాలు (Factories) ద్రవ్యవనాలలో పని చేసేవాళ్లకి నివాసంగా అడవులను ఏర్పరచాలి.

మూ. ప్రత్యన్తే హస్తివనమ్, అటవ్యారక్షం నివేశయేత్. నాగవనాధ్యక్షః పార్వతం నాదేయం సారసమ్, అనూపం చ నాగవనం విదితప్రవేశనిష్కసనం నాగవనపాలైః పాలయేత్. హస్తిఘాతినం హన్యుః. దన్తయుగం స్వయంమృతస్యాహరతః సపాదచతుష్పణో లాభః.

వ్యా. రాజ్యం సరిహద్దులలో అడవులలో నివసించేవారిచేత రక్షించబడిన హస్తివనాన్ని (ఏనుగులను పెంచే వనాన్ని) ఏర్పరచాలి. నాగవనాధ్యక్షుడు నాగవనపాలుల సహాయంతో పర్వతసమీపంలో గాని, నదీసమీపంలో గాని, సరస్సుల సమీపంలో గాని, ఎక్కువగా నీటి చెమ్మ ఉండే (అనూపం) ప్రదేశం దగ్గర గాని ఉన్న నాగవనాన్ని, దాని సరిహద్దులో, లోపల ప్రవేశించే మార్గాలు, బైటకు వచ్చే మార్గాలు బాగా తెలుసుకుని రక్షించాలి. ఏనుగును చంపిన వానిని చంపివేయాలి. తనంతట తానే మరణించిన ఏనుగు రెండు దంతాలూ తీసికొని వచ్చిన వానికి నాలుగు పణాలు ఒక పావు బహుమతిగా ఇవ్వాలి.

మూ. నాగవనపాలాః హస్తిపకపాదపాశికసైమికవనచరకపారికర్మికసఖాః హస్తిమూత్రపురీషచ్ఛన్నగన్ధాః, భల్లాతకీశాఖాప్రతిచ్ఛన్నాః పఞ్చభిః సప్తభిర్వా హస్తిబన్ధకీభిః సహ చరన్తః శయ్యాస్థానపద్యాలణ్డకూలపాతోద్దేశేన హస్తికులపర్యగ్రం విదుః.

వ్యా. నాగవనరక్షకులు మావటివాళ్లతోను, ఏనుగు పాదాలకు పాశాలు వేసి కట్టడం తెలిసినవాళ్లతోను (పాదపాశిక), సరిహద్దులను రక్షించే వాళ్లతోను (సైమిక), వనచరులతోను, పారికర్మికులతోను (ఏనుగులకు సపర్య చేయడంలో నేర్పు ఉన్న వాళ్లతోను) కలిసి, ఏనుగుల మూత్రపురీషాల వాసనచేత ఇతరములైన వాసన లన్నీ కప్పబడే టట్లు చేసికొని, భల్లాతకి అనే చెట్టు కొమ్మలు కప్పుకొని ఐదు లేదా ఏడు హస్తి బంధకీలతో, అనగా ఏనుగును పట్టడానికి శిక్షణ ఇచ్చిన ఆడ ఏనుగులతో, కలిసి సంచరిస్తూ, (ఏనుగులు) శయనించే స్థానాలు, అడుగు జాడలు (పద్యా), లండాలు (లద్దెలు), నదులు మొదలైన వాటి ఒడ్లను పాడిచి పడవేసిన ప్రదేశాలూ వీటిని పట్టి ఏనుగు మందల పరిమాణాన్ని తెలుసుకొనాలి. పర్యగ్రమ్ అనగా ఏనుగుల గుంపులు తిరిగే ప్రదేశం యొక్క పరమావధిని అని గ.శా.

మూ. యూథచరమ్, ఏకచరమ్, నిర్యూథమ్, యూథపతిమ్ హస్తినం, వ్యాలం, మత్తం, పోతం, బద్ధముక్తం చ నిబన్ధేన విద్యుః. అనీకస్థప్రమాణైః ప్రశస్తవ్యఞ్జనాచారాన్ హస్తినో గృహ్ణీయుః. హస్తిప్రధానో హి విజయో రాజ్ఞామ్. పరానీకవ్యూహదుర్గస్కన్ధావారప్రమర్దనా హ్యతిప్రమాణశరీరాః ప్రాణహరకర్మాణో హస్తిన ఇతి.

వ్యా. ఏనుగుల మందలో తిరిగేదానిని, ఒంటరిగా తిరిగేదానిని, యూథం (మంద) నుంచి బైటకు వచ్చిన దానిని, యూథానికి నాయకత్వం వహించే ఏనుగును, దుష్టస్వభావం గల ఏనుగును (వ్యాలం), మదించినదానిని, (పదేళ్ల) చిన్న పిల్లను, ఒక సారి బంధించి విడిచివేయబడినదానిని, నిబంధం (లెక్కల పుస్తకం Register) ప్రకారం (వాళ్లు) తెలుసుకొని ఉండాలి. అనీకస్థుల, అనగా గజశిక్షణ ఇచ్చేవాళ్ల, ప్రమాణంచేత (వాళ్ల సలహాప్రకారం) ప్రశస్తములైన చిహ్నాలు (లక్షణాలు) ప్రవర్తనా ఉన్న ఏనుగులను పట్టుకోవాలి. ఎందుచేత ననగా రాజుల విజయం ఏనుగులే ప్రధానంగా గలది (ఏనుగుల మీదనే ఆధారపడి ఉన్నది). చాలా పెద్ద శరీరాలతో ప్రాణాలను హరించే పనులు చేసే ఏనుగులు శత్రువుల సైన్యాలను, సైన్యవ్యూహాలను, దుర్గాలను, స్కంధావారాలను (Military Camp) మర్దించివేస్తాయి.

శ్లో. 'కలిఙ్గాఙ్గగజాః శ్రేష్ఠాః ప్రాచ్యాశ్చేదికరూశజాః,
దాశార్ణాశ్చాపరాన్తాశ్చ ద్విపానాం మధ్యమా మతాః.

శ్లో. సౌరాష్ట్రికాః పాఞ్చనదాస్తేషాం ప్రత్యవరాః స్మృతాః,
సర్వేషాం కర్మణా వీర్యం జవస్తేజశ్చ వర్ధతే.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే అధ్యక్షప్రచారే ద్వితీయాధికరణే ద్వితీయోఽధ్యాయః భూమిచ్ఛిద్రవిధానమ్; ఆదితస్త్రయోవింశః.

వ్యా. కలింగ - అంగదేశాలకు చెందిన ఏనుగులు శ్రేష్ఠమైనవి. తూర్పు దేశానికి, చేదికరూశదేశాలకు చెందినవి, దశార్ణదేశానికి చెందినవి, పశ్చిమదేశానికి చెందినవి మధ్యరకం ఏనుగులు. సురాష్ట్ర - పంచనద ప్రాంతాలకి చెందినవి చాలా తక్కువ రకం ఏనుగులు. అయితే సరియైన శిక్షణ ఇస్తే (కర్మణా) ఏ ప్రాంతానికి చెందినా ఏనుగు యొక్క వీర్యమూ, వేగమూ, తేజస్సూ కూడా వృద్ధి పొందుతాయి.

బాలానందిని అనే కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో అధ్యక్షప్రచారం అనే రెండవ అధికరణంలో భూమిచ్ఛిద్రవిధానం అనే రెండవ అధ్యాయం, మొదటినుండి ఇరవై మూడవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ తృతీయోఽధ్యాయః

ఏకవింశప్రకరణే దుర్గవిధానమ్

మూ. చతుర్దిశం జనపదాన్తే సాంపరాయికం దైవకృతం దుర్గం కారయేత్, అన్తర్ద్వీపం స్థలం వా నిమ్నావరుద్ధమ్ ఔదకం, ప్రాస్తరం గుహాం వా పార్వతం నిరుదకస్తమ్బమ్ ఇరిణం వా ధాన్వనమ్, ఖఞ్జనోదకం స్తమ్బగహనం వా వనదుర్గమ్. తేషాం నదీపర్వతదుర్గం, జనపదారక్షస్థానమ్, ధాన్వనవనదుర్గమటవీస్థానమ్ ఆపద్యపసరో వా.

వ్యా. దేశానికి చివర (దేశం సరిహద్దులలో) నాలుగు దిక్కులలోనూ యుద్ధానికి తగిన దైవకృతమైన దుర్గాన్ని నిర్మించుకోవాలి. దైవకృతం అనగా సహజంగా ఎగుడుదిగుడుగా ఉన్న, శత్రువులు ప్రవేశించడానికి శక్యం కాని ప్రదేశం అని అర్థం. లేదా ఔదకదుర్గాన్ని (ఉదకంతో నిర్మించిన దుర్గాన్ని) ఏర్పరచుకోవాలి. ఇది చుట్టూ నీరు ఉండడంవల్ల ఏర్పడినది కావచ్చును లేదా చాలా ఎత్తైన ప్రదేశం చుట్టూ పల్లంగా ఉన్న చెరువులు మొదలైనవి ఉండడంచేత ఏర్పడినది కావచ్చును. లేదా పార్వత

దుర్గం (పర్వతాలతో సంబంధించిన దుర్గం) ఏర్పరచుకోవాలి. ఇది పర్వతపు చరియలు చుట్టూ ఉండడంచేత గాని, సహజమైన పెద్ద పెద్ద గుహలు ఉండడంచేత ఏర్పడినది గాని కావచ్చును. లేదా ధాన్వనదుర్గం ఏర్పరచుకోవాలి. ఇది చుట్టూ చాలా దూరంవరకూ నీళ్లూ, గడ్డీ లేనిది కావచ్చును, లేదా చుట్టూ ఊషరప్రదేశం (చవట భూమి) ఉన్నది కావచ్చును. లేదా వనదుర్గం ఏర్పరచుకోవాలి. ఇది బురదతో నిండి నడవడానికి శక్యం కాని నీళ్లు చుట్టూ ఉన్నది కావచ్చును లేదా చిన్న మొక్కలతోను, పొదలతోను ప్రవేశించడానికి శక్యం కానిదైనా అయి ఉండవచ్చును. ఈ విధంగా దైవకృతదుర్గం, ఔదకదుర్గం, పార్వతదుర్గం, ధాన్వనదుర్గం, వనదుర్గం అని నాలుగు విధాలని అర్థం. ఈ దుర్గాలలో నదీదుర్గ, పర్వతదుర్గాలు ఆపత్సమయాలలో దేశాన్ని రక్షించడానికి ఉపయోగిస్తాయి. ధాన్వన, వనదుర్గాలు ఆటవికులకు స్థానంగాను, ఆపత్సమయాలలో పారిపోయి దాగి ఉండడానికీ ఉపయోగిస్తాయి.

మూ. జనపదమధ్యే సముదయస్థానం స్థానీయం నివేశయేత్. వాస్తుకప్రశస్తే దేశే నదీసంగమే హ్రదస్య వా అవిశోషస్యాఙ్కే, సరసః తటాకస్య వా వృత్తం, దీర్ఘం, చతురశ్రం వా వాస్తువశేన ప్రదక్షిణోదకం పణ్యాపుట భేదనమ్, అంసవారిపథాభ్యుపేతమ్. తస్య పరిఖాస్తిస్రో దణ్డాన్తరాః కారయేత్ చతుర్దశ ద్వాదశ దశేతి దణ్డాన్ విస్తీర్ణాః విస్తారాదవగాధాః పాదోన మర్ధం వా త్రిభాగమూలా మూలే చతురశ్రాః పాషాణోపహితాః పాషాణేష్టకా పార్శ్వబద్ధా వా, తోయాన్తికీః, ఆగన్తుకతోయపూర్ణా వా సపరివాహాః పద్మగ్రాహవతీః.

వ్యా. దేశానికి మధ్య నగరనిర్మాణవేత్తలు మంచిదని చెప్పిన ప్రదేశంలో, నదీసంగమం దగ్గరగాని, ఎప్పటికీ ఎండని హ్రదం ప్రక్కన గాని, ఆ హ్రదం సరస్సు (అనగా సహజంగా ఏర్పడినది) కావచ్చు లేదా తటాకం (మనుష్యులు త్వ్వినది) కావచ్చును, సముదయానికి స్థానమైన, అనగా పన్నులు మొదలైనవాటి ద్వారా వచ్చిన ధనం ఒక చోట సమకూర్చుకొనే స్థానమైన, స్థానీయాన్ని (మహాగ్రామ - మహానగరాదికాన్ని) నిర్మించాలి. అది వాస్తువశం చేత అనగా ఆ ప్రదేశాన్ని పట్టి వృత్తాకారంలో ఉండవచ్చు, దీర్ఘాకారంగా ఉండవచ్చు లేదా చతురశ్రంగా ఉండవచ్చును. ఈ స్థానీయానికి కుడి వైపున జలప్రవాహం ఉండాలి. దీనిలో స్థలమార్గంచేత, జలమార్గంచేత చేరడానికి వీలైన పుటభేదనం ఉండాలి.

"స్థానీయం అనగా ఎనిమిది వందల గ్రామాలకి ప్రధానగ్రామం (Head quarters). వసూలు చేసిన పన్నులు ఇక్కడ చేరుస్తారు. కోటలో ఉన్న రాజ్య ప్రధాననగరంగా కూడా ఇది చెప్పబడుతూ ఉంటుంది. "పణ్యపుటభేదనమ్" అనగా అనేకప్రదేశాలనుంచి వచ్చిన సరుకుల సంచులు విప్పే స్థానం అని అర్థం.

తస్యేతి - ఆ స్థానీయానికి చుట్టూ ఒకదానికీ ఒక దానికీ మధ్య ఒక దండం (ఆరడుగులు) ఎడం ఉన్న మూడు కందకాలు తవ్వించాలి. వాటి వెడల్పు (ప్రాకారం దగ్గర ఉన్నదాని వెడల్పు మొదలు) వరసగా పద్నాలుగు దండాలు, పన్నెండు దండాలు, పది దండాలు ఉండాలి. వాటి లోతు వెడల్పులోని నాలుగు వంతులలో మూడు వంతులుగాని, సగం గాని ఉండాలి. వాటి అడుగు మట్టం వెడల్పు పైన ఉన్న వెడల్పులో మూడవ వంతు ఉండాలి లేదా చతురశ్రంగా ఉండాలి. అనగా పైన గట్టుకీ గట్టుకీ మధ్య ఎంత వెడల్పు ఉందో అడుగు మట్టం వెడల్పు కూడా అంతే ఉండాలి. పూర్తిగా రాళ్లతో కట్టాలి; లేదా వాటి పార్శ్వాలు (నీటి ప్రక్కగట్లు మాత్రం) రాళ్లతోను ఇటుకలతోను కట్టాలి (చపటా చెయ్యాలి). భూమిలోని నీటి వరకూ (నేలలోని నీరు బైటకు వచ్చేవరకు లోతుగా) తవ్వినవి గాని, లేదా బైటనుండి నీరు వచ్చేవిగా గాని ఉండాలి. నీళ్లు ఎక్కువ ఉన్నప్పుడు వానిని బైటకు వదిలివేసే మార్గం (పరివాహం) ఉండాలి. వాటిలో పద్మాలు, మొసళ్లు పెంచాలి.

మూ. చతుర్దణ్డావకృష్టం పరిఖాయాః షడ్దణ్డోచ్ఛ్రితమ్, అవరుద్ధం తద్ద్విగుణవిష్కమ్భం ఖాతాత్ వప్రం కారయేదూర్ధ్వచయం మఞ్చపృష్ఠం, కుమ్భకుక్షికం వా హస్తిభిర్గోభిశ్చ క్షుణ్ణం కణ్టకిగుల్మ విషవల్లీప్రతానవన్తమ్. పాంసుశేషేణ వాస్తుచ్ఛిద్రం వా పూరయేత్.

వ్యా. పరిఖకు నాలుగు దండాల దూరంలో (పరిఖలు) తవ్విన మట్టితో ఆరు దండాల (35 అడుగుల ఎత్తైన వప్రం (గోడ) నిర్మించాలి. క్రిందనుంచి కరిగిపోకుండా చాలా గట్టిగా ఉండేటట్లు చెయ్యాలి. దాని వెడల్పు ఎత్తుకు రెట్టింపు ఉండాలి. ఆ వప్రం ఊర్ధ్వచయం (క్రింద లావుగాను పైకి వెళ్లగా వెళ్లగా సన్నంగాను ఉన్నది) గాని, మఞ్చపృష్ఠం (చదునైన పై భాగం కలది) గాని "కుంభకుక్షికం" (కుండ వంటి పొట్ట గలది అనగా మధ్యభాగంలో పైకి ఉబ్బినట్లు ఉన్నది) గాని అయిఉండాలి. ఇది గ.శా. వ్యాఖ్య. ఊర్ధ్వచయంగా అనగా పై పైకి వెళ్లగా సన్నంగా ఉండి పై భాగాన చదునుగా ఉండాలి అని కాంగ్లే. (దీనిని నిర్మించే సమయంలో) మట్టిని ఏనుగులచేత, ఎడ్లచేత

తొక్కించాలి. దీనికి అన్నివైపులా ముళ్ల పొదలు, విషపు తీగలు ఉండాలి. వప్రం కట్టగా మిగిలిన మట్టి నగరంలో లేదా రాజభవనప్రాంతంలో ఉన్న వాస్తుచ్ఛిద్రాన్ని (ఎగుడు దిగుడుగా ఉండడం చేత గాని తదితరకారణాలచేత గాని గృహాదినిర్మాణాలకి అనువుగా లేని ప్రదేశాన్ని) పూడ్చాలి.

మూ. వప్రస్యోపరి ప్రాకారం విష్కమ్భద్విగుణోత్సేధమ్, ఐష్టకం, ద్వాదశహస్తాదూర్ధ్వమ్. ఓజం యుగ్మం వా ఆచతుర్వింశతిహస్తాదితి కారయేత్. రథచర్యాసంచారం తాలమూలమురజకైః కపిశీర్షకైశ్చాచితాగ్రం, పృథుశిలాసహితం వా శైలం కారయేత్; న త్వేవ కాష్ఠమయమ్. అగ్నిరవహితో హి తస్మిన్ వసతి.

వ్యా. వప్రం పైన కాల్చిన ఇటుకలతో ప్రాకారం నిర్మించాలి. దాని ఎత్తు వెడల్పుకు రెట్టింపు ఉండాలి. ఎత్తు పన్నెండు హస్తాలు దాటి ఇరవై నాలుగు హస్తాల దాకా ఉండాలి. హస్తాల సంఖ్య 13,15,17 ఇత్యాది విధంగా బేసి సంఖ్యలో కాని 12,14,16 ఇత్యాది రీతిలో సరి సంఖ్యలో కాని ఉండవచ్చు. ఈ ప్రాకారం మీద రథాలు నడిచేటట్లు ఉండాలి. ప్రాకారం పై భాగం మీద తాటిచెట్టు మొదలు ఆకారంలోను, మద్దెల ఆకారంలోను, కోతి తల ఆకారంలోను (అంచుల దగ్గర) పెద్ద పెద్ద దిమ్మలు కట్టించాలి. లేదా ఇటికలకు బదులు పెద్ద రాతి బండలతో కూర్చిన శిలామయమైన ప్రాకారం కట్టించాలి. కఱ్ఱతో మాత్రం ఎన్నడూ కట్టించకూడదు. దానిలో ఎల్లప్పుడూ అగ్ని సమయం కోసం వేచి (పొంచి) ఉంటుంది.

మూ. విష్కమ్భచతురశ్రమట్టాలకముత్సేధసమావక్షేపం సోపానం కారయేత్. త్రింశద్దణ్డాన్తరం చ.

వ్యా. ప్రాకారం మీద దాని వెడల్పుకు చతురస్రంగా ఉండే అట్టాలకాన్ని (బురుజును) నిర్మించాలి. అనగా ప్రాకారం వెడల్పు ఆరు హస్తాలు ఉంటే ఆరు హస్తాల చతురస్రాకారంలో ఉన్న బురుజును కట్టించాలి. దానిమీద నుంచి దిగడానికి మెట్లు కట్టించాలి. ఆ మెట్ల ఎత్తు ఎంత ఉంటుందో వాటి వెడల్పు అంతే ఉండాలి. ఇలాంటి బురుజుకీ బురుజుకీ మధ్య ముప్పై దండాల వ్యవధానం ఉండాలి.

మూ. ద్వయోరట్టాలకయోర్మధ్యే సహర్మ్యద్వితలామధ్యర్ధాయామాం ప్రతోలీం కారయేత్. అట్టాలకప్రతోలీమధ్యే త్రిధానుష్కాధిష్ఠానం సాపిధానచ్ఛిద్ర

ఫలకసంహిత మితీన్ద్రకోశం కారయేత్.

వ్యా. రెండు అట్టాలకాల (బురుజుల) మధ్య రెండతస్తులు గల హర్మ్యం (తెల్లని మేడ) తో కూడిన వెడల్పుకంటె ఒకటిన్నర రెట్లు పొడవు గల ప్రతోలిని (గృహ విశేషం గ.శా.) కట్టించాలి. ప్రతోలి అనగా ఎత్తైన గోపురం వంటిది (Tower); హర్మ్యం అనగా హాలు (కాం)

2. అట్టాలకానికీ ప్రతోలీకి మధ్య ముగ్గురు ధనుర్ధారులు ఉండడానికి తగిన, మూతలు ఉన్న ఛిద్రాలతోకూడిన ఫలకాలతో నిర్మించిన ఇంద్రకోశాన్ని నిర్మింపచేయాలి. దీని ఫలకాలలో చాలా ఛిద్రాలు ఉండడంచేత దీనికి ఇంద్రకోశం అని పేరు (కాం).

మూ. 1. అన్తరేషు ద్విహస్తవిష్కమ్భం పార్శ్వే చతుర్గుణాయామమ్ అనుప్రాకారమ్ అష్టహస్తాయతం దేవపథం కారయేత్.

2. దణ్డాన్తరా ద్విదణ్డాన్తరా వా చార్యాః కారయేత్, అగ్రాహ్యే దేశే ప్రధావితికాం నిష్కుహద్వారం చ.

వ్యా. ప్రాకారాన్ని అనుసరించి (ప్రాకారం వెంబడి) అట్టాలక - ప్రతోలీ - ఇంద్రకోశాల మధ్య దేవపథం (రహస్యమార్గం. గ.) నిర్మింపచేయాలి. దాని వెడల్పు రెండు హస్తాలుండాలి. ప్రక్కలయందు ఎనిమిది హస్తాల పొడవు ఉండాలి. (అష్టహస్తాయతమ్ అనేది "చతుర్గుణాయామమ్" అనే పదానికి వివరణం).

2. శత్రువులు ఆక్రమించడానికి శక్యం కాని ప్రదేశంలో ఒక దండం లేదా రెండు దండాల వెడల్పు గల చార్యలు ఏర్పాటు చేయించాలి. ప్రధావితికను, నిష్కుహ ద్వారంకూడా ఏర్పాటు చేయించాలి.

వి. చార్య అనగా ఎక్కి దిగే ప్రదేశం 'ప్రధావితికా' అనగా భటులు దాగి ఉండడానికి తగిన చాటైన ప్రదేశం. 'నిష్కుహద్వారం' చెట్టు తొఱ్ఱవంటి ద్వారం. శత్రువు ఎవరైనా వచ్చినప్పుడు వాళ్ల సంచారాన్ని కనిపెట్టడానికి ఉపయోగించేది (గ). భటులు దేవపథంనుంచి ప్రాకారం బైట గోడ దగ్గరికి వెళ్లడానికి ఉపయోగించే ద్వారం అని కొందరు.

మూ. బహిర్జానుభఞ్జనీ త్రిశూలప్రకరకూపకటావపాతకణ్టకప్రతిసరాహి పృష్ఠ, తాలపత్రశృఙ్గాటక శ్వదంష్ట్రార్గలోపస్కన్దనపాదుకామ్బరీషోదకపావనకైః ఛన్నపథం కారయేత్.

వ్యా. కోటకి బైట లేదా పరిఖలకి బైట జానుభంజని మొదలైన వాటిని అక్కడక్కడ ఉంచి కప్పివేసిన మార్గం నిర్మింపచేయాలి. జానుభఞ్జన్యః = మోకాళ్లు విరిగేటట్లు చేసే కఱ్ఱతో చేసిన యంత్రాల సూదిమొన లున్న కీలాలు (మేకుల వంటివి). వీటికి 'జానుమాత్రీ, అని కూడ పేరు. 'త్రిశూలప్రకరః = గట్టి కఱ్ఱతోను, లోహంతోను చేసిన వాడియైన త్రిశూలాల సముదాయం. కూపః= నుయ్యి, కూటాః=ఇనుప ఊచలు. అవపాతాః=గడ్డి మొదలైన వాటితో కప్పిన గోతులు. కణ్టకప్రతిసరాః =ఇనుపముళ్లు ఉన్న తీగలు. అహిపృష్ఠాని=మాంసం లేని పాము అస్థిపంజరం ఆకారంలో ఉన్న సూది మొనలు గల ఇనుప వస్తువులు, తాలపత్రాణి=అలాంటివే తాటాకు ఆకారంలో ఉన్నవి. శృఙ్గాటకాని=మూడు కొన లున్న లోహయంత్రాలు. శ్వదంష్ట్రాః=కుక్కదంతాల ఆకారంలో ఉన్న యంత్రాలు. అర్గలాని=అడ్డగడియల ఆకారంలో ఉన్న యంత్రాలు. ఉపస్కన్దనాని=కాలికి తగిలి మనిషి బోర్లా పడే టట్లు చేసే కఱ్ఱలు. పాదుకాః=ఒక్క పాదానికి మాత్రమే సరిపోయే, బురదతో నింపిన గోతులు, అమ్బరీషాణి=కనకనలాడే నిప్పులున్న గోతులు. ఉదకపావనకాని= పాడైపోయిన (మురికి) నీళ్లతో నింపిన చిన్న గుంటలు (మార్గం అంతా వీటితో కప్పించాలి).

మూ. 1. ప్రాకారముభయతో మణ్డపక మధ్యర్ధదణ్డం కృత్వా ప్రతోలీషట్తులానన్తరం ద్వారం నివేశయేత్. పఞ్చదణ్డా దేకోత్తరవృద్ధ్యా ఆష్టదణ్డాదితి చతురశ్రమ్. ద్విదణ్డం వా షడ్భాగ మాయామా దధికమష్టభాగంవా.

2. పఞ్చదశహస్తాదేకోత్తర మష్టాదశహస్తాదితి తులోత్సేధః.

3. స్తమ్భస్య పరిక్షేపాః షడాయామాః ద్విగుణో నిఖాతః చూలికాయా శ్చతుర్భాగః.

వ్యా. 1. (ద్వారం నిర్మించదలచినచోట) ప్రాకారానికి రెండు వైపులా ఒకటిన్నర దండాల ప్రమాణం గల మండపకాన్ని (ముందుకు పొడుచుకొని వచ్చే, గొఱ్ఱెతల ఆకారంలో ఉండే నిర్మాణం మండపకం)నిర్మించాలి. ప్రతోళికోసం ఆరు దూలాలకి చోటు ఉండే టట్లు చేసి(కాం) ప్రతోళికి ఆధారమైన ఆరు స్తంభాలు అమర్చి వాటి ప్రక్కనే (గ.శా) (మండపకాలమధ్య) ద్వారం నిర్మించాలి. ఆ ద్వారం ప్రాకారానికి అనుగుణంగా (అనగా ప్రకారం వెడల్పును సట్టి) ఐదు దండాలు మొదలు, ఒక్కొక్క

దండం పెంచుకుంటూ ఎనిమిది దండాల చతురస్రంగా ఉండాలి. కొందరి అభిప్రాయం ప్రకారం ద్వారం వెడల్పు రెండు దండాలు చాలు. ఎత్తు ఎంత ఉన్నదో దానికంటె (ద్వారం వెడల్పు) ఆరవ వంతు గాని, ఎనిమిదవ వంతు గాని ఎక్కువ ఉండాలి. (ఐదు దండాల చతురశ్రం అయితే దాని ఆరో భాగం మూడు హస్తాల ఎనిమిది అంగుళాలు. ఎనిమిదవభాగం రెండున్నర హస్తాలు. ఇరవై నాలుగు అంగుళాలు ఒక హస్తం. నాలుగు హస్తాలు ఒక దండం:షడ్డండాదిచతురశ్రాలు ఉన్నప్పుడు ఈ విధంగానే లెక్కకట్టుకోవాలి. గ.శా.)

2. తులాస్తంభాల ఎత్తు పదిహేను హస్తాలనుంచి ఒక్కొక్క హస్తం పెంచుకొంటూ పద్దెనిమిది హస్తాలు ఉండే టట్లు చూడాలి. 'తలోత్సేధః' అనే పాఠంలో ద్వారం దగ్గరకు వెళ్లే నేల ఎత్తు ఇంత ఉండాలి అని అర్థం.

3. స్తంభం పరిధులు (చుట్టుకొలతలు) పొడవులో ఆరవ భాగం ఉండాలి. నేలలో స్తంభం పరిధి దానికి (ఆరవభాగానికి) రెట్టింపు ఉండాలి. అనగా మూడవభాగం ఉండాలి. స్తంభాగ్రం పరిధి నాల్గవ భాగం ఉండాలి. అనగా స్తంభం ఎత్తు పదిహేను హస్తాలు ఉంటే దాని చుట్టుకొలత రెండున్నర హస్తాలు ఉండాలి. మొదట్లో నేలలో ఐదు హస్తాలు ఉండాలి. చివర ఉండే చూలిక స్తంభం పరిధిలో నాల్గవ భాగం ఉండాలి.

మూ. ఆదితలస్య పఞ్చ భాగాః శాలా, వాపీ, సీమాగృహం చ దశభాగికౌ సమత్తవారణౌ ద్వౌ ప్రతిమఞ్చౌ అన్తరం ఆణిః. హర్మ్యం చ సముచ్ఛ్రయాదర్ధతలం, స్థూణావబన్ధశ్చ. అర్ధవాస్తుకముత్తమాగారం త్రిభాగాన్తరం వా, ఇష్టకావబద్ధపార్శ్వం,వామతః ప్రదక్షిణసోపానం గూఢభిత్తిసోపానమితరతః.

వ్యా. క్రింది అంతస్తులో ఐదు భాగాలు చేసి వాటిలో ఒక శాల (హాలు), దిగుడుబావి, సరిహద్దు ఇల్లు (అంచుదగ్గరికి వచ్చేటట్లు ఒక గది) కట్టించాలి. "మధ్యభాగంలో వాపి, వాపికి ఇటు అటు దీర్ఘచతురస్రాలైన రెండు శాలలు, శాలాప్రాంతాలలో (చివర్లలో) సీమాగృహం(గది) నిర్మించాలి" (గ.శా.) శాలలో పదవవంతు స్థానంలో ఎదురెదురుగా రెండు అరుగులు (platforms) వాటిమీద చిన్న గదులు (మత్తవారణ) కట్టించాలి.శాలాసీమాగృహాల మధ్య ఆణి (అనగా చిన్న ద్వారం) నిర్మింపచెయ్యాలి. మొదటి అంతస్తు (ground floor)ఎత్తులో సగం ఎత్తు ఉండే టట్లు

పైన హర్మ్యం (పై అంతస్తు, చంద్రశాల అని కూడ దీనికి పేరు) నిర్మింపచేయాలి. రెండవ అంతస్తులో స్తంభాలు దగ్గర దగ్గరగా నిలపెట్టించాలి. మూడవ అంతస్తు (ఉత్తమాగారం) అర్థవాస్తుకం ఎత్తు ఉండాలి. (వాస్తుకం అనగా మూడు దండాలు. అర్థవాస్తుకం ఒకటిన్నర దండాలు). (ఇది ఐదు దండాల చతురశ్రమైన ద్వారానికి). లేదా ఐదు దండాలలో మూడవ వంతు అవకాశం ఉండేటట్లు దీనిని (ఉత్తమాగారాన్ని) నిర్మించాలి. దాని ప్రక్కలు ఇటుకలతో కట్టాలి. ఎడమ ప్రక్క ప్రదక్షిణసోపానమార్గం (గుండ్రంగా తిరుగుతూ దిగవలసిన మెట్లు - round stair-case) కుడి ప్రక్కన గోడల మధ్య రహస్యసోపానమార్గం నిర్మించాలి.

మూ. ద్విహస్తం తోరణశిరః, త్రిపఞ్చభాగికౌ ద్వౌ కవాటయోగౌ, ద్వౌ ద్వౌ పరిఘౌ, అరత్నీ రిన్ద్రకీలః, పఞ్చహస్తమణిద్వారం, చత్వారో పరిఘాః.

వ్యా. తోరణం ఎత్తు రెండు హస్తాలు ఉండాలి. రెండు తలుపుల వెడల్పు ఐదు వంతులలో మూడు వంతు లుండాలి. రెండు రెండు అడ్డ గడియలు(పరిఘౌ), అరత్ని (దాదాపు పద్దెనిమిది అంగుళాలు) పొడవైన ఇంద్రకీలం (తలుపులు మూసిన తరవాత వేయవలసిన, నేలలోనికి దిగే ఇనుప కడ్డీ-iron-bolt), ఐదు హస్తాల ఎత్తైన అణిద్వారం(పక్కద్వారం) లేదా పెద్ద తలుపు మధ్యలోని చిన్న ద్వారం ఏర్పరచాలి. నాలుగు హస్తిపరిఘులు అనగా ఏనుగులు డీకొని తలుపులు పగలకొట్టకుండా ఉండే టట్లు మొనలు తేలిన ఇనుపకడ్డీలు, ద్వారం బైట తలుపులకు ఉండాలి(కాం). నాలుగు ఏనుగులు ఒక్కమారు ప్రవేశించడానికి దారి ఉండాలి(గ.శా.).

మూ. నివేశార్థం హస్తినఖః ముఖసమః, సంక్రమః అసంహార్యః వా భూమిమయో వా నిరుదకే.

వ్యా. దుర్గంలోనికి దిగడంకోసం హస్తినఖం అనగా ఏనుగు గోరు వలె క్రమంగా క్రిందికి వాలు ఉన్న మట్టి దిబ్బ ఏర్పరచాలి. దాని ఎత్తు ద్వారనివేశం ప్రమాణంలో సగం ఎత్తు ఉండాలి. అది ద్వారవిస్తారంతో సామానమైన విస్తారంతో ఉండాలి. (దాని తరవాత, తీసివేయడానికి అనువుగా ఉండే వంతెన గాని, నీళ్లు లేని ప్రదేశ మైతే మట్టి వంతెన గాని నిర్మించాలి.

మూ. ప్రాకారసమం ముఖమవస్థాప్య త్రిభాగగోధాముఖం గోపురం కారయేత్. ప్రాకారమధ్యే కృత్వా వాపీం పుష్కరిణీద్వారం, చతుఃశాలమ్

అధ్యర్ధాన్తరాణికం కుమారీపురం, ముణ్డహర్మ్యం ద్వితలం ముణ్డకద్వారం, భూమిద్రవ్యవశేన వా. త్రిభాగాధికాయామాః భాణ్డవాహినీః కుల్యాః కారయేత్.

వ్యా. ఇంతవరకు చెప్పినది మహాద్వారనిర్మాణం. ఇప్పుడు ఇతరవివిధ ద్వారాల నిర్మాణం చెపుతున్నాడు. ముఖం, అనగా బైటకు వచ్చే మార్గం ప్రాకారం ఎత్తుతో సమానంగా చేసి మూడు వంతుల భాగం ఉడుము ముఖం ఆకారంలో ఉన్న గోపురం (ద్వారం) నిర్మింపచెయ్యాలి. ప్రాకారం మధ్య దిగుడుబావి నిర్మించి (శత్రువులు ఆ దారిని వస్తే దానిలో పడిపోవడంకోసం), అక్కడ పుష్కరిణీద్వారం(దిగుడుబావికి సంబంధించిన ద్వారం) నిర్మించాలి. ఒక్కొక్క దానికి ఒకటిన్నర దండాల దూరం ఉండే టట్లు నాలుగు శాలలు (Halls) నిర్మించి వాటికి చిన్న రంధ్రాలు ఉండే టట్లు చెయ్యాలి. ఆ శాలాచతుష్టయానికి కుమారీపురం, అనగా ద్వారం నిర్మించాలి. లభ్యమైన భూమిని పట్టి, వస్తువులను పట్టి రెండతస్తుల ముండకహర్మ్యం (బోడి మేడ అనగా శిఖరాదులు లేని మేడ) దానికి ముండకద్వారం (ముండకహర్మ్యం కాబట్టి దాని ద్వారం ముండకద్వారం) నిర్మించాలి. (ప్రాకారం దగ్గరనే) సామానులు ఇటూ అటూ తరలించడానికి ఉపయోగించే కాలవలు నిర్మించాలి. వాటి పొడవు వెడల్పుకంటె మూడవ వంతు అధికంగా ఉండాలి. (గ.శా.) ఆ యా వస్తువులను నిలవచేసుకొనడానికి అలాంటి గోతులు తవ్వించాలి.(కాం).

శ్లో. తాసు పాషాణకుద్దాలకుఠారీకాణ్డకల్పనాః,
ముసృణ్ఠీముద్గరా దణ్డచక్రయన్త్రశతఘ్నయః.
కార్యాః కార్మారికాః శూలవేధనాగ్రాశ్చ వేణవః,
ఉష్ట్రగ్రీవ్యోఽగ్నిసంయోగాః కుప్యకల్పే చ యో విధిః.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే అధ్యక్షప్రచారే ద్వితీయాధికరణే తృతీయోఽధ్యాయః, దుర్గవిధానమ్; ఆదిత శ్చతుర్వింశః.

వ్యా. ఆ కాలవలలో రాళ్లు, గునపాలు, చిన్న గొడ్డళ్లు, బాణాలు, ఏనుగులకు సంబంధించిన ఉపకరణాలు(కల్పనా), ఇనపముళ్లు ఉన్న కఱ్ఱతో చేసిన గదలు (ముసృణ్ఠి), ముద్గరాలు (స్థూలమైన అగ్రభాగం గల దీర్ఘమైన ఆయుధవిశేషం), దండాలు (విసిరే కఱ్ఱలు), చక్రాలు, జామదగ్న్యం, భౌమం మొదలైన యంత్రాలు, శతఘ్నులు (ఒక్కమారు వందమందిని చంపగల యంత్రాలు, ఇనుపముళ్లతో నిండి

భాగం కోశో గవాశ్వం చ. తతః పరం నగరరాజదేవతా లోహమణికారవో బ్రాహ్మణాశ్చోత్తరాం దిశమధివసేయుః, వాస్తుచ్ఛిద్రానులాసేషు శ్రేణీప్రవహణికనికాయా ఆవసేయుః.

వ్యా. శ్రేష్ఠమూ సారవంతమూ, నాలుగు వర్ణాలవాళ్ల జీవనానికి అనుకూలమూ అయిన వాస్తువునందు (జననివాసయోగ్యమైన భూమి మీద) రాజప్రాసాదం నిర్మించాలి. వాస్తుహృదయం (మధ్యభాగం) యొక్క ఉత్తరపు తొమ్మిదవ భాగంలో శాస్త్రంలో చెప్పిన ఏర్పాట్లతో అంతఃపురం తూర్పుముఖంగా కాని, ఉత్తరాభిముఖంగా గాని నిర్మింపచెయ్యాలి. రాజప్రాసాదానికి పూర్వోత్తర (ఈశాన్య)భాగంలో ఆచార్యులు, పురోహితులు, మంత్రులు నివసించాలి. యజ్ఞశాలలు, ఉదకస్థానాలు కూడ అక్కడనే ఉండాలి. పూర్వదక్షిణ (ఆగ్నేయ) భాగంలో వంట ఇల్లు, గజశాల, కోష్ఠాగారం (సామాన్లు నిల్వ ఉంచే పెద్ద గది-Godown)ఉండాలి. (ఇవన్నీ రాజభవనాంతర్గతాలు). రాజభవనానికి అవతల తూర్పు దిక్కులో సుగంధద్రవ్యాలు, పుష్పమాలికలు, ధాన్యాలు, రసాలు(లవణాదులు) - వీటిని అమ్మేవాళ్లు, ప్రధానులైన శిల్పులు, క్షత్రియులు, నివసించాలి. దక్షిణపూర్వభాగంలో భాండాగారం (store - house or godown)ఆయవ్యయగణన చేసేవాళ్ల శాల (అక్షపటలం), స్వర్ణరజతశిల్పస్థానాలు (గ.శా.) కర్మచారుల గృహాలు (కాం) ఉండాలి. దక్షిణపశ్చిమభాగం (నైరృతి)లో కుప్యగృహం [(బంగారం వెండీ తప్ప మిగిలినవి చేసే గృహం (.గ.శా) అరణ్యాలలో లభించే వస్తువులు జాగర్తచేసే ఇల్లు (కాం)] ఆయుధగృహం ఉండాలి. దాని తరవాత దక్షిణదిక్కునందు నగరంలో ధాన్యవ్యాపారం చేసేవాళ్లు, కర్మాగారాల అధికారులు (కార్మాంతిక=factory officers), సేనాధ్యక్షులు, పక్వాన్న - మద్య మాంసాలు అమ్మేవాళ్లు, వేశ్యలు, నర్తకులు, వైశ్యులు ఉండాలి. పశ్చిమదక్షిణ(నైరృతి) దిక్కులో గాడిదల, ఒంటెల శాలలు, కర్మాగారాలు ఉండాలి. పశ్చిమోత్తర(వాయవ్య) దిక్కులో వాహనశాలలు, రథశాలలు ఉండాలి. వాటి తరవాత పశ్చిమదిక్కునందు ఉన్నిబట్టలు నేసేవాళ్లు,నూలు బట్టలు నేసేవాళ్లు, వెదురుపని చేసేవాళ్లు(మేదర్లు), చర్మకారులు, కవచాలు తయారుచేసేవాళ్లు, ఆయుధాలు తయారుచేసేవాళ్లు, ఆవరణాది (డాలు, కవచాలు మొదలైనవి తయారుచేసే వాళ్లు, శూద్రులు నివసించాలి. వాయవ్యదిక్కునందు పణ్యాల (అమ్మజూపే వివిధవస్తువుల) గృహాలు, మందుల గృహాలు ఉండాలి. ఉత్తరపూర్వ (ఈశాన్య) భాగంలో ధనాగారం, గోవులు, అశ్వాలు ఉండాలి. వాటి

తరవాత ఉత్తరదిక్కునందు నగరదేవతలు, రాజదేవతలు, లోహాల పనులు చేసే శిల్పులు, రత్నపరీక్షకులు (రత్నాల పని చేసేవాళ్లు) బ్రాహ్మణులు ఉండాలి. జననివాసస్థానాలు కాని ప్రదేశాలలో ఏర్పరచిన అనులాసాలలో (చుట్టూ గోడ మొదలైనవి కట్టిన ప్రదేశాలలో enclosures) వర్తకుల సంఘాలు (శ్రేణి) విదేశీయులైన వర్తకులు నివసించాలి.

మూ. అపరాజితాప్రతిహతవైజయన్తకోష్ఠకాన్, శివవైశ్రవణాశ్విశ్రీమదిరా గృహం చ పురమధ్యే కారయేత్. బ్రాహ్మైన్ద్రయామ్యసైనాపత్యాని ద్వారాణి. బహిః పరిఖాయాః ధనుఃశతావకృష్టాః చైత్యపుణ్యస్థానవన సేతుబన్ధాః కార్యాః, యథాదిశం చ దిగ్దేవతాః.

వ్యా. పురమధ్యలో అపరాజితా (దుర్గా) - అప్రతిహత(విష్ణు) - కుమారస్వామి (జయంత) - ఇంద్ర (వైజయంత) కోష్ఠకాలు, శివ-కుబేర-అశ్వినీ-లక్ష్మీ-మదిరాదేవీమందిరాలు నిర్మించాలి. పైన చెప్పిన కోష్ఠకాలలోను, మందిరాలలోను, తగిన స్థానాలలో ఆ వాస్తుదేవతలను స్థాపించాలి. నగరాని కున్న నాలుగు ద్వారాలు బ్రాహ్మ-ఐన్ద్ర-యామ్య - సైనాపత్యాలు; అనగా ఉత్తరద్వారం బ్రహ్మదేవతాకం, తూర్పు ద్వారం ఇంద్రదేవతాకం, దక్షిణద్వారం యమదేవతాకం, పశ్చిమద్వారం కుమారస్వామిదేవతాకం, అయిన ద్వారాలు ఉండాలి. పరిఖకి వెలుపల నూరు ధనుస్సుల (రెండు వందల గజాల) దూరంలో పూజాస్థానాలు, పుణ్యస్థానాలు, వనాలు, సేతుబంధాలు ఏర్పరచాలి.దిక్కులను అనుసరించి ఆ యా దిగ్దేవతలను స్థాపించాలి.

మూ. 1. ఉత్తరః పూర్వో వా శ్మశానవాటః. దక్షిణేన వర్ణోత్తమానామ్. తస్యాతిక్రమే పూర్వః సాహసదణ్డః. పాషణ్డచణ్డాలానాం శ్మశానాన్తే వాసః.

2. కర్మాన్తరక్షేత్రవశేన చ కుటుమ్బినాం సీమానం స్థాపయేత్. తేషు పుణ్యఫలవాటషణ్డకేదారాన్ ధాన్యపణ్యచనియాంశ్చ అనుజ్ఞాతాః కుర్యుః. దశకులీవాటం కూపస్థానమ్. సర్వస్నేహధాన్యక్షారలవణగన్ధభైషజ్యశుష్క శాకయవసబల్లూరతృణకాష్ఠలోహచర్మాఙ్గారస్నాయువిషవిషాణవేణు వల్కలసారదారుప్రహరణావరణాశ్మనిచయానవేకాన్ ఏకవర్షోపభోగసహాన్ కారయేత్.నవేనానవం శోధయేత్.

3. హస్త్యశ్వరథపాదాతమనేకముఖ్యమవ స్థాపయేత్. అనేకముఖ్యం హి పరస్పరభయాత్ పరో జాపం నోపైతీతి.

4. ఏతేనాన్తపాలదుర్గసంస్కారా వ్యాఖ్యాతాః.

5. శ్లో. న చ బాహిరికాన్ కుర్యాత్ పురరాష్ట్రోపఘాతకాన్,
క్షిపేజ్జనపదస్యాన్తే సర్వాన్ వా దాపయేత్కరాన్.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే అధ్యక్షప్రచారే ద్వితీయాధికరణే చతుర్థోఽధ్యాయః
దుర్గనివేశః; ఆదితః పఞ్చవింశః.

వ్యా. 1. శ్మశానప్రదేశం ఉత్తరదిక్కులో కాని తూర్పుదిక్కులో కాని ఉండాలి. క్రింది వర్ణాలవాళ్లకి దక్షిణాన ఉండాలి. ఈ నియామాన్ని అతిక్రమిస్తే మొదటి సాహసదండం, అనగా రెండువందల యాభై పణాల దండం విధించాలి. పాషండులకు (దురాచారాలు పాటించే కాపాలికులు మొదలైన వాళ్లకి) చండాలులకీ శ్మశానసమీపంలో నివాసం.

2. కుటుంబీకులకు వాళ్లు చేసే పనులకు కావలసిన భూమిప్రమాణాన్ని అనుసరించి సరిహద్దులు ఏర్పరచాలి. ఆ యా పనులు చేయగలవాళ్లు రాజు (అధికారుల) అనుమతితో పువ్వుల తోటలు, పండ్ల తోటలు, పద్మాదుల సముదాయాలు, వరిపొలాలు, ధాన్యాల సముదాయాలు, ఇతరవస్తుసముదాయాలు ఆ పొలాలలో పండించాలి. ఇరవై నాగళ్లతో దున్ని వ్యవసాయం చేయడానికి సరిపడ్డ భూమి, దానికి కావలసిన నీరు ఇచ్చే నుయ్యి ఉండే టట్లు క్షేత్రాలు విభజించి వ్యవసాయం చేసే వాళ్లకి ఇవ్వాలి. చాల సంవత్సరాలకి సరిపడేటట్లుగా అన్ని రకాల తైలాలు. ధాన్యాలు, క్షారాలు (పంచదార. కాం.), ఉప్పు సుగంధద్రవ్యాలు, ఔషధాలు, ఎండబెట్టిన కూరగాయలు, పశుగ్రాసం, ఎండబెట్టిన మాంసం, ఒట్టిగడ్డి, కఱ్ఱ, లోహాలు, చర్మాలు, బొగ్గు, ప్రేగులు (స్నాయు), విషాలు, కొమ్ములు, వెదురుకఱ్ఱలు, బెరళ్లు (barks) గట్టి కఱ్ఱ, ఆయుధాలు, కవచాలు, రాళ్లు నిలవచేసి ఉంచాలి. పాతవాటి స్థానంలో కొత్తవి చేరుస్తూండాలి.

3. గజసైన్యాన్ని, అశ్వసైన్యాన్ని, రథసైన్యాన్ని, కాలిబంటుల సైన్యాన్ని దుర్గాలలో సిద్ధంగా ఉంచుకోవాలి. ఆ సైన్యాలకు చాలా మంది నాయకుల్ని నియమించాలి. చాలామంది నాయకు లున్న సైన్యం ఒకరిని చూచి ఒకరు

భయపడడంచేత శత్రువులు చేసే కుట్రలకు (వాళ్ల దాన భేదాదుల ద్వారా తమ వైపు తిప్పుకోనేందుకు చేసే ప్రయత్నానికి, (ఉపజాపానికి) లొంగదు.

4. దీనిచేత, అనగా ప్రధాననగరదుర్గసంవిధానంచేత రాజ్యం సరిహద్దులలో ఉండే దుర్గాలకు చేయవలసిన సంస్కారాలు వ్యాఖ్యానించబడ్డాయి. అనగా ఆ దుర్గాల సంవిధానం కూడా పురదుర్గాలసంవిధానం వలెనే ఉండాలి అని అర్థం.

5. (రాజు) పురాలకి, రాష్ట్రానికి అపాయం కలిగించే బాహిరికులను (బైటవాళ్ల నెవరినీ - కాం.), జూదగాళ్లు, వంచకులు, నటులు, నర్తకులు మొదలైనవాళ్లని-(గ.శా.) నగరంలో నివసించనీయకూడదు. వాళ్లందరినీ దేశం చివరికి బలాత్కారంగా పంపివెయ్యాలి. లేదా వాళ్ల దగ్గరనుంచి అన్ని విధాల పన్నులూ వసూలు చెయ్యాలి.

బాలానందిని" అనే కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో అధ్యక్షప్రచారం అనే ద్వితీయాధికరణంలో దుర్గనివేశం అనే నాల్గవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి ఇరవైఐదవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ పఞ్చమో ऽధ్యాయః

త్రయోవింశం ప్రకరణమ్ - సంనిధాతృనిచయకర్మ
(The work of store - keeping by the Director of Stores)

మూ. 1. సన్నిధాతా కోశగృహం, పణ్యగృహం, కోష్ఠాగారం, కుప్యగృహమ్, ఆయుధాగారం, బన్ధనాగారం చ కారయేత్.

2. చతురశ్రాం వాపీమనుదకోపస్నేహం ఖానయిత్వా పృథుశిలాభిః ఉభయతః పార్శ్వం మూలం చ ప్రచిత్య సారదారుపఞ్జరం భూమిసమత్రితలమ్ అనేకవిధానం కుట్టిమదేశస్థానతలమ్, ఏకద్వారం, యన్త్రయుక్తసోపానం, దేవతాపిధానం భూమిగృహం కారయేత్. తస్యోపరి ఉభయతోనిషేధం సప్తగ్రీవమ్ ఐష్టకం భాణ్డవాహినీపరిక్షిప్తం కోశగృహం కారయేత్ ప్రాసాదం వా. జనపదాన్తే ధ్రువనిధి మాపదర్థమ్ అభిత్యక్తైః పురుషైః కారయేత్.

వ్యా. సంవిధాత (వివిధవస్తుసంరక్షణాధికారి భాండాగారాధిపతి-Director of

store house)కోశగృహం (ధనాగారం), పణ్యగృహం (అమ్మే వస్తువుల గృహం), ధాన్యాదులు నిలవ చేసే కోష్ఠాగారం, కుప్యగృహం (అరణ్యంనుండి సంపాదించిన వస్తువుల గృహం), ఆయుధాగారం, బంధనాగారం (ఖైదు) నిర్మింపచెయ్యాలి. నీరు తేమ లేని చతురశ్రాకారమైన దిగుడుబావి వంటి గొయ్యి తవ్వించాలి. దాని అడుగుభాగం రెండు ప్రక్కలు పెద్ద శిలలతో కట్టించాలి. గట్టి కఱ్ఱతో ఒక పంజరం చేయించి భూగృహం నిర్మించాలి. అది నేలతో సమంగా ఉండాలి. దానిలో అనేకవిభాగాలతో మూడు అంతస్తులు ఉండాలి. ఆ అంతస్తుల అడుగు భాగాలు చపటా చేసిన నేల వలె ఉండాలి. ఆ భూగృహానికి ఒకే ద్వారం, యంత్రంతో కూడిన మెట్లు, అనగా ఒక చోట నుంచి మరొక చోటికి తీసికొనివెళ్లడానికి ఉపయోగించే మెట్లు, దాని కప్పుమీద దేవతావిగ్రహం చేయించాలి. ఆ భూమిగృహం పైన కోశగృహం నిర్మించాలి. దానికి లోపలా బైటా కూడా గడియలు ఉన్న పండు ఇటికలతో కట్టిన ముఖద్వారం ఏర్పరచాలి. ఆ ద్వారానికి రెండు ప్రక్కలా సామానులు తీసుకొని వెళ్లే వరండాలు ఉండాలి. ఈ కోశగృహం ప్రాసాదం వలె ఉండాలి(గ.శా). కోశగృహాన్ని ఈ విధంగా భూగృహంమీద కాకుండా మామూలు ప్రాసాదం వలె నేలమీదనే కట్టించాలి (కాం) (కాని మొదటి అర్థమే బాగున్నట్లు కనబడుతుంది). దేశం సరిహద్దులో ఆపత్సమయాలలో అక్కరకు రావడంకోసం ఒక స్థిరమైన నిధిని (కోశగృహాన్ని) మరణదండం విధించిన మనుష్యులచేత చేయించాలి. (వధ్యపురుషుల్ని గృహనిర్మాణకాలంలో ఎక్కడికీ వెళ్లకుండా చూసుకొని, ఆ పని పూర్తి అయిన తరవాత వాళ్లకి అంతకు పూర్వం విధించిన మరణదండం ప్రకారం చంపించివేస్తే రహస్యం బైటపడదు).

మూ. 1.పక్వేష్టకస్తమ్భం చతుఃశాలమ్ ఏకద్వారమ్ అనేకస్థానతలం, వివృతస్తమ్భాపసారమ్ ఉభయతః పణ్యగృహం; కోష్ఠాగారం చ, దీర్ఘ బహుళశాలం కక్ష్యావృతకుడ్యమన్తః కుప్యగృహం, తదేవ భూమిగృహయుక్తమ్ ఆయుధాగారం, పృథక్ ధర్మస్థీయం, మహామాత్రీయం, విభక్తస్త్రీపురుషస్థానమ్ అపసారతః సుగుప్తకక్ష్యం బన్ధనాగారం కారయేత్.

2.సర్వేషాం శాలాఖాతోదపానవర్చస్స్నానగృహాగ్నివిషత్రాణమార్జారనకులారక్షాః స్వదైవపూజనయుక్తాః కారయేత్.

3. కోష్ఠాగారే వర్షమాన మరత్నిముఖం కుణ్డం స్థాపయేత్.

వ్యా. 1. పణ్యగృహానికి కోష్ఠాగారానికీ కూడ పండు ఇటికలతో కట్టిన స్తంభాలు గల నాలుగు శాలలు ఉండాలి. ఒకే ద్వారం ఉండాలి. అనేకమైన అరలు, అంతస్తులు ఉండాలి.దాని రెండు వైపులా స్తంభాలలోపల నుంచి (పారిపోవడానికి) ద్వారాలు ఉండాలి. అనగా స్తంభాలు లోపల గుల్లవిగా ఉండి రహస్యద్వారాలు ఉండాలి. కుప్యానికి పొడవైన అనేకమైన శాలలు, లోపల చుట్టూ గదు లున్న స్తంభాలు ఉండాలి. ఆ కుప్యగృహం వలెనే ఆయుధాగారనిర్మాణం ఉండాలి; అయితే దానికి భూమిగృహం కూడా ఉండాలి. న్యాయాధికారులచేత శిక్షించబడిన వాళ్లకొరకు (ధర్మస్థీయమ్) వేరుగాను, మహామాత్రుల (పెద్ద అధికారులు high officers)చేత శిక్షించబడినవాళ్ల కొరకు వేరుగాను ఖైదులు ఉండాలి. స్త్రీలకు, పురుషులకు ఆ కారాగారాలలో వేరు వేరు స్థానాలు ఉండాలి. వాళ్లెవరూ తప్పించుకొని పారిపోకుండా మంచి రక్షణ ఏర్పరచాలి.

2. కోశాగారం మొదలైన ఆరింటికీ కూడ శాలల్లో గొయ్యి, నుయ్యి, శౌచస్థానం (వర్చస్థానం), స్నానగృహాలు, అగ్నినుంచీ విషంనుంచీ రక్షణకు ఉపకరణాలు, లేదా విషజంతువులనుంచి రక్షణకొరకై పిల్లులు, ముంగిసలు, రక్షకభటులు ఉండే టట్లు చూడాలి. ఆ యా స్థానాల అధిష్ఠానదేవతలికి పూజలు చేసే ఏర్పాట్లు ఉండాలి. (కోశగృహానికి దేవత కుబేరుడు; పణ్యాగార - కోష్ఠాగారాలకి శ్రీదేవి; కుప్యగృహానికి విశ్వకర్మ; ఆయుధాగారానికి యముడు, బంధనాగారానికి వరుణుడు. గ.శా.)

3. కోష్ఠాగారంల్లో అరత్నిప్రమాణం మూతి గల కుండను వర్షాన్ని కొలవడానికి ఉంచాలి.

మూ. 1. తజ్జాత కరణాధిష్ఠితః పురాణం, నవం చ రత్నం,సారం ఫల్గు కుప్యం వా ప్రతిగృహ్ణీయాత్. తత్ర రత్నోపధౌ ఉత్తమో దణ్డః కర్తుః కారయితుశ్చ; సారోపధౌ మధ్యమః, ఫల్గుకుప్యోపధౌ తచ్చ తావచ్చ దణ్డః.

2. రూపకదర్శకవిశుద్ధం హిరణ్యం ప్రతిగృహ్ణీయాత్; అశుద్ధం ఛేదయేత్. ఆహర్తుః పూర్వః సాహసదణ్డః.

3. శుద్ధం, పూర్ణమ్, అభినవం చ ధాన్యం ప్రతిగృహ్ణీయాత్. విపర్యయే మూలద్విగుణో దణ్డః.

4. తేన పణ్యం, కుప్యజాతం చ వ్యాఖ్యాతమ్.

5. సర్వాధికరణేషు యుక్తోపయుక్తతత్పురుషాణాం పణద్విపణ చతుష్పణాః, పరమపహారేషు పూర్వమధ్యమోత్తమవధా దణ్డాః.

6. కోశాధిష్ఠితస్య కోశావచ్ఛేదే ఘాతః. తద్వైయావృత్త్యకారాణా మర్ధదణ్డః. పరిభాషణమవిజ్ఞాతే. చోరాణామభిధర్షణే చిత్రో ఘాతః.

7. తస్మాదాప్తపురుషాధిష్ఠితః సంనిధాతా నిచయాననుతిష్ఠేత్.

వ్యా. 1. (సంనిధాత) దానియందు (రత్నాదిపరీక్షయందు) నేర్పు గల కరణాలను (కాయస్థులను) అధిష్ఠించి (వాళ్ల సముదాయానికి అధిపతిగా ఉండి, వాళ్ల సలహాలపై) ప్రాచీనమైన లేదా నవీనమైన రత్నాలను, శ్రేష్ఠమైన (ఎక్కువ ఖరీదుగల) చందనాదికాన్ని సామాన్యమైన ఖరీదుగల వస్త్రాదులను (ఫల్గు) అరణ్యాలభ్యవస్తువులను సేకరించాలి. రత్నాల విషయంలో మోసం చేస్తే మోసం చేసినవానికి, చేయించినవానికీ కూడ ఉత్తమదండం, అనగా వెయ్యి పణాల జుర్మానా విధించాలి. శ్రేష్ఠవస్తువుల విషయంలో మోసం చేస్తే ఏ వస్తువువిషయంలో మోసం జరిగిందో ఆ వస్తువు, దానితో పాటు దాని మూల్యం ఎంత ఉంటుందో అదీ జుర్మానాగా వసూలు చెయ్యాలి.

2. నాణాల మంచి చెడ్డలు తెలిసినవాళ్లచేత పరీక్షించబడిన బంగారాన్ని, (బంగారు నాణాలు మొదలైనవాటిని) సేకరించాలి. అశుద్ధాలైన నాణాలని మధ్యకి ఛేదింపచెయ్యాలి. అలాంటి నాణాలు తీసికొనివచ్చినవానికి పూర్వసాహసదండం విధించాలి.

3. పరిశుద్ధమైనవీ, పొల్లు లేనివీ అయిన ధాన్యాలు సేకరించాలి. చెడ్డవాటిని ఇచ్చిన వానికి మూలానికి (అసలు మూల్యానికి) రెండు రెట్లు జుర్మానా వెయ్యాలి.

4. పణ్యం విషయంలోను, కుప్యం విషయంలోను, ఆయుధాల విషయంలోను కూడ అనుసరించివలసిన పద్ధతి ఇదే.

5. అన్ని అధికరణాలలోను కూడ (departments) వస్తువుల అపహారం జరిగితే అధికారులకు, వాళ్ల క్రింది అధికారులకు, నౌకర్లకు వరసగా ఒక పణం, రెండు పణాలు, నాలుగు పణాలు జుర్మానా వెయ్యాలి. మళ్లీ అపహారం జరిగితే పూర్వసాహస - మధ్యమసాహస - ఉత్తమసాహసాల జుర్మానా విధించాలి. మళ్ళీ జరిగితే దండం వధ (మరణదండం. గ.శా. కొరడాదెబ్బల వంటి శారీరకపీడాదండం. కాం).

6. కోశాధికారి కోశానికి కన్నం వేయడం మొదలైనవాటి ద్వారా ధనం అపహరిస్తే మరణదండం. వాని క్రింద పని చేసేవాళ్లకి (తద్వైయావృత్త్యకారాణామ్) పోయిన ధనంలో సగం జుర్మానాగా విధించాలి. వాళ్లకి తెలియకుండా అపహరణం జరిగితే వాళ్లని నిందించి విడిచి వెయ్యాలి. దొంగలు కోశాన్ని దోచుకుంటే వాళ్లకి దండం చిత్రవధ.

7. అందువల్ల అధిష్ఠాత విశ్వాసపాత్రులైనవాళ్ల సహాయంతో ఆ యా వస్తువులను సేకరించడం (నిచయాన్) చెయ్యాలి.

శ్లో. బాహ్యమాభ్యన్తరం చాయం విద్యాద్వర్షశతాదపి,
యథా పృష్టో న సజ్జేత వ్యయశేషం చ దర్శయేత్.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే అధ్యక్షప్రచారే ద్వితీయాధికరణే పఞ్చమోఽధ్యాయః
సంనిధాతృనిచయకర్మ ఆదితః షడ్వింశః.

వ్యా. అందువల్ల సంనిధాత బాహ్యమైన (రాజ్యంనుండి వచ్చిన) ఆయాన్ని గూర్చి, ఆభ్యంతరమైన(నగరంనుంచి వచ్చిన) ఆయాన్ని గూర్చి నూరు సంవత్సరాలకు సంబంధించిన లెక్కలు అడిగినా కూడ తొట్రుపడకుండా ఉండేటట్లు అవన్నీ తెలుసుకొని ఉండాలి. ఖర్చు అవగా మిగిలినదానిని చూపగలిగి ఉండాలి.

"బాలానందిని" అనే కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో అధ్యక్షప్రచారం అనే రెండవఅధికరణంలో సంనిధాతృనిచయకర్మ అనే పంచమాధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి ఇరవైఆరవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ షష్ఠోఽధ్యాయః

చతుర్వింశం ప్రకరణమ్. సమాహర్తృసముదయప్రస్థాపనం
(Setting up of revenue by the administrator)

మూ. 1. సమాహర్తా దుర్గం, రాష్ట్రం, ఖనిం, సేతుం, వనం, వ్రజం, వణిక్పథం చావేక్షేత.

2. శుల్కం, దణ్డః, పౌతవం, నాగరికః, లక్షణాధ్యక్షః, ముద్రాధ్యక్షః, సురా,సూనా, సూత్రమ్, తైలమ్, ఘృతమ్, క్షారః, సౌవర్ణికః, పణ్యసంస్థా,వేశ్యా, ద్యూతం, వాస్తుకం, కారుశిల్పిగణః, దేవతాధ్యక్షః, ద్వారబాహిరకాదేయం చ దుర్గమ్.

3. సీతా, భాగః, బలిః, కరః, వణిక్, నదీపాలః, తరః, నావః, పట్టనం, వివీతం, వర్తనీ, రజ్జుః, చోరరజ్జుశ్చ రాష్ట్రమ్.

4. సువర్ణరజత వజ్రమణిముక్తాప్రవాలశఙ్ఖలోహలవణభూమిప్రస్తర రసధాతవః ఖనిః.

5. పుష్పఫలవాటషణ్డకేదారమూలవాపాః సేతుః.

6. పశుమృగద్రవ్యహస్తివనపరిగ్రహః వనమ్.

7. గోమహిషమజావికం ఖరోష్ట్రమ్ అశ్వాశ్వతరాశ్చ వ్రజః.

8. స్థలపథో వారిపథశ్చ వణిక్పథః.

ఇత్యాయశరీరమ్. మూలం, భాగః, వ్యాజీ, పరిఘః, క్లప్తమ్, రూపికమ్, అత్యయశ్చ ఆయముఖమ్.

వ్యా. 1. సామాహర్త అనగా దేశంలోని పన్నుల శాఖ అధ్యక్షుడు (Administrator) దుర్గ-రాష్ట్ర - ఖని - సేతు - వన-వ్రజ-వణిక్పథాల పర్యవేక్షణం చెయ్యాలి.

2. శుల్కం (ఘట్టాలలో పన్నులు), జుర్మానాలు, పౌతవం (తూనికల కొలతల

పరీక్ష), నాగరికుడు (నగరాధ్యక్షుడు), లక్షణాధ్యక్షుడు (నాణాలు తయారుచేసే కార్మాగారం అధ్యక్షుడు), ముద్రాధ్యక్షుడు (పాస్‌పోర్టులు ఇచ్చే శాఖ అధ్యక్షుడు) మద్యం, నూలు, తైలం, నెయ్యి, క్షారం (బెల్లం అమ్మేవాడు), కంసాలి, వస్తువిక్రయస్థానం, వేశ్యలు, ద్యూతం, గృహాలు నిర్మించే తాపీమేస్త్రి వడ్రంగి మొదలైనవాళ్లు, కారువులు (స్థూల శిల్పాల నిర్మాతలు), శిల్పులు(సూక్ష్మశిల్పాలు - నగిషీలు మొదలైనవి - చేసేవాళ్లు) దేవాలయాల అధ్యక్షుడు, ద్వారాదేయం(పురాది ద్వారపాలకుల జీతం మొ. గ. శా. ద్వారాల దగ్గర వసూలు చేయవలసిన పన్ను. కాం.) బాహిరకాదేయం (నటనర్తకాదుల నుండి వసూలు చేయవలసిన పన్ను (గ.శా.) కోట బైట ఉన్నవాళ్ల నుండి వసూలు చేయవలసిన పన్ను. కాం.) ఇవన్నీ "దుర్గం". పైవాటివల్ల వచ్చే ఆదాయానికి 'దుర్గం' అని పేరు.

3. వ్యవసాయం, పంటలో ఆరవ భాగం, బలి (రాజు కిచ్చే బహుమతులు), పన్ను, వర్తకులు, నదీరక్షకుడు, తరం(నదులు మొదలైనవి దాటించి నపుడు ఇవ్వవలసిన పన్ను) పట్టనం (చిన్ననగరాలనుండి ఆదాయం. (గ.శా.) ఓడరేవులు, (కాం) వివీతం (బీళ్లనుండి వచ్చే పన్ను) వర్తని(రోడ్ల పన్ను. కాం.సరిహద్దులు రక్షించేవాని ద్వారా వచ్చే పన్ను (గ.శా.) రజ్జు (ఆ యా ప్రాంతాలను రక్షించేవానినుండి వచ్చే ఆదాయం (గ.శా.) భూమికొలతలు. (కాం.) చోరరజ్జువు (దొంగలను పట్టుకోవడం) - వీటి వల్ల ఆదాయం 'రాష్ట్రం'.

4. బంగారం, వెండి, వజ్రాలు, మణులు, ముత్యాలు, పగడాలు, శంఖాలు, లోహాలు, ఉప్పు, భూమినుంచీ రాళ్లనుంచీ తీసేవి, రసాలు - ఇవి 'ఖని'.

5. పుష్పవనాలు (కుంకుమాదిపుష్పవనాలు. గ.శా). ఫలవనాలు (కూరగాయ తోటలు (గ.శా.) వాటలు (చెరకుతోటలు (గ.శా.) షండాలు (అరటి, పోకతోటలు (గ.శా.), ధాన్యం పండించే పొలాలు, మూలవాపాలు (అల్లం, పసుపు మొదలైనవాటి తోటలు (గ.శా.) - ఇవి సేతువు. కాంగ్లే ప్రకారం పుష్ప - ఫలవనాలు, కూరగాయలతోటలు (షండ), వరిచేలు మొదలైనవి, దుంపలు పెంచే భూములు - ఇవి సేతువు.

6. జంతువులు, లేళ్లు, వనంలో లభించే వస్తువులు - వీటిని సంరక్షించే స్థానాలు, గజవనాలు ఇవి- 'వనం'.

7. ఆవులు, ఎద్దులు, గేదెలు, దున్నపోతులు, మేకలు,గొఱ్ఱెలు, గాడిదలు, ఒంటెలు, అశ్వాలు, కంచరగాడిదలు - ఇవి 'వ్రజం'.

8. స్థలమార్గ - జలమార్గాలు వణిక్పథం. ఇది ఆయంయొక్క (రాబడియొక్క) శరీరం. అనగా ఈ దుర్గాదులు ఏడూ ఆయానికి స్థానాలు. మూలం, భాగం, వ్యాజి, పరిఘు, క్లప్తం, రూపికం, అత్యయం అనేవి ప్రధానమైన ఆయద్వారాలు. మూలం=ధాన్యఫలాదులను అమ్మగా వచ్చిన ధనం (గ.శా) మూల్యం (కాం.) భాగం= ఆరవ భాగం (గ.శా) వాటా (కాం.) వ్యాజి= ఇరవైయవవంతు మళ్ళీ కొలుస్తే తగ్గకుండా ఉండడానికి తీసుకునేది (గ.శా) పన్నుమీద పన్ను-Surcharge(కాం).పరిఘు= ఆతరద్రవ్యం. నదులు మొదలైనవి దాటించడానికి పన్ను (గ.శా.)క్లుప్తం= ఈ గ్రామం నుంచి ఇంత రావాలి అని వసూలు చేసే ధనం, ధాన్యం. (గ.శా.) నిర్ధారితమైన పన్ను(కాం.).రూపికం=లవణాధ్యక్షుడు లవణం అమ్మే వాళ్లనుంచి నూరు ప్రస్థాలకు ఎనిమిదవ వంతు చొప్పున తీసుకునే లవణం (గ.శా.) వస్తువులు తయారుచేసినందుకు పన్ను(కాం) అత్యయం= జుర్మానాల వల్ల వచ్చే ధనం (గ.శా.) రాజ్యనియమాలను ధిక్కరించినందుకు వసూలు చేసే ధనం(కాం).

మూ. దేవపితృపూజాదానార్థం స్వస్తివాచనమన్తఃపురం మహానసం, దూతప్రావర్తిమం, కోష్ఠాగారమ్, ఆయుధాగారమ్, పణ్యగృహం, కుప్యగృహం, కర్మాన్తః, విష్టిః, పత్త్యశ్వరథద్విపపరిగ్రహః, గోమణ్డలమ్, పశుమృగపక్షివ్యాల వాటాః, కాష్ఠతృణవాటశ్చేతి వ్యయశరీరమ్.

వ్యా. దేవతాపూజలకొరకు, పితృదేవతాపూజలకొరకు, ఇతరదానాలకొరకు, శాంతికపౌష్టికకర్మలకోసం (స్వస్తివాచనం), అంతఃపురం, వంటఇల్లు, దూతలను పంపడం, వివిధ వస్తువులను సంరక్షించడం కోసం ఏర్పరచిన కోష్ఠాగారం, ఆయుధాగారం, పణ్యగృహం (కొన్న వస్తువులు నిలవచేసే గృహం), కుప్యగృహం (అటవీవస్తువులను సంరక్షించే గృహం) కర్మాన్తం (కృష్యాదులు – గ.శా. కర్మాగారాలు - కాం) సేవకులు,కాలిబంట్లు, అశ్వాలు, రథాలు, ఏనుగులు - వీటి సేకరణ, గోమండలం (ఆవులు, బఱ్ఱెలు, మేకలు, గొఱ్ఱెలు మొదలైనవి), పశువుల, లేళ్ల, పక్షుల, క్రూరజంతువుల వాటలు(నివాసాలు), కట్టెల వాటలు (నిలవచేసే స్థానాలు) గడ్డి నిలవచేసే స్థానాలు - ఇవన్నీ వ్యయశరీరం, ఖర్చు అయే మార్గాలు.

మూ. రాజవర్షః, మాసః, పక్షః,దివసశ్చ వ్యుష్టమ్. వర్షాహేమన్త

గ్రీష్మాణాం తృతీయసప్తమా దివసోనాః పక్షాః.శేషాః పూర్ణాః. పృథగధికమాసః కాలః.

వ్యా. రాజవర్షం (ఏ రాజు పాలిస్తున్నాడో ఆ రాజు అధికారానికి వచ్చిన సంవత్సరం), మాసం, పక్షం, దివసం వీటికి 'వ్యుష్టం' అని పేరు, అనగా ఫలానా రాజ సంవత్సరంలో, ఫలానా మాసం, ఫలానా తిథి, ఫలానా దివసం, ఫలానావాడు ఇచ్చిన ధనం, లేదా ఫలానావాని కిచ్చిన ధనం అని నిబంధపుస్తకాదులలో (జమాఖర్చుల పుస్తకాలలో) లెక్కలు వేసుకోవాలి అని అర్థం. వర్షా - హేమంత - గ్రీష్మఋతువులలో మూడవ ఏడవ పక్షాలలో ఒక రోజు తగ్గుతుంది. మిగిలిన పక్షాలు పూర్ణాలుగా ఉంటాయి. (చాంద్రమానం ప్రకారం వచ్చే మాసం) సౌరమానమాసం కంటె అధికంగా ఉంటుంది. ఇది కాలం. (వ్యవహారంలో అనుసరించవలసిన కాలం).

మూ. 1. కరణీయం, సిద్ధం, శేషమ్, ఆయవ్యయౌ, నీవీ చ.

2. సంస్థానం, ప్రచారః, శరీరావస్థాపనమ్, ఆదానమ్, సర్వసముదయపిణ్డః, సంజాతమ్ ఏతత్ కరణీయమ్.

3. కోశార్పితం, రాజహారః, పురవ్యయశ్చ ప్రవిష్టం, పరమసంవత్సరానువృత్తం, శాసనముక్తం, ముఖాజ్ఞప్తం చ ఆపాతనీయమ్ ఏతత్ సిద్ధమ్.

4. సిద్ధిప్రకర్మయోగః, దణ్డశేషమ్, ఆహరణీయమ్, బలాత్కృత ప్రతిస్తబ్ధమ్, అవసృష్టం చ ప్రశోధ్యమ్, ఏతచ్ఛేషమసారమల్పసారం చ.

వ్యా. 1. కరణీయం, సిద్ధం, శేషం, ఆయం, వ్యయం, నీవి అనేవి ఆరు.

2. సంస్థానం (ఈ గ్రామంనుంచి ఇంత రావాలి అని నిర్ణయం), ప్రచారం (దేశం), శరీరావస్థాపనం (జనపదంనుంచీ నగరంనుంచీ రావలసిన ఆదాయం ఇంత అని నిశ్చయం), ఆదానం (సమయం ప్రకారం ధాన్యహిరణ్యాదులు వసూలు చేయడం), సర్వసముదయపిండం (ప్రతీగ్రామం నుంచీ, నగరంనుంచీ వసూలైన ధనం ఎంతో తెలుసుకోవడం),సంజాతం (అన్ని ఉపాయలచేత ఇంత ధనం లభించిందని తెలుసుకోవడం) - ఈ ఆరింటికీ 'కరణీయం' అని పేరు.

3. కోశంలో చేర్చినది, రాజు తనకోసం తీసుకున్నది, నగరంలో ఆ యా పనులకోసం చేసిన వ్యయం - ఈ మూడింటికీ 'ప్రవిష్టం' అని పేరు. గడచిపోయిన సంవత్సరం నుంచి అనువర్తిస్తూ వచ్చినది, రాజుయొక్క శాసనలేఖచేత జారీ చేసిన

ధనం, నోటిమాటచేత ఆజ్ఞాపించబడి (జారీచేసిన ధనం) ఈ మూడింటికీ 'ఆపాతనీయం' అని పేరు. ఈ'ప్రవిష్ట' 'అపాతనీయాల' కి, 'సిద్ధం' అని పేరు.

4. సిద్ధికర్మప్రయోగం (పన్ను కట్టనివాళ్లవద్దనుండి ధాన్యాదులు స్వాధీనం చేసుకోవడం), దండశేషం (సైన్యంకోసం ఖర్చులు పెట్టగా మిగిలినది) ఈ రెండింటికీ 'ఆహరణీయం' అని పేరు. ఇవ్వకుండా బలాత్కారంగా తొక్కిపెట్టినది, అవసృష్టం (అనాయాసంగా ఇవ్వవలసినవాళ్లు ఇచ్చినది), ఈ రెండింటికీ 'ప్రశోధ్యం' అని పేరు. శ్రమపడి వసూలు చేసినా సారం లేనిదీ, అల్పసారమూ - ఈ ఆరూ 'శేషం'.

మూ. వర్తమానః, పర్యుషితః, అన్యజాతశ్చ ఆయః. దివసానువృత్తో వర్తమానః. పరమసాంవత్సరికః పరప్రచారసంక్రాన్తో వా పర్యుషితః. నష్టప్రస్మృతమాయుక్తదణ్డః పార్శ్వం, పారిహీణికమ్ ఔపాయనికం, డమరగతకస్వమ్, అపుత్రకం, నిధిః చ అన్యజాతః. విక్షేపవ్యాధితాన్త రారమ్భశేషశ్చ వ్యయప్రత్యాయః. విక్రయే పణ్యానామ్ అర్ఘవృద్ధిరుపజా, మానోన్మానవిశేషో వ్యాజీ, క్రయసంఘర్షే వా వృద్ధిః ఇత్యాయః.

వ్యా. వర్తమానం, పర్యుషితం, అన్యజాతం అని ఆయం మూడు విధాలు. ప్రతిరోజూ వచ్చే ఆయం వర్తమానం. గడచిన సంవత్సరానికి చెందినా ఈ సంవత్సరం వసూలైనది, పరప్రచారసంక్రాంతం (వెనుకటి అధ్యక్షునినుంచి వచ్చినది లేదా శత్రుదేశంనుండి వచ్చినది) పర్యుషితం. నష్టప్రస్మృతం (నష్టమై మరిచిపోయినది), అపరాధం చేసిన ఆ యా కార్యాధ్యక్షులకు విధించిన జుర్మానా,పార్శ్వం (పన్ను పెంచడం వంటి వక్రోపాయాల ద్వారా లభించినది), పారిహీణికం (సస్యాన్ని పశువులు పాడుచేసినప్పుడు విధించిన జుర్మానాలవల్ల లభించిన ధనం), ఉపాయనంగా గ్రహించినధనం (నజరానా), పట్టుబడిన బందిపోటుదొంగలనుంచి లభించిన ధనం, పుత్రులు లేనివాళ్ల ధనం, నిధిలాభం ఈ ఎనిమిది రకాల ఆయం అన్యజాతం.విక్షేపశేషం, (ఏదో పనిమీద సైన్యం మీద ఖర్చుపెట్టగా మిగిలినది),వ్యాధితశేషం (వైద్యశాలలో ఖర్చుచేయగా మిగిలిన ధనం) అంతరారంభశేషం (తలపెట్టిన దుర్గనిర్మాణాదులకు వ్యయంచేయగా మిగిలిన ధనం) ఈ మూడింటికి 'వ్యయప్రత్యాయం' (వ్యయంనుంచి తిరిగి వచ్చిన ఆయం) అని పేరు. వస్తువుల వెల పెంచి అమ్మినవాళ్లనుండి వసూలు చేసిన ధనం, ఉపజ (అమ్మకూడనివాటిని అమ్మడంవల్ల అమ్మినవాళ్లనుండి వచ్చిన ధనం), కొలతలలోను, తూకాలలోను వస్తువును పెంచడం వల్ల, అలా చేసినవాళ్లనుండి

వసూలుచేసిన ధనం, కొసరుగా తీసుకొనే ఇరవైయవవంతు, కొనడంలో కొనేవాళ్లల్లో పోటీవల్ల లభించిన ధనం ఇలాంటి వన్నీ ఆయం.

మూ. 1. నిత్యో నిత్యోత్పాదికో లాభః లాభోత్పాదికః ఇతి వ్యయః. దివసానువృత్తో నిత్యః. పక్షమాససంవత్సరలాభః లాభః. తయోరుత్పన్నః నిత్యోత్పాదికః లాభోత్పాదిక ఇతి.

2. వ్యయసంజాతాదాయవ్యయవిశుద్ధా నీవీ ప్రాప్తా చానువృత్తా చేతి.

3. శ్లో. ఏవం కుర్యాత్సముదయం వృద్ధిం చాయస్య దర్శయేత్,
ప్రాసం వ్యయస్య చ ప్రాజ్ఞః సాధయేచ్చ విపర్యయమ్.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే అధ్యక్షప్రచారే ద్వితీయాధికరణే షష్ఠోఽధ్యాయః సమాహర్తృ సముదయప్రస్థాపనం, ఆదితః సప్తవింశః.

వ్యా. 1. నిత్యము,నిత్సోత్పాదికమూ, లాభమూ, లాభోత్పాదికమూ అని వ్యయం నాలుగు విధాలు.ప్రతిరోజు చేయవలసిన వ్యయం 'నిత్యం'. పక్షం తరవాత, మాసం తరవాత, సంవత్సరం తరవాత ఆ యా సేవకులకు జీతాలకోసం చేసే వ్యయం లాభం. నిత్యలాభాలవల్ల ఉత్పన్నమైన వ్యయం వరసగా 'నిత్యోత్పాదికం', 'లాభోత్పాదికం' అనగా నిత్యం ఇచ్చే కూలీకి అదనంగా అప్పుడప్పుడు ధనం ఇవ్వవలసివస్తే అది'నిత్యోత్పాదికవ్యయం'. అదే విధంగా పక్ష - మాస- సంవత్సరాలకు నిశ్చయిం చినదానికంటె ఎక్కువగా ఇవ్వవలసి వస్తే అది'లాభోత్పాదికవ్యయం'.

2. అన్ని విధాలైన వ్యయమూ పోగా, ఆయవ్యయాలు సరిగా లెక్కచూచిన పిమ్మట మిగిలినది, ముందుకు సాగేదీ అయిన (taken forward)ధనం 'నీవి'.

3. (సమాహర్త) ఈ విధంగా ధనోత్పత్తి చెయ్యాలి. ఆయవృద్ధి చూపించాలి. మంచి నేర్పుగలవాడై తక్కువ వ్యయం చూపించాలి. దీనికి వైపరీత్యం రాకుండా అనగా ఆయం తగ్గకుండా, వ్యయంపెరగకుండా తగు ఉపాయాలు చెయ్యాలి.

'బాలానందిని' అను కౌటిలీయార్థశాస్త్రవ్యాఖ్యానంలో అధ్యక్షప్రచారం అనే ద్వితీయాధికరణంలో ఆరవ అధ్యాయం, మొదటినుంచి ఇరవైఏడవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ సప్తమోధ్యాయః

పఞ్చవింశం ప్రకరణమ్ - అక్షపటలే గాణనిక్యాధికారః

(The Topic of Accounts in the Records and Audit office)

మూ. 1. అక్షపటలమధ్యక్షః ప్రాఙ్ముఖమ్ ఉదఙ్ముఖం వా విభక్తోపస్థానం నిబన్ధపుస్తకస్థానం కారయేత్.

2. తత్రాధికరణానాం సంఖ్యాప్రచారసంజాతాగ్రం, కర్మాన్తానాం ద్రవ్యప్రయోగే వృద్ధిక్షయవ్యయప్రయామవ్యాజీ యోగస్థాన వేతనవిష్టి ప్రమాణం, రత్నసారఫల్గుకుప్యానామర్ఘప్రతివర్ణక ప్రతిమాన మానోన్మానభాణ్డం దేశగ్రామజాతికులసంఘానాం ధర్మవ్యవహార చారిత్రసంస్థానం రాజోపజీవినాం ప్రగ్రహప్రదేశభోగపరిహారభక్తవేతనలాభం, రాజ్ఞశ్చ పత్నీపుత్రాణాం రత్నభూమిలాభమ్, నిర్దేశౌత్పాదికప్రతీకారలాభం మిత్రామిత్రాణాం చ సన్ధివిక్రమప్రదానాదానం నిబన్ధపుస్తకస్థం కారయేత్.

వ్యా. 1. అధ్యక్షుడు నిబంధపుస్తకాలు జాగర్తచేసే స్థానమైన అక్షపటలాన్ని వేరు వేరుగా ఉన్న విశాలమైన గుర్తులతో పూర్వాభిముఖంగా కాని, ఉత్తరాభిముఖంగా గాని నిర్మింపచెయ్యాలి. ఆయవ్యయాదులకూ, ఆ యా వస్తువుల లెక్కలకీ సంబంధించిన పుస్తకాలు ఉంచే కార్యాలయానికి 'అక్షపటలం' అని పేరు. నిబంధపుస్తకాలు అనగా రిజిస్టర్లు.

2. ఆ అక్షపటలంలో ఆ యా శాఖల (అదాయం వచ్చే విభాగాల) సంఖ్యలను, ప్రచారంయొక్క (జనపదంయొక్క), సంజాతంయొక్క (మొత్తం ధనోత్పత్తియొక్క అనగా జనపదాలనుండి లభించే మొత్తం ఆదాయంయొక్క) అగ్రాన్ని (ఇది ఇంత అనే విషయాన్ని) నిబంధపుస్తకాలలో వ్రాయించాలి. కర్మాంతాల (కర్మాలయాల)లో ఖర్చుపెట్టిన ధనానికి వస్తువులకీ సంబంధించిన వృద్ధి, తరుగుదల, వ్యయం, ప్రయామం (సిద్ధధాన్యరాశి), వ్యాజి(కొలతలలోను తూకాలలోను అధికంగా తీసుకున్న ఎనిమిదవ వంతు) కలితీలు, స్థానాలు, జీతాలు, వెట్టిచాకిరీ - వీటి ప్రమాణాన్ని వ్రాయించాలి. రత్నాలు, విలువైన వస్తువులు, అంత విలువైనవి కాని వస్తువులు, అడవులనుండి లభించే వస్తువులు - వీటికి సంబంధించిన మూల్యం, ప్రతివర్ణకం (వాటి మంచి చెడ్డలు Quality), బరువు, మానం (కొలత, ఎత్తు), ఉన్మానం (తూకం), భాండం(మూలధనం.

(గ.శా.) వాటిని ఉంచినపెట్టెలు మొ. (కాం.) వీటిని నిబంధపుస్తకాలలో వ్రాయించాలి. ఆ యా దేశాలకి (ప్రాంతాలకి) గ్రామాలకి, వర్ణాలకి, కుటుంబాలకీ, సంఘాలకీ చెందిన నియమాలను లావాదేవీలను, ఆచారాలను, అనుస్యూతంగా వచ్చే అలవాట్లను నిబంధపుస్తకాలలో వ్రాయించాలి. రాజును ఆశ్రయించి ఉండే మంత్రిపురోహితాదులకు జరిపే గౌరవమర్యాదలు (ప్రగ్రహం) వాళ్ల నివాసాల ఏర్పాట్లు (ప్రదేశ) వాళ్ల కిచ్చే బహుమతులు (భోగ), పన్నునుండి మినహాయింపు (పరిహారం), అశ్వగజపదాత్యాదులకు ఆహారం (అనగా బత్తెం) జీతం -వీటి లాభాన్ని నిబంధపుస్తకాలలో వ్రాయించాలి.రాజు, రాజభార్యలు, రాజపుత్రులు అనుభవించే రత్నాల, భూముల లాభాన్ని కూడా వ్రాయించాలి. రాజ-రాజభార్యా-పుత్రాదులకు నిత్యం ఇచ్చేది కాకుండా అధికంగా ఇచ్చే 'సామంతవ్యపదేశం' అనే పేరు గల ధనాదికాన్ని, ఉత్సవాదులలో లభించిన ధనలాభాన్ని (ఔత్పాదికలాభం), వ్యాధ్యాదుల చికిత్సకోసం ఇచ్చే ధనలాభాన్ని (ప్రతీకారలాభం) వ్రాయించాలి. "ఔత్పత్తికలాభం" అనే పాఠంలో ఆ పదానికి దేశోపద్రవసూచకాలైన అపశకునాలు కలుగుతే శాంత్యాదుల కోసం ఖర్చు పెట్టే ధనం అని అర్థం. మిత్రామిత్రులతో సంధివిక్రమప్రదానాదానాన్ని (అనగా మిత్రులతో సంధి చేసికొని వాళ్ల కిచ్చే ధనాన్ని, శత్రువులను నిగ్రహించి వాళ్లనుండి గ్రహించిన ధనాన్నీ కూడా నిబంధపుస్తకంలో వ్రాయించాలి.

మూ. 1. తతః సర్వాధికరణానాం కరణీయం, సిద్ధం, శేషమ్, ఆయవ్యయౌ, నీవీమ్, ఉపస్థానమ్, ప్రచారచరిత్రసంస్థానం చ నిబన్ధేన ప్రయచ్ఛేత్. ఉత్తమమధ్యమావరేషు చ కర్మసు తజ్జాతికమధ్యక్షం కుర్యాత్; సాముదాయికేష్వవక్లృప్తికం, యముపహత్య న రాజానుతప్యేత.

2. సహగ్రాహిణః, ప్రతిభువః, కర్మోపజీవినః, పుత్రాః, భ్రాతరః, భార్యా, దుహితరః, భృత్యాశ్చాస్య కర్మచ్ఛేదం వహేయుః.

వ్యా. 1. ఆ యా అధికరణాల (ఆ యా శాఖల అధ్యక్షుల) కర్తవ్యాన్ని, జరిగినదానిని, మిగిలినదానిని (ఇటుపై చేయవలసిన పనిని), ఆయవ్యయాలను, నిలవ ఉన్న ధనాన్ని, కర్మచారులు కార్యాలయాలలో ఉండవలసిన కాలాన్నీ (ఉపస్థానం), వాళ్ల కర్తవ్యాల పరిధిని (కాం) దేశాన్నీ (గ.శా.), ఆచారాలను(చరిత్ర), నిశ్చితమైన నియమాలను (సంస్థానం) నిబంధపుస్తకాల ద్వారా అన్ని శాఖల అధిపతులకు అందజేయాలి. ఉత్తమకార్యాలకు ఆ జాతికే చెందినవానిని, మధ్యమకార్యాలలో ఆ

జాతికి చెందినవానిని, అధమ (తక్కువరకం) కార్యంలో అలాంటి జాతికి చెందిన వానిని అధ్యక్షుణ్ణిగా చెయ్యాలి. సాముదాయిక కర్మలలో అనగా చాలామంది కలిసి చేయవలసిన పనులలో అలాంటి పనులను నిర్వహించడంలో పేరుపొందినవాణ్ణి (అవక్లుప్తిక) అధ్యక్షుణ్ణిగా చేయాలి. అయితే అలా నియమించబడిన ఏ అధికారి అపరాధం చేసినప్పుడు వానికి మరణశిక్ష విధించవలసివస్తే రాజు పశ్చాత్తాపం చెందవలసి ఉండదో అలాంటివానినే నియమించాలి. అనగా బంధుమిత్రాదులను నియమించకూడదు.

2. ఆ అధికారియొక్క కర్మచ్ఛేదాన్ని (అతడు సరిగా పనిచేయకపోవడంవల్ల వచ్చిన నష్టాన్ని) అతనితో కలిసి పనిచేసేవాళ్లు, జామీను ఉన్నవాళ్లు, అతని ఉద్యోగం మీద జీవించేవాళ్లు, పుత్రులు, సోదరులు, పుత్రికలు, ఆతని భృత్యులు భరించాలి.

మూ. 1. త్రిశతం చతుఃపఞ్చాశచ్చ అహోరాత్రాణాం కర్మవత్సరః. తమాషాఢీపర్యవసానమ్ ఊనం, పూర్ణం వా దద్యాత్. కరణాధిష్ఠితమ్ అధిమాసకం కుర్యాత్. అపసర్పాధిష్ఠితం చ ప్రచారమ్. ప్రచారచరిత్రసంస్థానాని అనుపలభమానో హి ప్రకృతః సముదయజ్ఞానేన పరిహాపయతి; ఉత్థానకేశానహత్వాదాలస్యేన, శబ్దాదిష్విన్ద్రియార్థేషు ప్రమాదేన, సంక్రోశాధర్మానర్థభీరుః భయేన, కార్యార్థిషు అనుగ్రహబుద్ధిః కామేన, హింసాబుద్ధిః కోపేన, విద్యాద్రవ్యవల్లభాపాశ్రయాత్ దర్పేణ, తులామానతర్కగణికాన్తరోపధానాత్ లోభేన.

2. తేషామానుపూర్వ్యాత్ యావానర్థోపఘాతః తావానేకోత్తరో దణ్డ ఇతి మానవాః. సర్వత్ర అష్టమగుణ ఇతి పారాశరాః. దశగుణ ఇతి బార్హస్పత్యాః. వింశతిగుణ ఇత్యౌశనసాః. యథాపరాధమ్ ఇతి కౌటిల్యః.

వ్యా. 1. కర్మసంవత్సరం (పని చేసే సంవత్సరం) మూడువందల యాభైనాలుగు రోజులు. సంవత్సరం లెక్క ఆషాఢ పూర్ణిమనుంచి చెయ్యాలి. జీతాలు మొదలైనవి ఆషాఢపూర్ణిమతో ప్రారంభం అయ్యే కర్మవత్సరాన్ని పట్టి అది తగ్గినా, నిండినా లెక్కకట్టి ఇవ్వాలి. కరణంచేత (గణకునిచేత) ఏ నెలకి ఆ నెల వేరు వేరుగా లెక్కలు వేయించాలి. ప్రచారాన్ని (జనపదాన్ని గ.శా. ఆ యా అధికారుల పనుల్ని. కాం) గూఢచారుల ద్వారా కనిపెడుతూ ఉండాలి. జనపదాల ఆచారాలను (జరుగుతున్న విషయాలను, అలవాట్లను. కాం.) స్థిరంగా ఉండే నియమాలను సరిగా తెలుసుకొనని అధ్యక్షుడు అజ్ఞానంచేత

పన్నులు మొదలైన రాష్ట్రానికి చెందిన రాబడికి నష్టం కలిగిస్తాడు. పనిచేయడంలోని శ్రమను (ఉత్థానక్లేశం) సహించకపోవడం వల్ల అలసత్వంచేత (సోమరితనం చేత), సంగీతాదులైన ఇంద్రియసుఖాలకి మరగడంవల్ల ప్రమాదం (పొరబాట్లు) చేయడంచేత, అందరు తిడతారనో, అధర్మం అనో, అనర్థం కలుగుతుం దనో భయపడేవాడు భయంచేత, కార్యార్థులకు ఏదో విధంగా సహాయం చెయ్యాలని అనుకొనేవాడు కామంచేత, హింసాబుద్ధి కలవాడు కోపంచేత, విద్యవల్ల, ధనంవల్ల, రాజవల్లభుల(రాజుకు దగ్గరగా ఉండేవాళ్ల) ఆశ్రయంవల్లా కలిగిన దర్పంచేత, తూకాలలోను, కొలతలలోను, తప్పుడు అంచనాలచేత (తర్కాంతర), తప్పుడు లెక్కలచేత మోసంచేయడం ద్వారా లోభంచేత రాష్ట్రం రాబడికి నష్టం కలిగిస్తాడు.

2. అజ్ఞానాదులైన ఈ ఎనిమిది విధాలైన అపరాధాలలో ఆనుపూర్విచేత (మొదటిదానికంటె రెండవది అనే క్రమంలో) రాబడిలో ఎంత నష్టం వచ్చిందో అంత ధనం, దానికి రెట్టింపూ దండం విధించా లని మానవమతానుయాయులు అంటున్నారు. అనగా మొదటిరకం అపరాధానికి రెట్టింపు, రెండవ రకం అపరాధానాకి రెండు రెట్లు ఇత్యాదివిధంగా జుర్మానా అని వాళ్ల అభిప్రాయం. అన్ని విధాలైన అపరాధాలకీ ఎనిమిది రెట్లు దండం అని పారాశరమతం అనుసరించేవాళ్లు, పది రెట్లని బృహస్పతి మతానుసారులు, ఇరవైరెట్లని శుక్రాచార్యమతానుయాయులు చెపుతున్నారు. అపరాధాన్ని పట్టి తదనుగుణంగా దండం విధించా లని కౌటిల్యుని అభిప్రాయం.

మూ. గాణనిక్యాన్యాషాఢీమాగచ్ఛేయుః. ఆగతానాం సముద్ర పుస్తభాణ్డనీవీకానామ్ ఏకత్ర అసంభాషావరోధం కారయేత్. ఆయవ్యయ నీవీనామగ్రాణి శ్రుత్వా నీవీమ్ అవహారయేత్. యచ్చాగ్రాదాయస్య అన్తరవర్ణే నీవ్యా వర్ధేత వ్యయస్య వా యత్ పరిహాపయేత్ తదష్టగుణమ్ అధ్యక్షం దాపయేత్. విపర్యయే తమేవ ప్రతి స్యాత్.

వ్యా. సంవత్సరానికి సంబంధించిన ఆదాయపు లెక్క లన్నీ ఆషాఢపూర్ణిమనాటికి (రాజ్యకోశాగారానికి) రావాలి. ఆ యా ప్రాంతాలనుంచి గాణనిక్యాలను తీసుకొనివచ్చిన అధ్యక్షుల కందరికీ, ముద్రలు (సీళ్లు) వేసిన లెక్కల పుస్తకాల పెట్టెలు, ధనం వాళ్ల దగ్గర ఉన్నప్పుడు, ఆవాసాలు ఏర్పరచి, వాళ్లు ఒకళ్లతో ఒకళ్లు మాటలాడుకొనే అవకాశం లేకుండేటట్లు చూడాలి. వాళ్లు నోటితో చెప్పిన అయ-వ్యయ-నీవుల(నీవి=మిగిలిన ధనం) మొత్తాలను (అగ్రాణి) విని నీవిని కోశం లోపలికి తెప్పించాలి. అంతరవర్ణంలో

(బాలన్స్ చూపించే పుస్తకంలో) ఉన్న నీవి(బాలన్స్) మొత్తం కంటె అసలు వచ్చిన ఆదాయం ఎక్కువ ఉన్నా, అనగా ఆదాయా న్నంతనీ పూర్తిగా చూపకుండా బాలన్స్ తక్కువ చూపినా, లేదా ఉండవలసిన నీవికంటె ఎక్కువగా వ్యయం చూపినా, అది ఎంత ధనం తేడా ఉంటుందో దానికి ఎనిమిది రెట్లు ఆ అధికారినుండి దండరూపంలో రాబట్టాలి. దీనికి విపర్యయం (మార్పు), అనగా ఆయాన్ని వచ్చినదానికంటె ఎక్కువగా పుస్తకంలో చూపడం లేదా ఖర్చుపెట్టగా మిగిలిన దానిని ఎక్కువగా చూపడం జరిగితే ఎక్కువ వచ్చిన ధనం ఆ అధికారికి తిరిగి ఇచ్చివేయాలి.

మూ. 1. యథాకాలమనాగతానామ్ అపుస్తనీవీకానాం వా దేయ దశబన్ధో దణ్డః. కార్మికే చోపస్థితే కారణికస్యాప్రతిబధ్నతః పూర్వః సాహసదణ్డః; విపర్యయే కార్మికస్య ద్విగుణః.

2. ప్రచారసమం మహామాత్రాః సమగ్రాః శ్రావయేయుః అవిషమ మాత్రాః. పృథగ్భూతో మిథ్యావాదీ చైషాముత్తమదణ్డం దద్యాత్.

3. అకృతాహోరూపహరం మాసమాకాఙ్క్షేత. మాసాదూర్ధ్వం మాసద్విశ తోత్తరం దణ్డం దద్యాత్. అల్పశేషనీవీకం పఞ్చరాత్రమాకాఙ్క్షేత తతః పరమ్.

వ్యా. 1. అధికారులు నిర్ణీతసమయానికి రాకపోయినా, పుస్తకాలు, నీవి తీసికొని రాకుండా వచ్చినా వాళ్లకి, తీసికొనిరావలసిన దానిలో పదవవంతు జుర్మానా వెయ్యాలి. కార్మికుడు (కర్మాధ్యక్షుడు) పుస్తకాలను పరీక్షించడానికి నిర్ణీతమైన సమయంలో ఉపస్థితుడై ఉండగా కారణికుడు (లెక్కలు చూపవలసిన అధికారి) వచ్చి లెక్కలు చూపకపోతే వానికి పూర్వసాహసదండం విధించాలి.దానికి వ్యతిరేకం అయితే - అనగా కారణికుడు వచ్చి కార్మికుడు రాకపోతే కార్మికునికి పైన చెప్పిన దానికి రెట్టింపు దండం.

2. మహామాత్రులు (ఉన్నతాధికారులు) అందరూ కలిసి వచ్చి తమ తమ కర్తవ్యాలకు అనుగుణంగా, తేడాపాడాలు ఏవీ లేకుండా లెక్కలు వినిపించాలి. వాళ్లల్లో ఏ ఒక్కడైనా వేరుగా ప్రవర్తించినా, అసత్యం చెప్పినా అతడు ఉత్తమసాహసదండం చెల్లించాలి.

3. ఏ రోజుకు ఆ రోజు లెక్కలు చూపవలసినవాడు రాకపోతే ఒక మాసం నిరీక్షించాలి. మాసం దాటితే, ఒక్కొక్క మాసానికి రెండేసి వందలు పెంచుతూ పైన చెప్పిన దండం విధించాలి. తక్కువ నీవి మిగిలినవాని కోసం మాసం తరవాత కూడ ఐదు రోజులు నిరీక్షించాలి. (తరవాత పైన చెప్పిన విధంగా దండించాలి).

మూ. 1. కోశపూర్వమహోరూపహరం ధర్మవ్యవహారచరిత్రసంస్థాన సంకలననిర్వర్తనానుమానచారప్రయోగైరవేక్షేత.

2. దివసపఞ్చరాత్రపక్షమాసచాతుర్మాస్యసంవత్సరైశ్చ ప్రతి సమానయేత్. వ్యుష్టదేశకాలముఖోత్పత్త్యనువృత్తిప్రమాణదాయకదాపక నిబన్ధకప్రతిగ్రాహకైశ్చాయం సమానయేత్. వ్యుష్టదేశకాలముఖలాభ కారణదేయయోగపరిమాణాజ్ఞాపకోద్ధారక నిధాతృప్రతిగ్రాహకైశ్చ వ్యయం సమానయేత్. వ్యుష్టదేశకాలముఖానువర్తనరూపలక్షణపరిమాణనిక్షేప భాజనగోపాయకైశ్చ నీవీం సమానయేత్.

వ్యా. 1. కోశంతో పాటు (ధనంతో పాటు) తయారైన ప్రతిరోజుకు సంబంధించిన లెక్కల పుస్తకాలు తీసికొని వచ్చిన వానిని (ఆలస్యంగా తీసికొనివచ్చిన వానిని) ఇతడు నిజంగా మంచివాడేనా డాంబికుడా అని ధర్మశాస్త్రనియమానుసారంగా, వ్యవహారం, లోకాచారం, పూర్వపుస్థితి, మొత్తం సొమ్మును కూడి లెక్కలు తయారుచేయడం,కార్యం నిర్వహించే పద్ధతి, అనుమానం (చేసిన దానిని పట్టి.చేయవలసిన పనిని ఊహించడం) గూఢచారుల ప్రయోగం వీటిచేత పరీక్షించాలి.

2. రోజు, అయిదు రోజులు, పదిహేను రోజులు, మాసం,నాలుగు మాసాలు,సంవత్సరం వీటి విభాగాలను పట్టి, ఆయ-వ్యయ-నీవుల లెక్కలు పరీక్షించి తయారుచేసి ఉంచాలి. వ్యుష్టం (రాజవర్ష-మాస-పక్ష-దివసాదికం), దేశం,వర్షాదికాలం, ఆయముఖం(ఆయద్వారం), ఆయద్వారాలనుండి వచ్చిన శుల్కాదికం, వెనుకటి సంవత్సరంనుంచి లేదా ఇతరమైన పద్దులనుండి అనువర్తించిన ధనం, ప్రమాణం, పన్ను చెల్లించేవాడు, పన్ను వసూలుచేసే రాజపురుషుడు, నిబంధకుడు (లేఖకుడు), వచ్చిన ధనం తీసికొనే ప్రతిగ్రాహకుడు - వీటి నన్నింటినీ పరిగణనలోనికి తీసుకుంటూ ఆయం లెక్కలు చెయ్యాలి. అదే విధంగా వ్యుష్టం, దేశం,కాలం, ముఖం, పక్షమాస సంవత్సరాలలో వచ్చిన లాభం, ఆ లాభానికి కారణం, ఇతరులకు, ఇవ్వవలసిన ద్రవ్యం, యోగం (ద్రవ్యాపద్రవ్యాలు కలపడం), పరిమాణం, ఖర్చు ఆదేశించిన అధికారి, ఉద్ధారకుడు (కోశంనుంచి ధనం తీసినవాడు), నిధాతృకుడు (వానినుంచి తీసికొని ఇతరునికి ఇచ్చినవాడు), ప్రతిగ్రాహకుడు (ఆ ధనం వానినుంచి తీసుకొన్నవాడు) - ఈ అన్ని వివరణలతో వ్యయానికి సంబంధించిన లెక్కలు తయారు చేయాలి. వ్యుష్టం, దేశం, కాలం, ఆయముఖం, అనువర్తనం, రూపం (ధనస్వరూపం) దాని లక్షణాలు,

పరిమాణం, అది ఉంచిన స్థానం, దాని రక్షకుడు - ఈ వివరా లన్నింటినీ చూపుతూ నీవి (బాలన్స్)కి సంబంధించిన లెక్కలు వ్రాయాలి.

మూ. 1. రాజార్థే కారణికస్య అప్రతిబధ్నతః, ప్రతిషేధయతో వా ఆజ్ఞాం నిబన్ధాదాయవ్యయమన్యథా వాపి కల్పయతః పూర్వః సాహసదణ్డః.

2. క్రమావహీనమ్, ఉత్క్రమమ్, అవిజ్ఞాతమ్,పునరుక్తం వా వస్తుకమ్ అవలిఖతః ద్వాదశపణో దణ్డః.

3. నీవీమవలిఖతః ద్విగుణః, భక్షయతః అష్టగుణః, నాశయతః పఞ్చబన్ధః ప్రతిదానం చ. మిథ్యావాదే స్తేయదణ్డః. పశ్చాత్ ప్రతిజ్ఞాతే ద్విగుణః, ప్రస్మృతోత్పన్నే చ.

వ్యా. 1. రాజుకు సంబంధించిన ధనాదిలాభరూప మైన కార్యంలో లెక్కలు సరిగా వ్రాయకపోయినా, రాజాజ్ఞకు అడ్డు తగిలినా, నిబంధం (రిజిస్టర్) లో వ్రాసిన ఆయవ్యయాలను తారుమారు చేసినా, అలాంటి గణనాధికారికి (కారణికునికి) పూర్వసాహసదండం విధించాలి.

2. నిబంధపుస్తకాలలో సరియైన క్రమం లేకుండా వస్తుకాన్ని (లెక్కలు) తప్పుగా వ్రాసినవానికి, వ్రాయవలసిన పద్ధతికి విరుద్ధంగా వ్రాసినవానికీ, అస్పష్టంగా వ్రాసినవానికీ, వ్రాసినదే మళ్లీ వ్రాసినవానికీ పన్నెండు పణాల దండం.

3. నీవిని (బాలన్స్) పైన చెప్పిన విధంగా తప్పుగా వ్రాసినవానికి రెట్టింపు (24 పణాల) దండం. నీవిని మింగేసినవానికి తొంబైఆరు పణాల దండం.నీవికి నష్టం కలిగించినవానికి అనగా నీవిలోని కొంత ధనాన్ని వృథావ్యయాదులు చేసినవానికి, అలా వ్యయంచేసినదానిలో అయిదవ వంతు ధనం దండంగా విధించి, అలా వ్యయం చేసినదానిని వానినుండి రాబట్టాలి. అసత్యం చెపితే దొంగిలించినందుకు ఎంత దండమో అంత దండం. నిబంధపుస్తకం వ్రాయవలసినది వ్రాయనట్లు తరవాత గుర్తించబడినా,వ్రాయడం మరిచి తరవాత వ్రాసినా స్తేయదండానికి రెట్టింపు దండం.

శ్లో. అపరాధం సహేతాల్పం తుష్యేదల్పేఽపి చోదయే.
మహోపకారం చాధ్యక్షం ప్రగ్రహేణాభిపూజయేత్.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే అధ్యక్షప్రచారే ద్వితీయాధికరణే సప్తమోఽధ్యాయః.
అక్షపటలే గాణనిక్యాధ్యాయః., ఆదితః అష్టావింశః.

వ్యా. చిన్న చిన్న పొరబాట్లు జరిగినా రాజు సహించాలి. ఉదయం (ఆయం) తక్కువగా ఉన్నా సంతోషించాలి. రాజ్యానికి చాలా ఉపకారం చేసిన అధ్యక్షుణ్ణి అతనికి అనేక విధాల లాభాలు కలిగించి బాగా గౌరవించాలి. (అతనిని ఆ స్థానంలో స్థిరంగా నియోగించాలి. గ.శా.).

'బాలానందిని' అను కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో అధ్యక్షప్రచారం అనే రెండవ అధికరణంలో, అక్షపటలంలో గాణనిక్యాధికారం అనే ఏడవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి ఇరవైఎనిమిదవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ అష్టమోఽధ్యాయః

షడ్వింశం ప్రకరణమ్-సముదయస్య యుక్తాపహృతస్య ప్రత్యానయనమ్.

యుక్తులు (అధికారులు) అపహరించిన సముదయం (రెవెన్యూ) తిరిగి రప్పించడం.

మూ. 1. కోశపూర్వాః సమారమ్భాః. తస్మాత్ పూర్వం కోశమవేక్షేత.

2. ప్రచారసమృద్ధిః, చరిత్రానుగ్రహః, చోరగ్రహః, యుక్తప్రతిషేధః, సస్యసంపత్, పణ్యబాహుల్యమ్, ఉపసర్గప్రమోక్షః, పరిహారక్షయః, హిరణ్యోపాయనమితి కోశసమృద్ధిః.

3. ప్రతిబన్ధః, ప్రయోగః, వ్యవహారః, అవస్తారః, పరిహాపణమ్, ఉపభోగః, పరివర్తనమ్, అపహారశ్చేతి కోశక్షయః.

వ్యా. 1. అన్ని పనులూ కోశంమీదనే ఆధారపడి ఉంటాయి. అందుచేత ముందుగా కోశాన్ని జాగర్తగా పర్యవేక్షించుకోవాలి.

2. ప్రచారసమృద్ధి(అన్నివిధాలైన కార్యకలాపాలు నిర్విఘ్నంగా కొనసాగించడం. కాం. జనపదాల సమృద్ధి గ.శా.), సమాజంలోని ఆ యా ఆచారాలను పాలించడం, దొంగలను పట్టుకొనడం, అధికారులు లంచాలు తీసుకోవడం మొదలైన పనులు చేయకుండా వాళ్లని అదుపులో ఉంచడం, సస్యసంపద, వివిధవస్తువులు సమృద్ధిగా లభించడం, అగ్నిప్రమాదాద్యుపద్రవాలు కలగకుండా జాగర్తలు తీసికొనడం, కొంతమందికి ఇచ్చే పరిహారాలను (పన్నులు చెల్లించడం, అప్పు తీర్చడం మొదలైన వాటికి ఇచ్చే మినహాయింపులను) తగ్గించడం, (ధనికసామంతాదులనుండి) ధనం కానుకగా

గ్రహించడం - ఇవి కోశం వృద్ధి చెందడానికి ఉపాయాలు.

3. ప్రతిబంధం, ప్రయోగం,వ్యవహారం, అవస్తారం, పరిహాపణం, ఉపభోగం,పరివర్తనం, అపహారం - ఇవి కోశం క్షీణించడానికి హేతువులు,

మూ. 1. సిద్ధీనామ్ అప్రసాధనమ్,అనవతారణమ్, అప్రవేశనం వా ప్రతిబన్ధః. తత్ర దశబన్ధో దణ్డః.

2. కోశద్రవ్యాణాం వృద్ధిప్రయోగః ప్రయోగః.పణ్యవ్యవహారో వ్యవహారః. తత్ర ఫలద్విగుణో దణ్డః.

3. సిద్ధం కాలమప్రాప్తం కరోతి, అప్రాప్తం ప్రాప్తం వా ఇత్యవస్తారః. తత్ర పఞ్చబన్ధో దణ్డః.

4. క్లుప్తమాయం పరిహాపయతి,వ్యయం వా వివర్ధయతీతి పరిహాపణమ్. తత్ర హీనచతుర్గుణో దణ్డః.

5. స్వయమన్యైర్వా రాజద్రవ్యాణాముపభోజనముపభోగః. తత్ర రత్నోపభోగే ఘాతః, సారోపభోగే మధ్యమః సాహసదణ్డః, ఫల్గుకుప్యోపభోగే తచ్చ తావచ్చ దణ్డః.

6. రాజద్రవ్యాణామన్యద్రవ్యేణ ఆదానం పరివర్తనమ్.తత్ ఉపభోగేన వ్యాఖ్యాతమ్.

7. సిద్ధమాయం న ప్రవేశయతి, నిబద్ధం వ్యయం న ప్రయచ్ఛతి, ప్రాప్తాం నీవీం విప్రతిజానీతే ఇత్యపహారః. తత్ర ద్వాదశగుణో దణ్డః.

వ్యా. 1. రాజుకు అందవలసిన సిద్ధద్రవ్యాలను (పన్నులు మొదలైనవాటిని) ఉత్పత్తి చేయకపోవడం (గ.శా) పనులు చేయకపోవడం (కాం.)ఉత్పన్నమైన వాటిని చేతికి అందించకపోవడం (గ.శా) వాటి ఫలాలను అందించకపోవడం (కాం) అప్రవేశనం, భాండాగారానికి చేర్చకపోవడం ఇవి 'ప్రతిబంధం'. ఆ నేరానికి రావలసిన సొమ్ములో పదవ వంతు దండం.

2. ధనాగారంలో ఉన్న ద్రవ్యాన్ని తీసుకొని దానిని వడ్డీకి తిప్పి ధనం సంపాదించడం 'ప్రయోగం'. రాజుకు సంబంధించిన వస్తువులతో వ్యాపారం సాగించడం 'వ్యవహారం'. ఈ అపరాధం చేసినందుకు ఇలా చేసి సంపాదించిన ధనానికి రెట్టింపు దండం.

3. ధనం వసూలు చేయవలసిన కాలం వచ్చినా (లంచం మొదలైనవి తీసుకొని) దానిని పొడిగించినా, కాలం రాకపోయినా (ద్వేషాదులచేత) వచ్చినట్లు వసూళ్లు చేసినా అది 'అవస్తారం'. ఇది చేసిన అధికారికి ఆ ధనంలో ఐదవ వంతు దండం.

4. నిర్ణయించబడిన ఆదాయాన్ని తగ్గించినా,నిర్ణయించినదానికంటె ఎక్కువ వ్యయం చేసినా అది 'పరిహాపణం'. అలా చేసిన అధికారికి నష్టం వచ్చిన ధనానికి నాలుగు రెట్లు దండం.

5. రాజద్రవ్యాన్ని స్వయంగా అనుభవించినా, ఇతరులచేత అనుభవింపచేసినా అది 'ఉపభోగం'. అందులో రత్నాల ఉపభోగం జరిగితే మరణదండం. శ్రేష్ఠమైన వస్తువుల ఉపభోగానికి మధ్యమసాహసదండం. అంతగా శ్రేష్ఠం కాని వాటి ఉపభోగం గాని, అరణ్యంనుంచి లభించే వస్తువుల ఉపభోగం గాని జరిగితే ఆ వస్తువుల మూల్యంతో పాటు దానితో సమాన మైన ధనం దండం.

6. (ఖరీదైన) రాజద్రవ్యాలను తీసికొని వాటి స్థానంలో నాసిరకం ఇతర ద్రవ్యాలు ఉంచడం 'పరివర్తనం'. ఇది ఉపభోగంచేతనే వ్యాఖ్యానించబడింది. అనగా ఉపభోగం విషయంలో విధించే దండమే దీనికీ విధించాలి.

7. సిద్ధమైన (ఉత్పన్నమైన, వసూలైన) ఆయాన్ని కోశానికి చేర్చకపోవడం, పుస్తకాలలో వ్రాసిన వ్యయం చేయకపోవడం నీవిని (బాలన్సును) తారుమారుచేయడం ఇది 'అపహారం'. అందుకు ఆ అధికారిని ఆ ధనానికి పన్నెండు రెట్లు ధనం జుర్మానా వేసి శిక్షించాలి.

మూ. తేషాం హరణోపాయాః చత్వారింశత్ - పూర్వం సిద్ధం పశ్చాదవతారితమ్, పశ్చాత్సిద్ధం పూర్వ మవతారితమ్, సాధ్యం న సిద్ధమ్, అసాధ్యం సిద్ధమ్, సిద్ధమసిద్ధం కృతమ్, అసిద్ధం సిద్ధం కృతమ్,అల్పసిద్ధం బహు కృతమ్, బహుసిద్ధమల్పం కృతమ్, అన్యత్ సిద్ధమన్యత్ కృతమ్, అన్యతః సిద్ధమన్యతః కృతమ్, దేయం న దత్తమదేయం దత్తమ్, కాలే న దత్తమకాలే దత్తమ్, అల్పం దత్తం బహు కృతమ్, బహు దత్తమల్పం కృతమ్, అన్యత్ దత్తమన్యత్కృతమ్, అన్యతో దత్తమన్యతః కృతమ్, ప్రవిష్టమప్రవిష్టం కృతమ్, అప్రవిష్టం ప్రవిష్టం కృతమ్,కుప్యమదత్తమూల్యం ప్రవిష్టమ్,

దత్తమూల్యం న ప్రవిష్టమ్, సంక్షేపో విక్షేపః కృతః, విక్షేపః సంక్షేపో వా, మహార్ఘమల్పార్ఘేణ పరివర్తితమ్, అల్పార్ఘం మహార్ఘేణ వా, సమారోపితః అర్ఘః, ప్రత్యవరోపితో వా, రాత్రయః సమారోపితాః, ప్రత్యవరోపితా వా, సంవత్సరో మాసవిషమః కృతః, మాసో దివసవిషమో వా, సమాగమవిషమః, ముఖవిషమః, కార్మికవిషమః, నిర్వర్తనవిషమః, పిణ్డవిషమః, వర్ణవిషమః, అర్ఘవిషమః, మానవిషమః, మాపనవిషమః, భాజనవిషమః ఇతి హరణోపాయాః.

వ్యా. అధ్యక్షులు ధనాన్ని అపహరించే ఉపాయాలు నలభై ఉన్నాయి. (1)ముందుగా వచ్చిన సస్యాదికాన్ని, ధనాన్ని కొంత కాలం తరవాత నిబంధపుస్తకాలలో ఎక్కించడం. (2) తరవాత వచ్చినదానిని ముందు వ్రాయడం, (3) లంచం మొదలైనవి తీసుకొనివసూలు చేయవలసిన దానిని వసూలు చేయకపోవడం, (4) పన్ను కట్టవలసిన పని లేనివాళ్లనుండి రహస్యంగా పన్ను వసూలు చేయడం, (5) వసూలు అయిన పన్నులను వసూలైనట్లు చూపకపోవడం, (6) వసూలు కాని దానిని వసూలైనట్లు చూపడం, (7) తక్కువగా వసూలైన దానిని ఎక్కువగా చూపడం, (8) చాలా వసూ లైన దానిని కొంచెంగా చూపడం, (9) ఒక వస్తువు వసూలు చేసి మరొకటి వసూలైనట్లు చూపడం, (10) ఒకనినుండి వసూలైనదానిని మరొకనినుండి వసూలైనట్లు చూపడం, (11) ఇవ్వవలసినది ఇవ్వకపోవడం, (12) ఇవ్వవలసినపనిలేనిదానిని ఇచ్చినట్లు చూపడం, (13)ఇవ్వవలసిన సమయంలో ఇవ్వక ఆ సమయం దాటబెట్టి ఇవ్వడం, (14) తక్కువ ఇచ్చి ఎక్కువ ఇచ్చినట్లు వ్రాయడం, (15) అధికంగా ఇచ్చి అల్పంగా ఇచ్చినట్లు చూపడం, (16) ఒకటి ఇచ్చి మరొకటి ఇచ్చి నట్లు వ్రాయడం, (17) ఒకనికి ఇవ్వవలసినది మరొకరికి ఇవ్వడం, (18) ఖజానాలోనికి వచ్చినదానిని వచ్చినట్లు చూపకపోవడం, (19) రాని దానిని వచ్చినట్లు చూపడం, (20) అటవికవస్తువుల్ని మూల్యం చెల్లించకుండా కోశంలో చేర్చడం, (21) వెల ఇచ్చి కొన్న దానిని వ్రాయకపోవడం, (22) సమూహంనుంచి వసూలు చేయవలసిన ధనాన్ని వేరు వేరు వ్యక్తులనుండి వసూలు చేయడం, (23) వేరు వేరు వ్యక్తులనుండి గ్రహించవలసి ఉన్న దానిని అందరినుంచీ గ్రహించడం (24) చాలా ఖరీదైన వస్తువును తీసివేసి దాని స్థానంలో తక్కువ వెల ఉన్నదానిని ఉంచడం (25) తక్కువ వెల గలదాని స్థానంలో ఎక్కువ వెల ఉన్నది ఉంచడం, (26) వస్తువుల ఖరీదు పెంచడం, (27) కొన్ని వస్తువుల ఖరీదులు తగ్గించడం, (28) రోజులు పెంచడం

(ఉదా. ఐదు రోజులకి జీతం ఇచ్చి ఏడు రోజులకిచ్చినట్లు వ్రాయడం), (29) రోజులు తగ్గించడం (ఉదా. పది రోజులకు డబ్బు తీసికొని అయిదు రోజులకే కూలి ఇవ్వడం), (30) సంవత్సరంలో మాసం లేదా మాసాలు తేడా వచ్చేటట్లు చేయడం అనగా పది మాసాలు పని చేయించుకొని ఒక సంవత్సరం పని చేయించుకున్నట్లుగా చూపించి రెండు మాసాల జీతం కాజేయడం, (31) మాసంలోని దివసాలలో తేడా చూపడం, (32) ఒక విధంగా వచ్చిన ధనం మరొక విధంగా వచ్చినట్లు వ్రాయడం, (33) ఒక ఆయముఖానికి బదులు మరొక ఆయముఖం వ్రాయడం, (34) పనులకొరకు నియోగించిన మనుష్యుల సంఖ్యాదులలో వైషమ్యం (కాం) (గ.శా.పాఠం ధార్మికవిషమః. అనగా ధర్మకార్యాదులలో వైషమ్యం, తక్కువ ఖర్చు పెట్టి ఎక్కువ వ్రాయడం), (35) మొత్తం సొమ్ములో తేడాలు చూపడం, (36) వస్తువుల నాణ్యతలో తేడాలు, (37) ఖరీదులలో తేడాలు, (38) తూకాలలో తేడాలు, (39) కొలతలలో తేడాలు, (40) వస్తువులను సంరక్షించే పెట్టెలు మొదలైనవాటిలో (సంఖ్యలో) తేడాలు ఇవి ఆ యా అధ్యక్షులు అవలంబించే రాజధనాపహరణోపాయాలు.

మూ. తత్ర ఉపయుక్త-నిధాయక-నిబన్ధక-ప్రతిగ్రాహక-దాయక-దాపక-మన్త్రి-మన్త్రివైయావృత్యకరాన్ ఏకైకశః అనుయుఞ్జీత. మిథ్యావాదే చైషాం యుక్తసమో దణ్డః. ప్రచారే చావఘోషయేత్ - "అమునా ప్రకృతేన ఉపహతాః ప్రజ్ఞాపయన్తు" ఇతి. ప్రజ్ఞాపయతో యథోపఘాతం దాపయేత్. అనేకేషు చ అభియోగేషు అపవ్యయమానః సకృదేవ పరోక్తః సర్వం భజేత.వైషమ్యే సర్వత్ర అనుయోగం దద్యాత్. మహత్యర్థాపహారే చాల్పేనాపి సిద్ధః సర్వం భజేత.

వ్యా. ఈ విధమైన మోసాలు జరిగినపుడు ఉపయుక్తుణ్ణి (యుక్తుని క్రింది అధికారిని), నిధాయకుణ్ణి (సామానులు భద్రపరిచేవాణ్ణి), నిబంధకుణ్ణి (నిబంధపుస్తకాలు జాగర్తచేసేవాణ్ణి), తీసుకొన్నవాణ్ణి, ఇచ్చినవాణ్ణి,ఇప్పించినవాణ్ణి (యుక్తుని) సలహాదారుణ్ణి, ఆ సలహాదారు క్రింద పనిచేసేవాణ్ణి వేరువేరుగా పిలిపించి ప్రశ్నించాలి. వీళ్లల్లో ఎవరైనా అసత్యం చెపితే యుక్తునికి (అధికారికె) ఎంత దండమో అంత దండం విధించాలి. ఆ యుక్తుని ప్రచారంలో (కార్యక్షేత్రంలో - వానికి అధికారం ఉన్న ప్రాంతంలో) "ఈ ఫలానా అధికారిచేత మోసగించబడినవాళ్లందరూ వచ్చి నివేదించుకోవలసిందోహో!" అని చాటింపు వేయించాలి. నివేదించుకున్నవాళ్లకి వాళ్లకి జరిగిన నష్టం ప్రకారం ఆ అధికారిచేత ఇప్పించాలి. చాలా అభియోగాలు (నష్టం కలిగించినట్లు పితూరీలు)

వచ్చినప్పుడు ఆ అధికారి తాను చేసినట్లు అంగీకరించకపోయినా ఒకమారు ఒక అభియోగంలో దోషిగా నిర్ధారణ చేయబడి నట్లయితే అన్ని అభియోగాలకీ వానిని శిక్షించాలి. అపరాధాన్ని కొంతవరకు అంగీకరించిన ట్లయితే మొత్తం అన్ని అపరాధాల విషయంలోను ఆ అధికారిని పరీక్షించాలి. అత్యధికమైన ధనాన్ని అపహరించి నట్లు అభియోగం వచ్చినప్పుడు దానిలో కొంత భాగం మాత్రమే అపహరించినట్లు నిర్ధారణ చేయబడినా కూడ మొత్తం ధనం (ఆ యుక్తుడు) ఇవ్వాలి.

మూ. 1. కృతప్రతిఘాతావస్థః సూచకః నిష్పన్నార్థః షష్ఠమంశం లభేత; ద్వాదశమంశం భృతకః. ప్రభూతాభియోగాదల్పనిష్పత్తౌ నిష్పన్నస్యాంశం లభేత. అనిష్పన్నే శారీరం హైరణ్యం వా దణ్డం లభేత; న చానుగ్రాహ్యః.

2. శ్లో. నిష్పత్తౌ నిక్షిపేద్వాదమాత్మానం వాపవాహయేత్,
అభియుక్తోపజాపాత్తు సూచకో వధమాప్నుయాత్.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే అధ్యక్షప్రచారే ద్వితీయాధికరణే అష్టమోధ్యాయః
సముదయస్య. యుక్తాహృతస్య ప్రత్యానయనమ్; ఆదితః ఏకోనత్రింశః.

వ్యా. 1. అధికారి ప్రవర్తనను పరీక్షిస్తూ ఉండవలసిందిగా ఏర్పరచబడిన సూచకునికి (రహస్యాన్ని అందజేసేవానికి) అతడు చేయవలసిన పని పూర్తి అయిన తరవాత, అనగా అధికారి దోషి అని నిర్ధారణ చేయబడిన తరవాత, ఆ ధనంలో ఆరవ వంతు ఇవ్వాలి. ఆ సూచకుడు రాజపురుషుడే (ప్రభుత్వంలో పనిచేసేవాడే) అయితే వానికి పన్నెండవ వంతు ఇవ్వాలి. అతడు అధికారి విషయంలో చూపిన అపరాధం నిర్ధారణ కాకపోతే ఆ సూచకుడికి కొరడా దెబ్బల వంటి శారీరక దండం గాని, ధనం రూపంలో జుర్మానా గాని విధించి తరవాత వానిని ఎన్నడూ అనుగ్రహించకూడదు; అనగా దగ్గరగా రానీయకూడదు.

2. యుక్తుడు(అధికారి) అపరాధం చేసి నట్లు నిర్ధారణ అయిన తరవాత సూచకుడు ఆ అధికారినుంచి లంచం మొదలైనవి తీసికొని ఆ అభియోగాన్ని ఉపసంహరించుకున్నా, లేదా తాను కనబడకుండా పోయినా వానికి మరణదండం విధించాలి.

'బాలానందిని' అను కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో, అధ్యక్షప్రచారం అనే
ద్వితీయాధికరణంలో యుక్తులు అపహరించిన సముదయాన్ని తిరిగి రాబట్టడం అనే
అష్టమాధ్యాయం, మొదటి నుంచి ఇరవైతొమ్మిదవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ నవమోఽధ్యాయః

సప్తవింశం ప్రకరణమ్ - ఉపయుక్తపరీక్షా (అధికారుల పనుల పర్యవేక్షణ)

మూ. 1. అమాత్యసంపదోపేతాః సర్వాధ్యక్షాః శక్తితః కర్మసు నియోజ్యాః. కర్మసు చైషాం నిత్యం పరీక్షాం కారయేత్; చిత్తానిత్యత్వాన్మనుష్యాణామ్. అశ్వసధర్మాణో హి మనుష్యాః నియుక్తాః కర్మసు వికుర్వతే.

2. తస్మాత్ కర్తారం, కరణం, దేశం,కాలం, కార్యం, ప్రక్షేపమ్,ఉదయం చ ఏషు విద్యాత్. తే యథాసందేశమసంహతాః అవిగృహీతాః కర్మాణి కుర్యుః. సంహతాః భక్షయేయుః; విగృహీతాః వినాశయేయుః. న చానివేద్య భర్తుః కించిదారమ్భం కుర్యుః అన్యత్ర ఆపత్ప్రతీకారేభ్యః. ప్రమాదస్థానేషు చైషామత్యయం స్థాపయేత్ దివసవేతనవ్యయద్విగుణమ్.

వ్యా. 1. అమాత్యసంపద ఉన్న అధ్యక్షుల నందరినీ వారి వారి శక్తిని అనుసరించి ఆ యా కర్మలలో నియమించాలి. మానవుల చిత్తం చంచలం. అందుచేత కర్మల విషయంలో నిత్యమూ వాళ్లని పరీక్షించాలి. మనుష్యులు గుఱ్ఱాలవంటి వాళ్ళు, పనులలో నియమించిన తరవాత వికృతంగా, అడ్డదిడ్డంగా, ప్రవర్తిస్తారు.

2. అందువల్ల ఒక పని చేసే అధికారిని, చేసే విధానాన్ని, దేశాన్నీ,కాలాన్నీ కార్యాన్నీ, కార్యపరిధిని, లాభాన్ని తెలుసుకుంటూ ఉండాలి. ఆ అధ్యక్షులందరూ రాజాజ్ఞానుసారం, ఒకరితో ఒకరు కలవకుండా, ఒకరితో ఒకరికి విరోధం లేకుండా తమ తమ పనులు నిర్వర్తించాలి. వాళ్లందరూ కలిస్తే తినేస్తారు. విరోధంతో ఉంటే పనులు చెడగొడతారు. హటాత్తుగా వచ్చిన ఆపదలకు ప్రతిక్రియ చేయవలసిన సందర్భాలలో తప్ప వాళ్లు ఎన్నడూ ప్రభువుకు తెలపకుండా ఏ పనీ చేయకూడదు. ఆ అధికారులు స్త్రీ-ద్యూత-పానాదులచేత తమ విధుల విషయంలో ప్రమాదం (అశ్రద్ధ) చూపితే ఆ రోజుకు రావలసిన జీతానికీ, వాళ్ల అసావధానంవల్ల కలిగిన వ్యయానికీ రెండురెట్లు అత్యయం (ఫైను, పెనాల్టీ) నిర్ణయించాలి.

మూ. 1. యశ్చైషాం యథాదిష్టమర్థం సవిశేషం వా కరోతి స స్థానమానౌ లభేత.

2. అల్పాయతిశ్చేన్మహావ్యయో భక్షయతి. విపర్యయే యథాయతి వ్యయశ్చ న భక్షయతి ఇత్యాచార్యాః. అపసర్పేణైవ ఉపలభ్యతే ఇతి కౌటిల్యః.

3. యః సముదయం పరిహాపయతే స రాజార్థం భక్షయతి. స చేదజ్ఞానాదిభిః పరిహాపయతి తదేనం యథాగుణం దాపయేత్.

4. యః సముదయం ద్విగుణముద్భావయతి స జనపదం భక్షయతి. స చేద్రాజార్థముపనయతి అల్పాపరాధే వారయితవ్యః. మహతి యథాపరాధం దణ్డయితవ్యః.

5. యః సముదయం వ్యయముపనయతి స పురుషకర్మాణి భక్షయతి. స కర్మదివస-ద్రవ్య-మూల్య-పురుష-వేతనాపహారేషు యథాపరాధం దణ్డయితవ్యః.

6. తస్మాదస్య యో యస్మిన్నధికరణే శాసనస్థః స తస్య కర్మణో యాథాతథ్యమాయవ్యయౌ చ వ్యాససమాసాభ్యామాచక్షీత.

వ్యా. 1. ఈ అధికారులలో ఏ అధికారి రాజు ఆదేశించిన ప్రకారం, లేదా ఇంకా విశిష్టంగా తన కార్యం చేస్తాడో అతనికి ఉన్నతపదవి, గౌరవమూ లభించాలి.

2. అల్పమైన ఆయం గల అధికారి అధికంగా ఖర్చుపెడుతున్నాడంటే అతడు రాజద్రవ్యాన్ని భక్షిస్తున్నాడని అర్థం. అందుకు విరుద్ధంగా ఎంత ఆయం ఉందో అంత వ్యయం చేసేవాడు భక్షించడంలేదు" అని ఆచార్యుల అభిప్రాయం. "ఈ విషయం గూఢచారుల ద్వారా తెలియాలి" అని కౌటిల్యుడు అంటాడు.

3. సముదయాన్ని (Revenue) తగ్గించినవాడు రాజధనాన్ని భక్షించివేస్తున్నాడు. అతడు (గాణనిక్యాధికారంలో చెప్పిన) అజ్ఞానాదులచేత (అజ్ఞాన-ఆలస్య-భయ-ప్రమాద-కామ-కోప-దర్ప-లోభాలచేత) సముదయంలో లోపం కలిగిస్తే ఆతనిని ఆ యా కారణాలకి తగిన విధంగా ఎన్ని రెట్టింపుల ధనం ఇచ్చేటట్లు చేయడం యుక్తమో అన్ని రెట్లు ధనం ఇచ్చేటట్లు చెయ్యాలి.

4. రెట్టింపు సముదయం వసూలు చేసినవాడు జనపదాన్ని భక్షిస్తున్నాడు. ఆ అధికారి ఆ ధనాన్ని రాజుకు అందజేస్తే అపరాధం అల్పమైన పక్షంలో ఇటుపైన అలా చేయవద్దని మందలించాలి. అపరాధం పెద్దదైతే అపరాధానుసారం వానిని దండించాలి.

5. తను వసూలు చేసిన సముదయాన్ని వ్యయం కింద చూపినవాడు పురుష కర్మలను భక్షించివేస్తున్నాడు (కాం). వ్యయం కోసం కేటాయించిన ధనం సముదయంలో చేర్చినవాడు పురుషకర్మలను భక్షించివేస్తున్నాడు(గ.శ.) అనగా పురుషులచేత చేయించవలసిన పని చేయించకపోవడంచేత దానికి విఘాతం కలగజేస్తున్నాడు అని అర్థం. అలాంటి అధికారిని కర్మదివసాల నష్టాన్నీ, ద్రవ్యమూల్యనష్టాన్నీ, పురుషులకు ఇవ్వవలసిన జీతం నష్టాన్నీ పట్టి అపరాధానుసారం దండించాలి.

6. అందువల్ల ఏ అధికారి రాజశాసనం ప్రకారం ఏ అధికరణంలో నియుక్తుడై ఉన్నాడో అతడు ఆ కర్మకు సంబంధించిన యథార్థవిషయాలనూ, ఆయవ్యయాలనూ, వేరు వేరుగాను, అన్నింటినీ కలిపీ కూడ రాజుకు నివేదిస్తూ ఉండాలి.

మూ. 1. మూలహరతాదాత్వికకదర్యాంశ్చ ప్రతిషేధయేత. యః పితృపైతామహమర్థమ్ అన్యాయేన భక్షయతి స మూలహరః. యో యద్య దుత్పద్యతే తత్తద్భక్షయతి స తాదాత్వికః. యో భృత్యాత్మపీడాభ్యాము పచినోత్యర్థం స కదర్యః. న పక్షవాన్ చేత్ అనాదేయః. విపర్యయే పర్యాదాతవ్యః.

2. యః మహత్యర్థసముదయే స్థితః కదర్యః సన్నిధత్తే, అవనిధత్తే, అవస్రావయతి వా-సంనిధత్తే స్వవేశ్మని, అవనిధత్తే పౌరజానపదేషు, అవస్రావయతి పరవిషయే-తస్య సత్రీ మన్త్రిమిత్రభృత్యబన్ధుపక్షమాగతిం గతిం చ ద్రవ్యాణాముపలభేత.

వ్యా. 1. మూలహర-తాదాత్విక-కదర్యులను ఆ విధంగా ఉండకుండా చెయ్యాలి. తండ్రితాతలనుండి వచ్చిన ధనాన్ని అన్యాయపూర్వకంగా భక్షించేవాడు మూలహరుడు. రోజూ సంపాదించిన దల్లా భక్షించేవాడు తాదాత్వికుడు. పోషించదగినవాళ్లని తననూ కూడ పీడిస్తూ ధనం కూడబెట్టేవాడు కదర్యుడు. ఈ మూడు విధాల మనుష్యులను (ఆ విధంగా ప్రవర్తించవద్దని నిషేధించినాకూడ అలాగే ప్రవర్తిస్తే) వాళ్లమీద ఆధారపడినవాళ్లు ఉన్నట్లయితే వాళ్ల ధనం తీసికొనకూడదు. అలాంటి వాళ్లెవరూ లేకపోతే వాళ్ల ధనాన్ని రాజు తీసుకోవాలి. వాని ధనం తీసికొనని పక్షంలో ఆతనిని పదవినుండి తొలగించాలి (గ.శా.). (చివరి దండం కేవలం లోభికే అని కాం.)

2. అత్యధికమైన ధనసముదయం ఉన్న లోభి అయిన అధికారి ఆ ధనాన్నంతనీ తన ఇంటిలోనే నిగూఢంగా దాచుకున్నా, పౌరులమీద జానపదులమీద

ఋణాదిరూపంలో ఇచ్చి ఉంచినా, శత్రుదేశానికి రహస్యంగా తరలించినా (ఆధునికకాలంలో విదేశాలలోని బాంకులలో దాచుకొన్నట్లు) సత్రి (గూఢచారియైన అధికారి) వానికి సలహాలు ఇచ్చేవాళ్లు, మిత్రులు, భృత్యులు, బంధువులు మొదలైన వాని పక్షంవాళ్లనీ, వస్తువులు లోపలికి రావడాన్ని, బైటకు వెళ్లడాన్ని తెలుసుకోవాలి.

మూ. 1. యశ్చాస్య పరవిషయే సంచారం కుర్యాత్ తమనుప్రవిశ్య మన్త్రం విద్యాత్. సువిదితే శత్రుశాసనాపదేశేన ఏనం ఘాతయేత్.

2. తస్మాదస్యాధ్యక్షాః సంఖ్యాయకలేఖక రూపదర్శక నీవీగ్రాహకోత్త రాధ్యక్షసఖాః కర్మాణి కుర్యుః.

3. ఉత్తరాధ్యక్షాః హస్త్యశ్వరథారోహాః.తేషామన్తేవాసినః శిల్పశౌచ యుక్తాః సంఖ్యాయకాదీనామపసర్పాః.

4. బహుముఖ్యమ్ అనిత్యం చ అధికరణం స్థాపయేత్.

వ్యా. 1. కదర్యుడైన అధికారికి సంబంధించిన ఏ పురుషుడు శత్రురాజ్యంలో వీనికి సంబంధించిన ఆర్థికవ్యవహారాలన్నీ చూస్తూ ఉంటాడో ఆ పురుషునితో సత్రి బాగా స్నేహం చేసుకొని వాళ్ల ఆలోచన లన్నీ తెలుసుకోవాలి. వానికి శత్రురాజ్యంతో సంబంధం ఉన్నదని దృఢంగా నిర్ధారణ అయిన తరవాత. శత్రురాజునుంచి వచ్చినట్లు ఒక శాసనం (లేఖ) సృష్టించి (దాని ద్వారా వానికి శత్రురాజుతో సంబంధం ఉందని నిరూపించి) ఆ అధికారిని చంపించివేయాలి.

2. అందువల్ల వీని (రాజుయొక్క) అధ్యక్షులు సంఖ్యాయకులు (లెక్కలు చూచేవాళ్లు) వ్రాతగాళ్లు, నాణాలు పరీక్షించేవాళ్లు, నీవిని తీసికొనేవాళ్లు, ఉత్తరాధ్యక్షులు (పైనుంచి తణిఖీ చేసేవాళ్లు) -వీళ్ల సహాయంతో కర్మలు చెయ్యాలి.

3. ఉత్తరాధ్యక్షులు గజాలను, అశ్వాలను, రథాలను ఎక్కే యుద్ధనిపుణులుగా ఉండాలి. (వాళ్లు కార్యాలయాలకు రక్షకులు). వాళ్ల దగ్గర ఉండే శిల్పాలలో నేర్పు గలవాళ్లు, మంచి శీలం కలవాళ్లు సంఖ్యాయకాదులమీద గూఢచారులుగా పనిచెయ్యాలి.

4. అధికరణం (డిపార్టుమెంటు)లో చాలామందిని ప్రధానాధికారులను నియమించాలి. అయితే ఎవనినీ స్థిరంగా (పెర్మనెంటుగా) నియమించకూడదు.

శ్లో. యథా హ్యనాస్వాదయితుం న శక్యం
జిహ్వాతలస్థం మధు వా విషం వా,

అర్థస్తథా హ్యర్థచరేణ రాజ్ఞః
స్వల్పోఽప్యనాస్వాదయితుం న శక్యః.

వ్యా/ నాలుక పైభాగంమీద ఉన్న తేనెను గాని విషాన్ని గాని ఆస్వాదించకుండా ఉండడం ఏ విధంగా శక్యం కాదో అదే విధంగా ఆర్థికవిషయాలు చూచే అధికారి కొంచెమైనా రాజధనాన్ని తినకుండా ఉండజాలడు.

శ్లో. మత్స్యా యథాన్తఃసలిలే చరన్తో
జ్ఞాతుం న శక్యాః సలిలం పిబన్తః,
యుక్తాస్తథా కార్యవిధౌ నియుక్తా
జ్ఞాతుం న శక్యా ధనమాదదానాః.

వ్యా/ నీళ్లల్లో తిరిగే చేపలు ఎప్పుడు నీళ్లు త్రాగుతాయో తెలుసుకొనడం ఎలా కష్టమో అదే విధంగా ఆ యా కార్యాలను నిర్వహించడానికి నియుక్తులైన యుక్తులు (అధికారులు) ధనం ఎలా కాజేస్తారో తెలియడానికి శక్యం కాదు.

శ్లో. అపి శక్యా గతిర్జ్ఞాతుం పతతాం ఖే పతత్రిణామ్,
న తు ప్రచ్ఛన్నభావానాం యుక్తానాం చరతాం గతిః.

వ్యా/ ఆకాశంమీద ఎగిరే పక్షుల మార్గమేనా గుర్తించవచ్చునేమో కాని పైకి ఏమీ కనబడకుండా (ఏ భావాలూ కనబడనీయకుండా) పనులు చేసే అధికారుల గతిని మాత్రం (వాళ్లు ఎలా ధనం అపహరిస్తున్నారో అనే విషయం మాత్రం) తెలియ శక్యం కాదు.

శ్లో. ఆస్రావయేచ్చోపచితాన్ విపర్యస్యేచ్చ కర్మసు,
యథా న భక్షయన్త్యర్థం భక్షితం నిర్వమన్తి వా.

వ్యా. (ఆర్థికంగా) బలిసి ఉన్న అధికారులచేత ఆ ధనం కక్కించాలి. పనులలో వాళ్లని మార్చాలి. (ఒక శాఖనుండి మరొక శాఖకి మార్చాలి. కాం. పై పదవినుంచి క్రింది పదవికి దింపివేయాలి. వాళ్లు ధనం మింగివేయకుండా గాని, మింగినదాన్ని కక్కేటట్లు గాని చూచుకోవాలి.

శ్లో. న భక్షయన్తి యే త్వర్థాన్ న్యాయతో వర్ధయన్తి చ,
నిత్యాధికారాః కార్యాస్తే రాజ్ఞః ప్రియహితే రతాః.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే అధ్యక్షప్రచారే ద్వితీయాధికరణే నవమోఽధ్యాయః
ఉపయుక్తపరీక్షా, ఆదితస్త్రింశః.

వ్యా. రాజుయొక్క ప్రియమునందు, హితమునందూ ఆసక్తులై ఏ అధికారులు ధనాలను భక్షించరో, న్యాయం ప్రకారం వృద్ధి పొందిస్తారో వాళ్లని నిత్యమైన అధికారం కలవాళ్లనిగా చెయ్యాలి. (పెర్మనెంటు చెయ్యాలి).

'బాలానందిని' అనే కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో అధ్యక్షప్రచారం అనే ద్వితీయాధికరణంలో ఉపయుక్తపరీక్ష అనే నవమాధ్యాయం, మొదటినుంచి ముప్పైయవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ దశమోఽధ్యాయః

అష్టావింశం ప్రకరణమ్ - శాసనాధికారః.

(రాజశాసనాలు వ్రాయించే విధానాన్నిగూర్చి)

మూ. 1. శాసనే శాసనమిత్యాచక్షతే. శాసనప్రధానా హి రాజానః; తన్మూలత్వాత్ సంధివిగ్రహయోః.

2. తస్మాదమాత్యసంపదా ఉపేతః సర్వసమయవిత్, ఆశుగ్రన్థః, చార్వక్షరః, లేఖవాచనసమర్థః, లేఖకః స్యాత్. సః అవ్యగ్రమనాః రాజ్ఞః సందేశం శ్రుత్వా నిశ్చితార్థం లేఖం విదధ్యాత్, - దేశైశ్వర్యవంశనామధేయో పచార మీశ్వరస్య, దేశనామధేయోపచార మనీశ్వరస్య.

3. శ్లో. జాతిం, కులం, స్థానవయఃశ్రుతాని కర్మర్ధిశీలాన్యథ దేశకాలౌ,
యౌనానుబన్ధఞ్చ సమీక్ష్య కార్యే లేఖం విదధ్యాత్పురుషానురూపమ్.

వ్యా. 1. పత్రం మీద విషయం పెట్టినప్పుడు దానిని శాసనం అంటారు. (మాటతో చెప్పినది శాసనం కాదు అని అర్థం). రాజులకు శాసనం చాల ప్రధానమైనది. ఎందువల్ల ననగా సంధీ, విగ్రహమూ కూడ శాసనం మీదనే ఆధారపడి ఉంటాయి.

2. అందుచేత లేఖకుడు (వ్రాయసగాడు) అమాత్యసంపద కలవాడై, అన్ని

సమయాలను (కట్టుబాట్లను) ఎరిగి ఉండాలి. శీఘ్రంగా విషయం కూర్చగలిగి ఉండాలి. దస్తూరీ అందంగా ఉండాలి. ఇతరుల లేఖలను చదవడానికి సమర్థుడై ఉండాలి. ఆ లేఖకుడు వ్యగ్రం కాని మనస్సుతో, (ఏకాగ్రమైన మనస్సుతో) రాజు చెప్పే సందేశం విని నిశ్చితమైన (సందేహాలకి తావు లేని) అర్థం గల లేఖ వ్రాయాలి. ప్రభువుకు సంబంధించినప్పుడు దేశం, ఐశ్వర్యం, వంశం, నామధేయం సాదరంగా వ్రాయాలి. ప్రభువు కానివాని విషయంలో దేశ-నామధేయాలను సాదరంగా పేర్కొనాలి.

3. కార్యం విషయంలో వ్రాసేటప్పుడు ఎవరికి వ్రాస్తున్నాడో వాని జాతిని, కులాన్నీ, స్థానాన్ని (పదవి), వయస్సును, విద్యను, అతడు చేసే పనిని, ఐశ్వర్యాన్ని, శీలాన్ని, దేశకాలాలను, వైవాహికసంబంధాన్ని దృష్టిలో ఉంచుకొని, ఆ పురుషునికి తగినట్లుగా లేఖ తయారు చెయ్యాలి.

మూ. 1. అర్థక్రమః, సంబన్ధః, పరిపూర్ణతా, మాధుర్యమ్, ఔదార్యమ్, స్పష్టత్వమ్ ఇతి లేఖసంపత్.

2. తత్ర యథావదనుపూర్వక్రియా,ప్రధానస్యార్థస్య పూర్వమభినివేశః ఇత్యర్థస్య క్రమః.

3. ప్రస్తుతస్య అర్థస్య అనుపరోధాత్ ఉత్తరస్య విధానమ్ ఆసమాప్తేరితి సంబన్ధః.

4. అర్థపదాక్షరాణామ్ అన్యూనానతిరిక్తతా హేతూదాహరణదృష్టాన్తైః అర్థోపవర్ణనా శ్రాన్తపదతా ఇతి పరిపూర్ణతా.

5. సుఖోపనీతచార్వర్థశబ్దాభిధానం మాధుర్యమ్.

6. అగ్రామ్యశబ్దాభిధానమ్ ఔదార్యమ్.

7. ప్రతీతశబ్దప్రయోగః స్పష్టత్వమితి.

వ్యా. 1. అర్థక్రమం, సంబంధం, పరిపూర్ణత, మాధుర్యం, ఔదార్యం, స్పష్టత్వం అనేవి లేఖసంపద (లేఖ కుండవలసిన ప్రధానగుణాలు).

2. (చెప్పవలసిన విషయాన్ని) తగు విధంగా ఒక క్రమంలో కూర్చడం, ప్రధానమైన విషయాన్ని ముందు చేర్చడం-ఇవి 'అర్థక్రమం'.

3. ప్రస్తుతమైన విషయానికి విరోధం లేకుండా చివరివరకూ తరవాతి విషయాలు కూర్చడం 'సంబంధం'.

4. అర్థం, పదాలు, అక్షరాలు-ఇవి అన్యూనానతిరిక్తంగా (తక్కువగా గాని

ఎక్కువగాని లేకుండా) ఉండడం, తగిన హేతువులు, ఉదాహరణలు (శాస్త్రంనుంచి సమర్థకాలైన వాక్యాలు), దృష్టాంతం (లౌకికమైన తెలిసిన విషయాలు) చూపుతూ విషయాన్ని ప్రతిపాదించడం,పదాలకి అలసట లేకపోవడం అనగా చెప్పదలచిన విషయం స్పష్టంగా చెప్పకలిగి ఉండడం-ఇవి 'పరిపూర్ణత'.

5. అందమైన అర్థాన్ని (విషయాన్ని) అనాయాసంగా బోధించ గల శబ్దాల ప్రయోగం 'మాధుర్యం'.

6. అగ్రామ్యాలైన శబ్దాలను ప్రయోగించడం 'ఔదార్యం.'

7. ప్రసిద్ధమైన శబ్దాల ప్రయోగం 'స్పష్టత్వం'.

మూ. 1. అకారాదయో వర్ణాః త్రిషష్టిః.

2. వర్ణసంఘాతః పదమ్. తచ్చతుర్విధమ్ - నామాఖ్యాతో పసర్గనిపాతాశ్చేతి. తత్ర నామ సత్త్వాభిధాయి. అవిశిష్టలిఙ్గమాఖ్యాతం క్రియావాచి. క్రియావిశేషకాః ప్రాదయః ఉపసర్గాః. అవ్యయాశ్చాదయో నిపాతాః

3. పదసమూహో వాక్యమర్థపరిసమాప్తౌ. ఏకపదావరః త్రిపదపరః పరపదార్థానురోధేన వర్గః కార్యః. లేఖపరిసంహరణార్థమితి శబ్దః వాచికమ స్యేతి చ.

వ్యా. 1. అకారం మొదలైన వర్ణాలు మొత్తం అరవైమూడు (హ్రస్వ-దీర్ఘ-ప్లుతభేదాలచేత అచ్చులు ఇరవైరెండు, ఐదు కవర్గాదులు-ఇరవైయైదు: య,ర,ల,వ,శ,ష,స,హ - ఎనిమిది. అయోగవాహ లనే పేరు గల అనుస్వార-విసర్గ-జిహ్వామూలీయ-ఉపధ్మానీయాలు నాలుగు, యమాలు నాలుగు, (వర్గలోని ప్రథమ ద్వితీయ తృతీయ చతుర్థాక్షరాలకి పంచమాక్షరం పరమైనపుడు, పలిక్+నీ='పలిక్క్ని' ఇత్యాదులలో వలె వెనుకటి అక్షరం వంటి అక్షరం అధికంగా వస్తుంది. దానికి 'యమం' అని పేరు).

2. వర్ణాల సముదాయం పదం. నామం, అఖ్యాతం, ఉపసర్గ, నిపాత అని పదం నాలుగు విధాలు. ఒక వస్తువును బోధించేది నామ. క్రియను బోధించేది ఆఖ్యాతం. దానికి లింగం ఉండదు. క్రియలలోని అర్థవిశేషాన్ని బోధించే ' ప్ర" మొదలైనవి ఉపసర్గలు. "చ' మొదలైన అవ్యయాలు నిపాతలు.

3. ఒక అర్థం పూర్తిగా చెప్పే పదసమూహం వాక్యం. ఒక పదానికి, కనీసం ఒక పదంతో, మూడు పదాలు మించకుండా, వెనక ఉన్న పదం అర్థాన్ని, రాబోయే పదం

అర్థాన్నీ అనుసరించి సమాసం చెయ్యాలి. లేదా 'వర్గం' అనగా కామా, పుల్‌స్టాప్ వంటి విరామచిహ్నాం అని అర్థం. పూర్వాపరపదాల అర్థానికి భంగం (భ్రాంతి -Confusion) కలగకుండా కనీసం ఒకపదం దగ్గర, మూడు పదాలకు మించకుండా అడ్డగీత, చుక్క వంటి విరామచిహ్నాం ఉంచాలి. (గ.శా.). లేఖను ముగించి నట్లు సూచించడానికి చివర 'ఇతి' చేర్చాలి. "ఇది ఫలానావారి వాచికం (మాట, వార్త, ఆజ్ఞ)" అని ముగించాలి.

1. శ్లో. నిన్దా ప్రశంసా పృచ్ఛా చ తథాఖ్యానమథార్థనా,
ప్రత్యాఖ్యానముపాలమ్భః ప్రతిషేధోఽథ చోదనా.
సాన్త్వమభ్యవపత్తిశ్చ భర్త్సనానునయౌ తథా,
ఏతేష్వర్థాః ప్రవర్తన్తే త్రయోదశ సులేఖజాః.

2. తత్రాభిజనశరీరకర్మణాం దోషవచనం నిన్దా. గుణవచనమేతేషామేవ ప్రశంసా. కథమేతదితి పృచ్ఛా. ఏవమ్ ఇత్యాఖ్యానమ్. దేహీత్యర్థనా. న ప్రయచ్ఛామీతి ప్రత్యాఖ్యానమ్, అననురూపం భవతః ఇత్యుపాలమ్భః. మా కార్షీః ఇతి ప్రతిషేధః. ఇదం క్రియతామ్ ఇతి చోదనా. యోఽహం స భవాన్, - మమ యద్ద్రవ్యం తద్ భవతః ఇతి ఉపగ్రహః సాన్త్వమ్. వ్యసనసాహాయ్యమభ్యవపత్తిః. సదోషమాయతిప్రదర్శనమ్ అభిభర్త్సనమ్. అనునయః త్రివిధః- అర్థకృతౌ, అతిక్రమే, పురుషాదివ్యసనే చేతి.

వ్యా. 1. "నింద, ప్రశంస, పృచ్ఛ, ఆఖ్యానం, అర్థన, ప్రత్యాఖ్యానం, ఉపాలంభం, ప్రతిషేధం, చోదన, సాంత్వం, అభ్యవపత్తి, భర్త్సనం, అనునయం' - ఈ పదమూడు లేఖలలో వ్రాయవలసిన విషయాలు'.

2. ఒకరి వంశానికి, శరీరానికి, పనులకు సంబంధించిన దోషాలను ఉట్టంకించడం 'నింద'. వీటికే సంబంధించిన గుణాలను వర్ణించడం 'ప్రశంస'. ఇది ఎలాగ?' అని అడగడం 'పృచ్ఛ'. 'ఇది ఇట్లు' అని చెప్పడం 'ఆఖ్యానం'. ఇమ్ము అని అడగడం 'అర్థన'. 'ఇవ్వను' అనడం 'ప్రత్యాఖ్యానం'. "ఇలా చేయడం నీకు తగదు" అనడం 'ఉపాలంభం'. 'ఇలా చేయవద్దు' అనడం 'ప్రతిషేధం'. "ఇది ఇలా చెయ్యి" అనడం 'చోదన'. "నేనే నువ్వు;నా ద్రవ్యం అంతా నీదే" అని ఉపగ్రహం(అనుకూలంగా మాటలాడడం) 'సాంత్వం'. కష్టాలలో సహాయపడడం 'అభ్యవపత్తి'. "ఈ విధంగా శిక్షిస్తాను; జాగర్తగా ఉండు" అని అంటూ భవిష్యత్తులో కలిగించబోయే దోషాలను

సూచించడం 'అభిభర్త్సనం'. ఏదైన ఒక పని చేసిపెట్ట మని బ్రతిమాలడం, తనవల్ల అపరాధం జరిగినపుడు మన్నించవలసిందిగా కోరడం, మిత్రునికి పురుషాదివ్యసనం (పిత్రాదుల మరణాదికం) కలిగినప్పుడు, ఆ సమయంలో కాక కాలాంతరంలో ఓదార్చడం అని 'అనునయం' మూడు విధాలు.

శ్లో. ప్రజ్ఞాపనాజ్ఞాపరిదానలేఖాస్తథా పరీహారనిస్సృష్టిలేఖా,
ప్రావృత్తికశ్చ ప్రతిలేఖ ఏవ సర్వత్రగశ్చేతి హి శాసనాని.

వ్యా. ప్రజ్ఞాపనలేఖ, ఆజ్ఞాలేఖ, పరిదానలేఖ, పరీహారలేఖ, నిస్సృష్టిలేఖ, ప్రావృత్తికలేఖ, ప్రతిలేఖ, సర్వత్రగలేఖ అని శాసనాలు ఎనిమిది విధాలు.

శ్లో. అనేన విజ్ఞాపితమేవమాహ తద్దీయాతాం చేద్యది తత్త్వమస్తి,
రాజ్ఞః సమీపే వరకారమాహ ప్రజ్ఞాపనైషా వివిధోపదిష్టా.

వ్యా. "ఫలానావాడు ఇలా వార్త పంపించాడు; ఇలా అంటున్నాడు. అందుచేత దానిలో నిజం ఉంటే నువ్వు ఇది ఇవ్వాలి". "రాజుగారి ముందు ఫలానావాడు నువ్వు సాధించిన గొప్ప పనిని గూర్చి చెప్పాడు"-ఇత్యాదివిధంగా ప్రజ్ఞాపన అనేకవిధాలుగా ఉంటుంది.

శ్లో. భర్తురాజ్ఞా భవేద్యత్ర నిగ్రహానుగ్రహౌ ప్రతి,
విశేషేణ తు భృత్యేషు తదాజ్ఞాలేఖలక్షణమ్.

వ్యా. నిగ్రహానుగ్రహాలను గూర్చి, ప్రధానంగా రాజభృత్యుల నిగ్రహానుగ్రహాలను గూర్చి ప్రభువు ఆజ్ఞ ఉన్న లేఖ 'ఆజ్ఞాలేఖ'.

శ్లో. యథార్హ గుణసంయుక్తా పూజా యత్రోపలక్ష్యతే,
అప్యాధౌ పరిదానే వా భవతస్తావుపగ్రహౌ.

వ్యా. కష్టసమయాలలో కాని, అనుగ్రహం చూపించే టప్పుడు గాని, ఉత్తమ-మధ్యమాధముల విషయంలో తగువిధమైన అర్హతలను పట్టి చేసిన పూజ (గౌరవం) చూపుతూ వ్రాసిన లేఖ 'పరిదానలేఖ'.

శ్లో. జాతేర్విశేషేషు పురీషు చైవ గ్రామేషు దేవేషు చ తేషు తేషు,
అనుగ్రహో యో నృపతేర్నిదేశాత్ తదజ్ఞః పరీహార ఇతి
వ్యవస్యేత్.

వ్యా. కొన్ని జాతుల విషయంలో గాని, ఆ యా పురాల విషయంలో గాని, గ్రామాల విషయంలో గాని, దేశాల విషయంలో గాని రాజాజ్ఞప్రకారం అనుగ్రహం (పన్నులు మొదలైనవాటినుండి మినహాయింపు) చూపుతూ వ్రాసిన లేఖ పరిహారలేఖ.

శ్లో. నిసృష్టిస్థాపనా కార్యకరణే వచనే తథా,
ఏష వాచికలేఖః స్యాత్ భవేన్నైసృష్టికోఽపి సః.

వ్యా. పనులు చేయించడం విషయంలో కాని, కొన్ని ఆజ్ఞలు ఇవ్వడానికి గాని మరొకరికి అధికారం ఇస్తూ రాజు జారీచేసిన లేఖ 'వాచికలేఖ'. దీనికే 'నైసృష్టికలేఖ' అని కూడ పేరు.

శ్లో. వివిధాం దైవసంయుక్తాం తత్త్వజాం చైవ మానుషీమ్,
ద్వివిధాం తాం వ్యవస్యన్తి ప్రవృత్తిం శాసనం ప్రతి.

వ్యా. ఒక శాసనానికి సంబంధించిన ప్రవృత్తి (వార్త) రెండు విధాల ఉంటుందని చెపుతారు. దైవం వల్ల కలిగిన అకాలవర్షాలు, సస్యసమృద్ధి, వర్షాభావాదులు వీటికి సంబంధించినది మొదటిది. మానవుల ప్రవృత్తివలన జరిగిన యథార్థవిషయాలకు సంబంధించినది రెండవది. ఈ రెండు విధాల ప్రవృత్తి ఉన్నది 'ప్రవృత్తిలేఖ'.

శ్లో. దృష్ట్వా లేఖం యథాతత్త్వం తతః ప్రత్యనుభాష్య చ,
ప్రతిలేఖో భవేత్కార్యో యథా రాజవచస్తథా.

వ్యా. ఇతరులనుండి వచ్చిన లేఖను ఉన్న దున్నట్లు ముందుగా చదువుకొని అర్థం చేసుకొని తరవాత పైకి చదివి వినిపించి రాజు ఏ విధంగా చెపితే ఆ విధంగా సమాధానం 'ప్రతిలేఖ' వ్రాయాలి.

శ్లో. యత్రేశ్వరాంశ్చాధికృతాంశ్చ రాజా రక్షోపకారౌ పథికార్థమాహ,
సర్వత్రగో నామ భవేత్ స మార్గే దేశే చ సర్వత్ర చ వేదితవ్యః.

వ్యా. రాజు ఏ లేఖలో పథికుల రక్షకు, వాళ్లకు సహాయపడడానికీ ఆదేశిస్తూ దుర్గపాల రాష్ట్రాంతపాలాదులకూ, ఇతరఅధికారులకూ వ్రాస్తాడో ఆ లేఖ 'సర్వత్రగ లేఖ'. అది మార్గాలలోను, దేశం అంతటా కూడ ప్రచారం చేయవలసిన లేఖ (General Circular).

మూ.' 1. ఉపాయాః సామోపప్రదానభేదదణ్డాః.

2. తత్ర సామ పఞ్చవిధమ్ - గుణసంకీర్తనమ్, సంబన్ధోపాఖ్యానం, పరస్పరోపకారసందర్శనమ్, ఆయతిప్రదర్శనమ్, ఆత్మోపనిధానమితి.

3. తత్ర అభిజనశరీరకర్మప్రకృతిశ్రుతద్రవ్యాదీనాం గుణాగుణగ్రహణం ప్రశంసా, స్తుతిః గుణసంకీర్తనమ్.

4. జ్ఞాతి యౌన మౌఖ స్రౌవ కుల హృదయ మిత్రసంకీర్తనం సంబన్ధోపాఖ్యానమ్.

5. స్వపక్షపరపక్షయోః అన్యోన్యోపకారసంకీర్తనం పరస్పరోపకార దర్శనమ్.

6. అస్మిన్నేవంకృతే ఇదమావయోర్భవతి ఇతి ఆశాజననమ్ ఆయతిప్రదర్శనమ్.

7. యోఽహం స భవాన్; యన్మమ ధనం తద్ భవతా స్వకృత్యేషు ప్రయోజ్యతామ్ ఇత్యాత్మోపనిధానమ్ ఇతి.

వ్యా. 1. సామ-ఉపప్రదాన-భేద-దండాలు ఉపాయాలు.

2. వాటిలో గుణసంకీర్తనం, సంబంధోపాఖ్యానం, పరస్పరోపకారసందర్శనం, ఆయతిప్రదర్శనం, ఆత్మోపనిధానం అని సామం అయిదు విధాలు.

3. ఎదుటివాని వంశం, శరీరసౌందర్యం, కర్మ, స్వభావం,విద్య, ద్రవ్యం మొదలైనవాటిలో ఉన్న మంచిచెడ్డలను చెప్పడం ప్రశంస. లేని గుణాలను చెప్పి స్తుతించడం 'గుణసంకీర్తనం'. (గుణగ్రహణమ్ అనే పాఠంలో గుణాలను గ్రహించడం అనగా వర్ణించడం అని అర్థం).

4. వాని జ్ఞాతులు, వివాహసంబంధం, విద్యాసంబంధం, యజ్ఞాదులవల్ల ఏర్పడిన సంబంధం, కులసంబంధం, హృదయ (స్నేహ) సంబంధం, మిత్రులు మొదలైన వాటిని చెప్పడం 'సంబంధోపాఖ్యానం'.

5. స్వపక్ష-పరపక్షాలకు పరస్పరం ఉపకారం కలుగుతుం దని చెప్పడం 'పరస్పరోపకారసందర్శనం'.

6. ఈ పని ఇలా చేస్తే మనిద్దరికీ ఈ లాభం కలుగుతుం దని ఆశ చూపడం 'ఆయతిప్రదర్శనం'.

7. "నేనూ, నువ్వూ ఒకటే. నా ద్రవ్యాన్ని నువ్వు నీ పనులలో స్వేచ్ఛగా ఉపయోగించుకొనవచ్చు" అని చెప్పడం 'ఆత్మోపనిధానం'.

మూ. 1. ఉపప్రదానమర్థోపకారః.

2. శఙ్కాజననం నిర్భర్త్సనం చ భేదః.

3. వధః, పరిక్లేశః, అర్థహరణం దణ్డ ఇతి.

వ్యా. 1. ధనం ఇవ్వడం ద్వారా ఉపకారం చేయడం 'ఉపప్రదానం'.

2. మనస్సులో శంక కలిగించడం, భయపెట్టడం 'భేదం'.

3. చంపడం, బంధనతాడనాదులచేత బాధ కలిగించడం 'దండం'.

మూ. 1. అకాన్తిః, వ్యాఘాతః, పునరుక్తమ్, అపశబ్దః, సంప్లవః ఇతి లేఖదోషాః.

2. తత్ర కాలపత్రకమ్, అచారువిషమవిరాగాక్షరత్వమ్ అకాన్తిః.

3. పూర్వేణ పశ్చిమస్య అనుపపత్తిః వ్యాఘాతః.

4. ఉక్తస్య అవిశేషేణ ద్వితీయముచ్చారణం పునరుక్తమ్.

5. లిఙ్గవచనకాలకారకాణామన్యథాప్రయోగః అపశబ్దః.

6. అవర్గే వర్గకరణమ్, వర్గే చావర్గక్రియా,గుణవిపర్యాసః సంప్లవః ఇతి.

వ్యా. 1. అకాంతి, వ్యాఘాతం, పునరుక్తం, అపశబ్దం, సంప్లవం ఈ ఐదూ లేఖ దోషాలు.

2. వాటిలో నల్లని పత్రాలు ఉపయోగించడం, అందంగా లేక, ఎగుడుదిగుడుగా కనబడీ కనబడకుండా అక్షరాలు ఉండడం 'అకాంతి'.

3. మొదటచెప్పినదానికి తరవాత చెప్పినది విరుద్ధంగా ఉండడం 'వ్యాఘాతం'

4. చెప్పినదానిని అదే విధంగా (విశేషం ఏమీ లేకుండా) మళ్లీ చెప్పడం 'పునరుక్తం'.

5. లింగాలు, వచనాలు, కాలం, కారకాలు ప్రయోగించవలసిన విధంగా కాక మరొక విధంగా ప్రయోగించడం అపశబ్దం.

6. విరామస్థానం కాని చోట విరామస్థానం ఇవ్వడం, విరామం ఉండవలసిన చోట విరామం ఇవ్వకపోవడం, అర్థక్రమం మొదలైన గుణాలకు విరుద్ధంగా ఉండడం 'సంప్లవం'.

శ్లో. సర్వశాస్త్రాణ్యనుక్రమ్య ప్రయోగముపలభ్య చ,
కౌటిల్యేన నరేన్ద్రార్థే శాసనస్య విధిః కృతః.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే అధ్యక్షప్రచారే ద్వితీయాధికరణే దశమోఽధ్యాయః,
శాసనాధికారః ఆదితః ఏకత్రింశః.

వ్యా. సకలశాస్త్రాలు పరిశీలించి, ప్రయోగాలను పరీక్షించి కౌటిల్యునిచేత రాజులకు ఉపయోగపడడం నిమిత్తం శాసనవిధి చెప్పబడింది. (దీనిని పట్టి పూర్వగ్రంథాలలో ఈ విషయం లేదని భావం. కాం).

'బాలానందిని' అను కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో అధ్యక్షప్రచారం అనే ద్వితీయాధికరణంలో శాసనాధికారం అనే దశమాధ్యాయం, మొదటినుంచి ముప్పైఒకటవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ ఏకాదశోఽధ్యాయః

ఏకోనత్రిశం ప్రకరణమ్. కోశప్రవేశ్యరత్నపరీక్షా.
(కోశంలోనికి తీసికొనదగిన అమూల్యవస్తువుల పరీక్ష)

మూ. 1. కోశాధ్యక్షః కోశప్రవేశ్యం రత్నం,సారమ్, ఫల్గు, కుప్యం వా, తజ్జాతకరణాధిష్ఠితః ప్రతిగృహ్ణీయాత్.

2. తామ్రపర్ణికమ్, పాణ్డ్యకవాటకమ్, పాశిక్యమ్, కౌలేయమ్, చౌర్ణేయమ్, ప్రాహేన్ద్రమ్, కార్దమికమ్, స్రౌతసీయమ్, హ్రదీయమ్, హైమవతం చ మౌక్తికమ్.

3. శఙ్ఖః, శుక్తిః, ప్రకీర్ణకం చ యోనయః.

4. మసూరకం, త్రిపుటకం, కూర్మకమ్, అర్ధచన్ద్రకమ్, కఞ్చుకితం, యమకం, కర్తకం, ఖరకం, సిక్థకం, కామణ్డలకమ్, శ్యావమ్, నీలమ్, దుర్విద్ధం చాప్రశస్తమ్.

5. స్థూలం, వృత్తం, నిస్తలం, భ్రాజిష్ణు, శ్వేతం, గురు, స్నిగ్ధం,దేశవిద్ధం చ ప్రశస్తమ్.

వ్యా. 1. కోశాధ్యక్షుడు ఆ యా వస్తువుల నాణ్యతను పరీక్షించ సమర్థులైన కరణాలకు అధ్యక్షత వహించి కోశంలో ప్రవేశపెట్టదగిన రత్నాలను, శ్రేష్ఠమైన వస్తువులను, సాధారణములైన వస్తువులను, అటవినుంచి లభించే వస్తువులను స్వీకరించాలి.

2. తామ్రపర్ణీనదిలో పుట్టినది, మలయకోటిపర్వతంమీద పుట్టినది, పాట్నా దగ్గర ఉన్న పాశికానదిలో పుట్టినది, సింహలద్వీపంలోని మయూరగ్రామంలో కులానదిలో పుట్టినది, కేరలదేశంలోని చూర్ణీనదిలో పుట్టినది, మహేంద్రపర్వతం దగ్గర ఉన్న సముద్రంలో పుట్టినది, పారసీకదేశంలోని కర్దమానదిలో పుట్టినది, బర్బరకూలంలో స్రోతసి అనే నదిలో పుట్టినది, బర్బరకూలంలో ఒక సముద్రభాగంలో శ్రీఘంటం అనే హ్రదంలో (చెరువులో) పుట్టినది, హిమాలయంమీద పుట్టినది - ఈ విధంగా ముత్యాలు పది క్షేత్రాలలో లభిస్తాయి.

3. శంఖం, ముత్యపుచిప్ప, ఇతరమైన గజకుంభాదులు ముత్యాలు పుట్టే స్థానాలు.

4. మసూరిగింజ ఆకారం కలది, త్రిపుటకం అనే ధాన్యం గింజ ఆకారం గలది, కూర్మాకారం గలది, అర్ధచంద్రాకారం గలది, పైన తొడుగు ఉన్నది, జంటగా ఉన్నది, బ్రద్దలైనది, గతుకు లున్నది, అన్నం మెతుకు ఆకారంలో చుక్క లున్నది, కమండలం ఆకారంలో ఉన్నది, కపిశ(తెలుపు నలుపు)వర్ణం గలది, నీలవర్ణమైనది, తప్పుగా రంధ్రం చేయబడినది అయిన ముత్యం ప్రశస్తం కాదు.

5. స్థూలంగా ఉన్నది, వృత్తంగా (గుండ్రంగా) ఉన్నది, మట్టు (తలం) లేనిది, ప్రకాశిస్తూన్నది, తెల్లగా ఉన్నది, నున్నగా ఉన్నది, సరియైన చోట రంధ్రం చేసినదీ అయిన ముత్యం ప్రశస్తమైనది.

మూ. 1. శీర్షకమ్, ఉపశీర్షకమ్, ప్రకాణ్డకమ్, అవఘాటకమ్, తరలప్రతిబన్ధం చేతి యష్టిప్రభేదాః.

2. యష్టీనామష్టసహస్రమిన్ద్రచ్ఛన్దః. తతోఽర్ధం విజయచ్ఛన్దః. శతం దేవచ్ఛన్దః. చతుఃషష్టిరర్ధహారః.చతుష్పఞ్చాశత్ రశ్మికలాపః. ద్వాత్రింశత్ గుచ్ఛః. సప్తవింశతిర్నక్షత్రమాలా; చతుర్వింశతిరర్ధగుచ్ఛః. వింశతిర్మాణవకః. తతోఽర్ధమర్ధమాణవకః. ఏత ఏవ మణిమధ్యాస్తన్మాణవకా భవన్తి. ఏకశీర్షకః శుద్ధో హారః. తద్వచ్ఛేషాః. మణిమధ్యోఽర్ధమాణవకః త్రిఫలకః, ఫలకహారః, పఞ్చఫలకో వా. సూత్రమేకావళీ శుద్ధా. సైవ మణిమధ్యా యష్టిః.హేమమణిచిత్రా

రత్నావలీ. హేమమణిముక్తాన్తరః అపవర్తకః.సువర్ణసూత్రాన్తరం సోపానకమ్. మణిమధ్యం వా మణిసోపానకమ్.

3. తేనశిరోహస్తపాదకటీకలాపజాలకవికల్పా వ్యాఖ్యాతాః.

వ్యా. 1. శీర్షకం, ఉపశీర్షకం, ప్రకాండం, అవఘాటికం, తరలప్రతిబంధం అని యష్టుల (ముత్యాల సరాలలో) భేదాలు. మధ్య పెద్ద ముత్యం దాని రెండు ప్రక్కలా ఒకే ప్రమాణంలో చిన్న ముత్యాలు ఉన్న యష్టి 'శీర్షకం'. ఒక పెద్ద ముత్యం దాని రెండు ప్రక్కలా రెండు చిన్నముత్యాలు, మళ్లీ పెద్దముత్యం దాని ప్రక్క చిన్న ముత్యం ఈ విధంగా గుచ్చిన యష్టి 'ఉపశీర్షకం'. మధ్య పెద్ద ముత్యం దాని రెండు ప్రక్కల రెండేసి చిన్న ముత్యాలు ఈ విధంగా అనేకమైన పంచకాలతో (పంచమౌక్తికసముదాయాలతో) తయారు చేసినది 'ప్రకాండకం'. మధ్య ప్రధానమైన ఒక పెద్ద ముత్యం, దాని రెండు ప్రక్కలా, వరసగా, ఒకదానికంటె ఒకటి చిన్నదిగా ఉన్న ముత్యాలు గుచ్చిన యష్టి 'అవఘాటకం'. సమానమైన ప్రమాణం గల ముత్యాలతో గుచ్చిన యష్టి 'తరలప్రతి బంధం'.

2. ఒక వెయ్యి ఎనిమిది యష్టులతో కట్టినదానికి 'ఇంద్రచ్ఛందం' అని పేరు. దానిలో సగం అయితే 'విజయచ్ఛందం'. నూరు యష్టులతో కట్టినది దేవచ్ఛందం. అరవైనాలుగు యష్టులతో కట్టినది 'అర్ధహారం'. యాభైనాలుగు యష్టులతో కట్టినది 'రశ్మికలాపం'. ముప్పైరెండింటితో కట్టినది గుచ్ఛం. ఇరవైఏడింటితో కట్టినది 'నక్షత్రమాల' . ఇరవైనాలిగింటితో కట్టినది 'అర్ధగుచ్ఛం'. ఇరవై యష్టులతో కట్టినది 'మాణవకం'. దానిలో సగం 'అర్ధమాణవకం'. ఈ ఇంద్రచ్ఛందాదులకే మధ్యలో మణి ఉంటే అప్పుడు వాటి పేర్లు 'ఇంద్రచ్ఛందమాణవక', 'విజయచ్ఛందమాణవక' ఇత్యాదు లవుతాయి. కేవలం శీర్షకాదులతో కట్టిన ఇంద్రచ్ఛందాదులు, అనగా ఉపశీర్షకాదులు కలవనివి శుద్ధహారాలు, అనగా 'ఇంద్రచ్ఛందశీర్షకశుద్ధహారం', 'విజయచ్ఛందశీర్షకశుద్ధహారం' ఇత్యాది నామధేయాలతో ఉంటాయి. అదే విధంగా 'ఇంద్రచ్ఛంద ఉపశీర్షకహారం' 'ఇంద్రచ్ఛందక ప్రకాండశుద్ధహారం' ఇత్యాదులు కూడా. మధ్యలో మరకతాదిమణులు కూర్చిన అర్ధమాణవకం (వెనుక చెప్పిన దశయష్టికహారం) మూడు లేదా ఐదు బంగారుఫలకాలతో కూడి ఉన్నప్పుడు దానికి 'ఫలకహారం' అని పేరు. (త్రిఫలకహారం, 'పంచఫలకహారం' అని పేర్లు). మణులు లేని శీర్షకాదిహారా కానికి ఒకే పేట ఉన్నట్లయితే దానికి 'సూత్రం' అని పేరు.దానికే మధ్య మణి ఉంటే 'యష్టి' అని పేరు.

బంగారు మణుల (పూసల) చేత విచిత్రమైన యష్టికి 'రత్నావళి' అని పేరు. బంగారు పూసలు, మణులు, ముత్యాలు కలిపి గుచ్చినది 'అపవర్తకం'. మధ్య బంగారు సూత్రంతో లేదా బంగారు బిళ్లలతో కూర్చిన ముత్యాల హారం పేరు 'సోపానకం'. మధ్య మధ్య మణులు కూర్చి తయారు చేసిన ముత్యాలహారం 'మణిసోపానకం'.

3. ఇంతవరకు చెప్పిన శీర్షకాదికంఠాభరణాలపద్ధతిచేత శిరస్సుమీద, హస్తాలకు, పాదాలకు, కటిప్రదేశంమీద ధరించే కలాపమూ(సరం) జాలకం (సరాల సముదాయం) వ్యాఖ్యానించినట్లే. అనగా శిరోహస్తాదులందు ధరించే వాటికి కూడ నిర్మాణాన్ని పట్టి ఇవే పేర్లు అని అర్థం.

మూ. 1. మణిః కౌటో, మాలేయకః, పారసముద్రకశ్చ.

2. సౌగన్ధికః,పద్మరాగః, అనవద్యరాగః, పారిజాతపుష్పకః, బాలసూర్యకః.

3. వైదూర్యః - ఉత్పలవర్ణః, శిరీషపుష్పకః, ఉదకవర్ణః, వంశరాగః, శుకపత్రవర్ణః, పుష్యరాగో, గోమూత్రకః, గోమేదకః.

4. నీలావలీయః, ఇన్ద్రనీలః, కలాయపుష్పకః, మహానీలః, జామ్బవాభః, జీమూతప్రభః, నన్దకః, స్రవన్మధ్యః.

5. శుద్ధస్ఫటికః, మూలాటవర్ణః, శీతవృష్టిః,సూర్యకాన్తశ్చేతి మణయః.

వ్యా. 1. కౌటం, మాలేయకం, పారసముద్రకం అని మణి మూడు విధాలు. కోటిలో, అనగా మలయ-సాగరాల మధ్య నున్న ప్రదేశంలో పుట్టినది 'కౌటం'. మలయంలో ఒక భాగమైన కర్ణివనం అనే నామాంతరం గల మాలా అనే ప్రదేశంలో పుట్టినది 'మాలేయకం'. పారసముద్రం అనగా సింహలద్వీపంలో ఉన్న రోహణాద్రి. అక్కడ పుట్టిన మణి 'పారసముద్రకం'. స్ఫటిక-వైదూర్య-మరకతాదులు వింధ్య-విదూర-దర్దరాదులలో కూడ పుడతాయి.అందుచేత ఇక్కడ మణుల ఉత్పత్తిస్థానాలు ప్రాయికంగా (సాధారణంగా) ఇక్కడ పుడతాయి అనే దృష్టితో చెప్పబడినది. (గ.శా.).

2. సౌగంధికం, పద్మరాగం, అనవద్యరాగం, పారిజాతపుష్పకం, బాలసూర్యకం అని మణులలో ఐదు జాతు లుంటాయి. సౌగంధికపుష్పం వలె కొంచెం నీలం రంగు కలిసిన ఎరుపు రంగు గలది 'సౌగంధికం'. పద్మవర్ణం గలది 'పద్మరాగం'. అనవద్యం అనగా కుంకుమపువ్వు. ఆ రంగు గలది 'అనవద్యరాగం'. పారిజాతపుష్పం రంగు గలది 'పారిజాతపుష్పకం'. ఉదయిస్తూన్న సూర్యుని వర్ణం గలది 'బాలసూర్యకం'.

3. కలువ రంగు గల గోమేదకం 'ఉత్పలవర్ణం'. శిరీషపుష్పవర్ణం గలది 'శిరీషపుష్పకం'. శుద్ధమైన నీటి రంగు గలది 'ఉదకవర్ణం'. వెదురుటాకు రంగు గలది 'వంశరాగం'. చిలకరెక్క రంగు గలది 'శుకపత్రవర్ణం'. పసుపురంగు గలది పుష్యరాగం. గోమూత్రం రంగులో ఉన్నది 'గోమూత్రకం'. గోమేదం అనగా గోరోచనం. ఆ రంగు గలది 'గోమేదకం'. ఈ విధంగా వైడూర్యం ఎనిమిది విధాలుగా ఉంటుంది.

4. ఇంద్రనీలాలలోని భేదాలు:- తెల్లగానే ఉండి నీలి రంగు జీర లున్నది నీలావలీయం'. నెమలి పింఛం రంగులో ఉన్నది 'ఇంద్రనీలం'. కలాయం అనే ధాన్యవిశేషం యొక్క పుష్పం వంటి రంగు గలది 'కలాయపుష్పకం'. తుమ్మెద రంగులో ఉన్నది 'మహానీలం'.నేరేడుపండు రంగులో ఉన్నది 'జాంబవాభం'. మేఘం రంగులో ఉన్నది 'జీమూతప్రభం'. లోపల తెల్లగా బైట నల్లగా ఉన్నది ' నందకం'. నీళ్లు కారుతున్నట్లు కనబడే కిరణాల ప్రసారం గలది ప్రవన్మధ్యం'.

5. స్ఫటికాలలోని భేదాలు :- బాగా తెల్లగా ఉన్నది శుద్ధస్ఫటికం'.చమురు (వెన్న) తీసివేసిన పెరుగు రంగులో ఉండేది మూలాటవర్ణం' చంద్రకిరణాలు తగలగానే చల్లని నీరు స్రవించే చంద్రకాంతం 'శీతవృష్టి'. సూర్యకిరణస్పర్శచేత నిప్పు కక్కేది సూర్యకాంతం'. ఇవి మణిభేదాలు.

మూ. 1. షడశ్రః, చతురశ్రో, వృత్తో వా, తీవ్రరాగః, సంస్థానవాన్, అచ్ఛః, స్నిగ్ధః, గురుః, అర్చిష్మాన్, అన్తర్గతప్రభః, ప్రభానులేపీ చ ఇతి మణిగుణాః.

2. మన్దరాగప్రభః, సశర్కరః, పుష్పచ్ఛిద్రః, ఖణ్డః, దుర్విద్ధః, లేఖాకీర్ణః ఇతి దోషాః.

3. విమలకః, సస్యకః, అఞ్జనమూలకః, పిత్తకః, సులభకః, లోహితాక్షః, మృగాశ్మకః, జ్యోతీరసకః, మైలేయకః, అహిచ్ఛత్రకః, కూర్పః, ప్రతికూర్పః, సుగన్ధికూర్పః, క్షీరపకః, శుక్తిచూర్ణకః, శిలాప్రవాలకః, పులకః, శుక్రపులకః ఇత్యన్తరజాతయః.

4. శేషాః కాచమణయః.

వ్యా. 1. ఆరు అంచులు(కోణాలు) గలది, నాలుగు కోణాలు గలది, లేదా గుండ్రంగా ఉన్నది, తీవ్రమైన రంగు గలది (బాగా ప్రకాశించేది) అలంకారాలలో

కూర్చడానికి తగిన అవయవాల కూర్పు గలది, నిర్మలము,నున్నగా ఉన్నది. బరువైనది, కాంతి గలది, మధ్యలో కాంతితో తళతళలాడేదీ, తన కాంతిచేత ప్రక్క నున్న వస్తువును పూసేదీ అని ఈ పదకొండు మణికి ఉండవలసిన మంచి గుణాలు.

2. మందమైన రంగు, కాంతి గలది, ఇసుక రేణువు లున్నది, మధ్యలో చుక్కలున్నది, బ్రద్దలైనది, చెడ్డగా రంధ్రం చేయబడినది, గీతలు పడ్డది-అని. ఇవి మణుల దోషాలు.

3. తెలుపు-పసుపు వర్ణం గలది, నీలంగా ఉన్నది,నీలంగాను నల్లగాను ఉన్నది, గోపిత్తం రంగు గలది, తెల్లనిది, చివర్లలో ఎఱ్ఱగాను మధ్య నల్లగానూ ఉన్నది, తెలుపు నలుపు కలిసిన రంగు గలది, తెలుపూ ఎరుపూ రంగు గలది,ఇంగువ రంగు గలది, మందమైన రంగు గలది, ఇసుకతో నిండిన ట్లున్నది,మెతుకు రంగు గలది, పెసరగింజ రంగు గలది, పాల రంగు గలది, అనేకమైన రంగులు గలది, పగడము రంగు లేదా చిగురు రంగు గలది,మధ్య నల్లగా ఉన్నది, మధ్య తెల్లగా ఉన్నది-ఈ విధంగా మణులలో పద్దెనిమిది అవాంతర జాతులు ఉంటాయి.

4. (ఈ మణులన్నీ ప్రశస్తమైనవి) ఇంక మిగిలినవి అప్రశస్తమైన గాజు పూసలు.

మూ. 1. సభారాష్ట్రకం, మధ్యమరాష్ట్రకం, కాస్తీరరాష్ట్రకం, శ్రీకటనకం, మణిమన్తకం, ఇన్ద్రవానకం చ వజ్రమ్.

2. ఖనిః, స్రోతః, ప్రకీర్ణకం చ యోనయః.

3. మార్జారాక్షకం చ శిరీషపుష్పకం, గోమూత్రకం, గోమేదకమ్, శుద్ధస్ఫటికం, మూలాటీపుష్పకవర్ణమ్, మణివర్ణానామన్యతమవర్ణమితి వజ్రవర్ణాః.

4. స్థూలం, స్నిగ్ధం, గురు, ప్రహారసహం, సమకోటికం, భాజనలేఖి, తర్కుభ్రామి,భ్రాజిష్ణు చ ప్రశస్తమ్.

5. నష్టకోణం, నిరశ్రి, పార్శ్వాపవృత్తం చ అప్రశస్తమ్.

వ్యా. 1. విదర్భదేశంలో పుట్టినది, కోసలదేశంలో పుట్టినది. కాస్తీరరాష్ట్రంలో పుట్టినది, శ్రీకటనపర్వతంమీద పుట్టినది, ఉత్తరదేశంలో ఉన్న మణిమంతకం అనే పర్వతంమీద పుట్టినది, కలింగదేశంలో పుట్టినది-ఈ విధంగా వజ్రాలకు ఆరు ఉత్పత్తి స్థానాలు. అయితే ఇక్కడ చెప్పినవి కాక ఇంకా కొన్ని వజ్రోత్పత్తి స్థానాలు ఉన్నాయి(గ.శా.).

2. గనులు, నదీప్రవాహం, గజదంతమూలాది ఇతరస్థానాలు వీటికి ఉత్పత్తి స్థానాలు.

3. పిల్లి కళ్ల రంగు గలది, శిరీషపుష్పం రంగు గలది, గోమూత్రం రంగు గలది, గోమేదకం రంగు గలది, శుద్ధస్ఫటికం రంగు గలది, మూలాటీపుష్పం వంటి రంగు గలది, ఇతరమణుల వర్ణాలలో ఏదో ఒక మణియొక్క రంగు గలది అని వజ్రవర్ణాలు.

4. స్థూలంగా ఉన్నది,నున్నగా ఉన్నది, బరువుగా ఉన్నది, నలగకొట్టినా నలగనిది, సమానమైన అంచులు గలది, పాత్రలో వేసి ఇటూ అటూ త్రిప్పితే ఆ పాత్రకు గీతలు పడే టట్లు చేసేది, తరువు (ఒక యంత్రం) వలె గుండ్రంగా తిరిగేది-ఇలాంటి వజ్రం ప్రశస్తం.

5. కోణాలు లేనిది, అంచులు లేనిది, ఒక పక్కకు తిరిగిపోయి నట్లు ఉన్నది అప్రశస్తం.

మూ. ప్రవాలకమ్ - ఆలకన్దకం,వైవర్ణికం, చ రక్తం పద్మరాగం చ కరటగర్భిణికావర్జమితి.

వ్యా. బర్బరకూలంలోని ఒక సముద్రభాగంలో పుట్టినది, యవనద్వీపంలోని ఒక సముద్రప్రాంతంలో పుట్టినది అని రెండు ఉత్పత్తి స్థానాలు కలది, ఎఱ్ఱనిది, పద్మరాగవర్ణమూ అని రెండు రంగులు గలదీ అని ప్రవాళం (పగడం) స్వరూపం. పురుగులు తినేసినది, మధ్యలో స్థూలంగా ఉన్నదీ అయిన పగడం పరిత్యజించదగినది.

మూ. 1. చన్దనమ్ - సాతనం, రక్తం, భూమిగన్ధి. గోశీర్షకం, కాలతామ్రం మత్స్యగన్ధి. హరిచన్దనం శుకపత్రవర్ణమ్ ఆమ్రగన్ధి. తార్ణసం చ. గ్రామేరుకం రక్తం,రక్తకాలం వా వస్తమూత్రగన్ధి. దైవసభేయం రక్తం పద్మగన్ధి. జావకం చ. జోఙ్గకం రక్తం, రక్తకాలం వా స్నిగ్ధమ్. తౌరూపం చ. మాలేయకం పాణ్డురక్తమ్, కుచన్దనం కాలవర్ణకం గోమూత్రగన్ధి . కాలపర్వతకం రూక్షమ్,అగురుకాలం, రక్తం, రక్తకాలం వా. కోశకారపర్వతకం కాలం,కాలచిత్రం వా. శీతోదకీయం పద్మాభం, కాలస్నిగ్ధం వా. నాగపర్వతకం రూక్షం,శైవల వర్ణం వా. శాకలం కపిలమితి.

2. లఘు,స్నిగ్ధమ్, అశ్యానమ్, సర్పిఃస్నేహలేపి, గన్ధసుఖం, త్వగనుసారి, అనుల్బణమ్, అవిరాగి, ఉష్ణసహం, దాహగ్రాహి, సుఖస్పర్శనమితి చన్దనగుణాః.

వ్యా. 1. చందనాన్ని గూర్చి చెప్పబడుతున్నది - సాతనదేశంలో పుట్టిన చందనం ఎఱ్ఱగా, కాలిన నేలమీద నీళ్లు చల్లితే వచ్చే సువాసనతో ఉంటుంది. గోశీర్షదేశంలో పుట్టిన చందనం రంగు నలుపు-ఎరుపు కలిసి ఉంటుంది. దీని వాసన మత్స్యం వాసన. ఎఱ్ఱని కరవీరపుష్పం వాసన వంటి వాసన అని కొందరు. హరిదేశంలో పుట్టిన చందనం రంగు చిలుకరెక్కల రంగు. సువాసన మామిడిపండు వాసన. తృణసం అనే నది తీరంలో పుట్టిన చందనం కూడా ఈ విధంగానే ఉంటుంది. గ్రామేరువులో పుట్టిన చందనం రంగు ఎరుపూ-నలుపూ కలిసి ఉంటుంది. వాసన మేకమూత్రం వాసన. కస్తూరివాసన అని కొందరు. దేవసభలో పుట్టిన చందనం ఎఱ్ఱగా, పద్మసుగంధంతో ఉంటుంది. (ఇంతవరకూ చెప్పిన సాతనం మొదలైన పదమూడు మలయపర్వతం యొక్క వివిధ ప్రదేశాలు). జావకదేశంలో పుట్టిన చందనం కూడా దైవసభేయం వలెనే ఉంటుంది. జోంగకదేశంలో పుట్టినది ఎఱ్ఱగా గాని, ఎరుపునలుపూ కలిసిన రంగుతో కాని, కొంచెం జిడ్డుగా పద్మసుగంధంతో ఉంటుంది. తౌరూపం కూడా ఇలాగే ఉంటుంది. (జావకాదులు మూడు కామరూపదేశానికి (అస్సాం) చెందినవి). మాలేయకం రంగు తెల్లగా తెలుపు-ఎరుపు మిశ్రవర్ణంగా ఉంటుంది. సువాసన పద్మం సువాసన. కుచందనం రంగు నలుపు.వాసన గోమూత్రం వాసన. గోమూత్రం నిలవ ఉంటే సువాసన వస్తుందట. గోమూత్రశబ్దానికి నల్లకలువ అని అర్థం అని కొందరు. దానిని పట్టి దీని వాసన నల్లకలువవాసన అని చెప్పుకోవాలి.కాలపర్వతప్రాంతంలో పుట్టినది గరుకుగా ఉంటుంది. అగురు వలె నల్లగా కాని, ఎఱ్ఱగా గాని, ఎరుపూ నలుపూ కలిసిన రంగుతో కాని ఉంటుంది. కోశకారపర్వతంమీద పుట్టిన చందనం నల్లగా గాని, నలుపూ మరికొన్ని రంగులు కలసి కాని ఉంటుంది. శీతోదకదేశంలో పుట్టినదాని రంగు పద్మం రంగు గాని, నల్లగా మెరుస్తూ గాని ఉంటుంది. నాగపర్వతంమీద పుట్టినది గరుకుగా, నాచురంగుతో ఉంటుంది. శాకలదేశంలో పుట్టినది కపిలవర్ణంతో (తెలుపు ఎరుపుకలిసి) ఉంటుంది.

2. తేలికగా, నున్నగా, ముద్ద కట్టకుండా (చాలకాలానికి గాని ఎండిపోకుండా), నేతి స్నేహం (జిడ్డు) వంటి స్నేహంతో శరీరానికి పట్టించుకొనడానికి వీలుగా, సుఖకరమైన సువాసనతో, శరీరం చర్మానికి బాగా అంటుకొని, పైకి కనబడకుండా ఉంటూ, చెమట మొదలైనవి కలిసినా మార్పు చెందకుండా, శరీరంలోని వేడిని తొలగిస్తూ, పైనుంచి వచ్చే తాపాన్ని తొలగించి, స్పర్శకు సుఖకరంగా ఉండడం - ఇవి చందనగుణాలు.

మూ. 1. అగురు-జోఙ్గకం కాలం, కాలచిత్రం, మణ్డలచిత్రం వా. శ్యామం దోఙ్గకమ్. పారసముద్రకం చిత్రరూపమ్. ఉశీరగన్ధి నవమాలికాగన్ధి వేతి.

2. గురు, స్నిగ్ధం, పేశలగంధి, నిర్హారి, అగ్నిసహమ్, అసంప్లుతధూమం, సమగన్ధమ్, విమర్దసహమిత్యగురుగుణాః.

వ్యా. 1. అగురువును గూర్చి చెప్పబడుచున్నది - జోంగకం అనే అగురువు నల్లగా గాని, నల్లని తెల్లని రేఖలతో గాని, నల్లగాను తెల్లగాను ఉన్న చుక్కలతో గాని ఉంటుంది. దోంగకం అనే అగురువు నల్లగా ఉంటుంది. సింహలద్వీపంలో పుట్టిన అగురువు చిత్రవర్ణంగా ఉంటుంది. (చాలా రంగులు కలిసి ఉంటుంది). అగురువు వాసన వట్టివేళ్ల వాసన వలె లేదా, నవమాలికాపుష్పాల వాసన వలె ఉంటుంది.

2. బరువు, మెత్తతనం, సుకుమారమైన గంధం, దూరంగా వ్యాపించే గంధం, అగ్నిలో వేసినా మండకపోవడం, ఇటు అటూ చెదరని ధూమం, ఒకే విధమైన వాసన, వస్త్రాదుల మీద మర్దించినా వాసన చెడకపోవడం - ఇవి అగురువుయొక్క గుణాలు.

మూ. తైలపర్ణికం - అశోకగ్రామికం, మాంసవర్ణం, పద్మగన్ధి. జోఙ్గకం రక్తపీతకమ్, ఉత్పలగన్ధి, గోమూత్రగన్ధి వా. గ్రామేరుకం స్నిగ్ధం, గోమూత్రగన్ధి. సౌవర్ణకుడ్యకం రక్తపీతం మాతులుఙ్గగన్ధి. పూర్ణకద్వీపకం పద్మగన్ధి, నవనీతగన్ధి వేతి.

వ్యా. తైలపర్ణికం అనేది అగ్నిలో వేసి కాల్చే ఒక ద్రవ్యం. కామరూపదేశంలోని అశోకగ్రామంలో పుట్టిన తైలపర్ణికం లేడిమాంసం రంగులో ఉంటుంది. సువాసన పద్మం వాసన. కామరూపదేశంలో జోఙ్గకం అనే గ్రామంలో పుట్టిన దాని రంగు ఎరుపు పసుపురంగు కలిసి ఉంటుంది. దాని వాసన కలువ వాసన లేదా గోమూత్రం వాసన. కామరూపదేశంలోనే ఉన్న గ్రామేరుకగ్రామంలో పుట్టినది మెత్తగా, గోమూత్రగంధంతో ఉంటుంది. అదే దేశంలో సువర్ణకుడ్యగ్రామంలో పుట్టినది రక్త-పీతవర్ణంతో మాతులుంగఫలం వాసనతో ఉంటుంది. ఆ దేశంలోనే పూర్ణకద్వీపానికి చెందినదాని గంధం పద్మగంధంవలె లేదా వెన్న సువాసన వలె ఉంటుంది.

మూ. 1. భద్రశ్రీయమ్ - పారలౌహిత్యకం జాతీవర్ణమ్. అన్తరవత్యము శీరవర్ణమ్. ఉభయం కుష్ఠగన్ధి చేతి.

2. కాలేయకః - స్వర్ణభూమిజః, స్నిగ్ధపీతకః. ఔత్తరపర్వతకో రక్తపీతకః. ఇతి సారాః.

3. పిణ్డక్వాథధూమసహ మవిరాగి యోగానువిధాయి చ. చన్దనాగురు వచ్చ తేషాం గుణాః.

వ్యా. 1. భద్రశ్రీయం అనే చందనం (కర్పూరం అని కొందరు) కామరూపదేశంలోని లౌహిత్యం అనే నదం (కొండకాలవ) అవతల ఒడ్డున పుడుతుంది. దీని రంగు జాతిపుష్పం రంగు. అస్సాంలోనే ఆంతరవతి అనే నది తీరంలో పుట్టినది వట్టివేళ్లరంగుతో ఉంటుంది. ఈ రెండిటి సుగంధం పారిభావ్యం అనే ఓషధి వంటిది.

2. కాలేయకం అనే ఒక కఱ్ఱ సువర్ణదేశంలో (బర్మాలో) పుడుతుంది. మెత్తగా పచ్చగా ఉంటుంది. హిమవత్పర్వతంమీద పుట్టినది మణిశిల రంగులో ఉంటుంది. ఇంతవరకు చెప్పిన పదార్థాలు సారములు. (ఖరీదైన శ్రేష్ఠపదార్థాలు).

3. తైలపర్ణికం మొదలైన మూడూ కూడ పిండి చేసి ముద్దగా చేసినా, ఉడికించినా, ధూపంవేసినా సువాసన చెడకుండా ఉంటాయి. ఇతరవస్తువులతో (జలాదులతో) కలిసినా ఏమీ చెడవు. ఇతరవస్తువులతో కలుపుతే కలిసిపోతాయి. వీటి గుణాలు చందనానికి అగురువుకీ ఉన్న గుణాల వంటివి.

మూ. 1. కాన్తనావకం, ప్రైయకం చ ఔత్తరపర్వతకం చర్మ. కాన్తనావకం మయూరగ్రీవాభమ్. ప్రైయకం నీలపీతం, శ్వేతం, లేఖాబిన్దుచిత్రమ్. తదుభయమష్టాఙ్గులాయామమ్.

2. బిసీ, మహాబిసీ చ ద్వాదశగ్రామీయే. అవ్యక్తరూపా దుహిలికా చిత్రా వా బిసీ. పరుషా, శ్వేతప్రాయా మహాబిసీ. ద్వాదశాఙ్గులాయామ ముభయమ్.

3. శ్యామికా, కాలికా, కదలీ, చన్ద్రోత్తరా, శాకులా చ ఆరోహజాః. కపిలా బిన్దుచిత్రా వా శ్యామికా. కాలికా కపిలా, కపోతవర్ణా వా. తదుభయ మష్టాఙ్గులాయామమ్. పరుషా కదలీ హస్తాయతా సైవ చన్ద్రచిత్రా చన్ద్రోత్తరా. కదలీ త్రిభాగా శాకులా కోఠమణ్డలచిత్రా కృతకర్ణికాజినచిత్రా చేతి.

వ్యా. 1. ఫల్గువస్తువులలో (అంతగా ఖరీదైనవి కాని వస్తువులలో చర్మాలను గూర్చి చెపుతున్నాడు.) హిమవత్పర్వతానికి చెందినవి కాంతనావకం, ప్రైయకం అనే

చర్మాలు. కాంతనావకం నెమలికంఠం రంగులో ఉంటుంది. ప్రైయకం నీల-పీతవర్ణంతోను, తెల్లగాను, గీతలతోను, చుక్కలతోను చిత్రవర్ణంగాను ఉంటుంది. ఈ రెండింటి పొడవు ఎనిమిది అంగుళాలు.

2. బిసి, మహాబిసి అనేవి హిమాలయప్రాంతంలోని పన్నెండు గ్రామాలలో లభిస్తాయి. బిసి అనే చర్మం రంగు ఇలాగే ఉంటుం దని నిర్ధారణ చేయడానికి శక్యం కాదు. బొచ్చు ఉంటుంది. లేదా చిత్రవర్ణంతో ఉంటుంది. మహాబిసి పరుషంగా, చాలవరకు తెల్లగా ఉంటుంది. ఈ రెండింటి పొడవు పన్నెండు అంగుళాలు.

3. శ్యామిక,కాలిక, కదలి, చంద్రోత్తర, శాకుల అనేవి హిమవత్పర్వతం మీదనే ఆరోహం అనే ప్రదేశంలో లభిస్తాయి. శ్యామిక కపిలవర్ణంలో బూడిదరంగుచుక్కలతో చిత్రంగా ఉంటుంది. కాలిక కపిలవర్ణంతో గాని పావురం రంగుతో కాని ఉంటుంది. ఈ రెండింటి పొడవు ఎనిమిది అంగుళాలు.కదలి పరుషంగా(గట్టిగా) ఒక హస్తం (24 అంగుళాలు) పొడవు ఉంటుంది. ఈ కదలి మీద చంద్రాకరమైన బిందువులు(చుక్కలు) ఉంటే దానికి 'చంద్రోత్తర' అని పేరు. శాకుల పొడవు కదలిపొడవులో మూడవవంతు (ఎనిమిది అంగుళాలు) ఉంటుంది. కదలికంటె మూడురెట్లు పొడవు అని కొందరు. ఎఱ్ఱని గుండ్రని రేఖలతో చిత్రంగా ఉంటుంది. సహజంగా ఏర్పడిన చర్మగ్రంథులతో (చర్మంమీద ఏర్పడిన ముడులతో) అందంగా ఉంటుంది.

మూ. 1. సామూరం, చీనసీ, సామూలీ చ బాహ్లవేయాః. షట్ త్రింశదఙ్గుల మఞ్జనవర్ణం సామూరమ్. చీనసీ రక్తకాలీ, పాణ్డుకాలీ చ. సామూలీ గోధూమవర్ణేతి.

2. సాతినా, నలతూలా, వృత్తపుచ్ఛా చ ఔద్రాః. సాతినా కృష్ణా. నలతూలవర్ణా. కపిలా వృత్తపుచ్ఛా చ. ఇతి చర్మజాతయః.

3. చర్మణాం మృదు, స్నిగ్ధం, బహులోమ చ శ్రేష్ఠమ్.

వ్యా. 1. బాహ్లవదేశానికి సంబంధించిన (బాక్ట్రియా అని కాం. హిమవత్పర్వతప్రాంతం అని గ.శా.) చర్మాలు సామూరం, చీనసి, సామూలి అని మూడు రకాలు. సామూరం పొడవు ముప్పైఆరు అంగుళాలు; రంగు కాటుక రంగు. చీనసి రంగు ఎరుపు నలుపు కలిసి గాని తెలుపు నలుపు కలిసి గాని ఉంటుంది. సామూలి రంగు గోధుమరంగు.

2. ఇంతవరకు స్థలచరాల చర్మాలు చెప్పి ఇప్పుడు జలచరాల చర్మాలు

చెపుతున్నాడు - ఉద్రం అనే నీటిలో ఉండే పిల్లి చర్మానికి ఔద్రం అని పేరు. సాతిన, నలతూల, వృత్తపుచ్ఛ అని దాని చర్మాలు మూడు రకాలు. సాతిన రంగు నలుపు. నలతూల రంగు నలం అనే గడ్డినుండి పుట్టిన దూదిరంగు వంటి రంగు. వృత్తపుచ్ఛ రంగు కపిలం (తెలుపు, ఎరుపు కలియిక). ఇవి చర్మజాతులు.

3. చర్మాలలో మెత్తగా నున్నగా చాలా రోమాలు ఉన్నది శ్రేష్ఠం.

మూ. 1. శుద్ధం, శుద్ధరక్తం, పక్షరక్తం చ ఆవికమ్. ఖచితం వానచితం, ఖణ్డసంఘాత్యం, తన్తువిచ్ఛిన్నం చ.

2. కమ్బలః, కేచలకః, కలమితికా, సౌమితికా, తురగాస్తరణమ్,వర్ణకమ్, తలిచ్ఛకమ్,వారవాణః, పరిస్తోమః, సమన్తభద్రకం చ ఆవికమ్.

3. అష్టప్లోతిసంఘాత్యా, కృష్ణా, భిఙ్గిసీ, వర్షవారణమ్, అపసారక ఇతి నైపాలకమ్.

వ్యా. 1. ఆవికం (గొఱ్ఱెల రోమాలతో తయారైనది) పూర్తిగా తెల్లగాను, పూర్తిగా ఎఱ్ఱగాను, కొంత ఎఱ్ఱగాను (పార్శ్వాలలో ఎఱ్ఱగాను) ఉంటుంది. ఈ బట్ట సూదులతో అల్లినది, చిత్రవర్ణాలు ఉండే టట్లు నేసినది,ముక్కలు అతికి తయారు చేసినది,కొంత భాగం దారాలు లేకుండా జాలీవంటిది - ఇట్లు మూడు రీతులలో ఉంటుంది.

2. కంబళీ,కేచలకం (అడవులలో తిరిగేవాళ్ల శిరస్త్రాణం), కలమితిక (ఏనుగమీద వేసే ఆస్తరణం), సౌమితిక(నల్లని గజాస్తరణం), అశ్వాస్తరణం, వర్ణకం (రంగుకంబలీ), తచ్ఛకం(ఒక రకం కంబళీ),వారవాణం(పొడుగు చొక్కా), పరిస్తోమం(విశాలమూ చిత్రవర్ణము అయిన కంబళీ), సమంతభద్రకం (గజాదుల వెనుకభాగంమీద రక్షణంకోసం కప్పేది) - ఇవన్నీ కూడ గొఱ్ఱె రోమాలతో చేసిన వస్త్రభేదాలు.

3. నున్నగా జారిపోతున్నట్లు,తడిసినట్లు కనబడేది, సన్నని దారాలతో నేసినది,మెత్తనిది అయిన ఆవికం శ్రేష్ఠమైనది.

4. నేపాలదేశంలో తయారయే 'భింగిసి'అనే ఉన్ని బట్ట ఎనిమిది ముక్కలు అతికి నల్లగా ఉంటుంది. అపసారకం అనేది వర్షంనుంచి రక్షిస్తుంది.

మూ. 1. సంపుటికా, చతురశ్రికా, లమ్బరా, కటవానకం, ప్రావరకః, సత్తవికేతి మృగరోమ.

2. వాఙ్గకం శ్వేతం స్నిగ్ధం, దుకూలం; పౌణ్డ్రకం శ్యామ్యం, మణిస్నిగ్ధం; సౌవర్ణకుడ్యకం సూర్యవర్ణమ్. మణిస్నిగ్ధోదకవానమ్, చతురశ్రవానం, వ్యామిశ్రవానం చ.

3. ఏతేషామేకాంశుకమ్ అధ్యర్ధద్విత్రిచతురంశుకమితి.

4. తేన కాశికం పౌణ్డ్రకం చ క్షౌమం వ్యాఖ్యాతమ్.

వ్యా. 2. వంగదేశంలో తయారైన పట్టు బట్ట తెల్లగా నున్నగా ఉంటుంది. పుండ్రదేశంలో తయారైనది నల్లగా మరకతమణి వలె నిగనిగలాడుతూ ఉంటుంది. అస్సాంలోని సువర్ణకుడ్యం అనే ప్రదేశంలో తయారైనది సూర్యుని రంగులో ఉంటుంది. ఈ మూడు రకాల దుకూలాలు కూడ తయారుచేయడానికి ముందు దారం నీళ్లలో నానబెట్టి, మణితో దానిని బాగా రాసి నేస్తారు. ఆ విధంగా నేసినది 'మణిస్నిగ్ధోదక వానం'. మణి వలె నున్నగా, ఉదకం వలె పారదర్శకంగా ఉంటుం దని కొందరు. మరొక జాతి దారం కలవనిది "చతురశ్రవానం". నూలూ,పట్టూ కలిపి లేదా రెండు రంగుల పట్టుతో, నేసినది 'వ్యామిశ్రవానం'.

3. వీటిలో కొన్ని ఒకే రకం దారంతో నేసినవి; అవి ఏకాంశుకాలు.నిలువులో ఒక దారం, అడ్డంలో మెలిపెట్టిన రెండు దారాలు లేదా నిలువులో రెండు దారాలు, అడ్డంగా ఒక దారం ఉన్నది 'అధ్యర్ధాంశుకం', నిలువూ అడ్డమూ కూడ రెండేసి దారాలు మెలి వేసి నేసినది 'ద్వ్యంశుకం', మూడు దారాలు మెలివేసి నేసినది 'త్ర్యంశుకం', నాలుగు దారాలు మెలివేసి నేసినది 'చతురంశుకం'.

4. దీనిచేత కాశీలో తయారైన క్షౌమం (పట్టుబట్ట) పుండ్రదేశంలో తయారైనదీ కూడ వ్యాఖ్యానించబడినది. అనగా ఆ క్షౌమవస్త్రాల స్వరూపస్వభావాలు కూడ ఏకాంశుకాదిరీతులలో ఉంటాయి అని అర్థం.

మూ. 1. మాగధికా, పౌణ్డ్రికా, సౌవర్ణకుడ్యకా చ పత్త్రోర్ణాః. నాగవృక్షో, లికుచః, వకులః, వటశ్చ యోనయః, పీతికా నాగవృక్షికా. గోధూమవర్ణా లైకుచీ. శ్వేతా వాకులీ. శేషా నవనీతవర్ణా.

2. తాసాం సౌవర్ణకుడ్యకా శ్రేష్ఠా. తయా కౌశేయం చీనపట్టాశ్చ చీనభూమిజాః వ్యాఖ్యాతాః.

వ్యా. 1. మగధదేశంలో పుట్టినవి, పుండ్రదేశంలో పుట్టినవి, సువర్ణకుడ్యక

ప్రాంతంలో పుట్టినవి అని పత్రోర్ణాలు మూడు విధాలు. (ఆ యా చెట్ల ఆకులు తిన్న పురుగుల లాలాజలం నుండి జనించిన దారం 'పత్రోర్ణ'. పత్రోర్ణలు మాగధిక, పౌండ్రిక, సౌవర్ణకుడ్యక అని మూడు విధాలు, వీటికి నాగవృక్షం, నిమ్మచెట్టు, బొగడచెట్టు, మఱ్ఱిచెట్టు, ఉత్పత్తిస్థానాలు. నాగవృక్షంవల్ల పుట్టినది, అనగా నాగవృక్షం ఆకులు తిన్న పురుగుల లాలాజలం నుండి పుట్టిన పట్టు పచ్చగా ఉంటుంది. లికుచవృక్షం ద్వారా పుట్టినది గోధుమవర్ణంలో ఉంటుంది. వకులవృక్షం ద్వారా లభించినది తెల్లగా ఉంటుంది. వటవృక్షానికి సంబంధించినది వెన్న రంగులో ఉంటుంది.

2. వాటిలో సౌవర్ణకుడ్యక మైన పత్రోర్ణ శ్రేష్ఠ మైనది. ఈ సౌవర్ణకుడ్యకచేత చీనభూమిలో పుట్టిన (చైనాదేశం అని కొందరు, 'చీన' అనే ఒక హిమాలయప్రాంతభూమి అని మరి కొందరు) పట్టు, పట్టుబట్టలు వ్యాఖ్యానించబడినట్లే.

మూ. మాధురమ్, ఆపరాన్తకం, కాలిఙ్గకం, కాశికం, వాఙ్గకం, వాత్సకం, మాహిషకం చ కార్పాసికం శ్రేష్ఠమితి.

వ్యా. దక్షిణదేశంలోని మధురలోను, కొంకణదేశంలోను, కలింగదేశంలోను, కాశీలోను, వంగదేశంలోను, వత్సదేశంలోను, మహిషదేశంలోను పండిన పత్తితో తయారైన నూలుబట్ట శ్రేష్ఠమైనది.

శ్లో. **అతః పరేషాం రత్నానాం ప్రమాణం మూల్యలక్షణమ్,**
జాతిం రూపం చ జానీయాన్నిధానం నవకర్మ చ.

శ్లో. **పురాణప్రతిసంస్కారం కర్యగుహ్యముపస్కరాన్,**
దేశకాలపరీభోగం హింస్రాణాం చ ప్రతిక్రియామ్.

ఇతి శ్రీ కౌటలీయార్థశాస్త్రే అధ్యక్షప్రచారే ద్వితీయాధికరణే ఏకాదశోఽధ్యాయః
కోశప్రవేశ్యరత్నపరీక్షా; ఆదితో ద్వాత్రింశః.

వ్యా. ఇంతవరకు చెప్పిన పదిహేడు రకాల వస్తువుల విషయంలోనే కాకుండా ఇంకా ఇతరరత్నాల (శ్రేష్ఠవస్తువుల) ప్రమాణం, మూల్యం, లక్షణాలు, జాతి,రూపం, వాటిని జాగర్త చేసే పద్ధతి (విధానం), వాటిని క్రొత్తవాటినిగా తయారుచేయడం, పాతవాటికి సంస్కారం చేయడం (వాటిని బాగుచేయడం), వాటికి సంబంధించిన రహస్యకర్మలను (మెరుగుపెట్టడం మొదలైనది), సాధనాలు (ఉపస్కర), తగిన దేశంలోను కాలంలోను వాటి ఉపయోగాలు, లేదా అవి లభించే దేశ-కాలాలు, వాటి ఉపయోగం,

వాటిని పాడుచేసే క్రిమికీటకమూషకాదులనుండి రక్షణోపాయాలు - ఇవన్నీ కోశాధ్యక్షుడు చక్కగా తెలుసుకొని ఉండాలి.

'బాలానందిని" అనే కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు అధ్యక్షప్రచారం అనే ద్వితీయాధికరణంలో కోశప్రవేశ్యరత్నపరీక్ష అనే పదకొండవ అధ్యాయం, మొదటినుంచి ముప్పైమూడవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ ద్వాదశోఽధ్యాయః

త్రింశం ప్రకరణమ్ - ఆకరకర్మాన్తప్రవర్తనమ్
(గనులు కర్మాగారాలు ప్రారంభించి నడపడం)

మూ. 1. ఆకరాధ్యక్షః శుల్బధాతుశాస్త్రరసపాకమణిరాగజ్ఞసఖో వా తజ్జాతకర్మకరణోపసంపన్నః కిట్టమూషాఙ్గారభస్మలిఙ్గం వాకరం భూతపూర్వమ భూతపూర్వం వా, భూమిప్రస్తరరసధాతుమత్యర్థవర్ణగౌరవమ్ ఉగ్రగన్ధరసం పరీక్షేత.

2. పర్వతానామభిజ్ఞాతోద్దేశానాం బిలగుహోపత్యకాలయనగూఢ ఖాతేషు అన్తః ప్రస్యన్దినః జమ్బూభూతతాలఫలపక్వహరిద్రాభేదహరితా లక్షైద్రహిఙ్గులక పుణ్డరీక శుకమయూరపత్రవర్ణాః సవర్ణోదకౌషధిపర్యన్తాః చిక్కణాః విశదాః భారికాశ్చ రసాః కాఞ్చనికాః.

3. అప్సు నిష్ఠ్యూతాః తైలవద్విసర్పిణః పఙ్కమలగ్రాహిణశ్చ తామ్ర రూప్యయోః శతాదుపరి వేద్ధారః.

4. తత్ప్రతిరూపకముగ్రగన్ధరసం శిలాజతు విద్యాత్.

వ్యా. 1. ఆకరాధ్యక్షుడు (గనుల డైరక్టరు) శుల్బశాస్త్రం (భూమిలోపల ఉండే ఆ యా ఖనిజాల రేఖల శాస్త్రం), ధాతుశాస్త్రం, రసపాకం (లోహాల ముడిసరుకును కరిగించి లోహాలు పైకి తీయడం), మణులకు రంగు వేయడం (మణిరాగం) - ఈ విద్యలు తెలిసినవాడై ఉండాలి; లేదా ఆ శాస్త్రాలలో ప్రవీణులైన వాళ్ల సహాయం తీసుకోవాలి. నిత్యమూ ఆ పనులు చేసే కర్మచారులతోను, సాధనాలతోను కూడినవాడై గనిని లోహమలం, మూసలు(కరిగించే పాత్రలు) బొగ్గులు, బూడిద మొదలైన

గుర్తులను పట్టి పూర్వం ఎన్నడో ఉపయోగించి విడిచివేసిన గనిని పరీక్షించాలి. లేదా నేలమీదా (నేలలోను), పర్వతాల రాళ్లలోను, రసరూపంలోను (పల్చగాను) ధాతువులు (లోహాల ముడిసరుకు) ఉన్న, అధికమైన వర్ణం, బరువు, తీవ్రమైన వాసన,రుచీ ఉన్న కొత్త గనులను గాని పరీక్షించాలి.

2. గుర్తించబడిన, లేదా పూర్వరాజాదుల ద్వారా ప్రసిద్ధములైన, ప్రదేశాలు గల పర్వతాల రంధ్రాలలోను, గుహలలోను, కొండల పక్క క్రింది ప్రదేశాలలోను, రాళ్లను తొలిచి తయారుచేసిన గృహాలలోను (లయన), రహస్యంగా తొలిపించి పెద్ద పెద్ద రాళ్లతో మూసివేయించిన గోతులలోను స్రవించే రసాలు బంగారానికి సంబంధించినవి. అనగా అలాంటి ద్రవపదార్థాలనుంచి బంగారం లభిస్తుంది. ఆ రసాలు చిక్కగా, శుభ్రంగా (నిర్మలంగా) బరువుగా ఉంటాయి. వాటి రంగు నేరేడుపండు, మామిడిపండు, తాటిపండు, వండి మధ్యకు విరిచిన పసుపుకొమ్ము రంగు, అరదళం (హరితాళం), తేనె, హింగులకం, పద్మం, చిలుక రెక్కలు, నెమలి రెక్కలు - వీటి రంగు వలె ఉంటుంది. దాని చుట్టు ప్రక్కల ఉన్న నీళ్లు, మొక్కలు ఈ రంగుతోనే ఉంటాయి.

3. ఆ రసాలను నీళ్లమీద చల్లితే అవి నూనెవలె నీళ్లమీద వ్యాపిస్తాయి. బురదను, మురికిని తమలో కలిసిపోయేటట్లు చేసుకుంటాయి. నూరు రెట్లు బరువున్న రాగిని, వెండిని తమలో కలుపుకొని వాటిని కూడ బంగారంగా చేసివేస్తాయి.

4. పైన చెప్పిన రసం వలెనే ఉండి ఉగ్రమైన వాసన, రుచీ ఉన్నది శిలాజిత్తు అని తెలుసుకోవాలి.

మూ. పీతకాః, తామ్రకాః, తామ్రపీతకా వా భూమిప్రస్తరధాతవః, భిన్నాః నీలరాజీమన్తః, ముద్గమాషకృసరవర్ణా వా, దధిబిన్దుపిణ్డచిత్రాః, హరిద్రాహరీతకీపద్మపత్రశైవలయకృత్ప్లీహానవద్యవర్ణాః, భిన్నాః చుఞ్చువాలుకాలేఖాబిన్దుస్వస్తికవన్తః సగులికాః, అర్చిష్మన్తః తాప్యమానాః న భిద్యన్తే, బహుఫేనధూమాశ్చ సువర్ణధాతవః, ప్రతీవాపార్థాః, తామ్రరూప్యవేధనాః.

వ్యా. భూమి, శిలలు, ధాతువులు, పచ్చగా గాని, ఎఱ్ఱగాగాని, ఎరుపు పసుపురంగులతో గాని ఉంటాయి. వాటిని మధ్యకు బ్రద్దలు కొడితే నీలిరంగు రేఖ లుంటాయి, లేదా పెసలు, మినుములు, పులగం వీటి వర్ణంలో ఉంటాయి, పెరుగు చుక్కల వంటి చుక్కలతోను, పెరుగు ముద్దల వంటి ముద్దలతోను విచిత్రంగా ఉంటాయి. పసుపు,కరక్కాయ, పద్మం రేకులు, నాచు, యకృత్ (శరీరంలో ఉండే ఒక

విధమైన మాంసఖండం liver), ప్లీహం (గుల్మం - spleen), కుంకుమపువ్వు వీటి రంగులతో ఉంటాయి. బ్రద్దలు కొట్టినప్పుడు సూక్ష్మమైన ఇసుక రేణువులు, రేఖలు, చుక్కలు, స్వస్తికాకారంలో ఉండే రేఖలు ఉంటాయి. వాటిలో గుండ్రని రాళ్లు ఉంటాయి. కాంతి ఉంటుంది. ఎంత వేడి చేసినా బ్రద్దలవవు. చాలా నురుగు, ధూమం వస్తాయి. ఇవన్నీ సువర్ణధాతువులు. వీటిని రాగితోను, వెండితోను కలిపితే వాటిని బంగారంగా మారుస్తాయి. వేధం=ఒక లోహాన్ని మరొక లోహంగా మార్చడం. ప్రతీవాపం= చూర్ణం చేసి వేధచేయవలసిన దానిలో, అది కరిగి ఉన్నప్పుడు కలపడం.

మూ. శఙ్ఖకర్పూరస్ఫటికనవనీతకపోతపారావతవిమలకమయూర గ్రీవావర్ణాః, సస్యకగోమేదక గుడమత్స్యణ్డికావర్ణాః, కోవిదారపద్మపాటలీకలా యక్షౌమాతసీపుష్పవర్ణాః, ససీసాః, సాఞ్జనాః, విస్రాః, భిన్నాః, శ్వేతాభాః, కృష్ణాః, శ్వేతాః సర్వే వా లేఖాబిన్దుచిత్రాః మృదవో ధ్మాయమానాః న స్ఫుటన్తి బహుఫేనధూమాశ్చ రూప్యధాతవః.

వ్యా. వెండి ధాతువులు శంఖం, కర్పూరం, స్ఫటికం, నవనీతం, అడవి పావురం, గ్రామాలలో ఉండే పావురం, విమలకం (తెలుపుఎరుపూ కలిసి ఉన్న ఒక మణి), నెమలి కంఠం వీటి రంగులలోను, సస్యకం(నీలమణి), గోమేదకం అనే మణి, బెల్లం, పంచదార - వీటి రంగులలోను, కోవిదారపుష్పం, పద్మం, పాటలీపుష్పం, కలాయపుష్పం, తెల్లపట్టు, అతసీపుష్పం - వీటి రంగులోను ఉంటాయి. వీటిలో కొంత పాలు సీసం ఉంటుంది. అంజనం (సీసం వలె తెల్లని ఒక పదార్థం) ఉంటుంది. దుర్గంధంతో ఉంటాయి. బ్రద్దలుకొడితే తెల్లగాను మధ్య నల్లగాను, లేదా నల్లగాను మధ్య తెల్లగాను, లేదా అన్నీ శ్వేతవర్ణంగాను ఉంటాయి. రేఖలతోను, చుక్కలతోను చిత్రంగా, మృదువుగా ఉంటాయి. వాటిని పుటం వేసినప్పుడు పేలవు. వీటికి కూడ నురుగు, ధూమం అధికంగా ఉంటాయి.

మూ. 1. సర్వధాతూనాం గౌరవవృద్ధౌ సత్త్వవృద్ధిః. తేషామశుద్ధా మూఢగర్భా వా తీక్ష్ణమూత్రక్షారభావితాః,రాజవృక్షవట పీలుగోపిత్తరోచనా మహిషఖరకరభమూత్రలణ్డపిణ్డబద్ధాః, తత్ప్రతీవాపాః, తదవలేపా వా విశుద్ధాః స్రవన్తి.

2. యవమాష తిలపలాశ పీలుక్షారైః గోక్షీరాజక్షీరైర్వా కదలీవజ్రకన్ద

ప్రతీవాపః మార్దవకరః.

వ్యా. 1. ఏ ధాతువైనా బరువు ఎక్కువగా ఉన్న కొలదీ దాని సారం ఎక్కువగా ఉంటుంది. వాటిలో ఇతరపదార్థాలు కలవడంచేత అశుద్ధమైనవి కాని, మూఢగర్భాలుగాని (మధ్య అంతగా సారం లేనివి గాని) అయిన ధాతువులను తీక్ష్ణమైన మూత్రంచేతా, క్షారం (అరటిదుంప మొదలైనవి కాల్చి తయారుచేసిన బూడిద) చేతా భావన (కొన్నాళ్ళు వాటిలో నాననిచ్చి సంస్కరించడం) చేసినా, రాజవృక్షం, మఱ్ఱిచెట్టు, పీలువృక్షం (వీటి బెరళ్లు వేసి సలసలా పొంగించిన నీళ్లు), గోపిత్తం, గోరోచనం, దున్నపోతు-గాడిద-చిన్న ఒంటె వీటి మూత్రంతోను, పేడతోను ఈ ధాతువులను కప్పి, ఆ ముద్దలతో కప్పడానికి ముందు వాటి నన్నింటినీ ఈ ధాతువులో కలిపి,పైన పూసి భావనచేసి నట్లయితే, పుటం మొదలైనవి వేస్తే ఆ ధాతువులు పరిశుద్ధాలై సారాన్ని పైకి వెళ్లకక్కుతాయి.

2. యవలు, మినుములు, తిలలు పలాశ-పీలువృక్షాల బెరళ్లు మాడ్చి తయారుచేసిన క్షారాలతో గాని ఆవుపాలతోను మేకపాలతోను గాని అరటిదుంప, వజ్రకందం దుంప కలిపి (వాటి భస్మాన్ని కలిపి) ఆ ధాతువులలో ప్రతీవాపం చేస్తే (కలిపితే) మార్దవం కలుగుతుంది.

శ్లో. మధుమధుకమజాపయః సతైలం ఘృతగుడకిణ్వయుతం సకన్దలీకమ్,
యదపి శతసహస్రధా విభిన్నం భవతి మృదు త్రిభిరేవ తన్నిషేకైః.

వ్యా. తేనె, మధుకం అనే చెట్టు వేరు, మేక పాలు, నువ్వుల నూనె, నెయ్యి, బెల్లం, కిణ్వం (మద్యం తయారుచేయడానికి ఉపయోగించే ఒక విధమైన బీజం) కందలి (జలప్రాయప్రదేశాలలో పుట్టే ఒక దుంప) వీటితో తయారుచేసిన పదార్థంలో కేవలం మూడు పర్యాయాలు మాత్రమే ధాతువులను వేసి ఉంచినా కూడ, వంద ముక్కలుగా వేయి ముక్కలుగా విడిపోయి ఉన్నా కూడ, అవి మెత్తపడతాయి.

మూ. 1. గోదన్తశృఙ్గప్రతీవాపో మృదుస్తంభనః.

2. భారికః, స్నిగ్ధః, మృదుశ్చ ప్రస్తరధాతుః భూమిభాగో వా పిఙ్గలః, హరితః, పాటలః, లోహితో వా తామ్రధాతుః.

3. కాకమేచకః, కపోతరోచనావర్ణః, శ్వేతరాజినద్ధో వా విస్రః సీసధాతుః.

4. ఊషరకర్బురః పక్వలోష్టవర్ణో వా త్రపుధాతుః.

5. కురుమ్బః, పాణ్డురోహితః, సిన్దువారపుష్పవర్ణో వా తీక్ష్ణధాతుః.

6. కాకాణ్డభుజపత్రవర్ణో వా వైకృన్తకధాతుః.

7. అచ్ఛః,స్నిగ్ధః, సప్రభః, ఘోషవాన్, శీతతీవ్రః, తనురాగశ్చ మణిధాతుః.

వ్యా. 1. ఎద్దు లేక ఆవు దంతాల చూర్ణం, వాటి కొమ్ముల చూర్ణం కలిపితే ధాతువు గట్టిపడుతుంది.

2. బరువుగాను, నున్నగాను, మృదువుగాను ఉన్న ప్రస్తర (రాయి) ధాతువు గాని, భూభాగం గాని తామ్రధాతువు. దాని రంగు పచ్చగా, నీలంగా, కొంచెం ఎఱ్ఱగా, లేదా ఎఱ్ఱగా ఉంటుంది.

3. సీసధాతువు కాకినలుపు రంగులోను, పావురం రంగులోను, గోరోచనం రంగులోను ఉంటుంది. దానిమీద తెల్లగా గీతలు ఉంటాయి. దుర్గంధంతో ఉంటుంది.

4. త్రపుధాతువు(తగరం) ఊషరక్షేత్రంలోని మట్టి వలె కొంచెం తెల్లగాను, కాల్చిన మట్టి బెడ్డ రంగులోను ఉంటుంది.

5. ఇనుము లభించే ధాతువు నున్నని రాళ్ల రూపంలోను, తెలుపు ఎరుపుగాను, లేదా సిందువారపుష్పం రంగులోను ఉంటుంది.

6. వైకృంతకం అనే ధాతువు కాకి గ్రుడ్డు రంగులో కాని ('కాకాండం' అని ఒక చెట్టుకు పేరు అని కొందరు) భూర్జపత్రవర్ణంలో గాని ఉంటుంది.

7. మణిధాతువు (మణులు తయారయే ధాతువు) స్వచ్ఛంగా, నున్నగా, మెరుస్తూ, టంకంతో కొడితే చప్పుడు అవుతూ ఉంటుంది. నిప్పుమీదనుంచి దింపిన వెంటనే చల్లబడిపోతుంది. దాని రంగు చాల తక్కువగా ఉంటుంది.

మూ. 1. ధాతుసముత్థం తజ్జాతకర్మాన్తేషు ప్రయోజయేత్.

2. కృతభాణ్డవ్యవహారమ్, ఏకముఖమ్, అత్యయం చ అన్యత్ర కర్తృక్రేతృవిక్రేతౄణాం స్థాపయేత్.

3. ఆకరికమపహరన్తమ్ అష్టగుణం దాపయేదన్యత్ర రత్నేభ్యః.

4. స్తేనమ్, అనిసృష్టోపజీవినం చ బద్ధ్వా కర్మ కారయేత్; దణ్డోపకారిణం చ.

5. వ్యయక్రియాభావికమ్ ఆకరం భాగేన ప్రక్రయేణ వా దద్యాత్; లాఘవికమాత్మనా కారయేత్.

6. లోహాధ్యక్షః తామ్రసీసత్రపువైకృన్తకారకూటవృత్తకంసతాలలోహ

కర్మాన్తాన్ కారయేత్; లోహభాణ్డవ్యవహారం చ.

వ్యా. 1. ధాతువులనుండి లభించినదానిని (ముడి సరుకును) ఆ యా లోహాలు తయారు చేసే కర్మాగారాలకు పంపి వాటినుండి లోహాలు తీయించాలి.

2. తయారైన వస్తువులను(లోహాలను) ఒకే ప్రదేశంలో అమ్మేటట్లు చెయ్యాలి. అలా కాక ఇతరస్థలాలలో లోహాలు తయారుచేసేవాళ్లనీ, కొనేవాళ్లనీ, అమ్మేవాళ్లనీ జుర్మానాలు వేసి శిక్షించాలి. (ఇరవైఐదు పణాల జుర్మానా 'అత్యయం' గ.శా.).

3. రత్నాలు తప్ప, గనులలో లభించిన పదార్థాలను అపహరించే అక్కడ పనిచేసేవానినుండి ఎనిమిది రెట్లు వసూలు చెయ్యాలి. (రత్నాలైతే మరణశిక్ష చెప్పబోతున్నాడు).

4. దొంగనూ, అనుజ్ఞ లేకుండా లోహాలు తయారుచేసి వాటిమీద జీవించే వానినీ బంధించి వాళ్లచేత (గనులలో) పని చేయించాలి. దండోపకారిచేత (దండం అనుభవించడానికి బదులు పనిచేస్తా నని అంగీకరించేవానిచేత) కూడా గనులలో పనిచేయించాలి.

5. ఖర్చుల దృష్టిచేత, పని దృష్టిచేతా బరువు అనిపించే గనిని, దానిలో లభించేదానిలో కొంత భాగం తీసికొని ఇతరులకు ఇవ్వాలి. లేదా ఇతరులకు అమ్మివేయాలి. ఖర్చులోను, పనిలోను శ్రమ అంతగా లేని గనిలో స్వయంగానే (రాజ్యం పక్షాన) పని చేయించాలి.

6. లోహాధ్యక్షుడు రాగి, సీసం, తగరం, వైకృంతకం, ఇత్తడి,వృత్తం (ఉక్కు), కంచు, తాలం (తాలాలు తయారుచేసేది) ఇనుము - వీటి కర్మాగారాలు స్థాపించాలి. తయారైన లోహాలు అమ్మే ఏర్పాట్లు కూడా చేయించాలి.

మూ. 1. లక్షణాధ్యక్షః చతుర్భాగతామ్రం, రూప్యరూపమ్, తీక్ష్ణ త్రపుసీసాఞ్జనానామ్ అన్యతమమాషబీజయుతం కారయేత్ పణమ్, అర్ధపణమ్, పాదమ్, అష్టభాగమితి. పాదాజీవం తామ్రరూపం, మాషకమర్ధ మాషకం కాకణీమర్ధకాకణీమితి.

2. రూపదర్శకః పణయాత్రాం వ్యావహారికీం కోశప్రవేశ్యాం చ స్థాపయేత్. రూపికమ్, అష్టకం, శతమ్, పఞ్చకమ్, శతం, వ్యాజీం, పారీక్షికమ్ అష్టభాగం శతమ్. పఞ్చవింశతిపణమత్యయం చాన్యత్ర కర్తృక్రేతృపరీక్షితృభ్యః.

వ్యా. 1. లక్షణాధ్యక్షుడు (టంకశాలాధ్యక్షుడు) వెండి నాణాలు, రాగి నాణాలు చేయించాలి. వెండినాణాలలో నాల్గవ భాగం రాగి ఉండాలి. (పణానికి పదహారు మాషాలు). పణం వెండి రూపం (నాణెం)లో ఇనుము గాని, తగరం గాని, సీసంగాని, రసాంజనం కాని బీజరూపంలో (నాణెం తయారుచేయడానికి ఉపకరించడంకోసం) ఒక మాషం ఎత్తు వేసి 'పణం' అనే (వెండి) నాణెం తయారు చేయించాలి. ఇవే ప్రమాణాలలో ఆ యా లోహాలు చేర్చి అర్ధపణం, పాద (నాల్గవవంతు) పణం, అష్టభాగపణం తయారు చేయించాలి. నాల్గవ వంతు మరొక లోహం ఏదైనా గట్టికోసం కలిపి మాషకం, అర్ధమాషకం, కాకణి, అర్ధకాకణి అనే రాగి నాణాలు చేయించాలి.

2. రూపకదర్శకుడు (నాణాలు పరీక్షించే అధికారి) ఏ నాణాలు వ్యవహారంలోనికి (చలామణీకి) పంపాలి, వేటిని ధనాగారంలో ప్రవేశపెట్టాలి అనే విషయం నిర్ణయించాలి. నూటికి ఎనిమిది నాణాలు (రూపికం) తయారుచేసినవానికి భృతి(కూలి) అనీ, నూటికి ఐదు (వ్యాజి) రాజువంతు అనీ, నూరులో ఎనిమిదవవంతు (పారీక్షకి) పరీక్షకునికి భృతి అనీ నిర్ణయించాలి. రాజటంకశాలలో కాక బైట నాణాలు తయారుచేసిన వారినుంచి, (అవి ఉపయోగించి) కొనేవాళ్లనుంచి,అమ్మేవాళ్లనుంచీ, పరీక్షించినవాళ్లనుంచి (నూటికి) ఇరవైఐదు పణాల చొప్పున జుర్మానా వసూలు చెయ్యాలి.

మూ. 1. ఖన్యధ్యక్షః శఙ్ఖవజ్రమణిముక్తాప్రవాలక్షారకర్మాన్తాన్ కారయేత్ పణనవ్యవహారం చ.

2. లవణాధ్యక్షః పాకముక్తం లవణభాగం ప్రక్రయం చ యథాకాలం సంగృహ్ణీయాత్, విక్రయాచ్చ మూల్యం, రూపం వ్యాజీం చ.

3. ఆగన్తులవణం షడ్భాగం దద్యాత్. దత్తభాగవిభాగస్య విక్రయః. పఞ్చకం శతం వ్యాజీమ్, రూపం, రూపికం చ. క్రేతా శుల్కం రూపం చ వైధరణం దద్యాత్. అన్యత్ర క్రేతా షట్ఛతమత్యయం చ.

4. విలవణముత్తమం దణ్డం దద్యాత్. అనిసృష్టోపజీవీ చ అన్యత్ర వానప్రస్థేభ్యః. శ్రోత్రియాః, తపస్వినః, విష్టయశ్చ భక్తలవణం హరేయుః.

5. అతోఽన్యో లవణక్షారవర్గః శుల్కం దద్యాత్.

వ్యా. 1. లవణాధ్యక్షుడు తయారైన తరవాత విడుదల చేసిన (పాకముక్తం) రాజుకు రావలసిన లవణభాగాన్ని, లవణఖనిని అద్దెకు ఇచ్చినందుకు ఇవ్వవలసిన

సొమ్మును నిర్ణీతకాలంలో తీసుకోవాలి. దానిని అమ్మగా వచ్చిన మూల్యాన్నీ, పరీక్షకునికి రావలసిన ఎనిమిదవంతును (రూపం), వ్యాజిని (కొలతలలో తరుగులు పూడ్చేందుకు ఇచ్చే కొసరూ) కూడ తీసికోవాలి.

2. బైటనుంచి వచ్చిన లవణంలో ఆరవ వంతు రాజుకు ఇవ్వాలి. బైటనుండి లవణం తీసికొని వచ్చినవాడు రాజు కివ్వవలసిన భాగం, విభాగం (వ్యాజి) ఇచ్చిన తరవాతనే అమ్మాలి. నూటికి ఐదు పణాల చొప్పున వ్యాజిని, పరీక్షకునికి ఇవ్వవలసిన నూటిలో ఎనిమిదవ వంతు అయిన 'రూపం', నూటికి ఎనిమిది చొప్పున ఇచ్చే 'రూపికం' కూడా ఇవ్వాలి. కొనేవాడు అమ్మకం పన్ను, తాను లవణం తీసికొనివచ్చి అమ్మడంవల్ల రాజుదగ్గర ఉన్న పణ్యం (అమ్మేసరుకులో) ఎంత నష్టం వస్తుందో ఆ నష్టానికి అనుగుణంగా 'వైధరణం' (నష్టాన్ని భర్తీ చేయడానికి వైధరణం అని పేరు) ఇవ్వాలి. మరొకచోట కొనేవాడు పైగా ఆరు వందల పణాల అత్యయం (పెనాల్టీ) చెల్లించాలి.

3. చెడ్డ లవణం అమ్మేవాడు ఉత్తమసాహసదండం చెల్లించాలి. రాజానుమతి లేకుండా లవణం తయారుచేసి అమ్మేవాడు కూడా ఉత్తమసాహసదండం చెల్లించాలి. వానప్రస్థులైతే ఈ దండం చెల్లించ నవసరం లేదు. వేదాధ్యయనం చేసిన శ్రోత్రియులు, మునులు, కూలిచేసి బ్రతికేవాళ్లు తమ ఆహారంలోనికి కావలసిన లవణం మూల్యం చెల్లించకుండా తీసికొని వెళ్లవచ్చును.

4. ఈ లవణం తప్ప మిగిలిన లవణవర్గాన్ని, క్షారవర్గాన్ని తయారుచేసేవాళ్లు పన్ను మాత్రం చెల్లించాలి.

శ్లో. ఏవం మూల్యం విభాగం చ వ్యాజీం పరిఘమత్యయమ్,
శుల్కం వైధరణం దణ్డం రూపం రూపికమేవ చ.
ఖనిభ్యో ద్వాదశవిధం ధాతుం పణ్యం చ సంహరేత్,
ఏవం సర్వేషు పణ్యేషు స్థాపయేన్ముఖసంగ్రహమ్.

వ్యా. ఈ విధంగా గనులనుండి మూల్యమూ, రాజుకు రావలసిన ఆరవ వంతు వాటా, వ్యాజి (ఇది నూటిలో ఐదవవంతు, కొలతలలో తేడాపాడాలు వచ్చినా సర్దుకోవడం కోసం ఇచ్చే అదనపు ద్రవ్యం అని రెండు విధాలు), హక్కు పన్ను, అత్యయం (అధికంగా విధించిన పన్ను (పెనాల్టీ), పన్ను, నష్టపరిహారం (వైధరణం), జుర్మానాల రూపంలో వచ్చే ధనం,రూపం (పరీక్షించినందుకు శుల్కం), రూపికం

(వస్తువులు తయారుచేసినందుకు శుల్కం), పన్నెండు విధాల ధాతువులు, అమ్మదగిన సరుకు (పణ్యం) వీటిని సేకరించాలి. ఈ విధంగా అన్ని సరుకులనూ ఆ యా ముఖాల క్రింద వేరు వేరు లెక్కలు చూపుతూ సంగ్రహించాలి.

శ్లో. ఆహారప్రభవః కోశః కోశాద్దణ్డః ప్రణీయతే,
పృథివీ కోశదణ్డాభ్యాం ప్రాప్యతే కోశభూషణా.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే అధ్యక్షప్రచారే ద్వితీయాధికరణే
ద్వాదశోఽధ్యాయః ఆకరకర్మాన్తప్రవర్తనమ్, ఆదితః త్రయస్త్రింశః.

వ్యా. కోశం గనులవల్లనే పుడుతుంది. కోశం వల్లనే సైన్యం నిర్మించబడుతుంది. కోశదండాలచేత పృథివి (రాజ్యం) లభిస్తుంది.దానికి కోశమే అలంకారం.

"బాలానందిని" అనే కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో అధ్యక్షప్రచారం అనే రెండవ
అధికరణంలో ఆకరకర్మాంతప్రవర్తనం అనే పన్నెండవ అధ్యాయం, మొదటినుండి
ముప్పైమూడవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ త్రయోదశోఽధ్యాయః

ఏకత్రింశం ప్రకరణమ్ - అక్షశాలాయాం సువర్ణాధ్యక్షః
(కర్మాగారంలో సువర్ణాధ్యక్షుడు).

మూ. 1. సువర్ణాధ్యక్షః సువర్ణరజతకర్మాన్తానామ్ అసంబంధావేశన చతుఃశాలామ్, ఏకద్వారామ్ అక్షశాలాం కారయేత్. విశిఖామధ్యే సౌవర్ణికం శిల్పవన్తమ్, అభిజాతం, ప్రాత్యయికం చ స్థాపయేత్.

2. జామ్బూనదం, శాతకుమ్భం, హాటకం, వైణవం, శృఙ్గిశుక్తిజం, జాతరూపం, రసవిద్ధమ్, ఆకరోద్గతం చ సువర్ణమ్.

3. కిఞ్జల్కవర్ణం, మృదు,స్నిగ్ధమ్, అనాది, భ్రాజిష్ణు చ శ్రేష్ఠమ్. రక్తపీతం మధ్యమమ్. రక్తమవరం శ్రేష్ఠానామ్.

4. పాణ్డుశ్వేతం చాప్రాప్తకమ్. తద్ యేన అప్రాప్తకం తచ్చతుర్గుణేన సీసేన శోధయేత్; సీసాన్వయేన భిద్యమానం శుష్కపటలైః ధ్మాపయేత్; రూక్షత్వాత్ భిద్యమానం తైలగోమయే నిషేచయేత్.

5. ఆకరోద్గతం సీసాన్వయేన భిద్యమానం పాకపత్రాణి కృత్వా గణ్డికాసు కుట్టయేత్, కన్దలీవజ్రకన్దకల్కే వా నిషేచయేత్.

వ్యా. 1. సువర్ణాధ్యక్షుడు బంగారం, వెండి పనులు చేసేవాళ్లకొరకై ఒక అక్షశాలను నిర్మింపచెయ్యాలి.దానికి నాలుగు శాలలు (హాలులు) ఉండాలి. ఒక శాలతో మరొక శాలకి సంబంధం ఉండకూడదు; ఒకదానినుంచి మరొకదానికి దారి ఉండకూడదు. అక్షశాల కంతకీ ఒకటే ద్వారం ఉండాలి. ఆపణమార్గం మధ్య (మార్కెట్టు రోడ్డుమధ్య) శిల్పంలో ప్రవీణుడు, మంచి వంశంలో పుట్టినవాడు, విశ్వాసపాత్రుడు అయిన సౌవర్ణికుణ్ణి (బంగారం వెండీ అమ్మడం కొనడం చేసే అధికారిని) నియమించాలి.

2. బంగారం - జంబూనదిలో పుట్టినది, శతకుంభపర్వతంమీద పుట్టినది, హాటకపర్వతంమీద పుట్టినది, వేణుపర్వతంమీద పుట్టినది, శృంగిశుక్తి అనే పేరు గల ఒక సువర్ణభూమినుండి పుట్టినది, సహజంగా లభించినది, రసాల ద్వారా (రసాయనపదార్థాలతో) తయారుచేసినది, గనులలో పుట్టినది (అని ఎనిమిది రకాలు).

3. పద్మాలలోని కింజల్కాల రంగు గలది, మెత్తనిది, నున్నగా ఉన్నది, చప్పుడు లేనిది (మోగించినా మోగనిది) మెరిసేదీ అయిన బంగారం శ్రేష్ఠమైనది. ఎరుపు - తెలుపు మిశ్రవర్ణంలో ఉన్నది మధ్యమం. ఎఱ్ఱగా ఉండేది అన్నింటిలోకీ అధమమైనది.

4. పచ్చగాను, తెల్లగాను, ఉన్నది 'అప్రాప్తకం' - అనగా మరొక ద్రవ్యం ఏదో కలవడంచేత ఉత్తమమైన రంగు రానిది. ఏ ద్రవ్యం కలవడంచేత అది అప్రాప్తకం అయినదో దానికి నాలుగు రెట్లు సీసంచేత శోధింపచెయ్యాలి. సీసం కలపడంచేత అది విడిపోతే ఎండిన పిడకల నిప్పుమీద పుటం పెట్టించాలి. బిరుసుతనం మూలాన విడిపోతే నువ్వుల నూనె కలిపిన గోమయంలో నానబెట్టించాలి.

5. గనినుంచి తీసిన బంగారం సీసం కలిపి నప్పుడు విడిపోతే దాన్ని చిన్న చిన్న ఆకులుగా చేసి గండికలమీద (ఇనుప దిమ్మలమీద) నలగకొట్టించాలి, లేదా కందలీ అనే తీగదుంప, వజ్రం అనే మొక్క దుంప, తామర దుంప వీటితో చేసిన కల్కం (కషాయం)లో నానబెట్టించాలి.

మూ. 1. తుత్థోద్గతం, గౌడికం, కామ్బుకం, చాక్రవాలికం చ రూప్యకమ్, శ్వేతం, స్నిగ్ధం, మృదు చ శ్రేష్ఠమ్. విపర్యయే, స్ఫోటనం చ దుష్టమ్. తత్ సీసచతుర్భాగేన శోధయేత్.

2. ఉద్గతచూలికమ్, అచ్ఛం, భ్రాజిష్ణు, దధివర్ణం చ శుద్ధమ్.

3. శుద్ధస్యైకో హారిద్రస్య సువర్ణో వర్ణకః. తతః శుల్బకాకణ్యుత్తరాప సారితా ఆచతుఃసీమాన్తాదితి షోడశవర్ణకాః.

వ్యా. 1. తుత్థపర్వతంనుండి పుట్టినది, కామరూపదేశం (అస్సాం)లో పుట్టినది, కంబుపర్వతంమీద పుట్టినది, చక్రవాలం గనినుంచి పుట్టినది అని వెండి నాలుగు విధాలు. తెల్లగా, నున్నగా, మృదువుగా ఉన్న వెండి శ్రేష్ఠ మైనది. అందుకు భిన్నంగా ఉన్నా, బ్రద్దలైపోయినా అది దుష్టమైనది. అలాంటిదాన్ని నాల్గవవంతు సీసంతో శుద్ధి చేయించాలి.

2. పైకి కొమ్ము తేలినది (కాం) బుడగలు వచ్చినది (గ.శా.) స్వచ్ఛమూ, మెరిసేది, పెరుగు రంగులో ఉండేదీ అయిన వెండి శుద్ధ మైనది.

3. శుద్ధమైన సువర్ణానికి పదహారు వన్నెలు చెపుతున్నాడు - మధ్యకు విరిచిన పసుపు కొమ్ము రంగు గలది శుద్ధమైన బంగారం. అది శుద్ధమైన 'వర్ణకం', అలాంటి సువర్ణంలో కాకణి ప్రమాణం గల రాగి కలిపితే, అదే విధంగా పెంచుకొంటూ పోయి నాలుగు మాషాలవరకు రాగి కలిపితే మొత్తం పదహారు వన్నెలు (వర్ణకాలు) ఏర్పడతాయి. (రాగి కలిసినవి ఏర్పడతాయి).

మూ. 1. సువర్ణం పూర్వం నికష్య పశ్చాద్వర్ణికాం నికషయేత్. సమరాగలేఖమ్ అనిమ్నోన్నతే దేశే నికషితమ్. పరిమృదితం, పరిలీఢం, నఖాన్తరాద్వా గైరికేణావచూర్ణితమ్ ఉపధిం విద్యాత్.జాతిహిఙ్గులకేన, పుష్పకాసీసేన వా గోమూత్రభావితేన దిగ్ధేనాగ్రహస్తేన సంస్పృష్టం సువర్ణం శ్వేతీభవతి.

2. సకేసరః, స్నిగ్ధః, మృదుః, భ్రాజిష్ణుశ్చ నికపరాగః శ్రేష్ఠః.

3. కాలిఙ్గకః తాపీ పాషాణో వా ముద్గవర్ణో నికషః శ్రేష్ఠః. సమరాగీ విక్రయక్రయహితః. హస్తిచ్ఛవికః, సహరితః, ప్రతిరాగీ, విక్రయహితః. స్థిరః, పరుషః, విషమవర్ణశ్చ అప్రతిరాగీ క్రయహితః.

4. ఛేదః, చిక్కణః, సమవర్ణః, శ్లక్ష్ణః, మృదుః, భ్రాజిష్ణుశ్చ శ్రేష్ఠః.

5. తాపే బహిరన్తశ్చ సమః కిఞ్జల్కవర్ణః, కురణ్డకపుష్పవర్ణో వా శ్రేష్ఠః. శ్యావః నీలశ్చ అప్రాప్తకః.

వ్యా. 1. ముందు గీటురాయిమీద పరీక్షించవలసిన బంగారం గీసి, దానిమీద వర్ణికను శుద్ధమైన బంగారాన్ని గియ్యాలి. శుద్ధమైన బంగారంతో సమానమైన రేఖలు ఉన్నదానిని, ఎత్తు పల్లాలు లేని గీటురాయిమీద గీసిన దానిని సరిగా పరీక్షించి నట్లు తెలుసుకోవాలి. గట్టిగా రాసినా, తేలికగా రాసినా, గోళ్లనుంచి గైరికధాతువు పొడి (పౌడర్) ఆ గీతలమీద పడే టట్లు చేసినా అది మోసం అని గ్రహించాలి. అరిచేతికి (అగ్రహస్తం) లేదా వ్రేళ్లకి గోమూత్రంలో భావనచేసిన జాతి హింగులకం (ఒక విధమైన పసుపు) గాని, పుష్పకాసీసం గాని (ఐరన్ సల్ఫేట్) రాసుకొని ముట్టుకుంటే బంగారం తెల్లబడుతుంది. అలాంటి బంగారం కూడా మోసం బంగారమే.

2. కింజల్కాలు ఉండి, నున్నగా, మృదువుగా, మెరుస్తూ ఉండే గీటురాయిమీద గీసిన గీత రంగు శ్రేష్ఠమైనది.

3. కలింగదేశంలోని మహేంద్రపర్వతంమీదా, తాపీనదిలోనూ లభించే పెసరగింజ రంగు గీటురాయి శ్రేష్ఠమైనది.సరియైన రంగు చూపించే గీటురాయి, బంగారం అమ్మేవాళ్లకీ, కొనేవాళ్లకీ కూడ హితమైనది. ఏనుగు చర్మం రంగు గలది, ఆకుపచ్చతనం ఉన్నది, ఎక్కువ రంగు చూపేదీ (ప్రతిరాగీ) అయిన గీటురాయి అమ్మేవానికి లాభకరం. గట్టిగా,పరుషంగా, విషమమైన రంగులతో ఉండి సరిగా రంగు చూపని గీటురాయి కొనేవానికి లాభకరమైనది.

4. బంగారానికి ఛేదపరీక్ష చెపుతున్నాడు - ఛేదించిన బంగారం ముక్క చిక్కగా, పైనా లోపలా సమానమైన రంగుతో, నున్నగా, మృదువుగా, మెరుస్తూ ఉంటే ఆ బంగారం శ్రేష్ఠమైనది.

5. కాల్చి పరీక్షించడాన్ని చెపుతున్నాడు :- బంగారాన్ని కాల్చినప్పుడు అది బైటా లోపలా సమంగా ఉండి, కింజల్కాల రంగుతో కాని, కురండక పుష్పం రంగుతో గాని ఉంటే ఆ బంగారం శ్రేష్ఠం. శ్యావంగా (తెలుపు, నలుపు కలిపి) గాని, నీలవర్ణంతో కాని ఉంటే అది 'అప్రాప్తకం'. అనగా అశుద్ధమైనది.

మూ. 1. తులాప్రతిమానకం పౌతవాధ్యక్షే వక్ష్యామః. తేనోపదేశేన రూప్యసువర్ణం దద్యా దాదదీత చ.

2. అక్షశాలామ్ అనాయుక్తః నోపగచ్ఛేత్. అభిగచ్ఛన్నుచ్ఛేద్యః. ఆయుక్తో వా సరూప్యస్వర్ణః తేనైవ జీయేత. విచితవస్త్రహస్తగుహ్యాః కాఞ్చనపృషతత్వష్టృతపనీయకారవః ధ్మాయకచరపాంసుధావకాః ప్రవిశేయుః నిష్కసేయుశ్చ.

సర్వం చైషామ్ ఉపకరణమ్ అనిష్ఠితాశ్చ ప్రయోగాః తత్రైవ అవతిష్ఠేరన్. గృహీతం సువర్ణం ధృతం చ ప్రయోగం కరణమధ్యే దద్యాత్. సాయం ప్రాతశ్చ లక్షితం కర్తృకారయితృముద్రాభ్యాం నిదధ్యాత్.

వ్యా. 1. అనుమతించబడనివాడు అక్షశాలకేసి వెళ్లకూడదు. అలా ఎవడైనా వెడితే వాని దగ్గర ఉన్నదంతా తీసివేసుకొనాలి. అనుమతించబడిన కర్మచారి కూడ ఎంత వెండి బంగారం లోపలకి తీసికొని వెడుతున్నాడో అంతా కూడ వాని దగ్గరినుంచి దండంగా తీసివేసుకోవాలి. కాంచనకారువులు (రసవేధచేత బంగారం చేసేవాళ్ళు), చిన్న చిన్న పూసల వంటివి తయారుచేసేవాళ్లు, పాత్రాదులు తయారుచేసేవాళ్లు, వివిధ అలంకారాలు తయారుచేసేవాళ్లు, ధ్మాయకులు (కొలిమి ఊదేవాళ్లు), పరిచారకులు, బూడిద శుద్ధి చేసేవాళ్లు వీళ్ల వస్త్రాలు, చేతులు, రహస్యప్రదేశాలు వెదకి పరీక్షించినతరవాతనే లోపలకి ప్రవేశించడం గాని, బైటకు వెళ్లడం కాని చెయ్యాలి. వాళ్ల అన్ని సాధనాలు, పూర్తి కాని పనులు (అనిష్ఠితాః ప్రయోగాః) అక్కడనే ఉండాలి. (వాళ్లు తమతో తీసుకొని వెళ్లకూడదు). పని ప్రారంభంలో తీసుకున్న బంగారం, చేసిన వస్తువులూ, తూకం ప్రకారం కరణాల (లెక్కలు వ్రాసే వాళ్ల) మధ్య (వాళ్లను సాక్షులనుగా ఉంచుకొని) సౌవర్ణికునికి అప్పచెప్పాలి. సాయంకాలం, ప్రాతఃకాలమందూ కూడ చేసినవాని ముద్ర (సీలు), చేయించిన అధికారి ముద్రా రెండూ వేసి సువర్ణాన్ని అక్షశాలలో ఉంచాలి.

మూ. 1. క్షేపణో, గుణః, క్షుద్రకమ్ ఇతి కర్మాణి, క్షేపకః కాచార్పణాదీని. గుణః సూత్రవానాదీని. ఘనం,సుషిరం, పృషతాదియుక్తం చ క్షుద్రకమితి.

2. అర్పయేత్ కాచకర్మణః పఞ్చభాగమ్, కాఞ్చనం దశభాగం కటుమానమ్. తామ్రపాదయుక్తం రూప్యం రూప్యపాదయుక్తం వా సువర్ణం సంస్కృతకం తస్మాద్రక్షేత్.

3. పృషతకాచకర్మణః త్రయో హి భాగాః పరిభాణ్డం, ద్వౌ వాస్తుకమ్. చత్వారో వా వాస్తుకం త్రయః పరిభాణ్డమ్.

వ్యా. 1. క్షేపణం, గుణం, క్షుద్రకం అని బంగారం పనులు మూడు విధాలు. బంగారంలో మణులు పొదగడం మొదలైన పని 'క్షేపణం'. సన్నటి తీగలు చేసి అల్లడం మొదలైనది 'గుణం'. ఘనమైన (రంధ్రం లేని) గుళ్లు మొదలైనవి, రంధ్రాలున్న

పూసలు, గుటికలు మొదలైనవి ఉన్న ఆభరణాలు తయారుచేయడం 'క్షుద్రకం' (చిన్న చిన్న బంగారం పని).

2. మణులను పొదిగే పనిలో ఆ మణియొక్క అడుగున దాని (మణియొక్క) ఐదవభాగం మూసే టట్లు బంగారం కూర్చాలి. దాని పదవభాగాన్ని (చూట్టూ పైనాకూడ) బంగారంతో బిగించాలి. (ఈ విధంగా చేసిన బిగింపుకు 'కటుమానం' అని పేరు). ఇలా అడుగునా, చుట్టూ బంగారం బిగించే సమయంలో స్వర్ణకారుడు నాల్గవవంతు రాగి కలిపిన వెండి కాని, నాల్గవవంతు వెండి కలిసిన బంగారంకాని కలిపివేసి సంస్కరించే అవకాశం ఉంది. అలా చేయకుండా రక్షించాలి. (చూడాలి).

3. బంగారు గుళ్లు కలిపిన మణులు పొదిగే పనిలో ఉపయోగించే బంగారంలో మూడు వంతులు బంగారం పద్మకస్వస్తికాద్యాకారంలో బిగించవలసిన ఆ గుళ్లూ మణులూ బిగించడానికీ (పరిభాండం), రెండు వంతుల బంగారం వాటి వాస్తుకానికి (అడుగు భాగానికీ) ఉపయోగించాలి. లేదా బంగారం ఏడు భాగాలు చేసి నాలుగు భాగాలు వాస్తుకానికీ, మూడు భాగాలు పరిభాండానికీ వాడాలి.

మూ. 1. తష్టుకర్మణః- శుల్బభాణ్డం సమసువర్ణేన సంయూహయేత్. రూప్యభాణ్డం ఘనం, ఘనసుషిరం వా సువర్ణార్ధేన అవలేపయేత్. చతుర్భాగసువర్ణం వాలుకాహిఙ్గులకస్య రసేన చూర్ణేన వా వాసయేత్.

2. తపనీయం జ్యేష్ఠం సువర్ణం సురాగం సమసీసాతిక్రాన్తం పాకపత్రపక్వం సైన్ధవికయా ఉజ్జ్వాలితం నీలపీతశ్వేతహరితశుకపోతవర్ణానాం ప్రకృతిర్భవతి.తీక్ష్ణం చైవాస్య మయూరగ్రీవాభం, శ్వేతభఙ్గం, చిమిచిమాయితం పీతచూర్ణితం కాకణికః సువర్ణరాగః.

వ్యా. ఇప్పుడు త్వష్ట (తామ్రరజతాదిపాత్రాదులకు పూతపెట్టేవాడు) చేసే పని చెప్పబడుతున్నది.రాగి వస్తువు (భాండం) ను సమమైన ప్రమాణం గల సువర్ణంలో (16 లేదా 17 వన్నెల బంగారంతో) కలపాలి. ఘనరూపంలో (ఉంగరాలు, కంకణాలు మొ.) ఉన్న లేదా ఘనసుషిరరూపంలో (కలశలు,పాత్రలు మొదలైనవాటి రూపంలో) ఉన్న వెండి వస్తువుకు ఆ వెండిలో సగం సువర్ణంతో పూత పెట్టించాలి. లేదా ఆ వెండి పాత్రకు నాల్గవ వంతు సువర్ణం, వాలుకాహింగులం (ఒకరకమైన పసుపు చూర్ణం) కరిగించి తయారుచేసిన రసంతో కాని, వాటి చూర్ణంతో కాని (బంగారు)మెరుగుపెట్టాలి.

2. బంగారంతోను, బంగారమూ ఇతరలోహాలు కలిపిన మిశ్రలోహాలతోను తయారుచేసే వేరువేరు రంగుల ఆభరణాదులను గూర్చి చెపుతున్నాడు- కొన్ని వస్తువులకు శ్రేష్ఠమైన మంచి రంగు గల సువర్ణం (16 లేదా 17 వన్నెల బంగారం) ఐదు వర్గాల వస్తువులకు ప్రకృతిగా (వాటిని తయారుచేసే మూలద్రవ్యంగా) ఉపయోగిస్తుంది. సమప్రమాణంలో సీసం కలిపి చిన్న పత్రాలుగా చేసి అరణ్యగోమయంతో కాల్చి, సైంధవికతో (సౌరాష్ట్రంలో లేదా సింధుదేశంలో లభించే మట్టిచేత) మెరుపు పెట్టబడిన బంగారం నీలిరంగు, పసుపు రంగు, తెల్లని రంగు, ఆకుపచ్చని రంగు, చిలకపిల్ల రంగు గల మిశ్రలోహాలకి ప్రకృతి అవుతుంది. దీనికి ఇనుము కలిపితే నెమలికంఠం రంగుతో, మధ్యకి విరుస్తే తెల్లగా ఉండి "చిమ్‌చిమ్" అని మెరుస్తూ ఉంటుంది. పది మాషాల సువర్ణంలో ఒక కాకిణి ప్రమాణం గల ఇనుము కాల్చి చూర్ణం చేసి కలిపితే పైన చెప్పిన విధంగా ఉంటుంది.

మూ. 1. తారముపశుద్ధం వా. అస్థితుత్థే చతుః; సమసీసే చతుః, శుష్కతుత్థే చతుః, కపాలే త్రిః, గోమయే ద్విః, ఏవం సప్తదశతుత్థాతిక్రాన్తం సైన్ధవికయా ఉజ్జ్వలితమ్. ఏతస్మాత్ కాకణ్యుత్తరా అపసారితా ఆద్విమాషాదితి సువర్ణే దేయమ్; పశ్చాత్ రాగయోగః శ్వేతతారం భవతి.

2. త్రయోఽంశాః తపనీయస్య ద్వాత్రింశద్భాగశ్వేతతారమూర్ఛితం తత్ శ్వేతలోహితకం భవతి. తామ్రం పీతకం కరోతి.

3. తపనీయముజ్జ్వాల్య రాగత్రిభాగం దద్యాత్.పీతరాగం భవతి.

4. శ్వేతతారభాగౌ ద్వౌ ఏకస్తపనీయస్య ముద్గవర్ణం కరోతి.

5. కాలాయసస్యార్ధభాగాభ్యక్తం కృష్ణం భవతి. ప్రతిలేపినా రసేన ద్విగుణాభ్యక్తం తపనీయం శుకపత్రవర్ణం భవతి. తస్యారమ్భే రాగవిశేషేషు ప్రతివర్ణికాం గృహ్ణీయాత్.

6. తీక్ష్ణతామ్రసంస్కారం చ బుధ్యేత. తస్మాత్ వజ్రమణిముక్తాప్రవాల రూపాణామ్ అపనేయిమానం చ రూప్యసువర్ణభాణ్డబన్ధప్రమాణాని చేతి.

వ్యా. 1. లేదా పరిశుద్ధమైన వెండిని ప్రకృతిగా ఉపయోగించాలి. ఎముకల పొడి కలిపిన మట్టితో తయారుచేసిన మూసలో నాలుగు పర్యాయాలు, సీసం, మట్టీ, సమానమైన పాళ్లలో కలిపి తయారుచేసిన మూసలో నాలుగు పర్యాయాలు, బిరుసైన ఇసుకతో తయారుచేసిన మూసలో నాలుగు పర్యాయాలు, శుద్ధమైన మట్టితో

తయారుచేసిన మూసలో మూడు పర్యాయాలు, గోమయంతో చేసిన మూసలో రెండు పర్యాయాలు - ఈ విధంగా పదిహేడు మూసలు (పుటాలు) పూర్తి అయిన తరవాత సైంధవిక మృత్తికతో మెరుగు పెట్టాలి. ఇలా తయారైన వెండినుండి కాకణి మొదలు రెండు మాషాలవరకు తీసివేసి దానిని సువర్ణప్రమాణం గల మామూలు వెండిలో కలిపి తరవాత రంగు వచ్చే విధానాలు చెయ్యాలి. అప్పుడు ఇది కలిపిన వెండి (సామాన్యం వెండి) బాగా తెల్లగా అవుతుంది.

2. తపనీయంయొక్క (అలంకారాలు చేసే బంగారంయొక్క)మూడు భాగాలు ముప్పైరెండు భాగాల తెల్లని వెండితో కలిపితే అది తెలుపు ఎరుపు రంగు గలదిగా తయా రవుతుంది. ఆ విధంగా రాగిలో కలిపితే దానిని పసుపుపచ్చగా చేస్తుంది.

3. సామాన్యస్వర్ణాన్ని సైంధవికతో మెరుగు పెట్టి దానిలో శోధితస్వర్ణం మూడు భాగాలు కలిపితే దాని రంగు పసుపుపచ్చగా తయా రవుతుంది.

4. తెల్ల వెండి రెండు భాగాలు, తపనీయం ఒక భాగం కలుపుతే పెసర గింజల రంగు ఏర్పడుతుంది.

5. సంగం భాగం ఇనుముతో పూత పెడితే తపనీయం నల్లగా అవుతుంది. తపనీయానికి రెండు రెట్లు బాగా అంటుకునే రసాయనద్రవ్యంలో నానబెడితే దాని రంగు చిలక రెక్కల రంగు వలె ఉంటుంది. ఈ రంగులు మార్చే విధానం ప్రారంభించే టప్పుడు ముందుగా ఆ యా రంగుల విషయంలో అవి ఎంతవరకు ఆ లోహానికి అంటుతాయి అనే విషయంలో పరీక్ష చెయ్యాలి.

6. ఇనుమును, రాగిని ఎలా సంస్కరించాలో ధాతుశోధనశాస్త్రంనుంచి తెలుసుకోవాలి. అందువల్ల వజ్రాలు, మణులు, ముత్యాలు, పాగడాలు - వీటితో తయారు చేసే వాటిలో (స్వర్ణకారుల ద్వారా) ఏ ఏ విధంగా నష్టం కలుగుతుందో ఆ విషయాన్నీ, వెండి బంగారం వస్తువుల తయారీని, వాటి ప్రమాణాలనూ గుర్చి తెలుసుకొని ఉండాలి.

శ్లో. సమరాగం సమద్వన్ద్వమసక్తపృషతం స్థిరమ్,
సుప్రమృష్టమసంపీతం విభక్తం ధారణే సుఖమ్,
అభినీతం ప్రభాయుక్తం సంస్థానమధురం సమమ్,
మనోనేత్రాభిరామం చ తపనీయగుణాః స్మృతాః.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే అధ్యక్షప్రచారే ద్వితీయాధికరణే త్రయోదశోఽధ్యాయః, అక్షశాలాయాం సువర్ణాధ్యక్షః, ఆదితః చతుస్త్రింశః.

వ్యా. బంగారంతో చేసిన ఏ ఆభరణమైనా సమానమైన రంగుతో, ఎగుడు దిగుళ్లు కాకుండా, పూసలు ఒక దానికి ఒకటి కలవకుండా ఉండాలి. అది స్థిరంగా బాగా శుభ్రం చేయబడి ఉండాలి.మెరుపుకోసం ఎక్కువ నీరు పెట్టకూడదు. దాని వివిధ భాగాలు స్పష్టంగా వేరు వేరుగా ఉండాలి. ధరించడానికి సుఖకరంగా, కొట్టవచ్చినట్లు కనబడకుండ (అభినీతమ్=not-gaudy),కాంతిమంతమై అందమైన ఆకారంతో సమంగా, మనస్సుకు, చూడడానికీ ఆహ్లాదకరంగా ఉండాలి.

"బాలానందిని" అను కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో అధ్యక్షప్రచారం అనే ద్వితీయాధికరణంలో "సువర్ణాదిశాలలో సువర్ణాధ్యక్షుడు" అనే పదమూడవ అధ్యాయం, మొదటినుండి ముప్పైనాల్గవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ చతుర్దశోఽధ్యాయః

ద్వాత్రింశం ప్రకరణమ్. విశిఖాయాం సౌవర్ణికప్రచారః (విశిఖలో సౌవర్ణికుని పని).

మూ. 1. సౌవర్ణికః పౌరజానపదానాం రూప్యసువర్ణమావేశనిభిః కారయేత్.నిర్దిష్టకాలకార్యం చ కర్మ కుర్యుః, అనిర్దిష్టకాలం కార్యాపదేశమ్.

2. కాలాతిపాతనే పాదహీనం వేతనం తద్ద్విగుణశ్చ దణ్డః. కార్యస్యాన్య థాకరణే వేతననాశః తద్ద్విగుణశ్చ దణ్డః.

3. యథావర్ణప్రమాణం నిక్షేపం గృహ్ణీయుః తథావిధమేవార్పయేయుః, కాలాన్తరాదపి చ తథావిధమేవ ప్రతిగృహ్ణీయుః అన్యత్ర క్షీణపరిశీర్ణాభ్యామ్.

4. ఆవేశనిభిః సువర్ణపుద్గలలక్షణప్రయోగేషు తత్తజ్జానీయాత్.

5. తప్తకలధౌతకయోః కాకణికః సువర్ణే క్షయో దేయః. తీక్ష్ణకాకణీ రూప్యద్విగుణా రాగప్రక్షేపః తస్య షడ్భాగః క్షయః.

6. వర్ణహీనే మాషావరే పూర్వః సాహసదణ్డః, ప్రమాణహీనే మధ్యమః,

తులాప్రతిమానోపధౌ ఉత్తమః, కృతభాణ్డోపధౌ చ.

వ్యా. 1. సౌవర్ణికుడు (కంసాలి) ఆవేశనులచేత (శిల్పశాలలో పనిచేసే సువర్ణకారాదులైన శిల్పులచేత) నగరనివాసులకు, బైట ఉండే గ్రామాదివాసులకు సంబంధించిన వెండి బంగారం పనులను చేయించాలి. వాళ్లు ఈ పని ఇంతకాలంలో పూర్తి చెయ్యాలి అని నిర్దిష్టమైన పనులు చెయ్యాలి. పని స్వభావాన్ని పట్టి కాలం నిర్ణయించడం శక్యం కాని పక్షంలో కాలనిర్దేశం లేకుండానే పనులు చెయ్యవచ్చు.

2. నిర్దేశించిన కాలం దాటిపోతే ఆ శిల్పి జీతంలో నాల్గవ వంతు తగ్గించి, దానికి రెట్టింపు జుర్మానా వెయ్యాలి. చేయవలసిన పని మరొక విధంగా చేస్తే ఇవ్వవలసిన జీతం ఇవ్వకుండా దానికి రెట్టింపు జుర్మానా వెయ్యాలి.

3. ఏ రంగు, ఎంత ప్రమాణం ఉన్న నిక్షేపం(సరుకు) తీసుకుంటారో దానిని అదే రంగులో, అంతే ప్రమాణంలో తిరిగి అప్పగించాలి. ఏ కారణం చేతనైనా అనుకున్న కాలం దాటిపోయినా కూడ ఏ విధమైన సరుకు ఇచ్చి ఉన్నాడో అలాంటి సరుకే (ఇచ్చిన పౌరజానపదాదులు) తిరిగి తీసుకోవాలి. (ఏమాత్రం తేడా ఉన్నా తీసుకొనగూడదు). ఆ సరుకులో కొంత అరిగిపోయినా, కొంత భాగం రాలిపోయినా ఉన్న దున్నట్లుగా తీసి కొనకూడదు. అనగా ఆ నష్టానికి పరిహారం వసూలు చెయ్యాలి.

4. సౌవర్ణికుడు ఆవేశనుల సహాయంతో బంగారం, పుద్గలాలు (దానితో చేసే వస్తువులు) వీటి లక్షణాలను, వాటి తయారు చేసే విధానాన్నీ (ప్రయోగం) బాగా తెలుసుకొని ఉండాలి (కాం). బంగారం, బంగారంతో చేసే వస్తువులు, వాటి లక్షణాలు, ప్రయోగం-ఇవన్నీ బాగా తెలుసుకొని ఉండాలి (గ.శా.).

5. అలంకారాదులకు ఉపయోగించే బంగారంలోను, వెండిలోను సువర్ణం అనే ప్రమాణంలో కాకణికం (పదహారు మాషాలలో మాషంలో నాల్గవవంతు) తరుగు చేసినవానికి ఇవ్వాలి. రంగుకోసం ఒక ఇనుపకాకణి, వెండి దానిలో దానికి రెట్టింపు కలపాలి. దానిలో ఆరవ వంతు తరుగు అంగీకరించవచ్చును. (అనగా చేర్చిన మూడు కాకణులలో ఆరవవంతు -అర్ధకాకణి, తరుగు అంగీకరించాలి).

6. కనీసం మాషం సువర్ణం వన్నె తగ్గితే (శిల్పికి) పూర్వసాహసదండం విధించాలి. తూకంలో మాషం తగ్గితే మధ్యమసాహసదండం. త్రాసులో కాని, తూకం రాళ్లలో గాని మోసం ఉంటే ఉత్తమసాహసదండం. తయారుచేసిన వస్తువులో మోసం కనబడితే కూడ ఉత్తమసాహసదండం.

మూ. 1. సౌవర్ణికేన అదృష్టమ్ అన్యత్ర వా ప్రయోగం కారయతః ద్వాదశపణో దణ్డః. కర్తుః ద్విగుణః సాపసారశ్చేత్. అనపసారః కణ్టకశోధనాయ నీయేత. కర్తుశ్చ ద్విశతో దణ్డః పణచ్ఛేదనం వా.

2. తులాప్రతిమానభాణ్డం పౌతవహస్తాత్ క్రీణీయుః. అన్యథా ద్వాదశపణో దణ్డః.

3. ఘనం, సుషిరం, సంయూహ్యమ్, అవలేప్యం, సంఘాత్యం, వాసితకం చ కారుకర్మ.

4. తులావిషమ మపసారణం విస్రావణం పేటకః పిఙ్కశ్చేతి హరణోపాయాః.

5. సంనామినీ,ఉత్కర్ణికా, భిన్నమస్తకోపకణ్ఠీ, కుశిక్యా, సకటుకక్ష్యా పారివేల్లీ, అయస్కాన్త్యా చ దుష్టతులాః.

వ్యా. 1. సౌవర్ణికునికి కనబడకుండా గాని, మరొక ప్రదేశంలో గాని పనిచేయిస్తున్న వానికి పన్నెండు పణాల జుర్మానా. అలా చేయడానికి తగిన కారణం (అపసారం) ఉంటే శిల్పికి రెట్టింపు జుర్మానా. అపసారం (Excuse) లేనివానిని కంటకశోధనం కోసం (మెజిస్ట్రేట్ దగ్గరికి) తీసికొని వెళ్లాలి. వస్తువు తయారు చేసిన శిల్పికి రెండు వందల పణాలు జుర్మానా, లేదా వాని చేతి వ్రేళ్లు ఛేదించివేయాలి.

2. సువర్ణకారాదులు త్రాసు, తూకం, రాళ్లు మొదలైనవి పౌతవుని దగ్గర (తూనికల కొలతల అధికారి దగ్గర) కొనాలి. అలా కాకపోతే పన్నెండు పణాల దండం.

3. ఘనం (ఉంగరం మొదలైనది), ఘనసుషిరం (పాత్రలు మొ.), సంయూహ్యం (పైన రేకు అతకడం), సంఘాత్యం (బిగించడం), వాసితకం (పైన పూత పూయడం) అని శిల్పకర్మ (ఐదు విధాలు).

4. తులావిషమం, అపసారణం, విస్రావణం, పేటకం, పింకం అనేవి హరించే ఉపాయాలు.

5. తులావిషమాన్ని (త్రాసులో ఉండే దోషాలు) చెపుతున్నాడు:- సంనామిని (మెత్తని లోహంతో నిర్మించినది), ఉత్కీర్ణిక (ఇనుప చూర్ణంతో కాని, పాదరసం కాని నింపిన లోపలి రంధ్రాలు కలది), భిన్నమస్తక (చివర పైన రంధ్రాలు ఉన్నది - అలాంటిది గాలికి ఒక పక్కకు వంగిపోతుంది), ఉపకంఠి (చాలా ముళ్లు, గ్రంథులు

ఉన్నది), కుశిక్య (రెండు ప్రక్కల వేళ్లాడే ఉట్టెలు సరిగా లేనిది), సకటుకక్ష్య (సరిగా చూపని ముల్లు కలది), పారివేల్లి (ఇటూ అటూ ఊగిపోయేది), అయస్కాంతంతో నిర్మించినది - ఇవి చెడ్డ త్రాసులు, వీటితో చేసే మోసం 'తులావిషమం'.

మూ. 1. రూప్యస్య ద్వౌ భాగౌ, ఏకః శుల్బస్య త్రిపుటకమ్, తేన ఆకరోద్గతమపసార్యతే తత్ త్రిపుటకాపసారితమ్; శుల్బేన శుల్బాపసారితమ్; వేల్లకేన వేల్లకాపసారితమ్. శుల్బార్ధసారేణ హేమ్నా హేమాపసారితమ్.

2. మూకమూషా, పూతికిట్టః, కరటకముఖమ్, నాలీ, సందంశః, జోఙ్గనీ, సువర్చికా, లవణం తదేవ సువర్ణమిత్యపసారణమార్గాః. పూర్వప్రణిహితా వా పిణ్డవాలుకా మూషాభేదాదగ్నిష్ఠా ఉద్ధ్రియన్తే.

3. పశ్చాద్బన్ధనే ఆచితకపత్ర పరీక్షాయాం వా రూప్యరూపేణ పరివర్తనం విస్రావణమ్; పిణ్డవాలుకానాం లోహపిణ్డవాలుకాభిర్వా.

4. గాఢశ్చాభ్యుదయార్థశ్చ పేటకః సంయూహ్యావలేప్య సంఘాత్యేషు క్రియతే. సీసరూపం సువర్ణపత్రేణ అవలిప్తమ్ అభ్యన్తర మష్టకేన బద్ధం గాఢపేటకః. స ఏవ పటలసంపుటేషు అభ్యుద్ధార్యః. పత్రమాశ్లిష్టం యమకపత్రం వా అవలేప్యేషు క్రియతే. శుల్బం తారం వా గర్భః పత్రాణాం సంఘాత్యేషు క్రియతే. శుల్బరూపం సువర్ణపత్రసంహతం ప్రమృష్టం సుపార్శ్వమ్. తదేవ యమకపత్రసంహతం ప్రమృష్టమ్. తామ్రతారరూపం చోత్తరవర్ణకః.

వ్యా. 1. కల్తీ బంగారం మొదలైనవి కలిపి మంచి బంగారం ఎలా అపహరిస్తారో చెపుతున్నాడు - రెండు పాళ్లు వెండి, ఒక పాలు రాగి కలిపినది త్రిపుటకం. గనిలోనుంచి తీసిన మంచి బంగారంలో త్రిపుటకం కలిపి మంచి బంగారం తీసివేసుకుంటే అది 'త్రిపుటకాపసారితం'. రాగి కలిపి అపహరిస్తే అది "శుల్బాపసారితం'. సమానమైనపాళ్లలో వెండి ఇనుము కలిపి తయారుచేసినది 'వేల్లకం' ఆ వేల్లకాన్ని కలిపి మంచి బంగారం తీసివేయడం 'వేల్లకాపసారితం' బంగారంతో సమమైన పాళ్లలో రాగి కలిపి ఆ విధంగా తయారైన మిశ్రలోహం కలిపి మంచి బంగారం తీసివేయడం ' హేమాపసారితం'.

2. మూకమూష (Dummy crucible - మూసలో ఉంచిన పనిచేయని

మూస), లోహాల మలం (కిలం, తుప్పు మొ.), కాకి ముట్టి ఆకారంలో ఉండే ఒకసాధనం (కరటకముఖం), గొట్టం, పట్టుకారు, తోలుతిత్తి,సువర్చిక అనే ఒక విధమైన లవణం, మామూలు లవణం, అదే బంగారం వలె కనబడే మరొక నాసిరకమైన బంగారం, ఇవన్నీ మంచి బంగారం తీసివేసే మార్గాలు. అగ్నిలో మూస పెట్టే ముందు ఇసుక ముద్దలుగా చేసి అగ్నిలో ఉంచి, మూస బ్రద్దలైపోయిన తరవాత ఆ ఇసుకముద్దలు తీసివేయడం కూడా మరొక ఉపాయం.

3. ఒక పాత్ర మొదలైనది ముందుగా తయారుచేసి దానికి తరవాత రేకు తొడిగే టప్పుడు గాని, తొడిగే రేకును పరీక్షించే టప్పుడు గాని బంగారు రేకుకు బదులు వెండి రేకు ఉపయోగించడానికి 'విస్రావణం' అని పేరు. లేదా బంగారం ఉండే ఇసుక ముద్దల స్థానంలో ఇనుము ఉండే ఇసుకముద్దలు ఉంచడం కూడా 'విస్రావణమే'.

4. (పైన చెప్పిన) సంయూహ్య - అవలేప్య - సంఘాత్యాలలో పేటకం (అతకడం) గాఢంగాను, విడదీయడానికి సులువైనది గాను ఉంటుంది. సీసం రేకుమీద బంగారు రేకుతో కప్పి మధ్య లక్క మొదలైన వాటితో గట్టిగా బిగిస్తే అది 'గాఢపేటకసంయూహ్యం'. రేకులను కేవలం దగ్గర చేర్చి తయారుచేస్తే అది విడదీయడానికి సులువుగా ఉంటుంది. అందుచేత అది 'అభ్యుద్ధార్య పేటక సంయూహ్యం'. అవలేప్యాలలో బంగారుపూత ఒక ప్రక్కనే చేయబడుతుంది లేదా పైనా లోపలా కూడా చేయబడుతుంది. ఆ రేకుల మధ్య రాగి గాని వెండి గాని ఉంటుంది. సంఘాత్యాలలో రాగి రేకుకు బంగారు రేకు అతికించి మెరుగుపెట్టి ఒక పక్క అందంగా ఉంటే టట్లు చేయబడుతుంది. రాగిరేకుకే రెండు ప్రక్కలా రెండు బంగారు రేకులు అంటిస్తే అది 'ప్రమృష్టం'. కొన్నింటికి బంగారమే కాకుండా పైన రాగి, వెండీ కూడా అమర్చడం, పూయడం జరుగుతుంది. (వాటికి లోపల ఉండేది ఏ ఇనుప వస్తువో అయి ఉంటుంది.)

మూ. తదుభయం తాపనికషాభ్యాం నిఃశబ్దోల్లేఖనాభ్యాం వా విద్యాత్. అభ్యుద్ధార్యం బదరామ్లే లవణోదకే వా సాదయన్తి. ఇతి పేటకః.

వ్యా. గాఢపేటక - అభ్యుద్ధార్యపేటకాలను కాల్చి, గీటురాయిమీద గీసి కాని, లేదా చెడ్డ చప్పుడునుపట్టి గాని లేదా వాడియైన అగ్రం గల సాధనంతో గట్టిగా రాసిగాని పరీక్షించాలి. అభ్యుద్ధార్యాన్ని రేగిపళ్లరసంలో కాని ఉప్పు కలిపిన నీళ్లల్లో గాని నానబెట్టి పరీక్షించాలి. ఇది పేటకానికి సంబంధించిన మోసం.

మూ. 1. ఘనసుషిరే వా రూపే సువర్ణమృన్మాలుకాహిఙ్గులుకకల్కో వా తప్తః అవతిష్ఠతే. దృఢవాస్తుకే వా రూపే వాలుకామిశ్రజతుగాన్ధారపఙ్కో వా తప్తః అవతిష్ఠతే, తయోః తాపనమ్ అవధ్వంసనం వా శుద్ధిః. సపరిభాణ్డే వా రూపే లవణముల్కయా కటుశర్కరయా వా తప్తమ్ అవతిష్ఠతే. తస్య క్వాథనం శుద్ధిః. అభ్రపటలమ్ అష్టకేన ద్విగుణవాస్తుకే వా రూపే బధ్యతే. తస్య అపిహితకాచకస్య ఉదకే నిమజ్జతః ఏకదేశః సీదతి. పటలాన్త రేషు వా సూచ్యా భిద్యతే. మణయః, రూప్యం, సువర్ణం వా ఘనసుషిరాణాం పిఙ్కః. తస్య తాపనమ్ అవధ్వంసనం వా శుద్ధిః. ఇతి పిఙ్కః.

2. తస్మాత్ వజ్రమణిముక్తాప్రవాలరూపాణాం జాతిరూపవర్ణప్రమాణ పుద్గలలక్షణాన్యుపలభేత.

వ్యా. 1. ఘనమూ రంధ్రా లున్నదీ అయిన అలంకారంలో (ఘనసుషిరం) సువర్ణమృత్ అనే లోహం కాని,సువర్ణమాలుకా అనే లోహం, హింగలకం - ఈ రెండూ కలిపి తయారుచేసిన కల్కం (ముద్ద) గాని బాగా వేడిచేసి కలిపితే (ఆ అలంకారంలోపల అంటిస్తే) అది అలాగే దానిలో ఉండిపోతుంది. గట్టి వాస్తుకం (పీఠబంధం - అడుగుభాగం) గల అలంకారంలో ఇసుక కలిపిన లక్కగాని, గాంధారదేశంలో లభ్యం అయే పంకం, అనగా ఎఱ్ఱని తగరం, బాగా వేడి చేసి అతిగితే స్థిరంగా ఉండిపోతుంది (ఈ అలంకారాలలో చేసే మోసం ఇది అని అర్థం). ఈ రెండు రకాలైన వాటిని (ఘనసుషిరదృఢవాస్తుకాలంకారాలను) బాగా కాల్చినా, గట్టిగా కొట్టినా శుద్ధి కలుగుతుంది - అనగా ఆ కలిపిన సరుకు బైటకు వచ్చేస్తుంది, చుట్టూ లోహం ఉన్న (బంగారు) వస్తువుమీద బాగా వేడిగా ఉన్న జ్వాలతో గరుకు ఇసుకతో కాలిస్తే అది ఆ వస్తువుకు అంటుకొనిపోతుంది. అలాంటి వస్తువును బాగా ఉడికిస్తే అది శుద్ధం అవుతుంది. రెండు రెట్ల ఆధారం గల వస్తువులో లక్కతో అభ్రపటలాన్ని (మైకాపొరను) అతికించవచ్చును. లోపల గాజుపూసలు వేసి పైన కప్పివేసిన ఆ వస్తువును పరీక్షకోసం నీళ్లల్లో ముంచితే దాని ఒక భాగం మునుగుతుంది. ఆ పొర మైకా పొర కాక రాగి మొదలైనవాటి పొర అయితే దానిని సూదితో పొడిస్తే అది ఛేదించబడుతుంది. ఘనసుషిరాలైన (గాజులు ఉంగరాలు మొదలైన) ఆభరణాల విషయంలో మణులు (గాజురాళ్లు), వెండి లేదా అశుద్ధమైన సువర్ణం - ఇవి పింకం; అనగా మంచి భాగాన్ని హరించడానికి ఉపాయాలు. అలాంటి అలంకారాన్ని కాల్చడం కాని, ఖండించడం కాని

చేస్తే దానికి శుద్ధి. ఇంతవరకు పింకాన్ని గూర్చి చెప్పబడింది. (పింకం అనగా పీఠబంధం అని కాంగ్లే.).

2. అందువల్ల సౌవర్ణికుడు వజ్రాలు, ముత్యాలు, పగడాలు, వీటి జాతిని, రూపాన్నీ, వర్ణాన్నీ, ప్రమాణాన్నీ, వాటితో తయారుచేసిన ఆభరణాదుల్నీ, వాటి లక్షణాలనూ బాగా తెలుసుకొని ఉండాలి.

మూ. కృతభాణ్డపరీక్షాయాం, పురాణభాణ్డప్రతిసంస్కారే వా చత్వారో హరణోపాయాః. పరికుట్టనమ్, అవచ్ఛేదనమ్, ఉల్లేఖనం, పరిమర్దనం వా. పేటకాపదేశేన పృషతం గుణం పిటకాం వా యత్ పరిశాతయన్తి తత్ పరికుట్టనమ్. యద్ ద్విగుణవాస్తుకానాం వా రూపే సీసరూపం ప్రక్షిప్య అభ్యన్తరమవచ్ఛిన్దన్తి తదవచ్ఛేదనమ్. యద్ ఘనానాం తీక్ష్ణేన ఉల్లిఖన్తి తదుల్లేఖనమ్. హరితాలమనఃశిలాహిఙ్గులకచూర్ణానామన్యతమేన కురువిన్దచూర్ణేన వా వస్త్రం సంయూహ్య యత్ పరిమృద్నన్తి తత్ పరిమర్దనమ్. తేన సౌవర్ణరాజతాని భాణ్డాని క్షీయన్తే. న చైషాం కించిదవరుగ్ణం భవతి.

వ్యా. తయారైన వస్తువులను పరీక్షించడంలోను, పాత వస్తువులను బాగుచేయడంలోను పరికుట్టనం, ఛేదించడం, ఉల్లేఖనం, మర్దనం అనే నాలుగు హరణోపాయాలు ఉన్నాయి. పైన ఉన్న ఆచ్ఛాదనాన్ని (పై పొరను) పరీక్షించడం అనే వంకచేత చిన్న గుటికను గాని, చిన్న తీగవంటిదానిని గాని, ఒక పొరను గాని క్రిందికి జారవిడవడం 'పరికుట్టనం'. రెండు రెట్లు పీఠబంధం (వాస్తుకం) ఉన్న వస్తువుల రూపంలో సీసం రేకు ఉంచి మధ్య నున్న బంగారం తీసివేయడం 'అవచ్ఛేదనం'. ఘనరూపంలో ఉన్న వస్తువులను ఏదైన వాడియైన సాధనంతో గీయడం 'ఉల్లేఖనం'. హరితాళం, మణిశిల, హింగులకం - వీటి చూర్ణంతో కాని, కురువిందం అనే ఒకానొక రాతి చూర్ణంతో కాని వస్త్రాన్ని పూసి (ఈ చూర్ణాలలో వస్త్రం ఒత్తుతూ) గట్టిగా వస్తువును ఆ వస్త్రంతో రాయడం "పరిమర్దనం". ఇలా చేయడంచేత బంగారు ఆభరణాలు, వెండి ఆభరణాలు అరిగిపోతాయి. దీనివల్ల వస్తువులు ఏమీ చెడిపోవు.

మూ. 1. భగ్నఖణ్డఘృష్టానాం సయూహ్యానాం సదృశేనానుమానం కుర్యాత్ -అవలేప్యానాం యావదుత్పాటితం తావదుత్పాట్యానుమానం కుర్యాత్. విరూపాణాం వా. తాపన ముదకపేషణం చ బహుశః కుర్యాత్.

2. అవక్షేపః, ప్రతిమానమ్, అగ్నిః, గణ్డికా, భాణ్డికాధికరణీ, పిఞ్ఛః, సూత్రమ్, చేల్లం, బోల్లనం,శిరా, ఉత్సఙ్గః, మక్షికా, స్వకాయేక్షా, దృతిః, ఉదకశరావమ్, అగ్నిష్ఠమితి కాచం విద్యాత్.

3. రాజతానాం విస్రం, మలగ్రాహి,పరుషం, ప్రస్తీతం,వివర్ణం వా దుష్టమితి విద్యాత్.

వ్యా. 1. పరికుట్టనం చేసి విరగగొట్టబడినవి, అవచ్ఛేదనంచేత అపహరించబడినవి, ఉల్లేఖన-పరిమర్దనాలచేత అపహరించబడినవి అయిన సంయూహ్యాల (రేకు అతికిన వస్తువుల)లోని పోయిన పదార్థం ప్రమాణాన్ని (అలాంటి ఇతరవస్తువుల ప్రమాణాన్ని పట్టి) ఊహించాలి. అవలేప్యాలైన (పూత పూసిన) వస్తువుల్లో ఎంత అపహరించబడిందో తెలుసుకొనడానికి శిల్పి ఎంత భాగం ఊడదీశాడో అంత భాగం ఊడదీసి దానిని పట్టి ఊహించాలి. అలాగే రంగు మారిపోయిన వస్తువుల విషయంలో కూడ. వస్తువులను పరీక్షించడానికి అనేక పర్యాయాలు కాల్చి యాసిడ్ నీళ్లలో నానబెట్టాలి.

2. అవక్షేపం (హస్తలాఘవంచేత అపహరించడం), తూకపు రాళ్లు,రాతిదిమ్మ, చెత్త బుట్ట పెట్టే దాని ఆధారం (భాండికాధికరణీ), నెమలిపింఛం, సూత్రం, వస్త్రం, మాటలలో మరిపించడం (బోల్లనం), తల, ఒడి, ఈగ (ఈగలు తోలుకుంటున్నట్లు చిన్న ముక్కలు దూరంగా విసిరివేయడం), తన శరీరం కేసి చూసుకుంటూ ఉండడం, తోలుతిత్తి, నీళ్ల మూకుడు, అగ్నిలో వేసి ఉంచిన అశుద్ధమైన పదార్థం - ఇవన్నీ కాచం అనగా అపహరణోపాయం అని తెలుసుకోవాలి.

1. వెండివస్తువులలో దుర్గంధం గలది, మలినంగా ఉండేది (నల్లబడేది), పరుషస్పర్శగలది, కఠినమైనది, మంచి రంగు లేనిది దుష్ట మని గ్రహించాలి.

శ్లో. ఏవం నవం చ జీర్ణం చ విరూపం చాపి భాణ్డకమ్,
పరీక్షేతాత్యయం చైషాం యథోద్దిష్టం ప్రకల్పయేత్.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే అధ్యక్షప్రచారే ద్వితీయాధికరణే చతుర్దశోఽధ్యాయః,
విశిఖాయాం సౌవర్ణికప్రచారః, ఆదితః పఞ్చత్రింశః.

వ్యా. సౌవర్ణికుడు కొత్తదీ,పాతదీ, రంగు చెడినదీ అయిన వస్తువును ఈ విధంగా పరీక్షించాలి. వీటికి చెప్పిన విధంగా నష్టపరిహారం ఏర్పరచాలి.

"బాలానందిని" అను కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో అధ్యక్షప్రచారం అనే ద్వితీయాధికరణంలో విశిఖలో సౌవర్ణిక ప్రచారం' అనే పద్నాల్గవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి ముప్పైఐదవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ పఞ్చదశోఽధ్యాయః

త్రయస్త్రింశం ప్రకరణమ్-కోష్ఠాగారాధ్యక్షః

(వివిధవస్తువులను నిలవ ఉంచే స్థానం అధ్యక్షుడు)

మూ. 1. కోష్ఠాగారాధ్యక్షః సీతా-రాష్ట్ర-క్రయిమ-పరివర్తక-ప్రామిత్యక-అపమిత్యక - సింహనికాన్యజాత-వ్యయప్రత్యాయోపస్థానాని ఉపలభేత.

2. సీతాధ్యక్షోపనీతః సస్యవర్ణకః సీతా.

3. పిణ్డకరః, షడ్భాగః,సేనాభక్తమ్, బలిః, కరః, ఉత్సఙ్గః, పార్శ్వమ్, పారిహీణికమ్, ఔపాయనికమ్, కౌష్ఠేయకం చ రాష్ట్రమ్.

4. ధాన్యమూల్యం, కోశనిర్హారః, ప్రయోగప్రత్యాదానం చ క్రయిమమ్.

5. సస్యవర్ణానా మర్ఘాన్తరేణ వినిమయః పరివర్తకః.

6. సస్యయాచనమన్యతః ప్రామిత్యకమ్.

7. తదేవ ప్రతిదానార్థమ్ అపమిత్యకమ్.

8. కుట్టకరోచకసక్తుశుక్తపిష్టకర్మ తజ్జీవనేషు తైలపీడనమ్ ఔరభ్రచాక్రికేషు ఇక్షూణాం చ క్షారకర్మ సింహనికా.

9. నష్టప్రస్మృతాదిరన్యజాతః.

10. విక్షేపవ్యాధితాన్తరారమ్భశేషం చ వ్యయప్రత్యాయః.

11. తులామానాన్తరం హస్తపూరణమ్ ఉత్కరః,వ్యాజీ, పర్యుషితమ్, పార్జితం చ ఉపస్థానమితి.

వ్యా. 1. కోష్ఠాగారాధ్యక్షుడు (వివిధవస్తువులను సంగ్రహించి నిలవచేసే స్థానం కోష్ఠాగారం; దాని అధ్యక్షుడు. Superintendent of the magazine) సీత, రాష్ట్రం, క్రయిమం, పరివర్తకం, ప్రామిత్యకం, అపమిత్యకం, సింహనిక, అన్యజాతం,

వ్యయప్రత్యాయం, ఉపస్థానం -వీటిని గూర్చి పరిశీలనాపూర్వకంగా తెలుసుకోవాలి.

2. సీతాధ్యక్షుడు (ధాన్యరూపమైన పన్ను వసూలు చేసే అధికారి) కోష్ఠాగారానికి తీసికొని వచ్చిన వివిధసస్యజాతులు 'సీత'.

3. గ్రామాదులనుండి సామూహికంగా వసూలు చేయవలసిన పన్ను, ఆ యా ప్రాంతాలలో వసూలు చేయవలసిన ఆరవ వంతు సస్యాదికం, సైన్యంకొరకు ఏర్పరచే బత్తెం, కొన్ని ప్రదేశాలనుండి నిశ్చితరూపంలో వసూలు చేయవలసిన పదవ వంతు, ఇరవైయవ వంతు మొదలైన సస్యాదిభాగం(బలి), ఫలవృక్షాదులకు సంబంధించిన రాజు కీయవలసిన భాగం (కరం), రాజుకు పుత్రజన్మాద్యుత్సవసమయాదులలో పౌరులు, జానపదులు అందించే తేనె మొదలైన వస్తువులు (ఉత్సంగం), మామూలుగా వసూలు చేసే దానికంటె అధికంగా వసూలు చేసిన పన్ను (పార్శ్వమ్), చతుష్పాదాదుల ద్వారా కలిగిన సస్యనాశానికి పరిహారం (పారిహీణికం), రాజుకు ఉపాయనంగా సమర్పించే పట్టుబట్టలు మొదలైనవి (ఔపాయనికం), రాజు నిర్మించిన చెరువులు, ఉద్యానవనాలు మొదలైనవాటినుండి లభించేది (కౌష్ఠేయకం) - వీటికి 'రాష్ట్రం' అని పేరు. అనగా ఇది రాష్ట్రంలో లభించే పన్ను.

4. ధాన్యం అమ్మగా వచ్చిన సొమ్ము, సొమ్ము వెచ్చించి ధాన్యం కొనుగోలు, ఇతరులకు ఇచ్చిన దానిని వడ్డీతో సహ వసూలు చేయడం ఈ మూడింటికీ 'క్రయిమం' అని పేరు.

5. సస్యజాతులకు చెందినవాటిలో ఒక రకం ధాన్యం ఇచ్చి దానికి బదులు మరొక రకం ధాన్యం తీసుకొనడం 'పరివర్తకం'.

6. ఇతరులనుండి యాచించి సస్యం తీసుకొనడం 'ప్రామిత్యకం'.ఇది తిరిగి ఇవ్వవలసిన పని ఉండదు.

7. తిరిగి ఇస్తా నని చెప్పి ఆ విధంగా అప్పుగా తీసుకొనడం 'ఆపమిత్యకం'.

8. దంచడం, పైరులు ఒలవడం, (తిరుగలిలో) విసరడం, మాదకద్రవ్యాలు తయారుచేయడం, పిండి తయారుచేయడం అనే వాటిని జీవనాధారంగా చేసుకొని జీవించేవాళ్లచేత ఆ పనులు చేయించడం, గొత్తెలకాపర్లచేత, గానుగలు త్రిప్పేవాళ్లచేత నూనె తీయించడం, చెరుకు రసం తీయించి వండించడం మొదలైనది 'సింహనిక'.

9. నష్టమైనది, మరచిపోయినది మొదలైనది "అన్యజాతం".

10. సైన్యంకోసం పంపినదానిలోను, వ్యాధితులకు చికిత్స చేయడంకోసం పంపిన ద్రవ్యంలోను ఖర్చుపెట్టగా మిగిలినది "వ్యయప్రత్యాయం".

11. తూకంలోను కొలతలలోను వచ్చిన తేడాలు, కుంచం మొదలైనవాటిలో ఎక్కువగా పట్టేటట్లు చేతితో నింపడం, ధాన్యాదుల రాశి, వ్యాజి (కొసరుగా తీసికొన్న ద్రవ్యం) గడచిన సంవత్సరానికి చెందిన నిలవ వస్తువులు,తన నేర్పుచేత సంపాదించిన పుష్పతాంబూలాదికం - వీటికి 'ఉపస్థానం' అని పేరు.

మూ. 1. ధాన్యస్నేహక్షారలవణానామ్.

2. ధాన్యకల్పం సీతాధ్యక్షే వక్ష్యామః. సర్పిస్తైలవసామజ్జానః స్నేహాః.

3. ఫాణితగుడమత్స్యణ్డికాఖణ్డశర్కరాః క్షారవర్గః.

4. సైన్ధవసాముద్రవిడయవక్షారసౌవర్చలోద్భేదజాః లవణవర్గః.

5. క్షౌద్రం మార్ద్వీకం చ మధు.

6. ఇక్షురసగులమధుఫాణితజామ్బవపనసానామన్యతమో మేష శృఙ్గీపిప్పలీక్వాథాభిషుతో మాసికః,షాణ్మాసికః, సాంవత్సరికో వా చిద్భిటోర్వారుకేక్షుకాణ్డామ్రఫలామలకావసుతః శుద్ధో వా శుక్తవర్గః.

7. వృక్షామ్లకరమర్దామ్రవిదలామలకమాతులుఙ్గ కోలబదర సౌవీరకపరూషకాదిః ఫలామ్లవర్గః.

8. దధిధాన్యామ్లాదిర్ద్రవామ్లవర్గః.

9.పిప్పలీమరిచశృఙ్గిబేరాజాజీకిరాతతిక్తగౌరసర్షపకుస్తుమ్బురు చోరకదమనకమరువక శిగ్రుకాణ్డాదిః కటువర్గః.

10. శుష్కమత్స్యమాంసకన్దమూలఫలశాకాది చ శాకవర్గః.

వ్యా. 1. ఇటుపైన ధాన్యం, స్నేహాలు,క్షారాలు, లవణాలు వీటిని గూర్చి చెప్పబడుచున్నది.

2. ధాన్యాలకు సంబంధించిన విధానం సీమాధ్యక్షాధ్యాయంలో చెప్పగలం. నెయ్యి, తైలం, వస, మజ్జ (ఎముకలలోను మాంసంలోను ఉండే గుజ్జు) - ఇవి స్నేహాలు.

3. ఫాణితం (Molasses), బెల్లం, మత్స్యండిక (బెల్లానికీ, ఖండశర్కరకీ మధ్య అవస్థ) ఖండశర్కర (పటికబెల్లం) ఇవి క్షారవర్గం.

4. సైంధవలవణం, సముద్రలవణం, విడలవణం యవక్షారం (Salt-Petre) సౌవర్చలం (Borax & salt) చవటిభూమినుంచి తీసినది -ఇవి లవణవర్గం.

5. తెనెటీగలు సేకరించినది, ద్రాక్షపళ్లనుంచి తీసినది అని మధువు రెండు రకాలు.

6. చెరుకురసం, గులం (బెల్లం), మధువు, పాణితం, నేరేడుపళ్ల రసం, పనసపళ్ల రసం-వీటిలో ఏదైన ఒకదానిలో మేషశృంగి-పిప్పిళ్లు వేసి మరగపెట్టి చేసిన క్వాథంతో కలిపి తయారుచేసిన మాదకద్రవ్యం మాసం నిలవ ఉన్నది, ఆరు మాసాలు నిలవ ఉన్నది, సంవత్సరం నిలవఉన్నది అని మూడు విధాలుగా ఉంటుంది. దీనిలోనే చిధ్భటం (తీయని దోస), వగరు దోస,చెరుకుకఱ్ఱ, మామిడిపండ్లు, ఉసిరికాయలు - వీటి రసంతో కలిపి కాని, కలపకుండా గాని తయారుచేయవచ్చు. ఇది శుక్తవర్గం.

7. చింత, కరమర్దం, మామిడి, విదలం (అనాస), ఉసిరి, మాదీఫలం, ఒక రకం రేగి, రేగి, కష(ం)రూషకం మొదలైనది ఫలామ్లవర్గం (పుల్లని పండ్లు).

8. పెరుగు ధాన్యామ్లం (కడుగు) మొదలైనది ద్రవామ్లవర్గం.

9. పిప్పళ్లు,మిరియం, అల్లం, జీలకఱ్ఱ, కిరాతతిక్తం అనే ఓషధి, తెల్ల ఆవాలు, కొత్తిమ్మిరి, చోరకం, దమనకం, మరువకం, ములక్కాడ మొదలైనది కటుకవర్గం.

10. ఎండిన చేపలు, ఎండిన మాంసం, దుంపలు, మూలాలు, ఫలాలు, శాకాలు, మొదలైనవి శాకవర్గం.

మూ. 1. తతఽర్ధమాపదర్థం జానపదానాం స్థాపయేత్. అర్ధము పయుఞ్జీత. నవేన చానవం శోధయేత్.

2. క్షుణ్ణఘృష్టపిష్టభృష్టానామార్ద్రశుష్కసిద్ధానాం చ ధాన్యానాం వృద్ధి క్షయప్రమాణాని ప్రత్యక్షీకుర్వీత.

3. కోద్రవవ్రీహీణామర్ధం సారః, శాలీనామష్టభాగోనః, త్రిభాగోనః వరకాణామ్. ప్రియఙ్గూణామర్ధం సారః నవభాగవృద్ధిశ్చ. ఉదారకస్తుల్యః. యవాః గోధూమాశ్చ క్షుణ్ణాః.

4. తిలాః, యవాః, ముద్గమాషాశ్చ ఘృష్టాః పఞ్చభాగవృద్ధిః గోధూమః సక్తవశ్చ. పాదోనాకలాయచమసీ. ముద్గమాషాణామర్ధపాదోనా.శైమ్బానామర్ధం సారః. త్రిభాగోనో మసూరాణామ్.

వ్యా. 1. కోష్ఠాగారానికి చేరిన సరుకులో సగం దేశంలో దుర్భిక్షాద్యాపదలు వస్తే ఆదుకోవడానికి జాగర్తచేసి ఉంచాలి.ఒక సగమే ఉపయోగించాలి. క్రొత్త సరుకుతో పాత సరుకును శోధించాలి. పాతది తీసివేసి దాని స్థానంలో క్రొత్తది చేర్చాలి అని అర్థం.

2. దంచినవి, బాగా నలిపినవి, పిండిచేసినవి,వేయించినవి, తడివి, ఎండినవి,

వండి తినడానికి సిద్ధంగా ఉన్నవి - ఈ ఏడు రకాల ధాన్యాలలో ఎప్పుడు అవి (ప్రమాణాదులలో) పెరుగుతాయో,తరుగుతాయో, ఎప్పుడు ఏ ప్రమాణం ఉంటుందో కోష్ఠాగారాధ్యక్షుడు స్వయంగా చూచి తెలుసుకొని ఉండాలి.

3. కొఱ్ఱలలోను, వరిధాన్యంలోను సారం సగం ఉంటుంది. అనగా రెండు కుంచాల ధాన్యానికి ఒక కుంచం బియ్యం వస్తా యని అర్థం. శాలిధాన్యంలో సగమూ ఎనిమిదవవంతు తగ్గుదలా ఉంటుంది. అనగా ఎనిమిది కుంచాల శాలిధాన్యానికి మూడు కుంచాలు బియ్యం వస్తాయి. వరకలకి మూడవవంతు తగ్గుతుంది. అనగా మూడు కుంచాల వరకలకి రెండు కుంచాల బియ్యం వస్తాయి. ప్రియంగువులకు సగం సారం ఉంటుంది; తొమ్మిదవ వంతు పెరుగుతుంది. అనగా ఎనిమిది కుంచాలకి ఐదు కుంచాల బియ్యం వస్తాయి. ఎండిన వాటిని దంపిస్తే సగం సారం, తడిపితే తొమ్మిదవవంతు పెరుగుదల అని అర్థం. ఉదారకధాన్యం కూడా దంచినా దంచనప్పుడు ఎంత ప్రమాణమో అంతే ఉంటుంది. యవలు, గోధుమలు దంపించినా కూడ ప్రమాణంలో మార్పు ఉండదు.

4. తిలలు, యవలు, పెసలు, మినుములు, నలగకొట్టినా (పప్పుచేసినా కూడ) ప్రమాణంలో మార్పు ఉండదు, గోధుమలు నలగకొట్టినా, యవలు వేయించి పిండి చేసినా ఐదవ వంతు ప్రమాణం పెరుగుతుంది. కలాయం (ఒకరకం శనగ) పిండి (చమసీ) నాల్గవవంతు తగ్గుతుంది. (నాలుగు కుంచాలు కలాయం పిండి చేస్తే మూడు కుంచాలు అవుతుంది). పెసలు, మినుములు పిండి చేయిస్తే ఎనిమిదవ వంతు తగ్గుతుంది. శైలబాల (ఉలవలు మొదలైనవాటిలో) సారం సగమే ఉంటుంది. మసూరాలలో (ఒకరకం శనగలు) మూడవ వంతు తగ్గుతుంది.

మూ. 1. పిష్టమామం కుల్మాషశ్చాధ్యర్ధగుణః. ద్విగుణో యావకః. పులాకః పిష్టం చ సిద్ధమ్.

2. కోద్రవవరకోదారకప్రియఙ్గూణాం త్రిగుణమన్నం చతుర్గుణం వ్రీహీణామ్. పఞ్చగుణం శాలీనామ్. తిమితమపరాన్నం ద్విగుణమర్ధాధికం విరూఢానామ్.

3. పఞ్చభాగవృద్ధిః భృష్టానామ్. కలాయో ద్విగుణః, లాజాః భరుజాశ్చ.

వ్యా. 1. గోధుమలు మొదలైనవాటి పచ్చి (తడిగా ఉన్న) పిండి, ఉడికించిన పెసలు, మినుములు మొదలైనవాటి ప్రమాణమూ కూడ సగం పెరుగుతుంది.

(నాలుగు) కుడుబాలు ఆరు కుడుబాలు అవుతాయి. పొట్టు తీసివేసిన యవల చూర్ణం రెట్టింపు అవుతుంది. ఉడికించిన పులాకలు (పై పైన పొట్టుతీసిన తండులాలు) గోధూమచూర్ణాదికం ఉడికిస్తే రెట్టింపు అవుతాయి.

2. కోద్రవాలు(కొఱ్ఱలు), వరకలు, ఉదారకలు, ప్రియంగువులు వండితే మూడు రెట్ల అన్నం తయారవుతుంది. వరి బియ్యం ఉడికిస్తే నాలుగు రెట్ల అన్నం తయారవుతుంది. శాలిధాన్యం (అడవులలో పండే ఒక రకం వరి)వండితే ఐదు రెట్ల అన్నం తయారవుతుంది. తడిపిన అపరాన్నం, అనగా శనగలు మొదలైనవాటి అన్నం రెండు రెట్లు అవుతుంది. అంకురించిన (పూర్తిగా ముదరని) శనగలు మొదలైన వాటి అన్నం సగం అధికం అవుతుంది.

3. గోధుమాదులు వేయిస్తే ఐదవ వంతు ప్రమాణం పెరుగుతుంది. కలాయం (ఒక రకం శనగ) వేయిస్తే రెట్టింపు అవుతుంది. బియ్యం, యవలూ వేయిస్తే రెట్టింపు అవుతాయి.

మూ. 1. షట్కం తైలమతసీనామ్. నిమ్బకుశామ్రకపిత్థాదీనాం పఞ్చభాగః. చతుర్భాగికాః తిలకుసుమ్భమధూకేఙ్గుదీస్నేహాః.

2. కార్పాసక్షౌమాణాం పఞ్చపలే పలసూత్రమ్.

వ్యా. 1. అవిసిగింజలనుంచి ఆరవవంతు, వేప, కుశ, మామిడి, వెలగగింజలనుండి ఐదవవంతు, నువ్వులనుండి, కుసుంభబీజాలనుండి మధూక బీజాలనుండి, గారకాయలనుండి నాల్గవ వంతు నూనె లభిస్తుంది.

2. ఐదు పలాల పత్తికి, క్షౌమానికి (ఒక రకమైన మొక్కల బెరడు) ఒక పలం దారం లభిస్తుంది.

మూ. పఞ్చద్రోణే శాలీనాం ద్వాదశాఢకం తణ్డులానాం కలభభోజనమ్, ఏకాదశకం వ్యాలానాం, దశకమౌపవాహ్యానాం, నవకం సాంనాహ్యానాం, అష్టకం పత్తీనాం, సప్తకం ముఖ్యానాం, షట్కం దేవీకుమారాణాం, పఞ్చకం రాజ్ఞామ్, అఖణ్డపరిశుద్ధానాం వా తణ్డులానాం ప్రస్థః.

వ్యా. ఒక ద్రోణం (ఇరవై ఆఢకాలు) శాలిధాన్యం నుంచి పొట్టు, నూకలు, మొదలైనవి తక్కువ తీయడం, కొంచెం ఎక్కువ తీయడం - అలాంటి తేడాలను పట్టి పన్నెండు ఆఢకాలు, పదకొండు ఆఢకాలు, పది ఆఢకాలు - ఈ మొదలైన రీతిలో బియ్యం వస్తాయి. పూర్తిగా బాగుచేసిన ట్లయితే ఐదు ఆఢకాల బియ్యం లభిస్తాయి. ఆ

విధమైన బియ్యం ఎవరికి ఎలాంటివి ఇవ్వాలో చెపుతున్నాడు. ఈ నాటి భాషలో చెప్పాలంటే పన్నెండవ నంబరు బియ్యం, పదకొండవ నంబరు బియ్యం ఇత్యాదివిధంగా చెప్పవచ్చు.

చిన్న ఏనుగుల (ఏనుగు పిల్లల) ఆహారానికి 12వ నంబరు బియ్యం, దుష్టమైన (అదుపులో ఉండని) ఏనుగులకి 11వ నంబరు బియ్యం,సవారీ ఏనుగులకి 10వ నంబరు బియ్యం, యుద్ధంలో ఉపయోగించే ఏనుగులకు 9వ నంబరు బియ్యం, కాలిబంటులకు 8వ నంబరు బియ్యం, ప్రధానులైన భటులకు 7వ నంబరు బియ్యం, రాణులకు, రాజపుత్రులకు 6వ నంబరు బియ్యం, రాజులకు 5వ నంబరు బియ్యం సరఫరా చెయ్యాలి. లేదా రాజులకు ఇరవై ఆఢకాల ధాన్యంనుంచి ఒక ప్రస్థం వచ్చే టట్లు తీసిన ముక్క విరగని పరిశుద్ధమైన తండులాలు వినియోగించాలి.

మూ. 1. చతుర్భాగః సూపః, సూపషోడశో లవణాంశః, చతుర్భాగః సర్పిషః తైలస్య వా, ఏకమార్యభక్తమ్. ప్రస్థషడ్భాగః సూపః, అర్ధస్నేహమ వరాణామ్. పాదోనం స్త్రీణామ్. అర్ధం బాలానామ్.

2. మాంసపలవింశత్యా స్నేహార్ధకుడువః, పలికో లవణస్యాంశః, క్షారపలయోగః, ద్విధరణికః కటుకయోగః, దధ్నశ్చార్ధప్రస్థః.

3. తేనోత్తరం వ్యాఖ్యాతమ్, శాకానామధ్యర్ధగుణః, శుష్కాణాం ద్విగుణః. స చైవ యోగః.

వ్యా. (ఒక ప్రస్థం బియ్యం) ఒక ప్రస్థంలో నాల్గవభాగం సూపం (పప్పు దినుసులు), సూపంలో పదహారవ భాగం ఉప్పు,దానిలో నాల్గవ భాగం నెయ్యి లేదా తైలం - ఇది ఆర్యునికి (మధ్యమప్రతిపత్తి అనగా మధ్యరకం స్టేటస్ కలవానికి) భోజనం. తక్కువ ప్రతిపత్తి (Status) కలవాళ్ల భోజనం - ప్రస్థంలో ఆరవ వంతు సూపం, దానిలో సగం తైలం-ఆహారం. ఆర్యస్త్రీలకు పురుషుల ఆహారంలో నాల్గవవంతు తక్కువ. బాలులకు అనగా ఆర్యబాలులకు, అవరబాలులకు ఆ పురుషుల ఆహారంలో సగం.

2. మాంసాన్ని సంస్కరించడానికి - ఇరవై పలాల మాంసానికి అర్ధకుడుబం (ప్రస్థంలో ఎనిమిదవ వంతు కుడుబం; పదహారవ వంతు అర్ధకుడుబం) నూనె, లవణం ఒక పలం, లవణం లేకపోతే ఒక పలం సువర్చికా - యవక్షారాదికం, రెండు ధరణుల ప్రమాణం గల పిప్పళ్లు, మిరియాలు,ఇంగువ మొదలైన మషాలాలు, ప్రస్థంలో సగం పెరుగు చేర్చాలి - (ఇవి చేర్చి మాంసం వండాలి).

3. ముప్పై పలాల మాంసం, అంతకంటె ఎక్కువ మాంసం వండడానికి మిగిలిన సరుకుల ప్రమాణం ఈ పాళ్లలోనే పెంచుకుంటూ పోవాలి. శాకాలకి పైన చెప్పిన సరుకులన్నీ సగం పెంచి ఉపయోగించాలి. ఎండిన మాంసం, శాకం మొదలైనవాటికి ఆ సరుకులు పైన చెప్పిన ప్రమాణాలకి రెట్టింపు ప్రమాణాలలో చేర్చాలి.

మూ. 1. హస్త్యశ్వయోః తదధ్యక్షే విధాప్రమాణం వక్ష్యామః. బలీవర్దానాం మాషద్రోణం, యవానాం వా పులాకః. శేషమశ్వవిధానమ్. విశేషో ఘాణపిణ్యాకతులాకణకుణ్డకం, దశాఢకం వా.

2. ద్విగుణం మహిషోష్ట్రాణామ్. అర్ధద్రోణం ఖరపృషతరోహితానామ్. ఆఢకమేణకురఙ్గాణామ్. అర్ధాఢకమజైలకవరాహాణాం ద్విగుణం వా కణకుణ్డకమ్. ప్రస్థౌదనః శునామ్. హంసక్రౌఞ్చమయూరాణామ్ అర్ధప్రస్థః. శేషాణామ్ అతః మృగపశుపక్షివ్యాలానామేకభక్తానుమానం గ్రాహయేత్.

వ్యా. 1. ఏనుగులకీ, అశ్వాలకీ ఇవ్వవలసిన ఆహారాన్ని గూర్చి గజాధ్యక్ష - అశ్వాధ్యక్షప్రకరణాలలో చెపుతాం. ఎద్దులకు ఒక ద్రోణం మినుములు లేదా యవల తౌడు ఒక ద్రోణం ఇవ్వాలి. మిగిలినది అశ్వాలకి చెప్పినట్లే. వీటికి మాత్రమే ఇచ్చే ఆహారంలో విశేషం ఏమనగా - ఒక తుల (నూరు పలాలు) లేదా పది అఢకాల బియ్యం నూకల జావ ఇవ్వాలి.

2. దున్నపోతులకీ, ఒంటెలకీ, దీనికి రెట్టింపు ఆహారంగా ఇవ్వాలి. గాడిదలకీ, చుక్కలలేళ్లకి, రోహితాలనే ఎఱ్ఱలేళ్లకీ సగం ద్రోణం ప్రమాణంలో మాషాదులు ఇవ్వాలి. ఏణాలు, కురంగాలు అనే లేళ్లకి ఒక ఆఢకం ఇవ్వాలి. మేకలకి, గొఱ్ఱెలకి, పందులకీ ఆఢకంలో సగం (రెండు ప్రస్థాలు) లేదా ఒక ఆఢకం బియ్యపు నూక గంజి ఇవ్వాలి. కుక్కలకి ఒక ప్రస్థం ప్రమాణం గల అన్నం ఇవ్వాలి. హంసలకి, క్రౌంచపక్షులకి, నెమళ్లకీ ప్రస్థంలో సగం అన్నం ఇవ్వాలి. ఇవి కాక మిగిలిన మృగాలకి, పశువులకు, పక్షులకు, క్రూరమృగాలకు, అవి ఎంత ఆహారం తినగలుగుతాయో దాన్ని పట్టి ఉజ్జాయింపు చేసి ఆహారం ఇవ్వాలి.

మూ. అఙ్గారాంస్తుషాన్ లోహకర్మాన్తభిత్తిలేప్యానాం హారయేత్. కణికాః దాసకర్మకరసూపకారాణామ్. అతోఽన్యత్ ఔదనికాపూపికేభ్యః ప్రయచ్ఛేత్.

2. తులామానభాణ్డం రోచనీదృషణ్ముసలోలూఖల కుట్టకరోచకయన్త్ర పత్రకశూర్పచాలనికాకణ్డోలీపిటకసంమార్జన్యశ్చ ఉపకరణాని.

3. మార్జకారక్షకధారకమాయకమాపదాయక దాపక శలాకాప్రతి గ్రాహక దాసకర్మకరవర్గశ్చ విష్టిః.

4. శ్లో. ఉచ్చైర్ధాన్యస్య నిక్షేపో మూతాః క్షారస్య సంహతాః,
మృత్కాష్ఠకోష్ఠాః స్నేహస్య పృథివీ లవణస్య చ.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే అధ్యక్షప్రచారే ద్వితీయాధికరణే పఞ్చదశోఽధ్యాయః
కోష్ఠాగారాధ్యక్షః; ఆదితః షట్త్రింశః.

వ్యా. 1. బొగ్గులు, ఊక-వీటిని లోహకారులకు, గోడల పైపూతలు వేసేవాళ్లకి పంపించాలి. నూకలు దాసులకీ, కర్మకారులకీ, సూపకారులకు (గంజి మొదలైనవి వండేవాళ్లకి) వాళ్ల ఆహారం కోసం ఇవ్వాలి. మిగిలిన సరుకు అన్నం వండే వంటవాళ్లకీ, అపూపాలు (కేక్స్) తయారుచేసే వాళ్లకీ (అవి తయారుచేయడం కొరకు) ఇవ్వాలి.

2. తూకాలు వేసే సామగ్రి (తూలాభాండం) కొలతలు వేసే సామగ్రి (మానభాండం), తిరగళ్లు (రోచనీ), నూరుకొనే సన్నికెలలు (దృషత్), రోకళ్లు, రోళ్లు, కుట్టకయంత్రం (ఒంటెమెడ ఆకారంలో ఉండే యంత్రం; బియ్యం మొదలైనవి పిండిచేయడానికి ఉపయోగించేది), రోచకయంత్రం (నలగకొట్టే యంత్రం; దీనిని మనుష్యులు కాని, ఎద్దులు కాని, జలధారగాని నడిపిస్తాయి), పత్రకం (ధాన్యాదుల్ని ఇటూ అటూ చిమ్మే కర్రతో చేసిన సాధనం), చాట, జల్లెడ, వెదురు బుట్టలు (కండోలీ) పెట్టెలు(పిటక), చీపుళ్లు - ఇవన్నీ సమకూర్చుకొనవలసిన సాధనాలు.

3. తుడిచేవాడు (మార్జక), ఆరక్షకుడు (కోష్ఠాగారాన్ని రక్షించే వాచ్‌మాన్), దారకుడు (తూకాలు తూచేవాడు), మాపకుడు (కొలతలు కొలిచేవాడు), దాయకుడు (సరుకులు ఇచ్చేవాడు - డెలివరీ చేసేవాడు), దాపకుడు (దాయకులమీద అధికారి - ఇప్పించేవాడు), శలాకాప్రతిగ్రాహకుడు (తూచిన లేదా కొలిచిన సామానులు తీసికొనేవాడు గ.శా.) లెక్కలు చూచేవాడు - అక్కౌంటెంటు - కాంగ్లే.), దాసుడు (ధనం ఇచ్చి కొన్నవాడు; ఆజీవితాంతం పనిచేయవలసినవాడు) కర్మకరులు (తాత్కాలికంగా జీతానికి కుదిరిన పనివాళ్లు) వీళ్లందరూ 'విష్టి' అనగా రాజభృత్యులు.

ధాన్యాన్ని నిలవచేయడానికి భూమిస్పర్శ లేని ఉన్నతస్థానాలు ఉపయోగించాలి. బెల్లం మొదలైన క్షారాలను నిలవచేయడానికి గట్టిగా బిగించి కట్టిన తృణాదులతో చేసిన బంధనాలు ఏర్పరచాలి. నెయ్యి, నూనెలు మొదలైన స్నేహద్రవ్యాలను నిలవచేయడానికి మట్టితోను, కఱ్ఱతోను తయారుచేసిన పాత్రలు ఉపయోగించాలి. లవణం భూమిలో పాతిపెట్టి సంరక్షించాలి.

"బాలానందిని" అను కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో అధ్యక్షప్రచారం అనే రెండవ అధికరణంలో కోష్ఠాగారాధ్యక్షుణ్ణి గూర్చిన పదిహేనవ అధ్యాయం, మొదటినుంచి ముప్పైఆరవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ షోడశోఽధ్యాయః

చతుస్త్రింశం ప్రకరణమ్ - పణ్యాధ్యక్షః

మూ. 1. పణ్యాధ్యక్షః స్థలజలజానాం నానావిధానాం పణ్యానాం స్థలపథవారిపథోపయాతానాం సారఫల్గ్వర్ఘాన్తరం ప్రియాప్రియతాం చ విద్యాత్. తథా విక్షేపసంక్షేపక్రయవిక్రయప్రయోగకాలాన్.

2. యచ్చ పణ్యం ప్రచురం తదేకీకృత్య అర్ఘమారోపయేత్. ప్రాప్తే అర్ఘే వా అర్ఘాన్తరం కారయేత్.

3. స్వభూమిజానాం రాజపణ్యానామ్ ఏకముఖం వ్యవహారం స్థాపయేత్. పరభూమిజానామ్ అనేకముఖమ్. ఉభయం చ ప్రజానామనుగ్రహేణ విక్రాపయేత్. స్థూలమపి చ లాభం ప్రజానామ్ ఔపకారికం వారయేత్. అజస్రపణ్యానాం కాలోపరోధం సంకులదోషం వా నోత్పాదయేత్.

వ్యా. 1. పణ్యాధ్యక్షుడు, (అమ్మదగిన రాజద్రవ్యానికి 'పణ్యం' అని పేరు. అలా అమ్మే శాఖకు అధ్యక్షుడు (Director of Trade) నేలమీద పుట్టినవి, జలంలో పుట్టినవీ అయిన పణ్యవస్తువులు స్థలమార్గం ద్వారా, జలమార్గం ద్వారా తన కార్యాలయానికి వచ్చినప్పుడు ఆ పణ్యాలలో ఏవి శ్రేష్ఠమైనవో, ఏవి నాసిరకమైనవో తెలుసుకోవాలి. వాటి మూల్యంలో తారతమ్యాన్ని ఏవి కొనేవాళ్లకి ప్రియమైనవో (తొందరగా అమ్ముడు పోతాయో) ఏవి అంతగా ప్రియం కానివో (తొందరగా అమ్ముడు

పోవో) తెలుసుకోవాలి. అదే విధంగా ఆ సరుకులను ఏ ఏ సమయాలలో వివిధ ప్రదేశాలకు పంపాలో, ఎప్పుడు వాటిని ఉపసంహరించాలో (withdraw), ఎప్పుడు కొనాలో, ఎప్పుడు అమ్మాలో - తగిన కాలం కూడా తెలుసుకొని ఉండాలి.

2. చాలా ఎక్కువగా ఉన్న పణ్యాన్ని అంతనీ ఒక చోట చేర్చి దాని ఖరీదు పెంచాలి. అనుకున్న ధర వచ్చిన తరవాత దానికి మరొక మూల్యం నిర్ణయించాలి (తగ్గించాలి).

3. (రాజు) తన రాజ్యంలో పుట్టిన వస్తువుల క్రయవిక్రయవ్యవహారం ఒక్క చోటినుంచే జరిగేటట్లు చెయ్యాలి. ఇతరరాజ్యాలనుంచి వచ్చినవాటి క్రయ విక్రయవ్యవహారం అనేకస్థానాలనుంచి నడిపించాలి. రెండు విధాలైన (స్వభూమిజ - పరభూమిజ) పణ్యాన్నీ కూడ ప్రజలకు పీడ కలగకుండా అమ్మించాలి. లాభం అధికంగా లభిస్తుంది కదా అని ప్రజలకు క్లేశం కలిగించే లాభం సంపాదించ కూడదు. నిత్యావసరవస్తువుల (పాలు కూరలు మొ.) విషయంలో కాలోపరోధం (సమయానికి అవి ప్రజలకు అందకుండా చేయడం) గాని, సంకులదోషం (సరుకు నిలవ ఉండగా ఇంకా సరుకు తీసికొని వచ్చి కలపడం) గాని చేయకూడదు.

మూ. 1. బహుముఖం వా రాజపణ్యం వైదేహకాః కృతార్ఘం విక్రీణీరన్. ఛేదానురూపం చ వైధరణం దద్యుః.

2. షోడశభాగో మానవ్యాజీ. వింశతిభాగః తులామానమ్. గణ్య పణ్యానామ్ ఏకాదశభాగః.

3. పరభూమిజం పణ్యమ్ అనుగ్రహేణావాహయేత్. నావికసార్థవాహే భ్యశ్చ పరిహారమాయతిక్షమం దద్యాత్. అనభియోగశ్చార్థేషు ఆగన్తూనామన్యత్ర సభ్యోపకారిభ్యః.

వ్యా. 1. వర్తకులు ధర నిర్ణయించిన రాజపణ్యాన్ని వేరు వేరు ప్రదేశాలలో అమ్మవచ్చును. అమ్మిన వస్తువుల ధరలో ఏదైనా నష్టం (భేదం) వస్తే దానికి తగిన వైధరణం (నష్టాన్ని పూరించడం - compensation) చెల్లించాలి.

2. కొలిచే వస్తువుల మీద రాజుకు ఇచ్చే వ్యాజి పదహారవ వంతు. (వ్యాజి అనగా అధికంగా ఇవ్వవలసినది - Surcharge. అనగా 16 కిలోగ్రాముల సరుకు అమ్మితే ఒక కిలోగ్రామ్ రాజుకు ఇవ్వాలి) తూచి అమ్మేవాటిమీద ఇరవైయవ వంతు వ్యాజి. లెక్కపెట్టి అమ్మేవాటిమీద వ్యాజి పదకొండవ భాగం.

3. ఇతరదేశాలలో పండిన సరుకును తెచ్చే వర్తకులకు అంతపాలులు, ఆటవికులు, రాజుకు దగ్గరివాళ్లు -ఇలాంటి వాళ్లనుండి ఏ బాధా కలగకుండా దిగుమతి చేయించుకోవాలి. ఓడలలోను పడవలలోను సరుకు తెచ్చేవాళ్లకి (నావిక), సార్థవాహులకీ (చాలా మంచి కలిసి వచ్చే వర్తకులకీ) వాళ్లకి అయిన ఖర్చులకు పరిహారం ఇవ్వాలి. అయితే ఈ పరిహారం భవిష్యత్తులో నష్టం కలిగించేదిగా ఉండకూడదు. విదేశీయులైన వర్తకుల విషయంలో ఎవరూ అభియోగం (కేసులుపెట్టడం) చేయకుండా చూడాలి. అయితే ఆ వర్తకులకు ఉపకారం చేసిన సభ్యులు (సజ్జనులు) వాళ్లమీద అభియోగం చేయవలసివస్తే అనుమతించాలి. (స్వదేశీయులైన వర్తకసంఘాలకి చెందినవాళ్లు, వాళ్లకు సంబంధించినవాళ్లు అభియోగం చేస్తే అనుమతించాలి. కాంగ్లే).

మూ. పణ్యాధిష్ఠాతారః పణ్యమూల్యమేకముఖం కాష్ఠద్రోణ్యామ్ ఏకచ్ఛిద్రాపిధానాయాం నిదధ్యుః. అహ్నశ్చాష్టమే భాగే పణ్యాధ్యక్షస్యార్ప యేయుః - ఇదం విక్రీతమ్, ఇదం శేషమితి. తులామానభాణ్డకం చార్పయేయుః, ఇతి స్వవిషయే వ్యాఖ్యాతమ్.

వ్యా. రాజపణ్యాన్ని అమ్మే అధికారులు పణ్యం అమ్మగా వచ్చిన మొత్తం మూల్యాన్ని ఒకే రంధ్రం, మూతా ఉన్న కఱ్ఱపెట్టెలో జాగర్తచెయ్యాలి. అ ధనం అంతా పగటి ఎనిమిదవ భాగంలో (సాయంకాలం) "ఇది అమ్మబడింది;ఇది మిగిలింది" అని చూపించి పణ్యాధ్యక్షునికి అర్పించాలి. తూకాలు తూచే సామగ్రి కొలతల సామగ్రీకూడ ఆతనికి అప్పచెప్పాలి. ఇంతవరకు తన రాజ్యంలో లభించే పణ్యం విషయంలో చెప్పబడింది.

మూ. పరవిషయే తు-పణ్యప్రతిపణ్యయోః అర్ఘం మూల్యం చ ఆగమయ్య శుల్కవర్తన్యాతివాహికగుల్మతరదేయభక్తభాటకవ్యయశుద్ధము దయం పశ్యేత్. అసత్యుదయే భాణ్డనిర్వహణేన పణ్యప్రతిపణ్యార్ఘేణ వా లాభం పశ్యేత్. తతః సారపాదేన స్థలవ్యవహారమధ్వనా క్షేమేణ ప్రయోజయేత్. అటవ్యన్తపాలపురరాష్ట్రముఖ్యైశ్చ ప్రతిసంసర్గం గచ్ఛేదనుగ్రహార్థమ్.

వ్యా. విదేశానికి తన దేశంనుంచి పణ్యాన్ని పంపే టప్పుడు - తన పణ్యానికి, దానికి బదులుగా విదేశంనుంచి వచ్చే పణ్యానికీ ఉన్న ఖరీదు (అర్ఘం) (Selling Price)విలువ (మూల్యం Cost price)తెలుసుకొని పన్నులు, దారి ఖర్చులు (వర్తనీ), పణ్యాలతో కూడా వచ్చే సంరక్షకులకు ఖర్చులు (ఆతివాహిక), అక్కడక్కడ ప్రమాద

స్థలాలలో నెలకొల్పబడి ఉన్న రక్షకభటనివేశాలకు ఇవ్వవలసినది (గుల్మదేయం),నదులు మొదలైనవి దాటించడానికి ఇవ్వవలసిన ధనం (తరదేయం), బత్తాలు (భక్త), అద్దెలు (భాటక) -వీటికి అయే ఖర్చులు పోగా మిగలడానికి అవకాశం ఉన్న లాభాన్ని చూచుకోవాలి. ఈ విధంగా లాభం లేని పక్షంలో తన భాండాన్ని (సరుకును) ఇతరదేశంలోనికి పంపడం వల్ల (అనగా కొంత కాలానికైనా దానిని అక్కడ విక్రయించడంవల్ల) లేదా తన సరుకు ఇచ్చి దానికి బదులు అక్కడి సరుకును దిగుమతి చేసుకోవడంవల్ల లాభం ఏదైనా ఉంటుందా అనేది చూచుకోవాలి. అలా ఉంటుం దనుకొన్నప్పుడు - చాలా శ్రేష్ఠమైన సరుకులో నాల్గవ వంతు మాత్రమే తీసికొని (కాంగ్లే) ఎంతలాభం లభిస్తుం దని అనుకుంటాడో దానిలో నాల్గవవంతు విలువ గల సరుకు తీసికొని (గ.శా.) అపాయాలు లేని మార్గం గుండా స్థలవ్యవహారం (బళ్లు మొదలైనవాటి ద్వారా సరుకుపంపడం) చేయించాలి. అడవులను సంరక్షించేవాళ్లతోను, సరిహద్దులు రక్షించేవాళ్లతోను, పట్టణాలలోని ప్రధానవ్యక్తులతోను (అధికారులతోను), రాష్ట్రప్రధానులతోను వాళ్ల సహాయం లభించడం కొరకు, బహుమతులు మొదలైనవి ఇవ్వడం వంటి మంచి పనుల ద్వారా సత్సంబంధాలు నెలకొల్పుకొనాలి.

మూ. 1. ఆపది సారమ్ ఆత్మానం వా మోక్షయేత్. ఆత్మనో వా భూమిమప్రాప్తః సర్వదేయవిశుద్ధం వ్యవహరేత్.

2. వారిపథే చ యానభాటకపథ్యదనపణ్యప్రతిపణ్యార్ఘప్రమాణ యాత్రాకాలభయప్రతీకారపణ్యపత్తనచారిత్రాణ్యుపలభేత.

3. శ్లో. నదీపథే చ విజ్ఞాయ వ్యవహారం చరిత్రతః,
యతో లాభస్తతో గచ్ఛేదలాభం పరివర్జయేత్.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే అధ్యక్షప్రచారే ద్వితీయాధికరణే షోడశోఽధ్యాయః
పణ్యాధ్యక్షః, ఆదితః సప్తవింశః.

వ్యా. 1. వ్యాపారంకొరకు విదేశంలో ఉన్నవాడు ఆపత్సమయంలో తన దగ్గర ఉన్న వస్తువులలో శ్రేష్ఠమైన వస్తువులనూ,తననూ కూడ రక్షించుకోవాలి. తిరిగి తన దేశం చేరేవరకు విదేశంలో చెల్లించవలసిన పన్నులు మొదలైన వన్నీ చెల్లించి, ఏవిధమైన బాకీలు లేకుండా వ్యవహరించాలి.

2. జలమార్గం విషయంలో - పడవ నడిపేవాళ్లకి ఇవ్వవలసిన అద్దె,దారిలో

భోజనాలు, పణ్యం ఖరీదుకీ దానికి బదులుగా తీసుకొనే ప్రతిపణ్యం ఖరీదుకీ ఉన్న తారతమ్యం, ప్రయాణం చేయడానికి తగిన కాలం, భయాలకు ప్రతిక్రియ, తాను తన పణ్యాన్ని ఏ పట్టణానికి తీసికొని వెడుతున్నాడో అక్కడ ఉండే పద్ధతులు (అలవాట్లు) వీటిని అన్నింటినీ తెలుసుకోవాలి.

"(సముద్రమార్గంలోనే కాకుండా) నదీమార్గంలో కూడా ఆ యా ప్రదేశాల చరిత్రను పట్టి అక్కడ ఉన్నవాళ్ల వ్యవహారం తెలుసుకొని, ఎటువైపు వెడితే లాభం కలుగుతుందో అటువైపు వెళ్లాలి. లాభం ఉండ దనే దేశాన్ని పరిత్యజించాలి. (అటు వెళ్లకూడదు).

'బాలానందిని' అను కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో అధ్యక్షప్రచారం అనే రెండవ అధికరణంలో పణ్యాధ్యక్షుణ్ణి గూర్చిన పదహారవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి ముప్పైఏడవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ సప్తదశోఽధ్యాయః

పఞ్చత్రింశం ప్రకరణమ్ - కుప్యాధ్యక్షః.

మూ. 1. కుప్యాధ్యక్షో ద్రవ్యవనపాలైః కుప్యమానాయ యేత్. ద్రవ్యవన కర్మాన్తాంశ్చ ప్రయోజయేత్. ద్రవ్యవనచ్ఛిదాం చ దేయమత్యయం చ స్థాపయేత్, అన్యత్రాపద్భ్యః.

వ్యా. కుప్యాధ్యక్షుడనగా అడవులలోనుంచి లభించే ద్రవ్యాల అధ్యక్షుడు (Director of Forest Produce). ద్రవ్యవనం అనగా రాజ్యానికి ద్రవ్యం (ధనం) సంపాదించే అరణ్యం. కుప్యం అనగా అడవులనుండి లభించే విలువైన వస్తువులు. కుప్యాధ్యక్షుడు ద్రవ్యవనరక్షకులచేత కుప్యాన్ని తెప్పించాలి.ఆ కుప్యంతో ద్రవ్యవన కర్మాంతాలను, అనగా వనంనుంచి లభించే సరుకుతో ఆ యా వస్తువులు తయారుచేసే కర్మాగారాలను ఏర్పరచాలి. ద్రవ్యవనాలు ఛేదించేవాళ్ల కివ్వవలసిన జీతాన్ని, అనుమతి లేకుండా ఛేదించేవాళ్లకి విధించవలసిన దండాన్ని (అత్యయం) నిర్ధారణ చేయాలి. ఆపత్సమయాలలో ఇది చేయవలసిన పని లేదు.

మూ. 1. కుప్యవర్గః - శాక-తినిశ-ధన్వన-అర్జున-మధూక-తిలక-సాల-శింశపా-అరిభేద-రాజాదన-శిరీష-ఖదిర-సరల-తాల-సర్జ-అశ్వకర్ణ-

సోమవల్క-కశ-ఆమ్ర-ప్రియక-ధవాదిః సారదారువర్గః.

2. ఉటజ -చిమియ - చాప-వేణు-వంశ-సాతీన-కణ్టక-భాల్లూకాది ర్వేణువర్గః.

3. వేత్ర-శీకవల్లీ-వాశీ-శ్యామలతా-నాగలతాదిః వల్లీవర్గః.

4. మాలతీ-మూర్వా-అర్క-శణ-గవేధుకా-అతస్యాది ర్వల్కవర్గః.

5. ముఞ్జ-బల్బజాది రజ్జుభాణ్డమ్. తాలీ-తాల-భూర్జానాం పత్రమ్ కింశుకకుసుంభకుఙ్కుమానాం పుష్పమ్.

6. కన్దమూలఫలాదిరౌషధవర్గః.

7. కాలకూట-వత్సనాభ-హాలాహల-మేషశృఙ్గ-ముస్తా-కుష్ఠ-మహావిష-వేల్లితక-గౌరార్ద్ర-బాలక-మార్కట-హైమవత-కాలిఙ్గక-దారదక-అఙ్కోలసారక-ఉష్ట్రకాదీని విషాణి. సర్పాః కీటాశ్చ. త ఏవ కుమ్భగతాః. విషవర్గః.

వ్యా. 1. కుప్యవర్గం, అరణ్యంలో లభించే ద్రవ్యాలు చెప్పబడుతున్నాయి-శాక-తనిశ మొదలైన 21 వృక్షభేదాలు. ఇవి, ఇలాంటి ఇతరవృక్షాలు సారదారువర్గానికి (మంచి కఱ్ఱ ఇచ్చే వృక్షాల జాతికి) చెందుతాయి.

2. ఉటజ మొదలైనవి వెదురు జాతులపేర్లు. ఇవి వేణువర్గానికి చెందుతాయి.

3. వేత్రం (పేప) మొదలైనవి వల్లీ (తీగలు) వర్గానికి చెందుతాయి.

4. మాలతీ మొదలైనవి వల్కవర్గానికి చెందుతాయి. వాటి బెరడు అనేకవస్తువులను తయారుచేయడానికి ఉపయోగిస్తుంది.

5. ముంజం,బల్బజం మొదలైనది రజ్జుభాండం; త్రాళ్లు తయారుచేయడానికి ఉపయోగించే సామగ్రి. ఆడతాటిచెట్లు(తాలీ), పోతుతాటిచెట్లు, భూర్జవృక్షాలు - వీటినుండి ఆకు లభిస్తుంది. కింశుకవృక్షం, కుసుంభవృక్షం, కుంకుమమొక్క వీటినుండి పుష్పాలు లభిస్తాయి.

6. దుంపలు, మొక్కల వ్రేళ్లు, ఫలాలు మొదలైనవి ఔషధివర్గానికి చెందుతాయి.

7. కాలకూటం, వత్సనాభం, హాలాహలం, మేషశృంగం, ముస్త, కుష్ఠం, మహావిషం, వేల్లితకం, గౌరార్ద్రం, బాలకం, మార్కటం, హైమవతం, కాలింగకం, దారదకం, అంకోలసారకం, ఉష్ట్రకం మొదలైనవి ఆ యా పేరు గల మొక్కలనుండి

లభించే విషాలు. సర్పాలు, కొన్ని కీటాలు (పురుగులు తేళ్లు మొదలైనవి) విషాలు,వాటినే కుండలలో పెట్టి (వాటితో మారణౌషధాలు తయారుచేయడానికి) ఉంచుతారు. ఇవన్నీ విషవర్గానికి చెందినవి.

మూ. 1. గోధా-సేరక-ద్వీపి-శింశుమార-సింహ-వ్యాఘ్ర-హస్తి-మహిష-చమర-సృమర-ఖడ్గ-గో-మృగ-గవయానాం చర్మాస్థిపిత్తస్నాయ్వక్షిదంత శృఙ్గఖురపుచ్ఛాని అన్యేషాం వాపి మృగపశుపక్షివ్యాలానామ్.

2. కాలాయసతామ్రవృత్తకాంస్యసీసత్రపువైకృన్తకారకూటాని లోహాని.

3. విదలమృత్తికామయం భాణ్డమ్.

4. అఙ్గారతుషభస్మాని మృగపశుపక్షివ్యాలవాటాః కాష్ఠతృణవాటాశ్చేతి.

వ్యా. 1. ఉడుము, సేరకం (ఒకరకం ఉడుము), చిరుతపులి, శింశుమారం, సింహం,పెద్దపులి, ఏనుగులు, దున్నపోతులు, చమరమృగాలు, సృమరమృగాలు, ఖడ్గమృగాలు, ఎద్దులు, లేళ్లు, గవయమృగాలు - వీటి చర్మలు, పిత్తం, ప్రేగులు, కళ్లు, దంతాలు, కొమ్ములు, డెక్కలు, తోకలు ఉపయోగిస్తాయి. ఇతరమైన మృగాల, పక్షుల, క్రూరమృగాల శరీరావయవాలు కూడా ఉపయోగిస్తాయి. ఇవన్నీ కుప్యంలో చేరుతాయి. వీటిని సేకరించాలి.

2. ఇనుము, రాగి, కంచు లేదా ఉక్కు, సీసం, తగరం, వైకృంతకం, ఇత్తడి - ఇవి అరణ్యంలో కూడ లభించే లోహాలు.

3. వెదురు బెరళ్లు మొదలైనవాటితోను మట్టితోను తయారుచేసే పాత్రలు (గంపలు, పెద్ద కుండలు మొ.)

4. బొగ్గులు, పొల్లు, భస్మం, మృగాలు, పశువులు, పక్షులు, క్రూరమృగాలు ఉండే స్థానాలు, కట్టెలు గడ్డి లభించేస్థానాలు కూడ కుప్యాలే.

శ్లో. బహిరన్తశ్చ కర్మాన్తా విభక్తాః సర్వభాణ్డికాః,
ఆజీవపురరక్షార్థాః కార్యాః కుప్యోపజీవినా.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే అధ్యక్షప్రచారే ద్వితీయాధికరణే సప్తదశోఽధ్యాయః
కుప్యాధ్యక్షః; ఆదితః అష్టాత్రింశః.

వ్యా. కుప్యాధ్యక్షుడు కోట లోపలా బైటా కూడ అడవులనుండి లభించే వస్తువులతో శిల్పుల వృత్తి కొరకు, నగరరక్షణం కొరకూ కూడ అన్ని విధాల వస్తువులూ

తయారుచేసే వేరు వేరు కర్మాగారాలను నెలకొల్పాలి.

"బాలానందిని" అనే కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో అధ్యక్షప్రచారం అనే రెండవ అధికరణంలో కుప్యాధ్యక్షుణ్ణి గూర్చిన పదిహేడవ అధ్యాయం; ప్రారంభంనుంచి ముప్పై ఎనిమిదవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ అష్టాదశోఽధ్యాయః

షట్త్రింశం ప్రకరణమ్ - ఆయుధాగారాధ్యక్షః

మూ. ఆయుధాగారాధ్యక్షః సాంగ్రామికం, దౌర్గకర్మికం, పరపురాభిఘాతికం యన్త్రమ్, ఆయుధమ్, ఆవరణమ్, ఉపకరణం చ తజ్జాత కారుశిల్పిభిః కృతకర్మప్రమాణకాలవేతనఫలనిష్పత్తిభిః కారయేత్, స్వభూమౌ చ స్థాపయేత్. స్థానపరివర్తనమ్, అతపప్రవాతప్రదానం చ బహుశః కుర్యాత్. ఊష్మోపస్నేహక్రిమిభిరుపహన్యమానమన్యథా స్థాపయేత్. జాతిరూపలక్షణ ప్రమాణాగమమూల్యనిక్షేపై శ్చోపలభేత.

వ్యా. ఆయుధాగారాధ్యక్షుడు (Superintendent of Armoury) యుద్ధానికి ఉపయోగించేవి, దుర్గరక్షణకు ఉపయోగించేవి, శత్రుపురాలను భేదించడానికి ఉపయోగించేవి అయిన యంత్రాలను, ఆయుధాలను, కవచాలను లేదా ఇనుపవలలను, ఇతరసాధనాలను ఆ యా వస్తువులు తయారుచేసేవాళ్లచేత (కారు), చిన్న చిన్న నగిషీలవంటివి చేసేవాళ్లచేత (శిల్పులు) - ఇంత పని, ఇంత కాలంలో ఇంత జీతానికి పూర్తిచేయాలి అని ముందుగానే నిర్ణయించి చేయించాలి. చేసిన వాటిని అన్నింటినీ తన అధికారంలో ఉన్న ప్రదేశంలో ఉంచుకోవాలి. మాటి మాటికి వాటి చోటు మార్పిడి చేస్తూ ఎండ-గాలి తగిలే టట్లు చేస్తూండాలి. వేడికీ, తేమకీ, పాడైపోతాయి అనుకొనేవాటినీ, పురుగులు పాడుచేస్తాయి అనుకొనే వాటిని అలాంటివి జరగకుండా తగిన స్థానాలలో ఉంచాలి. ఆ యా వస్తువుల స్వభావం, వాటి స్వరూపం, వాటి లక్షణాలు, ప్రమాణాలు అవి ఎక్కడినుంచి వచ్చినవో ఆ ఆగమస్థానాలు, వాటి ఖరీదులు, వాటిని ఎక్కడ ఉంచడం జరిగిందో ఆ విషయం ఇవన్నీ బాగా తెలుసుకొని ఉండాలి.

మూ. 1. సర్వతోభద్ర - జామదగ్న్య -బహుముఖ - విశ్వాసఘాతి -

సంఘాటి-యానక-పర్జన్యక-బాహు-ఊర్ధ్వబాహూని స్థితయన్త్రాణి.

2. పఞ్చాలిక-దేవదణ్డ-సూకరికాముఖ-ముసలయష్టి-హస్తివారక-తాలవృన్త-ముద్గర-ద్రుఘణ-గదా-స్పృక్తలా-కుద్దాల-ఆస్ఫోటిమ-ఉద్ఘాటిమ-ఉత్పాటిమ-శతఘ్నీ-త్రిశూల-చక్రాణి చలయన్త్రాణి.

వ్యా. సర్వతోభద్రం మొదలైనవి స్థితయంత్రాలు.ఒక చోట స్థిరంగా నిలిపే యంత్రాలు. గోడమీద అమర్చిన గంధర్వవిగ్రహం చేతిలో ఉండేది, బండిచక్రం అంతప్రమాణం తీక్ష్ణమైన అంచు గలది అయిన యంత్రం 'సర్వతోభద్రం'. దీన్ని తిప్పితే అన్ని వైపులా రాళ్లు చిమ్ముతుంది. మధ్య నున్న రంధ్రంలో పెద్ద బాణాలు అమర్చిన యంత్రం 'జామదగ్న్యం'. ప్రాకారం ఎత్తున చక్రాల ఆకారంలో మూడు నాలుగు భాగాల (అంతస్తుల) ఒక బురుజు వంటిది 'బహుముఖం'. దీన్ని చర్మతో కప్పి ఉంచుతారు. దానిలోనుంచి ధనుర్ధరులు అన్ని వైపులా బాణాలు ప్రయోగిస్తారు. నగరం బైట గడియ దగ్గర అమర్చిన యంత్రం 'విశ్వాసఘాతి'. దానిని కదపగానే అది మీదపడి చచ్చిపోతారు. కోట బురుజులు మొదలైనవాటికి నిప్పు అంటించడానికి పొడవైన కఱ్ఱ చివర అమర్చిన అగ్నియంత్రం 'సంఘాటి'. చక్రాలమీద అమర్చి ఒక దండం పొడవైన ఫలకం 'యాన కం'. అగ్నిని చల్లార్చే ఉదకయంత్రం 'పర్జన్యకం'. పర్జన్యకయంత్రంలో సగం ప్రమాణం ఉండి ఎదురెదురుగా ఉండే రెండు స్తంభాలు 'బాహుయంత్రం'. ఆ యంత్రాన్ని విడగొట్టగానే అక్కడకి వచ్చినవాళ్లు మరణిస్తారు. పర్జన్యకయంత్రం ప్రమాణంతో పైకి ఉన్న పెద్దస్తంభం 'ఊర్ధ్వబాహుయంత్రం'. దాన్ని కదపగానే దగ్గర ఉన్నవాళ్లు మరణిస్తారు. ఊర్ధ్వబాహుయంత్రంలో సగం ప్రమాణం గలది 'అర్ధబాహుయంత్రం'. ఈ పది స్థితయంత్రాలు.

2. పంచాలిక మొదలైనవి చలయంత్రాలు. వాడియైన కొసలు చాలా ఉన్న కఱ్ఱతో చేసిన ఫలకం 'పంచాలిక'. దీనిని ప్రాకారం వెలపల నీళ్లలో ఉంచుతారు. శత్రువులకు గుచ్చుకొని వాళ్లు ముందుకు రాకుండా చేస్తుంది. ప్రాకారంమీద నిలిపే ముళ్లు లేని పెద్దస్తంభం 'దేవదండం'. దీనికే 'ప్రతీతరోచం' అని కూడ పేరు. దూది, ఉన్ని నింపిన పెద్ద చర్మతో చేసిన పెద్ద సంచీ 'సూకరిక'. పంది ఆకారంలో ఉంటుంది. బైటనుంచి రాళ్లు అడ్డుకొనడంకోసం గోపురాలకీ, బురుజులకీ, దేవపథం మొదలైనవాటికీ అమరుస్తారు. ఖదిరం అనే చెట్టు కఱ్ఱతో చేసిన శూలం 'ముసలయష్టి'. ఏనుగులను

ముందుకు రాకుండా అడ్డుకునే రెండు మూడు ముఖాలు గల పెద్ద శూలం 'హస్తివారకం'. గాలిని పుట్టించే యంత్రం 'తాలవృంతం'. 'ముద్గరం', 'గద' అనేవి ప్రసిద్ధమైన అయుధవిశేషాలు. వాడియైన మేకు లున్న గద 'స్పృక్తల'. 'కుద్దాలం' అనగా గునపం. ముద్గరం ఆకారంలో ఉండే అయుధవిశేషం 'ద్రుఘణం'. నాలుగు స్తంభాలు ఉండి చర్మచేత కప్పబడిన యంత్రం 'ఆస్ఫోటిమం'. దీని సహాయంతో రాళ్లు మట్టి మొదలైనవి దూరంగా విసురుతారు. ముద్గరం ఆకారంలో ఉండే ఒకానొక యంత్రం ఉద్ఘాటిమం. స్తంభాదులను చీల్చడానికి ఉపయోగించే యంత్రం 'ఉత్పాటిమం'. దీనికే 'శ్యేనయంత్రం' అని పేరు. లావుగా పొడవుగా ఉండే ఇనుప సీలలు అమర్చిన రెండు ప్రక్కలా చక్రాలుండే పెద్ద స్తంభం శతఘ్ని. ఇది ప్రాకారంపైన ఉంచుతారు. 'త్రిశూలం', 'చక్రం' అనేవి ప్రసిద్ధమైన అయుధాలు. ఈ పదిహేడూ చలయంత్రాలు.

మూ. శక్తి-ప్రాస-కున్త-హాటక-భిన్దిపాల-శూల-తోమర-వరాహకర్ణ-కణయ-కర్పణ-త్రాసికాదీని చ హలముఖాని.

వ్యా. శక్తి మొదలైనవి హలముఖాలైన, అనగా తీక్ష్ణమైన అగ్రాలు గల, అయుధాలు. శక్తి పూర్తిగా ఇనుముతో చేయబడుతుంది. దీని అగ్రం కరవీరవృక్షపత్రం ఆకారంలో ఉంటుంది. క్రింద గోస్తనాకారంలో ఉంటుంది. దీని పొడవు నాలుగు హస్తాలు. ప్రాసం పూర్తిగా ఇనుముతో తయారుచేయబడి ఇరవైనాలుగు అంగుళాల పొడవు ఉంటుంది. రెండు పీఠాలు (మధ్య నుండే దిమ్మలు)గర్భంలో కల్గి ఉంటాయి. కుంతం కూడా ఇనుపదే. ఏడు హస్తాల పొడవు ఉన్నది ఉత్తమం, ఆరు హస్తాల పొడవు ఉన్నది మధ్యమం, ఐదు హస్తాల పొడవు ఉన్నది కనిష్ఠం. హాటకానికి మూడు చోట్ల ఇనుపములుకులు ఉంటాయి. దీని ప్రమాణం కుంతప్రమాణం వంటిదే - పెద్ద ఫలం (అగ్రభాగం) ఉన్న కుంతమే భిండిపాలం. శూలానికి ఒకే అగ్రభాగం ఉంటుంది. వివిధ ప్రమాణాలలో ఉంటుంది. బాణం ఆకారంలో ఉన్న అగ్రభాగం గలది తోమరం. నాలుగు హస్తాల పొడ వున్న తోమరం కనిష్ఠం, నాలుగున్నర హస్తాలున్నది మధ్యమం, ఐదు హస్తా లున్నది ఉత్తమం. ప్రాస అగ్రభాగం పందిచెవి ఆకారంలో ఉంటే అది వరాహకర్ణం. పూర్తిగా ఇనుముతో తయారై రెండు చివర్లా మూడేసి ముళ్లు ఆకారంలో ఉన్న అగ్రభాగాలు, మధ్య పిడికిలితో పట్టుకోవడానికి సన్నంగా ఉన్నది కణయం. ఇది ఇరవై అంగుళాల పొడవు ఉంటే కనిష్ఠం, ఇరవై రెండు అంగుళాల పొడవు మధ్యమం, ఇరవైనాలుగు అంగుళా లున్నది ఉత్తమం. తోమరం వంటి ప్రమాణంతో, తెక్క లున్న,

చేతితో విసిరే బాణం కర్పణం. పూర్తిగా లోహంతో చేయబడి చూడ (కోడిపుంజు నెత్తిమీద నున్న మాంసపత్రం వంటి కొనలు) కలది త్రాసిక. దీని ప్రమాణం ప్రాసప్రమాణం అంత ఉంటుంది.

మూ. 1. తాలచాపదారవశార్ఙ్గాణి కార్ముకకోదణ్డద్రూణాం ధనూంషి.

2. మూర్వార్కశణగవేధువేణుస్నాయూని జ్యాః.

3. వేణుశరశలాకాదణ్డాసననారాచాశ్చ ఇషవః. తేషాం ముఖాని ఛేదన భేదన తాడనాని, ఆయసాస్థి దారవాణి.

వ్యా. 1. ధనస్సులు తాడి చెట్టునుంచి తీసిన చేవకఱ్ఱ, చాపం అనే వెదురు, ధన్వనం మొదలైన సారవంతమైన చెట్ల కఱ్ర, కొమ్ములు - వీటితో తయారుచేయబడతాయి. వాటి ప్రమాణాన్ని పట్టి కార్ముకం, కోదండం, ద్రూణం అనే భేదాలు ఉంటాయి.

2. ధనస్సుకు కట్టే అల్లెత్రాడు మూర్వగడ్డితోను, అర్కవృక్షం నారతోను, జనపనారతోను, గవేధువృక్షం నారతోను, వెదురు బెరడుతోను తయారుచేస్తారు.

3. బాణాలు ఉటజం, చిమియం మొదలైన జాతులకు చెందిన వెదురుతోను, శరం ఒక రకమైన గట్టి రెల్లుకాండాలతోను, గట్టి కఱ్ఱపుల్లలతోను తయారుచేయబడతాయి. సగం కఱ్ఱ సగం ఇనుమూ ఉన్నది దణ్డాసనం. పూర్తి ఇనుముతో చేసినది నారాచం. వాటి ముఖాలు ఇనుముతోను, ఎముకలతోను, కఱ్ఱతోను చేయబడతాయి. కొన్ని ఛేదించడానికి, కొన్ని బ్రద్దలు కొట్టడానికి, కొన్ని కొట్టడానికి ఉపయోగిస్తాయి.

మూ. నిస్త్రింశమణ్డలాగ్రాసియష్టయః ఖడ్గాః. ఖడ్గమహిషవారణ విషాణదారువేణుమూలాని త్సరవః.

వ్యా. నిస్త్రింశం మొదలైనవి ఖడ్గభేదాలు. చివర వంకరగా ఉన్న ఖడ్గం నిస్త్రింశం. అర్ధవృత్తాకారంలో ఉన్న అగ్రం గలది మండలాగ్రం. సన్నగా దీర్ఘంగా ఉండేది అసియష్టి. త్సరువు అనగా కత్తిపిడి. దీనిని ఖడ్గమృగం కొమ్ముతోను, దున్నపోతు కొమ్ముతోను, ఏనుగుదంతంతోను,గట్టి కఱ్రతోను, వెదురు మొదలుతోను తయారు చేస్తారు.

మూ. 1. పరశుకుఠారపట్టసఖనిత్రకుద్దాలక్రకచకాణ్డచ్ఛేదనాః క్షురకల్పాః.

2. యన్త్రగోష్పణముష్టిపాషాణరోచనీదృషదశ్చాయుధాని.

వ్యా. 1. పరశువు మొదలైనవి క్షురకల్పాలు, క్షురం అనగా మంగలి కత్తి. దాని వలె వాడిగా ఉండేవి క్షురకల్పాలు. పూర్తిగా ఇనుముతో చేసిన ఇరవైనాలుగు అంగుళాల క్షురకల్పం పరశువు. కుఠారం అనగా గొడ్డలి. రెండు ప్రక్కలా త్రిశూలం ఉన్నది పట్టసం. ఖనిత్రం అనగా గునపం. కుద్దాలం అనగా పొడవైన కఱ్ఱ చివర బిగించిన భూమిని తవ్వే సాధనం. క్రకచం అనగా ఱంపం. కాండచ్ఛేదనం అనగా చెట్లు నరికే గొడ్డలి.

2. యంత్రంచేత విసిరే రాళ్లు, గోష్పణం అనే సాధనంతో (ఉండేలు) విసిరే రాళ్లు చేతితో విసిరే రాళ్లు, బ్రద్దలు కొట్టే రాళ్లు, పెద్దరాళ్లు - ఇవి శిలాయుధాలు.

మూ. 1. లోహజాల-జాలికా-పట్ట-కవచ-సూత్ర-కఙ్కట-శింశుమారక-ఖడ్గ-ధేనుక-హస్తి-గోచర్మ-ఖుర-శృఙ్గసంఘాతం చర్మాణి. శిరస్త్రాణ-కణ్ఠత్రాణ-కూర్పాస-కఞ్చుక-వారబాణ-పట్ట-నాగోదరికాః, పేటీ-చర్మ-హస్తికర్ణ-తాలమూల-ధమనికా కవాట కిటికాప్రతిహతవలాహకాన్తా శ్చావరణాని.

2. హస్తిరథవాజినాం యోగ్యభాణ్డమాలంకారికం సన్నాహకల్పనాశ్చోప కరణాని. ఐన్ద్రజాలికమౌపనిషదికం చ కర్మ.

3. కర్మాన్తానాం చ-

శ్లో. ఇచ్ఛామారమ్భనిష్పత్తిం ప్రయోగం వ్యాజముద్దయమ్,
క్షయవ్యయౌ చ జానీయాత్ కుప్యానామాయుధేశ్వరః.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే అధ్యక్షప్రచారే ద్వితీయాధికరణే అష్టాదశోఽధ్యాయః,
ఆయుధాగారాధ్యక్షః - ఆదిత ఏకోనచత్వారింశః.

వ్యా. 1. లోహజాలం మొదలైనవి కవచాలు. శిరస్త్రాణం (శిరస్సు రక్షించే కవచం)తో సహా ఉండే, శరీరాచ్ఛాదనం చేసే ఇనుప వల వంటిది 'లోహజాలం'. తలకు మాత్రం రక్షణకోసం ధరించే ఇనుప వల వంటిది 'జాలిక'. చేతులు లేని లోహకవచం 'లోహపట్టం'. వక్షఃస్థలం పైభాగాన్ని మాత్రమే రక్షించే చేతులు లేని కవచం 'లోహ కవచం'. నూలు మొదలైన వాటితో తయారు చేసినది 'సూత్రకంకటం'. శింశుమారం

(జలవానరం), ఖడ్గమృగం, ధేనుకమృగం, ఏనుగు, ఎద్దు - వీటి చర్మలు, డెక్కలు, కొమ్ములు అమర్చిన కవచాలు. శిరస్త్రాణాదులు ఏడు - శిరస్సుకు మాత్రమే ధరించే కవచం 'శిరస్త్రాణం'. కంఠానికి మాత్రమే ధరించేది 'కంఠత్రాణం'. సగం బాహువులు కప్పే కవచం 'కూర్పాసం.' మోకాళ్లవరకు కప్పేది 'కంచుకం'. చీలమండలవరకు ఉండేది 'వారవాణం', చేతులు లేనిది 'పట్టం'. చేతి వ్రేళ్లకు తగుల్చుకొనేది 'నాగోదరిక' . పేటి మొదలైనవి చేతితో ధరించవలసినవి. కఱ్ఱతో తయారుచేసిన డాలు 'పేటి'. చర్మతో చేసిన ఫలకరీ చర్మ'. చేతిని కప్పే ఫలకం 'హస్తికర్ణం'. కఱ్ఱతో చేసిన మరొక విధమైన డాలు 'తాలమూలం'. గట్టి దారాలతో చేసినది 'ధమనిక'. కఱ్ఱతోనే చేసిన మరొక రకం డాలు 'కవాటం'. చర్మంతోను,వెదురు బద్దలతోను చేసినది 'కిటిక'. హస్తవారకం అనే మరొక పేరు గల ఒక రకమైన గట్టి డాలు 'అప్రతిహతం'. దీనికే చివర్ల ఇనుము అమరిస్తే అది 'వలాహకాంతం'. ఇవన్నీ హస్తావరణాలు.

2. ఏనుగులకు, రథానికి కట్టే గుఱ్ఱాలకు యోగ్య (అనగా ట్రైనింగు) ఇచ్చేటప్పుడు ఉపయోగించే అంకుశం కొరడా మొదలైన సామాను, వాటి అలంకరణానికి ఉపయోగించే చిన్న జండాలు, పూసలు మొదలైనవి, వాటి రక్షణకోసం కట్టే కవచాదులు ఇవి ఉపకరణాలు. ఐంద్రజాలికం, ఔపనిషదికం కూడా ఉపకరణరూపమైన కర్మయే. చిన్న సైన్యాన్ని పెద్ద సైన్యంగా కనబడే టట్లు చేయడం, అగ్ని లేనిచోట అగ్ని ఉన్నట్లు చూపడం మొదలైనది 'ఇంద్రజాలికం'. విషధూమం, నీటిని త్రాగడానికి పనికి రాకుండా చేయడం, మోసగించడం మొదలైన (ఔపనిషదికాధికరణంలో చెప్పబోయేవి) ఔపనిషదికం.

3. ఆయుధాధ్యక్షుడు కార్మాగారాల విషయంలో రాజు అభిప్రాయాన్నీ, పని ప్రారంభించవలసిన విధానాన్ని, దాని సాఫల్యాన్నీ, దోషాన్నీ (వ్యాజం), లాభాన్నీ,వివిధ అరణ్యవస్తువుల నష్టాన్నీ, ఖర్చులనూ బాగా తెలుసుకొని ఉండాలి.

'బాలానందిని' అనే కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో అధ్యక్షప్రచారం అనే రెండవ అధికరణంలో ఆయుధాగారాధ్యక్షుణ్ణి గూర్చిన పద్దెనిమిదవ అధ్యాయం సమాప్తం. మొదటి నుంచి ముప్పైతొమ్మిదవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ ఏకోనవింశోఽధ్యాయః

సప్తత్రింశం ప్రకరణం - తులామానపౌతవం.

మూ. 1. పౌతవాధ్యక్షః పౌతవకర్మాన్తాన్ కారయేత్.

2. ధాన్యమాషాః దశ సువర్ణమాషకః; పఞ్చ వా గుఞ్జాః తే షోడశ సువర్ణః కర్షో వా. చతుష్కర్షం పలమ్.

3. అష్టాశీతిః గౌరసర్షపాః రూప్యమాషకః. తే షోడశ ధరణమ్. శైమ్బ్యాని వా వింశతిః.

4. వింశతితణ్డులం వజ్రధరణమ్.

5. అర్ధమాషకః, మాషకః, ద్వౌ, చత్వారః, అష్టౌ మాషకాః, సువర్ణో, ద్వౌ, చత్వారః, అష్టౌ సువర్ణాః, దశ, వింశతిః, త్రింశత్, చత్వారింశత్,శతమితి.

6. తేన ధరణాని వ్యాఖ్యాతాని.

వ్యా. 1. తూనికలు, కొలతలు ఒక నిశ్చితరూపంలో నిర్ధారణచేయడానికి పౌతవం అని పేరు. ఈ పౌతవానికి అధ్యక్షుడుగా ఉన్నవాడు (Superintendent of weights and measures) పౌతవానికి సంబంధించిన కర్మాగారాలు నెలకొల్పాలి.

2. పది మినపగింజలు ఒక బంగారు మాషకం. అనగా పది మినపగింజల ఎత్తు బంగారు మాషకం. లేదా ఐదు గురివిందగింజల ఎత్తు బంగారం ఒక మాషకం. పది మాషకాలు ఒక సువర్ణం లేదా కర్షం. నాలుగు కర్షాలు ఒక పలం (ఇవి బంగారం తూనికలు).

3. ఎనభైఎనిమిది తెల్ల ఆవగింజలు ఒక వెండి మాషకం.అనగా ఎనభైఎనిమిది తెల్ల ఆవాల ఎత్తు వెండి ఒక మాషకం.పదహారు మాషకాలు ఒక ధరణం. లేదా ఇరవై శైంబ్యం గింజలు ఒక ధరణం (ఇవి వెండి తూకాలు).

4. వజ్రం తూకం చెపుతున్నాడు - ఇరవై మధ్యరకం బియ్యపు గింజల ఎత్తు ఒక వజ్రధరణం.

5. అర్ధమాషకం, మాషకం, రెండు మాషకాలు, నాలుగు మాషకాలు, ఎనిమిది మాషకాలు, సువర్ణం, రెండు సువర్ణాలు, నాలుగు సువర్ణాలు, ఎనిమిది సువర్ణాలు,పది సువర్ణాలు, ఇరవై సువర్ణాలు, ముప్పై సువర్ణాలు,నలభై సువర్ణాలు, నూరు సువర్ణాలు - ఈ విధంగా కొలతలు ఉంటాయి. తూకపు రాళ్లు ఈ లెక్కల ప్రకారం ఉండాలి అని అర్థం.

6. బంగారం విషయంలో చెప్పిన సువర్ణం అనే తూకాన్ని పట్టి వెండికి సంబంధించిన ధరణాన్ని (రెండు నుంచి నూరువరకు) ఊహించుకోవాలి. అనగా వెండి తూచడానికి రాళ్లు ధరణాల లెక్కలలో ఉండాలి. అని అర్థం.

మూ. 1. ప్రతిమానాన్యయోమయాని మాగధమేకలశైలమయాని, యాని వా నోదకప్రదేహాభ్యాం వృద్ధిం గచ్ఛేయుః ఉష్ణేన వా హ్రాసమ్.

2. షడఙ్గులాదూర్ధ్వమ్ అష్టాఙ్గులోత్తరాః దశ తులాః కారయేత్. లోహపలాదూర్ధ్వమ్ ఏకపలోత్తరాః. యన్త్రమ్ ఉభయతః శిక్యం వా.

3. పఞ్చవింశత్ పలలోహం ద్విసప్తత్యఙ్గులాయామాం సమవృత్తాం కారయేత్. తస్యాః పఞ్చపలికం మణ్డలం బద్ధ్వా సమీకరణం కారయేత్. తతః కర్షోత్తరం పలం, పలోత్తరం దశపలం, ద్వాదశ, పఞ్చదశ వింశతిరితి పదాని కారయేత్. తత ఆశతాత్ దశోత్తరం కారయేత్. అక్షేషు నన్ద్రీపినద్ధం కారయేత్.

వ్యా. 1. తూనికరాళ్లు మొదలైనవాటికి ప్రతిమానం అని పేరు. ప్రతిమానాలను ఇనుముతో కాని, మగధదేశంలో లభించే రాళ్లతో కాని, ఏకలం అనే అడవిలో లభించే రాళ్లతో కాని, నీటికి తడిసినా పైన ఏమైనా పూసినా వృద్ధిచెందని (బరువు పెరగని),వేడికి హ్రాసం పొందని (బరువు తరగని) మరి ఏ ఇతర ద్రవ్యాలతో నైనా గాని తయారు చేయించాలి.

2. ఆరు అంగుళాల పొడవు తుల మొదలు, ఎనిమిదేసి ఎనిమిదేసి అంగుళాలు పెంచుకుంటూ పది తులాలు (త్రాసులు) చేయించాలి. ఒక పలం ఇనుమునుంచి, వరసగా ఒక్కొక్క పలం ఇనుము పెంచుతూ - అనగా ఆరంగుళాల తులకి ఒక పలం ఇనుము, పద్నాలుగు అంగుళాల తులకి రెండు పలాల ఇనుము

ఇత్యాదివిధంగా పది తులలకి ఇనుము బరువు పెంచుతూ తయారుచేయించాలి. యంత్రానికి (తులాదండానికి) రెండు ప్రక్కలా రెండు ఉట్టెలు గాని, ఒక్క ఉట్టె మాత్రమే కాని చేయించాలి. (ఇవి వెండి బంగారాలు తూచే తులలు).

3. ఇతరపదార్థాల తూకానికి తులలు (తక్కెడలు) చెపుతున్నాడు - ముప్పైయైదు పలాల లోహంతో డెబ్బైరెండు అంగుళాల పొడవు గల సమవృత్తమైన (గుండ్రంగా ఉండే దండం గల) తులను చేయించాలి. దీనికి సమవృత్తతుల అని పేరు. దానికి ఐదు పలాల లోహంతో మండలం - అనగా మధ్య పట్టుకొని తక్కెడ పైకి లేవదీసే, మధ్యముల్లు ఉండే మండలాకారమైన కొలికి - కట్టి దానిని హెచ్చు తగ్గులు లేకుండా సమంగా మధ్య ఉండే టట్లు (తులాదండం ఇటు అటు వంగకుండా సమంగా ఉంటే టట్లు) ఏర్పరచాలి. తులాదండంమీద ఒక కర్షం, రెండు కర్షాలు, మూడు కర్షాలు, నాలుగు కర్షాలు, ఒక పలం, రెండు పలాలు, ఈ విధంగా పది పలాల దాకానూ,తరవాత పన్నెండు,పదిహేను, ఇరవై పలాలవరకూ గుర్తులు (రేఖలు) పెట్టించాలి. ఇరవై పలాల తరవాత పదేసి పలాలకు ఒక గుర్తు చొప్పున నూరు పలాలవరకు గుర్తులు పెట్టించాలి. ప్రతి ఐదు పలాలకీ సూత్రాకారంలో రేఖలు (పెద్దవి) ఏర్పరచాలి.

మూ. 1. ద్విగుణలోహామ్ తులామ్ అతః షణ్ణవత్యఙ్గులాయామాం పరిమాణీం కారయేత్. తస్యాః శతపదాదూర్ధ్వం వింశతిః, పఞ్చాశత్, శతమితి పదాని కారయేత్.

2. వింశతితౌలికో భారః.

3. దశధరణికం పలమ్. తత్పలశతమాయమానీ.

4. పఞ్చపలావరా వ్యావహారికీ భాజనీ అన్తఃపురభాజనీ చ.

5. తాసామర్ధధరణావరం పలమ్. ద్విపలావరముత్తరలోహమ్. షడఙ్గులాయామాశ్చ ఆయామాః.

6. పూర్వయోః పఞ్చపలికః ప్రయామో మాంసలోహలవణమణివర్జమ్.

వ్యా. 1. సమతులకు రెట్టింపు (డెబ్బై పలాల) ఇనుముతో చేయించిన తొంబైఆరు అంగుళాల పొడవు గల తుల పేరు పరిమాణి. దానిమీద కూడ సమవృత్తతులకు వలె నూరు పలాలవరకు గుర్తులు పెట్టించి తరవాత నూటఇరవై, నూటయాభై, రెండు వందలు పలాలకి గుర్తులు ఏర్పరచాలి.

2. పది పలాలు ఒక తుల. ఇరవై తులలు ఒక భారం.

3. వెండి బంగారాలు తూచే పలంకంటె భిన్నమైన అంతకంటె పెద్దదైన పలం మొదలైనవి చెపుతున్నాడు - పది ధరణులు ఒక పలం. నూరు పలాలు పరిమాణం గలది ఆయమాని అనే తుల. అనగా రాబడిని తూచే తులకు ఆయమానీ అని పేరు.

4. ఆయమానికంటె ఐదు పలాలు తక్కువ (95 పలాలు) పరిమాణం గల తుల వ్యావహారికి. (క్రయవిక్రయవ్యవహారాలు చేసేది). దానికంటె ఐదు పలాలు తక్కువ (90 పలాలు) తుల భాజని (భృత్యులకు వేతనం ఇచ్చేది). దానికంటె ఐదు పలాలు తక్కువ (85 పలాలు) పరిమాణం గలది అంతఃపురభాజని (రాణులకు రాజకుమారులకు ద్రవ్యం ఇవ్వడానికి తగినది).

5. పై మూడు రకాల తులలలోను సగం ధరణం తగ్గించాలి. అనగా ఆయమాని తులలో పది ధరణులకి ఒక పలం చొప్పున ఉంటే వ్యావహారికిలో ఒక పలం $9^1/_2$ ధరణాలు, అంతఃపురభాజనిలో పలానికి $8^1/_2$ ధరణులు ఉంటాయి. తులలను తయారుచేయడానికి ఇనుము కూడా ఉత్తరోత్తరం రెండేసి పలాలు తగ్గించాలి. అనగా ఆయమానికి 35 పలాల ఇనుము ఉపయోగిస్తే వ్యావహారికికి 33 పలాలు, భాజనికి 31 పలాలు, అంతఃపురభాజనికి 19 పలాలు ఉపయోగించాలి.వీటి పొడవుకూడా ముందు వాటికంటె తరువాతి వాటిలో ఆరేసి అంగుళాలు తగ్గించాలి. అనగా - ఆయమాని తుల పొడవు 72 అంగుళాలు ఉంటే, వ్యావహారికి తుల పొడవు 66 అంగుళాలు, భాజని పొడవు 60 అంగుళాలు, అంతఃపురభాజని పొడవు 54 అంగుళాలు ఉండాలి.

మూ. 1. పూర్వయోః పఞ్చపలికః ప్రయామో మాంసలోహలవణ మణివర్జమ్.

2. కాష్ఠతులా అష్టహస్తా పదవతీ, ప్రతిమానవతీ, మయూర పదాధిష్ఠానా.

3. కాష్ఠపఞ్చవింశతిపలం తణ్డులప్రస్థసాధనమ్. ఏష ప్రదేశో బహ్వాల్పయోః.

4. ఇతి తులాప్రతిమానం వ్యాఖ్యాతమ్.

5. అథ ధాన్యమాషద్విపలశతం ద్రోణమాయమానమ్. సప్తాశీతి పలశతమ్. అర్ధపలం చ వ్యావహారికమ్. పఞ్చసప్తతిపలశతం భాజనీయమ్.

ద్విషష్టిపలశతమర్ధపలం చాన్తఃపురభాజనీయమ్.

వ్యా. 1. పరిమాణి - ఆయమాని తులలలో మాంసం, ఇనుము, ఉప్పు, మణులు తప్ప ఇతర పదార్థాలు తూచేటప్పుడు ఐదు పలాలు అధికంగా తూచాలి. దీనిని ప్రయామం అంటారు.

2. కట్టెలు తూచే తుల ఎనిమిది హస్తాలు పొడవు ఉండాలి. దానిమీద ఒకటి, రెండు, మూడు మొదలైన లెక్కల గుర్తులు ఏర్పరచాలి.దీని తూనిక రాళ్లుగా శిలలు ఉండాలి. దీని ఆధారస్తంభాల పాదాలు నెమలి పాదాల వలె ఉండాలి.

3. ఒక ప్రస్థం బియ్యం ఉడకడానికి 25 పలాల కట్టె సరిపడుతుంది. ఈ లెక్క ప్రకారంగా ఎక్కువ-తక్కువ కట్టె ఉపయోగించాలి.

4. ఈ విధంగా పదహారురకాల తులలు, పద్నాలుగు రకాల తూనిక రాళ్లు చెప్పబడ్డాయి.

5. ఇప్పుడు కొలతలు చెప్పబడుతున్నాయి.రెండు వందల పలాల మినుములు ఒక ఆయమానద్రోణం (రాజకోశాగారంలోనికి తీసుకొనే టప్పుడు ఉపయోగించే మానం). నూట డెబ్బైఏడున్నర పలాలు ఒక వ్యావహారిక (క్రయవిక్రయాలలో ఉపయోగించే) ద్రోణం. నూట డెబ్బై యైదు పలాలు ఒక భాజనీయద్రోణం (భృత్యులకు ఉపయోగించేది). నూటఅరవైరెండున్నర పలాలు అంతఃపురభాజనీయద్రోణం.

మూ. 1. తేషామ్ ఆఢకప్రస్థకుడవాః చతుర్భాగావరాః.

2. షోడశద్రోణీ ఖారీ, వింశతిద్రోణికా కుమ్భః. కుమ్భైర్దశభిః వహః.

3. శుష్కసారదారుమయం సమం చతుర్భాగశిఖం మానం కారయేత్ అన్తఃశిఖం వా. రసస్య తు.

4. సురాయాః పుష్పఫలయోః తుషాఙ్గారాణాం సుధాయాశ్చ శిఖామానం ద్విగుణోత్తరా వృద్ధిః.

5. సపాదపణో ద్రోణమూల్యమ్. ఆఢకస్య పాదోనః, షణ్మాషకాః ప్రస్థస్య. మాషకః కుడబస్య.

వ్యా. 1. ద్రోణంలో నాల్గవ వంతు ఆఢకం, ఆఢకంలో నాల్గవవంతు ప్రస్థం. ప్రస్థంలో నాల్గవ వంతు కుడబం.

2. పదహారు ద్రోణాలు ఒక ఖారి.ఇరవై ద్రోణాలు ఒక కుంభం. పది కుంభాలు ఒక వహం.

3. బాగా ఎండిన శ్రేష్ఠమైన కఱ్ఱతో ధాన్యాదులు కొలిచే పాత్రలు చేయించాలి. ఆ పాత్రలలో కంఠంతో సహా నాలుగు భాగాలు ఉండాలి. కంఠంలో ధాన్యంలోని నాల్గవ వంతు పట్టే టట్లు ఉండాలి. లేదా కంఠభాగం నిండకుండా దాని క్రిందికే కావలసిన పరిమాణం వచ్చేటట్లు కంఠభాగం కాళీగా ఉండేటట్లు చేయించాలి. నెయ్యి, తైలం కొలిచే పాత్రలు కూడా ఈ విధంగా ఉండాలి (గ.శా.) దీనికి మరొక విధంగా అర్థం చెపుతే బాగుంటుంది. బాగా ఎండిన గట్టి కఱ్ఱతో కొలపాత్రలు చేయించాలి. దాని తలమీద నిలిచే ధాన్యాదులు నాల్గవవంతు ఉండాలి (శిఖ అనగా పాత్రమీద నిలిచేది). తైలాలు, నెయ్యి మొదలైన రసాల మానపాత్రలైతే (వాటికి శిఖ ఉండదు గాన) మొత్తం కావలసిన ప్రమాణం పాత్రలోనే ఉండే టట్లు చేయించాలి.

4. సుర (కల్లు)కి, పుష్పఫలాలకీ, ఊక-బొగ్గులికి, ముగ్గుకీ కూడ శిఖామానం, అనగా పైకి ఎత్తుగా వచ్చేటట్లు కొలవదగిన మానం చేయించాలి. అయితే సురకంటె పుష్పఫలాలకు ఎక్కువ శిఖ ఉంటుంది. పుష్పఫలాలకంటె రెట్టింపు ఊకకీ బొగ్గులకీ శిఖ ఉంటుంది. ముగ్గు కొలతలో ఏర్పడే శిఖ ఊక-బొగ్గుల శిఖమీద రెట్టింపు ఉంటుంది.

5. కఱ్ఱతో చేసిన ద్రోణపరిమాణమానపాత్ర ఖరీదు ఒకటింపావు పణాలు ఉండాలి. ఆఢకమానపాత్ర ఖరీదు ముప్పావు పణం ఉండాలి. ప్రస్థమానపాత్ర ఖరీదు ఆరు మాషకాలు ఉండాలి. కుడబమానపాత్ర ఖరీదు ఒక మాషకం ఉండాలి.

మూ. 1. ద్విగుణాదీనాం రసాదీనాం మానమూల్యమ్.

2. వింశతిపణాః ప్రతిమానస్య తులామూల్యం త్రిభాగః.

3. చాతుర్మాసికం ప్రాతివేధనికం కారయేత్. అప్రతివిద్ధస్యాత్యయః సపాదః సప్తవింశతిపణః, ప్రాతివేధనికం కాకణికమహరహః పౌతవాధ్యక్షాయ దద్యుః.

4. ద్వాత్రింశద్భాగః తప్తవ్యాజీ, సర్పిషః చతుఃషష్టిభాగః తైలస్య పఞ్చాశద్భాగో మానస్రావో ద్రవాణామ్.

5. కుడబార్ధచతురష్టభాగాని మానాని కారయేత్.

వ్యా. 1.నెయ్యి, నూనె మొదలైన రసాలు కొలిచే కొలతపాత్రల వెల ధాన్యాదుల మానపాత్రలకంటె రెట్టింపు ఉండాలి.

2. పద్నాలుగు రకాలైన మొత్తం ప్రతిమానాల (తూకం రాళ్ల) ఖరీదు ఇరవై పణాలు ఉండాలి. మొత్తం అన్ని రకాల తులల ఖరీదు $6^{2}/_{3}$ పణాలు ఉండాలి.

3. పౌతవాధ్యక్షుడు నాలుగు మాసాలకి ఒకసారి తులా - ప్రతిమాన -మానాల పరీక్ష చెయ్యాలి (వాటికి సీళ్లు వెయ్యాలి - కాంగ్లే). అలా పరీక్ష చేయించుకొనని లేదా సీళ్లు వేయించుకొనని వర్తకుడు ఇరవైయేడుంపావు పణాల అత్యయం (జరిమానా) చెల్లించాలి. ఇలా పరీక్షచేసినందుకు పన్నుగా (ప్రాతివేధనికం) వర్తకులు రోజుకు ఒక కాకణిక చొప్పున నాలుగు మాసాలకీ నూటఇరవై కాకణికలు పౌతవాధ్యక్షుడికి చెల్లించాలి.

4. కాచిన (వేడిగా ఉన్న) నెయ్యి అమ్మినప్పుడు ముప్పైరెండవ వంతు అధికంగా (వ్యాజీ =కొసరు) ఇవ్వాలి. నూనెమీద అరవైనాల్గవ వంతు ఇవ్వాలి. ఇతరద్రవపదార్థాలన్నింటికీ యాభైయవ వంతు మానం మీద నుండి పొర్లేటట్లు చేసి అమ్మాలి.

5. చిన్న కొలతల కోసం కుడబార్ధం (కుడబంలో సగం),కుడబంలో నాల్గవవంతు ఎనిమిదవవంతు మానాలు (కొలిచే పాత్రలు మొ.) చేయించాలి.

శ్లో. కుడబాశ్చతురాశీతిర్వారకః సర్పిషో మతః,
చతుఃషష్టిస్తు తైలస్య పాదశ్చ ఘటికానయోః.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే అధ్యక్షప్రచారే ద్వితీయాధికరణే ఏకోనవింశోధ్యాయః,
తులామానపౌతవమ్; ఆదితశ్చత్వారింశః.

వ్యా. ఎనభైనాలుగు కుడుబాల నెయ్యి పట్టే పాత్ర వారకం (ఘృతవారకం). అరవైనాలుగు కుడుబాల తైలం పట్టే పాత్ర కూడా వారకం (తైలవారకం). వీటిలో నాల్గవ వంతు పట్టేది ఘటిక (ఘృతఘటిక, తైలఘటిక).

'బాలానందిని" అనే కౌటిలీయార్థశాస్త్రవ్యాఖ్యలో అధ్యక్షప్రచారం అనే రెండవ అధికరణంలో తులామానపౌతవం అనే పందొమ్మిదవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి నలభైయవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ వింశతితమోఽధ్యాయః

అష్టత్రింశం ప్రకరణమ్ - దేశకాలమానమ్

మూ. 1. మానాధ్యక్షో దేశకాలమానం విద్యాత్.

2. అష్టౌ పరమాణవో రథచక్రవిప్రుట్. తా అష్టౌ లిక్షా. తా అష్టౌ యూకా మధ్యః. తా అష్టౌ యవమధ్యః. అష్టౌ యవమధ్యాః అఙ్గులమ్.

3. మధ్యమస్య పురుషస్య మధ్యమాయా అఙ్గుల్యాః మధ్యమప్రకర్షో వా అఙ్గులమ్.

4. చతురఙ్గులో ధనుర్గ్రహః. అష్టాఙ్గులా ధనుర్ముష్టిః.

వ్యా. 1. మానాధ్యక్షుడు (Superintendent of measures of space and time) దేశమానాన్ని, కాలమానాన్నీ తెలుసుకొని ఉండాలి.

2. (కంటికి కనబడని) ఎనిమిది పరమాణువులు కలిస్తే అది రథచక్రం నుంచి ఎగిరే కంటికి కనబడే ధూలి (రథవిప్రుట్). అలాంటి రథవిప్రుట్టులు ఎనిమిది ప్రక్క ప్రక్క చేరుస్తే అది ఒక లిక్ష. ఎనిమిది లిక్షలు ఒక యూకామధ్యం. ఎనిమిది యూకామధ్యాలు ఒక యవమధ్యం. ఎనిమిది యవమధ్యాలు ఒక అంగులం.

3. లేదా మధ్యమప్రమాణం గల పురుషుని (బాగా పొడుగుగా గాని పొట్టిగా గాని లేదా బాగా లావుగా గాని సన్నంగా గాని ఉండనివాని) చేతి మధ్య వ్రేలు మధ్యప్రకర్షఅత్యధికమైన (miximum) మధ్యభాగం (మధ్యకణుపు-కాంగ్లే), మధ్యభాగం చుట్టుకొలత (గ.శా.) అంగులం.

4. నాలుగు అంగుళాలు ఒక ధనుర్గ్రహం. ఎనిమిది అంగుళాలు ధనుర్ముష్టి.

మూ. 1. ద్వాదశాఙ్గులా వితస్తిః ఛాయా పౌరుషం చ. చతుర్దశాఙ్గులం శమః, శలః, పరిరయః, పదం చ. ద్వివితస్తిః అరత్నిః ప్రాజాపత్యో హస్తః.

2. సధనుర్గ్రహః పౌతవవివీతమానమ్. సధనుర్ముష్టిః కిష్కుః కంసో వా.

3. ద్విచత్వారింశదఙ్గులః తక్షణః, క్రాకచికకిష్కుః, స్కన్ధావారదుర్గ రాజపరిగ్రహమానమ్. చతుష్పఞ్చాశదఙ్గులః కుప్యవనహస్తః.

4. చతురశీత్యఙ్గులో వ్యామో రజ్జుమానం ఖాతపౌరుషం చ.

5. చతురరత్నిః దణ్డో ధనుర్నాలికా పౌరుషం చ.

6. గార్హపత్యమష్టశతాఙ్గులం ధనుః పథిప్రాకారమానమ్. పౌరుషం చ అగ్నిచిత్యానామ్.

వ్యా. 1. పన్నెండు అంగుళాలు ఒక వితస్తి. ఛాయాపౌరుషం అనగా శంకువు కూడా పన్నెడు అంగుళాలే. పద్నాలుగు అంగుళాలకి శయం, శలం, పరిరయం, పదం అని పేర్లు. రెండు వితస్తులు అరత్ని. ఇది విశ్వకర్మకు సంమతమైన హస్తం.

2. అరత్నికి (ప్రాజాపత్యహస్తానికి) ధనుర్గ్రహం కలిపితే, అనగా ఇరవై ఎనిమిది అంగుళాలు, పౌతవవివీతమానం; అనగా కాష్ఠతులాదులు కొలవడానికీ, పశువుల బీళ్ల మొదలైనవి కొలవడానికి ఉపయోగించే హస్తమానం. అరత్నికి ధనుర్ముష్టి (ఎనిమిది అంగుళాలు) కలిపితే అది కిష్కువు లేదా కంసం.

3. నలభైరెండు అంగుళాల హస్తం వడ్రంగి ఉపయోగించేది. ఇదే రంపం పనిచేసే వాళ్ల కిష్కువు. సేనానివేశం,దుర్గం మొదలైన రాజసంబంధి కర్మలలో ఇదే ఉపయోగించబడుతుంది. యాభైనాలుగు అంగుళాల హస్తం అడవిలో లభించే కఱ్ఱ మొదలైనవి కొలవడానికి ఉపయోగించేది.

4. ఎనభైనాలుగు అంగుళాల హస్తం పేరు వ్యామం. అది రజ్జుమానం (త్రాడు కొలత). అదే కూపాదులు తవ్వించడానికి పురుషమానంగా (నిలువెత్తుగా) గ్రహించబడుతుంది.

5. నాలుగు అరత్నులకి (48 అంగుళాలు) దండం, ధనస్సు, నాలిక, పౌరుషం అని పేర్లు.

6. గృహపతి అనగా విశ్వకర్మ. విశ్వకర్మ చెప్పిన ధనుస్సు నూట ఎనిమిది అంగుళాల పొడవు.దీనిని ప్రాకారాలు, మార్గాలు కొలవడానికి ఉపయోగిస్తారు. అగ్నిచయనం మొదలైనవాటిలో (కొన్ని యాగాలలో) పౌరుషమానం ఉపయోగిస్తారు.

మూ. 1. షట్కంసో దణ్డః బ్రహ్మదేయాతిథ్యమానమ్. దశదణ్డా రజ్జుః. ద్విరజ్జుకః పరిదేశః. త్రిరజ్జుకం నివర్తనమ్.

2. ఏకతో ద్విదణ్డాధికో బాహుః. ద్విధనుఃసహస్రం గోరుతమ్. చతుర్గోశతం యోజనమ్. ఇతి దేశమానమ్.

వ్యా. 1. ఆరు కంసాల ప్రమాణం (192 అంగుళాలు) బ్రహ్మదేయానికీ అతిథ్యానికీ కొలత. (ఋత్విక్కులు మొదలైన బ్రాహ్మణులకు ఇచ్చేది బ్రహ్మదేయం. అతిథుల భోజనాదులకొరకై ఏర్పరచిన భూమి ఆతిథ్యం). పది దండాలు ఒక రజ్జువు, రెండు రజ్జువులు ఒక పరిదేశం. మూడు రజ్జువులు నివర్తనం.

2. ఒక ప్రక్క రెండు దండాలు అధికంగా ఉన్న నివర్తనం ఒక బాహువు.అనగా భూమికొలతలో (అడ్డంలో) ఒక ప్రక్క నిలువులో ఒక నివర్తనం రెండు దండాలు ఉన్న స్థలం పరిమాణం బాహువు అని అర్థం. రెండు వేల ధనుస్సులు గోరుతం. అనగా ఎద్దు రంకెవేస్తే వినబడే దూరం. (దీనికే క్రోశం అని పేరు). నాలుగు గోరుతాలు ఒక యోజనం. ఇంతవరకు దేశమానం చెప్పబడింది.

మూ. 1. కాలమానమత ఊర్ధ్వమ్. తుటో, లవో, నిమేషః, కాష్ఠా, కలా, నాలికా, ముహూర్తః, పూర్వాపరభాగః, దివసః,రాత్రిః, పక్షః, మాసః, ఋతుః, అయనమ్, సంవత్సరం, యుగమ్ ఇతి కాలాః.

2. నిమేషచతుర్భాగః తుటః. 3. ద్వౌ తుటౌ లవః. 4. ద్వౌ లవౌ నిమేషః. పఞ్చ నిమేషాః కాష్ఠా. 5. త్రింశత్ కాష్ఠాః కలా. 6. చత్వారింశత్ కలాః నాడికా.

వ్యా. 1. ఇటుపైన కాలమానం చెప్పబడుతున్నది. తుటం, లవం, నిమేషం, కాష్ఠ, కల, నాలిక, ముహూర్తం, పూర్వభాగం, అపరభాగం, పగలు, రాత్రి, పక్షం, మాసం, ఋతువు, అయనం, సంవత్సరం, యుగం అని కాలప్రమాణభేదాలు.

2. ఒక నిమేషం (కన్ను మూసి తెరిచిన కాలం నిమేషం) లో నాల్గవ వంతు తుటం. 3. రెండు తుటాలు ఒక లవం. 4. రెండు లవాలు ఒక నిమేషం. ఐదు నిమేషాలు ఒక కాష్ఠ. 5. ముప్పై కాష్ఠలు ఒక కల. 6. నలభై కలలు ఒక నాడిక.

మూ. 1. సువర్ణమాషకాః చత్వారః చతురఙ్గులాయామాః కుమ్భచ్ఛిద్రమ్ ఆఢకమ్ అమ్భసో వా నాళికా.

2. ద్వినాళికో ముహూర్తః. పఞ్చదశముహూర్తో దివసో రాత్రిశ్చ చైత్రే మాసి ఆశ్వయుజే చ మాసి భవతః. తతః పరం త్రిభిః ముహూర్తైః అన్యతరః షణ్మాసం వర్ధతే హ్రసతే చేతి.

3. ఛాయాయామ్ అష్టపౌరుష్యామ్ అష్టాదశభాగచ్ఛేదః, షట్పౌరుష్యాం

చతుర్దశభాగః, చతుష్పౌరుష్యామ్ అష్టభాగః, ద్విపౌరుష్యాం షడ్భాగః, పౌరుష్యాం చతుర్భాగః, అష్టాఙ్గులాయాం త్రయోదశ భాగాః, చతురఙ్గులాయామ్ అష్ట భాగాః; అచ్ఛాయః మధ్యాహ్న ఇతి.

4. పరావృత్తే దివసే శేషమేవం విద్యాత్.

వ్యా. 1. లేదా ఒక కుండకి నాలుగు సువర్ణాల వెడల్పు, నాలుగు అంగుళాల పొడవు ఉన్న రంధ్రం తయారు చేసి దానికి సరిపడిన ఒక గొట్టం బిగించి ఆ కుండలో ఒక ఆఢకం ప్రమాణం గల నీరు నింపాలి. ఆ గోట్టం ద్వారా ఆ నీరు అంతా బైటకు కారిపోవడానికి ఎంత సమయం పడుతుందో అది నాలిక.

2. రెండు నాలికలు ఒక ముహూర్తం. చైత్రమాసంలోను, ఆశ్వయుజ మాసంలోను పగటిభాగం పదిహేను ముహూర్తాలు, రాత్రి పదిహేను ముహూర్తాలు ఉంటుంది. (దివసంలో మొదటి సగం పూర్వభాగం రెండవ సగం అపరభాగం. అట్లే రాత్రి మొదటి సగం పూర్వభాగం, రెండవ సగం అపరభాగం. ఈ విషయం స్పష్టమే కాన గ్రంథకారుడు వివరించలేదు). ఆ మాసాల తరవాత ఆరు మాసాల పాటు మూడు ముహూర్తాల కాలం పెరుగుతుంది, తరుగుతుంది. అనగా చైత్రమాసం మొదలు ఆరు మాసాల పాటు పగలు కొంచె కొంచెం పెరుగుతుంది; రాత్రి తరుగుతుంది. ఇలా జరగగా చివరికి రాత్రికీ పగటికీ ప్రమాణంలో మూడు ముహూర్తాలు తేడా వస్తుంది. ఆశ్వయుజం మొదలు క్రమంగా ఆరు మాసాలపాటు పగలు తరుగుతుంది; రాత్రి హెచ్చుతుంది.

3. పగలు ఎంత సమయం గడిచిందో, ఇంకా ఎంత మిగిలిందో తెలుసుకొనడానికి నిర్దిష్టమైన పొడవు గల స్తంభం పాతుతారు. దాని నీడని పట్టి సమయం నిర్ణయం చేస్తారు. దాని నీడ పడేచోట గుర్తులు ఉంచుతారు. ఆ నీడని పట్టి పగలు ఎంత సమయం గడిచినదో ఎంత మిగిలిందో తెలుసుకొనే పద్ధతి ఇక్కడ చెప్పబడుతున్నది. నీడపొడవు తొంభైఆరు అంగుళాలు ఉంటే పగటిలో 18వ భాగం గడచి నట్లు లెక్క. అనగా పగలు ముప్పై నాడికలైతే ఒకటిముప్పావు నాడికలు గడచి, ఇరవైఎనిమిది నాడికలు ఒక పావు మిగిలినట్లు. (మిగిలిన వాటి విషయంలో కూడ ఈ విధంగానే చూచుకోవాలి). డెబ్బైరెండు అంగుళాల నీడ ఉంటే పద్నాల్గవ భాగం పగటిభాగం గడిచినట్లు, నలభైఎనిమిది అంగుళాల నీడ ఉంటే ఎనిమిదవ భాగం గడిచినట్లు. ఇరవై నాలుగు అంగుళాల పొడవు నీడ ఉంటే ఆరవ భాగం గడచినట్లు.

పన్నెండు అంగుళాల పొడవు నీడ ఉంటే నాల్గవ భాగం గడచినట్లు. నీడ ఎనిమిది అంగుళాలు ఉంటే పది భాగాలలో మూడు భాగాలు గడచినట్లు. నీడ నాలుగు అంగుళాలు ఉంటే ఎనిమిది భాగాలు గడచినట్లు. నాలుగు అంగుళాలు ఉంటే ఎనిమిది భాగాలలో మూడు భాగాలు గడచినట్లు. నీడ లేక పోతే (స్తంభం లేదా శంకువు మొదట్లోనే ఉంటే) మధ్యాహ్నం.

4. మధ్యాహ్నం తరవాత కూడ ఈ విధంగానే చూచుకోవాలి. అయితే గడచిన భాగాలకి బదులు మిగిలిన భాగాలు లెక్క పెట్టుకోవాలి. ఉదాహరణకి నీడ నాలుగు అంగుళాలుంటే ఎనిమిది భాగాలలో మూడు భాగాలు మిగిలినట్లు లెక్క. ఈ విధంగా చూచుకోవాలి.

మూ. 1. ఆషాఢే మాసి నష్టచ్ఛాయో మధ్యాహ్నో భవతి. అతః పరం శ్రావణాదీనాం షణ్మాసానాం ద్వ్యఙ్గులోత్తరా మాఘాదీనాం ద్వ్యఙ్గులావరా ఛాయా ఇతి.

2. పఞ్చదశాహోరాత్రాః పక్షః సోమాప్యాయనః శుక్లః. సోమావచ్ఛేదనో బహులః.

3. ద్విపక్షో మాసః. 4. త్రింశదహోరాత్రః ప్రకర్మమాసః. 5. సార్ధః సౌరః. 6. అర్ధన్యూనః చాన్ద్రమాసః. 7. సప్తవింశతిః నాక్షత్రమాసః. 8. ద్వాత్రింశత్ మలమాసః. 9. పఞ్చత్రింశదశ్వవాహాయాః. 10. చత్వారింశత్ హస్తివాహాయాః. 11. ద్వౌ మాసౌ ఋతుః. 12. శ్రావణః ప్రోష్ఠపదశ్చ వర్షాః. 13. ఆశ్వయుజః కార్తికశ్చ శరత్. 14. మార్గశీర్షః పౌషశ్చ హేమన్తః. 15. మాఘః ఫాల్గునశ్చ శిశిరః. 16. చైత్రో వైశాఖశ్చ వసన్తః. 17. జ్యేష్ఠామూలీయ ఆషాఢశ్చ గ్రీష్మః. 18. శిశిరాద్యుత్తరాయణమ్. వర్షాది దక్షిణాయనమ్. 19. ద్వ్యయనః సంవత్సరః. 20. పఞ్చసంవత్సరో యుగమితి.

వ్యా. 1. ఆషాఢమాసాంతంలో మధ్యాహ్నం నీడ ఉండదు. అనగా పూర్తిగా స్తంభం మొదట్లోనే ఉంటుంది. తరవాత శ్రావణం మొదలు ఆరు మాసాల అంతాలలో వరసగా రెండేసి అంగుళాలు పెరుగుతుంది. అనగా శ్రావణాంతంలో రెండు అంగుళాలు, భాద్రపదాంతంలో నాలుగు అంగుళాలు, ఆశ్వయుజాంతంలో ఆరు అంగుళాలు,

కార్తికాంతంలో ఎనిమిది అంగుళాలు, మార్గశీర్షాంతంలో పది అంగుళాలు, పుష్యమాసాంతంలో పన్నెండు అంగుళాలు పెరుగుతుంది. మాఘమాసాంతం మొదలు ఆరు మాసాల అంతాలు రెండేసి అంగుళాలు తగ్గుతుంది.

2. పదిహేను అహోరాత్రాలు (రాత్రింబవళ్లు) ఒక పక్షం. చంద్రవృద్ధి కలిగించేది శుక్లపక్షం. చంద్రునికి హ్రాసం కలిగించేది బహులపక్షం. 3. రెండు పక్షాలు ఒక మాసం. 4. ముప్పై అహోరాత్రాలు ప్రకర్మమాసం, అనగా భృత్యాదులకు వేతనం ఇవ్వడానికి లెక్క కట్టే మాసం. 5. ముప్పైన్నర అహోరాత్రాలు ఒక సౌరమాసం. 6. ఇరవైతొమ్మిదిన్నర అహోరాత్రాలు చాంద్రమాసం. 7. ఇరవైఏడు అహోరాత్రాలు నక్షత్రమాసం. 8. ముప్పైరెండు అహోరాత్రాలు మలమాసం. 9. ముప్పైఐదు అహోరాత్రాలు అశ్వవాహమాసం; అనగా అశ్వాలను పరిరక్షించే భృత్యులకు జీతం ఇవ్వడానికి లెక్కలు కట్టే మాసం. 10. నలభై అహోరాత్రాలు గజవాహమాసం (గజసంరక్షకుల మాసం). 11. రెండు మాసాలు ఒక ఋతువు. 12. శ్రావణభాద్రపదాలు వర్షర్తువు. 13. ఆశ్వయుజకార్తికమాసాలు శరదృతువు. 14. మార్గశీర్షపౌషమాసాలు హేమంతర్తువు. 15. మాఘఫాల్గునమాసాలు శిశిరర్తువు. 16. చైత్రవైశాఖమాసాలు వసంతర్తువు. 17. జ్యేష్ఠాషాఢమాసాలు గ్రీష్మర్తువు. 18. శిశిరర్తువు మొదలు ఉత్తరాయణం. 19. వర్షర్తువు మొదలు దక్షిణాయనం. 20. రెండు అయనాలు ఒక సంవత్సరం. 21. ఐదు సంవత్సరాలు ఒక యుగం.

శ్లో. దివసస్య హరత్యర్కః షష్టిభాగమృతౌ తతః,
కరోత్యేకమహశ్ఛేదం తథైవైకం చ చన్ద్రమాః.
ఏవమర్ధతృతీయానామబ్దానామధిమాసకమ్,
గ్రీష్మే జనయతః పూర్వం పఞ్చాబ్దాన్తే చ పశ్చిమమ్.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే అధ్యక్షప్రచారే ద్వితీయాధికరణే వింశోఽధ్యాయః;
దేశకాలమానమ్, ఆదిత ఏకచత్వారింశః.

వ్యా. సూర్యుడు ప్రతిదివసంలోను ఒక ఘడియ (దివసంలో అరవైయవ వంతు) ఎక్కువ తీసుకుంటాడు. ఈ పద్ధతిలో సూర్యుడు ఒక సంవత్సరంలో ఆరు దివసాలు, రెండు సంవత్సరాలలో పన్నెండు దివసాలు, రెండున్నర సంవత్సరాలలో పదిహేను దినాలు, పెరిగేటట్లు చేస్తాడు. అదే విధంగా చంద్రుడు ప్రతి ఋతువులోను ఒక్కొక్క దినం తగ్గిస్తాడు. దీనిచేత రెండున్నర సంవత్సరాలలో పదిహేను దినాలు తగ్గుతాయి. ఈ విధంగా సూర్యచంద్రుల గమనాన్ని పట్టి ఒక మాసంలోని దినాల

ప్రమాణంలో హెచ్చుతగ్గులు కలుగుతూంటాయి. ఈ లెక్క ప్రకారం సూర్యచంద్రుల గమనం ద్వారా రెండున్నర సంవత్సరాలకు ఒక సారి గ్రీష్మర్తువులో మొదటి మాసం మలమాసం అవుతుంది. ఐదు సంవత్సరాల కొకసారి హేమంతఋతువులో రెండవమాసం మలమాసం అవుతుంది. మలమాసానికి అధికమాసం అని కూడ పేరు. ఇది రెండున్నర సంవత్సరాలకొక సారి వచ్చి ఒక మాసం తేడాను పూర్తి చేస్తుంది.

"బాలానందిని" అనే కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో అధ్యక్షప్రచారం అనే ద్వితీయాధికరణంలో దేశకాలమానప్రతిపాదకమైన ఇరవైయవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి నలభైఒకటవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ ఏకవింశోఽధ్యాయః

ఏకోనచత్వారింశం ప్రకరణమ్ - శుల్కాధ్యక్షః

మూ. 1. శుల్కాధ్యక్షః శుల్కశాలాం ధ్వజం చ ప్రాఙ్ముఖమ్ ఉదఙ్ముఖం వా మహాద్వారాభ్యాశే నివేశయేత్.

2. శుల్కాదాయినశ్చత్వారః పఞ్చ వా సార్థోపయాతాన్ వణిజో లిఖేయుః - కే, కుత్రస్త్యాః, కియత్పణ్యాః, క్వచాభిజ్ఞానముద్రా వా కృతేతి.

3. అముద్రాణామత్యయో ద్విగుణః. 4. కూటముద్రాణాం శుల్కాష్టగుణో దణ్డః. 5. భిన్నముద్రాణామ్ అత్యయః ఘటికాస్థానే స్థానమ్. 6. రాజముద్రాపరివర్తనే నామకృతే వా సపాదపణికం వహనం దాపయేత్.

వ్యా. 1. రాజ్యంలోనికి దిగుమతి అవుతూన్న వస్తువులమీద వేసే పన్ను, నగరంలోనికి తీసికొని వస్తూన్న వస్తువులమీద పన్ను మొదలైనది శుల్కం. ఆ శుల్కం వసూలు చేసే ప్రధానాధికారి శుల్కాధ్యక్షుడు (Collector of customs and tolls). శుల్కాధ్యక్షుడు శుల్కశాలను, శుల్కశాలకు గుర్తుగా నిలిపే ధ్వజాన్నీ మహాద్వారం (నగరప్రధానద్వారం) దగ్గర పూర్వాభిముఖంగా గాని, ఉత్తరాభిముఖంగా గాని నెలకొల్పాలి.

2. నలుగురు లేదా ఐదుగురు శుల్కం వసూలు చేసేవాళ్లు ఒక గుంపుగా వచ్చిన లేదా సరుకు తీసికొని వచ్చిన వర్తకులను గూర్చి వాళ్లు ఎవరు, ఎక్కడివాళ్లు, ఎంత పణ్యం (అమ్మే ద్రవ్యం) తీసికొనివచ్చారు, వాళ్ల అభిజ్ఞానముద్ర (గుర్తింపు ముద్ర)

ఎక్కడ వేయబడింది - ఈ విషయా లన్నీ రిజస్టర్‌లో వ్రాసుకోవాలి. 3. ముద్రలేకుండా ఉన్న వస్తువుల మీద వాటిమీద వసూలు చేయవలసిన పన్నుకు రెట్టింపు అత్యయం (పెనాల్టీ) వసూలు చెయ్యాలి. 4. కూటముద్ర (మోసం చేయడానికి వేసిన నకిలీ ముద్ర)కు శుల్కం కంటె ఎనిమిది రెట్లు దండం. 5. ముద్ర బ్రద్దలుకొట్టినవాళ్లకి మూడు ఘడియల పాటు (ఆ అపరాధాన్ని అందరికీ చెపుతూ) అక్కడనే నిలబెట్టడం దండం (గ.శా.). ఆ సరుకు అంతా తీసివేసికొని గోడౌనులో చేర్చడం దండం (కాంగ్లే) 6. రాజముద్ర మార్చివేసినా, లోపల ఉన్న సరుకు పేరు మార్చినా ఆ పణ్యం తీసికొని వచ్చిన వాని చేత ఒకటింపావు పణాలు జురమానాగా చెల్లింపచేయాలి.

మూ. 1. ధ్వజమూలోపస్థితస్య ప్రమాణమ్, అర్ఘం చ వైదేహకాః పణ్యస్య బ్రూయుః- ఏతత్ప్రమాణేనార్ఘేణ పణ్యమిదం కః క్రేతా ఇతి. త్రిరుద్ఘోషితమర్థిభ్యో దద్యాత్. క్రేతృసంఘర్షే మూల్యవృద్ధిః సశుల్కా కోశం గచ్ఛేత్.

2. శుల్కభయాత్ పణ్యప్రమాణం మూల్యం వా హీనం బ్రువతః తదతిరిక్తం రాజా హరేత్. శుల్కమష్టగుణం వా దద్యాత్.

3. తదేవ నివిష్టపణ్యస్య భాణ్డస్య హీనప్రతివర్ణకేన అర్ఘాపకర్షణే సారభాణ్డస్య ఫల్గుభాణ్డేన ప్రతిచ్ఛాదనే చ కుర్యాత్.

వ్యా. 1. ధ్వజం దగ్గరికి వచ్చిన సరుకు ప్రమాణాన్ని, దాని వెలనూ వర్తకులు - "ఈ పణ్యాన్ని, ఇంత వెలకు ఎవరు కొంటారు?" అని ఘోషించాలి. అలా మూడు పర్యాయాలు ఘోషించి కావలసినవాళ్లకి ఆ సరుకు ఆ ధరకు ఇచ్చివేయాలి. కొనేవాళ్లలో పోటీ ఉంటే మూల్యం పెంచి ఆ మూల్యం, శుల్కం కూడా రాజధనాగారంలో చేర్చాలి.

2. పన్ను చెల్లించవలసివస్తుంది అనే భయంచేత పణ్యప్రమాణాన్ని, దాని ఖరీదును తక్కువ చూపించిన ట్లయితే అలా చూపినదానికంటె అధికంగా ఉన్నదానిని రాజు తీసివేసుకోవాలి. లేదా అలా చేసినవాడు ఎనిమిది రెట్లు పన్ను చెల్లించాలి.

3. భాండాన్ని (సరుకు ఉంచే పాత్ర, పెట్టె మొదలైనదానిని) నింపి తీసికొనివచ్చి లోపల ఉన్న వస్తువుకు మచ్చుగా (ప్రతివర్ణకం) తక్కువ రకం సరుకు చూపించి వెల తగ్గించినా, శ్రేష్ఠమైన భాండాన్ని (మణిముక్తాదుల్ని) సారవిహీనమైన పత్తి మొదలైనవాటితో కప్పినా అలా చేసినవానికి పైన చెప్పిన దండమే విధించాలి.

మూ. 1. ప్రతిక్రేతృభయాద్వా పణ్యమూల్యాదుపరి మూల్యం వర్ధయతః మూల్యవృద్ధిం రాజా హరేత్, ద్విగుణం వా శుల్కం కుర్యాత్.

2. తదేవాష్టగుణమ్ అధ్యక్షస్యాచ్ఛాదయతః.

3. తస్మాత్ విక్రయః పణ్యానాం ధృతో, మితః, గణితో వా కార్యః; తర్కః ఫల్గుభాణ్డానామ్ అనుగ్రహికాణాం చ.

4. ధ్వజమూలమతిక్రాన్తానాం చాకృతశుల్కానాం శుల్కాదష్టగుణో దణ్డః. పథికోత్పథికాః తద్విద్యుః.

5. వైవాహికమ్, అన్వాయనమ్, ఔపాయనికం, యజ్ఞకృత్యప్రసవ నైమిత్తికం, దేవేజ్యాచౌలోపనయనగోదానవ్రతదీక్షణాదిషు క్రియావిశేషేషు భాణ్డముచ్ఛుల్కం గచ్ఛేత్.

6. అన్యథావాదినః స్తేయదణ్డః.

వ్యా. 1. మారుబేరం చేసేవానినుండి (ప్రతిక్రేత) భయంవల్ల పణ్యానికి ఉండవలసిన మూల్యంకంటె అధికంగా మూల్యం పెంచినవానినుండి రాజు ఆ పెంచినదానిని హరించాలి. లేదా రెట్టింపు పన్ను విధించాలి.

2. వేయవలసిన పన్నును శుల్కాధ్యక్షుడు పక్షపాతంచేత గాని, లంచం తీసికొని గాని తగ్గించి నట్లయితే వాని నుంచి తగ్గించినదానికి ఎనిమిది రెట్లు దండంగా వసూలు చెయ్యాలి.

3. అందువల్ల (మోసానికి అవకాశం ఉండడంవల్ల) పణ్యాలను తూచి గాని, కొలిచి గాని, లెక్కపెట్టి గాని అమ్మాలి. బొగ్గులు మొదలైన తక్కువరకం పణ్యాల మీద, అనుగ్రాహికాలు (కన్సెషన్ లేదా సబ్సిడీ ఇచ్చే) లవణాదులమీదా తూచడం మొదలైనవి చేయకుండా తర్కంచేత (ఉజ్జాయింపున) పన్ను వెయ్యాలి.

4. శుల్కం చెల్లించకుండా శుల్కస్థానం దగ్గర నిలిపిన ధ్వజం దాటి ముందుకు సరుకు తీసికొనిపోయినట్లయితే ఆ సరుకు మీద మామూలుగా చెల్లించవలసిన శుల్కంకంటె ఎనిమిది రెట్లు పన్ను వెయ్యాలి. ఈ విధంగా ఎవరైనా శుల్కం చెల్లించకుండా వెళ్లిపోతున్నారా అనే విషయాన్ని రహస్యవేషాలలో ఉన్న మనుష్యులు ఆ ప్రాంతం మార్గాలలోను, మార్గాలు (రోడ్లు) లేని ప్రదేశాలలోను తిరుగుతూ గుర్తిస్తూండాలి.

5. వివాహం, అత్తవారింటికి వెళ్లే స్త్రీల అరణం, అన్నసత్రాదులలో ఆహారాదులు,

యజ్ఞాదులు,ప్రసవించినవాళ్లకు వైద్యం మొదలైనవి చేయించడం, దేవాలయాదులలో దేవతలకు నిత్యనైమిత్తికపూజాదులు, చౌలం, ఉపనయనం, స్నాతకవ్రతం, వ్రతదీక్ష మొదలైన క్రియావిశేషాలకొరకై తీసికొని వెళ్లే సరుకుమీద పన్ను వేయకూడదు.

6. వివాహాదులకోసం కాకపోయినా వాటికోసం తీసికొని వెడుతున్నట్లు అసత్యం చెప్పినవానికి స్తేయదండం (దొంగతనం చేస్తే విధించే దండం) విధించాలి.

మూ. 1. కృతశుల్కేన అకృతశుల్కం నిర్వాహయతః, ద్వితీయ మేకముద్రయా భిత్త్వా పుటమపహరతః వైదేహకస్య తచ్చ తావచ్చ దణ్డః.

2. శుల్కస్థానాత్ గోమయపలాలం ప్రమాణం కృత్వా అపహరతః ఉత్తమః సాహసదణ్డః.

3. శస్త్రవర్మకవచలోహరథరత్నధాన్యపశూనామన్యతమమనిర్వాహ్యం నిర్వాహయతః యథావఘుషితః దణ్డః పణ్యనాశశ్చ.

4. తేషామన్యతమస్య ఆనయనే బహిరేవ ఉచ్ఛుల్కో విక్రయః.

వ్యా. 1. శుల్కం వేసిన సరుకుతో పాటు శుల్కం వేయని సరుకుకూడా కనుమరిగించి లోపలికి తీసికొని పోతూన్న వర్తకునికి, ఒక పణ్యావాసనం మీద వేసిన శుల్కముద్రను చూపి అటువంటి మరొక పణ్యావాసనాన్ని తీసికొనివెడుతున్నవానికీ, ముద్రవేసిన పణ్యావాసనాన్ని తెరిచి దానిలో మరొక సరుకు నింపి తీసికొనిపోతున్నవానికి, ఆ సరుకుతో పాటు అది ఎంత ఉన్నదో అంత సరుకు కూడా దండంగా విధించాలి.

2. పేడలోను, గడ్డి మొదలైనవాటిలోను దాచి సారద్రవ్యాన్ని శుల్కస్థానంనుంచి తీసికొనిపోతున్నవానికి ఉత్తమసాహసదండం (వెయ్యి పణాల జుర్మానా) విధించాలి.

3. "లోనికి ఎవరూ తీసికొని వెళ్లకూడదు" అని ఏ కారణంచేతనైనా రాజు నిషేధించిన ఆయుధాలను, ఇనుప ఆచ్ఛాదనలను (వర్మ), కవచాలను, లోహాలను, రథాలను, రత్నాలను, ధాన్యాలనూ, పశువులను లోపలికి తీసికొనివెడుతున్నవానికి, ఏ దండం విధించబడుతుందని రాజాజ్ఞచేత చాటించబడిందో ఆ దండం విధించాలి. ఆ సరుకు కూడ వశం చేసుకోవాలి.

4. పైన చెప్పిన నిషిద్ధవస్తువులలో దేనినైనా తీసికొనివస్తే దానిని పట్టుకొని దానిని కోట ద్వారం బైటనే శుల్కం లేకుండా అమ్మివేసి ఆ సొమ్ము ఖజానాలో చేర్చాలి.

మూ. 1. అన్తపాలః సపాదపణికాం వర్తనీం గృహ్ణీయాత్ పణ్యవహనస్య;

పణికామ్ ఏకఖురస్య, పశూనామర్ధపణికామ్; క్షుద్రపశూనాం పాదికామ్. అంసభారస్య మాషికామ్. నష్టాపహృతం చ ప్రతివిదధ్యాత్.

2. వైదేశ్యం సార్థం కృతసారఫల్గుభాణ్డవిచయనమ్, అభిజ్ఞానమ్, ముద్రాం చ దత్త్వా ప్రేషయేదధ్యక్షస్య.

3. వైదేహకవ్యఞ్జనో వా సార్థప్రమాణం రాజ్ఞః ప్రేషయేత్. తేన ప్రదేశేన రాజా శుల్కాధ్యక్షస్య సార్థప్రమాణముపదిశేత్ సర్వజ్ఞత్వఖ్యాపనార్థమ్. తతః సార్థమధ్యక్షోఽభిగమ్య బ్రూయాత్ - ఇద మముష్యాముష్య సారభాణ్డం ఫల్గుభాణ్డం చ న నిగూహితవ్యమ్; ఏష రాజ్ఞః ప్రభావ ఇతి.

4. నిగూహతః ఫల్గుభాణ్డం శుల్కాష్టగుణో దణ్డః, సారభాణ్డం సర్వాపహారః.

వ్యా. 1. సరిహద్దులు రక్షించే అధికారి (అంతపాలుడు) సరుకు తీసికొని వచ్చిన బండి మొదలైనవాటిలో ఒక్కొక్కదానిమీద ఒకటింపావు పణాలు తన వర్తనిగా (భృతిగా, తన జీతంగా -గ.శా.) (వర్తని అనగా రోడ్డు పన్ను-కాంగ్లే) గ్రహించాలి. ఒక డెక్క ఉన్న అశ్వాదులకు ఒక పణం, గోవులు మొదలైన పశువులకు అర్ధపణం, మేకలు మొదలైన చిన్న పశువులకు పణంలో నాల్గవవంతును, బుజం బరువుకు మాషికను వసూలు చెయ్యాలి. ఏ వర్తకుల సరుకైనా నష్టమైనా, అపహరించబడినా దానిని ఏదో విధంగా మళ్లీ సంపాదించి అంతపాలుడు వాళ్లకి అప్పగించాలి.

2. విదేశాలనుంచి వచ్చిన వర్తకుల సముదాయాన్ని వాళ్ల దగ్గర విలువైనవి, సాధారణ మైనవి అయిన ఏ ఏ పణ్యవస్తువు లున్నాయో స్పష్టం చేస్తూ అభిజ్ఞానం (గుర్తు పట్టే పత్రం - ఐడింటిటీ కార్డు), ముద్ర(సీలు) ఇచ్చి పణ్యాధ్యక్షుని దగ్గరకి పంపాలి.

3. వర్తకుని వేషంలో ఉన్న గూఢచారి ఆ వర్తకుల గుంపును గూర్చిన విషయా లన్నీ (వాళ్లు ఎంతమంది, ఎవరు ఏ ఏ సరుకు తీసుకొనివచ్చారు మొ.) రాజుకు రహస్యంగా అందజేయాలి. రాజు తనకు అన్నీ తెలుసును అన్నట్లు తెలపడంకోసం ఆ వర్తకులకు సంబంధించిన విషయా లన్నీ పణ్యాధ్యక్షునికి చెప్పాలి. అప్పుడు పణ్యాధ్యక్షుడు వర్తకుల సముదాయందగ్గరికి వెళ్లి "ఫలానా ఫలానావాళ్ల వద్ద ఫలానా ఫలానా విలువైన పణ్యం, సామాన్యమైన పణ్యం ఉంది. ఎవరూ దాచకూడదు; మా రాజుగారికి తెలియని విషయం అంటూ ఉండదు" అని వాళ్లని హెచ్చరించాలి.

4. ఫల్గుభాండం (సామాన్యమైన సరుకు) దాచిపెట్టినవానికి శుల్కానికి ఎనిమిది రెట్లు ధనం జుర్మానా వెయ్యాలి. విలువైన వస్తువులను దాచినట్లయితే ఆ వస్తువు స్వాధీనం చేసుకోవాలి.

శ్లో. రాష్ట్రపీడాకరం భాణ్డముచ్ఛిన్ద్యాదఫలం చ యత్,
మహోపకారముచ్ఛుల్కం కుర్యాద్ బీజం తు దుర్లభమ్.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే అధ్యక్షప్రచారే ద్వితీయాధికరణే ఏకవింశోఽధ్యాయః
శుల్కాధ్యక్షః, ఆదితో ద్విచత్వారింశః.

వ్యా. రాష్ట్రానికి హాని కలిగించే విషపదార్థాలు, మద్యం మొదలైన భాండాన్ని (సరుకును) అల్పమైన ప్రయోజనం గల వంకాయలు, ఆనపకాయలు వంటి వాటిని,తన రాజ్యంలోనికి దిగుమతి చేసుకొనగూడదు. ఆహారాదులకు, వైద్యం మొదలైనవాటికి ఉపయోగించే మహోపకారకమైన, తన రాజ్యంలో లభించని బీజాలను, ధాన్యం, మిరియాలు, కరక్కాయలు మొదలైనవాటిని పన్ను వేయకుండా దిగుమతిచేసుకోవాలి.

"బాలానందిని" అనే కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో అధ్యక్షప్రచారం అనే ద్వితీయాధికరణంలో శుల్కాధ్యక్షుణ్ణి గూర్చిన ఇరవైఒకటవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి నలభైరెండవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ ద్వావింశోధ్యాయః

ఏకోనచత్వారింశత్తమం ప్రకరణమ్ - శుల్కాధ్యక్షః - శుల్కవ్యవహారః

1. శుల్కవ్యవహారః. 2. బాహ్యమ్, ఆభ్యన్తరం చాతిథ్యం, నిష్క్రామ్యం, ప్రవేశ్యం చ శుల్కమ్. 3. ప్రవేశ్యానాం మూల్యపఞ్చమభాగః. 4. పుష్పఫలమూలకన్దవల్లిక్యబీజశుష్కమత్స్యమాంసానాం షడ్భాగం గృహ్ణీయాత్.

5. శఙ్ఖవజ్రమణి ముక్తాప్రవాలహారాణాం తజ్జాతపురుషైః కారయేత్ కృతకర్మ ప్రమాణకాలవేతనఫలనిష్పత్తిభిః.

వ్యా. 1. శుల్కానికి సంబంధించిన వ్యవహారం చెప్పబడుచున్నది.

2. బాహ్యం, అభ్యంతరం, ఆతిథ్యం అని శుల్కం మూడు విధాలు. తన దేశంలోని పణ్యాలమీదనుంచి వచ్చిన శుల్కం బాహ్యం. కోటలోని పణ్యాలమీదనుండి

లభించినది ఆభ్యంతరం. విదేశాలనుండి వచ్చిన వస్తువులమీద లభించిన శుల్కం ఆతిథ్యం. పణ్యం బైటకు వెళ్లేటప్పుడు చెల్లించవలసిన పన్ను నిష్క్రామ్యశుల్కం. పణ్యం లోపలికి వచ్చేటప్పుడు వేసే పన్ను ప్రవేశ్యం. 3. లోపలికి దిగుమతి అయే పణ్యాలమీద వాటి మూల్యంలో ఐదవ భాగం పన్నుగా వసూలు చేయాలి. 4. పుష్పాలు, ఫలాలు, కూరలు, ఆలుగడ్డలు మొదలైనవి, దుంపలు, తీగలకు కాసే గుమ్మడి మొదలైనవి (వాల్లిక్య), ధాన్యం, ఎండుచేపలు, మాంసం - వీటి మూల్యంలో ఆరవ వంతు పన్ను.

5. శంఖాలు, వజ్రాలు, మణులు, ముత్యాలు, పొగడాల హారాలు - వీటిమీద పన్ను పని, ప్రమాణం, సమయం, కూలి, ఫలం - వీటి నన్నింటినీ బాగా పరిశీలించకలిగిన ఆ యా వస్తువుల లక్షణాలు బాగా తెలిసినవాళ్లచేత ఎంత పన్ను వెయ్యాలో నిర్ణయింపచేసి ఆ పన్ను విధించాలి.

మూ. 1. క్షౌమదుకూలక్రిమితానకఙ్కటహరితాలమనఃశిలాహిఙ్గుల కలోహవర్ణధాతూనాం చన్దనాగురుకటుకకిణ్వావరాణాం సురాదన్తాజిన క్షౌమదుకూలనికరాస్తరణ ప్రావరణక్రిమిజాతానామ్ అజైలకస్య చ దశభాగః, పఞ్చదశభాగో వా.

2. వస్త్రచతుష్పదద్విపదసూత్రకార్పాసగన్ధభైషజ్యకాష్ఠవేణు వల్కలచర్మమృద్భాణ్డానాం ధాన్యస్నేహక్షారలవణమద్యపక్వాన్నాదీనాం చ వింశతిభాగః పఞ్చవింశతిభాగో వా.

3. ద్వారాదేయం శుల్కపఞ్చభాగః. ఆనుగ్రాహికం యథాదేశోపకారం స్థాపయేత్.

వ్యా. 1. ముతక పట్టు, సన్నని పట్టు, క్రిమితానం (చీనపట్టు బట్ట) కంకటం (దారంతో చేసిన కవచం, (స్వెట్టర్‌వంటిది), హరితాళం, మణిశిల, హింగులకం, ఇనుము, ఇతరధాతువులు (ఖనిజపదార్థాలు), చందనం, అగురు, కటుకం (పిప్పళ్లు మొ), కిణ్వం (మత్తు కలిగించే ఒకానొక ముడి పదార్థం - తైలాదులలోని మడ్డి వంటిది), అవరాలు (అలాంటి చిల్లర సరుకులు), మద్యం, ఏనుగు దంతాలు, మృగాల చర్మలు, పట్టు దారం, సన్నపట్టు దారం, నేలమీద పరుచుకొనే జంబుఖానాలు (ఆస్తరణ), కప్పుకొనే శాలువలు (ప్రావరణ), పట్టుపురుగులనుండి తీసిన పట్టు, మేకలనుండి,

గొఱ్ఱెలనుండి తీసిన వస్తువులు (ఉన్ని మొ.) వాటిమీద వాటి ఖరీదులో పదవ భాగం గాని, పదిహేనవభాగం గాని పన్ను.

2. వస్త్రాలు, నాలుగుకాళ్ల జంతువులు, మనుష్యులు, దారం, పత్తి, సుగంధద్రవ్యాలు, ఔషధాలు, కఱ్ఱలు, వెదుళ్లు, నారబట్టలు, చర్మలు, మట్టి పాత్రలు, ధాన్యం, తైలాలు, క్షారాలు, లవణం, మద్యం, పక్వాన్నం(వండిన పదార్థాలు) వీటిమీద వీటి మూల్యంలో ఇరవైయవభాగం గాని, ఇరవైయైదవభాగం గాని పన్ను.

3. చెల్లించవలసిన శుల్కంలో ఐదవవంతు ద్వారం దగ్గరనే వసూలు చెయ్యాలి. లేదా దేశానికి ఉపకారం అయే విధంగా ఆ పన్నులో కొంత అనుగ్రాహికం (కన్సెషన్) నిర్ణయించాలి.

మూ. 1. జాతిభూమిషు చ పణ్యానామవిక్రయః. 2. ఖనిభ్యో ధాతుపణ్యాదానే షట్ఛతమ్ అత్యయః. 3. పుష్పఫలవాటేభ్యః పుష్పఫలాదానే చతుష్పఞ్చాశత్పణో దణ్డః. 4. షణ్డేభ్యః శాకమూలకన్దాదానే పాదోనం ద్విపఞ్చాశత్పణో దణ్డః. 5. క్షేత్రేభ్యః సర్వసస్యాదానే త్రిపఞ్చాశత్పణః, పణోఽధ్యర్ధపణశ్చ సీతాత్యయః.

వ్యా. 1. పణ్యాలను అవి పండిన చోట అమ్మకూడదు. 2. గనులనుంచి ధాతురూపమైన పణ్యాన్ని కొన్నవానికి, అమ్మినవానికీ కూడ ఆరు వందల పణాలు అత్యయం (జుర్మానా). 3. పువ్వులతోటలనుండి, పండ్లతోటల నుంచి పుష్పఫలాలు అమ్మినా కొన్నా, యాభైనాలుగు పణాల దండం. 4. కూరలు పండే తోటలనుండి శాకాలు, మూలాలు, కందాలు అమ్మినా, కొన్నా, పావుతక్కువ యాభైరెండు పణాల దండం. 5. పొలాలలో ఏ రకం సస్యం అమ్మినా, కొన్నా యాభైమూడు పణాల దండం. వ్యవసాయం భూములలో పండినవాటిని అక్కడ అమ్మినా కొన్నా కొన్నవానికి ఒక పణం, అమ్మినవానికి ఒకటిన్నర పణాలు (యాభైమూడు పణాలు కాక) దండం.

శ్లో. **అతో నవపురాణానాం దేశజాతిచరిత్రతః,**
పణ్యానాం స్థాపయేచ్ఛుల్కమత్యయం చాపకారతః.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే అధ్యక్షప్రచారే ద్వితీయాధికరణే ద్వావింశోఽధ్యాయః
శుల్కవ్యవహారః; ఆదితశ్చత్వారింశః.

వ్యా. అందువల్ల శుల్కాధ్యక్షుడు ఆ యా ప్రాంతాల చరిత్రను పట్టి, జాతుల చరిత్రను పట్టి కొత్తవీ, పాతవీ అయిన పణ్యాల శుల్కాన్ని నిర్ధారణ చెయ్యాలి. జరిగిన నష్టాన్ని పట్టి దండం విధించాలి.

"బాలానందిని" అనే కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో అధ్యక్షప్రచారం అనే ద్వితీయాధికరణంలో శుల్కవ్యవహారాన్ని గూర్చిన ఇరవైరెండవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి నలభైయవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ త్రయోవింశోఽధ్యాయః

చత్వారింశత్తమం ప్రకరణమ్ - సూత్రాధ్యక్షః

మూ. 1. సూత్రాధ్యక్షః సూత్రవర్మవస్త్రరజ్జువ్యవహారం తజ్జాతపురుషైః కారయేత్.

2. ఊర్ణావల్కకార్పాసతూలశణక్షౌమాణి చ విధవా న్యఙ్గా కన్యా ప్రవ్రజితా దణ్డప్రతీకారిణీభిః రూపాజీవామాతృకాభిః, వృద్ధరాజదాసీభిః, వ్యుపరతోపస్థానదేవదాసీభిశ్చ కర్తయేత్.

3. శ్లక్ష్ణస్థూలమధ్యమతాం చ సూత్రస్య విదిత్వా వేతనం కల్పయేత్. బహ్వాల్పతాం చ. సూత్రప్రమాణం జ్ఞాత్వా తైలామలకోద్వర్తనైరేతా అనుగృహ్ణీయాత్.

4. తిథిషు ప్రతిపాదనమానైశ్చ కర్మ కారయితవ్యాః. సూత్రహ్రాసే వేతనహ్రాసః ద్రవ్యసారాత్.

వ్యా. 1. సూత్రాధ్యక్షుడు (Superintendent of yarns and textiles) దారం, దారంతో చేసిన కవచాలు, వస్త్రాలు, త్రాళ్లు, వీటి వ్యాపారం వీటిలో మంచి నేర్పుగలవాళ్లచేత చేయించాలి.

2. ఉన్ని, చెట్లనార, పత్తి, బూరుగుదూది మొదలైన దూది, జనపనార, పట్టుదారం - వీటిని భర్తలు చనిపోయిన స్త్రీలచేత, అవిటి ఆడవాళ్లచేత, కన్యలచేత, ఇల్లు వదిలివేసిన స్త్రీలచేత, పనిచేయడం ద్వారా శిక్ష అనుభవిస్తున్న స్త్రీలచేత, వేశ్యల తల్లుల చేత, ముసలివాళ్లైన రాజదాసస్త్రీలచేత,దేవాలయాలకు వెళ్లడం మాని వేసి (ఆ పనినుంచి రిటైరైన) దేవదాసీలచేత వడికించడం, నేయించడం మొదలైనవి చేయించాలి.

3. నూలు సన్నంగా ఉండడం, లావుగా ఉండడం, మధ్యరకంలో ఉండడం - వీటిని బట్టి వాళ్లకి జీతాలు ఏర్పరచాలి. వాళ్లు ఎక్కువ పని చేయకలిగి ఉండడం,

తక్కువ పని చేయకలిగి ఉండడం - వీటిని పట్టి కూడా జీతాలు నిర్ణయించాలి. వాళ్లు ఎంత దారం పని చేశారో తెలుసుకొని బాగా పనిచేసినవాళ్లకి తైలం ఉసిరికాయలు శరీరానికి (ఉష్ణోపశాంతికి) నలుగుపెట్టుకొనే పదార్థాలు ఇచ్చి అనుగ్రహించాలి.

4. పండుగలలో వాళ్లకి ఏమైనా అధికంగా ముట్టచేసి, గౌరవించి పనులు చేయించుకోవాలి. వాళ్లు తిరిగి అప్పగించవలసిన సూత్రం తగ్గితే దాని విలువను పట్టి జీతంలో కోత విధించాలి.

మూ. 1. కృతకర్మప్రమాణకాలవేతనఫలనిష్పత్తిభిః కారుభిశ్చ కర్మ కారయేత్, ప్రతిసంసర్గం చ గచ్ఛేత్.

2. క్షౌమదుకూలక్రిమితానరాఙ్కవకార్పాససూత్రవానకర్మాన్తాంశ్చ ప్రయుఞ్జానో గన్ధమాల్యదానైః అన్యైశ్చ ఔపగ్రాహికైః ఆరాధయేత్. వస్త్రాస్తరణప్రావరణవికల్పానుత్థాపయేత్.

3. కఙ్కటకర్మాన్తాంశ్చ తజ్జాతకారుశిల్పిభిః కారయేత్.

4. యాశ్చ అనిష్కాసిన్యః ప్రోషితవిధవాః న్యఙ్గాః కన్యకాః వా ఆత్మానం బిభృయుః తాః స్వదాసీభిరనుసార్య సోపగ్రహం కర్మ కారయితవ్యాః.

5. స్వయమాగచ్ఛన్తీనాం వా సూత్రశాలాం ప్రత్యుషసి భాణ్డవేతన వినిమయం కారయేత్. సూత్రపరీక్షార్థమాత్రః ప్రదీపః.

వ్యా. 1. ఎంత పని చెయ్యాలి. ఎంత కాలం చెయ్యాలి, జీతం ఎంత, ఎంత ఫలం సంపాదించాలి అనే విషయాలు నిర్ణయించి శిల్పులచేత పని చేయించాలి. వాళ్లతో దగ్గర సంబంధం పెట్టుకోవాలి.

2. ముతక పట్టు, సన్నని పట్టు, పట్టు పురుగులనుండి తీసిన పట్టు, ఉన్ని, పత్తి వీటి దారం నేసే కర్మాగారాలు (మిల్లులు) ఏర్పరచి అక్కడ పనిచేసేవాళ్లకి గంధద్రవ్యాలు, మాలలు, ఇంకా ఇతరమైన ఆకర్షకములైన వస్తువులు ఇస్తూ వాళ్లకు సంతోషం కలిగిస్తూ ఉండాలి. వాళ్లచేత అనేకవిధాలైన వస్త్రాలు, ఆస్తరణలు, శరీరం మీద కప్పుకొనే వస్త్రాలు, తయారుచేయించాలి.

3. సూత్రాలతో కవచాలు తయారు చేయడంలో నేర్పుగల శిల్పులచేత అలాంటి కవచాలు తయారుచేసే కర్మాగారాలు నడిపించాలి.

4. ఇంటినుంచి బైటకు రాని స్త్రీలు, భర్తలు దూరదేశంలో ఉన్నవాళ్లు, విధవలు, అవయవలోపాలు ఉన్నవాళ్లు, వివాహం కానివాళ్లు, తమ కాళ్లమీదనే తాము

నిలబడాలి అనుకునే స్త్రీలు - ఇలాంటి స్త్రీలను తన దాసీస్త్రీలచేత ఒప్పించి వాళ్లచేత బహుమానపూర్వకంగా ఈ పనులు చేయించాలి. (సరుకు వాళ్ల ఇంళ్లకే పంపించి పని చేయించాలి).

5. సూత్రశాలకు స్వయంగా తెల్లవారు జామునందే వచ్చే స్త్రీలనుండి వాళ్లు తయారుచేసిన సరుకు తీసికొని వాళ్ల జీతం ఇవ్వాలి. ఆ సమయంలో సూత్రం పరీక్షించడానికి మాత్రమే సరిపడే కాంతి గల దీపం ఉండాలి.

మూ. 1. స్త్రియా ముఖసందర్శనే అన్యకార్యసంభాషాయాం వా పూర్వః సాహసదణ్డః. వేతనకాలాతిపాతే మధ్యమః. అకృతకర్మవేతనప్రదానేచ.

2. గృహీత్వా వేతనం కర్మ అకుర్వత్యాః అఙ్గుష్ఠసందంశం దాపయేత్. భక్షితా పహృతావస్కన్దితానాం చ. వేతనేషు చ కర్మకరాణామపరాధతో దణ్డః.

3. రజ్జువర్తకైః చర్మకారైశ్చ స్వయం సంసృజ్యేత. భాణ్డాని చ వరత్రా దీని వర్తయేత్.

వ్యా. 1. అలా వచ్చిన స్త్రీ ముఖం చూచినా, సూత్రాన్ని గూర్చి మాత్రమే తప్ప మరి ఏ ఇతర విషయాలు ఆ స్త్రీతో మాటలాడినా ఆ పరీక్షకునికి పూర్వసాహసదండం విధించాలి. జీతం ఇవ్వవలసిన కాలం దాటబెడితే మధ్యమసాహసదండం. పనిచేయకుండా వేతనం ఇచ్చినా కూడ మధ్యమసాహసదండమే.

2. వేతనం తీసికొని పని చేయని స్త్రీ బొటన-మధ్యవేళ్లు ఛేదింపచెయ్యాలి. ఇచ్చిన సరుకు కాజేసినా, దానిని అపహరించి పారిపోయినా పైన చెప్పిన దండమే విధించాలి. కర్మకరులు ఏదైనా అపరాధం చేస్తే చేసిన అపరాధాన్ని పట్టి జీతంలో తగ్గించి దండించాలి.

3. త్రాళ్లు పేనేవాళ్లతోను, కర్మకారులతోను సూత్రాధ్యక్షుడు స్వయంగా సంబంధం పెట్టుకోవాలి. వాళ్లచేత పశువులను బంధించే త్రాళ్లు మొదలైన సరుకులు పేనించాలి.

శ్లో. సూత్రవల్కమయీ రజ్జూర్వరత్రా వైత్రవైణవీః,
సాన్నాహ్యా బన్ధనీయాశ్చ యానయుగ్యస్య కారయేత్.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే అధ్యక్షప్రచారే ద్వితీయాధికరణే త్రయోవింశోధ్యాయః, సూత్రాధ్యక్షః, ఆదితశ్చతుశ్చత్వారింశః.

వ్యా. పత్తి దారం మొదలైనవాటితోను, జనపనార మొదలైనవాటితోను త్రాళ్లు, పేప, వెదురు బెరళ్లతో వరత్రలను (గట్టి త్రాళ్లు) తయారు చేయించాలి.ఇవి యుద్ధ రంగాలలోను, బళ్లు, రథాలు, కట్టడానికీ, అశ్వాదులను రథాదులకు కట్టడానికి ఉపయోగిస్తాయి.

"బాలానందిని" అను కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో అధ్యక్షప్రచారం అనే ద్వితీయాధికరణంలో సూత్రాధ్యక్షుణ్ణి గూర్చిన ఇరవైమూడవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి నలభైనాల్గవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ చతుర్విංశోఽధ్యాయః

ఏకచత్వారింశం ప్రకరణమ్ - సీతాధ్యక్షః

మూ. 1. సీతాధ్యక్షః కృషితన్త్రశుల్బవృక్షాయుర్వేదజ్ఞః తద్జ్ఞసఖో వా సర్వధాన్యపుష్పఫలశాకకన్దమూలవాల్లిక్యక్షౌమకార్పాసబీజాని యథాకాలం గృహ్ణీయాత్.

2. బహుహలపరికృష్టాయాం స్వభూమౌ దాసకర్మకరదణ్డప్రతికర్తృభిర్వాపయేత్.

3. కర్షణయన్త్రోపకరణబలీవర్దైశ్చైషామాసఙ్గం కారయేత్. కారుభిశ్చ కర్మారకుట్టాకభేదకరజ్జువర్తకసర్పగ్రాహాదిభిశ్చ.

4. తేషాం కర్మ ఫలవినిపాతే తత్ఫలహానం దణ్డః.

వ్యా. 1. సీతాధ్యక్షుడు (వ్యవసాయశాఖ అధ్యక్షుడు Director of Agriculture) వృద్ధపరాశరాదులు రచించిన కృషిశాస్త్రం, శుల్బశాస్త్రం (భూమిలోని జలనాడులను తెలుసుకునేశాస్త్రం), అగ్నివేశాదులు రచించిన వృక్షాయుర్వేదం-వీటిలో ప్రావీణ్యం సంపాదించి, లేదా,వీటిలో ప్రావీణ్యం ఉన్నవాళ్ల సహాయం తీసికొని సమస్తమైన ధాన్యాల బీజాలను, పుష్ప-ఫల-శాక-కంద-మూలబీజాలను, తీగలకు కాసే గుమ్మడి మొదలైన వాటి బీజాలను, క్షౌమం తీసే చెట్ల బీజాలను, పత్తి బీజాలను ఆ యా తగిన సమయాలలో సేకరించాలి.

2. ఆ బీజాలను చాలా నాగళ్లచేత దున్నిన స్వభూమిలో (ఆ యా పంటలకు అనువైన భూమిలో) దాసులచేత, కర్మకరులచేత, దండప్రతికర్తలచేత (ఏదైన అపరాధానికి

అనుభవించదగిన కారాగారవాసాదిశిక్షకు బదులు పనులు చేసేవాళ్లు దండప్రతికర్తలు) చల్లించాలి.

3. దున్నే యంత్రాలచేత, త్రాళ్లు కొడవళ్లు మొదలైన ఉపకరణాలచేత, ఎద్దులచేత, శిల్పులచేత, కమ్మరులచేత, వడ్రంగులచేత, తట్టలు అల్లే వాళ్లచేత (మేదకులు) త్రాళ్లు పేనేవాళ్లచేత, సర్పాలు పట్టుకొనేవాళ్లచేత వీళ్ల (విత్తనాలు చల్లేవాళ్ల) పనికి అడ్డంకులు రాకుండా చూడాలి. అనగా కర్షణయంత్రాదుల ద్వారా ముందు చేయవలసిన పని జరగకపోవడంచేత విత్తనాలు నాటడంలో ఆలస్యం లేకుండా చూడాలి.

4. శిల్పిమొదలైన వాళ్లు చేసే ఆలస్యంచేత పని వల్ల రావలసిన ఫలంలో లోపం కలిగితే ఆ నష్టం ఎంత కలిగిందో అంత వాళ్లని దండించి వసూలు చేయాలి.

మూ. 1. షోడశద్రోణం జాఙ్గలానాం వర్షప్రమాణమధ్యర్ధమానూపానామ్ దేశవాపానామ్. అర్ధత్రయోదశాశ్మకానామ్, త్రయోవింశతిరవన్తీనామ్; అమితమపరాన్తానామ్; హైమన్యానాం చ కుల్యావాపానాం చ కాలతః.

2. వర్షత్రిభాగః పూర్వపశ్చిమమాసయోః; ద్వౌ త్రిభాగౌ మధ్యమయోః. సుషమారూపమ్.

3. తస్యోపలబ్ధిర్బృహస్పతేః స్థానగమనగర్భాధానేభ్యః శుక్రోదయాస్తమయచారేభ్యః సూర్యస్య ప్రకృతివైకృతాచ్చ.

4. సూర్యాత్ బీజసిద్ధిః. బృహస్పతేః సస్యానాం స్తమ్బకరితా. శుక్రాత్ వృష్టిరితి.

వ్యా. 1. ఆ యా రకాల భూములలో పంటలు బాగా పండడానికి అవసరమైన వర్షపాతం చెపుతున్నాడు - మరుభూములలో పదహారు ద్రోణాల వర్షం, అనూపాలలో (జలప్రాయమైన-నీళ్లు బాగా లభించే భూములలో) ఇరవైనాలుగు ద్రోణాల వర్షం పంటలకు అనుకూలంగా ఉంటుంది. (వర్షించిన నీళ్లు కొలవడానికి నిర్మించిన ఒక హస్తంకైవారం గల పాత్రలో ఒక ద్రోణం నీళ్లు నిండుతే అక్కడ ఒక ద్రోణం వర్షం కురిసినట్లు లెక్క. ఆ విధంగా పదహారుద్రోణాలు మొదలైన లెక్కలు కట్టి ఏ భూమికి ఎంత నీరు సరిపడుతుందో చూచుకొనేవారు). ఇప్పుడు ఆ యా దేశాలకు ఎంత వర్షం అవసరం అవుతుందో చెప్పబడుచున్నది. అశ్మక (ఆరట్ట) దేశంలో పదమూడున్నర

ద్రోణాల వర్షం, అవంతిదేశంలో ఇరవైమూడు ద్రోణాల వర్షం, పాశ్చాత్యదేశాలకు అమితమైన వర్షం అవసరం. మంచుచేత పంటలు పండే ప్రదేశాలలోను హిమవత్ప్రాంతప్రదేశాలలోను కాలవల ద్వారా సాగు జరిగే దేశాలలోను ఆ యా కాలాలను పట్టి సస్యనిష్పత్తి బాగుంటుంది. అనగా వీటికి వర్షాపేక్ష అంతగా ఉండదు.

2. పైన చెప్పిన దేశాలలోని వర్షపాతంలో మూడవ వంతు వర్షం వర్షాకాలమాసాలైన శ్రావణభాద్రపద ఆశ్వయుజ కార్తికమాసా లనే నాలుగు మాసాలలో మొదటిది నాల్గవది అయిన శ్రావణ కార్తికమాసాలలో పడుతుంది. మిగిలిన రెండు మూడవ వంతుల వర్షం మధ్యలోని భాద్రపద ఆశ్వయుజమాసాలలోపడుతుంది. వర్షం ఈ విధంగా ఉంటే దేశం కాంతిమంతంగా ఉంటుది.

3. బృహస్పతిగ్రహంయొక్క స్థాన-గమన-గర్భాధానాలవల్ల, శుక్రుని ఉదయ-అస్తమయ-చారాలవల్ల, సూర్యుని ప్రకృతివైకృతంవల్లా సుషమారూపాన్ని (దేశం కాంతిమంతంగా ఉంటుందనే విషయం) ఊహించబడుతుంది. బృహస్పతి మేషాదిరాసులలో ఉండడం స్థానం. వృషభాదులలో ప్రవేశించడం గమనం. మార్గశీర్షం మొదలైన ఆరు మాసాలలో మంచు పడడం మొదలైనది గర్భాధానం. శుక్రుడు సూర్యుడున్న రాసినుంచి దూరంగా ఉండడం ఉదయం. సూర్యునితో కలిసి ఒక రాసిలో ఉండడం అస్తమయం. ఆషాఢమాసంలో పంచమి మొదలైన తొమ్మిది తిథులలో (ఆ యా రాసులలో) సంచరించడం చారం. సూర్యుని స్వభావానికి విరుద్ధంగా గూడు కట్టడం మొదలైనది ప్రకృతివైకృతం.

4. సూర్యుని స్థితిని పట్టి సస్యఫలసిద్ధి ఊహించబడుతుంది. బృహస్పతి స్థితిని పట్టి సస్యాలు వెన్ను వేయడం ఊహించబడుతుంది. శుక్రుని స్థితిని పట్టి వర్షం ఊహించబడుతుంది.

శ్లో. త్రయః సాప్తాహికా మేఘా అశీతిః కణశీకరాః,
షష్టిరాతపమేఘానామేషా వృష్టిః సమాహితా.
వాతమాతపయోగం చ విభజన్ యత్ర వర్షతి,
త్రీన్ కర్షకాం శ్చ జనయంస్తత్ర సస్యాగమో ధ్రువః.

వ్యా. మూడు మేఘాలు ఏడు అహోరాత్రాలు అవిచ్ఛిన్నంగా వర్షం కురుస్తాయి. ఎనభై మేఘాలు పెద్ద పరిమాణంలో ఉన్న తుంపరలు వర్షిస్తాయి. అరవై మేఘాలు ఎండతో కలిసి ఉంటాయి - ఒక ప్రక్క వర్షం ఒకప్రక్క ఎండా ఉంటూంటాయి అని

అర్థం. ఈ విధమైన వర్షపాతం సమమైన వర్షపాతం, ఇది సస్యానుకూలమైనది.

ఏ దేశంలో మేఘం వర్షాన్నీ, ఎండనూ చక్కగా విభజించి వర్షిస్తూ మూడు మూడు కృషులను ప్రవర్తింపచేస్తుందో (మూడు పంటలు వేయడానికి వీలు కల్పిస్తుందో) అక్కడ మంచి పంట తప్పని సరిగా పండుతుంది. "త్రీన్ కర్షకాన్"కు బదులు "త్రీన్ కరీషాన్" అనే పాఠం ఉన్నదట. ఆ పక్షంలో మూడు పర్యాయాలు గోమయాదులను ఎరువునిమిత్తం సేకరించడానికి వీలు కల్పిస్తుందో అని అర్థం.

మూ. 1. తతః ప్రభూతోదకమ్ అల్పోదకం వా సస్యం వాపయేత్.

2. శాలివ్రీహికోద్రవతిలప్రియఙ్గుదారకవరకాః పూర్వవాపాః. ముద్గమాషశైబ్యా మధ్యవాపాః. కుసుమ్భమసూరకులుత్థయవగోధూమకలాయాతసీసర్షపాః పశ్చాద్వాపాః.

3. యథర్తువశేన వా బీజావాపాః.

4. వాపాతిరిక్తమర్ధసీతికాః కుర్యుః. స్వవీర్యోపజీవినో వా చతుర్థపఞ్చభాగికాః. యథేష్టమనవసితభాగం దద్యురన్యత్ర కృచ్ఛ్రేభ్యః.

వ్యా. 1. ఎంత వర్షం పడిందో తెలుసుకొన్న తరవాత వర్షప్రమాణాన్ని పట్టి, ఎక్కువ నీరు కావలసిన పంటగాని, తక్కువ నీరు కావలసిన పంట గాని వెయ్యాలి.

2. శాలి (ఒక వరి), వ్రీహి (ఒకరకం వరి), కొఱ్ఱలు, తిలలు, ప్రియంగువులు, దారకలు, వరకలు - ఇవి కాలంలో ముందు చల్లవలసినవి. పెసలు, మినుములు, శైబ్యాలు - ఇవి మధ్య చల్లవలసినవి. కుసుంభం, మసూరం (ఒక రకం శనగలు). ఉలవలు, యవలు, గోధుమలు, కలాయాలు, అతసులు, తెల్లఆవాలు(సీజన్) చివర చల్లవలసినవి.

3. లేదా ఋతువులను పట్టి సరియైన కాలం నిర్ణయించుకొని విత్తనాలు చల్లాలి.

4. సీతాధ్యక్షుడు విత్తనాలు చల్లగా మిగిలిన భూమిలో అర్ధసీతికులు (పంటలో సగం భాగం తీసుకొనే వ్యవసాయదారులు) వ్యవసాయం చెయ్యాలి, లేదా స్వవీర్యోపజీవులు (కష్టపడి పనిచేసే వాళ్లు) నాల్గవ వంతు గాని, ఐదవ వంతు గాని తీసికొని వ్యవసాయం చెయ్యాలి. మిగిలినది రాజుకు చెందుతుంది అని అర్థం. వ్యవసాయం చేస్తామని భూమి తీసికొని ఆ పని పూర్తిచేయనివాళ్లు రాజు ఎంత విధిస్తే అంత పంట రాజుకు ఇవ్వాలి. అయితే ఏ ప్రాకృతికక్లేశాలచేతనైనా ఇవ్వజాలనివాళ్లు

రాజుకు ఏమీ ఇవ్వవలసిన పని లేదు. ఈ సందర్భంలో గణపతిశాస్త్రి ఒక ప్రాచీనశ్లో[కం] ఉదాహరించారు-

"రాజా భూమేః పతిర్దృష్టః శాస్త్రజ్ఞైరుదకస్య చ,

తాభ్యామన్యత్తు యద్ద్రవ్యం తత్ర స్వామ్యం కుటుమ్బినః".

"భూమీ నీరూ కూడ రాజు సొత్తు. కుటుంబవంతులకు ఈ రెండింటి మినహాయించి గృహపశ్వాదులమీద మాత్రమే అధికారం".

మూ. 1. స్వసేతుభ్యః హస్తప్రవర్తితముదకభాగం పఞ్చమం దద్యు[ః] స్కన్ధప్రావర్తిమం చతుర్థమ్, స్త్రోతోయన్త్రప్రావర్తిమం తృతీయమ్.

2. చతుర్థం నదీసరస్తటాకకూపోద్ఘాటమ్.

3. కర్మోదకప్రమాణేన కైదారం, హైమనం, గ్రైష్మికం వా సస్య[ం] స్థాపయేత్.

4. శాల్యాది జ్యేష్ఠమ్, షణ్డో మధ్యమః. ఇక్షుః ప్రత్యవరః. ఇక్షవో హి బహ్వాబాధాః వ్యయగ్రాహిణశ్చ.

5. ఫేనాఘాతో వల్లీఫలానాం, పరీవాహాన్తాః, పిప్పలీమృద్వీకేక్షూణామ్ కూపపర్యన్తాః శాకమూలానామ్, హరణిపర్యన్తాః హరితకానాం,పాల్యోలవానా[ం] గన్ధభైషజ్యో శీరహ్రీవేరపిణ్డాలుకాదీనామ్, యథాస్వం భూమిషు చ స్వల్పాశ్చానూప్యాశ్చౌషధీః స్థాపయేత్.

వ్యా. 1. తమ జలాలయాలనుంచే చేతులతో (కుండలు మొదలైన వాటితో) నీరు పోసి పండించినవాళ్లు పంటలో ఐదవభాగం రాజుకు ఇవ్వాలి. కావడి మీద నీరు తీసుకొని పండించిన దానిలో నాల్గవ వంతు ఇవ్వాలి. మోట మొదలైన జలయంత్రాల చేత నీరు తీసుకొని పండించినదానిలో మూడవ వంతు ఇవ్వాలి.

2. నదులు, పెద్ద చెరువులు, చిన్న చెరువులు,నూతులు - వీటినుండి యంత్రాల ద్వారా నీరు తీసుకొని పండించినదానిలో నాల్గవ వంతు ఇవ్వాలి.

3. నీరు లభించడాన్ని పట్టి వరిచేలల్లో పండేదాన్ని, శీతకాలం పంటలనూ, గ్రీష్మంలో పండే పంటలను నాటించాలి.

4. శాలి మొదలైనవి అత్యుత్తమైనవి, అరటి మొదలైనది మధ్యమం. చెరుకుపంట అధమం; ఎందువల్ల ననగా చెరుకుపంటకు చాలా విఘాతాలు

కలుగుతూంటాయి, ఖర్చు కూడా ఎక్కువ అవుతుంది.

5. తీగలకు కాసే ఫలాలకు (బీర,గుమ్మడి మొ.) నీటి నురుగు తగిలే ప్రదేశాలు మంచివి. జలప్రవాహానికి దగ్గరగా ఉన్న ప్రదేశాలు పిప్పళ్లకి,ద్రాక్షకి, చెరుకుకి మంచివి, కూరగాయలకి, దుంపలకి నూతికి దగ్గరగా ఉన్న భూమి, కాలవ ప్రక్క భూములు పచ్చగడ్డి మొదలైనవాటికి, పొలం మధ్య ఏర్పరచి నీరు నింపిన భూములు (పాల్య) కోసి తీసుకునే గంధద్రవ్యాల మొక్కలకీ,ఉల్లి మొదలైన ఔషధోపయుక్త మైనవాటికీ, హ్రీవేరం, పిండాలుకం మొదలైనవాటికీ మంచివి. ఆ యా భూములకు తగినట్లుగా మెట్ట భూములలోనూ, తేమనేలలలోను పండే పంటలు వేయించాలి.

మూ. 1. తుషారపాయనమ్ ఉష్ణశోషణం వా సప్తరాత్రాదితి ధాన్యబీజానామ్. త్రిరాత్రం పఞ్చరాత్రం వా కోశీధాన్యానామ్. మధుఘృత సూకరవసాభిః శకృద్యుక్తాభిః కాణ్డబీజానాం ఛేదలేపః, మధుఘృతేన కన్దానామ్. అస్థిబీజానాం శకృదాలేపః. శాఖినాం గర్తదాహో గోస్థిశకృద్భిః కాలే దౌహృదంచ.

2. ప్రరూఢాంశ్చ అశుష్కకటుమత్స్యాంశ్చ స్నుహిక్షీరేణ పాయయేత్.

3. శ్లో. కార్పాసపారం నిర్మోకం సర్పస్య చ సమాహరేత్,
న సర్పాస్తత్ర తిష్ఠన్తి ధూమో యత్రైష తిష్ఠతి.

వ్యా. ధాన్యాల విత్తనాలను ఏడు రోజుల పాటు రాత్రులయందు మంచులో ఉంచుతూ పగలు ఎండలోఎండబెట్టాలి. మినుములు, పెసలు మొదలైన కోశీధాన్యాల (పైన గుల్ల ఉండే ధాన్యాల) విత్తనాలకు మూడు రోజులు గాని, ఐదు రోజులు గాని ఈ విధంగా చెయ్యాలి. చెరుకు మొదలైన కాడలు పాతే బీజాలను (కాండబీజాలను) కోసిన చోట పేడలో తేనె,నెయ్యి,పంది కొవ్వు కలిపి పూయాలి. దుంపజాతుల విత్తనాలను కోసిన చోట తేనె, నెయ్యి పూయాలి. ఎముకల వలె గట్టిగా ఉండే పత్తి మొదలైన వాటి విత్తనాలకు పేడ పూయాలి. మామిడి మొదలైన మొక్కలు పాతడానికి ముందు పాతే గోతులను కాల్చి పాతాలి; పుష్పఫలాదుల కాలంలో దౌహృదం (చెట్లు బాగా పెరిగి బాగా పూయడానికి, కాయడానికీ చేసే సంస్కారానికి దౌహృదం అని పేరు) చెయ్యాలి.

2. పై బీజాలు మొలకలెత్తిన వెంటనే వాటిమీద పచ్చిగా ఉన్న చిన్న చేపలు కలిపిన స్నుహి అనే మొక్కనుండి తీసిన పాలు ఎరువుగా వెయ్యాలి. (ఇలా చేస్తే పురుగు పట్టకుండా ఉంటుంది).

3. "పత్తిగింజలు, పాము కుబుసం ఈ రెండూ కలిపి ధూపం వేస్తే ఆ ధూపం వేసిన చోట సర్పాలు ఉండవు".

మూ. 1. సర్వబీజానాం తు ప్రథమవాపే సువర్ణోదకసంప్లుతాం పూర్వముష్టిం వాపయేత్. అముం మన్త్రం చ బ్రూయాత్.

శ్లో. "ప్రజాపతయే కాశ్యపాయ దేవాయ నమః సదా
సీతా మే ఋధ్యతాం దేవీ బీజేషు చ ధనేషు చ".

2. షణ్డవాటగోపాలకదాసకర్మకరేభ్యః యథాపురుషపరివాపం భక్తం కుర్యాత్. సపాదపణికం మాసం దద్యాత్. కర్మానురూపం కారుభ్యో భక్తవేతనమ్.

3. ప్రశీర్ణం చ పుష్పఫలం దేవకార్యార్థం, వ్రీహియవమాగ్రయణార్థం శ్రోత్రియాస్తపస్వినశ్చాహరేయుః. రాశిమూలమ్ ఉఞ్ఛవృత్తయః.

వ్యా. 1. ఏ విత్తనాలైనా ముందుగా చల్లేటప్పుడు మొట్టమొదటి పిడికెడు విత్తనాలు బంగారం ముంచిన నీళ్లతో తడిపి ఈ మంత్రం చదువుతూ చల్లించాలి-

"సృష్టికర్తయైన కాశ్యపునికీ లేదా బ్రహ్మదేవునికీ, సూర్యునికీ, పర్జన్యదేవునికీ (వర్షదేవతకు) ఎల్లప్పుడు నమస్కారం. దేవియైన (పూజ్యురాలైన, తల్లియైన) సీత (దున్నిన నేల) మీద చల్లిన విత్తనాలు,పంటలు బాగా వృద్ధిపొందుగాక"

2. అరటి తోటలు, చెరుకు తోటలు మొదలైనవాటిని (షణ్డ) రక్షించేవాళ్లకు, గోపాలకులకు (గోవులను,ఎద్దులను రక్షించేవాళ్లకూ), దాసులకు, పనివాళ్లకు వాళ్లు చేసిన పనికి తగిన విధంగా భోజనాలు (భక్తం=బత్తెం) ఏర్పాటు చెయ్యాలి. నెలకు ఒకటింపావు పణాలు జీతం ఇవ్వాలి. వడ్రంగులు మొదలైన శిల్పులకు వాళ్లు చేసిన పనులను పట్టి భోజనం (బత్తెం) జీతం ఇవ్వాలి.

3. స్వయంగా రాలిన పువ్వులూ, పండ్లూ దేవతాపూజాదుల నిమిత్తమూ, స్వయంగా రాలిన ధాన్యం, యవలు ఆగ్రయణం కొరకు (పంటలు క్రొత్తగా వచ్చినప్పుడు ఆ ధాన్యాదులతో చేసే ఒకానొక ఇష్టికి - యాగానికి - ఆగ్రయణం అని పేరు) శ్రోత్రియులు, మునులు తీసికొనవచ్చును. కళ్లంలోని ధాన్యరాశులు తీసివేసిన చోట మిగిలి అక్కడ పడి ఉన్న వెన్నులు ఉంఛవృత్తిచేసే వాళ్లు (అలాంటివి ఏరుకొని వాటితో జీవించేవాళ్లు) తీసికొనవచ్చును.

శ్లో. యథాకాలం చ సస్యాది జాతం జాతం ప్రవేశయేత్,
న క్షేత్రే స్థాపయేత్ కించిత్ పలాలమపి పణ్డితః. 1.
ప్రకరాణాం సముచ్ఛ్రాయాన్ వలభీర్వా తథావిధాః,
న సంహతాని కుర్వీత న తుచ్ఛాని శిరాంసి చ. 2.
ఖలస్య ప్రకరాన్ కుర్యాన్మణ్డలాన్తే సమాశ్రితాన్,
అనగ్నికాః సోదకాశ్చ ఖలే స్యుః పరికర్మిణః. 3.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే అధ్యక్షప్రచారే ద్వితీయాధికరణే చతుర్వింశోఽధ్యాయః
సీతాధ్యక్షః, ఆదితః పఞ్చచత్వారింశః.

వ్యా. "ఆ యా కాలాలలో పండిన సస్యాన్ని పండినది పండి నట్లుగా కోష్ఠాగారంలో చేర్చాలి. తెలివైన సీతాధ్యక్షుడు ఏమీ కూడా, చివరికి పొల్లు, వట్టిగడ్డీ కూడా పొలంలో విడిచిపెట్టకూడదు".

"ధాన్యం నిలవచేసే స్థానాలను చాలా ఎత్తుగా కట్టించాలి. లేదా ఆ విధమైన చాలా ఎత్తుగా ఉండే డాబా ఇండ్లను నిర్మించాలి. ఆ కోష్ఠాలు ఒకదాని కొకటి దగ్గర దగ్గరగా ఉండే టట్లు కట్టించకూడదు. వాటి పై కప్పులు తేలికగా ఉండే టట్లు నిర్మించకూడదు. ఝంఝూమారుతాదులకు ఎగిరిపోకుండా చాలా గట్టిగా ఉండేటట్లు కట్టించాలి."

"ప్రకరాలను (ధాన్యకోష్ఠాలను) మండలాకారంగా ఉండే కళ్లాల దగ్గరగా ఉండే టట్లు ఏర్పరచాలి. కళ్లాలలో పని చేసేవాళ్లు నిప్పు దగ్గరకు రానీయకూడదు; నీళ్లు దగ్గరగా ఉంచుకోవాలి (అగ్నిప్రమాదం నుంచి రక్షించుకొనడంకొరకు)".

"బాలానందిని" అను కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో అధ్యక్షప్రచారం అనే
ద్వితీయాధికరణంలో సీతాధ్యక్షుణ్ణి గూర్చిన ఇరవైనాల్గవ అధ్యాయం సమాప్తం.
ప్రారంభంనుంచి నలభైఐదవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ పఞ్చవింశో౽ధ్యాయః

ద్విచత్వారింశం ప్రకరణమ్ - సురాధ్యక్షః

మూ. 1. సురాధ్యక్షః సురాకిణ్వవ్యవహారాన్ దుర్గే జనపదే స్కన్ధావారే వా తజ్జాతసురాకిణ్వవ్యవహారిభిః కారయేదేకముఖమనేకముఖం వా, విక్రయక్రయవశేన వా, షట్ఛతమత్యయమన్యత్ర కర్తృవిక్రేతౄణాం స్థాపయేత్. గ్రామాదనిర్ణయన మసంపాతం చ సురాయాః, ప్రమాదభయాత్ కర్మసు నిర్దిష్టానామ్, మర్యా దాతిక్రమభయాదార్యాణామ్, ఉత్సాహనభయాచ్చ తీక్ష్ణానామ్.

2. లక్షితమల్పం వా చతుర్భాగమ్, అర్ధకుడుబం, కుడుబమ్, అర్ధప్రస్థం వేతి జ్ఞాతశౌచా నిర్హరేయుః.

3. పానాగారేషు వా పిబేయురసంచారిణః.

4. నిక్షేపోపనిధిప్రయోగాపహృతాదీనామ్, అనిష్టోపగతానాం చ ద్రవ్యాణాం జ్ఞానార్థమ్ అస్వామికం కుప్యం హిరణ్యం చోపలభ్య నిక్షేప్తారమన్యత్ర వ్యవదేశేన గ్రాహయేత్. అతివ్యయకర్తారమ్, అనాయతివ్యయం చ.

వ్యా. 1. సురాధ్యక్షుడు (The Controller of spirituous liquors) మద్యానికీ, కిణాలకి (Ferments) సంబంధించిన క్రయవిక్రయవ్యవహారాలను, వాటియందు నేర్పు కలవాళ్లచేత (ఈ వ్యవహారంలోనే పుట్టి పెరిగిన వాళ్లచేత-తజ్జాత) దుర్గంలోను, జనపదంలోను (గ్రామప్రాంతంలోను) సైన్యావాసాలలోను, ఒక ప్రదేశంలో గాని, అనేకమైన స్థానాలలో గాని, క్రయవిక్రయాలకు వీలు ఉండడాన్ని బట్టిగాని చేయించాలి. ఈ విధంగా నిర్ణయించిన స్థానాలలో కాక ఇతరస్థానాలలో మద్యాదులు తయారుచేసిన వాళ్లకీ, కొనేవాళ్లకీ, అమ్మేవాళ్లకీ ఆరు వందలు పణాలు జుర్మానా నిర్ణయించాలి. మద్యాదులను గ్రామనుండి బైటకు తీసికొని వెళ్లడం గాని, దానిని ఎక్కువ ప్రమాణంలో నిల్వచేయడం గాని జరగనివ్వకూడదు.అలా జరిగితే కర్మలలో నియుక్తు లైనవాళ్లు తమ కర్తవ్యాల విషయంలో సోమరితనం వహిస్తారు. ఆర్యులు (పెద్ద మనిషితరహాగా

ఉండవలసినవాళ్లు) నియమాలను అతిక్రమిస్తారు. తీక్ష్ణస్వభావం గలవాళ్లు మద్యం తాగి క్రూరకృత్యాలు చేస్తారు.

2. అయితే పెద్దమనుషులుగా గుర్తింపబడిన వ్యక్తులు ముద్రవేసిన అల్పప్రమాణమైన సురను గాని, నాల్గవవంతు కుడుబం గాని, అర్ధకుడుబం గాని, ఒక కుడుబం గాని, ప్రస్థంలో సగం గాని, ఒక ప్రస్థం కాని తీసికొని వెళ్లవచ్చును.

3. లేదా వాళ్లు మత్తుగా ఉన్న సమయంలో బైట తిరగకుండా పానగృహాలలోనే మద్యపానం చేయవచ్చును.

4. మద్యపానంకోసం పానశాలకి వచ్చినవాళ్లు ఎవరైనా తమవి కాని కుప్యాన్ని (ఖడ్గాదులను) గాని, బంగారం కాని కుదువబెడితే, సందేహం కలిగిన సురాధ్యక్షుడు, నిక్షేపం ద్వారా గాని (దాచడానికి ఇవ్వడం నిక్షేపం Trust) ఉపనిధిగా (ఒకరి దగ్గర ఉంచబడినది deposit)గాని, తాకట్టుగా గాని (ప్రయోగం Pledge), అపహరించడంవల్ల గాని వాళ్లకి లభించినవీ, లేదా ఏదైనా మరొక అపమార్గం ద్వారా వాళ్లకి లభించినవీ అయిన ఆ సొమ్ముల అసలు స్వామిని తెలుసుకొనడం కోసం వాళ్లని ఏదో వంకమీద మద్యశాలలో కాక మరొక స్థానంలో రాజభటులచేత పట్టించాలి. ఎక్కువ ధనం ఖర్చు పెడుతున్నవానినీ, ఆదాయానికి మించిన ఖర్చు చేస్తూన్నవానినీ కూడ పట్టించాలి.

మూ. 1. న చానర్ఘేణ కాలికాం వా సురాం దద్యాత్ అన్యత్ర దుష్టసురాయాః. తామన్యత్ర విక్రాపయేత్. దాసకర్మకరేభ్యో వా వేతనం దద్యాత్. వాహనప్రతిపానం, సూకరపోషణం వా దద్యాత్.

2. పానాగారాణి అనేకకక్ష్యాణి విభక్తశయనాసనవన్తి పానోద్దేశాని గన్ధమాల్యోదకవన్తి ఋతుసుఖాని కారయేత్.

3. తత్రస్థాః ప్రకృత్యౌత్పత్తికౌ వ్యయౌ గూఢా విద్యుః ఆగన్తూంశ్చ.

4. క్రేతౄణాం మత్తసుప్తానామ్ అలఙ్కారాచ్ఛాదనహిరణ్యాని చ విద్యుః. తన్నాశే వణిజః తచ్చ తావచ్చ దణ్డం దద్యుః.

5. వణిజస్తు సంవృతేషు కక్ష్యావిభాగేషు స్వదాసీభిః పేశలరూపాభి రాగన్తూనాం వాస్తవ్యానాం చ ఆర్యరూపాణాం మత్తసుప్తానాం భావం విద్యుః.

వ్యా. 1. సురకు వెంటనే ఖరీదు తీసికొనకుండా కాలాంతరంలో దాని ఖరీదు చెల్లించే పద్ధతిలో దానిని అమ్మకూడదు. దుష్టమైన సుర అయితే మాత్రం దానిని

అరువుకు అమ్మవచ్చును. అలాంటి దుష్టమైన (పాడైపోయిన, నిలవ ఉండిపోయిన) సురను మరొక చోటికి పంపి అక్కడ అమ్మించాలి. లేదా దాన్ని దాసులకు, కర్మకారులకూ జీతానికి బదులు ఇవ్వాలి. లేదా దానిని ఎద్దులు, గుఱ్ఱాలు మొదలైన బళ్లలాగే పశువులకు మత్తు బలం కలిగించే పానంగా ఇవ్వాలి లేదా పందులకు పోషకపానీయంగా ఇవ్వాలి.

2. పానగృహాలలో చాలా గదులు, వాటిలో వేరు వేరు పక్కలు, ఆసనాలు ఏర్పరచాలి. మద్యపానం చేసే స్థానాలలో సువాసనలు, ద్రవ్యాలు, పుష్పమాలలు, ఉదకం ఉండేటట్లు చూడాలి. వేరు వేరు ఋతువులలో సుఖకరంగా ఉండే టట్లు ఏర్పరచాలి.

3. గూఢచారులు అక్కడ ఉపచారకుల వేషాలలో ఉండి మద్యపానం చేసేవాళ్లు మామూలుగా చేసే ఖర్చులూ, కొన్ని విశిష్టసమయాలలో చేసే ఖర్చులూ పరిశీలిస్తూ ఉండాలి. విదేశాలనుంచి వచ్చేవాళ్లని గూర్చి తెలుసుకుంటూండాలి.

4. మత్తెక్కి నిద్రపోతూన్న క్రేతల (మద్యం కొనేవాళ్ల) శరీరాలమీద ఏ అలంకారాలు, ఏ విధమైన వస్త్రాలు ఉన్నాయో, ఎంత ధనం ఉందో తెలుసుకోవాలి. అవి ఏమైనా పోతే వర్తకులు ఎంత సొమ్ము పోయిందో అదీ, దానికి మరంత సొమ్ము దండంగా వాళ్లకి (సొమ్ము పోయిన మద్యసేవకులకు) ఇవ్వాలి.

5. వర్తకులైతే రహస్యమైన కక్ష్యావిభాగాలలో (గదులలోని చిన్న విభాగాలలో) మత్తెక్కి నిద్రపోతూన్న, ఆర్యుల వలె (పెద్దమనుష్యుల వలె) కనబడుతున్న విదేశీయుల భావాలనూ, ఆ గ్రామనగరాదులలోనే నివసించేవాళ్ల భావాలనూ సుకుమారమైన రూపం గల తమ దాసీస్త్రీల ద్వారా తెలుసుకుంటూ ఉండాలి.

మూ. 1. మేదకప్రసన్నాసవారిష్టమైరేయమధూనామ్.

2. ఉదకద్రోణం, తణ్డులానా మర్ధాఢకం, త్రయః ప్రస్థాః కిణ్వస్యేతి మేదకయోగః.

3. ద్వాదశాఢకం పిష్టస్య, పఞ్చ ప్రస్థాః కిణ్వస్య, పుత్రకత్వక్ఫలయుక్తో వా జాతిసంభారః ప్రసన్నాయోగః.

4. కపిత్థతులాఫాణితం పఞ్చతౌలికం ప్రస్థో మధునః ఇత్యాసవయోగః. పాదాధికో జ్యేష్ఠః, పాదహీనః కనిష్ఠః.

5. చికిత్సకప్రమాణాః ప్రత్యేకశో వికారాణామరిష్టాః.

6. మేషశృఙ్గీ త్వక్క్వాథాభిషుతో గులప్రతీవాపః పిప్పలీమరిచసంభారః త్రిఫలాయుక్తో వా మైరేయః. గులయుక్తానాం వా సర్వేషాం త్రిఫలాసంభారః.

7. మృద్వీకారసో మధు. తస్య స్వదేశో వ్యాఖ్యానం కాపిశాయనం హారహూరక మితి.

వ్యా. 1. మేదకం, ప్రసన్న, ఆసవం, అరిష్టం, మైరేయం, మధు అనే ఆరు రకాలైన మద్యాలు తయారుచేసే విధానం చెప్పబడుతున్నది.

2. ఒక ద్రోణం నీళ్లు, ఆఢకంలో సగం బియ్యం, మూడు ప్రస్థాలు కిణ్వం ఇవి కలిపితే మేదకం అనే మద్యం తయా రవుతుంది. కిణ్వం అనగా మద్యబీజం; కొన్ని వస్తువులు కలిపి వండి తయారు చేసిన ప్రధానమాదకద్రవ్యం (Ferment).

3. పన్నెండు ఆఢకాల పిండి, ఐదు ప్రస్థాల కిణ్వం లేదా ఐదు ప్రస్థాల కిణ్వం వంటి సంభారం (మిక్శ్చర్) పుత్రకం అనే చెట్టు బెరడు, పండ్లు కలిపినది ప్రసన్న అనే మద్యం తయారు చేసే యోగం.

4. ఒక తుల (నూరు పలాలు) వెలగగుజ్జు, ఐదు తులల ఫాణితం, ఒక ప్రస్థం తేనె కలిపితే ఆసవం తయారవుతుంది. తేనె ప్రస్థానికి ఒక పావు హెచ్చిస్తే శ్రేష్ఠమైన ఆసవం తయా రవుతుంది, ఒక పావు తగ్గిస్తే నాసిరకం ఆసవం తయారవుతుంది.

5. వాతప్రకోపం వంటి రోగాలకు వైద్యులు చెప్పే వస్తువులను ఆ యా ప్రమాణాలలో ఉపయోగించి వేరు వేరు అరిష్టాలు తయారు చెయ్యాలి.

6. మేషశృంగి అనే చెట్టు బెరడు ఉడికించి తయారుచేసిన క్వాథం (కషాయం) చిలికి, కొంత బెల్లం కలిపి పిప్పళ్లు, మిరియాలు చూర్ణం చేసి తయారుచేసిన చూర్ణం (mixture) గాని, త్రిఫలాచూర్ణం గాని కలిపిన ట్లయితే మైరేయం అనే మద్యం తయారవుతుంది. బెల్లం కలిసిన అన్ని విధాలైన మద్యాలలోను త్రిఫలాచూర్ణం కలపవచ్చును.

7. ద్రాక్షపళ్ల రసంతో తయారు చేసినది 'మధు' అనే మద్యం. అది తయారు చేసే దేశాన్ని పట్టి దానికి 'కాపిశాయనం' (కపిశానదీతీరస్థదేశంలో తయా రయినది) అనీ, 'హారహూరకం' (హారహూరం అనే నగరంలో తయారయినది) అనీ పేర్లు.

మూ. 1. మాషకలనీ ద్రోణమామం సిద్ధం వా త్రిభాగాధికతణ్డులం మోరటాదీనాం కార్షికభాగయుక్తం కిణ్వాబన్ధః.

2. పాఠాలోధ్రతేజోవత్యేలావాలుకమధుకమధురసాప్రియఙ్గు దారుహరిద్రామరిచపిప్పలీనాం చ పాఞ్చకర్షికః సంభారయోగః మేదకస్య ప్రసన్నాయాశ్చ. మధుకనిర్యూహయుక్తా కటశర్కరా వర్ణప్రసాదనీ చ.

3. చోచచిత్రకవిలఙ్గగజపిప్పలీనాం చ కార్షికః క్రముక మధుకముస్తాలోధ్రాణాం ద్వికార్షిక శ్చాసవసంభారః. దశభాగశ్చైషాం బీజబన్ధః.

4. ప్రసన్నాయోగః శ్వేతసురాయాః.

వ్యా. 1. ఉడికించనిది గాని ఉడికించినది గాని ఒక ద్రోణం మినుగుల చోవి, దానికి మూడవ వంతు అధికమైన ($1^1/_3$) బియ్యం పిండి, ఒక్కొక్క కార్షికం మోరట మొదలైనవి ఇవి కిణ్వం (మాదక ద్రవ్యబీజం) తయారు చేసే యోగం.

2. పాఠ, లోధ్రం, తేజోవతి, ఏలక్కాయలు, మధుకం, మధురస, ప్రియంగువు కఙ్గిపిప్పలి, పసుపు, మిరియాలు, పిప్పళ్లు - వీటి చూర్ణం ఐదేసి కర్షాలు మేదకం, ప్రసన్న అనే మద్యం తయారుచేయడానికి కలపాలి. వీటికి మంచి రంగు రావడంకొరకు మధుకం కషాయంలో కటశర్కర చేర్చి వాటిలో కలపాలి.

3. చోచం, చిత్రకం, కవిలంగం, గజపిప్పలి వీటి చూర్ణం ఒక్కొక్క కర్షం, క్రముకం, మధుకం, ముస్త, లోధ్రం- వీటి చూర్ణాలు రెండేసి కర్షాలు - ఇవి ఆసవానికి ఉపయోగించే సంభారం. వీటిలో పదవ వంతు కిణ్వం చేర్చాలి.

4. తెల్లని మద్యం తయారు చేయడానికి కూడా ప్రసన్నకి చెప్పిన యోగమే.

మూ. 1. సహకారసురా, రసోత్తరా, బీజోత్తరా వా మహాసురా, సంభారికీ వా.

2. తాసాం మోరటాపలాశపత్తూరమేషశృఙ్గీ కరఞ్జక్షీరవృక్షకషాయ భావితం దగ్ధకటశర్కరాచూర్ణం లోధ్రచిత్ర కవిలఙ్గపాఠాముస్తా కలిఙ్గ యవదారుహరిద్రేన్దీవరశతపుష్పామార్గసప్తపర్ణ నిమ్బాస్ఫోతకల్కార్ధయుక్త మన్తర్నఖో ముష్టిః కుమ్భీం రాజపేయాం ప్రసాదయతి. ఫాణితః పఞ్చపలికశ్చాత్ర రసవృద్ధిః దేయః.

3. కుటుమ్బినః కృత్యేషు శ్వేతసురామ్ ఔషధార్థం వా అన్యద్ వా కర్తుం లభేరన్.

4. ఉత్సవయాత్రాసు చతురహః సౌరికో దేయః. తేషు అననుజ్ఞాతానాం ప్రహవణాన్తం దైవసికమత్యయం గృహ్ణీయాత్.

వ్యా. సహకార (మామిడి) తైలం లేదా రసం కలిపిన సుర సహకారసుర. బెల్లం పాలు ఎక్కువ కలిపినది రసోత్తర. దీనికే శీధువు అని కూడ పేరు. బీజద్రవ్యం పాలు ఎక్కువ కలిపినది మహాసుర. సంభారాల పాళ్లు ఎక్కువ కలిపినది సంభారికి. ఈ నాలుగూ సురాభేదాలు.

2. పైన చెప్పిన నాలుగు రకాల సురలలో ఒక కుంభికి (ఒక కుంభి ప్రమాణం గల సురకి) మోరట, మోదుగ, పత్తూరం మేషశృంగి, కరంజం, మఱ్ఱి మొదలైన పాలచెట్ల బెరడు - వీటి కషాయంతో, కాల్చిన కటశర్కర చూర్ణాన్ని భావనచేసి (శుద్ధిచేసి), దానితో లోధ్రం (లొద్దుగ) చిత్రకం, విలంగం, పాఠ, ముస్త కలింగయవలు, కఱ్ఱిపసుపు, కలవదుంప, శతపుష్ప, ఉత్తరేణి, ఏడాకుల అరటి, వేప, ఆస్ఫోతం వీటి కల్కం (నూరిన ముద్ద) ఆ చూర్ణంలో సగం పాలు ఉండే టట్లు చూచుకొని వ్రేళ్ల గోళ్లు కనబడ కుండా ఉండే టట్లు పట్టిన ఒక పిడికిలి. అది కలిపితే అది రాజపేయం అయిన సురను పరిశుభ్రం చేస్తుంది, రాజులు కూడ త్రాగడానికి ఉపయోగించే సుర తయారుచేస్తుంది. దీని రుచి పెంచడానికి ఐదు పలాల బెల్లం పాకం కలపాలి.

3. ఉత్సవాదులలో తెల్లని సురను, ఔషధంగా అరిష్టాన్ని గాని, మరి ఇతర పేయాన్ని గాని తయారుచేసుకొనడానికి కుటుంబవంతులకు అనుజ్ఞ ఇవ్వాలి.

4. ఉత్సవాలలోను, చాలమంది కలిసి ఆనందోత్సవాలు జరుపుకునే టప్పుడు, జాతరలలోను నాలుగు రోజులు సుర తయారుచేసికొనడానికి (పౌరులకు) అనుమతి ఇవ్వాలి. అనుమతి లేకుండా సుర తయారుచేసేవాళ్లని ఆనందోత్సవాలు జరిగిన అన్ని రోజులకూ దండం విధించాలి.

మూ. 1. సురాకిణ్వవిచయం స్త్రియో బాలాశ్చ కుర్యుః.

2. అరాజపణ్యాః పఞ్చకం శతం శుల్కం దద్యుః, సురకామేదకారిష్ట మధుఫలామ్లామ్లశీధూనామ్.

3. శ్లో. అహ్నాశ్చ విక్రయం వ్యాజీం జ్ఞాత్వా మానహిరణ్యయోః,
తథా వైధరణం కుర్యాదుచితం చానువర్తయేత్.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే అధ్యక్షప్రచారే ద్వితీయాధికరణే పఞ్చవింశోఽ ధ్యాయః
సురాధ్యక్షః, ఆదితః షట్చత్వారింశః.

వ్యా. 1. సుర, కిణ్వం తయారుచేయడం (వాటి రుచి తెలియని) స్త్రీలకి, బాలులకూ అప్పచెప్పాలి.

2. ప్రభుత్వంతో సంబంధం లేకుండా మద్యం తయారు చేసి అమ్మేవాళ్లు సుర, మేదకం, అరిష్టం, మధువు, ఫలామ్లం (తాటికల్లు, కొబ్బరికల్లు మొదలైనది) అమ్లశీధువు (పులిసిన శీధువు) వీటిమీద నూటికి ఐదు వంతులు శుల్కం చెల్లించాలి.

3. పైన చెప్పిన శుల్కంతోపాటు వసూలు చేయవలసిన అదనపు పన్ను చెపుతున్నాడు- "రోజుకు జరిగే అమ్మకాన్ని, ఎంత సరుకు అమ్ము డవుతుందో దాని ప్రమాణాన్ని నిర్ధారణ చేసి కొలిచిన సరుకుమీద పదహారవ వంతు మానవ్యాజిని, అమ్మగా వచ్చిన ధనంలో ఇరవైవంతు హిరణ్యవ్యాజిని కూడ వాళ్లనుంచి వసూలు చెయ్యాలి. ఎల్లప్పుడూ వాళ్లతో సత్ప్రవర్తన ఉండేటట్లు చెయ్యాలి".

'బాలానందిని' అను కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో అధ్యక్షప్రచారం అనే ద్వితీయాధికరణంలో సురాధ్యక్షుణ్ణి గూర్చిన ఇరవైఐదవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి నలభై ఆరవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ షడ్వింశోఽధ్యాయః

త్రిచత్వారింశత్తమం ప్రకరణమ్ - సూనాధ్యక్షః,

మూ. 1. సూనాధ్యక్షః ప్రదిష్టాభయానామ్, అభయవనవాసినాం చ మృగపశుపక్షిమత్స్యానాం బన్ధవధహింసాయామ్ ఉత్తమం దణ్డం కారయేత్. కుటుమ్బినామభయవనపరిగ్రహేషు మధ్యమమ్.

2. అప్రవృత్తవధానాం మత్స్యపక్షిణాం బన్ధవధహింసాయాం పాదోనసప్త వింశతిపణమ్ అత్యయం కుర్యాత్. మృగపశూనాం చ ద్విగుణమ్.

3. ప్రవృత్తహింసానామ్ అపరిగృహీతానాం షడ్భాగం గృహ్ణీయాత్. మత్స్యపక్షిణాం దశభాగం వాధికం, మృగపశూనాం శుల్కం బాధికమ్.

4. పక్షిమృగాణాం జీవత్షడ్భాగమభయవనేషు ప్రముఞ్చేత్.

వ్యా. 1. ఇవ్వబడిన అభయం కలవి, అనగా వేటిని చంపకూడదు అని రాజు అజ్ఞాపిస్తాడో అవి, అభయవనాలలో అనగా ఆ వనంలో ఉన్న ఏ జంతువుల్నీ

చంపకూడదు అని రాజాజ్ఞ ఉన్న వనాలలో(sanctuaries) నివసించేవీ అయిన లేళ్లను, పశువులను, పక్షులను, మత్స్యాలను బంధించినా, చంపినా, హింసించినా అలా చేసిన వాళ్లకి సూనాధ్యక్షుడు (జంతువధశాలాధ్యక్షుడు Supervisor of animal slaughter)) ఉత్తమసాహసదండం విధించాలి. కుటుంబవంతులు ఏర్పరచుకొన్న అభయవనాలలో ఉన్న వాటిని హింసిస్తే మధ్యమసాహసదండం విధించాలి.

2. చాలా కాలంనుంచి చంపే అలవాటు లేని మత్స్యాలనూ, పక్షులనూ బంధించినా, వధించినా, హింసించినా ఇరవైయారు ముప్పావు పణాల జుర్మానా వెయ్యాలి. అలాంటి లేళ్లనీ, పశువుల్నీ హింసిస్తే రెట్టింపు జుర్మానా.

3. చంపే అలవాటులో ఉన్నవీ, అభయారణ్యాలలో ఉంచబడనివీ అయిన మృగపశువులలో ఆరవ వంతు పన్నుగా తీసుకోవాలి. మత్స్యాలకీ పశువులకీ పదవవంతు అధికంగా తీసికోవాలి. మృగాలమీదా పశువులమీదా వాటి ఖరీదును పట్టి పైన ఆరవ వంతు మాత్రమే కాకుండా శుల్కం (పన్ను) అధికంగా తీసుకోవాలి.

4. జీవించి ఉన్న మొత్తం పక్షిమృగాలలో ఆరవ వంతు అభయవనాలలో విడవాలి.

మూ. 1. సాముద్రహస్త్యశ్వపురుషవృషగర్దభాకృతయో మత్స్యాః సారసాః నాదేయాః తటాకకుల్యోద్భవా వా, క్రౌఞ్చోత్క్రోశక దాత్యూహ హంస చక్రవాక జీవఞ్జీవక భృఙ్గరాజ చకోర మత్తకోకిల మయూర శుక మదన శారికా విహారపక్షిణః మఙ్గల్యాశ్చాన్యేఽపి ప్రాణినః పక్షిమృగాః హింసాబాధేభ్యః రక్ష్యాః. రక్షాతిక్రమే పూర్వః సాహసదణ్డః.

2. మృగపశూనామ్ అస్థి మాంసం సద్యోహతం విక్రీణీరన్. అస్థిమతః ప్రతిపాతం దద్యుః. తులాహీనే హీనాష్టగుణమ్.

3. వత్సో వృషో ధేనుశ్చైషామవధ్యాః. ఘ్నతః పఞ్చాశత్కో దణ్డః. క్లిష్టఘాతం ఘాతయతశ్చ.

4. పరిసూనమ్, అశిరఃపాదాస్థి, విగన్ధం, స్వయంమృతం చ న విక్రీణీరన్. అన్యథా ద్వాదశపణో దణ్డః.

వ్యా. 1. సముద్రంలో లభించే గజ-అశ్వ-పురుష-గర్దభాకారాలలో ఉండే మత్స్యాలను, నదులలోను, చెరువులలోను, కాలవలలోను లభించే సారసపక్షులను,

క్రౌంచపక్షులను, గోరింకలను, దాత్యూహాలను, హంసలను, చక్రవాకాలను, జీవంజీవకాలను, భృంగరాజపక్షులను, చకోరాలను, మత్తకోకిలలను, నెమళ్లను, చిలకలను, మదనాలను, శారికలను, ఇంకా ఇలాంటి విహారపక్షులను (వినోదంకోసం ఉపయోగించే పక్షులను), మంగళకరాలైన ఇతర ప్రాణులను, పక్షిమృగాలను హింసనుండి, బాధనుండి రక్షించాలి. ఈ రక్షణకు ఏ మాత్రం విఘాతం కలిగించినా పూర్వసాహసదండం విధించాలి.

2. లేళ్లని, ఇతరపశువులనీ చంపిన వెంటనే తీసిన, ఎముకలు లేని మాంసం అమ్మాలి. ఎముకలు ఉన్న మాంసానికి ప్రతిపాతం (ముదరా - Compensation) ఇవ్వాలి. తూకంలో తగ్గి నట్లయితే తగ్గినదానికి ఎనిమిది రెట్లు మాంసం కొన్నవాళ్లకి ఇప్పించాలి.

3. వధకు అనుజ్ఞ ఉన్న మృగపశువులలో కూడ పాలు త్రాగే చిన్న పిల్లల్నీ, పిల్లల్ని పుట్టించగలిగిన మగ మృగపశువుల్నీ (వృష), పిల్లల్ని కనగలిగిన వయస్సులో ఉన్నవాటినీ చంపకూడదు. అలా చంపినవానికి యాభై పణాల దండం. మృగపశువులను చిత్రవధ చేసి చంపేవాళ్లకి కూడ యాభై పణాల దండం.

4. వధగృహాల బైట చంపినవాటి మాంసాన్ని, తల ఎముకలు, పాదాల ఎముకలు లేని (అనగా) అరణ్యంలో ఏ వ్యాఘ్రాదులో చంపి, తిని విడిచివేసిన మాంసాన్ని), దుర్గంధం ఉన్న మాంసాన్ని అమ్మకూడదు. అలా అమ్మితే పన్నెండు పణాల దండం.

శ్లో. దుష్టాః పశుమృగవ్యాలాః మత్స్యాశ్చాభయచారిణః,
అన్యత్ర గుప్తిస్థానేభ్యో వధబన్ధమవాప్నుయుః.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే అధ్యక్షప్రచారే ద్వితీయాధికరణే షడ్వింశోఽధ్యాయః
సూనాధ్యక్షః, ఆదితః సప్తచత్వారింశః.

వ్యా. అభయవనాలలో ఉంచిన పశువులు, లేళ్లు, క్రూరజంతువులు, మత్స్యాలు దుష్ట మైనవిగా తయారైతే వాటిని ఆ అభయవనాల బైటకు తీసుకొనివెళ్లి వాటి బంధన వధాలు చేయించాలి.

"బాలానందిని" అనే కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో అధ్యక్షప్రచారం అనే ద్వితీయాధికరణంలో సూనాధ్యక్షుణ్ణి గూర్చిన ఇరవైఆరవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి నలభై ఏడవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ సప్తవింశోఽధ్యాయః

చతుశ్చత్వారింశం ప్రకరణమ్ - గణికాధ్యక్షః

మూ. 1. గణికాధ్యక్షో గణికాన్వయామ్ అగణికాన్వయాం వా రూపయౌవన శిల్పసంపన్నాం సహస్రేణ గణికాం కారయేత్. కుటుమ్బార్ధేన ప్రతిగణికామ్.

2. నిష్పతితాప్రేతయోః దుహితా భగినీ వా కుటుమ్బం భరేత. తన్మాతా వా ప్రతిగణికాం స్థాపయేత్. తాసామభావే రాజా హరేత్.

3. సౌభాగ్యాలఙ్కారవృద్ధ్యా సహస్రేణ వారం కనిష్ఠం మధ్యమ ముత్తమం వా ఆరోపయేత్. ఛత్రభృఙ్గారవ్యజనశిబికాపీఠికారథేషు చ విశేషార్థమ్.

వ్యా. 1. గణికాధ్యక్షుడు (Superintendent of Courtesans) రూప-యౌవన-కలా నైపుణ్యాలున్న వేశ్యల కుటుంబంలో పుట్టిన స్త్రీని గాని, వేశ్యాకుటుంబంలో పుట్టిన మరి యొక స్త్రీని గాని వెయ్యి పణాలు పెట్టుబడి పెట్టి గణికనుగా నియమించాలి. సగం కుటుంబం ఖర్చు ఇచ్చి (ఐదువందల పణాలు ఇచ్చి) ప్రతిగణికను (గణికకు బదులుగా అవసరం వచ్చినప్పడు పని చేయగలదానిని (deputy courtesan) నియమించాలి.

2. అలా నియమించిన గణిక పారిపోయినా మరణించినా ఆమె కూతురు గాని, సోదరి గాని కుటుంబాన్ని పోషించి వృత్తి నడిపించాలి. లేదా (అలాంటి) గణిక తల్లి ప్రతిగణికను ఏర్పరచాలి. ఇవేవీ కుదరనప్పుడు ఆ కుటుంబానికి సంబంధించిన ధనం రాజు వశం చేసుకోవాలి.

3. గణికలలో ఉన్న సౌభాగ్యంచేత అలంకరణంచేత వృద్ధిని ఏర్పరుస్తూ వాళ్లకు కనిష్ఠం, మధ్యమం, ఉత్తమం అయిన వారాన్ని (రాజసేవావకాశాన్ని) కల్పించాలి. సాధారణసౌందర్యాలంకారాదు లున్న గణికకు వెయ్యి పణాల వేతనంతో కనిష్ఠవారం, మధ్యమసౌందర్యాదులు కల గణికకు రెండు వేల పణాల వేతనంతో మధ్యమవారం, ఉత్తమసౌందర్యాదు లున్న గణికకు మూడు వేల పణాల వేతనంతో ఉత్తమవారం కల్పించాలి. తక్కువ సౌందర్యాదు లున్న గణిక రాజు దగ్గర ఛత్ర - పానపాత్రధారిణిగాను,

మధ్యమురాలు పల్లకీ దగ్గర వింజామర వీచేదిగాను, ఉత్తమగణిక పీఠ-రథాదుల దగ్గర రాజుకు సన్నిహితురాలుగాను ఉండి సేవ చెయ్యాలి.

మూ. 1. సౌభాగ్యభఙ్గే మాతృకాం కుర్యాత్.

2. నిష్క్రయః చతుర్వింశతిసాహస్రో గణికాయాః. ద్వాదశసాహస్రో గణికాపుత్రస్య. అష్టవర్షాత్ ప్రభృతి రాజ్ఞః కుశీలవకర్మ కుర్యాత్.

3. గణికాదాసీ భగ్నభోగా కోష్ఠాగారే మహానసే వా కర్మ కుర్యాత్. అవిశన్తీ సపాదపణమవరుద్ధా మాసవేతనం దద్యాత్.

4. భోగం, దాయమ్, ఆయం, వ్యయమ్, ఆయతిం చ గణికాయా నిబన్ధయేత్. అతివ్యయకర్మ చ వారయేత్.

వ్యా. 1. వార్ధకాదులచేత సౌందర్యం తగ్గిపోయిన గణికను భోగయోగ్యురాలైన గణికకు మాతృస్థానంలో ఉంచాలి. అనగా ఆమె యువతియైన గణిక తల్లిగా వ్యవహరించాలి.

2. గణిక రాజదాస్యంనుంచి ముక్తురాలు కావాలంటే ఇరవైయైదు వేల పణాలు చెల్లించాలి. గణికాపుత్రుడు దాస్యం నుంచి విముక్తుడు కావా లంటే పన్నెండు వేల పణాలు చెల్లించాలి. రాజుసేవలోనే ఉండే పక్షంలో ఎనిమిది సంవత్సరాల వయస్సునుంచి రాజు దగ్గర కుశీలవుని (పాటలు పాడేవాని) పని చెయ్యాలి.

3. గణిక దగ్గర దాసిగా ఉన్న స్త్రీ భోగయుక్తమైన వయస్సు దాటిపోతే కోష్ఠా గారం (Store house) లో కాని, వంట ఇంట్లో కాని పని చెయ్యాలి. అలా పనిచేయని గణికాదాసిని ఎవడైనా ఉంచుకొన్న పక్షంలో (అవరుద్ధా) గణికకు నెలకి ఒకటింపావు పణం వేతనం చెల్లించాలి.

4. గణికకు ఆమెను అనుభవించినవాళ్లనుండి వచ్చిన సొమ్మును (దాయం), తల్లినుంచి సంక్రమించిన ధనాన్నీ, ఇతర విధాల వచ్చిన ఆదాయాన్నీ, ఖర్చును, ఇతర లాభాలను గణికాధ్యక్షుడు పుస్తకంలో (రిజిస్టర్‌లో) వ్రాయించాలి. ఆమె ఎక్కువ ఖర్చు పెట్టకుండా చూడాలి.

మూ. 1. మాతృహస్తాదన్యత్రాభరణన్యాసే సపాదచతుష్పణో దణ్డః. స్వాపతేయం, విక్రయమ్, ఆధానం నయన్త్యాః సపాదపఞ్చాశత్పణో దణ్డః.

2. చతుర్వింశతిపణో వాక్పారుష్యే. ద్విగుణో దణ్డపారుష్యే.

సపాదపఞ్చాశత్పణః, పణః, అర్ధపణశ్చ కర్ణచ్ఛేదనే.

3. అకామాయాః కుమార్యా వా సాహసే ఉత్తమో దణ్డః. సకామాయాః పూర్వః సాహసదణ్డః.

4. గణికామ్ అకామాం రున్ధతః నిష్పాతయతో వా వ్రణవిదారణేన వా రూపముపఘ్నతః సహస్రదణ్డః, స్థానవిశేషేణ వా దణ్డవృద్ధిః ఆనిష్క్రయ ద్విగుణాత్. పణసహస్రం వా దణ్డః.

వ్యా. 1. గణిక తన ఆభరణాలను మాత (వేశ్యామాత) దగ్గర కాకుండా మరెవరివద్ద నైనా దాచడానికి ఉంచుతే నాలుగు పణాల పావు జరిమానా. తన సొత్తును (వస్త్రాభరణాదికాన్ని) అమ్మివేసినా, తాకట్టు (ఆధానం) పెట్టినా యాభై పణాల పావు దండం విధించాలి.

2. గణిక ఎవరినైనా (తన కోసం వచ్చినవాళ్లని) దూషిస్తే ఇరవైనాలుగు పణాల దండం. దండపారుష్యానికి (ఎవనినైనా కఱ్ఱ మొదలైన వాటితో కొట్టిస్తే) యాభై పణాల దండం. ఎవరిదైనా చెవి ఛేదిస్తే పావుతక్కువ యాభైరెండు పణాల దండం.

3. ఇష్టపడని గణికను గాని, చిన్న వయసులో ఉన్నదానిని గాని బలాత్కరించిన వానికి ఉత్తమ సాహసదండం విధించాలి. ఇష్టపడిన చిన్నవయసు పిల్లను అనుభవించిన వానికి పూర్వసాహసదండం విధించాలి.

4. ఇష్టం లేని గణికను నిర్బంధించి ఇంట్లో ఉంచుకున్నా, ఆమె పారిపోవడానికి సహాయపడినా, ఆమె శరీరం మీద వ్రణాలు కల్పించి ఆమె రూపాన్ని చెడగొట్టినా వెయ్యి పణాల దండం. గాయపరచిన స్థానాన్ని పట్టి జుర్మానా పెంచాలి. చివరికి విధించవలసిన పెద్ద జరిమానా నిష్క్రయానికి (ఇరవై నాలుగువేల పణాలకి) రెట్టింపు దాకా ఉండవచ్చు. లేదా వెయ్యి పణాలు దండం. ఈ చివరి వాక్యం (పణసహస్రం వా దణ్డః) ఈ సందర్భంలో కుదరడం లేదు. కొందరు దీనికి వ్యాఖ్యానం కూడా వ్రాయలేదు. అందుచేత ఇది ప్రక్షిప్తమైన వాక్యం అయి ఉంటుం దని గణపతిశాస్త్రి.

మూ. 1. ప్రాప్తాధికారాం గణికాం ఘాతయతః నిష్క్రయత్రిగుణో దణ్డః. మాతృకాదుహితృకారూపదాసీనాం ఘాతే ఉత్తమః సాహసదణ్డః.

2. సర్వత్ర ప్రథమేఽ పరాధే ప్రథమః, ద్వితీయే ద్విగుణః. తృతీయే త్రిగుణః. చతుర్థే యథాకామీ స్యాత్.

3. రాజాజ్ఞయా పురుషమనభిగచ్ఛన్తీ గణికా శిఫాసహస్రం లభేత. పఞ్చసహస్రం వా దణ్డః.

4. భోగం గృహీత్వా ద్విషత్యా భోగద్విగుణో దణ్డః. వసతిభోగాపహారే భోగమష్టగుణం దద్యాత్ అన్యత్ర వ్యాధిపురుషదోషేభ్యః.

వ్యా. 1. రాజాస్థానంలో అధికారం పొందిన గణికను చంపిన వానికి డెబ్బైరెండువేల పణాల దండం. వేశ్యమాతను గాని, చిన్న గణికను (గణికయొుక్క పుత్రికను)గాని, రూప దాసి (గణికను అలంకరించే దాసి)ని గాని చంపితే ఉత్తమసాహసదండం.

2. పైన చెప్పిన అన్ని అపరాధాలలోనూ మొదటి అపరాధానికి మొదట చెప్పిన దండం. రెండవ అపరాధానికి రెట్టింపు దండం. మూడవ అపరాధానికి మూడు రెట్లు దండం. నాల్గవ మారు అపరాధానికి ఇష్టం వచ్చినంత దండం విధించవచ్చు.

3. రాజు ఆజ్ఞాపించినా ఒక పురుషుని దగ్గరికి వెళ్లని గణికకు వెయ్యి కొరడాదెబ్బలు, లేదా ఐదు వేల పణాల దండం.

4. భోగం (సంభోగవేతనం) తీసికొని ఆ ఇచ్చినవానిని చేరడానికి ఇష్టపడని గణికకు భోగానికి రెట్టింపు దండం. ఆ కబుర్లూ ఈ కబుర్లూ చెప్పి రాత్రి సంభోగం జరగకుండా చేసిన గణికకు భోగవేతనానికి ఎనిమిది రెట్లు దండం. అయితే వచ్చిన పురుషుడు రోగియైనా, ఇతర దోషాలు ఏవైనా ఉన్నవాడైనా ఈ దండం ఉండదు.

మూ. 1. పురుషం ఘ్నత్యాః చితాప్రతాపః అప్సు ప్రవేశనం వా.

2. గణికాభరణమ్, అర్థం, భోగం వా అపహరతః అష్టగుణో దణ్డః. గణికాభోగమ్, ఆయతిం పురుషం చ నివేదయేత్.

3. ఏతేన నట నర్తక గాయక వాదక వాగ్జీవన కుశీలవ ప్లవక సౌభిక చారణ స్త్రీవ్యవహారిణాం స్త్రియో గూఢాజీవాశ్చ వ్యాఖ్యాతాః.

4. తేషాం తూర్యమ్ ఆగన్తుకం పఞ్చపణం ప్రేక్షావేతనం దద్యాత్.

5. రూపాజీవాః భోగద్వయగుణం మాసం దద్యుః.

6. గీత వాద్య పాఠ్య నృత్త నాట్యాక్షర చిత్ర వీణా వేణు మృదఙ్గ పరచిత్తజ్ఞాన గన్ధమాల్యసంయూహన సంపాదన సంవాహన వైశిక కలాజ్ఞానాని గణికాః దాసీరఙ్గోపజీవినీశ్చ గ్రాహయతో రాజమణ్డలాదాజీవం కుర్యాత్.

7. గణికాపుత్రాన్ రఙ్గోపజీవినాం చ ముఖ్యాన్ నిష్పాదయేయుః సర్వతాలావచరాణాం చ.

వ్యా. 1. తన దగ్గరికి వచ్చిన పురుషుణ్ణి చంపిన గణికను వాని చిత మీదనే పడవేసి కాల్చివేయాలి, లేదా నీళ్లల్లో ముంచాలి.

2. గణిక ఆభరణాలను కాని, ఇతరధనాన్ని గాని, సంభోగవేతనం గాని అపహరించిన వానికి అపహరించినదానికి ఎనిమిది రెట్లు దండం. గణిక తాను ఎంత భోగవేతనం తీసుకుంటుందో, ఎంత ఆదాయం వచ్చినదో, ఏ పురుషుడు తన దగ్గరికి వచ్చినాడో గణికాధ్యక్షునికి తెలపాలి.

3. ఇంత వరకు చెప్పిన దానిని పట్టి నటాదుల స్త్రీలను గూర్చిన నియమాలు, రహస్యంగా వ్యభిచారవృత్తిచేత జీవించే స్త్రీలకు సంబంధించిన నియమాలు చెప్పినట్లే; అనగా ఈ నియమాలు వాళ్లకి కూడా వర్తిస్తాయి. నర్తకులు = అవయవాలు కదుపుతూ నృత్యం చేసేవాళ్లు. గాయకులు=పాటగాళ్లు, వాదకులు=వాద్యాలు ప్రయోగించేవాళ్లు, వాగ్జీవనులు=కథకులు, బుఱ్ఱకథ వంటివి చెప్పేవాళ్లు, కుశీలవులు=నర్తకీస్త్రీలతో కూడా ఉండి లేదా స్వతంత్రంగా పాటలు పాడేవాళ్లు. ప్లవకులు=త్రాళ్లమీద ఆడేవాళ్లు, దొమ్మరివాళ్లు, సౌభికులు=ఐంద్రజాలికులు. చారణులు=విటులు మల్లులు మొదలైనవాళ్లు. స్త్రీవ్యవహారులు=స్త్రీలతో వ్యవహరించే తార్పుడుగాళ్లు.

4. విదేశాలనుంచి వచ్చిన నటనర్తకాదులు తూర్యం (వాద్యసముదాయం, అనగా ట్రూపు) ప్రదర్శనం చేసినందుకు రాజుకు ఐదు పణాల పన్ను (ప్రదర్శనవేతనం) కట్టాలి.

5. గణికలు వాళ్లు రెండు రోజులలో సంపాదించిన భోగం (సంభోగశుల్కం) ఒక మాసానికి పన్నుగా కట్టాలి.

6. గణికలకు, గణికలు కాని వేశ్యలకు, నాట్యరంగంమీద జీవించే నటాదుల భార్యలకు గీతాదులు నేర్పినవారికి గ్రామ-నగరాదులవల్ల రాజుకు లభించిన ధనంనుంచి జీతం ఇవ్వాలి. పాఠ్యం=అఖ్యాయికలు మొదలైనవి. నృత్తం=పదార్థాల అభినయం. నాట్యం=వాక్యార్థాల అభినయం, నాటకాదుల ప్రయోగం. అక్షరం=లిపి.వ్రాత. చిత్రం =చిత్రించడం, పరచిత్తజ్ఞానం=ఎదుటివారి మనస్సు గ్రహించే విధానం. గంధసం యూహనం=సుగంధద్రవ్యాలు తయారు చేయడం. మాల్యసంపా దనం=మాలికలు అల్లడం. సంవాహనం=ఒళ్లు పట్టడం. వైశికమ్=దత్తకాచార్యాదులు రచించిన వేశ్యాశాస్త్రం. కళలు=పైన చెప్పినవి కాక చతుష్షష్టికళలలో చేరిన ఇతర కళలు.

7. రంగంమీద జీవించే నటాదులలోను, మిగిలిన సమస్తమైన సంగీతాదుల మీద జీవించే వాళ్లలోను గణికాపుత్రులు ప్రధానులుగా ఉండే టట్లు (ఆ నాట్యాద్యా చార్యులు) చెయ్యాలి.

శ్లో. సంజ్ఞాభాషాన్తరజ్ఞాశ్చ స్త్రియస్తేషామనాత్మసు,
చారఘాతప్రమాదార్థం ప్రయోజ్యా బన్ధువాహనాః.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే అధ్యక్షప్రచారే ద్వితీయాధికరణే సప్తవింశోఽధ్యాయః
గణికాధ్యక్షః, ఆదితః అష్టచత్వారింశః.

వ్యా. ఆ యా సంజ్ఞలు (గుర్తులు) వివిధభాషలు తెలిసిన ఆ నటాదుల స్త్రీలను, వాళ్ల బంధువుల సహాయంతో రాజ్యంలో దుష్టుల విషయంలో ప్రయోగించి వాళ్ల రహస్యాలు తెలుసుకొనడం కోసం, వాళ్లని చంపడంకోసం, వాళ్లని తప్పుడుదారి పట్టించడం కోసం వినియోగించాలి.

'బాలానందిని' అను కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో అధ్యక్షప్రచారం అనే రెండవ అధికరణంలో గణికాధ్యక్షుణ్ణి గూర్చిన ఇరవైఏడవ అధ్యాయం, ప్రారంభం నుంచి నలభై ఎనిమిదవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ అష్టావింశః అధ్యాయః

పఞ్చచత్వారింశత్తమం ప్రకరణమ్. నావధ్యక్షః
(Controller of Shipping)

మూ. 1. నావధ్యక్షః సముద్రసంయాననదీముఖతరప్రచారాన్ దేవసరో విసరోనదీతరాంశ్చ స్థానీయాదిష్వవేక్షేత.

2. తద్వేలాకూలగ్రామాః క్లుప్తం దద్యుః.

3. మత్స్యబన్ధకాః నౌకాభాటకం షడ్భాగం దద్యుః. పత్తనానువృత్తం శుల్కభాగం వణిజో దద్యుః. యాత్రావేతనం రాజనౌభిః సంపతన్తః. శఙ్ఖముక్తా గ్రాహిణో నౌభాటకం దద్యుః. స్వనౌభిర్వా తరేయుః.

4. అధ్యక్షశ్చైషాం ఖన్యధ్యక్షేణ వ్యాఖ్యాతః.

వ్యా. 1. నావధ్యక్షుడు (ఓడల, పడవల అధ్యక్షుడు) స్థానీయాదులలో, అనగా స్థానీయద్రోణముఖ-ఖార్వటిక-సంగ్రహగ్రామాదులలో, సముద్రప్రయాణాలు, నదీముఖం (నది సముద్రంతో కలిసే స్థానం నదీముఖం) దాటే మార్గాలు, అక్కడికి వెళ్లే మార్గాలు, సహజంగా ఏర్పడిన పెద్ద సరస్సులు, చిన్న సరస్సులు, నదులు దాటే మార్గాలు, వీటి నన్నింటినీ పర్యవేక్షిస్తూ ఉండాలి.

2. సముద్రతీరాల దగ్గర, నదులు మొదలైన వాటి ఒడ్డులమీద ఉన్న గ్రామాలు నిర్ణీతమైన పన్ను రాజుకు చెల్లిస్తూండాలి.

3. చేపలు పట్టేవాళ్లు రాజనౌకలు ఉపయోగించినందుకు అద్దెగా పట్టిన మత్స్యాదులలో ఆరవ వంతు ఇవ్వాలి. పత్తనాలలో (ఓడ రేవులలో) నిర్ణీతమైన శుల్క భాగం వర్తకులు చెల్లించాలి. ప్రభుత్వం పడవల మీద ప్రయాణం చేసేవాళ్లు అందుకు వేతనం (పన్ను) చెల్లించాలి. శంఖాలు, ముత్యాలు పట్టేవాళ్లు పడవలకు అద్దె ఇవ్వాలి, లేదా తమ పడవల మీద ప్రయాణం చేయవచ్చు.

4. శంఖాదుల విషయం నావధ్యక్షుడు, ఖన్యధ్యక్షుడు చేసి నట్లు, చెయ్యాలి. అనగా భాటకంగా లభించిన శంఖాదులను బాగుచేయడం వంటి పనులకొరకు కర్మాగారాలను నెలకొల్పి వాటి అమ్మకానికి తగిన ఏర్పాట్లు చెయ్యాలి.

మూ. 1. పత్తనాధ్యక్షనిబన్ధం పణ్యపత్తనచారిత్రం నావధ్యక్షః పాలయేత్.

2. మూఢవాతాహతాం తాం పితేవ అనుగృహ్ణీయాత్. ఉదకప్రాప్తం పణ్యమ్ అశుల్కమర్ధశుల్కం వా కుర్యాత్.

3. యథానిర్దిష్టాశ్చైతాః పణ్యపత్తనయాత్రాకాలేషు ప్రేషయేత్. సంయాన్తీః నావః క్షేత్రానుగతాః శుల్కం యాచేత. హింస్రికాః నిర్ఘాతయేత్, అమిత్రవిషయాతిగాః పణ్యపత్తనచారిత్రోపఘాతికాశ్చ.

4. శాసకనియామక దాత్రరశ్మి గ్రాహకోత్సేచకాధిష్ఠితాశ్చ మహానావో హేమన్తగ్రీష్మతార్యాసు మహానదీషు ప్రయోజయేత్. క్షుద్రికాః క్షుద్రికాసు వర్షాస్రావిణీషు.

5. బద్ధతీర్థాశ్చైతాః కార్యాః రాజద్విష్టకారిణాం తరణభయాత్.

వ్యా. 1. నావధ్యక్షుడు పణ్యపత్తనాలలో (సరుకు ఎగుమతి దిగుమతులు చేసుకొనే ఓడరేవులలో) పత్తనాధ్యక్షుడు ఏర్పరచిన నియమాలను అతిక్రమించకూడదు.

2. ఏదైన ఓడ దిక్కులు తెలియకపోవడంచేత గాని, గాలి ప్రతికూలంగా ఉండడం చేతగాని తన రేవుకు వచ్చినట్లయితే ఆ ఓడను తండ్రి వలె అనుగ్రహించాలి. అది ముందుకు సాగడానికి సహాయం చెయ్యాలి. నీళ్లలో తడిసిన సరుకుమీద పన్ను విధించగూడదు; లేదా సగం పన్ను విధించాలి.

3. పన్ను లేనివి గాని, సగం పన్ను మాత్రమే విధించినవి గాని అయిన ఇలాంటి ఓడలను సరియైన సమయంలో సరుకుతో రేవులకు వెళ్లే కాలాలలో ఆ యా రేవులకు పంపాలి. ప్రయాణం చేస్తూన్న ఓడలు తన అధికారపరిధిలోని ప్రాంతానికి వచ్చినప్పుడు శుల్కం తీసుకోవాలి. దొంగలు మొదలైన క్రూరుల్ని తీసికొనివచ్చిన ఓడలను, శత్రుదేశాలనుంచి వచ్చిన వాటినీ, పణ్యపత్తనం (ఓడలరేవు) నియమాలను ఉల్లంఘించినవాటినీ నశింపచెయ్యాలి.

4. శాసకుడు (ఓడకు అధిపతి Captain) నియామకుడు (దానిని నడిపించే విధానాన్ని నియమించేవాడు Pilot) కొడవళ్లు, రంపాలు, తాళ్లు మొదలైనవి కావలసినప్పుడు ఉపయోగించగలిగినవాళ్లు, ఉత్సేచకులు (ఓడలో ప్రవేశించిన నీరు బైటకు తోడివేసే వాళ్లు) - వీళ్లు ఉన్న పెద్ద ఓడలను హేమంతగ్రీష్మర్తువులలో ప్రయాణం చేయదగిన మహానదులలో నడిపించాలి. వర్షాకాలంలో ప్రవహించే చిన్న నదులలో చిన్న పడవలు నడిపించాలి.

5. రాజుకు అపకారం చేసేవాళ్లు ఎవరూ దిగకుండా ఉండడం కోసం ఆ ఓడలు దాటవలసిన రేవులను నిర్ణయించాలి. అనగా అలా నిర్ణయించిన రేవులలోనే ఓడలు దిగాలి (కాంగ్లే) ఓడరేవులలో అంతటా రక్షకభటులను ఉంచి రక్షణ ఏర్పరచాలి.

మూ. 1. అకాలే అతీర్థే చ తరతః పూర్వః సాహసదణ్డః. కాలే తీర్థే చ అనిసృష్టతారిణః పాదోనసప్తవింశతిపణః తరాత్యయః.

2. కైవర్తకాష్ఠతృణభారపుష్పఫలవాటషణ్డగోపాలకానామ్ అనత్యయః, సంభావ్యదూతానుపాతినాం చ. సేనాభాణ్డచారప్రయోగాణాం చ స్వతరణైస్తరతాం బీజభక్త ద్రవ్యోపస్కరాంశ్చ అనూపగ్రామాణాం తారయేత్.

3. బ్రాహ్మణప్రవ్రజితబాలవృద్ధవ్యాధితశాసనహరగర్భిణ్యో నావధ్యక్ష ముద్రాభిః తరేయుః.

4. కృతప్రవేశాః పారవిషయికాః సార్థప్రమాణా వా విశేయుః.

5. పరస్య భార్యాం, కన్యాం, విత్తం వా అపహరన్తం శఙ్కితమ్, ఆవిగ్నమ్, ఉద్భాణ్డీకృతం, మహాభాణ్డేన మూర్ధ్ని భారేణ అవచ్ఛాదయన్తం, సద్యోగృహీతలిఙ్గినం అలిఙ్గినం వా ప్రవ్రజితమ్, అలక్ష్యవ్యాధితం, భయవికారిణం, గూఢసారభాణ్డశాసనశస్త్రాగ్నియోగం, విషహస్తం, దీర్ఘపథికమ్ అముద్రం చ ఉపగ్రాహయేత్.

వ్యా. 1. కాలం కాని కాలంలోను, రేవు కానిచోటా దాటుతున్నవానికి పూర్వ సాహసదండం విధించాలి. కాలంలోను రేవులోను దాటుతున్నా అనుమతి లేకుండా దాటుతున్న వానికి అలా దాటినందుకు పావుతక్కువ ఇరవైయేడు పణాలు జుర్మానా విధించాలి.

2. పల్లెవాళ్లకు (చేపలు పట్టేవాళ్లకు), కట్టెలు, గడ్డిమోపు మోసేవాళ్లకు పూలతోటలూ, పండ్లతోటలూ కాపలా కాసేవాళ్లకు, అరటితోటలు మొదలైనవాటిని కాపలా కాసేవాళ్లకు, గోపాలకులకు, దూతవలె కనబడేవాని వెనుక వెళ్లేవారికీ, సైనికులకు సామగ్రిని తీసికొనివెళ్లేవారికి, గూఢచారులకొరకు సామాను తీసికొని వెళ్లేవాళ్లకీ, ఈ జుర్మానా ఉండదు. తమ తరణసాధనాలతో (ఈదడం, ఎండు ఆనపకాయ మొదలైనవి ఉపయోగించడం ద్వారా) దాటేవాళ్లకి, విత్తనాలు, అన్నం, పుష్పఫలశాకాదిద్రవ్యాలు, ఊరగాయలు మొదలైనవి దాటిస్తూన్న జలప్రాయగ్రామాలలో నివసించేవారికి కూడా జుర్మానా లేదు.

3. బ్రాహ్మణులు, సంన్యాసులు, బాలులు, వృద్ధులు, జబ్బుపడ్డవాళ్లు, రాజశాసనాలు తీసికొని వెళ్లేవాళ్లు, గర్భిణీస్త్రీలు నావధ్యక్షుని ముద్ర (పెర్మిట్-పాస్) తీసికొని (శుల్కం చెల్లించకుండానే) దాటవచ్చు.

4. విదేశాలనుంచి వచ్చే వాళ్లు అనుమతి పొంది గాని, తాము ఏ వర్తకుల సార్థంతో (గుంపుతో) ఉన్నారో దానిని ప్రమాణంగా చూపి గాని రాజ్యంలో ప్రవేశించాలి.

5. పరుల భార్యను గాని, కన్యను గాని, ధనం గాని అపహరించి తీసికొని పోతూన్న వానిని, శంకించ తగినట్లుగా ఉన్నవానిని, దిగులుగా ఉన్నవానిని, పెద్ద

బరువు మోసుకొని పోతున్న వానిని, పెద్ద బరువు క్రింద ముఖం కనబడకుండా చేసుకొన్నదానిని, అప్పుడే సన్యాసి చిహ్నాలు ధరించిన వానిని, సంన్యాసి చిహ్నాలు లేని సంన్యాసిని, రోగగ్రస్తుడ నని పైకి చెపుతున్నా ఏ రోగం కనబడనివానిని, ముఖం వెలవెల బారడం మొదలైన భయవికారాలు ఉన్నవానిని, శ్రేష్ఠమైన వస్తువులను, శాసనాన్నీ, ఆయుధాలనూ, అగ్నియోగాన్ని (ఔపనిషదప్రకరణంలో చెప్పబోయే అగ్నిప్రయోగ సాధనాన్నీ) రహస్యంగా తీసికొనివెడుతున్న వాళ్లను, విషం తీసికొని వెడుతున్నవానిని, దూరప్రయాణం చేసి వస్తూన్న వానిని, నావధ్యక్షుని ముద్ర లేని వానిని పట్టించాలి.

మూ. 1. క్షుద్రపశుః మనుష్యశ్చ సభారః మాషకం దద్యాత్. శిరోభారః, కాయభారః గవాశ్వం చ ద్వౌ. ఉష్ట్రమహిషం చతురః. పఞ్చ లఘుయానమ్. షడ్ గోలిఙ్గమ్. సప్త శకటమ్. పణ్యభారః పాదమ్.

2. తేన భాణ్డభారో వ్యాఖ్యాతః. ద్విగుణో మహానదీషు తరః.

3. క్లుప్తమనూపగ్రామా భక్తవేతనం దద్యుః.

4. ప్రత్యన్తేషు తరాః శుల్కమాతివాహికం వర్తనీం చ గృహ్ణీయుః. నిర్గచ్ఛతశ్చ అముద్రస్య భాణ్డం హరేయుః, అతిభారేణ అవేలాయామ్ అతీర్థే తరతశ్చ.

5. పురుషోపకరణహీనాయామ్ అసంస్కృతాయాం వా నావి విపన్నాయాం నావధ్యక్షః నష్టం వినష్టం వా అభ్యావహేత్.

వ్యా. 1. మేకలు గొఱ్ఱెలు వంటి చిన్న పశువులకు, బరువుతో ఉన్న మనిషికి రేవు దాటడానికి పన్ను ఒక మాషం. నెత్తిమీద బరువు పెట్టుకొన్నవానికి, నడ్డిమీద బరువుపెట్టు కొన్నవానికి, గోవులకు (ఎద్దులు-ఆవులు) గుఱ్ఱాలకు రెండు మాషాల పన్ను. ఒంటెలకు దున్నపోతులకు నాలుగు మాషాలు పన్ను. చిన్న వాహనానికి ఐదు మాషాలు. ఒంటిఎద్దు బండి దాటించడానికి ఆరు మాషాలు. పెద్దబండి దాటించడానికి ఏడు మాషాలు. పణ్యభారానికి (ఇరవై తులల పణ్యానికి) మాషంలో నాల్గవ వంతుపన్ను.

2. దీనిని పట్టి భాండం (ఇతరమైన సరుకుల) భారానికి పన్ను కూడ చెప్పినట్లే (కాంగ్లే). ఎద్దులమీద ఒంటెలమీద ఎక్కించి తీసుకొని వెళ్లే సరుకుమీద విధించవలసిన పన్ను కూడ చెప్పినట్లే. ఒక్కొక్క భారానికి ఒక్కొక్క మాషం చెల్లించాలి. మహానదుల

విషయంలో ఈ తరం (దాటించడానికి వసూలు చేసే రేవు రెట్టింపు ఉంటుంది.)

3. జలమార్గాల సమీపంలోని గ్రామాలలో నివసించేవాళ్లు నావ దాటించేవానికి (ప్రభుత్వం నుండి లభించే జీతం కాకుండా అధికంగా) భోజనానికి ఖర్చులు ఏదో కొంత నిశ్చయించి ఇవ్వాలి.

4. రాజ్యం పొలిమార్లలో ఉండే నావ దాటించేవాళ్లు వర్తకులనుంచి, దాటించడానికి ప్రభుత్వానికి వెళ్లే పన్నూ, అంతపాలకునికి ఇవ్వవలసిన సొమ్మును వసూలు చెయ్యాలి. ఎవడైనా నావధ్యక్షుని ముద్ర (పాస్) లేకుండా బైటకు పోతుంటే వాని భాండాన్ని హరించాలి. సమయం కాని సమయంలో రేవు కాని చోటినుండి ఎక్కువ బరువుతో దాటుతున్నవాని భాండం కూడా హరించాలి.

5. ఏదైనా నావ ఉండవలసినంత మంది పురుషులు (నావ నడిపే సిబ్బంది), కావలసిన సాధనాలు లేక లేదా సంస్కరించబడక (అనగా తగిన బాగులు చేయక) ఆపదలో చిక్కుకొన్నట్లయితే నావధ్యక్షుడు అలా మునిగిపోయిన నావలో పూర్తిగా నశించిన దానికి చెడిపోయిన సరుకుకు బదులు అలాంటి సరుకు ఇవ్వాలి.

శ్లో. సప్తాహవృత్తామాషాఢీం కార్తికీం చాన్తరాతరః,
కార్మికః ప్రత్యయం దద్యాత్ నిత్యం చాహ్నిక మావహేత్.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే అధ్యక్షప్రచారే ద్వితీయాధికరణే అష్టావింశోధ్యాయః
నావధ్యక్షః, ఆదితః ఏకోనపఞ్చాశః.

వ్యా. ఆషాఢమాసపూర్ణిమ తరవాత ఏడు దినాలు గడచి, కార్తిక పూర్ణిమ తరవాత ఏడు దినాలు గడిచిన మధ్యకాలంలో అనగా ఆషాఢబహుళ అష్టమి మొదలు కార్తిక బహుళ అష్టమి వరకు వర్షాకాలంలో, (చిన్న నదులలో) తరం (దాటే ఏర్పాటు) చెయ్యాలి. పెద్దనదులైతే ఎల్లప్పుడూ చెయ్యాలి అని అర్థం. పడవలో పని చేసే కార్మికుడు ప్రత్యయం (Surity, తాను జాగర్తగా పనిచేస్తా నని లిఖితపూర్వకంగా ఇచ్చే నమ్మిక) ఇచ్చి ప్రతిరోజూ వసూలైన సొమ్ము నావధ్యక్షుడికి ఇవ్వాలి.

"బాలానందిని" అనే కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో అధ్యక్షప్రచారం అనే రెండవ అధికరణంలో నావధ్యక్షుని గూర్చిన ఇరవైయెనిమిదవ అధ్యాయం, ప్రారంభం నుంచి నలభైతొమ్మిదవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ ఏకోనత్రింశోऽధ్యాయః

షట్చత్వారింశత్తమం ప్రకరణమ్ - గోऽధ్యక్షః

మూ. 1. గోऽధ్యక్షః వేతనోపగ్రాహికం కరప్రతికరం భగ్నోత్సృష్టకం భాగానుప్రవిష్టకం వ్రజపర్యగ్రం నష్టం వినష్టం క్షీరఘృతసంజాతం చోపలభేత.

2. గోపాలకపిణ్డారకదోహకమన్థకలుబ్ధకాః శతం శతం ధేనూనాం హిరణ్యభృతాః పాలయేయుః. క్షీరఘృతభృతా హి వత్సానుపహన్యురితి వేతనోపగ్రాహికమ్. జరద్గుధేనుగర్భిణీప్రష్ఠౌహీవత్సతరీణాం సమవిభాగం రూప శతమేకః పాలయేత్. ఘృతస్యాష్టౌ వారకాన్ పణికం పుచ్ఛం అఙ్కచర్మ చ వార్షికం దద్యాదితి కరప్రతికరః.

వ్యా. 1. గోऽధ్యక్షుడు (Superintendent of Cattle) వేతనోపగ్రాహికం, కరప్రతికరం, భగ్నోత్సృష్టకం, భాగా నుప్రవిష్టకం, వ్రజపర్యగ్రం, నష్టం, వినష్టం, క్షీరఘృత సంజాతం అనే ఈ ఎనిమిది విషయాలూ జాగర్తగా పర్యవేక్షిస్తూ ఉండాలి.

2. గోపాలకుడు (గోవులు పాలించేవాడు), పిండారకుడు (గేదెలు కాసేవాడు), దోహకుడు (పాలు పితికేవాడు), మన్దకుడు (పెరుగు చిలికేవాడు), లుబ్ధకుడు (క్రూరమృగాల నుండి రక్షించేవాడు) - ఈ ఐదుగురు నెలసరి జీతాలమీద వందేసి ధేనువులను (గేదెలను కూడ) పాలించాలి. వచ్చిన పాలలోను, నెయ్యిలోను ఇంత భాగం అని నిర్ణయించి వాళ్ల కిచ్చే పక్షంలో వాళ్లు లేగదూడలను చంపేస్తారు, అందుచేత వాళ్ల జీతాలు ధనరూపంలోనే ఇవ్వాలి. ఇది "వేతనోపగ్రాహికం".

3. ముసలి ఆవులు, పాలు ఇస్తూన్న ఆవులు, చూడు ఆవులు, ఆబోతును కోరే ఆవులు (ప్రష్ఠౌహి), అప్పుడే పాలు త్రాగడం మానేసిన దూడలు వీటిని సమంగా విభజించి అనగా ఇరవై చొప్పున విభజించి మొత్తం వంద ఆవుల్ని ఒకడు పాలించాలి. ఈ ఆవులను అప్పగించినందుకు ప్రతిగా అతడు రాజుకు సంవత్సరానికి ఎనభైనాలుగు కడవాల నెయ్యి, తోక ఒక్కంటికి, అనగా ఒక్కొక్క ఆవుకు, ఒక్కొక్క పణం, రాజచిహ్నం వేసిన ఒక చర్మ ఇవ్వాలి. ఇది "కరప్రతికరం".

మూ. 1. వ్యాధితాన్యఙ్గానన్యదోహీదుర్దోహాపుత్రఘ్నీనాం చ సమవిభాగం

రూపశతం పాలయన్తః తజ్జాతికం భాగం దద్యురితి భగ్నోత్సృష్టకమ్.

2. పరచక్రాటవీభయాదనుప్రవిష్టానాం పశూనాం పాలనధర్మేణ దశ భాగం దద్యురితి భాగానుప్రవిష్టకమ్.

3. వత్సాః, వత్సతరాః, దమ్యాః, వహినః, వృషాః, ఉక్షాణశ్చ పుఙ్గవాః. యుగవాహనశకటవహాః వృషభాః. సూనామహిషాః పృష్ఠస్కన్ధవాహినశ్చ మహిషాః. వత్సికా, వత్సతరీ, ప్రష్ఠౌహీ, గర్భిణీ, ధేనుశ్చ అప్రజాతా వన్ధ్యాశ్చ గావో మహిష్యశ్చ. మాసద్విమాసజాతాః తాసాముపజాః వత్సాః వత్సికాశ్చ. మాసద్విమాసజాతాన్ అఙ్కయేత్, మాసద్విమాసపర్యుషితమ్ అఙ్కయేత్. అఙ్కం చిహ్నం వర్ణం, శృఙ్గాన్తరం చ లక్షణమ్. ఏవముపజాః నిబన్ధయేదితి వ్రజపర్యగ్రమ్.

వ్యా. 1. రోగా లున్నవి, అవయవ వికారం కలవి, ఒక్కనికే కాని మరెవరికీ పాలు పిదకనివ్వనివి, బందాలు మొదలైనవి వేసి చాల శ్రమపడి పిదక తగినవి, గర్భస్రావం పొందుతూ ఉండేవీ అయిన ఐదు రకాల ఆవులను ఇరవైయేసి చొప్పున ఒక వంద పాలించేవాళ్లు వెనుక చెప్పిన వస్తువులలో సగం లేదా మూడవ వంతు ఇత్యాదివిధంగా రాజుకు ఇవ్వాలి. ఇది భగ్నోత్సృష్టకం.

2. శత్రువులు మోసగిస్తారనే భయంచేత, అడవులవల్ల (క్రూరమృగాదులవల్ల) భయంచేత తమ పశువులను రాజుయొక్క వ్రజంలో, ఆవుల గోష్ఠంలో, ఉంచినవాళ్లు వాటిని పాలించినందుకు ప్రతిఫలంగా పదవ వంతు ఇవ్వాలి. ఇది భాగానుప్రవిష్టకం.

3. వత్సలు (పాలు త్రాగేవి) వత్సతరాలు (అప్పుడే పాలు వదలినవి) దమ్యాలు (బళ్లు నాగళ్లు మొదలైనవాటికి కట్టడానికి శిక్షణ ఇవ్వదగినవి), బళ్ళు మొదలైనవి లాగేవి, వృషాలు (గర్భధారణం చేయించ గలిగినవి), ముసలివి ఈ ఆరు విధాలైనవి ఎద్దులు (పురుషగోవులు). కాడి, వాహనాలు బళ్లు లాగేవి, గర్భోత్పత్తి చేయగలిగినవి, కేవలం మాంసగృహాలకి మాత్రమే ఉపయోగించేవి, వీపుమీద భుజంమీద భారం మోసేవి అని దున్నపోతులు నాలుగు విధాలు. వత్సికలు (పాలు త్రాగుతున్నవి) వత్సతరులు, వృషభాపేక్ష గలవి, గర్భం ధరించినవి, పాలు ఇచ్చేవి, చూడుకట్టే వయస్సు రానివి (అప్రజాత), గొడ్డువి అని ఆవులు, గేదెలు కూడ ఏడు విధాలు. మాసం క్రితం రెండు మాసాల క్రితం పుట్టిన వాటి (ఆవుల గేదెల) వత్సలకు వత్సికలకు 'ఉపజలు'

అని పేరు. పుట్టి మాసం లేదా రెండు మాసాలు అయిన దూడలకు (ఆవుదూడలకు గేదెదూడలకు) కాల్చిన ఇనుముతో ముద్రలు వెయ్యాలి. రాజవ్రజంలో ఒకటి రెండు మాసాలు ఉండిపోయిన వాటికి కూడ ముద్రలు వెయ్యాలి. ఇనుము కాల్చి వేసిన స్వస్తికాదిముద్ర అంకం. నల్ల తోక, తెల్లతోక మొదలైనవి చిహ్నాలు. నలుపు, తెలుపు, ఎరుపు మొదలైనవి వర్ణాలు. కొమ్ముల ఆకారభేదాలు శృంగాంతరం ఇవి లక్షణాలు. ఉపజల కున్న ఈ లక్షణాలను రిజిస్టర్‌లో వ్రాయించాలి. ఇది "వ్రజపర్యగ్రం".

మూ. 1. చోరహృతమ్, అన్యయూథప్రవిష్టమ్, అవలీనం వా నష్టమ్.

2. పఙ్కవిషమవ్యాధిజరాతోయాహారావసన్నం, వృక్షతటకాష్ఠ శిలాభిహతమ్, ఈశానవ్యాలసర్పగ్రాహదావాగ్నివిపన్నం వినష్టమ్. ప్రమాదాద భ్యావహేయుః.

3. ఏవం రూపాగ్రం విద్యాత్.

4. స్వయం హన్తా, ఘాతయితా, హర్తా, హారయితా వా వధ్యః.

వ్యా. 1. చోరులు హరించినది, మరొక గుంపులో చేరిపోయినది, కనబడకుండా పోయినది 'నష్టం'.

2. బురదలోను, ఎగుడు దిగుడు ప్రదేశాలలోను, వ్యాధిచేత, ముసలితనం చేత, ఉదకంచేత, చెడ్డ ఆహారంచేత మరణించినది, చెట్టు పడిగాని, ఒడ్డు కూలి గాని, కఱ్ఱదెబ్బ తగిలి గాని, ఱాయి పడి గాని, దైవవశంచేత (పిడుగు మొదలైన దానిచేత) గాని, క్రూరమృగంచేత గాని, సర్పం కరవడంచేత గాని, మొసలి పట్టుకొనడం చేత గాని, దావాగ్నిచేత గాని మరణించినది 'వినష్టం'. పాలకుని అజాగర్తచేత చచ్చిపోయిన ట్లయితే దాని విలువ వానినుండి రాబట్టాలి.

3. ఈ విధంగా గోవులు మొదలైనవి మొత్తం ఎన్ని ఉన్నాయో తెలుసుకుంటూ ఉండాలి.

4. ఎవడైనా స్వయంగా గోవును లేదా గేదెను చంపినా, ఇతరులచేత చంపించినా, హరించినా, హరింపజేసినా ఈ నాలుగు రకాల అపరాధానికి మరణదండం విధించాలి.

మూ. 1. పరపశూనాం రాజాఙ్కేన పరివర్తయితా రూపస్య పూర్వం సాహసదణ్డం దద్యాత్.

2. స్వదేశీయానాం చోరహృతం ప్రత్యానీయ పణికం రూపం హరేత్. పరదేశీయానాం మోక్షయితా అర్ధం హరేత్.

3. బాలవృద్ధవ్యాధితానాం గోపాలకాః ప్రతికుర్యుః.

4. లుబ్ధకశ్వగణిభిః అపాస్తస్తేనవ్యాలపరబాధభయమ్ ఋతువిభక్తమ్ అరణ్యం చారయేయుః.

5. సర్పవ్యాలత్రాసనార్థం గోచరానుపాతజ్ఞానార్థం చ త్రస్నూనాం ఘణ్టాతూర్యం చ బధ్నీయుః.

6. సమవ్యూఢతీర్థమ్ అకర్దమగ్రాహమ్ ఉదకమ్ అవతారయేయుః పాలయేయుశ్చ.

వ్యా. 1. రాజతప్తముద్రాచిహ్నంచేత ఇతరుల పశువుల రూపాన్ని మార్చివేసిన వాడు పూర్వసాహసదండం చెల్లించాలి.

2. తన దేశంలోని పశువులలో దొంగలు హరించినదానిని లేదా హరించిన వాటిని పట్టుకొని తిరిగి తీసికొనివచ్చినవాడు నిర్ణీతమైన స్వరూపాన్ని అనగా పశువును (పారితోషికంగా) తీసుకొనాలి. పరదేశీయుల పశువులలో కలిసిపోయిన దానిని, దొంగలు హరించినదానిని తీసికొనివచ్చినవాడు పైన చెప్పినధానిలో సగం తీసుకొనవలెను.

3. చిన్నవి, ముసలివి, జబ్బుపడినవి అయిన పశువులను గోపాలకులు సంరక్షించాలి.

4. ఏ ఋతువులకు ఏ అరణ్యం అనుకూలంగా ఉంటుందో చూచుకొని విభజించి, అక్కడ అడవులలో నివసించే బోయవాళ్లచేత, కుక్కలను పెంచే వాళ్లచేత దొంగల భయం, క్రూరమృగాల భయం, శత్రుభయం లేకుండా చేసి ఆ అరణ్యాలలో పశువులను మేపాలి.

5. సర్పాలను క్రూరమృగాలను భయపెట్టడంకోసం, ఏ బీళ్లలో మేస్తున్నాయో తెలియడం కోసం భయపడే స్వభావం గల గోవులు మొదలైన వాటి మెడలలో బాగా మ్రోగే గంటలు కట్టాలి.

6. మిట్టపల్లాలు లేకుండా బాగా కట్టిన రేవులలో బురద కాని మొసళ్లు కాని లేని నీటిలో పశువులను దింపుతూ పాలించాలి.

మూ. 1. స్తేనవ్యాలసర్పగ్రాహగృహీతం వ్యాధిజరావసన్నం చ

ఆవేదయేయుః, అన్యథా రూపమూల్యం భజేరన్.

2. కారణమృతస్య అఙ్కచర్మ గోమహిషస్య, కర్ణలక్షణమజావికానాం, పుచ్ఛమ్ అఙ్కచర్మ చ అశ్వఖరోష్ట్రాణాం, బాలచర్మవస్తిపిత్తస్నాయుదన్త ఖురశృఙ్గాస్థీని చ ఆహరేయుః.

3. మాంసమ్ ఆమమ్ ఆర్ద్రమ్ శుష్కం వా విక్రీణీయుః.

4. ఉదశ్విత్ శ్వవరాహేభ్యో దద్యుః.

5. కూర్చికాం సేనాభక్తార్థమాహరేయుః.

6. కిలాటో ఘాణపిణ్యాకక్లేదార్థః.

7. పశువిక్రేతా పాదికం రూపం దద్యాత్.

8. వార్షాశరద్ధేమన్తానుభయతః కాలం దుహ్యుః. శిశిరవసన్తగ్రీష్మానేక కాలమ్.

వ్యా. 1. దొంగలు హరించినదానిని గూర్చి, క్రూరమృగాలచేత, సర్పాలచేత, మొసళ్లచేత గ్రహించబడినదానిని (మరణించినదానిని) గూర్చి, వ్యాధిచేత ముసలితనంచేత మరణించినదానిని గూర్చి గవాధ్యక్షుడికి తెలపాలి. అలా తెలపకపోతే ఆ స్వరూపం ఖరీదు చెల్లించవలసి ఉంటుంది.

2. వ్యాధ్యాదికారణాలచేత మరణించిన ఎద్దులయొక్క దున్నపోతులయొక్క ముద్రాంకం ఉన్న చర్మను, మేకలయొక్క గొఱ్ఱెలయొక్క గుర్తు లున్న చెవుల్ని, గుఱ్ఱాలు, గాడిదలు, ఒంటెలు- వీటి తోకలు, చిహ్నం ఉన్న చర్మ నమ్మకంకోసం తీసికొని వచ్చి చూపించాలి. వెంట్రుకలు (బొచ్చు మొ.) చర్మలు, మూత్రాశయం, పిత్తం, ప్రేగులు, దంతాలు , డెక్కలు, కొమ్ములు, ఎముకలు (కుప్యంగా) తీసికొనివచ్చి గవ్యాధ్యక్షునికి ఇవ్వాలి.

3. తడిగా ఉన్న పచ్చిమాంసం గాని, ఎండిన మాంసం గాని అమ్మివేయాలి.

4. మజ్జిగ కుక్కలకీ వరాహాలకీ పొయ్యాలి.

5. గట్టి పెరుగును సైనికుల ఆహారం కోసం తీసికొని రావాలి.

6. పాలమడ్డిని పశువులకు ఆహారంగా ఇచ్చే గానుగలనుండి తెచ్చిన, తెలకపిండిని నానబెట్టడానికి ఉపయోగించాలి.

7. పశువులను అమ్మేవాడు ఒక్కొక్క పశువుకు నాల్గవ వంతు పణం చొప్పున గవాధ్యక్షుడికి చెల్లించాలి.

8. వర్షా-శరత్-హేమంతఋతువులలో రెండు పూట్లా పాలు పిదకాలి. శిశిర - వసంత-గ్రీష్మఋతువులలో ఒక్క పూట మాత్రమే పిదకాలి.

మూ. 1. ద్వితీయకాలదోగ్ధుః అఙ్గుష్ఠచ్ఛేదో దణ్డః. దోహకాలమ్ అతిక్రామతః తత్ఫలహానం దణ్డః.

2. ఏతేన నస్యదమ్యయుగపిఙ్గనవర్తనకాలాః వ్యాఖ్యాతాః.

3. క్షీరద్రోణే గవాం ఘృతప్రస్థః. పఞ్చభాగాధికో మహిషీణామ్. ద్విభాగాధికో ఽజావీనామ్. మన్థో వా సర్వేషాం ప్రమాణమ్, భూమితృణోదకవిశేషాద్ధి క్షీరఘృతవృద్ధిర్భవతి.

4. యూథవృషం వృషేణావపాతయతః పూర్వః సాహసదణ్డః, ఘాతయతః ఉత్తమః, వర్ణావరోధేన దశతీరక్షా.

వ్యా. 1. శిశిరాదులలో రెండవ పూట కూడా పాలు పితికినవానికి శిక్ష బొటనవ్రేలు నరికివేయడం. పాలు పిదకవలసిన కాలం దాటబెట్టినవానికి ఆ రోజు జీతం తగ్గించివేయడం దండం.

2. పైన చెప్పిన దానిచేత - నస్యకాలం (ముక్కుకు రంధ్రం చేసేకాలం), దమ్యకాలం (ఎద్దులకు శిక్షణ ఇచ్చే కాలం), యుగపింగనకాలం (అలవా టున్న ఎద్దుతో అలవాటు లేని ఎద్దును కలిపి కాడికి కట్టి శిక్షణ ఇచ్చే కాలం), వర్తనకాలం (ఆహారం ఇవ్వవలసిన కాలం) దాటబెట్టినవానికి ఇచ్చే దండం కూడా చెప్పినట్లే. అనగా రోజు జీతం తగ్గించివేయాలి.

3. ఒక ద్రోణం పాలకు ఒక ప్రస్థం నెయ్యి లభిస్తుంది. గేదెల పాలలో ఐదవ వంతు నెయ్యి అధికంగా లభిస్తుంది. మేకపాలలోను, గొఱ్ఱెపాలలోను రెండవ వంతు అధికంగా లభిస్తుంది. లేదా అన్ని పాలకీ, మథించినప్పుడు లభించే నెయ్యిని పట్టి ఎంత వెన్న లభిస్తుందో తెలుసుకోవాలి. ఎందువల్ల ననగా భూమి విశేషాన్ని పట్టి, తినే గడ్డిలోని విశేషాన్ని పట్టి, నీళ్ల విశేషాన్ని పట్టీ పాల పెరుగుదల, నెయ్యి పెరుగుదలా ఉంటాయి.

4. యూథవృషాన్ని (ఆవులు లేదా గేదెలు మొదలైన వాటి మందలో ఉండే ఆబోతు, దున్నబోతు మొదలైనవాటిని) మరొక వృషంతో యుద్ధం చేయించి క్రింద

పడిపోయే టట్లు చేసినవానికి పూర్వసాహసదండం, చంపించినవానికి ఉత్తమసాహస దండం.

5. ఆ యా పశువుల రంగులను పట్టి పదేసి పశువులను ఒక గుంపుగా చేసి వాటి రక్షణం చెయ్యాలి. అనగా ఎఱ్ఱరంగువి పది, తెల్లరంగువి పది, ఈ విధంగా వేరు వేరు గుంపులు కట్టాలి.

మూ. 1. ఉపనివేశదిగ్విభాగో గోప్రచారాత్ బలాన్వయతో వా గవాం రక్షాసామర్థ్యాచ్చ.

2. అజాదీనామ్ షాణ్మాసికీమ్ ఊర్ణాం గ్రాహయేత్.

3. తేన అశ్వఖరోష్ట్రవరాహవ్రజా వ్యాఖ్యాతాః.

4. బలీవర్దానాం నస్యాశ్వభద్రగతివాహినాం యవసస్యార్ధభారః, తృణస్య ద్విగుణమ్, తులా ఘాణపిణ్యాకస్య. దశాఢకం కణకుణ్డకస్య, పఞ్చపలికం ముఖలవణమ్, తైలకుడుబో నస్యమ్, ప్రస్థః పానమ్, మాంస తులా, దధ్నశ్చాఢకమ్, యవద్రోణం, మాషాణాం వా పులాకః, క్షీరద్రోణమ్, అర్ధాఢకమ్ వా సురాయాః, స్నేహప్రస్థః, క్షారదశపలమ్, శృఙ్గివేరపలం చ ప్రతిపానమ్.

5. పాదోనమశ్వతరగోఖరాణాం, ద్విగుణం మహిషోష్ట్రాణాం, కర్మకరబలీవర్దానాం, పాయనార్థానాం చ ధేనూనామ్, కర్మ కాలతః ఫలతశ్చ విధానమ్. సర్వేషాం తృణోదకప్రాకామ్యమ్. ఇతి గోమణ్డలం వ్యాఖ్యాతమ్.

వ్యా. 1. గోవుల ఉపనివేశం (వాటి నన్నింటినీ ఒక చోట చేర్చి ఉంచే ప్రదేశం) ఏ దిక్కున ఉండాలి అనే విషయం (మేతకై) గోవుల సంచారానికి అనుగుణంగా ఉండడాన్ని, గోవుల సంఖ్యను, వాటిని రక్షించడానికి సౌకర్యం ఉండడాన్ని పట్టి నిర్ణయించాలి.

2. మేకలు గొఱ్ఱెలు మొదలైనవాటి ఉన్ని ఆరు మాసాల కొకసారి తీయించాలి (కత్తిరించాలి).

3. గోవుల మందల విషయంలో చెప్పిన అన్ని విషయాలూ గుఱ్ఱాలు, గాడిదలు, ఒంటెలు, వరాహాలు - వీటి మందల విషయంలో కూడా వర్తిస్తాయి.

4. ముక్కుకు తాడు వేసిన ఎద్దులకు మంచి అశ్వాల వంటి నడకతో బళ్లు మొదలైనవి లాగే ఎద్దులకు మోపు (భారం) లో సగం పచ్చగడ్డి, దానికి రెట్టింపు గడ్డి, ఒక తుల గానుగ తెలకపిండి, బియ్యపునూక లున్న కడుగు పది ఆఢకాలు, పది పలాల సింధులవణం ఆహారంగా ఇవ్వాలి. ముక్కు రంధ్రాలలో ఒక కుడుబం తైలం పొయ్యాలి. ఒక ప్రస్థం తైలం పానంగా ఇవ్వాలి. లేదా ఒక తుల మాంసం ఒక ఆఢకం పెరుగు, ఒక ద్రోణం యవలు గాని, మినుముల పొట్టు గాని ఇవ్వాలి. ఒక ద్రోణం పాలు గాని సగం ఆఢకం సుర గాని, ఒక ప్రస్థం తైలం లేదా నెయ్యి, పది పలాల బెల్లం, ఒక పలం అల్లం ఇవన్నీ కలిపి ప్రతిపానంగా (జఠరాగ్నిని పెంపొందించే పానంగా) ఇవ్వాలి.

5. కంచరిగాడిదలకు, ఆవులకు, గాడిదలకు పైన చెప్పిన ఆహారంలో నాల్గవ వంతు తగ్గించి ఇవ్వాలి. దున్నపోతులకు, ఒంటెలకు, రెట్టింపు ఆహారం ఇవ్వాలి. పని చేసే ఎద్దులకు, దూడలకు పాలు ఇచ్చే ధేనువులకు పనిచేసే కాలాన్ని పట్టి, ఫలాన్ని పట్టి ఆహారవిధానం ఉండాలి. అన్ని పశువులకీ కూడ కావలసినంత గడ్డి, నీళ్లు ఇవ్వాలి. ఈ విధంగా గోమండలానికి సంబంధించిన విషయాలు చెప్పబడ్డాయి.

శ్లో. పఞ్చర్షభం ఖరాశ్వానామజావీనాం దశర్షభమ్,
శత్యం గోమహిషోష్ట్రాణాం యూథం కుర్యాచ్చతుర్వృషమ్.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే అధ్యక్షప్రచారే ద్వితీయాధికరణే ఏకోనత్రింశోఽధ్యాయః
గోఽధ్యక్షః, ఆదితః పఞ్చాశః.

వ్యా. వందేసి గాడిదలు మొదలైనవాటిని ఒక యూథంగా (మందగా) ఏర్పరచాలి. ఒక గాడిదల యూథంలోను గుఱ్ఱాల యూథంలోను ఐదేసి వృషాలు (పిల్లలను పుట్టించకలిగిన పురుషఖరాశ్వాలు) ఉండాలి. మేకల మందలోను, గొఱ్ఱెల మందలోను పదేసి వృషాలు ఉండాలి. గోవుల మందలలోను, మహిషయూథంలోను, ఒంటెల మందలోను నాలుగేసి వృషాలు ఉండాలి.

"బాలానందిని" అను కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో అధ్యక్షప్రచారం అనే రెండవ అధికరణంలో గోధ్యక్షుణ్ణి గూర్చిన ఇరవైతొమ్మిదవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి యాభైయవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ త్రింశోఽధ్యాయః

సప్తచత్వారింశం ప్రకరణమ్ - అశ్వాధ్యక్షః

మూ. 1. అశ్వాధ్యక్షః పణ్యాగారికం, క్రయోపాగతమ్, ఆహవలబ్ధమ్, ఆజాతం, సాహాయ్యాగతకం, పణస్థితం, యావత్కాలికం వా అశ్వపర్యగ్రం కులవయోవర్ణచిహ్నకర్మవర్గాగమైః లేఖయేత్.

2. అప్రశస్తన్యఙ్గవ్యాధితాంశ్చ ఆవేదయేత్.

3. కోశకోష్ఠా గారాభ్యాం చ గృహీత్వా మాసలాభమశ్వవాహః చిన్తయేత్.

4. అశ్వవిభవేన ఆయతామ్ అశ్వాయామద్విగుణవిస్తారాం చతుర్ద్వారోపావర్తనమధ్యాం సప్రగ్రీవాం ప్రద్వారాసనఫలయుక్తాం వానరమయూర పృషతనకులచకోరశుకశారికాభిరాకీర్ణాం శాలాం నివేశయేత్.

వ్యా. 1. అశ్వాధ్యక్షుడు (Superintendent of Horses) పారితోషికంగా. వచ్చినవి, కొన్నవి, యుద్ధంలో లభించినవి, సాహాయ్యం కొరకు ఇతరులనుండి వచ్చినవి, తాకట్టు పెట్టినవి, కొంత కాలం పని చేయించుకొనడం కోసం ఎరువు తెచ్చుకొన్నవి అయిన మొత్తం అశ్వాల కులం, వయస్సు, రంగు, గుర్తులు, అవి చేయగలిగిన పనులు, ఏ ఏ వర్గానికి (పారసీక దేశీయములు ఇత్యాదివర్గానికి) చెందినవి అనే విషయం, అవి ఏ విధంగా లభించాయి అనే విషయం - ఇవన్నీ పుస్తకంలో వ్రాయించాలి.

2. ప్రశస్తం కానివి, అంగవైకల్యం కలవి, జబ్బుపడ్డవి - వాటినిగూర్చి చికిత్సాదులకోసం మార్చడంకోసం తెలపాలి.

3. అశ్వవాహుడు (అశ్వసంరక్షకుడు) ఒక మాసానికి సరిపడిన ధనం, అశ్వాల ఆహారం ధనాగారంనుంచీ, కోష్ఠాగారంనుంచీ తీసికొని అశ్వాలను గూర్చిన విషయాలన్నీ చూచుకోవాలి.

4. అశ్వాధ్యక్షుడు ఒక అశ్వశాలను నిర్మింపచెయ్యాలి. అది అశ్వసంపదను పట్టి పొడవుగా ఉండాలి. దాని వెడల్పు అశ్వాయామానికి (అశ్వం పొడవుకు) రెట్టింపు

ఉండాలి. దానికి నాలుగు ద్వారాలు ఉండాలి. దాని మధ్య గుఱ్ఱాలు పొరలడానికి చోటు ఉండాలి. దానికి ముందు ముఖప్రాసాదం (ప్రవేశద్వారం) ఉండాలి. ప్రధానద్వారం దగ్గర కూర్చొనడానికి బల్లలు ఉండాలి. విషభయాదులు లేకుండా చూచుకోవడం కోసం ఆ శాలలో కోతులు, నెమళ్లు, చుక్కలలేళ్లు, ముంగిసలు, చకోరాలు, చిలకలు, గోరింకలు ఉండాలి.

మూ. 1. అశ్వాయామచతురశ్లక్ష్ణఫలకాస్తారం సఖాదనకోష్ఠకం సమూత్ర పురీషోత్సర్గమ్, ఏకైకశః ప్రాఙ్ముఖమ్ ఉదఙ్ముఖం వా స్థానం నివేశయేత్. శాలావశేన వా దిగ్విభాగం కల్పయేత్. వడబావృషకిశోరాణామ్ ఏకాన్తేషు.

2. అశ్వాయాః ప్రజాతాయాః త్రిరాత్రం ఘృతప్రస్థపానమ్. అత ఊర్ధ్వం సక్తుప్రస్థః, స్నేహభైషజ్యప్రతిపానం దశరాత్రం, తతః పులాకో యవసమ్ ఆర్తవశ్చాహారః.

వ్యా. 1. ఒక్కొక్క అశ్వానికి అది ఎంత పొడవు ఉంటుందో దానికి చతురశ్రంగా ఉండే స్థానం ఏర్పరచాలి. దాని నేలమీద నున్నని ఫలకాలు పరిపించాలి. దాని ఆహారానికి ఒక కోష్ఠం,మూత్రపురీషాలు ఒక చోటకు చేరేటట్లు ఒక ప్రదేశం ఏర్పరచాలి. ఆ స్థానం తూర్పుముఖంగా కాని, ఉత్తరముఖంగా గాని ఉండాలి. లేదా అశ్వశాలను పట్టి అశ్వస్థానాల దిక్కుల విభాగం ఏర్పరచాలి. ఆడగుఱ్ఱాలు, పిల్లలను పుట్టించగలిగిన వృషాశ్వాలు, పిల్లగుఱ్ఱాలు-వీటికి ఒక దానికి ఒకటి కనబడకుండా ఏకాంతస్థానాలు ఏర్పరచాలి.

2. ఈనిన ఆడ గుఱ్ఱానికి మూడు రోజుల పాటు ఒక ప్రస్థం నెయ్యి తాగించాలి. తరువాత పది రోజులు ఒక ప్రస్థం జొన్న పేలాలపిండి, చమురుతో కూడిన ఔషధాలతో తయారుచేసిన ప్రతిపానం (ఆకలి పుట్టించే ద్రవపదార్థం) ఇవ్వాలి. తరవాత గింజల పొట్టు, పచ్చగడ్డి, ఆ యా ఋతువులకు అనుగుణమైన ఆహారం ఇవ్వాలి.

మూ. 1. దశరాత్రాదూర్ధ్వం కిశోరస్య ఘృతచతుర్భాగః సక్తుకుడుబః, క్షీరప్రస్థశ్చ ఆహారః ఆషణ్మాసాదితి. తతః పరం మాసోత్తరమ్ అర్ధవృద్ధిః యవప్రస్థః ఆత్రివర్షాత్, ద్రోణ ఆచతుర్వర్షా దితి. అత ఊర్ధ్వం చతుర్వర్షః పఞ్చవర్షో వా కర్మణ్యః పూర్ణప్రమాణః.

2. ద్వాత్రింశదఙ్గులం ముఖముత్తమాశ్వస్య, పఞ్చముఖాన్యాయామః, వింశత్యఙ్గులా జఙ్ఘా, చతుర్జఙ్ఘ ఉత్సేధః, త్ర్యఙ్గులావరం మధ్యమావరయోః. శతాఙ్గులః పరిణాహః పఞ్చభాగావరం మధ్యమావరయోః.

3. ఉత్తమాశ్వస్య ద్విద్రోణం శాలివ్రీహియవప్రియఙ్గూణామ్ అర్ధశుష్కమ్ అర్ధసిద్ధం వా, ముద్గమాషాణాం వా పులాకః, స్నేహప్రస్థశ్చ, పఞ్చపలం లవణస్య, మాంసం పఞ్చాశత్పలికమ్. రసస్యాఢకం ద్విగుణం వా దధ్నః పిణ్డక్లేదనార్థమ్. క్షారపఞ్చపలికః సురాయాః ప్రస్థః పయసో వా ద్విగుణః ప్రతిపానమ్. దీర్ఘపథభారక్లాన్తానాం చ ఖాదనార్థం స్నేహప్రస్థోఽనువాసనమ్. కుడుబో నస్యకర్మణః, యవసస్యార్ధభారః, తృణస్య త్రిగుణః, షడరత్నిపరిక్షేపః పుఞ్జీలగ్రహో వా.

వ్యా. గుఱ్ఱం పిల్లకి అది పుట్టిన పదిరోజుల తరవాత ఆరు మాసాల వరకు ఒక పావు కుడుబం నెయ్యి కలిపిన ఒక కుడుబం సక్తువు, ఒక ప్రస్థం పాలు ఆహారం ఇవ్వాలి. తరవాత మూడు సంవత్సరాలవరకు నెలకి ఒక ప్రస్థం యవలు ఇవ్వాలి. ఈ యవలు నెలకు అర్ధప్రస్థం పెంచుతూ ఇవ్వాలి. నాలుగు సంవత్సరాలవరకు ఒక ద్రోణం ఇవ్వాలి. అటుపైన నాలుగు లేదా ఐదు సంవత్సరాల వయస్సు వచ్చిన గుఱ్ఱం పనికి ఉపయోగిస్తుంది, పూర్ణప్రమాణం గల అశ్వంగా తయా రవుతుంది.

2. ఉత్తమమైన అశ్వం ముఖం పొడవు ముప్పైరెండు అంగుళాలు ఉంటుంది. ఆ అశ్వం పొడవు ఐదు ముఖాలు, అనగా నూట అరవై అంగుళాలు ఉంటుంది.దాని పిక్క పొడవు ఇరవై అంగుళాలు ఉంటుంది. గుఱ్ఱం ఎత్తు నాలుగు పిక్కల పొడవు, అనగా ఎనభై అంగుళాలు. మధ్యరకం గుఱ్ఱం ముఖాదుల ప్రమాణం ఉత్తమాశ్వముఖాదుల ప్రమాణాలకంటె మూడు అంగుళాలు తక్కువ ఉంటుంది. అధమాశ్వం ముఖాదుల ప్రమాణం మధ్యమాశ్వముఖాదుల ప్రమాణంకంటె మూడు అంగుళాలు తక్కువ ఉంటుంది. ఉత్తమాశ్వం వంద అంగుళాల పరిణాహం (లావు) ఉంటుంది. మధ్యమాశ్వం పరిణాహం ఎనభై అంగుళాలు, అధమాశ్వపరిణాహం అరవై నాలుగు అంగుళాలు ఉంటుంది.

3. ఉత్తమాశ్వానికి ఆహారం - సగం ఎండిన లేదా సగం ఉడికిన రెండు ద్రోణాల శాలిధాన్యం గాని, యవలు గాని, ప్రియంగువులు గాని ఇవ్వాలి. లేదా రెండు

ద్రోణాల ఉడికించిన పెసలు, మినుములు ఇవ్వాలి. ఒక ప్రస్థం స్నేహం (నెయ్యి లేదా నూనె) ఐదు పలాల లవణం యాభై పలాల మాంసం ఇవ్వాలి. తిన్న ఆహారం తడవడానికి ఒక ఆఢకం రసం (మాంస సంస్కృతమైన జలం) గాని, రెండు ఆఢకాల పెరుగు గాని ఇవ్వాలి. ఐదు పలాలు బెల్లం మొదలైనవి కలిపిన ఒక ప్రస్థం సుర గాని, రెండు ప్రస్థాల పాలు గాని ప్రతిపానం (అపరాహ్ణంలో త్రాగే పానీయం) ఇవ్వాలి. చాలా దూరం ప్రయా ణం చేసి లేదా బరువు మోసి అలసిపోయిన అశ్వాలకి ఆకలి పుట్టి బాగా తినడం కోసం ఒక ప్రస్థం స్నేహం (నెయ్యి లేదా నూనె) అనువాసనంగా ఇవ్వాలి. (పొత్తికడుపు శుద్ధి చేసే పానీయం 'అనువాసనం'). నస్యకర్మకు (ముక్కులో పోయడానికి) ఒక కుడుబం స్నేహం ఇవ్వాలి. పచ్చగడ్డి సగం భారం (మోపు), లేదా గడ్డి ఒక భారం (భారం=ఇరవై తులలు) లేదా ఆరు హస్తాల లావు గల అనగా రెండు చేతులతో పట్టదగిన లావుగల పుంజీలగ్రహం, అనగా పొడవైన పచ్చగడ్డి మోపు గాని ఇవ్వాలి.

మూ. 1. పాదావరమేతన్మధ్యమావరయోః. ఉత్తమసమో రథ్యో వృషశ్చ మధ్యమః. మధ్యమసమశ్చ అవరః.పాదహీనం బడబానాం పారశమానాం చ. అతో ఽర్ధం కిశోరాణామ్. ఇతి విధాయోగః.

2. విధాపాచకసూత్రగ్రాహకచికిత్సకాః ప్రతిస్వాదభాజః.

3. యుద్ధవ్యాధిజరాకర్మక్షీణాః పిణ్డగోచరికాః స్యుః. అసమర ప్రయోగ్యాః పౌరజానపదానామర్థేన వృషా వడవాస్వాయోజ్యాః.

4. ప్రయోగ్యానాముత్తమాః కామ్బోజసైన్ధవారట్టజవానాయుజాః. మధ్యమా బాడీక పాపేయక సౌవీరక తైతలాః. శేషాః ప్రత్యవరాః.

5. తేషాం తీక్ష్ణభద్రమన్దవశేన సాన్నాహ్యమ్ ఔపవాహ్యకం వా కర్మ ప్రయోజయేత్.

6. చతురశ్రం కర్మ అశ్వస్య సాన్నాహ్యమ్.

వ్యా. 1. ఉత్తమాశ్వానికి చెప్పిన ద్విద్రోణాదిపరిమాణంలో నాల్గవ వంతు తగ్గించి మధ్యమాశ్వానికి, దానిలో నాల్గవ వంతు తగ్గించి అధమాశ్వానికి ఆహారాదులు ఇవ్వాలి. రథానికి కట్టే అశ్వం ఉత్తమాశ్వంతో సమానం. వృషాశ్వం (పిల్లలను పుట్టించే

అశ్వం) మధ్యమం. రథం లాగే అధమాశ్వం కూడా మధ్యమాశ్వంతో సమానం. అధమవృషాశ్వం కూడా మధ్యమాశ్వంతో సమానం. మూడు జాతులకు చెందిన ఆడ గుఱ్ఱాలకు, కంచరిగాడిదలకు ఉత్తమాశ్వాదులకు చెప్పిన ఆహారవిధానంలో సగం ఇవ్వాలి. పిల్ల గుఱ్ఱాలకి దానిలో సగం ఇవ్వాలి. ఇది విధాయోగం. అనగా అశ్వాల ఆహారాది దానపద్ధతి.

2. అశ్వాహారం వండేవాళ్లకి, అశ్వపరిచారకులకి, అశ్వవైద్యులకి అశ్వాల విధాయోగంలో భాగం ఇవ్వాలి. అనగా వాళ్లకి కూడా ఆహారం ఇవ్వాలి.

3. యుద్ధంలో దెబ్బలు తిన్నవాటికీ, వ్యాధిచేత, ముసలితనం చేత, పని చేసీ చేసి ఉండడంచేత క్షీణమైనవాటికి కేవలం అవి జీవించడానికి మాత్రం సరిపడే ఆహారం ఇవ్వాలి. యుద్ధాలలో ఉపయోగించడానికి తగనివాటిని పౌరులకు జానపదులకు ఉన్న అవసరాన్ని పట్టి వృషాశ్వాలనుగా ఆడగుఱ్ఱాలతో కలవడానికి వినియోగించాలి.

4. యుద్ధంలో ఉపయోగించతగినవాటిలో కాంబోజ (కాబూల్) - సింధు - ఆరట్ట - వనాయు (అరబ్) దేశాలలో పుట్టినవి ఉత్తమమైనవి. బాహ్లీక - (బియాస్ - సతలజ్ నదుల మధ్య ఉన్న దేశం) - పశ్చిమోత్తరసీమాప్రాంత(పాపేయ) - సౌవీర - (రాజస్థాన్) - తైతలదేశాలలో పుట్టినవి మధ్యమాశ్వాలు. మిగిలిన దేశాలలో పుట్టినవి అధమాశ్వాలు.

5. వీటిలో తీక్ష్ణాశ్వాలచేత (అత్యధికమైన తేజస్సు, సత్తువ కలది తీక్ష్ణం. అది ఏ మాత్రం దెబ్బ సహించదు) భద్రాశ్వంచేత (మంచి తేజఃసత్త్వా లున్నది భద్రాశ్వం. మెల్లిగా కొట్టి పని చేయించుకొనవచ్చు), మందాశ్వంచేత (బలసత్త్వాలు తక్కువ. బాగా కొడితేనే గాని పని చేయదు) వాటి వాటి స్వభావాన్ని అనుసరించి సాన్నాహ్యకార్యం (యుద్ధరంగంలో పని), ఔపవాహ్యకం (క్రీడాయానాలు లాగే పని) చేయించాలి.

6. శాలిహోత్రాదులు చెప్పిన విధంగా గుఱ్ఱంచేత చక్కగా యుద్ధాదులు చేయించే పని సాన్నాహ్యం.

మూ. 1. వల్గనో నీచైర్గతః లఙ్ఘనః ధోరణో నారోష్ట్రశ్చ ఔపవాహ్యాః.

2. తత్రౌపవేణుకో వర్ధమానకో యమకః ఆలీఢప్లుతః (పూర్వగః), పృథుగః, త్రికచాలీ చ వల్గనః.

3. స ఏవ శిరఃకర్ణవిశుద్ధో నీచైర్గతః షోడశమార్గో వా. ప్రకీర్ణకః, ప్రకీర్ణోత్తరో, నిషణ్ణః, పార్శ్వానువృత్తః, ఊర్మిమార్గః, శరభక్రీడితః, శరభప్లుతః, త్రితాలో, బాహ్యానువృత్తః, పఞ్చపాణిః, సింహాయతః, స్వాధూతః, క్లిష్టః, శ్లిఙ్గితః, బృంహితః, పుష్పాభికీర్ణశ్చేతి నీచైర్గతమార్గాః.

4. కపిప్లుతో, భేకప్లుతః, ఏణప్లుతః, కోకిలసంచారీ ఉరస్యః, బకసంచారీ లఙ్ఘనః.

వ్యా. 1. వల్గనం, నీచైర్గతం, లంఘనం, ధోరణం, నారోష్ట్రం అనేవి ఔపవాహ్యాశ్వాల గతులు.

2. ఔపవేణుకం (ఒక హస్తం మాత్రం ప్రదేశంలో మండలాకారంలో తిరగడం), వర్ధమానకం (మూకుడు వలె మాటి మాటికి గుండ్రంగా తిరగడం), యమకం (పై రెండు విధాల తిరగడం), ఆలీఢప్లుతం (ఒక కాలు వంచి రెండవ కాలు చాపి నడవడం), పూర్వగం (శరీరంయొక్క పూర్వార్ధం కదుపుతూ నడవడం), త్రికచాలీ (శరీరం వెనుక భాగాన్ని బలంగా కదుపుతూ నడవడం) ఇవి వల్గనగతిభేదాలు,'పృథుగః' అనే పాఠంలో పెద్ద అంగలు వేసి నడవడం అని అర్థం.

3. శిరస్సునందు, చెవులలో కాని వికారం లేకుండా ఉండే వల్గనమే 'నీచైర్గతం'. దీనిలో పదహారు విధాలైన, ప్రకీర్ణకం మొదలైన, మార్గాలు ఉంటాయి. అన్ని విధాలైన గతుల సంకరం 'ప్రకీర్ణకం'. వాటిలో ఒక రకమైన గతికి ప్రాధాన్యం ఉన్నది 'ప్రకీర్ణోత్తరం'. వీపు కదపకుండా చేసే గతి 'నిషణ్ణం'. అడ్డంగా నడవడం 'పార్శ్వానువృత్త'గతి. పైకి ఎగురుతూ దిగుతూ చేసే గతి 'ఊర్మిమార్గం''. 'శరభక్రీడితం' అనగా యౌవనంలో ఉన్న ఏనుగు వలె ఆడుకుంటూన్నట్లు నడవడం. అట్టి ఏనుగు వలె దుమకడం 'శరభప్లుతం'. మూడు కాళ్లమీద నడవడం 'త్రితాలం'. కుడి ప్రక్కకి ఎడమ ప్రక్కకి తిరుగుతూ నడవడం 'బాహ్యానువృత్తం'. మూడు కాళ్లు ఒక్క మాటు ఆన్చి నాల్గవ కాలు రెండు మాట్లు నేలమీద ఘట్టించడం 'పంచపాణి'. సింహం వలె నడక 'సింహాయతం'. పెద్ద పెద్ద అంగలు వేస్తూ నడవడం 'స్వాధూతం'. రథాదుల్ని ఒడుదుడుకులు లేకుండా లాగుతున్నప్పుడు గతి 'క్లిష్టం'. శరీరపూర్వభాగం ముందుకు వంచి నడవడం 'శ్లింగితం'. శరీరపూర్వభాగం పైకి ఎత్తి గమనం 'బృంహితం'. వంకరటింకరగా నడవడం 'పుష్పాభికీర్ణం'. ఇవి నీచైర్గతమార్గంలోని పదహారు భేదాలు.

4. కపిప్లుతం మొదలైనవి లంఘనగతిభేదాలు. కోతి వలె దుమకడం 'కపిప్లుతం'. కప్ప వలె గంతు లెయ్యడం 'భేకప్లుతం'. లేడి వలె దుమకడం 'ఏణప్లుతం'. మూడు కాళ్లు ముణిచి ఒక కాలిమీద ఎగరడం 'ఏకపాదప్లుతం'. కోకిల వలె సంచరించడం 'కోకిలసంచారి'. అన్ని కాళ్లూ ముణిచివేసి వక్షస్థలం బలంమీద దుమకడం 'ఉరస్యం'. కొంగ వలె నడవడం 'బకచారి'.

మూ. 1. కాఙ్కో, వారికాఙ్కో, మాయూరః, అర్ధమాయూరః, నాకులః, అర్ధనాకులః, వారాహః, అర్ధవారాహశ్చేతి ధోరణః.

2. సంజ్ఞాప్రతికారో నారోష్ట్రః ఇతి.

3. షణ్ణవ ద్వాదశేతి యోజనాన్యధ్వా రథ్యానామ్. పఞ్చ యోజనాని అర్ధాష్టమాని, దశేతి పృష్ఠవాహ్యానామశ్వానామధ్వా.

4. విక్రమో భద్రాశ్వాసో భారవాహ్య ఇతి మార్గాః.

5. విక్రమో, వల్గితమ్, ఉపకణ్ఠమ్, ఉపజవః. జవశ్చ ధారాః.

6. తేషాం బన్ధనోపకరణం యోగ్యాచార్యాః ప్రతిదిశేయుః. సాంగ్రామికం రథాశ్వాలంకారం చ సూతాః. అశ్వానాం చికిత్సకాః శరీరహ్రాసవృద్ధి ప్రతీకారమ్ ఋతువిభక్తం చాహారమ్.

వ్యా. 1. ధోరణ కాంకాదిభేదంచేత ఎనిమిది విధాలు. గ్రద్ధ వలె గతి 'కాంకం' నీటి పక్షుల వలె గతి 'వారికాంకం'. నెమలి వలె గతి 'మాయూరం'. సగం నెమలి గతిని పోలినది 'అర్ధమాయూరం'. ముంగిస వలె గతి 'నాకులం'. సగం ముంగిసగతిని పోలినది 'అర్ధనాకులం'. వరాహం నడకను పోలినది 'వారాహం'. సగం వరాహగతిని పోలినది 'అర్ధవారాహం'.

2. రౌతు చెప్పినట్లు నడవడం 'నారోష్ట్రం'.

3. రథం లాగే అధమ-మధ్యమ-ఉత్తమాశ్వాలలో అధమాశ్వం రోజుకు ఆరు యోజనాలు ప్రయాణం చేస్తుంది. మధ్యమం తొమ్మిది యోజనాలు, ఉత్తమం పన్నెండు యోజనాలు ప్రయాణం చేస్తాయి. రౌతు సవారీ చేసే గుఱ్ఱాలలోను, సామాను

మోసే గుఱ్ఱాలలోను అధమాశ్వం రోజుకు ఐదు యోజనాలు, మధ్యమాశ్వం ఏడున్నర యోజనాలు, ఉత్తమాశ్వం పది యోజనాలు ప్రయాణం చేస్తాయి. (యోజనం అనగా ఎనిమిది లేదా పది మైళ్లు).

4. విక్రమం (మెల్లగా నడవడం), భద్రాశ్వాసం (ఆయాసం లేకుండా మధ్యరకం వేగంతో నడవడం), భారవాహ్యం (శీఘ్రంగా నడవడం) అనేవి ఈ అధమ-మధ్యమ-ఉత్తమాశ్వాల గమనభేదాలు.

5. విక్రమం (మెల్లగా నడవడం) వల్గితం(దుమకడం), ఉపకంఠం (ఎగిరి ఎగిరి నడవడం), ఉపజవం (సామాన్యవేగం) జవం(అతివేగం) ఇవి అశ్వధారలు.

6. ఈ అశ్వాల ముఖాదులకు కట్టే బంధనాలు, కళ్లాలు మొదలైన ఉపకరణాలు ఎక్క డెక్కడ ఎలా ఉంచాలి అనే విషయం అశ్వశిక్షణ ఇచ్చే ఆచార్యులు బోధించాలి. యుద్ధానికి ఉపయోగించే రథాలంకారాదులను, అశ్వాలంకారాదులను సారథులు ఉపదేశించాలి. అశ్వవైద్యులు వాటి శరీరం చిక్కిపోయినా, లావెక్కినా దానికి ప్రతిక్రియ చెయ్యాలి, ఏ ఋతువులో ఏ ఆహారం ఇవ్వాలో నిర్ణయించి చెప్పాలి.

మూ. 1. సూత్రగ్రాహకాశ్వబన్ధక యావసికవిధాపాచకస్థానపాలకేశకార జాఙ్గలీవిదశ్చ స్వకర్మభిరశ్వానారాధయేయుః.

2. కర్మాతిక్రమే చైషాం దివసవేతనచ్ఛేదం కుర్యాత్. నీరాజనోపరుద్ధం వాహయతః, చికిత్సకోపరుద్ధం వా ద్వాదశపణో దణ్డః, క్రియాభైషజ్యసంగేన వ్యాధివృద్ధౌ ప్రతీకారద్విగుణో దణ్డః. తదపరాధేన వైలోమ్యే పత్రమూల్యం దణ్డః.

3. తేన గోమణ్డలం, ఖరోష్ట్రమహిషమ్, అజావికం చ వ్యాఖ్యాతమ్.

వ్యా. 1. సూత్రవాహకుడు (అశ్వానికి త్రాడు కట్టి తీసికొనివెళ్లి నీళ్లు త్రాగించడం, దొర్లించడం, శరీరానికి మసాజు చేయడం వంటి పనులు చేసేవాడు), అశ్వబంధకుడు (కళ్లెం, జీను మొదలైనవి కట్టడానికి నియుక్తుడు), యావసికుడు (పచ్చగడ్డి తెచ్చి మేపేవాడు) ఆహారం వండేవాడు, అశ్వస్థానసంరక్షకుడు, కేశకారుడు (జూలు కత్తిరించేవాడు) విషవిద్యానిపుణుడు - వీళ్లందరూ గుఱ్ఱాల సేవ (తమ తమ విధులు నిర్వర్తిస్తూ) చేస్తూండాలి.

2. వాళ్ల పనులు చేయకపోతే అలా చేయని రోజు జీతం తగ్గించాలి. నీరాజనంకోసం నిలపబడిన గుఱ్ఱాన్ని, వైద్యం కోసం నిలపబడిన అశ్వాన్ని పనిచేయించడం కోసం తీసికొనివెళ్లేవానికి పన్నెండు పణాల దండం విధించాలి. చికిత్స చేయడంలోగాని, మందు ఇవ్వడంలో గాని ఆలస్యం చేయడంచేత గుఱ్ఱం వ్యాధి ముదిరిపోతే అలా చికిత్సచేయడానికి ఎంత ఖర్చు అవుతుందో దానికి రెట్టింపు దండం (అశ్వాధ్యక్షునికి) విధించాలి. చికిత్సాదులలో విపరీతఫలం కలిగితే ఆ గుఱ్ఱం ఖరీదు ఎంతో అది అశ్వాధ్యక్షునికి జరిమానా.

3. అశ్వాలకి చెప్పిన ఆరాధనాదులు గోమండలం, గాడిదలు, ఒంటెలు, మహిషాలు, మేకలు గొఱ్ఱెలు, మొదలైనవాటి విషయంలో కూడా వర్తిస్తాయి.

శ్లో. ద్విరహః స్నానమశ్వానాం గన్ధమాల్యం చ దాపయేత్,
కృష్ణసంధిషు భూతేజ్యాః శుక్లేషు స్వస్తివాచనమ్.

వ్యా. అశ్వాలకు (గ్రీష్మశరత్కాలాలలో) రోజుకు రెండు సార్లు స్నానం చేయించాలి. ప్రతిరోజూ సుగంధద్రవ్యాలు, పుష్పమాలలూ ఇవ్వాలి. కృష్ణపక్షసంధులయందు (అమావాస్యలయందు) భూతపూజలు, పూర్ణిమలయందు బ్రాహ్మణులచేత స్వస్తివాచనమూ చేయించాలి.

శ్లో. నీరాజనామాశ్వయుజే కారయేన్నవమేఽహని,
యాత్రాదావవసానే వా వ్యాధౌ వా శాన్తికే రతః.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే అధ్యక్షప్రచారే ద్వితీయాధికరణే త్రింశోఽధ్యాయః
అశ్వాధ్యక్షః, ఆదితః ఏకపఞ్చాశః.

వ్యా. ఆశ్వయుజమాసంలో నవమినాడు అశ్వాలకి నీరాజనం ఇప్పించాలి. యుద్ధయాత్ర ప్రారంభంలోను, యుద్ధరంగంనుంచి తిరిగి వచ్చిన తరవాతా కూడ నీరాజనం ఇప్పించాలి. అశ్వాలకు వ్యాధులు సోకినప్పుడు కూడ నీరాజనం ఇప్పించాలి. అశ్వాధ్యక్షుడు ఈ విధమైన శాంతికర్మయందు శ్రద్ధకలవాడై ఉండాలి.

"బాలానందిని" అను కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో అధ్యక్షప్రచారం అనే
ద్వితీయాధికరణంలో అశ్వాధ్యక్షుణ్ణి గూర్చిన ముప్పైయవ అధ్యాయం, ప్రారంభం నుంచి
యాభైఒకటవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ ఏకత్రింశోధ్యాయః

అష్టచత్వారింశత్తమం ప్రకరణమ్ - హస్త్యధ్యక్షః
(Superintendent of elephents)

మూ. 1. హస్త్యధ్యక్షో హస్తివనరక్షాం దమ్యకర్మక్షాన్తానాం హస్తిహస్తినీ కలభానాం శాలాస్థానశయ్యాకర్మవిధాయవసప్రమాణం, కర్మస్వాయోగం, బన్ధనోపకరణం, సాంగ్రామికమలంకారం చికిత్సకానీకస్థోపస్థాయుకవర్గం చానుతిష్ఠేత్.

2. హస్త్యాయామద్విగుణోత్సేధవిష్కమ్భాయామాం, హస్తినీస్థానాధికాం, సప్రగ్రీవాం, కుమారీసంగ్రహాం, ప్రాఙ్ముఖీమ్, ఉదఙ్ముఖీం వా శాలాం నిదేశయేత్.

3. హస్త్యాయామచతురశ్రశ్లక్ష్ణాలానస్తమ్భఫలకాన్తరకం మూత్రపురీషోత్సర్గస్థానం నివేశయేత్. స్థానసమశయ్యామర్ధాపాశ్రయాం దుర్గే సాన్నాహ్యౌప వాహ్యానాం బహిర్దమ్యవ్యాలానామ్.

వ్యా. హస్త్యధ్యక్షుడు గజవనంయొక్క రక్షను, శిక్షణ ఇవ్వడానికి తగిన ఏనుగులు, ఆడ ఏనుగులు, ఏనుగ గున్నలు - వీటి శాలలు, వాటిని కట్టే ప్రదేశం, శయ్య, సాంనాహ్యం మొదలైన కర్మ, ఆహారం, పచ్చగడ్డి మొదలైనవాటి ప్రమాణం, శిక్షణ ఇవ్వడం మొదలైన పనులలో ఆసక్తి, వాటిని బంధించే సాధనాలు, యుద్ధంలో వాటికి వేయవలసిన కవచాదులు, చిరుజండాలు మొదలైన అలంకారాలు చికిత్స చేసేవాళ్లు, అనీకస్థులు (గజశిక్షణయందు నేర్పు గలవాళ్లు), ఉపస్థాయుకులు (పని చేసేవాళ్లు) - వీళ్ల (చికిత్సకాదుల) సముదాయాన్ని పర్యవేక్షించాలి.

2. ఏనుగ పొడవు కంటె రెట్టింపు ఎత్తు, వెడల్పు, పొడవూ ఉన్న శాలను నిర్మించాలి. దాని దగ్గర ఆడ ఏనుగులకు స్థానం కూడ నిర్మించాలి. హస్తిశాలకు ముందు ఒక ప్రగ్రీవం (ముఖశాల) ఉండాలి. దానిలో ఏనుగును కట్టడానికి ఆలానం (ఇనుపస్తంభం) ఆ స్తంభం చివర కుమారి (తక్కెడ ఆకారంలో చిన్న అడ్డఇనుపదూలం - స్తంభంలో

భాగంగా) ఉండాలి. ఆ శాల తూర్పు దిక్కుకు అభిముఖంగా గాని, ఉత్తరాభిముఖంగా గాని ఉండాలి.

3. ఒక్కొక్క ఏనుగకు ఆ ఏనుగ పొడవుకు చతురశ్రంగా (ఏనుగు పొడవు తొమ్మిది హస్తాలుంటే తొమ్మిది హస్తాల నలుచదరంగా ఉండే) ఒక స్థానం ఏర్పరచాలి.దానిలో నున్నగా ఉండే గజబంధనస్తంభం ఉండాలి. నేలమీద నున్నని ఫలకాలు పరిచిన, వాలుగా ఉండే, మూత్రపురీషాలు విడిచే స్థానం ఏర్పరచాలి. అవి క్రిందకి జారిపోయేటట్లు వాటం పెట్టాలి. ఏనుగులు కూర్చొనడానికి, పండుకొనడానికీ నాలుగున్నర హస్తాల ఎత్తు ఉన్న చపటా ఏర్పరచాలి. యుద్ధానికి ఉపయోగించే ఏనుగులకు, సవారీచేయడానికి ఉపయోగించేవాటికీ దుర్గంలోనే స్థానం ఏర్పరచాలి. శిక్షణ ఇవ్వవలసిన ఏనుగులకు, పొగరమోతు ఏనుగులకు కోట బైటనే స్థానం ఏర్పరచాలి.

మూ. 1. ప్రథమసప్తమావష్టమభాగౌ అహ్నః స్నానకాలౌ, తదనన్తరం విధాయాః. పూర్వాహ్ణే వ్యాయామకాలః. పశ్చాహ్నః ప్రతిపానకాలః. రాత్రిభాగౌ ద్వౌ స్వప్నకాలౌ; త్రిభాగః సంవేశనోత్థానికః.

2. గ్రీష్మే గ్రహణకాలః. వింశతివర్షో గ్రాహ్యః.

3. విక్కః, మూఢః, మత్కుణః, వ్యాధితః, గర్భిణీ, ధేనుకాహస్తినీ చాగ్రాహ్యాః.

4. సప్తారత్నిః ఉత్సేధః, నవాయామః, దశపరిణాహః, ప్రమాణతః చత్వారింశద్వర్షః భవత్యుత్తమః. త్రింశద్వర్షో మధ్యమః. పఞ్చవింశతివర్షః అవరః.

వ్యా. 1. పగటిని ఎనిమిది సమభాగాలుగా విభజించగా మొదటి భాగం, ఏడవ భాగం ఏనుగులకు స్నానం చేయించవలసిన కాలాలు. స్నానానంతరం వండిన ఆహారం ఇచ్చే కాలం. పూర్వాహ్ణం వ్యాయామం చేయించే కాలం. అపరాహ్ణం బలం ఇచ్చే పానం త్రాగించే కాలం. రాత్రిని మూడు భాగాలు చేయగా రెండు త్రిభాగాలు నిద్రించే కాలం. ఒక త్రిభాగం పండుకొనడానికి లేవడానికీ కాలం.

2. ఏనుగులను పట్టే కాలం గ్రీష్మఋతువు, ఇరవై సంవత్సరాల ఏనుగును లేదా ఇరవైసంవత్సరాల వయస్సు దాటిన ఏనుగును పట్టించాలి.

3. విక్కం (పాలుత్రాగేది), మూఢం (ఆడ ఏనుగ వంటి చిన్న దంతాలు గలది), మత్కుణం (దంతాలు లేనిది), వ్యాధి గలది అయిన ఏనుగునూ, గర్భిణి, పాలు ఇచ్చేది అయిన ఆడ ఏనుగునూ పట్టకూడదు.

4. ఏడు అరత్నుల (హస్తాల) ఎత్తు, తొమ్మిది అరత్నుల పొడవు, పది అరత్నుల చుట్టు కొలత ఉన్న నలభైసంవత్సరాల వయస్సు గల ఏనుగ ఉత్తమం. ముప్పై సంవత్సరాల వయస్సు గలది మధ్యమం. ఇరవైయైదు సంవత్సరాల వయస్సు గలది అధమం.

మూ. 1. తయోః పాదావరో విధావిధిః.

2. అరత్నౌ తణ్డులద్రోణః. అర్ధాఢకం తైలస్య. సర్పిషః త్రయః ప్రస్థాః. దశపలం లవణస్య. మాంసం పఞ్చాశత్పలికమ్. రసస్యాఢకం ద్విగుణం వా దధ్నః పిణ్డక్లేదనార్థమ్. క్షారం దశపలికమ్. మద్యస్య ఆఢకం ద్విగుణం వా దధ్నః ప్రతిపానమ్, గాత్రావసేకః తైలప్రస్థః, శిరసః అష్టభాగః ప్రాదీపికశ్చ. యవసస్య ద్వౌ భారౌ సపాదౌ, శష్పస్య శుష్కస్య అర్ధతృతీయో భారః. కడఙ్గరస్య అనియమః.

3. సప్తారత్నినా తుల్యభోజనః అష్టారత్నిః అత్యరాలః.

4. యథాహస్తమ్ అవశేషః షడరత్నిః పఞ్చారత్నిశ్చ.

వ్యా. 1. ఆ రెండింటికీ పక్వాహారం ఇచ్చే విధానం ఒక్కొక్క పావు తగ్గుతుంది. అనగా చెప్పబోయే ఆహారవిధానం ఉత్తమగజంకంటె మధ్యమగజానికి నాల్గవవంతు తక్కువ, దానికంటె నాల్గవ వంతు తక్కువ అవరగజానికి.

2. ఏనుగులు ఎన్ని అరత్నుల ఎత్తు ఉంటాయో ఆ అరత్నులను పట్టి ఒక్కొక్క అరత్నికి ఒక ద్రోణం బియ్యం, సగం ఆఢకం తైలం, మూడు ప్రస్థాలు నెయ్యి, పది పలాలు లవణం, యాభై పలాల మాంసం ఇవ్వాలి. మాంసరసం ఒక ఆఢకం లేదా పెరుగు రెండు ఆఢకాలు తిన్న ఆహారం తడవడానికి ఇవ్వాలి. గుడాదిక్షారం పది పలాలు, ఒక ఆఢకం మద్యం లేదా రెండు ఆఢకాలు పాలు ప్రతిపానం (సాయంకాలం బలంకోసం త్రాగించేది), శరీరానికి పట్టించడానికి ఒక ప్రస్థం తైలం, శిరస్సుకు పట్టించడానికి ప్రస్థంలో ఎనిమిదవ భాగం (అర్ధకుడుబం), దీపానికి తైలం కూడా అర్ధకుడుబం రెండు భారాల (నలభై తులల) పచ్చగడ్డి, రెండు భారాలు ఒక పావు

లేతపచ్చగడ్డి; రెండున్నర భారాల ఎండు గడ్డి, ఆకులు మొదలైనవాటి విషయంలో నియమం లేదు.

పైన చెప్పిన లెక్కలు ఒక అరత్నికి చెప్పినవి. ఏడు అరత్నుల ఎత్తు ఏనుగకు పై కొలతలు ఏడు రెట్లు చేసి గ్రహించవలసి ఉంటుంది. ఒకరోజు కైతే ఇది చాలా అధికం అయిపోతుంది. అందుచేత ఇది (ఏడు రెట్లు చేసిన ఆహారాదికం) నెలకి అయి ఉంటుంది. (కాంగ్లే).

3. సప్తారత్నుల ఎత్తు గల ఏనుగకు చెప్పన ఆహారాదికమే ఎనిమిది అరత్నుల ఎత్తైన అత్యరాలం అనే ఏనుగకు కూడా ఇవ్వాలి.

4. ఆరు అరత్నుల ఎత్తు, ఐదు అరత్నుల ఎత్తు ఉన్న ఏనుగులకు అవి ఎన్ని హస్తాల ఎత్తు ఉంటాయో దానిని పట్టి (ఆరు అరత్నుల ఏనుగకు అరు ద్రోణాలు తండులాలు, ఐదు అరత్నుల ఏనుగకు ఐదు ద్రోణాల తండులాలు ఇత్యాదివిధంగా) ఇవ్వాలి.

మూ. 1. క్షీరయావసికో విక్కః క్రీడార్థం గ్రాహ్యః.

2. సంజాతలోహితా ప్రతిచ్ఛన్నా, సంలిప్తపక్షా, సమకక్ష్యా, వ్యతికీర్ణ మాంసా, సమతల్పతలా జాతద్రోణికేతి శోభాః.

వ్యా. 1. పాలు త్రాగే ఏనుగపిల్లను కేవలం క్రీడకోసం పట్టుకొన్నా దానికి పాలు, పచ్చగడ్డి మాత్రమే ఆహారం ఇవ్వాలి.

2. ఎరుపు కనబడుతున్నది, (మాంసంచేత) కప్పబడినది, పార్శ్వాలు నున్నగా ఏర్పడినది, లావు సమంగా ఉన్నది, మాంసం కండరాలు శరీరం అంతటా సమంగా ఉన్నదీ, మూపు సమతలంగా ఉన్నదీ, వీపు మధ్య వంపు ఏర్పడినది అని ఇవి ఏనుగుయొక్క శోభావిశేషాలు.

శ్లో. శోభావశేన వ్యాయామం భద్రం మన్దం చ కారయేత్,
మృగసంకీర్ణలిఙ్గం చ కర్మస్వృతువశేన వా.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే అధ్యక్షప్రచారే ద్వితీయాధికరణే ఏకత్రింశోఽధ్యాయః
హస్త్యధ్యక్షః, ఆదితో ద్విపఞ్చాశః.

వ్యా. భద్రం, మందం, మృగం, మృగాదిసంకీర్ణం అయిన ఏనుగుచేత, దానిలో కనబడే శోభావశంచేత (దేహస్వరూపాన్ని పట్టి) సాంనాహ్యౌపవాహాదికర్మల యందు, శరదాదిఋతువులను అనుసరించి వ్యాయామం చేయించాలి. శిక్షణ ఇవ్వాలి.

(భద్రం, మందం, మృగం అనేవీ, ఈ మూడింటి సంకీర్ణలక్షణా లున్న భద్రమందం, భద్రమృగం మొదలైనవి ఏనుగులలో వేరు వేరు జాతులు) ఆ యా జాతుల ఏనుగుల స్వరూపస్వభావాదులను పట్టి వాటికి శిక్షణ ఇవ్వాలి అని అర్థం.

"బాలానందిని" అను కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో అధ్యక్షప్రచారం అనే ద్వితీయాధికరణంలో హస్త్యధ్యక్షుని గూర్చిన ముప్పై ఒకటవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి యాభైరెండవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ ద్వాత్రింశోఽధ్యాయః

అష్టాచత్వారింశం ప్రకరణమ్ - హస్త్యధ్యక్షః - హస్తిప్రచారః

(Activity of elephants)

మూ. 1. కర్మస్కన్ధాశ్చత్వారః - దమ్యాః, సాంనాహ్యాః, వ్యాలశ్చ.

2. తత్ర దమ్యః పఞ్చవిధః - స్కన్ధగతః, స్తమ్భగతః, వారిగతః, అవాపాతగతః, యూథగతశ్చేతి. తస్యోపవిచారో విక్కకర్మ.

3. సాంనాహ్యః సప్తక్రియాపథః - ఉపస్థానం, సంవర్తనమ్, సంయానం, వధావధః, హస్తియుద్ధం, నాగరాయణం, సాంగ్రామికం చ. తస్య ఉపవిచారః కక్ష్యాకర్మ గ్రైవేయకర్మ యూథకర్మ చ.

4. ఔపవాహ్యః అష్టవిధః - ఆచరణః, కుఞ్జరౌపవాహ్యః, ధోరణః, ఆధానగతికః, యష్ట్యుపవాహ్యః, తోత్రోపవాహ్యః, శుద్ధోపవాహ్యః, మార్గాయుకశ్చేతి. తస్యోపవిచారః - శారదకర్మ, హీనకర్మ, నారోష్ట్రకర్మ చ.

వ్యా. 1. ఏనుగులలో వాటి కర్మలను పట్టి దమ్యం, సాంనాహ్యం, ఔపవాహ్యం, వ్యాలం అని నాలుగు తరగతు లుంటాయి. శిక్షణ ఇవ్వదగినది దమ్యం. యుద్ధానికి ఉపయోగించదగినది సాంనాహ్యం. వాహనాదులుగా ఉపయోగించదగినది ఔపవాహ్యం, చెప్పిన మాట వినకుండా మొండిగా ప్రవర్తించేది వ్యాలం.

2. స్కంధగతం (మూపుమీద మనిషి కూర్చొనడానికి అలవాటు పడ్డది),

స్తంభగతం (స్తంభానికి కట్టడానికి అలవాటుపడ్డది), వారిగతం (గజాలను బంధించే స్థానంలో ఉండేది), అనపాతగతం(ఏనుగులను బంధించడానికి తయారు చేసిన గోతికి అలవాటు పడ్డది), యూథగతం (మందలో చేరేది) అని దమ్యం ఐదు విధాలు. పాలు త్రాగే ఏనుగు పిల్లకు ఎలాంటి ఉపచారం చెయ్యాలో (ఆహారాదివిధానం ద్వారా) అదే దీనికి కూడ.

3. సాంనాహ్యం ఏడు విధాలైన కర్మలు చేస్తుంది. (1) ఉపస్థానం అనగా ముందు అవయవాలను వెనుక అవయవాలను కదుపుతూ వంగడం లేవడం, ధ్వజాలు, మండుతూన్న కట్టెలు, వెదుళ్లు, త్రాళ్లు మొదలైనవాటిని దాటడం, (2) సంవర్తనం, అనగా పండుకొనడం కూర్చొనడం, గీసిన రేఖలను, ఎగుడుదిగుడు ప్రదేశాలను, గోతులను దాటడం మొదలైనది, (3) సంయానం, అనగా ఋజువుగాను, వంకరగాను, గోమూత్రికాది ఆకారాలలోను మండలాకారాదులలోను నడవడం, (4) వధావధ అనగా అశ్వరథాదులను డీకొని నశింపచేయడం, (5) శత్రుగజాలతో పోరాడడం, (6) నగరద్వారాలు, గోపురాలు మొదలైనవాటిని పడకొట్టడం (7) సాంగ్రామికం (యుద్ధరంగంలో పాల్గొనడం) అనేవి ఈ కర్మలు, దీనికి కక్ష్యాకర్మ అనగా నడుముకు కవచాదులు బిగించడం, గ్రైవేయకర్మ (మెడకు గొలుసులు మొదలైనవి తగల్చడం), యూథకర్మ (ఏ ఏనుగు ఏ ఏనుగుల గుంపులో సుఖంగా ఉండగలుతుందో ఆ గుంపులో చేర్చడం) - ఇవి సాన్నాహ్యగజానికి చేయవలసిన ఉపచారాలు.

ఔపవాహ్యం ఎనిమిది విధాలు - (1) ఆచరణం (శరీరం పూర్వభాగాన్ని వంచడం పైకి లేపడం, ఉత్తరకాయాన్ని వంచడం లేపడం అనే వివిధగతులను అవలంబించేది), (2) కుంజరౌపవాహ్యం (మరొక ఏనుగుతో కలిసి పని చేసేది), (3) ధోరణం (ఒక పార్శ్వంచేతనే అన్ని పనులు చేసేది) (4) ఆధానగతికం (రెండు మూడు విధాల గతులలో నడవగలిగినది) (5) యష్ట్యుపవాహ్యం (మామూలు కఱ్ఱతో తోలితేనే పనిచేసేది) (6) తోత్త్రోపవాహ్యం (ముల్లుకఱ్ఱ ఉపయోగిస్తేనే పనిచేసేది) (7) శుద్ధోపవాహ్యం (యష్టితోత్త్రాదుల అవసరం లేకుండా పాదాఘాతాదులచేతనే పని చేసేది) (8) మార్గాయుకం (వేటకి వెళ్లేటప్పుడు ఉపయోగించేది.దీనికి ఇవ్వవలసిన ఉపచారాలు మూడు - శారదకర్మ (బాగా లావుగా ఉన్న దానిని చిక్కేటట్లు చేయడం, చిక్కిన దానిని బలిసేటట్లు చేయడం, ఆకలి మందగించినదాని ఆకలి పెంచే ఉపాయాలు చేయడం, మామూలుగా ఉన్నదాని స్వాస్థ్యాన్ని పరిరక్షించడం ఈ నాల్గింటికి 'శారదకర్మ'

అని పేరు). హీనకర్మ (వ్యాయామం లేకుండా ఉన్నదానికి వ్యాయామం ఇవ్వడం), నారోష్ట్రకర్మ (మావటివాడు ఇచ్చిన సంజ్ఞలను పట్టి పనిచేసే తర్ఫీదు ఇవ్వడం).

మూ. 1. వ్యాల ఏకక్రియాపథః. తస్యోపవిచారః ఆయమ్యైకరక్షః, కర్మశఙ్కితః, అవరుద్ధః, విషమః, ప్రభిన్నః, ప్రభిన్నవినిశ్చయః, మదహేతు వినిశ్చయశ్చ.

2. క్రియావిపన్నో వ్యాలః. శుద్ధః సువ్రతః. విషమః సర్వదోషప్రదుష్టశ్చ.

3. తేషాం బన్ధనోపకరణమనీకస్థప్రమాణమ్. అలానగ్రైవేయకక్ష్యా పరాయణపరిక్షేపోత్తరాదికం బన్ధనమ్. అఙ్కుశవేణుయన్త్రాదికముపకరణమ్. వైజయన్తీక్షురప్రమాలాస్తర కుథాదికం భూషణమ్. వర్మతోమరశరావాప య న్త్రాదికః సాంగ్రామికాలంకారః.

వ్యా. 1. వ్యాలానికి ఒకే విధమైన క్రియామార్గం ఉంటుంది. దానిని గూర్చిన ఉపవిచారం (విశేషలక్షణాదికం) ఏ మనగా - అది ఆయమ్యైకరక్షం, దానిని రక్షించడానికి ఒకే వ్యక్తిని నియమించాలి. అనగా మనుష్యులను మార్చకూడదు. లేదా దండనపూర్వకంగానే దానిని రక్షించాలి. అది కర్మశంకితం (శిక్షాకాలంలో చెప్పినట్లు చేయదు). అవరుద్ధం (ఏ పనికీ ఉపయోగించకపోవడంచేత ఉపేక్షించదగినది). విషమం (హటాత్తుగా ఇష్టం వచ్చినట్లు చేస్తుంది). ప్రభిన్నం (మదం స్రవించేది). ప్రభిన్నవినిశ్చయం (మదంవల్ల, ఆహారాదిదోషంవల్ల వ్యాకులంగా ఉన్నది). మదహేతువినిశ్చయం (ఎప్పుడూ మదంతోనే ఉంటుంది, ఆ మదానికి కారణం ఏమిటో తెలియదు).

2. వ్యాలగజంయొక్క సామాన్యలక్షణాలు - దుష్టమైన కర్మచేత దూషితమైనది వ్యాలం. వాటి భేదాలు - శుద్ధం (పద్దెనిమిది దోషాలు లుండి ఎవరినైనా చంపడానికి మాత్రం ఉపయోగిస్తుంది). సువ్రతం (పదిహేను దోషాలు ఉండి కేవలం నడిపిస్తే నడుస్తుంది). విషమం (శుద్ధానికీ సువ్రతానికీ ఉన్న లక్షణాలతో దోషాలతో ఘాతన చాలనాలకి ఉపయోగిస్తుంది). సర్వదోషదుష్టం (పైన చెప్పిన ముప్పైమూడు దోషాలు, తన ప్రత్యేకంగా ఉండే పందొమ్మిది దోషాలు ఉన్నది). శుద్ధాదుల లక్షణాలు, వాటి దోషాలు హస్తిశాస్త్రంలో చెప్పబడ్డాయి (గ.శా.).

3. ఏనుగుల బంధనాలను గూర్చి, వాటిమీద ఉంచవలసిన ఉపకరణాలను (సాధనాలను) గూర్చి గజశిక్షణనిపుణులనుండి తెలుసుకొని ఆ విధంగా చెయ్యాలి. ఆలానాదులు బంధనాలు. ఆలానం=ఏనుగులను కట్టే స్తంభం. గ్రైవేయం=కంఠానికి కట్టే అలంకారాదులు. కక్ష్యా=నడుమునకు బిగించే కవచాదులు, పరాయణం= ఏనుగుపైకి ఎక్కడానికి ఉపయోగించే త్రాడు. పరిక్షేపం=పాదాలకు కట్టే పాశాదులు. ఉత్తరం=రెండవ గ్రైవేయాదికం. అంకుశం, వెదురుకఱ్ఱ, యంత్రం మొదలైనవి ఉపకరణం. (ఆయుధాగారాధ్యక్షంలో చెప్పిన పాంచాలిక మొదలైనది యంత్రం), వైజయంతి (గజపతాక - చిన్న జెండా), క్షురప్రమాల (నక్షత్రమాల), ఆస్తరణం (పైన కప్పే గట్టి ఆచ్ఛాదనం) కుథ (రంగు రంగుల ఆస్తరణం) మొదలైనవి భూషణం, కవచం, తోమరం, అంబులపొది, వివిధ యంత్రాలు - ఇవి యుద్ధసమయంలో వేసే అలంకారాలు.

మూ. 1. చికిత్సకానీకస్థారోహకాధోరణహస్తిపకౌపచారికవిధాపాచక యావసికపాదపాశికకుటీరక్షకౌపశాయికాదిః ఔపస్థాయికవర్గః.

2. చికిత్సక కుటీరక్షకవిధాపాచకాః ప్రస్థౌదనం స్నేహప్రసృతిం క్షారలవణయోశ్చ ద్విపలికం హరేయుః. దశపలం మాంసస్యాన్యత్ర చికిత్సకేభ్యః.

3. పథివ్యాధికర్మమదజరాభితప్తానాం చికిత్సకాః ప్రతికుర్యుః,

4. స్థానస్యాశుద్ధిః, యవసస్యాగ్రహణం, స్థలే శాయనమ్, అభాగే ఘాతః, పరారోహణమ్, అకాలే యానమ్, అభూమౌ అతీర్థే అవతారణం, తరుషణ్డ ఇతి అత్యయస్థానాని. తమ్ ఏషాం భక్తవేతనా దాదదీత.

వ్యా. 1. వైద్యుడు, గజశిక్షాదులలో ప్రవీణుడు, ఏనుగుమీద ఎక్కేవాడు, ఆధోరణుడు (ఏనుగకు సంబంధించిన శాస్త్రోక్తవిషయాలు తెలిసినవాడు), గజరక్షకుడు, ఏనుగకు ఉపచారం చేసేవాడు, ఆహారం వండేవాడు, పచ్చగడ్డి తెచ్చేవాడు, కాళ్లకు బందాలు వేసేవాడు, గజశాలను శుభ్రం చేస్తూ రక్షించేవాడు, ఏనుగుల శాల దగ్గర శయనించేవాడు - వీళ్లందరూ ఔపస్థాయికవర్గానికి (గజపరిచారకవర్గానికి) చెందినవాళ్లు.

2. చికిత్సక - కుటీరక్షక - విధాపాచకులు ఒక్కొక్కరు ఏనుగ కిచ్చే ఆహారంలోనుంచి ఒక ప్రస్థం అన్నం, ఒక చారెడు చమురు, రెండేసి పలాల క్షార-లవణాలు తీసికొనవచ్చును, వైద్యుడు తప్ప మిగిలిన వాళ్లిద్దరూ పదేసి పలాల మాంసం కూడా తీసికొనవచ్చును.

3. దూరప్రయాణంచేత, వ్యాధిచేత, ఎక్కువ పనిచేయడంచేత, మదంచేత, ముసలితనంచేత పీడింపబడిన ఏనుగులకు చికిత్సకులు వైద్యం చెయ్యాలి.

4. ఏనుగులు ఉండే స్థానాన్ని శుభ్రం చేయకపోవడం, పచ్చగడ్డి తినిపించకపోవడం, ఆస్తరణ లేని నేలమీద పండుకొనపెట్టడం, మర్మస్థలంలో కొట్టడం, ఏనుగును అధికారం లేనివాడు ఎక్కడం, సమయం కాని సమయంలో నడిపించడం, సరియైనది కాని నేలమీద, రేవు లేనిచోట నద్యాదులలో దింపడం, చెట్లతోటలో ఏనుగును వదలివేయడం - ఇవి ఔపస్థాయికవర్గానికి చెందినవాళ్లని దండించదగిన పనులు. ఆ జుర్మానాను వాళ్ల బత్తెం (భక్తం) నుంచీ జీతంనుంచీ కోసుకోవాలి.

శ్లో. త్రిస్రో నీరాజనాః కార్యాశ్చాతుర్మాస్యృతుసన్ధిషు,

భూతానాం కృష్ణసన్ధీజ్యాః సేనాన్యః శుక్లసంధిషు.

దన్తమూలపరీణాహద్విగుణం ప్రోజ్ఝ్య కల్పయేత్.

అబ్దే ద్వ్యర్ధే నదీజానాం పఞ్చాబ్దే పర్వతౌకసామ్.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే అధ్యక్షప్రచారే ద్వితీయాధికరణే ద్వాత్రింశోఽధ్యాయః

హస్తిప్రచారః, ఆదితః త్రిపఞ్చాశః.

వ్యా. ఏనుగుల బలవృద్ధి, క్షేమం మొదలైనవాటికొరకు నాలుగేసి మాసాలకు ఒకసారి మూడునీరాజనాలు ఇవ్వాలి. ఋతువుల సంధులలో కూడ నీరాజనాలు ఇవ్వాలి. కృష్ణపక్ష సంధియందు (అమావాస్యయందు) భూతప్రీతికై హోమాలు చేయించాలి. శుక్లపక్షసంధులయందు (పూర్ణిమలయందు)కుమారస్వామి ప్రీతికై హోమాలు చేయించాలి.

నదీప్రాంతాలలో సంచరించే ఏనుగులకు రెండున్నర సంవత్సరాల కొకసారి,పర్వతాల మీద సంచరించేవాటికి ఐదు సంవత్సరాల కొకసారి దంతమూలాల లావు ఎంత ఉంటుందో దానికి రెట్టింపు పొడవు దంతం విడిచిపెట్టి మిగిలిన దంతభాగాన్ని ఛేదింపచేయాలి.

"బాలానందిని" అను కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో అధ్యక్షప్రచారం అనే రెండవ అధికరణంలో హస్తిప్రచారం అనే ముప్పైరెండవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి యాభైమూడవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ త్రయస్త్రింశోఽధ్యాయః

ఏకోనపఞ్చాశత్ - పఞ్చాశత్ - ఏకపఞ్చాశత్తమప్రకరణాని. రథాధ్యక్షః, పత్త్యధ్యక్షః. సేనాపతిప్రచారః.

(The Superintendent of chariots, The Superintendent of foot - Soldiers, The Activity of the Commandent of the Army)

మూ. 1. అశ్వాధ్యక్షేణ రథాధ్యక్షో వ్యాఖ్యాతః.

2. స రథకర్మాన్తాన్ కారయేత్.

3. దశపురుషో ద్వాదశాన్తరో రథః. తస్మాదేకాన్తరావరా ఆషడన్తరాదితి సప్త రథాః.

4. దేవరథ పుష్యరథ సాంగ్రామిక పారియాణిక పరపురాభియానిక వైనయికాంశ్చ రథాన్ కారయేత్.

వ్యా. 1. అశ్వాధ్యక్షుడు చేయవలసిన పనులను పట్టి రథాధ్యక్షుని పనులు కూడా వివరించినట్లే.

2. రథాధ్యక్షుడు రథాల కర్మాగారాలను ఏర్పాటు చెయ్యాలి.

3. పది పురుషుల ఎత్తు అనగా పది వితస్తులు లేదా ఐదు హస్తాలు ఎత్తు, పన్నెండు పురుషులు అనగా ఆరు హస్తాలు విస్తారం ఉన్నది పెద్ద రథం. ఈ రథం కంటె విస్తారంలో ఒక్కొక్క వితస్తి తగ్గించుకుంటూ ఆరు వితస్తుల విస్తారం వరకూ వెళ్లగా, 11, 10, 9,8,7,6, వితస్తుల విస్తారం గల ఆరు విధాలు, మొదటి పెద్దరథం - మొత్తం ఏడు రకాల రథాలు.

4. దేవరథాదుల్ని తయారు చేయించాలి. దేవతల ప్రతిమలను ఊరేగింపుకొరకు తీసికొని వెళ్లే రథం దేవరథం. వివాహాదిమంగళావసరాలలో ఉపయోగించేది 'పుష్య రథం'. యుద్ధరంగంలో ఉపయోగించేది 'సాంగ్రామికరథం'. మార్గంలో ప్రయాణంకోసం ఉపయోగించేది 'పారియాణికరథం'. శత్రుపురాలను ముట్టడించేటప్పుడు ఉపయోగించేది 'పరపురాభియానికం', వినయంకోసం (రథం నడిపే శిక్షణకోసం) ఉపయోగించేది 'వైనయికం'.

మూ. 1. ఇష్వస్త్రప్రహరణావరణోపకరణకల్పనాః సారథిరథికరథ్యానాం చ కర్మస్వాయోగం విదధ్యాత్. ఆకర్మభ్యశ్చ భక్తవేతనం భృతానామభృతానాం చ యోగ్యారక్షానుష్ఠానమర్థమానకర్మ చ.

2. ఏతేన పత్త్యధ్యక్షో వ్యాఖ్యాతః. స మౌలభృతశ్రేణిమిత్రామిత్రాటవీ బలానాం సారఫల్గుతాం విద్యాత్. నిమ్నస్థలప్రకాశకూటఖనకాకాశదివారాత్రి యుద్ధవ్యాయామం చ విద్యాత్. ఆయోగమయోగం చ కర్మసు.

వ్యా. 1. బాణాలు, ధనస్సులు, ఇతర ఆయుధాలు, కవచాలు, ఇతర సాధనాలు - వీటి ఏర్పాట్లను, సారథులు, రథికులు, అశ్వాలు ఇవి తమ తమ పనులలో సామర్థ్యంతో లగ్నత్వంతో ఉండడాన్ని రథాధ్యక్షుడు తెలుసుకోవాలి. స్థిరంగా ఉండే భృత్యులకు, ఒక పని అయేవరకు మాత్రమే కుదర్చుకొన్న భృత్యులకు పనులు పూర్తి అయేవరకు ఆహారం, జీతాలు ఇస్తూ, వాళ్లకి తగిన శిక్షణ, రక్షణం ఇస్తూ, అధికంగా ధనం, ఇచ్చి వాళ్లయడల గౌరవంతో ప్రవర్తించాలి.

2. రథాధ్యక్షుని కర్తవ్యాలను చెప్పడంచేత కాలి బంటుల అధ్యక్షుని కర్తవ్యాలు కూడా చెప్పినట్లే. పత్త్యధ్యక్షుడు మౌలసైన్యం (వంశక్రమానుగతంగా వస్తూన్న స్థిరసైన్యం) భృతసైన్యం (జీతంమీద కుదర్చుకొన్న సైన్యం), శ్రేణిసైన్యం (జనపదంలో ఉండే ఆయుధధారుల సైన్యం), మిత్రసైన్యం, శత్రుసైన్యం, ఆటవికసైన్యం వాటిలో ఏ సైన్యం సారవంతమో, ఏది కాదో తెలుసుకుంటూ ఉండాలి. నిమ్నయుద్ధం మొదలైన అష్టవిధయుద్ధాల శిక్షణను తెలిసికొని ఉండాలి. నిమ్నయుద్ధం=గడ్డి నీరు ఉన్న నేలమీద చేసే యుద్ధం. స్థలయుద్ధం=మెట్టప్రదేశాలలో చేసే యుద్ధం. ప్రకాశయుద్ధం=బహిరంగంగా చేసే యుద్ధం, కూటయుద్ధం=కపటయుద్ధం, ఖనకయుద్ధం=భూమిలో సురంగాలు తవ్వి అక్కడినుండి చేసే యుద్ధం, ఆకాశయుద్ధం=ప్రాకారాదులమీదనుండి చేసే యుద్ధం, దివారాత్రియుద్ధాలు=రాత్రిపగలు చేసే యుద్ధాలు, కాలిబంటు లందరూ తమ కర్తవ్యాలు శ్రద్ధగా నిర్వర్తిస్తున్నారా లేదా అనే విషయం తెలుసుకోవాలి.

మూ. 1. తదేవ సేనాపతిః సర్వయుద్ధప్రహరణవిద్యావినీతః హస్త్యశ్వరథచర్యాసంఘుష్టః చతురఙ్గస్య బలస్య అనుష్ఠానం విద్యాత్.

2. స్వభూమిం, యుద్ధకాలం, ప్రత్యనీకమ్, అభిన్నభేదనమ్,

భిన్నసంధానం, సంహతభేదనం, భిన్నవధం, దుర్గవధం, యాత్రాకాలం చ పశ్యేత్.

వ్యా. 1. సేనాపతి అన్ని విధాలైన యుద్ధాలలోను, ఆయుధప్రయోగాలలోను, విద్యలలోను శిక్షణ పొంది, గజ-అశ్వ-రథాలపై ఎక్కి యుద్ధం చేయడంలో ప్రసిద్ధుడై ఉండాలి. అశ్వ-గజ-రథ-పదాతిరూపమైన సైన్యంయొక్క పని తీరును గూర్చి, అశ్వాధ్యక్షాదులు ఏ విషయాలు తెలుసుకొని ఉంటారో వాటి నన్నింటినీ తెలుసుకొని ఉండాలి.

2. తన భూమి (దేశం), యుద్ధానికి తగిన కాలం, శత్రుసేన, కలిసి ఉన్న శత్రుసైన్యాన్ని చెల్లాచెదరు చేయడం, చెల్లాచెదరై ఉన్న తన సైన్యాన్ని సమీకరించడం, పరస్పరరక్షకొరకు కలిసి శత్రుసేనలను విడగొట్టడం, అలా విడగొట్టినవాటిని సంహరించడం, దుర్గాలను నశింపచేయడం, యుద్ధయాత్రాకాలం - ఇవన్నీ చూచుకోవాలి.

శ్లో. తూర్యధ్వజపతాకాభిర్వ్యూహసంజ్ఞాః ప్రకల్పయేత్,
స్థానే యానే ప్రహరణే సైన్యానాం వినయే రతః.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే అధ్యక్షప్రచారే ద్వితీయాధికరణే త్రయస్త్రింశోఽధ్యాయః
రథాధ్యక్షః, పత్త్యధ్యక్షః, సేనాపతిప్రచారశ్చ, ఆదితః చతుష్పఞ్చాశః.

వ్యా. నిలబడడం విషయంలోను, ముందుకు సాగడం విషయంలోను, శత్రువులను ఆక్రమించడం విషయంలోను, తూర్యాలచేత, ధ్వజాలచేత, చిన్న జండాలచేత శత్రువులకు తెలియని, తన సైనికులకు మాత్రమే తెలిసిన కొన్ని రహస్యమైన గుర్తులు ఏర్పరచి ఆ గుర్తుల విషయంలో తన సైనికులకు శిక్షణ ఇవ్వడంలో శ్రద్ధ చూపాలి. అనగా ఈ విధమైన వాద్యం మ్రోగిస్తే ముందుకు సాగవద్దనీ, ఈ విధంగా మ్రోగిస్తే ముందుకు నడవమనీ, అదే విధంగా ఈ జండా చూపితే ఇలా చేయాలని కొన్ని రహస్య సంకేతాలు ఏర్పరచాలి అని భావం.

"బాలానందిని" అను కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో అధ్యక్షప్రచారం అనే ద్వితీయాధికరణలో రథాధ్యక్ష-పత్త్యధ్యక్ష-సేనాపతిప్రచారాలను గూర్చిన ముప్పైమూడవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి యాభైనాల్గవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ చతుస్త్రింశోఽధ్యాయః

ద్విపఞ్చాశత్త్రిపఞ్చాశత్తమప్రకరణే - ముద్రాధ్యక్షః, వివీతాధ్యక్షః

(The Superintendent of passports,

The Superintendent of Pasture lands).

మూ. 1. ముద్రాధ్యక్షః ముద్రాం మాషకేణ దద్యాత్.

2. సముద్రో జనపదం ప్రవేష్టుం నిష్క్రమితుం వా లభేత.

3. ద్వాదశపణమ్ అముద్రో జానపదో దద్యాత్. కూటముద్రాయాం పూర్వః సాహసదణ్డః. తిరోజనపదస్య ఉత్తమః.

4. వివీతాధ్యక్షో ముద్రాం పశ్యేత్.

వ్యా. 1. ముద్ర అనగా రాజుగారి సీలు లేదా గుర్తు ఉన్న పత్రం. ముద్రాధ్యక్షుడు ఒక మాషకం (మాషకం ఒక నాణెం) తీసికొని ముద్ర (పాస్‌పోర్టు) ఇవ్వాలి.

2. ముద్ర ఉన్నవాడు మాత్రమే జనపదంలో (దేశంలో) ప్రవేశించడానికి గాని బైటకు వెళ్లడానికి గాని వీలుంటుంది.

3. ముద్ర లేకుండా ఉన్న జానపదుడు పన్నెండు పణాలు జరిమానా చెల్లించాలి. కూటముద్ర (మోసం చేయడానికి సృష్టించిన ముద్ర) చూపితే పూర్వసాహస దండం. మరొక దేశంవాడు ముద్ర లేకుండా ప్రవేశిస్తే ఉత్తమసాహసదండం.

4. వివీతం అనగా పశువులు మేత మేసే పచ్చికబయలు, వివీతాధ్యక్షుడు వివీతంలోనికి ప్రవేశించినవాని వద్ద ముద్ర ఉన్నదో లేదో పరీక్షించాలి.

మూ. 1. గ్రామాన్తరేషు చ వివీతం స్థాపయేత్. చోరవ్యాలభయాన్నిమ్నారణ్యాని.

2. అనుదకే కూపసేతుబన్ధోత్సాన్ స్థాపయేత్, పుష్పఫలవాటాంశ్చ.

3. లుబ్ధకశ్వగణినః పరివ్రజేయురరణ్యాని. తస్కరామిత్రాభ్యాగమే శబ్దదున్దుభిశబ్దమగ్రాహ్యాః కుర్యుః; శైలవృక్షాధిరూఢా వా శీఘ్రవాహనా వా.

4. అమిత్రాటవీసంచారం చ రాజ్ఞో గృహకపోతైర్ముద్రాయుక్తైర్హారయేయుః, ధూమాగ్నిపరంపరయా వా.

వ్యా. 1. గ్రామాల మధ్య వివీతం స్థాపించాలి. పల్లాలలో ఉన్న అరణ్యాలను చోరులనుండి, క్రూరమృగాలనుండి భయం లేకుండా ఉండే టట్లు శోధించాలి.

2. ఉదకం లేని ప్రదేశాలలో నూతులు తవ్వించాలి. ప్రవాహాలకి సేతువులు కట్టించి నీళ్లు మళ్లించాలి. ఊటబావులు(ఉత్స) తవ్వించాలి. పుష్ప-ఫలవనాలు నాటించాలి.

3. లుబ్ధకులు (బోయవాళ్లు) కుక్కలను పెంచేవాళ్లు అరణ్యాల చుట్టూ తిరుగుతూ ఉండాలి. దొంగలు, శత్రువులు వచ్చి నప్పుడు వాళ్లకి పట్టుబడకుండా కొండలు చెట్లు ఎక్కిగాని, శీఘ్రంగా పరుగెత్తే వాహనాలమీద ప్రయాణిస్తూ గాని శంఖధ్వని, దుందుభిధ్వని చెయ్యాలి.

4. ముద్ర ఉన్న పెంపుడు పావురాల ద్వారా గాని, వరసగా ఒకదాని తరవాత ఒకటిగా ధూమాగ్నులను రగల్చి గాని రాజుకు శత్రువులు అడవిలో సంచరిస్తూన్న విషయం తెలపాలి.

శ్లో. ద్రవ్యహస్తివనాజీవం వర్తనీం చోరరక్షణమ్,
స్వార్థాతివాహ్యం గోరక్ష్యం వ్యవహారం చ కారయేత్.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే అధ్యక్షప్రచారే ద్వితీయాధికరణే చతుస్త్రింశోఽధ్యాయః
ముద్రాధ్యక్షః, వివీతాధ్యక్షః, ఆదితః పఞ్చపఞ్చాశః.

వ్యా. వివీతాధ్యక్షుడు ఆ యా వస్తువులు లభించే అడవులు, గజవనాలు పెంచినవాళ్లకి జీతం ఇవ్వాలి. మార్గం పన్ను వసూలు చెయ్యాలి. చోరులనుండి రక్షణ కల్పించాలి. సార్థాన్ని (వర్తకుల గుంపును) భద్రంగా దాటించాలి. గోవుల రక్షణ, వ్యవహారం(వర్తకం) చెయ్యాలి. ఇది కాంగ్లే చెప్పిన అర్థం, గణపతిశాస్త్రి చెప్పిన అర్థం- ద్రవ్యవనాలలోను, హస్తివనాలలోను ఆ యా జీవనోపయోగి ద్రవ్యాలు పండించాలి లేదా సంపాదించాలి. కోటకి వెళ్లే దారిలో పన్ను, చోరులనుండి రక్షించినందుకు, స్వార్థాలను భద్రంగా దాటించినందుకు, గోవులను రక్షించినందుకు పన్ను వసూలు చెయ్యాలి. ఆ యా వనాలలో లభించే ద్రవ్యాల క్రయవిక్రయవ్యవహారం చెయ్యాలి.

'బాలానందిని' అనే కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు అధ్యక్షప్రచారం అనే ద్వితీయాధికరణంలో ముద్రాధ్యక్ష - వివీతాధ్యక్షులను గూర్చిన ముప్పైనాల్గవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి యాభైయైదవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ పఞ్చత్రింశో౭ధ్యాయః.

చతుఃపఞ్చాశత్పఞ్చపఞ్చాశత్తమప్రకరణే - సమాహర్తృప్రచారః గృహపతి వైదేహక తాపసవ్యఞ్జనాః ప్రణిధయః (The Activities of the administrator). గృహస్థుల వేషాలలోను, వర్తకుల వేషాలలోను, సంన్యాసుల వేషాలలోను సంచరించే గూఢచారులు.

మూ. 1. సమాహర్తా చతుర్ధా జనపదం విభజ్య జ్యేష్ఠమధ్యమకనిష్ఠ విభాగేన గ్రామాగ్రం, పారిహారికమ్, ఆయుధీయం, ధాన్యపశుహిరణ్యకుప్య విష్టిప్రతికరమ్ ఇదమేతావదితి నిబన్ధయేత్.

2. తత్ప్రదిష్టః పఞ్చగ్రామీం దశగ్రామీం వా గోపశ్చిన్తయేత్.

3. సీమావరోధేన గ్రామాగ్రం కృష్టాకృష్టస్థలకేదారారామషణ్డవాట వనవాస్తుచైత్యదేవగృహసేతుబన్ధశ్మశానసత్రప్రపాపుణ్యస్థాన వివీతపథిసంఖ్యా నేన క్షేత్రాగ్రం, తేన సీమ్నాం క్షేత్రాణాం చ మర్యాదారణ్యపథిప్రమాణసంప్రదాన విక్రయానుగ్రహపరిహారనిబన్ధాన్ కారయేత్. గృహాణాం చ కరదాకరద సంఖ్యానేన.

వ్యా. 1. సమాహర్త మొత్తం జనపదాన్ని నాలుగు విభాగాలుగా చేసి వాటిలోని మొత్తం గ్రామాలను గూర్చి ఈ గ్రామాలు శ్రేష్ఠమైనవి, ఇవి మధ్యరకమైనవి, ఇవి మూడవ రకమైనవి అని విభజించి పుస్తకంలో వ్రాయించాలి. ఈ గ్రామానికి పన్ను ఇవ్వకుండా అనుమతి (మినహాయింపు) ఉంది, ఈ గ్రామం ఇంతమంది యుద్ధభటుల్ని ఇస్తుంది; ఈ గ్రామంనుంచి ధాన్యరూపంలోను, పశువులరూపంలోను, ధనరూపంలోను, అటవీసంపదరూపంలోను, పనిచేసేవాళ్ల రూపంలోను, ఇంత పన్ను లభిస్తుంది, అనే విషయం కూడా పుస్తకాలలో వ్రాయించాలి.

2. సమాహర్త పర్యవేక్షణలో గోపుడు (Revenue Officer) ఐదు గ్రామాల విషయాలు గాని, పది గ్రామాల విషయాలు గాని చూడాలి.

3. నది, పర్వతం మొదలైనవాటిని పట్టి గ్రామాల సరిహద్దులను ప్రమాణాన్ని నిర్ణయించాలి. దున్నే భూమి, దున్నని (సాగులో లేని) భూమి, కేదారం (ఊడ్పు భూమి),

ఉద్యానం, అరటితోటలు మొదలైనవి, వాటం (చెరుకుతోట మొదలైనవి), వనం, వాస్తువు(ఇళ్లు కట్టిన ప్రదేశం), చైత్యాలు,(పవిత్రస్థానాలు లేదా భవనాలు (కాంగ్లే) మహావృక్షాలు గ.శా), దేవాలయాలు, ఆనకట్టలు, శ్మశానాలు, సత్రాలు (అన్నదానశాలలు), పానీయశాలలు, పుణ్యస్థానాలు, పశువులు మేసే బీళ్లు, మార్గాలు (రోడ్లు) - వీటి అన్నింటికీ సంబంధించిన విషయాలు కూడ పుస్తకాలలో వ్రాయించాలి. వీటిని పట్టి సరిహద్దుల ప్రమాణాన్ని, అరణ్యాల ప్రమాణాన్ని, మార్గాల ప్రమాణాన్ని, సంప్రదానాన్ని (ఎవరు ఎవరికి ఏది ఇచ్చారో దానిని), అమ్మకాలను, ధాన్యాదులను, ఋణాలు ఇచ్చి కర్షకాదుల విషయంలో చూపిన అనుగ్రహాన్ని, పరిహారాన్ని (మినహాయింపులను exemptions) పుస్తకాలలో వ్రాయించి జాగర్తచేయాలి. ఎన్ని ఇళ్లు ఉన్నాయో, వాటిలో ఎన్ని పన్ను చెల్లిస్తాయో, ఎన్ని చెల్లించవో - ఆ విషయం కూడ పుస్తకస్థం చేయించాలి (ఇవన్నీ గోపుడు చేయవలసిన పనులు).

మూ. 1. తేషు చ ఏతావత్ చాతుర్వర్ణ్యమ్, ఏతావన్తః కర్షకగోరక్షకవైదేహ కారుకర్మకరదాసాశ్చ; ఏతావచ్చ ద్విపదచతుష్పదమ్, ఇదం చ హిరణ్య విశిష్ట శుల్కదణ్డం సముత్తిష్ఠతీతి.

2. కులానాం చ స్త్రీపురుషాణాం చ బాలవృద్ధకర్మచరిత్రాజీవనవ్యయ పరిమాణం విద్యాత్.

3. ఏవం చ జనపదచతుర్భాగం స్థానికః చిన్తయేత్.

4. గోపస్థానికస్థానేషు ప్రదేష్టారః కార్యకరణం బలిగ్రహణం చ కుర్యుః.

వ్యా. 1. ఆ గృహాలలో నాలుగు వర్ణాలకు చెందినవాళ్లు ఇంతమంది నివసిస్తున్నారు; ఇంతమంది వ్యవసాయదారులు, గోరక్షకులు, శిల్పులు, కర్మకరులు, దాసులు ఆ గ్రామంలో ఉన్నారు. మొత్తం ఇంతమంది మనుష్యులు, ఇన్ని పశువులు ఉన్నాయి. ఈ గ్రామంనుంచి ఇంత ధనం, విశిష్టమైన పన్ను (ఘట్టాలు మొదలైనవాటిలో ఇచ్చే పన్ను), ఇంతమంది సైనికులు లభిస్తారు అనే విషయాలు ప్రతిగ్రామం విషయంలోను పుస్తకంలో వ్రాయాలి.

2. ఆ యా కులాలలో (కుటుంబాలలో) ఎంతమంది స్త్రీలు, పురుషులు, బాలులు, వృద్ధులు ఉన్నారో వాళ్లు ఏ ఏ పనులు చేస్తారో, వాళ్ల నడవడిక ఎలాంటిదో, వాళ్ల వృత్తి ఏదో, ఎంత ఖర్చుపెడుతూంటారో ఈ విషయాలన్నీ తెలుసుకోవాలి.

3. ఈ విధంగా జనపదంలోని నాల్గవ భాగాన్ని గూర్చిన అన్ని విషయాలూ స్థానికుడు (జనపదచతుర్థభాగాధిపతి - Divisional officer) తెలుసుకొని ఉండాలి.

4. ప్రదేష్టలు (అపరాధులను దండించే అధికారులు Magistrates)గోపుల యొక్క, స్థానికులయొక్క ప్రధానకార్యస్థానాలలో (Head quarters) తమ కర్తవ్యాలను నిర్వహిస్తూ పాతబాకీలను (బలి) వసూలు చేస్తూండాలి.

మూ. 1. సమాహర్తృప్రదిష్టాశ్చ గృహపతివ్యఞ్జనాః యేషు గ్రామేషు ప్రణిహితాః తేషాం గ్రామాణాం క్షేత్ర-గృహ-కులాగ్రం విద్యుః. మానసంజాతాభ్యాం క్షేత్రాణి, భోగపరిహారాభ్యాం గృహాణి, వర్ణకర్మభ్యాం కులాని చ. తేషాం జఙ్ఘాగ్రమ్, ఆయవ్యయౌ చ విద్యుః. ప్రస్థితాగతానాం చ ప్రవాసావాసకారణమనర్థ్యానాం చ స్త్రీపురుషాణాం చాచారప్రచారం విద్యుః.

వ్యా. సమాహర్తచేత పంపబడిన గృహస్థుల వేషాలలో ఉన్న గూఢచారులు ఏ గ్రామాలకు గూఢచారులుగా పంపబడ్డారో ఆ గ్రామాలలో మొత్తం వ్యవసాయభూమి ఎంత ఉంది, ఎన్ని ఇళ్లు ఉన్నాయి, ఎన్ని కులాలు (కుటుంబాలు) ఉన్నాయి అనే విషయాలు తెలుసుకోవాలి.వ్యవసాయం చేసే భూమి ఎంత ప్రమాణంలో ఉందో దానివల్ల ఎంత పంట లభిస్తుందో తెలుసుకోవాలి. గృహాల విషయంలో - ఏ గృహానికి ఎంత పన్ను విధించబడిందో, దేనికి పన్ను లేదో తెలుసుకోవాలి. కులాల విషయంలో ఏ కుటుంబం ఏ వర్ణానికి చెందినదో, ఏది ఏ పని (వృత్తిగా) చేస్తుందో తెలుసుకోవాలి. ఆ కులాలలో మొత్తం ఎంతమంది మనుష్యులు, పశువులు (జంఘాగ్రం=మొత్తం జంగమాలు, నడిచేవి) ఉన్నాయో, వాటి ఆయం ఎంతో, వ్యయం ఎంతో తెలుసుకోవాలి. గ్రామం వదలి మరొక గ్రామానికి (నివాసార్థం) తరలివెళ్లిన వాళ్లు, ఇతర గ్రామాలనుంచి వచ్చి ఈ గ్రామంలో నివసించే వాళ్లు, గ్రామం విడిచి వెళ్లి తిరిగి వచ్చిన వాళ్లు అలా చేయడానికి (ప్రవాసం వెళ్లడానికి, తిరిగి రావడానికి) కారణం ఏమో తెలుసుకోవాలి. అనర్థానికి కారణభూతులైన నాట్యకత్తెలు, కులటలు మొదలైన స్త్రీలయొక్క, విటులు జూదరులు మొదలైన పురుషులయొక్క రాకపోకలను, గూఢచారుల కార్యకలాపాలను తెలుసుకోవాలి.

మూ. 1.ఏవం వైదేహకవ్యఞ్జనాః స్వభూమిజానాం రాజపణ్యానాం, ఖనిసేతువనకర్మాన్తక్షేత్రజానాం పరిమాణమర్ఘఞ్చ విద్యుః. పరభూమిజాతానాం

వారిస్థలపథోపయాతానాం సారఫల్గుపణ్యానాం కర్మసు చ. శుల్కవర్తన్యాతివాహికగుల్మతరదేయభాగభక్తపణ్యాగారప్రమాణం విద్యుః.

2. ఏవం సమాహర్తృప్రదిష్టాః తాపసవ్యఞ్జనాః కర్షకగోరక్షకవైదేహకానామ్ అధ్యక్షాణాం చ శౌచాశౌచం విద్యుః. పురాణచోరవ్యఞ్జనాశ్చ అన్తేవాసినః చైత్యచతుష్పథశూన్యపదోదపాననదీనిపానతీర్థాయతనాశ్రమారణ్యశైలవనగహనేషు స్తేనామిత్రప్రవీరపురుషాణాం చ ప్రవేశనస్థానగమనప్రయోజనాన్యుపలభేరన్.

వ్యా. 1. ఈ విధంగానే సమాహర్త పంపిన వర్తకుల వేషంలో ఉన్న గూఢచారులు భూమిలో (తమ రాజ్యంలో) పండిన రాజపణ్యాల పరిమాణాన్ని, వాటి ఖరీదును, గనులలోను, సేతువులలోను, వనాలలోను, కార్యాగారాలలోను, పొలాలలోను పుట్టిన (తయారైన పండిన) పణ్యాల ప్రమాణాన్నీ, వాటి ఖరీదులను తెలుసుకోవాలి. పరరాష్ట్రాలలో పుట్టి (తయారై) జలమార్గస్థలమార్గాల ద్వారా వచ్చిన శ్రేష్ఠమైన వస్తువులయొక్క, సాధారణవస్తువులయొక్క క్రయవిక్రయాలను తెలుసుకోవాలి. శుల్కం (పన్ను) వర్తని (మార్గం పన్ను Road cess), వర్తకుల సరుకు చేరవేసేటప్పుడు కూడా వచ్చి రక్షించినందుకు పన్ను, గుల్మం (రాజభటస్థానం Police Station) దగ్గర ఇవ్వవలసిన పన్ను, పడవదాటడానికి పన్ను (రేవు) భాగాలు (Shares), బత్తెం, పణ్యగృహానికి ఇవ్వవలసిన అద్దె-వీటి ప్రమాణాన్ని (అనగా వీటివల్ల ఎంత ధనం వస్తున్నదో) తెలుసుకోవాలి.

2. అట్లే సమాహర్త పంపగా సంన్యాసులవేషాలలో వచ్చిన గూఢచారులు వ్యవసాయదారులయొక్క, గోరక్షకులయొక్క, వర్తకులయొక్క ఆ యా శాఖాధ్యక్షులయొక్క శౌచాశౌచాలను (ధనం విషయంలో నిజాయితీతో ఉండడం లేకపోవడం అనే విషయాలను) తెలుసుకోవాలి. సమాహర్తయొక్క అంతేవాసులు (దగ్గరగా ఉండే ఆంతరంగికులు) పాతదొంగల వేషాలతో (అనగా తాము ఆ ప్రాంతాలలో పూర్వం చాలా సార్లు దొంగతనాలు చేశామనీ, తమకు అక్కడ అనుపాను లన్నీ తెలుసు ననీ చెప్పుకొని పరిచయం ఏర్పరచుకొని) చైత్యాలలోను, చతుష్పథాలలోను, జనశూన్యస్థానాలలోను, నూతులు చెరువులు మొదలైనవాటి దగ్గర, నదుల దగ్గర,పానాగారాల దగ్గర, రేవుల వద్ద, దేవాలయాల దగ్గర, ఆశ్రమ-అరణ్య-పర్వత-ఉద్యానాలలోను, ప్రవేశించడానికి కష్టమైన పొదలు మొదలైనవి ఉన్నచోట్ల తిరుగుతూ

దొంగలు, శత్రువులు అధికవీరులైన పురుషులు మొదలైన వాళ్లు ఎందుకు వస్తున్నారో ఎక్కడ ఉంటున్నారో తెలుసుకోవాలి.

శ్లో. సమాహర్తా జనపదం చిన్తయేదేవముత్థితః,
చిన్తయేయుశ్చ సంస్థాస్తాః సంస్థాశ్చాన్యాః స్వయోనయః.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే అధ్యక్షప్రచారే ద్వితీయాధికరణే పఞ్చత్రింశోఽధ్యాయః
సమాహర్తృప్రచారః గృహపతి వైదేహకతాపసవ్యఞ్జనప్రణిధయశ్చ, ఆదితః
షట్పఞ్చాశః.

వ్యా. సమాహర్త ఎల్లప్పుడు జాగరూకుడై జనపదాన్ని చూచుకోవాలి. (పైన చెప్పిన) ఆ గూఢచారి సంస్థలు కూడ జనపదాన్ని చూచుకోవాలి. ఇతరకారణాలవల్ల ఏర్పరచబడిన ఇతరసంస్థలు కూడా జనపదానికి సంబంధించిన విషయాలు చూచుకోవాలి. సంస్థా=establishment.

బాలానందిని అను కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో అధ్యక్షప్రచారం అనే ద్వితీయాధికరణంలో సమాహర్తృప్రచారం, గృహపతివైదేహకతాపసవ్యంజనప్రణిధులు అనే ముప్పైఐదవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుండి యాభైఆరవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ షట్త్రింశోఽధ్యాయః

షట్పఞ్చాశత్తమం ప్రకరణమ్ - నాగరికప్రణిధిః

(Rules for City Superintendent)

మూ. 1. సమాహర్తృవత్ నాగరికో నగరం చిన్తయేత్. దశకులీం గోపః; వింశతికులీం చత్వారింశత్కులీం వా. స తస్యాం స్త్రీపురుషాణాం జాతి గోత్రనామకర్మభిః జఙ్ఘాగ్రమాయవ్యయౌ చ విద్యాత్.

2. ఏవం దుర్గచతుర్భాగం స్థానికః చిన్తయేత్.

3. ధర్మావసథినః పాషణ్డిపథికానావేద్య వాసయేయుః. స్వప్రత్యయాశ్చ తపస్వినః శ్రోత్రియాంశ్చ.

వ్యా. 1. సమాహర్త జనపదవ్యవహారా లన్నీ చూచుకొన్నట్లు నాగరికుడు నగరానికి సంబంధించిన అన్ని విషయాలు చూచుకోవాలి. గోపుడు (Section officer)

పది లేదా ఇరవై లేదా నలభై కుటుంబాలు చూచుకోవాలి. అతడు తన పర్యవేక్షణలో ఉన్న కుటుంబాలలో ఎంత మంది స్త్రీపురుషులున్నారో, వాళ్ల జాతి, పేర్లు, గోత్రాలు, వాళ్లు చేసే పనులు తెలుసుకోవాలి.

2. అట్లే స్థానికుడు (Divisional Warden) దుర్గంయొక్క నాల్గవభాగం చూచుకోవాలి.

3. ధర్మావసథులు (ధర్మశాలాధికారులు officers in charge of charitable lodging houses) బాటసారులుగా వచ్చిన పాషండులకు (పాశుపతశాక్యభిక్షుకాదులకు) ముందుగా గోపునికి తెలిపి ఆతని అనుమతితో నివాసం ఇవ్వాలి. తపస్సు చేసుకొనేవాళ్లకు, వేదాధ్యయనం చేసినవాళ్లకు, తానే పరీక్షించి, తనకు సంతృప్తి కలుగుతే వాసం ఇవ్వాలి.

మూ. 1. కారుశిల్పినః స్వకర్మస్థానేషు స్వజనం వాసయేయుః. వైదేహకాశ్చ అన్యోన్యం స్వకర్మస్థానేషు పణ్యానామదేశకాలవిక్రేతారమ్, అస్వకరణం చ నివేదయేయుః.

2. శౌణ్డికపాక్వమాంసికౌదనికరూపాజీవాః పరిజ్ఞాతమావాసయేయుః. అతివ్యయకర్తారమ్ అత్యాహితకర్మాణం చ నివేదయేయుః.

3. చికిత్సకః ప్రచ్ఛన్నవ్రణప్రతీకారకారయితారమ్, అపథ్యకారిణం చ గృహస్వామీ చ నివేద్య గోపస్థానికయోః ముచ్యతే అన్యథా తుల్యదోషః స్యాత్.

వ్యా. 1. చిన్న చిన్న పనులు చేసేవాళ్లు (కారు) శిల్పులు తమ మనుష్యుల్ని తమ కర్మస్థానాలలోనే నివసింపచెయ్యాలి. వర్తకులు ఇతరవర్తకులను పరస్పరం తమ కర్మస్థానాలలో నివసింపచెయ్యాలి. ఏ పణ్యం అమ్మేవాడు ఆ పణ్యం అమ్మేవానినే ఉంచుకోవాలి అనే నియమం లేకుండా ఏ వర్తకుని వద్దనైనా ఒక వర్తకుణ్ణి ఉంచుకొనవచ్చు అని భావం. పణ్యాలను దేశం కాని దేశంలో కాలం కాని కాలంలో అమ్మేవానిని, తనది కాని సరుకు అమ్మేవానిని గోప-స్థానికులకు తెలియపర్చాలి.

2. మద్యం అమ్మేవాళ్లు, పక్వమాంసం అమ్మేవాళ్లు, అన్నం అమ్మేవాళ్లు, వేశ్యలు తమకు పూర్వపరిచయం ఉన్నవానినే తమ ఇంట్లో ఉంచుకోవాలి. అధికంగా ఖర్చు పెట్టేవానిని, సాహసకృత్యాలు చేసేవానిని గోప-స్థానికులకు తెలియపర్చాలి.

3. వైద్యుడు రహస్యంగా వ్రణాలకి చికిత్స చేయించుకొనేవానినీ,ఇంటి యజమాని అపథ్యమైన పనులు (unsocial acts) చేసే తన ఇంట్లో ఉన్నవానినీ

గోపస్థానికులకు తెలిపినట్లయితే వాళ్ల బాధ్యతనుండి విముక్తు లౌతారు. అలా కాని పక్షంలో వీళ్లు కూడా వాళ్లతో సమానదోషం కలవాళ్లు అవుతారు.

మూ. 1. ప్రస్థితాగతౌ చ నివేదయేత్. అన్యథా రాత్రిదోషం భజేత. క్షేమరాత్రిషు త్రిపణం దద్యాత్.

2. పథికోత్పథికాశ్చ బహిరన్తశ్చ నగరస్య దేవగృహపుణ్యస్థానవన శ్మశానేషు సవ్రణమ్, అనిష్టోపకరణమ్, ఉద్భాణ్డీకృతమ్, ఆవిగ్నమ్, అతి స్వప్నమ్, అధ్వక్లాన్తమ్ అపూర్వం వా గృహ్ణీయుః.

3. ఏవమభ్యన్తరే శూన్యనివేశావేశనశౌణ్డికౌదనికపాక్వమాంసిక ద్యూతపాషణ్డావాసేషు విచయం కుర్యుః.

4. అగ్నిప్రతీకారం చ గ్రీష్మే. మధ్యమయోరహ్నః చతుర్భాగయోః అష్టభాగోఽగ్నిదణ్డః. బహిరధిశ్రయణం వా కుర్యుః.

వ్యా. 1. గృహస్వామి తన యింటిలోనుంచి ఎవరైనా బైటకు వెళ్లినా, వెళ్లి వచ్చినా గోపస్థానికులకు తెలపాలి. అలా తెలపకపోతే రాత్రి చౌర్యాపరాధం ఏదైనా జరిగితే అది వీనికి కూడా అంటుతుంది. అలాంటి దోషం ఏదీ జరగకపోయినా కూడ వాళ్లకి తెలపనందుకు మూడు పణాలు జుర్మానా చెల్లించాలి.

2. పథికులు (మహామార్గాలలో తిరిగే గూఢచారులు) ఉత్పథికులు (చిన్న మార్గాలలో తిరిగేవాళ్లు) నగరానికి బైటా లోపలా కూడ దేవాలయ - పవిత్రస్థాన - అరణ్య-శ్మశానాలలో కనబడిన గాయపడినవానిని, ఉండకూడని ఉపకరణాలు ఉన్నవానిని, పెద్ద బరువుక్రింద దాగి ఉన్నవానిని, కంగారుపడుతున్నవానిని, అతిగా నిద్రపోతున్నవానిని, దూరప్రయాణం చేసి అలసిన వానిని,కొత్తవానిని పట్టుకోవాలి.

3. ఇట్లే స్థానీయంలోపల కూడ జనశూన్యస్థానంలోను, ఆవేశనంలోను (శిల్పశాలలోను), మద్యం, అన్నం, పక్వమాంసం అమ్మేవాళ్ల నివాసాలలోను, జూదరుల ఇళ్లలోను, కాపాలికాదిపాషండుల ఇళ్లల్లోను సవ్రణాదులను వెదకాలి.

4. గ్రీష్మంలో పౌరులు అగ్నిప్రమాదం జరగకుండా చూచుకోవాలి. పగటి మధ్యమములైన రెండు అష్టమభాగాలలో (అనగా పగటి కాలాన్ని నాలుగు భాగాలు చేయగా రెండు మూడు చతుర్థభాగాలలో) అగ్ని రగల్చినవానికి పణంలో ఎనిమిదవ వంతు దండం. తప్పనిసరి అయితే ఆ సమయంలో వంట ఇంటి బైట చేసుకోవాలి.

మూ. 1. పాదః పఞ్చఘటీనామ్, కుమ్భద్రోణీ నిఃశ్రేణీపరశుశూర్పా ఙ్కుశకచగ్రహణీదృతీనాం చాకరణే.

2. తృణకటచ్ఛన్నాన్యపనయేత్. అగ్నిజీవిన ఏకస్థాన్ వాసయేత్. స్వగృహప్రద్వారేషు గృహస్వామినః వసేయురసంపాతినో రాత్రౌ. రథ్యాసు కుటవ్రజాః సహస్రం తిష్ఠేయుః, చతుష్పథద్వారరాజపరిగ్రహేషు చ.

వ్యా. 1. నీళ్లు నింపిన ఐదు చిన్న కుండలు, కుంభం, పెద్దకఱ్ఱతొట్టి, నిచ్చెన, గొడ్డలి, చేట, అంకుశం, కప్పుమీద ఉన్న ఆకులు మొదలైనవి లాగే సాధనం (కచగ్రహణి) - వీటిని గృహస్థులు ద్వారం ముందు సిద్ధంగా ఉంచకపోతే పావుపణం దండం.

2. నాగరికుడు గడ్డి, చాపలు కప్పిన వస్తువులు తొలగింపచెయ్యాలి. అగ్నితో జీవించేవాళ్ల నందరినీ ఒక చోట నివసింపచెయ్యాలి. రాత్రులందు గృహస్వాము లందరూ ఒక చోట గుమికూడకుండా తమ తమ ఇళ్ల ముంగిళ్ల దగ్గర ఉండాలి. వీథులలో నీళ్లు నింపిన వెయ్యికుండలు బారులలో ఉండాలి. నాలుగు వీథుల మొగలలోను, నగరద్వారాదుల దగ్గర, రాజుకు సంబంధించిన కోశాగారకుప్యాగారాదుల దగ్గర కూడా ఈ విధంగానే ఘటసహస్రం ఉంచాలి.

మూ. 1. ప్రదీప్తమనభిధావతః గృహస్వామినో ద్వాదశపణో దణ్డః. షట్పణః అవక్రయిణః. ప్రమాదాత్ దీప్తేషు చతుష్పఞ్చాశత్పణో దణ్డః.

2. ప్రాదీపికోఽగ్నినా వధ్యః.

3. పాంసున్యాసే రథ్యాయామష్టభాగో దణ్డః. పఙ్కోదకసంనిరోధే పాదః. రాజమార్గే ద్విగుణః.

4. పుణ్యస్థానోదకస్థానదేవగృహరాజపరిగ్రహేషు పణోత్తరా విష్ఠాదణ్డాః, మూత్రేష్వర్ధదణ్డాః.

5. భైషజ్యవ్యాధిభయనిమిత్తమ్ అదణ్డ్యాః.

వ్యా. 1. ఏదైనా ఇంటికి అగ్నిప్రమాదం జరిగినప్పుడు అది ఆర్పడానికి వెళ్లని అక్కడ ఉన్న గృహస్వామికి పన్నెండు పణాలు దండం. అద్దె ఇంట్లో ఉంటున్నవానికి ఆరు పణాలు దండం. అజాగర్తచేత ఇళ్లు అంటుకుంటే అలా అజాగర్తగా ఉన్నవానికి యాభైనాలుగు పణాల దండం.

2. ఎవరి ఇంటికైనా నిప్పు అంటించినవానిని ఆ నిప్పులోనే పడవేసి కాల్చివేయాలి.

3. వీథిలో బూడిద, చెత్త పోస్తే పణంలో ఎనిమిదవ వంతు దండం. బురదతో కూడిన నీళ్లు వీథిలో నిలిచే టట్లు చేసినట్లయితే పావుపణం దండం. రాజమార్గంలో బూడిద పోయడం, బురద నిలిచేటట్లు చేయడం - దీనికి పైన చెప్పిన దానికి రెట్టింపు దండం.

4. పుణ్యస్థానాలలోను, ఉదకస్థానాలలోను, దేవతాగృహాల దగ్గర, రాజగృహాల దగ్గర మలవిసర్జన చేస్తే ఒక్కొక్క పణం పెంచుకుంటూ దండం విధించాలి. అనగా పుణ్యస్థానాలలో ఒక పణం, ఉదకస్థానాలలో రెండు పణాలు ఇత్యాదివిధంగా. మూత్రవిసర్జన చేస్తే చెప్పిన దండాలలో సగం.

5. మందు తీసికొనడంవల్ల, వ్యాధివల్ల, భయంవల్ల ఇది జరిగితే దండించకూడదు.

మూ. 1. మార్జాలశ్వనకులసర్పప్రేతానాం నగరస్యాన్తరుత్సర్గే త్రిపణో దణ్డః. ఖరోష్ట్రాశ్వతరాశ్వపశుప్రేతానాం షట్పణః, మనుష్యప్రేతానాం పఞ్చాశత్పణః.

2. మార్గవిపర్యాసే శవద్వారాదన్యతః శవనిర్ణయనే పూర్వః సాహసదణ్డః. ద్వాఃస్థానాం ద్విశతమ్. శ్మశానాదన్యత్ర న్యాసే దహనే చ ద్వాదశపణో దణ్డః.

3. విషణ్ణాలికముభయతోరాత్రం యామతూర్యమ్. తూర్యశబ్దే రాజ్ఞో గృహాభ్యాశే సపాదపణమక్షణతాడనం ప్రథమపశ్చిమయామికమ్, మధ్యమయామికం ద్విగుణమ్. బహిశ్చతుర్గుణమ్.

వ్యా. 1. పిల్లి, కుక్క, ముంగిస, సర్పం-వీటి మృతదేహాలు నగరమధ్యలో పడవేసినవానికి మూడు పణాలు దండం. గాడిద, ఒంటె, కంచరిగాడిద, గుఱ్ఱం, ఆవులు మొదలైన ఇతరపశువులు-వీటి మృతశరీరాలను పడవేసిన వానికి ఆరు పణాల దండం. మనుష్యశవం పడవేసిన వానికి యాభై పణాల దండం.

2. శవాలను తీసికొని వెళ్లవలసిన మార్గం కాక మరొక మార్గంలో తీసికొని వెళ్లినా, శవద్వారం కాక మరొక ద్వారం నుంచి తీసికొని వెళ్లినా పూర్వసాహసదండం

విధించాలి.ద్వారపాలకులకి రెండు వందల పణాల దండం. శ్మశానం కాక మరొక చోట శవాన్ని నిలిపినా, కాల్చినా పన్నెండు పణాల దండం.

3. ఈ యామంలో రాజప్రాసాదం దగ్గర జనసంచారం జరగకూడదు అని సూచించే తూర్యం యామతూర్యం. రాత్రి రెండు చివర్ల ఉన్న యామాలలోను, అనగా మొదటి యామంలోను నాల్గవ యామంలోను యామతూర్యం మ్రోగించాలి. అయితే మొదటి యామంలో ఆరు గడియలు దాటిన తరవాత చివరి యామంలో ఇంకా ఆరు గడియలు ఉండగా మ్రోగించాలి. (విషణ్ణాలికం అనగా ఆరు నాలికలు, గడియలు విడిచిపెట్టి అని అర్థం. యామం అనగా జాము - మూడు గంటలు). తూర్యశబ్దం చేసిన తరవాత మొదటి యామంలోను చివరి యామంలోను రాజప్రాసాదం దగ్గర సంచరిస్తే ఒకటింపావు పణాలు అసమయసంచారదండం. రెండు మూడు యామాలలో సంచరిస్తే రెండున్నర పణాలు దండం. రాజప్రాసాదానికి సంబంధించిన బైట ప్రదేశాలలో సంచరిస్తే దీనికి నాలుగు రెట్లు దండం.

మూ. 1. శఙ్కనీయే దేశే లిఙ్గే పూర్వాపదానే చ గృహీతమ్ అనుయుఞ్జీత.

2. రాజపరిగ్రహోపగమనే నగరరక్షారోహణే చ మధ్యమః సాహసదణ్డః.

3. సూతికాచికిత్సకప్రేతప్రదీపయాననాగరికతూర్యప్రేక్షాగ్నినిమిత్తం ముద్రాభిశ్చ అగ్రాహ్యాః.

4. చారరాత్రిషు ప్రచ్ఛన్నవిపరీతవేషాః ప్రవ్రజితాః దణ్డశస్త్రహస్తాశ్చ మనుష్యాః దోషతో దణ్డ్యాః.

వ్యా. శంకించవలసిన ప్రదేశంలో ఉన్నప్పుడు శంకించతగిన గుర్తులతో (ముసుగు వేసుకొనడం, నీడలో నక్కి నిలబడడం మొదలైనవి) ఉన్నప్పుడు, పూర్వ అపరాధాలు చేసినవాడుగా పేరు ఉన్నప్పుడు, పట్టుబడినవానిని "ఇక్కడ ఎందుకు ఉన్నావు" ఇత్యాది విధంగా ప్రశ్నించాలి.

2. రాజసంబంధిఉద్యానాదులలో ప్రవేశించినా, నగరరక్షకోసం ఏర్పరచిన ప్రాకారాదులు ఎక్కినా మధ్యమసాహసదండం విధించాలి.

3. స్త్రీ ప్రసవించిన సందర్భంలోను, వైద్యునికొరకు, ఎవరైనా మరణించినప్పుడు, దీపంతోను, బండితోను, నాగరికుని తూర్యం మ్రోగినప్పుడు, నాటకాదులు

చూడడంకొరకు, అగ్నిప్రమాదాదులు వచ్చినప్పుడు సంచరించేవాళ్లని, ముద్ర దగ్గర ఉంచుకొని సంచరించేవాళ్లని పట్టుకొనగూడదు.

4. స్వేచ్ఛగా సంచరించడానికి అనుమతి ఉన్న రాత్రులలో (ఉత్సవాదిసమయాలలో) రహస్యవేషాలలో ఉన్నవాళ్లనీ, విపరీతవేషాలలో (అనగా స్త్రీలు పురుషవేషంలో పురుషులు స్త్రీవేషంలో) ఉన్నవాళ్లనీ, తిరిగే సంన్యాసుల్నీ (సాధువుల వేషంలో ఉన్నవాళ్లనీ) కఱ్ఱలూ ఆయుధాలు చేతిలో ఉన్నవాళ్లనీ పట్టి వాళ్ల అపరాధాన్ని అనుసరించి దండించాలి.

మూ. 1. రక్షిణామవార్యం వారయతాం, వార్యం చావారయతామ్ అక్షణద్విగుణో దణ్డః. స్త్రియం దాసీమధిమేహయతాం పూర్వః సాహసదణ్డః; అదాసీం మధ్యమః, కృతావరోధామ్ ఉత్తమః, కులస్త్రియం వధః.

2. చేతనాచేతనికం రాత్రిదోషమశంసతః నాగరికస్య దోషానురూపః దణ్డః, ప్రమాదస్థానే చ.

3. నిత్యముదకస్థానమార్గభూమిచ్ఛన్నపథవప్రప్రాకారరక్షావేక్షణం నష్టప్రస్మృతాపసృతానాం చ రక్షణమ్.

4. బన్ధనాగారే చ బాలవృద్ధవ్యాధితానాథానాం జాతనక్షత్రపౌర్ణమాసీషు విసర్గః.పుణ్యశీలాః సమయానుబద్ధా వా దోషనిష్క్రయం దద్యుః.

వ్యా. 1. రక్షకభటులు నివారించతగనివానిని నివారించినా, నివారించతగిన వానిని నివారించకపోయినా వాళ్లకి అక్షణదండానికి రెట్టింపు దండం. (సమయం కాని సమయంలో సంచిరించినందుకు విధించే దండం "అక్షణదండం". వెనుక చెప్పబడిన ఒకటింపావు పణాల దండం. దానికి రెట్టింపు రెండున్నర పణాలు). దాసియైన స్త్రీని బలాత్కరించి మానభంగం చేసిన రాజభటులకు పూర్వసాహసదండం విధించాలి. దాసి కాని స్త్రీని బలాత్కరిస్తే మధ్యమసాహసదండం. ఒక పురుషునితో నిశ్చితంగా ఉన్న స్త్రీని బలాత్కరిస్తే ఉత్తమసాహసదండం. కులస్త్రీని బలాత్కరించినవానికి మరణదండం.

2. రక్షకభటుడు రాత్రియందు సచేతనవ్యక్తులవల్ల గాని, అచేతనవస్తువుల వల్ల గాని జరిగిన దోషాన్ని నాగరికునికి చెప్పకపోయినా, తన కర్తవ్యంలో ఏమరిపాటుతో ఉన్నా ఆ దోషానికి దండం విధించాలి.

3. నదులు, నూతులు, చెరువులు మొదలైన ఉదకస్థానాలను, మార్గాలను, జలప్రవాహస్థానాలను, రహస్యమార్గాలను (సురంగాలు), ప్రాకారం మూలభాగాన్ని (వప్రం), ప్రాకారాన్ని రక్షించే ఏర్పాట్లను నాగరికుడు నిత్యమూ పర్యవేక్షిస్తూ ఉండాలి. నష్టమైన (స్వామి ఆసావధానంగా ఉండడంచేత పోయిన), మరచి విడిచివేసిన, తప్పించుకొని పోయిన (పశువులు మొదలైనవి) వస్తువులను కూడా నాగరికుడు రక్షించి స్వామికి అందజేయాలి.

4. కారాగారంలో బద్ధులై ఉన్న బాలుల్ని, వృద్ధుల్నీ, వ్యాధిగ్రస్తుల్నీ, అనాథుల్నీ రాజుగారి జన్మనక్షత్రోత్సవసమయాలలోను, పౌర్ణమాసులయందు విడిచిపెట్టివేయాలి. ఉత్తమస్వభావం గలవారు గాని, "ఇతడు మళ్లీ ఇలాంటి అపరాధం చేయకుండా నేను చూచుకుంటాను" అని హామీ ఇచ్చేవారు (సమయానుబద్ధాః) గాని కారాగారంనుంచి విడవవలసినవాళ్ల అపరాధానికి నిష్క్రయం (జామీను) ఇవ్వాలి.

శ్లో. దివసే పఞ్చరాత్రే వా బన్ధనస్థాన్ విశోధయేత్,
కర్మణా కాయదణ్డేన హిరణ్యానుగ్రహేణ వా.

వ్యా. ప్రతిరోజూ, లేదా ఐదు రోజుల కొకసారి ఖైదీలచేత పని చేయించి గాని, దెబ్బలు కొట్టించి గాని, వాళ్లదగ్గరనుండి ధనం తీసికొని గాని వాళ్లు చేసిన అపరాధం తగ్గేటట్లు చెయ్యాలి.

శ్లో. అపూర్వదేశాధిగమే యువరాజాభిషేచనే,
పుత్రజన్మని వా మోక్షో బన్ధనస్య విధీయతే.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే అధ్యక్షప్రచారే ద్వితీయాధికరణే షట్త్రింశోఽధ్యాయః
నాగరికప్రణిధిః; ఆదితః సప్తపఞ్చాశః.

ఏతావతా కౌటిలీయార్థశాస్త్రస్య అధ్యక్షప్రచారో ద్వితీయమధికరణం సమాప్తం.

వ్యా. క్రొత్త దేశం జయించినప్పుడు, యువరాజుకు అభిషేకం చేసినప్పుడు, పుత్రుడు జన్మించినప్పుడు రాజు ఖైదీలను విడిచిపెట్టాలి.

"బాలానందిని" అను కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో అధ్యక్షప్రచారం అనే రెండవ అధికరణంలో నాగరికప్రణిధి అనే ముప్పైఆరవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి యాభైఏడవ అధ్యాయం సమాప్తం.

దీనితో కౌటియార్థశాస్త్రంలోని అధ్యక్షప్రచారం అనే రెండవ అధ్యాయం సమాప్తం.

ధర్మస్థీయం - తృతీయమధికరణమ్

ప్రథమోఽధ్యాయః.

సప్తపఞ్చాశ, అష్టపఞ్చాశే ప్రకరణే - వ్యవహారస్థాపనా, వివాదపదనిబన్ధః

(ధర్మస్థీయం=న్యాయాధికారులను గూర్చినది (**Concerning Judges**) వ్యవహారస్థాపన=ఏది సరియైన వ్యవహారమో, ఏది కాదో నిర్ణయిం చడం (**Determination of valid and invalid transactions**). వివాదపదనిబంధం=వివాదాలను న్యాయస్థానానికి తీసికొనివెళ్లడం(**Filing of Law-suits**)

మూ. 1. ధర్మస్థాః త్రయస్త్రయోఽమాత్యాః జనపదసంధిసంగ్రహణ ద్రోణముఖస్థానీయేషు వ్యావహారికానర్థాన్ కుర్యుః.

2. తిరోహితాన్తరగారనక్తారణ్యోపధ్యుపహ్వరకృతాంశ్చ వ్యవహారాన్ ప్రతిషేధయేయుః. కర్తుః కారయితుశ్చ పూర్వః సాహసదణ్డః. శ్రోతౄణామేకైకం ప్రతి అర్ధదణ్డః. శ్రద్ధేయానాం తు ద్రవ్యవ్యపనయః.

3. పరోక్షేణాధికర్ణగ్రహణమ్ అవక్తవ్యకరా వాతిరోహితాః సిధ్యేయుః.

4. దాయనిక్షేపోపనిధి వివాహసంయుక్తాః స్త్రీణామనిష్కాసినీనాం వ్యాధితానాం చ అమూఢసంజ్ఞానామ్ అన్తరాగారకృతాః సిధ్యేయుః.

వ్యా. 1. ధర్మస్థులైన (న్యాయాధికారులైన ముగ్గురు అమాత్యులు కలిసి జనపదసంధి (అనగా సరిహద్దులలోని అంతపాలదుర్గం),లోను, సంగ్రహణం [పదిగ్రామాల ప్రధానాధిష్ఠానం] (Head quarters)లోను , ద్రోణముఖం (నాలుగు వందల గ్రామాల ప్రధానాధిష్ఠానం)లోను, స్థానీయం (ఎనిమిది వందల గ్రామాల ప్రధానాధిష్ఠానం)లోను ఆ యా వ్యవహారాలకు (Litigations) సంబంధించిన విషయాలు చూడాలి.

2. సంబంధించిన మనిషి లేని సమయంలోను (తిరోహిత - in absence), ఇంటిలోపల, రాత్రియందు, అరణ్యంలోను చేయబడినవి వంచనాపూర్వకంగా చేయబడినవి, మూడోవానికి తెలియకుండా ఇద్దరి మధ్య మాత్రమే జరిగినవి అయిన

వ్యవహారాలు (Transactions) చెల్ల వని నిషేధించాలి. తిరోహితం స్వామి-దేశ-కాల-క్రియా-ద్రవ్యాదిభేదాలచేత అనేకవిధమైనది. స్వామి అనుజ్ఞ లేకుండా ఇచ్చిన ధనాదికం స్వామితిరోహితం. సాక్షులు లేకుండా ఎక్కడో జరిగినది దేశతిరోహితం. చాలా కాలం పాటు ఉపేక్షితమైన ఋణాదికం కాలతిరోహితం. ప్రమాణపత్రం (ప్రామిసరీనోటు) ఎక్కడో ఉంచి ఋణాన్ని తీర్చ మని అడగడం క్రియాతిరోహితం. ద్విపాద-చతుష్పాదాదులను ఎదుట చూపకుండా వ్యవహరించడం ద్రవ్యతిరోహితం (గ.శా.). ఇలాంటి వ్యవహారం జరిపినవానికీ జరిపించినవానికీ కూడ పూర్వసాహసదండం విధించాలి. సాక్షులకు ఒక్కొక్కరికి సగం పూర్వసాహసదండం, ఇలాంటి వ్యవహారం జరిపినవాళ్లు నమ్మకస్థులైతే ఆ ధనం మాత్రం తీసివేసుకొనాలి. దండం ఉండదు.

2. ఏదైనా ఒక వస్తువు అక్కడ లేకపోయినా దానిని తాకట్టు పెట్టి తీసికొన్న ఋణాలు, అక్కడ ఉండే ఆచారాన్ని పట్టి దోషం లేనివిగా భావించబడే తిరోహితవ్యవహారాలు చెల్లుతాయి.

3. దాయవిభాగం, (ఆస్తి పంపకాలు), దాచడానికి వస్తువులు ఇవ్వడం (నిక్షేపం), లోపల ఏమున్నాయో చూపకుండా సీలు వేసి కొన్ని వస్తువులు మరొకరి దగ్గర ఉంచడం (ఉపనిధి), వివాహసంబంధమైన వ్యవహారాలు, బైటకు వెళ్లని స్త్రీలకు సంబంధించిన వ్యవహారాలు, స్మృతి తప్పని వ్యాధిగ్రస్తుల వ్యవహారాలు ఇంటి మధ్య జరిగినా అవి చెల్లుతాయి.

మూ. 1. సాహసానుప్రవేశకలహవివాహరాజనియోగయుక్తాః పూర్వరాత్రవ్యవహారిణాం చ రాత్రికృతాః సిధ్యేయుః.

2. సార్థవ్రజాశ్రమవ్యాధచారణమధ్యేష్వరణ్యచరాణామరణ్యకృతాః సిధ్యేయుః.

3. గూఢాజీవిషు చ ఉపధికృతాః సిధ్యేయుః.

4. మిథఃసమవాయే చ ఉపహ్వరకృతాః సిధ్యేయుః.

5. అతోఽన్యథా న సిధ్యేయుః. అపాశ్రయవద్భిశ్చ కృతాః, పితృమతా పుత్రేణ, పిత్రా పుత్రవతా, నిష్కులేన భ్రాత్రా, కనిష్ఠేనావిభక్తాంశేన, పతిమత్యా పుత్రవత్యా చ స్త్రియా, దాసాహితకాభ్యామ్, అప్రాప్తాతీతవ్యవహారాభ్యామ్, అభిశస్తప్రవ్రజితవ్యఙ్గవ్యసనిభిశ్చ అన్యత్ర నిసృష్టవ్యవహారేభ్యః.

వ్యా. 1. సాహసయుక్తమూ (బలాత్కారంగా లాగికొనడం మొదలైన పద్ధతులలో జరపబడినది), ఇతరుల ఇళ్లల్లో ప్రవేశించి చేయబడినది, కలహయుక్తం, (కలహించి చేసిన వ్యవహారం), వివాహసంబంధమైన వ్యవహారం, రాజాజ్ఞవల్ల జరిగినదీ, రాత్రి పూర్వభాగంలో వ్యవహరించే వేశ్యలు, కల్లు దుకాణాలవాళ్లు మొదలైనవాళ్ల వ్యవహారం - ఇవి రాత్రులయందు జరిగినా చెల్లుతాయి. అలాంటి వ్యవహారాలను చెల్ల వని కొట్టి వేయకూడదు.

2. వర్తకుల సముదాయాలు, గోపాలకాదులు, ఆశ్రమవాసులు, బోయవాళ్లు (ఆటవికులు), చారణులు (గారడీవాళ్లు మొదలైనవాళ్లు), వనచరులు-వీళ్ల మధ్య జరిగిన వ్యవహారాలు అరణ్యాలలో జరిగినా కూడ చెల్లుతాయి.

3. గూఢమైన ఆజీవిక కలవాళ్లు (నకిలీ బంగారం, నకిలీ నాణాలు మొదలైనవాటితో వ్యవహరించేవాళ్లు) చేసిన (మోసంతో చేసిన) వ్యవహారాలు చెల్లుతాయి. అనగా వాటిని న్యాయాధికారులు విచారణకు చేపట్టాలి.

4. స్త్రీపురుషులు రహస్యంగా చేసుకొన్న గాంధర్వవివాహాదులు చెల్లుతాయి.

5. పైన చెప్పిన అవవాదలు (exceptions) తప్ప మిగిలిన తిరోహితాదివ్యవహారాలు చెల్లవు. వాటిని విచారించవలసిన పని లేదు. అస్వతంత్రులు, తండ్రి ఉన్న కుమారుడు, కుమారు డున్న తండ్రి, కుటుంబంనుంచి బైటకు వెళ్లిపోయిన సోదరుడు, ఆస్తి పంచుకొనని చిన్నవాడు (చిన్న సోదరుడు), భర్త, పుత్రుడు ఉన్న స్త్రీ, దాసుడు, తాకట్టు ద్వారా పని చేసేవాడు, ప్రాప్తవ్యవహారుడు కానివాడు అనగా మైనార్టీ తీరనివాడు, వ్యవహారవయస్సు దాటిపోయినవాడు అనగా డెబ్బైఏళ్ల వయస్సు దాటినవాడు (గ.శా.) పండుముదుసలియై వ్యవహరించజాలని స్థితిలో ఉన్నవాడు (కాంగ్లే) మహాపాతకాలు చేసి వెలివేయబడినవాడు, సంన్యాసం తీసుకొన్నవాడు, మూగ, చెముడూ మొదలైన దోషాలున్నవాడు, మద్యపానాదివ్యసనా లున్నవాడు తీసికొనివచ్చిన వ్యవహారాలు కూడ చెల్లవు. అయితే వీటిలో ప్రత్యేకంగా అనుమతి పొంది చేసిన వ్యవహారాలు చెల్లుతాయి. అనగా తండ్రి కుమారునికి, కుమారుడు తండ్రికి, భర్తృ పుత్రులు స్త్రీకి ఇత్యాదివిధంగా అనుమతి (Power of attorney) ఇస్తే చెల్లుతాయి.

మూ. 1. తత్రాపి క్రుద్ధేనార్తేన, మత్తేన, ఉన్మత్తేన, అవగృహీతేన వా కృతా వ్యవహారాః న సిధ్యేయుః. కర్తృకారయితృశ్రోతౄణాం పృథగ్యథోక్తాః దణ్డాః.

2. స్వే స్వే తు వర్గే దేశే కాలే చ స్వకరణకృతాః సంపూర్ణాచారాః శుద్ధ దేశాః దృష్టరూపలక్షణప్రమాణగుణాః సర్వవ్యవహారాః సిధ్యేయుః.

3. పశ్చిమం చైషాం కరణమాదేశాధివర్జం శ్రద్ధేయమ్.

వ్యా. 1. అయితే - అవసృష్టవ్యవహారులలో కూడ కోపంతో ఉన్నవాడు, మత్తులో ఉన్నవాడు, ఉన్మత్తుడు, ఇతరుల అధీనంలో ఉన్నవాడు చేసిన వ్యవహారాలు చెల్లవు. అలాంటివాళ్లు వ్యవహారం తీసికొనివచ్చి నప్పుడు చేసినవాళ్లని, చేయించినవాళ్లని, సాక్షులనూ వేరువేరుగా వెనుక చెప్పినట్లు దండించాలి.

2. సమాజంలోని ఆ యా వర్గాలకు చెందినవాళ్లు తగిన ప్రదేశంలో, తగిన కాలంలో, తమకు ఉన్న హక్కుప్రకారం (స్వకరణ) చేసిన, పూర్తి నియమానుసరణం గల (సంపూర్ణచారాః - done with all formalities duly observed), దోషం లేని సాక్ష్యాదిప్రమాణం గల (శుద్ధదేశాః - with admissible evidence) చూడబడిన స్వరూపాలు, లక్షణాలు, ప్రమాణాలు (బరువు ఎత్తు మొదలైనవి) తెలుపు నలుపు మొదలైన గుణాలు గల సమస్తవ్యవహారాలు కూడ చెల్లుతాయి.

3. ఈ వ్యవహారాలలో రెండు కరణాలు (వ్రాసుకొన్న పత్రాలు - documents) ఉన్నప్పుడు చివరిదానిని నమ్మాలి. అయితే ఆదేశం (ఒక వస్తువును కొనడం ద్వారా గాని, దానంగా గాని తనదిగా చేసుకోవడం ఆదేశం), తాకట్టు-ఈ రెండింటి విషయంలో మొదటి కరణమే ప్రమాణం.

మూ. 1. సంవత్సరమ్, ఋతుం, మాసం, దివసం, కరణమ్, అధికరణమ్, ఋణం వేదకావేదకయోః కృతసమర్థావస్థయోః దేశగ్రామజాతిగోత్రనామకర్మాణి చాభిలిఖ్య వాదిప్రతివాదిప్రశ్నాన్ అర్థానుపూర్వ్యా నివేశయేత్, నివిష్టాంశ్చ అవేక్షేత.

2. నిబద్ధం పాదముత్సృజ్య అన్యం పాదం సంక్రామతి. పూర్వోక్తం పశ్చిమార్థేన నాభిసందత్తే. పరవాక్యమనభిగ్రాహ్యమభిగ్రాహ్య అవతిష్ఠతే. ప్రతిజ్ఞాయ దేశం నిర్దిశేత్యుక్తే న నిర్దిశతి. హీనదేశమదేశం వా నిర్దిశతి. నిర్దిష్టాదన్యం దేశముపస్థాపయతి, ఉపస్థితే అర్థవచనే నైవమ్ ఇత్యపవ్యయతే. సాక్షిభిరవధృతం నేచ్ఛతి. అసంభాష్యే దేశే సాక్షిభిః మిథః సంభాషతే ఇతి పరోక్తహేతవః.

వ్యా. 1. ఎవరైనా అభియోగంతో (కేసు పెట్టడానికి) న్యాయస్థానానికి వెళ్లినప్పుడు అక్కడ ఉన్న లేఖకుడు కలి-శకాదివర్షం, మాసం, పక్షం, దివసం(తిథి), బవ-బాలవ మొదలైనకరణం(గ.శా) కార్యస్థానం Office (కాంగ్లే) అధికరణం (స్థానీయం, ద్రోణముఖం మొదలైనది) ఋణం, ఋణం ఇచ్చినవాడు తీసుకొన్నవాడు అని నిర్ణయించబడిన (కృతసమర్థావస్థయోః) వేదకునియొక్క (వాదియొక్క) అవేదకునియొక్క (ప్రతివాదియొక్క) దేశ-గ్రామ-జాతి-గోత్ర-నామ వృత్తులు వ్రాసి వాదిప్రతివాదుల ప్రశ్నలను (సమాధానాలను) అర్థక్రమంలో వ్రాయాలి. అలా వ్రాసినవి సరిగా ఉన్నాయా లేదా అని మళ్లీ చూచుకోవాలి, లేదా న్యాయాధికారి పరిశీలించాలి.

2. అభియోగంలో ఓడిపోవడానికి హేతువులను చెపుతున్నాడు - వాది ముందు వ్రాయించిన విషయం విడిచిపెట్టి మరొక విషయంలోనికి వెడతాడు. ముందు చెప్పినదానిని తరవాత చెప్పినదానిచేత సమర్థించడు, (ముందు ఒకటి తరవాత మరొకటి చెపుతాడు). దూషించదగని ప్రతివాది చెప్పిన మాటలు దూషించి అందులో ఏమి దోషం ఉంది అని అడిగితే మౌనంగా ఉండిపోతాడు. దేశాన్ని అనగా సాక్షులను ప్రతిజ్ఞ చేసి అనగా నాకు ముగ్గురు సాక్షులున్నారు అని చెప్పి, వాళ్లెవరో చెప్ప మంటే చెప్పడు (గ.శా.) ఒక విషయం గట్టిగా చెప్పి సాక్ష్యాధారాలు చూప మంటే చూపడు. ముగ్గురు సాక్షుల్ని చూపుతా నని చెప్పి ఒకనినే చూపుతాడు. సాక్షులుగా ఉండకూడని దగ్గరబంధువుల్ని సాక్షులుగా చూపుతాడు. (గ.శా.) బలం లేని సాక్ష్యాధారం (దేశం=evidence) చూపుతాడు; లేదా తప్పుడు సాక్ష్యాధారంగా (false evidence గా) చూపుతాడు (కాంగ్లే). ముందు చెప్పిన సాక్షిని కాక మరొక సాక్షిని తీసుకొనివస్తాడు (గ.శా.) ముందు చూపుతానన్న సాక్ష్యాధారానికి బదులు మరొకటి చూపిస్తాడు (కాంగ్లే). వచ్చిన సాక్షి విషయం చెపుతూండగా అది అలా కాదు అని నిరాకరిస్తాడు (గ.శా.) సాక్ష్యాధారం (evidence) చూపినప్పుడు అది సరియైనది కాదు అని అంటాడు. సాక్షులు చెప్పినదానిని ఒప్పుకొనడు. సాక్షులతో మాటలాడకూడని ప్రదేశంలో వాళ్లతో మాట్లాడతాడు-ఇవన్నీ పరోక్తహేతువులు అనగా అభియోగంలో పరాజయం (పరోక్త) చెందడానికి హేతువులు.

మూ. 1. పరోక్తబన్ధః పఞ్చబన్ధః, స్వయంవాదిదణ్డః దశబన్ధః. పురుషభృతిరష్టాంశః, పథిభక్తమర్ఘవిశేషతః, తదుభయం నియమ్యో దద్యాత్.

2. అభియుక్తో న ప్రత్యభియుఞ్జీత, అన్యత్ర కలహసాహసార్థసమ

వాయేభ్యః. న చాభియుక్తే అభియోగోఽస్తి.

3. అభియోక్తా చేత్ ప్రత్యుక్తః తదహరేవ న ప్రతిబ్రూయాత్, పరోక్తః స్యాత్. కృతకార్యవినిశ్చయో హ్యభియోక్తా, నాభియుక్తః.

4. తస్యాప్రతిబ్రువతః త్రిరాత్రం సప్తరాత్రమితి. అత ఊర్ధ్వం త్రిపణావరార్ధ్యం ద్వాదశపణపరం దణ్డం కుర్యాత్. త్రిపక్షాదూర్ధ్వమ్ అప్రతిబ్రువతః పరోక్తదణ్డం కృత్వా యాన్యస్య ద్రవ్యాణి స్యుః తతోఽభియోక్తారం ప్రతిపాదయేత్ అన్యత్ర వృత్త్యుపకరణేభ్యః. తదేవ నిష్పతతః అభియుక్తస్య కుర్యాత్. అభియోక్తుః నిష్పాతసమకాలః పరోక్తభావః. ప్రేతస్య వ్యసనినో వా సాక్షివచనాః సారమ్. అభియోక్తా దణ్డం దత్త్వా కర్మ కారయేత్. ఆధిం వా స కామం ప్రవేశయేత్. రక్షోఘ్నరక్షితం వా కర్మణా ప్రతిపాదయేత్, అన్యత్ర బ్రాహ్మణాత్ ఇతి.

వ్యా. 1. అభియోగంలో పరాజయం పొందినవానికి (వివాదాస్పదమైన ధనంలో) ఐదవ వంతు జుర్మానా. సాక్షులు లేకుండా తనే వాదించుకొన్నవానికి (గ.శా.), స్వయంగా తన తప్పు అంగీకరించినవానికి పదవ వంతు దండం. నౌకరుకు పణంలో ఎనిమిదవ భాగం ఇవ్వాలి. దారిబత్తెం (సాక్షుల్ని తీసుకొనిరావడం వంటి పనులమీద వెళ్లినందుకు) అప్పుడున్న ఖరీదులను పట్టి ఇవ్వాలి. ఈ రెండు ఖర్చులూ పరాజితుడు ఇవ్వాలి.

2. అభియుక్తుడు (ఎవనిమీద కేసు పెట్టబడిందో అతడు) అభియోక్త మీద అభియోగం తీసుకొనిరాకూడదు. అయితే కలహం, బలాత్కారంగా ధనాపహారం మొదలైన సాహసం, వర్తకుల సముదాయం వీటికి సంబంధించిన అభియోగాలు నడుస్తున్నప్పుడు అభియుక్తుడు అభియోక్తమీద అభియోగం తీసికొనిరావచ్చు, ఒకనిపై ఒక అభియోగం విచారణ జరుగుతున్నప్పుడు ఆ అభియుక్తుని మీద మరొకడు క్రొత్త అభియోగం తీసికొనిరాకూడదు.

3. అభియోక్త (Plaintiff) తన వాదానికి అభియుక్తుడు (defendent) సమాధానం చెప్పినప్పుడు వెంటనే ఆ రోజునే, దానికి ప్రతిసమాధానం చెప్పకపోతే అతడు (అభియోక్త) పరాజితుడు అవుతాడు. ఎందువల్ల ననగా ముందుగా ఒక కార్యాన్ని (తనకు ఇంత రావాలి, ఇలాంటి అన్యాయం జరిగింది ఇత్యాదివిధంగా) నిర్ణయించుకొనే అభియోక్త న్యాయాలయానికి వస్తాడు కదా? అభియుక్తుడు ఆ విధంగా రాడు,

4. అభియుక్తుడు తనపైన వచ్చిన అభియోగానికి సమాధానం చెప్పడానికి (న్యాయాధికారి) మూడు రోజులు గాని ఏడు రోజులు గాని సమయం ఇవ్వాలి. ఆ సమయం దాటిన తరవాత కూడా సమాధానం రాకపోతే కనీసం మూడు పణాలు, గరిష్ఠం పన్నెండు పణాలు జుర్మానా వెయ్యాలి. మూడు పక్షాల తరవాత కూడా సమాధానం చెప్పకపోతే అభియోగంలో పరాజయం పొందినందుకు విధించవలసిన జరిమానా వేసి అతని ద్రవ్యాలను అభియోక్తకు వశం చెయ్యాలి. వాని వృత్తికి ఉపయోగించే సాధనాలు మాత్రం జప్తు చేయకూడదు, అభియుక్తుడు చెప్పకుండా పారిపోయినప్పుడు (పరారీ అయినప్పుడు) కూడ ఇట్లే చెయ్యాలి. అభియుక్తుడు పారిపోతే వెంటనే అతడు పరాజయం పొందినట్లే. అభియోక్తగాని, అభియుక్తుడు గాని మరణించినా, ఆపదలో చిక్కుకొన్నా వాళ్ల ధనం సాక్షులు చూపిన వాళ్ల బంధువులకు చెందుతుంది. (గ.శా.) అయితే కాంగ్లే "సాక్షివచనమసారమ్" సాక్ష్యం చెప్పిన తరవాత ఆ సాక్షి మరణించినా, ఆపదలో చిక్కుకొన్నా అతడు అంతకు ముందు చెప్పిన సాక్ష్యానికి విలువ లేదు అని అర్థం చెప్పాడు. ఈ పాఠం గ్రహించినా కూడ "ప్రేతస్య వ్యసనినో వా' ' అనే వాటిని వెనుకటి వాక్యంలో ఉన్న "అభియోక్తుః"కు అన్వయించి - "అభియోక్త మరణించినా, ఆపద చెందినా సాక్షుల సాక్ష్యానికి విలువ ఉండదు" అని అర్థం చెపుతే బాగుంటుంది. అభియుక్తుడు నిర్ధనుడైన పక్షంలో అభియోక్త అభియుక్తుడు చెల్లించవలసిన జుర్మానా తానే న్యాయాలయానికి చెల్లించి అందుకు ప్రతిగా వానిచేత పని చేయించుకోవాలి. లేదా వానిచేత తన దగ్గర ఏదైన తాకట్టు పెట్టించాలి (కాంగ్లే). అభియుక్తుడు తనకు బదులు మరొకనిని పంపి (అధి) పనిచేయించాలి (గ.శా.) లేదా బ్రాహ్మణుడు తప్ప ఇతరుడైన అభియోక్త అభియుక్తుణ్ణి రక్షోఘ్నమంత్రాలచేత రక్షించి (వానికి ఏ దుర్బుద్ధీ కలగకుండా చేసి) పని చేయించుకోవాలి. (లేదా బ్రాహ్మణుడు తప్ప ఇతర అభియుక్తుల విషయంలో ఇలా చెయ్యాలి అని కూడా అర్థం చెప్పవచ్చును).

శ్లో. చతుర్వర్ణాశ్రమస్యాయం లోకస్యాచారరక్షణాత్,
నశ్యతాం సర్వధర్మాణాం రాజధర్మః ప్రవర్తకః.

వ్యా. న్యాయ్యమైన రీతిలో వ్యవహారాలను పర్యవేక్షించడం అనే ఈ రాజధర్మం నాలుగు వర్ణాలు, నాలుగు ఆశ్రమాలు (బ్రహ్మచర్యాద్యాశ్రమాలు) అనే లోకంయొక్క ఆచారాన్ని (ప్రవర్తనను) రక్షించడం ద్వారా రక్షణ లేకపోతే నశించిపోయే సర్వధర్మాలను చక్కగా ప్రవర్తింపచేస్తుంది.

శ్లో. ధర్మశ్చ వ్యవహారశ్చ చరిత్రం రాజశాసనమ్,
వివాదార్థశ్చతుష్పాదః పశ్చిమః పూర్వసాధకః.

వ్యా. ప్రజలలో వచ్చే వివాదవిషయాలకు (వివాదాల పరిష్కారానికి) ధర్మం, వ్యవహారం (ఇచ్చి పుచ్చుకోవడాలు=transactions),ప్రజలలోని ఆచారాలు, రాజశాసనం అని నాలుగు పాదాలు ఉంటాయి. తరువాతది పూర్వాన్ని బాధిస్తుంది. అనగా ధర్మంకంటె వ్యవహారం, ధర్మ వ్యవహారాల కంటె చరిత్రం, ధర్మ-వ్యవహార-చరిత్రాలకంటె రాజశాసనం బలవత్తరం.

శ్లో. అత్ర సత్యే స్థితో ధర్మో వ్యవహారస్తు సాక్షిషు,
చరిత్రం సంగ్రహే పుంసాం రాజ్ఞామాజ్ఞా తు శాసనమ్.

వ్యా. ఈ నాల్గింటిలో ధర్మం సత్యంమీద ఆధారపడి ఉన్నది. ఉన్నది ఉన్నట్లుగా చూడడం ధర్మం అని అర్థం. వ్యవహారం సాక్షులమీద ఆధారపడి ఉంటుంది. చారిత్రం సమాజంలోని పదిమందీ అనుకొని నిర్ణయించినదానిమీద ఆధారపడి ఉంటుంది. శాసనం అనగా రాజుల ఆజ్ఞ.

శ్లో. రాజ్ఞః స్వధర్మః స్వర్గాయ ప్రజా ధర్మేణ రక్షితుః,
అరక్షితుర్వా క్షేప్తుర్వా మిథ్యాదణ్డమతోఽన్యథా.

వ్యా. ప్రజలను ధర్మానుసారం రక్షించడం అనేది రాజుయొక్క స్వధర్మం. అది రాజుకు స్వర్గం లభింపచేస్తుంది. రక్షించనివానికి గాని, అన్యాయ్యమైన దండాన్ని విధించేవానికి గాని కలిగే ఫలం దీనికి విరుద్ధంగా (నరకరూపంలో) ఉంటుంది.

శ్లో. దణ్డో హి కేవలో లోకం పరం చేమం చ రక్షతి,
రాజ్ఞా పుత్రే చ శత్రౌ చ యథాదోషం సమం ధృతః.

వ్యా. శత్రువు విషయంలోను, పుత్రుని విషయంలోను భేదం లేకుండా, దోషానుసారం రాజు విధించే దండం మాత్రమే ఈ లోకాన్నీ, పరలోకాన్నీ రక్షిస్తుంది.

శ్లో. అనుశాసద్ధి ధర్మేణ వ్యవహారేణ సంస్థయా,
న్యాయేన చ చతుర్థేన చతురన్తాం మహీం జయేత్.

వ్యా. ధర్మాన్నీ, వ్యవహారాన్నీ, లోకాచారాన్నీ,నాల్గవదైన న్యాయాన్నీ అనుసరించి పాలన కొనసాగించే రాజు నాలుగు ఎల్ల లున్న భూమి నంతా జయించకలుగుతాడు.

శ్లో. సంస్థయా (స్థా వా) ధర్మశాస్త్రేణ శాస్త్రం వా వ్యావహారికమ్,
యస్మి న్నర్థే విరుధ్యేత ధర్మేణార్థం వినిర్ణయేత్.

వ్యా. ఏ విషయంలో లోకాచారం గాని, వ్యవహారం కోసం కల్పితమైన శాస్త్రంగాని ధర్మశాస్త్రానికి విరుద్ధంగా ఉంటుందో అక్కడ ఆ విషయాన్ని ధర్మశాస్త్రానుసారం నిర్ణయించాలి. (బ్రాకెట్సులో ఇచ్చిన పాఠం తీసికొనబడింది).

శ్లో. శాస్త్రం విప్రతిపద్యేత ధర్మన్యాయేన కేన చిత్,
న్యాయస్తత్ర ప్రమాణం స్యాత్ తత్ర పాఠో హి నశ్యతి.

వ్యా. ఏదైనా ఒక ధర్మానికి సంబంధించిన న్యాయంతో ధర్మశాస్త్రానికి విరోధం వస్తే అక్కడ న్యాయమే ప్రమాణం. అలాంటి విషయంలో ధర్మశాస్త్రవచనం విఫలం అవుతుంది.న్యాయం అనగా లోకాచారం అని గ.శా. రాజశాసనం అని కాంగ్లే.

శ్లో. దృష్టదోషః స్వయంవాదః స్వపక్షపరపక్షయోః,
అనుయోగార్జవం హేతుః శపథశ్చార్థసాధకః.

వ్యా. ఒక అభియోగాన్ని నిర్ణయించడానికి సాక్షులే కాకుండా మరి కొన్ని ఉపాయాలు చెపుతున్నాడు - ప్రత్యక్షంగా చూచిన దోషం (అపరాధం), చేసినవాడు స్వయంగా ఒప్పుకొనడం,తన పక్షంవాళ్లనీ, పరపక్షంవాళ్లనీ ప్రశ్నించడం ఆర్జవం (మోసం లేకపోవడం), యుక్తి, ఒట్టు పెట్టించడం ఇవి కూడా విషయాన్ని నిర్ధారణచేయడానికి సాధనాలు.

శ్లో. పూర్వోత్తరార్థవ్యాఘాతే సాక్షివక్తవ్యకారణే,
చారహస్తాచ్చ నిష్పాతే ప్రదేష్టవ్యః పరాజయః.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే ధర్మసంస్థీయే తృతీయాధికరణే ప్రథమోఽధ్యాయః
వివాదపదనిబన్ధః ఆదితోఽష్టపఞ్చాశః.

వ్యా. ముందు చెప్పినదానికీ తరవాత చెప్పినదానికీ విరోధం ఉన్నా, సాక్షుల సాక్ష్యంలో దోషం ఉన్నా, కారాగారరక్షకులనుండి తప్పించుకొని పారిపోయినా ఆ అభియోగం కొట్టివెయ్యాలి.

"బాలానందిని" అనే కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో, ధర్మస్థీయం అనే తృతీయాధికరణంలో వివాదపదనిబంధాన్ని గూర్చిన మొదటి అధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి యాభైయెనిమిదవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ ద్వితీయో ఽధ్యాయః

ఏకోనషష్టితమం ప్రకరణం - వివాహసంయుక్తం - వివాహధర్మః స్త్రీధనకల్పః, ఆధివేదనికమ్ (భార్య ఉండగా పురుషుడు మరొకవివాహం చేసికొనడం ఆధివేదనికం)

మూ. 1. వివాహపూర్వో వ్యవహారః, 2. కన్యాదానం కన్యామలంకృత్య బ్రాహ్మో వివాహః, 3. సహధర్మచర్యా ప్రాజాపత్యః, 4. గోమిథునాదానాదార్షః, 5. అన్తర్వేద్యామృత్విజే దానాత్ దైవః. 6. మిథఃసమవాయాత్ గాన్ధర్వః, 7. శుల్కాదానాదాసురః. 8. ప్రసహ్యాదానాద్రాక్షసః. 9. సుప్తాదానాత్ పైశాచః. 10. పితృప్రమాణాః చత్వారః పూర్వే ధర్మ్యాః. మాతాపితృప్రమాణాః శేషాః.తౌ హి శుల్కహరౌ దుహితుః.అన్యతరాభావే అన్యతరో వా.

11. ద్వితీయం శుల్కం స్త్రీ హరేత. సర్వేషాం ప్రీత్యారోపణ మప్రతిషిద్ధమ్.

వ్యా. 1. అన్ని వ్యవహరాలు (లావాదేవీలు) వివాహంతోనే ప్రారంభం అవుతాయి. 2. కన్యని అలంకరించి వరునికి ఇవ్వడం 'బ్రాహ్మవివాహం". 3. ఇద్దరూ కలిసి ధర్మం ఆచరించండి అని చెప్పి కన్యను ఇస్తే అది 'ప్రాజాపత్యవివాహం', 4. వరునినుంచి గోమిథునం (ఆవు, ఎద్దు) తీసికొని కన్యనిస్తే అది 'అర్షవివాహం', 5. యజ్ఞవేది దగ్గర ఋత్విక్కుకి కన్యను ఇస్తే అది 'దైవవివాహం', 6. స్త్రీపురుషులు ఒండొరుల ఒప్పందంతో చేసికొన్న వివాహం 'గాంధర్వవివాహం', 7. వరుని దగ్గరనుంచి శుల్కం తీసికొని కన్య నిస్తే అది 'అసురవివాహం', 8. బలాత్కరించిన కన్యను హరించి తీసికొనిపోతే అది "రాక్షసవివాహం", 9. నిద్రపోతూన్న కన్యను తీసికొనిపోతే 'పైశాచవివాహం'.

10. మొదటి నాలుగు విధాల వివాహాలు తండ్రి అనుమతితో జరిగితే ధర్మసంమతమైనవి. మిగిలినవి తల్లిదండ్రు లిద్దరి అనుమతితో జరిగితే ధర్మసంమత మైనవి. ఎందువల్ల ననగా కుమార్తెకు వాళ్లిద్దరే శుల్కం తీసుకుంటారు. వాళ్లిద్దరిలో ఒకరు లేకపోతే ఉన్నవారు తీసుకుంటారు.

11. ద్వితీయశుల్కం, అనగా వరునితో నిర్ణయించినది కాక ప్రీతివశంచేత

ఇచ్చిన శుల్కం, స్త్రీయే (కన్యయే) తీసుకోవాలి. కేవలం వరుడే కాదు వరబంధువులు మొదలైనవాళ్లు అందరూ కూడ ప్రీతిపూర్వకంగా భూషణాదులు కన్యకు ఇవ్వడంలో దోషం ఏమీ లేదు. అది కన్యకే చెందుతుంది అని అర్థం.

మూ. 1. వృత్తిః ఆబన్ధ్యం వా స్త్రీధనమ్, పరద్విసాహస్రా స్థాప్యా వృత్తిః. ఆబన్ధ్యానియమః,

2. తదాత్మపుత్రస్నుషాభర్మణి ప్రవాసాప్రతివిధానే చ భార్యాయా భోక్తుమదోషః. ప్రతిరోధకవ్యాధిదుర్భిక్షభయప్రతీకారే ధర్మకార్యే చ పత్యుః. సంభూయ వా దమ్పత్యోర్మిథునం ప్రజాతయోస్త్రివర్షోపభుక్తం చ ధర్మిష్ఠేషు వివాహేషు నానుయుఞ్జీత. గాన్ధర్వాసురోపభుక్తం సవృద్ధికముభయం దాప్యేత. రాక్షసపైశాచోపభుక్తం స్తేయం దద్యాత్. ఇతి వివాహధర్మః.

వ్యా. 1. స్త్రీయొక్క వృత్తికోసం ఏర్పరచిన భూమి ధనం మొదలైనది, ఆమెకు బంధువు లిచ్చిన అలంకారాదికమూ ఈ రెండూ స్త్రీధనం.ఆమెకు జీవనోపాధినిమిత్తం రెండువేల పణాలు (కాంగ్లే) (రెండువేల కార్షాపణాలు గ.శా.) మించకుండా ధనం ఏర్పరచాలి. ఆబన్ధ్యం అనగా అలంకారాదుల విషయంలో ఇంత అని నియమం లేదు.

2. భార్య (స్త్రీ) తనయొక్క పుత్రులయొక్క కోడళ్లయొక్క పోషణం నిమిత్తం, ప్రవాసం వెళ్లిన భర్త జీవనానికి తగిన ఏర్పాట్లు చేయనప్పుడు ఆ స్త్రీధనాన్ని ఖర్చుపెట్టినా తప్పు లేదు. అట్లే భర్త దొంగలు, వ్యాధి, దుర్భిక్షం, ఇతరభయాలు వీటికి ప్రతిక్రియ చేయడంకొరకు గాని, ధర్మకార్యాలకు గాని స్త్రీధనాన్ని ఖర్చుపెట్టినా తప్పు లేదు. సంతానం కలిగిన తరవాత దంపతు లిద్దరూ ఆ ధనాన్ని కలిసి అనుభవించినా తప్పులేదు. అట్లే పూర్తిగా ధర్మసంమతమైన బ్రాహ్మ-ప్రాజాపత్య-అర్ష-దైవవివాహాలు చేసికొన్న దంపతులు మూడు సంవత్సరాల పాటు ఆ స్త్రీధనం అనుభవించినా స్త్రీ భర్తను తిరిగి ఇమ్మని అడగకూడదు (కాంగ్లే). (ధర్మిష్ఠవివాహాలు చేసికొన్న దంపతులు పిల్లలు పుట్టిన తరవాత మూడు సంవత్సరాలు అనుభవించినా అని గ.శా.) గాంధర్వాసురవివాహాలు చేసికొన్నవాళ్లు ఆ ధనం అనుభవిస్తే భర్త దానిని వడ్డీతో సహా స్త్రీకి తిరిగి ఇచ్చివేయాలి. రాక్షస-పైశాచవివాహాలు చేసికొన్నవాళ్లు అనుభవిస్తే దొంగ సొమ్మును దండంతో కలిపి ఇచ్చినట్లు స్త్రీకి ఇచ్చివేయాలి. ఇది వివాహధర్మం.

మూ. మృతే భర్తరి ధర్మకామా తదానీమేవావస్థాప్యాభరణం శుల్కశేషం చ లభేత. లబ్ధ్వా వా విన్దమానా సవృద్ధికముభయం దాప్యేత. కుటుమ్బకామా తు శ్వశురపతిదత్తం నివేశకాలే లభేత. నివేశకాలం హి దీర్ఘప్రవాసే వ్యాఖ్యాస్యామః.

2. శ్వశురప్రాతిలోమ్యేన వా నివిష్టా శ్వశురప్రతిదత్తం జీయేత. జ్ఞాతిహస్తాదభిమృష్టాయా జ్ఞాతయో యథాగృహీతం దద్యుః.

3. న్యాయోపగతాయాః ప్రతిపత్తా స్త్రీధనం గోపాయేత్. 4. పతిదాయం విన్దమానా జీయేత. ధర్మకామా భుఞ్జీత. 5. పుత్రవతీ విన్దమానా స్త్రీధనం జీయేత. తత్తు స్త్రీధనం పుత్రా హరేయుః. 6. పుత్రభరణార్థం వా విన్దమానా పుత్రార్థం స్ఫాతీకుర్యాత్.

వ్యా. 1. భర్త మరణించినప్పుడు ధర్మాచరణమునందు అభిలాష గల స్త్రీకి వెంటనే ఆమె వృత్తికోసం ఉంచిన ధనాన్నీ, ఆభరణాలనూ, అనుభవించగా మిగిలిన శుల్కాన్నీ ఇచ్చివేయాలి. ఇవన్నీ తీసుకొన్న తరవాత ఆమె మళ్లీ వివాహం చేసుకున్నట్లయితే ఆమెచేత ఆ రెండు విధాలైన ధనాలూ కూడ వడ్డీతో సహా తిరిగి ఇప్పించివేయాలి. కుటుంబం (సంతానం) కావాలని కోరిక గల స్త్రీ మళ్లీ వివాహం చేసుకున్నట్లయితే (కాంగ్లే) (దేవరాదులవల్ల నియోగం చేత పుత్రులను కనిన ట్లయితే గ.శా.) నివేశకాలంలో, పూర్వం శ్వశురుడు (మామ) (మరణించిన) భర్త ఇచ్చిన ధనాన్ని మళ్లీ పొందాలి. ((నివేశకాలం) అనగా ఏమో దీర్ఘప్రవాసాన్ని గూర్చి చెప్పే సందర్భంలో వివరిస్తాం.

2. శ్వశురుని అంగీకారం లేకుండా మరొక వివాహం చేసికొన్న స్త్రీ శ్వశురుని నుండి మరణించిన భర్తనుండీ లభించిన ధనం శ్వశురునికి ఇచ్చివేయాలి. బంధువులనుండి బలాత్కారంగా తీసుకొనిపోయిన స్త్రీయొక్క, ఆ విధంగా వెళ్లిపోయి మరొక వివాహం చేసికొన్న స్త్రీయొక్క, కొత్త బంధువులు (రెండవ భర్త మొదలైనవాళ్లు) పూర్వవివాహంలో శ్వశుర-భర్తలనుండి లభించిన ధనం తిరిగి వాళ్లకి ఇచ్చివేయాలి.

3. స్త్రీ న్యాయసంమతంగా (మరది మొదలైనవాళ్లని గ.శా.) వివాహ మాడితే ఆమెను స్వీకరించినవాడు ఆమె ధనాన్ని జాగర్తగా రక్షించాలి; (తాను అనుభవించగూడదు), 4. రెండవ వివాహం చేసికొన్న స్త్రీచేత భర్త ద్వారా లభించిన ఆస్తిని తిరిగి శ్వశురకులానికి

ఇప్పించివేయాలి. ధర్మం ఆచరించా లనే కోరికతో మళ్లీ వివాహం చేసికొనని స్త్రీ ఆ ఆస్తిని అనుభవించవచ్చును. 5. పుత్రులు కలిగిన తరవాత కూడ ద్వితీయవివాహం చేసికొన్న స్త్రీనుంచి స్త్రీధనాన్ని తీసివేసికోవాలి. ఆ స్త్రీధనం (ప్రథమభర్తవల్ల పుట్టిన) పుత్రులకు చెందుతుంది. 6. పుత్రుల్ని పోషించుకొనడం కోసం మళ్లీ వివాహం చేసుకున్న స్త్రీ తన స్త్రీధనాన్ని వృద్ధిపొందించాలి.

మూ. 1. బహుపురుషప్రజాతానాం పుత్రాణాం యథాపితృదత్తం స్త్రీధనమవస్థాపయేత్.

2. కామకారణీయమపి స్త్రీధనం విన్దమానా పుత్రసంస్థం కుర్యాత్.

3. అపుత్రా పతిశయనం పాలయన్తీ గురుసమీపే స్త్రీధనం ఆ ఆయుఃక్షయాత్ భుఞ్జీత. ఆపదర్థం హి స్త్రీధనమ్, ఊర్ధ్వం దాయాదం గచ్ఛేత్.

4. జీవతి భర్తరి మృతాయాః పుత్రా దుహితరశ్చ స్త్రీధనం విభజేరన్. అపుత్రాయాః దుహితరః.తదభావే భర్తా, శుల్కమన్వాధేయమన్యద్వా బన్ధుభిర్దత్తం బాన్ధవా హరేయుః ఇతి స్త్రీధనకల్పః.

5. వర్షాణ్యష్టావప్రజాయమానామ్ అపుత్రాం వన్ధ్యాం చాకాఙ్క్షేత; దశ విన్దుమ్; ద్వాదశ కన్యాప్రసవినీమ్.

6. తతః పుత్రార్థీ ద్వితీయాం విన్దేత. తస్యాతిక్రమే శుల్కం స్త్రీధనమర్ధం చాధివేదనికం దద్యాత్. చతుర్వింశతిపణపరం చ దణ్డమ్.

వ్యా. 1. చాలమంది పురుషులవల్ల పుట్టిన పుత్రులలో ఏ పుత్రులు ఏ పురుషుని వల్ల పుట్టారో ఆ పురుషుల ద్వారా లభించిన స్త్రీధనం ఆ పుత్రులకు ఇవ్వాలి.

2. మరొక పురుషుణ్ణి వివాహమాడే స్త్రీ తన ఇష్టం ప్రకారం వినియోగించదగిన స్త్రీధనాన్ని కూడా పుత్రులకు ఇవ్వాలి.

3. (పతి మరణించిన) పుత్రులు లేని స్త్రీ పతిశయనాన్ని పాలిస్తూ (పతివ్రతగా) ఉంటూ పెద్దవాళ్ల దగ్గర (అత్త-మామ మొదలైనవాళ్ల వద్ద) ఉంటూ జీవించి నంతవరకు స్త్రీధనాన్ని అనుభవించవచ్చును. స్త్రీధనం అనేది ఆపత్సమయాలలో ఉపయోగించడానికే కదా? ఆమె అనంతరం ఆ ధనం దాయాదులకు చెందుతుంది.

4. భర్త జీవించి ఉండగా మరణించిన స్త్రీయొక్క ధనాన్ని పుత్రులు, పుత్రికలు పంచుకోవాలి. పుత్రులు లేనిదైతే కుమార్తెలు పంచుకోవాలి. వాళ్లూ లేకపోతే భర్త తీసికోవాలి. భర్తకంటె ముందుగా స్త్రీ మరణించిన ట్లయితే వివాహసమయంలో ఇచ్చిన శుల్కాన్నీ, ఆమె తండ్రి ఇంటినుండి తెచ్చుకొన్న ధనాన్నీ ఇతరబాంధవులు ఆమెకు ఇచ్చిన ధనాన్నీ ఆమె బంధువులు (తండ్రి కుటుంబానికి చెందిన వాళ్లు) తీసికోవాలి. ఇంతవరకు స్త్రీధనానికి సంబంధించిన విషయం చెప్పబడింది.

5. పురుషుడు తన భార్య సంతానం కనని దైనా (కాంగ్లే) (ఒక బిడ్డను కని తిరిగి మరొక బిడ్డను కనకపోయినా గ.శా.). పుత్రులు లేనిదైనా, గొడ్రాలైనా ఎనిమిది సంవత్సరాలు నిరీక్షించాలి. బిందువును (అనగా పుట్టిన పిల్ల లందరూ చచ్చిపోతూన్న స్త్రీని) పది సంవత్సరాలు నిరీక్షించాలి. ఆడపిల్లలను మాత్రమే కనే స్త్రీని పన్నెండు సంవత్సరాలు నిరీక్షించాలి.

6. పుత్రులు కావాలనుకొనేవాడు ఆ కాలం దాటిన తరువాత రెండవ భార్యను వివాహం చేసుకోవచ్చును. పైన చెప్పిన కాలాన్ని అతిక్రమించి నట్లయితే అనగా ముందుగానే రెండవ వివాహం చేసుకుంటే, అతడు శుల్కమూ, స్త్రీధనమూ, అధివేదనం (రెండవ వివాహం) చేసుకున్నందుకు ఆ స్త్రీ ధనంతో పాటు దానిలో సగమూ ఆమెకు ఇవ్వాలి. (గరిష్ఠప్రమాణంగా) ఇరవైనాలుగు పణాల వరకు దండం రాజుకు చెల్లించాలి.

మూ. 1. శుల్కం, స్త్రీధనమ్, అశుల్కస్త్రీధనాయాః తత్ప్రమాణమాధి వేదనికమ్, అనురూపాం చ వృత్తిం దత్త్వా బహ్వీరపి విన్దేత. పుత్రార్థా హి స్త్రియః.

2. తీర్థసమవాయే చాసాం యథావివాహం పూర్వోఢాం జీవత్పుత్రకాం వా పూర్వం గచ్ఛేత్.

3. తీర్థగూహనాగమనే షణ్ణవతిర్దణ్డః. పుత్రవతీం ధర్మకామాం, వన్ధ్యాం, బిన్దుం, నీరజస్కాం వా నాకామాముపేయాత్; న చాకామః పురుషః కుష్ఠినీమున్మత్తాం వా గచ్ఛేత్. స్త్రీ తు పుత్రార్థమేవంభూతం వోపగచ్ఛేత్.

వ్యా. 1. శుల్కం స్త్రీధనమూ లేని పూర్వం వివాహం చేసికొన్న స్త్రీకి శుల్కము,

స్త్రీధనమూ అంతే ప్రమాణం గల ఆధివేదనికమూ (పునర్వివాహం చేసుకొంటున్న పురుషుడు పూర్వం ఉన్న భార్యకు ఇవ్వవలసిన ధనం ఆధివేదనికం), తగిన వృత్తినీ ఇచ్చి చాలామంది స్త్రీలను కూడ వివాహ మాడవచ్చును. ఎందువల్ల ననగా స్త్రీల ముఖ్యప్రయోజనం పుత్రసంతానం కనడమే కదా?

2. ఆ స్త్రీల ఋతుకాలం ఒకే సమయంలో వచ్చి నప్పుడు వివాహక్రమానుసారం పూర్వం వివాహం చేసుకొన్న భార్యను గాని, పుత్రులు జీవించి ఉన్న భార్యను గాని ముందు కలవాలి.

3. ఋతుకాలాన్ని దాచినా, భర్తను చేరకపోయినా స్త్రీకి తొంభైఆరు పణాల దండం విధించాలి. కామం లేని పుత్రవతి యైన భార్యను గాని, వ్రతాదులు ఆచరిస్తూన్న గౌడ్రాలిని గాని బిందువును గాని, రజస్సు ఆగిపోయిన దానిని గాని కలవగూడదు. ఇష్టం లేని పురుషుడు కుష్ఠరోగం గల దానిని గాని, ఉన్మత్తురాలిని గాని కలవగూడదు. స్త్రీ మాత్రం ఈ విధమైన భర్తను కూడా పుత్రులను కనడంకోసం కలిస్తే కలియవచ్చును.

శ్లో. నీచత్వం పరదేశం వా ప్రస్థితో రాజకిల్బిషీ,
ప్రాణాభిహన్తా పతితస్త్యాజ్యః క్లీబోఽ పి వా పతిః.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే ధర్మస్థీయే తృతీయాధికరణే ద్వితీయోఽధ్యాయః,
వివాహసంయుక్తే వివాహధర్మః, స్త్రీధనకల్పః, ఆధివేదనికమ్, ఆదితః
ఏకోనషష్టితమః,

వ్యా. ఒక స్త్రీ,తన భర్త నీచత్వాన్ని పొందినా, పరదేశానికి వెళ్లిపోయినా, రాజద్రోహం చేసినా, తన ప్రాణాలకి ముప్పు తెచ్చేవా డయినా, మహాపాతకాదులు చేసి పతితు డైనా, నపుంసకు డైనా వానిని విడిచివెయ్యాలి.

"బాలానందిని" అను కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో ధర్మస్థీయం అనే తృతీయాధికరణంలో
"వివాహసంయుక్తంలో వివాహధర్మం, స్త్రీధనకల్పం, ఆధివేదనికం" అనే ద్వితీయాధ్యాయం,
ప్రారంభంనుంచి యాభైతొమ్మిదవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ తృతీయోఽధ్యాయః

ఏకోనషష్టితమం ప్రకరణమ్, వివాహసంయుక్తమ్-శుశ్రూషాభర్మపారుష్యద్వేషాతిచారోపకారవ్యవహారప్రతిషేధాశ్చ.

మూ. 1. ద్వాదశవర్షా స్త్రీ ప్రాప్తవ్యవహారా భవతి. షోడశవర్షః పుమాన్. అత ఊర్ధ్వమ్ అశుశ్రూషాయాం ద్వాదశపణః స్త్రియా దణ్డః పుంసో ద్విగుణః.

2. భర్మణ్యాయామనిర్దిష్టకాలాయాం గ్రాసాచ్ఛాదనం వాధికం యథాపురుషపరివాపం సవిశేషం దద్యాత్. నిర్దిష్టకాలాయాం తదేవ సంఖ్యాయ బన్ధం చ దద్యాత్. శుల్కస్త్రీధనాధివేదనికానామ్ అనాదానే చ.

3. శ్వశురకులప్రవిష్టాయాం విభక్తాయాం వా నాభియోజ్యః పతిః, ఇతి భర్మ.

వ్యా. 1. పన్నెండు సంవత్సరాల వయస్సు నిండిన స్త్రీ, పదహారు సంవత్సరాల వయస్సు నిండిన పురుషుడు ప్రాప్తవ్యవహారులు, అనగా వ్యవహారయోగ్యులు (మేజరిటీ వచ్చినవాళ్లు) అవుతారు. అటుపైన అనగా (మేజరిటీ వచ్చిన తరవాత) శుశ్రూష, అనగా గృహస్థులు చేయవలసిన కర్తవ్యాలు, చేయని స్త్రీకి పన్నెండు పణాల దండం;పురుషునికి రెట్టింపు (ఇరవైనాలుగు పణాల దండం).

2. భర్మణ్యం (భరణం maintenance) ఇంతకాలానికి ఇంత అని నిర్ణయించనప్పుడు భర్త తనను విడిచివేసిన భార్యకు ఆహారం, వస్త్రం మొదలైనవి కుటుంబంలో ఉన్న ఇతర సభ్యులను అనగా ప్రతికుటుంబసభ్యునిమీద ఎంత ఖర్చు అవుతుంది అనే విషయాన్ని దృష్టిలో ఉంచుకొని ఇవ్వాలి. గ్రాసాచ్ఛాదనాదికం కంటె అధికంగా కూడ మంచివి ఇవ్వవచ్చు. ఈ కాలానికి ఇంత అని నిర్ణయించి నట్లయితే గ్రాసాచ్ఛాదనాదికం ఆ లెక్క ప్రకారమే ఆ యా కాలాలలో (instalments వాయిదాలమీద) ఇవ్వాలి. బంధం కూడా ఇవ్వాలి. అనగా ఆమె ఇచ్చినదానికి అంగీకరించకపోతే ఇవ్వవలసిన ధనంలో ఐదవ భాగాన్ని లేదా పదవభాగాన్ని కూడా అధికంగా ఇవ్వాలి. ఆమెకు శుల్కం, స్త్రీధనం,ఆధివేదనికం (ఇతడు మరొక వివాహం చేసుకొన్నందుకు ఇచ్చిన కొంతధనం (Compensation) ఇవ్వకపోయినా కూడ ఆమెకు ఈ విధంగానే ఇవ్వాలి.

3. ఆమె (తనను విడచి) (ఆమె) మామగారి ఇంట ఉన్నా, ఆస్తి పంచుకొని వెళ్లిపోయినా భర్తమీద అభియోగం తీసికొనిరాకూడదు. ఇది భర్మకు (భరణానికి) సంబంధించిన విషయం.

మూ. 1. నష్టే ! వినష్టే ! న్యఙ్గే ! అపితృకే ! అమాతృకే ! ఇత్యనిర్దేశేన వినయగ్రాహణమ్, వేణుదలరజ్జుహస్తానామ్ అన్యతమేన వా పృష్ఠే త్రిరాఘాతః. తస్యాతిక్రమే వాగ్దణ్డపారుష్యదణ్డాభ్యామర్ధదణ్డాః.

2. తదేవ స్త్రియా భర్తరి ప్రసిద్ధదోషాయాః. ఈర్ష్యయా బాహ్యవిహారేషు ద్వారేషు అత్యయో యథానిర్దిష్టః. ఇతి పారుష్యమ్.

3. భర్తారం ద్విషతీ స్త్రీ సప్తార్తవాన్యమణ్డయమానా తదానీమేవ స్థాప్యాభరణం నిధాయ భర్తారమ్ అన్యయా సహ యానమనుశయీత.

4. భిక్షుక్యన్వాధిజ్ఞాతికులానామ్ అన్యతమే వా భర్తా ద్విషన్ స్త్రియమ్ ఏకామ్ అనుశయీత.

వ్యా. 1. "నష్టురాలా! వినష్టురాలా! వికృతశరీరం కలదానా! తండ్రి లేనిదానా! తల్లి లేనిదానా!" ఇత్యాది విధంగా తిట్లు తిట్టకుండా భార్యకు వినయం నేర్పాలి. వినకపోతే వెదురుబద్ద, త్రాడు, చెయ్యి వీటిలో ఏదో ఒకదానిచేత ఆమె వీపుమీద మూడు సార్లు కొట్టాలి.ఈ విధంగా కాక మరొక విధంగా ఆమెకు వినయం నేర్పడానికి ప్రయత్నిస్తే వాక్పారుష్య దండపారుష్యాలకు విధించే దండంలో సగం దండం అతనికి విధించాలి.

2. భర్త విషయంలో చెడ్డగా ప్రవర్తిస్తున్నట్లు ప్రసిద్ధురాలైన స్త్రీకి కూడ అదే దండం విధించాలి. కోపంతో ఇంటిబైట స్వేచ్ఛగా విహరిస్తూన్న స్త్రీకి ఇదే దండం విధించాలి. ఇది పారుష్యం.

3. భర్తమీద ద్వేషంతో ఏడు ఋతుకాలాలు అలంకరించుకొనని (అతనిని చేరని) స్త్రీ వెంటనే తన పేర నున్న ఆస్తిని (స్థాప్య) అలంకారాలు ఇచ్చివేసి భర్త మరొక స్త్రీతో సంబంధం పెట్టుకున్నా అంగీకరించాలి.

4. స్త్రీయందు ద్వేషం గల భర్త ఆమె ఒంటరిగా బౌద్ధసంన్యాసిని ఇంట్లో గాని, అన్వాధి (ఆమె స్త్రీధనం రక్షించేవాని guardian) ఇంట్లో గాని, ఆమె పుట్టింట గాని ఉండడానికి అనుమతించాలి.

మూ. 1. దృష్టలిఙ్గే మైథునాపహారే సవర్ణాపసర్పోపగమే వా మిథ్యావాదీ ద్వాదశపణం దద్యాత్.

2. అమోక్ష్యా భర్తురకామస్య ద్విషతీ భార్యా భార్యాయా శ్చ భర్తా. పరస్పరం ద్వేషాన్మోక్షః.

3. స్త్రీవిప్రకారాద్వా పురుషశ్చేన్మోక్షమిచ్ఛేత్ యథాగృహీతమస్మై దద్యాత్. పురుషవిప్రకారాద్వా స్త్రీ చేన్మోక్షమిచ్ఛేత్ నాస్యై యథాగృహీతం దద్యాత్. అమోక్షో ధర్మవివాహానామ్. ఇతి ద్వేషః.

వ్యా. 1.పరస్త్రీతో సంగమం చేసినట్లు ఆధారాలు ఉన్నా కూడ చేయ నట్లు అసత్యం పలికేవాడు, ఒక సవర్ణస్త్రీకి దూతి మొదలైనవాళ్లచేత రహస్యంగా తనను కలవవలిసింది అని వార్త పంపినవాడు పన్నెండు పణాల దండం చెల్లించాలి.

2. భర్త దాంపత్యవిచ్ఛేదానికి అంగీకరించనప్పుడు ఆ భర్తను ద్వేషిస్తున్నా స్త్రీకి మోక్షం (దాంపత్యచ్ఛేదానుజ్ఞ) ఇవ్వకూడదు. అదే విధంగా భర్త స్త్రీని ద్వేషిస్తున్నా భార్య మోక్షానికి అంగీకరించ నప్పుడు కూడ వాళ్లకు మోక్షం అనుమతించకూడదు. మోక్షం కావాలని ఇద్దరూ అంగీకరిస్తేనే అనుమతించాలి.

3. స్త్రీయందు దోషం ఉండడంవల్ల పురుషుడు మోక్షం కోరితే అతడు ఆమె నుంచి తీసుకొన్న ధనాదికం అంతా ఆమెకు తిరిగి ఇచ్చివేయాలి. పురుషుని దోషంవల్ల స్త్రీ మోక్షం కోరితే అతడు ఆమెనుండి తీసుకొన్నదానిని ఇవ్వవలసిన పని లేదు. ఈ విడాకులు ఇవ్వడం అనేది బ్రాహ్మం మొదలైన నాలుగు ధర్మవివాహాలలో ఉండదు. ఆసురాదివివాహాలు చేసుకొన్నవాళ్లు మాత్రమే ఇలా విడిపోవచ్చును. ఇది ద్వేషాన్ని గూర్చిన నియమం.

మూ. 1. ప్రతిషిద్ధా స్త్రీ దర్పమద్యక్రీడాయాం త్రిపణం దణ్డం ధద్యాత్. దివా స్త్రీప్రేక్షావిహారగమనే షట్పణో దణ్డః,పురుషప్రేక్షావిహారగమనే ద్వాదశపణః, రాత్రౌ నిష్కాసనే ద్విగుణః.

2. సుప్తమత్తప్రవ్రజనే భర్తురదానే చ ద్వారస్య ద్వాదశపణః. రాత్రౌ నిష్కాసనే ద్విగుణః.

3. స్త్రీపుంసయోర్మైథునార్థే అనఙ్గచేష్టాయాం రహోశ్లీలసంభాషాయాం వా చతుర్వింశతిపణః స్త్రియా దణ్డః, పుంసో ద్విగుణః.

4. కేశనీవీదన్తనఖావలమ్బనేషు పూర్వః సాహసదణ్డః, పుంసో ద్విగుణః.

5. శఙ్కితస్థానే సంభాషాయాం చ పణస్థానే శిఫాదణ్డః. స్త్రీణాం గ్రామమధ్యే చణ్డాలః పక్షాన్తరే పఞ్చశిఫా దద్యాత్ పణికం వా ప్రహారం మోక్షయేత్. ఇత్యతిచారః.

వ్యా. 1. ఎవరైనా స్త్రీ భర్త వల దన్నా కూడ దర్పమద్యక్రీడయందు (దర్పక్రీడ అనగా దర్పంతో చేసే ఆట, మద్యపానక్రీడ- గ.శా. దర్పంతో మద్యక్రీడ-కాంగ్లే) ప్రవర్తిస్తే మూడు పణాలు జుర్మానా చెల్లించాలి. పగలు స్త్రీలు చేసే నాటకాది ప్రదర్శనలకు గాని, ఉద్యానాదివిహారాదులకు కాని వెడితే ఆరు పణాల దండం. పురుషులు చేసే ప్రేక్ష (నాటకాదిప్రదర్శన) కు గాని, పురుషులతో విహారానికి (Picnic) గాని వెడితే పన్నెండు పణాల దండం. ఈ పనులు రాత్రి చేస్తే రెట్టింపు దండం. (స్త్రీ ప్రేక్షాదులకు రాత్రి వెడితే పన్నెండు పణాలు, పురుషప్రేక్షాదులకు రాత్రి వెడితే ఇరవైనాలుగు పణాలు దండం).

2. భర్త నిద్రపోతున్నప్పుడు, మత్తులో ఉన్నప్పుడూ స్త్రీ ఇంటినుంచి బైటకు వెళ్లినా, భర్తవచ్చినప్పుడు తలుపు తీయకపోయినా పన్నెండు పణాల దండం. రాత్రి భర్తను ఇంట్లోనికి రాకుండా చేస్తే, లేదా బైటకు గెంటివేస్తే, ఇరవై పణాల దండం.

3. స్త్రీపురుషులు మైథునంకోసం మన్మథచేష్టలు చేసినా, రహస్యంగా అశ్లీలమైన మాటలు మాటలాడినా స్త్రీకి ఇరవైనాలుగు పణాల దండం, పురుషునికి నలభైఎనిమిది పణాల దండం.

4. స్త్రీ పురుషుని జుట్టు, వస్త్రబంధం స్పృశించినా, దంతక్షతనఖక్షతాలు చేసినా ఆమెకు పూర్వసాహసదండం విధించాలి. పురుషుడు స్త్రీని ఆ విధంగా చేస్తే దానికి రెట్టింపు, అనగా ఐదు వందల పణాల దండం విధించాలి.

5. సందేహించవలసిన స్థానంలో మాటలాడిన ట్లయితే పణాలు జుర్మానా వేయడానికి బదులు కొరడా దెబ్బల దండం విధించాలి. గ్రామమధ్యంలో అందరూ చూస్తుండగా, ఆ పనికోసం నియుక్తుడైన చండాలుడు స్త్రీలకు శరీరపార్శ్వభాగాలలో ఐదు కొరడా దెబ్బలు కొట్టాలి. లేదా పణరూపంలో దండం చెల్లిస్తే ఈ కొరడా దెబ్బల మినహాయింపు పొందవచ్చును. ఇది అతిచారానికి (వ్యభిచారానికి) సంబంధించిన విషయం.

మూ. 1. ప్రతిషిద్ధయోః స్త్రీపుంసయోః అన్యోన్యోపకారే క్షుద్రక ద్రవ్యాణాం ద్వాదశపణో దణ్డః, స్థూలద్రవ్యాణాం చతుర్వింశతిపణః, హిరణ్య

సువర్ణయోః చతుష్పఞ్చాశత్పణః స్త్రియాః. దణ్డః పుంసో ద్విగుణః త ఏవ అగమ్యయోః అర్ధదణ్డాః.

2. తథా ప్రతిషిద్ధపురుషవ్యవహారేషు చ. ఇతి ప్రతిషేధః.

వ్యా. 1. ఏ స్త్రీ పురుషుల మధ్య వ్యవహారం నిషిద్ధమో వాళ్లిద్దరూ చిన్న చిన్న వస్తువులు పరస్పరమూ పారితోషికంగా ఇచ్చిపుచ్చుకొనడాలు చేసిన ట్లయితే పన్నెండు పణాలు దండం; పెద్ద వస్తువు లయితే ఇరవైనాలుగు పణాల దండం; ధనం (హిరణ్యం) బంగారం మొదలైనవైతే యాభైనాలుగు పణాల దండం. ఈ దండం స్త్రీకి. పురుషుని కయితే రెట్టింపు దండం. అగమ్యులైన (లైంగిక సంబంధం ఉండకూడని) స్త్రీపురుషుల మధ్య ఇలాంటి వ్యవహారం జరిగితే పైన చెప్పిన దండంలో సగం దండం విధించాలి.

2. పరస్పరమూ ఇలాంటి వ్యవహారం చేసికొనకూడ దని నిషేధించబడిన ఇద్దరు పురుషులు ఈ విధంగా వ్యవహరించినా కూడ ఈ దండం విధించాలి. ఇది ప్రతిషేధానికి సంబంధించినది.

శ్లో. రాజద్విష్టాతిచారాభ్యామాత్మాపక్రమణేన చ,
స్త్రీధనానీతశుల్కానామస్వామ్యం జాయతే స్త్రియాః.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే ధర్మస్థీయే తృతీయాధికరణే తృతీయోఽధ్యాయః;
వివాహసంయుక్తే శుశ్రూషాభర్మపారుష్యద్వేషాతిచారోపకారవ్యవహార ప్రతిషేధాశ్చ,
ఆదితః పఞ్చషష్టిః.

వ్యా. స్త్రీ రాజద్వేషానికి పాత్రురాలైనా, అతిచారం చేసినా, భర్తను విడిచి వెళ్లిపోయినా ఆమె స్త్రీధనంమీదా, పుట్టింటినుంచి తీసికొని వచ్చిన ధనాదులమీదా, శుల్కంమీదా ఉన్న హక్కును కోల్పోతుంది.

"బాలానందిని" అను కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో ధర్మస్థీయం అనే మూడవ అధికరణంలో, వివాహసంయుక్తానికి సంబంధించిన శుశ్రూషా-భర్మ-పారుష్య-ద్వేష-అతిచార-ఉపచార వ్యవహారప్రతిషేధాలను గూర్చిన మూడవ అధ్యాయం, ప్రారంభం నుంచి అరవైయైదవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ తృతీయో ఽధ్యాయః.

ఏకోనషష్టితమం ప్రకరణమ్, వివాహసంయుక్తమ్ - నిష్పతనమ్, పథ్యనుసరణమ్, హ్రస్వప్రవాసః దీర్ఘప్రవాసశ్చ.

మూ. 1. పతికులాన్నిష్పతితాయాః స్త్రియాః షట్పణో దణ్డః అన్యత్ర విప్రకరణాత్. ప్రతిషిద్ధాయాం ద్వాదశపణః. ప్రతివేశగృహాతిగతాయాః షట్పణః.

2. ప్రాతివేశిభిక్షుకవైదేహకానామ్ అవకాశభిక్షాపణ్యాదానే ద్వాదశపణో దణ్డః. ప్రతిషిద్ధానాం పూర్వః సాహసదణ్డః. పరగృహాతిగతాయాః చతుర్వింశతిపణః.

3. పరభార్యావకాశదానే శత్యో దణ్డః అన్యత్రాపద్భ్యః. వారణా జ్ఞానయోః నిర్దోషః.

4. పతివిప్రకారాత్ పతిజ్ఞాతిసుఖావస్థగ్రామికాన్వాధిభిక్షుకీజ్ఞాతి కులానామ్ అన్యతమపురుషమ్ గన్తుమదోష ఇత్యాచార్యాః.

వ్యా. 1. స్త్రీ భర్తకుటుంబం విడిచి లేచిపోతే ఆరు పణాలు దండం విధించాలి. అయితే భర్త అపరాధంచేసి నప్పుడు లేచిపోతే దోషం లేదు. వెళ్లవద్దని నిషేధించినా కూడ లేచిపోతే పన్నెండు పణాలు దండం. పొరుగింటివాళ్ల ఇంటికి వెళ్లిపోతే ఆరు పణాలు జుర్మానా.

2. స్త్రీ ఇరుగుపొరుగువాళ్లు ఉండడానికి చోటు ఇచ్చినా, పతితులైన సంన్యాసులకు భిక్ష పెట్టినా, చెడ్డ వర్తకులనుంచి వస్తువులు కొన్నా, పన్నెండు పణాల జుర్మానా (గ.శా.) (ఇరుగుపొరుగువారు ఆమెకు తమ ఇంట్లో చోటు ఇచ్చినా, భిక్షుకులు ఆహారం ఇచ్చినా, వర్తకులు వస్తువులు ఇచ్చినా వాళ్లకు పన్నెండు పణాల జుర్మానా. కాంగ్లే). నిషేధించినా కూడ ఆ స్త్రీ ఆ విధంగా చేస్తే పూర్వసాహసదండం (గ.శా.) నిషేధించినా కూడ ప్రాతివేశికాదులు ఆమెకు ఆశ్రయాదులు ఇస్తే పూర్వసాహసదండం. (కాంగ్లే). స్త్రీ అపరిచితుల ఇళ్లకి వెడితే ఇరవైనాలుగు పణాల జుర్మానా.

3. పరభార్యకు ఆవాసం ఇచ్చినవానికి నూరు పణాలు జుర్మానా. ఆపత్సమయంలో ఆవాసం ఇచ్చినా దోషంలేదు. ఆమెను "మాయింటికి రావద్దు" అని నివారించినా కూడ ఆమె వచ్చినా, తనకు తెలియకుండా వచ్చినా గృహస్తు దోషి కాడు.

4. ఎవరైనా ఒక స్త్రీ, భర్త దుష్టు డవడంవలన, పురుషులు లేని భర్త జ్ఞాతుల ఇంటికీ, సుఖావస్థుని ఇంటికీ, గ్రామపాలకుని ఇంటికీ, అన్వాధి (అనగా స్త్రీ ధనసంరక్షకుని) ఇంటికీ, బౌద్ధసంన్యాసిని ఇంటికీ, పుట్టింటికీ వెళ్లినా కూడ దోషం లేదు అని ఆచార్యులు చెపుతున్నారు (సుఖావస్థుడు అనగా తన వివాహం కుదిర్చినవాడు, లేదా సంరక్షకుడు).

మూ. 1. సపురుషం వా జ్ఞాతికులమ్. కుతో హి సాధ్వీజనస్య చ్ఛలం; సుఖమేతదవబోద్ధుమ్ ఇతి కౌటిల్యః.

2. ప్రేతవ్యాధివ్యసనగర్భనిమిత్తమప్రతిషిద్ధమేవ జ్ఞాతికులగమనమ్.

3. తన్నిమిత్తం వారయతో ద్వాదశపణో దణ్డః. తత్రాపి స్త్రీధనం జీయేత; జ్ఞాతయో వా గూహన్తః శుల్కశేషమ్. ఇతి నిష్పతనమ్.

4. పతికులా న్నిష్పత్య గ్రామాన్తరగమనే ద్వాదశపణో దణ్డః, స్థాప్యాభరణలోపశ్చ. గమ్యేన వా పుంసా సహ ప్రస్థానే చతుర్వింశతిపణః, సర్వధర్మలోపశ్చాన్యత్ర భర్మదానతీర్థగమనాభ్యామ్. పుంసః పూర్వః సాహసదణ్డః తుల్యశ్రేయసః, పాపీయసో మధ్యమః.బన్ధురదణ్డ్యః. ప్రతిషేధే అర్థదణ్డః.

5. పథివ్యన్తరే గూఢదేశాభిగమనే మైథునార్థేన శఙ్కితప్రతిషిద్ధాభ్యాం వా పథ్యనుసారేణ సంగ్రహణం విద్యాత్.

6. తాలావచరచారణమత్స్యబన్ధలుబ్ధకగోపాలకశౌణ్డికానామన్యేషాం చ ప్రసృష్టస్త్రీకాణాం పథ్యనుసరణమదోషః. ప్రతిషిద్ధే వా నయతః పుంసః స్త్రియా వా గచ్ఛన్త్యాః త ఏవార్థదణ్డాః. ఇతి పథ్యనుసరణమ్.

వ్యా. 1. భర్త బంధువుల ఇంటిలోను, పుట్టింటిలోను పురుషులు ఉన్నా కూడ అక్కడికి వెళ్లవచ్చును. సాధ్వులైన (మంచి నడవడిక గల) స్త్రీలు మోసం ఎందుకు చేస్తారు? వాళ్లు ఏమైనా పొరబాట్లు చేసినా వెంటనే తెలిసిపోతుంది కూడ అని కౌటిల్యుడు.

2. ఎవరైనా మరణించినా, వ్యాధిగ్రస్తులైనా, ఆపద వచ్చినా లేదా ప్రసవంకోసమైనా, పుట్టింటికి వెళ్లడంలో దోషం లేదు.

3. ఆ కారణాలచేత వెడుతూన్న స్త్రీని నివారిస్తున్న భర్తకు పన్నెండు పణాల జుర్మానా. అలాంటి సమయాలలో వెళ్లినా కూడ అక్కడ రహస్యంగా ఆగిపోయిన స్త్రీ నుంచి స్త్రీ ధనం రాబట్టాలి. ఆమెను దాచిన ట్లయితే జ్ఞాతుల నుంచి శేషించిన శుల్కాన్ని లాగికొనాలి. ఇది నిష్పతనానికి (భర్త యొక్క ఇల్లు విడిచి వెళ్లిపోవడానికి) సంబంధించినది.

4. భర్త గృహం విడిచి గ్రామాంతరానికి వెళ్లిన స్త్రీకి పన్నెండు పణాల దండం. ఆమెకు సంబంధించిన స్థాప్యం (ఆమె పేర ఉంచిన ధనం Endowment) అలంకారాలు కూడా కోల్పోతుంది. గమ్యుడైన (సంయోగం చేయకూడ దనే నిషేధం లేని అనగా సోదరాదిభిన్నుడైన) పురుషునితో కలిసి వెళ్లిపోయిన ట్లయితే ఇరవైనాలుగు పణాలు దండం. సర్వధర్మాలు కూడా లోపిస్తాయి. అనగా భర్త చేసే యజ్ఞాదులలో పాల్గొనే అధికారం పోతుంది. (గ.శా.) అన్ని హక్కులూ కోల్పోతుంది. (కాంగ్లే).అయితే తన పోషణకొరకు గాని ఋతుకాలగమనంకొరకు భర్తదగ్గరికి గాని వెళ్లినట్లయితే దోషం లేదు (గ.శా.) ఆమెకు భరణం మాత్రం ఇవ్వాలి, ఋతుకాలసంగమం చెయ్యాలి (కాంగ్లే). ఆమెను తనతో తీసికొని వెళ్లిన పురుషుడు వర్ణాదులలో ఆమెతో సమానుడైనా లేదా అధికుడైనా పూర్వసాహసదండం (250 పణాలు); ఆమెకంటె తక్కువ వాడైతే మధ్యమసాహసదండం (500 పణాలు). కాని ఆ పురుషుడు బంధువైతే ఆతనికి దండం ఉండదు. భర్త నిరాకరించినా ఆమెను తీసికొనివెడితే మాత్రం బంధువైనా ఆతనికి సగం దండం విధించాలి.

5. మార్గానికి (రోడ్డుకి) దూరంగా ఉన్న రహస్యప్రదేశానికి వెళ్లినా, శంకించతగిన పురుషునితోను, భర్త నిషేధించిన పురుషునితోను మైథునాభిలాషతో దారిలో కలిసి వెళ్లినా అట్టి స్త్రీకి స్త్రీసంగ్రహణంలో చెప్పబోవు దండం విధించాలి.

6. తాలావచరులు (నటులు), చారణులు (పాటలు పాడుతూ దేశసంచారం చేసేవాళ్లు), పల్లెవాళ్లు, అడవులలో పక్ష్యాదులను పట్టే లుబ్ధకులు, గోపాలకులు, శౌండికులు (కల్లు అమ్మేవాళ్లు) - వీళ్ల స్త్రీలు, అనుజ్ఞ ఇవ్వబడిన తాంబూలిక - మాలాకారాదుల స్త్రీలు, పరపురుషులలో పథ్యనుసరణం (మార్గంలో వెంట వెళ్లడం) చేసినా కూడ దోషం లేదు. అయితే ఆ స్త్రీలే అయినా, భర్త నిషేధించినా కూడ, వాళ్లను తీసికొని వెళ్లిన పురుషునికీ, వానితో కలిసి వెళ్లిన స్త్రీకి పైన చెప్పిన అర్ధదండాలు విధించాలి. ఇది పథ్యనుసరణానికి సంబంధించినది.

మూ. 1. హ్రస్వప్రవాసినాం శూద్రవైశ్యక్షత్రియబ్రాహ్మణానాం భార్యాః సంవత్సరోత్తరం కాలమాకాఙ్క్షేరన్ అప్రజాతాః; సంవత్సరాధికం ప్రజాతాః, ప్రతివిహితాః ద్విగుణం కాలమ్. అప్రతివిహితాః సుఖావస్థాః బిభృయుః; పరం చత్వారి వర్షాణి అష్టౌ వా జ్ఞాతయః. తతో యథాదత్తమాదాయ ప్రముఞ్చేయుః.

2. బ్రాహ్మణమధీయానం దశవర్షాణ్యప్రజాతా, ద్వాదశ ప్రజాతా. రాజపురుషమ్ ఆఆయుఃక్షయాత్ ఆకాఙ్క్షేత. సవర్ణతశ్చ ప్రజాతా నాపవాదం లభేత. కుటుమ్బర్ధిలోపే వా సుఖావస్థైః విముక్తా యథేష్టం విన్దేత జీవితార్థమ్ ఆపద్గతా వా.

వ్యా. 1. చిన్న ప్రవాసంమీద వెళ్లిన శూద్ర - వైశ్య-క్షత్రియ-బ్రాహ్మణుల, పిల్లలు లేని భార్యలు ఒక సంవత్సరం గరిష్ఠకాలం (సంవత్సరోత్తరం=one year maximum) భర్త రాకకై నిరీక్షించాలి. పిల్ల లున్నవాళ్లు సంవత్సరంకంటె అధికకాలం నిరీక్షించాలి. ప్రవాసానికి వెళ్లే ముందు భర్త వాళ్ల జీవికకు ఏర్పాట్లు చేసి ఉన్నట్లయితే రెట్టింపు కాలం నిరీక్షించాలి. అలాంటి ఏర్పాట్లు ఏవీ చేయని స్త్రీలను (అప్రతివిహితాః) సుఖావస్థులు (వాళ్ల వివాహాలు కుదర్చిన స్త్రీధనరక్షకులైన పెద్దలు) పోషించాలి. అటు తర్వాత నాలుగు లేదా ఎనిమిది సంవత్సరాలు పుట్టింటివారు పోషించాలి. తరవాత వాళ్లు ఎంత ఇస్తే అంత తీసికొని వాళ్లను విడిచిపెట్టాలి - అనగా భర్తకొరకు నిరీక్షించే అవసరం లేకుండా స్వతంత్రురాళ్లనుగా చెయ్యాలి.

2. విద్యాధ్యయనంకొరకు ప్రవాసం వెళ్లిన బ్రాహ్మణునికోసం పిల్లలు లేని స్త్రీ పది సంవత్సరాలు, పిల్ల లున్న స్త్రీ పన్నెండు సంవత్సరాలు నిరీక్షించాలి. ప్రవాసం వెళ్లిన రాజపురుషుడి (రాజకీయోద్యోగస్థుడి) కోసం అతని భార్య ఆజీవితాంతం నిరీక్షించాలి. నిరీక్షించవలసిన కాలం నిరీక్షించిన తరవాత సమానవర్ణంవాడైన పురుషునివలన పిల్లలను కన్న స్త్రీ దండించదగినది కాదు. కుటుంబంలో (పుట్టింటిలో గాని భర్త కుటుంబంలో గాని) ధనం తరిగిపోయి, సుఖస్థులచేత కూడ విడవబడిన స్త్రీ, మరొక మార్గం ఏదీ లేకపోయినా (ఆపద్గతా) జీవననిర్వాహంకొరకైనా తన కిష్టం వచ్చిన వానిని వివాహం చేసుకొనవచ్చును.

మూ. 1. ధర్మవివాహాత్ కుమారీ పరిగ్రహీతారమనాఖ్యాయ ప్రోషితమ్, అశ్రూయమాణం సప్తతీర్థాన్యాకాఙ్క్షేత; సంవత్సరం శ్రూయమాణమ్ ఆఖ్యాయ ప్రోషితమ్. అశ్రూయమాణం పఞ్చ తీర్థాన్యాకాఙ్క్షేత, దశ శ్రూయమాణమ్, ఏకదేశదత్తశుల్కం త్రీణి తీర్థాని అశ్రూయమాణం, శ్రూయమాణం సప్త తీర్థాన్యాకాఙ్క్షేత. దత్తశుల్కం పఞ్చ తీర్థాని అశ్రూయమాణం, దశ శ్రూయ మాణమ్. తతః పరం ధర్మస్థైర్విసృష్టా యథేష్టం విన్దేత. తీర్థోపరోధో హి ధర్మవధ ఇతి కౌటిల్యః. ఇతి హ్రస్వప్రవాసః.

2. దీర్ఘప్రవాసినః, ప్రవ్రజితస్య, ప్రేతస్య వా భార్యా సప్తతీర్థాన్యా కాఙ్క్షేత; సంవత్సరం ప్రజాతా. తతః పతిసోదర్యం గచ్ఛేత్. బహుషు ప్రత్యాసన్నం, ధార్మికం, భర్మసమర్థం, కనిష్ఠమ్, అభార్యం వా. తదభావేఽప్యసోదర్యం సపిణ్డం కుల్యం వా ఆసన్నమ్. ఏతేషామ్ ఏష ఏవ క్రమః.

వ్యా. 1. బ్రాహ్మాదిధర్మవివాహాలు చేసుకొన్న, కుమారి, అనగా భర్తృసంగమం చేయని యువతి, తనకు చెప్పకుండా దూరప్రవాసానికి వెళ్లిన, వినబడని (ఎక్క డున్నాడో తెలియని) భర్తకోసం ఏడు ఋతుకాలాలు నిరీక్షించాలి. వినబడినవానికోసం (ఎక్క డున్నడో తెలిసిన ట్లయితే వాని కోసం) ఒక సంవత్సరం నిరీక్షించాలి. చెప్పి ప్రవాసం వెళ్లిన, వినబడని భర్తకోసం ఐదు ఋతువుల కాలాలు నిరీక్షించాలి. వినబడుతున్నవానికోసం పది ఋతుకాలాలు నిరీక్షించాలి. శుల్కంలో కొంత భాగం

ఇచ్చి ప్రవాసం వెళ్లిన, వినబడని భర్తకోసం మూడు ఋతుకాలాలు, వినబడుతున్నవానికోసం ఏడు ఋతుకాలాలు నిరీక్షించాలి. శుల్కం ఇచ్చి ప్రవాసానికి వెళ్లిన వినబడని వానికోసం ఐదు ఋతుకాలాలు, వినబడుతున్న వానికోసం పది ఋతుకాలాలు నిరీక్షించాలి. అటు పైన ధర్మస్థుల (ధర్మాధికారుల) అనుమతి పొంది తన ఇష్టం వచ్చిన వానిని వివాహం చేసుకొనవచ్చును, తీర్థోపరోధం (ఋతుకాలాన్ని వ్యర్థం చేయడం) ధర్మవధ అని కౌటిల్యుని అభిప్రాయం. ఇది హ్రస్వప్రవాసం విషయం.

2. దీర్ఘప్రవాసం వెళ్లినవాని భార్య, సంన్యాసం తీసుకొన్నవాని భార్య, మరణించినవాని భార్య సంతానం లేనిదైతే ఏడు తీర్థాలు(ఋతుకాలాలు) నిరీక్షించాలి. సంతానవంతురాలు ఒకసంవత్సరం నిరీక్షించాలి. అటుపైన భర్త సోదరుణ్ణి వివాహం చేసుకోవాలి. భర్త సోదరులు చాలా మంది ఉంటే భర్తకు దగ్గరి సోదరుణ్ణి, ధార్మికుణ్ణి, తనను భరించే సామర్థ్యం ఉన్నవానిని, లేదా భార్యలేని అందరికంటె చిన్నవానిని వివాహం చేసుకోవాలి. భర్త సోదరు లెవరూ లేకపోతే వాని సవతితమ్ముని లేదా అన్నను, లేదా సపిండుణ్ణి లేదా భర్త కులంలో (వంశంలో) పుట్టినవానిని వివాహం చేసుకోవాలి. పైన చెప్పిన వాళ్లలో ఎవళ్లు బాంధవ్యాన్ని పట్టి దగ్గరవాళ్లో వాళ్లను చేసుకోవాలి. వీళ్లలో పాటించవలసిన క్రమం ఇదే.

మూ. ఏతానుత్క్రమ్య దాయాదాన్ వేదనే జారకర్మణి,
జారస్త్రీ దాతృవేత్తారః సంప్రాప్తాః సంగ్రహాత్యయమ్.

ఇతి కౌటిలీయే అర్థశాస్త్రే ధర్మస్థీయే తృతీయాధికరణే చతుర్థోఽధ్యాయః
వివాహసంయుక్తే నిష్పతనం, పథ్యనుసరణం, హ్రస్వప్రవాసః దీర్ఘప్రవాసశ్చ - వివాహసంయుక్తం సమాప్తమ్ ఆదిత ఏకషష్టితమః.

వ్యా. ఈ దాయాదులను కాదని మరి ఇతరులను ఎవరినైనా వివాహం చేసుకొన్నా, వ్యభిచారం చేసినా ఆ జారుడు, స్త్రీ, స్త్రీని జారునికి కూర్చినవాడు, ఆమెను వివాహం చేసికొన్నవాడు వీళ్లందరూ స్త్రీసంగ్రహణానికి విధించే దండానికి పాత్రులు.

"బాలానందిని" అనే కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో, ధర్మస్థీయం అనే తృతీయాధికరణంలో, వివాహసంయుక్తంలో నిష్పతనం, పథ్యనుసరణం, హ్రస్వప్రవాసం, దీర్ఘప్రవాసం అనే చతుర్థాధ్యాయం సమాప్తం. ప్రారంభంనుంచి అరవైఒకటవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ పఞ్చమోఽధ్యాయః

షష్టితమం ప్రకరణమ్. దాయవిభాగః - తత్ర దాయక్రమః

మూ. 1. అనీశ్వరాః పితృమన్తః స్థితపితృమాతృకాః పుత్రాః. తేషామ్ ఊర్ధ్వం పితృతో దాయవిభాగః పితృద్రవ్యాణామ్. స్వయమార్జితమ్ అవిభాజ్యమ్ అన్యత్ర పితృద్రవ్యాదుత్థితేభ్యః.

2. పితృద్రవ్యాదవిభక్తోపగతానాం పుత్రాః పౌత్రా వా ఆచతుర్థాదిత్యంశభాజః. తావదవిచ్ఛిన్నః పిణ్డో భవతి. విచ్ఛిన్నపిణ్డాః సర్వే సమం విభజేరన్.

3. అపితృద్రవ్యాః విభక్తపితృద్రవ్యా వా సహజీవన్తః పునర్విభజేరన్. యతశ్చ ఉత్తిష్ఠేత స ద్వ్యంశం లభేత.

వ్యా. 1. తండ్రి గల-తలిదండ్రులు జీవించి ఉన్న - పుత్రులకు ఆస్తిమీద హక్కులేదు. తండ్రి చనిపోయిన తరవాతనే వాళ్లు తండ్రి ఆస్తులను పంచుకోవాలి. ఆ పుత్రులలో ఎవరైనా స్వయంగా సంపాదించుకొన్న ఆస్తిని పంచగూడదు.అది అతనికి మాత్రమే చెందుతుంది. అయితే తండ్రినుంచి ధనం తీసికొని దాని సహాయంతో ఆ పుత్రుడు ఆస్తి సంపాదించిన ట్లయితే దానిని పుత్రు లందరూ పంచుకోవాలి.

2. తండ్రి ద్రవ్యంనుంచి పంచకుండా వచ్చిన వస్తువులలో పుత్రులు, పౌత్రులు, ప్రపౌత్రులు - ఈ విధంగా నాల్గవతరం వరకు తమ తమ అంశాలను పొందుతారు. అనగా సమష్టి కుటుంబాలలో తండ్రి ఆస్తిని పుత్రులు పంచుకొనకుండా కలిసి ఉండి ఆతని ప్రపౌత్రులకాలంలో పంచుకొనడం జరుగుతే పౌత్రులకు, ప్రపౌత్రులకు వాటా సమంగా కాక వాళ్ల సంఖ్యను పట్టి కొంతభాగమే లభిస్తుంది. పుత్రులకు ఎక్కువ అంశం, అంతకంటె తక్కువ అంశం పౌత్రులకు, ఆతకంటె తక్కువ అంశం ప్రపౌత్రులకు లభిస్తుంది అని అర్థం. ఎందువల్ల ననగా నాల్గవ తరం వరకు పిండచ్ఛేదం ఉండదు. (నాల్గవతరంవాడు శ్రాద్ధాదులలో పితృదేవతలకు పిండం ఇచ్చేటప్పుడు మూడు తరాల వెనకటి వారివరకు, తండ్రికి, తాతకు, ముత్తాతకు ఇస్తాడు. ఐదవ తరం వాడు వచ్చేటప్పటకి నాల్గవతరం వాని ముత్తాతకు పిండం ఉండదు). నాల్గవ తరం తరవాత

ఐదవ తరంలోనివాళ్లు విచ్ఛిన్నపిండులైపోతారు. అనగా A అనేవాడు, B కుమారుడు, C పౌత్రుడు, D ప్రపౌత్రుడు. Dకి A,B,Cలు సపిండులు. E ప్రపౌత్రుని పుత్రుడు. E మొదలైనవాళ్లు A ఆస్తి పంచుకొనవలసివచ్చినపుడు అందరూ సమంగా పంచుకోవాలి.

3 . తండ్రి ఆస్తి లేనివాళ్లు గాని లేదా తండ్రి ఆస్తి పంచుకొన్నవాళ్లు గాని (సమష్టికుటుంబంగా) కలిసి ఉన్నట్లయితే వాళ్లు మళ్లీ పంచుకోవాలి. ఆ పుత్రులలో ఏ పుత్రుడు ధనం వృద్ధిపొందిస్తాడో అతడు రెండు వాటాలు తీసుకోవాలి.

మూ. 1. ద్రవ్యమపుత్రస్య సోదర్యాః భ్రాతరః సహజీవినో వా హరేయుః కన్యాశ్చ.

2. రిక్థం పుత్రవతః పుత్రా దుహితరో వా ధర్మిష్ఠేషు వివాహేషు జాతాః, తదభావే పితా ధరమాణః, పిత్రభావే భ్రాతరో భ్రాతృపుత్రాశ్చ.

3. అపితృకా బహవో ఽపి చ భ్రాతరః భ్రాతృపుత్రాశ్చ పితురేకమంశం హరేయుః.

4. సోదర్యాణామనేకపితృకాణాం పితృతో దాయవిభాగః.

వ్యా. 1. పుత్రులు లేనివాని ద్రవ్యం అతనితో కలిసి ఉన్న సమానోదరులైన సోదరులు, కన్యలు పంచుకోవాలి. (లేదా అతని సోదరులు, అతనితో కలిసి జీవించినవాళ్లు, కన్యలు పంచుకోవాలి. కాంగ్లే).

2. పుత్రు లున్నవాడు మరణించినపుడు, అతని దాయాన్ని బ్రాహ్మం మొదలైన ధర్మసంమతమైన వివాహాలవల్ల పుట్టిన పుత్రులు, పుత్రులు లేకపోతే కుమార్తెలు, వాళ్లు కూడా లేకపోతే జీవించి ఉన్న అతని తండ్రి, తండ్రి లేకపోతే సోదరులు, సోదరుల పుత్రులు తీసికోవాలి.

3. తండ్రి ఆస్తి పంచుకోవలసిన సోదరులలో ఒక సోదరుని పుత్రులు చాలా మంది ఉండి పంపకాల సమయానికి వాళ్ల తండ్రి మరణించినప్పుడు, వాళ్లు అతనికి రావలసిన ద్రవ్యం మాత్రమే వాటాలు చేసికొని పంచుకోవాలి. అనగా తమ తండ్రి సోదరులతో సమంగా వాళ్లకు వాటాలు రావు అని అర్థం.

4. ఒకే తల్లి గర్భాన పుట్టినవాళ్లు చాలామంది ఉండి వాళ్ల తండ్రులు వేరు వేరైతే ఎవరి తండ్రి ఆస్తి ఆ పుత్రులు పంచుకోవాలి.

మూ. 1. పితృభ్రాతృపుత్రాణాం పూర్వే విద్యమానే నాపరమవలమ్బన్తే; జ్యేష్ఠే చ కనిష్ఠమర్థగ్రాహిణః.

2. జీవద్విభాగే పితా నైకం విశేషయేత్. న చైకమకారణాన్నిర్విభజేత. పితురసత్యర్థే జ్యేష్ఠాః కనిష్ఠాననుగృహ్ణీయుః, అన్యత్ర మిథ్యావృత్తేభ్యః.

3. ప్రాప్తవ్యవహారాణాం విభాగః. అప్రాప్తవ్యవహారాణాం దేయవిశుద్ధం మాతృబన్ధుషు గ్రామవృద్ధేషు వా స్థాపయేయుః ఆ వ్యవహారప్రాపణాత్. ప్రోషితస్య వా.

4. సంనివిష్టసమసంనివిష్టేభ్యో నైవేశికం దద్యుః, కన్యాభ్యశ్చ ప్రాదానికమ్.

వ్యా. గ.శా. "అర్థగ్రాహిణః" అనే పాఠం అంగీకరించి దానికి ఈ విధంగా వ్యాఖ్యానించారు- సమష్టికుటుంబానికి ఋణం ఇచ్చి దానిని వసూలు చేసికొనదలచినవాళ్లు (అర్థగ్రాహిణః) ఆ కుటుంబంలో తండ్రి, సోదరులు, వాళ్ల పుత్రులూ వీళ్లలో పూర్వులు జీవించి ఉండగా తరవాత వాళ్లమీద అభియోగం చేయరాదు. జ్యేష్ఠుడు ఉండగా చిన్నవానిమీద అభియోగం చేయగూడదు. అనగా ఇంటి పెద్ద యైన తండ్రి మీదనే అభియోగం చెయ్యాలి. అతడు లేకపోతే అతని పుత్రులమీద, వాళ్లులేకపోతే వాళ్ల పుత్రుల మీద; అదే విధంగా సోదరులలో జ్యేష్ఠునిమీదనే అభియోగం చెయ్యాలి. కాని కనిష్ఠుని మీద చేయగూడదు, అర్థగ్రాహిణమ్ అనే పాఠం గ్రహించి కాంగ్లే ఈ విధంగా వ్యాఖ్యానించారు - సమష్టికుటుంబంలోని సభ్యులు, తండ్రి-సోదరులు-వాళ్ల పుత్రులు-వీళ్లలో పైవాళ్లు జీవించి ఉండగా తరవాతివాళ్లమీద ఆధారపడకూడదు. జ్యేష్ఠుడు ఉండగా, అర్థగ్రాహి అయినా, అనగా ధనం సంపాదించినవాడైనా కనిష్ఠునిమీద ఆధారపడకూడదు.

2. తండ్రి జీవించి ఉండగానే ఆస్తి పంచే టప్పుడు తండ్రి పుత్రులలో ఏ ఒక్కని విషయంలోను భేదం చూపకూడదు. అందరికీ సమంగా పంచాలి. సరియైన కారణం ఏదీ లేకుండా ఒక పుత్రుడికి వాటా లేకుండా చేయగూడదు. తండ్రి సంపాదించిన ధనం లేకపోతే పెద్దవాళ్లు చిన్న సోదరులను అనుగ్రహించాలి - ఆదుకోవాలి. అయితే వాళ్లు దుష్ప్రవర్తన కలవాళ్లైతే మాత్రం అనుగ్రహించవలసిన పని లేదు.

3. ఆస్తిపంపకం ప్రాప్తవ్యవహారులకే, అనగా మైనారిటీ తీరి మెజారిటీ వచ్చినవాళ్లకే. అప్రాప్తవ్యవహారుల (మెజారిటీ రానివాళ్ల) ధనం, దానిమీద ఏ ఋణ భారాదికమూ లేకుండా చేసి మేనమామలు మొదలైన తల్లి బంధువుల వద్దగాని, గ్రామం పెద్దల వద్ద గాని, మేజ రిటీ వచ్చేవరకు, సంరక్షణంకోసం ఉంచాలి. అదే విధంగా పంపకాల సమయంలో ప్రవాసంలో ఉన్న వాని ధనం కూడ అతడు తిరిగి వచ్చే వరకు వాళ్లదగ్గర ఉంచాలి.

4. సోదరులలో కొంతమంది వివాహాదులు కాక జీవితంలో స్థిరపడ నప్పుడు వాళ్లకు, వివాహాదులుచేసికొని స్థిరపడినవాళ్లు వివాహాదులకోసం ఎంత ధనం వ్యయం అవుతుందో అంత ధనం అధికంగా ఇవ్వాలి. కన్యలకు వివాహంకోసం అవసరమైన ధనం వేరుగా తీసి ఇవ్వాలి.

మూ. 1. ఋణరిక్థయోః సమో విభాగః.

2. ఉదకపాత్రాణ్యపి నిష్కిఞ్చనా విభజేయురిత్యాచార్యాః, ఛలమేతదితి కౌటిల్యః. సతోఽర్థస్య విభాగః నాసతః.

3. ఏతావానర్థః సామాన్యః. తస్యైతావాన్ ప్రత్యంశః ఇత్యనుభాష్య బ్రువన్ సాక్షిషు విభాగం కారయేత్. దుర్విభక్తమ్, అన్యోన్యాపహృతమ్, అన్తర్హితమ్, అవిజ్ఞాతోత్పన్నం వా పునర్విభజేరన్.

4. అదాయకం రాజా హరేత్ స్త్రీవృత్తిప్రేతకార్యవర్జమ్, అన్యత్ర శ్రోత్రియద్రవ్యాత్. తత్ త్రైవిద్యేభ్యః ప్రయచ్ఛేత్.

వ్యా. 1. పుత్రులు తండ్రి ఆస్తినీ, అప్పులనూ కూడ సమంగా పంచుకోవాలి.

2. ఆస్తి ఏమీ లేనివాళ్లు నీళ్ల గిన్నెలు కూడ పంచుకోవా లని ఆచార్యులు చెప్పారు. ఇది ఏదో చెప్పా లని చెప్పినదే కాని అంత ప్రధానమైన విషయం కాదు అని కౌటిల్యుని అభిప్రాయం; ఆస్తి ఉంటే కదా పంచుకునేది; లేనిదానికి పంపకం ఏమిటి? అనగా ఏది ఉంటే అది (ఉదకపాత్రలతో సహా) పంచుకొనవలసిందే, విశేషించి ఈ మాట చెప్ప పనిలేదు అని భావం.

3. "అందరూ పంచుకోవలసిన మొత్తం ఆస్తి ఇది; దీనిలో ఒక్కొక్కరికి ఇంత వాటా వస్తుంది." అని ఆస్తిని స్పష్టంగా నిర్దేశిస్తూ చెప్పి సాక్షుల ఎదుట విభాగం

చెయ్యాలి. తప్పుగా విభజించినా, ఒకరి అస్తి ఒకరు అపహరించినా, దాచిపెట్టినా, కాలాంతరంలో తెలియకుండా బైటపడినా అలాంటి ఆస్తి మళ్లీ పంచాలి.

4. ఒక ఆస్తికి దాయాదులు (వారసులు) ఎవరూ లేనప్పుడు ఆ ఆస్తిలో స్త్రీల జీవిక కొరకు, ప్రేతకార్యాలకొరకు అవసరమైన ధనం మినహాయించి, మిగిలినది అంతా రాజు తీసికొనాలి. అయితే శ్రోత్రియద్రవ్యం మాత్రం తీసికొనకూడదు. దానిని మూడువేదాలు అధ్యయనం చేసిన వాళ్లకి ఇచ్చివేయాలి.

మూ. 1. పతితః, పతితాత్ జాతః, క్లీబశ్చ అనంశాః, జడోన్మత్తాన్ధకుష్ఠినశ్చ. సతి భార్యార్థే తేషామపత్యమతద్విధం భాగం హరేత్. గ్రాసాచ్ఛాదనమితరే పతితవర్జాః.

2. శ్లో. తేషాం చ కృతదారాణాం లుప్తే ప్రజననే సతి,
మృజేయుర్బాన్ధవాః పుత్రాంస్తేషామంశాన్ ప్రకల్పయేత్.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే ధర్మస్థీయే తృతీయాధికరణే పఞ్చమోఽధ్యాయః
దాయవిభాగే దాయక్రమః, ఆదితో ద్విషష్టితమః.

వ్యా. 1. పతితునికి, పతితునివల్ల పుట్టినవానికి, నపుంసకునికి, తెలివితక్కువవానికి, పిచ్చివానికి, గ్రుడ్డివానికి, కుష్ఠరోగికి ఆస్తిలో వాటా ఉండదు. వాళ్లకి వివాహం అయితే వాళ్లకి పుట్టిన పుత్రులు, జడులు, పిచ్చివాళ్లు, గ్రుడ్డివాళ్లు, కుష్ఠరోగులు కాని పక్షంలో వాటా తీసికోవాలి. పతితులకు తప్ప జడోన్మత్తాదులకు ఆహారం, వస్త్రం ఇవ్వాలి.

2. వివాహం చేసికొన్న జడోన్మత్తాదులు పుత్రోత్పత్తిశక్తిని కోల్పోయిన ట్లయితే వాళ్ల భార్యలయందు వాళ్ల (జడోన్మత్తాదుల) బంధువులు పుత్రులను పుట్టించిన నప్పుడు అలా పుట్టిన పుత్రులకు వాటాలు ఏర్పరచాలి.

"బాలానందిని" అను కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో ధర్మస్థీయం అనే మూడవ అధికరణంలో, దాయవిభాగంలో దాయక్రమం అనే ఐదవ అధ్యాయం, ప్రారంభం నుంచి అరవైరెండవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ షష్ఠోఽధ్యాయః

షష్టితమం ప్రకరణమ్ దాయవిభాగః - అంశవిభాగః

మూ.1. ఏకస్త్రీపుత్రాణాం జ్యేష్ఠాంశః బ్రాహ్మణానామ్ అజాః, క్షత్రియాణామ్ అశ్వాః, వైశ్యానాం గావః, శూద్రాణామ్ అవయః.

2. కాణలిఙ్గాస్తేషాం మధ్యమాంశః, భిన్నవర్ణాః కనిష్ఠాంశః. చతుష్పదాభావే రత్నవర్జానాం దశానాం భాగం ద్రవ్యమేకం జ్యేష్ఠో హరేత్; ప్రతిముక్తస్వధాపాశో హి భవతి ఇత్యౌశనసో విభాగః.

3. పితుః పరివాపాత్ యానమాభరణం చ జ్యేష్ఠాంశః, శయనాసనం భుక్తకాంస్యం చ మధ్యమాంశః, కృష్ణధాన్యాయసం గృహపరివాపో గోశకటం చ కనిష్ఠాంశః. శేషద్రవ్యాణామేకద్రవ్యస్య వా సమో విభాగః.

వ్యా. 1. ఒకే స్త్రీకి పుట్టిన పుత్రులలో, బ్రాహ్మణులలో జ్యేష్ఠుని (అందరికంటె పెద్దవాని) వాటా మేకలు, క్షత్రియులలో గుఱ్ఱాలు, వైశ్యులలో గోవులు; శూద్రులలో గొఱ్ఱెలు.

2. ఈ మేకలు మొదలైనవాటిలో గుడ్డివి, కుంటివి మొదలైనవి మధ్యముని (పుత్రులలో మధ్యముని) వాటా, వేరు వేరు రంగు గలవి చిన్నవాని వాటా, చతుష్పాజ్జంతువులు లేకపోతే రత్నాలు తప్ప మిగిలిన ద్రవ్యాలలో పదవ వంతు జ్యేష్ఠుడు తీసుకోవాలి. ఎందుచేత ననగా జ్యేష్ఠుడు పితృకార్యాలు చేసే బాధ్యత అనే పాశంచేత కట్టబడి ఉంటాడు - ఇది ఉశనస్సు (శుక్రాచార్యుడు) చెప్పిన దాయవిభాగం.

3. తండ్రియొక్క పరివాపం (స్వీయవస్తువుల Personal belongings) లో, వాహనం, ఆభరణాలు జ్యేష్ఠుని భాగం. శయనం, ఆసనం, ఆహారానికి ఉపయోగించే కంచు పాత్రలు మధ్యముని వాటా. నువ్వులు మొదలైన నల్లని ధాన్యం. ఇనప వస్తువులు. ఇంటి సామగ్రి, ఎద్దుల బండి - ఇవి కనిష్ఠుని భాగం. మిగిలిన అన్ని ద్రవ్యాలు. లేదా ఒకే ద్రవ్యం పుత్రు లందరూ సమంగా పంచుకోవాలి.

మూ. 1. అదాయాదా భగిన్యః. మాతుః పరివాపాత్ భుక్తకాంస్యాభరణ భాగిన్యః.

2. మానుషహీనో జ్యేష్ఠః తృతీయమంశం జ్యేష్ఠాంశాల్లభేత. చతుర్థమ్ అన్యాయవృత్తిః, నివృత్తధర్మకార్యో వా. కామచారః సర్వం జీయేత్. 3. తేన మధ్యమకనిష్ఠౌ వ్యాఖ్యాతౌ. తయోర్మానుషోపేతః జ్యేష్ఠాంశాదర్ధం లభేత.

4. నానాస్త్రీపుత్రాణాం తు సంస్కృతాసంస్కృతయోః కన్యాకృత క్రియయో రభావే చ ఏకస్యాః పుత్రయోర్యమయోర్వా పూర్వజన్మనా జ్యేష్ఠభావః.

వ్యా. 1. భగినులకు (ఆడపిల్లలకు) తండ్రి ఆస్తిలో వాటా ఉండదు. తల్లికి సంబంధించిన పరివాపంలో (స్వవస్తువులలో) భోజనాదులకు ఉపయోగించే కంచు పాత్రలు, అలంకారాలు వాళ్లు తీసుకోవాలి.

2. పౌరుషం లేని, అనగా ఒక పురుషుడుగా చేయవలసిన పనులు చేయని, పాటుపడని, జ్యేష్ఠునికి జ్యేష్ఠాంశంలో మూడవ వంతు మాత్రమే లభిస్తుంది. ఆ జ్యేష్ఠుడు అన్యాయమైన ప్రవర్తనకలవాడైనా, ధర్మకార్యాలు చేయకపోయినా, వానికి జ్యేష్ఠభాగంలో సగం మాత్రమే లభిస్తుంది. అదుపు ఆజ్ఞలు లేక స్వేచ్ఛగా సంచరించేవానికి జ్యేష్ఠభాగం ఇవ్వవలసిన పనిలేదు.

3. దీనిని పట్టి మధ్యమ-కనిష్ఠులను గూర్చి కూడ చెప్పినట్లే. మధ్యమకనిష్ఠులలో పౌరుషప్రవృత్తికలవాడు జ్యేష్ఠాంశంలో సగం తీసుకోవాలి.

4. చాలా మంది భార్యల పుత్రులలో ఎవడు ముందు జన్మించాడో అతడు జ్యేష్ఠుడు. అయితే ఆ భార్యలలో ఒకతే బ్రాహ్మాదిధర్మవివాహంచేత సంస్కృతురాలై, మరొకతె గాంధర్వాదివిధానం ద్వారా పరిణీత అవడంచేత అసంస్కృతయై ఉన్నా, ఒక భార్య కన్యగానే అనగా ఇతరపురుషసంబంధంలేకుండా పరిణీతయై,రెండవది పూర్వం పురుషాంతరసంబంధం ఉండి, పిమ్మట వీనిచేత పరిణీతయైనా జ్యేష్ఠత్వం పుట్టుకచేత కాదు; సంస్కృతభార్య పుత్రులలో ఎవడు పెద్దవాడో అతడే జ్యేష్ఠుడు. అట్లే కన్యగా ఉండగా వివాహం చేసుకొన్న భార్య పుత్రులలో ఎవడు పెద్దవాడో అతడే జ్యేష్ఠుడు. ఒక స్త్రీ కవలలను కన్నట్లయితే ముందు పుట్టినవాడు జ్యేష్ఠుడు.

మూ. 1. సూతమాగధవ్రాత్యరథకారాణామైశ్వర్యతో విభాగః. శేషాః తముపజీవేయుః. అనీశ్వరాః సమవిభాగా ఇతి.

2. చాతుర్వర్ణ్యపుత్రాణాం బ్రాహ్మణీపుత్రః చతురోంశాన్; క్షత్రియాపుత్రస్త్రీన్ అంశాన్, వైశ్యాపుత్రో ద్వావంశౌ, ఏకం శూద్రాపుత్రః.

3. తేన త్రివర్ణద్వివర్ణపుత్రవిభాగః క్షత్రియవైశ్యయోర్వ్యాఖ్యాతః.

4. బ్రాహ్మణస్యానన్తరాపుత్రస్తుల్యాంశః, క్షత్రియవైశ్యయోః అర్ధాంశః. తుల్యాంశో వా మానుషోపేతః.

వ్యా. 1. సూత-మాగధ-వ్రాత్య-రథకారులలో వృత్తులలో నైపుణ్యాన్ని పట్టి దాయవిభాగం చేసుకోవాలి. అయితే ఎవనికి తన వృత్తిలో అధికమైన నైపుణ్యం, సామర్థ్యం (ఐశ్వర్యతః) ఉంటాయో ఆతనికే తండ్రి ఆస్తి సంక్రమిస్తుంది. మిగిలినవాళ్లందరూ ఆతనిని ఆశ్రయించి జీవించాలి. వారిలో ఏ ఒక్కరికీ విశిష్టసామర్థ్యం లేకపోతే వాళ్లందరూ సమంగా పంచుకోవాలి.

2. ఒక బ్రాహ్మణునికి నాలుగువర్ణాలకు చెందిన స్త్రీలయందు పుత్రులు పుట్టినప్పుడు బ్రాహ్మణస్త్రీపుత్రునికి నాలుగు అంశాలు (భాగాలు) క్షత్రియస్త్రీ పుత్రునికి మూడు అంశాలు, వైశ్యస్త్రీ పుత్రునికి రెండు అంశాలు, శూద్రస్త్రీపుత్రునికి ఒక అంశం దాయభాగంగా లభిస్తుంది.

3. దీనినిపట్టి క్షత్రియ-వైశ్యులకు మూడు వర్ణాల స్త్రీలయందు, రెండు వర్ణాల స్త్రీలయందు పుట్టిన పుత్రుల అంశాలు చెప్పినట్లే. అనగా క్షత్రియునికి క్షత్రియస్త్రీయందు పుట్టిన పుత్రునికి మూడు అంశాలు, వైశ్యాపుత్రునికి రెండు అంశాలు, శూద్రాపుత్రునికి ఒక అంశం. అట్లే వైశ్యునకు వైశ్యస్త్రీయందు పుట్టిన పుత్రునికి రెండు అంశాలు, శూద్రస్త్రీయందు పుట్టినవానికి ఒక అంశం. వీటి అన్నింటిలోనూ కూడ జ్యేష్ఠుని అంశం ముందు వేరుగా ఉంచి మిగిలినదానినే పంచాలి.

4. బ్రాహ్మణుడు తన వర్ణానికి చెందిన స్త్రీని, క్షత్రియస్త్రీని వివాహమాడినప్పుడు వాళ్లిద్దరికీ పుట్టిన పుత్రులకు సమంగానే దాయవిభాగం చెయ్యాలి. క్షత్రియునికి క్షత్రియభార్య, వైశ్యభార్య ఉన్నప్పుడు వాళ్ల పుత్రులలో వైశ్యాపుత్రునికి సగం అంశమే లభిస్తుంది. వైశ్యునకు వైశ్యభార్య శూద్రభార్య ఉన్నప్పుడు శూద్రాపుత్రునకు సగం అంశమే లభిస్తుంది. అయితే పైన చెప్పిన రెండు విధాలైనవాళ్లలో వైశ్యస్త్రీపుత్రుడు శూద్రస్త్రీపుత్రుడు పౌరుషవంతులైతే వాళ్లకి కూడ క్షత్రియా-వైశ్యాపుత్రులతో సమంగా దాయభాగం ఇవ్వాలి.

మూ. 1. తుల్యాతుల్యయోః ఏకపుత్రః సర్వం హరేత్, బన్ధూంశ్చ బిభృయాత్.

2. బ్రాహ్మణానాం తు పారశవః తృతీయమంశం లభేత. ద్వావంశౌ సపిణ్డః కుల్యో వా ఆసన్నః స్వధాదానహేతోః. తదభావే పితురాచార్యః అన్తేవాసీ వా.

3. శ్లో. క్షేత్రే వా జనయేదస్య నియుక్తః క్షేత్రజం సుతమ్,
మాతృబన్ధుః సగోత్రో వా తస్మై తత్ ప్రదిశేత్ ధనమ్.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే ధర్మస్థీయే తృతీయాధికరణే షష్ఠోఽధ్యాయః. దాయవిభాగే అంశవిభాగః ఆదితః త్రిషష్టితమః.

వ్యా.1. సవర్ణస్త్రీ, అసవర్ణస్త్రీ - వీళ్లలో ఒకతెకు మాత్రమే ఒక పుత్రుడు పుట్టినట్లయితే అతడే ఆస్తి అంతా తీసికొని తండ్రి పోషించవలసినవాళ్ల నందరినీ పోషించాలి.

2. అయితే - బ్రాహ్మణుల విషయంలో - పారశవుడు మాత్రమే (శూద్రస్త్రీ యందుపుట్టిన కుమారుడు మాత్రమే) ఉన్నట్లయితే అతనికి మూడు భాగాలలో ఒక భాగమే లభిస్తుంది. మిగిలిన రెండు భాగాలు ఆ బ్రాహ్మణుని సపిండునికి గాని, దగ్గరవాడైన సకులీనునికి గాని, (ఆ బ్రాహ్మణునికి) శ్రాద్ధాదులు చేయడంకొరకు ఇవ్వాలి. అలాంటివాళ్లు లేకపోతే ఆ బ్రాహ్మణుని ఆచార్యునికి గాని, శిష్యునికి గాని ఇవ్వాలి.

3. లేదా - తల్లి బంధువు గాని, సమానగోత్రం కలవాడు గాని ఆతని (మరణించినవాని) భార్యయందు నియుక్తుడై క్షేత్రజపుత్రుణ్ణి పుట్టించాలి. ఆ ధనం అంతా (రెండు వాటాలు) వానికి ఇవ్వాలి.

"బాలానందిని" అనే కౌటిలీయార్థశాస్త్రంలో ధర్మస్థీయం అనే తృతీయాధికరణంలో "దాయవిభాగంలో అంశవిభాగం" అనే ఆరవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి అరవైమూడవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ సప్తమోఽధ్యాయః

షష్టితమం ప్రకరణమ్ - దాయవిభాగః - పుత్రవిభాగః

మూ. 1. పరపరిగ్రహే బీజముత్సృష్టం క్షేత్రిణ ఇత్యాచార్యాః, 2. మాతా భస్త్రా; యస్య రేతస్తస్య అపత్యమ్ ఇత్యపరే. 3. విద్యమానమ్ ఉభయమ్ ఇతి కౌటిల్యః.

4. స్వయం జాతః కృతక్రియాయామ్ ఔరసః. తేన తుల్యః

పుత్రికాపుత్రః. సగోత్రేణాన్యగోత్రేణ వా నియుక్తే క్షేత్రజాతః క్షేత్రజః పుత్రః. జనయితుః అసతి అన్యస్మిన్ పుత్రే స ఏవ ద్విపితృకో ద్విగోత్రో వా ద్వయోరపి స్వధారిక్థభాక్ భవతి. తత్సధర్మా బన్ధూనాం గృహే గూఢజాతస్తు గూఢజః. బన్ధునా ఉత్సృష్టః అపవిద్ధః. సంస్కర్తుః పుత్రః. కన్యాగర్భః కానీనః. సగర్భోఢాయాః సహోఢః. పునర్భూతాయాః పౌనర్భవః.

వ్యా. 1. పరభార్యయందు బీజం విడచినప్పుడు దానివల్ల పుట్టినవాడు ఆ క్షేత్రం కలవానికే (ఆమె భర్తకే) చెందుతా డని ఆచార్యుల అభిప్రాయం. 2. తల్లి చర్మభస్త్రిక మాత్రమే; రేతస్సు ఎవనిదో పుత్రుడు వానికే చెందుతాడు అని మరి కొందరు అంటారు. 3. రెండు పద్ధతులూ ఉన్నా యని కౌటిల్యుని మతం.

4. తాను వివాహం చేసికొన్న స్త్రీయందు తనవల్ల పుట్టినవాడు ఔరసపుత్రుడు. పుత్రికాపుత్రుడు ఔరసునితో సమానుడు (పుత్రులు లేనివాడు తన కుమార్తెను "అస్యాం యో జాయతే గర్భః స మే పుత్రో భవిష్యతి", "ఈమెయందు పుట్టినవాడు నా పుత్రుడౌతాడు" అని వివాహసమయంలో చెప్పి దానం చేసిన కుమార్తెకు 'పుత్రిక' అని పేరు). సమానగోత్రం గలవాడుగాని, వేరుగోత్రం కలవాడుగాని నియమితుడై (నీవు ఈమెయందు పుత్రుణ్ణి పుట్టించవలెను అని నియుక్తుడై) మరొకని భార్యయందు పుట్టించిన పుత్రుడు ఆ విధంగా నియోగించిన భర్తకు "క్షేత్రజపుత్రుడు". ఈ విధంగా నియోగించబడి పరక్షేత్రంలో పుత్రుణ్ణి పుట్టించినవానికి స్వభార్యయందు పుత్రుడు కలగకపోతే ఆ క్షేత్రజపుత్రుడే ఇద్దరు తండ్రులు కలవాడు, రెండు గోత్రాలు కలవాడు అవుతాడు.ఆ ఇద్దరు తండ్రులకు శ్రాద్ధాదులు చెయ్యాలి, ఆ ఇద్దరి ఆస్తులూ తీసికొనాలి. నియోగం లేకుండా బంధువుల ఇంట్లో రహస్యంగా పుట్టినవాడు క్షేత్రజపుత్రునివంటివాడే; వీనికి "గూఢజపుత్రుడు" అని పేరు. తలిదండ్రులు విడిచిపెట్టివేసినవాడు "అపవిద్ధపుత్రుడు". వానికి ఎవడు ఉపనయనాదిసంస్కారాలు చెస్తాడో అతడే వాని తండ్రి. వివాహం కాని కన్య గర్భంలో జనించినవాడు "కానీనపుత్రుడు".' గర్భవతియైన స్త్రీని వివాహం చేసికొన్న పిమ్మట పుట్టినవాడు "సహోఢపుత్రుడు" . (మొదటి భర్తను కాక మరొకనిని) రెండవ వివాహంచేసికొన్న స్త్రీకి పుట్టినవాడు "పౌనర్భవపుత్రుడు".

మూ. 1. స్వయంజాతః పితృబన్ధూనాం చ దాయాదః; పరజాతః సంస్కర్తురేవ, న బన్ధూనామ్, 2. తత్సధర్మా మాతాపితృభ్యామ్ అద్భిః దత్తః. 3. స్వయం బన్ధుభిర్వా పుత్రభావోపగతః ఉపగతః, 4. పుత్రత్వే అధికృతః కృతకః, పరిక్రీతః, క్రీతః ఇతి.

5. ఔరసే తూత్పన్నే సవర్ణాః తృతీయాంశహరాః అసవర్ణాః గ్రాసాచ్ఛాదనభాగినః.

6. బ్రాహ్మణక్షత్రియయోః అనన్తరాపుత్రాః సవర్ణాః; ఏకాన్తరాః అసవర్ణాః.

వ్యా. 1. ఔరసపుత్రుడు తండ్రి ఆస్తికీ, (అవసరాన్ని పట్టి) ఇతరబంధువుల ఆస్తికీ దాయాదుడు (వారసుడు) అవుతాడు. పరుని వల్ల పుట్టినవాడు (క్షేత్రజాదిపుత్రుడు) ఉపనయనాదిసంస్కారం చేసినవానికి మాత్రమే దాయాదుడౌతాడు. 2. తలిదండ్రులు ఉదకవిసర్జనపూర్వకంగా మరొకరికి ఇచ్చినవాడు "దత్తపుత్రుడు". ఇతడు ఔరసపుత్రునితో సమానుడు, 3. స్వయంగా గాని, బంధువుల ద్వారా గాని మరొకనికి పుత్రత్వం పొంది వాళ్ల కుటుంబంలో కలిసినవాడు "ఉపగతపుత్రుడు", 4. "నువ్వు మా కుమారుడవు" అని అధికారం ఇవ్వబడినవాడు "కృతకపుత్రుడు". ధనం ఇచ్చి కొన్నవాడు "క్రీతపుత్రుడు".

5. ఇలాంటి పుత్రులు ఉన్నవానికి కాలాంతరంలో ఔరసపుత్రుడు కలిగితే సవర్ణులైన ఇతరవిధాలైన పుత్రులు ఆస్తిలో మూడవవంతు మాత్రమే పంచుకోవాలి. వాళ్లు అసమర్థులైతే వాళ్లకి తిండి, బట్ట మాత్రమే ఇవ్వాలి.

6. బ్రాహ్మణక్షత్రియులకు అనంతరవర్ణానికి చెందిన స్త్రీలయందు పుట్టినవాళ్లు సవర్ణులు. ఒక వర్ణం వ్యవధానం ఉంటే అసవర్ణులు. అనగా బ్రాహ్మణునికి క్షత్రియస్త్రీయందు పుట్టినవాడు, క్షత్రియునికి వైశ్యస్త్రీయందు పుట్టినవాడు సవర్ణులు. బ్రాహ్మణునికి వైశ్యశూద్రస్త్రీలయందు పుట్టినవాడు, క్షత్రియునికి శూద్రస్త్రీయందు పుట్టినవాడు అసవర్ణులు.

మూ. 1. బ్రాహ్మణస్య వైశ్యాయామమ్బష్ఠః; శూద్రాయాం నిషాదః పారశవో వా. క్షత్రియస్య శూద్రాయాముగ్రః, 2. శూద్ర ఏవ వైశ్యస్య, 3. సవర్ణాసు చైషామ్ అచరితవ్రతేభ్యో జాతాః వ్రాత్యాః. ఇత్యనులోమాః.

4. శూద్రాదాయోగవక్షత్తచాణ్డాలాః, 5, వైశ్యాన్మాగధవైదేహకౌ, 6.క్షత్రియాత్ సూతః.

వ్యా. 1. బ్రాహ్మణునికి వైశ్యస్త్రీయందు పుట్టినవాడు అంబష్ఠుడు; శూద్రస్త్రీయందు పుట్టినవాడు నిషాదుడు లేదా పారశవుడు. క్షత్రియునికి శూద్రస్త్రీయందు పుట్టినవాడు ఉగ్రుడు. 2. వైశ్యునికి శూద్రస్త్రీయందు పుట్టినవాడు శూద్రుడే, 3. ఈ మూడు వర్ణాల

(బ్రహ్మక్షత్రియవైశ్యవర్ణాల) వాళ్లు ఉపనయనాది సంస్కారాలు వ్రతాలు లేకుండా తమ సవర్ణస్త్రీలనే వివాహమాడగా వాళ్లకు ఆ సవర్ణస్త్రీయందు పుట్టినవాళ్లు "వ్రాత్యులు". ఇంతవరకు చెప్పిన జాతులు అనులోమజాతులు -పురుషులు పై వర్ణాలవాళ్లు స్త్రీలు క్రింది వర్ణాలవాళ్లు అయిన జాతులు.

4. శూద్రునికి వైశ్యస్త్రీయందు పుట్టినవాడు "ఆయోగవుడు". క్షత్రియస్త్రీయందు పుట్టినవాడు 'క్షత్త'. బ్రాహ్మణస్త్రీయందు పుట్టినవాడు "చండాలుడు", 5.వైశ్యునికి క్షత్రియస్త్రీ యందు పుట్టినవాడు మాగధుడు; బ్రాహ్మణస్త్రీయందు పుట్టినవాడు వైదేహకుడు. క్షత్రియునికి బ్రాహ్మణస్త్రీయందు పుట్టినవాడు సూతుడు.

మూ. 1. పౌరాణికస్త్వన్యః సూతో మాగధశ్చ బ్రహ్మక్షత్రాత్ విశేషతః.

2. త ఏతే ప్రతిలోమాః స్వధర్మాతిక్రమాత్ రాజ్ఞః సంభవన్తి.

3. ఉగ్రాన్నైషాద్యాం కుక్కుటకః, విపర్యయే పుల్కసః. వైదేహికాదమ్బష్ఠాద్ వైణః; విపర్యయే కుశీలవః, క్షత్తాయామ్ ఉగ్రాత్ శ్వపాకః. ఇత్యేతే అన్యే చ అన్తరాలాః, కర్మణా వైణ్యో రథకారః. (వైశ్యో రథకారః అని కాంగ్లే ఇచ్చిన పాఠం).

4. తేషాం స్వయోనౌ వివాహః పూర్వావరగామిత్వం వృత్తానువృత్తం చ స్వధర్మాన్ స్థాపయేత్. శూద్రసధర్మాణో వా అన్యత్ర చణ్డాలేభ్యః, 5. కేవలమేవం వర్తమానః స్వర్గమాప్నోతి రాజా నరకమన్యథా, 6. సర్వేషామన్తరాలానాం సమో విభాగః.

వ్యా. 1. పురాణాలలో చెప్పిన సూతుడు ఆతనితో పాటు చెప్పిన మాగధుడు వేరు. వాళ్లు ఈ సూతమాగధులుకారు, ఆ సూతుడు బ్రాహ్మణునికంటె గొప్పవాడు, ఆ మాగధుడు క్షత్రియునికంటె గొప్పవాడు.

2. రాజు వర్ణాశ్రమపరిరక్షణం అనే స్వధర్మం ఆచరించకపోతే ఇలాంటి ప్రతిలోమజాతులు (తల్లి పై వర్ణాలకి చెంది తండ్రి క్రింది వర్ణానికి చెందిన జాతులు) ఏర్పడతాయి.

3. ఉగ్రునికి నైషాదియందు పుట్టినవాడు "కుక్కుటకుడు". నిషాదునికి ఉగ్రయందు పుట్టినవాడు పుల్కసుడు. అంబష్ఠునికి వైదేహికయందు పుట్టినవాడు వైణుడు: వైదేహకునికి అంబష్ఠయందు పుట్టినవాడు కుశీలవుడు. ఉగ్రునికి క్షత్తయందు పుట్టినవాడు శ్వపాకుడు. ఇవి ఇంకా ఇలాంటి అంతరాలజాతులు (వర్ణాల మధ్య

ఏర్పడిన జాతులు), వైణ్యుడే (వైశ్యుడే. కాంగ్లే) వడ్రంగం, తాపీపని మొదలైనవి చెపట్టడంవల్ల రథకారుడు అవుతాడు.

4. వీళ్లందరూ తమ తమ జాతులలోనే వివాహం చేసుకోవాలి. ఈ జాతులలో కూడ పై జాతివాళ్లు క్రింది జాతి స్త్రీతో సంబంధం పెట్టుకొనడం, వంశక్రమాగతమైన వృత్తులు చేపట్టడం ఈ మొదలైన స్వధర్మాలు పాటించే టట్లు రాజు చెయ్యాలి. లేదా చండాలులు తప్ప మిగిలిన అవాంతరజాతుల వా ళ్లందరూ, శూద్రసమానులుగా ప్రవర్తించే టట్లు, శూద్రులు ఏ ధర్మాలు ఆచరించాలో ఆ ధర్మాలు ఆచరించే టట్లు చెయ్యాలి. 5. ఈ విధంగా ధర్మపాలనం చేసే రాజు మాత్రమే స్వర్గం పొందుతాడు. అలా కాకపోతే నరకంలో పడతాడు, 6. ఈ అంతరాల జాతులలోని అన్నదమ్ములు తండ్రి ఆస్తి సమంగా పంచుకోవాలి.

శ్లో. దేశస్య జాత్యాః సంఘస్య ధర్మో గ్రామస్య వాపి యః,
ఉచితస్తస్య తేనైవ దాయధర్మం ప్రకల్పయేత్.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే ధర్మస్థీయే తృతీయాధికరణే సప్తమోఽధ్యాయః, దాయవిభాగే పుత్రవిభాగః, దాయవిభాగః సమాప్తః. ఆదితః చతుః షష్టితమోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఏ దేశంలో ఏ జాతిలో, ఏ సంఘంలో, లేదా ఏ గ్రామంలో ఏ ధర్మం పరంపరాగతంగా వస్తూన్నదో దాని ప్రకారమే ఆ యా దేశ-జాతి-సంఘ-గ్రామాలలో దాయధర్మం ఏర్పరచాలి.

"బాలానందిని" అను కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో ధర్మస్థీయం అనే తృతీయాధికరణంలో, "దాయవిభాగంలో పుత్రవిభాగం" అనే సప్తమాధ్యాయం సమాప్తం. ప్రారంభంనుంచి అరవైనాల్గవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ అష్టమోఽధ్యాయః

ఏకషష్టితమం ప్రకరణమ్ - వాస్తుకమ్ - గృహవాస్తుకమ్

మూ. 1. సామన్తప్రత్యయాః వాస్తువివాదాః. 2. గృహం, క్షేత్రమ్, ఆరామః, సేతుబన్ధః, తటాకమ్, ఆధారో వా వాస్తుః. 3. కర్ణకీలాయససమ్బన్ధోఽనుగృహం సేతుః. యథాసేతుభోగం వేశ్మ కారయేత్.

4. అభూతం వా పరకుడ్యాదపక్రమ్య ద్వావరత్నీ త్రిపదీం పాదే బన్ధం కారయేత్.

5. అవస్కరం, భ్రమమ్, ఉపాదానం వా న గృహోచితాదన్యత్ర; అన్యత్ర సూతికాకూపాదానిర్దశాహాదితి. తస్యాతిక్రమే పూర్వః సాహసదణ్డః.

వ్యా. 1. వాస్తువుకు సంబంధించిన వివాదాలను ఇరుగు పొరుగున ఉన్నవాళ్ల మాటలను ఆధారంగా తీసికొని పరిష్కరించాలి. 2. గృహం, పొలం, ఉద్యానం, సేతుబంధం (పెద్దగట్టు), చెరువు, ఇతరజలాధారం - ఇవి వాస్తువు, 3. ఇంటిని అనుసరించి మూలలలో ఇనుపస్తంభాలు పాతిన ఇనుపతీగతో సరిహద్దు (సేతు) ఏర్పరచాలి. ఆ సరిహద్దు గుండా ఇల్లు నిర్మించే టట్లు చెయ్యాలి.

4. లేదా ఇతరుల గోడనుంచి రెండు అరత్నులు లేదా మూడు పదాలు ఇవతల తన ఇంటి గోడ మొదట క్రొత్త సరిహద్దుగా తీనె (బంధం) కట్టించాలి. చెత్త పోసే కుండీ, వాడే నీళ్లు ప్రవహించే స్థానం (భ్రమ) నుయ్యి వీటిని తన గృహానికి తగిన ప్రదేశం కంటె భిన్నమైన స్థలాలలో ఏర్పరచకూడదు.అయితే పురిటింటికి సంబంధించిన నీళ్లు వెళ్లే గొయ్యి మాత్రం, పురిటిరోజులు పది రోజులు దాటేవరకు మాత్రమే ఎక్కడైనా తవ్వించవచ్చును.పైన చెప్పిన దానికి విరుద్ధంగా చేసిన వానికి పూర్వసాహసదండం విధించాలి.

మూ. 1. తేనేన్ధనావఘాతనకృతం కల్యాణకృత్యేష్వాచామోదకమార్గాశ్చ వ్యాఖ్యాతాః.

2. త్రిపదీప్రతిక్రాన్తమధ్యర్ధమరత్నిం వా ప్రవేశ్య గాఢప్రసృతముదక మార్గం ప్రస్రవణప్రపాతం వా కారయేత్. తస్యాతిక్రమే చతుష్పాత్పణో దణ్డః.

3. ఏకపదీప్రతిక్రాన్తమరత్నిం వా చక్రి చతుష్పదస్థానమ్ అగ్నిష్ఠమ్ ఉదఞ్జరస్థానం, రోచనీం కుట్టనీం వా కారయేత్. తస్యాతిక్రమే చతుర్వింశతిపణో దణ్డః.

4. సర్వవాస్తుకయోః ప్రాక్షిప్తకయోర్వా శాలయోః కిష్కుః అన్తరికా త్రిపదీ వా. తయోశ్చతురఙ్గులం నీప్రాన్తరం సమారూఢకం వా. కిష్కుమాత్రమ్ ఆణిద్వారమ్ అన్తరికాయాం ఖణ్డఫుల్లార్థమ్ అసంపాతం కారయేత్. ప్రకాశార్థమ్ అల్పమూర్ధ్వం వాతాయనం కారయేత్. తదవసితే వేశ్మని ఛ్ఛాదయేత్.

సంభూయ వా గృహస్వామినః యథేష్టం కారయేయుః; అనిష్టం వారయేయుః.

వ్యా. 1. సూతికాకూపాన్ని పట్టి, వివాహోద్యుత్సవాలలో కట్టెలు బ్రద్దలు కొట్టించే స్థానాలు, బట్టలు మొదలైనవి శుభ్రం చేయడానికి కల్పించిన ఉదకమార్గాలు చెప్పినట్లే. అనగా వాటిని కూడ గృహప్రాంగణంలో వీలున్నచోట ఏర్పరచుకొని ఆ ఉత్సవాదులు పూర్తి అయిపోయిన వెంటనే తొలగించాలి అని అర్థం.

2. ఇతరుల ఇళ్ల గోడనుంచి మూడు పదాలు లేదా ఒకటిన్నర అరత్నుల దూరం ఉండే టట్లు చూచుకొని లోతుగా ప్రవహించే ఉదకమార్గం (మంచినీళ్లు ప్రవహించే మార్గం) గాని, నీళ్లు వచ్చి పడే స్థానం గాని (Sump or cascade) నిర్మింపచేసుకోవాలి. ఈ నియమాన్ని అతిక్రమిస్తే యాభైనాలుగు పణాల దండం (ఉదకమార్గం అనగా మంచి నీళ్లు వచ్చే మార్గం అనీ, భ్రమం అనగా మురికినీళ్ల మార్గం అనీ కాంగ్లే. ఉదకమార్గ మనగా మురికి నీళ్ల మార్గం అని గ.శా.)

3. పొరిగింటివాళ్ల గోడనుంచి ఒక పదం లేదా ఒక అరత్ని దూరం విడిచిపెట్టి బళ్లకు, నాలుగు కాళ్ల పశువులకు స్థానాన్ని, లేదా ధాన్యం దంపే స్థానాన్ని ఏర్పరచాలి.ఇందుకు విరుద్ధంగా ఏర్పరుస్తే ఇరవై పణాల దండం.

4. పైన చెప్పిన వాస్తువులలో (గృహం, బండి, పశువులు మొదలైనవాటి స్థానాలలో) ప్రతి రెండు స్థానాలకీ లేదా ముందుకు పొడుచుకొని వచ్చే ప్రతి రెండు స్థానాలకీ మధ్య ఒక కిష్కువు, లేదా మూడు పదాల వెడల్పు సందు ఉండాలి. ఆ రెండు శాలల చూరుల మధ్య నాలుగు అంగుళాల అవకాశం ఉండాలి.లేదా రెండు చూర్లూ ఒకదానితో ఒకటి కలిసి ఉండవచ్చును. రెండు శాలల మధ్యనున్న సందులో ఏమైనా పాడైపోయినప్పుడు బాగుచేయించడంకోసం ఒక కిష్కువు ప్రమాణం గల చిన్న ద్వారం ఏర్పరచాలి. ఆ ద్వారం గుండా ఎక్కువ రాకపోకలు ఉండగూడదు. వెలుతురు కొరకు పైన ఒక చిన్న కిటికీ ఏర్పరచాలి. ఇంట్లో నివసిస్తున్నప్పుడు దాని పైన కప్పు వేయించాలి. లేదా ఆ యా గృహాల యజమానులు కలిసి పరస్పరాంగీకారంతో సందు మొదలు కిటికీ వరకు పైన చెప్పిన ఇతరమైనవాటిని తమకు ఇష్టం వచ్చిన ప్రకారంగా ఏర్పరచుకొనవచ్చు. ఏమీ అనిష్టం కలగకుండా మాత్రం వాళ్లు చూచుకోవాలి.

మూ. 1. వానలట్యాశ్చోర్ధ్వమావార్యభాగం కటప్రచ్ఛన్నమ్, అవమర్శ భిత్తిం వా కారయేద్ వర్షబాధభయాత్. తస్యాతిక్రమే పూర్వః సాహసదణ్డః.

2. ప్రతిలోమద్వారవాతాయనబాధాయాం చ అన్యత్ర

రాజమార్గరథ్యాభ్యః.

3. ఖాతసోపానప్రణాలీనిశ్రేణ్యవస్కరభాగైర్బహిర్బాధాయాం భోగనిగ్రహే చ.

4. పరకుడ్యముదకేనోపఘ్నతః ద్వాదశపణో దణ్డః. మూత్రపురీషోపఘాతే ద్విగుణః.

5. ప్రణాలీమోక్షో వర్షతి, అన్యథా ద్వాదశపణో దణ్డః.

వ్యా. 1. వరండా పైభాగాన్ని వర్షానికి తడవకుండా ఉండే టట్లు గట్టి చాపలతో కప్పించాలి. లేదా దానిమీద పైకప్పుకు తగిలే టట్లు దాపుగా ఉండే గోడ కట్టించాలి. ఇలా చేయకపోతే పూర్వసాహసదండం.

2. రాజమార్గం వైపు, వీథివైపు కాక ఇతర పార్శ్వాలలో పొరుగింటివాళ్లకు అసౌకర్యం కలిగించే ద్వారం గాని కిటికీ గాని ఏర్పరచినా కూడ పూర్వసాహసదండం విధించాలి.

3. గొయ్యి, మెట్లు, నీటికాలవ, నిచ్చెన, చెత్తకుండీ - వీటి భాగాలు బైటకు చొచ్చుకొని వచ్చే టట్లు చేసి ఇతరులకు బాధ కలిగించినా, వాళ్లకు అధికారం ఉన్నచోట మసలడానికి అవరోధం కలిగించినా కూడ పూర్వసాహసదండం విధించాలి.

4. నీళ్లచేత ప్రక్కవాళ్ల ఇంటి గోడను పాడుచేసేవానికి పన్నెండు పణాల దండం. మూత్రపురీషాల ద్వారా ఇతరుల గోడలు చెడగొట్టినవానికి ఇరవైనాలుగు పణాల దండం, వర్షం కురుస్తున్నప్పుడు తూముకాలువలు తెరిచివెయ్యాలి. అలా చేయకపోతే,అనగా వర్షిస్తున్నపుడు తెరవకపోయినా,వర్షించనప్పుడు తెరిచినా పన్నెండు పణాల దండం.

మూ. 1. ప్రతిషిద్ధస్య చ వసతః, నిరస్యతశ్చ అవక్రయణమ్; అన్యత్ర పారుష్యస్తేయసాహససంగ్రహణమిథ్యాభోగేభ్యః. స్వయమభిప్రస్థితో వర్షావక్రయశేషం దద్యాత్.

2. సామాన్యే వేశ్మని సాహాయ్యమప్రయచ్ఛతః,సామాన్యముపరున్ధతో భోగం చ గృహే ద్వాదశపణో దణ్డః, వినాశయతః తద్ద్విగుణః.

3. శ్లో. కోష్ఠకాఙ్గణవర్చానామగ్నికుట్టనశాలయోః,
వివృతానాం చ సర్వేషాం సామాన్యో భోగ ఇష్యతే.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే ధర్మస్థీయే తృతీయాధికరణే అష్టమోఽధ్యాయః, వాస్తుకే గృహవాస్తుకమ్, ఆదితః పఞ్చషష్టితమోఽధ్యాయః.

వ్యా. 1. ఇంట్లో అద్దెకు ఉన్నవాడు (కాంగ్లే), ఇంత కాలానికి ఇంత జీతం ఇస్తాను అని కుదుర్చుకొనిన సేవకుడు (గ.శా.) నిర్ణయించుకొన్న కాలం దాటిన తరవాత "ఇంక నివసించవద్దు" అని చెప్పినా కూడ నివసించినా, ఇంకా నిర్ణయించుకున్న కాలం పూర్తికాకముందే వానిని వెళ్లగొట్టినా పన్నెండు పణాల దండం. అయితే పారుష్యం, దొంగతనం, సాహసకృత్యం, స్త్రీసంబంధం, అనుభవించే అధికారం లేనిదానిని అనుభవించడం అనే దోషాలు చేసినవానిని వెళ్లగొట్టినా దండం లేదు. తనంతట తానే మధ్యలో వెళ్లిపోయేవాడు సంవత్సరానికి ఇవ్వవలసిన దానిలో మిగిలిన సొమ్మును ఇచ్చివేయాలి.

2. ఒకే ఇంట్లో ఉంటున్నా కూడ అవసరం వచ్చినప్పుడు సహాయం చెయ్యని వానికి ఇంట్లో అందరూ సమంగా ఉపయోగించవలసిన దానికి (సామాన్యభోగం) అవరోధం కల్పించినవానికీ పన్నెండు పణాల దండం.అలాంటి సామాన్యభోగాన్ని నశింపచేస్తే ఇరవైనాలుగు పణాలు దండం.

3. కోష్ఠాలు (sheds) ముందు వాకిళ్లు, మలమూత్రవిసర్జన స్థానాలు, అగ్నిస్థానం, ధాన్యం దంపే స్థానం, ఆచ్ఛాదనం లేని ఇతరప్రదేశాలు ఇంట్లో ఉన్న వాళ్లందరికీ (ఇంటియజమానులకు, అద్దెకు ఉన్నవాళ్లకీ) సామాన్యభోగంగా చెప్పబడ్డాయి.

"బాలానందిని" అను కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో ధర్మస్థీయం అనే తృతీయాధికరణంలో, "వాస్తుకంలో గృహవాస్తుకం" అనే ఎనిమిదవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి అరవైఐదవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ నవమోఽధ్యాయః

ఏకషష్టితమం ప్రకరణమ్ - వాస్తుకం, వాస్తువిక్రయః

మూ. 1. జ్ఞాతిసామన్తధనికాః క్రమేణ భూమిపరిగ్రహాన్ క్రేతుమభ్యాభవేయుః. తతోఽన్యే బాహ్యాః.

2. సామన్తచత్వారింశత్కుల్యా గృహప్రతిముఖే వేశ్మ శ్రావయేయుః.

సామన్తగ్రామవృద్ధేషు క్షేత్రమ్, ఆరామమ్, సేతుబన్ధం తటాకమ్, ఆధారం వా మర్యాదాసు యథాసేతుయోగమ్. "అనేనార్ఘేణ కః క్రేతా" ఇతి త్రిః అఘుషితమ్ అవ్యాహతం క్రేతా క్రేతుం లభేత.

3. స్పర్ధయా వా మూల్యవర్ధనే మూల్యవృద్ధిః సశుల్కా కోశం గచ్ఛేత్. విక్రయప్రతిక్రోష్టా శుల్కం దద్యాత్.

వ్యా. 1. గృహాదులు అమ్మకానికి పెట్టి నప్పుడు ఆ గృహాదిస్థిరాస్తులను (భూమిపరిగ్రహాన్) కొనడానికి క్రమంగా జ్ఞాతులు (దాయాదులు), దాయాదులు లేకపోతే ఇరుగుపొరుగువాళ్లు, వాళ్లు లేకపోతే ఋణం ఇచ్చినవాళ్లు (ధనిక) అర్హత కలవాళ్లు. ఈ మూడు రకాలవాళ్లూ కూడ లేకపోతే బైటవాళ్లు కొనవచ్చును.

2. ఇరుగుపొరుగు కుటుంబాలకు చెందిన నలభైమంది అమ్మదలచిన ఇంటి ఎదుట నిలబడి (ఈ ఇల్లు అమ్మబడును అని తెలియపర్చాలి. పొలాలు, ఉద్యానాలు, సేతుబంధం (గట్టు) చెరువు, ఇతరజలాధారాలు అమ్మేటప్పుడు ఇరుగుపొరుగువారిని, గ్రామపెద్దలను పిలిపించి, వాటి సరిహద్దుల దగ్గర నిలబడి, సరిహద్దు గుర్తులను చూపుతూ వాటిని గూర్చి వినిపింపచేయాలి. "దీనిని ఇంత మూల్యం ఇచ్చి ఎవరు కొంటారు" అని మూడుసార్లు బిగ్గరగా ఘోషణ చేసిన తరవాత, జ్ఞాతులు మొదలైన వాళ్లెవరూ అభ్యంతరం చెప్పకపోతే దానిని కొనదలచుకొన్నవాడు కొనవచ్చును,

3. పోటీపడి మూల్యం పెంచిన ట్లయితే ఆ పెంచిన మూల్యం పన్నుతో సహా రాజుగారి ఖజానాలో చేరాలి. అమ్మినప్పుడు ఎక్కువ పాట పాడి కొన్నవాడు (విక్రయప్రతిక్రోష్ట) పన్ను చెల్లించాలి.

మూ. 1. అస్వామిప్రతిక్రోశే చతుర్వింశతిపణో దణ్డః. సప్తరాత్రాదూర్ధ్వమ్ అనభిసరతః ప్రతిక్రుష్టో విక్రీణీత. ప్రతిక్రుష్టాతిక్రమే వాస్తుని ద్విశతో దణ్డః, అన్యత్ర చతుర్వింశతిపణో దణ్డః. ఇతి వాస్తువిక్రయః.

2. సీమావివాదం గ్రామయోరుభయోః సామన్తా పఞ్చగ్రామీ దశగ్రామీ వా సేతుభిః స్థావరైః కృత్రిమైర్వా కుర్యాత్.

3. కర్షకగోపాలవృద్ధకాః పూర్వభుక్తికా వా, అబాహ్యాః సేతూనామ్ అభిజ్ఞాః బహవః ఏకో వా నిర్దిశ్య సీమాసేతూన్ విపరీతవేషాః సీమానం నయేయుః. ఉద్దిష్టానాం సేతూనామ్ అదర్శనే సహస్రదణ్డః. తదేవ నీతే

సీమాపహారిణాం సేతుచ్ఛిదాం చ కుర్యాత్.

వ్యా. 1. గృహాదులయందు అధికారం లేనివాడు వాటి అమ్మకానికై వేలం పాట పెడితే ఇరవైనాలుగు పణాల దండం. పాటపాడినవాడు ఏడు రోజుల దాకా ఆ కొన్న ఆస్తిని స్వాధీనం చేసుకొనడానికి రాకపోతే, ఏడు రోజుల తరవాత ఆ వాస్తుస్వామి మరొకరికి అమ్మివేయవచ్చును. పాడినవానికి కాదని వాస్తువును మరొకరికి అమ్మిన ట్లయితే రెండు వందల పణాల దండం. వాస్తువు కాక పశువులు మొదలైనవాటిని అమ్మితే ఇరవైనాలుగు పణాల దండం. ఇది వాస్తువిక్రయానికి సంబంధించిన విషయం.

2. రెండు గ్రామాల మధ్య సీమావివాదం (పొలిమేరలను గూర్చిన వివాదం) ఏర్పడినప్పుడు చుట్టు ప్రక్కల ఐదు గ్రామాలవాళ్లు గాని, పది గ్రామాలవాళ్లు గాని, అనగా ఆ గ్రామాలలో ఉన్న వ్యవహారజ్ఞులైన పెద్దమనుషులు స్థిరమైన (పర్వతాలు, నదులు, అరణ్యాలు మొదలైన సేతువులను) (సరిహద్దు గుర్తులను) పట్టి గాని, కృత్రిమములైన, (మనుష్యులు ఏర్పరచిన భూమిలో కప్పిన) ఊక, బొగ్గులు, బూడిద మొదలైన సేతువులను పట్టిగాని నిర్ణయం చెయ్యాలి.

3. పూర్వం ఆ ప్రాంతాలను అనుభవించిన కర్షకులలో వృద్ధులు గాని, గోపాలులలో వృద్ధులు గాని, ఆ సేతువులను గూర్చి బాగా తెలిసిన అక్కడనే నివసించేవాళ్లు చాలమంది గాని, ఒక్కడే గాని స్త్రీవేషం ధరించి సరిహద్దులలోని సేతువులను వ్రేళ్లతో చూపి సరిహద్దులు నిర్ణయించాలి (వాళ్లు స్త్రీవేషం ధరించడం ఒక ఆచారం). వాళ్లు చెప్పిన సేతువులు కనబడకపోతే చూపినవానికి వెయ్యి పణాలు దండం. వాళ్లు చెప్పిన ప్రకారం సీమ నిర్ణయించిన ట్లయితే అక్కడ సరిహద్దు చిహ్నాలైన వృక్షాదులను కొట్టివేసి సరిహద్దులు కనబడకుండా చేయడానికి ప్రయత్నించినవాళ్లకి కూడా అదే దండం విధించాలి.

మూ. 1. ప్రనష్టసేతుభోగం వా సీమానం రాజా యథోపకారం విభజేత్.

2. క్షేత్రవివాదం సామన్తగ్రామవృద్ధాః కుర్యుః. తేషాం ద్వైధీభావే యతో బహవః శుచయః, అనుమతా వా తతో నియచ్ఛేయుః. మధ్యం వా గృహ్ణీయుః. తదుభయపరోక్తం వాస్తు రాజా హరేత్ ప్రనష్టస్వామికం చ. యథోపకారం వా విభజేత్.

3. ప్రసహ్యాదానే వాస్తుని స్తేయదణ్డః, కారణాదానే ప్రయాసమ్ ఆజీవం చ పరిసంఖ్యాయ బన్ధం దద్యాత్. మర్యాదాపహరణే పూర్వః

సాహసదణ్డః. మర్యాదాభేదే చతుర్వింశతిపణః.

4. తేన తపోవనవివీతమహాపథశ్మశానదేవకులయజనపుణ్యస్థాన వివాదా వ్యాఖ్యాతాః. ఇతి మర్యాదాస్థాపనమ్.

వ్యా. 1. సరిహద్దుల గుర్తులు పూర్తిగా పోయి, ఎవరి భోగంలో (ఎవరి చేతి క్రింద) ఉన్నదో కూడ తెలియని సరిహద్దును రాజు ఉపకారానికి అనుగుణంగా (అందరికీ ఉపయోగించే విధంగా) విభజించాలి. (నిర్ణయించాలి).

2. పొలాలకి సంబంధించిన వివాదాలను చుట్టు ప్రక్కల ఉన్న గ్రామవృద్ధులు పరిష్కరించాలి. వాళ్లలో అభిప్రాయభేదం ఉంటే చాలామంది ఏ పక్షంలో ఉంటారో ఆ పక్షానికి గాని, పరిశుద్ధమైన చరిత్ర కలవాళ్లు చెప్పిన విధంగా గాని, వివాదం వచ్చిన రెండు పక్షాలవాళ్లకు అంగీకారయోగ్యమైన విధంగా గాని నిర్ణయించాలి. లేదా మధ్యమార్గం అవలంబించి నిర్ణయించాలి (తునితగవు). ఏ పక్షంవాళ్లకీ చెందనిదిగా చెప్పబడిన వాస్తువును, స్వామి లేని వాస్తువును రాజు తీసుకోవాలి. లేదా ఆ ప్రాంతంలో అందరికీ ఉపయోగించే విధంగా విభజించాలి.

3. వాస్తువును బలాత్కారంగా ఆక్రమిస్తే దొంగతనం చేసినందుకు ఎలాంటి దండమో అలాంటి దండం విధించాలి. ఒకడు మరి యొకని వాస్తువును (ఋణం ఇవ్వడంవంటి) తగిన హేతువుచేత ఆక్రమించినట్లయితే వెనుకటి యజమాని శరీరకష్టాన్నీ, అతనికి కావలసిన జీవనోపాధినీ లెక్కచూచి వానికి ఆ బంధం(సొమ్ము) ఇవ్వాలి. సరిహద్దు గుర్తులను తీసివేసినవానికి పూర్వసాహసదండం విధించాలి. సరిహద్దు గుర్తులు కొంతవరకు లేకుండా చేసినవానికి ఇరవైనాలుగు పణాల దండం.

4. ఇంతవరకు చెప్పిన గృహాదిసీమల వివాదాన్ని పట్టి తపోవనాలు, వివీతాలు (పశుసంచారభూములు), మహామార్గాలు (High ways), శ్మశానాలు, దేవాలయాలు, యజ్ఞస్థానాలు, పుణ్యస్థానాలు - వీటికి సంబంధించిన వివాదాలు వ్యాఖ్యానించబడినవి. అనగా ఆ నియమాలే వీటికి కూడా వర్తిస్తాయి అని అర్థం. ఇది మర్యాదాస్థాపనానికి (సరిహద్దుల నిర్ణయానికి) సంబంధించిన విషయం.

మూ. 1. సర్వ ఏవ వివాదాః సామన్తప్రత్యయాః. వివీతస్థల కేదారషణ్డఖలవేశ్మ వాహనకోష్ఠానాం పూర్వం పూర్వమబాధం సహేత.

2. బ్రహ్మసోమారణ్యదేవయజనపుణ్యస్థానవర్జాః స్థలప్రదేశాః. 3. ఆధారపరివాహకేదారోపభోగైః పరక్షేత్రకృష్టబీజహింసాయాం యథోపఘాతం

మూల్యం దద్యుః. కేదారారామసేతుబన్ధానాం పరస్పరహింసాయాం హింసాద్విగుణో దణ్డః.

3. పశ్చాన్నివిష్టమధరతటాకం నోపరితటాకస్య కేదారముదకేనాప్లావయేత్. ఉపరినివిష్టం నాధరతటాకస్య పూరాస్రావం వారయేత్ అన్యత్ర త్రివర్షోపరతకర్మణః. తస్యాతిక్రమే పూర్వః సాహసదణ్డః తటాకవామనం చ.

వ్యా. 1. అన్ని వివాదాలు ఇరుగుపొరుగువాళ్లు ఇచ్చే సాక్ష్యాధారాలను పట్టి నిర్ణయించాలి. వివీతం (పశుసంచారభూమి), మెట్టభూములు, వరి మొదలైనవి పండే చేలు, అరటితోటలు మొదలైనవి, కళ్లాలు, ఇళ్లు, గోవులు ఆవులు మొదలైనవాటి స్థానాలు - వీటిలో పూర్వపూర్వం ఉత్తరోత్తరంవల్ల కలిగే శ్రమను సహించాలి. అనగా స్థలంవల్ల వివీతానికి ఆక్రమణాదికం జరిగినా, కేదారంవల్ల వివీతస్థలాలకి ఆక్రమణం జరిగినా ఈ తరువాతివాటిచేత పూర్వం చెప్పినవాటికి అబాధం కలిగినా అది అంతగా వివాదస్థానం కాకూడదు అని అర్థం.

2. పైనచెప్పిన స్థలాల్లో(మెట్టప్రదేశాలలో) వేదాధ్యయనం జరిగే అరణ్యాలు, యజ్ఞం చేసే అరణ్యాలు, దేవపూజాస్థానాలు, పుణ్యస్థానాలు చేరవు. వీటిని సామాన్య స్థలాలుగా పరిగణించకూడదు అని అర్థం. 3. జలాధారం (Reservoir) త్రవ్వడంచేత గాని, నీళ్లు ప్రవహింపచేయడంచేత గాని, చేలకు నీళ్లు పెట్టడంచేత గాని ప్రక్కవాళ్లు దున్నుకొన్న భూమికి, బీజాలకీ హింస కలిగితే నష్టం అంచనా వేసి అది చెల్లించాలి. కేదారాలు, ఆరామాలు, సేతుబంధాలు - వీటికి ఒకదానివల్ల ఒకదానికి బాధ కలిగితే ఎంత నష్టం కలిగినదో దానికి రెట్టింపు దండం.

3. పల్లంలో తరవాత తవ్వించిన చెరువునీటిలో అంతకు ముందే ఎత్తుమీద నున్న చెరువునీటితో సాగు చేసే చేలను నింపకూడదు, ఎత్తుమీద నున్న చెరువునుంచి పల్లంలో ఉన్న చెరువులోనికి వెడుతున్న నీటి ప్రవాహాన్ని అడ్డుపెట్టగూడదు. అయితే పల్లంలో ఉన్న చెరువు మూడు సంవత్సరాలపాటు ఎండిపోయి దాని ద్వారా సాగు జరగనప్పుడు దానిలోనికి నీరు రాకుండా చేసినా దోషం లేదు. దీనిని అతిక్రమిస్తే పూర్వసాహసదండం విధించాలి, ఆ తటాకాన్ని జలశూన్యం చెయ్యాలి.

మూ. 1. పఞ్చవర్షోపరతకర్మణః సేతుబన్ధస్య స్వామ్యం లుప్యేత అన్యత్ర ఆపద్భ్యః.

2. తటాకసేతుబన్ధానాం నవప్రవర్తనే పాఞ్చవర్షికః పరిహారః.

భగ్నోత్సృష్టానాం చాతుర్వర్షికః. సముపారూఢానాం త్రైవర్షికః. స్థలస్య ద్వైవర్షికః. స్వాత్మాధానే విక్రయే చ.

3. ఖాతప్రావృత్తిమనదీనిబన్ధాయతనతటాకకేదారారామషణ్డవాపానాం సస్యవర్ణభాగోత్తరికమ్, అన్యేభ్యో వా యథోపకారం దద్యుః.

4. ప్రక్రయావక్రయాధిభాగభోగనిసృష్టోపభోక్తారశ్చైషాం ప్రతికుర్యుః. అప్రతీకారే హీనద్విగుణో దణ్డః.

వ్యా. 1. ఐదు సంవత్సరాల పాటు ఉపయోగించని సేతుబంధం (ఆనకట్ట=Water work) మీద దాని స్వామికి (యజమానికి) స్వామిత్వం (ownership) తొలగిపోతుంది. అయితే - ఏదైన ఆపదచేత దానిని ఉపయోగించజాలకపోతే తొలగదు.

2. చెరువులు, సేతుబంధాలు క్రొత్తగా ఏర్పరిస్తే అలా ఏర్పరచినవాళ్లకి ఐదు సంవత్సరాల పాటు పన్ను పరిహారం (మినహాయింపు) ఉంటుంది. పాడైపోయినవాటిని, విడిచిపెట్టివేసినవాటిని మరమ్మత్తుచేసి పునరుద్ధరిస్తే నాలుగు సంవత్సరాల పాటు పన్ను మినహాయింపు. గడ్డి, మొక్కలు మొలిచి పాడైపోయిన వాటిని పునరుద్ధరిస్తే మూడు సంవత్సరాలు పన్ను మినహాయింపు, మెట్టభూమిని సేద్యంలోనికి తీసికొనివస్తే రెండు సంవత్సరాలు పన్ను మినహాయింపు. ఇలాంటివాటిని పునరుద్ధరించినవానికి వాటిని తాకట్టుపెట్టడానికి, అమ్మడానికీ కూడ అధికారం ఉంటుంది.

3. ఈ వాక్యంలో 'తటాక' తరవాత 'ఉదకమ్' అని ఉంటే బాగుంటుం దని కాంగ్లే. తవ్విన బావులనుండి, నదులనుండి, నదులకు ఆనకట్ట కట్టగా దానినుండి, చెరువులనుండి లభించే జలాన్ని వాటి స్వాములు వరిచేలు, తోటలు, ఆరటితోపులు మొదలైనవాటిని పెంచేవారికి మంచి సస్యంలో కొంతభాగం తీసికొని ఇవ్వాలి. ఇతరులకు కూడా, వాళ్లు తమ కిచ్చే ప్రతిఫలానుసారం ఇవ్వవచ్చు.

4. క్షేత్రాదులను కొనుక్కొని అనుభవించేవాళ్లు, కౌలుకి అనుభవించేవాళ్లు, అద్దెకు అనుభవించేవాళ్లు తాకట్టు తీసికొని అనుభవించేవాళ్లు, అనుమతి తీసికొని అనుభవించేవాళ్లు ఈ నూతులు మొదలైనవాటికి అవసరం వచ్చినప్పుడు మరమ్మత్తు చేస్తూ ఉండాలి. చేయకపోతే, చేయకపోవడంవల్ల కలిగిన నష్టానికి రెట్టింపు దండం.

శ్లో. సేతుభ్యో ముఞ్చతస్తోయమవారే షట్పణో దమః,
వారే వా తోయమన్యేషాం ప్రమాదేనోపరున్ధతః.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే ధర్మస్థీయే తృతీయాధికరణే నవమోఽధ్యాయః, వాస్తుకే వాస్తువిక్రయః, సీమావివాదః, క్షేత్రవివాదః, మర్యాదాస్థాపనమ్, బాధాబాధికమ్; ఆదితః షట్షష్టితమోఽధ్యాయః.

వ్యా. తన వంతు కానప్పుడు సేతువునుండి నీళ్లు తన చేనులోనికి విడిచేవానికి ఆరు పణాల దండం. ఇతరుల వంతు అయి నప్పుడు, తెలియక, నీరు వెళ్లకుండా చేసినవానికి కూడ ఆరు పణాల దండం.

"బాలానందిని" అను కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో ధర్మస్థీయం అనే తృతీయాధికరణంలో, వాస్తుకంలో వాస్తువిక్రయం, సీమావివాదం, క్షేత్రవివాదం, మర్యాదాస్థాపనం, బాధాబాధికం" అనే నవమాధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి అరవైఆరవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ దశమోఽధ్యాయః

ఏకషష్టితమ - ద్విషష్టితమప్రకరణే - వాస్తుకం, వివీతక్షేత్రపథహింసా, సమయస్థానపాకర్మ చ. (వాస్తుకం పశుసంచారస్థానాలకి, పొలాలకి, మార్గాలకి నష్టం కలిగించడం. అలవాటుగా వస్తూన్న నియమాలను పాటించకపోవడం).

మూ. 1. కర్మోదకమార్గముచితం రున్ధతః కుర్వతః అనుచితం వా పూర్వః సాహసదణ్డః.

2. సేతుకూపపుణ్యస్థానచైత్యదేవాయతనాని చ పరభూమౌ నివేశయతః పూర్వానువృత్తం ధర్మసేతుమాధానం, విక్రయం వా నయతో నాయయతో వా మధ్యమః సాహసదణ్డః, శ్రోతౄణాముత్తమః అన్యత్ర భగ్నోత్సృష్టాత్.

3. స్వామ్యభావే గ్రామాః పుణ్యశీలా వా ప్రతికుర్యుః.

4. పథిప్రమాణం దుర్గనివేశనే వ్యాఖ్యాతమ్. క్షుద్రపశుమనుష్య పథంరున్ధతః ద్వాదశపణో దణ్డః. మహాపశుపథం చతుర్వింశతిపణః. హస్తిక్షేత్ర పథం చతుష్పఞ్చాశత్పణః. సేతువనపథం షట్ఛతః. శ్మశానగ్రామపథం ద్విశతః. ద్రోణముఖపథం పఞ్చశతః. స్థానీయరాష్ట్రవివీతపథం సాహస్రః.

అతికర్షణే చైషాం దణ్డచతుర్థా దణ్డాః. కర్షణే పూర్వోక్తాః.

వ్యా. 1.చాలా కాలంనుంచి ఉంటూన్న సాగుకు ఉపయోగించే జలమార్గానికి (కాలువలు మొదలైనవాటికి) అడ్డుపెట్టినా, పూర్వనుంచీ లేని దానిని కొత్తగా ఏర్పాటు చేసినా అలా చేసినవానికి పూర్వసాహసదండం.

2. ఇతరుల స్థలాలలో సేతువులు, కూపాలు, పుణ్యస్థానాలు, చైత్యాలు, దేవాలయాలు ఏర్పాటు చేసినవానికి (కట్టినవానికి), పూర్వంనుంచీ వస్తూన్న ధర్మసేతువును (ధర్మార్థం ప్రాచీను లెవరో నెలకొల్పిన సేతుకూపతటాకాదికాన్ని water work) తాకట్టు పెట్టినా లేక అమ్మివేసినా, అలా చేసిన వానికి, చేయించినవానికి మధ్యమసాహసదండం. అయితే ఆ ధర్మసేతువు మొదలైనవి పాడుపడిపోయినా, ఉపయోగంలో లేకపోయినా ఈ దండం ఉండదు.

3. ఈ ధర్మసేతువును స్థాపించిన స్వామి వాని పుత్రపౌత్రాదులు లేకపోతే పుణ్యస్వభావం గల వారు గాని గ్రామస్థులు గాని వాటిని పునరుద్ధరించాలి.

4. మార్గాల (రోడ్ల) ప్రమాణం ఎలా ఉండాలో దుర్గనివేశంలో చెప్పబడింది. మేకలు గొఱ్ఱెలు మొదలైన చిన్న పశువులు, మనుష్యులు నడిచే మార్గానికి అవరోధం కలిగించినవానికి పన్నెండు పణాల దండం. గోవులు, అశ్వాలు మొదలైన పెద్ద పశువుల మార్గానికి అవరోధం కల్పించినవానికి ఇరవైనాలుగు పణాల దండం. గజసంచారమార్గానికి అవరోధం కల్పించినవానికి యాభైనాలుగు పణాల దండం. సేతువుల దగ్గరికీ, అరణ్యాలకీ వెళ్లే మార్గానికి అవరోధం కలిగించేవానికి ఆరు వందల పణాల దండం. శ్మశానమార్గానికి, గ్రామమార్గానికి అవరోధం కలిగించే వానికి రెండు వందల పణాల దండం. ద్రోణముఖమార్గానికి, అవరోధం కల్పించినవానికి ఐదు వందల పణాల దండం. స్థానీయమార్గానికి, రాష్ట్రమార్గానికి, వివీతమార్గానికి అడ్డు కల్పించేవానికి వెయ్యి పణాల దండం. ఈ మార్గాలకు పూర్తిగా అవరోధం కలిగించకుండా వీటి వైశాల్యం తగ్గించినవానికి పైన చెప్పిన దండాలలో నాల్గవ వంతు దండం. ఆ మార్గాలు దున్ని వ్యవసాయం చేస్తే పైన చెప్పిన దండమే విధించాలి.

మూ. 1. క్షైత్రికస్య ఆక్షిపతః క్షేత్రమ్ ఉపవాసస్య వా త్యజతః బీజకాలే ద్వాదశపణో దణ్డః అన్యత్ర దోషోపనిపాతావిషహ్యేభ్యః.

2. కరదాః కరదేషు ఆధానం విక్రయం వా కుర్యుః, బ్రహ్మదేయికా బ్రహ్మదేయికేషు. అన్యథా పూర్వః సాహసదణ్డః, కరదస్య వాఽకరదగ్రామం

ప్రవిశతః.

3. కరదం తు ప్రవిశతః సర్వద్రవ్యేషు ప్రాకామ్యం స్యాత్ అన్యత్ర అగారాత్. తదప్యస్మై దద్యాత్.

4. అనాదేయమ్ అకృషతః అన్యః పఞ్చ వర్షాణి ఉపభుజ్య ప్రయాసనిష్క్రయేణ దద్యాత్.

5. అకరదాః పరత్ర వ్రజన్తః భోగముపజీవేయుః.

వ్యా. 1. విత్తనాలు చల్లే కాలంలో భూస్వామి కౌలుదారునుండి భూమి వెనుకకు తీసుకొన్నా, కౌలుదారు విత్తనాలు నాటకపోయినా పన్నెండు పణాల దండం. అయితే క్షేత్రంలో దోషం ఉన్నా, ఆకస్మికమైన ఆపద ఏదైనా వచ్చినా, సహింపశక్యం కాని రోగాదులు కలిగినా దండం లేదు.

2. రాజుకు పన్ను చెల్లించేవాళ్లు తమ ఆస్తులను పన్ను చెల్లించేవాళ్లకే తాకట్టు పెట్టడం కాని, అమ్మడం కాని చెయ్యాలి. పన్నులు లేకుండా దానం చేసిన భూముల స్వాములైన బ్రాహ్మణులు (బ్రహ్మదేయికులు) తమ భూములను అలాంటి బ్రహ్మదేయులకే తాకట్టు పెట్టడం గాని, అమ్మడం గాని చెయ్యాలి. అలా చేయనివాళ్లకి పూర్వసాహసదండం. అదే విధంగా పన్ను చెల్లించవలసిన గ్రామంలో ఉండేవాడు పన్ను లేని గ్రామంలో ప్రవేశించినా కూడ అదే దండం.

3. పన్ను ఇచ్చే గ్రామంలో ఉండేవాడు పన్ను ఇచ్చే మరొక గ్రామానికి నివాసార్థం వెడితే అతడు గృహం తప్ప తనకు కావలసినవన్నీ పొందవచ్చును. కాని (గ్రామాధికారికి ఇష్టం అయితే) అతనికి గృహం కూడా ఇవ్వవచ్చును.

4. ఒక భూస్వామి వ్యవసాయం చేయడానికి శక్యంకాని భూమిని దున్న జాలకపోతే ఆ భూమిని మరొకడు అతనినుండి తీసికొని, ఐదు సంవత్సరాలు అనుభవించి, నూతులు చెరువులు తవ్వడం వంటి తాను చేసిన పరిశ్రమకు ప్రతిఫలం (నిష్క్రయం=Compensation) తీసికొని తిరిగి ఆ భూస్వామికి ఇచ్చివేయాలి.

5. మరొక ప్రదేశంలో నివసించే పన్ను ఇవ్వని భూస్వాములు భూములనుండి వచ్చేదాన్ని అనుభవించవచ్చు. పన్ను చెల్లించేవాళ్లు మాత్రం కౌలుకు ఇవ్వకూడదు అని భావం అయిఉంటుం దని కాంగ్లే.

మూ. 1. గ్రామార్థేన గ్రామికం వ్రజన్తం ఉపవాసాః పర్యాయేణ అను గచ్ఛేయుః. అననుగచ్ఛన్తః పణార్ధపణికం యోజనం దద్యుః.

2. గ్రామికస్య గ్రామాదస్తేనపారదారికం నిరస్యతః చతుర్వింశతిపణో దణ్డః, గ్రామస్యోత్తమః.

3. నిరస్తస్య ప్రవేశో హ్యధిగమేన వ్యాఖ్యాతః.

4. స్తమ్భైః సమన్తతో గ్రామాత్ ధనుఃశతాపకృష్టముపసాలం కారయేత్.

5. పశుప్రచారార్థం వివీతమాలవనేన ఉపజీవేయుః.

వ్యా. 1. గ్రామముఖ్యుడు గ్రామం పనిమీద బైటకు వెడుతున్నప్పుడు కౌలుదారులు వంతుల ప్రకారం ఆతనితో కూడా వెళ్లాలి. అలా వెళ్లనివాళ్లు యోజనం దూరానికి ఒకటిన్నర పణాల చొప్పున (ఆతనికి లేదా రాజుకు) జుర్మానా చెల్లించాలి.

2. గ్రామముఖ్యుడు దొంగ కానివానిని కాని, పరభార్యాగామి కానివానిని గాని గ్రామంనుంచి బైటకు గెంటించి వేస్తే ఆ గ్రామముఖ్యునికి ఇరవైనాలుగు పణాల దండం. గ్రామానికి ఉమ్మడిగా ఉత్తమసాహసదండం.

3. గ్రామంనుంచి బహిష్కరించబడినవాడు (చోరుడు, పరభార్యాగామి మొదలైనవాడు) తిరిగి గ్రామంలో ప్రవేశిస్తే ఎంత దండం విధించాలి అనేది అధిగమంచేత (నిషేధించబడిన స్థానానికి వెడితే ఏ దండం చెప్పబడిందో దానిచేత) విశదీకరించబడినట్లే, అనగా అధిగమానికి (Tresspass) ఏ దండమో అదే.

4. గ్రామం చుట్టూ నూరు ధనుస్సుల దూరంలో శిలాస్తంభాలతో గాని కఱ్ఱ స్తంభాలతో గాని ఉపప్రాకారం (ప్రాకారం లోపల చిన్న ప్రాకారం) నిర్మింప చెయ్యాలి.

5. గ్రామంలో ఉన్న కొంతమంది పశుసంచారభూమిలో ఉన్న గడ్డి కోసికొని జీవనోపాధి కల్పించుకోవాలి.

మూ. 1. వివీతం భక్షయిత్వా అపసృతానామ్ ఉష్ట్రమహిషాణాం పాదికం రూపం గృహ్ణీయుః. గవాశ్వఖరాణాం చార్ధపాదికమ్. క్షుద్రపశూనాం షోడశభాగికమ్.

2. భక్షయిత్వా నిషణ్ణానామేత ఏవ ద్విగుణా దణ్డాః. పరివసతాం చతుర్గుణాః. గ్రామదేవవృషా వా అనిర్దశాహా వా ధేనుః ఉక్షాణః, గోవృషాశ్చ అదణ్డ్యాః.

3. సస్యభక్షణే సస్యోపఘాతం నిష్పత్తితః పరిసంఖ్యాయ ద్విగుణం దాపయేత్.

4. స్వామినశ్చా అనివేద్య చారయతోః ద్వాదశపణో దణ్డః. ప్రముఞ్చ తశ్చతుః ర్వింశతిపణః పాలినామర్ధదణ్డః. తదేవ షణ్డభక్షణే కుర్యాత్. వాటభేదే ద్విగుణః. వేశ్మఖలవలయగతానాం చ ధాన్యానాం భక్షణే హింసాప్రతీకారం కుర్యాత్.

వ్యా. 1. ఒంటెలు, దున్నపోతులు వివీతంలో (పచ్చికబీడులో) మేసి వెళ్లిపోతే పణంలో నాల్గవ వంతు వసూలు చెయ్యాలి. గోవులు, గుఱ్ఱాలు, గాడిదలు మేసి వెళ్లిపోతే పణంలో ఎనిమిదవ వంతు, మేకలు మొదలైన చిన్న పశువులకు పణంలో పదహారవవంతు వసూలు చెయ్యాలి.

2. అవి మేసి అక్కడనే కూర్చుంటే పైన చెప్పిన దండాలకు రెట్టింపు వసూలు చెయ్యాలి. రాత్రి కూడా అక్కడనే ఉండిపోతే నాలుగు రెట్లు దండం. గ్రామదేవాలయానికి సంబంధించిన ఆబోతు, ఈని పదిరోజులు పూర్తి కాని ఆవు, పిల్లలను పుట్టించకలిగిన ఎద్దులు మేసినా దండం లేదు.

3. పశువులు ఎవరి చేనిలో నైనా పడి భక్షించి సస్యానికి నష్టం కలిగిస్తే ఎంత నష్టం కలిగి ఉంటుందో అంచనా వేసి దానికి రెట్టింపు ఆ భూస్వామికి ఇప్పించాలి.

4. భూస్వామికి తెలపకుండా అతని భూమిలో తన పశువుల్ని మేపినవానికి పన్నెండు పణాల దండం. ఆ భూమిలో తన పశువులను వదలివేస్తే ఇరవైనాలుగు పణాల దండం. క్షేత్రపాలకుడు (పాలేరు) ఆ విధంగా చేస్తే సగం దండం. షండాలు (అరటితోటలు మొదలైనవి) తిన్నా కూడ అంతే దండం, కంచెను భేదించి పశువులను మేపడం మొదలైనది చేస్తే పైన చెప్పినదానికి రెట్టింపు దండం. ఇంట్లోను, కళ్లంలోను, రాసిలోను ఉన్న ధాన్యం తిన్నా కూడ అంతే దండం. పైన చెప్పిన అన్ని విధాలా కలిగిన నష్టానికి ప్రతీకారం (పరిహారం Compensation) కూడా చెయ్యాలి. (ఇప్పించాలి).

మూ. 1. అభయవనమృగాః పరిగృహీతా వా భక్షయన్తః స్వామినో నివేద్య యథావధ్యాః తథా ప్రతిషేద్ధవ్యాః.

2. పశవో రశ్మిప్రతోదాభ్యాం వారయితవ్యాః. తేషామ్ అన్యథా హింసాయాం దణ్డపారుష్యదణ్డాః. ప్రార్థయమానాః దృష్టాపరాధా వా సర్వోపాయైః నియన్తవ్యాః.ఇతి క్షేత్రపథహింసా.

3. కర్షకస్య గామమభ్యుపేత్య అకుర్వతః గ్రామ ఏవ అత్యయం హరేత్, కర్మాకరణే కర్మవేతనాద్ద్విగుణమ్, హిరణ్యాదానే ప్రత్యంశద్విగుణమ్;

భక్ష్యపేయాదానే చ ప్రహవణేషు ద్విగుణమంశం దద్యాత్.

వ్యా. 1. సస్యాదులను అభయవనంలోని మృగాలు గాని, రక్షించబడిన మృగాలుగాని భక్షిస్తున్నప్పుడు వాటి స్వాములకు తెలిపి, ఆ పశువులకు దెబ్బతగలకుండా వాటిని నివారించాలి.

2. పశువులను త్రాళ్లతోను, కొరడాతోను కొట్టి నివారించాలి. అంతకంటె గట్టిగా కొట్టి నివారిస్తే దండపారుష్యానికి ఏ దండమో ఆ దండం (కొట్టినవానికి) విధించాలి. ఎదిరించి మీద పడే పశువుల్నీ, పూర్వం ఎవరినైనా పొడిచి హింసించి నట్లు ప్రసిద్ధమైన పశువుల్ని అన్ని విధాలైన ఉపాయాలచేత అదుపుచెయ్యాలి. ఇది క్షేత్రపథహింస.

3. ఎవరైనా. కర్షకుడు వ్యవసాయం పని చేస్తా నని అంగీకరించి గ్రామానికి వచ్చి అక్కడ నివసిస్తూ ఆ పని చేయకపోయిన ట్లయితే వానినుండి వసూలు చేసే జుర్మానా గ్రామంవాళ్లే తీసుకోవాలి. (రాజు తీసుకొనకూడదు), అందరూ కలిసి చేసే పనిలో అతడు తనవంతు పని చేయనందుకు దండం అతడు పని చేస్తే ఎంత వేతనమో దానికి రెట్టింపు విధించాలి. అందరూ కలిసి జరుపుకొనే ఉత్సవాదులలో తన వంతుచందా ఇవ్వనివాడు ప్రతి ఒక్క అంశానికీ రెట్టింపు చెల్లించాలి. ఇతరులతో పాటు ఇవ్వవలసిన తినే వస్తువులు, పానీయాలు ఇవ్వనివాడు రెట్టింపు అంశం (share) ఇవ్వాలి.

మూ. 1. ప్రేక్షాయామనంశదః సస్వజనో న ప్రేక్షేత. ప్రచ్ఛన్నశ్రవణేక్షణే చ సర్వహితే చ కర్మణి నిగ్రహేణ ద్విగుణం దద్యాత్.

2. సర్వహితమేకస్య బ్రువతః కుర్యురాజ్ఞామ్. అకరణే ద్వాదశపణో దణ్డః. తం చేత్ సంభూయ వా హన్యుః పృథగేషామపరాధాత్ ద్విగుణో దణ్డః. ఉపహన్తృషు విశిష్టః.

3. బ్రాహ్మణతశ్చైషాం జ్యైష్ఠం నియమ్యేత. ప్రహవణేషు చైషాం బ్రాహ్మణే నాకామాః కుర్యుః, అంశం చ లభేరన్.

4. తేన దేశజాతికులసంఘానాం సమయస్యానపాకర్మ వ్యాఖ్యాతమ్.

5. శ్లో. రాజా దేశహితాన్ సేతూన్ కుర్వతాం పథి సంక్రమాన్,
గ్రామశోభాశ్చ రక్షాశ్చ తేషాం ప్రియహితం చరేత్.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే ధర్మస్థీయే తృతీయాధికరణే దశమోఽధ్యాయః, వాస్తుకే వివీతక్షేత్రపథహింసా; వాస్తుకం సమాప్తం సమయస్యానపాకర్మ చ. ఆదితః సప్తషష్టితమోఽధ్యాయః.

వ్యా. 1. గ్రామంలో నాటక-నృత్యసంగీతాదిప్రదర్శనలు ఏర్పాటు చేసి నప్పుడు తాను ఇవ్వవలసిన చందా ఇవ్వనివాడు తాను చూడకూడదు, తనవాళ్లని చూడ నివ్వకూడదు. రహస్యంగా విన్నా చూచినా, గ్రామస్థు లందరికీ హితకరమైన పనిలో పాల్గొనకపోయినా వానినుంచి అతడు ఇవ్వవలసిన చందాకు రెట్టింపు బలవంతంగా వసూలు చెయ్యాలి (కాంగ్లే). అందరికీ హితమైన పనిలో అడ్డు తగిలితే రెట్టింపు చందా వసూలు చేయాలి (గ.శా.)

2. ఒక వ్యక్తి అందరికీ హితమైన పనిని ఉపదేశించి నప్పుడు అందరూ ఆతని ఆజ్ఞ పాటించాలి. పాటించనివానికి పన్నెండు పణాల దండం. అందరూ కుమ్మక్కయి అలా ఉపదేశించినవానిని కొడితే కొట్టిన వాళ్లందరికీ ఒక్కొక్కనికి అలాంటి అవరాధం చేస్తే ఎంత దండమో దానికి రెట్టింపు దండం విధించాలి. అనగా ఇరవైనాలుగు పణాల చొప్పున దండం విధించాలి. ఆతనికి గాయం తగిలేటట్లు కొడితే అధికమైన దండం విధించాలి. ఎవరిచేతనైనా కొట్టిస్తే మొదట చెప్పిన దండం, స్వయంగా కొడితే అధికమైన దండం అని గ.శా.

3. గ్రామస్థులలో బ్రాహ్మణాదివర్ణాల క్రమాన్ని పట్టి జ్యేష్ఠత్వాన్ని (పెద్దమనిషితనాన్ని) నిర్ణయించాలి. అందరూ కలిసి ఏర్పాటు చేసికొన్న ప్రీతిభోజనాదులలో (ప్రహవణేషు) ఇష్టంలేక పోతే బ్రాహ్మణులు చేరనవసరం లేదు. తమకు రావలసిన భాగం మాత్రం పొందవచ్చు (కాంగ్లే).

4. పైన చెప్పిన దానిచేత ఒక దేశంలోను, జాతిలోను, కులంలోను, సంఘంలోను ఉన్న కట్టుబాట్లను (సమయ) అతిక్రమించకూడదు అనే విషయం, అతిక్రమించినందుకు దండం మొదలైనవి విశదీకరించినట్లే.

5. రాజు దేశానికి హితం చేకూర్చేవాళ్లకీ, సేతువులు (ఆనకట్టలు) నిర్మించేవాళ్లకీ, మార్గాలమీద వంతెనలు నిర్మించేవాళ్లకీ, గ్రామాన్ని అందంగా ఉంచేవాళ్లకీ, గ్రామరక్షణ ఏర్పరచేవాళ్లకీ ప్రియములు, హితములు అయిన పనులు చేస్తూ ఉండాలి.

"బాలానందిని" అను కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో ధర్మస్థీయం అనే తృతీయాధికరణంలో దశమాధ్యాయం సమాప్తం. వాస్తుకంలో వివీతక్షేత్రపథహింస సమాప్తం. వాస్తుకం, సమయస్థానపాకర్మకూడ సమాప్తం. ప్రారంభంనుంచి అరవైఏడవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథైకాదశోऽధ్యాయః

త్రిషష్టితమం ప్రకరణమ్ - ఋణాదానమ్ (అప్పు తీసికొనడం)

మూ. 1. సపాదపణా ధర్మ్యా మాసవృద్ధిః పణశతస్య, పఞ్చపణా వ్యావహారికీ, దశపణా కాన్తారగాణామ్, వింశతిపణా సాముద్రాణామ్.

2. తతఃపరం కర్తుః కారయితుశ్చ పూర్వః సాహసదణ్డః. శ్రోతౄణామేకైకం ప్రత్యర్ధదణ్డః.

3. రాజన్యయోగక్షేమవహే తు ధనికధారణికయోః చరిత్రమవేక్షేత.

4. ధాన్యవృద్ధిః సస్యనిష్పత్తౌ ఉపార్ధా. పరం మూల్యకృతా వర్ధేత. ప్రక్షేపవృద్ధిః ఉదయాదర్ధం సన్నిధానసన్నా వార్షికీ దేయా.

వ్యా. 1. నూరు పణాలకు నెలకు ఒకటింపావు పణాల వడ్డీ ధర్మసంమతమైనది. వ్యాపారం నిమిత్తం ఇచ్చే ఋణానికి నూటికి ఐదు పణాలు వడ్డీ. అరణ్యాలమీదుగా ప్రయాణం చేసేవాళ్లు నూటికి పది పణాలు వడ్డీ ఇవ్వాలి. సముద్రప్రయాణం చేసే వర్తకులు నూటికి ఇరవై పణాలు వడ్డీ ఇవ్వాలి.

2. ఇందుకు మించి వడ్డీ విధిస్తే ఇచ్చినవానికి, విధించినవానికీ కూడ పూర్వసాహసదండం, ప్రతిసాక్షికీ పూర్వసాహసదండంలో సగం దండం విధించాలి.

3. రాజు అప్పు ఇచ్చినవాని, తీసికొన్నవాని యోగక్షేమాలు చూచే పరిస్థితిలో లేకపోతే (న్యాయాధికారి) ధనిక-ధారణికుల(అప్పిచ్చినవాని-తీసికొన్నవానియొక్క) చరిత్ర ఎట్టిదో పరీక్షించి నిర్ణయం చెయ్యాలి.

4. ధాన్యాలపై (ధాన్యాలపై ధాన్యరూపంలో వసూలు చేసే)వడ్డీ పంటరోజులలో ఇచ్చినదానిమీద సగం ఉండాలి. అనగా ఒక బస్తా ధాన్యం అప్పిస్తే వడ్డీగా అర బస్తా ధాన్యం ఇవ్వాలి. పంటరోజులు కానప్పుడు దానిని ధనరూపంలో మార్చి నెలకి ఇంత అని వడ్డీ ఇవ్వాలి. అసలు మీద (capital)

వడ్డీ లాభంలో సగం ఇవ్వాలి. ధాన్యాన్ని ఒక కోష్ఠంలో నిలవ ఉంచి పైన చెప్పిన ప్రకారం వడ్డీ ఒక సంవత్సరానికి ఇవ్వాలి.

మూ. 1. చిరప్రవాసః సంస్తమ్భప్రవిష్టో వా మూల్యద్విగుణం దద్యాత్. అకృత్వా వృద్ధిం సాధయతో వర్ధయతో వా మూల్యం వా వృద్ధిమారోప్య శ్రావయతో బన్ధశ్చతుర్గుణో దణ్డః. తుచ్ఛశ్రావణాయామభూతశ్చతుర్గుణః. తస్య త్రిభాగమాదాతా దద్యాత్; శేషం ప్రదాతా.

2. దీర్ఘసత్రవ్యాధిగురుకులోపరుద్ధం బాలమసారం వా నర్ణమను వర్ధేత. ముచ్యమానమ్ ఋణం అప్రతిగృహ్ణతో ద్వాదశపణో దణ్డః. కారణాపదేశేన నివృత్తశుద్ధికమ్ అన్యత్ర తిష్ఠేత్.

వ్యా. 1. చాలకాలం దేశాంతరంలో ఉండిపోయినవాడు, మొండితనంతో ఎన్ని మాట్లు అడిగినా ఇవ్వనివాడు అసలుకి రెట్టింపు ఇవ్వాలి. ఇంత వడ్డీ అని ముందు నిర్ణయించుకొనకుండా అప్పిచ్చిన సొమ్ము వసూలు చేసినా, వడ్డీ పెంచి వసూలు చేసినా, ఇచ్చినదానికంటె ఎక్కువ అసలు చెప్పినా, బంధంకంటె (ఐదవ వంతు లేదా పదవ వంతుకంటె) నాలుగు రెట్లు జుర్మానా విధించాలి. ఏమీ అప్పుఇవ్వకుండానే ఇంత అప్పు ఇచ్చా నని చెప్పేవానికి అలా చెప్పిన సొమ్ముకు నాలుగు రెట్లు దండం. ఈ దండంలో మూడవ వంతు అప్పిచ్చా నని చెప్పి వసూలు చేసినవాడు చెల్లించాలి; మిగిలిన రెండు వంతులు వానికి సహాయం చేసినవాడు చెల్లించాలి.

2. అప్పు తీసుకొన్నవాడు దీర్ఘకాలయజ్ఞంలో ఉండడంచేత గాని, వ్యాధిచేత గాని, గురుకులంలో ఉండిపోవడంచేత గాని సమయానికి ఇవ్వలేకపోయినా, బాలుడైనా, దివాళా తీసినవాడైనా వాని ఋణం వృద్ధి పొందదు అనగా వడ్డీ పెరగదు. అప్పు తీరుస్తా నని వచ్చినవానినుంచి అప్పు ఇచ్చినవాడు తీసికొనకపోతే పన్నెండు పణాల దండం. ఋణం ఇచ్చినవాడు తగిన కారణం చెప్పి తీసికొన్నవాడు తిరిగి ఇస్తున్నా తీసికొనకపోతే అప్పుడు దానికి వడ్డీ ఉండదు; ఆ సొమ్ము ఎవరైనా మధ్యవర్తి దగ్గర ఉంచాలి.

మూ. 1. దశవర్షోపేక్షితమ్ ఋణమ్ అప్రతిగ్రాహ్యమ్ అన్యత్ర బాలవృద్ధవ్యాధితవ్యసనిప్రోషితదేశత్యాగరాజవిభ్రమేభ్యః.

2. ప్రేతస్య పుత్రాః కుసీదం దద్యుః. దాయాదా వా రిక్థహరాః సహగ్రాహిణః ప్రతిభువో వా. న ప్రాతిభావ్యమన్యత్. అసారం బాలప్రాతి భావ్యమ్. అసంఖ్యాతదేశకాలం తు పుత్రాః పౌత్రాః దాయాదా వా రిక్థం హరమాణా దద్యుః.

3. జీవితవివాహభూమిప్రాతిభావ్యమ్ అసంఖ్యాతదేశకాలం తు పుత్రాః పౌత్రా వా వహేయుః.

4. నానర్ణసమవాయే తు నైకం ద్వౌ యుగపదభివదేయాతామ్ అన్యత్ర ప్రతిష్ఠమానాత్. తత్రాపి గృహీతానుపూర్వ్యా రాజశ్రోత్రియద్రవ్యం వా పూర్వం ప్రతిపాదయేత్.

వ్యా. 1. ఋణం ఇచ్చిన తరవాత పది సంవత్సరాలు దాటి నట్లయితే ఋణ దాత దానిని మళ్ళీ తీసికొనకూడదు అనగా ఆ ధనంమీద హక్కు కోల్పోతాడు. అయితే ఋణం ఇచ్చినవాడు బాలుడు గాని, వృద్ధుడు గాని, రోగగ్రస్తుడు గాని, వ్యసనా లు కలవాడు గాని, దూరదేశానికి ప్రవాసం వెళ్లినవాడు కాని, ఆపత్సమయంలో దేశాన్ని విడిచి వెళ్లిపోయినవాడు గాని అయినా, రాజ్యోపద్రవాదులు కలిగినా పది సంవత్సరాలు దాటినా కూడ ఆ ఋణం ఇచ్చిన సొమ్ము తిరిగి తీసికొనవచ్చు. కాలదోషం లేదు.

2. ఋణం తీసికొన్నవాడు మరణిస్తే అతని పుత్రులు గాని, దాయాదులు గాని, ఆస్తి పంచుకొనేవాళ్లు గాని, అతనితో కలిసి (ఋణం) తీసుకొన్నవాళ్లుగాని, జామీను ఉన్నవాళ్లుగాని (ప్రతిభువః), ఆ ఋణం వడ్డీతో సహా చెల్లించాలి. జామీను ఉండడం అంటే ఇదే, మరొక రకం జామీను ఉండడం అనేది లేదు. బాలుడు (మైనారిటీ తీరనివాడు) జామీను ఉన్నా అది చెల్లదు. ఫలానా స్థానంలో ఇవ్వా లని కాని, ఫలానా కాలంలో ఇవ్వా లని కాని నిర్ధారణ చేయకుండా తీసుకొన్న ఋణాన్ని పుత్రులు, పౌత్రులు, దాయాదులు లేదా వారసులు చెల్లించాలి.

3. జీవితం విషయంలో గాని, వివాహం విషయంలో గాని (స్త్రీధనాదుల విషయంలో గాని), భూమికి గాని జామీను ఇచ్చినవాడు మరణించినట్లయితే, దేశకాలాదులతో సంబంధం లేకుండా ఆ బాధ్యతను పుత్రులు, పౌత్రులు వహించాలి.

4. ఒక వ్యక్తి చాలామందికి అప్పుపడి నప్పుడు ఒకే సమయంలో అతనిమీద ఇద్దరు ధనికులు అభియోగం తీసికొనిరాకూడదు. అయితే ధనికుడు(ఋణదాత) ఊరు వదిలి వెళ్లిపోతూన్నప్పుడు మాత్రం అంతకు ముందు ఒకని అభియోగం నడుస్తున్నా కూడ అప్పు తీసుకొన్నవానిమీద అభియోగం చేయవచ్చును. చాలమంది దగ్గర అప్పు తీసికొన్నవాడు ఎవరినుండి ముందుగా అప్పు తీసుకుంటాడో వానికి ముందుగా ఇవ్వాలి. వాళ్లలో కూడ రాజద్రవ్యం, శ్రోత్రియద్రవ్యం ముందు తీర్చాలి.

మూ. 1. దమ్పత్యోః, పితాపుత్రయోః, భ్రాతౄణాం చావిభక్తానాం పరస్పరకృతమ్ ఋణమసాధ్యమ్.

2. అగ్రాహ్యాః కర్మకాలేషు కర్షకా రాజపురుషాశ్చ స్త్రీ వా ప్రతిశ్రావిణీ పతికృతమ్ ఋణమ్, అన్యత్ర గోపాలకార్ధసీతికేభ్యః.

3. పతిస్తు గ్రాహ్యః స్త్రీకృతమ్ ఋణమ్ అప్రతివిధాయ ప్రోషిత ఇతి.

4. సంప్రతిపత్తావుత్తమః. అసంప్రతిపత్తౌ తు సాక్షిణః ప్రమాణం ప్రాత్యయికాః శుచయః అనుమతా వా త్రయః అవరార్ధ్యాః. పక్షానుమతౌ వా ద్వౌ ఋణం ప్రతి, న త్వేవైకః.

5.ప్రతిషిద్ధాః స్యాలసహాయాన్వర్థిధనికధారణికవైరిన్య ఙ్గధృత దణ్డాః. పూర్వే చావ్యవహార్యాః రాజశ్రోత్రియగ్రా మభృతకకుష్ఠివ్రణినః పతితచణ్డాల కుత్సితకర్మాణః అన్ధబధిర మూకాహంవాదినః స్త్రీరాజపురుషాశ్చ. అన్యత్ర స్వవర్ణేభ్యః.

వ్యా. 1. భార్యాభర్తలు, తండ్రి-కుమారులు, ఆస్తి పంచుకొనని సోదరులు ఒకరి దగ్గర మరొకరు చేసిన అప్పును గూర్చి న్యాయస్థానానికి వెళ్లగూడదు.

2. వ్యవసాయదారుల్ని, రాజపురుషుల్ని (గవర్నమెంటు సర్వీసులో ఉన్నవాళ్లని) వాళ్లు తమ తమ పనులలో ఉన్నప్పుడు అప్పు ఇవ్వ మని పట్టుకొనగూడదు. భర్త చేసిన ఋణానికి అనుమతి ఇవ్వని భార్య బాధ్యురాలు కాదు. అయితే గోపాలురు, సగం పాలుకు భూమి కౌలుకి దున్నేవాళ్లు చేసే అప్పులకు వాళ్ల భార్యలకు బాధ్యత ఉంటుంది.

3. భార్య జీవికకు ఏర్పాటు చేయకుండా ప్రవాసం వెళ్లిన భర్త ఆమె చేసిన అప్పులకు బాధ్యు డవుతాడు.

4. ఋణికుడు ధనికుడు ఇవ్వాలని అంటూన్న ధనాన్ని అంగీకరిస్తే అది ఉత్తమపక్షం. అతడు అంగీకరించని పక్షంలో నమ్మదగినవాళ్లు, సచ్చరిత్ర కలవాళ్లు, మంచివాళ్లని అందరూ అంగీకరించినవాళ్లూ అయిన ముగ్గురికి తక్కువ కాకుండా సాక్షులు ఏమి చెపితే అది ప్రమాణం. ఋణం విషయంలో వాదిప్రతివాదు లిద్దరూ అంగీకరిస్తే ఇద్దరు సాక్షులున్నా చాలు. ఎట్టి పరిస్థితిలోనూ ఒక్క సాక్షి చాలదు.

5. స్యాలుడు (భార్య సోదరుడు), సహాయుడు, ఆధారపడినవాడు ,ధనికుడు (ఋణదాత), ధారణికుడు (ఋణ స్వీకర్త), శత్రువు, అవయవవైకల్యం ఉన్నవాడు, రాజదండం అనుభవించినవాడు సాక్షులుగా ఉండకూడదు. అట్లే వెనక చెప్పిన అవ్యవహార్యులు (అనగా దంపతులు, తండ్రి - కుమారులు, అవిభక్తసోదరులు అని అర్థం), రాజు, శ్రోత్రియుడు, గ్రామనౌకరు, కుష్ఠరోగి, వ్రణాలతో బాధపడుతున్నవాడు, పతితుడు, చండాలుడు, నీచకర్మ చేసేవాళ్లు, గ్రుడ్డివాడు, చెవిటివాడు, మూగవాడు, అహంకారి (నేను సాక్ష్యం చెపుతా నని అంటూ ముందుకు వచ్చేవాడు), స్త్రీ, రాజపురుషుడు - వీళ్లని కూడా సాక్షులుగా చూపగూడదు. అయితే పైన చెప్పినవాళ్లలో తమ తమ సంఘాల మధ్య వివాదం ఏర్పడినప్పుడు వాళ్లను కూడ సాక్షులనుగా చూపవచ్చును.

మూ. 1. పారుష్యస్తేయసంగ్రహణేషు తు వైరిస్యాలసహాయవర్జాః. రహస్యవ్యవహారేషు ఏకా స్త్రీ, పురుషః, ఉపశ్రోతా, ఉపద్రష్టా వా సాక్షీ స్యాత్ రాజతాపసవర్జమ్.

2. స్వామినో భృత్యానామ్, ఋత్విగాచార్యాః శిష్యాణాం, మాతాపితరౌ పుత్రాణాం చానిగ్రహేణ సాక్ష్యం కుర్యుః. తేషామితరే వా. పరస్పరాభియోగే చైషామ్ ఉత్తమాః పరోక్తాః దశబన్ధం దద్యుః; అవరాః పఞ్చబన్ధమ్. ఇతి సాక్ష్యధికారః.

వ్యా. 1. వాక్పారుష్యదండపారుష్యాలలోను, దొంగతనంలోను, వ్యభిచారంలోను (సంగ్రహణం=adultery) శత్రువులు, బావమరది, పై పనులలో సహాయపడినవాడు తప్ప అందరూ సాక్షులుగా ఉండవచ్చును. రహస్యవ్యవహారాలలో ఒక స్త్రీ గాని, ఒక

పురుషుడు గాని, ఒక ఉపశ్రోత (యాదృచ్ఛికంగా అక్కడ ఉండి విన్నవాడు) గాని, ఉపద్రష్ట (యాదృచ్ఛికంగా చూచినవాడు) గాని సాక్షిగా ఉండవచ్చును. రాజును, మునిని మాత్రం సాక్షిగా చూపగూడదు.

2. భృత్యుల విషయంలో స్వాములు (యజమానులు), శిష్యుల విషయంలో ఋత్విక్కులు, ఆచార్యులు, పుత్రుల విషయంలో తలిదండ్రులు సాక్షులుగా ఉండవచ్చును, కాని వాళ్లని బలాత్కారం చేయగూడదు. స్వాములు మొదలైనవాళ్లకు భృత్యులు మొదలైనవాళ్లు సాక్షులుగా ఉండవచ్చు, వీళ్లలో పరస్పరం అభియోగం వచ్చినప్పుడు ఉత్తములు, అనగా స్వామి ఋత్విగాచార్యాదులు, అభియోగంలో పరాజితులైతే పదవ వంతు జుర్మానా చెల్లించాలి. తక్కువవాళ్లు అనగా భృత్యాదులు పరాజితులైతే ఐదవ వంతు జుర్మానా చెల్లించాలి. ఇది సాక్షులను గూర్చిన విషయం.

మూ. 1. బ్రాహ్మణోదకుమ్భాగ్నిసకాశే సాక్షిణః పరిగృహ్ణీయాత్. తత్ర బ్రాహ్మణం బ్రూయాత్ "సత్యం బ్రూహి" ఇతి. రాజన్యం వైశ్యం వా - "మా తవేష్టాపూర్తఫలమ్, కపాలహస్తః శత్రుకులం భిక్షార్థీ గచ్ఛేః" ఇతి. శూద్రమ్ - "జన్మమరణాన్తరే యద్వః పుణ్యఫలం తత్ రాజానం గచ్ఛేత్.రాజ్ఞశ్చ కిల్బిషం యుష్మాన్ అన్యథావాదే. దణ్డశ్చానుబన్ధః.పశ్చాదపి జ్ఞాయేత యథాదృష్టశ్రుతమ్. ఏకమన్త్రాః సత్యమవహరత" ఇతి.

2. అనవహరతాం సప్తరాత్రాదూర్ధ్వం ద్వాదశపణో దణ్డః, త్రిపక్షా దూర్ధ్వమ్ అభియోగం దద్యుః.

3. సాక్షిభేదే యతో బహవః శుచయః అనుమతాః వా తతో నియచ్ఛేయుః. మధ్యం వా గృహ్ణీయుః. తద్వా ద్రవ్యం రాజా హరేత్. సాక్షిణశ్చేదభియోగాదూనం బ్రూయుః అతిరిక్తస్యాభియోక్తా బన్ధం దద్యాత్. అతిరిక్తం వా బ్రూయుః తదతిరిక్తం రాజా హరేత్. బాలిశ్యాదభియోక్తుర్వా దుఃశ్రుతం దుర్లిఖితం ప్రేతాభినివేశం వా సమీక్ష్య సాక్షిప్రత్యయమేవ స్యాత్.

వ్యా. 1. న్యాయాధిపతి సాక్షుల్ని, బ్రాహ్మణుడు, జలపూర్ణకలశం, అగ్ని - వీటి దగ్గర ప్రశ్నించాలి. సాక్షిగా వచ్చిన బ్రాహ్మణునితో "సత్యమే చెప్పు" అనాలి. క్షత్రియ-వైశ్యులతో-"మీ రసత్యం చెపితే యాగాదులఫలం, కూపతటాకాదులు నిర్మించడంవల్ల

కలిగిన పుణ్యమూ నశించిపోతుంది. చిప్ప చేతితో పట్టుకొని శత్రువుల ఇళ్లముందు బిచ్చం అడుక్కుంటారు" అని అనాలి. శూద్రునితో - "మీరు తప్పుడు సాక్ష్యం చెపితే జన్మ-మరణాలమధ్య మీరు సంపాదించిన పుణ్యం రాజుకు వెళ్లిపోతుంది. రాజు పాపం మీకు అంటుకుంటుంది. శిక్ష కూడా పడుతుంది. ఇప్పుడు మీరు కప్పిపుచ్చినా పూర్వం ఏది వినబడిందో, ఏది చూడబడిందో అది కాలాంతరంలోనైనా మాకు తెలుస్తుంది. ఒకే విధమైన ఆలోచన కలవారై నిజం చెప్పండి' అని అనాలి.

2. వాళ్లు సాక్ష్యం ఏడు రోజులలో చెప్పకపోతే, తరవాత పన్నెండు పణాల దండం. మూడు పక్షాలు దాటితే ఎంత ధనంకోసం అభియోగం చెయ్యబడిందో అదంతా వాళ్లు ఇవ్వాలి.

3. ఒక సాక్షీ మరొక సాక్షీ చెప్పిన దానిలో తేడా ఉంటే చాలమంది సాక్షులు, సచ్చరిత్ర గల సాక్షులు, అందరికి ఆమోదయోగ్యులైన సాక్షులు ఏ పక్షం వైపు చెపుతారో ఆ పక్షానికి అనుగుణంగా న్యాయాధిపతులు నిర్ణయించాలి, లేదా మధ్యేమార్గం అవలంబించాలి. అది కూడా కుదరకపోతే వివాదాస్పదమైన ధనాన్ని రాజు తీసివేసుకొనాలి. సాక్షులు అభియోగం చేసిన సొమ్ముకంటె తక్కువ చెపితే ఆ ఎక్కువ సొమ్ములో ఐదవ వంతు అభియోక్త (అభియోగంచేసినవాడు) జుర్మానాగా చెల్లించాలి. సాక్షులు అధికమైన సొమ్ము చెప్పితే అధికమైనదానిని రాజు తీసుకోవాలి. అయితే అభియోక్తయొక్క మూర్ఖత్వం వల్ల (పొరబాటువల్ల) తప్పుగా విన్నా, తప్పుగా వ్రాసుకొన్నా, మరణించినవాడు అంతకు ముందు ఏదైనా అభినివేశం వ్రాసి ఇచ్చినా (అభినివేశం=affidavit) పరీక్షించి సాక్షులు చెప్పిన ప్రకారమే నిర్ణయించాలి.

మూ. 1. సాక్షిబాలిశే ష్వేవ పృథగనుయోగే దేశకాలకార్యాణాం పూర్వమధ్యమోత్తమాధమదణ్డాః ఇత్యౌశనసాః.

2. కూటసాక్షిణో యమర్థమభూతం వా కుర్యుః భూతం వా నాశయేయుః తద్దశగుణం దణ్డం దద్యుః ఇతి మానవాః.

3. బాలిశ్యాత్ వా విసంవదతాం చిత్రో ఘాత ఇతి బార్హస్పత్యాః.

4. నేతి కౌటిల్యః. ధ్రువా హి సాక్షిణః శ్రోతవ్యాః. అశృణ్వతాం చతుర్వింశతిపణో దణ్డః, తతోఽర్ధమబ్రువాణామ్.

5. శ్లో. దేశకాలావిదూరస్థాన్ సాక్షిణః ప్రతిపాదయేత్,
దూరస్థానప్రసారాన్వా స్వామివాక్యేన సాధయేత్.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే ధర్మస్థీయే తృతీయాధికరణే ఏకాదశోఽధ్యాయః,
ఋణాదానమ్, ఆదితః అష్టషష్టితమః.

వ్యా. 1. సాక్షులను వేరు వేరుగా ప్రశ్నించినప్పుడు వాళ్ల మూర్ఖత్వంవల్ల దేశం విషయంలోను, కాలం విషయంలోను, కార్యం విషయంలోను (వాళ్ల మాటలలో) తేడాలు వచ్చినప్పుడు దేశం విషయంలో అయితే పూర్వసాహసదండం, కాలం విషయంలో అయితే మధ్యమసాహసదండం, కార్యం విషయంలో అయితే ఉత్తమసాహసదండం ఆ సాక్షులకు విధించాలి అని ఔశనసుల అభిప్రాయం.

2. కూటసాక్షులు (అసత్య సాక్ష్యం చెప్పేవాళ్లు) జరిగిన విషయాన్ని జరగ నట్లు లేదా జరగని దానిని జరిగినట్లు చెప్పి ఆ కార్యాన్ని నశింపచేసిన ట్లయితే చెడిపోయినదానికి పది రెట్లు (ఆ సాక్షులు) ఇవ్వాలి అని మనుశాస్త్రానుసారుల అభిప్రాయం.

3. మూర్ఖత్వం వల్ల వేరు వేరు విధాలుగా సాక్ష్యం చెప్పేవాళ్లకి చిత్రవధయే దండం అని బృహస్పతిశాస్త్రానుసారుల అభిప్రాయం.

4. అట్లు కాదు అని కౌటిల్యుని అభిప్రాయం. ధ్రువసాక్షులు (అనగా చుట్టుప్రక్కల నున్న నలభై కుటుంబాలకు సంబంధించిన సాక్షులు) చెప్పే సాక్ష్యం మాత్రమే వినాలి. వాళ్లు వచ్చి సాక్ష్యం సరిగా చెప్పకపోతే ఇరవైనాలుగు పణాల దండం. (ధ్రువసాక్షులు లేనప్పుడు అధ్రువసాక్షులు సాక్ష్యం ఇవ్వవలసి ఉంటుంది). వాళ్లు సాక్ష్యం ఇవ్వకపోతే పన్నెండు పణాల దండం.

5. వాది దేశంచేత కాలంచేత దగ్గరగా ఉన్న సాక్షులను స్వయంగా తీసికొని రావాలి. దూరదేశాలలో ఉన్నవాళ్లని, దగ్గర ఉండి కూడా రాని వాళ్లనీ న్యాయాధిపతి ఆజ్ఞ ప్రకారం రప్పించాలి.

"బాలానందిని" అనే కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో ధర్మస్థీయం అనే తృతీయాధికరణంలో ఋణాదానం అనే ఏకాదశాధ్యాయం ప్రారంభంనుంచి అరవై ఎనిమిదవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ ద్వాదశోఽధ్యాయః

చతుఃషష్టితమం ప్రకరణమ్ - ఔపనిధికమ్
(Concerning Deposits)

మూ. ఉపనిధిః ఋణేన వ్యాఖ్యాతః. పరచక్రాటవికాభ్యాం దుర్గారామవిలోపే వా, ప్రతిరోధకైర్వా గ్రామసార్థవ్రజవిలోపే, చక్రయుక్తనాశే వా, గ్రామమధ్యాగ్న్యుదకాబాధే వా కించిదమోక్షయమాణౌ కుప్యమనిర్హార్యవర్జమేకదేశముక్తద్రవ్యే వా, జ్వాలావేగోపరుద్ధే వా నావి నిమగ్నాయాం ముషితాయాం వా స్వయముపరూఢో నోపధిమభ్యాభవేత్.

వ్యా. ఉపనిధి అనగా మరొకరివద్ద ఉంచబడిన వస్తువు (deposit). ఋణంచేత ఉపనిధిని కూడ వ్యాఖ్యానించినట్లే. అనగా ఋణం తీసికొన్నవాడు, వాని పుత్రపౌత్రాదులు ఏ విధంగా ఋణం తీర్చాలో, ఇవ్వనిపక్షంలో సాక్ష్యాదుల సహాయంతో వివాదం పరిష్కరించాలో అట్లే ఉపనిధి విషయంలో కూడ అని అర్థం. ఇది అంతా ఉపనిధికే కాకుండా ఆధి (తాకట్టు), ఆదేశం (ఆజ్ఞానుసారం ఒక వస్తువును ఇవ్వడం), అన్వాధి (మరొకని కివ్వమని చెప్పి ఒకనికి అప్పగించిన వస్తువు) మొదలైనవాటికి కూడ వర్తిస్తుంది. ఉపనిధినిగూర్చి వివాదం చెయ్యకూడని పరిస్థితులు చెపుతున్నాడు - శత్రుసైన్యంచేత, ఆటవికులచేత దుర్గం, రాష్ట్రం బాధించబడినప్పుడు, దోపిడి దొంగలు గ్రామాన్ని వర్తకుల గుంపును, వ్రజాన్ని కొల్లగొట్టినప్పుడు, బండి నశించినప్పుడు, గ్రామ మధ్యలో అగ్నిబాధ గాని, వరదలవల్ల బాధగాని కలిగినా, కాల్చడానికిగాని, నీటిలో కొట్టుకొనిపోవడానికి గాని శక్యం కాని ఆటవిక వస్తువులు తప్ప మరి ఇతర వస్తువులను వేటినీ ఆ అగ్నిజలబాధ మిగల్చకపోయినా, లేదా వస్తువులలో (ఉపనిధిలో) కొంత భాగం మాత్రమే మిగిలినా, లేదా ఉపనిధిమాత్రమే అగ్నిజ్వాలలో ఆహుతి అయిపోయినా, ఓడ మునిగిపోయినా, దొంగలు దోచివేసినా దానిలో చిక్కుకొన్నవాడు ఉపనిధిని తిరిగి ఇచ్చే పని లేదు.

మూ. 1. ఉపనిధిభోక్తా దేశకాలానురూపం భోగవేతనం దద్యాత్. ద్వాదశపణం చ దణ్డమ్. ఉపభోగనిమిత్తం నష్టం, వినష్టం వాభ్యావహేత్;

చతుర్వింశతిపణశ్చ దణ్డః అన్యథా వా నిష్పతనే. ప్రేతం వ్యసనగతం వా న ఉపనిధి మభ్యావహేత్.

2. ఆధానవిక్రయాపవ్యయనేషు చాస్య చతుర్గుణపఞ్చబన్ధో దణ్డః. పరివర్తనే, నిష్పాతనే వా మూల్యసమః.

3. తేన ఆధిప్రణాశోపభోగవిక్రయాధానాపహారాః వ్యాఖ్యాతాః.

4. నాధిః సోపకారః సీదేత్. న చాస్య మూల్యం వర్ధేత అన్యత్ర నిసర్గాత్. నిరుపకారః సీదేన్మూల్యం చాస్య వర్ధేత.

వ్యా. 1. తన దగ్గర ఇతరులు ఉంచిన ఉపనిధిని అనుభవించినవాడు దేశకాలాను గుణంగా భోగవేతనం (అనుభవించినందుకు ఇచ్చే ప్రతిఫలం) దాని స్వామికి ఇవ్వాలి. అలా అనుభవించినందుకు రాజుకు పన్నెండు పణాల జుర్మానా చెల్లించాలి. అనుభవించడంకోసం తీసుకున్నది నశించినా, పాడైనా దానికి ముదరాయింపు ఇవ్వాలి. ఇరవైనాలుగుపణాల దండం రాజుకు చెల్లించాలి. ఆ ఉపనిధి అనుభవించ కపోయినా, మరొకచోటికి వెళ్లిపోయినా కూడ వానికి ముదరాయింపు ఇవ్వాలి. రాజుకు పై జుర్మానా చెల్లించాలి. ఉపనిధి తీసుకొన్న వ్యక్తి మరణించినా, కష్టాలలో చిక్కుకొన్నా, ఆపదలలో చిక్కుకొన్నా దానిని ఇప్పించవలసిన పని లేదు (గ.శా.) ఉపనిధి (అశ్వగవాదికం) మరణించినా, ఆపదలలో చిక్కుకొన్నా దానిని ఇప్పించనవసరం లేదు (కాంగ్లే).

2. ఉపనిధిగా ఉంచినదానిని మరెవరికైనా తాకట్టు పెట్టినా, అమ్మివేసినా, చెడ్డగా ఖర్చుచేసినా (గ.శా.) నాకు ఇవ్వలే దని అసత్యం పలికినా (కాంగ్లే) దాని విలువలో ఐదవ వంతుకు నాలుగు రెట్లు జుర్మానా. ఒకదానికి బదులు మరొకటి మార్చినా, మరొకచోటికి పంపివేసినా దాని విలువ ఎంత ఉంటుందో అంత దండం.

3. ఉపనిధిని గూర్చిపైన చెప్పిన దండాదులు ఆధి (తాకట్టు వస్తువు) నశించి నా, అనుభవించినా, అమ్మినా, మరొకరికి తాకట్టు పెట్టినా, అపహరించినా కూడవర్తిస్తాయి.

4. పాలు ఇవ్వడం, పనికి ఉపయోగించడం మొదలైనవాటికి ఉపకరించే (ఆవులు ఎద్దులు వంటి) ఆధి (తాకట్టుపెట్టినది) కొంతకాలానికి ఋణం ఇచ్చినవానికి చెందిపోతుంది అనే మాట ఉండదు. అసలు సొమ్ముమీద వడ్డీ కూడ ఉండదు. ఋణం

తీసుకొన్నవాడు ముందుగానే అంగీకరిస్తే మాత్రం పైన చెప్పినది ఉండదు. ఆ విధంగా ఉపకరించని తాకట్టు వస్తువు కొంతకాలానికి ఋణదాత సొత్తు అయిపోతుంది. దాని ఖరీదు కూడ (వడ్డీ కూడ) పెరుగుతుంది.

మూ. 1. ఉపస్థితస్య ఆధిమప్రయచ్ఛతః ద్వాదశపణో దణ్డః. ప్రయోజకాసన్నిధానే వా గ్రామవృద్ధేషు స్థాపయిత్వా నిష్క్రయమాధిం ప్రతి పద్యేత. నివృత్తవృద్ధికో వా ఆధిః తత్కాలకృతమూల్యః తత్రైవ అవతిష్ఠేత; అనాశవినాశకరణాధిష్ఠితో వా. ధారకసంనిధానే వా వినాశభయాదుద్గతార్ఘం ధర్మస్థానుజ్ఞాతో విక్రీణీత. అధిపాలప్రత్యయో వా.

2. స్థావరస్తు ప్రయాసభోగ్యః ఫలభోగ్యో వా ప్రక్షేపవృద్ధిమూల్యశుద్ధమ్ ఆజీవమ్ అమూల్యక్షయేణోపనయేత్.

వ్యా. తాకట్టు విడిపించుకొనడానికై వచ్చినవాని తాకట్టు పెట్టిన వస్తువు ఇవ్వనివానికి పన్నెండు పణాల దండం. లేదా అప్పిచ్చినవాడు గ్రామంలో లేకపోతే అప్పు తీసుకొన్నవాడు (తాకట్టు పెట్టినవాడు) తాను ఇవ్వవలసిన సొమ్ము గ్రామంలోని పెద్దల వద్ద ఉంచి ఆధిని తీసికొనవచ్చును. లేదా ఆ వస్తువు విలువ ఆ నాడు ఎంత ఉంటుందో నిర్ధారణ చేయించి, ఆ రోజు మొదలు వడ్డీ లేకుండా (ఋణదాత తిరిగి వచ్చేవరకు) అక్కడనే ఉంచవచ్చు. లేదా అది పోకుండా, దానిని ఎవరూ పాడుచేయకుండా సంరక్షించే అధికారి దగ్గర ఉంచాలి.తాకట్టు తీసికొన్న ఋణదాత, అప్పుతీసుకొన్నవాడు గ్రామాంతరాదులకు వెళ్లడంచేత అక్కడ లేనప్పుడు, ఆ వస్తువు చెడిపోతుంది అనే భయం ఉన్నప్పుడు, న్యాయాధికారి అనుమతి తీసికొని దానికి ఎంత అధికంగా మూల్యం వస్తుందో అంత మూల్యానికి దానిని అమ్మివేయాలి. లేదా అధిపాలుడు (తాకట్టులను సంరక్షించే అధికారి) ఏ విధంగా చెపితే అలా చేయాలి. (లేదా అధిపాలునికి నమ్మకం కుదిరినంత మూల్యానికి అమ్మివేయాలి).

2. శ్రమపడి గాని, శ్రమపడకుండా కాని అనుభవించదగినది కాని అయిన తాకట్టు పెట్టిన స్థిరాస్తిమీద, మూలధనంమీద ఎంత వడ్డీ ఇవ్వవలసి ఉన్నదో అంతకంటె అధికమైన లాభం వచ్చినప్పుడు, (అలా వచ్చిన లాభాన్ని తాకట్టు పట్టినవాడు అనుభవించినా కూడ) ఆ వచ్చిన లాభాన్ని అసలునుంచి తగ్గించవలసిన పని లేదు.

మూ. 1. అనిసృష్టోపభోక్తా మూల్యశుద్ధమాజీవం బన్ధం చ దద్యాత్. శేషముపనిధినా వ్యాఖ్యాతమ్.

2. ఏతేన ఆదేశః అన్వాధిశ్చ వ్యాఖ్యాతౌ. సార్థేన అన్వాధిహస్తో వా ప్రదిష్టాం భూమిమప్రాప్తః చోరైః భగ్నోత్సృష్టో వా నాన్వాధిమభ్యావహేత్. అన్తరే వా మృతస్య దాయాదోఽపి నాభ్యావహేత్. శేషముపనిధినా వ్యాఖ్యాతమ్.

3. యాచితకమ్, అవక్రీతకం వా యథావిధం గృహ్ణీయుః తథా విధమేవ అర్పయేయుః. భ్రేషోపనిపాతాభ్యాం దేశకాలోపరోధి దత్తం, నష్టం, వినష్టం వా నాభ్యాభవేయుః. శేషముపనిధినా వ్యాఖ్యాతమ్.

4. వైయాపృత్యవిక్రయస్తు - వైయాపృత్యకరాః యథాదేశకాలం విక్రీణానాః పణ్యం యథాజాతం మూల్యముదయం చ దద్యుః.

వ్యా. 1. తాకట్టుపెట్టినవాని అనుమతి లేకుండా అనుభవించినవాడు వడ్డీ పోగా మిగిలిన లాభాన్ని అప్పుతీసుకొన్నవానికి ఇవ్వాలి. అలా అనుభవించి నందుకు కొంతభాగం (ఐదవభాగం లేదా పదవ భాగం) రాజుకు జుర్మానాగా చెల్లించాలి. ఆధికి సంబంధించిన మిగిలిన విషయా లన్నీ ఉపనిధివిషయంలో చెప్పిన విధంగానే గ్రహించాలి.

2. దీనిని పట్టి ఆదేశం, అన్వాదేశం కూడా వివరించబడినట్లే. ఆదేశం అనగా "ఈ వస్తువును లేదా సొమ్మును ఫలానావారికి ఇమ్ము" అని మరొకని ద్వారా పంపి నది". అదే విధంగా ఎక్కడో దూరంగా ఉన్నవాళ్లకి మరొకరి ద్వారా పంపినది "అన్వాధి" సార్థంతో (వర్తకుల గుంపుతో) కలిసి అన్వాధి తీసుకొని వెడుతున్నవాడు అనుకున్న ప్రదేశానికి చేరే లోగానే దొంగలు ఆక్రమించి సొమ్ము లాగికొని విడిచి నప్పుడు ఆ అన్వాధిని ఇవ్వవలసిన పని లేదు. అతడు మార్గమధ్యంలో మరణించినా ఆతని దాయాదులు ఆ అన్వాధిని ఇవ్వవలసిన పని లేదు. అన్వాధికి సంబంధించిన ఇతరవిషయా లన్నీ ఉపనిధిని గూర్చి చెప్పినట్లుగానే వర్తిస్తాయి.

3. యాచితకాన్ని (ఎరువు తీసుకొన్న వస్తువును), అవక్రీతకాన్ని (అద్దెకు తీసుకొన్నదానిని) ఎలా తీసుకున్నారో అలాగే తిరిగి ఇవ్వాలి. ఫలానా ప్రదేశంలో, ఫలాన కాలంలో ఇవ్వాలి అని షరతు పెట్టి ఇచ్చిన వస్తువు భ్రేషచేత [ఏనుగులు గుఱ్ఱాలు మొదలైనవాటివల్ల కలిగిన ఆపద, (గ.శా.) దానంతట అదే జీర్ణం అయిపోవడం] గాని

ఆకస్మికమైన చోరాద్యుపద్రవంచేత గాని పాడైపోయినా, నశించినా దానిని తిరిగి ఇవ్వ నవసరం లేదు. మిగిలిన విషయా లన్నీ ఉపనిధికి చెప్పినవే దీనికి కూడా వర్తిస్తాయి.

4. వైయాపృత్యవిక్రయం (ఏజంట్ల ద్వారా అమ్మడం) ఎట్లనగా - దేశకాలానుసారంగా పణ్యాన్ని అమ్మే వైయాపృత్యకరులు (ఏజంట్లు) లభించిన మూల్యాన్నీ, లాభాన్నీ వచ్చినవి వచ్చినట్లు (పణ్యస్వామికి) ఇవ్వాలి.

మూ. 1. దేశకాలాతిపాతనే వా పరిహీణం సంప్రదానకాలికేన అర్ఘేణ మూల్యమ్ ఉదయం చ దద్యుః.

2. యథాసంభాషితం వా విక్రీణానాః నోభయమధిగచ్ఛేయుః, మూల్యమేవ దద్యుః. అర్ఘపతనే వా పరిహీణం యథాపరిహీణం మూల్య మూనం దద్యుః.

3. సాంవ్యవహారికేషు వా ప్రాత్యయికేష్వరాజవాచ్యేషు భ్రేషోపనిపాతాభ్యాం నష్టం వినష్టమపి వా మూల్యమపి న దద్యుః. దేశకాలాన్తరితానాం తు పణ్యానాం క్షయవ్యయవిశుద్ధం మూల్యముదయం చ దద్యుః. పణ్యసమవాయానాం చ ప్రత్యంశమ్, శేషముపనిధినా వ్యాఖ్యాతమ్. ఏవం వైయాపృత్యవిక్రయో వ్యాఖ్యాతః.

వ్యా. 1. వైయాపృత్యకరుడు నిర్ణయించిన ప్రదేశాన్ని, కాలాన్ని దాటపెట్టడంచేత సరుకు ఖరీదు తగ్గిపోయినా కూడా తాను ఆ సరుకు స్వామినుంచి తీసుకొనిన సమయానికి ఉన్న మూల్యాన్ని, లాభాన్నీ కూడా స్వామికి చెల్లించాలి.

2. ఇంత ధరకి అమ్మాలి అని ముందుగానే నిర్ణయించుకొన్నవాళ్లు నిర్ణయించిన మూల్యం మాత్రం సరుకు యజమానికి ఇస్తే చాలు; లాభం తామే ఉంచుకొనవచ్చును. అమ్మే సమయానికి ఖరీదు పడిపోతే, ఎంత పడిపోయిందో అది తగ్గించి మూల్యం స్వామికి చెల్లించాలి.

3. నమ్మకస్తులు, రాజసంబంధమైన దోషారోపణాదులు (ప్రభుత్వంలో కేసులు) ఏవీ లేనివాళ్లు అయిన సాంవ్యవహారికులు (ఒకరినుండి వస్తువులు తీసుకొని అమ్మకాలు జరిపేవాళ్లు) అయితే, ఆ వస్తువులు భ్రేషచేత (తరుగుదల మొదలైనవాటిచేత), ఆకస్మికప్రమాదాలచేత పాడైనా, నశించినా వాటి మూల్యం కూడా ఇచ్చే పని లేదు.

దేశంచేత, కాలంచేత వ్యవధానం ఏర్పడడంచేత అనగా మరొక ప్రదేశంలోను, మరొక కాలంలోను అమ్మవలసి రావడంచేత సరుకుకు వచ్చిన తరుగు, బత్తాలు, పన్నులు మొదలైన ఖర్చులూ తగ్గించుకొని మిగిలిన మూల్యం, లాభం ఇవ్వాలి. వేరు వేరు పణ్యాలు ఉన్నపుడు ఒక్కొక్కదానికి సంబంధించిన వాటాలు ఇవ్వాలి. మిగిలిన విషయాలన్నీ ఉపనిధిలో చెప్పినట్లే. ఈ విధంగా వైయాపృత్యవిక్రయం వివరించబడింది.

మూ. 1. నిక్షేపశ్చోపనిధినా. తమన్యేన నిక్షిప్తమ్ అన్యస్య అర్పయతః హీయేత. నిక్షేపాపహారే పూర్వాపదానం నిక్షేప్తారశ్చ ప్రమాణమ్. అశుచయో హి కారవః, నైషాం కరణపూర్వో నిక్షేపధర్మః. కరణహీనం నిక్షేపమపవ్యయమానం గూఢభిత్తిన్యస్తాన్ సాక్షిణో నిక్షేప్తా రహస్యప్రణిపాతేన ప్రజ్ఞాపయేత్; వనాన్తే వా మద్యప్రహవణవిశ్వాసేన.

2. రహసి వృద్ధో వ్యాధితో వా వైదేహకః కశ్చిత్ కృతలక్షణం ద్రవ్య మస్య హస్తే నిక్షిప్యాపగచ్ఛేత్. తస్య ప్రతిదేశేన పుత్రో భ్రాతా వా అభిగమ్య నిక్షేపం యాచేత. దానే శుద్ధిః. అన్యథా నిక్షేపం స్తేయదణ్డం చ దద్యాత్.

వ్యా. 1. నిక్షేపానికి సంబంధించిన నియమాలను (దాచ మని ఇచ్చిన వస్తువు నిక్షేపం) (ఇక్కడ శిల్పుల కిచ్చిన బంగారం మొదలైనది నిక్షేపం అని గ.శా.) ఉపనిధిచేత వివరించినట్లే. ఒకడు తనవద్ద ఉంచిన నిక్షేపాన్ని మరొకనికి ఇచ్చిన ట్లయితే అది నశించినట్లే (పోయినట్లే). నిక్షేపాన్ని అపహరించినప్పుడు ఎవనివద్ద నిక్షేపం ఉంచబడిందో వాని పూర్వచరిత్ర, ఆ నిక్షేపం ఉంచినవాళ్లు ఈ రెండింటినీ పట్టి నిర్ణయం చెయ్యాలి. శిల్పులు సాధారణంగా మోసం చేసే స్వభావం కలవాళ్లు, వాళ్లు ఒకళ్ల దగ్గర ఒకళ్లు నిక్షేపం ఉంచుకొనే టప్పుడు కరణాలు (వ్రాయించుకోవడం, సాక్షులు మొదలైన ప్రమాణాలు) ఉండవు. కరణం లేని నిక్షేపాన్ని గూర్చి దానిని తీసుకొన్నవాడు నాకు ఇవ్వలేదు అని బొంకి నప్పుడు నిక్షేప్త (నిక్షేపం ఉంచినవాడు) కొందరు సాక్షుల్ని గోడల వెనక దాచి వాళ్లకు వినబడే టట్లు, అలా బొంకే వాని కాళ్లమీదపడి (రహస్యప్రదేశంలో) ప్రార్థించాలి. లేదా ఏ ఉద్యానవనంలోనో మద్యపానగోష్ఠి ఏర్పాటుచేసి, విశ్వాసం ఏర్పడిన ఆ సమయంలో వానిని ప్రార్థించాలి.

2. వృద్ధుడూ లేదా వ్యాధితో బాదపడుతున్నవాడు అయిన ఎవరైనా ఒక వర్తకుడు ఒక ద్రవ్యానికి కొన్ని గుర్తులు ఉంచి దానిని వాని చేతిలో (శిల్పి చేతిలో గ.శా.) నిక్షేపంగా ఉంచి వెళ్లిపోవాలి. అతడు పంపగా అతని పుత్రుడు గాని, సోదరుడుగాని వాని దగ్గరకు వెళ్లి నిక్షేపం ఇవ్వ మని అడగాలి. తిరిగి ఇచ్చివేసిన ట్లయితే అతడు శుద్ధుడు (నిజాయితీ ఉన్నవాడు) అని అర్థం. ఇవ్వకపోతే ఆ నిక్షేపాన్ని తిరిగి ఇచ్చివేసి దొంగతనం చేసినందుకు జుర్మానా కూడ ప్రభుత్వానికి చెల్లించాలి.

మూ. 1. ప్రవ్రజ్యాభిముఖో వా శ్రద్ధేయః కశ్చిత్ కృతలక్షణం ద్రవ్యమస్య హస్తే నిక్షిప్య ప్రతిష్ఠేత. తతః కాలాన్తరాగతో యాచేత; దానే శుచిః; అన్యథా నిక్షేపం స్తేయదణ్డం చ దద్యాత్. కృతలక్షణేన వా ద్రవ్యేణ ప్రత్యానయేదేనమ్. బాలిశజాతీయో వా రాత్రౌ రాజదాయికాక్షణభీతః సారమస్య హస్తే నిక్షిప్య అపగచ్ఛేత్. స ఏనం బన్ధనాగారగతో యాచేత. దానే శుచిః. అన్యథా నిక్షేపం స్తేయదణ్డం చ దద్యాత్.

2. అభిజ్ఞానేన చాస్య గృహే జనముభయం యాచేత. అన్యతరాదానే యథోక్తం పురస్తాత్.

3. ద్రవ్యభోగానామాగమం చాస్యానుయుఞ్జీత. తస్య చార్థస్య వ్యవహారోపలిఙ్గనమ్ అభియోక్తుశ్చార్థసామర్థ్యమ్.

4. ఏతేన మిథఃసమవాయో వ్యాఖ్యాతః.

వ్యా. 1. గ్రామాంతరాదులకు వెళ్లడానికి సిద్ధంగా ఉన్న, విశ్వసించదగిన (పెద్దమనిషిగా పేరు పొందిన) ఎవరైనా ఒక వ్యక్తి గుర్తులు ఉంచిన ద్రవ్యాన్ని వానిచేతిలో (శిల్పి చేతిలో) పెట్టి వెళ్లిపోవాలి. కాలాంతరంలో వచ్చి నా వస్తువు నా కిమ్మని అడగాలి. ఇస్తే అతడు నిజాయతీ కలవా డని అర్థం. ఇవ్వకపోతే అతడు (ఇవ్వని వాడు) ఆ నిక్షేపాన్ని స్వామికి ఇచ్చి దానితో పాటు దొంగతనానికి చెల్లించవలసిన జుర్మానా రాజుకు చెల్లించాలి. లేదా (వాని ఇల్లు సోదా చేసి) గుర్తులు ఉంచిన ఆ వస్తువు తో సహా వానిని పట్టి (పెద్దమనుష్యుల దగ్గరికి) తీసికొని రావాలి.లేదా అమాయకుడువలె కనబడేవాడు రాజుకు ఆ వస్తువు ఇవ్వవలసివస్తుందని గాని, సమ యంకాని సమయంలో తిరుగుతున్నందుకుగాని భయపడి (భయపడినట్లు నటిస్తూ) అమూల్యమైన ఏదైన ఒక వస్తువును, రాత్రి, ఆ శిల్పి దగ్గర ఉంచాలి. తరవాత అతడు కైదులో నిర్బంధితుడై వానిని

(నా వస్తువు నా కిమ్మని - తనను ఖైదునుంచి విడిపించు కొనడంకోసం అన్నట్లు) అడగాలి. తిరిగి ఆ వస్తువు అతనికి ఇస్తే అతడు శుద్ధుడని అర్థం. ఇవ్వకపోతే ఆ నిక్షేపాన్ని ఇచ్చి దానితో పాటు దొంగకు విధించే జుర్మానా రాజుకు చెల్లించాలి.

2. (నిక్షేపం తీసికొన్నవాడు మరణించిన ట్లయితే) ఆతని ఇంటికి వెళ్లి ఇంట్లో ఉన్నవాళ్లని గుర్తు లున్న వస్తువును, గుర్తులేని రత్నాల వంటి శ్రేష్ఠవస్తువుల్నీ అడగాలి. ఆ రెండింటిలో ఏ ఒక్క దానిని ఇవ్వకపోయినా పైన చెప్పినట్లు చెయ్యాలి.

3. ధర్మాధికారి తాకట్టులు పట్టేవాని ఇంట్లో ఉండే ఆత డనుభవిస్తూన్న ఆ యా సామానులు ఆతనికి ఎలా వచ్చేయో అడగాలి. అతడు చెప్పిన విధంగా ఆ వస్తువులు రావడానికి అవకాశం ఉన్నదా లేదా అని అనుమానప్రమాణంచేత (ఊహచేత) తెలుసుకోవాలి. అభియోగం చేసినవాని ధనసామర్థ్యాన్ని కూడా తెలుసుకోవాలి. అనగా అతడు తాకట్టు పెట్టినట్లు చెపుతున్న వస్తువులు వాని దగ్గర ఉండడానికి అవకాశం ఉన్నదా లేదా అనే విషయం తెలుసుకోవాలి.

4. నిక్షేపాన్ని నిరాకరించించినందుకు చెప్పిన వ్యవహారవిధానాన్ని పట్టి రహస్యంగా ఏర్పరచుకొన్న ఒప్పందాలు కూడా (రహస్యంగా తీసుకొన్న అప్పులు, గాంధర్వవివాహాదులు) వివరించినట్లే.

శ్లో. తస్మాత్ సాక్షిమదచ్ఛన్నం కుర్యాత్సమ్యగ్విభాషితమ్,
స్వే పరే వా జనే కార్యం దేశకాలాగ్రవర్ణతః.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే ధర్మస్థీయే తృతీయాధికరణే ద్వాదశోఽధ్యాయః ఔపనిధికమ్;
ఆదితః ఏకోనసప్తతితమః.

వ్యా. అందువల్ల (ఒక వస్తువును తీసుకొనలేదని అపలాపం చేయడానికి అవకాశం ఉండడంవల్ల) తనవాళ్ల దగ్గరనే అయినా, ఇతరుల దగ్గర నైనా, ఒక వస్తువును ఉంచేటప్పుడు సాక్షుల సమక్షంలో, రహస్యంగా కాకుండా (బహిరంగంగా) దేశం, కాలం, వస్తువుల మొత్తం సంఖ్య, వాటి స్వరూపం (వర్ణం) మొదలైన విషయాలన్నీ స్పష్టంగా మాట్లాడుకొని ఆ పని చెయ్యాలి.

"బాలానందిని" అనే కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో ధర్మస్థీయం అనే తృతీయాధికరణంలో, ఔపనిధికం అనే పన్నెండవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి అరవైతొమ్మిదవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ త్రయోదశోఽధ్యాయః.

పఞ్చషష్టితమం ప్రకరణమ్, దాసకర్మకరకల్పః
(Law Concerning slaves and Labourers)

మూ. 1. ఉదరదాసవర్జమ్ ఆర్యప్రాప్తమ్ అప్రాప్తవ్యవహారం శూద్రం విక్రయాధానం నయతః స్వజనస్య ద్వాదశపణో దణ్డః. వైశ్యం ద్విగుణః. క్షత్రియం త్రిగుణః. బ్రాహ్మణం చతుర్గుణః. పరజనస్య పూర్వమధ్యమోత్తమవధా దణ్డాః క్రేతృశ్రోతౄణాం చ.

2. మ్లేచ్ఛానామదోషః ప్రజాం విక్రేతుమాధాతుం వా. న త్వేవార్యస్య దాసభావః.

3. అథ వా ఆర్యమాధాయ కులబన్ధనే ఆర్యాణామాపది నిష్క్రయం చాధిగమ్య బాలం సాహాయ్యదాతారం వా పూర్వం నిష్క్రీణీరన్.

వ్యా. 1. పొట్టకోసం దాసుడైనవానిని తప్ప ఆర్యుడు, మైనారిటీ తీరనివాడూ అయిన (అప్రాప్తవ్యవహారం) శూద్రుణ్ని అమ్మినా, తాకట్టు పెట్టినా, అలా చేసినవాడు బంధువైతే పన్నెండు పణాల దండం, వైశ్యుణ్ని అలా చేసినవానికి ఇరవైనాలుగు పణాలు; క్షత్రియుణ్ణి చేసినవానికి ముప్పై ఆరు పణాలు దండం. బ్రాహ్మణుని అలా చేసినవానికి నలభైఎనిమిది పణాలు దండం. బంధుజనులు కాక ఇతరులు శూద్రాదులను అమ్మినా, తాకట్టుపెట్టినా, అలా చేయబడినవాడు శూద్రుడైతే పూర్వసాహసదండం, వైశ్యుడైతే మధ్యమసాహసదండం, క్షత్రియుడైతే ఉత్తమసాహసదండం, బ్రాహ్మణుడైతే మరణదండం విధించాలి. ఈ దండాలు కొన్నవాళ్లకీ, సాక్షులకీ కూడ విధించాలి.

2. మ్లేచ్ఛులు సంతానాన్ని అమ్మినా, తాకట్టు పెట్టినా అపరాధం కాదు. ఎట్టి పరిస్థితిలోనూ ఆర్యునికి దాసత్వం ఉండకూడదు.

3. లేదా కుటుంబానికి చాలా క్లిష్టపరిస్థితులు ఏర్పడినప్పుడూ, చాలమంది ఆర్యులకు ఆపద సంభవించినప్పుడు కొంత ధనం తీసుకొని (ఆర్య) బాలుణ్ణి తాకట్టు పెట్టవచ్చును, తాకట్టు విడిపించుకొనడానికి సరిపడినంత ధనం కూర్చుకొన్న వెంటనే

ముందుగా బాలుణ్ణి విడిపించాలి. ఎవరైనా (బాలుడు కానివాడు) తనంత తానుగా సహాయంచేయడానికి వచ్చి తాకట్టుకు లోనైతె వానిని ముందు విడిపించాలి.

మూ. 1. సకృదాత్మాధాతా నిష్పతితః సీదేత్. ద్విరన్యే నాహితకః. సకృదుభౌ పరవిషయాభిముఖౌ.

2. విత్తాపహారిణో వా దాసస్య ఆర్యభావమపహరతః అర్ధదణ్డః. నిష్పతితప్రేతవ్యసనినామాధాతా మూల్యం భజేత.

3. ప్రేతవిణ్మూత్రోచ్ఛిష్టగ్రహణ మాహితస్య నగ్నస్నాపనం, దణ్డప్రేష ణమ్, అతిక్రమణం చ స్త్రీణాం మూల్యనాశకరమ్. ధాత్రీపరిచారికార్ధసీతికోప చారికాణాం చ మోక్షకరమ్. సిద్ధముపచారకస్యాభిప్రజాతస్య అపక్రమణమ్.

4. ధాత్రీమాహితికాం వా అకామాం స్వవశామధిగచ్ఛతః పూర్వః సాహసదణ్డః. పరవశాం మధ్యమః.కన్యామాహితికాం వా స్వయమన్యేన వా దూషయతః మూల్యనాశః. శుల్కం తద్ద్విగుణశ్చ దణ్డః.

వ్యా. 1. తనను తానే తాకట్టు పెట్టుకొన్నవాడు పారిపోయిన ట్లయితే అతడు తరవాత తాకట్టుగా పరిగణింపబడడు, జీవితాంతం దాసుడైపోవాలి. మరొకరు తాకట్టు పెట్టినవాడు రెండు పర్యాయాలు పారిపోతే తాకట్టుగా పరిగణింపబడక దాసుడైపోతాడు. పైన రెండు రకాలవాళ్లూ కూడ ఒక్కసారి మాత్రమే శత్రుదేశం వైపు పారిపోయినా పైన చెప్పి నట్లు అవుతారు.

2. దాసుడుగా ఉన్నవాడు యజమాని ధనాన్ని అపహరిస్తే వానికి ఆర్యుని ధనం అపహరిస్తే ఎంత దండమో దానిలో సగం దండం విధించాలి. (గ.శా.) (ఆర్యుణ్ణి దాసునిగా ఉంచుకొన్నవానికి అర్ధదండం) తాకట్టుగా ఉంచబడినవాడు పారిపోయినా, మరణించినా, ఆపదలలో చిక్కుకొన్నా తాకట్టు పెట్టినవాడు ఋణం చెల్లించాలి.

3. తాకట్టు పెట్టిన స్త్రీచేత గాని పురుషునిచేత గాని శవాలను, మలమూత్రాలను, ఎంగిళ్లను తీయించినా, తాకట్టు పెట్టిన స్త్రీచేత నగ్నపురుషునికి స్నానం చేయించినా, ఆమెను శిక్షించినా, ఆమెను అనుభవించినా అప్పు తీసుకొన్న ధనం నశిస్తుంది. అనగా అట్లాంటి తాకట్టులో ఉన్నవాళ్లు అప్పు తీర్చవలసిన పనిలేదు. ధాత్రి (పిల్లలను పెంచడంకోసం కుదర్చుకొన్న స్త్రీ), పరిచారిక (ఇంటి బైట పని చేసేది) సగం కౌలుకు వ్యవసాయం చేసే స్త్రీ, ఉపచారిక (పక్కలువేయడం, చామరం పట్టడం మొదలైన

ఇంట్లోని పనులుచేసే స్త్రీ) వీళ్లచేత ఇలాంటి పనులు చేయిస్తే వాళ్లు మోక్షం పొందవచ్చు, అనగా ఆ యజమానిని విడిచి వెళ్లిపోవచ్చును. ఉపచారం చేయడానికి కుదిరినవాడు లేదా కుదిరిన స్త్రీ సంతానం కన్నట్లయితే విడిచివెళ్లిపోవడం న్యాయసమ్మతమే. (దీని భావం స్పష్టంగా లేదు). దాసిగా ఉన్న స్త్రీయొక్క భర్త ఆమెతో పాటు అదే జీతానికి ఒకనివద్ద పని చేస్తూండగా వానికి ఆమెయందు పుత్రులు పుట్టినట్లయితే అతడు దాసత్వం విడిచి వెళ్లిపోవడంలో దోషం లేదు అని గ.శా. ఈ అర్థం కూడా అంతగా కుదరడం లేదు. 'అభిప్రజాతస్య' అనే పదానికి ఉత్తమకులంలో పుట్టినవాడు అని అర్థం చెపితే - "ఉత్తమకులంలో పుట్టినవాడు ఏ కారణంచేతనైనా ఉపచారకుడుగా చేరితే అతడు ఆ జీవితాంతం అలాగే ఉండకుండా మధ్యయందు ఉపచారం చేయించుకొంటున్నవానిని విడిచి వెళ్లిపోవచ్చును" అని ఈ వాక్యానికి అర్థం చెప్పవచ్చును.

ఇష్టం లేని స్వతంత్రురాలైన (అనగా భర్త సంరక్షణలో లేని) ధాత్రిని కాని, తాకట్టు పెట్టబడిన స్త్రీని గాని చెరచిన వానికి పూర్వసాహసదండం. పరాధీనురాలైన దానిని చెరచినవానికి మధ్యమసాహసదండం. ఆహితిక (తాకట్టుపెట్టిన) కన్యను స్వయంగా చెరచినా, ఇతరులచేత చెరిపింపచేసినా అప్పిచ్చిన సొమ్ము నశిస్తుంది (పోతుంది), ఆమెకు కన్య కివ్వవలసిన శుల్కం ఇవ్వాలి; దానికి రెట్టింపు రాజుకు జుర్మానా చెల్లించాలి.

మూ. 1. ఆత్మవిక్రయిణః ప్రజామ్ ఆర్యాం విద్యాత్. ఆత్మాధిగతం స్వామికర్మావిరుద్ధం లభేత, పిత్ర్యం చ దాయమ్. మూల్యేన చార్యత్వం గచ్ఛేత్. తేన ఉదరదాసాహితకౌ వ్యాఖ్యాతౌ.

2. ప్రక్షేపానురూపశ్చాస్య నిష్క్రయః. దణ్డప్రణీతః కర్మణా దణ్డముపనయేత్.

3. ఆర్యప్రాణో ధ్వజాహృతః కర్మకాలానురూపేణ మూల్యేనార్ధేన వా విముచ్యేత.

4. గృహజాతదాయాగతలబ్ధక్రీతానామన్యతమం దాసమూనాష్టవర్షం విబన్ధుమ్ అకామం నీచే కర్మణి విదేశే దాసీం వా సగర్భామ్ అప్రతివిహితగర్భ భర్మణ్యాం విక్రయాధానం నయతఃపూర్వః సాహసదణ్డః, క్రేతృశ్రోతౄణాఞ్చ.

వ్యా. 1. తనను తాను అమ్ముకొన్న దాసుడైనా వాని సంతానం మాత్రం ఆర్యత్వం కలదిగానే ఉంటుంది. అనగా వాని పుత్రాదులు ఆర్యులే కాని దాసులు కారు. ఆత్మవిక్రయి, స్వామికార్యాలకు విరుద్ధం కాకుండా, తాను సంపాదించుకొన్న ధనాన్ని, తండ్రి ఆస్తినీ కూడ పొందవచ్చును. తాను అప్పు తీసికొన్న ధనం తిరిగి ఇచ్చివేసి ఆర్యత్వాన్ని పొందవచ్చును. ఈ చెప్పిన దంతా ఉదరదాసుని (భుక్తికోసం దాసుడైనవాని) విషయంలోను, తాకట్టు పెట్టబడిన వాని విషయంలోనూ కూడా వర్తిస్తుంది.

2. ఆత్మవిక్రయి తనను విడిపించుకొనడం కోసం కొన్నవానికి ఇచ్చే సొమ్ము ఆతడు ఎంత సొమ్ము పెట్టి తనను కొన్నాడో దానికి అనుగుణంగా ఉండాలి.

3. జరిమానా చెల్లించవలసినవాడు ధనం లేకపోతే జరిమానాకు బదులు పని చేసి విడుదల పొందవచ్చును.

4. యుద్ధంలో పట్టుబడ్డ ఆర్యుడు ఇంతకాలం పాటు పనిచేస్తాను అని నిర్ణయించుకొని ఆ విధంగా పని చేసి గాని, ఏదో వెల కట్టించి దానిలో సగం ఇచ్చి గాని విముక్తి పొందవచ్చును.

5. ఇంట్లో పుట్టినవాడు, దాయం ద్వారా లభించినవాడు, ఎక్కడనో దొరికినవాడు, కొనబడినవాడు అని నాలుగు విధాలైన దాసులలో ఎనిమిది సంవత్సరాల లోపువాడు, బంధువులు లేనివాడు, ఇష్టం లేనివాడూ అయిన దాసుణ్ణి, నీచకర్మ చేయడానికి నియోగించినా, విదేశంలో అమ్మివేసినా, తాకట్టు పెట్టినా, అట్లే గర్భవతియైన దాసిని ప్రసవానికి కావలసిన ఖర్చులకు ఏర్పాట్లు ఏవీ చేయకుండా విదేశంలో అమ్మివేసినా, తాకట్టుపెట్టినా అమ్మినవానికి, కొన్నవానికి, సాక్షులకూ కూడ పూర్వసాహసదండం.

మూ. 1. దాసమనురూపేణ నిష్క్రయేణ ఆర్యమకుర్వతః ద్వాదశపణో దణ్డః. సంరోధశ్చాకరణాత్. దాసద్రవ్యస్య జ్ఞాతయో దాయాదాః. తేషామ్ అభావే స్వామీ.

2. స్వామినః స్వస్యాం దాస్యాం జాతం సమాతృకమ దాసం విద్యాత్. గృహ్యా చేత్ కుటుమ్బార్థచిన్తనీ మాతా, భ్రాతా, భగినీ చాస్యా అదాసాః స్యుః.

3. దాసం దాసీం వా నిష్క్రీయ పునర్విక్రయాధానం నయతః ద్వాదశపణో దణ్డః అన్యత్ర స్వయంవాదిభ్యః. ఇతి దాసకల్పః

4. కర్మకరస్య కర్మసంబన్ధమాసన్నాః విద్యుః. యథాసంభాషితం వేతనం లభేత. కర్మకాలానురూపమ్ అసంభాషితవేతనమ్. కర్షకః సస్యానాం, గోపాలకః సర్పిషాం, వైదేహకః పణ్యానామాత్మనా వ్యవహృతానాం, దశభాగమసంభాషితవేతనో లభేత. సంభాషితవేతనస్తు యథాసంభాషితమ్.

వ్యా. 1. దాసుడుగా ఉన్నవాడు తనను విడిపించుకొనడానికి కావలసిన ధనం (నిష్క్రయం) ఇచ్చి విడవవలసిందని అడిగినప్పుడు ఆ విధంగా అతనికి దాసత్వంనుంచి విడుదల ఇచ్చి ఆర్యుణ్ణిగా చేయని వానికి పన్నెండు పణాల జుర్మానా. దాసుణ్ణి ఆర్యునిగా చేసే వరకు చేయనివానిని బంధించాలి. దాసుని ద్రవ్యానికి అతని బంధువులే దాయాదులు. జ్ఞాతు లెవరూ లేని పక్షంలో ఆ ధనం స్వామికి చెందుతుంది.

2. దాసిగా ఉన్న స్త్రీయందు స్వామికి సంతానం కలిగితే ఆ సంతానానికీ, తల్లికీ కూడ (దాసీకి కూడ) దాసత్వం ఉండదు. ఆ దాసిగా ఉన్న స్త్రీ గృహ్యగా (ఇల్లాలుగా) అయి కుటుంబవిషయా లన్నీ చూచుకుంటుంటే ఆమె తల్లికీ, సోదరులకూ, సోదరీలకు దాసత్వం తొలిగిపోతుంది.

3. దాసుణ్ణి గాని,దాసీని గాని నిష్క్రయం చేసిన తరవాత (వాళ్ళివ్వవలసిన ధనం రాబట్టుకొని విడుదల ఇచ్చిన తరవాత) మళ్ళీ వాళ్లను అమ్మినా, తాకట్టు పెట్టినా పన్నెండు పణాల జుర్మానా. అయితే నిష్క్రయం పొందినవాళ్లే అందుకు అంగీకరిస్తే దోషం లేదు.ఇది దాసవిధానం.

4. కర్మకరులు తాము చేయవలసిన పనులు శ్రద్ధగా చేస్తున్నారా లేదా అనే విషయంలో దగ్గరగా ఉండి (అధికారులు) పరిశీలిస్తూండాలి. ఆ కర్మకరులకు మాట్లాడుకున్నట్లుగా జీతం లభించాలి. ముందుగా మాట్లాడుకొనకపోతే ఎంత సేపు కర్మ చేశారో దానిని పట్టి వాళ్లకు జీతాలు ఇవ్వాలి. ఇంత జీతం అని మాట్లాడుకొనని వ్యవసాయం చేసేవానికి సస్యాలలో పదవవంతు, గోపాలకునికి నేతిలో పదవ వంతు వర్తకునికి అతడు వ్యవహరించే (కొనడం అమ్మకం చేసే) సరుకులో పదవ వంతు ఇవ్వాలి. జీతం గూర్చి ముందుగానే మాట్లాడుకొని ఉన్నట్లయితే మాట్లాడుకొన్నంత జీతం మాత్రమే ఆతనికి ఇవ్వాలి.

మూ. 1. కారు శిల్పి కుశీలవ చికిత్సక వాగ్జీవన పరిచారకాదిః ఆశాకారకవర్గస్తు యథాన్యః తద్విధః కుర్యాత్. యథా వా కుశలాః కల్పయే

యుః తథా వేతనం లభేత. సాక్షిప్రత్యయమేవ స్యాత్. సాక్షిణామభావే యతః కర్మ తతోఽనుయుఞ్జీత.

2. వేతనాదానే దశబన్ధో దణ్డః, షట్పణో వా. అపవ్యయమానే ద్వాదశపణో దణ్డః. పఞ్చబన్ధో వా.

3. నదీవేగ జ్వాలా స్తేన వ్యాలోపరుద్ధః సర్వస్వపుత్రదారాత్మదానేన ఆర్తః త్రాతారమాహూయ నిస్తీర్ణః కుశలప్రదిష్టం వేతనం దద్యాత్. తేన సర్వత్రార్తదానానుశయాః వ్యాఖ్యాతాః.

వ్యా. 1. కారువులు (వడ్రంగులు మొ.), శిల్పులు, పాటలు పాడేవాళ్లు, వైద్యులు, మాటలతో జీవించేవాళ్లు (వాగ్జీవులు= హరికథలు బుఱ్ఱకథలు మొదలైనవి చెప్పేవాళ్లు), పరిచారకులు మొదలైన ఆశాకారికుల (ప్రజలవల్ల మనకేమైనా లభిస్తుంది అనే ఆశతో పని చేసేవాళ్ల) వర్గాలకు చెందిన వాళ్లు- ఆ రకం మనుష్యులు తమ పనులు ఎలా చేస్తారో అలా చెయ్యాలి. లేదా ఈ పనులలో నేర్పు గలవాళ్లు ఏ విధంగా నిర్ణయిస్తే ఆ విధంగా జీతం తీసుకోవాలి. ఏవైనా వివాదాలు వస్తే వాటి నిర్ణయం సాక్షులను పట్టి మాత్రమే చెయ్యాలి. సాక్షు లెవరూ లేకపోతే పూర్వం ఇలాంటి పని చేసి నప్పుడు మరొకరు వానికి ఎంత జీతం ఇచ్చారో అది తెలుసుకొని (న్యాయాధికారి) నిర్ణయించాలి.

2. జీతం ఇవ్వకపోతే ఇవ్వవలసిన జీతంలో పదవ వంతు లేదా ఆరు పణాల జుర్మానా. జీతం తీసికొని తీసికొనలేదని అసత్యం పలికే కారువులు మొదలైనవాళ్లకి పన్నెండు పణాలు లేదా జీతంలో ఐదవ వంతు జుర్మానా.

3. నదీవేగం, అగ్నిజ్వాలలు, దొంగలు, క్రూరమృగాల ఆక్రమణం ఈ ఆపదలలో చిక్కుకొని నన్ను రక్షించినవాళ్లకి నా సర్వస్వం ఇస్తాను, నా పుత్రుల్ని ఇస్తాను, నా భార్యను ఇస్తాను, నన్నే ఇచ్చేస్తానంటూ ఆర్తనాదాలు చేసినవాడు ఎవరిచేతనైనా రక్షించబడి నప్పుడు ఈ విషయాలు బాగా తెలిసినవాళ్లు నిర్ణయించిన సొమ్ము ఆ రక్షించినవానికి ఇవ్వాలి. (తాను ఇస్తా నని అన్నవి ఇవ్వని పక్షంలో అని గ.శా.) దీనిని పట్టి ఆర్తుడు ఇవ్వవలసిన దానిని ఇవ్వని (అనుశయం) సంఘటనల నన్నింటినీ వివరించినట్లే. అనగా పైన చెప్పిన ఆపదలే కాక ఇతర ఆపదలనుండి రక్షణ పొంది అనుశయం

(మాటమీద నిలబడకపోవడం) జరిగిన చోట్ల అన్నింటిలో ఈ నియమమే వర్తిస్తుంది.

శ్లో. లభేత పుంశ్చలీ భోగం సంగమస్యోపలిఙ్గనాత్,
అతియాచ్ఞా తు జీయేత దౌర్మత్యావినయేన వా.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే ధర్మస్థీయే తృతీయాధికరణే త్రయోదశోఽధ్యాయః, దాసకర్మకర్మకల్పో, దాసకల్పః, కర్మకరకల్పే స్వామ్యధికారః, ఆదితః సప్తతితమోఽధ్యాయః.

వ్యా. పుంశ్చలి (జారిణి యైన స్త్రీ)కి సంగమంచేసి నట్లు గుర్తులు తెలిసిన తరవాతనే భోగం (భోగానికి జీతం) ఇవ్వాలి. ఎక్కువగా అడిగినా, పురుషుని విషయంలో చెడ్డ అభిప్రాయంతోను, పొగరుమోతుతనంతోను ప్రవర్తించినా శిక్షించాలి.

"బాలానందిని అనే కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో ధర్మస్థీయం అనే తృతీయాధికరణంలో దాసకర్మకరకల్పం, దాసకల్పం, కర్మకరకల్పం, స్వామ్యధికారం అనే పదమూడవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి డెబ్బైయవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ చతుర్దశోఽధ్యాయః

షట్షష్టితమం ప్రకరణమ్ - కర్మకరకల్పః సంభూయసముత్థానమ్

(undertaking a partnership)

మూ. 1. గృహీత్వా వేతనం కర్మ అకుర్వతః భృతకస్య ద్వాదశపణో దణ్డః సంరోధశ్చాకరణాత్.

2. అశక్తః కుత్సితే కర్మణి వ్యాధౌ వ్యసనే వా అనుశయం లభేత, పరేణ వా కారయితుమ్. తస్య వ్యయకర్మణా లభేత భర్తా వా కారయితుమ్.

3. నాన్యస్త్వయా కారయితవ్యః మయా వా నాన్యస్య కర్తవ్యమ్ ఇత్యవరోధే భర్తుః అకారయతః భృతకస్య అకుర్వతః వా ద్వాదశపణః దణ్డః. కర్మనిష్ఠాపనే భర్తురన్యత్ర గృహీతవేతనో నాపకామః కుర్యాత్.

4. ఉపస్థితమకారయతః కృతమేవ విద్యాదిత్యాచార్యాః.

వ్యా. 1. జీతం తీసికొని పని చెయ్యని భృత్యునికి పన్నెండు పణాల దండం.

ఆ పని పూర్తిచేసేవరకు వానిని బంధించాలి.

2. చేయవలసిన పని నీచమైనా, వ్యాధి వచ్చినా, ఆపదలలో నున్నా చేస్తా నన్న పని చేయజాలని భృత్యునికి విడుదల ఇవ్వాలి, లేదా మరొకరిచేత ఆ పని చేయించడానికి అనుమతించాలి. లేదా భర్త (యజమాని) అలాంటి భృత్యుని ఖర్చుతో తన పని చేయించుకొనడానికి అనుమతి పొందాలి (న్యాయాధికారినుంచి).

3. "నువ్వు మరొకరిచేత ఎవరిచేతా పనిచేయించుకొనకూడదు; నేను కూడ మరెవ్వరికీ పని చేయకూడదు" అని అంగీకారం కుదుర్చుకొన్న తరవాత పని చేయించుకొనకపోతే, భర్తకు, పనిచేయకపోతే భృతకునికీ పన్నెండు పణాల దండం. తనను పనికి కుదుర్చుకొన్న భర్త ప్రభువుకు చేయవలసిన పని చేసివేసిన తరవాత మరొకని దగ్గర జీతం తీసికొన్న కర్మకరుడు,తనకు ఇష్టం లేకపోతే మొదటివాని దగ్గర పని చేయవలసిన పని లేదు.

4. పని చేయడానికి వచ్చిన కర్మకరునిచేత పని చేయించుకొనకపోతే అతడు పని చేసినట్లే భావించాలి (అనగా అతడు తీసికొన్న జీతం తిరిగి ఇవ్వవలసిన పని లేదని భావం) అని ఆచార్యుల అభిప్రాయం.

మూ. 1. నేతి కౌటిల్యః. కృతస్య వేతనం, నాకృతస్య అస్తి. స చేదల్పమపి కారయిత్వా న కారయేత్, కృతమేవ అస్య విద్యాత్. దేశకాలాతిపాతేన కర్మణామన్యథాకరణే వా నాసకామః కృతమనుమన్యేత సంభాషితాదధికక్రియాయాం ప్రయాసం న మోఘం కుర్యాత్.

2. తేన సంఘభృతా వ్యాఖ్యాతాః-తేషామాధిః సప్తరాత్రమాసీత. తతోఽన్యముపస్థాపయేత్ కర్మనిష్పాకం చ. న చానివేద్య భర్తుః సంఘః కంచిత్ పరిహరేత్ ఉపనయేద్వా. తస్యాతిక్రమే చతుర్వింశతిపణో దణ్డః. సంఘేన పరిహృతస్య అర్ధదణ్డః. ఇతి భృతకాధికారః.

వ్యా. 1. అది యుక్తం కాదని కౌటిల్యుడు అంటాడు. జీతం చేసిన పనికే కాని చేయనిదానికి కాదు. అయితే ఆ యజమాని కొంచెమైనా పని చేయించుకొని తరవాత చేయించుకొనకపోతే అప్పుడు ఆ భృత్యుడు అంత పనీ చేసినట్లే భావించాలి. పని చేసే భృత్యుడు తగిన దేశాన్నీ కాలాన్నీ దాటపెట్టినా, చెప్పినదానికి విరుద్ధంగా చేసినా యజమాని ఇష్టపడకపోతే ఆ పనిని అనుమతించవలసిన పని లేదు మాటలాడు

కొన్నదానికంటె ఎక్కువ పని చేసిన ట్లయితే భృత్యుని శ్రమను వ్యర్థం చేయగూడదు.

2. ఇంతవరకూ చెప్పినది సంఘభృతుల (సంఘంగా ఏర్పడిన కర్మకరుల - labour unions) విషయంలో కూడా వర్తిస్తుంది. సంఘానికి చెందినవాళ్ల ఆధి (పనిలో నియమించడం) ఏడు రోజులు (ఒక వారం) అమలులో ఉంటుంది. తరవాత ఆ సంఘం ఆ పనికి మరొకరిని లేదా మరి కొంతమందిని పంపాలి. వెనుకటి సంఘంవాళ్లు చేసిన పనిని కొత్తవాళ్లకి తెలపాలి. భర్తకు (పనిచేయించుకొనే యజమానికి) తెలపకుండా, ఉన్నవాళ్ల నెవరినీ తొలగించకూడదు. క్రొత్తవాళ్లని తీసికొని రాగూడదు. ఈ నియమాన్ని అతిక్రమించినవాళ్లకి ఇరవైనాలుగు పణాల దండం. సంఘంచేత తొలగించబడినవానికి పన్నెండు పణాల దండం. ఇది భృతకాధికారం - కర్మకరులకు సంబంధించిన విషయాలు చేప్పే ప్రకరణం.

మూ. 1. సంఘభృతాః సంభూయసముత్థాతారో వా యథాసంభాషితం వేతనం సమం వా విభజేరన్.

2. కర్షకవైదేహకా వా సస్యపణ్యారమ్భపర్యవసానాన్తరే సన్నస్య యథాకృతస్య కర్మణః ప్రత్యంశం దద్యుః. పురుషోపస్థానే సమగ్రమంశం దద్యుః. సంసిద్ధే తూద్ధృతపణ్యే సన్నస్య తదానీమేవ ప్రత్యంశం దద్యుః.సామాన్యా హి పథి సిద్ధిరసిద్ధిశ్చ.

3. ప్రక్రాన్తే తు కర్మణి స్వస్థస్య అపక్రామతః ద్వాదశపణో దణ్డః. న చ ప్రాకామ్యమపక్రమణే.

4. చోరం త్వభయపూర్వం కర్మణః ప్రత్యంశకేన గ్రాహయేత్; దద్యాత్ ప్రత్యంశమభయం చ. పునః స్తేయే ప్రవాసనమ్ అన్యత్ర గమనే చ. మహాపరాధే తు దూష్యవదాచరేత్.

వ్యా. 1. సంఘభృతులు (సంఘంగా ఏర్పడి పని చేసే భృత్యులు), సంభూయసముత్థానం చేసేవాళ్లు (ఒక సంఘంగా ఏర్పడి వర్తకం చేసేవాళ్లు) వచ్చిన వేతనాన్ని లేదా లాభాన్ని ముందుగా మాట్లాడుకొన్న ప్రకారం పంచుకోవాలి. లేదా సమంగా పంచుకోవాలి.

2. కర్షకసంఘంలోను, వర్తకుల సంఘంలోనూ, సస్యం ప్రారంభించి పర్యవసానం చెందే లోగా లేదా వస్తువుల అమ్మకం ప్రారంభం అయి పూర్తి అయే లోగా,

ఎవడైనా ఒకడు వ్యాధిగ్రస్తుడైతే, అతడు ఎంత పని చేసి ఉన్నాడో దానిని పట్టి వాని వాటా ఇవ్వాలి. ఆతడు తనకు బదులు మరొక పురుషుణ్ణి పంపి నట్లయితే ఆతనికి పూర్తి వాటా ఇవ్వాలి. అందరూ కలిసి తీసికొనివచ్చిన సరుకు సంసిద్ధమైతే (అమ్మకం మొద లైనవి పూర్తి అయితే) జబ్బు పడ్డవాని వాటా అక్కడి కక్కడనే ఇచ్చివేయాలి. మార్గంలో సరుకు జాగర్తగా ఉండడం ఉండకపోవడం రెండూ కూడ జరగవచ్చును కదా?

3. పని ప్రారంభం అయిన తరవాత భాగస్థుడు అరోగ్యంగా ఉండి కూడా వ్యవసాయం, వర్తకం మొదలైన ఆ పనులనుంచి తప్పుకుంటే వానికి పన్నెండు పణాల దండం. జరిమానా కట్టాను కదా అని అతడు వెళ్లిపోవడానికి కూడా వీలులేదు.

4. వర్తకసంఘాదులలో ఎవడైనా దొంగతనం చేసినట్లు అనుమానం ఉంటే వానికి అభయం ఇచ్చి, పనిలో వానికి రావలసిన వాటా కూడా ఇచ్చి వానిని పట్టించాలి. అనగా 'నిన్నేమీ చెయ్యము; నీ వాటా కూడా నీకిస్తాం, నిజం చెప్పు' అని వానిచేత చేసిన చౌర్యం ఒప్పించాలి. చెప్పిన ప్రకారం అభయం ఇచ్చి వాని వాటా కూడా వానికి ఇచ్చివేయాలి. మళ్లీ మరొక మాటు చౌర్యం చేసినా, సంఘాన్ని విడిచి వెళ్లిపోయినా వానిని దేశాంతరం పంపివేయాలి. పెద్ద అపరాధం చేస్తే మాత్రం దూష్యుణ్ణి (దేశద్రోహాదులు చేసినవాణ్ణి) శిక్షించినట్లు శిక్షించాలి.

మూ. 1. యాజకాః స్వప్రచారద్రవ్యవర్జం యథాసంభాషితం వేతనం సమం విభజేరన్.

2. అగ్నిష్టోమాదిషు చ క్రతుషు దీక్షణాదూర్ధ్వం యాజకః సన్నః పఞ్చమమంశం లభేత. సోమవిక్రయాదూర్ధ్వం చతుర్థమంశమ్. మధ్యమోప సదః ప్రవర్గ్యోద్వాసనాదూర్ధ్వం తృతీయమంశమ్. మధ్యాదూర్ధ్వమర్ధమంశమ్. సుత్యే ప్రాతఃసవనాదూర్ధ్వం పాదోనమం శమ్. మాధ్యన్దినాత్ సవనాదూర్ధ్వం సమగ్రమంశం లభేత, నీతా హి దక్షిణా భవన్తి. బృహస్పతిసవనవర్జం ప్రతిసవనం హి దక్షిణా దీయన్తే, తేనాహర్గణదక్షిణా వ్యాఖ్యాతాః.

3. సన్నానామ్ ఆదశాహోరాత్రాత్ శేషభృతాః కర్మ కుర్యుః. అన్యే వా స్వప్రత్యయాః.

వ్యా. 1. యజ్ఞంలో పాల్గొనే ఋత్విక్కులు తమ పనులను పట్టి వేరు వేరుగా లభించే ద్రవ్యాలను తప్ప మిగిలిన వేతనాన్ని ముందుగా మాట్లాడుకొన్న ప్రకారం

సమంగా పంచుకొని తీసుకోవాలి.

2. అగ్నిష్టోమం మొదలైన క్రతువులలో (యజమానుడు) దీక్ష తీసికొన్న తరవాత రోగగ్రస్తుడైన ఋత్విక్కుకు రావలసిన దక్షిణలో ఐదవ వంతు లభిస్తుంది. సోమలత అమ్మడం అయిన తరవాత నాల్గవ వంతు లభిస్తుంది. మధ్యమోపసత్తుకు సంబంధించిన ప్రవర్గ్యోద్వాసనం తరవాత మూడవ వంతు లభిస్తుంది. మధ్యమోప సత్తుయొక్క ప్రవర్గ్యోద్వాసనం తరవాత సగం లభిస్తుంది. సుత్యాహంతో ప్రాతఃసవనం తరవాత నాల్గవ వంతు తగ్గించిన భాగం లభిస్తుంది. మాధ్యందినసవనం తరవాత రోగగ్రస్తుడైనా అతనికి రావలసిన భాగం అంతా లభిస్తుంది. మాధ్యందినసవనం తరవాత దక్షిణలు ఇవ్వడం జరగాలి కదా? బృహస్పతిసవనం తప్ప మిగిలినవాటిలో ప్రతీ సవనానికీ దక్షిణలు ఇస్తారు కదా? ఇక్కడ చెప్పిన దానిని పట్టి చాలా రోజుల పాటు చేయవలసిన యాగాల దక్షిణలను గూర్చి కూడ చెప్పినట్లే.

3. జబ్బుపడిన ఋత్విక్కులు చేయవలసిన పనులు పది రోజుల వరకు, కుదుర్చుకొన్న ఇతర ఋత్విక్కులు గాని, విశ్వాసపాత్రులైన ఇతరులు కాని చెయ్యాలి.

మూ. 1. కర్మణ్యసమాప్తే తు యజమానః సీదేత్. ఋత్విజః కర్మ సమాపయ్య దక్షిణాం హరేయుః.

2. అసమాప్తే తు కర్మణి యాజ్యం యాజకం వా త్యజతః పూర్వః సాహసదణ్డః.

3. శ్లో. అనాహితాగ్నిః శతగురయజ్వా చ సహస్రగుః,
సురాపో వృషలీభర్తా బ్రహ్మహా గురుతల్పగః.
అసత్ప్రతిగ్రహే యుక్తః స్తేనః కుత్సితయాజకః,
అదోషస్త్యక్తుమన్యోన్యం కర్మసంకరనిశ్చయాత్.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే ధర్మస్థీయే తృతీయాధికరణే చతుర్దశోఽధ్యాయః
దాసకర్మకరకల్పే భృతకాధికారః, సంభూయసముత్థానమ్, ఆదిత ఏకసప్తతితమః.

వ్యా. 1. కర్మ పూర్తికాకుండా యజమానుడు రోగగ్రస్తుడైతే ఋత్విక్కులు ఆ కర్మ పూర్తిచేసి తమకు రావలసిన దక్షిణ తీసుకోవాలి.

2. కర్మ పూర్తికాకుండా యాజ్యుడు (యజమానుడు) ఋత్విక్కును

విడిచిపెట్టినా, ఋత్విక్కు యజమానుణ్ణి విదిలివేసినా పూర్వసాహసదండం.

3. నూరు ఆవు లున్నవాడై కూడ అగ్న్యాధానం చేయనివాడు, వెయ్యి ఆవు లున్నవాడై కూడ యజ్ఞం చేయనివాడు, మద్యం సేవించేవాడు, పతితస్త్రీని వివాహం చేసుకొన్నవాడు, బ్రహ్మహత్య చేసినవాడు, గురుభార్యాగమనం చేసినవాడు, చెడ్డ దానాలు పట్టేవాడు, దొంగ, చెడ్డవాళ్లకు యాజకుడుగా (పురోహితుడుగా) ఉండేవాడు - ఇలాంటి వాళ్లలో యాజ్యుడు యాజకుణ్ణి విడిచి పెట్టినా, యాజకుడు యాజ్యుణ్ణి విడిచిపెట్టినా దోషం లేదు. ఎందువల్ల ననగా ఇలాంటి వాళ్లు పాల్గొన్న కర్మ నిశ్చయంగా చెడిపోతుంది.

కౌటిలీయార్థశాస్త్రంలో ధర్మస్థీయం అనే మూడవ అధికరణంలో దాసకర్మకరకల్పంలో భృతకాధికారం, సంభూయసముత్థానం అనే పద్నాల్గవ అధ్యాయం, ప్రారంభం నుంచి డెబ్బైఒకటవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ పఞ్చదశోऽధ్యాయః

సప్తషష్టితమం ప్రకరణమ్ - విక్రీతక్రీతానుశయః
(అమ్మకానికి కొనడానికీ సంబంధించిన వివాదాలు)

మూ. 1. విక్రీయ పణ్యమ్ అప్రయచ్ఛతః ద్వాదశపణో దణ్డః; అన్యత్ర దోషోపనిపాతావిషహ్యేభ్యః.

2. పణ్యదోషః దోషః. రాజచోరాగ్న్యుదకబాధ ఉపనిపాతః. బహుగుణహీనమార్తకృతం వా అవిషహ్యమ్.

3. వైదేహకానామేకరాత్రావనుశయః. కర్షకాణాం త్రిరాత్రమ్. గోరక్షకాణాం పఞ్చరాత్రమ్. వ్యామిశ్రాణాముత్తమానాం చ వర్ణానాం వృత్తివిక్రయే సప్తరాత్రమ్.

4. ఆతిపాతికానాం పణ్యానామన్యత్రావిక్రేయమిత్యవరోధేనానుశయో దేయః. తస్యాతిక్రమణే చతుర్వింశతిపణో దణ్డః, పణ్యదశ భాగో వా.

5. క్రీత్వా పణ్యమప్రతిగృహ్ణతః ద్వాదశపణో దణ్డః, అన్యత్ర

దోషోపనిపాతావిషహ్యేభ్యః. సమానశ్చానుశయః విక్రేతురనుశయేన.

వ్యా. 1. సరుకు అమ్మిన తరవాత దానిని (కొన్నవానికి) ఇవ్వనివానికి పన్నెండు పణాలు దండం. దోషం, ఉపనిపాతం అవిషహ్యం - వీటిలో మాత్రం దండం ఉండదు.

2. సరుకు మంచిది కాకపోవడం 'దోషం'. హటాత్తుగా రాజువల్ల, చోరులవల్ల, అగ్నివల్ల, ఉదకంవల్ల కలిగిన ఆపద 'ఉపనిపాతం'. చాలా రెట్లు తక్కువ అయినది (అనగా చాలా ఖరీదైన వస్తువును అతిస్వల్పమైన మూల్యానికి అమ్మినా), ఆర్తుడు (చాలా కష్టపరిస్థితిలో ఉన్నవాడు) అమ్మినా అది 'అవిషహ్యం'.

3. వర్తకులకు ఒక రోజు మాత్రమే అనుశయం. (అమ్మిన సరుకు ఇవ్వకుండా ఉండడానికి అనుమతించ దగిన కాలం. అనుశయం అనగా అనుకున్న బేరం మొదలైనదానిని వెనుకకు తీసుకోవడం) కర్షకులకు మూడు రోజులు అనుశయం. గోరక్షకులకు ఐదు రోజులు అనుశయం. మిశ్రవర్ణాలవాళ్లు, ఉత్తమవర్ణాలవాళ్లు తమ వృత్తికి సాధనమైన వాటిని అమ్మినప్పుడు ఏడు రోజులు అనుశయం.

4. వెంటనే అమ్మదగిన (నిలవ ఉండని) సామానుల విషయంలో 'వీటిని మరొకరికి అమ్మగూడదు' అని షరతు (అవరోధం) పెట్టి అనుశయం ఇవ్వాలి. ఆ షరతు ను పాటించకపోతే ఇరవైనాలుగు పణాలు లేదా ఆ సరుకులో పదవవంతుదండం.

5. పణ్యాన్ని కొన్న తరవాత దానిని తీసికొననివానికి పన్నెండు పణాల దండం. దోష-ఉపనిపాత-అవిషహ్యాలు కారణంగా తీసికొనకపోతే అపరాధం లేదు. అమ్మిన వానికి ఎంత అనుశయమో కొన్నవానికి కూడ అంతే అనుశయం.

మూ. వివాహానాం తు త్రయాణాం పూర్వేషాం వర్ణానాం పాణిగ్రహణా సిద్ధముపావర్తనమ్. శూద్రాణాం చ ప్రకర్మణః. వృత్తపాణిగ్రహణయోరపి దోషమౌపశాయికం దృష్ట్వా సిద్ధముపావర్తనమ్, న త్వేవాభిప్రజాతయోః.

2. కన్యాదోషమ్ ఔపశాయికమనాఖ్యాయ ప్రయచ్ఛతః షణ్ణవతిర్దణ్డః. శుల్కస్త్రీధనప్రతిపాదనం చ.

3. వరయితుర్వా వరదోషమనాఖ్యాయ విన్దతో ద్విగుణః, శుల్కస్త్రీధన నాశశ్చ.

4. ద్విపదచతుష్పదానాం తు కుష్ఠవ్యాధితాశుచీనామ్ ఉత్సాహస్వాస్థ్య శుచీనామాఖ్యానే ద్వాదశపణో దణ్డః.

5. ఆత్రిపక్షాదితి చతుష్పదానాముపావర్తనమ్; ఆ సంవత్సరాదితి మనుష్యాణామ్. తావతా హి కాలేన శక్యం శౌచాశౌచే జ్ఞాతుమితి.

వ్యా. 1. పై మూడు వర్ణాలకు చెందినవాళ్ల వివాహాలలో పాణిగ్రహణం (వధూవరు లిరువురు ఒకరి చేయి ఒకరు పట్టుకొనడం) జరిగితే ఉపావర్తనం (ఆ వివాహం రద్దవడం) ఉండదు. శూద్రుల వివాహం సంయోగానంతరం రద్దు కాదు. పాణిగ్రహణం జరిగిన తరవాత కూడ లైంగిక దోషం బైటపడితే ఉపావర్తనం జరగవచ్చు. పిల్లలు పుట్టిన తరవాత మాత్రం ఉపావర్తనం జరగడానికి వీలులేదు.

2. కన్యలో ఉన్న లైంగికదోషాన్ని చెప్పకుండా ఆ కన్యను ఇచ్చినవానికి తొంభైఆరు పణాలు దండం. అతడు కన్యకు తీసికొన్న శుల్కమూ, స్త్రీధనమూ కూడ తిరిగి ఇచ్చివేయాలి.

3. తన లైంగికదోషం చెప్పకుండా వివాహం చేసికొన్న కన్యావరునికి నూటతొంభై రెండు పణాల దండం, అతడు కన్యకు ఇచ్చిన శుల్కం స్త్రీధనం కూడ పోతాయి.

4. మందమతి యైన మనిషిని ఉత్సాహవంతు డనీ, వ్యాధి ఉన్న చతుష్ప్రాణ్జంతువును ఆరోగ్యం కల దనీ, అపవిత్రమైనవాటిని పవిత్ర మైన వనీ చెప్పి ఇచ్చినందుకు పన్నెండు పణాల దండం.

5. మూడు పక్షాలవరకు చూచి చతుష్ప్రాణ్జంతువులను, ఒక సంవత్సరం చూచి మనుష్యులను తిరిగి ఇచ్చివేయాలి. వాటి లేదా వాళ్ల మంచి చెడ్డలు అంత కాలానికి తెలిసిపోతాయి కదా?

శ్లో. దాతా ప్రతిగ్రహీతా చ స్యాతాం నోపహతౌ యథా,
దానే క్రయేవానుశయం తథా కుర్యుః సభాసదః.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే ధర్మస్థీయే తృతీయాధికరణే పఞ్చదశోఽధ్యాయః
విక్రీతక్రీతానుశయః, ఆదితో ద్విసప్తతితమః.

వ్యా. దానం విషయంలోను, క్రయం విషయంలోను ఇచ్చేవానికీ తీసికొనే వానికీ నష్టం కలగకుండా ఉండే విధంగా సభాసదులు (ధర్మనిర్ణయసభాసభ్యులు) అనుశయం నిర్ణయించాలి.

"బాలానందిని" అనే కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో, ధర్మస్థీయం అనే తృతీయాధికరణంలో విక్రీతక్రీతానుశయమనే పదిహేనవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి డెబ్బైరెండవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ షోడశోధ్యాయః

అష్టషష్టితమైకోనసప్తతితమసప్తతితమప్రకరణాని-దత్తస్యానపాకర్మ, అస్వామి విక్రయః, స్వస్వామిసంబన్ధః (ఇస్తా నని ఇవ్వకపోవడం, స్వామి కానివాడు అమ్మడం, సొత్తుకు సొత్తు కలవానికి సంబంధం)

మూ. 1. దత్తస్యాప్రదానమ్ ఋణాదానేన వ్యాఖ్యాతమ్.

2. దత్తమవ్యవహార్యమ్ ఏకత్ర అనుశయే వర్తేత. సర్వస్వం, పుత్రదారం, ఆత్మానం ప్రదాయ అనుశయినః ప్రయచ్ఛేత్. ధర్మదానమసాధుషు, కర్మసు చౌపఘాతికేషు వా అర్థదానమ్. అనుపకారిషు అపకారిషు వా. కామదానమనర్హేషు చ. యథా చ దాతా ప్రతిగ్రహీతా నోపహతౌ స్యాతాం తథానుశయం కుశలాః కల్పయేయుః.

3. దణ్డభయాత్, ఆక్రోశభయాత్, అనర్థభయాద్వా భయదానం ప్రతిగృహ్ణతః స్తేయదణ్డః ప్రయచ్ఛతశ్చ రోషదానం పరహింసాయామ్. రాజ్ఞాముపరి దర్పదానం చ. తత్రోత్తమో దణ్డః.

వ్యా. 1. దత్తం అనగా బహుమతిగా ఇచ్చిన వస్తువు - Gift దానిని ఇవ్వకపోవడం అనగా ఇస్తా నని ఇవ్వకపోవడం, ఋణం తీర్చకపోవడం అనే విషయంచేతనే వ్యాఖ్యానించబడింది. తీసుకొన్న ఋణం తీర్చకపోతే చేయవలసిన వ్యవహారమే దీని విషయంలో కూడ వర్తిస్తుంది.

2. వ్యవహరించడానికి శక్యం కాని అనగా ధర్మస్థానానికి తీసికొని వెళ్లడానికి శక్యం కాని, దత్తం అనుశయంలో ఒక్కని దగ్గరనే ఉండాలి (అనగా యజమాని దగ్గరనే ఉండాలి). అనుశయే అనగా మాట వెనుకకు తీసికొన్న స్థితిలో (in revocation) అని అర్థం. సర్వస్వాన్ని, పుత్రదారలను, తనను ఇతరులకు ఇస్తానని చెప్పినా వాటిని అనుశయికే ఇచ్చివేయాలి. అనగా అలా అన్నంత మాత్రంచేత ఇతరులకు ఇప్పించకూడదు. అసాధువులకు, వినాశకరమైన కర్మలయందు ఉపయోగించేవారికి ధర్మదృష్టితో

ఇచ్చినదానిని, ఉపకారం చేయనివాళ్లకి, అపకారం చేసేవాళ్లకీ, ఆ విషయం తెలియకచేసిన అర్థదానాన్నీ, తగనివాళ్లకి ఇచ్చిన కామదానాన్నీ (వాళ్ల కోరికలు తీరుస్తాం అనే మాటను) న్యాయాధిపతి చెల్లనిదానినిగా కొట్టివెయ్యాలి. నేర్పరులైన న్యాయాధిపతులు దాతకు, ప్రతిగ్రహీతకు కూడ నష్టం కలగని విధంగా అనుశయాన్ని ఏర్పరచాలి.

3. దండభయంవల్ల గాని, నిందిస్తా డనే భయంవల్ల గాని, రోగాద్యనర్థాలు కలుగుతాయి అనే భయం వల్ల గాని భయదానం (రోగాదులవల్ల తమకు కలిగే భయం నివర్తించడంకోసం ఇచ్చిన దానం) తీసుకొన్నవానికి దొంగకు ఇచ్చిన దండం ఇవ్వాలి. ఆ దానం ఇచ్చిన వానికి కూడా అదే దండం ఇవ్వాలి. పరులను హింసించడం కోసం రోషదానం చేసినా, అనగా ఒకనికి రోషం కలిగించి ప్రేరేపించి తద్వారా పరులకు హింస కలిగించినా, అలా ప్రేరేపించబడినవానికి ప్రేరేపించినవానికీ కూడ స్తేయదండమే. గర్వంచేత ఎవడైనా నృత్తగీతాదినిపుణులకు రాజు ఇచ్చేదానికంటె అధికంగా ఇస్తే వానికి ఉత్తమసాహసదండం విధించాలి.

మూ. 1 ప్రాతిభావ్యం దణ్డశుల్కశేషమాక్షికం సౌరికం కామదానం చ నాకామః పుత్రో దాయాదో వా రిక్థహరో దద్యాత్. ఇతి దత్తస్యానపాకర్మ.

2. అస్వామివిక్రయస్తు - నష్టాపహృతమాసాద్య స్వామీ ధర్మస్థేన గ్రాహయేత్. దేశకాలాతిపత్తౌ వా స్వయం గృహీత్వోపహరేత్, ధర్మస్థశ్చ స్వామినమనుయుఞ్జీత - కుతస్తే లబ్ధమితి. స చేదాచారక్రమం దర్శయేత, న విక్రేతారం, తస్య ద్రవ్యస్య అతిసర్గేణ ముచ్యేత. విక్రేతా చేత్ దృశ్యేత మూల్యం స్తేయదణ్డం చ. స చేదపసారమధిగచ్ఛేత్ అపసరేదపసారక్షయా దితి. క్షయే మూల్యం స్తేయదణ్డం చ దద్యాత్.

వ్యా. 1. ఆస్తిని పంచుకొనే దాయాదుడు గాని (తండ్రి ఇవ్వవలసిన) జామీనుకు సంబంధించిన సొమ్ము గాని,దండశేషం గాని, శుల్కం గాని, జూదంలో ఇవ్వవలసిన దానిలోని శేషం గాని, మద్యంకోసం ఇవ్వవలసినదానిలోని శేషం గాని,నటనర్తకాదులకు ఇచ్ఛాపూర్వకంగా ఇవ్వవలసినదానిలోని శేషం గాని, తన కిష్టం లేకపోతే ఇవ్వవలసిన పని లేదు.

2. స్వామి కానివాడు చేసే అమ్మకం :- నష్టమైన, లేదా అపహరించబడిన ద్రవ్యం మరొకని దగ్గర ఉండడం చూచి దాని అసలు స్వామి, ఆ ద్రవ్యం ఉన్న వ్యక్తిని

ధర్మస్థునిచేత (న్యాయాధికారిచేత) పట్టించాలి. లేదా దేశం, కాలం దాటిపోతాయి అనుకుంటే తానే పట్టి వానిని న్యాయాధిపతి దగ్గరికి తీసికొని రావాలి. ధర్మస్థుడు ఆ ద్రవ్యం యొక్క స్వామిని "నీకు ఇది ఎక్కడ దొరికింది?" అని ప్రశ్నించాలి. అతడు అది తన దగ్గరికి ఎలా వచ్చిందో చెప్పిన ట్లయితే, ఫలానావాడు అమ్మాడు అని చెప్పకపోతే, ఆ ద్రవ్యాన్ని అసలు స్వామికి ఇచ్చివేయడంతో విడుదల పొందుతాడు. అమ్మినవాడు పట్టుబడితే, ఆ ద్రవ్యంయొక్క స్వామికి దాని మూల్యం దొంగతనం చేసినందుకు ఇవ్వవలసిన దండం రాజుకు చెల్లించాలి. అతడు దొంగతనం చేయడం అనే అపరాధంనుంచి విముక్తి పొందే ఉపాయం (అపసారం) చూపగలిగితే ఆ అపసారం క్షీణించేవరకూ, విడుదల పొందాలి. ఆ అపసారం క్షీణిస్తే (అనగా పరీక్షించగా పరీక్షించగా అసలు దొంగతనం చేసినవాడు చివరికి పట్టుబడితే) ఆ చివరివాడు దొంగతనానికి ఎంత దండమో అంత దండం రాజుకు చెల్లించాలి.

మూ. 1. నాష్టికం చ స్వకరణం కృత్వా నష్టప్రత్యాహృతం లభేత. స్వకరణాభావే పఞ్చబన్ధో దణ్డః. తత్ర ద్రవ్యం రాజధర్మ్యం స్యాత్.

2. నష్టాపహృతమ్ అనివేద్య ఉత్కర్షతః స్వామినః పూర్వః సాహసదణ్డః.

3. శుల్కస్థానే నష్టాపహృతోత్పన్నం తిష్ఠేత్. త్రిపక్షాదూర్ధ్వమ్ అనభిసారం రాజా హరేత్.స్వామీ స్వకరణేన.

4. పఞ్చపణికం ద్విపదరూపస్య నిష్క్రయం దద్యాత్. చతుష్పణికమ్ ఏకఖురస్య. ద్విపణికం గోమహిషస్య. పాదికం క్షుద్రపశూనామ్. రత్నసారఫల్గుకుప్యానాం పఞ్చకం శతం దద్యాత్.

5. పరచక్రాటవీహృతం తు ప్రత్యానీయ రాజా యథాస్వం ప్రయచ్ఛేత్. చోరహృతమవిద్యమానం స్వద్రవ్యేభ్యః ప్రయచ్ఛేత్. ప్రత్యానేతుమశక్తో వా. స్వయంగ్రాహేణాహృతం ప్రత్యానీయ తన్నిష్క్రయం వా ప్రయచ్ఛేత్.

వ్యా. 1. ఇది నా సొత్తే అని నిరూపించడానికి ఉపకరించే కరణం (సాక్షి-లేఖాదులను) చూపి నష్టమైనదానిని అపహరించబడినదానిని స్వామి తీసుకోవాలి. అలాంటి కరణాలు లేకపోతే ఆ ద్రవ్యం యొక్క మూల్యంలో ఐదవ వంతు దండం. ఆ ద్రవ్యం కూడా రాజుకు చెందుతుంది.

2. నష్టమూ, అపహృతమూ అయిన ద్రవ్యాన్ని అధికారులకు తెలుపకుండా తానే తీసుకొన్న స్వామికి పూర్వసాహసదండం విధించాలి.

3. నష్టం అయి లేదా అపహరించబడి (అధికారులకు) లభించిన ద్రవ్యం శుల్కస్థానంలోనే ఉండాలి. దాని స్వామి ఎవరో తెలియకపోతే మూడు పక్షాల తరవాత ఆ ద్రవ్యం రాజు తీసుకోవాలి, లేదా అసలు స్వామి తన దగ్గర ఉన్న కరణం (సాక్ష్యాదులు) చూపి తీసికోవాలి.

4. ఆ విధంగా అధికారులు పట్టుకొన్నది మనుష్యులైతే (దాసదాస్యాదులు) ఆ వ్యక్తుల్ని విడిపించుకొనడానికి అసలు స్వామి ప్రభుత్వానికి ఐదు పణాలు చెల్లించాలి. ఒక డెక్క ఉన్న అశ్వాదుల్ని విడిపించుకొనడానికి నాలుగు పణాలు, గోవులకు, దున్నపోతులకు రెండు పణాలు, మేకలు గొఱ్ఱెలు మొదలైన చిన్న పశువులకు పణంలో నాల్గవ వంతు, రత్నాలకు, శ్రేష్ఠవస్తువులకు, సామాన్యమైన వస్తువులకు, అడవినుంచి లభించేవాటికీ నూటిలో ఐదవ వంతు చెల్లించాలి.

5. శత్రువులు, ఆటవికులు అపహరించిన ద్రవ్యాన్ని తిరిగి తీసికొని వచ్చి,రాజు, ఏ ద్రవ్యం ఎవరిదో అది వాళ్లకి ఇచ్చివేయాలి. చోరులు అపహరించిన, లుప్తం అయిపోయిన ద్రవ్యాన్ని రాజు తన ద్రవ్యంలోనుంచి స్వామికి ఇవ్వాలి. ఆ దొంగను పట్టి తీసుకొని రాజాల నప్పుడు కూడా రాజు ఆ విధంగానే చెయ్యాలి. స్వయంగా పట్టుకొన్న చోరుని దగ్గరనుండి లభించిన వస్తువును, లేదా దానికి సరిపడినంత మూల్యాన్ని స్వామికి (రాజు) ఇవ్వాలి.

మూ. 1. పరవిషయా ద్వా విక్రమేణానీతం యథాప్రదిష్టం రాజ్ఞా భుఞ్జీత అన్యత్ర ఆర్యప్రాణద్రవ్యేభ్యః, దేవబ్రాహ్మణతపస్విద్రవ్యేభ్యశ్చ. ఇత్యస్వామివిక్రయః.

2. స్వస్వామిసంబన్ధస్తు - భోగానువృత్తిః ఉచ్ఛిన్నదేశానాం యథాస్వం ద్రవ్యాణామ్.

3. యత్ స్వమన్యైర్భుజ్యమానం దశవర్షాణ్యుపేక్షేత హీయేతాస్య అన్యత్ర బాలవృద్ధవ్యాధితవ్యసనిప్రోషితదేశత్యాగరాజ్యవిభ్రమేభ్యః.

4. వింశతివర్షోపేక్షితమ్ అనువసితం వాస్తు నానుయుఞ్జీత.

5. జ్ఞాతయః శ్రోత్రియాః పాషణ్డా వా రాజ్ఞామసన్నిధౌ పరవాస్తుషు వివసన్తః న భోగేన హరేయుః, ఉపనిధిమాధిం నిధిం నిక్షేపం స్త్రియం సీమానం రాజశ్రోత్రియద్రవ్యాణి చ.

వ్యా. శత్రురాజ్యంనుండి పరాక్రమం చేత తీసికొని వచ్చిన ద్రవ్యాన్ని రాజు ఆజ్ఞాపించిన విధంగా ఆ యా సైనికాదులు అనుభవించాలి. అయితే ఆర్యజీవితాన్ని గడిపేవాళ్లు, దేవతలు (దేవాలయాదులు), బ్రాహ్మణులు, మునులు-వీళ్ల ద్రవ్యాలు మాత్రం అనుభవించకూడదు. (వాళ్లకి తిరిగి ఇచ్చివేయాలి). ఇది అస్వామివిక్రయం.

2. స్వం అనగా సొత్తు. స్వామి అనగా దాని ప్రభువు. స్వస్వామి సంబంధం ఎట్లనగా - వాళ్లవి కావు అని చెప్పడానికి తగిన ఏ సాక్షులూ లేని ద్రవ్యాలను ఎవరు ముందునుంచీ అనుభవిస్తూంటారో వాళ్లే తమ తమ అధీనంలో ఉన్న వాటిని అనుభవిస్తూ ఉండవచ్చు.

3. ఒకడు తన ద్రవ్యాన్ని మరొకడు అనుభవిస్తూండగా పది సంవత్సరాలపాటు ఉపేక్షించిన ట్లయితే దానిమీద వాని స్వత్వం పోతుంది. అయితే బాలులు, వృద్ధులు, రోగగ్రస్తులు, ఆపదలలో ఉన్నవాళ్లు, ప్రవాసం వెళ్లినవాళ్లు, దేశాన్ని విడిచి వెళ్లినవాళ్లు రాజ్యోపద్రవంలో చిక్కుకొన్నవాళ్లు - వీళ్లకి సంబంధించిన ద్రవ్యం విషయంలో ఈ నియమం వర్తించదు.

4. ఇరవై సంవత్సరాల పాటు మరొకరు అవిచ్ఛిన్నంగా నివసించిన గృహాన్ని వాళ్లను ఇమ్మని అడగకూడదు.

5. రాజుకు దూరంగా ఉన్న ఇతరుల గృహాలలో నివసిస్తూన్న ఇంటి స్వాముల బంధువులకు, శ్రోత్రియులకు, పాషండులకు (వేదాదులయందు విశ్వాసం లేని వ్రతోపవాసాదులు చేసే బౌద్ధజైనాదులు) ఆ ఇళ్లమీద అధికారం లభించదు. అట్లే ఉపనిధి, ఆధి, నిధి, నిక్షేపం, స్త్రీలు, సరిహద్దులు, రాజద్రవ్యం, శ్రోత్రియద్రవ్యం - వీటిమీద కూడా ఎవరికీ అధికారం లభించదు.

మూ. 1. ఆశ్రమిణః పాషణ్డా వా అమహత్యవకాశే పరస్పరమ బాధమానాః వసేయుః. అల్పాం బాధాం సహేరన్. పూర్వాగతో వా వాసపర్యాయం దద్యాత్. అప్రదాతా నిరస్యేత.

2. వానప్రస్థయతి బ్రహ్మచారిణా మాచార్యశిష్యభ్రాతృసమానతీర్థ్యాః రిక్థభాజః క్రమేణ.

3. వివాదపదేషు చైషాం యావన్తః పణాః దణ్డాః తావతీ రాత్రీః క్షపణాభిషేకాగ్ని కార్యమహాకృచ్ఛ్రవర్ధనాని రాజ్ఞశ్చరేయుః. అహిరణ్యసువర్ణాః

పాషణ్డాః సాధవః. తే యథాస్వమ్ ఉపవాసవ్రతైరారాధయేయుః అన్యత్ర పారుష్యస్తేయసాహససంగ్రహణేభ్యః. తేషు యథోక్తాః దణ్డాః కార్యాః.

వ్యా. 1. చిన్న ప్రదేశాలలో నివసించే ఆశ్రమవాసులు, పాషండులు ఒకరి నొకరు పీడించకుండగా నివసించాలి. చిన్న చిన్న అసౌకర్యాలు కలిగినా సహించుకోవాలి. ముందుగా వచ్చి అక్కడ ఉన్నవాడు తరవాత వచ్చినవానికి వంతు ప్రకారం నివాసం ఇవ్వాలి. అలా ఇవ్వనివానిని అక్కడినుంచి పంపివేయాలి.

2. వానప్రస్థులు,సంన్యాసులు, బ్రహ్మచారులు - వీళ్ల ఆస్తులకు ఆచార్యుడు, శిష్యుడు, ధర్మభ్రాత (ధర్మాచరణంలో సోదరుడు) సహాధ్యాయి-వీళ్లు క్రమంగా (మొదటివాడు లేకపోతే రెండవవాడు ఇత్యాదిక్రమంలో) వారసులు. పైన చెప్పిన ఆచార్యాదుల మధ్య ఆస్తి విషయంలో వివాదం ఏర్పడినప్పుడు వివాదంలో పరాజితులైనవాళ్లకి ఎన్ని పణాల దండం విధించబడుతుందో అన్ని రోజులపాటు వాళ్లు రాజు శ్రేయస్సు కొరకు క్షపణం (ఉపవాసం),అభిషేకాలు, అగ్నిహోమాలు,చాంద్రాయణం, ప్రాజాపత్యం మొదలైన కృచ్ఛ్రవ్రతాలు చెయ్యాలి. ధనము, బంగారమూ లేని పాషండులు సాధువులు (సత్పురుషులు) కూడ తమ తమ పద్ధతుల ప్రకారం ఉపవాసాలచేత వ్రతాలచేత రాజును ఆరాధించాలి(రాజశ్రేయస్సుకొరకు ప్రయత్నించాలి). అయితే పైన చెప్పినవాళ్లు పారుష్యం, దొంగతనం, సాహసం, స్త్రీదూషణం చేస్తే మాత్రం ఆ అపరాధాలకి ఏ ఏ దండాలు విధింపబడతాయో అవి అనుభవించాలి.

శ్లో. ప్రవ్రజ్యాసు వృథాచారాన్ రాజా దణ్డేన వారయేత్,
ధర్మో హ్యధర్మోపహతః శాస్తారం హన్త్యుపేక్షితః.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే ధర్మస్థీయే తృతీయాధికరణే షోడశోఽధ్యాయః,
దత్తస్యానపాకర్మ, అస్వామివిక్రయః, స్వస్వామిసంబన్ధః ఆదితస్త్రిసప్తతితమః.

వ్యా. ఎవరైనా,నిజమైన అర్హత (వైరాగ్యాదులు) లేకుండా ఊరికే సంన్యాసం తీసుకొని తిరుగుతూంటే అలాంటి దొంగ సన్యాసులను దండించి రాజు అలా చేయకుండా నివారించాలి. అధర్మం ధర్మాన్ని పీడిస్తూన్నప్పుడు రాజు చూస్తూ ఊరుకుంటే అది ఆ రాజునే దెబ్బతీస్తుంది.

"బాలానందిని" అనే కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో ధర్మస్థీయం అనే తృతీయాధికరణంలో, దానాన్ని తీర్చకపోవడం, అస్వామివిక్రయం, స్వస్వామిసంబంధం అనే పదహారవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి డెబ్బైమూడవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ సప్తదశోఽధ్యాయః

ఏకసప్తతితమం ప్రకరణమ్ - సాహసమ్

(Forcible Seizure) బలాత్కారంగా ఆక్రమించడం.

మూ. 1. సాహసమ్ అన్వయవత్ ప్రసభకర్మ. నిరన్వయే స్తేయమపవ్యయనే చ.

2. రత్నసారఫల్గుకుప్యానాం సాహసే మూల్యసమో దణ్డ ఇతి మానవాః. మూల్యద్విగుణ ఇత్యౌశనసాః. యథాపరాధ ఇతి కౌటిల్యః.

3. పుష్పఫలశాకమూలకన్దపక్వాన్నచర్మవేణుమృద్భాణ్డాదీనాం క్షుద్రకద్రవ్యాణాం ద్వాదశపణావరః చతుర్వింశతిపణపరో దణ్డః.

4. కాలాయసకాష్ఠరజ్జుద్రవ్యక్షుద్రపశుఘటాదీనాం స్థూలకద్రవ్యాణాం చతుర్వింశతిపణావరోఽష్టచత్వారింశత్పణపరో దణ్డః. తామ్రవృత్తకంసకాచదన్త భాణ్డాదీనాం స్థూలకద్రవ్యాణామ్ అష్టచత్వారింశత్పణావరః షణ్ణవతిపరః పూర్వః సాహసదణ్డః. మహాపశుమనుష్యక్షేత్రగృహహిరణ్యసువర్ణభూమి సూక్ష్మవస్త్రాదీనాం స్థూలకద్రవ్యాణాం ద్విశతావరః పఞ్చశతపరః మధ్యమః సాహసదణ్డః.

వ్యా. 1. చాలామందికి సంబంధించిన ద్రవ్యాన్ని వాళ్లల్లో చేరిన ఒకడు అపహరించడం సాహసం. ఒకనికి (పరునికి) సంబంధించిన ద్రవ్యాన్ని హరించడం దొంగతనం. అలా తీసుకొని లేదని చెప్పడం కూడ స్తేయమే (గ.శా.) ఆ ద్రవ్యాల స్వామి మొదలైనవాళ్లు చూస్తూండగానే బలాత్కారంగా ద్రవ్యాన్ని అపహరించడం సాహసం. స్వామికి తెలియకుండా హరించడం స్తేయం. అలా హరించి హరించలేదని చెప్పినా కూడ స్తేయమే (కాంగ్లే).

2. రత్నాలు. శ్రేష్ఠమైన వస్తువులు. మామూలు వస్తువులు. అడవిలో. లభించే వస్తువులు వీటి విషయంలో సాహసం చేసిన వానికి వాటి మూల్యం ఎంత ఉంటుందో అంత జుర్మానా అని మనుధర్మశాస్త్రం అనుసరించేవాళ్లు. మూల్యానికి రెట్టింపు

జుర్మానా విధించాలని శుక్రనీతిశాస్త్రానుసారులు. అపరాధాన్ని పట్టి నిర్ణయించాలి అని కౌటిల్యుడు.

3. పువ్వులు, పండ్లు, కూరలు, మూలాలు, దుంపలు, సిద్ధమైన ఆహారద్రవ్యాలు, చర్మంతోను, వెదురుతోను, మట్టితోను చేసిన సామాన్లు - ఈ విధమైన క్షుద్రవస్తువుల సాహసానికి కనీసం పన్నెండు పణాలు, గరిష్ఠం ఇరవైనాలుగు పణాలు దండం విధించాలి.

4. ఇనుముతోను కఱ్ఱతోను త్రాళ్లతోను తయారైన వస్తువులు, మేకలవంటి క్షుద్రపశువులు, వస్త్రాలు మొదలైన స్థూలద్రవ్యాల సాహసానికి కనిష్ఠం ఇరవైనాలుగు పణాలు, గరిష్ఠం నలభైఎనిమిది పణాలు దండం. రాగి, ఉక్కు, కంచు, గాజు, దంతాలు - వీటితో తయారైన స్థూలద్రవ్యాల సాహసానికి కనిష్ఠం నలభైఎనిమిది పణాల దండం, గరిష్ఠం తొంభైయారు పణాల పూర్వసాహసదండం విధించాలి. పెద్ద పశువులు, మనుష్యులు, పొలాలు, ఇళ్లు, ధనం, బంగారం, సన్నని బట్టలు మొదలైన స్థూలద్రవ్యాల సాహసానికి కనిష్ఠం రెండు వందల పణాల దండం, గరిష్ఠం ఐదు వందల పణాల మధ్యమసాహసదండం విధించాలి.

మూ. 1. స్త్రియం పురుషం వా అభిషహ్య బధ్నతః బన్ధయతో వా మోక్షయతః పఞ్చశతావరః సహస్రపరః ఉత్తమః సాహసదణ్డః.

2. యః సాహసం ప్రతిపత్తేతి కారయతి స ద్విగుణం దద్యాత్. యావద్ధిరణ్యమ్ ఉపయోక్ష్యతే తావత్ దాస్యామీతి స చతుర్గుణం దణ్డం దద్యాత్. య ఏతావద్ధిరణ్యం దాస్యామీతి ప్రమాణముద్దిశ్య కారయతి స యథోక్తం హిరణ్యం దణ్డం చ దద్యాత్ ఇతి బార్హస్పత్యాః.

3. స చేత్ కోపం మదం మోహం వాపదిశేత్ యథోక్తవత్ దణ్డమేనం కుర్యాదితి కౌటిల్యః.

వ్యా. 1. బలవంతంగా స్త్రీని గాని పురుషుణ్ని గాని బంధించినా, బంధించబడిన వానిని విడిపించినా కనిష్ఠం ఐదువందల పణాల దండం, గరిష్ఠం వెయ్యి పణాల సాహసదండం అని ఆచార్యుల అభిప్రాయం.

2. "నువ్వు సాహసం చెయ్యి; నేను నీ వెనకనే ఉంటాను" అని చెప్పి

సాహసం చేయించినవాడు రెట్టింపు దండం చెల్లించాలి. "ఈ సాహసం చేయడానికి ఎంత ధనం కావాలో అంతా నేను ఇస్తాను" అని చెప్పి సాహసం చేయించిన వానికి నాలుగు రెట్లు దండం. "నీకు ఇంత ధనం ఇస్తాను" అని ధనప్రమాణం చెప్పి సాహసం చేయించినవాడు అలా నిర్ణయించిన ధనంతోపాటు పైన చెప్పిన విధంగా దండం కూడా రాజుకు చెల్లించాలి. అని బృహస్పతిమతానుయాయులు చెపుతున్నారు.

3. సాహసం చేయించినవాడు "నేను ఆ సమయంలో కోపావేశంచేత, మత్తుచేత, అజ్ఞానంచేత అలా చేయించాను" అని అన్నట్లయితే వీనికి కూడ సాహసం చేసిన వానికి ఎంత దండమో అంత దండమే విధించా లని కౌటల్యుని అభిప్రాయం.

శ్లో. దణ్డకర్మసు సర్వేషు రూపమష్టపణం శతమ్,
శతాత్పరేషు వ్యాజీం చ విద్యాత్ పఞ్చపణం శతమ్.
ప్రజానాం దోషబాహుల్యాద్రాజ్ఞాం వా భావదోషతః,
రూపవ్యాజ్యావధర్మిష్ఠే ధర్మ్యా తు ప్రకృతిః స్మృతా.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే ధర్మస్థీయే తృతీయాధికరణే సప్తదశోఽధ్యాయః సాహసమ్, ఆదితశ్చతుఃసప్తతితమః.

వ్యా. 1. అన్ని విధాలైన జుర్మానాలలోను నూటికి ఎనిమిది పణాలు రూపంగా వసూలు చెయ్యాలి. ఒక వందకు మించి జుర్మానాలలో నూటికి ఐదు పణాల చొప్పున వ్యాజీని వసూలు చెయ్యాలి. రూపం అనగా పైగా వేసే పన్ను. వ్యాజీ అనగా చెప్పిన దానికంటె అధికంగా తీసుకొనేది (Surcharge).

"ప్రజలలో అపరాధాలు చేసేవాళ్ల సంఖ్య పెరిగిపోవడంవల్ల, లేదా రాజుల భావదోషం (దురాశ మొదలైనవి) వల్ల రూప-వ్యాజీలను వసూలు చేయడం అలవాటులోనికి వచ్చినది. అవి ధర్మసంమతాలు కావు. మామూలుగా విధించబడిన దండం మాత్రమే న్యాయసంమతమైనది.

"బాలానందిని" అను కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో ధర్మస్థీయం అనే తృతీయాధికరణంలో సాహసం అనే పదిహేడవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి డెబ్బైనాల్గవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ అష్టాదశోఽధ్యాయః

ద్విసప్తతితమం ప్రకరణమ్. వాక్పారుష్యమ్ (Verbal Injury)

మూ. 1. వాక్పారుష్యముపవాదః, కుత్సనమ్, అభిభర్త్సనమితి.

2. శరీరప్రకృతిశ్రుతవృత్తిజనపదానాం శరీరోపవాదేన కాణఖఞ్జాదిభిః సత్యే త్రిపణో దణ్డః. మిథ్యోపవాదే షట్పణో దణ్డః.

3. శోభనాక్షిమన్త ఇతి కాణఖఞ్జాదీనాం స్తుతినిన్దాయాం ద్వాదశపణో దణ్డః.

4. కుష్ఠోన్మాదక్లైబ్యాదిభిః కుత్సాయాం చ. సత్యమిథ్యాస్తుతినిన్దాసు ద్వాదశపణోత్తరాః దణ్డాః తుల్యేషు. విశిష్టేషు ద్విగుణః. హీనేష్వర్ధదణ్డః. పరస్త్రీషు ద్విగుణః. ప్రమాదమదమోహాదిభిః అర్ధదణ్డాః.

వ్యా. 1. తిట్టడం, నిందించడం, భయపెట్టడం - ఇవి వాక్పారుష్యం.

2. శరీరం,స్వభావం, చదువు, వృత్తి, దేశం - వీటిలో శరీరంలో ఉన్న దోషాలను ఉట్టంకిస్తూ గుడ్డివాడు, కుంటివాడు ఇత్యాది రీతులలో తిట్టినప్పుడు, నిజంగా ఆ దోషాలు ఉంటే మూడుపణాలు దండం. లేని దోషాలు ఆరోపించి తిడితే ఆరు పణాలు దండం.

3. గుడ్డివాళ్లను, కుంటివాళ్లను పట్టుకొని 'చాలా అందమైన నేత్రాలు కలవాడు', ఇత్యాదివిధంగా స్తుతిస్తూన్నట్లు నిందిస్తే పన్నెండు పణాల దండం.

4. కుష్ఠరోగం, పిచ్చి, నపుంసకత్వం మొదలైనవాటిని ఉదాహరిస్తూ నిందిస్తే - ఆ దోషాలు నిజంగా ఉంటే పన్నెండు పణాలు, నిజంగా లేకపోతే ఇరవైనాలుగు పణాలు, స్తుతిస్తున్నట్లు నిందిస్తే నలభైఎనిమిది పణాలు దండం. తనకంటె ఉత్తములైనవాళ్లని నిందిస్తే రెట్టింపు దండం; తక్కువవాళ్లని నిందిస్తే సగం దండం. పరస్త్రీలను ఇలా నిందిస్తే రెట్టింపు దండం. పొరబాటుచేత, మత్తులో ఉన్నప్పుడు, అజ్ఞానంచేత నిందిస్తే సగం దండం.

మూ. 1. కుష్ఠోన్మాదయోః సంనికృష్టాః,చికిత్సకాః, పుమాంసశ్చ ప్రమాణమ్. క్లీబభావే స్త్రియః. మూత్రఫేనః, అప్సు విష్టానిమజ్జనం చ.

2. ప్రకృత్యుపవాదే బ్రాహ్మణక్షత్రియవైశ్యశూద్రాన్తావసాయినామ్ అపరేణ పూర్వస్య త్రిపణోత్తరాః దణ్డాః. పూర్వేణాపరస్య ద్విపణాధరాః. కుబ్రాహ్మణాదిభిశ్చ కుత్సాయామ్.

3. తేన శ్రుతోపవాదో వాగ్జీవనానాం, కారుకుశీలవానాం వృత్త్యుపవాదః, ప్రాగ్ఘూణకగాన్ధారాదీనాం చ జనపదోపవాదాః వ్యాఖ్యాతాః.

4. యః పరమ్ ఏవం త్వాం కరిష్యామి ఇతి కరణేన అభిభర్త్సయేత్ అకరణే, యస్తస్య కరణే దణ్డః తతః అర్ధదణ్డం దద్యాత్.

వ్యా 1. కుష్ఠం, ఉన్మాదం -వీటి విషయంలో వైద్యులు, దగ్గర నివసించే పురుషులు ప్రమాణం. నపుంసకత్వం విషయంలో స్త్రీలు, మూత్రంలో నురుగు (నురుగు లేకపోతే నపుంసకు డని గుర్తు) నీళ్లలో మలం మునిగిపోవడం ఇవి ప్రమాణాలు.

2. ప్రకృత్యుపవాదంలో (స్వభావాన్ని నిందించడంలో) అంత్యజుడు శూద్రుణ్ణి, శూద్రుడు వైశ్యుణ్ణి, వైశ్యుడు క్షత్రియుణ్ణి, క్షత్రియుడు బ్రాహ్మణున్ని నిందిస్తే మూడుపణాల దండం. పై పైవాళ్లని నిందిస్తే మూడేసి పణాలు పెరుగుతుంది. ఉదాహరణకి అంత్యజుడు శూద్రుణ్ణి నిందిస్తే మూడు పణాలు, వైశ్యుణ్ణి నిందిస్తే ఆరు పణాలు, క్షత్రియుణ్ణి నిందిస్తే తొమ్మిది పణాలు, బ్రాహ్మణుణ్ణి నిందిస్తే పన్నెండు పణాలు. శూద్రుడు క్షత్రియుణ్ణి నిందిస్తే ఆరు పణాలు, బ్రాహ్మణుణ్ణి నిందిస్తే తొమ్మిది పణాలు. వైశ్యుడు బ్రాహ్మణుని నిందిస్తే ఆరు పణాలు. పై జాతివాడు క్రింది జాతివాణ్ణి నిందిస్తే క్రమంగా రెండేసి పణాలు తగ్గుతుంది. అనగా బ్రాహ్మణుడు క్షత్రియుణ్ణి నిందిస్తే ఎనిమిది పణాలు, వైశ్యుణ్ణి నిందిస్తే ఆరు పణాలు, శూద్రుణ్ణి నిందిస్తే నాలుగు పణాలు, అంత్యజుణ్ణి నిందిస్తే రెండు పణాలు. చెడ్డబ్రాహ్మణుడా, చెడ్డక్షత్రియుడా ఇత్యాదిరీతులలో నిందించినా ఇదే దండం.

3. పైన చెప్పిన దానిచేత వాగ్జీవనుల (మాటలతో [కథలు చెప్పి] జీవించేవాళ్ల) విద్యను ఉట్టంకిస్తూ ఆక్షేపించడం, చేతిపనివాళ్లయొక్క, నటనర్తకగాయకాదుల యొక్క వృత్తిని ఉట్టంకిస్తూ ఆక్షేపించడం, తూర్పుదేశాలవాళ్లు అని, హూణ దేశం వాళ్లనీ, గాంధారదేశంవాళ్లనీ అంటూ దేశాలను పట్టి నిందించడం వివరించబడినట్లే. ఈ అపరాధాలకు కూడా పైన చెప్పిన విధంగానే దండం విధించాలి అని అర్థం.

4. ఇతరుణ్ణి "నిన్ను ఇలా చేస్తాను, అలా చేస్తాను" అని అంటూ భయపెట్టినవాడు అలా ఏమీ చేయకపోయినా, వానికి అలా చేస్తే ఏమి దండమో దానిలో సగం దండం ఇవ్వాలి.

మూ. 1. అశక్తః కోపం, మదం, మోహం వా అపదిశేత్, ద్వాదశపణం దద్యాత్.

2. జాతవైరాశయః శక్తశ్చాపకర్తుం యావజ్జీవికావస్థం దద్యాత్.

3. శ్లో. స్వదేశగ్రామయోః పూర్వం మధ్యమం జాతిసంఘయోః,
ఆక్రోశాద్ దేవచైత్యానాముత్తమం దణ్డమర్హ తి.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే, ధర్మస్థీయే తృతీయాధికరణే అష్టాదశోఽధ్యాయః వాక్పారుష్యమ్, ఆదితః పఞ్చసప్తతితమః.

వ్యా. 1. పై విధంగా కొడతాను, చంపుతాను అని బెదిరించినా అలాంటి పనులు చేయజాలనివాడు "నేనేదో కోపంలో, మత్తులో, అజ్ఞానంచేత అలా అన్నాను" అని బ్రతిమాలితే వానికి పన్నెండు పణాల జుర్మానా విధించాలి.

2. నిజంగానే వైరం ఉండి, అలా అపకారం చేయడానికి సామర్థ్యం కూడా ఉన్నవాడు అలా బెదిరిస్తే జీవితాంతం వరకూ ధర్మాధికారుల వద్ద జామీను ఇవ్వాలి.

3. తన దేశాన్ని నిందించినవానికి పూర్వసాహసదండం. తన జాతిని, సంఘాన్నీ నిందించినవానికి మధ్యమసాహసదండం విధించాలి. దేవతలనూ, చైత్యాలను (పవిత్రవృక్షాలు, పవిత్రస్థానాలు, నాలుగు వీథుల మొగలు, బౌద్ధవిహారాదులు వీటి కన్నింటికీ చైత్యం అనే పేరు ఉన్నట్లు కనబడుతుంది) నిందించినవానికి ఉత్తమసాహసదండం విధించాలి.

"బాలానందిని" అను కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో ధర్మస్థీయం అనే తృతీయాధికరణంలో వాక్పారుష్యం అనే పద్దెనిమిదవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి డెబ్బైఐదవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ ఏకోనవింశోఽధ్యాయః

త్రిసప్తతితమం ప్రకరణమ్. దణ్డపారుష్యమ్
(Physical Injury)

మూ. 1. దణ్డపారుష్యం స్పర్శనమ్, అవగూర్ణం, ప్రహతమితి.

2. నాభేరధఃకాయం హస్తపఙ్కభస్మపాంశుభిః ఇతి స్పృశతః త్రిపణో దణ్డః.

3. తైరేవ అమేధ్యైః పాదష్ఠీవికాభ్యాం చ షట్పణః. ఛర్దిమూత్రపురీషాదిభిః ద్వాదశపణః. నాభేరుపరి ద్విగుణః. శిరసి చతుర్గుణాః సమేషు.

4. విశిష్టేషు ద్విగుణాః. హీనేషు అర్ధదణ్డాః. పరస్త్రీషు ద్విగుణాః. ప్రమాదమదమోహాదిభిః అర్ధదణ్డాః.

5. పాదవస్త్రహస్తకేశావలమ్బనేషు షట్పణోత్తరా దణ్డాః.

6. పీడనావేష్టనాఞ్చనప్రకర్షణాధ్యాసనేషు పూర్వః సాహసదణ్డః. పాతయిత్వా అపక్రమతః అర్ధదణ్డః.

7. శూద్రో యేనాఙ్గేన బ్రాహ్మణమభిహన్యాత్ తదస్య ఛేదయేత్. అవగూర్ణే నిష్క్రయః, స్పర్శే అర్ధదణ్డః. తేన చణ్డాలాశుచయో వ్యాఖ్యాతాః.

వ్యా. 1. ఇతరుని శరీరం స్పృశించడం, కొట్టడానికి చెయ్యి ఎత్తడం లేదా కొట్టడం, గాయం కలిగించడం - ఇవి దండపారుష్యం.

2. ఇతరుల శరీరం నాభి క్రింది భాగం చేతితో స్పృశించినా, ఆ శరీరభాగంమీద బురద, కాలిన బూడిద, పరాగం చల్లినా మూడు పణాల దండం.

3. అపవిత్రాలైన ఆ హస్తాదులచేత, పాదంచేత, ఉమ్మిచేత స్పృశిస్తే ఆరు పణాల దండం. వాటిచేత, మూత్రపురీషాలచేత స్పృశిస్తే పన్నెండు పణాల దండం. నాభి పైభాగంలో స్పృశిస్తే పై చెప్పిన దండా లన్నీ రెట్టింపు విధించాలి. శిరస్సుమీద స్పృశిస్తే అన్నింటికీ కూడ నాలుగు రెట్లు దండం విధించాలి.

4. ఇవి తనకంటె విశిష్టులైన వారి విషయంలో చేస్తే రెట్టింపు దండాలు.

తక్కువవాళ్ల విషయంలో చేస్తే సగం దండాలు. పరస్త్రీలవిషయంలో రెట్టింపు, పొరబాటుచేత, మదంచేత, అజ్ఞానంచేత ఈ అపరాధాలు చేస్తే చెప్పిన దండాలు సగానికి తగ్గించాలి.

5. ఇతరుల పాదాలు, వస్త్రాలు, చేతులు, జుట్టూ పట్టుకుంటే వరసగా ఆరేసి పణాలు పెంచుతూ దండం విధించాలి. అనగా పాదాలు పట్టుకున్నందుకు ఆరు, వస్త్రాలకు పన్నెండు, చేతులకు పద్దెనిమిది, జుట్టుకు ఇరవైనాలుగు పణాల దండం.

6. ఇతరుల కాళ్లు చేతులు మొదలైన అవయవాలు పీడించినా, మెలిపెట్టినా, వంచినా, నేలమీద మనిషిని పడవేసి లాగినా, వానిమీద కూర్చున్నా పూర్వసాహసదండం. మనిషిని నేలమీద పడద్రోసి వెళ్లిపోతే పూర్వసాహసదండంలో సగం దండం విధించాలి.

7. శూద్రుడు ఏ అవయవం ఉపయోగించి బ్రాహ్మణుణ్ణి కొడతాడో వాని ఆ అవయవాన్ని ఛేదింపచేయించాలి. కొట్టడానికి చెయ్యి మొదలైనది ఎత్తితే నిష్క్రయం చెయ్యి ఛేదించడానికి బదులు జరిమానా చెల్లించాలి. స్పృశిస్తే దండంలో సగం. శూద్రుని విషయంలో చెప్పినది చండాలుని విషయంలో, అపవిత్రుని విషయంలో కూడ వర్తిస్తుంది.

మూ. 1. హస్తేనావగూర్ణే త్రిపణావరో ద్వాదశపణపరో దణ్డః. పాదేన ద్విగుణః. దుఃఖోత్పాదనేన ద్రవ్యేణ పూర్వః సాహసదణ్డః. ప్రాణాబాధికేన మధ్యమః.

2. కాష్ఠలోష్టపాషాణలోహదణ్డరజ్జుద్రవ్యాణామన్యతమేన దుఃఖమశోణితముత్పాదయతః చతుర్వింశతిపణో దణ్డః. శోణితోత్పాదనే ద్విగుణః అన్యత్ర దుష్టశోణితాత్.

3. మృతకల్పమ్ అశోణితం ఘ్నతః హస్తపాదపారఞ్చికం వా కుర్వతః పూర్వః సాహసదణ్డః. పాణిపాదదన్తభఙ్గే, కర్ణనాసాచ్ఛేదనే వ్రణవిదారణే చ అన్యత్ర దుష్టవ్రణేభ్యః.

4. సక్థిగ్రీవాభఞ్జనే నేత్రభేదనే వా వాక్యచేష్టాభోజనోపరోధేషు చ మధ్యమః సాహసదణ్డః., సముత్థానవ్యయశ్చ, విపత్తౌ కణ్టకశోధనాయ నీయేత.

వ్యా. 1. చెయ్యి ఎత్తి మీదికి వస్తే (కొడితే) కనిష్ఠం మూడు పణాలు, గరిష్ఠం పన్నెండు పణాలు దండం. తన్నుతా నని పాదం ఎత్తితే (తన్నితే) రెట్టింపు దండం.

దుఃఖం కలిగించే వస్తువుచేత బాధిస్తే పూర్వసాహసదండం. ప్రాణానికి బాధ కలిగే వాటిచేత పీడిస్తే మధ్యమసాహసదండం.

2. కఱ్ఱ, మట్టిబెడ్డ, ఱాయి, లోహదండం(ఊచ), త్రాళ్లు ఈ వస్తువులలో ఏదైన ఒకదానితో, రక్తం మాత్రం రాకుండా, బాధ కలిగిస్తే ఇరవైనాలుగు పణాల దండం. దుష్టరక్తం (ముందే ఉన్న వ్రణాలవంటి వాటినుండి వచ్చే రక్తం) కారితే మాత్రం ఈ దండం లేదు; పైన చెప్పిన దండమే.

3. చచ్చినట్లు పడిపోయే టట్లు (రక్తం మాత్రం రాకుండా) కొట్టినా, హస్తపాదాదుల యందు పారంచికం (కీళ్లు జారిపోవడం - dislocation) కలిగే టట్లు చేసినా పూర్వ సాహసదండం. చేతులు, కాళ్లు, దంతాలు విరిగినా, చెవులు ముక్కూ ఛేదించినా, గాయం పడే టట్లు చేసినా - (పూర్వమే ఉన్న దుష్టవ్రణాలు బైటపడితే దోషం లేదు) పూర్వసాహసదండం.

4. తొడ, మెడ విరిచివేసినా, నేత్రం పొడిచినా, మాటలకు, చేష్టలకు, భోజనం చేయడానికి అవరోధం కలిగే టట్లు చేసినా మధ్యమసాహసదండం. అవి మానడానికి చేయించుకొనే చికిత్సకు అయే ఖర్చు కూడా భరించాలి. మనిషి మరణిస్తే కంటకశోధనంలో చెప్పిన ప్రకారం శిక్షించడానికి అపరాధిని పంపాలి.

మూ. 1. మహాజనస్య ఏకం ఘ్నతః ప్రత్యేకం ద్విగుణో దణ్డః. 2. పర్యుషితః కలహః అనుప్రవేశో వా నాభియోజ్య ఇత్యాచార్యాః. 3. నాస్త్యపకారిణో మోక్ష ఇతి కౌటల్యః.

4. కలహే పూర్వగతో జయతి, అక్షమమాణో హి ప్రధావతి ఇత్యాచార్యాః. 5. నేతి కౌటిల్యః. పూర్వం పశ్చాద్వా ఆగతస్య సాక్షిణః ప్రమాణమ్. అసాక్షికే ఘాతః కలహోపలిఙ్గనం వా.

5. ఘాతాభియోగమ్ అప్రతిబ్రువతః తదహరేవ పశ్చాత్కారః.

6. కలహే ద్రవ్యమపహరతో దశపణో దణ్డః.

7. క్షుద్రకద్రవ్యహింసాయాం తచ్చ తావచ్చ దణ్డః.

వ్యా. 1. చాలా మంది కలిసి ఒకణ్ణి కొట్టిన ట్లయితే వాళ్లందరికీ ఒక్కొకరికి, ఒకడు మరొకనిని కొట్టి నప్పుడు ఎంత దండమో దానికి రెట్టింపు దండం విధించాలి.

2. చాలాకాలం క్రితం జరిగిన కలహం కాని, ఇతరుల ఇళ్లల్లోనికి చొరపడడం

అనే అపరాధం గాని న్యాయాలయంలో విచారించదగినది కాదు అని కొందరు ఆచార్యుల అభిప్రాయం.

3. ఎంతకాలం అయినా అపకారం చేసినవానిని విడిచిపెట్టగూడదు అని కౌటిల్యుడు.

4. "కలహంలో ముందు న్యాయస్థానానికి వెళ్లినవాడు గెలుస్తాడు; న్యాయాలయానికి వెళ్లజాలనివాడు - దెబ్బలవల్ల బాధపడుతున్నవాడు - పారిపోతాడు; న్యాయాలయం నుంచి దూరంగా ఉంటాడు" అని ఆచార్యుల అభిప్రాయం.

5. ఇది యుక్తం కాదంటాడు కౌటిల్యుడు. న్యాయాలయానికి ముందు వచ్చినా తరవాత వచ్చినా న్యాయం నిర్ణయించడానికి ప్రమాణం సాక్షులే. సాక్షులు లేనప్పుడు తగిలిన దెబ్బలు, ఇతరమైన కలహచిహ్నాలు ప్రమాణంగా గ్రహించబడతాయి.

6. కొట్టి నట్లు వచ్చిన అభియోగానికి సమాధానం చెప్పని వానిని ఆ రోజునే శిక్షించాలి.

7. కలహంలో, ఏదైన వస్తువును అపహరించినవానికి పది పణాలు దండం.

8. కలహం మూలాన చిన్న వస్తువులకు (పుష్పఫలాదులకు) హింస కలుగుతే (అవి నలిగిపోతే) వాటి ఖరీదు ఇవ్వాలి; అంతే జుర్మానా రాజుకు చెల్లించాలి.

మూ. 1. స్థూలకద్రవ్యహింసాయాం తచ్చ ద్విగుణశ్చ దణ్డః.

2. వస్త్రాభరణహిరణ్యసువర్ణభాణ్డహింసాయాం తచ్చ పూర్వశ్చ సాహసదణ్డః.

3. పరకుడ్యమభిఘాతేన క్షోభయతః త్రిపణో దణ్డః. ఛేదనభేదనే షట్పణః. పాతనభఞ్జనే ద్వాదశపణః ప్రతీకారశ్చ.

4. దుఃఖోత్పాదనం ద్రవ్యమ్ అన్యవేశ్మని ప్రక్షిపతః ద్వాదశపణో దణ్డః. ప్రాణాబాధికం పూర్వః సాహసదణ్డః.

5. క్షుద్రపశూనాం కాష్ఠాదిభిర్దుఃఖోత్పాదనే పణో, ద్విపణో వా దణ్డః. శోణితోత్పాదనే ద్విగుణః.

6. మహాపశూనామ్ ఏతేష్వేవ స్థానేషు ద్విగుణో దణ్డః; సముత్థాన వ్యయశ్చ.

7. పురోపవనవనస్పతీనాం పుష్పఫలచ్ఛాయావతాం ప్రరోహచ్ఛేదనే షట్పణః. క్షుద్రశాఖాఛేదనే ద్వాదశపణః. పీనశాఖాచ్ఛేదనే చతుర్వింశతిపణః.

స్కన్ధవధే పూర్వః సాహసదణ్డః. సముచ్ఛిత్తౌ మధ్యమః.

8. పుష్పఫలచ్ఛాయావద్గుల్మలతానామ్ అర్ధదణ్డః, పుణ్యస్థానతపోవన శ్మశానద్రుమేషు చ.

వ్యా. 1. కలహంలో పెద్ద వస్తువులకు నష్టం వాటిల్లితే రెట్టింపు దండం.

2. వస్త్రాలకీ, అభరణాలకీ, ధనానికీ, బంగారపు వస్తువులకీ నష్టం వాటిల్లితే వాటి మూల్యం ఇప్పించాలి. పూర్వసాహసదండం విధించాలి.

3. ఇతరుల గోడకు అభిఘాతంచేత (దేనితో నైనా ఢీకొట్టించడంచేత) క్షోభింపచేసినవానికి మూడు పణాల దండం. ఆ గోడను తెగగొట్టినా (కన్నం తవ్వినా) బ్రద్దలుకొట్టినా ఆరు పణాలు దండం. పడగొట్టినా విరగగొట్టినా పన్నెండు పణాల దండం; ఆ గోడ బాగుచేయించి ఇవ్వాలి.

4. దుఃఖం కలిగించే వస్తువును ఇతరుల ఇంట్లో పడవేసినవానికి పన్నెండు పణాల దండం. ప్రాణాలకు అపాయం కలిగించే వస్తువును పడవేసినవానికి పూర్వసాహసదండం.

5. కఱ్ఱ మొదలైనవాటితో చిన్న జంతువులకు దుఃఖం కలిగిస్తే ఒక పణం లేదా రెండు పణాలు దండం. రక్తం వచ్చే టట్లు కొడితే రెట్టింపు దండం.

6. ఈ పనులే పెద్ద పశువుల విషయంలో చేస్తే రెట్టింపు దండం. వాటి చికిత్సకు అయ్యే ఖర్చు కూడా భరించాలి.

7. పువ్వులూ, పండ్లూ,నీడా ఇచ్చే నగరోద్యానవృక్షాల చిగుళ్లు కోసిన ట్లయితే ఆరు పణాల దండం.చిన్న కొమ్మలు ఛేదిస్తే పన్నెండు పణాల దండం. లావైన కొమ్మలు నరికితే ఇరవైనాలుగు పణాల దండం. మ్రాను ఛేదిస్తే పూర్వసాహసదండం. పూర్తిగా పెకలించివేస్తే మధ్యమసాహసదండం.

8. పువ్వులు, పండ్లు, నీడా ఇచ్చే పొదలు, తీగలు చిగుళ్లు మొదలైనవి ఛేదిస్తే దండంలో (పైన చెప్పిన వేరు వేరు దండాలలో) సగం దండం. పుణ్యస్థానాలలోను, తపోవనాలలోను, శ్మశానాలలోను ఉన్న చెట్ల విషయంలో దండాలు ఈ విధంగానే ఉండాలి.

శ్లో. సీమవృక్షేషు చైత్యేషు ద్రుమేష్వాలక్షితేషు చ,
త ఏవ ద్విగుణా దణ్డాః కార్యా రాజవనేషు చ.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే ధర్మస్థీయే తృతీయాధికరణే ఏకోనవింశోధ్యాయః
దణ్డపారుష్యమ్, ఆదితః షట్సప్తతితమః.

వ్యా. సరిహద్దులలో పాతిన వృక్షాలు, పవిత్రస్థానాలలోని వృక్షాలు, బాగా పెరిగి పెద్దవిగా కనబడుతున్న వృక్షాలు, రాజోద్యానాలలోని వృక్షాలు - వీటి విషయంలో పైన చెప్పిన అంకురచ్ఛేదనాదులు జరిగితే రెట్టింపు జుర్మానాలు విధించాలి.

"బాలానందిని" అనే కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో ధర్మస్థీయం అనే తృతీయాధికరణంలో దండపారుష్యం అనే పందొమ్మిదవ అధ్యాయం ప్రారంభంనుంచి డెబ్బై ఆరవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ వింశోఽధ్యాయః

చతుఃసప్తతితమపఞ్చసప్తతితమప్రకరణే-ద్యూతసమాహ్వాయమ్, ప్రకీర్ణకాని
ద్యూతం (gambling) సమాహ్వాయం (పందాలు betting), ప్రకీర్ణకాలు (వివిధవిషయాలు Miscellaneous).

మూ. 1. ద్యూతాధ్యక్షః ద్యూతమ్ ఏకముఖం కారయేత్ అన్యత్ర దీవ్యతో ద్వాదశపణో దణ్డః గూఢాజీవిజ్ఞాపనార్థమ్.

2. ద్యూతాభియోగే జేతుః పూర్వః సాహసదణ్డః. పరాజితస్య మధ్యమః. బాలిశజాతీయో హ్యేష జేతుకామః పరాజయం న క్షమత ఇత్యాచార్యాః.నేతి కౌటిల్యః. పరాజితశ్చేత్ ద్విగుణదణ్డః క్రియేత. న కశ్చన రాజానమ్ అభిసరిష్యతి. ప్రాయశో హి కితవాః కూటవేదినః.

వ్యా. 1. ద్యూతాధ్యక్షుడు ద్యూతం ఒకే ప్రదేశంలో జరిగే టట్లు చూడాలి.నిర్ణీతస్థానంలో కాక మరొక చోట జూదం ఆడేవానికి పన్నెండు పణాల దండం. ద్యూతశాలను ఏర్పరచడం రహస్యజీవనం జరిపే దొంగలు మొదలైనవాళ్లని పట్టడానికి ఉపయోగిస్తుంది. ఎక్కువగా జూదం ఆడేవాళ్లు అలాంటి వాళ్లే ఉంటారు. వాళ్లని పట్టడానికి ఒక చోట వాళ్లు కలిసే టట్లు చేస్తే అనుకూలంగా ఉంటుంది. అని భావం.

2. "ద్యూతం విషయంలో అభియోగం వచ్చినప్పుడు జూదంలో నెగ్గినవానికి పూర్వసాహసదండం, ఓడిపోయిన వానికి మధ్యమ సాహసదండం. ఎందువల్లననగా

జయించాలని అనుకొనే ఈ ఓడిపోయినవాడు సాధారణంగా మూర్ఖుని వంటివాడై ఉంటాడు. అందువల్ల ఓటమిని సహించడు" అని ఆచార్యుల అభిప్రాయం. అది యుక్తం కాదు అని కౌటిల్యుడు. ఓడిపోయినవానికి రెట్టింపు శిక్ష విధిస్తే న్యాయంకోసం ఎవ్వడూ రాజు దగ్గరికి రాడు. సాధారణంగా జూదరులు ఆటలో మోసాలే చేస్తూంటారు కదా?

మూ. 1. తేషామధ్యక్షాః శుద్ధాః కాకణీరక్షాంశ్చ స్థాపయేయుః.

2. కాకణ్యక్షాణామన్యోపధానే ద్వాదశపణో దణ్డః. కూటకర్మణి పూర్వః సాహసదణ్డః, జితప్రత్యాదానమ్, ఉపధౌ స్తేయదణ్డశ్చ.

3. జితద్రవ్యాదధ్యక్షః పఞ్చకం శతమాదదీత, కాకణ్యక్షారలాశలాకావక్రయముదకభూమికర్మక్రయం చ. ద్రవ్యాణామాధానం విక్రయం చ కుర్యాత్. అక్షభూమిహస్తదోషాణాం చాప్రతిషేధనే ద్విగుణో దణ్డః.

4. తేన సాహసో వ్యాఖ్యాతః, అన్యత్ర విద్యాశిల్పసమాహ్వాయాదితి.

వ్యా. 1. ద్యూతగృహాల అధ్యక్షులు మేలి రకం కాకణీలను (గవ్వలను) పాచికలను అక్కడ సిద్ధంగా ఉంచాలి.

2. ఉంచిన కాకణీల స్థానంలోను, పాచికల స్థానంలోను వేరైన కాకణ్యక్షాలు ఉంచిన ట్లయితే అలా ఉంచినవాళ్లకి పూర్వసాహసదండం. ఆటలో మోసం చేస్తే పూర్వసాహసదండం. అలా చేసినవానినుండి జయించిన సొమ్మును తీసివేసికోవాలి. పాచికల విషయంలో (గుర్తులు మార్చడంవంటి) ఏమైనా మోసం చేస్తే దొంగతనానికి విధించే దండం కూడా విధించాలి.

3. ద్యూతాధ్యక్షుడు జూదరులు నెగ్గిన ధనంలో నూటికి ఐదు తీసికోవాలి. గవ్వలకి, పాచికలకి, అరలలకు (చర్మపట్టిక వంటివి), శలాకలకి (దంతాదులతో తయారుచేసిన దీర్ఘచతురశ్రంగా ఉండే ద్యూతక్రీడాసాధనాలు) అవక్రయం(అద్దె), నీళ్లు, చోట్లు, ఆట వీటికి ఖర్చులనూ కూడ జూదరులనుండి వసూలు చెయ్యాలి. పాచికలలోను, జూదం ఆడే స్థలంలోను, ఉండే దోషాలను, జూదరుల హస్తదోషాలను (ఆడే విధానంలో వాళ్లు చేసే చేతి విసుర్లను) నిషేధించకపోతే (ద్యూతాధ్యక్షునికి) పైన జూదరులకు చెప్పిన దండానికి రెట్టింపు దండం.

4. దీనిచేత విద్యల విషయంలోను, శిల్పాల విషయంలోనూ చేసే

సమాహ్వాయం (పందెం=challenge) తప్ప మిగిలిన సమాహ్వాయాలు (కోడిపందెం, గొఱ్ఱెపందెం మొదలైనవి)కూడా వ్యాఖ్యానించి నట్లే. జూదంలో చెప్పిన దండవిధానం వాటికి కూడా వర్తిస్తుంది.

మూ. 1. ప్రకీర్ణకం తు-యాచితకావక్రీతకాహితకనిక్షేపకాణాం యథా దేశకాలమదానే, యామచ్ఛాయాసముపవేశసంస్థితీనాం వా దేశకాలాతిపాతనే, గుల్మతరదేయం బ్రాహ్మణం సాధయతః ప్రతివేశానువేశయోరుపరి నిమన్త్రణే చ ద్వాదశపణో దణ్డః.

2. సన్దిష్టమర్థమప్రయచ్ఛతః, భ్రాతృభార్యాం హస్తేన లఙ్ఘయతః, రూపాజీవామ్ అన్యోపరుద్ధాం గచ్ఛతః, పరవక్తవ్యం పణ్యం క్రీణానస్య, సముద్రం గృహముద్భిన్దతః, సామన్తచత్వారింశత్కుల్యా బాధామాచరతశ్చ అష్టచత్వారింశత్పణో దణ్డః.

వ్యా. 1. ప్రకీర్ణకం, అనగా వివిధ విషయాలు, చెప్పబడుతున్నాయి - యాచితకాన్ని (ఎరువు తీసుకొన్నదానిని) అవక్రీతకాన్ని (అద్దెకు తీసికొన్నదానిని), ఆహితకాన్ని (తాకట్టు పెట్టినదానిని), నిక్షేపకాన్ని (ఉంచమని ఇచ్చినదానిని), అనుకొన్న ప్రదేశంలో, కాలంలో తిరిగి ఇవ్వకపోయినా, "రాత్రి ఫలానా యామంలో (జాములో), పగలు ఫలానా సమయంలో మనం అందరం కలుద్దాం లేదా కూర్చుందాం" అని నిర్ణయించుకొన్న తరవాత దానిని పాటించకపోయినా, బ్రాహ్మణునివద్దనుంచి గుల్మం (రక్షకభటస్థానం Police post) దగ్గర ఇవ్వవలసిన శుల్కాన్నీ, నది దాటడానికి ఇచ్చే శుల్కాన్నీ బలాత్కారంగా వసూలుచేసినా, ఇంటికి ఎదురుగాను, ఇంటి ప్రక్కా ఉన్న శ్రోత్రియుణ్ణి కాదని మరొకనిని (పౌరోహిత్యాదులు చేయించడంకొరకు) పిలిచినా పన్నెండు పణాల దండం.

2. ఒకరికి ఇమ్మని పంపిన వస్తువు ఇవ్వనివానికీ, సోదరుని భార్యను చేతితో స్పృశించినవానికీ, మరొకడు ఉంచుకొన్న వేశ్యతో సంగమం చేసినవానికి, ఇతరులకు చెందినది అని చెప్పిన పణ్యాన్ని (సరుకును) కొన్నవానికీ, సీలువేసిన ఇంట్లో సీలు బద్దలుకొట్టి ప్రవేశించినవానికీ, చుట్టుప్రక్కల నున్న నలభై కుటుంబాలకి చెందినవారికి ఎవరికైనా బాధకలిగించేవానికీ, నలభైఎనిమిది పణాల దండం.

మూ. 1. కులనీవీగ్రాహకస్య అపవ్యయనే, విధవాం ఛన్దవాసినీం ప్రసహ్యాధిచరతః చణ్డాలస్య ఆర్యాం స్పృశతః, ప్రత్యాసన్నమ్ ఆపద్యన

భిధావతః, నిష్కారణమ్ అభిధావనం కుర్వతః, శాక్యజీవకాదీన్ వృషలప్ర ప్రజితాన్ దేవపితృకార్యేషు భోజయతః శత్యో దణ్డః.

2. శపథవాక్యానుయోగమనిసృష్టం కుర్వతః, యుక్తకర్మ చాయుక్తస్య, క్షుద్రపశువృషాణాం పుంస్త్వోపఘాతినః, దాస్యా గర్భమ్ ఔషధేన పాతయతశ్చ పూర్వః సాహసదణ్డః.

3. పితాపుత్రయోః, దమ్పత్యోః, భ్రాతృభగిన్యోః, మాతులభాగినేయయోః, శిష్యాచార్యయోర్వా పరస్పరమపతితం త్యజతః, సార్థాభిప్రయాతం గ్రామమధ్యే వా త్యజతః పూర్వః సాహసదణ్డః.కాన్తారే మధ్యమః. తన్నిమిత్తం భ్రేషయతః ఉత్తమః. సహప్రస్థాయిష్వన్యేష్వర్ధదణ్డః.

4. పురుషమబన్ధనీయం బధ్నతః, బన్ధయతః, బన్ధం వా మోక్షయతః, బాలమప్రాప్తవ్యవహారం బధ్నతః బన్ధయతో వా సహస్రం దణ్డః. పురుషాపరాధ విశేషేణ దణ్డవిశేషః కార్యః.

వ్యా. 1. కుటుంబానికి సంబంధించిన ఉమ్మడి ధనం తీసికొన్నవాడు తీసికో లేదని చెప్పినవానికీ, స్వతంత్రంగా ఉంటూన్న ఇష్టం లేని విధవను బలాత్కరించి సంగమంచేసినవానికీ, ఆర్యస్త్రీని స్పృశించిన చండాలునికీ, ఆపత్సమయంలో ఇరుగుపొరుగువానికి సహాయం చేయడంకోసం తొందరగా పరుగెత్తనివానికీ, ఏ కారణమూ లేకుండా పరుగెత్తుతున్నవానికీ, దేవపితృకార్యాలలో బౌద్ధులకు, జైనులకు, ఇతరులైన అవైదికసంన్యాసులకు భోజనాలు పెట్టినవానికి నూరు పణాల దండం.

2. శంకించినవానిచేత శపథం చేయించి వానిని ప్రశ్నించే అధికారం లేకపోయినా అలా చేసినవానికీ, అధికారి కాకపోయినా అధికారి చేసే పనులు చేస్తూన్న వానికీ, పిల్లను పుట్టించే యోగ్యత గల చిన్నపశువుల పురుషత్వానికి ఆఘాతం కలిగించినవానికీ, ఔషధా లిచ్చి దాసీకి గర్భస్రావం చేయించినవానికి పూర్వసాహసదండం విధించాలి.

3. తండ్రీ-కొడుకులలోను, భార్యాభర్తలలోను, సోదరీసోదరులలోను, మేనమామ-మేనల్లుళ్లలోను, శిష్య-ఆచార్యులలోను పతితుడు కాని ఒకనిని మరొకరు విడిచిపెట్టినా, వర్తకుల గుంపు నాయకుడు తమతో వస్తూన్నవానిని (రోగగ్రస్తుడైనప్పుడు) గ్రామమధ్యంలో విడిచి వెళ్లిపోయినా పూర్వసాహసదండం విధించాలి. వానిని అడవిలో విడిచిపెట్టి వెళ్లిపోతే మధ్యసాహసదండం. ఆ విధంగా చేయడంచేత వానికి అపాయం

కలిగించిన ట్లయితే ఉత్తమసాహసదండం. ఆ వర్తకసంఘంలో ఉన్న మిగిలిన సహప్రస్థాయులకు (కలిసి వెళ్లేవాళ్లకి) ఒక్కొక్కరికి చెప్పిన దండాలలో సగం విధించాలి.

4. బంధించ కూడనివానిని బంధించినవానికీ, బంధింపచేసినవానికీ, బంధంలో ఉన్నవానిని విడిపించినవానికి, మైనారిటీ తీరని (అప్రాప్తవ్యవహారుడు) బాలుణ్ణి బంధించినవానికి, బంధింపచేసినవానికి వెయ్యేసి పణాలు జుర్మానా. ఆ యా పురుషుల అపరాధవిశేషాన్ని పట్టి దండవిశేషం విధించాలి.

మూ. 1. తీర్థకరస్తపస్వీ, వ్యాధితః, క్షుత్పిపాసాధ్వక్లాన్తః, తిరోజనపదః, దణ్డఖేదీ, నిష్కిఞ్చనశ్చ అనుగ్రాహ్యాః.

2. దేవబ్రాహ్మణతపస్విస్త్రీబాలవృద్ధవ్యాధితానామ్ అనాథానామ్, అభిసరతాం ధర్మస్థాః కార్యాణి కుర్యుః. న చ దేశకాలభోగచ్ఛలేన అతిహరేయుః.

3. పూజ్యా విద్యాబుద్ధిపౌరుషాభిజనకర్మాతిశయతశ్చ పురుషాః.

4. శ్లో. ఏవం కర్మాణి ధర్మస్థాః కుర్యురచ్ఛలదర్శినః,
సమాః సర్వేషు భావేషు విశ్వాస్యా లోకసంప్రియాః.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే ధర్మస్థీయే తృతీయాధికరణే వింశోఽధ్యాయః ద్యూతసమాహ్వయం, ప్రకీర్ణకాని. ఆదితః సప్తసప్తతితమోఽధ్యాయః. ఏతావతా కౌటిలీయార్థశాస్త్రస్య ధర్మస్థీయం తృతీయమధికరణం సమాప్తమ్.

వ్యా. 1. తీర్థకరుడు (ఏదైన ఒక మతానికి సంబంధించిన సంఘానికి అధిపతి), తపస్సు చేసికొనేవాడు, జబ్బుపడ్డవాడు, ఆకలిదప్పికలతోను దీర్ఘప్రయాణంచేత అలసిపోయినవాడు, విదేశంనుంచి వచ్చినవాడు, శిక్షలు అనుభవించి కష్టపడుతున్నవాడు, ఏమీ లేనివాడు-వీళ్ల విషయంలో ధర్మాధికారులు అనుగ్రహం చూపాలి. కఠినంగా ప్రవర్తించగూడదు.

2. అనాథులైన (రక్షించేవాళ్లు ఎవరూ లేని) దేవతలు(దేవాలయాదులు), బ్రాహ్మణులు, తపస్సు చేసుకొనేవాళ్లు, స్త్రీలు, బాలురు, వృద్ధులు, వ్యాధిగ్రస్తులు - వీళ్లు న్యాయాలయానికి వెళ్లలేని స్థితిలో ఉన్నప్పుడు న్యాయాధికారులే స్వయంగా వాళ్లకు సంబంధించిన అభియోగాలు విచారణకు చేబట్టి వాళ్లకు న్యాయం చేకూర్చాలి. అంతే కాని "ఇది దేశం కాదు, ఇది కాలం కాదు, ఈ ఆస్తి ఎవరి అనుభవంలో ఉందో తెలియదు" ఇలాంటి సాకులు చెప్పకూడదు.

3. విద్యా, బుద్ధి, పౌరుషం, ఉన్నతవంశం, చేసే పని వీటి అతిశయాన్ని పట్టి మనుష్యులకు మర్యాద ఇవ్వాలి.

4. న్యాయాధికారు లందరూ ఏ మాత్రం కపటం లేనివారై అందరి విషయంలోను సమంగా ప్రవర్తిస్తూ అందరి విశ్వాసాన్ని చూరగొంటూ, అందరికీ ప్రేమపాత్రులై తమ విధులు నిర్వర్తించాలి.

"బాలానందిని" అను కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో ధర్మస్థీయం అనే తృతీయాధికరణంలో ద్యూతసమాహ్వాయం, ప్రకీర్ణకాలు అనే ఇరవైయవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి డెబ్బైఏడవ అధ్యాయం సమాప్తం.

ధర్మస్థీయం అనే మూడవ అధికరణం సమాప్తం.

కణ్టకశోధనమ్ (Suppression of Criminals) అథచతుర్థమధికరణమ్

షట్సప్తతితమ ప్రకరణమ్ - ప్రథమోఽధ్యాయః

కారురక్షణమ్=కారువుల (చేతిపనులు చేసేవాళ్ల) నుండి రక్షించడం

మూ. 1. ప్రదేష్టారః త్రయస్త్రయః అమాత్యాః కణ్టకశోధనం కుర్యుః.

2. అర్ఘ్యప్రతీకారాః కారుశాసితారః సంనిక్షేప్తారః స్వవిత్తకారవః, శ్రేణీ ప్రమాణాః నిక్షేపం గృహ్ణీయుః. విపత్తౌ శ్రేణీనిక్షేపం భజేత. నిర్దిష్టదేశకాలకార్యం చ కర్మ కుర్యుః. అనిర్దిష్టదేశకాలం కార్యాపదేశమ్.

వ్యా. 1. అమాత్యుల స్థాయి గల ముగ్గురేసి ప్రదేష్టలు (కంటకశోధనాధికారులు - Magistrates) కంటకశోధనం చెయ్యాలి. కంటకశోధనం ముళ్లు తొలగించడం అనగా సంఘవిద్రోహుల్ని ఏరివేయడం.

2. వస్తువులను తయారు చేయడంలో సమర్థులు, ముడి సరుకును తీసికొనడం విషయంలో నమ్మకస్తులు అయిన కారుశాసితలు (తమ క్రింద కొంతమంది కారువులను అనగా వడ్రంగులు కమ్మరులు మొదలైనవాళ్లని నియమించుకొని వాళ్లచేత పనులు చేయించేవాళ్లు), తామే పెట్టుబడి పెట్టి స్వతంత్రంగా పనులు చేయగలిగిన కారువులు, శ్రేణుల (సంఘాల guilds)

పూచీకత్తుమీద నిక్షేపాన్ని (తాము తయారు చేయవలసిన వస్తువులకు కావలసిన సరుకును) ప్రజలనుంచి తీసికొనాలి.అలా తీసికొన్నవాటికి ఏదైనా ఆపద వస్తే ఆ నిక్షేపాన్ని శ్రేణి భరించాలి. ఆ కారుశాసితలు, కారువులూ కూడ నిర్ణయించుకొన్న దేశం, కాలం, వస్తువు లననుసరించి పనులుచెయ్యాలి. చేయవలసిన పనియొక్క స్వరూపాన్ని ముందుగానే చేయించుకొనేవాళ్లకి తెలిపి దేశ కాలనియమం లేకుండా వస్తువులు తయారుచేసి ఇవ్వాలి. అనగా ఈ విధమైనపనిని ఇన్నాళ్లలో పూర్తిచేస్తాం అని చెప్పడం కష్టం అని ముందుగానే చెప్పి ఆ పని చేపట్టాలి.

మూ. 1. కాలాతిపాతనే పాదహీనం వేతనం తద్ద్విగుణశ్చ దణ్డః. అన్యత్ర భ్రేషోపనిపాతాభ్యాం నష్టం వినష్టం వాభ్యావహేయుః. కార్యస్యాన్య థాకరణే వేతననాశః తద్ద్విగుణశ్చ దణ్డః.

2. తన్తువాయాః దశైకాదశికం సూత్రం వర్ధయేయుః. వృద్ధిచ్ఛేదే ఛేదద్విగుణో దణ్డః.

3. సూత్రమూల్యవానవేతనమ్. క్షౌమకౌశేయానామ్ అధ్యర్ధగుణమ్ పత్త్రోర్ణాకమ్బలదుకూలానాం ద్విగుణమ్.

4. మానహీనే హీనావహీనం వేతనం తద్ద్విగుణశ్చ దణ్డః తులాహీనే హీనచతుర్గుణో దణ్డః. సూత్రపరివర్తనే మూల్యద్విగుణః. తేన ద్విపటవానం వ్యాఖ్యాతమ్.

వ్యా. 1. అనుకొన్న కాలానికి ఇవ్వకపోతే జీతంలో నాల్గవ వంతు తగ్గించాలి; దానికి రెట్టింపు జుర్మానా విధించాలి. తీసుకొన్న సరుకులో కొంత భాగం పోయినా, పూర్తిగా పోయినా దానికి ముదరా ఇవ్వాలి. అయితే ఆ సరుకులోనే సహజంగా తరుగు వచ్చినా, ఆకస్మికాపదలచేత సరుకు నశించినా ఇవ్వవలసిన పని లేదు. చెప్పినట్లు కాకుండా మరొక విధంగా చేస్తే వేతనం ఇవ్వకూడదు; దానికి రెట్టింపు జుర్మానా విధించాలి.

2. సాలివాళ్లు పది పలాల నూలుకు పదకొండు పలాల వృద్ధి చూపించాలి.అలా చూపవలసిన వృద్ధిలో లోపం వస్తే ఎంత తగ్గిందో దానికి రెట్టింపు జుర్మానా. (నూలును శుభ్రం చేసి గంజి మొదలైనవి పెట్టడం వల్ల బరువులో పెరుగుదల రావాలి అని భావం అయి ఉంటుంది).

నేసినందుకు వేతనం నూలు ఖరీదుకు ఒకటిన్నర రెట్లు. పత్రోర్ణ, కంబళి, దుకూలం నేసినందుకు నూలు ఖరీదుకు రెట్టింపు వేతనం.

4. చెప్పిన కొలతలు తగ్గిన ట్లయితే తగ్గినదానిని పట్టి జీతం తగ్గించాలి, దానికి రెట్టింపు జుర్మానా విధించాలి. బరువులో తగ్గుదల ఉంటే ఎంత తగ్గినదో దానికి నాలుగు రెట్లు జుర్మానా, ఇచ్చిన నూలు మారిస్తే దాని ఖరీదుకు రెట్టింపు దండం. ఇంతవరకు చెప్పిన దానిని పట్టి ద్విపటం (దుప్పటీ) నేయడం విషయం కూడా చెప్పినట్లే.

మూ. 1. ఊర్ణాతులాయాః పఞ్చపలికో విహననచ్ఛేదో రోమచ్ఛేదశ్చ.

2. రజకాః కాష్ఠఫలకశ్లక్ష్ణశిలాసు వస్త్రాణి నేనిజ్యుః. అన్యత్ర నేనిజతః వస్త్రోపఘాతం షట్పణం చ దణ్డం దద్యుః.

3. ముద్గరాఙ్కాదన్యద్వాసః పరిదధానాః త్రిపణం దణ్డం దద్యుః. పరవస్త్రవిక్రయావక్రయాధానేషు చ ద్వాదశపణో దణ్డః. పరివర్తనే మూల్య ద్విగుణో వస్త్రదానం చ.

4. ముకులావదాతం శిలాపట్టశుద్ధం ధౌతసూత్రవర్ణం ప్రమృష్టశ్వేతం చ ఏకరాత్రోత్తరం దద్యుః.

5. పఞ్చరాత్రికం తనురాగం, షడ్రాత్రికం నీలం, పుష్పలాక్షామఞ్జిష్ఠా రక్తం, గురుపరికర్మ, యత్నోపచార్యం జాత్యం వాసః సప్తరాత్రికమ్. తతః పరం వేతనహానిం ప్రాప్నుయుః.

వ్యా. 1. ఒక తుల (నూరు పలాల) ఉన్ని (శుద్ధి చేయడం మొదలైనవాటిలో) ఐదు పలాల తరుగు, కొంత రోమాల తరుగు అంగీకరించాలి.

2. చాకళ్లు బట్టలు కఱ్ఱబల్లల మీద, నున్నని రాళ్లమీద ఉతకాలి. అవి కాక మరి వేటిమీద ఉతికినా వస్త్రం దెబ్బతిన్నందుకు ముదరా, ఆరు పణాల దండం ఇవ్వాలి.

3. ముద్గరం అనే ఆయుధం బొమ్మ ఉన్న వస్త్రం తప్ప మరి ఏ ఇతరమైన వస్త్రం ధరించినా వాళ్లు మూడు పణాల దండం ఇవ్వాలి. (ఇది ఇతరుల వస్త్రాలు ధరించకుండా ఉండడానికి చేసిన నియమం). ఇతరుల వస్త్రాలు అమ్మినా, అద్దెకు ఇచ్చినా, తాకట్టు పెట్టినా పన్నెండు పణాల దండం. ఒక వస్త్రానికి బదులు మరొక వస్త్రం ఇస్తే అసలు వస్త్రం ఇచ్చి దాని మూల్యానికి రెట్టింపు దండం చెల్లించాలి.

4. మొగ్గ వలె తెల్లగా ఉన్న వస్త్రం, రాతిబండమీద ఉతికిన వస్త్రం, తెల్లని దారం రంగు గల వస్త్రం, బాగా తెల్లగా చేయబడిన వస్త్రం - వీటిని ఒక్కొక్క రోజు పొడిగిస్తూ ఇవ్వాలి. అనగా ముకులావదాతం ఒక రోజున, శిలాపట్టశుద్ధం రెండు రోజులలోను - ఈ విధంగా ఇవ్వాలి.

5. లేతరంగు బట్టలు ఐదు రోజులకు, నీలిమందు పెట్టిన బట్టలు ఆరు రోజులకు, పుష్పాలతోను లక్కతోను, మంజిష్ఠతోను రంగువేసిన వాటిని, చాలా నగిషీలు (పరికర్మ) ఉండడంచేత జాగర్తగా ఉతకతగిన ఉత్తమజాతికి చెందిన వస్త్రాలను ఏడు రోజులకు తిరిగి ఇవ్వాలి. (ఈ విధంగా బట్టలకు చాకళ్లు రంగులు వేసేవారని తోస్తుంది). అంతకంటె ఆలస్యం చేస్తే వేతనంలో కోత విధించాలి.

మూ. 1. శ్రద్ధేయాః రాగవివాదేషు వేతనం కుశలాః కల్పయేయుః.

2. పరార్ధ్యానాం పణో వేతనం, మధ్యమానామర్ధపణః, ప్రత్యవరాణాం పాదః.

3. స్థూలకానాం మాషద్విమాషకం ద్విగుణం రక్తకానామ్. ప్రథమనేజనే చతుర్భాగః క్షయః. ద్వితీయే పఞ్చభాగః. తేనోత్తరం వ్యాఖ్యాతమ్.

4. రజకైః తున్నవాయాః వ్యాఖ్యాతాః.

5. సువర్ణకారాణామ్ - అశుచిహస్తాద్రూప్యం సువర్ణమనాఖ్యాయ సరూపం క్రీణతాం ద్వాదశపణో దణ్డః; విరూపం చతుర్వింశతిపణః; చోరహస్తాదష్టచత్వారింశత్పణః. ప్రచ్ఛన్న విరూపమూల్యహీనేషు స్తేయదణ్డః, కృతభాణ్డోపధౌ చ.

వ్యా. 1. రంగులను గూర్చి వివాదాలు వచ్చినప్పుడు నమ్మదగిన నేర్పరులు వేతనాన్ని నిర్ణయించాలి.

2. ఖరీదైన మంచి రంగులు వేసినందుకు ఒక పణం వేతనం. మధ్యరకం రంగులకు అర్ధపణం, తక్కువరకం రంగులకు పణంలో పావు.

3. ముతకబట్టలు ఉతికినందుకు ఒకటి రెండు మాషాలు, రంగు బట్టలకు రెట్టింపు అనగా రెండు లేదా నాలుగు మాషాలు. మొదటి ఉతుకుకి బట్ట విలవలో నాల్గవవంతు తరుగుతుంది. రెండవ ఉతుకుకి, ఐదవ భాగం తరుగుతుంది. ఈ విధంగానే మిగిలిన ఉతుకులకి చూచుకోవాలి.

4. రజకుల విషయంలో చెప్పిన నియమాలు తున్నవాయులకు (కుట్టుపనివారికి) కూడా వర్తిస్తాయి.

5. ఇప్పు డింక సువర్ణకారుల విషయం - అలంకారాల రూపంలో ఉన్న (సరూపం) వెండి గాని, బంగారం గాని, సువర్ణాధ్యక్షునికి తెలపకుండా, దాసుడు, పరిచారకుడు మొదలైన అశుచివ్యక్తులనుండి కొన్న సువర్ణకారునికి పన్నెండు పణాల దండం. వాటి రూపం మార్చి అమ్మినవి కొన్నవానికి ఇరవైనాలుగు పణాల దండం. దొంగలనుండి కొన్నవానికి నలభై ఎనిమిది పణాల దండం. రహస్యంగా తీసికొని వచ్చిన రజతసువర్ణాలను రూపం మార్చిన వాటిని తక్కువ ఖరీదుకు కొన్నవానికి దొంగతనానికి విధించే దండం విధించాలి. చేసిన వస్తువులను (అలంకారాలను) మార్చినా కూడ స్తేయదండం.

మూ. 1. సువర్ణాన్మాషకమపహరతః ద్విశతో దణ్డః. రూప్యధరణాన్మాష కమపహరతః ద్వాదశపణః. తేనోత్తరం వ్యాఖ్యాతమ్.

2. వర్ణోత్కర్షమసారాణాం యోగం వా సాధయతః పఞ్చశతో దణ్డః. తయోరపచరణే రాగస్యాపహారం విద్యాత్. మాషకో వేతనం రూప్యధరణస్య సువర్ణస్యాష్టభాగః. శిక్షావిశేషేణ ద్విగుణా వేతనవృద్ధిః. తేనోత్తరం వ్యాఖ్యాతమ్.

3. తామ్రవృత్తకంసవైకృన్తకారకూటానాం పఞ్చకం శతం వేతనమ్. తామ్రపిణ్డో దశభాగక్షయః. పలహీనే హీనద్విగుణోదణ్డః. తేనోత్తరం వ్యాఖ్యాతమ్.

వ్యా. 1. సువర్ణం ఎత్తు బంగారంనుంచి మాషకం బంగారం అపహరించిన స్వర్ణకారునికి రెండు వందల పణాల దండం. ఒక ధరణం ఎత్తు వెండినుంచి ఒక మాషకం వెండి అపహరించిన వానికి పన్నెండు పణాల దండం. దీనిని పట్టి రెండు మాషాలు, మూడు మాషాలు ఇత్యాదివిధంగా హరించి నప్పుడు ఎంత దండమో చెప్పినట్లే.

2. నాసి రకం బంగారం మొదలైనవాటిని మంచివాటినిగా చూపడానికి మంచి రంగు ఉండేటట్లు చేసినా, మంచి బంగారం తీసివేయడం చెడ్డది కలపడం వంటివి చేసినా ఐదువందల పణాల దండం. వెండిబంగారాల విషయంలో మోసం చేసిన ట్లయితే వాటి రంగు తగ్గించినట్లు పరిగణించాలి.

3. ఒక ధరణం ప్రమాణం గల వెండితో వస్తువులు చేసినందుకు ఒక మాషం వెండి వేతనం. పదహారు మాషాల ఎత్తు బంగారానికి సువర్ణమాషంలో ఎనిమిదవ

వంతు వేతనం (గ.శా.) పణంలో ఎనిమిదవ వంతు అని కాంగ్లే. స్వర్ణకారుని పనితనంలో ఉన్న విశేషాన్ని పట్టి వేతన వృద్ధి రెట్టింపు. దీనిని పట్టి ఎక్కువ తూకాల విషయంలో కూడా చూచుకోవాలి.

4. రాగి, ఉక్కు, కంచు, వైకృతకం, ఇత్తడి - వీటికి నూరు పలాలకు ఐదు పణాలు వేతనం. రాగి ముద్దతో పనిచేసి నప్పుడు పదవ వంతు తరుగు ఉంటుంది. అంతకు మించి ఒక పలం తగ్గితే తగ్గినదానికి రెట్టింపు దండం. దీనిచేత రెండు పలాలు మొదలైనవాటిని గూర్చి చెప్పినట్లే.

మూ. 1. సీసత్రపుపిణ్డో వింశతిభాగక్షయః. కాకణీ చాస్య పలవేతనమ్. కాలాయసపిణ్డః పఞ్చభాగక్షయః.కాకణీద్వయం చాస్య పలవేతనమ్. తేనోత్తరం వ్యాఖ్యాతమ్.

2. రూపదర్శకస్య స్థితాం పణయాత్రామ్ అకోప్యాం కోపయతః, కోప్యామకోపయతః ద్వాదశపణో దణ్డః.

3. వ్యాజీపరిశుద్ధా పణయాత్రా. పణాన్మాషకముపజీవతో ద్వాదశపణో దణ్డః. తేనోత్తరం వ్యాఖ్యాతమ్.

4. కూటరూపం కారయతః ప్రతిగృహ్ణతో, నిర్యాపయతః వా సహస్రం దణ్డః. కోశే ప్రక్షిపతో వధః.

5. సరకపాంసుధావకాః సారత్రిభాగం లభేరన్. ద్వౌ రాజా రత్నం చ. రత్నాపహారే ఉత్తమో దణ్డః.

వ్యా. 1. సీసం ముద్దతోను తగరంముద్దతోను వస్తువులు తయారుచేసి నప్పుడు ఇరవైయవ భాగం తరుగు. ఇనపముద్దలో ఐదవ భాగం తరుగు. వీటితో వస్తువులు తయారుచేసి నందుకు ఒక పలానికి రెండు కాకణీలు వేతనం. దీనిని పట్టి సరుకు పెరిగినకొలదీ వేతనం పెంపు చూచుకోవాలి.

2. పణాల నాణాలు పరీక్షించే అధికారి అమలులో ఉన్న దూషింపరాని పణాల చలామణీని ఈ నాణాలు మంచివి కా వని దూషించినా, దూషించదగినవాటిని దూషించకపోయినా పన్నెండు పణాల దండం.

3. రాజుకు చెల్లించవలసిన వ్యాజీని (నూటికి ఐదవవంతును) చెల్లించినతరవాతనే పణాలు చలామణిలోకి తీసికొనిరావాలి. చలామణీకోసం పంపిన

పణానికి మాషం చొప్పున తీసికొన్న పరీక్షాధికారికి పన్నెండు పణాల దండం. దీనిని పట్టి దానిని మించిన దానిని గూర్చి చెప్పినట్లే; అనగా పణానికి రెండు మాషాలు తీసుకుంటే ఇరవైనాలుగు పణాల దండం ఇత్యాదివిధంగా చూచుకోవాలి అని అర్థం.

4. నకిలీనాణాలు చేయించినవానికి, తీసికొన్నవానికీ, చలామణీలోనికి తీసికొని వచ్చినవానికి వెయ్యి పణాల దండం. రాజకోశంలోనికి చేర్చినవానికి మరణశిక్ష.

5. సరకం అనగా రత్నం. గనిలో లభించిన రత్నాలకు పట్టి ఉన్న మట్టిని పరిశుభ్రం చేసిన వాళ్లు అలాంటి రత్నాలలో మూడవ వంతు తీసికొనవచ్చును (గ.శా.) కాంగ్లే 'సరక'కు బదులు 'చరక' అనే పాఠం గ్రహించి "ఏవైన శ్రేష్ఠవస్తువులను కనుగొని వాటిని పరిశుద్ధం చేసినవాళ్లు ఆ శ్రేష్ఠవస్తువులో మూడవ వంతు తీసికొనవచ్చును" అని అర్థం చెప్పారు. రాజు ఆ సారవస్తువులలో రెండు వంతులు, రత్నాలు దొరికితే వాటినీ తీసికోవాలి. రత్నాలను అపహరించినవానికి ఉత్తమసాహసదండం.

మూ. 1. ఖనిరత్ననిధినివేదనేషు షష్ఠమంశం నివేత్తా లభేత ద్వాదశమంశం భృతకః.

2. శతసహస్రాదూర్ధ్వం రాజగామీ నిధిః. ఊనే షష్ఠమంశం దద్యాత్.

3. పూర్వపౌరుషికం నిధిం జానపదః శుచిః స్వకరణేన సమగ్రం లభేత. స్వకరణాభావే పఞ్చశతో దణ్డః. ప్రచ్ఛన్నాదానే సహస్రమ్.

4. భిషజః ప్రాణాబాధికమ్ అనాఖ్యాయ ఉపక్రమమాణస్య విపత్తౌ పూర్వః సాహసదణ్డః. కర్మాపరాధేన విపత్తౌ మధ్యమః. మర్మవేధవైగుణ్యకరణే దణ్డపారుష్యం విద్యాత్.

5. కుశీలవాః వర్షారాత్రిమ్ ఏకస్థా వసేయుః.కామదానమతిమాత్రమ్ ఏకస్య అతివాదం చ వర్జయేయుః. తస్యాతిక్రమే ద్వాదశపణో దణ్డః. కామం దేశజాతిగోత్రచరణమైథునాపహానే నర్మయేయుః.

వ్యా. 1. గనులు, రత్నాలు, నిధులు - వీటిని గూర్చి తెలియపరచినవానికి వాటిలోని ఆరవ వంతు ఇవ్వాలి. అలా తెలిపినవాడు రాజభృత్యుడైతే వానికి పన్నెండవ వంతు ఇవ్వాలి.

2. నిధి లక్ష పణాలకంటె ఎక్కువ ఉంటే అది రాజుకు చెందుతుంది. తక్కువ ఉంటే దానిలో ఆరవవంతు ఆ నిధిని గూర్చి చెప్పినవానికి (రాజు) ఇవ్వాలి.

3. న్యాయప్రవృత్తి గల (శుచిః) పౌరుడు తన పూర్వవంశికులకు చెందిన నిధిని, ప్రమాణాలు చూపించి, పూర్తిగా తానే పొందవచ్చును.తనది అని చెప్పగలిగే ప్రమాణాలు లేకపోతే ఐదు వందల పణాల దండం. రహస్యంగా ఆ నిధిని తీసివేసికుంటే వెయ్యి పణాల దండం.

4. రోగికి ప్రాణాపాయం కలగవచ్చును అనే విషయం అధికారులకు తెలుపకుండగా చికిత్స చేయడం ప్రారంభించిన వైద్యునికి, ఆ రోగి మరణిస్తే, పూర్వసాహసదండం విధించాలి. వైద్యంలో పొరబాటుచేత రోగి మరణిస్తే మధ్యమసాహసదండం. మర్మస్థానానికి బాధ కలిగించి రోగికి అవయవవైకల్యం కలిగిస్తే దానిని దండపారుష్యంగా పరిగణించి వైద్యుణ్ణి శిక్షించాలి.

5. నటనర్తకగాయకాదులు వర్షకాలం అంతా ఒకే చోట నివసించాలి. వాళ్లు గ్రామాలలోనికి వెళ్లి వాళ్ల విద్యలు ప్రదర్శించడం ప్రారంభిస్తే వ్యవసాయం పనులకు భంగం వాటిల్లుతుంది గాన వాళ్లు దేశసంచారం చేయకూడదు అని భావం. వాళ్లు ఎవరిదగ్గరినుంచీ అత్యధికంగా కామదానం (సంతోషపూర్వకంగా ఇచ్చే ధనాదికం) తీసికొనగూడదు. ఎవనినీ అతిగా పొగడగూడదు. ఈ నియమాన్ని అతిక్రమించినవాళ్లకి పన్నెండు పణాల దండం. అయితే ఆ యా దేశాలలోను, జాతులలోను, కుటుంబాలలోను, అధ్యయనకేంద్రాలలోను, ఉన్న కొన్ని అలవాట్లను, ప్రేమకలాపాలను పరిహాసపూర్వకంగా వర్ణిస్తూ వినోదం కలిగించడానికి ఏ మాత్రం అభ్యంతరం ఉండగూడదు.

మూ. 1. కుశీలవైః చారణాః భిక్షుకాశ్చ వ్యాఖ్యాతాః. తేషామ్ అయః శూలేన యావతః పణనమ్ అభివదేయుః తావన్తః శిఫాప్రహారాః దణ్డాః.

2. శేషాణాం కర్మణాం నిష్పత్తివేతనం శిల్పినాం కల్పయేత్.

3. శ్లో. ఏవం చోరానచోరాఖ్యాన్ వణిక్కారుకుశీలవాన్,
భిక్షుకాన్ కుహకాంశ్చాన్యాన్ వారయేత్ దేశపీడనాత్.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే కణ్టకశోధనే చతుర్థాధికరణే ప్రథమోఽధ్యాయః
కారుకరక్షణమ్, ఆదితః అష్టసప్తతితమః.

వ్యా. 1. కుశీలవులచేత చారణులు, (దేశసంచారం చేస్తూ పాటలు పాడేవాళ్లు). భిక్షుకులు వ్యాఖ్యానించబడినారు. ఆ నియమాలు వీళ్లకి కూడా వర్తిస్తాయి. వాళ్లు అయఃశూలం, అనగా ఇతరులకు చాల బాధలు కలిగించే పనులు చేస్తే, న్యాయనిర్ణేతలు

ఎన్ని పణాల దండం విధిస్తారో వాటికి బదులు (వాళ్లు నిర్ధనులైతే) అన్ని కొరడా దెబ్బలు కొట్టించాలి.

2. శిల్పులు ఇతరమైన పనులు చేసినందుకు, చేసిన పనులకు అనుగుణంగా వేతనం ఏర్పాటు చేయించాలి.

3. ఈ విధంగా దొంగ లనే పేరు లేని దొంగలైన వర్తకులు, చేతిపనులు చేసేవాళ్లు, శిల్పులు, భిక్షుకులు, ఇతరులైన వంచకులు దేశాన్ని పీడించకుండా రాజు నివారించాలి.

"బాలానందిని" అనే కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో కంటకశోధనం అనే నాల్గవ అధికరణంలో కారురక్షణం అనే ప్రథమాధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి డెబ్బైఎనిమిదవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ ద్వితీయోఽధ్యాయః

సప్తసప్తతితమం ప్రకరణమ్ - వైదేహకరక్షణమ్
(వర్తకులనుంచి ప్రజలను రక్షించడం)

మూ. 1. సంస్థాధ్యక్షః పణ్యసంస్థాయాం పురాణభాణ్డానాం స్వకరణవిశుద్ధానామ్ ఆధానం విక్రయం వా స్థాపయేత్. తులామానభాణ్డాని చావేక్షేత, పౌతవాపచారాత్.

2. పరిమాణీద్రోణయోరర్ధపలహీనాతిరిక్తమదోషః. పలహీనాతిరిక్తే ద్వాదశపణో దణ్డః. తేన పలోత్తరా దణ్డవృద్ధిర్వ్యాఖ్యాతా.

3. తులాయాః కర్షహీనాతిరిక్తమదోషః. ద్వికర్షహీనాతిరిక్తే షట్పణో దణ్డః. తేన కర్షోత్తరా దణ్డవృద్ధిర్వ్యాఖ్యాతా.

4. ఆఢకస్య అర్ధకర్షహీనాతిరిక్తమదోషః. కర్షహీనాతిరిక్తే త్రిపణో దణ్డః. తేన కర్మోత్తరా దణ్డవృద్ధిర్వ్యాఖ్యాతా.

5. తులామానవిశేషాణామతోఽన్యేషామనుమానం కుర్యాత్.

వ్యా. 1. సంస్థాధ్యక్షుడు (విపణిమార్గాధ్యక్షుడు Superintendent of mar-

kets) పణ్యసంస్థలో (వ్యాపారం చేసే స్థానంలో market) వాటి స్వామి ఎవరో నిశ్చితంగా నిర్ణయించబడిన పురాణభాండాలను (పాత సరుకులను, అనగా ధాన్యాదులైన పాత పణ్య వస్తువులను) (అమ్మ చూపడానికి గ.శా. తాకట్టుపెట్టడానికి కాంగ్లే) అమ్మడానికి ఏర్పాట్లు చేయవలెను. పౌతంలో ఏమీ దోషం లేకుండా ఉండడానికి తూకాలు, కొలతలు చేసే వస్తువులను పరీక్షించాలి.

2. పరిమాణి, ద్రోణం అనే కొలతలలో (ఇవి ఒక్కొక్కటి రెండేసి వందల పలాలు) అర్ధ పలం తగ్గినా హెచ్చినా దోషం లేదు. పలం తగ్గినా, పెరిగినా పన్నెండు పణాల దండం. దీనిని పట్టి పలాల సంఖ్య పెరిగినకొలదీ దండం ఎలా పెంచాలో ఊహించుకోవాలి.

3. ఒక తులలో ఒక కర్షం తగ్గినా హెచ్చినా దోషం లేదు. రెండు కర్షాలు తగ్గినా హెచ్చినా ఆరు పణాల దండం. దీనిని పట్టి కర్షాల సంఖ్య పెరిగినకొలదీ దండం ఎలా పెంచాలో ఊహించవచ్చును.

4. ఆఢకంలో అర్ధకర్షం తగ్గినా పెరిగినా దోషం లేదు. కర్షం తరిగినా, పెరిగినా మూడు పణాల దండం. దీనిని పట్టి కర్షాలు పెరిగినకొలదీ దండం ఎలా పెరుగుతుందో ఊహించవచ్చును.

5. పైన చెప్పిన దానిని పట్టి మిగిలిన ఆ యా తులా-మానాలను గూర్చి ఊహించుకోవాలి.

మూ. 1. తులామానాభ్యామతిరిక్తాభ్యాం క్రీత్వా హీనాభ్యాం విక్రీణానస్య త ఏవ ద్విగుణా దణ్డాః.

2. గణ్యపణ్యేష్వష్టభాగం పణ్యమూల్యేష్వపహరతః షణ్ణవతిర్దణ్డః.

3. కాష్ఠలోహమణిమయం రజ్జుచర్మమృన్మయం, సూత్రవల్కరోమ మయం వా జాత్యమిత్యజాత్యం విక్రయాధానం నయతో మూల్యాష్టగుణో దణ్డః.

4. సారభాణ్డమిత్యసారభాణ్డం, తజ్జాతమిత్యతజ్జాతమ్, రాధాయుక్తమ్, ఉపధియుక్తమ్, సముద్గపరివృత్తం వా విక్రయాధానం నయతః హీనమూల్యం చతుష్పఞ్చాశత్పణో దణ్డః; పణమూల్యం ద్విగుణః. ద్విపణమూల్యం ద్విశతః తేనార్ఘవృద్ధౌ దణ్డవృద్ధిః వ్యాఖ్యాతా.

తేనార్ఘవృద్ధౌ దణ్డవృద్ధిః వ్యాఖ్యాతా.

5. కారుశిల్పినాం కర్మగుణాపకర్షమ్, ఆజీవం, విక్రయక్రయోపఘాతం వా సంభూయ సముత్థాపయతాం సహస్రం దణ్డః.

వ్యా. 1. తాను సరుకు కొనే టప్పుడు ఎక్కువ తూగే తక్కెడలు మొదలైనవాటిని, భాజని మొదలైన కొలిచే సాధనాలను ఉపయోగించి ఆ సరుకు అమ్మే టప్పుడు తక్కువ తూగేవాటితోను, తక్కువ కొలిచేవాటితోను అమ్మినవానికి పైన చెప్పిన ద్వాదశపణం మొదలైన దండాలు రెట్టింపు విధించాలి.

2. లెక్కపెట్టి అమ్మే వస్తువుల మూల్యాలలో ఎనిమిదవ వంతు అపహరించినవానికి తొంబైఆరు పణాలు దండం.

3. కఱ్ఱతోను, లోహాలతోను మణులతోను తయారు చేసిన వస్తువులను గాని, త్రాళ్లతోను, చర్మతోను, మట్టితోను చేసిన వస్తువులను గాని, దారంతోను, నారతోను, రోమాలతోను తయారుచేసినవాటిని గాని, నాసిసరుకు చూపి మంచి దని చెప్పి అమ్మినవానికి, తాకట్టుపెట్టినవానికి దాని మూల్యానికి ఎనిమిది రెట్లు దండం.

4. నాసిరకం వస్తువును చాలా మంచి దని చెప్పి, ఆ దేశానికి సంబంధించని దానిని అక్కడి దని చెప్పి, అమ్మినా తాకట్టు పెట్టినా, పై పై మెరుగు పెట్టినదానిని (రాధాయుక్తం), మోసంతోకూడినదానిని, పెట్టెలు మార్చినదానిని అమ్మినా తాకట్టుపెట్టినా, ఇవన్నీ తక్కువ ఖరీదు గలవైతే యాభైనాలుగు పణాల దండం. ఒక పణం ఖరీదు గలవైతే నూటఎనిమిది పణాల దండం; రెండు పణాల మూల్యం కలవైతే రెండు వందల పణాల దండం. ఈ విధంగా ఖరీదును పెంచినకొలదీ దండం కూడా పెంచుతూ విధించాలి.

5. కారువులు, శిల్పులు ఒకళ్లతో ఒకళ్లు కుమ్మక్కయి కావాలని వస్తువులోని నాణ్యతను తగ్గించినా, అందరూ కలిసి లాభం పెంచుకొన్నా, వ్యాపారానికి (అమ్మకానికి కొనడానికి) వ్యాఘాతం కలిగించినా వెయ్యి పణాల దండం.

మూ. 1. వైదేహకానాం వా సంభూయ పణ్యమవరున్ధతామనర్ఘేణ విక్రీణతాం క్రీణతాం వా సహస్రం దణ్డః.

2. తులామానాన్తరమ్ అర్ఘవర్ణాన్తరం వా. ధరకస్య మాయకస్య వా పణమూల్యాదష్టభాగం హస్తదోషాదాచరతః ద్విగుణో దణ్డః. తేన ద్విశతోత్తరా దణ్డవృద్ధిః వ్యాఖ్యాతా.

3. ధాన్యస్నేహక్షారలవణగన్ధభైషజ్యద్రవ్యాణాం సమవర్ణోపధానే ద్వాదశపణో దణ్డః.

4. యన్నిసృష్టముపజీవేయుః, తదేషాం దివససంజాతం సంఖ్యాయ వణిక్ స్థాపయేత్. క్రేతృవిక్రేత్రోః అన్యతరపతితమాదాయాదన్యం భవతి. తేన ధాన్యపణ్యనిచయాంశ్చ అనుజ్ఞాతాః కుర్యుః. అన్యథా నిచితమేషాం పణ్యాధ్యక్షో గృహ్ణీయాత్. తేన ధాన్యపణ్యవిక్రయే వ్యవహరేత అనుగ్రహేణ ప్రజానామ్.

వ్యా. 1. వర్తకులు అందరూ కట్టుకట్టి పణ్యాన్ని దాచివేసినా, ఎక్కువ ఖరీదుకు అమ్మినా, కొన్నా వెయ్యి పణాలు దండం.

2. తూకంలోను, కొలతలోను తేడా వచ్చినా, ఖరీదులోను, సరుకురూపం (క్వాలిటీ)లోను తేడా వచ్చినా, తూచేవాడు గాని కొలిచేవాడు గాని ఒక పణం ఖరీదు గల వస్తువులో ఎనిమిదవ వంతు ఇటూ అటూ అయే టట్లు, హస్తలాఘవంచేత, చేసినా రెండువందల పణాలు దండం. దీనినిపట్టి రెండువందల పణాల మించి దండం ఏ పరిస్థితిలో విధించాలో చెప్పినట్లే.

3. ధాన్యాలు, తైలాలు, క్షారాలు (బెల్లం మొదలైనవి), ఉప్పు, గంధద్రవ్యాలు, ఔషధాలు-వీటిలో సమానమైన వర్ణం గల (సమానజాతికి చెందిన) నాసిరకం ధాన్యాదులు కలిపితే పన్నెండు పణాల దండం.

4. వర్తకుడు రోజుకు వచ్చే లాభాన్ని లెక్కపెట్టి తన క్రింద పనిచేసే అమ్మేవాళ్లు ఎంత తీసికొనవచ్చునో నిర్ణయించి వాళ్లు అది తీసికొనే టట్లు అనుమతించాలి. క్రేతకి విక్రేతకీ అనగా క్రయవిక్రయాలకి మధ్య రాని సరుకు, అనగా మిగిలిపోయిన సరుకు, ఆదాయంగా (లాభంగా) పరిగణించబడదు. (తన క్రింద పనిచేసేవాళ్లకి భృతిని ఇవ్వడంలో దానిని పరిగణనలోనికి తీసికొనవలసిన పని లేదు అని అర్థం). ఆ సరుకుతో వర్తకులు పణ్యాధ్యక్షుని అనుమతి పొంది ధాన్యాలు ఇతర పణ్యాలు నిలవ చేయవచ్చును. మరొక విధంగా నిలవచేసిన సరుకును పణ్యాధ్యక్షుడు తీసివేసుకొనాలి. అలా తీసుకొన్న ధాన్యపణ్యాలతో ప్రజలకు ఉపకారం జరిగే విధంగా పణ్యాధ్యక్షుడు ధాన్యపణ్యవిక్రయం చెయ్యాలి.

మూ. 1. అనుజ్ఞాతక్రయాదుపరి చైషాం స్వదేశీయానాం పణ్యానాం పఞ్చకం శతమాజీవం స్థాపయేత్. పరదేశీయానాం దశకమ్. తతః పరమర్ఘం వర్ధయతాం క్రయే విక్రయే వా భావయతాం పణశతే పఞ్చపణాత్ ద్విశతో

2. సంభూయక్రయే చైషాం అవిక్రీతే నాన్యం సంభూయక్రయం దద్యాత్. పణ్యోపఘాతే చైషామ్ అనుగ్రహం కుర్యాత్.

3. పణ్యబాహుల్యాత్ పణ్యాధ్యక్షః సర్వపణ్యాన్యేకముఖాని విక్రీణీత. తేష్వవిక్రీతేషు నాన్యే విక్రీణీరన్. తాని దివసవేతనేన విక్రీణీరన్ అనుగ్రహేణ ప్రజానామ్.

వ్యా. 1. స్వదేశంలోని వస్తువులమీద, అనుమతించిన వెలకంటె, నూటికి ఐదు వంతులు వర్తకులకు ఆజీవం (జీవనోపాధి అనగా లాభం) అనుమతించాలి. పరదేశం నుంచి తెచ్చిన వస్తువుల మీద నూటికి పది వంతులు (పదిశాతం) అనుమతించాలి. అంతకు మించి ఖరీదులు పెంచినవాళ్లకీ, కొనేటప్పుడు గాని, అమ్మేటప్పుడు గాని లాభం సంపాదించినవాళ్లకీ, నూరు పణాలకి ఐదు పణాలు అధికలాభం సంపాదిస్తే రెండువందల పణాలు దండం. దీనిని పట్టి ఎంత ఖరీదు పెంచినందుకు ఎంత దండం పెంచాలో ఊహించుకోవాలి.

2. వర్తకులు కొంతమంది సంఘంగా ఏర్పడి కొన్న సరుకు అమ్ముడవకుండా ఉండిపోతే మళ్లీ వాళ్లు ఆ విధంగా కొనడానికి అనుమతించకూడదు. అగ్నిజలాద్యుపద్రవాలచేత వర్తకులసరుకు నశించిపోయినప్పుడు పణ్యాధ్యక్షుడు వాళ్లకి సహాయం చెయ్యాలి.

3. పణ్యాలు చాలా ఉన్నప్పుడు పణ్యాధ్యక్షుడు అన్ని పణ్యాలను ఒకే స్థానం నంచి అమ్మించాలి. అమ్మజూపినవి అమ్ముడయేవరకు పూర్వం అనుమతి పొందినవాళ్లు తప్ప ఇతరు లెవరూ ఆ సరుకు అమ్మకూడదు. ఆ పణ్యాలను ప్రజలకు ఉపకారం జరిగే రీతిలో మనుష్యుల్ని రోజుకూలీకి నియమించి అమ్మించాలి.

మూ. దేశకాలాన్తరితానాం తు పణ్యానామ్ -

శ్లో. ప్రక్షేపం పణ్యనిష్పత్తిం శుల్కం వృద్ధిమవక్రయమ్,
వ్యయానన్యాంశ్చ సంఖ్యాయ స్థాపయేదర్ఘమర్ఘవిత్.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే కణ్టకశోధనే చతుర్థాధికరణే ద్వితీయోఽధ్యాయః
వైదేహకరక్షణమ్, ఆదితః ఏకోనాశీతితమః.

వ్యా. దూరదేశాలకి దూరకాలాలకీ సంబంధించిన పణ్యాల విషయంలో, ధరలు నిర్ణయించడంలో నేర్పు గల పణ్యాధ్యక్షుడు ప్రక్షేపాన్నీ (పెట్టుబడినీ), పన్నునూ,

పద్ధీని, అవక్రయాన్నీ (రవాణాఖర్చులను గ.శా. అద్దెను కాంగ్లే) ఇతరమైన ఖర్చులను పరిగణనలోనికి తీసికొని ఖరీదులు నిర్ణయించాలి.

"బాలానందిని" అను కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో కంటకశోధనం అనే నాల్గవ అధికరణంలో వైదేహకరక్షణాన్ని గూర్చిన రెండవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి ఎనభైయవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ తృతీయోధ్యాయః.

అష్టసప్తతితమం ప్రకరణమ్ - ఉపనిపాతప్రతీకారః
(ఆకస్మికోపద్రవాలకు ప్రతిక్రియ)

మూ. 1. దైవాన్యష్టౌ మహాభయాని - అగ్నిః, ఉదకం, వ్యాధిః. దుర్భిక్షమ్, మూషికాః, వ్యాలాః, సర్పాః, రక్షాంసీతి. తేభ్యో జనపదం రక్షేత్.

2. గ్రీష్మే బహిరధిశ్రయణం గ్రామాః కుర్యుః. దశకులీసంగ్రహేణ అధిష్ఠితా వా. నాగరికప్రణిధౌ అగ్నిప్రతిషేధో వ్యాఖ్యాతః. నిశాన్తప్రణిధౌ రాజపరిగ్రహే చ.

3. బలిహోమస్వస్తివాచనైః పర్వసు చాగ్నిపూజాః కారయేత్.

4. వర్షారాత్రమ్ అనూపగ్రామాః పూరవేలాముత్సృజ్య వసేయుః కాష్ఠవేణునావశ్చ అవగృహ్ణీయుః.

వ్యా. 1. అగ్ని, ఉదకం, వ్యాధులు, కరువు, ఎలుకలు, క్రూరజంతువులు, సర్పాలు, రాక్షసులు - ఇవి దైవంవల్ల కలిగే ఎనిమిది మహాభయాలు. రాజు వాటినుండి దేశాన్ని రక్షించాలి.

2. గ్రామాలు (గ్రామాలలోని వాళ్లు) గ్రీష్మఋతువులో వంటలు ఇంటి బయట చెయ్యాలి లేదా గోపు డనే పదికుటుంబాల రక్షకుడు "మీరు వంటలు ఇక్కడ చేసికొనండి" అని అజ్ఞాపించిన చోట చేసికొనాలి. "నాగరికప్రణిధి" అధ్యాయంలో అగ్నిభయనివారణోపాయం వివరించబడింది. నిశాంతప్రణిధిలోను, రాజపరిగ్రహంలోనూ కూడ వివరించబడింది.

3. పర్వదినాలలో బలుల (పూజావిధానవిశేషాల) చేత, హోమాలచేత, స్వస్తివాచనాలచేత అగ్నిపూజలు చేయించాలి.

4. జలప్రాయప్రదేశాలలోని గ్రామాలలో ఉండేవాళ్లు వర్షాకాలంలో వరదలు వచ్చే నదుల ఒడ్డులను విడచి దూరంగా నివసించాలి. కఱ్ఱ, వెదురుకఱ్ఱలు, నావలు సంగ్రహించుకొని ఉంచుకోవాలి.

మూ. 1. ఉహ్యామానమ్ అలాబూద్రుతిప్లవగణ్డికావేణికాభిః తారయేయుః. అనభిసరతాం ద్వాదశపణో దణ్డః అన్యత్ర ప్లవహీనేభ్యః.

2. పర్వసు నదీపూజాః కారయేత్.

3. మాయాయోగవిదో వేదవిదో వర్షమభిచరేయుః.

4. వర్షావగ్రహే శచీనాథగఙ్గాపర్వతమహాకచ్ఛపూజాః కారయేత్.

5. వ్యాధిభయమ్ ఔపనిషదైః ప్రతీకారైః ప్రతికుర్యుః. ఔషధైః చికిత్సకాః, శాన్తిప్రాయశ్చిత్తైర్వా సిద్ధతాపసాః.

6. తేన మరకో వ్యాఖ్యాతః. తీర్థాభిషేచనం, మహాకచ్ఛవర్ధనం, గవాం శ్మశానావదోహనం, కబన్ధదహనం, దేవరాత్రిం చ కారయేత్.

వ్యా. 1. నీటి ప్రవాహంలో కొట్టుకొని పోతున్నవానిని ఎండు ఆనపకాయలచేత, తోలుతిత్తులచేత, చెట్టు మ్రానులచేత, పేనినత్రాళ్లచేత రక్షించాలి.ఇలాంటి నీళ్లమీద తేలే సాధనాలు లేని వాళ్లైతే తప్ప ఉన్నవాళ్లు కొట్టుకొనిపోతున్నవాణ్ణి రక్షించడానికి వెళ్లకపోతే పన్నెండు పణాల దండం.

2. పర్వదినాలలో నదుల పూజలు చేయించాలి.

3. మాయాయోగం తెలిసినవాళ్లు, అథర్వవేదవేత్తలు జపహోమాదులచేత వర్షాన్ని తగ్గించాలి.

4. అనావృష్టి ఏర్పడి నప్పుడు దేవేంద్రునికి, పర్వతాలకి, సముద్రానికి పూజలు చేయించాలి.

5. వ్యాధులవల్ల కలిగిన భయాన్ని ఔషధప్రకరణంలో చెప్పబోయే నివారణోపాయాలచేత నివారించాలి. వైద్యులు ఔషధాలచేత, సిద్ధులు తాపసులు కూడ శాంతులచేత ప్రాయశ్చిత్తాలచేత నివారింపచేయాలి.

6. మహామారి అనే వ్యాధి విషయంలో కూడ పై ప్రతిక్రియలు చేయించాలి.

గంగాదిపవిత్రతీర్థాలలో స్నానం,సముద్రపూజ, ఆవులను శ్మశానాలలో పాలు పిదకడం, బియ్యం పిండితో చేసిన దిష్టిబొమ్మలను కాల్చడం, రాత్రులయందు దేవతాపూజలు చేయించాలి. దేవరాత్రిపూజ అనగా ఏదైన ఒక స్థానంలో దేవతను పూజించి రాత్రి జాగరణం చేయడం. గ.శా.

మూ. 1. పశువ్యాధిమరకే స్థాన్యార్థనీరాజనమ్,స్వదైవతపూజనం చ కారయేత్.

2. దుర్భిక్షే రాజా బీజభక్తోపగ్రహం కృత్వా అనుగ్రహం కుర్యాత్. దుర్గ సేతుకర్మ వా భక్తానుగ్రహేణ. భక్తసంవిభాగం వా. దేశనిక్షేపం వా. మిత్రాణి వా వ్యపాశ్రయేత. కర్శనం వమనం వా కుర్యాత్.

3. నిష్పన్నసస్యమన్యవిషయం వా సజనపదో యాయాత్. సముద్రసరస్తటాకాని వా సంశ్రయేత. ధాన్యమూలఫలావాపాన్ సేతుషు కుర్వీత. మృగపశుపక్షివ్యాలమత్స్యారమ్భాన్ వా.

4. మూషికభయే మార్జారనకులయోరుత్సర్గః. తేషాం గ్రహణ హింసాయాం ద్వాదశపణో దణ్డః. శునామనిగ్రహే చ అన్యత్ర అరణ్యచరేభ్యః.

వ్యా. 1. పశువులకు వ్యాధులు, అంటు వ్యాధులు వచ్చినప్పుడు వాటి నివాసస్థానాలకీ, వాటికి సంబంధించిన ఇతరవస్తువులకు నీరాజనం ఇప్పించాలి. ఆ యా పశువుల దేవతలను పూజించాలి. ఏనుగుల స్వదేవత సుబ్రహ్మణ్యస్వామి, గుఱ్ఱాలకి అశ్వినీదేవతలు, గోవుకు శివుడు, దున్నపోతులకు గేదెలకు వరుణుడు, గాడిదలకు కంచరగాడిదలకు వాయువు; మేకకు అగ్ని (గ.శా.)

2. దుర్భిక్షసమయంలో రాజు విత్తనాలు, ఆహారం సరఫరా చేయించి ప్రజలను ఆదుకోవాలి. అన్నం కూలీగా పెడుతూ దుర్గానికి సంబంధించిన పనులు, సేతువులకు సంబంధించిన పనులు చేయించుకొనాలి. లేదా ఆహారం పంచిపెట్టాలి. "కొంతకాలం నా ప్రజలను కాపాడుము" అని చెప్పి మరొక దేశంలో ప్రజలను ఉంచాలి. లేదా మిత్రులను ఆశ్రయించి ధాన్యాదులు సంపాదించాలి. లేదా కొంతమందిని దేశాంతరం పంపివేయాలి. లేదా సుభిక్షంగా ఉన్నచోటికి తరలించాలి.

3. లేదా ప్రజలందరినీ కూడా తీసికొని సస్యం బాగా పండిన మరొక దేశానికి వెళ్లిపోవాలి. సముద్రతీరం, సరస్సులు, చెరువులు ఆశ్రయించాలి (మత్స్యాదులను తిని

జీవించడంకోసం). సేతువుల దగ్గర ధాన్యాలకి, కూరలకీ,మూలాలకీ, ఫలాలకీ బీజాలు నాటాలి. లేదా లేళ్లు, పశువులు, పక్షులు, క్రూరమృగాలు, మత్స్యాలు - వీటిని వేటాడి చంపాలి.

4. ఎలుకల బాధ కలిగి నప్పుడు పిల్లుల్ని, ముంగిసలనీ విడిచిపెట్టాలి. వాటిని ఎవరైనా పట్టినా హింసించినా పన్నెండు పణాల దండం. అడవి కుక్కలను తప్ప ఇతరమైన (పిల్లుల్ని ముంగిసలను చంపే) కుక్కల్ని బంధించకపోతే బంధించనివాళ్లకి కూడ పన్నెండు పణాల దండం.

మూ. 1. స్నుహిక్షీరలిప్తాని ధాన్యాని విసృజేత్. ఉపనిషద్యోగయుక్తాని వా. మూషికకరం వా ప్రయుఞ్జీత. శాన్తిం వా సిద్ధతాపసాః కుర్యుః. పర్వసు చ మూషికపూజాః కారయేత్.

2. తేన శలభపక్షిక్రిమిభయప్రతీకారాః వ్యాఖ్యాతాః.

3. వ్యాలభయే మదనరసయుక్తాని పశుశవాని ప్రసృజేత్. మదనకోద్రవపూర్ణాని ఔదర్యాణి వా.

4. లుబ్ధకాః శ్వగణినో వా కూటపఞ్జరావపాతైశ్చరేయుః. ఆవరణినః శస్త్రపాణయో వ్యాలానభిహన్యుః. అనభిసర్తుః ద్వాదశపణో దణ్డః స ఏవ లాభో వ్యాలఘాతినః.

5. పర్వసు చ పర్వతపూజాః కారయేత్. తేన మృగపక్షిసంగ్రాహప్రతీకారా వ్యాఖ్యాతాః.

వ్యా. 1. "స్నుహి' అనే మొక్క పాలు పూసిన ధాన్యపు గింజలు అక్క డక్కడ చల్లాలి. (అవి తిన్న ఎలుకలు చచ్చిపోతాయి). లేదా ఉపనిషద్యోగంలో చెప్పనున్న వస్తువులతో కూడిన ధాన్యపు గింజలు చల్లాలి. లేదా ఎలకలమీద పన్ను విధించాలి. అనగా ఒక్కొక్కరు ఇన్ని ఎలుకలు చంపాలి. అని నియమం విధించాలి. సిద్ధులు తాపసులు శాంతి చెయ్యాలి. పర్వదినాలలో ఎలుకల పూజ చేయించాలి.

2. దీనిచేత మిడతలు, పక్షులు, పురుగులు - వీటివల్ల కలిగే భయాన్ని వ్యాఖ్యానించినట్లే.

3. క్రూరమృగాలనుంచి భయం కలిగి నప్పుడు ఉపనిషద్యోగంలో చెప్పబోయే మదనరసంతో కూడిన పశువుల శవాలను (వాటిని తిని క్రూరమృగాలు చావడం కోసం)

అక్కడక్కడ ఉంచాలి. పశువుల ప్రేగులలో మదనకోద్రవాలు (మదనం అనే విషం కలిపిన కొఱ్ఱలు) నింపి అక్క డక్కడ ఉంచాలి.

4. కుక్కల గుంపులతో కూడిన లుబ్ధకులు (బోయవాళ్లు) మోసగించే (పైకి కనబడని) పంజరాలలోను, గోతులలోను వాటిని పట్టడానికి ప్రయత్నించాలి. కవచాలు ధరించిన ఆయుధధారులు వాటిని ఎదిరించి చంపాలి. క్రూరమృగం బారిన పడినవానిని రక్షించడానికి వెళ్లనివానికి పన్నెండు పణాల దండం. క్రూరమృగాన్ని చంపినవానికి పన్నెండు పణాల పారితోషికం ఇవ్వాలి.

5. పర్వకాలాలలో పర్వతాలకి పూజలు చేయించాలి. దీనిచేత లేళ్ల గుంపులు, పక్షిసముదాయాలు, మొసళ్లు - వీటికి ప్రతిక్రియలు చెప్పినట్లే.

మూ. 1. సర్పభయే మన్త్రైః ఔషధిభిశ్చ జాఙ్గలీవిదశ్చరేయుః. సంభూయ వా ఉపసర్పాన్ హన్యుః. అథర్వవేదవిదో వా అభిచరేయుః. పర్వసు చ నాగపూజాః కారయేత్. తేన ఉదకప్రాణిభయప్రతీకారాః వ్యాఖ్యాతాః.

2. రక్షోభయే రక్షోఘ్నాని అథర్వవిదః మాయాయోగవిదో వా కర్మాణి కుర్యుః. పర్వసు చ వితర్దిచ్ఛత్రోల్లోపికాహస్తపతాకాచ్ఛాగోపహారైః చైత్యపూజాః కారయేత్. చరుం వశ్చరామః ఇత్యేవం సర్వభయేషు అహోరాత్రం చరేయుః.

3. సర్వత్ర చోపహతాన్ పితేవానుగృహ్ణీయాత్.

4. శ్లో. మాయాయోగవిదస్తస్మాద్విషయే సిద్ధతాపసాః,
వసేయుః పూజితా రాజ్ఞా దైవాపత్ప్రతికారిణః.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే కణ్టకశోధనే చతుర్థాధికరణే తృతీయోఽధ్యాయః
ఉపనిపాతప్రతీకారః ఆదితః అశీతితమః.

వ్యా. 1. సర్పభయం కలిగినపుడు విషభయం తొలగించే విధానం తెలిసినవాళ్లు మంత్రాలతోను, ఓషధులతోను సర్పబాధానివారణకొరకు ప్రవర్తించాలి. పౌరు లందరూ కలిసి కనబడిన సర్పాలనన్నింటినీ చంపాలి. అధర్వవేదం తెలిసినవాళ్లు వాటికి ప్రతిక్రియ చెయ్యాలి. పర్వదినాలలో నాగపూజలు చేయించాలి. దీనిచేత ఉదకంలో ఉండే ప్రాణులవల్ల కలిగే భయాలకి ప్రతిక్రియలు చెప్పినట్లే.

2. రాక్షసులవల్ల భయం కలిగి నప్పుడు అథర్వవేదవేత్తలు, మాయాయోగాలు తెలిసినవాళ్లూ రాక్షసవినాశకాలైన కర్మలు చెయ్యాలి. పర్వదినాలలో చుట్టూ పడి

2. రాక్షసులవల్ల భయం కలిగి నప్పుడు అథర్వవేదవేత్తలు, మాయాయోగాలు తెలిసినవాళ్లూ రాక్షసవినాశకాలైన కర్మలు చెయ్యాలి. పర్వదినాలలో చుట్టూ పడి కట్టించడం, ఛత్రం, ఆహారవస్తువులు, చిన్న జండాలు, మేకబలులు - వీటితో చైత్యవృక్షాలకి పూజలు చేయించాలి. అన్ని విధాలైన భయాలలోను "చరుం వశ్చ రామః" (మీకు హవిస్సు ఇస్తున్నాము) అని అంటూ రాత్రింబగళ్లు సంచరించాలి. ("చరుం వశ్చరామః" అనేది ఏదైన మంత్రానికి ప్రారంభం అయి ఉంటుంది).

2. రాజు ఏలాంటి కష్టాలచేత బాధితులైనవాళ్లనైనా తండ్రివలె ఆదుకోవాలి.

3. "అందువల్ల దైవంవల్ల కలిగే ఆపదలకు ప్రతిక్రియలు చేయకలిగిన, మాయాయోగాలు తెలిసిన సిద్ధతాపసులు, రాజునుండి గౌరవం పొందుతూ, రాజ్యంలో నివసించాలి".

"బాలానందిని" అనే కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో కంటకశోధనం అనే చతుర్థాధికరణంలో ఉపనిపాతప్రతీకారం అనే మూడవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి ఎనభైయవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ చతుర్థోఽధ్యాయః.

ఏకోనాశీతితమోఽధ్యాయః - గూఢాజీవినాం రక్షా

(రహస్యంగా లంచాలు మొదలైనవి తీసికొని జీవించేవాళ్లకు ప్రతిక్రియ, అలాంటివాళ్లనుండి ప్రజలను రక్షించడం)

మూ. 1. సమాహర్తృప్రణిధౌ జనపదరక్షణముక్తమ్, తస్య కణ్టకశోధనం వక్ష్యామః.

2. సమాహర్తా జనపదే సిద్ధతాపసప్రవ్రజితచక్రచరచారణకుహక ప్రచ్ఛన్దకార్తానికనైమిత్తిక మౌహూర్తికచికిత్సకోన్మత్తమూకబధిరజడాన్ధవైదేహ కారుశిల్పి కుశీలవవేశశౌణ్డికాపూపిక పాక్వమాంసికౌదనికవ్యఞ్జనాన్ ప్రణిదధ్యాత్. తే గ్రామాణామధ్యక్షాణాం చ శౌచాశౌచం విద్యుః. యం చాత్ర గూఢ జీవినం శఙ్కేత తం సత్రిణా అపసర్పయేత్. ధర్మస్థం విశ్వాసోపగతం సత్రీ

బ్రూయాత్ - అసౌ మే బన్ధురభియుక్తః; తస్యాయమనర్థః ప్రతిక్రియతామ్. అయం చార్థః ప్రతిగృహ్యతామ్ ఇతి. స చేత్ తథా కుర్యాత్ ఉపధాగ్రాహక ఇతి ప్రవాస్యేత. 3. తేన ప్రదేష్టారః వ్యాఖ్యాతాః.

వ్యా. 1. "సమాహర్తృప్రణిధి"లో (సమాహర్తృ ప్రచారం అనే ప్రకరణంలో) వెనక దేశరక్షణ విషయం చెప్పబడింది. ఇప్పుడు జనపదంలో చేయవలసిన కంటకశోధనాన్ని గూర్చి చెప్పబోతున్నాం.

2. సమాహర్త దేశంలో సిద్ధతాపసులు (తపస్సు చేసుకొనేవాళ్లు), సంన్యాసులు చక్రచరులు (దేశసంచారం చేసేవాళ్లు. గ.శా. బళ్లు నడిపేవాళ్లు. కాంగ్లే) పాటలు పాడుతూ తిరిగేవాళ్లు,కుహకులు (మాయలు చేసేవాళ్లు), ప్రచ్ఛందకులు (స్వేచ్ఛగా తిరిగేవాళ్లు), జ్యోతిష్కులు, శకునాలు చెప్పేవాళ్లు, ముహూర్తాలు పెట్టే వాళ్లు, వైద్యులు, పిచ్చివాళ్లు, చెవిటివాళ్లు, తెలివితక్కువవాళ్లు, గ్రుడ్డివాళ్లు, వర్తకులు, చేతిపనులు చేసే కారువులు, శిల్పులు, నటనర్తకగాయకాదులు, వేశులు (వ్యభిచారగృహాలు నడిపేవాళ్లు), మద్యగృహాలు నడిపేవాళ్లు, తియ్యని పదార్థాలు అమ్మేవాళ్లు, వండిన మాంసం అమ్మేవాళ్లు, అన్నం అమ్మేవాళ్లు - ఈ వేషాలలో ఉండే గూఢచారులను దేశంలో అక్కడక్కడ ఉంచి పౌరుల నడవడిక, అధికారుల ప్రవర్తన పరీక్షిస్తూ ఉండాలి. వాళ్ల మంచితనాన్ని, చెడ్డతనాన్ని పరీక్షించాలి. రహస్యంగా ధనం సంపాదిస్తున్నాడని ఎవనిమీద శంక కలుగుతుందో వాని విషయంలో గూఢచారి ద్వారా గూఢచారిచర్య చేయించాలి. ఒక సత్త్రి (గూఢచారి) తనమీద నమ్మకం కుదిరిన న్యాయాధికారివద్దకు వెళ్లి - "ఫలానావానిమీద అభియోగం వచ్చింది. అతడు నా బంధువు. వానికి అపకారం ఏదీ జరగకుండా ప్రతిక్రియ నువ్వు చెయ్యాలి, ఇంత ధనం తీసికో" అని చెప్పాలి. అతడు ఆ విధంగా చేస్తే వానిని లంచగొండి అని నిశ్చయించి దేశంనుంచి వెళ్లగొట్టాలి. 3. దీనిచేత ప్రదేష్టల (Magistrates) విషయం కూడా చెప్పినట్లే.

మూ. 1. గ్రామకూటమ్ అధ్యక్షం వా సత్త్రీ బ్రూయాత్ - అసౌ జాల్మః ప్రభూతద్రవ్యః; తస్యాయమనర్థః. తేన ఏనమ్ ఆహారయస్వేతి. స చేత్ తథా కుర్యాత్ ఉత్కోచకః ఇతి ప్రవాస్యేత.

2. కృతకాభియుక్తో వా కూటసాక్షిణః అభిజ్ఞాతాన్ అర్థవైపుల్యేన ఆరభేత. తే చేత్ తథా కుర్యుః కూటసాక్షిణ ఇతి ప్రవాస్యేరన్.

మన్యేత తం సత్రీ బ్రూయాత్ - అముష్య భార్యాం స్నుషాం దుహితరం వా కామయే, సా మాం ప్రతి కామయతామ్; అయం చార్థః ప్రతిగృహ్యతామ్ ఇతి. స చేత్తథా కుర్యాత్ సంవననకారక ఇతి ప్రవాస్యేత.

5. తేన కృత్యాభిచారశీలౌ వ్యాఖ్యాతౌ.

6. యం వా రసస్య వక్తారం, క్రేతారం, విక్రేతారం, భైషజ్యాహార వ్యవహారిణం వా రసదం మన్యేత తం సత్రీ బ్రూయాత్ - "అసౌ మే శత్రుః, తస్యోపఘాతః క్రియతామ్; అయం చార్థః ప్రతిగృహ్యతామ్" ఇతి. స చేత్తథా కుర్యాత్ రసద ఇతి ప్రవాస్యేత. తేన మదనయోగవ్యవహారీ వ్యాఖ్యాతః.

వ్యా. 1. సత్రి గ్రామముఖ్యునివద్దకు గాని, ఏదైన శాఖకు అధ్యక్షుడైనవానివద్దకు గాని వెళ్లి - "ఫలానా దుష్టుని దగ్గర చాల ధనం ఉంది. వాడిప్పుడు ఈ కష్టంలో ఉన్నాడు.అందుచేత వాని దగ్గరనుంచి ధనం అంతా లాగికో" అని చెప్పాలి. అతడు ఆ విధంగా చేస్తే అతడు బలాత్కరించి ధనం లాగేవాడు అని నిశ్చయించి దేశంనుంచి బహిష్కరించాలి.

2. తనమీద ఏ అభియోగమూ రాకపోయినా వచ్చినట్లు చెపుతూ గూఢచారి శంకాస్పదులైన అబద్ధం సాక్ష్యం చేప్పేవాళ్లదగ్గరికి వెళ్లి "నామీద ఈ అభియోగం వచ్చింది. మీరు అత్యధికమైన ధనం తీసికొని సాక్ష్యం చెప్పాలి" అని వాళ్లని ఒప్పించాలి. అందుకు వాళ్లు అంగీకరిస్తే వీళ్లు కూటసాక్ష్యం చెప్పేవాళ్లు అని నిశ్చయించి దేశంనుంచి వెళ్లగొట్టాలి.

3. దీనిచేత తమకు అనుకూలంగా కూటసాక్ష్యం చెప్పించేవాళ్ల విషయం కూడ చెప్పబడినట్లే.

4. మంత్రోపాయాలచేత, ఔషధప్రయోగాలచేత వశీకరణం చేస్తాడు అని అనుమానించినవాని దగ్గరకు వెళ్లి సత్రి - "నాకు ఫలానావాని భార్యను లేదా కోడలిని, లేదా కుమార్తెను పొందాలనే కోరిక ఉంది. ఆమెకు కూడా నామీద ప్రేమ కలిగే టట్లు చెయ్యాలి. ఈ ధనం తీసికో" అని చెప్పాలి. అతడు ఆ విధంగా చేస్తే ఇతడు వశీకరణం చేసేవాడు అని నిశ్చయించి దేశంనుంచి బహిష్కరించాలి.

5.దీనిచేత దయ్యాలు ఆవహింపచేసేవాళ్ల విషయం, అభిచారప్రయోగంచేత చంపేవాళ్ల విషయం కూడ చెప్పినట్లే.

6. "ఇతడు రసదుడు, రసాన్ని (విషాన్ని గూర్చి) చెపుతాడు, కొంటాడు,

అమ్ముతాడు, వైద్యం చేస్తూ మందులలోను, ఆహారంలోను విషం కలుపుతాడు'' అని అనుమానం ఉన్నవాని దగ్గరికి సత్రి వెళ్లి "ఫలానావాడు నా శత్రువు. నువ్వు వానిని చంపివేయాలి, అందుకు ప్రతిఫలంగా ఈ ధనం తీసికో'' అని చెప్పాలి. అతడు అలా చేస్తే ఇతడు "రసదుడు" అని నిర్ణయించి దేశంనుంచి వెడలగొట్టాలి. దీనిచేత మదనయోగవ్యవహారి (మత్తుమందులతో వ్యవహరించేవాని) విషయం కూడ చెప్పబడినట్లే.

మూ. 1. యం వా నానాలోహక్షారాణామ్ అఙ్గారభస్త్రాసందంశముష్టికాధికరణీబిమ్బటఙ్కమూషాణామ్ అభీక్ష్ణం క్రేతారం మషీభస్మధూమదిగ్ధహస్తవస్త్రలిఙ్గం కర్మారోపకరణసంవర్గం కూటరూపకారకం మన్యేత తం సత్రీ శిష్యత్వేన సంవ్యవహారేణ చ అనుప్రవిశ్య ప్రజ్ఞాపయేత్. ప్రజ్ఞాతః కూటరూపకారక ఇతి ప్రవాస్యేత. తేన రాగస్యాపహర్తా కూటసువర్ణవ్యవహారీ చ వ్యాఖ్యాతః.

2. శ్లో. ఆరబ్ధారస్తు హింసాయా గూఢాజీవాస్త్రయోదశ,
వివాస్యా నిష్క్రయార్థం వా దద్యుర్దోషవిశేషతః.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే కణ్టకశోధనే చతుర్థాధికరణే చతుర్థోఽధ్యాయః
గూఢాజీవినాం రక్షా, ఆదితః ఏకాశీతితమః.

వ్యా. 1. ఎవడైనా అనేకవిధాలైన లోహాలు, క్షారాలు (Acids) బొగ్గులు, కుంపటి ఊదే తోలుతిత్తి, పట్టకారు, ముష్టిక (పిడికిలి తొడుగు), అధికరణి (సుత్తితో లోహాలు కొట్టడానికి ఉపయోగించే ఇనుప దిమ్మ) బింబం (ముద్రలు), టంకం, మూసలు - వీటిని ఎక్కువగా కొంటూ చేతులూ వస్త్రాలు మసి పట్టిన గుర్తులున్నవాడుగా కనబడితే సత్రి వానివద్ద శిష్యుడుగా చేరి, దగ్గర సంబంధం ఏర్పరచుకొని రాజుకు తెలపాలి. అతడు దొంగనాణాలు తయారుచేస్తా డనే విషయం తెలిసిన తరవాత వానిని దేశంనుంచి బహిష్కరించాలి. దీని చేత సువర్ణాదుల రంగు, నాణ్యత తగ్గించేవాని విషయం, కూటసువర్ణం (నకిలీ బంగారం) అమ్మేవాని విషయం కూడా చెప్పినట్లే.

ఈ విధంగా హింసకు, లోకోపద్రవానికి పాల్పడితే - ధర్మస్థుడు, ప్రదేష్ట, గ్రామముఖ్యుడు, అధ్యక్షుడు, కూటసాక్షి, కూటశ్రావకుడు, సంవననకర్త, కృత్యాశీలుడు, అభిచారశీలుడు, రసదుడు, మదనయోగవ్యవహర్త, కూటరూపకర్త, కూటసువర్ణవ్యవహారి

అనే పదమూడురకాలైన గూఢాజీవుల్ని దేశంనుంచి బహిష్కరించాలి. లేదా వాళ్ల అపరాధం స్వభావాన్ని అనుసరించి జుర్మానాలు చెల్లించి వాళ్లు విడుదల పొందాలి.

"బాలానందిని" అనే కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో కంటకశోధనం అనే నాల్గవ అధికరణంలో "గూఢాజీవిరక్ష" అనే చతుర్థాధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి ఎనభైఒకటవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ పఞ్చమోఽధ్యాయః

అశీతితమం ప్రకరణమ్. సిద్ధవ్యఞ్జనైర్మాణవప్రకాశనమ్
(యోగులు తాపసులు మొదలైన పవిత్రపురుషుల వేషాలలో ఉన్న గూఢచారుల ద్వారా చోరాదులైన దుష్టులను నిగ్రహించడం)

మూ. 1. సత్త్రిప్రయోగాదూర్ధ్వం సిద్ధవ్యఞ్జనాః మాణవాన్ మాణవ విద్యాభిః ప్రలోభయేయుః. ప్రస్వాపనాన్తర్ధాన ద్వారాపోహమన్త్రేణ ప్రతిరోధకాన్, సంవననమన్త్రేణ పారతల్పికాన్.

2. తేషాం కృతోత్సాహానాం మహాన్తం సంఘమాదాయ రాత్రావన్యం గ్రామముద్దిశ్య అన్యం గ్రామం కృతకస్త్రీపురుషం గత్వా బ్రూయుః - "ఇహైవ విద్యాప్రభావో దృశ్యతామ్. కృచ్ఛ్రః పరగ్రామో గన్తుమ్" ఇతి. తతః ద్వారాపోహమన్త్రేణ ద్వారాణ్యపోహ్య "ప్రవిశ్యతామ్" ఇతి బ్రూయుః. అన్తర్ధానమన్త్రేణ జాగ్రతామారక్షిణాం మధ్యేన మాణవానతిక్రామయేయుః. ప్రస్వాపనమన్త్రేణ ప్రస్వాపయిత్వా రక్షిణః శయ్యాభిః మాణవైః సంచారయేయుః. సంవననమన్త్రేణ భార్యావ్యఞ్జనాః పరేషాం మాణవైః సంమోదయేయుః.

వ్యా. 1. సత్త్రుల ప్రయోగం తరవాత మంత్రసిద్ధుల వేషంలో ఉన్న గూఢచారులు చోరాదిదుష్టులను వాళ్లకు ఇష్టమైన క్షుద్రవిద్యలచేత లోభపెట్టాలి. నిద్రను కలిగించే మంత్రాలచేత, అంతర్ధానమంత్రాలచేత, ద్వారాలు తెరిపించే మంత్రాలచేత దొంగలను, వశీకరణమంత్రాలచేత పరభార్యాసక్తులను లోభపెట్టాలి.

2. ఉత్సాహం పెరిగిన అలాంటి మాణవుల పెద్ద సంఘాన్ని రాత్రి వెంటబెట్టుకొని,

ఒక గ్రామానికి వెడదా మని చెప్పి ముందుగానే సంకేతాలు ఇవ్వబడిన స్త్రీపురుషులు గల (అనగా ఈ విధంగా కొంతమందిని తీసికొని వస్తాం, మీరు మేం చెప్పిన విధంగా ప్రవర్తించండి అని ముందుగానే ఆ గ్రామంలోని స్త్రీపురుషులకు చెప్పి) మరొక గ్రామానికి తీసికొని వెళ్లి "మనం ముందు అనుకున్న గ్రామంలో ప్రవేశించడం కష్టం; మా విద్యల ప్రభావం ఇక్కడనే చూడండి" అని చెప్పి ద్వారాలు తెరిచే మంత్రం చదివి ద్వారాలు తెరిపించి "లోపలికి ప్రవేశించండి" అని చెప్పాలి. అంతర్ధానమంత్రం చదివి రక్షకభటులు మెలకువగా ఉండగానే వాళ్ల మధ్యనుంచి మాణవుల్ని ముందుకు తీసికొనివెళ్లాలి. నిద్రింపచేసే మంత్రంచేత రక్షకభటులను నిద్రిస్తున్నట్లు చేసి వాళ్ల శయనాల మీదుగా మాణవులను నడిపించాలి. వశీకరణమంత్రంచేత పరభార్యల వేషాలలో ఉన్న ముందే మాట్లాడి ఉంచిన వనితలను ఆ మాణవులతో కలిసి ఆనందించేటట్లు చెయ్యాలి.

మూ. 1. ఉపలబ్ధవిద్యాప్రభావానాం పురశ్చరణాద్యాదిశేయుః అభిజ్ఞానార్థమ్.

2. కృతలక్షణద్రవ్యేషు వా వేశ్మసు కర్మ కారయేయుః. అనుప్రవిష్టాన్వా ఏకత్ర గ్రాహయేయుః.

3. కృతలక్షణద్రవ్యక్రయవిక్రయాధానేషు యోగసురామత్తాన్ వా గ్రాహయేయుః. గృహీతాన్ పూర్వాపదానసహాయాననుయుఞ్జీత.

4. పురాణచోరవ్యఞ్జనా వా చోరాననుప్రవిష్టాః తథైవ కర్మ కారయేయుః గ్రాహయేయుశ్చ.

5. గృహీతాన్ సమాహర్తా పౌరజానపదానాం దర్శయేత్ - చోరగ్రహణీం విద్యామధీతే రాజా; తస్యోపదేశాదిమే చోరా గృహీతాః; భూయశ్చ గ్రహీష్యామి. వారయితవ్యో వః స్వజనః పాపాచారః ఇతి.

వ్యా. 1. తమ విద్యాప్రభావంమీద వాళ్లకు నమ్మకం కుదిరిన తరవాత, వాళ్లని గుర్తించడానికి వీలుగా ఉండడానికి, మంత్రపురశ్చరణం మొదలైన విషయాలు వాళ్లకి ఉపదేశించాలి.

2. వస్తువులకు గుర్తులు పెట్టిన ఇళ్లల్లో వాళ్లచేత దొంగతనం చేయించాలి. లేదా వాళ్లందరూ ఒక ఇంట్లో ప్రవేశించగానే వాళ్లని పట్టించాలి.

3. గుర్తులున్న వస్తువులను కొనడం, అమ్మడం, తాకట్టుపెట్టడం - ఈ

పనులు జరుగుతున్నప్పుడు మందులచేత సురచేత మత్తులో ఉన్న వాళ్లను పట్టించాలి. అలా పట్టుబడ్డవాళ్లని వాళ్లు అంతకు ముందు చేసిన పనులను గూర్చి, వాళ్లకు సహాయపడ్డవాళ్లను గూర్చి ప్రశ్నించాలి.

4. లేదా కొందరు గూఢచారులు పాత దొంగతనంనేరస్తుల వేషాలతో దొంగలలో చేరి పైన చెప్పిన విధంగా వాళ్లచేత దొంగతనం చేయించి పట్టించాలి.

5. అలా పట్టుబడ్డ దొంగలను సమాహర్త పౌరులకు జానపదులకు చూపించి - "రాజు దొంగలను పట్టే విద్య నేర్చుకుంటున్నాడు. ఆయన చెప్పడంవల్లనే ఈ దొంగలు పట్టుబడ్డారు. ఇంకా పట్టుకుంటాను. మీరు ఇలాంటి పాపకృత్యాలు చేసే మీవాళ్లను నివారించండి" అని చెప్పాలి.

మూ. 1. యం చాత్ర ఉపసర్పోపదేశేన శమ్యాప్రతోదాదీనామపహర్తారం జానీయాత్ తమేషాం ప్రత్యాదిశేత్ - "ఏష రాజ్ఞః ప్రభావః" ఇతి.

2. పురాణచోరగోపాలవ్యాధశ్వగణినశ్చ వనచోరాటవికాననుప్రవిష్టాః ప్రభూతకూటహిరణ్యకుప్యభాణ్డేషు సార్థవ్రజగ్రామేషు ఏనాన్ అభియోజయేయుః. అభియోగే గూఢబలైర్ఘాతయేయుః, మదనరసయుక్తేన వా పథ్యాదనేన. అనుగృహీతలోప్త్రభారాన్ ఆయతగతపరిశ్రాన్తాన్ ప్రస్వపతః ప్రహవణేషు యోగసురామత్తాన్ వా గ్రాహయేయుః.

3. శ్లో. పూర్వవచ్చ గృహీత్వైనాన్ సమాహర్తా ప్రరూపయేత్,
సర్వజ్ఞఖ్యాపనం రాజ్ఞః కారయన్ రాష్ట్రవాసిషు.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే కణ్టకశోధనే చతుర్థాధికరణే పఞ్చమోఽధ్యాయః సిద్ధవ్యఞ్జనైః మాణవప్రకాశనమ్, ఆదితః త్ర్యశీతితమః.

వ్యా. 1. కాడిసీల, కొరడా మొదలైన చిన్న చిన్న వస్తువులను అపహరించినవానిని గూర్చి గూఢచారుల ద్వారా తెలిసినప్పుడు వానిని పౌరజానపదుల ముందు నిలబెట్టి "ఇదే రాజుగారి ప్రభావం" అని వాళ్లకి చెప్పాలి.

2. ప్రస్తుతం రాజసేవలో ఉన్న పాత దొంగలు, గోపాలకులు, బోయవాళ్లు, కుక్కలు పెంచేవాళ్లు, వనంలో దొంగతనాలు చేసేవాళ్లల్లోను, అటవికులలోను కలిసిపోయి వాళ్లచేత నకిలీ బంగారం, వన్యవస్తుసంపద అధికంగా ఉన్న వర్తకుల గుంపులను, గొల్లపల్లెలను, గ్రామాలను దోచుకొనేటట్లు చెయ్యాలి వాళ్లు దోచుకుంటున్న సమయంలో

రహస్యసేనలచేత వాళ్లని చంపించాలి. లేదా విషరసం కలిపిన మార్గమధ్యలో తినే ఆహారంచేత చంపించాలి. బరువైన దోచుకొన్న వస్తువులను మోసుకుంటూ వచ్చి దూరప్రయాణంచేత అలసిపోయి నిద్రిస్తున్నప్పుడు, లేదా ఆనందంతో జరుపుకునే మద్యపానోత్సవాలలో మందు కలిపిన సుర త్రాగిన మత్తులో ఉన్న ప్పుడు వాళ్లను పట్టించాలి.

3. సమాహర్త వీళ్లందరినీ పట్టించి రాష్ట్రంలో నివసించేవాళ్ల ముందు "రాజుకు తెలియని దంటూ లేదు" అని వెనుక చెప్పినట్లు నిరూపించాలి.

"బాలానందిని" అనే కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో కంటకశోధనం అనే నాల్గవ అధికరణంలో "మంత్రసిద్ధుల వేషాలలో ఉన్నవాళ్లచేత దుష్టులను పట్టించడం" అనే పంచమాధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి ఎనభైరెండవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ షష్ఠోఽధ్యాయః

ఏకాశీతితమం ప్రకరణమ్ - శఙ్కారూపకర్మాభిగ్రహః

(శంకించడంచేత, దొంగిలించిన వస్తువులు దగ్గరుండడంచేత, దొంగతనం చేశాడనే సూచనలచేత దొంగలను పట్టడం)

మూ. 1. సిద్ధప్రయోగాదూర్ధ్వం శఙ్కారూపకర్మాభిగ్రహః.

2. క్షీణాదాయకుటుమ్బమ్, అల్పనిర్వేశమ్, విపరీతదేశజాతిగోత్రనామ కర్మాపదేశమ్, ప్రచ్ఛన్నవృత్తికర్మాణమ్, మాంససురాభక్ష్యభోజనగన్ధమాల్యవస్త్ర విభూషణేషు ప్రసక్తమ్, అతివ్యయకర్తారమ్, పుంశ్చలీద్యూతశౌణ్డికేషు ప్రసక్తమ్, అభీక్ష్ణప్రవాసినమ్, అవిజ్ఞాతస్థానగమనమ్, ఏకాన్తారణ్యనిష్కుటవికాలచారిణమ్, ప్రచ్ఛన్నే సామిషే వా దేశే బహుమన్త్రసంనిపాతం, సద్యఃక్షతవ్రణానాం గూఢప్రతికారయితారం అన్తర్గృహనిత్యమ్, అభ్యధిగన్తారమ్, కాన్తాపరం, పరపరిగ్రహాణాం, పరస్త్రీద్రవ్యవేశ్మనామభీక్ష్ణప్రష్టారం, కుత్సితకర్మశస్త్రోపకరణ సంసర్గం, విరాత్రే ఛన్నకుడ్యచ్ఛాయాసంచారిణమ్, విరూపద్రవ్యాణామ్ అదేశకాలవిక్రేతారం, జాతవైరాశయం, హీనకర్మజాతిం, విగూహ్యమాన రూపమ్, లిఙ్గేన అలిఙ్గినం లిఙ్గినం వా భిన్నాచారం పూర్వకృతాపదానం,

స్వకర్మభిరపదిష్టం, నాగరికమహామాత్రదర్శనే గూహమానమ్, అపసరన్తమ్, అనుచ్ఛ్వాసోపవేశినమ్, ఆవిగ్నం, శుష్కభిన్నస్వరముఖవర్ణం, శస్త్రహస్త మనుష్యసంపాతత్రాసినం, హింస్రస్తేననిధినిక్షేపాపహారపర ప్రయోగ గూఢాజీవినామ్ అన్యతమం శఙ్కేత ఇతి శఙ్కాభిగ్రహః.

వ్యా. 1. మంత్రసిద్ధుల ప్రయోగం తరవాత శంకించడంచేత నిగ్రహం, దొంగిలించిన వస్తువులు ఉండడంచేత నిగ్రహించడం, దొంగతనం చేస్తూండగా చూడడంచేత నిగ్రహించడమూ చెప్పబడుతున్నాయి.

2. వారసత్వంగా వచ్చిన ఆదాయమూ, కుటుంబఆదాయమూ తగ్గిపోయినవానినీ, తిండికి బట్టకీ సరిపడని జీతం కలవానినీ, తన దేశ-జాతి-గోత్రాల, పేరు, తను చేసే పనీ వీటి విషయంలో అసత్యాలు పలికేవానిని, రహస్యమైన వృత్తి, పనులు చేసేవానిని, మాంసం, మద్యం, తినుబండారాలు, భోజనాలు, సుగంధద్రవ్యాలు, మాలలు, వస్త్రాలు, అలంకారాలు వీటియందు అత్యాసక్తి కలవానిని, ఎక్కువ ధనం ఖర్చుపెడుతున్నవానిని, జారిణీస్త్రీలతోను, జూదం ఆడేవాళ్లతోను, మద్యపానాసక్తులతోను, ఎక్కువగా సంబంధం ఉన్నవానిని,ఎక్కువగా ప్రవాసాలకి వెడుతూండేవానిని, ఎక్కడుంటాడో ఎక్కడికి వెడుతుంటాడో తెలియనివానిని, జనశూన్యప్రదేశాలలోను, అరణ్యాలలోను, గృహోద్యానాలలోను సమయం కాని సమయంలో సంచరిస్తూ ఉండేవానిని, రహస్యప్రదేశాలలో గాని, సామిషమైన అనగా ఎక్కడ దొంగతనం మొదలైనవి చేస్తే ధనాదికం దొరుకుతుందో అలాంటి ధనికగృహాదుల దగ్గరకు మాటిమాటికీ వెడుతూ సాటివాళ్లతో మంతనాలు జరిపేవానినీ, కొత్తగా తగిలిన దెబ్బలకీ గాయాలకీ రహస్యంగా చికిత్స చేయించుకొనేవానిని, నిత్యమూ ఇంటిలోనే ఉండేవానిని, ఇతరులకు హటాత్తుగా ఎదురువెళ్లే వానిని, స్త్రీలోలునీ, ఇతరుల ఆస్తులను గూర్చి, పరుల స్త్రీలను గూర్చి, ద్రవ్యాలను గూర్చి, ఇళ్లను గూర్చి, పేర్లను గూర్చి ఎక్కువగా చుట్టుప్రక్కవాళ్లను ప్రశ్నించేవానిని, నింద్యమైన పనులు చేయడానికి ఉపయోగించే ఆయుధాలు సాధనాలు దగ్గర ఉన్నవానిని, అర్ధరాత్రియందు నక్కుతూ నక్కుతూ గోడల నీడల వెంట నడిచేవానిని,తన ఆకారాన్ని కప్పుకొనేవానిని అనగా మారువేషాలతో తిరిగేవానిని, సన్న్యాసి కాకపోయినా సన్న్యాసివేషంలో ఉన్నవానిని, సన్న్యాసి అయి ఉండి సన్యాసి ఆచారానికి భిన్నంగా ప్రవర్తించే వానిని, పూర్వం చౌర్యాదులు చేసినవానిని, తాను ముందు చేసిన పరభార్యాపహరణం వంటి పనులచేత ప్రసిద్ధి చెందినవానినీ,

నాగరికుణ్ణి మహామాత్రుణ్ణి చూడగానే దాగికొనేవానిని, అక్కడినుంచి దూరంగా వెళ్లిపోయేవానిని, (వాళ్లఎదుట) ఊపిరి బిగపట్టి కూర్చుండేవానిని, కంగారు పడుతున్నవానిని, ముఖం ఎండిపోయి స్వరం మారిపోయినవానిని, ఆయుధాలు చేతిలో ఉన్న మనుష్యుల రాకను చూడగానే భయపడేవానిని - ఘాతకునిగానో (murderer) దొంగగానో, నిధినిక్షేపాలు అపహరించినవానినిగానో, శత్రువులు పంపగా వచ్చినవానినిగానో, గూఢమైన వృత్తి కలవానినిగానో శంకించాలి. ఇది శంకాభిగ్రహానికి సంబంధించిన విషయం.

మూ. 1. రూపాభిగ్రహస్తు - నష్టాపహృతమవిద్యమానం తజ్జాతవ్యవహారిషు నివేదయేత్. తచ్చేన్నివేదితమాసాద్య ప్రచ్ఛాదయేయుః సాచివ్యకరదోషమాప్నుయుః. అజానన్తోఽస్య ద్రవ్యస్యాతిసర్గేణ ముచ్యేరన్. న చానివేద్య సంస్థాధ్యక్షస్య పురాణభాణ్డానామాధానం విక్రయం వా కుర్యుః.

2. తచ్చేన్నివేదితమాసాద్యేత రూపాభిగృహీతమాగమం పృచ్ఛేత్ - "కుతస్తే లబ్ధమ్" ఇతి. స చేత్ బ్రూయాత్ - "దాయాద్యాదవాప్తమముష్మాల్లబ్ధమ్, క్రీతమ్, కారితమాధిప్రచ్ఛన్నమ్, అయమస్య దేశః కాలశ్చోపసంప్రాప్తః, అయమస్యార్ఘః, ప్రమాణం, లక్షణం, మూల్యం చ" ఇతి తస్యాగమసమాధౌ ముచ్యేత.

3. నాష్టికశ్చేత్ తదేవ ప్రతిసన్దధ్యాత్, యస్య పూర్వో దీర్ఘశ్చ పరిభోగః శుచిర్వా దేశః తస్య ద్రవ్యమితి విద్యాత్. చతుష్పదద్విపదానామపి హి రూపలిఙ్గసామాన్యం భవతి, కిమఙ్గ పునః ఏకయోనిద్రవ్యకర్తృప్రసూతానాం కుప్యాభరణభాణ్డానామ్ ఇతి.

వ్యా. 1. రూపాభిగ్రహం ఎట్లనగా - నష్టం అవడంచేత గాని, అపహరించబడి గాని కనబడకుండా పోయిన వస్తువును గూర్చి, అలాంటి వస్తువులతో వ్యవహరించేవాళ్లకి తెలియపర్చాలి. అలా తెలిపిన వస్తువు తమ దగ్గరకు వచ్చినా కూడ రాలేదని వాళ్లు కప్పిపుచ్చిన ట్లయితే దొంగతనానికి సహాయపడ్డ అపరాధం చేసినవా ళ్లవుతారు. అది దొంగ వస్తు వని తెలియక తీసికొన్నవాళ్లు దానిని తిరిగి ఇచ్చివేస్తే నిరపరాధులు అవుతారు. సంస్థాధ్యక్షునికి (market Superintendent) తెలపకుండా వాళ్లు పాతవస్తువులను తాకట్టు పట్టడంగాని, అమ్మడంగాని చేయగూడదు.

2. వాళ్లకి తెలియపరచిన ఆ వస్తువు (పోయిన వస్తువు) దొరికినట్లయితే సంస్థాధ్యక్షుడు ఆ వస్తువుతో పట్టుబడినవానిని - "ఇది నీ కెక్కడినుంచి వచ్చినది?" అని అడగాలి. "నాకు ఆస్తి పంపకంలో లభించింది; ఫలానావాని నుండి లభించింది. నేను కొన్నాను, నేను చేయించాను; ఇంత కాలం ఇది తాకట్టులో ఉండడంచేత బైటకు రాలేదు. ఇప్పుడు ఇది రావడానికి తగిన ఈ దేశం, ఈ కాలం వచ్చాయి. దీని ఖరీదు ఇంత; తూకం ఇంత; ఇది దీని గుర్తు; నేను దీని కిచ్చిన మూల్యం ఇంత" అని అతడు చెప్పగా ఆ వస్తువు అతని దగ్గర ఉండడం యుక్తమే అని తోచితే వానిని విడిచివేయవచ్చును.

3. నాష్టికుడు (వస్తువు పోయిం దని అభియోగం చేసినవాడు) కూడ అవే గుర్తులు చెపితే ఆ ఇద్దరిలో ఆ వస్తువును, ఎవడు చాల కాలం అనుభవించి ఉన్నాడో, ఎవని సాక్షి(దేశం) నమ్మదగినవాడో, ఆ ద్రవ్యం ఆతనిది అని నిర్ణయించాలి. చతుష్పాజ్జంతువులలోను, మనుష్యులలోను కూడా రూపాలు, గుర్తులు ఒకే విధంగా ఉంటాయి, అలాంటప్పుడు ఒకే రకమైన సరుకుతో ఒకే వ్యక్తి తయారుచేసిన అరణ్యవస్తువులు, అభరణాదులు ఒకే విధంగా ఉంటా యనగా దీనిలో అసంభావ్యం ఏముంది? (అందుచేత ఇద్దరు వ్యక్తులు ఒకే విధమైన గుర్తులు చెప్పడానికి అవకాశం లేకపోలేదు అని అర్థం).

మూ. 1. స చేద్బ్రూయాత్ - యాచితకమ్ అవక్రీతమ్, ఆపాతికం, నిక్షేపమ్, ఉపనిధిం, వైయాపృత్యభర్మ వా అముష్య ఇతి తస్య అపసారప్రతి సంధానేన ముచ్యేత.

2. నైవమ్ ఇత్యపసారో వా బ్రూయాత్. రూపాభిగృహీతః పరస్య దానకారణమాత్మనః ప్రీతిగ్రహకారణమ్ ఉపలిఙ్గనం వా దాయకదాపకని బన్ధకప్రతిగ్రాహకోపదేష్టృభిః ఉపశ్రోతృభిర్వా ప్రతిసమానయేత్.

3. ఉజ్ఝితప్రనష్టనిష్పతితోపలబ్ధస్య దేశకాలలాభోపలిఙ్గనేన శుద్ధిః అశుద్ధస్తచ్చ తావచ్చ దణ్డం దద్యాత్. అన్యథా స్తేయదణ్డం భజేత ఇతి రూపాభిగ్రహః.

వ్యా. 1."ఈ వస్తువు ఫలానావారిది, నేను ఎరువు తీసుకొన్నాను, అద్దెకు తీసుకున్నాను, తాకట్టు పెట్టబడింది; దాచడానికి ఇవ్వబడింది, నా దగ్గర ఉంచబడింది, లేదా క్రయవిక్రయాదివ్యాపారంకోసం ఇవ్వబడింది" అని తన ఆ వస్తువు దగ్గర

ఉంచుకొన్నవాడు చెప్పిన ట్లయితే ఆతడు చెప్పిన విధంగా వచ్చినదా కాదా అని అపసరుని మాటలను పట్టి పరీక్షించి అది యుక్తమే అని తోచినచో వానిని వదిలివేయవచ్చును. (అపసరుడు అనగా పట్టుబడ్డవాని మంచి చెడ్డలను గూర్చి చెప్పేవాడు).

2. అపసరుడు "అతడు చెప్పినది నిజం కాదు" అని అన్నట్లయితే, వస్తువుతో పట్టుబడ్డవాడు, ఇతరుడు ఆ వస్తువును తనకు ఎందుకు ఇచ్చినాడో తాను ఎందుకు తీసుకొన్నాడో తగిన గుర్తులు చెప్పాలి, తాను చెప్పినది సత్యమే నని ఇచ్చినవానిచేత, ఇప్పించినవానిచేత, పత్రం వ్రాసినవానిచేత, తీసుకొన్నవానిచేత, వ్రాతగాడు వ్రాయగా ఇలా వ్రాయాలి అని చెప్పినవానిచేత, సాక్షులచేత రుజువు చేయించాలి.

3. మరచి పారవేసికొన్న వస్త్రాభరణాదికాన్ని, మందలోనుంచి బైటకు పోయిన పశువులు మొదలైనవాటిని, పారిపోయిన దాసాదుల్ని అవి ఏ దేశంలో, ఏ కాలంలో లభించాయో తగిన గుర్తులు చెప్పి శుద్ధి (అభియోగంనుంచి విముక్తి) పొందాలి. అశుద్ధుడైతే ఆ వస్తువును తిరిగి ఇచ్చివేసి దాని ఖరీదును దండంగా చెల్లించాలి. అట్లు కాకపోతే దొంగతనం చేసిన దండాన్ని పొందాలి. ఇది రూపాభిగ్రహం (దొంగసొత్తుతో పట్టుబడడం).

మూ. 1. కర్మాభిగ్రహస్తు - ముషితవేశ్మనః ప్రవేశనిష్క్రమణమద్వారేణ, ద్వారస్య సంధినా బీజేన వా వేధమ్, ఉత్తమాగారస్య జాలవాతాయననీవ్రవేధమ్, ఆరోహణావతరణే చ కుడ్యస్య వేధమ్, ఉపఖననం వా గూఢద్రవ్యనిక్షేపగ్రహణో పాయమ్ ఉపదేశోపలభ్యమ్, అభ్యన్తరచ్ఛేదోత్కరపరిమర్దోపకరణమ్ అభ్యన్తరకృతం విద్యాత్. విపర్యయే బాహ్యకృతమ్; ఉభయతః ఉభయకృతమ్.

2. అభ్యన్తరకృతే వా పురుషమాసన్నం వ్యసనినం క్రూరసహాయం తస్కరోపకరణసంసర్గం, స్త్రియం వా దరిద్రకులా మన్యప్రసక్తాం, పరిచారకజనం వా తద్విధాచార మతిస్వప్నం నిద్రాక్రాన్తమ్, ఆధి క్లాన్తమ్, ఆవిగ్నం, శుష్కభిన్న స్వరముఖవర్ణమ్, అనవస్థితమ్, అతిప్రలాపినమ్, ఉచ్చా రోహణసంరబ్ధగాత్రం, విలూననిఘృష్టభిన్నపాటితశరీరవస్త్రం, జాతకిణసంరబ్ధహస్తపాదం, పాంసుపూర్ణకేశనఖం, విలూనభుగ్నకేశనఖం వా, సమ్యక్ స్నాతానులిప్తం, తైలప్రమృష్టగాత్రం, సద్యోధౌతహస్తపాదం వా పాంసుపిచ్ఛిలేషు తుల్యపాదపద

నిక్షేపం, ప్రవేశనిష్కసనయోర్వా తుల్యమాల్యమద్యగన్ధవస్త్రచ్ఛేదవిలేపనస్వేదం పరీక్షేత. చోరం పారదారికం వా విద్యాత్.

వ్యా. 1. చేసిన పనిని పట్టి నిర్బంధించడం ఎట్లనగా - (ఇంట్లోనివాళ్లు చేసినది, పైవాళ్లు చేసినది, ఇద్దరూ కలిసి చేసినది అని దొంగతనం మూడు విధాలు. ఇంట్లోని వాళ్లు (ఆనూ పానూ.తెలిసినవాళ్లు) చేసినదానికి గుర్తులు చెపుతున్నాడు - దొంగతనం చేసిన ఇంట్లోనికి ద్వారంనుంచి కాకుండా మరొక విధంగా ప్రవేశించడం (కాంగ్లే), వెనుకటి ద్వారం నుంచి ప్రవేశించడం (గ.శా), ద్వారం సంధుల్ని గాని, గడియలు గాని పగలు కొట్టడం, మేడమీద జాలీని గాని, కిటికీ గాని, చూరు గాని విరగగొట్టడం ఎక్కడానికీ దిగడానికీ గోడకు రంధ్రాలు కొట్టడం, గోడలలోను, భూమిలోను దాచిన ధనం అపహరించడంకొరకు, చెపితేనే కాని తెలియని వాటి ప్రక్కల త్రవ్వడం, లోపల తవ్వడంవల్ల వచ్చే మట్టి మొదలైనవి, తవ్వడానికి పగలకొట్టడానికి ఉపయోగించే సాధనాలు దొరకడం - ఇలాంటి వన్నీ ఉంటే ఇంటి దొంగ దొంగతనం చేసినట్లు గ్రహించాలి. దీనికి భిన్నంగా ఉంటే బైట దొంగ దొంగతనం చేసినట్లు, రెండు విధాలైన గుర్తులూ కనబడితే ఇద్దరూ చేసి నట్లూ గ్రహించాలి.

2. ఇంటివాడే దొంగతనం చేసిన ట్లయితే దుర్వ్యసనా లున్నవాడు, క్రూరులతో స్నేహం చేసేవాడు, దొంగల సాధనాలు ఉన్నవాడు అయిన దగ్గరపురుషుణ్ణి గాని, దారిద్ర్యంతో బాధపడుతూన్న కుటుంబంనుంచి వచ్చిన లేదా ఇతర పురుషాసక్తురాలైన దగ్గరిస్త్రీని గాని పరీక్షించాలి. అలాంటివాళ్లైన పరిచారకులను, ఎక్కువ నిద్రపోతూన్నవానిని, నిద్రలేక అలసిపోయినవానిని, దిగులుతో ఉన్నవానిని, ఎండిన స్వరం మారిపోయిన ముఖవర్ణం కలవానిని, నిలకడ లేనివానిని, ఎక్కువగా మాటలాడేవానిని, పైకి ఎక్కడంచేత ఆయాసపడుతూన్న శరీరం కలవానిని, నలిగిన, రాసికొనిపోయిన, దెబ్బతగిలిన, చీరుకొనిపోయిన శరీరమూ వస్త్రాలు కలవానిని, కాయలు కాచిన ఎక్కువగా కదిలిపోతూన్న ట్లున్న చేతులు పాదాలు కలవానిని,బూడిదతో నిండిన జుట్టు గోళ్లు కలవానిని, తెగిన వంగిన జుట్టూ గోళ్లూ కలవానిని, బాగా స్నానం చేసి సుగంధద్రవ్యాలు శరీరానికి పూసికొన్నవానిని, శరీరానికి తైలం రాసుకొన్నవానిని, అప్పుడే చేతులూ కాళ్లూ కడిగికొన్నవానిని, బూడిద కప్పిన నేలమీద తన పాదాలతో సమానమైన అడుగుల ఆనవాళ్లు ఉన్న వానిని, ప్రవేశించినచోట బైటకు వెళ్లిన చోట ఒకే విధమైన పుష్పమాలలు, మద్యగంధం, వస్త్రఖండాలు, విలేపనాలు, చెమటా కలవానిని పరీక్షించాలి. అలాంటివాడు దొంగ లేదా పరభార్యాసక్తుడు అని గ్రహించాలి.

శ్లో. సగోపస్థానికో బాహ్యం ప్రదేష్టా చోరమార్గణమ్,
కుర్యాన్నాగరికశ్చాన్తర్దుర్గే నిర్దిష్టహేతుభిః.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే కణ్టకశోధనే చతుర్థాధికరణే షష్ఠోఽధ్యాయః
శఙ్కారూపకర్మాభిగ్రహః, ఆదితస్త్ర్యశీతితమః.

వ్యా. ప్రదేష్ట (కంటకశోధనాధికారి) గోపునితోను (ఐదు కుటుంబాలను, పది కుటుంబాలను రక్షించే అధికారితోను), స్థానికునితోను (దుర్గాన్ని జనపదంలో నాల్గవ భాగాన్ని రక్షించే అధికారితోను) కలిసి, పైన చెప్పిన గుర్తులను పట్టి చోరులను వెదకాలి. నాగరికుడు పై గుర్తులను పట్టి దుర్గంలోపల దొంగలను వెదకి పట్టాలి.

"బాలానందిని" అను కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో కంటకశోధనం అనే చతుర్థాధికరణంలో శంకారూపకర్మాభిగ్రహం అనే ఆరవ అధ్యాయం సమాప్తం, ప్రారంభంనుంచి ఎనభైమూడవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ షష్ఠోఽధ్యాయః

ద్వ్యశీతితమం ప్రకరణమ్ - ఆశుమృతకపరీక్షా
(అప్పుడే మరణించినవాని పరీక్ష - **In quest on sudden death)**

మూ. 1. తైలాభ్యక్తమాశుమృతకం పరీక్షేత.

2. నిష్కీర్ణమూత్రపురీషం వాతపూర్ణకోష్ఠత్వక్కం, శూనపాదపాణిమ్, ఉన్మీలితాక్షం సవ్యఞ్జనకణ్ఠం పీడననిరుద్ధోచ్ఛ్వాసహతం విద్యాత్.

3. తమేవ సంకుతబాహుసక్థిముద్బన్ధనహతం విద్యాత్.

4. శూనపాణిపాదోదరమ్, అపగతాక్షమ్, ఉద్వృత్తనాభిమ్ అవరోపితం విద్యాత్.

5. నిస్తబ్ధగుదాక్షం, సన్దష్టజిహ్వామ్, ఆధ్మాతోదరమ్ ఉదకహతం విద్యాత్.

6. సంభగ్నస్ఫుటితగాత్రమ్ అవక్షిప్తం విద్యాత్.

వ్యా. 1. అపుడే మరణించిన వానిని, వాని శరీరానికి తైలం పూసి పరీక్షించాలి.

2. మూత్ర పురీషాలు విడిచినవాడు, గాలితో నిండిన పొట్ట, చర్మం కలవాడు, పాదాలు చేతులు వాచినవాడు, కళ్లు తేలేసినవాడు, కంఠంమీద గుర్తు లున్నవాడు, కంఠం నులిమివేసి చంపబడినట్లుగా గ్రహించాలి.

3. అవే లక్షణాలు ఉంటూ చేతులూ తొడలూ వంకర తిరిగితే అతడు ఉరి పోసికొనడంచేత చంపబడ్డాడని గ్రహించాలి.

4. చేతులూ పాదాలూ పొట్టా వాచి, కళ్లు లోతుకు పోయి, బొడ్డు పైకి వచ్చినవాడు శూలంమీద ఎక్కించి చంపబడ్డా డని తెలుసుకోవాలి.

5. గుదస్థానం, కళ్లు మూసికొనిపోయి, నాలుక కరచుకొని, పొట్ట ఉబ్బి ఉన్నవాడు నీటిలో మునిగి మరణించినా డని గ్రహించాలి.

6. రక్తంతో తడిసి విరిగి బ్రద్దలైన శరీరం కలవాడు కఱ్ఱలచేత గాని, కొరడాలచేత గాని కొట్టి చంపబడ్డా డని గ్రహించాలి.

7. విరిగి చిట్లిన శరీరం కలవాడు పైనుంచి క్రిందికి పడద్రోయబడినా డని గ్రహించాలి.

మూ. 1. శ్యావపాణిపాదదన్తనఖం శిథిలమాంసరోమచర్మాణం ఫేనోపదిగ్ధముఖం విషహతం విద్యాత్.

2. తమేవ సశోణితదంశం సర్పకీటహతం విద్యాత్.

3. విక్షిప్తవస్త్రగాత్రమ్, అతివాన్తవిరిక్తం మదనయోగహతం విద్యాత్.

4. అతోఽన్యతమేన కారణేన హతం హత్వా వా దణ్డభయాదుద్బన్ధ నికృత్తకణ్ఠం విద్యాత్.

5. విషహతస్య భోజనశేషం వయోభిః పరీక్షేత. హృదయాదుద్ధృత్య అగ్నౌ ప్రక్షిప్తం చిటచిటాయదిన్ద్రధనుర్వర్ణం విషయుక్తం విద్యాత్.దగ్ధస్య హృదయమదగ్ధం దృష్ట్వా వా.

6. తస్య పరిచారకజనం వాగ్దణ్డపారుష్యాతిలబ్ధం మార్గేత దుఃఖోప హతమన్యప్రసక్తం వా స్త్రీజనం, దాయనివృత్తిస్త్రీజనాభిమన్తారం వా బన్ధుమ్, తదేవ హతోద్బద్ధస్య పరీక్షేత.

వ్యా. 1. చేతులు, పాదాలు, దంతాలు, గోళ్లు నీలిరంగుగా ఉండి, మాంసం.

రోమాలు, చర్మ శిథిలంగా ఉండి ముఖం నురుగుచేత పూయబడి ఉన్నట్లయితే విషంచేత చంపబడ్డా డని గ్రహించాలి.

2. అవే లక్షణాలుండి రక్తంతో కూడిన కాటు ఉన్నవానిని సర్పంచేత గాని, పురుగుచేత గాని చంపబడినవానినిగా తెలుసుకోవాలి.

3. వస్త్రాలు అవయవాలు అటూ ఇటూ పడి ఉండి వాంతులు విరేచనాలు ఎక్కువగా వెళ్లినవాడు మత్తు కలిగించే రసాయనం ఇచ్చి చంపబడినా డని గ్రహించాలి.

4. పైన చెప్పిన కారణాలలో ఏదో ఒక కారణంచేత మరణించా డనీ లేదా ఎవరో చంపివేసి దండనభయంవల్ల ఉరితీసి కంఠం ఛేదించారనీ తెలుసుకోవాలి.

5. విషంచేత చంపబడినవాడు తినగా మిగిలిన అన్నాన్ని పక్షులకు వేసి పరీక్షించాలి. గుండెనుంచి చిన్న ముక్క తీసి నిప్పులో పడవేసిన నప్పుడు అది చిటచిట చప్పుడు చేసినా, ఇంద్రధనుస్సు రంగు గలది అయినా అది విషంతో కూడిన దని తెలుసుకోవాలి. లేదా శరీరం కాల్చినప్పుడు గుండె కాలకపోతే కూడ విషంవల్ల మరణించి నట్లు గ్రహించాలి.

6. మరణించినవాడు అంతకు ముందు ఏ పరిచారకుల్ని వాక్పారుష్యంచేత, దండపారుష్యంచేత పీడించి ఉంటాడో వాళ్లని పరీక్షించాలి. ఎక్కువ దుఃఖంతో పీడింపబడిన లేదా పరపురుషసక్తురాళ్లైన స్త్రీలను పరీక్షించాలి. ఇతడు చనిపోతే నాకు దాయం (ఆస్తి) వస్తుంది, లేదా నివృత్తి (జీవనాధారం)లభిస్తుంది, లేదా వాని స్త్రీలు లభిస్తారు అని ఎదురుచూచే బంధువును పరీక్షించాలి. చంపి తరవాత ఉరిదీసినవాని విషయంలో కూడ ఇట్లే పరీక్షించాలి.

మూ. 1. స్వయముద్బద్ధస్య వా విప్రకారమ్ అయుక్తం మార్గేత.

2. సర్వేషాం హి స్త్రీదాయాద్యదోషః, కర్మస్పర్ధా, ప్రతిపక్షద్వేషః, పణ్యసంస్థా, సమవాయో వా వివాదపదానామ్ అన్యతమం వా రోషస్థానమ్. రోషనిమిత్తో ఘాతః.

3. స్వయమాదిష్టపురుషైర్వా చోరైరర్థనిమిత్తం సాదృశ్యాదన్యవైరిభిర్వా హతస్య ఘాతమాసన్నేభ్యః పరీక్షేత. యేనాహూతః సహస్థితః ప్రస్థితో హతభూమిమానీతో వా, త మనుయుఞ్జీత. యే చాస్య హతభూమావాసన్నచరాః తానేకైకశః పృచ్ఛేత్ - "కేనాయమిహానీతః, హతో వా; కః సశస్త్రః సంగూహమానః

ఉద్విగ్నో వా యుష్మాభిర్దృష్ట ఇతి, తే యథా బ్రూయుస్తథానుయుఞ్జీత.

వ్యా. 1. స్వయంగా ఉరిపోసికొని చనిపోయినవాడు అలా చేయడానికి కారణమైన తీవ్రమైన పీడనం ఏమిటో పరీక్షించాలి.

2. సాధారణంగా అందరికీ కూడా స్త్రీనిమిత్తమైన దోషమూ, ఆస్తులకు సంబంధించిన తగాదాలు, చేసే వృత్తుల విషయంలో పోటీ, శత్రువుమీద ద్వేషం, లేదా పణ్యస్థానాలలో (మార్కెట్లలో కలవడం) (కలిసి వ్యాపారం పెట్టడం) - ఇవి వివాదాలు రావడానికి కారణా లవుతుంటాయి. కోపం కలగడానికి హేతువులుగా ఉంటాయి. ఆ రోషంవల్ల చంపడం జరుగుతుంది.

3. స్వయంగా చంపినా, మరొకరిని పురిగొల్పి చంపించినా, దొంగలు ధనంకోసం చంపినా, ఇతరుల శత్రువులు పోలికను బట్టి పొరబాటున చంపదలచినవానిని కాక మరొకనిని చంపినా, ఆ హత్యను గూర్చి దగ్గర ఉన్నవారినుండి పరీక్షించాలి. చంపబడినవాడు ఎవనిచేత పిలవబడ్డాడు, ఎవనితో కూడా ఉన్నాడు, ఎవనితో కలిసి వెళ్లాడు, ఎవనిచేత చంపినస్థానానికి తీసికొని రాబడ్డాడు అనే విషయం ఆ దగ్గరవాళ్లని ప్రశ్నించాలి. వానిని చంపిన స్థానంలో ఎవళ్లు ఆ చంపబడినవాని దగ్గర ఉన్నారో వాళ్లని ఒక్కొక్కనిని వేరు వేరుగా పిలిచి - "ఇతనిని ఇక్కడికి ఎవడు తీసికొనివచ్చాడు, ఎవడు చంపాడు, ఎవడు ఆయుధం చేతిలో పట్టుకొని దాగుతూ దాగుతూ, కంగారుపడుతూ మీకు కనబడ్డాడు?" అని అడగాలి. వాళ్లు చెప్పినదాని ప్రకారం సోదా చెయ్యాలి.

శ్లో. అనాథస్య శరీరస్థముపభోగం పరిచ్ఛదమ్,
వస్త్రం వేషం విభూషాం వా దృష్ట్వా తద్వ్యవహారిణః.
అనుయుఞ్జీత సంయోగం నివాసం వాసకారణమ్,
కర్మ చ వ్యవహారం చ తతో మార్గణమాచరేత్.

వ్యా. 1. నాథుడు లేని మృతశరీరంమీద ఉన్న మాలలు మొదలైన ఉపభోగాన్ని, గొడుగు చెప్పులు మొదలైన పరిచ్ఛదాన్ని, వస్త్రాన్ని, వేషాన్ని, అలంకారాలను చూచి ఆ వస్తువులతో వ్యవహరించేవాళ్లను (అలాంటివస్తువులు అమ్మేవాళ్లను) మరణించినవానితో వాళ్ల కున్న సంబంధాన్ని, అతని నివాసాన్ని, అక్కడ నివసించడానికి కారణాన్నీ, అతడు చేసే పనిని, ఇచ్చి పుచ్చుకోవడం మొదలైన వ్యవహారాన్నీ గూర్చి ప్రశ్నించాలి. తరవాత అన్వేషణం ప్రారంభించాలి.

శ్లో. రజ్జుశస్త్రవిషైర్వాపి కామక్రోధవశేన యః,
ఘాతయేత్ స్వయమాత్మానం స్త్రీ వా పాపేన మోహితా.
రజ్జునా రాజమార్గే తాం చణ్డాలేనాపకర్షయేత్,
న శ్మశానవిధిస్తేషాం న సమ్బన్ధిక్రియాస్తథా.

వ్యా. ఏ వ్యక్తి (స్త్రీ గాని పురుషుడు కాని) కామానికీ, క్రోధానికీ వశం అయిపోవడంచేత, మహాపాపం ఏదో చేయడంచేత, ఉరిత్రాడు, ఆయుధం, విషం ఉపయోగించి ఆత్మహత్య చేసుకుంటాడో (చేసుకుంటుందో) ఆ వ్యక్తిని త్రాడు కట్టి రాజమార్గంమీదుగా ఈడ్పించాలి.

అలాంటివాళ్లకి శ్మశానంలో దహనం చేయకూడదు. బంధువు లెవరూ ప్రేతకార్యాలు చేయకూడదు.

శ్లో. బన్ధుస్తేషాం తు యః కుర్యాత్ ప్రేతకార్యక్రియావిధిమ్,
తద్గతిం స చరేత్పశ్చాత్ స్వజనాద్వా ప్రముచ్యతే.

వ్యా. వాళ్లకి ప్రేతకార్యాలు చేసే బంధువు కూడా అదే గతిని పొందాలి. లేదా వానిని ఇతర బంధువులు వెలివెయ్యాలి.

శ్లో. సంవత్సరేణ పతతి పతితేన సమాచరన్,
యాజనాధ్యాపనాద్యౌనాత్ తైశ్చాన్యోఽపి సమాచరన్.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే కణ్టకశోధనే చతుర్థాధికరణే సప్తమోఽధ్యాయః
ఆశుమృతకపరీక్షా, ఆదితశ్చతురశీతితమః.

వ్యా. పతితునితో యాజనం (యజ్ఞం చేయించడం) అధ్యాపనం, వివాహసంబంధం మొదలైన సంబంధాలు పెట్టుకొన్నవాడు, ఒక సంవత్సరంపాటు సంబంధం పెట్టుకొన్నవాడు పతితుడౌతాడు. అలాంటివాళ్లతో (పతితునితో సంబంధం పెట్టుకొని పతితుడైనవానితో) సంబంధం పెట్టుకొన్నవాడు కూడ పతితు డౌతాడు.

"బాలానందిని" అనే కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో కంటకశోధనం అనే నాల్గవ అధికరణంలో ఆశుమృతకపరీక్ష అనే ఏడవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి ఎనభైనాల్గవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ అష్టమో౽ధ్యాయః

త్ర్యశీతితమం ప్రకరణమ్ - వాక్యకర్మానుయోగః

(ప్రశ్నించడంద్వారా, పీడించడంద్వారా పరీక్షించడం - **Investigation through interrogation and torture)**

మూ. 1. ముషితసంనిధౌ బాహ్యానామాభ్యన్తరాణాం చ సాక్షిణామభిశస్తస్య దేశజాతిగోత్రనామకర్మసారసహాయనివాసాననుయుఞ్జీత. తాంశ్చాపదేశైః ప్రతిసమానయేత్. తతః పూర్వస్యాహ్నః ప్రచారం రాత్రౌ నివాసం చ అగ్రహణాదితి అనుయుఞ్జీత; తస్యాపసారప్రతిసంధానే శుద్ధః స్యాత్. అన్యథా కర్మప్రాప్తః.

2. త్రిరాత్రాదూర్ధ్వమ్ అగ్రాహ్యః శఙ్కితకః, పృచ్ఛాభావాదన్యత్రోపకరణదర్శనాత్.

3. అచోరం చోరఇత్యభివ్యాహరతః చోరసమో దణ్డః, చోరం ప్రచ్ఛాదయతశ్చ.

వ్యా. 1. ఎవని సొత్తు హరించబడినదో వాని దగ్గర (ఎదుట) కంటకశోధనాధికారి నిందితుని దేశం, జాతి, గోత్రం (కుటుంబం) పేరు, వృత్తి, బలం, సహాయులు, నివాసం - ఈ విషయాలను గూర్చి బైటసాక్షులను, అంతరసాక్షులనూ ప్రశ్నించాలి. వాళ్లు చెప్పిన దేశాదులను ఉపపత్తులచేత (గ.శా.) ఇతరులు చెప్పిన వాటితో (కాంగ్లే) సరి చూచుకోవాలి. తరవాత ఆ పట్టుబడినవాడు వెనుకటి రోజున ఎక్కడ తిరిగాడో, పట్టుబడేవరకు రాత్రి ఎక్కడ ఉన్నాడో అడిగి తెలుసుకోవాలి. అతడు అపరాధం నుంచి విముక్తు డవడానికి తగిన ప్రమాణాలు ఉంటే అతడు శుద్ధు డని నిశ్చయించాలి.

2. అపరాధిగా శంకించబడినవానిని మూడు రోజుల తరవాత నిగ్రహించ కూడదు. ఎందువల్ల ననగా ప్రశ్నించడానికి వీలుండదు. అయితే దొంగతనం చేసిన సాధనాలు వానిదగ్గర ఉంటే మాత్రం నిగ్రహించవచ్చును.

3. దొంగ కానివానిని దొంగ అన్నవానికి దొంగ కిచ్చే శిక్ష విధించాలి. దొంగను దాచినవానికి కూడ అదే శిక్ష.

మూ. 1. చోరేణాభిశస్తో వైరద్వేషాభ్యామపదిష్టకః శుద్ధః స్యాత్. శుద్ధం పరివాసయతః పూర్వః సాహసదణ్డః.

2. శఙ్కానిష్పన్నమ్, ఉపకరణమన్త్రిసహాయరూపవైయాపృత్యకరాన్ నిష్పాదయేత్. కర్మణశ్చ ప్రవేశాదానాంశవిభాగైః ప్రతిసమానయేత్.

3. ఏతేషాం కారణానామ్ అనభిసంధానే విప్రలపన్తమ్ అచోరం విద్యాత్. దృశ్యతే హ్యచోరోఽపి చోరమార్గే యదృచ్ఛయా సన్నిపాతే చోరవేషశస్త్రభాణ్డసామాన్యేన గృహ్యమాణః, చోరభాణ్డస్యోపవాసేన వా, యథా హి మాణ్డవ్యః కర్మక్లేశభయాదచోరః "చోరోఽస్మి" ఇతి బ్రువాణః.

4. తస్మాత్ సమాప్తకరణం నియమయేత్.

5. మన్దాపరాధం, బాలం, వృద్ధం, వ్యాధితమ్, ఉన్మత్తం, క్షుత్పిపాసాధ్వక్లాన్తమ్, అత్యాశితమ్, ఆమకాశితం, దుర్బలం వా న కర్మ కారయేత్.

వ్యా. 1. ఒక దొంగచేత దొంగ అని నిందితుడైనవాడు, కేవలం వైరద్వేషాలచేతనే అలా నిందించబడుతున్నాడు అని తెలిసిన తరవాత వానిని విడిచివేయాలి. నిరపరాధిని నిర్బంధంలో ఉంచిన ప్రదేష్టకు పూర్వసాహసదండం విధించాలి.

2. శంకించి బంధించి వాని నుంచి ఆతడు ఉపయోగించిన సాధనాలు, వాని సలహాదారులు, సహాయకులు, హరించిన ద్రవ్యం, వాని తరఫున పని చేసినవాళ్లు వీళ్లను గూర్చిన సమాచారం రాబట్టాలి. లోపల ఎవరు ప్రవేశించారు, ఎంత ద్రవ్యం హరించారు, ఎంతెంత వాటాలు పంచుకొన్నారు అనే విషయాల్ని సరి పోల్చి చూచుకొని దొంగతనాన్ని గూర్చి నిర్ణయించాలి.

3. ఈ కారణా లన్నీ (చోరత్వాన్ని ధ్రువపరిచే అంశాలన్నీ) సరిగా కుదరకపోతే పట్టుబడ్డవాడు అసంబద్ధంగా మాటలాడుతున్నా కూడ అతడు చోరుడు కాడని నిర్ణయించాలి. ఎందు చేత ననగా యాదృచ్ఛికంగా చోరుడు వెళ్లిన దారిలో వెడుతుండే చోరుడు కానివానిని కూడ చోరుని వేషం వంటి వేషం, ఆయుధాలు, ద్రవ్యం ఉండడంచేత గాని లేదా దొంగిలించబడిన ద్రవ్యం వాని ప్రక్కన ఉండడంచేత గాని పట్టుకొనడం కనబడుతుంది కదా? ఉదాహరణకి రాజభటులు పీడిస్తారేమో అనే భయంచేత మాండవ్యు డనే మహర్షి తాను దొంగ కాకపోయినా "నేను దొంగను" అని పలికినాడు. (అప్పుడు అతనికి చోరులకు విధించే శూలంమీద గ్రుచ్చడం అనే శిక్ష విధించి నట్లు మహాభారతకథ.)

4. అందువల్ల అన్ని విధాల పరీక్షలు పూర్తి అయినవానినే బంధింపచేయ్యాలి.

5. చాల చిన్న అపరాధం చేసినవానిని, బాలుని, వృద్ధుని, రోగగ్రస్తుణ్ణి, మద్యపానమత్తుణ్ణి, పిచ్చివానిని, ఆకలిదప్పికలతో, దూరప్రయాణంచేత అలసినవానిని, ఎక్కువగా తిని ఉన్నవానిని, తిన్నది జీర్ణంకానివానిని, దుర్బలుణ్ణీ శారీరకదండం ఇచ్చి పీడించగూడదు.

మూ. 1. తుల్యశీలపుంశ్చలీప్రావాదికకథావకాశభోజనదాతృభిరప సర్పయేత్. ఏవమ్ అతిసందధ్యాత్. యథా వా నిక్షేపాపహారే వ్యాఖ్యాతమ్.

2. ఆత్తదోషం కర్మ కారయేత్, నత్వేవ స్త్రియం గర్భిణీం సూతికాం వా మాసావరప్రజాతామ్, స్త్రియాస్త్వర్థకర్మ; వాక్యానుయోగో వా.

3. బ్రాహ్మణస్య సత్రిపరిగ్రహః శ్రుతవతస్తపస్వినశ్చ. తస్యాతిక్రమే ఉత్తమో దణ్డః కర్తుః కారయితుశ్చ కర్మణా వ్యాపాదనేన చ.

4. వ్యావహారికం కర్మచతుష్కం - షడ్ దణ్డాః, సప్త కశాః, ద్వావుపరినిబన్ధౌ, ఉదకనాలికా చ.

వ్యా. 1. సమానమైన స్వభావం కలవాళ్లని, జారిణీస్త్రీలను ప్రావాదికులను (మాటలు బాగా మాట్లాడేవాళ్లను), కథలు చెప్పేవాళ్లను, నివాసం ఇచ్చేవాళ్లను, భోజనం పెట్టేవాళ్లను, గూఢ చారులనుగా ప్రయోగించి దొంగలను పట్టాలి. ఈ విధంగా దొంగలను మోసగించాలి. లేదా నిక్షేపాపహారంలో చెప్పిన విధానాలు అవలంబించి దొంగలను పట్టాలి.

2. అపరాధిగా నిశ్చయించడానికి వీలున్న దొంగచేత (నిజం రాబట్టడానికి) కఠినమైన పనులు చేయించాలి. గర్భిణీస్త్రీచేత, పురుడు వచ్చి నెలపూర్తి కాని స్త్రీచేత చేయించకూడదు. స్త్రీచేత పురుషుడు చేసే పనిలో సగం పని చేయించాలి. లేదా స్త్రీచేత పనిచేయించకుండా కేవలం ప్రశ్నించి నిజం రాబట్టాలి.

3. విద్యావంతుడైన బ్రాహ్మణుని విషయంలోను తపఃశాలియైన బ్రాహ్మణుని విషయంలోను అపరాధం చేశాడా లేదా అని సందేహం వచ్చినప్పుడు కేవలం గూఢచారుల ప్రయోగం మాత్రమే చెయ్యాలి. శరీరపీడాదుల (Torture) చేత నిజం రాబట్టడానికి ప్రయత్నించ కూడదు. ఈ నియమాల్ని అతిక్రమిస్తే అతిక్రమించినవానికి, అతిక్రమింపచేసినవానికీ కూడ ఉత్తమసాహస దండం, శరీరపీడాకర మైన కర్మచేత ఆతనిని చంపినా ఇదే దండం.

4. మామూలుగా అలవాటులో ఉన్న పీడనవిధానాలు (methods of torture) నాలు గున్నాయి. కఱ్ఱతో ఆరు దెబ్బలు కొట్టడం, ఏడు కొరడా దెబ్బలు కొట్టడం, రెండు చేతులూ వెనకకి కట్టి వాటిని మళ్లీ మెడకి కట్టడం, ముక్కులో గొట్టంతో ఉప్పు కలిపిన నీళ్లు పోయడం.

మూ. 1. పరం పాపకర్మణాం నవవేత్రలతాద్వాదశకమ్, ద్వావూరువేష్టౌ, వింశతిర్నక్తమాలలతాః, ద్వాత్రింశత్ తలాః, ద్వౌ వృశ్చికబన్ధౌ, ఉల్లమ్బనే చ ద్వే, సూచీహస్తస్య, యవాగూపీతస్య ఏకపర్వదహనమఙ్గుల్యాః, స్నేహపీతస్య ప్రతాపనమేకమహః, శిశిరరాత్రౌ బల్బజాగ్రశయ్యా, చేత్యష్టాదశకం కర్మ.

2. తస్యోపకరణం ప్రమాణం, ప్రహరణం, ప్రధారణమ్, అవధారణం చ ఖరపట్టాదాగమయేత్.

3. దివసాన్తరమేకైకం కర్మ కారయేత్.

4. పూర్వకృతాపదానం, ప్రతిజ్ఞాయాపహరన్తమ్, ఏకదేశదృష్టద్రవ్యమ్, కర్మణా రూపేణ వా గృహీతమ్, రాజకోశమవస్తృణన్తం, కర్మవధ్యం వా రాజవచనాత్ సమస్తం వ్యస్తమభ్యస్తం వా కర్మ కారయేత్.

వ్యా. 1. పాపకర్మలు చేసినవాళ్ల కైతే కొత్త పేపబెత్తంతో పన్నెండు దెబ్బలు, రెండు త్రాళ్లచేత కాళ్లు బిగించి ఆ కాళ్లతో శిరస్సును కూడా కలిపి బిగించడం అనే రెండు రకాల ఊరువేష్టనాలు, నక్తమాల తీగతో ఇరవై దెబ్బలు, ముప్పై రెండు చెంప దెబ్బలు, రెండు చేతులు, రెండు పాదాలు కలిపి వెనక్కి విరిచి కట్టడం అనే రెండు వృశ్చికబంధాలు, రెండు చేతులు కట్టి మనిషిని పైకి వ్రేల్లాడదీయడం, రెండు పాదాలూ కట్టి పైకి వ్రేల్లాడదీయడం అనే రెండు ఉల్లంబనాలు, చేతి గోళ్ల మొదట్లో సూదితో గుచ్చడం, ఎక్కువగా గంజి త్రాగించడం, వేలి ఒక కణుపు కాల్చడం, బాగా చమురు తాగించి నిప్పు దగ్గర గాని ఒక రోజు ఎండలో గాని కూర్చోపెట్టడం, శిశిరరాత్రియందు బల్బజం అనే గడ్డి కొనలమీద పడుకో పెట్టడం అనేవి పైన చెప్పిన నాలుగు కలపగా, పద్దెనిమిది విధాలైన కర్మలు (పీడనవిధానాలు).

2. ఈ పీడనాలకి ఉపయోగించే త్రాళ్లు మొదలైన సాధనాలను, వాటి ప్రమాణాలను (కొలతలను), బెత్తం మొదలైన కొట్టే సాధనాలను, మనిషిని నిలబెట్టే

విధానాన్ని, శరీరానికి అనుగుణమైన దండం నిర్ణయించడాన్ని ఖరపట్టం అనే గ్రంథం నుంచి గ్రహించాలి.

3. ఒక్కొక్క కర్మ రోజు విడిచి రోజు చేయించాలి.

4. పూర్వం చౌర్యం చేసి ఉన్నవానిని, చేశానని అంగీకరించి తరవాత చేయలేదని బొంకేవానిని (కాంగ్లే), దొంగతనం చేస్తానని చెప్పి చేసేవానిని, కొంత దొంగ సొత్తు దగ్గర ఉన్నవానిని, చౌర్యం చేస్తున్నప్పుడు గాని, వస్తువుతో కాని పట్టుబడ్డవానిని, రాజకోశాన్ని (రాజు సొమ్మును) కప్పిపుచ్చుతున్న అధికారిని, రాజాజ్ఞ ప్రకారం పీడించి చంపదగినవానిని. వీళ్లందరినీ ఒక చోట కలిపి గాని, వేరువేరుగా గాని, మాటిమాటికీ కాని పీడించాలి.

మూ. 1. సర్వాపరాధేషు అపీడనీయో బ్రాహ్మణః. తస్యాభిశస్తాఙ్కో లలాటే స్యాత్ వ్యవహారపతనాయ. స్తేయే శ్వా, మనుష్యవధే కబన్ధః, గురుతల్పే భగమ్, సురాపానే మద్యధ్వజః.

2. శ్లో. బ్రాహ్మణం పాపకర్మాణముద్ఘుష్యాఙ్కకృతవ్రణమ్,
కుర్యాన్నిర్విషయం రాజా వాసయేదాకరేషు వా.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే కణ్టకశోధనే చతుర్థాధికరణే అష్టమోఽధ్యాయః
వాక్యకర్మానుయోగః, ఆదితః పఞ్చాశీతితమః.

వ్యా. 1. ఎలాంటి అపరాధం చేసినా బ్రాహ్మణుణ్ణి పైన చెప్పిన విధంగా పీడించకూడదు. అపరాధం లేదా పాపం చేసిన బ్రాహ్మణునితో ఇతరు లెవరూ ఎలాంటి వ్యవహారమూ పెట్టుకొనకుండా ఉండడంకోసం ఆతని నుదుటిమీద కాల్చిన లోహంతో అపరాధసూచకాలైన ముద్రలు వెయ్యాలి. దొంగతనం చేస్తే కుక్కగుర్తు, మనిషిని చంపితే మనిషి మొండెం ముద్ర, గురుభార్యాగమనం చేస్తే భగం గుర్తు, సురాపానం చేస్తే మద్యగృహంమీద ఉండే జండా గుర్తు వెయ్యాలి.

2. పాపం చేసిన బ్రాహ్మణునికి ఈ విధంగా ముద్రలు వేసి, ఈ పాపం చేశాడు అని చాటించి, రాజు దేశంనుంచి బహిష్కరించాలి. లేదా గనులలో పని చేయించాలి.

పై పేరా, ఈ శ్లోకం కూడా ప్రక్షిప్తాలై ఉంటాయి. ఆ యా పాపాలకి ఆ గుర్తులు వెయ్యాలనేది అన్ని వర్ణాలవాళ్లకి చెప్పబడింది. ఈ ప్రకరణం దొంగలను గూర్చి చెప్పబడింది కదా. అందుచేత మనుస్మృత్యాదులనుండి తీసికొని వచ్చి ఎవరో ఇక్కడ చేర్చి ఉంటారు అని మేయర్ అనే ఆంగ్లపండితుని అభిప్రాయమని కాంగ్లే.

'బాలానందిని' అనే కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో కంటకశోధనం అనే నాల్గవ అధికరణంలో వాక్యకర్మానుయోగం అనే ఎనిమిదవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి ఎనభై నాల్గవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ నవమోఽధ్యాయః

చతురశీతితమం ప్రకరణమ్ - సర్వాధికరణరక్షణమ్

(వివిధశాఖలకు సంబంధించిన అధికారులనుండి ప్రజలను రక్షించడం Keeping a watch over officers of all departments)

మూ. 1. సమాహర్తృప్రదేష్టారః పూర్వమ్ అధ్యక్షాణామ్ అధ్యక్షపురుషాణాం చ నియమనం కుర్యుః.

2. ఖనిసారకర్మాన్తేభ్యః సారం రత్నం వా అపహరతః శుద్ధవధః.

3. ఫల్గుద్రవ్యకర్మాన్తేభ్యః ఫల్గుద్రవ్యమ్ ఉపస్కరం వా పూర్వః సాహసదణ్డః.

4. పణ్యభూమిభ్యో వా రాజపణ్యం మాషమూల్యాదూర్ధ్వమ్ ఆపాదమూల్యాదిత్యపహరతః ద్వాదశపణో దణ్డః. ఆద్విపాదమూల్యాదితి చతుర్వింశతిపణః. ఆత్రిపాదమూల్యాదితి షట్త్రింశత్పణః. ఆపణమూల్యాదిత్యష్టచత్వారింశత్పణః. ఆద్విపణమూల్యాదితి పూర్వః సాహసదణ్డః. ఆచతుష్పణమూల్యాదితి మధ్యమః. ఆ అష్టపణమూల్యాదితి మధ్యమః. ఆదశపణమూల్యాదితి వధః.

వ్యా. 1. సమాహర్తలు (administrators) ప్రదేష్టలు (magistrates) ముందుగా ఆ యా శాఖల అధ్యక్షులను, వాళ్ల క్రింద పని చేసేవాళ్లను అదుపులో ఉంచాలి.

2. గనులనుంచి, శ్రేష్ఠమైన వస్తువులను తయారుచేసే కర్మాగారాలనుంచీ శ్రేష్ఠమైన వస్తువును గాని,రత్నం గాని అపహరించినవానికి (అధికారికి) శుద్ధమైన (శరీరపీడనం లేని) వధ దండం.

3. చిన్న వస్తువుల కార్యాగారాలనుండి చిన్న వస్తువును గాని, సాధనం గాని అపహరించిన వానికి పూర్వసాహసదండం.

4. రాజుకు సంబంధించిన పణ్యాల(ద్రవ్యాల) ఉత్పత్తి చేసే ప్రదేశాలనుండి ఒక మాషం ఖరీదుకంటె పైన పణంలో నాల్గవ వంతు (నాలుగు మాషాలు) వరకు ఖరీదు గల వస్తువును అపహరించినవానికి పన్నెండు పణాల దండం. అర్ధపణం వరకు ఖరీదు గల వస్తువును హరించినవానికి ఇరవైనాలుగు పణాల దండం. ముప్పావుపణం వరకు ఖరీదు గల వస్తువును హరించినవానికి ముప్పైఆరు పణాల దండం. పణం ఖరీదు గల దానిని హరించినవానికి నలభై పణాల దండం. రెండు పణాలవరకు ఖరీదు ఉన్నదానిని హరించినవానికి పూర్వసాహసదండం. నాలుగు పణాల వరకు ఖరీదు ఉన్నదానిని హరించినవానికి మధ్యమసాహసదండం. ఎనిమిది పణాలవరకు ఖరీదు ఉన్నదానిని హరించినవానికి ఉత్తమసాహసదండం. పది పణాలవరకు ఖరీదు ఉన్నదానిని హరించినవానికి దండం వధ.

మూ. 1. కోష్ఠపణ్యకుప్యాయుధాగారేభ్యః కుప్యభాణ్డోపస్కరాపహారేషు అర్ధమూల్యేష్వేత ఏవ దణ్డాః.

2. కోశభాణ్డాగారాక్షశాలాభ్యః చతుర్భాగమూల్యేష్వేత ఏవ ద్విగుణాః దణ్డాః.

3. చోరాణామభిప్రధర్షణే చిత్రో ఘాతః. ఇతి రాజపరిగ్రహేషు వ్యాఖ్యాతమ్.

వ్యా. 1. కోష్ఠాగారంనుంచి (గోడౌన్లు) పణ్యాగారాలనుంచి (అమ్మే సరుకు నిలవ ఉంచే స్థానం), కుప్యాగారంనుంచి (అడవులనుంచి లభించే సరుకులు నిలవ చేసే స్థానం), ఆయుధాగారాలనుంచి కుప్యాన్ని, భాండాన్ని (సరుకును) సాధనాలని అపహరించిన రాజపురుషునికి ఆ వస్తుమూల్యం పైన చెప్పిన మూల్యాలలో సగం ఉంటే కూడ పైన చెప్పిన దండాలు విధించాలి. అనగా అర్ధమాషమూల్యంనుంచి రెండు మాషాల మూల్యం వరకు పన్నెండు పణాల దండం ఇత్యాదివిధంగా దండం విధించాలి.

2. కోశం (రాజధనాగారం) భాణ్డాగారం (వస్తువులు నిలవచేసే స్థానాలు) అక్షశాల(బంగారం పనిచేసే స్థానం) వీటినుంచి అపహరించిన వస్తువుల మూల్యం పైన చెప్పిన మూల్యాలలో నాల్గవ వంతు ఉన్నా (కాకణి మొదలు మాషం వరకు మూల్యం ఉన్నవాటికి ఇత్యాది రీతులలో) అవే దండాలు రెట్టింపు విధించాలి.

3. కోష్ఠాగారాదులు బ్రద్దలుకొట్టి లోనికి ప్రవేశించిన చోరులకు చిత్రవధ దండం. ఇంత వరకు చెప్పినవి రాజద్రవ్యాన్ని గూర్చిన దండాలు.

మూ. 1. బాహ్యేషు తు ప్రచ్ఛన్నమహని క్షేత్రఖలవేశ్మాపణేభ్యః కుప్య భాణ్డముపస్కరం వా మాషమూల్యాదూర్ధ్వమ్ ఆ పాదమూల్యాదిత్యపహరతః త్రిపణో దణ్డః. గోమయప్రదేహేన వా ప్రలిప్య అవఘోషణమ్. ఆద్విపాద మూల్యాదితి షట్పణః, గోమయభస్మనా వా ప్రలిప్య అవఘోషణమ్. ఆత్రిపాద మూల్యాదితి నవపణః, గోమయభస్మనా వా ప్రలిప్య అవఘోషణం శరావ మేఖలయా వా. ఆపణమూల్యాదితి ద్వాదశపణః, ముణ్డనం ప్రవ్రాజనం వా. ఆ ద్విపణమూలాదితి చతుర్వింశతిపణః, ముణ్డస్యేష్టకాశకలేన ప్రవ్రాజనం వా. ఆచతుష్పణమూల్యాదితి షట్త్రింశత్పణః.ఆపఞ్చపణమూల్యాదితి అష్ట చత్వారింశత్పణః. ఆదశపణమూల్యాదితి పూర్వః సాహసదణ్డః. ఆవింశతి పణమూల్యాదితి ద్విశతః. ఆత్రింశత్పణమూల్యాదితి పఞ్చశతః. ఆచత్వారిం శత్పణమూల్యాదితి సాహస్రః. ఆపఞ్చాశత్పణమూల్యాదితి వధః.

వ్యా. రాజద్రవ్యం కాని (ఇతరుల)ద్రవ్యాలను రాజపురుషులు అపహరించినప్పుడు దండవిధానం ఎట్లనగా - పగలు పొలాలనుంచి, కళ్లాలనుంచి, ఇళ్లనుండి, ఆపణాలనుంచి కుప్యాన్ని గాని, ఇతరమైన సరుకును గాని, సాధనసామగ్రిని గాని రహస్యంగా మాషం ఖరీదుకు పైన పావుపణం వరకు ఖరీదుగల వస్తువును అపహరించిన అధికారికి మూడు పణాల దండం. లేదా ఒంటి నిండా పేడ పూసి వీధుల్లో ఊరేగిస్తూ వాని అపరాధాన్ని గూర్చి చాటాలి. అర్ధపణం ఖరీదువరకూ ఉంటే ఆరు పణాల దండం; లేదా గోమయం బూడిదా కలిపి శరీరం అంతా రాసి చాటాలి. ముప్పావుపణం వరకు తొమ్మిది పణాల దండం, లేదా గోమయంలో బూడిద కలిపి ఒళ్లంతా పూసి, మట్టిమూకుడు బ్రద్దలు కొట్టి తీసిన దాని గుండ్రని అంచును మెడలో వేసి ఊరేగిస్తూ చాటింపు వేయించాలి. పణం వరకు మూల్యం ఉంటే పన్నెండు పణాల దండం; లేదా శిరోముండనం చేయించి దేశంనుంచి వెడలగొట్టాలి. రెండుపణాల మూల్యంవరకు ఇరవైనాలుగు పణాల దండం: లేదా శిరోముండనం చేయించి, ఇటుక బంతులతో కొడుతూ దేశంనుండి బహిష్కరించాలి. నాలుగు పణాల వరకు మూల్యం ఉన్నదానిని హరిస్తే ముప్పైఆరు పణాల దండం. ఐదు పణాల వరకు మూల్యం ఉంటే నలభై ఎనిమిది పణాల దండం. పది పణాల వరకు మూల్యం ఉంటే పూర్వసాహసదండం. ఇరవై పణాల వరకు మూల్యం ఉంటే రెండు వందల పణాల దండం. ముప్పైపణాల

వరకు మూల్యం ఉంటే ఐదు వందల పణాల దండం. నలభై పణాల వరకు మూల్యం ఉంటే వెయ్యి పణాల దండం. యాభై పణాల వరకు మూల్యం ఉంటే మరణదండం.

మూ. 1. ప్రసహ్య దివా రాత్రౌ వా అన్తర్యామిక మపహరతః అర్ధమూల్యేష్వేత ఏవ ద్విగుణా దణ్డాః. ప్రసహ్య దివా రాత్రౌ వా సశస్త్రస్య అపహరతః చతుర్భాగమూల్యేషు ఏత ఏవ దణ్డాః.

2. కుటుమ్బికాధ్యక్షముఖ్యస్వామినాం కూటశాసనముద్రాకర్మసు పూర్వమధ్యమోత్తమవధా దణ్డాః. యథాపరాధం వా.

3. ధర్మస్థశ్చేత్ వివదమానం పురుషం తర్జయతి, భర్త్సయతి, అపసారయతి, అభిగ్రసతే వా పూర్వమస్మై సాహసదణ్డం కుర్యాత్ వాక్పారుష్యే ద్విగుణమ్.

వ్యా. 1. పగలు గాని రాత్రి గాని ఎవరూ రాకూడని స్థానంలో రక్షించబడుతున్న వస్తువును బలాత్కారంగా హరించినవానికి దాని మూల్యం పైన చెప్పిన మూల్యాల కంటె సగం ఉన్నా కూడ చెప్పిన దండాలకి రెట్టింపు దండాలు విధించాలి. పగలు గాని, రాత్రి గాని ఆ విధమైన వస్తువులను ఆయుధాలు ధరించి వచ్చి, అపహరించినవానికి వాటి ఖరీదులు పైన చెప్పినవాటిలో నాల్గవవంతైనా పైన చెప్పిన దండాలు రెట్టింపు విధించాలి.

2. కుటుంబికులకు, అధ్యక్షులకు (సూపరింటెండెంట్సు) ప్రధానాధికారులకు, రాజుకు సంబంధించిన కూటశాసనాలు (తప్పుడు కాగితాల), ముద్రలు (సీళ్లు) తయారుచేసిన వాళ్లకు వరసగా పూర్వసాహసదండం, మధ్యమసాహసదండం, ఉత్తమసాహసదండం, మరణదండం విధించాలి (కాంగ్లే). కూటశాసనాలు (Forged documents), కూటముద్రలు తయారుచేసిన కుటుంబికులకు, ఆ యా శాఖాధ్యక్షులకు, గ్రామముఖ్యులకు, సమాహర్తకు ఈ దండాలు విధించాలి అని గ.శా. లేదా అపరాధానుసారం దండం విధించాలి.

3. న్యాయాధికారి న్యాయాలయానికి ఏదైన అభియోగం తీసికొనివచ్చినవానిని, లేదా వాదిస్తున్నవానిని వేళ్లు చూపించడం మొదలైనవి చేసి జళిపించినా, మాటలతో భయపెట్టినా, బైటకు గెంటించినా, మాటలాడకుండా చేసినా వానికి పూర్వసాహసదండం విధించాలి. వాక్పారుష్యానికి రెట్టింపు దండం.

మూ. 1. పృచ్ఛ్యం న పృచ్ఛతి, పృష్ట్వా వా విసృజతి, శిక్షయతి, స్మారయతి, పూర్వం దదాతి వేతి మధ్యమమస్మై సాహసదణ్డం కుర్యాత్, దేయం, దేశం న పృచ్ఛతి, అదేయం దేశం పృచ్ఛతి, కార్యమదేశేన అతివాహయతి, ఛలేన అతిహరతి, కాలహరణేన శ్రాన్తమపవాహయతి, మార్గాపన్నం వాక్యముత్క్రమయతి, మతిసాహాయ్యం సాక్షిభ్యః దదాతి, తారితానుశిష్టం కార్యం పునరపి గృహ్ణాతి, ఉత్తమమస్మై సాహసదణ్డం కుర్యాత్. పునరపరాధే ద్విగుణమ్, స్థానాత్ వ్యవరోపణం చ.

2. లేఖకశ్చేదుక్తం న లిఖతి, అనుక్తం లిఖతి, దురుక్తముపలిఖతి, సూక్తముల్లిఖతి, అర్థోత్పత్తిం వా వికల్పయతీతి పూర్వమస్మై సాహసదణ్డం కుర్యాత్ యథాపరాధం వా.

వ్యా. 1. న్యాయాధికారి ప్రశ్నించవలసినవానిని ప్రశ్నించకపోయినా, ప్రశ్నించతగని వానిని ప్రశ్నించినా, ప్రశ్నించి అతడు చెప్పినదానిని వెంటనే కాదనినా, ఇలా చెప్పు అన్నట్లు నేర్పినా, జ్ఞాపకం చేసినా, చెప్పినదానిలో మిగిలిన భాగాన్ని తాను పూరించి చెప్పినా అలాంటి న్యాయాధికారికి పూర్వసాహసదండం విధించాలి. ఇవ్వవలసిన (అవసరమైన) దేశాన్ని (ప్రమాణాన్ని = evidence) అడగకపోయినా, అవసరం లేని ప్రమాణాన్ని గూర్చి అడిగినా ప్రమాణం (evidence) లేకుండానే కార్యం (పని) నడిపించినా, ఏదో వంక పెట్టి చూపిన ప్రమాణాన్ని కొట్టివేసినా, బాగా ఆలస్యం చేయడంచేత అలసిపోయిన కార్యార్థిని త్రిప్పి పంపివేసినా, సరియైన దారిలో నడుస్తూన్న మాటలను మారుదారి పట్టించినా, సాక్షులకు మతిసాహాయ్యం (ఆలోచనలలో సహాయం) చేసినా, పూర్తిచేసి తీర్పు కూడ చెప్పివేసిన వివాదాన్ని మళ్లీ విచారణకు చేపట్టినా, అలాంటి న్యాయాధికారికి ఉత్తమసాహసదండం విధించాలి. అలాంటి అపరాధమే మళ్లీ చేస్తే రెట్టింపు దండం విధించి ఉద్యోగం నుంచి తీసివెయ్యాలి.

2. లేఖకుడు (clerk) చెప్పినట్లు వ్రాయకపోయినా, చెప్పనిది వ్రాసినా, అస్పష్టంగా చెప్పినదానిని సరిగా చేసి వ్రాసినా, స్పష్టంగా చెప్పినదానిని అస్పష్టంగా వ్రాసినా, మారు అర్థం వచ్చే టట్లు వ్రాసినా వానికి పూర్వసాహసదండం విధించాలి. లేదా అపరాధాన్ని పట్టి దండం విధించాలి.

మూ. 1. ధర్మస్థః ప్రదేష్టా వా హైరణ్యమదణ్డ్యం క్షిపతి, క్షేపద్విగుణ

మస్మై దణ్డం కుర్యాత్. హీనాతిరిక్తాష్టగుణం వా. శారీరదణ్డం క్షిపతి. శారీరమేవ దణ్డం భజేత. నిష్క్రయద్విగుణం వా. యం వా భూతమర్థం నాశయతి అభూతమర్థం కరోతి తదష్టగుణం దణ్డం దద్యాత్.

2. ధర్మస్థీయే చారకే, బన్ధనాగారే వా శయ్యాసనభోజనోచ్చార సంచారరోధబన్ధనేషు త్రిగుణోత్తరా దణ్డాః కర్తుః కారయితుశ్చ.

3. చారకాదభియుక్తం ముఞ్చతో నిష్పాతయతో వా మధ్యమః సాహసదణ్డః అభియోగదానం చ. బన్ధనాగారాత్ సర్వస్వం వధశ్చ.

4. బన్ధనాగారాధ్యక్షస్య సంరుద్ధకమనాఖ్యాయ చారయతః చతుర్వింశతిపణో దణ్డః, కర్మ కారయతః ద్విగుణః. స్థానాన్యత్వం గమయతః అన్నపానం వా రున్ధతః షణ్ణవతిర్దణ్డః. పరిక్లేశయతః, ఉత్కోచయతో వా మధ్యమః సాహసదణ్డః ఘ్నతః సాహస్రః.

వ్యా. 1. ధర్మస్థుడు (న్యాయాధికారి) కాని, ప్రదేష్ట (మెజిస్ట్రేట్) గాని వేయకూడని జుర్మానా వేసిన ట్లయితే అలా వేసిన అధికారికి రెట్టింపు జుర్మానా వెయ్యాలి. వేయవలసిన జుర్మానాకంటె తక్కువ వేస్తే ఇంకా ఎంత విధించవలసి ఉన్నదో దానికి ఎనిమిది రెట్లు జుర్మానా ఆ అధికారికి విధించాలి. కొరడాదెబ్బల వంటి శరీరదండం ఇవ్వకూడనివానికి ఆ దండం ఇస్తే అలా ఇచ్చిన అధికారికి ఆ శరీరదండం విధించాలి. లేదా శరీరదండం అనుభవించడానికి బదులు ఎంత నిష్క్రయం (Redemption amount) వసూలుచేస్తారో దానికి రెట్టింపు ఆ అధికారి చెల్లించాలి. ఒకనికి న్యాయంగా రావలసిన సొమ్ము రాదని తీర్పు చెప్పినా, రాకూడని సొమ్ము వచ్చేటట్లు చేసినా ఆ సొమ్ముకు ఎనిమిది రెట్లు (ఆ అధికారి) జుర్మానాగా చెల్లించాలి.

2. ధర్మస్థుడు విధించిన చారకంలో (నిర్బంధం=lock up) గాని, బంధనాగారంలో గాని నిర్బంధించిన పురుషుణ్ణి శయనించకుండా, కూర్చుండకుండా, భోజనం చేయకుండా, మలమూత్రవిసర్జన చేయకుండా, కదలకుండా నిరోధించినా, బంధించినా, అలా చేసినవానికీ, చేయించినవానికీ ఒక్కొక్కదానికి మూడేసి పణాలు పెంచుతూ దండం విధించాలి. అనగా శయనించకుండా చేస్తే మూడు, కూర్చొనకుండా చేస్తే ఆరు ఇత్యాదివిధంగా దండం విధించాలి.

3. (చారకం అనగా న్యాయాధిపతిచేత విధించబడిన నిర్బంధం (Lock–up Judicial Custody). బంధనాగారం అనగా ప్రదేష్టచేత విధించబడిన నిర్బంధం (ఖైదు) అని గణపతిశాస్త్రి). అభియుక్తుణ్ణి చారకంనుంచి విడిచివేసినవానికైనా, విడిపించినవానికైనా

మధ్యమసాహసదండం. అభియుక్తుడు ఇవ్వవలసిన సొమ్ము కూడా ఈ విడిచినవాడు, లేదా విడిపించినవాడు ఇవ్వాలి. బంధనాగారంనుంచి విడిచిపెట్టినా, విడిపించినా సర్వస్వం హరించి మరణదండం విధించాలి.

4. న్యాయాధిపతికి గాని, ప్రదేష్టకు గాని తెలపకుండా ఖైదీని తిరగడానికి అనుమతించిన బంధనాగారాధ్యక్షునికి (Jail superintendent) ఇరవైనాలుగు పణాల దండం. వానిచేత పని చేయిస్తే రెట్టింపు దండం. మరొక చోటికి మార్చినా, అన్నపానాలు ఇవ్వకపోయినా తొంబైఆరు పణాల దండం, వానికి శరీరపీడ కలిగించినా, వానినుంచి లంచం తీసుకున్నా మధ్యమసాహసదండం. వానిని చంపితే వెయ్యి పణాలు దండం.

మూ. 1. పరిగృహీతాం దాసీమ్, ఆహితికాం వా సంరుద్ధికామధిచరతః పూర్వః సాహసదణ్డః. చోరడామరికభార్యాం మధ్యమః. సంరుద్ధికామ్ ఆర్యాముత్తమః. సంరుద్ధస్య వా తత్రైవ ఘాతః. తదేవాక్షణగృహీతాయామార్యా యాం విద్యాత్. దాస్యాం పూర్వః సాహసదణ్డః.

2. చారకమభిత్త్వా నిష్పాతయతో మధ్యమః. భిత్త్వా వధః. బన్ధనాగారాత్ సర్వస్వం వధశ్చ.

3. శ్లో. ఏవమర్థచరాన్ పూర్వం రాజా దణ్డేన శోధయేత్,
శోధయేయుశ్చ శుద్ధాస్తే పౌరజానపదాన్ దమైః.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే కణ్టకశోధనే చతుర్థాధికరణే నవమోఽధ్యాయః
సర్వాధికరణరక్షణమ్, ఆదితః షడశీతితమః.

వ్యా. 1. జైలులో ఉన్న, వివాహితయైన దాసీతో గాని, తాకట్టు పెట్టిన స్త్రీతో గాని వ్యభిచరించిన జైలరుకి పూర్వసాహసదండం. చోరుని భార్యతోను, దొమ్మీ చేసినవాని భార్యతోను వ్యభిచరిస్తే మధ్యమసాహసదండం. జైలులో ఉంచిన ఆర్యస్త్రీతో వ్యభిచరిస్తే ఉత్తమసాహసదండం. జైలులో శిక్ష అనుభవిస్తున్నవాడు అలాంటి పని చేస్తే అక్కడనే వానిని వధించాలి. నిషిద్ధమైన సమయంలో బంధించబడిన ఆర్యస్త్రీ విషయంలో వ్యభిచరించినా కూడ వధదండమే అని గ్రహించాలి. దాసి విషయంలో పూర్వ సాహసదండం.

2. చారకాన్ని భేదించకుండా బద్ధుణ్ణి బైటకు పంపినవానికి మధ్యమదండం. భేదించిపంపిన వానికి మరణదండం. బంధనాగారంనుండి విడిపించినవానికి సర్వస్వహరణము వధ కూడ దండం.

3. రాజు ఈ విధంగా తన దగ్గర పని చేసే అధికారుల్ని ముందుగా తగిన దండంచేత శోధించాలి. (సరిగా ప్రవర్తించేటట్లు) చెయ్యాలి. ఈ విధంగా శుద్ధులైన అధికారులు పౌరులను,జానపదులను దండాలు విధించి శోధింపచెయ్యాలి.

"బాలానందిని" అను కౌటిలీయార్థశాస్త్రంలో కంటకశోధనం అనే నాల్గవ అధికరణంలో సర్వాధికరణరక్షణం అనే నవమాధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి ఎనభైఆరవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ దశమోఽధ్యాయః

పఞ్చాశీతితమం ప్రకరణమ్. ఏకాఙ్గవధనిష్క్రయః

(ఒక అవయవం ఛేదించినందుకు నిష్క్రయం, దానికి బదులు జుర్మానా చెల్లించడం)

మూ. 1. తీర్థఘాతగ్రన్థిభేదోర్ధ్వకరణానాం ప్రథమేఽపరాధే సందంశచ్ఛేదనం చతుష్పఞ్చాశత్పణో వా దణ్డః. ద్వితీయే ఛేదనం పణస్య శత్యో వా దణ్డః. తృతీయే దక్షిణహస్తవధః చతుఃశతో వా దణ్డః. చతుర్థే యథాకామీ వధః.

2. పఞ్చవింశతిపణావరేషు కుక్కుటనకులమార్జారశ్వసూకరస్తేయేషు హింసాయాం వా చతుష్పఞ్చాశత్పణో దణ్డః, నాసాగ్రచ్ఛేదనం వా. చణ్డాలారణ్యచరాణామర్ధదణ్డాః.

3. పాశజాలకూటావపాతేషు బద్ధానాం మృగపశుపక్షివ్యాలమత్స్యానామాదానే తచ్చ తావచ్చ దణ్డః.

వ్యా. 1. పవిత్రక్షేత్రాలలో దొంగతనం చేసినవానికి, జేబుదొంగకు, ఊర్ధ్వకరునికి (ఇంటి కప్పుకు రంధ్రం చేసినవాడు - గ.శా. ఏ వస్తువైనా ఎత్తికొనిపోయినవాడు - కాంగ్లే) మొదటి అపరాధంలో బొటనవ్రేలు చూపుడు వ్రేలు ఛేదించడం, లేదా యాభైనాలుగు పణాల దండం. రెండవ అపరాధానికి పణాన్ని (ఐదు వ్రేళ్లను) ఛేదించడం లేదా నూరు పణాలు దండం; మూడవమారు అపరాధానికి కుడిచేయి తెగగొట్టడం లేదా నాలుగు

వందల పణాల దండం. నాల్గవమారు అపరాధానికి ఇష్టంవచ్చిన విధంగా వధ అనగా చిత్రవధ గాని, మామూలువధ గాని, దండం.

2. కోళ్లు, ముంగిసలు, పిల్లులు, కుక్కలు, పందులు - వీటిని హరించినవానికి, వీటిని హింసించినవానికీ వాటి ఖరీదు ఇరవైయైదు పణాలకు తక్కువ ఉన్నట్లయితే యాభైనాలుగు పణాల దండం. లేదా ముక్కు చివరి భాగం ఖండించడం దండం. చండాలులకు, అరణ్యంలో సంచరించేవాళ్లకూ సగం (ఇరవైయేడు పణాలు) దండం.

3. పాశాలచేత (ఉరిత్రాళ్లచేత), వలలచేత కూటావపాతాలచేత (పైకి చెత్తా చెదారం కప్పిన గోతులలో పడే టట్లు చేయడంచేత) బంధించబడిన లేళ్లను,పశువులను, పక్షులను, ఏనుగులను, చేపలను అపహరిస్తే వాటి మూల్యంతో పాటు దానితో సమానమైన ధనం కూడా దండం.

మూ. 1. మృగద్రవ్యవనాత్ మృగద్రవ్యాపహారే శత్యో దణ్డః. బిమ్బవిహారమృగపక్షిస్తేయే హింసాయాం వా ద్విగుణో దణ్డః.

2. కారుశిల్పికుశీలవతపస్వినాం క్షుద్రకద్రవ్యాపహారే శత్యో దణ్డః. స్థూలకద్రవ్యాపహారే ద్విశతః. కృషిద్రవ్యాపహారే చ.

3. దుర్గమకృతప్రవేశస్య ప్రవిశతః, ప్రాకారచ్ఛిద్రాద్వా నిక్షేపం గృహీత్వాపసరతః కన్ధరావధో ద్విశతో వా దణ్డః.

4. చక్రయుక్తాం నావం క్షుద్రపశుం వాపహరతః ఏకపాదవధః, త్రిశతో వా దణ్డః.

5. కూటకాకణ్యక్షారలాశలాకాహస్తవిషమకారిణః ఏకహస్తవధః, చతుఃశతో వా దణ్డః.

6. స్తేనపారదారికయోః సాచివ్యకర్మణి స్త్రియాః సంగృహీతాయాశ్చ కర్ణనాసాచ్ఛేదనం, పఞ్చశతో వా దణ్డః, పుంసో ద్విగుణః.

7. మహాపశుమేకం దాసం దాసీం వా అపహరతః, ప్రేతభాణ్డం వా విక్రీణానస్య ద్విపాదవధః, షట్ఛతో వా దణ్డః.

వ్యా. 1. లేళ్లను సంరక్షించే వనాలనుంచి లేళ్లను, చందనాదిద్రవ్యా లున్న వనాలనుంచి ఆ ద్రవ్యాలను అపహరిస్తే నూరు పణాల దండం. వినోదార్థం పెంచుతున్న లేళ్లను, పక్షులను అపహరించినా, హింసించినా రెండు వందల పణాల దండం.

2. చేతిపనివాళ్లు, శిల్పులు, కుశీలవులు, తాపసులు - వీళ్ల చిన్న చిన్న వస్తువులను అపహరిస్తే నూరు పణాల దండం. పెద్ద వస్తువులను అపహరిస్తే రెండు వందల పణాల దండం. వ్యవసాయం పనిముట్లను అపహరిస్తే కూడ రెండు వందల పణాల దండం.

3. అనుమతి లేకుండా దుర్గంలో ప్రవేశించినవానికి, దాచడానికి ఇచ్చిన నిక్షేపాన్ని తీసికొని ప్రాకారానికి రంధ్రంచేసి పారిపోతున్నవానికీ కంధరావధ (మణవలమీద ఉన్న నరాలను ఛేదించడం), లేదా రెండు వందల పణాల దండం.

4. బండిని, నావను లేదా చిన్న పశువును హరించినవానికి ఒక పాదం తెగగొట్టడం లేదా మూడు వందల పణాలు దండం.

5. జూదంలో ఉపయోగించడానికి నకిలీ కాకిణీలు, పాచికలు, అరలు, శలాకలు తయారుచేసినవానికి, ఆడేటప్పుడు హస్తలాఘవంచేత పందెం తారుమారు చేసినవానికి ఒక హస్తం ఛేదించాలి. లేదా నాలుగు వందల పణాలు దండం.

6. దొంగకి, పరభార్యాగమనం చేసినవానికీ సహాయం చేసిన స్త్రీకి, వ్యభిచారంలో పట్టుబడిన స్త్రీకి చెవులు, ముక్కు ఛేదించడం దండం, లేదా ఐదు వందల పణాల దండం. పురుషునికి రెట్టింపు దండం.

7. ఒక పెద్ద పశువును గాని, దాసుని గాని, దాసీని గాని అపహరించినవానికి, శవంమీద కప్పిన వస్త్రాదులను అమ్మినవానికి ఆరు వందల పణాల దండం.

మూ. 1. వర్ణోత్తమానాం, గురూణాం హస్తపాదలఙ్ఘనే, రాజయానవాహనాద్యారోహణే చ ఏకహస్తపాదవధః సప్తశతో వా దణ్డః.

2. శూద్రస్య బ్రాహ్మణవాదినః దేవద్రవ్యమవస్తృణతః, రాజద్విష్టమాదిశతో ద్వినేత్రభేదినశ్చ యోగాఞ్జనేన అన్ధత్వమ్ అష్టశతో వా దణ్డః.

3. చోరం పారదారికం వా మోక్షయతః రాజశాసనమ్ ఊనమ్ అతిరిక్తం వా లిఖతః, కన్యాం దాసీం వా సహిరణ్యమపహరతః, కూటవ్యవహారిణః, విమాంసవిక్రయిణశ్చ వామహస్తద్విపాదవధో నవశతో వా దణ్డః. మానుషమాంసవిక్రయే వధః.

4. దేవపశుప్రతిమామనుష్యక్షేత్రగృహహిరణ్యసువర్ణరత్నసస్యాపహారిణః ఉత్తమో దణ్డః శుద్ధవధో వా.

వ్యా. 1. పై వర్ణాల వాళ్లని గాని, పెద్దవాళ్లను గాని చేతితో కొట్టినా, కాలితో

తన్నినా, రాజుకు చెందిన యానం (రథాదికం) వాహనం(అశ్వాదికం) ఎక్కినా ఒక చెయ్యి ఒక పాదం నరికివెయ్యాలి. లేదా ఏడు వందల పణాల దండం.

2. బ్రాహ్మణుడను అని చెప్పుకొనే శూద్రునికి, దేవతాద్రవ్యం రహస్యంగా అపహరించినవానికి, రాజుకు వ్యతిరేకంగా ఆజ్ఞ ఇచ్చినవానికి (కాంగ్లే), రాజుకు రాజ్యానికి ఆపద రానున్న దని చెప్పే జ్యోతిష్కుడు మొదలైనవానికి (గ.శా.); ఇతరుల రెండు కళ్లు పొడిచినవానికి యోగాంజనంచేత (ఒక రకమైన కాటుకచేత) గ్రుడ్డివానినిగా చేయడం లేదా ఎనిమిది వందల పణాల దండం.

3. దొంగను గాని పరభార్యాగామిని గాని విడిపించినవానికి, రాజశాసనాన్ని (చెప్పినదానికి) తక్కువగా కాని ఎక్కువగా కాని వ్రాసినవానికి, కన్యను గాని, దాసీని గాని ధనసమేతంగా హరించినవానికి, మోసం వ్యాపారం చేసేవానికి, అపరిశుద్ధమైన మాంసం అమ్మేవానికి (కాంగ్లే) తినకూడని నక్కమాసం మొదలైన మాంసం అమ్మేవానికి ఎడమ చెయ్యి, రెండు పాదాలు తెగగొట్టడం లేదా తొమ్మిదివందల పణాలు దండం. మనిషి మాంసం అమ్మినవానికి మరణదండం.

4. దేవాలయాలకు సంబంధించిన పశువులను, విగ్రహాలను, మనుష్యులను పొలాలను, ఇళ్లను, ధనాన్ని, బంగారాన్ని, రత్నాలను, సస్యాన్ని అపహరించినవానికి ఉత్తమసాహసదండం లేదా మామూలు (చిత్రవధ కాకుండా) మరణదండం.

శ్లో. పురుషం చాపరాధం చ కారణం గురులాఘవమ్,
అనుబన్ధం తదాత్వం చ దేశకాలే సమీక్ష్య చ.
ఉత్తమావరమధ్యత్వం ప్రదేష్టా దణ్డకర్మణి,
రాజ్ఞశ్చ ప్రకృతీనాం చ కల్పయేదన్తరా స్థితః.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే కణ్టకశోధనే చతుర్థాధికరణే దశమోఽధ్యాయః
ఏకాఙ్గవధనిష్క్రయః ఆదితః సప్తాశీతితమః.

వ్యా. 1. ప్రదేష్ట (మేజిస్ట్రేట్) రాజుకీ ప్రజలకీ మధ్య మధ్యస్థభావంతో ఉంటూ, అపరాధం చేసిన పురుషుణ్ణి, అపరాధస్వభావాన్ని, కారణాన్ని, దానిలో ఉండే అధికత్వాన్ని అల్పత్వాన్ని, (దండించడంవల్ల) తరవాత రాబోయే ఫలితాలను, తాత్కాలికములైన ఫలితాలను, దేశాన్నీ, కాలాన్నీ బాగా పరిశీలించి ఉత్తమదండం విధించాలా, మధ్యమ దండం విధించాలా, సాధారణమైన దండం విధించాలా అనే విషయం నిర్ణయించాలి.

"బాలానందిని" అను కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో కంటకశోధనం అనే చతుర్థాధికరణంలో ఏకాంగవధనిష్క్రయం అనే పదవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి ఎనభైయేడవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ ఏకాదశోఽధ్యాయః

షడశీతితమం ప్రకరణమ్ - శుద్ధః చిత్రశ్చ దణ్డకల్పః (పీడించకుండా చంపడం, పీడించి చంపడం)

మూ. 1. కలహే ఘ్నతః పురుషం చిత్రో ఘాతః, సప్తరాత్రస్యాన్తః మృతే శుద్ధవధః. పక్షస్యాన్తరుత్తమః. మాసస్యాన్తః పఞ్చశతః, సముత్థానవ్యయశ్చ.

2. శస్త్రేణ ప్రహరత ఉత్తమో దణ్డః. మదేన హస్తవధః. మోహేన ద్విశతః. వధే వధః.

3. ప్రహారేణ గర్భం పాతయత ఉత్తమో దణ్డః. భైషజ్యేన మధ్యమః. పరిక్లేశేన పూర్వః సాహసదణ్డః.

4. ప్రసభం స్త్రీపురుషఘాతకాభిసారకనిగ్రాహకావఘోషకావస్కన్దకోపవేధకాన్ పథి వేశ్మప్రతిరోధకాన్ రాజహస్త్యశ్వరథానాం హింసకాన్ స్తేనాన్ వా శూలమారోహయేయుః.

వ్యా. 1. కలహంలో ఒక పురుషుణ్ణి చంపినవానికి చిత్రవధ దండం. కొట్టబడినవాడు ఏడు రోజులలో మరణిస్తే కొట్టిన వానికి శుద్ధవధ దండం. పదిహేను రోజుల్లో మరణిస్తే ఉత్తమసాహసదండం. నెలలోగా మరణిస్తే ఐదు వందల పణాల దండం: వైద్యం ఖర్చులు కూడా ఇవ్వాలి.

2. ఆయుధంచేత మరొకనిని కొట్టినవానికి ఉత్తమసాహసదండం. మదంచేత కొట్టినవానికి చెయ్యి నరికివేయడం దండం. అజ్ఞానంచేత కొట్టినవానికి రెండు వందల పణాల దండం. కొట్టబడినవాడు మరణిస్తే కొట్టినవానికి మరణదండం.

3. దెబ్బకొట్టడం ద్వారా గర్భస్రావం కలిగించినవానికి ఉత్తమసాహసదండం. మందు ఇచ్చి గర్భస్రావం చేయించినవానికి మధ్యమసాహసదండం. కష్టమైన పని చేయించి గర్భస్రావం కలిగించినవానికి పూర్వసాహసదండం.

4. పురుషుణ్ణి గాని స్త్రీని గాని బలాత్కారంగా (బలప్రయోగం చేసి) కొట్టినవాళ్లని, వాళ్లమీదకి బలంతో ఎదిరించడానికై వెళ్లినవాళ్లని, వాళ్లను పట్టుకొన్నవాళ్లని, వాళ్లని చంపుతా నని భయపెట్టినవాళ్లని, ఆక్రమించినవాళ్లని, ఆయుధాదులతో గ్రుచ్చినవాళ్లని, మార్గాలలో దోపిడీ చేసేవాళ్లని, ఇళ్లమీద పడి దోచుకొనేవాళ్లని, రాజుకు సంబంధించిన ఏనుగులకు, గుఱ్ఱాలకు, రథాలకు హింస కలిగించినవాళ్లని, వాటిని అపహరించినవాళ్లని, శూలంమీద ఎక్కించాలి (కొరత వెయ్యాలి).

మూ. 1. యశ్చైనాన్ దహేదపనయేద్వా స తమేవ దణ్డం లభేత; సాహసముత్తమం వా.

2. హింస్రస్తేనానాం భక్తవాసోపకరణాగ్నిమన్త్రదానవైయాపృత్యకర్మసు ఉత్తమో దణ్డః. పరిభాషణమవిజ్ఞానే హింస్రస్తేనానాం పుత్రదారమసమన్త్రం విసృజేత్; సమన్త్రమాదదీత.

3. రాజ్యకాముకమ్, అన్తఃపురప్రధర్షకమ్; అటవ్యమిత్రోత్సాహకం, దుర్గరాష్ట్రదణ్డకోపకం వా శిరోహస్తప్రాదీపికం ఘాతయేత్.

4. బ్రాహ్మణం తమః ప్రవేశయేత్.

5. మాతృపితృభ్రాత్రాచార్యతపస్విఘాతకం వా త్వక్ఛిరఃప్రాదీపికం ఘాతయేత్. తేషామాక్రోశే జిహ్వాచ్ఛేదః. అఙ్గాభిరదనే తదఙ్గాన్మోచ్యః.

6. యదృచ్ఛాఘాతే పుంసః,పశుయూథస్తేయే చ శుద్ధవధః. దశావరం చ యూథం విద్యాత్.

వ్యా. 1. కొరతవేసి చంపబడినవాళ్లకు దహనసంస్కారం చేసినవానికి, వాళ్లను శూలంనుంచి క్రిందికి దింపినవాళ్లకీ కూడ ఆ శూలారోపణమే దండం; లేదా ఉత్తమసాహసదండం.

2. ప్రాణఘాతకులకు, దొంగలకు ఎవరైనా అన్నం పెట్టినా, నివాసం ఇచ్చినా, సాధనాలు సమకూర్చినా, అగ్ని ఇచ్చినా, ఆలోచనలు చెప్పినా, సేవ చేసినా వాళ్లకు ఉత్తమసాహసదండం. తెలియకచేస్తే మందలించి వదిలివేయాలి. హత్యలు దొంగతనాలు చేసేవాళ్ల పుత్రులు భార్యలు ఆ పనులతో ఏమీ సంబంధం లేనివాళ్లయితే వాళ్లని విడిచిపెట్టాలి (ఏమీ చేయకూడదు). ఆ పనులతో సంబంధం ఉంటే వాళ్లని కూడా బంధించి దండించాలి.

3. రాజ్యం ఆక్రమించాలి అనుకొనేవాణ్ణి, రాజాంతఃపురాన్ని ప్రధర్షించేవానిని (బలాత్కారంగా గాని, రహస్యంగా గాని అంతఃపురంలో ప్రవేశించినవానిని) దుర్గంలోను, రాష్ట్రంలోను, సైన్యంలోను తిరుగుబాటు కలిగించినవానిని తలమీద, చేతులమీద నిప్పుపెట్టి కాలుస్తూ చంపించాలి.

4. పై అపరాధాలు చేసినవాడు బ్రాహ్మడైతే వానిని తిరిగి పైకిరాని విధంగా చీకటి కొట్లో పడవెయ్యాలి.

5. తల్లిని, తండ్రిని, పుత్రుణ్ణి, సోదరుణ్ణి, గురువును లేదా, తపస్సుచేసికొనేవానిని చంపినవానిని చర్మ ఒలిచివేసిన శిరస్సుమీద నిప్పుపెట్టి చంపించాలి. పైవాళ్లలో ఎవరినైనా తిట్టినవాని నాలుక ఛేదించాలి. వాళ్ల ఏదైనా ఒక అవయవంమీద గోళ్లు మొదలైనవాటిచేత వాతలు పడే టట్లు చేస్తే ఏ అవయవంమీద అలాంటిది కలిగించాడో (అలా చేసినవాని) ఆ అవయవాన్ని ఛేదించాలి.

6. ఒక మనిషిని దైవవశంచేత చంపినా, పశువుల యూథం (మంద) అపహరించినా శుద్ధవధ దండం. కనీసం పది పశువు లున్నది 'యూథం' అని తెలుసుకోవాలి.

మూ. 1. ఉదకధారణం సేతుం భిన్దతః తత్రై వాప్సు నిమజ్జనమ్. అనుదకముత్తమః సాహసదణ్డః. భగ్నోత్సృష్టకం మధ్యమః.

2. విషదాయకం పురుషం స్త్రియం చ పురుషఘ్నీమ్ అపః ప్రవేశయేత్ అగర్భిణీమ్. గర్భిణీం మాసావరప్రజాతామ్.

3. పతిగురుప్రజాఘాతికామ్, అగ్నివిషదాం, సంధిచ్ఛేదికాం వా గోభిః పాదయేత్.

4. వివీతక్షేత్రఖలవేశ్మద్రవ్యహస్తివనాదీపికమగ్నినా దాహయేత్.

5. రాజాక్రోశకమన్త్రభేదకయోః అనిష్టప్రవృత్తికస్య బ్రాహ్మణమహాన సావలేహినశ్చ జిహ్వాముత్పాటయేత్.

6. ప్రహరణావరణస్తేనమ్ అనాయుధీయమ్ ఇషుభిర్ఘాతయేత్. ఆయుధీయస్యోత్తమః.

వ్యా. 1. నీళ్లు పైకి వెళ్లిపోకుండా అడ్డంగా ఉన్న సేతువును (ఆనకట్టను) బ్రద్దలుకొట్టినవానిని అక్కడనే నీళ్లలో ముంచి వధించాలి. నీళ్లు లేని సేతువును

ఛేదించినవానికి ఉత్తమసాహసదండం. పూర్వమే భగ్నమై విడిచివేయబడినదానిని ఛేదిస్తే మధ్యమసాహసదండం.

2. విషం పెట్టిన పురుషుణ్ణి, పురుషుణ్ణి చంపిన స్త్రీని, ఆమె గర్భవతి కాకపోతే నీళ్లల్లో ముంచి వధించాలి. గర్భిణి అయిన స్త్రీని, ప్రసవించిన తరవాత కనీసం ఒక నెల ఆగి ఆ విధంగా వధించాలి.

3. భర్తను, పూజ్యులైన తలిదండ్రులు, అత్తమామలు మొదలైనవాళ్లను, సంతానాన్ని చంపిన స్త్రీని, ఇళ్లకు నిప్పు అంటించిన స్త్రీని, విషం పెట్టినదానిని, కన్నం తవ్వి దొంగతనం చేసిన స్త్రీని ఎడ్లచేత తొక్కించి చంపించాలి.

4. పచ్చికబీళ్లకు, పొలాలకు, కళ్లాలకు, ఇళ్లకు, వస్తువులకు, గజవనాలకు నిప్పుపెట్టి కాల్చినవానిని అగ్నిలో పడవేసి చంపాలి.

5. రాజును నిందించేవాడు, రహస్యమైన ఆలోచనలు బైట పెట్టినవాడు,రాజును గూర్చి చెడ్డ పుకార్లు సృష్టించినవాడు,బ్రాహ్మణుని వంటింటినుండి ఆహారం అపహరించి తిన్నవాడు - వీళ్ల నాలుకలు పెకిలింపచెయ్యాలి.

6. ఆయుధాలు, కవచాలు దొంగిలించినవానిని, వాడు ఆయుధీయుడు (యుద్ధభటుడు) కాకపోతే, బాణాలచేత చంపించాలి. యుద్ధభటుడైతే ఉత్తమ సాహస దండం విధించాలి.

మూ. 1. మేఢ్రఫలోపఘాతినః తదేవ ఛేదయేత్.

2. జిహ్వానాసోపఘాతే సందంశవధః.

3. శ్లో. ఏతే శాస్త్రేష్వనుగతాః క్లేశదణ్డాః మహాత్మనామ్,
అక్లిష్టానాం తు పాపానాం ధర్మ్యః శుద్ధవధః స్మృతః.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే కణ్టకశోధనే చతుర్థాధికరణే ఏకాదశోఽధ్యాయః శుద్ధః చిత్రశ్చ దణ్డకల్పః, ఆదితః అష్టాశీతితమః.

వ్యా. 1. ఇతరుని మేఢ్రఅండాలకు దెబ్బ కలిగించినవాని మేఢ్రఫలాలు తీసివేయించాలి.

2. ఇతరుల నాలుకకు, ముక్కుకు దెబ్బ తగల్చినవాని జిహ్వానాసికలు ఛేదించాలి.

3. ఈ విధమైన శరీరక్లేశం కలిగించే దండాలు మహాత్ముల శాస్త్రగ్రంథాలలో చెప్పబడ్డాయి. బాధాకరాలు కాని అపరాధాలకు శుద్ధవధ ధర్మసంమత మైనదిగా చెప్పబడినది.

"బాలానందిని" అను కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో కంటకశోధనం అనే నాల్గవ అధికరణంలో శుద్ధచిత్రదండకల్పం అనే పదకొండవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి ఎనభైఎనిమిదవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ ద్వాదశోఽధ్యాయః

సప్తాశీతితమం ప్రకరణమ్ - కన్యాప్రకర్మ (కన్యామానభంగం)

మూ. 1. సవర్ణామప్రాప్తఫలాం కన్యాం ప్రకుర్వతో హస్తవధః, చతుఃశతో వా దణ్డః. మృతాయాం వధః.

2. ప్రాప్తఫలాం ప్రకుర్వతః మధ్యమాగ్రప్రదేశనీవధో ద్విశతో వా దణ్డః. పితుశ్చావహీనం దద్యాత్.

3. న చ ప్రాకామ్యమకామాయాం లభేత. సకామాయాం చతుష్పఞ్చాశత్పణో దణ్డః, స్త్రియస్త్వర్ధదణ్డః.

4. పరశుల్కావరుద్ధాయాం హస్తవధః చతుఃశతో వా దణ్డః, శుల్కదానం చ.

5. సప్తార్తవప్రజాతాం వరణాదూర్ధ్వమలభమానాం ప్రకృత్య ప్రకామీ స్యాత్, న చ పితురవహీనం దద్యాత్. ఋతుప్రతిరోధిభిః స్వామ్యాదపక్రామతి.

వ్యా. 1. రజస్వల కాని ఒకే వర్ణానికి చెందిన కన్యను మానభంగం చేసినవానికి చేతులు నరికివేయడం గాని, నాలుగు వందల పణాలు గాని దండం. ఆమె మరణిస్తే మరణదండం.

2. రజస్వలను మానభంగం చేస్తే మధ్యవేలు, చూపుడువేలు ఛేదించాలి; లేదా రెండు వందలపణాల దండం.తండ్రికి అవహీనం (నష్టం=Compensation) అడిగినంతా ఇవ్వాలి.

3 ఆమె ఇచ్ఛ లేనిదై నపుడు ఆ పురుషునకు పూర్తి సంతృప్తి కలగదు అని ఇది కేవలం ఉపదేశం(గ.శా.). ఆమె ఇష్టపడకపోతే ఆమెను వివాహం చేసుకొనే అధికారం ఉండదు (కాంగ్లే). ఆమె ఇష్టపడితే యాభైనాలుగు పణాల దండం, స్త్రీకి దానిలో సగం దండం.

4. మరొక రెవరైన ఆమె నిమిత్తం శుల్కం ఇచ్చి ఉండగా ఆమెను దూషిస్తే (మానభంగం చేస్తే) చేతులు తెగగొట్టడం లేదా నాలుగు వందల పణాలు దండం. శుల్కం ఇచ్చినవానికి ఆ శుల్కం కూడా ఈ కన్యాదూషకుడు ఇవ్వాలి.

5. వివాహనిర్ణయం అయిన తరవాత ఏడు ఆర్తవాలవరకు కూడ ఆమె తన దగ్గరకు రానప్పుడు ఆ నిర్ణయించుకొన్న వరుడు ఆమెను బలాత్కరించినా ఆమెమీద అధికారం కలవా డవుతాడు. తండ్రికి అవహీనం ఇవ్వవలసిన పని లేదు. ఋతుకాలాలను వ్యర్థం చేయడంచేత తండ్రి ఆమెమీద నున్న స్వామిత్వాన్ని కోల్పోతాడు.

మూ. 1. త్రివర్షప్రజాతార్తవాయాస్తుల్యో గన్తుమదోషః. తతః పరమ తుల్యో ఽప్యనలఙ్కృతాయాః.పితృద్రవ్యాదానే స్తేయం భజేత.

2. పరముద్దిశ్య అన్యస్య విన్దతః ద్విశతో దణ్డః. న చ ప్రాకామ్యమకామాయాం లభేత.

3. కన్యామన్యాం ప్రదర్శ్య అన్యాం ప్రయచ్ఛతః శత్యో దణ్డః తుల్యాయామ్. హీనాయాం ద్విగుణః.

4. ప్రకర్మణ్యకుమార్యాశ్చతుష్పఞ్చాశత్పణో దణ్డః, శుల్కవ్యయకర్మణీ చ ప్రతిదద్యాత్. అవస్థాయ తజ్జాతం పశ్చాత్ కృత్వా ద్విగుణం దద్యాత్.

5. అన్యశోణితోపధానే ద్విశతో దణ్డః, మిథ్యాభిశంసినశ్చ పుంసః. శుల్కవ్యయకర్మణీ చ జీయేత. న చ ప్రాకామ్యమకామాయాం లభేత.

వ్యా. 1. మూడు సంవత్సరాల క్రితమే ఋతుమతి అయిన స్త్రీ సమానవర్ణం కల పురుషుణ్ణి పొందినా దోషం లేదు. మూడు సంవత్సరాల తరవాత సమానవర్ణం కానివానిని పొందినా దోషం లేదు. అలంకారాలు ధరించిన స్త్రీ (అనగా తండ్రి ధనంతో కూడిన స్త్రీ) మాత్రం అలా చేయకూడదు. తండ్రి ధనాన్ని కూడా తీసికొని వెళ్లిన కన్య దొంగకు విధించే దండం పొందుతుంది.

2. ఒక కన్యను ఒకనికొరకు అడిగి తానే ఆమెను పొందినవానికి రెండు వందల పణాల దండం. ఆమెకు ఇష్టం లేకపోతే వానికి ఆమెమీద అధికారం ఉండదు.

3. ఒక కన్యను ఇస్తా నని చూపించి మరొక కన్యను ఇచ్చేవానికి, ఆమె ఇస్తా నన్న కన్యతో సమానురాలైతే, వంద పణాల దండం. ఆమెకంటె హీన(తక్కువది) అయితే రెట్టింపు దండం.

4. కుమారి(అవివాహిత) కాని, అనగా వివాహిత అయి ఉండి భర్తృసంయోగం

జరగని, స్త్రీ మరొకనితో సంబంధం ఏర్పరచుకుంటే ఆమెకు యాభైనాలుగు పణాల దండం. శుల్కం ఖర్చులూ కూడ మొదటివానికి ఇవ్వాలి. ఆ విధంగా (శుల్కవ్యయాలు ఇస్తానని) అంగీకరించి అలా చేయని స్త్రీ రెట్టింపు (వివాహమాడినవానికి) చెల్లించాలి.

5. తాను రజస్వల కాకపోయినా (వస్త్రాదులయందు) మరొక శోణితాన్ని చూపిన స్త్రీకి రెండు వందల పణాల దండం. ఒక స్త్రీ (భార్య) కన్యాత్వాన్ని కోల్పోయింది (ఇతరునితో సంబంధం పెట్టుకొన్నది) అని అసత్యమైన ఆరోపణ చేసే భర్తకు కూడ అదే దండం. వానినుంచి శుల్కం ఖర్చులూ రాబట్టాలి. ఆ స్త్రీకి ఇష్టం లేకపోతే ఆతనికి ఆమెమీద అధికారం ఉండదు.

మూ. 1. స్త్రీ ప్రకృతా సకామా సమానా ద్వాదశపణం దణ్డం దద్యాత్, ప్రకర్త్రీ ద్విగుణమ్. అకామాయాః శత్యో దణ్డః. ఆత్మరాగార్థం శుల్కదానం చ. స్వయం ప్రకృతా రాజదాస్యం గచ్ఛేత్.

2. బహిర్గ్రామస్య ప్రకృతాయాం మిథ్యాభిశంసనే చ ద్విగుణో దణ్డః.

3. ప్రసహ్య కన్యామపహరతో ద్విశతః, ససువర్ణాముత్తమః, బహూనాం కన్యాపహారిణాం పృథక్ యథోక్తాః దణ్డాః.

4. గణికాదుహితరం ప్రకుర్వతః చతుష్పఞ్చాశత్పణో దణ్డః శుల్కం మాతుర్భోగః షోడశగుణః.

5. దాసస్య దాస్యా వా దుహితరమ్ అదాసీం ప్రకుర్వతః చతుర్వింశతిపణో దణ్డః, శుల్కాబన్ధ్యదానం చ. నిష్క్రయానురూపాం దాసీం ప్రకుర్వతః ద్వాదశపణో దణ్డః వస్త్రాబన్ధ్యదానం చ.

6. సాచివ్యావకాశదానే కర్తృసమో దణ్డః.

వ్యా. 1. ఇష్టపడి, మరొక స్త్రీచేత, అంగులీక్షేపాదులచేత క్షతయోని అయిన, సమానవర్ణానికి చెందిన కన్య పన్నెండు పణాల దండం ఇవ్వాలి. ఆమెను క్షతయోని చేసిన స్త్రీ ఇరవైనాలుగు పణాల దండం ఇవ్వాలి. ఇచ్ఛ లేని కన్యను కేవలం తనకు ఆనందంకోసం క్షతయోనినిగా చేసిన స్త్రీకి నూరు పణాల దండం, ఆమె శుల్కం కూడా ఇవ్వాలి. స్వయంగానే క్షతయోనిత్వాన్ని చేసికొన్న స్త్రీ (కన్య) రాజుదగ్గర దాసిగా ఉండాలి.

2. కన్యకు గ్రామం వెలుపల మానభంగం చేసినా, మానభంగం చేయకపోయినా చేసినట్లు అసత్యమైన అభిశంసనం చేసినా రెట్టింపు దండం.

3. కన్యను బలాత్కారంగా ఎత్తికొనిపోయినవానికి రెండు వందల పణాల

దండం. ఆభరణాలతో ఉన్న కన్యను బలాత్కారంగా ఎత్తికొనిపోతే ఉత్తమసాహసదండం. చాలమంది కలిసి ఒక కన్యను అపహరించిన ట్లయితే వాళ్లందరికీ పైన చెప్పిన దండాలు వేరు వేరుగా విధించాలి.

4. గణిక కుమార్తెను క్షతయోనిని చేసినవానికి యాభైనాలుగు పణాల దండం. తల్లికి ఒక పర్యాయానికి ఎంత భోగం ఇవ్వాలో దానికి పదహారు రెట్లు భోగం శుల్కంగా ఇవ్వాలి.

5. తాను దాసి కాని దాసుని కూతురును గాని, దాసి కూతురును గాని క్షతయోనిని చేసిన వానికి ఇరవైనాలుగు పణాల దండం; ఆమెకు శుల్కం, ఆభరణాలు కూడా ఇవ్వాలి. నిష్క్రయానికి (బాకీ ఉన్న సొమ్ము ఇచ్చి విడుదల పొందడానికి) అనురూపంగా ఉన్న దాసీని మానభంగం చేసినవానికి పన్నెండు పణాల దండం, వస్త్రాలు, అభరణాలు కూడా ఇవ్వాలి.

6. కన్యామానభంగానికి సలహాలు ఇచ్చినా, చోటు ఇచ్చినా మానభంగం చేసినవానికి ఎంత దండమో అంత దండం విధించాలి.

మూ. 1. ప్రోషితపతికామపచరన్తీం పతిబన్ధుః తత్పురుషో వా సంగృహ్ణీయాత్. సంగృహీతా పతిమాకాఙ్క్షేత. పతిశ్చేత్ క్షమేత విసృజ్యేతో భయమ్. అక్షమాయాం స్త్రియాః కర్ణనాసాచ్ఛేదనమ్; వధం జారశ్చ ప్రాప్నుయాత్.

2. జారం చోర ఇత్యభిహరతః పఞ్చశతో దణ్డః. హిరణ్యేన ముఞ్చతః తదష్టగుణః.

3. కేశాకేశికం సంగ్రహణమ్. ఉపలిఙ్గనాద్వా శరీరోపభోగానాం, తజ్జాతేభ్యః స్త్రీవచనాద్వా.

4. పరచక్రాటవీహృతామ్, ఓఘప్రవ్యూఢామ్ అరణ్యేషు దుర్భిక్షే వా త్యక్తాం ప్రేతభావోత్సృష్టాం వా పరస్త్రియం నిస్తారయిత్వా యథాసంభాషితం సముపభుఞ్జీత. జాతివిశిష్టామ్, అకామామ్, అపత్యవతీం నిష్క్రయేణ దద్యాత్.

వ్యా. 1. భర్త ప్రవాసం వెళ్లినప్పుడు వ్యభిచారం చేస్తున్న స్త్రీని భర్తబంధువు గాని, ఆతని భృత్యుడు గాని అదుపులో ఉంచాలి.ఆ విధంగా వాళ్లచేత అదుపులో ఉంచబడినదై భర్త కోసం నిరీక్షించాలి. తిరిగి వచ్చిన భర్త క్షమించినట్లయితే ఆ స్త్రీనీ, జారుణ్ణీ ఇద్దరినీ కూడ విడిచివెయ్యాలి. అతడు క్షమించకపోతే ఆ స్త్రీకి చెవులు ముక్కు

ఛేదించాలి. జారునికి మరణదండం విధించాలి.

2. జారుణ్ణి (జారత్వం కప్పిపుచ్చడానికై) చోరుడని అన్నవానికి ఐదు వందల పణాల దండం. ధనం తీసికొని జారుణ్ణి విడిచిపెట్టినవానికి దానికి (తీసుకొన్నదానికి) ఎనిమిది రెట్లు జుర్మానా.

3. ఇద్దరి జుట్టులూ నలగడాన్ని పట్టి వాళ్ల సంభోగాన్ని నిర్ణయించాలి. శరీరంమీద కనబడే భోగచిహ్నాలను పట్టి ఊహించాలి లేదా ఆ విషయాలలో నిపుణులైన వాళ్లనుండి (తజ్జాత=expert) లేదా స్త్రీ మాటలను పట్టి నిర్ణయించాలి.

4. శత్రురాజ్యంనుంచి, అడవినుంచి తీసికొని రాబడినది, లేదా ప్రవాహంలో కొట్టుకొనివచ్చినది, లేదా దుర్భిక్షసమయంలో అరణ్యాలలో విడవబడినది, మరణించినదని తలచి విడవబడినది అయిన పరస్త్రీని ఆ ఆపదలనుండి రక్షించి, ఆమెతో మాటలాడుకొనిన విధంగా అనుభవించవచ్చును. కాని ఆమె తనకంటె ఉత్తమజాతి కలదైనా, ఇష్టపడకపోయినా, పిల్లలు కలదైనా నిష్క్రయం(ముదరా) తీసికొని ఆమె బంధువులకు తిరిగి ఇచ్చివేయాలి.

శ్లో. చోరహస్తాన్నదీవేగాద్దుర్భిక్షాద్దేశవిభ్రమాత్,
నిస్తారయిత్వా కాన్తారాన్నష్టాం త్యక్తాం మృతేతి వా.
భుఞ్జీత స్త్రియమన్యేషాం యథాసంభాషితం నరః,
న తు రాజప్రతాపేన ప్రముక్తాం స్వజనేన వా.
న చోత్తమాం న చాకామాం పూర్వాపత్యవతీం న చ,
ఈదృశీం త్వనురూపేణ నిష్క్రయేణాపవాహయేత్.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే కణ్టకశోధనే చతుర్థాధికరణే ద్వాదశోఽధ్యాయః కన్యాప్రకర్మ ఆదిత ఏకోననవతితమః.

వ్యా. దొంగలనుండి, నదీవేగంనుండి, దుర్భిక్షంనుండి, దేశోపద్రవంనుండి, అడవినుండి రక్షింపబడిన పరస్త్రీని, తప్పిపోయినదానిని, మరణించిన దని విడవబడినదానిని ఆమెతో కుదుర్చుకొన్న అంగీకారం ప్రకారం పురుషుడు అనుభవించవచ్చును. కాని రాజుయొక్క ప్రతాపంచేత రక్షించబడినదానిని, తన బంధుజనంచేత రక్షించబడినదానిని (కాంగ్లే), రాజుయొక్క కోపంచేత విడవబడినదానిని (బహిష్కరించబడినదానిని), బంధువులచేత బహిష్కరించబడినదానిని (గ.శా.)

ఉత్తమవర్ణం గలదానిని, ఇష్టం లేనిదానిని, సంతానం కలదానిని అనుభవించగూడదు. అలాంటి స్త్రీని తగిన నిష్క్రయం తీసుకొని పంపివెయ్యాలి.

'బాలానందిని' అను కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో కంటకశోధనం అనే నాల్గవ అధికరణంలో కన్యాప్రకర్మ అనే పన్నెండవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి ఎనభైతొమ్మిదవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ త్రయోదశోఽధ్యాయః

అష్టాశీతితమం ప్రకరణమ్ - అతిచారదణ్డః
(చేయకూడనిపనులకు దండం.)

మూ. 1. బ్రాహ్మణమపేయమభక్ష్యం వా సంఘాసయతః ఉత్తమో దణ్డః, క్షత్రియం మధ్యమః, వైశ్యం పూర్వః సాహసదణ్డః, శూద్రం చతుష్పఞ్చాశత్పణో దణ్డః.

2. స్వయం గ్రసితారః నిర్విషయాః కార్యాః.

3. పరగృహాభిగమనే దివా పూర్వః సాహసదణ్డః, రాత్రౌ మధ్యమః. దివా రాత్రౌ వా సశస్త్రస్య ప్రవిశత ఉత్తమో దణ్డః.

4. భిక్షుకవైదేహకౌ మత్తోన్మత్తౌ బలాదాపది చాతిసన్నికృష్టాః ప్రవృత్తప్రవేశాశ్చ అదణ్డ్యాః, అన్యత్ర ప్రతిషేధాత్.

5. స్వవేశ్మనః విరాత్రాదూర్ధ్వం పరివార్యమారోహతః పూర్వః సాహసదణ్డః. పరవేశ్మనో మధ్యమః. గ్రామారామావటభేదినశ్చ.

వ్యా. 1. పానం చేయదగనిదానిని బ్రాహ్మణునిచేత తాగించినా, తినదగని దానిని తినిపించినా ఉత్తమసాహసదండం. క్షత్రియునిచేత త్రాగించినా, తినిపించినా మధ్యమసాహసదండం; వైశ్యునిచేత త్రాగించినా తినిపించినా పూర్వసాహసదండం. శూద్రునిచేత త్రాగించినా తినిపించినా యాభైనాలుగు పణాల దండం.

2. త్రాగకూడనిదానిని తామే త్రాగే వాళ్లను, తినగూడని దానిని తినేవాళ్లను దేశం నుంచి బహిష్కరించాలి.

3. పగలు ఇతరుల ఇంటిలోనికి ప్రవేశించేవానికి పూర్వసాహసదండం. రాత్రి ప్రవేశించేవానికి మధ్యమసాహసదండం. పగలైనా రాత్రైనా ఆయుధంతో ప్రవేశించేవానికి ఉత్తమసాహసదండం.

4. సంన్యాసులు, వర్తకులు, మద్యమదంలో ఉన్నవాళ్లు, ఉన్మత్తులు ప్రవేశించినా చాలా దగ్గరగా నివసించే చుట్టుప్రక్కలవాళ్లు ఏదైనా బలాత్కారం జరిగే టప్పుడు, ఆపత్సమయంలోను ప్రవేశించినా, మామూలుగా ప్రవేశించడం అలవాటున్న బంధువులు మొదలైనవాళ్లు ప్రవేశించినా దండించకూడదు.రావద్దన్నప్పుడు కూడా ప్రవేశిస్తే మాత్రం వాళ్లు కూడ దండింపదగినవారే.

5. జాము రాత్రి దాటిన తరవాత తన ఇంటి ప్రాకారాదులను ఎక్కినవానికి పూర్వసాహసదండం. ఇతరగృహప్రాకారాదులను ఎక్కినవానికి మధ్యమసాహసదండం, గ్రామం చుట్టూ ఉన్న కంచెను, ఉద్యానం చుట్టూ ఉన్న కంచెను ఛేదించినవానికి కూడ మధ్యమసాహసదండం.

మూ. 1. గ్రామేష్వన్తః సార్థికాః జ్ఞాతసారా వసేయుః. ముషితం ప్రవాసితం చైషామ్ అనిర్గతం రాత్రౌ గ్రామస్వామీ దద్యాత్. గ్రామాన్తేషు వా ముషితం, ప్రవాసితం, వివీతాధ్యక్షో దద్యాత్. అవివీతానాం చోరరజ్జుకః. తథాప్యసుప్తానాం, సీమావరోధవిచయం దద్యుః. అసీమావరోధే పఞ్చగ్రామీ దశగ్రామీ వా.

2. దుర్బలం వేశ్మ, శకటమ్ అనుత్తబ్ధమూర్ధస్తమ్భం, శస్త్రమ్ అనపాశ్రయమ్, అప్రతిచ్ఛన్నం, శ్వభ్రం, కూపం, కూటావపాతం వా కృత్వా హింసాయాం దణ్డపారుష్యం విద్యాత్.

3. వృక్షచ్ఛేదనే, దమ్యరశ్మిహరణే చతుష్పదానామదాన్తసేవనే వాహనే కాష్ఠలోష్టపాషాణదణ్డబాణ బాహువిక్షేపణేషు, యానే(న)హస్తినా చ సంఘట్టనే, 'అపేహి' ఇతి సంక్రోశన్ అదణ్డ్యః.

వ్యా. 1. సార్థికులు (గుంపులుగా తిరిగే వర్తకులు) తమ దగ్గర ఏ విధమైన ఖరీదైన సరుకు ఉన్నదో గ్రామాధిపతికి తెలిపి గ్రామంలో నివసించాలి. వాళ్ల వస్తువులలో అపహరించబడిన దానిని, మరొకచోటికి తీసికొనివెళ్లబడిన దానిని (గ.శా.)

చంపబడినదానిని (కాంగ్లే), అది రాత్రి బైటకు తీసికొనివెళ్లబడకపోతే, గ్రామాధికారి వాళ్లకి ఇవ్వాలి. గ్రామాల సరిహద్దులలో అపహరించబడినదానిని, మరొక చోటకు తీసికొనిపోయినదానిని వివీతాధ్యక్షుడు ఇవ్వాలి. వివీతం కాని స్థానాలలో అట్లు జరిగితే చోరరజ్జుకుడు (చోరులను పట్టుకొనడానికి నియుక్తుడైన అధికారి) ఇవ్వాలి. అలా చేసినా కూడ రక్షించబడని వస్తువుల విషయంలో, ఇక్కడినుంచి ఇక్కడివరకు అని ఒక హద్దు ఏర్పరచి, ఆ ప్రదేశంలో ఆ వస్తువులను గూర్చి (ఇళ్లు సోదాచేసి) వెదకడానికి గ్రామస్థులు అవకాశం ఇవ్వాలి. సీమావరోధం లేని పక్షంలో (అలాంటి సరిహద్దు ఏర్పాటు లేని పక్షంలో) ఆ విధంగా పోయిన వస్తువులను పంచగ్రామాధికారి కాని, దశగ్రామాధికారి గాని ఇవ్వాలి.

2. బలం లేని ఇల్లు కట్టి, బండికి పైన కట్టవలసిన రాటలు (స్తంభాలు) గట్టిగా కట్టక, ఆయుధాలకు తొడుగు (ఆచ్ఛాదనం) లేక, గోతిని పూడ్చక, (పాడుపడిన) నూతిని పూడ్చక, మోసం చేసే గొయ్యి త్రవ్వి (గోతిమీద కనబడకుండా చెత్తా చెదారం కప్పి ఉంచి) ఇతరులకు హింస కలిగిస్తే దండపారుష్యానికి విధించే దండం విధించాలి.

3. చెట్టు నరుకుతున్నప్పుడు, దమ్యమైన (పని నేర్పే) పశువులను (అశ్వాదులను) త్రాళ్లు కట్టి తీసికొని వెడుతున్నప్పుడు, నాలుగు కాళ్ల జంతువులలో దాంతం కాని (పూర్తిగా అభ్యాసం ఇవ్వని) జంతువును కట్టిన వాహనంమీద వెళ్లేటప్పుడు, కఱ్ఱలు, మట్టి బెడ్డలు, రాళ్లు, పాడవైన కఱ్ఱలు(దండాలు) బాణాలు, బాహువులు విసిరే టప్పుడు బండి ఎక్కి లేదా ఏనుగును ఎక్కి వెళ్లేటప్పుడు "దూరంగా తప్పుకోండి" అని అరుస్తున్నా కూడ ఎవరికైనా వాటివల్ల దెబ్బ తగిలితే అలా తగలడానికి కారణమైనవానిని దండించగూడదు.

మూ. 1. హస్తినా రోషితేన హతో ద్రోణాన్నం, కుమ్భం, మాల్యానులేప నం, దన్తప్రమార్జనం చ పటం దద్యాత్. అశ్వమేధావభృథస్నానేన తుల్యో హస్తినా వధ ఇతి పాదప్రక్షాలనమ్. ఉదాసీనవధే యాతురుత్తమో దణ్డః.

2. శృఙ్గిణా దంష్ట్రిణా వా హింస్యమానమ్ అమోక్షయతః స్వామినః పూర్వః సాహసదణ్డః. ప్రతిక్రుష్టస్య ద్విగుణః.

3. శృఙ్గిదంష్ట్రిభ్యామన్యోన్యం ఘాతయతః తచ్చ తావచ్చ దణ్డః.

4. దేవపశుమ్, ఋషభమ్, ఉక్షాణం, గోకుమారీం వా వాహయతః పఞ్చశతో దణ్డః. ప్రవాసయతః ఉత్తమః.

5. లోమదోహవాహనప్రజననోపకారిణాం క్షుద్రపశూనామాదానే తచ్చ తావచ్చ దణ్డః. ప్రవాసనే చ, అన్యత్ర దేవపితృకార్యేభ్యః.

వ్యా. 1. ఏనుగుకు కోపం కలిగించి దానిచేత చంపబడాలని కోరుకొనేవాడు ఆ విధంగా చంపబడితే ఆ ఏనుగుకు ఒక ద్రోణం అన్నం, ఒక మద్యకుంభం, పుష్పమాలలు, శరీరానికి పూసే సుగంధద్రవ్యం, దంతాలు తుడవడానికి (రక్తం) ఒక వస్త్రం ఇవ్వాలి (ఇచ్చే ఏర్పాటు చెయ్యాలి. ఏనుగుచేత చావడం అనేది అశ్వమేధయాగం పూర్తి అయిన తరవాత అవభృథస్నానం చేయడం వంటి పవిత్రమైన పని. అందుచేతనే ఏనుగుకు ఇది పాదప్రక్షాలనం అనగా పూజ. ఉదాసీనుణ్ణి (అలాంటి కోరిక లేక మార్గంలో నడిచి పోయేవానిని) ఏనుగు చంపుతే మావటివానికి ఉత్తమసహసదండం.

2. కొమ్ము లున్న ఎద్దు మొదలైనవాటి చేత గాని, కోరలున్న కుక్క మొదలైన వాటిచేత గాని హింసించబడుతున్నవానిని విడిపించని వాటి స్వామికి పూర్వసాహసదండం. నివారించుము అని అరచినా కూడ విడిపించని స్వామికి రెట్టింపు దండం.

3. కొమ్ములున్న పశువును, కోర లున్న జంతువును ఒకదానిచేత మరొక దానిని చంపించినవానికి అలా చచ్చినవాటి ఖరీదు, ఆ ఖరీదులో సమానమైన ధనం దండం.

4. దేవతలకు సంబంధించిన పశువుచేత, ఎద్దుచేత, దేవతాపశువులకు పిల్లలను పుట్టించగలిగిన పురుషపశువు (ఆబోతు మొ.) చేత, దూడలు కనని చిన్న ఆవుచేత ఏమైనా మోయించినవానికి ఐదువందల పణాల దండం.చంపినవానికి ఉత్తమసాహసదండం.

5. రోమాలకి, పాలు పిదకడానికి, వాహనంగా ఉపయోగించడానికీ, పిల్లలు పుట్టించడానికి ఉపకరించే చిన్న పశువులను అపహరిస్తే వాటి ఖరీదు, దానితో సమానమైన ధనమూ దండం. దేవపితృకార్యాలకు తప్ప మరొక కారణంచేత వాటిని చంపినా కూడ పైన చెప్పిన దండమే.

మూ. 1. ఛిన్ననస్యం, భగ్నయుగం, తిర్యక్ప్రతిముఖాగతం చ ప్రత్యాసరద్వా చక్రయుక్తం యానపశుమనుష్యసంబాధే వా హింసాయా

మ దణ్డ్యః. అన్యథా యథోక్తం మానుషప్రాణిహింసాయాం దణ్డమభ్యావహేత్. అమానుషప్రాణివధే ప్రాణిదానం చ.

2. బాలే యాతరి యానస్థః స్వామీ దణ్డ్యః. అస్వామిని యానస్థః ప్రాప్తవ్యవహారో వా యాతా. బాలాధిష్ఠితమ్, అపురుషం వా యానం రాజా హరేత్.

3. కృత్యాభిచారాభ్యాం యత్పరమాపాదయేత్, తదాపాదయితవ్యః.

4. కామం భార్యాయామనిచ్ఛన్త్యాం కన్యాయాం వా దారార్థినాం భర్తరి భార్యాయాం వా సంవననకరణమ్. అన్యథా హింసాయాం మధ్యమః సాహసదణ్డః.

5. మాతాపిత్రోర్భగినీం, మాతులానీమ్, ఆచార్యానీం, స్నుషాం, దుహితరం, భగినీం వాతిచరతస్త్రిలిఙ్గచ్ఛేదనం వధశ్చ. సకామా తదేవ లభేత. దాసపరిచారకాహితకభుక్తా చ.

వ్యా. 1. బండికి కట్టిన ఎద్దుల ముక్కు త్రాళ్లు తెగిపోయినా, కాడి విరిగిపోయినా, బండి అడ్డంగాను ఎదురుగాను వచ్చినా, వెనుకకు వెళ్లినా, బళ్లు, పశువులు, మనుష్యులు వీళ్లతో ఇరుకుగా ఉన్న ప్రదేశంలోనైనా (ఆ బండివల్ల) మనుష్యులకు పశువులకు హింస కలిగినా కూడ బండి త్రోలేవానిని దండింపకూడదు. ఇతరపరిస్థితులలో మనుష్యులకు ప్రాణులకు హింస కలిగినప్పుడు చెప్పబడిన దండం విధించాలి. మనుష్యుడు కాని మరొక ప్రాణి ఏదైనా మరణిస్తే ఆ ప్రాణిని ఇవ్వాలి.

2. బండి తోలేవాడు బాలుడైతే బండిలో ఉన్న స్వామిని దండించాలి. స్వామి బండిలో లేకపోతే యానంలో ఉన్న ప్రాప్తవ్యవహారుణ్ణి (మైనారిటీ దాటినవానిని) గాని, బండి తోలేవానిని గాని శిక్షించాలి. బాలుడు తోలుచున్న, లేదా ఎవరూ లేకుండా వెళ్లిపోతూన్న బండిని రాజు తీసికొనాలి.

3. కృత్యాప్రయోగంచేత (ఏవో కర్మలు చేసి ఒక చెడ్డ శక్తిని పుట్టించి దానిని ఎదుటివాని మీద ప్రయోగించడం కృత్యాప్రయోగం)

, అభిచారక్రియలచేత (చేతబడులచేత) పరులకు ఏ విధమైన అపకారం కలిగిస్తాడో, అలాంటి అపకారమే కృత్యాప్రయోగాభిచారాలు చేసినవానికి కలిగించాలి.

4. భార్య ఇష్టపడనప్పుడు(భర్తకు అనుకూలంగా ఉండనప్పుడు) భర్త ఆమె విషయంలోను, కన్య ఇష్టపడ నప్పుడు ఆమెను వివాహం చేసికొనాలని కోరేవాడు ఆమె విషయంలోను, భర్త అనుకూలుడుగా ఉండనప్పుడు భార్య భర్త విషయంలోను, సంవననం (వశీకరణమంత్రతంత్రాదిప్రయోగం చేసినా తప్పు లేదు). ఇతరుల విషయంలో సంవననాదికంచేత హింస చేస్తే మాత్రం మధ్యమసాహసదండం.

5. తలిదండ్రుల సోదరిని, మేనమామ భార్యను, గురుభార్యను, కోడలిని, కుమార్తెను, లేదా సోదరిని మానభంగం చేసినవానికి మూడు లింగాలు (మేహనాండాలు) ఛేదించి మరణదండం విధించాలి. స్త్రీకూడ ఇష్టపడితే ఆమెకు మూడు లింగాలు (స్తనగోప్యస్థానాలు) ఛేదించి మరణదండం విధించాలి. దాసునిచేత, పరిచారకునిచేత, తాకట్టుపెట్టబడిన వానిచేత అనుభవించబడిన స్త్రీకి కూడ అదే దండం.

మూ. 1. బ్రాహ్మణ్యామగుప్తాయాం క్షత్రియస్య ఉత్తమః. సర్వస్వం వైశ్యస్య. శూద్రః కటాగ్నినా దహ్యేత. సర్వత్ర రాజభార్యాగమనే కుమ్భీపాకః.

2. శ్వపాకీగమనే కృతకబన్ధాఙ్కః పరవిషయం గచ్ఛేత్; శ్వపాకత్వం వా శూద్రః. శ్వపాకస్యార్యాగమనే వధః, స్త్రియాః కర్ణనాసాచ్ఛేదనమ్.

3. ప్రవ్రజితాగమనే చతుర్వింశతిపణో దణ్డః. సకామా తదేవ లభేత.

4. రూపాజీవాయాః ప్రసహ్యోపభోగే ద్వాదశపణో దణ్డః.

5. బహూనామేకామధిచరతాం పృథక్ చతుర్వింశతిపణో దణ్డః.

6. స్త్రియమయోనౌ గచ్ఛతః పూర్వసాహసదణ్డః. పురుషమధిమేహతశ్చ.

వ్యా.1. అరక్షితురాలైన బ్రాహ్మణస్త్రీని పొందిన క్షత్రియునికి ఉత్తమసాహస దండం; వైశ్యునికి వాని సర్వస్వం హరించడం దండం; శూద్రుణ్ణి గడ్డిమంటలో పడవేసి కాల్చివేయాలి. ఎవరైనా రాజభార్యాసంగమం చేస్తే కుంభీపాకం (మంగలంలో - పెద్దబాణలిలో, పడవేసి వేయించి చంపడం) దండం.

2. శ్వపాకస్త్రీని పొందినవానికి నుదుట మనిషిమొండెం గుర్తు వేసి ఇతరదేశానికి పంపివేయాలి. అతడు శూద్రుడైతే శ్వపాకుడైపోతాడు. శ్వపాకుడు ఆర్యస్త్రీని పొందితే మరణదండం. స్త్రీకి చెవులు ముక్కు ఛేదించాలి.

3. ఇల్లు వదలి వెళ్లిపోయిన స్త్రీని పొందితే ఇరవైనాలుగు పణాల దండం. ఆమె ఇష్టపడితే ఆమెకు కూడ అదే దండం.

4. వేశ్యను బలాత్కరించి సంభోగం చేస్తే పన్నెండు పణాల దండం.

5. చాలమంది కలిసి ఒక స్త్రీని మానభంగం చేస్తే ఒక్కొక్కనికి ఇరవైనాలుగు పణాల చొప్పున దండం.

6. స్త్రీతో యోనికంటె భిన్నమైన స్థానంలో కలిసినవానికి పూర్వసాహస దండం.పురుషునిమీదికి ఎక్కి చెడ్డగా ప్రవర్తించినవానికి కూడ పూర్వసాహసదండం.

శ్లో. మైథునే ద్వాదశపణః తిర్యగ్యోనిష్వనాత్మనః,
దైవతప్రతిమానాం చ గమనే ద్విగుణః స్మృతః.

వ్యా. 1. ఆవులు, గేదెలు మొదలైన తిర్యగ్జంతువులయందు మైథునం చేసే బుద్ధిహీనునకు పన్నెండు పణాల దండం.దేవతావిగ్రహాలతో మైథునం చేసినవానికి ఇరవైనాలుగు పణాల దండం.

శ్లో. అదణ్డ్యదణ్డనే రాజ్ఞో దణ్డస్త్రింశద్గుణోఽమ్భసి,
వరుణాయ ప్రదాతవ్యో బ్రాహ్మణేభ్యస్తతః పరమ్.

వ్యా. శిక్షించతగనివాళ్లను శిక్షించిన రాజు తాను విధించిన దండానికి ముప్పై రెట్లు దండం వరుణునికి చెల్లించాలి. దానిని నీళ్లల్లో వెయ్యాలి. తరవాత బ్రాహ్మణులకు ఇవ్వాలి.

శ్లో. తేన తత్పూయతే పాపం రాజ్ఞో దణ్డాపచారజమ్,
శాస్తా హి వరుణో రాజ్ఞాం మిథ్యావ్యాచరతాం నృషు.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే కణ్టకశోధనే చతుర్థాధికరణే త్రయోదశోఽధ్యాయః, అతిచారదణ్డః, ఆదితః నవతితమః ఏతావతా కౌటలీయార్థశాస్త్రస్య కణ్టకశోధనం చతుర్థమధికరణం సమాప్తమ్.

వ్యా. ఆ విధంగా చేయడంచేత దండాన్ని చెడ్డగా విధించడంవల్ల రాజుకు కలిగిన పాపం నశిస్తుంది, మానవుల విషయంలో అధర్మంగా ప్రవర్తించే రాజులకు శిక్ష విధించేవాడు వరుణుడు.

"బాలానందిని" అను కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో కంటకశోధనం అనే నాల్గవ అధికరణంలో అతిచారదండం అనే పదమూడవ అధ్యాయం ప్రారంభంనుంచి తొంభైయవ అధ్యాయం సమాప్తం. కౌటిలీయార్థశాస్త్రంలో కంటకశోధనం అనే నాల్గవ అధికరణం ఇంతటితో సమాప్తం.

అథ యోగవృత్తమ్ - పఞ్చమమధికరణమ్

ప్రథమోఽధ్యాయః.

ఏకోననవతితమం ప్రకరణమ్ - దాణ్డకార్మికమ్
(రహస్యవధచేసేవిధానం **Inflection of Secret Punishment**).

మూ.1. దుర్గరాష్ట్రయోః కణ్టకశోధనముక్తమ్, రాజరాజ్యయోర్వక్ష్యామః.

2. రాజానమవగృహ్యోపజీవినః శత్రుసాధారణా వా యే ముఖ్యాస్తేషు గూఢపురుషప్రణిధిః కృత్యపక్షోపగ్రహో వా సిద్ధిః. యథోక్తం పురస్తాత్ ఉపజాపః అపసర్పో వా. యథా చ పారగ్రామికే వక్ష్యామః.

వ్యా.1. దుర్గరాష్ట్రాలలో కంటకశోధనం చెప్పబడింది. ఇప్పుడు రాజ - రాజ్యాలలో కంటకశోధనం చెప్పగలము.

2. రాజును తమ చెప్పుచేతలలో ఉంచుకొన్నవాళ్లు శత్రువులకు కూడ సాధారణులైనవాళ్లు అనగా శత్రువులతో కూడ సంబంధాలు పెట్టుకొని రాజునుంచి శత్రువునుంచీ కూడ వేతనం గ్రహించే ఉభయవేతనులు అయిన ప్రధాన, అధికారుల విషయంలో గూఢచారులద్వారా రహస్యపరీక్ష, లేదా కృత్యపక్షాన్ని అనగా ఏవైనా ప్రలోభనాలచేత తన వైపుకు త్రిప్పుకొనడానికి శక్యమైన వాళ్లను లొంగదీసుకొనడం సిద్ధి. అనగా వాళ్లనుండి ఆపద రాకుండా చూసుకొనే ఉపాయం. పూర్వం చెప్పినట్లు వాళ్లలో ఉపజాపం (రహస్యంగా ఒకరిమీద ఒకరికి ద్వేషం కలిగించేటట్లు చేయడం) లేదా గూఢచారిప్రయోగం, పారగ్రామికంలో (శత్రునగరాన్ని ఆక్రమించే విధానాన్ని గూర్చిన ప్రకరణంలో) ఎట్లు చెప్పనున్నామో అట్లు చేయడం సిద్ధి.

మూ. 1. రాజ్యోపఘాతినస్తు వల్లభాః సంహతాః వా యే ముఖ్యాః ప్రకాశమశక్యాః ప్రతిషేద్ధుం దూష్యాః; తేషు ధర్మరుచిరుపాంశుదణ్డం. ప్రయుఞ్జీత.

2. దూష్యమహామాత్రభ్రాతరం సత్కృతం సత్రీ ప్రోత్సాహ్య రాజానం దర్శయేత్. తం రాజా దూష్యద్రవ్యభోగాతిసర్గేణ దూష్యే విక్రమయేత్. శస్త్రేణ రసేన వా విక్రాన్తం తత్రైవ ఘాతయేత్; భ్రాతృఘాతకోఽయమితి.

3. తేన పారశవః పరిచారికాపుత్రశ్చ వ్యాఖ్యాతౌ.

వ్యా. 1. రాజ్యద్రోహులైన ఏ ప్రధానాధికారులు ప్రజలకు ఇష్టు లవడంచేత గాని, అందరూ కలిసి కట్టుగా ఉండడంచేత గాని ప్రకాశంగా (అనగా అందరికీ వాళ్లకీ కూడ తెలిసిన పద్ధతిలో) నివారించడానికి శక్యం కాకుండా ఉంటారో, కాని తప్పక ఏదో విధంగా నశింపచేయవలసినవాళ్లుగా ఉంటారో అలాంటివాళ్ల విషయంలో ధర్మంలో రుచి (ఆసక్తి) గల రాజు రహస్యదండం ప్రయోగించాలి.

2. గూఢచారి దూష్యుడైన మహామాత్రుని (పెద్ద అధికారి) సోదరుణ్ణి గౌరవించి, ప్రోత్సహించి ఆతనిని రాజు దగ్గరికి తీసికొని వెళ్లి రాజదర్శనం చేయించాలి. రాజు ఆతనికి, దూష్యుడైన అధికారి ద్రవ్యాన్ని అనుభవించడానికి అనుమతి ఇచ్చి వాని విషయంలో విక్రమింపచెయ్యాలి. (వానిని ఎదిరించే టట్లు చెయ్యాలి). అప్పుడు ఆ మహామాత్రుడు రసప్రయోగంచేత గాని ఆయుధంచేత గాని తన ఆస్తిని ఆక్రమించిన సోదరుణ్ణి చంపిన ట్లయితే అప్పుడు రాజు వెంటనే "ఇతడు సోదరుణ్ణి చంపాడు" అని చెప్పి ఆ నేరానికి మరణదండం విధించి చంపివెయ్యాలి.

3. దీనిచేత పారశవుడు (అసవర్ణస్త్రీయందు పుట్టిన పుత్రుడు) పరిచారికా పుత్రుడు వ్యాఖ్యానింపబడినట్లే. అనగా మహామాత్రుని పారశవుణ్ణి, పరిచారికాపుత్రుణ్ణి తండ్రి ఆస్తిని ఆక్రమించడానికి ప్రోత్సహించి, మహామాత్రుడు వాళ్లని చంపినట్లయితే, ఇతడు పుత్రుల్ని చంపాడు అనే నేరంమీద ఆ మహామాత్రుణ్ణి చంపించాలి.

మూ.1. దూష్యం మహామాత్రం వా సత్రిప్రోత్సాహితో భ్రాతా దాయం యాచేత. తం దూష్యగృహప్రతిద్వారి రాత్రావుపశయానమ్, అన్యత్ర వా వసన్తం తీక్ష్ణః హత్వా బ్రూయాత్ - "హతోఽయం దాయకాముకః" ఇతి. తతః హతపక్షం పరిగృహ్య ఇతరం నిగృహ్ణీయాత్.

2. దూష్యసమీపస్థా వా సత్రిణః భ్రాతరం దాయం యాచమానం ఘాతేన పరిభర్త్సయేయుః. తం రాత్రావితి సమానమ్.

3. దూష్యమహామాత్రయోర్వా యః పుత్రః పితుః, పితా వా పుత్రస్య దారానధిచరతి భ్రాతా వా భ్రాతుః తయోః కాపటికముఖః కలహః పూర్వేణ వ్యాఖ్యాతః.

4. దూష్యమహామాత్రపుత్రమాత్మసంభావితం వా సత్రీ - "రాజపుత్రస్త్వం శత్రుభయాదిహ న్యస్తోఽసి" ఇత్యుపచరేత్. ప్రతిపన్నం రాజా

రహసి పూజయేత్- "ప్రాప్తయౌవరాజ్యకాలం త్వాం మహామాత్రభయా న్నాభిషి ఞ్చామి" ఇతి. తం సత్త్రీ మహామాత్రవధే నియోజయేత్. విక్రాన్తం తత్రైవ ఘాతయేత్ - "పితృఘాతకోఽయమ్" ఇతి.

వ్యా. 1. గూఢచారిచేత ప్రోత్సహించబడినవాడై దూష్యుడైన మహామాత్రుని సోదరుడు ఆతని దగ్గరికి వెళ్లి "ఆస్తిలో నా వాటా నా కియ్యి" అని అడగాలి. అతడు ఆ మహామాత్రుని ఇంటి ఎదుట ఇంటి ద్వారం దగ్గర రాత్రి నిద్రిస్తూన్నప్పుడు తీక్ష్ణుడు వానిని చంపివేసి "దాయం కావాలంటూన్నందుకు వీనిని చంపాను" అని చెప్పాలి. అప్పుడు రాజు చంపబడినవాని పక్షం చేరి దూష్యుడైన మహామాత్రుణ్ణి నిగ్రహించాలి.

2. లేదా దూష్యుడైన మహామాత్రుని దగ్గర (ఆతని మనుష్యుల రూపంలో) ఉన్న సత్రులు దాయం అడగడానికి వచ్చిన సోదరుణ్ణి "ఇలా అడిగినందుకు చంపేస్తాం; చూచుకో?" అని భయపెట్టాలి. వానిని రాత్రి చంపివేసి "దాయం అడిగినందుకు ఇలా చేశాను" అని చెప్పించి దూష్యుడైన మహామాత్రుణ్ణి నిగ్రహించాలి.

3. దూష్యులైన ఇద్దరు మహామాత్రులలో పుత్రునికి తండ్రి భార్యతోను, తండ్రికి పుత్రుని భార్యతోను, సోదరునకు సోదరుని భార్యతోను సంబంధం ఉన్నట్లయితే కాపటికుల (గూఢచారుల) ద్వారా వాళ్లకి కలహం కలిగించి పైన చెప్పి నట్లు ఇద్దరినీ చంపించాలి.

4. సత్రి (గూఢచారి) దూష్యమహామాత్రుని ఆత్మసంభావితుడైన (తానేదో చాల గొప్పవాడని అనుకొనే) పుత్రునితో- "వాస్తవంలో నువ్వు రాజపుత్రుడవు; శత్రువులవల్ల భయంచేత నిన్ను ఇక్కడ ఉంచారు" అని చెప్పి నమ్మించాలి. ఆ మాట నమ్మిన ఆతనిని రహస్యంగా రాజు గౌరవించాలి- "నీకు యౌవరాజ్యం ఇచ్చే వయస్సు వచ్చినా మహామాత్రునికి భయపడి యౌవరాజ్యాభిషిక్తుణ్ణి చేయలేదు" అని చెప్పాలి. సత్రి ఆ మహామాత్రుణ్ణి చంపడానికి ఆతనిని ప్రేరేపించాలి. మహామాత్రుణ్ణి అతడు చంపినవెంటనే "ఇతడు తండ్రిని చంపాడు" అని చాటించి వానిని అక్కడి కక్కడనే చంపించాలి.

మూ. 1. భిక్షుకీ వా దూష్యభార్యాం సాంవననికీభిః ఓషధీభిః సంవాస్య రసేనాతిసందధ్యాత్. ఇత్యాప్యప్రయోగః.

2. దూష్యమహామాత్రమ్ అటవీం పరగ్రామం వా హన్తుం కాన్తారవ్యవ హితే వా దేశే రాష్ట్రపాలమన్తపాలం వా స్థాపయితుం, నాగరస్థానం వా కుపిత మవగ్రహీతుమ్,సార్థాతివాహ్యం ప్రత్యన్తే వా సప్రత్యాదేశమాదాతుం, ఫల్గుబలం

తీక్ష్ణయుక్తం ప్రేషయేత్. రాత్రౌ దివా వా యుద్ధే ప్రవృత్తే తీక్ష్ణాః ప్రతిరోధకవ్యఞ్జనా వా హన్యుః - అభియోగే హతః ఇతి.

వ్యా. 1. భిక్షుకి (బౌద్ధసంన్యాసిని వేషంలో ఉన్న గూఢచారిణి) నా దగ్గర వశీకరణానికి ఉపయోగించే ఓషధులు ఉన్నా యని చెప్పి దూష్యమహామాత్రుని భార్యకు నమ్మకం కలిగించి విషప్రయోగం ద్వారా వాళ్లని మోసగించాలి. ఇది ఆప్యప్రయోగం - దగ్గర ఉన్న బంధువులు మొదలైనవాళ్లని ప్రయోగించడం.

2. అడవిలో ఉన్నవాళ్లని చంపడానికి గాని, శత్రునగరంలో ఉన్నవాళ్లని చంపడానికి గాని, దారి మధ్య మహారణ్యం ఉన్న దేశంలో రాష్ట్రపాలుణ్ణి లేదా అంతపాలుణ్ణి (సరిహద్దులు రక్షించేవానిని) స్థాపించడానికి గాని, నగరస్థానంలో (నగరాధిపతి అధీనంలో ఉన్న ప్రదేశంలో) తిరుగుబాటును అణచివేయడానికిగాని, సరిహద్దులో ఉన్న సప్రత్యాదేయం అయిన అనగా ఆక్రమించినా కూడా శత్రువుచేత అనాయాసంగా మళ్లీ ఆక్రమించడానికి వీలైన, సార్థాతివాహ్యాన్ని (వర్తకసంఘమార్గాన్ని) ఆక్రమించడానికి గాని తీక్ష్ణులు (ఘాతకులు) ఉన్న చిన్న సైన్యంతో పంపాలి. రాత్రి కాని పగలు గాని యుద్ధం జరిగినప్పుడు దొంగల వేషాలలో ఉన్న తీక్ష్ణులు ఆ దూష్యమహామాత్రుణ్ణి చంపివేసి యుద్ధంలో చనిపోయా డని చెప్పాలి.

మూ. 1. యాత్రావిహారగతో వా దూష్యమహామాత్రాన్ దర్శనాయాహ్వ యేత్. తే గూఢశస్త్రైః తీక్ష్ణైః సహ ప్రవిష్టాః మధ్యమకక్ష్యాయామ్ ఆత్మవిచయ మన్తః ప్రవేశనార్థం దద్యుః.తతో దౌవారికాభిగృహీతాః తీక్ష్ణాః "దూష్యప్రయుక్తాః స్మః" ఇతి బ్రూయుః. తే తదభివిఖ్యాప్య దూష్యాన్ హన్యుః. తీక్ష్ణస్థానే చాన్యే వధ్యాః.

2. బహిర్విహారగతో వా దూష్యాన్ ఆసన్నావాసాన్ పూజయేత్. తేషాం దేవీవ్యఞ్జనా వా దుఃస్త్రీ రాత్రావావాసేషు గృహ్యేతేతి సమానం పూర్వేణ.

3. దూష్యమహామాత్రం వా "సూదో భక్షకరో వా తే శోభనః" ఇతి స్తవేన భక్షభోజ్యం యాచేత, బహిర్వా క్వచిదధ్వగతః పానీయమ్. తదుభయం రసేన యోజయిత్వా ప్రతిస్వాదనే తావేవ ఉపయోజయేత్. తదభివిఖ్యాప్య 'రసదౌ' ఇతి ఘాతయేత్.

వ్యా. 1. లేదా రాజు విహార యాత్రకు వెళ్ళినప్పుడు దూష్యమహామాత్రులను

దర్శనం కోసం పిలిపించాలి. వాళ్లు రాజుగారి దర్శనంకోసం వచ్చినప్పుడు వాళ్లతో పాటు శస్త్రాలను రహస్యంగా దాచుకొని ఉన్న, (ముందుగానే రాజుచేత ఆ విధంగా చేయడానికి నిర్దేశించబడిన) తీక్ష్ణులు కూడా ప్రవేశించి మధ్యమకక్ష్యలో (హాలులో) లోపలికి (రాజు ఉన్న కక్ష్యలోనికి) వెళ్లడానికి ముందు తమ అన్వేషణను (ఆయుధాలు మొదలైనవి ఏవీ లేవు కదా అనే పరీక్షను (security check) చేయించుకోవాలి. అప్పుడు (వాళ్ల దగ్గర రహస్యంగా దాచిన ఆయుధాలు ఉండడంచేత) ద్వారరక్షకులు వాళ్లను పట్టుకొనగా "ఈ మహామాత్రులు మమ్మల్ని ప్రయోగించారు, అనగా రాజును చంపడం కోసం మమ్మల్ని ఏర్పరచారు" అని చెప్పాలి. ఆ విషయం ప్రకటించి ఆ దౌవారికులు దూష్య మహామాత్రులను చంపివేయాలి. తీక్ష్ణులకు బదులు మరెవరినైనా చంపాలి.

2. లేదా - విహారార్థం బైటకు వెళ్లిన రాజు దూష్యమహామాత్రులకు కూడ తన నివాసం దగ్గరనే నివాసం ఏర్పరచి గౌరవించాలి. రాత్రి దేవి (రాజభార్య) వేషంలో ఉన్న ఒక దుష్టస్త్రీ (కులట) వాళ్ల నివాసాలలో పట్టుబడాలి. తరవాత ఇతడు రాజభార్యాభిలాషి అని ప్రకటించి వెంటనే ఆ మహామాత్రుణ్ణి చంపివేయాలి.

3. లేదా - "మీ వంటవాడు లేదా భక్ష్యాలు తయారుచేసేవాడు భక్ష్యాలు చాలా బాగా చేస్తాడు" అని ఆ దూష్యమహామాత్రుణ్ణి ప్రశంసించి ఏవైనా భక్ష్యాలు పంపమని అతనిని అడగాలి. లేదా బైట ఎక్కడ నైనా మార్గమధ్యంలో ఉన్నప్పుడు పానీయం తెప్పించ మని అడగాలి. ఆ భక్ష్యభోజ్యాలలోను పానీయంలోను కూడ విషం కలిపి ముందు మీరు తీసికొని రుచిచూడండి అని అవి తీసికొని వచ్చినవాళ్లు రుచి చూచే టట్లు చెయ్యాలి. అప్పుడు "వీళ్లు విషం ఇచ్చారు" అని ప్రకటించి ఆ మహామాత్రుల్ని చంపించాలి.

మూ. 1. అభిచారశీలం వా సిద్ధవ్యఞ్జనో గోధాకూర్మకర్కటకూటానాం లక్షణ్యానామ్ అన్యతమప్రాశనేన మనోరథానవాప్స్యసీతి గ్రాహయేత్. ప్రతిపన్నం కర్మణి రసేన లోహముసలైర్వా ఘాతయేత్ కర్మవ్యాపదా హత ఇతి.

2. చికిత్సకవ్యఞ్జనో వా దౌరాత్మికమసాధ్యం వా వ్యాధిం దూష్యస్య స్థాపయిత్వా భైషజ్యాహారయోగేషు రసేనాతిసందధ్యాత్.

3. సూదారాలికవ్యఞ్జనా వా ప్రణిహితాః దూష్యం రసేన అతి సందధ్యుః. ఇత్యుపనిషత్ప్రతిషేధః.

వ్యా. 1. లేదా అభిచారం చేసే అలవా టున్న దూష్యమహామాత్రుని దగ్గరకు, మంత్రసిద్ధి ఉన్న సిద్ధుని వేషంలో ఉన్న గూఢచారి చేరి "మంచి లక్షణా లున్న, (శ్మశానాగ్నిలో హోమం చేయగా మిగిలిన) ఉడుమును గాని, తాబేలును గాని, పీతనుగాని, కొమ్ములు విరిగిన ఎద్దును గాని తిన్నట్లయితే నీ కోరిక లన్నీ తీరు తాయి'' అని చెప్పి ఆ పని చేయడానికి ఒప్పించాలి. అందుకు అంగీకరించిన వానిని విషంచేత గాని, ఇనప రోకళ్లచేత గాని (గాయాలు పైకి తెలియకుండా) చంపించి కర్మలో పొరబాటు చేయడంచేత మరణించా డని ప్రకటించాలి.

2. లేదా వైద్యుని వేషంలో ఉన్న గూఢచారి నీవు ఏదో చెడ్డ పని చేయడంచేత ఫలానా వ్యాధి వచ్చినది, లేదా చికిత్స చేయడానికి సాధ్యం కాని వ్యాధి వచ్చింది అని స్థాపించి మందులోను ఆహారంలోను విషం కలిపి చంపివేయాలి.

3. వంటవాళ్లుగా గాని, అరాలికులుగా (అన్నం వడ్డించేవాళ్లుగా) గాని చేరిన గూఢచారులు దూష్యుణ్ణి విషంచేత చంపివేయాలి. ఇది రహస్యమార్గాలలో దూష్యమహామాత్రులను అణచివేసే విధానం.

మూ. 1. ఉభయదూష్యప్రతిషేధస్తు - యత్ర దూష్యః ప్రతిషేద్ధవ్యః తత్ర దూష్యమేవ ఫల్గుబలతీక్ష్ణయుక్తం ప్రేషయేత్ - "గచ్ఛాముష్మిన్ రాష్ట్రే వా సైన్యముత్థాపయ హిరణ్యం వా, వల్లభాద్వా హిరణ్యమాహారయ, వల్లభకన్యాం వా ప్రసహ్యానయ. దుర్గసేతువణిక్పథశూన్యనివేశఖనిద్రవ్యహస్తివన కర్మణామన్యతమం వా కారయ, రాష్ట్రపాల్యమన్తపాల్యం వా యశ్చ త్వా ప్రతిషేధయేత్, న వా తే సాహాయ్యం దద్యాత్ స బన్ధవ్యః స్యాత్" ఇతి. తథైవ ఇతరేషాం ప్రేషయేత్- "అముష్యావినయః ప్రతిషేద్ధవ్యః'' ఇతి. తమేతేషు కలహస్థానేషు కర్మప్రతిఘాతేషు వా వివదమానం తీక్ష్ణాః శస్త్రం పాతయిత్వా ప్రచ్ఛన్నం హన్యుః. తేన దోషేణ ఇతరే నియన్తవ్యాః.

2. పురాణాం, గ్రామాణాం, కులానాం వా దూష్యాణాం సీమాక్షేత్రఖలవేశ్మమర్యాదాసు ద్రవ్యోపకరణసస్యవాహనహింసాసు ప్రేక్షాకృత్యోత్సవేషు వా సముత్పన్నే కలహే తీక్ష్ణైః ఉత్పాదితే వా తీక్ష్ణాః శస్త్రం పాతయిత్వా బ్రూయుః- "ఏవం క్రియన్తే యేఽమునా కలహాయన్తే" ఇతి. తేన దోషేణ ఇతరే నియన్తవ్యాః.

వ్యా. 1. ఇద్దరు దూష్యుల్ని ఒకే ప్రయత్నంచేత అణచివేసే విధానం ఎట్లనగా- ఒక దూష్యుణ్ణి అణిచివేయవలసి ఉన్న దేశానికి తక్కువ సేన, కొంతమంది తీక్ష్ణులు ఉన్న మరొక దూష్యుణ్ణి ఇలా చెప్పి పంపాలి-"నువ్వు వెళ్లి, ఫలానా దుర్గంలో లేదా ఫలానా రాష్ట్రంలో, సైన్యాన్ని సమ కూర్చు; లేదా ధనం వసూలు చెయ్యి. అక్కడ ఉన్న వల్లభునినుంచి (అధ్యక్షునినుంచి - గ.శా; ఇష్టుడైనవానినుండి - కాంగ్లే) ధనం వసూలు చెయ్యి. లేదా వాని కుమార్తెను బలాత్కారంగా పట్టుకొని తీసికొని రా. లేదా అక్కడ దుర్గం గాని, సేతువు గాని, వర్తకులకు మార్గం గాని, శూన్యప్రదేశంలో గృహావాసాదినిర్మాణం కాని, గనులలో పని గాని, గజవనంలో చేయవలసిన కర్మ గాని, చేయించు, లేదా రాష్ట్రపాలనకర్మగాని, అంతపాలనకర్మ (సరిహద్దుల రక్షణం) గాని చేయించు. ఈ పనులు నువ్వు చేస్తున్నప్పుడు నీ కెవరైనా అడ్డు తగిలినా, నీకు సహాయపడకపోయినా వానిని బంధించాలి." అదే విధంగా అక్కడ ఉన్న దూష్యమహామాత్రునికి- "ఫలానావాడు మీ ప్రాంతంలో ఏమైనా అవినయం (చేయరాని పని) చేస్తే వానిని నువ్వు అడ్డుకోవాలి" అని ఆజ్ఞ పంపాలి. అప్పుడు కలహానికి హేతువులైన పనులు జరుగుతున్నప్పుడు, లేదా పనులకు అఘాతం కలిగినప్పుడు కలహిస్తున్న దూష్యమహామాత్రుణ్ణి తీక్ష్ణులు రహస్యంగా శస్త్రప్రయోగం చేసి చంపివేయాలి. ఈవిధమైన అపరాధం చేసినందుకు మిగిలిన వాళ్లని (అక్కడ ఉన్న దూష్యుల్ని) కూడా చంపివేయాలి.

2. దూష్యులైన (రాజ్యవిరోధులైన) పట్టణాలలో గాని, గ్రామాలలో గాని, కుటుంబాలలో గాని పురాదుల సరిహద్దులు, పొలాలు, కళ్లాలు, ఇళ్లు మొదలైనవాటి సరిహద్దులు వీటి విషయంలోను, ద్రవ్యాలు, సాధనాలు(పనిముట్లు మొదలైనవి), సస్యాలు, వాహనాలు, వీటికి హింస కలిగినప్పుడు, నాటకాది ప్రదర్శనలలోను, వివాహోద్యుత్సవాలలోను కలహాలు కలిగినప్పుడు, లేదా తీక్ష్ణులు కలహాలు పుట్టించినప్పుడు ఆ తీక్ష్ణులు శస్త్రప్రయోగం చేసి కొందరిని చంపివేసి (దూష్యుల పక్షాన ఉండి చంపివేసి నట్లు అభినయిస్తూ) "ఇతనితో కలహం పెట్టుకొన్నవారిని ఇలాగే చేస్తాం" అని ప్రకటించాలి. ఆ విధంగా ఇతరులను చంపించా రనే నేరానికి మిగిలిన దూష్యుల్ని రాజు నిగ్రహించాలి.

మూ. 1. యేషాం వా దూష్యాణాం జాతమూలాః కలహాః తేషాం క్షేత్రఖలవేశ్మాని ఆదీపయిత్వా బన్ధుసంబన్ధిషు వాహనేషు వా తీక్ష్ణాః శస్త్రం పాతయిత్వా తథైవ బ్రూయుః- "అమునా ప్రయుక్తాః స్మః" ఇతి. తేన దోషేణ

ఇతరే నియన్తవ్యాః.

2. దుర్గరాష్ట్రదూష్యాన్ వా సత్రిణః పరస్పరస్యావేశనికాన్ కారయేయుః. తత్ర రసదాః రసం దద్యుః, తేన దోషేణ ఇతరే నియన్తవ్యాః

3. భిక్షుకీ వా దూష్యరాష్ట్రముఖ్యం దూష్యరాష్ట్రముఖ్యస్య భార్యా, స్నుషా, దుహితా వా కామయత ఇత్యుపజపేత్. ప్రతిపన్నస్య ఆభరణమాదాయ స్వామినే దర్శయేత్- "అసౌ తే ముఖ్యో యౌవనోత్సిక్తో భార్యాం, స్నుషాం, దుహితరం వాభిమన్యతే" ఇతి. తయోః కలహో రాత్రౌ -ఇతి సమానమ్.

వ్యా. 1. ఏ దూష్యుల (రాజద్రోహుల) కలహాలకు ఏ పంట భూములు, కళ్లాలు, ఇళ్లు మూలకారణంగా ఉంటాయో వాళ్ల ఆ క్షేత్రాదులను అగ్నిచేత దహించి లేదా వాళ్ల బంధువులను శస్త్రాలచేత చంపి తీక్ష్ణులు "ఈ పనిచేయడానికి వీళ్లచేత ప్రోత్సహింపబడ్డాము" అని చెప్పాలి. ఆ దోషంచేత ఇతరదూష్యులను నిగ్రహించాలి.

2. లేదా సత్రులు(గూఢపురుషులు) దుర్గాలలోను రాష్ట్రంలోను ఉన్న రాజద్రోహులైన మహామాత్రులను పరస్పరం అతిథులుగా అయే టట్లు ఏర్పాటు చేయ్యాలి. విషం ఇచ్చేవాళ్లు అక్కడ అతిథులకు విషం పెట్టాలి. ఆ నేరానికి ఇతరదూష్యుల్ని నిగ్రహించాలి.

3. లేదా భిక్షుకి(సంన్యాసిని) దూష్యుడైన ఒక రాష్ట్రముఖ్యునివద్ద చేరి (మరొక దూష్యరాష్ట్రముఖ్యుణ్ణి గూర్చి చెపుతూ) "ఫలానా రాష్ట్రముఖ్యుని భార్య లేదా కోడలు, లేదా కూతురు నిన్ను కోరుతున్నది" అని రహస్యంగా చెప్పి నమ్మించాలి. అతడు నమ్మి అంగీకరించిన తరవాత అతడిచ్చిన (తనను కామించే స్త్రీకి ఇమ్మని ఇచ్చిన) ఆభరణాలు ఆ ప్రభువుకు (మొదటి దూష్యరాష్ట్రముఖ్యునికి) చూపించి- "యౌవనంతో గర్వించి ఉన్న ఆ రాష్ట్రముఖ్యుడు నీ భార్యను, నీ కోడలిని, నీ కూతురును కోరుచున్నాడు" అని చెప్పాలి. వాళ్లకి రాత్రి కలహం ఏర్పడిన తరవాత - మిగిలినది పైన చెప్పినట్లే- తీక్ష్ణులు ఒకనిని చంపగా అలా చంపించిన నేరానికి రాజు రెండవవానిని చంపించాలి.

మూ. 1. దూష్యదణ్డోపనతేషు తు యువరాజః సేనాపతిర్వా కించిద పకృత్య అపక్రాన్తో విక్రమేత. తతో రాజా దూష్యదణ్డోపనతానేవ ప్రేషయేత్ ఫల్గుబలతీక్ష్ణయుక్తా నితి సమానాః సర్వ ఏవ యోగాః. తేషాం చ పుత్రేషు అనుక్షిపత్సు యో నిర్వికారః స పితృదాయం లభేత. ఏవమస్య

పుత్రపౌత్రాననువర్తతే రాజ్యమపాస్తపురుషదోషమితి.

2. శ్లో. స్వపక్షే పరపక్షే వా తూష్ణీం దణ్డం ప్రయోజయేత్,
ఆయత్యాం చ తదాత్వే చ క్షమావానవిశఙ్కితః.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే యోగవృత్తే పఞ్చమాధికరణే ప్రథమోఽధ్యాయః, ఆదిత ఏకనవతితమః.

వ్యా. 1. దూష్యులైన (రాజవిద్రోహులైన) సామంతాదులు తమ సైన్యంతో లొంగిపోయినప్పుడు, యువరాజు గాని, సేనాపతి గాని కొంచెం అపకారం చేసి, దూరంగా వెళ్లిపోయి (రాజు విషయంలోను లొంగిపోయిన సామంతాదుల విషయంలోను) విరోధం వహించి ప్రవర్తించాలి. అప్పుడు రాజు వాని (రాజకుమారుని లేదా సేనాపతిని) లొంగదీసికొనవలసినదిగా దూష్యదండోపనతులనే (సైన్యంతో పాటు లొంగిపోయిన రాజద్రోహులైన సామంతాదులనే) చిన్న సైన్యంతో, వాళ్లలో కొంతమంది తీక్ష్ణులను కూడ చేర్చి, పంపాలి. తరవాత పద్ధతు లన్నీ వెనుక చెప్పినట్లే. అనగా తీక్ష్ణులు దూష్యుల్ని రహస్యంగా చంపివేయాలి. ఆ దోషం మరొకరిమీద మోపి వాళ్లని నిగ్రహించడం మొదలైనవి వెనుక చెప్పినట్లే. అలా చంపబడినవాళ్ల పుత్రులలో చావగా మిగిలిన వాళ్లలో వికారం లేని వానికి (రాజుకు అనుకూలంగా ఉంటా డనుకొనేవానికి) పితృదాయం(తండ్రి ఆస్తి- రాజ్యం) లభించాలి. ఏ రాజు ఈ విధంగా తనకు ఎదురుతిరుగు తారనే భయం ఉన్న మహామాత్రాదులను రహస్యోపాయాలతో రూపుమాపుతాడో అతని రాజ్యంలో పురుషదోషా లన్నీ (పురుషులవల్ల కలిగే ఆపద లన్నీ నశించి) ఆ రాజ్యం పుత్రులకూ పౌత్రులకూ కూడ సంక్రమిస్తుంది.

2. రాజు తత్కాలమందూ, భవిష్యత్తులోనూ కూడ ఓర్పును ప్రదర్శిస్తూ, ఏ మాత్రమూ సందేహించకుండా తన పక్షంవాళ్ల విషయంలోను, పరపక్షంవాళ్ల విషయంలోనూ కూడ రహస్యదండం ప్రయోగించాలి.

"బాలానందిని" అను కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో యోగవృత్తం అనే పంచమాధికరణంలో దాండకర్మికం అను ప్రథమాధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి తొంభైఒకటవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ ద్వితీయోఽధ్యాయః

నవతితమం ప్రకరణమ్ - కోశాభిసంహరణమ్

(ధనాగారాన్ని నింపుతూ ఉండడం)

మూ. 1. కోశమకోశః ప్రత్యుత్పన్నార్థకృచ్ఛ్రః సంగృహ్ణీయాత్.

2. జనపదం మహాన్తమల్పప్రమాణం వా దేవమాతృకం ప్రభూతధాన్యం ధాన్యస్యాంశం తృతీయం చతుర్థం వా యాచేత; యథాసారమధ్యమవరం వా.

3. దుర్గసేతుకర్మవణిక్పథశూన్యనివేశఖనిద్రవ్యహస్తివనకర్మోపకారిణం ప్రత్యన్తమ్, అల్పప్రమాణం వా న యాచేత.

4. ధాన్యపశుహిరణ్యాది నివిశమానాయ దద్యాత్. చతుర్థమంశం ధాన్యానాం బీజభక్తశుద్ధం చ హిరణ్యేన క్రీణీయాత్.

వ్యా.1. కోశం క్షీణించిన రాజు ఎదురుచూడని ఆర్థికమైన ఇబ్బందులు వచ్చినప్పుడు కోశాన్ని పెంచడానికి ప్రయత్నించాలి.

2. దేవమాతృకం కాని, అనగా వర్షాలమీదనే ఆధారపడినది కాని, అధికమైన పంటలు పండే జనపదంనుంచి, అది పెద్దదైనా చిన్నదైనా, మూడవ భాగం గాని, నాల్గవ భాగం గాని ధాన్యం అడిగి తీసికోవాలి. మధ్యరకం జనపదంనుంచి, తక్కువరకమైన జనపదంనుంచి దాని శక్తిని అనుసరించి ధాన్యం అడిగి తీసికోవాలి.

3. దుర్గనిర్మాణంలోను, సేతునిర్మాణంలోను, వర్తకుల మార్గం నిర్మించడంలోను, శూన్యప్రదేశాలలోను, మనుష్యావాసనిర్మాణంలోను, గనుల పనులలోను, ఇతర ద్రవ్యాలు సమకూర్చే పనిలోను, గజవనసంరక్షణకర్మలోను ఉపకరిస్తూన్న సరిహద్దులలోని గ్రామంనుంచి గాని, చిన్నగ్రామంనుంచి గాని ధాన్యాదులు అడగకూడదు.

4. కొత్త జనవాసం నిర్మిస్తూన్నవానికి రాజు ధాన్యం, పశువులు, ధనం మొదలైనవి ఇవ్వాలి. అలాంటివాని దగ్గర నుండి విత్తనాలకు, ఆహారానికి కావలసినది పోగా మిగిలిన ధాన్యాలలో నాల్గవ వంతు కొని తీసికోవాలి.

మూ. 1. అరణ్యజాతం శ్రోత్రియస్వం చ పరిహరేత్. తదప్యనుగ్రహేణ క్రీణీయాత్.

2. తస్యాకరణే సమాహర్తృపురుషాః గ్రీష్మే కర్షకాణాముద్వాపం కారయేయుః. ప్రమాదావస్కన్నస్యాత్యయం ద్విగుణముదాహరన్తో బీజకాలే బీజలేఖ్యం కుర్యుః. నిష్పన్నే హరితపక్వాదానం వారయేయుః, అన్యత్ర శాకకటభఙ్గముష్టిభ్యామ్- దేవపితృపూజాదానార్థం గవార్థం వా. భిక్షుకగ్రామభృత కార్థం చ రాశిమూలం పరిహరేయుః.

3. స్వసస్యాపహారిణః ప్రతిపాతః అష్టగుణః. పరసస్యాపహారిణః పఞ్చాశద్గుణః, సీతాత్యయః స్వవర్గస్య, బాహ్యస్య తు వధః.

వ్యా. 1. అరణ్యంలో పండిన ధాన్యాలు, వేదాధ్యయనం చేసిన బ్రాహ్మణుని ధాన్యం పరిహరించాలి; అవి తీసికొనగూడదు. వాళ్లకు ఏదైనా ప్రయోజనం ఉంటుం దంటే ధనం ఇచ్చి కొనాలి.

2. పైన చెప్పిన విధంగా చేయకపోతే లేదా పైన చెప్పిన ఉపాయాలు ఫలించకపోతే సమాహర్త మనుష్యులు (గోపులు, స్థానికులు) గ్రీష్మఋతువులో వ్యవసాయదారులకు ఉపకరించడానికి భూమి దున్ని విత్తనాలు చల్లడానికి సిద్ధం చెయ్యాలి. విత్తనాలు చల్లే కాలంలో - కర్షకుల అజాగర్తచేత నష్టం కలిగితే రెట్టింపు దండం(పెనాల్టీ) విధించబడుతుంది అని ఉదాహరిస్తూ బీజాలకు సంబంధించిన కాగితాలు వ్రాయాలి. పంట వచ్చిన తరవాత పచ్చిదిగా ఉన్నదానిని గాని, పండినదానిని గాని వాళ్లు (కర్షకులు) తీసికొనకుండా నివారించాలి. దేవపూజకొరకు, పితృకార్యంకొరకు, ఆవుకొరకు గుప్పెడు కూరగాయలు, చేతిలో ఇమిడే సస్యమూ తీసికొన్నా అనుమతించాలి. ధాన్యరాశి మొదట్లో మిగిలిన పోయిన దానిని భిక్షుకులకొరకు, గ్రామం నౌకర్లకొరకు విడిచిపెట్టాలి.

3. తాను దున్నిన భూమినుంచి సస్యం అపహరించినవానికి, అపహరించినదానికి ఎనిమిది రెట్లు దండం. పరులు దున్నిన భూమినుంచి సస్యం అపహరించినవానికి యాభైరెట్లు సీతాత్యయం (వ్యవసాయం భూమినుంచి హరించినందుకు దండం - పెనాల్టీ); ఇది అలా అపహరించినవాడు అదే వర్గానికి (class) చెందినవాడైతే దండం. బైటనుండి వచ్చి అపహరిస్తే వానికి మరణదండం.

మూ.1. చతుర్థమంశం ధాన్యానాం షష్ఠం వన్యానాం తూలలాక్షాక్షౌమ

వల్కకార్పాసరోమకౌశేయకౌషధగన్ధపుష్పఫలశాకపణ్యానాం కాష్ఠవేణుమాంస వల్లూరాణాం చ గృహ్ణీయుః. దన్తాజినస్యార్ధమ్, అనిసృష్టం విక్రీణానస్య పూర్వః సాహసదణ్డః. ఇతి కర్షకేషు ప్రణయః.

2. సువర్ణరజతవజ్రమణిముక్తాప్రవాళాశ్వహస్తిపణ్యాః పఞ్చాశత్కరాః. సూత్రవస్త్రతామ్రవృత్తకంసగన్ధభైషజ్యశీధుపణ్యాః చత్వారింశత్కరాః. ధాన్యరసలోహపణ్యాః శకటవ్యవహారిణశ్చ త్రింశత్కరాః. కాచవ్యవహారిణో మహాకారవశ్చ వింశతికరాః. క్షుద్రకారవో బన్ధకీపోషకాశ్చ దశకరాః. కాష్ఠవేణు పాషాణమృద్భాణ్డపక్వాన్నహరితపణ్యాః పఞ్చకరాః. కుశీలవా రూపాజీవాశ్చ వేతనార్ధం దద్యుః. హిరణ్యకరం కర్మణ్యానాహారయేయుః. న చైషాం కంచిద పరాధం పరిహరేయుః. తే హ్యపరగృహీతమభినీయ విక్రీణీరన్ ఇతి వ్యవహారిషు ప్రణయః.

వ్యా. 1. ధాన్యాలలో నాల్గవ భాగం, అరణ్యంలో లభించే వస్తువులు లేదా ధాన్యాలలో ఆరవ భాగం తీసికొనాలి. దూది, లక్క, పట్టువస్త్రం, చెట్ల నారబట్టలు, నూలుబట్టలు, ఉన్నిబట్టలు, పట్టుపురుగులనుండి తీసిన పట్టుతో నేసిన బట్టలు, ఓషధులు, గంధద్రవ్యాలు, పుష్పాలు, ఫలాలు, కూరలు - ఈ పణ్యాలలోను, కఱ్ఱలు, వెదుళ్ళు, మాంసం, శుష్కమాంసం- ఈ పణ్యాలలోను ఆరవ వంతు తీసికొనాలి. దంతాలలోను, మృగచర్మాలలోను సగం తీసికోవాలి. అనుమతి లేకుండా పై వస్తువులు అమ్ముతున్నవానికి పూర్వసాహసదండం. ఇది వ్యవసాయదారులనుండి అడిగి పన్ను గ్రహించవలసిన విధానం.

2. బంగారం, వెండి, వజ్రాలు, మణులు, ముత్యాలు, పగడాలు, గుఱ్ఱాలు, ఏనుగులు, అమ్మేవాళ్లు యాభైయవ వంతు పన్నుగా చెల్లించాలి. నూలు, వస్త్రాలు, రాగి, ఉక్కు, కంచు, సుగంధద్రవ్యాలు, వైద్యానికి ఉపయోగించే ఔషధాదులు, మద్యం అమ్మేవాళ్లు నలభైయవ వంతు పన్నుగా కట్టాలి. ధాన్యం, రసాలు (నెయ్యి మొ.), లోహాలు అమ్మేవాళ్లు బండ్లమీద సామానులు వేసికొని వెళ్లి వర్తకం చేసేవాళ్లు ముప్పైయవ వంతు పన్నుగా కట్టాలి. గాజు వర్తకం చేసేవాళ్లు పెద్ద పనివాళ్లు (బంగారం పని, ఓడలు నిర్మించడం మొదలైన పనులు చేసేవాళ్లు) ఇరవైయవ వంతు పన్నుగా చెల్లించాలి. చిన్న చేతిపనివాళ్లు, కులటలను పోషించేవాళ్లు పదవ వంతు పన్ను చెల్లించాలి. కఱ్ఱ, వెదుళ్లు, ఱాళ్లు, మట్టి పాత్రలు, వండిన ఆహారపదార్థాలు, పచ్చని వస్తువులు(కూరగాయలు)

అమ్మేవాళ్లు ఐదవవంతు పన్నుగా చెల్లించాలి. కుశీలవులు (నటనర్తకాదులు) వేశ్యలు తమకు లభించిన వేతనంలో సగం పన్నుగా చెల్లించాలి. కుశీలవులు (నటనర్తకాదులు) వేశ్యలు తమకు లభించిన వేతనంలో సగం పన్నుగా చెల్లించాలి. పనిలో నేర్పుగలవాళ్ల దగ్గరనుండి పన్ను ధనరూపంలో తీసికోవాలి. వీళ్లు ఏ చిన్న అపరాధం చేసినా విడవకూడదు. ఎందువల్ల ననగా వీళ్లు ఇతరుల వస్తువులు అని చెప్పి అమ్ముతూంటారు. వర్తకులను అడిగి పన్ను తీసుకొనే పద్ధతి ఇది.

మూ. 1. కుక్కుటసూకరమర్ధం దద్యాత్ క్షుద్రపశవః షడ్భాగమ్. గోమహిషాశ్వతరఖరోష్ట్రాశ్చ దశభాగమ్. బన్ధకీపోషకాః రాజప్రేష్యాభిః పరమరూప యౌవనాభిః కోశం సంహరేయుః. ఇతి యోనిపోషకేషు ప్రణయః.

2. సకృదేవ, న ద్విః ప్రయోజ్యః. తస్యాకరణే వా సమాహర్తా కార్యమపదిశ్య పౌరజానపదాన్ భిక్షేత. యోగపురుషాశ్చాత్ర పూర్వమతిమాత్రం దద్యుః. ఏతేన ప్రదేశేన రాజా పౌరజానపదాన్ భిక్షేత. కాపటికాశ్చ ఏనానల్పం ప్రయచ్ఛతః కుత్సయేయుః. సారతో వా హిరణ్యమాఢ్యాన్ యాచేత. యథోపకారం వా స్వవశా వా యదుపహరేయుః, స్థానచ్ఛత్రవేష్టనవిభూషాశ్చైషాం హిరణ్యేన ప్రయచ్ఛేత్. పాషణ్డసంఘద్రవ్యమ్ అశ్రోత్రియభోగ్యం దేవద్రవ్యం వా కృత్యకరాః ప్రేతస్య దగ్ధగృహస్య వా హస్తే న్యస్తమిత్యుపహరేయుః.

వ్యా. 1. కోళ్లు, పందులు పెంచేవాళ్లు సగం పన్నుగా ఇవ్వాలి. చిన్న పశువులను పెంచేవాళ్లు ఆరవ వంతు ఇవ్వాలి. గోవులు, మహిషాలు, కంచరగాడిదలు, గాడిదలు, ఒంటెలు పెంచేవాళ్లు పదవ వంతు ఇవ్వాలి. కులటలను పోషించేవాళ్లు మంచి రూపం, యౌవనం ఉన్న, రాజపరిచారికలుగా పనిచేసే స్త్రీలతో కోశాన్ని నింపాలి. ఇది ప్రాణులను పోషించేవాళ్లని అడిగి పన్ను తీసుకొనే పద్ధతి.

2. ఈ ప్రణయకరం ఒకే మాటు విధించాలి. గాని అనేకపర్యాయాలు విధించకూడదు. ఈ విధంగా పన్నులు విధించినా పనులు జరగకపోతే సమాహర్త (administrator) ఫలానా పని చేయవలసి ఉందని చెప్పి పౌరులనూ, జానపదులనూ ధనం ఇమ్మని అడగాలి. యోగపురుషులు (ముందుగానే మాటలాడుకొని ఉంచుకొన్న గూఢచారులవంటి వాళ్లు) ఆ పని నిమిత్తం “ఇదిగో మేం ఇచ్చే చందా” అని చెప్పి ముందుగా పెద్ద మొత్తాలు చందాలుగా ఇవ్వాలి. “ఇదిగో వీళ్లు ఇంత ఇచ్చారు” అని

చెప్పి రాజు పౌరులను జానపదులను ధనం ఇమ్మని అడగాలి. కాపటికులు (రాజుచేతనే నియుక్తులైన కొందరు కపటవేషధారులు) తక్కువ ధనం ఇచ్చేవాళ్లని "ఇదేమిటి! మీవంటి వాళ్లు కూడ ఇంతేనా ఇచ్చేది?" అని నిందించాలి. లేదా రాజు ధనవంతులను పిలిపించి వాళ్ల శక్తిని పట్టి ధనం అడగాలి. లేదా వాళ్లకి రాజువల్ల లభించే లాభాన్ని పట్టి లేదా వాళ్ల శక్తిని అనుసరించి ఎవరు ఎంత ధనం ఇస్తే అంత ధనం తీసుకోవాలి. రాజు ధనం తీసుకొని ధనికులకు ఏదైనా అధికారం, శ్వేతచ్ఛత్రం, శిరోవేష్టనం, అలంకారాలు ఇస్తూ ఉండాలి. కృత్యకరులు (రాజకృత్యాలు చేసే అధికారులు) పాషండసంఘాల ద్రవ్యము(కాంగ్లే) పాషండుల ద్రవ్యము సంఘాల ద్రవ్యమూ (గ.శా.) వేదపండితులచేత అనుభవించబడని దేవతాద్రవ్యమూ, "ఇది ఎవని చేతిలో న్యాసంగా ఉంచబడినదో అతడు మరణించినాడు లేదా అతని గృహం కాలిపోయినది" అని చెప్పి తీసికొనివచ్చి రాజుకు ఇవ్వాలి.

మూ. 1. దేవతాధ్యక్షః దుర్గరాష్ట్రదేవతానాం యథాస్వమ్ ఏకస్థం కోశం కుర్యాత్. తథైవ చాహరేత్. దైవతచైత్యం సిద్ధపుణ్యస్థానభౌమవాదికం వా రాత్రౌ ఉత్థాప్య యాత్రాసమాజాభ్యామ్ ఆజీవేత్. చైత్యోపవనవృక్షేణ వా దేవతాభిగమనమ్ ఆర్తవపుష్పఫలయుక్తేన ఖ్యాపయేత్. మనుష్యకరం వా వృక్షే రక్షోభయం ప్రరూపయిత్వా సిద్ధవ్యఞ్జనాః పౌరజానపదానాం హిరణ్యేన ప్రతికుర్యుః. సురుఙ్గాయుక్తే వా కూపే నాగమనియతశిరస్కం హిరణ్యోపహారేణ దర్శయేత్, నాగప్రతిమాయామన్తశ్ఛన్నాయామ్. చైత్యచ్ఛిద్రే వల్మీకచ్ఛిద్రే వా సర్పదర్శనే ఆహారేణ ప్రతిబద్ధసంజ్ఞం కృత్వా శ్రద్దధానానాం దర్శయేత్. అశ్రద్ధధానానామ్ ఆచమనప్రోక్షణేషు రసమవపాయ్య దేవతాభిశాపం బ్రూయాత్. అభిత్యక్తం వా దంశయిత్వా యోగదర్శనప్రతీకారేణ వా కోశాభిసంహరణం కుర్యాత్.

2. వైదేహకవ్యఞ్జనో వా ప్రభూతపణ్యాన్తేవాసీ వ్యవహరేత. స యదా పణ్యమూల్యే నిక్షేపప్రయోగైః ఉపచితః స్యాత్ తదైనం రాత్రౌ మోషయేత్.

వ్యా. 1. దేవతాధ్యక్షుడు (Commissioner of Temples) దుర్గంలోను రాష్ట్రంలోను ఉన్న దేవతల (దేవాలయాల) ధనాన్ని వేరు వేరుగా ఒకే చోట ఉండేటట్లు

చెయ్యాలి. అదే విధంగా (ఒకే చోట చేర్చిన రెండు మొత్తాల్నీ) రాజుకు సమర్పించాలి. రాత్రికి రాత్రి ఏదైనా ఒక దైవతచైత్యం (దేవతాస్థానమైన వేదిక మొదలైనది) గాని, ప్రసిద్ధమైన పుణ్యప్రదేశంలో భూమిని బ్రద్దలుకొట్టుకొని వచ్చిన లింగం ఇత్యాది వాదాలు (ప్రవాదాలు) గల స్థానం గాని (భౌమవాదికం) బయలుదేరదీసి (ఇక్కడ హటాత్తుగా ఒక దేవతాస్థానమైన వేదిక ఆవిర్భవించింది; ఇక్కడ శివలింగం భూమిని బ్రద్దలుకొట్టుకొని వచ్చినది అనే పుకారు పుట్టించి) జాతరలు, జనసమాజాలు ఏర్పరచి దానివల్ల వచ్చే ధనంమీద జీవించాలి (ధనం సంపాదించాలి). కాలం కాని కాలంలో పుష్పాలు ఫలాలు వచ్చిన చైత్యం దగ్గర ఉన్న ఉద్యానంలోని వృక్షం చూపించి ఆ వృక్షంమీద దేవత నివసిస్తూన్నది అని అందరికీ తెలపాలి. మంత్రసిద్ధుల వేషంలో ఉన్నవాళ్లు "ఈ చెట్టు మీద రాక్షసు డున్నాడు; రోజు ఒక మనిషిని పన్నుగా (భక్ష్యంగా) అడుగుతున్నాడు" అని భయం పుట్టించి పౌరులనుండి జానపదులనుండి ధనం తీసుకొని ఆ ఆపదకు ప్రతిక్రియ చెయ్యాలి. ప్రక్క సురంగం ఉన్న నూతిలో రహస్యంగా ఒక నాగప్రతిమను ఉంచి రెండు లేదా అధికమైన తలలు గల సర్పాన్ని చూపి అలా చూచినందుకు ధనం వసూలు చెయ్యాలి. చైత్యం గోడ రంధ్రంలో గాని, పుట్టలో గాని ఆకస్మికంగా సర్పం కనబడిన నప్పుడు దానికి ఏదో మత్తు కలిగించే ఆహారం ఇచ్చి కదలకుండా చేసి నమ్మేవాళ్లకు చూపాలి. (తన ప్రభావం అన్నట్లు చెప్పి ధనం తీసుకోవాలి). నమ్మనివాళ్లకి ఆచమనంలోను, తలమీద చల్లే నీళ్లలోను విషం కలిపి తాగించి "చూచారా, దేవతల శాపంచేత మీకు ఇలా జరిగింది" అని చెప్పాలి; లేదా వధించతగినవానిని పాముచేత కరిపించి దేవతాశాపంవల్ల ఇలా జరిగింది అని చెప్పాలి. లేదా ఏవైనా ఉత్పాతాలు (ఆపదలు రాబోయే సూచనలు) కనబడి నప్పుడు వాటికి ప్రతిక్రియలు చేయించి కోశం నింపాలి.

2. వర్తకుని వేషంలో ఉన్న గూఢచారి అత్యధికమైన పణ్యవస్తువులతోను, చాలామంది కర్మచారులతోను వర్తకం నడిపించాలి. అతడు చాలా పెద్ద వర్తకు డని నమ్మి ప్రజలు అతని దగ్గర రాబోయే పణ్యవస్తువుల మూల్యంగా ధనం ఉంచగా అతని దగ్గర ప్రజల ధనం బాగా చేరినప్పుడు రాత్రి అతని ఇంట్లో దొంగతనం చేయించాలి. (ప్రజల ధనం అంతా అపహరించాలి).

మూ.1. ఏతేన రూపదర్శకః సువర్ణకారశ్చ వ్యాఖ్యాతౌ.

2. వైదేహకవ్యఞ్జనో వా ప్రఖ్యాతవ్యవహారః ప్రహవణనిమిత్తం

యాచితకమ్ అవక్రీతకం వా రూప్యసువర్ణభాణ్డమనేకం గృహ్ణీయాత్. సమాజే వా సర్వపణ్యసందోహేన ప్రభూతం హిరణ్యసువర్ణమృణం గృహ్ణీయాత్, ప్రతిభాణ్డమూల్యం చ. తదుభయం రాత్రౌ మోషయేత్.

3. సాధ్వీవ్యఞ్జనాభిః స్త్రీభిః దూష్యానున్మాదయిత్వా, తాసామేవ వేశ్మస్వభిగృహ్య సర్వస్వాన్యాహరేయుః.

4. దూష్యకుల్యానాం వా వివాదే ప్రత్యుత్పన్నే రసదాః ప్రణిహితాః రసం దద్యుః. తేన దోషేణ ఇతరే పర్యాదాతవ్యాః.

వ్యా. 1. దీనిచేత రూపదర్శకుడు (నాణాలు పరీక్షించేవాడు), సువర్ణకారుడు వ్యాఖ్యానింపబడినారు. అనగా పరీక్షించడంకోసం నాణాలు తన దగ్గర పోగుచేసికొని ఉన్న రూపకదర్శకుణ్ణి, ఆభరణాదిరచనకొరకు సువర్ణం తీసికొని ఉన్న సువర్ణకారుణ్ణి మోసగించి రాత్రి వాళ్ల ధనం అపహరించాలి. అని అర్థం.

2. వర్తకుని వేషంలో ఉన్న, మంచి వ్యాపారం ఉన్నవాడుగా ప్రసిద్ధి పొందిన గూఢచారి ప్రహవణం (తుష్టిభోజనం feast on festive occasions) కొరకు చాల ఎక్కువగా వెండి సామాను, బంగారం సామాను ఎరువు తీసికోవాలి లేదా అద్దెకు తీసికోవాలి. లేదా మనుష్యుల సమాజంలో తన దగ్గర పణ్యవస్తువు లన్నీ ప్రదర్శించి ప్రజలనుంచి ఋణంగా ధనమూ, బంగారమూ తీసికోవాలి. తాను వాళ్లకి మరునాడు ఇవ్వబోయే వస్తువుల ఖరీదు కూడా తీసికోవాలి. ఆ రెండు రకాలైన ధనమూ కూడ రాత్రి అపహరింపచేయాలి. దొంగలు పడి అపహరించి నట్లు నాటకం ఆడి కోశానికి చేర్చాలి. అని అర్థం.

3. ఉత్తమస్త్రీల వేషాలలో ఉన్న స్త్రీలచేత దూష్యులకు (రాజ్యద్రోహులకు) అత్యధికమైన అనురాగం కలిగించి, వాళ్లను ఆ స్త్రీల గృహాలలో పట్టుకొని వాళ్ల సర్వస్వం హరించాలి.

4. రాజద్రోహుల కుటుంబాలకు చెందినవాళ్ల మధ్య ఏదైనా వివాదం ఏర్పడి నప్పుడు రహస్యంగా పంపబడిన రసదులు(విషం పెట్టేవాళ్లు) కొందరికి విషం పెట్టాలి. ఆ అపరాధం వీళ్లే చేశా రని ప్రకటించి మిగిలినవాళ్ల సర్వస్వం హరించాలి.

మూ.1. దూష్యమభిత్యక్తో వా శ్రద్ధేయాపదేశం పణ్యం హిరణ్యనిక్షేప

మృణప్రయోగం దాయం వా యాచేత. దాసశబ్దేన దూష్యమాలమ్బేత. భార్యా మస్య స్నుషాం దుహితరం వా దాసీశబ్దేన భార్యాశబ్దేన వా. తం దూష్యగృహ ప్రతిద్వారి రాత్రావుపశయానమన్యత్ర వా వసన్తం తీక్ష్ణో హత్వా బ్రూయాత్- "హతోఽయమిత్థం కాముకః" ఇతి. తేన దోషేణ ఇతరే పర్యాదాతవ్యాః.

2. సిద్ధవ్యఞ్జనో వా దూష్యం జమ్భకవిద్యాభిః ప్రలోభయిత్వా బ్రూయాత్- "అక్షయం హిరణ్యం రాజద్వారికం స్త్రీహృదయమ్, అరివ్యాధికరమ్ అయుష్యం పుత్రీయం వా కర్మ జానామి" ఇతి. ప్రతిపన్నం చైత్యస్థానే రాత్రౌ ప్రభూతసురామాంసగన్ధమ్ ఉపహారం కారయేత్, ఏకరూపం చాత్ర హిరణ్యం పూర్వనిఖాతమ్, ప్రేతాఙ్గం ప్రేతశిశుర్వా యత్ర నిహితః స్యాత్ తతో హిరణ్య మస్య దర్శయేదత్యల్పమితి చ బ్రూయాత్- "ప్రభూతహిరణ్యహేతోః పున రుపహారః కర్తవ్య ఇతి, స్వయమేవైతేన హిరణ్యేన శ్వోభూతే ప్రభూతమ్ ఔపహారికం క్రీణీహి" ఇతి. తేన హిరణ్యేన ఔపహారికక్రయే గృహ్యేత.

వ్యా. 1. లేదా ఒక అభిత్యక్తుడు (వధ్యుడు) తనకు చాలా దగ్గరివాడు అని లోకంచేత నమ్మించడానికి తగిన రాజద్రోహి దగ్గరికి వెళ్లి పణ్యం కాని, ధననిక్షేపం కాని, ఋణం కాని, దాయం కాని ఇమ్మని అడగాలి. ఇతడు నా దాసుడు అని (ఆ దూష్యుణ్ణి) గాని, ఈమె నా దాసి లేదా భార్య అని ఆ దూష్యుని భార్యను గాని, కోడలిని గాని, కూతురును గాని, గూర్చి ప్రచారం చేస్తూండాలి. ఆ రాత్రి ఆ దూష్యుని ఇంటి వాకిటి ముందు నిద్రపోతూన్న వధ్యుణ్ణి తీక్ష్ణుడు చంపివేసి "ఇలాంటి కోరికలు కోరడంచేత ఇతడు చంపబడ్డాడు'" అని చెప్పి వెళ్లిపోవాలి. ఆ అపరాధాన్ని పురస్కరించుకొని ఇతరుల (దూష్యుల) సర్వస్వం హరించాలి.

2. లేదా మంత్రసిద్ధుని వేషంలో ఉన్న గూఢచారి మాయావిద్యలచేత దూష్యుణ్ణి ప్రలోభపెట్టి-"నాకు అక్షయమైన ధనం సంపాదించే విద్య,రాజుతో సంబంధం ఏర్పరచకలిగిన విద్య, స్త్రీ హృదయాన్ని ఆకర్షించే విద్య, శత్రువులకు వ్యాధులు కలిగించే విద్య, ఆయుర్దాయం వృద్ధిపొందించే విద్య, పుత్రులు పుట్టే విద్యా తెలు సును" అని చెప్పాలి. వానికి నమ్మకం కలిగిన తరవాత రాత్రి చైత్యస్థానం (శ్మశానాదిస్థానం) దగ్గరకు తీసికొని వెళ్లి వానిచేత అత్యధికమైన మద్యం, మాంసం, గంధద్రవ్యాలు ఉన్న

బలి ఇప్పించాలి. అక్కడ అంతకు ముందే ఒక నాణెం పాతి ఉంచాలి ఆ ప్రదేశంలో తవ్వి ఏదైనా ఒక శవం అవయవాన్నీ, చిన్న పిల్లవాని శవాన్ని పైకి తీసి చూపించి. తరవాత ఆ ధనాన్ని (నాణెం) చూపించాలి. "ఇప్పుడు మనకు చాలా అల్పమైన హిరణ్యం(ధనం) మాత్రమే దొరికింది, చాలా ధనం దొరకాలంటే మళ్లీ ఉపహారం(బలి) ఇవ్వాలి నువ్వే స్వయంగా తెల్లవారగానే వెళ్లి ఈ హిరణ్యంతో అత్యధికమైన బలి సామగ్రి కొని తీసికొని రా" అని చెప్పి పంపాలి. ఆ ధనంతో ఔపహారికం (బలిద్రవ్యాలు) కొంటూన్నప్పుడు రాజపురుషులు వానిని బంధించాలి.

మూ. 1. మాతృవ్యఞ్జనయా వా "పుత్రో మే త్వయా హతః" ఇతి అవరూపితః స్యాత్.

2. సంసిద్ధమేవాస్య రాత్రియాగే వనయాగే వనక్రీడాయాం వా ప్రవృత్తాయాం తీక్ష్ణాః విశస్య అభిత్యక్తమ్ అతినయేయుః.

3. దూష్యస్య వా భృతకవ్యఞ్జనో వేతనహిరణ్యే కూటరూపం ప్రక్షిప్య ప్రరూపయేత్.

4. కర్మకారవ్యఞ్జనో గృహే కర్మ కుర్వాణః స్తేనకూటరూపకారకోప కరణమ్ ఉపనిదధ్యాత్. చికిత్సకవ్యఞ్జనో వా గరమగరాపదేశేన.

వ్యా. 1. ఎవరైనా ఒక స్త్రీ (గూఢచారిణిగా పనిచేసేది) "ఇతడు నా పుత్రుణ్ణి చంపివేసినాడు" అని దూష్యునిమీద నేరం మోపాలి.

2. దూష్యుడు రాత్రి యాగంలో గాని, వనంలో యాగంలో గాని, వనక్రీడలో కాని ఉన్నప్పుడు తీక్ష్ణులు అభిత్యక్తుణ్ణి (మరణదండం విధించబడి ఉన్న మనిషిని) చంపివేసి దూష్యుడు రాత్రియాగాదులు జరుపుచున్న చోటికి ఆ శవం చేర్చాలి. (దూష్యుడే చంపి నట్లు ఆరోపించి దూష్యుణ్ణి నిగ్రహించాలి).

3. గూఢచారి దూష్యుని దగ్గర నౌకరుగా చేరి అతడు ఇచ్చిన జీతంలో నకిలీ నాణెం కలిపి, "నా కిది ఇత డిచ్చాడు" అని చెప్పాలి. (అందుకు దూష్యుణ్ణి శిక్షించాలి.).

4. కర్మకారవేషంలో (పనివాడుగా) గూఢచారి దూష్యుని గృహంలో పనిచేస్తూ, దొంగలు ఉపయోగించే సాధనాలు, నకిలీ నాణాలు తయారుచేసే సాధనాలు వాని ఇంట్లో చేర్చాలి. లేదా వైద్యుని వేషంలో ప్రవేశించిన గూఢచారి విషం కాదని చెప్పి

(మందు అని చెప్పి) విషం ఆ దూష్యుని ఇంట్లో ఉంచాలి. (ఈ వస్తువులు పట్టుకొని రాజభటులు వానిని శిక్షించాలి).

మూ. 1. ప్రత్యాసన్నో వా దూష్యస్య సత్రీ ప్రణిహితమ్ అభిషేకభాణ్డమ్ అమిత్రశాసనం చ కాపటికముఖేన ఆచక్షీత, కారణంచ బ్రూయాత్.

2. ఏవం దూష్యేషు అధార్మికేషు చ వర్తేత; నేతరేషు.

3. శ్లో. పక్వం పక్వమివారామాత్ ఫలం రాజ్యాదవాప్నుయాత్,
ఆత్మచ్ఛేదభయాదామం వర్జయేత్ కోపకారకమ్.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే యోగవృత్తే పఞ్చమాధికరణే ద్వితీయోఽధ్యాయః
కోశాభిసంహరణమ్, ఆదితో ద్వినవతితమః.

వ్యా. 1. దూష్యుని దగ్గరగా ఉండే (బంధువు గాని మిత్రుడు గాని అయిన) సత్రి (గూఢచారి) వాని ఇంట్లో రాజ్యాభిషేకసామగ్రిని, శత్రురాజు లేఖను రహస్యంగా ఉంచి కాపటికుల (గూఢచారుల) ద్వారా ఇవి వీని ఇంట్లో ఉన్నాయి. ఇందుకు కారణం ఇది- (అనగా రాజును చంపించి శత్రురాజుకు రాజ్యాభిషేకం చేసే ప్రయత్నంలో ఉన్నాడు అని చెప్పాలి. ఆవిధంగా ఆ దూష్యుణ్ణి నిగ్రహించాలి. అని అర్థం).

2. రాజు దూష్యుల (రాజద్రోహుల)విషయంలోను, అధార్మికుల విషయంలోను మాత్రమే ఇలాంటి వన్నీ చేయించాలి. ఇతరుల విషయంలో చేయించగూడదు.

3. తోటలోని పండ్లను, ముగ్గినదానిని ముగ్గినట్లు కోసిన విధంగా, రాజు ఫలోన్ముఖంగా (శ్రమకరంగా లేని) ధనం మాత్రమే సేకరించాలి. పచ్చికాయలు కోయ కూడదు, దానివల్ల ప్రజలలో కోపం కలుగుతుంది (తిరుగుబాటు వస్తుంది), తనకే ముప్పు ఏర్పడుతుంది.

"బాలానందిని" అను కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో యోగవృత్తం అనే పంచమాధికరణంలో కోశాభిసంహరణం అనే రెండవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి తొంభైరెండవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ తృతీయోఽధ్యాయః

ఏకనవతితమం ప్రకరణమ్ - భృత్యభరణీయమ్

(భృత్యుల జీతాలు **salaries of the State servants**)

మూ. 1. దుర్గజనపదశక్త్యా భృత్యకర్మ సముదయపాదేన స్థాపయేత్; కార్యసాధనసహేన వా భృత్యలాభేన, శరీరమవేక్షేత; న ధర్మార్థౌ పీడయేత్.

2. ఋత్విగాచార్యమన్త్రిపురోహితసేనాపతియువరాజమాతృ రాజమహిష్యోఽష్టచత్వారింశత్సాహస్రాః. ఏతావతా భరణే నానాస్వాద్యత్వమ్ అకోపకం చైషాం భవతి.

3. దౌవారికాన్తర్వంశికప్రశాస్త్రృసమాహర్తృసంనిధాతారః చతుర్వింశతి సాహస్రాః. ఏతావతా కర్మణ్యా భవన్తి.

4. కుమారకుమారమాతృనాయకపౌరవ్యావహారికకార్మాన్తికమన్త్రి పరిషద్రాష్ట్రపాలాన్తపాలాశ్చ ద్వాదశసాహస్రాః. స్వామిపరిబన్ధసహాయా హ్యేతా వతా భవన్తి.

వ్యా. 1. భృత్యుల జీతాలు దుర్గం శక్తిని, జనపదం శక్తిని పట్టీ, సముదయంలో (మొత్తం ధనాదాయంలో) నాల్గవవంతు ఉండే టట్లుగాని, భృత్యులు వాళ్ల వాళ్ల పనులు చక్కగా నిర్వహించేట్లు చేసే విధంగాగాని నిర్ణయించాలి. శరీరాన్ని అనగా ఆయశరీరాన్ని, రాబడిని, పరీక్షించుకోవాలి. ధర్మానికి అర్థానికి పీడ కలగనీయకూడదు.

2. ఋత్విక్కులు, ఆచార్యులు, మంత్రులు, పురోహితులు, సేనాపతి, యువరాజు, రాజమాత, రాజమహిషి (పట్టపురాణి) - వీళ్లకి (సంవత్సరానికి) నలభైఎనిమిది వేల పణాల భృతి ఇవ్వాలి.

3. ద్వారపాలకులు, అంతఃపురాధికారి, ప్రశాస్త (Director of labour corps.) సమాహర్త (Administrator), సంనిధాత (Director of stores) - వీళ్లకి (సంవత్సరానికి) ఇరవైనాలుగువేల పణాలు జీతం. ఈ మాత్రం ఇస్తే వీళ్లు తమ తమ పనులను శ్రద్ధాసక్తులతో చేస్తారు.

4. రాజపుత్రులు, వాళ్ల తల్లులు, నాయకుడు (Commandent),

పౌరవ్యావహారికుడు (City-judge), కర్మాంతికుడు (Director of Factories), మంత్రిపరిషత్సభ్యులు (పన్నెండుగురు అమాత్యులు), రాష్ట్రపాలుడు (Provincial officer), అంతపాలుడు (Frontier officer)- వీళ్లకు సంవత్సరానికి పన్నెండువేల పణాల జీతం. ఈ మాత్రం జీతం ఇస్తే వీళ్లు ప్రభువుయొక్క పరిబంధం (బలాన్ని చేకూర్చే పరివారంలో - entourage) సహాయులుగా ఉంటారు.

మూ. 1. శ్రేణీముఖ్యాః,హస్త్యశ్వరథముఖ్యాః, ప్రదేష్టారశ్చ అష్టసాహస్రాః. స్వవర్గానుకర్షిణో హ్యేతావతా భవన్తి.

2. పత్త్యశ్వరథహస్త్యధ్యక్షాః ద్రవ్యహస్తివనపాలాశ్చ చతుస్సాహస్రాః.

3. రథికానీకస్థచికిత్సకాశ్వదమకవర్ధకాదయో యోనిపోషకాశ్చ ద్విసాహస్రాః.

4. కార్తాన్తికనైమిత్తికమౌహూర్తికపౌరాణికసూతమాగధాః పురోహితపురుషాః సర్వాధ్యక్షాశ్చ సాహస్రాః.

5. శిల్పవన్తః పాదాతాః సంఖ్యాయకలేఖకాదివర్గః పఞ్చశతాః.

వ్యా. 1. శ్రేణీముఖ్యులు (ఆ యా శిల్పిగణాల ముఖ్యులు, గ.శా. కొందరు సైనికుల సముదాయంయొక్క అధిపతులు. కాంగ్లే), గజముఖ్యులు, అశ్వముఖ్యులు, రథముఖ్యులు,ప్రదేష్టలు (Magistrates)- వీళ్లకు (సంవత్సరానికి) ఎనిమిదివేల పణాల జీతం. ఇంతమాత్రం జీతం ఇస్తే వీళ్లు తమ క్రింద నున్నవాళ్లచేత చెప్పిన పనులు చేయించుకొన కలిగినవా ళ్లవుతారు.

2. కాలిబంటుల అధ్యక్షులు (Superitendents), అశ్వాధ్యక్షులు, గజాధ్యక్షులు, ఆ యా ద్రవ్యాలు లభించే వనాలను గజవనాలను పాలించేవాళ్లు-వీళ్లకు సంవత్సరానికి నాలుగు వేల పణాలు జీతం.

3. రథికులు (రథంమీదనుండి యుద్ధంచేసేవారు గ.శా., రథశిక్షకులు కాంగ్లే) గజశిక్షకులు, వైద్యులు, అశ్వశిక్షకులు, వడ్రంగులు, కోళ్లు, పందులు మొదలైన వాటిని పోషించేవాళ్లు - వీళ్లకు రెండువేల పణాలు జీతం.

4. కార్తాంతికుడు (సాముద్రికశాస్త్రనిపుణుడు), నైమిత్తికుడు (శకునాలు

చెప్పేవాడు), మౌహూర్తికుడు(జ్యోతిష్కుడు), పౌరాణికుడు, సూతుడు (సారథి), మాగధుడు (స్తుతిపాఠకుడు), పురోహితునితో ఉంటూ పౌరోహిత్యానికి సంబంధించిన పనులలో సహాయపడేవాళ్లు, సూనాధ్యక్ష - సూత్రాధ్యక్షాదులైన అందరు అధ్యక్షులు (Superintendents) వీళ్లకు (సంవత్సరానికి) వెయ్యి పణాలు జీతం.

5. కాలిబంటులుగా శిక్షణ పొందినవాళ్లు, గణకులు, లేఖకులు మొదలైనవాళ్ల సంఘాలు (సంఘాల సభ్యులు) -వీళ్లకు ఐదు వందల పణాల జీతం.

మూ. 1 .కుశీలవాస్తు అర్ధతృతీయశతాః. ద్విగుణవేతనాశ్చైషాం తూర్యకరాః.

2. కారుశిల్పినో వింశతిశతికాః.

3. చతుష్పదద్విపదపరిచారకపారికర్మికౌపస్థాయికపాలకవిష్టిబన్ధకాః షష్టివేతనాః ఆర్యయుక్తారోహకమాణవకశైలఖనకాః సర్వోపస్థాయినశ్చ.

4. ఆచార్యాః విద్యావన్తశ్చ పూజావేతనాని యథార్హం లభేరన్. పఞ్చశతావరం సహస్రపరమ్.

5. దశపణికో యోజనే దూతః మధ్యమః. దశోత్తరే ద్విగుణవేతన ఆయోజనశతాదితి.

6. సమానవిద్యేభ్యః త్రిగుణవేతనో రాజా రాజసూయాదిషు క్రతుషు.

7. రాజ్ఞః సారథిః సాహస్రః.

8. కాపటికోదాస్థితగృహపతికవైదేహకతాపసవ్యఞ్జనాః సాహస్రాః.

వ్యా. 1. కుశీలవుల జీతం రెండు వందల యాభై పణాలు, వీళ్లలో తూర్యకరుల (వాద్యాలు మ్రోగించేవాళ్ల గ.శా. వాద్యాలు తయారుచేసేవాళ్ల, కాంగ్లే) జీతం రెట్టింపు (ఐదు వందల పణాలు)

2. కారువులకు (పనులు చేసేవాళ్లకు) శిల్పులకు నూటఇరవై పణాల జీతం.

3. చతుష్పాజ్జంతువులయొక్క, మనుష్యులయొక్క పరిచారకులు, పారికర్మికుడు (అలంకరించేవాడు), ఔపస్థాయికుడు (శరీరపరిచారకుడు), పాలకుడు, విష్టి (గ్రామనౌకరు), బంధకులు (కూలివాళ్లు) వీళ్లకు అరవై పణాలు జీతం. (విష్టిబంధ

కులు అనగా పనిచేసేవాళ్లమీద అజమాయిషీ చేసేవాళ్లు అని కాంగ్లే). అర్యుల పర్య వేక్షణలో ఉన్న అశ్వాద్యారోహకులు, దోపిడిదొంగలు, కొండలు తవ్వేవాళ్లు, అందరికీ పనులు చేసేవాళ్లు-వీళ్లకి కూడ అరవై పణాల వేతనం.

4. ఆచార్యులకు (ఉపాధ్యాయులకు) విద్యావంతులకు వాళ్ల అర్హతను పట్టి ఐదువందలు తగ్గకుండా, వెయ్యి మించకుండా పూజావేతనం (గౌరవవేతనం= honorarium) ఇవ్వాలి.

5. మధ్యరకం వేగంలో ప్రయాణం చేసే దూతకు పది యోజనాలవరకు యోజనానికి పది పణాల చొప్పున వేతనం. పది యోజనాలు దాటి నూరు యోజనాలవరకు యోజనానికి ఇరవై పణాల చొప్పున జీతం.

6. రాజసూయం మొదలైన క్రతువులలో రాజుకు, అనగా రాజుకు ప్రతినిధిగా ఉన్న అధ్వర్యుడు అనే ఋత్విక్కుకు, సమానవిద్యావంతులైన ఇతర ఋత్విక్కుల కంటె మూడు రెట్లు వేతనం (దక్షిణ) ఇవ్వాలి.

7. రాజు సారథికి వెయ్యి పణాల జీతం.

8. కాపటికులు (కపటం చేసేవాళ్లు), ఉదాస్థితులు (సంన్యాసాశ్రమంనుంచి భ్రష్టులైనవాళ్లు), గృహస్థులు, వర్తకులు, తాపసులు - ఈ వేషాలలో ఉన్న గూఢచారులకు వెయ్యి పణాలజీతం.

మూ. 1. గ్రామభృతకసత్రితీక్ష్ణరసదభిక్షుక్యః పఞ్చశతాః.

2. చారసంచారిణోఽర్ధతృతీయశతాః ప్రయాసవృద్ధవేతనా వా.

3. శతవర్గసహస్రవర్గాణామ్ అధ్యక్షాః భక్తవేతనలాభమ్, ఆదేశం, విక్షేపం చ కుర్యుః. అవిక్షేపో రాజపరిగ్రహదుర్గరాష్ట్రరక్షావేక్షణేషు చ. నిత్య ముఖ్యాః స్యుః అనేకముఖ్యాశ్చ.

4. కర్మసు మృతానాం పుత్రదారాః భక్తవేతనం లభేరన్. బాలవృద్ధవ్యాధితాశ్చైషామనుగ్రాహ్యాః. ప్రేతవ్యాధితసూతికాకృత్యేషు చైషామర్థమానకర్మ కుర్యాత్.

5. అల్పకోశః కుప్యపశుక్షేత్రాణి దద్యాత్; అల్పం చ హిరణ్యమ్.

శూన్యం వా నివేశయితుమభ్యుత్థితో హిరణ్యమేవ దద్యాత్; న గ్రామం గ్రామ సజాతవ్యవహారస్థాపనార్థమ్.

వ్యా. 1. గ్రామంచేత పోషింపబడే చాకళ్ళ మొదలైనవారికి, సత్రులు (రహస్యకార్యకర్తలు) తీక్ష్ణులు (ఘాతకులు), రసదులు (విషం ఇచ్చేవాళ్లు), సంన్యాసినులు - వీళ్లకు ఐదు వందల పణాల జీతం.

2. గూఢచారికార్యాలకోసం చరించేవాళ్లకు రెండువందల యాభై పణాల జీతం. లేదా వాళ్ల శ్రమను పట్టి వేతనం పెంచాలి.

3. నూరుగురు సైనికుల గణానికి అధ్యక్షులుగా ఉన్నవాళ్లు, వెయ్యిమంది సైనికుల గణానికి అధ్యక్షులుగా ఉన్నవాళ్లు తమ క్రిందనున్న సైనికుల బత్తాలు, జీతాలుపెంచుతూ, చేయవలసిన పనులను గూర్చి ఆదేశా లిస్తూ, పని లేనప్పుడు పంపివేస్తూ ఉండాలి. రాజుకు సంబంధించిన ఆస్తులను, దుర్గాలను, రాష్ట్రాన్నీ రక్షించడంలోను, పర్యవేక్షించడంలోను ఉన్నవాళ్లకు పనినుంచి దూరంగా ఉండడం అనేది ఉండదు. అనగా వాళ్లు షష్టిగడియలూ రక్షణకార్యం చేస్తూండాలి అని అర్థం. వంద సంఖ్యలోను, వేయి సంఖ్యలోను ఉన్న సైనికుల ముఖ్యులు (ప్రధానులు) నిత్యులై (Permanent) ఉండాలి; చాలామంది ఉండాలి (కాంగ్లే). ఈ సైనికులు ఎల్లప్పుడు తమ పై అధికారుల చెప్పుచేతలలోనే ఉండాలి కాని స్వతంత్రులుగా వ్యవహరించకూడదు (గ.శా.)

4. రాజకార్యంలో (సర్వీసులో ఉండగా) మరణించినవాళ్ల పుత్రులకు భార్యలకు రాజు అన్నమూ, జీతమూ ఇవ్వాలి. వాళ్లకి సంబంధించిన బాలులను, వృద్ధులను, రోగంతో బాధపడుతున్నవాళ్లను అనుగ్రహించాలి (వాళ్లకి సంరక్షణ ఏర్పరచాలి). వీళ్ల కుటుంబాలలో ఎవరైనా మరణించినా, జబ్బుపడినా, ప్రసవించినా అప్పుడు జరిగే పనులలో ఆర్థికసహాయం చేసి గౌరవించాలి.

5. కోశం అల్పంగా ఉన్న రాజు జీతాలు ఇవ్వవలసిన వాళ్లకి కుప్యం, పశువులు,పొలాలు ఇవ్వాలి: ధనం అల్పంగా ఇవ్వాలి. శూన్యప్రదేశంలో గ్రామం నెల కొల్పడంకొరకు ప్రయత్నించే రాజు అక్కడికి వెళ్లి నివసించబోయేవాళ్లకి ధనం మాత్రమే ఇవ్వాలి కాని గ్రామం వాళ్లకి ఇచ్చివేయకూడదు. అట్లు చేయడం ఎందు కనగా - గ్రామంలో రాబోయే అనేకవిధాలైన వ్యవహారాలను స్థిరీకరించడం కోసం ముందుగానే

వాళ్లకు గ్రామంమీద పొలాలమీద అధికారం ఇస్తే చాలా కాలంనుంచి వచ్చే నియమాలకు భంగం కలిగి వాళ్లు సరిగా పని చేయరు అని భావం.

మూ. 1. ఏతేన భృతానామభృతానాం చ విద్యాకర్మభ్యాం భక్తవేతన విశేషం చ కుర్యాత్. షష్టివేతనస్యాఢకం కృత్వా హిరణ్యానురూపం భక్తం కుర్యాత్.

2. పత్త్యశ్వరథద్విపాః సూర్యోదయే బహిః సంధిదివసవర్జం శిల్పయోగ్యాః కుర్యుః. తేషు రాజా నిత్యయుక్తః స్యాత్. అభీక్ష్ణం చైషాం శిల్పదర్శనం కుర్యాత్. కృతనరేన్ద్రాఙ్కం శస్త్రావరణమాయుధాగారం ప్రవేశయేత్. అశస్త్రాశ్చరేయుః అన్యత్ర ముద్రానుజ్ఞాతాత్. నష్టం వినష్టం వా ద్విగుణం దద్యాత్. విధ్వస్తగణనాం చ కుర్యాత్.

3. సార్థికానాంశస్త్రావరణమన్తపాలా గృహ్ణీయుః, సముద్రమవచారయేయుర్వా. యాత్రామభ్యుత్థితో వా సేనాముద్యోజయేత్. తతో వైదేహకవ్యఞ్జనాః సర్వపణ్యాన్యాయుధీయేభ్యః యాత్రాకాలే ద్విగుణప్రత్యాదేయాని దద్యుః. ఏవం రాజపణ్యవిక్రయో వేతనప్రత్యాదానం చ భవతి.

వ్యా. 1. ఈ విధంగా రాజు భృతులకు (Permanent-servants) అభృతులకు (తాత్కాలికకర్మకరులకు Casual servants) వాళ్ల విద్యను, కర్మను పట్టి భక్తం (బత్తెం, ఆహారం) లోను, వేతనంలోను విశేషం కనబరుస్తూ ఉండాలి. అరవై పణాల వేతనం తీసుకొనేవానికి ఒక ఆఢకం బియ్యం - ఈ విధంగా జీతంగా ఇచ్చే ధనానికి అనుగుణంగా భక్తం ఇవ్వాలి.

2. పూర్ణిమ, అమావాస్య మొదలైన సంధిదివసాలలో తప్ప కాలిబంట్లు, అశ్వాలు, గజాలు సూర్యోదయసమయంలో నగరానికి వెలుపల శిక్షణాభ్యాసం (Practice in their works) చెయ్యాలి. (శిల్పయోగ్యాః=విచిత్రమైన శస్త్రచర్యాశిక్షలు గ.శా.). రాజు ఎల్లప్పుడు కాలిబంట్లు మొదలైనవాళ్లచేత కవాదు చేయించడంలో శ్రద్ధ చూపాలి. వాళ్ల నేర్పు చాల అధికంగా ఉండేటట్లు చెయ్యాలి. ఆయుధాలను, కవచాలను రాజముద్ర వేసి ఆయుధాగారంలో చేర్చాలి. రాజముద్ర ద్వారా అనుజ్ఞ పొందిన రక్షకభటాదులు తప్ప మిగిలిన పౌరు లందరూ బైట తిరిగే టప్పుడు ఆయుధా లేవీ

తీసికొని వెళ్లకూడదు. ఆయుధకవచాలలో ఏదైనా పాడయినా,పోయినా అందుకు కారణమైనవాడు దానికి రెట్టింపు ఇవ్వాలి. పోయిన ఆయుధాదుల లెక్క జాగర్తగా ఉంచాలి.

3. అంతపాలులు(సరిహద్దులు రక్షించేవాళ్లు) సార్థికులవద్ద (గుంపుగా తిరిగే విదేశీయవర్తకులవద్ద) ఉన్న ఆయుధాలు కవచాలు స్వాధీనం చేసుకోవాలి. లేదా వాటికి సీళ్లు వేసి తీసికొని వెళ్లడానికి అనుమతించాలి. లేదా రాజు యుద్ధయాత్రకు బయలు దేరి సేనను లేవదీయాలి. అప్పుడు వర్తకుల వేషంలో ఉన్న గూఢచారులు యాత్రాసమయంలో అవసరమయ్యే అన్ని సరుకులూ ఆ సరుకులు కావలసిన సైనికులకు "మీరు తరవాత వీటికి రెట్టింపు ఇవ్వాలి" అని చెప్పి ఇవ్వాలి. ఇలా చేయడంవల్ల రాజు దగ్గర నిల్వఉన్న పణ్యాలు ఖర్చు అవుతాయి, యోధులకు ఇచ్చిన వేతనం కూడా తిరిగివస్తుంది.

మూ. 1. ఏవమవేక్షితాయవ్యయః కోశదణ్డవ్యసనం నాప్నోతి. ఇతి భక్తవేతనవికల్పః.

2. శ్లో. సత్త్రిణశ్చాయుధీయానాం వైశ్యాః కారుకుశీలవాః,
దణ్డవృద్ధాశ్చ జానీయుః శౌచాశౌచమతన్ద్రితాః.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే యోగవృత్తే పఞ్చమాధికరణే తృతీయోఽధ్యాయః
భృత్యభరణీయమ్. ఆదితస్త్రినవతితమః.

వ్యా. 1. ఈ విధంగా ఆయవ్యయాలను పర్యవేక్షించుకుంటూ ఉండే రాజు కోశం విషయంలోను, సైన్యం విషయంలోను ఆపదను పొందడు. ఇది భక్తానికీ వేతనానికీ సంబంధించిన విధానం.

2. సత్త్రులు, వేశ్యాస్త్రీలు, కర్మకారులు, కుశీలవులు, సైన్యంలో ఉన్న పెద్దవాళ్లు (Senior army officers) సావధానచిత్తులై సైనికుల శౌచాశౌచాలను (రాజభక్తితో ఉన్నారా లేదా అనే విషయాన్ని) తెలుసుకొంటూ ఉండాలి.

"బాలానందిని" అను కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో యోగవృత్తం అనే
పంచమాధికరణంలో భృత్యభరణీయం అనే మూడవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుండి
తొంభైమూడవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ చతుర్థోఽధ్యాయః

ద్వినవతితమం ప్రకరణమ్ - అనుజీవివృత్తమ్

(రాజాశ్రితుల నడవడిక)

మూ. 1. లోకయాత్రావిత్ రాజానమ్ ఆత్మద్రవ్యప్రకృతిసంపన్నం ప్రియహితద్వారేణ ఆశ్రయేత. యం వా మన్యేత - యథాహమాశ్రయేప్సుః ఏవమసౌ వినయేప్సుః, ఆభిగామికగుణయుక్త ఇతి, ద్రవ్యప్రకృతిహీనమ ప్యేనమాశ్రయేత న త్వేవానాత్మసంపన్నమ్. అనాత్మవాన్ హి నీతిశాస్త్రద్వేషాత్ అనర్థ్యసంయోగాద్వా ప్రాప్యాపి మహదైశ్వర్యం న భవతి.

2. ఆత్మవతి లబ్ధావకాశః శాస్త్రానుయోగం దద్యాత్. అవిసంవాదాద్ధి స్థానస్థైర్యమవాప్నోతి. మతికర్మసు పృష్టః తదాత్వే చ ఆయత్యాం చ ధర్మార్థసంయుక్తం సమర్థం ప్రవీణవదపరిషద్భీరుః కథయేత్. ఈప్సితః పణేత - "ధర్మార్థానుయోగమ్ అవిశిష్టేషు బలవత్సంయుక్తేషు దణ్డధారణం మత్సంయోగే తదాత్వే చ దణ్డధారణమితి న కుర్యాః. పక్షం, వృత్తిం, గుహ్యం చ మే నోపహన్యాః. సంజ్ఞయా చ త్వాం కామక్రోధదణ్డనేషు వారయే యమ్" ఇతి.

వ్యా. 1. లోకవ్యవహారం తెలిసినవాడు రాజుకు ప్రియుడు, హితుడు అయిన పురుషుని ద్వారా ఆత్మసంపన్నుడు (అత్యుత్తమస్వభావం కలవాడు), ద్రవ్యప్రకృతిసంపన్నుడు (అనేకవిధాలైన ఉత్తమము లైన భౌతికవిషయాలు ఉన్నవాడు) అయిన రాజును ఆశ్రయించాలి లేదా - "మంచి ఆశ్రయం కావాలని నేను ఎలా కోరుకుంటున్నానో అదే విధంగా ఇతడు వినయం (ట్రైనింగ్) కావాలని కోరుకుంటున్నాడు. దగ్గరకు చేరడానికి తగిన సద్గుణాలు ఉన్నవాడు" అని ఎవరిని గూర్చి అనుకుంటాడో అలాంటి రాజు ద్రవ్యప్రకృతిహీనుడైనా, ఆతనిని ఆశ్రయించాలి. అంతే కాని ఆత్మసంపద లేనివానిని మాత్రం ఆశ్రయించగూడదు, ఎందువల్ల ననగా ఆత్మసంపద లేనివాడు గొప్ప ఐశ్వర్యం పొందినా కూడ నీతిశాస్త్రంమీద ద్వేషంవల్ల గాని, చెడ్డవాళ్లతో సహవాసంవల్ల గాని నశిస్తాడు.

2. ఆత్మసంపద ఉన్న రాజును ఆశ్రయించిన పిమ్మట అవకాశం వచ్చినప్పుడల్లా తన కున్న నీతిశాస్త్రపరిచయాన్ని గూర్చి ఆతనికి తెలిసే టట్లు చెయ్యాలి. ఎందువల్ల ననగా - తాను చెప్పినది శాస్త్రవిరుద్ధం కాదు అని నిరూపించిన ట్లయితే అధికారంలో స్థిరత్వాన్ని పొందకలుగుతాడు. బుద్ధిబలంచేత నిర్ణయించవలసిన కర్మల విషయంలో రాజు అడిగి నప్పుడు తాత్కాలికంగాను, భవిష్యత్తులోను కూడా ధర్మార్థాలకు అనుగుణంగా ఉండే తగిన సలహా, మంచి నేర్పుకలవాడు వలె, పరిషత్తును చూచి ఏ మాత్రం జంకూ గొంకూ లేకుండా, ఇవ్వాలి. ఆ రాజుకు ఇష్టుడైన తరవాత ఆతనితో- "మంచి గుణాలు లేని వాళ్లను నువ్వు ధర్మార్థాలను గూర్చి అడగకూడదు. బలవంతులతో సంబంధం ఉన్నవాళ్ల విషయంలో దండప్రయోగం చేయకూడదు. నాకు సంబంధించినవాళ్ల విషయంలో వెంటనే(తొందరపడి) దండప్రయోగం చేయకూడదు. నా పక్షానికి (నావైపువాళ్లకి) నా వృత్తికి నా రహస్యానికి ఉపఘాతం కలిగించకూడదు. నువ్వు కామంచేత, క్రోధంచేత తొందరపడి దండం విధిస్తూన్నప్పుడు నేను నిన్ను సంజ్ఞలచేత (కన్ను మీటడం మొ.) నివారిస్తూంటాను". అని ఒక విధమైన ఒప్పందం కుదుర్చుకోవాలి.

మూ. ఆయుక్త ప్రదిష్టాయాం భూమౌ అనుజ్ఞాతః ప్రవిశేత్. ఉపవిశేచ్చ పార్శ్వతః సంనికృష్టవిప్రకృష్టః. పరాసనం, విగృహ్య కథనమ్, అసభ్యమ్, అప్రత్యక్షమ్ అశ్రద్ధేయమ్ అనృతం చ వాక్యమ్, ఉచ్చైరనర్మణి హాసం, వాతష్ఠీవనే చ శబ్దవతీ న కుర్యాత్. మిథః కథనమన్యేన, జనావాదే ద్వన్ద్వకథనం, రాజ్ఞో వేషమ్ ఉద్ధతకుహకానాం చ, రత్నాతిశయప్రకాశాభ్యర్థనమ్, ఏకాక్ష్యోష్ఠ నిర్భోగమ్, భ్రుకుటీకర్మ, వాక్యావక్షేపణం చ బ్రువతి. బలవత్సంయుక్తవిరోధం స్త్రీభిః స్త్రీదర్శిభిః సామన్తదూతైః ద్వేషాపక్షావక్షిప్తానర్థ్యైశ్చ ప్రతిసంసర్గమ్, ఏకార్థచర్యాం, సంఘాతం చ వర్జయేత్.

వ్యా. అధికారులు ప్రవేశించడానికి తగిన ప్రదేశంలోనికి ముందుగా రాజానుమతి పొంది ప్రవేశించాలి. రాజు ప్రక్క దగ్గరగా కాకుండా, దూరంగా కాకుండా మరొక ఆసనం మీద (రాజు కూర్చున్నది కాక మరొకటి) కూర్చోవాలి. రాజు చెప్పినదానిని ఖండిస్తూ మాట్లాడకూడదు. అసభ్యమైన (అశ్లీలమైన) మాటలు పలకకూడదు. తాను ప్రత్యక్షంగా చూడనిదానిని గూర్చి మాట్లాడకూడదు. నమ్మడానికి శక్యం కానిది, అసత్యమూ అయిన మాట పలకకూడదు. నవ్వడానికి కారణం ఏదీ లేనప్పుడు బిగ్గరగా నవ్వకూడదు.

సశబ్దంగా వాయువిసర్జనం, కాండ్రించి ఉమ్మివేయడం చేయకూడదు. పక్కవానితో రహస్యంగా మాట్లాడకూడదు.ఏదో విషయాన్ని గూర్చి చర్చిస్తూన్నప్పుడు విరోధకరమైన మాట మాట్లాడకూడదు. రాజు వేషంతో సమానమైన వేషం గాని, ఉద్ధతవేషం (కొట్టొచ్చినట్లు కనబడే వేషం) గాని, మోసగాళ్ల వేషం కాని ధరించకూడదు. ఏదైన రత్నం కాని, ప్రత్యేకమైన అనుగ్రహం గాని, అందరి ముందూ రాజును అడగకూడదు. ఒక కన్ను కొట్టడం లేదా మూయడం, పెదవి వంకరచేయడం, కనుబొమ్మలు విరవడం, రాజు మాటలాడుచున్నప్పుడు మాటకి అడ్డం రావడం చేయకూడదు. బలవంతులతో సంబంధం ఉన్నవాళ్లతో విరోధం పెట్టుకొనగూడదు. స్త్రీలతోను, స్త్రీలను ఎక్కువగా చూచేవాళ్లతోను, సామంతరాజుల దూతలతోను, శత్రుపక్షానికి చెందినవాళ్లతోను, పదభ్రష్టులుగా చేయబడినవాళ్లతోను, అనర్థానికి హేతువైనవాళ్లతోను, సంబంధం పెట్టుకోవడం గాని కలిసి పనిచేయడం గాని, కలవడం గాని చేయకూడదు.

శ్లో. అహీనకాలం రాజార్థం స్వార్థం ప్రియహితైః సహ,
పరార్థం దేశకాలే చ బ్రూయాద్ధర్మార్థసంహితమ్.

వ్యా. రాజుకు ఉపకరించే విషయాన్ని అతని ప్రియులు హితులు ఉన్నప్పుడు వాళ్లతో కలిసి వెంటనే రాజుకు చెప్పాలి. తనకు సంబంధించిన విషయాన్ని, ఇతరులకు సంబంధించిన విషయాన్నీ తగిన దేశమూ కాలమూ చూచుకొని, ధర్మార్థాలకు విరుద్ధం కాని విధంగా చెప్పాలి.

శ్లో. పృష్టః ప్రియహితం బ్రూయాన్నబ్రూయాదహితం ప్రియమ్,
అప్రియం వా హితం బ్రూయాచ్ఛృణ్వతోఽనుమతో మిథః.

వ్యా. రాజు ఏదైన సలహా అడిగి నప్పుడు ఇష్టమూ హితమూ (లాభకరమూ) అయిన మాట చెప్పాలి. హితం కాని ప్రియవాక్యం పలకకూడదు. అతడు వింటాడు అనుకొన్నప్పుడు అతని అనుమతి తీసికొని, రహస్యప్రదేశంలో, అప్రియమైనా హితమైనదానిని చెప్పాలి.

శ్లో. తూష్ణీం వా ప్రతివాక్యే స్యాద్వేష్యాదీంశ్చ న వర్ణయేత్,
అప్రియా అపి దక్షాః స్యుస్తద్భావాద్యే బహిష్కృతాః.
అనర్థ్యాశ్చ ప్రియా దృష్టాశ్చిత్తజ్ఞానానువర్తినః,
అభిహాస్యేష్వభిహసేద్ ఘోరహాసాంశ్చ వర్జయేత్.

వ్యా. లేదా (అప్రియమైన) సమాధానం చెప్పవలసివచ్చినప్పుడు ఏమీ మాట్లాడకుండా ఉండాలి. ఆతని శత్రువులు మొదలైనవాళ్లను ఆతని ఎదట వర్ణించకూడదు. కొంతమంది ఎంత సమర్థులైనా ఆతని భావంనుండి బహిష్కరింపబడిన ట్లయితే అప్రియులే అవుతారు. అందుచేత అలాంటివాళ్ల మాట రాజుముందు తీసికొనిరాకూడదు. కొంతమంది అనర్థం కలిగించేవాళ్లే అయినా ఆతని చిత్తాన్ని అనుసరించి ప్రవర్తించే నేర్పు గలవా ళ్లవడంచేత ఆతనికి ఇష్టు లవడం చూస్తున్నాం. నవ్వడానికి తగిన సందర్భాలు వచ్చినప్పుడు నవ్వాలి; కాని భయంకరంగా నవ్వకూడదు.

శ్లో. పరాత్ సంక్రామయేద్ఘోరం న చ ఘోరం స్వయం (పరే)వదేత్,
తితిక్షేతాత్మనశ్చైవ క్షమావాన్ పృథివీసమః.

వ్యా. ఘోరమైన విషయం రాజుకు చెప్పవలసివచ్చినప్పుడు అది పరులచేత చెప్పించాలి; తాను చెప్పకూడదు. తనకు ఏదైనా ఘోరవిషయం సంభవించినప్పుడు భూమి వలె ఓర్పుతో సహించాలి. (గ.శా.). రాజు పలికే భయంకరమైన మాటలను ఇతరులనుండి వెనుకకు త్రిప్పివేయాలి. అనగా వాటిని అంతగా పట్టించుకొనవద్దు అని వాళ్లకు నచ్చచెప్పాలి. ఎన్నడూ తాను ఘోరమైన వాక్కు పలకకూడదు. ఎవరైనా తన విషయంలో ఘోరవాక్కు ప్రయోగించినా సహించాలి (కాంగ్లే).

శ్లో. ఆత్మరక్షా హి సతతం పూర్వం కార్యా విజానతా,
అగ్నావివ హి సంప్రోక్తా వృత్తీ రాజోపజీవినామ్.

వ్యా. అన్నీ తెలుసుకొని ముందుగా ఆత్మరక్షణ చేసికోవాలి. ఎందుచేత ననగా రాజును ఆశ్రయించినవాళ్ల ప్రవృత్తి అగ్నితో చెలగాటం వంటి దని చెప్పబడింది.

శ్లో. ఏకదేశం దహేదగ్నిః శరీరం వా పరం గతః,
సపుత్రదారం రాజా తు ఘాతయేద్వర్ధయేత వా.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే యోగవృత్తే పఞ్చమాధికరణే చతుర్థోఽధ్యాయః
అనుజీవివృత్తమ్, ఆదితశ్చతుర్నవతితమః.

వ్యా. పరునిమీద పడిన అగ్ని వాని కొంత దేహాన్ని కాల్చవచ్చు లేదా మొత్తం దేహాన్ని కాల్చవచ్చు. కాని రాజు తలుచుకుంటే ఒక మనిషిని భార్యాపుత్రాదిసహితంగా నశింపచేస్తాడు లేదా అభివృద్ధిలోనికి తీసికొనివస్తాడు.

"బాలానందిని" అను కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో యోగవృత్తం అనే పంచమాధికరణంలో అనుజీవివృత్తం అనే నాల్గవఅధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి తొంభైనాల్గవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ పఞ్చమో ఽధ్యాయః.

త్రినవతితమం ప్రకరణమ్ - సమయాచారికమ్

(నియమాల ప్రకారం నడవడం **Proper Behaviour for a Courtier**)

మూ.1. నియుక్తః కర్మసు వ్యయవిశుద్ధముదయం దర్శయేత్.

2. ఆభ్యన్తరం, బాహ్యం, గుహ్యం, ప్రకాశమ్, ఆత్యయికమ్, ఉపేక్షితవ్యం వా కార్యం "ఇదమేవమ్" ఇతి విశేషయేచ్ఛ.

3. మృగయాద్యూతమద్యస్త్రీషు ప్రసక్తం వానువర్తేత ప్రశంసాభిః. ఆసన్నశ్చాస్య వ్యసనోపఘాతే ప్రయతేత. పరోపజాపాతిసంధానోపధిభ్యశ్చ రక్షేత్.

4. ఇఙ్గితాకారౌ చాస్య లక్షయేత్. కామద్వేషహర్షదైన్యవ్యవసాయభయద్వన్ద్వవిపర్యాసమిఙ్గితాకారాభ్యాం హి మన్త్రసంవరణార్థమాచరన్తి ప్రాజ్ఞాః.

వ్యా. 1. ఆ యా కర్మలయందు నియుక్తుడైన అధికారి ఆదాయంలో ఖర్చులుపోగా లాభం చూపించాలి.

2. ఏ కార్యం ఆభ్యంతరమో (దుర్గానికి సంబంధించినదో) ఏది బాహ్యమో (జనపదాదులకు సంబంధించినదో), ఏది రహస్యమో ఏది కాదో, ఏది అత్యయికమో (వెంటనే చూడదగినదో) ఏది కొంతకాలం ఉపేక్షించదగినదో అలాంటికార్యాన్ని గూర్చి "ఇది ఇట్లు" అని స్పష్టంగా (వ్రాతపూర్వకంగా) విశదీకరించాలి.

3. వేటయందు, మద్యపానమునందు, స్త్రీలయందు ఆసక్తుడైన రాజును ప్రశంసిస్తూ అనుసరించి ఉండాలి. (అనుకూలంగా మాట్లాడాలి).ఆతనికి బాగా దగ్గర అయినప్పుడు ఈ వ్యసనాలను తొలగించడానికి ప్రయత్నించాలి. శత్రువులు చేసే ఉపజాపం (భేదం) నుంచి, వంచననుంచి, ఉపధి (రహస్యంగా చేసే రసప్రయోగాదులనుండి) రాజును రక్షిస్తూ ఉండాలి.

4. రాజుయొక్క ఇంగితాన్ని (మామూలుగా లేని చేష్టలను), ఆకారాన్ని (ముఖరాగాదులను) పరీక్షించి తెలుసుకోవాలి. ఎందువల్ల ననగా -బుద్ధిశాలులు మనస్సులో ఉన్న ఆలోచనలు కప్పిపుచ్చడం కోసం తమ ఇంగితాకారాలచేత ఇష్టం

అనిష్టం, సంతోషం-దైన్యం, దృఢనిశ్చయం-భయం అనే ద్వంద్వాలలో ఒకదానిని మరొక విధంగా ప్రదర్శిస్తూంటారు.

మూ. 1. దర్శనే ప్రసీదతి. వాక్యం ప్రతిగృహ్ణాతి. ఆసనం దదాతి. వివిక్తే దర్శయతే; శఙ్కాస్థానే నాతిశఙ్కతే. కథాయాం రమతే. పరజ్ఞాప్యేష్వపేక్షతే. పథ్యముక్తం సహతే. స్మయమానో నియుఙ్క్తే హస్తేన స్పృశతి. శ్లాఘ్యే న ఉపహసతి. పరోక్షే గుణం బ్రవీతి. భక్ష్యేషు స్మరతి. సహవిహారం యాతి.వ్యసనేఽభ్యవపద్యతే. తద్భక్తాన్ పూజయతి. గుహ్యమాచష్టే. మానం వర్ధయతి. అర్థం కరోతి. అనర్థం ప్రతిహన్తి. ఇతి తుష్టజ్ఞానమ్.

2. ఏతదేవ విపరీతమతుష్టస్య. భూయశ్చ వక్ష్యామః- సందర్శనే కోపః, వాక్యస్య అశ్రవణప్రతిషేధే, ఆసనచక్షుషోరదానమ్, వర్ణస్వరభేదః, ఏకాక్షిభ్రుకుట్యోష్ఠనిర్భోగః, స్వేదశ్చ, శ్వాసస్మితానామస్థానోత్పత్తిః, పరిమన్త్రణమ్, అకస్మాత్ వ్రజనమ్, వర్ధనమ్ అన్యస్య, భూమిగాత్రవిలేఖనమ్, అన్యస్యోపతోదనమ్, విద్యావర్ణదేశకుత్సా, సమనిన్దా, ప్రతిదోషనిన్దా, ప్రతిలోమస్తవః, సుకృతానవేక్షణం,దుష్కృతానుకీర్తనమ్, పృష్ఠావధానమ్, అతిత్యాగః, మిథ్యాభిభాషణమ్, రాజదర్శినాం చ తద్వృత్తాన్యత్వమ్.

వ్యా. 1. దర్శనం అయి నప్పుడు (కనబడి నప్పుడు) సంతోషిస్తాడు. చెప్పిన మాట వింటాడు. ఆసనం ఇస్తాడు. రహస్యప్రదేశంలో దర్శనం ఇస్తాడు. శంకించవలసిన పరిస్థితులలో కూడ ఎక్కువ శంకించడు. సంభాషణలో ఆసక్తి చూపుతాడు. ఇతరులు ఏదైనా నివేదించడానికి వచ్చి నప్పుడు కూడ ఇతడు (ఇష్టుడు) అక్కడనే ఉండడాన్ని అంగీకరిస్తాడు (గ.శా.). కాంగ్లే "పరిజ్ఞాప్యేషు" అనే పాఠం గ్రహించి ఆతడు నివేదించే విషయాలలో ఆదరం చూపుతాడు అని అర్థం వివరించాడు. ఏదైనా హితం బోధించి నప్పుడు సహిస్తాడు (కాదనడు). "ఫలానా పని చెయ్యి" అన్ని నవ్వుతూ ఆజ్ఞాపిస్తాడు. హస్తంచేత స్పృశిస్తాడు. శ్లాఘించదగిన విషయంలో పరిహసించడు (కాంగ్లే). "శ్లాఘ్యేన అని పదచ్ఛేదంచేత శ్లాఘించదగిన పని చేసినందుకు వాని ఎదుటనే పరిహాసం చేస్తాడు (గ.శా.). పరోక్షంలో గుణాలను మెచ్చుకుంటాడు. భక్ష్యాలలో స్మరిస్తాడు. (ఏదైనా భక్షించే టప్పుడు అతడు కూడా ఉంటే బాగుండును అని స్మరించి పిలిపిస్తాడు). కలిసి విహారానికి వెడతాడు. కష్టాలు వచ్చినప్పుడు ఆదుకుంటాడు. వానియందు భక్తి

కలవాళ్లను గౌరవిస్తాడు. రహస్యం చెపుతాడు. గౌరవం పెంచుతాడు. ధనం ఇస్తాడు లేదా కావలసిన పని చేస్తాడు. అనర్థాన్ని తొలగిస్తాడు. ఇది రాజు తన విషయంలో సుముఖంగా ఉన్నాడు అని గ్రహించడానికి ఉపయోగించే అంశాలు.

2. మంత్రి మొదలైన సేవకుల విషయంలో సంతుష్టుడు కాని రాజుయొక్క ప్రవర్తన పైన చెప్పిన దానికి విపరీతంగా ఉంటుంది. ఇంకా కొన్ని విషయాలు చెప్తాం- చూడగానే కోపంగా ఉండడం, మాట వినకపోవడం లేదా మధ్యలో, మాటలాడవద్దని నిషేధించడం, ఆసనం ఇవ్వకపోవడం,అతని వైపు చూడకపోవడం, ముఖాదుల రంగులోను స్వరంలోను మార్పు, ఓర చూపు, కనుబొమ్మల విరుపు, పెదవి విరుపు, చెమట, కారణం లేకుండా శ్వాస దీర్ఘంగా పీల్చడం, చిరునవ్వు నవ్వడం, పక్కవానితో ఆలోచన చేయడం, అకస్మాత్తుగా వెళ్లిపోవడం, మరొకనికి అభివృద్ధి కలిగించడం, నేలమీద దేహంమీద గోళ్లతో గీస్తూ ఉండడం, మరొకనిని వీనికి విరుద్ధంగా ప్రేరేపించడం, వాని విద్యను వర్ణాన్ని దేశాన్ని నిందించడం, వానితో సముడైనవానిని నిందించడం, ప్రతీదోషాన్ని ఉట్టంకిస్తూ నిందించడం, వీనికి ప్రతికూలుడుగా ఉన్నవానిని మెచ్చుకోవడం, ఇతడు చేసిన మంచి పనిని గుర్తించకపోవడం, చెడ్డపనులను ఏకరవు పెట్టడం, అతడు తిరిగివెళ్లిపోతూన్నప్పుడు వాని వెనుకవైపు చూడడం,ఎన్ని మాట్లు వచ్చినా ఏదో ఒక వంక చెప్పి పంపివేయడం, అసత్యం చెప్పడం (కాంగ్లే) మనస్సులో సరియైన భావం లేకుండా మాటలాడడం, ఎక్కువగా రాజును కలిసే వాళ్లల్లో వీని విషయంలో వేరు వేరు విధాలైన ప్రవృత్తి ఉండడం (ఇవి రాజు అప్రసన్నుడుగా ఉన్నా డని తెలుసుకొనడానికి గుర్తులు).

మూ. 1. వృత్తివికారం చావేక్షేతాప్యమానుషాణామ్.

2. అయముచ్చైః సిఞ్చతీతి కాత్యాయనః ప్రవవ్రాజ.

3. క్రౌఞ్చో ఽపసవ్యమ్ ఇతి కణిఙ్కో భారద్వాజః.

4. తృణమితి దీర్ఘశ్చారాయణః.

5. శీతా శాటీతి ఘోటముఖః.

6. హస్తీ ప్రత్యౌక్షీదితి కిఞ్జల్కః.

7. రథాశ్వం ప్రాశంసీదితి పిశునః.

8. ప్రతిరవణే శునః పిశునపుత్రః ఇతి.

వ్యా. 1. మనుష్యభిన్నము లైన పశుపక్ష్యాదుల ప్రవర్తనలోని వికారాన్ని కూడ పరీక్షిస్తూ ఉండాలి. ఇంక మనుష్యుల ప్రవృత్తిలోని వికారం మాట చెప్పాలా అని భావం.

2. ఇతడు నామీద పడే టట్లు ఎత్తుగా నీళ్లు చల్లుచున్నాడు అని తెలుసుకొని కాత్యాయను డనే మంత్రి రాజును విడిచి వెళ్లిపోయాడు. ఆ కథ ఇది -పూర్వం పౌండ్రదేశంలో సోమదత్తు డనే రాజు తన కుమారు డేదో అపరాధం చేయగా వానిని కారాగారంలో బంధించా లని మంత్రి అయిన కాత్యాయనునితో ఆలోచించాడు. ఈ విషయం ఇంగితాకారాలచేత ఆ పుత్రుని పక్షంవాళ్లు తెలుసుకొని వానిని మరొకచోటికి తీసికొనిపోయారు. ఈ మంత్రం బైటపెట్టినవాడు మంత్రియే అనే అభిప్రాయంతో అతనిని వధించవలసిందిగా రాజు సేవకులను ఆజ్ఞాపించాడు. ఆ ఆజ్ఞను గూర్చి రహస్యంగా విన్న ఒక నీళ్లు చల్లేవాడు కాత్యాయనుడు వస్తూన్నప్పుడు నీళ్లు పైకి పడే టట్లు చల్లడం ప్రారంభించాడు. నామీద నీళ్లు ఎక్కడ పడతాయో అనే భయంచేత నిన్నటివరకు నీళ్లు చాల జాగర్తగా చల్లేవాడు, ఈనాడు ఈ విధంగా నామీద పడే టట్లు చల్లుతున్నాడు; ఈతని ప్రవర్తనలోని వికారం చూస్తే ఏదో రాజకోపకారణం ఉండి ఉంటుంది అని గ్రహించి అతడు రాజును విడిచి వెళ్లిపోయాడు.

3. క్రౌంచపక్షి అపసవ్యంగా వెళ్లడం చూచి భరద్వాజగోత్రుడైన కణింకుడు రాజును విడిచి వెళ్ళిపోయాడు. ఆ కథ ఇది - పూర్వం కోసలదేశంలో కణింకు డనే అర్థశాస్త్రపండితుడు పరంతపు డనే రాజును ఆశ్రయించుకొని ఉండేవాడు. అతడు రాజగృహానికి వచ్చినప్పుడల్లా ప్రతిరోజూ క్రౌంచపక్షి ప్రదక్షిణంగా (ఎడమనుంచి కుడివైపు) వెళ్ళేది. ఒకనాడు రాజు అంతఃపురంలో ఉండగా కణింకుడు రావడంచేత రాజుకు కోపం వచ్చి అతనిని నిందించాడు. ఆ నిందను విన్న క్రౌంచపక్షి కణింకునికి అపసవ్యంగా వెళ్ళింది. దానిని పట్టి రాజుకు తనమీద కోపం వచ్చిన దని ఊహించుకొని కణింకుడు రాజును విడిచి వెళ్లిపోయాడు.

4. గడ్డిపరక అని తెలుసుకొని చారాయణగోత్రుడైన దీర్ఘుడు రాజును విడచి వెళ్లిపోయాడు. ఆ కథ ఇది - పూర్వం మగధదేశంలో ఒక బాలుడైన రాజకుమారుడు రాజయ్యాడు. ఆతని ఆచార్యుడైన దీర్ఘుడు ఆతని తండ్రికి చాల ప్రియుడైన పండితుడు. ఆతడు వచ్చి నప్పు డల్లా రాజమాత తన భర్తమీద ఉన్న గౌరవంచేత ఆతనికి ప్రత్యుత్థానాదుల ద్వారా చాల మర్యాదలు చేస్తూండేది. వయస్సు వచ్చిన తరవాత ఆ రాజుకు తన తల్లి ఆ దీర్ఘునికి ఆ విధంగా ఉపచారం చేయడం నచ్చలేదు. ఒకరోజున- "ఈ బ్రాహ్మణునికి ఇంతగా ఎందుకు ఉపచారం చేస్తున్నావు?" అని తల్లిని అడిగాడు.

"ఇతడు మన ఆచార్యుడు; గొప్ప పండితుడు. నీ తండ్రికి చాల ఇష్టమైనవాడు. అందుచేత నువ్వుకూడా ఈయనను గౌరవించాలి. నువ్వు అన్నం వస్త్రం మొదలైనవి ఇస్తూ ఈయనను పూజించాలి" అని తల్లి చెప్పింది. ఆ మాటలు విని అతడు వెంటనే అన్నంమీద గడ్డి కప్పి దీర్ఘునికి ఇచ్చాడు, దానితో "ఇతనికి నామీద ఆదరం లేదు" అని దీర్ఘుడు అతనిని విడచి వెళ్లిపోయాడు.

5. ఘోటముఖు డనే ఆచార్యుడు వస్త్రం చల్లగా ఉండడం చూచి రాజును విడిచి వెళ్లిపోయాడు. ఆ కథ ఇది- అవంతిదేశంలో ఘోటముఖుడనే పండితుడు అంశుమంతు డనే రాజుయొక్క పుత్రునికి నీతివిద్య ఉపదేశిస్తూ అక్కడ నివసించేవాడు. ఒకనాడు రాజుకు ఆ ఘోటముఖునిమీద చాల కోపం వచ్చింది. గురుభక్తి గల ఆ రాజపుత్రుడు ఏదో విధంగా గురువును రక్షించడం కోసం - స్నానం చేసి రోజూ కంఠంమీద వేసికొని వచ్చే వస్త్రాన్ని చల్లగా ఉన్న దని కంఠంమీద ధరించకుండా చేతితో పట్టుకొని గురువుదగ్గరకి వచ్చాడు. ఇది ఏదో రాజకోపసూచకం అని గ్రహించి ఘోటముఖుడు ఆ నగరం విడిచి వెళ్లిపోయాడు.

6. ఏనుగ నీళ్లు చల్లిం దని కింజల్కుడు రాజును విడిచిపోయాడు. ఆ కథ ఇది- కింజల్కు డనే ఒక ఆచార్యుడు వంగదేశరాజైన శతానందుణ్ణి ఆశ్రయించుకొని ఉండేవాడు. అతడు ప్రతిరోజూ రాజప్రాసాదానికి వచ్చి నప్పుడు రాజు ఎక్కే ఏనుగు ఆతనిని ఒకవిధంగా పలకరిస్తూండేది. అతడు కూడ దానిని లాలనచేసి లోపలికి వెడుతూండేవాడు. ఒక రోజున ఆ గజాన్ని ఎక్కిన రాజు ఆ ఆచార్యునివిషయంలో ద్రోహం తలపెట్టాడు. ఆ విషయం తెలుసుకొన్న ఏనుగ తొండం నిండా నీళ్లు నింపుకొని ఆ ఆచార్యుణ్ణి తడిపివేసింది. దానిని పట్టి రాజుకు తనమీద ఏదో ఆగ్రహం కలిగిం దని గ్రహించి కింజల్కుడు అక్కడినుండి వెళ్లిపోయాడు.

7. రథానికి కట్టిన గుఱ్ఱాన్ని ప్రశంసించాడు అని పిశునుడు రాజును విడిచి వెళ్లిపోయాడు. పిశును డనే ఆచార్యుడు ఉజ్జయినీరాజైన ప్రద్యోతుని పుత్రుడైన పాలకునికి నీతివిద్య నేర్పాడు. చదువు పూర్తి అయిపోయిన తరవాత పిశునుని కిచ్చిన ధనం అంతా అపహరించా లని రాజు ఆలోచించాడు. ఈ విషయం విన్న రాజపుత్రుడు ఆచార్యునికి ద్రోహం కలగకూడ దని నిర్ణయించుకొని మంచి గుఱ్ఱం కట్టిన రథంమీద ఆచార్యుడి దగ్గరికి వెళ్లి "ఈ గుఱ్ఱం రోజుకు ముప్పై యోజనాలు ప్రయాణం చేయ గలదు" అని ప్రశంసించాడు. ఇది తనను వెళ్లిపొమ్మని సూచన అని గ్రహించి పిశునుడు అక్కడినుండి వెళ్లిపోయాడు.

8. కుక్క తనకు ఎదురుగా తిరిగి మొరగడం విని పిశునపుత్రుడు రాజును విడచి వెళ్లిపోయాడు. ఆ కథ ఇది-పిశును డనే ఆచార్యుని పుత్రుడు బాల్యంలోనే సకలనీతిశాస్త్రతత్త్వాలు తెలిసికొని ఒక రాజు దగ్గర ఉన్నాడు. రాజు కూడ ఇతడు మంచి విద్వాంసుడు అని ఆతనికి అనుకూలుడుగానే ఉన్నాడు. ఒకనాడు రాజుకు ఒక ఆలోచన వచ్చింది-"ఇతడు ఇంకా బాలుడు; మంత్రిపదవికి తగినవాడు కాడు. తగిన వయస్సు వచ్చేవరకు ఇతనిని బంధించి సంరక్షించాలి. అలా చేయకపోతే మరొక చోటికి వెళ్లిపోతాడు." ఆ ఆలోచన విన్న కుక్క పిశునపుత్రుని ఎదుట మొరగడం ప్రారంభించింది. ఇది ఏదో రాజచిత్తవికారాన్ని సూచిస్తున్నది అని గ్రహించి అతడు వెంటనే అక్కడినుండి వెళ్లిపోయాడు. (ఈ కథలు గణపతిశాస్త్రిగారి వ్యాఖ్యలో ఉన్నాయి).

మూ.1. అర్థమానావక్షేపే చ పరిత్యాగః. స్వామిశీలమ్, ఆత్మనశ్చ కిల్బిషముపలభ్య వా ప్రతికుర్వీత.మిత్రముపకృష్టం వాస్య గచ్ఛేత్.

2. శ్లో. తత్రస్థో దోషనిర్ఘాతం మిత్రైర్భర్తరి చాచరేత్,
తతో భర్తరి జీవేద్వా మృతే వా పునరావ్రజేత్.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే యోగవృత్తే పఞ్చమాధికరణే పఞ్చమోఽధ్యాయః సమయాచారికమ్, ఆదితః పఞ్చనవతితమః.

వ్యా. 1. అర్థానికీ, మానానికీ భంగం కలిగినప్పుడు ఆ రాజును విడిచివేయాలి. లేదా రాజుయొక్క స్వభావాన్ని, తనవల్ల జరిగిన అపరాధాన్ని పర్యాలోచించి,రాజును విడవకుండా, తగు విధంగా ప్రతిక్రియ చేసుకోవాలి. లేదా తన ప్రభువుకు సంనిహితుడైన ఆతని మిత్రుణ్ణి ఆశ్రయించాలి. ఆతని ద్వారా రాజుకు తనయందు కలిగిన కోపాన్ని ఉపశమింపచెయ్యాలి అని అర్థం.

2. దుర్గంలోనే ఉంటూ మిత్రుల ద్వారా రాజు విషయంలో తన వల్ల జరిగిన అపరాధానికి ప్రతిక్రియ చేసుకోవాలి. తరవాత ప్రభువు జీవించి ఉన్నా, ఆతని మరణా నంతరమైనా తిరిగి స్వస్థానానికి రావాలి.

"బాలానందిని" అను కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో యోగవృత్తం అనే పంచమాధికరణంలో సమయాచారికం అనే పంచమాధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి తొంభైఐదవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ షష్ఠోఽధ్యాయః

చతుర్నవతిపఞ్చనవతితమే ప్రకరణే - రాజ్యప్రతిసంధానమేకైశ్వర్యం చ (రాజ్యం కొనసాగుట, ఒకే ప్రభుత్వం కొనసాగుట. Continuance of the Kingdom, Continuous Sovereignty)

మూ.1. రాజవ్యసన మేవ మమాత్యః ప్రతికుర్వీత. ప్రాగేవ మరణాబాధ భయాత్ రాజ్ఞః ప్రియహితోపగ్రహేణ మాసద్విమాసానన్తరం దర్శనం స్థాపయేత్- "దేశపీడాపహమ్, అమిత్రాపహమ్, ఆయుష్యం పుత్రీయం వా కర్మ రాజా సాధయతి" ఇత్యపదేశేన రాజవ్యఞ్జనమనురూపవేలాయాం ప్రకృతీనాం దర్శయేత్; మిత్రామిత్రదూతానాం చ. తైశ్చ యథోచితాం సంభాషామ్ అమాత్యముఖో గచ్ఛేత్. దౌవారికాన్తర్వంశికముఖశ్చ యథోక్తం రాజప్రణిధి మనువర్తయేత్. అపకారిషు చ హేడం ప్రసాదం వా ప్రకృతికాన్తం దర్శయేత్. ప్రసాదమేవ ఉపకారిషు.

2. ఆప్తపురుషాధిష్ఠితౌ దుర్గప్రత్యన్తస్థౌ వా కోశదణ్డావేకస్థౌ కారయేత్; కుల్యకుమారముఖ్యాంశ్చ అన్యాపదేశేన.

వ్యా. 1. రాజుకు కొంచెం కాలంలో మరణం రానున్నది అని తోచినప్పుడు అమాత్యుడు దానికి తగిన ప్రతిక్రియ (ముందు జాగ్రత్త) ఈ విధంగా చెయ్యాలి. మరణ భాధ రాక మునుపే రాజుకు ప్రియులైన వాళ్లనీ, హితులైనవాళ్లనీ కూడగట్టుకొని- "రాజు దేశపీడ తొలగించడానికి శత్రువులను నశింపచేయడానికి, ఆయుర్దాయం వృద్ధిపొందడానికి లేదా పుత్రులు కలగడానికి కర్మలు చేస్తున్నాడు" అనే మిషచేత మాసానికి లేదా రెండు మాసాలకు ఒక సారి రాజుగారి దర్శనం ప్రకృతులకు మిత్రుల దూతలకు, అమిత్రుల దూతలకు తగిన సమయంలో, అనగా స్పష్టంగా గుర్తించడానికి శక్యం కాని, వెలుతురు తక్కువగా ఉన్న, సమయంలో, రాజు వలె ఉన్న ఒక వ్యక్తిని కూర్చుండబెట్టి (రాజుగారు దర్శనం ఇస్తున్నారు అని చెప్పి) దర్శనం చేయించాలి. "ఆ రాజు" వాళ్లతో స్వయంగా మాట్లాడకుండా అమాత్యుల ద్వారా తగు విధంగా సంభాషణ చెయ్యాలి. రాజు ప్రతి

రోజూ చేయవలసిన పనులను ఆ యా దివససమయాలలో ద్వారపాలకుల ద్వారా, అంతఃపురాధికారుల ద్వారా నిర్వర్తించాలి. ప్రకృతులకు ఇష్టం అయ్యే విధంగా అపకారం చేసినవాళ్ల విషయంలో అనాదరం గాని అనుగ్రహం గాని చూపించాలి. ఉపకారం చేసినవాళ్ల విషయంలో అనుగ్రహం మాత్రమే ప్రదర్శించాలి.

2. దుర్గంలోను, సరిహద్దులలోను ఉన్న కోశాన్ని, సైన్యాన్నీ ఆప్తపురుషుల పర్యవేక్షణలో ఒక చోటికి చేర్చాలి. అదే విధంగా ఏదో ఒక వంక పెట్టి ఉత్తమవంశంలో పుట్టినవాళ్లను రాజకుమారులను, ప్రధానులైన అధికారులను కూడ ఒక చోటికి చేర్చాలి.

మూ. 1. యశ్చ ముఖ్యః పక్షవాన్ దుర్గాటవీస్థో వా వైగుణ్యం భజేత తముపగ్రాహయేత్, బహ్వాబాధాం వా యాత్రాం ప్రేషయేత్, మిత్రకులం వా.

2. యస్మాచ్చ సామన్తాదాబాధం పశ్యేత్ తమ్ ఉత్సవవివాహహస్తిబన్ధనాశ్వపణ్యభూమిప్రదానాపదేశేన అవగ్రాహయేత్, స్వమిత్రేణ వా. తతః సంధిమదూష్యం కారయేత్.

3. ఆటవికామిత్రైర్వా వైరం గ్రాహయేత్. తత్కులీనమవరుద్ధం వా భూమ్యేకదేశేన ఉపగ్రాహయేత్.

4. కుల్యకుమారోపగ్రహం కృత్వా వా కుమారమభిషిక్తమేవ దర్శయేత్. దాణ్డకార్మికవద్వా రాజ్యకణ్టకానుద్ధృత్య రాజ్యం కారయేత్.

5. యది వా కశ్చిన్ముఖ్యః సామన్తాదీనామన్యతమః కోపం భజేత తమ్-"ఏహి రాజానం త్వాం కరిష్యామి" ఇత్యావాహయిత్వా ఘాతయేత్. ఆపత్ప్రతీకారేణ వా సాధయేత్.

వ్యా. 1. దుర్గంలో గాని (గ.శా.) రాష్ట్రసరిహద్దులలో గాని (కాంగ్లే), అరణ్యంలో గాని ఉన్న ఏ ముఖ్యాధికారియైనా పక్షబలం కలవాడై ఉండి ఏమైనా వికారం చూపినట్లయితే వానితో మంచితనం చేసుకోవాలి. లేదా అనేకమైన సంకటాలు కలగడానికి అవకాశా లున్న యాత్రకు (దూరదేశం) పంపాలి. లేదా మిత్రుని దగ్గరికి పంపాలి.

2. ఎవరైనా సామంతరాజు బాధ కలిగిస్తా డనే శంక కలిగినప్పుడు ఆతనిని ఉత్సవం, వివాహం, గజాలను పట్టుకొనడం, గుఱ్ఱాలు కొనే స్థానం, భూమి ఇవ్వడం మొదలైన వంకమీద లేదా వాని మిత్రుని ద్వారానే వశం చేసుకోవాలి. తరవాత ఆతనితో ఏనాటికీ విచ్ఛేదం కలిగించడానికి శక్యం కాని సంధి చేసుకోవాలి.

3. లేదా ఆ సామంతునికి ఆటవికులతో గాని, శత్రువులతో గాని వైరం కలిగేటట్లు చెయ్యాలి. లేదా ఆ సామంతుని వంశానికి చెందినవానిని గాని, అవరుద్ధుణ్ణి (తండ్రితో పడని వాని పుత్రుణ్ణి గాని), రాజ్యంలో కొంత భాగం నీకిస్తాం అని ప్రలోభపెట్టి వాని ద్వారా ఆ సామంతరాజును వశం చేసుకోవాలి.

4. (ఇంతవరకు చెప్పినది రాజు మరణించడానికి పూర్వం చేయవలసిన పనులు. రాజు మరణించిన ట్లయితే ఆ వార్త వెంటనే పైకి పొక్కనీయకుండా) - రాజవంశీయుల్ని, కుమారుల్ని (ఇతర రాజపుత్రులను) ప్రధానాధికారులను ఒప్పించి ఒక రాజకుమారుడికి రాజ్యాభిషేకం చేసివేసి తరవాతనే ఆతనిని ప్రకృతులకు చూపించాలి. దాండకార్మికప్రకరణంలో చెప్పిన విధంగా రాజ్యకంటకాలను (రాజ్యంలో బాధలు సృష్టించేవాళ్ల నందరినీ) పెకిలించివేసి (రాజపుత్రునిచేత) రాజ్యం చేయించాలి.

5. సామంతాదులలో ముఖ్యుడైనవాడు ఎవరైనా తిరుగుబాటు చేస్తే - "నిన్ను రాజును చేస్తాను; రా" అని పిలిపించి చంపించాలి. లేదా (అతడు అలా పిలిచినా రాకపోతే) ఆపత్ప్రతీకార పద్ధతులు (ఆపదలను తొలగించుకొనే పద్ధతులు) ఉపయోగించి వానిని అణగద్రొక్కాలి.

మూ. 1. యువరాజే వా క్రమేణ రాజ్యభారమారోప్య రాజవ్యసనం ఖ్యాపయేత్.

2. పరభూమౌ రాజవ్యసనే మిత్రేణ అమిత్రవ్యఞ్జనేన శత్రోః సంధిమవస్థాప్య అపగచ్ఛేత్. సామన్తాదీనామన్యతమం వాస్య దుర్గే స్థాపయిత్వా అపగచ్ఛేత్. కుమారమభిషిచ్య వా ప్రతివ్యూహేత. పరేణాభియుక్తో వా యథో క్తమాపత్ప్రతీకారం కుర్యాత్.

3. ఏవమేకైశ్వర్యమమాత్యః కారయేదితి కౌటల్యః.

4. నైవమితి భారద్వాజః. ప్రమ్రియమాణే వా రాజని అమాత్యః కుల్యకుమారముఖ్యాన్ పరస్పరం ముఖ్యేషు వా విక్రామయేత్. విక్రాన్తం ప్రకృతికోపేన ఘాతయేత్. కుల్యకుమారముఖ్యానుపాంశుదణ్డేన వా సాధయిత్వా స్వయం రాజ్యం గృహ్ణీయాత్. రాజ్యకారణాద్ధి పితా పుత్రాన్ పుత్రాశ్చ పితరమభిద్రుహ్యన్తి; కిమఙ్గ పునరమాత్యప్రకృతిర్హి ఏకప్రగ్రహో

రాజ్యస్య. తత్ స్వయముత్థితం నావమన్యేత. స్వయమారూఢా హి స్త్రీ త్యజ్యమానా అభిశపతీతి లోకప్రవాదః.

5. శ్లో. కాలశ్చ సకృదభ్యేతి యం నరం కాలకాఙ్క్షిణమ్,
దుర్లభః స పునస్తస్య కాలః కర్మచికీర్షతః.

వ్యా. 1. (రాజు ఉండగానే ఒక కుమారుణ్ణి యువరాజుగా చేసి ఉన్నట్లయితే) ఆ యువరాజుకు రాజ్యభారం మెల్ల మెల్లగా అప్పగించి, తరవాత రాజమరణాన్ని గూర్చి అందరికీ చెప్పాలి.

2. శత్రువు భూమిలో (అనగా శత్రురాజ్యంలో యుద్ధంలో) రాజు మరణించిన ట్లయితే తన రాజుకు మిత్రుడైన మరొక రాజున్ను శత్రు వని చెప్పి, ఆతనితో, (తన రాజును చంపిన) శత్రువునకు సంధిచేయించి తాను వెనుకకు వచ్చివేయాలి. లేదా వాని (శత్రువురాజుయొక్క) దుర్గంలో సామంతాదులలో ఒకనిని ఉంచి, తాను బైటకు (తన రాజ్యంలోనికి) వచ్చివేయాలి. లేదా రాజకుమారునికి పట్టాభిషేకం చేసి ఆ శత్రువును ఎదిరించాలి. శత్రువు తనమీదికి యుద్ధానికి వస్తే చెప్పబడిన విధంగా (వెనుక చెప్పబడిన విధంగా, ముందు చెప్పబోవు విధంగా) ఆపదలకు ప్రతిక్రియ చేసుకోవాలి.

3. ఈ విధంగా అమాత్యుడు ఒకే రాజపుత్రుని క్రింద రాజ్యం అంతా ఉండే టట్లు చెయ్యాలి అని కౌటల్యుని అభిప్రాయం.

4. "ఇది యుక్తం కాదు" అని భారద్వాజుడు అంటాడు. రాజు మరణించ నున్నప్పుడు అమాత్యుడు రాజవంశానికి చెందినవాళ్లకీ, రాజకుమారులకీ, ముఖ్యులైన అధికారులకీ మధ్య కలహం పుట్టించి ఒకరి నొకరు నశింపచేసికొనే టట్లు చెయ్యాలి. లేదా ముఖ్యాధికారుల విషయంలో కుల్యకుమారాదులు ఎదురు తిరిగే టట్లు చెయ్యాలి. పరాక్రమించినవానిని, ప్రకృతులలో ప్రకోపం కలిగించి చంపివేయాలి. లేదా రాజవంశీయులను, రాజకుమారులను, అధికారప్రముఖులను రహస్యోపాయాలచేత చంపించి తాను రాజ్యం వశం చేసుకోవాలి. రాజ్యం కోసం తండ్రి పుత్రుల్నీ, పుత్రులు తండ్రినీ, చంపిస్తారు కదా? అలాంటప్పుడు రాజ్యాన్ని అంతనీ ఒంటరిగా నడిపించే అమాత్యుడనే ప్రకృతి రాజ్యాన్ని అపహరించడంలో తప్పు ఏముంది? అందుచేత అమాత్యుడు అప్రయత్నంగా వచ్చిన రాజ్యాన్ని అవమానించకూడదు(కాదనకూడదు). స్వయంగా వచ్చి మీద పడిన స్త్రీని విడిచిపెడితే ఆమె శపిస్తుం దని లోకంలో సామెత ఉన్నది. అదే విధంగా లక్ష్మి వస్తూన్నప్పుడు కాదనకూడదు అని భావం.

5. "కాలంకోసం వేచి ఉన్న మనిషికి ఆ కాలం (అవకాశం) జీవితంలో ఒక

మాటే లభిస్తుంది. ఏదో పని సాధించాలనుకునేవానికి ఆ అవకాశం మరొక మారు లభించమంటే లభించదు".

మూ. 1. ప్రకృతికోపకమ్, అధర్మిష్ఠమ్, అనైకాన్తికం చైతదితి కౌటల్యః. రాజపుత్రమాత్మసంపన్నం రాజ్యే స్థాపయేత్.సంపన్నాభావే వ్యసనినం కుమారం, రాజకన్యాం, గర్భిణీం దేవీం వా పురస్కృత్య మహామాత్రాన్ సంనిపాత్య బ్రూయాత్- "అయం వో నిక్షేపః; పితరమస్య అవేక్షధ్వం, సత్త్వాభిజనమాత్మనశ్చ. ధ్వజమాత్రోఽయమ్, భవన్త ఏవ స్వామినః, కథం వా క్రియతామ్" ఇతి.

2. ఏవం బ్రువాణం యోగపురుషాః బ్రూయుః-"కోఽన్యో భవత్పురోగాదస్మాద్ రాజ్ఞః చాతుర్వర్ణ్యమర్హతి పాలయితుమ్?" ఇతి. తథేత్యమాత్యః కుమారం, రాజకన్యాం, గర్భిణీం దేవీం వాధికుర్వీత; బన్ధు సంబన్ధినాం, మిత్రామిత్రదూతానాం చ దర్శయేత్.

వ్యా. 1. "ఇలా చేయడం ప్రకృతులలో తిరుగుబాటు కలిగిస్తుంది, ఇది అధర్మ మైన పని; దీని వల్ల సత్ఫలితం కలుగుతుం దనే నమ్మకం కూడ లేదు" అని కౌటల్యుడు అంటున్నాడు. ఆత్మసంపన్నుడైన రాజపుత్రుడు లేకపోతే వ్యసనాసక్తుడైనా ఒక రాజపుత్రుణ్ణి గాని, రాజపుత్రికను గాని, గర్భవతియైన రాజభార్యను (పట్టమహిషిని) గాని ఎదుట ఉంచి మహామాత్రుల నందరినీ పిలిపించి- "ఇది మీ నిక్షేపం (రక్షించవలసినదిగా మీకు అప్పగించిన వ్యక్తి). మీరు ఇతని తండ్రి ముఖం చూడండి. మీ పరాక్రమాన్ని, కులాన్నీ కూడ గుర్తు ఉంచుకొనండి. ఇతడు కేవలం ధ్వజం (చిహ్నం) వంటివాడు, మీరే ప్రభువులు, ఏమి చేస్తే బాగుంటుందో చెప్పండి" అని చెప్పాలి.

2. అమాత్యుడు ఇలా చెపుతూన్నప్పుడు వాళ్లల్లో ఉన్న యోగపురుషులు (ముందుగానే మాటలాడి ఉంచిన గూఢపురుషులు)- "నువ్వు ముందు ఉండి కార్యాలన్నీ నడిపిస్తూన్న ఈ రాజు తప్ప మరెవ్వరు చాతుర్వర్ణ్యరూపమైన రాజ్యాన్ని పాలించగలరు?" అని అనాలి. సరే అని అమాత్యుడు రాజకుమారుణ్ణి గాని, రాజకుమారిని గాని, గర్భవతియైన దేవిని గాని అధికారంలో స్థాపించాలి. బంధువులకు, సంబంధులకు, మిత్రుల దూతలకు, అమిత్రుల దూతలకు అధికారంలో స్థాపించబడిన ఆ వ్యక్తిని చూపాలి.

మూ. 1. భక్తవేతనవిశేషమ్ అమాత్యానామాయుధీయానాం చ

కారయేత్. భూయశ్చాయం వృద్ధః కరిష్యతీతి బ్రూయాత్. ఏవం దుర్గరాష్ట్ర ముఖ్యానాభాషేత; యథార్హం మిత్రామిత్రపక్షమ్. వినయకర్మణి చ కుమారస్య ప్రయతేత. కన్యాయాం సమానజాతీయాదపత్యముత్పాద్య వాభిషిఞ్చేత్. మాతుశ్చిత్తక్షోభభయాత్ కుల్యమ్, అల్పసత్త్వం, ఛాత్రం చ లక్షణ్యమ్ ఉపని దధ్యాత్. ఋతౌ చైనాం రక్షేత్. న చాత్మార్థం కంచిదుత్కృష్టమ్ ఉపభోగం కారయేత్. రాజార్థం తు యానవాహనాభరణవస్త్రస్త్రీవేశ్మపరివాపాన్ కారయేత్.

వ్యా. 1. అమాత్యులకు, సైనికులకు అన్నమూ, జీతమూ పెంచాలి. ఈ రాజు పెద్దవాడైన తరవాత ఇంకా పెంచుతా డని చెప్పాలి. దుర్గంలోని ముఖ్యాధికారులతోను, రాష్ట్రంలోని ముఖ్యాధికారులతోను ఈ విధంగానే మాటలాడాలి. మిత్రపక్షంవాళ్లతోను, అమిత్రపక్షంవాళ్లతోను కూడ తగు విధంగా మాటలాడి సంబంధాలు నెలకొల్పాలి. రాజ్యాభిషిక్తుడైన రాజకుమారునికి ఆ యా శాస్త్రాలలో శిక్షణ ఇవ్వడానికి ప్రయత్నించాలి. లేదా కన్యయైన రాజకుమారియందు సమానజాతీయుడైన పురుషుని ద్వారా పుత్రుడు కలిగేటట్లు చేసి వానిని రాజ్యాభిషిక్తుణ్ణి చెయ్యాలి. ఆ రాజకుమారుని తల్లియొక్క చిత్తం చెడిపోకుండా ఉండడం కోసం మంచికులంలో పుట్టినవాడు, అల్పమైన బలం (ధైర్యాదులు) కలవాడు, ఉత్తమలక్షణాలు ఉన్నవాడు అయిన ఛాత్రుణ్ణి (చిన్న పిల్లవానిని) ఆమె దగ్గర ఉంచాలి. (అలాంటి బ్రాహ్మణబాలుణ్ణి ఆమె దగ్గర ఉంచితే అతడు దేవతాపూజాదులు చేయిస్తూ, పురాణాదులు చదివి వినిపిస్తూ ఆమె చిత్తం చలించకుండా చేస్తా డని గ.శా.). ఋతుకాలాలలో ఈమెను రక్షించాలి (ఆ సమయంలో చిత్తం చలించి ఆమె మరొకసంతానం మరొకరి ద్వారా కంటే రాజ్యానికి ముప్పు వాటిల్లుతుంది. కాంగ్లే), అమాత్యుడు తనకోసం అని అధికమైన సుఖసాధనా లేవీ సమకూర్చుకొనగూడదు. రాజుకోసం అయితే విశేషంగా రథాదియానాలు, వాహనాలు, అభరణాలు, వస్త్రాలు, స్త్రీలు, గృహాలు, పరివాపాలు (శయనాసనాదులు Furniture) ఏర్పరచాలి.

శ్లో. యౌవనస్థం తు యాచేత విశ్రమం చిత్తకారణాత్,
పరిత్యజేదతుష్యన్తం తుష్యన్తం చానుపాలయేత్.

వ్యా. 1. అలా రాజ్యాభిషిక్తుడైనవాడు యౌవనవంతుడైన తరవాత ఆతని అభిప్రాయం తెలుసుకోవడంకొరకు "నేనింక విశ్రాంతి తీసుకొంటాను" అని అడగాలి.

తన విషయంలో సంతోషం (సదభిప్రాయం) లేనివానిని విడిచి వెళ్లిపోవాలి. సంతోషం ఉన్నట్లయితే ఆతనిదగ్గరనే ఉండి సంరక్షించాలి.

శ్లో. నివేద్య పుత్రరక్షార్థం గూఢసారపరిగ్రహాన్,
అరణ్యం దీర్ఘసత్రం వా సేవేతారుచ్యతాం గతః.

వ్యా. రాజకుమారుని ఆదరం కోల్పోయిన అమాత్యుడు ఆ రాజకుమారుణ్ణి రక్షించడానికి రహస్యరక్షకభటులను ఏర్పరచి (కాంగ్లే), ఆ రాజకుమారునికి "వీళ్లు గూఢచారులు, ఇది సారవంతమైన సైన్యం, ఇది నీ తండ్రితాతలనుండి వస్తూన్న మూలధనాదికం" అని చెప్పి (గ.శా), తపస్సు చేసికొనడానికి అరణ్యానికి వెళ్లిపోవాలి. లేదా అతిదీర్ఘకాలం కొనసాగే యజ్ఞం తలబెట్టి దాని నిమిత్తం వెళ్లిపోవాలి.

శ్లో. ముఖ్యైరవగృహీతం వా రాజానం తత్ప్రియాశ్రితః,
ఇతిహాసపురాణాభ్యాం బోధయేదర్థశాస్త్రవిత్.

వ్యా. రాజు ప్రధానాధికారులకు వశుడైపోయినప్పుడు అర్థశాస్త్రవేత్తయైన అమాత్యుడు ఆ రాజుకు ఇష్టులైనవాళ్ల సహాయం కూడా తీసికొని, ఇతిహాసాలచేత (చారిత్రకవిషయాలను బోధించడంచేత) పురాణాలచేత సన్మార్గం ఉపదేశించాలి.

శ్లో. సిద్ధవ్యఞ్జనరూపో వా యోగమాస్థాయ పార్థివమ్,
లభేత లబ్ధ్వా దూష్యేషు దాణ్డకార్మికమాచరేత్.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే యోగవృత్తే పఞ్చమాధికరణే షష్ఠోఽధ్యాయః,
రాజ్యప్రతిసంధానమ్, ఏకైశ్వర్యమ్,ఆదితః షణ్ణవతితమః.

ఏతావతా కౌటలీయస్యార్థశాస్త్రస్య యోగవృత్తం పఞ్చమమధికరణం సమాప్తమ్.

వ్యా. లేదా మంత్రసిద్ధుని వేషం ధరించి, రహస్యమైన ప్రక్రియ లేవేవో చేస్తూ రాజును వశంచేసుకొని రాజద్రోహులను దాండకార్మికప్రకరణంలో చెప్పిన విధానంచేత రూపుమాపాలి.

"బాలానందిని" అను కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో యోగవృత్తం అనే పంచమాధికరణంలో రాజ్యప్రతిసంధానం, ఏకైశ్వర్యం అనే ఆరవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి తొంబైఆరవ అధ్యాయం సమాప్తం. దీనితో కౌటలీయార్థశాస్త్రంలోని యోగవృత్తం అనే ఐదవ అధికరణం సమాప్తం.

అథ మణ్డలయోనిః - షష్ఠమధికరణమ్.

ప్రథమోఽధ్యాయః

షణ్ణవతితమం ప్రకరణమ్ ప్రకృతిసంపదః

మండలయోని (ఆధారభూతమైన రాజమండలం - **Circle of kings as the Basis**)

ప్రకృతిసంపదలు (**Excellences of the Consituent Elements**)

అవతారిక :- ఇంతవరకు వైనయికాధికరణం మొదలు ఐదు అధికరణాలలో తంత్రభాగం చెప్పబడింది. ఇప్పుడు ఆవాపం ప్రారంభించ బడుతున్నది. తన రాష్ట్రంలో చేయవలసిన కార్యకలాపానికి తంత్రం అని పేరు. పరరాష్ట్రాల విషయంలో అనుసరించవలసిన పద్ధతి ఆవాపం. ఈ అధికరణానికి మండలయోని అని పేరు. మండలం అనగా విజిగీషువు (జయించాలనే కోరిక గల రాజు - సాధారణంగా ఏ రాజును గూర్చి చర్చ జరుగుతుందో ఆతనిని విజిగీషువు అనడం అలవాటు. ఒక రాజును కేంద్రంగా తీసికొని వానిని పట్టి శత్రుమిత్రాదివ్యవస్థ చేయబడుతుంది కదా). ఆ మిత్రుడు, మధ్యముడు, ఉదాసీనుడు అని మండలానికి నాలుగు అవయవాలు. ఇది రాబోయే అధికరణంలో చెప్పబోయే షాడ్గుణ్యానికి మూలం గాన దీనికి 'మండలయోని' అనగా మండలరూపమైన షాడ్గుణ్యనికి యోని అని పేరు.

మూ. 1. స్వామ్యమాత్యజనపదదుర్గకోశదణ్డమిత్రాణి ప్రకృతయః.

2. తత్ర స్వామిసంపత్ - మహాకులీనః, దైవబుద్ధిసత్త్వసంపన్నః, వృద్ధదర్శీ, ధార్మికః, సత్యవాక్, అవిసంవాదకః, కృతజ్ఞః, స్థూలలక్షః, మహోత్సాహః, అదీర్ఘసూత్రః, శక్యసామన్తః, దృఢబుద్ధిః, అక్షుద్రపరిషత్కః, వినయకామః ఇత్యాభిగామికా గుణాః.

3. శుశ్రూషాశ్రవణగ్రహణధారణవిజ్ఞానోహాపోహతత్త్వాభినివేశాః ప్రజ్ఞాగుణాః.

4. శౌర్యమమర్షః శీఘ్రతా, దాక్ష్యం చోత్సాహగుణాః.

వ్యా. 1. స్వామి (అమాత్యాదులైన ఐదు ప్రకృతుల అధిపతి), అమాత్యులు, జనపదం (దేశం), దుర్గం, కోశం, సైన్యం, మిత్రులు- ఇవి ప్రకృతులు.

2. ఈ ఏడు ప్రకృతులలో స్వామిరూపప్రకృతి కుండవలసిన గుణసంపద ఏదనగా -గొప్ప వంశంలో పుట్టినవాడు, దైవసంపద ఉన్నవాడు (తలచిన పనులు అనాయాసంగా సాధించకలగడం మొదలైనవాటిని పట్టి వీనికి పూర్వజన్మకృత పుణ్యరూపమైన దైవసంపద ఉన్న దని ఊహించాలి). బుద్ధిసంపద ఉన్నవాడు, బలసంపన్నుడు, వృద్ధుల (ఆ యా విషయాలలో మంచి జ్ఞానం ఉన్నవాళ్ల) దర్శనం చేసేవాడు, ధార్మికుడు, సత్యమే పలికేవాడు, అవిసంవాదకుడు (మాటలలోను చేతలలోను భేదం లేనివాడు) కృతజ్ఞుడు, ఉదారస్వభావం గలవాడు, గొప్ప ఉత్సాహం కలవాడు, దీర్ఘాలోచన చేస్తూనే ఉండకుండా శీఘ్రంగా నిర్ణయాలు తీసికొనే వాడు, సామంతులను తన క్రింద ఉంచుకొనగలవాడు, దృఢమైన బుద్ధి గలవాడు (స్థిరమైన నిశ్చయం కలవాడు), నీచబుద్ధులు లేని పరివారం కలవాడు, వినయంగా ఉండాలనే కోరిక గలవాడు - స్వామి ఈ విధంగా ఉండాలి. ఇవి ఆభిగామికగుణాలు. అనగా అందరూ దగ్గరికి వెళ్లదగిన స్వామి కుండవలసిన గుణాలు (కాంగ్లే).సహజమైన గుణాలు అని కూడ చెప్పవచ్చును.

3. శుశ్రూష (ఇతరులు చెప్పేది వినాలనే కోరిక,) వినడం, చెప్పిన విషయం గ్రహించడం, గ్రహించినదానిని జ్ఞాపకం ఉంచుకొనడం, విశేషాలను గ్రహించడం, ఊహ (తెలిసిన విషయంలో ఉన్న యుక్తిని గ్రహించడం), అపోహ (దుష్టమైన పక్షాన్ని విడిచివేయడం), యథార్థం తెలుసుకోవా లనే పట్టుదల - ఇవి స్వామిలో ఉండవలసిన బుద్ధికి సంబంధించిన గుణాలు.

3. శౌర్యం, పట్టుదల, పనులు చేయడంలో శీఘ్రత్వం, సమర్థత్వం (నేర్పు) అనేవి స్వామిలో ఉండవలసిన ఉత్సాహగుణాలు.

మూ. 1. వాగ్మీ ప్రగల్భః, స్మృతిమతిబలవాన్, ఉదగ్రః, స్వవగ్రహః, కృతశిల్పః, అవ్యసనః, దణ్డనాయీ, ఉపకారాపకారయోః దృష్టప్రతీకారీ, హ్రీమాన్, ఆపత్ప్రకృత్యోః వినియోక్తా, దీర్ఘదూరదర్శీ, దేశకాలపురుషకార కార్యప్రధానః, సంధివిక్రమత్యాగసంయమపణపరచ్ఛిద్రవిభాగీ, సంవృతః, అదీనాభిహాస్యజిహ్మభ్రుకుటీక్షణః, కామక్రోధలోభస్తమ్భచాపలోపతాప పైశున్యహీనః, శక్లః, స్మితోదగ్రాభిభాషీ, వృద్ధోపదేశాచారః ఇత్యాత్మసంపత్.

2. అమాత్యసంపదుక్తా పురస్తాత్.

వ్యా. 1. మాటలలో నేర్పరి, ప్రగల్భుడు (సభాకంపం లేనివాడు), స్మృతి, మతి (రాబోయే దానిని గూర్చిన జ్ఞానం) బలం (దేహేంద్రియాదిబలం) ఉన్నవాడు, చెడ్డపనినుంచి అనాయాసంగా వెనుకకు మరల్చడానికి శక్యమైనవాడు, గజారోహణం, అశ్వారోహణం, ఆయుధప్రయోగం మొదలైన శిల్పాలలో ప్రవీణుడు, దుర్వ్యసనాలు లేనివాడు, సైన్యాన్ని నడపగలవాడు, ఉపకారాపకారాలకు శాస్త్రంలో చెప్పిన రీతిలో ప్రతిక్రియ చేసేవాడు, సిగ్గుగలవాడు (చెడ్డపనులు చెయడానికి సంకోచించేవాడు), ఆపత్సమయాలలోను, సాధారణపరిస్థితులలోను తగు విధంగా ప్రవర్తించేవాడు, చాల దీర్ఘంగా దూరంగా ఆలోచించగలినవాడు, తగిన దేశంలో, తగిన కాలంలో పురుషప్రయత్నంచేత కార్యం సాధించడానికి ప్రాధాన్యం ఇచ్చేవాడు, ఎప్పుడు సంధి చేసుకోవాలో - ఎప్పుడు పరాక్రమం చూపాలో, ఎప్పుడు దానం చెయ్యాలో , ఎప్పుడు ఏమీ ఇవ్వకుండా ఆపివేయాలో, పణం (అనగా సంధి షరతులను) శత్రువుల లోపాలను గుర్తించగలిగినవాడు, బాగా రక్షించబడినవాడు, వెకిలిగా నవ్వనివాడు, వంకర చూపులు, కనుబొమ్మల విరుపులు లేనివాడు, దురాశ, క్రోధం, లోభం, మొండితనం, చపలత్వం, బాధించే స్వభావం, చాడీలు చెప్పడం లేనివాడు, శక్లుడు (ప్రియంగా మాటలాడేవాడు) చిరునవ్వుతో ఉదగ్రంగా (హుందాతనంతో) మాటలాడేవాడు, పెద్దలు చెప్పినట్లుగా నడుచుకొనేవాడు - ఈ విధంగా ఉండడం ఆత్మసంపద.

2. అమాత్యసంపద వెనక చెప్పబడింది.

మూ. 1. మధ్యే చాన్తే చ స్థానవానాత్మధారణః, పరధారణశ్చాపది, స్వారక్షః, స్వాజీవః, శత్రుద్వేషీ, శక్యసామన్తః, పఙ్కపాషాణోషరవిషమకణ్టక శ్రేణీవ్యాలమృగాటవీహీనః, కాన్తః, సీతాఖనిద్రవ్యహస్తివనవాన్, గవ్యః, పౌరుషేయః, గుప్తగోచరః, పశుమాన్, అదేవమాతృకః, వారిస్థలపథాభ్యాము పేతః, సారచిత్రబహుపణ్యః, దణ్డకరసహః, కర్మశీలకర్షకః, అబాలిశస్వామీ, అవరవర్ణప్రాయః భక్తశుచిమనుష్య ఇతి జనపదసంపత్.

2. దుర్గసంపదుక్తా పురస్తాత్.

3. ధర్మాధిగతః పూర్వం స్వయం వా హేమరూప్యప్రాయః, చిత్రస్థూల

రత్నహిరణ్యః దీర్ఘామప్యాపదమ్ అనాయతిం సహేతేతి కోశసంపత్.

వ్యా. 1. మధ్యయందు, సరిహద్దులందు దృఢమైన స్థానాలు (దుర్గాదులు) కలది, తన ప్రజలు, బైటనుంచి వచ్చేవాళ్లు నివసించడానికి తగిన విధంగా ఆహారపానీయాదులు కలది, ఆపత్సమయంలో మంచి రక్షణ కలది లేదా అనాయాసంగా రక్షించడానికి తగినది, సులభమైన జీవనోపాధులు ఉన్నది, శత్రువులను ద్వేషించేది, లొంగదీయడానికి తగిన సామంతులు గలది, బురద, రాళ్లు, చవటనేల, ఎగుడుదిగుడు భూమి, ముళ్లు, శ్రేణులు (ఎత్తైన దిబ్బలు) క్రూరమృగవనాలు, లేళ్లు నివసించే వనాలు లేనిది, మనోహరంగా ఉండేది, వ్యవసాయభూములు, గనులు, వివిధవస్తువులు లభించే వనాలు, గజవనాలు ఉన్నది, గోవులతో నిండినది, లేదా గోవులకు హితమైనది, మంచి పురుషు లున్నది, సంరక్షించబడిన బీళ్లు గలది, పశువు లున్నది, దేవమాతృకం (వర్షాలమీద ఆధారపడేది) కానిది, జలమార్గాలు, స్థలమార్గాలు ఉన్నది, శ్రేష్ఠమైన వివిధములైన అనేక పణ్యవస్తువులు గలది, దండకరం (దండంగా పన్ను) విధించినా భరించగలది, ఎల్లప్పుడు పనులు చేసే అలవాటు గల వ్యవసాయదారులు గలది, బుద్ధిమంతులైన స్వాములు (యజమానులు) గలది, క్రింది వర్ణాలవాళ్లు ఎక్కువగా ఉన్నది, రాజభక్తీ, నిజాయతీ ఉన్న మనుష్యులు గలది - ఈ విధంగా జనపదం ఉండడం జనపదసంపద.

2. దుర్గసంపద వెనుక చెప్పబడింది.

3. తన పూర్వికులచేత గాని, తన చేత గాని ధర్మానుసారం పొందబడినది, బంగారము వెండీ అధికంగా ఉన్నది, అనేకవిధాలైన పెద్ద మణులు,నాణాలు ఉన్నది, చాల కాలంపాటు ఉండే కరువు మొదలైన ఆపదను, క్రొత్తగా ధనం చేరకపోవడాన్ని తట్టుకోగలిగినది - ఈ విధంగా కోశం ఉండడం కోశసంపద.

మూ. 1. పితృపైతామహో, నిత్యో, వశ్యః, తుష్టభృతపుత్రదారః, ప్రవాసేష్వపి సంపాదితః, సర్వత్ర అప్రతిహతః, దుఃఖసహః, బహుయుద్ధః, సర్వయుద్ధప్రహరణవిద్యావిశారదః సహవృద్ధిక్షయకత్వాత్ అద్వైధ్యః, క్షత్రప్రాయ ఇతి దణ్డసంపత్.

2. పితృపైతామహం, నిత్యం, వశ్యమ్, అద్వైధ్యం, మహత్, లఘుసముత్థమ్ ఇతి మిత్రసంపత్.

3. అరాజబీజీ, లుబ్ధః, క్షుద్రపరిషత్కః, విరక్తప్రకృతిః, అన్యాయవృత్తిః, అయుక్తః, వ్యసనీ, నిరుత్సాహః, దైవప్రమాణః, యత్కిఞ్చనకారీ, అగతిః, అననుబన్ధః, క్లీబః, నిత్యాపకారీ, చేత్యమిత్రసంపత్. ఏవంభూతో హి యః శత్రుః సుఖః సముచ్ఛేత్తుం భవతి..

వ్యా. 1. తండ్రితాతలనుండి అనుస్యూతంగా వచ్చుచున్నది, నిత్యమైనది, లొంగి ఉండేది, సంతోషించే విధంగా రాజుచేత పోషించబడిన పుత్రులు, భార్యలు కలది, ప్రవాససమయాలలో కూడ బాగా ఏర్పరచబడిన భోజనవాసాది సౌఖ్యములు గలది, ఎక్కడా అడ్డు లేనిది, శ్రమను ఓర్చుకొనగలిగినది, చాలా యుద్ధాలలో పాల్గొన్నది, సమస్తమైన యుద్ధాలలో ఉపయోగించే ఆయుధాల విద్యలలో ప్రావీణ్యం కలది, వృద్ధిలో నైనా క్షయంలోనైనా (సుఖదుఃఖాలలో) పాలు పంచుకొనేదవడంచేత భేదం కల్పించడానికి శక్యం కానిది, క్షత్రియులు ఎక్కువగా గలది - సైన్యం ఈ విధంగా ఉంటే అది దండసంపద.

2. తండ్రి తాతలనుండి అనుస్యూతంగా వస్తున్నది, నిత్యమైనది, వశంలో ఉండేది, భేదభావం కల్పించడానికి శక్యం కానిది, గొప్పది, అతిశీఘ్రమైన సముత్థానం కలది అనగా అతిశీఘ్రకాలంలో పనిచేయడానికి పూన్కొనేది - ఈ విధంగా ఉన్న మిత్రులుండడం మిత్రసంపద.

3. రాజబీజం వల్ల పుట్టనివాడు, లుబ్ధుడు, నీచమైన పరిషత్తు (పరివారం) కలవాడు, ప్రకృతుల (ప్రజల లేదా మంత్రి మొదలైన ప్రకృతుల) ప్రేమను చూరగొనని వాడు, అన్యాయమైన ప్రవృత్తి గలవాడు, యుక్తశీలుడు కాని వాడు, దుర్వ్యసనాలు ఉన్నవాడు, ఉత్సాహం లేనివాడు, దైవంమీద ఆధారపడినవాడు, ఏదో విధంగా పనులు చేసేవాడు, మరొక గతి లేనివాడు, అనుబంధం (కూడా ఉండవలసిన సహాయకజనం) లేనివాడు, ధైర్యం లేనివాడు, నిత్యమూ ఇతరులకు అపకారం చేసేవాడు - ఈ విధమైన శత్రు వుండడం అమిత్రసంపద. ఎందువల్ల ననగా ఈ విధమైన శత్రువును అనాయాసంగా పెకిలించివేయవచ్చును.

శ్లో. అరివర్జాః ప్రకృతయః సప్తైతాః స్వగుణోదయాః,
ఉక్తాః ప్రత్యఙ్గభూతాస్తాః ప్రకృతా రాజసంపదః.

వ్యా. అమిత్రుడు తప్ప ఈ ఏడు ప్రకృతులు వాటి వాటి మంచి గుణాలచేత అభివృద్ధి గలవిగా చెప్పబడినవి. ప్రకృతములైన అనగా తమ తమ విధులను చక్కగా నిర్వహించే, ఆ ప్రకృతులు రాజుయొక్క సంపదకు (అభివృద్ధికి) అంగాలుగా అవుతాయి. రాజుయొక్క అభివృద్ధికి కారకములు అవుతాయి.

శ్లో. సంపాదయత్యసంపన్నాః ప్రకృతీరాత్మవాన్ నృపః,
వివృద్ధాశ్చానురక్తాశ్చ ప్రకృతీర్హ న్త్యనాత్మవాన్.

వ్యా. ఆత్మగుణసంపన్నుడైన రాజు అసంపన్నులైన (కావలసిన సద్గుణా లన్నీ లేని) ప్రకృతులను కూడ సంపన్నులనుగా చేయకలుగుతాడు. ఆత్మగుణవిహీనుడైన రాజు మంచి గుణాలతో వృద్ధిపొందినవాళ్లు, అనురక్తులూ అయిన ప్రకృతులు కూడ చెడిపోయే టట్లు చేస్తాడు.

శ్లో. తతః సదుష్టప్రకృతిశ్చాతురన్తోఽప్యనాత్మవాన్,
హన్యతే వా ప్రకృతిభిర్యాతి వా ద్విషతాం వశమ్.

వ్యా. అందువల్ల ప్రకృతులు దుష్టులై తాను కూడ అనాత్మవంతుడైన రాజు చతుః సముద్రాంతభూమండలానికి ప్రభువైనా కూడ ప్రకృతులచేత నశింపచేయబడతాడు లేదా శత్రువులకు వశుడైపోతాడు.

శ్లో. ఆత్మవాంస్త్వల్పదేశోఽపి యుక్తః ప్రకృతిసంపదా,
నయజ్ఞః పృథివీం కృత్స్నాం జయత్యేవ న హీయతే.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే మణ్డలయోనౌ షష్ఠాధికరణే ప్రథమోఽధ్యాయః
ప్రకృతిసంపదః, ఆదితః సప్తనవతితమః.

వ్యా. ఆత్మవంతుడై యుండి ప్రకృతిసంపదతో కూడిన, నీతిశాస్త్రవేత్త యైన రాజు చిన్న దేశం మాత్రమే కలవాడైనా కూడ సమస్త భూమిని జయించితీరుతాడు; ఎప్పటికీ నశించడు.

"బాలానందిని" అను కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో మండలయోని అనే షష్ఠాధికరణంలో ప్రకృతిసంపదలు అను ప్రథమాధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి తొంభైఏడవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ ద్వితీయో ఽధ్యాయః

సప్తనవతితమం ప్రకరణమ్ - శమవ్యాయామికమ్
(శాంతికార్యాచరణం = **peace and Tranquility**).

మూ. 1. శమవ్యాయామౌ యోగక్షేమయోర్యోనిః.

2. కర్మారమ్భాణాం యోగారాధనో వ్యాయామః. కర్మఫలోపభోగానాం క్షేమారాధనః శమః.

3. శమవ్యాయామయోర్యోనిః షాడ్గుణ్యమ్.

4. క్షయః స్థానం వృద్ధిరిత్యుదయాస్తస్య.

5. మానుషం నయానయౌ; దైవమయానయౌ.

వ్యా. 1. శమవ్యాయామాలు యోగక్షేమాలకు కారణం.

2. తలబెట్టి ప్రారంభించిన పనుల పరిసమాప్తిని సంపాదించేది వ్యాయామం. పూర్తి చేసిన పనులవల్ల కలిగే ఫలాలను ఏ బాధలు లేకుండా అనుభవింపచేసేది శమం.

3. శమానికీ వ్యాయామానికీ కారణ మైనది షాడ్గుణ్యం.

4. క్షయం, స్థానం (ఉన్నది ఉన్నట్లు ఉండడం), అభివృద్ధి అనేవి ఆ షాడ్గుణ్యం యొక్క ఫలాలు.

5 మనుష్యుల ప్రయత్నం నయం (నీతియుక్తం), అపనయం (నీతివిరుద్ధం) అని రెండు విధాలు. దైవకృతమైన కర్మ అయం (శుభకరము), అనయం (అశుభకరం) అని రెండు విధాలు. (ఈ మానుషదైవాలు షాడ్గుణ్యోదయానికి కారణం అని అర్థం).

మూ. 1. దైవమానుషం హి కర్మ లోకం యాపయతి. అదృష్టకారితం దైవమ్. తస్మిన్ ఇష్టేన ఫలేన యోగః అయః. అనిష్టేన అనయః.

2. దృష్టకారితం మానుషమ్. తస్మిన్ యోగక్షేమనిష్పత్తిర్నయః, విపత్తిరనయః, తచ్చిన్త్యమ్. అచిన్త్యం దైవమితి.

3. రాజా ఆత్మద్రవ్యప్రకృతిసంపన్నః నయస్యాధిష్ఠానం విజిగీషుః. తస్య సమన్తతో మణ్డలీభూతాః భూమ్యనన్తరా అరిప్రకృతిః. తథైవ భూమ్యేకాన్తరా మిత్రప్రకృతిః.

వ్యా. 1. దైవంవల్ల జరిగే పని, మనుష్యయత్నం వల్ల జరిగే పని ఈ రెండే లోకాన్ని నడిపిస్తున్నాయి కదా? మనకు కనబడని దానిచేత (ఏదో ఒక శక్తిచేత, ధర్మాధర్మాదుల చేత) చేయించబడినది దైవం. దైవకృతకర్మవల్ల ఇష్టఫలం లభిస్తే అది (అయం), అనిష్టఫలం లభిస్తే అది (అనయం).

2. కనబడేదానిచేత చేయించబడినది 'మానుషం'. ఆ మానుషం ద్వారా యోగక్షేమాల లాభం 'నయం'. ఆపద లభించడం 'అనయం'. మానుషకర్మ ప్రత్యక్షంగా కనబడేది అవడంచేత దానిని గూర్చి ముందుగా ఆలోచించవచ్చును. దైవకృతకర్మను గూర్చి ఆలోచించడానికి శక్యం కాదు.

3. ఆత్మసంపద, అమాత్యాదిద్రవ్యప్రకృతిసంపద ఉండి విజిగీషువైన (జయించాలనే అభిలాష గల) రాజు నయానికి అధిష్ఠానం (ఆశ్రయం) అయినవాడు. విజిగీషువుకు నాల్గు మూలలా మండలంగా, దేశం ప్రక్కనే (సరిహద్దులలో) మండలంగా ఉన్నది 'అరిప్రకృతి'. తన దేశంనుంచి ఒక దేశం వ్యవధానంతో (ఒక దేశానికి అవతల) ఉన్న మండలం "మిత్రప్రకృతి".

మూ. 1. అరిసంపద్యుక్తః సామన్తః శత్రుః. వ్యసనీ యాతవ్యః. అనపాశ్రయో దుర్బలాశ్రయో వా ఉచ్ఛేదనీయః. విపర్యయే పీడనీయః, కర్శనీయో వా. ఇత్యరివిశేషాః.

2. తస్మాన్మిత్రమ్ అరిమిత్రం మిత్రమిత్రం, అరిమిత్రమిత్రం చ ఆనన్తర్యేణ భూమీనాం ప్రసజ్యతే పురస్తాత్. పశ్చాత్ పార్ష్ణిగ్రాహః, ఆక్రన్దః, పార్ష్ణిగ్రాహాసారః, ఆక్రన్దాసార ఇతి.

3. భూమ్యనన్తరః ప్రకృత్యమిత్రః తుల్యాభిజనః సహజః. విరుద్ధో విరోధయితా వా కృత్రిమః.

వ్యా. 1. "అరాజబీజీ" ఇత్యాదివిధమైన వెనుక చెప్పిన అరిసంపద ఉన్న

సామంతుడు శత్రువు. అతడు దుర్వ్యసనా లున్నవా డైతే లేదా కష్టాలలో ఉన్న ట్లయితే వాని మీదకు యుద్ధయాత్రకు వెళ్లాలి. అతడు ఆశ్రయం లేనివాడైనా, దుర్బలమైన ఆశ్రయం కలవాడైనా వానిని పూర్తిగా రూపుమాపాలి. అలా కాకపోతే (మంచి ఆశ్రయం ఉన్నవాడైతే) పీడించాలి, దుర్బలు డయ్యే టట్లు చెయ్యాలి. ఈ విధంగా యాతవ్యుడు, ఉచ్ఛేదనీయుడు, పీడనీయుడు, కర్శనీయుడు అని నాలుగు శత్రుభేదాలు.

2. శత్రువుకు అవతల ఉన్న రాజు 'మిత్రుడు'. వానికి (మిత్రరాజుకు) అవతల ఉన్నవాడు 'శత్రుమిత్రుడు'. వానికి అవతల ఉన్నవాడు 'మిత్రమిత్రుడు'. వానికి అవతల ఉన్నవాడు 'శత్రుమిత్రమిత్రుడు'. ఈ విధంగా విజిగీషువుయొక్క రాజ్యానికి (దేశానికి) ఎదుట ఉన్న రాజ్యాల (దేశాల) ఆనంతర్యాన్ని (ఒక దాని ప్రక్క మరొకటి ఉండడాన్ని) పట్టి ఇవి (మిత్రత్వాదులు) ఏర్పడతాయి.విజిగీషువునకు వెనుక దేశంలో ఉన్న రాజు "పార్ష్ణిగ్రాహుడు'(శత్రువు), వాని వెనక ఉన్నవాడు 'ఆక్రందుడు'(మిత్రుడు) వాని వెనక ఉన్నవాడు పార్ష్ణిగ్రాహాసారుడు' (శత్రుమిత్రుడు). వాని వెనక ఉన్నవాడు 'ఆక్రందాసారుడు' (మిత్రమిత్రుడు). విజిగీషువును మధ్య ఉన్నట్లు గ్రహించినప్పుడు మొత్తం పదిమంది రాజుల మండలం (దశరాజమండలం). మధ్య విజిగీషువు, వాని ముందు శత్రువు మొదలైన ఐదుగురు రాజులు, వెనుక పార్ష్ణిగ్రాహుడు మొదలైన నలుగురు రాజులు, విజిగీషువు తన ముందు ఉన్న శత్రువుతో యుద్ధం చేస్తున్నప్పుడు వెనుకనుండి వచ్చి విజిగీషురాజ్యంలో బాధకల్పించేవాడు పార్ష్ణిగ్రాహుడు. ఇతడు విజిగీషుని శత్రువుకు మిత్రుడు. పార్ష్ణిగ్రాహుడు ఆ విధంగా విజిగీషువుకు బాధ కల్పించకుండా అడ్డుకొనేవాడు ఆక్రందుడు. అతడు విజిగీషుని శత్రువుకు శత్రువవడం చేత మిత్రుడు. విజిగీషువునకు సహాయం చేయకుండా వీనిని అడ్డుకొనేవాడు పార్ష్ణి గ్రహాసారుడు. ఇతడు విజిగీషుని శత్రుమిత్రుడు. వానిని అడ్డుకొనేవాడు ఆక్రందాసారుడు. ఇతడు విజిగీషుని శత్రుమిత్రశత్రువు.

3. సరిహద్దు దేశంలో ఉన్నవాడు ప్రకృతిచేతనే (స్వభావంచేతనే) అమిత్రుడు. తనతో సమానమైన పుట్టుక కలవాడు అనగా ఒకే రాజవంశంలో పుట్టడంచేత రాజ్యంమీద అధికారాన్ని సంపాదించడం కోసం ప్రయత్నించేవాడు సహజుడు. (వీళ్లిద్దరూ కూడ సహజశత్రువులు. గ.శా.) తాత్కాలికంగా తనతో విరోధం పెట్టుకొన్నవాడు, మరొకరిని విరోధించే టట్లు ప్రేరేపించినవాడు కృత్రిమశత్రువు.

మూ. 1. భూమ్యేకాన్తరం ప్రకృతిమిత్రం మాతాపితృసంబన్ధం సహజమ్,

ధనజీవితహేతోః ఆశ్రితం కృత్రిమమితి.

2. అరివిజిగీష్వోః భూమ్యనన్తరః సంహతాసంహతయోః అనుగ్రహ సమర్థః నిగ్రహే చ అసంహతయోః మధ్యమః.

3. అరివిజిగీషుమధ్యానాం బహిః ప్రకృతిభ్యో బలవత్తరః సంహతా సంహతానామ్ అరివిజిగీషుమధ్యమానామనుగ్రహే సమర్థో నిగ్రహే చ అసంహతానామ్ ఉదాసీనః ఇతి ప్రకృతయః.

4. విజిగీషుర్మిత్రం మిత్రమిత్రం ప్రకృతయస్తిస్రః. తాః పఞ్చభిః అమాత్యజనపదదుర్గకోశదణ్డప్రకృతిభిః ఏకైకశః సంయుక్తాః మణ్డలమష్టా దశకం భవతి. అనేన మణ్డలపృథక్త్వం వ్యాఖ్యాతమరిమధ్యమోదాసీనానామ్.

వ్యా. 1. తనరాజ్యం తరవాత ఉన్న రాజ్యానికి అవతల రాజ్యంలో ఉన్నవాడు ప్రకృతిమిత్రుడు (స్వాభావికమిత్రుడు). ధనంకోసం కాని, జీవితంకోసం కాని ఆశ్రయించినవాడు కృత్రిమమిత్రుడు.

2. విజిగీషువు రాజ్యానికి, అతని శత్రువుయొక్క రాజ్యానికి సరిహద్దులో ఉన్నవాడు, వాళ్లిద్దరూ సంధి చేసికొని కలిసి ఉన్నా, కలవకపోయినా వాళ్లని అనుగ్రహించడానికి (సహాయం చేయడానికి) సమర్థుడు, వాళ్లు కలవ నప్పుడు ఇద్దర్నీ కూడ నిగ్రహించడానికి సమర్థుడు అయిన రాజు మధ్యముడు, (నిజానికి సరిహద్దులో ఉన్నవాడవడంచేత) శత్రువే అయినా అతడు అనుసరించిన విధానాన్ని పట్టి అతడు మధ్యముడు).

3. విజిగీషు-శత్రు-మధ్యములకు బైట ఉన్నవాడు, వాళ్ల ప్రకృతులకంటె ఎక్కువ బలం ఉన్నవాడు, ఆ అరివిజిగీషుమధ్యములు కలిసి ఉన్నా కలిసి లేకపోయినా వాళ్లని అనుగ్రహించడానికి సమర్థుడు, వాళ్లు కలిసి లేనప్పుడు వాళ్లని నిగ్రహించడానికి సమర్థుడూ అయిన రాజు "ఉదాసీనుడు". ఈ విధంగా పన్నెండు విధాలైన రాజప్రకృతులను గూర్చి చెప్పబడింది.

4. విజిగీషువు, మిత్రుడు, మిత్రమిత్రుడు అని విజిగీషువుకు సంబంధించిన ప్రకృతులు మూడు. ఆ ముగ్గురిలోనూ ఒక్కొక్కరికి అమాత్యులు, జనపదం, దుర్గం, కోశం, దండం అనే ప్రకృతులు కలిస్తే మూడు ఆర్లు పద్దెనిమిది ఒక మండలంగా

ఏర్పడుతుంది. అనగా విజిగీషువు వాని ఐదు ప్రకృతులు-మొత్తం ఆరు ప్రకృతులు. వాని మిత్రుడు ఆతని పంచప్రకృతులు -మొత్తం ఆరు. మిత్రమిత్రుడు వాని పంచప్రకృతులు-మొత్తం ఆరు. ఈ విధంగా విజిగీషు-మిత్ర-మిత్రమిత్రులు మొత్తం పద్దెనిమిది కలిసి ఒక మండలం అని అర్థం. ఇదే విధంగా శత్రు-మధ్యమ-ఉదాసీనులు వాళ్ల ప్రకృతులూ కలిసి అదొక అష్టాదశకమండలం ఏర్పడుతుంది.

మూ. 1. ఏవం చతుర్మణ్డలసంక్షేపః. ద్వాదశ రాజప్రకృతయః, షష్టిః ద్రవ్యప్రకృతయః సంక్షేపేణ ద్విసప్తతిః.

2. తాసాం యథాస్వం సంపదః.

3. శక్తిః సిద్ధిశ్చ. బలం శక్తిః. సుఖం సిద్ధిః.

4. శక్తిస్త్రివిధా-జ్ఞానబలం మన్త్రశక్తిః, కోశదణ్డబలం ప్రభుశక్తిః, విక్రమబలమ్ ఉత్సాహశక్తిః.

5. ఏవం సిద్ధిః త్రివిధైవ-మన్త్రశక్తిసాధ్యా మన్త్రసిద్ధిః, ప్రభుశక్తిసాధ్యా ప్రభుసిద్ధిః, ఉత్సాహశక్తిసాధ్యా ఉత్సాహసిద్ధిరితి.

6. తాభిః అభ్యుచ్చితో జ్యాయాన్ భవతి. అపచితో హీనః. తుల్యశక్తిః సమః. తస్మాత్ శక్తిం సిద్ధిం చ ఘటేతాత్మన్యావేశయితుమ్. సాధారణో వా ద్రవ్యప్రకృతిష్వానన్తర్యేణ శౌచవశేన వా. దూష్యామిత్రాభ్యాం వా అపక్రష్టుం యతేత.

వ్యా. 1. ఈ విధంగా సంక్షిప్తంగా నాలుగు మండలాలు చెప్పబడినవి. పన్నెండు రాజరూపులైన ప్రకృతులు, అరవై అమాత్యాది ద్రవ్యప్రకృతులు - ఇవి సంక్షేపంగా డెబ్బైరెండు.

2. ఆ యా ప్రకృతులకు సంబంధించిన సంపదలు వెనుకనే చెప్పబడినవి

3. శక్తి, సిద్ధి చెప్పబడుచున్నవి. 'శక్తి' అనగా బలం. 'సిద్ధి' అనగా సుఖం.

4. శక్తి మూడు విధాలు. జ్ఞానం యొక్క బలం 'మంత్రశక్తి', కోశ-సైన్యాల బలం 'ప్రభుశక్తి'. పరాక్రమం చూపడంలో బలం 'ఉత్సాహశక్తి'.

5. ఈ విధంగా సిద్ధి కూడ మూడు విధాలు. మంత్రశక్తిచేత సాధించదగిన సిద్ధి

'మంత్రసిద్ధి'. ప్రభుశక్తిచేత సాధించదగిన సిద్ధి 'ప్రభుసిద్ధి'. ఉత్సాహశక్తిచేత సాధించదగిన సిద్ధి 'ఉత్సాహసిద్ధి'.

6. ఈ శక్తులచేత వృద్ధి పొందింపబడిన రాజు శ్రేష్ఠుడు అవుతాడు. అవి లోపించిన వాడు హీనుడు అవుతాడు. శక్తులలో హెచ్చుతగ్గులు లేనివాడు సముడు. అందువల్ల రాజు తనలో శక్తిని, సిద్ధినీ సమకూర్చుకొనుటకు ప్రయత్నం చెయ్యాలి. సాధారణుడైతే అనగా తనలో ఎట్టి శక్తిసిద్ధులున్నాయో అట్టివే శత్రువులో ఉంటే, అమాత్య-జనపద-దుర్గాదిక్రమంలో తన ప్రకృతులలో శక్తిసిద్ధులను పెంపొందించడానికి ప్రయత్నించాలి. ఈ ప్రకృతులలో ఎవరికి ఎక్కువ శుచిత్వం (మంచితనం, ఉత్తమత్వం, విశ్వాసపాత్రత్వం) ఉందో వాళ్లలో శక్తిసిద్ధులను పెంపొందించాలి. లేదా దూష్యుల (రాజద్రోహుల) లోను అమిత్రులలోను ఉన్న శక్తిసిద్ధులను తగ్గించడానికి ప్రయత్నించాలి.

మూ. 1. యది వా పశ్యేత్ - "అమిత్రో మే శక్తియుక్తో వాగ్దణ్డపారుష్యార్థ దూషణైః ప్రకృతీరుపహనిష్యతి, సిద్ధియుక్తో వా మృగయామద్యద్యూతస్త్రీభిః ప్రమాదం గమిష్యతి, స విరక్తప్రకృతిః, ఉపక్షీణః, ప్రమత్తో వా సాధ్యో మే భవిష్యతి. విగ్రహాభియుక్తో వా సర్వసన్దోహేన ఏకస్థః అదుర్గస్థో వా స్థాస్యతి. స సంహతసైన్యః మిత్రదుర్గవియుక్తః సాధ్యో మే భవిష్యతి. బలవాన్వా రాజా పరతః శత్రుముచ్ఛేత్తుకామస్తముచ్ఛిద్య న మాముచ్ఛిన్ద్యాత్" ఇతి, "బలవతా ప్రార్థితస్య మే విపన్నకర్మారమ్భస్య వా సాహాయ్యం దాస్యతి మధ్యమలిప్సాయాం చ" ఇతి ఏవమాదిషు కారణేషు అమిత్రస్యాపి శక్తిం సిద్ధిం చేచ్ఛేత్.

వ్యా. 1. క్రింద చెప్పబోయే పరిస్థితులలో విజిగీషువు తన శత్రువునకు కూడ శక్తి-సిద్ధులు ఉండాలని కోరుకోవాలి. ఎప్పు డనగా - "ఈ నా శత్రువు శక్తియుక్తుడై వాక్పారుష్యంచేత దండపారుష్యంచేత అర్థదూషణాలచేత (అన్యాయంగా ధనం లాగికొనడంచేత) ప్రకృతులకు అపకారం చేస్తాడు. లేదా సిద్ధియుక్తుడైతే వేట, జూదం, మద్యం, స్త్రీలు- ఈ వ్యసనాలలో పడిపోతాడు. అప్పుడు వాని విషయంలో ప్రకృతులకు వైముఖ్యం ఏర్పడుతుంది. ఈ విధంగా క్షీణదశలో ఉన్న లేదా ఏమరిపాటుతో ఉన్న వీనిని అనాయాసంగా జయించవచ్చును" అని అనుకొన్నప్పుడు, లేదా - "నేను వీనితో విరోధం పెట్టుకొని ఎదిరించి నప్పుడు ఇతడు సమస్తసైన్యంతో కలిసి ఒక చోట ఉంటాడు; దుర్గంలో ఉండడు, అట్టి పరిస్థితిలో ఒక చోట సైన్యం అంతా చేరి ఉండి

మిత్రులకీ, దుర్గానికీ దూరంగా ఉన్న వానిని నేను అనాయాసంగా జయించ వచ్చును" అనుకొన్నప్పుడు, లేదా అవతల నున్న ఒక బలవంతుడైన రాజు నా శత్రువును నశింపచేసే ఆలోచనలో ఉన్నాడు, అతడు వానిని నశింపచేసి నన్ను కూడా నశింపచేయవచ్చును (అందుచేత శత్రువుకు శక్తిసిద్ధులు ఉండడమే మంచిది) అని అనుకొన్నప్పుడు, లేదా ఎవడైన బలవంతుడైన రాజు నన్ను ఆక్రమించే టప్పుడు నా కర్మలు ఆరంభాలు దెబ్బతిని ఉన్న సమయంలో నేను ఎవరినైనా మధ్యముణ్ణి ఆశ్రయించాలి అనుకొనే టప్పుడు ఇతడు (ఈ శత్రువు) నన్ను ఆదుకొంటాడు అని అనుకొన్నప్పుడు- ఈ విధమైన కారణాలు ఉన్నప్పుడు అమిత్రునికి కూడ శక్తి-సిద్ధులు ఉండా లని కోరుకోవాలి.

శ్లో. నేమిమేకాన్తరాన్ రాజ్ఞః కృత్వా చానన్తరాన్తరాన్,
నాభిమాత్మానమాయచ్ఛేత్ నేతా ప్రకృతిమణ్డలే.

వ్యా. ద్వాదశరాజమండలానికి నాయకుడైన విజిగీషువు తన దేశానికి ఒక దేశం వ్యవధానంలో ఉన్నవాళ్లని చక్రం అంచుగాను, తనదేశానికి సరిహద్దులలో ఉన్నవాళ్లని ఆకులు గాను చేసి ప్రకృతిమండలం అనే చక్రానికి తనను నాభిస్థానంలోఉండే టట్లు చేసికోవాలి.

శ్లో. మధ్యే హ్యుపహితః శత్రుర్నేతుర్మిత్రస్య చోభయోః,
ఉచ్ఛేద్యః పీడనీయో వా బలవానపి జాయతే.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే మణ్డలయోనౌ షష్ఠాధికరణే ద్వితీయోఽధ్యాయః, శమవ్యాయామికమ్, ఆదితః అష్టనవతితమః. ఏతావతా కౌటలీయార్థశాస్త్రస్య మణ్డలయోనిః షష్ఠమధికరణం సమాప్తమ్.

వ్యా. నాయకునికీ, వాని మిత్రునికీ - వీరిద్దరికీ మధ్య ఉన్న శత్రువు, ఎంత బలవంతు డైనా పూర్తిగా పెకిలించివేయడానికి గాని, పీడించడానికి గాని శక్యమైనవాడుగా ఉంటాడు. అలాంటివానిని ఎక్కువగా పీడించవచ్చు, చివరికి పెకిలించివేయవచ్చును కూడ అని అర్థం.

"బాలానందిని" అను కౌటిలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో మండలయోని అను ఆరవ అధికరణంలో శమవ్యాయామికం అను రెండవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి తొంభైఎనిమిదవ అధ్యాయం సమాప్తం. కౌటిలీయార్థశాస్త్రంలో మండలయోని అను షష్ఠాధికరణం సమాప్తం.

అథ షాడ్గుణ్యమ్ - సప్తమమధికరణమ్

ప్రథమోఽధ్యాయః

అష్టనవతితమ, ఏకోనశతతమప్రకరణే - షాడ్గుణ్యసముద్దేశః క్షయస్థానవృద్ధినిశ్చయశ్చ (The six Measures of Foreign Policy) షాడ్గుణ్యసముద్దేశం (Enumeration of Six Measures of Foreign Policy) -క్షయ-స్థాన-వృద్ధులనిశ్చయం (Determination of (Measures in) Decline, Stable Condition and Advancement)

మూ. 1. షాడ్గుణ్యస్య ప్రకృతిమణ్డలం యోనిః.

2. సంధివిగ్రహాసనయానసంశ్రయద్వైధీభావాః షాడ్గుణ్యమ్ ఇత్యాచార్యాః.

3. ద్వైగుణ్యమ్ ఇతి వాతవ్యాధిః, సంధివిగ్రహాభ్యాం హి షాడ్గుణ్యం సంపద్యతే ఇతి.

4. షాడ్గుణ్యమేవైతదవస్థాభేదాత్ ఇతి కౌటల్యః.

5. తత్ర పణబన్ధః సంధిః, అపకారో విగ్రహః, ఉపేక్షణమాసనమ్, అభ్యుచ్చయో యానమ్, పరార్పణం సంశ్రయః, సంధివిగ్రహోపాదానం ద్వైధభావ ఇతి షడ్గుణాః.

వ్యా. 1. సంధి మొదలైన ఆరు గుణాలకు స్వామ్యాదులైన ఐదు ప్రకృతులు, ద్వాదశరాజమండలమూ మూలకారణం.

2. సంధి, విగ్రహం, ఆసనం, యానం, సంశ్రయం, ద్వైధీభావం ఇవి ఆరూ 'షాడ్గుణ్యం' అని ప్రాచీనాచార్యులు చెప్పినారు.

3. సంధి, విగ్రహం అనే రెండు గుణాలే ప్రధానమైనవి; ఎందువల్ల ననగా సంధివిగ్రహాలచేత షాడ్గుణ్యం ఏర్పడుతుంది, అనగా ఆసనం మొదలైన నాలుగు సంధివిగ్రహాలచేతనే ఏర్పడతాయి గాన వాటిలోనే అంతర్గతాలు అని వాతవ్యాధి అనే ఆచార్యుని అభిప్రాయం. (ఈ వాతవ్యాధి ఉద్ధవుడు కావచ్చును).

4. అవస్థలలో, (పరిస్థితులలో) భేదం ఉండడంచేత ఆరు గుణాలు వేరు వేరు. అందుచేత షాడ్గుణ్యాన్నే అంగీకరించా లని కౌటల్యుని అభిప్రాయం.

5. వాటిలో - 'సంధి' అనగా ఒప్పందం కుదుర్చుకొనడం. అపకారం చేయడం "విగ్రహం'. సంధి చేసికొనకుండా, అపకారం చేయకుండా ఉండడం 'ఆసనం'. శక్తినీ దేశకాలాదులలో అభివృద్ధిని సంపాదించడం 'యానం'. ఈ విధమైన అభివృద్ధి ఉన్నప్పుడే శత్రువుమీదికి దండెత్తి వెళ్లడం కుదురుతుంది గాన దీనికి యానం అని పేరు పెట్టబడింది. యానం అనగా అర్థం దండెత్తి వెళ్లడం. శత్రువు బలవంతు డైనప్పుడు తనను వానికి సమర్పించడం (లొంగిపోవడం) సంశ్రయం. లేదా సహాయం కోరి మరొక బలవంతుణ్ణి ఆశ్రయించడం సంశ్రయం. సంధివిగ్రహాలు రెండింటినీ నడిపించడం అనగా ఒక శత్రువుతో సంధి చేసికొని రెండవ శత్రువుతో వైరం కొనసాగించడం ద్వైధీభావం. ఈ విధంగా గుణాలు ఆరు.

మూ. 1. పరస్మాద్ధీయమానః సందధీత. అభ్యుచ్చీయమానః విగృహ్ణీయాత్. న మాం పరో, నాహం పరముపహన్తుం శక్తః ఇత్యాసీత. గుణాతిశయయుక్తో యాయాత్. శక్తిహీనః సంశ్రయేత. సహాయసాధ్యే కార్యే ద్వైధీభావం గచ్ఛేత్. ఇతి గుణావస్థాపనమ్.

2. తేషాం యస్మిన్ వా గుణే స్థితః పశ్యేత్ "ఇహస్థః శక్ష్యామి దుర్గ సేతుకర్మవణిక్పథశూన్యనివేశఖనిద్రవ్యహస్తివనకర్మాణ్యాత్మనః ప్రవర్తయితుం పరస్య చైతాన్యుపహన్తుమ్" ఇతి తమాతిష్ఠేత్. సా వృద్ధిః.

వ్యా. 1. పరునికంటె తాను దుర్బలు డైపోతున్నప్పుడు సంధి చేసికొనాలి. వానికంటె అభివృద్ధిలో ఉన్నప్పుడు (బలవంతుడైనప్పుడు) వానితో విరోధం కొనసాగించాలి. "నన్ను శత్రువు ఏమీ చేయజాలడు; నేను శత్రువును ఏమీ చేయజాలను అని అనుకొన్నప్పుడు ఏమీ చేయకుండా (సంధివిగ్రహాలు చేయకుండా) ఊరక ఉండాలి. శత్రువుకంటె అధికగుణా లున్నప్పుడు వాని మీదికి దండెత్తి వెళ్లాలి. శక్తి లేనివాడు బలవంతుణ్ణి ఆశ్రయించాలి. సహాయం ఉంటేనే కార్యం సాధించడానికి శక్యం అవుతుంది అనే పరిస్థితిలో ద్వైధీభావం ఆచరించాలి. ఈ విధంగా ఆ యా గుణాలు అనుసరించే విధానం చెప్పబడింది.

2. ఈ గుణాలలో ఏ గుణాన్ని ఆశ్రయిస్తే -"ఈ గుణాన్ని అనుసరించడంవల్ల నా దుర్గాలకు, సేతువులకు సంబంధించిన పనులను, వర్తకుల మార్గాలను (వ్యాపార

మార్గాలను) శూన్యప్రదేశాలలో గ్రామాదినిర్మాణాలను, గనులకు, ద్రవ్యవనాలకు, గజవనాలకు సంబంధించిన పనులను సాధించడానికి శక్యం అవుతుంది; పరునికి సంబంధించిన ఈ పనులు జరగకుండా చేయడానికి వీలవుతుంది" అని అనుకుంటాడో ఆ గుణాన్ని అనుసరించాలి. ఇదే "వృద్ధి".

మూ. 1. "ఆశుతరా మే వృద్ధిః, భూయస్తరా వృద్ధ్యుదయతరా వా భవిష్యతి; విపరీతా పరస్య" ఇతి జ్ఞాత్వా పరవృద్ధిముపేక్షేత. తుల్యకాలఫలోదయాయాం వృద్ధౌ సంధిముపేయాత్.

2. యస్మిన్ వా గుణే స్థితః స్వకర్మణాముపఘాతం పశ్యేన్నేతరస్య తస్మిన్ న తిష్ఠేత్. ఏష క్షయః.

3. చిరేణాల్పతరం వృద్ధ్యుదయతరం వా క్షేష్యే, విపరీతం పర ఇతి జ్ఞాత్వా క్షయముపేక్షేత.

4. తుల్యకాలఫలోదయే వా క్షయే సంధిముపేయాత్.

5. యస్మిన్ వా గుణే స్థితః స్వకర్మవృద్ధిం క్షయం వా నాభిపశ్యేత్ ఏతత్ స్థానమ్.

6. హ్రస్వతరం వృద్ధ్యుదయతరం వా స్థాస్యామి, విపరీతం పర ఇతి జ్ఞాత్వా స్థానముపేక్షేత.

7. తుల్యకాలఫలోదయే వా స్థానే సంధిముపేయాత్ ఇత్యాచార్యాః.

8. నైతద్విభాషితమ్ ఇతి కౌటల్యః.

వ్యా. 1. "నాకు వృద్ధి శీఘ్రంగా కలగబోతుంది; పరునికి ఆలస్యంగా కలగబోతుంది, నాకు వృద్ధి అధికంగా కలగబోతుంది, పరునికి అల్పంగా కలగబోతుంది; నాకు వృద్ధి తరవాత వృద్ధి అవిచ్ఛిన్నంగా కలగబోతుంది. పరునికి వృద్ధి కలిగినా అవిచ్ఛిన్నంగా కలగదు" ఈ విధంగా కనబడినప్పుడు (ఈ విధమైన మూడు పరిస్థితులలోను) శత్రువుకు వృద్ధి కలుగుతున్నా ఉపేక్షించవచ్చును. తనకు పరునికీ కూడ వృద్ధి ఒకే సమయంలో ఒకే విధమైన ఫలం లభించే రీతిలో కలగబోతున్నది అని గుర్తించినపుడు సంధి చేసుకోవాలి.

2. ఏ గుణాన్ని ఆశ్రయించడంవల్ల తన పనులకు విఘాతం కలుగుతుందో, పరుని పనులకు విఘాతం కలగదో ఆ గుణాన్ని ఆశ్రయించకూడదు, అలా ఆశ్రయించడం క్షయం (క్షయానికి హేతువు).

3. "నాకు చాలా కాలం తరవాత అత్యల్పమైన క్షయం కలుగుతుంది. శత్రువుకు అతిశీఘ్రకాలంలోనే అధికమైన క్షయం కలుగుతుంది. నాకు క్షయం కలిగినా వెంటనే వృద్ధి కలుగుతుంది, శత్రువుకు క్షయం తరవాత క్షయం అన్న రీతిలో క్షయమే కలుగుతూ ఉంటుంది" అని గ్రహించినప్పుడు (తనకు తాత్కాలికంగా కలిగే) క్షయాన్ని ఉపేక్షించవచ్చును.

4. తనకు శత్రువుకు కూడ క్షయం ఒకే సమయంలో కలుగుతుంది అని గాని లేదా దానివల్ల కలిగే ఫలం కూడా తుల్యంగానే ఉంటుంది అని కాని తోచినప్పుడు సంధి చేసుకోవాలి.

5. ఏ గుణాన్ని ఆశ్రయించడంచేత తన కర్మలకు వృద్ధి కాని క్షయం కాని కలగదో అలాంటి గుణాన్ని ఆశ్రయించి ఉండడం 'స్థానం'.

6. "ఈ విధమైన 'స్థానం' నేను అత్యల్పకాలమే చేస్తాను, పరుడు చాలకాలం చేస్తాడు. నేను చేసే 'స్థానం' వల్ల వృద్ధి తరవాత వృద్ధి అనే రీతిలో వృద్ధి కలుగుతుంది; పరునకు అలా కలగదు" అని తోచినప్పుడు స్థానాన్ని ఉపేక్షించవచ్చును.

7. స్థానం తనకు పరునికీ ఒకే కాలంలో జరిగినా, లేదా దాని ఫలం సమంగానే ఉన్నా సంధి చేసుకోవాలి అని ఆచార్యులు చెప్పి ఉన్నారు.

8. దీనిని ఎవరూ కాదనరు అని కౌటల్యుని అభిప్రాయం.

మూ. 1. యది వా పశ్యేత్- "సంధౌ స్థితః మహాఫలైః స్వకర్మభిః పరకర్మాణ్యుపహనిష్యామి, మహాఫలాని వా స్వకర్మాణ్యుపభోక్ష్యే. పరకర్మాణి వా, సంధివిశ్వాసేన వా యోగోపనిషత్ప్రణిధిభిః పరకర్మాణ్యుపహనిష్యామి, సుఖం వా సానుగ్రహపరిహారసౌకర్యం ఫలలాభభూయస్త్వేన స్వకర్మణాం పరకర్మయోగావహం జనమాస్రావయిష్యామి, బలినాతిమాత్రేణ వా సంహితః పరః స్వకర్మోపఘాతం ప్రాప్స్యతి, యేన వా విగృహీతో మయా సంధత్తే తేన అస్య విగ్రహం దీర్ఘం కరిష్యామి, మయా వా సంహితస్య మద్ద్వేషిణో జనపదం పీడయిష్యతి, పరోపహతో వాస్య జనపదో మామాగమిష్యతి; తతః కర్మసు వృద్ధిం ప్రాప్స్యామి, విపన్నకర్మారమ్భో వా తాభ్యాం సంహితః కర్మసు వృద్ధిం ప్రాప్స్యామి, శత్రుప్రతిబద్ధం వా శత్రుణా సంధిం కృత్వా మణ్డలం భేత్స్యామి, భిన్నమవాప్స్యామి; దణ్డానుగ్రహేణ వా శత్రుముపగృహ్య

మణ్డలలిప్సాయాం విద్వేషం గ్రాహయిష్యామి, విద్విష్టం తేనైవ ఘాతయి ష్యామి'' ఇతి సంధినా వృద్ధిమాతిష్ఠేత్.

వ్యా. సంధిలో ఉన్నవాడనై (సంధి చేసికొన్నవాడనై) గొప్ప ఫలములు గల దుర్గసేతుఖన్యాదులైన నా కర్మలచేత పరుని కర్మలను నశింపచేస్తాను. లేదా మహాఫలములు గల నా కర్మలను అనుభవిస్తాను, లేదా సంధి చేసుకుంటే పరుని కర్మలను అనుభవించ కలుగుతాను. లేదా సంధిచేత విశ్వాసం కలిగించి యోగప్రణిధులచేత (గూఢపురుషతీక్ష్ణాదుల ప్రయోగం చేత) ఉపనిషత్ప్రణిధులచేత (విష-ధూమ-జలదూషణాదులచేత) పరుని కర్మలను నశింపచేస్తాను. లేదా పరుని కర్మలు చేస్తూన్నవారికి బీజాదులను ఇవ్వడం మొదలైన అనుగ్రహమూ, పన్ను మినహాయింపు మొదలైన సౌకర్యాలూ చూపి, వాళ్లు నా రాజ్యంలో చేసే పనులకు ఎక్కువ ఫలం లభిస్తుం దని ఆశ పెట్టి వాళ్ల నందరినీ నా రాజ్యానికి రప్పిస్తాను. లేదా బలవంతుడైన మరొక శత్రువుతో ఎక్కువ ధనం మొదలైనవి వానికి ఇవ్వడం ద్వారా సంధి చేసుకొన్న నా శత్రువు తన కర్మలలో నష్టపోతాడు. లేదా ఎవనితో విరోధం కలవాడై నాతో సంధి చేసికొన్నాడో వానితో వీని కున్న విరోధం పెరిగే టట్లు చేస్తాను. లేదా ఇతడు (ఇప్పుడు నాతో సంధి చేసికొన్న శత్రువు) నాతో పూర్వం సంధి చేసికొని ఉన్న నా (మరొక) శత్రువుయొక్క జనపదాన్ని పీడిస్తాడు. లేదా పరునిచేత పీడించబడిన వీని జనపదం చివరికి నాకు లభిస్తుంది. అప్పుడు నేను కర్మలలో ఇంకా వృద్ధి పొందకలుగుతాడు. లేదా ప్రారంభించిన పను లన్నీ చెడిపోయి కష్టాలలో ఉన్న శత్రువు నా కర్మల విషయంలో అడ్డుతగలడానికి ప్రయత్నించడు.లేదా ఈ శత్రువు ఇతరుని సహాయంతో కర్మారంభం చేసిన ట్లయితే వాళ్లిద్దరితోను సంధి చేసికొని నా కర్మలలో వృద్ధి పొందకలుగుతాను. లేదా వీనితో సంధిచేసికొనివీనితో సంబంధించి ఉన్న రాజమండలాన్ని ఛేదిస్తాను, అవిధంగా ఛేదించబడినవానిని లొంగదీసుకుంటాను. లేదా సైన్యం ఇవ్వడం ద్వారా శత్రువును గ్రహించి (నా వైపు ఉండే టట్లు చేసికొని) అతడు మండలం పొందడం కోసం ప్రయత్నిస్తే ఆ మండలానికి వీని విషయంలో ద్వేషం కలిగిస్తాను. లేదా వీనితో మరొకడు ద్వేషం ఉన్నవాడైతే వానిచేతనే వీనిని చంపిస్తాను. ఈ విధంగా తలచినట్లయితే అనగా ఇలాంటి పరిస్థితులలో ఉన్నట్లయితే, శత్రువుతో సంధి చేసుకొని వృద్ధిని పొందడానికి ప్రయత్నించాలి.

మూ. 1. యది వా మన్యేత ''ఆయుధీయప్రాయః శ్రేణీప్రాయో వా

స్వకర్మోపఘాతం వా త్రాతుమ్" ఇతి బలవన్తమాశ్రితః స్వకర్మానుష్ఠానేన క్షయాత్ స్థానం స్థానాద్ వృద్ధిం ఆకాఙ్క్షేత.

3. యది వా మన్యేత - 'సంధినైకతః స్వకర్మాణి ప్రవర్తయిష్యామి; విగ్రహేణైకతః పరకర్మాణ్యుపహనిష్యామి ఇతి' ద్వైధీభావేన వృద్ధిమాతిష్ఠేత్.

వ్యా. 1. లేదా - "నేను యానం చేసి నట్లయితే (యుద్ధానికి వెళ్లినట్లయితే) శత్రువుయొక్క కర్మలను నశింపచేయవచ్చును, నా కర్మలకు విఘాతం కలగకుండా రక్షణానికి తగిన అన్ని ఏర్పాట్లు చేసుకొని ఉన్నాను" అని అనుకొన్నప్పుడు యానం ద్వారా వృద్ధిని సంపాదించడానికి ప్రయత్నించాలి.

2. లేదా - "నేను శత్రుకర్మలకు విఘాతం చేయజాలను; నా కర్మలకు విఘాతం కలుగుతే రక్షించుకొనే స్థితిలో లేను" అని అనుకొన్నప్పుడు బలవంతుడైన మరొక రాజును ఆశ్రయించి తన కర్మలను పూర్తిచేసుకొంటూ క్షయంనుంచి (క్షీణస్థితినుంచి) స్థానాన్ని (నిలకడను) సంపాదించి, స్థానం ద్వారా వృద్ధి సంపాదించడానికి ప్రయత్నించాలి.

3. లేదా - "ఒక ప్రక్క (ఒక శత్రువుతో) సంధి చేసుకొని నా పనులు పూర్తి చేసుకుంటాను. మరొక ప్రక్క (మరొకనితో) వైరం కొనసాగిస్తూ వాని కర్మలకు విఘాతం కలిగిస్తాను" అని అనుకొన్నట్లయితే ద్వైధీభావంచేత అభివృద్ధి పొందడానికి ప్రయత్నించాలి.

శ్లో. ఏవం షడ్భిర్గుణైరేతైః స్థితః ప్రకృతిమణ్డలే,
పర్యేషేత క్షయాత్ స్థానం స్థానాద్వృద్ధిం చ కర్మసు.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే షాడ్గుణ్యే సప్తమాధికరణే ప్రథమోధ్యాయః
షాడ్గుణ్యసముద్దేశః క్షయస్థానవృద్ధినిశ్చయశ్చ. ఆదితో నవనవతితమః.

వ్యా. ప్రకృతిమండలంలో ఉన్న రాజు ఈ విధంగా ఈ ఆరు గుణాలను అనుసరిస్తూ క్షీణదశనుండి స్థానాన్ని (నిలకడను), స్థానంనుండి (స్థానం ద్వారా) తన కర్మలలో వృద్ధినీ సంపాదించడానికి ప్రయత్నించాలి.

"బాలానందిని" అను కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో షాడ్గుణ్యం అనే సప్తమాధికరణంలో షాడ్గుణ్యసముద్దేశం, క్షయస్థానవృద్ధినిశ్చయం అనే ప్రథమాధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి తొంభైతొమ్మిదవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ ద్వితీయోఽధ్యాయః

శతతమం ప్రకరణమ్ - సంశ్రయవృత్తిః
(బలవంతుణ్ణి ఆశ్రయించే విధానం)

మూ. 1. సంధివిగ్రహయోః తుల్యాయాం వృద్ధౌ సంధిముపేయాత్. విగ్రహే హి క్షయవ్యయప్రవాసప్రత్యవాయా భవన్తి.

2. తేన ఆసనయానయోః ఆసనం వ్యాఖ్యాతమ్.

3. ద్వైధీభావసంశ్రయయోః ద్వైధీభావం గచ్ఛేత్. ద్వైధీభూతో హి స్వకర్మప్రధానః ఆత్మన ఏవోపకరోతి. సంశ్రితస్తు పరస్యోపకరోతి నాత్మనః.

4. యద్బలః సామన్తః తద్విశిష్టబలమాశ్రయేత. తద్విశిష్టబలాభావే తమేవాశ్రితః కోశదణ్డభూమీనామన్యతమేన అస్యోపకర్తుమదృష్టః ప్రయతేత. మహాదోషో హి విశిష్టసమాగమః రాజ్ఞామన్యత్రారివిగృహీతాత్.

5. అశక్యే దణ్డోపనతవత్ వర్తేత.

వ్యా. 1. సంధి చేసుకొన్నా విరోధం కొనసాగించినా తన అభివృద్ధి సమంగానే ఉంటుంది అనుకొన్నప్పుడు సంధియే చేసుకోవాలి. విరోధం పెట్టుకుంటే క్షయం, వ్యయం, స్వస్థానం విడిచి వెళ్లే అవసరం రావడం, ఇతరమైన ఆపదలు కలగడానికి అవకాశాలు ఉంటాయి కదా?

2. దీనిని పట్టి ఆసన-యానాలలో యానంకంటె ఆసనమే మంచి దని చెప్పినట్లయినది.

3. ద్వైధీభావ-సంశ్రయాలలో ద్వైధీభావాన్ని అనుసరించాలి. ద్వైధీభావం అనుసరించేవాడు తన కర్మలకే ప్రాధాన్యం ఇవ్వడంచేత తనకే ఉపకారం చేసుకొన్నవా డవుతాడు. బలవంతుణ్ణి ఆశ్రయిస్తే వానికే ఉపకారం చేసినవా డవుతాడు, తనకు కాదు.

4. సామంతుడు తన కెంత బలం ఉన్నదో అంతకంటె ఎక్కువ బలం ఉన్న మరొక రాజును ఆశ్రయించాలి. అలాంటి రాజు లభించ నప్పుడు తనను బాధిస్తూన్న శత్రువునే ఆశ్రయించాలి. వానికి కనబడకుండానే ఉంటూ వానికి ధనం కాని, సైన్యం

కాని, భూమి కాని ఇచ్చి ఉపకరించడానికి ప్రయత్నించాలి. రాజు తనకంటె ఎక్కువ బలం కలవానిని ప్రత్యక్షంగా కలుస్తే చాలా అపాయాలకి దారి తీస్తుంది. ఆ శత్రువుతో యుద్ధం చేస్తున్నప్పుడు మాత్రం కలవడం ఎలాగా తప్పదు.

5. ఇలా దూరంగా ఉండి ఆశ్రయించడం కుదరకపోతే సైన్యంతో పాటు లొంగిపోయినవాడు వలె వాని దగ్గరనే బాగా వంగి ఉండాలి.

మూ. 1. యదా చాస్య ప్రాణహరం వ్యాధిమ్, అన్తఃకోపం, శత్రువృద్ధిం, మిత్రవ్యసనమ్ ఉపస్థితం వా తన్నిమిత్తామాత్మనశ్చ వృద్ధిం పశ్యేత్ తదా సంభావ్యవ్యాధిధర్మకార్యాపదేశేన అపయాయాత్. స్వవిషయస్థో వా నోపగచ్ఛేత్. ఆసన్నో వాస్య ఛిద్రేషు ప్రహరేత్.

2. బలీయసోర్వా మధ్యగతః త్రాణసమర్థమాశ్రయేత్ యస్య వా అనన్తర్ధిః స్యాత్. ఉభౌ వా కపాలసంశ్రయః తిష్ఠేత్. మూలహరమితరస్య ఇతరమ్ అపదిశన్ భేదముభయోర్వా పరస్పరాపదేశం ప్రయుఞ్జీత, భిన్నయోరుపాంశుదణ్డమ్.

వ్యా. 1. తాను సేవిస్తూన్న బలవంతుడైన రాజుకు ప్రాణాలు హరించే వ్యాధి వచ్చిందనిగాని, ప్రజలలో అంతఃకోపం (తిరుగుబాటు) కలగబోతూన్న దని గాని, వాని శత్రువులకు వృద్ధి కలగ నున్న దని గాని, వాని మిత్రులకు కష్టాలు వస్తున్నా యని గాని కనబడినప్పుడు, అట్టి పరిస్థితులలో తనకు అభివృద్ధి కలుగుతుం దనే నమ్మిక కుదర నప్పుడు తనకు వ్యాధి రాబోతున్న దని గాని, లేదా ఏదో ఒక ధర్మకార్యం చేయవలసి ఉన్న దని గాని వంక బెట్టి వానిని విడిచి వెళ్లిపోవాలి. తన దేశంలోనే ఉన్నట్లయితే అతడు రమ్మని కబురు పంపినా కూడ ఏదో వంక చెప్పి, వానివద్దకు వెళ్లగూడదు. లేదా దగ్గరనే ఉండి ఛిద్రాలలో (ఆతనిలో కొన్ని దౌర్బల్యాలు కలిగినప్పుడు) దెబ్బతీయాలి.

2. ఇద్దరు బలవంతుల మధ్య నున్నవాడు వాళ్లలో ఎవడు తనకు రక్షణ ఇవ్వడానికి సమర్థుడో వానిని ఆశ్రయించాలి. ఇద్దరూ సమానబలవంతులే అయినప్పుడు తనకు దగ్గర ఉన్నవానిని ఆశ్రయించాలి.లేదా ఇద్దరినీ ఆశ్రయించాలి. అయితే వాళ్లతో కపాలసంధి చేసికొని ఉండాలి. "నువ్వు నన్ను రక్షించకపోతే అతడు నన్ను బాధి స్తాడు" అని ఒకనికి తెలియకుండా ఒకనికి చెప్పి ఇద్దరినీ ఆశ్రయించడం 'కపాలసంధి' "ఇతడు నీ మూలధనాన్నే అపహరిస్తున్నాడు" అని ఒకనిని గూర్చి మరొకనితో

రహస్యంగా చెపుతూ వాళ్లలో ఒకనిమీద రెండవవానికి అవిశ్వాసం కలిగే విధంగా భేదం కలిగించాలి. ఈ విధంగా భేదం కల్పించి రహస్యంగా వాళ్లిద్దరినీ నశింపచెయ్యాలి.

మూ. 1. పార్శ్వస్థో వా బలస్థయోరాసన్నభయాత్ ప్రతికుర్వీత. దుర్గాపాశ్రయో వా ద్వైధీభూతస్తిష్ఠేత్. సంధివిగ్రహక్రమహేతుభిర్వా చేష్టేత. దూష్యామిత్రాటవికానుభయోరుపగృహ్ణీయాత్. ఏతయోరన్యతరం గచ్ఛంస్తైరేవాన్యతరస్య వ్యసనే ప్రహరేత్. ద్వాభ్యాముపహితో వా మణ్డలాపాశ్రయః తిష్ఠేత్. మధ్యమముదాసీనం వా సంశ్రయేత. తేన సహైకముపగృహ్య ఇతరముచ్ఛిన్ద్యాత్. ఉభౌ వా.

2. ద్వాభ్యాముచ్ఛిన్నో వా మధ్యమోదాసీనయోః తత్పక్షీయాణాం వా రాజ్ఞాం న్యాయవృత్తిమాశ్రయేత. తుల్యానాం వా యస్య ప్రకృతయః సుఖ్యేయురేనం, యత్రస్థో వా శక్నుయాదాత్మానముద్ధర్తుం, యత్ర పూర్వపురుషోచితా గతిః ఆసన్నః సంబన్ధో వా మిత్రాణి భూయాంసీతి శక్తిమన్తి వా భవేయుః.

వ్యా. 1. ఇద్దరు బలవంతుల దగ్గర ఉన్నవాడు వాళ్లల్లో ఎవనినుంచి భయం దగ్గరపడుతుందో ఆ భయానికి ముందుగా ప్రతిక్రియ చేసుకోవాలి. లేదా దుర్గాన్ని ఆశ్రయించి ద్వైధీభావం (ఒకనితో ప్రచ్ఛన్నంగా సంధిచేసుకొని మరొకనితో వైరం కొనసాగించడం) చెయ్యాలి. లేదా సంధి చేసికొనడానికీ, విగ్రహం నడిపించడానికీ తగిన హేతువులను పట్టి అవి కొనసాగించాలి. ఆ ఇద్దరి శత్రువుల దూష్యులను (రాజద్రోహులను), అటవీఅధిపతులను చేరదీయాలి. ఆ ఇద్దరు శత్రువులలో ఒకనిమీదికి యుద్ధానికి వెళ్లి, రెండవవాడు కష్టాలలో ఉన్న సమయం చూచి వానిని దూష్యులచేత ఆటవికులచేత నశింపచెయ్యాలి. ఇద్దరు శత్రువులూ పీడించినట్లయితే రాజమండలాన్ని ఆశ్రయించాలి. లేదా మధ్యముడైన రాజును గాని, ఉదాసీనుడైన రాజును గాని ఆశ్రయించాలి. వాని సహాయంతో ఒక శత్రువును దానాదులచేత వశం చేసికొని రెండవవానిని నశింపచెయ్యాలి. శక్యమైతే ఇద్దరినీ కూడ నశింపచెయ్యాలి.

2. ఇద్దరు శత్రువులచేత పీడింపబడినవాడు మధ్యమ-ఉదాసీన రాజులలో గాని, వాళ్ల పక్షానికి చెందిన రాజులలో గాని న్యాయమైన ప్రవృత్తి గల వానిని ఆశ్రయించాలి. పైన చెప్పిన వాళ్లందరూ న్యాయప్రవృత్తి కలవారే అయిన పక్షంలోఎవని ప్రకృతులు తనకు సుఖం కలిగిస్తారో ఆ రాజును ఆశ్రయించాలి. లేదా ఏ రాజు దగ్గర

ఉంటే తనను ఉద్ధరించుకొనకలుగుతాడో ఆతనిని ఆశ్రయించాలి. లేదా ఏ రాజుతో తన పూర్వీకులకు రాకపోకలు ఉండేవో వానిని గాని, ఎవనితో దగ్గర సంబంధం (బాంధవ్యాదికం) ఉన్నదో వానిని గాని, ఎవనికి శక్తి మంతులైన చాలమంది మిత్రులున్నారో వానిని గాని ఆశ్రయించాలి.

శ్లో. ప్రియో యస్య భవేద్యో వా ప్రియో౽స్య కతరస్తయోః,
ప్రియో యస్య స తం గచ్ఛేదిత్యాశ్రయగతిః పరా.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే షాడ్గుణ్యే సప్తమాధికరణే ద్వితీయో౽ధ్యాయః
సంశ్రయవృత్తిః ఆదితః శతతమః.

వ్యా. తాను ఎవరికి ప్రియుడో (ఇష్టుడో), ఎవడు తనకు ప్రియుడో ఆ ఇద్దరిలో ఎవరిని ఆశ్రయించాలి? వీరిద్దరిలో తాను ఎవనికి ఇష్టుడో వానిని ఆశ్రయించాలి. ఇది ఉత్తమమైన ఆశ్రయించే విధానం.

"బాలానందిని" అను కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యలో షాడ్గుణ్యం అనే సప్తమాధికరణంలో సంశ్రయవృత్తి అనే రెండవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుండి నూరవ అధ్యాయం సమాప్తం

అథ తృతీయో౽ధ్యాయః

ఏకోత్తర-ద్వ్యుత్తరశతతమప్రకరణే. సమహీనజ్యాయసాం గుణాభినివేశః హీనసంధయశ్చ (సమబలం కలవానితోను, తనకంటె దుర్బలుడుగా ఉన్నవానితోను, అధికబలవంతునితోను ఆ యా గుణాల ప్రయోగం.) (దుర్బలుడు చేసుకొనవలసిన సంధి విధానాలు)

మూ. 1. విజిగీషుః శక్త్యపేక్షః షాడ్గుణ్యముపయుఞ్జీత. సమజ్యాయోభ్యాం సంధీయేత. హీనేన విగృహ్ణీయాత్. విగృహీతో హి జ్యాయసా హస్తినా పాదయుద్ధమివాభ్యుపైతి. సమేన చామం పాత్రమ్ ఆమేన ఆహతమివ ఉభయతః క్షయం కరోతి. కుమ్భేనేవాశ్మా హీనేనైకాన్తసిద్ధిమవాప్నోతి.

2. జ్యాయాంశ్చేన్న సంధిమిచ్ఛేత్, దణ్డోపనతవృతమాబలీయసం వా యోగమాతిష్ఠేత్.

3. సమశ్చేన్న సంధిమిచ్ఛేత్, యావన్మాత్రమపకుర్యాత్ తావన్మాత్ర మస్య ప్రత్యపకుర్యాత్. తేజో హి సంధానకారణమ్,నాతప్తం లోహం లోహేన సంధత్తే ఇతి.

4. హీనశ్చేత్ సర్వత్రానుప్రణతస్తిష్ఠేత్; సంధిముపేయాత్. ఆరణ్యోఽగ్ని రివ హి దుఃఖామర్షజం హి తేజో విక్రమయతి మణ్డలస్య చానుగ్రాహ్యో భవతి.

వ్యా. 1. విజిగీషువు తన కున్న శక్తిని అనుసరించి షాడ్గుణ్యం ప్రయోగించాలి. సమబలం కలవానితోను, ఎక్కువ బలం ఉన్నవానితోను సంధిచేసుకోవాలి. తనకంటె తక్కువ బలం ఉన్నవానితో విరోధం కొనసాగించాలి. బలవంతునితో విరోధం పెట్టుకొనడం పాదచారిగా ఉండి ఏనుగుతో యుద్ధం చేసినట్లు ఉంటుంది. సమునితో విరోధం పెట్టుకుంటే కాల్చని మట్టి కుండను అలాంటి మరొక కుండతో డీకొట్టించి నట్లు ఇరు పక్షాల వారికీ నాశం కలిగిస్తుంది. హీనునితో విరోధం పెట్టుకొనడం వల్ల రాయిని కుండతో డీకొట్టించినప్పుడు వలె తప్పక సిద్ధిని పొందుతాడు.

2. తనకంటె ఎక్కువ బలం కలవాడు సంధి చేసికొనడానికి అంగీకరించకపోతే దండోపనతప్రకరణంలో చెప్పిన విధానం గాని, ఆబలీయసయోగాధికరణంలో చెప్పిన విధానం గాని అనుసరించాలి.

3. సముడు సంధి చేసికొనడానికి ఇష్టపడకపోతే అతడు తనకు ఎంత అపకారం చేస్తాడో అంత అపకారమే వానికి చెయ్యాలి. అప్పుడు అతడు సంధికి వస్తాడు అని అర్థం. ఎందువల్లననగా- సంధి ఏర్పడడానికి కారణం తేజస్సే- లోహాన్ని బాగా కాలిస్తేనే కాని మరొక లోహం ముక్కతో అతుకుకొనదు కదా?

4. హీనుడు అన్ని విషయాలలోను వంగి ఉన్నట్లయితే వానితో గూడ సంధి చేసుకొనాలి. ఆ విధంగా వానితో సంధిచేసికొనకపోతే దుఃఖంవల్ల కోపం వల్లా కలిగిన తేజస్సు దావాగ్ని వలె ఏనాటి కైనా అతడుపరాక్రమించే టట్లు చేస్తుంది. లేదా అతడు రాజమండలానికి అనుగ్రహపాత్రు డౌతాడు. అనగా ఇంత అణగిఉన్నా కూడ ఇతనిని ఆ రాజు పీడిస్తున్నాడు; అందుచేత ఇతనికి సహాయం చెయ్యాలి అనే భావం రాజమండలంలో కలగవచ్చు.

మూ. 1. సంహితశ్చేత్ - "పరప్రకృతయో లుబ్ధక్షీణాపచరితాః ప్రత్యాదాన

భయాద్వా నోపగచ్ఛన్తి" ఇతి పశ్యేత్ హీనోఽపి విగృహ్ణీయాత్.

2. విగృహీతశ్చేత్ - "పరప్రకృతయో లుబ్ధక్షీణాపచరితాః విగ్రహోద్విగ్నా వా మాం నోపగచ్ఛన్తి" ఇతి పశ్యేత్; జ్యాయానపి సన్ధీయేత; విగ్రహోద్వేగం వా శమయేత్. "వ్యసనయౌగపద్యే గురువ్యసనోఽస్మి, లఘువ్యసనః పరః సుఖేన ప్రతికృత్య వ్యసనమాత్మనః అభియుఞ్జ్యాత్" ఇతి పశ్యేత్. జ్యాయానపి సంధీయేత.

3. సంధివిగ్రహయోశ్చేత్ పరకర్శనమాత్మోపచయం వా నాభిపశ్యేత్ జ్యాయానప్యాసీత.

వ్యా. 1. సంధి చేసికొన్న హీనుడైన విజిగీషువు కూడ- "శత్రువుయొక్క ప్రకృతులు లుబ్ధులై క్షీణస్థితిలో ఉండి తిరుగుబాటుచేయడానికి సిద్ధంగా ఉండడంచేత గాని, నాదగ్గరికి వస్తే మళ్లీ తమ రాజు తీసికొని వెళ్లిపోతాడు అనే భయంచేత గాని, నా దగ్గరకి రావడంలేదు" అని చూచిన ట్లయితే అట్టి పరిస్థితులలో బలవంతునితో కూడ విరోధం పెట్టుకోవచ్చును.

2. విగ్రహం అవలంబించి ఉన్న బలవంతుడైన విజిగీషువు కూడ- "శత్రువుయొక్క ప్రకృతులు లుబ్ధులై క్షీణదశలో ఉండి తిరుగుబాటు చేసేవారుగా ఉండడంచేత గాని, విగ్రహంచేత విసుగు చెంది ఉండడంచేత గాని నన్ను చేరడంలేదు" అని చూచినప్పుడు (భావించినప్పుడు) (దుర్బలునితో కూడ) సంధి చేసుకోవాలి; లేదా విగ్రహంవల్ల కలిగిన ఉద్వేగాన్ని (భయాన్ని) తగ్గించాలి. అదే విధంగా " మా ఇద్దరికీ వ్యసనం ఒకే కాలంలో వచ్చినది. అయితే నా వ్యసనం అధికంగా ఉంది;పరుని వ్యసనం స్వల్పంగా ఉంది. అందుచేత పరుడు తన వ్యసనానికి అనాయాసంగా ప్రతిక్రియ చేసుకొని నామీదికి రావచ్చును" అని అనుకొన్నప్పుడు కూడ, బలవంతుడైన విజిగీషువు కూడ దుర్బలునితో సంధి చేసుకోవాలి.

3. సంధి చేసుకున్నా, విగ్రహం అవలంబించినా పరునికి దుర్బలత్వం గాని తనకు అభివృద్ధి గాని వచ్చే టట్లు లేదు అని చూచి నప్పుడు బలవంతుడైన విజిగీషువు కూడ సంధివిగ్రహాలు మాని ఆసనం అవలంబించాలి.

మూ. 1. పరవ్యసనమప్రతికార్యం చేత్ పశ్యేత్ హీనోఽప్యభియాయాత్.

2. అప్రతికార్యాసన్నవ్యసనో వా జ్యాయానపి సంశ్రయేత.

3. సంధినా ఏకతః విగ్రహేణ ఏకతశ్చేత్ కార్యసిద్ధిం పశ్యేత్ జ్యాయానపి ద్వైధీభూతస్తిష్ఠేదితి.

4. ఏవం సమస్య షాడ్గుణ్యోపయోగః.

వ్యా. 1. పరుడు ప్రతిక్రియ చేయడానికి శక్యం కాని కష్టాలలో ఉన్నాడు అని చూచి నప్పుడు హీనుడు కూడ యుద్ధానికి వెళ్లాలి.

2. తనకు ప్రతిక్రియ చేయడానికి శక్యం కాని గొప్ప ఆపద దగ్గరలోనే రానున్నది అని చూచి నప్పుడు బలవంతుడు కూడ ఆశ్రయించాలి.

3. ఒక ప్రక్క సంధి చేసికొని, మరొక ప్రక్క విగ్రహం నెరపడంచేత తనకు కార్యసిద్ధి కలుగుతుంది అని అనుకొన్నప్పుడు బలవంతుడు కూడ ద్వైధీభావం అవలంబించాలి.

4. సముడు (బలశాలి లేదా దుర్బలుడు కానివాడు) కూడ షాడ్గుణ్యాన్ని ఈ విధంగానే ఉపయోగించాలి.

మూ. 1. తత్ర తు ప్రతివిశేషః-

2. శ్లో. ప్రవృత్తచక్రేణాక్రాన్తో రాజ్ఞా బలవతాఽబలః,
సంధినోపనమేత్తూర్ణం కోశదణ్డాత్మభూమిభిః.

వ్యా. 1. వాటిలో కూడ కొన్ని విశేషాలు ఎట్లనగా- బలవంతుడైన రాజు సైన్యముతో వచ్చి ఆక్రమించినపుడు దుర్బలుడైన రాజు వెంటనే ఆతనికి కోశమూ, సైన్యమూ, భూమీ ఇచ్చి, తనను కూడ సమర్పించి సంధి చేసికొని లొంగిఉండాలి.

శ్లో. స్వయం సంఖ్యాతదణ్డేన దణ్డస్య విభవేన వా,
ఉపస్థాతవ్యమిత్యేష సన్ధిరాత్మామిషో మతః.

వ్యా. ఆ రాజు ఎంత సైన్యం కావా లని అడుగుతాడో అంత సైన్యం గాని, తన శక్తిని పట్టి ఇవ్వగలిగిన సైన్యం గాని ఇచ్చి వానిని సేవించాలి. దీనికి "ఆత్మామిషసంధి" (తననే ఆహారంగా ఇచ్చిన సంధి) అని పేరు.

శ్లో. సేనాపతికుమారాభ్యాముపస్థాతవ్యమిత్యయమ్,
పురుషాన్తరసంధిః స్యాన్నాత్మనేత్యాత్మరక్షణః.

వ్యా. "సేనాపతి, రాజకుమారుడు తగిన పరివారంతో వచ్చి మాకు సేవలు

అందిస్తూ ఉండాలి" అని బలవంతుడు చేసిన షరతుకు అంగీకరించి చేసుకొన్న సంధి "పురుషాంతరసంధి'. దీని ప్రకారం లొంగిపోయిన రాజు స్వయంగా వెళ్లవలసిన పని లేదు గాన ఇది "ఆత్మరక్షణసంధి" అనగా తనను రక్షించుకొన్న సంధి.

శ్లో. ఏకేనాన్యత్ర యాతవ్యం స్వయం దణ్డేన వేత్యయమ్,
అదృష్టపురుషః సంధిర్దణ్డముఖ్యాత్మరక్షకః.

వ్యా. 1. శత్రువు పనులను సాధించడానికి తానొక్కడే గాని, సైన్యం కాని వెళ్లాలి అని చేసుకొన్న సంధి "అదృష్టపురుషసంధి"; శత్రువుకు తాను కనబడ నవసరం లేని సంధి. ఈ సంధివల్ల సేనాధిపతికి, తనకూ కూడ రక్షణం ఉంటుంది.

శ్లో. ముఖ్యస్త్రీబన్ధనం కుర్యాత్ పూర్వయోః పశ్చిమే త్వరిమ్,
సాధయేద్ గూఢమిత్యేతే దణ్డోపనతసంధయః.

వ్యా. మొదటి రెండు సంధులలో (పురుషాంతర - అదృష్టపురుషసంధులలో) ప్రధానులైన వ్యక్తులతో స్త్రీసంబంధం, అనగా వివాహసంబంధం, ఏర్పరచుకోవాలి. చివరిదైన అదృష్టపురుషసంధి చేసుకొన్నప్పుడు రహస్యంగా శత్రువును రూపుమాపాలి. ఈ మూడు సంధులు "దండోపనతసంధులు" (సైన్యం ఇచ్చి లొంగి ఉండే సంధులు) అని చెప్పబడుచున్నవి.

శ్లో. కోశదానేన శేషాణాం ప్రకృతీనాం విమోక్షణమ్,
పరిక్రయో భవేత్సంధిః స ఏవ చ యథాసుఖమ్.
స్కన్ధోపనేయో బహుధా జ్ఞేయః సంధిరుపగ్రహః,
నిరుద్ధో దేశకాలాభ్యామత్యయః స్యాదుపగ్రహః.

వ్యా. యుద్ధంలో మరణించగా మిగిలిన ప్రకృతులను విడిపించుకొనడం కొరకు శత్రువుకు ధనం ఇచ్చి చేసుకొన్న సంధి "పరిక్రయసంధి". ఆ ధనాన్ని సులభమైన చాలా వాయిదాలలో చెల్లించే టట్లు చేసుకొన్న సంధి "ఉపగ్రహసంధి". ఫలానా దేశంలో ఫలానా కాలంలో ధనం చెల్లిస్తాను అని చేసుకొన్న ఉపగ్రహసంధియే "అత్యయసంధి"

శ్లో. విషహ్యాదానాదాయత్యాం క్షమః స్త్రీబన్ధనాదపి,
సువర్ణసంధిర్విశ్వాసాదేకీభావగతో భవేత్.

వ్యా. ఇవ్వకలిగినంత ధనాన్ని మాత్రమే ఇవ్వడంవల్ల, స్త్రీవివాహసంబంధంవల్ల ఈ సంధి భవిష్యత్తులో లాభం చేకూరుస్తుంది, అందుచేత ఇది "సువర్ణసంధి". ఈ సంధివల్ల ఐకమత్యం ఏర్పడి పరస్పరవిశ్వాసం కూడ పెరుగుతుంది.

శ్లో. విపరీతః కపాలః స్యాదత్యాదానాభిభాషితః,
పూర్వయోః ప్రణయేత్ కుప్యం గస్త్యశ్వం వా గరాన్వితమ్.

వ్యా. దీనికి విపరీతమైన సంధి, అనగా అత్యధికమైన ధనం ఒకే పర్యాయం వెంటనే ఇవ్వాలి అని చెప్పి చేసుకొన్న సంధి కపాలసంధి. దీనిలో చాలా ధనం ఇవ్వవలసి ఉండడం వల్ల ఈ పేరు పెట్టబడింది. (కపాలసంధి అనగా కుండ బ్రద్దలు కొట్టి నట్లు కఠినంగా ప్రవర్తిస్తూ చేసుకొన్న సంధి అని అర్థం). పైన చెప్పిన నాలుగు కోశోపనత సంధులలోని మొదటి రెండు సంధులలో (పరిక్రయ - ఉపగ్రహసంధులలో) ఓడిపోయినవాడు విషంతో కూడిన అరణ్యలభ్యవస్తువులను, గజాశ్వాలను శత్రువుకు ఇవ్వాలి.

శ్లో. తృతీయే ప్రణయేదర్థం కథయన్ కర్మణాం క్షయమ్,
తిష్ఠేచ్చతుర్థ ఇత్యేతే కోశోపనతసంధయః.

వ్యా. మూడవదైన సువర్ణసంధిలో చెప్పిన ప్రకారం ధనం ఇచ్చివేయాలి. నాల్గవదైన కపాలసంధిలో "నా తలబెట్టిన పను లన్నీ చెడిపోయాయి. ఇంత ఎక్కువ ధనం ఇవ్వజాలను'' అని అంటూ కాలక్షేపం చెయ్యాలి. ఈ నాల్గింటికి "కోశోపనతసంధులు" అని పేరు.

శ్లో. భూమ్యేకదేశత్యాగేన దేశప్రకృతిరక్షణమ్,
ఆదిష్టసంధిస్తత్రేష్టో గూఢస్తేనోపఘాతినః.

వ్యా. తన రాజ్యంలోని కొంత భాగాన్ని ఇచ్చివేసి మిగిలిన దేశాన్ని, ప్రకృతులనూ రక్షించడం కోసం చేసికొన్న సంధి ఆదిష్టసంధి. ఇలా ఇచ్చివేసిన భూభాగంలో గూఢచారులు దొంగలు మొదలైనవాళ్ల ద్వారా బాధలు కలిగించి తిరిగి తన రాజ్యంలో కలుపుకొన గల సామర్థ్యం ఉన్నవాడు ఈ సంధి చేసుకోవాలి.

శ్లో. భూమీనామాత్తసారాణాం మూలవర్జం ప్రణామనమ్,
ఉచ్ఛిన్నసంధిస్తత్రైష పరవ్యసనకాఙ్క్షిణః.

వ్యా. దుర్గం, రాజధాని మొదలైన ప్రధానభూములు తప్ప మిగిలిన భూములలోని సారం అంతా తీసివేసికొని వాటిని ఇచ్చి చేసుకొన్న సంధి "ఉచ్ఛిన్నసంధి". అచిరకాలంలో శత్రువుకు వ్యసనం రానున్నది అనే నమ్మకం కలవాడు ఈ సంధి చేసుకోవాలి.

శ్లో. ఫలదానేన భూమీనాం మోక్షణం స్యాదవక్రయః,
ఫలాతిభుక్తో భూమిభ్యః సంధిః స పరదూషణః.

వ్యా. భూమినుంచి లభించే ఫలాన్ని ఇచ్చివేసి ఆ భూములను విడిపించుకొనడం "అవక్రయసంధి". భూములనుంచి ఎంత ఫలం లభిస్తుందో దానికంటె అధికంగా వసూలు చేసి చేసుకొన్న సంధి "పరదూషణసంధి".

శ్లో. కుర్యాదవేక్షణం పూర్వో పశ్చిమౌ త్వాబలీయసమ్,
ఆదాయ ఫలమిత్యేతే దేశోపనతసంధయః.

వ్యా. పైన చెప్పిన మొదటి రెండు సంధులలో (అదిష్ట - ఉచ్ఛిన్న సంధులలో) శత్రువు ఎప్పుడు ఆపదలలో చిక్కుకుంటాడా అని చూస్తూ నిరీక్షించాలి. చివరి అవక్రయ-ఫలాతిభుక్తసంధులలో ఆబలీయసాధికరణంలో చెప్ప నున్న పద్ధతులు అవలంబించి భూమినుండి వచ్చే ఫలం తానే అనుభవించాలి. ఇవి "దేశోపనతసంధులు".

శ్లో. స్వకార్యాణాం వశేనైతే దేశే కాలే చ భాషితాః,
ఆబలీయసికాః కార్యాస్త్రివిధా హీనసంధయః.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే షాడ్గుణ్యే సప్తమాధికరణే తృతీయోఽధ్యాయః
సమహీనజ్యాయసాం గుణాభినివేశో హీనసంధయః, ఆదిత ఏకశతతమః.

వ్యా. ఈ హీనసంధులు దుర్బలులచేత తమ కార్యాలను, దేశాన్ని,కాలాన్నీ అనుసరించి ఆచరించతగినవిగా చెప్పబడినవి.

"బాలానందిని" అను కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు షాడ్గుణ్యం అనే సప్తమాధికరణమునందు సమహీనబలవంతుల గుణాభినివేశము, హీనసంధులు అను మూడవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుండి నూటఒకటవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ చతుర్థోఽధ్యాయః

త్రిశతతమం ప్రకరణమ్ - విగృహ్యాసనమ్, చతుఃశతతమం ప్రకరణమ్- సంధాయాసనమ్ - పఞ్చశతతమం ప్రకరణమ్ - విగృహ్యాయానమ్ - షట్‌శతతమం ప్రకరణమ్ - సంధాయయానమ్ - సప్తశతతమం ప్రకరణమ్ - సంభూయ ప్రయాణమ్. (విగ్రహం అవలంబించి కూర్చొనడం; సంధి చేసుకొని కూర్చొనడం; విగ్రహం అవలంబించి దండెత్తడం, సంధి చేసికొన్నతరవాత దండెత్తడం, మరికొందరు రాజులతో కలిసి దండెత్తడం).

మూ. 1. సంధివిగ్రహయోరాసనం యానం చ వ్యాఖ్యాతమ్. స్థానమ్, ఆసనమ్, ఉపేక్షణం చేత్యాసనపర్యాయాః.

2. విశేషస్తు గుణైకదేశే స్థానమ్. స్వవృద్ధిప్రాప్త్యర్థమాసనమ్. ఉపాయానామప్రయోగ ఉపేక్షణమితి.

3. సంధానకామయోరరివిజిగీష్వోః ఉపహన్తుమశక్తయోః విగృహ్యాసనం సంధాయ వా.

వ్యా. 1. సంధి-విగ్రహాలలో ఆసనము, యానము ఇప్పుడు చెప్పబడుచున్నవి. 'స్థానం, ఆసనం, ఉపేక్షణం అనేవి పర్యాయపదాలు.

2. వీటిలోని స్వల్ప భేదం ఏమనగా - కొంచెం లాభం కలుగుతుం దనే అభిప్రాయంతో శాంతంగా ఉండిపోవడం 'స్థానం'. తనకు అభివృద్ధి కలగడంకోసం శాంతంగా ఉండిపోవడం 'ఆసనం'. ఏ ఉపాయాలూ ప్రయోగించకుండా శాంతంగా ఉండి పోవడం 'ఉపేక్షణం'.

3. విజిగీషువు, శత్రువు, ఒకరి నొకరు ఏమీ చేయజాల నప్పుడు, సంధి చేసుకోవా లని కోరిక ఉన్నవా రైతే వాళ్లు విగ్రహం చేస్తూ కాని, సంధి చేసికొని గాని ఆసనం చెయ్యాలి.

మూ. 1. యదా వా పశ్యేత్ - "స్వదణ్డైర్మిత్రాటవీదణ్డైర్వా సమం జ్యాయాంసం వా కర్శయితు ముత్సహే" ఇతి, తదా కృతబాహ్యాభ్యన్తరకృత్యః

విగృహ్య ఆసీత.

2.యదా వా పశ్యేత్ -"ఉత్సాహయుక్తాః మే ప్రకృతయః సంహతాః వివృద్ధాః స్వకర్మాణ్యవ్యాహతాశ్చరిష్యన్తి పరస్య వా కర్మాణ్యుపహనిష్యన్తి" ఇతి తదా విగృహ్యాసీత.

3. యదా వా పశ్యేత్"పరస్యాపచరితాః క్షీణాః లుబ్ధాః,స్వచక్రస్తేనాటవీ వ్యథితా వా ప్రకృతయః స్వయముపజాపేన వా మామేష్యన్తీతి, సంపన్నా మే వార్తా, విపన్నా పరస్య, తస్య ప్రకృతయో దుర్భిక్షోపహతాః మామేష్యన్తి; విపన్నా మే వార్తా, సంపన్నా పరస్య, తం మే ప్రకృతయో న గమిష్యన్తి, విగృహ్య చాస్య ధాన్యపశుహిరణ్యాన్యాహరిష్యామి; స్వపణ్యోపఘాతీతి వా పరపణ్యాని నివర్తయిష్యామి, పరవణిక్పథాద్వా సారవన్తి మామేష్యన్తి,విగృహీతే నేతరం, దూష్యామిత్రాటవీనిగ్రహం వా విగృహీతో న కరిష్యతి, తైరేవ వా విగ్రహం ప్రాప్స్యతి, మిత్రం మే మిత్రభావీ అభిప్రయాతః బహ్వాల్పకాలం తనుక్షయవ్యయమర్థం ప్రాప్స్యతి, గుణవతీ మాదేయాం వా భూమిం సర్వసందోహేన వా మామనాదృత్య ప్రయాతుకామః కథం న యాయాత్" ఇతి పరవృద్ధిప్రతిఘాతార్థం ప్రతాపార్థం చ విగృహ్యాసీత.

వ్యా. 1. నా సైన్యాలతోగాని, మిత్రసైన్యాల సహాయంతో గాని, ఆటవికసైన్య సహాయంతో గాని, నాతో సముణ్ణీ, నాకంటె బలవంతుణ్ణీ కూడ కృశింపచేయగలను అని భావించి నప్పుడు స్వదేశానికి ఇతరుల దేశాలకి సంబంధించిన పను లన్నీ పూర్తి చేసి (సమ-జ్యాయాంసులతో) విగ్రహించి ఆసనం చెయ్యాలి.

2. నా ప్రకృతులు మంచి ఉత్సాహంతో ఉన్నారు. కలిసి కట్టుగా ఉన్నారు. అభివృద్ధిలో ఉన్నారు. ఎలాంటి అడ్డంకులూ లేకుండా తమ కార్యాలు చేయగలరు, లేదా పరుల కర్మలను నశింపచేయగలరు అని అనుకొన్నప్పుడు కూడ శత్రువుతో విరోధం పెట్టుకొని ఆసనం చెయ్యాలి.

3. పరుని ప్రకృతులు తమ రాజుచేత అవమానించబడి, క్షీణులై ధనాశతో ఉన్నారు. లేదా తమ చక్రంచేత (సైన్యంచేత), దొంగలచేత,ఆటవికులచేత పీడింపబడి

ఉన్నారు. వాళ్లు స్వయంగానే గాని, లేదా ఉపజాపంచేత (రహస్యంగా రెచ్చగొట్టడంచేత) గాని నావైపు వచ్చేస్తారు అనిగాని, నా వార్త (కృషివాణిజ్యాదికం) సంపన్నంగా ఉంది; పరుని వార్త ఆపదలలో ఉన్నది, అందుచేత శత్రువుయొక్క ప్రకృతులు దుర్భిక్షాదిపీడితులై నావైపు వస్తారు అని గాని, నా వార్త విపన్నమైన (చెడ్డ పరిస్థితులలో) ఉన్నది, శత్రువు వార్త సంపన్నమై ఉన్నది; అయినా కూడ నా ప్రకృతులు శత్రువు వైపు వెళ్లరు., వాని ధాన్యం, ధనం, పశువులు బలాత్కారంగా తీసుకొనివస్తాను అని గాని, నా పణ్యాలకు (నా దేశంలో పుట్టించిన వస్తువులకు) నష్టం కలిగిస్తున్నాయి, అందుచేత పరుల పణ్యాలను తిరిగి పంపివేస్తాను అని గాని, వానితో విరోధం పెట్టుకొన్నట్లయితే వాని (శత్రువుయొక్క) వాణిజ్యమార్గంనుండి శ్రేష్ఠమైన సరుకు లన్నీ నా రాజ్యంలోనికి వస్తాయి, వాని రాజ్యంలోనికి వెళ్లవు అని గాని, వానితో విగ్రహం పెట్టుకుంటే దూష్యులను, అమిత్రులను, ఆటవికులను అతడు నిగ్రహించజాలడు లేదా వాళ్లతో విరోధం పొందుతాడు అని గాని, నాకు మంచి మిత్రుడు కానున్న నా మిత్రునిమీదికి ఈ శత్రువు దండెత్తి వెళ్లి చాల తక్కువ కాలంలో, తక్కువ నష్టంతో, తక్కువ వ్యయంతో అధికమైన లాభాన్ని పొందుతాడు అని కాని, ఇతడు నన్ను లెక్కచేయక సకలసైన్యబలంతో మంచి గుణాలు గల భూమిని ఆక్రమించుకొనడానికై వెళ్లనున్నాడు, వీనిని అలా వెళ్లనీయకూడదు అని గాని అనుకొన్నప్పుడు శత్రువుకు వృద్ధి కలగకుండా చేయడానికీ, తన ప్రతాపం చూపడానికీ వానితో విరోధించి ఆసనం చెయ్యాలి.

మూ. 1. తతో హి ప్రత్యావృత్తో గ్రసతే ఇత్యాచార్యాః.

2. నేతి కౌటల్యః. కర్శనమాత్రమస్య కుర్యాదవ్యసనినః. పరవృద్ధ్యా తు వృద్ధః సముచ్ఛేదనమ్.

3. ఏవం పరస్య యాతవ్యోఽస్మై సాహాయ్య మవినష్టః ప్రయచ్ఛేత్. తస్మాత్ సర్వసన్దోహప్రకృతం విగృహ్యాసీత.

4. విగృహ్యాసనప్రాతిలోమ్యే సన్ధాయాసీత.

5. విగృహ్యాసనహేతుభిరభ్యుచ్ఛ్రితః సర్వసన్దోహవర్జం విగృహ్య యాయాత్.

వ్యా. 1. మరొకనిమీదికి దండెత్తి వెడుతున్నవానికి అవరోధం కలిగించి వానితో

విగ్రహం పెట్టుకుంటే అతడు వెనుకకు తిరిగి వీనినే మింగేస్తాడు. అందుచేత వానితో విగ్రహం నెరపగూడదు అని ప్రాచీనాచార్యుల మతం.

2. అది యుక్తం కాదు; అతడు తిరిగి వచ్చినా కూడ వ్యసనంలో (కష్టాలలో) లేని ఈ విజిగీషువుకు కర్శనం మాత్రమే (కొంచెం దౌర్బల్యం) చేయకలుగుతాడు గాని పూర్తిగా పెకిలించవేయజాలడు. వానిని అడ్డుకొనని పక్షంలో మరొక శత్రువును జయించి తద్వారా వృద్ధి పొందిన శత్రువు ఈ విజిగీషువును పూర్తిగా పెకిలించివేస్తాడు అని కౌటల్యుని అభిప్రాయం.

3. మరొకని మీదికి దండెత్తి వెడుతున్నవానితో విగృహ్యాసనం అవలంబించిన విజగీషువుకు నశించని అతడు (ఎవనిమీదికి ఆ శత్రువు సర్వబలంతో దండెత్తి వెడతాడో అతడు) సాహాయ్యం చేస్తాడు. అందుచేత సమస్తబలంతో మరొకనిపైకి దండెత్తి వెళ్లే వానితో విగ్రహం వహించి ఆసనం చెయ్యాలి.

4. విగ్రహం చేస్తూ ఆసనాన్ని అవలంబించడానికి తగిన పైన చెప్పిన హేతువులకు విరుద్ధమైన పరిస్థితులలో సంధి చేసికొని ఆసనం చెయ్యాలి.

5. విగృహ్యాసనానికి తగిన హేతువులచేత బలం పుంజుకొన్న విజిగీషువు విరోధం అవలంబించి శత్రువుమీదికి దండెత్తి వెళ్లాలి. కాని సమస్తసైన్యాన్నీ యుద్ధసంనద్ధం చేసిన శత్రువుమీదికి మాత్రం వెళ్లకూడదు.

మూ. 1. యదా వా పశ్యేత్- "వ్యసనీ పరః, ప్రకృతివ్యసనం వాస్య శేషప్రకృతిభిః అప్రతికార్యమ్, స్వచక్రపీడితా విరక్తా వాస్య ప్రకృతయః కర్శితాః నిరుత్సాహాః పరస్పరాద్ భిన్నాః శక్యా లోభయితుమ్, అగ్న్యుదకవ్యాధిమరకదుర్భిక్షనిమిత్తమక్షీణయుగ్యపురుషనిచయరక్షావిధానః పరః" ఇతి తదా యాయాత్.

2. యదా వా పశ్యేత్- "మిత్రమాక్రన్దశ్చ మే శూరవృద్ధానురక్తప్రకృతిర్విపరీతప్రకృతిః పరః పార్ష్ణిగ్రాహాసారశ్చ, శక్ష్యామి మిత్రేణ ఆసారమాక్రన్దేన పార్ష్ణిగ్రాహం వా విగృహ్య యాతుమ్ ఇతి తదా విగృహ్య యాయాత్.

వ్యా. 1. "శత్రువు కష్టాలలో ఉన్నాడు. లేదా ఇతని కొందరు ప్రకృతులకు కలిగిన వ్యసనాన్ని మిగిలిన ప్రకృతులు తొలగించజాలరు. లేదా వీని ప్రకృతులు

స్వసైన్యంచేతనే పీడించబడినవారై విరక్తులుగా ఉన్నారు; దుర్బలులై పోయి ఉత్సాహవిహీనులై ఉన్నారు. ఒకరితో ఒకరికి భేదభావంతో ఉన్న వీళ్లని లోభపెట్టడం చాలా సులభం. లేదా వీని భారవాహకపశువులు, మనుష్యులు, భాండాగారాలు, కోట మొదలైన రక్షాసంవిధానమూ అగ్నిచేత వరదలచేత, వ్యాధులచేత, అంటురోగాలచేత, దుర్భిక్షం చేత క్షీణించిపోయాయి" అని చూచినప్పుడు వానితో విగ్రహం సాగించి దండెత్తి వెళ్లాలి.

2. ఎధుట ఉన్న నా మిత్రునియొక్క, ఆక్రందునియొక్క (వెనుక నున్న మిత్రునియొక్క) ప్రకృతులు శూరులై అభివృద్ధితో, రాజు మీద అనురాగవంతులై ఉన్నారు. శత్రువు పార్ష్ణిగ్రాహుడు (నా వెనుక ఉన్న శత్రువు), ఆసారుడు (నా వెనకు ఉన్న శత్రువు యొక్క మిత్రుడు) -వీళ్ల ప్రకృతులు శౌర్యం లేనివారై, అభివృద్ధి లేక తమ రాజు విషయంలో విరక్తులై ఉన్నారు; అందుచేత నా మిత్రుణ్ణి ఆసారునితోను, ఆక్రందుణ్ణి పార్ష్ణిగ్రాహునితోను యుద్ధానికి పురిగొల్పి నేను శత్రువుమీదికి దండెత్తి వెళ్లకలుగుతాను " అని అనుకొన్నప్పుడు విగ్రహం అవలంబించి యుద్ధానికి వెళ్లాలి.

మూ. 1. యదా వా ఫలమేకహార్యమల్పకాలం పశ్యేత్ తదా పార్ష్ణిగ్రాహాసారాభ్యాం విగృహ్య యాయాత్.

2. విపర్యయే సంధాయ యాయాత్.

3. యది వా పశ్యేత్- "న శక్యమేకేన యాతుమ్; అవశ్యం చ యాతవ్యమ్" ఇతి తదా సమహీనజ్యాయోభిః సామవాయికైః సంభూయ యాయాత్. ఏకత్ర నిర్దిష్టేనాంశేన అనేకత్ర అనిర్దిష్టేనాంశేన. తేషామసమవాయే దణ్డమన్యతమస్మిన్ నివిష్టాంశేన యాచేత. సంభూయాభిగమనేన వా నిర్విశ్యేత. ధ్రువే లాభే నిర్దిష్టేన అంశేన అధ్రువే లాభాంశేన.

4. శ్లో. అంశో దణ్డసమః పూర్వః ప్రయాససమ ఉత్తమః,
విలోపో వా యథాలాభం ప్రక్షేపసమ ఏవ వా.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే షాడ్గుణ్యే సప్తమాధికరణే చతుర్థోఽధ్యాయః విగృహ్యాసనం, సంధాయాసనం, విగృహ్యాయానం, సంధాయయానం, సంభూయప్రయాణమ్, ఆదితో ద్విశతతమః.

వ్యా. 1. స్వల్పకాలంలో, ఫలం అంతా తనకే లభిస్తుంది అని అనుకొన్నప్పుడు పార్ష్ణిగ్రాహునితోను, ఆసారునితోను కూడ విగ్రహం పెట్టుకొని శత్రువుమీదికి యుద్ధానికి వెళ్లాలి.

2. పరిస్థితి ఇందుకు విరుద్ధంగా ఉంటే, అనగా చాలా కాలానికి గాని ఫలం లభించదు. అది కూడ తన కొక్కనికే లభించదు అనుకొన్నప్పుడు, వాళ్లతో (పార్ష్ణిగ్రాహాసారులతో) సంధి చేసికొని శత్రువుమీదికి యుద్ధానికి వెళ్లాలి.

3. "నేను ఒక్కడనే యుద్ధానికి వెళ్లజాలను;కాని తప్పకుండా యుద్ధయాత్ర చేయవలసిన ఉన్నది" అని అనుకొన్నప్పుడు తనతో సముడైన రాజుతోను,తక్కువ వానితోను బలవంతుడైనవానితోను ఒక సంఘంగా ఏర్పడి వాళ్లతో కలిసి యుద్ధయాత్రకు వెళ్లాలి. ఒక దేశంమీదికి యుద్ధానికి వెడితే "జయించిన దానిలో ఇంత భాగం ఇస్తాను" అని నిర్దేశించాలి. అనేకదేశాలమీదికి యుద్ధానికి వెడితే "ఇంత వాటా" అని నిర్ధారణ చేయకూడదు. ఆ రాజులు (తనతో) కలవకపోతే "యుద్ధానంతరం నీకు ఇంత వాటా ఇస్తాను; నాకు ఇంత సైన్యం ఎరువు ఇయ్యి" అని వాళ్లలో ఒకనిని అడగాలి. లేదా "నువ్వు నా కిప్పుడు సహాయం చేస్తే నేను నీకు అవసరం వచ్చినప్పుడు నీతో కలిసి యుద్ధయాత్రకు వస్తాను" అని చెప్పి ఆ రాజుల సహాయం తీసుకోవాలి. ఈ యుద్ధంవల్ల ఇంత లాభం తప్పక లభిస్తుంది అనుకొన్నప్పుడు "నీకు ఇంత వాటా ఇస్తాను" అని చెప్పి, లాభం నిశ్చితం కానప్పుడు "నీకు కొంత వాటా ఇస్తాను" అని చెప్పి ఒప్పందం చేసుకోవాలి.

4. సంభూయయానంలో (కొందరు రాజులు కలిసి ఒకనిమీదికి యుద్ధానికి వెళ్లినప్పుడు) ఆ రాజులు ఎంతెంత సైన్యం పంపారో దానిని పట్టి లాభం పంచుకొనడం అనేది మొదటి పక్షం. ఎవళ్లు ఎంత శ్రమపడ్డారో ఆ శ్రమను పట్టి పంచుకొనడం ఉత్తమపక్షం. లేదా ఎవరు ఎంత దోచుకుంటే అది వాళ్ల వాటాగా తీసికోవాలి. లేదా ఆ యుద్ధం కోసం ఎవరు ఎంత ధనం ఖర్చుపెట్టారో దానిని పట్టి వాటాలు వేసుకోవాలి.

"బాలానందిని" అను కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో షాడ్గుణ్యం అనే సప్తమాధికరణంలో 'విగృహ్యాసనం', 'సంధాయాసనం', 'విగృహ్యాయానం', 'సంధాయయానం', 'సంభూయప్రయాణం' అను విషయాలకు సంబంధించిన నాల్గవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి నూటరెండవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ పఞ్చమోऽధ్యాయః

అష్టశతతమం ప్రకరణమ్ - యాతవ్యామిత్రయోరభిగ్రహచిన్తా.

నవశతతమం ప్రకరణమ్ - క్షయలోభవిరాగహేతవః ప్రకృతీనామ్.

దశశతతమం ప్రకరణమ్ - సామవాయికవిపరిమర్శః

(యాతవ్యుణ్ణి (దుర్బలుడైన దగ్గర శత్రువును) లొంగదీసుకొనడానికి సంబంధించిన ఆలోచన. ప్రకృతులు క్షీణించడానికి, దురాశ కలవా రవడానికి, రాజు విషయంలో వైముఖ్యం చెందడానికీ కారణాలు, ఒక సంఘం (Confederation) గా ఏర్పడిన రాజులను గూర్చిన విమర్శ).

మూ. 1. తుల్యసామన్తవ్యసనే యాతవ్యమమిత్రం వేత్యమిత్రమభియాయాత్, తత్సిద్ధౌ యాతవ్యమ్. అమిత్రసిద్ధౌ హి యాతవ్యః సాహాయ్యం దద్యాన్నామిత్రో యాతవ్యసిద్ధౌ.

2. గురువ్యసనం యాతవ్యం, లఘువ్యసనమమిత్రం వేతి గురువ్యసనం సౌకర్యతో యాయాదిత్యాచార్యాః. నేతి కౌటల్యః, లఘువ్యసనమమిత్రం యాయాత్.లఘ్వపి హి వ్యసనమభియుక్తస్య కృచ్ఛ్రం భవతి.సత్యం గుర్వపి గురుతరం భవతి. అనభియుక్తస్తు లఘువ్యసనః సుఖేన వ్యసనం ప్రతికృత్యామిత్రో యాతవ్యమభిసరేత్.పార్ష్ణిం గృహ్ణీయాత్.

వ్యా. 1. వెనుక చెప్పిన అరిసంపద కలిగి ఉండి కష్టాలలో ఉన్నవాడు 'యాతవ్యుడు' (దండెత్తి వెళ్లవలసినవాడు). నిత్యం అపకారం చేస్తూండే సామంతుడు "అమిత్రుడు" అని 'యాతవ్య', 'అమిత్రుల' భేదం. యాతవ్యుడు అమిత్రుడు అయిన ఇద్దరు సామంతులు సమానమైన వ్యసనంలోనే ఉన్నప్పుడు ఎవనిమీదికి దండెత్తి వెళ్లాలనగా - అమిత్రునిమీదికే వెళ్లాలి. వానిని లొంగతీసుకొన్న తరవాత యాతవ్యునిమీదికి వెళ్లాలి. ఎందువల్ల ననగా - అమిత్రుణ్ణి వశం చేసుకొనడంలో యాతవ్యుడు సహాయం చేస్తాడు కాని యాతవ్యుణ్ణి లొంగదీసికొనడానికి అమిత్రుడు సహాయం చేయడు.

2. యాతవ్యుడు అధికమైన కష్టాలలోను, అమిత్రుడు అల్పమైన కష్టాలలోను

ఉన్నప్పుడు సులభంగా జయించా లంటే అధికవ్యసనాలలో ఉన్నవానిమీదికే వెళ్లాలి అని ఆచార్యుల మతం. అది యుక్తం కా దని కౌటల్యుడు అంటాడు. లఘువ్యసనుడైన అమిత్రునిమీదికే వెళ్లాలి. అతనిని ముట్టడించగానే వాని వ్యసనం (అంతకుముందు) లఘువైనా కూడ పెద్దది అవుతుంది. యాతవ్యుని గురువైన వ్యసనం వానిని ముట్టడిస్తే గురుతరం (ఇంకా అధికం) అవుతుంది అనే మాట నిజమే అయినా (ముందుగా యాతవ్యునిమీదికి వెళ్లగూడదు). ఎందుచేత ననగా లఘువ్యసనంలో ఉన్న అమిత్రుడు ఏదో ఉపాయంచేత అనాయాసంగా ఆ వ్యసనానికి ప్రతిక్రియ చేసుకొని యాతవ్యునికి సహాయం చేయవచ్చును, లేదా (విజిగీషువు యొక్క) వెనుకనుండి ఆక్రమించుకొనవచ్చు. (అందుచేత లఘువ్యసనంలో ఉన్నవాడైనా అమిత్రునిమీదకే ముందుగా వెళ్లా లని కౌటల్యుని అభిప్రాయం).

మూ. 1.యాతవ్యయౌగపద్యే గురువ్యసనం న్యాయవృత్తికం, లఘు వ్యసనమన్యాయవృత్తిం విరక్తప్రకృతిం వేతి విరక్తప్రకృతిం యాయాత్. గురు వ్యసనం న్యాయవృత్తిమభియుక్తం ప్రకృతయోఽనుగృహ్ణన్తి. లఘువ్యసనమ న్యాయవృత్తిముపేక్షన్తే. విరక్తా బలవన్తమప్యుచ్ఛిన్దన్తి. తస్మాత్ విరక్తప్రకృతిమేవ యాయాత్.

2. క్షీణలుబ్ధప్రకృతిమపచరితప్రకృతిం వేతి - క్షీణలుబ్ధప్రకృతిం యాయాత్. క్షీణలుబ్ధా హి ప్రకృతయః సుఖేనోపజాపం పీడాం వోపగచ్ఛన్తి, నాపచరితాః ప్రధానావగ్రహసాధ్యా ఇత్యాచార్యాః.నేతి కౌటల్యః. క్షీణలుబ్ధాహి ప్రకృతయో భర్తరి స్నిగ్ధా భర్తృహితే తిష్ఠన్తి, ఉపజాపం వా విసంవాదయన్తి, అనురాగే సార్వగుణ్యమితి. తస్మాదపచరితప్రకృతిమేవ యాయాత్.

వ్యా. 1. చాలామంది యాతవ్యులు ఉన్నప్పుడు ఎక్కువ కష్టాలలో ఉన్న న్యాయప్రవృత్తి గల యాతవ్యునిమీదికి దండెత్తి వెళ్లాలా, తక్కువ కష్టాలలో ఉన్న అన్యాయప్రవృత్తి గల యాతవ్యుని మీదికి వెళ్లాలా, విరక్తులైన ప్రకృతులు గల యాతవ్యునిమీదకు వెళ్లాలా అనే ప్రశ్న ఉదయించినప్పుడు విరక్తప్రకృతి (ప్రకృతుల మంచితనాన్ని కోల్పోయినవాని) మీదకే వెళ్లాలి. గురువ్యసనవంతుడైన న్యాయప్రవృత్తి కలవాడు అభియుక్తు డైనప్పుడు (శత్రువుచేత పీడింపబడినప్పుడు) అతనిని ప్రకృతులు

అనుగ్రహిస్తారు, (సహాయపడతారు). లఘువ్యసనుడైన అన్యాయవృత్తియైనవానిని ప్రకృతులు ఉపేక్షిస్తారు.వాని విషయంలో పట్టించుకొనరు. విరక్తులైన ప్రకృతులు బలవంతుణ్ణి కూడా నశింపచేస్తారు. అందువల్ల విరక్తప్రకృతిమీదికే యుద్ధానికి వెళ్లాలి.

2. క్షీణులు, లుబ్ధులు అయిన ప్రకృతులు కలవానిమీదికి ముందు యుద్ధానికి వెళ్లాలా ప్రకృతులకు అపకారం చేసి వాళ్ల కోపానికి గురి అయినవానిమీదికి వెళ్లాలా అన్నప్పుడు క్షీణలుబ్ధప్రకృతిమీదికే యుద్ధానికి వెళ్ళాలి. ఎందువల్ల ననగా క్షీణులు లుబ్ధులు అయిన ప్రకృతులను అనాయాసంగా ఉపజాపం చేయడానికీ (రహస్యంగా రెచ్చగొట్టడానికీ) పీడించడానికి శక్యం అవుతారు. అపచరితుల ఉపజాపం, పీడ చెయ్యా లంటే ప్రధానవ్యక్తులను వశంచేసికొనడం ద్వారా మాత్రమే సాధ్యం అవుతుంది. అని ఆచార్యుల అభిప్రాయం. అది యుక్తం కాదు; ఎందువల్ల ననగా క్షీణులు, లుబ్ధులూ అయిన ప్రకృతులు ప్రభువు విషయంలో భక్తితో ఉంటారు. ప్రభువు హితం ఆచరిస్తారు. ప్రభువు విషయంలో అనురాగంతో ఉంటే అన్ని సత్ఫలితాలు పొందవచ్చును అనే అభిప్రాయంతో వాళ్లలో అసంతృప్తిని కలిగించా లనే ప్రయత్నాన్ని (ఉపజాపం) విఫలం చేస్తారు. అందువల్ల అపచరితప్రకృతిమీదికే యుద్ధానికి వెళ్లాలి అని కౌటిల్యుని అభిప్రాయం.

మూ. బలవన్తమన్యాయవృత్తిం దుర్బలం వా న్యాయవృత్తిమితి బలవన్తమన్యాయవృత్తిం యాయాత్. బలవన్తమన్యాయవృత్తిమ్ అభియుక్తం ప్రకృతయః నానుగృహ్ణన్తి, నిష్పాతయన్తి, అమిత్రం వాస్య భజన్తే. దుర్బలం తు న్యాయవృత్తిమభియుక్తం ప్రకృతయః పరిగృహ్ణన్తి; అనునిష్పతన్తి వా.

వ్యా. అన్యాయంగా ప్రవర్తించే బలవంతుడైన శత్రువుమీదికి ముందు యుద్ధానికి వెళ్లాలా లేక న్యాయప్రవృత్తి గల దుర్బలుని మీదికి వెళ్లాలా అన్నప్పుడు అన్యాయవృత్తి యైన బలవంతునిమీదికే వెళ్లాలి. ఎందువల్ల ననగా అన్యాయవృత్తి యైన బలవంతుడు ముట్టడించబడినపుడు వానికి ప్రకృతులు సహాయం చేయరు. దుర్గాదులనుండి వానిని పైకి గెంటివేస్తార్లు లేదా వాని శత్రువును ఆశ్రయిస్తారు. న్యాయవృత్తి గల దుర్బలుడు అభియుక్తు డైనప్పుడు ప్రకృతులు ఆదుకొంటారు. అతనితో పాటు తాము కూడ బైటకు వచ్చేస్తారు.

శ్లో. అవక్షేపేణ హి సతామసతాం ప్రగ్రహేణ చ,
అభూతానాం చ హింసానామధర్మ్యాణాం ప్రవర్తనైః,
ఉచితానాం చరిత్రాణాం ధర్మిష్ఠానాం నివర్తనైః,
అధర్మస్య ప్రసఙ్గేన ధర్మస్యావగ్రహేణ చ,
అకార్యాణాం చ కరణైః కార్యాణాం చ ప్రణాశనైః,
అప్రదానైశ్చ దేయానామదేయానాం చ సాధనైః,
అదణ్డనైశ్చ దణ్డ్యానాం దణ్డ్యానాం చణ్డదణ్డనైః,
అగ్రాహ్యాణాముపగ్రాహై ర్గ్రాహ్యాణాం చానభిగ్రహైః,
అనర్థ్యానాం చ కరణైరర్థ్యానాం చ విఘాతనైః,
అరక్షణైశ్చ చోరేభ్యః స్వయం చ పరిమోషణైః,
పాతైః పురుషకారాణాం కర్మణాం గుణదూషణైః,
ఉపఘాతైః ప్రధానానాం మాన్యానాం చావమాననైః,
విరోధనైశ్చ వృద్ధానాం వైషమ్యేణానృతేన చ,
కృతస్యాప్రతికారేణ స్థితస్యాకరణేన చ,
రాజ్ఞః ప్రమాదాలస్యాభ్యాం యోగక్షేమవధేన చ,
ప్రకృతీనాం క్షయో లోభో వైరాగ్యం చోపజాయతే.
క్షీణాః ప్రకృతయో లోభం లుబ్ధా యాన్తి విరాగతామ్,
విరక్తా యాన్త్యమిత్రం వా భర్తారం ఘ్నన్తి వా స్వయమ్.

వ్యా. ప్రకృతులు - క్షీణులు, లుబ్ధులూ, విరక్తులూ అవడానికి కారణాలు చెపుతున్నాడు - రాజు - మంచివాళ్లని దూరంగా ఉంచడంచేత, చెడ్డవాళ్లని దగ్గరికి చేరదీయడం చేత, అనుచితాలైన, ధర్మవిరుద్ధాలైన హింసలను ప్రవర్తింపచేయడంచేత, ఉచితములైన, ధర్మసంమతములైన చరిత్రలను (నడవడికలను) తొలగించడంచేత, అధర్మానికి చేయూత ఇవ్వడం చేత, ధర్మాన్ని ఎండగట్టడంచేత, చేయకూడని పనులు చేయడంచేత, చేయవలసిన పనులకు విఘాతం కలిగించడంచేత, భృత్యాదులకు ఇవ్వవలసిన ధనాదులు ఇవ్వకపోవడంచేత, ప్రజలు ఇవ్వవలసిన పని లేని ధనాదులను బలాత్కారంగా వాళ్లనుంచి రాబట్టడంచేత, దండింపదగనివాళ్లని దండించడంచేత,

దండించదగిన వాళ్లని తీవ్రంగా దండించడంచేత, నిర్బంధించదగనివాళ్లని నిర్బంధించడంచేత, నిర్బంధించ దగినవాళ్లని నిర్బంధించకపోవడంచేత, లాభకరములు కాని సంధ్యాదులు చేయడంచేత, లాభకరమైనవి చేయకపోవడంచేత, దొంగలనుండి రక్షించకపోవడం చేత, తానే ప్రజల సొమ్ములు అపహరించడంచేత, పురుషప్రయత్నాలకి విఘాతం కలిగించడంచేత, బాగా చేసిన పనుల గుణాలను దూషించడంచేత, ప్రధానులైన అధికారులు వాళ్ల పనులు సరిగా నిర్వహించకుండా అడ్డుతగలడంచేత, గౌరవించదగిన వాళ్లని అవమానించడంచేత, పెద్దవాళ్లతో విరోధం కల్పించుకొనడం చేత, కొందరి విషయంలో పక్షపాతబుద్ధి చూపుతూ అందరినీ సమంగా చూడకపోవడం చేత, అసత్యం పలకడంచేత, ఇతరులు చేసిన ఉపకారానికి ప్రత్యుపకారం చేయకపోవడంచేత, చేబట్టిన పని పూర్తి చేయకపోవడం చేత, పొరబాట్లు చేస్తూండడంచేత, సోమరితనం చేత, యోగక్షేమాలకు విఘాతం కలిగించడంచేత ప్రకృతులలో క్షయం, లోభం రాజు విషయంలో వైరాగ్యమూ కలుగుతాయి. క్షీణించిన ప్రకృతులలో ధనాశ పెరుగుతుంది. అలా ధనాశ పెరగడంతో వాళ్లు రాజు విషయంలో వైరాగ్యం చెందుతారు. ఇలా వైరాగ్యం చెందినవాళ్లు శత్రుపక్షానికైనా వెళ్లిపోతారు లేదా తామే రాజును చంపివేస్తారు.

మూ. 1. తస్మాత్ ప్రకృతీనాం క్షయలోభవిరాగకారణాని నోత్పాదయేత్. ఉత్పన్నాని వా సద్యః ప్రతికుర్వీత.

2. క్షీణాః, లుబ్ధాః, విరక్తా వా ప్రకృతయ ఇతి - క్షీణాః పీడనోచ్ఛేదన భయాత్ సద్యః సంధిం యుద్ధం నిష్పతనం వా రోచయన్తే. లుబ్ధాః లోభేనా సంతుష్టాః పరోపజాపం లిప్సన్తే. విరక్తాః పరాభియోగమభ్యుత్తిష్ఠన్తే.

3. తాసాం హిరణ్యధాన్యక్షయః సర్వోపఘాతీ కృచ్ఛ్రప్రతీకారశ్చ. యోగ్యపురుషక్షయో హిరణ్యధాన్యసాధ్యః.

4. లోభ ఐకదేశికో ముఖ్యాయత్తః పరార్థేషు శక్యః ప్రతిహన్తుమాదాతుం వా.

5. విరాగః ప్రధానావగ్రహసాధ్యః. నిష్ప్రధానా హి ప్రకృతయః భోగ్యా భవన్తి అనుపజాప్యాశ్చ అన్యేషామ్. అనాపత్సహాస్తు ప్రకృతిముఖ్యప్రగ్రహైస్తు బహుధా భిన్నా గుప్తా భవన్త్యాపత్సహాయాశ్చ.

వ్యా. 1. అందువల్ల ప్రకృతులలో క్షయము, లోభము, వైరాగ్యమూ కలిగే కారణాలను పుట్టనివ్వకూడదు. అలాంటి కారణా లేవైనా పుట్టినా వెంటనే వాటికి ప్రతిక్రియ చెయ్యాలి.

2. క్షీణులు, లుబ్ధులు, విరక్తులు అయిన ప్రకృతులలో క్షీణులు శత్రువువల్ల పీడ కలుగుతుంది. తమను శత్రువు పూర్తిగా నశింపచేయవచ్చును అనే భయంచేత శత్రువు తమ రాజుమీదికి దండెత్తి రాగానే వెంటనే సంధిచేసుకోవాలని గాని, యుద్ధం చెయ్యాలని గాని, దుర్గనుంచి బైటకు వెళ్లిపోవాలని గాని అనుకుంటారు. లుబ్ధులైన ప్రకృతులు లోభం కలవాళ్లవడంచేత ఎల్లప్పుడు (తమ రాజు విషయంలో) అసంతుష్టులు గానే ఉంటూ శత్రువు చేసే ఉపజాపానికి (అంతః క్రోధం కలిగించడానికి) లొంగిపోతారు. విరక్తులైన ప్రకృతులు శత్రువు వచ్చి ముట్టడించి నప్పుడు ఆ శత్రువుతో పాటు తాము కూడా తమ రాజుకు ఎదురుతిరుగుతారు.

3. ప్రకృతుల ధనధాన్యాలు నశిస్తే దానివల్ల అందరికీ (రాజ్యానికంతకీ) ముప్పు వాటిల్లుతుంది; దానికి ప్రతిక్రియ చేయడం కష్టం అవుతుంది. అశ్వవృషభాది పశువులకు పురుషులకు వినాశం కలిగినా ఆ లోపాన్ని ధనధాన్యాలచేత పూడ్చుకొనవచ్చు.

4. లోభం ప్రధానాధికారులు మొదలైన కొందరు ప్రకృతులలో మాత్రమే ఉన్నప్పుడు ఆ లోభం శత్రువు ధనం విషయంలో ప్రసరించే టట్లు చేయవచ్చును; లేదా ఇతరోపాయాలచేత దానిని తొలగించవచ్చును.

5. ప్రధానపురుషులను (నాయకులను) వశంలోఉంచుకొంటే ప్రకృతుల విరాగాన్ని తొలగించవచ్చును. ఎందువల్ల ననగా నాయకులు లేని ప్రకృతులచేత పనులు బాగా చేయించుకొనవచ్చును; వాళ్లు శత్రువులు చేసే ఉపజాపాలకి కూడా లొంగరు. అయితే అలాంటి (నాయకులు లేని) ప్రకృతులు ఏవైనా ఆపదలు కలిగితే మాత్రం తట్టుకొనజాలరు. ప్రకృతిముఖ్యుల (నాయకుల) చెప్పుచేతలలో ఉన్న ప్రకృతులు మాత్రం అనేకసంఘాలుగా విడదీయబడినవారై రక్షింపబడతారు; ఆపదలలో సహాయపడతారు(ఆపదలు వస్తే తట్టుకుంటారు).

మూ. 1. సామవాయికానామపి సంధివిగ్రహకారణాన్యవేక్ష్య శక్తిశౌచ యుక్తేన సంభూయ యాయాత్. శక్తిమాన్ హి పార్ష్ణిగ్రహణే యాత్రాసాహాయ్య దానే వా శక్తః శుచిః సిద్ధౌ చాసిద్ధౌ చ యథాస్థితకారీతి.

2. తేషాం జ్యాయసైకేన ద్వాభ్యాం సమాభ్యాం వా సంభూయ

యాతవ్యమితి ద్వాభ్యాం సమాభ్యాం శ్రేయః. జ్యాయసా హ్యవగృహీతశ్చరతి. సమాభ్యామతిసంధానాధిక్యే వా తౌ హి సుఖౌ భేదయితుమ్, దుష్టశ్చైకో ద్వాభ్యాం నియన్తుం భేదోపగ్రహం చోపగన్తుమితి.

3. సమేనైకేన ద్వాభ్యాం హీనాభ్యాం వేతి - ద్వాభ్యాం హీనాభ్యాం శ్రేయః. తౌ హి ద్వికార్యసాధకౌ వశ్యౌ చ భవతః.

వ్యా. 1. విజిగీషువుతో కలిసి యుద్ధాదులు చేసే ఇతర రాజులు 'సామవాయికులు'. ఆ సామవాయికులలో కూడ సంధికి విగ్రహానికి తగిన కారణాలను జాగర్తగా పరీక్షించి శక్తి, శౌచము(నిజాయితీ) ఉన్నవానితో కలిసి శత్రువుపైకి దండెత్తి వెళ్లాలి. ఎందువల్ల ననగా శక్తిమంతుడైన సామవాయికుడు శత్రువుయొక్క వెనుక భాగాన్ని గ్రహించడంలోను అనగా శత్రువు ముందుకు వచ్చి యుద్ధం చేస్తూండగా వెనుకనుంచి వెళ్లి వాని రాజ్యాన్ని ఆక్రమించడానికీ, (విజిగీషువు యుద్ధం చేస్తూన్నప్పుడు వాని వెనుకనుంచి వచ్చి ఎవరూ వాని రాజ్యం ఆక్రమించకుండా చూడడానికీ, గ.శా.) యుద్ధయాత్రలో సాహాయ్యం ఇవ్వడానికీ సమర్థుడై ఉంటాడు. శుచియైన సామవాయికుడు జయం లభించినా లభించకపోయినా ఉన్నది ఉన్నట్లుగా ఉండే టట్లు చూస్తాడు.

2. సామవాయికులలో బలవంతుడైన రాజుతో కలిసి వెళ్లాలా సములైన ఇద్దరు రాజులతో కలిసి యుద్ధానికి వెళ్లాలా అన్నప్పుడు సములైన ఇద్దరితో కలిసి వెళ్లడమే మంచిది. ఎందువల్ల ననగా- తనకంటె బలవంతుడైన రాజుతో కలిసి వెడితే వానికి వంగి ప్రవర్తించాలి. ఇద్దరు సములతో కలిసి వెళ్లినప్పుడు తానే వాళ్లమీద అధికారం చలాయించి ఆధిక్యం సంపాదించవచ్చు. వాళ్లవల్ల ఏమైనా అపకారం కలుగుతుంది అని శంక కలిగి నప్పుడు వాళ్లిద్దరి మధ్యా భేదభావం పుట్టించవచ్చు. వాళ్లల్లో ఒకడు దుష్టుడైతే తాను, రెండవ వాడూ కలిసి వానిని నిగ్రహించవచ్చు, లేదా భేదోపాయంచేత వానిని అణచివేయవచ్చు.

3. తనతో సముడైన ఒకనితో కలిసి యుద్ధానికి వెళ్లాలా ఇద్దరు హీనులతో కలిసి వెళ్లాలా అన్నప్పుడు ఇద్దరు హీనులతో (తనకంటె తక్కువబలం ఉన్నవాళ్లతో) కలిసి వెళ్లడం మంచిది. ఎందువల్ల ననగా వాళ్లు రెండు పనులు (వెనుక ముందూ రక్షణ కల్పించడం అనే రెండు పనులు) చేస్తారు, తనకు వశులై ఉంటారు.

మూ. 1. కార్యసిద్ధౌ తు-

శ్లో. కృతార్థాజ్జ్యాయసో గూఢః సాపదేశమపస్రవేత్,
అశుచేః శుచివృత్తాత్తు ప్రతీక్షేతావిసర్జనాత్.

వ్యా. కార్యం సిద్ధించిన తరవాత- "తలబెట్టిన పని పూర్తి చేసిన అధిక బలవంతుడైన సామవాయికుడు అశుచి (నిజాయితీలేనివాడు) అయితే ఏదో వంకపెట్టి రహస్యంగా వానినుంచి దూరంగా వెళ్లిపోవాలి. అతడు శుచియే అయితే అతడు వెళ్లమనే వరకు నిరీక్షించాలి.

శ్లో. సత్రాదపసరేద్యత్తః కలత్రమపనీయ వా,
సమాదపి హి లబ్ధార్థాత్ విశ్వస్తస్య భయం భవేత్.

వ్యా. లేదా సత్రంనుంచి (దుర్గం మొదలైన సంకటప్రదేశంఃగ.శా. అపాయకరమైన ప్రదేశం-కాంగ్లే) ప్రయత్నపూర్వకంగా తన స్త్రీజనాదులను (జాగర్తగా రక్షించదగిన వాళ్ల నందరినీ-గ.శా.) తొలగించి దూరంగా వెళ్లిపోవాలి. కార్యం సాధించిన (అశుచియైన) సమునివల్ల కూడ, వానిని ఎక్కువగా విశ్వసిస్తే భయం కలగవచ్చు.

శ్లో. జ్యాయస్త్వే చాపి లబ్ధార్థః సమో విపరికల్పతే,
అభ్యుచ్చితశ్చావిశ్వాస్యో వృద్ధిశ్చిత్తవికారిణీ.

వ్యా. సముడు కూడ కార్యం సాధించిన పిమ్మట బలవంతుడై విపరీతంగా ప్రవర్తించవచ్చు. అభివృద్ధి పొందినవానిని విశ్వసించకూడదు. ఎందువల్ల ననగా అభివృద్ధి చిత్తంలో వికారం పుట్టిస్తుంది.

శ్లో. విశిష్టాదల్పమప్యంశం లబ్ధ్వా తుష్టముఖో వ్రజేత్,
అనంశో వా తతోఽస్యాజ్కే ప్రహృత్య ద్విగుణం హరేత్.

వ్యా. తనకంటె ఎక్కువ బలం గల సామవాయికుడు యుద్ధంలో జయం లభించిన తరవాత చాలా అల్పమైన భాగం ఇచ్చినా, అసలు ఏమీ ఇవ్వకపోయినా కూడ సంతోషిస్తున్నట్లు ముఖం చూపుతూ వెళ్లిపోవాలి. సమయం దొరికి నప్పుడు వానిమీద దెబ్బతీసి రెట్టింపు భాగం తీసుకోవాలి.

శ్లో. కృతార్థస్తు స్వయం నేతా విసృజేత్ సామవాయికాన్,
అపి జీయేత న జయేన్మణ్డలేష్టస్తథాభవేత్.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే షాడ్గుణ్యే సప్తమాధికరణే పఞ్చమోఽధ్యాయః, యాతవ్యామిత్రయోరభిగ్రహచిన్తా, క్షయలోభవిరాగహేతవః. ప్రకృతీనాం చ సామవాయికవిపరిమర్శః, ఆదితస్త్రిశతతమః.

వ్యా. స్వయంగా యుద్ధంలో నేతృత్వం వహించిన విజిగీషువు జయం లభించిన తరవాత సామవాయికుల నందరినీ సగౌరవంగా పంపాలి. వాటాలలో తానే తక్కువ వాటా తీసికోవాలి కాని ఇతరులకు తక్కువ వాటాలు ఇవ్వకూడదు. ఇలా ప్రవర్తించడంవల్ల రాజమండలానికి ప్రీతిపాత్రు డౌతాడు.

"బాలానందిని" అను కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో షాడ్గుణ్యం అనే సప్తమాధికరణంలో యాతవ్యామిత్రుల అభిగ్రహాన్ని గూర్చిన ఆలోచన, ప్రకృతుల క్షయ-లోభ-విరాగాలకు హేతువులు, సామవాయిక విపరిమర్శం అనే ఐదవ అధ్యాయం ప్రారంభంనుండి నూటమూడవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ షష్ఠోఽధ్యాయః

ఏకాదశశతతమం ప్రకరణం - సంహితప్రాయణికమ్

ద్వాదశశతతమం ప్రకరణం - పరిపణితాపరిపణితాపసృతాః సంధయః

(సంధిచేసికొన్న ఇద్దరు విజిగీషువులు యాతవ్యునిమీదికి వేరు దిక్కులనుండి యుద్ధానికి వెళ్లడం, పరిపణిత - అపరిపణిత - అపసృతసంధులు)

మూ. 1. విజిగీషుర్ద్వితీయాం ప్రకృతిమేవమతిసందధ్యాత్. సామన్తం సంహితప్రయాణే యోజయేత్- "త్వమితో యాహి; అహమితో యాస్యామి, సమానో లాభః" ఇతి.

2. లాభసామ్యే సంధిః. వైషమ్యే విక్రమః.

3. సంధిః పరిపణితశ్చ అపరిపణితశ్చ.

4. త్వమేతం దేశం యాహి అహమిమం దేశం యాస్యామీతి పరిపణితదేశః.

5. త్వమేతావన్తం కాలం చేష్టస్వ, అహమేతావన్తం కాలం చేష్టిష్యే ఇతి పరిపణితకాలః.

6. త్వమేతావత్ కార్యం సాధయ, అహమేతావత్ కార్యం సాధయిష్యామీతి పరిపణితార్థః.

వ్యా. 1. విజిగీషువు రాజమండలంలోని రెండవ ప్రకృతియైన రాజును ఈ విధంగా వంచించాలి. అతడు సామంతునితో (దగ్గర ఉన్న రాజుతో) ముందుగా సంధి చేసికొని "నువ్వు ఈ ప్రక్కనుంచి యుద్ధానికి వెళ్లు; నేను ఈ ప్రక్కనుంచి యుద్ధానికి వెడతాను. లాభం సమంగా పంచుకుందాం" అని చెప్పి యుద్ధయాత్రకు పంపాలి.

2. లాభం సమంగా ఉంటే సంధి, లాభంలో వైషమ్యం ఉంటే పరాక్రమం చూపాలి.

3. పరిపణితసంధి, అపరిపణితసంధి అని సంధి రెండు విధాలు.

4."నువ్వు ఈ దేశానికి వెళ్లు; నేను ఈ దేశానికి వెడతాను" అని దేశాన్ని గూర్చి మాట్లాడుకొన్న సంధి పరిపణితదేశసంధి.

5. "నువ్వు ఇంత కాలం చెయ్యి, నేను ఇంత కాలం చేస్తాను" అని కాలాన్ని గూర్చి మాట్లాడుకొని చేసికొన్న సంధి పరిపణితకాలసంధి.

6. "నువ్వు ఇంత పని చెయ్యాలి, నేను ఇంత చేస్తాను" అని పనిని గూర్చి నిర్ణయించుకొన్న సంధి పరిపణితార్థసంధి.

మూ. 1. యది వా మన్యేత- "శైలవననదీదుర్గమటవీవ్యవహితం భిన్నధాన్యపురుషవీవధాసారమ్, అయవసేన్ధనోదకమ్, అవిజ్ఞాతం ప్రకృష్టమన్యభావదేశీయం వా సైన్యవ్యాయామానామలబ్ధభౌమం వా దేశం పరో యాస్యతి, విపరీతమహమ్" ఇతి ఏతస్మిన్ విశేషే పరిపణితదేశం సంధిముపేయాత్.

2. యది వా మన్యేత "ప్రవర్షోష్ణశీతమ్, అతివ్యాధిప్రాయమ్, ఉపక్షీణాహారోపభోగం, సైన్యవ్యాయామానాం చ ఔపరోధికం, కార్యసాధనానామ్ ఊనమ్, అతిరిక్తం వా కాలం పరః చేష్టిష్యతే, విపరీతమహమ్" ఇత్యేతస్మిన్ విశేషే పరిపణితకాలం సంధిముపేయాత్.

3. యది వా మన్యేత - "ప్రత్యాదేయం ప్రకృతికోపకం దీర్ఘకాలం, మహాక్షయవ్యయమ్, అనర్థానుబన్ధకమ్, అకల్యమ్, అధర్మ్యం మధ్యమోదాసీన విరుద్ధం మిత్రోపఘాతకం వా కార్యం పరః సాధయిష్యతి, విపరీతమహమ్" ఇతి, ఏతస్మిన్ విశేషే పరిపణితార్థం సంధిముపేయాత్.

4. ఏవం దేశకాలయోః కాలకార్యయోః, దేశకార్యయోః దేశకాలకార్యాణాం చావస్థాపనాత్ సప్తవిధః పరిపణితః.

వ్యా. 1. "శత్రువు వెళ్లవలసిన దేశం పర్వతదుర్గాలతోను, వనదుర్గాలతోను, నదీదుర్గాలతోను, వ్యవహితమైనది (మధ్య మధ్య పర్వతాదు లున్నది. మధ్య పెద్ద అడవులు కూడా ఉన్నాయి. ఆహారధాన్యాల, మనుష్యుల రాకపోకలకు సైన్యసంచారానికి అనువుగా ఉండదు. పశుగ్రాసం, కట్టెలు, ఉదకం లభించవు. అది పూర్వం పరిచితం కానిది. చాల దూరమైనది. అక్కడివాళ్లు ద్వేషభావంతో ఉంటారు. సైన్యవ్యాయామానికి (సేన యుద్ధం చేయడానికి) తగిన ప్రదేశం అక్కడ ఉండదు. నేను వెళ్లవలసిన దేశం ఇందుకు విరుద్ధంగా, పైన చెప్పిన అసౌకర్యా లేవీ లేకుండా ఉంది" అని అనుకొన్నప్పుడు, ఇలాంటి పరిస్థితులలో శత్రువుతో పరిపణితసంధి కుదుర్చుకోవాలి.ఆ సంధి కుదుర్చుకొని అలాంటి దేశం మీదుగా యాతవ్యుని మీదికి అతడు యుద్ధానికి వెళ్లేటట్లు, తాను అందుకు విపరీతమైన దేశంమీదుగా వెళ్లే టట్లు చూచుకోవాలి. అని అర్థం,

2."శత్రువు పని చేసే కాలంలో అధికమైన వర్షాలు గాని, వేడి గాని, చలి గాని ఉంటుంది. వ్యాధులు ప్రబలుతాయి. ఆహారానికి ఇతర ఆవశ్యకవస్తువులకీ కొరత ఉంటుంది. సైన్యవ్యవహారానికి అవరోధాలు ఎక్కువగా ఉంటాయి. చాల తక్కువ కాలం లేదా చాలా దీర్ఘకాలం అవడంచేత కార్యసాధనానికి అనువుగా ఉండదు. నేను పని చేసే కాలం ఇందుకు విరుద్ధంగా ఉంటుంది" అని అనుకొన్నప్పుడు, ఇలాంటి పరిస్థితులలో శత్రువుతో పరిపణితకాలసంధి కుదుర్చుకోవాలి.

3. "శత్రువు సాధించే కార్యాన్ని (కార్యఫలాన్ని) అనాయాసంగా తిరిగి రాబట్టుకొనవచ్చును. అతడు చేబట్టిన కార్యంవల్ల ప్రకృతులలో కోపం (తిరుగుబాటు) కలుగుతుంది. సాధించడానికి చాల కాలం పడుతుంది. చాలా నష్టం కలుగుతుంది. ఖర్చు అధికం అవుతుంది. ఆ కార్యాన్ని కొన్ని అనర్థాలు వెన్నంటి వస్తాయి. అది అంతగా యుక్తమైనది కాదు; ధర్మసంమతం కాదు. మధ్యమునికి ఉదాసీనునికి విరుద్ధంగా

ఉంటుంది. మిత్రులకు వినాశం కలిగిస్తుంది. నేను చేయవలసిన కార్యం ఇందుకు విరుద్ధంగా ఉంటుంది" అని అనుకొన్నప్పుడు, అలాంటి పరిస్థితిలో శత్రువుతో పరిపణితార్థసంధి ఏర్పరచుకోవాలి.

4. ఈ విధంగా దేశకాలాలను, కార్యకాలాలను, దేశకార్యాలను, దేశకాలకార్యాలను ముందుగా నిర్ణయించుకొని చేసికొన్న పరిపణితసంధి (మొదటి చెప్పిన దేశపరిపణితసంధి, కాలపరిపణితసంధి, కార్యపరిపణితసంధి అనే మూడు సంధులతో సహా) ఏడు విధాలు.

మూ. 1. తస్మిన్ ప్రాగేవారభ్య ప్రతిష్ఠాప్య చ స్వకర్మాణి పరకర్మసు విక్రమేత.

2. వ్యసనత్వరావమానాలస్యయుక్తమ్, అజ్ఞం వా శత్రుమ్ అతిసంధాతుకామః దేశకాలకార్యాణామనవస్థాపనాత్ "సంహితౌ స్వః" ఇతి సంధివిశ్వాసేన పరచ్ఛిద్రమాసాద్య ప్రహరేదిత్యపరిపణితః.

వ్యా. 1. ఈ ఏడు విధాలైన పరిపణితసంధిలో తన కర్మ లన్నీ ముందుగానే ప్రారంభించి, పూర్తిచేసికొని, శత్రువు కర్మల విషయంలో పరాక్రమించాలి.

2. శత్రువు కష్టాలలో ఉన్నా, తొందరలో ఉన్నా, అవమానితుడై ఉన్నా, సోమరిగా ఉన్నా, తెలివితక్కువవాడైనా వానిని మోసగించ దలచిన విజిగీషువు దేశ-కాల-కార్యాలను నిర్ణయించుకొనకుండా "మనమిద్దరం కలిసి ఉన్నాం" అని సంధి చేసికొని, తద్వారా విశ్వాసం కలిగించి వాని ఛిద్రాలలో (దుర్బలమైన పరిస్థితులు ఏర్పడినప్పుడు) దెబ్బకొట్టాలి. ఇది అపరిపణితసంధి.

మూ. 1. తత్రైతత్ భవతి-

శ్లో. సామన్తేనైవ సామన్తం విద్వానాయోజ్య విగ్రహే,
తతోఽన్యస్య హరేద్భూమిం ఛిత్త్వా పక్షం సమన్తతః.

2. సన్ధేః అకృతచికీర్షా కృతశ్లేషణం, కృతవిదూషణమ్, అవశీర్ణక్రియా చ విక్రమస్య ప్రకాశయుద్ధం, కూటయుద్ధం, తూష్ణీంయుద్ధమ్, ఇతి సంధి విక్రమౌ.

3. అపూర్వస్య సంధేః సానుబన్ధైః సామాదిభిః పర్యేషణం,

సమహీనజ్యాయసాం చ యథాబలమవస్థాపనమ్ అకృతచికీర్షా.

4. కృతస్య ప్రియహితాభ్యాముభయతః పరిపాలనం యథాసంభాషితస్య చ నిబన్ధనస్యానువర్తనం రక్షణం చ "కథం పరస్మాన్న భిద్యేత" ఇతి కృతశ్లేషణమ్.

5. పరస్య అపసంధేయతాం దూష్యాతిసంధానేన స్థాపయిత్వా వ్యతిక్రమః కృతవిదూషణమ్.

6. భృత్యేన మిత్రేణ వా దోషాపసృతేన ప్రతిసంధానమవశీర్ణక్రియా.

వ్యా. 1. ఈ విధమైన సంధులను కుదుర్చుకొన్న తరవాత ఈ విధంగా చేయవలసి ఉంటుంది- "తెలివైన విజగీషువు తనకు దగ్గరగా ఉన్న ఒక సామంతునికీ మరొక సామంతునికీ విరోధం కల్పించి, తరవాత మరొక సామంతుని పక్షాన్ని పూర్తిగా నశింపజేసి వాని భూమిని ఆక్రమించాలి"

2. అకృతచికీర్ష, కృతశ్లేషణం, కృతవిదూషణం, అవశీర్ణక్రియ అని సంధికి సంబంధించినవి నాలుగు అంశాలు. ప్రకాశయుద్ధం, కూటయుద్ధం, తూష్ణీంయుద్ధం అనేవి విక్రమానికి సంబంధించిన మూడు అంశాలు.ఇవి సంధివిక్రమాలు.

3. సామదానాదులచేత వాటివల్ల కలిగే ఫలితాలచేత క్రొత్తగా ఏర్పరచుకొన్న సంధిని పరీక్షించడం, సములు, హీనులు, బలవంతులు అయిన రాజులను వారి వారి బలాన్ని అనుసరించి,తన బలాన్ని కూడ దృష్టిలో పెట్టుకొని, వారి వారికి తగిన స్థానాలలో ఉంచడం - ఇది "అకృతచికీర్ష".

4. రెండు పక్షాలవాళ్లూ కూడ పరస్పరము ప్రియములూ, హితములూ అయిన పనులుచేస్తూ, చేసుకొన్న సంధిని పాటించడం, మాటలాడుకొన్న విధంగా అన్నీ జరిపించడం, ఏ శత్రువులవల్లా సంధికి విఘాతం కలగకుండా రక్షించుకొనడం - ఇది "కృతశ్లేషణం".

5. దూష్యుల (రాజద్రోహుల) ద్వారా శత్రువును మోసగించి ఆ శత్రువుతో సంధిని విఘటితం చెయ్యాలి అని స్థాపించి సంధిని విఘటితం చేయడం "కృతవిదూషణం".

6. ఏదో ఒక దోషంచేత తననుండి విడిపోయిన భృత్యునితో గాని, మిత్రునితో గాని తిరిగి కలవడం "అవశీర్ణక్రియ".

మూ. 1. తస్యాం గతాగతః చతుర్విధః- కారణాద్గతాగతః, విపరీతః, కారణాద్గతోఽకారణాదాగతః, విపరీతశ్చేతి.

2. స్వామినో దోషేణ గతో గుణేనాగతః, పరస్య గుణేన గతో దోషేణ ఆగత ఇతి కారణాద్గతాగతః సంధేయః.

3. స్వదోషేణ గతాగతో గుణముభయోః పరిత్యజ్య అకారణాద్గతాగతః చలబుద్ధిరసంధేయః.

4. స్వామినో దోషేణ గతః పరస్మాత్ స్వదోషేణాగత ఇతి కారణాత్ గతః అకారణాదాగతః తర్కయితవ్యః- "పరప్రయుక్తః స్వేన వా దోషేణ అపకర్తుకామః పరస్యోచ్ఛేత్తారమమిత్రం మే మత్వా ప్రతిఘాతభయాదాగతః, పరం వా మాముచ్ఛేత్తుకామం పరిత్యజ్య ఆనృశంస్యాదాగతః" ఇతి జ్ఞాత్వా కల్యాణబుద్ధిం పూజయేత్, అన్యథాబుద్ధిమపకృష్టం వాసయేత్.

5. స్వదోషేణ గతః పరదోషేణాగతః ఇత్యకారణాద్గతః కారణాదాగతః తర్కయితవ్యః- "ఛిద్రం మే పూరయిష్యతి, ఉచితోఽస్య వాసః, పరత్రాస్య జనో న రమతే, మిత్రైర్మే సంహితః, శత్రుభిర్విగృహీతః. లుబ్ధక్రూరాదావిగ్నః శత్రుసంహితాద్వా పరస్మాత్" ఇతి జ్ఞాత్వా యథాబుద్ధ్యవస్థాపయితవ్యః.

వ్యా. 1. అవశీర్ణక్రియలో- (1) ఏదో ఒక కారణం ఉండి వెళ్లిపోయినవాడు ఏదో ఒక కారణం ఉండి తిరిగి వచ్చినవాడు (2) దానికి విపరీతుడు, అనగా కారణం ఏమీ లేకుండానే వెళ్లిపోయినవాడు కారణం లేకుండానే తిరిగి వచ్చినవాడు, (3) కారణం ఉండి వెళ్లిపోయినవాడు కారణం ఏదీ లేకుండా తిరిగి వచ్చినవాడు (4) దానికి విపరీతుడు, అనగా కారణం ఏదీ లేకుండా వెళ్లిపోయినవాడు కారణం ఉండి తిరిగి వచ్చినవాడు అని గతాగతుడు నాలుగు విధాలు.

2. స్వామియొక్క దోషంచేత వెళ్లిపోయాడు స్వామి గుణంచేత తిరిగి వచ్చాడు, అదే విధంగా శత్రువుయొక్క గుణం అనే కారణంచేత (అటు) వెళ్లిపోయాడు వాని

దోషంచేత తిరిగివచ్చాడు గాన "కారణాద్గతాగతునితో" సంధి చేసుకోవచ్చును.

3. తన దోషంచేతనే స్వామిని విడిచి వెళ్లి శత్రువును ఆశ్రయించి, మళ్లీ అదే విధంగా శత్రుదోషంచేత కాక స్వదోషంచేతనే తిరిగి వచ్చిన గతాగతుడు స్వామిగుణం కాని శత్రువు గుణాన్ని గాని చూడక అకారణంగానే గతాగతాలు (వెళ్లడం రావడం) చేయడంచేత అతడు చపలబుద్ధి.వానితో సంధి చేసుకొనగూడదు.

4. స్వామియొక్క దోషంచేత శత్రువు దగ్గరికివెళ్లి ఆ శత్రువునుండి తన దోషం చేత తిరిగి స్వామి దగ్గరికి వచ్చినవాడు కారణంవల్ల వెళ్లి కారణం లేకుండా తిరిగి రావడం చేత వానిని గూర్చి- ఇతడు "శత్రువు ప్రేరేపింపగా నాకు అపకారం చేయడానికి వచ్చాడా, లేక నావల్ల తనకు పూర్వం జరిగిన అపకారానికి ప్రతీకారం చెయ్యాలి అనే దుష్టబుద్ధితో వచ్చాడా, లేక నా శత్రువు తన శత్రువుల దగ్గరినుండి వచ్చిన వాళ్ల నందరినీ నశింపచేస్తూండడంవల్ల తనను కూడా నశింపచేస్తా డనే భయంచేత నా దగ్గరికి తిరిగి వచ్చాడా లేక శత్రువు నన్ను నశింపచేయా లని అనుకుంటూ ఉండడం చూచి నామీద ఉన్న అభిమానంచేత ఆ శత్రువును విడిచి వచ్చాడా" అని బాగా తర్కించుకోవాలి. అసలు విషయం గ్రహించి అతడు మంచి బుద్ధితో వచ్చినవాడైతే అతనిని సత్కరించి దగ్గర ఉంచుకోవాలి. అలా కాని పక్షంలో దూరంగా ఉంచాలి. "

5. (స్వామిదోషంచేత కాక) తన దోషం చేతనే వెళ్లి శత్రువు దోషంచేత తిరిగి వచ్చినవాడు, కారణం లేకుడా వెళ్లి కారణం ఉండి తిరిగి వచ్చినవా డవడంచేత వానిని గూర్చి- "ఇతడు నాలో ఉన్న లోపాన్ని పూరిస్తాడా? లేక ఇతడు ఇక్కడ ఉండడమే మంచిదా? లేక ఇతని కుటుంబానికి సంబంధించినవాళ్లు మరొకచోట (శత్రురాజ్యంలో) ఉండడానికి ఇష్టపడడంలేదా? లేక ఇతడు నా మిత్రులతో కలిసి ఉన్నాడా (సంధి చేసికొని ఉన్నాడా) లేక నా శత్రువులతో వైరం పెట్టుకొన్నాడా? లేక లుబ్ధుడు క్రూరుడూ అయిన నా శత్రువుకు భయపడుతున్నాడా? లేదా శత్రువుతో సంధిచేసికొన్న మరొకనికి భయపడుతున్నాడా" అని వితర్కం చెయ్యాలి. విషయం తెలుసుకొని బుద్ధిని పట్టి దగ్గరగానో దూరంగానో ఉంచాలి.

మూ. 1. కృతప్రణాశః, శక్తిహానిః, విద్యాపణ్యత్వమ్, ఆశానిర్వేదః, దేశలౌల్యమ్, అవిశ్వాసః. బలవద్విగ్రహో వా పరిత్యాగస్థానమిత్యాచార్యాః. భయమ్, అవృత్తిః, అమర్ష ఇతి కౌటల్యః.

2. ఇహాపకారీ త్యాజ్యః. పరాపకారీ సంధేయః. ఉభయాపకారీ తర్కయితవ్యః ఇతి సమానమ్.

3. అసంధేయేన త్వవశ్యం సంధాతవ్యే యతః ప్రభావః తతః ప్రతివిదధ్యాత్.

వ్యా. 1. చేసిన పనిని (ఉపకారాన్ని నశింపచేయడం (మరచిపోవడం), శక్తి తగ్గిపోవడం, విద్యను ఒక పణ్యంగా (అమ్మగా కొనుక్కొనే వస్తువునుగా) పరిగణించడం, ఆశ కలిగించి దానిని వ్యర్థం చేయడం ఇతరదేశాలలో పర్యటించడంలో చాపల్యం, విశ్వాసం లేకపోవడం, బలవంతునితో విరోధం- స్వామిలో ఉన్న ఈ దోషాలు ఆతనిని విడచి మరొకని దగ్గరికి వెళ్లిపోవడానికి హేతువులు అని ఆచార్యుల అభిప్రాయం. భయము, వృత్తి లభించకపోవడం, కోపమూ- ఈ మూడు కారణా లని కౌటల్యుని అభిప్రాయం.

2. ఇక్కడ (తనకు) అపకారం చేసి వెళ్లిపోయి (పరునికి అపకారం చేయకుండా తిరిగి వచ్చినవానితో) సంధి చేసుకొనగూడదు. పరునికి అపకారం చేసి తిరిగి వచ్చిన వానితో సంధి చేసుకొనవచ్చును. ఇద్దరికీ అపకారం చేసిన వానిని గూర్చి వెనుక చెప్పిన విధంగా తర్కించి నిర్ణయం చెయ్యాలి.

3. సంధి చేసుకొనదగని వానితో సంధిచేసికొనవలసి వచ్చినప్పుడు పరునికి ఏ విషయంలో ప్రభావం (అధికబలం) ఉందో ఆ విషయంలో ప్రతిక్రియ చెయ్యాలి. అనగా అతని బలానికి కారణం ఏదో దాని విషయంలో జాగ్రత్తగా ఉండాలి.

శ్లో. సోపకారం వ్యవహితం గుప్తమాయుఃక్షయాదితి,
వాసయేదరిపక్షీయమవశీర్ణక్రియావిధౌ.

వ్యా. అవశీర్ణక్రియావిధిలో (దోషంచేత వెళ్లిపోయినవానితో తిరిగి సంధి చేసుకొనే విధానంలో) వెళ్లి తిరిగివచ్చిన శత్రుపక్షానికి చెందినవాడు ఉపకారం చేసినట్లయితే వానిని స్వామితో (తనతో) సాక్షాత్సంబంధం లేకుండా, ఆతడు జీవించి ఉన్నంత కాలమూ కూడా ఆతని మీద ఒక కన్ను వేసి ఉంచి తన రాజ్యంలో నివసింప చెయ్యాలి.

శ్లో. విక్రామయేద్భర్తరి వా సిద్ధం వా దణ్డచారిణమ్,
కుర్యాదమిత్రాటవీషు ప్రత్యన్తే వాన్యతః క్షిపేత్.

వ్యా. లేదా ఆతనిని తన ప్రభువుతో (ఏ శత్రురాజును విడిచి ఆతడు వచ్చినాడో ఆతనితో) యుద్ధానికి పంపాలి. లేదా అతడు మంచివా డని నిర్ణయించి నప్పుడు సైన్యంలో చేర్చుకోవాలి. లేదా శత్రువుయొక్క అడవులకు పంపాలి. లేదా రాజ్యం సరిహద్దులకు పంపించాలి.

శ్లో. పణ్యం కుర్యాదసిద్ధం వా సిద్ధం వా తేన సంవృతమ్,
తస్యైవ దోషేణాదూష్య పరసంధేయకారణాత్.

వ్యా. లేదా అసిద్ధుణ్ణి అనగా విశ్వసించతగినవాడుగా కనబడనివానిని, ఒక పణ్యంగా, అమ్మ దగిన వస్తువునుగా, చేసి శత్రువుకు అమ్మివేయాలి. లేదా ఆ అసిద్ధుని మరుగున ఒక సిద్ధుణ్ణి కూడ ఆ అసిద్ధుని దోషంచేత వీనిని కూడ దూషించి, అనగా ఇతడు వానికి సహకారం చేస్తున్నాడు అని చెప్పి, పణ్యంగా ఇవ్వాలి. ఇలా చేయడంవల్ల శత్రువుతో సంధి కుదుర్చుకొనడం సాధ్యం అయితే ఇట్లు చెయ్యాలి.

శ్లో. అథవా శమయేదేనమాయత్యర్థముపాంశునా,
ఆయత్యాం చ వధప్రేప్సుం దృష్ట్వా హన్యాద్గతాగతమ్.

వ్యా. లేదా ఆ అసిద్ధుణ్ణి, భవిష్యత్తును దృష్టిలో ఉంచుకొని, రహస్యవిధానంచేత చంపించాలి. ఏ గతాగతుడైనా భవిష్యత్తులో తనను (విజిగీషువును) చంపాలనే ఉద్దేశ్యంతో ఉన్నట్లయితే వానిని చంపివేయాలి.

శ్లో. అరితో ఽభ్యాగతో దోషః శత్రుసంవాసకారితః,
సర్పసంవాసధర్మిత్వాన్నిత్యోద్వేగేన దూషితః.

వ్యా. శత్రువుదగ్గరినుండి వచ్చినవాడు శత్రువుతో కలిసి ఉన్నవా డవడంచేత ఏనాటికైనా దోషం ఉన్నవాడే, అలాంటి వానితో కలిసి ఉండడం సర్పంతో కలిసి ఉండడం వంటిది, అందువల్ల నిత్యమూ భయం కలిగించే వా డవడంచేత అతడు దూషితుడే (చెడ్డవాడే).

శ్లో. జాయతే ప్లక్షబీజాశా(శః)కపోతాదివ (త ఇవ) శాల్మలేః,

ఉద్వేగజననో నిత్యం పశ్చాదపి భయావహః.

వ్యా. ప్లక్షవృక్షంయొక్క బీజాలను తినే పావురం శాల్మలీవృక్షానికి (బూరుగుచెట్టుకు) వలె ఎల్లప్పుడు భయం కలిగిస్తూ ఉంటాడు. కాలాంతరంలో ఏనాటికైనా అపాయం కలిగిస్తాడు. ప్లక్షవృక్షం పళ్లు తిన్న పావురం శాల్మలివృక్షంమీద నివసించినప్పుడు దాని రెట్టల ద్వారా ప్లక్షబీజాలు ఆ చెట్టు మొదట్లో పడి, పెద్ద చెట్లుగా పెరిగి ఆ బూరుగుచెట్టుకు విఘాతం కలిగిస్తాయి అని భావం అయి ఉంటుంది.

శ్లో. ప్రకాశయుద్ధం నిర్దిష్టే దేశే కాలే చ విక్రమః,

విభీషణమవస్కన్దః ప్రమాదవ్యసనార్దనమ్.

ఏకత్ర త్యాగఘాతౌ చ కూటయుద్ధస్య మాతృకా,

యోగగూఢోపజాపార్థం తూష్ణీంయుద్ధస్య లక్షణమ్.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే షాడ్గుణ్యే సప్తమాధికరణే షష్ఠోఽధ్యాయః,
సంహితప్రయాణికం పరిపణితాపరిపణితాపసృతాశ్చ సంధయః,
ఆదితశ్చతుశ్శతతమః.

వ్యా. ఈ ప్రదేశంలో, ఈ కాలంలో యుద్ధం చేద్దాం అని నిర్ణయించుకొని యుద్ధంచేయడం ప్రకాశయుద్ధం. భయపెట్టడం, హటాత్తుగా ఆక్రమణం చేయడం, ఏమరిపాటుతో ఉన్నప్పుడు, కష్టాలలో ఉన్నప్పుడు పీడించడం, ఒక చోట యుద్ధం ప్రారంభించి అక్కడ మానివేసి మరొక ప్రక్కనుండి యుద్ధం చేయడం ఇవి కూటయుద్ధానికి (కపటయుద్ధానికి) లక్షణాలు. రహస్యంగా గోడలు పడగొట్టడం, శిలలు పడవేయడం మొదలైన యోగాలచేత (కూటోపాయాలచేత), గూఢచారుల ద్వారా అంతఃప్రకోపం కలిగించడంచేత, శత్రుద్రోహరూప మైన ప్రయోజనాన్ని సాధించడం తూష్ణీం యుద్ధానికి (Silent-war. Coldwar) లక్షణం.

"బాలానందిని" అను అర్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో షాడ్గుణ్యం అనే ఏడవ అధికరణంలో
సంహితప్రయాణికం, పరిపణితాపరిపణితాపసృతసంధులు అను ఆరవ అధ్యాయం,
ప్రారంభంనుంచి నూటనాల్గవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ సప్తమో ఽధ్యాయః

త్రయోదశోత్తరశతతమం ప్రకరణమ్. ద్వైధీభావికాః సంధివిక్రమాః
(ద్వైధీభావంతో సంబంధించిన సంధివిగ్రహాలు)

మూ. విజిగీషుర్ద్వితీయాం ప్రకృతిమేవముపగృహ్ణీయాత్. సామన్తం సామన్తేన సంభూయ యాయాత్. యది వా మన్యేత- "పార్ష్ణిం మే న గ్రహీష్యతి, పార్ష్ణిగ్రాహం వారయిష్యతి, యాతవ్యం నాభిసరిష్యతి, బలవద్ద్వైగుణ్యం మే భవిష్యతి, వీవధాసారే మే ప్రవర్తయిష్యతి, పరస్య వారయిష్యతి, బహ్వాబాధే మే పథి కణ్టకాన్ మర్దయిష్యతి, దుర్గాటవ్యపసరేషు దణ్డేన చరిష్యతి, యాతవ్యమవిషహ్యే దోషే సంధౌ వా స్థాపయిష్యతి, లబ్ధలాభాంశో వా శత్రూ నన్యాన్ మే విశ్వాసయిష్యతి" ఇతి.

వ్యా. 1. విజిగీషువు రాజమండలంలోని రెండవవానిని ఈ విధంగా దగ్గరికి తీసుకోవాలి; అనగా వానితో మైత్రి చేసుకోవాలి. "ఇతడు నా వెనుకనుంచి వచ్చి ఆక్రమణం చెయ్యడు; ఆ విధంగా మరొక రాజెవరైనా వచ్చి ఆక్రమిస్తే అతనిని అడ్డుకుంటాడు. యాతవ్యుని (నేను ఎవనిమీదికి యుద్ధానికి వెళ్లవలసి ఉన్నదో వాని) పక్షానికి చేరడు. వీనితో స్నేహం చేసుకోవడంవల్ల నా బలం రెట్టింపు అవుతుంది. ఇతడు నా వీవధాసారములను కొనసాగేటట్లు చేస్తాడు. (ధాన్యాదులు రాజ్యంలోనికి ప్రవేశించడం 'వీవధం', మిత్రుల సైన్యం రావడం 'ఆసారం'.) పరుని వీవధాసారాలు అడ్డుకుంటాడు. చాల చిక్కులు ఉన్న నా మార్గంలో ఉన్న కంటకాలను (అడ్డుతగిలే వాటినన్నింటినీ) అణగద్రొక్కుతాడు, దుర్గాలలోను అడవులలోను, సైన్యం వెళ్లవలసిన మార్గాలలోను తన సైన్యంతో సంచరిస్తూ నాకు ఉపకరిస్తాడు. యాతవ్యుణ్ణి సహింపశక్యం కాని దోషంలో కాని, సంధిలో కాని నిలబెడతాడు, అనగా వానికి తట్టుకొనడానికి శక్యం కాని కష్టం కలిగిస్తాడు, లేదా సంధికి వచ్చే టట్లు చేస్తాడు అని అర్థం. లాభంలో ఒక భాగం తీసికొని నా ఇతరశత్రువులకు కూడ ఇతనితో చేరితే మీకు కూడ లాభం కలుగుతుంది అని చెప్పి విశ్వాసం కలిగిస్తాడు" అని అనుకొన్నప్పుడు ద్వితీయప్రకృతితో కలిసి ఆ సామంతునితో కలిసి మరొక సామంతునిమీదికి యుద్ధానికి వెళ్లాలి.

2. ద్వైధీభూతో వా కోశేన దణ్డం, దణ్డేన కోశం సామన్తానామన్యతమాల్లిప్సేత.

3. తేషాం జ్యాయసోఽధికేనాంశేన సమాత్ సమేన, హీనాత్ హీనేన ఇతి సమసంధిః.విపర్యయే విషమసంధిః. తయోర్విశేషలాభాదతిసంధిః.

4. వ్యసనినమ్, అపాయస్థానే సక్తమ్, అనర్థినం వా జ్యాయాంసం హీనః బలసమేన లాభేన పణేత. పణితస్తస్యాపకారసమర్థో విక్రమేత అన్యథా సందధ్యాత్.

2. ద్వితీయప్రకృతితో కలిస్తే లాభిస్తుందనే నమ్మకం లేనప్పుడు ద్వైధీభావం అవలంబించి సామంతరాజులలో ఒకనికి కోశం ఇచ్చి దండాన్ని (సైన్యాన్ని), సైన్యాన్ని ఇచ్చి కోశాన్నీ, (తన దగ్గర ఏది తక్కువ ఉంటే అది) సంపాదించడానికి ప్రయత్నించాలి.

3. ఆ సామంతులలో బలవంతునికి అధికమైన భాగం, సమునికి సమమైన భాగం,తక్కువవానికి తక్కువ భాగం, (సైన్యకోశాలలో) ఇచ్చి చేసికొన్న సంధి 'సమసంధి'. ఇందుకు విపరీతమైతే అది 'విషమసంధి'. ఈ రెండువిధాలైన సంధులద్వారా అధికమైన లాభం పొందకలిగి నట్లయితే అది 'అతిసంధి' అనగా అధికలాభకర మైన సంధి.

7. దుర్బలడైన రాజు తనకంటె అధికబలవంతుడైన రాజు దుర్వ్యసనాలు కలవాడైనా, అపాయాలలో చిక్కుకొన్నా, కష్టాలలోఉన్నా తన సైన్యంతో సమానమైన లాభంతో, అనగా తాను ఎంత సైన్యం వానికి ఇస్తాడో దానికి సరిపోయినంత లాభం లభించే టట్లు మాటలాడుకోవాలి. అలా నిర్ణయించుకొని వానికి అపకారం చేసే సామర్థ్యం తన కున్నది అనుకొన్నప్పుడు వాని విషయంలో పరాక్రమం చూపాలి. అది శక్యం కాకపోతే సంధి చేసుకోవాలి. (ఇది హీనుడు బలవంతునితో చేసికొనే విషమసంధి).

మూ. 1. ఏవమ్భూతో హీనశక్తిప్రతాపపూరణార్థం సంభావ్యార్థాభిసారీ మూలపార్ష్ణి త్రాణార్థం వా జ్యాయాంసం హీనో బలసమాత్ విశిష్టేన లాభేన పణేత; పణితః కల్యాణబుద్ధిమ్ అనుగృహ్ణీయాత్,అన్యథా విక్రమేత.

2. జాతవ్యసనప్రకృతిరన్ధ్రమ్ ఉపస్థితానర్థం వా జ్యాయాంసం హీనః దుర్గమిత్రప్రతిస్తబ్ధో వా హ్రస్వమధ్వానం యాతుకామః శత్రుయుద్ధమేకాన్త సిద్ధిం లాభమాదాతుకామో బలసమానేన పణేన పణేత. పణితస్తస్య అపకారసమర్థః విక్రమేత. అన్యథా సందధ్యాత్.

వ్యా. 1. హీనుడు బలవంతునితో విషమసంధి ఎట్లు చేసికోవాలో చెపుతున్నాడు- వ్యసనాదులలో చిక్కుకొన్న హీనుడు తగ్గిపోయిన తన శక్తిని ప్రతాపాన్నీ నింపుకొనడం కోసం కాని, తప్పక లభిస్తుంది అనుకొన్న ఒకప్రయోజనం కోసం ప్రయత్నిస్తున్నప్పుడు తన మూలబలాన్నీ, తన వెనుక భాగాన్నీ రక్షించుకొనడం కొరకు గాని తాను ఇచ్చిన సైన్యంకంటె అధికమైన లాభం ఇస్తా నని ఒప్పందం చేసుకోవాలి. అలా ఒప్పందం చేసుకొన్న తరవాత అతడు (బలవంతుడు) సద్బుద్ధి కలవా డైతే అతనితో అనుకూలంగా ప్రవర్తించాలి. అలా కాకపోతే పరాక్రమం చూపాలి.

2. దుర్గంలో ఉండడంచేత మిత్రుల అండ ఉండడంచేత గట్టిగా ఉన్న హీనుడు శత్రువుమీదికి అల్పమైన దూరం వెళ్లదలచుకొన్నప్పుడు లేదా యుద్ధం చేయకుండా తప్పకుండ లాభం లభిస్తుంది అనుకొన్నప్పుడు, బలవంతునితో, అతడు వ్యసనాలలో చిక్కుకొన్నప్పుడుగాని, వాని ప్రకృతులలో ఏవో ఛిద్రాలు (దౌర్బల్యాలు) ఉన్నప్పుడు గాని, వానికి ఏవో అనర్థాలు రానున్నాయి అని అనుకొన్నప్పుడు గాని తాను ఇచ్చే సైన్యంకంటె తక్కువ లాభం ఇస్తా నని పణం (ఒప్పందం) చేసుకోవాలి. ఇలా ఒప్పందం చేసుకొన్న తరవాత వానికి అపకారం చేయగల సామర్థ్యం తన కున్న దని అనుకుంటే వానిమీద పరాక్రమం చూపాలి. అలా కాకపోతే వానితో సంధి చేసుకోవాలి.

మూ. 1. అరన్ధ్రవ్యసనో వా జ్యాయాన్ దురారబ్ధకర్మాణం భూయః క్షయవ్యయాభ్యాం యోక్తుకామః దూష్యదణ్డం ప్రవాసయితుకామః దూష్యదణ్డమావాహయితుకామో వా పీడనీయముచ్ఛేదనీయం వా హీనేన వ్యథయితుకామః సంధిప్రధానో వా కల్యాణబుద్ధిః హీనం లాభం ప్రతిగృహ్ణీయాత్. కల్యాణబుద్ధినా సంభూయ అర్థం లిప్సేత అన్యథా విక్రమేత.

2. ఏవం సమః సమమతిసందధ్యాత్. అనుగృహ్ణీయాద్వా.

3. పరానీకస్య ప్రత్యనీకం మిత్రాటవీనాం వా శత్రోర్విభూమీనాం దేశికం మూలపార్ష్ణిత్రాణార్థం వా సమః సమబలేన లాభేన పణేత. పణితః కల్యాణబుద్ధిమ్ అనుగృహ్ణీయాత్. అన్యథా విక్రమేత.

వ్యా. 1. బలవంతు డైన రాజు తాను ఏవిధమైన రంధ్రాలు (దౌర్బల్యాలు) వ్యసనాలూ లేని వాడే అయినా పనులు అపమార్గంలో ప్రారంభించిన శత్రువుకు ఇంకా

క్షయవ్యయాలు కలగచేయడంకొరకు గాని, తనకు అవిధేయులుగా ఉన్న సైనికుల్ని పంపివేయడం కొరకు గాని, శత్రువుకు అవిధేయులుగా ఉన్న సైనికుల్ని తన వైపు తీసికొనిరావడానికి, హీనుడైన ఆ శత్రువు ద్వారా, పీడింపదగినవాడు లేదా పూర్తిగా పెకలించదగినవాడు అయిన మరొక శత్రువును బాధించడంకొరకు గాని, లేదా ఈ కారణాలేవీ లేకపోయినా సద్బుద్ధికలవాడవడంచేత సంధికి ప్రాధాన్యం ఇచ్చేవాడవడంచేత గాని, హీనుడైన శత్రువు ఇచ్చే హీనలాభానికి కూడా అంగీకరించాలి. అతడు మంచి బుద్ధి కలవాడైతే అతనితో కలిసి తన పనులు సాధించుకొనడంకోసం ప్రయత్నించాలి. అలా కాకపోతే పరాక్రమం చూపాలి.

2. సముడు సముడైన శత్రువుతో కూడ (అతడు కల్యాణబుద్ధి కాకపోవడం అవడం అనే దానిని పట్టి) వానిమీద విక్రమించడమో, అనుగ్రహించడమో చెయ్యాలి.

3. సముడైన రాజు తన శత్రురాజును గాని శత్రువుయొక్క మిత్రుణ్ణి గాని అటవికులను గాని ఎదిరించదగినవాడు, లేదా శత్రువుయొక్క విభూములలో (పర్వతాలు గుహలు మొదలైన వాటిలో) మార్గదర్శకుడుగా ఉండగలిగినవాడు అయిన సమునితో సైన్యానికి సమానమైన లాభానికి ఒప్పందం చేసుకోవాలి. అతడు తన మూలబలాన్ని, వెనుక భాగాన్ని రక్షిస్తాడు అనుకొన్నప్పుడు కూడ ఈ సంధి చేసుకోవాలి. ఇలా ఒప్పందం చేసుకొన్న తరవాత అతడు కల్యాణబుద్ధి అయితే అనుగ్రహించాలి; అలా కాకపోతే విక్రమించాలి.

మూ. 1. జాతవ్యసనప్రకృతిరన్ధ్రమ్ అనేకవిరుద్ధమ్, అన్యతో లభమానో వా సమః సమబలాద్ధనేన లాభేన పణేత. పణితస్తస్యాపకారసమర్థః విక్రమేత, అన్యథా సందధ్యాత్.

2. జాతవ్యసనప్రకృతిరన్ధ్రమభిహన్తుకామః స్వారబ్ధమ్ ఏకాన్తసిద్ధిం వా అస్య కర్మోపహన్తుకామః, మూలే యాత్రాయాం వా ప్రహర్తుకామః, యాతవ్యాద్ భూయో లభమానో వా జ్యాయాంసం హీనం సమం వా భూయో యాచేత. భూయో వా యాచితః స్వబలరక్షార్థం దుర్ధర్షమ్ అన్యదుర్గమ్, ఆసారమ్ అటవీం వా పరదణ్డేన మర్దితుకామః ప్రకృష్టేఽధ్వని కాలే వా పరదణ్డం క్షయవ్యయాభ్యాం యోక్తుకామః పరదణ్డేన వా వివృద్ధః తమేవోచ్ఛేత్తుకామః పరదణ్డమాదాతుకామో వా భూయో దద్యాత్.

వ్యా. 1. సముడైన రాజు వ్యసనాలలో చిక్కుకొన్నవాడు, ప్రకృతులలోరంధ్రాలు ఉన్నవాడు, చాలమంది విరోధులు కలవాడు అయిన సమునితో సైన్యంకంటె తక్కువైన లాభానికి కూడ పణం చేసుకోవాలి. తనకు మరొకరినుండి లాభం కలుగుతుంది అనుకొన్నప్పుడు కూడ సమునితో తక్కువ లాభానికి కూడ పణం చేసుకోవాలి. ఆ విధంగా పణం చేసుకొన్నవాడు వానికి అపకారం చేయడానికి సమర్థుడైతే విక్రమించాలి. అలా కాకపోతే సంధి చేసుకోవాలి.

2. తాను ఇట్టి స్థితిలో (వ్యసనాదులలో చిక్కుకొని) ఉన్న సముడు తన కార్యాలు సాధించుకొనడానికి సామంతునికి సహాయం అవసరం అవుతుంది అని కాని సేనను సమకూర్చుకోవాలని కాని అనుకున్నప్పుడు సమునితో సైన్యంకంటె మించిన లాభానికి పణం చేసుకోవాలి. ఆ విధంగా పణం చేసుకొన్నవాడు ఆ సముడు కల్యాణబుద్ధి అయితే అతనితో మంచిగా ఉండాలి, అలా కాకపోతే పరాక్రమించాలి.

3. వ్యసనాలలో చిక్కుకొన్నవాడు, రంధ్రాలు ఏర్పడిన ప్రకృతులు కలవాడు అయిన వానిని నశింపచేయా లనుకొన్నప్పుడు గాని, అతడు చక్కగా ప్రారంభించిన, తప్పక సత్ఫలితాన్ని ఇచ్చే కార్యాన్ని చెడగొట్టదలచి నప్పుడు గాని అతడు యుద్ధయాత్రకి బయలు దేరి నప్పుడు (వెనుకనుంచి) మూలంలో దెబ్బదీయాలని అనుకొన్నప్పుడు, యాతవ్యునినుంచి (ఎవనిమీదికి యుద్ధానికి వెళ్లదలచినాడో వానినుంచి) అధికంగా లాభం కలుగుతుంది అనుకొన్నప్పుడు ఒక రాజు, అవతలి రాజు తనకంటె బలవంతుడైనా, హీనుడైనా, సముడైనా వానిని అధికంగా ఇమ్మని అడగాలి. ఇలా అధికంగా ఇమ్మని అడగబడిన రాజు కూడ తన బలాన్ని (సైన్యాన్ని) రక్షించుకొనడం కోసం గాని, ఎదిరింప శక్యం కాని శత్రుదుర్గాన్నీ, మిత్రసైన్యాన్నీ, అటవీవాసులను ఇతరుని సైన్యంచేత మర్దించడంకోసం గాని, దూరమైన మార్గంలో లేదా కాలంలో శత్రుసైన్యానికి క్షయవ్యయాలు కలగజేయడంకోసం గాని, శత్రుసైన్యం తీసికొని దాని ద్వారా తన బలం పెంచుకొని ఆ శత్రువునే నశింపచేయడంకోసం గాని, శత్రుసైన్యాన్ని గ్రహించడంకోసం గాని అధికంగా ఇవ్వాలి.

మూ. 1. జ్యాయాన్ వా హీనం యాతవ్యాపదేశేన హస్తే కర్తుకామః, పరముచ్ఛిద్య వా తమేవోచ్ఛేత్తుకామః, త్యాగం వా కృత్వా ప్రత్యాదాతుకామః బలసమాత్ విశిష్టేన లాభేన పణేత, పణితస్తస్యాపకారసమర్థః విక్రమేత; అన్యథా సందధ్యాత్, యాతవ్యసంహితో వా తిష్ఠేత్; దూష్యామిత్రాటవీదణ్డం వాస్మై దద్యాత్.

2. జాతవ్యసనప్రకృతిరన్ధ్రో వా జ్యాయాన్ హీనం బలసమేన లాభేన పణేత. పణితస్తస్యాపకారసమర్థః విక్రమేత, అన్యథా సందధ్యాత్.

3. ఏవమ్భూతం వా హీనం జ్యాయాన్ బలసమాద్ధీనేన లాభేన పణేత. పణితస్తస్యాపకారసమర్థో విక్రమేత; అన్యథా సందధ్యాత్.

వ్యా. 1. బలవంతుడైన రాజు, యాతవ్యుడు అనే మిషచేత అనగా మరొక రాజు మీదికి యుద్ధానికి వెళ్లా లనే వంకచేత, హీనుణ్ణి తన వశంలో ఉంచుకొన వలె నని అనుకొన్నప్పుడు, శత్రువును నశింపచేసి హీనుణ్ణి కూడ నశింపచేయా లనుకొన్నప్పుడు, ముందు కొంత ధనం ఇచ్చి తిరిగి తీసికొనవలె నని అనుకొన్నప్పుడు, వానితో (హీనునితో) సైన్యం కంటె ఎక్కువైన లాభంచేత (లాభం ఇస్తా నని) పణం చేసుకోవాలి. అలా పణం చేసుకొన్న తరువాత వానికి అపకారం చేయడానికి సమర్థుడైతే విక్రమించాలి; కాని పక్షంలో సంధి చేసికోవాలి. లేదా యాతవ్యునితో అనగా ఆ హీనుని యాతవ్యునితో కలిసి సంధి చేసికోవాలి. లేదా వానికి దూష్యులైన (స్వామిభక్తులు కాని) సైనికులను గాని, శత్రుసైనికులను గాని, ఆటవికసైన్యాన్ని కాని ఇవ్వాలి.

2. వ్యసనాలలో చిక్కుకొని ఉన్నవాడు లేదా ప్రకృతులలో రంధ్రాలు (దౌర్బల్యం) ఏర్పడినవాడు అయిన బలవంతుడు హీనునికి, సైన్యంతో సమానమైన లాభం ఇచ్చి పణం చేసుకోవాలి. అలా పణం చేసికొన్న తరవాత వానికి అపకారం చేయడానికి సామర్థ్యం ఉంటే పరాక్రమించాలి; అలా కాకపోతే సంధి చేసుకోవాలి.

3. బలవంతుడు వ్యసనాదులలో చిక్కుకొని ఉన్న హీనునికి సైన్యంకంటె తక్కువ లాభం ఇవ్వడానికి పణం చేసుకోవాలి. పణం చేసుకొన్న తరవాత వానికి అపకారం చేయగల సామర్థ్యం ఉంటే పరాక్రమించాలి. అలా కాని పక్షంలో సంధి చేసుకోవాలి.

శ్లో. అతో బుద్ధ్యేత పణితః పణమానశ్చ కారణమ్,
తతో వితర్క్యోభయతో యతః శ్రేయస్తతో వ్రజేత్.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే షాడ్గుణ్యే సప్తమాధికరణే సప్తమోऽధ్యాయః ద్వైధీభావికాః సంధివిక్రమాః, ఆదితః పఞ్చశతతమః.

వ్యా. అందువల్ల పణితుడు (ఎవనితో పణం చేయబడుతుందో అతడు), పణం చేసుకొన్నవాడూ అలా పణం చేయడానికి కారణం ఏమో బాగా గుర్తించాలి.

తరవాత రెండు వైపులా , అనగా సంధి మంచిదా విగ్రహం మంచిదా అని, వితర్కించి ఏది అవలంబిస్తే శ్రేయస్కరమో అది అవలంబించాలి.

"బాలానందిని" అను కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో, షాడ్గుణ్యం అనే సప్తమాధికరణంలో ద్వైధీభావికసంధివిక్రమములు అను సప్తమాధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి నూట ఐదవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ అష్టమోధ్యాయః

చతుర్దశోత్తరశతతమం ప్రకరణం - యాతవ్యవృత్తిః

పఞ్చదశోత్తరశతతమం ప్రకరణమ్ - అనుగ్రాహ్యామిత్రవిశేషాశ్చ

(యాతవ్యుని ప్రవృత్తి. అనుగ్రహింపదగిన విశిష్టమిత్రులు)

మూ. 1. యాతవ్యోఽభియాస్యమానః సంధికారణమాదాతుకామో విహన్తుకామో వా సామవాయికానామన్యతమం లాభద్వైగుణ్యేన పణేత. ప్రపణితా క్షయవ్యయప్రవాసప్రత్యవాయపరోపకారశరీరాబాధాంశ్చాస్య వర్ణయేత్. ప్రతిపన్నమర్థేన యోజయేత్. వైరం వా పరైర్గ్రాహయిత్వా విసంవాదయేత్.

2. దురారబ్ధకర్మాణం భూయః క్షయవ్యయాభ్యాం యోక్తుకామః స్వారబ్ధాయాం వా యాత్రాయాం సిద్ధిం విఘాతయితుకామో మూలే యాత్రాయాం వా ప్రతికర్తుకామో యాతవ్యసంహితః పునర్యాచితుకామః ప్రత్యుత్పన్నార్థకృచ్ఛ్రః తస్మిన్ అవిశ్వస్తో వా తదాత్వే లాభమల్పమిచ్ఛేత్, ఆయత్యాం ప్రభూతమ్.

వ్యా. 1. కొందరు రాజులు కలిసి తనమీదికి యుద్ధానికి వస్తారనుకొన్నప్పుడు ఆ యాతవ్యుడు వాళ్ల పరస్పరం చేసికొన్న సంధికి గల కారణాలను తొలగించడం కొరకు లేదా ఆ సంధినే విఘటింపచేయడంకొరకు, ఆ సామవాయికులలో (తనపై యుద్ధానికి రావడానికి కలిసిన రాజులలో) ఒకనితో "నీకు రెట్టింపు లాభం ఇస్తాను" అని చెప్పి పణం ఏర్పరచుకోవాలి. ఈ విధంగా పణం చేసుకొనేవాడు యుద్ధం జరిగితే ఎంత

క్షయం, వ్యయం, దూరంగా వెళ్లవలసి ఉండడం, నష్టం, శత్రువుకు ఉపకారం, తన శరీరానికి బాధ కలుగుతాయో ఆతనికి స్పష్టీకరించి చెప్పాలి. అందుకు అతడు అంగీకరించినప్పుడు అతనికి ధనం ఇవ్వాలి. లేదా సామవాయికులలోని ఇతర రాజులతో వానికి వైరం కలిగించి వాళ్లతో కలవకుండా చెయ్యాలి.

2. సామవాయికులలోని ఒక రాజు యాతవ్యునితో ఎట్లు పణం చేసుకోవాలో చెపుతున్నాడు- తన కర్మలను అపమార్గంలో ప్రారంభించిన యాతవ్యునికి ఇంకా అధికంగా క్షయవ్యయాలు కలిగించా లని అనుకొన్నప్పుడు, అతడు తన యాత్రను చక్కగానే ప్రారంభిస్తే దానికి సిద్ధి కలగకుండా చెయ్యాలని అనుకొన్నప్పుడు ఆ యాత్రకు గాని, మూలబలానికిగాని విఘాతం కలిగించాలి అనుకొన్నప్పుడు ముందు కొంత ధనం తీసికొని తరవాత మరి కొంత ధనం తీసికోవాలని అనుకొన్నప్పుడు, తాను ఆర్థికంగా కష్టాలలో ఉన్నప్పుడు, ఆ యాతవ్యుని మీద పూర్తి విశ్వాసం లేనప్పుడు, సామవాయికులలోని ఒక రాజు యాతవ్యునితో కలిసి ఆ సమయంలో అల్పలాభాన్ని పొంది, భవిష్యత్తులో అధికలాభం పొందాలి.

మూ. 1. మిత్రోపకారమ్, అమిత్రోపఘాతమ్, అర్థానుబన్ధమ్ అవేక్షమాణః పూర్వోపకారకం కారయితుకామః, భూయః తదాత్వే మహాన్తం లాభముత్సృజ్య ఆయత్యామల్పమిచ్ఛేత్.

2. దూష్యామిత్రాభ్యాం మూలహరేణ వా జ్యాయసా విగృహీతం త్రాతుకామః తథావిధముపకారం కారయితుకామః సంబన్ధాపేక్షీ వా తదాత్వే చ ఆయత్యాం చ లాభం న ప్రతిగృహ్ణీయాత్.

వ్యా. 1. భవిష్యత్తులో అల్పలాభం పొందడంకోసం చేసే పణనాన్ని (ఒప్పందాన్ని) వివరిస్తున్నాడు - మిత్రునికి ఉపకారం జరుగుతుంది., అమిత్రునికి అపకారం జరుగుతుంది, దీని వెంట కొన్ని సత్ఫలితాలు కలుగుతాయి అని అనుకొన్నవాడు, లేదా తనకు పూర్వం ఉపకారం చేసినవానిచేత ఇంకా ఎక్కువ ఉపకారం చేయించుకోవాలని అనుకుంటున్నవాడు, లేదా వానితో ఏదో విధంగా సంబంధం పెట్టుకోవాలి అనుకొనేవాడు తాత్కాలికంగా లభించే పెద్ద లాభాన్ని కూడా విడిచి, భవిష్యత్తులో లభించే అల్పలాభానికి అంగీకరించాలి.

2. దూష్యులతోను (రాజద్రోహులైన ముఖ్యాధికారులు మొదలైనవాళ్లతోను),

శత్రువుతోను, యుద్ధం చేస్తున్నవానిని లేదా సమూలంగా నశింపచేయడానికి ఉద్యుక్తుడైన బలవంతునితో యుద్ధం చేస్తున్నవానిని రక్షించకోరేవాడు, లేదా ఆతనితో సంబంధం పెట్టుకొని అలాంటి ఉపకారం (తనకు అవసర మైనప్పుడు) చేయించుకొనదలచినవాడు, ఆ సమయంలోను భవిష్యత్తులోనూ కూడ లాభం తీసికొనగూడదు.

మూ. 1. కృతసంధిరతిక్రమితుకామః, పరస్య ప్రకృతికర్శనం మిత్రామిత్రసంధివిశ్లేషణం వా కర్తుకామః, పరాభియోగాత్ శఙ్కమానః, లాభమప్రాప్తమధికం వా యాచేత. తమితరస్తదాత్వే చ ఆయత్యాం చ క్రమమవేక్షేత. తేన పూర్వే వ్యాఖ్యాతాః.

2. అరివిజిగీష్వోస్తు స్వం స్వం మిత్రమవగృహ్ణతోః శక్యకల్యభవ్యారమ్భిస్థిరకర్మానురక్తప్రకృతిభ్యో విశేషః. శక్యారమ్భీ విషహ్యం కర్మారభేత. భవ్యారమ్భీ కల్యాణోదయమ్. స్థిరకర్మా నాసమాప్య కర్మోపరమతే. అనురక్తప్రకృతిః సుసహాయత్వాత్ అల్పేనాప్యనుగ్రహేణ కార్యం సాధయతి. త ఏతే కృతార్థాః సుఖేన ప్రభూతం చోపకుర్వన్తి అతః ప్రతిలోమేనానుగ్రాహ్యాః.

వ్యా. 1. చేసుకొన్న సంధిని అతిక్రమించదలచుకొన్నవాడు లేదా శత్రువు యొక్క ప్రకృతులను కృశింపచేయ దలచినవాడు, లేదా తన మిత్రులకు శత్రువులకు మధ్య జరిగిన సంధిని విఘటితం చేయ దలచినవాడు లేదా పరుడు తనను ఆక్రమిస్తాడనే ఆశంక ఉన్నవాడు అంత వరకు పరునినుండి రాని లాభాన్ని కొంత వచ్చి ఉన్నట్లయితే అంతకంటె అధికమైన లాభాన్ని ఇవ్వమని అడగాలి. అలా అడగబడినవాడు అడిగినది ఇచ్చివేయడం వల్ల వెంటనే తనకు ప్రయోజనం ఉంటుందా, భవిష్యత్తులో ప్రయోజనం ఉంటుందా అని పరీక్షించుకొని ఇవ్వాలి (లేదా ఇవ్వాలా ఇవ్వనవసరంలేదా అని ఆలోచించుకోవాలి). ఇలా పరిశీలించుకోవడం అనేది వెనుక చెప్పిన మూడు పక్షాలలోను కూడ వర్తిస్తుంది. అనగా "దురారబ్ధకర్మాణమ్" "మిత్రోపకారమ్", "దూష్యామిత్రాభ్యామ్" ఇత్యాది వాక్యాలలో చెప్పిన లాభాల విషయంలో కూడ వర్తిస్తుంది.

2. అయితే శత్రువు, విజిగీషువు తమ తమ మిత్రుల్ని అనుగ్రహించడంలో (సహాయం చేయడంలో) వాళ్లు (మిత్రులు) శక్యారంభి- కల్యారమ్భి-భవ్యారమ్భి-స్థిరకర్మ-అనురక్తప్రకృతులు అవడాన్ని పట్టి విశేషం ఉంటుంది. అనగా అలాంటివాళ్లకే

సహాయం చెయ్యాలి అని అర్థం. శక్యారంభి తాను ఏ పని చేయగలడో ఆ పనినే చేబడతాడు. కల్యారంభి దోషాలు లేని పని చేబడతాడు. భవ్యారంభి భవిష్యత్తులో సత్ఫలితాన్ని ఇచ్చే పని చేపడతాడు. స్థిరకర్మ చేపట్టిన పని పూర్తి చేయకుండా వదలడు. అనురక్తప్రకృతి (ప్రకృతుల అనురాగం చూరగొన్నవాడు) మంచి (ప్రకృతి) సహాయం ఉన్నవా డవడంచేత ఏ మాత్రం చిన్న అనుగ్రహం చేసినా కార్యం సాధిస్తాడు. పనిని సాధించ గలిగిన వీళ్లందరూ సుఖంగాను, అధికంగాను ఉపకరిస్తారు. మిత్రులు ఇందుకు విరుద్ధంగా ఉంటే వాళ్లకి సహాయం చేయకూడదు.

మూ. 1. తయోరేకపురుషానుగ్రహే యో మిత్రం మిత్రతరం వానుగృహ్ణాతి సోఽతిసంధత్తే. మిత్రాదాత్మవృద్ధిం హి ప్రాప్నోతి. క్షయవ్యయప్రవాసపరోపకారాన్ ఇతరః. కృతార్థశ్చ శత్రుర్వైగుణ్యమేతి.

2. మధ్యమం త్వనుగృహ్ణతోః యః మధ్యమం మిత్రం మిత్రతరం వానుగృహ్ణాతి సః అతిసంధత్తే. మిత్రాదాత్మవృద్ధిం హి ప్రాప్నోతి. క్షయవ్యయప్రవాసపరోపకారానితరః. మధ్యమశ్చేదనుగృహీతో నిపుణః స్యాదమిత్రోఽతిసంధత్తే. కృతప్రయాసం హి మధ్యమామిత్ర మపసృతమేకార్థోప గతం ప్రాప్నోతి.

3. తేనోదాసీనానుగ్రహో వ్యాఖ్యాతః.

వ్యా. 1. ఇద్దరు రాజులు (అరివిజిగీషువులు) ఒక వ్యక్తికి (రాజుకు) సహాయం చేయడం జరిగినప్పుడు ఏ రాజు మిత్రునికి గాని, ఎక్కువ మైత్రి ఉన్నవానికి గాని సహాయం చేస్తాడో అతడు ఎక్కువ లాభం పొందుతాడు. అనగా సహాయం పొందినవాడు సహాయంచేసినవాళ్లలో ఎవరికి మిత్రుడో లేదా మిత్రతరుడో ఆతనికి ఎక్కువ లాభం లభిస్తుంది. మిత్రునివల్ల తనకు అభివృద్ధి కలుగుతుంది కదా? సహాయం చేసిన రెండవ వానికి (సహాయం పొందినవాడు మిత్రుడు మిత్రతరుడు గాని కానప్పుడు) లభించే దల్లా క్షయం, వ్యయం, ప్రవాసం, శత్రువుకు ఉపకారం చేయడం అనేవి మాత్రమే. శత్రువు తన పని పూర్తి అయిన తరవాత చెడ్డగానే ప్రవర్తిస్తాడు.

2. అరివిజిగీషువులు ఇద్దరూ ఒక మధ్యమునికి సహాయం చేసి నప్పుడు వారిలో ఎవడు మిత్రుడుగాని. మిత్రతరుడు గాని అయిన మధ్యమునికి సహాయం

చేస్తాడో అతడు బాగా లాభం పొందుతాడు. (ఎవడైనా) మిత్రునివల్ల ఆత్మవృద్ధిని పొందుతాడు కదా? రెండవవానికి లభించే దల్లా క్షయం, వ్యయం, ప్రవాసం, శత్రూపకారం మాత్రమే. సహాయం పొందిన మధ్యముడు విగుణు డైతే (కృతఘ్నుడై శత్రుత్వం వహిస్తే) శత్రువుకు ఎక్కు లాభం కలుగుతుంది. ఎందువల్ల ననగా శ్రమపడిన (సహాయం పొందిన) మధ్యముడు సహాయం చేసినవానిని విడిచివేసి శత్రువుతో చేరి తనకు సహాయం చేసిన వానితో వైరం పెట్టుకుంటాడు.

3. దీనిని పట్టి ఉదాసీనానుగ్రహం విషయం కూడా గ్రహించాలి.

మూ. 1. మధ్యమోదాసీనయోః బలాంశదానే యః శూరం కృతాస్త్రం దుఃఖసహమ్ అనురక్తం వా దణ్డం దదాతి సోఽతిసంధీయతే. విపరీతః అతిసంధత్తే.

2. యత్ర తు దణ్డః ప్రహితః తం వా చార్థమ్ అన్యాంశ్చ సాధయతి తత్ర మౌలభృతశ్రేణీమిత్రాటవీబలానామ్ అన్యతమమ్ ఉపలబ్ధదేశకాలం దణ్డం దద్యాత్. అమిత్రాటవీబలం వా వ్యవహితదేశకాలమ్.

3. యం తు మన్యేత- "కృతార్థో మే దణ్డం గృహ్ణీయాత్, అమిత్రాటవ్య భూమ్యనృతుషు వా వాసయేత్, అఫలం వా కుర్యాత్" ఇతి దణ్డవ్యాసఙ్గాపదేశేన నైనమనుగృహ్ణీయాత్. ఏవమవశ్యం త్వనుగ్రహీతవ్యే తత్కాలసమమస్మై దణ్డం దద్యాత్. ఆసమాప్తేశ్చైనం వాసయేత్ యోధయేచ్చ. బలవ్యసనేభ్యశ్చ రక్షేత్. కృతార్థాచ్చ సాపదేశమవస్రావయేత్. దూష్యామిత్రాటవీదణ్డం వాస్య దద్యాత్. యాతవ్యేన వా సంధాయైనమతిసందధ్యాత్.

వ్యా. 1. మధ్యమోదాసీనులకు కొంత సైన్యం ఇచ్చి సహాయం చేయవలసివచ్చినప్పుడు అస్త్రప్రయోగంలో మంచి నైపుణ్యం ఉన్న, కష్టాలను సహించ గలిగిన, రాజభక్తి ఉన్న సైన్యాన్ని ఇచ్చినవాడు మోసపోతాడు, ఇందుకు భిన్నమైన సైన్యం ఇచ్చినవాడు లాభం పొందుతాడు.

2. పంపబడిన సైన్యం ఏ పని మీద పంపబడిందో ఆ పనిని ఇతర ప్రయోజనాలనూ కూడ సాధిస్తుంది అనుకొన్నప్పుడు, దేశాన్ని కాలాన్ని పరిశీలించి, మౌలబలం; (తరతరాలుగా వస్తూన్న సైన్యం), జీతానికి పని చేసే సైన్యం, శ్రేణీబలం

శత్రుబలం, అటవీబలం- వీటిలో ఏదైన ఒక బలాన్ని ఇవ్వాలి. దేశంచేత కాలంచేత చాల దూరం ఉన్నప్పుడు అమిత్రబలాన్ని, అటవీబలాన్ని (మధ్యమునికి, ఉదాసీనునికి) ఇవ్వాలి.

3. "ఇతడు తన పని అయిపోయిన తరవాత కూడ నా సైన్యాన్ని తన వద్దనే ఉంచివేసికొంటాడు, లేదా దానిని శత్రురాజ్యంలోను అడవులలోను, అయుక్తమైన స్థానాలలోను, తగని ఋతువులలో నివసింపచేస్తాడు, లేదా ఏ పనీ చేయజాలని దానినిగా చేసి వేస్తాడు అని అనుకొన్నప్పుడు "నా సైన్యం మరొక పనిలో లగ్నమై ఉంది" అని వంక బెట్టి వానికి (మధ్యమునకు గాని, ఉదాసీనునికి గాని) తన సైన్యం ఇవ్వకూడదు, తప్పని సరిగా సైన్యసహాయం చేసి అనుగ్రహించవలసి ఉన్నప్పుడు వానికి ఆ సమయానికి సరిపోయి నంత సైన్యం మాత్రమే ఇవ్వాలి. పని పూర్తి అయేవరకు ఆ సైన్యం అక్కడనే ఉంటే టట్లు, యుద్ధం చేసే టట్లు, ఏ విధమైన ఆపదలకు లోను కాకుండా ఉండే టట్లు చూడాలి. వాని పది అయిపోయిన తరవాత ఏదో వంక పెట్టి తన సైన్యం తన దగ్గరికి తెప్పించుకోవాలి. లేదా వానికి దూష్యదండాన్ని (స్వామిభక్తి లేని సైన్యాన్ని) గాని, అటవీసైన్యాన్ని గాని ఇవ్వాలి. లేదా యాతవ్యునితో (ఎవనిమీదికి అతడు యుద్ధానికి వెళ్లాలో వానితో) సంధి చేసికొని వీనిని (మధ్యముణ్ణి లేదా ఉదాసీనుణ్ణి) మోసగించాలి.

శ్లో. సమే హి లాభే సంధిః స్యాద్విషమే విక్రమో మతః,
సమహీనవిశిష్టానామిత్యుక్తాః సంధివిక్రమాః.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే షాడ్గుణ్యే సప్తమాధికరణే అష్టమోఽధ్యాయః, యాతవ్యవృత్తిః అనుగ్రాహ్యామిత్రవిశేషాః ఆదితః షట్‌శతతమః.

వ్యా. సములకి సములకీ మధ్య హీనులకి హీనులకీ మధ్య బలవంతులకీ బలవంతులకీ మధ్య లాభం సమంగా ఉంటే సంధి చేసుకోవాలి. లాభంలో హెచ్చుతగ్గు లుంటే యుద్ధం చెయ్యాలి.

"బాలానందిని" అను కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో షాడ్గుణ్యం అనే సప్తమాధికరణంలో యాతవ్యవృత్తి, అనుగ్రాహ్యామిత్రవిశేషాలు అనే ఎనిమిదవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి నూటఆరవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ నవమోఽధ్యాయః

షోడశశతతమం ప్రకరణమ్ - మిత్రహిరణ్యభూమికర్మసంధయః

తత్ర మిత్రసంధిః, హిరణ్యసంధిశ్చ (మిత్రసంధి, హిరణ్యసంధి, భూమిసంధి, కర్మసంధి వాటిలో మిత్రసంధి -హిరణ్యసంధులు)

మూ. 1. సంహితప్రయాణే మిత్రహిరణ్య భూమిలాభానాముత్తరోత్తరో లాభః శ్రేయాన్. మిత్రహిరణ్యే హి భూమిలాభాద్భవతః, మిత్రం హిరణ్యలాభాత్. యో వా లాభః సిద్ధః శేషయోరన్యతరం సాధయతి.

2. "త్వం చాహం చ మిత్రం లభావహే" ఇత్యేవమాదిః సమసంధిః. "త్వం మిత్రమ్" ఇత్యేవమాదిర్విషమసంధిః. తయోర్విశేషలాభాదతిసంధిః.

3. సమసంధౌ తు యః సంపన్నం మిత్రం మిత్రకృచ్ఛ్రే వా మిత్రమ్ అవాప్నోతి సోఽతిసన్ధత్తే. ఆపద్ధి సౌహృదస్థైర్యముత్పాదయతి.

వ్యా. 1. ఒక రాజుతో సంధి చేసికొని అతనితో కలిసి మరొకనిపై దండెత్తి. వెళ్లినప్పుడు మిత్రలాభ-ధనలాభ-భూమిలాభాలలో ముందు దానికంటె తరవాతి లాభం శ్రేయస్కరం. భూమి లభిస్తే మిత్రులు ధనం వాటంతట అవే లభిస్తాయి. ధనం లభిస్తే మిత్రుడు లభిస్తాడు. లేదా సిద్ధించిన ఏ లాభం మిగిలిన రెండు లాభాలను సాధిస్తుందో అది శ్రేయస్కరం.

2. "ఈ యుద్ధంలో జయిస్తే నీకు నాకూ కూడ మిత్రుడు లభిస్తాడు, లేదా ధనం లభిస్తుంది లేదా భూమి లభిస్తుంది. అని చేసుకొన్న సంధి సమసంధి. "నీకు మిత్రుడు లభిస్తాడు, నాకు ధనం లభిస్తుంది", లేదా "నీకు ధనం నాకు భూమి" ఇత్యాదివిధంగా చేసుకొన్న సంధి విషమసంధి. ఈ సమసంధి-విషమసంధులలో లాభం అధికంగా దేనిలో ఉంటుందో అది 'అతిసంధి'.

3. సమసంధిలో ఎవడు సంపన్నుడైన (చెప్పబోవు మిత్రగుణాలు అన్నీ ఉన్న) మిత్రుణ్ణి పొందుతాడో, మిత్రసంపద ఉన్నవాని ఆపత్సమయంలో మంచి మిత్రుణ్ణి

పొందుతాడో, అతడు అతిసంధి చేసికొన్నవా డవుతాడు. ఆపద స్నేహానికి స్థైర్యం కలిగిస్తుంది కదా?

మూ. 1. మిత్రకృచ్ఛ్రేఽపి నిత్యమవశ్యమ్ అనిత్యం వశ్యం వేతి-నిత్యమవశ్యం శ్రేయః, తద్ధ్యనుపకుర్వదపి నాపకరోతి ఇత్యాచార్యాః.

2. నేతి కౌటల్యః. వశ్యమనిత్యం శ్రేయః; యావదుపకరోతి తావ న్మిత్రం భవతి. ఉపకారలక్షణం మిత్రమితి.

3. వశ్యయోరపి మహాభోగమ్ అల్పభోగం వా నిత్యమితి-మహాభోగమనిత్యం శ్రేయః; మహాభోగమనిత్యమ్ అల్పకాలేన మహదుప కుర్వత్ మహాన్తి వ్యయస్థానాని ప్రతికరోతి ఇత్యాచార్యాః.

4. నేతి కౌటల్యః. నిత్యమల్పభోగం శ్రేయః, మహాభోగమనిత్యమ్ ఉపకారభయాదపక్రామతి, ఉపకృత్య వా ప్రత్యాదాతుమీహతే. నిత్యమ్ అల్పభోగం సాతత్యాదల్పముపకుర్వత్ మహతా కాలేన మహదుపకరోతి.

వ్యా. 1 మిత్రసంపద ఉన్నవానికి ఆపద కలిగి నప్పుడు కూడ వశ్యుడు కాని (అధీనంలో ఉండని) నిత్యమిత్రుడు ఉండడం మంచిదా లేక వశ్యుడైన అనిత్యమిత్రుడు ఉండడం మంచిదా అన్నప్పుడు - వశ్యుడు కాని నిత్యమిత్రుడు ఉండడమే మంచిది; అతడు ఉపకారం చేయకపోయినా అపకారం చేయడు అని ఆచార్యుల మతం.

2. అది కాదు అంటాడు కౌటిల్యుడు. వశ్యు డైన అనిత్యమిత్రుడే శ్రేయ స్కరుడు. ఎంతవరకు ఉపకారం చేస్తాడో అంత కాలమే మిత్రుడుగా ఉంటాడు. ఉపకారం చేయడమే మిత్రుని లక్షణం కదా అని కౌటిల్యుని అభిప్రాయం.

3. వశ్యులైన మిత్రులలో కూడ ఎక్కువ ఉపకారం చేసే అనిత్యమిత్రుడు మంచివాడా అల్పసహాయం చేసే నిత్యమిత్రుడు మంచివాడా అన్నప్పుడు - ఎక్కువ ఉపకారం చేసే అనిత్యమిత్రుడే మంచివాడు, ఎందువల్ల ననగా - అధికోపకారకారియైన మిత్రుడు అల్పకాలంలోనే గొప్ప ఉపకారం చేసి చాలా పెద్ద ఖర్చులు అయే పరిస్థితులలో తగిన ప్రతిక్రియ చేస్తాడు అని పూర్వాచార్యుల అభిప్రాయం.

4. అది కాదు అంటాడు కౌటిల్యుడు. తక్కువ ఉపకారం చేసినా నిత్యమిత్రు

దుండడం మంచిది. ఎక్కువ ఉపకారం చేసిన అనిత్యమిత్రుడు ఇంకా వీనికి ఉపకారం చేస్తూనే ఉండాలి అనే భయంచేత దూరం అయిపోతాడు, లేదా తాను చేసిన ఉపకారానికి తగినంత ప్రత్యుపకారం పొందడానికి ప్రయత్నిస్తాడు. తక్కువ ఉపకారమే చేస్తూన్నా నిత్యమిత్రుడు నిరంతరమూ కొంచెం కొంచెం ఉపకారం చేస్తూండగా చాలా కాలం గడచినకొలదీ అతడు చేసిన ఉపకారం చాల అధికమే అవుతుంది అని ఆయన అభిప్రాయం.

మూ. 1. గురుసముత్థం మహన్మిత్రం లఘుసముత్థమ్ అల్పం వేతి - గురుసముత్థం మహన్మిత్రం ప్రతాపకరం భవతి; యదా చోత్తిష్ఠతే తదా కార్యం సాధయతి ఇత్యాచార్యాః.

2. నేతి కౌటల్యః - లఘుసముత్థం శ్రేయః, లఘుసముత్థమల్పం మిత్రం కార్యకాలం నాతిపాతయతి, దౌర్బల్యాచ్చ యథేష్టభోగ్యం భవతి, నేతరత్ ప్రకృష్టభౌమమ్.

3. విక్షిప్తసైన్యమవశ్యసైన్యం వేతి- విక్షిప్తం సైన్యం శక్యం ప్రతి సంహర్తుం, వశ్యత్వాత్ ఇత్యాచార్యాః.

4. నేతి కౌటల్యః. అవశ్యసైన్యం శ్రేయః. అవశ్యం హి శక్యం సామాదిభిర్వశ్యం కర్తుమ్, నేతరత్ కార్యవ్యాసక్తం ప్రతిసంహర్తుమ్.

వ్యా. 1. గురుసముత్థుడైన అనగా- దూరంలో ఉండడం మొదలైన కారణాలచేత ఎక్కువ ప్రయత్నం చేసి సన్నద్ధం చేయదగిన సైన్యం గల, బలవంతుడైన మిత్రునివల్ల ఎక్కువ ప్రయోజనం ఉంటుందా లేక లఘుసముత్థుడైన, అనగా- తేలికగా సన్నద్ధం చేయడానికి వీలైన సైన్యం గల అల్పమిత్రుడు ఉండడం మంచిదా అన్నప్పుడు "గురుసముత్థు డైన బలవంతుడైన మిత్రుడు ప్రతాపం వృద్ధి పొందిస్తాడు, సైన్యం సన్నద్ధం చేశాడా, కార్యం సాధించితీరుతాడు" అని ప్రాచీనాచార్యులు అభిప్రాయపడ్డారు.

2. అది సరికాదు అంటాడు కౌటిల్యుడు. "లఘుసముత్థుడైన అల్పమిత్రుడు అవసరం వచ్చినప్పుడు సమయాన్ని దాటనీయడు; దుర్బలుడవడంచేత అతనిని ఇష్టం వచ్చినట్లు వాడుకొనవచ్చును. దూరదేశంలో ఉన్న రెండవవాడు, అనగా గురుసముత్థుడైన మహామిత్రుడు, దూరదేశంలో ఉండడంవల్ల ఆ విధంగా ఉపకరించడు" అని ఈయన అభిప్రాయం.

3. కార్యాంతరంలో లగ్నమైన సైన్యం గల మిత్రుడు ఉండడం మంచిదా లేక సేన తన వశంలో లేని మిత్రుడు ఉండడం మంచిదా అన్నప్పుడు- కార్యాంతరంలో లగ్నమై ఉన్నా అది వశంలో ఉండడంచేత దానిని శీఘ్రంగా ఒక చోటికి చేర్చవచ్చు, (అందుచేత విక్షిప్తసైన్యుడైన మిత్రుడు ఉండడమే మంచిది) అని ఆచార్యుల అభిప్రాయం.

4. అది యుక్తం కాదు; వశ్యం కాని సైన్యం గల మిత్రు డుండడమే మంచిది. సైన్యం (తాత్కాలికంగా) వశంలో లేకపోయినా దానిని సామాద్యుపాయాలచేత వశం చేసికొనవచ్చు; ఇతరకార్యాలలో లగ్న మైన సైన్యాన్ని ఒక చోటికి చేర్చడం కష్టం అని కౌటిల్యుని అభిప్రాయం.

మూ. 1. పురుషభోగం హిరణ్యభోగం వా మిత్రమితి- పురుషభోగం మిత్రం శ్రేయః. పురుషభోగం మిత్రం ప్రతాపకరం భవతి. యదా చోత్తిష్ఠతే తదా కార్యం సాధయతి ఇత్యాచార్యాః.

2. నేతి కౌటల్యః. హిరణ్యభోగం మిత్రం శ్రేయః; నిత్యో హిరణ్యేన యోగః, కదాచిత్ దణ్డేన; దణ్డశ్చ హిరణ్యేన అన్యే చ కామాః ప్రాప్యన్తే ఇతి.

3. హిరణ్యభోగం భూమిభోగం వా మిత్రమితి- హిరణ్యభోగం గతిమత్త్వాత్ సర్వవ్యయప్రతీకారకరమ్ ఇత్యాచార్యాః.

4. నేతి కౌటల్యః. "మిత్రహిరణ్యే హి భూమిలాభాద్భవతః" ఇత్యుక్తం పురస్తాత్. తస్మాద్ భూమిభోగం మిత్రం శ్రేయ ఇతి.

వ్యా. 1. పురుషభోగుడైన, అనగా సైనికులను పంపడం ద్వారా ఉపకరించు, మిత్రుడు ఉండడం మంచిదా హిరణ్యభోగుడైన (ధనం ఇవ్వడం ద్వారా ఉపకరించు) మిత్రుడు ఉండడం మంచిదా అన్నప్పుడు- పురుషభోగమిత్రుడే శ్రేయస్కరుడు. పురుషభోగమిత్రు డుండడంవల్ల ప్రతాపం వృద్ధి చెందుతుంది. ఎప్పుడైనా తాను (విజిగీషువు) యుద్ధయాత్రకు బయలుదేరి నప్పుడు పురుషభోగమిత్రుడు కార్యం సాధిస్తాడు అని ఆచార్యు లన్నారు.

2. "అది యుక్తం కాదు. హిరణ్యభోగమిత్రుడే శ్రేయస్కరుడు. హిరణ్యం (ధనం) అనేది ఎల్లప్పుడూ తన కూడా ఉంటుంది. దండం(సైన్యం) ఎప్పుడో అవసరం వచ్చి నప్పుడు మాత్రమే తన దగ్గరికి వస్తుంది. హిరణ్యం ఉంటే దండమూ, ఇతర

కామాలూ కూడ సిద్ధిస్తాయి" అని కౌటిల్యు డంటాడు.

3. హిరణ్యభోగమిత్రు డుండడం మంచిదా భూమిభోగు డుండడం మంచిదా అన్నప్పుడు- హిరణ్యభోగు డుండడమే మంచిది. ధనం అనేది గమనం కలది అవడంచేత అనగా ఎక్కడికి కావలసి వస్తే అక్కడికి తీసుకొని వెళ్లడానికి వీలైనది అవడంచేత, సమస్తవ్యయాలకీ ప్రతిక్రియ చేస్తుంది, అనగా ఎప్పుడు ఏ ఖర్చు వచ్చినా ఉపకరిస్తుంది. అందుచేత హిరణ్యభోగమిత్రు డుండడమే మంచి దని ఆచార్యు లన్నారు.

4. "అది కాదు. 'భూమి లభిస్తే దానివల్ల మిత్రలాభం ధనలాభం కూడా కలుగుతాయి' అని వెనుక చెప్పబడింది కదా? అందువల్ల భూమిభోగమిత్రుడు, (భూమిని ఇచ్చే మిత్రుడు) ఉండడమే మంచిది" అని కౌటల్యుని అభిప్రాయం.

మూ. 1. తుల్యే పురుషభోగే విక్రమః, క్లేశసహత్వమ్, అనురాగః, సర్వబలలాభో వా మిత్రకులాద్విశేషః.

2. తుల్యే హిరణ్యభోగే ప్రార్థితార్థతా, ప్రాభూత్యమ్, అల్పప్రయాసతా, సాతత్యం చ విశేషః.

వ్యా. 1. పురుషభోగమిత్రులు చాలమంది ఉన్నప్పుడు, పరాక్రమం, లేదా క్లేశాన్ని సహించకలిగి ఉండడం, లేదా అనురాగం, లేదా అన్ని విధాలైన సైన్యాన్ని సమకూర్చడం అనేది ఉండడం ఇతర పురుషభోగమిత్రులకంటె విశేషం. అనగా కేవల పురుషభోగమిత్రునికంటె ఈ గుణాలు ఉన్నవాడు విశిష్టుడు అని అర్థం.

2. చాలమంది హిరణ్యభోగమిత్రు లున్నప్పుడు, వారిలో ప్రార్థించిన ప్రయోజనాన్ని సమకూర్చడం, ధనసమృద్ధి కలిగి ఉండడం,తక్కువ ప్రయాసతో కార్యాల్ని సాధించడం, అవిచ్ఛిన్నంగా మైత్రిని కొనసాగించడం అనేవి విశేషాలు. హిరణ్యభోగమిత్రునిలో ఇలాంటి గుణాలు కూడా ఉండడం ఒక వైశిష్ట్యం అని అర్థం.

మూ. తత్రైతద్ భవతి-

శ్లో. నిత్యం వశ్యం లఘూత్థానం పితృపైతామహం మహత్,
అద్వైధ్యం చేతి సంపన్నం మిత్రం షడ్గుణముచ్యతే.

వ్యా. మిత్రుని విషయంలో ఈ మాట చెప్పవలసి ఉంది- నిత్యుడు, వశ్యుడు,

లఘూత్థానుడు,పితృపైతామహుడు, గొప్పవాడు, అద్వైధ్యుడు అని ఆరు గుణాలున్న మిత్రునికి 'సంపన్నమిత్రుడు' అని పేరు.

శ్లో. ఋతే యదర్థప్రణయాత్ రక్ష్యతే యచ్చ రక్షతి,
పూర్వోపచితసంబన్ధం తన్మిత్రం నిత్యముచ్యతే.

వ్యా. ఏ మిత్రుడు ఏ ప్రయోజనాపేక్షా లేకుండా రక్షించబడతాడో, ఏ మిత్రుడు రక్షిస్తాడో, చాల కాలంనుంచీ వృద్ధిపొందిన సంబంధం గల అట్టి మిత్రుడు 'నిత్యమిత్రుడు'

శ్లో. సర్వచిత్రమహాభోగం త్రివిధం వశ్యముచ్యతే,
ఏకతో భోగ్యుభయతః సర్వతోభోగి చాపరమ్.

వ్యా. 'సర్వభోగమిత్రుడు' అనగా దండ-కోశ-భూములను ఇచ్చి ఉపకరించే మిత్రుడు. 'మహాభోగుడు' అనగా దండకోశా లిచ్చి అత్యధికంగా ఉపకరించేవాడు. 'చిత్రభోగుడు' అనగా రత్నాలు, శ్రేష్ఠవస్తువులు,సాధారణవస్తువులు,కుప్యం మొదలైన అనేక విధాలైన వస్తువులు ఇచ్చేవాడు అని వశ్యమిత్రుడు మూడు విధాలు. అట్లే "'ఏకతోభోగి' అనగా ఒక ప్రక్క నున్న శత్రువునుండి ప్రతిక్రియ చేసి సహాయం చేసేవాడు, 'ఉభయతోభోగి' అనగా రెండు ప్రక్కలనుండీ వచ్చే శత్రువులనుండి రక్షణ ఇచ్చేవాడు, 'సర్వతోభోగి' అనగా అన్నివిధాల ఆపదలనుండి, శత్రువులనుండి రక్షణ ఇచ్చేవాడు అని కూడ వశ్యమిత్రులలో మూడు భేదాలు. మొదటి మూడు విధాలైన వశ్యమిత్రులు ధనాదుల ద్వారా ఉపకరించేవారు. చివరి మూడు విధాలైన వశ్యమిత్రులు అపాయాలనుండి రక్షణ కల్పించేవారు.

శ్లో. అదాత్ర వా దాత్రపి వా జీవత్యరిషు హింసయా,
నిత్యం మిత్రమవశ్యం తద్ దుర్గాటవ్యపసారి చ.

వ్యా. నిత్యమిత్రుడు వశ్యుడుగా ఉండడు; వశ్యమిత్రుడు నిత్యుడుగా ఉండడు. వాళ్లలో మొదటివానిని గూర్చి చెపుతున్నాడు- ఏ మిత్రుడు తననుండి (విజిగీషువునుండి) సహాయం తీసుకొన్నా, తనకు సహాయం చేసినా తన శత్రువుల విషయంలో మాత్రం హింసాప్రవృత్తిని వహించి జీవిస్తాడో, అవసరం అయినప్పుడు దుర్గంలోనికి గాని, అడవులలోనికి గాని వెళ్లిపోతూ ఉంటాడో అతడు నిత్యుడైన అవశ్యమిత్రుడు, అనగా వశ్యుడు కాని నిత్యమిత్రుడు.

శ్లో. అన్యతో విగృహీతం యల్లఘువ్యసనమేవ వా,
సంధత్తే చోపకారాయ తన్మిత్రం వశ్యమధ్రువమ్.

వ్యా. ఏ మిత్రుడు మరొకనితో విరోధం పెట్టుకొని ఉంటాడో, ఎవని వ్యసనాలు అత్యల్పంగా ఉంటాయో, ఏదో ఒక ఉపకారం కోరి తనతో (విజిగీషువుతో) సంధి చేసికొంటాడో అతడు వశ్యుడైన అనిత్యమిత్రుడు.

శ్లో. ఏకార్థానర్థసంబన్ధముపకార్యవికారి చ,
మిత్రభావి భవత్యేతన్మిత్రమద్వైధ్యమాపది.

వ్యా. పైన చెప్పిన ఆరు మిత్రగుణాలలో లఘూత్థానత్వ-పితృపైతామహత్వ-మహత్త్వము లనేవి స్పష్టార్థా లవడంచేత వాటిని వివరించకుండ ఈ శ్లోకంలో అద్వైధ్యమిత్రుని గూర్చి చెపుతున్నాడు. అతిశీఘ్రంగా సైన్యాన్ని సన్నద్ధం చేసుకొని సమయానికి రాగలిగిన మిత్రుడు లఘూత్థానమిత్రుడు, తండ్రితాతలనాటినుండి కొనసాగుతున్న మైత్రి కలవాడు పితృపైతామహమిత్రుడు. మంచి శౌర్యధైర్యాదులున్న సైన్యం కల మిత్రుడు 'మహామిత్రుడు'- అని వాటి అర్థం. 'ఏ మిత్రుడు సుఖదుఃఖాలలో సమానమైన సంబంధం కలవాడై ఉంటాడో, ఉపకారం చేస్తాడో, ఎన్నడూ వికారం చెందడో, ఆపత్సమయాలలో కూడ భేదం పొందడో అతడు అద్వైధ్యమిత్రుడు. సర్వదా మైత్రిని కొనసాగించడంచేత అతడు 'మిత్రభావి' అని కూడ చెప్పబడతాడు.

శ్లో. మిత్రభావాద్ ధ్రువం మిత్రం శత్రుసాధారణాచ్చలమ్,
న కస్య చిదుదాసీనం ద్వయోరుభయభావి తత్.

వ్యా. తన ఒక్కనితో (విజిగీషువుతో) మాత్రమే మైత్రి కొనసాగించువాడు "ధ్రువమిత్రుడు".తనకు శత్రువుకూ కూడ ఏ ఉపకారమూ చేయనివాడు 'ఉదాసీనమిత్రుడు'. ఇద్దరికీ ఉపకారం చేసేవాడు "ఉభయభావిమిత్రుడు".

శ్లో. విజిగీషోరమిత్రం యన్మిత్రమన్తర్ధితాం గతమ్,
ఉపకారేఽనివిష్టం వా శక్తం వానుపకారి తత్.

వ్యా. సరిహద్దులలోని రాజు అవడంచేత నిజానికి విజిగీషువునకు శత్రువైన రాజు ఇద్దరు బలవంతుల మధ్య అడ్డుగా నిలచి ఉండడంచేత విజిగీషువునకు

మిత్రుడౌతాడు. అయితే ఆతడు ఉపకారం చేయవలసిన బాధ్యత లేకపోవడంచేతగాని, ఉపకారం చేసే సామర్థ్యం లేకపోవడంచేత గాని విజిగీషువునకు ఉపకారం ఏమీ చేయడు. అతడు "అనుపకారిమిత్రుడు".

శ్లో. ప్రియం పరస్య వా రక్ష్యం పూజ్యసంబన్ధమేవ వా,
అనుగృహ్ణాతి యన్మిత్రం శత్రుసాధారణం హి తత్.

వ్యా. శత్రువుకు ప్రియుడైనా, వానిచేత రక్షింపదగినవాడైనా, ఆతనితో పూజించతగిన సంబంధం కలవాడైనా ఏ మిత్రుడు(రాజు) విజిగీషువును అనుగ్రహిస్తాడో (ఉపకారం చేస్తాడో) అతడు "శత్రుసాధారణమిత్రుడు".

శ్లో. ప్రకృష్టభౌమం సంతుష్టం బలవచ్చాలసం చ యత్,
ఉదాసీనం భవత్యేతద్ వ్యసనాదవమానితమ్.

వ్యా. విశాలమైన భూమి కలవాడు (కాంగ్లే) చాల దూరంలో ఉన్నవాడు (గ.శా.) ఉన్న దానితో సంతృప్తి చెందినవాడు, బలం కలవాడు, సోమరి, వ్యసనంచేత(కష్టాలచేత, కాంగ్లే. దుర్వ్యసనాలచేత, గ.శా.) అవమానించబడినవాడు "ఉదాసీనమిత్రుడు".

శ్లో. అరేర్నేతుశ్చ యద్వృద్ధిం దౌర్బల్యాదనువర్తతే,
ఉభయస్యాప్యవిద్విష్టం విద్యాదుభయభావి తత్.

వ్యా. ఏ మిత్రుడు దుర్బలు డవడంచేత విజిగీషువుయొక్క, శత్రువుయొక్క కూడ అభివృద్ధిని అభినందిస్తాడో (ఇద్దరినీ కూడ ఆశ్రయించి ఉంటాడో), ఇద్దరికీ కూడ ద్వేషపాత్రుడు కాడో అతడు "ఉభయభావిమిత్రుడు" అని గ్రహించవలెను,

శ్లో. కారణాకారణధ్వస్తం కారణాకారణాగతమ్,
యో మిత్రం సముపేక్షేత స మృత్యుముపగూహతి.

వ్యా. ఏ మిత్రుడు ఏదో చిన్న కారణంచేత గాని ఏ కారణమూ లేకుండగనే కాని దూరం అయిపోతాడో, లేదా ఏదో కారణం ఉండి గాని లేకుండా గాని తిరిగి వస్తాడో అలాంటివానిని మిత్రుణ్ణిగా స్వీకరించినవాడు మృత్యువును కౌగలించుకొన్నట్లే.

మూ. 1. క్షిప్రమల్పో లాభః చిరాదితి వా- క్షిప్రమల్పో లాభః కార్యదేశ కాలసంవాదకః శ్రేయాన్ ఇత్యాచార్యాః.

2. నేతి కౌటల్యః. చిరాదవినిపాతీ బీజసధర్మా మహాన్ లాభః శ్రేయాన్; విపర్యయే పూర్వః.

వ్యా. అతిశీఘ్రకాలంలో లభించే స్వల్పమైన లాభం మంచిదా లేక చాలకాలం తరవాత లభించే గొప్ప లాభం మంచిదా అన్నప్పుడు- ఈ దేశంలో ఇంత కాలానికి ఇంత కార్యం సిద్ధిస్తుంది అని ముందుగానే ఊహించుకొనడానికి వీలైన పక్షంలో శీఘ్రంగా లభించే అల్పలాభమే మంచిదని ఆచార్య లన్నారు.

2. "అది కాదు- ఒక బీజం చాలకాలానికి వృక్షం అయి ఫలాలు ఇచ్చి నట్లు ఏ విఘాతాలూ లేకుండా చాల కాలం తరవాతనైనా లభించే పెద్ద లాభం మంచిది. ఇందుకు విరుద్ధంగా ఉంటుంది, అనగా విఘ్నాలు కలుగుతాయి, అనుకొన్నప్పుడు మాత్రం ఆచార్యుల మతమే యుక్తం" అని కౌటల్యుని అభిప్రాయం.

శ్లో. ఏవం దృష్ట్వా ధ్రువే లాభే లాభాంశే చ గుణోదయమ్,
స్వార్థసిద్ధిపరో యాయాత్ సంహితః సామవాయికైః.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే షాడ్గుణ్యే సప్తమాధికరణే నవమోఽధ్యాయః
మిత్రహిరణ్యభూమికర్మసంధౌ మిత్రసంధిః, హిరణ్యసంధిః, ఆదితః సప్తశతతమః.

వ్యా. ఈ విధంగా మిత్రలాభ-హిరణ్యలాభాలు కలుగుతాయి లేదా ఆ లాభాలలో కొంత అంశం తప్పక లభిస్తుంది అనుకొన్నప్పుడు, ఆ లాభాలలోని లేదా లాభాంశాలలోని గుణాలను జాగర్తగా చూచుకొని, ప్రధానంగా స్వార్థాన్ని సాధించుకొనడంలో దృష్టి ఉంచుకొని సామవాయికులతో సంధులు చేసికొని యుద్ధయాత్రకు వెళ్లాలి.

"బాలానందిని" అను కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో షాడ్గుణ్యం అనే సప్తమాధికరణంలో మిత్రహిరణ్యభూమికర్మసంధులలో మిత్రసంధి, హిరణ్యసంధి అను నవమాధ్యాయం, ప్రారంభంనుండి నూటఆరవ అధ్యాయం, సమాప్తం.

అథ దశమో౽ధ్యాయః

షోడశశతతమం ప్రకరణమ్ - మిత్రహిరణ్యభూమికర్మసంధయః. తత్ర భూమిసంధిః

మూ. 1. "త్వం చాహం చ భూమిం లభావహే" ఇతి భూమిసంధిః.

2. తయోర్యః ప్రత్యుపస్థితార్థః సంపన్నాం భూమిమవాప్నోతి సో౽తిసంధత్తే.

3. తుల్యే సంపన్నలాభే యో బలవన్తమ్ ఆక్రమ్య భూమిమ్ అవాప్నోతి సః అతిసంధత్తే. భూమిలాభం, శత్రుకర్శనం, ప్రతాపం చ హి ప్రాప్నోతి. దుర్బలాత్ భూమిలాభే సత్యం సౌకర్యం భవతి; దుర్బల ఏవ చ భూమిలాభః, తత్సామన్తశ్చ మిత్రమమిత్రభావం గచ్ఛతి.

4. తుల్యే బలీయస్త్వే యః స్థిరం శత్రుముత్పాట్య భూమిమవాప్నోతి సో౽తిసంధత్తే.దుర్గావాప్తిర్హి స్వభూమిరక్షణమమిత్రాటవీప్రతిషేధం చ కరోతి.

వ్యా. 1. "నువ్వూ నేనూ కూడ భూమిని పొందుదాం (పంచుకుందాం)" అని చేసుకొన్న సంధి భూమిసంధి.

2. అలా సంధి చేసుకొన్నవాళ్లల్లో మంచి ప్రయోజనాలు (సేతునిర్మాణాదులు) అతిసమీపంలో ఉండి మంచి భూమిని పొందగలిగినవాడు ఎక్కువలాభం పొందిన వాడవుతాడు.

3. సంపన్నమైన (ఉత్తమమైన) భూమి ఇద్దరికీ సమంగా లభించి నప్పుడు బలవంతుణ్ణి ఆక్రమించి ఎవడు సంపన్నమైన భూమిని పొంది ఉంటాడో అతడు అధికలాభం పొందినవా డవుతాడు. ఎందువల్ల ననగా అతడు భూమిని పొందాడు; బలవంతుడైన శత్రువును దుర్బలుణ్ణిగా చేశాడు; ప్రతాపం కూడా విస్తరింపచేశాడు. దుర్బలునినుండి భూమిని సంపాదించడంలో సౌకర్యం ఉన్న దనే మాట నిజమే అయినా ఆ లభించిన భూలాభం కూడా దుర్బలమైనదే; శత్రువుకు అవతలి సరిహద్దులలో

ఉండడంచేత తనకు సహజమిత్రు డైన ఆ దుర్బలుని శత్రువు (ఇప్పుడు తన సరిహద్దుకు రావడంచేత) తనకు శత్రు వైపోతాడు.

4. జయించబడిన శత్రువు అధికబలవంతుడై ఉండడం తుల్యమే అయినా స్థిరుడైన (దుర్గాదు లుండడంచేత గట్టిగా నిలతొక్కుకొని ఉన్న) శత్రువును పెకిలించివేసి భూమిని పొందినవాడు అధికలాభం పొందినవా డవుతాడు. ఎందువల్ల ననగా దుర్గాన్ని పొందడంవల్ల తన భూమిని రక్షించుకొనకలుగుతాడు; అమిత్రులను, ఆటవికులను అడ్డుకొనకలుగుతాడు.

మూ. 1. చలామిత్రాత్ భూమిలాభే శక్యసామన్తతో విశేషః. దుర్బల సామన్తా హి క్షిప్రాప్యాయనయోగక్షేమా భవన్తి. విపరీతా బలవత్సామన్తా కోశదణ్డావచ్ఛేదనీ చ భూమిర్భవతి.

2. సంపన్నా నిత్యామిత్రా మన్దగుణా వా భూమిః అనిత్యామిత్రేతి - సంపన్నా నిత్యామిత్రా శ్రేయసీ భూమిః. సంపన్నా హి కోశదణ్డౌ సంపాదయతి. తౌ చ అమిత్రప్రతిఘాతకౌ ఇత్యాచార్యాః.

3. నేతి కౌటల్యః- నిత్యామిత్రాలాభే భూయాన్ శత్రులాభో భవతి. నిత్యశ్చ శత్రుః ఉపకృతే చాపకృతే చ శత్రురేవ భవతి. అనిత్యస్తు శత్రుః ఉపకారాత్ అనపకారాద్వా శామ్యతి. యస్యా హి భూమేః బహుదుర్గాః చోరగణైః మ్లేచ్ఛాటవీభిర్వా నిత్యావిరహితాః ప్రత్యన్తాః సా నిత్యామిత్రా; విపర్యయే త్వనిత్యామిత్రేతి.

వ్యా. 1. చలామిత్రునినుండి, అనగా దుర్గాదులు లేని అస్థిరుడైన అమిత్రుని నుండి, ఇద్దరికి సమంగానే భూమి లభించి నప్పుడు, సామంతుడు లొంగేవాడై దుర్బలుడుగా ఉండడం విశేషం. అనగా ఇద్దరూ భూమిని సమంగానే చలామిత్రునినుండి గ్రహించినా ఎవని భూమి సరిహద్దులలో ఉండే సామంతుడు దుర్బలుడో అతనికి బలవంతుడైన సామంతుడు గలవానికంటె వైశిష్ట్యం ఉంటుంది. దుర్బలుడైన సామంతుడు గల భూమిలో శీఘ్రంగా యోగక్షేమాలను పరిపూర్ణంగా సంపాదించవచ్చును (పొందని దానిని పొందడం యోగం; సంపాదించిన దానిని రక్షించుకొనడం క్షేమం). అందుకు విపరీతంగా బలవంతుడైన సామంతు డున్న భూమివల్ల కోశానికీ, దండానికీ నష్టం వాటిల్లుతుంది.

2. నిత్యులైన శత్రువులున్న సంపన్నమైన భూమి మంచిదా, అనిత్యులైన అమిత్రులు గల, అల్పగుణా లున్న భూమి మంచిదా అన్నప్పుడు - "నిత్యామిత్రులున్న సంపన్నమైన భూమియే మంచిది; భూమి సంపన్న మైనప్పుడు కోశదండాలను సంపాదించవచ్చు, ఆ కోశదండాలు అమిత్రులను నశింపచేయడానికి ఉపకరిస్తాయి" అని ఆచార్యు లన్నారు.

3. అది యుక్తం కాదంటాడు కౌటల్యుడు. నిత్యామిత్రులున్న భూమి లభిస్తే శత్రువుకే అధికమైన లాభం కలుగుతుంది లేదా చాలమంది శత్రువులు ఏర్పడతారు. నిత్యుడైన శత్రువు--వానికి ఉపకారం చేసినా అపకారం చేసినా కూడ శత్రువు గానే ఉంటాడు. అనిత్యశత్రు వైతే ఉపకారం చేయడంవల్ల గాని, అపకారం చేయకపోవడం వల్ల గాని శాంతిస్తాడు. ఏ భూమి సరిహద్దులలో చాలా దుర్గాలు ఉంటాయో, ఏ భూమిలో దొంగలు, మ్లేచ్ఛులు, ఆటవికులు ఎల్లప్పుడూ నివసిస్తారో ఆ భూమి "నిత్యామిత్రభూమి", ఇందుకు విపరీతమైనది "అనిత్యామిత్రభూమి".

మూ. 1. అల్పా ప్రత్యాసన్నా మహతీ వ్యవహితా వా భూమిరితి- అల్పా ప్రత్యాసన్నా శ్రేయసీ. సుఖా హి ప్రాప్తుం, పాలయితుమ్, అభిసారయితుం చ భవతి. విపరీతా వ్యవహితా.

2. వ్యవహితావ్యవహితయోరపి దణ్డధారణా ఆత్మధారణా వా భూమి రితి- ఆత్మధారణా శ్రేయసీ, సా హి స్వసముత్థాభ్యాం కోశదణ్డాభ్యాం ధార్యతే. విపరీతా దణ్డధారణా దణ్డస్థానమితి.

వ్యా. 1. దగ్గరగా ఉన్న అల్పమైన భూమి మంచిదా దూరంగా ఉన్న అధికమైన భూమి మంచిదా అన్నప్పుడు- దగ్గరగా ఉండే అల్పభూమియే మంచిది, అక్కడికి వెళ్లడానికి, దానిని రక్షించడానికి, అవసరం వస్తే అక్కడినుండి జనుల్ని తొలగించడానికీ కష్టం ఉండదు, దూరమైన భూమి అయితే ఇందుకు విరుద్ధంగా ఉంటుంది.

2. వ్యవహితావ్యవహితభూములలో కూడ సైన్యం తీసికొనివెళ్లి పరిపాలించదగినది మంచిదా, ఆత్మధారణ అయిన, అనగా ఆ భూమినుంచే తీసిన ధనదండాదులచేత పాలించదగినది మంచిదా అన్నప్పుడు- ఆత్మధారణమైన భూమియే మంచిది; ఎందువల్ల ననగా ఆ భూమినుండే సంపాదించిన కోశంచేత దండంచేత అది

నిలబెట్టబడుతుంది. దండధారణయైన భూమి ఇందుకు విపరీత మైనది; అది సైన్యాన్ని నిలపడానికి మాత్రమే (సైన్యస్థావరంగా మాత్రమే) ఉపయోగిస్తుంది.

మూ. 1. బాలిశాత్ ప్రాజ్ఞాద్వా భూమిలాభ ఇతి. బాలిశాద్ భూమిలాభః శ్రేయాన్. సుప్రాప్యానుపాల్యా హి భవతి అప్రత్యాదేయా చ. విపరీతా ప్రాజ్ఞాత్ అనురక్తా ఇతి.

2. పీడనీయోచ్ఛేదనీయయోః ఉచ్ఛేదనీయాద్ భూమిలాభః శ్రేయాన్. ఉచ్ఛేదనీయో హ్యనపాశ్రయః, దుర్బలాపాశ్రయో వా అభియుక్తః కోశదణ్డావాదాయ అపసర్తుకామః ప్రకృతిభిః త్యజ్యతే. న పీడనీయో దుర్గమిత్రప్రతిస్తబ్ధ ఇతి.

3. దుర్గప్రతిస్తబ్ధయోరపి స్థలనదీదుర్గీయాభ్యాం స్థలదుర్గీయాద్ భూమిలాభః శ్రేయాన్. స్థలీయం హి సురోధావమర్దావస్కన్దమ్ అనిఃస్రావితశత్రు చ. నదీదుర్గం తు ద్విగుణక్లేశకరముదకం చ పాతవ్యం వృత్తికరం చామిత్రస్య.

వ్యా. మూర్ఖుడైన రాజునుంచి భూమి తీసికొనడం మంచిదా బుద్ధిమంతుని వద్దనుంచి తీసికొనడం మంచిదా అన్నప్పుడు మూర్ఖునినుంచి తీసికొనడమే మంచిది. ఎందువల్ల ననగా దానిని అనాయాసంగా చేరవచ్చు, సుఖంగా పాలించవచ్చు; దానిని తిరిగి ఇవ్వవలసిన పని ఉండదు, ప్రాజ్ఞునినుండి తీసికొన్న భూమి ఇందుకు విపరీతంగా ఉంటుంది; ఎందువల్ల ననగా అక్కడి ప్రజలు ఆ రాజు మీద అనురాగంతో ఉంటారు.

2. పీడించదగిన శత్రువునుండి భూమిలాభం మంచిదా పూర్తిగా పెకిలించి వేయవలసిన (ఉచ్ఛేద్యుడైన) శత్రువునుండి భూమిలాభం మంచిదా అన్నప్పుడు ఉచ్ఛేదనీయునినుండి భూమిలాభమే మంచిది. దుర్గమిత్రాద్యాశ్రయం లేని లేదా దుర్బలమైన ఆశ్రయం గల ఉచ్ఛేదనీయుడు ఎదిరింపబడినప్పుడు కోశాన్నీ దండాన్నీ తీసికొని పారిపోవడానికి ప్రయత్నిస్తాడు, అప్పుడు వానిని ప్రకృతులు విడిచివేస్తారు, పీడనీయుడు ఆ విధంగా ఉండక దుర్గంచేత,మిత్రుల చేత రక్షించబడతాడు.

3. దుర్గంలో సురక్షితులుగా ఉన్నవాళ్లలో కూడ స్థలదుర్గంలో ఉన్నవానినుంచి భూమిలాభం మంచిదా నదీదుర్గంలో ఉన్నవానినుంచి మంచిదా అన్నప్పుడు స్థలదుర్గంలో ఉన్నవానినుండి భూమిలాభం శ్రేయస్కరం. ఎందువల్ల ననగా- స్థలదుర్గాన్ని

అనాయాసంగా ముట్టడించవచ్చు, మర్దించవచ్చు, ఆక్రమించవచ్చు, శత్రువు కూడ దాని నుండి తప్పించుకొని పారిపోజాలడు, నదీదుర్గమైతే (విజిగీషువుకు) రెట్టింపు క్లేశాన్ని కలిగిస్తుంది. నదిలోని నీరు త్రాగడానికి యోగ్యమై శత్రువుకు ధనధాన్యాదిసంపదలను పెంచడం ద్వారా వృత్తిని కల్పిస్తుంది. అందువల్ల శత్రువు బలవంతుడై ఉంటాడు అని భావం.

మూ. 1. నదీపర్వతదుర్గీయాభ్యాం నదీదుర్గీయాద్ భూమిలాభః శ్రేయాన్. నదీదుర్గం హి హస్తిస్తమ్భసంక్రమసేతుబన్ధనౌభిః సాధ్యమ్, అనిత్య గామ్భీర్యమ్, అవస్రావ్యుదకం చ; పార్వతం తు స్వారక్షం, దురుపరోధి, కృచ్ఛ్రారోహణమ్. భగ్నే చైకస్మిన్ న సర్వవధః, శిలావృక్షప్రమోక్షశ్చ మహాప కారిణామ్.

2. నిమ్నస్థలయోధిభ్యః నిమ్నయోధిభ్యః భూలాభః శ్రేయాన్; నిమ్న యోధినో హ్యుపరుద్ధదేశకాలాః; స్థలయోధినస్తు సర్వదేశకాలయోధినః.

3. ఖనకాకాశయోధిభ్యః ఖనకేభ్యః భూమిలాభః శ్రేయాన్. ఖనకా హి ఖాతేన శస్త్రేణ చోభయథా యుధ్యన్తే, శస్త్రేణైవాకాశయోధినః.

వ్యా. 1. నదీదుర్గ-పర్వతదుర్గాలలో ఉన్నవాళ్లనుంచి భూమిని పొందవలసినప్పుడు నదీదుర్గంలో ఉన్నవానినుంచి భూమిలాభమే మంచిది. నదీదుర్గాన్ని ఏనుగుల సహాయంచేత, స్తంభాలమీద నిర్మించిన వంతెనలు, ఆనకట్టలు, నావలు-వీటి సహాయం చేతా వశం చేసుకోవచ్చును. నది లోతు ఎల్లప్పుడూ ఒకే విధంగా ఉండదు. నీళ్లు క్రిందికి ప్రవహించిపోతూ ఉంటాయి, పార్వతదుర్గమైతే శిలాబంధాదులచేత బాగా రక్షింపబడి ఉంటుంది. దానిని ముట్టడించడం కష్టం. పైకి ఎక్కడం కష్టం. ఒక భాగానికి నష్టం కలిగించినా అందరినీ చంపడం శక్యం కాదు. ఎక్కువ అపకారం చేసేవాళ్లమీదికి పర్వతదుర్గంలో ఉన్నవాళ్లు రాళ్లూ, చెట్లూ విసురుతారు కూడ.

2. నిమ్నయోధులు (నావలమీద ఎక్కి నీళ్లలోనుంచి యుద్ధం చేసేవాళ్లు), స్థలయోధులు (చదునైన నేలమీద యుద్ధం చేసేవాళ్లు)- వీళ్లలో నిమ్నయోధులనుండి భూమిలాభం శ్రేయస్కరం. ఎందువల్ల ననగా- నిమ్నయోధులు కొన్ని ప్రదేశాలలోను కొన్ని కాలాలలోను మాత్రమే యుద్ధం చేయగలరు. స్థలయోధులైతే అన్ని ప్రదేశాలలోను, అన్ని కాలాలలోనూ కూడ యుద్ధం చేయగలరు.

3. ఖనకయోధులు (భూమిలో సురంగాలు తవ్వుకొని వాటిలో ఉండి యుద్ధం చేసే వాళ్లు) ఆకాశయోధులు (బైట యుద్ధం చేసేవాళ్లు)- వీళ్లలో ఖనకులనుంచి భూమిలాభం శ్రేయస్కరం. ఎందువల్ల ననగా ఖనకులకు యుద్ధం చేయడానికి గోతులు, శస్త్రాలు-రెండు కావాలి. ఆకాశయోధులైతే శస్త్రా లుంటే చాలు, యుద్ధం చేస్తారు.

శ్లో. ఏవంవిధేభ్యః పృథివీం లభమానోఽర్థశాస్త్రవిత్,
సంహితేభ్యః పరేభ్యశ్చ విశేషమధిగచ్ఛతి.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే షాడ్గుణ్యే సప్తమాధికరణే దశమోఽధ్యాయః,
మిత్రహిరణ్యభూమికర్మసంధౌ భూమిసంధిః, ఆదితోఽష్టశతతమః.

వ్యా. రాజనీతిశాస్త్రంలో నైపుణ్యం గల రాజు పైన చెప్పిన వేరు వేరు విధాలు గల రాజులనుండి భూమిని సంపాదిస్తూ సంధి చేసుకొన్న రాజులకంటె, శత్రువులకంటె కూడ వైశిష్ట్యం పొందుతాడు.

"బాలానందిని" అను కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో షాడ్గుణ్యం అనే సప్తమాధికరణంలో మిత్ర హిరణ్యభూమికర్మసంధులలో భూమిసంధి అను దశమాధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి నూట ఎనిమిదవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ ఏకాదశోఽధ్యాయః

షోడశశతతమం ప్రకరణమ్ - మిత్రహిరణ్యభూమికర్మసంధయః

తత్ర అనవసితసంధిః

మూ. 1. "త్వం చాహం చ శూన్యం నివేశయావహే" ఇత్యనవసితసంధిః.

2. తయోర్యః ప్రత్యుపస్థితార్థః యథోక్తగుణాం భూమిం నివేశయతి సోఽతిసంధత్తే.

3. తత్రాపి స్థలమ్ ఔదకం వేతి- మహతః స్థలాదల్పమౌదకం శ్రేయః, సాతత్యాదవస్థితత్వాచ్చ ఫలానామ్.

4. స్థలయోరపి ప్రభూతపూర్వాపరసస్యమ్, అల్పవర్షపాకమ్, అసక్తారమ్భం శ్రేయః. ఔదకయోరపి ధాన్యవాపమ్ అధాన్యవాపాచ్ఛ్రేయః, తయోరల్పబహుత్వే ధాన్యకాన్తాదల్పాన్మహదధాన్యకాన్తం శ్రేయః. మహత్యవకాశే హి స్థాల్యాశ్చ అనూప్యాశ్చ ఔషధయః భవన్తి. దుర్గాదీని చ కర్మాణి ప్రాభూత్యేన క్రియన్తే. కృత్రిమా హి భూమిగుణాః.

వ్యా. 1. ''నువ్వూ నేనూ కలిసి జనశూన్యంగా ఉన్న భూమిమీద గ్రామజనపదాదులు నెలకొల్పుదాం'' అని చేసుకొన్న సంధి అనవసితసంధి.

2. అలా సంధి చేసికొన్నవాళ్లలో ఎవడు అవసరం వచ్చినప్పుడు (కాంగ్లే) దగ్గరనే అన్ని సామగ్రులు ఉన్నవాడై (గ.శా.) వెనుక జనపదనివేశంలో చెప్పిన గుణాలన్నీ ఉన్న భూమిమీద జనపదాదులను నెలకొల్పుతాడో అతడు అధికలాభవంతుడు.

3. జనపదనివేశానికి ఉపయోగించే భూమిలో కూడ మెట్టభూమి (వర్షాధారభూమి) మంచిదా ఔదకమైన (సమృద్ధిగా ఉదకం ఉన్న) భూమి మంచిదా అన్నప్పుడు విశాలమైన స్థలంకంటె అల్పప్రమాణం గల ఔదకమే మంచిది. ఎందువల్ల ననగా- ఔదకభూమిలో పంటలు నిరంతరాయంగా, నిశ్చితంగా ఉంటాయి.

4. మెట్టభూములలో కూడ తొలి పంట మలి పంట (శరద్గ్రీష్మాలలో) సమృద్ధంగా ఉండేది, వర్షం తక్కువ ఉన్నా ఫలించేది, కృష్యాదులకు రాళ్లు, ఎగుడు దిగుళ్లు వంటి అడ్డు లేవీ లేనిది అయిన స్థలం మంచిది.

5. ఔదకభూములలో కూడ ధాన్యం పండనిదానికంటె ధాన్యం పండేది మంచిది. ఈ భూములలోనే అధికమైన భూమి మంచిదా అల్పమైన భూమి మంచిదా అన్నప్పుడు ధాన్యం పండించడానికి వీలైన అల్పభూమికంటె, ధాన్యం పండించడానికి ఎక్కువగా వీలులేని అధికప్రమాణమైన భూమియే మంచిది. ఎందువల్ల ననగా భూమి విశాలంగా ఉంటే మెట్టలమీద పెరిగే చెట్లు, మొక్కలు, నీళ్లల్లో పెరిగేవీ కూడ ఉంటాయి. అలాంటి విశాలప్రదేశంలో దుర్గాదినిర్మాణం కూడ అత్యధికం చేయవచ్చు. మానవుని ప్రయత్నాన్ని పట్టి కదా భూమి గుణవంతం అవుతుంది?

మూ. 1. ఖనిధాన్యభోగయోః ఖనిభోగః కోశకరః. ధాన్యభోగః కోశకోష్ఠాగారకరః. ధాన్యమూలా హి దుర్గాదీనాం కర్మణామారమ్భాః, మహావిషయవిక్రయో వా ఖనిభోగః శ్రేయాన్.

2. "ద్రవ్యహస్తివనభోగయోః ద్రవ్యవనభోగః సర్వకర్మణాం యోనిః ప్రభూతనిధానక్షమశ్చ. విపరీతో హస్తివనభోగః" ఇత్యాచార్యాః.

3. నేతి కౌటల్యః. శక్యం ద్రవ్యవనమనేకమనేకస్యాం భూమౌ వాపయితుం, న హస్తివనమ్: హస్తిప్రధానో హి పరానీకవధః ఇతి.

వ్యా. 1. ఖనిభోగధాన్యభోగాలలో, అనగా- గనులవల్లా, ధాన్యంవల్లా కలిగే లాభాలలో, ఖనిభోగంవల్ల కోశం మాత్రమే వృద్ధి పొందుతుంది. ధాన్యంవల్ల కోశమూ, కోష్ఠాగారమూ (గోడౌన్) కూడ వృద్ధి చెందుతాయి. దుర్గాదికర్మలను చేపట్టా లంటే ధాన్యమే మూలం (ప్రధానకారణం) కదా? అయితే ఖనిజాలు ఎక్కువ ఉండి అవి ఎక్కువగా అమ్ముడు పోతూన్నప్పుడు ఖనిభోగమే మంచిది.

2. "ద్రవ్యవన (ఆ యా వస్తువులు లభించే వనాలు) హస్తివన (ఏనుగులు లభించే వనాలు) భోగాలలో ద్రవ్యవనభోగమే మంచిది. అది సమస్తకర్మలకు మూల కారణం. అత్యధికంగా నిధులను ఏర్పరచుకొనవచ్చును. హస్తివనభోగం ఇందుకు విపరీతం" అని పూర్వాచార్యు లన్నారు.

3. ఇది యుక్తం కాదంటాడు కౌటల్యుడు- అనేకభూములలో అనేకవిధాలైన ద్రవ్యవనాలను పెంచవచ్చును. హస్తివనాన్ని అలా పెంచడం కుదరదు. శత్రుసైన్యాన్ని సంహరించాలంటే ఏనుగులు చాల అవసర మైనవి కదా?

మూ. 1. వారిస్థలపథభోగయోః అనిత్యో వారిపథభోగః, నిత్యః స్థలపథభోగః ఇతి.

2. భిన్నమనుష్యా శ్రేణీమనుష్యా వా భూమిరితి-భిన్నమనుష్యా శ్రేయసీ. భిన్నమనుష్యా భోగ్యా భవతి, అనుపజాప్యా చాన్యేషామ్, అనాపత్సహా తు. విపరీతా శ్రేణీమనుష్యా, కోపే మహాదోషా.

3. తస్యాం చాతుర్వర్ణ్యాభినివేశే సర్వభోగసహత్వాదవరవర్ణప్రాయా శ్రేయసీ. బాహుల్యాత్ ధ్రువత్వాచ్చ కృష్యాః కర్షణవతీ. కృష్యాశ్చాన్యేషాం చారమ్భాణాం ప్రయోజకత్వాత్ గోరక్షకవతీ. పణ్యనిచయర్ణానుగ్రహాత్ ఆఢ్యవణిగ్వతీ.

వ్యా. 1. జలమార్గభోగ- స్థలమార్గభోగాలలో-జలమార్గభోగం అనిత్యం (ఎల్లప్పుడు ఉండేది కాదు). స్థలమార్గభోగం నిత్యం.

2. భిన్నమనుష్య అయిన (ఒకరితో ఒకరు కలవని మనుష్యు లున్న) భూమి మంచిదా, శ్రేణీమనుష్యులు (కొన్ని గణాలు గుంపులు) గా కలిసి ఉండే మనుష్యులు ఉన్న భూమి మంచిదా అన్నప్పుడు- భిన్నమనుష్యభూమియే మంచిది. భిన్నమనుష్యభూమిని శ్రమపడకుండా పాలిస్తూ అనుభవించవచ్చు. దానిలో శత్రువులు కలతలు సృష్టించజాలరు. కాని అలాంటి భూమి ఆపదలు ఏవైనా వస్తే తట్టుకొనజాలదు. శ్రేణీమనుష్యభూమి ఇందుకు విపరీతం, కోపం (తిరుగుబాటు) వస్తే మహాదోషహేతువు, ఆ తిరుగుబాటును అణచడం కష్టం అని అర్థం.

3. ఆ భూమిలో నాలుగు వర్ణాలవాళ్లనీ నివేశింపచేసినప్పుడు ఎక్కువగా క్రింది వర్ణాలవాళ్లు ఉన్న భూమి మంచిది; అలాంటి ప్రదేశంలో అన్ని విధాలైన భోగాలు సమకూర్చుకొనవచ్చును. కర్షకులు అధికసంఖ్యలో ఉంటే కృషి (వ్యవసాయం) నిశ్చితంగా అధికంగా జరుగుతుంది. పశుపాలకు లుంటే వ్యవసాయం ఇతరమైన పనులూ కూడ నిరాఘాటంగా జరుగుతాయి. ధనికులైన వర్తకులు అధికంగా ఉంటే పణ్యవస్తువులు అధికంగా లభిస్తాయి; కావలసిన వాళ్లకి ఋణాలు దొరుకుతాయి.

మూ. 1. భూమిగుణానామపాశ్రయః శ్రేయాన్.

2. దుర్గాపాశ్రయా పురుషాపాశ్రయా వా భూమిరితి - పురుషాపాశ్రయా శ్రేయసీ. పురుషవద్ధి రాజ్యమ్. అపురుషా గౌః వన్ధ్యేవ కిం దుహీత?

3. మహాక్షయవ్యయనివేశాం తు భూమిమవాప్తుకామః పూర్వమేవ క్రేతారం పణేత. దుర్బలమ్ అరాజబీజినం, నిరుత్సాహమ్, అన్యాయవృత్తిం, వ్యసనినం, దైవప్రమాణం, యత్కించనకారిణం వా.

4. మహాక్షయవ్యయనివేశాయాం హి భూమౌ దుర్బలో, రాజబీజీ, నివిష్టః సగన్ధాభిః ప్రకృతిభిః సహ క్షయవ్యయే నావసీదతి.

5. బలవాన్ అరాజబీజీ క్షయవ్యయభయాత్ అసగన్ధాభిః ప్రకృతిభిః త్యజ్యతే.

వ్యా. 1. భూమికి ఉన్న సద్గుణాలలో ఆశ్రయంగా ఉండడం అనేది గొప్ప గుణం.

2. దుర్గాపాశ్రయభూమి (దుర్గం ద్వారా ఆశ్రయం ఇచ్చే భూమి) మంచిదా పురుషాపాశ్రయ మైనది మంచిదా అన్నప్పుడు- పురుషాపాశ్రయ (పురుషుల ద్వారా ఆశ్రయం, రక్షణ ఇచ్చేది) మంచిది. పురుషు లుంటేనే కదా రాజ్యం అవుతుంది? పురుషులు లేని భూమి గొడ్డుదైన ఆవు వలె, పిదికితే ఏమి ఇస్తుంది?

3. నివేశింపచేయడంలో (గ్రామాదులను నెలకొల్పడంలో) ఎక్కువ నష్టంతోను వ్యయంతోను కూడిన భూమిని పొంద దలచినవాడు, ముందుగానే-దుర్బలుడు లేదా రాజవంశానికి చెందనివాడు, ఉత్సాహరహితుడు, తనదంటూ ఒక పక్షం లేనివాడు లేదా అన్యాయంగా ప్రవర్తించేవాడు లేదా దుర్వ్యసనా లున్నవాడు, లేదా దైవంమీదనే ఆధారపడినవాడు, లేదా తోచి నట్లు చేసేవాడు అయిన క్రేతతో (కొనేవానితో) బేరం చేసి ఉంచుకోవాలి.

4. రాజబీజానికి పుట్టినవాడే అయినా దుర్బలుడు నివేశానికి పెద్దక్షయవ్యయాలతో కూడిన భూమిలో ఆ క్షయవ్యయాలచేత తనతో సమానులైన ప్రకృతులతో కూడ నశిస్తాడు.

5. రాజవంశానికి చెందని బలవంతుణ్ణి ప్రకృతులు క్షయవ్యయాలకి భయపడి విడిచిపెట్టివేస్తారు.

మూ. 1. నిరుత్సాహస్తు దణ్డవానపి దణ్డస్యాప్రణేతా సదణ్డః క్షయవ్యయేనావభజ్యతే.

2. కోశవానప్యపక్షః క్షయవ్యయానుగ్రహహీనత్వాన్న కుతశ్చిత్ ప్రాప్నోతి.

3. అన్యాయవృత్తిః నివిష్టమపి ఉత్థాపయేత్; స కథమనిష్టం నివేశయేత్?

4. తేన వ్యసనీ వ్యాఖ్యాతః.

5. దైవప్రమాణః మానుషహీనః నిరారమ్భః విపన్నకర్మారమ్భో వా అవసీదతి.

6. యత్కించనకారీ న కిఞ్చిదాసాదయతి. స చైషాం పాపిష్ఠతమో భవతి.

7. 'యత్కిఞ్చిదారభమాణో హి విజిగీషోః కదాచిచ్ఛిద్రమాసాదయేత్' ఇత్యాచార్యాః.

వ్యా. 1. దండం (సైన్యం) ఉన్నవాడైనా ఉత్సాహరహితుడు దండాన్ని సరియైన పద్ధతిలో వినియోగించకపోవడంవల్ల క్షయవ్యయాలచేత ఆ దండంతో సహా విఫలప్రయత్ను డౌతాడు.

2. పక్షం (మిత్రులు) లేనివాడు కోశం ఉన్నా కూడ క్షయవ్యయాలు కలిగి నప్పుడు వాటిని సరితీసికొనే శక్తి లేకపోవడంచేత ఏ విధంగానూ కూడ ఎవరినుండీ కూడ కార్యసిద్ధి పొందజాలడు.

3. అన్యాయంగా ప్రవర్తించేవాడు అంతకు పూర్వమే నివిష్టమైన (నెలకొల్పబడిన) గ్రామనగరాదికాన్ని కూడ లేవగొట్టేస్తాడు. అలాంటివాడు నివిష్టం కానిదానిని ఎలా నివేశింప చేయగలడు?

4. వీనిచేత వ్యసనవంతుడు కూడ వ్యాఖ్యానింపబడి నట్లే. అనగా వ్యసనవంతుడు కూడ అన్యాయవృత్తి వంటి వాడే.

5. దైవంమీదనే ఆధారపడినవాడు మనుష్యులు లేక, ఏ పనీ చేయక, లేదా ప్రారంభించిన పను లన్నీ చెడిపోయి నశిస్తాడు.

6. అనాలోచితంగా ఇష్టం వచ్చి నట్లు ఏదో ఒక పని చేసేవాడు ఏమీ సాధించజాలడు. ఇతడు వీళ్లందరిలోకీ ఎక్కువ పాపిష్ఠుడు. ఎందుకూ పనికిరానివాడు.

7. "యత్కించనకారి ఒకప్పుడు విజిగీషువులో ఉన్న ఛిద్రాన్ని (లోపాన్ని) గుర్తించి బైటపెట్టే అవకాశం కూడ ఉంది" అని ఆచార్యు లన్నారు.

మూ. 1. "యథా ఛిద్రం తథా వినాశమప్యాసాదయేత్" ఇతి కౌటల్యః.

2. తేషామలాభే యథా పార్ష్ణిగ్రాహోపకగ్రహే వక్ష్యామస్తథా భూమిమవస్థాపయేత్. ఇత్యభిహితసంధిః.

3. గుణవతీమాదేయాం వా భూమిం బలవతా క్రయేణ యాచితః సంధిమవస్థాప్య దద్యాత్. ఇత్యనిభృతసంధిః.

4. సమేన వా యాచితః కారణమవేక్ష్య దద్యాత్- "ప్రత్యాదేయా మే భూమిః వశ్యా వా, అనయా ప్రతిబద్ధః పరో మే వశ్యో భవిష్యతి, భూమివిక్రయాద్వా మిత్రహిరణ్యలాభః కార్యసామర్థ్యకరః మే భవిష్యతి" ఇతి.

5. తేన హీనః క్రేతా వ్యాఖ్యాతః.

వ్యా. 1. విజిగీషువుయొక్క ఛిద్రాన్ని కనిపెట్టి నట్లు అతడు తానే నశించిపోవచ్చును కూడ అని అంటాడు కౌటల్యుడు.

2. పైన చెప్పిన దుర్బలాదు లెవరూ దొరకనప్పుడు పార్ష్ణిగ్రాహోపగ్రహంలో చెప్ప నున్న విధంగా భూమిని నివేశింపచెయ్యాలి. ఇది అభిహితసంధి-అనగా గట్టిగా ఏర్పరచుకొన్న సంధి.

3. బలవంతుడైన రాజు మంచి గుణా లున్న, తిరిగి తీసికొనడానికి వీలైన ఏదైన ఒక భూమి తన కమ్మ మని కోరినప్పుడు "అవసరం వచ్చినప్పుడు నాకు సహాయం చెయ్యాలి" అని అతనితో సంధి చేసుకొని ఇవ్వాలి. ఇది అనిభృతసంధి అనగా రహస్యంగా కాని సంధి. (దుర్బలుని విషయంలో ప్రబలుడు సంధిని అతిక్రమించే అవకాశం ఎక్కువ ఉండడంచేత ఇది అవిశ్వస్తసంధి అని గ.శా.).

4. సమబలుడైన రాజు ఇలాంటి భూమిని తనకు అమ్మవలసిందిగా కోరినప్పుడు "ఈ భూమిని కావలసి నప్పుడు నేను వెనుకకు తీసికొనవచ్చును; లేదా నా అధీనంలో ఉంటుంది; లేదా దీనితో కట్టబడి శత్రువు నా చెప్పుచేతలలో ఉంటాడు; లేదా ఈ భూమిని అమ్మగా కలిగిన మిత్రలాభం, ధనలాభం కూడ నా పనులను నిర్వహించే సామర్థ్యాన్ని పెంచేదిగా ఉంటుంది" అని కారణాలు జాగర్తగా పరిశీలించుకొని వానికి ఇవ్వాలి.

5. దీనిని పట్టి తనకంటె తక్కువవాడు కొనడానికి వచ్చినప్పుడు ఎలా ప్రవర్తించాలో ఊహించుకొనాలి.

శ్లో. ఏవం మిత్రం హిరణ్యం చ సజనామజనాం చ గామ్,
లభమానోఽతిసంధత్తే శాస్త్రవిత్ సామవాయికాన్.

ఇతి కౌటిలీయార్థశాస్త్రే షాడ్గుణ్యే సప్తమాధికరణే ఏకాదశోఽధ్యాయః
మిత్రహిరణ్యభూమికర్మసంధౌ అనవసితసంధిః, ఆదితః నవశతతమః.

వ్యా. ఈ విధంగా నిత్యత్వ వశ్యత్వాదిగుణాలున్న మిత్రుణ్ణీ, ధనమునూ, జనులున్న భూమినీ, జనులు లేని భూమినీ పొంద గలిగిన అర్థశాస్త్రవేత్త సామవాయికులైన ఇతర రాజులకంటె ఆధిక్యంతో ఉంటాడు.

"బాలానందిని" అను కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో షాడ్గుణ్యం అనే సప్తమాధికరణంలో, మిత్రహిరణ్యభూమిసంధులలో అనవసితసంధి అనే పదకొండవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి నూటతొమ్మిదవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ ద్వాదశోధ్యాయః

షోడశశతతమం ప్రకరణమ్ - మిత్రహిరణ్యభూమికర్మసంధిః, తత్ర కర్మసంధిః

మూ. 1. "త్వం చాహం చ దుర్గం కారయావహే" ఇతి కర్మసంధిః.

2. తయోర్యో దైవకృతమ్, అవిషహ్యామ్, అల్పవ్యయారమ్భం దుర్గం కారయతి సోఽతిసంధత్తే.

3. తత్రాపి స్థలనదీపర్వతదుర్గాణాముత్తరోత్తరం శ్రేయః.

4. సేతుబన్ధయోరప్యాహార్యోదకాత్ సహోదకః శ్రేయాన్. సహోదకయోరపి ప్రభూతవాపస్థానః శ్రేయాన్.

5. ద్రవ్యవనయోరపి యో మహత్ సారవద్ద్రవ్యాటవీకం విషయాన్తే నదీమాతృకం ద్రవ్యవనం ఛేదయతి సోఽతిసంధత్తే. నదీమాతృకం హి స్వాజీవమ్ అపాశ్రయశ్చాపది భవతి.

వ్యా. 1. "నువ్వూ నేనూ కూడ దుర్గనిర్మాణం చేయిద్దాం" అని చేసుకొన్న సంధి కర్మసంధి.

2. అలా సంధి చేసుకొన్నవాళ్లలో ఎవడు -దైవంచేత నిర్మించబడినది అనగా సహజంగా పర్వతాదులు ఉన్నదీ, శత్రువులచేత ఎదిరింప శక్యం కానిది, అల్పమైన వ్యయంతో నిర్మించడానికి శక్యమూ అయిన దుర్గాన్ని నిర్మిస్తాడో అతడు అధికలాభం పొందినవా డవుతాడు.

3. ఆ దుర్గాలలో కూడ - స్థలదుర్గ-నదీదుర్గ-పర్వతదుర్గాలలో ఉత్తరోత్తరం (వెనుకటి దానికంటె తరవాతిది) మంచిది.

4. ఆహార్యోదకసేతుబంధం (వర్షకాలంలో ప్రయత్నపూర్వకంగా నీరు నిలవచేయవలసిన సేతుబంధం), సహోదకసేతుబంధం (సహజంగా ఉన్న నీరు నిలవచేసే సేతుబంధం)- వీటిలో సహోదకం మంచిది. రెండు సహోదకసేతుబంధాలలో కూడ పంట పండించ దగిన విశాలభూభాగం (ఆయకట్టు) ఉన్నది శ్రేష్ఠ మైనది.

5. రెండు ద్రవ్యవనాలలో- ఎవడు శ్రేష్ఠమైన ద్రవ్యాలున్న అడవి కలది, తన

దేశం సరిహద్దులలో నదీమాతృకమూ (నదీజలసహాయంచేత పంటలు పండేది) అయిన ద్రవ్యవనాన్ని తన ఉపయోగంకోసం ఛేదింపచేస్తాడో అతడు అధికలాభం పొందినవా డవుతాడు. ఎందువల్ల ననగా నదీమాతృకం మీద ఆధారపడి సుఖంగా జీవించవచ్చును. ఆపత్కాలంలో దానిని ఆశ్రయంగా కూడ చేసికొనవచ్చు.

మూ. 1. హస్తివనయోరపి యో బహుశూరమృగం దుర్బలప్రతివేశమ్, అనన్తావక్లేశివిషయాన్తే హస్తివనం బధ్నాతి సోఽతిసంధత్తే.

2. తత్రాపి "బహుకుణ్ఠాల్పశూరయోః అల్పశూరం శ్రేయః. శూరేషు హి యుద్ధమ్. అల్పాః శూరాః బహూన్ అశూరాన్ భఞ్జన్తి. తే భగ్నాః స్వసైన్యావఘాతినో భవన్తి" ఇత్యాచార్యాః.

3. నేతి కౌటల్యః. కుణ్ఠా బహవః శ్రేయాంసః. స్కన్ధవినియోగాదనేకం కర్మ కుర్వాణాః స్వేషామపాశ్రయా యుద్ధే; పరేషాం దుర్ధర్షా విభీషణాశ్చ. బహుషు హి కుణ్ఠేషు వినయకర్మణా శక్యం శౌర్యమాధాతుమ్, న త్వేవాల్పేషు శూరేషు బహుత్వమితి.

4. ఖన్యోరపి యః ప్రభూతసారామ్ అదుర్గమార్గామ్, అల్పవ్యయారమ్భాం ఖనిం ఖానయతి సోఽతిసంధత్తే.

వ్యా. 1. రెండు హస్తివనాలలో, ఎవడు శౌర్యం గల అధికసంఖ్యాకమైన ఏనుగులు గలదీ, ఇరుగుపొరుగున దుర్బలులు ఉన్నదీ, శత్రువుకు అత్యధికమైన క్లేశం కలిగించేదీ అయిన హస్తివనాన్ని తన దేశపు సరిహద్దులో నెలకొల్పుతాడో అతడు అధికలాభం పొందినవా డవుతాడు.

2. అందులో కూడ- "మందగొడిగా ఉండే చాలా ఏనుగులు ఉన్నదీ, శౌర్యం గల అల్పసంఖ్యాక మైన ఏనుగులు గలదీ అయిన హస్తివనాలలో అల్పశూరమైనది మంచిది. యుద్ధం-శౌర్యం గల ఏనుగుల మీదనే ఆధారపడి ఉంటుంది కదా? శౌర్యం గల అల్పసంఖ్యాకాలైన ఏనుగులు శౌర్యం లేని అధికసంఖ్యాకా లైన ఏనుగులను ఓడిస్తాయి. అలా ఓడించబడిన ఏనుగులు తమ సైన్యాన్నే తొక్కి నశింపచేస్తాయి" అని పూర్వాచార్యు లన్నారు.

3. అది యుక్తం కాదు అంటాడు కౌటల్యుడు. మందగొడిగా ఉన్నా చాలా ఏనుగులు ఉండడం మంచిది. వాటిని సైన్యంలో వినియోగించుకుంటే ఎన్నో విధాలైన పనులు చేస్తూ యుద్ధంలో తమవాళ్లకి ఆశ్రయంగా (సంరక్షణ ఇచ్చేవిగా) ఉంటాయి.

శత్రువులకు ఎదిరింప శక్యం కానివిగా, భయంకరమైనవిగా ఉంటాయి. మందగొడిగా ఉన్న అధికసంఖ్యాలైన ఏనుగులకు కూడా వినయకర్మ (ట్రైనింగ్) చేత శౌర్యం కలిగే టట్లు చేయవచ్చు. అయితే అల్పసంఖ్యలో ఉన్న శౌర్యం గల ఏనుగుల సంఖ్యను పెంచజాలం కదా?

4. గనులలో కూడ అత్యధికమైన సారం గలదీ, వెళ్లడానికి కష్టం కాని మార్గం గలదీ, తక్కువ వ్యయంతో పని చేయడానికి వీలున్నదీ అయిన గనిని తవ్వించేవాడు అధికలాభం పొందుతాడు.

మూ. 1. తత్రాపి మహాసారమ్ అల్పమ్, అల్పసారం వా ప్రభూతమ్ ఇతి- "మహాసారమల్పం శ్రేయః. వజ్రమణిముక్తాప్రవాలహేమరూప్యధాతుర్హి ప్రభూతమల్పసారమ్ అత్యర్ఘేణ గ్రసతే" ఇత్యాచార్యాః.

2. నేతి కౌటల్యః. చిరాదల్పో మహాసారస్య క్రేతా విద్యతే. ప్రభూతః సాతత్యా దల్పసారస్య.

3. ఏతేన వణిక్పథో వ్యాఖ్యాతః.

4. తత్రాపి "వారిస్థలపథయోః వారిపథః శ్రేయాన్. అల్పవ్యయ వ్యాయామః ప్రభూతపణ్యోదయశ్చ" ఇత్యాచార్యాః.

5. నేతి కౌటల్యః; సంరుద్ధగతిరసార్వకాలికః ప్రకృష్టభయయోనిః నిష్ప్రతికారశ్చ వారిపథః. విపరీతః స్థలపథః.

వ్యా. 1. ఆ గనులలో కూడ గొప్ప సారం గల చిన్న గని మంచిదా, అల్పసారం గల పెద్ద గని మంచిదా అన్నప్పుడు- "చిన్నదైనా మహాసారమైన గని మంచిది. వజ్రాలు, మణులు, ముత్యాలు, పగడాలు, బంగారం, వెండి మొదలైన ధాతువు లున్న గని అల్పసారమైన పెద్ద గనిని, మూల్యాధిక్యంచేత మ్రింగివేస్తుంది కదా?" అని ప్రాచీనాచార్యు లన్నారు.

2. "అది యుక్తం కాదు; చాలా ఖరీదైన వస్తువును కొనే వాళ్లు చాలా తక్కువగా ఉంటారు. అలాంటివాళ్లు ఏనాడో కాని దొరకరు, అల్పసారం నిరంతరంగా లభిస్తుంది. గాన కొనే వాళ్లు చాలమంది ఉంటారు" అంటాడు కౌటల్యుడు.

3. దీనిచేత వర్తకపు మార్గం కూడ వాఖ్యానించబడింది. అనగా గనులలోని వస్తువుల క్రయవిక్రయాలకోసం వర్తకపు మార్గాలను కూడ తదనుగుణంగా ఏర్పరచాలి.

4. అందులో కూడ "జలమార్గ-స్థలమార్గాలలో జలమార్గమే మంచిది. దీనికి ఖర్చు, శ్రమ కూడ తక్కువగా ఉంటాయి; పణ్యాలు అత్యధికంగా సరఫరా చేయ వచ్చు" అని ప్రాచీనాచార్యు లన్నారు.

5. "అది యుక్తం కాదు. జలమార్గానికి చాలా అడ్డంకులు ఉంటాయి. అన్ని కాలాలలోను ఇది ఉపయోగించదు.ఇది అనేకవిధాలైన భయాలకి కారణం. వీటికి సరియైన ప్రతిక్రియలు కూడ ఉండవు. స్థలమార్గం దీనికి విపరీతమైనది" అని కౌటల్యుడు అంటాడు.

మూ. 1. వారిపథే తు కూలసంయానపథయోః కూలపథః పణ్యపట్టణ బాహుల్యాత్ శ్రేయాన్, నదీపథో వా సాతత్యాత్ విషహ్యాబాధత్వాచ్చ.

2. స్థలపథేఽపి హైమవతః దక్షిణాపథాత్ శ్రేయాన్; హస్త్యశ్వగన్ధదన్తాజినరూప్యసువర్ణపణ్యాః సారవత్తరాః ఇత్యాచార్యాః.

3. నేతి కౌటల్యః. కమ్బలాజినాశ్వపణ్యవర్జాః శఙ్ఖవజ్రమణిముక్తాసువర్ణపణ్యాశ్చ ప్రభూతతరా దక్షిణాపథే.

4. దక్షిణాపథేఽపి బహుఖనిః సారపణ్యః ప్రసిద్ధగతిః అల్పవ్యాయామో వా వణిక్పథః శ్రేయాన్. ప్రభూతవిషయో వా ఫల్గుపణ్యః.

5. తేన పూర్వః పశ్చిమశ్చ వణిక్పథో వ్యాఖ్యాతః.

వ్యా. 1. జలమార్గంలో కూడ కూలపథ (తీరాన్ని అనుసరించి వెళ్లే మార్గం) - సంయానపథాల (సముద్రమధ్యమార్గం)లో పణ్యాలు (అమ్మే వస్తువులు) పట్టణాలు (ఓడలరేవులు) అధికంగా తగులుతూండడంచేత కూలపథమే మంచిది. లేదా నదీమార్గమైనా మంచిదే. ఎందువల్ల ననగా దానిని నిరంతరం ఉపయోగించవచ్చును. ఆ మార్గంలో ఉండే ఆబాధలు (కష్టాలు) సహించడానికి శక్యమైనవిగా ఉంటాయి.

2. స్థలపథంలో కూడ- "దక్షిణదేశంలోని మార్గంకంటె ఉత్తరదేశంలోని మార్గం మంచిది. ఎందువల్ల ననగా ఈ ప్రాంతంలో చాల సారం గల ఏనుగులు, గుఱ్ఱాలు, సుగంధద్రవ్యాలు, దంతాలు, చర్మలు, వెండి, బంగారమూ అనే పణ్యాల వర్తకం జరుగుతుంది". అని పూర్వాచార్యు లన్నారు.

3. అది సరి కాదంటాడు కౌటల్యుడు, ఎందువల్ల ననగా దక్షిణదేశంలో కంబళ్లు, చర్మలు, గుఱ్ఱాలు అనే పణ్యాలు మినహాయించి శంఖాలు, వజ్రాలు, మణులు, ముత్యాలు, బంగారం అనే పణ్యాలు అధికంగా ఉంటాయి.

4. దక్షిణాపథంలో (దక్షిణదేశంలో) కూడ అనేకమైన గనులు, శ్రేష్ఠమైన పణ్యవస్తువులూ ఉన్న, రాకపోకలలో అపాయాలు లేని, అల్పమైన పరిశ్రమ గల వణిక్పథం (వర్తకమార్గం) మంచిది లేదా అంతగా సారం లేని పణ్యాలు కలదైనా కొనేవాళ్లు అధికసంఖ్యలో ఉండే మార్గం మంచిది.

5. తూర్పుదేశాలలోని మార్గాల విషయంలోను, పశ్చిమదేశాల మార్గాలలోను లాభాలాభాలను ఈ విధంగానే చూచుకోవాలి.

మూ. 1. తత్రాపి చక్రపాదపథయోః చక్రపథః విపులారమ్భత్వాత్ శ్రేయాన్. దేశకాలసంభావనో వా ఖరోష్ట్రపథః.

2. ఆభ్యామంసపథో వ్యాఖ్యాతః.

3. శ్లో. పరకర్మోదయో నేతుః క్షయో వృద్ధిర్విపర్యయే,
తుల్యే కర్మపథే స్థానం జ్ఞేయం స్వం విజిగీషుణా.

వ్యా. 1. వణిక్పథంలో కూడ చక్రపథ(బండ్లదారి) పాదపథా (కాలిదారి)లలో విపులారంభం (ఎక్కువప్రమాణంలో సరుకు తీసికొని వెళ్లే వీలుండడం) చేత చక్రపథం మంచిది. వెళ్లవలసిన దేశం దూరంగా ఉండడం, కాలం-వీటిని పట్టి గాడిదల దారి, ఒంటెల దారి కూడ మంచిదే.

2. ఈ ఖరపథ-ఉష్ట్రపథాలచేత అంసపథం (మనుష్యులు సామాను బుజాలమీద పెట్టుకొని లేదా కావళ్లలో వేసికొని తీసికొని వెళ్లే మార్గం) వ్యాఖ్యానించబడింది. అనగా దేశకాలానుసారం అంసపథం కూడా ఏర్పరచుకొనవలె నని అర్థం.

3. శత్రువుయొక్క కర్మలలో అభివృద్ధి ఉన్నట్లయితే అది నాయకుని (విజిగీషువుయొక్క) నాశనమే. అందుకు విపరీతం అయితే అనగా పరుని కర్మలు అభివృద్ధిలో లేకపోతే అది తన (విజిగీషువుయొక్క) వృద్ధి. శత్రువుయొక్క కర్మమార్గమూ, తన కర్మమార్గమూ తుల్యంగా ఉంటే అది తనకు స్థిరత్వమే అని విజిగీషువు తెలుసుకోవాలి.

శ్లో. అల్పాగమాతివ్యయతా క్షయో వృద్ధిర్విపర్యయే,
సమాయవ్యయతా స్థానం కర్మసు జ్ఞేయమాత్మనః.

వ్యా. పనులు చేపట్టినప్పుడు రాబడి తక్కువగా ఉండి ఖర్చు ఎక్కువగా ఉన్నట్లయితే అది క్షయం. అందుకు విపరీతంగా రాబడి ఎక్కువై వ్యయం తక్కువగా

ఉంటే అది వృద్ధి. ఆయవ్యయాలు రెండూ సమంగా ఉండడం తనకు స్థానం అనగా నిలకడగా ఉండడం అని తెలుసుకోవాలి.

శ్లో. తస్మాదల్పవ్యయారమ్భం దుర్గాదిషు మహోదయమ్,
కర్మ లబ్ధ్వా విశిష్టః స్యాదిత్యుక్తాః కర్మసంధయః.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే షాడ్గుణ్యే సప్తమాధికరణే ద్వాదశోఽధ్యాయః,
మిత్రహిరణ్యభూమికర్మసంధౌ కర్మసంధిః, ఆదితో దశశతతమః.

వ్యా. అందువల్ల విజిగీషువు దుర్గసేత్వాదుల నిర్మాణంలో అల్పమైన వ్యయంతో కూడిన ప్రారంభం గల, గొప్ప సత్ఫలితం గల కర్మను పొంది (చేబట్టి) ఇతరరాజుల కంటె వైశిష్ట్యాన్ని సంపాదించాలి. ఈ విధంగా కర్మసంధులు చెప్పబడ్డాయి.

"బాలానందిని" అను కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో షాడ్గుణ్యం అనే సప్తమాధికరణంలో, మిత్రహిరణ్యభూమికర్మసంధులలో కర్మసంధి అను పన్నెండవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి నూటపదవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ త్రయోదశోఽధ్యాయః.

సప్తదశశతతమం ప్రకరణమ్ - పార్ష్ణిగ్రాహచిన్తా

మూ. 1. సంహత్యారివిజిగీష్వోః అమిత్రయోః పరాభియోగినోః పార్ష్ణిం గృహ్ణతోః యః శక్తిసంపన్నస్య పార్ష్ణిం గృహ్ణాతి సోఽతిసంధత్తే. శక్తిసంపన్నోహి అమిత్రముచ్ఛిద్య పార్ష్ణిగ్రాహముచ్ఛిన్ద్యాత్; న హీనశక్తిః అలబ్ధలాభః ఇతి.

2. శక్తిసామ్యే యో విపులారమ్భస్య పార్ష్ణిం గృహ్ణాతి సోఽతిసంధత్తే. విపులారమ్భో హ్యమిత్రముచ్ఛిద్య పార్ష్ణిగ్రాహముచ్ఛిన్ద్యాత్ నాల్పారమ్భః సక్తచక్ర ఇతి.

3. ఆరమ్భసామ్యే యః సర్వసందోహేన ప్రయాతస్య పార్ష్ణిం గృహ్ణాతి సోఽతిసంధత్తే. శూన్యమూలో హ్యస్య సుకరో భవతి, నైకదేశబల ప్రయాతః కృతపార్ష్ణిప్రతివిధాన ఇతి.

వ్యా. 1. (ఒక రాజు ఒక శత్రువుపై యుద్ధానికి వెళ్లినప్పుడు వెనుకనుండి వచ్చి వాని రాజ్యం ఆక్రమించే మరొక శత్రువు పార్ష్ణిగ్రాహుడు). తమ (ఇద్దరు పార్ష్ణిగ్రాహుల) శత్రువులైన-ఒక శత్రువు, విజిగీషువు వాళ్ల శత్రువులమీదికి దాడి చేయడానికి వెళ్లినప్పుడు, కలిసి వాళ్ల వెనుక భాగాన్ని ఆక్రమించే ఇద్దరు పార్ష్ణిగ్రాహులలో ఎవడు శక్తిసంపన్నుడైనవాని పృష్ఠభాగాన్ని ఆక్రమిస్తాడో అతడు అధికలాభం పొందుతాడు. ఎందువల్ల ననగా శక్తిసంపన్నుడు తన శత్రువును నశింపచేసిన తరవాత తిరిగి వచ్చి పార్ష్ణిగ్రాహుణ్ణి నశింపచేయవచ్చును. ఏ లాభమూ పొందజాలని హీనశక్తిమంతుడు అట్లు చేయజాలడు.

2. ఇద్దరి శక్తీ సమంగానే ఉన్నప్పుడు ఎవడు విపులారంభుని (సైన్యం, ఆహారం మొదలైనవి అన్నీ సమకూర్చుకొని యుద్ధానికి వెళ్లేవాని) వెనుకభాగాన్ని ఆక్రమిస్తాడో అతడు అధికలాభం పొందుతాడు. ఎందువల్ల ననగా విపులారంభుడు శత్రువును నిర్మూలించి తరవాత పార్ష్ణిగ్రాహుణ్ణి ఉన్మూలించవచ్చును. సక్తచక్రుడైన (మరో పనిలో లగ్నమైన ఉన్న సైన్యం గల) హీనశక్తిమంతుడు అలా చేయజాలడు.

3. ఇద్దరూ ఒకే విధమైన ఏర్పాట్లు చేసుకొని యుద్ధానికి వెళ్లి నప్పుడు ఏ పార్ష్ణిగ్రాహకుడు మొత్తం సైన్యాదు లన్నింటినీ తీసికొని వెళ్లినవాని వెనుక భాగాన్ని ఆక్రమిస్తాడో అతడు అధికలాభం పొందుతాడు. ఎందువల్ల ననగా మూలస్థానం శూన్యంగా ఉన్న అనగా, మూలస్థానంలో సరియైన రక్షణం ఏర్పరచుకొనకుండా యుద్ధానికి వెళ్లినవానిని వెనుకనుండి అనాయాసంగా పీడించవచ్చును గాని వెనక తగిన రక్షణలు కల్పించి కొంత సైన్యంతో యుద్ధయాత్రకు వెళ్లినవానిని వెనుకనుండి పీడించడం కష్టం.

మూ. 1. బలోపాదానసామ్యే యశ్చలామిత్రం ప్రయాతస్య పార్ష్ణిం గృహ్ణాతి సోఽతిసంధత్తే. చలామిత్రం ప్రయాతో హి సుఖేనావాప్తసిద్ధిః పార్ష్ణిగ్రాహముచ్ఛిన్ద్యాత్, న స్థితామిత్రం ప్రయాతః. అసౌ హి దుర్గప్రతిహతః పార్ష్ణిగ్రాహే చ ప్రతినివృత్తః స్థితేన అమిత్రేణ అవగృహ్యతే.

2. తేన పూర్వే వ్యాఖ్యాతాః.

వ్యా. 1. సైన్యాన్ని తీసికొనివెళ్లడం సమంగానే ఉన్నప్పుడు, అనగా ఇద్దరూ సైన్యాన్ని సమంగానే తీసికొని వెళ్లినప్పుడు, ఏ పార్ష్ణిగ్రాహుడు చలామిత్రుని మీదికి (కోటలో లేని శత్రువుమీదికి) యుద్ధానికి వెళ్లినవాని వెనుకభాగాన్ని ఆక్రమిస్తాడో అతడు అధికలాభం పొందుతాడు. ఎందువల్ల ననగా చలామిత్రునిమీదికి యుద్ధానికి వెళ్లినవాడు

అనాయాసంగా కార్యసిద్ధి పొంది పార్ష్ణిగ్రాహుణ్ణి ఉన్మూలించవచ్చును. (అలా అతడు తిరిగి వచ్చే లోగా వానిని వెనుకనుండి ఆక్రమించాలి అని భావం). అయితే స్థితామిత్రుని మీదికి (కోటలో ఉన్న శత్రువుమీదికి) యుద్ధానికి వెళ్లినవాడు అలా చేయజాలడు. ఎందువల్ల ననగా ఇతడు దుర్గంచేత ఎదురుదెబ్బ తిని, పార్ష్ణిగ్రాహుని మీదికి తిరిగి వచ్చినప్పుడు స్థితామిత్రుడు ఆతనిని నిగ్రహిస్తాడు.

2. దీనిచేత వెనుక చెప్పబడిన హీనశక్తిపార్ష్ణిగ్రాహి, అల్పారంభపార్ష్ణిగ్రాహి, ఏకదేశబలప్రయాతపార్ష్ణిగ్రాహి కూడ వ్యాఖ్యానింపబడినట్లే. అనగా వాళ్ల పార్ష్ణిగ్రహణం కూడ అనవసరం అని అర్థం. (పై రెండు పేరాల అర్థం అస్పష్టంగా ఉంది).

మూ. 1. శత్రుసామ్యే యః ధార్మికాభియోగినః పార్ష్ణిం గృహ్ణాతి సోఽతిసంధత్తే. ధార్మికాభియోగీ హి స్వేషాం చ ద్వేష్యో భవతి, అధార్మికాభి యోగీ సంప్రియః.

2. తేన మూలహరతాదాత్వికకదర్యాభియోగినాం పార్ష్ణిగ్రహణం వ్యాఖ్యాతమ్.

3. మిత్రాభియోగినోః పార్ష్ణిగ్రహణే త ఏవ హేతవః.

4. మిత్రమమిత్రం చాభియుఞ్జానయోః యః మిత్రాభియోగినః పార్ష్ణిం గృహ్ణాతి, సోఽతిసంధత్తే, మిత్రాభియోగీ హి సుఖేనావాప్తసిద్ధిః పార్ష్ణిగ్రాహముచ్ఛిన్ద్యాత్. సుకరో హి మిత్రేణ సంధిః నామిత్రేణేతి.

వ్యా. 1. ఇద్దరూ సమంగానే శత్రువు లైనప్పుడు ఎవడు ధార్మికుడైన శత్రువు మీదికి యుద్ధానికి వెళ్లినవానిని వెనుకనుండి పీడిస్తాడో అతడు అధికలాభం పొందుతాడు. ఎందువల్ల ననగా ధార్మికుని మీదికి యుద్ధానికి వెళ్లినవానిని తనవాళ్లు కూడా ద్వేషిస్తారు. అధార్మికునిమీదికి యుద్ధానికి వెళ్లినవాడు తనవాళ్లకు ప్రియుడౌతాడు.

2. ఈ చెప్పినదానిచేత మూలహరుని మీదికి (తాతతండ్రులనుంచి వచ్చిన ధనం దుర్వ్యయం చేసేవాని మీదికి), తాదాత్వికుని మీదికి (కేవలం వర్తమానం మీద మాత్రమే బ్రతికేవాని మీదికి) లోభిమీదికీ యుద్ధానికి వెళ్లినవాని వెనుకనుండి ఆక్రమించడం కూడ వివరించబడినట్లే, అనగా ఈ మూడు విధాల రాజులు తమ జనులకు ద్వేషపాత్రు లవడంచేత అలాంటి రాజులమీదికి యుద్ధానికి వెళ్లేవాని పార్ష్ణిగ్రహణం మంచిది కాదు అని అర్థం.

3. మిత్రులమీదికి వెళ్లేవానిని వెనుకనుండి ఆక్రమించడానికి కూడ పైన చెప్పినవే హేతువులు.

4. ఒకడు మిత్రుణ్ణి మరొకడు అమిత్రుణ్ణి యుద్ధంలో ఎదిరించే టప్పుడు ఎవడు మిత్రాభియోగిని వెనుకనుండి ఆక్రమిస్తాడో ఆ పార్ష్ణిగ్రాహుడు ఎక్కువ లాభం పొందుతాడు. ఎందువల్ల ననగా మిత్రుని పైకి యుద్ధానికి వెళ్లినవాడు అనాయాసంగా కార్యసిద్ధి పొంది పార్ష్ణిగ్రాహుణ్ణి నిర్మూలించవచ్చును. మిత్రునితో సంధి చేసుకొనడం సులభం కాని అమిత్రునితో సంధిచేసుకొనడం అంత సులభం కాదు కదా?

మూ. 1. మిత్రమ్ అమిత్రమ్ చ ఉద్ధరతోః యః అమిత్రోద్ధారిణః పార్ష్ణిం గృహ్ణాతి సోఽతిసంధత్తే. వృద్ధమిత్రో హ్యమిత్రోద్ధారీ పార్ష్ణిగ్రాహ ముచ్ఛిన్ద్యాత్, నేతరః స్వపక్షోపఘాతీ.

2. తయోరలబ్ధలాభాపగమనే యస్య అమిత్రః మహతో లాభాత్ వియుక్తః క్షయవ్యయాధికో వా స పార్ష్ణిగ్రాహోఽతి సంధత్తే, లబ్ధలాభాపగమనే యస్యామిత్రో లాభేన శక్త్యా హీనః స పార్ష్ణిగ్రాహోఽతిసంధత్తే. యస్య వా యాతవ్యః శత్రోర్విగ్రహాపహారసమర్థః స్యాత్.

3. పార్ష్ణిగ్రాహయోరపి యః శక్యారమ్భబలోపాదానాదధికః స్థితశత్రుః పార్శ్వస్థాయీ వా సోఽతిసంధత్తే. పార్శ్వస్థాయీ హి యాతవ్యాభిసారో మూల బాధకశ్చ భవతి. మూలబాధక ఏవ పశ్చాత్ స్థాయీ.

వ్యా. 1. ఒక రాజు తన మిత్రుణ్ణి నిర్మూలిస్తున్నప్పుడు మరొకడు శత్రువును నిర్మూలిస్తున్నప్పుడు వాళ్లిద్దరిలో శత్రువును నిర్మూలించేవాని వెనుకనుండి ఆక్రమణం చేసేవాడు అధికలాభం పొందుతాడు. ఎందువల్ల ననగా అమిత్రోద్ధారి మిత్రులు పెరగడంచేత పార్ష్ణిగ్రాహుణ్ణి ఉన్మూలించవచ్చును. అంతే కాని తన పక్షాన్నే నశింపచేసుకొంటూన్న మిత్రోద్ధారకుడు (మిత్రుణ్ణి ఉన్మూలించేవాడు) అలా చేయజాలడు.

2. మిత్రామిత్రవినాశకులు ఏ లాభమూ లేకుండా తిరిగి వచ్చినప్పుడు ఏ పార్ష్ణిగ్రాహుని అమిత్రుడు అత్యధికమైన లాభాన్ని కోల్పోయాడో, అధికంగా క్షయవ్యయాలకు లోనైనాడో, ఆ పార్ష్ణిగ్రాహుడు ఎక్కువలాభం పొందినవా డవుతాడు. ఏ పార్ష్ణిగ్రాహుని. అమిత్రుడు తనకు దొరికిన లాభం పోయి లాభమూ శక్తీ కూడ లేకుండా ఉంటాడో ఆ పార్ష్ణిగ్రాహుడు అధికలాభం పొందుతాడు. ఏ పార్ష్ణిగ్రాహకుని

యాతవ్యుడు (శత్రువు) శత్రువునకు (విజిగీషువునకు) విరోధం ద్వారా అపకారం చేయడానికి సమర్థుడో ఆ పార్ష్ణిగ్రాహుడు కూడ అధికలాభం పొందుతాడు.

3. ఇతరగుణా లన్నీ సమంగా ఉన్న ఇద్దరుపార్ష్ణిగ్రాహులలో ఎవడు వెంటనే పనిలో దుమకడానికి సమర్థమైన సైన్యం ఉండడంచేత అధికుడో, లేదా స్థితశత్రువో (కోటలో భద్రంగా ఉన్న శత్రువో), లేదా యాతవ్యుని ప్రక్కనే ఉంటాడో ఆ పార్ష్ణిగ్రాహుడు అధికలాభం పొందుతాడు. పార్శ్వస్థాయి (ప్రక్కనే ఉన్న పార్ష్ణిగ్రాహుడు) యాతవ్యునికి సహాయం చేయకలుగుతాడు. శత్రువుయొక్క మూలబలాన్ని కూడా బాధించ కలుగుతాడు. వెనక ఉన్నవాడు మూలబలాన్ని మాత్రమే బాధించకలుగుతాడు.

శ్లో. పార్ష్ణిగ్రాహాస్త్రయో జ్ఞేయాః శత్రోశ్చేష్టానిరోధకాః,
సామన్తాః పృష్ఠతో వర్గప్రతివేశౌ చ పార్శ్వయోః.
అరేర్నేతుశ్చ మధ్యస్థో దుర్బలోఽన్తర్ధిరుచ్యతే,
ప్రతిఘాతో బలవతో దుర్గాటవ్యపసారవాన్.

వ్యా. సరిహద్దులలో ఉన్నవాళ్లు, వెనక ఉన్నవాళ్లు, రెండు ప్రక్కల ఉన్నవాళ్లు అని మూడు విధాలైన పార్ష్ణిగ్రాహులుంటారు. వాళ్లు శత్రువుయొక్క పనులకు అడ్డు తగులుతూ ఉంటారు.

శత్రువుకు నాయకునికి (విజగీషువుకు) మధ్యలో ఉన్న దుర్బలుడైన రాజుకు అంతర్ధి అని పేరు. అతనికి పారిపోవడానికి దుర్గం, అడవి ఉన్నట్లయితే అతడు బలవంతునకు అడ్డు తగులుతూ ఉంటాడు.

మూ. మధ్యమం త్వరివిజిగీష్వోర్లిప్సమానయోః మధ్యమస్య పార్ష్ణిం గృహ్ణతోః లబ్ధలాభాపగమనే యో మధ్యమం మిత్రాత్ వియోజయతి, అమిత్రం చ మిత్రమాప్నోతి సోఽతిసంధత్తే. సంధేయశ్చ శత్రుః ఉపకుర్వాణః; న మిత్రం మిత్రభావాదుత్క్రాన్తమ్.

2. తేనోదాసీనలిప్సా వ్యాఖ్యాతా.

3. "పార్ష్ణిగ్రహణాభియానయోస్తు మన్త్రయుద్ధాదభ్యుచ్చయః. వ్యాయామయుద్ధే హి క్షయవ్యయాభ్యాముభయోరవృద్ధిః. జిత్వాపి హి క్షీణదణ్డకోశః పరాజితో భవతి" ఇత్యాచార్యాః.

4. నేతి కౌటల్యః. సుమహతాపి క్షయవ్యయేన శత్రువినాశః అభ్యుపగన్తవ్యః.

వ్యా. 1. అరి, విజిగీషువూ కూడ మధ్యముణ్ణి పొందాలని (వశం చేసుకోవాలని) అనుకుంటూండగా ఆ మధ్యముడు మరొక శత్రువుతో యుద్ధానికి వెళ్లగా ఈ అరివిజిగీషువు లిద్దరూ వాని పార్ష్ణిగ్రహణం చేస్తారు. మధ్యముడు లాభం పొంది వెనుకకు మరలిపోయినప్పుడు పార్ష్ణిగ్రహణం చేసిన ఇద్దరిలో ఎవడు మధ్యముణ్ణి మిత్రునినుండి (పార్ష్ణిగ్రహణం చేసిన అరి-విజిగీషువులలో ఒకడు మధ్యముని మిత్రుడు, మరొకడు శత్రువు) దూరం చేస్తాడో, అమిత్రుణ్ణి మిత్రుణ్ణిగా పొందుతాడో (చేసికొంటాడో) అతడు అధికలాభం పొందుతాడు. ఎందువల్ల ననగా శత్రువైనా, అతడు ఉపకారం చేస్తే అతనితో సంధి చేసికొనవచ్చు. మిత్రత్వాన్ని విడచి శత్రువు వలె ప్రవర్తించిన మిత్రునితో సంధి చేసికొనడం కుదరదు.

దీని భావం ఇది- ఒక మధ్యముణ్ణి వశంచేసుకోవా లని విజిగీషువు, వాని శత్రువూ కూడ ఆలోచిస్తున్నారు. వీళ్లలో ఒకడు మధ్యమునికి మిత్రుడు; ఒకడు శత్రువు. ఇలా ఉండగా మధ్యముడు మరొక మూడవ రాజుతో యుద్ధానికి వెళ్లి నప్పుడు విజిగీషువు, అరీ కూడ వాని పార్ష్ణిగ్రహణం చేశారు. మధ్యముడు తన పని పూర్తి చేసికొని తిరిగి వచ్చాడు. అప్పుడు పార్ష్ణిగ్రహణం చేసిన ఇద్దరిలో మధ్యమునితో పూర్వంనుండీ శత్రుత్వం ఉన్నవాడు ఆ మధ్యమునితో సంధి చేసికొని మిత్రు డవడం మంచిది. శత్రుత్వం ఉన్నా కూడ ఏదైన ఉపకారం చేస్తే మిత్రుడు కావచ్చు. కాని మిత్రుడ నని చెప్పుకొంటూ పార్ష్ణిగ్రహణం చేసినవానిని మధ్యముడు నమ్మడు గాన వానితో మైత్రి చెడిపోయినట్లే.

2. మధ్యమలిప్స విషయంలో చెప్పినది ఉదాసీనలిప్స (ఉదాసీనుణ్ణి స్వాధీనం చేసుకోవాలనే కోరిక) విషయంలో కూడ వర్తిస్తుంది.

3. "పార్ష్ణిగ్రహణం చేసినా, యుద్ధయాత్ర చేసినా కూడ ముందు మంత్ర యుద్ధం (రాజకీయవిషయ చర్చలద్వారా Deplomatic fight) చేయడం అధికఫలప్రదం. ఎందువల్ల ననగా వ్యాయామయుద్ధంలో (సైన్యంతో చేసే యుద్ధంలో) క్షయవ్యయాలు కలగడంవల్ల రెండు పక్షాలవారికీ కూడ నష్టం కలుగుతుంది. జయం లభించినా కూడ దండ-కోశాలు రెండూ క్షీణించిన రాజు ఓడిపోయినట్లే" అని ప్రాచీనాచార్యు లన్నారు.

4. అది యుక్తం కాదు, క్షయవ్యయాలు ఎంత అధికంగా జరిగినా కూడ ఏదో విధంగా శత్రువినాశం చేయడం అవసరం అని కౌటల్యు డంటాడు.

మూ. 1. తుల్యే క్షయవ్యయే యః పురస్తాద్ దూష్యబలం ఘాతయిత్వా నిఃశఙ్కః పశ్చాద్ వశ్యబలేన యుధ్యేత, సోఽతిసంధత్తే.

2. ద్వయోరపి పురస్తాద్దూష్యబలప్రతిఘాతినోః యః బహులతరం శక్తిమత్తరమత్యన్తదూష్యం ఘాతయేత్ సోఽతిసంధత్తే.

3. తేనామిత్రాటవీబలఘాతో వ్యాఖ్యాతః.

వ్యా. 1. క్షయవ్యయాలు ఇద్దరు రాజులకీ సమంగానే ఉన్నప్పుడు ఎవడు ముందుగా దూష్యబలాన్ని (రాజభక్తి లేని సైన్యాన్ని) ముందుగా చంపించి తరవాత ఏ బాధా లేకుండా వశ్యబలంతో (తన చెప్పుచేతలలో ఉన్న సైన్యంతో) యుద్ధం చేస్తాడో అతడు అధికలాభం పొందుతాడు.

2. ఇద్దరూ కూడ ముందుగా దూష్యబలాన్ని నశింపచేసినప్పుడు వాళ్లిద్దరిలో ఎవడు చాలా బలం గలది, అత్యంతము దూష్యము అయిన సైన్యాన్ని అధికంగా నశింపచేస్తాడో అతడు అధికలాభం పొందినవా డవుతాడు.

3. దీనిచేత అమిత్రబల-అటవీసైన్యాల విషయం కూడ వివరించినట్లే; అనగా ముందుగా శత్రువు దగ్గరనుండి తీసికొన్న సైన్యాన్నీ, ఆటవికసైన్యాన్నీ యుద్ధంలోనికి దింపి వాళ్లు నశించిన తరవాత రాజభక్తులుగా ఉండే సైనికులను ప్రయోగించాలి అని అర్థం.

శ్లో. పార్ష్ణిగ్రాహోఽభియోక్తా వా యాతవ్యో వా యదా భవేత్,
విజిగీషుస్తదా తత్ర నైత్రమేతత్ సమాచరేత్.

వ్యా. విజిగీషువు పార్ష్ణిగ్రాహుడుగా గాని, అభియోక్తగా (దాడి చేసేవాడుగా) గాని, యాతవ్యడుగా (ఇతరులు తనమీదికి యుద్ధానికి వచ్చేవాడుగా) గాని అయినప్పుడు ఈ క్రింద చెప్పబోయే విధంగా నైత్రం (నాయకత్వం) వహించాలి.

శ్లో. పార్ష్ణిగ్రాహో భవేన్నేతా శత్రోర్మిత్రాభియోగినః,
విగ్రాహ్య పూర్వమాక్రన్దం పార్ష్ణిగ్రాహాభిసారిణా.

వ్యా. నాయకుడు (అనగా పార్ష్ణిగ్రాహుడుగా అయిన విజిగీషువు) ఎవరైన శత్రువు తన మిత్రుని మీదికి దండెత్తి వచ్చినప్పుడు , ముందుగా ఆక్రందునికి (శత్రువు వెనుక ఉన్న మిత్రునికి) పార్ష్ణిగ్రాహాసారునితో (అనగా పార్ష్ణిగ్రాహుడుగా అయిన తన మిత్రునితో) విరోధం కల్పించి తాను తన మిత్రునిమీదికి దండెత్తివచ్చిన శత్రువుకు పార్ష్ణిగ్రాహుడు కావాలి.

శ్లో. ఆక్రన్దేనాభియుఞ్జానః పార్ష్ణిగ్రాహం నివారయేత్,
తథాక్రన్దాభిసారేణ పార్ష్ణిగ్రాహాభిసారిణమ్.

వ్యా. తాను దండెత్తి శత్రువుమీదికి వెళ్లుచున్న విజిగీషువు తన పార్ష్ణిగ్రాహుణ్ణి ఆక్రందుడు (తన వెనుక ఉన్న మిత్రుడు) అడ్డుకొనే టట్లు చేసుకోవాలి. అట్లే పార్ష్ణిగ్రాహాభిసారుణ్ణి (పార్ష్ణిగ్రాహుని మిత్రుణ్ణి), ఆక్రందాభిసారుడు (తన వెనుక ఉన్న మిత్రుని మిత్రుడు) అడ్డుకొనే టట్లు ఏర్పాటు చేసుకోవాలి. ఇది వెనుకభాగంలో చేసుకొవలసిన రక్షణ విధానం.

శ్లో. అరిమిత్రేణ మిత్రం చ పురస్తాదవఘట్టయేత్,
మిత్రమిత్రమరేశ్చాపి మిత్రమిత్రేణ వారయేత్.

వ్యా. అట్లే ముందుభాగంలో తన మిత్రుడు శత్రువుయొక్క మిత్రుణ్ణి ఎదుర్కొనే టట్లు చెయ్యాలి. అట్లే శత్రువుయొక్క మిత్రుని మిత్రుణ్ణి తన మిత్రుని మిత్రుడు అడ్డుకొనే టట్లు చెయ్యాలి. ఇది ముందు భాగంలో ఏర్పరచుకొనవలసిన రక్షణ.

శ్లో. మిత్రేణ గ్రాహయేత్ పార్ష్ణిమభియుక్తోఽభియోగినః,
మిత్రమిత్రేణ చాక్రన్దం పార్ష్ణిగ్రాహాన్నివారయేత్.

వ్యా. తాను అభియుక్తు డైనప్పుడు (తనను శత్రువు ఆక్రమించడానికి వచ్చినప్పుడు) అభియోగిని (దండెత్తివచ్చినవానిని) తన మిత్రునిచేత పట్టించాలి. ఆక్రందుణ్ణి (అభియోగి వెనుక ఉన్నవాని మిత్రుణ్ణి) అతడు శత్రువుయొక్క పార్ష్ణిగ్రాహుణ్ణి బాధించకుండా ఉంటే టట్లు, తన మిత్రుని మిత్రునిచేత అనగా పార్ష్ణిగ్రాహాసారునిచేత, అడ్డగింపచెయ్యాలి.

శ్లో. ఏవం మణ్డలమాత్మార్థం విజిగీషుర్నివేశయేత్,
పృష్ఠతశ్చ పురస్తాచ్చ మిత్రప్రకృతిసంపదా.

వ్యా. విజిగీషువు ఈ విధంగా మిత్రసంపదతోను ప్రకృతిసంపదతోను కూడిన మండలాన్ని తన ప్రయోజనం సాధించుకొనడంకొరకు తన వెనుక ముందూ కూడ ఉండే టట్లు ఏర్పరచుకోవాలి.

శ్లో. కృత్స్నే చ మణ్డలే నిత్యం దూతాన్ గూఢాంశ్చ వాసయేత్,
మిత్రభూతః సపత్నానాం హత్వా హత్వా చ సంవృతః.

వ్యా. విజిగీషువు సమస్తమండలంలోను కూడ రహస్యంగా పని చేసే దూతలను ఏర్పరచుకోవాలి. శత్రువులకు పైకి మిత్రుడు వలె కనబడుతూ, అవకాశం వచ్చినప్పుడల్లా వాళ్లని హింసిస్తూ పైకి మాత్రం ఏమీ కనబడకుండా ఉండాలి.

శ్లో. అసంవృతస్య కార్యాణి ప్రాప్తాన్యపి విశేషతః,
నిఃసంశయం విపద్యన్తే భిన్నప్లవ ఇవోదధౌ.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే షాడ్గుణ్యే సప్తమాధికరణే త్రయోదశోఽధ్యాయః
పార్ష్ణిగ్రాహచిన్తా, అదితః ఏకాదశోత్తరశతతమః.

వ్యా. తాను చేయదలచిన లేదా చేసిన ప్రతి కార్యమూ బట్టబయలు చేసుకొనే రాజు ఎంత విశిష్టములైన కార్యాలు సాధించినా అవన్నీ బీటలు తీసిన ఓడ సముద్రంలో మునిగి పోయి నట్లు, చెడిపోతాయి; ఏ మాత్రం సంశయం లేదు.

"బాలానందిని" అను కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో, షాడ్గుణ్యం అనే సప్తమాధికరణంలో పార్ష్ణిగ్రాహచింత అను పదమూడవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి నూటపదకొండవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ చతుర్దశోఽధ్యాయః

అష్టాదశశతతమం ప్రకరణమ్ - హీనశక్తిపూరణమ్

(తగ్గిన శక్తిని మళ్లీ నింపుకోవడం)

మూ. 1. సామవాయికైరేవమభియుక్తో విజిగీషుః య స్తేషాం ప్రధానః తం బ్రూయాత్- "త్వయా మే సంధిః; ఇదం హిరణ్యమ్, ఇదం చ మిత్రమ్. ద్విగుణా తే వృద్ధిః. నార్హస్యాత్మక్షయేణ మిత్రముఖానమిత్రాన్ వర్ధయితుమ్. ఏతే హి వృద్ధాస్త్వామేవ పరిభవిష్యన్తి".

2. భేదం వా బ్రూయాత్- "అనపకారో యథాహమేతైః సంభూయాభియుక్తః తథా త్వామప్యేతే సంహితబలాః స్వస్థాః వ్యసనే వాభియోక్ష్యన్తే. బలం హి చిత్తం వికరోతి. తదేషాం విఘాతయ" ఇతి.

వ్యా. 1. ఒక శత్రువు దండెత్తి వచ్చినట్లే సామవాయికులు (కలిసిన కొందరు

శత్రువులు) తనమీదికి దండెత్తి వచ్చినప్పుడు విజిగీషువు వాళ్లలో ప్రధానుడైన రాజుతో ఇలా చెప్పాలి- "నువ్వూ నేనూ సంధి చేసుకుందాం. ఇదిగో ఈ ధనం ఇస్తాను. ఇదిగో వీళ్లందరూ, నేనూ కూడ నీ మిత్రులం అవుతాం. ఈ విధంగా ధనలాభ-మిత్రలాభాల వల్ల నీకు రెట్టింపు అభివృద్ధి కలుగుతుంది. నీకు క్షయం కలిగేటట్లు (నష్టం వచ్చే టట్లు) చేసికొని పైకి మిత్రుల మని చెప్పుకొనే ఈ అమిత్రులకు అభివృద్ధి కలిగించడం మంచిది కాదు. వీళ్లందరూ అభివృద్ధిలోనికి వచ్చిన తరవాత నిన్నే తిరస్కరిస్తారు".

2. లేదా భేదం కలిగించే మాటలు చెప్పాలి- "వీళ్లందరూ కలిసి, ఏ అపకారమూ చేయని నా మీదికి యుద్ధానికి వచ్చినట్లే, ఈ యుద్ధం పూర్తి చేసికొని, స్వస్థులై, సైన్యాలు కూడగట్టుకొని నీమీదికి కూడ యుద్ధానికి వస్తారు. లేదా నీకు ఏదైనా ఆపద కలిగినప్పుడు దండెత్తి వచ్చి పీడిస్తారు. ఎందువల్ల ననగా బలం పెరగడంతో చిత్తం వికారం చెందుతుంది. అందుచేత వీళ్ల ఈ బలం తగ్గిపోయే టట్లు చెయ్యి.

మూ. 1. భిన్నేషు ప్రధానముపగృహ్య హీనేషు విక్రమయేత్. హీనాననుగ్రాహ్య వా ప్రధానే. యథా వా శ్రేయోఽభిమన్యేత తథా. వైరం వా పరైః గ్రాహయిత్వా విసంవాదయేత్.

2. ఫలభూయస్త్వేన వా ప్రధానముపజాప్య సంధిం కారయేత్. అథ ఉభయవేతనాః ఫలభూయస్త్వం దర్శయన్తః సామవాయికాన్ "అతిసంహితాః స్థ" ఇత్యుద్ఘోషయేయుః. దుష్టేషు సంధిం దూషయేత్. అథ ఉభయవేతనాః భూయః భేదమేషాం కుర్యుః-"ఏవం తద్ యదస్మాభిర్దర్శితమ్" ఇతి. భిన్నేష్వన్యతమోపగ్రహేణ వా చేష్టేత.

వ్యా. 1. పైన చెప్పిన విధంగా వాళ్లలో భేదభావం కలిగించగా వాళ్లు విడిపోయినప్పుడు వాళ్లల్లో ప్రధానుణ్ణి స్వీకరించి (వాని పక్షం చేరి) హీనుల విషయంలో పరాక్రమించాలి. లేదా హీనుల నందరినీ అనుగ్రహింపచేసికొని (తన వైపు త్రిప్పుకొని) ప్రధానునిమీద తిరగబడాలి. ఎలా చేస్తే శ్రేయస్కరంగా ఉంటుం దని తోస్తుందో అలా చెయ్యాలి. లేదా ఆ శత్రువులలో పరస్పరం వైరం పుట్టించి ఒకరితో ఒకరికి పడకుండా ఉంటేటట్లు చెయ్యాలి.

2. లేదా ప్రధానునికి అత్యధికమైన ధనాదికం ఇస్తా నని ఆతనిని ఇతరుల నుండి వేరుచేసి అతని ద్వారా ఇతరులతో సంధి చేసుకోవాలి. సంధి చేసుకొన్న తరవాత ఉభయవేతనులు (విజిగీషువు పక్షానికి చెందినవారై ఉండి శత్రువుల పక్షంలో కూడ

ఉన్నట్లు అభినయిస్తూ రెండు పక్షాలనుండీ ధనం తీసుకొనే వాళ్లు) "అతనికి అత్యధికమైన ఫలం లభించింది; మీరు మోసగింపబడ్డారు" అని సామవాయికులకు చెప్పి వాళ్లను దూషింపచెయ్యాలి. (సంధిని విఘటించే టట్లు చెయ్యాలి). వాళ్ల మనస్సులను ఆ విధంగా చెడగొట్టిన తరవాత సామవాయికులలోని కొందరు దుష్టులైనారు అనే వంకమీద విజిగీషువు తాను ప్రధానుని ద్వారా చేసుకొన్న సంధి విఘటితం చెయ్యాలి. తరవాత ఉభయవేతనులు- "చూచారా! మేం ముందుగానే చెప్పి ఉన్నాం' ' అని అంటూ మళ్లీ సామవాయికులలో భేదం కల్పించాలి. ఈ విధంగా వాళ్లు భిన్నులైనప్పుడు వాళ్లలో కొందరి పక్షాన జేరి పని చెయ్యాలి; అనగా ఇతరులను లొంగదీసుకోవాలి.

మూ. 1. ప్రధానాభావే సామవాయికానాముత్సాహయితారం, స్థిరకర్మాణమ్, అనురక్తప్రకృతిం లోభాద్ భయాద్వా సంఘాతముపగతం, విజిగీషోర్భీతం రాజ్యప్రతిసంబన్ధం మిత్రం, చలామిత్రం వా పూర్వానుత్తరాభావే సాధయేత్.

2. ఉత్సాహయితారమాత్మనిసర్గేణ, స్థిరకర్మాణం సాన్త్వప్రణిపాతేన, అనురక్తప్రకృతిం కన్యాదానయాపనాభ్యాం, లుబ్ధమంశద్వైగుణ్యేన, భీతమేభ్యః కోశదణ్డానుగ్రహేణ, స్వతోభీతం విశ్వాస్య ప్రతిభూప్రధానేన, రాజ్యప్రతిసమ్బన్ధమ్ ఏకీభావోపగమనేన, మిత్రముభయతః ప్రియహితాభ్యాముపకారత్యాగేన వా చలామిత్రమవధృతమనపకారోపకారాభ్యామ్.

వ్యా. 1. ఆ సామవాయికులలో ప్రధాను డనేవాడు లేకపోతే వాళ్లలో ప్రోత్సహించేవానిని, స్థిరకర్మను (చివరిదాకా ప్రయత్నం విడవనివానిని), అనురాగంతో కూడిన ప్రకృతులు కలవానిని, లోభంచేత ఈ సమవాయంలో చేరినవానిని, భయంవల్ల సమవాయంలో చేరినవానిని, విజిగీషువుకు భయపడినవానిని, రాజ్యం సరిహద్దులలో ఉన్నవానిని, మిత్రుణ్ణి, లేదా చలామిత్రుణ్ణి-వీళ్లలో ఉత్తరుడు లేకపోతే పూర్వుణ్ణి వశం చేసుకోవాలి. అనగా ఉత్సాహయిత, స్థిరకర్మ అనేవాళ్లలో స్థిరకర్మ లేకపోతే ఉత్సాహయితను, అనురక్తప్రకృతి లేకపోతే స్థిరకర్మను ఈ విధంగా వశం చేసుకోవాలి.

2. ఉత్సాహయితను ఆత్మనిసర్గంచేత (నన్ను నీ ఇష్టం వచ్చినట్లు ఉపయోగించుకో అని చెప్పడంచేత), స్థిరకర్మను మంచి మాటలు చెప్పి వంగి ఉండడంచేత, అనురక్తప్రకృతిని కన్యలను ఇచ్చిపుచ్చుకోవడాలచేత, లుబ్ధుణ్ణి రెట్టింపు వాటా ఇస్తా నని చెప్పడంచేత, సామవాయికులకు భయపడి వాళ్లలో చేరినవానిని కోశ

దండాలు ఇవ్వడంచేత, తనకు భయపడినవానిని నమ్మదగిన జామీను ఇవ్వడంచేత, రాజ్యం ప్రక్కన ఉన్నవానిని వానితో కలిసిపోతా నని చెప్పడం చేత, మిత్రుణ్ణి మన ఇద్దరి ప్రియహితాలు ఒకరివాటితో మరొకరివి ముడివడి ఉన్నాయి అని చెప్పడంచేత, లేదా ఉపకారత్యాగంచేత (వానినుండి రావలసిన ధనాదికం తీసికొనకుండా ఉండడంచేత), చలామిత్రుణ్ణి (కోటలేని అమిత్రుణ్ణి) నీకు నేను గాని నాకు నువ్వు గాని ఉపకారాపకారాలు చేసుకోవడం ఉండగూడదు అని గట్టిగా చెప్పడంచేత వశం చేసుకోవాలి.

మూ. 1. యో వా యథాఽయోగం భజేత తం తథా సాధయేత్. సామ దానభేదదణ్డైర్వా, యథాపత్సు వ్యాఖ్యాస్యామః.

2. వ్యసనోపఘాతత్వరితో వా కోశదణ్డాభ్యాం దేశే కాలే కార్యే వా అవధృతం సంధిముపేయాత్. కృతసంధిః హీనమాత్మానం ప్రతికుర్వీత.

3. పక్షే హీనః బన్ధుమిత్రపక్షం కుర్వీత; దుర్గమవిషహ్యం వా. దుర్గమిత్రప్రతిస్తబ్ధో హి స్వేషాం పరేషాం చ పూజ్యో భవతి.

4. మన్త్రశక్తిహీనః ప్రాజ్ఞపురుషోపచయం విద్యావృద్ధసంయోగం వా కుర్వీత. తథా హి సద్యః శ్రేయః ప్రాప్నోతి.

5. ప్రభావహీనః ప్రకృతియోగక్షేమసిద్ధౌ యతేత. జనపదః సర్వకర్మణాం యోనిః. తతః ప్రభావః.

6. తస్య స్థానమాత్మనశ్చ ఆపది దుర్గమ్.

7. సేతుబన్ధః సస్యానాం యోనిః. నిత్యానుషక్తో హి వర్షగుణలాభః సేతువాపేషు.

వ్యా. 1. ఏ సామవాయికుడు ఏ ఉపాయం అవలంబించడంచేత మిగిలిన సమవాయులనుండి విడిపోతాడో ఆ ఉపాయం ప్రయోగించి వానిని వశం చేసుకోవాలి. అభియాస్యత్కర్మాధికరణంలో ఆపత్ప్రకరణంలో వివరించనున్న విధంగా సామ దాన-భేద-దండోపాయాలచేత నైనా వశం చేసుకోవాలి.

2. వచ్చిపడిన ఆపదలకు ప్రతిక్రియ చేసుకోవా లనే తొందర ఉంటే ఫలానా దేశంలో ఫలానా కాలంలో కార్యం నిమిత్తం కోశదండాలు ఇస్తాను అని సామవాయికులతో సంధి చేసుకోవాలి. ఈ విధంగా సంధి చేసుకోవడం చేత హీనుడైన తనకు (తనకు కలిగిన హీనత్వానికి) ప్రతిక్రియ చేసుకోవాలి.

3. పక్షంలో హీనుడైనవాడు (సహాయం చేసేవాళ్లు ఎవరూ లేనివాడు) బంధుపక్షాన్ని మిత్రపక్షాన్ని ఆకట్టుకోవాలి. లేదా ఎదిరింప శక్యం కాని దుర్గం నిర్మించుకోవాలి. ఎందువల్ల ననగా దుర్గంచేత మిత్రులచేత ప్రతిస్తబ్ధుడు (కాపు ఇవ్వబడినవాడు Supported) తనవాళ్లచేత ఇతరుల (శత్రువుల) చేతా కూడ పూజించబడతాడు.

4. మంత్రశక్తి (ఆలోచనాశక్తి) కొరవడినవాడు బుద్ధిమంతులైన పురుషులను తగు స్థానాలలో నియమించాలి; విద్యచేత వృద్ధులైనవాళ్ల సహవాసం చెయ్యాలి. ఆ విధంగా చేస్తే వెంటనే శ్రేయస్సు లభిస్తుంది.

5. ప్రభావం తగ్గినవాడు ప్రకృతులకు యోగక్షేమాలు సమకూర్చడానికి ప్రయత్నించాలి. దుర్గనిర్మాణాదిసమస్తకర్మలకీ మూలకారణం దేశం. కర్మలవల్ల ప్రభావం పెరుగుతుంది.

6. ప్రభావానికి స్థానం దుర్గం. ఆపత్సమయాలలో తనకు స్థానం కూడ దుర్గమే.

7. సేతుబంధం (ఆనకట్ట కట్టించడం) సస్యాలకు మూలకారణం. సేతువుల సహాయంతో జరిగే బీజావాపాలకు వర్షంవల్ల ఏ లాభం కలుగుతోందో ఆ లాభం నిత్యమూ అవిచ్ఛిన్నంగా లభిస్తుంది కదా?

మూ. 1. వణిక్పథః పరాతిసంధానస్య యోనిః. వణిక్పథేన హి దణ్డగూఢపురుషాతినయనం శస్త్రావరణయానవాహనక్రయశ్చ క్రియతే.ప్రవేశో నిర్ణయనం చ.

2. ఖనిః సంగ్రామోపకరణానాం యోనిః.

3. ద్రవ్యవనం దుర్గకర్మణాం యానరథయోశ్చ.

4. హస్తివనం హస్తినామ్.

5. గజాశ్వఖరోష్ట్రాణాంచ వ్రజః.

6. తేషామలాభే బన్ధుమిత్రకులేభ్యః సమార్జనమ్.

7. ఉత్సాహహీనః శ్రేణీప్రవీరపురుషాణాం చోరగణాటవికమ్లేచ్ఛ జాతీనాం పరాపకారిణాం గూఢపురుషాణాం చ యథాలాభముపచయం కుర్వీత.

8. పరమిత్రః ప్రతీకారమ్ ఆబలీయసం వా పరేషు ప్రయుఞ్జీత.

వ్యా. 1. వణిక్పథం (వర్తకం మార్గం) శత్రువులను వంచించడానికి ప్రధానోపాయం. ఎందువల్ల ననగా వణిక్పథం ద్వారా సైనికుల్ని, సత్రి-తీక్ష్ణాదులైన గూఢపురుషుల్ని శత్రురాజ్యంలోనికి పంపడం, ఆయుధాలు, కవచాలు, బళ్లు, వాహనాలు(అశ్వాదులు) వీటి కొనుగోలు జరుగుతాయి. దీని ద్వారా రాకపోకలు జరుగుతూంటాయి.

2. గని యుద్ధసాధనాలకు మూలకారణం.

3. ద్రవ్యవనం (అనేక విధాలైన మంచికఱ్ఱలు మొదలైన వస్తువులు లభించే వనం) దుర్గాలకి సంబంధించిన కర్మలకు,బండ్లకు, రథాలకు మూలకారణం.

4. హస్తివనం ఏనుగులు లభించడానికి మూలకారణం.

5. వ్రజం (గోష్ఠం) ఏనుగులకు, గుఱ్ఱాలకు, గాడిదలకు, ఒంటెలకు మూలస్థానం.

6. పైన చెప్పిన గనులు మొదలైనవి లభించకపోతే బంధువుల ఇండ్లనుండి, మిత్రుల ఇండ్లనుండీ సంపాదించుకోవాలి.

7. ఉత్సాహశక్తి కొరవడినవాడు శ్రేణులలోని (కొన్ని సంఘాలకు సంబంధించిన) పురుషులను, శూరులను, చోరగణాలను, ఆటవికులను, మ్లేచ్ఛజాతులకు చెందినవాళ్లను, శత్రువుకు అపకారం చేయగలిగిన గూఢపురుషులను- ఎవరు దొరికితే వాళ్లను, దగ్గరకు చేర్చుకొని వృద్ధి పొందించాలి.

8. సంధి చేసికొని శత్రువుతో కలిసినవాడు శత్రువుల విషయంలో తగు ప్రతిక్రియను, లేదా ఆబలీయసాధికరణంలో చెప్పబోవు ప్రతిక్రియను చేసుకోవాలి.

శ్లో. ఏవం పక్షేణ మన్త్రేణ ద్రవ్యేణ చ బలేన చ,
సంపన్నః ప్రతినిర్గచ్ఛేత్ పరావగ్రహమాత్మనః.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే షాడ్గుణ్యే సప్తమాధికరణే చతుర్దశోఽధ్యాయః
హీనశక్తిపూరణమ్, ఆదితో ద్వాదశశతః.

వ్యా. ఈ విధంగా విజిగీషువు పక్షంచేత, మంత్రంచేత, ద్రవ్యంచేత, బలంచేత తనలో ఉన్న లోటును పూరించుకొని శత్రువులవల్ల తనకు కలిగిన పరాజయంనుంచి బైటపడాలి.

"బాలానందిని" అను కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో, షాడ్గుణ్యం అనే సప్తమాధికరణంలో హీనశక్తిపూరణం అనే చతుర్దశాధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి నూటపన్నెండవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ పఞ్చదశోఽధ్యాయః

ఏకోనవింశతిశతతమం ప్రకరణమ్ - బలవతా విగృహ్య ఉపరోధహేతవః

వింశతిశతతమం ప్రకరణమ్ - దణ్డోపనతవృత్తమ్

మూ. 1. దుర్బలో రాజా బలవతాభియుక్తః తద్విశిష్టబలమాశ్రయేత; యమితరో మన్త్రశక్త్యా నాతిసందధ్యాత్.

2. తుల్యబలమన్త్రశక్తీనామ్ ఆయత్తసంపదః వృద్ధసంయోగాద్వా విశేషః.

3. విశిష్టబలాభావే సమబలైః తుల్యబలసంఘైర్వా బలవతః సంభూయ తిష్ఠేత్, యాన్న మన్త్రప్రభావశక్తిభ్యామతిసందధ్యాత్.

4. తుల్యమన్త్రప్రభావశక్తీనాం విపులారమ్భతో విశేషః.

వ్యా. 1. బలవంతునిచేత అభియుక్తుడై (యుద్ధానికి ఎదిరింపబడిన) దుర్బలుడైన రాజు ఆ బలవంతునికంటె అధికబలం గలిగినవాడు, ఎవనినైతే అభియోక్త మంత్రశక్తిచేత మోసగించడో అట్టివాడు అయిన మరొక రాజును ఆశ్రయించాలి.

2. సమానమైన బలమూ, మంత్రశక్తీ కలవారు చాలమంది ఉన్నప్పుడు ఎవని దగ్గర మంచి అమాత్యాదిసంపద ఉంటుందో, ఎవనికి పెద్దలతో సాంగత్యం ఉంటుందో అలాంటివాడు విశేషం కలవాడు. అందుచేత అలాంటి విశేషం ఉన్న రాజును ఆశ్రయించాలి అని అర్థం.

3. అభియోక్తకంటె విశిష్టమైన బలం లేని పక్షంలో- ఏ రాజులు ఏ సంఘరాజ్యాలు బలవంతుడైన ఆ అభియోక్తతో సమానబలులో, ఎవరిని అతడు మంత్రప్రభావశక్తులచేత మోసగించడో లేదా మించజాలడో వాళ్లతో కలిసి ఉండాలి.

4. వాళ్లు మంత్రశక్తి-ప్రభుశక్తులు సమంగానే ఉన్నవాళ్లైతే ఎవరు విపులారంభం గలవారో (విస్తృతమైన కార్యనిర్వహణప్రయత్నం గలవారో) వాళ్లకు ఆ విపులారంభ ప్రయత్నత్వంవల్ల విశేషం; అనగా అలాంటి వాళ్లతో కలిసి ఉండాలి.

మూ. 1. సమబలాభావే హీనబలైః శుచిభిః, ఉత్సాహిభిః ప్రత్యనీకభూతైః

బలవతః సంభూయ తిష్ఠేత్. యాన్న మన్త్రప్రభావోత్సాహశక్తిభిః అతిసందధ్యాత్. తుల్యోత్సాహశక్తీనాం స్వయుద్ధభూమిలాభాద్విశేషః. తుల్యభూమీనాం స్వయుద్ధకాలలాభాద్విశేషః. తుల్యదేశకాలానాం యుగ్యశస్త్రావరణతో విశేషః.

2. తుల్యదుర్గాణాం నిచయాపసారతో విశేషః. నిచయాపసారసంపన్నం హి మనుష్యదుర్గమిచ్ఛేదితి కౌటల్యః.

వ్యా. 1. సమబలం కలవాళ్లు లేకపోతే, ఎవరి నైతే బలవంతుడైన అభియోక్త మంత్రప్రభావోత్సాహశక్తులచేత మించజాలడో అట్టి, నిజాయతీ ఉన్నవాళ్లు, ఉత్సాహవంతులు, ఆతనికి శత్రువులు అయిన (ఆతనికంటె) దుర్బలులైనవాళ్లతో కలిసి ఉండాలి. తుల్యమైన ఉత్సాహశక్తికలవాళ్లలో తనకు ఎవని ద్వారా యుద్ధం చేయడానికి అనువైన భూమి లభిస్తుందో దానిని పట్టి విశేషం. అనగా అతడు విశేషించి ఉపకారకారి అవుతాడు. అందరూ తుల్యమైన యుద్ధభూమి కలవారైతే ఎవనివల్ల తనకు యుద్ధం చేయడానికి తగిన కాలం లభిస్తుందో వానియందు అది (స్వయుద్ధకాలలాభం) విశేషం. అందరూ తుల్యమైన దేశకాలాలు కలవా రైనప్పుడు బండ్లులాగే పశువులు, ఆయుధాలు, కవచాలు ఉండడంవల్ల విశేషం.

2. సహాయు లెవరూ లేకపోతే - శత్రువు ఎంత అధికసైన్యం ఉన్నవాడైనా ఏ దుర్గంలోనికి ఆహారమూ, పశువుల ఆహారమూ, కట్టెలు, ఉదకమూ వీటి ప్రవేశాన్ని అడ్డుకొనజాలడో, తనకు క్షయవ్యయాలుకలగవో అలాంటి దుర్గం ఆశ్రయించాలి.

3. ఆశ్రయించడానికి తగిన (రెండు మూడు) దుర్గాలు సమానంగా ఉన్నప్పుడు ఏ దుర్గంలో సరుకులు నిలవ చేసుకోవడానికి ఎక్కువ అవకాశం ఉంటుందో, దేనినుంచి బైటకి వెళ్లే మార్గాలు ఉంటాయో అది విశిష్టమైనది. అందువల్ల నిచయాపసారములున్న మనుష్యదుర్గాన్ని (మనుష్యనివాసయోగ్యదుర్గాన్ని) ఆశ్రయించడంకోసం ప్రయత్నించాలి అని కౌటిల్యుడు అంటాడు.

మూ. 1. తదేభిః కారణైరాశ్రయేత- పార్ష్ణిగ్రాహమాసారం మధ్యమ ముదాసీనం వా ప్రతిపాదయిష్యామి. సామన్తాటవికతత్కులీనావరుద్ధానామ్ అన్యతమేన అస్య రాజ్యం హరిష్యామి, ఘాతయిష్యామి వా. కృత్య పక్షోపగ్రహేణ వా అస్య దుర్గే రాష్ట్రే స్కన్ధావారే వా కోపం సముత్థాపయిష్యామి. శస్త్రాగ్నిరసప్రణిధానైః ఔపనిషదికై ర్వా యథేష్ట మాసన్నం హనిష్యామి.

స్వయమధిష్ఠితేన వా యోగప్రణిధానేన క్షయవ్యయమేనమ్ ఉపనేష్యామి. క్షయవ్యయప్రవాసోపతప్తే వాస్య మిత్రవర్గే సైన్యే వా క్రమేణోపజాపం ప్రాప్స్యామి. వీవధాసారప్రసారవధేన వాస్య స్కన్ధావారావగ్రహం కరిష్యామి. దణ్డోపనయేన వాస్య రన్ధ్రముత్థాప్య సర్వసన్దోహేన ప్రహరిష్యామి. ప్రతిహతోత్సాహేన వా యథేష్టం సన్ధిమవాప్స్యామి. మయి ప్రతిబన్ధస్య వా సర్వతః కోపాః సముత్థాస్యన్తి. నిరాసారం వాస్యమూలం మిత్రాట వీదణ్డైరుద్ఘాతయిష్యామి. మహతో వా దేశస్య యోగక్షేమమిహస్థః పాలయిష్యామి. స్వవిక్షిప్తం మిత్రవిక్షిప్తం వా మే సైన్యమ్ ఇహస్థస్య ఏకస్థస్య అవిషహ్యం భవిష్యతి. నిమ్నఖాతరాత్రియుద్ధవిశారదం వా మే సైన్యం పథ్యాబాధముక్తమ్ ఆసన్నే కర్మణి కరిష్యతి. విరుద్ధదేశకాలమిహాగతో వా స్వయమేవ క్షయవ్యయాభ్యాం న భవిష్యతి. మహాక్షయవ్యయాభిగమ్యో ఽయం దేశః దుర్గాటవ్యపసారబాహుల్యాత్, పరేషాం వ్యాధిప్రాయః సైన్యవ్యాయామానాం అలబ్ధభౌమశ్చ తమాపద్గతః ప్రవేక్ష్యతి. ప్రవిష్టో వా న నిర్గమిష్యతి" ఇతి.

వ్యా. 1. క్రింద చెప్పబోయే ఈ కారణాలను బట్టి దుర్గాన్ని ఆశ్రయించాలి- "ఈ దుర్గాన్ని ఆశ్రయించి నేను పార్ష్ణిగ్రాహుణ్ణి గాని, మిత్రబలం గాని, మధ్యముణ్ణి గాని, ఉదాసీనుణ్ణి గాని నా వైపు త్రిప్పుకొంటాను; లేదా సామంతుడు (శత్రువు,సరిహద్దులోని రాజు), ఆటవికుల రాజు, ఆ శత్రువు కులానికి (వంశానికి చెందినవాడు), వాని ఆగ్రహానికి గురి అయిన రాజకుమారుడు-వీరిలో ఎవడైనా ఇతని రాజ్యాన్ని హరించేటట్లు, నశింపచేసే టట్లు చేస్తాను; లేదా వాని కృత్యపక్షాన్ని (వాని రాజ్యంలో కలతలు సృష్టించడంకోసం సిద్ధంగా ఉన్న రాజద్రోహుల్ని) చేరదీసి వాళ్ల ద్వారా వాని దుర్గంలో గాని, రాష్ట్రంలో గాని, సేనానివేశంలో గాని కోపం (తిరుగుబాటు) కలిగిస్తాను; ఆ శత్రువు దగ్గరికి వచ్చినప్పుడు వానిని శస్త్రాలచేత గాని, విషప్రయోగంచేత గాని, ఇతరరహస్యమార్గాలచేత గాని నా ఇష్టం వచ్చి నట్లు చంపివేస్తాను; లేదా నేనే స్వయంగా చేసిన రహస్యప్రయోగాలచేత వానికి క్షయ-వ్యయాలు కలిగే టట్లు చేస్తాను. లేదా క్షయ-వ్యయాలచేత, ప్రవాసంచేత (దూరదేశంలో ఉండడంచేత) విసిగి ఉన్న వీని

మిత్రవర్గంలో గాని, సైన్యంలోగాని మెల్లమెల్లగా ఉపజాపం (ఎదురుతిరిగే టట్లు కలతలు సృష్టించడం) చేయడానికి అవకాశం పొందకలుగుతాను; లేదా వీని వీవధాన్ని (ఆహారాదులు రావడాన్ని), ఆసారాన్నీ (నిల్వలను కాంగ్లే. మిత్రసైన్యం గ.శా.) ప్రసారాన్ని (గుఙ్గాలు మొదలైనవాటి ఆహారాన్ని) అడ్డుకొనడంచేత వీని సైన్యావాసాన్ని పీడిస్తాను; లేదా ముందుగా వాని సైన్యంలోనికి రహస్యంగా నా సైన్యం కొంత పంపి, దాని ద్వారా రంధ్రం (దుర్బలమైన ప్రదేశం Weak point) ఏర్పరచి, తరవాత మొత్తం సైన్యంతో ప్రవేశించి వానిని, సైన్యాన్నీ నశింపచేస్తాను; లేదా వాని ఉత్సాహం అంతా నశించిన తరవాత నా ఇష్టంవచ్చిన షరతులు పెట్టి సంధి చేసుకొంటాను; ఇతడు నాతో విరోధం కొనసాగిస్తూన్న సమయంలో వాని నలు వైపులా కోపాలు (తిరుగుబాట్లు) కలుగుతాయి; లేదా వాని మూలస్థానం ఆసారం (మిత్రసైన్యం గ.శా. నిలవలు కాంగ్లే) లేకుండా ఉన్నప్పుడు వానిని నా మిత్రసైన్యాలచేత గాని, ఆటవికసైన్యాలచేత గాని నశింపచేస్తాను, ఇక్కడ (ఈ కోటలో) ఉండి విశాలమైన నా దేశంయొక్క యోగక్షేమాలను పాలిస్తాను; లేదా నా పనిమీద గాని, మిత్రుల పనిమీద గాని ఇటూ అటూ వెళ్లి చెదిరి ఉన్న నా సైన్యాన్ని ఇక్కడ ఒక చోటకి చేరిస్తే దానిని ఎవ్వరూ ఎదిరించజాలరు; లేదా నిమ్నయుద్ధం (నీటిలో ఉండి యుద్ధం) చేయడంలోను, ఖాతయుద్ధం (సొరంగాలలో ఉండి యుద్ధం) చేయడంలోను, రాత్రియుద్ధంలోను నేర్పుగల నా సైన్యం మార్గంలో యుద్ధం కొరకై ప్రయాణం చేయవలసిన శ్రమలేనిదై సమీపంలోనే తాను చేయవలసిన పని చేయగలదు; లేదా విరుద్ధమైన దేశకాలాలలో ఇక్కడికి వచ్చిన నా శత్రువు క్షయవ్యయాలచేత తనంతట తానే నశిస్తాడు; లేదా ఈ దేశంలో దుర్గాలు, అడవులు, తప్పుకొని పారిపోయే మార్గాలు ఉండడంచేత ఇక్కడికి రావాలంటే చాలా క్షయవ్యయాలు కలుగుతాయి; లేదా ఈ ప్రదేశం ఇతర ప్రాంతాలనుండి వచ్చేవాళ్లకి అధికంగా వ్యాధులను కలిగిస్తుంది, అందుచేత దీనిలోనికి ప్రవేశించాడా ఆపదలలో చిక్కుకొంటాడు; ప్రవేశించినా క్షేమంగా తిరిగివెళ్లడు''. ఈ పదహారు కారణాలలో ఏ ఒక్కకారణం ఉన్నా దుర్గాన్ని ఆశ్రయించాలి అని అర్థం.

మూ. 1. కారణాభావే బలసముచ్ఛ్రయే వా పరస్య దుర్గమున్ముచ్య అపగచ్ఛేత్. అగ్నిపతఙ్గవదమిత్రే వా ప్రవిశేత్. అన్యతరసిద్ధిర్హి త్యక్తాత్మనః భవతీత్యాచార్యాః.

2. నేతి కౌటిల్యః. సంధేయతామాత్మనః పరస్య చోపలభ్య సందధీత. విపర్యయే విక్రమేణ సిద్ధిమ్ అపసారం వా లిప్సేత.

3. సంధేయస్య వా దూతం ప్రేషయేత్. తేన వా ప్రేషితమ్ అర్థ మానాభ్యాం సత్కృత్య బ్రూయాత్ - "ఇదం రాజ్ఞః పణ్యా గారమ్. ఇదం దేవీ కుమారాణామ్. దేవీకుమారవచనాద్ ఇదం రాజ్యమహం చ త్వదర్ప ణః' ' - ఇతి

వ్యా. 1. పైన చెప్పిన పదహారు కారణాలలో ఏ కారణమూ లేకపోయినా, శత్రుసైన్యం ప్రబలంగా ఉన్నా దుర్గం విడిచి వెళ్లిపోవాలి. లేదా అగ్నిలో మిడత పడి నట్లు శత్రుసైన్యం మధ్య దుమికి యథాశక్తిగా యుద్ధం చెయ్యాలి. ఈ విధంగా జీవితాన్ని లెక్కచేయక యుద్ధరంగంలో దిగినవానికి జయమో పరాజయమో కలుగుతుంది అని ఆచార్యు లన్నారు.

2. అది యుక్తం కాదంటాడు కౌటిల్యుడు. తాను శత్రువూ సంధేయులుగా (సంధి చేసికొనడానికి తగిన స్థితిలో) ఉన్నారా లేదా అనే విషయం చూచుకొని సంధి చేసికోవాలి. సంధేయత్వం లేని పక్షంలో పరాక్రమం చూపి కార్యసిద్ధి సాధించాలి; లేదా దూరంగా వెళ్లిపోవాలి.

3. ఇప్పుడు దండోపనతవృత్తం (దండంచేత శత్రువుకు లొంగిపోయినవాడు చేయవలసిన సంధివిధానం) చెపుతున్నాడు - లేదా సంధేయుని దగ్గరికి దూతను పంపాలి. లేదా అతడు పంపిన దూతను ధనమానాలచేత సత్కరించి - "ఇది మీ రాజుగారికి సమర్పించదగిన వివిధవస్తువులు ఉంచిన గృహం. ఇది మా దేవి, మా కుమారులు చెప్పిన ప్రకారం మీ రాజుగారి దేవీ కుమారులకు ఇవ్వవలసిన పణ్యాల అగారం. ఈ రాజ్యమూ నేనూ కూడా మీకు (మీ రాజుకు) అర్పించబడే వాళ్లమే" అని చెప్పాలి.

మూ. లబ్ధసంశ్రయః సమయాచారికవద్ భర్తరి వర్తేత. దుర్గాదీని చ కర్మాణి ఆవాహవివాహపుత్రాభిషేకాశ్వపణ్యహస్తిగ్రహణసత్రయాత్రా విహారగమనాని చ అనుజ్ఞాతః కుర్వీత. దుష్టపౌరజానపదో వా న్యాయవృత్తి రన్యాం భూమిం యాచేత. దూష్యవదుపాంశుదణ్డేన వా ప్రతికుర్వీత. ఉచితాం వా మిత్రాద్భూమిం దీయమానాం న ప్రతిగృహ్ణీయాత్. మన్త్రిపురోహితసేనాపతి యువరాజానామ్ అన్యతమమ్ అదృశ్యమానే భర్తరి పశ్యేత్. యథాశక్తి చోపకుర్యాత్. దైవతస్వస్తివాచనేషు తత్పరా ఆశిషో వాచయేత్. సర్వత్రాత్మనిసర్గం గుణం బ్రూయాత్.

వ్యా. ఈ విధంగా బలవంతునికి ఆత్మసమర్పణం చేసి అతనిని ఆశ్రయించినవాడు ఆ ప్రభువు విషయంలో సేవకధర్మానికి సంబంధించిన ఆచరణం అనుష్ఠించాలి. దుర్గనిర్మాణం మొదలైన పనులు ఆవాహ్యం (కన్యను స్వీకరించడం) వివాహం,) పుత్రునికి అభిషేకంచేయడం, అశ్వాలను అమ్మడం-కొనడం, ఏనుగులను పట్టుకొనడం, యాగాలు, యుద్ధయాత్ర, విహారయాత్ర మొదలైన వన్నీ అతని అనుజ్ఞపొందిన తరవాతనే చెయ్యాలి. న్యాయప్రవృత్తి గల రాజు తన రాజ్యంలోని పౌరులు జానపదులు చెడ్డవారుగా ఉంటే బలవంతుడైన ఆ రాజుదగ్గరికి వెళ్లి తనకు మరొక రాజ్యం ఇమ్మని కోరాలి. లేదా ఆ విధంగా యాచించకుండా తన రాజ్యంలోని దుష్టులను దూష్యులను (రాజద్రోహులను) వలె రహస్యదండనంచేత నశింపచేసి ప్రతిక్రియ చేసుకోవాలి. తగిన భూమియే (దుష్టపౌరజానపదులు లేనిదే) అయినా తన మిత్రునినుండి లాగికొని ఆ బలవంతుడు తన కిచ్చి నట్లయితే దానిని తీసికొనగూడదు. ప్రభువు దర్శనం కానప్పుడు అతని మంత్రి-పురోహిత-సేనాపతి-యువరాజులలో ఒకరిని ఎవరినైనా చూడాలి (ఎవరినైనా కలుస్తూ ఉండాలి). యథాశక్తిగా (వాళ్లతో మంచితనం చేసుకొనడంకొరకు) వాళ్లకు ఉపకారం చేస్తూండాలి. దేవతారాధనలలోను, స్వస్తివాచనాలలోను ఆ ప్రభువుకు మంచి కలగాలని ఆశీస్సులను చెప్పిస్తూండాలి. అన్ని పరిస్థితులలోను, తాను అతనికి లొంగిపోయి ఉండడాన్ని ఒక గుణంగానే చెపుతూ ఉండాలి (కాంగ్లే). అందరితోను తాను రాజుకు లొంగిపోయి నట్లు చెప్పుతూ అతని గుణాలు ప్రశంసిస్తూండాలి (గ.శా.)

శ్లో. సంయుక్తబలవత్సేవీ విరుద్ధః శఙ్కితాదిభిః,
వర్తేత దణ్డోపనతో భర్తర్యేవమవస్థితః.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే షాడ్గుణ్యే సప్తమాధికరణే పఞ్చదశోఽధ్యాయః బలవతా విగృహ్యోపరోధహేతవః, దణ్డోపనతవృత్తమ్, ఆదితస్త్రయోదశతమః.

వ్యా. ఈ విధంగా దండోపనతుడు (దండంచేత లొంగదీసికొనబడిన రాజు) ప్రభువుకు సంబంధించి మంత్రులు మొదలైన బలవంతులను సేవిస్తూ, ప్రభువుకు శంకితులు మొదలైనవాళ్లతో (అనగా అతనికి ప్రతికూలంగా ఉన్నవాళ్లతో) విరుద్ధుడుగా (ఏ సంబంధమూ పెట్టుకొననివాడుగా), ఉంటూ ప్రభువు విషయంలో ఈ విధంగా (పైన చెప్పిన విధంగా) మసలుకోవాలి.

"బాలానందిని" అను కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో షాడ్గుణ్యం అనే సప్తమాధికరణంలో బలవంతునితో విరోధం పెట్టుకొని ఎదురుతిరగడానికి హేతువులు, దండోపనతవృత్తమూ అను పదిహేనవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి నూటపదమూడవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ షోడశోఽధ్యాయః

ఏకవింశతితమం ప్రకరణమ్ - దణ్డోపనాయివృత్తమ్
(బలంచేత శత్రువులను వశం చేసుకొనేవాని ప్రవృత్తి).

మూ. 1. అనుజ్ఞాతసంధిపణోద్వేగకరం బలవాన్ విజిగీషమాణః, యతః స్వభూమిః స్వర్తువృత్తిశ్చ స్వసైన్యానామ్ అదుర్గాపసారః శత్రుపార్ష్ణిః అనాసారశ్చ తతో యాయాత్. విపర్యయే కృతప్రతీకారో యాయాత్.

2. సామదానాభ్యాం దుర్బలానుపనమయేత్; భేదదణ్డాభ్యాం బలవతః.

3. నియోగవికల్పసముచ్చయైశ్చ ఉపాయానామ్ అనన్తరైకాన్తరాః ప్రకృతీః సాధయేత్.

4.గ్రామారణ్యోపజీవి వ్రజవణిక్పథానుపాలనమ్ ఉజ్ఝితాపసృత కారిణాం చార్పణమితి సాన్త్వమాచరేత్. భూమిద్రవ్యకన్యాదానమ భయస్య చేతి దానమాచరేత్.

5. సామన్తాటవికతత్కులీనావరుద్ధానామన్యతమోపగ్రహేణ కోశదణ్డ భూమిదాయయాచనమితి భేదమాచరేత్. ప్రకాశకూటతూష్ణీం యుద్ధదుర్గ లమ్భోపాయైః అమిత్రప్రగ్రహణమితి దణ్డమాచరేత్.

వ్యా. 1. ముందుగా చేసికొనబడిన సంధికి సంబంధించిన పణాన్ని (షరతులను) పాటించని రాజును జయించదలచిన బలవంతుడు ఏ వైపున తన భూమి లేదా అనుకూలమైన భూమి ఉంటుందో, తన సైన్యాలకు అనుకూలమైన కాలము, ఆహారాది సౌకర్యమూ ఉంటుందో, శత్రువునకు ఆశ్రయించదగిన దుర్గం గాని, వెనుకనుండి రక్షణ గాని, మిత్రసాహాయ్యం గాని ఉండవో ఆ మార్గాన దండెత్తి వెళ్లాలి.

పరిస్థితులు ఇందుకు విపరీతంగా ఉంటే ముందుగానే వాటికి తగిన ప్రతిక్రియ చేసుకొని వెళ్లాలి.

2. దుర్బలులను సామదానాలచేత, బలవంతులను భేదదండాలచేత లొంగదీసుకోవాలి.

3. నియోగంచేత (వీని విషయంలో ఈ ఉపాయమే అవలంబించాలి అనే రీతిలోను) వికల్పంచేత (వీని విషయంలో ఈ ఉపాయం గాని ఆ ఉపాయం గాని ఉపయోగించవచ్చును అనే రీతిలోను) సముచ్చయంచేత (వీని విషయంలో ఈ ఉపాయమూ ఆ ఉపాయమూ కూడ ఉపయోగిస్తాయి అనే రీతిలోను) ఆయా మనుష్యులను పట్టి వేరు వేరు ఉపాయాలు (సామాదులు) ప్రయోగిస్తూ తన సరిహద్దులోను, సరిహద్దులోని రాజ్యానికి అవతలా ఉన్న ప్రకృతులను వశం చేసుకోవాలి.

3. గ్రామాలను అరణ్యాలను ఆధారంగా చేసికొని జీవించేవాళ్లకు, పశుస్థానాలకు, వాణిజ్యమార్గాలకు రక్షణ కల్పించడం, విడవబడినవాళ్లను, విడిచి వెళ్లిపోయిన వాళ్లను, అపకారం చేసినవాళ్లను పట్టి ఇవ్వడం - ఈ రీతిలో (దుర్బలుల విషయంలో) సామోపాయప్రయోగం చెయ్యాలి. భూమి, ద్రవ్యం, కన్యలు, అభయం వీటిని ఇవ్వడం అనే దానోపాయప్రయోగం చెయ్యాలి.

4. యాతవ్యుని సామంతులు, ఆటవికులు, రాజ్యాన్ని కోరే వాని వంశానికి చెందినవాళ్లు, నిగ్రహించబడిన వాని పుత్రాదులు - వీళ్లలో ఎవరినైనా వశం చేసికొని వాళ్ల పక్షాన కోశ-సైన్య-భూములు - రాజ్యంలో దాయం(వాటా) అడగడం అనే రీతిలో భేదోపాయం అవలంబించాలి. ప్రకాశయుద్ధం(బాహాటంగా చేసే యుద్ధం), కూటయుద్ధం (మోసంతో యుద్ధం చేయడం), తూష్ణీం యుద్ధం (పైకి కనబడకుండా చేసే యుద్ధం), దుర్గాన్ని వశం చేసుకొనే ఉపాయాలు - వీటి ద్వారా శత్రువును వశంచేసుకోవడం అనే దండోపాయాన్ని ప్రయోగించాలి.

మూ. 1. ఏవముత్సాహవతో దణ్డోపకారిణః స్థాపయేత్; స్వప్రభావతః కోశోపకారిణః, ప్రజ్ఞావతో భూమ్యుపకారిణః.

2. తేషాం పణ్యపత్తనగ్రామఖనిసంజాతేన రత్నసారఫల్గుకుప్యేన ద్రవ్యహస్తివనవ్రజసముత్థేన యానవాహనేన వా యద్ బహుశ ఉపకరోతి తత్ చిత్రభోగం, యద్ దణ్డేన కోశేన వా మహదుపకరోతి తన్మహాభోగం, యద్ దణ్డకోశభూమీరుపకరోతి తత్ సర్వభోగమ్.

3. యదమిత్రమేకతః ప్రతికరోతి తదేకతోభోగి; యదమిత్రమ్ ఆసారం చాపాకరోతి తదుభయతోభోగి, యదమిత్రాసారప్రతివేశాటవికాన్ సర్వతః ప్రతికరోతి తత్ సర్వతోభోగి.

వ్యా. 1. ఈ విధంగా (వశం చేసుకొన్నవారిలో) ఉత్సాహవంతులను సైన్యానికి ఉపకరించేవాళ్లనుగా స్థాపించాలి. సహజంగా ప్రభావం కలవాళ్లని కోశానికి ఉపకరించేవాళ్లనుగా స్థాపించాలి. ప్రజ్ఞావంతులను భూలాభానికి ఉపకరించేవాళ్లనుగా నియమించాలి.

2. వాళ్లలో ఏ మిత్రుడు పణ్యాలచేత, పట్టణాలలోను గ్రామాలలోను, గనులలోను పుట్టినవాటిచేత, రత్నాలచేత, శ్రేష్ఠమైన వస్తువులచేత, తక్కువరకం వస్తువులచేత, కుప్యంచేత, ద్రవ్యవనాలనుండి హస్తివనాలనుండి, ప్రజాలనుండి లభ్యమైన శకటాదియానాలచేత వాహనాలచేత అనేకవిధాల ఉపకరిస్తాడో ఆ మిత్రుడు చిత్రభోగమిత్రుడు. దండ-కోశాలద్వారా ఉపకరించేవాడు మహాభోగమిత్రుడు. దండ-కోశ-భూములచేత ఉపకరించేవాడు సర్వభోగమిత్రుడు.

3. ఏ మిత్రుడు ఒక వైపున శత్రువునకు మాత్రమే ప్రతిక్రియ చేస్తాడో అతడు ఏకతోభోగిమిత్రుడు. ఏ మిత్రుడు శత్రువును వాని ఆసారుణ్ణి (మిత్రుణ్ణి) కూడ అడ్డుకుంటాడో అతడు ఉభయతోభోగి. ఏ మిత్రుడు అమిత్రుణ్ణీ, వాని మిత్రుణ్ణి, ఇరుగు పొరుగు వాళ్లని, ఆటవికులనూ కూడ అన్ని వైపులా అడ్డుకుంటాడో అతడు సర్వతోభోగి.

మూ. 1. పార్ష్ణిగ్రాహశ్చాటవికః శత్రుముఖ్యః శత్రుర్వా భూమిదానసాధ్యః కశ్చిదాసాద్యేత నిర్గుణయా భూమ్యా ఏనముపగ్రాహయేత్; అప్రతిసంబద్ధయా దుర్గస్థమ్, నిరుపజీవ్యయా ఆటవికమ్; ప్రత్యాదేయయా తత్కులీనమ్, శత్రోరుపచ్ఛిన్నయా శత్రోరుపరుద్ధమ్; నిత్యామిత్రయా శ్రేణీబలమ్, బలవత్సామన్తయా సంహితబలమ్, ఉభాభ్యాం యుద్ధే ప్రతిలోమమ్; అలబ్ధవ్యాయామయా ఉత్సాహినమ్; శూన్యయా అరిపక్షీయమ్; కర్శితయా అపవాహితమ్; మహాక్షయవ్యయనివేశయా గతప్రత్యాగతమ్; అనుపాశ్రయయా ప్రత్యపసృతమ్, పరేణానధివాస్యయా స్వయమేవ భర్తారముపగ్రాహయేత్.

వ్యా. పార్ష్ణిగ్రాహుడు గాని, ఆటవికుడు గాని, శత్రువుకు సంబంధించినవారిలో ముఖ్యుడైన అమాత్యుడు వంటివాడు గాని, శత్రువే గాని ఎవడైనా భూమిని ఇవ్వడంచేత అనుకూలుడౌతాడు అన్నట్లు కనబడే వానికి మంచి గుణాలు లేని భూమి ఇచ్చి తనకు అనుకూలుణ్ణిగా చేసుకోవాలి. దుర్గంలో ఉన్నవానికి దుర్గానికి దూరంగా ఉన్న భూమి ఇవ్వాలి. ఆటవికునికి జీవనాధారంగా ఉపయోగించని భూమిని శత్రుకుటుంబానికి చెందినవానికి తిరిగి తీసుకుంటా నని చెప్పిన భూమిని, శత్రువుచేత నిరుద్ధులైన వాని పుత్రాదులకు శత్రువునుండి లాగికొన్న భూమిని, శ్రేణీబలానికి (నాయకుడు ఉండని జనసముదాయాత్మకమైన ఒక విధమైన సైన్యానికి) ఎల్లప్పుడు చోరాద్యమిత్రులున్న భూమిని, సంహితబలానికి (నాయకుడున్న జనసంఘరూపమైన సైన్యవిశేషానికి) ప్రబలుడైన సామంతరాజు (సరిహద్దులోని రాజు) ఉన్న భూమిని, యుద్ధంలో ప్రతికూలంగా ప్రవర్తిస్తూ కపటయుద్ధం చేసేవానికి నిత్యామిత్రభూమిని, బలవత్సామంతభూమిని, ఉత్సాహవంతునికి సైన్యవ్యాయామానికి వీలుకాని భూమిని, శత్రుపక్షానికి చెందినవానికి ఏమీ పండని శూన్యభూమిని, అపవాహితునికి (యుద్ధపీడితునికి లేదా సంధి చేసుకొని పాటించనివానికి) పరచక్ర ఆటవికాద్యుపద్రవా లున్న భూమిని, విడిచి వెళ్లి తిరిగి వచ్చినవానికి గ్రామాదినిర్మాణం చేయడానికి ఎక్కువ క్షయవ్యయాలు కలిగే భూమిని, ప్రత్యపసృతునికి (శత్రుభయంచేత స్వదేశం విడిచినవానికి) దుర్గం లేని భూమిని, ఒక భూస్వామికి అతడు తప్ప మరెవరూ నివసింప శక్యం కాని భూమిని, ఇచ్చి అనుకూలుణ్ణిగా చేసుకోవాలి.

మూ. 1. తేషాం మహోపకారం నిర్వికారం చానువర్తయేత్. ప్రతిలోమముపాంశునా సాధయేత్. ఉపకారిణముపకారశక్త్యా తోషయేత్. ప్రయాసతశ్చ అర్థమానౌ కుర్యాత్. వ్యసనేషు చానుగ్రహమ్. స్వయమాగతానాం యథేష్టదర్శనం ప్రతి విధానం చ కుర్యాత్. పరిభవోపఘాతకుత్సాతివాదాంశ్చైషు న ప్రయుఞ్జీత. దత్త్వా చాభయం పితేవానుగృహ్ణీయాత్. యశ్చాస్యాపకుర్యాత్త ద్దోషమ్ అభివిఖ్యాప్య ప్రకాశమేనం ఘాతయేత్. పరోద్వేగకారణాద్వా దాణ్డకార్మికవత్ చేష్టేత. న చ హతస్య భూమిద్రవ్యపుత్రదారానభిమన్యేత. కుల్యానప్యస్య స్వేషు పాత్రేషు స్థాపయేత్. కర్మణి మృతస్య పుత్రం రాజ్యే స్థాపయేత్.

వ్యా. ఆ దండోపనతులలో గొప్ప ఉపకారం చేసినవానిని, ఏ మాత్రము వికారం (చెడ్డ మార్పు) చెందనివానిని అతడు ఆ విధంగానే ఉండే టట్లు చేసుకోవాలి. ప్రతికూలంగా ఉన్నవానిని రహస్యోపాయాలచేత చంపివేయాలి. ఉపకారం చేసినవానిని అతడు చేసిన ఉపకారానికి అనుగుణంగా సంతోషపెట్టాలి. వాళ్లు చేసిన ప్రయాసను పట్టి వాళ్లకు ధనం, సంమానం చేస్తూండాలి. కష్టాలలో ఉన్నప్పుడు వాళ్లను ఆదుకోవాలి. తనను చూడడానికి వాళ్లెవరైనా స్వయంగా వచ్చినప్పుడు వాళ్ల కోరిక ప్రకారం దర్శనం ఇవ్వాలి. అయితే వాళ్లవల్ల తన కేమీ అపాయం కలగకుండా ఉండడానికి సంరక్షణం చేసుకోవాలి. వాళ్లలో ఎవరి విషయంలోను అనాదరం, దెప్పిపొడవడం, నిందా, దూషించడం చేయకూడదు. అభయం ఇచ్చిన తరవాత తండ్రి వలె రక్షించాలి. అపకారం చేసిన దండోపనతుణ్ణి, వాడు చేసిన తప్పు చాటించి బహిరంగంగా చంపించాలి. బహిరంగంగా చంపిస్తే ఇతరులకు ఉద్వేగం (భయాదికం) కలుగుతుంది అనే శంక ఉంటే దాండకార్మికప్రకరణంలో చెప్పిన విధంగా రహస్యంగా చంపించాలి. అలా చంపబడినవాని భూమిని, ద్రవ్యాన్ని, పుత్రులను, భార్యలను తన స్వాధీనం చేసుకొనగూడదు. వాని కులానికి చెందిన పుత్రాదులను కూడ వాళ్లకు తగిన స్థానాలలో ఉంచాలి. యుద్ధంలో మరణించినవాని పుత్రుణ్ణి వాని రాజ్యంలో స్థాపించాలి.

మూ. 1. ఏమవస్య దణ్డోపనతాః పుత్రపౌత్రాననువర్తన్తే.

2. యస్తు ఉపనతాన్ హత్వా బద్ధ్వా వా భూమిద్రవ్యపుత్రదారా నభిమన్యేత తస్యోద్విగ్నం మణ్డలమ్ అభావాయ ఉత్తిష్ఠతే. యే చాస్యామాత్యాః స్వభూమిషు ఆయత్తాః తే చాస్య ఉద్విగ్నాః మణ్డలమాశ్రయన్తే. స్వయం వా రాజ్యం ప్రాణాన్ వా అస్యాభిమన్యన్తే.

వ్యా. 1. ఈ విధంగా ప్రవర్తించి నట్లయితే దండోపనతులు అతని పుత్రపౌత్రుల విషయంలో కూడ అనుకూలంగా ప్రవర్తిస్తారు.

2. ఎవడైతే తన వశంలో ఉన్న రాజులను చంపి గాని బంధించి గాని వాళ్ల భూమిద్రవ్యపుత్రభార్యాదులను వశం చేసుకుంటాడో వానిమీద మండలం కోపించి వానిని లేకుండా చేయడానికి ప్రయత్నిస్తుంది. తమ తమ ప్రదేశాలలో పనులు చేస్తూన్న వీని అమాత్యులు కూడ వీనిపై కోపించి మండలాన్ని ఆశ్రయిస్తారు. లేదా వాళ్లే స్వయంగా వీని రాజ్యాన్ని లాగికొంటారు, ప్రాణాలు తీస్తారు.

శ్లో. స్వభూమిషు చ రాజానస్తస్మాత్ సామ్నానుపాలితాః,
భవన్త్యనుగుణా రాజ్ఞః పుత్రపౌత్రానువర్తినః.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే షాడ్గుణ్యే సప్తమాధికరణే షోడశోఽధ్యాయః, దణ్డోపనాయి వృత్తమ్, ఆదితః చతుర్దశశతతమః.

వ్యా. అందుచేత తమ తమ రాజ్యాలలో ఉన్న రాజులు (విజిగీషువుచేత) సామోపాయంచేత లాలింపబడినవారై రాజుకు అనుకూలులుగా ఉంటారు. పుత్రపౌత్రాదుల విషయంలో కూడ అనుకూలంగా ఉంటారు.

"బాలానందిని" అను కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో షాడ్గుణ్యం అనే సప్తమాధికరణంలో దండోపనాయివృత్తం అనే పదహారవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి నూటపద్నాల్గవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ సప్తదశోధ్యాయః

ద్వావింశతిశతతమం ప్రకరణమ్ - సంధికర్మ. త్రయోవింశతిశతతమం ప్రకరణమ్ - సమాధిమోక్షః

మూ. 1. శమః, సంధిః, సమాధిః ఇత్యేకోఽర్థః, రాజ్ఞాం విశ్వాసోపగమః శమః సంధిః, సమాధిరితి.

2. "సత్యం శపథో వా చలః సంధిః; ప్రతిభూః ప్రతిగ్రహో వా స్థావరః" ఇత్యాచార్యాః.

3. నేతి కౌటల్యః. సత్యం శపథో వా పరత్రేహ చ స్థావరః సంధిః. ఇహార్థ ఏవ ప్రతిభూః ప్రతిగ్రహో వా బలాపేక్షః.

వ్యా. 1. 'శమం', 'సంధి', 'సమాధి' అనే పదాల అర్థం ఒకటే. 'శమం' అన్నా, 'సంధి' అన్నా', 'సమాధి' అన్నా అర్థం రాజులు పరస్పరం విశ్వాసం పొందడమే.

2. సత్యము (అనగా ఈ విషయంలో ఏ మాత్రమూ మార్పు ఉండదు అని చెప్పడం) లేదా శపథం (తండ్రి మొదలైన వాళ్లమీద ఒట్టు వేసి చెప్పడం) ఇవి చలసంధి. స్థిరం కాని సంధి. ప్రతిభువు (జామీను గాని) ప్రతిగ్రహం (పుత్రాదులను కుదువబెట్టడం)

గాని స్థావరమైన సంధి అని పూర్వాచార్యు లన్నారు.

3. "అది యుక్తం కాదు-సత్యమైనా శపథమైనా పరలోకంలోను, ఇహలోకంలోను కూడ స్థిరమైన సంధి. ప్రతిభువు ప్రతిగ్రహం కూడా కేవలం ఇహలోకానికి మాత్రమే సంబంధించినది. బలంమీద ఆధారపడినది కూడ అని అంటాడు కౌటల్యుడు. అనగా సత్యశపథాలు ఇహలోకంలో మనిషిని బంధించి ఉంచుతాయి. వాటికి భంగం కలుగుతే పరలోకంలో పాపఫలం అనుభవించవలసి ఉంటుంది. ప్రతిభూప్రతిగ్రహాలు జామీను ఉన్నవాని బలంమీద ప్రతిగ్రహంగా ఉన్నవాని ప్రేమపాత్రత్వాదుల మీద ఆధారపడి ఉంటాయి. వాటికి భంగం కలిగినా పరలోకభయం ఏదీ లేదు. అందుచేత సత్య-శపథాలే స్థావరసంధులు అని కౌటిల్యుని అభిప్రాయం.

మూ. "సంహితాః స్మః" ఇతి సత్యసన్ధాః పూర్వే రాజానః సత్యేన సందధిరే.

2. తస్యాతిక్రమే శపథేన అగ్న్యుదకసీతాప్రాకారలోష్టహస్తి స్కన్ధాశ్వపృష్ఠ రథోపస్థ శస్త్రరత్నబీజగన్ధరససువర్ణహిరణ్యాన్యాలేభిరే - హన్యురేతాని త్యజేయుశ్చైనం యః శపథమతిక్రామేదితి.

3. శపథాతిక్రమే మహతాం తపస్వినాం ముఖ్యానాం వా ప్రాతిభావ్య బన్ధః ప్రతిభూః. తస్మిన్ యః పరావగ్రహసమర్థాన్ ప్రతిభువః గృహ్ణాతి సోఽతిసంధత్తే; విపరీతోఽతిసంధీయతే.

4. బన్ధుముఖప్రగ్రహః ప్రతిగ్రహః. తస్మిన్ యో దూష్యామాత్యం, దూష్యాపత్యం వా దదాతి సోఽతిసన్ధత్తే. విపరీతః అతిసంధీయతే. ప్రతి గ్రహణవిశ్వస్తస్య హి పరః ఛిద్రేషు నిరపేక్షః ప్రహరతి.

వ్యా. 1. సత్యసంధులైన ప్రాచీనరాజులు "మనం కలిశాం" అని పలికి సత్యంచేతనే సంధి చేసికొనేవారు.

2. దానిని అతిక్రమించే విషయంలో అనగా దీనిని అతిక్రమించము అని దృఢంగా చెప్పడానికి అగ్ని, ఉదకం, నాగలిచాలు, ప్రాకారంమీద ఉన్న మట్టిబెడ్డ, ఏనుగుమూపురం, గుఱ్ఱంవీపు, రథమధ్యభాగం, ఆయుధాలు, రత్నం, విత్తనాలు, సుగంధద్రవ్యాలు, రసద్రవ్యాలు, బంగారం, ధనం స్పృశించేవారు. శపథం అతిక్రమించినవానిని ఇవి (అగ్న్యాదులు) నశింపచేస్తాయి, వానికి లభించకుండా

పోతాయి అనే విశ్వాసంతో అలా చేసేవారు.

3. శపథాన్ని అతిక్రమించే పక్షంలో (అతిక్రమించకుండా) గొప్ప తపఃశాలులను గాని, గ్రామముఖ్యాదులను గాని, జామీనుగా నియమించడానికి 'ప్రతిభూ' (Surity) అని పేరు. అందులో - అన్న మాట తప్పిన ఇతరులను నిగ్రహించగలిగినవాళ్లను ప్రతిభూలనుగా తీసికొన్నవాడు లాభం పొందుతాడు. అలా నిగ్రహించజాలనివాళ్లని ప్రతిభూలనుగా గ్రహించినవాడు మోసపోతాడు.

4. "నేను మాట తప్పితే నువ్వు వీళ్లను ఏమైనా చేసుకోవచ్చు" అని చెప్పి బంధువులను గాని, ముఖ్యులైన అమాత్యాదిజనులను గాని సంధి చేసుకొన్నవాని అధీనంలో ఉంచడం ప్రతిగ్రహం (Hostage). అందులో దూష్యుడైన (రాజద్రోహియైన) అమాత్యుణ్ణి గాని, దూష్యుడైన పుత్రాదికుణ్ణిగాని ప్రతిగ్రహంగా ఉంచినవాడు ఎక్కువ లాభం పొందుతాడు. అందుకు విపరీతంగా చేసినవాడు అనగా స్నేహపాత్రులైన వాళ్లను ప్రతిగ్రహం పెట్టినవాడు మోసపోతాడు. ఎందువల్ల ననగా ఎదుటివాడు వాని ప్రతిగ్రహం మన చేతిలో ఉంది కదా అని విశ్వాసంతో ఉన్నప్పుడు రెండవవాడు ఆ ప్రతిగ్రహాన్ని చంపివేసినా నష్టం లేదు అనే అభిప్రాయం కలవా డవడంచేత ఛిద్రాలలో (అవకాశం వచ్చినప్పుడు) వానిమీద దెబ్బతీస్తాడు.

మూ. 1. అసత్యసమాధౌ తు- కన్యాపుత్రదానే దదత్ తు కన్యామతిసంధత్తే. కన్యా హ్యదాయాదా పరేషామేవ అర్థాయాక్లేశ్యా చ. విపరీతః పుత్రః.

2. పుత్రయోరపి జాత్యం ప్రాజ్ఞం శూరం కృతాస్త్రమేకపుత్రం వా దదాతి సోఽతిసంధీయతే. విపరీతోఽతిసన్ధత్తే. జాత్యాదజాత్యో హి లుప్తదాయాదసన్తానత్వాదాధాతుం శ్రేయాన్. ప్రాజ్ఞాదప్రాజ్ఞో మన్త్రశక్తిలోపాత్. శూరాదశూరః ఉత్సాహశక్తిలోపాత్. కృతాస్త్రాదకృతాస్త్రః ప్రహర్తవ్యసంపల్లోపాత్. ఏకపుత్రాదనేకపుత్రః నిరపేక్షత్వాత్.

వ్యా. 1. సంతానాన్ని ప్రతిగ్రహంగా ఇవ్వవలసి వచ్చినప్పుడు కన్యాపుత్రులలో కన్యను ఇచ్చేవాడు అధికలాభం పొందుతాడు. ఎందువల్ల ననగా కన్యకు దాయభాగం ఉండదు. ఎప్పటికైనా ఆమె పరులకే ఉపయోగిస్తుంది. ఆమెను (వాళ్లు) బాధపెట్టడానికి అవకాశం లేదు. పుత్రుడు ఇందుకు విపరీతుడు.

2. ఇద్దరు పుత్రులలో కూడ ఉత్తమజాతికి చెందినవాడు, ప్రాజ్ఞుడు, శూరుడు, అస్త్రవిద్య నేర్చినవాడు, ఏకైకపుత్రుడు అయినవానిని ఇచ్చినవాడు మోసగించబడతాడు. అందుకు విపరీతంగా పుత్రుణ్ణి ఇచ్చినవాడు లాభం పొందినవా డవుతాడు. జాత్యుణ్ణి కాకుండా అజాత్యుణ్ణి ఇవ్వడం మంచిది. ఎందువల్ల ననగా అజాత్యుని సంతానానికి దాయాధికారం ఉండదు. బుద్ధిమంతుణ్ణి ఇవ్వడం కంటె తెలివి తక్కువ వానిని ఇవ్వడం మంచిది. ఎందువల్లననగా వానికి ఆలోచనాశక్తి ఉండదు. శూరుణ్ణి ఇవ్వడంకంటె ఉత్సాహశక్తి లేని అశూరుణ్ణి ఇవ్వడం మంచిది. అస్త్రవిద్య నేర్చినవానికంటె నేర్వని వానిని ఇవ్వడం మంచిది; ఎందువల్ల ననగా వానికి ఎదుటివాని మీద దెబ్బతీసే శక్తి ఉండదు. ఏకైకపుత్రుడైనవానిని ఇవ్వడం కంటె చాలమంది పుత్రులలో ఒకనిని ఇవ్వడం మంచిది; ఎందువల్ల ననగా తండ్రి పూర్తిగా వానిమీదనే ఆధారపడి ఉండడు.

మూ. 1. జాత్యప్రాజ్ఞయోః జాత్యమ్ అప్రాజ్ఞమ్ ఐశ్వర్యప్రకృతిరనువర్తతే. ప్రాజ్ఞమజాత్యం మన్త్రాధికారః. మన్త్రాధికారేఽపి వృద్ధసంయోగాజ్జాత్యకః ప్రాజ్ఞమ్ అతిసంధత్తే.

2. ప్రాజ్ఞశూరయోః ప్రాజ్ఞమ్ అశూరం మతికర్మణాం యోగోఽనువర్తతే. శూరమప్రాజ్ఞం విక్రమాధికారః. విక్రమాధికారేఽపి హస్తినమివ లుబ్ధకః ప్రాజ్ఞః శూరమతిసన్ధత్తే.

3. శూరకృతాస్త్రయోః శూరమకృతాస్త్రం విక్రమవ్యవసాయః అనువర్తతే. కృతాస్త్రమశూరం లక్షలమ్భాధికారః. లక్షలమ్భాధికారేఽపి స్థైర్యప్రతిప త్త్యసంమోక్షైః శూరః కృతాస్త్రమతిసన్ధత్తే.

వ్యా. 1. జాత్యుడైన అప్రాజ్ఞుడు, ప్రాజ్ఞుడైన అజాత్యుడు - ఇలాంటి పుత్రులలో అప్రాజ్ఞుడైన జాత్యునికి రాజ్యం పొందే అధికారం ఉంటుంది; అజాత్యుడైన ప్రాజ్ఞునికి మంచి ఆలోచన చేసే అధికారం ఉంటుంది. అయితే జాత్యుడు వృద్ధులతో సాంగత్యం చేస్తే మంత్రాధికారంవిషయంలో కూడ ప్రాజ్ఞుణ్ణి మించి ఉంటాడు. ప్రాజ్ఞుడైన అజాత్యునికి ఏమి చేసినా జాత్యత్వం లభించదు అని భావం.

2. శూరుడు కాని ప్రాజ్ఞుడు, ప్రాజ్ఞుడు కాని శూరుడు-ఇలాంటి ఇద్దరు పుత్రులలో శూరుడు కాని ప్రాజ్ఞుడికి బుద్ధిబలంతో చేయవలసిన పనులమీద అధికారం ఉంటుంది. ప్రాజ్ఞుడు కాని శూరునికి పరాక్రమం చూపే అధికారం ఉంటుంది. అయితే

-విక్రమాధికారం విషయంలో కూడ, తెలివైన వేటగాడు ఏనుగును మించి నట్లు ప్రాజ్ఞుడు శూరుణ్ణి మించగలడు.

3. కృతాస్త్రుడు కాని శూరుడు, శూరుడు కాని కృతాస్త్రుడు - ఇలాంటి పుత్రులలో కృతాస్త్రుడు కాని శూరునికి పరాక్రమం చూపడంలో వ్యవసాయం (ప్రయత్నం) ఉంటుంది. శూరుడు కాని కృతాస్త్రునికి లక్ష్యాన్ని సూటిగా కొట్టే అధికారం ఉంటుంది. అయితే స్థిరత్వమూ, కష్టసమయంలో వెంటనే ప్రతిక్రియ చేయడమూ, పొరబాటు పడకపోవడమూ అనే గుణాలు ఉంటే శూరుడు కృతాస్త్రుణ్ణి కూడా మించి ఉంటాడు.

మూ. 1. బహ్వేకపుత్రయోః బహుపుత్రః ఏకం దత్వా శేషవృత్తిస్తబ్ధః సన్ధిమతిక్రామతి, నేతరః.

2. పుత్రసర్వస్వదానే సంధిశ్చేత్ పుత్రఫలకో విశేషః. సమఫలయోః శక్తప్రజననతో విశేషః. శక్తప్రజననయోరపి ఉపస్థితప్రజననతో విశేషః.

3. శక్తిమత్యేకపుత్రే తు లుప్తపుత్రోత్పత్తిరాత్మానమాదధ్యాత్; న చైకపుత్రమితి.

వ్యా. 1. చాలమంది పుత్రులు కలవాడు, ఒకే పుత్రుడు కలవాడు -వీరిలో చాలమంది పుత్రు లున్నవాడు ఒక పుత్రుణ్ణి ఇచ్చి ఇంకా మిగిలిన పుత్రులు ఉండడంచేత దృష్టుడై సంధిని అతిక్రమించవచ్చును. ఇతరుడు (ఏకపుత్రుడు) అలా చేయజాలడు.

2. పుత్రు డనే సర్వస్వాన్నీ ఇచ్చి సంధి చేసుకొనవలసి ఉన్నప్పుడు ఆ పుత్రునికి పుత్రు డనే ఫలం ఉంటే అదొక విశేషం. ఇద్దరు పుత్రులు సమానమైన పుత్రఫలం కలవారైనప్పుడు సంతానం కలిగించ కలిగి ఉండడం విశేషం. అనగా సంతానం కలిగించగలవానిని ఇవ్వకుండా ఆ సామర్థ్యం లేని పుత్రుణ్ణి ఇవ్వాలి అని అర్థం. ఇద్దరు పుత్రులూ సంతానం పుట్టించడానికి సమర్థులైన పక్షంలో అచిరకాలంలో సంతానం కలగడం విశేషం.

3. ఒకే పుత్రు డుండి అతడు పుత్రోత్పాదనశక్తి కలవాడైతే, పుత్రోత్పాదనశక్తి ఉడిగిపోయిన తానే ఆధి (తాకట్టు)గా వెళ్లాలి కాని ఏకపుత్రుణ్ణి పంపగూడదు.

మూ. 1. అభ్యుచ్ఛీయమానః సమాధిమోక్షం కారయేత్.

2. కుమారాసన్నాః సత్రిణః కారుశిల్పివ్యఞ్జనాః కర్మాణి కుర్వాణాః

సురఙ్గయా రాత్రౌ ఉపఖానయిత్వా కుమారమపహరేయుః. నటనర్తకగాయన వాదకవాగ్జీవకుశీలవప్లవకసౌభికా వా పూర్వప్రణిహితాః పరముపతిష్ఠేరన్. తే కుమారం పరమ్పరయా ఉపతిష్ఠేరన్. తేషామనియతకాలప్రవేశస్థాననిర్గమనాని స్థాపయేత్. తతస్తద్వ్యఞ్జనో వా రాత్రౌ ప్రతిష్ఠేత.

వ్యా. 1. రాజు బలం పుంజుకొన్న తరవాత ప్రతిగ్రహంగా ఉంచబడినవానిని విడిపించుకోవాలి.

2. రాజకుమారు డున్న ప్రదేశానికి దగ్గర పనులు చేస్తూన్న, కారు-శిల్పుల వేషాలలో ఉన్న సత్రులు (గూఢచారులు) రాత్రి సురంగం త్రవ్వి దాని ద్వారా రాజకుమారుణ్ణి అపహరించాలి. లేదా ముందుగానే గూఢచారులుగా పంపబడిన నట-నర్తక-గాయన-వాదక-వాగ్జీవన-కుశీలవ-ప్లవక(ఖడ్గాగ్రంమీద నృత్యం చేసేవాడు) సౌభికులు (ఆకాశంమీద ఎగిరేవాడు) శత్రువు దగ్గరికి వెళ్లాలి. వాళ్లు మెల్ల మెల్లగా రాజకుమారుని దగ్గరికి వెళ్లాలి. రాజకుమారుడు శత్రురాజు ఆజ్ఞచేత ఆ నటనర్తకాదులు నిశ్చితమైన కాలం అంటూ ఏదీ లేకుండా ప్రవేశించడానికి, ఉండడానికి, బైటకు వెళ్లడానికి ఏర్పాటు చెయ్యాలి. తరవాత ఏదో ఒక రాత్రి ఆ నటాదుల వేషం వేసుకొని బైటకు రావాలి.

మూ. 1. తేన రూపాజీవాభార్యావ్యఞ్జనాశ్చ వ్యాఖ్యాతాః.

2. తేషాం వా తూర్యభాణ్డఫేలాం గృహీత్వా నిర్గచ్ఛేత్.

3. సూదారాలికస్నాపకసంవాహకాస్తరకకల్పకప్రసాధకోదకపరిచార కైర్వా ద్రవ్యవస్త్రభాణ్డఫేలాశయనాసనసంభోగైర్నిర్హ్రియేత.

4. పరిచారకచ్ఛద్మనా వా కించిదరూపవేలాయామాదాయ నిర్గచ్ఛేత్. సురఙ్గాముఖేన వా నిశోపహారేణ, తోయాశయే వా వారుణం యోగమాతిష్ఠేత్.

5. వైదేహకవ్యఞ్జనా వా పక్వాన్నఫలవ్యవహారేణ ఆరక్షిషు రసమవచ్ఛారయేయుః.

వ్యా. 1. నటాదివేషంలో పారిపోవాలి అని చెప్పి నట్లే వేశ్యాస్త్రీ, భార్య (అక్కడ ఉన్న నటాదులలో ఒకని భార్య) ఇత్యాదివేషాలలో పారిపోవచ్చును అని కూడ చెప్పినట్లయింది.

2. లేదా నటాదుల వాద్యాలు పెట్టిన పెట్టెను, ఇతరమైన సామానులు ఉంచే పెట్టెను మోసుకొంటూ బైటకు వచ్చేయాలి.

3. లేదా వంటవాళ్లు, ఆరాలికులు (వడ్డన మొదలైనవి చేసేవాళ్లు లేదా భక్ష్యాలు తయారు చేసేవాళ్లు), స్నానం చేయించేవాళ్లు, ఒళ్లు పట్టేవాళ్లు, పక్కలు వేసేవాళ్లు, మంగళ్లు, అలంకరించేవాళ్లు. నీళ్లు అందించేవాళ్లు ఉపయోగించిన ద్రవ్యాలు, వస్త్రాలు, సరుకులు ఉంచిన పెట్టెలతోను, శయనాసనాలతోను ఆ రాజకుమారుణ్ణి కూడ బైటకు తీసికొనిపోవాలి.

4. లేదా పరిచారకు డనే వంక పెట్టుకొని పరిచారకుడు తీసికొని వెళ్లే వస్తువు ఏదైనా తీసికొని మనిషిని గుర్తుపట్టడానికి శక్యం కాని సమయంలో (రాజకుమారుడు) బైటకు వెళ్లిపోవాలి. లేదా రాత్రి ఇవ్వవలసిన బలులు చేతిలో ధరించి సురంగం ద్వారా బైటకు వెళ్లిపోవాలి. లేదా ఏదైనా జలాశయంలో (నదిలో లేదా చెరువులో) వారుణయోగం అవలంబించాలి. ఒక చోట మునిగి చాల దూరం నీటిలోనే ఈదుకుంటూ వెళ్లి అక్కడ తేలాలి.

5. లేదా వర్తకుల వేషంలో ఉన్న గూఢచారులు పక్వాన్నంలోను పండ్లలోను విషం కలిపి వాటిని రక్షకభటులచేత తినిపించాలి. వాళ్లు మూర్ఛ పోయినప్పుడు రాజకుమారుడు పారిపోవాలి అని అర్థం.

మూ. 1. దైవతోపహార శ్రాద్ధప్రహవణనిమిత్తమ్ ఆరక్షిషు మదనయోగ యుక్తమన్నపానరసం వా ప్రయుజ్యాపగచ్ఛేత్ ఆరక్షకప్రోత్సాహనేన వా.

2. నాగరకకుశీలవచికిత్సకాపూపికవ్యఞ్జనా వా రాత్రౌ సమృద్ధగృహాణ్యా దీపయేయుః ఆరక్షిణాం వా. వైదేహకవ్యఞ్జనా వా పణ్యసంస్థామాదీపయేయుః.

3. అన్యద్వా శరీరం నిక్షిప్య స్వగృహమాదీపయేదనుపాతభయాత్. తతః సంధిచ్ఛేదఖాతసురఙ్గాభిరపగచ్ఛేత్.

4. కాచకుమ్భభాణ్డభారవ్యఞ్జనో వా రాత్రౌ ప్రతిష్ఠేత. ముణ్డజటిలానాం ప్రవాసనాన్యనుప్రవిష్టః వా రాత్రౌ తద్వ్యఞ్జనః ప్రతిష్ఠేత. విరూపవ్యాధి కరణారణ్యచరఛద్మనా మన్యతమేన వా. ప్రేతవ్యఞ్జనో వా గూఢైర్నిర్హ్రియేత. ప్రేతం వా స్త్రీవేషేణానుగచ్ఛేత్.

వ్యా. 1. దేవతలకు నైవేద్యం పెట్టినది, లేదా శ్రాద్ధంలో ఉపయోగించినది లేదా

విందు భోజనాలలో ఉపయోగించేది అయిన అన్నంలోను, పానీయంలోను మాదకద్రవ్యాలు కలిపి రక్షకభటులకు ఇచ్చి వాళ్లు మత్తులో ఉన్నప్పుడు పారిపోవాలి. లేదా మీకు చాలా ధనం ఇస్తాను అని ఆరక్షకులను లోభపెట్టి పారిపోవాలి.

2. లేదా రాత్రి సంచరించడానికి అనుజ్ఞ ఉన్న నాగరకుడు, కుశీలవులు, వైద్యుడు, పిండివంటలు తయారు చేసేవాడు మొదలైనవాళ్ల వేషాలతో వెళ్లి రాత్రి ధనవంతుల గృహాలకు గాని, ఆరక్షకుల ఇండ్లకు గాని నిప్పు అంటించాలి. లేదా వర్తకుల వేషంలో ఉన్న గూఢచారులు ఆపణశాలకు (దుకాణాలు ఉన్న పెద్ద శాలకు) నిప్పు అంటించాలి.

3. రాజకుమారుడు తను నివసించే ఇంట్లో ఒక శవం ఉంచి ఆ ఇంటికి నిప్పుపెట్టాలి. అలా చేయడంవల్ల అతడే మరణించా డనుకొని ఎవరూ రాజకుమారుని వెనుక వెదకుతూ రారు. తరవాత గోడకు కన్నం చేసి కాని, తవ్విన మార్గంగుండా గాని సురంగం గుండాగాని బైటకు వెళ్లిపోవాలి.

4. లేదా కుండలకావడి మోసేవాని వేషంలో (కాంగ్లే), లేదా కాచభారుడు (గడ్డి, కఱ్ఱలు మొదలైనవి మోసేవాడు) కుమ్భభారుడు (నీళ్లకుండ మోసేవాడు) భాణ్డభారుడు (గుఱ్ఱాలు మొదలైనవాటి సామాను మోసేవాడు) (గ.శా) వీళ్ల వేషాలలో రాత్రి బయలుదేరాలి. లేదా విజిగీషువు పంపిన బోడిగుండ్లవాళ్లు, జటాధారులు నివసించే ప్రదేశాలలో ప్రవేశించి ఆ వేషం వేసుకొని రాత్రి బయలుదేరి వెళ్లిపోవాలి. లేదా విరూపం దాల్చడం, జబ్బుతో బాధపడుతున్నట్లు కనబడడం, అరణ్యాలలో సంచరించేవాని వేషం-వీటిలో ఏదో ఒక ఉపాయంచేత పారిపోవాలి.లేదా మరణించినట్లు అభినయిస్తూ గూఢచారులు తనను మోసికొనిపోయేటట్లు చేసుకోవాలి. లేదా స్త్రీవేషం వేసుకొని ఒక శవం వెంట వెళ్లాలి.

మూ. 1. వనచరవ్యఞ్జనాశ్చైనమన్యతో యాన్తమన్యతోఽపదిశేయుః, తతోఽన్యతో గచ్ఛేత్. చక్రచరాణాం వా శకటవాటైరపగచ్ఛేత్.

2. ఆసన్నే చానుపాతే సత్రం వా గృహ్ణీయాత్. తతోఽన్యతోఽపగచ్ఛేత్.

3. గృహీతో వా సామాదిభిరనుపాతమ్ అతిసన్దధ్యాత్. రసవిద్ధేన వా పథ్యదనేన.

4. వారుణయోగాగ్నిదాహేషు వా శరీరమన్యదాధాయ శత్రుమభియుఞ్జీత పుత్రో మే త్వయా హత ఇతి.

వ్యా. 1. వనచరుల వేషాలలో ఉన్న గూఢచారులు, రాజపుత్రుడు ఎటువైపు వెళ్లాడు అని అతని వెన్నంటి వస్తూన్న రాజభటులు అడిగినప్పుడు, అతడు ఒక దిక్కువైపు వెడితే మరొకవైపు వెళ్లి నట్లు చెప్పాలి. అప్పుడు ఆ రాజకుమారుడు వాళ్లు చెప్పిన దిక్కున కాక మరొక దిక్కున వెళ్లాలి. లేదా బండ్లమీద ప్రయాణం చేసేవాళ్ల బండ్ల గుంపులో దాగి వెళ్లాలి.

2. అనుపాతం (తరుముకొనివచ్చే రాజభటుల గుంపు) తనకు చాల దగ్గరికి వచ్చి నట్లయితే వనాన్ని ఆశ్రయించి దాగికొనాలి. అలా దాగికొనే ప్రదేశం లేని పక్షంలో మార్గానికి రెండు వైపులా ధనం గాని, విషం కలిపిన భక్ష్యాల సముదాయంకాని చల్లి తాను మరొకమార్గాన పారిపోవాలి.

3. పట్టుబడిన ట్లయితే సామాదులచేత ఆ అనుపాతాన్ని మోసగించాలి. లేదా విషం కలిపిన ఆహారం మార్గంలో వాళ్లకు ఇచ్చి మోసగించాలి.

4. లేదా విజిగీషువు వారుణయోగం, అగ్నిదాహం జరిగి నప్పుడు అక్కడ మరొక శరీరం ఉంచి నువ్వు నా పుత్రుణ్ణి చంపివేశావు అని శత్రువుమీద దోషారోపణం చెయ్యాలి.

శ్లో. ఉపాత్తచ్ఛన్నశస్త్రో వా రాత్రౌ విక్రమ్య రక్షిషు,
శీఘ్రపాతైరపసరేద్గూఢప్రణిహితైః సహ.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే షాడ్గుణ్యే సప్తమాధికరణే సప్తదశోఽధ్యాయః సంధికర్మ, సంధిమోక్షః ఆదితః పఞ్చదశశతతమః.

వ్యా. లేదా రహస్యంగా ఆయుధం ధరించి, రాత్రియందు రక్షకభటుల విషయంలో పరాక్రమించి, పైన చెప్పిన గూఢచారులతో కూడ శీఘ్రంగా నడిచే అశ్వాదులచేత పారిపోవాలి.

"బాలానందిని" అను కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యలో షాడ్గుణ్యం అనే సప్తమాధికరణంలో సంధికర్మ, సంధిమోక్షం అనే పదిహేడవ అధ్యాయం, ప్రారంభం నుంచి నూటపదిహేనవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ అష్టాదశోఽధ్యాయః

చతుర్వింశతితమం ప్రకరణమ్ - మధ్యమచరితమ్

(మధ్యముని విషయంలో ప్రవర్తన)

పఞ్చవింశతితమం ప్రకరణమ్ - ఉదాసీనచరితమ్

(ఉదాసీనుని విషయంలో ప్రవర్తన)

షడ్వింశతితమం ప్రకరణమ్ - మణ్డలచరితమ్

(మండలం విషయంలో ప్రవర్తన)

మూ. 1. మధ్యమస్యాత్మా తృతీయా పఞ్చమీ చ ప్రకృతీ ప్రకృతయః. ద్వితీయా చ, చతుర్థీ, షష్ఠీ చ వికృతయః. తచ్చేదుభయం మధ్యమోఽనుగృహ్ణీయాత్ విజిగీషుర్మధ్యమానులోమః స్యాత్. న చేదనుగృహ్ణీయాత్ ప్రకృత్యనులోమః స్యాత్.

2. మధ్యమశ్చేత్ విజిగీషోర్మిత్రం మిత్రభావి లిప్సేత, మిత్రస్య ఆత్మనశ్చ మిత్రాణ్యుత్థాప్య మధ్యమాచ్చ మిత్రాణి భేదయిత్వా మిత్రం త్రాయేత. మణ్డలం వా ప్రోత్సాహయేత్ - అతివృద్ధోఽయం మధ్యమః సర్వేషాం నో వినాశాయ అభ్యుత్థితః, సంభూయాస్య యాత్రాం విహనామేతి. తచ్చేన్మణ్డలమనుగృహ్ణీయాత్ మధ్యమావగ్రహేణ ఆత్మానముపబృంహయేత్. న చే దనుగృహ్ణీయాత్, కోశదణ్డాభ్యాం మిత్రమనుగృహ్య యే మధ్యమద్వేషిణో రాజానః పరస్పరానుగృహీతా వా బహవస్తిష్ఠేయుః, ఏకసిద్ధా వా బహవః సిధ్యేయుః, పరస్పరాద్వా శఙ్కితాః నోత్తిష్ఠేరన్, తేషాం ప్రధానమేకమ్, ఆసన్నం వా సామదానాభ్యాం లభేత. ద్విగుణో ద్వితీయం త్రిగుణ స్తృతీయమ్. ఏవమభ్యుచ్చితో మధ్యమమవగృహ్ణీయాత్.

వ్యా. 1. రాజమండలంలోని మధ్యమునికి తాను, అనగా విజిగీషువు. తృతీయప్రకృతి, అనగా మిత్రుడు, పంచమప్రకృతి అనగా మిత్రమిత్రుడు ప్రకృతులు, అనగా మిత్రులు. ద్వితీయ - చతుర్థ - షష్ఠప్రకృతులు. అనగా అరి. అరిమిత్రుడు. అరి

మిత్రమిత్రుడు వికృతులు (విరుద్ధంగా ప్రవర్తించే వాళ్లు). మధ్యముడు పైన చెప్పిన ప్రకృతి - వికృతులను ఇద్దరినీ అనుగ్రహించిన ట్లయితే (రెండు విధాల రాజుల విషయంలో హితప్రవృత్తి కలవాడైతే) విజిగీషువు ఆ మధ్యమునికి అనుకూలుడుగా ఉండాలి. అట్లు అనుగ్రహించకపోయిన ట్లయితే ప్రకృతికి (తన మిత్రునకు, మిత్రమిత్రునకు) అనుకూలుడుగా ఉండాలి.

2. మధ్యముడు విజిగీషువుయొక్క 'మిత్రభావి' మిత్రుణ్ణి ఆక్రమించదలచి నప్పుడు విజిగీషువు మిత్రుని మిత్రులను తన మిత్రులను లేవదీసి మధ్యమునికీ, వాని మిత్రులకూ మధ్య భేదం కలిగించి తన మిత్రుణ్ణి రక్షించాలి. లేదా - "ఈ మధ్యముడు చాలా బలవంతు డైపోయాడు; మన అందర్నీ నశింపచేయడానికి పూనుకొన్నాడు; మనం అందరం కలిసి వీని యుద్ధయాత్రకు అడ్డుతగులుదాం" అని చెప్పి రాజమండలాన్ని ప్రోత్సహింపచేయాలి. మండలం అందుకు అంగీకరిస్తే మధ్యముణ్ణి కృశింపచేసి (దుర్బలునిగా చేసి) తనను అధికబలవంతుణ్ణిగా చేసుకోవాలి. రాజమండలం అందుకు అంగీకరించకపోతే మిత్రునికి కోశదండాలు ఇవ్వడం ద్వారా సహాయం చేసి మధ్యముణ్ణి ద్వేషించే ఏ చాలమంది రాజులు పరస్పరం సహాయం చేసుకొంటూ ఉంటారో, లేదా మధ్యమద్వేషులైన ఏ చాలమంది రాజులలో ఒకనిని తన వైపు తిప్పుకుంటే మిగిలిన వాళ్లందరూ అనుకూలులు అవుతారో, మధ్యమద్వేషులైన ఏ రాజులు ఒకరిని ఒకరు శంకించుకొంటూ యుద్ధానికి కలిసి రారో, వాళ్లల్లో ప్రధానుడైన ఒక రాజును గాని, తనకు సమీపంలో ఉన్న రాజును గాని సామదానాలచేత వశం చేసుకోవాలి. ఆ విధంగా ఆ రాజు కలవడంచేత రెట్టింపు కలవాడై రెండవరాజునుకూడా అనుకూలుణ్ణిగా చేసుకోవాలి. ఆ విధంగా మూడు రెట్లబలం పుంజుకొని మూడవరాజును అనుకూలుణ్ణిగా చేసుకోవాలి. ఈ విధంగా బలం పెంచుకొని మధ్యముణ్ణి దుర్బలునిగా చెయ్యాలి.

మూ. 1. దేశకాలాతిపత్తౌ వా సన్ధాయ మధ్యమేన మిత్రస్య సాచివ్యం కుర్యాత్. దూష్యేషు వా కర్మసంధిమ్.

2. కర్శనీయం వాస్య మిత్రం మధ్యమో లిప్సేత ప్రతిస్తమ్భయేదేనమ్- "అహం త్వా త్రాయేయ" ఇత్యాకర్శనాత్. కర్శితమేనం త్రాయేత.

3. ఉచ్ఛేదనీయం వాస్య మిత్రం మధ్యమో లిప్సేత. కర్శితమేతం త్రాయేత మధ్యమవృద్ధిభయాత్.

4. ఉచ్ఛిన్నం వా భూమ్యనుగ్రహేణ హస్తే కుర్యాదన్యత్రాపసార భయాత్.

5. కర్శనీయోచ్ఛేదనీయయోశ్చేన్మిత్రాణి మధ్యమస్య సాచివ్యకరాణి స్యుః పురుషాన్తరేణ సంధీయేత. విజిగీషోర్వా తయోర్మిత్రాణి అవగ్రహసమర్థాని స్యుః, సన్ధిముపేయాత్.

6. అమిత్రం వాస్య మధ్యమో లిప్సేత సంధిముపేయాత్. ఏవం స్వార్థశ్చ కృతో భవతి మధ్యమస్య ప్రియం చ.

వ్యా. 1. దేశకాలాలు దాటిపోయి మండలాన్ని ప్రోత్సహించడం కుదరని పక్షంలో మధ్యమునితో సంధి చేసుకొని మిత్రునికి సహాయం చెయ్యాలి. లేదా మధ్యముని రాజ్యంలో ఉన్న దూష్యులతో (రాజవిరోధులైన అమాత్యాదులతో) కర్మసంధి (నేను మీ రాజును ఎదిరించి యుద్ధం చేస్తూంటాను, మీరు రాజ్యంలో అంతఃప్రకోపం కలిగించండి అనే సంధి) చేసుకోవాలి.

2. మధ్యముడు వీని (విజిగీషువుయొక్క) కృశింపచేయ దగిన మిత్రుణ్ణి (సరిహద్దు రాజ్యానికి అవతలి రాజ్యంలో ఉండడంచేత మిత్రుడే అయినా తనకు అనుకూలంగా ఉండనివానిని) ఆక్రమించ దలచినప్పుడు, ఆతని కోశదండాదులు కృశింపచేయబడేటంతవరకూ "నేను నిన్ను రక్షిస్తాను" అని అంటూ (సహాయం చేస్తూన్నట్లు కనబడుతూ) నిలబెట్టాలి. అతడు పూర్తిగా కర్శితుడైన తరవాత వానికి సహాయం చెయ్యాలి.

3. వీని (విజిగీషువుయొక్క) నిర్మూలించదగిన మిత్రుణ్ణి మధ్యముడు ఆక్రమించ దలచి నప్పుడు ఆతడు పూర్తిగా కర్శితుడు అయేవరకు ఉపేక్షించి కర్శితుడైన తరవాత వానిని రక్షించాలి. అలా రక్షించకపోతే మధ్యమునికి బలం పెరిగి పోయే భయం ఉంటుంది.

4. అతడు నిర్మూలించబడితే అతనికి భూమి ఇచ్చి తన వశంలో ఉంచుకోవాలి. అలా చేయకపోతే అతడు మరొకని దగ్గరికి వెళ్ళిపోవచ్చును.

5. కర్శనీయుడు ఉచ్ఛేదనీయుడు అయినవాళ్ల మిత్రులే (రహస్యంగా) మధ్యమునికి సహాయం చేస్తూన్న పక్షంలో పురుషాంతరంచేత సంధి (మధ్యమునితో)

చేసుకోవాలి. (సేనాపతిని గాని కుమారుణ్ణి గాని అప్పగించి చేసుకొన్న సంధి పురుషాంతరసంధి. కర్శనీయోచ్ఛేదనీయుల కుమారుణ్ణి లేదా సేనాపతిని మధ్యమునికి అప్పగించి సంధి చేసుకోవాలి అని అర్థం). ఆ ఇద్దరి (కర్శనీయోచ్ఛేదనీయుల) మిత్రులు విజిగీషువును కృశింపచేయడానికి సమర్థులైతే అప్పడు విజిగీషువు మధ్యమునితో సంధి చేసుకోవాలి.

6. వీని (విజిగీషువు యొక్క) అమిత్రుణ్ణి మధ్యముడు ఆక్రమించదలచి నట్లయితే అప్పుడు విజిగీషువు మధ్యమునితో సంధి చేసుకోవాలి. ఇలా చేయడంవల్ల తన ప్రయోజనమూ నెరవేరుతుంది, మధ్యమునికి ఇష్టమైన పని చేసిన ట్లవుతుంది.

మూ. 1. మధ్యమశ్చేత్ స్వమిత్రం మిత్రభావి లిప్సేత పురుషాన్తరేణ సందధ్యాత్. సాపేక్షం వా "నార్హసి మిత్రముచ్ఛేత్తుమ్"ఇతి వారయేత్. ఉపేక్షేత వా-మణ్డల మస్య కుప్యతు స్వపక్షవధాదితి.

2. అమిత్రమాత్మనో వా మధ్యమో లిప్సేత కోశదణ్డాభ్యామేనమ్ అదృశ్యమానః అనుగృహ్ణీయాత్.

3. ఉదాసీనం వా మధ్యమో లిప్సేత "ఉదాసీనాద్ భిద్యతామ్" ఇతి మధ్యమోదాసీనయోః యః మణ్డలస్య అభిప్రేతః తమాశ్రయేత.

వ్యా. 1. మధ్యముడు తన "మిత్రభావి" మిత్రుణ్ణే ఆక్రమించదలస్తూ న్నప్పుడు విజిగీషువు ఆ మధ్యమునికీ ఆతని మిత్రునికీ మధ్య పురుషాంతరసంధి చేయించాలి. ఆ మధ్యముడు తన విషయంలో గౌరవభావం ఉన్నవాడైతే విజిగీషువు "మిత్రుణ్ణి నువ్వు ఈ విధంగా నిర్మూలించకూడదు" అని చెప్పి నివారించాలి. లేదా తన పక్షానికి చెందినవానిని చంపడంవల్ల మండలమే వీని విషయంలో కోపిస్తుందిలే అనే భావంతో ఏమీ చేయకుండా ఊరుకోవాలి.

2. మధ్యముడు తన (విజిగీషువుయొక్క) అమిత్రుణ్ణి ఆక్రమించా లనుకొంటూన్నప్పుడు విజిగీషువు పైకి కనబడకుండా ఆ మధ్యమునికి కోశదండాలచేత సహాయం చెయ్యాలి.

3 మధ్యముడు ఉదాసీనుణ్ణి ఆక్రమించా లని అనుకొన్నప్పుడు - "వీళ్లిద్దరి మధ్యా భేదం ఉంటేనే మంచిది" అనుకొన్న విజిగీషువు మధ్యమోదాసీనులలో ఎవడు మండలానికి ఇష్టుడో వానిని ఆశ్రయించి వానికి సహాయం చెయ్యాలి.

మూ. 1. మధ్యమచరితేన ఉదాసీనచరితం వ్యాఖ్యాతమ్. ఉదాసీనశ్చేన్మధ్యమం లిప్సేత యతః శత్రుమతిసందధ్యాత్, మిత్రస్యోపకారం కుర్యాత్. మధ్యమముదాసీనం వా దణ్డోపకారిణం లభేత తతః పరిణమేత.

2. ఏవముపగృహ్యాత్మానమ్ అరిప్రకృతిం కర్శయేత్, మిత్రప్రకృతిం చోపగృహ్ణీయాత్.

3. సత్యప్యమిత్రభావే తస్యానాత్మవాన్ నిత్యాపకారీ శత్రుః శత్రుసహితః పార్ష్ణిగ్రాహో వా వ్యసనీ యాతవ్యో వ్యసనే వా నేతురభియోక్తేత్యరిభావినః.

వ్యా. 1. మధ్యముని విషయంలో అనుసరించిన విధానంచేత ఉదాసీనుని విషయంలో అనుసరించిన విధానం కూడ విశదీకరించినట్లే. ఆ యా సమయాలలో మధ్యమునితో ఎలా ప్రవర్తించాలో అలాంటి సమయాలలో ఉదాసీనునితో కూడ అదే విధంగా ప్రవర్తించాలి అని అర్థం. ఉదాసీనుడు మధ్యముణ్ణి ఆక్రమించా లని అభిలషించిన ట్లయితే విజిగీషువు ఏ పద్ధతి అవలంబిస్తే తన శత్రువుకు అపకారం జరుగుతుందో, మిత్రునికి ఉపకారం జరుగుతుందో ఆ పద్ధతి అవలంబించాలి. మధ్యమోదాసీనులలో ఎవడు తనకు సైన్యం ఇచ్చి ఉపకారం చేస్తాడో వాని పక్షాన చేరాలి.

2. ఈ విధంగా తాను బలవంతుడై శత్రువును కృశింపచెయ్యాలి. మిత్రునికి సహాయం చెయ్యాలి.

3. ('అరి' అని చెప్పబడే సరిహద్దులలో ఉండే సామంతులలో అరిభావి, మిత్రభావి, భృత్యభావి అని మూడు రకాలవాళ్లు ఉంటారు. వాళ్లలో ఎనిమిది విధాలైన అరిభావిసామంతులను గూర్చి చెపుతున్నాడు) - సరిహద్దులో ఉండడంచేత అలా ఉన్నవాళ్లందరూ విజిగీషువుకు శత్రులుగా ఉండడం సమానమే అయినా వాళ్లలో- అనాత్మవంతుడు (ఇంద్రియాలు తన వశంలో లేనివాడు), నిత్యమూ అపకారం చేసేవాడు, శత్రువు (అకారణంగా ద్వేషించేవాడు), శత్రువుతో కలిసినవాడు, పార్ష్ణిగ్రాహుడు, వ్యసనాలలో ఉన్నవాడు, యాతవ్యుడు, నేత (విజిగీషువు) కష్టాలలో ఉన్నప్పుడు వానిపై దండెత్తి వచ్చేవాడు అని 'అరిభావులు' ఎనిమిది రకాలు.

మూ. 1. ఏకార్థాభిప్రయాతః, పృథగర్థాభిప్రయాతః, సంభూయ యాత్రికః సంహితప్రయాణికః, స్వార్థాభిప్రయాతః, సాముత్థాయికః, కోశ

దణ్డయోరన్యతరస్య క్రేతా, విక్రేతా, ద్వైధీభావిక ఇతి మిత్రభావినః.

2. సామన్తో బలవతః ప్రతిఘాతః అన్తర్ధిః ప్రతివేశో వా బలవతః పార్ష్ణిగ్రాహో వా స్వయముపనతః ప్రతాపోపనతో వా దణ్డోపనత ఇతి భృత్యభావినః సామన్తాః.

3. తైర్భూమ్యేకాన్తరాః వ్యాఖ్యాతాః.

వ్యా. 1. విజిగీషువు ఏ ప్రయోజనం ఉద్దేశించి వెడుతున్నాడో ఆ ప్రయోజనాన్నే సాధించడానికి (మరొక ప్రక్కనుంచి) వెళ్లేవాడు, వేరైన ప్రయోజనాన్ని ఉద్దేశించి వెళ్లేవాడు (విజిగీషువు భూమికోసం వెడితే తాను ధనంకోసం వెళ్లేవాడు), విజిగీషువుతో కలిసి వెళ్లేవాడు, సంధి చేసికొని వెళ్లేవాడు, తన (విజిగీషువుయొక్క) ప్రయోజనం సాధించడంకోసం వెళ్లేవాడు,సాముత్థాయికుడు (కలిసి శూన్యనివేశనాదికర్మలు చేసేవాడు), కోశదండాలలో ఒకదానిని కొని మరొకదానిని అమ్మేవాడు, ద్వైధీభావానికి ఉపయోగించేవాడు అని మిత్రభావిసామంతుడు ఎనిమిది విధాలు.

2. బలవంతుణ్ణి అడ్డుకొనేవాడు, అంతర్ధి(శత్రువుకూ నాయకునికి మధ్యనున్న వాడు), సరిహద్దులో ఉన్నవాడు, బలవంతుని పార్ష్ణిగ్రాహుడు, స్వయంగా వచ్చి ఆశ్రయించిన లేదా ప్రతాపానికి భయపడి వచ్చి ఆశ్రయించిన దండోపనతుడు (సైన్యం మూలాన లొంగినవాడు) అని భృత్యభావిసామంతులు ఆరు విధాలు.

3. వీటిచేత ఒక రాజ్యం అవతల ఉన్న వాళ్లను కూడ వివరించి నట్లే. అనగా భూమ్యేకాంతరు లవడంచేత మిత్రులైనవాళ్లలో గూడ అరిభావిత్వ-మిత్రభావిత్వ-భృత్యభావిత్వా లుంటాయి అని భావం.

శ్లో. తేషాం శత్రువిరోధే యన్మిత్రమేకార్థతాం వ్రజేత్,
శక్త్యా తదనుగృహ్ణీయాద్ విషహేత యయా పరమ్.

వ్యా. ఆ భూమ్యేకాంతరులలో ఏ మిత్రుడు ఎవరైన శత్రువుతో తనకు (విజిగీషువుకు) విరోధం ఏర్పడినప్పుడు ఏకార్థుడుగా ప్రవర్తిస్తాడో అనగా తనతో కలిసి ఆ శత్రువును ఎదిరిస్తాడో, వానికి, ఎంత శక్తి ఉంటే శత్రువు ధాటికి తట్టుకోగలుగుతాడో అంత శక్తి కల్పించాలి.

శ్లో. ప్రసాధ్య శత్రుం యన్మిత్రం వృద్ధం గచ్ఛేదవశ్యతామ్,
సామన్తైకాన్తరాభ్యాం తత్ ప్రకృతిభ్యాం విరోధయేత్.

వ్యా. ఏ మిత్రుడు శత్రువును జయించి, అభివృద్ధి పొందడంచేత తన అదుపులో ఉండడో వానికి సామంతైకాంతరులైన ప్రకృతులతో (అరిప్రకృతి - మిత్రప్రకృతులతో) విరోధం కల్పించాలి.

శ్లో. తత్కులీనావరుద్ధాభ్యాం భూమిం వా తస్య హారయేత్,
యథా వానుగ్రహాపేక్షం వశ్యం తిష్ఠేత్ తథా చరేత్.

వ్యా. లేదా వాని భూమిని తత్కులీనునిచేత (రాజ్యకాంక్షియైన అతని వంశానికి చెందినవానిచేత), లేదా అవరుద్ధునిచేత (వాని కోపానికి గురియై నిర్బంధంలో ఉన్న పుత్రునిచేత) ఆక్రమింపచెయ్యాలి. లేదా అతడు సర్వదా తన అనుగ్రహం కోరుతూ ఎలా వశుడై ఉంటాడో అలా చెయ్యాలి.

శ్లో. నోపకుర్యాదమిత్రం వా గచ్ఛేద్యదతికర్శితమ్,
తదహీనమవృద్ధం చ స్థాపయేన్మిత్రమర్థవత్.

వ్యా. స్వప్రయోజనాన్ని సాధించుకొనడంలో నేర్పుగల విజిగీషువు ఏ మిత్రుడు చాల కృశించిపోయి తనకు ఉపకారం చేయజాలకుండా ఉన్నాడో, లేదా తన శత్రువు పక్షానికి వెళ్లేట ట్లున్నాడో అలాంటి మిత్రుడు ఎక్కువ హీనుడుగా గాని, బాగా సమృద్ధి పొందినవాడుగా గాని ఉండకుండే టట్లు చెయ్యాలి.

శ్లో. అర్థయుక్త్యా చలం మిత్రం సంధిం యదుపగచ్ఛతి,
తస్యాపగమనే హేతుం విహన్యాన్న చలేద్యథా.

వ్యా. ఏ చలమిత్రుడు (స్థిరత్వం లేని మిత్రుడు) ఏదో ప్రయోజనాన్ని అపేక్షించి సంధి చేసుకుంటాడో, అతడు చలించకుండా ఉండడంకొరకు, అతడు తనను విడిచి వెళ్లిపోవడానికి తగిన కారణా లేవీ లేకుండా తొలగించాలి.

శ్లో. అరిసాధారణం యద్వా తిష్ఠేత్ తదరితః శఠమ్,
భేదయేద్ భిన్నముచ్ఛిన్ద్యాత్తతః శత్రుమనన్తరమ్.

వ్యా. ఏ మిత్రుడు తనతోను తన శత్రువుతోనూ కూడ సమంగానే మైత్రి చూపుతాడో అలాంటి శఠుడైన మిత్రునికీ శత్రువుకీ మధ్య భేదం కల్పించి (వాళ్లని విడదీసి) ఆ విధంగా విడదీయబడిన మిత్రుణ్ణి నిర్మూలించి తరవాత శత్రువును నిర్మూలించాలి.

శ్లో. ఉదాసీనం చ యత్తిష్ఠేత్ సామన్తైస్తద్విరోధయేత్,
తతో విగ్రహసంతప్తముపకారం నివేశయేత్.

వ్యా. ఏ మిత్రుడు తన విషయంలోను తన శత్రువు విషయంలోనూ కూడ ఉదాసీనుడుగా ఉంటాడో అలాంటి మిత్రునికి సామంతులతో విరోధం కల్పించి తన ఉపకారం కోరేవాణ్ణిగా చెయ్యాలి.

శ్లో. అమిత్రం విజిగీషుం చ యత్ సంచరతి దుర్బలమ్,
తద్ బలేనానుగృహ్ణీయాద్ యథా స్యాన్న పరాఙ్ముఖమ్.

వ్యా. దుర్బలుడైన ఏ మిత్రుడు అమిత్రుణ్ణి, విజిగీషువును (తనను) కూడ స్వలాభాపేక్షతో ఆశ్రయిస్తాడో అలాంటి మిత్రుడు తన విషయంలో వైముఖ్యం చెందకుండా వానికి సైన్యం ఇచ్చి అనుగ్రహించాలి.

శ్లో. అపనీయ తతోఽన్యస్యాం భూమౌ వాసం నివేశయేత్,
నివేశ్య పూర్వం తత్రాన్యం దణ్డానుగ్రహహేతునా.

వ్యా. లేదా అలాంటి మిత్రుని భూమిలో ముందుగానే సైన్యం ఇవ్వడం అనే అనుగ్రహాన్ని కారణంగా చూపి మరొకనిని నిలిపి, ఆ మిత్రుణ్ణి ఆతని భూమినుండి తొలగించి మరొక భూమిలో (శత్రుసాహాయ్యం కోరవలసిన అవసరం ఉండని భూమిలో) నిలపాలి.

శ్లో. అపకుర్యాత్సమర్థం వా నోపకుర్యాద్యదాపది,
ఉచ్ఛిన్ద్యాదేవ తన్మిత్రం విశ్వస్యాఙ్కముపస్థితమ్.

వ్యా. ఏ మిత్రుడు అపకారం చేస్తాడో, లేదా సామర్థ్యం ఉండి కూడ ఆపత్సమయాలలో ఉపకారం చెయ్యడో ఆ మిత్రుడు నమ్మి దగ్గరకు వచ్చి నప్పుడు వానిని ఏ మాత్రము సందేహించకుండా నిర్మూలించాలి.

శ్లో. మిత్రవ్యసన తో వారిరుత్తిష్ఠేత్ యోఽనవగ్రహః,
మిత్రేణైవ భవేత్ సాధ్యశ్ఛాదితవ్యసనేన సః.

వ్యా. తన (విజిగీషువుయొక్క) మిత్రుడు కష్టాలలో ఉండడంచేత ఏ అడ్డూ

లేక శత్రువు అభివృద్ధి చెందుతున్నప్పుడు ఆ శత్రువును, తన మిత్రుని కష్టాలు తొలగించి, వాని ద్వారానే సాధించాలి.

శ్లో. అమిత్రవ్యసనాన్మిత్రముత్థితం యద్విరజ్యతి,
అరివ్యసనసిద్ధ్యా తచ్ఛత్రుణైవ ప్రసిధ్యతి.

వ్యా. శత్రువు కష్టాలలో ఉండడంచేత అభివృద్ధిపొందిన తన విషయంలో విరక్తుడుగా ఉన్న మిత్రుణ్ణి, శత్రువుకు వచ్చిన కష్టాలు తొలగించి ఆ శత్రువు ద్వారానే, లొంగదీసుకోవాలి.

శ్లో. వృద్ధిం క్షయం చ స్థానం చ కర్శనోచ్ఛేదనం తథా,
సర్వోపాయాన్ సమాదధ్యాదేతాన్ యశ్చార్థశాస్త్రవిత్.

వ్యా. అర్థశాస్త్రం బాగా తెలిసిన విజిగీషువు వృద్ధిని, క్షయాన్ని, స్థానాన్ని, కృశింపచేయడాన్ని, నిర్మూలించడాన్ని, సామాదిసర్వోపాయాలను ఆ యా పరిస్థితులకు అనుగుణంగా ప్రయోగించాలి.

శ్లో. ఏవమన్యోన్యసంచారం షాడ్గుణ్యం యోఽనుపశ్యతి,
స బుద్ధినిగలైర్బద్ధైరిష్టం క్రీడతి పార్థివైః.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే షాడ్గుణ్యే సప్తమాధికరణే అష్టాదశోఽధ్యాయః
మధ్యమచరితముదాసీనచరితం మణ్డలచరితమ్, ఆదితః షోడశశతతమః. ఏతావతా
కౌటలీయార్థశాస్త్రస్య షాడ్గుణ్యం సప్తమమధికరణం సమాప్తమ్.

వ్యా. ఈ విధంగా ఒక దానితో ఒకటి ముడివడి ఉన్న షాడ్గుణాన్ని ఏ విజిగీషువు బాగా పరిశీలించి ప్రయోగిస్తాడో అతడు బుద్ధి అనే గొలుసులతో కట్టబడిన రాజులతో ఇష్టం వచ్చినట్లు ఆడుకుంటాడు.

"బాలానందిని" అనే కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో షాడ్గుణ్యం అనే సప్తమాధికరణంలో మధ్యమచరితం, ఉదాసీనచరితం, మండలచరితం అనే పద్దెనిమిదవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుండి నూటపదహారవ అధ్యాయం సమాప్తం.

ఇంతటితో కౌటలీయార్థశాస్త్రంలోని షాడ్గుణ్యం అనే ఏడవ అధికరణం సమాప్తం.

అథ వ్యసనాధికారికమ్ - అష్టమమధికరణమ్

ప్రథమో ఽధ్యాయః

సప్తదశశతతమం ప్రకరణమ్ - ప్రకృతివ్యసనవర్గః

(వ్యసనాధికారికం = ఆపదలను గూర్చినది. ప్రకృతివ్యసనవర్గం = ప్రకృతులకు కలిగే ఆపదల సముదాయం)

మూ. 1. వ్యసనయౌగపద్యే సౌకర్యతో యాతవ్యం రక్షితవ్యం వేతి వ్యసనచిన్తా.

2. దైవం మానుషం వా ప్రకృతివ్యసనమ్ అనయాపనయాభ్యాం సంభవతి.

3. గుణప్రాతిలోమ్యమభావః ప్రదోషః ప్రసఙ్గః, పీడా వా వ్యసనమ్. వ్యస్యత్యేనం శ్రేయస ఇతి వ్యసనమ్.

4. స్వామ్యమాత్యజనపదదుర్గకోశదణ్డమిత్రవ్యసనానాం పూర్వం పూర్వం గరీయ ఇత్యాచార్యాః.

వ్యా. 1. శత్రువు వ్యసనంలో ఉన్నప్పుడు, తనకు ఏ వ్యసనమూ లేనప్పుడు శత్రువుమీదికి యుద్ధానికి వెళ్లాలని చెప్పబడింది. అయితే - ఇద్దరికీ వ్యసనం వచ్చినప్పుడు యుద్ధానికి వెళ్లడంలో సౌకర్యం ఉన్నదా లేక రక్షించుకొనడంలో సౌకర్యం ఉన్నదా అనే ప్రశ్న కలుగుతుంది. అందుచేత వ్యసనాలను గూర్చిన విచారణ చేయబడుచున్నది.

2. దైవకృతమైనా, మనుష్యకృతమైనా ప్రకృతివ్యసనం (స్వామ్యాదులకు కలిగే వ్యసనం) అనయ-అపనయాల మూలాన కలుగుతుంది. అనయం అనగా అశుభమైన దైవం. అపనయం అనగా సంధ్యాదిగుణాలను సరిగా ప్రయోగించకపోవడం.

3. ఆ యా ప్రకృతులకు ఉండవలసిన గుణాలకు విరుద్ధమైన గుణాలు ఉండడం, అభావం (దుర్గాదిప్రకృతులు కొన్ని లేకపోవడం). అత్యధికమైన దోషం,

ద్యూతాదులందు అత్యాసక్తి, లేదా దేశాదులకు పీడ-ఇవి వ్యసనం. వీనిని శ్రేయస్సునుంచి దూరం చేస్తుంది కాబట్టి దీనికి వ్యసనం అని పేరు.

4. స్వామి, అమాత్యుడు, జనపదం, దుర్గం, కోశం, దండం, మిత్రుడు -వీళ్లకి కలిగిన వ్యసనాలలో తరవాతిదానికన్న ముందుముందుది గొప్పది అని పూర్వాచార్యులు చెప్పి ఉన్నారు. అనగా స్వామివ్యసన-అమాత్యవ్యసనాలలో అమాత్యవ్యసనంకంటె స్వామివ్యసనం గొప్పది. అమాత్యవ్యసన-జనపదవ్యసనాలలో జనపదవ్యసనంకంటె అమాత్యవ్యసనం గొప్పది ఇత్యాదిరీతిలో ఉత్తరోత్తరంకంటె పూర్వపూర్వవ్యసనం గొప్పది అని అర్థం.

మూ. 1. నేతి భారద్వాజః, స్వామ్యమాత్యవ్యసనయోః అమాత్య వ్యసనం గరీయః ఇతి. మన్త్రో మన్త్రఫలావాప్తిః, కర్మానుష్ఠానమ్, ఆయవ్యయ కర్మ, దణ్డప్రణయనమ్, అమిత్రాటవీప్రతిషేధః, రాజ్యరక్షణం, వ్యసనప్రతీకారః, కుమారరక్షణమ్, అభిషేకశ్చ కుమారాణామాయత్తమమాత్యేషు. తేషామభావే తదభావః. ఛిన్నపక్షస్యేవ రాజ్ఞశ్చేష్టానాశః, వ్యసనేషు చాసన్నాః పరోపజాపాః, వైగుణ్యే చ ప్రాణబాధః ప్రాణాన్తికచరత్వాద్రాజ్ఞః ఇతి.

2. నేతి కౌటల్యః - మన్త్రిపురోహితాదిభృత్యవర్గమ్, అధ్యక్షప్రచారం, పురుషద్రవ్యప్రకృతివ్యసనప్రతీకారమ్, ఏధనం చ రాజైవ కరోతి. వ్యసనిషు వామాత్యేషు అన్యానవ్యసనినః కరోతి. పూజ్యపూజనే దూష్యావగ్రహే చ నిత్యయుక్తః తిష్ఠతి. స్వామీ చ సంపన్నః స్వసంపద్భిః ప్రకృతీః సంపాదయతి. స్వయం యచ్ఛీలస్తచ్ఛీలాః ప్రకృతయో భవన్తి. ఉత్థానే ప్రమాదే చ తదాయత్తత్వాత్. తత్కూటస్థానీయో హి స్వామీతి.

వ్యా. 1. అది కాదు అంటాడు భరద్వాజుడు. ఎందువల్ల ననగా స్వామివ్యసన-అమాత్యవ్యసనాలలో అమాత్యవ్యసనమే గొప్పది. మంత్రము (ఆలోచన), మంత్రఫలప్రాప్తి, ఆ యా కర్మలను చెయ్యడం, ఆయవ్యయాలను చూచుకోవడం, దండాన్ని (సైన్యాన్ని) సమకూర్చడం, అమిత్రులను ఆటవికులను అడ్డగించడం, రాజ్యాన్ని రక్షించడం, వ్యసనాలకి ప్రతిక్రియ చేయడం, రాజకుమారులను రక్షించడం,

వాళ్లకి రాజ్యాభిషేకం చేయడం ఇవన్నీ అమాత్యులమీదనే అధారపడి ఉంటాయి. అమాత్యులు లేకపోతే ఇవేమీ జరగవు. రెక్కలు నరికిన పక్షి వలె రాజు, అమాత్యుడు లేకపోతే కదలజాలడు (ఏ పనీ చేయలేడు). వ్యసనాలలో శత్రువులనుండి రహస్యంగా జరిగే ఉపజాపాలు (ప్రజలను దుష్టులను రెచ్చగొట్టడాలు) దగ్గరనే ఉంటాయి. అమాత్యులలో ఏమైనా చెడ్డ గుణాలు ఉన్నాయా రాజు ప్రాణాలకే ముప్పు. ఎందువల్ల ననగా అమాత్యుడు రాజు ప్రాణాలకి దగ్గరగా తిరుగుతూంటాడు.

2. అది యుక్తం కాదంటాడు కౌటల్యుడు. మంత్రిపురోహితాదిభృత్యసముదాయాన్ని, సువర్ణాధ్యక్షుడు మొదలైన అన్ని విధాలైన అధ్యక్షుల నియమనాన్నీ లేదా కార్యకలాపాలను, మంత్రులు మొదలైన పురుషప్రకృతులయొక్క జనపదదుర్గకోశాది ద్రవ్యప్రకృతులయొక్క వ్యసనాలకి ప్రతిక్రియను రాజ్యాభివృద్ధిని కూడ రాజే చేస్తాడు. అమాత్యులకు వ్యసనం కలిగినప్పుడు వ్యసనం లేని మరికొందరిని అమాత్యులనుగా నియమిస్తాడు. పూజించదగిన వారిని పూజించడంలోను, దూష్యులను (సంఘవ్యతిరేకశక్తులను) నిగ్రహించడంలోను జాగరూకుడై ఉంటాడు.తన కుండవలసిన గుణసంపద లన్నీ ఉన్న స్వామి తన ప్రకృతులను కూడ సర్వగుణసంపన్నులను చేస్తాడు. స్వామి ఎలాంటి స్వభావం కలవాడై ఉంటాడో ప్రకృతులు కూడ ఆ విధమైన స్వభావంతోనే ఉంటారు. అభివృద్ధి విషయంలో నైనా, ప్రమాదంలో నైనా (పొరబాటు చేయడంలోనైనా) ప్రకృతు లందరూ స్వామిమీదనే ఆధారపడి ఉంటారు కదా? స్వామి ప్రకృతులకు మూలప్రకృతివంటివాడు కదా?

మూ. 1. అమాత్యజనపదవ్యసనయోః జనపదవ్యసనం గరీయః ఇతి విశాలాక్షః. కోశః, దణ్డః, కుప్యమ్, విష్టిః, వాహనమ్, నిచయాశ్చ జనపదాదుత్తిష్ఠన్తే; తేషామభావో జనపదాభావే స్వామ్యమాత్యయోశ్చానన్తర ఇతి.

2. నేతి కౌటిల్యః. అమాత్యమూలాః సర్వారమ్భాః జనపదస్య కర్మసిద్ధయః స్వతః పరతశ్చ యోగసాధనం వ్యసనప్రతీకారః శూన్యనివేశోపచయౌ, దణ్డకరానుగ్రహశ్చేతి.

3. జనపదదుర్గవ్యసనయోః దుర్గవ్యసనమితి పారాశరాః. దుర్గే హి కోశదణ్డోత్పత్తిః ఆపది స్థానం చ జనపదస్య. శక్తిమత్తరాశ్చ పౌరాః జానపదేభ్యః

నిత్యాశ్చాపది సహాయా రాజ్ఞః. జానపదాస్త్వమిత్రసాధారణా ఇతి.

4. నేతి కౌటల్యః. జనపదమూలా దుర్గకోశదణ్డసేతువార్తారమ్భాః శౌర్యం, స్థైర్యం, దాక్ష్యం, బాహుల్యం చ జానపదేషు. పర్వతాన్తర్ద్వీపాశ్చ దుర్గా నాధ్యుష్యన్తే జనపదాభావాత్. కర్షకప్రాయే తు దుర్గవ్యసనమ్, ఆయుధీయ ప్రాయే తు జనపదే జనపదవ్యసనమితి.

వ్యా. 1. అమాత్యవ్యసన - జనపదవ్యసనాలలో జనపదవ్యసనం గొప్ప దని విశాలాక్షుడు అన్నాడు. ఎందువల్ల ననగా కోశము, సైన్యము,కుప్యము (వస్త్రాస్తరణాదికం) విష్టి, (కర్మకరవర్గం) వాహనం (గజాశ్వాదులు), నిచయాలు (ధాన్యస్నేహాది సముదాయాలు) ఇవన్నీ జనపదం నుంచే లభిస్తాయి. జనపదం లేకపోతే ఇవేమీ ఉండవు. జనపదం అనేది లేకపోతే వెంటనే స్వామి, అమాత్యుడు కూడ లేకుండా పోతారు.

2. "అది కాదు; జనపదంలో జరగవలసిన అన్ని పనులు, ఆ యా కర్మల సిద్ధులు, స్వజనంనుంచి, శత్రుజనంనుంచి యోగక్షేమాల సాధనం, వ్యసనాలకు ప్రతిక్రియ చేయడం, శూన్యస్థానాలలో గ్రామాదులను నెలకొల్పడం, వాటిని వృద్ధి పొందించడం, ఉత్తమసాహసాదిదండాలను విధించడంలోను పన్నులు వసూలు చేయడంలోను లాభాలు ఆర్జించడం, ఇవన్నీ అమాత్యునిమీదనే ఆధారపడి ఉంటాయి" అని కౌటల్యు డంటాడు.

3. జనపదవ్యసన-దుర్గవ్యసనాలలో దుర్గవ్యసనం గొప్పది అని పారాశరులు (పరాశరుని మతం అనుసరించేవారు) అన్నారు. దుర్గం ఉంటేనే కోశం, దండం (సైన్యం) ఇవి ఉత్పన్న మౌతాయి. ఆపత్సమయంలో దుర్గం జనపదానికి స్థానం కూడా కల్పిస్తుంది. పౌరులు జానపదులకంటె ఎక్కువ శక్తికలవారు. ఆపత్సమయంలో వాళ్లు తప్పక సహాయం చేస్తారు. జానపదులైతే శత్రువులకు కూడా సాధారణులే, అనగా కొన్ని పరిస్థితులలో శత్రువువైపుకు కూడా వెళ్లిపోతారు అని పారాశరుల అభిప్రాయం.

4. "అది యుక్తం కాదు. దుర్గం, కోశం, దండం,సేతువులు, వార్త అనగా కృషివాణిజ్యపశుపాలనాదికము, జనపదంమీదనే ఆధారపడి ఉంటాయి. జానపదులలో శౌర్యమూ, స్థిరత్వమూ, మంచితనమూ సంఖ్యాధిక్యము కూడా ఉంటాయి. జనపదం

(జనుల నివాసానికి అనుగుణమైన స్థానం) కాకపోవడంచేతనే ఎవరూ కూడ పర్వతరూపాలు, అంతర్ద్వీపరూపాలు (చుట్టూ నీళ్లు ఉన్న చిన్న ద్వీపాల రూపంలో ఉన్నవి) అయిన దుర్గాలలో నివసించరు. అయితే జనపదంలో కర్షకులు అధికసంఖ్యలో ఉంటే దుర్గానికి వ్యసనం కలుగుతుంది. ఆయుధాలతో జీవించేవాళ్లు అధికంగా ఉంటే జనపదానికి వ్యసనం కలుగుతుంది.

మూ. 1. దుర్గకోశవ్యసనయోః కోశవ్యసనమితి పిశునః. కోశమూలో హి దుర్గసంస్కారః దుర్గరక్షణం జనపదమిత్రామిత్రనిగ్రహో, దేశాన్తరితానా ముత్సాహనం దణ్డబలవ్యవహారశ్చ. దుర్గః కోశాదుపజాప్యః పరేషామ్. కోశమాదాయ చ వ్యసనే శక్యమపయాతుం న దుర్గమ్ ఇతి.

2. నేతి కౌటల్యః. దుర్గార్పణః కోశో, దణ్డః, తుష్ణీంయుద్ధమ్, స్వపక్షనిగ్రహః, దణ్డబలవ్యవహారః, ఆసారప్రతిగ్రహః, పరచక్రాటవీప్రతిషేధశ్చ. దుర్గాభావే చ కోశః పరేషామ్. దృశ్యతే హి దుర్గవతామనుచ్ఛిత్తిరితి.

వ్యా. 1. దుర్గవ్యసన-కోశవ్యసనాలలో కోశవ్యసనం గొప్పది అని పిశునుడు అన్నాడు. (పిశునుడు అనగా నారదుడు. గ.శా.) దుర్గాన్ని సంస్కరించడం (మరమ్మత్తులు చేయడం) దుర్గాన్ని రక్షించడం, జనపదాన్ని అ మిత్రుల్ని పశంలో ఉంచుకొనడం, దూరదేశాలలో ఉన్నవాళ్లను ప్రోత్సహించడం, దండబలవ్యవహారం, (సైన్యబలవ్యవహారం) ఇవన్నీ కోశం మీదనే ఆధారపడి ఉంటాయి కదా? కోశం సహాయంతోనే శత్రువులు దుర్గంలో ఉపజాపం కలిగిస్తారు. (ధనం ఇచ్చి దుర్గంలో ఉన్న అధికారులు, ప్రజలు మొదలైనవాళ్లు రాజుకు ఎదురుతిరిగే టట్లు చేస్తారు). ఏదైనా వ్యసనం కలిగి నప్పుడు కోశం తీసికొని పారిపోవచ్చు; దుర్గాన్ని ఆ విధంగా తీసికొని వెళ్లడం కుదరదు.

2. అది యుక్తం కాదు అని అంటాడు కౌటల్యుడు. కోశం, దండం, తూష్ణీం యుద్ధం (coldwar), తన పక్షాన్ని అదుపులో ఉంచుకొనడం, సైన్యబలవ్యవహారం, మిత్రసైన్యాన్ని స్వీకరించడం, శత్రుసైన్యాన్ని, ఆటవికసైన్యాన్నీ అడ్డుకోవడం ఇవన్నీ దుర్గంమీదనే ఆధారపడి ఉంటాయి. దుర్గం లేకపోతే కోశాన్ని పరులు అపహరించివేస్తారు. దుర్గం కలవాళ్లు పరాజయం పొందకపోవడం చూడబడుతున్నది గదా?

మూ. 1. కోశదణ్డవ్యసనయోః దణ్డవ్యసనమ్ ఇతి కౌణపదన్తః. దణ్డమూలో హి మిత్రామిత్రనిగ్రహః, పరదణ్డోత్సాహనం, స్వదణ్డప్రతిగ్రహశ్చ. దణ్డాభావే చ ధ్రువః కోశవినాశః. కోశాభావే చ శక్యః కుప్యేన భూమ్యా పర భూమిస్వయంగ్రాహేణ వా దణ్డః పిణ్డయితుమ్, దణ్డవతా చ కోశః. స్వామిన శ్చాసన్నవృత్తిత్వాదమాత్యసధర్మా దణ్డ ఇతి.

2. నేతి కౌటల్యః - కోశమూలో హి దణ్డః. కోశాభావే దణ్డః పరం గచ్ఛతి, స్వామినం వా హన్తి. సర్వాభియోగకరశ్చ కోశో ధర్మకామహేతుః. దేశకాలకార్యవశేన తు కోశదణ్డయోరన్యతరః ప్రమాణీభవతి. లబ్ధపాలనో హి దణ్డః కోశస్య. కోశః కోశస్య దణ్డస్య చ భవతి. సర్వద్రవ్యప్రయోజకత్వాత్ కోశవ్యసనం గరీయ ఇతి.

వ్యా. 1. కోశవ్యసన-దండవ్యసనాలలో దండవ్యసనం గొప్పది అని కౌణపదంతుని అభిప్రాయం. (కౌణపదంతు డనగా భీష్ముడు. గ.శా.) మిత్రులను అమిత్రులను అదుపులో ఉంచడం, శత్రుసైన్యాన్ని ప్రోత్సహించడం, తన సైన్యాన్ని (శత్రుసైన్యంతో యుద్ధం చేసే విధంగా) స్వీకరించడం అనేవి దండంమీదనే ఆధారపడి ఉంటాయి. దండం లేకపోతే కోశం నశించడం నిశ్చితం. కోశం లేకపోయినా కుప్యం గాని, భూమి గాని, ఇచ్చి, శత్రుభూమిని స్వయంగా ఆక్రమించి దండాన్ని ప్రోగుచేసుకోవడానికి అవకాశం ఉంటుంది. దండం ఉన్నవానిచేత కోశం ప్రోగుచేసుకొనడానికి శక్యం అవుతుంది. కోశం ఎల్లప్పుడు స్వామి దగ్గరనే ఉంటుంది గాన అమాత్యుని వంటిది.

2. అది కాదు అంటాడు కౌటల్యుడు. దండానికి మూలం కోశమే. కోశం లేకపోతే దండం శత్రువు వైపుకు వెళ్లిపోతుంది, లేదా స్వామినే చంపివేస్తుంది. కోశం సమస్తకార్యాలు సఫలం అయే టట్లు చేస్తుంది. అది ధర్మకామాలకు హేతువు కూడ. అయితే దేశాన్ని పట్టి, కాలాన్ని పట్టి, కార్యాన్ని పట్టి ఒకప్పుడు కోశం ఉపకరిస్తుంది. ఒకప్పుడు దండం ఉపకరిస్తుంది. దండం లభించిన కోశాన్ని రక్షిస్తుంది కదా? కోశమైతే కోశాన్నీ దండాన్నీ కూడ రక్షస్తుంది. కోశం సమస్తద్రవ్యప్రకృతులయందు కార్యకారి (కార్యాన్ని సాధించేది) గాన కోశవ్యసనం దండవ్యసనంకంటె గొప్పది.

మూ. 1. దణ్డమిత్రవ్యసనయోః మిత్రవ్యసనమితి వాతవ్యాధిః. మిత్రమ్ అభృతం వ్యవహితం చ కర్మ కరోతి; పార్ష్ణిగ్రాహమ్, ఆసారమ్, అమిత్రమ్ ఆటవికం చ ప్రతికరోతి; కోశదణ్డభూమిశ్చ ఉపకరోతి వ్యసనావస్థాయోగమితి.

2. నేతి కౌటిల్యః. దణ్డవతో మిత్రం మిత్రభావే తిష్ఠతి, అమిత్రో వా మిత్రభావే. దణ్డమిత్రయోస్తు సాధారణే కార్యే సారతః స్వయుద్ధదేశకాలలాభాద్విశేషః. శీఘ్రాభియానే తు అమిత్రాటవికాభ్యన్తరకోపే చ న మిత్రం విద్యతే. వ్యసనయౌగపద్యే పరవృద్ధౌ చ మిత్రమర్థయుక్తౌ తిష్ఠతి.

3. ప్రకృతివ్యసనసంప్రధారణముక్తమితి.

వ్యా. 1. దండవ్యసన-మిత్రవ్యసనాలలో మిత్రవ్యసనం గొప్పది అని వాతవ్యాధి (ఉద్ధవుడు. గ.శా) అభిప్రాయం. మిత్రుడు వేతనం ఏమీ తీసికొనకుండా దూరంలోనే ఉండి పని చేస్తాడు. పార్ష్ణిగ్రాహుణ్ణి, ఆసారుణ్ణి (పార్ష్ణిగ్రాహుని మిత్రుణ్ణి), శత్రువును, ఆటవికులను అడ్డుకుంటాడు. వ్యసనావస్థలో ఉన్నప్పుడు కోశ-దండ-భూము లిచ్చి ఉపకరిస్తాడు.

2. అది యుక్తం కాదు అంటాడు కౌటిల్యుడు. సైన్యం ఉన్న వాని విషయంలోనే మిత్రుడు మిత్రత్వంతో ఉంటాడు; శత్రువు కూడా మిత్రత్వంతో ఉంటాడు. దండమూ మిత్రుడూ కూడ కార్యం సాధిస్తా రనేది సాధారణమే (సమానమే) అయినా తమకు అనుగుణమైన యుద్ధభూమి, కాలమూ లభించడం అనే సారం(బలం) వల్ల, వాటికి విశేషం ఉంటుంది. అనగా స్వయుద్ధదేశకాలలాభంవల్ల వైశిష్ట్యం ఉంటుంది అని భావం. అయితే శత్రువుమీదకు వెంటనే దాడిచేయవలసినప్పుడు, అమిత్రుల కోపం (తిరుగుబాటు), ఆటవికుల కోపం, ప్రజలలో కోపం వచ్చి నప్పుడు అక్కడ మిత్రు డుండడు. శత్రువుకు విజిగీషువుకు ఒకే సమయంలో వ్యసనం వచ్చినా, శత్రువు అభివృద్ధిలో ఉన్నా మిత్రుడు తన లాభాన్ని గూర్చిన ఆలోచనలో ఉంటాడు.

3. ఈ విధంగా ప్రకృతుల వ్యసనాల విషయంలో పరస్పరము గౌరవలాఘవనిర్ధారణ చేయబడింది.

శ్లో. ప్రకృత్యవయవానాం తు వ్యసనస్య విశేషతః,
బహుభావోఽనురాగో వా సారో వా కర్మసాధకః.

వ్యా. కలిగిన వ్యసనంయొక్క స్వభావాన్ని పట్టి ప్రకృత్యవయవాలు, భిన్న భిన్న ప్రకృతులు, అధికసంఖ్యలో ఉండడం, అనురాగం, శక్తీ ఇవి కార్యాన్ని సాధిస్తాయి. కలిగిన ఆపదను ప్రకృతుల అధికసంఖ్యాదులచేత, అనురాగంచేత, సారంచేత అధిగమించడం శక్యం అవుతుందా కాదా అనే విషయం వచ్చిన ఆపదయొక్క విశేషాన్ని పట్టి ఉంటుంది అని భావం.

శ్లో. ద్వయోస్తు వ్యసనే తుల్యే విశేషో గుణతః క్షయాత్,
శేషప్రకృతిసాద్గుణ్యం యది స్యాన్నావిధేయకమ్.

వ్యా. రెండు ప్రకృతుల వ్యసనం సమంగా ఉన్నప్పుడు, అనగా రెండు ప్రకృతులు వ్యసనం పొందినప్పుడు, మిగిలిన ప్రకృతులలో ఉండవలసిన మంచి గుణాలు తొలగిపోకపోతే (ఉన్నట్లయితే) ఆ రెండు ప్రకృతులలో ఏ ప్రకృతిలోని గుణాలు క్షీణించాయో దాని వ్యసనంలో విశేషం ఉన్న దని గ్రహించాలి.

శ్లో. శేషప్రకృతినాశస్తు యత్రైకవ్యసనాద్భవేత్,
వ్యసనం తద్గరీయః స్యాత్ ప్రధానస్యేతరస్య చ.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే వ్యసనాధికారికే అష్టమాధికరణే ప్రథమోఽధ్యాయః, ఆదితః సప్తదశశతతమః.

వ్యా. ఒక ప్రకృతికి -అది ప్రధానప్రకృతి అయినా అప్రధానప్రకృతి అయినా- కలిగిన వ్యసనంవల్ల మిగిలిన ప్రకృతులకు కూడ వినాశం కలిగిన ట్లయితే, ఆ వ్యసనం చాల పెద్దది.

"బాలానందిని" అను కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో వ్యసనాధికారికం అనే ఎనిమిదవ అధికరణంలో ప్రకృతివ్యసనవర్గం అనే మొదటి అధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి నూటపదిహేడవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ ద్వితీయో௨ధ్యాయః

అష్టావింశతిశతతమం ప్రకరణమ్ - రాజరాజ్యయోర్వ్యసనచిన్తా

(నూటఇరవైఎనిమిదవ ప్రకరణం - రాజ-రాజ్యవ్యసనాలను గూర్చిన విచారం.)

మూ. 1. రాజా రాజ్యమితి ప్రకృతిసంక్షేపః.

2. రాజ్ఞః అభ్యన్తరః బాహ్యో వా కోప ఇతి. అహిభయాదాభ్యన్తరః కోపో బాహ్యకోపాత్ పాపీయాన్. అన్తరమాత్యకోపశ్చ అన్తఃకోపాత్. తస్మాత్ కోశదణ్డశక్తిమాత్మసంస్థం కుర్వీత.

3. ద్వైరాజ్యవైరాజ్యయోః - ద్వైరాజ్యమన్యోన్యపక్షద్వేషానురాగాభ్యాం పరస్పరసంఘర్షేణ వా వినశ్యతి. వైరాజ్యం తు ప్రకృతిచిత్తగ్రహణాపేక్షి యథాస్థితమన్యైర్భుజ్యత ఇత్యాచార్యాః.

4. నేతి కౌటల్యః. పితాపుత్రయోః భ్రాత్రోర్వా ద్వైరాజ్యం తుల్యయోగక్షేమమ్. అమాత్యావగ్రహం వర్తయేతేతి. వైరాజ్యే తు జీవతః పరస్యాచ్ఛిద్య "నైతన్మమ" ఇతి మన్యమానః కర్శయత్యపవాహయతి, పణ్యం వా కరోతి,విరక్తం వా పరిత్యజ్య అపగచ్ఛతీతి.

వ్యా. 1. రాజు, ఆతని పరిపాలనము - ఇవే వివిధప్రకృతుల సంక్షిప్తస్వరూపం (sum-total).

2. రాజుకు అభ్యంతరకోపం (రాజ్యంలో వచ్చిన తిరుగుబాటు) లేదా బాహ్యకోపం (శత్రువులనుండి వచ్చిన తిరుగుబాటు) ఈ రెండే ప్రధానమైన వ్యసనాలు అభ్యంతరకోపం దగ్గరనే ఉన్న పాముపగ వంటిది. అందుచేత ఇది బాహ్యకోపం కంటె చాల చెడ్డది. అంతఃకోపంకంటె కూడ అంతరమాత్యకోపం (దగ్గరనే ఉండే అమాత్యుల కోపం) చెడ్డది. అందువల్ల రాజు కోశశక్తిని, దండశక్తిని తనవద్దనే ఉంచుకోవాలి.

3. ద్వైరాజ్యం అనగా ఒక రాజ్యానికి ఇద్దరు రాజులు ఉండడం. వైరాజ్యం అనగా రాజు (న్యాయసంమతుడైన రాజు) లేకపోవడం. ఇద్దరు రాజుల పక్షాలకు చెందినవారిలో పరస్పరం ద్వేషం, ఒక పక్షం విషయంలోనే అనురాగం ఉండడంవల్లా, లేదా పరస్పరవిరోధం వల్లా ద్వైరాజ్యం నశిస్తుంది. వైరాజ్యం అయితే ప్రజల మనస్సు

ఎలా ఉందో తెలుసుకోవా లనే కోరికతో ఉంటుంది. అందుచేత దానిని ప్రజలు ఉన్నదానిని ఉన్నట్లుగా అనుభవిస్తారు అని ఆచార్యు లన్నారు.

4. "అది యుక్తం కాదు. తండ్రి-కుమారులు గాని, ఇద్దరు సోదరులు గాని పాలించే ద్వైరాజ్యాన్ని కూడా యోగక్షేమాలను సమంగా చూచుకొంటూ, అమాత్యులను అదుపులో ఉంచి నడిపించవచ్చును. కాని వైరాజ్యంలో ఒక రాజు, అసలు రాజు జీవించి ఉండగానే వాని దగ్గరనుండి లాగికొని రాజ్యం చేస్తూన్న న్యాయసంమతుడు కాని రాజు "ఏమైనా ఇది నా రాజ్యం కాదు కదా" అనే అభిప్రాయంతో రాజ్యాన్ని కృశింపచేస్తాడు, మరొకచోటికి తొలగిస్తాడు, అమ్ముకుంటాడు. తన విషయంలో ప్రజలకు అనురాగం లేకపోతే విడిచి వెళ్లిపోతాడు" అని కౌటల్యుని అభిప్రాయం.

మూ. 1. అన్ధః చలితశాస్త్రో వా రాజేతి - అశాస్త్రచక్షురన్ధః యత్కిఞ్చన కారీ దృఢాభినివేశీ పరప్రణేయో వా రాజ్యమన్యాయేనోపహన్తి. చలితశాస్త్రస్తు యత్ర శాస్త్రాచ్చలితమతిర్భవతి శక్యానునేయో భవతీత్యాచార్యాః.

2. నేతి కౌటల్యః. అన్ధో రాజా శక్యతే సహాయసంపదా యత్ర తత్ర వా పర్యవస్థాపయితుమితి. చరితశాస్త్రస్తు శాస్త్రాదన్యథాభినివిష్టబుద్ధిః అన్యాయేన రాజ్యమాత్మానం చోపహన్తీతి.

వ్యా. 1. అంధుడైన, అనగా శాస్త్రం అనే నేత్రం లేకపోవడంచేత గ్రుడ్డివాడైన రాజు, ఉండడం మంచిదా, చలితశాస్త్రుడు (శాస్త్రం చదువుకొని ఉండి కూడ ఆ శాస్త్రీయమార్గంనుంచి చలించినవాడు) ఉండడం మంచిదా అన్నప్పుడు "శాస్త్రచక్షుస్సు లేని అంధుడు ఇష్టం వచ్చినట్లు ఏదో ఒకటి చేస్తూ మొండి పట్టుదల కలవాడై, ఇతరులచేత నడపదగినవాడై అన్యాయంచేత రాజ్యాన్ని నశింపచేస్తాడు. చలితశాస్త్రుడైతే ఏ విషయాన్ని గూర్చిన ఆలోచనలో శాస్త్రాన్ని ఉల్లంఘిస్తాడో ఆ విషయంలో నచ్చచెప్పడానికి వీలుగా ఉంటాడు" అని పూర్వాచార్యులు అన్నారు.

2. ఇది యుక్తం కాదని కౌటిల్యు డంటాడు - ఎందువల్ల ననగా అంధుడైన రాజును అమాత్యాదులలో ఉన్న ప్రాజ్ఞత్వాదిగుణసంపదచేత ఏ మార్గంలో నడిపించా లంటే ఆ మార్గంలోనే నడపవచ్చును: నిలపవచ్చును, కాని శాస్త్రానికి విరుద్ధంగా మొండి పట్టుదలతో కూడిన బుద్ధి గల చలితశాస్త్రుడైతే అన్యాయంచేత రాజ్యాన్నీ తననూ కూడ నశింపచేస్తాడు.

మూ. 1. వ్యాధితో నవో వా రాజేతి - వ్యాధితో రాజా రాజ్యోపఘాతమ్ అమాత్యమూలం, ప్రాణాబాధం వా రాజ్యమూలమవాప్నోతి; నవస్తు రాజా స్వధర్మానుగ్రహపరిహారమానకర్మభిః ప్రకృతిరఞ్జనోపకారైః చరతి ఇత్యాచార్యాః.

2. నేతి కౌటిల్యః. వ్యాధితో రాజా యథాప్రవృత్తం రాజప్రణిధిమను వర్తయతి. నవస్తు రాజా "బలావర్జితం మమేదం రాజ్యమ్" ఇతి యథేష్టమనవ గ్రహః చరతి. సాముత్థాయికైరవగృహీతో వా రాజ్యోపఘాతం మర్షయతి. ప్రకృతిష్వరూఢః సుఖం సముచ్ఛేత్తుం భవతి. వ్యాధితే విశేషః పాపరోగీ అపాపరోగీ చ.

వ్యా. 1. వ్యాధితో బాధపడుతూన్న రాజు ఉండడం మంచిదా, నవుడైన (క్రొత్తగా రాజ్యాభిషిక్తుడైన) రాజు ఉండడం మంచిదా అన్నప్పుడు - "వ్యాధితుడైన రాజు భయం లేకుండా ప్రవర్తించే అమాత్యులవల్ల రాజ్యవినాశాన్ని, లేదా రాజ్యం మూలాన (రాజ్యంలోని ప్రకృతుల మూలాన) ప్రాణనాశనం కాని పొందుతాడు. నవుడైన రాజైతే ప్రకృతులకు సంతోషం కలిగించే తన ధర్మాన్ని ఆచరించడం,తన కోశం పెంచుకోవడం, పన్నుల పరిహారం ఇవ్వడం, దానం, గౌరవించడం. ఇతరకర్మలు-వీటిచేత ప్రవర్తిస్తాడు" అని ఆచార్యు లన్నారు.

2. అది కాదంటాడు కౌటిల్యుడు. వ్యాధితుడైన రాజు మొదటినుండీ అమలులో ఉన్న రాజవ్యవహారాన్ని నడిపిస్తాడు. క్రొత్తరాజైతే "ఇది నేను నా బలం చేత సంపాదించుకొన్న రాజ్యం" అని అనుకుంటూ అడ్డు లేకుండా ఇష్టం వచ్చి నట్లు ప్రవర్తిస్తాడు. లేదా సామవాయికులచేత (గ.శా.) ఎదురు తిరిగిన తనవాళ్లచేత (కాంగ్లే) నిగ్రహింపబడి రాజ్యానికి జరిగిన నష్టాన్ని సహిస్తాడు. (ప్రతిక్రియ చేయజాలడు). ప్రకృతులలో బాగా నిలదొక్కుకొనకపోవుటచేత అనాయాసంగా నిర్మూలించడానికి శక్యమైనవా డవుతాడు. అయితే- పాపరోగాలు (కుష్ఠాదిరోగాలు) ఉన్నవాడా, అపాపరోగాలు (సాధారణములైన రోగాలు) ఉన్నవాడా అనే విశేషం మాత్రం చూచుకోవాలి.

మూ. 1. నవేఽప్యభిజాతః అనభిజాత ఇతి. దుర్బలోఽభిజాతః బలవాననభిజాతో రాజేతి- దుర్బలస్యాభిజాతస్య ఉపజాపం దౌర్బల్యాపేక్షాః ప్రకృతయః కృచ్ఛ్రేణోపగచ్ఛన్తి. బలవతశ్చానభిజాతస్య బలాపేక్షాః సుఖేన ఇత్యాచార్యాః.

2. నేతి కౌటల్యః. దుర్బలమభిజాతం ప్రకృతయః స్వయముపనమన్తి, జాత్యమైశ్వర్యప్రకృతిరనువర్తతే ఇతి. బలవతశ్చానభిజాతస్య ఉపజాపం విసంవాదయన్తి. అనురాగే సార్వగుణ్యమ్ ఇతి.

వ్యా. 1. క్రొత్త రాజులో కూడ ఉత్తమవంశీయుడై ఉండడం, అనభిజాతుడై (రాజవంశానికి చెందనివాడై) ఉండడం అనేది విశేషం. దుర్బలుడైన అభిజాతుడు రాజుగా ఉండడం మంచిదా బలవంతుడైన అనభిజాతుడు ఉండడం మంచిదా అన్నప్పుడు - దుర్బలుడైన అభిజాతుడు ప్రకృతులలో ఉపజాపం (పరస్పరభేదం సృష్టించడం) చేయడానికి ప్రయత్నించినప్పుడు ఆతని దౌర్బల్యం తెలిసిన ప్రకృతులు అతికష్టంగా లొంగుతారు. అనభిజాతు డైనా బలవంతుడు చేసే ఉపజాపానికి ఆతని బలం గుర్తించిన ప్రకృతులు సులభంగా లొంగుతారు అని ఆచార్యు లన్నారు.

2. అది కాదంటాడు కౌటల్యుడు. దుర్బలుడైన అభిజాతునికి ప్రజలు స్వయంగానే అనుకూలు లౌతారు. ఎందువల్ల ననగా ఐశ్వర్యార్హత్వం, ఉత్తమజాతికి చెందినవానిని స్వయంగానే అనుసరిస్తుంది అని వాళ్ల నమ్మకం. బలవంతుడైన అనభిజాతుడు చేసే ఉపజాపాన్ని వాళ్లు వమ్ము చేస్తారు. అనురాగం ఉంటే అన్ని గుణాలూ కనబడతాయి. అందువల్ల ప్రకృతులు అభిజాతునియందు అనురాగం కలవారవడంచేత ఆతనిలో అన్ని గుణాలూ ఉన్నట్లు భావిస్తారు అని అర్థం.

మూ. 1. ప్రయాసవధాత్ సస్యవధః ముష్టివధాత్పాపీయాన్.

2. నిరాజీవత్వాద్ వృష్టిరతివృష్టిత ఇతి.

3. శ్లో. ద్వయోర్ద్వయోర్వ్యసనయోః ప్రకృతీనాం బలాబలమ్,
పారమ్పర్యక్రమేణోక్తం యానే స్థానే చ కారణమ్.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే వ్యసనాధికారికేఽష్టమాధికరణే ద్వితీయోఽధ్యాయః
రాజరాజ్యయోర్వ్యసనచిన్తా, ఆదితోఽష్టాదశశతతమః.

వ్యా. 1. తయారైన సస్యాన్ని (పంటను) నశింపచేయడం ముష్టివధ (విత్తనాలు చల్లకపోవడం) కంటె చాలా చెడ్డది. ఫలం లభించకపోవడం రెండింటిలోనూ సమానమే అయినా సస్యవధ చేయడంచేత అంతవరకూ సస్యాన్ని పెంచడానికి చేసిన ప్రయాస అంతా భగ్నం చేయబడిపోతుంది.

2. అసలే వర్షాలు లేకపోవడం అతివృష్టికంటె చాల చెడ్డది. ఎందువల్ల ననగా అవృష్టివల్ల జీవనాధారమే లేకుండా పోతుంది కదా?

3. ప్రకృతులలో కలిగే రెండు వ్యసనాలలో ఏది బలవత్తరం ఏది కాదు అనే విషయం శాస్త్రసంప్రదాయాన్ని అనుసరించి చెప్పబడింది. ఇది యుద్ధయాత్ర చేయడానికీ, చేయకుండా ఆగడానికీ కారణం. అనగా వ్యసనాల బలాబలాలను పట్టి యానస్థానాలు నిర్ణయించుకోవాలి అని భావం.

"బాలానందిని" అను కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో వ్యసనాధికారికం అనే అష్టమాధికరణంలో రాజ-రాజ్యాల వ్యసనాలను గూర్చిన విమర్శ అనే రెండవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుండి నూటపద్దెనిమిదవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ తృతీయోఽధ్యాయః

ఏకోనత్రింశచ్ఛతతమం ప్రకరణమ్ - పురుషవ్యసనవర్గః

మూ. 1. అవిద్యావినయః పురుషవ్యసనహేతుః. అవినీతో హి వ్యసన దోషాన్న పశ్యతి.

2. తానుపదేక్ష్యామః- కోపజః త్రివర్గః, కామజః చతుర్వర్గః.

3. తయోః కోపో గరీయాన్. సర్వత్ర హి కోపశ్చరతి. ప్రాయశశ్చ కోపవశా రాజానః ప్రకృతికోపైః హతాః శ్రూయన్తే. కామవశాః క్షయవ్యయ నిమిత్తమ్ అరివ్యాధిభిః ఇతి.

వ్యా. 1. ఆన్వీక్షికి మొదలైన విద్యలలో వినయం (ట్రైనింగ్) పొందకపోవడమే పురుషవ్యసనాలకి (దుర్వ్యసనాలకి) హేతువు. వినీతుడు కానివాడు (విద్యను అభ్యసించనివాడు) వ్యసనాలవల్ల కలిగే దోషాలను అర్థం చేసుకొనజాలడు.

2. ఆ వ్యసనాలను గూర్చి చెపుతాం. కోపం (క్రోధం) వల్ల కలిగేవి మూడు వ్యసనాలు; కామంవల్ల కలిగేవి నాలుగు, (వాక్పారుష్యం, అర్థదూషణం, దండపారుష్యం - ఇవి కోపజత్రివర్గం. వేట, జూదం, స్త్రీలు, పానం - ఇవి కామంవల్ల కలిగే చతుర్వర్గం).

3. వాటిలో క్రోధం చాల చెడ్డది. ఎందువల్ల ననగా అన్ని విషయాలలోను క్రోధం రావడానికి అవకాశం ఉంది. సాధారణంగా క్రోధానికి వశులైపోయి రాజులు

ప్రకృతుల కోపాలచేత (తిరుగుబాట్లచేత) చంపబడినట్లుగా వింటున్నాం. కామవశులైన రాజులు క్షయ-వ్యయాలకు లోనై శత్రువులచేత వ్యాధులచేత చంపబడ్డారు.

మూ. 1. నేతి భారద్వాజః. సత్పురుషాచారః కోపః. వైరయాతనమ్, అవజ్ఞావధః, భీతమనుష్యతా చ. నిత్యశ్చ కోపసంబన్ధః పాపప్రతిషేధార్థః. కామః సిద్ధిలాభః, సాన్త్వం, త్యాగశీలతా,సంప్రియభావశ్చ. నిత్యశ్చ కామేన సంబన్ధః కృతకర్మణః ఫలోపభోగార్థః ఇతి.

2. నేతి కౌటల్యః. ద్వేష్యతా, శత్రువేదనం, దుఃఖాసంగశ్చ కోపః. పరిభవో, ద్రవ్యనాశః, పాటచ్చరద్యూతకారలుబ్ధకగాయనవాదకైశ్చానర్థ్యైః సంయోగః కామః.

వ్యా. 1. కోపకామాలు వ్యసనాలు (వ్యసనకారణాలు) కావంటాడు భారద్వాజుడు. ఎందువల్ల ననగా - కోపం అనేది సత్పురుషుల ఆచారం (ధర్మం).కోపం ఉండడంవల్ల వైరానికి ప్రతిక్రియ చేయడం, అవమానాన్ని నివారించుకొనడం, మనుష్యులకు భయం కలిగించడం అనేవి ఉంటాయి. పాపాత్ములను నిగ్రహించడానికి కోపాన్ని అవలంబించడం నిత్యమైనది (తప్పనిసరి అయినది). కార్యసిద్ధిలాభమే కామం. అనగా కామం ఉంటేనే కార్యసిద్ధి కలుగుతుంది. కామం ఉండడంవల్ల మనిషికి మృదువుగా మాటలాడడం, త్యాగశీలం,అందరికీ ఇష్టుడుగా ఉండడం అనేవి కలుగుతాయి. చేసిన పనియొక్క ఫలాన్ని అనుభవించడానికి కామం తప్పనిసరిగా ఉండవలసిందే.

2. అది యుక్తం కాదంటాడు కౌటిల్యుడు. ఇతరుల ద్వేషానికి పాత్రు డవడం, శత్రువుల్ని చేసుకోవడం, దుఃఖంతో సంబంధం -ఇవే క్రోధం అంటే. అనగా క్రోధంవల్ల ఇవన్నీ కలుగుతాయి అని అర్థం. అవమానం, ధననాశం, అనర్థకరులైన దొంగలతోను, జూదరులతోను, వేటగాళ్లతోను, గాయకులతోను, వాద్యాలు మ్రోగించేవాళ్లతోను సంబంధమే కామం. కామంవల్ల ఇవన్నీ కలుగుతాయి అని అర్థం.

మూ. తయోః పరిభవాత్ ద్వేష్యతా గరీయసీ.పరిభూతః స్వైః పరైశ్చ అవగృహ్యతే, ద్వేష్యః సముచ్ఛిద్యతే. ద్రవ్యనాశాత్ శత్రువేదనం గరీయః; ద్రవ్యనాశః కోశాబాధకః, శత్రువేదనం ప్రాణాబాధకమితి. అనర్థ్యసంయోగాత్ దుఃఖసంయోగో గరీయాన్; అనర్థసంయోగో ముహూర్తప్రతీకారః, దీర్ఘక్లేశకరో దుఃఖానామాసఙ్గ ఇతి. తస్మాత్ కోపో గరీయాన్.

వ్యా. కోపం వల్ల ద్వేష్యత శత్రువేదనం దుఃఖాసంగం అనే త్రికం, కామంవల్ల పరాభవం ద్రవ్యనాశం అనర్థ్యులతో సంయోగం అనే త్రికం కలుగుతా యని చెప్పబడింది. వాటిలో కామజత్రికంకంటె కోపజత్రివర్గం గొప్పది అని చెపుతున్నాడు - ఆ రెండు త్రికాలలో అవమానం కంటె ద్వేష్యత్వం గొప్పది. అవమానించబడినవాడు తన వాళ్లచేత పరులచేత కూడ విధేయుడుగా చేయబడతాడు. ద్వేష్యుడైతే, పూర్తిగా నిర్మూలించబడతాడు. ద్రవ్యనాశంకంటె శత్రువేదనం గొప్పది. ద్రవ్యనాశం కోశంమీద దెబ్బతీస్తుంది; శత్రువేదనం ప్రాణాలు తీస్తుంది. అనర్థ్యులతో సంయోగంకంటె దుఃఖసంయోగం గొప్పది. అనర్థ్యసంయోగానికి స్వల్పకాలంలో ప్రతిక్రియ చేసుకోవచ్చు. దుఃఖాలతో సంబంధం దీర్ఘమైన క్లేశాన్ని కలిగిస్తుంది. అందువల్ల కామంకంటె కోపం గొప్పది.

మూ. 1. వాక్పారుష్యమ్,అర్థదూషణమ్, దణ్డపారుష్యమితి. వాక్పారుష్యార్థదూషణయోః వాక్పారుష్యం గరీయః ఇతి విశాలాక్షః. పరుషముక్తో హి తేజస్వీ తేజసా ప్రత్యారోహతి. దురుక్తశల్యం హృది నిఖాతం తేజఃసందీపనమ్ ఇన్ద్రియోపతాపి చ ఇతి.

2. నేతి కౌటల్యః. అర్థపూజా వాక్ఛల్య మపహన్తి, వృత్తివిలోపస్తు అర్థదూషణమ్. అదానమ్, ఆదానం, వినాశః పరిత్యాగో వా అర్థస్యేత్యర్థదూషణమ్.

వ్యా. 1. వాక్పారుష్యం, అర్థదూషణం, దండపారుష్యం (ఇవి కోపజత్రివర్గం). వాక్పారుష్య-అర్థదూషణాలలో వాక్పారుష్యం చెడ్డది అని విశాలాక్షు డన్నాడు. తనను గూర్చి పరుషవాక్యాలు పలకగానే తేజఃశాలి అయినవాడు తేజస్సుచేత ఆ మాటలు పలికినవానిని ఆక్రమిస్తాడు. హృదయంలో నాటబడిన దురుక్తి అనే శల్యం తేజస్సును రగుల్కొలుపుతుంది. ఇంద్రియాలకు తాపం కలిగిస్తుంది.

2. అది యుక్తం కాదని కౌటిల్యు డంటాడు. ధనం ఇచ్చి గౌరవం చేస్తే వాక్కు అనే శల్యాన్ని తొలగిస్తుంది. జీవనాధారాన్ని లోపింపచేయడం అర్థదూషణం. ఇవ్వవలసినది ఇవ్వకపోవడం, తనది కానిదానిని తీసుకోవడం, వినాశం (దేశాన్ని పీడించడం), పరిత్యాగం (రక్షించ దగిన అర్థాన్ని రక్షించకుండా వదలివేయడం) - ఈ నాలుగూ అర్థదూషణంలోని భేదాలు.

మూ. 1. అర్థదూషణదణ్డపారుష్యయోః అర్థదూషణం గరీయః ఇతి

పారాశరాః. అర్థమూలౌ ధర్మకామౌ. అర్థప్రతిబన్ధశ్చ లోకో వర్తతే. తస్యోపఘాతో గరీయాన్ ఇతి.

2. నేతి కౌటిల్యః. సుమహతాప్యర్థేన న కశ్చన శరీరవినాశమిచ్ఛేత్. దణ్డపారుష్యాచ్చ తమేవ దోషమన్యేభ్యః ప్రాప్నోతి. ఇతి కోపజస్త్రివర్గః.

వ్యా. 1. అర్థదూషణదండపారుష్యాలలో అర్థదూషణం చెడ్డది అని పారాశరుల అభిప్రాయం. దర్మకామాలకి మూలం అర్థం. ఈ లోకవ్యవహారం అర్థంమీదనే ఆధారపడి నడుస్తూన్నది. అందువల్ల ఆ అర్థానికి విఘాతం కలిగించడం చాల చెడ్డది.

2. అది కాదంటాడు కౌటిల్యుడు. ఎంత అధికమైన అర్థం ఇచ్చినా ఎవడూ కూడ తన శరీరవినాశాన్ని కోరుకొనడు. దండపారుష్యంవల్ల, ఆవిధమైన దండపారుష్యాన్ని ప్రయోగించిన ఇతరులనుండి ఆ దోషాన్నే, అనగా శరీరత్యాగాన్నే పొందుతాడు. ఇది కోపజత్రివర్గం.

మూ. 1. కామజస్తు-మృగయా, ద్యూతం, స్త్రియః,పానమితి చతుర్వర్గః. తస్య మృగయాద్యూతయోః మృగయా గరీయసీ ఇతి పిశునః. స్తేనామిత్రవ్యాల దావప్రస్ఖలనభయదిఙ్మోహాః, క్షుత్పిపాసే చ ప్రాణాబాధస్తస్యామ్. ద్యూతే తు జితమేవాక్షవిదుషా యథా జయత్సేనదుర్యోధనాభ్యామ్ ఇతి.

2. నేతి కౌటల్యః. తయోరప్యన్యతరపరాజయోఽస్తీతి నలయుధిష్ఠి రాభ్యాం వ్యాఖ్యాతమ్. తదేవ విజితద్రవ్యమామిషం, వైరబన్ధశ్చ,సతోఽర్థస్య విపత్తిః, అసతశ్చార్జనమ్, అప్రతిభుక్తనాశః, మూత్రపురీషధారణబుభుక్షాదిభిశ్చ వ్యాధిలాభ ఇతి ద్యూతదోషః. మృగయాయాం తు వ్యాయామః, శ్లేష్మపిత్తమేదఃస్వేదనాశః, చలే స్థిరే చ కాయే లక్షపరిచయః, కోపభయస్థానేషు చ మృగాణాం చిత్తజ్ఞానమ్ అనిత్యయానం చేతి.

వ్యా. వేట, జూదం, స్త్రీలు, మద్యపానం ఇవి కామంవల్ల పుట్టిన నాలుగు వ్యసనాల వర్గం. వేట, జూదం- ఈ రెండింటిలో వేట చెడ్డది అని పిశునుడు (నారదుడు). వేటలో దొంగలు,శత్రువులు, క్రూరమృగాలు, దావాగ్ని, తొట్రుపాటు, భయం, దిఙ్మోహం (దిక్కులు తెలియకపోవడం), ఆకలి-దప్పులు అనే ప్రాణాపాయం (ప్రాణాపాయ కారణాలు) ఉంటుంది. జూదంలో అయితే పాచికలలో నేర్పు కలవాడు జయత్సేన-దుర్యోధనుల వలె తప్పక జయం పొందుతాడు. (జయత్సేనుడు నలుని సోదరుడై

ఉంటాడు. కాని మహాభారతం ప్రకారం నలుణ్ణి ఓడించినవాని పేరు పుష్కరుడు).

2. అది యుక్తం కాదంటాడు కౌటిల్యుడు. జూదం ఆడే ఇద్దరిలో ఒకరు ఓడిపోతారు అనే విషయం నలయుధిష్ఠిరులచేత స్పష్టం అవుతున్నది. జయించబడిన ఆ ద్రవ్యమే ఆమిషంగా (రెండు జంతువులు పోట్లాడుకొనే మాంసం ముద్ద ఆమిషం) అయి దాని మూలాన వైరబంధం,న్యాయార్జితమైన ధనం నశించడం, అన్యాయంగా ధనం ఆర్జించడం, ఆర్జించినదానిని అనుభవించకుండానే మళ్లీ ద్యూతంలో ఒడ్డడంచేత అది నశించడం, గంటలకొలది కదలకుండా మూత్రపురీషాలు బంధించుకొని కూర్చొనుట, ఆకలి మొదలైనవాటిచేత వ్యాధులు కలగడం ఇవన్నీ ద్యూతదోషాలు. అయితే వేటలో శరీరానికి వ్యాయామం, శ్లేష్మం పిత్తం కొవ్వు చెమట ఇవి నశించడం, చలమూ స్థిరమూ అయిన శరీరంమీద బాణాలు ప్రయోగించగలిగిన గురి కుదరడం, కోపం వచ్చినప్పుడు భయం కలిగినప్పుడూ మృగాలు ఎలా ప్రవర్తిస్తాయో అని వాటి చిత్తంయొక్క జ్ఞానం అనే లాభాలు ఉంటాయి. మరొక విషయం ఏ మనగా వేటకు తగిన కాలాలలోనే వెడతారు కాని వర్షకాలాదులలో వెళ్లరు. (జూదం అన్ని కాలాలలోను రాత్రింబవళ్లు ఆడవచ్చును).

మూ. 1. ద్యూతస్త్రీవ్యసనయోః కైతవవ్యసనమ్ ఇతి కౌణపదన్తః. సాతత్యేన హి నిశి ప్రదీపే మాతరి చ మృతాయాం దీవ్యత్యేవ కితవః. కృచ్ఛ్రే చ ప్రతిపృష్టః కుప్యతి. స్త్రీవ్యసనే తు స్నానప్రతికర్మభోజనభూమిషు భవ త్యేవ ధర్మార్థపరిప్రశ్నః. శక్యా చ స్త్రీ రాజహితే నియోక్తుమ్. ఉపాంశుదణ్డేన వ్యాధినా వా వ్యావర్తయితుమ్ అవస్రావయితుం వా ఇతి.

2. నేతి కౌటల్యః. సప్రత్యాదేయం ద్యూతమ్. నిష్ప్రత్యాదేయం స్త్రీవ్యసనమ్. అదర్శనం, కార్యనిర్వేదః, కాలాతిపాతనాదనర్థః ధర్మలోపశ్చ, తన్త్రదౌర్బల్యమ్, పాపానుబన్ధశ్చేతి.

వ్యా. 1. ద్యూత-స్త్రీవ్యసనాలలో ద్యూతవ్యసనం చెడ్డది అని కౌణపదంతుడు (భీష్ముడు) అన్నాడు. జూదగాడు రాత్రికూడ దీపం పెట్టుకొని, తల్లి చచ్చిపోయినా కూడ ఇంటికి వెళ్లక నిరంతరమూ అలా జూదం ఆడుతూనే ఉంటాడు. ఏదైనా కష్టసమయంలో ఏమైనా అడుగుతే చిఱ్ఱుమంటాడు. స్త్రీవ్యసనంలో అయితే ఆ వ్యసనం ఉన్నవానిని స్నానభూమిలోను, అలంకరించుకొనే ప్రదేశంలోను, భోజనం చేసే ప్రదేశాలలోను

ధర్మార్థాలను గూర్చిన చర్చలోనికి దింపవచ్చును. ఆ స్త్రీని రాజుకు హితకరమైన (శత్రువధాదిరూపమైన) పనిలో వినియోగించవచ్చును. రహస్యదండనంచేత నశింపచేయడానికి గాని, రసాదు లిచ్చి వ్యాధి కలిగించి దూరంగా పంపివేయడానికి గాని, శక్యం అవుతుంది.

2. అది యుక్తం కాదు అంటాడు కౌటల్యుడు. ద్యూతంనుంచి మనిషిని మరలించవచ్చును కాని స్త్రీవ్యసనంనుంచి మరల్చడం కష్టం. స్త్రీవ్యసనం ఉన్న రాజు అమాత్యాదులకు దర్శనం ఇవ్వకపోవడం, ఏ పనీ చేయడానికి(వానిలో) నిరుత్సాహం, సరియైన కాలాన్ని దాటబెట్టడంవల్ల అనర్థం, ధర్మానికి లోపం, రాజ్యవ్యవహారాలను చూచుకోవడంలో దుర్బలత్వం, స్త్రీవ్యసనానికి తోడు పానవ్యసనంకూడా కలవడం ఈ అనర్థాలన్నీ ఏర్పడతాయి.

మూ. 1. స్త్రీపానవ్యసనయోః స్త్రీవ్యసనమ్ ఇతి వాతవ్యాధిః. స్త్రీషు హి బాలిశ్యమ్ అనేకవిధం నిశాన్తప్రణిధౌ వ్యాఖ్యాతమ్. పానే తు శబ్దాదీనామిన్ద్రియార్థానా ముపభోగః, ప్రీతిదానమ్, పరిజనపూజనమ్, కర్మశ్రమ వధశ్చ ఇతి.

2. నేతి కౌటల్యః. స్త్రీవ్యసనే భవతి అపత్యోత్పత్తిః, ఆత్మరక్షణం చాన్తర్దారేషు, విపర్యయో వా బాహ్యేషు; అగమ్యేషు సర్వోచ్ఛిత్తిః. తదుభయం పానవ్యసనే. పానసంపత్-ప్రజ్ఞానాశః, అనున్మత్తస్య ఉన్మత్తత్వమ్, అప్రేతస్య ప్రేతత్వమ్, కౌపీనదర్శనమ్, శ్రుతప్రజ్ఞాప్రాణవిత్తమిత్రహానిః, సద్భిః వియోగః, అనర్థ్యసంయోగః, తన్త్రీగీతనైపుణ్యేషు చార్థఘ్నేషు ప్రసఙ్గః ఇతి.

వ్యా. 1. స్త్రీవ్యసనపానవ్యసనాలలో స్త్రీవ్యసనం చెడ్డ దని ఉద్ధవుడు అన్నాడు. స్త్రీలలో అనేకవిధ మైన మూర్ఖత్వం ఉంటుం దని వెనుక నిశాంతప్రణిధిలో వివరించబడింది. పానంలో అయితే శబ్దాదులైన ఇంద్రియవిషయాల భోగం, ప్రీతిదానం (ప్రేమపూర్వకంగా కానుకలు ఇవ్వడం), పరిజనుల పూజనం, పనులు చేసీచేసి ఉండడంవల్ల కలిగిన శ్రమ తొలగిపోవడం అనే లాభా లున్నాయి.

2. అది యుక్తం కాదంటాడు కౌటల్యుడు. భార్యల విషయంలో స్త్రీవ్యసనం ఉన్నట్లయితే సంతానోత్పత్తి, తనకు రక్షణం అనే లాభాలు ఉంటాయి. బాహ్యాలైన గణికాదులయందు వ్యసనం ఉంటే ఇందుకు విపరీతమైన ఫలం లభిస్తుంది. అగమ్యలైన స్త్రీల విషయంలో లంపటత్వం ఉంటే సర్వనాశం కలుగుతుంది. పానవ్యసనంలో ఈ

రెండు దోషాలు కూడ ఉంటాయి. పానవ్యసనంవల్ల కలిగే సంపద (అత్యుత్తమఫలం)ఇది - బుద్ధి లోపిస్తుంది. ఉన్మత్తుడు కానివాడు ఉన్మత్తుడౌతాడు. జీవించి ఉండగానే శవం వలె పడి ఉంటాడు. గుహ్యప్రదేశాన్ని ప్రదర్శించడం జరుగుతుంది. శాస్త్రజ్ఞానం, బుద్ధిబలం, ధనం,మిత్రులు - వీటికి హాని కలుగుతుంది. సత్పురుషులతో సంబంధం ఉండదు. అనర్థహేతువులైనవాళ్లతో సంబంధం ఏర్పడుతుంది. పనులకు విఘ్నాలు కలిగించే వీణాదితంత్రీనైపుణ్యం, సంగీతనైపుణ్యం సంపాదించా లని అత్యాసక్తి కలుగుతుంది.

మూ. 1. ద్యూతమద్యయోః ద్యూత ఏకేషామ్. పణనిమిత్తో జయః పరాజయో వా ప్రాణిషు నిశ్చేతనేషు వా పక్షద్వైధేన ప్రకృతికోపం కరోతి; విశేషతశ్చ సంఘానాం సంఘధర్మిణాం చ రాజకులానాం ద్యూతనిమిత్తో భేదః, తన్నిమిత్తో వినాశ ఇతి. అసత్ప్రతిగ్రహః పాపిష్ఠతమో వ్యసనానాం తన్త్రదౌర్బల్యాదితి.

2. శ్లో. అసతాం ప్రగ్రహః కామః కోపశ్చావగ్రహః సతామ్,
వ్యసనం దోషబాహుల్యాదత్యన్తముభయం మతమ్.

3. శ్లో. తస్మాత్ కోపం చ కామం చ వ్యసనారమ్భమాత్మవాన్,
పరిత్యజేన్మూలహరం వృద్ధసేవీ జితేన్ద్రియః.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే వ్యసనాధికారికేఽష్టమాధికరణే తృతీయోఽధ్యాయః
పురుషవ్యసనవర్గః; ఆదిత ఏకోన వింశతిశతతమః.

వ్యా. 1. ద్యూతవ్యసన-మద్యవ్యసనాలలో ద్యూతం చెడ్డ దని కొందరి అభిప్రాయం. ప్రాణిద్యూతంలోను అప్రాణిద్యూతంలోను మనుష్యులు రెండు పక్షాలుగా ఏర్పడి పందెం ఒడ్డినప్పుడు ఒక పక్షానికి జయం మరొక పక్షానికి పరాజయం కలగడంతో ప్రకృతులలో కోపం కలుగుతుంది. ప్రధానంగా సంఘరాజ్యాలలోను, సంఘరాజ్యాల వంటి రాజవంశీయుల రాజ్యాలలోను ద్యూతం నిమిత్తంగా చేసుకొని భేదభావాలు ఏర్పడి ఆ రాజ్యాల వినాశానికి దారితీస్తుంది. ఈ ద్యూతంలో చెడ్డవాళ్లతో సంబంధం ఏర్పడుతుంది. అందువల్ల రాజ్యపరిపాలనావ్యవహారం దుర్బలం అయిపోతుంది. ఈ కారణాలచేత ద్యూతవ్యసనం వ్యసనా లన్నింటిలోకి పాపిష్ఠ మైనది.

2. కామం చెడ్డవారితో స్నేహానికి కారణం. కోపం సత్పురుషులను పీడించడానికి హేతువు. ఈ విధంగా అనేకమైన దోషా లుండడంవల్ల, ఈ రెండు కూడ చాల చెడ్డ వ్యసనాలుగా చెప్పబడ్డాయి.

3. అందువల్ల ఆత్మవంతుడైన (బుద్ధిమంతుడైన) రాజు ఇంద్రియాలను జయించి పెద్దల సాంగత్యం చేస్తూ దుఃఖజనకమైనది, మూలానికి నాశం కలిగించేదీ అయిన కోపాన్ని, కామాన్నీ విడిచిపెట్టాలి.

"బాలానందిని" అను కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో వ్యసనాధికారికమైన అష్టమాధికరణంలో పురుషవ్యసనవర్గం అనే తృతీయాధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి నూటపందొమ్మిదవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ చతుర్థోఽధ్యాయః

త్రింశచ్ఛతతమం ప్రకరణమ్ - పీడనవర్గః (బాధల సముదాయం)

ఏకత్రింశచ్ఛతతమం ప్రకరణమ్ - స్తమ్భవర్గః (విఘాతాల సముదాయం)

ద్వాత్రింశచ్ఛతతమం ప్రకరణమ్ - కోశసంగవర్గః

(కోశానికి నష్టంకలిగించేవాటి సముదాయం)

మూ. 1. దైవపీడనమగ్నిరుదకం వ్యాధిః దుర్భిక్షం మరక ఇతి.

2. అగ్న్యుదకయోః అగ్నిపీడనమ్ అప్రతికార్యం సర్వదాహి చ, శక్యోపగమనం తార్యాబాధముదకపీడనమిత్యాచార్యాః.

3. నేతి కౌటల్యః. అగ్నిః గ్రామమ్ అర్ధగ్రామం వా దహతి. ఉదకవేగస్తు గ్రామశతప్రవాహీతి.

4. వ్యాధిదుర్భిక్షయోః వ్యాధిః ప్రేతవ్యాధితోపసృష్టపరిచారక వ్యాయామోపరోధేన కర్మాణ్యుపహన్తి. దుర్భిక్షం పునః అకర్మోపఘాతి. హిరణ్య కరపశుదాయి చేత్యాచార్యాః.

5. నేతి కౌటల్యః. ఏకదేశపీడనో వ్యాధిః, శక్యప్రతీకారశ్చ. సర్వదేశపీడనం దుర్భిక్షం ప్రాణినామజీవనాయేతి.తేన మరకో వ్యాఖ్యాతః.

వ్యా. 1. అగ్ని, ఉదకం, వ్యాధి, దుర్భిక్షం, అంటు రోగాలు- ఇవి దైవం వల్ల కలిగే పీడ.

2. అగ్నివల్ల కలిగే పీడ, ఉదకంవల్ల కలిగే పీడ -వీటిలో అగ్నిపీడనానికి ప్రతిక్రియ చేయడం శక్యం కాదు; మొత్తం అంతనీ దహింపచేస్తుంది. ఉదకంవల్ల కలిగే పీడను తప్పించుకొనవచ్చు, కలిగిన బాధను దాటవచ్చును అని ఆచార్యు లన్నారు.

3. "అది యుక్తం కాదు. అగ్ని గ్రామాన్ని కాల్చవచ్చు,సగం గ్రామాన్ని కాల్చవచ్చు, ఉదకవేగ మైతే వందలకొలది గ్రామాలు కొట్టుకొనిపోయే టట్లు చేస్తుంది' ' అని కౌటల్యు డంటాడు.

4. "వ్యాధి దుర్భిక్షాలలో వ్యాధి మరణించినవాళ్లు, వ్యాధిగ్రస్తులు, వ్యాధిగ్రస్తులకు పరిచర్య చేసే వాళ్లు వీళ్లకు చేయవలసిన పను లన్నింటికీ విఘాతం కలిగిస్తుంది. దుర్భిక్షం (కరువు) అయితే కర్మలకు విఘ్నం కలిగించదు, (ధాన్యరూపమైన పన్ను లేకపోయినా) ధన -పశురూపంలో పన్ను ఇస్తుంది" అని ఆచార్యు లన్నారు.

5. అది కాదంటాడు కౌటల్యుడు - వ్యాధి (రాజ్యంలో) ఒక భాగాన్ని మాత్రమే పీడిస్తుంది. దానికి ప్రతిక్రియ కూడ చేసికొనవచ్చును. దుర్భిక్ష మైతే సమస్తదేశాన్నీ పీడిస్తుంది. ప్రాణు లన్నింటినీ చంపేస్తుంది- దీనిని పట్టి అంటువ్యాధిని గూర్చి కూడ చెప్పినట్లే.

మూ. 1. క్షుద్రకముఖ్యక్షయయోః క్షుద్రకక్షయః కర్మణామయోగక్షేమం కరోతి.ముఖ్యక్షయః కర్మానుష్ఠానోపరోధధర్మా ఇత్యాచార్యాః.

2. నేతి కౌటల్యః. శక్యః క్షుద్రకక్షయః ప్రతిసంధాతుమ్ బాహుల్యాత్ క్షుద్రకాణాం; న ముఖ్యక్షయః. సహస్రేషు హి భవత్యేకో న వా సత్త్వప్రజ్ఞాధిక్యాత్, ఆశ్రయత్వాత్ క్షుద్రకాణామితి.

3. స్వపరచక్రయోః స్వచక్రమతిమాత్రాభ్యాం దణ్డకరాభ్యాం పీడయతి అశక్యం చ వారయితుమ్. పరచక్రం తు శక్యం ప్రతియోద్ధుమ్, అపసారేణ సంధినా వా మోక్షయితుమ్ ఇత్యాచార్యాః.

4. నేతి కౌటల్యః. స్వచక్రపీడనం ప్రకృతిపురుషముఖ్యోపగ్రహవిఘాతాభ్యాం శక్యతే వారయితుమ్; ఏకదేశం వా పీడయతి. సర్వదేశపీడనం తు పరచక్రం, విలోపఘాతదాహధ్వంసనాపవాహనైః పీడయతీతి.

వ్యా. 1. క్షుద్రకుల (కర్మకరాదులైన సామాన్యజనుల) క్షయం ముఖ్యులైన పురుషుల క్షయం-ఈ రెండింటిలో క్షుద్రకక్షయం చెడ్డది; ఎందువల్ల ననగా వాళ్ల క్షయంవల్ల కొత్త కర్మలు చేబట్టడం, చేబట్టిన వాటిని సంరక్షించుకోవడం జరగదు, ముఖ్యుల క్షయం కలుగుతే పనులు కొనసాగించడంలో అడ్డు తగలవచ్చును అని ఆచార్యుల మతం.

2. అది కాదంటాడు కౌటల్యుడు. క్షుద్రకులు అధికసంఖ్యలో లభిస్తారు గాన క్షుద్రకక్షయానికి ప్రతిక్రియ చేసుకొనవచ్చును. వెయ్యిమందిలో కూడ ఒక ముఖ్యుడు ఉంటాడా ఉండడా అనేది సందేహాస్పదమే. ఎందువల్ల ననగా ముఖ్యునిలో అధికమైన ఉత్సాహం, బుద్ధీ ఉంటాయి. అందుచేత అతడు క్షుద్రకులకు ఆశ్రయంగా ఉంటాడు.

3. ఇంతవరకు దైవకృతపీడలను గూర్చి చెప్పి ఇప్పుడు మనుష్యకృతపీడనాన్ని గూర్చి విచారిస్తున్నాడు-స్వచక్రపరచక్రాలలో (స్వసైన్య-శత్రుసైన్యాలలో) స్వచక్రం దండనమూ పన్నులూ అత్యధికంగా వేయడం ద్వారా పీడిస్తుంది. దాన్ని నివారించడం కూడ శక్యం కాదు, పరచక్రాన్నైతే ఎదిరించి యుద్ధం చేయడంచేత, దూరంగా పారిపోవడంచేత సంధి చేసుకొనడంచేత విడిపించుకొనవచ్చును అని ఆచార్యు లన్నారు.

4. "అది యుక్తం కాదు; స్వచక్రపీడనం ప్రకృతిపురుషులలో ముఖ్యులైన వాళ్లను (నాయకులను) అనుకూలంగా చేసుకోవడంచేత, లేదా వాళ్లను నశింపచేయడం చేతా అణచివేయడానికి శక్యం అవుతుంది. అంతే కాక స్వచక్రం దేశంలో కొంత భాగాన్నే పీడిస్తుంది. పరచక్రమైతే లూటీలు, చంపడాలు, కాల్చడం, నశింపచేయడం, మనుష్యుల్ని కట్టి తీసికొనిపోవడం ఇలాంటివాటిచేత సమస్తదేశాన్నీ పీడిస్తుంది.

మూ. 1. ప్రకృతిరాజవివాదయోః ప్రకృతివివాదః ప్రకృతీనాం భేదకః పరాభియోగానావహతి,రాజవివాదస్తు ప్రకృతీనాం ద్విగుణభక్తవేతనపరిహారకరో భవతీత్యాచార్యాః.

2. నేతి కౌటల్యః. శక్యః ప్రకృతివివాదః ప్రకృతిముఖ్యోపగ్రహేణ కలహస్థానాపనయనేన వా వారయితుమ్. వివదమానాస్తు ప్రకృతయః పరస్పరసంఘర్షేణోపకుర్వన్తి. రాజవివాదస్తు పీడనోచ్ఛేదనాయ ప్రకృతీనాం ద్విగుణవ్యాయామసాధ్య ఇతి.

వ్యా. 1. ప్రకృతివివాద- రాజవివాదాలలో (ప్రజలలో కలహాలు, రాజకుటుంబం

లో కలహాలు) ప్రకృతివివాదం ప్రకృతులను విడగొట్టివేస్తుంది. శత్రువులనుండి ఆక్రమణలను పురిగొల్పుతుంది. రాజవివాద మైతే ప్రకృతులకు రెట్టింపు ఆహారం, వేతనం, పన్నులు మొదలైనవాటిలో మినహాయింపులు కలిగిస్తుంది అని ఆచార్యులన్నారు.

2. అది కాదంటాడు కౌటల్యుడు. ప్రకృతులలోని నాయకులను వశం చేసుకోవడంచేత, కలహకారణాలను తొలగించడంచేత ప్రకృతివివాదాన్ని నివారింపచేయవచ్చు. కలహిస్తున్న ప్రకృతు లైతే పరస్పరవైరంచేత రాజుకే ఉపకరిస్తారు. రాజవివాదమైతే ప్రకృతులను పీడించడానికి, నిర్మూలించడానికీ దారితీస్తుంది; దానిని నివారించాలంటే రెట్టింపు ప్రయత్నం చెయ్యాలి.

మూ. 1. దేశరాజవిహారయోః దేశవిహారస్త్రైకాల్యేన కర్మఫలోపఘాతం కరోతి; రాజవిహారస్తు కారుశిల్పికుశీలవవాగ్జీవనరూపాజీవావైదేహకోపకారం కరోతి ఇత్యాచార్యాః.

2. నేతి కౌటల్యః. దేశవిహారః కర్మశ్రమవధార్థమల్పం భక్షయతి. భక్షయిత్వా చ భూయః కర్మసు యోగం యచ్ఛతి. రాజవిహారస్తు స్వయం వల్లభైశ్చ స్వయంగ్రాహప్రణయపణ్యాగారకార్యోపగ్రహైః పీడయతీతి.

వ్యా. 1. దేశవిహార - రాజవిహారాలలో (దేశంలోని ప్రజలు సుఖాలను అనుభవించడంలో ఆసక్తులై ఉండడం, రాజు సుఖానుభవాసక్తుడై ఉండడం) దేశ విహారం భూతభవిష్యద్వర్తమానాలలో కర్మలకు వాటివల్ల రావలసిన ఫలాలకి విఘాతం కలిగిస్తుంది. రాజవిహారమైతే చేతి పనివాళ్లు, శిల్పులు, కుశీలవులు, వాగ్జీవనులు, వేశ్యలు, వర్తకులు-వీళ్లకు ఉపకరిస్తుంది అని ఆచార్యు లన్నారు.

2. అది కాదంటాడు కౌటల్యుడు -దేశవిహారం పనులు చేసి చేసి ఉండడంవల్ల కలిగిన శ్రమను తొలగించడానికి కొంచెం మాత్రమే (కొంచెం కాలధనాదికం మాత్రమే) భక్షిస్తుంది. భక్షించిన తరవాత మళ్లీ వాళ్లందరూ తమ తమ పనులలో లగ్ను లయేటట్లు చేస్తుంది. రాజవిహారమైతే స్వయంగా రాజు, వాని వల్లభులు (ఇష్టులైన బంధు మిత్రాదులు)ఇష్టం వచ్చిన వన్నీ తీసుకొనడంచేత, ఇమ్మని నిర్బంధించి తీసికొనడంచేత కానుకలుగా ఆ యా వస్తువులు తీసికొనడంచేత పణ్యాగారాలలో జరిగే పనులమీద లంచాలు తీసుకొనడంచేత దేశాన్ని పీడిస్తారు.

మూ. 1. సుభగాకుమారయోః కుమారః స్వయం వల్లభైశ్చ స్వయం గ్రాహప్రణయపణ్యాగారకార్యోపగ్రహైః పీడయతి. సుభగా విలాసోపభోగేన ఇత్యాచార్యాః.

2. నేతి కౌటల్యః. శక్యః కుమారో మన్త్రిపురోహితాభ్యాం వారయితుమ్, న తు సుభగా బాలిశ్యాదనర్థ్యజనసంయోగాచ్చేతి.

వ్యా. సుభగావిహార-కుమారవిహారాలలో (రాజుయొక్క ప్రియురాలి విహారం కుమారుని విహారం) రాజకుమారుడు అతని దగ్గరివాళ్లు కూడ వాళ్లకి కావలసిన వన్నీ స్వయంగానే తీసుకొనడంచేత, కానుకలు తీసికొనడంచేత, పణ్యాగారాలలో జరిగే పనులనుంచి లంచాలు తీసుకొనడంచేత దేశాన్ని పీడిస్తారు. సుభగ కేవలం గంధమాల్యాదివిలాసవస్తువులను మాత్రమే తీసుకుంటుంది. అని ఆచార్య లన్నారు.

2. అది కాదంటాడు కౌటల్యుడు. మంత్రి-పురోహితులు రాజకుమారుణ్ణి ఆ విధంగా ప్రవర్తించకుండా నివారించవచ్చును. కాని సుభగను ఎవరూ వారించజాలరు. ఎందువల్ల ననగా ఆమె మూర్ఖురాలై ఉంటుంది. ఆమెకు అనర్థకరులైన జనులతో సంబంధం ఉంటుంది.

మూ. 1. శ్రేణీముఖ్యయోః శ్రేణీబాహుల్యాదనవగ్రహాస్తేయసాహసాభ్యాం పీడయతి, ముఖ్యః కార్యానుగ్రహవిఘాతాభ్యామ్ ఇత్యాచార్యాః.

2. నేతి కౌటల్యః. సువ్యావర్త్యా శ్రేణీ సమానశీలవ్యసనత్వాత్, శ్రేణీముఖ్యైకదేశోపగ్రహేణ వా. స్తమ్భయుక్తో ముఖ్యః పరప్రాణద్రవ్యోపఘాతాభ్యాం పీడయతీతి.

వ్యా. 1. శ్రేణి అనగా ఆయుధజీవుల సంఘం లేదా కర్షకాదుల సంఘం (గ.శా.) యుద్ధం చేసేవాళ్ల సంఘం (కాంగ్లే). ముఖ్య డనగా ఆ సంఘనాయకుడు (కాంగ్లే) ప్రధానాధికారి (గ.శా). శ్రేణి, ముఖ్యుడు కలిగించే పీడలో అల్పత్వాధిక్యాలు చెపుతున్నాడు- శ్రేణిలో చాలమంది ఉండడంచేత దానికి ఏ అడ్డూ లేక దొంగతనం, సాహసకృత్యాలు చేసి పీడిస్తుంది. ముఖ్యుడు ఏదైన కార్యాన్ని చేయడానికి అనుమతి ఇవ్వడంచేత, ఇవ్వకపోవడంచేత పీడిస్తాడు. ఏ శాఖలో నైనా ప్రధానాధికారి లంచం ఇస్తే పనికి అనుమతి ఇచ్చి లంచం ఇవ్వకపోతే అనుమతి నిరాకరించి బాధిస్తాడు (గ.శా.). అందుచేత శ్రేణివల్ల కలిగే పీడ గొప్పది అని ఆచార్య లన్నారు.

2. అది కాదంటాడు కౌటిల్యుడు. సమానమైన స్వభావమూ, వ్యసనమూ కల దవడం చేత ఒక శ్రేణిని మరొక శ్రేణి అనాయాసంగా నివారించకలుగుతుంది. లేదా ఆ శ్రేణి నాయకుణ్ణి గాని, ఆ శ్రేణిలోని కొంతమందిని గాని వశం చేసుకుంటే శ్రేణిని పీడించడం నుంచి నివారించవచ్చు. ముఖ్యుడైతే దృప్తుడై ఇతరుల ప్రాణాలకు, ద్రవ్యానికి ఉపఘాతం కలిగించి పీడిస్తాడు.

మూ. 1. సన్నిధాతృసమాహర్త్రోః సంనిధాతా కృతవిదూషణాత్య యాభ్యాం పీడయతి. సమాహర్తా కరణాధిష్ఠితః ప్రదిష్టఫలోపభోగీ భవతి ఇత్యాచార్యాః. 2. నేతి కౌటిల్యః. సంనిధాతా కృతావస్థమన్యైః కోశప్రవేశ్యం ప్రతిగృహ్ణాతి. సమాహర్తా తు పూర్వ మర్థమాత్మనః కృత్వా పశ్చాద్రాజార్థం కరోతి, ప్రణాశయతి వా, పరస్వాదానే చ స్వప్రత్యయశ్చరతీతి.

వ్యా. 1. సంనిధాత (Director of stores) సమాహర్త (Administrator) వీళ్లలో సంనిధాత చేసిన పనిలో తప్పులు పట్టి అత్యయం (పెనాల్టీ) వేస్తూ బాధిస్తాడు. సమాహర్త కరణాల, లెక్కలు వేసే అధికారుల, పర్యవేక్షణలో ఉండడంచేత తనకు ఎంత ఫలం (జీతం మొదలైనది) లభిస్తుందో దానిని మాత్రమే అనుభవిస్తాడు అని ఆచార్యుల అభిప్రాయం.

2. అట్లు కాదంటాడు కౌటిల్యుడు - సంనిధాత ఇంత ఇవ్వాలి అని ఇతరుల చేత (పరీక్షకులచేత) నిర్ణయించబడిన, కోశంలో ప్రవేశపెట్టదగిన దానిని మాత్రమే తీసుకుంటాడు. సమాహర్త అయితే ముందుగా తనకు రావలసిన మామూలు (లంచం) తీసుకొని తరవాత రాజుకు రావలసిన ధనం వసూలు చేస్తాడు లేదా దానిని నశింపచేస్తాడు. ఇతరుల ధనం తీసుకొనడంలో తనదే అంతిమాధికారం అన్నట్లు ప్రవర్తిస్తాడు.

మూ. 1. అన్తపాల వైదేహకయోః అన్తపాలః చోరప్రసఙ్గ దేయాత్యాదానా భ్యాం వణిక్పథం పీడయతి. వైదేహకాస్తు పణ్యప్రతిప ణ్యానుగ్రహైః ప్రసాధయన్తి ఇత్యాచార్యాః.

2. నేతి కౌటిల్యః. అన్తపాలః పణ్యసంపాతానుగ్రహేణ వర్తయతి. వైదేహకాస్తు సంభూయ పణ్యానాముత్కర్షాపకర్షం కుర్వాణాః పణే పణశతం, కుమ్భే కుమ్భశతమిత్యాజీవన్తి.

వ్యా. 1. అంతపాల - వైదేహకులలో (సరిహద్దులు రక్షించేవాడు - వర్తకుడు)

అంతపాలుడు దొంగల సంబంధంచేత (దొంగలను ప్రోత్సహించడంచేత) ఇవ్వవలసిన సుంకం ఎక్కువగా వసూలుచేయడంచేత వర్తకమార్గానికి బాధ కలిగిస్తాడు. వైదేహకు లైతే పణ్యాలను, ప్రతిపణ్యాలను (ఒక పణ్యానికి బదులు మరొక పణ్యం) ఇవ్వడం ద్వారా వర్తకమార్గాలను అభివృద్ధి పొందిస్తారు అని ఆచార్యు లన్నారు.

2. అది కాదంటాడు కౌటిల్యుడు. అంతపాలుడు పణ్యాలను అత్యధికంగా చేరవేయడం ద్వారా వణిక్పథాలను బాగా ఉండే టట్లు ప్రవర్తింపచేస్తాడు. వర్తకులైతే కలిసి (ఒకరితో ఒకరు కూడబలుకుకొని) పణ్యాలను హెచ్చిస్తూ తగ్గిస్తూ ఒక పణానికి నూరు పణాలు, ఒక కుంభానికి (పణ్యా లుంచిన పాత్ర) నూరు కుంభాలు లెక్కన సంపాదించి జీవిస్తారు.

మూ. 1. అభిజాతోపరుద్ధా భూమిః పశువ్రజోపరుద్ధా వేతి. అభిజాతో పరుద్ధా భూమిః మహాఫలాప్యాయుధీయోపకారిణీ న క్షమా మోక్షయితుం వ్యసనాబాధభయాత్. పశువ్రజోపరుద్ధా తు కృషియోగ్యా క్షమా మోక్షయితుం; వివీతం హి క్షేత్రేణ బాధ్యతే ఇత్యాచార్యాః.

2. నేతి కౌటల్యః. అభిజాతోపరుద్ధా భూమిః అత్యన్తమహోపకారాపి క్షమా మోక్షయితుం వ్యసనాబాధభయాత్. పశువ్రజోపరుద్ధా తు కోశవాహనోప కారిణీ న క్షమా మోక్షయితుమ్, అన్యత్ర సస్యవాపోపరోధాత్ ఇతి.

వ్యా. 1. ఉత్తమవంశానికి చెందిన వానిచేత ఆక్రమించబడిన భూమిని విడిపించాలా లేక పశుసముదాయంచేత ఆక్రమించబడినదానిని విడిపించాలా అన్నప్పుడు అభిజాతోపరుద్ధమైన భూమినే, అది గొప్ప ఫలం ఇచ్చేదైనా (మంచి పంట పండేదైనా) యోధులకు ఉపకరించేది అవడంచేత దానిని విడిపించగూడదు. ఎందువల్ల ననగా ఏదైనా వ్యసనం (శత్రుభయాదికం) వచ్చి నప్పుడు సైనికులను తొలగించిన ఆ ప్రదేశంలో రక్షణ లేకుండా పోతుంది. కృషికి యోగ్యమైన పశువ్రజోపరుద్ధభూమి అయితే విడిపించడానికి తగినదే. ఎందువల్ల ననగా వివీతం (పశువుల మేతకు విదిలిన బీడు) పంటలు పండే క్షేత్రంచేత బాధించబడుతుంది. (అనగా ఆ భూమిలో పంటలు బాగా పండుతా యనే నమ్మకం ఉన్నప్పుడు దానిని బీడుగా వదలకూడదు అని భావం) అని ఆచార్యులన్నారు.

2. అది కాదంటాడు కౌటల్యుడు. అభిజాతోపరుద్ధమైన భూమి అత్యంత మహోపకారం ఇచ్చే దైనా, దానిని ఆక్రమించుకొని ఉన్న అభిజాతుని ద్వారా రాజ్యానికే ముప్పు వస్తుం దనే భయంవల్ల, విడిపించదగినదే. పశుప్రజోపరుద్ధ మైన భూమి అయితే కోశానికి వాహనాలకీ ఉపయోగించే దవడంచేత విడిపించదగినది కాదు. అయితే చుట్టుప్రక్కల నున్న సస్యాలకి బాధ కలుగుతుంది అన్నప్పుడు మాత్రం విడిపించాలి.

మూ. 1. ప్రతిరోధకాటవికయోః ప్రతిరోధకాః రాత్రిసత్రచరాః శరీరాక్ర మిణో నిత్యాః శతసహస్రాపహారిణః, ప్రధానకోపకాశ్చ. వ్యవహితాః ప్రత్యన్తారణ్య చరాశ్చ ఆటవికాః ప్రకాశాః దృశ్యాః చరన్తి ఏకదేశఘాతకాశ్చ ఇత్యాచార్యాః.

2. నేతి కౌటల్యః. ప్రతిరోధకాః ప్రమత్తస్య అపహరన్తి, అల్పాః కుణ్ఠాః సుఖా జ్ఞాతుం గ్రహీతుం చ. స్వదేశస్థాః ప్రభూతాః విక్రాన్తాశ్చాటవికాః. ప్రకాశయోధినః, అపహర్తారః హన్తారశ్చ దేశానాం రాజసధర్మాణ ఇతి.

వ్యా. 1. ప్రతిరోధక (మార్గాలలోని దోపిడీ దొంగలు) - ఆటవికులలో ప్రతిరోధకులు రాత్రులందు మాత్రమే సంచరిస్తారు. బాటసారుల శరీరాలను ఆక్రమిస్తారు (శరీరాలకు గాయాలు కలిగిస్తారు); నిత్యులు (ఎల్లప్పుడు ఉండేవారు); నూర్లకొలది వేలకొలది ధనం అపహరిస్తారు. ప్రధానులను (మహాధనికులైన రాష్ట్రముఖ్యులను) హింసిస్తారు. ఆటవికులైతే రాజ్యాల సరిహద్దులలో తిరుగుతూ దూరంగా ఉంటారు, బాహాటంగా అందరికీ కనబడే టట్లు సంచరిస్తారు. కొంతమందిని మాత్రమే హింసిస్తారు. అందుచేత వీళ్లే నయం అని ఆచార్యులన్నారు.

అది కాదంటాడు కౌటల్యుడు. ప్రతిరోధకులు ఏమరుపాటుతో ఉన్నవాని ధనం అపహరిస్తారు; తక్కువమంది ఉంటారు. అందుచేతనే వాళ్లకు బలం తక్కువ ఉంటుంది. వాళ్లని గుర్తించడం పట్టడం కూడ సులభం. ఆటవికులు తమ దేశంలోనే ఉంటారు. పరాక్రమించగలరు. బాహాటంగా యుద్ధం చేస్తారు. అపహరిస్తారు. దేశాలను నశింపచేస్తారు. ఈ విధంగా వాళ్లు రాజుతో సమానమైన శక్తి గలవారు.

మూ. 1. మృగహస్తివనయోః మృగాః ప్రభూతాః ప్రభూతమాంసచర్మోప కారిణః మన్దగ్రాసావక్లేశినః సునియమ్యాశ్చ. విపరీతా హస్తినో గృహ్యమాణా దుష్టాశ్చ దేశవినాశాయేతి.

2. స్వపరస్థానీయోపకారయోః స్వస్థానీయోపకారో ధాన్యపశు హిరణ్యకుప్యోపకారో, జానపదానామాపద్యాత్మధారణః. విపరీతః పరస్థానీయోపకారః. ఇతి పీడనాని.

వ్యా. 1. మృగవనహస్తివనాలలో - మృగాలు (లేళ్లు) అధికసంఖ్యలో ఉంటాయి, అధికమైన మాంసంచేత, చర్మలచేత ఉపయోగిస్తాయి. వాటికి ఆహారం విషయంలో కూడ అల్పమైన శ్రమను కలిగిస్తాయి. ఏనుగులు ఇందుకు విపరీతమైనవి. పట్టుకొన్న ఏనుగులు దుష్టమైన వైతే దేశాన్ని నశింపచేస్తాయి.

2. తన స్థానీయానికి (ఎనిమిదివందల గ్రామాలకు ప్రధానస్థానం) చేసిన ఉపకారంలోను, శత్రుస్థానీయానికి చేసిన ఉపకారంలోను - స్వస్థానీయోపకారం, అనగా ధాన్యం, పశువులు, ధనం, కుప్యం - వీటి రూపంలో ఉన్న ఉపకారం, ఆపత్సమయాలలో జానపదు లందరికీ సమంగా ఉపకరిస్తుంది. పరస్థానీయోపకారం ఇందుకు విపరీతం. ఈ విధంగా పీడనాలను గూర్చి వివరించబడినది.

మూ. 1. అభ్యన్తరో ముఖ్యస్తమ్భో బాహ్యో మిత్రాటవీస్తమ్భః ఇతిస్తమ్భవర్గః.

2. తాభ్యాం పీడనైర్యథోక్తైశ్చ పీడితః సక్తో ముఖ్యేషు పరిహారోపహతః ప్రకీర్ణః మిథ్యాసంహృతః సామన్తాటవీహృతః ఇతి కోశసంగాః.

3. శ్లో. పీడనానామనుత్పత్తావుత్పన్నానాం చ వారణే,
యతేత దేశవృద్ధ్యర్థం నాశే చ స్తమ్భసంగయోః.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే వ్యసనాధికారికేఽష్టమాధికరణే చతుర్థోఽధ్యాయః,
పీడనవర్గః, స్తమ్భవర్గః, కోశసంగవర్గః, ఆదితః వింశతిశతతమః.

వ్యా. 1. రాష్ట్రంలోని ముఖ్యులు కల్పించే స్తంభం (రాజప్రయోజనాలకు విఘాతం) అభ్యంతరస్తంభం, మిత్రులు ఆటవికులు కల్పించే స్తంభం బాహ్యస్తంభం, ఇది స్తంభవర్గం.

2. (కోశసంగం అనగా కోశంలో చేరవలసిన ధనం చేరకపోవడం). వాటిచేత (అభ్యంతరబాహ్యస్తంభాలచేత), పైన చెప్పిన పీడనాలచేత (కోశం) పీడించబడడం వసూలు చేయబడి కూడ ప్రధానాధికారుల వద్దనే ఉండిపోవడం, రాజశాసనానుసారం పరిహారం ఇవ్వడంచేత తగ్గిపోవడం, చాలా చోట్ల విక్షిప్తం అయిపోవడం, న్యాయంగా

వసూలు చేయవలసినదానికంటె తక్కువగానో ఎక్కువగానో వసూలు చేయడం, ఇరుగు పొరుగు రాజులు, ఆటవికులు హరించడం ఇవన్నీ కోశసంగాలు.

3. రాజు పైన చెప్పిన పీడనా లేవీ కలగకుండాను, కలిగిన పీడనాలను నివారించడానికీ, స్తంభసంగాలు నశించడానికీ, దేశాభివృద్ధికొరకు ప్రయత్నించాలి.

"బాలానందిని" అను కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో వ్యసనాధికారికం అనే అష్టమాధికరణంలో, పీడకవర్గం, స్తంభవర్గం, కోశసంగవర్గం అను అష్టమాధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి నూట ఇరవైయవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ పఞ్చమోఽధ్యాయః

త్రయస్త్రింశచ్ఛతతమం ప్రకరణమ్ - బలవ్యసనవర్గః

చతుర్వింశచ్ఛతతమం ప్రకరణమ్ - మిత్రవ్యసనవర్గః

మూ. 1. బలవ్యసనాని-అమానితం విమానితమ్, అభృతం, వ్యాధితం, నవాగతం, దూరాయాతం, పరిశ్రాన్తం, పరిక్షీణం, ప్రతిహతం, హతాగ్రవేగమ్, అనృతుప్రాప్తమ్, అభూమిప్రాప్తమ్, ఆశానిర్వేది, పరిసృప్తం, కలత్రగర్హి, అన్తః శల్యం, కుపితమూలం, భిన్నగర్భమ్, అపసృతమ్, అతిక్షిప్తమ్, ఉపనివిష్టమ్, సమాప్తమ్, ఉపరుద్ధమ్, పరిక్షిప్తం, ఛిన్నధాన్యపురుషవీవధం, స్వవిక్షిప్తం, మిత్రవిక్షిప్తం, దూష్యయుక్తం, దుష్టపార్ష్ణిగ్రాహం, శూన్యమూలమ్, అస్వామిసంహతం, భిన్నకూటమ్, అన్ధమితి.

2. తేషామమానిత - విమానితయోః అమానితం కృతార్థమానం యుధ్యేత, న మానిత మన్తఃకోపమ్.

3. అభృతవ్యాధితయోః అభృతం తదాత్వకృతవేతనం యుధ్యేత న వ్యాధిత మకర్మణ్యమ్.

4. నవాగత-దూరాగతయోః నవాగతమ్ అన్యతః ఉపలబ్ధదేశమ్ అనవమిశ్రం యుధ్యేత, న దూరాగతమ్ ఆయతగతపరిక్లేశమ్.

వ్యా. 1. సైన్యవ్యసనాలు - అమానితత్వం మొదలైన ముప్పైనాలుగు సైన్యవ్యసనాలు. వీటి అర్థాలు రాబోయే వాక్యాలలో స్పష్టం అవుతాయి.

2. వీటిలో అమానితం (గౌరవింపబడనిది) - విమానితం (అవమానింపబడినది) వీటిలో అమానితమైన సైన్యం ధనదానసత్కారాలు చేసిన ట్లయితే యుద్ధం చేస్తుంది. విమానితసైన్యం మాత్రం మనస్సులో కోపం ఉండడంచేత సరిగా యుద్ధం చేయదు.

3. అభృతం (సరిగా జీతం ఇవ్వనిది) వ్యాధితం (జబ్బుపడినది) - వీటిలో అభృతసైన్యానికి తాత్కాలికంగా వేతనం ఇస్తే యుద్ధం చేస్తుంది. వ్యాధితసైన్యం ఏ పనీ చేసే సామర్థ్యం లేకపోవడంచేత యుద్ధం చేయదు.

4. నవాగతం (క్రొత్తగా వచ్చినది) దూరాగతం (దూరప్రయాణం చేసి వచ్చినది): వీటిలో నవాగతసైన్యం దేశాన్ని గూర్చి ఇతరులవల్ల తెలుసుకొని, పాతవాళ్లతో కలిసి యుద్ధం చేస్తుంది. దీర్ఘప్రయాణంచేత చాల శ్రమపడి యున్న దూరాగతసైన్యం యుద్ధం సరిగా చేయజాలదు.

మూ. 1. పరిశ్రాన్తపరిక్షీణయోః పరిశ్రాన్తం స్నానభోజనస్వప్నలబ్ధవిశ్రమం యుధ్యేత; న పరిక్షీణమన్యత్రాహవే క్షీణయుగ్యపురుషమ్.

2. ప్రతిహత-హతాగ్రవేగయోః ప్రతిహతమగ్రపాతభగ్నం ప్రవీరపురుష సంహతం యుధ్యేత, న హతాగ్రవేగమగ్రపాతహతప్రవీరమ్.

3. అనృత్వభూమిప్రాప్తయోః అనృతుప్రాప్తమ్ యథర్తు యోగ్యయుగ్య శస్త్రావరణం యుధ్యేత. న అభూమిప్రాప్తమ్ అవరుద్ధప్రసారవ్యాయామమ్.

4. ఆశానిర్వేదిపరిసృప్తయోః ఆశానిర్వేది లబ్ధాభిప్రాయం యుధ్యేత, న పరిసృప్తమ్ అపసృతముఖ్యమ్.

5. కలత్రగర్హ్యన్తఃశల్యయోః కలత్రగర్హి ఉన్ముచ్య కలత్రం యుధ్యేత, నాన్తఃశల్యమన్తరమిత్రమ్.

వ్యా. 1. పరిశ్రాంతం (అలసిపోయినది), పరిక్షీణం (దుర్బలంగా అయినది) - ఈ రెండు విధాల సైన్యాలలో పరిశ్రాంతసైన్యం స్నానం, భోజనం, నిద్ర-వీటిచేత విశ్రాంతి తీసికొని యుద్ధం చేయవచ్చు. మరొక యుద్ధంలో ప్రధానపురుషులందరూ నశించిన పరిక్షీణసైన్యం మాత్రం యుద్ధం చేయజాలదు.

2. ప్రతిహతం (ప్రారంభంలోనే ఎదురు దెబ్బతిన్నది), హతాగ్రవేగం (భగ్నమైన ప్రాథమిక యుద్ధోత్సాహం గలది) ఈ రెండింటిలో ప్రారంభంలోనే ఎదురు దెబ్బ తిన్న ప్రతిహతసైన్యం ప్రవీరులైన పురుషులతో కలిసినదై యుద్ధం చేయవచ్చును. మొట్ట మొదటి అడుగులోనే ప్రవీరపురుషు లందరూ మరణించిన హతాగ్రవేగసైన్యం యుద్ధం చేయజాలదు.

3. అనృతుప్రాప్తం (అనుకూలం కాని ఋతువులో యుద్ధానికి వెళ్లినది), అభూమిప్రాప్తం (అనుకూలం కాని భూమికి చేరినది) - ఈ రెండింటిలో అనృతుప్రాప్తసైన్యం ఆ ఋతువుకు (కాలానికి) తగిన వాహనాలు, ఆయుధాలు, కవచాలు సంపాదించి యుద్ధం చేయవచ్చును. కదలడానికి కూడ తగిన చోటు లేక వ్యాయామం చేసే (యుద్ధం చేసే) స్థలం లేని అభూమిప్రాప్తసైన్యం యుద్ధం చేయజాలదు.

4. ఆశానిర్వేది (ఆశ భగ్నం అవడంచేత నిర్వేదం, దుఃఖం, చెందినది) పరిసృప్తం(నాయకులు లేనిది) ఈ రెండు విధాలైన సైన్యాలలో ఆశానిర్వేదిసైన్యం తాను అనుకున్నది లభిస్తుంది అనే ఆశ మళ్లీ అంకురిస్తే యుద్ధం చేయవచ్చును, నాయకులు తొలగిపోయిన పరిసృప్తసైన్యం మాత్రం యుద్ధం చేయజాలదు.

5. కలత్రగర్హి (నా కీ పోష్యవర్గం అడ్డంగా ఉంది అని కలత్రాన్ని, అనగా పోష్యవర్గాన్ని నిందించేది), అంతఃశల్యం (తమలో శత్రువు లున్నది) ఈ రెండింటిలో కలత్రగర్హి తన పోష్యవర్గాన్ని ఏదో విధంగా విడిపించుకొని యుద్ధం చేయవచ్చును. తమలోనే అమిత్రు లున్న అంతఃశల్యసైన్యం మాత్రం యుద్ధం చేయజాలదు.

మూ. 1. కుపితమూలభిన్నగర్భయోః కుపితమూలం ప్రశమితకోపం సామాదిభిర్యుధ్యేత; న భిన్నగర్భమన్యోన్యస్మాత్ భిన్నమ్.

2. అపసృతాతిక్షిప్తయోః అపసృతమేకరాజ్యాతిక్రాన్తం మన్త్రవ్యాయామాభ్యాం సత్రమిత్రాపాశ్రయం యుధ్యేత, నాతిక్షిప్తమ్ అనేకరాజ్యాతిక్రాన్తం బహ్వాబాధత్వాత్.

3. ఉపనివిష్టసమాప్తయోః ఉపనివిష్టం పృథగ్యానస్థానమతిసన్ధాయారిం యుధ్యేత. న సమాప్తమ్ అరిణా ఏకస్థానయానమ్.

4. ఉపరుద్ధపరిక్షిప్తయోః ఉపరుద్ధమ్ అన్యతోనిష్క్రమ్య ఉపరోద్ధారం

ప్రతియుధ్యేత, న పరిక్షిప్తం సర్వతః ప్రతిరుద్ధమ్,

5. ఛిన్నధాన్యపురుషవీవధయోః ఛిన్నధాన్యమ్ అన్యతో ధాన్యమానీయ జఙ్గమస్థావరాహారం వా యుధ్యేత, న చ్ఛిన్నపురుషవీవధమ్ అనభిసారమ్.

వ్యా. 1. కుపితమూలం (కోపించిన ప్రధానపురుషులు గలది), భిన్నగర్భం (ఒకరితో ఒకరికి పడనివాళ్లు ఉన్నది) - ఈ రెండింటిలో కుపితమూలం సామాద్యుపాయాలచేత కోపాన్ని శమింపచేస్తే యుద్ధం చేయవచ్చు, ఒకరితో ఒకరికి పడనివాళ్లు ఉన్న భిన్నగర్భం మాత్రం యుద్ధం చేయజాలదు.

2. అపసృతం (ఒక రాజ్యంలో సైన్యాలచేత ఓడించబడినది), అతిక్షిప్తం (అనేక రాజ్యాలలో సేనలచేత ఓడించబడినది) వీటిలో ఒక రాజ్యంలో ఓడించబడిన అపసృతబలం శాస్త్రవిహితా లైన ఆలోచనలచేత, శిక్షావిశేషరూపమైన వ్యాయామంచేత అరణ్యాన్ని గాని, మిత్రుణ్ణి గాని ఆశ్రయంగా గైకొని యుద్ధం చేయవచ్చును. కాని అనేక రాజ్యాలలో ఓడిపోయిన అతిక్షిప్తసైన్యం యుద్ధం చేయజాలదు; ఎందువల్ల ననగా అది అనేక రాజ్యాలలో ఓడిపోయి ఉన్నది.

3. ఉపనివిష్టం (శత్రువుకు దగ్గరగా మోహరించినది), సమాప్తం (శత్రువున్న స్థానంలో ఉన్నది) ఈ రెండింటిలో ఉపనివిష్టసైన్యం శత్రువుకంటె భిన్నమైన యానం (యుద్ధప్రయాణం) స్థానం (నిలవడం) కలదవడంచేత శత్రువును మించినదై యుద్ధం చేయవచ్చును. సమాప్తసైన్యం మాత్రం శత్రువుతో సమానయానస్థానాలు కల దవడంచేత యుద్ధం చేయజాలదు.

4. ఉపరుద్ధం (ఒకవైపున అడ్డుకొనబడినది) పరిక్షిప్తం (అన్నివైపుల నుండీ అడ్డగింపబడినది), -వీటిలో ఉపరుద్ధసైన్యం మరొక ప్రక్కనుండి బైటకు వచ్చి అడ్డుకొన్న వానిని ఎదిరించి యుద్ధం చేయవచ్చును. కాని నలుమూలలా అడ్డుకొనబడిన పరిక్షిప్తసైన్యం యుద్ధం చేయజాలదు.

5. భిన్నధాన్యం (స్వదేశంనుండి వచ్చే ధాన్యం రాకుండా చేయబడినది) ఛిన్నపురుషవీవధం (పురుషులు, యోధులు మొదలైన వాళ్ల రాక అడ్డుకొనబడినది) వీటిలో ఛిన్న ధాన్యసైన్యం మరొకచోటినుంచి ధాన్యం తెప్పించుకొని లేదా జంగమాలైన మృగాదులనుండి గాని స్థావరాలైన వృక్షాదులనుండి గాని ఆహారం గ్రహించి యుద్ధం చేయవచ్చు. అంతేనే కాని ఆసారం (సహాయం) లేని ఛిన్నపురుషవీవధం యుద్ధం చేయజాలదు.

మూ. 1. స్వవిక్షిప్తమిత్రవిక్షిప్తయోః స్వవిక్షిప్తం స్వభూమౌ విక్షిప్తం సైన్యమాపది శక్యమవస్రావయితుమ్; న మిత్రవిక్షిప్తం విప్రకృష్టదేశ కాలత్వాత్.

2. దూష్యయుక్తదుష్టపార్ష్ణిగ్రాహయోః దూష్యయుక్తమ్ అప్తపురుషాధిష్ఠితమసంహతం యుధ్యేత, న దుష్టపార్ష్ణిగ్రాహం పృష్ఠాభిఘాతత్రస్తమ్.

3. శూన్యమూలాస్వామిసంహతయోః శూన్యమూలం కృతపౌరజానపదారక్షం సర్వసందోహేన యుధ్యేత, నాస్వామిసంహతం రాజసేనాపతిహీనమ్.

4. భిన్నకూటాన్ధయోః భిన్నకూటమన్యాధిష్ఠితం యుధ్యేత, నాన్ధమదేశికమితి.

వ్యా. 1. స్వవిక్షిప్తం (తన రాజ్యంలోనే దూరదూరంగా చెదరి ఉన్నది) మిత్రవిక్షిప్తం (మిత్రరాజ్యంలో దూరదూరంగా చెదరి ఉన్నది) ఈ రెండింటిలో తన రాజ్యంలోనే చెదరి ఉన్న స్వవిక్షిప్తసైన్యం ఆపత్సమయంలో ఒకచోటకి చేర్చడానికి వీలుగా ఉంటుంది. మిత్రవిక్షిప్తసైన్య మైతే దూరదేశంలో విక్షిప్తం అవడంచేత ఎక్కువకాలం పట్టడంచేత ఒకచోటుకు చేర్చడానికి శక్యం కాదు.

2. దూష్యయుక్తం (రాజద్రోహులతో కూడినది) దుష్టుడైన పార్ష్ణిగ్రాహుడు కలది అయిన సైన్యాలలో దూష్యయుక్తసైన్యం విశ్వాసపాత్రులైన నాయకులచేత నడపబడుచు సైనికులు ఒకరితో ఒకరు కలవని పక్షంలో యుద్ధం చేయవచ్చును. కాని వెనకనుంచి శత్రువు దెబ్బ తీస్తాడని భయపడే దుష్టపార్ష్ణిగ్రాహం యుద్ధం చేయజాలదు.

3. శూన్యమూలం (వెనుక సైన్యం ఏమీ ఉంచకుండా బైలుదేరిన మొత్తం సైన్యం), అస్వామిసంహతం (ప్రభువులతో కలిసి ఉండనిది) - వీటిలో శూన్యమూలసైన్యం పౌరులచేత జానపదులచేత చేయబడిన రక్షణ కలదైతే యుద్ధం చేయవచ్చును. కాని రాజు కాని సేనాపతి కాని లేని అస్వామిసంహతసైన్యం మాత్రం యుద్ధం చేయజాలదు.

4. భిన్నకూటం (సేనాధ్యక్షుడు నశించినది), అంధం (ఉపదేశించేవాడు లేనిది) - వీటిలో భిన్నకూటసైన్యం మరొకరు ఎవరైనా నాయకత్వం వహిస్తే యుద్ధం చేయవచ్చు; కాని అంధసైన్యం దారి చూపేవా డెవడూ లేకపోవడం చేత యుద్ధం చేయజాలదు.

శ్లో. దోషశుద్ధిర్బలావాపః సత్రస్థానాతిసంహితమ్,
సంధిశ్చోత్తరపక్షస్య బలవ్యసనసాధనమ్.

వ్యా. పైన చెప్పిన దోషాలను తొలగించడం, మంచి సైన్యాన్ని తీసికొనివచ్చి అంతకు ముందున్న సైన్యంతో కలపడం, అరణ్యంలో ఉండడం, కపటోపాయాలచేత శత్రుసైన్యాన్ని మోసగించడం, అధికబలం గల పక్షంతో సంధి చేసుకొనడం ఇవి సైన్యవ్యసనాలను తొలగించుకొనడానికి సాధనాలు.

శ్లో. రక్షేత్ స్వదణ్డం వ్యసనే శత్రుభ్యో నిత్యముత్థితః,
ప్రహరేద్ దణ్డరన్ధ్రేషు శత్రూణాం నిత్యముత్థితః.

వ్యా. వ్యసనసమయాలలో నిత్యమూ ఉత్థితుడై (ఉద్యమశీలుడై) శత్రువులనుండి తన సైన్యాన్ని రక్షించుకోవాలి. నిత్యమూ ఉత్థితుడై శత్రుసైన్యాలను రంధ్రాలలో, దుర్బలస్థానాలలో, దెబ్బకొట్టాలి.

శ్లో. అభియాతం స్వయం మిత్రం సంభూయాన్యవశేన వా,
పరిత్యక్తమశక్త్యా వా లోభేన ప్రణయేన వా.

శ్లో. విక్రీతమభియుఞ్జానే సంగ్రామే వాపవర్తినా,
ద్వైధీభావేన వా మిత్రం యాస్యతా వాన్యమన్యతః.

శ్లో. పృథగ్వా సహయానే వా విశ్వాసేనాతిసంహితమ్,
భయావమానాలస్యైర్వా వ్యసనాన్న ప్రమోక్షితమ్.

శ్లో. అవరుద్ధం స్వభూమిభ్యః సమీపాద్వా భయాద్గతమ్,
ఆచ్ఛేదనాదదానాద్వా దత్త్వా వాప్యవమానితమ్.

శ్లో. అత్యాహారితమర్థం వా స్వయం పరముఖేన వా,
అతిభారే నియుక్తం వా భఙ్క్త్వా పరమవస్థితమ్.

శ్లో. ఉపేక్షితమశక్త్యా వా ప్రార్థయిత్వా విరోధితమ్,
కృచ్ఛ్రేణ సాధ్యతే మిత్రం సిద్ధం చాశు విరజ్యతి.

వ్యా. తన మిత్రునిమీదికి తానే స్వయంగా గాని, ఇతరులతో కలిసి గాని, తన బంధువులు మొదలైనవాళ్లను బట్టి గాని యుద్ధానికి వెళ్లినా, ఆతనిమీదికి మరొకడు యుద్ధానికి వచ్చినప్పుడు అశక్తి చేత గాని, ఆ శత్రువు తన కిస్తా నన్న ధనాదులమీద ఆశచేత గాని, ఆ శత్రువుమీద ప్రేమచేత గాని మిత్రుణ్ణి రక్షించకుండా పరిత్యజించినా, ఆ మిత్రుడు ఇతరునితో యుద్ధం చేస్తూండగా మధ్యలో ఆతనిని విడచి వచ్చి అతనిని ఆ యుద్ధంలో అమ్మివేసినా (అనగా సహాయహీనుణ్ణిగా చేసినా), లేదా ద్వైధీభావం అవలంబించి తన మిత్రుని శత్రువుతో సంధి చేసికొని తన యాతవ్యునిమీదికి యుద్ధానికి వెడుతూ ఈ మిత్రుణ్ణి అమ్మివేసినా (విడిచివేసినా), వేరుగా గాని (అనగా నువ్వు ఈ దిక్కునుంచి నీ శత్రువును ముట్టడించుము, నేను ఈ దిక్కునుండి ముట్టడిస్తాను అని చెప్పి గాని, కలిసి వెళ్లి యుద్ధం చేద్దాం అని చెప్పిగాని ఆ మిత్రుణ్ణి మోసం చేసినా, ఆతడు కష్టాలలో ఉన్నప్పుడు భయంచేత గాని, అవమానం(అనాదరం) చేత గాని, సోమరితనంచేత గాని ఆతనిని ఆ వ్యసనంనుండి విడిపించకపోయినా, తన భూములనుండి నిరోధించినా అనగా మిత్రుడు తన భూమికి రాకుండా చేసినా, తన సమీపం నుంచి భయపడి వెళ్లిపోయే టట్లు చేసినా, బలాత్కారంగా ధనాదికం లాగికొని గాని, ఆతనికి ఇవ్వవలసినది ఇవ్వకుండా గాని ఆతనిని అవమానించినా, ఇచ్చిన తరవాత కూడ అవమానించినా, స్వయంగా గాని, ఇతరుల ద్వారా గాని ఆతనినుండి ఎక్కువ ధనం గ్రహించినా,తన శత్రువును జయించి వచ్చిన ఆ మిత్రుణ్ణి మరొక అతిక్లిష్టమైన పనిలో నియోగించినా, అశక్తిచేత అతనిని ఉపేక్షించినా, ప్రార్థించి తిరిగి ఆతనితో విరోధం పెట్టుకొన్నా అలాంటి మిత్రుణ్ణి మళ్లీ తనకు అనుకూలుణ్ణిగా చేసుకొనడం చాల కష్టం. ఏదో విధంగా అనుకూలుణ్ణిగా చేసుకొన్నా వెంటనే అతడు వైరాగ్యం చెందుతాడు.

శ్లో. కృతప్రయాసం మాన్యం వా మోహాన్మిత్రమమానితమ్,
మానితం వా న సదృశం శక్తితో వా నివారితమ్.

శ్లో. మిత్రోపఘాతత్రస్తం వా శఙ్కితం వారిసంహితాత్,
దూష్యైర్వా భేదితం మిత్రం సాధ్యం సిద్ధం చ తిష్ఠతి.

వ్యా. తనకోసం ఎక్కువ పరిశ్రమచేసిన, మాన్యుడైన మిత్రునికి అజ్ఞానంవల్ల సంమానం చేయకపోయినా, సంమానం చేసినా తగు విధంగా చేయకపోయినా, బలం

పుంజుకొనకుండా ఆతనికి అడ్డుతగిలినా, తన మరొక మిత్రుణ్ణి నశింపచేయడంచేత తనను కూడా అట్లే చేస్తాడేమో అని భయపడినా, తాను ఆతని శత్రువుతో సంధి చేసికొనడంవల్ల తనకు భయపడుతున్నా, దూష్యులచేత భేదింపబడినా- అలాంటి మిత్రుణ్ణి ఆ కారణాలు తొలగించడం ద్వారా తనకు అనుకూలుణ్ణిగా చేసుకొనవచ్చును. అతడు అలా అనుకూలుడు గానే ఉంటాడు.

శ్లో. తస్మాన్నోత్పాదయేదేతాన్ దోషాన్ మిత్రోపఘాతకాన్,
ఉత్పన్నాన్ వా ప్రశమయేత్ గుణైర్దోషోపఘాతిభిః.

వ్యా. అందువల్ల మిత్రుణ్ణి బాధించే (మైత్రికి భంగం కలిగించే) ఈ దోషాలు కలగకుండా చూచుకోవాలి.అలాంటి దోషాలు ఏర్పడినా వాటిని నశింపచేసే గుణాలచేత వాటిని శమింపచెయ్యాలి.

శ్లో. యతో నిమిత్తం వ్యసనం ప్రకృతీనామవాప్నుయాత్,
ప్రాగేవ ప్రతికుర్వీత తన్నిమిత్తమతన్ద్రితః.

(కాంగ్లే ప్రకారం ఈ శ్లోకం ఈ ఘట్టంలోని మూడవ శ్లోకంగా - 'రక్షేత్స్వదణ్డం' ఇత్యాది శ్లోకం తరవాత - ఉన్నది)

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే వ్యసనాధికారికే అష్టమాధికరణే పఞ్చమోऽధ్యాయః
బలవ్యసనవర్గః, మిత్రవ్యసనవర్గః, ఆదితః ఏకవింశతిశతతమః.

ఏతావతా కౌటలీయార్థశాస్త్రస్య వ్యసనాధికారికం అష్టమమధికరణం సమాప్తమ్.

వ్యా. సర్వదా జాగరూకుడైన విజిగీషువు స్వామి మొదలు మిత్రుని వరకు గల ప్రకృతులకు ఏ నిమిత్తముచేత వ్యసనం కలుగుతుందో ఆనిమిత్తాన్ని, ముందుగానే తొలగించాలి.

"బాలానందిని" అను కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో వ్యసనాధికారికం అనే అష్టమాధికరణంలో బలవ్యసనవర్గ-మిత్రవ్యసనవర్గా లనే ఐదవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి నూట ఇరవై ఒకటవ అధ్యాయం సమాప్తం.

ఇంతటితో కౌటలీయార్థశాస్త్రంలో వ్యసనాధికారికం అనే ఎనిమిదవ అధికరణం సమాప్తం.

అథ అభియాస్యత్కర్మ - నవమమధికరణమ్,

(యుద్ధయాత్రకువెళ్లనున్నవాడు చేయవలసిన పనులు - తొమ్మిదవ అధికరణం)

అథ ప్రథమోఽధ్యాయః

పఞ్చత్రింశచ్ఛతతమం ప్రకరణమ్ - శక్తిదేశకాలబలాబలజ్ఞానమ్

షట్త్రింశచ్ఛతతమం ప్రకరణమ్ - యాత్రాకాలాః.

మూ. 1. విజిగీషురాత్మనః పరస్య చ బలాబలం శక్తిదేశకాలయాత్రాకాల బలసముత్థానకాలపశ్చాత్కోపక్షయవ్యయలాభాపదాం జ్ఞాత్వా విశిష్టబలో యాయాత్. అన్యథా ఆసీత.

2. ఉత్సాహప్రభావయోరుత్సాహః శ్రేయాన్. స్వయం హి రాజా శూరో బలవానరోగః, కృతాస్త్రః, దణ్డద్వితీయోఽపి శక్తః ప్రభావవన్తం రాజానం జేతుమ్; అల్పోఽపి చాస్య దణ్డస్తేజసా కృత్యకరో భవతి. నిరుత్సాహస్తు ప్రభావవాన్ రాజా విక్రమాభిపన్నో నశ్యతి ఇత్యాచార్యాః.

3. నేతి కౌటల్యః. ప్రభావవానుత్సాహవన్తం రాజానం ప్రభావేన అతిసంధత్తే. తద్విశిష్టమన్యం రాజానమ్ ఆవాహ్య హృత్వా క్రీత్వా ప్రవీరపురుషాన్ ప్రభూతప్రభావహయహస్తిరథోపకరణసంపన్నశ్చాస్య దణ్డః సర్వత్రాప్రతిహతః చరతి.ఉత్సాహవతశ్చ ప్రభావవన్తో జిత్వా క్రీత్వా చ స్త్రియో బాలాః పఙ్గవః అన్ధాశ్చ పృథివీం జిగ్యురితి.

వ్యా. 1. విజిగీషువు తనకూ శత్రువుకూ సంబంధించిన - శక్తి, దేశకాలాలు, యుద్ధయాత్రాసమయం, సైన్యం యుద్ధసంనద్ధం అయే కాలం, వెనుకనుంచి వచ్చే కోపం (తిరుగుబాటు మొ.) క్షయం, వ్యయం, లాభం,ఆపద-వీటి బలాబలాలను తెలుసుకొని తన బలం అధికంగా ఉన్న ట్లయితే యుద్ధానికి వెళ్లాలి. అలా కాకపోతే మెదలకుండా కూర్చోవాలి.

2. "ఉత్సాహశక్తి - ప్రభావాలలో (ప్రభావం అనగా కోశసైన్యాల సమృద్ధి) ఉత్సాహం శ్రేయస్కరం. తాను శూరుడు, బలవంతుడు, రోగాలు లేనివాడు, అస్త్రవిద్య

అభ్యసించినవాడూ అయిన రాజు కేవలం సైన్యం మాత్రమే సహాయంగా తీసికొని ప్రభావవంతుడైన రాజును కూడ జయించకలుగుతాడు. వీని సైన్యం అల్పమైనా కూడ తేజస్సుచేత పని సాధించకలుగుతుంది. ప్రభావవంతుడైనా ఉత్సాహం లేని రాజు పరాక్రమంచేత ఓడించబడినవాడై నశిస్తాడు" అని పూర్వాచార్యు లన్నారు.

3. అది కాదంటాడు కౌటల్యుడు. ఎందువల్ల ననగా - ప్రభావం గల రాజు ప్రభావం గల మరొక రాజును సహాయం కోసం రప్పించుకొని, మంచి వీరులైన పురుషులను అన్నం, వేతనం మొదలైనవి ఇవ్వడం ద్వారా గ్రహించి, అధికంగా ధనం ఇచ్చి కొని, ఉత్సాహవంతుడైన రాజును జయిస్తాడు. అత్యధికమైన ప్రభావం గల గుఱ్ఱాలు, ఏనుగులు, రథాలు, ఇతరసాధనాలు సమృద్ధిగా ఉన్న ఇతని సైన్యం ఎక్కడా అడ్డులేక సంచరిస్తుంది. పూర్వం ఎంతోమంది ప్రభావవంతులైన స్త్రీలు, బాలులు, కుంటివాళ్లూ, గ్రుడ్డివాళ్లు కూడ ఉత్సాహవంతులను జయించి, కొనివేసి ప్రపంచాన్ని జయించారు.

మూ. 1. ప్రభావమన్త్రయోః ప్రభావః శ్రేయాన్. మన్త్రశక్తిసంపన్నో హి వన్ధ్యబుద్ధిరప్రభావో భవతి. మన్త్రకర్మ చాస్య నిశ్చితమ్. అప్రభావః గర్భధాన్య మవృష్టిరివోపహన్తి ఇత్యాచార్యాః.

2. నేతి కౌటల్యః. మన్త్రశక్తిః శ్రేయసీ, ప్రజ్ఞాశాస్త్రచక్షుర్హి రాజా అల్పేనాపి ప్రయత్నేన మన్త్రమాధాతుం శక్తః, పరానుత్సాహప్రభావవతశ్చ సామాదిభిర్యోగోపనిషద్భ్యాం చాతిసన్ధాతుమ్. ఏవముత్సాహప్రభావమన్త్రశక్తీ నామ్ ఉత్తరోత్తరాధికః అతిసంధత్తే.

వ్యా. 1. "ప్రభావ-మంత్రశక్తులలో ప్రభావం గొప్పది. మంత్రశక్తిసంపన్నుడు ప్రభావం లేనివా డైతే వాని బుద్ధి వ్యర్థమే అవుతుంది. ప్రభావం లేకపోవడం నిశ్చితమైన వీని మంత్రకర్మను అవృష్టి పొట్టలో ఉన్న ధాన్యాన్ని వలె నశింపచేస్తుంది. అని ఆచార్యుల అభిప్రాయం.

2. అది యుక్తం కాదు-మంత్రశక్తియే (ఆలోచించి సరియైన నిర్ణయాలు తీసుకొనే శక్తి) మంచిది. ప్రజ్ఞ (బుద్ధిబలం), శాస్త్రమూ నేత్రాలుగా గల రాజు అల్పమైన ప్రయత్నంచేత కూడ మంత్రం (సరియైన ఆలోచన) చేయడానికీ, ఉత్సాహప్రభావాలు గల ఇతరులను, సామాద్యుపాయాలచేత తీక్ష్ణాదిగూఢపురుషులను ప్రయోగించడం

చేత ఔపనిషదప్రకరణంలో చెప్ప నున్న విషాగ్న్యాదిప్రయోగంచేత ఓడించడానికీ సమర్థు డవుతాడు. ఈ విధంగా ఉత్సాహ-ప్రభావ-మంత్రశక్తులలో ఉత్తరోత్తరమునందు అధికు డైనవాడు ఇతరులను అతిక్రమిస్తాడు, అనగా ఉత్సాహం ఉన్నవానికంటె ప్రభావం ఉన్నవాడు, ఈ రెండూ ఉన్నవానికంటె మంత్రశక్తి ఉన్నవాడూ గొప్పవా డని అర్థం.

మూ. 1. దేశః పృథివీ. తస్యాం హిమవత్సముద్రాన్తరముదీచీనం యోజనసహస్రపరిమాణం తిర్యక్ చక్రవర్తిక్షేత్రమ్. తత్ర ఆరణ్యః గ్రామ్యః, పార్వతః, ఔదకః, భౌమః, సమః, విషమ ఇతి విశేషాః. తేషు యథాస్వబలవృద్ధి కరం కర్మ ప్రయుఞ్జీత. యత్రాత్మనః సైన్యవ్యాయామానాం భూమిః, అభూమిః పరస్య, స ఉత్తమో దేశః, విపరీతోఽధమః, సాధారణో మధ్యమః.

2. కాలః శీతోష్ణవర్షాత్మా. తస్య రాత్రిః, అహః, పక్షః, మాసః, ఋతుః, అయనమ్,సంవత్సరో, యుగమితి విశేషాః. తేషు యథాస్వం బలవృద్ధికరం కర్మ ప్రయుఞ్జీత. యత్రాత్మనః సైన్యవ్యాయామానామ్ ఋతుః అనృతుః పరస్య స ఉత్తమః కాలః. విపరీతోఽధమః, సాధారణో మధ్యమః.

వ్యా. 1. దేశం అనగా భూమి. ఆ భూమియందు హిమవత్పర్వతదక్షిణ సముద్రాల మధ్య నున్నది ఉదీచీనభూమి (దక్షిణోత్తరాలలో వ్యాపించి ఉన్నది). వెయ్యియోజనాల ప్రమాణం గలది తిర్యగ్భూమి- అడ్డంగా తూర్పుసముద్రంనుంచి పశ్చిమసముద్రం వరకూ వ్యాపించిన భూమి. ఈ మొత్తం భూమి చక్రవర్తిక్షేత్రం. అనగా ఈ మొత్తం భూమికి అధిపతి యైనవాడు చక్రవర్తి. ఈ భూమిలో అరణ్యభూమి, పార్వతభూమి, ఔదకభూమి (నీటితో నిండిన భూమి) భౌమభౌమి (మెట్టభూమి), సమభూమి (చదునుగా ఉన్న భూమి) విషమభూమి (ఎగుడు దిగుడుగా ఉన్న భూమి) అని విశేషాలున్నాయి. ఆ భూములలో తన బలాన్ని పెంపొందించే విధంగా పనులు చెయ్యాలి. ఏ దేశం తన సైన్యం వ్యాయామం చేయడానికి అనుకూలంగా ఉంటుందో, పరసైన్యవ్యాయామానికి అనుకూలం కాదో, అది ఉత్తమదేశం, ఇందుకు విపరీతమైనది, అనగా పరసైన్యవ్యాయామానికి అనుకూలమై స్వసైన్యవ్యాయామానికి ప్రతికూలంగా ఉండేది, అధమభూమి. ఇద్దరికీ సమంగానే (సైన్యవ్యాయామానుకూలంగానో సైన్యవ్యాయామ ప్రతికూలంగానో) ఉండేది మధ్యమభూమి.

2. కాలం శీతకాలం, ఉష్మ గ్రీష్మకాలం వర్షాకాలం, అని మూడు విధాలుగా ఉంటుంది. ఆ కాలంలో, రాత్రి, పగలు, పక్షం, మాసం, ఋతువు, అయనం, సంవత్సరం, యుగం అనేవి విశేషాలు. ఆ కాలాలలో తన బలాన్ని పెంపొందించే పనులు చెయ్యాలి. ఏది తన సైన్యవ్యాయామాలకి అనుకూలమైన ఋతువో (కాలమో), ఏది పరుని సైన్యవ్యాయామానికి అనుకూలమైన ఋతువు కాదో, అది ఉత్తమకాలం. ఇందుకు విపరీతమైనది అధమకాలం. ఇద్దరికీ సమంగానే ఉండేది మధ్యమకాలం.

మూ. 1. శక్తిదేశకాలానాం తు-శక్తిః శ్రేయసీ ఇత్యాచార్యాః. శక్తిమాన్ హి నిమ్నస్థలవతో దేశస్య శీతోష్ణవర్షవతశ్చ కాలస్య శక్తః ప్రతీకారే భవతి.

2. దేశః శ్రేయాన్ ఇత్యేకే. స్థలగతో హి శ్వా నక్రం వికర్షతి. నిమ్నగతో నక్రః శ్వానమితి.

3. కాలః శ్రేయానిత్యేకే. దివా కాకః కౌశికం హన్తి. రాత్రౌ కౌశికః కాకమ్.

4. నేతి కౌటల్యః. పరస్పరసాధకా హి శక్తిదేశకాలాః.

వ్యా. 1. శక్తి-దేశ-కాలాలలో శక్తి మంచిది అని ఆచార్యుల అభిప్రాయం. ఎందువల్ల ననగా శక్తి గలవాడు పల్లంగా ఉన్న బురదనేలకు, మెట్టనేలకు, అట్లే శీతోష్ణవర్షా లున్న కాలానికి తగు ప్రతిక్రియ చేసుకొనకలుగుతాడు.

2. దేశం మంచిది అని కొందరు అంటారు. ఎందువల్ల ననగా మెట్టమీద ఉన్న కుక్క మొసలిని లాగకలుగుతుంది; నీళ్లలో ఉన్న మొసలి కుక్కను లాగుతుంది.

3. కాలం మంచి దని అంటారు మరి కొందరు. పగలు కాకి గుడ్లగూబను చంపుతుంది, గుడ్లగూబ రాత్రి కాకిని చంపుతుంది.

4. "అది కాదు; శక్తి-దేశ-కాలాలు అన్యోన్యోపకారకాలుగా ఉంటాయి" అని అంటాడు కౌటిల్యుడు.

మూ. 1. తైరభ్యుచ్ఛ్రితః తృతీయం చతుర్థం వా దణ్డస్యాంశం మూలే, పార్ష్ణ్యామ్, ప్రత్యన్తాటవీషు చ రక్షా విధాయ, కార్యసాధనసహం కోశదణ్డం చాదాయ క్షీణపురాణభక్తమ్, అగృహీతనవభక్తమ్ అసంస్కృతదుర్గమ్, అమిత్రం,

వార్షికం చాస్య సస్యం హైమనం చ ముష్టిముపహన్తుం మార్గశీర్షం యాత్రాం యాయాత్. హైమనం చాస్య సస్యం వాసన్తికం చ ముష్టిముపహన్తుం చైత్రీం యాత్రాం యాయాత్. క్షీణతృణకాష్ఠోదకమ్, అసంస్కృతదుర్గమ్ అమిత్రం వాసన్తికం చాస్య సస్యం వార్షికీం వా ముష్టిముపహన్తుం జ్యేష్ఠామూలీయాం యాత్రాం యాయాత్.

వ్యా. శక్తి-దేశ-కాలాలచేత మంచి బలం సంపాదించుకొన్న విజిగీషువు తన సైన్యంలోని మూడవ వంతు గాని నాల్గవ వంతుగాని మూలంలోను (తన రాజ్యంలోను), తన రాజ్యం వెనుక భాగంలోను,రాజ్యం సరిహద్దులలోను, అడవులలోను రక్షణకోసం ఉంచి, తాను తలపెట్టిన కార్యం సాధించడానికి సమర్థమైన కోశదండాలు కూడా తీసికొని, ఆహారం నిలవలు క్షీణించినవాడు, కొత్త ఆహారం సంగ్రహించనివాడు, దుర్గాలకు సంస్కారం చేయించుకొననివాడు అయిన శత్రువుమీదికి యుద్ధానికి వెళ్లాలి. (ప్రతిసంవత్సరం మూడు పంటల భోగాలు ఉంటాయి. వర్షాకాలంలో చల్లిన విత్తనాలవల్ల వచ్చిన పంటలు కోసికొని హేమంత ఋతువులో విత్తనాలు చల్లడం, వసంతంలో చల్లిన విత్తనాలవల్ల వచ్చిన పంటలు కోసుకొని వసంతర్తువులో విత్తనాలు చల్లడం, వసంతంలో చల్లిన విత్తనాలనుండి వచ్చిన పంటలు కోసికొని వర్షాకాలంలో విత్తనాలు చల్లడం. వాటిలో ఏ భోగాన్ని చెడగొట్టడానికి ఏ మాసంలో యుద్ధానికి వెళ్లాలో చెపుతున్నాడు). ఆ శత్రువుయొక్క వర్షాకాలపు సస్యాన్నీ హేమంతఋతువుకు సంబంధించిన ముష్టిని (విత్తనాలు చల్లడాన్ని) చెడగొట్టడానికి మార్గశీర్షమాసంలో యుద్ధానికి వెళ్లాలి. హేమంతఋతువులో లభించే సస్యాన్నీ, వసంతర్తువులో చేసే ముష్టిని చెడగొట్టడానికి చైత్రమాసంలో యుద్ధయాత్రకు వెళ్లాలి. తృణం, కాష్ఠాలు, ఉదకమూ క్షీణించినవాడు, దుర్గానికి బాగులు చేసికొననివాడు అయిన అమిత్రునిమీదికి, వాని వసంతర్తువులో లభించే సస్యాన్నీ, వర్షాకాలంలో చేయవలసిన ముష్టినీ చెడగొట్టడానికి జ్యేష్ఠమాసంలో యుద్ధయాత్రకు వెళ్లాలి.

మూ. 1. అత్యుష్ణమ్ అల్పయవసేన్ధనోదకం వా దేశం హేమన్తే యాయాత్.

2. తుషారదుర్దినమ్, అగాధనిమ్నప్రాయం, గహనతృణవృక్షం వా దేశం గ్రీష్మే యాయాత్.

3. స్వసైన్యవ్యాయామయోగ్యం పరస్యాయోగ్యం వర్షతి యాయాత్.

4. మార్గశీర్షం తైషం చాన్తరేణ దీర్ఘకాలాం యాత్రాం యాయాత్. చైత్రం వైశాఖం చాన్తరేణ మధ్యమకాలమ్, జ్యేష్ఠామూలీయమ్ అషాఢం చాన్తరేణ హ్రస్వకాలామ్. ఉపోషిష్యన్ వ్యసనే చతుర్థమ్. వ్యసనాభియానం విగృహ్య యానే వ్యాఖ్యాతమ్.

వ్యా. 1. చాల వేడి ఉండే దేశంమీదికి, లేదా అల్పమైన యవసం (పశువుల ఆహారం) కట్టెలు, ఉదకమూ గల దేశంమీదికి హేమంతఋతువులో యుద్ధానికి వెళ్లాలి.

2. రోజంతా పొగమంచుతో కప్పబడేదీ,లేదా లోతైన నీటితో నిండిన పల్లపుప్రదేశాలు అధికంగా ఉండేదీ, లేదా ప్రవేశింప శక్యం కాని గడ్డి చెట్లూ గలది అయిన దేశం మీదికి గ్రీష్మఋతువులో దండెత్తి వెళ్లాలి.

3. తన సైన్యం వ్యాయామం చేయడానికి తగిన భూమి గలది, పరసైన్యానికి వ్యాయామయోగ్యం కానిదీ అయిన దేశం మీదికి వర్షాకాలంలో దండెత్తి వెళ్లాలి.

4. దీర్ఘకాలం పట్టే యాత్రకు మార్గశీర్షపుష్యమాసాల మధ్యలో వెళ్లాలి. మధ్యమకాలం పట్టే యాత్రకి చైత్రవైశాఖమాసాల మధ్య వెళ్లాలి. తక్కువ కాలం పట్టే యాత్రకు జ్యేష్ఠాషాఢమాసాల మధ్య వెళ్లాలి. కష్టాలలో ఉన్న శత్రువును శుష్కింపచేయడం కొఱకు నాల్గవయాత్ర చెయ్యాలి. వ్యసనసమయంలో అభియానాన్ని గూర్చి "విగృహ్యయానం" అనే ప్రకరణంలో వివరించబడింది.

మూ. 1. ప్రాయశశ్చ ఆచార్యాః పరవ్యసనే యాతవ్యమ్ ఇత్యుపదిశన్తి.

2. శక్త్యుదయే యాతవ్యమ్; అనైకాన్తికత్వాత్ వ్యసనానామితి కౌటల్యః.

3. యదా వా ప్రయాతః కర్శయితుమ్, ఉచ్ఛేత్తుం వా శక్నుయాదమిత్రం తదా యాయాత్.

4. అత్యుష్ణోపక్షీణే కాలే హస్తిబలప్రాయో యాయాత్. హస్తినో హ్యన్తః స్వేదాః కుష్ఠినో భవన్తి, అనవగాహమానాస్తోయమ్, అపిబన్తః అవక్షారాశ్చ అన్ధీభవన్తి. తస్మాత్ ప్రభూతోదకే దేశే వర్షతి చ హస్తిబలప్రాయః యాయాత్.

విపర్యయే ఖరోష్ట్రాశ్వబలప్రాయః. దేశమల్పవర్షపఙ్కం వర్షతి మరుప్రాయం చ తురఙ్గబలో యాయాత్.

5. సమవిషమనిమ్నస్థలహ్రస్వదీర్ఘవశేన వాధ్వనః యాత్రాం విభజేత్.

వ్యా. 1. శత్రువు కష్టాలలో ఉన్నప్పుడు వానిమీదికి వెళ్లాలి అని సాధారణంగా ఆచార్యులు ఉపదేశిస్తున్నారు.

2. వ్యసనాలు తప్పనిసరిగా ఈ విధంగా, ఈ కాలంలో వస్తాయి అని చెప్పడం కష్టం. అందుచేత తన శక్తి అభివృద్ధిలో (అధికంగా) ఉన్నప్పుడు యాత్రకు వెళ్లాలి అని కౌటిల్యుని అభిప్రాయం.

3. ఎప్పుడు దండెత్తి వెడితే శత్రువును కృశింపచేయడానికి గాని, నిర్మూలించడానికి గాని సమర్థుడౌతాడో అప్పుడు వెళ్లాలి.

4.అత్యధికమైన వేడి తగ్గిన తరవాత ఆ కాలంలో అధికంగా ఏనుగుల సైన్యంతో యుద్ధానికి వెళ్లాలి. ఎందువల్లననగా ఏనుగులు లోలోన చెమటతో నిండి కుష్ఠరోగం కల వౌతాయి. నీటిలో దిగకపోయినా, నీళ్లు బాగా త్రాగకపోయినా అవి దేహంలోపల మలప్రవాహం జరగడంతో గ్రుడ్డివైపోతాయి. (అందువల్ల అత్యుష్ణకాలంలో హస్తిసేనతో వెళ్లకూడదు అని భావం). అందువల్ల నీళ్లు సమృద్ధంగా ఉన్న ప్రదేశానికీ, వర్షం కురుస్తున్న రోజులలోను అధికంగా హస్తిసైన్యం తీసికొని యుద్ధానికి వెళ్లాలి. అందుకు విపరీతంగా (చాల వేడిగా ఉన్నప్పుడు ఆ దేశంలో నీళ్లు లేనప్పుడు) అధికంగా గాడిదల సైన్యం, ఒంటెల సైన్యం, అశ్వసైన్యం తీసికొని వెళ్లాలి. వర్షం, బురదా తక్కువగా ఉండే మరుదేశానికి వర్షాలు కురుస్తూన్నప్పుడు చతురంగబలంతో వెళ్లాలి.

5. మార్గం సమంగాను -విషమంగాను, పల్లంగాను -మెరకగాను, హ్రస్వంగాను - దీర్ఘంగాను ఉండడాన్ని పట్టి యుద్ధయాత్రను దానికి అనుగుణంగా విభజించుకొనాలి.

శ్లో. సర్వా హి హ్రస్వకాలాః స్యుః యాతవ్యాః కార్యలాఘవాత్,
దీర్ఘాః కార్యగురుత్వాద్వా వర్షావాసః పరత్ర చ.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే అభియాస్యత్కర్మణి నవమాధికరణే ప్రథమోఽధ్యాయః శక్తిదేశకాలబలాబలజ్ఞానం, యాత్రాకాలాః, ఆదితః ద్వావింశతిశతతమోఽ ధ్యాయః.

వ్యా. అన్ని యుద్ధయాత్రలూ కూడ కార్యలాఘవాన్ని పట్టి (సాధించవలసిన

కార్యం శీఘ్రంగా జరిగే పక్షంలో) అల్పమైన కాలంలో పూర్తి కావచ్చు. కార్యగురుత్వాన్ని పట్టి దీర్ఘాలు కావచ్చును. అవసరాన్ని పట్టి శత్రురాజ్యంలోనే వర్షాకాలం కూడా గడపవలసి రావచ్చు.

"బాలానందిని" అను కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో అభియాస్యత్కర్మ అనే నవమాధికరణంలో శక్తి-దేశ-కాల-బలాబలజ్ఞానం, యాత్రాకాలాలు అనే ప్రథమాధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి నూటఇరవైరెండవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ ద్వితీయోఽధ్యాయః

సప్తత్రింశచ్ఛతతమం ప్రకరణమ్ - బలోపాదానకాలాః.

(అనేక విధాలైన సైన్యాలను ఉపయోగించడం)

అష్టత్రింశచ్ఛతతమం ప్రకరణమ్ - సంనాహగుణాః.

(యుద్ధానికి సంనద్ధం అవడంలో గుణాలు.)

ఏకోనచత్వారింశచ్ఛతతమం ప్రకరణమ్ - ప్రతిబలకర్మ.

(శత్రుసైన్యానికి ఎదురుగా తగిన సైన్యాన్ని మోహరించడం)

మూ. 1. మౌలభృతకశ్రేణీమిత్రామిత్రబలానాం సముద్దానకాలాః.

2. మూలరక్షణాదతిరిక్తం మౌలబలమ్, అత్యావాపయుక్తా వా మౌలాః మూలే వికుర్వీరన్ ఇతి, బహులానురక్తమౌలబలః సారబలో వా ప్రతియోద్ధా వ్యాయామేన యోద్ధవ్యమ్ ఇతి, ప్రకృష్టేఽధ్వని కాలే వా క్షయ వ్యయసహత్వాత్ మౌలానామ్ ఇతి, బహులానురక్తసంపాతే చ యాతవ్య స్యోపజాపభయాదన్యసైన్యానాం భృతాదీనామవిశ్వాసే, బలక్షయే వా సర్వ సైన్యానామ్ ఇతి మౌలబలకాలః.

వ్యా. 1. మౌలబలం (స్థానీయమైన అనగా రాజధానిలో ఉండే విశ్వాసపాత్రమై తండ్రితాతలనాటినుండి వస్తూన్న సైన్యం), భృతకబలం (జీతానికి కుదుర్చుకొన్న బలం), శ్రేణీబలం (జానపదుల, ఆయుధీయుల అనగా ఆయుధజీవుల సముదాయరూపమైన బలం) మిత్రబలం, అమిత్రబలం (శత్రువునుండి తీసికొన్న

బలం) అటవీబలం (ఆటవికుల బలం) వీటిని పనిలో వినియోగించే కాలం చెప్పబడుతున్నది.

2. మౌలబలం మూలస్థానాన్ని రక్షించడానికి అవసరమైనదానికంటె ఎక్కువ ఉన్నదని అనుకొన్నప్పుడు, అధికసంఖ్యలో ఉన్న రాజద్రోహులు కలవడంచేత మూలస్థానంలో వికృతంగా ప్రవర్తించవచ్చును అనుకొన్నప్పుడు, మన ప్రతియోద్ధ (ఎదిరించి యుద్ధంచేసే శత్రువు) దగ్గర అధికసంఖ్యలో ఉన్న అనురక్తమైన మౌలబలం ఉన్నది, లేదా శ్రేష్ఠమైన బలం ఉన్నది, అందుచేత ఆతనితో ప్రయత్నపూర్వకంగా యుద్ధం చెయ్యాలి అనుకొన్నప్పుడు, మౌలబలానికి చెందినవాళ్లు దూరమైన మార్గంలో గాని, కాలంలో గాని క్షయవ్యయాలు సహించకలుగుతారు అనుకొన్నప్పుడు, చాల విశ్వాసపాత్రులైన సైనికులతో (భృతాదులను) కలిపి ఒక చోట చేర్చితే, యాతవ్యుడు ఉపజాపం చేస్తాడేమో అనే భయంవల్ల, భృతాదులైన ఇతరసైన్యాలయందు విశ్వాసం లేనప్పుడు, ఇతరములైన సమస్తసైన్యాల బలం క్షీణించినప్పుడు అది మౌలబలాన్ని ఉపయోగించవలసిన కాలం.

మూ. 1. ప్రభూతం మే భృతబలమ్, అల్పం చ మౌలబలమ్ ఇతి, పరస్యాల్పం విరక్తం వా మౌలబలమ్, ఫల్గుప్రాయమసారం వా భృతసైన్యమ్ ఇతి, మన్త్రేణ యోద్ధవ్యమల్పవ్యాయామేన ఇతి. హ్రస్వో దేశః కాలో వా తనుక్షయవ్యయః ఇతి, అల్పసంపాతం,శాన్తోపజాపమ్, విశ్వస్తం వా మే సైన్యమ్ ఇతి, పరస్యాల్పః ప్రసారః హన్తవ్యః ఇతి - భృతబలకాలః.

2. ప్రభూతం మే శ్రేణీబలం శక్యం మూలే యాత్రాయాం చాధాతుమ్ ఇతి, హ్రస్వప్రవాసః, శ్రేణీబలప్రాయః ప్రతియోద్ధా మన్త్రవ్యాయామాభ్యాం ప్రతియోద్ధుకామః, దణ్డబలవ్యవహారః ఇతి - శ్రేణీబలకాలః.

వ్యా. 1. నా భృతబలం అత్యధికంగా ఉన్నది, మౌలబలం అల్పంగా ఉన్నది అనుకొన్నప్పుడు, శత్రువుయొక్క మౌలబలం అల్పంగాను విర్తకంగాను (వానియందు ప్రేమ లేనిది గాను) ఉన్నది లేదా వాని భృతసైన్యం చాలవరకు అతినీచులతో కూడినదై సారం లేనిదిగా ఉన్నది అనుకొన్నప్పుడు, లేదా ఎక్కువ సైన్యప్రయోగం చేయకుండా మంత్రంచేతనే యుద్ధం చేయడం మంచిది అనుకొన్నప్పుడు లేదా కాలమూ దేశమూ

కూడ అల్పంగా ఉన్నది క్షయవ్యయాలు కూడ స్వల్పంగానే ఉంటాయి అనుకొన్నప్పుడు, లేదా నా సైన్యంలోని శత్రువుల గూఢచారుల ప్రవేశం అత్యల్పం అవడంచేత దీనిలో ఉపజాతం తగ్గిపోయింది అందుచేత ఈ సైన్యం విశ్వాసయోగ్యమైనది అనుకొన్నప్పుడు అడ్డగించదగిన శత్రువుయొక్క ప్రసారం (తృణకాష్ఠాదుల సరఫరా) చాల అల్పమైనది అనుకొన్నప్పుడు అది భృతబలాన్ని వినియోగించవలసిన కాలం.

2. అత్యధికంగా ఉన్న నా శ్రేణీబలం మూలస్థానంలోను, యుద్ధయాత్రయందు కూడ వినియోగించడానికి శక్యమైనది, లేదా ప్రవాసం చిన్నది, లేదా శత్రువు సైన్యంలో శ్రేణీబలమే అధికంగా ఉంది, లేదా శత్రువు మంత్రంచేత సైన్యవ్యాయామం (ప్రయోగం) చేతా కూడ యుద్ధం చేయగోరుచున్నాడు, లేదా ఇది ఆయుధాలు ధరించిన సైన్యాన్ని వినియోగించవలసిన సమయం అనుకొన్నప్పుడు అది శ్రేణీబలాన్ని వినియోగించవలసిన కాలం.

మూ. 1. ప్రభూతం మే మిత్రబలం శక్యం మూలే యాత్రాయాం చాధాతుమ్, అల్పః ప్రవాసః, మన్త్రయుద్ధాచ్చ భూయో వ్యాయామయుద్ధమ్ ఇతి, మిత్రబలేన వా పూర్వమటవీం నగరీస్థానమ్ ఆసారం వా యోధయిత్వా పశ్చాత్ స్వబలేన యోధయిష్యామి, మిత్రసాధారణం వా మే కార్యమ్, మిత్రాయత్తా వా మే కార్యసిద్ధిః, ఆసన్న మనుగ్రాహ్యం వా మే మిత్రమ్, అత్యావాపం వాస్య సాధయిష్యామి ఇతి మిత్రబలకాలః.

2. ప్రభూతం మే శత్రుబలం శత్రుబలేన యోధయిష్యామి నగరస్థానమ్ అటవీం వా. తత్ర మే శ్వవరాహయోః కలహే చణ్డాలస్యేవ అన్యతర సిద్ధిర్భవిష్యతి ఆసారాణామటవీనాం వా కణ్టకమర్దనమేతత్ కరిష్యామి. అత్యుపచితం వా కోపభయాన్నిత్యమాసన్న మరిబలం వాసయేదన్యత్రాభ్యన్తరకోపశఙ్కాయాః శత్రుయుద్ధావరయుద్ధకాలశ్చ ఇతి అమిత్రబలకాలః.

వ్యా. 1. నా మిత్రసైన్యం అత్యధికంగా ఉంది, అందుచేత దానిని మూలస్థానంలోను యుద్ధయాత్రలోను కూడ వినియోగించవచ్చును, లేదా ప్రవాసం చాల స్వల్పమైనది, మంత్రయుద్ధంకంటె వ్యాయామయుద్ధం (సైన్యంతో యుద్ధం) అధికంగా చేయవలసి ఉన్నది, లేదా ముందుగా అడవిలోను, నగరస్థానంలోను,

ఆసారంతోను (శత్రువుయొక్క మిత్రసైన్యంతోను) మిత్రసైన్యంచేత యుద్ధం చేయించి తరవాత నా సైన్యంచేత యుద్ధం చేయిస్తాను, లేదా ఈ పని నాకూ నా మిత్రునికీ కూడ సాధారణమే (సమానమే) లేదా నా కార్యసిద్ధి మిత్రునిమీద ఆధారపడి ఉంది. లేదా, నాకు దగ్గరగా ఉన్న నా మిత్రునికి నేను ఉపకారం చెయ్యాలి. ఇతని సైన్యంలో ఉన్న అత్యావాపాన్ని (దూష్యులు ఎక్కువ కలిసి ఉండడాన్ని) సాధిస్తాను అనగా ఆ దూష్యుల్ని తొలగిస్తాను అనుకొన్నప్పుడు అది మిత్రబలాన్ని ఉపయోగించే కాలం.

2. అత్యధికంగా ఉన్న నా శత్రుబలాన్ని (మరొక శత్రువునుండి తీసికొన్న బలాన్ని) ఈ శత్రుబలంతో నగరస్థానంలో గాని, అడవిలో కాని యుద్ధం చేయిస్తాను. అలా జరిగిన యుద్ధంలో కుక్కకీ వరాహానికీ యుద్ధం జరిగినప్పుడు చండాలునికి వలె (వాటిలో ఏది చచ్చినా చండాలునికి ఆహారలాభమే) నాకు ఏదో ఒక ఫలం సిద్ధిస్తుంది. లేదా ఈ శత్రుసైన్యాన్ని నా మిత్రుని సైన్యంలో గాని ఆటవికసైన్యంలో గాని ఉన్న కంటకాలను (నాకు వ్యతిరేకంగా ఉన్నవాళ్లను) మర్దించే టట్లు చేస్తాను అనుకొన్నప్పుడు లేదా చాలా పెరిగిన ఈ శత్రువుసైన్యాన్ని దూరంగా ఉంచుతే దానిలో కోపం కలగవచ్చు, అందుచేత అభ్యంతరకోపం కలగవచ్చుననే భయం (మంత్ర్యాదులలో కోపం కలగవచ్చు అనే భయం) ఉంటే తప్ప దానిని నిత్యమూ నా దగ్గరనే ఉంచుకోవాలి అనుకొన్నప్పుడు లేదా శత్రువుకు నా శత్రువుతో యుద్ధం జరిగిన పిమ్మటనే నేను యుద్ధంలోనికి దిగవలసి ఉంటుంది అనుకొన్నప్పుడు అది అమిత్రబలాన్ని వినియోగించే కాలం.

మూ. 1. తేన అటవీబలకాలో వ్యాఖ్యాతః.

2. మార్గదేశికం, పరభూమియోగ్యమ్, అరియుద్ధప్రతిలోమమ్ అటవీబలప్రాయః శత్రుర్వా బిల్వం బిల్వేన హన్యతామ్,అల్పః ప్రసారో హన్తవ్యః ఇత్యటవీబలకాలః.

3. సైన్యమనేకమ్ అనేకజాతీయస్థమ్, ఉక్తమనుక్తం వా విలోపార్థం యదుత్తిష్ఠతి తదౌత్సాహికమ్. భక్తవేతనవిలోపవిశిష్టప్రతాపకరం భేద్యం పరేషామ్, అభేద్యం తుల్యదేశజాతిశిల్పప్రాయం సంహతం మహత్. ఇతి బలోపాదానకాలాః.

4. తేషాం కుప్యభృతమ్ అమిత్రాటవీబలం విలోపభృతం వా కుర్యాత్.

వ్యా. 1. అమిత్రబలానికి చెప్పినదానిచేత అటవీబలం కూడా వ్యాఖ్యానింప బడినట్లే. అనగా అమిత్రబలాన్ని వినియోగించడానికి చెప్పబడిన కారణాలు ఆటవిక బలవినియోగానికి కూడా ఉపయోగిస్తాయి అని అర్థం. అయితే మరి కొన్ని విశేషాలు క్రింద చెపుతున్నాడు-

2. అటవీబలం మార్గం చూపుతుంది అని గాని,శత్రుభూమిలో ఉపయోగించడానికి యోగ్యమైన దని గాని, శత్రువు అవలంబించే యుద్ధవిధానాన్ని ఎదిరించడానికి సమర్థమైన దని గాని, ఎక్కువగా ఆటవికబలాన్ని ఉపయోగిస్తున్న శత్రువును ఆటవికసైన్యాన్నే ఉపయోగించి మారేడు పండును మరొక మారేడు పండుతో పగలగొట్టి నట్లు నశింపచేయవచ్చును అని గాని, శత్రువుయొక్క అల్పమైన తృణకాష్ఠాదిప్రసారాన్ని మాత్రమే అడ్డగించాలి, అందుకు ఆటవికసైన్యం చాలు నని అనుకొన్నప్పుడు అది ఆటవికసైన్యాన్ని వినియోగించవలసిన కాలం.

3. ఔత్సాహికసైన్యం (Voluntary army)అనే ఏడవరకం సైన్యంకూడ గ్రహించదగినదే అని చెపుతున్నాడు - ఒక సంఘంగా (unit) లేనిది (కాంగ్లే), ఒక నాయకుడు లేనిది, అనేకసంఘాలుగా ఉన్నదీ, అనేక జాతులవాళ్లు ఉన్నదీ అయిన ఏ సైన్యం పిలిచినా పిలవకపోయినా కూడ శత్రువును దోచుకొనడంకోసం యుద్ధం చేయడానికి సిద్ధంగా ఉంటుందో అది ఔత్సాహికసైన్యం. ఈ సైన్యానికి అన్నం కాని జీతం కాని ఇవ్వడం ఉండదు. శత్రురాజ్యం మీద పడి దోచుకొనడమే దీని పని. అ యా పనులు, సాహసకృత్యాలు చేస్తూ ఉంటుంది. దీనిని శత్రువులు అనాయాసంగా భేదింపచేస్తారు. కాని ఒకే దేశానికి, జాతికి చెందినవాళ్లు ఒకే శిల్పం ఉన్నవాళ్లు ఈ సైన్యంలో అధికంగా ఉంటే మాత్రం ఇది బలం కలదై, సంహతమై (బాగా కలసి ఉంటూ) శత్రువుల భేదోపాయానికి లొంగదు. ఇంతవరకు ఆ యా బలాలను వినియోగించే కాలాలు చెప్పబడ్డాయి.

4. ఈ ఏడు విధాలైన సైన్యాలలో అమిత్రబల-ఆటవికబలాలకి వస్త్రాస్తరణాదికములైన కుప్యాలు జీతంగా ఇవ్వాలి. లేదా శత్రురాజ్యంనుంచి దోచుకొన్న ద్రవ్యాన్ని వాళ్లకి భృతిగా ఇవ్వాలి.

మూ. 1. అమిత్రస్య వా బలకాలే ప్రత్యుత్పన్నే శత్రుబలమవగృహ్ణీయాత్, అన్యత్ర వా ప్రేషయేత్, అఫలం వా కుర్యాత్.

విక్షిప్తం వా వాసయేత్. కాలే వా అతిక్రాన్తే విసృజేత్. పరస్య చైతద్ బలసముద్దానం విఘాతయేత్. ఆత్మనః సంపాదయేత్.

2. పూర్వపూర్వం చైషాం శ్రేయః సంనాహయితుమ్.

3. తద్భావభావిత్వాత్ నిత్యసత్కారానుగమాచ్చ మౌలబలం భృతబలాచ్ఛ్రేయః.

వ్యా. 1. అమిత్రబలం విషయంలో చెపుతున్నాడు-అమిత్రుడు సైన్యాన్ని సంనద్ధం చేయవలసినప్పుడు (తన దగ్గర ఉన్న) ఆ శత్రువు సైన్యాన్ని (శత్రువుదగ్గరికి వెళ్లకుండా) నిరోధించాలి. లేదా మరొకచోటికి పంపివేయాలి. ఏ పనీ చేయజాలనిదానినిగా చెయ్యాలి. లేదా చెల్లాచెదరు చేసి ఒకచోట ఉండకుండా చెయ్యాలి. శత్రువు తలపెట్టిన పని అయిపోయిన తరవాత ఆ సైన్యాన్ని విడిచిపెట్టాలి. శత్రువు చేసే సైన్యసంనాహానికి విఘాతం కల్పించి తన సైన్యసంనాహాన్ని సంపాదించాలి.

2. మౌలం మొదలు ఔత్సాహికం వరకు ఉన్న ఏడు విధాల సైన్యాలలో పూర్వపూర్వసైన్యం సన్నద్ధం చేయడం శ్రేయస్కరం. అనగా ఔత్సాహికం కంటె ఆటవికం, దానికంటె అమిత్రబలం ఇత్యాదివిధంగా శ్రేయస్కరం.

3. మౌలబలం భృతబలం కంటె మంచిది; ఎందువల్ల ననగా రాజు బాగుంటే ఆ బలం బాగుంటుంది. నిత్యమూ సత్కారాలను అవిచ్ఛిన్నంగా పొందుతూఉంటుంది.

మూ. 1. నిత్యానన్తరం క్షిప్రోత్థాయి వశ్యం చ భృతబలం శ్రేణీ బలాచ్ఛ్రేయః.

2. జానపదమేకార్థోపగతం తుల్యసంఘర్షామర్షసిద్ధిలాభం చ శ్రేణీబలం మిత్రబలాచ్ఛ్రేయః. అపరిమితదేశకాలమ్ ఏకార్థోపగమాచ్చ మిత్రబలమ్ అమిత్రబలాచ్ఛ్రేయః.

3. ఆర్యాధిష్ఠితమ్ అమిత్రమ్ అటవీబలాచ్ఛ్రేయః. తదుభయం విలోపార్థమ్. అవిలోపే వ్యసనే చ తాభ్యామహిభయం స్యాత్.

4. బ్రాహ్మణక్షత్రియవైశ్యశూద్రసైన్యానాం తేజఃప్రాధాన్యాత్ పూర్వ పూర్వం శ్రేయః సంనాహయితుమ్ ఇత్యాచార్యాః.

5. నేతి కౌటల్యః. ప్రణిపాతేన బ్రాహ్మణబలం పరోఽభిహారయేత్.

ప్రహరణవిద్యావినీతం తు క్షత్రియబలం శ్రేయః. బహులసారం వా వైశ్యశూద్రబలమితి.

వ్యా. 1. భృతబలం ఎల్లప్పుడు దగ్గరనే ఉంటుంది. శీఘ్రంగా సన్నద్ధం అవుతుంది. అధీనంలో ఉంటుంది. అందుచేత ఇది శ్రేణీబలంకంటె మంచిది.

2. జానపదశ్రేణీబలం స్వామికి ఏ ప్రయోజనమో అదే తన ప్రయోజనంగా గ్రహించి పని చేస్తుంది. సంఘర్షంలోను, అమర్షంలోను, కార్యసిద్ధిలోను, లాభంలోను స్వామితో తుల్యంగా ఉంటుంది. అందుచేత అది (జానపదమైన శ్రేణీబలం) మిత్రబలం కంటె మంచిది. ఇంత దేశం, ఇంత కాలం అనే లెక్క లేకుండా ఒకే ప్రయోజనాన్ని ఉద్దేశించి పని చేసే మిత్రబలం శత్రుబలంకంటె మంచిది.

3. సద్గుణవంతుడైన మంచి నాయకు డున్న అమిత్రబలం అటవీబలంకంటె మంచిది. అమిత్రబల-అటవీబలాలు రెండూ కూడ శత్రురాజ్యంలో పడి దోచుకోవడానికి ఉపయోగిస్తాయి. అలా దోచుకొనే అవకాశం లేకపోయినప్పుడూ, కష్టసమయాలలోను ఈ రెండు సైన్యాలవల్ల అహిభయం (ఇంట్లో ఉంచుకొన్న సర్పంవల్ల కలిగే భయం వంటి భయం) ఉంటుంది.

4. బ్రాహ్మణసైన్య - క్షత్రియసైన్య - వైశ్యసైన్య - శూద్రసైన్యాలలో తేజస్సుకు ప్రాధాన్యం ఉండడంవల్ల పూర్వ పూర్వ సైన్యం యుద్ధసంనద్ధం చేయడానికి మంచిది అని ఆచార్యులన్నారు. అనగా శూద్రసైన్యంలోకంటె వైశ్యసైన్యంలోను, వైశ్యసైన్యంలోకంటె క్షత్రియసైన్యంలోను, దానికంటె బ్రాహ్మణసైన్యంలోను తేజస్సుకు ప్రాధాన్యం ఉంటుంది. అని అర్థం. ఇక్కడ తేజస్సు అనగా శౌర్యం కాదు. బ్రాహ్మణునిలో శౌర్యం ఉండదు కదా, అందుచేత ఇక్కడ తేజస్సనగా ధార్మికత్వం, కృతజ్ఞత్వం మొదలైన గుణాలు అని గ.శా.

5. అది యుక్తం కాదు. శత్రువు నమస్కారం చేసి బ్రాహ్మణబలాన్ని వశం చేసుకొంటాడు, ఆయుధవిద్యలో శిక్షితమైన క్షత్రియబలం మంచిది; లేదా అధికసంఖ్యలో వీరు లున్న వైశ్యశూద్రబలమైనా శ్రేయస్కరమే అని కౌటిల్యు డంటాడు.

మూ. 1. తస్మాద్ "ఏవంబలః పరః, తస్యైతత్ ప్రతిబలమ్" ఇతి బలసముద్దానం కుర్యాత్.

2. హస్తియన్త్రశకటగర్భకున్తప్రాసహాటకవేణుశల్యవత్ హస్తిబలస్య ప్రతిబలమ్.

3. తదేవ పాషాణలగుడావరణాఙ్కుశకచగ్రహణీ ప్రాయం రథబలస్య ప్రతిబలమ్.

4. తదేవాశ్వానాం ప్రతిబలమ్.

5. వర్మిణో వా హస్తినః అశ్వా వా వర్మిణః కవచినో రథాః ఆవరణినః పత్తయః చతురఙ్గబలస్య ప్రతిబలమ్.

వ్యా. 1. అందువల్ల "శత్రువుబలం ఈ విధంగా ఉంది; దానికి ఇది ప్రతిబలం - (ఎదుర్కొనే సైన్యం) అని నిర్ణయించుకొని సైన్యంయొక్క ఏర్పాటు చెయ్యాలి.

2. శత్రువుయొక్క హస్తిబలాన్ని ఎదిరించడానికి తగినది, ఏనుగులు, యంత్రాలు, మధ్యభాగంలో శకటాలు(బండ్లు) కుంతాలు, ప్రాసాలు, హాటకాలు, వెదుళ్లు, ఇనుప శల్యాలు ఉన్న బలం.

3. రాళ్లు, కఱ్ఱలు, ఆవరణాలు (కవచాలు) అంకుశాలు, కచగ్రహణి (చివర అంకుశం బిగించిన పొడవైన వెదురుకఱ్ఱ) ఇవి కూడ అధికంగా గల పైన చెప్పిన హస్తిబలప్రతిబలమే రథబలానికి ప్రతిబలం.

4. ఇదే అశ్వబలానికి కూడ ప్రతిబలం.

5. కవచాలు తొడిగిన గజాలు, కవచాలు తొడిగిన గుఱ్ఱాలు, కవచాలు కప్పిన రథాలు, ఆవరణలు ధరించిన కాలిబంట్లు చతురంగబలానికి ప్రతిబలం.

శ్లో. ఏవం బలసముద్దానం పరసైన్యనివారణమ్,
విభవేన స్వసైన్యానాం కుర్యాదఙ్గవికల్పశః.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే అభియాస్యత్కర్మణి నవమేఽధికరణే ద్వితీయోఽధ్యాయః, బలోపాదానకాలాః,సంనాహగుణాః ప్రతిబలకర్మ ఆదితః త్రయోవింశతిశతతమోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఈ విధంగా సైన్యాంగాల వికల్పాన్ని పట్టి అనగా శత్రువు ఏ సైన్యాంగాలను ఉపయోగిస్తున్నాడో దానిని పట్టి, మౌలం మొదలైన స్వసైన్యాల బలాన్ని అనుసరించి విజిగీషువు పరసైన్యాలను అడ్డుకొనే సైన్యసముద్దానం (సైన్యాల మోహరింపు) చెయ్యాలి.

"బాలానందిని" అను కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో అభియాస్యత్కర్మ అనే నవమాధికరణంలో, బలోపదానకాలాలు,సంనాహగుణాలు, ప్రతిబలం చేయవలసిన పని అనే రెండవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుండి నూటఇరవైమూడవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ తృతీయోఽధ్యాయః

చత్వారింశచ్ఛతతమం ప్రకరణమ్ - పశ్చాత్కోపచిన్తా.

ఏకచత్వారింశచ్ఛతతమం ప్రకరణం - బాహ్యాభ్యన్తర ప్రకృతికోపప్రతీకారః.

మూ. అల్పః పశ్చాత్కోపో మహాన్ పురస్తాల్లాభ ఇతి- అల్పః పశ్చాత్కోపో గరీయాన్. అల్పం పశ్చాత్కోపం ప్రయాతస్య దూష్యామిత్రాటవికాః హి సర్వతః సమేధయన్తి; ప్రకృతికోపో వా. లబ్ధమపి చ మహాన్తం పురస్తాల్లాభమ్ ఏవం భూతే భృత్యమిత్రక్షయవ్యయాః గ్రసన్తే. తస్మాత్ సహస్రైకీయః పురస్తాల్లాభస్యా యోగః, శతైకీయో వా పశ్చాత్కోప ఇతి న యాయాత్. సూచీముఖ్యా హ్యనర్థా ఇతి లోకప్రవాదః.

వ్యా. వెనక కలిగే అల్పమైన కోపం (తిరుగుబాటు మొదలైనది) గొప్పదా, యుద్ధయాత్రకు వెడితే ముందు కలిగే అత్యధికమైన లాభం గొప్పదా అన్నప్పుడు అల్పమైన పశ్చాత్కోపమే గొప్పది. యుద్ధయాత్రకు రాజు ముందుకు వెళ్లగానే అల్పమే అయినా పశ్చాత్కోపాన్ని దూష్యులు, అమిత్రులు, ఆటవికులూ గాని, మంత్రిపురోహితాది ప్రకృతికోపం గాని వృద్ధి పొందిస్తుంది. ఇట్టి పరిస్థితిలో అగ్రంలో లభించిన అత్యధికలాభాన్ని కూడ భృత్యమిత్రక్షయవ్యయాలు, అనగా భృత్యుల విషయంలోను మిత్రుల విషయంలోను కలిగిన క్షయవ్యయాలు, మ్రింగివేస్తాయి. అందువల్ల పశ్చాత్కోపం ఉన్నప్పుడు ముందుకు వెళ్లడం వల్ల వచ్చే లాభం వెయ్యికి ఒక పాలైనా లేదా నూటికి ఒక పాలైనా కూడ యుద్ధయాత్రకు వెళ్లగూడదు. ఎందువల్ల ననగా అనర్థాలు ప్రారంభంలో సూది బెజ్జం అంత మాత్రమే ఉంటాయి అని లోకంలో చెప్పుకోవడం ఉంది.

మూ. 1. పశ్చాత్కోపే సామదానభేదదణ్డాన్ ప్రయుఞ్జీత. పురస్తాల్లాభే సేనాపతిం కుమారం వా దణ్డచారిణం కుర్వీత.

2. బలవాన్ వా రాజా పశ్చాత్కోపావగ్రహసమర్థః పురస్తాల్లాభమాదాతుం యాయాత్. అభ్యన్తరకోపశఙ్కాయాం శఙ్కితానాదాయ యాయాత్, బాహ్యకోపశఙ్కాయాం వా పుత్రదారమేషామ్.

3. అభ్యన్తరావగ్రహం కృత్వా శూన్యపాలమ్ అనేకబలవర్గమ్, అనేకముఖ్యం చ స్థాపయిత్వా యాయాత్,న వా యాయాత్. "అభ్యన్తరకోపో బాహ్యకోపాత్ పాపీయాన్" ఇత్యుక్తం పురస్తాత్.

వ్యా. 1. పశ్చాత్కోపం శమింపచేయడానికి సామ-దాన-భేద-దండోపాయాలు ప్రయోగించాలి. ముందు (యుద్ధానికి వెడితే) లాభం ఉంటుంది అనే పక్షంలో సేనాపతిని గాని, యువరాజును గాని సైన్యంతో పంపాలి.

2. లేదా రాజు బలవంతుడై పశ్చాత్కోపాన్ని అదుపుచేయడానికి సమర్థుడైతే, ముందు లాభం గ్రహించడానికి స్వయంగానే వెళ్లాలి. అభ్యంతరకోపం కలగవచ్చును అనే శంక ఉన్నట్లైతే ఎవరివిషయంలో ఈ శంక ఉన్నదో వాళ్లని కూడా తీసికొని వెళ్లాలి. బాహ్యకోపం (అనగా రాష్ట్రముఖ్యులు, అంతపాలులు, ఆటవికులు మొదలైనవాళ్లనుండి కోపం) కలుగుతుందేమో అన్న శంక ఉన్నప్పుడు వాళ్ల పుత్రులను భార్యలను తన వెంట తీసికొని యుద్ధయాత్రకు వెళ్లాలి.

3. అభ్యంతరకోపాన్ని అణచివేసి తాను లేని సమయంలో శూన్యంగాఉన్న రాజధానిని రక్షించడానికి అనేకవిధాలైన సేనావర్గాలు, అనేకులు నాయకులు ఉన్న సైన్యాన్ని ఉంచి తాను యుద్ధానికి వెళ్లాలి. లేదా యానం మానుకోవాలి. బాహ్యకోపంకంటె అభ్యంతరకోపం అధికంగా పాప మైనది అని వెనుక చెప్పబడింది.

మూ. 1. మన్త్రిపురోహితసేనాపతియువరాజానామ్ అన్యతమకోపః అభ్యన్తరకోపః. తమాత్మదోషత్యాగేన పరశక్త్యపరాధవశేన వా సాధయేత్.

2. మహాపరాధేఽపి పురోహితే సంరోధనమ్, అవస్రావణం వా సిద్ధిః. యువరాజే సంరోధనం, నిగ్రహో వా గుణవత్యన్యస్మిన్ సతి పుత్రే.

3. తాభ్యాం మన్త్రిసేనాపతీ వ్యాఖ్యాతౌ.

4. పుత్రం, భ్రాతరమన్యం వా కుల్యం రాజ్యగ్రాహిణముత్సాహేన సాధయేత్. ఉత్సాహాభావే గృహీతానువర్తనసంధికర్మభ్యా మరిసంధానభయాత్. అన్యేభ్యస్తద్విధేభ్యో వా భూమిదానైర్విశ్వాసయేదేనమ్. తద్విశిష్టం స్వయంగ్రాహం దణ్డం వా ప్రేషయేత్, సామన్తాటవికాన్ వా. తైర్విగృహీతమతి సందధ్యాత్. అవరుద్ధాదానం పారగ్రామికం వా యోగమాతిష్ఠేత్.

5. ఏతేన మన్త్రిసేనాపతీ వ్యాఖ్యాతౌ.

వ్యా. 1. మంత్రి, పురోహితుడు, సేనాపతి, యువరాజు - వీళ్లలో ఒకని కోపం (ఎదురు తిరగడం) అభ్యంతరకోపం. ఆ కోపం తన దోషంవల్ల కలిగితే ఆ దోషాన్ని విడిచి శమింపచేయాలి. లేదా పరుని (కోపించినవాని) శక్తిని, అపరాధాన్నీ పట్టి శమింపచెయ్యాలి.

2. పురోహితుడు మహాపరాధం చేసినా వానికి దండం బంధించడం లేదా దేశంనుంచి బహిష్కరించడం. యువరాజు మహాపరాధం చేసి నప్పుడు వానికి దండం బంధనం లేదా మరణం. అయితే ఈ విధమైన దండం గుణవంతుడైన మరొక పుత్రుడుంటేనే ఇవ్వాలి.

3. వీళ్లిద్దరిచేతా మంత్రిసేనాపతులను కూడ వ్యాఖ్యానించినట్లే. అనగా వాళ్లకు కూడ ఇలాంటి దండమే ఇవ్వాలి.

4. పుత్రుడు గాని,సోదరుడు గాని, తన వంశానికి చెందిన మరొకడు ఎవడైనాగాని రాజ్యం గ్రహించా లని అనుకుంటూంటే వానిని ఉత్సాహంచేత వశం చేసుకోవాలి. అలాంటి ఉత్సాహం లేకపోతే. అతడు గ్రహించిన భూమ్యాదికాన్ని అనుమతించడంచేత లేదా వానితో సంధి చేసుకొనడంచేత వశం చేసుకోవాలి. అలా చేసుకొనకపోతే అతడు వెళ్లి శత్రువుతో సంధి చేసుకొనే ప్రమాదం ఉంటుంది. అలాంటివాళ్లు ఇతరు లెవరైనా ఉంటే వాళ్లకి భూమి ఇచ్చి వీనికి (పుత్రాదులకు) విశ్వాసం కలిగించాలి, లేదా అలా తిరుగుబాటు చేసినవాని మీదికి వానికంటె అధికబలం గల స్వయంగ్రాహదండాన్ని (ఏది దొరికితే దానిని తీసికొనవచ్చును అని అనుజ్ఞ ఇచ్చిన సైన్యాన్ని) గాని, ఆటవికులను గాని పంపాలి. అతడు వాళ్లతో యుద్ధం చేస్తున్నప్పుడు తాను వానిని ఓడించాలి. లేదా వాని విషయంలో అవరుద్ధాదానం (ఎదురు తిరిగిన కుమారుణ్ణి వశం చేసుకొనే విధానంలో చెప్పిన) అనే ఉపాయం గాని, పారగ్రామికయోగం (శత్రునగరాన్ని పట్టుకొనే పద్ధతి) గాని ఉపయోగించాలి.

5. దీనిచేత మంత్రిసేనాపతుల విషయం కూడ వివరించినట్లే.

మూ. 1. మన్త్ర్యాదివర్గానామన్తరమాత్యానామ్ అన్యతమకోపః అన్తరమాత్యకోపః. తత్రాపి యథార్హముపాయాన్ ప్రయుఞ్జీత.

2. రాష్ట్రముఖ్యాన్తపాలాటవికదణ్డోపనతానామన్యతమకోపః బాహ్యకోపః. తమన్యోన్యేనావగ్రాహయేత్. అతిదుర్గప్రతిస్తబ్ధం వా సామన్తమ్ ఆటవిక తత్కులీనావరుద్ధానామ్ అన్యతమేన అవగ్రాహయేత్, మిత్రేణోపగ్రాహయేద్వా యథా నామిత్రం గచ్ఛేత్.

3. అమిత్రా ద్వా సత్రీ భేదయేదేనమ్ - "అయం త్వాం యోగపురుషం మన్యమానః భర్తర్యేవ విక్రమయిష్యతి. అవాప్తార్థః దణ్డచారిణమ్ అమిత్రాట వికేషు కృచ్ఛ్రే వా ప్రవాసే యోక్ష్యతి, విపుత్రదారమన్తే వా వాసయిష్యతి, ప్రతిహృతవిక్రమం త్వాం భర్తరి పణ్యం కరిష్యతి. త్వయా వా సంధిం కృత్వా భర్తారమేవ ప్రసాదయిష్యతి, మిత్రముపకృష్టం వాస్య గచ్ఛేత్" ఇతి.

4. ప్రతిపన్నమిష్టాభిప్రాయైః పూజయేత్.

వ్యా. 1. మంత్రిపురోహితాదులు తప్ప మిగిలిన అన్తరమాత్యుల (రాజుకు దగ్గరగా ఉండే అమాత్యుల) కోపం అంతరమాత్యకోపం. ఆ కోపానికి కూడ ఉపాయాలచేత తగువిధంగా ప్రతిక్రియ చేసుకోవాలి.

2. రాష్ట్రముఖ్యులు, అంతపాలులు, ఆటవికులు, దండోపనతులు - వీళ్లలో ఎవరైనా కోపించడం బాహ్యకోపం. ఆ బాహ్యకోపాన్ని ఒకరి కోపాన్ని మరొకరిచేత శమింపచెయ్యాలి. ప్రబలమైన దుర్గం ఆశ్రయించి మొండితనంతో ఉన్నవానిని సామంతులచేత గాని, ఆటవికులచేత గాని, అతని వంశానికే చెందినవానిచేత గాని అవరుద్ధుని (తన కెదురు తిరిగిన తన పుత్రుని) చేత గాని బంధింపచెయ్యాలి. అతడు తన అమిత్రుని పక్షానికి వెళ్లకుండా తన మిత్రునితో కలపాలి.

3. అతడు అమిత్రుని దగ్గరికి వెళ్లిన పక్షంలో గూఢపురుషుడు వానిని అమిత్రుని నుండి ఈ విధంగా చెప్పి విడదీయాలి - "ఇతడు నిన్ను గూఢపురుషుడ వని అనుకొని రాజు మీదికే యుద్ధానికి పంపుతాడు. తన పని సఫలం అయిన తరవాత తన శత్రువుతో గాని లేదా ఆటవికులతో గాని యుద్ధం చేయడానికి సైన్యానికి అధిపతినిగా చేసి పంపుతాడు. లేదా కష్టమైన ప్రవాసానికి పంపుతాడు. లేదా నిన్ను భార్యాపుత్రాదులకు దూరం చేసి రాజ్యం సరిహద్దులలో నివసించే టట్లు చేస్తాడు. నీ పరాక్రమం ప్రతిహత మైపోయినప్పుడు నిన్ను రాజు పణ్యంగా చేస్తాడు. అనగా నీ పరాక్రమం అంతా వ్యర్థం అయిపోయిన తరవాత నిన్ను రాజుకు పణ్యంగా (షరతు ప్రకారం అప్పగించవలసిన ఒక వస్తువునుగా) అప్పగిస్తాడు. నీ ద్వారా సంధి చేసుకొని రాజును అనుగ్రహింప చేసుకుంటాడు. లేదా నిన్ను పణ్యంగా చేసి రాజుయొక్క మరొక మిత్రునితో ఇతడు స్నేహం చేసుకొనవచ్చును.

4. ఈ భేదోపదేశానికి అతడు అంగీకరించిన ట్లయితే అతనికి ఇష్టమైన ప్రయోజనాలను అందించడం ద్వారా అతనిని పూజించాలి.

మూ. 1. అప్రతిపన్నస్య సంశ్రయం భేదయేత్- అసౌ తే యోగపురుషః ప్రణిహితః ఇతి.

2. సత్రీ చైనమ్ అభిత్యక్తశాసనైః ఘాతయేత్, గూఢపురుషైర్వా. సహప్రస్థాయినో వాస్య ప్రవీరపురుషాన్ యథాభిప్రాయకరణేన ఆవాహయేత్. తేన ప్రణిహితాన్ సత్రీ బ్రూయాత్. ఇతి సిద్ధిః. పరస్య చైనాన్ కోపానుత్థాపయేత్. ఆత్మనశ్చ శమయేత్.

3. యః కోపం కర్తుం శమయితుం వా శక్తః తత్రోపజాపః కార్యః. యః సత్యసంధః శక్తః కర్మణి ఫలావాప్తౌ చానుగ్రహీతుం, వినిపాతే చ త్రాతుం తత్ర ప్రతిజాపః కార్యః. తర్కయితవ్యశ్చ - కల్యాణబుద్ధిరుతాహో శఠ ఇతి.

వ్యా. 1. ఈ విధంగా భేదోపాయానికి అతడు లొంగకపోయిన ట్లయితే అప్పుడు వానికి ఆశ్రయం ఇచ్చిన శత్రువు దగ్గరికి వెళ్లి "ఇతడు నీ దగ్గరకు గూఢపురుషుడుగా పంపబడ్డాడు" అని చెప్పి వానిని భేదింపచెయ్యాలి (విడదీయాలి).

2. సత్రి (గూఢపురుషుడు) శత్రువు పక్షానికి వెళ్లిన వీనిని అభిత్యక్తుల (అనగా చంపదగినవారుగా నిశ్చయింపబడిన పురుషుల) ద్వారా పంపబడిన లేఖల సహాయంతో (ఇతడు నిన్ను చంపడానికే నీ దగ్గరికి చేరినాడు అని ఆ శత్రువుకు వ్రాసిన దొంగ ఉత్తరాల ద్వారా) గాని, లేదా గూఢపురుషులచేత గాని చంపించాలి. లేదా అతనితో కలిసి శత్రువుపక్షానికి వెళ్లడానికి సిద్ధమైన మంచి వీరులైన పురుషులను, వాళ్ల కిష్టమైన పనులు చేస్తామని చెప్పి రప్పించాలి. అప్పుడు సత్రి "వీళ్లు వానిచేత (శత్రువు వైపు వెళ్లిపోయినవానిచేత) గూఢచారులుగా పంపబడ్డారు అని చెప్పాలి. ఈ విధంగా కోపానికి ప్రతీకారం చెప్పబడింది. ఈ విధమైన కోపాలను శత్రువు రాజ్యంలో కలిగించాలి. తన రాజ్యంలో కలిగిన కోపాలను శాంతింపచెయ్యాలి.

3. ఎవడు కోపాన్ని కలిగించడానికి, దానిని శాంతింపచేయడానికి సమర్థుడో ఆతని ద్వారానే ఉపజాపం (తిరుగుబాటు చేయించే లేని పోని విషయాలు కల్పించడం) చెయ్యాలి. అలాంటివానిచేతనే రాజుకు ఎదురుగా తిరుగుబాటు చేయించాలి. (ప్రతిజాపం అనగా ఉపజాపానికి అనుకూలంగా ప్రవర్తించడం), ఎవడు సత్యసంధుడో, పని చేయడానికి, ఫలం పొందడానికీ సమర్థుడో, అనుగ్రహించడానికీ, ఆపద వచ్చినప్పుడు

రక్షించడానికీ సమర్థుడో వాని విషయంలో ప్రతిజాపం చెయ్యాలి. అనగా ఎవడు ఉపజాపం చేస్తాడో వాని ఉపజాపానికి అనుకూలంగా ప్రవర్తించాలి. ఇతడు సద్బుద్ధి కలవాడేనా లేక శఠుడా అని ఊహించి తెలుసుకోవాలి. (ఈ రెండు వాక్యాలలో శత్రురాజ్యంలో కొందరిని దగ్గరకు తీసుకొని వాళ్ల ద్వారా కోపం కలిగించడానికి ప్రయత్నించే గూఢచారులకు, వాళ్లు చెప్పిన ప్రకారం కోపం కలిగించడానికి అంగీకరించే వాళ్లకు సలహా ఇవ్వబడింది.

మూ. 1. శఠో హి బాహ్యః అభ్యన్తరమేవముపజపతి- భర్తారం చేద్ధత్వా మాం ప్రతిపాదయిష్యతి శత్రువధో భూమిలాభశ్చ మే ద్వివిధో లాభః భవిష్యతి, అథవా శత్రురేనమాహనిష్యతి, హతబన్ధుపక్షః తుల్యదోషదణ్డేన వా ఉద్విగ్నశ్చ, మే భూయాన్ కృత్యపక్షో భవిష్యతి, తద్విధే వాన్యస్మిన్నపి శఙ్కితో భవిష్యతి, అన్యమన్యం చాస్య ముఖ్యమభిత్యక్తశాసనేన ఘాతయిష్యామి ఇతి.

2. అభ్యన్తరో వా శఠో బాహ్యమేవముపజపతి- కోశమస్య హరిష్యామి. దణ్డం వాస్య హరిష్యామి. దుష్టం వా భర్తారమనేన ఘాతయిష్యామి. ప్రతిపన్నం బాహ్యమమిత్రాటవికేషు విక్రమయిష్యామి, చక్రమస్య సజ్జతాం, వైరమస్య ప్రసజ్యతాం, తతః స్వాధీనో మే భవిష్యతి, తతో భర్తారమేవ ప్రసాదయిష్యామి, స్వయం వా రాజ్యం గ్రహీష్యామి, బద్ధ్వా వా బాహ్యభూమిం భర్తృభూమిం చోభయమవాప్స్యామి. విరుద్ధం వా వాహయిత్వా బాహ్యం విశ్వస్తం ఘాతయిష్యామి. శూన్యం వాస్య మూలం హరిష్యామి ఇతి.

వ్యా. 1. బైట నున్న శఠుడు (దుష్టబుద్ధి గలవాడు) అభ్యంతరుడైన (మంత్రి మొదలైనవానిని) ఈ అభిప్రాయంతో అభిజాపం చేస్తాడు- "ఇతడు రాజును చంపి నన్ను రాజును చేసిన ట్లయితే నాకు శత్రువధ, రాజ్యలాభం అనే రెండు విధాలైన లాభం కలుగుతుంది. అలా కాక శత్రువే (రాజే) వీనిని చంపివేసిన పక్షంలో చంపబడినవాని బంధుపక్షానికి చెందినవాళ్లు, సమానమైన దోషానికి (ఇలాంటి అపరాధానికి) తమకు కూడ దండం లభిస్తుందేమో అని భయపడే వాళ్లు- వీళ్లందరూ నాకు అత్యధికమైన కృత్యపక్షం (రాజుకు వ్యతిరేకంగా నాకు అనుకూలంగా మార్చడానికి శక్యమైన వాళ్ల

పక్షం) గా లభిస్తారు. రాజు ఇలాంటి ఇతర అభ్యంతరపురుషుని విషయంలో కూడ శంకితు డైతే అలాంటి ఇతరుడైన ప్రతిముఖ్యపురుషుణ్ణి కూడ అభిత్యక్తుల ద్వారా పంపిన దొంగ ఉత్తరాల ద్వారా చంపిస్తాను".

2. దుష్టబుద్ధి గల అభ్యంతరుడు బాహ్యుణ్ణి ఈ అభిప్రాయంతో ఉపజాపం చేస్తాడు- "వీని కోశాన్ని హరిస్తాను. లేదా వీని దండాన్ని హరిస్తాను, వీనిచేత దుష్టుడైన రాజును చంపిస్తాను. నేను చెప్పి నట్లు అంగీకరించిన ఈ బాహ్యుణ్ణి అమిత్రులమీదకు, ఆటవికులమీదకు యుద్ధానికి పంపుతాను. అలా చేయడం చేత వీని సైన్యచక్రం యుద్ధంలో లగ్నమై ఉండుగాక, వీని వైరం పెరుగు గాక. అప్పుడు ఇతడు నాకు లొంగిపోతాడు. తరవాత రాజునే అనుగ్రహింపచేసుకుంటాను. లేదా స్వయంగా బాహ్యుని రాజ్యం ఆక్రమిస్తాను. లేదా వానిని (బాహ్యుని) బంధించి ఆ బాహ్యుని రాజ్యం, రాజుయొక్క రాజ్యం రెండూ పొందుతాను. లేదా వీని ఎవడైన శత్రువును పిలిపించి విశ్వాసంతో ఉన్న ఈ బాహ్యుణ్ణి చంపిస్తాను. అతని మూలస్థానం శూన్యంగా (రక్షణశూన్యంగా) ఉన్నప్పుడు దానిని హరిస్తాను".

మూ. 1. కల్యాణబుద్ధిస్తు సహజీవీ అర్థముపజపతి. కల్యాణబుద్ధినా సందధీత. శఠం తథా ఇతి ప్రతిగృహ్య అతిసందధ్యాత్. ఇతి

2. ఏవ ముపలభ్య-

శ్లో. పరే పరేభ్యః స్వే స్వేభ్యః స్వే పరేభ్యః స్వతః పరే,
రక్ష్యాః స్వేభ్యః పరేభ్యశ్చ నిత్యమాత్మా విపశ్చితా.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే అభియాస్యత్కర్మణి నవమాధికరణే తృతీయోధ్యాయః
పశ్చాత్కోపచిన్తా, బాహ్యాభ్యన్తరప్రకృతికోపప్రతీకారశ్చ, ఆదితశ్చతుర్వింశతితమః.

వ్యా. 1. సద్బుద్ధికలవాడైతే, కూడా కలిసి జీవించే స్వభావం కలవాడై హితమైన విషయాన్ని గూర్చియే ఉపజాపం చేస్తాడు. అందుచేత కల్యాణబుద్ధి కలవానితో సంధి చేసుకోవాలి. శఠుణ్ణి మాత్రం "సరే సరే" అంటూ అంగీకరిస్తూ వంచించాలి.

2. ఈ విధంగా విషయం గ్రహించి-

బుద్ధిమంతు డైన రాజు పరులను పరులనుండి, తనవాళ్లను తనవాళ్లనుండి, తనవాళ్లను పరులనుండి, పరులను తనవాళ్లనుండి రక్షించాలి. తనవాళ్లనుండి పరులనుండీ కూడ తనను రక్షించుకోవాలి.

"బాలానందిని" అను కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో అభియాస్యత్కర్మ అను నవమాధికరణంలో పశ్చాత్కోపచింత, బాహ్యాభ్యన్తరప్రకృతికోపప్రతీకారం అనే తృతీయాధ్యాయం ప్రారంభంనుంచి నూటఇరవైనాల్గవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ చతుర్థోఽధ్యాయః

ద్విచత్వారింశచ్ఛతతమం ప్రకరణమ్ - క్షయవ్యయలాభవిపరిమర్శః

మూ. 1. యుగ్యపురుషాపచయః క్షయః. హిరణ్యధాన్యాపచయో వ్యయః.

2. తాభ్యాం బహుగుణవిశిష్టే లాభే యాయాత్.

3. ఆదేయః, ప్రత్యాదేయః, ప్రసాదకః, ప్రకోపకః, హ్రస్వకాలః, తనుక్షయః, అల్పవ్యయః, మహాన్, వృద్ధ్యుదయః, కల్యః, ధర్మ్యః, పురోగశ్చేతి లాభసంపత్.

4. సుప్రాప్యానుపాల్యః పరేషామప్రత్యాదేయ ఇతి ఆదేయః.

5. విపర్యయే ప్రత్యాదేయః. తమాదదానః తత్రస్థో వా వినాశం ప్రాప్నోతి.

వ్యా. 1. యుగ్యాలు (వాహనాలు), పనులు చేయగలిగిన పురుషులు తగ్గిపోవడం క్షయం. ధనం, ధాన్యం తగ్గిపోవడం వ్యయం.

2. లాభం ఈ క్షయవ్యయాలకంటె చాల రెట్లు అధికంగా ఉంటుందనుకొన్నప్పుడు లేదా ఆదేయత్వం మొదలైన పన్నెండు గుణాలు ఉన్నది అనుకొన్నప్పుడు యుద్ధయాత్రకి వెళ్లాలి.

3. ఆదేయం, ప్రత్యాదేయం, ప్రసాదకం, ప్రకోపకం, హ్రస్వకాలం, తనుక్షయం, అల్పవ్యయం, గొప్పది, వృద్ధ్యుదయం, కల్యం, ధర్మ్యం, పురోగం అని ఇవి లాభసంపదలు, లాభంలోని గుణాలు.

4. అనాయాసంగా పొంద శక్య మైనది, శ్రమ లేకుండా రక్షించుకొనడానికి కూడ శక్యమైనది, పరులకు తిరిగి ఇవ్వవలసిన పని లేనిది అయిన లాభం ఆదేయం.

5. దీనికి విరుద్ధంగా ఉన్న లాభం ప్రత్యాదేయం. ప్రత్యాదేయమైన భూమ్యాదిలాభాన్ని గ్రహించినవాడు, దానిమీదనే జీవించేవాడు నశిస్తాడు.

మూ. 1. యది వా పశ్యేత్- ప్రత్యాదేయ మాదాయ కోశదణ్డనిచయ రక్షావిధానాన్యవస్రావయిష్యామి, ఖనిద్రవ్యహస్తివనసేతుబన్ధవణిక్పథానుద్ధృతసారాన్ కరిష్యామి, ప్రకృతీరస్య కర్శయిష్యామి అవాహయిష్యామి, అయోగేనారాధయిష్యామి వా, తాః పరః ప్రతియోగేన కోపయిష్యతి. ప్రతిపక్షే వాస్య పణ్యమేనం కరిష్యామి, మిత్రమవరుద్ధం వాస్య ప్రతిపాదయిష్యామి, మిత్రస్య స్వస్య వా దేశస్య పీడామత్రస్థః తస్కరేభ్యః పరేభ్యశ్చ ప్రతికరిష్యామి, మిత్రమాశ్రయం వాస్య వైగుణ్యం గ్రాహయిష్యామి, తదమిత్రవిరక్తం తత్కులీనం ప్రతిపత్స్యతే. సత్కృత్య వాస్మై భూమిం దాస్యామి ఇతి, సంహితసముత్థితం మిత్రం మే చిరాయ భవిష్యతి" ఇతి ప్రత్యాదేయమపి లాభమాదదీత. ఇత్యాదేయప్రత్యాదేయౌ వ్యాఖ్యాతౌ.

వ్యా. కాని ప్రత్యాదేయాన్ని తీసికొని నేను శత్రువుయొక్క కోశవిధానాన్ని, దండవిధానాన్ని నిచయ (వ్రీహ్యాదులను సేకరించి నిల్వచేయడం) విధానాన్ని హీనంగా అయిపోయేటట్లు చేస్తాను. గనులు, ద్రవ్యవనాలు, హస్తివనాలు, సేతుబంధాలు, వణిక్పథాలు- వీటి సారం తగ్గిపోయే టట్లు చేస్తాను. వీని ప్రకృతులను కృశింపచేస్తాను. లేదా ఆ ప్రకృతులను వాని దగ్గరనుండి తీసికొన్న భూమిలో నివసింపచేస్తాను. లేదా ఆ భూమిలో సేకరించిన వస్తువులు ఇచ్చి వాళ్లను సంతోషపెడతాను, ఆ భూమిని వెనుకకు తీసికొన్న తరవాత శత్రువు వాళ్లని ఆ ద్రవ్యాలను అనుభవించనీయకపోవడంచేత వాళ్లకు కోపం కలిగిస్తాడు, లేదా వానిని వీని మరొక శత్రువుకు పణ్యంగా చేస్తాను (అప్పగిస్తాను), భూమిని తీసుకొనడంచేత దుర్బలు డైపోయిన వీని రాజ్యంలో నా మిత్రుణ్ణి కాని, అవరుద్ధుణ్ణి (వీని కోపానికి పాత్రుడైన వీని పుత్రుణ్ణి గాని) స్థాపిస్తాను, వీని దగ్గరనుండి తీసికొన్న భూమిలో నివసిస్తూ దొంగలవల్లా శత్రువుల వల్లా నా దేశానికి గాని, నా మిత్రుని దేశానికి గాని కలుగుతున్న పీడకు ప్రతిక్రియ చేస్తాను, ఈ భూమిలో నివసిస్తూ వీని మిత్రునికి గాని, వీనికి ఆశ్రయభూతుడైన మధ్యస్థునికి గాని వీనిలో ఉన్న లోపాలను తెలుపుతాను, ఆ విధంగా అతని లోపాలను చెప్పడంచేత వీని మిత్రుడు నా శత్రువైన వీనిమీద వైముఖ్యం చెంది వీని కులానికి చెందిన

(రాజ్యాకాంక్షియైన) మరొకని వైపు వెళ్లిపోతాడు; లేదా వీనిని కన్యాదానాదులచేత సత్కరించి వీనినుంచి తీసికొన్న భూమిని తిరిగి ఇచ్చి వేస్తాను. ఇలా చేయడంచేత ఇతడు నాకు చాల కాలం పాటు నాతో కలిసి యుద్ధాదికార్యాలు చేసే మిత్రుడుగా ఉంటాడు" అని అనుకున్నట్లయితే ప్రత్యాదేయమైన లాభాన్ని కూడ తీసికొనవచ్చును. ఇట్లు ఆదేయ-ప్రత్యాదేయాలు వివరించబడినవి.

మూ. 1. అధార్మికాత్ ధార్మికస్య లాభః లభ్యమానః స్వేషాం పరేషాం చ ప్రసాదకో భవతి. విపరీతః ప్రకోపక ఇతి. మన్త్రిణాముపదేశాత్ లాభః అలభ్యమానః కోపకో భవతి- "అయమస్మాభిః క్రయవ్యయౌ గ్రాహితః" ఇతి. దూష్యమన్త్రిణామనాదరాల్లాభో లభ్యమానః కోపకో భవతి- "సిద్ధార్థోఽయమస్మాన్ వినాశయిష్యతి" ఇతి విపరీతః ప్రసాదకః. ఇతి ప్రసాదక- కోపకౌ వ్యాఖ్యాతౌ.

2. గమనమాత్రసాధ్యత్వాత్ హ్రస్వకాలః. 3. మన్త్రసాధ్యత్వాత్ తనుక్షయః. 4.భక్తమాత్రవ్యయత్వాత్ అల్పవ్యయః. తదాత్వవైపుల్యాత్ మహాన్. అర్థానుబన్ధకరత్వాద్ వృద్ధ్యుదయః.

వ్యా. 1. అధార్మికునినుంచి ధార్మికుడైన రాజుకు లభించే లాభం తన వాళ్లకి, ఇతరులకీ కూడ ఆనందకరంగా ఉంటుంది. గాన అది "ప్రసాదకలాభం". దీనికి విపరీతమైనది "ప్రకోపకలాభం". మంత్రులు సలహా ఇచ్చిన తరవాత కూడ లభించని లాభం 'కోపకలాభం' అవుతుంది; ఎందువల్ల ననగా "మన మూలాన ఇతడు క్షయవ్యయాలు పొందినాడు" అని మంత్రులు అనుకుంటారు. దూష్యులైన మంత్రుల అనాదరంవల్ల, వాళ్లు సరియైన సలహా ఇవ్వకపోవడంచేత, లభించే లాభం 'కోపకలాభం' అవుతుంది. "ఇతడు తన పని సాధించుకొన్న తరవాత మనల్ని నశింపచేస్తాడు" అని వాళ్లు అనుకుంటారు. ఇందుకు విపరీతమైనది ప్రసాదకలాభం. ఈ విధంగా ప్రసాదక-కోపకలాభాలు వివరించబడినవి.

2. వెళ్లడమే తడవుగా లభించే లాభం "హ్రస్వకాలలాభం". 3. మంత్రంచేత (ఆలోచనచేత) సాధించబడే లాభం 'తనుక్షయం'. దాని కొరకు యుద్ధం చేయవలసిన పని లేదు గాన క్షయం చాల తక్కువ ఉన్నది. 4. కేవలం అన్నం మాత్రం పెట్టి సాధించతగిన దవడంచేత ఆ లాభం "అల్పవ్యయలాభం". 5. వెంటనే అత్యధికంగా

లభించినది 'మహాలాభం'. 6. వెనువెంటనే మరి కొన్ని ప్రయోజనాలు కూడా ఉండే లాభం 'వృద్ధ్యుదయలాభం'.

మూ. 1. నిరాబాధకత్వాత్ కల్యః, 2. ప్రశస్తోపాదానాత్ ధర్మ్యః, 3. సామయికానా మనిర్బన్ధగామిత్వాత్ పురోగః ఇతి.

2. తుల్యే లాభే దేశకాలౌ, శక్త్యుపాయౌ, ప్రియాప్రియౌ, జవాజవౌ, సామీప్యవిప్రకర్షౌ, తదాత్వానుబన్ధౌ, సారత్వసాతత్యే, బాహుల్య బాహుగుణ్యే చ విమృశ్య బహుగుణయుక్తం లాభమాదదీత.

3. లాభవిఘ్నాః- కామః, కోపః, సాధ్వసమ్, కారుణ్యం, హ్రీః, అనార్యభావః, మానః, సానుక్రోశతా, పరలోకాపేక్షా, దామ్భికత్వమ్, అత్యాశిత్వం, దైన్యమ్, అసూయా, హస్తగతావమానః, దౌరాత్మ్యకమ్, అవిశ్వాసః, భయమ్, అనికారః శీతోష్ణవర్షాణా మక్షామ్యం, మఙ్గలతిథినక్షత్రేష్టిత్వమ్ ఇతి.

వ్యా. 1. భవిష్యత్తులో ఏ విధమైన ఉపద్రవాలు తెచ్చిపెట్టని లాభం "కల్య లాభం". 2. ప్రశస్తమైన ప్రకాశయుద్ధాదులచేత లభించినది "ధర్మ్యలాభం". 3. సామవాయికుల నిర్బంధం ఏదీ లేకుండా లభించేది "పురోగలాభం".

4. లాభం తుల్యంగానే ఉన్నప్పుడు దేశ-కాలాలను, శక్తి-ఉపాయాలను, ప్రియాప్రియాలను, వేగాన్నీ మాంద్యాన్నీ, సామీప్యాన్నీ దూరత్వాన్నీ, తాత్కాలికత్వాన్ని రాబోయేకాలంలో కూడ అనువర్తించడాన్నీ, శ్రేష్ఠత్వాన్నీ నిరంతరం ఉండడాన్నీ, అధికత్వాన్నీ అల్పత్వాన్నీ, విమర్శించి అనేక గుణా లున్న లాభాన్ని స్వీకరించాలి.

5. లాభానికి విఘ్నాలు ఇవి- కామం, కోపం, పిరికితనం, జాలి, లజ్జ, క్రూరత్వం, అహంకారం, ఎక్కువ దయ కలిగి ఉండడం, పరలోకదృష్టి అనగా అతిగా పాపభీతి, దాంభికత్వం (నమ్మినవాళ్లని వంచించడం), న్యాయంగా లభించేదానికంటె ఎక్కువగా తినడం, దైన్యం, అసూయ, చేతిలో ఉన్నదాని విషయంలో చిన్న చూపు, చెడ్డ బుద్ధి, విశ్వాసం లేకపోవడం, భయం, తిరస్కరించదగినవానిని తిరస్కరించకపోవడం, శీత-ఉష్ణ-వర్షాలు సహించలేకపోవడం, ప్రతిపనికీ ముందు మంగళకరమైన తిథులను, నక్షత్రాలను పరీక్షిస్తూండడం- ఇవి లాభానికి విఘ్నాలు.

శ్లో. నక్షత్రమతిపృచ్ఛన్తం బాలమర్థోఽతివర్తతే,
అర్థో హ్యర్థస్య నక్షత్రం కిం కరిష్యన్తి తారకాః.

వ్యా. మూఢుడు ఏ నక్షత్రం మంచిది? ఏది కాదు? అని అంటూ నక్షత్రాన్ని గూర్చి అతిగా అడుగుతూంటే పని కాస్తా చేజారిపోతుంది. అర్థానికి నక్షత్రం అర్థమే. అనగా ఏదైనా ఒక కార్యాన్ని సాధించడానికి కావలసినది ధనాదికమే. అంతేనే కాని నక్షత్రాలు ఏం చేస్తాయి?

శ్లో. నాధనాః ప్రాప్నువన్త్యర్థాన్ నరా యత్నశతైరపి,
అర్థైరర్థాః ప్రబధ్యన్తే గజాః ప్రతిగజైరివ.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే అభియాస్యత్కర్మణి నవమాధికరణే చతుర్థోఽధ్యాయః
క్షయవ్యయలాభవిపరిమర్శః; ఆదితః పఞ్చవింశశతతమః.

వ్యా. ధనం లేనివాళ్లు వందల కొలది ప్రయత్నాలు చేసినా కార్యాలను సాధించజాలరు. ఏనుగులను ఇతరగజాల సహాయంతో బంధించి నట్లు అర్థాలను బంధించాలంటే అర్థాలే కావాలి.

"బాలానందిని" అను కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో అభియాస్యత్కర్మ అనే నవమాధికరణంలో క్షయవ్యయలాభవిమర్శ అనే నాల్గవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి నూటఇరవైయైదవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ పఞ్చమోఽధ్యాయః

త్రిచత్వారింశచ్ఛతతమం ప్రకరణమ్ - బాహ్యాభ్యన్తరాశ్చాపదః

(వెలుపనుండివచ్చే ఆపదలు, రాజ్యంలోనే ఏర్పడే ఆపదలు)

మూ. 1. సంధ్యాదీనామ్ అయథోద్దేశావస్థాపనమ్ అపనయః. తస్మాదాపదః సంభవన్తి.

2. బాహ్యోత్పత్తిః అభ్యన్తరప్రతిజాపా. అభ్యన్తరోత్పత్తిః బాహ్యప్రతిజాపా. బాహ్యోత్పత్తిః బాహ్యప్రతిజాపా. అభ్యన్తరోత్పత్తిః అభ్యన్తరప్రతిజాపా ఇత్యాపదః.

3. యత్ర బాహ్యా అభ్యన్తరానుపజపన్తి, అభ్యన్తరా బాహ్యాన్ తత్ర ఉభయయోగే ప్రతిజపతః సిద్ధిర్విశేషవతీ. సువ్యాజా హి ప్రతిజపితారః భవన్తి నోపజపితారః. తేషు ప్రశాన్తేషు నాన్యాన్ శక్నుయుః ఉపజపితుమ్ ఉపజపితారః;

కృచ్ఛ్రోపజాపా హి బాహ్యానామభ్యన్తరాః తేషామితరే వా. మహతశ్చ ప్రయత్నస్య వధః పరేషామ్, అర్థానుబన్ధశ్చాత్మనః ఇతి.

4. అభ్యన్తరేషు ప్రతిజపత్సు సామదానే ప్రయుఞ్జీత. స్థానమాన కర్మ సాన్త్వమ్. అనుగ్రహపరిహారౌ కర్మస్వాయోగః వా దానమ్.

వ్యా. 1. సంధివిగ్రహాదిషడ్గుణాలను ఎక్కడ ఎట్లు ప్రయోగించాలో అక్కడ అట్లు ప్రయోగించకపోవడం అపనయం. ఆ అపనయంవల్ల ఈ అపదలు కలుగుతాయి.

2. ఈ ఆపదలు (1) బాహ్యోత్పత్తి అభ్యంతరప్రతిజాపకుడు కలది, (2) అభ్యంతరోత్పత్తి బాహ్యప్రతిజాపకుడు గలది, (3) బాహ్యోత్పత్తి బాహ్యప్రతిజాపకుడు కలది, (4) అభ్యంతరోత్పత్తి అభ్యంతరప్రతిజాపకుడు కలది అని నాల్గువిధాలు. బాహ్యులనగా బైటవారు; రాష్ట్రముఖ్యులు మొదలైనవారు, అభ్యంతరులు అనగా లోపలివారు; రాజుకు చాల దగ్గరగా ఉండే అమాత్యపురోహితాదులు (గ.శా) బాహ్యులనగా ఇతర ప్రాంతాలలోని, రాజ్యాలలోనివారు, అభ్యంతరు లనగా తన రాజ్యంలోనివాళ్లు (కాంగ్లే). ఉపజాపకుడు అనగా రాజ్యంలోని ఒక వ్యక్తిని ఎవరినైనా పట్టుకొని, వాని ద్వారా లేనిపోని వదంతులు మొదలైనవి కల్పించి రాజ్యంలో కలతలు అలజళ్లు సృష్టించేవాడు. ఆ ఉపజాపకుడు బాహ్యుడు కావచ్చును; అభ్యంతరుడు కావచ్చును. ప్రతిజాపకు డనగా ఆ ఉపజాపకుడు చెప్పిన విధంగా చేసి కలతలు సృష్టించేవాడు. ఇతడు కూడ బాహ్యుడు కావచ్చును అభ్యంతరుడు కావచ్చును.

3. బాహ్యులు, అభ్యంతరులను ఉపజపించినప్పుడు లేదా అభ్యంతరులు బాహ్యుల్ని ఉపజపించినప్పుడు, ఉభయులకు అగా బాహ్య-అభ్యంతరులకు ఇద్దరికీ సంబంధం ఉన్న ఆపదలలో ప్రతిజాపకుణ్ణి సామాదులచేత వశంచేసుకోవడంవల్ల ఎక్కువ ప్రయోజనం ఉంటుంది. ఎందువల్ల ననగా ప్రతిజాపకులు మంచి వంచనానైపుణ్యంకలవారై ఉంటారు. కాని ఉపజాపకులు అట్టివారు కారు. అందుచేత ప్రతిజపితను ఏదో విధంగా పట్టుకొని వశం చేసుకోవడం చాల అవసరం అని అర్థం. వీళ్లు అణగిపోయిన తరవాత ఉపజాపకులు మరెవర్నీ ఉపజపించజాలరు. ఎందువల్ల ననగా బాహ్యులు అభ్యంతరులను గాని, అభ్యంతరులు బాహ్యుల్ని కాని ఉపజపించడం అంత సులభమైన పని కాదు. ఉపజాపం చేసిన ఇతరుల గొప్ప ప్రయత్నం విఫలం అయిపోతుంది; తనకు (రాజుకు) అర్థానుబంధం (నిరంతరమైన సత్ప్రయోజనం) కలుగుతుంది.

4. ప్రతిజాపకులైన అభ్యంతరుల విషయంలో సామదానాలు ఉపయోగించాలి. విశిష్టమైన అధికారం ఇచ్చి సన్మానించడం సాంత్వం (సామం). అనుగ్రహం (ధనాదికం ఇవ్వడం), పరిహారం (ఆతనినుండి తీసికొనవలసిన పన్నులు మొదలైనవాటిని) తీసికొనకపోవడం), ఏవైన మంచి పనులలో నియోగించడం - ఇవి దానం.

మూ. 1. బాహ్యేషు ప్రతిజపత్సు భేదదణ్డౌ ప్రయుఞ్జీత. సత్రిణో మిత్రవ్యఞ్జనా వా బాహ్యానాం చారమేషాం బ్రూయుః- "అయం వో రాజా దూష్యవ్యఞ్జనైః అతిసంధాతుకామః, బుధ్యధ్వమ్" ఇతి. దూష్యేషు వా దూష్యవ్యఞ్జనాః ప్రణిహితాః దూష్యాన్ బాహ్యైః భేదయేయుః, బాహ్యాన్ వా దూష్యైః. దూష్యాననుప్రవిష్టా వా తీక్ష్ణాః శస్త్రరసాభ్యాం హన్యుః. ఆహూయ వా బాహ్యాన్ ఘాతయేయుః ఇతి.

వ్యా. బాహ్యులు ప్రతిజాపకులుగా ఉన్నప్పుడు వాళ్ల విషయంలో భేదదండాలను ప్రయోగించాలి. లేదా సత్రులు (రహస్యంగా రాజు పక్షాన పని చేసేవాళ్లు) బాహ్యుల దగ్గరికి వాళ్లమిత్రులనే వంకతో వెళ్లి వాళ్లకు రాజుచేసే రహస్యప్రయోగాన్ని గూర్చి (అనగా రాజు మీ విషయంలో రహస్యప్రయోగం చేస్తున్నాడు అని) "ఈ రాజు దూష్యవ్యంజనులచేత (అనగా తన అభ్యంతరులు దూష్యులు కాకపోయినా దూష్యులని పైకి చూపుతూ వాళ్ల ద్వారా) మిమ్మల్ని మోసగించే ప్రయత్నంలో ఉన్నాడు'. ఈ రహస్యం తెలుసుకొనండి;" అని చెప్పాలి. లేదా - ప్రతిజాపం చేస్తూన్న అభ్యంతరులైన దూష్యుల దగ్గరికి తాము (రాజుకు) దూష్యులనే వంకతో గూఢచారులు వెళ్లి బాహ్యులకీ వాళ్లకీ మధ్య భేదం కల్పించాలి; లేదా ప్రతిజాపకులు బాహ్యులైతే వాళ్లకీ అభ్యంతరులకీ మధ్య భేదం కల్పించాలి. లేదా తీక్ష్ణులు దూష్యుల మధ్య ప్రవేశించి శస్త్రాలచేత రసంచేత వాళ్లను చంపించివేయాలి.

మూ. 1. యత్ర బాహ్యా బాహ్యానుపజాపన్తి,అభ్యన్తరాన్ అభ్యన్తరా వా తత్రైకాన్తయోగ ఉపజపితుః సిద్ధిర్విశేషవతీ. దోషశుద్ధౌ హి దూష్యా న విద్యన్తే. దూష్యశుద్ధౌ హి దోషః పునరన్యాన్ దూషయతి.

2. తస్మాద్ బాహ్యేషూపజపత్సు భేదదణ్డౌ ప్రయుఞ్జీత. సత్రిణో మిత్రవ్యఞ్జనా వా బ్రూయుః- "అయం వో రాజా స్వయమాదాతుకామః,

విగృహీతాః స్థ అనేన రాజ్ఞా; బుధ్యధ్వమ్" ఇతి. ప్రతిజపితుర్వా తతో దూత దణ్డానను ప్రవిష్టాః తీక్ష్ణాః శస్త్రరసాదిభిః ఏషాం ఛిద్రేషు ప్రహరేయుః. తతః సత్రిణః ప్రతిజపితారమ్ అభిశంసేయుః.

3. అభ్యన్తరానభ్యన్తరేషు ఉపజపత్సు యథార్హ ముపాయం ప్రయుఞ్జీత.

వ్యా. 1. బాహ్యులు బాహ్యుల్ని ఉపజపించినపుడు, అభ్యంతరులు అభ్యంతరులను ఉపజపించినప్పుడు -ఈ విధమైన ఏకాంతయోగంలో అనగా ఇద్దరూ బాహ్యులు కాని ఇద్దరూ అభ్యంతరులు కాని అయినప్పుడు, ఉపజాపకుణ్ణి వశం చేసుకొనడంలో విశేషం ఉంటుంది. వానిని వశం చేసుకొనడం మంచిది అని అర్థం. ఎందువల్ల ననగా దోషానికి అనగా ఉపజాపానికి, శుద్ధి (ప్రతిక్రియ) చేస్తే దూష్యులే ఉండరు కదా. అలా కాకుండా దూష్యులకు (ప్రతిజాపకులకు) శుద్ధి (ప్రతిక్రియ) చేసినా ఆ దోషం (ప్రతిజాపకత్వం) మరొకళ్లని దూషిస్తుంది. అనగా ఉపజాపకుని వశం చేసుకొనడానికి బదులు ప్రతిజాపకుణ్ణి వశంచేసుకొన్నప్పుడు ఉపజాపకు డున్నంతవరకు ఆ ప్రతిజాపకుడు కాకపోతే మరొక ప్రతిజాపకుడు ఏర్పడతాడు అని భావం.

2. అందువల్ల ఉపజాపం చేసే బాహ్యుల విషయంలో భేదదండోపాయాలు ప్రయోగించాలి. సత్రులు మిత్రులుగా అభినయిస్తూ ఉపజాపకుల దగ్గరికి వెళ్లి " ఈ రాజు మిమ్మల్నే (ప్రతిజాపకుని ద్వారా) పట్టుకోవాలని అనుకుంటున్నాడు. మీరు ఈ రాజుతో విరోధం కలిగి ఉన్నారు. తెలుసుకొనండి" అని చెప్పి భేదం కలిగించాలి. లేదా ఉపజాపిత పక్షాన మాటలాడడంకోసం ప్రతిజాపకుని దగ్గరికి వెడుతూన్న దూతలలోను, సైనికులలోను తీక్ష్ణులు కలిసిపోయి, వీళ్ల ఛిద్రాలలో శస్త్రరసాదులచేత వీళ్లని చంపివేయాలి. తరవాత సత్రులు ప్రతిజాపకుణ్ణి అభిశంసించాలి. అనగా ఇతడే వీళ్లని చంపించాడు అని నిందించాలి.

3. అభ్యంతరులు అభ్యంతరులను ఉపజాపం చేస్తూన్నప్పుడు తగు సామం మొదలైన ఉపాయాలు ప్రయోగించాలి. నిజానికి సంతుష్టుడు కాకపోయినా పైకి సంతుష్టుడు వలె కనబడేవాని విషయంలోను,నిజానికి సంతుష్టుడే అయినా అసంతుష్టుడుగా కనబడే వాని విషయంలోను సామం ప్రయోగించాలి.

మూ. 1. శౌచసామర్థ్యాపదేశేన వ్యసనాభ్యుదయాపేక్షణేన వా ప్రతిపూజనమితి దానమ్.

2. మిత్రవ్యఞ్జనో వా బ్రూయాదేతాన్- "చిత్తజ్ఞానార్థముపధాస్యతి వో రాజా. తదస్యాఖ్యాతవ్యమ్" ఇతి. పరస్పరాద్వా భేదయేదేనాన్- అసౌ చాసౌ చ వః రాజన్యేవముపజపతి. ఇతి భేదః.

3. దాణ్డకర్మికవచ్చ వధః.

4. ఏతాసాం చతసృణామాపదామభ్యన్తరామేవ పూర్వం సాధయేత్. "అహిభయాదభ్యన్తరకోపో బాహ్యకోపాత్ పాపీయాన్" ఇత్యుక్తం పురస్తాత్.

వ్యా. 1. శౌచం గాని, సామర్థ్యం గాని వంకగా చేసికొని అనగా "మీరు మంచి శౌచం (నిజాయితీ) సామర్థ్యం ఉన్నవాళ్లు" అని ప్రశంసిస్తూ గాని లేదా వాళ్లకు ఏదైన వ్యసనం కలిగినప్పుడు గాని, అభ్యుదయం కలిగినప్పుడు గాని ఏమైనా ఇచ్చి సత్కరించడం దానం.

2. లేదా సత్రి మిత్రుని వలె అభినయిస్తూ - "రాజు మీ చిత్తం తెలుసుకొనడం కోసం మిమ్మల్ని పరీక్షిస్తాడు. అందుచేత మీరు చిత్తాన్ని (అభిప్రాయాలను) అతనికి స్పష్టం చెయ్యాలి" అని చెప్పాలి. లేదా-"ఫలానా ఫలానా వాళ్లు మిమ్మల్ని గూర్చి రాజు చెవిలో ఇలా ఇలా చెపుతున్నారు" అని చెప్పి వాళ్లలో వాళ్లకి భేదం కల్పించాలి. ఇది వాళ్ల విషయంలో ఉపయోగించవలసిన భేదోపాయం.

3. దాండకర్మికవిధానంలో చెప్పినట్లు ఉపాంశుదండం ప్రయోగించాలి.

4. ఈ నాలుగు విధాలైన ఆపదలలో ముందుగా అభ్యంతరాపదకే ప్రతిక్రియ చేసుకోవాలి. "అభ్యంతరకోపం ఇంటిలో ఉన్న సర్పం వల్ల భయం వంటిది; బాహ్యకోపం కంటె చాల చెడ్డది"అని వెనుక చెప్పబడింది.

శ్లో. పూర్వాం పూర్వాం విజానీయాల్లఘ్వీమాపదమాపదామ్,
ఉత్థితాం బలవద్భ్యో వా గుర్వీం లఘ్వీం విపర్యయే.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే అభియాస్యత్కర్మణి నవమాధికరణే పఞ్చమోఽధ్యాయః
బాహ్యాభ్యన్తరాశ్చాపదః, ఆదితః షడ్వింశతితమః.

వ్యా. పైన చెప్పిన నాలుగు విధాల ఆపదలలో పూర్వపూర్వ ఆపద ఉత్తరోత్తరమైన ఆపదకంటె లఘువైనది. బలవంతులనుండి కలిగిన ఆపద పెద్దది; దుర్బలుల నుండి కలిగినది లఘువైనది.

"బాలానందిని" అను కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో అభియాస్యత్కర్మ అను నవమాధికరణంలో బాహ్యాపదలు అభ్యంతరాపదలు అను పంచమాధ్యాయం, ప్రారంభంనుండి నూట ఇరవైఆరవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ షష్ఠోఽధ్యాయః

చతుశ్చత్వారింశచ్ఛతతమం ప్రకరణమ్ - దూష్యశత్రుసంయుక్తా (ఆపదః)

(దూష్యులనుండి శత్రువులనుండి వచ్చే ఆపదలు)

మూ. 1. దూష్యేభ్యః శత్రుభ్యశ్చ ద్వివిధాః శుద్ధాః.

2. దూష్యశుద్ధాయాం పౌరేషు జానపదేషు వా దణ్డవర్జానుపాయాన్ ప్రయుఞ్జీత. దణ్డో హి మహాజనే క్షేప్తుమశక్యః, క్షిప్తో వా తం చార్థం న కుర్యాత్. అన్యం చానర్థముత్పాదయేత్. ముఖ్యేషు త్వేషాం దాణ్డకర్మికవత్ చేష్టేతేతి.

3. శత్రుశుద్ధాయాం యతః శత్రుః ప్రధానః కార్యో వా తతః సామాదిభిః సిద్ధిం లిప్సేత.

వ్యా. 1. కేవలం దూష్యులనుండి కలిగినవి, కేవలం శత్రువులనుండి కలిగినవి అని శుద్ధమైన ఆపదలు రెండు విధాలు.

2. దూష్యులనుండి వచ్చిన శుద్ధమైన ఆపదలో పౌరుల విషయంలోను, జానపదుల విషయంలోను దండం తప్ప మిగిలిన ఉపాయాలను ప్రయోగించాలి. మహాజనుల విషయంలో అనగా పౌరజానపదుల సముదాయం మీద, దండం ప్రయోగించడం కష్టం. ప్రయోగించినా అది కావలసిన ఫలితాన్ని ఇవ్వదు. మరొక అనర్థాన్ని కలిగిస్తుంది. అయితే పౌరజానపదుల నాయకుల విషయంలో మాత్రం దాండకర్మికవిధానంలో చెప్పిన దండం విధించాలి.

3. శత్రువునుండి శుద్ధమైన ఆపద వచ్చినప్పుడు ప్రధానుడు కాని, అప్రధానుడు కాని అయిన శత్రువు ఎక్కడ ఉంటాడో అక్కడ సామాదులచేత కార్యసిద్ధిని పొందడానికి ప్రయత్నించాలి.

మూ. 1. స్వామిన్యాయత్తా ప్రధానసిద్ధిః, మన్త్రిషు ఆయత్తా ఆయత్తసిద్ధిః; ఉభయాయత్తా ప్రధానాయత్తసిద్ధిః.

2. దూష్యాదూష్యాణా మామిశ్రితత్వా దామిశ్రా, అమిశ్రాయామ దూష్యతః సిద్ధిః. ఆలమ్బనాభావే హ్యాలమ్బితా న విద్యతే. మిత్రామిత్రాణామేకీ భావాత్ పరమిశ్రా. పరమిశ్రాయాం మిత్రతః సిద్ధిః. సుకరో హి మిత్రేణ సన్ధిః నామిత్రేణేతి.

3. మిత్రం చేన్న సంధిమిచ్ఛేత్, అభీక్ష్ణముపజపేత్. తతః సత్రిభిరమిత్రాత్ భేదయిత్వా మిత్రం లభేత. మిత్రామిత్రసంఘస్య వా యోఽన్తస్థాయీ తం లభేత. అన్తస్థాయిని లబ్ధే మధ్యస్థాయినో భిద్యన్తే. మధ్యస్థాయినం వా లభేత. మధ్యస్థాయిని వా లబ్ధే నాన్తఃస్థాయినః సంహన్యన్తే. యథా చైషామాశ్రయభేదః తానుపాయాన్ ప్రయుఞ్జీత.

వ్యా. 1. ప్రధానుణ్ణి సాధించడం స్వామిమీద ఆధారపడి ఉంటుంది. ఆయత్తుల విషయంలో (ఇతరాధీనులైన మంత్రులు మొదలైనవారి విషయంలో) సిద్ధి మంత్రులమీద ఆధారపడి ఉంటుంది. ప్రధానులను ఆయత్తులను సాధించడం అనేది స్వామ్యమాత్యు లిద్దరి మీదా ఆధారపడి ఉంటుంది.

2. దూష్యులు అదూష్యులు కలిసి చేసిన ఉపజాపంవల్ల కలిగిన ఆపద అమిశ్రాపద. అమిశ్రాపదలో అదూష్యులను తన వశం చేసికొనడంవల్ల కార్యసిద్ధి (ఉపజాపాన్ని అణచివేయడం) కలుగుతుంది. ఆలంబనం లేకపోతే ఆలంబితులు ఉండరు కదా. అనగా దూష్యులు ఏ అదూష్యులను ఆలంబనంగా చేసికొని (కూడగట్టుకొని) ఉపజాపం ప్రారంభించారో ఆ అదూష్యులను తన వైపు తిప్పుకుంటే వాళ్లమీద ఆధారపడిన దూష్యులు తమంతట తామే శాంతిస్తారు. మిత్రులు అమిత్రులు కలిసి కల్పించిన ఆపద "పరమిశ్రాపద'. పరమిశ్రాపదలో మిత్రుణ్ణి వశం చేసుకొనడంచేత కార్యం సిద్ధిస్తుంది. ఎందువల్ల ననగా మిత్రునితో సంధి చేసుకొనడం సులభం కాని అమిత్రునితో చేసుకొనడం సులభం కాదు.

3. మిత్రుడు సంధికి అంగీకరించకపోయినట్లయితే ఆతని విషయంలో మిక్కిలి అభిజాపం చెయ్యాలి. తరవాత సత్రులచేత అమిత్రునికీ అతనికీ మధ్య భేదభావం కల్పించి అతనిని తనవైపు త్రిప్పుకోవాలి. ఏ రాజు మిత్రామిత్రసంఘానికి చివర ఉంటాడో అనగా సరిహద్దులోనివాడు, అమిత్రుడు, వాని తరువాతివాడు ఇత్యాదిరీతిలో ఉన్న మిత్రరాజులలో ఏ రాజు చివరి రాజ్యంలో ఉన్నాడో అతనిని తన వైపు త్రిప్పుకోవాలి. అతడు వశం అయితే మధ్యనున్న వాళ్లందరూ విడిపోతారు. లేదా మధ్యనున్నవానిని వశం చేసుకోవాలి. మధ్యనున్న వానిని వశంచేసుకుంటే చివర ఉన్నవాళ్లు కలిసి ఉండరు. ఈ రాజులందరికీ ఆశ్రయమైనదానిలో ఏ విధంగా భేదం కలుగుతుందో ఆ ఉపాయాలన్నీ ప్రయోగించాలి.

మూ. 1. ధార్మికం జాతికులవృత్తస్తవేన సంబన్ధేన పూర్వేషాం, త్రైకాల్యోప కారానపకారాభ్యాం వా సాన్త్వయేత్.

2. నివృత్తోత్సాహం, విగ్రహశ్రాన్తం, ప్రతిహతోపాయం, క్షయ వ్యయాభ్యాం ప్రవాసేన చోపతప్తం, శౌచేనాన్యం లిప్సమానమ్, అన్యస్మాద్వా శఙ్కమానం మైత్రీప్రధానం వా కల్యాణబుద్ధిం సామ్నా సాధయేత్.

3. లుబ్ధం తీక్ష్ణం వా తపస్విముఖ్యావస్థాపనాపూర్వం దానేన సాధయేత్.

4. తత్ పఞ్చవిధమ్- దేయవిసర్గః, గృహీతానువర్తనమ్, ఆత్తప్రతి దానమ్, స్వద్రవ్యదానమపూర్వమ్, పరస్వేషు స్వయంగ్రాహదానం చేతి దానకర్మ.

వ్యా. 1. ధార్మికుడైన రాజును వాని జాతిని, కులాన్ని, విద్యను నడవడికను స్తుతిస్తూ తమ పూర్వికులకు పరస్పరమూ ఉన్న సంబంధం గుర్తు చేస్తూ మూడు కాలాలలోను (భూతభవిష్యద్వర్తమానాలలో) ఉపకారమే చేసుకొనడం మన మధ్య ఉంది కాని అపకారం చేసుకొనడం లేదు అని చెపుతూ మంచి చేసుకోవాలి.

2. ఉత్సాహం సన్నగిలినవాడూ, విరోధంచేత ఆలసిపోయినవాడు, ఉపాయాలన్నీ వ్యర్థం అయిపోయినవాడూ, ప్రవాసంచేత బాధ చెందినవాడు, నిజాయతీ ఉన్నవా డనే కారణంచేత మరొకని దగ్గరికి వెళ్లదలచుచున్నవాడు, ఇతరుని శంకిస్తున్నవాడు

లేదా మైత్రియే ప్రధానంగా కలవాడు అయిన సద్బుద్ధి గల రాజును సామంచేత సాధించాలి.

3. లుబ్ధుడు లేదా ఆర్థికంగా క్షీణించినవాడు అయిన రాజును, ఎవరైన మునిని కాని, ముఖ్యాధికారిని గాని జామీనుగా ఉంచి దానంచేత సాధించాలి. దానం అయిదు విధాలు - తనకు అతడు ఇవ్వవలసినదానిని విడిచివేయడం, అతడు పూర్వం తీసుకొని అనుభవిస్తున్న భూమి మొదలైన దానిని అలాగే అనుభవించే టట్లు అనుమతించడం, తీసుకొన్నదానిని తిరిగి ఇచ్చివేయడం, క్రొత్తగా తన ద్రవ్యం ఇవ్వడం, శత్రుధనం స్వయంగ్రహదానం అనగా యుద్ధంలో నీకు ఏది దొరికితే అది నీకే అని అంగీకరించడం- ఇది దానకర్మ.

మూ. 1. పరస్పరద్వేషవైరభూమిహరణశఙ్కితమ్ అతోఽన్యతమేన భేదయేత్. భీరుం వా ప్రతిఘాతేన- "కృతసంధిరేష త్వయి కర్మ కరిష్యతి, మిత్రమస్య నిసృష్టమ్, సంధౌ వా నాభ్యన్తరః" ఇతి.

2. యస్య వా స్వదేశాదన్యదేశాద్వా పణ్యాని పణ్యాగారతయా గచ్ఛేయుః, తాన్యస్య "యాతవ్యాల్లబ్ధాని" ఇతి సత్త్రిణశ్చారయేయుః. బహులీభూతే శాసనమ్ అభిత్యక్తేన ప్రేషయేత్- "ఏతత్ తే పణ్యం పణ్యాగారం వా మయా తే ప్రేషితమ్, సామవాయికేషు విక్రమస్వ, అపగచ్ఛ వా, తతః పణశేషమవాప్స్యసి" ఇతి. తతః సత్త్రిణః గ్రాహయేయుః "ఏతద్ అరిప్రద త్తమ్" ఇతి.

వ్యా. మిత్రామిత్రులలో పరస్పరద్వేషంచేత శంకితుడు, లేదా పరస్పర వైరం చేత శంకితుడు లేదా పరస్పరభూమిహరణంచేత శంకితుడు అయినవానిని ఈ మూడింటిలో ఏదో ఒకదానిచేత భేదింపచెయ్యాలి. (తాత్కాలికాపకారంవల్ల కలిగినది ద్వేషం. చాల కాలనుండి జరుగుతున్న అపకారాలవల్ల నిరంతరమూ కొనసాగుతున్నది వైరం). పిరికివానిని- "ఇతడు విజిగీషువుతో సంధి చేసికొని తరవాత నీ విషయంలో కర్మ చేస్తాడు (నిన్ను నిర్మూలిస్తాడు). సంధికోసం ఇతని మిత్రుడు పంపబడి ఉన్నాడు సంధిలో నిన్ను చేర్చుకొనలేదు" అని చెప్పి విడదీయాలి.

2. మిత్రామిత్రులలో ఎవనికైనా పణ్యాలు స్వదేశంనుండి గాని, అన్యదేశంనుంచి గాని పణ్యాగారంగా (పణ్యరూపంలో ఉన్న కానుకలుగా) వచ్చినప్పుడు

"ఈ పణ్యాలు ఇతనికి యాతవ్యుడు సంధి చేసికొని పంపాడు" అని సత్రులు పుకారులు సృష్టించాలి. ఈ విధమైన పుకారులు అంతటా వ్యాపించిన తరవాత అభిత్యక్తుని ద్వారా (మరణదండం విధించిన వ్యక్తి ద్వారా)- నీకు ఈ పణ్యాన్ని లేదా పణ్యాగారాన్ని పంపినాను, సామవాయికుల విషయంలో పరాక్రమించుము, లేదా ఆ సామవాయికుల నుంచి విడిపొమ్ము. తరవాత మనం అనుకున్న మిగిలిన పణం పంపుతాను" అని అసత్యమైన లేఖ వ్రాసి పంపాలి. పిమ్మట సత్రులు "ఇది శత్రువే ఇతనికి ఇచ్చాడు" అని ఇతరులకు చెప్పాలి.

మూ. 1. శత్రుసంఘాతం వా పణ్యమవిజ్ఞాతం విజిగీషుం గచ్ఛేత్.తదస్య వైదేహకవ్యఞ్జనాః శత్రుముఖ్యేషు విక్రీణీరన్. తతః సత్రిణః పరేషు గ్రాహయేయుః- "ఏతత్ పణ్యమరిదత్తమ్" ఇతి.

2. మహాపరాధానర్థమానాభ్యామ్ ఉపగృహ్య వా శస్త్రరసాగ్నిభిరమిత్రే ప్రణిదధ్యాత్. అథైకమమాత్యం నిష్పాతయేత్. తస్య పుత్రదారముపగృహ్య రాత్రౌ హతమితి ఖ్యాపయేత్. అథామాత్యః శత్రోస్తానేకైకశః ప్రరూపయేత్. తే చేద్ యథోక్తం కుర్యుః, న చైతాన్ గ్రాహయేత్. అశక్తిమతో వా గ్రాహయేత్. ఆప్తభావోపగతో ముఖ్యాదస్యాత్మానం రక్షణీయం కథయేత్. అథామిత్రశాసనం ముఖ్యోపఘాతాయ ప్రేషితముభయవేతనో గ్రాహయేత్.

వ్యా. 1. సామవాయికులలో ఒకడైన శత్రువుయొక్క సొత్తుగా ప్రసిద్ధమైన ఏదైన ఒక పణ్యం (రత్నాదికం) ఎవరికీ తెలియకుండా విజిగీషువు దగ్గరికి చేరాలి(చేర్చాలి). దానిని వర్తకులవేషంలో ఉన్న గూఢచారులు ఆ సామయికులలోని శత్రువుల ముఖ్యులకు అమ్మాలి. అప్పుడు సత్రులు "ఈ పణ్యాన్ని విజిగీషువుకు (మీలో ఒకడైన) వాని శత్రువే ఇచ్చాడు" అని ఇతరులకు తెలపాలి.

2. లేదా విజిగీషువు తన విషయంలో మహాపరాధం చేసిన కొందరిని ధనం చేత, సత్కారాలచేత వశం చేసుకొని వాళ్లను "శస్త్రరసాదులచేత శత్రువును చంపండి" అని చెప్పి గూఢచారులనుగా పంపాలి. ముందు ఒక అమాత్యుణ్ణి పంపాలి. వాని పుత్రభార్యలను దాచివేసి "వాళ్లు రాత్రి చంపబడ్డారు" అని అసత్యమైన ప్రవాదం పుట్టించాలి. (దీనివల్ల తన దగ్గరికి వచ్చినవాడు విజిగీషువుకు నిజంగా ద్వేషపాత్రుడే అని

శత్రువుకు నమ్మకం కుదురుతుంది). అలా ముందు శత్రువు దగ్గరికి చేరిన అమాత్యుడు మిగిలినవాళ్లని కూడ శత్రువుదగ్గరికి ఒక్క రొక్కరినే (ఇతడు కూడ విజిగీషువుకు ద్వేష్యుడే అని నమ్మకం కలిగించి) చేర్చాలి. ఇలా పంపబడిన అమాత్యులు తాను చెప్పిన విధంగా (శస్త్రరసాదిప్రయోగం) చేస్తే వాళ్లని పట్టించకూడదు. వాళ్లు ఆ పని చేయడానికి అశక్తు లైతే పట్టించాలి. శత్రువుకు ఆప్తుడుగా అయిన విజిగీషువుయొక్క అమాత్యుడు- "నువ్వు సామవాయికముఖ్యునినుండి నిన్ను రక్షించుకోవాలి" అని అతనికి చెప్పాలి. తరవాత ఉభయవేతనుడు ముఖ్యుని చంపివేయా లని అమిత్రుడు వ్రాసినట్లు ఒక దొంగలేఖను అతనికి ఇవ్వాలి.

మూ. 1. ఉత్సాహశక్తిమతో వా ప్రేషయేత్- "అముష్య రాజ్యం గృహాణ, యథాస్థితో నః సంధిః" ఇతి. తతః సత్రిణః పరేషు గ్రాహయేయుః.

2. ఏకస్య స్కన్ధావారం వివిధమాసారం వా ఘాతయేయుః, ఇతరేషు మైత్రీం బ్రువాణాః తం సత్రిణః "త్వమేషాం ఘాతయితవ్యః" ఇత్యుపజపేయుః.

3. యస్య వా ప్రవీరపురుషో, హస్తీ, హయో వా మ్రియేత, గూఢపురుషైః హన్యేత, హ్రియేత వా తం సత్రిణః పరస్పరోపహతం బ్రూయుః. తతః శాసనమభిశస్తస్య ప్రేషయేత్- "భూయః కురు, తతః పణశేషమవాప్స్యసి" ఇతి. తదుభయవేతనా గ్రాహయేయుః.

4. భిన్నేష్వన్యతమం లభేత.

5. తేన సేనాపతికుమారదణ్డచారిణో వ్యాఖ్యాతాః.

6. సాంఘికం చ భేదం ప్రయుఞ్జీత. ఇతి భేదకర్మ.

వ్యా. 1. లేదా- "ఫలానావాని రాజ్యం ఆక్రమించుము. మన సంధి అనుకొన్న విధంగానే ఉంటుంది" అని ఉత్సాహశక్తిమంతునికి ఒక దొంగ ఉత్తరం వ్రాసి పంపాలి. తరవాత సత్రులు దానిని మిగిలినవాళ్లకు అందచెయ్యాలి.

2. లేదా గూఢపురుషులు ఆ సామవాయికులలో ఒకని సేనానివేశాన్ని, ఆహారాదుల రాకను, మిత్రసేనాగమనాన్ని నశింపచెయ్యాలి. ఇతరు లందరూ మైత్రితో ఉన్నారు అని చెప్పుతూ సత్రులు "వీళ్లు నిన్ను నశింపచెయ్యా లని చూస్తున్నారు" అని ఆతనికి రహస్యంగా చెప్పిపెట్టాలి.

3. సామవాయికులలో ఏ ఒకనికో చెందిన వీరపురుషుడు గాని, ఏనుగుగాని, అశ్వం గాని స్వయంగా మరణించి నప్పుడు లేదా గూఢపురుషులచేత చంపబడి నప్పుడు లేదా హరించబడి నప్పుడు సత్రులు ఆ రాజు దగ్గరికి వెళ్లి సామవాయికులలోని ఇతరులే చంపి నట్లు చెప్పాలి. తరవాత అభిశస్తుడు (ఎవడు ప్రవీరాదుల్ని చంపినట్లు చెప్పబడ్డాడో అతడు) వ్రాసి నట్లు "మళ్లీ ఇలాగే చెయ్యి; మిగిలిన పణాన్ని పొందగలవు" అని కూటలేఖ పంపాలి. దానిని ఉభయవేతనులు పట్టించాలి.

4. పైన చెప్పిన భేదోపాయాలచేత సామవాయికులలో భేదం పుట్టించిన తరవాత అలా భిన్నులైన వాళ్లలో ఒకనిని (విజిగీషువు) వశం చేసుకోవాలి.

5. దీనిచేత సేనాపతికుమారదణ్డచారులు కూడ వ్యాఖ్యానింపబడినట్లే అనగా వాళ్లలో భేదం కలిగించడానికి పైన చెప్పిన భేదోపాయాలలో ఏదో ఒకటి ప్రయోగించాలి.

6. సంఘవృత్తాధికరణంలో చెప్పనున్న భేదాన్ని కూడ ప్రయోగించాలి. ఇది భేదోపాయం.

మూ. 1. తీక్ష్ణ ముత్సాహినం వ్యసనినం స్థితశత్రుం వా గూఢపురుషాః శస్త్రాగ్నిరసాదిభిః సాధయేయుః. సౌకర్యతో వా తేషామన్యతమః. తీక్ష్ణో హ్యేకః శస్త్రరసాదిభిః సాధయేత్. అయం సర్వసన్దోహకర్మ విశిష్టం వా కరోతి. ఇత్యుపాయచతుర్వర్గః.

2. పూర్వః పూర్వశ్చాస్య లఘిష్ఠః. సాన్త్వమేకగుణమ్. దానం ద్విగుణం సాన్త్వపూర్వమ్. భేదస్త్రిగుణః సాన్త్వదానపూర్వః. దణ్డశ్చతుర్గుణః సాన్త్వదాన భేదపూర్వః.

వ్యా. 1. చాల తీక్ష్ణమైన స్వభావం కల శత్రువును, లేదా మృగయాదివ్యసనాలు ఉన్నవానిని (లేదా కష్టాలలో ఉన్నవానిని) లేదా స్థితశత్రువును (దుర్గంలో ఉన్న శత్రువును) గూఢపురుషులు అందరూ కలిసి శస్త్ర - అగ్ని- రసాదులచేత చంపివెయ్యాలి. లేదా గూఢపురుషులలో ఒకడు సౌకర్యాన్ని పట్టి అలాంటివానిని చంపివేయాలి. ఎందువల్ల ననగా ఒక్క తీక్ష్ణుడే (ఇక్కడ ఒక విధమైన గూఢపురుషు డని అర్థం) శస్త్రరసాగ్నులచేత చంపివేయగలడు. ఇతడు అందరూ కలిసి చేయగలిగిన పని, అంతకంటె అధికమైన పనీ కూడ చేయగలడు. ఇది నాలుగు ఉపాయాల వర్గం.

2. వీటిలో పూర్వపూర్వం లఘు వైనది అనగా అనాయాసంగా ప్రయోగించశక్య మైనది. సామంలో ఒకే గుణం ఉంది. సామపూర్వకమైన దానం రెండు రెట్లు అయినది. సామ-దానపూర్వకమైన భేదం మూడు రెట్లైనది. సామ-దాన-భేదపూర్వకమైన దండం నాలుగు రెట్లైనది. (సామపూర్వకమైన దానం అనగా ముందు సామాన్ని ప్రయోగించి తరవాత ప్రయోగించబడిన దానం అని అర్థం. ఇట్లే ఇతరస్థలాలలో కూడ. దండంకంటె భేదం లఘువు, దానికంటె దానం లఘువు, దాని కంటె సామం లఘువు అని అర్థం)

మూ. 1. ఇత్యభియుఞ్జానేషూక్తమ్. స్వభూమిష్ఠేషు తు త ఏవ ఉపాయాః. విశేషస్తు- స్వభూమిష్ఠానామన్యతమస్య పణ్యాగారైరభిజ్ఞాతాన్ దూతముఖ్యాన్ అభీక్ష్ణం ప్రేషయేత్. త ఏనం సంధౌ పరహింసాయాం వా యోజయేయుః. అప్రతిపద్యమానం కృతో నః సంధిః ఇత్యావేదయేయుః. తమితరేషాముభయవేతనాః సంక్రామయేయుః- అయం వో రాజా దుష్ట ఇతి.

2. యస్య వా యస్మాద్భయం వైరం ద్వేషో వా తం తస్మాత్ భేదయేయుః- "అయం తే శత్రుణా సందత్తే. పురా త్వామతిసంధత్తే క్షిప్రతరం సంధీయస్వ.నిగ్రహే చాస్య ప్రయతస్వ" ఇతి.

3. ఆవాహవివాహాభ్యాం వా కృత్వా సంయోగమ్ అసంయుక్తాన్ భేదయేత్.

4. సామన్తాటవికతత్కులీనావరుద్ధైశ్చైషాం రాజ్యం నిఘాతయేత్. సార్థవ్రజాటవీర్వా. దణ్డం వాభిసృతమ్. పరస్పరాపాశ్రయాశ్చైషాం జాతిసంఘాః ఛిద్రేషు ప్రహరేయుః. గూఢాశ్చాగ్నిరసశస్త్రేణ.

వ్యా. 1. ఒక యాతవ్యుని మీదికి మిత్రామిత్రులు కొందరు కలిసి యుద్ధానికి వెళ్లుచున్నప్పుడు ప్రయోగించవలసిన ఉపాయాలు చెప్పబడినవి. వాళ్లు స్వభూమిష్ఠులై నప్పుడు (ఇంకా యుద్ధానికి బయలుదేరకుండా తమ తమ భూములలో ఉన్నప్పుడు) కూడ ఆ ఉపాయాలే ప్రయోగించాలి. విశేషం మాత్రం ఇది- విజిగీషువు స్వభూమిష్ఠులలో ఒకని దగ్గరికి అందరు గుర్తించదగిన తన దూతలను రత్నాది పణ్యాలతో (పారితోషికాలతో) మాటిమాటికీ పంపుతూ ఉండాలి. ఆ దూతలు ఇతనిని (విజిగీషువుతో) సంధి

చేసుకొనడానికి గాని, శత్రువులను హింసించడానికి గాని ప్రోత్సహించాలి. అతడు సంధిచేసుకొనడానికి అంగీకరించకపోయినా కూడ "మేం సంధి చేసికొన్నాం" అని అందరికీ చాటి చెప్పాలి. ఈ విషయాన్ని ఉభయవేతనులు మిగిలిన మిత్రామిత్రులకు తెలిపి "మీలో చేరి ఉన్న రాజు చాల దుష్టుడు" అని చెప్పాలి.

2. లేదా - గూఢపురుషులు ఎవనికి ఎవనినుండి భయమో, ఎవనితో వైరం కాని ద్వేషం కాని ఉన్నాయో వానిని వానినుండి విడదీయాలి. "ఇతడు శత్రువుతో సంధి చేసుకుంటున్నాడు, నిన్ను మోసం చేయబోతున్నాడు, శీఘ్రంగా (మా రాజుతో) సంధి చేసుకో, ఇతనిని నిగ్రహించడానికి ప్రయత్నించుము" అని చెప్పి భేదం కల్పించాలి.

3. లేదా ఆవాహం (కన్యను స్వీకరించడం) వివాహం (కన్యను ఇవ్వడం) - వీటిచేత వాళ్లలోని ఒక రాజుతో సంబంధం ఏర్పరచుకొని, అలాంటి సంబంధం లేనివాళ్లని విడదీయాలి. (ఇది భేదోపాయం)

4. తనమీదికి యుద్ధానికి రాదలచిన ఆ మిత్రామిత్రుల రాజ్యాన్ని సామంతులచేత, ఆటవికులచేత. వాళ్ల (రాజుల) దాయాదులచేత, అవరుద్ధులచేత (ద్వేషపాత్రులైన వాళ్ల పుత్రులచేత) నశింపచెయ్యాలి. లేదా వాళ్ల వర్తకసంఘాల మార్గాలను, పశుస్థానాలను, అడవులను నశింపచెయ్యాలి. లేదా సహాయం చెయ్యడానికి బైలుదేరిన సైన్యాన్ని నశింపచెయ్యాలి. జాతిసంఘాలు (ఆ యా వర్గాల సంఘాలు) ఒకదానితో ఒకటి సహాయం చేసుకొంటూ ఈ రాజులను వాళ్ల ఛిద్రాలలో (ప్రమాదస్థానాలలో) దెబ్బ తీయాలి. గూఢపురుషులు అగ్ని-రస-శస్త్రాలచేత నశింపచెయ్యాలి.

శ్లో. వితంసగిలవచ్చారీన్ యోగైరాచరితైః శఠః,
ఘాతయేత్ పరమిశ్రాయాం విశ్వాసేనామిషేణ చ.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే అభియాస్యత్కర్మణి నవమాధికరణే షష్ఠోఽధ్యాయః
దూష్యశత్రుసంయుక్తాః, ఆదితః సప్తవింశతిశతతమః.

వ్యా. పరమిశ్రాపదలో (అనగా శత్రువులు, మిత్రులు కలిసి తన మీదికి యుద్ధానికి రావడంవల్ల ఏర్పడిన ఆపదలో) విజిగీషువు శఠుడై (రహస్యంగా ప్రవర్తిస్తూ) వితంసమూ, గిలమూ వంటి ఈ యోగాలను ప్రయోగించి, శత్రువులను, విశ్వాసం కలిగించడం ద్వారా, ఆమిషం (ఎర) చూపడం ద్వారా నశింపచెయ్యాలి.

పక్షులను పట్టేవాడు పక్షులకు నమ్మకం కలిగించడం కోసమై ఆ యా పక్షుల బొమ్మలు చిత్రించిన వస్త్రం కప్పుకొని అరణ్యంలో సంచరిస్తాడు. ఆ వస్త్రానికి 'వితంసం' అని పేరు. 'గిలం' అనగా మింగడానికి పెట్టిన ఎర.

"బాలానందిని" అను కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో అభియాస్యత్కర్మ అను నవమాధికరణంలో దూష్యశత్రుసంయుక్తాపదలు అను ఆరవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి నూట ఇరవైఏడవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ సప్తమో ఽధ్యాయః

పఞ్చచత్వారింశచ్ఛతతమం ప్రకరణమ్ - అర్థానర్థసంశయయుక్తాః ఆపదః
షట్చత్వారింశచ్ఛతతమం ప్రకరణమ్ - తాసాముపాయవికల్పజాః సిద్ధయః.

మూ. 1. కామాదిరుత్సేకః స్వాః ప్రకృతీః కోపయతి. అపనయో బాహ్యాః; తదుభయమాసురీవృత్తిః. స్వజనవికారః కోపః. పరవృద్ధి హేతుస్త్వాపదర్థః, అనర్థః, సంశయ ఇతి.

2. యో ఽర్థః శత్రువృద్ధిమప్రాప్తః కరోతి, ప్రాప్తః ప్రత్యాదేయః పరేషాం భవతి. ప్రాప్యమాణో వా క్షయవ్యయోదయో భవతి, స భవత్యాపదర్థః. యథా సామన్తానా మామిషభూతః సామన్తవ్యసనజో లాభః, శత్రుప్రార్థితో వా స్వభావాధిగమ్యో లాభః, పశ్చాత్కోపేన పార్ష్ణిగ్రాహేణ వా విగృహీతః పురస్తాల్లాభః, మిత్రోచ్ఛేదేన సంధివ్యతిక్రమేణ వా మణ్డలవిరుద్ధో లాభః ఇత్యాపదర్థః.

వ్యా. 1. కామక్రోధాదికమైన దోషాధిక్యం తన ప్రకృతులను ప్రకోపింపచేస్తుంది. అపనయం బాహ్యప్రకృతులను ప్రకోపింపచేస్తుంది. కామాదికం, అపనయం అనే ఈ ఉభయమూ కూడ ఆసురప్రవృత్తి. స్వజనులలో వికారం కలగడమే కోపం. పరుల వృద్ధికి హేతువు లైనవాటిలో ఆపదర్థం (ఆపద్రూపమైన అర్థం), అనర్థం, సంశయం అనేవి ఉంటాయి. (అర్థం అనగా ప్రయోజనం, లాభం అని అర్థం).

2. ఏ అర్థం తన చేతికి అందకుండా శత్రువులకు అభివృద్ధిని కలిగిస్తుందో,

చేతికి అందినా కూడ పరులచేత తిరిగి తీసికొనబడేదిగా ఉంటుందో, పొందబడినా కూడ క్షయవ్యయాలు కలిగించేదిగా ఉంటుందో అది ఆపదర్థం, ఎట్లనగా- సామంతులకు (సరిహద్దు రాజులకు) ఆమిషం (తినబడేది) అయినది (అది తన చేతికి అందకుండా సామంతులకు భోగ్యం అవుతుంది అని అర్థం), సామంతులు కష్టాలలో ఉండడంవల్ల లభించిన లాభం (ఆ కష్టాలనుంచి గట్టెక్కగానే ఆ సామంతుడు తిరిగి తీసివేసుకుంటాడు), సహజంగా తనకు చెందవలసినదే అయినా శత్రువుచేత కోరబడేది, పశ్చాత్కోపంచేత (తాను యాతవ్యునిమీదికి యుద్ధానికి వెళ్లినప్పుడు తన రాజ్యంలో కలిగిన ప్రకోపంచేత) గాని, పార్ష్ణిగ్రాహునిచేత గాని బాధించబడిన (ఏమీ మిగలకుండా చేయబడిన) పురస్తాల్లాభం (ముందుకు వెళ్లి యాతవ్యుని జయించడంవల్ల కలిగిన లాభం), మిత్రుణ్ణి నిర్మూలించడంచేత గాని, సంధిని పాటించకపోవడంచేత గాని లభించిన, మండలానికి విరుద్ధమైన లాభం- ఇవి ఆపదర్థం.

మూ. 1. స్వతః పరతో వా భయోత్పత్తిరిత్యనర్థః.

2. తయోః అర్థో న వేతి, అనర్థో న వా ఇతి, అర్థోఽనర్థః ఇతి, అనర్థః అర్థః ఇతి సంశయః.

3. శత్రుమిత్రముత్సాహయితుమనర్థో న వేతి సంశయః. బలవత్సామన్తాం భూమిమాదాతుమర్థోఽనర్థో వేతి సంశయః. జ్యాయసా సంభూయ యానమ్ అనర్థః అర్థః ఇతి సంశయః.

4. తేషామర్థసంశయముపగచ్ఛేత్.

వ్యా. 1. తనవాళ్లనుండి గాని శత్రువులనుండి గాని భయం కలగడం అనర్థం.

2. ఈ అర్థానర్థాలలో "అర్థం అవునా కాదా?" అని, "అనర్థమా కాదా?" అని, "అర్థమా అనర్థమా?"అని, "అనర్థమా అర్థమా?" అని ఇవి సంశయాలు.

3. (ఉదాహరణకి) "శత్రువుయొక్క మిత్రుణ్ణి ఆతనిమీదికి యుద్ధానికి ప్రోత్సహించడం అర్థమేనా కాదా?" అనేది సంశయం. "శత్రుసైన్యాన్ని ధనం, గౌరవం ఇచ్చి రప్పించడం అనర్థమేనా కాదా?" అనేది సంశయం. "బలవంతుడైన సామంతుడు గల భూమిని గ్రహించడం అర్థమా అనర్థమా?" అనేది సంశయం. బలవంతునితో కలిసి మరొకని మీదికి యుద్ధానికి వెళ్లడం అనర్థమా అర్థమా?" అనేది సంశయం.

4. ఈ వివిధసంశయాలలో "అర్థమా కాదా" అనే సంశయం కలిగినా ముందుకు సాగవచ్చును.

మూ. 1. అర్థోఽర్థానుబన్ధః, అర్థో నిరనుబన్ధః. అర్థోఽనర్థానుబన్ధః, అనర్థోఽర్థానుబన్ధః, అనర్థో నిరనుబన్ధః, అనర్థోఽనర్థానుబన్ధః ఇత్యనుబన్ధషడ్వర్గః.

2. శత్రుముత్పాట్య పార్ష్ణిగ్రాహాదానమ్ అర్థః అర్థానుబన్ధః.

3. ఉదాసీనస్య దణ్డానుగ్రహః ఫలేన అర్థో నిరనుబన్ధః.

4. పరస్యాన్తరుచ్ఛేదనమ్ అనర్థః అనర్థానుబన్ధః.

5. శత్రుప్రవేశస్య అనుగ్రహః కోశదణ్డాభ్యామ్ అనర్థః అర్థానుబన్ధః.

6. హీనశక్తిముత్సాహ్య నివృత్తిరనర్థో నిరనుబన్ధః.

7. జ్యాయాంసముత్థాప్య నివృత్తిః అనర్థః అనర్థానుబన్ధః.

8. తస్య పూర్వ పూర్వః శ్రేయానుపసంప్రాప్తుమ్. ఇతి కార్యావస్థాపనమ్.

వ్యా. 1. (అనుబంధం అనగా ఒక దాని తరవాత దానిని వెన్నంటి వచ్చేది అని అర్థం). అర్థానుబంధం అయిన (వెన్నంటి వచ్చే అర్థం గల) అర్థం, నిరనుబంధమైన(అనుబంధం ఏదీ లేని) అర్థం, అనర్థానుబంధం అయిన అర్థం, నిరనుబంధమైన అనర్థం, అనర్థానుబంధమైన అనర్థం అని ఇవి అనుబంధషడ్వర్గం (ఆరు విధాలైన అనుబంధాల సముదాయం).

2. శత్రువును నిర్మూలించి పార్ష్ణిగ్రాహుణ్ణి పట్టుకొనడం అర్థానుబంధమైన అర్థం. శత్రునిర్మూలనం అనే అర్థానికి వెనువెంటనే పార్ష్ణిగ్రాహాదానం అనే మరొక అర్థం లభించింది గాన ఇది అర్థానుబంధార్థం.

3. ధనాదిరూపమైన ఫలాన్ని ఉద్దేశించి ఉదాసీనునికి సైన్యం ఇవ్వడం నిరనుబంధమైన అర్థం. (ధనాదికం తప్ప దీని తరవాత మరొక అర్థం గాని అనర్థం కాని ఉండదు).

4. శత్రువుకూ తనకూ మధ్య నున్న రాజును (అంతర్ధిని) నిర్మూలించడం, అనర్థానుబంధమైన అర్థం. (శత్రువుకూ తనకూ అడ్డుగా ఉన్నవాడు పోవడంతో అనర్థం కలగవచ్చును).

5. కోశదండా లిచ్చి శత్రువుయొక్క సరిహద్దుదారునికి సహాయం చేయడం అర్థానుబంధమైన అనర్థం.

6. హీనశక్తియైన రాజును (నేను నీ వెంట ఉంటాను అని చెప్పి) యుద్ధానికి ప్రోత్సహించి వెనుకకు జారుకొనడం నిరనుబంధమైన అనర్థం.

7. బలవంతుణ్ణి యుద్ధానికి ప్రోత్సహించి తాను వెనుకంజ వేయడం అనర్థానుబంధమైన అనర్థం.

8. ఈ ఆరింటిలో ఉత్తరోత్తరంకంటె పూర్వపూర్వం అవలంబించడానికి యోగ్యమైనది. (ఉదాహరణకి నిరనుబంధమైన అర్థంకంటె అర్థానుబంధమైన అర్థం మంచిది. ఈ విధంగా చూచుకోవాలి). ఇది కార్యములైన అర్థానర్థాల స్వరూపనిరూపణం.

మూ. 1. సమన్తతో యుగపదర్థోత్పత్తిః సమన్తతోఽర్థాపద్ భవతి.

2. సైవ పార్ష్ణిగ్రాహవిగృహీతా సమన్తతోఽర్థసంశయాపద్ భవతి.

3. తయోర్మిత్రాక్రన్దోపగ్రహాత్ సిద్ధిః.

4. సమన్తతః శత్రుభ్యః భయోత్పత్తిః సమన్తతోఽనర్థాపద్ భవతి.

5. సైవ మిత్రవిగృహీతా సమన్తతోనర్థసంశయాపద్ భవతి.

6. తయోశ్చలమిత్రాక్రన్దోపగ్రహాత్ సిద్ధిః, పరమిత్రాప్రతీకారో వా.

7. ఇతో లాభస్తతో లాభ ఇతి ఉభయతోర్థాపద్ భవతి. తస్యాం సమన్తతోర్థాయాం చ లాభగుణయుక్తమర్థమాదాతుం యాయాత్. తుల్యే లాభగుణే ప్రధానమాసన్నమనతిపాతినమ్, ఊనో వా యేన భవేత్ తమ్ ఆదాతుం యాయాత్.

వ్యా. 1. అన్ని వైపులనుండి ఒకే మాటు అర్థం కలగడం (అర్థం లభించే అవకాశం కలగడం) సమంతతోర్థాపద్. నాలుగుప్రక్కలనుండీ ఒకే మారు అర్థం (లాభం) కలిగే అవకాశం ఉన్నప్పుడు దేనిని ఎట్లు గ్రహించాలి అనే విషయం నిర్ణయించడం కష్టం అవడంచేత ఇది ఆపద అని చెప్పబడింది.

2. దానినే పార్ష్ణిగ్రాహుడు అడ్డుకొన్నప్పుడు అది సమంతతోర్థసంశయాపద అవుతుంది.

3. మిత్రుని (ముందున్న మిత్రుని) సహాయం, ఆక్రందుని (వెనుకనున్న

మిత్రుని సహాయం) తీసికొని పై రెండు ఆపదలను దాటవచ్చును.

4. అన్ని వైపులనుండి శత్రువుల భయం కలగడం సమంతతోనర్థాపద.

5. దానినే తన మిత్రుడు అడ్డుకున్నట్లయితే అది సమంతతోనర్థసంశయాపద అవుతుంది.

6. చలమిత్రుని (దుర్గంలేని మిత్రుని) సహాయం, ఆక్రందుని సహాయం పొందుతే దీనికి ప్రతిక్రియ జరుగుతుంది. లేదా పరమిత్రాపదకు వెనుక చెప్పిన ప్రతీకారమే దీనికి కూడ చేయవచ్చును.

7. ఇటునుండి లాభం కలుగుతుంది, మరొక ప్రక్కనుండి లాభం కలుగుతుంది అన్నట్లు ఉన్నప్పుడు అది ఉభయతోర్థాపద అవుతుంది. ఈ ఉభయతోర్థాపదలోను, సమంతతోర్థాపదలోను కూడ ఏ లాభంలో ఎక్కువ గుణాలు ఉంటాయో (ఏది మంచి లాభమో) ఆ లాభాన్ని పొందడానికి వెళ్లాలి. ఆ రెండింటిలోను లేదా అన్నింటిలోను లాభగుణం సమంగానే ఉన్నప్పుడు ఏది ప్రధానమైనదో, ఏది సమీపంలో ఉంటుందో, దేని విషయంలో ఆలస్యం చేయకూడదో, ఏది లేకపోతే తనకు లోటు కలుగుతుందో ఆ లాభాన్ని గ్రహించడంకోసం వెళ్లాలి.

మూ. 1. ఇతోఽనర్థః ఇతరతోఽనర్థ ఇత్యుభయతోఽనర్థాపత్. తస్యాం సమన్తతోఽ నర్థాయాం చ మిత్రేభ్యః సిద్ధిం లిప్సేత.

2. మిత్రాభావే ప్రకృతీనాం లఘీయస్యా ఏకతోఽనర్థాం సాధయేత్, ఉభయతోఽనర్థాం జ్యాయస్యా. సమన్తతోఽనర్థాం మూలేన ప్రతికుర్యాత్. అశక్యే సర్వముత్సృజ్య అపగచ్ఛేత్. దృష్టా హి జీవతా పునరాపత్తిః, యథా సుయాత్రోదయనాభ్యామ్.

3. ఇతో లాభ ఇతరతో రాజ్యామర్శ ఇత్యుభయతోఽర్థానర్థాపద్ భవతి. తస్యామనర్థసాధకో యోఽర్థః తమాదాతుం యాయాత్, అన్యథా హి రాజ్యాభిమర్శం వారయేత్.

4. ఏతయా సమన్తతోఽర్థానర్థాపద్ వ్యాఖ్యాతా.

వ్యా. 1. ఇటు వైపునుండి అనర్థం, ఈ వైపునుండి కూడ అనర్థం అన్నప్పుడు అది ఉభయతోనర్థాపద. అలాంటి ఆపదను, సమంతతోనర్థాపదను మిత్రసహాయం చేత అధిగమించడానికి ప్రయత్నించాలి.

2. మిత్రులు లేకపోతే ప్రకృతులలో చిన్నదైన ప్రకృతిచేత, (అనగా చిన్నదైన ప్రకృతిని త్యజించడంచేత) ఏకతోనర్థాపదను (ఒక వైపునుండి అనర్థం కలిగే ఆపదను) తప్పించుకోవాలి. ఉభయతోనర్థాపదను పెద్దదైన ప్రకృతిని త్యజించి తప్పించుకోవాలి. సమంతతోనర్థాపదను మూలాన్ని (మూలస్థానాన్ని) విడిచి తప్పించుకోవాలి. అలా అయినా శక్యం కాకపోతే అంతా విడిచి దూరంగా వెళ్లిపోవాలి. ఎందువల్ల ననగా రాజ్యం కోల్పోయినా తనను రక్షించుకొనడంవల్ల, సుయాత్ర(నల) ఉదయనుల వలె, పోయిన రాజ్యాన్ని మళ్లీ సంపాదించుకొనడం కనబడుతున్నది కదా?

3. ఇటు లాభం, మరొక వైపు తన జనపదాన్ని (ఇతరులు) ఆక్రమించుకొనడం అన్నప్పుడు అది ఉభయతోర్థానర్థసంపద అవుతుంది. అలాంటి ఆపదలో అనర్థానికి ప్రతిక్రియ చేయగలిగిన అర్థాన్ని గ్రహించడంకోసం వెళ్లాలి. అర్థం అనర్థప్రతిక్రియ చేయకలిగినది కాని పక్షంలో ముందుగా రాజ్యాక్రమణం కాకుండా చూచుకోవాలి.

4. దీనిచేత సమంతతోర్థానర్థాపదను గూర్చి కూడ చెప్పినట్లే.

మూ. 1. ఇతోఽనర్థః ఇతరతః అర్థసంశయః ఇతి ఉభయతోఽనర్థార్థసంశయా. తస్యాం పూర్వమనర్థం సాధయేత్; తత్సిద్ధావర్థ సంశయమ్.

2. ఏతయా సమన్తతోఽనర్థార్థసంశయా వ్యాఖ్యాతాః.

3. ఇతోఽర్థః, ఇతరతః అనర్థసంశయః ఇత్యుభయతోఽర్థానర్థ సంశయాపత్.

4. ఏతయా సమన్తతోఽర్థానర్థసంశయా వ్యాఖ్యాతాః.

5. తస్యాం పూర్వాం పూర్వాం ప్రకృతీనా మనర్థసంశయా న్మోక్షయితుం యతేత. శ్రేయో హి మిత్రమనర్థసంశయే తిష్ఠన్ న దణ్డః, దణ్డో వా న కోశ ఇతి.

వ్యా. 1. ఈ ప్రక్క అనర్థం, మరొక ప్రక్క అర్థసంశయం ఉన్నది ఉభయతో నర్థార్థసంశయాపద. దానిలో ముందుగా అనర్థాన్ని తొలగించుకొని, అది (తొలగించడం) సిద్ధించిన తరవాత అర్థసంశయం విషయం చూచుకోవాలి.

2. దీనిచేత సమంతతోనర్థార్థసంశయాలు వ్యాఖ్యానింపబడినవి. ముందుగా సమతంతోనర్థాలు తొలగించుకొని తరవాత సమంతతోర్థసంశయాల విషయం చూచుకోవాలి అని అర్థం.

3. ఇటుప్రక్క అర్థం మరొకవైపు అనర్థసంశయం అనేది ఉభయతోర్థానర్థసంశయసంపద.

4. దీనిచేత సమంతతోర్థానర్థసంశయాలు వ్యాఖ్యానింపబడినట్లే.

5. ఉభయతోర్థానర్థసంశయాపదలో స్వామ్యమాత్యజనపదదుర్గకోశదణ్డమిత్రులనే ప్రకృతులలో పూర్వపూర్వప్రకృతిని (స్వామ్యమాత్యులకు అనర్థసంశయం కలిగినప్పుడు ముందు స్వామిని, తరవాత అమాత్యుని ఇత్యాదివిధంగా) అనర్థసంశయంనుంచి విడిపించడానికి ప్రయత్నించాలి. ఎందువల్ల ననగా మిత్రుడు అనర్థసంశయంలో ఉన్నా మంచిదే కాని దండం (సైన్యం) అనర్థసంశయంలో ఉండడం మంచిది కాదు. అట్లే దండకోశాలలో దండం అనర్థసంశయంలో ఉన్నా పరవా లేదు గాని కోశం అనర్థసంశయంలో ఉండడం మంచిది కాదు.

మూ. 1. సమగ్రమోక్షణాభావే ప్రకృతీనామవయవాన్ మోక్షయితుం యతేత. తత్ర పురుషప్రకృతీనాం చ బహులమనురక్తం వా తీక్ష్ణ లుబ్ధవర్జమ్. ద్రవ్యప్రకృతీనాం సారం మహోపకారం వా. సంధినా ఆసనేన ద్వైధీభావేన వా లఘూని, విపర్యయైః గురూణి.

2. క్షయస్థానవృద్ధీనాం చోత్తరోత్తరం లిప్సేత. ప్రాతిలోమ్యేన వా క్షయాదీనామ్. ఆయత్యాం విశేషం పశ్యేత్. ఇతి దేశావస్థాపనమ్.

వ్యా. 1. ప్రకృతులను అన్నింటినీ విడిపించడం శక్యం కాని పక్షంలో ఆ ప్రకృతుల కొన్ని అవయవాలను (భాగాలను) విడిపించడానికి ప్రయత్నించాలి. అందులో కూడ పురుషప్రకృతులలో అధికసంఖ్యలో ఉన్న వారిని గాని, అనురాగం గలవారిని గాని విడిపించాలి; అయితే తీక్ష్ణులను లుబ్ధులను విడిపించకూడదు. ద్రవ్యరూపప్రకృతులలో శ్రేష్ఠమైనదానిని గాని, చాల ఉపకారం చేసేదానిని గాని విడిపించాలి. లఘుద్రవ్యాలను సంధి, ఆసనం, ద్వైధీభావం అనే గుణాలు ప్రయోగించి విడిపించాలి. పెద్ద ద్రవ్యాలను పై గుణాలకు విపరీతమైన విగ్రహ-యాన-సమాశ్రయాలచేత విడిపించాలి.

2. క్షయ (శక్తిసిద్ధులు తరిగిపోవడం), స్థాన(వాటి సమత్వం) - వృద్ధులలో తరువాతి తరువాతిదానిని (క్షయంచేత స్థానాన్నీ దానిచేత వృద్ధినీ) పొందడంకోసం ప్రయత్నించాలి. లేదా క్షయాదుల ప్రాతిలోమ్యంచేత అనగా వృద్ధిచేత స్థానాన్ని, స్థానం చేత క్షయాన్నీ పొందగోరాలి. ఇలా చేయడంలో భవిష్యత్తులో విశేషం ఉంటుంది అనే

విషయం చూచుకోవాలి. ఈ విధంగా దేశనిమిత్తకములైన ఆపదల వ్యవస్థ చెప్పబడింది.

మూ. 1.ఏతేన యాత్రాదిమధ్యాన్తేషు అర్థానర్థసంశయానాముప సంప్రాప్తిర్వ్యాఖ్యాతా.

2. నిరన్తరయోగిత్వాచ్చార్థానర్థసంశయానాం యాత్రాదావర్థః శ్రేయా నుపసంప్రాప్తుం, పార్ష్ణిగ్రాహాసారప్రతిఘాతే క్షయవ్యయ ప్రవాసదేయమూల రక్షణేషు చ భవతి. తత్రానర్థః సంశయో వా స్వభూమిష్ఠస్య విషహ్యో భవతి.

3. ఏతేన యాత్రామధ్యే అర్థానర్థసంశయానాముపసంప్రాప్తిః వ్యాఖ్యాతా.

వ్యా. 1. దీనిచేత యాత్రయొక్క ఆది-మధ్య-అంతాలలో కలిగిన అర్థ-అనర్థ సంశయాలను గూర్చి వివరించినట్లే. వాటికి కూడ ఈ విధంగానే ప్రతిక్రియ చేసుకోవాలి అని అర్థం.

2. అర్థ-అనర్థ-సంశయాలు ఒకదాని తరవాత ఒకటి కలుగుతూనే ఉంటాయి. యుద్ధయాత్రాప్రారంభంలో అర్థం లభించడం మంచిది. దానివల్ల పార్ష్ణిగ్రాహుణ్ణి, అసారుణ్ణి (యాతవ్యుని మిత్రుణ్ణి) అడ్డుకొనడానికీ, క్షయ-వ్యయ-ప్రవాసాలయందు, యాతవ్యుని దగ్గరనుండి తీసికొనవలసిన భూమ్యాదికం విషయం లోను, మూలస్థానాన్ని రక్షించడానికీ ఉపకరిస్తుంది. యాత్రాదులలో తన రాజ్యంలో ఉన్నవానికి అనర్థం లేదా సంశయం సహించడానికి శక్యంగా ఉంటుంది.

3. దీనిచేత యాత్రామధ్యలో అర్థ-అనర్థ-సంశయాలు కలగడం విషయంలో కూడ వివరించినట్లే.

మూ. 1. యాత్రాన్తే తు కర్శనీయముచ్ఛేదనీయం వా కర్శయిత్వా ఉచ్ఛేదం వా అర్థః శ్రేయాన్ ఉపసంప్రాప్తుమ్, నానర్థః సంశయో వా, పరాబాధభయాత్.

2. సామవాయికానామపురోగస్య తు యాత్రామధ్యాన్తగోఽనర్థః సంశయో వా శ్రేయానుపసంప్రాప్తుమ్; అనిబన్ధగామిత్వాత్.

3. అర్థో ధర్మః కామః ఇతి అర్థత్రివర్గః, తస్య పూర్వః పూర్వః శ్రేయానుపసంప్రాప్తుమ్.

4. అనర్థః, అధర్మః, శోకః ఇత్యనర్థత్రివర్గః. తస్య పూర్వః పూర్వః శ్రేయాన్ ప్రతికర్తుమ్.

5. అర్థోఽనర్థ ఇతి, ధర్మోఽధర్మ ఇతి, కామః శోకః ఇతి సంశయత్రివర్గః. తస్యోత్తరపక్షసిద్ధౌ పూర్వపక్షః శ్రేయానుపసంప్రాప్తుమ్.

6. ఇతి కాలావస్థాపనమ్. ఇత్యాపదః.

వ్యా. 1. యాత్రాంతంలో కృశింపచేయదగినవానిని కృశింపచేసి గాని, నిర్మూలించ దగినవానిని నిర్మూలించి గాని అర్థాన్ని పొందడమే శ్రేయస్కరం. అనర్థం గాని, సంశయం గాని పొందడం మంచిది కాదు. ఎందువల్ల ననగా పరునివలన బాధ కలగవచ్చును.

2. సామవాయికులలో నాయకుడు కాని అప్రధానుడైనవానికి యాత్రామధ్యలో గాని యాత్రాంతంలో గాని, అనర్థం లేదా సంశయం వచ్చినా కూడ అది సామవాయికు లందరికీ చెందుతుంది గాన, మంచిదే.

3. అర్థం, ధర్మం, కామం అని ఇది అర్థత్రివర్గం, అనగా ఇది గ్రహించవలసిన మూడింటి సముదాయం. ఈ త్రివర్గంలో పూర్వపూర్వాన్ని సంపాదించడం మంచిది. అనగా కామం కంటె ధర్మం, ధర్మం కంటె అర్థం శ్రేయస్కరం.

4 అనర్థం, అధర్మం, శోకం అని ఇది అనర్థత్రివర్గం. దీనిలో పూర్వపూర్వానికి ప్రతిక్రియ చేయడం మంచిది.

5. అర్థమా అనర్థమా, ధర్మమా అధర్మమా, కామమా శోకమా అని ఇది సంశయత్రివర్గం. ఈ మూడింటిలోని ఉత్తర (రెండవ) పక్షానికి ప్రతిక్రియ చేసుకొని మొదటిదానిని సంపాదించడం మంచిది. అనగా అనర్థానికి ప్రతిక్రియ చేసుకొని అర్థాన్నీ, అధర్మానికి ప్రతిక్రియ చేసుకొని ధర్మాన్నీ, శోకానికి ప్రతిక్రియ చేసుకొని కామాన్నీ పొందడం శ్రేయస్కరం.

6. ఈ విధంగా యాత్రాది - మధ్య - అంతకాలాలలో కలిగే అర్థాదుల వ్యవస్థ చెప్పబడింది. ఇవి ఆపదలు.

మూ. 1. తాసాం సిద్ధిః:- పుత్రభ్రాతృబన్ధుషు సామదానాభ్యాం సిద్ధిరను రూపా, పౌరజానపదదణ్డముఖ్యేషు దానభేదాభ్యాం, సామన్తాటవికేషు భేదదణ్డాభ్యామ్.

2. ఏషానులోమా. విపర్యయే ప్రతిలోమా. మిత్రామిత్రేషు వ్యామిశ్రా సిద్ధిః. పరస్పరసాధకా హ్యుపాయాః.

3. శత్రోః శఙ్కితామాత్యేషు సాన్త్వం ప్రయుక్తం శేషప్రయోగం నివర్తయతి, దూష్యామాత్యేషు దానమ్. సంఘాతేషు భేదాః శక్తిమత్సు దణ్డ ఇతి.

4. గురులాఘవయోగాచ్చాపదాం నియోగవికల్పసముచ్చయా భవన్తి.

5. అనేనైవోపాయేన నాన్యేన ఇతి నియోగః.

6. అనేన వా అన్యేన వా ఇతి వికల్పః.

7. అనేన అన్యేన చేతి సముచ్చయః.

8. తేషామేకయోగాః చత్వారః, త్రియోగాశ్చ, ద్వియోగాః షట్. ఏకశ్చతుర్యోగ ఇతి పఞ్చదశోపాయాః. తావన్తః ప్రతిలోమాః.

వ్యా. 1. పైన చెప్పిన ఆపదలకు ప్రతిక్రియ ఎట్లనగా - పుత్రులు, సోదరులు, బంధువులు వీళ్ల విషయంలో సామదానాలచేత సిద్ధి (ప్రతిక్రియ చేసుకొనడం) అనురూపంగా ఉంటుంది. పౌరులు, జానపదులు, సైన్యాధికారులు వీళ్ల విషయంలో దానభేదాలచేత, సామంతుల విషయంలోను ఆటవికుల విషయంలోను భేదదండాల చేత సిద్ధి అనురూపంగా ఉంటుంది.

2. పుత్ర - పౌర - సామంతాదివిషయంలో పైన చెప్పిన విధంగా ఉపాయాల ప్రయోగం అనులోమమైనది (అనుకూలమైనది). ఇందుకు విరుద్ధంగా ప్రయోగిస్తే అది ప్రతిలోమం (ప్రతికూలం) అవుతుంది. మిత్ర - అమిత్రుల విషయంలో సిద్ధి సంకీర్ణంగా ఉంటుంది. అనగా ఒకప్పుడు కొన్ని ఉపాయాలు మరొకప్పుడు మరి కొన్ని ఉపాయాలు ప్రయోగించవలసి ఉంటుంది. ఎందువల్ల ననగా ఈ సామాద్యుపాయాలు ఒకదాని కొకటి సాధకాలుగా (ఉపకారకాలుగా) ఉంటాయి.

3. శత్రువుయొక్క శంకితామాత్యుల విషయంలో (శత్రువుకు వ్యతిరేకంగా ఉన్న అమాత్యుల విషయంలో) ప్రయోగించబడిన సామం మిగిలిన ఉపాయాల ప్రయోగాన్ని నివర్తింపచేస్తుంది. అనగా సామంచేతనే పని జరుగుతున్నప్పుడు ఇతరోపాయాల ప్రయోగం అనావశ్యకం అని అర్థం. శత్రువుయొక్క దూష్యామాత్యుల విషయంలో దానప్రయోగం ఇతరోపాయప్రయోగాన్ని నివర్తింపచేస్తుంది. సంఘాల

(unions)విషయంలో భేదోపాయప్రయోగం, శక్తిమంతుల విషయంలో దండోపాయ ప్రయోగం ఇతరోపాయప్రయోగాన్ని నివర్తింపచేస్తుంది.

4. ఆపదలు చాల పెద్దవి లేదా చాల తేలికైనవి అనేదానిని పట్టి (ఉపాయాల విషయంలో) నియోగవికల్పసముచ్చయాలు ఉంటాయి.

5. "ఈ ఉపాయంచేతనే సాధించాలి, మరొక ఉపాయంచేత కాదు" అన్నప్పుడు అది నియోగం.

6. "ఈ ఉపాయంచేత నైనా సాధించవచ్చు; ఆ ఉపాయంచేత నైనా సాధించవచ్చును" అన్నప్పుడు అది వికల్పం.

7. ఈ ఉపాయంచేత మరొక ఉపాయంచేతా కూడ సాధించాలి. అన్నప్పుడు అది సముచ్చయం.

8. వీటిలో ఒకే ఉపాయాన్ని ప్రయోగిస్తే నాలుగు భేదాలు, మూడేసి ఉపాయాలు ప్రయోగిస్తే కూడ నాలుగు భేదాలు, రెండేసి ఉపాయాలు ప్రయోగిస్తే ఆరు భేదాలు, నాలుగూకూడ ఉపయోగిస్తే ఒక ఉపాయం- ఈ విధంగా పదిహేను ఉపాయాలు, వీటిని ప్రతిలోమంగా ఉపయోగిస్తే కూడ అన్నే (15) ఉపాయాలు, నాలుగు ఉపాయాలలో ఒక్కొక్కదానిని మాత్రమే ఉపయోగించినప్పుడు ఒక్క సామం, ఒక్క దానం, ఒక్క భేదం, ఒక్క దండం అని నాలుగు భేదాలు. మూడింటిని ప్రయోగించినప్పుడు కూడ- సామదానభేదాలు, సామదానదండాలు, సామభేదదండాలు, దానభేదదండాలు అని నాలుగు భేదాలు. రెండేసి ప్రయోగించినప్పుడు సామదానాలు, సామభేదాలు, సామదండాలు, దానభేదాలు, దానదండాలు, భేదదండాలు అని ఆరు భేదాలు. నాల్గింటినీ ప్రయోగిస్తే అదొక భేదం. పైన చూపినవి అనులోమప్రయోగాలు, దండ-భేద-దాన-సామాలు ఒక్కొక్కటి చొప్పున నాలుగు. దండభేదదానాలు, దండభేద సామాలు, భేదదానసామాలు, దండదానసామాలు ఇవి నాలుగు. దండభేదాలు, దండదానాలు, దండసామాలు, భేదదానాలు, భేదసామాలు, దానసామాలు- ఇవి ఆరు. దండాదిచతుష్టయం ఒక మారు ప్రయోగిస్తే ఒక భేదం.

మూ. 1. తేషామేకేనోపాయేన సిద్ధిః ఏకసిద్ధిః. ద్వాభ్యాం ద్విసిద్ధిః, త్రిభిః త్రిసిద్ధిః. చతుర్భిః చతుఃసిద్ధిః ఇతి.

2. ధర్మమూలత్వాత్కామఫలత్వాచ్చార్థస్య ధర్మార్థకామానుబన్ధా యార్థస్య సిద్ధిః సా సర్వార్థసిద్ధిః, ఇతి సిద్ధయః.

3. దైవాదగ్నిరుదకమ్, వ్యాధిః, ప్రమాదో, విద్రవో, దుర్భిక్షమ్. ఆసుర సృష్టిః ఇత్యాపదః.

4. తాసాం దైవతబ్రాహ్మణప్రణిపాతతః సిద్ధిః.

వ్యా. 1. వాటిలో ఒక ఉపాయంచేత సాధించిన సిద్ధి ఏకసిద్ధి. రెండింటిచేత సాధించినది ద్విసిద్ధి. మూడింటిచేత సాధించినది త్రిసిద్ధి,నాల్గింటిచేత సాధించినది చతుఃసిద్ధి.

2. అర్థం ధర్మానికి మూలం; అర్థానికి ఫలం కామం. (అర్థం అర్థాన్ని సంపాదిస్తుంది అనే విషయం సర్వవిదితం). అందుచేత ఏ అర్థసిద్ధిని అనుసరించి ధర్మార్థకామాలు వస్తాయో అట్టి అర్థసిద్ధియే సర్వార్థసిద్ధి (సర్వప్రయోజనసిద్ధి), ఇవి సిద్ధులు.

3. దైవంవల్ల, అనగా పూర్వజన్మసంచితకర్మవల్ల, కలిగిన అగ్నిభయం, ఉదకభయం, వ్యాధులు, అంటువ్యాధులు, దేశోపద్రవం (రాష్ట్రం విడిచి పారిపోవడం), దుర్భిక్షం (కరువు), ఆసురసృష్టి (ఎలుకలు, పాములు, భూతపిశాచాదులు) ఇవి ఆపదలు.

4. దేవతలకు బ్రాహ్మణులకు నమస్కరిస్తే ఈ ఆపదలకు ప్రతిక్రియ జరుగుతుంది.

శ్లో. అవృష్టిరతివృష్టిర్వా సృష్టిర్వా యాసురీ భవేత్,
తాసామాథర్వణం కర్మ సిద్ధారమ్భాశ్చ సిద్ధయః.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే అభియాస్యత్కర్మణి నవమేఽధికరణే సప్తమోఽధ్యాయః అర్థానర్థసంశయయుక్తాః తాసాముపాయవికల్పజాః సిద్ధయశ్చ, ఆదితః ఆష్టావింశతిశతతమః.

ఏతావతా కౌటలీయస్యార్థశాస్త్రస్య అభియాస్యత్కర్మ నవమమధికరణం సమాప్తం.

వ్యా. అవృష్టి, అతివృష్టి, లేదా ఆసురసృష్టి- వీటి అన్నింటికీ అథర్వవేదోక్తమైన కర్మలు, తపఃసిద్ధులైన మహాత్ములు చేసే శాంతికర్మలు ప్రతిక్రియలు.

"బాలానందిని" అను కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో, అభియాస్యత్కర్మ అనే నవమాధికరణంలో అర్థానర్థసంశయయుక్తాపదలు, వాటికి ఉపాయవికల్పాలచేత చేయదగిన ప్రతిక్రియలు అనే సప్తమాధ్యాయం, ప్రారంభంనుండి నూట ఇరవైయెనిమిదవ అధ్యాయం సమాప్తం.

ఇంతటితో కౌటలీయార్థశాస్త్రంలోని అభియాస్యత్కర్మ అనే తొమ్మిదవ అధికరణం సమాప్తం.

అథ సాంగ్రామికమ్ - దశమమధికరణమ్

ప్రథమో ఒధ్యాయః

సప్తచత్వారింశచ్ఛతతమం ప్రకరణమ్ - స్కన్ధావారనివేశః

(సేనానివేశం Setting up the camp)

మూ. వాస్తుకప్రశస్తే వాస్తుని నాయకవర్ధకిమౌహూర్తికాః స్కన్ధావారం వృత్తం, దీర్ఘం, చతురశ్రం వా, భూమివశేన వా చతుర్ద్వారం, షట్పథం, నవ సంస్థానం మాపయేయుః, ఖాతవప్రసాలద్వారాట్టాలకసంపన్నం భయే స్థానే చ.

వ్యా. సేనానాయకుడు, స్థపతి (గృహాదినిర్మాత), ముహూర్తజ్ఞుడైన జ్యోతిశ్శాస్త్రవేత్త, వాస్తుశాస్త్రంలో ప్రవీణుడైనవానిచేత ప్రశంసించబడిన ప్రదేశంలో వృత్తాకారంలో గాని, దీర్ఘాకారంలో గాని, చతురశ్రంగా గాని, ఆ భూమిని పట్టి మరొక ఆకారంలో గాని స్కంధావారం (యుద్ధభూమికి దగ్గరగా సేనను నిలిపే స్థానాన్ని) నిర్మింపచేయాలి. దానికి నాలుగు దిక్కులందు నాలుగు ద్వారాలు, తూర్పుపడమరలకు మూడు, దక్షిణోత్తరాలకి మూడు, మొత్తం ఆరు మార్గాలు, తొమ్మిది విభాగాలు ఉండాలి. శత్రుభయం ఉన్నప్పుడు లేదా చాలకాలం అక్కడ ఉండవలసి ఉంటుంది అనుకొన్నప్పుడు దాని చుట్టూ పరిఖ, వప్రం (ప్రాకారమూలం), ప్రాకారం, ద్వారాలు, బురుజులు కూడ ఏర్పరచాలి.

మూ. మధ్యమస్యోత్తరే నవభాగే రాజవాస్తుకం, ధనుఃశతాయామమర్ధ విస్తారం, పశ్చిమార్ధే తస్యాన్తఃపురమ్. అన్తర్వంశికసైన్యం చ అన్తే నివిశేత. పురస్తాదుపస్థానం, దక్షిణతః కోశశాసనకార్యకరణాని, వామతో రాజౌపవాహ్యానాం హస్త్యశ్వరథానాం స్థానమ్. అతో ధనుఃశతాన్తరాః చత్వారః శకటమేథీప్రతతిస్తమ్భసారపరిక్షేపాః. ప్రథమే పురస్తాన్మన్త్రిపురోహితౌ, దక్షిణతః కోష్ఠాగారం మహానసం చ. వామతః కుప్యాయుధాగారమ్. ద్వితీయే మౌలభృతానాం స్థానమ్ అశ్వరథానాం సేనాపతేశ్చ. తృతీయే హస్తినః, శ్రేణ్యః ప్రశాస్తా చ. చతుర్థే విష్టిర్నాయకః మిత్రామిత్రాటవీబలం స్వపురుషాధిష్ఠితమ్

వణిజో రూపాజీవాశ్చ అనుమహాపథమ్. బాహ్యతః లుబ్ధకశ్వగణినః సతూర్యాగ్నయః గూఢాశ్చారక్షాః.

వ్యా. ఆ వాస్తువుయొక్క (ప్రదేశంయొక్క) మధ్యమభాగానికి ఉత్తరంగా ఉన్న తొమ్మిదవ విభాగంలో నూరు ధనస్సుల పొడవు (దాదాపు రెండువందల గజాల పొడవు) దానిలో సగం వెడల్పు ఉన్న రాజవాస్తుకం (రాజనివాసస్థానం), దాని పశ్చిమార్ధభాగంలో రాజాంతఃపురం ఉండాలి. అంతఃపురాన్ని రక్షించే సైన్యం దాని దగ్గరనే విడిసి ఉండాలి.దానిముందు ఉపస్థానం (రాజదర్శనానికి వచ్చే వాళ్లను రాజు చూచే స్థానం), కుడి వైపున కోశం, శాసనాలు (ఆజ్ఞలు) ఇచ్చే స్థానాలు, కార్యాలు చేసే స్థానాలు ఉండాలి. ఎడమ వైపున రాజు స్వారీ చేసే ఏనుగులు, అశ్వాలు, రథాలు ఉండే స్థానం ఏర్పరచాలి. రాజు వాస్తుకం తరవాత ఒకదానికి ఒకదానికీ మధ్య నూరు ధనస్సుల వ్యవధానంతో బండ్లతోను, ముళ్లపొదలతోను, కఱ్ఱస్తంభాలతోను, ప్రాకారంతోను పరిక్షేపాలు (చుట్టూ ఆవరణలు enclosures) ఉండాలి. వాటిలో మొదటిదైన శకట పరిక్షేపంలో తూర్పున మంత్రిపురోహితులు, దక్షిణాన కోష్ఠాగారం, వంట ఇల్లూ, ఎడమ వైపున కుప్యాలు, ఆయుధాలు ఉంచే స్థానం ఉండాలి. రెండవదైన మేథీ ప్రతతిపరిక్షేపంలో మూలసైన్యాలు, భృతసైన్యాలు, అశ్వాలు, రథాలు, సేనాపతీ ఉండే స్థానం ఏర్పరచాలి. మూడవదైన స్తంభపరిక్షేపంలో గజాలు, శ్రేణిబలాలు, ప్రశాస్త (కంటకశోధనాధ్యక్షుడు) ఉండాలి.నాల్గవదైన ప్రాకారంలో కర్మకారుల సముదాయం, సేనానాయకుడు, తమ తమ నాయకుల పర్యవేక్షణలో ఉన్న మిత్రబలం, అమిత్రబలం, ఆటవికబలం ఉండాలి. వర్తకులు, వేశ్యలు మహాపథం వెంబడే ఉండాలి. అన్నింటికి బైట బోయవాళ్లు, కుక్కలను పెంచేవాళ్లు, శత్రువు రాకను సూచించడంకోసం తూర్యధ్వనులు చేసేవాళ్లు, మంటలచేత పొగలచేత శత్రువుల సూచనలు చేసేవాళ్లు, గొల్లవాళ్లు మొదలైన సాధారణుల వేషాలలో ఉండే ఆరక్షకులు (రక్షకభటులు) ఉండాలి.

మూ. 1. శత్రూణామాపాతే కూపకూటావపాతకణ్టకినీశ్చ స్థాపయేత్. అష్టాదశవర్గాణామారక్షవిపర్యాసం కారయేత్. దివాయామం చ కారయేత్ అపసర్పజ్ఞానార్థమ్.

2. వివాదసౌరికసమాజద్యూతవారణం చ కారయేత్ ముద్రారక్షణం చ.

3. సేనానివృతమ్ ఆయుధీయమశాసనం శూన్యపాలః అను బధ్నీయాత్.

వ్యా. 1. శత్రువులు వచ్చే మార్గంలో గడ్డి మొదలైనవాటితో కప్పిన నూతులు, గోతులు, ముళ్ల ఇనుపతీగలు లేదా ఇనుపమేకులు నాటిన బల్లలు ఉంచాలి. సైన్యంలోని పద్దెనిమిది విధాల వర్గాల ఆరక్షకులను మారుస్తూ ఉండాలి. (మౌల-భృతక-శ్రేణీ-మిత్ర-అమిత్ర-ఆటవీబలా లనే ఆరువిధాల సైన్యాలకు పదిక-సేనాపతి-నాయకు లనే మూడు విధాలైన అధికారులతో సంబంధంవల్ల పద్దెనిమిది విధాల సేనాసముదాయాలు ఏర్పడతాయి అని గ.శా.) పగటియందు కూడ జనుల సంచారం విషయంలో నిఘా వేసి ఉంచాలి. గూఢచారుల సంచారాన్ని తెలుసుకొనడం కోసం ఇది ఆవశ్యకం.

2. సైనికు లెవరూ ఒకరితో ఒకరు వాగ్వివాదానికి దిగడం, మద్యపానం చేయడం, జూదం ఆడడం ఇలాంటి వేమీ చేయకుండా నివారించాలి. మనుష్యుల రాకపోకలు రాజముద్రానుసారం జరిగే టట్లు చెయ్యాలి. ఎవరైనా లోపలికి వచ్చినా, బైటకు వెళ్ళినా రాజముద్ర ఉన్న అనుమతి పత్రం ఉండే టట్లు చూడాలి.

3. శాసనం (అనుమతిపత్రం) లేకుండా సేననుంచి తిరిగి వచ్చిన యోధుణ్ణి శూన్యపాలుడు నిర్బంధించాలి. రాజు స్కంధావారంలో ఉన్నప్పుడు ఆ రాజు లేని స్థానాన్ని రక్షిస్తూ ఉండేవాడు శూన్యపాలుడు.

శ్లో. పురస్తాదధ్వనః సమ్యక్ ప్రశాస్తా రక్షణాని చ,
యాయాద్వర్ధకివిష్టిభ్యాముదకాని చ కారయేత్.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే సాంగ్రామికే దశమేఽధికరణే ప్రథమోఽధ్యాయః
స్కన్ధావారనివేశః, ఆదితః ఏకోనత్రింశచ్ఛతతమః.

వ్యా. రాజు సపరివారంగా బయలుదేరక ముందు కంటకశోధనాధ్యక్షుడు స్థపతితోను, కర్మకరాధ్యక్షునితోను కలిసి వెళ్లి మార్గంలో కావలసిన రక్షణలు, నీటి సదుపాయాలు ఏర్పాటు చెయ్యాలి.

"బాలానందిని" అను కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో, సాంగ్రామికం అనే దశమాధికరణంలో స్కంధావారనివేశం అనే ప్రథమాధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి నూటఇరవైతొమ్మిదవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ ద్వితీయోఽధ్యాయః

అష్టాచత్వారింశచ్ఛతతమం ప్రకణమ్ - స్కన్ధావార్ప్రయాణమ్

ఏకోనపఞ్చాశచ్ఛతతమం ప్రకరణమ్ - బలవ్యసనావస్కన్దకాలరక్షణమ్

(బలవ్యసనాలనుండి, ఆక్రమణకాలాలనుండి సైన్యాన్ని రక్షించడం.)

మూ. 1. గ్రామారణ్యానామధ్వని నివేశాన్ యవసేన్ధనోదకవశేన పరిసంఖ్యాయ స్థానాసనగమనకాలం చ యాత్రాం యాయాత్. తత్ప్రతీకారద్విగుణం భక్తోపకరణం వాహయేత్. అశక్తో వా సైన్యేష్వాయోజయేత్. అన్తరేషు వా నిచినుయాత్.

2. పురస్తాన్నాయకః. మధ్యే కలత్రం స్వామీ చ, పార్శ్వయోరశ్వా బాహూత్సారః. చక్రాన్తేషు హస్తినః. ప్రసారవృద్ధిర్వా సర్వతః. వనాజీవః ప్రసారః. స్వదేశానన్వాయతిర్వీవధః. మిత్రబలమాసారః.కలత్రస్థానమపసారః. పశ్చాత్సేనాపతిః యాయాన్నివిశేత.

వ్యా. 1. గ్రామాలమీదుగాను అరణ్యాలమీదుగాను వెళ్లే మార్గంలో పశువుల ఆహారం, ఇంధనం (కట్టెలు) ఉదకం లభించడాన్ని పట్టి ఎక్కడ ఎంత కాలం నివేశం (మకాం) చేయవచ్చును అనే విషయాన్ని లెక్క చూచుకొని, స్థానానికి (నిలిచి ఉండడానికి camping) ఆసనానికి (నిరీక్షిస్తూ ఉండడానికి), గమనానికి అవసరమైన కాలం కూడ పరీక్షించి ముందుగానే లెక్క చూచుకొని యుద్ధయాత్రకు వెళ్లాలి. ఎంతకాలం పడుతుందో అంతకి సరిపడే దానికంటె రెట్టింపు ఆహారమూ ఇతర సామగ్రీ పట్టించుకొని వెళ్లాలి. ఇతరవాహనాదుల ద్వారా భక్తోపకరణాలు పట్టించుకొని వెళ్లడానికి కుదర నప్పుడు సైనికులచేతనే వాటిని మోయించుకొని వెళ్లాలి. లేదా మధ్య మధ్య నివాసం చేసే చోట్ల ముందుగానే వాటిని చేర్చి ఉంచుకోవాలి.

2. నాయకుడు (సేనానాయకుడు) ముందు, మధ్య రాజు, అంతఃపురాదికము, సైన్యం ఇరుప్రక్కలా శత్రుసైన్యాగమనాన్ని బాహువులచేత గెంటివేసి నట్లు గెంటివేయగలిగిన అశ్వసైన్యం, సేన చివరిభాగాన ఏనుగులు వెళ్లాలి. అన్ని వైపులా ప్రసారం అతిసమృద్ధిగా ఉండాలి. వనంలో లభించే ధాన్యతృణాదికమైన జీవనాధారద్రవ్యం

"ప్రసారం", స్వదేశంనుంచి అవిచ్ఛిన్నంగా ఆజీవద్రవ్యాల రాక (supply) "వీవధం". మిత్రసైన్యం "ఆసారం". కలత్రస్థానం (అంతఃపురం) "అపసారం". గజసైన్యానికి కూడ వెనుక సేనాపతి నడవాలి; నివేశం (మధ్య మధ్య మకాం) చేస్తూండాలి.

మూ. 1. పురస్తాద్ అభ్యాఘాతే మకరేణ యాయాత్, పశ్చాత్ శకటేన. పార్శ్వయోః వజ్రేణ; సమన్తతః సర్వతోభద్రేణ. ఏకాయనే సూచ్యా.

2. పథి ద్వైధీభావే స్వభూమిగతో యాయాత్. అభూమిష్ఠానాం హి స్వభూమిష్ఠాః యుద్ధే ప్రతిలోమా భవన్తి. యోజనమధమా. అధ్యర్ధం మధ్యమా ద్వియోజనముత్తమా సంభావ్యా వా గతిః.

3. ఆశ్రయకారీ, సంపన్నఘాతీ, పార్ష్ణిః, ఆసారః, మధ్యమః, ఉదాసీనో వా ప్రతికర్తవ్యః, సంకటో మార్గః శోధయితవ్యః, కోశో దణ్డో మిత్రామిత్రాటవీబలం, విష్టిః, ఋతుర్వా ప్రతీక్ష్యాః; కృతదుర్గకర్మనిచయరక్షా క్షయః క్రీతబలనిర్వేదః, మిత్రబలనిర్వేదశ్చ ఆగమిష్యతి, ఉపజపితారో వా నాతిత్వరయన్తి, శత్రురభిప్రాయం వా పూరయిష్యతి ఇతి శనైర్యాయాత్. విపర్యయే శీఘ్రమ్.

వ్యా. 1. ఎదుటినుండి శత్రువు ఆక్రమించే భయం ఉన్నప్పుడు మకరవ్యూహంలో ప్రయాణం చెయ్యాలి. వెనుకనుండి ఆక్రమణం జరుగుతుం దనే భయం ఉన్నప్పుడు శకటవ్యూహంలోను, పార్శ్వాలనుండి ఆక్రమణభయం ఉన్నప్పుడు వజ్రవ్యూహంలోను, నలువైపులనుండి ఆక్రమణభయం ఉన్నప్పుడు సర్వతోభద్రవ్యూహంలోను, ఒక్కొక్కళ్లు మాత్రమే వెళ్లడానికి వీలైన మార్గంలో సూచీవ్యూహంలోను ప్రయాణం చెయ్యాలి.

2. రెండు మార్గాలలో వెళ్లడానికి అవకాశం ఉన్నప్పుడు స్వభూమిమీద, అనగా తనకు అనుకూలమైన మార్గాన, యానం చెయ్యాలి. స్వభూమిలో ఉన్నవాళ్లు ఆ భూమిలో ఉన్నవాళ్లకు (అనుకూలంగా లేని భూమిమీద ఉన్నవాళ్లకు) ప్రతికూలులు అవుతారు, అనగా వాళ్లని అనాయాసంగా ఎదుర్కొనకలుగుతారు. రోజుకు ఒక యోజనం ప్రయాణిస్తే అది అధమగతి (కనీసపు గమనం). ఒకటిన్నరయోజనాలు ప్రయాణిస్తే మధ్యమగతి. రెండుయోజనాలు ప్రయాణిస్తే అది ఉత్తమగతి. లేదా దేశకాలాదులను పట్టి వీలైనంతదూరం ప్రయాణం చెయ్యాలి.

3. శత్రువుకు ఆశ్రయం ఇచ్చేవాడు లేదా సంపన్నమైన తన భూమిని నశింపచేసేవాడు అయిన పార్ష్ణిగాని, ఆసారుడు గాని, మధ్యముడు గాని, ఉదాసీనుడు

గాని ఆక్రమణం చేయకుండా ప్రతిక్రియ చేసుకొనవలసి ఉన్నప్పుడు, కష్టమైన మార్గాన్ని శోధించవలసి ఉన్నప్పుడు, కోశదండాలు, మిత్రబల-అమిత్రబల-ఆటవీబలాలు, కర్మకారులు వచ్చేవరకు, తగిన ఋతువు వచ్చేవరకు నిరీక్షించవలసి ఉన్నప్పుడు, శత్రువు చేసికొని ఉన్న దుర్గసంస్కారకర్మ, ధాన్యాదుల సంచయం (కూడబెట్టుకొనడం) రక్షణవిధానం ఇవి అచిరకాలంలో క్షీణిస్తాయి, వాని క్రీతబల (కొన్నసైన్యం) నిర్వేదం (నిరుత్సాహం) మిత్రబలనిర్వేదం కలగబోతున్నాయి అనుకొన్నప్పుడు, శత్రురాజ్యంలో కోపం కలిగించడానికి తనచేత పంపబడిన ఉపజాపకులు తొందరచేయనప్పుడు, శత్రువు నా అభిప్రాయాన్ని పూరిస్తాడు అనుకొన్నప్పుడు మెల్లగా వెళ్లాలి. ఇందుకు విరుద్ధమైన పరిస్థితులలో శీఘ్రంగా ప్రయాణం చెయ్యాలి.

మూ. 1. హస్తిస్తమ్భసంక్రమసేతుబన్ధనౌకాష్ఠవేణుసంఘాతైః, అలాబు చర్మకణ్డదృతిప్లవగణ్డికావేణికాభిశ్చ ఉదకాని తారయేత్.

2. తీర్థాభిగ్రహే హస్త్యశ్వైః అన్యతః రాత్రావుత్తార్య సత్రం గృహ్ణీయాత్.

3. అనుదకే చక్రిచతుష్పదం చాధ్వప్రమాణేన శక్త్యా ఉదకం వాహయేత్.

వ్యా. 1. ఏనుగులచేత, స్తంభాలమీద కట్టిన వంతెనలచేత, సేతుబంధాలచేత, నావలచేత, దగ్గరగా చేర్చికట్టిన కట్టెలు, వెదుళ్లు వీటిచేత, ఎండిన ఆనపకాయలచేత, చర్మతో చేసిన పాత్రలచేత, తిత్తులచేత, తెప్పలచేత, ఈతకు సహాయపడే కఱ్ఱలచేత, త్రాళ్లచేత సైనికులను ఉదకం (నది) దాటించాలి.

2. తీర్థాలను (నదులలోనికి దిగే స్థానాలను) శత్రువు అడ్డుకుంటా డనే సందేహం ఉన్నప్పుడు రాత్రి మరొక ప్రదేశంలో ఏనుగుల సహాయంచేత అశ్వాల సహాయంచేత నదిని దాటి సత్రం గ్రహించాలి (పొంచి ఉండాలి lay ambush).

3. ఉదకం లభించని ప్రదేశంలో బళ్లమీదా, ఎద్దులు మొదలైన చతుష్పాజ్జంతువుల మీదా, మార్గం దూరాన్ని, వాటి శక్తినీ పట్టి నీరు మోయించుకొని వెళ్లాలి.

మూ. 1. దీర్ఘకాన్తారమనుదకం, యవసేన్ధనోదకహీనం వా కృచ్ఛ్రాధ్వానమ్ అభియోగప్రస్కన్నం, క్షుత్పిపాసాధ్వక్లాన్తం, పఙ్కతోయగభీరాణాం వా నదదరీశైలానాముద్యానాపయానే వ్యాసక్తం ఏకాయనమార్గే శైలవిషమే సంకటే వా బహులీభూతం, నివేశే ప్రస్థితే విసన్నాహం, భోజనవ్యాసక్తమ్,

ఆయతగతపరిశ్రాన్తమ్,అవసుప్తం, వ్యాధిమరకదుర్భిక్షపీడితం, వ్యాధితపత్త్యశ్వ ద్విపమ్, అభూమిష్ఠం వా, బలవ్యసనేషు వా స్వసైన్యం రక్షేత్. పరసైన్యం చాభిహన్యాత్.

2. ఏకాయనమార్గప్రయాతస్య సేనానిశ్చారగ్రాసాహారశయ్యాప్రస్తారాగ్ని నిధానధ్వజాయుధసంఖ్యానేన పరబలజ్ఞానమ్. తదాత్మనో గూహయేత్.

వ్యా. 1. దీర్ఘమైన ఉదకంలేని అడవి దాటవలసి ఉన్నది, యవసం ఇంధనం ఉదకం లేనిది, కష్టమైన మార్గంలో ఉన్నది, ఆక్రమణంచేత చిందరవందర యైనది, ఆకలిదప్పులచేత దీర్ఘప్రయాణంచేత అలసిపోయినది, లోతైన బురదనీరు ఉన్న ప్రదేశాలను గాని, నదులను లోయలను పర్వతాలను ఎక్కడంలోను దిగడంలోను వ్యగ్రమై ఉన్నది, ఒక్కొక్కరే వెళ్లవలసిన మార్గంలో గాని, పర్వతాలచేత విషమంగా ఉన్న మార్గంలో గాని, ఇరుకైన మార్గంలో గాని అధికసంఖ్యలో చేరి ఉన్నది, సేనానివేశం ముందుకు కదలి నప్పుడు శస్త్రావరణాదులు ధరించి సిద్ధంగా లేనిది, భోజనం చేయడంలో లగ్నమై ఉన్నది, దీర్ఘగమనంచేత అలసిపోయినది. నిద్రిస్తున్నది, వ్యాధులచేత, మారకవ్యాధులచేత (అంటురోగాలచేత), దుర్భిక్షంచేత పీడించబడినది, జబ్బుపడిన కాలిబంట్లు, ఏనుగులు, గుఱ్ఱాలు గలది, అనుకూలం కాని భూమిలో ఉన్నది అయిన తన సైన్యాన్ని పైన చెప్పిన బలవ్యసనాలలో రక్షించుకోవాలి. శత్రుసైన్యం ఇలాంటి బలవ్యసనాలలో ఉన్నప్పుడు దానిని నశింపచెయ్యాలి.

2. ఏకాయనమార్గం (ఒక్క వరస మాత్రమే రావడానికి వీలుగా ఉండే మార్గం)లో శత్రువు బయలుదేరి వస్తున్నప్పుడు వాని సేన ఎంత వస్తున్నదో, గ్రాసం (గజాదుల ఆహారం), ఆహారం (సైనికుల ఆహారం), శయనించే ఆస్తరణలు, వంటసామగ్రి, ధ్వజాలు, ఆయుధాలు ఎన్ని వస్తున్నాయో లెక్కపెట్టి ఆ శత్రుబలాన్ని గూర్చి తెలుసుకోవాలి. తన సైన్యానికి సంబంధించిన ఆ విషయా లన్నీ రహస్యంగా ఉంచుకోవాలి.

శ్లో. పార్వతం వనదుర్గం వా సాపసారప్రతిగ్రహమ్,
స్వభూమౌ పృష్ఠతః కృత్వా యుధ్యేత నివిశేత చ.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే సాంగ్రామికే దశమాధికరణే
ద్వితీయోఽధ్యాయః,స్కన్ధావారప్రయాణం బలవ్యసనావస్కన్దరక్షణం చ,
ఆదితస్త్రింశచ్ఛతతమః.

వ్యా. అపసారం (పారిపోయే మార్గం), ప్రతిగ్రహం (సైనికవ్యాయామానికి తగిన స్థానం) ఉన్న పార్వతదుర్గాన్ని గాని, వనదుర్గాన్ని గాని, వెనుక సిద్ధంగా ఉంచుకొని, అనుకూలమైన భూమిలో నిలిచి యుద్ధం చెయ్యాలి. సేనానివేశం ఏర్పరచుకోవాలి.

"బాలానందిని" అను కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో సాంగ్రామికం అనే దశమాధికరణంలో, స్కంధావారప్రయాణం, బలవ్యసనావస్కందనకాలరక్షణం అనే రెండవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి నూటముప్పయవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ తృతీయో ఽధ్యాయః

పఞ్చాశచ్ఛతతమం ప్రకరణమ్ - కూటయుద్ధవికల్పాః

ఏకపఞ్చాశచ్ఛతతమం ప్రకరణమ్ - స్వసైన్యోత్సాహనమ్

ద్విపఞ్చాశచ్ఛతతమం ప్రకరణమ్ - స్వబలాన్యబలవ్యాయోగః

(శత్రుసైన్యాన్ని ఎదిరించడానికి తన సైన్యం నింపడం)

మూ. 1. బలవిశిష్టః కృతోపజాపః ప్రతివిహితర్తుః స్వభూమ్యాం ప్రకాశయుద్ధమ్ ఉపేయాత్. విపర్యయే కూటయుద్ధమ్.

2. బలవ్యసనావస్కన్దకాలేషు పరమభిహన్యాత్. అభూమిష్ఠం వా స్వభూమిష్ఠః. ప్రకృతిప్రగ్రహో వా స్వభూమిష్ఠమ్. దూష్యామిత్రాటవీబలైర్వా భఙ్గం దత్త్వా విభూమిప్రాప్తం హన్యాత్. సంహతానీకం హస్తిభిర్భేదయేత్.

3. పూర్వం భఙ్గప్రదానేన అనుప్రలీనం భిన్నమభిన్నం ప్రతినివృత్య హన్యాత్. పురస్తాదభిహత్య ప్రచలం విముఖం వా పృష్ఠతః హస్త్యశ్వేనాభి హన్యాత్. పృష్ఠతః అభిహత్య ప్రచలం విముఖం వా పురస్తాత్ సారబలేనాభిహన్యాత్.

4. తాభ్యాం పార్శ్వాభిఘాతౌ వ్యాఖ్యాతౌ యతో వా దూష్యఫల్గుబలం తతో ఽభిహన్యాత్.

వ్యా. 1. సైన్యంచేత శత్రువుకంటె ఆధిక్యంతో ఉన్నవాడు, శత్రువు విషయంలో

చేయబడిన ఉపజాపం కలవాడు, యుద్ధానికి తగిన ఋతువు (కాలం) కలవాడు అయిన విజిగీషువు స్వభూమిలో (అనుకూలమైన భూమిలో) ప్రకాశయుద్ధం చెయ్యాలి. అట్టి పరిస్థితులలో లేనివాడు కపటయుద్ధం చెయ్యాలి.

2. శత్రుసైన్యాలు వ్యసనాలలో ఉన్నప్పుడు, ఆక్రమణానికి తగిన కాలాలలో శత్రువును కొట్టాలి. స్వభూమిలో ఉన్నవాడు ఆ భూమియందు (అనుకూలం కాని భూమియందు) ఉన్నవానిని కొట్టాలి. శత్రువు స్వభూమియందు ఉన్నాకూడ తన ప్రకృతులు వశంలో ఉన్నవాడు ఆ శత్రువును కొట్టాలి. లేదా దూష్యబలాలచేత అమిత్రబలాలచేత, అటవీబలాలచేత ఓడించబడి నట్లు అభినయించి, తరవాత శత్రువు అనువుకాని భూమిలో ఉన్నప్పుడు వానిని చంపివేయాలి. శత్రువు తన సైన్యాన్ని అంతనీ ఒక చోట చేర్చికొని ఉన్నప్పుడు ఆ సైన్యాన్ని ఏనుగులచేత ఛిన్నాభిన్నం అయే టట్లు చెయ్యాలి.

3. ముందు భగ్నమైపోవడంచేత చెదిరిపోయి అణగి ఉన్న శత్రుసైన్యాన్ని విజిగీషుసైన్యం ఒక్కుమ్మడిగా తిరిగివచ్చి చంపివేయాలి. ముందునుంచి శత్రుబలాన్ని ఆక్రమించి, అది వెనుదిరిగి విముఖమై వెళ్లి పోతున్నప్పుడు వెనుకనుంచి గజబలంచేత అశ్వబలంచేత దానిని చంపివేయాలి. దానిని వెనుక నుండి కొట్టి, అది విముఖమై కదలి వెళ్లిపోతున్నప్పుడు దానిని ముందునుంచి శ్రేష్ఠమైన బలంచేత చంపివేయాలి.

4. వీటిచేత ప్రక్కలనుండి ఆక్రమించే పద్ధతికూడ వ్యాఖ్యానించబడి నట్లే. శత్రువు యొక్క అల్పమైన దూష్యబలం ఎటు వైపు ఉంటుందో అటువైపునుండి చంపాలి.

మూ. 1. పురస్తాద్విషమాయాం పృష్ఠతోఽభిహన్యాత్. పృష్ఠతో విషమాయాం పురస్తాదభిహన్యాత్. పార్శ్వతో విషమాయామ్ ఇతరతోఽభిహన్యాత్.

2. దూష్యామిత్రాటవీబలై ర్వా పూర్వం యోధయిత్వా శ్రాన్తమశ్రాన్తః పరమభిహన్యాత్. దూష్యబలేన వా స్వయం భఙ్గం దత్త్వా జితమితి విశ్వస్తమ్ అవిశ్వస్తః సత్త్రాపాశ్రయః అభిహన్యాత్. సార్థవ్రజస్కన్ధావారసంవాహవిలోపప్రమత్తమ్ అప్రమత్తోఽభిహన్యాత్. ఫల్గుబలావచ్ఛన్నః సారబలో వా పరవీరాననుప్రవిశ్య హన్యాత్. గోగ్రహణేన శ్వాపదవధేన వా పరవీరా నాకృష్య సత్త్రచ్ఛన్నో ఽభిహన్యాత్.

వ్యా. 1. ఎదుట నున్న భూమి విషమంగా (ఎగుడు దిగుడుగా) ఉన్నప్పుడు వెనకనుంచి కొట్టాలి. వెనక ఉన్న భూమి విషమంగా ఉన్నప్పుడు ముందునుంచి కొట్టాలి. ఒక ప్రక్క భూమి విషమంగా ఉన్నప్పుడు రెండవ ప్రక్కనుంచి కొట్టాలి.

2. ముందుగా శత్రువును దూష్యబలాలతోను, ఆటవికబలాలతోను యుద్ధం చేయించి తాను అలసిపోకుండా ఉంటూ, అలసిపోయిన ఆ శత్రువును చంపాలి. ముందుగా తన దూష్యబలాన్ని యుద్ధం చేయించి అది ఓడిపోయేటట్లు చేసి, "జయించాను" అని విశ్వాసంతో ఉన్న శత్రువును తాను మాత్రం విశ్వసించకుండా జాగరూకుడై ఉంటూ సత్రాన్ని అవలంబించి చంపివేయాలి. (సత్రం అనగా ఏమో ముందు చెప్పనున్నాడు). లేదా శత్రువు వర్తకసంఘాన్ని, వ్రజాన్ని (పశుసంఘాన్ని) స్కంధావారాన్ని, రవాణాలను దోచుకుంటూ ప్రమత్తుడుగా ఉన్నప్పుడు తాను అప్రమత్తుడుగా ఉంటూ వానిని నశింపచేయాలి. లేదా శ్రేష్ఠమైన సైన్యంతో కూడినవాడై, పైకి మాత్రం నిస్సారమైన సైన్యం ఉన్నట్లు కనబడుతూ శత్రువీరుల మధ్య ప్రవేశించి వాళ్లను చంపాలి, లేదా పరవీరులను గోవులను అపహరించడంచేత గాని, క్రూరమృగాలను చంపడంచేత గాని శత్రువీరుల దృష్టి మరొక వైపు మరల్చి సత్రంచేత రహస్యంగా ఉంటూ (concealed in an ambush)వాళ్లను చంపాలి.

మూ. 1. రాత్రావవస్కన్దేన జాగరయిత్వా నిద్రాక్లాన్తాన్, అవసుప్తాన్ వా దివా హన్యాత్. సపాదచర్మకోశైర్వా హస్తిభిః సౌప్తికం దద్యాత్. అహఃసన్నాహ పరిశ్రాన్తాన్ అపరాహ్ణేఽభిహన్యాత్. శుష్కచర్మవృత్తశర్కరాకోశైః గోమహిషోష్ట్ర యూథైర్వా త్రస్నుభిః అకృతహస్త్యశ్వం భిన్నమభిన్నః ప్రతినివృత్తం హన్యాత్. ప్రతిసూర్యవాతం వా సర్వమభిహన్యాత్.

2. ధాన్వనవనసంకటపఙ్కశైలవిషమనావః గావః శకటవ్యూహో నీహారో రాత్రిరితి సత్రాణి.

3. పూర్వే చ ప్రహరణకాలాః కూటయుద్ధహేతవః.

వ్యా. 1. లేదా రాత్రి ఆక్రమించడం ద్వారా సైనికులను మెలకువగా ఉండేటట్లు చేసి నిద్ర లేకపోవడంచేత అలసిపోయి నిద్రపోతున్న వాళ్లను పగలు చంపివేయాలి. లేదా పాదాలకి చర్మకోశాలు (చర్మతో చేసిన సంచులు) కట్టిన ఏనుగులచేత సౌప్తికం

(నిద్రపోతున్నవాళ్లని చంపించడం) చెయ్యాలి. పగలు సంనద్ధం అవడంచేత అలసిపోయిన వాళ్లని అపరాహ్ణంలో (సాయంకాలానికి కొంచెం ముందు) చంపివేయాలి. లేదా ఎండిపోయిన చర్మతో తయారుచేసిన సంచులలో గులకరాళ్లు పోసి ఆ సంచులు ఎద్దులు, దున్నపోతులు వీటిగుంపులకు కట్టి వాటిని శత్రుసైన్యంమీదికి వదలగా, ఆ చప్పుడుకు అవి భయపడి అటూ ఇటూ పరుగెత్తి శత్రుసైన్యంలో ఉన్న ఏనుగులూ గుఱ్ఱాలూ చెల్లాచెదరైపోయే టట్లు చేస్తాయి. దానితో చెల్లాచెదరైన సైన్యంకూడ మెల్లగా కూడగట్టుకొని కలిసి వచ్చి నప్పుడు తాను మాత్రం చెదిరిపోకుండా ఉండి ఆ సైన్యాన్ని చంపాలి. లేదా శత్రువులు సూర్యునికి గాలికి ఎదురుగా ఉన్నప్పుడు వాళ్లను చంపివేయాలి.

2. మరుదుర్గం, వనదుర్గం, ప్రవేశించడానికి శక్యంకాని ఇరుకైన ప్రదేశం, బురదతో నిండిన ప్రదేశం, కొండలు, గోతులు, ఎగుడుదిగుడు ప్రదేశాలు; పడవలు, ఎద్దులు, శకటవ్యూహం, పొగమంచు, రాత్రి-ఇవి సత్రాలు,

3. పైన చెప్పిన యుద్ధకాలాలు కూటయుద్ధం చేయడానికి తగిన కారణాలు.

మూ. 1. సంగ్రామస్తు నిర్దిష్టదేశకాలో ధర్మిష్ఠః.

2. సంహత్య దణ్డం బ్రూయత్- "తుల్యవేతనోఽస్మి భవద్భిః సహ భోగ్యమిదం రాజ్యమ్; మయాభిహితః పరోఽభిహన్తవ్యః" ఇతి. "వేదేష్వప్యనుశ్రూయతే సమాప్తదక్షిణానాం యజ్ఞానామవభృథేషు-"సా తే గతిర్యా శూరాణామ్" ఇతి. అపీహ శ్లోకౌ భవతః-

శ్లో. "యాన్ యజ్ఞసంఘైస్తపసా చ విప్రాస్స్వర్గైషిణః పాత్రచయైశ్చ యాన్తి,
క్షణేన తానప్యతియాన్తి శూరాః ప్రాణాన్ సుయుద్ధేషు పరిత్యజన్తః."

శ్లో. నవం శరావం సలిలస్య పూర్ణం సుసంస్కృతం దర్భకృతోత్తరీయమ్,
తత్తస్య మా భూన్నరకం చ గచ్ఛేద్యో భర్తృపిణ్డస్య కృతే న యుధ్యేత్.

ఇతి మన్త్రిపురోహితాభ్యాముత్సాహయేద్యోధాన్.

వ్యా. 1. సంగ్రామం మాత్రం ఏ ప్రదేశంలో, ఏ సమయంలో జరగాలో నిర్దేశింపబడి ధర్మసమ్మతమై ఉంటుంది.

2. ఒక చోట చేరి ఉన్న సైన్యంతో రాజు "నేను కూడా మీవలెనే జీతం తీసుకుంటున్నవాడనే. ఈ రాజ్యాన్ని నేను మీతో కలిసి అనుభవించాలి. నేను ఏ శత్రువును చంప మంటే ఆ శత్రువును మీరు చంపాలి." అని చెప్పాలి. రాజు తాను సైనికులను పైన చెప్పిన విధంగా ప్రోత్సహించి మంత్రిపురోహితులచేత కూడ ఈ మాటలతో ప్రోత్సహింపచెయ్యాలి- "ఇవ్వవలసిన దక్షిణలన్నీ ఇచ్చివేసి యజ్ఞాలు పూర్తిచేసి అవభృథస్నానం (యజ్ఞదీక్ష మొదలైన దీక్షల చివర చేసిన స్నానం "అవభృథ స్నానం") చేసే సమయంలో చదివే వేదమంత్రంలో "యుద్ధంలో ప్రాణాలు పరిత్యజించే శూరులకు ఏ సద్గతి కలుగుతుందో అలాంటి సద్గతియే నీకు కూడ కలుగుగాక" అని చెప్పబడింది. ఈ విషయమే ప్రతిపాదించే రెండు శ్లోకాలు కూడ ప్రసిద్ధంగా ఉన్నాయి- "స్వర్గం కావాలని కోరుకునే బ్రాహ్మణులు అనేకయజ్ఞాలచేత, తపస్సుచేత, సత్పాత్రల కిచ్చిన దానాలచేత ఏ లోకాలకు వెడతారో ఆ లోకాలకంటె కూడ ఉత్కృష్టమైన లోకాలకు యుద్ధంలో ప్రాణపరిత్యాగం చేసే శూరులు వెడతారు".

"ప్రభువు పెట్టిన అన్నం తిన్నందుకు ఎవడు యుద్ధం చేయడో అతనికి నీటితో నింపి, పైన దర్భలు కప్పి సంస్కరించిన క్రొత్త కుండమూకుడు లభించదు. (అనగా మరణానంతరం వానికి శ్రాద్ధంలో ఈ విధమైన మూకుడు లభించదు; వాని కివ్వకూడదు అని అర్థం). అతడునరకానికి కూడ వెడతాడు".

ఈ రెండవ శ్లోకం భాసుని ప్రతిజ్ఞాయౌగంధరాయణంలో కూడ ఉంది. "అపీహ శ్లోకౌ భవతః" మొదలు "ఉత్సాహయేద్యోధాన్"వరకు ఉన్న భాగం ప్రక్షిప్తం అయి ఉంటుంది. పాఠకుడు పుస్తకం మార్జిన్‌లో వ్రాసుకున్న విషయం కూడ తరవాతివాళ్లు గ్రంథలో చేర్చివేసి ఉంటారు అని కాంగ్లే అభిప్రాయం.

మూ. 1. వ్యూహసంపదా కార్తాన్తికాదిభిశ్చాస్య వర్గః సర్వజ్ఞదైవసంయోగ ఖ్యాపనాభ్యాం స్వపక్షముద్ధర్షయేత్. పరపక్షం చోద్వేజయేత్. శ్వః యుద్ధమ్ ఇతి కృతోపవాసః శస్త్రవాహనం చానుశయీత. అథర్వభిశ్చ జుహుయాత్. విజయయుక్తాః స్వర్గీయాశ్చ ఆశిషః వాచయేత్. బ్రాహ్మణేభ్యశ్చాత్మాన మతిసృజేత్.

2. శౌర్యశిల్పాభిజనానురాగయుక్తమ్, అర్థమానాభ్యామవిసంవాది తమ్ అనీకగర్భం కుర్వీత. పితృపుత్రభ్రాతృకాణామ్ ఆయుధీయానామ్

అధ్వజం ముణ్డానీకం రాజస్థానం హస్తీ రథో వా రాజవాహనమశ్వానుబన్ధే. యత్ప్రాయః సైన్యో యత్ర వా వినీతః స్యాత్ తదధిరోహయేత్. రాజవ్యఞ్జనో వ్యూహాధిష్ఠానమాయోజ్యః.

3. సూతమాగధాః శూరాణాం స్వర్గమ్, అస్వర్గం భీరూణాం, జాతిసంఘకులకర్మవృత్తస్తవం చ యోధానాం వర్ణయేయుః. పురోహితపురుషాః కృత్యాభిచారం బ్రూయుః. సత్రివర్ధకిమౌహూర్తికాః స్వకర్మసిద్ధిమ్, అసిద్ధిం పరేషామ్.

వ్యా. 1. రాజుకు సంబంధించిన జ్యోతిషికులు మొదలైనవాళ్ల సముదాయం రాజు చేసిన వ్యూహరచన చాల మంచి దని, తమకు అన్నీ తెలుసును, దేవతల సాక్షాత్కారం కూడ ఉంది అని చెపుతూ తన పక్షంవాళ్లని ప్రోత్సహించాలి; శత్రుపక్షం వాళ్లకి భయం పుట్టించాలి. "రేపే యుద్ధం ప్రారంభం" అని చెప్పి రాజు ఉపవాసదీక్ష వహించి ఆయుధాల ప్రక్కన, వాహనాల ప్రక్కన శయనించాలి. అథర్వమంత్రాలతో హోమాలు చెయ్యాలి. విజయం ఘోషించేవి, స్వర్గాన్ని చూపించేవి అయిన ఆశీర్వాదాలు చదివించాలి. రాజు తన రక్షణకోసం తనను తాను బ్రాహ్మణులకు అప్పగించాలి. అనగా స్వరక్షణ కోసం హోమాదులు శ్రద్ధగా చేయించాలి.

2. శౌర్యం, శిల్పం, ఉత్తమవంశం, అనురాగం ఇవన్నీ ఉన్నది, ధనంచేత సంమానంచేత తనకు అనుకూలంగా ఉండేది అయిన సైన్యాన్ని సేనామధ్యంలో రాజరక్షణం కోసం ఉంచాలి. పరస్పరం తండ్రులు, పుత్రులు, సోదరులు అయిన యోధు లున్న, రాజచిహ్నా లేవీ లేని (అనగా రాజు అక్కడ ఉన్నాడు అని గుర్తించడానికి తగిన ధ్వజాదులు ఏవీ లేని) ముండానీకం (బోడిసేన=గుర్తులేవీ లేని సేన) రాజు ఉండవలసిన స్థానం. ఏనుగు గాని రథం గాని రాజుకు వాహనంగా ఉండాలి. చుట్టు ప్రక్కల రాజరక్షణకోసం అశ్వసైన్యం ఉండాలి.లేదా రాజు ఉన్న సైన్యంలో ఏ విధమైన సైన్యం అధికంగా ఉంటుందో ఆ వాహనం కాని, ఏ వాహనం ఎక్కడానికి రాజుకు మంచి అభ్యాసం ఉన్నదో ఆ వాహనాన్ని కాని రాజు ఎక్కాలి. రాజు వేషంలో ఉన్న ఒక పురుషుడు సైన్యవ్యూహం శిరోభాగంలో ఉండాలి.

3. సూతమాగధులు శూరులకు స్వర్గం వస్తుం దనీ, పిరికివాళ్లకి స్వర్గం రాదనీ చెపుతూ అక్కడ ఉన్న యోధుల జాతి -సంఘ-కుల-కర్మలను, వాళ్ల చరిత్రను

స్తుతించాలి. పురోహితుని పురుషులు శత్రుసేనాసంహారంకొరకు పురోహితుడు కృత్యాదేవతను సృష్టించడం ద్వారా అభిచారం చేస్తున్నాడు అని అందరికీ చెప్పాలి. సత్రికులు, వర్ధంగులు,జ్యౌతిషికులు తమ పని సఫలం అవుతుం దనీ, శత్రుకర్మ విఫలం అవుతుం దనీ చెప్పాలి.

మూ. 1. సేనాపతిరర్థమానాభ్యామ్ అభిసంస్కృతమనీకమభిభాషేత- శతసాహస్రో రాజవధః. పఞ్చాశత్సాహస్రః సేనాపతికుమారవధః. దశసాహస్రః ప్రవీరముఖ్యవధః. పఞ్చసాహస్రో హస్తిరథవధః, సాహస్రోఽశ్వవధః. శత్యః పత్తిముఖ్యవధః. శిరో వింశతికమ్; భోగద్వైగుణ్యం స్వయంగ్రాహశ్చ. తదేషాం దశవర్గాధిపతయో విద్యుః.

2. చికిత్సకాః శస్త్రయన్త్రాగదస్నేహవస్త్రహస్తాః, స్త్రియశ్చ అన్నపానరక్షిణ్యః పురుషాణాముద్ధర్షణీయానాం పృష్ఠతస్తిష్ఠేయుః.

వ్యా. 1. సేనాపతి సైన్యాన్ని ధన-సన్మానాలచేత ఆదరించి- "రాజును చంపిన వానికి లక్ష సువర్ణాల బహుమానం, సేనాపతిని గాని, రాజకుమారుణ్ణి గాని చంపినవానికి యాభైవేల సువర్ణాలు, వీరులలో ముఖ్యుణ్ణి చంపినవానికి పదివేల సువర్ణాలు; ఏనుగును గాని, రథికుణ్ణి గాని, చంపినవానికి ఐదు వేల సువర్ణాలు, గుఱ్ఱాన్ని చంపినవానికి వెయ్యి సువర్ణాలు, కాలిబంట్లలో ముఖ్యుణ్ణి చంపినవానికి నూరు సువర్ణాలు,ఒక యోధుని శిరస్సు నరికి తీసికొని వచ్చిన వానికి ఇరవై సువర్ణాలు బహుమానం. ఇంతే కాకుండా యుద్ధంలో పాల్గొన్నవాళ్ల కందరికీ రెట్టింపు భోగం (బత్తెం, వేతనం) స్వయంగ్రాహమూ కూడ. అనగా శత్రువునుంచి ఏ యోధుడు ఏది దోచుకుంటాడో అది వానికే ఇచ్చివేయబడుతుంది"అని ఘోషించాలి. ఈ విషయాన్ని వాళ్ల సైనికుల దశ వర్గాధిపతులు (ముందు చెప్పబోయే పదిక-సేనాపతి-నాయకాదులు) కూడా తెలుసుకొని ఉండాలి. ఈ విషయం వాళ్లు తమ క్రింద నున్న సైనికులకు తెలపాలి అని అర్థం.

2. శస్త్రచికిత్సకు కావలసిన శస్త్రాలు, యంత్రాలు, మందులు, నూనెలు, వస్త్రాలు సిద్ధంగా ఉంచుకొన్న వైద్యులు, అన్నపానాలను రక్షిస్తూ పురుషులకు ఉత్సాహం కలిగించే స్త్రీలు యుద్ధరంగం వెనుకభాగంలో ఉండాలి.

మూ. 1. అదక్షిణాముఖం, పృష్ఠతః సూర్యమ్, అనులోమవాతమనీకం స్వభూమౌ వ్యూహేత. పరభూమివ్యూహే చ అశ్వాంశ్చారయేయుః.

2. యత్ర స్థానం ప్రజవశ్చ అభూమిః వ్యూహస్య తత్ర స్థితః ప్రజవితశ్చ ఉభయథా జీయేత. విపర్యయే జయతి ఉభయథా స్థానే ప్రజవే చ.

3. సమా విషమా వ్యామిశ్రా వా భూమిరితి, పురస్తాత్ పార్శ్వాభ్యాం, పశ్చాచ్చ జ్ఞేయా. సమాయాం దణ్డమణ్డలవ్యూహాః, విషమాయాం భోగసంహత వ్యూహాః, వ్యామిశ్రాయాం విషమవ్యూహాః.

4. విశిష్టబలం భఙ్క్త్వా సంధిం యాచేత. సమబలేన యాచితః సందధీత. హీనమను హన్యాత్. న త్వేవ స్వభూమిప్రాప్తం త్యక్తాత్మానం వా.

వ్యా. 1. సైన్యాన్ని అనుకూలమైన భూమియందు దక్షిణాభిముఖం కాకుండగా, సూర్యుడు వెనుకకు ఉండే టట్లుగా గాలి అనుకూలంగా ఉండే టట్లు వ్యూహం చేసి నిలపాలి. శత్రువుకు అనుకూలమైన భూమియందు వ్యూహంలో (శత్రువు వ్యూహం చేసుకోకుండా ఉండడం నిమిత్తం) తన అశ్వాల్ని నడిపించాలి.

2. ఏ ప్రదేశంలో వ్యూహం చాల కాలం ఉండడానికి గాని, శీఘ్రంగా పని చేయడానికి గాని భూమి అనువైనది కాదో అక్కడ చాల కాలం ఉన్నా, వేగంగా పనిచేసినా, రెండు విధాలా కూడ శత్రువుచేత జయించబడతాడు. స్థానం విషయంలోను, ప్రజవం విషయంలోను భూమి ఇందుకు విపరీతంగా ఉంటే (అనగా అనుకూలంగా ఉంటే) తానే జయిస్తాడు.

3. ముందు, రెండు ప్రక్కలా, వెనకా ఉన్న భూమి సమభూమి, విషమభూమి, వ్యామిశ్రభూమి అని మూడు విధా లుంటుంది. సమభూమియందు దండమండల వ్యూహాలు, విషమభూమియందు భోగసంహతవ్యూహాలు, వ్యామిశ్రభూమియందు విషమవ్యూహాలు ఏర్పరచాలి (ఈ వ్యూహాలను గూర్చి ముందు చెప్పనున్నాడు).

4. తనకంటె అధికమైన బలం కలవానిని ఓడించినట్లయితే వానితో సంధి చేసుకోవాలి. సమబలుడు కోరితే వానితో సంధి చేసుకోవాలి. హీనబలుడు ఓడిపోయినప్పుడు వానిని వెంబడించి కొట్టాలి. అయితే హీనుడు కూడ తన భూమిలో ఉన్నా, లేదా ప్రాణాలను విడవడానికి సిద్ధంగా ఉన్నా వానిని పీడించకూడదు.

శ్లో. పునరావర్తమానస్య నిరాశస్య చ జీవితే,
అధార్యో జాయతే వేగః తస్మాద్ భగ్నం న పీడయేత్.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే సాంగ్రామికే దశమాధికరణే తృతీయోఽధ్యాయః, కూటయుద్ధవికల్పాః, స్వసైన్యోత్సాహనమ్, స్వబలాన్యబలవ్యాయోగశ్చ, ఆదితః ఏకత్రింశచ్ఛతతమః.

వ్యా. జీవితంలో నిరాశుడై ఓడిపోయిన తరవాత కూడ తిరిగి యుద్ధానికి వచ్చేవాని వేగాన్ని తట్టుకొనడం కష్టం. అందుచేత ఓడిపోయినవాణ్ణి పీడించకూడదు.

"బాలానందిని" అనే కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు సాంగ్రామికం అనే దశమాధికరణంలో కూటయుద్ధవికల్పాలు, స్వసైన్యోత్సాహనం, స్వబలాన్యబలవ్యాయోగం అనే మూడవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి నూటముప్పై ఒకటవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ చతుర్థోఽధ్యాయః

త్రిపఞ్చాశచ్ఛతతమం ప్రకరణమ్ - యుద్ధభూమయః

చతుష్పఞ్చాశచ్ఛతతమం ప్రకరణమ్ - పత్త్యశ్వరథహస్తికర్మాణి

మూ. 1. స్వభూమిః పత్త్యశ్వరథద్విపానామిష్టా యుద్ధే నివేశే చ.

2. ధాన్వనవననిమ్నస్థలయోధినాం ఖనకాకాశ దివారాత్రియోధినాం చ పురుషాణాం నాదేయపార్వతానూపసారసానాం చ హస్తినామశ్వానాం చ యథాస్వమిష్టా యుద్ధభూమయః కాలాశ్చ.

3. సమా స్థిరా అభికాశా నిరుత్ఖాతినీ అచక్రఖురా, అనక్షగ్రాహిణీ, అవృక్షగుల్మప్రతతిస్తమ్భకేదారశ్వభ్రవల్మీకసికతా అపఙ్కభఙ్గురా దరణహీనా చ రథభూమిః.

వ్యా. 1. కాలిబంట్లకు, అశ్వాలకు,రథాలకు, ఏనుగులకు కూడ యుద్ధానికైనా, వాటిని నివేశింపచేయడానికైనా స్వభూమి, అనగా అనుకూలమైన భూమి,అవసరం.

2. మరుభూములలోను, వనాలలోను, నీళ్లలోను, మెట్టప్రదేశాలలోను యుద్ధంచేసేవాళ్లు, పగలు యుద్ధం చేసేవాళ్లు, రాత్రులందు యుద్ధం చేసేవాళ్లు

అయిన పురుషులకు, నదులకు, పర్వతాలకు, జలప్రాయభూములకు, సరస్సులకు సంబంధించిన అనగా అక్కడ ఉండి యుద్ధం చేయకలిగిన, గజాశ్వాలకు వాటి వాటికి అనుకూలమైన భూములు, కాలాలు అవసరం. అనగా ధాన్వనులకు మరుప్రదేశాలు, నాదేయులకు నదులు మొదలైనవి అనుకూలంగా ఉంటాయి గాన వాళ్లచేత, వాటిచేత అక్కడనే యుద్ధం చేయించాలి అని అర్థం.

3. ఎత్తుపల్లాలు లేనిది, ప్రాంతాలలో స్థిరంగా (గట్టిగా) ఉండేది, చుట్టు ప్రక్కల చెట్లు మొక్కలు మొదలైనవి లేకుండా ఉన్నదీ, గతుకులు లేనిది, చక్రాలు, గుఱ్ఱాల డెక్కలూ క్రిందికి దిగిపోనిదీ, రథం ఇరుసు తిరగకుండా చేయనిదీ, చెట్లు, పొదలు, తీగలు, స్తంభాలు, పొలాలు, గోతులు,పుట్టలు, ఇసుక, బురద, వంకర లేనిదీ, బీటలు లేనిదీ అయిన భూమి రథసంచారానికి తగిన భూమి.

మూ. 1. హస్త్యశ్వయోః మనుష్యాణాం చ సమే విషమే హితా యుద్ధే నివేశే చ.

2. అణ్వశ్మవృక్షా, హ్రస్వలఙ్ఘనీయశ్వభ్రా మన్దదరణదోషా చ అశ్వభూమిః.

3. స్థూలస్థాణ్వశ్మవృక్షప్రతతివల్మీకగుల్మా పదాతిభూమిః. గమ్యశైలనిమ్నవిషమా, మర్దనీయవృక్షా, భేదనీయప్రతతిః, పఙ్కభఙ్గురదరణ హీనా చ హస్తిభూమిః.

4. అకణ్టకినీ, అబహువిషమా, ప్రత్యాసారవతీతి పదాతీనామతిశయః.

5. ద్విగుణప్రత్యాసారా, కర్దమోదకఖఞ్జనహీనా, నిఃశర్కరేతి వాజినామతిశయః.

6. పాంసుకర్దమోదకనలశరాధానవతీ శ్వదంష్ట్రాహీనా మహావృక్ష శాఖాఘాతవియుక్తేతి హస్తినామతిశయః.

వ్యా. 1. ఈ రథభూమి, మామూలు పరిస్థితులలోను, విషమపరిస్థితులలోను కూడ హస్తి-అశ్వ-మనుష్యులు యుద్ధం చేయడానికీ, విడిసి ఉండడానికీ కూడ అనుకూల మైనది.

2. చిన్న రాళ్లు చెట్లు ఉన్నది, అనాయాసంగా దాటదగిన గోతులు గలది,

బీటలు వారడం అనే దోషం తక్కువగా ఉన్నదీ అయిన భూమి అశ్వాలకు అనుగుణ మైన భూమి.

3. పెద్ద రాతిబండలు,రాళ్లు, చెట్లు, తీగలు, పుట్టలు, పొదలు ఉన్న భూమి కాలిబంట్లకు అనుకూలమైన భూమి. నడవడానికి వీలైన కొండలు, జలాలు, విషమప్రదేశాలు ఉన్నది, అనాయాసంగా విరచివేయదగిన చెట్లు ఉన్నది, ఛేదించదగిన తీగలు గలది, బురద, కంకరలు, బీటలు లేనిది అయిన భూమి ఏనుగులకు అనువైన భూమి.

4. పదాతుల భూమిలో ముళ్లు లేకపోవడం, ఎక్కువ విషమంగా ఉండకపోవడం, తిరిగి వెళ్లిపోయే మార్గం ఉండడం అనేది అధికమైన సౌకర్యం.

5. అశ్వభూమి ప్రవేశించడానికి తగిన దారికంటె వెనుకకు తిరిగి వెళ్లడానికి రెట్టింపు అనువైన మార్గం గలదై ఉండడం, బురద నీళ్లు లేనిదై ఉండడం, ఖంజనం (రాళ్లమట్టి) లేనిదై ఉండడం అనేది అధికమైన సౌకర్యం.

6. హస్తిభూమిలో పరాగం, బురదనీరు, నలం (ఒక పొడవైన గడ్డి), శరం (రెల్లుగడ్డి) బాగా మొలిచి ఉండడం, శ్వదంష్ట్ర (కుక్క కోరలవంటి ముళ్లు ఉండే మొక్కలు) లేకపోవడం, పెద్దచెట్ల కొమ్మల అడ్డు లేకపోవడం అనేది అధికసౌకర్యం.

మూ. 1. తోయాశ్రయవతీ, నిరుత్ఖాతినీ, కేదారహీనా, వ్యావర్తనసమర్థేతి రథానామతిశయః. ఉక్తా సర్వేషాం భూమిః.

2. ఏతయా సర్వబలనివేశా యుద్ధాని చ వ్యాఖ్యాతాని భవన్తి.

3. భూమివాసవననిచయః అవిషమతోయతీర్థవాతరశ్మిగ్రహణం, వీవధాసారయోః ఘాతః రక్షా వా, విశుద్ధిః స్థాపనా చ బలస్య ప్రసారవృద్ధిః, బాహూత్సారః, పూర్వప్రహారః, వ్యావేశనమ్, వ్యావేధనమ్, ఆశ్వాసః, గ్రహణమ్, మోక్షణం, మార్గానుసారవినిమయః, కోశకుమారాభిహరణం, జఘన కోట్యభిఘాతః, హీనానుసారణమ్, అనుయానమ్, సమాజకర్మేత్యశ్వకర్మాణి.

వ్యా. 1. రథభూమిలో తోయాధారాలు (గుఱ్ఱాలకి స్నానం చేయించడానికి తగిన ఉదకం ఉన్న చిన్న చెరువులు), విశ్రమస్థానాలు ఉండడం గతుకులు లేకపోవడం, పొలాలు లేకపోవడం, మళుపులు తిరగడానికి అనువుగా ఉండడం. అనేవి అధికసౌకర్యాలు, ఇంతవరకు వివిధసైన్యాలకు తగిన భూమిని గూర్చి చెప్పబడింది.

2. దీనిచేత అన్ని విధాల సైన్యాల నివేశాలు, యుద్ధాలు కూడ వివరించినట్లే.

3. భూమిని, నివాసస్థానాలను (సేనానివేశం చేయదలచిన స్థానాలను), అడవులను (అనుకూలంగా ఉన్నాయా లేదా అని) పరిశీలించడం, ముందుగానే తమ సైన్యానికి అనుగుణమైన విషమం కాని భూమిని, ఉదకాన్ని, నదులను దాటే స్థానాలను, వాయువును, సూర్యకిరణాలను చూచుకొని ఉంచడం, పరుల వీవధాసారాలను అడ్డుకొనడం తమ వీవధాసారాలను రక్షించడం (ఆహారాదులు అవిచ్ఛిన్నంగా రావడం 'వీవధం', మిత్రబలాలు రావడం 'ఆసారం'). సైన్యంలో రహస్యంగా శత్రుసైనికులు ప్రవేశించకుండా చూచుకొనడం, దానిని స్థిరంగా నిలబెట్టడం, ఆక్రమణాన్ని ముందుకు నడిపించడం, శత్రువుల ఆక్రమణాన్ని చేతులతో గెంటివేసి నట్లు వెనుకకు నెట్టివేయడం, శత్రువుమీద ముందుగా ఆక్రమణం చేయడం, శత్రుసైన్యంలోనికి దూసుకొని పోవడం, దానిని పీడించడం, తన సైన్యానికి ప్రోత్సాహం ఇవ్వడం, శత్రుసైనికులను పట్టుకొనడం, తనవాళ్లని విడిపించడం, శత్రుమార్గాన్ని అనుసరించడంకోసం వెళ్లడం, శత్రువుల కోశాన్ని, రాజకుమారుణ్ణి వాళ్లు చూస్తూండగానే హరించడం, శత్రుసైన్యం వెనుక చివరి బాగాల్లోను దెబ్బతీయడం, ఓడిపోయినవానిని వెంబడించడం, పారిపోతున్న శత్రుసైన్యాన్ని తరమడం, చెల్లాచెదరైన తమ సైన్యాన్ని ఒక చోటకు చేర్చడం-ఇవి అశ్వసైన్యం చేయవలసిన పనులు.

మూ. పురోయానమ్, అకృతమార్గవాసతీర్థకర్మ, బాహూత్సారః, తోయ తరణావతరణే స్థానగమనావతరణం, విషమసంబాధప్రవేశః, అగ్నిదానశమ నమ్, ఏకాఙ్గవిజయః, భిన్నసంధానమ్, అభిన్నభేదనమ్, వ్యసనే త్రాణమ్, అభిఘాతః, విభీషికా, త్రాసనమ్, ఔదార్యం, గ్రహణం, మోక్షణం, సారద్వారా ట్టాలకభఞ్జనమ్, కోశవాహనాపవాహనమ్ ఇతి హస్తికర్మాణి.

వ్యా. ముందు నడవడం, పూర్వం చేసి ఉండని మార్గాలు, నివాసస్థానాలు, రేవులు చేయడం, పరసైన్యాన్ని చేతులతో గెంటివేసినట్లు గెంటివేయడం, నద్యాదుల జలాలు దాటడం, లోతు తెలియడంకోసం నీటిలో దిగడం, విషమంగాను ఇరుకుగాను ఉన్న ప్రదేశాలలో ప్రవేశించడం, శత్రుబలాక్రమణంకోసం పంక్తిగా నిలబడడం, ముందుకు నడవడం, ఎత్తుప్రదేశాలనుంచి దిగడం, శత్రుశిబిరంలో అగ్నిని ముట్టించడం, తమ శిబిరంలో ఆర్పివేయడం, అశ్వాద్యంగాలు లేకుండా ఒక్క హస్తిరూపమైన అంగం చేతనే విజయం సాధించడం, చెదిరిపోయిన సైన్యాలను ఒకచోట చేర్చడం, చెదరని

శత్రుసైన్యాలను చెదరగొట్టడం, వ్యసనంలో రక్షించడం, ఎదురుముట్టడి చేయడం, చూచినంతమాత్రంచేతనే భయం కలిగేటట్లు ఉండడం, భయపెట్టడం, ఔదార్యం (హుందాతనం showing magnificience), పట్టుకొనడం, విడిపించడం, ప్రాకారద్వారాలు కోటబురుజులు విరగకొట్టడం, కోశాన్ని వాహనాలను లాగికొనిపోవడం-ఇవి హస్తి సైన్యం చేయవలసిన పనులు.

మూ. 1. స్వబలరక్షా, చతురఙ్గబలప్రతిషేధః, సంగ్రామే గ్రహణం, మోక్షణం, భిన్నసంధానమ్, అభిన్నభేదనం, త్రాసనమ్, ఔదార్యం, భీమఘోషశ్చేతి రథకర్మాణి.

2. సర్వదేశకాలశస్త్రవహనం వ్యాయామశ్చేతి పదాతికర్మాణి.

3. శిబిరమార్గసేతుకూపతీర్థశోధనకర్మ యన్త్రాయుధావరణోపకరణగ్రాసవహనమ్, ఆయోధనాచ్చ ప్రహరణావరణప్రతివిద్ధాపనయనమితి విష్టికర్మాణి.

వ్యా. 1. తమ సైన్యాన్ని రక్షించడం, శత్రువుల చతురంగ బలాన్ని అడ్డుకొనడం, యుద్ధంలో శత్రువుల్ని పట్టుకొనడం, తమవాళ్లని విడిపించడం, చెదిరపోయినవాళ్లని కూడదీసికొనడం, కలిసికట్టుగా ఉన్న శత్రుసైనికులను చెల్లాచెదరు అయే టట్లు చేయడం, భయపెట్టడం, ఔదార్యం,భయంకరమైన శబ్దం ఇవి రథకర్మలు.

2. అన్ని దేశాలలోను, అన్ని కాలాలలోను శస్త్రాలు ధరించి యుద్ధం చేయడం కాలిబంట్లు చేసే పని.

3. గుడారాలు, మార్గాలు, సేతువులు, నూతులు, రేవులు శోధించడం, యంత్రాలు, ఆయుధాలు, కవచాలు, ఇతరసాధనాలు,పశుగ్రాసం మోసికొని పోవడం, యుద్ధభూమినుండి అక్కడ పడి ఉన్న ఆయుధాలను కవచాలను దెబ్బతిన్న యోధులను తొలగించడం ఇవి విష్టులు (ఆయుధధారులు కాని కర్మకరులు) చేయవలసిన పనులు.

శ్లో. కుర్యాద్గవాశ్వవ్యాయోగం రథేష్వల్పహయో నృపః,
ఖరోష్ట్రశకటానాం వా గర్భమల్పగజస్తథా.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే సాంగ్రామికే దశమాధికరణే చతుర్థోఽధ్యాయః,
యుద్ధభూమయః, పత్త్యశ్వరథహస్తికర్మాణి, ఆదితః ద్వాత్రింశచ్ఛతతమః.

వ్యా. అశ్వాలు తక్కువ ఉన్న రాజు రథాలకు గుఱ్ఱాలను ఎద్దులను కలిపి కట్టాలి. అట్లే ఏనుగులు తక్కువ ఉన్నవాడు సైన్యమధ్యంలో గాడిదలను, ఒంటెలను, బండ్లను ఉంచుకోవాలి.

"బాలానందిని" అను కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో సాంగ్రామికం అనే దశమాధికరణంలో యుద్ధభూములు, పత్త్యశ్వరథహస్తికర్మలు అను నాల్గవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుండి నూటముప్పైరెండవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ పఞ్చమో ఽధ్యాయః

పఞ్చపఞ్చాశచ్ఛతతమం ప్రకరణమ్ - సారఫల్గుబలవిభాగః

సప్తపఞ్చాశచ్ఛతతమం ప్రకరణమ్ - పత్త్యశ్వరథహస్తియుద్ధాని (ఉన్న మొత్తం సైన్యాన్ని) పట్టి పక్షాలయందు (ముందు ఇరుప్రక్కలా) కక్షాలయందు (మధ్య ఇరుప్రక్కలా), ఉరఃస్థానంలోను (మధ్యభాగంలోను) సైన్యవ్యూహం నిర్మించడం. సారవంతమైన సైన్యం నిఃసారమైన సైన్యం అనే విభాగం.

మూ. 1. ధనుఃపఞ్చశతావకృష్టదుర్గమవస్థాప్య యుద్ధముపేయాత్; భూమివశేన వా. విభక్తముఖ్యామ్, అచక్షుర్విషయే మోక్షయిత్వా సేనాం సేనాపతినాయకౌ వ్యూహేయాతామ్.

2. శమాన్తరం పత్తిం స్థాపయేత్; త్రిశమాన్తరమశ్వమ్; పఞ్చశమాన్తరం రథం హస్తినం చ. ద్విగుణాన్తరం త్రిగుణాన్తరం చ వ్యూహేత. ఏవం యథాసుఖమ్ అసంబాధం యుధ్యేత.

వ్యా. 1. స్కంధావారం యుద్ధభూమినుంచి ఐదువందల ధనస్సుల దూరంలో కాని, భూమిని పట్టి కొంచెం ఎక్కువతక్కువ దూరంలో గాని ఏర్పరచుకొని యుద్ధభూమికి వెళ్లాలి. సేనాపతి, సేనానాయకుడు సేనలో ఆ యా స్థానాలలో ఉండవలసిన సైనికముఖ్యులను అక్కడ ఉంచి, శత్రువులకు కనబడకుండా సేనను వ్యూహాలుగా ఏర్పరచాలి.

2. కాలిబంటుకీ కాలిబంటుకీ మధ్య ఒక శమం (పద్నాలుగు అంగుళాలు గ.శా.) దూరం ఉండే టట్లు, అశ్వానికీ అశ్వానికీ మధ్య మూడు శమాల దూరం

ఉండేటట్లు, రథానికీ రథానికీ మధ్య, ఏనుగకూ ఏనుగకూ మధ్య ఐదు శమాల దూరం ఉండే టట్లు నిలబెట్టాలి. లేదా రెట్టింపు వ్యవధానం కాని మూడురెట్లు గాని ఉండే టట్లు నిలబెట్టాలి. ఈవిధంగా సుఖంగా ఉండేటట్లు, ఇరుకు లేకుండా ఉండేటట్లు యుద్ధం చెయ్యాలి.

మూ. 1. పఞ్చారత్ని ధనుః.తస్మిన్ ధన్వినం స్థాపయేత్. త్రిధనుష్యశ్వమ్. పఞ్చధనుషి రథం హస్తినం వా. పఞ్చధనురనీకసంధిః పక్షకక్షోరస్యానామ్.

2. అశ్వస్య త్రయః పురుషాః ప్రతియోద్ధారః. పఞ్చదశ రథస్య హస్తినో వా పఞ్చ చాశ్వాః. తావన్తః పాదగోపాః వాజిరథద్విపానాం విధేయాః.

3. త్రీణి త్రికాణ్యనీకం రథానామురస్యం స్థాపయేత్.తావత్ కక్షం పక్షం చోభయతః.పఞ్చచత్వారింశత్ ఏవం రథా వ్యూహే భవన్తి.

4. ద్వే శతే పఞ్చవింశతిశ్చాశ్వాః, షట్‌శతాని పఞ్చసప్తతిశ్చ పురుషాః ప్రతియోద్ధారః. తావన్తః పాదగోపాః వాజిరథద్విపానామ్.

వ్యా. 1. ఐదు అరత్నులు ఒక ధనస్సు. ఒక ధనుస్సులో దనుర్ధరుణ్ణి నిలబెట్టాలి. గుఱ్ఱాన్ని మూడు ధనస్సుల దూరంలో నిలపాలి. రథాన్ని, ఏనుగును, ఐదు ధనుస్సుల దూరంలో నిలబెట్టాలి. పక్ష-కక్ష-ఉరస్యాల సేనల సంధి ఐదు ధనస్సుల దూరం ఉండాలి.

2. ఒక్కొక్క అశ్వానికి ముందు ముగ్గురేసి పురుషులు ప్రతియోద్ధలుగా (శత్రువును ఎదిరించి యుద్ధం చేసే వాళ్లుగా) ఉండాలి. రథం ముందు, ఏనుగు ముందు పదిహేనుగురు చొప్పున పురుషులు, ఐదు గుఱ్ఱాలు ఉండాలి.అశ్వరథగజాలకు అంతేమంది పాదరక్షకులు, అనగా అశ్వాలకు ముగ్గురు, రథ-గజాలకి పదిహేనుగురు చొప్పునా, ఉండాలి.

3. మధ్య నున్న సైన్యంలో రథాల మూడు త్రికాలను నిలబెట్టాలి. అనగా వరసకు మూడేసి రథాల చొప్పున మూడు వరసలు నిలపాలి. రెండు కక్షాలలోను, రెండు పక్షాలలోను అన్నే రథత్రికాలు ఉంచాలి. ఈ విధంగా వ్యూహంలో నలభైయైదు రథాలుండాలి. (మధ్య తొమ్మిది, రెండు కక్షాలలో పద్దెనిమిది, పక్షాలలో పద్దెనిమిది

ఉండాలి.

4. గుణ్ణాలు రెండు వందల ఇరవైయైదు ప్రతియోద్ధలైన పురుషులు ఆరు వందల డెబ్భైఐదుగురు ఉంటారు. అశ్వ-రథ-గజాల పాదరక్షకులైన పురుషులు కూడ అంతేమంది ఉంటారు.

మూ. 1. ఏష సమవ్యూహః. తస్య ద్విరథోత్తరా వృద్ధిః ఆ ఏకవింశతిరథాదిత్యేవమోజా దశసమవ్యూహప్రకృతయో భవన్తి.

2. పక్షకక్షోరస్యానాం మిథో విషమసంఖ్యానే విషమవ్యూహః. తస్యాపి ద్విరథోత్తరా వృద్ధిః ఆ ఏకవింశతిరథాదిత్యేవమోజా దశ విషమవ్యూహప్రకృతయః భవన్తి.

3. అతః సైన్యానాం వ్యూహశేషమావాపః కార్యః. రథానాం ద్వౌ త్రిభాగౌ అఙ్గేష్వావాపయేత్. శేషమురస్యం స్థాపయేత్. ఏవం త్రిభాగోనో రథానామావాపః కార్యః. తేన హస్తినామశ్వానామ్ ఆవాపో వ్యాఖ్యాతః.

వ్యా. 1. ఇది సమవ్యూహం. వ్యూహంలోని ఐదు భాగాలలోను మూడురథత్రికాలు సమంగా ఉండడంచేత ఇది సమవ్యూహం అని అర్థం. సమవ్యూహంలో ఉన్న రథత్రికానికి ఆ రథాల సంఖ్య ఇరవైఒకటి అయే వరకు రెండేసి రథాలు పెంచుకొంటూ పోతే అప్పుడు సమవ్యూహప్రకృతులైన అనగా సమవ్యూహాన్ని ఆధారంగా చేసికొని ఏర్పరచిన,పది బేసి సంఖ్య గల వ్యూహాలు అవుతాయి. అనగా (1) మూడు రథత్రికాలకి రెండు రథత్రికాలు చేరిస్తే ఐదు రథత్రికాలు(పంచకం) ఏర్పడుతుంది. (2) పంచకానికి రెండు చేరిస్తే సప్తకం. (3) దానికి రెండు చేరిస్తే నవకం. (4) దానికి రెండుచేరిస్తే ఏకాదశకం. (5) దానికి రెండుచేరిస్తే త్రయోదశకం. (6) దానికి రెండు చేరిస్తే పంచదశకం. (7) దానికి రెండు చేరిస్తే సప్తదశకం. (8) దానికి రెండు చేరిస్తే ఏకోనవింశతికం.(9) దానికి రెండు చేరుస్తే ఏకవింశతికం. ఈ విధంగా సమవ్యూహంలో ఉన్న పక్షద్వయ-కక్ష్యద్వయ-ఉరఃస్థానాలు అనే ఒక్కొక్కభాగంలో 9 రథాలు, 15, 21, 23, 25, 27, 29, 31, 33, 35, 37, 39, 41, 43, 45, 47, 49, 51, 53, 55, 57, 59, 61, 63 చొప్పున రథాలు ఉంటాయి. మొత్తం వ్యూహంలో 45, 75, 105, 145 ఇత్యాదివిధంగా 315 వరకు ఉంటాయి. రథాల సంఖ్య పెరిగిన కొలదీ అశ్వాల సంఖ్య,

పదాతుల సంఖ్య పెరుగుతుంది. ఈ విధంగా చాల పెద్దదైన వ్యూహంలో మొత్తం 315 రథాలు, 1573 అశ్వాలు, 9450 మంది పదాతులు ఉంటారు.

2. పక్ష-కక్ష-ఉరస్యాలలోని రథాల (రథత్రికాల) సంఖ్య వేరు వేరుగా ఉంటే,ఉదాహరణకి - ఉరస్యంలో తొమ్మిది, పక్షాలలో పదిహేనూ, కక్షాలలో పదిహేడు ఇత్యాది రీతిలో ఉంటే, అది విషమవ్యూహం. దీనికి కూడా ఒక్కొక్క దానికి రేండేసి రథత్రికాలు ఇరవైఒకటివరకూ పెంచుకొంటూ వెడితే బేసిసంఖ్యలో పది విషమవ్యూహప్రకృతులు ఏర్పడతాయి.విషమవ్యూహప్రకృతులు-అనగా విషమవ్యూహం మూలకారణంగా కలవి అని అర్థం. వీటిని కూడా పెంచుకొంటూ వెడితే మొత్తం వ్యూహంలో ఉండే రథాదుల సంఖ్య అత్యధికంగా ఉంటుంది.

3. తరవాత సైన్యాల వ్యూహం ఏర్పరచగా మిగిలినవాటి ఆవాపం చెయ్యాలి. (ఆవాపం అనగా మిగిలిపోయినవాటిని అక్కడక్కడ సర్దడం) మిగిలిపోయిన రథాలు మూడు భాగాలు చేసి వాటిలో రెండు భాగాలు అంగాలలో (పక్షకక్షాలలో) ఆవాపం చెయ్యాలి. మిగిలిన ఒక భాగం ఉరస్యసైన్యంలో చేర్చాలి. ఈ విధంగా రథాల ఆవాపం అక్కడ ముందుగానే ఎన్ని ఉన్నాయో వాటి మూడవవంతుకు తక్కువగా చెయ్యాలి. దీనిచేత ఏనుగుల ఆవాపం అశ్వాల ఆవాపం కూడ వ్యాఖ్యానించ బడింది.అనగా వాటి ఆవాపం కూడ రథావాపం వలెనే చెయ్యాలి.

మూ. 1. యావదశ్వరథద్విపానాం యుద్ధసంబాధం న కుర్యాత్ తావదావాపః కార్యః.

2. దణ్డబాహుల్యమావాపః. పత్తిబాహుల్యం ప్రత్యావాపః. ఏకాఙ్గబాహుల్యమ్ అన్వావాపః. దూష్యబాహుల్యమ్ అత్యావాపః.

3. పరావాపాత్ ప్రత్యావాపాత్ ఆచతుర్గుణాత్ అష్టగుణాదితి వా విభవతః సైన్యానామావాపః కార్యః.

వ్యా. 1. యుద్ధంలో అశ్వరథగజాలకు ఇరుకు కలగని విధంగా (అశ్వరథగజాల) ఆవాపం చెయ్యాలి.

2. వ్యూహరచన చేసిన తరవాత కూడ సైన్యం మిగిలిపోవడం (మిగిలిన సైన్యం చేర్చి వృద్ధి పొందించడం) ఆవాపం. కాలి బంట్ల బాహుల్యం ప్రత్యావాపం. ఏదైన

ఒక అంగం (అశ్వాదికం) అధికంగా ఉండడం అన్వావాపం. దూష్యసైన్యం అధికంగా ఉండడం అత్యావాపం.

3. శత్రువు తన సైన్యంలో చేసిన ఆవాపంకంటె గాని, ప్రత్యావాపంకంటె గాని, నాలుగు రెట్లు గాని, ఎనిమిది రెట్లు గాని, తన సామర్థ్యానుసారం గాని, సైన్యాల ఆవాపం చెయ్యాలి.

మూ. 1. రథవ్యూహేన హస్తివ్యూహో వ్యాఖ్యాతః. వ్యామిశ్రో వా హస్తిరథాశ్వానామ్, చక్రాన్తయోర్హస్తినః, పార్శ్వయోరశ్వముఖ్యాః, రథా ఉరస్యే హస్తినాముర‌స్యం రథానాం కక్షా, అశ్వానాం పక్షావితి మధ్యభేదీ. విపరీతో ఽన్తర్భేదీ.

2. హస్తినామేవ తు శుద్ధః.సాన్నాహ్యానాముర‌స్యమ్. ఔపవాహ్యానాం జఘనమ్. వ్యాలానాం కోట్యావితి.

3. అశ్వవ్యూహో వర్మిణాముర‌స్యం, శుద్ధానాం కక్షపక్షావితి.

4. పత్తివ్యూహః - పురస్తాదావరణినః, పృష్ఠతో ధన్విన ఇతి శుద్ధః.

వ్యా. 1. రథవ్యూహంచేత హస్తివ్యూహం (ఏనుగులు ప్రధానంగా ఉండే వ్యూహం) వ్యాఖ్యానించబడినది. అనగా హస్తివ్యూహాన్ని రథవ్యూహం వలెనే ఏర్పరచాలి. దీనిని పట్టి పైన చెప్పిన రథవ్యూహంలో ఏనుగులు ఉండ వని స్పష్టం అవుతున్నది (కాంగ్లే) లేదా ఏనుగులు, రథాలు, అశ్వాలు కలిసిన వ్యూహం ఏర్పరచాలి. సైన్యానికి ఈ చివరా ఆ చివరా ఏనుగులు, రెండు ప్రక్కలా ముఖ్యమైన అశ్వాలు, ఉరస్యంలో రథాలు నిలపాలి. ఏనుగులను ఉరస్యంలోను, రథాలను కక్షాలలోను, అశ్వాలను పక్షాలలోను ఉంచినట్లైతే అది మధ్యభేది వ్యూహం. ఇందుకు విపరీతం అన్తర్భేదివ్యూహం.అనగా కక్షాలలో గజాలు, పక్షాలలో రథాలు, ఉరస్యంలో అశ్వాలు ఉంటే అంతర్భేది వ్యూహం.

2. లేదా కేవలం ఏనుగులను మాత్రమే ఉపయోగించిన వ్యూహం శుద్ధవ్యూహం.ఉరస్యంలో సాంనాహ్యగజాలు (యుద్ధయోగ్యాలైన గజాలు), జఘనంలో (వెనుకటి లోపలి పార్శ్వంలో) ఔపవాహ్యాలు (రాజవాహనగజాలు), పక్షాలలో దుష్టగజాలు ఉంచాలి.

3. ఉరస్యంలో కవచాలు తొడిగిన అశ్వాల్లో కక్షపక్షాలలో కవచాలు లేని అశ్వాలు ఉంచిన ట్లయితే అది శుద్ధాశ్వవ్యూహం.

4. ముందు కవచధారులైన కాలిబంట్లు, వెనుక ధనుర్ధారులైన కాలిబంట్లు ఉన్నది శుద్ధపత్తివ్యూహం. ఇవి శుద్ధవ్యూహాలు.

మూ. 1. పత్తయః పక్షయోః, అశ్వాః పార్శ్వయోః, హస్తినః పృష్ఠతః, రథాః పురస్తాత్, పరవ్యూహవశేన వా విపర్యాస ఇతి ద్వ్యఙ్గబలవిభాగః. తేన త్ర్యఙ్గబలవిభాగో వ్యాఖ్యాతః.

2. దణ్డసంపత్ సారబలం పుంసామ్. హస్త్యశ్వయోర్విశేషః-కులం, జాతిః, సత్త్వం, వయఃస్థతా, ప్రాణో, వర్ష్మ, జవః, తేజః, శిల్పమ్, స్థైర్యమ్, ఉదగ్రతా, విధేయతా, సువ్యఞ్జనాచారతేతి.

వ్యా. 1. పక్షాలలో కాలిబంట్లు, పార్శ్వాలలో అశ్వాలు, (ఇదొక ద్వ్యంగబల విభాగం), ఏనుగులు వెనక, రథాలు ముందు ఉండాలి. (ఇదొక ద్వ్యంగబలవిభాగం) లేదా శత్రువు చేసిన వ్యూహాన్ని పట్టి వీటిని మార్చాలి. ఇది ద్వ్యంగబలవిభాగం. దీనిచేత త్ర్యంగబలవిభాగం కూడ చెప్పబడినట్లే.

2. ప్రకృతిసంపత్ప్రకరణంలో "పితృపైతామహః, నిత్యః, వశ్యః" ఇత్యాదివాక్యాలలో చెప్పిన సారం కలిగి ఉండడం కాలిబంట్లకు సంబంధించినంతవరకు, దండసంపద. గజాశ్వాల విషయంలో ఈ విశేషం ఉండాలి - కులం, జాతి, ధైర్యం, మంచి వయస్సులో ఉండడం, ప్రాణశక్తి, శరీరప్రమాణం, వేగం, తేజస్సు, పనిలో నేర్పు,స్థిరత్వం, తల ఎత్తికొని ఉండడం, చెప్పిన పని చేయడం, మంచి లక్షణాలు, చేష్టలు కలిగి ఉండడం. (ఇవి అశ్వగజాల కుండవలసిన విశేషలక్షణాలు).

మూ. 1. పత్త్యశ్వరథద్విపానాం సారత్రిభాగమ్ ఉరస్యం స్థాపయేత్, ద్వౌ త్రిభాగౌ కక్షం, పక్షం చోభయతః, అనులోమమనుసారమ్. ప్రతిలోమం తృతీయసారమ్. ఫల్గు ప్రతిలోమమ్. ఏవం సర్వముపయోగం గమయేత్.

2. ఫల్గుబలమన్తేష్వవధాయ వేగాభిహూలికో భవతి. సారబలమగ్రతః కృత్వా కోటీష్వనుసారం కుర్యాత్. జఘనే తృతీయసారమ్, మధ్యే ఫల్గుబలమ్, ఏతత్ సహిష్ణు భవతి.

వ్యా. 1. పత్తి-అశ్వ-రథ-ద్విపాలలో చాల శ్రేష్ఠమైనవాటి మూడవ భాగం ఉరస్యంగా (మధ్యలో) ఉంచాలి. మిగిలిన రెండు మూడవ భాగాలు (సగం సగం చేసి) రెండు కక్షాల లోను రెండు పక్షాలలోను ఉంచాలి. అనుసారాన్ని (వాటికంటె తక్కువ సారం గలవాటిని) వాటి వెనకాల ఉంచాలి. తృతీయసారాన్ని (అనుసారంకంటె తక్కువ సారం గల వాటిని) ఉత్తమసారం గల దానిముందు ఉంచాలి. ఫల్గుసైన్యాన్ని (చాల తక్కువ సారం గల నాసిరకం సైన్యాన్ని) తృతీయసారసైన్యం ముందు ఉంచాలి. ఈ విధంగా అన్ని విధాల సైన్యాన్నీకూడ ఉపయోగించుకోవాలి.

2. ఫల్గుబలాన్ని చివర్ల ఉంచడంచేత శత్రువుయొక్క బలాన్ని వేగంగా అడ్డుకొనకలుగుతాడు. సారబలాన్ని ముందు ఉంచి, అనుసారబలాన్ని చివర్లయందు ఉంచాలి. తృతీయసారాన్ని జఘనంలోను, ఫల్గుబలాన్ని మధ్యయందు ఉంచినా ఈ వ్యూహం కూడ శత్రువు తాకిడికి తట్టుకొంటుంది.

మూ. 1. వ్యూహం తు స్థాపయిత్వా పక్షకక్షోరస్యానామేకేన ద్వాభ్యాం వా ప్రహరేత్. శేషైః ప్రతిగృహ్ణీయాత్.

2. యత్ పరస్య దుర్బలం వీతహస్త్యశ్వం, దూష్యాత్మకం కృతోపజాపం వా, తత్ ప్రభూతసారేణాభిహన్యాత్. యద్వా పరస్య సాధిష్ఠం తద్ ద్విగుణసారే ణాభిహన్యాత్.యదఙ్గమల్పసారమాత్మనః తద్ బహునా ఉపచినుయాత్. యతః పరస్పరాపచయః తతో వ్యూహేత, యతో వా భయం స్యాత్.

వ్యా. 1. వ్యూహాన్ని పన్ని పక్ష-కక్ష-ఉరస్సులలో ఒక సైన్యంచేత కాని, రెండింటిచేత గాని, శత్రుసైన్యంమీదికి దాడి చెయ్యాలి. మిగిలిన సైన్యాలచేత శత్రువు చేసే దాడిని ఎదుర్కోవాలి.

2. శత్రువుయొక్క ఏ సైన్యం హస్త్యశ్వాలు లేనిదై దూష్యులు అధికంగా ఉండి లేదా ఉపజాపం చేయబడి దుర్బలంగా ఉంటుందో దానిని అత్యధికమైన సారం గల తన సైన్యంచేత నశింపచెయ్యాలి. పరుని ఏ సైన్యం చాల సారం కలదై ఉంటుందో దానిని రెట్టింపుసారం ఉన్న స్వసైన్యంచేత నశింపచెయ్యాలి. తన సైన్యంలో ఏ అంగం తక్కువ సారం గలదిగా ఉంటుందో దానికి ఎక్కువ సంఖ్య చేర్చి వృద్ధిచెయ్యాలి. ఎటువైపు శత్రువు దుర్బలంగా ఉంటాడో లేదా ఎటువైపునుండి భయానికి అవకాశం

ఉంటుందో, దానిదగ్గర వ్యూహం పన్నుకోవాలి.

మూ. 1. అభిసృతం, పరిసృతమ్, అతిసృతమ్, అపసృతమ్, ఉన్మథ్యావధానమ్, వలయః, గోమూత్రికా, మణ్డలమ్, ప్రకీర్ణికా, వ్యావృత్తపృష్ఠమ్, అనువశమ్ అగ్రతః పార్శ్వాభ్యాం పృష్ఠతో భగ్నరక్షా, భగ్నానుపాతః ఇత్యశ్వయుద్ధాని.

2. ప్రకీర్ణికావర్జా న్యేతాన్యేవ చతుర్ణామఙ్గానాం వ్యస్తసమస్తానాం వా ఘాతః, పక్షకక్షోరస్యానాం చ ప్రభఞ్జనమవస్కన్దః, సౌప్తికం చేతి హస్తియుద్ధాని.

3. ఉన్మథ్యావధానవర్జాని ఏతాన్యేవ స్వభూమౌ అభియానాపయానస్థిత యుద్ధానీతి రథయుద్ధాని.

4. సర్వదేశకాలప్రహరణమ్ ఉపాంశుదణ్డశ్చేతి పత్తియుద్ధాని.

వ్యా. 1. అభిసృతం (ముందుగానే స్వసైన్యంనుంచి పరసైన్యంలోనికి చొచ్చుకొని పోవడం), పరిసృతం (శత్రుసైన్యానికి ముందు, వెనుక,పార్శ్వాలలోను దెబ్బతీసి చుట్టూ తిరగడం), అతిసృతం(పరసైన్యాన్ని మధ్యలో భేదించి సూదివలె అటువైపుకు వెళ్లడం), అపసృతం (ఆ మార్గంచేతనే తిరిగి వెనుకకు రావడం), చాలా అశ్వాలు వెళ్లి శత్రుసైన్యాన్ని ఇటూ అటూ మథించివేసి మళ్లీ ఒక చోట నిలబడడం అనే ఉన్మథ్యావధానం, వలయం (సూది గ్రుచ్చినట్లు రెండు మార్గాలలో వెళ్లి ఎదిరించడం), గోమూత్రిక (ఎద్దు నడుస్తూ మూత్రం విసర్జించినప్పుడు దాని ధార నేలమీద వంకరటింకరగా ఉన్నట్లు వంకరటింకరగా నడవడం), మండలం (శత్రుసైన్యంలో ఒక భాగాన్ని వేరుచేసి దానిని చుట్టి ఉండడం), ప్రకీర్ణిక (అన్ని గతులను కలిపి ప్రయోగించడం), వ్యావృత్తపృష్ఠం (దూరంగా వెళ్లిపోయి మళ్లీ తిరిగి వెనుకకు రావడం), అనువంశం (శత్రుబలానికి అభిముఖంగా ఉన్న స్వబలం వెనుకనే ఉండడం, యుద్ధం చేస్తూ చేస్తూ తిరిగి తమ సైన్యంలో ప్రవేశించడం అనువంశం అని కొందరు), తమ సైన్యం ఓడిపోతూన్నప్పుడు దానిముందూ, ప్రక్కలా, వెనకా తిరుగుతూ రక్షించడం, భగ్నానుపాతం (ఓడిపోయిన శత్రుసైన్యాన్ని వెన్నంటడం) ఇవి అశ్వసైన్యం చేసే యుద్ధవిధానాలు.

2. ప్రకీర్ణిక తప్ప పైన చెప్పిన అశ్వయుద్ధవిధానాలు, సైన్యానికి సంబంధించిన

నాలుగు అంగాలను, అవి కలిసి ఉన్నా, విడి విడిగా ఉన్నా,చంపడం, శత్రువుయొక్క పక్ష-కక్ష-ఉరస్యసైన్యాలను మర్దించడం, అవకాశం లభించగానే ఆక్రమించడం, శత్రుసైన్యం నిద్రపోతూన్నప్పుడు త్రొక్కి చంపివేయడం ఇవి హస్తియుద్ధవిధానాలు.

3. ఉన్మథ్యావధానం తప్ప మిగిలిన హస్తియుద్ధవిధానాలు,స్వభూమియందు (అనుకూలమైన నేలమీద) శత్రుబలాన్ని ఆక్రమించడం, ఆక్రమించి వెనుకకు తిరిగి రావడం, ఒకే చోట శత్రువు కోట చుట్టూ నిలచి యుద్ధం చేయడం ఇవి రథయుద్ధాలు.

4. అన్ని దేశాలలోను అన్ని కాలాలలోను శత్రువులను సంహరించడం, ఉపాంశుదండం (రహస్యోపాయాలచేత చంపడం) ఇవి పత్తియుద్ధవిధానాలు.

శ్లో. ఏతేన విధినా వ్యూహానోజాన్ యుగ్మాంశ్చ కారయేత్,
విభవో యావదఙ్గానాం చతుర్ణాం సదృశో భవేత్.

వ్యా. ఈ విధంగా తన నాలుగు సేనాంగాల సామర్థ్యాన్ని పట్టి సరిసంఖ్యలోను, బేసిసంఖ్యలోను వ్యూహాలను పన్నాలి.

శ్లో. ద్వే శతే ధనుషాం గత్వా రాజా తిష్ఠేత్ ప్రతిగ్రహే,
భిన్నసంఘాతనం తస్మాన్న యుధ్యేతాప్రతిగ్రహః.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే సాంగ్రామికే దశమాధికరణే పఞ్చమోఽధ్యాయః,
పక్షకక్షోరస్యానాం బలాగ్రతో వ్యూహవిభాగః,
సారఫల్గుబలవిభాగః,పత్త్యశ్వరథహస్తియుద్ధాని చ, ఆదితః త్రయస్త్రింశచ్ఛతతమః.

వ్యా. రాజు రెండు వందల ధనస్సుల దూరం వెళ్లి ప్రతిగ్రహంలో (సైన్యం వెనుకభాగంలో) ఉండాలి. అలా చేయడంచేత ఓడిపోయిన తన సైనికుల్ని మళ్లీ ఒక చోటికి చేర్చడం కుదురుతుంది. ప్రతిగ్రహం లేకుండా యుద్ధం చేయగూడదు.

"బాలానందిని" అను కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో సాంగ్రామికం అనే దశమాధికరణంలో
పక్షకక్షోరస్యాలను బలాగ్రంలో వ్యూహంగా విభజించడం, సారఫల్గుబలవిభాగం,
పత్త్యశ్వరథహస్తియుద్ధాలు అనే పంచమాధ్యాయం, ప్రారంభంనుండి నూటముప్పైమూడవ
అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ షష్ఠోఽధ్యాయః

అష్టపఞ్చాశచ్ఛతతమం ప్రకరణమ్-దణ్డభోగమణ్డలాసంహతవ్యూహ వ్యూహనమ్. ఏకోనషష్టిశతతమం ప్రకరణమ్ - తస్య ప్రతివ్యూహస్థాపనమ్.

(దండాకారంలోను, సర్పాకారంలోను మండలాకారంలోను సైన్యాన్ని వ్యూహం పన్నడం, ఏ వ్యూహం లేకుండా ఉండడం ఈవ్యూహానికి ప్రతివ్యూహం పన్నడం.)

మూ. 1. పక్షౌ, ఉరస్యం, ప్రతిగ్రహః ఇత్యౌశనసో వ్యూహవిభాగః. పక్షౌ, కక్షౌ ఉరస్యం, ప్రతిగ్రహః ఇతి బార్హస్పత్యాః.

2. ప్రపక్షకక్షోరస్యా ఉభయోః దణ్డభోగమణ్డలాసంహతాః ప్రకృతివ్యూహాః.తత్ర తిర్యగ్వృత్తిర్దణ్డః. సమస్తానాన్వావృత్తిః భోగః. సరతాం సర్వతోవృత్తిః మణ్డలః. స్థితానాం పృథగనీకవృత్తిరసంహతః.

వ్యా. 1. వ్యూహంలో రెండుపక్షాలు, ఉరస్యం (మధ్యప్రదేశం), ప్రతిగ్రహం (సైన్యపృష్ఠదేశం) ఈ నాలుగు అవయవాలు ఉంటాయి అని శుక్రాచార్యసంమతమైన వ్యూహవిభాగం. రెండు పక్షాలు, రెండు కక్షాలు, ఉరస్యం, ప్రతిగ్రహం అని ఆరు అవయవాలు ఉంటాయి అని బృహస్పతిసంమతమైన వ్యూహవిభాగం.

2. ఆ ఇద్దరు ఆచార్యుల మతం ప్రకారం కూడ విడివిడిగా ఉన్న పక్షాలు, కక్షాలు, ఉరస్యాలు ఉండే దండ-భోగ-మండల-అసంహతా లనే నాలుగు విధాలైన వ్యూహాలు ప్రకృతివ్యూహాలు, ఇతరవ్యూహాలకు మూలమైన వ్యూహా లని అర్థం. ఈ నాలుగు విధాల వ్యూహాలలో అడ్డంగా పన్నినది దండవ్యూహం. పక్షాదుల చతుష్టయం లేదా షట్కం ఒక దాని తరవాత ఒకటి కూర్చబడిన ట్లయితే అది భోగవ్యూహం. మెలికలు తిరిగిన సర్పశరీరం వలె ఉండడంచేత దీని కా పేరు. శత్రుసైన్యానికి అభిముఖంగా సమస్తసైన్యాలూ కలిసి ఒక్కుమ్మడిగా అన్ని వైపులా ప్రసరించడం మండలం. నిలచిన సైన్యాలు వేరు వేరుగా పని చేయడం అసంహతం.

మూ. పక్షకక్షోరస్యైః సమం వర్తమానః దణ్డః. స కక్షాభిక్రాన్తః ప్రదరః. స ఏవ పక్షాభ్యాం ప్రతిక్రాన్తః దృఢకః. స ఏవాతిక్రాన్తః పక్షాభ్యామ్ అసహ్యః. పక్షావవస్థాప్య ఉరస్యాభిక్రాన్తః శ్యేనః. విపర్యయే చాపం చాపకుక్షిః, ప్రతిష్ఠః, సుప్రతిష్ఠశ్చ. చాపపక్షః సఞ్జయః. స ఏవోరస్యాతిక్రాన్తః విజయః. స్థూలకర్ణ

పక్షః స్థూలకర్ణః, ద్విగుణపక్షస్థూలః విశాలవిజయః. వ్యభిక్రాన్తపక్షః చమూముఖః. విపర్యయే ఝషాస్యః. ఊర్ధ్వరాజిర్దణ్డః సూచీ. ద్వౌ దణ్డౌ వలయః. చత్వారో దుర్జయః ఇతి దణ్డవ్యూహాః.

వ్యా. పక్షాలు, కక్షాలు, ఉరస్యం ఇవన్నీ సమంగా (ఉండవలసిన చోట) ఉంటే అది దండవ్యూహం. (ఇది పైన చెప్పిన నాలుగు ప్రకృతివ్యూహాలలో మొదటిది. దీనిలోనే కొన్ని మార్పులు చేయడంచేత ఏర్పడే వ్యూహాలు చెపుతున్నాడు). ఆ దండవ్యూహంలోని కక్షాలు శత్రుబలానికి ఎదురుగా వెడితే ప్రదరవ్యూహం అవుతుంది. ఆ దండంలోని పక్షాలు కక్షంవైపు వస్తున్న శత్రుబలాన్ని ఎదుర్కొనడం కోసం వెనుకకు వస్తే అది దృఢకవ్యూహం. ఆ దృఢకంలోని పక్షాలు శత్రుబలంలోనికి చొచ్చుకొని పోతే అది అసహ్యవ్యూహం. రెండు పక్షాలను వాటి స్థానంలో ఉంచి ఉరస్యం శత్రుబలం వైపు ముందుకు వెడితే అది శ్యేనవ్యూహం. పైన చెప్పిన నాలిగింటికీ విపరీతంగా ఉంటే అవి వరసగా చాప - చాపకుక్షి - ప్రతిష్ఠ - సుప్రతిష్ఠ వ్యూహాలు. అనగా - దండవ్యూహంలోని కక్షాలు వెనకకి వెడితే చాపవ్యూహం. పక్షాలు శత్రుబలం వైపు ముందుకు వెడితే అది చాపకుక్షి వ్యూహం. పక్షాలు వెనుక వైపుకు వెడితే అది ప్రతిష్ఠావ్యూహం. ఉరస్యం పక్షాలు కూడ ముందుకు నడిస్తే అది సుప్రతిష్ఠవ్యూహం. ధనురాకారంలో పక్షాలు ఉన్నది సంజయవ్యూహం. ఉరస్యంతో ముందుకు చొచ్చుకొని పోయి శత్రుబలంలో ప్రవేశించిన దండవ్యూహం "విజయవ్యూహం". పక్షాల చెవులు స్థూలంగా ఉన్నది స్థూలకర్ణవ్యూహం. 'స్థూణాకర్ణం' అని పాఠాన్తరం. పక్షాలలో విజయం కంటె రెట్టింపు స్థూలమైనది "విశాలవిజయవ్యూహం". కక్షం మొదలైన మూడింటినీ పక్షాలు దాటి ఉన్నది "చమూముఖం". ఉరస్యం పక్షకక్షాలని దాటి ఉన్నా, కక్షాలు ఉరస్యపక్షాలను దాటి ఉన్నా అది "ఝషాస్యవ్యూహం". పైభాగంలోని పంక్తి శత్రుబలానికి అభిముఖంగా ఉంటే అది 'సూచీవ్యూహం'. పక్ష-కక్ష-ఉరస్యాలకు అడ్డంగా రెండు దండ వ్యూహాలున్నది "వలయవ్యూహం". నాలు గున్నది దుర్జయవ్యూహం. ఇవి దండవ్యూహాలు. అనగా ఇవన్నీ దండవ్యూహంలోనే కొంచెం మార్పులు చేస్తే ఏర్పడిన వ్యూహాలు.

మూ. 1. పక్షకక్షోరస్యైః విషమం వర్తమానః భోగః. స సర్పసారీ గోమూత్రికా వా. స యుగ్మోరస్యో దణ్డపక్షః శకటః, విపర్యయే మకరః. హస్త్యశ్వరథైః వ్యతికీర్ణః శకటః పరిపన్తకః. ఇతి భోగవ్యూహాః.

2. పక్షకక్షోరస్యానామ్ ఏకీభావే మణ్డలః. స సర్వతోముఖః సర్వతోభద్రః. అష్టానీకో దుర్జయః. ఇతి మణ్డలవ్యూహాః.

3. పక్షకక్షోరస్యానామ్ అసంహితావసంహతః. స పఞ్చానీకానామాకృతి స్థాపనాత్ వజ్రః, గోధా వా. చతుర్ణాముద్యానకః కాకపదీ వా. త్రయాణా మర్ధచన్ద్రికః కర్కటశృఙ్గీ వా. ఇత్యసంహతవ్యూహాః.

వ్యా.1. పక్ష-కక్ష-ఉరస్యాలు ఎగుడుదిగుడుగా నిలచినా అలా ఉండి యుద్ధంలో పాల్గొన్నా అది "భోగవ్యూహం". అది సర్పం వలె ఏకాకారంలో ఉండవచ్చు లేదా గోమూత్రిక వలె వంకరటింకరగా (క్రిందికీ పైకీ) ఉండవచ్చు. ఆ భోగవ్యూహంలోని ఉరస్యం రెండు దండాలుగాను, పక్షాలు రెండేసి దండాలుగాను విభజించబడి ఉన్నట్లయితే అది "శకటవ్యూహం". దీనికి విరుద్ధంగా ఉంటే అనగా ఉరస్యం ఏకదండాకారంలోను పక్షాలు రెండేసి దండాల ఆకారాలలోను ఉంటే అది "మకరవ్యూహం". శకటవ్యూహంలో హస్త్యశ్వరథాలు ఎక్కువగా కలిపితే అది "పారిపంతకవ్యూహం". ఇవి భోగవ్యూహం అనే ప్రకృతివ్యూహం నుండి ఏర్పడిన దాని అవాంతరభేదాలు; వికృతులు.

2. పక్షాలు, కక్షాలు, ఉరస్యాలు చాల దగ్గర దగ్గరగా ఉంటే "అది మండల వ్యూహం". అన్ని వైపులనుండీ శత్రువును ఆక్రమిస్తే ఆ మండలవ్యూహానికే "సర్వతోభద్రవ్యూహం" అని పేరు. రెండు ఉరస్యాలు, నాలుగు పక్షాలు, రెండు కక్షాలు ఉన్నది దుర్జయం. ఇవి మండలవ్యూహాలు.

3. పక్ష - కక్ష - ఉరస్యాలు దగ్గరగా కలవకుండా ఉంటే (దూరదూరంగా ఉంటే) అది "అసంహతవ్యూహం". ఈ ఐదు అనీకాలను (పక్ష - కక్ష - ఉరస్యాలను) వజ్రాకారంలో నిలిపితే అది "వజ్రవ్యూహం". ఉడుము ఆకారంలో నిలిపితే అది "గోధావ్యూహం". నాలుగు అనీకాలను అనగా పక్ష - కక్ష - ఉరస్య - ప్రతిగ్రహాలను కాకి పాదం ఆకారంలో నిలిపితే దానికి "ఉద్యానకం" లేదా "కాకపదీవ్యూహం" అని పేరు. మూడు అనీకాలను (రెండు పక్షాలను ప్రతిగ్రహోరస్యాలలో ఒక దానిని ఒక విధమైన ఆకారంలో (వంకరగా) నిలబెడితే అది "అర్ధచంద్రికవ్యూహం" లేదా "కర్కటశృంగి వ్యూహం". ఇవి అసంహతవ్యూహాలు.

మూ. 1. రథోరస్యో హస్తికక్షః, అశ్వపృష్ఠః అరిష్టః.

2. పత్తయః, అశ్వాః, రథాః, హస్తినశ్చ అనుపృష్ఠమచలః.

3. హస్తినః, అశ్వాః, రథాః, పత్తయశ్చ అనుపృష్ఠమప్రతిహతః.

4. తేషాం ప్రదరం దృఢకేన ఘాతయేత్; దృఢకమసహ్యేన; శ్యేనం చాపేన; ప్రతిష్ఠం సుప్రతిష్ఠేన; సంజయం విజయేన; స్థూలకర్ణం విశాలవిజయేన; పారిపతన్తకం సర్వతోభద్రేణ; దుర్జయేన సర్వాన్ ప్రతివ్యూహేత.

5. పత్త్యశ్వరథద్విపానాం పూర్వం పూర్వమ్ ఉత్తరేణ ఘాతయేత్. హీనాఙ్గమ్ అధికాఙ్గేన చేతి.

వ్యా. 1. ఉరస్యంలో రథాలు, కక్షాలలో ఏనుగులు, పృష్ఠభాగంలో అశ్వాలు (పక్షాలలో పదాతులు) ఉన్న సైన్యం "అరిష్టం".

2. పదాతులు, అశ్వాలు, రథాలు, ఏనుగులు - ఇవి ఒకదాని వెనుక ఒకటి ఉంటే అది "అచలబలం".

3. ఏనుగులు, అశ్వాలు, రథాలు, పదాతులు-ఇవి ఒకదాని తరవాత ఒకటి ఉంటే అది "అప్రతిహతబలం".

4. పైన చెప్పిన వ్యూహాలలో ప్రదరవ్యూహాన్ని దృఢకవ్యూహంతో ఎదుర్కోవాలి. దృఢకవ్యూహాన్ని అసహ్యవ్యూహంతోను, "శ్యేనవ్యూహాన్ని చాపవ్యూహంతోను, ప్రతిష్ఠవ్యూహాన్ని సుప్రతిష్ఠవ్యూహంతోను, సంజయవ్యూహాన్ని విజయవ్యూహంతోను, స్థూలకర్ణవ్యూహాన్ని విశాలవిజయవ్యూహంతోను, పారిపతంతకవ్యూహాన్ని సర్వతోభద్ర వ్యూహంతోను ఎదిరించాలి. అన్ని వ్యూహాలకు ఎదురుగా దుర్జయవ్యూహం పన్నాలి.

5. పదాతులు, అశ్వాలు, రథాలు, ఏనుగులు - వీటిలో పూర్వపూర్వాన్ని తరవాతిదానిచేత నశింపచెయ్యాలి. అనగా అశ్వాలచేత పదాతిదళాన్ని, రథసైన్యంచేత అశ్వసైన్యాన్ని, హస్తిసైన్యంచేత రథసైన్యాన్నీ నశింపచెయ్యాలి. తక్కువ అంగాలు ఉన్న సైన్యాన్ని అధికమైన అంగాలు గల సైన్యంచేత నశింపచెయ్యాలి.

మూ. 1. అఙ్గదశకస్య ఏకః పతిః పతికః. పతికదశకస్య ఏకః సేనాపతిః. తద్దశకస్య ఏకః నాయకః ఇతి. స తూర్యఘోషధ్వజపతాకాభిః వ్యూహాఙ్గానాం సంజ్ఞాః స్థాపయేత్, అఙ్గవిభాగే, సంఘాతే,స్థానే, గమనే, వ్యావర్తనే, ప్రహరణే చ.

2. సమే వ్యూహే దేశకాలసారయోగాత్ సిద్ధిః.

వ్యా. 1. అంగం అనగా ఒక చిన్న విభాగం (unit). ఒక రథం లేదా ఒక ఏనుగు,

ఐదు గుల్మాలు, ముప్పైమంది కాలిబంట్లు - ఇవి ఒక అంగం. పది అంగాల నాయకుడు పతికుడు (పదికుడు. గ.శా.). పదిమంది పతికులమీద ఒక నాయకుడు సేనాపతి. పదిమంది సేనాపతుల మీద ఒక నాయకుడు నాయకుడు. ఆ నాయకుడు వ్యూహాలలోని అంగాలను విభజించడానికి (వేరువేరుగా నిలబడే టట్లు చేయడానికి), కలపడానికి, నిలపడానికి, ముందు నడవడానికి, వెనుకకు మరలడానికి, యుద్ధం చేయడానికి వాద్యఘోషాలచేత, ధ్వజాలచేత, పతాకలచేత సంకేతాలు ఏర్పరచాలి. అనగా ఈ విధమైన తూర్యఘోషం చేస్తే ఆగాలి, ఈ విధంగా చేస్తే ముందుకు నడవాలి, ఈ ధ్వజం కాని పతాక (చిన్న జండా) కాని చూపుతే దగ్గరికి రావాలి, ఈ విధమైనవి చూపితే దూరదూరంగా నిలబడాలి ఇత్యాదివిధంగా సంకేతాలు ఏర్పరచాలి అని అర్థం.

2. తన వ్యూహాలు, శత్రువ్యూహాలు, సమంగా ఉన్నప్పుడు దేశాన్ని పట్టి, కాలాన్ని పట్టి, సారాన్ని పట్టి విజయం లభిస్తుంది.

శ్లో. యన్త్రైరుపనిషద్యోగైః తీక్ష్ణైర్వ్యాసక్తఘాతిభిః,
మాయాభిర్దైవసంయోగైః శకటైర్హస్తిభూషణైః,
దూష్యప్రకోపైర్గోయూథైః స్కన్ధావారప్రదీపనైః,
కోటీజఘనఘాతైర్వా దూతవ్యఞ్జనభేదనైః,
"దుర్గం దగ్ధం హృతం వా తే కోపః కుల్యః సముత్థితః,
శత్రురాటవికో వే" తి పరస్యోద్వేగమాచరేత్.

వ్యా. యంత్రాలచేత (ఔపనిషదికాధికరణంలో చెప్పబోయే) రహస్యవిషప్రయోగాదులచేత, ఇతరకార్యాలలో మగ్నులైనవాళ్లని చంపే తీక్ష్ణులచేత, ఇంద్రజాలాది విద్యలచేత, దేవతాసంబంధాలచేత (రాజుకు దేవతాసాక్షాత్కారం ఉంది అని చెప్పడంచేత), ఏనుగులకు వేసే వేషభూషణాదులచేత కప్పబడిన బండ్లచేత (గ.శా.) బండ్లచేత, 'హస్తిభీషణైః' అనే పాఠం గ్రహించి ఏనుగులచేత భయపెట్టడంచేత (కాంగ్లే) దూష్యులను ప్రకోపింపచేయడాలచేత, యుద్ధాగ్రంలో ఆవుల గుంపులు ఉంచడంచేత స్కంధావారాలను కాల్చివేయడంచేత, హటాత్తుగా పక్షాలను, కక్షాలను ఆక్రమించడంచేత, దూతల వేషాలలో ఉన్న గూఢచారుల ద్వారా భేదం కలిగించడంచేత, శత్రువుకు భయం కలిగించాలి. "నీ దుర్గం కాల్చబడింది; నీ దుర్గం హరించబడింది; నీ వంశంవాళ్ల ప్రకోపం చెలరేగింది, నీ శత్రువు దండెత్తి వస్తున్నాడు, ఆటవికులు దండెత్తి వస్తున్నారు" అని చెప్పడంచేత శత్రువుకు భయం కలిగించాలి.

శ్లో. ఏకం హన్యాన్న వా హన్యాదిషుః క్షిప్తో ధనుష్మతా,
ప్రాజ్ఞేన తు మతిః క్షిప్తా హన్యాద్గర్భగతానపి.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే సాంగ్రామికే దశమాధికరణే షష్ఠోఽధ్యాయః,
దణ్డభోగమణ్డలాసంహత వ్యూహవ్యూహనం తస్య ప్రతివ్యూహస్థాపనం చ,
ఆదితః చతుస్త్రింశచ్ఛతతమః.

ఏతావతా కౌటలీయార్థశాస్త్రస్య సాంగ్రామికం దశమమధికరణం సమాప్తమ్.

వ్యా. ధానుష్కుడు విడచిన బాణం ఒకనిని చంపవచ్చును, చంపకపోవచ్చును. కాని బుద్ధిమంతుడు విసిరిన మతి (ఆలోచన) మాత్రం గర్భంలో ఉన్నవాళ్లని కూడ చంపివేస్తుంది.

"బాలానందిని" అను కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో సాంగ్రామికం అనే దశమాధికరణంలో దండ-భోగ-మండల-అసంహతవ్యూహాలు పన్నడం, వ్యూహానికి ప్రతివ్యూహం పన్నడం అనే ఆరవ అధ్యాయం ప్రారంభంనుంచి నూటముప్పైనాల్గవ అధ్యాయం సమాప్తం.

ఇంతటితో కౌటలీయార్థశాస్త్రంలోని సంగ్రామికం అనే దశమాధికరణం సమాప్తం.

అథ సంఘవృత్తమ్ - ఏకాదశమధికరణమ్

సంఘరాజ్యాల (oligarchies) విషయంలో ప్రవర్తన - పదకొండవ అధికరణం

ప్రథమోఽధ్యాయః

షష్టిశతతమం ప్రకరణమ్ - భేదోపాదానాని (భేదభావాలు పుట్టించడం)

ఏకషష్టిశతతమం ప్రకరణమ్ - ఉపాంశుదణ్డాః (రహస్యదండనవిధానాలు)

సూ. 1. సంఘలాభో దణ్డమిత్రలాభానాముత్తమః. సంఘా హి సంహతత్వాత్ అధృష్యాః పరేషామ్. తాననుగుణాన్ భుఞ్జీత సామదానాభ్యామ్, విగుణాన్ భేదదణ్డాభ్యామ్.

2. కామ్బోజసురాష్ట్రక్షత్రియశ్రేణ్యాదయః వార్తాశస్త్రోపజీవినః. లిచ్ఛవిక వ్రజిక మల్లక మద్రక కుకుర కురుపాఞ్చాలాదయః రాజశబ్దోపజీవినః.

వ్యా. 1. సంఘరాజ్యం సహాయం లభించడం దండలాభంకంటె మిత్రలాభంకంటె

కూడ మంచిది. ఎందువల్ల ననగా - సంఘాలు బాగా కలిసి కట్టుదనంతో ఉండడంచేత వాటిని శత్రువులు ఎదుర్కొనజాలరు. ఆ సంఘాలు తనకు అనుకూలంగా ఉన్నప్పుడు (విజిగీషువు) వాటిని సామదానాలచేత అనుభవించాలి (స్వాధీనం చేసుకోవాలి). అవి ప్రతికూలంగా ఉంటే భేదదండాలచేత స్వాధీనం చేసుకోవాలి.

2. కాంబోజ-సురాష్ట్రదేశాలలోని క్షత్రియశ్రేణ్యాదులు (వైశ్యాదిశ్రేణులు కూడ) వార్త (కృషివాణిజ్యపశుపాలనల) మీద ఆయుధాలమీద ఆధారపడి ఉంటాయి. (గ.శా.). కాంబోజులు, సురాష్ట్రులు, క్షత్రియులు, శ్రేణులు మొదలైనవారు వార్తాశస్త్రోపజీవులు (కాంగ్లే). లిచ్ఛవిక-వ్రజిక-మల్లక-మద్రక-కుకుర-కురు-పాంచాలదేశాలలోనివాళ్లు కేవలం రాజులం అని చెప్పుకొంటూ సంఘాలమీద ఆధారపడి జీవిస్తూంటారు (గ.శా.) లిచ్ఛవికులు మొదలైనవాళ్లు 'రాజా' అని బిరుదులు పెట్టుకుంటారు (కాంగ్లే).

మూ. 1. సర్వేషామాసన్నాః సత్రిణః సంఘానాం పరస్పరన్యఙ్గద్వేషవైర కలహస్థానాన్యుపలభ్య క్రమాభినీతం భేదముపచారయేయుః- "అసౌ త్వా విజల్పతి" ఇతి. ఏవముభయతః బద్ధరోషాణాం విద్యాశిల్పద్యూతవైహారికేషు ఆచార్యవ్యఞ్జనా బాలకలహానుత్పాదయేయుః. వేశశౌణ్డికేషు వా ప్రతిలోమ ప్రశంసాభిః సంఘముఖ్యమనుష్యాణాం తీక్ష్ణాః కలహానుత్పాదయేయుః, కృత్యపక్షోపగ్రహేణ వా.

2. కుమారకాన్ విశిష్టచ్ఛన్దికయా హీనచ్ఛన్దికానుత్సాహయేయుః.

వ్యా. 1. ఈ సంఘాలన్నింటికీ దగ్గరగా చేరిన సత్రులు సంఘాల మధ్య ఉన్న పరస్పరనిందావచనాలు, ద్వేషం (వాక్పారుష్యంవల్ల కలిగిన రోషం ద్వేషం), వైరం (అపకారాదులవల్ల కలిగిన ద్రోహచిన్తనం వైరం), కలహించుకొనడానికి తగిన విషయాలు -వీటి నన్నింటినీ తెలుసుకొని క్రమంగా నమ్మకం కలిగించడం ద్వారా సాధించబడిన భేదోపాయాన్ని ప్రవర్తింపచేస్తూ "ఇతడు నిన్ను నిందిస్తున్నాడు" అని చెప్పాలి. రెండు వైపులవాళ్లూ పరస్పరం రోషంతో ఉన్నప్పుడు ఆచార్యుల (ఉపాధ్యాయుల) వేషాలలో ఉన్న గూఢచారులు విద్య, శిల్పం, ద్యూతం, విహారవిషయాలు -వీటిలో బాలుల మధ్య కలహాలు సృష్టించాలి. లేదా తీక్ష్ణులు, వేశ్యాగృహాలలోను, మద్యగృహాలలోను సంఘంలోని ముఖ్యులకు చెందిన మనుష్యుల శత్రువులను ప్రశంసించి గాని, వాళ్ల కృత్యపక్షాన్ని (వాళ్ల విషయంలో కోపం కలవాళ్లు, లుబ్ధులు, భీతులు, అవమానితులు - వీళ్ల పక్షాన్ని) బలపరచడం ద్వారా గాని కలహాలు సృజించాలి.

2. తక్కువ ఛందికలు (భోగాలు) గల చిన్న చిన్న రాజకుమారులను మీకు అధికమైన భోగ్యవస్తువులు ఏర్పరుస్తాం అని చెప్పి ప్రోత్సహించాలి.

మూ. విశిష్టానాం చైకపాత్రం వివాహం హీనేభ్యో వారయేయుః, హీనాద్వా విశిష్టైరేకపాత్రే వివాదే వా యోజయేయుః. అవహీనాన్వా తుల్యభావోపగమనే కులతః పౌరుషతః, స్థానవిపర్యాసతో వా. వ్యవహారమవస్థితం వా ప్రతిలోమస్థాపనేన నిశామయేయుః. వివాదపదేషు వా ద్రవ్యపశుమనుష్యఘాతేన రాత్రౌ తీక్ష్ణాః కలహానుత్పాదయేయుః. సర్వేషు చ కలహస్థానేషు హీనపక్షం రాజా కోశదణ్డాభ్యాముపగృహ్య ప్రతిపక్షవధే యోజయేత్, భిన్నానపవాహయేద్వా. ఏకదేశే సమస్తాన్వా నివేశ్య భూమౌ చైషాం పఞ్చకులీం దశకులీం వా కృష్యాం నివేశయేత్. ఏకస్థా హి శస్త్రగ్రహణసమర్థాః స్యుః. సమవాయే చైషామత్యయం స్థాపయేత్.

వ్యా. వాళ్లు (తీక్ష్ణులు) విశిష్టులకు హీనులతో భోజనాలూ వివాహసంబంధాలూ లేకుండా చెయ్యాలి. లేదా హీనులకు విశిష్టులతో కలిసి నిర్బంధపూర్వకంగా భోజనాలు వివాహసంబంధాలు ఏర్పరచాలి. బాగా తక్కువవాళ్లని కులంచేత, పౌరుషంచేత స్థానవిపర్యాసంచేత (ఉత్తమస్థానం పొందడంచేత change of status) విశిష్టులతో సములమే అని పోటీపడే టట్లు చెయ్యాలి. లేదా ఏదైన ఒక వ్యవహారం ఒక పద్ధతిలో సంఘముఖ్యులచేత నిర్ణయించబడినప్పుడు దానికి (ఆ నిర్ణయానికి) విరుద్ధమైన నిర్ణయాన్ని లేవనెత్తి దానిని స్థాపించడానికి ప్రయత్నించాలి. ఎవరికైనా పరస్పరం వివాదాలు ఏర్పడినప్పుడు తీక్ష్ణులు రాత్రులందు ఆ వివాదాలకి హేతువు లైన ద్రవ్యపశుమనుష్యాదులను చంపివేసి కలహాలు పుట్టించాలి. కలహస్థానా లన్నింటిలోను రాజు హీనపక్షంవానిని కోశ-సైన్యాలచేత తన ప్రక్కకు తిప్పుకొని ప్రతిపక్షులను చంపడానికి ప్రేరేపించాలి. లేదా విడగొట్టబడినవాళ్లని సంఘంలో చేరకుండా దూరంగా తీసికొనిపోవాలి. వాళ్లను అందరినీ ఒక ప్రదేశంలో నివసింపచేసి ఒక భూమియందు పంచకులిని (ఐదు కుటుంబాలను) గాని, దశకులిని గాని ఏర్పరచి వ్యవసాయంలో పెట్టాలి. ఎందువల్ల ననగా ఒక్క చోట ఉన్నవాళ్లు అవసరం వచ్చినప్పుడు శస్త్రగ్రహణం చేయడానికి సమర్థులుగా ఉంటారు. అక్కడ వాళ్లందరూ ఒక సంఘంగా ఏర్పడితే వాళ్లమీద అత్యయం (సాముహికదండనం) విధించాలి.

మూ. 1. రాజశబ్దిభిః అవరుద్ధమ్, అవక్షిప్తం వా కుల్యమభిజాతం రాజపుత్రత్వే స్థాపయేత్. కార్తాన్తికాదిశ్చాస్య వర్గః రాజలక్షణ్యతాం సంఘేషు ప్రకాశయేత్. సంఘముఖ్యాంశ్చ ధర్మిష్ఠానుపజపేత్- "స్వధర్మమముష్య రాజ్ఞః పుత్రే భ్రాతరి వా ప్రతిపద్యధ్వమ్" ఇతి. ప్రతిపన్నేషు కృత్యపక్షోపగ్రహార్థ మర్థం దణ్డం చ ప్రేషయేత్. విక్రమకాలే శౌణ్డికవ్యఞ్జనాః పుత్రదారప్రేతాపదేశన నైషేచనికమ్ ఇతి మదనరసయుక్తాన్ మద్యకుమ్భాన్ శతశః ప్రయచ్ఛేయుః.

2. చైత్యదైవతద్వారరక్షాస్థానేషు చ సత్రిణః సమయకర్మనిక్షేపం సహిరణ్యాభిజ్ఞానముద్రాణి హిరణ్యభాజనాని చ ప్రరూపయేయుః; దృశ్యమానేషు చ సంఘేషు రాజకీయాః ఇత్యావేదయేయుః. అథావస్కన్దం దద్యాత్.

వ్యా. 1. సంఘరాజ్యంలో రాజశబ్దోపజీవులచేత నిరోధించబడిన లేదా అవమానించబడిన ఉత్తమకులసంజాతుడు, సద్గుణవంతుడూ అయినవానిని "ఇతడు రాజపుత్రుడు" అని నిలబెట్టాలి. ఇతనికి సంబంధించిన జ్యోతిషికులు మొదలైనవాళ్లు అతనిలో రాజలక్షణా లున్నాయి అని సంఘాలలో ప్రచారం చెయ్యాలి. ధర్మిష్ఠులైన సంఘముఖ్యులకు "మీరు రాజపుత్రుని విషయంలో లేదా రాజసోదరుని విషయంలో మీ ధర్మం పాటించాలి" అని రహస్యంగా చెప్పిపెట్టాలి. వాళ్లు అందుకు అంగీకరించిన తరవాత కృత్యపక్షాన్ని (క్రుద్ధ-లుబ్ధ-భీతాదుల పక్షాన్ని) పట్టించడంకోసం ధనం సైన్యం కూడా పంపాలి. పరాక్రమం చూపే కాలంలో మద్యవిక్రేతల వేషాలలో ఉన్న గూఢచారులు "మా పుత్రుడు లేదా భార్య మరణించడంచేత వాళ్ల ప్రేతకార్యం సందర్భంలో వాళ్ల తృప్తికోసం ఇచ్చే పానీయం" అని పేరు పెట్టి మత్తు కలిగించే రసం కలిపిన మద్యం వందలకొలది కుండలలో వాళ్లకి ఇవ్వాలి.

2. సత్రులు చైత్యాల దగ్గర, దేవాలయప్రాంగణాలలోను, రక్షాస్థానాలలోను, ధనంతో నింపిన, అభిజ్ఞానముద్రలు (గుర్తించే సీళ్లు) కూడ ఉన్న ధనపాత్రలను సమయకర్మ పూర్వకంగా (ఒక షరతు ప్రకారం) తెచ్చిన నిక్షేపం (ఉంచబడిన ధనం) అని చెప్పాలి. సంఘానికి సంబంధించిన అక్కడ ఉన్నవాళ్లను నిర్దేశిస్తూ వీళ్లందరూ రాజకీయులే అనగా రాజుతో ఒప్పందం చేసుకొని ఈ ధనం తీసికొనడానికి వచ్చినవాళ్లే అని ఇతరులకు చెప్పాలి. (ఈ విధంగా చేయడంచేత వీళ్లందరూ రాజునుంచి లంచం

తీసికొని వాని పక్షానికి వెళ్లుచున్నారు అనే అభిప్రాయంతో సంఘంలోని ఇతరసభ్యులకు వాళ్లమీద ద్వేషం కలుగుతుంది అని భావం). అప్పుడు ఆక్రమణం చెయ్యాలి.

మూ. 1. సంఘానాం వా వాహనహిరణ్యే కాలికే గృహీత్వా సంఘముఖ్యాయ ప్రఖ్యాతం ద్రవ్యం ప్రయచ్ఛేత్. తదేషాం యాచితే 'దత్తమముష్మై ముఖ్యాయ' ఇతి బ్రూయాత్.

2. ఏతేన స్కన్ధావారాటవీభేదో వ్యాఖ్యాతః.

3. సంఘముఖ్యపుత్రమ్ ఆత్మసంభావితం వా సత్రీ గ్రాహయేత్- "అముష్య రాజ్ఞః పుత్రః త్వం శత్రుభయాదిహ న్యస్తోఽసి" ఇతి. ప్రతిపన్నం రాజా కోశదణ్డాభ్యామ్ ఉపగృహ్య సంఘేషు విక్రమయేత్. అవాప్తార్థస్తమపి ప్రవాసయేత్.

4. బన్ధకీపోషకాః ప్లవకనటనర్తకసౌభికాః వా ప్రణిహితాః స్త్రీభిః పరమయౌవనాభిః సంఘముఖ్యానున్మాదయేయుః. జాతకామానామ్ అన్యతమస్య ప్రత్యయం కృత్వా అన్యత్ర గమనేన ప్రసభహరణేన వా కలహానుత్పాదయేయుః. కలహే తీక్ష్ణాః కర్మ కుర్యుః- "హతోఽయమిత్థం కాముకః" ఇతి.

వ్యా. 1. సంఘాల వాహనాలు, ధనం కాలికంగా (ఇంత కాలానికి ఇవ్వవలసిన ఋణంగా) తీసికొని ఆ ద్రవ్యం అందరికీ తెలిసే టట్లు సంఘముఖ్యునికి ఇవ్వాలి. ఆ సంఘంలోనివాళ్లు వచ్చి అప్పుతీసికొన్న వాహనహిరణ్యాలు ఇమ్మని అడిగి నప్పుడు "ఫలానా ముఖ్యునికి ఇచ్చివేశాను" అని చెప్పాలి. దీనితో సంఘానికి ముఖ్యునికీ మధ్య భేదం ఏర్పడుతుంది అని భావం.

2. దీనిచేత స్కంధావారంలోను, ఆటవికులలోను భేదం పుట్టించే పద్ధతి వ్యాఖ్యానించినట్లే.

3. సత్రి సంఘముఖ్యుని పుత్రుడి దగ్గరికిగాని, ఆత్మసంభావితుణ్ణి (తాను చాల గొప్పవాడ నని అనుకొనే మరొక వ్యక్తి దగ్గరకు) గాని వెళ్లి- "నువ్వు ఫలానా రాజు పుత్రుడవు; నిన్ను శత్రుభయంచేత ఇక్కడ ఉంచారు" అని చెప్పి నమ్మించాలి. అతడు

నమ్మి అంగీకరించిన తరవాత రాజు కోశదండాలు అతనికి ఇచ్చి సంఘాలను ఎదిరించే టట్లు చెయ్యాలి. అనుకొన్న పని పూర్తి అయిన తరవాత వానిని కూడ బైటకు పంపివేయాలి. (లేదా చంపివేయాలి).

4. కులటలను పోషించేవాళ్లు గాని, ప్లవక-నట-నర్తక-సౌభికులు గాని గూఢచారులుగా వెళ్లి మంచి సౌందర్యం యౌవనం ఉన్న స్త్రీల చేత సంఘముఖ్యు లకు ఉన్మాదం (తీవ్రమైన కోరిక) కలిగేటట్లు చెయ్యాలి. ఆ విధంగా స్త్రీల విషయంలో కామం కలిగిన సంఘముఖ్యులలో ఒకని దగ్గరకు ఒక స్త్రీ వెళ్లగలదు అనే నమ్మకం కలిగించి (ఏర్పాటు చేసి), మరొకసంఘముఖ్యుని దగ్గరికి ఆమెను పంపి, నీ దగ్గరికి వస్తూన్న ఆమెను అతడు బలాత్కారంగా హరించుకొనిపోయాడు అని చెప్పి ఆ ముఖ్యుల మధ్య కలహం పుట్టించాలి. కలహం కలిగిన తరవాత తీక్ష్ణులు తాము చేయ వలసిన పని చేసి (ఒకనిని చంపివేసి) "ఈ కాముకుడు ఈ విధంగా చంపబడ్డాడు, అనగా ఈ ఇద్దరి మధ్యా కలహం రావడంచేత వీనిని చంపివేశారు" అని అందరికీ చెప్పాలి.

మూ. 1. విసంవాదితం వా మర్షయమాణమ్ అభిసృత్య స్త్రీ బ్రూయాత్ - "అసౌ మాం ముఖ్యః త్వయి జాతకామాం బాధతే. తస్మిన్ జీవతి నేహ స్థాస్యామి" ఇతి ఘాతమస్య ప్రయోజయేత్.

2. ప్రసహ్యాపహృతా వా వనాన్తే క్రీడాగృహే వా అపహర్తారం రాత్రౌ తీక్ష్ణేన ఘాతయేత్. స్వయం వా రసేన. తతః ప్రకాశయేత్ - "అమునా మే ప్రియో హతః" ఇతి.

3. జాతకామం వా సిద్ధవ్యఞ్జనః సాంవననికీభిః ఓషధీభిః సంవాస్య రసేనాతిసంధాయాపగచ్ఛేత్. తస్మిన్నతిక్రాన్తే సత్రిణః పరప్రయోగమభిశం సేయుః.

వ్యా.1. వస్తానని వెళ్లకపోయినా సహించి ఉన్న గణముఖ్యుని దగ్గరికి ఆ స్త్రీ స్వయంగానే వెళ్లి- "నీమీద ఎంతో ప్రేమతో ఉన్న నన్ను ఫలానా ముఖ్యుడు బాధిస్తున్నాడు; అతడు జీవించి ఉండగా నేను ఇక్కడ ఉండను" అని చెప్పి అతడు వానిని చంపి వేసే టట్లు చెయ్యాలి.

2. లేదా ఒకని దగ్గరికి వస్తా నని చెప్పిన స్త్రీ మరొకనిచేత బలాత్కారంగా అపహరించబడితే వనాంతంలో కాని, క్రీడాగృహంలో గాని (నేటి అఫిషల్ గెస్ట్‌హౌస్‌ల

వంటివి) ఆ అపహరించిన వానిని తీక్ష్ణునిచేత చంపించాలి; లేదా తానే విషం ఇచ్చి చంపివేయాలి. తరవాత "నా ప్రియుణ్ణి ఫలానా ప్రతికాముకుడు చంపివేశాడు" అని అందరికీ చెప్పాలి.

3. లేదా మంత్రసిద్ధి ఉన్నవాని వేషంలో ఉన్న సత్రి ఒక స్త్రీ విషయంలో అభిలాష పుట్టినవానికి వశీకరణౌషధులను విషంకలిపి ఇచ్చి చంపివేసి వెళ్లిపోవాలి. అతడు వెళ్లిపోయిన తరవాత "ఇదంతా శత్రువులు చేసిన ప్రయోగం" అని సత్రులు చెప్పాలి.

మూ. 1. ఆఢ్యవిధవాః, గూఢాజీవాః, యోగస్త్రియో వా దాయనిక్షేపార్థం వివదమానాః సంఘముఖ్యానున్మాదయేయుః ఇతి. అదితిస్త్రియః, కౌశిక స్త్రియః, నర్తకీగాయనా వా. ప్రతిపన్నాన్ గూఢవేశ్మసు రాత్రిసమాగమప్రవిష్టాన్ తీక్ష్ణాః హన్యుః, బద్ధ్వా హరేయుర్వా.

2. సత్రీ వా స్త్రీలోలుపం సంఘముఖ్యం ప్రరూపయేత్- "అముష్మిన్ గ్రామే దరిద్రకులమపసృతమ్; తస్య స్త్రీ రాజార్హా; గృహాణైనామ్" ఇతి. గృహీతాయామర్ధమాసాన్తరం సిద్ధవ్యఞ్జనో దూష్యః సంఘముఖ్యమధ్యే ప్రక్రోశయేత్- "అసౌ మే ముఖ్యాం భార్యాం, స్నుషాం, భగినీం, దుహితరం వా అధిచరతి" ఇతి. తం చేత్ సంఘో నిగృహ్ణీయాత్ రాజైనముపగృహ్య విగుణేషు విక్రమయేత్. అనిగృహీతే సిద్ధవ్యఞ్జనం హి రాత్రౌ తీక్ష్ణాః ప్రవాసయేయుః.తతస్తద్వ్యఞ్జనాః ప్రక్రోశేయుః- "అసౌ బ్రహ్మహా బ్రాహ్మణీ జారశ్చ" ఇతి.

వ్యా. 1. ధనవతులైన విధవలు గాని, భర్త ఉన్నా కూడ వ్యభిచారం జీవనోపాధిగా చేసుకొన్న దరిద్రస్త్రీలు గాని, యోగస్త్రీలు (స్త్రీవేషంలో ఉన్న పురుషులు) గాని, దాయం, నిక్షేపం మొదలైనవాటికోసం సంఘముఖ్యుల ఎదుట పోట్లాడుకొంటూ ఆ సందర్భంలో చేష్టావిశేషాలచేత వాళ్లని మోహింపచెయ్యాలి. లేదా అదితిస్త్రీలు (దేవతల చిత్రాలను చూపించడం వృత్తిగా గ్రహించిన స్త్రీలు) గాని, కౌశికస్త్రీలు (పాములు పట్టే స్త్రీలు) గాని, నర్తకస్త్రీలు గాని గాయనస్త్రీలు గాని, వాళ్లని మోహింపచెయ్యాలి. వాళ్లు అంగీకరించి రాత్రి సమాగమం కోసం రహస్యగృహాలకు వచ్చినప్పుడు తీక్ష్ణులు వాళ్లను చంపివేయాలి. లేదా బంధించి తీసికొనిపోవాలి.

2. లేదా స్త్రీవ్యసనం ఉన్న సంఘముఖ్యుని దగ్గరికి సత్రి వెళ్లి- "ఫలానాగ్రామానికి ఒక దరిద్రకుటుంబం వలస వచ్చింది. వాని భార్య రాజుకు తగిన స్త్రీ. ఆమెను నువ్వు గ్రహించు" అని చెప్పాలి. అతడు ఆ స్త్రీని గ్రహించిన తరవాత పదిహేను రోజులలోనే సిద్ధవేషంలో ఉన్న దూష్యుడు సంఘముఖ్యుల మధ్య- "ఇతడు నా ముఖ్యురాలైన భార్యను, లేదా కోడలిని, లేదా సోదరిని లేదా పుత్రికను బలాత్కరించి అనుభవిస్తున్నాడు" అని గొడవపెట్టాలి. అలా చేసిన (స్త్రీని గ్రహించిన) ఆ సంఘముఖ్యుణ్ణి సంఘం నిగ్రహిస్తే అప్పుడు రాజు వానిని తన దగ్గరకు చేరదీసి తనకు ఇష్టం కానివాళ్లమీదికి వానిని యుద్ధానికి పంపాలి. అతడు నిగ్రహింపబడకపోయి నట్లయితే ఆ సిద్ధవ్యంజనుడైన దూష్యుణ్ణి (సంఘముఖ్యుల ఎదట గొడవపెట్టినవానిని) రాత్రి తీక్ష్ణులు చంపివేయాలి. తరవాత సిద్ధవ్యంజనులైన మరికొందరు వచ్చి "ఈ (నిగ్రహింపబడని) సంఘముఖ్యుడు బ్రహ్మహత్య (సిద్ధుడైన బ్రాహ్మణుని హత్య) చేశాడు, బ్రాహ్మణ స్త్రీజారుడు కూడ" అని నిందిస్తూ గొడవపెట్టాలి.

మూ. 1. కార్తాన్తికవ్యఞ్జనో వా కన్యామన్యేన వృతామన్యస్య ప్రరూపయేత్- "అముష్య కన్యా రాజపత్నీ, రాజప్రసవినీ చ భవిష్యతి. సర్వస్వేన ప్రసహ్య వా ఏనాం లభస్వ" ఇతి. అలభ్యమానాయాం పరపక్షమ్ ఉద్ధర్షయేత్, లబ్ధాయాం సిద్ధః కలహః.

2. భిక్షుకీ వా ప్రియభార్యం ముఖ్యం బ్రూయాత్- "అసౌ తే ముఖ్యో యౌవనోత్సిక్తో భార్యాయాం మాం ప్రాహిణోత్. తస్యాహం భయాత్ లేఖ్యమాభరణం గృహీత్వా యాతాస్మి. నిర్దోషా తే భార్యా. గూఢమస్మిన్ ప్రతికర్తవ్యమ్, అహమపి తావత్ ప్రతిపత్స్యామి" ఇతి, ఏవమాదిషు కలహస్థానేషు, స్వయముత్పన్నే వా కలహే, తీక్ష్ణైరుత్పాదితే వా హీనపక్షం రాజా కోశదణ్డాభ్యామ్ ఉపగృహ్య విగుణేషు విక్రామయేత్, అపవాహయేద్వా.

3. సంఘేష్వేవమేకరాజో వర్తేత. సంఘాశ్చాపి ఏవమేకరాజా దేతేభ్యః అతిసంధానేభ్యః రక్షయేయుః.

వ్యా. 1. జ్యౌతిషికుని వేషంలో ఉన్న గూఢచారి సంఘముఖ్యులలో ఒకడు వరించిన కన్యను గూర్చి మరొక సంఘముఖ్యునికి - "ఫలానావాని కన్య రాజపత్ని కాని, రాజమాత కాని కాగలదు. అందుచేత సర్వస్వమైనా ఇచ్చివేసి, లేదా బలప్రయోగం చేసి

ఈమెను పొందుము" అని బోధించాలి. అతడు ప్రయత్నించినా కూడ ఆమె లభించని పక్షంలో రెండవ పక్షం వానిని వీనిమీదికి ఉసిగొల్పాలి. ఆమె లభించినదా ఆ ముఖ్యులిద్దరి మధ్యా కలహం ఎలాగూ తప్పదు.

2. భార్య అంటే చాల ఇష్టం గల సంఘముఖ్యుని దగ్గరికి వెళ్లి, సంన్యాసిని- "యౌవనమదంలో ఉన్న ఫలానా ముఖ్యుడు నీ భార్యకోసం నన్ను పంపాడు. అతనికి భయపడి నేను వాని లేఖ, ఆభరణాలు తీసికొని వచ్చాను. అయితే నీ భార్యలో ఏమీ దోషం లేదు. నువ్వు రహస్యంగా వీని విషయంలో ప్రతిక్రియ చెయ్యాలి; నేను కూడ తగిన ఉపాయం ఆలోచిస్తాను" అని చెప్పాలి. ముఖ్యుల మధ్య ఏర్పడిన ఇలాంటి కలహస్థానాలలోను, లేదా స్వయంగా కలహం ఏర్పడినప్పుడు, లేదా తీక్ష్ణులు కలహాలు పుట్టించినప్పుడు రాజు దుర్బలమైన పక్షం కల ముఖ్యుణ్ణి కోశదండాలు ఇచ్చి తన వైపు మళ్లించుకొని తన శత్రువులపై అతడు ఆక్రమణం చేసే టట్లు చెయ్యాలి. లేదా అతనిని (ఆ గణరాజ్యంనుంచి) దూరంగా తీసికొనిపోవాలి.

3. ఏకరాజు (ఒక రాజ్యానికి ఒక రాజు అనే పద్ధతిలో ఒక రాజ్యానికి రాజుగా ఉన్నవాడు) తన సరిహద్దులలో ఉన్న సంఘరాజ్యాలతో ఈ విధంగా ప్రవర్తించాలి.సంఘరాజ్యాలు కూడ ఏకరాజు పన్నే ఈ పన్నాగాలనుండి తమను రక్షించుకోవాలి.

శ్లో. సంఘముఖ్యశ్చ సంఘేషు న్యాయవృత్తిర్హితః ప్రియః,
దాన్తో యుక్తజనస్తిష్ఠేత్ సర్వచిత్తానువర్తకః.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే సంఘవృత్తే ఏకాదశాధికరణే ప్రథమోఽధ్యాయః,
భేదోపాదానాని, ఉపాంశుదణ్డశ్చ, ఆదితః పఞ్చత్రింశచ్ఛతతమః.

ఏతావతా కౌటలీయార్థశాస్త్రస్య సంఘవృత్తమేకాదశం ప్రకరణం సమాప్తమ్.

వ్యా. 1. సంఘముఖ్యుడు కూడ సంఘసభ్యుల విషయంలో, న్యాయవృత్తి కలవాడై, వాళ్ల హితాన్ని ఆచరిస్తూ, వాళ్లకు ప్రియుడై, ఇంద్రియనిగ్రహవంతుడై ప్రజలను తనతో కలుపుకొని అందరి మనస్సులనూ అనువర్తిస్తూ ఉండాలి.

"బాలానందిని" అను కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో సంఘవృత్తం అనే పదకొండవ అధికరణంలో భేదోపాయాలు, ఉపాంశుదండం అనే ప్రథమాధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి నూటముప్పైయైదవ అధ్యాయం సమాప్తం.

ఇంతటితో కౌటలీయార్థశాస్త్రంలోని సంఘవృత్తం అనే పదకొండవ అధికరణం సమాప్తం.

అథ ఆబలీయసమ్ - ద్వాదశమధికరణమ్

ప్రథమో ఽధ్యాయః

ద్విషష్టిశతతమం ప్రకరణమ్ - దూతకర్మ

ఆబలీయసం (దుర్బలుడైన రాజును గూర్చినది) - పన్నెండవ అధికరణమ్

మూ. 1. బలీయసాభియుక్తో దుర్బలః సర్వత్రానుప్రణతః వేతసధర్మా తిష్ఠేత్. "ఇన్ద్రస్య హి స ప్రణమతి, యో బలీయసో నమతి", ఇతి భారద్వాజః.

2. "సర్వసందోహేన బలానాం యుధ్యేత; పరాక్రమో హి వ్యసనమపహన్తి, స్వధర్మశ్చైష క్షత్రియస్య యుద్ధే జయః పరాజయో వా" ఇతి విశాలాక్షః.

3. నేతి కౌటల్యః. సర్వత్రానుప్రణతః కులైడక ఇవ నిరాశో జీవితే వసతి. యుధ్యమానశ్చాల్పసైన్యః సముద్రమివ అప్లవః అవగాహమానః సీదతి. తద్విశిష్టం తు రాజానమాశ్రితః దుర్గమవిషహ్యం వా చేష్టేత.

వ్యా. 1. "బలవంతుడైన రాజుచేత ఎదిరింపబడిన దుర్బలుడైన రాజు నీటి ప్రబ్బలి తీగ వలె అన్ని విధాలా వంగి అణగి మణగి ఉండాలి. (వేతసం నీటి ప్రవాహం ఎటువైపు వెడితే అటు వైపు వంగుతుంది. ప్రవాహాన్ని ఎదిరించి నిలబడదు). బలవంతునికి నమస్కరిస్తున్నవాడు ఇంద్రునకే (ఇంద్రుడు బలానికి అధిష్ఠానదేవత) నమస్కరిస్తు న్నట్లు" అని భారద్వాజు డన్నాడు.

2. "మొత్తం సైన్యం అంతా కూడ గట్టుకొని యుద్ధం చెయ్యాలి. పరాక్రమం వ్యసనాన్ని (ఆపదను) తొలగిస్తుంది కదా? యుద్ధంలో జయం పొందడమో పరాజయం పొందడమో - ఇది క్షత్రియుని ధర్మం" అని విశాలాక్షు డన్నాడు.

3. అది యుక్తం కాదు అంటాడు కౌటిల్యుడు. అన్ని విధాలా వంగి ఉండేవాడు మందలోనుంచి చెదిరి వచ్చిన ఇంటి పెంపుడు గొఱ్ఱె వలె జీవితం విషయంలో నిరాశుడై ఉండవలసివస్తుంది. అల్పసైన్యంతో యుద్ధం చేసేవాడు తెప్ప లేకుండా సముద్రంలోనికి దిగినవాడు వలె నశిస్తాడు. అందువల్ల ఎవరైనా బలవంతుడైన

రాజును గాని, భేదింప శక్యం కాని దుర్గాన్ని కాని ఆశ్రయించి ఉండి తాను చేయదలచిన పని చెయ్యాలి.

మూ. 1. త్రయోఽభియోక్తారః- ధర్మలోభాసురవిజయిన ఇతి. తేషామభ్యవపత్త్యా ధర్మవిజయీ తుష్యతి. తమభ్యవపద్యేత పరేషామపి భయాత్. భూమిద్రవ్యహరణేన లోభవిజయీ తుష్యతి. తమర్థేన అభ్యవపద్యేత. భూమిద్రవ్యపుత్రదారప్రాణహరణేన అసురవిజయీ.తం భూమిద్రవ్యాభ్యా ముపగృహ్య అగ్రాహ్యః ప్రతికుర్వీత.

2. తేషాముత్తిష్ఠమానం సంధినా మన్త్రయుద్ధేన కూటయుద్ధేన వా ప్రతివ్యూహేత. శత్రుపక్షమస్య సామదానాభ్యాం; స్వపక్షం భేదదణ్డాభ్యామ్. దుర్గం రాష్ట్రం స్కన్ధావారం వాస్య గూఢాః శస్త్రరసాగ్నిభిః సాదయేయుః.

3. సర్వతః పార్ష్ణిమస్య గ్రాహయేత్. అటవీభిర్వా రాజ్యం ఘాతయేత్. తత్కులీనావరుద్ధాభ్యాం వా హారయేత్.

వ్యా. 1. అభియోక్తలు (దండెత్తి వచ్చేవాళ్లు) ధర్మవిజయి, లోభవిజయి, అసురవిజయి అని మూడు విధాలుగా ఉంటారు. వాళ్లలో ధర్మవిజయి "నేను నీవాడను" అని లొంగిపోతే సంతోషిస్తాడు. పరులవల్ల కలిగే భయంవల్ల కూడా ధర్మవిజయికి (పైన చెప్పినట్లు) లొంగిపోవాలి. అనగా ఆ విధంగా లొంగిపోతే ధర్మవిజయి ఇతరులనుండి కూడా ఏమీ భయం రాకుండా రక్షిస్తాడు అని భావం. లోభవిజయి భూమిని, ద్రవ్యాన్ని హరించి సంతోషిస్తాడు. వానికి ధనం ఇచ్చి అనుకూలుణ్ణి చేసుకోవాలి. అసురవిజయి భూమిని, ద్రవ్యాన్ని, పుత్రుల్ని, భార్యలను, ప్రాణాలను హరించి సంతోషిస్తాడు. అలాంటివానికి భూమి, ద్రవ్యం అర్పించి తాను మాత్రం పట్టుబడకుండా ప్రతిక్రియ చెయ్యాలి.

3. ఈ మూడు విధాలైన అభియోక్తలలో తనమీదికి రావడానికి సిద్ధంగా ఉన్నవానికి సంధిచేత గాని మంత్రయుద్ధంచేత గాని, కూటయుద్ధచేత గాని అపకారం చెయ్యాలి. వాని శత్రుపక్షాన్ని సామదానాలచేత తనకు అనుకూలం చేసుకోవాలి. అతని పక్షాన్ని భేదదండాలచేత తనకు అనుకూలం చేసుకోవాలి (ఇది మంత్రయుద్ధం). గూఢపురుషులు, శస్త్రవిషాగ్నులను ప్రయోగించి వాని దుర్గాన్ని గాని, రాష్ట్రాన్ని గాని, స్కంధావారాన్ని గాని, నశింపచెయ్యాలి (ఇది కూటయుద్ధం).

4. వాని వెనుక భాగాన్ని అన్ని వైపులనుండీ ఆక్రమింపచెయ్యాలి. లేదా

ఆటవికులచేత వాని రాజ్యాన్ని నశింపచెయ్యాలి. లేదా వాని వంశానికి చెందినవాడు గాని, అతనికి అప్రియుడైన పుత్రుడుగాని, రాజ్యాన్ని ఆక్రమించే టట్లు చెయ్యాలి.

మూ. 1. అపకారాన్తేషు చాస్య దూతం ప్రేషయేత్. అనపకృత్య వా సంధానమ్.

2. తథాప్యభిప్రయాన్తం కోశదణ్డయోః పాదోత్తరమ్, అహోరాత్రోత్తరం వా సంధిం యాచేత.

3. స చేద్దణ్డసంధిం యాచేత కుణ్ఠమస్మై హస్త్యశ్వం దద్యాత్, ఉత్సాహితం వా గరయుక్తమ్.

4. పురుషసన్ధిం యాచేత దూష్యామిత్రాటవీబల మస్మై దద్యాత్, యోగపురుషాధిష్ఠితమ్, తథా కుర్యాద్యథోభయవినాశః స్యాత్. తీక్ష్ణబలం వాస్మై దద్యాత్ యదవమానితం వికుర్వీత. మౌలమనురక్తం వా యదస్య వ్యసనే అపకుర్యాత్.

వ్యా. 1. ఇలాంటి అపకారాలు చేసిన తరవాత వానివద్దకు సంధికై దూతలను పంపాలి. లేదా అపకారా లేవీ చేయకుండానే సంధి చేసుకోవాలి.

2. ఇలా చేసినా దండెత్తి వస్తున్నవానిని కోశదండాలలో ఒక పాదం అధికంగా చేసి గాని అహోరాత్రాలు అధికంగా చేసికాని సంధి కోరాలి. అనగా ఒక లక్ష సువర్ణాలు, ఒక వంద అశ్వాదులు ఇస్తా నని చెప్పినా కూడ అతడు దండెత్తి వస్తున్నప్పుడు ఒక పాదం పెంచి ఒక లక్షా ఇరవైయైదు వేలు సువర్ణాలు, నూటఇరవైయైదు అశ్వాదులు ఇస్తా నని చెప్పి సంధికి ఒప్పించాలి అని అర్థం. అయినా అంగీకరించని పక్షంలో మరొక పాదం చొప్పున పెంచాలి. అట్లే ఈ పని ఇన్ని రోజులలో చేస్తాను అని చెప్పినప్పుడు అతడు అంగీకరించని పక్షంలో ఇంకా కొన్ని పగళ్లు రాత్రులు పెంచుకొంటూ పోయి సంధికి ఒప్పించాలి.

3. అతడు దండసంధి (సైన్యం ఇవ్వాలి అనే షరతుమీద సంధి) కోరినట్లయితే వానికి పనికిరాని ఏనుగులు, గుఱ్ఱాలు ఇవ్వాలి. లేదా ఒకటి రెండు మాసాలలో చంపే విషం పెట్టిన మంచి ఉత్సాహం ఉన్న హస్త్యశ్వాలు ఇవ్వాలి.

4. అతడు పురుషసంధి కోరిన ట్లయితే వానికి యోగపురుషులు (విషాదులచేత దూష్యాదిబలాన్ని చంపగలిగిన వాళ్లు) ఉన్న దూష్యబలం, అమిత్రబలం, ఆటవికబలం

ఇవ్వాలి. దూష్యాదిబలాలు, శత్రుబలం ఈ రెండు పక్షాల వాళ్లూ కూడ ఏ విధంగా నశిస్తారో ఆ విధంగా చెయ్యాలి. లేదా వానికి చాల పొగరుబోతుతనం ఉన్న సైన్యం ఇవ్వాలి. అలాంటి సైన్యం అతడేమైనా అవమానం చేస్తే, ఎదురుతిరుగుతుంది. లేదా తనయందు భక్తిగల మౌలబలాన్ని ఇవ్వాలి. అది శత్రు వేదైన ఆపదలో ఉన్నప్పుడు వానికి అపకారం చేస్తుంది.

మూ. 1. కోశసంధిం యాచేత సారమస్మై దద్యాత్ యస్య క్రేతారం నాధిగచ్ఛేత్, కుప్యమయుద్ధయోగ్యం వా.

2. భూమిసంధిం యాచేత-ప్రత్యాదేయాం, నిత్యామిత్రామ్, అనపాశ్రయాం, మహాక్షయవ్యయనివేశాం వా అస్మై భూమిం దద్యాత్.

3. సర్వస్వేన వా రాజధానీవర్జేన సంధిం యాచేత బలీయసః.

వ్యా. 1. అతడు కోశసంధిని కోరిన ట్లయితే వానికి అతిశ్రేష్ఠమైన కోశం ఇవ్వాలి, అలాంటిదానిని కొనగలిగినవాడు ఎవడూ అతనికి దొరకడు. లేదా యుద్ధానికి ఉపయోగించని కుప్యాన్ని ఇవ్వాలి.

2. భూమిసంధి కోరితే వానికి తిరిగి తీసికొనడానికి వీలైనది, ఎల్లప్పుడు శత్రువులు దగ్గరగా ఉన్నది, దుర్గం లేనిదీ, నగరాదులను ఏర్పరచడానికి చాల క్షయవ్యయాలు కలిగించేదీ అయిన భూమిని ఇవ్వాలి.

3. లేదా రాజధాని మినహాయించి సర్వస్వాన్నీ ఇచ్చివేసి అయినా బలవంతునితో సంధి కోరాలి.

శ్లో. యత్ ప్రసహ్య హరేదన్యస్తత్ ప్రయచ్ఛేదుపాయతః,
రక్షేత్ స్వదేహం న ధనం కా హ్యనిత్యే ధనే దయా.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే అబలీయసే ద్వాదశేఽధికరణే ప్రథమోఽధ్యాయః,
దూతకర్మణి సంధియాచనమ్, ఆదితః షట్త్రింశచ్ఛతతమః.

వ్యా. శత్రువు దేనిని బలాత్కారంగా లాగికొంటాడో దానిని ఉపాయం ద్వారా, అనగా సంధి అనే వంక మీద ఇవ్వాలి. తన దేహాన్ని రక్షించుకోవాలి గాని, ధనాన్ని కాదు, అనిత్యమైన ధనం విషయంలో దయ ఏమిటి!

"బాలానందిని" అను కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో అబలీయసం అనే పన్నెండవ అధికరణంలో దూతకర్మలో సంధి కోరడం అనే మొదటి అధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి

నూటముప్పై ఆరవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ ద్వితీయోఽధ్యాయః

త్రిషష్టిశతతమం ప్రకరణమ్ - మన్త్రయుద్ధమ్

చతుఃషష్టిశతతమం ప్రకరణమ్ - సేనాముఖ్యవధః, ప్రథమో భాగః

మూ. 1. స చేత్సంధౌ నావతిష్ఠేత, బ్రూయాదేనమ్ - "ఇమే షడ్వర్గవశగాః రాజానః వినష్టాః; తేషామనాత్మవతాం నార్హసి మార్గమనుగన్తుమ్. ధర్మమర్థం చావేక్షస్వ. మిత్రముఖా హ్యమిత్రాస్తే యే త్వాం సాహసమ్, అధర్మమ్, అర్థాతిక్రమం చ గ్రాహయన్తి. శూరైస్త్యక్తాత్మభిః సహ యోద్ధుం సాహసమ్. జనక్షయముభయతః కర్తుమధర్మః. దృష్టమర్థం మిత్రమదుష్టం చ త్యక్తుమర్థాతిక్రమః. మిత్రవాంశ్చ స రాజా భూయశ్చైతేన అర్థేన మిత్రాణ్యుద్యోజయిష్యతి, యాని త్వా సర్వతః అభియాస్యన్తి. న చ మధ్యమోదాసీనయోర్మణ్డలస్య వాపరిత్యక్తః, భవాంస్తు పరిత్యక్తః యే త్వాం సముద్యుక్తముపప్రేక్షన్తే- "భూయః క్షయవ్యయాభ్యాం యుజ్యతామ్. మిత్రాచ్చ భిద్యతామ్; అథైనం పరిత్యక్తమూలం సుఖేనోచ్ఛేత్స్యామః" ఇతి. స భవాన్ నార్హతి మిత్రముఖానామమిత్రాణాం శ్రోతుమ్, మిత్రాణ్యుద్వేజయితుమ్, అమిత్రాంశ్చ శ్రేయసా యోక్తుమ్. ప్రాణసంశయమనర్థం చ ఉపగన్తుమ్" ఇతి యచ్ఛేత్.

2. తథాపి ప్రతిష్ఠమానస్య ప్రకృతికోపమస్య కారయేత్. యథా సంఘవృత్తే వ్యాఖ్యాతం, యోగవామనే చ. తీక్ష్ణరసదప్రయోగం చ. యదుక్తమాత్మరక్షితకే రక్ష్యం తత్ర తీక్ష్ణాన్ రసదాంశ్చ ప్రయుఞ్జీత.

వ్యా. 1. అతడు సంధికి అంగీకరించకపోయినట్లయితే అతనికి ఇలా చెప్పాలి- (కొంతమంది పేర్లు చెప్పి) 'ఈ రాజులు (ఫలానా ఫలానా రాజులు)' కామ-క్రోధ-లోభ-మోహ-మద-మాత్సర్యాలనే అరిషడ్వర్గానికి వశులైపోయి నశించారు. నువ్వు ఇంద్రియాలను అదుపులో పెట్టుకొనలేకపోయిన వాళ్ల మార్గంలో వెళ్లవద్దు. ధర్మార్థాలను

చేయడం సాహసం. రెండు పక్షాలలోను జనక్షయం కలిగించడం అధర్మం. స్పష్టంగా ఎదుట కనబడుతూన్న అర్థాన్ని దుష్టుడు కాని మిత్రుణ్ణీ విడిచిపెట్టడం అర్థాతిక్రమం. ఆ రాజుకు చాలమంది మిత్రు లున్నారు. అతడుఈ ధనంతో (సంధిచేసికో మని కోరుతూ నీకు ఇస్తూన్న, నీవు నిరాకరించిన ధనంతో) తన మిత్రులను నీతో యుద్ధంచేసే టట్లు ఏర్పరచుకుంటాడు. వాళ్లు నిన్ను నలు దిక్కులనుండీ ముట్టడిస్తారు. అతనిని మధ్య మోదాసీనులు గాని, మండలం గాని విడిచివేయలేదు. నువ్వు వాళ్లచేత విడవబడినావు. నువ్వు యుద్ధానికి సన్నద్ధుడవై ఉండడం చూచి వాళ్లు- "ఇంకా ఇతనికి క్షయవ్యయాలు కలగాలి, మిత్రునినుండి దూరం అవాలి. ఈ విధంగా మూలం విడచిన ఇతనిని అనాయాసంగా ఉన్మూలిద్దాం" అని అనుకొంటూ వేచి ఉన్నారు. అందుచేత నువ్వు మిత్రులుగా పైకి కనబడే అమిత్రుల మాటలు వినడం, మిత్రుల్ని కలత పెట్టడం, అమిత్రులకు మంచి కలిగే టట్లు చేయడం యుక్తం కాదు, ప్రాణాలకే సంశయం ఉన్న అనర్థం పొందడం కూడ మంచిది కాదు" అని ఈ విధంగా చెప్పి వానిని ముందుకు సాగకుండా నిలపాలి.

2. ఇంత ఇలా చెప్పినాకూడ అతడు యుద్ధానికి బయలుదేరితే సంఘవృత్తాధికరణంలో చెప్పినట్లు యోగవామనాధికరణంలో చెప్ప నున్నట్లు వాని ప్రకృతులలో కోపం (తిరుగుబాటు) కలిగించాలి. తీక్ష్ణులను, విషం ఇచ్చేవాళ్లనూ కూడ పంపాలి. ఆత్మరక్షితాధికరణంలో, ఏది రక్షింపదగిన దని చెప్పబడిందో ఆ రక్ష్యాన్ని నశింపచేయానికి తీక్ష్ణులను, రసదులను పంపాలి.

మూ. 1. బన్ధకీపోషకాః పరమరూపయౌవనాభిః స్త్రీభిః సేనాముఖ్యాను న్మాదయేయుః. బహూనామేకస్యాం ద్వయోర్వా ముఖ్యయోః కామే జాతే తీక్ష్ణాః కలహానుత్పాదయేయుః. కలహే పరాజితపక్షం పరత్రాపగమనే యాత్రా సాహాయ్యదానే వా భర్తుః యోజయేయుః.

2. కామవశాన్ వా సిద్ధవ్యఞ్జనాః సాంవననికీభిః ఓషధీభిః అతిసంధా నాయ ముఖ్యేషు రసం దాపయేయుః.

3. వైదేహకవ్యఞ్జనో వా రాజమహిష్యాః సుభగాయాః ప్రేష్యామాసన్నాం కామనిమిత్తమర్థేన అభివృష్య పరిత్యజేత్. తస్యైవ పరిచారకవ్యఞ్జనోపదిష్టః సిద్ధవ్యఞ్జనః సాంవననికీమ్ ఓషధీం దద్యాత్- వైదేహకశరీరే అవధాతవ్యా

ఇతి. సిద్ధే సుభగాయా అప్యేనం యోగముపదిశేత్- రాజశరీరే అవధాతవ్యా ఇతి. తతో రసేనాతిసందధ్యాత్.

వ్యా. 1. కులటలను పోషించేవాళ్లు మంచి సౌందర్యము, యౌవనమూ ఉన్న స్త్రీలమీద సేనాముఖ్యులకు మోహం కలిగే టట్లు చెయ్యాలి. చాలామంది సేనాముఖ్యులకు ఒక స్త్రీమీద గాని, ఇద్దరు స్త్రీలమీద గాని, మోహం కలిగి నప్పుడు తీక్ష్ణులు వాళ్ల మధ్య కలహం పుట్టించాలి. కలహంలో ఓడిపోయిన పక్షాన్ని మరొక రాజు దగ్గరికి వెళ్లిపోయే టట్లు చెయ్యాలి, లేదా తమ రాజుకు యాత్రలో సహాయంగా ఉండే టట్లు చెయ్యాలి.

2. లేదా మంత్రసిద్ధుల వేషంలో ఉన్న గూఢచారులు కామపరవశులైన సేనాముఖ్యులను మోసం చేయడం కోసం వశీకరణములైన ఓషధులతో పాటు విషం ఇప్పించాలి.

3. లేదా వర్తకుని వేషంలో ఉన్న గూఢచారి సుందరియైన రాజభార్యయొక్క (పట్టమహిషియొక్క) చాల దగ్గరిదైన పరిచారికకు కామంకోసం అత్యధికమైన ధనం వర్షించి విడిచివెయ్యాలి. ఆమెను ఒక్కసారి మాత్రమే కలిసి మళ్లీ కలవకూడదు అని అర్థం. ఆ వర్తకుని పరిచారకుని వేషంలో ఉన్న ఒక పురుషుడు ఆ రాజభార్యయొక్క పరిచారికకు ఒకనిని చూపి ఇతడు మంత్రసిద్ధి పొందినవాడు అని చెప్పాలి. అప్పుడు అతడు (ఆ వర్తకుణ్ణి వశం చేసుకొనడం కొరకు) ఆమెకు ఒక ఓషధి ఇచ్చి "దీనిని ఆ వర్తకుని శరీరం మీద ఉంచాలి" అని చెప్పాలి. అప్పుడు ఆ వర్తకుడు మళ్లీ ఆమెను కలుసుకొని ఆమెకు వశు డైపోయినట్లు నటించాలి. ఆ పరిచారిక ద్వారా సౌందర్యవతియైన రాజభార్యకు కూడ ఆ వశీకరణయోగం ఉపదేశించి "దీనిని రాజు శరీరంమీద ఉంచాలి' ' అని చెప్పాలి. తరవాత విషం కూడ కలిపి ఇచ్చి మోసగించాలి.

మూ. 1. కార్తాన్తికవ్యఞ్జనో వా మహామాత్రం "రాజలక్షణసంపన్నం" క్రమాభినీతం బ్రూయాత్. భార్యామస్య భిక్షుకీ బ్రూయాత్- 'రాజపత్నీ రాజప్రసవినీ వా భవిష్యసి' ఇతి.

2. భార్యావ్యఞ్జనా వా మహామాత్రం బ్రూయాత్-"రాజా కిల మామవరోధయిష్యతి. తవాన్తికాయ పత్రలేఖ్యమాభరణం చేదం పరివ్రాజికయా ఆహృతమ్" ఇతి.

3. సూదారాలికవ్యఞ్జనో వా రసప్రయోగార్థం రాజవచనమర్థం చాస్యలోభనీయమభినయేత్. తదస్య వైదేహికవ్యఞ్జనః ప్రతిసందధ్యాత్. కార్యసిద్ధిం చ బ్రూయాత్. ఏవమేకేన ద్వాభ్యాం త్రిభిరిత్యుపాయైః ఏకైకమస్య మహామాత్రం విక్రమాయాపగమనాయ వా యోజయేదితి.

వ్యా. 1. లేదా జ్యౌతిషికుని వేషంలో ఉన్న గూఢచారి రాజలక్షణా లున్న మహామాత్రునితో మెల్ల మెల్లగా పరిచయం చేసుకొని "నువ్వు రాజు అవుతావు" అని చెప్పి నమ్మించాలి. భిక్షుకి వీని భార్యతో "నువ్వు రాజభార్యవు గాని, రాజమాతవు కాని అవుతావు" అని చెప్పాలి.

2. లేదా వేశ్య ఒక మహామాత్రునికి భార్యగా అయి వానితో- "రాజు నన్ను తన అంతఃపురంలో నిరోధిస్తాడట. పరివ్రాజిక ద్వారా ఈ లేఖ, అభరణాలు పంపాడు" అని చెప్పాలి.

3. లేదా వంటవానివేషంలో గాని, భక్ష్యాలు తయారుచేసేవాని వేషంలో గాని ఉన్న గూఢచారి మహామాత్రునితో రాజు నీకు విషం పెట్టమని నాకు చాల ధనం ఇచ్చాడు అని చెప్పాలి. అతడు చెప్పిన మాటలను వర్తకుని (విషం అమ్మేవాని) వేషంలో ఉన్న గూఢచారి ధ్రువీకరించాలి. (నిజమే ఇతడు నావద్ద విషం కొన్నాడు అని చెప్పాలి). ఇది తింటే వెంటనే మరణిస్తారు అని కూడ చెప్పాలి. ఈ విధంగా ఒక ఉపాయంచేత గాని, రెండు ఉపాయాలచేత గాని, మూడు ఉపాయాలచేత గాని, ఆ రాజుయొక్క ఒక్కొక్క మహామాత్రుణ్ణి ఆతనికి ఎదురుతిరిగే టట్లు గాని, వానిని విడిచివెళ్లిపోయే టట్లు గాని చెయ్యాలి.

మూ. 1. దుర్గేషు చాస్య శూన్యపాలాసన్నాః సత్రిణః పౌరజానపదేషు మైత్రీనిమిత్తమావేదయేయుః- శూన్యపాలేనోక్తా యోధాశ్చ అధికరణస్థాశ్చ - "కృచ్ఛ్రగతో రాజా జీవన్నాగమిష్యతి వా న వా; ప్రసహ్య విత్తమార్జయధ్వమ్; అమిత్రాంశ్చ హత" ఇతి. బహులీభూతే తీక్ష్ణాః పౌరాన్ నిశాస్వాహారయేయుః; ముఖ్యాంశ్చాభిహన్యుః-"ఏవం క్రియన్తే యే శూన్యపాలస్య న శుశ్రూషన్తే" ఇతి. శూన్యపాలస్థానేషు చ సశోణితాని శస్త్రవిత్తబన్ధనాని ఉత్సృజేయుః. తతః సత్రిణః- "శూన్యపాలః ఘాతయతి, విలోపయతి చ" ఇత్యావేదయేయుః. ఏవం జనపదాన్ సమాహర్తుః భేదయేయుః.

వ్యా. 1. లేదా వీని (శత్రువుయొక్క) దుర్గాలలో శూన్యపాలునికి (రాజు యుద్ధానికి బైటకు వెళ్లినప్పుడు రాజశూన్యమైన దుర్గాన్ని రక్షించడం కోసం నియుక్తుడు శూన్యపాలుడు) చాలా దగ్గరవాళ్లం అని చెప్పుకొంటూ సత్రులు శూన్యపాలుని విషయంలో పౌరజానపదులకు మైత్రి కలిగించడంకోసం వాళ్లతో- "రాజు కష్టాలలో ఉన్నాడు; ప్రాణాలతో తిరిగివస్తాడో రాడో. అందుచేత మీరు బలాత్కారంగా ధనం సంపాదించండి; శత్రువులను చంపివేయండి" అని శూన్యపాలుడు యోధులతోను ఆ యా శాఖాధ్యక్షులతోను చెప్పాడు" అని చెప్పాలి. ఈ ప్రవాదం బాగా వ్యాపించగానే తీక్ష్ణులు రాత్రులలో పౌరులనుండి బలాత్కారంగా ధనం తీసుకోవాలి. "శూన్యపాలుని మాట విననివాళ్లకి ఇదే గతి పడుతుంది" అని అంటూ పౌరముఖ్యుల్ని చంపివేయాలి. శూన్యపాలుని నివాసస్థానాలలో రక్తంతో కూడిన శస్త్రాలు, ధనం, బంధనాలు (కట్టే త్రాళ్లు) ఉంచాలి. అప్పుడు సత్రులు- "శూన్యపాలుడు చంపిస్తున్నాడు, లూటీలు చేయిస్తున్నాడు" అని అందరికీ చెప్పాలి. ఈ విధంగానే సమాహర్తనుంచి జానపదులను విడదీయాలి.

మూ. 1. సమాహర్తృపురుషాంస్తు గ్రామమధ్యేషు రాత్రౌ తీక్ష్ణా హత్వా బ్రూయుః- "ఏవం క్రియన్తే యే జనపదమధర్మేణ బాధన్తే" ఇతి.

2. సముత్పన్నే దోషే శూన్యపాలం సమాహర్తారం వా ప్రకృతికోపేన ఘాతయేయుః, తత్కులీనమవరుద్ధం వా ప్రతిపాదయేయుః.

వ్యా. 1. తీక్ష్ణులు సమాహర్తయొక్క పురుషుల్ని రాత్రి చంపివేసి "జనపదాన్ని అధర్మంగా బాధించేవాళ్లకి ఇదే గతి పడుతుంది" అని ప్రచారం చెయ్యాలి.

2. ఈ విధంగా దోషం అంతటా ప్రచారంలోనికి రాగానే ప్రజలలో తిరుగుబాటు కలిగించి శూన్యపాలుణ్ణి, సమాహర్తను చంపించివేయాలి. వాని కులానికి చెందినవానిని గాని, అప్రియుడైన పుత్రుణ్ణి గాని పరిపాలకుణ్ణిగా నిలబెట్టాలి.

శ్లో. అన్తఃపురపురద్వారద్రవ్యధాన్యపరిగ్రహాన్,
దహేయుస్తాం శ్చ హన్యుర్వా బ్రూయురస్యార్తవాదినః.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే అబలీయసే ద్వాదశేఽధికరణే ద్వితీయోఽధ్యాయః, దూతకర్మణి మన్త్రయుద్ధమ్ (సేనాముఖ్యవధః ప్రథమో భాగశ్చ), ఆదితః సప్తత్రింశచ్ఛతతమః.

వ్యా. 1. శత్రువుయొక్క అంతఃపురం, పురద్వారం, ద్రవ్యాలు, ధాన్యాలు నిలవచేసే ఇళ్లు కాల్చివేయాలి. అక్కడ ఉండే అధికారులను చంపివేయాలి. అయ్యో! అయ్యో! అని ఏడుస్తూ ఆ శూన్యపాలుడు లేదా సమాహర్త ఇలా చేశా డని పౌరులకు చెప్పాలి.

"బాలానందిని" అని కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో ఆబలీయసం అనే పన్నెండవ అధికరణంలో దూతకర్మలో మంత్రయుద్ధం అనే (సేనాముఖ్యవధ అనే ప్రథమభాగం) రెండవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుండి నూటముప్పైఏడవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ తృతీయోఽధ్యాయః

చతుష్షష్టిశతతమం ప్రకరణమ్ - సేనాముఖ్యవధః (ద్వితీయో భాగః)

పఞ్చషష్టిశతతమం ప్రకరణం - మణ్డలప్రోత్సాహనమ్.

మూ. 1. రాజ్ఞో రాజవల్లభానాం చ ఆసన్నాః సత్రిణః పత్త్యశ్వరథద్విప ముఖ్యానాం "రాజా క్రుద్ధః" ఇతి సుహృద్విశ్వాసేన మిత్రస్థానీయేషు కథయేయుః. బహులీభూతే తీక్ష్ణాః కృతరాత్రిచారప్రతీకారాః గృహేషు "స్వామివచనేన ఆగమ్యతామ్"ఇతి బ్రూయుః. తాన్ నిర్గచ్ఛత ఏవ అభిహన్యుః. స్వామిసన్దేశః ఇతి చాసన్నాన్ బ్రూయుః. యే చ ప్రవాసితాస్తాన్ సత్రిణో బ్రూయుః- "ఏతత్తద్ యదస్మాభిః కథితమ్, జీవితుకామేన అపక్రాన్త వ్యమ్" ఇతి.

2. యేభ్యశ్చ రాజా యాచితో న దదాతి తాన్ సత్రిణో బ్రూయుః- "ఉక్తః శూన్యపాలో రాజ్ఞా- "అయాచ్యమర్థమసౌ చాసౌ చ యాచతే; మయా ప్రత్యాఖ్యాతాః శత్రుసంహితాః; తేషాముద్ధరణే ప్రయతస్వ" ఇతి. తతః పూర్వవదాచరేత్.

వ్యా. 1. శత్రురాజుకు రాజవల్లభులకు (రాజుకు ఇష్టమైనవాళ్లకు) దగ్గరగా ఉన్న సత్రులు స్నేహంచేత ఏర్పడిన విశ్వాసంతో అనగా మీ క్షేమంకోరే స్నేహితులం గాన ఈ విషయం చెపుతున్నాం అని విశ్వసింపచేసి, పత్త్యశ్వరథద్విపసేనలలోని

ముఖ్యుల మిత్రులైనవారితో "రాజు ఈ మధ్య ఈ ముఖ్యులమీద కోపంతో ఉన్నాడు" అని చెప్పాలి. ఈ ప్రవాదం నాలుగుమూలలా పాకిన తరవాత తీక్ష్ణులు రాత్రి సంచరించడంలో ఉన్న అడ్డులకు ప్రతిక్రియ చేసుకొని (ముందుగా రాత్రి సంచరించడానికి అనుమతి తీసికొని) పత్తిముఖ్యాదుల ఇళ్లకు వెళ్లి "రాజు రమ్మంటున్నాడు రండి" అని బైటకు రప్పించి వాళ్లు బైటకు వస్తూండగానే చంపివేయాలి. "ప్రభువు ఆజ్ఞ ప్రకారం ఇలా చేశాం" అని పక్కవాళ్లతో చెప్పాలి. చంపబడని ముఖ్యులతో సత్రులు- "చూచారా మేం చెప్పిన విషయం ఇదే. ప్రాణాలు దక్కించుకోవా లంటే ఇక్కడినుండి వెళ్లిపోవాలి' ' అని చెప్పాలి.

2. రాజు ఎవరికి అడిగినదానిని ఇవ్వడో వాళ్లతో సత్రులు - "రాజు శూన్యపాలునితో- 'ఫలనా ఫలనావాళ్లు నన్ను అడగకూడని ద్రవ్యాదు లిమ్మని అడుగుతున్నారు. నేను ఇవ్వననడంతో వీళ్లు శత్రువుతో కలిసిపోయారు. వీళ్లను నిర్మూలించడానికి ప్రయత్నించు) అని చెప్పాడు". తరవాత పైన చెప్పినట్లు చెయ్యాలి.

మూ. 1. యేభ్యశ్చ రాజా యాచితో దదాతి తాన్ సత్రిణో బ్రూయుః- "ఉక్తః శూన్యపాలో రాజ్ఞా- 'అయాచ్యమర్థమసౌ చాసౌ చ మాం యాచతే. తేభ్యో మయా సోఽర్థః విశ్వాసార్థం దత్తః, శత్రుసంహితాః, తేషాముద్ధరణే యతస్వ' ఇతి". తతః పూర్వవదాచరేత్.

2. యే చైనం యాచ్యమర్థం న యాచన్తే తాన్ సత్రిణః బ్రూయుః- "ఉక్తః శూన్యపాలో రాజ్ఞా- 'యాచ్యమర్థమసౌ చాసౌ చ మాం న యాచతే, కిమన్యత్, స్వదోషశఙ్కితత్వాత్. తేషాముద్ధరణే ప్రయతస్వ ఇతి" తతః పూర్వవదాచరేత్.

3. ఏతేన సర్వః కృత్యపక్షో వ్యాఖ్యాతః.

4. ప్రత్యాసన్నో వా రాజానం సత్రీ గ్రాహయేత్- 'అసౌ చాసౌ తే మహామాత్రః శత్రుపురుషైః సంభాషతే'; ఇతి. ప్రతిపన్నే దూష్యానస్య శాసనహరాన్ దర్శయేత్- "ఏతత్తత్" ఇతి.

5. సేనాముఖ్యప్రకృతిపురుషాన్ వా భూమ్యా హిరణ్యేన వా లోభయిత్వా స్వేషు విక్రమయేత్. అపవాహయేద్వా. యోఽత్ర పుత్రః సమీపే

దుర్గే వా ప్రతివసతి తం సత్త్రిణోపజాపయేత్- "ఆత్మసంపన్నతరస్త్వమ్, తథాప్యన్తర్హితః. తత్ కిముపేక్షసే? విక్రమ్య గృహాణ. పురా త్వా యువరాజో వినాశయతి" ఇతి.

వ్యా. 1. రాజు ఎవరికైతే అడిగిన ద్రవ్యం ఇస్తాడో వాళ్ల దగ్గరికి వెళ్లి సత్రులు- "రాజు శూన్యపాలునితో -'ఫలానా ఫలానావాళ్లు అడగకూడని ద్రవ్యం అడుగుతున్నారు. అయితే వాళ్లకు విశ్వాసం కలిగించడంకోసం నేను ఆ ద్రవ్యం వాళ్ల కిచ్చాను, కాని వాళ్లందరూ శత్రువుతోకలిసి ఉన్నారు. వాళ్లని నిర్మూలించడానికి ప్రయత్నించు' అని చెప్పాడు" అని చెప్పాలి. తరవాత వెనుక చెప్పినట్లు చెయ్యాలి.

2. రాజును అడగవలసిన ద్రవ్యం అడగని వాళ్ల దగ్గరికి వెళ్లి సత్రులు- "రాజు శూన్యపాలునితో ఫలానా ఫలానావాళ్లు అడగవలసిన ద్రవ్యం అడగడంలేదు. తాము చేసిన ఏదో దోషానికి తామే శంకించుకొనడమే ఇందుకు కారణం. వేరే కారణం ఏముంటుంది? వాళ్లని నిర్మూలించడానికి ప్రయత్నించు" అని చెప్పాలి. తరవాత వెనుక వలెనే చెయ్యాలి.

3. దీనిచేత కృత్యపక్షం కూడ వ్యాఖ్యానించబడినది. అనగా ముఖ్యుల విషయంలో చెప్పిన ఈ భేదోపాయాలు క్రుద్ధ-లుబ్ధ-భీతు లనే కృత్యుల పక్షంలో కూడ ప్రయోగించాలి.

4. లేదా శత్రురాజుకు సంనిహితుడుగా చేరిన సత్రి రాజుతో- "నీ ఫలానా ఫలానా మహామాత్రులు శత్రుపురుషులతో మాటలాడుతున్నారు" అని చెప్పాలి. అతడు నమ్మకం చూపగానే లేఖలు తీసికొనివచ్చిన దూష్యులను ఆతనికి చూపి "ఇదే నేను చెప్పినది" అని చెప్పాలి.

5. లేదా సేనాముఖ్యులను గాని, ప్రకృతిపురుషులను గాని భూమిచేత, ధనం చేత లోభపెట్టి వాళ్లు వారిమీద పరాక్రమించేటట్లు గాని, రాజ్యం విడిచి వెళ్లిపోయేటట్లు గాని చెయ్యాలి. లేదా దగ్గరనే గాని, అంతపాలదుర్గంలో గాని ఉన్న ఆ శత్రురాజు పుత్రుని విషయంలో సత్రుల ద్వారా ఉపజాపం చేయించాలి- "నువ్వు మంచి సద్గుణాలు ఉన్నవాడవు, అయినా కూడ నిన్ను నీ తండ్రి దూరంగా ఉంచుతున్నాడు, నువ్వు ఇలా ఎందుకు ఊరకుంటావు? పరాక్రమం చూపి రాజ్యం గ్రహించు. అలా చేయకపోతే యువరాజు నిన్ను నశింపచేస్తాడు" (అని చెప్పించాలి).

మూ. 1. తత్కులీనమవరుద్ధం వా హిరణ్యేన ప్రతిలోభ్య బ్రూయాత్-

"అన్తర్బలం ప్రత్యన్తస్కన్ధమ్, అన్యం వాస్య ప్రమృద్నీహి" ఇతి.

2. ఆటవికానర్థమానాభ్యాముపగృహ్య రాజ్యమస్య ఘాతయేత్.

3. పార్ష్ణిగ్రాహం వాస్య బ్రూయాత్- "ఏష ఖలు రాజా మాముచ్ఛిద్య త్వాముచ్ఛేత్స్యతి. పార్ష్ణిమస్య గృహాణ. త్వయి నివృత్తస్యాహం పార్ష్ణిం గ్రహీష్యామి"- ఇతి. మిత్రాణి వాస్య బ్రూయాత్- "అహం వః సేతుః మయి విభిన్నే సర్వానేష వో రాజా ఆప్లావయిష్యతి" ఇతి. "సంభూయ వాస్య యాత్రాం విహనామ" ఇతి. తత్ సంహతానామసంహతానాం చ ప్రేషయేత్- "ఏష ఖలు రాజా మాముత్పాట్య భవత్సు కర్మ కరిష్యతి. యుధ్యధ్వమ్; అహం వః శ్రేయానభ్యవపత్తుమ్" ఇతి.

వ్యా. 1. ఆ శత్రురాజు వంశానికి చెందినవానిని గాని, వాని అవరుద్ధపుత్రుణ్ణి గాని ధనంచేత లోభపెట్టి- "వీని మౌలబలాన్ని గాని, దేశం సరిహద్దులలో ఉన్న సైన్యాన్ని గాని, మరేదైనా సైన్యాన్ని గాని మర్దించుము" అని వానిని ప్రోత్సహించాలి.

2. లేదా ధన-మానాలచేత ఆటవికులను తన వైపు త్రిప్పుకొని వాని రాజ్యం నశింపచెయ్యాలి.

3. లేదా వాని పార్ష్ణిగ్రాహునితో- "ఈ రాజు నన్ను నిర్మూలించి నిన్ను కూడ నిర్మూలిస్తాడు, అందుచేత వీనిని వెనుకనుంచి ఆక్రమించుము. ఇతడు నీ వైపు తిరగగానే నేను వీని వెనుక భాగాన్ని ఆక్రమిస్తాను" అని చెప్పాలి. లేదా వాని మిత్రులతో - నేను మీకు ఈ రాజుకు మధ్య సేతువు వలె ఉన్నాను. నేను బ్రద్దలైపోతే ఈ రాజు మిమ్మల్నందరినీ ముంచేస్తాడు" అని చెప్పాలి. లేదా "మనం అందరం కలిసి వీని యుద్ధయాత్రను అడ్డగించుదాం" అని వాళ్లతో చెప్పాలి. ఆ శత్రువుతో కలిసినవాళ్లకీ కలవనివాళ్లకీ కూడ- "ఈ రాజు నన్ను పెకిలించివేసి మీమీద పడతాడు, యుద్ధం చెయ్యండి. నన్ను రక్షించడం మీకు శ్రేయస్కరం" అని వార్తలు పంపాలి.

శ్లో. మధ్యమస్య ప్రహిణుయాదుదాసీనస్య వా పునః,
యథాసన్నస్య మోక్షార్థం సర్వస్వేన తదర్పణమ్.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే ఆబలీయసే ద్వాదశేఽధికరణే తృతీయోఽధ్యాయః, సేనాముఖ్యవధః మణ్డలప్రోత్సాహనం చ, ఆదితః అష్టాత్రింశచ్ఛతతమః.

వ్యా. మధ్యమునికి గాని, ఉదాసీనునికి గాని, ఎవడు దగ్గరగా ఉంటే వానికి, తనను ఈ బలవంతునినుండి వచ్చిన ఆపదనుండి రక్షించ మని కోరుతూ, సర్వస్వాన్నీ ఇచ్చి అయినా తనను వానికి అర్పించాలి.

"బాలానందిని" అను కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో అబలీయసం అనే పన్నెండవ అధికరణంలో సేనాముఖ్యవధ, మండలప్రోత్సాహనం అనే మూడవ అధ్యాయం, ప్రారంభం నుంచి నూటముప్పైయెనిమిదవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ చతుర్థోఽధ్యాయః

షట్‌షష్టిశతతమం ప్రకరణమ్ - శస్త్రాగ్నిరసప్రణిధయః (రహస్యంగా శస్త్రాలు, అగ్ని, విషం ప్రయోగించడం) సప్తషష్టితమం ప్రకరణమ్ - వీవధాసారప్రసారవధః(శత్రువుయొక్క ఆహారాదుల సరఫరాలను, మిత్రసేనల ఆగమనాన్ని, సైన్యం కదలికను అడ్డుకొనడం)

మూ. 1. యే చాస్య దుర్గేషు వైదేహకవ్యఞ్జనాః గ్రామేషు గృహపతివ్యఞ్జనాః జనపదసంధిషు గోరక్షకతాపసవ్యఞ్జనాః, తే సామన్తాటవికతత్కులీనావరుద్ధానాం పణ్యాగారపూర్వం ప్రేషయేయుః- "అయం దేశో హార్యః" ఇతి. ఆగతాంశ్చైషాం దుర్గే గూఢపురుషానర్థమానభ్యామ్ అభిసత్కృత్య ప్రకృతిచ్ఛిద్రాణి ప్రదర్శయేయుః తేషు తైః సహ ప్రహరేయుః.

2. స్కన్ధావారే వాస్య శౌణ్డికవ్యఞ్జనః పుత్రమభిత్యక్తం స్థాపయిత్వా అవస్కన్దకాలే రసేన ప్రవాసయిత్వా 'నైషేచనికమ్' ఇతి మదనరసయుక్తాన్ మద్యకుమ్భాన్ శతశః ప్రయచ్ఛేత్. శుద్ధం వా మద్యం పాద్యం వా మద్యం దద్యాదేకమహః, ఉత్తరం రససిద్ధం ప్రయచ్ఛేత్.

3. దణ్డముఖ్యవ్యఞ్జనో వా "పుత్రమభిత్యక్తమ్" ఇతి సమానమ్.

వ్యా. 1. శత్రువుయొక్క దుర్గాలలో వర్తకుల వేషాలలో ఉన్న గూఢచారులు, గ్రామాలలో గృహస్థుల వేషాలలో ఉన్నవాళ్లు, జనపదాల సంధులలో గోరక్షకుల

వేషాలలోను తాపసవేషాలలోను ఉన్నవాళ్లు సామంతులకు, ఆటవికులకు, రాజకులంవాళ్లకు, అవరుద్ధులకు (శత్రురాజుకు అప్రియులైన వాని కుమారులకు) మార్గమధ్యంలో కావలసిన వస్తుసామగ్రి కూడా ముందుగానే పంపుతూ "మీరు ఈ దేశాన్ని హరించాలి" అని కబురు పంపాలి. దుర్గంలోనికి వచ్చిన వాళ్ల గూఢపురుషులను ధనసన్మానాదులచేత సత్కరించి, ప్రకృతులలో ఉన్న ఛిద్రాలు (లోపాలు) వాళ్లకు తెలిపి వాళ్లతో కలిసి ఆ ఛిద్రాలలో ప్రకృతులమీద దెబ్బతీయాలి.

2. మద్యవిక్రేత వేషంలో శత్రురాజుయొక్క స్కంధావారంలో ఉన్నవాడు అభిత్యక్తుణ్ణి (మరణదండం విధించినవానిని ఒకనిని) తన పుత్రు డని చెప్పి ఉంచి, ఆక్రమణకాలంలో వానిని విషంచేత చంపివేసి "ఇది శ్రాద్ధంలో భాగంగా ఇచ్చేది" అని చెపుతూ విషం కలిపిన వందలకొలది మద్యకుంభాలను స్కంధావారంలోనివాళ్లకి ఇవ్వాలి. లేదా శుద్ధమైన మద్యం కాని, చంపడానికి అవసరమైన విషంలో నాల్గవ వంతు మాత్రమే కలిపిన మద్యం కాని ఒక రోజు ఇచ్చి, తరవాత విషం కలిపిన మద్యం ఇవ్వాలి. లేదా సైన్యంలోని ముఖ్యులకు శుద్ధమైన మద్యం ఇచ్చి వాళ్లు మత్తులో ఉన్నప్పుడు విషం కలిపిన మద్యం ఇవ్వాలి.

3. లేదా సైన్యంలో ముఖ్యుడు అనే వేషంలో ఉన్న సత్రి అభిత్యక్తుణ్ణి తన పుత్రు డని చెప్పి స్కంధావారంలో ఉంచి పైన చెప్పిన విధంగా చెయ్యాలి.

మూ. 1. పక్వమాంసికౌదనికశౌణ్డికాపూపికవ్యఞ్జనా వా పణ్యవిశేషమవ ఘోషయిత్వా పరస్పరసంఘర్షేణ కాలికం సమర్ఘతరమితి పరానాహూయ రసేన స్వపణ్యాన్యపచారయేయుః.

2. సురాక్షీరదధిసర్పిస్తైలాని వా తద్వ్యవహర్తృహస్తేషు గృహీత్వా స్త్రియః బాలాశ్చ రసయుక్తేషు స్వభాజనేషు పరికిరేయుః; అనేనార్ఘేణ విశిష్టం వా భూయో దీయతామ్ ఇతి తత్రైవ అవకిరేయుః.

3. ఏతాన్యేవ వైదేహకవ్యఞ్జనాః పణ్యవిక్రయేణాహర్తారో వా. హస్త్యశ్వానాం విధాయ వసేషు రసమాసన్నా దద్యుః.

వ్యా. 1. పక్వమాంసం అమ్మేవాళ్లు, అన్నం అమ్మేవాళ్లు, మద్యం అమ్మేవాళ్లు, పిండివంటలు అమ్మేవాళ్లు- వీళ్ల వేషాలలో ఉన్న గూఢచారులు తమ తమ దగ్గర ఉన్న ఆ యా పణ్యాలను గూర్చి చాటి చెప్పి ఒకరితో ఒకరు పోటీ పడుతూ, ఇది చాల తక్కువ ధరకి ఇస్తున్నాం, దీని మూల్యం కొంత కాలం తరవాత ఇవ్వవచ్చును అని శత్రువులను

పిలిచి విషం కలిపిన ఆవస్తువులను వాళ్లు తీసుకొనే టట్లు చెయ్యాలి.

2. స్త్రీలు గాని, బాలులు గాని, మద్యం, పాలు, పెరుగు, నెయ్యి, నూనె అమ్మేవాళ్ల నుండి వాటిని తీసుకొని, విషం ఉన్న తమ పాత్రలలో పోయించుకొని, "ఆ మూల్యానికి కాదు ఇంత మూల్యానికి ఇయ్యి, లేదా ఇంతకంటె మంచిది ఇయ్యి" అని అంటూ ఆ పదార్థాలు వాళ్ల పాత్రలలోనికి వంచివెయ్యాలి.

3. వర్తకుల వేషాలలో ఉన్న గూఢచారులు, లేదా పణ్యాలను అమ్మడంకోసం స్కంధావారంలోనికి తెచ్చేవాళ్లు పైన చెప్పిన వస్తువులలో విషం కలిపి అక్కడివాళ్లకి ఇవ్వాలి. దగ్గరగా ఉన్న గూఢచారులు ఏనుగుల ఆహారాలలోను, గుఱ్ఱాల గడ్డిలోను విషం ఇవ్వాలి.

మూ. 1. కర్మకరవ్యఞ్జనా వా రసాక్తయవసముదకం వా విక్రీణీరన్. చిరసంసృష్టా వా గోవాణిజకాః గవామ్ అజావీనాం వా యూథాన్యవస్కన్దకాలేషు పరేషాం మోహస్థానేషు ప్రముఞ్చేయుః. అశ్వఖరోష్ట్రమహిషాదీనాం దుష్టాంశ్చ తద్వ్యఞ్జనాః చుచున్దరీశోణితాక్తాక్షాన్; లుబ్ధకవ్యఞ్జనా వా వ్యాలమృగాన్ పఞ్జరేభ్యః ప్రముఞ్చేయుః, సర్పగ్రాహా వా సర్పానుగ్రవిషాన్, హస్తిజీవినో వా హస్తినః. అగ్నిజీవినో వా అగ్నిమవసృజేయుః.

2. గూఢపురుషా వా విముఖాన్ పత్త్యశ్వరథద్విపముఖ్యాన్ అభిహన్యుః. ఆదీపయేయుర్ముఖ్యావాసాన్. దూష్యామిత్రాటవికవ్యఞ్జనాః ప్రణిహితాః పృష్ఠాభిఘాతమవస్కన్దప్రతిగ్రహం వా కుర్యుః. వనగూఢా వా ప్రత్యన్తస్కన్ధముపనిష్కృష్య అభిహన్యుః.

వ్యా. 1. లేదా పనివాళ్ల వేషాలలో ఉన్న గూఢచారులు విషం కలిపిన పశువుల ఆహారం, నీరు అమ్మాలి. స్కంధావారంతో చాలా కాలంనుంచి సంబంధం ఉన్న పశువుల వర్తకులు ఆక్రమణసమయాలలో శత్రువులు ఏమి చెయాలో తెలియని పరిస్థితులలో ఉన్నప్పుడు (వాళ్లని ఇంకా కంగారు పెట్టడం కోసం) ఎద్దు, మేకలు, గొఱ్ఱెలు- వీటి మందలను ఆ సైనికు లున్న ప్రదేశాలలోనికి వెళ్లేటట్లు విడిచిపెట్టాలి. అశ్వాదులు అమ్మే వర్తకుల వేషాలలో ఉన్నవాళ్లు గుఱ్ఱాలు, గాడిదలు, ఒంటెలు, దున్నపోతులు-వీటిలో పొగరుమోతులను, వాటి కళ్లలో చుంచు రక్తం పూసి ఆ సైన్యం మీదికి విడిచిపెట్టాలి. లేదా వేటగాళ్ల (ఆటవికుల) వేషాలలో ఉన్నవాళ్లు క్రూరమృగాలను

పంజరాలనుంచి విడిచిపెట్టాలి. లేదా సర్పాలు పట్టుకొనేవాళ్లు ఉగ్రమైన విషం గల సర్పాలను విడిచిపెట్టాలి లేదా ఏనుగులను అమ్మి జీవించేవాళ్లు ఏనుగులను వాళ్ల మీదికి విడిచిపెట్టాలి. లేదా అగ్నిచేత జీవించేవాళ్లు అగ్నిని విడిచిపెట్టి దహించాలి.

2. లేదా గూఢపురుషులు యుద్ధంనుండి వెనుతిరిగి వస్తూన్న పత్త్యశ్వరథహస్తి ముఖ్యులను చంపివేయాలి. లేదా ముఖ్యుల నివాసాలకు నిప్పు అంటించాలి. దూష్యులు, అమిత్రులు, ఆటవికులు- వీళ్ల వేషాలలో ఉన్న ప్రణిహితులు (గూఢచారులు) శత్రువులను వెనకనుండి చంపడం గాని, పరబలంతో యుద్ధం చేస్తూన్న దుర్బలునికి సహాయం కాని చెయ్యాలి. లేదా అడవులలో దాగినవాళ్లు సరిహద్దులలో ఉన్నవాళ్లు సరిహద్దులలో ఉన్న స్కంధావారాన్ని తమ దగ్గరికి రానిచ్చి నశింపచెయ్యాలి.

మూ. 1. ఏకాయనే వీవధాసారప్రసారాన్ వా.

2. ససంకేతం వా రాత్రియుద్ధే భూరితూర్యమాహత్య బ్రూయుః- "అనుప్రవిష్టాః స్మ, లబ్ధం రాజ్యమ్" ఇతి. రాజావాసమనుప్రవిష్టా వా సంకులేషు రాజానం హన్యుః.

3. సర్వతో వా ప్రయాతమేనం మ్లేచ్ఛాటవికదణ్డచారిణః సత్రాపాశ్రయాః, స్తమ్భవాటాపాశ్రయా వా హన్యుః.

4. లుబ్ధకవ్యఞ్జనా వా అవస్కన్దసంకులేషు గూఢయుద్ధహేతుభిః అభిహన్యుః.

5. ఏకాయనే వా శైలస్తమ్భవాటఖఞ్జనాన్తరుదకే వా స్వభూమిబలేన అభిహన్యుః. నదీసరస్తటాకసేతుబన్ధభేదవేగేన వా ఆప్లావయేయుః. ధాన్వనవ ననిమ్నదుర్గస్థం వా యోగాగ్నిధూమాభ్యాం నాశయేయుః.

6. సంకటగతమ్ అగ్నినా, ధాన్వనగతం ధూమేన, నిధానగతం రసేన, తోయావగాఢం దుష్టగ్రాహైః ఉదకచరణైర్వా తీక్ష్ణాః సాధయేయుః.

వ్యా. 1. లేదా ఒక్కరు మాత్రమే నడవడానికి వీలైన ఇరుకైన మార్గంలో వీవధాన్ని (ఆహారం సంరఫరాను) ఆసారాన్ని (మిత్రసైన్యాగమనాన్ని), ప్రసారాన్ని (తృణకాష్ఠాదుల రాకను) అడ్డుకొనాలి.

2. లేదా రాత్రియుద్ధంలో సంకేతపూర్వకంగా అధికంగా తూర్యాలు మ్రోగించి- "ప్రవేశించివేశాం; రాజ్యం పట్టుబడింది" అనాలి. లేదా సంకులపరిస్థితిలో రాజనివాసంలో ప్రవేశించి రాజును చంపివేయాలి.

3. లేదా యుద్ధభూమినుండి వెళ్లిపోతూన్న శత్రురాజును ధాన్వనం, వనం, సంకటం మొదలైన సత్రాన్ని ఆశ్రయించి గాని, స్తంభాలు పాతిన ఆవరణలో ఉండి గాని, మ్లేచ్ఛసేనానాయకులు, ఆటవికసేనానాయకులు చంపివేయాలి.

4. లేదా లుబ్ధకుల (వేటగాళ్ల) వేషాలలో ఉన్నవాళ్లు ఆక్రమణసమయంలో ఉన్న సంకులాలలో (కంగారు పరిస్థితులలో) కూటయుద్ధవికల్పప్రకరణంలో చెప్పిన ఉపాయాలచేత చంపివేయ్యాలి.

5. ఇరుకైన మార్గంలో గాని, రాళ్లు, స్తంభాలు, క్రింద నీళ్లు ఉన్న ప్రదేశాలు- వీటిలో గాని, తమకు అనుకూలమైన భూమిలో ఉండి శత్రువులను చంపివేయాలి. లేదా నదులకు, సరస్సులకు పెద్ద చెరువులకు, తటాకాలకు (చిన్న చెరువులకు) కట్టిన సేతువులు బ్రద్దలుకొట్టి ఆ జలవేగం వాళ్లని ముంచెత్తే టట్లు చెయ్యాలి. లేదా ధాన్వనదుర్గంలోను, వనదుర్గంలోను, జలదుర్గంలోను ఉన్న శత్రువును కపటోపాయాలచేత సృష్టించిన అగ్నిచేత, ధూమంచేత నశింపచెయ్యాలి.

6. ఇరుకైన ప్రదేశంలో ఉన్న శత్రువును అగ్నిచేత, మరుభూమిలో ఉన్నవానిని ధూమంచేత, గూఢమైన కోశస్థానంలో ఉన్నవానిని విషంచేత, నీటిలో ఉన్నవానిని దుష్టములైన జలజంతువులచేత గాని, (ముందుచెప్పబోవు) ఉదకచరణాలచేత (ఉదకంలో సంచరించే విధానాలు) గాని చంపివేయాలి.

మూ. 1. ఆదీప్తావాసాత్ నిష్పతన్తం వా-

శ్లో. యోగవామనయోగాభ్యాం యోగేనాన్యతమేన వా,

అమిత్రమతిసందధ్యాత్ సక్తముక్తాసు భూమిషు.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే అబలీయసే ద్వాదశేఽధికరణే చతుర్థోఽధ్యాయః,
శస్త్రాగ్నిరసప్రణిధయః వీవధాసారప్రసారవధశ్చ, ఆదిత ఏకోనచత్వారింశచ్ఛతతమః.

వ్యా. మండుతూన్న నివాసంనుంచి బైటకు వచ్చి వెనుక చెప్పిన ధాన్వనాది భూములలో దాగి ఉన్న శత్రువును యోగవామనం (దుర్గలంభోపాయంలో చెప్పనున్నదాని) చేత, యోగాతిసంధానాధ్యాయంలో చెప్పనున్న యోగంచేత, లేదా పూర్వం చెప్పిన పరాతిసంధానోపాయాలలో ఏదైనా ఒక ఉపాయంచేత జయించాలి.

"బాలానందిని" అను కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో ఆబలీయసం అనే పన్నెండవ అధికరణంలో శస్త్రాగ్నిరసప్రణిధులు, వీవధాసారప్రసారవధ అనే నాల్గవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి నూట నలభైఒకటవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ పఞ్చమోఽధ్యాయః

అష్టషష్టిశతతమం ప్రకరణమ్ - యోగాతిసంధానమ్ (శత్రువును కపటోపాయంచేత జయించడం) ఏకోనసప్తతిశతతమం ప్రకరణమ్ - దణ్డాతిసంధానమ్ (సైన్యబలంచేత జయించడం) సప్తతిశతతమం ప్రకరణమ్ - ఏకవిజయః (ఒక రాజు యొక్క విజయం)

మూ. 1. దైవతేజ్యాయాం యాత్రాయామమిత్రస్య బహూని పూజ్యాగమస్థానాని భక్తితః. తత్రాస్య యోగమ్ ఉబ్జయేత్.

2. దేవతాగృహప్రవిష్టస్యోపరి యన్త్రమోక్షణేన గూఢభిత్తిం శిలాం వా పాతయేత్. శిలాశస్త్రవర్షమ్ ఉత్తమాగారాత్, కవాటమవపాతితం వా, భిత్తిప్రణిహితమేకదేశబన్ధం వా పరిఘం మోక్షయేత్. దేవతాదేహస్థప్రహరణాని వా అస్యోపరిష్టాత్ పాతయేత్. స్థానాసనగమనభూమిషు వా అస్య గోమయప్రదేహేన, గన్ధోదకావసేకేన వా రసమతిచారయేత్, పుష్పచూర్ణోపహారేణ వా. గన్ధప్రతిచ్ఛన్నం వాస్య తీక్ష్ణం ధూమమతినయేత్ శూలకూపమ్ అవపాతనం వా శయనాసనస్యాధస్తాత్ యన్త్రబద్ధతలమేనం కీలమోక్షణేన ప్రవేశయేత్. ప్రత్యాసన్నే వా మిత్రే జనపదాత్ జనమవరోధక్షమమతినయేత్. దుర్గాచ్చానవరోధక్షమమ్ అపనయేత్. ప్రత్యాదేయం అరివిషయం వా ప్రేషయేత్. జనపదం చైకస్థం శైలవననదీదుర్గేషు అటవీవ్యవహితేషు వా పుత్రభ్రాతృపరిగృహీతం స్థాపయేత్.

3. ఉపరోధహేతవో దణ్డోపనతవృత్తే వ్యాఖ్యాతాః.

వ్యా. 1. శత్రువు దేవతాపూజ నిమిత్తం గాని, దేవతోత్సవయాత్రయందు గాని, దేవభక్తిచేత అనేక పూజ్యస్థానాలకి వెడుతూంటాడు. అక్కడ వీని విషయంలో కపటోపాయాన్ని ప్రయోగించాలి.

2. అతడు దేవతాగృహంలో ప్రవేశించినప్పుడు అక్కడ అమర్చిన యంత్రం కదిపి రహస్యమైన గోడను గాని, బండరాయి గాని వానిమీద పడేటట్లు చెయ్యాలి. లేదా ఇంటి పైభాగంనుంచి శిలాశస్త్రాలు వర్షించాలి. లేదా తలుపు వానిమీద పడవేయాలి.

లేదా గోడలో ఒక ప్రక్కమాత్రమే అమర్చిన పరిఘను వానిమీద పడవెయ్యాలి. లేదా దేవతల చేతులలో ఉన్న ఆయుధాలు వీనిమీద పడే టట్లు చెయ్యాలి. అతడు నిలిచే ప్రదేశాలలోను, కూర్చుండే ప్రదేశాలలోను, నడిచే ప్రదేశాలలోను గోమయంతో అలికినచోట, గంధోదకం చల్లిన చోట విషం కలపాలి. విషం కలిపిన గోమయాదులతో అలకాలి అని అర్థం. లేదా దేవతాప్రసాదంగా ఇచ్చే పుష్పాలలోను, కుంకుమాదిచూర్ణాలలోను విషం కలపాలి. వానిమీద పైకి సుగంధం కలదిగా ఉన్న తీక్ష్ణమైన ధూమాన్ని ప్రసరింపచెయ్యాలి. లేదా వాని మంచంక్రింద, ఆసనం క్రింద యంత్రం అమర్చి దాని కీలం (మేకు) కదపడం ద్వారా శూలాలు ఉన్న నూతిలోను, గోతిలోను పడేటట్లు చెయ్యాలి. లేదా శత్రువు దగ్గరికి వచ్చివేసినప్పుడు వానిని ఎదిరించడానికి తగిన సామర్థ్యం గల జనాన్ని జనపదంనుంచి కోటలోనికి చేర్చాలి. ఎదిరించడానికి తగిన సామర్థ్యం లేని జనాన్ని కోటనుంచి తొలగించాలి, లేదా తిరిగి తీసికొనడానికి శక్యమైన శత్రురాజ్యంలోని ప్రాంతానికైనా పంపివేయాలి. జనపదంలోని జనులను అందరినీ ఒకచోట చేర్చి పుత్రుని అధీనంలో కాని, సోదరుని అధీనంలో కాని వాళ్లను మధ్య అడవి అడ్డంగా ఉన్న శైలదుర్గంలోనో, వనదుర్గంలోనో, నదీదుర్గంలోనో ఉంచాలి.

3. ప్రబలుడైన శత్రువును అడ్డగించే మరి కొన్ని పద్ధతులు వెనుక దండోపనతవృత్తంలో చెప్పబడినవి.

మూ. 1. తృణకాష్ఠమ్ ఆయోజనాత్ దాహయేత్. ఉదకాని చ దూషయేత్, అవస్రావయేచ్చ, కూటకూటావపాతకణ్టకినీశ్చ బహిరుబ్జయేత్.

2. సురుఙ్గామమిత్రస్థానే బహుముఖీం కృత్వా విచయముఖ్యానభిహార యేత్, అమిత్రం వా. పరప్రయుక్తాయాం వా సురుఙ్గాయాం పరిఖాముదకాన్తికీం ఖానయేత్, కోశశాలామనుసాలం వా. తోయకుమ్భాన్ కాంస్యభాణ్డాని వా శఙ్కాస్థానేషు స్థాపయేత్ ఖాతాభిజ్ఞానార్థమ్. జ్ఞాతే సురుఙ్గాపథే ప్రతిసురుఙ్గాం కారయేత్, మధ్యే భిత్త్వా ధూమముదకం వా ప్రయచ్ఛేత్.

వ్యా. 1. ఒక యోజనం దూరంవరకు ఉన్న గడ్డి కాష్ఠాలు కాల్చివేయాలి. జలం విషాదులచేత చెడిపోయే టట్లు చెయ్యాలి. నీరు బైటకు పోయే టట్లు చెయ్యాలి. ప్రాకారం బైట కూటకూపాలు (పైకి కనబడని నూతులు) కూటావపాతాలు (గడ్డి కప్పిన

గోతులు) ముళ్ల ఇనుపతీగలు ఏర్పరచాలి.

2. శత్రువు ఉన్న చోటిదాకా చాలా ముఖాలు గల సురంగం త్రవ్వించి దాని ద్వారా వివిధవస్తువుల సముదాయాల అధిపతులను గాని, శత్రువునే గాని అపహరింపచెయ్యాలి. లేదా శత్రువు సురంగం త్రవ్వించి నట్లయితే దాని ప్రక్కనే నీళ్లు వచ్చేటంత లోతుగా పరిఖ త్రవ్వించాలి. లేదా ప్రాకారాన్ని అనుసరించి (వెంబడి) కూపాల శాలను (పంక్తిని) నిర్మించాలి. శంక కలిగిన చోట్ల (సురంగం ఎటువైపు ఉంది అనే సందేహం ఉన్నచోట్ల) నీళ్ల కుండలు గాని, కంచు పాత్రలు గాని, తవ్విన చోటు గుర్తించడం కోసం ఉంచాలి. సురంగమార్గం తెలిసిన తరవాత దాని వెంబడి మరొక సురంగం తవ్వించాలి. మధ్యలో దానిని బ్రద్దలుకొట్టి శత్రువు త్రవ్వించిన సురంగంతో కలిపి దాని ద్వారా పొగ గాని నీళ్లు గాని దానిలోనికి పంపాలి.

మూ. 1. ప్రతివిహితదుర్గో వా మూలే దాయాదం కృత్వా ప్రతిలోమామస్య దిశం గచ్ఛేత్- యతో వా మిత్రైః, బన్ధుభిః ఆటవికైర్వా సంసృజ్యేత, పరస్పరమిత్రైః దూష్యైర్వా మహద్భిః; యతో వా గతోఽస్య మిత్రైర్వియోగం కుర్యాత్, పార్ష్ణిం వా గృహ్ణీయాత్; రాజ్యం వాస్య హారయేత్. వీవధాసారప్రసారాన్ వారయేత్. యతో వా శక్నుయాత్ ఆక్షికవదపక్షేపేణాస్య ప్రహర్తుం; యతో వా స్వం రాజ్యం త్రాయేత, మూలస్యోపచయం వా కుర్యాత్ యతః సంధిమభిప్రేతం లభతే తతో వా గచ్ఛేత్.

2. సహప్రస్థాయినో వాస్య ప్రేషయేయుః- "అయం తే శత్రు రస్మాకం హస్తగతః. పణ్యం విప్రకారం వాపదిశ్య హిరణ్యమన్తఃసారబలం ప్రేషయస్వ. ఏనమర్పయేమ బద్ధం ప్రవాసితం వా" ఇతి. ప్రతిపన్నే హిరణ్యం సారబలం చాదదీత.

వ్యా. 1. లేదా దుర్బలుడైన రాజు దుర్గరక్షణకు ఉపాయాలన్నీ చేసి, పుత్రుణ్ణి దుర్గంలో ఉంచి, ఏ దిక్కుకు వెడితే శత్రువుకు ప్రతికూలంగా ఉంటుందో ఆ దిక్కుకు గాని, ఎటు వైపు వెడితే మిత్రులు, బంధువులు, ఆటవికులు కలుస్తారో ఆ వైపుకు గాని, ఎటువైపు శత్రువుయొక్క చాలమంది శత్రువులు, దూష్యులు కలుస్తారో అటువైపు గాని, ఎటు వైపు వెడితే శత్రువుయొక్క మిత్రుల్ని వాని నుండి విడదీయకలుగుతాడో ఆ

దిక్కునకు గాని, ఎటు వైపు శత్రువు యొక్క వెనకభాగాన్ని ఆక్రమిస్తాడో ఆ వైపునకు గాని, ఎటు వైపు వెడితే వాని రాజ్యాన్ని హరించవచ్చునో ఆ వైపుకు గాని, వాని వీవధాసారప్రసారాలు అడ్డుకొనడానికి తగిన దిక్కునకు గాని, ఎటువైపు వెడితే జూదరి వలె కపటప్రయోగంచేత శత్రువుమీద దెబ్బకొట్టకలుగుతాడో ఆ వైపునకు గాని, ఎటు వైపు వెడితే తన రాజ్యం రక్షించబడుతుందో ఆ వైపునకు గాని, ఏ వైపు వెడితే మూలబలాన్ని పెంచుకొనకలుగుతాడో లేదా తన మూలస్థానాన్ని బలపరచు కొనకలుగుతాడో ఆ వైపునకు గాని, ఏ వైపుకు వెడితే తనకు ఇష్టమైన విధంగా సంధి చేసికొనకలుగుతాడో ఆ వైపునకు గాని వెళ్లాలి.

2. ఈ విధంగా శత్రువుకు ప్రతిలోమంగా వెళ్లిన ఆ దుర్బలునితో కలిసి వెళ్లిన వాళ్లు (గూఢపురుషులు) శత్రువుకు- "నీ శత్రువు ఇప్పుడు మా చేతిలో ఉన్నాడు, పణ్యాలకోసం ధనమూ ఏదైన తిరుగుబాటు జరిగితే అణచివేయడానికి మంచి సారం గల సైన్యాన్నీ పంపుము. ఇతనిని బంధించి గాని, చంపివేసి గాని నీకు అప్పగిస్తాం" అని కబురు పంపాలి. అతడు అంగీకరించి ధనసారసైన్యాలు పంపగా వాటిని స్వాధీనం చేసుకోవాలి.

మూ. 1. అన్తపాలో వా దుర్గసంప్రదానేన బలైకదేశమతినీయ విశ్వస్తం ఘాతయేత్.

2. జనపదమేకస్థం వా ఘాతయితుమమిత్రానీకమావాహయేత్. తదవరుద్ధదేశమ్ అతినీయ విశ్వస్తం ఘాతయేత్.

3. మిత్రవ్యఞ్జనో వా బాహ్యస్య ప్రేషయేత్- "క్షీణమస్మిన్ దుర్గే ధాన్యమ్, స్నేహాః, క్షారం, లవణం, వా. తదముష్మిన్ దేశే కాలే చ ప్రవేక్ష్యతి. తదుపగృహాణ" ఇతి. తతో రసవిద్ధం ధాన్యం, స్నేహం, క్షీరం, లవణం వా దూష్యామిత్రాటవికాః ప్రవేశయేయుః; అన్యే వా అభిత్యక్తాః.

4. తేన సర్వభాణ్డవీవధగ్రహణం వ్యాఖ్యాతమ్.

వ్యా. 1. లేదా సీమాంతపాలుడు తన దుర్గాన్ని అధీనం చేస్తున్నానని చెప్పి శత్రుబలంలో కొంత భాగాన్ని లోనికి ప్రవేశపెట్టి వాళ్లకి విశ్వాసం కలిగిన తరవాత వాళ్లను నశింపచేయాలి.

2. లేదా ఒక చోట చేర్చబడి ఉన్న జనపదజనులను చంపడానికి శత్రుసైన్యాన్ని కపటోపాయం చేత రప్పించాలి. ఆ సైన్యాన్ని బైటకు వెళ్లడానికి కష్టమైన ప్రదేశంలోనికి రానిచ్చి, విశ్వాసంతో ఉన్నప్పుడు దానిని రూపుమాపాలి.

3. లేదా మిత్రుడని అభినయిస్తూన్న గూఢచారి శత్రువుకు - "ఈ దుర్గంలో ధాన్యం లేదా తైలాలు, లేదా క్షారం, లేదా లవణం అలభ్యం అయిపోయాయి. ఫలానా దేశంలో, ఫలానా కాలంలో వాటిని కోటలోనికి తీసికొనివస్తారు. నువ్వు దానిని పట్టుకొనుము" అని కబురు పంపాలి. తరవాత దూష్య-అమిత్ర-ఆటవికులు గాని, అభిత్యక్తులైన (చంపదగిన) ఇతరులు గాని ఆ ధాన్యంలో లేదా స్నేహంలో లేదా క్షీరంలో లేదా లవణంలో విషం కలిపి దుర్గానికి తీసికొని వెళ్లాలి. వాటిని శత్రువు గ్రహించగా అవి తిన్న వాని పక్షంవాళ్లు నశిస్తారు అని అర్థం.

4. దీనిచేత సమస్తభాండాల (సరుకుల)ను, వీవధాన్ని పట్టుకొనే విధానం చెప్పబడినట్లే.

మూ. 1. సంధిం కృత్వా హిరణ్యైకదేశమస్మై దద్యాత్. విలమ్బమానః శేషమ్.తతో రక్షావిధానాన్యవస్రావయేత్; అగ్నిరసశస్త్రైర్వా ప్రహరేత్. హిరణ్యప్రతిగ్రాహిణో వాస్య వల్లభాననుగృహ్ణీయాత్.

2. పరిక్షీణో వాస్మై దుర్గం దత్త్వా నిర్గచ్ఛేత్ సురుఙ్గయా. కుక్షిప్రదరేణ వా ప్రాకారభేదేన నిర్గచ్ఛేత్.

3. రాత్రావవస్కన్దం దత్త్వా సిద్ధస్తిష్ఠేత్; అసిద్ధః పార్శ్వేన అపగచ్ఛేత్. పాషణ్డచ్ఛద్మనా మన్దపరివారః నిర్గచ్ఛేత్. ప్రేతవ్యఞ్జనో వా గూఢైః నిర్హ్రియేత. స్త్రీవేషధారీ వా ప్రేతమనుగచ్ఛేత్.

4. దైవతోపహారశ్రాద్ధప్రహవణేషు వా రసవిద్ధమన్నపానమవసృజ్య కృతోపజాపః దూష్యవ్యఞ్జనైర్నిష్పత్య గూఢసైన్యః అభిహన్యాత్.

వా. 1. లేదా శత్రువుతో సంధి చేసికొని కొంత ధనం ఇవ్వాలి. మిగిలినది ఆలస్యం చేసి ఇవ్వాలి. తరవాత అతడు (విశ్వాసం కలిగి) తన రక్షావిధానాలు సడలించే టట్లు చెయ్యాలి. లేదా అగ్నిచేత గాని, విషంచేత గాని, శస్త్రాలచేత గాని నశింపచెయ్యాలి. శత్రువుకు ఇష్టులైనవాళ్ల ధనం లంచంగా తీసికొనే వాళ్లకి లంచాలు ఇవ్వాలి.

2. బాగా అలసిపోయిన ట్లయితే వానికి దుర్గం విడిచిపెట్టివేసి సురుంగం ద్వారా బైటకు వెళ్లిపోవాలి. లేదా ప్రాకారం గర్భంలో ఉన్న రహస్యమైన పెద్ద బీట ద్వారా బైటకు వెళ్లిపోవాలి.

3. రాత్రి నిద్రపోతూన్న శత్రుసేనలమీద ఆక్రమణంచేసి ఆ పనిలో సఫలుడైతే ఉండాలి. సాఫల్యం లభించకపోతే ఏదో ఒక వక్రోపాయంతో పారిపోవాలి. పాషండుని వేషం ధరించి తక్కువ పరివారంతో వెళ్లిపోవాలి. లేదా శవం వలె అభినయిస్తూ గూఢపురుషులచేత దూరంగా మోయించుకొనబడి వెళ్లిపోవాలి. లేదా స్త్రీవేషం ధరించి శవం వెనుక వెళ్లాలి.

4. లేదా దేవతలకు నైవేద్యాలు గాని, శ్రాద్ధభోజనాలు గాని ప్రహవణాలు (ఉద్యానభోజనాలు) గాని ఏర్పరచి అక్కడ విషం కలిపిన అన్నపానాలు ఉంచి వెళ్లిపోవాలి. ఉపజాపం చేసి దూష్యులనే వేషాలలో ఉన్నవాళ్లతో (దూష్యులుగా అభినయించేవాళ్లతో) శత్రుపక్షంలో ప్రవేశించి గూఢమైన సైన్యంతో కూడినవాడై శత్రువును హతమార్చాలి.

మూ. 1. ఏవం గృహీతదుర్గో వా ప్రాశ్యప్రాశం చైత్యముపస్థాప్య దైవతప్రతిమాచ్ఛిద్రం ప్రవిశ్యాసీత, గూఢభిత్తిం వా దైవతప్రతిమాయుక్తం భూమిగృహమ్. విస్మృతే సురుఙ్గయా రాజవాసమనుప్రవిశ్య సుప్తమమిత్రం హన్యాత్. యన్త్రవిశ్లేషణం వా విశ్లేష్య అధస్తాదవపాతయేత్. రసాగ్నియోగేనావ లిప్తం గృహం జతుగృహం వా అధిశయానమ్ అమిత్రమ్ ఆదీపయేత్.

2. ప్రమదవనవిహారాణామన్యతమే వా విహారస్థానే ప్రమత్తం భూమిగృహసురుఙ్గాగూఢభిత్తిప్రవిష్టాః తీక్ష్ణాః హన్యుః; గూఢప్రణిహితా వా రసేన.స్వపతో వా నిరుద్ధే దేశే గూఢాః స్త్రియః సర్పరసాగ్నిధూమానుపరి ముఞ్చేయుః.

3. ప్రత్యుత్పన్నే వా కారణే యద్యదుపపద్యేత తత్తదమిత్రేఽన్తః పురగతే గూఢసంచారగతః ప్రయుఞ్జీత: తతో గూఢమేవాపగచ్ఛేత్. స్వజనసంజ్ఞాం చ ప్రరూపయేత్.

వ్యా. 1. ఈ విధంగా శత్రువుచేత ఆక్రమించబడిన దుర్గం గల దుర్బలుడు అధికంగా అహారపదార్థా లున్న దేవాలయం చేరి దేవతాప్రతిమలో ఉన్న రంధ్రంలో

ప్రవేశించి కూర్చోవాలి. లేదా గూఢమైన గోడవెనుక గాని, దేవతాప్రతిమ ఉన్న భూగృహంగాని ప్రవేశించాలి. అందరూ ఆదమరపుగా ఉన్నప్పుడు రాత్రి రాజగృహంలోనికి సురుంగం ద్వారా ప్రవేశించి నిద్రిస్తున్న శత్రువును చంపివేయాలి. లేదా విడదీయడానికి వీలైన యంత్రాన్ని ఊడగొట్టి క్రింద (శత్రువుమీద పడేటట్లు) పడవేయాలి. లేదా శత్రువు నిద్రపోతున్నప్పుడు అగ్నిని మండింపచేయడానికి ఉపకరించే యోగంచేత పూయబడిన లక్క ఇల్లుకు నిప్పు అంటించాలి.

2. ఉద్యానవనంలో గాని, ఇతరవిహారస్థానాలలో గాని, ఏదైనా ఒక చోట విహారస్థానంలో గాని, ఏమరిపాటుతో ఉన్న శత్రువును భూమిగృహంలోను సురుంగంలోను లేదా గోడలోను దూరి ఉన్న తీక్ష్ణులు చంపివెయ్యాలి, లేదా గూఢంగా పంపబడిన పురుషులు విషంచేత చంపాలి. ఎవరూ రాకుండా అడ్డుపెట్టబడిన ప్రదేశంలో నిద్రపోతున్న శత్రువుమీద ఆతని సేవలో ఉన్న గూఢచారిస్త్రీలు సర్పాలను, విషం, అగ్ని, ధూమం విడవాలి.

3. ఆ సమయానికి ఏ యే నిమిత్తం కనబడుతుందో దానిని పురస్కరించుకొని, తాను గూఢంగా సంచరిస్తూ, అంతఃపురంలో ఉన్న శత్రువుమీద తగిన ఉపాయం ప్రయోగించి రహస్యంగానే అక్కడినుంచి పారిపోవాలి. అక్కడ గూఢచారులుగా ఉంటూన్న తన వాళ్లందరికీ బైటకు రావడానికి సంకేతం ఇవ్వాలి.

శ్లో. ద్వాఃస్థాన్ వర్షవరాంశ్చాన్యాన్ నిగూఢోపహితాన్ పరే,
తూర్యసంజ్ఞాభిరాహూయ ద్విషచ్ఛేషాణి ఘాతయేత్.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే ఆబలీయసే ద్వాదశాధికరణే పఞ్చమోఽధ్యాయః,
యోగాతిసంధానం, దణ్డాతిసంధానమ్, ఏకవిజయశ్చ, ఆదితశ్చత్వారింశచ్ఛతతమః.
ఏతావతా కౌటలీయార్థశాస్త్రస్య ఆబలీయసం ద్వాదశమధికరణం సమాప్తమ్.

వ్యా. శత్రువు దగ్గర రహస్యంగా ఉంచబడిన ద్వారపాలకులను, కంచుకులను, ఇతరులను, తూర్యధ్వనుల సంకేతాల ద్వారా పిలచి శత్రువుయొక్క మిగిలిన పరివారాన్ని చంపించివేయాలి.

"బాలానందిని" అను కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో ఆబలీయసం అనే పన్నెండవ అధికరణంలో వంచనచేత జయించడం, సైన్యంచేత జయించడం, ఒకని విజయం అనే ఐదవ అధ్యాయం, ప్రారంభం నుంచి నూటనలభైయవ అధ్యాయం సమాప్తం.

దీనితో కౌటలీయార్థశాస్త్రంలోని ఆబలీయసం అనే పన్నెండవ అధికరణం సమాప్తం.

అథ దుర్గలమ్భోపాయః - త్రయోదశమధికరణమ్

ప్రథమో ఽధ్యాయః

ఏకసప్తతిశతతమం ప్రకరణమ్ - ఉపజాపః

శత్రుదుర్గాన్ని ఆక్రమించడానికి ఉపాయం - పదమూడవ అధికరణం - ఉపజాపం - (ఏవేవో ఉపాయాలు చేసి కలిసి ఉన్నవాళ్లు విడిపోయే టట్లు, తిరగబడేటట్లు చేయడం. Sedition)

మూ. 1. విజిగీషుః పరగ్రామమవాప్తుకామః సర్వజ్ఞదైవతసంయోగ ఖ్యాపనాభ్యాం స్వపక్షముద్ధర్షయేత్ పరపక్షం చోద్వేజయేత్.

2. సర్వజ్ఞఖ్యాపనం తు - గృహగుహ్యప్రవృత్తిజ్ఞాపనేన ప్రత్యాదేశో ముఖ్యానామ్; కణ్టకశోధనాపసర్పాగమేన ప్రకాశనం రాజద్విష్టకారిణామ్, విజ్ఞాప్యోపాయనఖ్యాపనమ్ అదృష్టసంసర్గవిద్యాసంజ్ఞాదిభిః, విదేశప్రవృత్తి జ్ఞానం తదహరేవ గృహకపోతేన ముద్రాసంయుక్తేన.

3. దైవతసంయోగఖ్యాపనం తు - సురుఙ్గాముఖేనాగ్ని చైత్యదైవతప్రతి మాఛిద్రానుప్రవిష్టైః అగ్నిచైత్యదైవతవ్యఞ్జనైః సంభాషణం పూజనం చ; ఉదకాదుత్థితైర్వా నాగవరుణవ్యఞ్జనైః సంభాషా, పూజనం చ; రాత్రావన్తరుదకే సముద్రవాలుకాకోశం ప్రణిధాయ అగ్నిమాలాదర్శనమ్, శిలాశిక్యావగృహీతే ప్లవకే స్థానమ్, ఉదకవస్తినా జరాయుణా వా శిరోవగూఢనాసః, పృషతాన్త్రకులీర నక్రశింశుమారోద్రవసాభిర్వా శతపాక్యం తైలం నస్తః ప్రయోగః. తేన రాత్రిగణ శ్చరతి ఇత్యుదకచరణాని, తైర్వరుణనాగకన్యావాక్యక్రియా సంభాషణం చ; కోపస్థానేషు ముఖాదగ్నిధూమోత్సర్గః.

వ్యా. 1. శత్రువు గ్రామనగరాదులను ఆక్రమించాలనే కోరిక గల విజిగీషువు తనకు అన్నీ తెలుసు ననీ, దేవతలతో తనకు ప్రత్యక్షసంబంధం ఉన్నదనీ చాటి తన పక్షంవాళ్లని ప్రోత్సహించాలి, శత్రుపక్షం వాళ్ళకి భయం కలిగించాలి.

2. తన సర్వజ్ఞత్వాన్ని చాటుకొనడం ఎట్లనగా - గూఢచారుల ద్వారా

ముఖ్యాధికారుల ఇండ్లలోని చెడునడతలు మొదలైన వాటిని తెలుసుకొని వాళ్లకు ఆ విషయాలు చెప్పడం, కంటకశోధనప్రకరణంలో చెప్పిన విధంగా గూఢచారుల ద్వారా రాజుకు వ్యతిరేకంగా ప్రవర్తించే వాళ్ల విషయాలన్నీ తెలుసుకొని అవి బైటపెట్టడం, పైకి కనబడని సంసర్గవిద్యాసంజ్ఞలచేత (పరస్పర సంబంధాలను గూర్చి చర్చించే శాస్త్రంలోని సంజ్ఞల - గుర్తుల - చేత) తన (రాజు) వద్దకు ఏ విజ్ఞాపనలు రాబోతున్నాయో, ఏ కానుకలు రాబోతున్నాయో చెప్పడం, పెంపుడు పావురాలు తీసికొని వచ్చిన ముద్రలు వేసిన లేఖల ద్వారా విదేశాలలోని వార్తలు తెలుసుకొని ఆ రోజునే వాటిని ప్రకటించడం (ఇలాంటి పనులు చెయ్యాలి).

2. దేవతలతో సంబంధాన్ని చెప్పడం ఎట్లనగా - సురుంగం ద్వారా అగ్నిగృహంలోని దేవతాప్రతిమల ఛిద్రాలలో ప్రవేశించిన, అగ్నిచైత్యదేవతలం అని చెప్పుకొనేవాళ్లతో మాటలాడడం, వాళ్లకు పూజలు జరపడం, నాగదేవతలము, వరుణుడను అని చెపుతూ ఉదకం నుంచి లేచిన వాళ్లతో మాటలాడడం, వాళ్లకు పూజలు జరిపించడం, కదలకుండా గట్టిగా బిగించి ఇసుకతో తయారు చేసిన లేదా ఇసుక నింపిన కోశాలను (సంచులను) తటాకజలాదులలో ఉంచి రాత్రులందు అగ్ని జ్వాలల మాలలు చూపడం, (ఈ విధానం ఏమిటో స్పష్టం కాలేదు. సముద్రం నురగమీద తైలం చల్లి అంటిస్తే మండుతుం దని ముందు చెప్పనున్నాడు. అది కావచ్చును. కాని ఇక్కడ పదాలకు ఆ అర్థం రాదు అని కాంగ్లే); జలప్రవాహంలో పెద్ద రాతి బండకి కట్టి కదలకుండా చేసిన ఉట్టెలో ప్రవాహానికి కొట్టుకొని పోకుండా ఉండడం ఇలాంటి పనులు చెయ్యాలి. నీళ్లు లోపలికి వెళ్లని సంచీతో గాని, మావితో కాని ముక్కు తప్ప మిగిలిన తల కప్పివేసికొని ముక్కులో చుక్కలలేడి పేగులు లేదా పీతలు, మొసళ్లు, శింశుమారాలనే జలజంతువులు, పిల్లులు వీటి వస వేసి వందసార్లు కాచిన తైలం వేసికొని చాల రాత్రులు నీటిలో తిరగకలుగుతాడు. ఇవి ఉదకంలో సంచరించే పద్ధతులు. వాళ్లు వరుణుడు, నాగకన్యలు చెప్పినట్లు చేస్తూ వాళ్లతో మాటలాడాలి (అలా అభినయించాలి). కోపం వచ్చినప్పుడు ఔషధయోగమాయచేత ముఖంనుంచి అగ్నిని ధూమాన్ని విడవాలి.

మూ. 1. తదస్య స్వవిషయే కార్తాన్తిక నైమిత్తిక మౌహూర్తిక పౌరాణికే క్షణికగూఢపురుషాః సాచివ్యకరాః తద్దర్శినశ్చ ప్రకాశయేయుః. పరస్య విషయే దైవతదర్శనం దివ్యకోశదణ్డోత్పత్తిం చ అస్య బ్రూయుః. దైవతప్రశ్న

నిమిత్తవాయసాఙ్గవిద్యాస్వప్న మృగపక్షి వ్యాహారేషు చాస్య విజయం బ్రూయుః. విపరీతమమిత్రస్య సదున్దుభిమ్. ఉల్కాం చ పరస్య నక్షత్రే దర్శయేయుః.

2. పరస్య ముఖ్యాన్ మిత్రత్వేనాపదిశన్తః దూతవ్యఞ్జనాః స్వామి సత్కారం బ్రూయుః. స్వపక్షబలాధానం పరపక్షప్రతిఘాతం చ తుల్యయోగక్షేమ మమాత్యానామ్ ఆయుధీయానాం చ కథయేయుః. తేషు వ్యసనాభ్యుదయా వేక్షణమ్, అపత్యపూజనం చ ప్రయుఞ్జీత.

వ్యా. 1. రాజుకు సర్వజ్ఞదైవతసంయోగం ఉన్న దనే విషయాన్ని తన దేశంలో దైవజ్ఞులు, శకునాలు తెలిసినవాళ్లు, ముహూర్తజ్ఞులు, పౌరాణికులు, ప్రశ్నలు చెప్పే వాళ్లు, గూఢపురుషులు, వాళ్లకు సహాయం చేసేవాళ్లు, అవి చూచిన వాళ్లు అందరికీ ప్రకటించాలి. శత్రుదేశానికి వెళ్లి ఇతనికి (తమ రాజుకు) దేవతాదర్శనం జరిగిం దనీ, దివ్యములైన కోశదండాలు లభించా యనీ చెప్పాలి. దేవతాప్రశ్నలలోను, భావిని సూచించే నిమిత్తాలలోను, కాకుల ప్రవర్తనలలోను, అంగవిద్యయందు (శరీరాన్ని స్పృశించి శుభాశుభాలను చెప్పడం అంగవిద్య) స్వప్నాలలోను, మృగాల అరుపులలోను, పక్షుల కూతలలోను తమ రాజుకే విజయం కలిగే సూచనలు ఉన్నా యనీ, శత్రువుకు విపరీతఫలాలు సూచించబడుతున్నాయని దుందుభిధ్వనితో చాటింపు వేసి చెప్పాలి. శత్రువు నక్షత్రంలో ఉల్క ఉందని, అనగా శత్రువు జన్మనక్షత్రాన్ని ఒక ప్రకాశించే అగ్ని పిండం వంటిది ఆక్రమించి ఉన్నదని చూపాలి.

2. శత్రువుయొక్క ముఖ్యాధికారులకు మిత్రులుగా చెప్పుకొంటూ దూత లనే వంక గల గూఢచారులు తమ ప్రభువుకు వాళ్ల విషయంలో చాల గౌరవభావం ఉందని చెప్పాలి. తమ పక్షం (విజిగీషువు పక్షం) బలం పెరుగుతున్న దనీ, శత్రుబలం క్షీణిస్తూన్న దనీ కూడ చెప్పాలి. మీ యోగక్షేమాలు మామూలుగా వెనుకటివలెనే ఉంటాయి అని అమాత్యులకు, యోధులకు చెప్పాలి. (అనగా మీరు రాజుపక్షానికి వచ్చిన ట్లయితే మీకేమీ లోటు ఉండదు. ఇప్పుడు ఎలాంటి యోగక్షేమా లున్నాయో అలాంటివే ఉంటాయి అని చెప్పాలి అని అర్థం. వాళ్లకు వ్యసనాలు కలిగినా, అభ్యుదయం కలిగినా తగిన సహాయాదులు చేస్తూ వాళ్ల పుత్రాదులను ఆదరంతో చూస్తూ ఉండాలి.

మూ. 1. తేన పరపక్షముత్సాహయేత్ యథోక్తం పురస్తాత్. భూయశ్చ వక్ష్యామః - సాధారణగర్దభేన దక్షాన్, లకుటశాఖాహననాభ్యాం దణ్డచారిణః, కులైలకేన చోద్విగ్నాన్, అశనివర్షేణ విమానితాన్, విదులేన అవకేశినా వాయసపిణ్డేన కైతవజమేఘేనేతి విహతాశాన్, దుర్భగాలఙ్కారేణ ద్వేషిణేతి పూజాఫలాన్, వ్యాఘ్రచర్మణా మృత్యుకూటేన చోపహితాన్, పీలువిఖాదనేన కరకయోష్ట్ర్యా గర్దభీక్షీరాభిమన్థనేనేతి ధ్రువా (వో) పకారిణః ఇతి.

వ్యా. ఈ విధంగా వెనుక చెప్పినట్లు శత్రుపక్షంవాళ్లని శత్రువుకు ఎదురు తిరిగేటట్లు ప్రోత్సహించాలి. ఇంకా కొన్ని పద్ధతులు చెపుతాం- చాల సామర్థ్యంతో శ్రద్ధతో పని చేసేవాళ్ల దగ్గరికి వెళ్లి "గాడిదల వలె ఎవరి లాభంకోసమో ఇంత శ్రమపడతా రెందుకు?" అని చెప్పాలి. సైన్యంలో ఉన్న వాళ్లతో మీరు కఱ్ఱ వలె, శాఖలు నరికే గొడ్డళ్లవలె ఉన్నారు; అనగా కఱ్ఱలు, గొడ్డళ్లూ చేసిన పనికి ఫలం ఇతరులే అనుభవిస్తారు; మీరు కూడా అలాంటివాళ్లే అని చెప్పాలి. ఏదో కారణంచేత రాజుకు భయపడి ఉన్నవాళ్లతో "మీ పరిస్థితి ఇంటిలో పెంచే గొఱ్ఱె పరిస్థితి వలె ఉన్న దని, అనగా ఏ సమయంలో మిమ్మల్ని చంపివేస్తారో తెలియదు" అనీ చెప్పాలి. అవమానించబడినవాళ్లతో- "మీమీద పిడుగుల వర్షం కురుస్తూన్నది" (అవమానం పిడుగులవంటిది అని భావం) అని చెప్పాలి. ఏదో రాజు ఇస్తాడని ఆశించి చివరికి నిరాశులైనవాళ్ల దగ్గరికి వెళ్లి- "మీ రాజు పువ్వులు పూసి కాయలు కాయడానికి సిద్ధంగా కనబడే కాయలు కాయని విదుల అనే లత వంటివాడు; బోడిచెట్టువంటివాడు; మీకు అతడు ఇచ్చేది కాకికి వేసే పిండం వంటిది; అతడు ఇంద్రజాలంతో సృష్టించిన (వర్షం కురవని) మేఘం వంటివాడు" అని చెప్పాలి. రాజునుంచి ఏవైన సత్కారాలు పొందినవాళ్లతో- "మీకు రాజు ఇచ్చినది ఇష్టం లేని భర్త దౌర్భాగ్యవంతురాలైన (భర్తప్రేమ చూరకొనని) స్త్రీకి ఇచ్చిన అలంకారం వంటిది" అని చెప్పాలి. ఉపహితుల (ఉపధలచేత మోసగించబడినవాళ్ల) దగ్గరికి వెళ్లి "రాజు వ్యాఘ్రచర్మ వంటివాడు (క్రూరుడు), కూటమృత్యువు" అని చెప్పాలి. రాజుకు నిత్యమూ ఉపకారం చేస్తున్నవాళ్ల దగ్గరికి వెళ్లి "మీరు చేస్తూన్న పని శరీరానికి మంచిది కాని పుల్లగా ఉండె పీలువృక్షం పండు తినడం వంటిది, వడగళ్లు తినడం వంటిది, ఉష్ట్రి అనే చేదు ఓషధి తినడం వంటిది, గాడిద పాలు చిలకడం వంటిది" అని చెప్పాలి.

మూ. 1. ప్రతిపన్నాన్ అర్థమానాభ్యాం యోజయేత్. ద్రవ్యభక్తచ్ఛిద్రేషు చైనాన్ ద్రవ్యభక్తదానైరనుగృహ్ణీయాత్. అప్రతిగృహ్ణతాం స్త్రీకుమారాలఙ్కారాన్ అభిహరేయుః.

2. దుర్భిక్షస్తేనాటవ్యుపఘాతేషు చ పౌరజానపదానుత్సాహయన్తః సత్రిణో బ్రూయుః- రాజానమనుగ్రహం యాచామహే. నిరనుగ్రహాః పరత్ర గచ్ఛామః ఇతి.

వ్యా. 1. ఈ విధంగా చెప్పిన మాటలు నమ్మినవాళ్లకు ధనం ఇచ్చి సన్మానం చెయ్యాలి. వాళ్లకి ఏదైనా ద్రవ్యాల లోటు వచ్చినప్పుడు ఆహారానికి లోటు వచ్చినప్పుడు అవి ఇచ్చి అనుగ్రహించాలి. వాళ్లు అవి తీసికొనకపోతే వాళ్ల స్త్రీలకు పిల్లలకు ఏవైనా అలంకారాలు తీసికొనివచ్చి బహూకరించాలి.

2. దుర్భిక్షంవల్ల, దొంగలవల్ల, ఆటవికులవల్ల బాధలు కలిగి నప్పుడు సత్రులు పౌరుల్నీ జానపదుల్నీ ప్రోత్సహింపచేసి " మనకు ఈ బాధ కలిగినందుకు రాజు దగ్గరికి అనుగ్రహం (exgratia payment) అడుగుదాం. ఆయన ఏమీ ఇవ్వకపోతే మరొక రాజ్యానికి వెళ్లిపోదాం" అని చెప్పాలి.

శ్లో. తథేతి ప్రతిపన్నేషు ద్రవ్యధాన్యపరిగ్రహైః,
సాచివ్యం కార్యమిత్యేతదుపజాపాద్భుతం మహత్.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే దుర్గలమ్భోపాయే త్రయోదశేఽధికరణే ప్రథమోఽధ్యాయః
ఉపజాపః, ఆదితః ఏకచత్వారింశచ్ఛతతమః.

వ్యా. వాళ్లు ఇందుకు సరే అని అంగీకరిస్తే ద్రవ్యాలు, ధాన్యం ఇచ్చి సహాయం చెయ్యాలి. ఇది చాల అద్భుతమైన ఉపజాపం.

"బాలానందిని" అను కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో దుర్గలంభోపాయం అనే పదమూడవ అధ్యాయంలో ఉపజాపం అనే ప్రథమాధ్యాయం; ప్రారంభంనుంచి నూట నలభైఒకటవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ ద్వితీయోఽధ్యాయః

ద్విసప్తతిశతతమం ప్రకరణమ్ - యోగవామనమ్

(కపటోపాయం ద్వారా శత్రువుచేత దుర్గం కాళీచేయించడం)

మూ. ముణ్డో జటిలో వా పర్వతగుహావాసీ చతుర్వర్షశతాయుః బ్రువాణః ప్రభూతజటిలాన్తేవాసీ నగరాభ్యాశే తిష్ఠేత్. శిష్యాశ్చాస్య మూలఫలోప గమనైః అమాత్యాన్ రాజానం చ భగవద్దర్శనాయ యోజయేయుః. సమాగతశ్చ రాజ్ఞా పూర్వరాజదేశాభిజ్ఞానాని కథయేత్- "శతే శతే చ వర్షాణాం పూర్ణే అహమగ్నిం ప్రవిశ్య పునర్బాలో భవామి. తదిహ భవత్సమీపే చతుర్థమగ్నిం ప్రవేక్ష్యామి. అవశ్యం మే భవాన్ మానయితవ్యః, త్రీన్ వరాన్ వృణీష్వ" ఇతి. ప్రతిపన్నం బ్రూయాత్- "సప్తరాత్రమిహ సపుత్రదారేణ ప్రేక్షాప్రహవణపూర్వం వస్తవ్యమ్" ఇతి. వసన్తమవస్కన్దేత.

వ్యా. "నాలుగు వందల సంవత్సరాల వయస్సు కలవాడను" అని చెప్పుకొనే బోడితలవాడు లేదా జటాధారి అయిన పర్వతగుహలో నివసించేవాడు జటాధారులైన చాలమంది శిష్యులతో శత్రువు నగరసమీపంలో నివసించాలి. అతని శిష్యులు మూలాలు, ఫలాలు (గురువుకు) అందిస్తూ మెల్లమెల్లగా అమాత్యుల్ని రాజును కూడ భగవద్దర్శనం (ఆ పూజ్యుని దర్శనం) చేయడానికి వచ్చే టట్లు చెయ్యాలి. రాజుతో కలిసిన ఆతడు ఆ రాజుకు పూర్వరాజులను గూర్చి, వాళ్ల దేశాలను గూర్చి, వారి వారి గుర్తులను గూర్చి (తాను అన్నీ తెలిసినవాడినని నిరూపించుకొనడం కోసం) చెప్పాలి. "వందేసి సంవత్సరాలు నిండగానే నేను అగ్నిలో ప్రవేశించి మళ్లీ బాలుణ్ణి అవుతాను. ఇప్పుడు నీ దగ్గర నాల్గవ అగ్నిప్రవేశం చేస్తాను. నువ్వు తప్పకుండా గౌరవించతగినవాడవు. మూడు వరాలు కోరుకో" అని చెప్పి అతడు అందుకు అంగీకరించగానే- "నువ్వు నీ భార్యాపుత్రాదులు ఇక్కడ ఏడు రోజులు నాటకాదిప్రదర్శనలు, విందులు ఏర్పాటు చేసి ఉండాలి" అని చెప్పాలి. అతడు ఆ విధంగా అక్కడికి వచ్చి ఉన్నప్పుడు చంపివెయ్యాలి.

మూ. 1. ముణ్డో వా జటిలో వా స్థానికవ్యఞ్జనః ప్రభూతజటిలాన్తేవాసీ వస్తశోణితదిగ్ధాం వేణుశలాకాం సువర్ణచూర్ణేనావలిప్య వల్మీకే నిదధ్యాత్

ఉపజిహ్వికానుసరణార్థమ్; స్వర్ణనాలికాం వా. తతః సత్త్రీ రాజ్ఞః కథయేత్- "అసౌ సిద్ధః పుష్పితం నిధిం జానాతి" ఇతి. స రాజ్ఞా పృష్టః 'తథా' ఇతి బ్రూయాత్. తచ్చాభిజ్ఞానం దర్శయేత్. భూయో వా హిరణ్యమన్తరాధాయ బ్రూయాచ్చైనమ్- "నాగరక్షితో ఽయం నిధిః ప్రణిపాతసాధ్యః" ఇతి. ప్రతిపన్నం బ్రూయాత్ 'సప్తరాత్రమ్' ఇతి సమానమ్.

వ్యా. స్థానికుని (స్థానాలలోపల ఉన్న వస్తువులను తెలుసుకొనగలవాని) వేషంలో ఉన్న ఒక బోడితలవాడు లేదా జడదారి చాలామంది జటిలు లైన శిష్యులతో కలిసి ఉంటూ మేక రక్తం పూసిన వెదురుబద్దకు బంగారు చూర్ణం కూడ పూసి దానిని గాని, బంగారుగొట్టం గాని, చెదపురుగులు లోపలకు వెళ్లడానికి ఒక పుట్టలో ఉంచాలి. తరవాత సత్త్రి శత్రురాజు దగ్గరికి వెళ్లి "ఇతనికి తీయడానికి సిద్ధంగా ఉన్న నిధులను గూర్చి తెలుసును" అని చెప్పాలి. రాజు అడిగి నప్పుడు అతడు "ఔను, నాకు తెలుసును" అని చెప్పాలి. ఆ గుర్తు చూపించాలి లేదా ఇంకా కొంత ధనం ఆ పుట్టలో వేసి ఆ రాజుతో- "ఈ నిధిని సర్పం రక్షిస్తూన్నది. పూజలు చేస్తేనే దీనిని సాధించకలుగుతాం" అని చెప్పాలి. అతడు అందుకు అంగీకరించగానే పైన చెప్పిన విధంగా "ఏడు రాత్రులు నువ్వు ఇక్కడ ఉండాలి..." మొదలైనది చెప్పి వానిని చంపివేయాలి.

మూ. 1. స్థానికవ్యఞ్జనం వా రాత్రౌ తేజనాగ్నియుక్తమేకాన్తే తిష్ఠన్తం సత్త్రిణః క్రమాభినీతం రాజ్ఞః కథయేయుః- "అసౌ సిద్ధః సామేధికః" ఇతి. తం రాజా యమర్థం యాచేత తమస్య కరిష్యమాణః, 'సప్తరాత్రమ్' ఇతి సమానమ్.

2. సిద్ధవ్యఞ్జనో వా రాజానం జమ్భకవిద్యాభిః ప్రలోభయేత్ "తం రాజా" ఇతి సమానమ్.

3. సిద్ధవ్యఞ్జనో వా దేశదేవతామభ్యర్హితామాశ్రిత్య ప్రహవణైః అభీక్ష్ణం ప్రకృతిముఖ్యానభిసంవాస్య క్రమేణ రాజానమతిసందధ్యాత్.

4. జటిలవ్యఞ్జనమన్తరుదకవాసినం వా సర్వశ్వేతం తటసురుఙ్గా భూమిగృహాపసరణం వరుణం నాగరాజం వా సత్త్రిణః క్రమాభినీతం రాజ్ఞః కథయేయుః 'తం రాజా' ఇతి సమానమ్.

వ్యా. 1. తేజనాగ్నితో కూడిన, (తేజనయోగం అనే యోగంచేత తన శరీరం మీద

అగ్ని ప్రజ్వలిస్తూన్నట్లు కనబరచే) స్థానికుడు రాత్రులందు ఏకాంతస్థానంలో ఉంటూండాలి. మెల్ల మెల్లగా సత్రులు వానిని గూర్చి రాజుకు - "ఈ సిద్ధపురుషుడు సామేధికుడు, అనగా రాబోయే ధనసమృద్ధిని గూర్చి చెప్ప గల శక్తి ఉన్నవాడు," అని చెప్పాలి. రాజు వచ్చి అతనిని ఏది కావాలని కోరుతాడో అది చేస్తా నని చెప్పి- మిగిలిన దంతా 'సప్తరాత్రమ్' ఇత్యాదికం వలెనే.

2. మంత్రసిద్ధుని వేషంలో ఉన్నవాడు శత్రురాజును మాయావిద్యలు చేస్తా నని చెప్పి లోభపెట్టాలి. "తం రాజా" ఇత్యాదికం వెనుకటివలెనే.

3. లేదా మంత్రసిద్ధుని వేషంలో ఉన్నవాడు పూజ్యమైన (అందరికీ విశ్వాసం ఉన్న) దేశదేవతను ఆశ్రయించి మంచి విందులు ఏర్పరచి తద్ద్వారా ప్రకృతిముఖ్యులను లొంగదీసికొని క్రమంగా రాజును కూడ మోసగించాలి.

4. లేదా ఎల్లప్పుడూ ఉదకంలో నివసించే జటాధారి యైన పూర్తిగా తెల్లగా ఉన్నవాడు ఒడ్డుమీద ఉన్న సురుంగం ద్వారా గాని భూమిగృహం ద్వారా గాని వస్తూ పోతూ ఉండాలి. అతడు వరుణుడు లేదా నాగరాజు అని సత్రులు ప్రథ పుట్టించి క్రమంగా ఈ విషయం రాజుకు చెప్పాలి. "తం రాజా" ఇత్యాదికం వెనక చెప్పినట్లే.

మూ. 1. జనపదాన్తేవాసీ సిద్ధవ్యఞ్జనో వా రాజానం శత్రుదర్శనాయ యోజయేత్. ప్రతిపన్నం బిమ్బం కృత్వా శత్రుమావాహయిత్వా నిరుద్ధే దేశే ఘాతయేత్.

2. అశ్వపణ్యోపయాతాః వైదేహకవ్యఞ్జనాః పణ్యోపాయననిమిత్తమాహూయ రాజానం పణ్యపరీక్షాయామాసక్తమ్, అశ్వవ్యతికీర్ణం వా హన్యుః, అశ్వైశ్చ ప్రహరేయుః.

3. నగరాభ్యాశే వా చైత్యమారుహ్య రాత్రౌ తీక్ష్ణాః కుమ్భేషు నాలీన్ వా విదలాని ధమన్తః- "స్వామినం ముఖ్యానాం వా మాంసాని భక్షయిష్యామః; పూజా నో వర్తతామ్", ఇత్యవ్యక్తం బ్రూయుః. తదేషాం నైమిత్తికమౌహూర్తి కవ్యఞ్జనాః ఖ్యాపయేయుః.

4. మఙ్గల్యే వా హ్రదే తటాకమధ్యే వా రాత్రౌ తేజనతైలాభ్యక్తాః నాగరూపిణః శక్తిముసలాన్యయోమయాని నిష్పేషయన్తః తథైవ బ్రూయుః.

ఋక్షచర్మకఞ్చుకినో వా అగ్నిధూమోత్సర్గయుక్తాః రక్షోరూపం వహన్తః త్రిః అపసవ్యం నగరం కుర్వాణాః శ్వశృగాలవాశితాన్తరేషు తథైవ బ్రూయుః. చైత్యదేవతాప్రతిమాం వా తేజనతైలేన అభ్రపటలచ్ఛన్నేన అగ్నినా వా రాత్రౌ ప్రజ్వాల్య తథైవ బ్రూయుః; తదన్యే ఖ్యాపయేయుః.

వ్యా. 1. లేదా దేశం సరిహద్దులో నివసిస్తూన్న మంత్రసిద్ధుని వేషంలో ఉన్నవాడు నీకు నీ శత్రువును చూపిస్తాను అని చెప్పి అందుకు ఒప్పించాలి. తరవాత శత్రువు బొమ్మ ఒకటి తయారు చేసి దానిమీద శత్రువును ఆవాహనం చేసి చూడడానికి వచ్చిన రాజును ఏకాంతప్రదేశంలో చంపివేయాలి. (అనగా ఆవాహనం చేయగా వచ్చిన శత్రువే వానిని చంపి వేసి నట్లు ఇతరులను నమ్మించాలి.)

2. లేదా వర్తకుల వేషంలో ఉన్నవాళ్లు గుఱ్ఱాలను అమ్మకానికి తీసికొనివచ్చి పణ్యాశ్వాలలో కొన్నింటిని ఉపాయనంగా ఇస్తామని రాజును ఆహ్వానించి, అతడు పణ్యాశ్వాలను పరీక్షించడంలో అత్యాసక్తచిత్తుడై గుఱ్ఱాల గుంపులో ఉన్నప్పుడు వానిని అశ్వాలచేత చంపివేయించాలి.

3. తీక్ష్ణులు రాత్రులందు నగరం దగ్గర ఉన్న చైత్యవృక్షం ఎక్కి కుండలలోనికి గడ్డి గొట్టాలు కాని, వెదురు గొట్టాలు గాని ఊదుతూ "రాజును గాని, ముఖ్యుల మాంసాలు గాని తినివేస్తాం; మాకు పూజలు జరపాలి" అని అస్పష్టంగా పలకాలి. ఈ విషయం శకునాలు చెప్పేవాళ్ల వేషాలలోను, మౌహూర్తికుల వేషాలలోను ఉన్నవాడు ప్రచారం చెయ్యాలి.

4. లేదా లోతైన చెరువులో గాని, తటాకమధ్యంలో కాని మెరిసే తైలం ఒంటికి పూసుకొన్న సర్పరూపధారులు ఇనుప శక్తులను, రోకళ్లను ఒకదానితో ఒకటి కొట్టి చప్పుళ్లు చేస్తూ పైన చెప్పిన విధంగానే చెప్పాలి. లేదా ఎలుగు చర్మలు కప్పుకొని రాక్షసులరూపంలో ఉన్నవాళ్లు నోళ్లనుండి నిప్పు పొగా కక్కుతూ నగరం చుట్టూ అప్రదక్షిణంగా తిరుగుతూ కుక్కల నక్కల అరుపుల మధ్యలలో పైన చెప్పినట్లు చెప్పాలి. లేదా చైత్యంలో ఉండే దేవతాప్రతిమకు మండే తైలం పూసిగాని, అభ్రకం పొర కప్పిన అగ్నిచేత గాని, రాత్రులందు ప్రజ్వలింపచేసి పైన చెప్పినట్లు చెప్పాలి. ఈ విషయం ఇతరులు ప్రచారం చెయ్యాలి.

మూ. 1. దైవతప్రతిమానా మభ్యర్హితానాం వా శోణితేన ప్రస్రావ మతి

మాత్రం కుర్యుః. తదన్యే దైవరుధిరసంస్రావే సంగ్రామే పరాజయం బ్రూయుః.

2. సంధిరాత్రిషు శ్మశానముఖే ,వా చైత్యమూర్ధ్వభక్షితైర్మనుష్యైః ప్రరూపయేయుః. తతో రక్షోరూపీ మనుష్యం యాచేత. యశ్చాత్ర శూరవాదికః అన్యతమో వా ద్రష్టుమాగచ్ఛేత్ తమన్యే లోహముసలైర్హన్యుః, యథా రకోభిర్హత ఇతి జ్ఞాయేత. తదద్భుతం రాజ్ఞః తద్దర్శినః సత్రిణశ్చ కథయేయుః. తతో నైమిత్తికమౌహూర్తికవ్యఞ్జనాః శాన్తిం ప్రాయశ్చిత్తం బ్రూయుః- "అన్యథా మహదకుశలం రాజ్ఞో, దేశస్య చ" ఇతి. ప్రతిపన్నమ్ "ఏతేషు సప్తరాత్రమ్ ఏకైకమన్త్రబలిహోమం స్వయం రాజ్ఞా కర్తవ్యమ్" ఇతి బ్రూయుః.తతః సమానమ్.

వ్యా. 1. లేదా చాల ఆదరించబడే దేవతాప్రతిమలనుండి చాల ఎక్కువగా రక్తం స్రవిస్తూన్నట్లు చెయ్యాలి. అప్పుడు మిగిలినవాళ్లు "దేవతావిగ్రహాలనుండి రక్తం స్రవిస్తూన్నది; యుద్ధంలో పరాజయం కలుగుతుంది" అని అందరికీ చెప్పాలి.

2. పర్వదినాల రాత్రులలో శ్మశానంలోని ప్రధానస్థానంలో చైత్యంమీద శరీరం పైభాగం తినేసిన మనుష్యులు నిలబడి ఉన్నట్లు చూపించాలి. తరవాత రాక్షసవేషంలో ఉన్న ఒకడు నాకు మనుష్యుణ్ణి ఆహారంగా ఇవ్వాలి అని అడగాలి. శూరుడ నని చెప్పుకొనేవాడు గాని, మరెవడైనా కాని అక్కడికి వచ్చినప్పుడు వానిని ఇతరులు ఇనుపరోకళ్లతో మర్దించి చంపివేసి రాక్షసులచేత చంపబడి నట్లు అందరికీ తెలిసే టట్లు చెయ్యాలి. అది చూసిన వాళ్లు, సత్రులు ఆ అద్భుతాన్ని రాజుకు తెలపాలి. తరవాత నైమిత్తికుల వేషంలోను మౌహూర్తికవేషంలోను ఉన్నవాళ్లు "దీనికి పెద్ద శాంతి, ప్రాయశ్చిత్తమూ చెయ్యాలి. అలా చేయకపోతే రాజుకూ దేశానికీ గొప్ప ఆపద సంభవి స్తుంది" అని చెప్పాలి. అందుకు అంగీకరించిన రాజుతో- ఇలాంటి దుర్నిమిత్తాలు కనబడి నప్పుడు రాజే స్వయంగా ఏడు రాత్రులు ఒక్కొక్క దుఃశకునానికి ఒక్కొక్క రోజున మంత్రాలతోను బలితోను హోమం చెయ్యాలి" అని చెప్పాలి. తరవాత చేయవలసిన దంతా వెనక చెప్పి నట్లే.

మూ. 1. ఏతాన్ వా యోగానాత్మని దర్శయిత్వా ప్రతికుర్వీత పరేషామ్ ఉపకారార్థమ్. తతః ప్రయోజయేత్ యోగాన్. యోగదర్శనప్రతీకారేణ వా కోశాభిసంహరణం కుర్యాత్.

2. హస్తికామం వా నాగవనపాలాః హస్తినా లక్షణ్యేన ప్రలోభయేయుః. ప్రతిపన్నం గహనమేకాయనం వా అతినీయ ఘాతయేయుః. బద్ధ్వా వాపహరేయుః.

3. తేన మృగయాకామో వ్యాఖ్యాతః.

4. ద్రవ్యస్త్రీలోలుపమ్ ఆఢ్యవిధవాభిర్వా పరమయౌవనాభిః స్త్రీభిః దాయాదనిక్షేపార్థమ్ ఉపనీతాభిః సత్రిణః ప్రలోభయేయుః. ప్రతిపన్నం రాత్రౌ సత్రిచ్ఛన్నాః సమాగమే శస్త్రరసాభ్యాం ఘాతయేయుః.

వ్యా. 1. లేదా (విజిగీషువు) ఈ యోగా లన్నీ తనలోనే (తన రాజ్యంలోనే) చూపించి శత్రువులకు నమ్మకం కలిగించడంకోసం వాటికి పరిహారం కూడా చేసుకోవాలి. తరవాత ఆ యోగాలను శత్రురాజ్యంలో ప్రయోగింపచెయ్యాలి. లేదా యోగాలు (దుశ్శకునాలు) కనబడినందుకు ప్రతిక్రియ చేసికొని తన కోశాన్ని అభివృద్ధి చేసుకోవాలి. (అలా చేయడంవల్ల శత్రువుకు నమ్మకం కలుగుతుంది అని భావం).

2. లేదా ఏనుగులమీద ఎక్కువ మక్కువ ఉన్న శత్రురాజును, హస్తివనపాలకులు మంచి లక్షణా లున్న ఏనుగ ఒకటి ఉన్న దని లోభపెట్టాలి. అందుకు అతడు అంగీకరిస్తే వానిని ఒకే దారి ఉన్న అరణ్యంలోనికి తీసికొనివెళ్లి చంపించాలి. లేదా బంధించి అపహరించాలి.

3. దీనిచేత వేటయందు ఆసక్తికలవాని విషయం కూడ చెప్పినట్లే.

4. లేదా శత్రురాజు ద్రవ్యంమీద లోభం ఉన్నవాడైనా స్త్రీచాపల్యం ఉన్నవాడైనా సత్రులు ఆతని వద్దకు ధనం ఉన్న విధవాస్త్రీలను గాని, మంచి సౌందర్యయౌవనా లున్న స్త్రీలను గాని తీసికొనివచ్చి వానిని లోభపెట్టాలి. అంగీకరించినవానిని రాత్రి సమాగమస్థానంలో సత్రులచేత రహస్యంగా ఉంచబడినవాళ్లు శస్త్రవిషాలచేత చంపివేయాలి.

మూ. సిద్ధప్రవ్రజితచైత్యస్తూపదైవతప్రతిమానామ్ అభీక్ష్ణాభిగమనేషు వా భూమిగృహసురుఙ్గాగూఢభిత్తిప్రవిష్టాః పరమభిహన్యుః.

వ్యా. శత్రురాజు సిద్ధపురుషుల దగ్గరికీ, సంన్యాసుల దగ్గరికీ, చైత్య-స్తూప-దేవతాప్రతిమల దగ్గరికీ తరచుగా వెడుతున్నట్లయితే వానిని భూగృహాలలోను, సురుంగాలలోను, రహస్యమైన గోడలలోను దాగి ఉన్న తీక్ష్ణులు చంపివేయాలి.

శ్లో. యేషు దేశేషు యాః ప్రేక్షాః ప్రేక్షతే పార్థివః స్వయమ్,
యాత్రావిహారే రమతే యత్ర క్రీడతి వామ్భసి.
ధిగుక్త్యాదిషు సర్వేషు యజ్ఞప్రహవణేషు వా,
సూతికాప్రేతరోగేషు ప్రీతిశోకభయేషు వా.
ప్రమాదం యాతి యస్మిన్ వా విశ్వాసాత్ స్వజనోత్సవే,
యత్రాస్యారక్షిసఞ్చారో దుర్దినే సంకులేషు వా.
విప్రస్థానే ప్రదీప్తే వా ప్రవిష్టే నిర్జనేఽపి వా,
వస్త్రాభరణమాల్యానాం ఫేలాభిః శయనాసనైః.
మద్యభోజనఫేలాభిః తూర్యైర్వాభిహతైః సహ,
ప్రహరేయురరీం స్త్రీక్ష్ణాః పూర్వప్రణిహితైః సహ.

వ్యా. శత్రురాజు తాను ఏ ప్రదేశాలలో ఏ నాటకాదులను చూస్తాడో అక్కడ, ఎక్కడ విహారయాత్రలో విహరిస్తాడో అక్కడ, ఎక్కడ జలక్రీడ చేస్తాడో అక్కడ, ఎవరిమీద నైనా కోపంతో నిందించడం మొదలైన పనులు చేస్తున్న చోట, యజ్ఞాలు, విందులు జరిగేచోట, ప్రసవం, మరణం, రోగం ఈ సందర్భాలలోను, ఆనంద-శోక-భయసమయాలలోను ఎక్కడ ఉంటాడో అక్కడ స్వజనులకు సంబంధించిన ఉత్సవంలో ఎక్కడ విశ్వాసంతో ఏమరిపాటుతో ఉంటాడో అక్కడ, అంగరక్షకులు లేకుండా ఎక్కడ తిరుగుతాడో అక్కడ, దుర్దినంలోను (సూర్యుడు కనబడని వర్షాకాలదినంలోను), జనసమూహాలలోను, మార్గం కాని మార్గంలో వెడుతున్నప్పుడు, అగ్నిదాహసమయంలోను, నిర్జనప్రదేశంలో ప్రవేశించినప్పుడు తీక్ష్ణులు వస్త్ర-ఆభరణ-మాలికల మూటలతోను, శయన-ఆసనాలతోను, మద్యభోజనాల భాండాలతోను, తూర్యధ్వనులతోను, ముందుగానే అక్కడక్కడ ఉంచబడిన గూఢచారులతో కలిసి చంపివేయాలి.

శ్లో. యథైవ ప్రవిశేయుశ్చ ద్విషతః సత్రహేతుభిః,
తథైవ చాపగచ్ఛేయురిత్యుక్తం యోగవామనమ్.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే దుర్గలమ్భోపాయే త్రయోదశాధికరణే ద్వితీయోఽధ్యాయః యోగవామనమ్, ఆదితో ద్విచత్వారింశచ్ఛతతమః.

వ్యా. శత్రువును రహస్యంగా ముట్టడించడంకొరకై సత్రులు ఏ విధంగా శత్రువులలోనికి వెడతారో ఆ విధంగానే బైటకు వచ్చివేయాలి. ఈ విధంగా యోగవామనం చెప్పబడింది.

"బాలానందిని" అను కౌటలీయార్థశాస్త్రంలో దుర్గలంభోపాయం అనే పదమూడవ అధికరణంలో యోగవామనం అనే రెండవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి నూటనలభైరెండవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ తృతీయోఽధ్యాయః

త్రిసప్తతిశతతమం ప్రకరణమ్ - అపసర్పప్రణిధిః

(గూఢచారులను అక్కడక్కడ ఉంచడం)

మూ. శ్రేణీముఖ్య మాప్తం నిష్పాతయేత్. స పరమాశ్రిత్య పక్షాపదేశేన స్వవిషయాత్ సాచివ్యకరణసహాయోపాదానం కుర్వీత. కృతాపసర్పోపచయో వా పరమనుమాన్య స్వామినో దూష్యగ్రామం వీతహస్త్యశ్వం దూష్యామాత్యం దణ్డమాక్రన్దం వా హత్వా పరస్య ప్రేషయేత్. జనపదైకదేశం శ్రేణీమటవీం వా సహాయోపాదానార్థం సంశ్రయేత. విశ్వాసముపగతః స్వామినః ప్రేషయేత్. తతః స్వామీ హస్తిబన్ధనమటవీఘాతం వా అపదిశ్య గూఢమేవ ప్రహరేత్. ఏతేనామాత్యాటవికాః వ్యాఖ్యాతాః.

వ్యా. విజిగీషువు తనకు విశ్వాసపాత్రుడైన ఒక శ్రేణీముఖ్యుణ్ణి ఆతనితో ఏదో విరోధం వచ్చిన దని వంక బెట్టి దేశంనుంచి బహిష్కరించాలి. ఆ శ్రేణీముఖ్యుడు శత్రువును ఆశ్రయించి శత్రుపక్షంలో పనిచేస్తున్నట్లు నటిస్తూ వాళ్లందరూ తనవాళ్లే అని చెప్పి, తన దేశంనుంచి, అందుకు సహాయపడేవాళ్లని అక్కడికి రప్పించుకోవాలి. ఈ విధంగా అపసర్పులను (గూఢపురుషులను) తన చుట్టూ చేర్చుకొని శత్రువు అనుమతి తీసికొని తన ప్రభువు (విజిగీషువు) రాజ్యంలోని దూష్యులు అధికంగా ఉన్న గ్రామం గాని, అసారమైన ఏనుగులు, గుఱ్ఱాలు ఉన్న లేదా హస్త్యశ్వాలు లేని దూష్యులైన మంత్రులు గల సైన్యాన్ని గాని, ఆక్రందుణ్ణి (వెనుక ఉన్న మిత్రరాజును గాని) ఆక్రమించి వశం చేసుకొని శత్రువుకు ఆ విషయం తెలపాలి. తన ప్రభువుకు (విజిగీషువుకు) సహాయం చేయడంకొరకు శత్రురాజుకు సంబంధించిన జనపదంలోని

ఒక భాగం గాని, శ్రేణిని గాని, ఆటవికులను గాని రహస్యంగా ఆశ్రయించాలి. వాళ్లు సహాయం చేస్తా రనే విశ్వాసం ఏర్పడిన తరవాత వాళ్లని తన ప్రభువు దగ్గరికి పంపాలి. తరవాత విజిగీషువు తన ఏనుగులను శత్రువు బంధించా డని గాని, అడవులకు నష్టం కలిగించా డని గాని వంక పెట్టి లేదా తాను ఏనుగులను పట్టడానికి గాని, ఆటవికులను నశింపచేయడానికి గాని వస్తున్నట్లు వంకతో శత్రువును రహస్యంగా చంపివెయ్యాలి. దీనిచేత అమాత్యులను గూర్చి, ఆటవికులను గూర్చి కూడ చెప్పినట్లే. శ్రేణీముఖ్యుణ్ణి ప్రణిధిగా పంపి నట్లు అమాత్యులను గాని, ఆటవికులను గాని పంపాలి అని అర్థం.

మూ. 1. శత్రుణా మైత్రీం కృత్వా అమాత్యానవక్షిపేత్. తే తచ్ఛత్రోః ప్రేషయేయుః- "భర్తారం నః ప్రసాదయ" ఇతి. స యం దూతం ప్రేషయేత్ తముపాలభేత- "భర్తా తే మామమాత్యైర్భేదయతి; న చ పునరిహాగన్తవ్యమ్" ఇతి. అథైకమమాత్యం నిష్పాతయేత్. స పరమాశ్రిత్య యోగాపసర్పాపరక్తదూష్యానశక్తిమతః స్తేనాటవికాన్ ఉభయోపఘాతకాన్వా పరస్యోపహరేత్. ఆప్తభావోపగతః ప్రవీరపురుషోపఘాతమస్యోపహరేత్. అన్తపాలమాటవికం దణ్డచారిణం వా "దృఢమసౌ చ తే శత్రుణా సన్ధత్తే" ఇతి. అథ పశ్చాదభిత్యక్త శాసనైరేనాన్ ఘాతయేత్.

2. దణ్డబలవ్యవహారేణ వా శత్రుముద్యోజ్య ఘాతయేత్.

వ్యా. 1. విజిగీషువు శత్రువుతో మైత్రి చేసికొని (మైత్రి చేసికొన్నట్లు అభినయిస్తూ) తన అమాత్యులను ధిక్కరించాలి. ఆ అమాత్యులు- "మా రాజు మా మీద కోపంగా ఉన్నాడు; అతని కోపం శాంతించే టట్లు మీరు చెయ్యాలి" అని ఆ శత్రురాజుకు వార్త పంపాలి. అతడు పంపిన దూతతో విజిగీషువు - "మీ రాజు నా అమాత్యులు నామీద తిరగబడే టట్లు చేస్తున్నాడు; నువ్వు మళ్లీ ఇక్కడికి రావద్దు" అని చెప్పి వానిని దూషించాలి. తరవాత ఒక అమాత్యుణ్ణి దేశంనుంచి వెడలగొట్టాలి. ఆ అమాత్యుడు శత్రువును ఆశ్రయించి, దుర్బలులైన మోసం చేసే గూఢచారులను, ఆ రాజు మీద ద్వేషభావంతో ఉన్నవాళ్లను, దూష్యులనుగూర్చి ఆతనికి తెలపాలి. (అది సత్యమే అవడంచేత ఆ రాజుకు నమ్మకం ఏర్పడుతుంది). ఈ విధంగా విశ్వాసపాత్రుడై మంచి వీరులైన వాళ్ల అపరాధాలు కూడ ఆ రాజు దృష్టికి తీసికొనిరావాలి. సరిహద్దులో

రక్షకుడుగా ఉన్నవానిని గాని, ఆటవికనాయకుణ్ణి గాని, సేనానాయకుణ్ణి గాని, గూర్చి "ఈ ఫలానా ఫలానావాళ్లు నీ శత్రువుతో కలుస్తున్నారు" అని చెప్పాలి. తరవాత అభిత్యక్తుల ద్వారా, (మరణదండం అనుభవించవలసి ఉన్నవాళ్ల ద్వారా) రాజశాసనం రహస్యంగా పంపి వాళ్లందరినీ చంపించివెయ్యాలి.

2. లేదా శత్రువుయొక్క మరొక శత్రువుకు, నీకు సైన్యం ఇస్తానని చెప్పి ఆ విధంగా ఇచ్చి వాని ద్వారా శత్రువును నశింపచెయ్యాలి.

మూ. కృత్యపక్షోపగ్రహేణ వా పరస్యామిత్రం రాజానమాత్మన్యపకార యిత్వా అభియుఞ్జీత. తతః పరస్య ప్రేషయేత్- "అసౌ తే వైరీ మమాపకరోతి; తమేహి, సంభూయ హనిష్యావః. భూమౌ హిరణ్యే తే పరిగ్రహః" ఇతి. ప్రతిపన్నమభిసత్కృత్య అగతమవస్కన్దేన ప్రకాశయుద్ధేన వా శత్రుణా ఘాతయేత్. అభివిశ్వాసనార్థం భూమిదానపుత్రాభిషేకరక్షాపదేశేన వా గ్రాహయేత్. అవిషహ్య ముపాంశుదణ్డేన వా ఘాతయేత్. స చే ద్దణ్డం దద్యాత్ న స్వయ మాగచ్ఛేత్. తమస్య వైరిణా ఘాతయేత్. దణ్డేన వా ప్రయాతుమిచ్ఛేత్ న విజిగీషుణా; తథాప్యేనముభయతః సంపీడనేన ఘాతయేత్. అవిశ్వస్తో వా ప్రత్యేకశః యాతుమిచ్ఛేత్; రాజ్యైకదేశం వా యాతవ్యస్య ఆదాతుకామః; తథాప్యేనం వైరిణా సర్వసన్దోహేన వా ఘాతయేత్. వైరిణా వా సక్తస్య దణ్డోపనయేన మూలమన్యత్ హారయేత్.

వ్యా. 1. లేదా శత్రువుయొక్క కృత్యపక్షాన్ని (క్రుద్ధలుబ్ధభీతాదులను) తనకు అనుకూలులనుగా చేసికొని, శత్రువుకు శత్రువైన రాజు తన విషయంలో అపకారం చేసే టట్లు చేసి, వానిని ఎదుర్కొనాలి. తరవాత తన శత్రువుకు- "నీ ఫలానా శత్రువు నాకు అపకారం చేస్తున్నాడు. వానిమీదికి యుద్ధానికి రమ్ము. మనం ఇద్దరం కలిసి వానిని చంపుదాం. భూమిలో కాని, ధనంలో కాని నీకు వాటా ఉంటుంది" అని కబురు పంపాలి. అతడు అందుకు అంగీకరించి తన మాటను గౌరవించి వచ్చినప్పుడు వానిని శత్రువుచేత (వాని శత్రువుచేత) నిద్రలో చంపడం ద్వారా గాని, ప్రత్యక్షయుద్ధం చేత గాని చంపించాలి. శత్రువు, తాను ఇద్దరూ కలిసి శత్రువును జయించిన పక్షంలో తన శత్రువుకు విశ్వాసం కలిగించడంకొరకు వానికి భూమి ఇస్తా నని కాని, తన పుత్రునికి అభిషేకం చేస్తా నని గాని, రక్షణం ఏర్పరచా లని గాని వంక పెట్టి వానిని పట్టించాలి.

లేదా రహస్యోపాయాలచేత చంపించాలి. అతడు తాను స్వయంగా రాకుండా సైన్యాన్ని పంపిన పక్షంలో ఆ సైన్యాన్ని శత్రువుచేత (శత్రువుయొక్క శత్రువుచేత) చంపించాలి. కలిసి నీ శత్రువుతో యుద్ధం చేద్దాం అని పిలవబడిన శత్రువు తనతో (విజిగీషువుతో) కలవకుండా తానే సైన్యంతో కలిసి శత్రువుమీదికి వెళ్లిన ట్లయితే అప్పుడు వానిని రెండు ప్రక్కలనుండీ పీడించి చంపివేయాలి. అతడు తన విషయంలో (విజిగీషువు విషయంలో) విశ్వాసం లేక శత్రువు మీదికి తానొక్కడు మాత్రమే దండెత్తి వెళ్లా లనుకొన్నా, ఆ యాతవ్యుని రాజ్యంలో ఒక భాగాన్ని కాజేయాలనే అభిప్రాయంతో ఉన్నా, అప్పుడు కూడ శత్రువుచేత గాని, తన సమస్తసైన్యాన్నీ ఉపయోగించి గాని చంపించాలి. లేదా అతడు వాని శత్రువుతో యుద్ధం చేస్తూన్నప్పుడు తన సైన్యం పంపి వాని మూలస్థానాన్ని వశం చేసుకోవాలి.

మూ. 1. శత్రుభూమ్యా వా మిత్రం పణేత; మిత్రభూమ్యా వా శత్రుమ్. తతః శత్రుభూమిలిప్సాయాం మిత్రేణాత్మన్యపకారయిత్వా అభియుఞ్జీత. ఇతి సమానాః పూర్వేణ సర్వ ఏవ యోగాః.

2. శత్రుం వా మిత్రభూమిలిప్సాయాం ప్రతిపన్నం దణ్డేన అనుగృహ్ణీయాత్. తతో మిత్రగతమతిసందధ్యాత్. కృతప్రతివిధానో వా వ్యసనమాత్మనః దర్శయిత్వా, మిత్రేణ అమిత్రముత్సాహయిత్వా ఆత్మానమభియోజయేత్. తతః సంపీడనేన ఘాతయేత్. జీవగ్రాహేణ వా రాజ్యవినిమయం కారయేత్. మిత్రేణాహూతశ్చేచ్ఛత్రుః అగ్రాహ్యే స్థాతుమిచ్ఛేత్ సామన్తాదిభిర్మూలమస్య హారయేత్. దణ్డేన వా త్రాతుమిచ్ఛేత్. తమస్య ఘాతయేత్.

వ్యా. 1. శత్రువునుండి భూమిని జయించి ఇస్తా నని మిత్రునితో ఒప్పందం కుదుర్చుకోవాలి. లేదా మిత్రుని భూమి ఇస్తా నని శత్రువుతో ఒప్పందం కుదుర్చుకోవాలి. తరవాత శత్రుభూమిని పొందాలనే కోరిక గలిగిన మిత్రుడు తన విషయంలో ఏదైన అపకారం చేసే టట్లు చేసికొని వానిమీదకు యుద్ధానికి వెళ్లాలి. మిగిలిన ఉపాయా లన్నీ వెనుక చెప్పినట్లే.

2. లేదా శత్రువుకు మిత్రుని భూమిని గ్రహించా లనే కోరిక కలిగి నప్పుడు వానికి (శత్రువు) సైన్యం ఇచ్చి సహాయం చెయ్యాలి. తరవాత అతడు మిత్రుని మీదికి వెళ్లినప్పుడు వానిని ఓడించాలి. లేదా యుద్ధం వచ్చినా కూడ రక్షించుకొనడానికి తగిన

ఏర్పాటు లన్నీ చేసికొని, తానేవో కష్టాలలో ఉన్నట్లు పైకి చూపి తన మిత్రునిచేత శత్రువును ప్రోత్సహింపచేసి తనమీదికి వచ్చే టట్లు చెయ్యాలి. తరవాత దిగ్బంధం చేసి చంపింపచెయ్యాలి. లేదా వానిని ప్రాణాలతో పట్టుకొని రాజ్యవినిమయం చేసేటట్లు అనగా ప్రాణాలకు బదులు రాజ్యం ఇచ్చే టట్లు చెయ్యాలి. మిత్రునిచేత ఆహ్వానించబడిన శత్రువు పట్టుబడని విధంగా ఉండాలని కోరుకొని ఆ విధంగా ఉంటే వాని మూలస్థానాన్ని సామంతాదులచేత హరింపచెయ్యాలి. అతడు ఆ మూలస్థానాన్ని సైన్యంచేత రక్షించాలని కోరితే అతని ఆ సైన్యాన్ని నశింపచెయ్యాలి.

మూ. తౌ చేన్న భిద్యేయాతాం ప్రకాశమేవ అన్యోన్యస్య భూమ్యా పణేత. తతః పరస్పరం మిత్రవ్యఞ్జనోభయవేతనాః వా దూతాన్ ప్రేషయేయుః- "అయం తే రాజా భూమిం లిప్సతే శత్రుసంహితః" ఇతి. తతః అన్యతరః జాతాశఙ్కారోషః పూర్వవచ్చేష్టేత.

2. దుర్గరాష్ట్రదణ్డముఖ్యాన్ వా కృత్యపక్షహేతుభిరభివిఖ్యాప్య ప్రవ్రాజయేత్. తౌ యుద్ధావస్కన్దావరోధవ్యసనేషు శత్రుమతిసందధ్యుః. భేదం వాస్య స్వవర్గేభ్యః కుర్యుః. అభిత్యక్తశాసనైః ప్రతిసమానయేయుః.

వ్యా. 1. ఆ మిత్రశత్రువుల మధ్య భేదం కలిగించడానికి శక్యం కాకపోతే ప్రత్యక్షంగానే అనగా అందరికీ తెలిసే విధంగానే వాళ్లకు పరస్పరమూ భూమిచేత పణం పెట్టాలి. అనగా వాని భూమిలో నీకు వాటా ఇస్తాను అని ఇద్దరితోనూ చెప్పాలి. తరవాత మిత్రుల మని చెప్పుకొనేవారు గాని, ఉభయవేతనులు (ఇద్దరిదగ్గరినుండీ ధనం తీసికొనేవారు గాని) ఆ మిత్రశత్రువు లిద్దరివద్దకు దూతలను పంపి- "ఈ రాజు శత్రువుతో కలిసి నీ భూమిని హరించాలని చూస్తున్నాడు" అని చెప్పించాలి. వాళ్లలో ఒకడు మనస్సులో ఆశంక కోపమూ కలిగి వెనుక చెప్పినట్లు చెయ్యాలి, అనగా తన శత్రువును జయించాలి.

2. లేదా దుర్గప్రధానులను, రాష్ట్రప్రధానులను, సేనాప్రధానులను, వాళ్లు రాజద్రోహులకు సహాయం చేస్తున్నా రని అందరికీ తెలిసేటట్లు చాటి దేశంనుంచి వెడలగొట్టాలి. వాళ్లు శత్రురాజు పక్షంలో చేరి యుద్ధం, హటాత్తుగా ఆక్రమణం, ముట్టడింపు, వ్యసనాలు, కలిగిన సమయాలలో ఆ శత్రువును మోసం చేసి ఓడించాలి. లేదా ఆ శత్రువుకూ వాని పక్షంవాళ్లకీ మధ్య భేదం (కలతలు) సృష్టించాలి. అభిత్యక్తుల

ద్వారా (మరణదండం విధించినవాళ్ల ద్వారా) లేఖలు పంపి తాము చేసిన పను లన్నింటికీ ప్రమాణాలు చూపాలి.

మూ. లుబ్ధకవ్యఞ్జనా వా మాంసవిక్రయేణ ద్వాఃస్థాః దౌవారికాపాశ్ర యాశ్చోరాభ్యాగమం పరస్య ద్విస్త్రిరితి నివేద్య లబ్ధప్రత్యయా భర్తురనీకం ద్విధా నివేశ్య గ్రామవధే అవస్కన్దే చ ద్విషతో బ్రూయుః- "ఆసన్న శ్చోరగణః, మహాంశ్చాక్రన్దః; ప్రభూతం సైన్య మాగచ్ఛతు" ఇతి. త దర్పయిత్వా గ్రామఘాతదణ్డస్య సైన్య మితర దాదాయ రాత్రౌ దుర్గద్వారేషు బ్రూయుః సిద్ధయాత్రమిదం సైన్యమాగతమ్, ద్వారమపావ్రియతామ్" ఇతి. పూర్వప్రణి హితా వా ద్వారాణి దద్యుః, తైః సహ ప్రహరేయుః.

వ్యా. లేదా వేటగాళ్ల వేషాలలో ఉన్న గూఢచారులు మాంసం అమ్ముతూ కోటద్వారం దగ్గర మకాం ఏర్పరచుకొని ద్వారపాలకుల ద్వారా స్థానం సంపాదించాలి. దొంగల ముఠా దండెత్తి రాబోతూన్నది అని రెండు మూడు సార్లు హెచ్చరించి శత్రురాజుకు, వానికి సంబంధించినవారికీ నమ్మకం కలిగించాలి. తమ ప్రభువుయొక్క సైన్యాన్ని గ్రామవినాశం చేయడం కోసం, హటాత్తుగా ఆక్రమణ చేయడంకోసం రెండు భాగాలుగా ఏర్పరచి ఉంచుకొని శత్రువుతో- "దొంగల ముఠా దగ్గరికి వచ్చివేసింది. చాలా గొడవలు అవుతున్నాయి. అందుచేత పెద్ద సైన్యం రావాలి" అని చెప్పాలి. ఆ సైన్యాన్ని గ్రామవినాశం చేయడంకోసం ఏర్పరచిన సైన్యానికి అప్పగించి, హటాత్తుగా ఆక్రమణం చేయడానికి ఏర్పరచిన సైన్యంతో రాత్రి దుర్గద్వారాల దగ్గరికి వచ్చి- "దొంగల ముఠా చంపివేయబడింది. సైన్యం తన యాత్ర సఫలం చేసికొని తిరిగి వచ్చింది; ద్వారం తెరవండి" అని చెప్పాలి. లేదా ముందుగానే అక్కడ ఉంచబడిన గూఢచారులు ద్వారాలు తెరిచి వాళ్లతో (సైనికులతో, కలిసి కోటలో ఉన్నవాళ్లమీద దెబ్బతీయాలి.

మూ. 1. కారుశిల్పిపాషణ్డకుశీలవవైదేహకవ్యఞ్జనాయుధీయాన్ వా పరదుర్గే ప్రణిదధ్యాత్. తేషాం గృహపతికవ్యఞ్జనాః కాష్ఠతృణధాన్యపణ్యశకటైః ప్రహరణావరణాని అవహరేయుః; దేవధ్వజప్రతిమాభిర్వా. తతస్తద్వ్యఞ్జనాః ప్రమత్తవధమ్, అవస్కన్దప్రతిగ్రహమ్, అభిప్రహరణం పృష్ఠతః శఙ్ఖదున్దుభిశబ్దేన వా ప్రవిష్టమిత్యావేదయేయుః. ప్రాకారద్వారాట్టాలకాదానమ్, అనేకభేదం ఘాతం వా కుర్యుః.

2. సార్థగణవాసిభిరాతివాహికైః, కన్యావాహికైః, అశ్వపణ్యవ్యవహారిభిః, ఉపకరణహారకైః, ధాన్యక్రేతృవిక్రేతృభిర్వా, ప్రవ్రజితలిఙ్గైః దూతైశ్చ దణ్డాతినయనం, సంధికర్మ విశ్వాసనార్థమ్.ఇతి రాజాపసర్పాః.

వ్యా. 1. లేదా కొందరు యుద్ధభటులను కారు-శిల్పి-పాషండ-కుశీలవుల వేషాలలో, వర్తకుల వేషాలలో శత్రుదుర్గంలో గూఢచారులనుగా ఉంచాలి. గృహస్థుల వేషాలలో ఉన్నవాళ్లు కఱ్ఱలు, గడ్డి, ధాన్యం, ఇతరపణ్యాలు తీసికొని వచ్చే బళ్లమీద రహస్యంగా ఆయుధాలు, కవచాలు తెచ్చి వాళ్లకి అందించాలి. లేదా దేవతల ధ్వజాలలోను, ప్రతిమలలోను దాచి ఆయుధాలు వాళ్లకు అందించాలి. తరవాత కారువులు మొదలైనవాళ్ల వేషాలలో ఉన్న యుద్ధభటులు ఏమరిపాటుతో ఉన్న వాళ్లని చంపివేస్తూ, హటాత్తుగా అక్రమణలు చేస్తూ, అంతటా హత్యలు చేస్తూ శంఖదుందుభిధ్వనులతో "శత్రుసైన్యం ప్రవేశించింది" అని చెప్పాలి. ఈ తొందరలో ప్రాకారం, ద్వారాలు, కోట బురుజులు తెరచివేసి శత్రుసైన్యాన్ని విడదీయాలి. లేదా దానిని నశింపచెయ్యాలి.

2. వర్తకుల సంఘాల ఆతివాహికులతోను (వర్తకులను ఒకచోటినుండి మరొక చోటికి తీసికొని వెళ్లే రక్షకభటులు), కన్యలను తీసికొనివెళ్లే వాళ్లతోను, గుఱ్ఱాల వ్యాపారం చేసేవాళ్లతోను, ఇతరములైన ఉపకరణాలను తీసికొనివెళ్లేతోను, ధాన్యాలను కొనే వాళ్లతోను,అమ్మేవాళ్లతోను, సంన్యాసివేషాలలో ఉండేవాళ్లతోను, దూతలతోను కలిసి సైన్యాలు శత్రుదుర్గంలో ప్రవేశించాలి. ఆ సమయంలో అక్కడ ఉన్నవాళ్లకి విశ్వాసం కలగడం కోసం సంధి చేసుకోవాలి. (ప్రశాంతంగా ఉండాలి). ఇవి రాజు విషయంలో ప్రయోగించే గూఢచారి ప్రయోగాలు.

మూ. 1. ఏత ఏవ అటవీనామపసర్పాః కణ్టకశోధనోక్తాశ్చ. వ్రజమట వ్యాసన్నమపసర్పాః సార్థం వా చోరైర్ఘాతయేయుః. కృతసంకేతమ్ అన్నపానం చాత్ర మదనరసవిద్ధం వా కృత్వా అపగచ్ఛేయుః. గోపాలకవైదేహకాశ్చ తతః చోరాన్ గృహీతలోప్త్రభారాః మదనరసవికారకాలే అవస్కన్దేయుః. సంకర్షణదైవ తీయో వా ముణ్డజటిలవ్యఞ్జనః ప్రహవణకర్మణా మదనరసయోగాభ్యామ్ అతిసందధ్యాత్. అథావస్కన్దం దద్యాత్. శౌణ్డికవ్యఞ్జనో వా దైవతప్రేతకార్యో

త్సవసమాజేష్వాటవికాన్ సురావిక్రయోపాయననిమిత్తం మదనరసయోగాభ్యామ్ అతిసందధ్యాత్. అథావస్కన్దం దద్యాత్.

వ్యా. ఆటవికుల విషయంలో కూడ ఇవే అపసర్పప్రయోగాలు (గూఢచారి ప్రయోగాలు), కంటకశోధనప్రకరణంలో చెప్పిన ప్రయోగాలు చెయ్యాలి. అపసర్పులు అరణ్యానికి దగ్గర ఉన్న గొల్లపల్లెను (గోనివాసస్థానాన్ని) గాని, వర్తకసమూహాన్ని గాని దొంగలచేత కొల్లగొట్టించాలి. లేదా నిర్ణీతస్థానాలలో ఏర్పరచిన అన్నపానాలలో మాదకద్రవ్యాలు కలపాలి. చోరులు మాదకద్రవ్యంవల్ల కలిగిన మత్తులో ఉన్నప్పుడు దొంగసొత్తుతో ఉన్న ఆ చోరులను గోపాలకులు, వర్తకులు ఆక్రమించాలి. లేదా మద్యప్రియుడైన బలరాము డనే దేవత భక్తుడుగా నటించే బోడితలవాడు లేదా జటాధారి పెద్ద విందు ఏర్పాటు చేసి ఆహారంలో మాదకద్రవ్యవిషాలు కలిపి శత్రువులకు సంబంధించినవాళ్లను వశం చేసుకోవాలి. అటుపైన ఆక్రమణం చెయ్యాలి. లేదా మద్యవిక్రయం చేసేవాని వేషంలో ఉన్నవాడు దేవతోత్సవం, ప్రేతకార్యం, ఇతరోత్సవాలు జరిగే టప్పుడు ఆటవికులకు కల్లు అమ్మి, లేదా వాళ్లకు ఉపాయనంగా ఇచ్చి దానిలో మాదకద్రవ్యం విషం కలిపి మోసగించి వశం చేసుకోవాలి. తరవాత ఆక్రమించాలి.

శ్లో. గ్రామఘాతప్రవిష్టాం వా విక్షిప్య బహుధాటవీమ్,
ఘాతయేదితి చోరాణామపసర్పాః ప్రకీర్తితాః.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే దుర్గలమ్భోపాయే త్రయోదశాధికరణే తృతీయోఽధ్యాయః, అపసర్పప్రణిధిః, ఆదితస్త్రిచత్వారింశచ్ఛతతమః.

వ్యా. గ్రామాలను కొల్లగొట్టడంకోసం వస్తొండే ఆటవికులను చాలాచోట్లకు చెల్లాచెదరై పోయే టట్లు చేసి వాళ్లను నశింపచెయ్యాలి. ఈ విధంగా చోరుల విషయంలో ప్రయోగించవలసిన అపసర్పులు చెప్పబడినారు.

"బాలానందిని" అను కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో దుర్గలంభోపాయం అనే పదమూడవ అధికరణంలో అపసర్పప్రణిధి అను మూడవ అధ్యాయం ప్రారంభంనుండి నలభై మూడవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ చతుర్థోఽధ్యాయః

చతుఃసప్తతిశతతమం ప్రకరణమ్ - పర్యుపాసనకర్మ (కోట ముట్టడించడం) పఞ్చసప్తతిశతతమం ప్రకరణమ్ - అవమర్దః (కోట ధ్వంసంచేయడం).

మూ. 1. కర్శనపూర్వం పర్యుపాసనకర్మ. జనపదం యథానివిష్టమ్ అభయే స్థాపయేత్. ఉత్థితమనుగ్రహపరిహారాభ్యాం నివేశయేదన్యత్రాపసరతః. సమగ్రమ్ అన్యస్యాం భూమౌ నివేశయేదేకస్యాం వా వాసయేత్. న హ్యజనో జనపదో రాజ్యమజనపదం వా భవతీతి కౌటల్యః.

2. విషమస్థస్య ముష్టిం సస్యం వా హన్యాత్ వీవధప్రసారౌ చ.

3. శ్లో. ప్రసారవీవధచ్ఛేదాన్ముష్టిసస్యవధాదపి,
వమనాద్గూఢఘాతాచ్చ జాయతే ప్రకృతిక్షయః.

వ్యా. 1. పర్యుపాసనకర్మకు (కోట ముట్టడించడానికి) ముందు కర్శనం (కోశదండ-అమాత్యాదులను దుర్బలులను చేయడం)చెయ్యాలి. జనపదాన్ని (పల్లెప్రాంతాన్ని) మాత్రం ఉన్నదానిని ఉన్నట్లుగా అభయస్థితిలో ఉంచాలి. వ్యవసాయాదులలో ఉద్యుక్తమైన జనపదాలకు ధనం ఇవ్వడం మొదలైన అనుగ్రహం, పన్నులు తీసికొనకపోవడం వంటి పరిహారం ఇచ్చి వాటిని నివేశింపచేయాలి (స్థిరంగా నెలకొల్పాలి). ఐతే జనులు జనపదాన్ని విడిచి వెళ్లిపోతున్నప్పుడు మాత్రం అనుగ్రహ పరిహారాలు ఇవ్వవలసిన పని లేదు. అవసరాన్ని పట్టి మొత్తం జనపదాన్ని తీసికొనిపోయి వేరు వేరు ప్రదేశాలలో నివేశింపచేయాలి. లేదా ఒకే ప్రదేశంలో నివేశింపచెయ్యాలి. జనం లేకపోతే జనపదం (పల్లె ప్రాంతం) ఏమిటి? జనపదాలు లేకపోతే రాజ్యం ఏమిటి? అంటాడు కౌటల్యుడు.

2. శత్రురాజు కష్టాలలో ఉన్నప్పుడు అతని విత్తనాలు చల్లడాన్ని, లేదా సస్యాన్ని నశింపచెయ్యాలి. వీవధాన్ని (ధాన్యతైలాదుల ప్రవేశాన్ని), ఆసారాన్ని (కాష్ఠతృణాదుల ప్రవేశాన్ని గ.శా.) మిత్రసైన్యప్రవేశాన్ని. (కాంగ్లే) అడ్డుకోవాలి.

3. ప్రసారవీవధాలను అడ్డుకొనడంవల్ల, విత్తనాలు చల్లడం, సస్యం వీటిని

నశింపచేయడంవల్ల , జనుల్ని మరొకచోటికి తరలింపచేయడంవల్ల ప్రకృతుల క్షయం కలుగుతుంది.

మూ. 1. "ప్రభూతగుణవద్ధాన్యకుప్యయన్త్రశస్త్రావరణవిష్టిరశ్మిసమగ్రం మే సైన్యమృతుశ్చ పురస్తాత్, అపర్తుః పరస్య వ్యాధిదుర్భిక్షనిచయరక్షాక్షయః క్రీతబలనిర్వేదః మిత్రబలనిర్వేదశ్చ" ఇతి పర్యుపాసీత.

2. కృత్వా స్కన్ధావారస్య రక్షాం వీవధాసారయోః పథశ్చ, పరిక్షిప్య దుర్గం ఖాతసాలాభ్యాం, దూషయిత్వోదకమ్, అవస్రావ్య పరిఖాః సంపూర యిత్వా వా, సురుఙ్గాబలకుటికాభ్యాం వప్రప్రాకారౌ హారయేత్; దారం చ గుడేన.

3. నిమ్నం వా పాంసుమాలయా అచ్ఛాదయేత్. బహులారక్షం యన్త్రైః ఘాతయేత్. నిష్కరాదుపనిష్కృష్య అశ్వైశ్చ ప్రహరేయుః. విక్రమాన్తరేషు చ నియోగవికల్పసముచ్చయైశ్చ ఉపాయానాం సిద్ధిం లిప్సేత.

వ్యా. 1. "నా సైన్యం అత్యధికమైన గుణాలు గల ధాన్యంతోను, కుప్యంతోను, యంత్రాలతోను, ఆయుధాలతోను, కవచాలతోను, కర్మకరులతోను, కళ్లాలతోను, పరిపూర్ణంగా ఉంది. కాలం కూడ అనుకూలంగా ఉంది. శత్రువుకు కాలం ప్రతికూలంగా ఉంది. వ్యాధులచేత, దుర్భిక్షాలచేత కూడబెట్టినది అంతా క్షీణించిపోయింది; రక్షణం కూడ క్షీణించింది. ధనం ఇచ్చి కొనిన సైన్యం, వాని మిత్రసైన్యం కూడ నిరుత్సాహంగా ఉంది"- ఇలా అనుకొన్నప్పుడు శత్రువు కోటను ముట్టడించాలి.

2. తన స్కంధావారానికి తగు రక్షణం ఏర్పాటుచేసి, వీవధాసారాల మార్గాల రక్షణం కూడ చేసికొని, శత్రువు కోటయొక్క అగడ్త, ప్రాకారం, వీటిని అనుసరించి సైన్యం నిలిపి, నీళ్లు విషాదులచేత చెడిపోయే టట్లు చేసి, పరిఖలలోని నీళ్లు బైటకు పోయేటట్లు చేసి, లేదా వాటిని పూడ్చి వేసి, సురంగాల ద్వారా, సైన్యాక్రమణల ద్వారా కూడ వప్రాన్ని (చిన్నప్రాకారాన్ని), పెద్దప్రాకారాన్ని ఆక్రమించాలి. మధ్యనున్న లోయను ఏనుగుల సహాయంతో ఆక్రమించాలి.

3. పల్లాలను మట్టితో పూడ్చివేయాలి. అధికంగా ఉన్న రక్షణను యంత్రాలచేత పగుల కొట్టించాలి. యోధులను పారిపోయే మార్గాలనుంచి బైటకు లాగి అశ్వసైన్యంచేత

4. ఎండిన చేపల పొట్టలలో గాని, ఎండిన మాంసం మధ్య గాని, అగ్నిని (అగ్నియోగాన్ని) ఉంచి దానిని కాకులు తినడంకోసం పట్టుకొనిపోయే టట్లు చెయ్యాలి.

5. సరల-దేవదారువృక్షాల కఱ్ఱతో చేసిన గుళికలు (బంతి వంటి గుండ్రని వస్తువులు) పూతితృణం అనే గడ్డితో చేసినవి, గుగ్గులు, సరలవృక్షం జిగురు, సర్జరసం, లక్క వీటితో చేసిన గుళికలు, గాడిదలు, ఒంటె, మేక, గొఱ్ఱె-వీటి లద్దెలు అగ్నిని ఉంచడానికి తగినవి. అనగా వీటిలో అగ్నిని ఉంచి అవి కోటలో పడే టట్లు చెయ్యాలి అని అర్థం.

మూ. 1. ప్రియాలచూర్ణమ్, అవల్గుజమషీమధూచ్ఛిష్టఖరోష్ట్రగోలణ్డమి త్యేష క్షేపోఽగ్నియోగః.

2. సర్వలోహచూర్ణమ్ అగ్నివర్ణం వా కుమ్భీసీసత్రపుచూర్ణం వా, పారిభద్రకపలాశపుష్పకేశమషీతైలమధూచ్ఛిష్టకశ్రీవేష్టకయుక్తః అగ్నియోగః విశ్వాసఘాతీ వా. తేన అవలిప్తః శణత్రపుసవల్కవేష్టితో బాణ ఇత్యగ్నియోగః.

3. న త్వేవ విద్యమానే పరాక్రమే అగ్నిమవసృజేత్. అవిశ్వాస్యో హ్యగ్నిః దైవపీడనం చ అప్రతిసంఖ్యాతప్రాణిధాన్యపశుహిరణ్యకు ప్యద్రవ్యక్షయకరః. క్షీణనిచయం చ అవాప్తమపి రాజ్యం క్షయాయైవ భవతి. ఇతి పర్యుపాసనకర్మ.

వ్యా. 1. ప్రియాలచూర్ణం, అవల్గు అనే ఓషధి కాల్చగా వచ్చిన మసి, మైనం, ఈ మూడూ, గుఱ్ఱం, గాడిద, ఒంటె, ఎద్దు వీటి పేడ - వీటి సహాయంతో దూరంనుంచి దుర్గంలోనికి అగ్నిని విసరవచ్చు. ఇది ఒక అగ్నియోగం.

2. అన్ని లోహాల చూర్ణాలు, అగ్నివర్ణం, కుంభీ అనే ఓషధి చూర్ణం, సీసం చూర్ణం, తగరం చూర్ణం, వీటిని పారిభద్రక పలాశపుష్పాలతోను, వెండ్రుకలు కాల్చిన మసితోను, నూనె, మైనం, శ్రీవేష్టకం అనే ఓషధి చూర్ణం- వీటితో కలిపితే అది అగ్నియోగం. దీని పేరు విశ్వాసఘాతి; అనగా ఏమీ కాదని ఆ వస్తువులను పట్టుకుంటే అగ్ని మండి వాళ్లని చంపివేస్తుంది అని అర్థం. బాణానికి ఈ అగ్నియోగం పూసి, శణం అనే గడ్డి లేదా త్రపుసం అనే చెట్టు బెరడు చుట్టి ప్రయోగిస్తే అది అగ్నిని పుట్టిస్తుంది. ఇది అగ్నియోగం.

3. పరాక్రమం ఉన్న పక్షంలో అగ్నిప్రయోగం చేయగూడదు. ఎందువల్ల ననగా అగ్ని నమ్మదగినది కాదు. అనగా కాల్చకూడని వాటిని కూడా కాల్చివేస్తుంది. ఇది దైవంవల్ల కలిగే ఆపద క్రిందికి వస్తుంది. లెక్క లేనన్ని ప్రాణులను, ధాన్యాలను, పశువులను, ధనాన్ని, కుప్యాన్నీ, ఇతరవస్తువులను నశింపచేస్తుంది. రాజ్యంలో ఉన్న నిలవ లన్నీ నశించిన తరవాత ఆ రాజ్యం లభించినా కూడ అది క్షయానికే దారితీస్తుంది. ఇది పర్యుపాసనకర్మ.

మూ. 1. సర్వారమ్భోపకరణవిష్టిసంపన్నోఽస్మి, వ్యాధితః పరః. ఉపధావిరుద్ధప్రకృతిః అకృతదుర్గకర్మనిచయః వా నిరాసారః, సాసారో వా పురా మిత్రైః సంధత్తే" ఇత్యవమర్దకాలః.

2. స్వయమగ్నౌ జాతే సముత్థాపితే వా ప్రహవణే ప్రేక్షానీకదర్శనసంగ సౌరికకలహేషు నిత్యయుద్ధశ్రాన్తబలే, బహులయుద్ధప్రతివిద్ధప్రేతపురుషే జాగరణక్లాన్తసుప్తజనే దుర్దినే నదీవేగే వా నీహారసంప్లవే వా అవమృద్నీయాత్.

3. స్కన్ధావారముత్సృజ్య వా వనగూఢః శత్రుం నిష్క్రాన్తం ఘాతయేత్.

వ్యా. 1. "అన్ని పనులకు కావలసిన సాధనసామగ్రి, పని చేసేవాళ్లు తదితరమైనవి నాకు పుష్కలంగా ఉన్నాయి, శత్రువు అనారోగ్యంగా ఉన్నాడు. ప్రకృతుల విషయంలో రహస్యపరీక్షలు చేయడంచేత వాళ్లు వానికి ప్రతికూలంగా ఉన్నారు. దుర్గరక్షణాదికము, వస్తువుల నిలవలు అతడు చేసికొనలేదు. ఆసారం (సరుకులు తెచ్చి నింపుకొనుట) ఉన్నా లేకపోయినా మిత్రులతో సంధి చేసికొన బోతున్నాడు. (ఇంకా చేసికొనలేదు) అని అనుకొన్నప్పుడు అది ఆక్రమణం చేసే కాలం.

2. యాదృచ్ఛికంగా అగ్నిప్రమాదం జరిగినప్పుడు లేదా అగ్నిప్రమాదం కలిగింప చేయబడినప్పుడు, ఉత్సవసమయాలలోను, సైనికులు నాట్యాదిప్రదర్శనలు చూడడంలో వ్యగ్రులైనప్పుడు, మద్యం త్రాగడంవల్ల కలహాలు జరుగుతున్నప్పుడు, సైన్యం నిత్యమూ యుద్ధాలు చేసి అలిసిపోయి ఉన్నప్పుడు, చాలా యుద్ధాలలో దెబ్బలు తిని పురుషులు మరణించి నప్పుడు, మేల్కొని ఉండడంచేత అలసి పోయిన జనులు నిద్రపోతూన్నప్పుడు, రోజంతా వర్షం కురుస్తూన్నప్పుడు, వరదలు వచ్చినప్పుడు, దట్టంగా మంచు కురుస్తూన్నప్పుడూ, ఇలాంటి సమయాలలో కోటమీద దాడి చెయ్యాలి.

3. లేదా స్కంధావారం విడిచి వనంలో దాగి ఉండి శత్రువు బైటకు వచ్చినప్పుడు చంపించాలి.

మూ. మిత్రాసారముఖ్యవ్యఞ్జనో వా సంరుద్ధేన మైత్రీం కృత్వా దూత మభిత్యక్తం ప్రేషయేత్ - "ఇదం తే ఛిద్రమ్, ఇమే దూష్యాః, సంరోద్ధుర్వా ఛిద్రమ్. అయం తే కృత్యపక్షః" ఇతి. తం ప్రతిదూతమాదాయ నిర్గచ్ఛన్తం విజిగీషుర్గృహీత్వా దోషమభివిఖ్యాప్య ప్రవాస్య అపగచ్ఛేత్తతః. మిత్రాసార వ్యఞ్జనో వా సంరుద్ధం బ్రూయాత్ - "మాం త్రాతుముపనిర్గచ్ఛ, మయా వా సహ సంరోద్ధారం జహి" ఇతి. ప్రతిపన్నమ్ ఉభయతః సంపీడనేన ఘాతయేత్. జీవగ్రాహేణ వా రాజ్యవినిమయం కారయేత్. నగరం వాస్య ప్రమృద్నీయాత్. సారబలం వాస్య వమయిత్వా అభిహన్యాత్. తేన దణ్డోపనతాటవికా వ్యాఖ్యాతాః.

వ్యా. మిత్రుడ నని కాని, మిత్రసైన్యముఖ్యుడను అని గాని చెప్పుకుంటూ ఒకడు ముట్టడించబడిన రాజుతో స్నేహం చేసికొని అభిత్యక్తుణ్ణి వానివద్దకు దూతగా పంపి - నీ ఛిద్రం (నీలో ఉన్న లోపం, దుర్బలస్థానం) ఇది. వీళ్లు నీకు దూష్యులు. లేదా ముట్టడించినవాని ఛిద్రం ఇది. ఇది నీకు ఉపకరించే కృత్యపక్షం. అనగా వీళ్లు నీ శత్రువు విషయంలో పగతో ఉండి నీకు సహాయం చేయడానికి సిద్ధంగా ఉన్నవాళ్లు) అని కబురు పంపాలి. ఆ దూత తిరుగు కబురు తీసికొని వస్తున్నప్పుడు విజిగీషువు వానిని పట్టుకొని, "వీడు ఈ దోషం చేశాడు" అని చాటి చెప్పి, వానిని చంపివేసి, అక్కడినుంచి వెళ్లిపోవాలి. అప్పుడు మిత్రుడుగా గాని, సహాయకుడుగా గాని అభినయిస్తున్నవాడు ముట్టడించినవానితో - "నన్ను రక్షించడానికి రమ్ము, లేదా మనం ఇద్దరం కలిసి ముట్టడించినవానిని సంహరిద్దాం" అని చెప్పాలి. అందుకు అంగీకరించి అతడు వచ్చి నప్పుడు రెండువైపుల నుంచి పీడించి చంపించాలి. లేదా ప్రాణాలతో పట్టుకొని ప్రాణాలకు బదులు రాజ్యం ఇచ్చే టట్లు చెయ్యాలి. లేదా వాని నగరాన్ని ధ్వంసం చెయ్యాలి. లేదా వాని సైన్యంలో శ్రేష్ఠమైన దానిని పైకి రప్పించి దానిని నశింపచెయ్యాలి. దీని చేత సైన్యంతోపాటు లొంగిపోయినవాని విషయము, ఆటవికుల రాజు విషయము వివరించబడినట్లే.

మూ. 1. దణ్డోపనతాటవికయోరన్యతరో వా సంరుద్ధస్య ప్రేషయేత్

- "అయం సంరోద్ధా వ్యాధితః, పార్ష్ణిగ్రాహేణాభియుక్తః. ఛిద్రమన్యదుత్థితమ్. అన్యస్యాం భూమౌ ఉపయాతుకామః" ఇతి. ప్రతిపన్నే సంరోద్ధా స్కన్ధావారమాదీప్య అపయాయాత్. తతః పూర్వవదాచరేత్.

2. పణ్యసంపాతం వా కృత్వా పణ్యేనైనం రసవిద్ధేన అతిసందధ్యాత్.

3. ఆసారవ్యఞ్జనో వా సంరుద్ధస్య దూతం ప్రేషయేత్ - "మయా బాహ్యమభిహతమ్; ఉపనిర్గచ్ఛ అభిహన్తుమ్" ఇతి. ప్రతిపన్నం పూర్వవదాచరేత్.

4. మిత్రం బన్ధుం వాపదిశ్య యోగపురుషాః శాసనముద్రాహస్తాః ప్రవిశ్య దుర్గం గ్రాహయేయుః.

5. ఆసారవ్యఞ్జనో వా సంరుద్ధస్య ప్రేషయేత్ - "అముష్మిన్ దేశే కాలే చ స్కన్ధావారమభిహనిష్యామి; యుష్మాభిరపి యోద్ధవ్యమ్" ఇతి. ప్రతిపన్నం యథోక్తమభ్యాఘాతసంకులం దర్శయిత్వా రాత్రౌ దుర్గాన్నిష్క్రాన్తం ఘాతయేత్.

వ్యా. 1. లేదా దండోపనత (సైన్యంతో లొంగిపోయినవాడు) ఆటవికులలో ఒకడు ముట్టడించబడిన రాజుకు - "ముట్టడించిన ఈ రాజు అనారోగ్యంగా ఉన్నాడు; లేదా పార్ష్ణిగ్రాహునిచేత ఆక్రమించబడినాడు. లేదా ఏదో మరొక ఛిద్రం (అపాయస్థానం) ఏర్పడినది. మరొక చోటికి వెళ్లిపోవా లని అనుకొనుచున్నాడు" అని వార్త పంపాలి. అతడు ఆ విషయం నమ్మిన ట్లయితే ముట్టడించినవాడు తన స్కంధావారానికి నిప్పుపెట్టి అక్కడినుండి వెళ్లిపోవాలి. తరవాత వెనుక చెప్పినట్లు రెండు వైపులనుంచీ పీడించి ఓడించాలి.

2. శత్రువు కోటలోనికి అనేకవిధాలైన పణ్యాలను సరఫరా చేసి ఆ రాజును విషం కలిపిన పణ్యంతో మోసగించి చంపాలి.

3. లేదా సహాయం చేసేవాడుగా అభినయించేవాడు ముట్టడించబడినవానికి దూత ద్వారా - "నేను బైటనుండి ఆక్రమించి ఉన్న శత్రువును నశింపచేయడానికి బయలుదేరి రమ్ము" అని వార్త పంపాలి. అందుకు అంగీకరించి వచ్చిన వానిని వెనుక చెప్పినట్లు చెయ్యాలి.

4. లేదా కొందరు యోగపురుషులు (గూఢపురుషులు) తమ బంధువును

గాని మిత్రుని కాని చూడాలని చెప్పి కపటలేఖలతోను, కపటముద్రలతోను (పాస్‌పోర్టు) దుర్గంలో ప్రవేశించి మెల్లిగా దానిని (దుర్గాన్ని) పట్టింపచేయాలి.

5. లేదా సహాయకు డనే వ్యంజనంతో (మిషతో) ఉన్నవాడు ముట్టడించబడిన వానికి - "ఫలానా ప్రదేశంలో, ఫలానా సమయంలో నీ శత్రువుయొక్క స్కంధావారంమీద దాడి చేస్తాను. మీరు కూడ యుద్ధం చెయ్యాలి" అని వార్త పంపాలి. అలా అంగీకరించిన వానికి ఏదో సంకులమైన యుద్ధం జరుగుతున్నట్లు చూపించి, దుర్గంనుంచి బైటకు వచ్చిన వానిని రాత్రి చంపివేయించాలి.

మూ. 1. యద్వా మిత్రమ్ ఆవాహయేత్, ఆటవికం వా. తముత్సాహయేత్ - "విక్రమ్య సంరుద్ధే భూమిమస్య ప్రతిపద్యస్వ" ఇతి. విక్రాన్తం ప్రకృతిభిః దూష్యముఖ్యావగ్రహేణ వా ఘాతయేత్. స్వయం వా రసేన. మిత్రఘాతకోఽయ మిత్యవాప్తార్థః.

2. విక్రమితుకామం వా మిత్రవ్యఞ్జనః పరస్యాభిశంసేత్; ఆప్తభావోపగతః ప్రవీరపురుషానస్య ఉపఘాతయేత్.

3. సంధిం వా కృత్వా జనపదమేనం నివేశయేత్. నివిష్టమన్యజనపదమ్ అవిజ్ఞాతో హన్యాత్.

4. అపకారయిత్వా దూష్యాటవికేషు వా బలైకదేశమతినీయ దుర్గమవస్కన్దేన హారయేత్.

5. దూష్యామిత్రాటవికద్వేష్యప్రత్యపసృతాశ్చ కృతార్థమానసంజ్ఞాచిహ్నాః పరదుర్గమవస్కన్దేయుః.

వ్యా. 1. లేదా శత్రువుయొక్క మిత్రుణ్ణి గాని, ఆటవికుణ్ణి గాని పిలిపించి - "నువ్వు పరాక్రమించి ముట్టడించబడిన ఈ రాజుయొక్క భూమిని తీసికొనుము" అని ప్రోత్సహించాలి. ఆ విధంగా విక్రమించిన వానిని, ప్రకృతులచేత గాని, దూష్యులలోని ప్రముఖులను చేరదీసి గాని చంపించాలి. లేదా తానే విషంచేత చంపివేయాలి. తాను అనుకొన్న శత్రువుకు పీడ కలిగించడం అనే పని పూర్తి అవగానే "ఇతడు (ముట్టడించబడిన రాజు) మిత్రఘాతకుడు" అని ప్రచారం చెయ్యాలి.

2. లేదా ముట్టడించబడిన శత్రువుకు మిత్రుడు అనే వ్యంజనం కలవాడు

(మిత్రుడుగా అభినయిస్తున్నవాడు) "ఇతడు (ముట్టడించిన విజిగీషువు లేదా నీ మిత్రుడు లేదా ఆటవికుడు) నీ మీద పరాక్రమించా లని అనుకుంటున్నాడు" అని వానికి చెప్పాలి. ఆతనికి ఆప్తుడుగా అయి వాని ప్రవీరులైన పురుషులను చంపించాలి.

3. లేదా సంధి చేసికొని వానిచేత మరొక జనపదం నివేశింపచెయ్యాలి. ఆ విధంగా నివేశింపచేయబడిన మరొక జనపదాన్ని వానికి తెలియకుండా నశింపచెయ్యాలి.

4. లేదా వానిచేత దూష్యుల విషయంలోను, ఆటవికుల విషయంలోను అపకారం చేయించి, వాళ్లను అణచివేయడంకొరకు సైన్యంలో కొంత భాగం మరొక చోటికి పంపేటట్లు చేసి దుర్గాన్ని ఆక్రమించి హరించాలి.

5. శత్రువుయొక్క దూష్యులు, అమిత్రులు, ఆటవికులు, వాని ద్వేషానికి పాత్రులైనవారు, వానిని విడిచి వెళ్లిపోయినవాళ్లు వీళ్లందరికీ ధనం ఇచ్చి సన్మానం చేసి ఏ సమయంలో ఎలా ఆక్రమించాలో గుర్తులు చెప్పగా వాళ్లు దుర్గాన్ని ఆక్రమించాలి.

మూ. 1. పరదుర్గమవస్కన్ద్య స్కన్ధావారం వా పతితపరాఙ్ముఖాభిపన్నముక్తకేశశస్త్రభయవిరూపేభ్యశ్చ అభయమ్ అయుధ్యమానేభ్యశ్చ దద్యుః. పరదుర్గమవాప్య విశుద్ధశత్రుపక్షః కృతోపాంశుదణ్డప్రతీకారమ్ అన్తర్బహిశ్చ ప్రవిశేత్.

2. ఏవం విజిగీషురమిత్రభూమిం లబ్ధ్వా మధ్యమం లిప్సేత. తత్సిద్ధావుదాసీనమ్. ఏష ప్రథమో మార్గః పృథివీం జేతుమ్.

3. మధ్యమోదాసీనయోరభావే గుణాతిశయేనారిప్రకృతీః సాధయేత్. తత ఉత్తరాః ప్రకృతీః. ఏష ద్వితీయో మార్గః. మణ్డలస్యాభావే శత్రుణా మిత్రమ్, మిత్రేణ వా శత్రుమ్ ఉభయతః సంపీడనేన సాధయేత్. ఏష తృతీయో మార్గః.

4. శక్యమేకం వా సామన్తం సాధయేత్. తేన ద్విగుణో ద్వితీయమ్. త్రిగుణస్తృతీయమ్. ఏష చతుర్థో మార్గః పృథివీం జేతుమ్.

వ్యా. 1. శత్రువుయొక్క దుర్గం గాని, స్కంధావారం గాని ఆక్రమించి, యుద్ధంలో దెబ్బ తిని పడిపోయినవాళ్లకు, వెనుకకు తిరిగి పారిపోయే వాళ్లకు, కష్టంలో ఉన్నవాళ్లకు, జుట్టు విరబోసుకున్నవాళ్లకు, శస్త్రభయంచేత వికృతమైన ఆకారం పొందినవాళ్లకు, యుద్ధం చేయనివాళ్లకు అభయం ఇవ్వాలి. శత్రుదుర్గం ఆక్రమించుకొని, శత్రుపక్షా

న్నంతనీ నశింపచేసి, రహస్యంగా తనకు కలగడానికి అవకాశం ఉన్న ఆపదలనుండి ప్రతిక్రియ చేసికొని లోపల బైటా కూడ ప్రవేశించాలి.

2. విజిగీషువు ఈ విధంగా శత్రురాజ్యాన్ని వశంచేసికోవాలి. తరవాత మధ్యముని రాజ్యం పొందడానికి ప్రయత్నించాలి. అది లభించిన తరవాత ఉదాసీనుని రాజ్యం కొరకు ప్రయత్నించాలి. భూమిని జయించడానికి ఇది మొదటి మార్గం.

3. మధ్యమోదాసీనులు లేని పక్షంలో శత్రువుయొక్క గుణాలను మించిన సద్గుణాలచేత శత్రువుయొక్క అమాత్యాదిప్రకృతులను వశం చేసుకోవాలి. తరవాత మిగిలిన ప్రకృతులను వశం చేసుకోవాలి. ఇది రెండవ మార్గం.

4. రాజమండలం లేని పక్షంలో శత్రువుచేత మిత్రుణ్ణి, మిత్రునిచేత శత్రువును రెండు వైపులనుండీ పీడించి వశం చేసుకోవాలి. ఇది మూడవ మార్గం.

5. లేదా ఓడించడానికి శక్యమైన ఒక సామంతుణ్ణి ముందుగా ఓడించాలి. దానితో రెట్టింపు బలం కలవాడై రెండవ సామంతుణ్ణి, మూడు రెట్లు బలం కలవాడై మూడవ సామంతుణ్ణీ జయించాలి. ఇది భూమిని జయించడానికి నాల్గవ మార్గం.

మూ. 1. జిత్వా చ పృథివీం విభక్తవర్ణాశ్రమాం స్వధర్మేణ భుఞ్జీత.

2. శ్లో. ఉపజాపోఽపసర్పో వా వామనం పర్యుపాసనమ్,
అవమర్దశ్చ పఞ్చైతే దుర్గలమ్భస్య హేతవః.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే దుర్గలమ్భోపాయే త్రయోదశాధికరణే చతుర్థోఽధ్యాయః,
పర్యుపాసనకర్మ అవమర్దశ్చ, ఆదిత శ్చతుశ్చత్వారింశచ్ఛతతమః.

వ్యా. 1. ఈ విధంగా భూమిని జయించి, వర్ణాశ్రమాలను చక్కగా విభజించిన ఆ భూమిని స్వధర్మానుసారం అనుభవించాలి.

2. ఉపజాపం, అపసర్పం, వామనం, పర్యుపాసనం, అవమర్దం - ఈ ఐదూ దుర్గాన్ని సాధించడానికి ఉపాయాలు.

"బాలానందిని" అను కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో దుర్గలంభోపాయం అనే పదమూడవ అధికరణంలో, పర్యుపాసనకర్మ, అవమర్దం అనే నాల్గవ అధ్యాయం, ప్రారంభం నుంచి నూటనలభై నాల్గవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ పఞ్చమో ఽధ్యాయః

షట్సప్తతిశతతమం ప్రకరణమ్ - లబ్ధప్రశమనమ్

(జయించిన రాజ్యంలో శాంతి నెలకొల్పడం.)

మూ. 1. ద్వివిధం విజిగీషోః సముత్థానమ్ - అటవ్యాదికమ్ ఏక గ్రామాదికం చ.

2. త్రివిధశ్చాస్య లమ్భః - నవః, భూతపూర్వః, పిత్ర్యః ఇతి.

3. నవమవాప్య లమ్భం పరదోషాన్ స్వగుణైః ఛాదయేత్, గుణాన్ గుణద్వైగుణ్యేన. స్వధర్మకర్మానుగ్రహ పరిహార దానమానకర్మభిశ్చ ప్రకృతి ప్రియహితాన్యనువర్తేత. యథాసంభాషితం చ కృత్యపక్షముపగ్రాహయేత్. భూయశ్చ కృతప్రయాసమ్. అవిశ్వాస్యో హి విసంవాదకః స్వేషాం పరేషాం చ భవతి, ప్రకృతివిరుద్ధాచారశ్చ. తస్మాత్ సమానశీలవేషభాషాచారతా ముపగచ్ఛేత్, దేశదైవతసమాజోత్సవవిహారేషు చ భక్తిమనువర్తేత.

వ్యా. 1 విజిగీషువు ప్రయత్నం చేసి సంపాదించవలసినది రెండు విధాలు; ఒకటి అడవులు మొదలైనవి. రెండు ఒక గ్రామం, ఒక నగరం మొదలైనవి.

2. క్రొత్తది, భూతపూర్వం (కొంతకాలం తన వశంలో ఉండి కొంత కాలం తననుంచి పోయి మళ్ళీ వచ్చినది), తండ్రి ద్వారా సంక్రమించినది అని లాభం అనగా పొందబడిన భూమ్యాదికం కూడ మూడు విధాలు.

3. విజిగీషువు క్రొత్త రాజ్యం సంపాదించిన తరవాత అంతవరకు ఆ రాజ్యాన్ని పాలించిన శత్రువుయొక్క దోషాలను తన గుణాలచేత, వాని గుణాలను వాటికంటె అధికమైన తన రెట్టింపు గుణాలచేత కప్పివేయాలి. అనగా వానికంటె తాను చాల మంచివా డనిపించుకోవాలి. వాళ్ల వాళ్ల ధర్మాలను కర్మలను అనుగ్రహించడం అన్న ఎవరి ధర్మం వాళ్లు, ఎవరి కర్మలు వాళ్లు అనుసరించడానికి అనుమతించడం, పన్ను మొదలైనవాటిలో మినహాయింపు లివ్వడం, ధనం ఇవ్వడం, గౌరవించడం మొదలైన పనులచేత ప్రకృతులకు ప్రియములు, హితములు అయిన వాటిని అనుసరించాలి. శత్రువుయొక్క కృత్యపక్షంవాళ్లను అనగా ఆతనికి ద్వేషపాత్రులై తనకు సహాయం చేసినవాళ్లను ముందుగా వాళ్లతో కుదుర్చుకున్న ఒప్పందం ప్రకారం ధనాదికంచేత

సంతోషింపచెయ్యాలి. తనకోసం శ్రమపడినవాళ్ళకు అధికంగా సత్కారాదులు చెయ్యాలి. ఎందువల్ల ననగా-ముందుగా అనుకొన్న విధంగా చేయనివాడు తనవాళ్లకు ఇతరులకూ కూడ విశ్వాసపాత్రుడు కానివాడు అవుతాడు; ప్రకృతులకు విరుద్ధంగా ఉండే ఆచారవేష భాషాదులచేత కూడ వాళ్లకు అవిశ్వాస్యు డవుతాడు. అందువల్ల ఆ రాజ్యంలోని జనులతో సమానమైన శీలం, వేషం, భాష, ఆచారం అవలంబించాలి. ఆ దేశానికి సంబంధించిన ఉత్సవాలలోను, దేవతోత్సవాలలోను, సమాజోత్సవాలలోను విహారాలలోను (ఆటపాటలు మొదలైన వాటిలోను) శ్రద్ధాసక్తులు చూపాలి.

మూ. దేశగ్రామజాతిసంఘముఖ్యేషు చాభీక్ష్ణం సత్రిణః పరస్యాపచారం దర్శయేయుః; మాహాభాగ్యం భక్తిం చ తేషు స్వామినః స్వామిసత్కారం చ విద్యమానమ్. ఉచితైశ్చైనాన్ భోగపరిహారరక్షావేక్షణైః భుఞ్జీత. సర్వదేవతా శ్రమపూజనం చ, విద్యావాక్యధర్మశూరపురుషాణాం చ భూమిద్రవ్యదాన పరిహారాన్ కారయేత్. సర్వబన్ధనమోక్షణమనుగ్రహం దీనానాథవ్యాధితానాం చ. చాతుర్మాస్యేష్వర్ధమాసికమఘాతం, పౌర్ణమాసీషు చ చాతూరాత్రికం, రాజదేశనక్షత్రేషు ఏకరాత్రికమ్, యోనిబాలవధం, పుంస్త్వోపఘాతం చ ప్రతిషేధయేత్. యచ్చ కోశదణ్డోపఘాతికమ్. అధర్మిష్ఠం వా చరిత్రం మన్యేత తదపనీయ ధర్మ్యవ్యవహారం స్థాపయేత్. చోరప్రభృతీనాం, మ్లేచ్ఛజాతీనాం చ స్థానవిపర్యాసమనేకస్థం కారయేత్; దుర్గరాష్ట్రదణ్డ ముఖ్యానాం చ. పరోపగృహీతానాం చ మన్త్రిపురోహితాదీనాం పరస్య ప్రత్యన్తేషు అనేకస్థం వాసం కారయేత్. అపకారసమర్థాన్, అనుక్షియతో వా భర్తృవినాశమ్ ఉపాంశుదణ్డేన ప్రశమయేత్. స్వదేశీయాన్ వా పరేణ వావరుద్ధాన్ అపవాహితస్థానేషు స్థాపయేత్.

వ్యా. పూర్వం ఈ రాజ్యం పాలించిన రాజు మీ విషయంలో చాల చెడ్డగా ప్రవర్తించేవాడు అని సత్రులు దేశ - జాతి - సంఘాల ముఖ్యులకు చెపుతూ ఉండాలి. ఆ రాజును జయించి ఇప్పుడు రాజ్యం చేస్తూన్న ప్రభువు మహాభాగ్యవంతు డనీ, వాళ్లమీద ఆతనికి చాల స్నేహభావం ఉన్న దనీ, అతడు వాళ్ల నందరినీ సత్కరిస్తూ ఉంటాడనీ చెప్పాలి. ఈ ముఖ్యులందరికి తగు విధమైన భోగాలు, శుల్కపరిహారాదులు ఇస్తూ రక్షణ, పర్యవేక్షణ చేస్తూ వాళ్లను అనుభవించాలి, అనగా వాళ్లచేత పనులు

చేయించుకోవాలి. సమస్తమైన దేవతలను, ఆశ్రమాలను పూజిస్తూ ఉండాలి. విద్యాశూరులు, వాక్యశూరులు, ధర్మశూరులు అయిన పురుషులకు భూదాన ద్రవ్యదానాలు చేస్తూ నష్టపరిహారాదులు ఇస్తూ ఉండాలి. అందరు ఖైదీలను విడిచివేయాలి. దీనులను, అనాథులను, వ్యాధితులను ఆదుకోవాలి. నాలుగేసి మాసాలకు పదిహేను రోజులపాటు, పౌర్ణమాసులు వచ్చినప్పుడు నాలుగు రోజులపాటు, రాజనక్షత్ర - దేశనక్షత్రాలలో ఒక రోజుపాటు ప్రాణివధ నిషేధించాలి. గుడ్లు పెట్టకలిగి ఉన్న కోళ్లు, చిన్న జంతువులు చంపకూడ దని శాసించాలి. పశువుల పుంస్త్వాన్ని పోగొట్టకూడదని నిషేధించాలి. ఏ వ్యవహారంవల్ల కోశానికి, సైన్యానికి దెబ్బ తగులుతుందో, ఏది ధర్మవిరుద్ధమో ఆ పనిని నిషేధించి ధర్మసంమతమైన వ్యవహారం నెలకొల్పాలి. దొంగతనం చేసే స్వభావం ఉన్నవాళ్లనూ, మ్లేచ్ఛజాతులకు చెందినవాళ్లనూ ఒక చోటునుంచి మరొక చోటికి మారుస్తూ వాళ్లిద్దరూ ఒకే ప్రదేశంలో ఉండకుండా చూడాలి. దుర్గ - రాష్ట్ర - దండప్రధానులను కూడ ఒక చోటినుండి మరొక చోటికి పంపుతూ వాళ్లందరి నివాసాలు ఒక చోట ఉండకుండా చూడాలి. శత్రువు క్రింద పని చేసిన అమాత్యపురోహితాదులకు శత్రురాజ్యం సరిహద్దులలో వేరు వేరు స్థానాలలో నివాసాలు ఏర్పరచాలి. అపకారం చేసే సామర్థ్యం ఉన్నవాళ్లను, తమ ప్రభువుతో పాటు నశించడానికి సిద్ధ మయే వాళ్లను రహస్యంగా చంపించివేయాలి. కొందరు అధికారులను తొలగించడంచేత ఖాళీ అయిన స్థానాలలో తన దేశానికి చెందినవాళ్లను, శత్రువుచేత నిగ్రహించబడినవాళ్లను నియమించాలి.

మూ. 1. యశ్చ తత్కులీనః ప్రత్యాదేయమాదాతుం శక్తః ప్రత్యన్తాటవీస్థో వా ప్రబాధితుమభిజాతః తస్మై విగుణాం భూమిం ప్రయచ్ఛేత్. గుణవత్యాః చతుర్భాగం వా కోశదణ్డదానమవస్థాప్య, యదుపకుర్వాణః పౌరజానపదాన్ కోపయేత్. కుపితైస్తైరేనం ఘాతయేత్, ప్రకృతిభిరుపక్రుష్టమ్ అపనయేత్; ఔపఘాతికే వా దేశే నివేశయేదితి.

2. భూతపూర్వే యేన దోషేణ అపవృత్తః తం ప్రకృతిదోషం ఛాదయేత్. యేన చ గుణేనోపావృత్తః తం తీవ్రీకుర్యాదితి.

3. పిత్ర్యే పితృదోషాన్ ఛాదయేత్; గుణాంశ్చ ప్రకాశయేదితి.

వ్యా. 1. శత్రువు వంశానికి చెందిన వాడెవడైనా తన రాజ్యం (తాను జయించిన

రాజ్యం) తిరిగి తీసికొనడానికి సమర్థుడు అని కాని, సరిహద్దులలోని అడవులలో నివసించే ఉత్తమకులప్రసూతుడు తన రాజ్యంలోని కొంత భాగం ఆక్రమించుకొనడానికి సమర్థు డని కాని శంక కలిగినప్పుడు వానికి ఎందుకూ పనికి రాని భూమి ఇవ్వాలి. లేదా ప్రతిసంవత్సరము ఇంత ధనం, ఇంత సైన్యం ఇవ్వాలని నియమం పెట్టి మంచి భూమిలో నాల్గవ భాగం వాని కివ్వాలి. ఆ కోశదండదానం ఎంత ఉండా లనగా అది సంపాదించడానికి పౌరజానపదులను పీడించవలసి ఉండే టట్లు ఉండాలి. వాళ్లు ఆ విధంగా కోపించినప్పుడు వాళ్లచేతనే వానిని చంపించి వేయాలి. ప్రకృతులచేత అతడు నిందింపబడితే వానిని తొలగించాలి; లేదా అధికంగా అపాయాలు ఉండే దేశంలో వానికి నివాసం ఏర్పరచాలి.

2. భూతపూర్వలంభం (పూర్వం కొంతకాలం తన క్రింద ఉన్న దేశం) విషయంలో - అది తనలోని ఏ దోషంచేత తన చేయి జారిపోయినదో ఆ ప్రకృతిదోషాన్ని కప్పివెయ్యాలి. ఏ గుణంచేత తిరిగి అది తనచేతికి వచ్చినదో దానిని తీవ్రం చెయ్యాలి.

3. పిత్ర్యలంభం (తండ్రి ద్వారా లభించిన దేశం) విషయంలో - తండ్రిలో ఉన్న దోషాలను కప్పిపుచ్చాలి. అనగా ఆ దోషాలు తను చేయగూడదు. తండ్రి గుణాలను ప్రకాశింప చెయ్యాలి. విస్తరింపచెయ్యాలి.

శ్లో. చరిత్రమకృతం ధర్మ్యం కృతం చాన్యైః ప్రవర్తయేత్,
ప్రవర్తయేన్న చాధర్మ్యం కృతం చాన్యైర్నివర్తయేత్.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే దుర్గలమ్భోపాయే త్రయోదశాధికరణే పఞ్చమోఽధ్యాయః, లబ్ధప్రశమనమ్, ఆదితః పఞ్చచత్వారింశచ్ఛతతమః. ఏతావతా కౌటలీయార్థశాస్త్రస్య దుర్గలమ్భోపాయః త్రయోదశమధికరణం సమాప్తమ్.

వ్యా. అంతకు పూర్వం ఆచరించబడని ధర్మసంమతమైన వ్యవహారాన్నీ, ఇతరులచేత ఆచరించబడుతూన్న ధర్మసంమతమైన వ్యవహారాన్నీ ప్రవర్తింప చెయ్యాలి. ధర్మసంమతం కాని చరిత్రను ప్రవర్తింపచేయకూడదు. ఇతరు లెవరైనా అధర్మచరిత్ర ఆచరిస్తూంటే దానిని నివర్తింపచెయ్యాలి.

"బాలానందిని" అను కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో దుర్గలంభోపాయం అనే పదమూడవ అధికరణంలో లబ్ధప్రశమనం అనే ఐదవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి నూటనలభై ఐదవ అధ్యాయం సమాప్తం. ఇంతటితో కౌటలీయార్థశాస్త్రంలోని దుర్గలంభోపాయం అనే పదమూడవ అధికరణం సమాప్తం.

అథ ఔపనిషదికం చతుర్దశమ్ అధికరణమ్

ప్రథమోఽధ్యాయః

సప్తసప్తతిశతతమం ప్రకరణమ్ - పరబలఘాతప్రయోగః

(శత్రుసైన్యసంహారప్రయోగం)

మూ. 1. చాతుర్వర్ణ్యరక్షార్థమ్ ఔపనిషదికమ్ అధర్మిష్ఠేషు ప్రయుఞ్జీత.

2. కాలకూటాదిర్విషవర్గః, శ్రద్ధేయదేశవేషశిల్పభాషాభిజనాపదేశైః కుబ్జవామనకిరాతమూకబధిరజడాన్ధచ్ఛద్మభిః మ్లేచ్ఛజాతీయైః అభిప్రేతైః స్త్రీభిః పుమ్భిశ్చ పరశరీరోపభోగేష్వాధాతవ్యః.

3. రాజక్రీడాభాణ్డనిధానద్రవ్యోపభోగేషు గూఢాః శస్త్రనిధానం కుర్యుః, సత్రాజీవినశ్చ రాత్రిచారిణః అగ్నిజీవినశ్చ అగ్నినిధానమ్.

వ్యా. 1. నాలుగు వర్ణాలవారి రక్షణంకొరకు అధర్మాత్ముల విషయంలో ఔపనిషదికాన్ని (రహస్యవిషాదికాన్ని) ప్రయోగించాలి.

2. వేషం, శిల్పం, భాష, వంశం - వీటిని విశ్వసించదగిన రీతిలో చెప్పుకొనే గూనివాళ్లు, పొట్టివాళ్లు, కిరాతులు, మూగవాళ్లు, చెవిటివాళ్లు, తెలివితక్కువవాళ్లు, గ్రుడ్డివాళ్లు అనే వంకగల (శత్రురాజుకు) ఇష్టులైన మ్లేచ్ఛజాతికి చెందిన స్త్రీలచేత, పురుషులచేతా కూడ శత్రువు శరీరంమీద ఉపయోగించే వస్త్రచందనాదులలో కాలకూటం మొదలైన విషవస్తువులను ఉంచే టట్లు చెయ్యాలి.

3. రాజు క్రీడించే వస్తువులు, అలంకారాలు ఉంచే చోటులలోను, అతడు ఉపయోగించే వస్తువులలోను గూఢచారులు ఆయుధాలు ఉంచాలి. రహస్యంగా ద్రోహకార్యాలు చేసేవాళ్లు, అగ్నితో జీవించేవాళ్లు రాత్రులందు తిరుగుతూ అగ్నిని ఉంచుతూండాలి. అనగా అగ్నిని ప్రయోగించి గృహాదులను దగ్ధం చెయ్యాలి.

మూ. 1. చిత్రభేకకౌణ్డిన్యకకృకణపఞ్చకుష్ఠ,శతపదీచూర్ణమ్, ఉచ్చిదిఙ్గకమ్బలిశతకన్దేధ్మకృకలాసచూర్ణం, గృహగౌలికాన్ధాహికకృకణపూతికీట

గోమారికాచూర్ణం భల్లాతకావల్గుకారసంయుక్తం సద్యః ప్రాణహరమ్, ఏతేషాం వా ధూమః.

2. శ్లో. కీటో వాన్యతమస్తప్తః కృష్ణసర్పప్రియఙ్గుభిః,
శోషయేదేష సంయోగః సద్యః ప్రాణహరో మతః.

3. ధామార్గవయాతుధానమూలం భల్లాతకపుష్పచూర్ణయుక్త మార్ధమాసికః.

4. వ్యాఘాతకమూలం భల్లాతకపుష్పచూర్ణయుక్తం కీటయోగో మాసికః. కలామాత్రం పురుషాణాం, ద్విగుణం ఖరాశ్వానాం, చతుర్గుణం హస్త్యుష్ట్రాణామ్.

5. శతకర్దమోచ్చిదిఙ్గకరవీరకటుతుమ్బీమత్స్యధూమో మదనకోద్రవ పలాలేన హస్తికర్ణపలాశపలాలేన వా ప్రవాతానువాతే ప్రణీతః యావచ్చరతి తావన్మారయతి.

వ్యా. (కాంగ్లే చెప్పినట్లు ఈ అధికరణంలో చెప్పినవి ఓషధులా, ఏవైనా ప్రాణులా అని చాలా చోట్ల స్పష్టంగా తెలియదు. వాటి స్వరూపం అసలే తెలియదు. అనువాదంలో కూడ చాలవరకు మూలంలోని పదాలనే ఉపయోగించి సంతోషపడాలి. వృక్షశాస్త్రజంతుశాస్త్రరసాయనశాస్త్రజ్ఞులు కలిసి పరిశోధించవలసిన విషయం ఇది).

1. చిత్రవర్ణాలు ఉన్న కప్ప, కౌండిన్యకం (మలమూత్రాలలో విషం ఉండే ఒక పురుగు), కృకణం(ఒక పక్షి), కుష్ఠం అనే ఒక ఓషధియొక్క బెరడు, ఆకులు, పువ్వులు, ఫలాలు, మూలం అనే ఐదు అవయవాలు, జెఱ్ఱి, వీటి చూర్ణము, అలవిషం అనే ఒక కీటకము, కంబలి అనే ఒక కృమి, శతమూలి అనే ఓషధి, కందం (గండూరం), పలాశసమిధ, తొండ -వీటి చూర్ణము, బల్లి, అంధాహిక అనే చేప, పూతికీటం (దుర్గంధం గల ఒక పురుగు), గోమారిక అనే ఓషధి- వీటి చూర్ణము వీటిని భల్లాతక- అవల్గుక వృక్షాల రసంతో కలిపి నట్లయితే వెంటనే ప్రాణాలు హరిస్తాయి. వీటి ధూమం కూడ ప్రాణహరమే.

2. పైన చెప్పిన కీటాలలో ఏదైన ఒకదానిని కాల్చి వాసనచూడడం వంటిది ఏదైనా చేస్తే అది మనిషిని ఎండిపోయేటట్లు చేస్తుంది. కాల్చిన కీటాన్ని (చంపిన) త్రాచుపాముతోను, ప్రియంగువు అనే చెట్టు ఆకుల రసంతోను కలిపి ఉడికించి వాడితే వెంటనే ప్రాణాలు హరిస్తుంది.

3. తెల్లపూలు కల ఆవడచెట్టు, యాతుధానం అనే ఓషధి వేరు భల్లాతకపుష్పాల చూర్ణంతో కలిపి నట్లయితే అది వాడినవారిని పదిహేను రోజులలో చంపివేస్తుంది.

4. భల్లాతకపుష్పచూర్ణంతో వ్యాఘాతకం అనే మొక్క వేళ్లు కలిపి కీటాన్ని కాలిస్తే అది ఒక మాసంలో చంపే కీటయోగం. మనుష్యులకు తక్కువ మోతాదు, గాడిదలకు గుఱ్ఱాలకు రెట్టింపు మోతాదు, ఏనుగులకు ఒంటెలకు నాలుగు రెట్లు మోతాదు ఇవ్వాలి.

5. ఉమ్మెత్తగింజల పొల్లు, కొఱ్ఱల పొల్లు, వీటితో గాని, కొత్తిమ్మిరి (ధనియాల) పొల్లు, పలాశం (కచ్చోరం) పొల్లు వీటితోగాని శతకర్దమ- ఉచ్చిదింగ- కరవీర- కటుతుంబీ-మత్స్యాల చూర్ణాల పొగ బాగా గాలి వీచుతున్నప్పుడు, గాలికి అనుకూలంగా ప్రసరించే టట్లు వేస్తే అది ఎంతవరకు వ్యాపిస్తుందో అంతవరకు మనుష్యులను చంపివేస్తుంది. శతకర్దమం అనగా యక్షకర్దమం; కరవీరం అనగా హమారం అనే ఒక ఓషధి. కటుతుంబీ అనగా ఇక్ష్వాకువు. మదనం అనగా ధుత్తూరం అనగా ఉమ్మెత్త, హస్తికర్ణం అనగా కుస్తుంబురు.

మూ. 1. పూతికీటమత్స్యకటుతుమ్బీశతకర్దమేధ్మేన్ద్రగోపచూర్ణం పూతికీటక్షుద్రారాలాహేమవిదారీచూర్ణం వా బస్తశృఙ్గఖురచూర్ణయుక్తమ్ అన్ధీకరో ధూమః.

2. పూతికరఞ్జపత్రహరితాలమనశ్శిలాగుఞ్జారక్తకార్పాసపలాలాని ఆస్ఫోటకా చ గోశకృద్రసపిష్టమన్ధీకారో ధూమః.

3. సర్పనిర్మోకం గోశ్వపురీషమ్ అన్ధాహికశిరశ్చ అన్ధీకారో ధూమః.

4. పారావతప్లవకక్రవ్యాదానాం హస్తినరవరాహాణాం చ మూత్రపురీషం కాసీసహిఙ్గుయవతుషకణతణ్డులాః, కార్పాసకుటజకోశాతకీనాం చ బీజాని,

గోమూత్రికాభాణ్డీమూలం, నిమ్బశిగ్రుఫణిజ్జకాక్షీబపీలుకభఙ్గః, సర్పశఫరీచర్మ హస్తినఖశృఙ్గచూర్ణమిత్యేష ధూమో మదనకోద్రవపలాలేన హస్తికర్ణపలాశపలాలేన వా ప్రణీతః ప్రత్యేకశః యావచ్చరతి తావన్మారయతి.

వ్యా. 1. పూతికీటకాలు, మత్స్యం, కటుతుంబి, శతకర్దమం, పలాశం, ఇంద్రగోపం అనే కీటకం- వీటి చూర్ణం, లేదా పూతికీటకం, క్షుద్రం (కంటకారి అనే ఓషధి), అరాల (యక్షధూపం అనే జిగురు), ఉమ్మెత్త, విదారి (ఇక్షుగంధ) వీటి చూర్ణం, మేక కొమ్ముల డెక్కల చూర్ణంతో కలిపితే ఆ ధూమం గ్రుడ్డితనాన్ని కలిగిస్తుంది.

2. పూతికరంజం (పూతిక అనే ఒక చెట్టు), దానిని ఆకులు, అరదలం, మణిశిల, బండిగురివింద, ఎఱ్ఱని పత్తి, వీటి గింజల పొల్లులను, ఆస్ఫోటం (రక్తార్కం), కాచం (ఒక లవణం), ఎద్దుపేడ వీటి రసంతో కలిపి నూరినట్లయితే దాని ధూమం కూడ గుడ్డితనాన్ని కలిగిస్తుంది.

3. పాము కుబుసం, ఎద్దుల పేడ, గుఱ్ఱాల లద్దె, అంధాహికం అనే చేప తల- వీటి ధూమం కూడ అంధత్వాన్ని కలిగిస్తుంది.

4. పావురము, ప్లవకం అనే పక్షి, గ్రద్ద ఈ మూడింటి మూత్రపురీషాలు, ఏనుగు, మనిషి, కోతి ఈ మూడింటి మూత్రపురీషాలు, కాసీసం అనే ఒక ధాతువు, ఇంగువ, యవల పొల్లు, నూక, తండులాలు ఇవి, పత్తి గింజలు, గోరింట గింజలు, బీర గింజలు- ఈ మూడు, గోమూత్రిక అనే గడ్డి, యోజనవల్లి ఈ రెండింటి వ్రేళ్లు, వేప, ములగ, ఫణిజ్జం అనే ఒకరకం నిమ్మకాయ, కాక్షీబం(ఒక రకం ములగ), పీలువృక్షం వీటి ముక్కలు, పాము చర్మ, శఫరి అనే మత్స్యం యొక్క చర్మ ఏనుగుల గోళ్ల దంతాల చూర్ణం వేసి మదనకోద్రవాల పొల్లుతోగాని, హస్తికర్ణపలాశాల పొల్లుతో గాని ధూమం వేస్తే పైన చెప్పినవాటిలో ఒక్కొక్కదాని (ఒక్కొక్క సముదాయంయొక్క) ధూమం ఎంతవరకు వ్యాపిస్తుందో అంతవరకు ప్రాణుల్ని చంపివేస్తుంది.

మూ.1.కాలీకుష్ఠనడశతావరీమూలం, సర్పప్రచలాకకృకణపఞ్చకుష్ఠచూర్ణం వా ధూమః పూర్వకల్పేన ఆర్ద్రే శుష్కపలాలే వా ప్రణీతః సంగ్రామావతరణావస్కన్దనసంకులేషు కృతతేజనోదకాక్షిప్రతీకారైః ప్రణీతః సర్వప్రాణినాం నేత్రఘ్నః.

2. శారికాకపోతబకబలాకాలణ్డమ్ అర్కాక్షిపీలుకస్నుహిక్షీరపిష్ట మన్ధీకరణమ్ అఞ్జనమ్ ఉదకదూషణం చ.

3. యవకశాలిమూలమదనఫలజాతీపత్రనరమూత్రయోగాః ప్లక్షవిదారీమూలయుక్తో మూకోదుమ్బరమదనకోద్రవక్వాథయుక్తో హస్తికర్ణపలాశక్వాథయుక్తో 'వా మదనయోగః. శృఙ్గిగౌతమవృక్షకణ్టకారమయూరపదీయోగః, గుఞ్జాలాఙ్గలీవిషమూలికేఙ్గుదీయోగః, కరవీరాక్షిపీలుకార్క మృగమారణీయోగః మదనకోద్రవక్వాథయుక్తః హస్తికర్ణపలాశక్వాథయుక్తో వా మదనయోగః సమస్తా వా యవసేన్ధనోదకదూషణాః.

వ్యా. 1. కాలి, కుష్ఠం, నడం, శతావరి అనే మొక్కల వ్రేళ్ల చూర్ణంతో కాని, సర్పం, నెమలిపింఛం, కృకణం, పంచకుష్ఠం-వీటి చూర్ణంతో కాని పైన చెప్పిన విధంగా తడిగా ఉన్న లేదా ఎండిన కట్టెలమీద ధూమం పుట్టించిన ట్లయితే, యుద్ధానికి దిగే టప్పుడు, ఆక్రమించినప్పుడు, దొమ్మియుద్ధంలోను తేజనోదకంచేత తమ నేత్రాల కేమీ అపాయం కలగకుండా ముందుగా జాగర్త తీసికొన్నవాళ్లు ఈ ధూమాన్ని ప్రయోగిస్తే, అది సర్వప్రాణుల దృష్టిని నశింపచేస్తుంది.

2. గోరింకలు, పావురాలు, కొంగలు, తెల్ల కొంగలు వీటి రెట్టలను జిల్లేడు, అక్షి అనే చెట్టు, పీలకం అనే చెట్టు, స్నుహి అనే మొక్క వీటి పాలతో నూరిన ట్లయితే దానితో చేసిన కాటుక అంధత్వాన్ని కలిగిస్తుంది; నీటిని కూడ పాడుచేస్తుంది.

3. యవకం అనే మొక్క, వరివేళ్లు, మదనఫలం, జాజి ఆకులు, నరమూత్రం-వీటి మిశ్రణాలను, రావి వేళ్లతోను, విదారిచెట్టు బెరడుతోను కలిపినా, లేక మూకం, ఉదుంబరం, మదనవృక్షం వీటి పండ్లు, కొఱ్ఱలు వేసి తయారు చేసిన కషాయంతో కలిపినా, లేదా హస్తికర్ణపలాశవృక్షాల కషాయంతో కలిపినా అది మదనయోగం; అనగా మత్తు కలిగించే యోగం. శృంగి అనే చేప కొవ్వు, లోధ్రవృక్షం; బూరుగుచెట్టు, మయూరపది అనే ఓషధి, వీటి మిశ్రణం, గురివింద, పృథక్పర్ణి అనే ఓషధి, విషమూలిక, ఇంగుది అనే చెట్టు (వీటి పువ్వులు లేదా బెరడు మొ.) వీటి మిశ్రమం, కరవీర-అక్షి-పీలుక-అర్కవృక్షాలు, మృగమారణి(ఒక ఓషధి) వీటి యోగం (మిశ్రణం) వీటిలో దేనినైనా మదన-కోద్రవాల కషాయంతో గాని, హస్తికర్ణపలాశాల కషాయంతో గాని

కలిపితే అది మదనయోగం. పైన చెప్పిన మూడు మిశ్రణాలు కలిపితే పశువుల ఆహారాన్నీ, నీటినీ దూషింపచేస్తాయి, అనగా విషపూరితం చేస్తాయి.

మూ. 1. కృతకణ్ఠలకృకలాసగృహగౌలికాన్ధాహిధూమో నేత్రవధమ్, ఉన్మాదం చ కరోతి.

2. కృకలాసగృహగౌలికాయోగః కుష్ఠకరః.

3. స ఏవ చిత్రభేకాన్త్రయుక్తః ప్రమేహమాపాదయతి. మనుష్యలోహిత యుక్తః శోషమ్.

4. దూషీవిషం మదనకోద్రవచూర్ణమ్ ఉపజిహ్వికాయోగః; మాతృవాహకాఞ్జలికారప్రచలాకభేకాక్షిపీలుకయోగః విషూచికాకరః.

5. పఞ్చకుష్ఠకకౌణ్డిన్యకరాజవృక్షపుష్పమధుయోగః జ్వరకరః.

6. భాసనకులజిహ్వాగ్రన్థికాయోగః ఖరీక్షీరపిష్టః మూకబధిరకరః మాసార్ధమాసికః. కలామాత్రం పురుషాణామితి సమానం పూర్వేణ.

వ్యా. 1. కండరాలు బాగా పెరిగిన తొండలు, బల్లులు, అంధాహి అనే చేప- వీటి ధూమం చూపును పోగొడుతుంది; పిచ్చి కలిగిస్తుంది.

2. తొండలతో బల్లులతో చేసిన మిశ్రమం కుష్ఠరోగాన్ని కలిగిస్తుంది.

3. ఆ మిశ్రణంలోనే రంగురంగుల కప్ప ప్రేగులు, తేనె కలిపితే ప్రమేహం అనే రోగం కలిగిస్తుంది. మనిషిరక్తంతో కలిపితే శోషరోగం కలిగిస్తుంది.

4. దూషీవిషం (ఔషధాదులచేత వీర్యం తగ్గించిన విషం) మదన-కోద్రవాల చూర్ణం ఇవి కలిపితే ఉపజిహ్వికాయోగం (నాలుకకు పక్షవాతం కలిగించే యోగం). మాతృవాహకం అనే పక్షి, అంజలికారం అనే ఓషధి, నెమలిపింఛం, కప్ప, అక్షి అనే చెట్టు, పీలువృక్షం వీటితో చేసిన మిశ్రణం మశూచిని కలిగిస్తుంది.

5. పంచకుష్ఠకాలు, కౌండిన్యకం అనే చెట్టు, రాజవృక్షం (ఆరగ్వధం), మధూకపుష్పం వీటి మిశ్రణం జ్వరం కలిగిస్తుంది.

6. భాసపక్షి, ముంగిస, మంజిష్ఠ అనే ఔషధం; పిప్పలి వ్రేళ్లు వీటి మిశ్రణాన్ని గాడిదపాలతో నూరితే అది మాసంలో కాని, అర్ధమాసంలో కాని మూగతనం, చెవుడు కలిగిస్తుంది. మనుష్యులకు చిన్న మోతాదు, గాడిదలకు గుఱ్ఱాలకు దానికి రెట్టింపు మోతాదు, ఏనుగులకు ఒంటెలకు నాలుగు రెట్లు మోతాదు అని వెనుక చెప్పినట్లే.

మూ. 1. భఙ్గక్వాథోపనయనమ్ ఔషధానామ్, చూర్ణం ప్రాణభృతామ్. సర్వేషాం వా క్వాథోపనయనమ్. ఏవం వీర్యవత్తరం భవతి, ఇతి యోగసంపత్.

2. శాల్మలీవిదారీధాన్యసిద్ధో మూలవత్సనాభసంయుక్తః చుచున్దరీ శోణితప్రలేపేన దిగ్ధః బాణః యం విధ్యతి, స విద్ధః అన్యాన్ దశ పురుషాన్ దశతి, తే దష్టాః దశాన్యాన్ దశన్తి పురుషాన్.

3. భల్లాతకయాతుధానాపామార్గబాణానాం పుష్పైః ఏలకాక్షిగుగ్గులు హాలాహలానాం చ కషాయం బస్తనరశోణితయుక్తం దంశయోగః. తతో ఽర్ధధరణికో యోగః సక్తుపిణ్యాకాభ్యాముదకే ప్రణీతః ధనుః శతాయామముదకాశయం దూషయతి. మత్స్యపరమ్పరాహ్యేతేన దష్టా అభిమృష్టా వా విషీభవతి, యశ్చైతదుదకం పిబతి స్పృశతి వా.

వ్యా. 1. పైన చెప్పిన యోగాలలో కొన్ని ఓషధులు (చెట్లు, మొక్కలు, తీగలు, మొ.), కొన్ని ప్రాణులు చెప్పబడినవి. వాటిలో ఓషధుల ముక్కల కషాయం ప్రాణుల చూర్ణం ఉపయోగించాలి. లేదా అన్నింటితోను కషాయం తయారు చేయిస్తే దాని వీర్యం అధికంగా ఉంటుంది. ఇది యోగసంపద.

2. బూరుగ గింజలు, విదారీ అనే చెట్టు గింజలు, ధనియాలు వీటితో సిద్ధం చేయబడినది (అనగా వీటిని నూరి దానిని పైన అంటించినది), పిప్పలి వ్రేళ్లతోను వత్సనాభం అనే విషంతోను కూడిన బాణానికి చుంచురక్తం పూసిన ట్లయితే ఆ బాణం తగిలి గాయపడ్డవాడు ఇతరులను పదిమందిని కరుస్తాడు. ఆ పదిమంది ఒక్కొక్కరు పదేసిమందిని కరుస్తారు.

3. భల్లాతక-యాతుధాన-అపామార్గ-బాణవృక్షాల పుష్పాలతోను, ఏలకులు, అక్షి అనే చెట్టు గింజలు, గుగ్గులు, హాలాహలం అనే వాటితోను కషాయం తయారుచేసి

దానిలో మేకనెత్తురు మనిషినెత్తురు కలిపితే అది 'దంశయోగం' (కరిచే టట్లు చేసే యోగం). ఆ యోగంనుంచి ధరణికం ప్రమాణంలో సగం ప్రమాణం గల యోగం తీసి దానితో పేలాల పిండి, తెలకపిండి కలిపి నీటిలో కలిపితే అది నూరు ధనస్సుల వైశాల్యం ఉన్న జలాశయాన్ని కలుషితం చేస్తుంది. దీనిచేత కరవబడిన అనగా ఈ నీరు త్రాగిన, లేదా ఈ నీరు స్పృశించిన చేపల పరంపర విషం అయిపోతుంది. ఉదకం త్రాగినవాడు, స్పృశించినవాడూ కూడ విషం అయిపోతాడు.

మూ.1. రక్తశ్వేతసర్షపైః గోధాత్రిపక్షముష్టికాభ్యాం భూమౌ నిఖాతాయాం నిహితా వధ్యేనోద్ధృతా యావత్ పశ్యతి తావన్మారయతి. కృష్ణః సర్పో వా.

2. విద్యుత్ప్రదగ్ధః అఙ్గారః అజ్వాలో వా విద్యుత్ప్రదగ్ధైః కాష్ఠైః గృహీతశ్చ అనువాసితః కృత్తికాసు భరణీషు వా రౌద్రేణ కర్మణా అభిహుతః అగ్నిః ప్రణీతశ్చ నిష్ప్రతీకారో దహతి.

వ్యా. 1. ఉడుమును (ఉడుము శరీరాన్ని) మట్టిమూకుడులో ఎఱ్ఱ ఆవాలతోను తెల్ల ఆవాలతోను, ఉంచి, ఆ మూకుడు మూడు పక్షాలపాటు (నలభైఐదు రోజులు) భూమిలో పాతిపెట్టగా, వధ్యుడు (ఎవనినైతే చంపా లనుకుంటారో వాడు) దానిని పైకి తీసి చూసీ చూడగానే మరణిస్తాడు. ఉడుముకు బదులు నల్లత్రాచు శరీరం ఉంచవచ్చు.

2. పిడుగు పడి కాలిన బొగ్గులను, పిడుగు పడి కాలిన కట్టెలతో తీసి ప్రజ్వలింప చేసి ఆ అగ్ని కృత్తికానక్షత్రం ఉన్న రోజున గాని, భరణీనక్షత్రం ఉన్న రోజున గాని రుద్రుడు దేవతగా గల కర్మచేత (అనగా రుద్రునికి ప్రీతికరములైన మంత్రాలు పఠిస్తూ చేసిన కర్మచేత హోమాదులు చేసి) ఆ అగ్నిని శత్రుదుర్గంలోనికి పంపుతే దానికి ఎలాంటి ప్రతిక్రియా చేయడం కుదరదు; అది అడ్డు లేకుండా కాల్చివేస్తుంది.

శ్లో. కర్మారాదగ్నిమాహృత్య క్షౌద్రేణ జుహుయాత్ పృథక్,
సురయా శౌణ్డికాదగ్నిం మార్గతోఽగ్నిం ఘృతేన చ.
మాల్యేన చైకపత్న్యగ్నిం పుంశ్చల్యగ్నిం చ సర్షపైః,
దధ్నా చ సూతికాస్వగ్నిమాహితాగ్నిం చ తణ్డులైః.
చణ్డాలాగ్నిం చ మాంసేన చితాగ్నిం మానుషేణ చ,

సమస్తాన్ వస్తవసయా మానుషేణ ధ్రువేణ చ.
జుహుయాదగ్నిమన్త్రేణ రాజవృక్షకదారుభిః,
ఏష నిష్ప్రతికారోఽగ్నిర్ద్విషతాం నేత్రమోహనః.

అదితే! నమస్తే! అనుమతే! నమస్తే! సరస్వతి నమస్తే, దేవసవితః! నమస్తే, అగ్నయే స్వాహా; సోమాయ స్వాహా; భూః స్వాహా; భువః స్వాహా.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే ఔపనిషదికే చతుర్దశాధికరణే ప్రథమోఽధ్యాయః పరఘాతయోగః; ఆదితః షట్చత్వారింశదుత్తరశతతమః.

వ్యా. కంచరివానినుంచి అగ్ని తీసికొని వచ్చి దానిలో తేనెతో హోమం చేసి దానిని వేరుగా ఉంచాలి. కల్లు అమ్మేవానినుంచి అగ్ని తీసికొనివచ్చి దానిలో కల్లుతో హోమం చేసి దానిని, మార్గంనుండి అగ్నిని తీసికొనివచ్చి నేతితో హోమం చేసి దానిని, పతివ్రతనుండి అగ్నిని తీసికొనివచ్చి దానిలో పుష్పమాలలతో హోమం చేసి దానిని, కులట ఇంటినుండి తీసికొనివచ్చిన అగ్నిలో ఆవాలతో హోమం చేసి దానిని, పురిటింటి నుంచి తీసికొని వచ్చిన అగ్నిలో పెరుగుతో హోమం చేసి, దానిని, ఆహితాగ్నినుండి తీసికొనివచ్చిన అగ్నిలో బియ్యంతో హోమం చేసి దానిని, చండాలునినుండి తీసికొని వచ్చిన అగ్నిలో మాంసాలతో హోమం చేసి దానిని, చితాగ్నిలో మనుష్యమాంసం హోమం చేసి దానినీ, వేరుగా ఉంచాలి. వేరు వేరుగా ఉంచిన ఆ తొమ్మిది అగ్నులూ కలిపి, అగ్నిమంత్రాలతో, మేకవస, మనిషి మాంసం లేదా రక్తం, రాజవృక్షం సమిధలు వీటితో హోమం చెయ్యాలి. ఈ అగ్నిని శత్రువుల దుర్గంలోనికి పంపితే దానికి ప్రతిక్రియ ఏదీ ఉండదు. ఆ అగ్నిని చూచినవాళ్లకు మోహం (మూర్ఛ) కూడ కలుగుతుంది.

హోమాలు చేసేటప్పుడు "అదితే! నమస్తే" ఇత్యాదిమంత్రాలు పఠించా లని ఆ మంత్రాలలోని కొన్ని వాక్యాలు ఇక్కడ చూపబడ్డాయి.

"బాలానందిని" అను కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో ఔపనిషదికం అనే పద్నాల్గవ అధికరణంలో పరఘాతప్రయోగం అనే ప్రథమాధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి నూట నలభైఆరవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ ద్వితీయోఽధ్యాయః

అష్టసప్తతిశతతమం ప్రకరణమ్ ప్రలమ్భనమ్. తత్ర అద్భుతోత్పాదనమ్

(మోసగించడంలో అద్భుతాలను సృష్టించడం)

మూ. 1. శిరీషోదుమ్బరశమీచూర్ణం సర్పిషా సంహృత్య అర్ధమాసి క క్షుద్యోగః.

2. కశేరుకోత్పలకన్దేక్షుమూలబిసదూర్వాక్షీరఘృతమణ్డసిద్ధః మాసికః.

3. మాషయవకులత్థదర్భమూలచూర్ణం వా క్షీరఘృతాభ్యాం, వల్లీక్షీరఘృతం వా సమసిద్ధం సాలపృశ్నిపర్ణీమూలకల్కం పయసా పీత్వా, పయో వా తత్సిద్ధం మధుఘృతాభ్యామ్ అశిత్వా మాసముపవసతి.

4. శ్వేతబస్తమూత్రే సప్తరాత్రోషితైః సిద్ధార్థకైః సిద్ధం తైలం కటుకాలాబౌ మాసార్ధమాసస్థితం చతుష్పద్ద్విపదానాం విరూపకరణమ్.

5. తక్రయవభక్షస్య సప్తరాత్రాదూర్ధ్వం శ్వేతగర్దభస్య లణ్డయవైః సిద్ధం గౌరసర్షపతైలం విరూపకరణమ్.

వ్యా. 1. శిరీషవృక్షం, ఉదుంబరవృక్షం, జమ్మిచెట్టు వీటి చూర్ణం నేతితో కలిపి సేవిస్తే పదిహేను రోజులపాటు ఆకలి ఉండదు.

2. కశేరుకం (వృష్యకందం), కలవదుంప, చెరుకు వ్రేళ్లు, తామరతూడు, దూర్వలు, పాలు, నెయ్యి, మీగడ వీటితో తయారుచేసినది ఒక మాసం పాటు ఆకలి లేకుండా చేస్తుంది.

3. మినుములు, యవలు, ఉలవలు, దర్భల వ్రేళ్లు వీటి చూర్ణం పాలతోను నేతితోను సేవించినా, వల్లి, పాలు, నెయ్యి సమానమైన పాళ్లలో ఉడికించి సేవించినా, మద్దిచెట్టు, పృశ్నిపర్ణిచెట్టు వేళ్లు వీటి కల్కాన్ని (ఉడికించి తయారు చేసిన ముద్దగా ఉండే పదార్థం) పాలతో సేవించినా, లేదా ఆ కల్కాన్ని పాలలో ఉడికించి దానిని తేనెతోను నేతితోను సేవించినా ఒక మాసం పాటు ఆహారం లేకుండా ఉండగలడు.

4. తెల్లమేక మూత్రంలో ఏడు రోజులు నాననిచ్చిన తెల్ల ఆవాలనుండి తీసిన నూనెను చేదు ఆనపకాయ బుఱ్ఱలో మాసం కాని అర్ధమాసం కాని ఉంచి వాడితే అది

నాలుగు కాళ్ల జంతువులకు మనుష్యులకు వికృతరూపం కలిగిస్తుంది.

5. మజ్జిగ యవలు ఏడు రోజులు భక్షించినవాడు ఏడు రోజుల తరవాత, తెల్లగాడిద లద్దెలు యవలు వేసి నానబెట్టిన తెల్ల ఆవాల నుండి తీసిన తైలం సేవిస్తే వికృతరూపం కలుగుతుంది.

మూ. 1. ఏతయో రన్యతరస్య మూత్రలణ్డరససిద్ధం సిద్ధార్థకతైలమ్ అర్కతూలపతఙ్గచూర్ణప్రతివాపం శ్వేతీకరణమ్.

2. శ్వేతకుక్కుటాజగరలణ్డయోగః శ్వేతీకరణమ్.

3. శ్వేతబస్తమూత్రే శ్వేతసర్షపాః సప్తరాత్రోషితాః తక్రమ్, అర్కక్షీరమ్, అర్కతూలకటుకమత్స్యవిలఙ్గాశ్చ. ఏష పక్షస్థితో యోగః శ్వేతీకరణమ్.

4. సముద్రమణ్డూకీశఙ్ఖసుధాకదలీక్షారతక్రయోగః శ్వేతీకరణమ్.

5. కదల్యవల్గుజక్షారరసశుక్తాః సురాయుక్తాః తక్రార్కతూలస్నుహి లవణం ధాన్యామ్లం చ పక్షస్థితో యోగః శ్వేతీకరణమ్.

6. కటుకాలాబౌ వల్లీగతే నగరమర్ధమాసస్థితం గౌరసర్షపపిష్టం రోమ్ణాం శ్వేతీకరణమ్.

7. శ్లో. అర్కతూలోఽర్జునే కీటః శ్వేతా చ గృహగౌలికా,
ఏతేన పిష్టేనాభ్యక్తాః కేశాః స్యుః శఙ్ఖపాణ్డరాః.

వ్యా. 1. తెల్లమేకయొక్క లేదా తెల్ల గాడిదయొక్క మూత్ర-మలాల రసంలో ఉంచి సిద్ధం చేసిన తెల్ల ఆవాల తైలంలో జిల్లేడు దూది పతంగాలు వీటి చూర్ణం కలిపితే అది మనిషిని తెల్లగా చేస్తుంది.

2. తెల్లకోడి, కొండచిలువ- వీటి మలాలతో చేసిన యోగం (మిశ్రణం Mixture) తెల్లగా చేస్తుంది.

3. తెల్ల ఆవాలు, మజ్జిగ, జిల్లేడు పాలు, జిల్లేడు దూది, పొట్లకాయ, మత్స్యం, విరంగం అనే ఓషధి ఇవి తెల్ల మేక పాలలో ఏడు రోజులు ఉంచాలి. ఇది ఒక పక్షం వరకు ఉంచుతే శ్వేతీకరణయోగం.

4. సముద్రంలో ఉండే ఆడ కప్ప, శంఖం, సున్నం, అరటి మొదలు కాల్చగా వచ్చే తెల్లని క్షారం, మజ్జిగ వీటి యోగం కూడ తెల్లదనం కలిగిస్తుంది.

5. అరటిచెట్టు నుండి అవల్గు అనే చెట్టునుండి వాటి దుంపలు మాడ్చి తీసిన క్షారం, పాదరసం, ముత్యపు చిప్ప వీటిని కల్లుతో కలిపినా, మజ్జిగ, జిల్లేడు దూది, స్నుహి, లవణం, ధాన్యామ్లం అనగా గంజి ఇవి కలిపి పదిహేనురోజులు నానబెట్టినా ఈ రెండు యోగాలు శ్వేతీకరణయోగాలు.

6. కోయకుండా తీగయందే ఉన్న చేదు అనపకాయ బుఱ్ఱలో పదిహేను రోజులు ఉంచిన శొంఠి, తెల్ల ఆవాల పిష్టం ఇది జుట్టు తెల్లగా చేస్తుంది.

7. జిల్లేడు దూది, అర్జునవృక్షంమీద పుట్టే పురుగులు, తెల్లని బల్లి వీటిని నూరి ఆ పిష్టం కేశాలకు పట్టిస్తే అవి శంఖం వలె తెల్లగా అవుతాయి.

మూ. 1. గోమయేన తిన్దుకారిష్టకల్కేన వా మర్దితాఙ్గస్య భల్లాతకరసాను లిప్తస్య మాసికః కుష్ఠరోగః.

2. కృష్ణసర్పముఖే, గృహగౌలికాముఖే వా సప్తరాత్రోషితాః గుఞ్జాః కుష్ఠయోగః.

3. శుకపిత్తాణ్డరసాభ్యఙ్గః కుష్ఠయోగః.

4. కుష్ఠస్య ప్రియాలకల్కకషాయః ప్రతీకారః.

5. కుక్కుటీ కోశాతకీ శతావరీ మూలయుక్తమాహారమాణః మాసేన గౌరో భవతి.

6. వటకషాయస్నాతః సహచరకల్కదిగ్ధః కృష్ణో భవతి.

7. శకునకఙ్గుతైలయుక్తాః, మరితాలమనఃశిలాః శ్యామీకరణమ్.

8. ఖద్యోతచూర్ణం సర్షపతైలయుక్తం రాత్రౌ జ్వలతి.

వ్యా. 1. గోమయంచేత గాని, తిందుకం అనే చెట్టు అరిష్టంయొక్క కల్కంచేత గాని శరీరం మర్దించిన తరవాత భల్లాతరసం పూస్తే అది ఒక మాసంలో కుష్ఠరోగం కలిగించే యోగం.

2. త్రాచుపాము నోటిలో గాని, బల్లి నోటిలో కాని ఏడు రోజులు ఉంచిన గులివెంత గింజలు కుష్ఠయోగం.

3. చిలుక పొట్టలో ఉండే పిత్తాన్ని దాని గ్రుడ్లలోని రసాన్ని శరీరానికి పూస్తే అది కుష్ఠయోగం.

4. ప్రియాలవృక్షపు కల్కంయొక్క కషాయం కుష్ఠానికి ప్రతిక్రియ.

5. కుక్కుటి, కోశాతకి, శతావరి అనే మొక్కల దుంప ఉన్న ఆహారం తినేవాడు ఒక మాసంలో తెల్లగా అవుతాడు.

6. మఙ్జిచెట్టుకషాయంతో స్నానం చేసి సహచరం అనే చెట్టు కల్కం శరీరానికి పూసుకొనేవాడు నల్లబడతాడు.

7. శకునతైలం కంగుతైలం కలిపిన హరితాలం మనఃశిలా చామనచాయ కలిగిస్తాయి.

8. ఆవనూనెలో కలిపిన మినుగుడు పురుగుల చూర్ణం రాత్రి ప్రకాశిస్తుంది (మండుతుంది).

మూ. 1. ఖద్యోతగణ్డూపదచూర్ణం సముద్రజన్తూనాం భృఙ్గకపాలానాం ఖదిరకర్ణికారాణాం పుష్పచూర్ణం వా శకునకఙ్గుతైలయుక్తం తేజనచూర్ణమ్, పారిభద్రకత్వఙ్మషీమణ్డూకవసయా యుక్తా గాత్రప్రజ్వాలనమగ్నినా.

2. పారిభద్రకత్వగ్వ్రజకదలీతిలకల్కప్రదిగ్ధం శరీరమగ్నినా జ్వలతి.

3. పీలుత్వఙ్మషీమయః పిణ్డః హస్తే జ్వలతి. మణ్డూకవసాదిగ్ధః అగ్నినా జ్వలతి.

4. తేన ప్రదిగ్ధమఙ్గం కుశామ్రఫలతైలసిక్తం సముద్రమణ్డూకీఫేన సర్జరసచూర్ణయుక్తం వా జ్వలతి.

5. మణ్డూకవసాసిద్ధేన పయసా, కులీరాదీనాం వసయా సమభాగం తైలం సిద్ధమభ్యఙ్గో గాత్రాణామగ్నిప్రజ్వాలనమ్. మణ్డూకవసాదిగ్ధః అగ్నినా జ్వలతి.

వ్యా. 1. మినుగుడు పురుగు, గండూపదం అనే పురుగు వీటి చూర్ణంతోను సముద్ర-జంతు-భృంగ-కపాల-ఖదిర-కర్ణికారవృక్షాల పువ్వుల చూర్ణంతోను, శకున-కంగుతైలం కలిపితే అది తేజనచూర్ణం. (అది పూస్తే ఆ వస్తువు చీకట్లో ప్రకాశిస్తుంది అని అర్థం). పారిభద్రకవృక్షం బెరడు కాల్చి తీసిన మసితో కప్ప వస కలిపితే అది అగ్నిచేత అవయవాలు మండే టట్లు చేస్తుంది. అనగా అది ఏ అవయవానికి పూసికొని నిప్పు అంటిస్తారో ఆ అవయవం కాలకుండానే మంటలు వస్తాయి.

2. శరీరానికి పారిభద్రకవృక్షం బెరడు, వజ్రం (శ్రీబేరం), అరటిచెట్టు, నువ్వులు వీటి కల్కం పూసి నట్టయితే పీడ లేకుండా అగ్నిచేత కాలుతుంది (మంటలు వస్తాయి).

3. పీలుచెట్టు బెరడు కాల్చి తీసిన మసి ముద్ద చేతిలో పెట్టుకొని కాల్చవచ్చు. ఆ ముద్దకి కప్ప వస పూస్తే అది అగ్నికి మండుతుంది.

4. పైన చెప్పిన ముద్ద శరీరానికి పూసికొని కుశలనుండి మామిడిపండ్లనుండి తీసిన తైలంతో తడిపినా, లేదా సముద్రంలోని ఆడ కప్ప, నురుగు, సర్జరసం వీటి చూర్ణంతో కలిపినా అది మండుతుంది.

5. కప్ప వసతో ఉడికించిన పాలతోను, పీతలు మొదలైనవాటి వస కలిపిన పాలతోను తైలం సమానమైన పాళ్లలో కలిపి తయారు చేసిన అభ్యంగం (శరీరానికి పూసుకొనే పదార్థం) అవయవాలమీద అగ్నిని ప్రజ్వలింపచేస్తుంది. దానికి కప్ప వస పూస్తే అగ్నికి మండుతుంది.

మూ. 1. వేణుమూలశైవలలిప్తమఙ్గం మణ్డూకవసాదిగ్ధమగ్నినా జ్వలతి.

2. పారిభద్రకప్రతిబలావఞ్జులవజ్రకదలీమూలకల్కేన మణ్డూకవసాదిగ్ధేన తైలేనాభ్యక్తపాదః అఙ్గారేషు గచ్ఛతి.

3.శ్లో. ఉపోదకా ప్రతిబలా వఞ్జులః పారిభద్రకః,
ఏతేషాం మూలకల్కేన మణ్డూకవసయా సహ,
సాధయే త్తైలమేతేన పాదావభ్యజ్య నిర్మలౌ,
అఙ్గారరాశౌ విచరేద్యథా కుసుమసంచయే.

4. హంసక్రౌఞ్చమయూరాణామ్ అన్యేషాం వా మహాశకునీనామ్ ఉదకప్లవానాం పుచ్ఛేషు బద్ధా నలదీపికా రాత్రావుల్కాదర్శనమ్.

5. వైద్యుతం భస్మ అగ్నిశమనమ్.

6. స్త్రీపుష్పపాయితా మాషాః వ్రజకులీమూలం మణ్డూకవసా మిశ్రం చుల్ల్యాం దీప్తాయామపాచనమ్. చుల్లీశోధనం ప్రతీకారః.

వ్యా. 1. వెదురు మొదళ్లతోను, నాచుతోను పూసిన శరీరానికి కప్ప వస పూసినట్లయితే అది అగ్నిచేత మండుతుంది.

2. పారిభద్రక - ప్రతిబలా - వంజుల - వజ్ర - కదలీతరువుల మొదళ్ల కల్కం చేత, కప్పల వస పూసిన తైలంచేత పాదాలు పూసుకొన్నవాడు కణకణలాడుతున్న నిప్పులమీద నడుస్తాడు.

3. ఉపోదక, ప్రతిబల, వంజులం, పారిభద్రకం వీటి మొదళ్లతో తయారు చేసిన కల్కం తోను, కప్పల వసతోను (ఇవి కలిపిన) తైలం తయారు చేసికొని, శుభ్రంగా ఉన్న పాదాలకు ఆ తైలం పూసుకొన్నవాడు పుష్పరాశిమీద నడచినట్లు కణకణలాడుతున్న నిప్పుల రాశిమీద నడవకలుగుతాడు.

4.నలం అనే గడ్డికి నిప్పు అంటించి రాత్రులందు హంసలు, క్రౌంచపక్షులు, నెమళ్లు, నీళ్లల్లో తిరిగే ఇతరమైన పెద్ద పక్షులు - వీటి తోకలకు కట్టి నట్లయితే అది ఉల్కవలె కనబడుతుంది. ఆకాశంనుంచి ఉల్కలు (అగ్నిపిండాలు) ఎగురుతూ క్రిందపడడం అపశకునం. అందుచేత ప్రజలకు భయం కలిగిస్తుంది అని అర్థం.

5. పిడుగు పడి ఏర్పడిన భస్మం అగ్నిని శాంతింపచేస్తుంది.

6. స్త్రీల ఋతుకాలంలో స్రవించే రక్తంలో నానిన మినుములు, గోశాలలో పుట్టిన హింగుది వ్రేళ్లు, కప్ప వస కలిపి పొయ్యిలో ఉంచి నట్లయితే పొయ్యి మండుతున్నా అన్నం ఉడకదు. ఆ పొయ్యిని శుభ్రం చేయడం దీనికి ప్రతిక్రియ.

మూ. 1. పీలుమయో మణిః అగ్నిగర్భః సువర్చలామూలగ్రన్థిః సూత్రగ్రన్థిర్వా పిచుపరివేష్టితః ముఖా దగ్నిధూమోత్సర్గః.

2. కుశామ్రఫలతైలసిక్తః అగ్నిః వర్షప్రవాతేషు జ్వలతి.

3. సముద్రఫేనకః తైలయుక్తః అమ్భసి ప్లవమానో జ్వలతి.

4. ప్లవఙ్గమానామస్థిషు కల్మాషవేణునా నిర్మథితోఽగ్నిః నోదకేన శామ్యతి, ఉదకేన చ జ్వలతి.

5. శస్త్రహతస్య శూలప్రోతస్య వా పురుషస్య వామపార్శ్వపర్శుకాస్థిషు కల్మాష వేణునా నిర్మథితోఽగ్నిః, స్త్రియాః పురుషస్య వా అస్థిషు మనుష్యపర్శుకయా నిర్మథితోఽగ్నిః యత్ర త్రిరపసవ్యం గచ్ఛతి న చాత్ర అన్యోఽగ్నిర్జ్వలతి.

6. శ్లో. చుచున్దరీ ఖఞ్జరీటీ ఖారకీటశ్చ పిష్యతే,
అశ్వమూత్రేణ సంసృష్టా నిగలానాం తు భఞ్జనమ్.

7. అయస్కాన్తో వా పాషాణః కులీరదర్దురఖారకీటవసాప్రదేహేన ద్విగుణః.

వ్యా. 1. పీలుచెట్టు కఱ్ఱతో చేసిన ఒక మణి (గుండ్రని బంతివంటి వస్తువు) లో అగ్ని ఉంచి దానికి చుట్టూ సువర్చల వేళ్లు గాని, దారం గాని చుట్టి దానిపైన దూది చుట్టిన ట్లయితే దాని సహాయంతో ముఖం నుంచి అగ్నినీ ధూమాన్నీ పైకి విడవవచ్చు.

2. అగ్నిని కుశల తైలంతోను, మామిడిపండ్ల తైలంతోను తడిపితే అది వర్షంలోను అత్యధికమైన గాలిలోనూ కూడ ప్రజ్వలిస్తుంది.

3. తైలంతో కూడిన సముద్రపు నురుగు నీటిలో తేలుతూ మండుతుంది.

4. కోతుల ఎముకలమీద చుక్క లున్న వెదురు కఱ్ఱతో రాసి, మథించి, పుట్టించిన అగ్ని నీళ్లు పోసినా శాంతించదు. నీళ్లు పోస్తే మండుతుంది.

5. శస్త్రంచేత చంపబడినవానియొక్క గాని, శూలానికి గ్రుచ్చి చంపబడిన వానియొక్క గాని ఎడమ ప్రక్కల ఎముకలమీద చుక్క లున్న వెదురుకఱ్ఱతో మథించి పుట్టించిన అగ్ని గాని, స్త్రీయొక్క లేదా పురుషునియొక్క ఎముకలమీద మనిషి పక్క ఎముకలచేత మథించి తీసిన అగ్నిగాని ఎక్కడైతే అప్రదక్షిణంగా మూడుసార్లు త్రిప్పబడుతుంతో అక్కడ మరొక అగ్ని మండదు.

6. చుంచు, కాటుకపిట్ట, ఊషరభూమిలో పుట్టిన ఒక రకమైన పురుగు వీటిని అశ్వమూత్రంతో కలిపి నూరి దానిని పట్టించిన ట్లయితే సంకెళ్లు తెగిపోతాయి.

7. లేదా పీత, కప్ప, ఖారకీటం - వీటి వస పూయడంచేత రెట్టింపు బలంగల అయస్కాంతపురాయి సంకెళ్లను తెగగొడుతుంది.

మూ. దారకగర్భః కఙ్కభాసపార్శ్వోత్పలోదకపిష్టః చతుష్పద ద్విపదానాం పాదలేపః. ఉలూకగృధ్రవసాభ్యామ్ ఉష్ట్రచర్మోపానహావభ్యజ్య వటపత్త్రైః ప్రతిచ్ఛాద్య పఞ్చాశద్యోజనాన్యశ్రాన్తో గచ్ఛతి. శ్యేనకఙ్క కాకగృధ్రహంసక్రౌఞ్చవీచిరల్లానాం మజ్జానో రేతాంసి వా యోజనశతాయ. సింహవ్యాఘ్రద్వీపికాకోలూకానాం మజ్జానో రేతాంసి వా సార్వవర్ణికాని గర్భపతనాని. ఉష్ట్రికాయామ్ అభిషూయ శ్మశానే ప్రేతశిశూన్వా తత్సముత్థితం మేదో యోజనశతాయ.

వ్యా. గర్భస్రావం చేయించి బైటకు తీసిన అవుదూడ (కాంగ్లే) పంది గర్భపిండాన్ని కంక - భాసపక్షుల ప్రక్క ఎముకలను పద్మాలను (కాంగ్లే. ఒకానొక చేపను గ.శా) నీళ్లతో పిష్టంగా చేసి నట్లయితే అది నాలుగు కాళ్ల జంతువులకు మనుష్యులకు కూడ పాదలేపంగా ఉపయోగిస్తుంది. ఒంటె చర్మతో తయారుచేసిన చెప్పులకు గుడ్ల గూబ వస, గ్రద్ద వస పూసి, మఱ్ఱి ఆకులతో కప్పిన ట్లయితే ఆ పాదుకలను ధరించినవాడు ఏమీ అలసట లేకుండా యాభై మైళ్లు నడుస్తాడు. ఆ చెప్పులకు డేగ, కంకం, కాకి, గ్రద్ద, హంస, క్రౌంచపక్షి, వీచిరల్లపక్షి - వీటి కొవ్వులను గాని, రేతస్సులను గాని పూసినట్లయితే నూరు యోజనాలు అనాయాసంగా నడవకలుగుతాడు. లేదా సింహం, పెద్దపులి, చిరుతపులి, కాకి, గుడ్లగూబ వీటి వసలను గాని, రేతస్సులను గాని పూసినా, లేదా అన్ని వర్ణాలవాళ్లకీ చెందిన గర్భపాతాలనుండి గాని శ్మశానంలో పాతిపెట్టిన శిశువులనుండి గాని ఉష్ట్రికలోనికి (ఒకరకమైన మట్టి పాత్ర, ఒంటె ఆకారంలో ఉండేది) వాటి సారం తీసి దానినుండి వచ్చిన కొవ్వును పాదుకలకు పూసినా కూడ అనాయాసంగా నూరు యోజనాల దూరం నడవగలడు.

శ్లో. అనిష్టైరద్భుతోత్పాతైః పరస్యోద్వేగమాచరేత్,
ఆరాజ్యాయేతి నిర్వాదః సమానః కోప ఉచ్యతే.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే ఔపనిషదికే చతుర్దశాధికరణే ద్వితీయోఽధ్యాయః,
ప్రలమ్భనే అద్భుతోత్పాదనమ్, ఆదితః సప్తచత్వారింశచ్ఛతతమః.

వ్యా. ఈ విధంగా అనిష్టం సూచించే ఆశ్చర్యకరాలైన ఉత్పాతాలచేత (దుఃశకునాలచేత) శత్రువు మనస్సులో దిగులు పుట్టించాలి. ఆ రాజ్యం లభించే వరకూ ఇలా చెయ్యాలి. నిందితమైనదైన ఈ విధానం రాజ్యంలో ప్రకోపం వచ్చి నప్పుడు కూడ అనుసరించాలి.

"బాలానందిని" అనే కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో ఔపనిషదికం అనే పద్నాల్గవ అధికరణంలో 'ప్రలంభనే అద్భుతోత్పాదనం' అనే రెండవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుంచి నూటనలభై ఏడవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ తృతీయోऽధ్యాయః

అష్టసప్తతిశతతమం ప్రకరణమ్ - ప్రలమ్భనమ్. తత్ర భైషజ్యమన్త్రప్రయోగః

(వైద్యమంత్రాల ప్రయోగం)

మూ. 1. మార్జారోష్ట్రవృకవరాహశ్వావిద్వాగులీనప్తృకాకోలూకానామ్ అన్యేషాం వా నిశాచరాణాం సత్త్వానామేకస్య ద్వయోర్బహూనాం వా దక్షిణాని వామాని వాక్షీణి గృహీత్వా ద్విధా చూర్ణం కారయేత్. తతో దక్షిణం వామేన వామం దక్షిణేన సమభ్యజ్య రాత్రౌ తమసి చ పశ్యతి.

2. శ్లో. ఏకామ్లకం వరాహాక్షి ఖద్యోతః కాలశారిబా,
ఏతేనాభ్యక్తనయనో రాత్రౌ రూపాణి పశ్యతి.

3. త్రిరాత్రోపోషితః పుష్యే శస్త్రహతస్య శూలప్రోతస్య వా పుంసః శిరఃకపాలే మృత్తికాయాం యవానావాస్య అవిక్షీరేణ సేచయేత్. తతో యవవిరూఢమాలామాబధ్య నష్టచ్ఛాయారూపః చరతి.

4. త్రిరాత్రోపోషితః పుష్యేణ శ్వమార్జాలోలూకవాగులీనాం దక్షిణాని వామాని చాక్షీణి ద్విధా చూర్ణం కారయేత్. తతః యథాస్వమభ్యక్తాక్షః నష్టచ్ఛాయారూపః చరతి.

5. త్రిరాత్రోపోషితః పుష్యేణ పురుషఘాతినః కాణ్టకస్య శలాకామ్ అఞ్జనీం చ కారయేత్. తతః అన్యతమేన అక్షిచూర్ణేన అభ్యక్తాక్షః నష్టచ్ఛాయారూపశ్చరతి.

వ్యా. 1. పిల్లి, ఒంటె, తోడేలు, పంది, ముళ్లపంది, గులీనం అనే పక్షి, విష్కిరం అనే పక్షి, కాకి, గుడ్లగూబ వీటియొక్క, రాత్రులందు సంచరించే ఇతర జంతువులయొక్క, ఒకదానియొక్క కాని, రెండింటియొక్క గాని, చాలావాటియొక్క గాని కుడి కళ్లు ఎడమ కళ్లు గ్రహించి వాటిని వేరు వేరుగా చూర్ణం చేయించాలి. తరవాత కుడి కన్నుకు ఎడమ కళ్ల చూర్ణం, ఎడమకంటికి కుడికళ్ల చూర్ణం పెట్టుకున్నట్లయితే రాత్రి, చీకట్లోను చూడకలుగుతాడు.

2. ఒక నిమ్మకాయ, పంది కన్ను, మినుగుడు పురుగు, నల్లగా ఉండే భద్ర అనే ఓషధి దీనిని (వీటిచూర్ణం) కంటికి పూసికొన్నవాడు రాత్రి రూపాలు చూడ కలుగుతాడు.

3. మూడు రోజులు ఉపవాసం ఉండి పుష్యనక్షత్రంరోజున ఆయుధంచేత చచ్చినవానియొక్క లేదా శూలానికి గుచ్చబడినవానియొక్క తల పుఱ్ఱెలో మట్టి వేసి, యవలు చల్లి వాటిమీద గొఱ్ఱె పాలు చల్లాలి. తరవాత యవల అంకురాల మాలను ధరించినట్లయితే నీడకాని రూపం కాని ఎవరికీ కనబడకుండా సంచరించకలుగుతాడు.

4. మూడు రోజు ఉపవాసం ఉండి పుష్యమీనక్షత్రం రోజున కుక్క, పిల్లి, గుడ్లగూబ, వాగులి పక్షి, వీటి ఎడమ కళ్లను కుడికళ్లను వేరు వేరుగా చూర్ణం చేయించాలి. తరువాత ఎడమ కంటికి ఎడమ కళ్ల చూర్ణం, కుడి కంటికి కుడి కళ్ల చూర్ణం పట్టించుకొన్నవాడు నీడగాని రూపం గాని ఎవరికీ కనబడకుండా సంచరించ కలుగుతాడు.

5. మూడు రాత్రులు ఉపవాసం ఉండి పుష్యనక్షత్రం రోజున పురుషుణ్ణి చంపిన బాణంతో కాటుకపుల్లను, అంజనం పట్టించే పాత్రనూ చేయించాలి(గ.శా.). పురుషుణ్ణి చంపినవాని తొడ ఎముకతో కాటుక పుల్ల, అంజనపాత్ర చేయించాలి (కాంగ్లే). తరవాత పైన చెప్పిన నేత్రచూర్ణాలలో ఒకదానిని కళ్లకు పూసికొన్నవాడు నీడ గాని రూపం గాని ఎవరికీ కనబడకుండా సంచరిస్తాడు.

మూ. 1. త్రిరాత్రోపోషితః పుష్యేణ కాలాయసీం ఆఞ్జనీం శలాకాం చ కారయేత్. తతో నిశాచరాణాం సత్త్వానామన్యతమస్య శిరః కపాలమఞ్జనేన పూరయిత్వా, మృతాయాః స్త్రియాః యోనౌ నివేశ్య దాహయేత్. తమఞ్జనం పుష్యేణోద్ధృత్య తస్యామఞ్జన్యాం నిదధ్యాత్. తేనాభ్యక్తాక్షః నష్టచ్ఛాయో రూపశ్చరతి.

2. యత్ర బ్రాహ్మణమ్ ఆహితాగ్నిం దగ్ధం దహ్యమానం వా పశ్యేత్ తత్ర త్రిరాత్రోపోషితః పుష్యేణ స్వయంమృతస్య వాససా ప్రసేవం కృత్వా చితాభస్మనా పూరయిత్వా తమాబధ్య నష్టచ్ఛాయారూపశ్చరతి.

3. బ్రాహ్మణస్య ప్రేతకార్యే యా గౌః మార్యతే తస్యాః అస్థిమజ్జాచూర్ణపూర్ణాహిభస్త్రా పశూనామన్తర్ధానమ్.

4. సర్పదష్టస్య భస్మనా పూర్ణా ప్రచలాకభస్త్రా మృగాణామన్తర్ధానమ్.

5. ఉలూకవాగులీపుచ్ఛపురీషజాన్వస్థిచూర్ణపూర్ణా హి భస్త్రా పక్షిణామన్తర్ధానమ్. ఇత్యష్టావన్తర్ధానయోగాః.

వ్యా. 1. మూడు రోజులు ఉపవాసం ఉండి పుష్యమి నక్షత్రం రోజున ఇనుముతో అంజనపాత్ర, కాటుక పుడక చేయించాలి. తరవాత రాత్రులందు సంచరించే జంతువులలో ఏదైన ఒకదాని తల పుఱ్ఱెను అంజనంతో నింపి దానిని మరణించిన స్త్రీయొక్క యోనిలో ప్రవేశపెట్టి కాల్పించాలి. ఆ అంజనం పుష్యనక్షత్రం రోజున పైకి తీసి ఆ అంజనపాత్రలో ఉంచాలి. ఆ అంజనం కంటికి పూసుకొన్నవాడు నీడ గాని రూపం గాని ఇతరులకు కనబడకుండా సంచరించగలడు.

2. ఆహితాగ్ని యైన బ్రాహ్మణుణ్ణి దహించి నట్లుగాని, దహిస్తుండగా గాని ఎక్కడ చూస్తాడో అక్కడ మూడు రాత్రులు ఉపవాసం ఉండి పుష్యనక్షత్రం రోజున తనంతట తానే మరణించినవాని వస్త్రంతో సంచి కుట్టించి, దానిని ఆ బ్రాహ్మణుని చితాభస్మంతో నింపి తన దేహానికి కట్టుకొన్నవాడు నీడ కాని రూపం కాని ఇతరులకు కనబడకుండా సంచరించగలడు.

3. బ్రాహ్మణుని ప్రేతకార్యంలో ఏ గోవును చంపుతారో దాని ఎముకలలోని మజ్జయొక్క చూర్ణంతో నింపిన పాముతోలుతో చేసిన సంచి కట్టి నట్లయితే పశువులు ఇతరులకు కనబడవు.

4. పాము కరచి చనిపోయినవాని భస్మం నింపిన ప్రచలాకం అనే మృగం చర్మంతో చేసిన సంచి మృగాలను కనబడకుండా చేస్తుంది.

5. గుడ్లగూబయొక్క, వాగులీపక్షియొక్క తోక, పురీషం, కాలి ఎముక- వీటి చూర్ణంతో నింపిన పాము చర్మతో చేసిన సంచి పక్షులు కనబడకుండా చేస్తుంది. ఇవి ఎనిమిది అంతర్ధానయోగాలు.

శ్లో. బలిం వైరోచనం వన్దే శతమాయం చ శమ్బరమ్,
భణ్డీరపాకం నరకం నికుమ్భం కుమ్భమేవ చ.
దేవలం నారదం వన్దే వన్దే సావర్ణిగాలవమ్,
ఏతేషామనుయోగేన కృతం మే స్వాపనం మహత్.

వ్యా. (దొంగతనానికి వెళ్లినవాళ్లు అక్కడ ఉన్న వాళ్లందరికీ నిద్ర తెప్పించే నాలుగు యోగాలు చెప్పబోతున్నాడు. ముందుగా అన్నింటికీ సాధారణమైన మంత్రం చెపుతున్నాడు) విరోచనుని కుమారుడైన బలిచక్రవర్తికి, వందల కొలదిమాయలు గల శంబరాసురునికి, భండీరపాకునికి, నికుంభ-కుంభులకు, దేవల-నారదులకు, సావర్ణిగాలవునికి నమస్కరిస్తున్నాను. వీళ్ల అనుమతితో నీకు గొప్ప నిద్ర తెప్పిస్తున్నాను.

శ్లో. యథా స్వపన్త్యజగరాః స్వపన్త్యపి చ మూఖలాః,
తథా స్వపన్తు పురుషాః యే చ గ్రామే కుతూహలాః.

వ్యా. గ్రామంలో ఉన్న పురుషులు, వేడుక గలవారు (వేడుకతో నాటకాదులు చూస్తూ మేల్కొని ఉండేవాళ్లు) కొండ చిలువలు ఎలా నిద్రిస్తాయో, చమూఖలాలు ఎలా నిద్రిస్తాయో ఆ విధంగా నిద్రించెదరుగాక.

శ్లో. భణ్డకానాం సహస్రేణ రథనేమిశతేన చ,
ఇమం గృహం ప్రవేక్ష్యామి తూష్ణీమాసన్తు భణ్డకాః.

వ్యా. నేను అపహరించిన ధనం తీసికొని వెళ్లడానికి ఉపయోగించే వేయి పాత్రలతోను, వంద రథచక్రాంతములతోను ఈ గృహంలో ప్రవేశిస్తున్నాను. ధన పాత్రలు నిఃశబ్దాలుగా ఉండుగాక. నేను ఎంత హడావుడి చేసినా ఎవరికీ మెలకువ రాకుండుగాక అని భావం.

శ్లో. నమస్కృత్వా చ మనవే బద్ధ్వా శునకఫేలకాః,
యే దేవా దేవలోకేషు మానుషేషు చ బ్రాహ్మణాః.
అధ్యయనపారగాః సిద్ధా యే చ కైలాసతాపసాః,
ఏతేభ్యః సర్వసిద్ధేభ్యః కృతం తే స్వాపనం మహత్.
అతిగచ్ఛతి చ మయ్యపగచ్ఛన్తు సంహతాః
అలితే వలితే మనవే స్వాహా.

వ్యా. మనువుకు నమస్కరించి, కుక్కలు నివసించే చిన్న గదులను బంధించి, దేవలోకాలలో ఏ దేవతలు ఉన్నారో, మనుష్యులలో ఏ బ్రాహ్మణు లున్నారో, వేదాధ్యయనం పూర్తి చేసినవారు ఉన్నారో, ఏ సిద్ధపురుషు లున్నారో, కైలాసంలోని మును లున్నారో వారందరికి నమస్కరించి, సిద్ధులైన వీ రందరినుండీ నీకు గొప్ప నిద్ర

తీసికొనిరాబడింది. నేను ముందు ముందుకు వెడుతూండగా అందరూ కలిసి తొలగిపోవుదురు గాక. "అలితే వలితే మనవే స్వాహా" అనేది మంత్రం (నిద్ర కలిగించేది అయి ఉంటుంది).

మూ. 1. ఏతస్య ప్రయోగః- త్రిరాత్రోపోషితః కృష్ణచతుర్దశ్యాం పుష్యయోగిన్యాం శ్వపాకీహస్తాత్ బిలఖావలేఖనం క్రీణీయాత్. తన్మాషైః సహ కణ్డోలికాయాం కృత్వా అసంకీర్ణ ఆదహనే నిఖానయేత్. ద్వితీయస్యాం చతుర్దశ్యాముద్ధృత్య కుమార్యా పేషయిత్వా గులికాః కారయేత్. తతః ఏకాం గులికామభిమన్త్రయిత్వా యత్రైతేన మన్త్రేణ క్షిపతి తత్ సర్వం ప్రస్వాపయతి.

వ్యా. ఈ మంత్రం ప్రయోగించే విధానం ఇది- మూడు రోజులు ఉపవాసం చేసి పుష్యమీ నక్షత్రయుక్తమైన కృష్ణపక్షచతుర్దశియందు చండాలస్త్రీదగ్గరనుండి భూమిలో కన్నం తవ్వే (వాళ్లు తినే) ఒక విధమైన జంతువుయొక్క ముక్క కొనాలి. దానిని మినుములతో ఒక చిన్న పెట్టెలో పెట్టి శ్మశానంలో జనసంమర్దం లేని ప్రదేశంలో భూమిలో పాతిపెట్టాలి. రెండవ చతుర్దశినాడు కన్యకచేత వాటిని నూరించి గులికలు తయారుచేయించాలి. తరవాత ఈ మంత్రంచేత ఒక గులికను అభిమంత్రించి ఎక్కడ దానిని వేస్తాడో అక్కడ ఉన్నవాళ్ల నందరినీ నిద్రింపచేస్తాడు.

మూ. 1. ఏతేనైవ కల్పేన శ్వావిధః శల్యకం త్రికాలం త్రిశ్వేతమ్ అసంకీర్ణే ఆదహనే నిఖనేత్. ద్వితీయస్యాం చతుర్దశ్యాం ఉద్ధృత్య ఆదహన భస్మనా సహ యత్రైతేన మన్త్రేణ క్షిపతి తత్ సర్వం ప్రస్వాపయతి.

2. శ్లో. సువర్ణపుష్పీం బ్రహ్మాణీం బ్రహ్మాణం చ కుశధ్వజమ్,
సర్వాశ్చ దేవతా వన్దే వన్దే సర్వాం శ్చ తాపసాన్.
వశం మే బ్రాహ్మణా యాన్తు భూమిపాలాశ్చ క్షత్రియాః,
వశం వైశ్యాశ్చ శూద్రాశ్చ వశతాం యాన్తు మే సదా.

"స్వాహా అమిలే కిమిలే వసుజారే ప్రయోగే ఫక్కే వయుహ్వే విహాలే దన్తకటకే స్వాహా".

వ్యా. ఈ ప్రయోగంచేతనే ముళ్లపందియొక్క, మూడు చోట్ల నల్లగాను,

మూడు చోట్ల తెల్లగాను ఉన్న ఒక ముల్లు తీసికొని-జనసంచారం లేని శ్మశానంలో పాతిపెట్టాలి. రెండవ చతుర్దశినాడు దానిని బైటకు తీసి శ్మశానంలో ఉన్న చితాభస్మంతో కూడ దానిని ఈ మంత్రంచేత అభిమంత్రించి ఎక్కడ వేస్తాడో అక్కడ అందరినీ నిద్రపోయే టట్లు చేస్తాడు. (ఇది రెండవ ప్రయోగం)

మూడవ ప్రయోగం చెపుతున్నాడు- బంగారుపువ్వులు పుష్పించే బ్రహ్మదేవుని భార్యకు, లేదా సువర్ణపుష్పికి, బ్రహ్మాణికి, బ్రహ్మకు, కుశధ్వజునికి, సమస్తదేవతలకు, సమస్తమునులకు నమస్కరిస్తున్నాను. బ్రాహ్మణులు, భూమిపాలకులైన క్షత్రియులు, వైశ్యులు, శూద్రులు నాకు ఎల్లప్పుడు వశం అగుదురుగాక, "స్వాహా... స్వాహా" అనేది మంత్రం.

శ్లో. సుఖం స్వపన్తు శునకా యే చ గ్రామే కుతూహలాః,
శ్వావిదః శల్యకం చైతత్ త్రిశ్వేతం బ్రహ్మనిర్మితమ్,
ప్రసుప్తాః సర్వసిద్ధా హి ఏతత్ తే స్వపనం కృతమ్.
యావద్ గ్రామస్య సీమాన్తః సూర్యస్యోద్గమనాదితి,
స్వాహా.

వ్యా. గ్రామంలో ఉన్న కుక్క లన్నీ సుఖంగా నిద్రించుగాక. కుతూహలం కలవాళ్లందరు నిద్రించెదరు గాక. మూడు చోట్ల తెల్లగా ఉన్న ఈ ముళ్లపంది ముల్లు బ్రహ్మచేత నిర్మించబడినది. కార్యాలు సాధించిన వా ళ్లందరూ నిద్రపోతున్నారు. ఈ నిద్రను నీ మీదికి ఆవాహిస్తున్నాను. సూర్యోదయం అయేవరకు గ్రామం పొలిమేరలవరకు ఉన్నవా ళ్లందరూ నిద్రించెదరు గాక, "స్వాహా"

మూ. ఏతస్య ప్రయోగః- శ్వావిధః శల్యాది త్రిశ్వేతాని. సప్తరాత్రో పోషితః కృష్ణచతుర్దశ్యాం ఖాదిరాభిః సమిధాభిః అగ్నిమేతేన మన్త్రేణాష్టశత సంపాతం కృత్వా మధుఘృతాభ్యామ్ అభిజుహుయాత్. తత ఏకమేతేన మన్త్రేణ గ్రామద్వారి గృహద్వారి వా యత్ర నిఖన్యతే తత్ సర్వం ప్రస్వాపయతి.

వ్యా. ఈ మంత్రంయొక్క ప్రయోగం- ముళ్లపందియొక్క మూడు చోట్ల తెల్లగా ఉన్న ముళ్లు తీసికొని పైన చెప్పినట్లు శ్మశానంలో పాతిపెట్టడం మొదలైనవి చెయ్యాలి. ఏడు రోజులు ఉపవాసం ఉండి కృష్ణపక్షచతుర్దశినాడు ఈ మంత్రం పఠిస్తూ

ఖదిరసమిధలతోను, తేనెతోను, నేతితోను నూటఎనిమిది హోమాలు చెయ్యాలి. (తరవాత శ్మశానంలోని భూమినుంచి పైకి తీసిన ముళ్లనుండి) ఒక ముల్లు ఈ మంత్రం చదువుతూ గ్రామద్వారంలో గాని, గృహద్వారంలో గాని పాతిపెడితే అప్పు డది అందరూ నిద్రపోయే టట్లు చేస్తుంది. (ఇది మూడవ యోగం)

శ్లో. బలిం వైరోచనం వన్దే శతమాయం చ శమ్బరమ్,
నికుమ్భం నరకం కుమ్భం తన్తుకచ్ఛం మహాసురమ్.
అర్మాలవం ప్రమీలం చ మణ్డోలూకం ఘటోబలమ్,
కృష్ణకం సోపచారం చ పౌలోమీం చ యశస్వినీమ్,
అభిమన్త్రయిత్వా గృహ్ణామి సిద్ధార్థం శవశారికామ్.

జయతు జయతి చ నమః శలకభూతేభ్యః స్వాహా.

శ్లో. సుఖం స్వపన్తు శునకా యే చ గ్రామే కుతూహలాః,
సుఖం స్వపన్తు సిద్ధార్థాః యమర్థం మార్గయామహే.
యావదస్తమయాదుదయో యావదర్థం ఫలం మమ.

ఇతి స్వాహా.

వ్యా. నాల్గవ యోగం చెపుతున్నాడు- విరోచనుని కుమారుడైన బలిచక్రవర్తికి, వందలకొలది మాయలుగల శంబరాసురునికి, నికుంభ-కుంభ-నరకాసురులకు, మహాసురుడైన తంతుకచ్ఛునికి, అర్మాలవ-ప్రమీల-మండోలూక-ఘటోబల-కృష్ణకంసోపచారులకు, కీర్తిమంతురాలైన శచీదేవికి నమస్కరిస్తున్నాను. తెల్ల ఆవాలు, శారికమృతదేహాన్నీ అభిమంత్రించి తీసికొంటున్నాను. నాకు విజయం కలుగు గాక, విజయం కలుగుతుంది. శలకభూతాలకి నమస్కారం. స్వాహా. గ్రామంలోని కుక్కలు, కుతూహలం కలవాళ్లు సుఖంగా నిద్రించుగాక. సిద్ధమైన పనులు కలవా ళ్లందరూ సుఖంగా నిద్రింతురు గాక. మేము సూర్యాస్తమయం మొదలు ఏ ప్రయోజనం కోరుకుంటున్నామో అది సూర్యోదయం అయే లోగా మాకు లభించుగాక, "ఇతి స్వాహా".

మూ. ఏతస్య ప్రయోగః- చతుర్భక్తోపవాసీ కృష్ణచతుర్దశ్యామ్ అసంకీర్ణే

ఆదహనే బలిం కృత్వా ఏతేన మన్త్రేణ శవశారికాం గృహీత్వా పోత్రీపోట్టలికాం బధ్నీయాత్. తన్మధ్యే శ్వావిధః శల్యకేన విద్ధ్వా యత్రైతేన మన్త్రేణ నిఖన్యతే తత్ సర్వం ప్రస్వాపయతి.

వ్యా. దీని ప్రయోగం- నాలుగు రోజులు ఆహారం తినకుండా ఉపవాసం చేసి కృష్ణపక్షచతుర్దశిరోజున జనసంచారం లేని శ్మశానంలో బలి (పూజ) చేసి, ఈ మంత్రం "బలిం వైరోచనమ్" మొదలు "ఇతి స్వాహా" వరకు ఉన్న మంత్రంచేత శారిక మృతశరీరాన్ని గ్రహించి చిన్న గుడ్డలో పొట్లం కట్టాలి. దాని మధ్య ముళ్లపంది ముల్లు గ్రుచ్చి ఈ మంత్రం చదువుతూ ఎక్కడ పాతిపెడితే అక్కడ అందరూ నిద్రపోయే టట్లు చేస్తాడు.

ఇప్పుడు ద్వారాలు తెరిపించే మంత్రం చెపుతున్నాడు-

శ్లో. ఉపైమి శరణం చాగ్నిం దైవతాని దిశో దశ,
అపయాన్తు చ సర్వాణి వశతాం యాన్తు మే సదా.

ఏతస్య ప్రయోగః- త్రిరాత్రోపోషితః పుష్యేణ శర్కరా ఏకవింశతిసంపాతం కృత్వా మధుఘృతాభ్యాం జుహుయాత్. తతో గన్ధమాల్యేన పూజయిత్వా నిఖానయేత్. ద్వితీయేన పుష్యేణోద్ధృత్య ఏకాం శర్కరామభిమన్త్రయిత్వా కవాటమాహన్యాత్. అభ్యన్తరం చతసృణాం శర్కరాణామ్ ద్వారమపావ్రియతే.

వ్యా. "అగ్నిని, దేవతలను, పది దిక్కులను శరణు పొందుతున్నాను. అన్నీ తొలగిపోవుగాక. ఎల్లప్పుడూ నాకు వశం అయి ఉండుగాక".

దీని ప్రయోగం- మూడు రోజులు ఉపవాసం ఉండి పుష్యమీనక్షత్రం రోజున ఇరవైఒక్క గులకరాళ్లు పోగుచేసి; అగ్నిలో తేనెతోను నేతితోను హోమం చెయ్యాలి. తరవాత ఆ గులకరాళ్లను గంధమాలలతో పూజించి పాతిపెట్టాలి. మళ్లీ పుష్యమీనక్షత్రం వచ్చిన రోజున ఆ గులకరాళ్లు పైకి తీసి ఒక గులకరాయిని ఈ "ఉపైమి" ఇత్యాది మంత్రంచేత అభిమంత్రించి తలుపుమీద కొట్టాలి. నాలుగు గులకరాళ్లు కొట్టేలోగా తలుపు తెరుచుకుంటుంది.

మూ. చతుర్భక్తోపవాసీ కృష్ణచతుర్దశ్యాం భగ్నస్య పురుషస్య అస్థి

ఋషభం కారయేత్, అభిమన్త్రయేచ్చైతేన. ద్విగోయుక్తం గోయానమాహృతం భవతి. తతః పరమాకాశే విక్రామతి. రవిసగన్ధః పరిఘమతిసర్వం పృణాతి.

వ్యా. నాలుగు రోజులు భోజనం లేకుండా ఉపవాసం చేసి కృష్ణపక్షచతుర్దశినాడు విరిగిన మనిషియొక్క ఎముకతో ఎద్దు బొమ్మ తయారుచేయించాలి. దానిని "ఉపైమి శరణం చాగ్నిమ్" ఇత్యాదిమంత్రంచేత అభిమంత్రించాలి. అప్పుడు రెండు ఎడ్లు కట్టిన ఎద్దుల బండి దాని వద్దకు తీసికొనిరాబడుతుంది. అప్పుడు సూర్యునితో సమానుడై ఆకాశంలో పరాక్రమిస్తాడు. అన్ని గడియలను దాటి లోనికి చొచ్చుకొని వెళ్లకలుగుతాడు.

మూ. 1. "చణ్డాలీకుమ్భీతుమ్బకటుకసారౌఘః సనారీ భగోసి; స్వాహా", తాలోద్ఘాటనం స్వాపనం చ.

2. త్రిరాత్రోపోషితః పుష్యేణ శస్త్రహతస్య శూలప్రోతస్య వా పుంసః శిరఃకపాలే మృత్తికాయాం తువరీరావాస్య ఉదకేన సేచయేత్. జాతానాం పుష్యేణైవ గృహీత్వా రజ్జుకాం వర్తయేత్. తతః సజ్యానాం ధనుషాం యన్త్రాణాం చ పురస్తాత్ ఛేదనం జ్యాచ్ఛేదనం కరోతి.

వ్యా. 1. "ఓ గడియా" నీకు చండాలస్త్రీ దగ్గరఉన్న కుండగుమ్మడికాయలో ఉండే చేదైన బలం ఉంది. నీకు స్త్రీభగం ఉంది" అని. ఈ మంత్రం తాళాలను పగలగొటుతుంది. అందర్నీ నిద్రింపచేస్తుంది.

2. మూడు రోజులు ఉపవాసం ఉండి పుష్యమీనక్షత్రం రోజున శస్త్రంచేత చంపబడిన లేదా శూలానికి గుచ్చబడిన పురుషుని పుఱ్ఱెలో మట్టి పోసి, దానిలో తువరి గింజలు పోసి నీళ్లతో తడపాలి. పుట్టిన మొలకలను పుష్యమినక్షత్రంరోజునే తీసి త్రాడు పేనాలి. దానిని, నారి కట్టిన ధనస్సుల ముందు యంత్రాల ముందు ఛేదిస్తే అల్లెత్రాళ్లను (యంత్రావయవాలను) ఛేదిస్తుంది. అనగా అవి వాటంతట అవే తెగిపోతాయి.

మూ. 1. ఉదకాహిభస్త్రామ్ ఉచ్ఛ్వాసమృత్తికయా స్త్రియాః పురుషస్య వా పూరయేత్. నాసికాబన్ధనం ముఖగ్రహశ్చ.

2. వరాహబస్తిమ్ ఉచ్ఛ్వాసమృత్తికయా పూరయిత్వా మర్కట స్నాయునా అవబధ్నీయాత్. ఆనాహకారణమ్.

3. కృష్ణచతుర్దశ్యాం శస్త్రహతాయాః గోః కపిలాయాః పిత్తేన రాజవృక్షమ

యామ్ అమిత్రప్రతిమామ్ అఞ్జ్యాత్. అన్ధీకరణమ్.

4. చతుర్భక్తోపవాసీ కృష్ణచతుర్దశ్యాం బలిం కృత్వా శూలప్రోతస్య పురుషస్య అస్థ్నా కీలకాన్ కారయేత్. ఏతేషామేకః మూత్రే పురీషే వా నిఖాతః ఆనాహం కరోతి. పాదేఽస్యాసనే వా నిఖాతః శోషేణ మారయతి. ఆపణే, క్షేత్రే, గృహే వా వృత్తిచ్ఛేదం కరోతి.

5. ఏతేన కల్పేన విద్యుద్దగ్ధస్య వృక్షస్య కీలకాః వ్యాఖ్యాతాః.

వ్యా. 1. పురుషుడు గాని స్త్రీ గాని విడచిన ఉచ్ఛ్వాసం (ముక్కునుండి విడిచిన గాలి) తగిలిన మట్టిని నీటి పాము చర్మతో చేసిన సంచిలో నింపాలి. దానివల్ల వాళ్ల ముక్కు పూడిపోతుంది; నోరు పడిపోతుంది.

2. ఉచ్ఛ్వాసం తగిలిన మట్టిని పంది చర్మతో చేసిన సంచిలో పోసి కోతి నరాలతో బంధిస్తే అది ఆనాహం కలిగిస్తుంది; అనగా వాళ్లకు మలమూత్రబంధనం చేస్తుంది.

3. కృష్ణపక్షచతుర్దశినాడు శస్త్రంచేత చంపబడిన కపిలగోవునుండి తీసిన పిత్తం రాజవృక్షం కఱ్ఱతో చేసిన శత్రువు బొమ్మకు పూస్తే వానికి అంధత్వం కలిగిస్తుంది.

4. నాలుగు రోజులు ఉపవాసం ఉండి కృష్ణపక్షచతుర్దశిరోజున పూజలు చేసి శూలం గ్రుచ్చి చంపబడిన పురుషుని ఎముకలతో మేకులు తయారుచేయించాలి. వాటిలో ఒకదానిని వాడు మూత్రం విడచిన చోట గాని, వాని మలంలో గాని గ్రుచ్చుతే ఆనాహం కలిగిస్తుంది. అతడు అడుగు వేసిన చోట గ్రుచ్చుతే శోషరోగం చేత చంపుతుంది. వాని దుకాణంలో గాని, పొలంలో గాని, ఇంట్లో గాని గుచ్చుతే వాని వృత్తికి భంగం కలిగిస్తుంది.

5. ఈ పద్ధతి పిడుగుపడి కాలిన చెట్టు కఱ్ఱతో చేసిన మేకుకు కూడ వర్తిస్తుంది.

శ్లో. పునర్నవమవాచీనం నిమ్బః కాకమధుశ్చ యః,
కపిరోమ మనుష్యాస్థి బద్ధ్వా మృతకవాససా.
నిఖన్యతే గృహే యస్య పిష్ట్వా వా యం ప్రపాయయేత్,
సపుత్రదారః సధనః త్రీన్ పక్షాన్నాతివర్తతే.

వ్యా. "పిష్ట్వా వా యం ప్రపాయయేత్"కు బదులు "దృష్ట్వా వా యత్పదం నయేత్" అని కాంగ్లే ఇచ్చిన పాఠం. పునర్నవ మొక్కను తలక్రిందులు చేసి, వేప,

కాకమధువు, కోతిరోమాలు, మనిషి ఎముక వీటిని శవంమీద కప్పిన వస్త్రంతో మూట కట్టి ఎవని ఇంట్లో పాతుతారో లేదా ఎవని అడుగు వేసినచోట చూచి అక్కడ ఉంచుతారో, అతడు భార్యాపుత్రధనాదులతో సహా మూడుపక్షాలు దాటి జీవించడు.

శ్లో. పునర్నవమవాచీనం నిమ్బః కాకమధుశ్చ యః,
స్వయంగుప్తా మనుష్యాస్థి పదే యస్య నిఖన్యతే.
ద్వారే గృహస్య సేనాయా గ్రామస్య నగరస్య చ,
సపుత్రదారః సధనస్త్రీన్ పక్షాన్ నాతివర్తతే.

వ్యా. పునర్నవం మొక్కను తలక్రిందులు చేసి, వేప, కాకమధువు, స్వయంగుప్త అనే ఓషధి, మనిషి ఎముక ఎవని అడుగు వేసిన చోట పాతబడుతుందో, గృహద్వారం వద్ద గాని, సేనాద్వారం వద్ద గాని, గ్రామద్వారం వద్ద గాని, నగరద్వారం వద్ద గాని పాతబడుతుందో అతడు భార్యాపుత్రధనాదులతో సహా మూడు పక్షాలు దాటి జీవించడు.

శ్లో. అజమర్కటరోమాణి మార్జారనకులస్య చ,
బ్రాహ్మణానాం శ్వపాకానాం కాకోలూకస్య చాహరేత్.
ఏతేన విష్ఠావక్షుణ్ణా సద్య ఉత్సాదకారికా.

వ్యా. మేక, కోతి, పిల్లి, ముంగిస, బ్రాహ్మణులు, చండాలులు, కాకులు, గుడ్లగూబ- వీటి రోమాలు తీసికొని వచ్చి ఎవని మలంలో వేసి నూరుతాడో అతడు వెంటనే మరణిస్తాడు.

శ్లో. ప్రేతనిర్మాలికా కిణ్వం రోమాణి నకులస్య చ,
వృశ్చికాల్యహికృత్తిశ్చ పదే యస్య నిఖన్యతే.
భవత్యపురుషః సద్యో యావత్తన్నాపనీయతే.

వ్యా. శవనిర్మాల్యం (శవంమీదనుంచి తీసివేసిన పువ్వులు), మద్యమూలద్రవ్యం, ముంగిస రోమాలు, తేలు, తుమ్మెద, పాము- వీటి చర్మలు, ఎవని అడుగు వేసిన చోట పాతబడతాయో అతడు వెంటనే నపుంసకు డవుతాడు. ఆ పాతినది పైకి తీసేవరకు అలాగే ఉంటాడు.

మూ. త్రిరాత్రోపోషితః పుష్యేణ శస్త్రహతస్య శూలప్రోతస్య వా పుంసః శిరఃకపాలే మృత్తికాయాం గుఞ్జా ఆవాస్య ఉదకేన చ సేచయేత్.

జాతానామ్ అమావాస్యాయాం పౌర్ణమాస్యాం వా పుష్యయోగిన్యాం గుఞ్జావల్లీ ర్గ్రాహయిత్వా మణ్డలికాని కారయేత్. తేష్వన్నపానభాజనాని న్యస్తాని న క్షీయన్తే.

వ్యా. మూడు రోజులు ఉపవాసం ఉండి పుష్యమీనక్షత్రం రోజున, శస్త్రంచేత చంపబడిన లేదా శూలానికి గ్రుచ్చబడిన పురుషుని పుఱ్ఱెలో మట్టి పోసి గులివెంతగింజలు చల్లి నీళ్లతో తడపాలి. తీగలు వచ్చిన తరవాత పుష్యమీనక్షత్రయుక్తమైన అమావాస్యయందు గాని, పౌర్ణమాస్యయందు గాని ఆ గులివెందతీగలు తీయించి గుండ్రని చుట్టలు చుట్టించాలి. ఆ చుట్టల మీద అన్న-పాన-పాత్రలు ఉంచితే అవి క్షీణించవు. అవి ఎల్లప్పుడూ నిండుగానే ఉంటాయి.

మూ. 1. రాత్రిప్రేక్షాయాం ప్రవృత్తాయాం ప్రదీపాగ్నిషు మృతధేనోః స్తనానుత్కృత్య దాహయేత్. దగ్ధాన్ వృషమూత్రేణ పేషయిత్వా నవకుమ్భమన్తర్లేపయేత్. తం గ్రామమపసవ్యం పరిణీయ తత్ర న్యస్తం నవనీతమేషాం తత్ సర్వమాగచ్ఛతీతి.

2. కృష్ణచతుర్దశ్యాం పుష్యయోగిన్యాం శునో లగ్నకస్య యోనౌ కాలాయసీం ముద్రికాం ప్రేషయేత్. తాం స్వయం పతితాం గృహ్ణీయాత్. తయా వృక్షఫలాన్యాకారితాన్యాగచ్ఛన్తి.

వ్యా. 1. రాత్రి నాట్యాదిప్రదర్శనం జరుగుతున్నప్పుడు, మరణించిన ఆవు స్తనాలు పెకిలించి తీసికొని వచ్చి, అక్కడ వెలుగుతూన్న దీపాల అగ్నిలో కాల్చాలి. కాలినవాటిని ఎద్దు మూత్రంతో నలగకొట్టి ముద్ద చేసి దానిని కొత్తకుండ లోపల పుయ్యాలి. ఆ కుండను గ్రామానికి అప్రదక్షిణంగా తీసికొనివెళ్లి ఒక చోట ఉంచినట్లయితే ఆ గ్రామస్థుల ఇళ్లల్లో ఉన్న వెన్న అంతా ఆ కుండలోనికి వస్తుంది.

2. పుష్యమీనక్షత్రయుక్తకృష్ణపక్షచతుర్దశినాడు ఎదగొన్న కుక్క యోనిలోనికి ఇనుప ఉంగరం దూర్చాలి. అది దానంతట అది బైటపడి నప్పుడు దానిని తీసికోవాలి. అది చేతిలో ఉంచుకొని చెట్లమీద ఉన్న పండ్లు క్రిందికి రమ్మనగానే వస్తాయి.

శ్లో. మన్త్రభైషజ్యసంయుక్తా యోగా మాయాకృతాశ్చ యే,
ఉపహన్యాదమిత్రాంస్తైః స్వజనం చాభిపాలయేత్.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే ఔపనిషదికే చతుర్దశాధికరణే తృతీయోఽధ్యాయః ప్రలమ్భనే భైషజ్యమన్త్రప్రయోగః, ఆదితః అష్టచత్వారింశచ్ఛతతమః.

వ్యా. మంత్రాలతోను, వైద్యంతోను కూడినవి, మాయచేత నిర్మించబడినవి అయిన యోగాలతో శత్రువులను నశింపచెయ్యాలి. తనవాళ్లను పాలించుకోవాలి.

"బాలానందిని" అను కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో ఔపనిషదికం అనే పద్నాల్గవ అధికరణంలో "ప్రలంభనే భైషజ్యమన్త్రప్రయోగః" అను మూడవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుండి నూటనలభైఎనిమిదవ అధ్యాయం సమాప్తం.

అథ చతుర్థోఽధ్యాయః

ఏకోనాశీతిశతతమం ప్రకరణమ్ - స్వబలోపఘాతప్రతీకారః

(తన సైన్యానికి దెబ్బ తగలకుండా ప్రతిక్రియ)

మూ. 1. స్వపక్షే పరప్రయుక్తానాం దూషివిషగరాణాం ప్రతీకారే శ్లేష్మాతకకపిత్థదన్తిదన్తశఠగోజీశిరీషపాటలీబలాస్యోనాకపునర్నవాశ్వేతా వరణక్వాథయుక్తం, చన్దనసాలావృకీలోహితయుక్తం తేజనోదకం రాజోపభోగ్యానాం గుహ్యప్రక్షాలనం స్త్రీణాం సేనాయాశ్చ విషప్రతీకారః.

2. వృషతనకులనీలకణ్ఠగోధాపిత్తయుక్తం మషీరాజిచూర్ణం సిన్దువారితవరణవారుణీతణ్డులీయకశతపర్వాగ్రపిణ్డీతకయోగో మదన దోషహరః.

3. సృగాలవిన్నామదనసిన్దువారితవరణావరణవల్లీమూలకషాయాణా మన్యతమస్య సమస్తానాం వా క్షీరయుక్తం పానం మదనదోషహరమ్.

వ్యా. 1. తన పక్షంమీద శత్రువు ప్రయోగించిన దూషీవిషం, ఇతరమైన విషాలు- వీటికి ప్రతిక్రియ ఈ విధంగా చెయ్యాలి. రాజుచేత అనుభవింపదగిన స్త్రీలమీద, సైనికులమీద దూషీవిషాదిప్రయోగం చేసినప్పుడు స్త్రీలు తేజనోదకంతో తమ గుహ్యప్రదేశం ప్రక్షాళనం చేసుకోవాలి. (సైనికులు బహుశా లోపలికి తీసికోవలసి ఉండవచ్చు, అది స్పష్టం చేయలేదు). శ్లేష్మాతకం, వెలగ, దంతి, దంతశఠం (జంబీరం),

గోజిహ్వా, శిరీషం, పాటలి, బల, స్యోనకం, పునర్నవ, శ్వేతారణం అనే వృక్షాల మొక్కల కషాయంతో కలిపిన, చందనం, ఆడనక్క రక్తం కలిపిన తేజనోదకం ఆ విషాలకి ప్రతిక్రియ.

2. చుక్కలజింక, ముంగిస, నెమలి, ఉడుము- వీటి పిత్తం కలిపిన మషీ-రాజిధాన్యాల చూర్ణం, సిందువారితం, వరణం, దూర్వలు, తండులీయకం అనే శాకం, వెదురు చిగుళ్లు, మరువకం- వీటితో తయారుచేసిన యోగం మదనదోషం పోగొడుతుంది.

3. లేదా సృగాలవిన్న, మదనం, సిందువారితం, వరణ, వల్లి అనే ఐదు ఓషధులు అన్నింటి వేళ్లతోను లేదా ఏదైన ఒకదాని వేళ్లతో తయారుచేసిన కషాయంలో పాలు కలిపి త్రాగిన ట్లయితే అది కూడ మదనదోషం పోగొడుతుంది.

మూ. 1. కైడర్యపూతితిలతైలమున్మాదహరం, నస్తః కర్మ.

2. ప్రియఙ్గునక్తమాలయోగః కుష్ఠహః.

3. కుష్ఠలోధ్రయోగః పాకశోషఘ్నః.

4. కట్ఫలద్రవన్తీవిలఙ్గచూర్ణం నస్తః కర్మ శిరోరోగహరమ్.

5. ప్రియఙ్గు మఞ్జిష్ఠా తగర లాక్షారస మధుక హరిద్రా క్షౌద్రయోగః రజ్జూదకవిషప్రహారపతననిఃసంజ్ఞానాం పునః ప్రత్యానయనాయ.

6. మనుష్యాణామ్ అక్షమాత్రం, గవాశ్వానాం ద్విగుణం, చతుర్గుణం హస్త్యుష్ట్రాణామ్.

7. రుక్మగర్భశ్చైషాం మణిః సర్వవిషహరః.

8. జీవన్తీ శ్వేతాముష్కకపుష్పవన్దాకానామ్ అక్షీబే జాతస్య అశ్వత్థస్య మణిః సర్వవిషహరః.

వ్యా. 1. కట్ఫలం, పూతికరజం, తిలలు వీటి తైలం పిచ్చిని పోగొడుతుంది. ముక్కులోనుండి లోపలికి ఇవ్వాలి.

2. ప్రియంగు-నక్తమాలవృక్షాల అవయవాలతో చేసిన యోగం కుష్ఠం పోగొడుతుంది.

3. కటఫలం, ద్రవంతి, విలంగాల చూర్ణం ముక్కు ద్వారా పీలిస్తే శిరోరోగాలను పోగొడుతుంది.

4. ప్రియంగు, అంజనవల్లిక, తగరం, లత్తుక, మధుకం, పసుపు, తేనె, వీటితో తయారైన యోగం త్రాటితో బంధించడంచేత, నీటిలో ముంచడంచేత, విషవేగంచేత, కొట్టడంచేత, ఎత్తునుంచి క్రిందికి పడడంచేత సంజ్ఞ కోల్పోయినవాళ్లను పూర్వస్థితికి తీసికొనివస్తుంది.

5. మనుష్యులకు అక్షం (పదహారు మాషాలు) ప్రమాణం గల మోతాదు, గోవులకు అశ్వాలకు రెండు అక్షాల మోతాదు, ఏనుగులకు ఒంటెలకు నాలుగు అక్షాల మోతాదు ఇవ్వాలి.

6. పైన చెప్పిన ప్రియంగువు మొదలైనవాటి మణి(గులిక) మధ్య బంగారం ఉంచి ధరిస్తే అది అన్ని విషాలను పోగొడుతుంది.

7. జీవంతీ-శ్వేతా-ముష్కక-పుష్ప-వందాకాల మణి, మహానింబం అనే చెట్టులో మొలచిన రావిచెట్టుయొక్క మణి సమస్తవిషాలు తొలగిస్తుంది.

శ్లో. **తూర్యాణాం తైః ప్రలిప్తానాం శబ్దో విషవినాశనః,**
లిప్తధ్వజం పతాకాం వా దృష్ట్వా భవతి నిర్విషః.
ఏతైః కృత్వా ప్రతీకారం స్వసైన్యానామథాత్మనః,
అమిత్రేషు ప్రయుఞ్జీత విషధూమామ్బుదూషణాన్.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే ఔపనిషదికే చతుర్దశాధికరణే చతుర్థోఽధ్యాయః
స్వబలోపఘాతప్రతీకారః, ఆదితః ఏకోనపఞ్చాశచ్ఛతతమః.

ఏతావతా కౌటలీయార్థశాస్త్రస్య ఔపనిషదికమ్ చతుర్దశమధికరణం సమాప్తమ్.

వ్యా. జీవంతి మొదలైన ఓషధులతో తయారు చేసిన ఔషధాలు పూసిన తూర్యాల శబ్దం విషాన్ని నశింపచేస్తుంది. వాటిని పూసిన ధ్వజాన్ని కాని, పతాకను గాని చూడగానే విషం లేనివా డవుతాడు.

ఈ ఉపాయాలచేత తనకు, తన సైన్యాలకి ప్రతిక్రియ చేసుకుంటూ శత్రువుల మీద విషం, ధూమం, జలదూషణం ప్రయోగించాలి.

"బాలానందిని" అను కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో ఔపనిషదికం అనే పద్నాల్గవ అధికరణంలో స్వబలోపఘాతప్రతీకారం అనే నాల్గవ అధ్యాయం, ప్రారంభంనుండి నూటనలభైతొమ్మిదవ అధ్యాయం సమాప్తం.

ఇంతటితో కౌటలీయార్థశాస్త్రంలోని ఔపనిషదికం అనే పద్నాల్గవ అధికరణం సమాప్తం.

అథ తన్త్రయుక్తిః - పఞ్చదశమధికరణమ్

అశీతిశతతమం ప్రకరణమ్ - తంత్రయుక్తయః (శాస్త్రపద్ధతులు)

ఈ అధికరణం ఈ శాస్త్రంలో విషయం ప్రతిపాదించడానికి ఏ పద్ధతులు అవలంబిం చబడినవో వాటిని వివరిస్తుంది.

మూ. 1. మనుష్యాణాం వృత్తిః అర్థః, మనుష్యవతీ భూమిరిత్యర్థః. తస్యాః పృథివ్యాః లాభపాలనోపాయః శాస్త్రమ్ అర్థశాస్త్రమ్ ఇతి.

2. తత్ ద్వాత్రింశద్యుక్తియుక్తమ్. అధికరణం, విధానం, యోగః, పదార్థః, హేత్వర్థః, ఉద్దేశః, నిర్దేశః, ఉపదేశః, అపదేశః, అతిదేశః, ప్రదేశః, ఉపమానమ్, అర్థాపత్తిః, సంశయః, ప్రసఙ్గః, విపర్యయః, వాక్యశేషః, అనుమతం, వ్యాఖ్యానం, నిర్వచనం, నిదర్శనమ్, అపవర్గః, స్వసంజ్ఞా, పూర్వపక్షః, ఉత్తరపక్షః, ఏకాన్తః, అనాగతావేక్షణమ్, అతిక్రాన్తావేక్షణమ్, నియోగః, వికల్పః, సముచ్చయః, ఊహ్యమ్ ఇతి.

3. యమర్థమధికృత్య ఉచ్యతే తదధికరణమ్- "పృథివ్యా లాభే పాలనే చ యావన్త్యర్థశాస్త్రాణి పూర్వాచార్యైః ప్రస్థాపితాని ప్రాయశః తాని సంహృత్య ఏకమిదమ్ అర్థశాస్త్రం కృతమ్" (అధి.1. అధ్యా.1) ఇతి.

వ్యా. 1. మనుష్యుల జీవనోపాధి అర్థం. అనగా మనుష్య లున్న భూమి అర్థం అని అర్థం. ఆ భూమిని పొందడానికి, పాలించడానికి తగిన ఉపాయాన్ని చెప్పే శాస్త్రం అర్థశాస్త్రం.

2. ఈ అర్థశాస్త్రంలో ముప్పైరెండు యుక్తులు అనగా విషయాన్ని

ప్రతిపాదించడానికి అవలంబించిన విధానాలు 'అధికరణం' మొదలు 'ఊహ్యం' వరకు ఉన్నాయి. వీటిని అన్నింటినీ సోదాహరణంగా విశదీకరిస్తాడు.

3. ఏదైన ఒక విషయాన్ని ప్రతిపాదించే గ్రంథభాగానికి అధికరణం అని పేరు. అనగా ఒక అధికరణంలో ప్రధానంగా ఒక విషయం చెప్పబడుతుంది, దానికి సంబంధించిన ఇతరవిషయాలు కూడ చెప్పవచ్చు. ఉదాహరణకి- "భూమిని సంపాదించడానికి పాలించడానికి పూర్వాచార్యులు ఎన్ని అర్థశాస్త్రాలు ప్రవర్తింపచేశారో చాలవరకు ఆ శాస్త్రాలను క్రోడీకరించి ఈ అర్థశాస్త్రం రచించబడింది" అని ప్రారంభంలో ఈ గ్రంథంలోనే చెప్పిన వాక్యాన్ని పట్టి ఆ విషయాన్ని ప్రతిపాదించిన గ్రంథభాగం అధికరణం అని చెప్పబడుతుంది. ఇట్లే మిగిలిన అధికరణాల విషయం కూడ.

మూ. 1. శాస్త్రస్య ప్రకరణానుపూర్వ్యే విధానమ్- "విద్యాసముద్దేశః, వృద్ధసంయోగః, ఇన్ద్రియజయః, అమాత్యోత్పత్తిః" (అధి.1. అధ్యా.1.) ఇత్యేవమాదికమితి.

2. వాక్యయోజనా యోగః- "చతుర్వర్ణాశ్రమో లోకః" (అధి.1. అధ్యా.4)ఇతి.

3. పదావధికః పదార్థః- "మూలహరః" ఇతి పదమ్. "యః పితృపైతామహమర్థమ్ అన్యాయేన భక్షయతి స మూలహరః" (అధి.2. అధ్యా.9) ఇత్యర్థః.

4. హేతురర్థసాధకో హేత్వర్థః- "విద్యావినయహేతురిన్ద్రియ జయః" (అధి.1. అధ్యా.6) ఇతి.

5. సమాసవాక్యముద్దేశః- "విద్యావినయహేతురిన్ద్రియజయః" (అధి.1.అధ్యా. 6) ఇతి.

6. వ్యాసవాక్యం నిర్దేశః- "కర్ణత్వగక్షిజిహ్వాఘ్రాణేన్ద్రియాణాం శబ్దస్పర్శరూపరసగన్ధేషు అవిప్రతిపత్తిః ఇన్ద్రియజయః" (అధి.1, అధ్యా. 6) ఇతి.

వ్యా. 1. శాస్త్రంలోని ప్రకరణాలు ఏ క్రమంలో వస్తాయో చెప్పడం 'విధానం'. "విద్యాసముద్దేశం, వృద్ధసంయోగం, ఇంద్రియజయం, అమాత్యోత్పత్తి" అనే ప్రకరణాలు ఏ వరసలో వస్తాయో చెప్పబడింది గాన ఇది 'విధానం'.

2. పదాలను కూర్చి వాక్యం నిర్మించడం 'యోగం'. "నాలుగు వర్ణాలు ఆశ్రయాలు ఉన్నది లోకం". ఇక్కడ పదాలు కూర్చి వాక్యం నిర్మించబడింది. అందుచేత ఇది యోగం.

3. పదానికి మాత్రమే సంబంధించిన అర్థం 'పదార్థం', 'మూలహరః' అనే పదం ఉంది. దాని అర్థమే ఎవడైతే తండ్రితాతలనుండి వచ్చిన ధనాన్ని అన్యాయంగా భక్షిస్తాడో అతడు మూలహరుడు అని చెప్పబడింది.

4. ఒక విషయాన్ని సమర్థించే హేతువు హేత్వర్థం. "ధర్మకామాలకి అర్థమే మూలం కదా" అని ఒక హేతువు చెప్పబడింది.

5. సంక్షిప్తంగా చెప్పడం 'ఉద్దేశం'. "ఇంద్రియజయం విద్యావినయాలకు హేతువు". ఇక్కడ ఇంద్రియాలు ఎన్నో చెప్పకుండా 'ఇంద్రియజయః' అని సంక్షిప్తంగా చెప్పబడింది.

6. విషయాన్ని విస్తరించి చెప్పడం 'నిర్దేశం'. "చెవులు, చర్మ, కళ్లు, నాలుక, ముక్కు అనే ఇంద్రియాలు శబ్ద-స్పర్శ-రూప-రస-గంధాలలో లగ్నం కాకుండా ఉండడం ఇంద్రియజయం" . ఇక్కడ ఇంద్రియజయం అనేది విస్తృతంగా వివరించబడింది.

మూ. 1. ఏవం వర్తితవ్యమిత్యుపదేశః- "ధర్మార్థావిరోధేన కామం సేవేత. న నిఃసుఖః స్యాత్" (అధి.1. అధ్యా. 7) ఇతి.

2. ఏవమసావాహ ఇత్యపదేశః- "మన్త్రిపరిషదం ద్వాదశామాత్యాన్ కుర్వీతేతి మానవాః. షోడశేతి బార్హస్పత్యాః; వింశతిమితి ఔశనసాః, యథాసామర్థ్యమితి కౌటల్యః"(అధి.1, అధ్యా. 15).

3. ఉక్తేన సాధనమతిదేశః. "దత్తస్యాప్రదానమ్ ఋణాదానేన వ్యాఖ్యాతమ్"(అధి.3, అధ్యా. 16) ఇతి.

4. వక్తవ్యేన సాధనం ప్రదేశః- "సామదానభేదదణ్డైర్వా; యథాపత్సు

వ్యాఖ్యాస్యామః" (అధి.7, అధ్యా. 14) ఇతి.

5. దృష్టేన అదృష్టసాధనమ్ ఉపమానమ్- "నివృత్తపరిహారాన్ పితేవ అనుగృహ్ణీయాత్" (అధి.2, అధ్యా.1) ఇతి.

6. యదనుక్తమర్థాదాపద్యతే సార్థాపత్తిః- "లోకయాత్రావిత్ రాజానమ్ ఆత్మద్రవ్యప్రకృతిసంపన్నమ్ ప్రియహితద్వారేణ ఆశ్రయేత" (అధి.5, అధ్యా. 4), "న అప్రియహితద్వారేణాశ్రయేత ఇత్యర్థాదాపన్నం భవతి" ఇతి.

7. ఉభయతో హేతుమాన్ అర్థః సంశయః- "క్షీణలుబ్ధప్రకృతిమ్ అపచరితప్రకృతిం వా" (అధి.7, అధ్యా. 5) ఇతి.

వ్యా. 1. ఈ విధంగా ఉండాలి అని చెప్పడం 'ఉపదేశం', "ధర్మార్థాలకు విరోధం లేకుండా కామాన్ని సేవించాలి. సుఖం అనుభవించకుండా ఉండకూడదు" ఇది ఉపదేశం.

2. ఇతడు ఇలా అంటున్నాడు అని చెప్పడం 'అపదేశం'. "పదిమంది అమాత్యులను మంత్రిపరిషత్తు చెయ్యాలి అని మనువు మతానికి చెందినవారు, పదహారుగురు అని బృహస్పతిమతానికి చెందినవారు. ఇరవైమంది అని శుక్రాచార్యమతానికి చెందినవారు, సామర్థ్యానుసారంగా అని కౌటిల్యుడు" ఇది అపదేశం.

3. ముందుగా చెప్పి ఉన్నదానిచేత చెప్పనిదానిని సాధించడం 'అతిదేశం' "ఇవ్వబడిన దానిని ఇవ్వకపోవడం ఋణం తిరిగి చెల్లించకపోవడంచేత విశదీకరించబడింది". ఇక్కడ ముందుగా చెప్పిన ఋణాదానానికి సంబంధించిన నియమాలు దత్తాప్రదానం విషయంలో విధించబడుతున్నాయి.

4. మున్ముందు చెప్పనున్నదానిచేత ఒక వెనుకటి విషయాన్ని సాధించడం 'ప్రదేశం'. "ఆపదలను గూర్చి వివరించేటప్పుడు చెప్ప నున్నట్లు సామదాన భేదదండాలచేతనైనా" అని చెప్పబోయేదానిని ప్రకృతవిషయానికి సంబంధింప చేయడం జరిగింది.

5. చూచినదానిచేత చూడనిదానిని సాధించడం 'ఉపమానం', "నివృత్తపరిహారులను తండ్రి వలె అనుగ్రహించాలి" అన్నప్పుడు ప్రసిద్ధంగా కనబడుతున్న

తంత్రివ్యవహారంచేత రాజు వ్యవహారం ఎట్లు ఉండాలో చెప్పబడింది.

6. స్పష్టంగా చెప్పబడని ఏది చెప్పినదానిని పట్టి తెలియబడుతుందో అది "అర్థాపత్తి". "లోకవ్యవహారం తెలిసినవాడు ఆత్మప్రకృతి ద్రవ్యప్రకృతు లున్న రాజును ప్రియహితకార్యాలద్వారా ఆశ్రయించాలి" అన్నప్పుడు "అప్రియ-అహితకార్యాల ద్వారా ఆశ్రయించకూడదు" అనే విషయం, అర్థాన్ని పట్టి, చెప్పకపోయినా తెలుస్తూన్నది గాన ఇది 'అర్థాపత్తి'.

7. రెండు పక్షాలకు హేతువు లున్న విషయం 'సంశయం', "క్షీణలుబ్ధ ప్రకృతి యైనవానిని లేదా ప్రకృతుల విషయంలో అపచారం చేసినవానిని" అన్నప్పుడు రెండు పక్షాలకీ తగిన హేతువులు ఉన్నాయి గాన ఇది 'సంశయం'.

మూ. 1. ప్రకరణాన్తరేణ సమానః అర్థః ప్రసఙ్గః- "కృషికర్మప్రవిష్టాయాం భూమావితి సమానం పూర్వేణ" (అధి.1,అధ్యా.11) ఇతి.

2. ప్రతిలోమేన సాధనం విపర్యయః- "విపరీతమతుష్టస్య" (అధి.2, అధ్యా. 16) ఇతి.

3. యేన వాక్యం సమాప్యతే స వాక్యశేషః- "ఛిన్నపక్షస్యేవ రాజ్ఞః చేష్టానాశశ్చేతి"(అధి. 8, అధ్యా. 1) తత్ర శకునేరితి వాక్యశేషః.

4. పరవాక్యమప్రతిషిద్ధమ్ 'అనుమతమ్' - "పక్షౌ ఉరస్యం, ప్రతిగ్రహః ఇతి ఔశనసః వ్యూహవిభాగః" (అధి.10, అధ్యా.6) ఇతి.

5. అతిశయవర్ణనా "వ్యాఖ్యానమ్" - "విశేషతశ్చ సంఘానాం సంఘధర్మిణాం చ రాజకులానాం ద్యూతనిమిత్తో భేదః, తన్నిమిత్తో వినాశ ఇత్యసత్ప్రగ్రహః పాపిష్ఠతమః వ్యసనానాం తన్త్రదౌర్బల్యాత్"- (అధి.8, అధ్యా. 3) ఇతి.

6. గుణతః శబ్దనిష్పత్తిః 'నిర్వచనమ్'- "వ్యస్యత్యేనం శ్రేయస ఇతి వ్యసనమ్". (అధి.8, అధ్యా.1) ఇతి.

వ్యా. 1. మరొక ప్రకరణంలో చెప్పిన విషయంతో సమానమైన విషయం

'ప్రసంగం'- "కృషికర్మకు నిర్దేశించబడిన భూమియందు- అని వెనుక చెప్పినదానితో సమానము".

2. విరుద్ధమైనదానిచేత విషయాన్ని ప్రతిపాదించడం 'విపర్యయం'- "సంతోషించనివానికి వెనుక చెప్పినదానికి విపరీతం జరుగుతుంది". ఇక్కడ వెనుక చెప్పినదానికి విపరీతంగా ఉంటుంది అని చెప్పబడింది గాన ఇది 'విపర్యయం'.

3. ఏది చేర్చడంచేత వాక్యం సమాప్తి చేయబడుతుందో అది 'వాక్యశేషం'- "తెగగొట్టబడిన రెక్కలు కలదానికి వలె రాజుకు చేష్టలు లేకుండా పోతాయి". ఇక్కడ 'భిన్నపక్షస్య' తరవాత 'శకునేః' (పక్షియొక్క) అని చేరిస్తేనే వాక్యం పూర్తి అవుతుంది.

4. ఇతరుల వాక్యం నిషేధించబడకపోతే దానిని అంగీకరించినట్లే అవుతుంది. అది 'అనుమతం'- "పక్షాలు, ఉరస్యం, ప్రతిగ్రహం అని ఔశనసులు అంటారు". ఇక్కడ వీరి మతం నిషేధించలేదు గాన అనుమతం.

5. చెప్పిన విషయాన్ని ఇతరయుక్తులచేత సమర్థిస్తూ విస్తృతంగా చెప్పడం 'వ్యాఖ్యానం'- "సంఘాలకు సంఘాల వంటి రాజవంశాలకు విశేషించి ద్యూతంవల్ల కలిగే భేదం, దానిని నిమిత్తంగా చేసికొని వచ్చే వినాశం కలుగుతాయి. అందుచేత అసత్పురుషులు అనుసరించే ఇది వ్యసనా లన్నింటిలో చాల చెడ్డది. రాజ్యపరిపాలనం దుర్బలం అయిపోతుంది". ఇది విస్తృతవివరణం అవడంచేత 'వ్యాఖ్యానం'.

6. గుణాన్ని పట్టి అనగా అర్థం కుదరడాన్ని పట్టి ఒక శబ్దం ఎలా నిష్పన్నమైనదో చెప్పడం 'నిర్వచనం'- "ఇది వీనిని శ్రేయస్సునుండి దూరం చేస్తుంది గాన వ్యవస నం" ఇది వ్యసనశబ్దానికి అర్థాన్ని పట్టి ఇచ్చిన 'నిర్వచనం'.

మూ. 1. దృష్టాన్తో దృష్టాన్తయుక్తః నిదర్శనమ్-"విగృహీతో హి జ్యాయసా హస్తినా పాదయుద్ధమివాభ్యుపైతి" (అధి.7, అధ్యా.3).

2. అభిప్లుతవ్యపకర్షణమ్ 'అపవర్గః'- "నిత్యమాసన్నమరిబలం వాసయేదన్యత్ర అభ్యన్తరకోపశఙ్కాయాః" (అధి.9, అధ్యా. 2) ఇతి.

3. పరైః అసంమితః శబ్దః స్వసంజ్ఞా- "ప్రథమా ప్రకృతిస్తస్య భూమ్యనన్తరా, ద్వితీయా భూమ్యేకాన్తరా తృతీయా" (అధి.6, అధ్యా.2) ఇతి.

4. ప్రతిషేద్ధవ్యం వాక్యం పూర్వపక్షః- "స్వామ్యమాత్యవ్యసనయోర మాత్యవ్యసనం గరీయః" (అధి.8, అధ్యా.1) ఇతి.

5. తస్య నిర్ణయనవాక్యముత్తరపక్షః- "తదాయత్తత్వాత్. తత్కూట స్థానీయో హి స్వామీ" (అధి.8, అధ్యా. 1) ఇతి.

6. సర్వత్రాయత్తమేకాన్తః- "తస్మాదుత్థానమాత్మనః కుర్వీత" (అధి.1, అధ్యా.19) ఇతి.

7. పశ్చాదేవం విహితమిత్యనాగతావేక్షణమ్- "తులాప్రతిమానం పౌతవాధ్యక్షే వక్ష్యామః" (అధి.2, అధ్యా.13) ఇతి.

వ్యా. 1. మరొక దృష్టాంతం చూపిన దృష్టాంతం 'నిదర్శనం'. "బలవంతునితో విరోధం పెట్టుకొన్నవాడు ఏనుగుతో నేలమీద నిలబడి యుద్ధం చేసినట్లు ఉం టాడు".

2. చెప్పిన ఒక విషయం అన్వయించే దానిని దానినుండి దూరం చేయడం (మినహాయించడం) 'అపవర్గం', "శత్రుబలాన్ని ఎల్లప్పుడు దగ్గరగా ఉంచుకోవాలి; అభ్యంతరకోపం కలిగే శంక ఉంటే మాత్రం ఉంచుకొనకూడదు".ఇక్కడ కొన్ని పరిస్థితులలో మొదట చెప్పినట్లు చేయగూడదు అని చెప్పబడింది గాన ఇది 'అపవర్గం'.

3. ఇతరులు సంకేతంగా గ్రహించని శబ్దం "స్వసంజ్ఞ". "అది ప్రథమప్రకృతి, భూమిసరిహద్దులలో ఉన్నది ద్వితీయప్రకృతి. రాజ్యానికి ఒక రాజ్యం మధ్యలో ఉన్నది తృతీయప్రకృతి". ఇక్కడ 'ప్రథమప్రకృతి' 'ద్వితీయప్రకృతి' మొదలైనశబ్దాలు ఈ శాస్త్రంలో మాత్రమే వాడిన పారిభాషికపదాలు.

4. నిషేధించవలసిన వాక్యం 'పూర్వపక్షం'- "స్వామివ్యసనామాత్యవ్యసనాలలో అమాత్యవ్యసనం గొప్పది" . దీనిని తరవాత ఖండించాడు గాన ఇది పూర్వపక్షం.

5. దానికి నిర్ణయాన్ని బోధించే వాక్యం 'ఉత్తరపక్షం'- "వానిమీద ఆధారపడి ఉండడంవల్ల స్వామి దానికి కూటస్థానంలో ఉన్నవాడు కదా?" ఇది వెనుకటి పక్షాన్ని ఖండించి చెప్పిన ఉత్తరపక్షం, నిర్ణయరూప మైనది.

6. అంతటా, అనగా అన్ని దేశకాలాలలోను ఆచరించదగినది 'ఏకాంతం'- "అందువల్ల తాను కార్యసంసిద్ధుడై ఉండాలి".

7. తరవాత ఇలా విధించబడింది అని చెప్పడం 'అనాగతావేక్షణం'- "తులాప్రతిమానాన్ని గూర్చి పౌతవాధ్యక్షప్రకరణంలో చెపుతాం" అనేది 'అనాగతావేక్షణం'.

మూ. 1. పురస్తాదేవం విహితమిత్యతిక్రాన్తావేక్షణమ్-"అమాత్యసంపదుక్తా పురస్తాత్"(అధి.6, అధ్యా.1) ఇతి.

2. ఏవం నాన్యథేతి నియోగః- "తస్మాద్ధర్మమర్థం చాస్యోపదిశేత్; నాధర్మమనర్థం చ" (అధి.1, అధ్యా.17) ఇతి.

3. అనేన వా అనేన వా ఇతి వికల్పః- "దుహితరో వా ధర్మిష్ఠేషు వివాహేషు జాతాః" (అధి.3, అధ్యా. 5) ఇతి.

4. అనేన చ అనేన చ ఇతి సముచ్చయః- "స్వసంజాతః పితృబన్ధూనాం చ దాయాదః" (అధి.3, అధ్యా. 7) ఇతి.

5. అనుక్తకరణమూహ్యమ్- "యథావద్ దాతా ప్రతిగ్రహీతా చ నోపహ్రాతౌ స్యాతామ్, తథానుశయం కుశలాః కల్పయేయుః" (అధి.3, అధ్యా.16) ఇతి.

వ్యా. 1. వెనుక ఈ విధంగా చెప్పబడింది అని చెప్పడం 'అతిక్రాంతావేక్షణం' - "అమాత్యసంపద వెనక చెప్పబడినది". అని.

2. ఇది ఇట్లే; మరొక విధంగా కాదు అని చెప్పడం 'నియోగం', "అందువల్ల వీనికి ధర్మాన్నీ అర్థాన్నీ ఉపదేశించాలి కాని అధర్మాన్ని అనర్థాన్ని ఉపదేశించకూడదు", అని.

3. దీనిచేత గాని లేదా దీనిచేత గాని అని చెప్పడం 'వికల్పం'- "ధర్మిష్ఠవివాహాలయందు పుట్టిన కుమార్తె లైనా..." ఇది వికల్పం.

4. దానిచేత దీనిచేతా కూడ అని చెప్పడం సముచ్చయం- "తనవల్ల పుట్టినవాడు తండ్రికి, తండ్రిబంధువులకు కూడ దాయాదుడవుతాడు" అని.

5. చెప్పబడని దానిని చేయడం 'ఊహ్యం'- "దాత ప్రతిగ్రహీతా కూడ ఏ విధంగా నష్టపోకుండా ఉంటారో ఆ విధంగా నేర్పరులు అనుశయం కల్పించాలి". ఇక్కడ ఎలా కల్పించాలి అనేది కుశలుల ఊహకు విడిచివేయబడింది. (ఇవి మొత్తం ముప్పైరెండు తంత్రయుక్తుల లక్షణాలు).

శ్లో. ఏవం శాస్త్రమిదం యుక్తమేతాభిస్తన్త్రయుక్తిభిః,
అవాప్తౌ పాలనే చోక్తం లోకస్యాస్య పరస్య చ.

వ్యా. ఈ విధంగా ఈ తంత్రయుక్తులతో కూడిన ఈ శాస్త్రం ఇహలోకపరలోకాలు పొందడానికీ, వాటిని పాలించుకొనడానికీ చెప్పబడింది.

శ్లో. ధర్మమర్థం చ కామం చ ప్రవర్తయతి పాతి చ.
అధర్మానర్థవిద్వేషానిదం శాస్త్రం నిహన్తి చ.

వ్యా. ఈ శాస్త్రం ధర్మాన్ని, అర్థాన్ని, కామాన్ని ప్రవర్తింపచేస్తుంది. అధర్మ-అనర్థ-ద్వేషాలను నశింపచేస్తుంది.

శ్లో. యేన శస్త్రం చ శాస్త్రం చ నన్దరాజగతా చ భూః,
అమర్షేణోద్ధృతాన్యాశు తేన శాస్త్రమిదం కృతమ్.

ఇతి కౌటలీయార్థశాస్త్రే తన్త్రయుక్తౌ పఞ్చదశాధికరణే ప్రథమోఽధ్యాయః
తన్త్రయుక్తయః, ఆదితః పఞ్చాశచ్ఛతతమోధ్యాయః.

ఏతావతా కౌటలీయార్థశాస్త్రస్య తన్త్రయుక్తిః పఞ్చదశమధికరణం సమాప్తమ్.

వ్యా. చాణక్యుడు, విష్ణుగుప్తుడు అను నామాంతరాలు గల ఏ కౌటల్యునిచేత శాస్త్రము, ఆయుధమూ కూడ ఉద్ధరించబడినాయో, కోపంతో నందరాజుల చేతిలో ఉన్న భూమికూడ లాగికొనబడినదో అట్టి కౌటిల్యునిచేత ఈ అర్థశాస్త్రం రచించబడినది.

"బాలానందిని" అను కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో తంత్రయుక్తి అనే పదిహేనవ అధికరణంలో తంత్రయుక్తయః అను ప్రథమాధ్యాయం సమాప్తం. ప్రారంభంనుండి నూటయాభైయైదవ అధ్యాయం సమాప్తం.

ఇంతటితో కౌటలీయార్థశాస్త్రంలో తంత్రయుక్తి అను పదిహేనవ అధికరణం సమాప్తం.

శ్లో. దృష్ట్వా విప్రతిపత్తిం బహుధా శాస్త్రేషు భాష్యకారాణామ్,
స్వయమేవ విష్ణుగుప్తశ్చకార సూత్రం చ భాష్యం చ.
సమాప్తమిదం కౌటలీయమర్థశాస్త్రమ్.

వ్యా. శాస్త్రాలలో భాష్యకారుల కున్న అనేకవిధాలైన అభిప్రాయభేదాలను చూచి విష్ణుగుప్తుడు స్వయంగానే సూత్రమూ, భాష్యమూ కూడ రచించాడు.

పుల్లెల శ్రీరామచంద్రుడు రచించిన కౌటలీయార్థశాస్త్రాంధ్రవ్యాఖ్య"బాలానందిని" సమాప్తం.

వ్యాఖ్యాం శ్రీమద్గణపతిశాస్త్రిణః సంస్కృతాశ్రయామ్,
ఆఙ్గ్లభాషాశ్రయాం కాంగ్లేవిదుషో వైదుషీజుషః.
వ్యాఖ్యాం దృష్ట్వా, పుల్లెల శ్రీరామచన్ద్రేణ యత్నతః,
రచితాన్ధ్రామియం వ్యాఖ్యా నాతిసూక్ష్మధియా మయా,
యత్కృపాలేశసంసర్గాద్వ్యాఖ్యేయం రచితా మయా
తస్యైవ జానకీజానేః పదయోరియమర్ప్యతే.
దేవతానుగ్రహః పిత్రోస్తపశ్చాచార్యసత్కృపా,
కర్త్రాస్మద్గ్రన్థజాతస్య కరణం కేవలం వయమ్.

శ్రీః శ్రీః శ్రీః శ్రీః శ్రీః

శ్రీః

అనుబంధము

కొన్ని పదాలకు అర్థాలు

అ

అంసపథ (పు.) స్థలమార్గం. A land route. An overland route.

అంసభార (పు.) ఒక మనిషి బుజంమీద లేదా వీపుమీద మోయ కలిగిన బరువు.

అకరద (వి.) పన్ను మినహాయింపు ఉన్న.

అకర్మణ్య (వి.) పనిచేయడానికి ఉపయోగించని.

అకృత (వి.) (1) సేద్యంలోనికి తీసికొని రాబడని. (2) ఏర్పరచబడని Not established (3)అమలులో లేని Not current.

అకృతప్రవేశ (వి.) లోపలికి రావడానికి అనుమతి లేని.

అకృత్య (వి.) రాజవిద్రోహిగా చేయశక్యం కాని. దేశద్రోహి కాని. Not likely to be seduced from loyalty. Not liable to be traitorous.

అకోపక (న.) (రాజుకు) ఎదురుతిరగడానికి ఇష్టపడకపోవుట. A disinclination to revolt.

అకోప్య (వి.) నిందింప లేదా నిరాకరింప శక్యం కాని. Not deserving to be condemned or rejected.

అక్ష (పు.) (1) ఐదు, దానిని గుణించగా వచ్చిన సంఖ్యలు. (2) ఒక బరువు (16 మాషాలు).

అక్షణ (పు.) సంచారం నిషేధించిన రాత్రి సమయాలలో సంచరించడం. అలా సంచరించినందుకు జరిమానా.

అక్షపటల (న.) రికార్డులు జాగ్రత్త చేసే ఆడిట్ చేసే కార్యాలయం. The records of audit office.

అక్షశాలా (సీ.) బంగారపు వస్తువులు, వెండివస్తువులు తయారుచేసే కర్మాగారం. Work shop for making gold and silver articles.

అగ్నిష్ఠ (న.) వంటఇల్లు. A fire place. An oven.

అగ్ర (న.) మొత్తం. కూడగా వచ్చిన మొత్తం లేదా మొత్తం ధనం.

అగ్రాహ్య (వి.) ఆక్రమించకూడని, అరెస్టు చేయకూడని, పట్టుకొనుటకు అందని. (న) ఎదిరింపశక్యం కాని స్థితి.

అఘాత (పు.) జంతువధ నిషేధం.

అఙ్క (పు.) ఒడి దగ్గర.

అఙ్కమ్ ఉపస్థిత (వి.) అందుకొనే టంత దగ్గరగా వచ్చిన.

అభ్యేకృ. దగ్గరికి వచ్చేటట్లుచేయుట. పట్టు కొనుట. బంధించుట.

అభ్యేప్రహృ దగ్గరికి రాగానే కొట్టుట

అఙ్గవిద్యా (స్త్రీ.) శరీరావయవ చేష్టల, సంజ్ఞల అర్థం వివరించే శాస్త్రం.

అఙ్గుష్ఠసందంశ (పు.)బొటనవేలు, మధ్య వేలు చేర్చి పట్టకారువలె ఏర్పరచిన ముద్ర.

అజస్ర వి ఎల్లప్పుడూ కోరబడు. Constantly in demand.

అజాత్య (వి.) (1) సరియైన జాతికి చెందని. Illegitimate. నకిలీది. Spurious, Counterfiet.

అఞ్జన (న.) (శరీరం) వంచడం.

అఞ్జనీ (స్త్రీ.) కాటుకబరిణె.

అట్టాలక (పు.) బురుజు. A tower on the parapet. A watch - tower.

అణి (పు.) ఒక మూల.

అణిద్వార (న.) పక్కతలుపు.

అణిహర్మ్య (న.) పక్కగది. చిన్నగది.

అతజ్జాత (వి.) ఒక జాతికి లేదా తరగతికి చెందని Not of a particular class or kind.

అతికర్షణ (న) దున్నడంలో రోడ్డును ఆక్రమించడం. ఆ విధంగా మార్గం చిన్నదై పోయేటట్లు చేయడం.

అతిక్రాన్త (వి) (1) దాటపెట్టబడిన Passed over. put off (2) వ్యాపించిన. (3) బైటకు నడచిన Marching out.

అతిగత (వి.) వ్యాపించిన Gone to

అతిచార (పు.) వ్యభిచారం Transgression of marital duties. చెడ్డ నడవడిక Misconduct.

అతినయన (పు) రహస్యంగా చేర్చడం. Conveying (of troops, secret agents etc.) secretly smuggling.

అతినీ (ధాతువు.) రహస్యంగా చేర్చు; లోనికి ప్రవేశపెట్టు 2. ప్రేరేపించు.

అతిపత్తి (స్త్రీ.) దాటబెట్టడం. సకాలంలో చేయవలసినది చేయక పోవడం Lapse.

అతిపాతన (న.) దాటబెట్టడం Missing.

అతియాచ్ఞా (స్త్రీ.) చాల ఎక్కువగా అడగడం. Making an exorbitant demand.

అతిలబ్ధ (వి) చాల తీవ్రమైన చర్య తీసికొన బడిన Treated with great severity. Heavily chastised.

అతివాహ్ (ప్రేరణార్థక ధాతువు) ఒక కేసు ముందుకు నడిపించడం. ఒక కేసు నిర్ణయించడం to Dispose of (a case).

అతివాద (పు.) (1) అత్యధికస్తుతి (2) నిందించుట Reproof; reprimand.

అతిశయ (పు.) విశేషగౌరవం A special favour.

అతిసంధా (ధాతువు) ఓడించు To over reach; to outwit, to cheat.

అతిసంధి (పు.) లాభకరమైన సంధి A pact more advantageous to one self.

అతిసర్గ (పు.) (1) విడిచివేయడం Giving up, surrender. (2)అనుమతి ఇవ్వడం Granting permission, allowing.

అతిసారణ (న.) ఇతరదేశాలలోనికి తీసికొని వెళ్లడం Smuggling.

అతిహృ (ధా.) కేసు కొట్టివేయు To throw out, to dismiss (a suit).

అత్యయ (పు.) (1) పెనాల్టీ Penalty (2) పన్ను Tribute.

అత్యరాల (పు.) మదస్రావసమయం దాటిన ఏనుగు.

అత్యావాప (పు.) రాజద్రోహులు రహస్యంగా ప్రవేశించడం Infiltration of traitorous elements.

అత్యాసద్ (ప్రే.ధా) ఎదిరించు, ముట్టడించు.

అత్యాహిత (వి.) దూకుడుగా ఉన్న. సాహసికుడు Rash, daring.

అత్యాహృ (ప్రే.ధా.) పన్నులు ఎక్కువగా విధించు To over tax; to extort money from.

అత్యుష్ణోపక్షీణ (వి) ఎక్కువగా ఉన్న వేడి తగ్గిన.

అదితికౌశికా (పు.) ఏదో ఒక దేవతకు సంబంధించిన ధ్వజం ధరించి భిక్షాటనం చేసే, ఒక మతానికి చెందినవాడు.

అదేవమాతృక (వి.) వర్షంమీద ఆధారపడకుండా కాలువలు మొదలైనవి ఉన్న పంట భూములున్న దేశం.

అదేశిక (వి.) మార్గదర్శకుడు లేని Without a guide.

అద్వారాసంగ (పు.) ద్వారం దగ్గర అడ్డుకొనబడని, అడ్డు లేని ప్రవేశం గల.

అద్వైధ్య (వి.) మారు అభిప్రాయాలు ఏవీ లేని Not having seperate interest. Not given to duplicity. Not liable to double cross.

అధికరణ (న.) (1) కార్యాలయం. ఒక శాఖ (2) ఇనుపదిమ్మ Anvil.

అధిచర్ (ధా.) వ్యభిచారం చేయు.

అధిమిహ్ (ధా.) వ్యభిచారం చేయు; చెడ్డగా ప్రవర్తించు.

అధిశ్రయణ (న.) వండుట.

అధిష్ఠాతృ (పు.) పైనుండి తనిఖీ చేసేవాడు Supervisor.

అధిష్ఠాన (న.) (1) మూలాధారం (2) ఉండే స్థానం (3) ప్రధానస్థానం.

అధ్యక్ష (పు.) ఒక శాఖకు అధిపతి A departmental head, Director, Superintendent.

అననుబన్ధ (వి.) కొనసాగించడం లేని. రావలసిన ఫలితం రాని Without a following or consequence.

అనన్యదోహీ (వి.) ఇతరులను పాలు పితకనివ్వని (ఆవు).

అనపసార (వి.) సరియైన కారణం లేని Without a valid reason.

అనపాకర్మన్ (న.) పని ముగించని Not carrying out, non-fulfilment.

అనభిసార (వి.) (1) నాది అని చెప్పబడని Unclaimed (2) నిలవలు మొదలైన సహాయంలేని Without help (of reserves, supplies etc).

అనయ (పు.) దురదృష్టం, దైవవైపరీత్యం.

అనర్థ్య (వి.) అనర్థానికి కారణమైన.

అనవగ్రహ (వి.) అడ్డులేని unrestrained.

అనవద్య (-రాగ -వర్ణ.) ఎఱ్ఱని.

అనవసిత (వి.) ఉపయోగించని (భూమి) Unoccupied (land) నివసించని(ఇల్లు)
అనవస్థా (స్త్రీ.) అనిశ్చితత్వం.
అనవస్థిత (వి.) స్థిరత్వం లేని.
అనాత్మన్ (వి.) దుష్టుడు, దేశద్రోహి, రాజద్రోహి.
అనాథ (పు.) మరణించినవాడు.
అనాయతి (వి.) ఆదాయంలేని In which there is no income or revenue.
అనాయతివ్యయ (వి.)ఆదాయం వచ్చే మార్గాలు లేకుండా ఖర్చుపెట్టేవాడు.
అనాయుక్త (పు.) నియమించబడనివాడు అధికారం ఇవ్వబడనివాడు One not appointed, an unauthorised person.
అనాశవినాశకరణ (న.) పోయిన సొత్తుకు సంబంధించిన కార్యాలయం.
అనాసార (వి.) మిత్రసహాయం లేని.
అనాస్పద్యత్వ (న.) ఒత్తిడి మొదలైన వాటికి లొంగకపోవడం Unamenability to influ ence etc.
అనిగ్రహేణ (అవ్య.) బలవంతం చేయకుండా Without compulsion.
అనిర్బన్ధగామిన్ (వి.) ఏ అడ్డూ లేకుండా అందరికీ వర్తించే Affecting (all) with out restriction; coming without restrictions.
అనిర్వాహ్య (వి.) విదేశాలకు పంపకూడని Which can not be exported.
అనిఃశ్రావిన్ (వి.) బైట మాటలు విననీయని, బైట మాట లాడుకొననీయని.
అనిష్కాసినీ (స్త్రీ.) ఇంటి గుమ్మం దాటి బైటకి వెళ్లని స్త్రీ.
అనిఃస్రావిశత్రు (వి.) శత్రువు బైటకు జారి పోకుండా చూచేవాడు.
అనిసృష్ట (వి.) అనుమతిలేని Unauthorised, without authority or permission.
అనీకసంధి (పు.) యుద్ధవ్యూహాల మధ్య ఖాళీప్రదేశం.
అనీశ్వర (వి.) అసమర్థుడు.
అను (అవ్య.) పిమ్మట.
అనుక్షి (ధా.) (1) నశించకుండా మిగలడం Survive, (2) (మరణాన్ని గూర్చి) చింతించడం, ఆలోచించడం.
అనుగుణ (వి.) అనుకూలమైన
అనుగ్రహ (పు.) (1) అప్పు ఇవ్వడం, ముందుగా కొంతధనం ఇవ్వడం, కొన్ని రాయతీలు Favour, i.e. loan, advance (2)పాటించడం observance.
అనుత్తబ్ధ (వి.) చేయూత ఇవ్వబడని Unsupported .
అనుత్థాన (న.) ఉత్సాహంగా పనిచేయక పోవడం.
అనుపాత (పు.) (1) కదలిక (2) వెంబడించడం.
అనుపృష్ఠమ్ (క్రి.వి.) ఒకరివెనుక ఒకరు.
అనుప్రవిశ్ (ధా.) నమ్మకం కలిగించడం, విశ్వాసం పుట్టించడం.
అనుప్రవేశ (పు.) దుష్టబుద్ధితో వెళ్లకూడని చోటికి వెళ్లడం Tresspass with criminal intention.

అనుబన్ధ (పు.) (1) అవిచ్ఛిన్నత్వం Con tinuity (2) ఫలితం Consequence, result

అనుయోగ (పు.) (1) ప్రశ్నించడం. పరిశోధించడం Examination, interrogation, investigation. ప్రశ్నలకు సమాధానాలు Replies to interroga tion (2)విధించడం, బోధించడం Prescription. teaching.

అనువంశమ్ (క్రి.వి.) మధ్యరేఖ గుండా Along the centreline.

అనువర్తన(న.) ముందుకు తీసికొని రావడం Bringing forward.

అనువాసన (న.) ఉదరప్రక్షాలనం A stomach - wash.

అనువాసిత (వి.) ఉంచబడిన, సంరక్షించబడిన Maintained, kept.

అనువృత్త (వి.) ముందుకు తీసికొని రాబడిన, ముందుకు నడపబడిన, అమలులో ఉన్న Brought forward, carried on, current in existence.

అనువృత్తి (స్త్రీ.) ముందుకు తీసికొని వెళ్లడం. అవిచ్ఛిన్నంగా ఉండడం Bringing forward, continuity.

అనువేశ (పు.) పక్క ఇంటివాడు The immediate neighbour పక్కింటికి తరవాతి ఇంటివాడు. The next but one neighbour.

అనుశయ (పు.) రద్దుచేయడం. Revocation, annulment.

అనుశాల (పు.) దగ్గర ఉన్న ఆవరణ. An adjoining enclosure. అనుసాల, నగరప్రాకారం దగ్గర ఉన్న ప్రదేశం.

అనుశాస్ (ధా.) తీర్పు చెప్పడం.

అనుశిష్ట (వి.) తీర్పు చెప్పబడిన; నిర్ణయించబడిన

అనుశీ (ధా.) (1) అనుమతి ఇచ్చు To allow, permit. (2) ప్రక్కనపండుకొను.

అనుసార (వి.) అత్యుత్తమమైనదాని తరవాతది. The next best. The second best.

అనేకముఖ (వి.) అనేక ప్రదేశాలలో నడపబడిన.

అన్తఃకోప (పు.) లోపలి తిరుగుబాటు. An insurrection inside the state or capital.

అన్తఃపుర (న.) రాజప్రాసాదం. రాజ నివాసం

అన్తఃపురభాజనీ, అన్తఃపురభాజనీయ (వి.) రాజభవనం లోనికి సరఫరా చేయడం కోసం ఉపయోగించే తూకం లేదా కొలత.

అన్తభేదిన్ (వి.) కక్ష-పక్షాలతో శత్రు సైన్యాన్ని భేదించగల.

అన్తర్ (అవ్య.) రెండు బలం కల రాజ్యాల మధ్య ఉన్న దుర్బలమైన రాజ్యం, A weak state between two powerful states, a buffer state.

అన్తరచక్ర (న.) రాబోయే విషయాలను గూర్చి చేప్పే ఒక రహస్యవిద్య.

అన్తరపతిత (వి.) మిగిలినది. Balance.

అన్తరపర్ణ (న.) అక్కౌంటుపుస్తకంలోని ఒక ఆకు (పేజి).

అన్తరమాత్యకోప (పు.) రాజప్రాసాదానికి చెందిన అధికారుల ప్రకోపం

(తిరుగుబాటు).

అన్తరవక్షా (పు.) లోపల జరిగే విరేచనం.

అన్తరికా (స్త్రీ.) రెండు ఇరుగు పొరుగు ఇళ్ల మధ్య ఉన్న సందు.

అంతర్ధి (పు.) చూ. 'అన్తర్'.

అన్తర్యామికమ్ (క్రి.వి.) రాత్రిజనసంచారం. నిషేధించిన జాములలో .

అన్తర్వంశిక (పు) అంతఃపురరక్షకుల నాయకుడు.

అన్తర్వంశిక సైన్య (న.)అంతఃపురరక్షక సైన్యం.

అన్తఃశిఖ (వి.) లోపలిసరుకుతో కలిపి లెక్కించిన కొలపాత్రల మీద శిఖరంగా ఏర్పడిన సరుకు (ధాన్యం, పిండి మొదలైనవి).

అన్తేవాసిన్ (పు.) కూడా ఉండేవాడు. సహాయకుడు. An attendent, assistant.

అన్యజాత (వి.) చిల్లర మల్లరగా వచ్చినది. Derived from miscella neous sources.

అన్యభావ (వి.) ద్వేషభావం గల.

అన్వయ (పుం.) బలాత్కారంగా తీసికొనే వస్తువు యజమాని అక్కడనే ఉండుట.

అన్వర్థిన్ (పు.) ఆధారపడినవాడు.

అన్వాధి (పు.) (1) ఎవనిదగ్గర ఏదైన ఒక వస్తువు ఉంచబడుతుందో అతడు. (2) మరొకని కిమ్మని ఒకని చేతి కిచ్చిన వస్తువు.

అన్వాయతి (స్త్రీ.) మనుష్యుల, వస్తువుల సరఫరా.

అన్వాయన (న.) అత్తవారింటికి వెళ్లే పెండ్లికూతురుతో పంపే అరణం.

అన్వావాప (పు.) ఎక్కువ ఉన్న సేనాంగాన్ని ఆ సేనాంగంతో కలుపుట.

అన్వావృత్తి (స్త్రీ.) సైన్యవ్యూహాలు ఒకదాని వెనుక ఒకటి కదలడం.

అవక్షేప (పు.) జూదంలో మోసంతో కూడిన ఆట.

అపచర్ (ధా.) చెడ్డగా ప్రవర్తించు. (ప్రేరణార్థకం) కలుపు. కలితీచేయు.

అపచరణ (న.) మోసం.

అపచరిత (వి.) తిరుగుబాటు చేసిన.

అపచార (పు.) మోసం.

అపచ్ఛిన్న (వి.) లాగికొనబడిన.

అపజిహ్వికా (స్త్రీ.) నాలుకను ఊడబెరుకుట లేదా పాడు చేయుట.

అపదాన (న.) చెడునడవడిక, అపరాధం. An offence, crime.

అపదిష్టక (వి.) అపరాధం మోపబడిన, Implicated, charged.

అపదేశ (పు.)వాఙ్మూలం. A statement, a declaration.

అపనయ (పు.) చెడునీతి, Wrong policy.

అపనేయిమన్ తగ్గింపు. Diminution, (పు.) reduction

అపరిగృహీత (వి.) చుట్టూ బంధింపబడని, అలాంటి అరణ్యంలో లేని. Not enclosed, not in a reserved forest (2) సొంతం చేసికొనని Not possessed, not owned.

అపరిపణిత (వి.) ఏ షరతులూ పెట్టని, Without stipulations or conditions.

అపరుద్ధ లేదా అవరుద్ధ (పు.) రాజుకు

అనిష్టుడైన రాజకుమారుడు.

అపవహ్ (ప్రేరణార్థక.) (1) మోసికొనిపోవు, (2) ఒకనిని దూరంగా పంపివేయు. తనను తాను కనబడకుండా చేసికొను.

అపవాహన (న.) లోనికి తీసికొనివచ్చుటకు తీసికొనివచ్చుట, మరొకచోటికి వెళ్లడానికి ప్రోత్సహించుట carrying off so as to bring in, inducing immigra tion.

అపవాహిత (వి.)లోభపెట్టి వశం చేసికొన్న, అపహరించుకొని పోబడిన (మనిషి) Enticed; Kidnapped.

అపవృత్త (వి.) గెంటివేయబడిన.

అపవ్యయ్ (ధా.) నిరాకరించు To deny.

అపవ్యయన (న.) నిరాకరించుట.

అపసంధేయ(వి.) చేసుకొన్న సంధి భంజించదగినవాడు.

అపసర్ప (పు.) గూఢచారి A secret agent, spy.

అపసర్పణ (న.) (1) గూఢచారిని ప్రయోగించుట, (2) గూఢచారిని నియమించుట, (3) (ఒకనిని)గూఢచారిచర్యలకు గురిచేయుట.

అపసవ్యమ్ (క్రి.వి.) అప్రదక్షిణంగా.

అపసార (పు.) (1) తప్పించుకొనిపోవడం. దూరంగా వెళ్లిపోవడం. (2) తప్పించుకొని పోవడానికి ఉపాయం, (3) వెనుకకి వెళ్లడానికి తగిన ప్రదేశం, (4) నిరపరాధినిగా రుజువు చేసికొనే ఉపాయం. Means of exoneration, an excuse. ఒకడు నిరపరాధి అని రుజువుచేసేవాడు.

అపసారక (న.) వర్షానికి తడవని ఒకరకమైన ఉన్ని వస్త్రం.

అపసారిన్ (వి.) తిరిగి వెళ్లిపోవడానికి తగిన చోటు ఉన్నవాడు.

అపసృ (ధా.) (1) తప్పించుకొని పోవు (2) తనను నిరపరాధినిగా చేసుకొను. (ప్రేరణార్థకం) దూరంగా పంపివేయు.

అపసృత (వి.) విడచి వెళ్లిపోయిన, మరొకచోటినుండి వచ్చిన.

అపస్రు (ధా.) దూరంగా వెళ్లిపోవు.

అపహ్ను (ధా.) అన్నమాట వెనుకకు తీసికొను Retract.

అపాతనీయ (వి.) కాలం మించిపోనివ్వడానికి తగని. Not to be allowed to lapse, not to be remitted.

అపార్ష్ణి (వి.) వెనుక శత్రువు లేని.

అపాశ్రయ (పు.) (1) ఆశ్రయం, ఆధారం, (2) ఇంటిపైకప్పు, ఎత్తు.

అపాశ్రయవత్ (వి.) అధారపడిన, Dependent.

అపురోగ (వి.) నాయకుడు కాని.

అప్రతిరాగిన్ (వి.) రంగు అంటని.

అప్రతివిద్ధ (వి.) గుర్తువేయని Unstamped.

అప్రతిశ్రావిణీ (వి.) అంగీకరించని.

అప్రవాసిత (వి.) చంపబడని.

అప్రవేశన (న.) (కోశాగారంలో) ప్రవేశపెట్టకపోవుట.

అప్రసార (వి.) సాక్ష్యం ఇవ్వడానికి ముందుకురాని.

అప్రాప్తక (వి.) సర్వాంగపూర్ణంగా చేయ

బడని, పరిశుద్ధము కాని. Not perfected; impure.

అప్రాప్తఫలా (స్త్రీ.) రజస్వల కాని.

అప్రార్థనీయ (వి.) ఎదిరించుటకు తగని. Not fit to be attacked.

అభయవన (న.) ఇక్కడ ఉన్న మృగాలను చంపకూడ దని శాసించిన వనం.

అభికాశ (వి.) ప్రకాశిస్తున్న, శుభ్రమైన.

అభిగమ (పు.) అభిగమన (న.) అనుమతిలేని ప్రవేశం. Tresspass.

అభిగృహీత (వి.) బంధించబడిన, అరెస్టు చేయబడిన.

అభిగ్రస్ (ధా.) ఎక్కువగా భయపెట్టు, హడలకొట్టు.

అభిగ్రహ్ (ప్రేరణార్థకం.) సవాల్‌చేయు To challenge.

అభిగ్రహ (పు.) స్వాధీనం చేసికొనుట, నిగ్రహించుట.

అభిచర్ (ధా.) అభిచారప్రయోగంచేయు.

అభిజ్ఞానమ్ (న.) గుర్తింపు కార్డు.

అభిత్యక్త (పు.) మరణశిక్ష విధించిన అపరాధి.

అభినివేశ (పు.) వాఙ్మూలం, A statement, an affidavit.

అభినీ (ధా.) తెలియపరచు To represent, to bring to the notice of, to inform.

అభినీత (వి.) కొట్టవచ్చినట్లు ఆడంబరంగా లేని. అందంగా తయారు చేసిన, Not gaudy, well finished.

అభిపన్న (వి.) లొంగిపోయిన.

అభిప్రజాత (వి.) సంతానం కనిన.

అభిప్రధర్షణ (న.) బ్రద్దలుకొట్టి తెరచుట.

అభిప్రేత (వి.) అనుమతించబడిన, అధికారం ఉన్న, సామర్థ్యం ఉన్న, నేర్పుగల. Approved (or) competent, skilled.

అభిప్లుత (వి.) అందరికీ వర్తించే. Of universal application.

అభిమన్ (ధా.) ఆశించు, దురాశ చూపు Covet, to entertain a sinful desire for.

అభిమన్తృ (పు.) దురాశ గలవాడు.

అభిమృష్ట (వి.) చెడ్డపనికి పురిగొల్పబడిన, మాయచేసి తీసికొనిపోబడిన, అపహరింప బడిన. Seduced, enticed away, abducted.

అభియోగ (పు.) పరిశ్రమ, ప్రయత్నం, దెబ్బకొట్టడం Exersion, assault.

అభిరూప (వి.) (1) మామూలుగా ఉన్న Normal, usual (2) appropriate, suitable.

అభివద్ (ధా.) (1) కేసుపెట్టు, To file a claim. to sue. (2) జుర్మానావేయు To impose as fine.

అభిషుత (వి.) వడగట్టిన Distilled.

అభిష్యన్ద (పు.) (జనాభా) ఎక్కువ పెరిగి పోవుట Overflow, excess of popu lation.

అభిసంవస్ చాల దగ్గరవాడవడం; (ప్రేరణార్థక.) వశం చేసికొనడం.

అభిసార, అభిసారిన్ (వి.) రక్షించడానికి వచ్చిన.

అభిసారక (వి.) ఒకనిమీదికి దూసికొని పోయేవాడు.

అభిసృ (ధా.) రక్షించడానికి వెళ్లు.

అభిసృత (వి.) రక్షించడానికి వెళ్లిన.
అభిహాస్య (వి.) హాస్యాస్పదమైనది.
అభిహూలిక (పు.) (శత్రువును) జయించినవాడు.
అభిహృ (ధా.) రక్షించు (ప్రేరణార్థకం) : తీసికొనిపోవు. తన వైపునకు మరల్చు కొను To winover. అపహరించు kidnap.
అభూతపూర్వ (వి.) పూర్వం ఎవరూ నివసించని లేదా వ్యవసాయం చేయని భూమి. పూర్వం ఉపయోగించని గని.
అభ్యధిగన్తృ (పు.) అనుమతి లేకుండా ప్రవేశించేవాడు. Tress- passer, రహస్యంగా ప్రవేశించేవాడు.
అభ్యన్తర (పు.)లోపల ఉన్న లేదా రాజధానిలో ఉన్న అధికారి.
అభ్యన్తరకోప (పు.) లోపల ఉండే అధికారియొక్క తిరుగుబాటు.
అభ్యవపత్తి (స్త్రీ.) లొంగిపోవుట.
అభ్యాగారిక (పు.) ఇంట్లో పనిచేసే సేవకుడు.
అభ్యాభూ (ధా.) అధికారం కలిగి ఉండు. To have right to.
అభ్యావహ్ (ధా.) బాధ్యతకలవాడగు. To be responsible for; to be liable for.
అభ్యుపపత్తి (స్త్రీ.) సహాయం.
అభ్యుపపద్ (ధా.) సహాయం చేయు.
అభ్రపటల (న.) మైకా. A covering mica.
అమూఢసంజ్ఞ (వి.) తెలివిగా ఉన్న Not unsound of mind.
అమ్బరీష (న.) నిప్పులుపోసిన గుంటకుంపటి.
అమ్లశీధు (న.) పుల్లని మద్యం.
అయ (పు.) మంచి అదృష్టం.
అయుక్త (వి.) పనిలో శ్రద్ధలేని, అధికారి కానివాడు.
అరాజవాచ్య (వి.) రాజుచేత దూషించబడని. రాజానుగ్రహపాత్రుడు.
అరాలా (స్త్రీ.) తోలుపట్టా (జూదంలో ఉపయోగించేది).
అరిభావిన్ (వి.) శత్రుత్వబుద్ధి గలవాడు.
అరిష్ట (న.) ఒక ఓషధి.
అరూపవేలా (స్త్రీ.) మనిషి స్పష్టంగా కనబడని సమయం.
అర్థచర(పు.)ధనంతో వ్యవహరించే అధికారి.
అర్థయుక్తి (స్త్రీ.) (తనకు) లాభం చూచుకొనుట.
అర్థానుశాసన (న.) అభివృద్ధి సంపాదించుట.
అర్థ్య (వి.) లాభకరమైన.
అర్థ్యప్రతీకార (వి) కలిగిన నష్టాన్ని పూడ్చేది.
అర్ధచన్ద్రక (వి.) అర్ధచంద్రాకారంలో ఉన్న.
అర్ధసీతిక (పు.) పంటలో సగం ఇచ్చే ఒప్పందంమీద భూమి దున్నేవాడు.
అల్పావాప (వి.) చాల తక్కువమంది రాజద్రోహం లున్న.
అవక్లప్తిక (వి.) అనుకూలమైన.
అవకేశిన్ (వి.) కాయలు కాయని.
అవక్తవ్యకర (వి.) నిర్దుష్టమని అంగీకరించబడిన, దోషాలు లేనివాళ్లు చేసిన.
అవక్రయ (పు.) అద్దెకు ఇచ్చుట. అద్దె.
అవక్రయిన్ (పు.) అద్దెకు ఉన్నవాడు.

అవక్రీతక (వి.) అద్దెకు తీసికొన్న వస్తువు.

అవక్షిప్ (ధా.) త్రోసిపుచ్చు. డిస్మిస్ చేయు.

అవక్షిప్త (వి.) (1) డిస్మిస్ చేయబడిన, (2) ఒకనికి ఒక వస్తువు లేకుండా చేయుట, (3) చేతితో చేసిన మోసం slight of hand.

అవక్షేపసోపాన (న.) మెట్లు. క్రిందికి త్రోసి వేయడానికి పైకి లాగడానికీ అనువైన నిచ్చెన.

అవగూర్ణ (న:) పీడించుట, కొడతానని బెదిరించుట.

అవగృహీత (వి.) నిరోధింపబడిన, అణగ ద్రొక్కబడిన.

అవగ్రహ్ (ధా.) వశంలో ఉంచుకొను, అణగద్రొక్కు.

అవగ్రహ (పు.) అణచివేయుట.

అవఘట్ట్ (ప్రే.అ.) మరొకనిచేత యుద్ధం చేయించు.

అవఘుష్ (ధా.) చాటించు.

అవతారిత (వి.) సంపాదించబడిన, వసూలుచేయబడిన (పన్ను మొ.).

అవదాన (న.) మంచినడవడిక.

అవధాన (న.) కలిపి పట్టుకొనుట.

అవధారణ (న.)నిబంధన. limitation, restriction.

అవధృత (వి.) నిశ్చితమైన, మాటఇచ్చిన Assured, given assurance.

అవపాత (పు) క్రిందికి పడుట. దిగిపోవుట.

అవపాతన (న.) గొయ్యి (పైకి కనబడనిది). Trap, pit.

అవమర్ద (పు.) (కోటను) ముట్టడించుట, హటాత్తుగా ముట్టడించి ఆక్రమించుట.

అవమర్శభిత్తి (స్త్రీ.) చిన్నగోడ దాపుగా ఉంచిన గోడ.

అవమానమ్ (న.) లోతు.

అవమృష్ట (వి.) స్పృశించబడిన, తనదిగా చేసికొనబడిన appropriated.

అవరార్ధ్య (వి.)కనీసం. Least, minimum.

అవరుద్ధ (వి.) బంధించబడిన, చుట్టూ కట్టబడిన, నిర్బంధించబడిన.

అవరుధ్ (ధా.) బంధించు, అంతఃపురంలో ఉంచు.

అవరోధ (పు.) ముట్టడి, బంధించుట.

అవరోపిత (వి.) పాతిపెట్టబడిన, శూలాదులమీద గ్రుచ్చబడిన (శరీరం).

అవలిప్ (ధా.) పైన పూతపూయు.

అవలీన (వి.) తప్పిపోయిన, కనబడకుండా పోయిన.

అవలేప్య (న.) బంగారం మొదలైన వాటితో పైపూత.

అవశీర్ణక్రియా (స్త్రీ) చెడిపోయిన సంబంధాలు బాగుచేయుట.

అవసిత (వి.) ఆక్రమించబడిన, ప్రవేశించబడిన, Occupied.

అవసుత (వి.) కలపబడిన (ద్రవపదార్థాలు).

అవస్కన్ద (పు.) హటాత్తుగా ఆక్రమణం.

అవస్కన్దిత (వి.) పారిపోయినవాడు; కనబడకుండ పోయినవాడు absconded.

అవస్కర (పు.) పేడకుప్ప.

అవస్తార (పు.)రావలసిన సొమ్ము వసూలుచేయవలసిన సమయం కప్పి పుచ్చుట.

అవస్తృ (ధా.) దాచుట, ధనం అపహరించుట. To misappropriate.

అవస్థ (పు.) జామీను Surety.

అవస్థా (స్త్రీ.) పూచీ ఇచ్చుట Guarantee.

అవస్థాపనా (సీ.) జామీను ఇచ్చుట Giving a surety, appointing as a surety.

అవస్థాయ (అవ్య.) జామీనుఇచ్చి, అది అట్లని ప్రతిపాదించి.

అవస్రావణ (న.) దేశంనుంచి పంపి వేయుట.

అవస్రావ్యుదక (వి.) దేనినుంచి నీరు ప్రవహించేటట్లు చేయబడినదో అది.

అవస్రు (ప్రే..ధా.) (1)ప్రవహింపచేయు, (2) రాజ్యం నుంచి బహిష్కరించు, (3) కనబడకుండచేయు, (4) నశింపచేయు.

అవహీన (వి.) (1) తగ్గిన, (2) చాలనీచుడు, (3) లోటుగల (న) పోయినది.

అవార (పు.) వంతుకానిది.

అవిధేయక (వి.) ఉపయోగించశక్యం కాని. ఎందుకూ ఉపయోగించని.

అవినిపాతిన్ (వి.)నశించని.

అవిప్రతిపత్తి (సీ.) కంగారుపడకపోవడం, అతిగా పనిలో తల దూర్చక పోవడం.

అవిషమమన్త్ర (వి.) పరస్పరవిరుద్ధమైన మాటలు చెప్పక పోవడం.

అవిషహ్య (వి.)(1) సహింపశక్యంకాని, (2) ఎదిరింపశక్యం కాని, (3) తగని, అంగీకారయోగ్యం కాని.

అవిసంవాదక (వి.) మాటతప్పనివాడు.

అవిసంవాదిత (వి) మోసగించబడని, దిగాలుపడని.

అవేదక లేదా ఆవేదక (పు.) ప్రతివాది, Defendent.

అశుశ్రూషా (సీ.) వైవాహికధర్మాలు నిర్వర్తించకపోవడం.

అశ్రాన్తపదతా (సీ.) పదాలు తమ అర్థం స్పష్టంగా చెప్పుట.

అశ్వవాహ (పు.) గుఱ్ఱాల కాపరి.

అశ్వవాహా (సీ.)గుఱ్ఱాలను పోషించడం.

అష్టక (న.) లక్క.

అసంస్కృత (వి.) (1) సరిగా తయారు చేయబడని, (2) చేయబడని లేదా బాగు (రిపేరు) చేయబడని.

అసక్తారమ్భ (వి.) తలపెట్టిన పనులలో ఏ అడ్డంకులూ లేని.

అసంఖ్యాత (వి.) ఫలానా అని నిర్దేశింపబడని.

అసంగ (పు.) అడ్డంకులులేని; ఆలస్యం లేని.

అసత్ప్రగ్రహ (పు.) చెడ్డవాళ్లకి సహాయం చేయుట.

అసమన్త్ర (వి.) సమానమైన ఆలోచన లేని.

అసమిత (వి.) అంగీకరించబడని.

అసంపాత (పు.) కూడబెట్టకపోవుట, జనసంమర్దం లేకపోవుట. జోక్యం కలగచేసికొనకపోవుట.

అసంపాతిన్ (వి.) గుమిగూడని.

అసంపీత (వి.) మెరుస్తూ కనబడడానికి తడపని. అసంవీత (వి) రంగుమాయని.

అసంప్లుత (వి.) పార్లిపోని.

అసంభాషా (స్త్రీ.) మాటలాడకూడదను నిషేధం, మాటలాడే అవకాశం లేకపోవుట.

అసంమోష (పు.) జాగర్తగా రక్షిస్తూ (చూస్తూ) ఉండడం.

అసార (వి.) సారంలేని, శూన్యమైన. (పు) దివాళా తీసినవాడు.

అస్వకరణ (వి.) తనదని చెప్పడానికి ఆధారాలులేని Who has no title or right to ownership.

అహంవాదిన్(వి.) (నేను సాక్ష్యం చెపుతానని) ముందుకు వచ్చేవాడు.

అహిపృష్ఠ (న.) శత్రుసైనికులను మోస గించడానికి (To trap) ఒకానొకసాధనం.

అహిభయ (న.) ఇంట్లో ఉన్న పాము నుండి కలిగే భయం వంటి భయం.

అహోరూప (న.) రోజువారీ లెక్కలు The day to day accounts.

ఆ

ఆకరిక (పు.) గనిలో పనిచేసేవాడు.

ఆకార (పు.) ముఖకవళికలు.

ఆక్రన్ద (పు.) వెనుక ఉన్న మిత్రరాజు.

ఆక్రన్దాసార (పు.) వెనుక ఉన్న మిత్రుని మిత్రుడు.

ఆక్షిక (పు.) జూదరి, (న) జూదం మూలాన అప్పు.

ఆక్షిప్ (ధా.) తీసికొనిపోవు.

ఆగన్తు (వి.) బైటనుండి వచ్చిన, విదేశీ యమైన (పు) విదేశీయుడు, క్రొత్తవాడు.

ఆగన్తుక (వి.) విదేశీయుడు.

ఆగమ్ (ప్రే.) నేర్పు, తెలుసుకొను To find out.

ఆగమ (పు,) (1) సంపాదించుట. సంపాదిం చిన మార్గము, (2)ఎక్కడినుండి వచ్చినదో ఆ స్థానము Place of origin.

ఆఙ్గరజ (వి.) విదిశా - నర్మదా-బ్రహ్మవర్ధన- పారియాత్ర పర్వతాల మధ్య ఉన్న అంగరదేశంలో జన్మించిన.

ఆచామోదక (న.) భోజనం తరవాత పుక్కి లించే నీళ్లు.

ఆచితకపత్ర (న.) మరొకపాత్రకు అతక డానికి తయారుచేసిన బంగారురేకు.

ఆజాత (వి.) రాజుయొక్క అశ్వని వాసాది స్థానాలలో పెరిగిన.

ఆజీవ (పు.) (1) జీవనోపాధి, రాబడి, (2) లాభం, (3) నాణాలకు ఉపయో గించే ఒక మిశ్రలోహం.

ఆజీవక (పు.) మక్ఖలి గోపాలుడు స్థాపించిన ఒక నాస్తిక సంఘం.

ఆటవిక (పు.)అడవిరాజు.

ఆణి (పు.) లేదా **ఆణీ** (స్త్రీ.) ఒక మూల లేదా ఒక ప్రక్క.

ఆణిద్వార (న.) ప్రక్కద్వారం.

ఆణిహర్మ్య (న.) ప్రక్కగది, చిన్నగది.

ఆతిథ్య (న.) విదేశవస్తువులమీద పన్ను Duty on foreign goods. excise duty.

ఆతిపాతిక (వి.) పాడైపోయే స్వభావం గల Perishable.

ఆతివాహిక (పు.) దారిలో రక్షణ ఇచ్చేవాడు An escort for goods or passengers (న.)

ఆవిధంగా రక్షణ ఇచ్చినందుకు రుసుము, Escortcharges, convoy charges.

ఆత్మసంపత్ (స్త్రీ.) స్వీయగుణసంపద Personal excellences or qualities.

ఆత్మాధాతృ (పు.) తననే తాకట్టుపెట్టుకొన్నవాడు.

ఆత్యయిక (వి.)చాల తొందర అయిన Pressing, urgent.

ఆదహన (న.) శ్మశానం.

ఆదేశ (పు.) (1) అప్పగించిన పని, (2) ఇది ఇలా చేయాలని చెప్పి అప్పగించిన విషయం.

ఆధి (పు.) (1) తాకట్టు, (2) ఒకపని చేయడానికి కార్మికసంఘం నియమించిన కార్మికుడు, (3) ఆపద, దుఃఖం.

ఆధికర్ణగ్రహణ (న.) ఏదైన ఆస్తి తాకట్టు పెట్టి ఋణానికి ఒప్పందం చేసుకొనడం Contracting a debt by mortgaging some property.

ఆధిపాల (పు.) తాకట్టుపెట్టినదాని సంరక్షకుడు.

ఆనాహ (పు.) మలమూత్రబంధం.

ఆనీత (న.) పెండ్లికూతురు తన బంధువర్గమునుండి తీసికొనివచ్చిన ధనాదికం.

ఆనుగ్రాహిక (వి.) లాభకరమైన Beneficial.

ఆనూప (వి.) జలప్రాయమైన భూమికి సంబంధించిన. జలమార్గంలో ఉన్న.

ఆనూప్య (వి.) తడినేలమీద మొలిచేది లేదా పెరిగేది.

ఆపద్ (స్త్రీ.) (1) గూడుపుఠాణీ, Con spiracy, ఆపద.

ఆపదర్థ (పు.)కష్టాలకి దారితీసే లాభం.

ఆపమిత్యక (న.) ధాన్యాలు అప్పు తీసి కొనుట.

ఆపాత (పు.) ముందుకు వెళ్లే మార్గం.

ఆపూపిక (పు.) అప్పాలు, (తినుబండారాలు) అమ్మేవాడు.

ఆప్యప్రయోగ (పు.) దేశద్రోహిని వాని బంధువులద్వారా వదల్చుకొనే ఉపాయం.

ఆప్యాయన (న.) నింపుట, అభివృద్ధి.

ఆబన్ధ్య (న.) అలంకారాలు.

ఆబలీయస (న.) దుర్బలుడైన రాజు అనుసరించవలసిన మార్గం.

ఆబాధ (పు.) అపాయం. ఇతరుల స్థలం మొదలైనవి ఆక్రమించడం.

ఆభిగామిక (వి.) అనాయాసంగా రాజును సమీపించేసేది.

ఆభ్యన్తర (వి.) నగరం లేదా రాజధాని నుండి లభించినది.

ఆమకాశిత (వి.) తిన్న అన్నం అరగని వాడు.

ఆమిత్రా (వి.) రాజద్రోహులు, రాజద్రోహులు కానివాళ్లు చేతులు కలపడం.

ఆయతి (స్త్రీ.)(1) రాబడి, (2)భవిష్యత్తు.

ఆయతిక్షమ (వి.) భవిష్యత్తులో లాభకరమైన.

ఆయతిప్రదర్శన (న.) రాబోవు లాభనష్టాల మీద చూపు.

ఆయత్త (వి.) అధీనమైన, ఆధారపడిన.

ఆయమాన-నీ (వి.) పన్నులద్వారా వసూలైన వస్తువులను తూచేది.

ఆయముఖ (న.) పన్నుల ముఖాలు,

Heads of revenue.

ఆయశరీర (న.) మొత్తం పన్ను, The aggregate revenue

ఆయుక్త (పు.) అధికారి, An officer.

ఆయుధీయ (వి.) సైనికులను ఏర్పరచేది లేదా నిర్వహించేది, Supplying or maintaining troups. (పుం) సైనికుడు.

ఆయోగ(పు.) (1) నియామకం, (2) పొందుట, సంపాదించుట,(3)తనవైపు త్రిప్పుకొనే ఉపాయం.

ఆయోధన (న.) యుద్ధభూమి.

ఆరక్ష (పు.)**ఆరక్షా** (స్రీ.) రక్షణ Protection.

ఆరక్ష, ఆరక్షక (పు.) రక్షకుడు Watchman, a guard.

ఆరక్షిన్(పు.)రక్షకుడు A guard, a sentinent.

ఆరాజ్య (న.) రాజ్యాన్ని గట్టిపరచుకొనుట. Consolidation of the kingdom.

ఆరాలిక (పు.) వడ్డన చేయువాడు.

ఆర్తవాదిన్ (పు.) కష్టాలలో ఉండి చెపుతున్నవాడు.

ఆర్యప్రాణ (పు.) అర్యుడైన వ్యక్తి.

ఆలక్షిత (వి.)పైకి కనబడు.

ఆలవన (న.) (గడ్డి) కోయుట.

ఆవహ్ (ధా.) లోనికి తీసికొనివచ్చు. లోపల చెల్లించు. (ప్రేరణార్థకం) ఆహ్వానించు, ప్రక్కకు తీసికొనివచ్చు, పోగుచేయు, విదేశా లకు పంపడానికి ప్రోత్సహించు.

ఆవాప (పు.) (సైనికులను)దూర్చడం. పెరిగేటట్లు చేయడం.

ఆవాహ-వివాహ (పు.) ఆడపిల్లను (వివాహంలో) తీసికొనడం, ఇవ్వడం. వివాహ సంబంధాలు చేసికొనడం.

ఆవేదక చూ. **అవేదక**.

ఆవేశన (న.) కర్మాగారం. A factory, a workshop.

ఆవేశనిక (పు.) అతిథి.

ఆవేశనిన్ (పు.) కార్మికుడు.

ఆశాకారిక (పు.) గుత్తపని చేసే కార్మికుడు.

ఆశానిర్వేద (పు.) దిగులు, నిరాశ.

ఆశానిర్వేదిన్ (పు.) దిగులుచెందినవాడు, ఆశ వదలుకొన్నవాడు.

ఆశాస్తి (స్రీ.) ఆశ, Hope.

ఆశీతిక (వి.) ఎనభైసంవత్సరాలవాడు.

ఆశుమృతక (పు.) హటాత్తుగా మరణించినవాడు.

ఆసంగ (పు.) (1) సంబంధం, (2)అడ్డు, (3) ఆసక్తి.

ఆసన (న.)ప్రశాంతంగా కూర్చొనడం.

ఆసార (న.) మిత్రరాజు. మిత్రుని సైన్యాలు. సైనికుల సహాయం. సైనికబలం పెంచుట.

ఆస్తరక (న.) చపటాచేయుట Flooring.

ఆస్తార (పు.) చూ.పై.

ఆస్రు (ప్రేర.) (1) విడిచేటట్లు చేయు, (2) ప్రవహింపచేయు, కపటోపాయంచే మోసగించి తీసికొనుపోవు.

ఆహరణీయ (వి.) లోపలికి తీసికొని రాదగిన, చేర్చదగిన.

ఆహార్యబుద్ధి (వి.) మొండితనం ఉన్న

బుద్ధిమంతుడు, బుద్ధిమంతుడే కాని ఇష్టం వచ్చినట్లు చేసేవాడు.

ఆహార్యోదక (వి.) బైటనుండి నీళ్లు తీసికొని రావలసిన.

ఆహితక, (పు.), ఆహితికా తాకట్టుపెట్టిన వ్యక్తి.

ఆహృ (ప్రేర. ధా.) (1) చెల్లించేటట్లు చేయు. తీసికొనిపోవు, జప్తుచేయు. దోచుకొను, (2) తిను.

ఆహ్నిక (న.) రోజుకూలీ.

ఇ

ఇఙ్గిత (న.) అవయవాల చేష్ట. అవయవాలతో సంజ్ఞలు.

ఇన్ద్రకీల (పు.) తలుపు కదలకుండా ఉండడంకొరకు నేలలో పాతిన మేకు లేదా కఱ్ఱ.

ఇన్ద్రకోశ (పు.) ధానుష్కుల రక్షణకు నగరం గోడమీద అమర్చిన, రంధ్రాలున్న, దారుఫలకం.

ఈ

ఈక్షణిక (పు.) జోస్యం చెప్పేవాడు.

ఈశాన (న.) పిడుగుపాటు.

ఈశ్వర (పు.) రాజు.

ఉ

ఉచ్చార (పు.) మలమూత్రవిసర్జన.

ఉచ్ఛిన్న (వి.) దురాక్రమణ చేసిన భూములను ఇచ్చివేయవలసిఉన్న.

ఉచ్ఛుల్క (వి.) పన్ను మినహాయింపు ఉన్న.

ఉచ్ఛేదనీయ(వి.) ఛేదించదగిన, రద్దు చేయదగిన.

ఉత్కర (పు.) (1) ధాన్యరాశి కొలవడం పూర్తి అయిన తరవాత మిగిలినది, (2) చెత్త.

ఉత్కీర్ణికా (వి.) ఒకపక్క చీల్చి తీయబడిన.

ఉత్కుట్(ప్రే.ధా.) కుంటివానినిగా చేయు.

ఉత్కృష్ (ప్రే.ధా.) తీసికొను, తనదిగా చేసికొను. To appropriate.

ఉత్కోచక(పు.) లంచాలు తీసికొనువాడు. బలవంతంగా ధనం తీసికొనువాడు.

ఉత్క్రమ (వి.) వరస తప్పిన.

ఉత్తర (న.) ఏనుగును కట్టే పై గొలుసు.

ఉత్తరపక్ష (పు.) శ్రేష్ఠమైన పక్షం. Superior party.

ఉత్తరాధ్యక్ష (పు.) సూపర్వైజరు.

ఉత్థా (ధా.) ఉత్సాహంతో కర్మశీలుడుగా ఉండు.

ఉత్థాన (న.) ఉత్సాహంతో పని చేయుట Energitic activity.

ఉత్పక్ష్యభావ (పు.) మిగల మగ్గుట, ఎక్కువ ఉడుకుట.

ఉత్పథిక (పు.) మార్గాలు లేని చోట గూఢచారి కార్యం చేసేవాడు.

ఉత్సఙ్గ (పు.) ఉత్సవసమయాలలో తీసికొన్న బహుమతులు.

ఉత్సహ్ (ప్రే.ధా.) ఉత్సాహశక్తి (రాజుకు ఉండవలసినది).

ఉత్సేక (పు.) (1) దర్పం, (2) అత్యధికంగా ఉండడం.

ఉత్సేచక (పు.) నీరు బైటకు విడచువాడు.

ఉదకచరణ (న.) నీటిలో సంచరించే ఒక

పద్ధతి.

ఉదకనాలికా (స్త్రీ.) అపరాధులను పీడించడానికి ఉపయోగించే నీటిగొట్టం.

ఉదకభాగ (పు.) నీటి పన్ను.

ఉదఞ్జర (పు.) పెద్దజలపాత్ర.

ఉదయ (పు.) ఫలితం, లాభం.

ఉదరదాస (పు.)జీవికకోసం దాసుడైనవాడు.

ఉదారక (పు.) ఒక పప్పుదినుసు.

ఉదాసీన (వి.) కోరికలేనివాడు (పు) రాజమండలంలో చాల శక్తిగల రాజు.

ఉదాస్థిత (పు.) వ్రతభ్రష్టుడైన సంన్యాసి.

ఉదితోదిత (వి.) చాల ఉదారస్వభావం గల Very exalted; very noble.

ఉద్ధతార్థ (వి.) గరిష్ఠమూల్యం గల Maximum priced. At a maximum price.

ఉద్ఘాట (పు.) నీరు పెంచుట.

ఉద్ధయ (పు.) లాభం.

ఉధూష్ (ప్రే.ధా.) విద్వేషం కలిగించు.

ఉద్దేశ (పు.) సూచన, గుర్తు.

ఉద్ధర్షణీయ (వి.) ఉత్సాహం పుట్టించుటకు సమర్థుడైన.

ఉద్బన్ధ (పు.) ఉరిదీయుట.

ఉద్భాణ్డీకృత (వి.) ఎక్కువబరువు క్రింద తొట్రుపాటు చెందువాడు, తలమీద బరువు పెట్టుకొని దాగినవాడు.

ఉద్వాప (పు.) భూమిని విత్తనాలు చల్లడానికి సిద్ధం చేయుట.

ఉద్వృత (వి.) ఏరికొనబడిన selected. నిశ్చయింపబడిన.

ఉద్వేగ (పు.) (1) భయం, కంగారు, (2) నియమాతిక్రమణం Violation.

ఉద్వేజనీయ (వి.) భయపెట్టగల.

ఉన్మాన (న.) (1) ఎత్తు, (2) తూకం.

ఉపకణ్ఠీ (వి.) దొంగకంఠం గల, దొంగ మధ్యభాగంగల.

ఉపకరణ (న.) సైనికుని సాధనాలు. Accoutrements.

ఉపకారిన్(పు.) సహాయకుడు An assistant.

ఉపకృష్ట (వి.) దగ్గర ఉన్న.

ఉపక్రుష్ట (వి.) నిందించబడిన.

ఉపగృహీత (వి.) అంగీకరించబడిన, Accepted or favoured.

ఉపగ్రహ్ (ధా.) (1) మిత్రుణ్ణిగా స్వీకరించు, (2) సహాయం చేయు, అనుగ్రహించు, (3) విరోధం తొలగించు, Conciliate, (4) సేకరించు, నిల్వచేయు. To collect, to keep in stock, (5) పట్టుకొను Seize. (ప్రేరణార్థక) (1) అనుగ్రహం చేయు; చేయూత ఇచ్చేటట్లు చేయు, (2) విరోధం విడచేటట్లు చేయు, (3) పట్టించు.

ఉపగ్రహ (పు.) (1)ఆధారం, సహాయం, (2) తనవైపుకు తీసికొనడం, (3) సహాయం సంపాదించటం, రాజీపడటం Conciliation.

ఉపగ్రాహ (పు.) పట్టుకొనుట, నిగ్రహించుట.

ఉపగ్రాహిన్ (పు.) మోసికొని, తీసికొనివెళ్లేవాడు A carrier, a bearer.

ఉపచర్ (ప్రే.ధా.) విషాదులను ఇచ్చు.

ఉపజప్ (ధా.) పురిగొల్పు To suggest, to instigate.
ఉపజా (స్రీ.) పెరుగుదల An addition, an increase.
ఉపజాప (పు.) రహస్యంగా పురిగొల్పుట A secret instigation. Secret over tures, seduction.
ఉపతాప (పు.) బాధపెట్టడం. Harassment.
ఉపతోదన (న.) గుచ్చుట Pricking, goading.
ఉపదా (స్రీ.)పారితోషికం, లంచం.
ఉపద్రష్టృ (పు.) స్వయంగా చూచినవాడు.
ఉపధా (స్రీ.) రహస్యంగా నిజాయితీని పరీక్షించుట.
ఉపధాన (న.) (1)ఒకదానికి బదులు మరొకటి చేర్చుట, (2) కలుపుట.
ఉపనత (వి.) వంచబడిన, ఓడించబడిన.
ఉపనిధి (పు.) ఒకచోట ఉంచినది, Deposit.
ఉపనిపాత (పు.) హటాత్తుగా వచ్చిన ఆపద. A sudden calamity or acci dent.
ఉపనివేశ (పు.) నివేశస్థానం.
ఉపనిషద్ (స్రీ.) రహస్యోపాయం.
ఉపనిషద్యోగ (పు.) రహస్యమైన కలిపిన మందు secret mixture.
ఉపనిష్కృష్ (ధా.) బైటకులాగు. పైకి వచ్చే టట్లు చేయు.
ఉపపద్ (ధా.) ఉపపన్నం అగు To become possible.
ఉపపన్న (వి.)జరిగిన, ఉన్న.
ఉపయుక్త (పు.) క్రింది అధికారి A subordinate officer. A servant.
ఉపనిబద్ధ (పు.) (దోషులను పీడించడానికి) వ్రేలాడదీయుట.
ఉపరుద్ధ (వి.) (1) అడ్డుకొనబడిన, నిరోధించబడిన, (2) వేరుగా ఉంచబడిన segregated, (3) బంధించబడిన, (4) పూర్తిగా ఒకని అధీనంలో ఉన్న, (5) పీడించబడిన harassed, infested.
ఉపరుధ్ (ధా.) నిరోధించు To detain.
ఉపరూఢ (వి.)ఆపదలు మొదలైనవాటిలో చిక్కుకొన్న.
ఉపరోధ (పు.) (1) అడ్డు, (2) కోటలో నిలదొక్కుకొని ఉండుట.
ఉపలిఖ్ (ధా.)సరిగా వ్రాయనిదానిని సరిచేసి వ్రాయుట.
ఉపలిఙ్గన (న.)సూచన, గుర్తు, ప్రమాణం proof.
ఉపవర్ణనా (స్రీ.) సవిస్తరంగా వర్ణించుట.
ఉపవాద (పు.) నింద, చెడ్డపేరు Revailing, calumny.
ఉపవాస (పు.) అద్దెకున్నవాడు. దగ్గర ఉన్నవాడు.
ఉపవిచార (పు.) ఒకదానితోపాటు చేసిన విచారము The accompanying treatment.
ఉపశ్రోతృ (పు.) ప్రత్యక్షంగా విన్న సాక్షి.
ఉపసాల (పు.) చిన్నగోడ, కట్టవ.
ఉపసృష్ట (వి.) పీడింపబడిన, అసమర్థుడుగా

చేయబడిన incapaciated.

ఉపస్కన్దన పాదుకా (స్త్రీ.) గంతువేసే పాదుక (మార్గమధ్యంలో ఉంచే ఒక విధమైన మనిషిని పట్టించే సాధనం,(Trap).

ఉపస్కర (పు.) గృహోపకరణం, సాధనం.

ఉపస్థాన (న.) (1) విశాలమైన శాల a hall, the assembly hall, court hall, (2) దగ్గరసేవకై వేచి ఉండుట, (3) పోగు పడిన లేదా అధికమైన పన్ను Accrued or additional revenue.

ఉపస్థాయిన్ (పు.) సేవకుడు.

ఉపస్నేహ (పు.) తడి, తేమ.

ఉపహత (వి.) (1) అపకారం చేయబడినవాడు wronged, injured, (2)ఇతరుణ్ణి పీడించినవాడు.

ఉపహన్ (ధా.) నశింపచేయు, పాడుచేయు, చెడగొట్టు.

ఉపహిత (వి.) (1) రహస్యపరీక్షకు గురి చేయబడిన, (2) (ఇటుకలు మొదలైన వాటితో) కట్టబడిన, చపటా చేయబడిన, (3)ఉంచబడిన.

ఉపహృ (ధా.) దృష్టికి తీసికొనివచ్చు, (2) బైటపెట్టు, చెప్పు.

ఉపాంశుదణ్డ (పు.) రహస్యంగా శిక్షించడం లేదా చంపడం silent punishment, secret murder.

ఉపార్ధా (వి.) దాదాపు సగం.

ఉపావర్తన (న.) (1) చుట్టు తిరుగుట, దొర్లుట, (2) (ఆజ్ఞ మొదలైనదానిని) వెనుకకు తీసికొనుట Revocation, annulment.

ఉపావృత్త (వి.)తన రాజ్యం తిరిగి తీసికొన్నవాడు.

ఉపాశంసు (వి.) (మంచికి) ఎదురు చూచుచున్న Who hopes for, who looks forward.

ఉపోష్ (ధా.) కాల్చు, నశింపచేయు.

ఉబ్జ్ (ప్రే.ధా.) (1) అభ్యసించు, వినియోగించు To practise, to employ. (2) ఉంచు, అమర్చు To place, to set.

ఉభయభావిన్ (వి.) రెండు పక్షాలతో మైత్రిగల.

ఉభయయోగ (పు.) గ్రామాలలోను, రాజధానిలోను రెండింటిలోనుఉన్న అధికారుల కలయిక లేదా సంబంధం.

ఉభయవేతన (పు.) రెండు ప్రక్కలనుంచీ జీతం తీసికొనే గూఢపురుషుడు.

ఉరస్య (న.) సేనానివేశంలోని మధ్య భాగం.

ఉల్లమ్బన (న.) (పీడించుటకై అపరాధులను) వ్రేలాడదీయుట.

ఉల్లిఖ్ (ధా.) తప్పు వ్రాయడం.

ఉల్లోపికా (స్త్రీ.)ఆహారవిశేషం.

ఉష్ట్రగ్రీవీ (స్త్రీ.) ఒకరకమైన ఒంటె మెడ ఆకారంలో ఉన్న ఆయుధం. ఒక విధమైన పాత్ర.

ఉష్ట్రికా (స్త్రీ.) ఒంటె ఆకారంలో ఉన్నపాత్ర.

ఊ

ఊరువేష్ట (పు.) (అపరాధులను పీడించడానికి) తొడ మెలి పెట్టడం.

ఊర్ధ్వకర (పు.)ఎత్తికొనిపోవు దొంగ.

ఊర్ధ్వచయ (వి.)పైకి పేర్చబడిన.
ఊష్మన్ (పు.)ఆవిరి. వేడి.

ఋ

ఋతువిభక్త (వి.) వేరు వేరు ఋతువులకు అనుగుణమైన. ఋతువులను బట్టి మార్పుచెందు.
ఋతుసుఖ (వి.)అన్ని ఋతువులలోను సుఖకరమైన.

ఏ

ఏకచర (వి.) ఒంటరిగా సంచరించు, లేదా నివసించు.
ఏకపాత్ర (న.) పై వర్ణాలవాళ్లు క్రింది వర్ణాలవాళ్లు కలిసి భోజనంచేయు.
ఏకప్రగ్రహ (పు.) ఒకే ఒక ఆధారం. The only support.
ఏకముఖ (వి.) ఒకేస్థానంలో నడిపించ బడిన. అమ్మకానికై ఒకేచోటికి తీసికొని రాబడిన.
ఏకరాజ (పు.) ఒకేరాజు, చక్రవర్తి.
ఏకలోష్టవధ (పు.) ఒక మట్టిబెడ్డనువలె నశింపచేయుట.
ఏకవిజయ (పు.) ఒక రాజు విజయం.
ఏకాన్తయోగ (పు.) అధికారులు ఒకచోట కలియుట.
ఏకాన్తసిద్ధి (స్త్రీ.) నిశ్చితమైన విజయం
ఏకాయన (న.) సైనికులు ఒక్కవరసలో మాత్రమే వెళ్లడానికి తగిన స్థానం. (మార్గం).
ఏకార్థ (పు.) అందరికీ సంబంధించిన ప్రయోజనం Common objective.
ఏకైశ్వర్య (న.) ఒకే వంశంలో క్రమంగా వస్తున్న రాజ్యాధికారం.

ఐ

ఐకదేశిక (వి.) ప్రజలలో కొంతమందికి మాత్రమే వర్తించేది.
ఐకపురుషిక (వి.) ఒకడు జీవితాంతం అనుభవించదగినది.

ఔ

ఔత్పత్తిక (వి.) అవసరాన్ని పట్టి చేయబడిన.
ఔత్పాతిక (వి.) దుఃశకునాలకు సంబంధించిన ఆపదలను ఎదుర్కొడానికి తీసికొన్న.
ఔత్సాహిక (వి.) తమంతతాముగా వచ్చిన సైనికులు Voluntary (army).
ఔదనిక (పు.) అన్నం అమ్మేవాడు.
ఔదర్య (పు.) ప్రేగులు మొ.
ఔదార్య (న.) చాల గొప్పగా ఉండుట Magnificience. making a grand show.
ఔద్ర (పు.) ఒకరకమైన తైలం తయారు చేసేవాడు.
ఔపగ్రాహిక (న.) ప్రేమసూచకమైన బహుమానం.
ఔపచారిక (పు.) ఏనుగులను అలంకరించే సేవకుడు.
ఔపనిషదిక (వి.) రహస్యమైన. (న) రహస్యమైన నివారణోపాయాలు.
ఔపపాదిక (పు.) (1) హటాత్తుగా అధికారానికి వచ్చిన వాడు A person suddenly risen to power. an upstart, (2) హటాత్తుగా

జరిగిన ఆశ్చర్యకరమైన సంఘటన.

ఔపవాహ్యా-క (పు.) మోయుటకు తీసికొని వెళ్లుటకు ఉపయోగించేది.

ఔపశాయిక (వి.) మైథునానికి సంబంధించినది. (పు) రాత్రిసేవకుడు.

ఔపస్థాయిక (పు.) సేవకుడు.

ఔపహారిక (న.) బహుమతిగా ఇచ్చే లేదా సమర్పించే, వస్తువులు.

ఔపాయనిక (వి.) బహుమతిగా తీసికొనువాడు (న) బహుమతి Gift, present.

ఔరభ్ర (వి.) గొఱ్ఱెలకు సంబంధించిన.

క

కక్ష (పు.) యుద్ధవ్యూహంలో ఒక ప్రక్కనున్న భాగం. A flank (in a battle array).

కక్ష్యా (స్త్రీ.) (1) గది, ఇంటిలో ఒక భాగం, (2) నడుముకు కట్టే పట్టిక (band).

కఙ్కట (పు.) కవచం.

కచగ్రహణీ (స్త్రీ.) జుట్టు పట్టుకొనేది, చివర వంకరయైన ఇనుపకొలికి ఉన్న పొడుగైన కఱ్ఱ.

కఞ్చుకిత (వి.) బీటలు వారిన పొరచేత కప్పబడిన.

కటభఙ్గ (పు.) చేతితో ఏరిన ధాన్యం.

కటమాన లేదా కటుమాన (పు.) రత్నం చుట్టూ బంగారం బిగించడం.

కటవానక (న.) పక్కమీద పరిచే ఒక విధమైన ఆచ్ఛాదనం.

కటశర్కరా (స్త్రీ.) ఒక మొక్క పేరు.

కటుకవర్గ (పు.) మసాలదినుసులు.

కటుశర్కరా (స్త్రీ.) గులకరాయి.

కడఙ్కర (పు.) మొక్కల ఆకులు మొదలైనవి.

కణకుణ్డక (న.) నూకల జావ.

కణ్టకప్రతిసర (పు.) ముళ్లతీగ.

కణ్టకశోధన (న.) అపరాధులను అణచివేయుట.

కణ్టకినీ (స్త్రీ.) ముళ్లతీగ.

కణ్డోలీ, కణ్డోలికా (స్త్రీ.) బుట్ట.

కన్యావాహిక (పు.) పెండ్లికుమార్తెతో వెళ్లే జనులతో కలిసి వెళ్లేవాడు.

కపాల (పు.) ఎక్కువగా ఇమ్మని అడిగి చేసికొనే సంధి A treaty in which excessive demands are made.

కపిశీర్షక (న.) గోడమీద అమర్చిన కోతితల ఆకారం గల రాయి.

కరట (వి.) పురుగులు పాడుచేసిన లేదా తినివేసిన.

కరటుకముఖ (న.) కంసాలులు ఉపయోగించే, కొంగమెడ ఆకారంలో ఉండే సాధనం.

కరణ (న.) (1) కార్యాలయం A bureau, an office, (2) ప్రమాణం proof, evidence.

కరణీయ (న.) రాబడి-ఖర్చుల ఉజ్జాయింపు A budget estimate.

కరద (వి.) పన్ను చెల్లించేవాడు.

కరప్రతికర (పు.) పన్నుకు బదులు ఇచ్చే పండిన వస్తువులు.

కరీష (పు.) వర్షాలలో పిడకలు ఎండడానికి తగిన వ్యవధానం.

కర్ణకీలాయస (న.) మూలల్లో స్తంభాలకు

చుట్టిన రాగితీగ. మూలలలో నాటిన ఇనుపమేకులు.

కర్తక (వి.) ఛేదించబడిన, కత్తిరించబడిన.

కర్మక్షాన్త (వి.) బాగా తరిఫీజు పొందిన Fully trained.

కర్మన్ (న.) (1) తరిఫీజు training. (2) శరీరపీడ (అపరాధుల).

కర్మనిషద్యా (స్త్రీ.) కార్మికుల ఇళ్లు.

కర్మనిష్పాక (పు.) పనులు కొనసాగించుట.

కర్మమాస (పు.) కార్మికుల జీతం లెక్క కట్టే మాసం.

కర్మవ్యాపద్ (స్త్రీ.) అభిచారికక్రియలో జరిగిన దుష్పరిణామం.

కర్మాన్త (పు.) కర్మాగారం A work shop. A factory.

కర్మాభిగ్రహ (పు.) చేసిన పనులను పట్టి నిగ్రహించడం.

కర్శన (న.) తగ్గించడం. దుర్బలత్వం కలిగించడం. ఏమీ లేనివానినిగా చేయడం.

కర్శనీయ (వి.) దుర్బలుడుగా చేయ దగిన.

కలత్రగర్భిన్ (వి.) స్త్రీలు కూడా ఉన్న.

కలధౌతక (న.) ఆభరణాలకు ఉపయోగించే వెండి.

కలనీ (స్త్రీ.) ముద్ద pulp.

కల్పనా (స్త్రీ.) (1) ఛేదించే చాకు మొ. (2) ఏర్పాటుచేయుట.

కల్యాణకృత్య (న.) ఉత్సవసమయం Fesitive occasion.

కల్యాణబుద్ధి (వి.) మంచి అభిప్రాయం గల Of honourable intentions.

కాకణీ (స్త్రీ.) (1) (జూదంలో ఉపయోగించే) గవ్వ, (2) పణంలో 64వ వంతైన ఒక రాగి నాణెం.

కాచ (పు.) (1) గాజు. స్ఫటికం, (2) (వస్తువులు తయారు చేసేటప్పుడు) అపహరించే ఒక పద్ధతి, (3)కావడి.

కాచక (న.) బంగారు వస్తువులలో తక్కువ రకం పదార్థాలను అతుకుట.

కాచకర్మన్ (న.) (బంగారు లేదా వెండి) వస్తువులలో కూర్చుట.

కాచమణి (పు.) గాజుపూస.

కాచవ్యవహారిన్ (పు.) గాజుసామాన్లు అమ్మేవాడు.

కాచార్పణ (న.) బంగారం మీద గాని వెండిమీద గాని మణి బిగించుట.

కాఞ్చన (న.) బిగించడానికి ఆధారమైన బంగారం లేదా వెండి.

కాఞ్చనకారు (పు.) మణులు మొదలైనవి బిగించే పని చేసే శిల్పి.

కాణ్డక (న.) కాలి లేదా చేతి ఎముక.

కాణ్డబీజ (న.) కొమ్మపాతితే మొలిచే మొక్క.

కాణ్డరా (స్త్రీ.) నరం.

కాపటిక (పు.) ఒక రకమైన గూఢ పురుషుడు.

కామణ్డులుక (వి.) ఆనపకాయ ఆకారంలో ఉన్న.

కాయభార (పు.) వీపుమీద మోసే బరువు.

కారణిక (పు.) లెక్కలు వ్రాసేవాడు An

accounts officer.

కార్మాన్తిక (పు.) కర్మాలయాల అధికారి A director of factories

కార్మారిక (వి.) కంచరి మొదలైన వాళ్లు తయారు చేసినది.

కార్మిక (పు.) పనులు నడిపించేవాడు A works - manager

కార్య (పు.) క్రింది అధికారి A sub ordinate officer .

కార్వటిక లేదా ఖార్వటిక రెండువందల గ్రామాల ప్రధానస్థానం (head quarters)

కాలిక (వి.) ఇంతకాలం అని నిర్ణయించి ఇచ్చిన అప్పు. అరువు ఇచ్చిన.

కాలేయక (న.) చందనంవలె సుగంధం గల ఒక కఱ్ఱ.

కాష్ఠతులా (స్త్రీ.) కఱ్ఱతక్కెడ.

కిటికా (స్త్రీ.) పేపబెత్తంతో అల్లి చర్మ కప్పి తయారు చేసిన డాలు.

కిట్ట (న.) లోహాదులు కరిగించగా వేరుగా వచ్చిన చిట్టం Dross.

కిణ్వ (న.) మాదకపానీయబీజం A ferment.

కిణ్వబన్ధ (పు.) మాదకద్రవ్యాలు తయారు చేయుట.

కిలాట (పు.) పెరుగుపైన తేలిన నీరు.

కుక్షిప్రదర (వి.) కోటగోడను ప్రక్కనుంచి బ్రద్దలుకొట్టేది.

కుటుమ్బ (న.) వేశ్యాపరివారం An (courtesan's) establishment.

కుట్ట్ (ధా.) దంచు, నలుపు.

కుట్టక (పు.) దంచువాడు.

కుట్టకయన్త్ర (పు.) పిండిమర.

కుట్టనశాలా (స్త్రీ.)దంపుడుపనిచేసేశాల

కుట్టనీ (స్త్రీ.) పిండిమర.

కుట్టాక (పు.) వడ్రంగి, అతికించువాడు.

కుణ్ఠ (వి.) మందమతి, శక్తిహీనుడు, సామర్థ్యం లేనివాడు. పిరికిపంద.

కుప్ (ప్రే.ధా.) (1) నిరాకరించు.To refuse. to sanction, (2)ఎదురు తిరుగుటకు ప్రోత్సహించు.

కుపిత (వి.) ఎదురు తిరిగిన.

కుప్య (న.) అడవిలో లభించే కఱ్ఱ మొదలైన సంపద.

కుప్యోపజీవిన్ (పు.) కుప్యాధికారి The superintendent of forest produce.

కుమారపుర (న.) రాజపుత్రప్రాసాదం.

కుమారీపుర (న.) ఒకవిధమైన నగర ద్వారం.

కుమారీసంగ్రహ (స్త్రీ.) కట్టేస్తంభంమీద వేసిన ఇనుపదూలం.

కుమ్భకుక్షిక (వి.) కుండవంటి పొట్టగల.

కుమ్భీపాక (పు.) పెద్దపాత్రలో సలసల కాచుట.

కురువిన్ద (పు.) ఒక రాయి.

కులనీవీ (స్త్రీ.) కుటుంబంలో దాచు కొన్న ధనం.

కులబన్ధన (న.) మొత్తం కుటుంబానికి వెట్టిచాకిరీ Bondmanship for the whole family.

కులమితికా (స్త్రీ.) ఒకవిధమైన గజనివాసం.

కులసంఘ (పు.)రాజవంశీకు లందరూ సభ్యులుగా ఉన్న సమితి A ruling council consisting of all members

of the royal family.

కులైడక (పు.) మందనుండి తప్పి పోయిన గొఱ్ఱె.

కుల్య (పు.) రాజవంశానికి చెందినవాడు

కుల్యా (స్త్రీ.) పొడవుగా త్రవ్విన గొయ్యి A trench.

కూల్యావాప (వి.) కాలవలమీద వ్యవసాయం జరిగేది.

కుశల (వి.) సమర్థుడు An expert.

కుశీలవ (పు.) పాటలు పాడువాడు. నటుడు.

కుహక (పు.) మాజిక్ చేసేవాడు, పాముల వాడు, బొమ్మలాడించేవాడు.

కూట (పు.) (1) కొమ్ములు విరిగిన ఎద్దు, (2) శిఖరం.

కూటయుద్ధ (న.) మోసంతో కూడిన యుద్ధం.

కూటావపాత (పు.) పైన ఆకులు మొదలైనవి కప్పిన గొయ్యి.

కూర్చికా (స్త్రీ.) గడ్డపెరుగు.

కూర్మక (వి.) తాబేలు ఆకారంలో ఉన్న.

కూలపథ (పు.) సముద్రతీరంగుండా జలమార్గం.

కృతకర్ణికా (వి.) చుక్కలున్న.

కృతక్రియా (వి.) యథావిధిగా వివాహం చేసికొన్న.

కృతక్షేత్ర (న.) కృషియోగ్యంగా చేయబడిన భూమి.

కృతప్రతిఘా తావస్థ (వి.) హింసించకుండా మాట (రక్షణ) ఇవ్వబడినవాడు To whom a guarantee against injury is given.

కృతప్రవేశ (వి.) ప్రవేశించడానికి అనుమతి ఉన్నవాడు.

కృతావరోధా (స్త్రీ.) ఒక్కడు మాత్రమే ఉంచుకొన్న స్త్రీ.

కృతావస్థ (వి.) గారంటీ ఇవ్వబడిన.

కృత్య (వి.) ఎదురు తిరిగేటట్లు చేయదగిన వాడు. దేశద్రోహి అయ్యే అవకాశం ఉన్నవాడు. (న) అభిచారిక హోమాదికం.

కృత్యకర (పు.) ఆస్తి మొదలైనవాటి వ్యవహారాలు చూచేవాడు. An administrator (of property etc.)

కృత్యపక్షీయ (వి.) రాజుకు ఎదురు తిరిగే పక్షానికి (పార్టీకి) చెందినవాడు.

కృసర (పు.) బియ్యం నువ్వులు కలిపి వండిన పులగం.

క్లృప్త (వి.)ఇంత అని నిర్ధారణ చేసిన సొమ్ము.

కోశమణ్డల (న.) గుండ్రంగా ఉండే చోటు.

కోప (పు.) తిరుగుబాటు.

కోపక (వి.) తిరుగుబాటు ప్రోత్సహించువాడు.

కోప్య (వి.) నిరాకరించదగిన.

కోశసంగ (పు.) పన్నుగా తీసికొనడం Appropriation of revenue.

కోశీధాన్య (న.) అపరాలు.

కోష్ఠ (పు.) దేవాలయం, కొట్టము (shed).

కోష్ఠక (పు.) కొట్టము.

కౌచపక (పు.) ఒకరకమైన రగ్గు.

కౌమారభృత్య (పు.) శిశుపోషణలో కుశలుడు.

కౌష్ఠేయక (న.) గోడౌనులనుండి లభించే ధనం.

క్రమాభినీత (వి.) (1) క్రమంగా విశ్వాస పాత్రుడైన, (2) క్రమంగా నమ్మిక కుదిరిన.

క్రిమిజాత (న.) సిల్కు, పట్టు.

క్రిమితాన (న.) పట్టుబట్ట.

క్రియా (స్త్రీ.) (1) ట్రైనింగ్, (2) చికిత్స చేయడం.

క్రియావిపన్న (వి.) ట్రైనింగుపని చేయనివాడు, ట్రైనింగు ఇవ్వడా నికి శక్యం కానివాడు.

క్లిష్ట (వి.) చెడగొట్టబడిన, పాసిపోయిన.

క్షపణ (న.) ఉపవాసం.

క్షార (పు) చెరుకునుండి పుట్టిన బెల్లం మొదలైనవి.

క్షారకర్మన్ (న.) చెరుకురసం తీయుట, బెల్లం మొదలైనవి తయారుచేయుట.

క్షుద్యోగ (పు.) ఆకలి కలగకుండా యోగం.

క్షుద్రక (పు.) సామాన్యుడు A Smallman, Commoner (న)పూసలు చేయడం వంటి చిన్న బంగారం పని.

క్షేత్ర (న) రాజ్యప్రదేశం Domain, territory.

క్షేత్రిక (పు.) భూస్వామి.

క్షేపణ (న.) బంగారంలో గాని వెండిలో కాని కూర్చుట.

ఖ

ఖచిత (వి.) గ్రుచ్చబడిన, పొదగబడిన, కలపబడిన.

ఖఞ్జన (న.) బురద.

ఖఞ్జనోదక (వి.) బురదనీరు గల.

ఖణ్డ (వి.) బ్రద్దలైన.

ఖణ్డఫుల్ల (న.) మరామత్తులు చేయుట, కొంచెం తెరచుకొనుట.

ఖణ్డసంఘాత్య (వి.) నేయకుండా వదలి వేసిన చాలా దారాలు గల.

ఖరక (వి.) గతుకులుగా ఉన్న, ముతకదైన, Rough in surface.

ఖరపట్ట (వి.) అపరాధుల పీడనవిధానాన్ని చెప్పే ఒక గ్రంథం.

ఖాత (న.) (1) అగడ్త. తవ్విన కాలవ, (2) తవ్విన నేల.

ఖాతప్రావృత్రిమ (వి.)కాలవలద్వారా నీరు అందించేది. (న)నుయ్యి.

ఖురుమ్మ (వి.) చాలవరకు నున్నని రాళ్లతో తయారు చేసినది.

గ

గణిత (వి.) (1) లెక్క ఉన్నది. (న) లెక్కపెట్టుట.

గణ్డికా (స్త్రీ.) (1) చెట్టుమొదలు (2) కఱ్ఱదిమ్మ.

గర్భభర్మన్ (న.) గర్భభర్మణ్యా (స్త్రీ.) గర్భపోషణము.

గర్భసంస్థా (స్త్రీ.) పురుళ్లు పోసే స్థానం.

గర్భిణికా (వి.) మధ్యభాగంలో పైకి ఉబ్బిన.

గవ్య (వి.) గోవులకు (పశువులకు) హిత మైనది.

గాఢ (వి.) కదలకుండా పాతబడిన.

గాణనిక్య (పు.) లెక్కలు, Accounts.

గాయన (పు.) పాట పాడువాడు.

గుడ (న.) ఏనుగు కవచం.

గుణ (పు.) (1) తాడుకట్టుట, (2) విదేశ విధానంలో ఒక పద్ధతి.

గుప్తి (స్త్రీ.) రక్షణ, కోట నిర్మించుట.

గురుసముత్థ (వి.) పెద్దప్రయత్నంతో లేదా పెద్దప్రమాణంలో సమీకరించిన Mobilising with great effort or on a large scale.

గుల్మ (న.) రాజభటస్థానం, A Police Station.

గుహ్యసధర్మన్ (వి.) రహస్యాన్ని పంచుకొనగల

గూఢ, గూఢ పురుష (పు.) గూఢంగా మారు వేషాలలో తిరుగుతూ పనిచేసేవాడు.

గూఢాజీవ, గూఢాజీవిన్ (పు.)రహస్యమైన ఆదాయం గలవాడు.

గృహేజాత (పు.) ఇంటపుట్టిన దాసుడు.

గృహ్యా (స్త్రీ.) యజమాని ఇంట్లోనే నివసించేది.

గోప (పు.) పన్నులు వసూలుచేసే చిన్న అధికారి A subordinate revenue officer చిన్న నగరాధికారి A sub ordinate city officer.

గోలిజ్ఞ (వి.) ఎద్దులు లాగేది.

గోష్పణ (పు.) రాళ్లు విసిరే చిన్న ఉట్టివంటి త్రాడు.

గ్రన్థిభేద (పు.) ముడులు భేదించేవాడు

గ్రస్ (దొంగ)(1) తినివేయు, (2)(ధా) బాధించు, To harass, (3)ఓడించు, (4) అతిక్రమించు, to surpass.

గ్రామకూట (పు.) గ్రామాధికారి.

గ్రామభృతక (పు.) గ్రామసేవకుడు.

గ్రామస్వామిన్ (పు.) గ్రామానికి యజమాని (owner).

గ్రామిక (పు.) గ్రామాధికారి.

గ్రామ్యసుఖ (న.) అసభ్యమైన సుఖం. A vulgar pleasure.

గ్రాహ్య (వి.) అరెస్టు చేయదగినవాడు.

గ్రైవేయ (న.) ఏనుగ మెడగొలుసు.

ఘ

ఘటికాస్థాన (న.) పన్ను వసూలు చేసే ద్వారం దగ్గర ఉన్న వస్తువులు ఉంచే స్థానం. A ware - house near the toll-gate or customs house.

ఘాణపిణ్యాక (పు.) గానుగనుండి తెచ్చిన తెలకపిండి.

చ

చక్రచర (పు.) బండి నడుపువాడు.

చక్రపథ (పు.) చక్రాలమార్గం, బండ్లు నడిచే మార్గం.

చక్రయుక్త (పు.) బండి.

చక్రిన్ (పు.) బండి.

చమసీ (స్త్రీ.) భోజనం.

చమూఖలాః (పు.) దుష్టుల సముదాయం, సైన్యంలోని దుష్టులు.

చర్ (ప్రే.ధా) (1) స్వేచ్ఛగా తిరుగుటకు అనుమతించు, (2)వదంతులు వ్యాపింప చేయు.

చరక (పు.) సేవకుడు (సరక, ఝరక అని కూడ).

చరిత్ర (న.) అలవాటు A custom, a practice, a rule, a regulation.

చర్యా (స్త్రీ.) మార్గం A track.

చలామిత్ర (పు.) కోటలేని శత్రువు. సంచరించే శత్రువు.

చాక్రిక (పు.) తైలయంత్రం నడిపేవాడు. నూనెవర్తకుడు.

చాతురాత్రిక (వి.) నాలుగురోజుల పాటు చార జరుగునది (పు.) (1) గూఢచారిచర్య (2) రహస్యంగా సేకరించిన విషయం (3) గూఢచారి (4) జైలరి.

చార (పు.) బంధించడం. A lock up.

చారరాత్రి (స్త్రీ.) సంచారం విషయంలో నిర్బంధం లేని రాత్రి.

చారిత్ర (న.) చూ. చరిత్ర.

చిక్కణ (వి.) జిగురుగా ఉన్న, ముద్దగా ఉన్న.

చిటచిటాయత (వి.) పళపళావిరిగిపోయిన.

చిమచిమాయిత (వి.) తళతళలాడు.

చుఞ్చువాలుకా (స్త్రీ.) సన్నని ఇసుక.

చూలికా (స్త్రీ.) (1) స్తంభాగ్రభాగం, (2) శిఖరం.

చైత్య (పు.) పవిత్రస్థానం, పూజాస్థానం, పవిత్రమైన వృక్షం.

చోరరజ్జు (ప్ర.) దొంగలను పట్టుకొనడం ద్వారా లభించిన ధనం.

చోరరజ్జు (పు.) దొంగలను పట్టే అధికారి.

ఛ

ఛన్దికా (స్త్రీ.) సుఖం, ఆనందం.

ఛన్నపథ (పు.) భూగర్భమార్గం.

ఛర్ది (స్త్రీ.) వాంతి.

ఛాత్ర (పు.) అభ్యాసం చేస్తున్నవాడు, సహాయకుడు, చిన్నపిల్లవాడు.

ఛాయా (స్త్రీ.) కాలసూచకస్తంభంయొక్క నీడ.

ఛిద్ర (వి.) వ్యవసాయంలో లేని భూమి, కట్టడాలకు అనుకూలం కాని ప్రదేశం.

జ

జఙ్ఘా (స్త్రీ.) ఒక వ్యక్తి An individual.

జఙ్ఘాకారిక (పు.) పరుగెత్తువాడు, శీఘ్రువార్తాహరుడు.

జనపదసంధి (పు.) సరిహద్దు గ్రామం. లేదా సరిహద్దుకోట.

జమ్భకవిద్యా (స్త్రీ.) మాయావిద్య.

జాఙ్గల (పు.) ఎడారుభూమి.

జాఙ్గలీవిద్ (పు.) విషవైద్యనిపుణుడు.

జాతరూప (న.) పరిశుద్ధరూపంలో లభించిన బంగారం.

జాత్య (వి.) (1) ఉత్తమజాతికి చెందిన, of noble birth, legitimate (2) నకిలీ కాని, Genuine, (3) అమూల్యమైన.

జానపద (వి.) దేశానికి సంబంధించిన Native.

జానుభఞ్జనీ (స్త్రీ.) మోకాళ్లు విరగగొట్టేది (శత్రువులను పట్టడానికి రహస్యంగా అమర్చిన ఒక సాధనం).

జోఙ్గనీ (స్త్రీ.) నీళ్లపాత్ర, జల్లెడ, వడగట్టే పాత్ర.

జ్యేష్ఠభాగిన్ (వి.) పెద్దకుమారుని వాటా అయిన.

డ

డమర (పు.) దొమ్మీ, విప్లవం, తిరుగుబాటు.

డామరిక (పు.) తిరుగుబాటు చేయువాడు.

డిమ్బ (పు.) దొమ్మియుద్ధం.

త

తజ్జాత (వి.) (1) అందుకోసం పుట్టిన వాడు, వంశాను క్రమంగా ఒక పని చేస్తున్నవాడు, (2) ఆ పనికోసం నిలపబడిన, (3)ఒక తరగతికి చెందిన (4) విశిష్టమైన పుణ్యం గల (5) దాని వలన ఏర్పడిన ప్రత్యేకమైన పరిస్థితి.

తజ్జాతిక (వి.) ఆ తరగతికి, తరహాకు చెందిన.

తత్కులీన (వి.) రాజవంశానికి చెందిన వాడు. సింహాసనంమీద అధికారం ఉన్నట్లు చెప్పుకొనువాడు.

తన్తువిచ్ఛిన్న (వి.) (ఒకవిధమైన చిక్కంవలె ఉండుటకు) దారాలు అన్నీ నేయని.

తన్త్ర (న.) రాజ్యపరిపాలనము.

తన్త్రయుక్తి (స్త్రీ.) విషయప్రతిపాదనపద్ధతి.

తపనీయ (న.) అలంకారాలకోసం ప్రత్యేకంగా తయారుచేసిన బంగారం.

తప్త (న.) అలంకారాల బంగారం

తప్తవ్యాజీ (స్త్రీ.) కాచిన నెయ్యి, నూనె అమ్మినప్పుడు ఇచ్చే కొసరు (Commission).

తర్క (పు.) ఖరీదు ఉజ్జాయింపున నిర్ణయించుట An assessment of value.

తర్కుభ్రామిన్ (వి.) నేసే దారం చుట్టిన పుల్లవలె తిరిగేది.

తల (న.) అంతస్తు (పు.) చెంపదెబ్బ.

తలిచ్ఛక (న.) ఒకరకం జంబుఖానా.

తాడన (న.) శిక్షించడం, Punishment.

తాదాత్విక (వి.) సంపాదించినది సంపాదించినట్లు ఖర్చుపెట్టేవాడు.

తార (న.) వెండి.

తారిత (వి.) పూర్తిచేయబడిన Completed, disposed of.

తార్యాబాధ (వి.) అనాయాసంగా తప్పించుకొనడానికి శక్యమైన అపాయం గలది.

తాలమూల (న.) తాటిమొదలు ఆకారంలో ఉన్న కట్టడం. ఒకరకమైన డాలు.

తాలావచర (పు.) నాట్యం చేసేవాడు.

తాలోద్ఘాటన (న.) తాళాలు పగలకొట్టే సాధనం.

తిథి (స్త్రీ.) పండుగరోజు.

తిరోజనపద (పు.) విదేశీయుడు.

తిరోహిత (వి.) ఒకడు లేనప్పుడు చేర్చబడిన Entered into during one's absence.

తీక్ష్ణ (వి.) (1) క్రూరస్వభావంగల, రౌడీ, (2) విషంతో కూడిన, (3)ధైర్యవంతుడు. చంపేవాడు.

తీర్థ (న.) (1) నది దాటే చోటు, (2) పుణ్యక్షేత్రం, (3) సత్పాత్ర, (4) పెద్దహోదా గల అధికారి, (5) ఋతుకాలం.

తీర్థకర (పు.) మతగురువు.

తీర్థఘాత (పు.) పుణ్యక్షేత్రాలలో దొంగతనం చేసేవాడు.

తుత్థ (న.) లోహాలు కరిగించే మూస, మూసలో వేసి కరిగించుట.

తులామాన (న.) తూచినందుకు ఇవ్వ వలసిన కమిషన్.

తువరీ (సీ.) ఒక పప్పుదినుసు.

తూర్యకర (పు.) సంగీతవాద్యాలు తయారు చేయువాడు.

తూష్ణీందణ్డ (పు.) రహస్యమైన శిక్ష. రహస్యంగా చంపుట.

తూష్ణీంయుద్ధ (న.) రహస్యోపాయాలతో యుద్ధం.

తృతీయసార (తి.) శ్రేష్ఠత్వంలో మూడవది. The third best.

తేజనచూర్ణ (న.) మెరుగుపెట్టే చూర్ణం.

తేజనతైల (న.) మనిషికి మెరుపు ఇచ్చే తైలం.

తేజనాగ్ని (పు.) మంట మండకుండా ప్రకాశించే నిప్పు.

తైలపర్ణిక (న.) కాల్చితే సువాసన కలిగించే ద్రవ్యం.

తోయాన్తికీ (వి.) నీరు ఊరే లోతువరకు వెళ్లేది.

త్యాగ (పు.) బహుమతి ఇవ్వడం.

త్రిపుటక (వి.) త్ర్యస్రం Triangle in shape.

త్రిపౌరుషీ (వి.) మూడు ఛాయాశిలల ప్రమాణం గల.

త్రైకాల్య (న.) మూడు కాలాలు.

త్వష్టృ (పు.) బంగారం పూసేవాడు.

త్వష్టృకర్మన్ (న.) బంగారం పూత.

ద

దంశనీయ (పు.) ఒక మందు. ఆ మందు తిన్నవాడు పదిమందిని కరుస్తాడు.

దక్షిణాపథ (పు.) దక్షిణభారతం. దక్షిణభారతం వైపు వర్తకమార్గం.

దణ్డఖేదిన్ (వి.)అత్యధికదండనంచేత బాధపడుచున్న.

దణ్డనాయిన్ (వి.) సైన్యం నడపగలవాడు.

దణ్డప్రణీత (వి.) శిక్ష లేదా జరిమానా విధించబడినవాడు.

దణ్డప్రతికర్తృ, దణ్డప్రతికారిణీ (వి.) జరిమానా చెల్లించడానికి బదులు కాయకష్టం చేయువాడు / నది.

దణ్డప్రేషణ (న.) శారీరక (శరీరం పీడించే) దండం విధించడం.

దణ్డబలవ్యవహార (పు.) సైన్యబలప్రయోగం.

దణ్డోపకారిన్ (వి.) (1) జరిమానా చెల్లించడానికి బదులు కాయకష్టం చేయువాడు, (2)సైన్యానికి సహాయకుడుగా ఉండేవాడు.

దణ్డోపనత (పు.) సైన్యంతో లొంగి పోయినవాడు.

దణ్డోనాయిన్ (వి.) శత్రువును బలప్రయోగం చేత లొంగదీసికొనేవాడు.

దమ్య (వి.) శిక్షణ (ట్రైనింగ్)లో ఉన్న, (న) బ్రద్దలు కొట్టి లోన ప్రవేశించుట.

దరణ (న.) బీట.

దర్శన (న.) అభిప్రాయం.

దశతీ (సీ.) పది పశ్వాదుల గుంపు.

దశబన్ధ (వి.) పదిలో ఒకటి.

దశవర్గాధిపతి, దశవర్గిక(పు.) పదిమంది సైనికుల అధికారి.

దాణ్డకర్మిక (న.) రహస్యంగా దండించడం

ద్రాత్ర (న.) చాకు.
దాయాగత (పు.) వంశక్రమాగతుడైన దాసుడు.
దార (పు.) చీలిక, బ్రద్దలగుట.
దురుపరోధిన్ (వి.) ముట్టడించడానికి శక్యం కాని.
దుర్భగా (సీ.) భర్తకు అనిష్టురాలైన స్త్రీ.
దుహితృకా (సీ.) వేశ్యాపుత్రిక.
దుహిలితికా (వి.) బొచ్చుతో నిండిన. బల్లిఆకారంలో ఉన్న.
దూషీవిష (న.) ఒకవిధమైన విషం.
దూష్య (వి.) దేశద్రోహి, రాజద్రోహి.
దేవపథ (పు.) ఆచ్ఛాదనం లేని మార్గం.
దేవరాత్రి (స్త్రీ.) రాత్రిజాతర.
దేవసరస్ (న.) సహజంగా ఏర్పడిన చెరువు.
దేశ (పు.) సాక్ష్యాధారం. స్వామిత్వానికి ప్రమాణం Proof of ownership title.
దేశబన్ధ (పు.) సరిహద్దు నిర్ణయించుట.
దేశవాప (వి.) ప్రదేశం స్వభావంమీద ఆధారపడిన విత్తనాల చల్లిక గల.
దేశిక (పు.) మార్గనిర్దేశం చేసే సామర్థ్యం ఉన్నవాడు.
దైవ (న.) అలౌకికాలైన కొన్ని లక్షణాలకు (గుర్తులకు) అర్థంచెప్పే శాస్త్రం.
దౌరాత్మిక (వి.) దుష్టస్వభావం గల.
దౌర్గకర్మిక (వి.) దుర్గరక్షణానికి ఉపయోగించు.
దౌవారిక (పు.) ప్రధానద్వారపాలుడు.
దౌహృద (న.) చిరకాలవాంఛలు సఫలములగుట.
ద్రవామ్ల (న.) పుల్లని ద్రవపదార్థం.
ద్రవ్యప్రకృతి (సీ.) రాజ్యాంతర్గతమైన పదార్థం (విషయం).
ద్రవ్యవ్యపనయ (పు.) ఒక వ్యవహారం రద్దుచేయుట Annulment of a transaction.
ద్రూణ (పు.) కఱ్ఱతోచేసిన ధనస్సు.
ద్రోణముఖ (న.) నాలుగువందల గ్రామాల ప్రధానస్థానం (Head quarters).
ద్వన్ద్విన్ (వి.) ఒకరితో ఒకరు పోట్లాడుకొనుచున్న.
ద్వాదశాన్తర (వి.) పన్నెండు నిలువుల లోతు.
ద్విపటవాన (న.) జంటనూలుతో నేసినది.
ద్వేష (పు.) (భార్యాభర్తలమధ్య) ప్రేమ లేకపోవడం.
ద్వైధీభావ (పు.) ఒకరాజుతో స్నేహము మరొకనితో విరోధమూ సాగించుట.
ద్వైధీభావిక (వి.) మరొకచోట యుద్ధం చేస్తూ సంధిచేసుకొనడానికి తగినవాడు.
ద్వైరాజ్య (న.) ఇద్దరు రాజులు ఒక రాజ్యాన్ని పరిపాలించడం.

ధ

ధరక (పు.) తూచేవాడు.
ధర్మ (పు.) నిజంగా అంగీకరించడం, న్యాయశాస్త్రం, ధర్మశాస్త్రం.
ధర్మసేతు (పు.) నిఃశుల్కంగా నీరు ఇచ్చే జలస్థానం. A charitable waterwork.
ధర్మస్థ (పు.) న్యాయాధికారి A Judge.
ధర్మస్థీయ (వి.) న్యాయాధికారికి సంబంధించిన. న్యాయాధికారి పరిధిలో ఉన్న.
ధర్మావసథిన్ (పు.) నిఃశుల్కనివాసగృహం

అధికారి.

ధాన్యకాన్త (వి.) పంటలకు అనుకూలమైన.

ధాన్యవాప (వి.) ధాన్యం చల్లదగిన.

ధాన్యామ్ల (న.) పుల్లని గంజి.

ధారయిష్ణు (వి.) పట్టుదలగల Persevering.

ధారయిష్ణుతా (స్త్రీ.) పట్టుదల.

ధారా (స్త్రీ.) (అశ్వముయొక్క) వేగం.

ధృ (ధా.) జీవించి ఉండు.

ధృతి (స్త్రీ.) దృఢమైన అభిప్రాయం Will.

ధేనుకా (స్త్రీ.) పిల్లకి పాలిచ్చు ఆడఏనుగు.

ధోరణ (వి.) ఎగురుతూ నడిచేది (గుఱ్ఱం).

ధ్యామ (వి.) మట్టికొట్టుకొనిపోయిన.

ధ్వజ (పు.) జండా, ప్రవేశం పన్నులు వసూలుచేసే కార్యాలయం గుర్తు The sign of the customs house.

ధ్వజమూల (న.) ప్రవేశం రుసుము వసూలు చేసే కార్యాలయం. Customs house.

ధ్వజాహృత (పు.) యుద్ధంలో పట్టుకొన బడిన బానిస.

ధ్వస్త (వి.) వదలి వెళ్లిపోయినవాడు.

న

నదీపథ (పు.) నదీమార్గం.

నదీమాతృక (వి.) నదులద్వారా సాగు జరిగేది.

నయ (పు.) సరియైన విధానం.

నర్మయ్ (నామధాతు.) ఆనందజనకంగా కాలక్షేపం చేయించు To entertain.

నవబుద్ధి (వి.) పరిణతిచెందని బుద్ధి గల.

నస్తః (అవ్య.) ముక్కుద్వారా.

నస్తఃకర్మన్ (న.) ముక్కుద్వారా లోనికి తీసికొన, పీల్చుకొను.

నస్య (న.) (1) ముక్కుత్రాడు తగల్చుట, (2) ముక్కుకొరకు తయారు చేసినది.

నస్యకర్మన్ (న.) నూనెమొదలైనవి ముక్కులో పోయు.

నాగరక (పు.) ధైర్యవంతుడు. A gallant.

నాగరాయణ (న.) కోట ఉన్న నగరాన్ని పీడించడం.

నాగరిక (పు.) నగరాధికారి A city superintendent.

నాగోదరికా (స్త్రీ.) తొడకు కట్టుకొనే కవచం.

నాదేయ (వి.) నదిలో లభించిన. నదిపాడు గునా నివసించే.

నాన్దీ (స్త్రీ.) స్వస్తికచిహ్నం.

నాయక (పు.) యుద్ధభూమిలో సేనా నాయకుడు A Commandant (in the field).

నారోష్ట (వి.) గుర్తులను గుర్తుపట్టు Responding to signals.

నాలికా (స్త్రీ.) కాలం కొలిచే జలనాళిక. The water clock.

నాలీ (స్త్రీ.) నాలి (పు.) గొట్టం. నిప్పు ఊదే గొట్టం.

నాష్టిక (పు.) పోగొట్టుకొన్నవాడు.

నికాయ (పు.) హాలు, గది.

నిక్షిప్ (ధా.) (అపరాధారోపణం లేదా కేసు) ఉపసంహరించుకొనడం.

నిక్షేప (పు.) (1) జాగర్తచేయుటకై ఒకరికిచ్చినది. వస్తువులు తయారు చేయుటకు శిల్పులకు ఇచ్చిన పదార్థం. (2) వస్తువులు ఉంచే పాత్ర ము. నిలవచేసే చోటు.

నిగ్రహ (పు.) మరణం.

నిగ్రహేణ (క్రి.వి.) తప్పనిసరిగా.

నిధాన (న.) (1) నిలవచేయుట, (2) నిలవచేసే స్థానం, (3)నివాసస్థానం.

నిన్దు (సీ.) మరణించిన శిశువును కన్న స్త్రీ.

నిబద్ధ (వి.) వ్రాయబడిన Recorded.

నిబన్ధ (పు.) వ్రాయుట Recording.

నిబన్ధక (పు.) వ్రాసేవాడు The recorder.

నిబన్ధన (న.) షరతుల ప్రకారం బాధ్యుణ్ణి చేయడం. Binding i.e. terms and conditions.

నిబన్ధపుస్తక (న.) వ్రాసే పుస్తకం A record book. a register.

నిమిత్త (న.) శకునశాస్త్రం.

నిమ్న (న.) నీళ్లు, తేమప్రదేశం.

నియమ్ (ధా.) నిర్బంధంలో ఉంచు. శిక్షించు.

నిరన్తరయోగిత్వ (న.) వెంటనే సంబంధించి ఉండుట. వెంటనే అమలులోనికి వచ్చుట.

నిరన్వయ (పు.) పట్టుకొన్న వస్తువుయొక్క యజమాని ఉండకపోవడం (absence).

నిర్ఘాత (పు.) వినాశం, తొలగించుట.

నిర్దిష్ట (వి.) నిశ్చితమైన, Stipulated, fixed.

నిర్దేశ (పు.) విశేషంగా అప్పగించడం. విశిష్టమైన ధనాదిదానం. A special assignment. a special allowance.

నిర్భోగ (పు.) వంకర. ముణుచుకొనిపోవుట.

నిర్యా (ప్రే.ధా.) ప్రచారంలోనికి తీసికొని వచ్చు To send into circulation.

నిర్యామక (పు.) నావమనిషి. ముందు వెళ్లువాడు. A Boatman, Pilot.

నిర్యూహ (పు.) కషాయం. A decoction.

నిర్వహ్ (ప్రే.ధా.) బైటకు (వస్తువులు) పంపు. To export.

నిర్వహణ (న.) (వస్తువులు) బైటకు పంపుట Export.

నిర్వాద (పు.) నిందనీయమైన ప్రవర్తన.

నిర్విభజ్ (ధా.) వాటానుండి వేరుచేయు, To exclude from inheritance.

నిర్విశ్ *(కర్మణిప్రయోగం)* అద్దెకు ఇవ్వబడు లేదా తీసికొనబడు.

నిర్వేశ (పు.) జీతం Wage.

నిర్హార (పు.) బైటకుతీయడం Taking out. disposal.

నిర్హారిన్ (వి.) విస్తృతంగా వ్యాపించే.

నివిష్ట (వి.) నిర్ణయించబడిన, స్థిరీకృతమైన Laid down. fixed.

నివిష్టా (సీ.) పునర్వివాహం చేసుకొన్న స్త్రీ.

నివేశ (పు.) (1) (స్త్రీచేసుకొన్న) పునర్వివాహం, (2) మజిలీ, నివాసం Halting, a halt.

నిశాన్త (న.) రాజనివాసం.

నిశ్సార (పు.) ముందుకు వెళ్లుట Moving out. March out.

నిషద్యా (సీ.) ఇళ్లు Houses. quarters.

నిషిచ్ (ప్రే.ధా.) లోనికి ప్రవేశింపచేయు.

నిషేక (పు.) లోనికి ప్రవేశింప చేయుట.

నిష్కస్ (ధా.) బైటకు వెళ్లు, విడిచివెళ్లు To go out. To leave.

నిష్కసన (న.) బైటకు వెళ్లుట Going out. An exit.

నిష్కాన (పు.) చూ.పై.

నిష్కిర (న.) బైటకు వెళ్లే ద్వారం.

నిష్కిరద్వార (న.) చూ.పై.

నిష్కుట (పు.) గృహోద్యానం.

నిష్క్రయ (పు.) నష్టపరిహారం Compensation. ముదరా ఇచ్చిన సొమ్ము. Redemption amount. ఎవరినైనా విడిపించు కొనడానికి ఇవ్వవలసిన సొమ్ము. ransom. పాడైపోయినందుకు ఇవ్వవలసిన సొమ్ము Demurrage. శారీరకదండంనుంచి (జరిమానా చెల్లించడం ద్వారా) విడుదల redemp tion from corporal punishment by payment of fine.

నిష్క్రామ్య (న.) ఎగుమతి సుంకం Export duty.

నిష్ఠ్యూత (వి.) దూరంగా విసరివేయ బడిన.

నిష్పత్ (ధా.) పారిపోవు, కనబడకుండ వెళ్లిపోవు To run away, to abscond (ప్రే.ధా) తప్పించు కొనేటట్లు సహక రించు To help to escape. to cause to leave or desert. బైటకు త్రోసివేయు. To drive out. to oust.

నిష్పతన (న.) పారిపోవుట, కనబడకుండా పోవుట.

నిష్పతిత (వి.) పారిపోయిన, కనబడ కుండా పోయిన.

నిష్పత్తి (స్త్రీ.) (1) ధాన్యపుపంట The produce. harvest. (2) దోషాన్ని నిరూ పించుట. The proving of a charge.

నిష్పాక (పు.) పూర్తిచేయుట Completion.

నిష్పాత (పు.) చూ. నిష్పతన.

నిష్పాతన (న.) (ఒక వస్తువు) కనబడకుండ చేయుట.

నిసర్గ (పు.) లొంగిపోవుట Surrender.

నిసృష్ట (వి.) అధికారం ఇవ్వబడిన Authorised.

నిసృష్టార్థ (వి.) ఏదైన విషయంలో వ్యవహరించడానికి అధికారం ఇవ్వబడి నవాడు Authorised to negostiate in a matter.వ్యవహరించడానికి సంపూర్ణా ధికారం ఇవ్వబడిన రాజదూత మొద లైనవాడు Plenipotentiary.

నిసృష్టవ్యవహార (వి.) ఇచ్చిపుచ్చుకోవడాలు చేయడానికి అధికారం ఇవ్వబడిన వాడు Authorised to carry out a transaction.

నిసృష్టి (స్త్రీ.) అధికారం ఇచ్చుట Authori sation.

నిస్తబ్ధ (వి.) స్తంభింపచేయబడిన, మూసి వేయబడిన.

నిస్తల (వి.) గుండ్రంగా ఉన్న Perfectly spherical.

నిస్తృ (ప్రే.ధా.) ఆపదనుండి రక్షించు. అందచేయు To deliver.

నీచైర్గత (వి.) మందంగా నడుస్తూన్న (అశ్వం).

నీతివిద్ (పు.) నీతిశాస్త్రజ్ఞుడు An expert in the political science.

నీప్ర (న.) ఇంటిచూరు, ఇంటి కప్పు.

నీప్రాన్తర (న.) ఇంటిచూరుకీ మరొక ఇంటికీ మధ్యనున్న కాళీ.

నీవీ (స్త్రీ.) మిగిలినధనం The balance, దాచిన ధనం Savings.

నేజనోదక (న.) కడగడంకొరకు నీరు.

నేతృ (పు.) నాయకుడు, విజయం పొందనున్నవాడు

నేత్ర (న.) ఒక నాయకుడు అవలంబించు కార్యవిధానం.

నేత్రమోహన (న.) కళ్లను మోసగించేది.

నైవేశనిక (న.) పెండ్లికి ఖర్చుపెట్టిన ధనం.

నైసృష్టిక (వి.) అధికారం అప్పగించుచున్న Conferring authority.

న్యఙ్గ (వి.) కుంటివాడుగా చేయబడిన.

న్యాయ (పు.) రాజాజ్ఞ, రాజశాసనం The Kings's order or edict.

ప

పక్ష (పు.) సైన్యవ్యూహంలో ఒక ప్రక్క A wing (of the battle array).

పక్షాన్తర (న.) వెనుకభాగం

పక్ష్మన్ (న.) జుట్టు Hair.

పఞ్చవటీ (స్త్రీ.) ఐదు కలశల సముదాయం.

పఞ్చబన్ధ (వి.) ఐదవవంతు.

పటల (న.) (1) పేడకుప్ప, (2) ఆచ్ఛాదనం. పైన కప్పిన రేకు.

పణ్ (ధా.) షరతులు విధించు.

పణ (పు.) (1) ఒక వెండినాణెం, (2) చేతివ్రేళ్లు, (3) షరతు A condition. a stipulation.

పణకర్మన్ (న.) షరతు విధించుట, సంధి చేసికొనుట.

పణన (న.) వస్తువుల మార్పిడి Ex change, వ్యాపారం చేయుట Trade.

పణబన్ధ (పు.) సంధి చేసికొనుట.

పణయాత్రా (స్త్రీ.) నాణాల చలామణీ The circulation of coins, currency.

పణ్డక (పు.) నపుంసకుడు.

పణ్యపత్తన (న.) ఓడలరేవు, A port.

పణ్యపుట (న.) వస్తుసంఘాతం A package of goods.

పణ్యపుటభేదన (న.) దుకాణాల పట్టణం A market town.

పణ్యసంస్థా (స్త్రీ.) అంగడి The market place.

పణ్యాగార (న.) బహుమతిగా ఇచ్చిన వస్తువులు Goods (given as a gift).

పణ్యాగారిక (వి.) బహుమతిగా స్వీకరించబడిన.

పణ్యాధిష్ఠాతృ (పు.) అమ్మకాల అధికారి A sales agent.

పత్తిక (పు.) చిన్న సైన్యాధికారి A subordinate army officer. A lieutenant.

పత్తన (న.) ఓడలరేవు Port.

పత్తనాధ్యక్ష (పు.) రేవు అధికారి A Commissioner of ports.

పత్ర (న.) వాహనంగా ఉపయోగించే జంతువు. అశ్వం మొ.

పత్రక (న.) బుట్ట A basket, a tray, కజ్జిరోలు.

పత్రోర్ణా (స్త్రీ.) ఒక రకమైన పట్టు.

పథిక (పు.) మార్గాలలో సంచరించే గూఢచారి.

పథ్యదన (న.) దారిబత్తెం.

పథ్యనుసరణ (న.) ఒకని భార్య మరొకనితో నడచి వెళ్లుట.

పద (పు.) త్రాసుమీద బరువు సూచించే గుర్తు.

పరమిశ్రా (స్త్రీ.) శత్రువుతో చేతులు కలిపిన.

పరవక్తవ్య (వి.) ఇతరునిచేత తనదిగా చెప్పబడు Claimed by another.

పరాజయ (పు.) కేసులో ఓడిపోవడం.

పరిక్రయ (పు.) కొనడం (ఒకరకమైన సంధి).

పరిక్షేప (పు.) (1) చుట్టుకొలత Circum ference, (2) కట్టవ An enclosure. (3) (ఏనుగు) కాలి గొలుసు.

పరిగృహీత (వి.) (1) చుట్టూ కట్టబడిన enclosed, preserved, (2)వివాహం చేసికొనబడిన.

పరిగ్రహ్ (ధా.) (1) చుట్టూ బంధించు To surround, (2) శపథం చేసి చెప్పించు, హెచ్చరించుTo adjure, to exhort, (3) సహాయం చేయు, ఆలంబనం ఇచ్చు Support.

పరిగ్రహ (పు.) (1) చుట్టూ కట్టవ, పరిరక్షణం, (2)వస్తువుల స్థానం. A store. (3) సొత్తు Possession, property, (4)వాటా(5) కూడా వచ్చే పరివారం Attendents, followers, Retinue, (6) ఉపయోగించుట Employment,use, (7) ఇచ్చుట giving, granting, (8) సంరక్షించడం Maintenance.

పరిఘ (పు.) తానొక్కడు మాత్రమే అమ్మవచ్చును అనే అధికారం తీసికొన్నందుకు చెల్లించవలసిన పన్ను Monopoly tax.

పరిణమ్ (ధా.) ఒకవైపు తిరుగు, ముందుకు సాగు.

పరిదూషణ (న.) దోషం (ఒక విధమైన సంధి).

పరిపణిత (వి.) షరతులతో కూడిన.

పరిబన్ధ (పు.) పరివారం Entourage; Retenue.

పరిభాణ్డ (న.) రత్నాలు మొదలైన వాటిని పొదగడానికి ఉపయోగించే లోహం.

పరిభాషణ (న.) దూషణం, తిట్టడం. A reproof, a reprimand.

పరిమితార్థ (వి.) పరిమితమైన సాధించదగిన ప్రయోజనం గల. With a limited mission.

పరిమృదిత (వి.) బాగా నలిపివేయబడిన.

పరిలీఢ (వి.) కొద్దిగా నలపబడిన.

పరివర్తక (పు.) వస్తువినిమయం Barter, exchange.

పరివస్ (ధా.) రాత్రి ఆగిపోవు (ప్రే.ధా.) అదుపులో ఉంచు, నిగ్రహించు.

పరివాప (పు.) (1) స్వీయవస్తువులు Personal belongings, ఆసనాదికం Furniture, (2) పరివారం Retinue.

పరివార్య (న.) చుట్టూ కట్టిన కట్టవ.

పరివాహ (పు.) (కాలవలో)ప్రవాహం. పార్లి ప్రవహించడం. తోడివేయడం draining.

పరివేలీ (వి.) అసహజంగా ఊగునట్లు చేయబడిన.

పరిశూన (వి.) వాచిన, ఉబ్బిన.

పరిస్తోమ (పు.) ఒకరకమైన దుప్పటి లేదా తివాసీ.

పరిహార (పు.) పన్నులనుండి మినహా యింపు Exemption from taxes.

పరిహారక (వి.) పన్నులనుండి మినహా యింపు ఇవ్వబడిన.

పరిహృ (ధా.) పన్నులనుండి మినహా యించు.

పరీహారలేఖ (పు.) మినహాయింపు ఇస్తూ శాసనం.

పరోక్త (వి.) (1) కేసులో ఓడిపోయిన వాడు, (2) కేసులో లేదా తగాదాలో నష్టమైనది. Which is lost in a suit or dispute.

పర్యగ్ర (న.) మొత్తం సంఖ్య.

పర్యస్ (ధా.) కలుపు.

పర్యాత్త (వి.) గ్రహించబడిన, పట్టు కొన బడిన Taken, seized.

పర్యాదా (ధా.) ఒకని ఆస్తి అంతా వానికి లేకుండా చేయు.

పర్యుపాసన (న.) ముట్టడి.

పర్యుషిత (వి.) (1) చాలాకాలం ఉండి పోయిన outstanding, longstanding. old, (2) రాజు మందలో ఉండిపోయిన.

పర్యేష్ (ధా.) కావాలని కోరు To seek.

పర్యేషణ (న.) పరీక్ష Investigation, examination.

పశ్చాత్కార (పు.) నిరాకరణం.

పశ్చాత్కృత (వి.) (వారంలో) తిరస్కరించ బడిన, సఫలుడు కాని.

పశ్చాహ్న (పు.) అపరాహ్ణం Afternoon.

పష్ఠౌహీ (సీ.) తొలిచూలు ఆవు.

పాంసుధావక (పు.) (గనిలో గాని కంసాలి దుకాణంలో గాని) బూడిద శుభ్రం చేయువాడు.

పాక్యమాంసిక (పు.) వండిన మాంసం అమ్మేవాడు.

పాత్ర (న.) తగిన స్థితి An appropriate position.

పాత్రచయ (పు.) యోగ్యునికి ఇచ్చిన పారితోషికం.

పాదగోప (పు.) గుఱ్ఱపురౌతు మొదలైన వాళ్లకు రక్షకుడుగా ఉన్న కాలిబంటు.

పాదపాశిక (పు) ఏనుగుకాలికి గొలుసు కట్టువాడు.

పాద్య (వి.) నాల్గవవంతు (విషం) ఉన్న.

పాపీయస్ (వి.) క్రింది జాతివాడు.

పాయనార్థా (సీ.) లేగదూడకు పాలిచ్చు.

పారగ్రామిక (వి.) శత్రుగ్రామాన్ని జయిం

చడానికి ఉపయోగించువాడు/చునది.
పారణ్చిక (న.) కీలుతప్పు dislocation.
పారతల్పిక (పు.) పరభార్యాగామి.
పారశమ (పు.) కంచరిగాడిద.
పారాయణ (న.) గుళ్ఞం మొదలైన వాటిని తోలేవాడు.
పారికర్మిక (పు.) అనుచరుడు An attendent.
పారియాణిక (న.) మనుష్యులు ప్రయాణంచేసే బండి.
పారిహీణిక (న.) నష్టపరిహారం Compensation for loss suffered.
పారీక్షిక (న.) పర్యవేక్షణశుల్కం Inspection fee.
పార్శ్వ (న.) (1) ప్రక్కసంపాదన A kind of extra or irregular income. అధికంగా వేసిన పన్ను A special levy, (2)కుయుక్తి A stratagem, a trick.
పార్శ్వాపవృత్త (వి.) ప్రక్కకు ఒరిగిన.
పార్ష్ణి (వి.) సేన వెనుకభాగం.
పార్ష్ణిగ్రాహ (పు.) వెనుకనున్న శత్రువు.
పార్ష్ణిగ్రాహాసార (పు.) వెనుకనున్న శత్రువు యొక్క మిత్రుడు.
పాలిన్ (పు.) మందల కాపరి.
పాలీ (స్త్రీ.) పొలాలమధ్య ఉన్న గట్టు.
పాషణ్డ (పు.) నాస్తికమతభిక్షువు లేదా సంన్యాసి.
పాషణ్డిన్ (పు.) విమతస్థుడు.
పిఙ్క (పు.) (శిల్పి బంగారం మొదలైనది అపహరించడంకొరకు) మరొకదాని మీద అతుకుట.
పిజ్జన (న.) Breaking into yoke.
పిచు (పు.) పత్తి.
పిచ్ఛిల (వి.) నున్నగానున్న, జారిపోయేట్లు ఉన్న.
పిచ్ఛ (పు.) (దుమ్ము దులపడానికి ఉపయోగించే) పింఛం.
పిటక (పు.) పెట్టె, బుట్ట.
పిటకా (స్త్రీ.) అలంకారంలో పొదుగుట.
పిణ్డకర (పు.) (గ్రామాదులనుండి వసూలైన) మొత్తం పన్ను.
పిణ్డగోచరిక (వి.) ఆహారం మాత్రమే పొందేవాడు Receiving only food or maintenance.
పిణ్డవాలుకా (స్త్రీ.) ఇసుకముద్ద లేదా ఇసుక రేణువు.
పిణ్డారక (పు.) గేదెల కాపరి.
పిణ్యాక (పు.) తెలకపిండి.
పీడన (న.) రాజ్యానికి కలిగించిన బాధ.
పీడనీయ (వి.) పీడింపదగిన.
పీతమూర్ఛిత (న.) కాల్చిపొడిచేయబడిన.
పుఞ్జీలగ్రహ (పు.) కట్టలమోపు collection of bundles.
పుట (న.) కట్ట A package.
పుటభేదన (న.) పట్టణం, నగరం.
పుద్గల (పు.) బంగారం లేదా వెండితో చేసిన వస్తువు.
పురశ్చరణ (న.) ముందుగా చేసే పూజాదికం A preparatory rite.
పురుష (న.) చూ.ఛాయాపురుష.

పురోగ (వి.) ముందు వెళ్లేవాడు, నాయకుడు, మార్గదర్శకుడు.

పులాక (పు.) నీళ్లల్లో వేసిన సగం ఉడికిన బియ్యం.

పుష్కరిణీద్వార (న.) ఒకరకమైన నగర ద్వారం.

పుష్పచ్ఛిద్ర (వి.) దోషం ఉన్న (రత్నం) Defective in the bloom (of a gem).

పుష్యరథ (పు.) ఉత్సవసమయాలలో ఉపయోగించే రథం.

పూగ (పు.) ఒకజాతికి చెందినవాళ్ల గుంపు A communal gathering. జనసంఘం

పూతికిట్ట (పు.) చిట్లం Dross.

పూరవేలా (స్త్రీ.) వరదనీటి అవధి The (furthest) limit of the floods.

పూరాస్రావ (పు.) పొంగిపొరలిన నీరు.

పూర్వకృతాపదాన (పు.) పాత అపరాధి A former offender.

పూర్వభుక్తిక (వి.) (ఒక ఆస్తిని) పూర్వం అనుభవించినవాడు. Who was formerly in possession.

పూర్వానువృత్త (వి.) పూర్వంనుంచీ అలవాటులో ఉన్న In existence since old times.

పూర్వాపదాన (న.) పూర్వం చేసిన అపరాధం.

పృథగ్భూత (వి.) వేరు వేరు మాటలు మాట్లాడేవాడు Who makes a divergent statement.

పృషత (న.) బంగారం మొదలైన వాటితో పూసలు తయారు చేయుట, పూస.

పృషతకారు (పు.) పూసలు తయారు

పృష్ఠవాహిన్ (వి.) చేయువాడు.వీపుమీద బరువు మోయువాడు.

పేటక (పు.) పెట్టెలో బంధించుట, మూయుట Boxing, encasing. Enclosing.

పేషక (పు.) నలగకొట్టేవాడు.

పోట్టలిక (న.) సంచి.

పోతవ (న.) కొలతలు, తూనికలు ఒక పద్ధతిలో నిర్ణయించుట standardization of weights and measures. కొలతల తూనికల నియతపద్ధతి The standard of weights and measures.

పోత్రీ (స్త్రీ.) పందిమూతి.

పౌరవ్యావహారిక (పు.) నగరన్యాయాధికారి The city judge or magistrate.

పౌరుష (న.) నిలువుటెత్తు, పొడవు.

పౌరుషీ (స్త్రీ.) కాలసూచకశిలమీద నున్న ఒక కొలత.

పౌరుషేయ (వి.) మనుష్యులకు లాభకరమైన.

పౌర్వపౌరుషిక (వి.) వెనుకటి తరాల వాళ్లకి చెందిన.

ప్రకర (పు.) ప్రోగు A collection, a heap.

ప్రకర్త్రీ (స్త్రీ.) కన్యాదూషకురాలు.

ప్రకర్మన్ (న.) మైథునం. కన్యామానభంగం.

ప్రకామిన్ (పు.) తన ఇష్టం వచ్చినట్లు చేయగలిగినవాడు.

ప్రకృ (ధా.) కన్యను దూషించుట To

violate a maiden మానభంగం చేయు.

ప్రకృతా (వి.) మానభంగం చేయబడిన.

ప్రకృతి (స్త్రీ.) రాజ్యావయవం A constituent of the state.

ప్రకృతిపురుష (పు.) ప్రధానాధికారి A principal officer.

ప్రకృతివైకృత (న.) సహజస్థితిలో మార్పు.

ప్రకృష్ట (వి.) అధికమైన Extensive.

ప్రకోపక (వి.) తిరుగుబాటుకు ప్రోత్సహించు వాడు.

ప్రక్రయ (పు.) అద్దెకు ఇచ్చుట Leasing, letting on rent, Rental.

ప్రక్షేప (పు.) పెట్టుబడి Investment, outlay, capital.

ప్రక్షేపవృద్ధి (స్త్రీ.) ప్రక్షేపం మీద వడ్డీ.

ప్రగ్రహ (పు.) (1) బలం చేకూరుట Supporting, Favouring, (2) Support, favour, honour, (3) తీసికొనివచ్చుట Bringing in recovery, (4) పట్టుకొనుట Holding (as a hostage)

ప్రగ్రహణ (న.) లొంగదీసికొనుట

ప్రగ్రీవ (పు.) లోనికి ప్రవేశించగానే ఉన్న వాకిలి. An entrance hall.

ప్రఘర్ష (పు.) శరీరాదులలో కలిగించే మెలికలు The five astringements. శరీరానికి పూసికొనే సుగంధద్రవ్యాలు.

ప్రచార (పు.) (1) పని Activity, function. Work. movements, (2)పనిచేసే పరిధి. Sphere of activity, (3) మేయుట grazing.

ప్రచ్ఛన్నక (పు.) తిరుగుబోతు A loafer, a stramp.

ప్రజవ (పు.) శీఘ్రసంచారం.

ప్రణయ (పు.) ధాన్యధనాదులు కావాలని అడుగుట A demand for grains money etc.

ప్రణాలీ (స్త్రీ.) బోదికాలవ A channel, a drain.

ప్రణిధాన (న.) ఉపయోగించుట Employment, use.

ప్రణిధి (పు.) (1) ఉపయోగించుట Employment, use, (2)నియమాలు. కార్యాచరణపద్ధతి Rules, regulations, procedure.

ప్రణీత (వి) ఉపయోగించబడిన, కలిగించబడిన used, infliated.

ప్రతాప (పు.) (1) ప్రతాపం Majesty, prestige, making one's majesty felt, (2) శక్తి Might, (3) బలం Valour, heroism.

ప్రతాపన (న.) ఎండలో వెచ్చపెట్టుట.

ప్రతి+అస్ (ధా.) ఒకనికి చెందు To fall to the lot of. To belong to.

ప్రతికర (పు.) పన్నుకు బదులు ఇచ్చేది A substitute for a tax.

ప్రతిక్రుష్ట (వి (1) మొరపెట్టుకొనబడిన Called to rescue, (2) ఎవని ఆస్తి వేలం వేయబడిందో అతడు.

ప్రతిక్రోశ (పు.) వేలంపాట పాడుట.

ప్రతిక్రోష్టృ (పు.) వేలంపాట పాడేవాడు.

ప్రతిగణికా (స్త్రీ.) గణికకు సహాయురాలు A deputy courtesan.

ప్రతిగృహీతా (వి.) అనుగ్రహపాత్రురాలు.

ప్రతిగ్రహ (పు.) (1) గ్రహించుట, (2) జామీనుగా తీసికొనుట Receiving a hostage; hostage, (3) చేరడం, సహాయంచేయడం Joining, meeting, supporting అధికబలం చేకూర్చుట Re inforcement, (4) సైన్యం వెనుకభాగం The rear of an army. reserves of an army.

ప్రతిగ్రహీతృ (వి.) స్వాగతపూర్వకంగా గ్రహించేవాడు Who receives with welcome (పు) (వస్తువులను) గ్రహించేవాడు The receiver of goods.

ప్రతిఘాత (పు.) ఎదురుదెబ్బ. అడ్డు. తగులుట A counter blow, reprisal, retaliation. A hindrance, an obstruction.

ప్రతిజప్ (ధా.) రహస్యంగా రెచ్చగొట్ట డానికి అనుకూలుడుగా ఉండు.

ప్రతిజాప (పు.) రెచ్చగొట్టడానికి అను కూలంగా ఉండుట.

ప్రతిజ్ఞాత (వి.) అంగీకరించబడిన, Ad mitted.

ప్రతిదేశ (పు.) ఆజ్ఞ Direction, instruc tions.

ప్రతిపణ్య (న.) ఒక వస్తువుకు బదులుగా తీసికొనబడిన మరొక వస్తువు.

ప్రతిపత్తి (స్త్రీ.) విషయం అర్థం చేసికొనుట, సమయస్ఫూర్తి Understanding, in telligence; readywittedness.

ప్రతిపద్ (ప్రే.ధా.) 1. చెల్లించు To pay out,to indemnify 2.అంగీకరింప చేయు, తన పక్షానికి త్రిప్పుకొను 3.తీసి కొనివచ్చు to bring over, to fetch 4.(రాజాదిరూపంలో) అంగీకరించు.

ప్రతిపాత (పు.) నష్టపరిహారం Compen- sation for loss.

ప్రతిపాన (న.) (పశువులకిచ్చే) శక్తివర్ధక పానం.

ప్రతిబన్ద్ (ధా.) పరీక్షకు సిద్ధంగా ఉండు To be ready for inspection or audit.

ప్రతిమఞ్చౌ ఒకదానికి ఎదురుగా ఒకటి ఉన్న రెండు అరుగులు.

ప్రతిమాన (న.) బరువు Weight (తూనికరాయి మొ.).

ప్రతియోగ (పు.) విరుద్ధమైన ఉపాయం.

ప్రతియోద్ధృ (పు.) అశ్వాదుల ముందు ఉండే కాలిబంటు.

ప్రతిరవణ (న.) మొరుగుట.

ప్రతిరాగిన్ (వి.) రంగు చూచి బెదరునది Over - sensitive to colour.

ప్రతిరూపక (వి.) పోలిక గల exactly similar.

ప్రతిలేఖ (పు.) ప్రత్యుత్తరం A document in reply.

ప్రతిలేపిన్ (వి.) అంతటా ఆచ్ఛాదించు చున్న.

ప్రతివర్ణక (పు.) మచ్చు A sample.

ప్రతివర్ణికా (స్త్రీ.) A sample; test.

ప్రతివ్యూహ్ (ధా.) ఎదురు ఉపాయం అవలంబించు To take countersteps.

ప్రతిషిధ్ (ప్రే.ధా.) 1. చెప్పినదానిని

ఖండించు To contradict 2. దూరంగా ఉంచు, ఒక పనిచేయ కుండేటట్లు చేయు To keep away, to dissuade 3. తొలగించు To repel, అణగద్రొక్కు to suppress 4. అడ్డగించు, ఎదుర్కొను to resist 5. అంగీకారయోగ్యం కాదని చెప్పు. 6.అనాదరం చూపు to set at nought, to disregard.

ప్రతిషేధ (పు.) 1. నిషేధించుట Prohi bition 2. అదుపులో ఉంచుట controlling 3. తొలగించుట 4. అణచుట.

ప్రతిష్టబ్ధ (వి.) 1. నిలిపివేయబడిన Withheld 2. పాతుకొని ఉన్న entrenched, strongly supported.

ప్రతిసంసర్గ (పు.) సంబంధం Contact, association.

ప్రతిసంస్కార (పు.) బాగుచేయుట Repairing.

ప్రతిసంహృ (ధా.) మళ్లీ ఒక చోట చేర్చు.

ప్రతిసంధా (ధా.) సాక్ష్యాధారాలు చూపు To furnish proof or corroboration.

ప్రతిసంధాన (న.) 1. సాక్ష్యాధారాలు చూపుట Corroboration 2.అభిప్రాయ భేదాలు తొలగి మళ్లీ కలియుట Reconciliation.

ప్రతిసమానీ (ధా.) పోల్చు to compare, to check, to secure corroboration, to prove right

ప్రతిసురుఙ్గా (స్త్రీ.) సురంగం ప్రక్క మరొక సురంగం A counter - tunnel.

ప్రతిస్వద్ (ప్రే.ధా.) ముందుగా రుచి చూసేటట్లు చేయు

ప్రతిస్వాద (పు.) ప్రతిస్వాదన (న) ముందుగా రుచి చూచుట.

ప్రతివాప (పు.) దూర్చుట, కలుపుట.

ప్రతోలీ (స్త్రీ.) ప్రాకారంమీద చిన్న గోపురం A turret on the parapet.

ప్రత్యంశ (పు.) ఒకని భాగం An individual share.

ప్రత్యన్తస్కన్ధ (పు.) సరిహద్దు సైన్యం.

ప్రత్యపసృత (పు.) శత్రువును విడచి వచ్చినవాడు, A deserter from the enemy.

ప్రత్యయ (పు.) (1) నిశ్చితత్వం, Satisfaction, Certainty, (2) గారంటీ guarantee, Surety, (3) ప్రమాణం, Testimony, evidence.

ప్రత్యవరోపిత (వి.)తగ్గించబడిన, Reduced, decreased.

ప్రత్యవసిత (వి.) వెనుకకు త్రిప్పి పంపబడిన Turned away, fallen.

ప్రత్యాదిశ్ (ధా.) (1) తెలుపు, To report, (2) ఘోషించు, Proclaim.

ప్రత్యాదేయ (న.) తిరిగి తీసికొనుట Taking back, Recovery.

ప్రత్యాదేశ (పు.) తెలియబరుచుట Communication.

ప్రత్యాపత్తి (స్త్రీ.) తిరిగివచ్చుట

ప్రత్యాయ (పు.) ఖర్చుపెట్టని ధనం తిరిగి ఇచ్చుట లేదా వచ్చుట.

ప్రత్యారుహ్ (ధా.) ఎదురుదెబ్బకొట్టు To

retaliate.

ప్రత్యావాప (పు.) కాలిబంట్లు అధికంగా ఉండుట Excess of infantry (over other army).

ప్రత్యాసార (పు.) వెనుకంజవేయుట Retreat.

ప్రదిష్ట (వి.) చేయడానికి నిర్దేశించబడిన Assigned.

ప్రదేశ (పు.) చూపుట, సూచించుట, Pointing out indicating.

ప్రదేష్టృ (పు.) అపరాధులను శిక్షించే న్యాయాధికారి Magistrate.

ప్రదోష (పు.) అధికమైన దోషం A serious defect.

ప్రద్వార (న.) ప్రధానద్వారం.

ప్రధాన (పు.) ప్రధానమైనవాడు, నాయకుడు ముఖ్యాధిపతి.

ప్రధారణ (న.) పీడించుటకై అపరాధిని పట్టుకొనుట.

ప్రధావనికా (స్త్రీ.) అగడ్తకీ ప్రాకారానికీ మధ్య కుడ్యరక్షితమైన మార్గం.A run-way protected by a wall (between the rampart and the moat).

ప్రపణిన్ (పు.) వర్తకుడు (ముఖ్యంగా) విదేశీయవర్తకుడు.

ప్రభుశక్తి (స్త్రీ.) The power of material resources.

ప్రమార (పు.) అంటువ్యాధి.

ప్రమృష్టశ్వేత (వి.) తెల్లగా చేయబడిన Bleached white.

ప్రయామ (పు.) (1) ముందుకు జరుపుట Extension. addition, (2) తూకంలో ఆధిక్యం Excess in weight.

ప్రయోగ (పు.) (1) అప్పు ఇచ్చుట, (2) తాకట్టుపెట్టుట.

ప్రయోగ్య (వి.) ఉపయోగానికి తగినది.

ప్రయోజక (పు.) అప్పు ఇచ్చినవాడు.

ప్రరూప (ధా.) చూపు.

ప్రవస్ (ప్రే.ధా.) (1) దేశంనుంచి బైటకు పంపు, (2) చంపివేయు.

ప్రవాస (పు.) దేశబహిష్కరణం.

ప్రవాసన (న.) (1) సంచారిసైన్యశిబిరం, A roving camp, (2)ప్రవాసం, (3) చంపుట.

ప్రవాసిత (వి.)(1) దేశబహిష్కృతుడైన (2) చంపబడిన.

ప్రవివేక చూ. మతిప్రవివేక

ప్రవిష్ట (వి.) జమచేయబడిన Paid in.

ప్రవీర (వి.) శ్రేష్ఠమైన, మంచి పంటనిచ్చు Excellent full of fertility.

ప్రవేశ్య (న.) దిగుమతిసుంకం Import duty.

ప్రవ్రజన (న.) ఇల్లు వదలిపోవుట, బైటకు వెళ్లుట.

ప్రవ్రజితా (స్త్రీ.) ఇల్లు వదలి వెళ్లిపోయిన స్త్రీ.

ప్రవ్రాజన (న.) బైటకు పంపుట.

ప్రశాస్తృ (పు.) సైన్యంలోని కర్మకరుల సంఘం నాయకుడు The director of labour corps in the army, Adminis trator.

ప్రశోధ్య (వి.) తిరిగి తీసికొనదగిన (సొమ్ము) To be cleared, to be recovered.

ప్రసంగ (పు.) అత్యాధికాసక్తి Excessive

attachment, addiction.

ప్రసన్నా (స్త్రీ.) నిర్మలమైన ఒక రకం మద్యం.

ప్రసర్గ (పు.) విడచిపెట్టుట, ఇష్టం వచ్చినట్లు చేయుటకు అనుమతించుట.

ప్రసార (పు.) ముందుగా వెళ్లే రక్షక బలం Advance patrol, A foraging raid.

ప్రసృష్టస్త్రీక (వి.) స్త్రీలకు స్వాతంత్ర్యం ఇచ్చిన.

ప్రసేవ (పు.) సంచి A bag.

ప్రస్తీన (వి.) అతికఠినమైన.

ప్రహవణ (న.) ఉత్సవసమయం, విందు, A festive occasion. a festive party, a picnic.

ప్రాకామ్య (న.) (1) సమృద్ధి Abundance, (2) స్వాతంత్ర్యం Freedom, choice, right.

ప్రాక్షిప్తక (వి.) ముందుకు చొచ్చుకొని వచ్చిన Projecting.

ప్రాణ (పు.)ఒక మనిషి An individual, a person.

ప్రాతిభావ్యబన్ధ (పు.) జామీనుగా ఉండడానికై ఒకనిని నిర్బంధించుట.

ప్రాతివేదనిక (న.) తూనికరాళ్లకు, కొలిచే పాత్రలకు సీళ్లు వేయుట. సీళ్లువేసి నందుకు రుసుము.

ప్రాత్యయిక (వి.) నమ్మదగిన.

ప్రాదానిక (న.) కన్యావివాహం నిమిత్తం ధనం.

ప్రాదీపిక(వి.) దీపంకొరకు ఉపయోగించిన (పు) అగ్నిచేత దహించిన అప రాధం చేసినవాడు.

ప్రాదీపికమ్ (అవ్య.) నిప్పు అంటించుట కొరకు.

ప్రాపాలిక (పు.) చలివెందలిదగ్గర నియుక్తుడైనవాడు An attendant at a water-station.

ప్రాప్తఫలా (స్త్రీ.) ప్రథమరజస్వల ఐన.

ప్రాప్తవ్యవహార (వి.) వ్యవహరించదగిన వయస్సు వచ్చినవాడు. మెజారిటీ వచ్చినవాడు.

ప్రామిత్యక (పు.) ధాన్యం ఇమ్మని కోరు చున్నవాడు.

ప్రార్థ్ (ధా.) ఎదిరించు, To attack.

ప్రావృత్తిక (వి.) శుభవార్త తీసికొనివచ్చిన

ప్రాశ (పు.) ఆహారం.

ప్రాస్తర (వి.) రాళ్లతో నిండిన.

ప్రేక్షా (స్త్రీ.) నాటకాది ప్రదర్శనం.

ప్రేతాభినివేశ (పు.) మరణించినవాని విషయనిర్దేశం. An affidavit of a person (since) diseased.

ప్రోతి (స్త్రీ.) బట్టలునేయు దారం పోగు. A strand in weaving.

ప్రోషితా (స్త్రీ.) ఇల్లువదలిపోయిన స్త్రీ.

ప్లవక (పు.) తాడుమీద ఆడేవాడు.

ఫ

ఫల (న.) పురుషాండం.

ఫలామ్ల (న.) పుల్లని పండ్లరసం.

ఫల్గు (వి.) తక్కువ వెలగల.

ఫల్గుబల (న.) దుర్బలమైన సైన్యం.

ఫణిత (పు.) బెల్లపు పాకం.

ఫేలక (పు.) కుక్కకొరకు ఏర్పరచిన

చిన్న గది Kennel. జంతువులమూతి.
ఫేలా (స్త్రీ.) పెట్టె

బ

బన్ధ (పు.) ఒక భాగం. ఒక వాయిదా A part, an instalment.
బన్ధక (పు.) కంట్రాక్టరు, ప్రధాన కర్మచారి (a foreman).
బన్ధకీపోషక (పు.) పడుపువృత్తి నడిపేవాడు A brothel-keeper.
బన్ధన (న.) (1) తాకట్టుపెట్టుట pledging, (2) మైత్రీసంబంధం (3) కట్టడానికి త్రాళ్లు.
బన్ధువాహన (పు.) వ్యవహారాలలో బంధు బలకుటికా(స్త్రీ.) వులచేత నడపబడు వాడు. సైన్యాన్ని చేర్చుట. గట్టి ఇల్లు.
బలమాస (పు.) సైనికులకు జీతాలిచ్చే మాసం.
బాహిరిక (పు.) దేశాటనం చేసే వాళ్ల సంఘానికి చెందినవాడు.
బాహూత్సార (అవ్య.)చేతితో గెంటివేసినట్లు గెంటివేయు.
బాహ్య (వి.) గ్రామప్రాంతాలనుండి సేకరించిన (పు) (1)రాజప్రాసాదానికి చెందని బైటవాడు, (2)రాజధానినుండి దూరంగా ఉంచబడిన అధికారి, (3) కొత్తవాడు, అపరిచితుడు, (4) ముట్ట డించినవాడు.
బాహ్యకోప (పు.) బైట ప్రాంతానికి చెందిన అధికారి తిరుగుబాటు.
బిమ్బ (న.) (1) బొమ్మ An image, an effigy, (2) ముద్ర. రంగు, (3) ప్రదర్శనం a show, an exhibition.
బిలఖాతలేఖన ఎలుకలు మొదలైనవి చేసిన కన్నాలు.
బీజ (న.) (1) ప్రధానపదార్థం Essence, (2) మిశ్రలోహం An alloy, (3) పెకలించుట.
బీజబన్ధ (పు.) ప్రధానమైనదానిని తయారుచేయుట
బోలన (న.) మాట్లాడుట A talk.
బ్రహ్మదేయ (న.) బ్రాహ్మణులకు చేసిన భూదానం.
బ్రహ్మదేయిక (పు.) దానం తీసికొనే బ్రాహ్మణుడు.

భ

భక్ష్ (ధా.) మ్రింగివేయు, నశింపచేయు.
భక్షోత్సృష్ట-(క.)(వి.) పాడుపడిపోవడంచేత విడిచివేయబడిన.
భఙ్గ (పు.) ఓడిపోవుట.
భఙ్గందా (ధా.) ఓడిపోయినట్లు అభిన యించు.
భఙ్గప్రదాన (న.) ఓడిపోయినట్లు కన బడుట.
భజ్ (ధా.) బాధ్యత కలవాడగు, To be responsible for, to be liable for.
భణ్డక (పు.) పాత్ర.
భణ్డికా (స్త్రీ.) కరిగించిన బంగారం పోసే పాత్ర. సాధనాల పెట్టె a tool box.
భద్ర (వి.) మంచిస్వభావం గల.
భద్రశ్రియ (న.) ఒకానొక సుగంధద్రవ్యం లేదా సుగంధం ఉన్న కఱ్ఱ.

భరుజాః (పు.) వేయించిన బార్లీలు.

భర్మన్ (న.), భర్మణ్యా (సీ.)మనువర్తి. పెంపకం.

భస్త్రా (సీ.) తోలుసంచి, తోలుతిత్తి.

భాజనీ, భాజనీయ (వి.) కూలి ఇచ్చే ఎత్తు లేదా కొలత.

భాటక (న.) అద్దె.

భాణ్ణ (న.) (1) వస్తువు An article, a commodity, (2) తయారుచేసిన వస్తువు a manufactured article, (3) వస్తువులు ఉంచే పాత్ర, (4) మానసాధనం.

భిఙ్గిసీ (సీ.) ఒకరకమైన ఉన్నిబట్ట.

భిన్నకూట (వి.) నాయకుడు లేని.

భూతపూర్వ (వి.) పూర్వమే నిశ్చయించబడిన Which was formerly settled, which was formerly worked, పూర్వం రాజుకు చెందినది.

భూమిచ్ఛిద్రా పిధాన (న.)సాగులో లేని భూమిని సాగుకు తెచ్చుట.

భృ. (ధా.) సహాయంచేయు, To support, to serve, సంరక్షించు To maintain, (2) అద్దెకు తీసికొను లేదా ఇచ్చు.

భృత్యభావిన్ (వి.) ఒకరిమీద ఆధారపడే స్వభావం గల.

భృష్టి (సీ.) గులకరాళ్లు ఇసుక మొదలైన వాటి విస్తృతప్రదేశం.

భోగ (పు.) (1) జీతం, (2) వేశ్యకు విటు డివ్వవలసిన సుంకం, (3)పండినది, తయారైనది Produce, (4) ఉపయోగం, లాభం Service, use, benefit, (5) విస్తారము.

భోగనిగ్రహ (పు.) అనుభవించకుండా అపుట.

భ్రమ (పు.) జలమార్గం. A fountain or a water Course.

భ్రేష్ (ప్రే.ధా.) నష్టం కలిగించు.

భ్రేష (పు.) నష్టం, చెడిపోవుట Deterioration.

మ

మక్కణ (పు.) దంతాలులేని ఏనుగు.

మఞ్చపృష్ఠ (వి.) మధ్య కొంచెం లోతుగా ఉండి పైన సమంగా ఉన్న. With a flat surface (slightly depressed in the middle).

మణిరాగ (పు.) మణులకు రంగు వచ్చేటట్లు చేయుట.

మణ్డ (పు.) మీగడ.

మణ్డల (న.) లోహపుబంతి.

మతిప్రవివేక (పు.) అభిప్రాయభేదం.

మత్స్యణ్డికా (సీ.) పూర్తిగా తెల్లగా చేయబడని పంచదార లేదా బెల్లం Unrefined sugar.

మదనయోగ (పు.) మనిషిని కదలకుండా చేసే ఏవేవో కలిపిన పదార్థం A stupifying mixture.

మదనరస (పు.) కదలకుండా చేసే పానీయం A stupifying or poisonous drink.

మదిరా (సీ.) దుర్గాదేవికి ఒక పేరు.

మధ్యభేదిన్ (వి.) శత్రుసైన్యమధ్యం

చీల్చగల.

మన్త్రయుద్ధ (న.) రాజతంత్రప్రయోగం ద్వారా యుద్ధం. Diplomatic war.

మయూరపద (న.) తక్కెడ తగల్చిన వక్రదండం. The arch from which a balance is suspended.

మసూరక (వి.) పూర్తిగా గుండ్రంగా లేని

మహాకచ్ఛ (పు.) ఒకదేవత పేరు. వరుణుడు.

మహాకచ్ఛవర్ధన (న.) నీటిలో ఉండుట.మహా కచ్ఛదేవతారాధనం.

మహామాత్రీయ (వి.) పెద్ద అధికారుల అధికారపరిధిలో ఉన్నది. Be longing to the jurisdiction of high state officers.

మాంస (న.) పండులోని కండ.

మాణవ (పు.) దోపిడిదొంగ మొదలైన అపరాధి A criminal such as a decoit, adulterate etc.

మాణవక (పు.) దోపిడిదొంగ.

మాణవవిద్యా (స్త్రీ.) దొంగలు మొదలైన వాళ్లకు ఉపయోగించు రహస్యవిద్యలు Magical arts useful for decoits etc.

మాతృకా (స్త్రీ.) (1) మూలాధారం Source, basic type, (2) వేశ్యమాత.

మాత్స్యన్యాయ (పు.) బలవంతుడు దుర్బలుణ్ణి పీడించే పద్ధతి (పెద్దచేప చిన్న చేపను మింగినట్లు).

మానవ్యాజీ (స్త్రీ.) ఏదైన వస్తువు తూచినా కొలిచినా పైగా ఇచ్చేది. Commission paid when measuring out (articles).

మానస్రావ (పు.) కొలతలో లేదా తూకంలో నష్టం.

మాపక (పు.) కొలతలు తూనికలు పరీక్షించే అధికారి.

మాయక (పు.) కొలిచేవాడు, తూచేవాడు.

మాయాగత (న.) భ్రాంతి కలిగించుట.

మాయాయోగవిద్ (పు.) మాయలలో నేర్పరి.

మార్గ (పు.) అశ్వగమనం.

మార్గణ (న.) విషయపరిశీలనం An inquiry, an investigation.

మార్గయుక (వి.) వేటకు ఉపయోగించు.

మార్గదేశిక (వి.) మార్గం చూపడానికి ఉపయోగించు.

మార్గాపన్న (వి.) సరియైన పద్ధతిలో చేయబడిన.

మాషక (పు.) (1) ఒక బరువు A kind of weight, (2) ఒక రాగినాణెం (పణంలో 16వ వంతు).

మాహానసిక (పు.) ప్రధానపాచకుడు The head cook.

మిత్రభావిన్ (పు.) మైత్రీభావం కలవాడు.

ముఖ (న.) రాబడి ద్వారం The head of (income).

ముఖలవణ (న.) ఒక ఉప్పు. జాతిఉప్పు salt from indus land, rock salt.

ముఖ్య (పు.) ప్రధానాధికారి.

ముణ్డ (పు.) (1) బోడితల సంన్యాసి (2) (వి) బోసిగా ఉన్న. పైన ఏమీలేని

ముణ్డకద్వార (న.) ఒకరకమైన నగరద్వారం

ముద్రా (స్త్రీ.) ముద్ర A stamp. a seal, సీలువేసిన పాస్‌పోర్టు.

మురజక (న.) ప్రకారంగోడమీద నున్న మద్దెల ఆకారంలో ముందుకు పొడుచుకొనివచ్చే రాయి.

ముషుణ్ఠీ (సీ.) గద

ముష్టి (పు.) విత్తనాలు చల్లుట.

ముష్టికా (సీ.) పిడికిలి.

మూకమూషా (సీ.) పుటంవేసే పాత్రమీద ఉంచిన మరొక పాత్ర A dummy crucible.

మూఢగర్భ (వి.) అస్పష్టమైన మధ్యభాగం గల.

మూత (పు.) మూతా (సీ.) గడ్డితో అల్లిన సంచి.

మూర్ఛిత (వి.) బలపర్చబడిన.

మూల (న.) మూలాధారం, వంశానుక్రమంగా వచ్చిన రాజ్యం లేదా రాజధాని. తండ్రితాతల ఆస్తి, ప్రధానాధికారులు.

మూలకర్మన్ (న.) ఓషధిమూలాలతో చేసే అభిచారకర్మ.

మూలవాప (పు.) దుంపలు పాతుట.

మూలహర (వి.) (1) వారసత్వాన వచ్చిన ధనం వ్యర్థంగా ఖర్చు పెట్టేవాడు (2) ఇతరుని రాజ్యభాగాన్ని ఆక్రమించువాడు, ఒకని ఆస్తిని నశింపచేసేది.

మూలాట (పు.) పై మీగడ తీసివేసిన పెరుగు.

మూలాటీ (సీ.) ఒక మొక్క.

మూషికకర (పు.) ఎలుకల రూపంలో పన్ను.

మృత్యుకూట (న.) చంపే రహస్యసాధనం A death trap.

మేణ్ఢక (న.) గొఱ్ఱెతల ఆకారంలో ప్రాకారం గోడకు ముందుకు చొచ్చుకొని వచ్చేరాయి.

మేఢీప్రతతి (సీ.) ముళ్లకొమ్మలు ఉన్న ప్రదేశం.

మేదక (పు.) (1) మేదరి, తవ్వేవాడు (2) ఒకరకమైన మద్యం.

మైరేయ (పు.) మత్తు కలిగించే ఒక రకమైన మద్యం.

మోక్ష (పు.) విడాకులు Divorce.

మోఢ (పు.) చిన్న దంతాలున్న ఏనుగు.

మోహనగృహ (న.) భ్రాంతి కలిగించే ఇల్లు.

మౌఖ (వి.) గురుశిష్యముఖపరంపరచేత వచ్చిన.

మౌల (వి.) తండ్రితాతలనుండి లభించిన.

య

యత్నోపచార్య (వి.) ప్రయత్నపూర్వకంగా ఉపచారం చేయతగిన.

యన్త్ర (న.) యంత్రం A machine, a machanism.

యన్త్రిక (పు.) యంత్రం నడిపేవాడు.

యమక (వి.) జోడు, దగ్గరగా చేర్చబడిన.

యాతవ్య (పు.) దండెత్తి వెళ్లి ఆక్రమించదగినవాడు.

యాతవ్యా (సీ.) సైన్యప్రయాణం.

యాతృ (పు.) సారథి.

యాత్రా (సీ.) (1) సైన్యయాత్ర, (2) జాతర

యాన (న.) దండెత్తి వెళ్లుట.

యానపాత్ర (న.) నావ .

యాపన (న.) వివాహంలో కన్యను స్వీకరించుట.

యామతూర్య (న.) జాముజాముకీ మ్రోగించే తూర్యం.

యావత్కాలిక (వి.) కొంతకాలం ఉంచదగిన Temporary.

యుక్త (పు.) అధికారి An Officer.

యుగపిజ్ఞన (న.) కాడినుండి విప్పుట.

యుగ్య (వి.) కాడికి కట్టదగిన పశువు.

యోగ (పు.) (1) ఉపయోగం, use, employment, (2) ప్రయోగం Practical application, (3) రహస్యోపాయం A secret remedy. a trick.

యోగదర్శన (న.) మాయచేత తయారు చేయుట.

యోగపాన (న.) విషం కలిపిన మందు కలిపిన పానీయం.

యోగపురుష (పు.) రహస్యంగా పంపబడిన మనిషి Secret agent.

యోగవామన (న.) వంచన చేసి శత్రువును బైటకు వెళ్లేటట్లు చేయుట.

యోగవిక్రయ (పు.) వంచించి అమ్ముట.

యోగవృత్త (న.) రహస్యప్రవర్తన.

యోగసురా (నీ.) మందుకలిపిన మద్యం.

యోగస్త్రీ (సీ.) రహస్యంగా పనులు చేసే గూఢచారచర్యలు చేసే స్త్రీ.

యోగాఞ్జన (న.) విషం కలిపిన కాటుక.

యోగాను విధాయిన్ (వి.) కలపడానికి అనుకూలమైన, మరొకవస్తువుతో కలిపినా సువాసన చెడని.

యోగ్యా (సీ.) ఎక్సర్‌సైజ్ Exercise, drill.

యోగ్యాచార్య (పు.) ట్రైనింగ్ ఇచ్చే గురువు.

యోనిపోషక (పు.) జంతుపోషకుడు. వ్యభిచారగృహం నడిపేవాడు.

యౌన (వి.)వివాహసంబంధంవల్ల ఏర్పడిన.

యౌనానుబన్ధ (పు.) వివాహసంబంధం.

ర

రక్షా (సీ.) కోట నిర్మించుట.

రక్షిన్ (పు.) రక్షకుడు A guard, a policeman.

రఙ్గోపజీవిన్ (పు.) రంగప్రదర్శనల ద్వారా జీవించేవాడు.

రజ్జు (పు.) త్రాడు, భూమి కొలచుట Land survey

రజ్జుభాణ్డ (న) త్రాళ్లకు ఉపయోగించే ముడి సరుకు.

రజ్జువర్తక (పు.) త్రాళ్లు పేనేవాడు.

రథిక (పు.) రథంతో కూడా ఉండేవాడు.

రథ్య (పు.) రథానికి కట్టదగిన అశ్వం.

రశ్మి (పు.) దారం, త్రాడు.

రస (పు.) (1) విషం, (2) లోహద్రవం.

రసద (పు.) విషం పెట్టేవాడు.

రసపాక (పు.) లోహద్రవాన్ని ఉడికించుట.

రసవిద్ధ (వి.) (1) లోహద్రవంనుంచి తీసిన (2) విషం కలిపిన.

రాఙ్కవ (న.) రంకుమృగం బొచ్చు.

రాజకిల్బిషిన్ (పు.) రాజయక్ష్మరోగి.

రాజువిష యంలో అపరాధం చేసినవాడు.

రాజదాయిక (న.) రాజుకు ఇవ్వవలసిన సొమ్ము.

రాజద్వారిక (పు.) రాజుదగ్గరికి తీసికొని వెళ్లకలిగినవాడు.

రాజద్విష్ట (న.) రాజద్రోహం.

రాజపరిగ్రహ (పు.) రాజుసొత్తు. రాజప్రాసాద భూమి.

రాజప్రణిధి (పు.) రాజు చేయవలసిన నిత్యకృత్యాలు The daily routines or duties of the king.

రాజభాగ్య (న.) రాజునుండి లభించే భాగ్యం.

రాజమణ్డల (న.) రాజుయొక్క ఆదాయ వ్యయశాఖ. The king's exchequer, రాజులమండలం The circle of kings.

రాజవర్ష (న.) రాజు రాజ్యానికి వచ్చిన నాటినుండి లెక్కించే సంవత్సరం.

రాజవాస్తుక (న.) రాజనివాసస్థానం.

రాజవ్యఞ్జన (పు.) రాజువంటి వేషంలో ఉన్నవాడు.

రాజశబ్దిన్ (పు.) రాజు అనే బిరుదు ఉన్నవాడు.

రాజశబ్దోపజీవిన్ (పు.) రాజు అనే పేరుతో బ్రతికేవాడు.

రాజహార (పు.) రాజు తీసికొనే భాగం.

రాత్రిదోష (పు.) రాత్రులలో చేసే అపరాధం.

రాత్రిసత్ర (న.) రాత్రి ఆక్రమణం కోసం పొంచి ఉండడం. (లేదా రాత్రీ, పొంచి ఉండడము) The ambuscade at night (or an ambuscade and night time)

రాధా (స్త్రీ.) పైమెరుగు A false shine or lustre.

రాశిమూల (న.) రాశినుండి తీసికొనిపోగా మిగిలినది.

రాష్ట్ర (న.) దేశం, పల్లెప్రాంతం, పల్లె ప్రాంతంనుండి వసూలైన పన్ను The Country, The Country-side. Revenue derived from the country side.

రూప (న.) (1) వస్తువు (2) జంతువు, పశువు (3) ఎక్కువ రుసుము A sur charge (of 80%) (4) పరీక్షాశుల్కం Inspection fee, (5) నాణెం.

రూపదర్శక (పు.) నాణాలు పరీక్షించే వాడు.

రూపదాసీ (స్త్రీ.) రూపవతియైన దాసి.

రూపాజీవా (స్త్రీ.) వేశ్య.

రూపాభిగ్రహ (పు.)అపహరించని వస్తువులతో నిగ్రహించడం.

రూపిక (న.) నాణాలు తయారుచేయడానికి శుల్కం.

రూప్య (న.) వెండి.

రోచక (పు.) పప్పుదినుసులు నలగ కొట్టువాడు.

రోచకయన్త్ర (న.) పప్పుదినుసులు నలగ గొట్టే యంత్రం.

రోచనీ (స్త్రీ.) మిల్లు Grinding mill.

రోచనీదృషద్ (స్త్రీ.) నలగగొట్టేరాళ్లు The mill- stones.

రోధ (పు.) (1) అడ్డగించుట (2) ముట్టడింపు.

రోమ (న.) జంతువుల బొచ్చుతో తయారు

చేసిన బట్ట.

ల

లక్షణ (న.) చిహ్నశాస్త్రం.

లక్షణ్య (వి.) మంగళకరమైన లక్షణాలు గల.

లక్షిత (వి.) గుర్తు వేయబడిన marked (with a seal)

లగ్నక (వి.) వేడిగా ఉన్న.

లఘుసముత్థ. లఘూత్థాన (వి.) కొంచెం ప్రయత్నం చేతనే సిద్ధంచేయదగిన mobilizing with little effort. or on a small scale.

లజ్జన(వి.) దుముకుటలో తరిఫీజు పొందిన.

లబ్ధప్రశమన (న.) జయించిన రాజ్య భాగాన్ని జాగర్తచేసికొనుట.

లమ్బరా (స్త్రీ.) ఒకరకమైన పక్క వేసు కొనే దుప్పటీ.

లమ్భ (పు.) సంపాదించుట. జయించి సంపాదించుట, (2) లక్ష్యాన్ని కొట్టుట.

లయన (న.) పర్వతగుహ.

లవ (పు.) ఛేదించినా మళ్లీ మొలిచే ఒక మొక్క.

లాభ (పు.) ఆలస్యంగా అందిన లేదా వాయిదాలమీద అందిన సొమ్ము De ferred payment or receipt by instalments.

లేణ్డ (న.) పేడ.

లోప్త్ర (న.) అపహరించిన సొత్తు

వ

వక్తవ్య (వి.) నిందించదగిన. ఉప యోగించని

వణిక్పథ (పు.) వర్తకమార్గం.

వధావధ (పు.) ఏనుగులు మనుష్యాదుల ను తొక్కి, దంతాలతో పొడిచి చంపుట. మనుష్యాదులను పట్టుకొనుట.

వప్ర (పు.) మట్టిప్రాకారం.

వమన (న.) జనులను ఒకచోటి నుండి మరొకచోటికి చేర్చుట.

వరకార (పు.) మంచి పనిచేయుట.

వరణ (న.) వివాహనిశ్చయం.

వరత్రా (స్త్రీ.) త్రాడు.

వర్చ (పు.) మలవిసర్జనస్థానం.

వర్గ (పు.) ఒక తరగతి class, type, రంగు, నాణ్యత Colour or quality.

వర్ణక (పు.) స్పర్శ, ఒకపరిమాణం, ఒక తరగతి Type, variety. రంగుదుప్పటి.

వర్ణికా (స్త్రీ.) మంచితరగతి బంగారం The standard gold.

వర్తన (న.) చుట్టూ తిరుగుట going round.

వర్తనీ (స్త్రీ.) మార్గశుల్కం.

వర్ధకి (పు.) వడ్రంగి.

వర్ధన చూ. మహాకచ్ఛవర్ధన

వర్షవారణ (న.) వర్షం నివారించేది. Rain proof.

వల్గన (న.) గుఱ్ఱం వేగంగా పరుగెత్తడం Moving at a gallop.

వశోపనయన(న.) స్వాధీనం చేసికొనే ఉపాయం.

వసతిభోగ (పు.) రాత్రి ఆగినందుకు

సుంకం.

వహ్ (ధా.) మోయు. బాధ్యత కలవాడగు To bear. To be liable for.

వహిన్(పు.) బండ్లు మొదలైనవి లాగే పశువు.

వాక్యవిప్రేక్షణ (న.)ఒకరు మాట్లాడుతున్నప్పుడు మరొకవైపు చూచు.

వాక్యావక్షేపణ (న.) ఇతరుల మాట మధ్యలో ఆపుచేయుట.

వాక్సఙ్గ (పు.) మాటలాడేటప్పుడు సంకోచం.

వాగురిక (పు.) వలపన్ని పక్షులను మృగాలను పట్టేవాడు.

వాగ్జీవన (పు.) కథలు చెప్పి జీవించే వాడు A professional story teller. A professional entertainer.

వాచిక (న.) మాట words. A statement in words.

వాట (పు.) ఆవృతమైన ప్రదేశం. కట్టవ An enclosure. A fence : a hedge.

వాద (పు.) వాదం A complaint, a case, వాదముఖం Head of law.

వానకర్మాన్త (పు.) నేత కర్మాగారం.

వానచిత్ర (వి.) మగ్గంమీద నేయబడిన. వివిధవర్ణాలతో నేయబడిన.

వానలటీ (స్త్రీ.) వరండా The verandah of a house.

వామన (న.) (1) చెరువు మొదలైనవి ఖాళీచేయడం, (2) కోటనుంచి బైటకు వచ్చేటట్లు చేయడం.

వాయన (విద్యా.) కాకశాస్త్రం.

వార (పు.) వంతు A turn.

వారవాణ (పు.) కవచం (ప్రధానంగా ఉన్నితో చేయబడినది).

వారిపథ (పు.) జలమార్గం.

వారుణయోగ (పు.) నీళ్లలో మునిగి కనబడ కుండా పోవడం.

వార్తాశస్త్రోపజీవిన్ (పు.) శాంతిసమయంలో వర్తకం మొదలైనవి, యుద్ధసమయంలో ఆయుధాలు జీవికగా చేసికొన్నవాడు.

వాసగృహ (న.) నివాసస్థానం.

వాస్ (ప్రే.ధా.) బంగారురేకు అతుకు.

వాసితక (న.) బంగారురేకు అతుకుట.

వాస్తు (పు.) స్థిరాస్తి. ఇల్లు కట్టిన స్థానం.

వాస్తుక (పు.) ఇల్లు కట్టడంలో నేర్పరి (న) బంగారు అలంకారానికి ఆధారమైనది The base or frame (of a gold article).

వాస్తుచ్ఛిద్ర (న.) జనులు నివసించని చోటు Non-residential area.

వికాల (పు.) సరియైనదికాని కాలం An odd time.

విక్క (పు.) ఏనుగుపిల్ల.

విక్రమ్ (ధా.) ఆక్రమించు To attack.

విక్షిప్త (వి.) చెల్లాచెదరైన. వేరుచేయబడిన Scattered, Dispersed.

విక్షేప (పు.) వేరుచేయుట. పంపివేయుట Dispersal, discharge, వేరు వేరు స్థానాలకు పంపుట.

విగుణ (వి.) విరోధంగల Hostile.

విగ్రహ (పు.) విరోధం A state of war.

విచయ (పు.) (1) వెదకుట.పరీక్షించుట (2)ప్రోగుచేయుట

విజిగీషు (పు.)జయించబోవువాడు The would be conqueror.
వితర్ది (స్త్రీ.) అరుగు
విద్ (ధా.) మళ్లీ వివాహం చేసికొను.
విదల (న.) దానిమ్మపండు
విదుల (న.) ఒకరకమైన గడ్డి.
విద్రవ (పు.) భయపడి పారిపోవుట Flight in panic, panic
విధా (స్త్రీ.) పశువుల ఆహారం.
విధాతృక (పు.) అందచేసేవాడు One who delivers or disposes.
వినయ (పు.) Training, వినయం Discipline.
వినిపాత (న.) చేయవలసిన పని చేయక పోవుట, పొరబాటు A failure, a mistake, నష్టం Loss.
విపత్తి (స్త్రీ.) మరణం.
విప్రకృత (వి.) (ఇతరునికి) అపకారం చేసినవాడు.
విప్రతిపత్తి (స్త్రీ.) అనిశ్చితస్థితి.
విప్రస్థాన (న.) చెడ్డమార్గంలో వెళ్లుట.
విభాషిత (వి.) (1) ఘోషించబడిన, (2) వైకల్పికమైన Optional. వివాదాస్పదమైన Disputed.
విభ్రమ (పు.) విప్లవం A disturbance, a revolt.
విమాంస (న.) అపరిశుభ్రమైన మాంసం.
వియత్ (ధా.) ఏర్పాటుచేయు.
విరాగ (వి.) ప్రేమలేని Disaffected.
విరాత్ర (న.) రాత్రియందు సమయం కాని సమయం An odd hour of the night.
విరూప (వి.)ఆకారం మారిపోయిన. వికృతరూపంగా చేసిన Disfigured. నాణ్యత లేనిదిగా చేసిన Made inferior in quality.
విలవణ (న.) కల్తీ ఉప్పు.
విలుప్ (ప్రే.ధా.) దోచుకొను.
విలోప (పు.) దోచుకొనుట. దోచుకొన్న సొత్తు.
వివాదపద (న.) న్యాయాలయంలో ఉన్న వివాదం A dispute in a law Court.
వివాదార్థ (పు.) న్యాయాలయనిర్ణయం.
వివీత (న.) పచ్చికబీడు.
విశిఖా (స్త్రీ.) ఆపణమార్గం Market- road.
విషణ్ణాలిక (వి.) ఆరునాళికలు తక్కువ అయిన కాలం.
విషమ (పు.) తేడా Discrepancy.
విషమసంధి (పు.) సమానబలులు కాని వాళ్ల మధ్య సంధి. లాభం సమంగా లేని సంధి.
విష్టి (స్త్రీ.) చాకిరి, చాకిరీ చేసే వాళ్లు, వెట్టివాళ్లు.
విష్టిబన్ధక (పు.) కూలీల గుత్తదారు A contractor or foreman of labour.
విసంవద్ (ప్రే.ధా.) (1) భేదాలు కలిగించడం To bring about dissentions, To divide, (2)నిరాకరించుట To frustrate, to reject.
విసంవాదక (పు.) మాటమీద నిలవని వాడు.

విసంవాదిత (వి.) నిరాకరించబడిన Frustrated, rejected.

విసరస్ (న.) తవ్వించిన చెరువు

విస్రావణ (న.) ఖరీదైన వస్తువు స్థానంలో తక్కువ ఖరీదు వస్తువు ఉంచుట.

విహారపక్షిన్ (పు.) విహరించడంకోసం పెంచిన పక్షి.

విహారమృగ (పు.) విహారంకోసం జంతుశాలలో ఉంచిన మృగం.

వీత (వి.) దూరంగా వెళ్లిన; Gone away, absent.

వీతసంగిల (పు.) పక్షులను పట్టుకొనుటకు ఉపయోగించు వలవంటిది (Trap).

వీవధ (పు.) వస్తువుల, మనుష్యుల సరఫరా Supplies of men and meterials.

వృక్షామ్ల (న.) చింతపండు.

వృత్ (ధా.) ఉండుట. అవిచ్ఛిన్నంగా ఉండేటట్లు చేయుట To Continue, to exist, to maintain, to sustain.

వృత్తివిక్రయ (పు.) జీవనాధారాన్ని అమ్ముకొనుట.

వృత్త్యుపకరణ (న.) వృత్తిసాధనాలు The tools of one's profession.

వృశ్చికబన్ధ (పు.) తేలు ఆకారంలో బంధించుట (ఒక రకమైన పీడనం, Torture)

వృషలలీ, (వి.) మతవిరుద్ధంగా ప్రవర్తించేవాడు / చేది A heretic.

వేగాభిహూలిక (వి.) వేగంచేత శత్రువును ఓడించేవాడు.

వేణికా (స్త్రీ.) త్రాడు

వేతనోపగ్రాహిక (పు.) జీతానికి పశువులను మేపేవాడు.

వేత్తృ (పు.) వివాహం చేసికొన్నవాడు.

వేదక (పు.) పితూరీ ఇచ్చినవాడు A Complainant.

వేదన (న.) పునర్వివాహం.

వేధన, వేద్ధృ (వి.) కరిగించడంద్వారా కలిసేది Which transmutes (through smelting).

వేలా (స్త్రీ.) అవధి Limit.

వేల్లక (న.) వెండి ఇనుము సమ మైనపాళ్లలో కలిపిన మిశ్రలోహం

వైకృన్తక (పు.) ఒక లోహం.

వైగుణ్య (న.) విరోధం Hostility, లోపం, deficiency.

వైధరణ (న.) నష్టపరిహారపుపన్ను A Compensation tax, Protective duty.

వైనయిక (వి.) ట్రెనింగుకు ఉప యోగించిన

వైయావృత్యకర (పు.) (1) ఒకపనిలో సహాయం చేసినవాడు An accomplice, a helpmate, (2) అమ్మకం చేసేవాడు A sales- agent.

వైయావృత్య కర్మన్(పు.)(1) సహాయపడేవాడు Giving assistance, (2)మరొకనిపక్షాన జరిపిన అమ్మకం Sale on behalf of another.

వైయావృత్య ఏజంటుద్వారా

విక్రయ (పు.) అమ్మకట Sale through an agent.

వైరాజ్య (న.) విదేశీయునిచేత పరిపాలనం.
వైలోమ్య (న.) విరుద్ధంగా జరుగుట A Contrary happening మరణం.
వైహారిక (న.) ఆటలు Games, sports.
వ్యఞ్జన (న.) (1) మాంసంతో లేదా చేపలతో చేసిన పులుసు broth, (2) ఒక గుర్తు లేదా వేషం. A mark.
వ్యన్తర (న.) మధ్యభాగం.
వ్యపకర్షణ (న.) తీయుట, మినహాయించుట Taking away from. exclusion.
వ్యపదేశ (పు.) వంక A pretext, an excuse.
వ్యయప్రత్యాయ (పు.) ఖర్చుపెట్టడానికి ఇచ్చిన ధనం తిరిగి ఇచ్చి వేయుట Return of money sanctioned for expenditure . ఖర్చుపెట్టని దత్తధనం Unspent grant.
వ్యయశరీర (న.) మొత్తం ఖర్చు.
వ్యవరోపణ (న.) తొలగించుట Removal, dismissal.
వ్యవహార (పు.) న్యాయవ్యవహారం (1) Judicial procedure, (2)లావాదేవీలు A transaction, dealings.
వ్యాఖ్యాన (న.) పేరు Designation, name.
వ్యాజీ (స్త్రీ.) కమిషన్ A Commission, surcharge.
వ్యాధిసంస్థా (స్త్రీ.) రోగులకు గదులు. చికిత్సాగృహం.
వ్యాపద్ (స్త్రీ.) ఆపద A mishap
వ్యాయామ (పు.) కార్యప్రవృత్తి Activity, an active life, సైనికచర్య Activity (military), operations.
వ్యాయోగ (పు.) బండికి కట్టుట yoking, harnessing.
వ్యాల (పు.) దుష్టగజం. క్రూరమృగం.
వ్యావహారిక (వి.) (1) వర్తకంలో ఉపయోగించిన, used in trade,(2) న్యాయాలయ కార్యరీతికి సంబంధించిన Concerning judicial procedure, (3) లావాదేవీలకు సంబంధించిన Concerning transactions, (4) మామూలు Normal, ordinary.
వ్యావేధన (న.) శత్రుసైన్య. చీల్చి వేయడం
వ్యావేశన (న.) శత్రుసైన్యంలోనికి చొచ్చుకొనిపోవడం.
వ్యుష్ట (న.) ఏరోజు కారోజు జమా ఖర్చుల వ్రాత The date -entry in account-keeping.
వ్యూఢ (వి.) వెడల్పైన.

శ

శకటవాట (పు.) శకటవలయం.
శక్తి (స్త్రీ.) (State) power.
శక్య (వి.) అనాయాసంగా జయింపశక్యమైన. దుర్బలమైన.
శక్ష్ణ (వి.) తీయగా మాటలాడు.
శఙ్కానిష్పన్న(వి.) శంకకు గురియైన.
శఙ్కాభిగ్రహ(పు.) శంకచేత నిగ్రహం Arrest on suspicion
శతైకీయ (వి.) నూటిలో ఒకటికి సమానమైన Equivalent to one in a hundred, one percent.

శత్రుశుద్ధా (స్త్రీ.) శత్రువుచేత మాత్రమే చేయబడిన.

శమ (పు.) శాంతి peace.

శలాకా (స్త్రీ.) (1) పుడక (2) ఇద్దరు ఆటగాళ్లస్థానాలను గుర్తించే కఱ్ఱ. జూదంలో ఉపయోగించే దంతపు ముక్క, (3) ఒక రకమైన బాణం.

శలాకాప్రతిగ్రాహక (పు.) లెక్కపెట్టడానికి శలాకలు గ్రహించేవాడు The receiver of tallies (for counting),

ధాన్యాల మిల్లుల అధికారి The super viser of grinding and pounding.

శాక్య (పు.) బౌద్ధమతస్థుడు.

శారదకర్మన్ (న.) అన్నివిధాలా బాగా ఉండేటట్లు చూడడం Maintenance of fitness in every respect.

శాసక (పు.) ఓడ అధిపతి The Captain of a boat.

శాసన (న.) (1) రాజు వ్రాయించిన అజ్ఞాఫలకం లేదా అజ్ఞాపత్రం, An edict, a decree (2) దూత తీసికొనివెళ్లే వార్త A message carried by an am- bassador, (3) లేఖ a letter, Com munication.

శాసనముక్త (వి.) రాజశాసనానుసారం విడవబడిన.

శాసనస్థ (పు.) శాసనంచేత నియమితు డైన అధికారి.

శాసనహర (వి.) వార్త తీసికొనిపోవువాడు (పు)వార్తాహరుడు.

శాస్త్రానుయోగ (పు.) నీతిశాస్త్రపరీక్ష

శిఖా (స్త్రీ.)కొలత పాత్రమీద ఎత్తుగా వచ్చిన పిండి మొదలైన పదార్థాల శిఖరం.

శుక్త (న.) సుర కాచుట Fermentation, a fermented liquid.

శుద్ధదేశ (వి.) స్పష్టమైన ఆధారాలున్న For which there is clear proof.

శుధ్ (ప్రే.ధా.) (1) నిజాయితీని పరీక్షించు, (2) తొలగించు, (3)ఒకదాని స్థానంలో మరొకటి ఉంచు.

శుల్క (న.) (1) పన్ను, Duty, tole, (2) కట్నం

శుల్కశాలా (స్త్రీ.)శుల్కం వసూలుచేసే కార్యాలయం The customs house.

శుల్బ (న.) (1) రాగి, (2) భూగర్భంలోని జల-ధాత్వాదిధార.

శూన్య (న.) (1) నివాసయోగ్యం చేయదగిన జనశూన్యస్థానం (Waste land), (2) రాజు సంనిహితుడు కాని రాజ్యం.

శూన్యపద (న.) విడిచివేసిన ప్రదేశం.

శూన్యపాల (పు.) రాజుతరపున పాలించే వాడు A regent.

శృఙ్గాటక (పు.) శత్రువులను మోసగించ డానికి రెండుగా చీలిన మార్గం.

శేష (న.) రావలసి ఉన్న మిగిలిన సొమ్ము outstanding dues.

శోభా (స్త్రీ.) రోగంనుండి కోల్కొం టూన్న లేదా ఎదుగుతున్న ఏనుగు అకారం (appearance).

శోష (పు.) క్షయరోగం.

శౌచ (న.) నిజాయితీ Integrity, Uprightness,

శ్రావణా (సీ.) సాక్షుల సహాయంతో నాది అని చెప్పడం.

శ్రు (ప్రేరణార్థక. ధా) (ధా.) సాక్ష్యం ఇవ్వడం సాక్షి సహాయంతో నాది అని స్థాపించడానికి ప్రయత్నించు.

శ్రేణీ (సీ.) సంఘం (1) A Corporation, a guild, (2) దుష్టుల సముదాయం, (3) గుర్తులున సైనికులు Banded troops.

శ్రేణీమనుష్యా (సీ.) శ్రేణులు లేదా కొన్ని అవాంతరజాతులు నివసించునది.

శ్రేయస్ (వి.) వర్ణంలో పైవాడు.

శ్రోతృ (పు.) సాక్షి.

శ్వగణిన్ (పు.) కుక్కలున్న వేటగాడు.

శ్వదంష్ట్ర (పు.) ఏనుగులకు హానికర మైన ఒక మొక్క.

షణ్డ (పు.) మొక్కలగుంపు A vegetable-garden.

షాడ్గుణ్య (న.) ఆరువిధాలైన విదేశ వ్యవహారం The six measures of foreign policy.

ష్ఠీవికా (సీ.) ఉమ్మివేసే పాత్ర.

స

సంయా (ధా.) సముద్రయానం చేయు.

సంయాన (న.) (1) సముద్రయానం, (2) కలిసిముందుకు వెళ్లుట Marching together.

సంయానపథ (పు.) సముద్రమార్గం.

సంయానీయ (న.) ఓడలరేవు ఉన్న పట్టణం.

సంయూహ్ (ధా.) పైన రేకు అతికించు.

సంయూహన (న.) సుగంధద్రవ్యాదులు తయారుచేయుట.

సంయూహ్యా (న.) బంగారురేకు అతికించే పని

సంరబ్ధ (వి.) ఉబికిన Swollen.

సంరుద్ధ (పు.) (1) ఖైదీ, (2) నిగ్రహంలో ఉన్న రాజకుమారుడు.

సంరుద్ధక (పు.)-ద్ధికా (సీ.) ఖైదీ.

సంరోద్ధృ (పు.) ముట్టడించినవాడు.

సంరోధ (పు.) సంరోధన (న.) ఖైదులో పెట్టుట.

సంవద (న)న(న) రహస్యప్రయోగంచేత.

సంవదన (న.) (occult means) ప్రేమ కలిగించుట.

సంవరణ (న.) ఆచ్ఛాదనం, దాచుట, దాగుట.

సంవర్తన (న.) చుట్టూ తిరుగుట.

సంవస్ (ప్రే.ధా.) విశ్వాసం కలిగించు.

సంవాదన (న.) మాటలతో వినోదింప చేసే నేర్పు.

సంవాసిన్ (పు.) కూడా నివసించువాడు.

సంవాహ (పు.) మోసికొనిపోవుట Carrying, transporting.

సంవ్యవహార (పు.) లావాదేవీలు Intercourse, dealings.

సంసర్గవిద్యా (సీ.) కలిసి ఉండే కళ, సంగీత నృత్యాదికం The art of association. Music, dance etc.

సంస్కార (పు.) తయారుచేయుట, కట్టుట
సంస్కృత (వి.) కృత్రిమమైన
సంస్థా(సీ.) (1) ఏర్పాటు An estab lishment, rooms, (2) ఒకచోట ఉంచబడిన గూఢపురుషుడు A secret agent stationed in one place, (3) నిశ్చితమైన ఆచారం A settled cus tom, (4) అంగడి A market.
సంస్థాన (న.) (1) స్థానం Place, location, (2) నియ మాలు Rules, regulations, (3) ఒక విభాగం A division, a ward, (4) ఆకారం shape, appearance.
సంస్థితి (సీ.) కలిసి ఉండుట.
సంహనికా (సీ.) పన్నుకు బదులు పనిచేయడం.
సంహిత (వి.) సంధిప్రకారం కలిసిన .
సంహిత -ప్రయాణ (న.) సంధిచేసికొని యుద్ధానికి వెళ్లుట
సకటుకక్ష్యా (వి.) చెడ్డ తక్కెడగల.
సక్త (వి.) (1) తీసివేసికొనబడిన, నష్టమైన appropriated, lost, (2) యుద్ధంలో ఉన్న.
సక్తచక్ర (వి.) పనికిరాని సైన్యంగల.
సంకర (పు.) కల్తీ Impurity.
సంకేత (పు.) గుర్తు Sign, signal.
సంక్రమ (పు.) వంతెన.
సంక్రోశ (పు.) అరచుట An out cry.
సంక్షేప (పు.) ఒక ప్రదేశంలో కేంద్రీకరించడం.
సంఖ్యాతార్థ (వి.) నిశ్చితమైన రాబడి గల In which the income is calculated or fixed.
సంఖ్యాయక (పు.) అక్కౌంటెంటు.
సంగ (పు.) వెనుకకు తీసికొను keep ing back, withholding, appropriation, loss,
సంగృహీతా (వి.) వ్యభిచారిణి. రక్షణంలో ఉంచబడినది.
సంగ్రహ్ (ధా.) రక్షణలో ఉంచు.
సంగ్రహ (పు.) (1) అందరూ అంగీకరించిన అభిప్రాయం, (2)వ్యభిచారం.
సంగ్రహణ (న.) (1) పదిగ్రామాల ప్రధాన స్థానం (Head quarters of ten villages, (2) వ్యభిచారం.
సంఘ (పు.) (1) సంఘం A Corporation, (2) కార్మికుల సంఘం, (3) మిత్ర రాజుల సంఘం, (4) సంఘరాజ్యం An oligarchy.
సంఘాత (పు.) కలయిక Association, joining (in a common cause) (2) రాజుల మైత్రీభావం An alliance. A confederation.
సంఘాత్య (న.) (1) కూర్చుట fixing (base metal in an article of gold or silver), (2) సంఘంగా ఏర్పడుట grouping, collection.
సంఘృష్ట (వి.) ప్రసిద్ధమైన.
సజాత (వి.) ఒకే స్థానానికి లేదా జాతికి సంబంధించిన.
సంచార (పు.) (1) సంచారం, మార్గం, (2) సంచరించే గూఢచారి (3)వార్తపంపుట Transmission, Communication.

సంజాత (న.) (1) పంట produce. Total produce, (2) మొత్తం సంపాదన

సత్తలికా (సీ.) ఒకరకమైన శయ్యాచ్ఛాదనం

సత్ర (న.) (1) దాగికొనే చోటు A hiding place, an ambush, అపాయకరమైన స్థితి a trap, (2) విశ్రాంతి గృహం, భోజనం పెట్టేగృహం, సత్రం

సత్రాజీవిన్ (పు.)రహస్యవ్యవహారాలను కప్పిపుచ్చడానికి ఏదో వృత్తిని అడ్డం పెట్టుకొన్న గూఢపురుషుడు An agent using some profession as a cover for secret activities.

సత్రిన్ (పు.) గూఢపురుషుడు A secret agent.

సద్ (ధా.) (1) వదలుకొను to be forfeit. నశించు to perish . (2)అసమర్థుడుగా చేయబడు To be incapaciated. To be ill (ప్రేరణార్థ) (1) నశింపచేయు (2) పడద్రోయు.

సందంశ (పు.) (1) పట్టుకారు A pair of tongs (2) బొటనవ్రేలు మధ్యవ్రేలు

సందోహ (పు.) ఒకచోటకు చేర్చుట. Bringing together. Mobilization.

సంధా (ధా.) తప్పక ఒప్పందం అమలు పరచు To ensure. Adherence to సంధి చేసికొను.

సంధి (పు.) (1) సంధి A treaty, an alliance (2) రంధ్రం.

సంధిచ్ఛేదికా (సీ.) కన్నంవేసే స్త్రీ.

సంధిరాత్రి (సీ.) పూర్ణిమరాత్రి లేదా అమావాస్యరాత్రి.

సన్నహ్ (ప్రే.) యుద్ధసన్నద్ధం చేయు.

సంనామినీ (వి.) అనాయాసంగా వంగునది.

సంనిధాతృ (పు.) భాండాగారాల అధిపతి The director of stores.

సంనిధాననన్న (వి.)భాండాగారంలో నింపబడిన.

సంనివిష్ట (వి.) వివాహమాడిన.

సభాసద్ (పు.) న్యాయాలయంలో సంప్రదించబడు న్యాయవేత్త.

సభ్య (పు.) సభ్యుడు Partner. a member.

సమకరణ (న.) తక్కెడ దండిమీద ఉన్న 'సున్న' గీత.

సమన్తభద్రత (న.) కవచానికి ఉన్న ఉన్ని అంచు.

సమమన్త్ర (వి.) సమానమైన ఆలోచన గల.

సమయాచారిక తగిన నడవడికి (వి.) సంబంధించిన.

సమయానుబద్ధ ఒప్పందంచేత (వి.) నియమితుడైన.

సమయానుబన్ధ (పు.) కొన్ని ఒప్పందాల ప్రకారం ఏర్పడిన సంఘం An association formed with certain agreements or rules.

సమర్థ (వి.) చౌక అయిన.

సమవృత్తా (సీ.) సమంగా వర్తులంగా ఉన్న ఒక రకం తక్కెడ.

సమసంధి (పు.) సమానబలవంతుల మధ్య సంధి. సమానమైన లాభం ఉండే సంధి.

సమాజ (పు.) ఉత్సవంలో కలిసిన

జనాల సముదాయం.

సమాజకర్మన్ (న.) సైన్యాలను మోకరించడం.

సమాధి (పు.) (1) ధ్రువీకరించుట Corroboration, Confirmation (2) ధరావత్తు A hostage.

సమానతీర్థ్య (పు.) సహాధ్యాయి.

సమానీ (ధా.) సరిగా ఉన్నదో లేదో పరీక్షించు.

సమాప్త (వి.) పూర్తిగా కలిసి వేయబడిన Completely integrated.

సమాప్తకరణ(వి) ఎవని విషయంలో సాక్ష్యాధారాలన్నీ పూర్తిచేయబడినవో అతడు.

సమారూఢక (వి.) పైకి పొడుచుకొని వచ్చుచున్న.

సమారోపిత (వి.) పెంచబడిన increased, inflated.

సమాహర్తృ (పు.) రెవెన్యూ కమీషనరు.

సమాహ్వాయ (పు.) సవాలు చేయడం challenge.

సమిద్ధయోగ (పు.) ఐశ్వర్యం కొరకు చేసే రహస్యయాగాదులు.

సముత్థాన (న.) (1) రోగం కుదుర్చుట (2) సైన్యం చర్య.

సముదయ (పు.) రెవెన్యూ, పన్ను.

సముద్గపరివర్తన (వి.) (ఒక వస్తువు ఉంచిన) పాత్రమార్చిన.

సముద్ధాన (న.) సైన్యం సమీకరించడం, సైన్యం ఏర్పాటు చేసుకొనడం.

సముపవేశ (పు.) కలిసి కూర్చొనుట Sitting together. Meeting.

సముపారూఢ (వి) (మొక్కలు మొదలైనవి) మొలచిన

సమేధ్ (ప్రేరణార్థక) పెంచుట. ఎక్కువ చేయుట.

సమేధా (స్త్రీ.) అభివృద్ధి Prosperity.

సంపత్ (ధా.) కలిసి వెళ్లుట.

సంపాత (పు.) గుమిగూడుట. ప్రోగు చేయుట.

సంపుటి (పు.) రంధ్రం.

సంపుటికా (స్త్రీ.)కాలికి రక్షణ.

సంప్రత్యయ (పు.) విశ్వాసం.

సంప్లవ (పు.) చుట్టబెట్టుట, పరచుట Rolling, spreading.

సంభార (పు.) కలిపే వస్తువులు A mixture. An ingredient in a preparation.

సంభాషిత (వి.) మాటలాడుకొన్న, నిశ్చయించబడిన.

సశర్కర (వి.) లోపల గింజలున్న.

సస్జ్ (ధా.) తొట్రుపడు, సంకోచించు.

సహగ్రాహిన్ (పు.) కలిసి ఋణం తీసికొన్నవాడు. మరొకనితో కలిసి ధనం మొదలైనవి కాజేసినవాడు Code falcator.

సహప్రస్థాయిన్ (పు.) కూడా ప్రయాణం చేసేవాడు. కలిసి పారిపోయిన వాడు A fellow deserter. A fellow escaper.

సహస్రైకేయ (వి.) వెయ్యికి ఒకనితో సమానమైన.

సహోదక (వి.) సహజమైన జలంచేత

పెరిగిన Fed by natural springs of water.

సాంవదనికీ (స్త్రీ.) ఒకని ప్రేమను చూరగొనదలచునది.

సాంవ్యవహారిక (పు.)వర్తకుడు.

సాద్గుణ్య (న.) మంచి గుణాలు కలిగి ఉండుట.

సాధ్ (ప్రేరణా.) విదల్చుకొను To dis pose of, to get rid of.

సాంనాహ్య (వి.) యుద్ధసామగ్రితో కూడిన యుద్ధానికి ఉపయోగించు. (న) యుద్ధానికి కావలసిన సామగ్రి కూర్చు కొనుట.

సాపసార (వి.) సరియైన కారణం ఉన్న Having valid excuse.

సాపేక్ష (వి) గౌరవంగల Full of regard or consideration.

సామన్త (వి.) చుట్టుప్రక్కలనున్న. (పు) ఇరుగుపొరుగు వాడు, పొరుగున నున్న రాజు, సామంత రాజు. లొంగి ఉన్నరాజు.

సామవాయిక (పు.) కలిసి యుద్ధ యాత్రలో పాల్గొనేవాడు A Confederate in an expedition.

సాముత్థాయిక (వి.) ఒకచోట కలిసి నివ సించేవాళ్లు చేసినది. Made by those jointly settled on land. యుద్ధయాత్రా సహాయుడు An asso ciate (in the expedition or uprising).

సాముదయిక (వి.) రెవెన్యూకి సంబంధించిన

సామేధిక (వి.) అభివృద్ధి సాధించగల.

సాంపరాయిక (వి.) యుద్ధానికి తగిన సాధనసామగ్రి గల.

సార (వి.) శ్రేష్ఠమైన (పు) (1) అమూల్యమైన వస్తువు, (2) బలం.

సార్థాతివాహ్య (న.) వర్తకసంఘానికి సం రక్షణ The escorting of caravans.

సాల (పు.) ప్రాకారం

సిక్తక (వి) చిన్నచుక్కలున్న

సిద్ధ (వి.) (1) పండిన, (2) ప్రోగుపడిన, చేతికి అందిన Accrued, re ceived, (న) a secured revenue,(పు) మంత్ర సిద్ధపురుషుడు.

సీతా (స్త్రీ.) వ్యవసాయంవల్ల వచ్చిన పంట agricultural produce.

సీతాత్యయ (పు.)పంటతీసికొన్నందుకు శిక్ష (Penalty).

సీమావరోధ (పు.) సరిహద్దు నిర్ణయం.

సుఖావస్థ (పు.) వివాహం కుదిర్చిన పెద్ద మనిషి A trustee (for marriage).

సుత్య (పు.) సోమలత పిండే రోజు.

సుభగా (స్త్రీ.) రాజుకు ఇష్టురాలైన రాణి.

సురకా (సురా.) (స్త్రీ.)మద్యం.

సురఙ్గా (స్త్రీ.)సొరంగం.

సువర్చికాలవణ (న.) Borax.

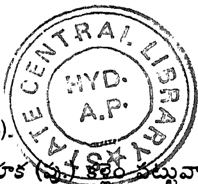
సువర్ణ (పు.) పదహారుమాషాల ఎత్తు.

స్వవర్ణసంధి (పు.) అత్యుత్తమమైన సంధి

.సుషమా (స్త్రీ.) కాంతి Excellence. Good distribution.

సూచక (పు.) విషయం అందించే వాడు An imformer.

సూచీ (స్త్రీ.) సూది (ఒక విధమైన పీడనం,

torture).

సూత్రగ్రాహక (పు.) కొల్లం పట్టువాడు.

సూత్రవాన (న.) దారం తీయుట.

సూత్రశాలా (స్త్రీ.) దారం తయారుచేసే ఇల్లు.

సూపకార (పు.) వంటవాడు Broth maker.

సేతు (పు.) (1) ఆనకట్ట An embankment, a dam, an irrigation work, (2) సరిహద్దు A boundary, a boundary mark.

సేతుబన్ధ (పు.) నీటిపారుదల పని.

సేతుభోగ (పు.) సరిహద్దు పొడవు An extent of a boundary.

సేనానివృత్త (పు.) సైన్యం విడచి వెళ్లి పోయినవాడు.

సైన్ధవికా (స్త్రీ.) సింధునది మట్టి లేదా ఇసుక.

సైమిక (పు.) సరిహద్దు రక్షించేవాడు.

సౌప్తిక (వి.) నిద్రపోతూన్న శత్రు సైన్యాలమీద చేసిన దాడి.

సౌభిక (పు.) మాయచేయువాడు. బొమ్మలు ఆడించువాడు.

సౌమితికా (స్త్రీ.) ఏనుగకు కప్పే నల్లని అచ్ఛాదనం.

సౌరిక (1) పానం, (2) పానం వల్ల అప్పులు (పు)మద్యం తయారు చేయడానికి త్రాగడానికీ అనుమతి.

సౌవర్ణిక (పు.) రాజుకు సంబంధించిన కంసాలి A state goldsmith.

స్కన్ధ (పు.) విభాగం. సైన్యంలో ఒక విభాగం. సైన్యం.

స్కన్ధప్రావర్తిమ (పు.) వి. సైనికుల సహాయంతో కదలుచున్న.

స్కన్ధావార (పు.) సేనానివేశం An en campment, a cantonment.

స్కన్ధోపనేయ (వి.) వాయిదాలమీద ఇవ్వ దగిన.

స్తమ్భకరితా (స్త్రీ.) వెన్నువేయుట.

స్తమ్భ (పు.) (1)బిగిసిపోవుట. పొగరు బోతుతనం (2) అడ్డం.

స్తమ్భప్రవిష్ట (వి.) పొగరుబోతుగా అయిన.

స్త్రీబన్ధన (న.) వివాహసంబంధం.

స్త్రీహృదయ (వి.) స్త్రీహృదయం ఆకర్షించ డానికి ఉద్దిష్టమైనది.

స్థల (న.) మెట్టభూమి Dry land.

స్థాన (న.) గది, హాలు, (2) stall, (3) స్థిరత్వం, (4) పెద్ద అధికారం A high position. status. a strong position.

స్థానిక (పు.) రాజ్యంలో నాల్గవ వంతుపై అధికారం ఉన్న రెవెన్యూ అధికారి (2) నగరంలో ఒక భాగం మీద అధికారం ఉన్న అధికారి (3) భూమిలో ఉన్న వస్తువులను గూర్చి తెలిసికొన కలిగినవాడు.

స్థానీయ (న.) ఎనిమిదివందల గ్రామాల ప్రధానస్థానం (Head quarters) అధికారి. రెవెన్యూకి సంబంధించిన ప్రధానస్థానం.

స్థాపనా (స్త్రీ.) నిలబెట్టుట steadying, Rallying.

స్థాప్యా (స్త్రీ.) వివాహసమయంలో

స్త్రీపేర ఉంచిన ధనం (endowment).
స్థాలేయ (న.) ఇళ్లుకట్టిన భూమి.
స్థాల్య (వి.) నేలమీద మొలిచేది.
స్థితయన్త్ర (న.) కదలకుండా అమర్చిన యంత్రం.
స్థితశత్రు, స్థితామిత్ర కోటలో నిలద్రొక్కు కొని ఉన్న శత్రువు.
స్ఫాతీకృ (ధా.) అధికంచేయు, పెంచు.
స్రోతోయన్త్ర ప్రావర్తిమ (వి.) యంత్ర సహాయంతో బోదులలోనికి ప్రవహింపచేయబడిన.
స్రావ (వి.) యజ్ఞాలద్వారా కలిగించబడిన
స్వకరణ (న.) స్వత్వానికి ప్రమాణం Proof of ownership, Title.
స్వప్రత్యయ (వి.) తనకు సంతృప్తి (నమ్మకం) ఏర్పరచుకొన్నవాడు, అధికారపూర్వకంగా స్వయంగా ప్రవర్తించువాడు.
స్వయంగ్రాహ (వి.) ఏది దొరికితే అది తీసికొనడానికి అనుమతించబడినవాడు.
స్వయంవాద (పు.) స్వయంగా ఒప్పుకొనుట.
స్వవగ్రహ (వి.) అనాయాసంగా అదుపులో ఉంచ శక్యమైన.
స్వవర్గానుకర్షిన్ తనవర్గంవాళ్లని (పు.) నడిపించ గలిగినవాడు.
స్వవిత్తకారు (పు.) తన పెట్టుబడితో పని చేసే శిల్పి.
స్వవీర్యోపజీవిన్ (పు.) తన శరీరశ్రమ మాత్రమే ఇవ్వగలిగినవాడు.
స్వాపతేయ (న.) సొత్తు Belongings, Possessions.
స్వామిన్ (పు.) రాజు.

హ

హరణీ (స్త్రీ.) నీళ్లులేని, తేమగా ఉన్న చెరువు.
హర్ష (పు.) అత్యానందం Exhilaration, foolhardiness.
హస్తపతాకా (స్త్రీ.) చేతిజెండా, చిన్నజెండా.
హస్తపూరణ (న.) కొలిచినదానికి చేతితో ఇంకా నింపుట.
హస్తప్రావర్తిమ (వి.) చేతితో గెంటబడిన.
హస్తినఖ (న.) ప్రాకారంగోడనుండి క్రిందికి (ఏటవాలు) మార్గం.
హస్తిపరిఘ (పు.) పెద్దగడియ, ఏనుగులు డీకొనకుండా తలుపులకు అమర్చిన ఇనుప శూలాలు.
హస్తిబన్ధకీ (స్త్రీ.) మగఏనుగును ఆకర్షించ డంకొరకు ఉపయోగించే ఆడ ఏనుగు.
హస్తివాహ (స్త్రీ.) ఏనుగులపెంపకం.
హిరణ్య (న.) ధనం Money, Cash.
హీనసంధి (పు.) దుర్బలుడు చేసికొన్న సంధి.
హులముఖ (వి.) గ్రుచ్చుకొనే కొనగల
హేడ (పు.) కోపం Displeasure, wrath.
హైమన (వి.) హేమంతఋతువులో చల్లిన లేదా పండిన.
హైమన్య (వి.) హిమవత్పర్వతం దగ్గర ఉన్న.

శ్రీః శ్రీః శ్రీః